Moto: „... *eu privesc patria mea toată acea întindere de loc, unde se vorbeşte româneşte, şi ca istorie naţională, istoria Moldovei întregi, înainte de sfişierea ei, a Valahiei şi a fraţilor din Transilvania*".
Mihail Kogălniceanu

Ion Ţurcanu

Istoria românilor

Cu o privire mai largă asupra culturii române

Editura Istoros – Brăila – 2007

Material cu drept de autor

Sumar

Prefaţă
Capitolul I. Naşterea unui popor
1. Începuturile civilizaţiei în spaţiul carpato-danubiano-pontic
2. Lumea geto-dacă
3. Dacia sub stăpînire romană
4. Etnogeneza românilor
Capitolul II. Românii în evul mediu timpuriu (sec.VIII-XIII)
1. Constituirea comunităţii medievale româneşti
2. Începuturile organizării politice
3. Relaţiile românilor cu popoarele migratoare
4. Cultură şi spiritualitate
Capitolul III. Întemeierea statelor feudale centralizate
1. Ţara Românească
2. Ţara Moldovei
3. Statutul politic al celorlalte teritorii româneşti
4. Geneza feudalismului românesc
Capitolul IV. De la „descălecare" pînă la Ştefan cel Mare
1. Un secol de neatîrnare a Ţării Româneşti
2. Relaţiile externe ale Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi la începutul secolului al XV-lea
3. Ţările Române în cruciada antiotomană de la mijlocul scolului al XV-lea. Rolul lui Iancu de Hunedoara şi al lui Vlad Ţepeş
Capitolul V. Moldova în timpul domniei lui Ştefan cel Mare
1. Consolidarea unităţii interne a ţării
2. Lupta pentru neatîrnare
3. Politica externă
4. Locul lui Ştefan cel Mare în istoria românilor
Capitolul VI. Relaţii politice, economice şi sociale în secolele XIV-XV
1. Organizarea politică şi administrativă
2. Viaţa economică
3. Structuri şi mişcări sociale
Capitolul VII. Începutul sintezei culturale româneşti
1. Literatura, scrisul, şcoala
2. Arta în epocă şi epoca în artă: a)Arhitectura; b) Sculptura; c) Pictura; d) Arte minore
Capitolul VIII. Ţările Române în secolul al XVI-lea
1. Ţara Moldovei
2. Ţara Românească
3. Principatul autonom al Transilvaniei

Material cu drept de autor

4. Acţiunea politică a lui Mihai Viteazul

Capitolul IX. Unitatea culturală românească în secolul al XVI-lea

1. Creaţia literară, şcoala, tiparul
2. Noi orientări în arhitectură
3. Sculptura
4. Pictura
5. Rosturile mari ale artelor mici

Capitolul X. Lumea românească la începutul epocii moderne

1. Ţările Române în prima jumătate a secolului al XVII-lea
2. Viaţa politică în a doua jumătate a secolului al XVII-lea

Capitolul XI. Veacul de aur al culturii române

1. Învăţământul, tiparul, cartea
2. Literatura
3. Arta: a) Arhitectura; b) Sculptura; c) Pictura; d) Artele decorative

Capitolul XII. Epoca fanariotă

1.Ţările Române în ajunul instaurării regimului fanariot
2. Moldova şi Ţara Românească sub regim fanariot
3. Economie şi relaţii sociale în Principate
4. Transilvania sub dominaţie habsburgică

Capitolul XIII. Spirtualitate românească în secolul al XVIII-lea

1. Învăţământul, tiparul, bibliotecile
2. Literatura
3. Ştiinţa
4. Arta: a) Arhitectura; b) Sculptura; c) Pictura; d) Artele decorative; e) Teatrul; f) Muzica

Capitolul XIV. De la pierderea Basarabiei şi pînă la 1848

1. Ocuparea ţaristă a Basarabiei
2. Ţările Române la începutul secolului al XIX-lea
3. Anul 1821 în Principatele Române
4. Societatea românească între anii 1821-1848

Capitolul XV. Afirmarea culturii române moderne

1. Învăţământul şi cartea
2. Ştiinţa
3. Literatura, presa, societăţile culturale
4. Arta: a) Arhitectura; b) Sculptura; c) Pictura; d) Grafica; e) Teatrul; f) Muzica

Capitolul XVI. Revoluţia română de la 1848-1849

1. Începutul şi primii paşi ai revoluţiei
2. Revoluţia în Ţara Românească
3. Sfîrşitul revoluţiei în Principate
4. Apogeul mişcării revoluţionare din Transilvania şi sfîrşitul revoluţiei române

Capitolul XVII. Românii în timpul Unirii Principatelor

1. Factorii interni şi externi favorabili Unirii
2. Unirea Principatelor şi reformele lui Alexandru Ioan Cuza

Material cu drept de autor

3. Transilvania într-un regim liberal (1860-1867)

Capitolul al XVIII. Basarabia sub ocupaţie ţaristă: de la anexare pînă la reformele burgheze din anii ´60

1. Organizarea administrativă şi reformele ţariste
2. Structura socială şi naţională a populaţiei
3. Economia
4. Cultura unei provincii româneşti înstrăinate

Capitolul XIX. Constituirea statului român modern (1866-1878)

1. Procese economice şi sociale
2. Premise politice interne şi internaţionale
3. Proclamarea independenţei şi Congresul de la Berlin din 1878

Capitolul XX. Spaţiul românesc de la 1878 şi pînă la 1914

1. Viaţa economică, socială şi politică a României
2. Românii din Transilvania şi Bucovina
3. Basarabia în condiţiile înăspririi regimului ţarist

Capitolul XXI. Marile realizări ale spiritualităţii româneşti în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea

1. Învăţămîntul
2. Ştiinţa
3. Literatura şi presa
4. Teatrul şi muzica
5. Artele: a) Arhitectura; b) Sculptura; c) Pictura; d) Gravura
6. Specificul spiritualităţii româneşti la sfîrşitul epocii moderne

Capitolul XXII. România în anii primului război mondial şi desăvîrşirea unităţii naţionale

1. Opţiunile războiului, neutralitatea şi participarea la operaţiuni militare
2. Un fenomen mai mare decît o surpriză: realizarea unităţii naţionale. a) Unirea a început în Basarabia; b) Unirea Bucovinei; c) Unirea Transilvaniei
3. Conferinţa de Pace de la Paris: recunoaşterea internaţională a actelor unirii

Capitolul XXIII. România Mare (1918-1940)

1. Dezbateri asupra căilor de evoluţie a României
2. Economie şi societate
3. Viaţa politică
4. Politica externă

Capitolul XXIV. Cultura română în perioada interbelică

1. Învăţămîntul
2. Ştiinţele
3. Literatura
4. Artele

Capitolul XXV. România în cel de-al doilea război mondial

1. Ciuntirile teritoriului naţional
2. Transilvania, Basarabia şi nordul Bucovinei sub ocupaţie străină
3. Regimul antonescian
4. Participarea la război şi urmările lui imediate pentru România

Capitolul XXVI. Instaurarea regimului totalitar comunist

Material cu drept de autor

1. Sovietizarea României
2. Reluarea sovietizării Basarabiei şi a nordului Bucovinei
a) Reactivarea RSS Moldoveneşti
b) Întoarcerea rînduielilor sovietice la Cernăuţi
Capitolul XXVII. Românii în GULAG
1. Regimul comunist în România (1948-1989)
a) Afirmarea deplină a regimului politic stalinist
b) România sub dictatura lui Ceauşescu
2. RSS Moldovenească în componenţa imperiului sovietic
a) Consolidarea regimului sovietic comunist
b) Viaţa economică şi socială în anii □50- □80
Capitolul XXVIII. Cultura română sub rigorile totalitarismului
1. Cultură cu stigmatul stalinismului
2. Învăţămîntul
3. Ştiinţele
4. Literatura: a) Poezia; b) Proza; c) Dramaturgia
5. Artele plastice: a) Pictura; b) Grafica; c) Sculptura; d) Artele decorative
6. Muzica, teatrul, cinematografia
Capitolul XXIX. Lumea românească de la 1989 încoace
1. România din 1990 pînă în zilele noastre: a) Viaţa politică; b) Realităţi economice şi sociale; c) Relaţii externe
2. Basarabia la sfîrşitul secolului al XX-lea şi începutul secolului al XXI-lea: a) Renaştere naţională; b) Cîteva indicii privind evoluţia social-eonomică; c) Căutarea locului în lume
Capitolul XXX. Tendinţe culturale la începutul mileniului trei
1. Noul peisaj al culturii române
2. Problema fundamentală a culturii române: învăţămîntul
3. Scurtă privire asupra ştiinţei şi a culturii de mase
Anexe. Materiale privind evoluţia economică, socială şi culturală a României şi a Republicii Moldova la sfîrşitul secolului al XX-lea şi începutul secolului al XXI-lea
Bibliografie
Indice de nume

Material cu drept de autor

„Eu voi da seama de ale mele, cîte scriu"
Miron Costin

Actualitatea mereu vie a istoriei românilor

O nouă istorie a românilor, cînd s-au scris atîtea?! Şi la ce bun o astfel de istorie, cînd lumea se internaţionalizează atît de repede şi cînd interesul pentru specificul local, pentru naţional se diluează treptat în această frenezie a globalizării? Nu este mai bine să cunoaştem istoria lumii întregi decît să ne încăpăţînăm a acorda prioritate istoriei noastre naţionale? Aceste întrebări fireşti – ar mai fi şi altele la fel de motivate – nu pot fi evitate cînd, la începutul secolului al XXI-lea, un istoric se apucă, cu tot bagajul de cunoştinţe, energie şi optimism, să povestească pe îndelete trecutul zbuciumat al poporului său.

S-au scris multe istorii ale românilor, dar nici una din ele nu este identică cu ceea ce a fost de fapt trecutul poporului român, nu este imaginea profund realistă a acestui trecut, şi asta din două motive esenţiale: întîi, că fiecare nouă scriere este o altă viziune *subiectivă* asupra acestei teme, şi în al doilea rînd, că o istorie scrisă niciodată nu se poate identifica cu cea petrecută în mod real, cea din urmă fiind incomparabil mai bogată în evenimente decît cea dintîi, mai extinsă, mai complexă, dar şi mult mai vie, ceea ce înseamnă că nu poate fi cuprinsă de cunoştinţele, viziunea şi de virtuţile narative ale scriitorului de istorie, oricît de mari ar fi talentele acestuia. Din aceste motive, nimeni nu este îndreptăţit să susţină că ar cunoaşte destul istoria poporului său, după cum nu ar avea nici o justificare să afirme că este complet edificat asupra propriului său destin. Ca şi destinul, istoria este plină de enigme, este generatoare de numeroase întrebări, pe care ni le punem în fiecare zi. Reflecţiile permanente asupra acestor întrebări sînt meditaţii obsesive, uneori încurajatoare sau cel puţin relaxante, alteori chiar chinuitoare, dar oricum edificatoare, asupra trecutului nostru. Şi întrucît nu le putem evita, nu ne mulţumim să ni le punem numai nouă, ci le adresăm şi altora, unui public cît mai larg, acelora care au un destin istoric identic cu al nostru, pentru a afla împreună respunsurile atît de necesare. Reflecţiile asupra istoriei naţionale nu înseamnă nici pe departe închistare într-un cerc îngust de interese egoiste, ci căutarea de răspunsuri la întrebările fundamentale ale existenţei noastre. Evident că aceste întrebări vizează întîi de toate şi mai ales propriul nostru trecut, şi doar mai apoi şi într-o măsură mult mai mică pot fi atribuite şi impactului nostru cu istoria întregii lumi.

Este un adevăr elementar că istoriile naţionale se deosebesc foarte mult una de alta şi nici una din ele nu poate fi explicată pe baza experienţelor străine. Raportarea lor una la alta poate contribui la o mai bună înţelegere a fiecăreia în parte şi bineînţeles a odiseei destinului uman în întregime, dar niciodată nu va

Material cu drept de autor

putea explica esenţialul privind istoria naţională, acesta rămînînd să fie căutat în istoria fiecărui popor în parte.

Iată de ce istoriile naţionale rămîn tot atît de actuale şi de necesare cum au fost la orice etapă a existenţei umane. Acestea nu anulează necesitatea reflecţiilor asupra destinului întregii omeniri şi a scrierii de istorii universale, ceea ce, de altfel, s-a făcut destul de des şi în trecut. Altfel spus, cele două proiecte tradiţionale, istoria naţională şi istoria universală, rămîn tot atît de motivate şi de utile cum au fost întotdeauna. Ele nu se exclud unul pe altul, ci dimpotrivă, se presupun, de unde rezultă foarte clar că reprezentarea fiecărei naţiuni în istoria universală este în raport direct cu gradul cercetării propriei sale istorii. Ar fi o iluzie copilărească să renunţi la propria ta istorie în speranţa că ea va fi regăsită, aşa cum a fost, în cadrul general al istoriei universale. „*Şi cînd propria ta viaţă singur n-o ştii pe de rost, / O să-şi bată alţii capul s-o pătrunză cum a fost?*" (Mihai Eminescu).

Dar în afara nevoii de a reflecta asupra corelaţiei naţional-universal, care se impune tot mai mult în noul context istoric, mai există cel puţin alte două motive care ne întorc mereu cu faţa spre sarcina aplecării cu cea mai mare atenţie asupra istoriei românilor.

Unul din aceste motive îl face faptul că o serie întreagă de teme din istoria poporului nostru, fiind vizate aici chiar unele dintre cele mai importante, continuă să întreţină anumite controverse în rîndul specialiştilor, de unde şi confuzia, mai mare sau mai mică, ce învăluie aceste fenomene. Printre aceste teme ar fi de menţionat mai ales creştinarea românilor, aureolarea, nemotivată de faptele istorice, a domniei lui Mihai Viteazul, „unirea" de la 1600 a Ţărilor Române, caracterul mişcărilor sociale şi de eliberare naţională (revoluţionare?) de la 1821 şi 1848, rolul istoric al dinastiei străine, motivarea şi semnificaţia istorică a uniei greco-catolice, fenomenul fanariotismului, „rezistenţa" mai mare a Ţării Româneşti la catolicism, faţă de Moldova, exact în situaţia în care unii domni munteni (Mircea cel Bătrîn, Nicolae Alexandru şi soţia sa Clara, de ex.) au susţinut într-un fel sau altul catolicismul. Ba unele probleme dintre cele mai complicate, precum efectele reale şi destinul istoric al Marii Uniri de la 1918, nici măcar nu au fost supuse unei serioase dezbateri istorice, aici dominînd, tradiţional şi nemotivat, aprecierea exclusiv elogioasă, patetică, a evenimentului. Nu au lipsit nici cazurile (din fericire, nu foarte multe) cînd unii istorici s-au lăsat prea lesne să alunece pe panta patriotismului local, supralicitînd rolul istoric al Ţării Româneşti şi al personalităţilor sale, într-un caz, sau pe acela al Moldovei, în alt caz. La un moment dat, această boală a pătruns şi în sfera gingaşă a culturii şi artelor, cum a fost, de ex., încercarea antedatării manuscrisului miniat de la mănăstirea Vodiţa, fără să mai vorbim de cunoscutele falsuri grosolane referitoate la istoria tracilor şi geto-dacilor sau a „mileniului întunecat".

Cred că, cu aceste observaţii, am ajuns la o altă chestiune sensibilă, aceea a mitologiei, mai bine zis, a zămislirii miturilor istorice şi a criticii lor. De la 1990 încoace, unii istorici români s-au „specializat" în critica miturilor istorice. Iniţiativa aceasta, ca intenţie, este salutabilă, numai că în practică ea s-a dezavuat prin faptul că aceea ce a considerat ea că ar fi critică a miturilor nu s-a fondat pe rigurozitatea

Material cu drept de autor

criteriilor ştiinţifice, ci pe dorinţa de a se impune ca o nouă modă în receptarea trecutului. De aceea, în mod obişnuit, obiectul atacului acestei critici au fost de cele mai multe ori anumite merite, reale, discutabile sau pur şi simplu imposibile, ale unora dintre cele mai cunoscute personalităţi istorice. Or, problema adevărată a crtiticii mitologiei istorice, cît timp aceasta din urmă pretinde că ţine de cadrul real al istoriei, constă nu în micşorarea meritelor cutărui sau cutărui personaj, ci în dezavuarea incompetenţelor, a falsurilor, imposturii, greşelilor grave etc. în scrisul istoric, de vreme ce toate acestea caută să se substituie istoriei adevărate. Care critică a mitologiei istorice este mai de folos: cea care pune la îndoială meritele istorice ale lui Ştefan cel Mare sau cea care dărîmă mitul aberant, cum că Burebista ar fi stăpînit un imperiu clădit în baza celor mai înaintate realizări ale civilizaţiei antice şi alcătuit dintr-o mulţime de regate ce se întindeau de la Baltica şi pînă la Adriatica, aşa cum caută să ne convingă nişte scrieri „istorice" de ultimă oră?

În general, trebuie să observăm că de la 1990 încoace istoriografia română a început să fie bîntuită tot mai insistent de o frivolitate deschisă, sinceră în ceea ce priveşte interpretarea trecutului şi descrierea lui. Dorinţa de afirmare cu orice preţ, setea nestăvilită de publicitate ale unor scriitori de istorie, profesionişti sau diletanţi, i-au îndemnat, în condiţiile unei libertăţi de expresie nelimitate, atîta vreme jinduite, să „arunce pe piaţă" scenarii istorice care de care mai palpitante referitoare, de cele mai multe ori, la istoria timpurie a românilor (inclusiv la formarea poporului român şi statornicirea lui în spaţiul său naţional), la etape mai vechi, ca cea dacică, dar deloc mai puţin şi la istoria politică contemporană.

Al doilea motiv important care, cel puţin în cazul autorului acestor rînduri, a determinat preocuparea foarte interesată pentru istoria românilor a fost faptul, devenit demult tradiţie, că toate sintezele de istorie a românilor, şi cele mai cuprinzătoare, şi cele mai modeste, realizate pînă acum, s-au limitat în fond la spaţiul românesc de la vest de Prut. Nu intrăm în dezbaterea motivelor care au afirmat o astfel de înţelegere a istoriei românilor, ştiut fiind faptul că ea a fost impusă, împotriva voinţei istoricilor români, de anumite situaţii şi interese politice, potrivnice interesului naţional al românilor. Dar timpurile care au impus aceste situaţii şi interese au dispărut, ceea ce înseamnă că acum ne putem asuma sarcina de a scrie, în sfîrşit, o istorie a tuturor românilor, mai ales şi în primul rînd a celor care trăiesc în cele două state româneşti, România şi Republica Moldova. Asta am vrut să fac şi asta am şi făcut în cele 30 de capitole care fac conţinutul acestei cărţi.

Lumea e frumoasă şi interesantă datorită diversităţii ei; dacă toate ţările, popoarele şi culturile lor ar fi la fel, lumea ar pieri de urît şi plictiseală mai repede decît din cauza oricărui cataclism apocaliptic. O istorie a întregii lumi ar fi cu atît mai interesantă, şi deci cu adevărat realistă, cu cît ar reuşi să cuprindă tot farmecul necuprinsei diversităţi a civilizaţiei umane. Dar asta nu se poate.

Tot aşa ca şi alte popoare, românii au o istorie inconfundabilă şi plină de învăţăminte. În aventura plină de dramatism a trecutul lor sînt multe fapte înălţătoare, de la care românii îşi pot cu tot temeiul revendica mîndria de a fi români, cît timp aceste fapte sînt înţelese ca dovezi ale unor însuşiri reale şi, mai mult decît atît, ca îndemnuri la realizări şi mai mari. „Aventura plină de dramatism" ar putea fi expresia potrivită pentru o istorie în care succesele au fost

Material cu drept de autor

alternate, ca după un scenariu prestabilit, de eşecuri, pierderi, slăbiciuni. Cu siguranţă că românii nu sînt un popor răsfăţat de istorie, nu sînt „poporul ales". De-a lungul istoriei lor, au fost confruntaţi cu o serie de adversităţi, pentru care isteţimea, vitejia, chiar marea gătinţă de jertfă nu erau suficiente pentru a le înlătura sau măcar minimaliza efectele. Pămîntul lor, care parcă a fost pus dinadins „în calea tuturor răutăţilor", vecini mult mai puternici, care au călcat de multe ori acest pămînt, deznodămîntul în acest spaţiu a unor mari confruntări politice, militare şi religioase, pornite şi susţinute din afară de puteri mult prea mari faţă de posiblităţile reale ale Ţărilor Române erau adevărate dovezi de blestem ale destinului.

Dar multe neîmpliniri ale soartei sînt opera omului însuşi. Asta este perfect valabil şi pentru istorie. Voievozi luminaţi, ca Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu, s-au închinat ruşilor doar cu gîndul de a-şi salva ţara, dar s-au înşelat amarnic, primejduindu-şi grav poporul şi uneori pierzîndu-şi chiar şi viaţa. În aceeaşi situaţie au fost, mai devreme, Vasile Lupu şi Mihai Viteazul, cel dintîi închinîndu-se cazacilor, iar celălalt austriecilor. Dar cît de motivată a fost unirea bisericească greco-catolică, de la 1700, ţinînd cont de evoluţiile politice ulterioare din Transilvania şi chiar de mai tîrziu? Oare pot fi neglijate urmările dezastroase, pentru popor, ale imitării de către boierimea română a modului de viaţă fanariot, în special setea nestăvilită de înavuţire pe orice căi şi prin orice mijloace? Şi în general, mania imitaţiilor, mai întîi din Orient, apoi din Occident, care au cuprins totul, de la îmbrăcăminte şi alimentaţie pînă la organizarea statului şi a societăţii şi pînă la fondarea civilizaţiei româneşti moderne, nu au avut cumva ca obiectiv nedeclarat, inconştient, ignorarea sarcinii de a consolida propriile baze politice, economice, sociale şi culturale ale ţării? Oare nu în această predispoziţie se află cauza uşoarei coruperi a culturii române, şi în primul rînd a limbii române, din partea unor influenţe din afară, nu aici se află, oare, pricina rapidei şi masivei sovietizări şi rusificări a culturii române în cei douăzeci de ani care au urmat ocupaţiei sovietice a României etc.?

În mod obişnuit, eşecul, de altfel ca şi succesul, unei acţiuni istorice sau al alteia este pus pe seama unei persoane concrete, a unui şef politic, militar, a unui voievod etc., în situaţia în care de fapt această persoană, cu rare excepţii, este exponentul unei voinţe sociale. Voievodul, mai cu seamă după pierderea independenţei reale a Ţărilor Române, era pur şi simplu unul din membrii clasei boiereşti, mai influent decît ceilalţi doar atît timp cît se afla în exerciţiul acestei funcţiuni şi oricînd pasibil de a fi înlocuit de un alt boier, fie din hatîrul sultanului sau prin intriga boierilor concurenţi. Altfel spus, responsabilitatea pentru situaţia ţării aparţinea întregii clase politice. În general, cu excepţia cîtorva perioade de dictatură personală, ca cele ale lui Carol al II-lea şi Ion Antonescu sau din perioada comunistă, întreaga responsabilitate pentru felul cum a evoluat România a revenit clasei politice a ţării. Dar, cu excepţia cîtorva politicieni mai de soi, care bineînţeles că nu au avut cum, fiecare în parte, să determine caracterul şi evoluţia politică şi socială a ţării, această clasă nu a fost capabilă niciodată să se identifice cu ţara, dar numai în aşa fel ca interesele majore ale ţării să domine în mod absolut motivaţia acţiunilor ei. Este adevărat că, într-un fel, ea s-a vrut una cu ţara, dar

Material cu drept de autor

numai prin asumarea dreptului la beneficii şi onoruri, văzînd în statul român doar o sursă de parvenire, nu un obiectiv care ar fi fost îndreptăţit să pretindă consacrarea tuturor forţelor, energiilor, capacităţilor şi poate chiar a mijloacelor materiale ale slujitorilor săi. Bacşişul şi hatîrul – acestea erau, aşa cum s-a arătat de atîtea ori în literatura istorică, cele două fenomene care determinau caracterul legăturii clasei politice româneşti cu statul. Tocmai de aceea, lăsînd la o parte rarele excepţii fericite, ideea de patriotism a fost străină cu desăvîrşire acestor beneficiari ai puterii. A fost şi firesc ca, la capătul unui îndelungat comportament detestabil, toate grupările politice care constituiau aşa-zisa elită a puterii să întrunească dispreţul aproape unanim al societăţii româneşti, cum s-a întîmplat după primul război mondial, atmosferă care a fost foarte propice apariţiei mişcărilor politice şi ideologice extremiste, cel mai interesant şi instructiv în acest sens fiind legionarismului, tocmai pentru că noua orientare, alcătuită aproape în exclisivitate din tineri, detesta în egală măsură toate partidele care se înfruptaseră pînă atunci pe nedrept din roadele guvernării. Această atitudine faţă de clasa politică românească a reapărut după căderea comunismului, manifestîndu-se foarte clar mai ales în ultimii ani. Felul cum s-a constituit, cum a evoluat, cum s-a manifestat şi la ce a ajuns clasa politică românească este unul din fenomenele, chiar dacă extrem de neplăcute, dar totuşi foarte interesante ale istoriei noastre naţionale. În paginile acestei cărţi, cititorul se va întîlni de multe ori cu acest fenomen.

O istorie a românilor care apare în anul aderării României la Uniunea Europeană nu poate să nu fie marcată de acest eveniment. Dorinţa puternică a României, ca şi a altor ţări europene, mai cu seamă a fostelor ţări socialiste, de a se vedea făcînd parte din comunitatea europeană provoacă, cum se ştie, nişte atitudiini, dacă nu critice, în orice caz de suspiciune şi îndoială. Lărgirea aparent grăbită a Uniunii Europene, mai ales în ultimii cîţiva ani, nu-şi găseşte explicaţia completă doar în tendinţa fostelor ţări comuniste de a-şi asigura securitatea şi independenţa. La unele etape ale istoriei fenomenele de mare impact evoluează altfel decît ar fi dorit oamenii, şi atunci acestora nu le rămîne decît să se supună voinţei oarbe care impune anume această evoluţie şi nu alta. La răscrucea mileniilor doi şi trei, lumea întreagă este supusă unui intens proces de globalizare; internaţionalizarea tuturor aspectelor vieţii, cu începere de la economie, tehnică, politică, cultură etc. şi terminînd cu traiul de fiecare zi al familiei şi cu preocupările fiecărui individ în parte, a atins un nivel, de la care întoarcere spre izolare în perimetrul culturilor tradiţionale şi către baricadare în spatele frontierelor naţionale nu mai pare a fi cu putinţă. Aici – ca şi în grija zilei de mîine, care împreună pare să fie mai sigură – se află voinţa irezistibilă a popoarelor, mai ales a celor mici, de a constitui o singură comunitate umană.

Dar se înţelege că pe de altă parte nimeni nu poate şti cum va evolua România cu noul ei statut, de membru al UE, şi istoricul nici nu-şi pune sarcina să răspundă la această întrebare. Poate fi UE garanţia fericirii poporului român, va fi în stare România să ajungă în următorii treizeci de ani, aşa cum susţin unii euro-optimişti, la nivelul ţărilor avansate ale Europei? Este greu de crezut, dar numai istoria va putea da, la momentul potrivit, răspunsul cel mai bun. Europa poate oferi multe, dar nu principalul: conştiinţa valorii de sine a fiecărui popor. Să admitem, prin

Material cu drept de autor

absurd, că peste o sută sau o mie de ani întreaga Europă va deveni o singură comunitate politică. Cu ce vor pretinde românii că au contribuit la constiuirea acestei comunităţi, dacă aceasta va fi totuşi şi dacă nu se va dovedi a fi pînă la urmă un eşec, ceea ce în principiu nu poate fi excus?

Dincolo însă de aceste supoziţii care ţin de realităţi despre care încă nu se poate spune nimic sigur, istoricul are în faţă două observaţii istorice cît se poate de concrete privind opţiunea UE a României. Faptul că practic întregul conţinut al demersului privind aderarea României la UE se limitează la obiective de ordin economic, mai precis, la îmbunătăţirea condiţiilor de trai ale populaţiei ţării, scoate în prim-plan o întrebare extrem de importantă privind situaţia reală actuală a ţării şi propriile sale resurse de evoluţie economică. Este situaţia economică a României atît de disperată, încît prin propriile sale mijloace nu este în stare să supravieţuiască şi să asigure cetăţenilor săi condiţii decente de trai? Şi de ce evoluţia generală a ţării, în condiţiile unei diversificări fără precedent a necesităţilor şi intereselor populaţiei, este orientată aproape în exclusivitate spre obiective economice?

Şi în sfîrşit, întrebarea sacramentală: trebuie să credem că evoluţia normală a României, în general a lumii româneşti, este posibilă doar în cadrul UE? Nu este cumva cu putinţă ca românii să aibă propria lor cale de dezvoltare istorică? Aceasta nu este nici pe departe o întrebare deşartă, întrucît ea sensibilizează asupra capacităţii de creaţie istorică independentă, originală a românilor. Bineînţeles că ea nu pune sub semnul întrebării integrarea României în UE, dar pentru aflarea românilor în istorie este atît de importantă, încît în mod absolut normal tinde să se identifice cu destinul lor istoric.

Fie că astfel de gînduri sînt sau nu împărtăşite, un lucru rămîne cert: în mod obiectiv, UE descurajează propriile eforturi ale României pentru obţinerea celor mai bune rezultate în evoluţia ei istorică, inclusiv afirmarea voinţei politice şi valorificarea maximă a propriilor capacităţi de dezvoltare economică, dar poate încă mai mult protejarea eficientă şi dezvolatrea nestingherită a culturii sale naţionale. În orice caz, punînd pe balanţă beneficiile şi pierderile aflării în componenţa UE, nu este nici o siguranţă că cele dintîi le-ar domina pe cele din urmă. Foarte puţină lume pare a fi conştientă de faptul că Uniunea Europeană, aşa cum a fost ea gîndită de Claude Monnet şi Robert Schuman la vremea lor, este antipodul statului-naţiune, fiind refractară deopotrivă naţionalismului şi democraţiei.

Prin forţa lucrurilor şi a împrejurărilor, românii nu au putut marca puternic istoria politică şi militară a Europei, nici măcar a arealului mai îngust, care cuprinde şi pămînturile lor. Poate că românii au mai puţin talent politic şi militar decît alţii, lucru care trebuie demonstrat prin anevoioase comparaţii şi raportări, care astăzi, cînd astfel de fenomene sînt evaluate doar în manieră globalizantă, nu mai au nici o relevaţă, nu mai interesează pe nimeni. Mai sigur e faptul că românii au creat o cultură bogată şi originală, care, ca parte integrantă a spiritualităţii europene, e cea mai prestigioasă zestre cu care ei se prezintă în lume. Începînd cu civilizaţia geto-dacică şi cu marile opere ale creaţiei populare orale şi terminînd cu realizările de nivel european şi mondial ale ştiinţei, gîndirii, artei şi literaturii

Material cu drept de autor

române contemporane, cultura română constituie nu numai viziunea românilor asupra existenţei, ci şi principala lor modalitate de a se afirma în istorie.

Unul din aspectele de bază ale istoriei românilor este faptul că, drept urmare a unor condiţii obiective, în societatea românească s-a infiltrat pe parcursul mai multor sute de ani un număr mare de elemente etnice alogene. Unele din aceste elemente, cum au fost de ex. grecii, aveau o cultură superioară mediului în care s-au implantat. Şi cu toate acestea, străinii nu au putut impune cultura lor societăţii româneşti aşa încît să fi alterat fondul spiritualităţii româneşti. Dimpotrivă, ei înşişi au trebuit să se lase românizaţi, reuşind de multe ori în aşa măsură, încît să devină exponenţi marcanţi ai culturii române, cum a fost cazul unor Coresi, Dosoftei, Cantemir, Alecsandri, Ghica, Heliade, Conachi, Stamati, Philippide şi al multor altora. Indiscutabil, fenomenul în sine pune în lumina cea adevărată marea vitalitate a spiritualităţii româneşti.

Astfel de fapte, care bineînţeles că nu sînt singurele de acest gen, m-au îndemnat să încerc o altă abordare a ideii de sinteză a istoriei românilor, renunţînd la modelul tradiţional, care mizează mai cu seamă pe istoria politică şi militară, pe cînd relatarea despre fenomenele culturale se rezumă la o expunere statistică, ceea ce înseamnă în esenţă menţionarea numelor oamenilor de cultură, a operelor sau faptelor acestora. De aceea, în încercarea de a depăşi această viziune, am rezervat un spaţiu restrîns evenimentelor politice şi mai ales celor militare, lărgind în schimb considerabil, faţă de practica de pînă acum, partea de text dedicată istoriei culturii. Nu am căutat să-mi identific demersul în acest domeniu cu preocupările de specialitate ale scientologilor, ale istoricilor şi criticilor literari sau de artă, mulţumindu-mă pe de o parte cu ceea ce am putut învăţa din scrierile lor, iar pe de altă parte încercînd, deşi sarcina aceasta nu a fost deloc uşoară, să schiţez nişte impresii proprii despre fenomenele culturale, inclusiv asupra realităţilor artistice. A fost aceasta o încercare, nu o ispravă.

Capitolul I. Naşterea unui popor

1. Începuturile civilizaţiei în spaţiul carpato-danubiano-pontic

Piatra unghiulară a istoriei

Istoria românilor începe cu mult înainte de constituirea poporului român ca entitate politico-etnică şi spirituală. Tot aşa ca oricare altă comunitate etnică, poporul român apare relativ tîrziu, pe cînd prezenţa umană pe teritoriul său se constată cu cel puţin un milion de ani în urmă. Cea mai mare parte a acestui timp

Material cu drept de autor

se numeşte *epoca pietrei*, care se termină înainte de anul 2000 î.e.n. Astfel că piatra este fundamentul istoriei umane. În tot acest imens spaţiu temporal, pe teritoriul unde se vor afirma mai tîrziu românii s-au perindat numeroşi locuitori, de regulă foarte deosebiţi unii de alţii de la o epocă istorică la alta. Aceste deosebiri se reflectă în varietatea extrem de bogată a modului de viaţă al acestora. Iar modul de viaţă şi nivelul de civilizaţie al acelei străvechi populaţii se regăsesc, la rîndul lor, în aşa-numitele *culturi arheologice*. Cultură arheologică înseamnă totalitatea obiectelor descoperite prin săpături arheologice şi care caracterizează un mod distinct de viaţă al oamenilor.

Lunga epocă a pietrei se împarte în două perioade. Cea dintîi se numeşte *paleolitic*, ceea ce înseamnă, în vechea limbă greacă, piatră veche, iar cea de a doua *neolitic*, adică piatră nouă. Pe teritoriul României, paleoliticul, zis şi epoca pietrei cioplite, ţine pînă la sfîrşitul mileniului al VII-lea î.e.n. După el urmează neoliticul, pînă în mileniului al III-lea î.e.n., care se mai numeşte şi epoca pietrei şlefuite. Uneori se vorbeşte şi despre o etapă de tranziţie între aceste două perioade, numită *mezolitic*, sau epoca pietrei de mijloc. Acesta însă este mai puţin reprezentat în spaţiul românsc.

Ca urme ale activităţii umane, culturile arheologice ale paleoliticului sînt reprezentate în multe locuri de pe teritoriul României, al actualei Republici Moldova şi în spaţiile învecinate, locuite de români. Printre cele mai vechi sînt cele de la Bugiuleşti şi de pe valea Dîrjovului, în Oltenia. Numeroase depozite de unelte din silex, datînd de cîteva sute de mii de ani, au fost descoperite la vest şi la est de Prut, ca cele găsite la Corpaci, Buzdugeni, Costeşti, Cosăuţi, Molodova, Ripiceni, Mitoc, Brînzeni, sau în peşterile de la Cheia, Tîrguşor, Cuina Turcului, Ohaba-Ponor, Nandru, Duruitoarea Veche, Trinca, Ciclovina şi Băile Herculane. Primele vetre de foc au fost descoperite la Mitoc, în jud. Botoşani, şi la Ciutuleşti, pe malul Răutului.

Din paleoliticul mijlociu (aprox. 100-40 mii de ani în urmă) datează multe mărturii care sînt dovezi ale apariţiei unor manifestări spirituale în viaţa oamenilor. Aşa sînt picturile rupestre de la Cuciulat (jud. Sălaj), Pescari (jud.Caraş-Severin). Amuletele din piatră şi din os, găsite la Lapoş (jud. Prahova), Mitoc (jud. Botoşani), la Brînzeni, Duruitoarea Veche şi Cosăuţi, în Basarabia, sînt totodată şi mărturii ale apariţiei unor credinţe religioase. Deosebit de interesante se arată instrumentele muzicale din os, descoperite la Molodova, Raşcov şi în alte aşezări de pe Nistru.

Marea revoluţie din epoca pietrei

Retragerea gheţarilor, începută cu aprox. 10 mii de ani în urmă, a determinat schimbări mari ale faunei şi florei. Omul primitiv a încetat să mai depindă doar de vînătoare şi cules. Eliberarea pămîntului de sub gheţari şi apariţia unei vegetaţii bogate şi de o mare diversitate i-au schimbat radical modul de viaţă. De la culesul plantelor şi fructelor, el a trecut la cultivarea lor. Locul vînătorii îl ia creşterea animalelor. Astfel, în locul îndeletnicirilor bazate pe vînătoare şi cules, apare gospodăria fondată pe activitatea de producţie. Din aceeaşi cauză, omul a renunţat la peregrinarea dintr-un loc în altul, în urma animalelor pe care le vîna, şi a trecut la viaţa sedentară. Asta înseamnă că traiul său devine mai sigur, creşte durata de

Material cu drept de autor

viaţă, se înmulţeşte populaţia. Schimbarea a fost atît de mare, încît a căpătat denumirea de *revoluţie neolitică*. Ea şi-a găsit reprezentarea materială în îmbogăţirea şi diversificarea fără precedent a uneltelor de muncă. Dovezile sînt numeroase, cum sînt cele din culturile neolitice de tip *balcano-anatoliene*, ca în aşezările de la Cîrcea (Oltenia), Ocna Sibiului şi Gura Baciului (Transilvania), culturile *Starčevo-Criş*, *Vinča-Turdaş* (în Banat şi Transilvania), *Dudeşti* (în Muntenia şi Oltenia) şi *Hamangia* (în Dobrogea). La răsărit de Prut, marile schimbări tehnologice ale epocii sînt reflectate mai ales în *cultura Bugo-Nistreană*, ce se regăseşte într-o varietate mare de unelte de producţie în aşezările Soroca III, Selişte de pe Răut, Orhei, Zahareuca şi în cele de pe valea Botnei.

Economia neolitică s-a caracterizat şi prin alte două invenţii importante. Una din ele a fost apariţia *războiului de ţesut*, care a adus modificări esenţiale în traiul oamenilor, mai ales prin trecerea la vestimentaţia din fibre vegetale, mult mai variată şi mai uşor de dobîndit decît cea din piele şi blănuri. Cea de a doua invenţie a constiuit-o *confecţionarea ceramicii*. Acesta a fost un proces îndelungat. La început, vasele din lut se făceau primitiv: se aşeza unul peste altul numărul necesar de inele şi se lipeau, apoi vasul era ars într-o groapă simplă. Abia mult mai tîrziu au apărut roata olarului şi cuptorul de ars la temperaturi înalte.

Ceramica, la început prelucrată primitiv apoi arsă şi împodobită artistic, a putut fi găsită în cantităţi şi în varietăţi mari pe întreg spaţiul locuit astăzi de români, ceea ce atestă o creştere mare a populaţiei neolitice din acest spaţiu. În mileniul al V-lea se răspîndesc peste tot vasele de lut încrustate cu linii de jur-împrejur. Aceasta era aşa-zisa *ceramică în benzi lineare*, întîlnită din belşug pe cursul superior şi mijlociu al rîurilor Nistru, Prut şi Siret, în bazinul Răutului, Botnei, Bîcului şi Işnovăţului. Cuptoarele de ars din lut sînt reprezentate cel mai bine în *cultura Cucuteni-Ariuşd*, caracteristică mai ales pentru următoarele două milenii. Cît priveşte ceramica pictată, după variate procedee, aceasta se întîlneşte în tot arealul românesc, mai ales în ultima perioadă a neoliticului. Foarte interesante sînt vasele modelate astfel ca să imite anumite animale, cum sînt cele găsite la Frumuşica (jud. Neamţ), Bereşti (jud. Galaţi), Ruseştii Noi (jud. Lăpuşna) ş. a.

Trecerea de la piatră la metal

În mileniul al IV-lea, triburile neolitice încep să facă cunoştinţă cu arama, pe care o folosesc la confecţionarea uneltelor, vaselor, podoabelor şi a altor obiecte de largă utilitate. Acest metal nu era însă suficient de dur pentru a înlocui piatra, de aceea el va fi folosit în paralel cu piatra, fapt pentru care mileniile IV-III î.e.n. vor face aceea ce se va numi *epoca eneolitică* (de la *aeneus* = aramă şi *lithos* = piatră). În arealul de convieţuire istorică a românilor, eneoliticul îşi are expresia în ansamblul de culturi arheologice *Cucuteni-Ariuşd-Tripolie*.

Cele mai cunoscute aşezări eneolitice sînt, în România, cele de la Hăbăşeşti (jud. Iaşi), Truşeşti (jud. Bacău), Frumuşica (jud.Botoşani), Traian (jud. Bacău), Glăvăneştii Vechi (jud. Iaşi), iar în Basarabia cele de la Ruseni, Racovăţ, Brînzeni, Caracuşeni, Camenca, Cărbuna, Dancu, Petreni, Varvareuca. În Transnistria se evidenţiază mai ales aşezarea Vîhvatinţ. Acestea erau, de regulă, localităţi mari, stabile, formate pe parcursul mai multor generaţii, cu o suprafaţă de la un hectar-două pînă 30-40 de hectare, pe care erau aşezate de la cîteva zeci pînă la cîteva sute

Material cu drept de autor

de case. Locuinţele aveau de la 12 pînă la 100 de metri pătraţi, iar uneori chiar mai mult. Într-o astfel de locuinţă trăia o mare familie patriarhală, alcătuită din cîteva familii-pereche. Unele aşezări, mai ales în zonele de deal şi de munte, erau împărţite în două sectoare: partea centrală, înconjurată cu un sistem de apărare (şanţuri, valuri, palisade de lemn), şi partea neîntărită din jurul acesteia. Aşa sînt aşezările de la Cernavodă, Cernica (lîngă Bucureşti), Iclod (jud. Cluj) precum şi cele de la Brînzeni, Caracuşeni şi Camenca, din nordul Basarabiei. În centrul unor aşezări, ca de exemplu la Brînzeni, au fost descoperite construcţii care par să fi avut rolul de sanctuare ale comunităţilor.

În eneolitic, terenurile cultivabile şi păşunile se aflau în afara aşezărilor. Uneltele cel mai des folosite la cultivarea pămîntului erau săpăliga, toporul, secera, confecţionate în întregime sau în parte din piatră. Acum intră în uz şi plugul cu brăzdarul din corn sau din lemn, tras de vite mari. Suprafeţele pentru cultură erau lărgite prin defrişare, adică prin tăiere sau ardere a pădurilor. Erau cultivate grîul de cîteva specii, cel mai răspîndit fiind pe atunci cel cu un singur bob (*alacul*), apoi ovăzul, secara, meiul, mazărea, măzărichea ş.a. Aşa cum arată mai cu seamă vestigiile *culturii Gumelniţa*, din zonele de stepă şi cîmpie, oamenii din eneolitic creşteau multe vite cornute mari, cai, oi, capre, porci.

Dezvoltarea a dat naştere la o diviziune de avere şi socială în cadrul marilor comunităţi umane, înăuntrul acestora apare o anumită ierarhizare. Dovada mai des întîlnită a acestei dferenţieri este oferită de către *necropole*: unele morminte conţin un inventar bogat, altele au foarte puţine obiecte sau chiar nu au deloc. Necropolele sînt şi principalele mărturii ale existenţei la eneolitici a unei religii deja destul de evoluate.

Credinţele religioase ale oamenilor din acea vreme erau sincretice, adică amestecate, constituite din mai multe elemente, dar dominant totuşi era cultul Zeiţei-Mamă, care simboliza fertilitatea. Pentru agricultorii şi crescătorii de vite din eneolitic era firesc să creadă într-o forţă care asigura rodnicia solului şi a vitelor. Aceasta explică mulţimea de statuete feminine din lut ce subliniază specificul corpului feminin, exagerînd de regulă dimensiunile bazinului. Un model „ideal" pentru a astfel de reprezentare este figurina descoperită la Cernavodă. Multe vase din lut de asemenea imită corpul feminin. În afară de acest cult, se întîlneşte şi acela al divinităţii masculine, simbolizată de reprezentări ale taurului, aşa-zis lunar sau solar. Începea să se prefigureze astfel rolul crescînd al bărbatului în comuna primitivă. Fenomenul este ilustrat prin construcţiile cu elemente cultice, ca cele de la Parţa (jud. Timiş), Căscioarele (jud. Călăraşi), Ghirbom şi Pianu (jud. Alba), Ghelăieşti (jud. Neamţ), Buznea (jud. Iaşi), Ruseştii Noi (Lăpuşna) ş.a. În plus, credinţelor eneoliticilor le erau proprii fetişismul, animismul, magia: în mormintele lor au fost găsite numeroase pandantive, amulete, mărgele care, dincolo de valoarea lor estetică, aveau şi o destinaţie magică.

Arta şi în general cultura omului neolitic şi a celui eneolitic din spaţiul românesc se evidenţiază prin cîteva elemente de mare interes artistic şi ştiinţific. Este deosebit de relevantă în acest sens aşa-zisa statuetă a „Gînditorului", descoperită la Cernavoda, care, împreună cu figurina feminină, menţionată mai sus, alcătuieşte un cuplu cît se poate de sugestiv. „Gînditorul" reprezintă un om

Material cu drept de autor

aşezat pe un scăunel, cu coatele sprijinite pe genunchi şi capul în pumni. Alături de ceramica culturii Cucuteni-Tripolie, această statuetă este considerată o capodoperă a artei neolitice universale.

Civilizaţia tracilor timpurii

Epoca bronzului, la prima sa etapă, adică în a doua jumătate a mileniului al III-lea şi la începutul mileniului al II-lea, a fost aceea care a făcut legătura dintre civilizaţia străveche, fără identitate etnică, a spaţiului românesc şi aceea a tracilor, care vor constitui prima comunitate etno-lingvistică stabilă din această zonă.

Fenomenul determinant al acestei perioade îl constituie *indo-europenizarea* populaţiei de aici. Aceasta s-a întîmplat în urma deplasării dinspre est spre Europa a unei mari mase umane pastorale, care s-a amestecat cu sedentarii din zonele invadate. În acest proces, desfăşurat pe parcursul mileniului al III-lea, s-a format marele conglomerat indo-european, din care făceau parte cele mai multe popoare europene şi asiatice. Procesul s-a încheiat în jurul anului 2000 î.e.n. Din acel moment se poate vorbi şi despre existenţa *tracilor*. Asta înseamnă că civilizaţia bronzului de pe teritoriul României este în cea mai mare parte o civilizaţie tracică.

Marea familie a tracilor depăşea cu mult teritorul locuit astăzi de români, ei fiind răspîndiţi din nordul Mării Egee şi Asia Mică pînă în Europa Centrală. Herodot, „părintele istoriei", zicea că ei erau cel mai numeros popor din lume, după acela al indienilor. Nu se poate stabili cu destulă claritate legătura directă a tracilor din mileniul al III-lea cu românii. Dar de vreme ce românii sînt urmaşii direcţi ai geto-dacilor, iar aceştia erau parte componentă a tracilor, înseamnă că tracii constituie un element de bază în formarea poporului român.

Apariţia bronzului ca material pentru confecţionarea uneltelor de muncă şi a armelor a determinat o dezvoltare mult mai rapidă a colectivităţilor umane. Bronzul este un aliaj din cupru şi cositor, care e mult mai dur decît cuprul. Asta a însemnat sfîrşitul epocii de piatră şi începutul erei metalelor. Tocmai de aceea constatăm o înmulţire a centrelor de prelucrare a metalelor, acestea întîlnindu-se mai des în Transilvania, care este şi mai bogată în resurse ale solului.

Putem deosebi cîteva perioade ale *culturii bronzului* în spaţiul românesc. Prima cuprinde bronzul timpuriu şi de mijloc, prima jumătate a mileniului al II-lea. Populaţia locală din această perioadă se mai află încă sub influenţa ultimelor zbateri din epoca sintezei indo-europene. De aceea zona este marcată de o anumită instabilitate. Dinspre sud se înregistrează o influenţă a civilizaţiei elene timpurii, pe cînd regiunile estice sînt confruntate cu impactul destabilizator al comunităţilor nomade şi seminomade. Aceste influenţe, îngemănate cu elemente locale, îşi au reflectarea în astfel de culturi ca *Glina-Schneckenberg*, care poate fi urmărită mai bine în Muntenia, Oltenia şi în sudul Transivaniei, *Periam*, pe cursul de jos al Mureşului, şi *Edineţ*, în nordul Basarabiei. La sfîrşitul perioadei se constată o afirmare a specificului autohton al civlizaţiei bronzului ce se răgăseşte în culturile *Monteoru* şi *Costişa* (în Moldova), *Tei*, (Muntenia), *Sighişoara* (Transilvania), *Suciu de Sus* (Maramureş), *Corpaci*, *Dumeni*, *Cuconeştii Vechi*, în nordul Basarabiei, *Calfa*, *Dănceni*, *Delacău*, în centrul acestui ţinut, *Beşalma*, *Borodino*, la sud, ca şi *Krîjovlin*, în Transnistria.

Material cu drept de autor

A doua perioadă, cea a bronzului tîrziu, coincide în mare cu a doua jumătate a mileniului al II-lea. În aspect general, ea este reprezentată de cultura *Noua*, la care pot fi atribuite o serie de culturi locale, precum *Coslogeni* (în estul Munteniei şi în Dobrogea), *Lucaşeuca* (în nordul Moldovei), *Komarovo*, pe cursul superior al Nistrului, *Sabatinovka* (în Basarabia şi Transnistria). Perioada este caracterizată printr-un material arheologic extrem de bogat. Aşa sînt tezaurele cu arme, veselă şi podoabe din aur şi argint găsite la *Poarta Albă* (jud. Constanţa), *Perşinari* (jud.Dîmboviţa), *Rădeni* (jud. Neamţ), *Hinova* (jud. Mehedinţi), şi în Basarabia – la *Lozova*, *Mîndreşti*, *Teţcani*, *Alexăndreni*, *Hristici* şi mai ales la *Borodino*.

Cultura celei de-a treia perioade a bronzului, care cuprinde sfîrşitul mileniului al II-lea şi începutul mileniului I î.e.n., este de fapt un amalgam al bronzului tîrziu cu începutul epocii fierului, mai precis cu prima lui etapă, numită *Hallstatt*. Fenomenul cel mai important pentru această perioadă îl constituie afirmarea unei noi civilizaţii, şi anume una de tip hallstattian, de factură nord-tracică. Asta se întîmplă către anul 800 î.e.n.

Odată cu intrarea în epoca metalelor şi mai ales cu trecerea de la bronz la fier, comuna gentilică se destramă, din marea familie patriarhală se desprind familiile monogame (doi reprezentanţi de sex diferit cu copiii lor). Apare o nouă comunitate, *obştea vicinală*, bazată pe relaţii de vecinătate, adică exclusiv sociale, nu de rudenie. Poziţia individului în societate este determinată de statutul său social, ceea ce înseamnă averea lui, puterea lui economică. Societatea se împarte în două categorii mari, aristocraţia şi oamenii simpli. Aşezările umane se extind, îşi ridică înalte valuri de pămînt şi sapă şanţuri adînci şi largi în jurul lor. Aşa sînt aşezările transilvane Sighe*t*, Teleac, Sîntana-Arad, Media*ş*, ca şi Verbicioara (în Oltenia), Preuteş*ti* (în Moldova) ori Saharna-Solonceni şi Lucaşeuca, în Basarabia.

Elemente esenţiale ale culturii tracilor

Spiritualitatea tracilor se deosbeşte mult de cea a populaţiilor trăitoare aici înaintea lor. Vechiul cult al fertilităţii şi fecundităţii dispare treptat, cedînd locul *cultului soarelui*, reprezentat de o divinitate masculină. Apare tagma preoţilor, ca tălmăcitori ai voinţei divine şi mijlocitori între credincoşi şi divinitate. Aceştia oficiau practicile religioase în încăperi amenjate special în acest scop, cum par a fi templele-sanctuare de la Sălacea (jud. Bihor) şi Sărata Monteoru (jud. Buzău). În general, marea influenţă a cultului soarelui la traci este atestată de mulţimea de vestigii care înfăţişau într-un fel sau altul acest astru.

Practica înmormîntării conţine mărturii sugestive privind ideile tracilor despre viaţă şi moarte. Ritul mai vechi al înhumării nu dispare complet, dar este înlocuit tot mai mult de incinerare, care a fost observată încă în necropolele de la începutul mileniului I î.e.n. şi chiar mai devreme, cum sînt cele de la Gura Baciului (jud.Cluj) şi Suceava sau la Selişte şi în aşezările culturii *Lucaşeuca* din Basarabia. Cu trecerea timpului, se afrimă tot mai mult credinţa în nemurirea sufletului, fapt pentru care trupul trebuia ars ca astfel sufletul să scape din această „închisoare". Drept urmare, practica incinerării se generalizează. Aşa cum se vede pe exemplul culturilor *Saharna-Solonceni* din Basarabia şi *Gîrla Mare* din Oltenia, cenuşa celor arşi era depusă fie direct în groapă, fie, mai des, în urne funerare. Uneori

Material cu drept de autor

mormintele sînt de dimensiuni impresionante, ceea ce sugerează nişte asemănări cu credinţele religioase şi cu riturile funerare ale altor popoare ale antichităţii.

2. Lumea geto-dacă

Despre numele geţilor sau dacilor

Aceste nume, *geţi* şi *daci*, au apărut destul de tîrziu în literatura istorică. Ele desemnau în antichitate ramura nordică a tracilor, adică cei situaţi la nord de Munţii Balcani. Dar de ce geţi *sau* daci, şi nu doar geţi sau numai daci? Pentru că autorii antici, care au venit în contact cu geto-dacii dinspre est şi sud-est, i-au numit geţi, pe cînd cei care i-au văzut dinspre vest şi nord-vest i-au numit daci. Istoricul şi geograful grec Starbon explică astfel această viziune dublă: „Geţii sînt cei care se întind spre Pont (*Pontul Euxin* = Marea Neagră – *n.a.*) şi spre răsărit, iar dacii cei care locuiesc în partea opusă, spre Germania şi spre izvoarele Istrului (Dunării – *n.a.*)". Şi tot el precizează că „dacii şi geţii au aceeaşi limbă". Alt istoric antic, Dio Cassius face lucrurile şi mai clare cînd menţionează că tracii nordici, indiferent de trib, se numau cu toţii daci.

Aşadar, nu există nici o deosebire între numele de daci sau geţi: ambele nume se referă la acelaşi popor. De altfel acesta este un fenomen întîlnit foarte des în istorie, cînd, în dependenţă de amplasarea teritorială, părţi ale aceluaşi popor se numesc cu nume diferite. Grecii antici, de pildă, erau numiţi cel mai des cu numele regiunii în care trăiau: atenieni, spartani, aheieni, tessalieni, ionieni. Ei au fost însă şi sînt trataţi ca un singur popor. Acelaşi exemplu îl oferă şi românii, care, pe lîngă numele lor comun de români, se mai numesc şi cu numele proviniei lor istorice, adică moldoveni, munteni, ardeleni etc.

Spaţiul dacic, oamenii şi limba lor

Teritoriul geto-dacilor era cuprins între Marea Neagră şi rîul Nistru, la est şi sud-est, Munţii Balcani, la sud, teritoriul actualei Serbii, la sud-vest, cîmpia Panoniei (Dunărea de mijloc), la vest, şi Polonia actuală, la nord.

Unele monumente antice, precum *Columna lui Traian* şi *Tropaeum Traiani* (primul se află la Roma, iar cel de-al doilea în Dobrogea), îi arată pe daci ca fiind de statură potrivită, cu părul şi pielea de nuanţă deschisă. Îmbrăcămintea lor era asemănătoare cu portul tradiţional al ţăranilor români, în special al acelora din zonele muntoase. Bărbaţii purtau opinci, iţari şi peste ei o cămaşă încinsă la brîu. Peste cămaşă aveau o mantie scurtă, fără mîneci, cînd nu era frig, iar pe timp de iarnă purtau un cojoc şi o glugă. Femeile se îmbrăcau cu o cămaşă cu mîneci scurte, fustă, o mantie, iar pe cap aveau broboadă, înnodată la spate.

Despre limba geto-dacilor nu se cunosc destule lucruri sigure. Nu se ştie care este originea ei şi din ce familie de limbi face parte. S-a constatat, totuşi, că limba română a moştenit multe cuvinte din limba dacică, precum *amurg, aprig, brad, brînză, brîu, burlan, căciulă, cătun, custură, a dărîma, a dura, groapă, grindă, mazăre, mînz, struguri, vatră* ş.a. Faptul că aceste cuvinte se referă, cum vedem, la cele mai variate fenomene şi stări de lucruri sugerează clar că limba dacică fusese destul de evoluată.

Material cu drept de autor

Unele influenţe din afară

Geto-dacii au avut numeroase contacte cu diferite seminţii, care fie că trăiau în vecinătate, fie că s-au perindat pe aici în anumite momente. În nordul Mării Negre, pe un teritoriu foarte întins, se aflau *sciţii*, un popor nomad, care prin secolul al VI-lea î.e.n. începe să pătrundă în arealul dacic. Herodot îi menţionează pe geţi tocmai în legătură cu sciţii, care erau atacaţi în anul 514 î.e.n. de către regele persan Darius. S-au păstrat destule vestigii care vorbesc despre prezenţa sciţilor aici. Astfel de mărturii conţin mai ales mormintele, de regulă în formă de *tumuli*, ale căpeteniilor scitice, cum sînt cele de la Agighiol (jud. Tulcea), Peretu (jud. Teleorman), la Balaban şi Olăneşti, în Basarabia, şi la Parcani şi Butor, în Transnistria. Ei au staţionat o vreme în această zonă, mai cu seamă în vecinătatea Pontului Euxin, lăsînd anumite urme în civilizaţia autohtonilor, inclusiv în toponimie. Astfel, mai tîrziu, Dobrogea stăpînită de romani se va numi *Scythia Minor*. În general, însă, fiind nomazi, sciţii nu au staţionat masiv şi pentru multă vreme printre geto-daci, de aceea civilizaţia dacică nu a avut de suferit de pe urma impactului scitic.

În secolele IV-II î.e.n., la Dunărea de Jos se vor aşeza pentru o vreme staţiona *celţii*, care erau purtătorii celei de a doua civilitaţii a fierului, numită *La Tène*. Celţi le spuneau grecii, cu care veniseră aici în contact, iar romanii îi numerai gali. De la celţi, geto-dacii au însuşit folosirea brăzdarului de fier, prelucrarea ceramicii la roată şi ridicarea fortificaţiilor mai puternice. Dar şi celţii au preluat de la daci unele elemente ale modului de viaţă al acestora, cum era, de pildă, ritul incinerării.

La sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul secolului al II-lea î.e.n., nordul şi partea centrală a Moldovei sînt invadate de către *bastarni*, nomazi nordici de origine germană. Doar puţini din ei au reuşit să ajungă pînă în delta Dunării şi în inima Carpaţilor. Multe aşezări getice fortificate, ca cele de la Butuceni, Ofatinţi, Saharna-Mare, au fost distruse. Totuşi cele mai numeroase comunităţi ale localnicilor (Rudi, Măşcăuţi, Lucaşeuca, Trebujeni, Branişte) par să fi colaborat paşnic cu invadatorii. Avînd însă dezvoltare mai slabă, bastarnii nu au lăsat urme adînci în cultura geto-dacă.

Greci în mediul getic

Civilizaţia geto-dacică a fost marcată mult mai puternic de influenţele greceşti. Contactele directe eleno-dacice au fost favorizate foarte mult de faptul că, de pe la mijlocul secolului al VII-lea î.e.n., pe litoralul vestic şi nord-vestic al Pontului Euxin, populat de geţi, încep să fie fondate colonii greceşti. Cele mai importante din ele au fost *Histria*, *Tomis*, *Callatis*, în Dobrogea, apoi *Tyras*, în limanul rîului cu acelaşi nume (Nistru), şi *Olbia*, la gura Bugului.

Ca forme de organizare a vieţii economice şi sociale, coloniile erau nişte cópii ale oraşelor-state (*polisurilor*) sclavagiste din Grecia propriu-zisă. Aceste relaţii pătrund cu timpul şi în societatea geto-dacă. Dar aceasta încă nu era pregătită să preia întru totul modelul sclavagist al Eladei.

Coloniile au stabilit strînse relaţii cu comunităţile geto-dacice, determinînd o dezvoltare mai rapidă a acestora. Nu încape îndoială că anume sub influenţa grecilor şi poate cu participarea lor au luat naştere în mediul getic o serie de localităţi cu nume elene precum Ovidiopol, Nikonion, Tiraspol, în Transnistria.

Material cu drept de autor

Contactele geto-elene erau în primul rînd economice, dar şi de ordin cultural, politic şi militar. Sub influenţa grecilor, la geto-daci se perfecţionează metalurgia fierului, se răspîndeşte moneda. La cerinţele mari ale pieţei elene, creşte mult şi se diversifică producţia agricolă, mai ales cultura cerealelor şi vităritul. Pe de altă parte, întreaga Dacie era invadată de mărfurile meşteşugăreşti, produse în coloniile elene şi în Grecia propriu-zisă.

O parte a populaţiei getice, întîi de toate cea înstărită, îşi însuşeşte modul de viaţă al grecilor: predilecţia pentru portul, mîncărurile şi distracţiile acestora. Mulţi ajung să fie interesaţi de ştiinţa de carte a grecilor, de teatrul lor şi chiar de ideile şi religia greacă.

Societatea dacică

Evoluţia internă firească a comunităţilor geto-dacice, stimulată, cum am văzut, de unele influenţe benefice din afară, a avut drept rezultat un real progres economic. E vorba mai ales de dezvoltarea metalurgiei, a agriculturii, meşteşugurilor, îndeosebi a prelucrării ceramicii la roată, a construcţiilor, şi nu mai puţin a comerţului. Realizările economice s-au soldat cu acumulări ale averilor şi, deci, cu accentuarea diferenţierilor sociale în sînul comunităţii. Populaţia era împărţită în două grupuri sociale mari: aristocraţia, numită *tarabostes*, şi masa de ţărani, meşteşugari şi crescători de vite, desemnată cu termenul *cométai*.

De obicei, sciziunea societăţii, ca rezultat al evoluţiei economice, crează o atmosferă de neîncredere, apar conflicte între principalele grupuri sociale. Pe de altă parte, în unele centre ale lumii dacice încep să fie bătute monede proprii, care erau de fapt imitaţii ale monedelor greceşti. Apariţia monedei însă este un semnal cert că în acele centre exista o autoritate publică prestatală, deoarece valoarea monedei putea fi garantată numai de către o putere reală. Aşadar, în ultimele secole î.e.n. societatea dacică se afla în pragul constituirii statului. De aici nu reuzltă însă neapărat că aceasta ar fi fost pregătită întru totul pentru o transformare atît de radicală.

Istoria politică timpurie a geto-dacilor

În ultimele scole de pînă la e.n. uniunile de triburi ale geto-dacilor se aflau antrenate într-o aprigă luptă internă pentru supremaţie. Ca rezultat, apar cîteva centre mai importante, fiecare avînd un conducător, a cărui autoritate era recunoscută pe un teritoriu mai mult sau mai puţin întins în jurul acelui centru. Mărturiile scrise eline îi desemnează pe aceştia cu termenul de *basileus*, ceea ce înseamnă rege, dar şi conducător militar al unui trib sau al unei uniuni de triburi. Conducătorii dacilor nu erau regi, în sensul obişnuit al acestui cuvînt. Dacă ar fi fost, atunci ar trebui să avem dovezile sigure ale existenţei unui stat centralizat şi ale unor centre administrative mari şi organizate temeinic. Şi nu avem astfel de dovezi.

Despre existenţa la geţi a uniunilor de triburi aflăm din mărturia lui Herodot referitoare la anii 514-513 î.e.n., în care el îi numeşte pe geţi „cei mai viteji şi cei mai drepţi dintre traci". Însă primele relatări despre activitatea lor politico-militară datează abia din ultimele decenii ale secolului al IV-lea şi de la începutul secolului al III-lea î.e.n. În anul 339 î.e.n. geţii de la gurile Dunării au zădărnicit trecerea fluviului de către sciţii conduşi de regele lor Ateas. Tot atunci încercările sciţilor

Material cu drept de autor

sînt respinse şi de către regele Macedoniei, Filip al II-lea, care însă la întoarcere a avut de suportat lovituri grele din partea geţilor de la sud de Dunăre.

Istoricuil grec Arrian povesteşte că, în anul 335 î.e.n., Alexandru cel Mare, fiul lui Filip, porneşte o campanie de represalii împotriva tribalilor din vecinătatea deltei Dunării. Trece pe malul stîng al fluviului, unde atacă un centru întărit şi înfrînge o armată getică de 4 000 de călăreţi şi 10 000 de pedestraşi. Nu se ştie cu siguranţă cum se numea acel centru şi unde se afla, tot aşa cum nu se poate spune nimic cert ce fel de armată aveau acolo geţii şi cine o conducea.

De la istoricii Strabon şi Diodor din Sicilia aflăm că în anii 300 şi 293 î.e.n. macedonenii conduşi de Lisimach şi de fiul acestuia, Agatocle, au fost înfrînţi în luptă pe rînd de către geţii conduşi de Dromichaites şi duşi prizonieri în cetatea Helis, care însă nu a putut fi localizată.

Observăm că în toate cazurile acestea izvoarele istorice relatează despre geţii aflaţi în vecinătatea grecilor. Este de presupus că forme similare de organizare militar-politică trebuie să fi existat şi în restul teritoriului locuit de geto-daci.

„Marea stăpînire" a lui Burebista

Procesul de consolidare a lumii dacice ajunge în stadiu final la începutul secolului I î.e.n. Pe la anul 80 î.e.n., Burebista reuşeşte să unească toate triburile geto-dacice într-o singură formaţiune statală. Aceasta cuprindea tot spaţiul de la nord de Dunăre, locuit astăzi de români. Ba, prin cuprinderea unei părţi a cursului de mijloc al Dunării, precum şi a Dobrogei şi Transnistriei pînă la Bug, „marea stăpînire" (aşa este numită într-o inscripţie greacă din epocă) a regelui get depăşea acest teritoriu. Iniţial, capitala regatului se afla la sud, probabil în cetatea Argedava, apoi este mutată în sudul Transilvaniei, la Sarmizegetusa.

Succesele politice şi militare ale lui Burebista s-au bazat pe doi factori. Unul din ei l-a constiuit armata sa, despre care autorii antici spun că era foarte mare. Celălalt a fost sprijinul preoţimii, în frunte cu preotul suprem al dacilor, Deceneu. Influenţa acestuia în societatea dacică trebuie să fi fost foarte mare, odată ce autorii antici i-au creat o aureolă legendară. Între altele, legenda susţine că, pentru a-i face pe daci luptători buni şi cetăţeni conştienţi, Deceneu i-ar fi convins să renunţe la vin şi să defrişeze plantaţiile de viţă-de-vie.

Ajuns, după trei decenii de domnie, la apogeul puterii sale, Burebista intervine în războiul civil de la Roma, dintre Pompius şi Caesar. El urmărea stabilirea de relaţii prieteneşti cu romanii, care ajunseseră pe atunci în imediata vecinătate a dacilor. În acest scop, în anul 48 î.e.n., îl trimite la Pompeius pe solul Acornion. Dar victoria din acelaşi a lui Caesar la Pharsalos asupra lui Pompeius a zădărnicit realizarea acestui plan ambiţios. Intenţia lui Caesar de a ataca Dacia nu s-a mai realizat însă, el fiind asasinat în anul 44 î.e.n. Burebista a murit în acelaşi an, căzînd şi el, după toate aparenţele, jertfă a unui complot. Imperiul său nu a durat mai mult, ca dovadă că îi lipseau bazele care să-i asigure supravieţuirea.

Regatul lui Decebal

Pe ruinele stăpînirii lui Burebista şi-au făcut apariţia o serie de mici formaţiuni statale care îşi disputau întîietatea. Abia pe la anul 87 e.n. cea mai mare parte a fostelor posesiuni ale lui Burebista au fost reunite sub autoritatea lui Decebal. Dar noul rege avea de înfruntat o forţă mult mai mare decît rezistenţa propriei

Material cu drept de autor

aristocraţii gentilice. Roma îşi împinsese frontiera pînă la Dunăre. Încă în anul 46 e.n. Dobrogea, populată în cea mai mare parte de geţi, devenise provincie romană.

Dacia de sub stăpînirea lui Decebal evolua neabătut pe calea transformării într-un stat dezvoltat de sine stătător. Multe *dave*, cum se numeau cetăţile dacice, deveniseră adevărate centre urbane. Alături de ocupaţiile tradiţionale – agricultura, vităritul, pescuitul ş.a. – o populaţie numeroasă practica foarte intens meşteşugurile şi comerţul. Existau largi legături cu lumea greacă şi romană, dar şi cu popoarele barbare din vecinătate. De cîteva secole dacii băteau monedă proprie, imitînd modéle greceşti şi romane.

Tot aşa ca şi Burebista, noul unificator al dacilor avea un sprijin de nădejde în preoţime. Capitala Daciei, Sarmizegetusa, era nu numai o puternică cetate în inima munţilor, dar şi un mare centru religios, în care se aflau sanctuarele închinate principalilor zei ai dacilor: Zamolxis, Gebeleisis şi Bendis.

Într-un cuvînt, evoluţia Daciei excludea posibilitatea acceptării stăpînirii romane. Însă relaţiile daco-romane deveneau din an în an tot mai încordate. La scurt timp după preluarea puterii, Decebal întreprinde o expediţie de jaf la sud de Dunăre. Drept răspuns, generalul roman Cornelius Fuscus intră în Dacia cu intenţia de a-i pedepsi pe atacatori, dar este învins. După înfrîngerea suferită în anul 88 e.n. de Decebal în lupta cu trupele romane, comandate de Tettius Iulianus, cele două părţi fac temporar pace. Împăratul Domiţian acceptă ca, în schimbul închinării, dacii să primească anual importante sume de bani şi meşteri care să lucreze la întărirea davelor şi la înzestrarea acestora cu maşini de război. Aceste condiţii au fost avantajoase pentru ambele părţi, dar ele nu au putut evita confruntarea care urma să arate cine trebuie să fie stăpîn şi cine supus.

Războaiele daco-romane

În anul 101 e.n., noul împărat roman, Traian, a început un război împotriva dacilor. A trecut Dunărea, ciocnindu-se cu dacii la Tapae, unde a învins, însă cu mari pirderi. Venirea iernii a impus încetarea ofensivei. Decebal a profitat de această situaţie pentru a ataca trupele romane în Moesia (Dobrogea), cu intenţia de a-i forţa pe romani să se retragă din Dacia. Bătălia s-a dat la Adamclisi, romanii au învins şi pe acest loc a fost ridicat mai tîrziu, din ordinul lui Traian, un monument în memoria osaşilor romani căzuţi acolo, numit Tropaeum Traiani.

În părimăvara anului 102, romanii au reluat operaţiunile militare cu mai mult succes. Decebal a fost nevoit să ceară pace. Condiţiile impuse de învingători erau foarte grele: distrugerea fortificaţiilor, predarea maşinilor de război, întoarcerea meşterilor trimişi de Domiţian la Sarmizegetusa, neadmiterea în Dacia a fugarilor din Imperiul roman. Traian îşi păstra teritoriile deja cucerite în Dacia. Condiţiile păcii nu-i satisfăcea nici pe daci, nici pe romani, de aceea era de aşteptat ca ostilităţile să reînceapă destul de curînd.

Pregătindu-se pentru o nouă invazie în Dacia, Traian a cerut arhitectului Apollodor din Damasc să construiască un pod peste Dunăre într-un loc care ar fi dus direct către capitala dacică, Sarmizegetusa. Podul a fost costruit în anii 102-105 la Drobeta. După terminarea podului, romanii au invadat Dacia. A început cel de-al doilea război daco-roman (105-106 e.n.) Traian a reuşit să asalteze Munţii Orăştiei, unde se afla Sarmizegetusa, şi să cucerească puternica cetate. Decebal s-a

Material cu drept de autor

sinucis, pentru a nu fi făcut prizonier şi purtat în lanţuri pe străzile Romei în urma carului de triumf al lui Traian. La 11 august 106, Dacia era deja alipită la Imperiu ca provincie romană.

Cucerirarea Daciei a însemnat o achiziţie serioasă şi profitabilă pentru romani. Pe de o parte, prin această cucerire, este suprimat un important factor de instabilitate la frontiera nord-estică a Imperiului. Pe de altă parte, Dacia era o provincie bogată, ceea ce însemna o contribuţie substanţială la consolidarea potenţialului economic al Romei. Vistieria lui Decebal conţinea 165.000 kg aur şi 331.000 kg argint. Acest tezaur şi alte averi capturate în Dacia au fost folosite de către Traian pentru realizarea la Roma şi în Imperiu a unui vast program de lucrări publice. Între acestea, şi ridicarea în noul centru al Romei (*Forum Traiani*) a unui impresionant monument, cunoscut cu numele de Columna lui Traian, realizat şi el de către Apollodor. Basoreliefurile Columnei reproduc numeroase scene din războaiele daco-romane şi sînt o sursă foarte preţioasă pentru studierea civilizaţiei dacice.

3. Dacia sub stăpînire romană

Cucerirea romană a Daciei a modificat dintr-o dată şi radical destinul istoric al acestui teritoriu şi a lumii dacice, în general. De-acum încolo, lumea aceasta urma să poarte în mod vizibil amprenta puternicei civilizaţii latine. Tocmai asta îl va determina pe marele istoric român Nicolae Iorga să susţină că procesul însuşi de constituire a poporului român a purtat „sigilul Romei".

Organizarea politică şi adminstrativă a provinciei

Noua provincie romană nu a cuprins întreaga stăpînire a lui Decebal. Din ea făceau parte Translivania, Banatul şi Oltenia. Muntenia şi sudul Moldovei sînt alipite la provincia sud-dunăreană Moesia. Restul teritoriului dacic, şi anume cea mai mare parte a Moldovei, Maramureşul şi Crişana, a rămas în afara Imperiului. Acestea erau pămînturile *dacilor liberi*.

În anul 119, în scopul unei administrări mai eficace, provincia Dacia este împărţită în două: Dacia Superioară şi Dacia Inferioară. În 123, se face o reîmpărţie şi apar trei provincii. Acestea erau: Dacia Porolissensis care cuprindea nord-vestul Transilvaniei şi avea capitala la Porolissum, Dacia Apulensis cu Banatul şi restul Transilvaniei şi cu capitala la Apullum (Alba Iulia), Dacia Malvernsis care avea capitala la Malva-Romula şi cuprindea Oltenia şi vestul Munteniei.

Guvernatorul imperial al Daciei purta titlul de *propretor* şi îşi avea reşedinţa, la început, la Sarmizegetusa, iar din anul 118, la Apullum. El avea trei adjuncţi (*procuratotes*), cîte unul pentru fiecare din cele trei subdiviziuni teritoriale. Aceştia nu aveau însă competenţe politico-administrative, ci doar economice, de unde se vede că de fapt exista o singură provincie. Mai funcţiona şi un Consiliu provincial, un fel de senat local, alcătuit din 100 de cetăţeni.

Material cu drept de autor

Un rol important în administrarea Daciei şi ţinerea ordinii a revenit trupelor romane staţionate aici. La început, securitatea provinciei era asigurată de o singură legiune, a XIII-a Gemina, cu garnizoana la Apullum. Mai tîrziu, cînd presiunile barbarilor în această parte a Imperiului se fac tot mai simţite, în Dacia este adusă din Moesia şi încartiruită la Potaissa (Turda) legiunea a V-a Macedonica. Trupele erau cantonate în cetăţi bine fortificate, numite *castre*. Cu timpul, castrele apar şi de-a lungul frontierei romane (*limes*) în regiune. Din această perioadă datează şi primele valuri de pămînt din spaţiul dacic, ridicate pentru stăvilirea incursiunilor barbare dinspre nord şi est.

Unul din elementele definitorii ale civilizaţiei romane erau *drumurile*. Multe drumuri pavate, numite *pavimentum*, au fost construite şi în Dacia. Bineînţeles că acestea erau făcute mai cu seamă pentru necesităţi administrative şi militare. Însă ele au contribuit mult şi la dezvolarea economică, socială şi culturală a provinciei, între altele au stimulat contactele dacilor cu romanii şi cu populaţia romanizată, strămutată aici din alte regiuni ale Imperiului.

Viaţa economică în Dacia romană

Cuprinderea Daciei în frontierele Romei a adus modificări esenţiale în sfera producţiei materiale a comunităţii dacice. În fond preocupările daco-romanilor rămîn aceleaşi pe care le aveau dacii pînă la cucerire. Touşi în cadrul Imperiului ele devin, pe de o parte, mai variate, iar pe de altă parte, se desfăşoară într-un ritm mult mai înalt.

Principalele ramuri economice sînt agricultura, mineritul, meşteşugurile, negoţul şi construcţiile. Elementul nou şi cît se poate de interesant îl face implicarea activă a statului în aproape toate aceste ocupaţii. Astfel, păşunile, fineţele, ca şi ocnele de sare, erau gestionate de arendaşi numiţi de către adminstraţia romană. Mineritul se afla întru totul sub controlul statului. Opt mine de extragere a aurului se aflau în Munţii Apuseni şi o alta în Carpaţii Orientali, la Rodna. Exploatarea argintului se făcea la Rodna, în cîteva locuri din Banat (mai ales la Sasca) şi în Moldova. În mai multe locuri se extrăşeau alte metale, material de construcţie, păcură şi sare. Cea mai mare parte a metalelor şi a altor cîteva materiale erau exportate în Italia

Printre meşteşuguri, cea mai mare pondere o aveau construcţiile, metalurgia şi olăritul. Principalele articole de import în Dacia erau cermica fină, stofele, obiectele de podoabă, fructele şi vinurile. Pentru export, în afară de metale, sare, marmură şi păcură, erau destinate cerealele, vitele, mierea, peştele, blănurile, precum şi unele articole ale meşteşugurilor locale. S-a constatat că tot aşa ca şi în alte porvincii ale Imperiului, meseriaşii şi negustorii daco-romani, dar şi oameni cu alte ocupaţii, erau întruniţi într-un fel de asociaţii profesionale, numite *colegii*.

Rămăşiţele marilor construcţii publice sînt mărturiile cele mai convingătoare ale stării economice şi ale nivelului de viaţă în Dacia romană. Toate oraşele mari erau aprovizionate cu apă prin apeducte. Băile publice (*termele*) erau un accesoriu obişnuit al traiului nu numai în centrele administrative Sarmizegetusa, Apullum, Malva sau Histria, dar şi în multe oraşe mai mici, ca Drobeta şi Sucidava, sau în castrele de la Bivolari (jud. Vîlcea), Bumbeşti (jud.Gorj), Copăceni (jud. Argeş).

Material cu drept de autor

Băile Herculane erau frecventate încă pe atunci de foarte multă lume. În afară de drumuri, erau construite amfiteatre, temple şi alte edificii cu destinaţie publică.

Relaţiile sociale

Societatea din provincia Dacia se baza, într-o anumită măsură, pe relaţii sclavagiste. Numeric, predomina populaţia liberă, dar existau sclavi şi stăpîni de *sclavi*, precum şi *liberţi*, adică sclavi eliberaţi. Pe atunci încep să apară şi *colonii*, de regulă foşti sclavi sau liberţi, transformaţi în agricultori. Materialul epigrafic, adică inscripţiile, relatează despre sute de sclavi şi liberţi. Sclavii erau privaţi şi publici. Din punct de vedere numeric, aceste două categorii erau în general egale. Cei mai mulţi sclavi aparţineau împăratului, adică erau folosiţi la munci publice.

Unele documente informează despre vînzarea şi cumpărarea sclavilor. Putem, astfel, afla că preţul unei fetiţe de 6 ani era de 205 denari (monedă de argint), al unui tînăr 600 de denari, al unei femei 420 denari. Acestea erau preţuri mai ridicate decît în provinciile cu foarte vechi tradiţii sclavagiste, cum era de pildă Egiptul. Însă în Dacia robia nu a durat mult. Ea dispare odată cu retragerea romanilor la sud de Dunăre.

Realităţi social-economice la dacii liberi

Viaţa economică a dacilor liberi era mult mai tradiţională decît cea a populaţiei din provincia romană Dacia. Dominau în mod absolut agricultura şi creşterea vitelor. Totodată economia lor se înviorează mult sub influenţa romanilor din Dacia, Moesia sau din Tyras. Colaborarea lor economică cu Imperiul se făcea pe două căi. Pe de o parte unele cetăţi dacice, ca cele ale *carpilor* (Poieneşti şi Şcheia, în centrul şi nordul Moldovei ş.a.) şi ale *tiragetilor* (Cosăuţi, în nordul Basarabiei, Butuceni pe Răut), întreţineau legături directe cu anumite centre comerciale romane învecinate. Pe de altă parte teritoriul locuit de dacii liberi era spaţiul care asigura contactele nemijlocite dintre Dacia, Moesia, Tyras, Olbia şi alte centre aflate sub dominaţie romană în zona Carpaţilor şi a Mării Negre. Cetatea Tyras, de ex., era stăpînită de romani încă de pe la mijlocul secolului I e.n. şi încă de pe atunci avea legături economice permanente cu populaţia dacică din sudul Basarabiei. După cucerirea romană a Daciei, aceste contacte au devenit mai strînse şi s-au extins pe un teritoriu mult mai mare. De fapt, din acel moment, cea mai mare parte a dacilor liberi s-a aflat tot timpul, cîteva secole la rînd, sub control roman. Anume acesta era statului real al sudului Basarabiei şi Transnistriei şi al celei mai mari părţi a Moldovei din dreapta Prutului. În unele locuri din acest teritoriu erau aşezări romane de felul celor de la Aliobrix (Orlovka) şi Bărboşi-Galaţi. Aşa se explică prezenţa masivă, inclusiv economică, a romanilor în acest spaţiu. Iată doar un singur exemplu, care însă este foarte interesant: în aşezarea Lucaşeuca (de tip Sîntana de Mureş=Černeahov) de lîngă Orhei, a fost găsit un tezaur din 43 de monede romane din bronz datînd de la începutul secolului al IV-lea.

Elemente originale ale civilizaţiei dacice

Am observat că dacii erau buni constructori. Cetăţile lor din Munţii Orăştiei au fost cu greu cucerite de către romani. Secretul rezistenţei acestor cetăţi se află în faptul că dacii cunoşteau un procedeu aparte al construirii zidurilor. Procedeul

Material cu drept de autor

acesta consta în legarea celor două feţe ale zidului cu bîrne care se lăţeau la capete, luînd forma „cozii de rîndunică". Spaţiul dintre feţe era umplut cu pămînt. Asta dădea posibilitate de a construi, cu cheltuieli minime, ziduri oricît de înalte s-ar fi cerut şi foarte late (pînă la 3 m).

Dacii avea *cunoştinţe medicale* destul de evoluate, datorită contactelor pe care le-au avut vreme îndelungată cu grecii. Nu ştim multe despre aceste cunoştinţe, dar cercetările arheologice şi unele scrieri antice arată clar că ei dispuneau de o bogată practică de tratament, şi nu numai terapeutică, dar chiar şi chirurgicală. În multe aşezări dacice au fost descoperite astfel de instrumente medicale, ca pensetele şi bisturiele, precum şi cutii pentru păstrarea alifiilor. S-au păstrat numele unor medici care au activat în Dacia, ca acela al lui Titul Attius Divixtus, care îşi reclama medicamentele preparate de el.

În societatea dacică din ajunul cuceririi romane era cunoscută şi *scrierea*. Poetul latin Ovidiu, care fusese deportat de către împăratul August la Tomis, afirmă că compusese un poem în limba geţilor. Nu s-a păstrat însă nici un text în limba dacă, ceea ce constituie o mare dificultate pentru studierea civilizaţiei dacice. Existenţa scrierii trimite imediat cu gîndul la şcoală. Nu avem date suficiente despre *învăţămîntul* dacic, totuşi au fost descoperite multe inscripţii care arată că în Dacia romană acesta nu lipsea. Funcţiona un învăţămînt elementar cu caracter particular.

Religia dacilor era politeistă. Principala zeitate era Zamolxis, despre care autorii greci afirmă păreri contradictorii. Ceea ce este sigur e că învăţătura lui Zamolxis propaga ideea nemuririi sufletului şi reînvierea (*reîncarnarea*). Herodot zicea că geţii practicau sacrificiile umane. La fiecare cinci ani, era ales prin tragere la sorţi un tînăr, care era aruncat pe vîrfurile unor suliţe. Cel care îşi pierdea viaţa astfel era solul pe care geţii îl trimiteau la Zamolxis pentru a transmite zeităţii dorinţele credincioşilor săi.

În cetăţile dacice se aflau sanctuare, unde preoţii oficiau slujbele divine şi credincioşii se închinau zeilor. Acestea erau nişte temple originale, întrucît erau amenjate în aer liber, dar nu oricum, ci după nişte modele riguroase. Puteau avea o incintă circulară sau rectangulară, după felul cum erau ridicate coloanele lor. Uneori forma lor pare să aibă o legătură cu calendarul dacic, aşa cum arată sanctuarul principal din Sarmizegetusa. Sanctuarele erau un element obligatoriu al marilor aşezări umane. Ele se întîlnesc în cetăţile din Munţii Orăştiei pînă în cele de la Butuceni, pe Răut, şi Dolineni, în nordul Basarbiei.

Creştinarea dacilor

Tradiţia istorică şi creştină susţine că Sf. Apostol Andrei, ucenicul lui Hristos, ar fi atras la creştinism populaţia de Scythia Minor (Dobrogea). Nu avem surse istorice care să confirme această tradiţie, dar este cert că geţii din această zonă, pe atunci încă neromanizaţi, au fost primii din neamul lor care au început să treacă la creştinism. Sînt informaţii destul de convingătoare că populaţia de aici era în mare parte creştină încă în primele secole ale erei noastre. Dovada cea mai sigură sînt persecuţiile împăratului Diocleţian (285-305) împotriva creştinilor din Scythia Minor.

Material cu drept de autor

Creştinarea geto-dacilor şi mai ales a daco-romanilor din provincia Dacia a cunoscut proporţii şi un ritm mai mari după ce creştinismul a fost acceptat în Imperiul roman prin edictul de la Milano (313) al împăratului Constantin. Era şi firesc ca, după acea dată, noua religie să se răspîndească mai repede în acele teritorii dacice, care erau cuprinse între frontierele Imperiului. La sud de Dunăre ea apare mai devreme, cum am văzut, iar în secolul al IV-lea pătrunde şi în comunităţile dacice nord-dunărene. Investigaţiile arheologice făcute la Biertan, Apullum, Potaissa, Napoca, Ampelum arată clar că daco-romanii sînt primii, în sînul populaţiei geto-dace, care au îmbrăţişat creştinismul.

Totuşi, nici dacii liberi nu au putut rămîne mult timp în afara influenţelor creştine. Astfel, în aşezările datînd din secolele IV-VI de lîngă Iaşi, Botoşani, Bacău, la Darabani pe Prut, şi în unele locuri din Basarabia au fost găsite numeroase obiecte de apartenenţă creştină, precum opaiţe de lut şi de bronz, cruciuliţe şi tipare de turnat cruci, statuete, vase de cult ş.a. Are loc, cum vedem, o cuprindere în aria creştinismului delaolaltă a întregului teritoriu dacic. Este sigur însă că, şi în cazul creştinării dacilor liberi, influenţele veneau din Imperiu. Dovada cea mai bună este că în limba română, care urma să apară în rezultatul sintezei daco-romane, termenii de bază ai cultului creştin sînt de origine latină: *creştin* < *christianus*, *biserică* < *basilica*, *cruce* < *crux*, *rugăciune* < *rogationem*, *a boteza* < *baptisare*, *Dumnezeu* < *Domine Deus* etc.

Aşadar, creştinarea geto-dacilor nu s-a putut face doar prin eforturile Sf. Apostol Andrei, chiar dacă informaţia istorică referitoare la misiunea sa la Dunărea de Jos nu ar trezi nici o îndoială. Acesta a fost un proces de durată şi de foarte largă cuprindere, şi tocmai de aceea a fost, în cea mai mare parte, o vastă acţiune spontană. Am văzut, de asemenea, că trecerea dacilor la creştinism a început încă pe atunci cînd romanizarea lor abia începuse. Acest fapt acordă maximum de credibilitate afirmaţiei mai vechi că „românii s-au născut creştini".

Arta Daciei

Gustul dacilor pentru frumos şi elegant s-a manifestat mai cu seamă în măiestria prelucrării anumitor materiale: piatra, lutul, lemnul, metalele. Despre felul cum ştiau ei să modeleze piatra, mărturie stau mai ales rămăşiţele cetăţilor şi ale templelor dacice.

Obiectele din lemn lucrate artistic nu s-au păstrat. În schimb, au rămas de la geto-daci numeroase vestigii din ceramică şi metale. Ceramică originală, de lux, pictată cu elemente vegetale şi din lumea animală, apare la geţi încă înainte de secolul al V-lea î.e.n. În aşezările getice din secolele II-I î.e.n. se întîlnesc statuete din lut reprezentînd oameni şi diferite animale.

Meşterii geto-daci s-au arătat înzestraţi mai ales la confecţionarea obiectelor şi podoabelor din argint. Vestigiile din acest metal, descoperite la Sîncrăieni (jud. Harghita), Sărăcsău (jud.Alba), Şeica Mică (jud. Sibiu) sau la Rudi, Lucaşeuca şi Sipoteni din Basarabia au o valoare atistică deosebită. În bronz, dar şi în lut, erau reprezentate unele divinităţi, cel mai des zeiţa Bendis. Măiestria făurarilor daci s-a dodedit nu mai puţin la baterea monedelor din aur, argint, bronz şi aramă, cum sînt cele de tipurile Rasa, Crişeni, Vîrteju-Bucureşti, Aninoasa, Dumbrăveni ş.a.

Material cu drept de autor

În Dacia au fost găsite numeroase obiecte de artă lucrate aici de meşteri de altă origine etnică decît cea dacică: sculpturi, amfore, coifuri şi lampade greceşti, salbe, cercei, arme şi armură scitice, mari monumente (ca cel de la Adamclisi), statuete, basoreliefuri, metope, mozaicuri, obiecte de cult şi variate podoabe romane, coifuri celtice, fibule şi oglinzi sarmatice, tezaure gotice (Pietroasa, jud. Buzău) ş.a. În Tyras au fost descoperite statuete ale lui Dyonisos, Atena, Artemis, Cybella, reprezentări sculpturale de femei şi ostaşi, în Muzeul arheologic din Odesa se află statuia de mari proporţii a unui legionar roman, găsită în limanul Nistrului.

Retragerea romanilor din Dacia

Ocuparea romană a Daciei s-a făcut, întîi de toate, în scopul asigurării securităţii Imperiului la frontiera sa nord-estică. S-a observat însă foarte curînd că obiectivul fusese atins doar temporar. Trupele romane din provincie, de la Marea Neagră şi Dunărea de Jos au fost forţate să respingă numeroase atacuri din partea dacilor liberi şi ale unor popoare nomade, care veneau încoace dinspre nord sau din răsărit.

Primelor năvăliri barbare a trebuit să le facă faţă chiar Traian. Pe vremea lui Marcus Aurelius (anii 161-180), Dacia este atacată de către *marcomani*, populaţie numeroasă de origine vest-germanică. Guvernatorul provinciei, Claudius Fronto, izbuteşte să-i oprească şi să-i arunce în afară. În anul 170, pămînturile de la Dunărea de Jos şi din Scythia Minor sînt invadate de către *costoboci*, daci liberi din nordul Moldovei. La începutul secolului al III-lea, în Dacia pătrund pentru prima dată *goţii*, pe care împăratului Caracalla cu greu reuşeşte să-i respingă. De multe ori au pătruns în Dacia şi carpii, din vecinătatea frontierei estice a provinciei.

De pe la anul 230 năvălirile barbare se înteţesc. În 235, limesul roman este călcat de către sarmaţi. După aceea atacurile, mai ales ale carpilor şi goţilor, se vor repeta mereu. Ultima ripostă hotărîtă dată goţilor a fost cea a lui Claudius, din 269. Era însă evident că Roma nu-şi mai putea păstra Dacia. Această sarcină grea îi revenise împăratului Aurelian.

Deşi reuşise să reziste presiunilor gote, totuşi el hotărî să cedeze acestora Dacia. Fusese de fapt realizată o înţelegere, cum romanii procedaseră şi la alte periferii ale Imperiului: goţii devin „federaţi", adică aliaţi. În această calitate foştii atacatori renunţau să mai atace şi chiar se obligau să lupte împreună cu romanii împotriva altor năvălitori. Caracterul acestei înţelegeri este semnificativ pentru sfîrşitul dominaţiei romane în Dacia. Observăm că schimbarea stăpînirii s-a făcut paşnic şi astfel au fost evitate dislocarea populaţiei locale şi distrugerile de bunuri materiale şi de valori spirituale. Totodată, administraţia civilă şi militară romană a obţinut posibilitatea să evacueze provincia treptat. Această operaţiune s-a realizat în două faze: la sfîrşitul anului 271 şi începutul lui 272, au fost retrase legiunile din partea nordică a provinciei, din Transilvania. Abia peste cîţiva ani, în 275, romanii s-au retras din Banat şi Oltenia, dar şi-au păstrat totuşi cîteva cetăţi pe malul stîng al Dunării (Lederata, Dierna, Drobeta, Sucidava).

Dar încetarea existenţei provinciei romane Dacia nu înseamnă şi sfîrşitul istoriei dacilor. Încă înainte de retragerea aureliană, populaţia geto-dacă începe să fie supusă unei intense asimilări, mai întîi şi mai puternic dacii din Imperiu, mai apoi şi mai slab dacii liberi. Dacii supuşi la romanizare se vor numi daco-romani.

Material cu drept de autor

Anume ei vor fi în următoarele cîteva secole acea numeroasă masă umană, care va determina specificul demografic, politic, social şi al culturii materiale şi spirituale a spaţiului în care a început atunci să ia naştere poporul român.

4. Etnogeneza românilor

Formarea poporului român a fost un proces îndelungat. El a purcurs cîteva etape: constituirea comunităţii geto-dace, ca prim component al viitorului popor român, apoi sinteza daco-romană sau, mai bine zis, romanizarea dacilor şi, în sfîrşit, asimilarea de către daco-romani a elementelor provenite de la slavi şi de la alte popoare nomade. Locul central şi decisiv în acest proces de durată l-a avut romanizarea.

Esenţialul despre romanizare

Fenomenul romanizării geto-dacilor pune din capul locului două întrebări. Prima întrebare e cum a fost posibilă romanizarea într-un termen relativ scurt. Cea de a doua e cum de s-a putut realiza o pătrundere atît de adîncă a limbii latine în societatea dacică. Răspunsurile principale sînt tot două. Întîi, că populaţia romanică din Dacia nu a plecat odată cu adiministraţia şi cu armata, ci a rămas pe loc. Prin *populaţie romanică* se înţelege nu doar romani propriu-zişi, veniţi din Italia, ci şi populaţie romanizată, originară din diferite regiuni ale Imperiului. Al doilea răspuns este că nivelul de viaţă al geto-dacilor era destul de scăzut pentru ca civilizaţia romană să-i fi putut atrage cu o putere irezistibilă.

În fruntea factorilor care au influenţat cel mai mult acest proces s-au aflat oraşele, adminisitraţia şi trupele romane. Să vedem cum s-a produs în fapt romanizarea dacilor.

Rolul oraşelor

Se ştie că orice administraţie colonială se stabileşte mai întîi, sau aproape numai, în oraşele din teritoriul pe care îl ia în stăpînire. Întreaga funcţionărime romană, trimisă în Dacia după cucerirea acestei provincii, s-a instalat nu numai în principalele centre administrative de aici, ci şi în majoritatea tuturor celorlalte oraşe mai mari. Aşa dicta necesitatea administrării eficiente a provinciei: strîngerea dărilor, asigurarea ordinii, aprovizionarea aglomerărilor umane cu hrană, apă şi mărfuri de primă necesitate, organizarea lucrărilor publice, promovarea religiei de stat, inclusiv cultul împăratului etc. În oraşe se afla şi cea mai mare parte a trupelor romane, cu excepţia celor cantonate în castrele de pe *limes* şi în anumite puncte strategice.

Romanii din oraşe întreţineau legături permanente cu populaţia dacică din împrejurimi. Agricultorii, meşteşugarii şi negustorii daci îşi vindeau produsele în oraşe. Contactele cu orăşenii romani le cereau să cunoască limba latină. Oraşele erau şi locurile de refugiu ale sătenilor în timpul năvălirilor barbare. De aici a apărut în limba română cuvîntul *cetate* (de la latinescul *civitas* = oraş), care

Material cu drept de autor

înseamnă aşezare întărită, loc de adăpost în caz de primejdie. După anul 275, oraşele au decăzut, ca urmare a frecventelor incursiuni barbare. Populaţia romanică o fost nevoită să se retragă în localităţile rurale dacice. Integrîndu-se în aceste comunităţi, ea a contribuit la romanizarea lor.

Contribuţia armatei

Armata romană şi-a adus şi ea aportul esenţial la latinizarea populaţiei autohtone, şi nu numai în provincia Dacia, ci peste tot unde au fost dislocate trupe. În mod obişnuit, în jurul fiecărui castru sau în vecinătatea imediată a cetăţilor în care erau încartiruite garnizoane romane, cum era la Tyras, se aflau cîteva mici aşezări ale populaţiei locale, numie *canabe*. Populaţia din aceste aşezări era strîns legată de ostaşii din castre şi garnizoane, cărora le vindea mărfurile şi produsele de care aceştia aveau nevoie.

Dar relaţiile soldaţilor cu populaţia geto-dacă nu se reducea doar la contactele cu caracter economic. Serviciul militar dura de la 10 pînă la 26 de ani. Mulţi soldaţi aveau familii în canabe sau, mai rar, în aşezări mai îndepărtate. De cele mai multe ori, soţiile lor erau dace. Evident, în aceste familii se vorbea numai în limba latină sau, în orice caz, în primul rînd în latină. De cele mai multe ori, copiii rezultaţi din aceste căsătorii vorbeau doar latina.

După expirarea termenului obligatoriu al serviciului militar, soldatul devenea liber. El se numea *veteran*, titlu deţinut în general în armata romană de soldaţii mai în vîrstă şi mai experimentaţi. Ca veteran, el primea cetăţenie romană, atunci cînd nu o avea, şi un lot de pămînt. Fostul soldat devenea agricultor în mijlocul unei populaţii neromanice. Numărul veteranilor, rămaşi după demobilizare în Dacia, trebuie să fi fost destul de mare. Există o dovadă convingătoare în acest sens. Aceasta o avem în cuvîntul *bătrîn* din limba română, care provine de la latinescul *veteranus*. Astfel, veteranii lăsaţi la vatră în Dacia au constituit un important element de romanizare a populaţiei locale.

În plus, administraţia militară a provinciei, ca peste tot în Imperiu, practica înrolarea în armata romană a tinerilor daci. Cercetările istorice au demonstrat că în Dacia au fost recrutaţi tineri pentru 15 unităţi militare, care au servit în diferire regiuni ale Imperiului, din Britania şi pînă la Tigru şi Eufrat. Aceşti daci au fost desigur complet romanizaţi, iar atunci cînd reveneau la vatră, deveneau ei înşişi un factor activ al romanizării.

Romanizarea populaţiei rurale

Unul din elementele definitorii ale politicii romane în teritoriile cucerite şi transformate în provincii îl constituia colonizarea acestora cu cetăţeni romani. Astfel statul roman îşi asigura o bază socială în mijlocul unor populaţii care pînă atunci îi fuseseră ostile.

Şi în Dacia au fost aşezaţi mulţi colonişti romani. Coloniştii îşi ridicau cîte o gospodărie, numită *villa*. Cu timpul, în jurul acestei villa se forma o aşezare a populaţiei locale. În aşa fel villa devenea un sat (*vicus* ori *pagus*), care adeseori purta numele colonistului. De pildă, *vicus Clemetius*, adică satul lui Clement, *vicus Casius*, satul lui Casius (sau Casian), *vicus Celeris*, satul lui Celer ş.a.m.d.

Trebuie precizat că de multe ori coloniştii nu-şi cultivau ei înşişi pămîntul, ci îl dădeau în arendă localnicilor, care îl administrau şi îl lucrau. O numeroasă

Material cu drept de autor

populaţie dacă, angajată la muncile pe aceste proprietăţi, era pusă în situaţia de a-şi însuşi limba latină, pentru a putea colabora cu coloniştii şi cu diferiţi reprezentanţi ai autoităţilor romane.

După ce Dacia devenise provincie romană, aici a pătruns multă populaţie romanizată din diferite zone ale Imperiului. Aceştia erau oameni cu cele mai variate interese şi ocupaţii sau, mai răr, fără nici o ocupaţie. Ei nu aveau statutul veteranilor sau al coloniştilor. Dar asta nu i-a împiedicat să contribuie la romanizarea societăţii dacice. În anul 212, împăratul Caracalla a acordat cetăţenie practic tuturor cetăţelilor liberi ai Imperiului. Aceasta a însemnat creşterea considerabilă a numărului cetăţenilor în Dacia, atît pe contul necetăţenilor sosiţi din alte părţi, cît mai ales al populaţiei rurale dacice. În conformitate cu legislaţia romană, noii cetăţeni obţinuseră o serie de înlesniri, între care drepturi la proprietate şi la participare în viaţa publică, adică de a alege, a fi aleşi în administraţie, a sluji la oaste, a oficia cultul public ş.a. Atragerea populaţiei libere dacice în comunitatea civică a fost un mijloc sigur de romanizare a ei.

Romanizarea dacilor liberi

Geto-dacii din afara provinciei romane Dacia au avut de suportat şi ei puternica influenţă a civilizaţiei romane. Ştim deja că, pe de o parte, ei întreţineau contacte directe cu romanii din provinciile şi din castrele învecinate. Adeseori se infiltrau masiv în Imperiu, fie pe cale paşnică, fie prin atacuri armate. Pe de altă parte teritoriul lor se afla tot timpul sub controlul romanilor. S-a constatat, de pildă, că autorităţile romane din Tyras şi din Moesia supravegheau permanent teritoriul basarabean de pe cursul inferior al rîurilor Prut şi Nistru (de la valul de pămînt Leova-Copanca pînă la Dunăre şi Marea Neagră). E de la sine înţeles că Moldova şi nordul Transilvaniei, fiind în imediata vecinătate a Daciei, erau urmărite cu şi mai mare atenţie.

Există numeroase dovezi ale prezenţei romane, directe sau indirecte, printre dacii liberi. Unul din argumentele cele mai serioase în această privinţă este faptul că aproape toate aşezările acestora, studiate arheologic, conţin obiecte de provenienţă romană: vase de lut şi sticlă, accesorii vestimentare, obiecte de toaletă şi de podoabă etc. Un interes deosebit prezintă mulţimea de amfore romane, cu sigiliu şi inscripţii, şi numeroasele tezaure de monede romane, găsite în aşezările dacilor liberi. Menţionez doar cîteva din aceste aşezări: Tîrpeşti, Văleni, Vaslui, Dumbrava, Davideni, Bîrgăuani, Strunga, Bălăneşti, Costişa, Racova, Hîrşova, Ghindăuani-Leonteşti – în Moldova. La est de Prut, aşezările cu vestigii romane Roxolani (Nikonion), Ovidiopol, Corotna, Cartal (Orlovka), Satu Nou (Novoselskoie), Călineşti, Corpaci, Olăneşti, Bocani, Pervomaisk, Sobari, Komarovo ş.a. acoperă întreaga Basarabie şi o mare parte a Transnistriei.

O dovadă oarecum mai directă a romanizării este înlocuirea, în multe aşezări ale dacilor liberi, a ritului getic al incinerării cu acela al înhumării, caracteristic pentru populaţia creştină romanizată. Bazilicile descoperite la Iaşi, Nicolina şi Sobari sînt un argument în plus în această privinţă.

Daco-romanii după retragerea aureliană

Teritoriile evacutate de romani sub presiunea barbarilor sînt imediat ocupate de către atacatori. Iniţial, în fosta provincie Dacia şi în partea de la nord de Dunăre a

Material cu drept de autor

Moesiei pătrund în valuri mari dacii liberi (costobocii, carpii, tirageţii), goţii şi *sarmaţii*. În anul 375 *hunii* năvălesc în Moldova şi Muntenia şi-i împing pe goţi la sud de Dunăre. Dar în scurt timp hunii vor părăsi acest spaţiu, îndreptîndu-se spre vest. Au urmat apoi *gepizii*, în secolul al V-lea, şi *avarii*, în secolul al VI-lea. Faptul că marile popoare nomade nu au rămas în vechea vatră getică, va face ca romanizarea dacilor să continuie şi în secolele ce au urmat retragerii romanilor.

Mărturiile care atestă aflarea statornică a daco-romanilor în spaţiul dacic după anul 275 sînt foarte multe. Ca şi dovezile continuării romanizării în zona dacilor liberi. Cercetările arheologice la Ţaga (jud.Cluj), Cipău şi Moreşti (jud. Mureş), Brateiu (jud. Sibiu) nu lasă nici o îndoială că, în primele secole de după plecarea romanilor, autohtonii erau în Dacia singurul element etnic stabil. Ei păstrează pînă în secolul al V-lea aceeaşi cultură materială şi spirituală pe care o avuseseră în timpul vieţii provinciale romane. Latina populaţiei romanizate începe să-şi afirme trăsăturile proprii, care ulterior o vor deosebi de alte limbi romanice.

Cele două fenomene, stabilitatea autohtonilor în teritoriul lor dintotdeauna şi continuarea romanizării lor, pot fi urmărite şi la dacii care nu făcuseră parte din Imperiul roman. Şi în cazul lor, cele două fenomene, în special nestrămutarea, sînt ilustrate pe un material arheologic impresionant. Este important de reţinut mai ales faptul că, faţă de dacii liberi din vecinătatea provinciilor romane Dacia şi Moesia, care trăiau în locuinţe mici, sărăcăcioase, pe care le puteau părăsi oricînd, cei din secolul al IV-lea aveau adeseori locuinţe mari cu două-trei camere şi cu temelia din piatră. Aşa erau casele din aria culturii Sîntana de Mureş – Černeahov, cercetate în multe aşezări din Moldova din dreapta Prutului (de ex., la Iaşi), în aşezările basarabene Komarovo, Furmanovka, Mirnoie, Utkonosovka, Leski, Sobari, Zagaicani, Budeşti, Delacău, Comrat, Ruseni şi în cele transnistrene Kiseliovo, Lepesovka, Iagniatin, Kostianeţ.

La sfîrşiul secolului al V-lea şi începutul secolului al VI-lea, procesul romanizării ia, în linii generale, sfîrşit. În fostul leagăn al civilizaţiei geto-dace se constiuise o nouă comunitate istorică, ai cărei reprezentanţi vorbeau o limbă nouă, romanică. Aceştia erau *protoromânii*.

Impactul slav

În secolele VI-VII teritoriul dintre Nistru, Dunăre şi Marea Neagră este invadat de triburile slave. Şuvoaiele principale ale acestei migraţii au curs prin Moldova şi valea Tisei. Şocul acestei invazii a fost extrem de puternic şi efectele lui s-au resimţit ulterior în întreaga evoluţie a Peninsulei Balcanice. Întrele altele, din acest moment începe ultima fază în procesul de etnogeneză a poporului român.

Pentru populaţia romanică din teritoriul istoric al geto-dacilor, impactul slav a avut două urmări deosebit de importante. Întîi, că slavii au definitivat aceea ce încercaseră înainte de ei un şir de popoare nomade: o rupere a romanităţii balcanice de cea occidentală. Al doilea, că ei au imprimat un anumit specific acestei romanităţi, adică şi-au lăsat amprenta asupra spiritualităţii romanice de est.

Iniţial, prezenţa slavă la nord de Dunăre a fost zdrobitoare, totuşi asta nu a dus la dislocarea populaţiei romanice de aici şi la dispariţia limbii acesteia. Explicaţia acestei situaţii constă în faptul că slavii au fost atraşi mai ales de civilizaţia

Material cu drept de autor

înfloritoare de la sud de Dunăre. Astfel, după ce au convieţuit două secole cu protoromânii, ei au năvălit la sud de marele fluviu, unde cea mai mare parte a lor au rămas pentru totdeauna. Tocmai de aceea ei au reuşit să slavizeze la sud de Dunăre o populaţie numeroasă.

Populaţia geto-dacă romanizată sud-dunăreană a avut şi ea de suferit masiva influenţă slavă. Ea nu a fost însă slavizată complet, ci doar sensibil influenţată de cultura slavă şi destrămată în cîteva grupuri romanice. Astfel se explică persistenţa în această zonă a unei populaţii româneşti, *aromânii*, vorbitoare în cîteva dialecte ale limbii române, vizibil distincte de româna propriu-zisă.

Definitivarea etnogenezei românilor

La nord de Dunăre, sfidarea slavă nu a fost nici pe departe tot atît de puternică, cum a fost la sud. Totuşi, convieţuirea îndelungată a slavilor cu romanicii nord-dunăreni a lăsat urme adînci în modul de viaţă al autohtonilor şi în spiritualitatea românească.

Există o întrebare principială privind impactul româno-slav la această etapă de sfîrşit a formării poporului român. Slavii au convieţuit cu protoromânii pe parcursul a cel puţin două secole, adică mai mult decît a existat provincia romană Dacia. Cu toate acestea populaţia romanică nu a fost slavizată în aşa măsură cum fuseseră romanizaţi geto-dacii. De ce s-a întîmplat aşa? Pentru că, mai întîi, în momentul intrării lor în contact cu romanicii, slavii se mai aflau încă la stadiul comunei gentilice. Unele cuvinte de origine slavă din limba română, ca *babă*, *nevastă*, *lele*, *voievod*, sînt un exemplu grăitor în această privinţă. Altfel spus, nivelul lor de civilizaţie nu era atractiv pentru populaţia din teritoriile cucerite de ei. În al doilea rînd, tocmai din această cauză, ei mai aveau încă un mod de viaţă instabil, adică şederea lor printre autohtoni nu era permanentă şi neîntreruptă. Ei nu renunţaseră definitiv la viaţa nomadă ce îi caracteriza în momentul invadării teritoriului dintre Carpaţi şi Dunăre. Atracţia permanentă a altor orizonturi, ademenirea bogăţiilor aflate mereu în altă parte îi îndemna într-una cu o forţă irezistibilă să pornească din nou la drum. De aceea ei nu au putut prinde rădăcini adînci în solul dacic, fapt pentru care nu au avut cum să aducă schimbări esenţiale în cultura şi limba romanicilor. În a doua jumătate a secolului al VII-lea, cea mai mare parte a lor au părăsit pămînturile romanicilor nord-dunăreni, scurgîndu-se la sud de Dunăre.

Influenţe slave în limba română

Era şi firesc, prin urmare, ca romanicii să nu poată fi asimilaţi de către slavi, ci dimpotrivă, ca slavii rămaşi la nord de Dunăre să fie asimilaţi de către romanici.

Traiul în comun de lungă durată al celor două popoare a făcut însă ca în limba română să rămînă multe cuvinte de origine slavă. Nu puţine din acestea sînt tocmai dovada convieţuiri şi a colaborării celor două popoare: *prieten*, *rudă*, *drag*, *a iubi*, *a plăti*, *a primi* ş.a. Altele arată că slavii sedentarizaţi aveau preocupări agricole: *plug*, *brazdă*, *coasă*, *ovăz*, *pleavă*, *îmblăciu* ş.a. Sînt numeroase influenţele slave în toponimie. Un număr mare de rîuri din spaţiul românesc poartă nume slave: *Bistriţa*, *Dîmboviţa*, *Ialomiţa*, *Crasna*, *Putna*, *Milcov*, *Teleajen*, *Neajlov*, *Nîrnova*, *Bîc*, *Racovăţ*, *Botna*, *Cogîlnic*, *Cuialnic* ş.a. Şi mai multe desemnează localităţi: *Craiova*, *Slatina*, *Zlatna*, *Topliţa*, *Rahova*, *Horodişte*, *Edineţ*, *Bucovăţ*, *Soroca*,

Material cu drept de autor

Rezina, *Rîbniţa*, *Balta* ş.a. E cunoscut, de asemenea, că în onomastica românească numele slave se întîlnesc foarte des.

Limba română – mărturie nedezmințită a romanității românilor

Elementele fundamentale ale limbii române sînt de origine latină: structura, morfologia, sintaxa şi cea mai mare parte a lexicului. Studiile asupra lexicului lui Mihai Eminescu, cel mai mare poet român, au demonstrat un fapt extrem de instructiv. În întregul vocabular al poeziilor eminesciene, 46,60% sînt de origine latină şi au frecvenţă 83%, iar cuvintele de orgine slavă alcătuiesc 18,81% cu o frecvenţă de 6,93%. Spus mai simplu, din o sută de cuvinte, 83 sînt de provenienţă indiscutabil latină, mai puţin de 7 la sută sînt slave şi restul provin fie din alte limbi (germanice, turcice etc.), fie dintr-o sinteză a cuvintelor de diferită origine.

Bineînţeles că nu poate exista nici o îndoială că chiar numele poporului român provine de la romani (*romanus*, nume al poporului roman). Mai mult decît atît, în conştiinţa populară a românilor şi în spiritualitatea românească, *român* nu este doar numele care desemnează la modul general o etnie. Acesta este un nume pe care şi l-a asumat întreaga masă de reprezentanţi ai acestui popor şi fiecare în parte. Astfel, cuvîntul *rumân* viza în timpurile mai vechi o numeroasă populaţie de ţărani aserviţi. În versul eminsecian *Vai de biet român, săracul*, cuvîntul vizează în acelaşi timp pe toţi românii şi pe fiecare aparte.

Lexicul românesc privind relaţiile sociale şi de rudenie arată fără putinţă de tăgadă că vine din limba latină. Iată cîteva exemple: *om* < de la latinescul homo; *bărbat* < barbatus; *femeie* (uneori, şi „muiere") < mulier; *părinte* < parentum; *fiu* < filius; *fiică* < filia; *soră* < soror; *frate* < fratre; *cumnat* < cognatus; *socru* < socer; *ginere* < generem; *nepot* < nepos. Constatăm aceeaşi situaţie în cazul calităţilor fizice şi al însuşirillor sufleteşti: *bun* < bonus, *frumos* < fermosus, *tînăr* < tener, *bătrîn* < veteranus ş.a. Vom observa îndată că cele mai multe cuvinte româneşti, referitoare la principalele ocupaţii de muncă, sînt şi ele de origine latină.

Limba unei populaţii statornice, supuse romanizării

În trecut au existat voci interesate să afirme cum că poporul român nu s-ar fi născut la el acasă, ci ar fi venit de pe aiurea. Cîteodată, astfel de voci mai pot fi auzite şi astăzi. Dacă ar fi luate în serios toate aceste voci, atunci ar trebui admisă situaţia imposibilă că o lungă perioadă istorică românii nici nu au existat şi că au apărut deodată ca prin minune, nu se ştie de unde, şi s-au aşezat în locul unde se află acum. Evident, logica evoluţiei istorice şi faptele istorice nu pot admite asemenea situaţie.

Lexicul românesc, de exemplu, arată că acele cuvinte, care se referă la cultivarea solului, sînt în cea mai mare parte de origine latină. De aici rezultă două lucruri: întîi, că astfel de cuvinte apar numai la o populaţie sedentară, care nu umblă din loc în loc. În al doilea rînd, acestea au apărut în procesul romanizării. Deci, romanizarea a avut loc în condiţiile nestrămutării geto-dacilor. În caz contrar, dacă geto-dacii romanizaţi nu ar fi stat pe loc, ci ar fi venit din altă parte pe teritoriul unde se află acum românii, asta i-ar fi făcut să împrumute de la cei găsiţi aici toate cuvintele referitoare la agricultură.

În limba română, cuvintele acestea sînt atît de numeroase şi de variate, încît în afara lor nu rămîne nici cea mai mică nuanţă privind cultivarea pămîntului. De

Material cu drept de autor

altfel chiar cuvîntul *pămînt* provine din latinescul *pavimentum*. Aici, *pămînt* vizează terenul supus acţiunii omului, nu noţiunea generală de pămînt, pentru care în latină exista alt cuvînt, *terra*. Iată doar cîteva exemple din lexicul referitor la agricultură: *a ara* < arare, *a semăna* < seminare, *a treiera* < tribulare, *a secera* < sicilare, *a culege* < colligere, *grîu* < granum, *secară* < secale, *mei* < milium, *orz* < hordeum, *alac* < alica, *cîmp* < campus, *arie* < area, *paie* < palea, *neghină* < nigellina. Referinţe la grîdinărit: *legumă* < legumen, *ceapă* < caepa, *varza* < virida, *ridichea* < radicula, *nap* < napus, *pepene* < pepo, peponem, *lăptuca* < laptuca, *lintea* < lens, lentem. Pomicultura: *pom* < pomum, *măr* < melum, *păr* < pirus, *cireş* < ceresius, *prun* < prunus, *piersic* < persicus, *nuc* < nux, nucis, *corn* < cornus etc.

Legătura dintre continuitatea aflării autohtonilor în vatra lor străveche şi romanizarea la care au fost supuşi este reflectată şi în lexicul referitor la anumite realităţi sociale şi politice precum *rumân*, menţionat mai sus, sau *vecin* < vecinus, vicinus, *jude* < judex, *împărat* < imperator, *domn* < dominus ş.a.

Formarea poporului român se încheie în secolele VIII-IX. Anume atunci apar în izvoarele străine primele menţiuni despre români. Ei sînt desemnaţi cu numele *vlahi*, *valahi*, *volohi*, *blachi*. Cum vedem, e vorba de fapt de un singur termen. El a apărut la vechii germani, care l-au folosit pentru a desemna astfel pe romani şi pe romanici. De la germani l-au preluat slavii, aceştia l-au transmis bizantinilor şi astfel a putut pătrunde în întreaga lume medievală timpurie, care avea ştire despre români.

Poporul român s-a constituit, în linii generale, în spaţiul său actual. În cea mai mare parte, el s-a format la nord de Dunăre. Într-o măsură mai mică, acest proces a cuprins şi teritoriul de la sud de acest fluviu. Sub presiunea slavilor, romanitatea sudică a fost în mare parte alterată şi dispersată. Întinsul masiv romanic nord-dunărean a rămas însă neclintit în vatra lui, în pofida numeroaselor şi puternicelor valuri de migratori care au trecut peste el.

Capitolul II. Românii în evul mediu timpuriu (secolele VIII-XIII)

Material cu drept de autor

Sfîrşitul etnogenezei româneşti marchează începutul unei noi etape în istoria românilor. Secolul al VIII-lea constituie un moment de răscruce în această evoluţie istorică, întrucît începutul noii etape este totuna cu începutul afirmării românilor ca popor. Totodată aceasta este şi data convenţională, de la care în spaţiul românesc îşi afirmă specificul său o cu totul altă societate. Aceasta se deosebea foarte mult de societatea getică sau daco-romană, care erau fondate fie pe relaţii gentilice, fie sclavagiste.

Tradiţia istorică românească susţine că, de prin secolele VIII-IX, la români începe istoria epocii medievale sau feudale.

1. Constituirea comunităţii medievale româneşti

Din păcate, informaţia despre istoria românilor în secolele VIII-XIII este foarte săracă. Asta se referă şi la istoria romanicilor de la Dunărea de Jos de la sfîrşitul secolui al III-lea şi pînă în secolul al VIII-lea. Explicaţia constă în sărăcia izvoarelor scrise. Unii istorici au arătat oarecum convingător că această gravă insuficienţă îşi are originea în doi factori. Unul din ei este retragerea romanilor din Dacia: odată cu asta a dispărut interesul faţă de acest teritoriu. Al doilea constă în faptul că după acea dată atenţia cronicarilor a fost atrasă numai de factorii care au dominat în această zonă, nu de către populaţia băştinaşă. Rămîne însă fără răspuns o întrebare principială: de ce lipsesc sursele istorice interne?

Primele menţiuni despre români

Totuşi există o serie de mărturii scrise referitoare la români, care datează de la începutul acelei perioade. Sursele acestea de origine diferită sînt din afara spaţiului românesc. Din păcate, ele sînt seci şi lapidare, însă, luate la un loc, oferă totuşi o imagine preţioasă despre români, în special arată clar locul convieţuirii lor.

O georgafie armeană menţionează o ţară cu numele de *Balak* şi care ar fi existat în secolele VIII-IX. Printre cele mai vechi informaţii despre români ca popor le găsim la bizantini. Sursele acestea, datînd din secolul al X-lea, îi vizează pe românii de le sud de Dunăre, pe care îi numesc *romani*. Aşa îi vedea împăratul Constantinal al VII-lea Porfirogenetul (913-959). Cronicarul Kedrenos relata, în 976, despre un conflict dintre *vlahi* şi statul bulgar al Macedonei.

Una dintre primele surse despre românii nord-dunăreni este o cronică anonimă maghiară, numită *Gesta Hungarorum* şi care se referă la evenimente de la sfîrşitul secolului al IX-lea şi începutul secolului al X-lea. Cronica relatează despre românii din Transilvania („Balchi ac pastores Romanorum"), referindu-se în special la pămîntul acestora şi popularea lui, la bogăţiile românilor şi la organizarea lor politică, la fortificaţiile lor ş.a. Vorbind despre maghiarii ajunşi în Carpaţi, cronicarul rus Nestor scrie că aceştia au trebuit „să lupte cu valahii şi cu slavii care locuiau aceste ţări".

Se ştie că varegii au fost un popor scandinav, care a avut anumite contacte cu estul Europei. Unele texte varege din secolul al XI-lea pomenesc numele *Blakumen*, *Blökumannaland* (vlahii, ţara vlahilor). Întrucît veneau dinspre nord şi nord-est, este evident că varegii se refereau mai ales la românii din Moldova. Din secolele XII-XIII, informaţia despre românii nord-dunăreni se întîlneşte tot mai des. Astfel, istoricul bizantin Kynamos vorbea despre românii care participau în

Material cu drept de autor

1167 la o campanie a bizantinilor împotriva magharilor. Cunoscutul poem german *Cîntecul Nibelungilor*, care datează de pe la 1200, relatează că la nunta lui Attila a participat şi principele valah Râmunc, însoţit de 700 de oameni.

Populaţia locală şi vechile ei ocupaţii

Izvoarele scrise interne, care ar putea oferi datele necesare pentru reconstituirea imaginii societăţii româneşti de la începutul evului mediu, lipsesc. Dispunem, în schimb, de un bogat material arheologic care poate să facă faţă acestei sarcini în mare măsură.

Caracterul populării teritoriului românesc în secolele VIII-XIII şi îndeletnicirile de bază ale populaţiei în această perioadă sînt ilustrate pe exemplul culturilor arheologice de tipul *Dridu* (secolele VIII-XI) şi *Răducăneni* (secolele XI-XIII). În cele peste 400 de aşezări de acest tip, descoperite între Carpaţii Orientali şi Nistru, a fost semnalată o sensibilă *creştere a densităţii populaţiei*, comparativ cu epoca precedentă. Atît în Transilvania cît şi în Ţara Românească au fost semnalate mii de aşezări datînd din ajunul apariţiei statelor medievale româneşti. Acest spor demografic a fost favorizat de înrădăcinarea definitivă a localnicilor în zona lor de convieţuire, de creşterea aşezărilor umane şi de dezvoltarea culturii materiale.

Agricultura era ocupaţia de căpetenie a populaţiei. În aşezările studiate a fost găsit un număr mare de unelte agricole: brăzdare, săpăligi, seceri, oticuri de fier şi rîşniţe de piatră, apoi gropi de păstrare a cerealelor. Examinarea seminţelor carbonizate din aceste gropi a demonstrat că se cultiva orzul, secara, ovăzul, meiul, mazărea. Productivitatea era redusă, de aceea sporul de producţie se obţinea prin extinderea spaţiului cultivat. Lărgirea suprafeţelor cultivabile se realiza prin defrişarea unor mari întinderi împădurite.

În paralel cu *cultivarea solului*, se practica pe scară largă şi *creşterea vitelor*. Cea mai mare atenţie era acordată vitelor cornute mari, deoarece acestea erau de mai mult folos, atît pentru trai cît şi pentru activitatea de producţie. Urmau apoi oile şi caprele, iar la sfîrşit veneau păsările. Pe atunci transhumanţa nu se practica. Acest fenomen nu este un indiciu al prosperităţii economice, dar el relevă faptul că autohtonii erau înrădăcinaţi temeinic în aşezările lor de baştină.

Printre alte ocupaţii mai imporante ale localnicilor se evidenţiau *meşteşugurile*. Un loc de seamă revenea metalurgiei fierului, mai ales în zonele montane, dar aceasta era destul de răspîndită şi la est de Carpaţi, pentru că se cerea peste tot un număr tot mai mare de unelte din fier. Producţia şi consumul au impus o lărgire a producţiei de ceramică. Roata era un accesoriu indispensabil în olărit. Vasele care se întîlneau cel mai des erau cele de tipul borcanelor şi al căldărilor.

Schimbul de mărfuri

Economia societăţii româneşti din acea perioadă avea un caracter rural. Cu toate acestea, comerţul constituia pentru ea o preocupare de mare interes. Şi sînt destule mărturii care se referă nu numai la relaţiile de schimb interne, ci şi la legături comerciale externe. Mărfurile schimbate în sînul comunităţilor locale erau mai ales produsele agricole, viticole, sarea, peştele şi unele articole meşteşugăreşti, întîi de toate ceramica. La export mergeau pieile, blănurile, peştele, brînzeturile, mierea, ceara şi, uneori, poate mai rar, unele produse ale agriculturii. Erau importate în special arme, anumite unelte, obiecte de podoabă şi de cult ş.a.

Material cu drept de autor

Materialul numismatic demonstrează că, în afara comunităţii, cea mai mare parte a mărfurilor mergea spre Imperiul bizantin. În aşezările Bîrlăleşti, Arsura, Dodeşti, Epureni şi Şendreni, din dreapta Prutului, ca şi la Hansca, Etulia şi Echimăţi, în Basarabia, au fost găsite cruciuliţe, mărgele, ceramică de lux şi alte obiecte de provenienţă bizantină. În numeroase locuri din România, în Basarabia şi Transnistria au fost găsite mii de monede bizantine (izolate şi în tezaure). Existau însă şi alte legături comerciale cu străinătatea. La Lencăuţi, în nordul Basarabiei, la Iaşi şi în alte părţi au fost găsite unele mărfuri ruseşti, mai bine zis, de origine slav-răsăriteană, în special obiecte de cult şi de podoabă.

În general, spre sfîrşitul acestei perioade, adică de prin secolul al XIII-lea, comerţul cu lumea din afară cuprinde direcţii şi arii mai largi. La Hotin a fost descoperit un tezaur de peste o mie de monede germanice. Hotinul era un punct de legătură între negustorii germani şi armeni din Lemberg (Liov) şi Kamenetz-Podolsk cu românii. Saşii din Braşov şi Sibiu îşi transportau mărfurile prin teritoriile nord-dunărene spre porturile din delta Dunării şi de la Marea Neagră. Nu este exclus ca denumirea germană a Tyrasului, *Weißenburg*, să fi apărut anume în aceste condiţii.

Dar fenomenul cel mai interesant privind începutul atragerii românilor în relaţiile comerciale internaţionale îl face pătrunderea negustorilor italieni în spaţiul de la Dunărea de Jos. Din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în urma tratatului de la Nimphaion (1261) dintre Imperiul bizantin şi Genova, în delta fluviului se instalează pentru multă vreme genovezii. Principalele lor centre aici erau Vicina şi Licostomo (Chilia). Conform datelor din 1281 din catalogul comercial al notarului genovez din Pera (colonie genoveză în Constantinopol), Gabriele di Predono, comerţul cu Vicina avea prioritate faţă de oricare altă aşezare de la Marea Neagră. După 1261,Tyras deveni centru comercial genovez cu numele de Moncastro. Prin porturile genoveze de la Marea Neagră şi din delta Dunării, românii importau mai ales postăvuri, ţesături şi mirodenii, iar în schimb dădeau grîne, peşte şi ceară.

Nu încape îndoială că *drumul comercial moldovenesc*, care cobora de la Marea Baltică prin Polonia şi pînă la Marea Neagră şi delta Dunării, era cunoscut încă de pe la anul 1200. Acesta era singurul mijloc de legătură terestră directă dintre oraşele Hansei şi cele poloneze cu Vicina, Moncastro şi, bineînţeles, cu Constantinopolul.

Obştea sătească

După retragerea romanilor de la Dunărea de Jos, oraşele de aici decad şi întreaga populaţie se aşază în mediul rural. Fiecare aşezare ia înfăţişarea unei obşti teritoriale (săteşti). În obşte, proprietatea îmbracă două forme: colectivă şi individuală. Păşunile, pădurile, apele eru stăpînite *în devălmăşie*, adică aparţineau întregii comunităţi. Pămîntul arabil era împărţit în loturi individuale. Membrii obştii erau strîns legaţi de ea, viaţa individului nu putea fi concepută în afara obştii. Relaţiile dintre membrii obştii erau reglementate de *obiceiul pămîntului*, adică de dreptul tradiţional românesc (*jus valachicum*), un set de reguli de convieţuire după tradiţia locului. Din punctul de vedere al evoluţiei societăţii româneşti, obştea sătească avea un caracter contradictoriu. Pe de o parte era o instituţie închisă care se dezvolta foarte încet, dar pe de altă parte ea a contribuit foarte mult la asigurarea

Material cu drept de autor

continuităţii etnice şi teritoriale a românilor în condiţiile unei mari instabilităţi politice în arelalul convieţuirii lor.

Investigaţiile arheologice atestă un nivel de trai foarte modest în aceste comunităţi. Tehnica rudimentară şi productivitatea scăzută a muncii făceau ca populaţia să se confrunte mereu cu mari greutăţi şi lipsuri. Adeseori obştile erau bîntuite de foamete, mai ales in urma invaziilor nomade, a secetelor, inundaţiilor sau a năvălirii lăcustelor.

Totuşi, treptat, întreaga comunitate începe să se diferenţieze. În sînul fiecărei obşti se evidenţiază căpeteniile, care acumulează mai multă avere şi, o dată cu asta, mai multă putere. În paralel, are loc un proces de unificare a obştilor şi de creare a unor *confederaţii ale comunelor săteşti*. Ca şi obştile, aceste confederaţii au existat sute de ani. Dimitrie Cantemir le va observa, mai tîrziu, în unele regiuni din Moldova: la Cîmpulung, Vrancea şi Tigheci (Fălciu). El le-a numit *republici* – impropriu, bineînţeles. Confederaţiile au existat de fapt peste tot. Acolo unde erau delimitate de dealuri mari sau de munţi, au fost numite de cele mai multe ori *cnezate de vale* ori *voievodate de vale*.

Cunoaşterea istoriei necunoscute

Secolele VIII-XIII se numesc uneori „perioada întunecată" a istoriei românilor. Această sintagmă a fost sugerată de sărăcia izvoarelor scrise privind segmentul respectiv din trecutul românilor. Parţial, ea corespunde şi astăzi realităţii. Am văzut că există totuşi o serie de mărturii scrise referitoare la cele cinci-şase secole de istorie românească. Este adevărat că lipsesc documentele interne. Lipsa acestora este însă suplinită în mare parte de un foarte bogat material arheologic. Astfel că astăzi „perioada întunecată" nu mai este nici pe departe tot atît de necunoscută, cum era 6-8 decenii în urmă. Din lipsa izvoarelor scrise interne, nu cunoaştem cea mai mare parte a evenimentelor petrecute în spaţiul românesc în acea perioadă. Dispunem, în schimb, de o informaţie consistentă despre realităţile demografice, economice şi sociale din teritoriile locuite pe atunci de români. Mai mult, am văzut că acest material impune concluzii documentate privind continuitatea românilor în spaţiul în care s-au format ca popor. Ştim că în Europa acelor vremuri acest spaţiu nu era un pămînt necunoscut.

2. Începuturile organizării politice

În baza confederaţiilor săteşti, încep să apară în secolul al XIII-lea primele formaţiuni statale. Ele erau desemnate cu termenul generic *ţară*, care se deosebeşte de sensul actual al acestui cuvînt. Pe atunci „ţară" însemna o mică regiune cu un anume specific economic, demografic şi social şi cu o autoadministrare mai pronunţată decît cea a obştii săteşti. Denumirile unor astfel de regiuni au dispărut la diferite etape în trecut, ca *Ţara Şipinţului*, în nord-estul Moldovei, *Ţara Loviştei*, în valea Oltului, sau *Ţara Cărvunei* şi *Ţara Dristei*, în Dobrogea. Altele însă s-au

Material cu drept de autor

păstrat în toponimia românească pînă în prezent: *Ţara Oaşului*, *Ţara Bîrsei*, *Ţara moţilor*, *Ţara Haţegului*, *Ţara Oltului* ş.a.

Formaţiuni prestatale

Informaţiile cele mai vechi despre organizarea politică a românilor se referă la teritoriile din Transilvania şi din Dobrogea. Cronica maghiară *Gesta Hungarorum* menţionează trei voievodate româneşti de la sfîrşitul secolului al IX şi începutul secolului al X-lea. Acestea erau, *voievodatul lui Menumorut*, în Crişana, al lui *Gelu*, în podişul Transilvaniei, şi al lui *Glad*, care cuprindea întregul Banat. Mai tîrziu, în vecinătatea acestor „ţări" se mai aflau şi *voievodatul Albei*, pe Mureşul mijlociu, şi *Ţara Făgăraşului*.

Între Dunăre şi Marea Neagră existau în secolul al X-lea cîteva căpetenii, care stăteau în fruntea unor formaţiuni politico-militare. Mai tîrziu, aici vor fi semnalate trei „ţări". Una din ele se afla lîngă delta Dunării şi centrul ei se găsea, probabil, la Niculiţel. A doua era situată pe litoralul mării, între Mangalia şi Varna. Într-un document din 1230, ea se numea „Ţara Cărvunei". Cea de-a treia, „Ţara Dristei", se situa în jurul centrelor urbane Silistra şi Păcuiul lui Soare.

Tot pe atunci procesul formării statului începe şi în celelalte teritorii româneşti. Ele erau însă mai departe de sursele care l-au consemnat, de aceea formaţiunile statale timpurii de aici vor fi cunoscute mai tîrziu. Am văzut că „ţările" româneşti existau deja în secolele IX-X. Asta înseamnă că Ţara Şipinţului din nord-estul Moldovei exista şi ea, ca şi „republicile" menţionate de Cantemir, precum şi „ţările" *berladnicilor*, *brodnicilor* sau *bolohovenilor*, despre care povestesc cronicile din secolele XII-XIII. Berladnicii erau aşezaţi pe un teritoriu întins în zona Bîrladului, iar brodnicii se aflau în sudul Moldovei. Bolohovenii se situau, în cea mai mare parte, în nordul Basarabiei şi al Transnistriei.

În Moldova, cel mai mare voievodat era cel din valea rîului cu acelaşi nume şi care avea reşedinţa la Baia, oraş semnalat în documente pe la anul 1200. Aceasta era o formaţiune statală care, o sută de ani mai tîrziu, se va afla în conflict cu Ungaria. Un document din epocă sugerează că Baia ar fi fost luată sub stăpînirea regelui maghiar Carol Robert. Astfel s-ar explica faptul că înainte de 1330, Alexandru, fiul lui Molda, este nevoit să se refugieze de aici în Halici, împreună Boris, fiul lui Cracul. Aceştia nu erau oameni de rînd, deoarece pe la 1334-1335 vor deţine funcţii importante în cnezatul Halici.

Documentele referitoare la primele formaţiuni prestatale din Muntenia şi Oltenia apar abia pe la mijlocul secolului al XIII-lea. Toponimele muntene *Vlaşca* şi *Vlăsia*, care sînt trimiteri clare la caracterul românesc al acestor locuri, presupun totodată că teritoriile pe care le desemnează aveau o organizare proprie, sub forma cunoscută de „ţări". Din diploma cavalerilor ioaniţi din 2 iunie 1247 aflăm că în valea Oltului erau cinci formaţiuni. În partea dreaptă se aflau „Ţara Severinului", voievodatul lui Litovoi şi cnezatele lui Ioan şi Farcaş, iar în stînga rîului era „ţara" lui Seneslau.

Dintre cele cinci voievodate din Oltenia, cel mai influent s-a dovedit a fi cel al lui Litovoi. În 1276, el lupta împotriva pretenţiilor maghiare asupra unor pămînturi din voievodatul său. El îşi pierde viaţa în această confruntare, iar fratele său Barbat

Material cu drept de autor

va fi forţat să-şi recunoască dependenţa de regele Ungariei. După unele mărturii, urmaşul său ar fi fost Tihomir. Aceşti voievozi au lărgit mult cnezatul lor, lichidînd „ţările" învecinate şi centralizînd puterea. Pe timpul lui Basarab, urmaşului lui Tihomir, statul său ajunsese pînă la Dunăre, iar în est pînă în Moldova. În anul 1323, Basarab luase parte la luptele dintre bulgari şi bizantini. În anul următor a pornit o ofensivă hotărîtă pentru îndepărtarea completă a tătarilor din ţara sa. Basarab trebuie să fi fost cunoscut destul bine şi în afara ţării sale, pentru că în anul 1327 papa Ioan al XXII-lea i-a cerut să spirjine activitatea unei msiuni dominicane.

Astfel, vedem cum atît la răsărit cît şi la sud de Carpaţi are loc trecerea treptată de la formaţiuni statale primitive la voievodate tot mai puternice, care, la rîndul lor, evoluează spre state feudale centralizate.

Românii la sud de Dunăre

În Peninsula Balcanică, şi mai cu seamă între Munţii Balcani şi Dunăre, românii, cum ştim, nu constituiau o masă umană compactă. Condiţiile istorice le-au cerut să convieţuiască şi să colaboreze strîns cu popoarele de aici. Conlucrarea cea mai bună au avut-o cu bulgarii. Istoria lor politică din acea perioadă este o dovadă grăitoare în acest sens.

Dările impuse de bizantini apăsau greu asupra românilor şi bulgarilor. În anul 1185, ei au trimis la împăratul bizantin Isac al II-lea Anghelos doi soli, pe Petru şi Asan, să-i ceară uşurarea acestor poveri. Dar împăratul nu i-a ascultat. Întorşi la cei care i-au trimis, Petru şi Asan i-au îndemnat la răscoală. Răsculaţii sînt susţinuţi de către românii de la nord de Dunăre şi de către cumani. Încercarea împăratului de a înăbuşi răscoala a eşuat. În 1190 armata bizantină este înfrîntă şi astfel la sud de Dunăre apare statul Asaneştilor. În jurul anului 1200, noul conducător al acestui stat, Ioniţă, zis şi Caloianul, îl consolidează şi îi lărgeşte graniţele. Împăratul bizantin este nevoit să se împace cu noua situaţie. În 1204, reprezentantul papei de la Roma, cardinalul Leo, îl încoronează pe Ioniţă ca „rege al bulgarilor şi valahilor". Biserica Asăneştilor obţine independenţă faţă de patriarhul de la Constantinopol: în acelaşi an, arhiepiscopul Vasilie de la Tîrnovo este „uns" ca patriarh al bulgarilor şi românilor. Acesta a fost un moment de cotitură în procesul de răspîndire a ortodoxiei în veşmînt slavon. De pe atunci datează şi apariţia liturghiei slavone la românii nord-dunăreni sau mai degrabă afirmarea ei definitivă, pentru că acest proces începuse mult mai devreme, după aşezarea bulgarilor la sud de Dunăre şi formarea ţaratului bulgar. Înlocuirea limbii latine cu cea slavonă în serviciul divin şi în limbajul religos creştin trebuie să fi fost facilitată nu numai de puternica presiune a bisericii bizantine prin intermediul elementului slavon, ci şi, aşa cum s-a spus de atîtea ori, de faptul că religia propagată prin grai latin, aşa cum se practicase la romani, fusese superficială, ţinea mult mai mult de practici cultice decît de convingeri adînci.

După cîteva decenii, statul Asăneştilor va evolua tot mai mult pe linia afirmării tot mai puternice a elementului bulgăresc şi a marginalizării românilor. Pe la 1230, regele Ioan Asan al II-lea se intitula numai ca rege al bulgarilor. S-a întîmplat aşa, pentru că bulgarii erau mai numeroşi şi constituiau o masă compactă, pe cînd românii erau mai puţini şi erau dispersaţi. După acel moment de maximă manifestare politică, românii sud-dunăreni vor fi tot mai izolaţi unii de alţii şi faţă

Material cu drept de autor

de românii de la nordul Dunării. Asta va altera conştiinţa lor de români şi vor ajunge să se numească ei înşişi aşa cum îi numeau slavii cînd i-au găsit aici: *vlasi* sau *vlaşi*. Dispersarea şi izolarea lor s-a soldat cu apariţia la sud de Dunăre a cîtorva dialecte ale limbii române: aromân (sau macedoromân), istroromân şi melenoromân.

Românii din Transnistria

Etnogeneza românească a cuprins, cum ştim, şi Transnistria, mai ales aşezările de pe malul stîng al Nistrului şi din partea sudică a teritoriului dintre Nistru şi Bug. După definitivarea etnogenezei româneşti, românii se vor răspîndi şi în nordul Transnistriei.

În secolul al XII-lea, cronicile statului slav halician îi menţionează pe românii dintre Nistru şi cursul superior al Bugului de sud. Ei erau numiţi *bolohoveni*. Aceste surse sugerau că bolohovenii erau organizaţi în cadrul unei formaţiuni statale de sine stătătoare. În anii 1150-1172, capitala acestui stat era oraşul Bolohov. Într-un document de mai tîrziu, acest oraş era numit *Villa valachorum*. La 1231 bolohovenii se aliază cu regele Ungariei, Andrei al II-lea, pentru a lupta împreună împotriva Haliciului. Între 1235 şi 1240, ei poartă război cu Boleslav, principe al Mazoviei (în sud-estul Poloniei). Mai tîrziu, comunitatea bolohovenilor se va destrăma. Asta s-a întîmplat după puternica invazie tătaro-mongolă şi mai ales în urma cuceririi teritoriului de la răsărit de Nistru de către lituanieni. O parte a bolohovenilor s-a retras la vest de Nistru, alţii au coborît în sudul Transnistriei. Unii din ei au trecut chiar dincolo de Bug, unde o serie de localităţi vor purta numele Voloskoie, Voloşino, Volhovka, Volohov, Olşanka, Voloveţ ş.a.

Apoi, pe parcursul multor sute de ani după aceea, în Transnistria s-au strămutat mulţi români de la vest de Prut şi din Basarabia. O bună parte a acestora erau ţărani din Transilvania, de cele mai multe ori crescători de oi, care nu mai puteau suporta rigorile stăpînirii maghiare. Astfel se explică frecvenţa mare la est de Nistru a numelor care fac referinţă la ocupaţiile păstoreşti din zonele muntoase ale Transilvaniei: Mocanu, Ciobanu, Ţurcanu, Munteanu etc.

3. Relaţiile românilor cu popoarele migratoare

Cărturarii români din evul mediu au observat că pămîntul lor se afla într-o zonă de instabilitate. Într-adevăr, spaţiul românesc asigura, din cele mai vechi timpuri, legătura dintre Europa nordică, centrală şi estică cu Marea Neagră, cursul inferior al Dunării şi Munţii Balcani. Am văzut că multe valuri de migratori s-au rostogolit pe aici încă pînă să apară românii ca popor. Iar unii din ei, ca slavii, chiar au lăsat urme adînci în limba română şi în modul de viaţă al românilor.

Totuşi, dacă exceptăm invaziile slave din secolele VI-VII, românii au fost şocaţi şi mai tare de ultimele mari migraţii, acelea care au avut loc între sfîrşitul formării poporului român şi apariţia statelor centralizate între Tisa, Dunăre şi Nistru.

Maghiarii

Tot aşa ca şi celelalte popoare care vor invada acest teritoriu în secolele IX-XIV, maghiarii sau ungurii erau de origine asiatică. Pe la 839, ei apar în anticul

Material cu drept de autor

Atelkuz, regiune cuprinsă între Nistru şi Nipru. Spre sfîrşitul secolului X, pecenegii şi bulgarii îi împing de aici spre vest. În 895 sau 896, străbat Carpaţii nord-estici şi pătrund în Cîmpia Panonică. De aici se vor revărsa de mai multe ori spre vest. Dar la 10 august 955 primesc o lovitură zdrobitoare din partea trupelor germane ale împăratului Otto cel Mare. Din acest moment, ei se aşază definitiv în regiunea Tisei şi a Dunării mijlocii.

Atunci cînd au apărut în valea Tisei, maghiarii au găsit acolo cîteva seminţii, între care cei mai numeroşi erau românii. Cronica maghiară *Gesta Hungarorum* precizează că românii erau constituiţi în cîteva formaţiuni statale, numite „ţări". Maghiarii s-au organizat definitiv pe timpul lui Ştefan I (997-1038), recunoscut ca rege de către papa Silvestru al II-lea. Tot atunci maghiarii au adoptat religia catolică. Stabilirea maghiarilor în Cîmpia Panoniei va avea urmări serioase pentru români, mai ales pentru cei din Transilvania. Pe parcursul a peste nouă secole, regii maghiari au căutat să-i domine politic pe români, să-i asimileze şi să le impună religia lor.

Pecenegii

Am văzut ca pe la 839 locul maghiarilor în Atelcuz este luat de către pecenegi şi bulgari. Pecenegii erau un popor turanic, adică de veche origine turcică. O jumătate de secol mai tîrziu ei staţionaseră pentru o vreme la nord de Dunăre. Au preferat să se aşeze în stepele din Bugeac şi Bărăgan, aşa cum obişnuiau nomazii. De aici, ei au întreprins, tot aşa ca şi slavii mai devreme, mai multe incursiuni în teritoriile învecinate. S-au orientat mai ales în două direcţii; spre sud, în Imperiul bizantin, şi spre vest, dincolo de Carpaţi. Primul atac asupra Bizanţului l-au întreprins în anul 934, apoi acest gest îl vor repeta de mai multe ori.

Un trib peceneg a aguns în Transilvania şi a rămas printre românii de acolo. Mult mai tîrziu, la 1224, un document de origine maghiară constata prezenţa lor în acele locuri. Este vorba de un rescript al regelui Andrei al II-lea, care acorda unele privilegii saşilor şi care se referea la „pădurea românilor şi a pecenegilor" din sudul Transilvaniei. Sînt şi alte relatări privind prezenţa pecenegilor la nord de Dunăre. Toate mărturiile acestea arată că ei s-au aflat multă vreme printre români.

Uzii

Un alt popor turanic, uzii, venea din nordul Mării Caspice în urma pecenegilor. După cum pecenegii îi împinseseră pe maghiari spre apus, tot aşa şi uzii erau mînaţi în aceeaşi direcţie de către cumani. Ei ajung în stepele nord-dunărene pe la 1050-1060. Au staţionat şi ei, în cea mai mare, în aceleaşi stepe româneşti. Însă, spre deosebire de predecorii lor, şederea uzilor în aceste locuri a fost de scurtă durată. În 1064, au invadat şi ei Imperiul bizantin. Nu au avut însă forţa slavilor sau a pecenegilor, de aceea au fost respinşi. Parte din ei au fost nimiciţi, restul au revenit la nord de Dunăre. Aici ei au convieţuit cu românii şi cu pecenegii.

Cumanii

Mai numeroşi şi mai activi decît uzii au fost cumanii. Aceştia s-au stabilit la nord de Dunăre îndată după expediţia nereuşită a uzilor în Peninsula Balcanică. În 1078, vor trece şi ei Dunărea, împreună cu pecenegii. Nu vor rămîne însă în Imperiul bizantin, ci vor prefera, tot aşa ca şi pecenegii, să revină în cîmpiile nord-dunărere, de unde vor întreprinde numeroase alte atacuri. Direcţiile principale ale

Material cu drept de autor

ofensivei rămîneau aceleaşi: Bizanţul şi Ungaria, prin Transilvania. Cumanii au stăpînit teritoriul pe care îl ocupaseră la nord de Dunăre pînă la marea invazie tătaro-mongolă.

Lunga aflare a pecenegilor şi cumanilor în spaţiul românesc a lăsat urme vizibile, care por fi regăsite mai cu seamă în toponimie, hirdonimie şi onomastică. În toponimie, de ex., se întîlnesc multe nume de origine turanică: Oituz, Comanca, Comani, Comăneşti, Valea Urzului, Ozinca, Bărăgan, Burnaz, Teleorman, Burnaz, Peceneaga, Caracal, Cozia, Caraiman. Tot aşa sînt şi cele cu terminaţia *–ui*: Călmăţui, Covurlui, Vaslui, Bahlui etc.

Şederea cumanilor printre români este cunoscută mai ales prin faptul că pe la 1227-1228 papa Grigorie al IX-lea a înfiinţat Episcopia cumanilor, care avea reşedinţa la *Civitas Milcoviae* (probabil, lîngă Focşani). Primul episcop a fost dominicanul Teodoric. Episcopia a fost creată cu participarea directă a regelui Ungariei. Asta făcea micile state româneşti din Moldova şi Ţara Românească să depindă tot mai mult de Ungaria. Evident, misiunea episcopiei era să convertească pe români şi pe cumani la catolicism. Este de presupus că mulţi cumani au devenit creştini de rit catolic, de vreme episcopia a fost numită a cumanilor. Românii însă erau de multă vreme creştini (de rit ortodox). Însuşi papa Grigorie al IX-lea vorbea pe la 1234 despre românii (*Walati*) din cuprinsul Episcopiei cumanilor, precizînd că aceştia nesocotesc biserica romană şi „ţin de ritul grecilor". Papa îi cerea regelui ungur Béla să-i facă pe români să asculte de episcopul catolic al Cumaniei.

Tătaro-mongolii

Lovitura cea mai puternică pe care au primit-o vreodată popoarele Europei de Est a fost cea a tătaro-mongolilor. Aceştia erau un popor foarte numeros, ale cărui principale îndeletniciri erau păstoritul şi raziile de jaf. La începutul secolului al XIII-lea, mulţimea de triburi ale mongolilor au fost unite în cadrul unui necuprins imperiu al stepelor de către Ginghis-han sau Temugin. Înainte de a invada Europa, în anul 1223, această împărăţie se întindea de la Pacific şi din China pînă la Ural şi Marea Caspică. Ginghis-han moare în anul 1226 şi mare han devine Ogadai. Din 1223 şi pînă în anul 1241, tătaro-mongolii au pus stăpînire pe întreaga Europă de Est şi au pătruns în Europa Centrală. Pe atunci, ei se aflau sub conducerea unui înzestrat comandant de oşti, Subotai.

Armata tătarilor număra aproximativ 150 de mii de oameni. Ostaşii tătari erau călăreţi excelenţi şi arcaşi neîntrecuţi, ceea ce explică marile lor victorii împotriva popoarelor din Europa. Atacurile lor vijelioase i-au spulberat mai întîi pe cumanii din nordul Mării Negre. Apoi au supus, pe rînd, knezatele ruseşti. Kievul a fost cucerit la 6 decembrie 1240. La începutul şi în primăvara anului 1241 au fost învinse oştirile aliate ale polonilor, moravienilor şi silezienilor.

Pătrunderea tătaro-mongolilor în spaţiul românesc

Pămînturile românilor au fost invadate deodată în mai multe locuri. O parte a trupelor tătare devastează nordul Moldovei şi înaintează prin trecătorile Carpaţilor pînă în nordul Transilvaniei. Au fost cucerite aşezările unde se vor afla mai tîrziu oraşele Rodna, Bistriţa, Dej, Cluj, Zalău, Oradea şi Tămăşada. O altă armată, înaintînd în sudul Carpaţilor, a înfrînt voievodul Transilvaniei, a cucerit Ţara Bîrsei, apoi Braşovul, Sibiul, Sebeşul, Alba Iulia şi Aradul. Un alt corp era

Material cu drept de autor

comandat de principele mongol Budjak (sau Boiček). Această oaste a mers prin valea Siretul, apoi prin sudul Moldodei şi prin Muntenia pînă în Banat. În valea Tisei şi a Mureşului inferior, cele trei sau patru armate au făcut joncţiunea. Astfel, în anul 1241 întregul teritoriu românesc a fost ocupat de către tătaro-mongoli.

La 11 aprilie 1241, tătarii au distrus armata regelui maghiar Béla al IV-lea, apoi au ocupat Buda, capitala ţării. Au continuat ofensiva spre sud-vest, pe coasta Dalmaţiei. Trupele de pe flancul stîng au devastat Bosnia, Serbia şi Bulgaria. Invadarea tătaro-mongolă a teritoriului de la Nistru şi pînă în Carpaţi, din bazinul Tisei şi de la Dunărea de Jos a schimbat radical statutul primelor formaţiuni statale româneşti. Pe de o parte, au fost anulate pretenţiile asupra pămînturilor româneşti din partea maghiarilor sau ale nomazilor ce staţionaseră aici înainte de tătaro-mongoli. Dar pe de altă parte, ocupaţia tătaro-mongolă a îngheţat pentru aproape un secol evoluţia politică, economică, socială şi spirituală a acestui teritoriu.

Sfîrşitul exapansiunii tătaro-mongole şi urmările invaziilor popoarelor migratoare

La sfîrşitul anului 1241, marea expansiune tătaro-mongolă a fost curmată brusc. În decembrie murise marele han Ogodai şi asta a declanşat o aprigă luptă pentru putere între pretendenţii la succesiune. Printre pretendenţi era şi Batu-han, comandantul trupelor tătare din Europa. În anul următor, tătarii au început să se retragă din Ungaria şi Transilvania. Însă cea mai mare parte e teritoriului românesc a rămas totuşi sub dominaţia cuceritorilor. Pămînturile de la răsărit şi sud de Carpaţi, pînă la Olt, nu s-au putut elibera decît în ajunul formării statelor medievale româneşti. Românii din acest spaţiu au avut de înfruntat aşa-zisul „veac al stăpînirii tătare".

Aflîndu-se la stadiul unei civilizaţii incipiente, tot aşa ca şi migratorii dinaintea lor, tătarii nu au putut influenţa simţitor modul de viaţă al românilor şi mai ales spiritualitatea lor. Unele urme ale dominaţiei tătăreşti se află totuşi, mai ales în toponimie: munţii Tătarul Mare şi Tătarul Mic, aşezări umane precum Tătarul, Tătarca, Tătăraşi, Tătăreşti, Tătărăuca, Tartaul, Bug, Catlabuga (Kutlu-Buga), Kopciak. Românii au moştenit şi multe antroponime de la tătari: Tătaru, Tătărescu, Mîrza, Mîrzac, Mîrzescu, Batîr, Buga ş.a. Ba chiar şi nume princiare, ca Basarab, în Ţara Românească, şi Cantemir, în Moldova, sînt şi ele de origine turanică.

Repercusiunile directe ale ocupaţiei tătaro-mongole, ca şi a incursiunilor altor popoare migratoare, au fost întîi de toate negative. Dar aflarea temporară a acestor seminţii în spaţiul românesc a avut în unele privinţe şi anumite efecte pozitive.

Ocupaţia hoardelor de războinici nomazi a provocat băştinaşilor mari prejudicii de ordin demografic, economic, social şi cultural. Sub aspect economic, acestea au avut mai ales trei manifestări. Întîi, că cuceritorii au ocupat cele mai întinse zone de cîmpie, unde se produceau mari cantităţi de cereale. Astfel românii erau lipsiţi de pîinea necesară pentru consumul intern şi pentru export. În al doilea rînd, tătarii, tot aşa ca şi cuceritorii care se perindaseră pe aici mai devreme, i-au supus pe autohtoni la dări grele. E de reţinut că cuvîntul *bir* este de origine turanică şi a apărut în limba română anume în urma marilor invazii nomade din ajunul formării statelor medievale româneşti. Tot aşa e şi cuvîntul *iliş* (dare de cereale). În al treilea rînd, „veacul stăpînirii tătare" a paralizat vechile legături economice şi

Material cu drept de autor

culturale ale românilor cu Bizanţul şi cu ţările din Europa. Este de presupus, de asemenea, că populaţiile migratoare, mai cu seamă cele care s-au reţinut mai mult în acest spaţiu, au lăsat o amprentă, greu de identificat cu oarecare precizie acum, asupra caracterului autohtonilor. În orice caz, poate fi considerat ca indiscutabil că versatilitatea pe care o vom constata mai tîrziu la români, ca şi slaba manifestare a sentimentului naţional şi a patriotismului, trebuie să fi fost determinate în mare măsură tocmai de prezenţa în mijlocul lor sau alături de ei a numeroaselor seminţii care pătrunseseră încoace în evul mediu timpuriu.

Pe de altă parte, însă, aflarea îndelungată a tătarilor între Carpaţi, Dunăre şi Marea Neagră a zădărnicit cucerirea maghiară a acestui teritoriu, care era în curs de realizare în ajunul invaziei hoardelor lui Batu-han. Mult timp Ungaria nu şi-a putut reveni după înfrîngerile grele pe care le-a avut de suportat de la tătari. De aceea ofensiva ei spre est şi sud-est s-a amînat. Cînd, mai tîrziu, va fi reluată, românii vor fi pregătiţi să reziste cu succes la noile pretenţii maghiare. În acelaşi timp, după ocupaţia tătaro-mongolă teritoriul nord-dunărean a fost inclus într-un circuit internaţional foarte larg. El făcea parte din necuprinsul imperiu al tătaro-mongolilor, iar asta însemna că românii puteau pătrunde departe în Asia şi, totodată, deveniseră intermediari în relaţiile Occidentului cu Extremul Orient.

4. Cultură şi spiritualitate

Continuitatea dăinuirii românilor în vatra lor străveche în secolele VIII-XIII îşi are expresiile ei adecvate nu numai în realităţile economice, demografice, politice şi sociale. Ea poate fi urmărită tot atît de bine şi în nivelul de civilizaţie al autohtonilor, în viaţa lor religioasă şi în manifestările artistice.

Schimbări în modul de trai

În viaţa de fiecare a zi, românii trebuiau să facă faţă multor greutăţi. Despre unele din ele am vorbit la începutul acestui capitol. Principala dificultate consta într-o anumită nesiguranţă a vieţii. Pe de o parte, nivelul scăzut al dezvoltării economice nu putea evita situaţii de criză, o acută insuficienţă de produse alimentare şi de alte mărfuri. Pe de altă parte, incrusiunile popoarelor nomade determinau o restrîngere a producţiei şi a relaţiilor de schimb, retragere a populaţiei din marile zone de cultură agricolă, părăsirea marilor aşezări.

Totuşi activitatea de muncă a oamenilor nu dispare. Dimpotrivă, după încetarea incursiunilor şi sedentarizarea provizorie a cuceritorilor, producţia şi schimbul de mărfuri se extind din nou. Procesul acesta îi cuprinde delaolaltă pe autohtoni şi pe cei aşezaţi printre sau alături de ei.

Drept urmare, constatăm o lărgire a ariei de locuire, apariţia de noi mari aşezări. De multe ori, acestea erau aşezări fortificate şi înstărite. În unele locrui, înfiinţarea de sate noi era stimulată de către cnezii locali, ca de ex. în Banat, Bihor, Haţeg, Maramureş. Documente din secolul al XIII-lea menţionează multe denumiri de sate la sud şi est de Carpaţi. Investigaţiile arheologice completează această informaţie, demonstrînd că, de pildă, teritoriul dintre Prut şi Nistru era locuit

Material cu drept de autor

compact, aşa cum se vede pe exemplul aşezărilor Şirăuţii de Sus, Lomacineţ, Darabani, Lozova, Branişte, Bardar, Horeşti ş.a. De pe la mijlocul secolului al XII-lea, regii maghiari favorizează colonizările saşilor şi ale secuilor în Transilvania

Creşterea densităţii populaţiei şi înmulţirea aşezărilor favorizau acumularea de averi mari, ceea ce se reflecta în cultura traiului şi în nivelul de organizare a comunităţilor umane. Un document slav din 976, menţionează că la Dunărea de Jos „se adunau toate bogăţiile" care veneau din Rusia Kieveană, Cehia, Ungaria, Bizanţ.

Apariţia vieţii urbane

Afirmarea unui nivel mai înalt de civilizaţie este atestat de întemeierea oraşelor şi răspîndirea modului de viaţă urban. Evident că primele oraşe feudale româneşti vor apare acolo unde un astfel de mod de viaţă existase încă în antichitate. Astfel, cetăţile medievale transilvănene Biharea, Dăbîca, Satu Mare şi altele datează din secolele IX-X. În secolul al XI-lea sînt atestate documentar Buziaşul şi Alba Iulia, în secolul al XII-lea – Oradea, Aradul, Clujul (Clus), Sibiul, Turda, în secolul al XIII-lea – Timişoara, Zalăul, Braşovul, Şimleul Silvaniei, Bistriţa, Hunedoara, Mediaş, Deva, Blaj, Abrud, Tîrnăveni, Sighişoara, Caransebeş, Făgăraş, Aiud, Sebeş, Rodna, Cîmpulung (Muscel)

Spre sfîrşitul perioadei oraşele încep să apară peste tot şi în teritoriile aflate sub dominaţie tătărească. Aici se evidenţiau două tipuri de aşezări urbane. În Moldova, primele oraşe medievale apar în văile sau chiar pe malurile răurilor mai mari, pe unde treceau principalele drumuri comerciale. Cîteva din ele, ca Cetatea Albă şi Hotinul, ambele pe Nistru, au devenit oraşe, dezvoltîndu-se în jurul unor fortificaţii mai vechi. Acesta era primul tip de oraşe. Celălalt tip, mult mai numeros, îl făceau acele aşezări, care se fac cunoscute abia acum: Orheiul Vechi pe rîul Răut, Costeşti pe Botna, Siretul şi Adjudul Vechi pe Siret, Baia şi Romanul pe Moldova, Suceava pe rîul cu acelaşi nume, Cernăuţii pe Prut, Bacăul pe Bistriţa, Iaşii şi Hîrlăul pe Bahlui, Bîrladul şi Vasluiul pe Bîrlad. Cele mai vechi oraşe din Moldova erau Baia şi Cetatea Albă, care datează, anume ca oraşe medievale, din secolul al XIII-lea.

Oraşe tătăreşti

Cele mai multe din aceste oraşe au apărut în condiţiile ocupaţiei tătaro-mongole şi atestă o anumită influenţă tătărească. Un exemplu instructiv în această privinţă îl oferă oraşele basarabene Orheiul Vechi şi Costeşti. Ambele s-au ridicat la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, pe atunci cînd Hoarda de Aur ajunsese la apogeul puterii sale. Era perioada cînd Hoarda se afla sub autoritatea marelui han Uzbek (Özbäg-han). Aflîndu-se în zona Hoardei, cele două oraşe nu puteau fi întărite în mod special. Orheiul Vechi, pe care tătarii îl numeau *Şehr al-Djedid* (Oraşul Nou), făcea o anumită excepţie, însă sistemul său de fortificaţii era mai degrabă unul natural. Oraşul era înconjurat din trei părţi de malul înalt, stîncos al Răutului, iar în cea de-a patra, spre nord-vest, era apărat de două şanţuri adînci şi valuri de pămînt cu palisade. În fiecare din cele două oraşe, centrul era ocupat de clădiri mari din piatră pentru aristocraţia feudală sau pentru anumite nevoi publice. La Orhei au fost descoperite băi de tip oriental, pavate cu marmură şi avînd un sistem de încălzire cu tuburi plasate sub podea, prin care trecea aer cald. La Costeşti, unele locuinţe erau apovizionate cu apă prin conducte

Material cu drept de autor

din tuburi de ceramică, legate între ele cu mortar de calcar. Luxul locuinţelor descreştea şi sărăcia se afirma pe măsura îndepărtării de centrul aşezărilor. În zonele periferile ale oraşelor se aflau meseriaşii, care erau cel mai des olari, fierari, giuvaergii, constructori. Conducătorii Hoardei de Aur aduceau în aceste oraşe un număr mare de meşteşugari din alte părţi ale imperiului.

Oraşele de felul Orheiului Vechi jucau, fără îndoială, un rol important în viaţa populaţiei locale şi în relaţiile ei cu stăpînitorii tătaro-mongoli. Dovadă este nu numai înaltul lor nivel de civilizaţie, dar şi faptul că unele oraşe aveau monedă proprie. Monede bătute la Orheiul Vechi şi purtînd o inscripţie cu numele tătăresc al oraşului au fost găsite în diferite locuri, inclusiv al Cetatea Albă.

Ştiinţa de carte

Primele semne că românii ar fi cunoscut scrierea şi s-ar fi folosit de ea datează din secolele IX-X. Acest fapt este extrem de important, întrucît el demonstrează că românii au manifestat interes pentru scriere îndată ce apar în istorie ca popor. Precizez că nu este vorba, pentru acel timp, de scriere în limba română, ci doar de folosirea de către români a scrierii în alte limbi.

Imperiul roman dispăruse demult şi populaţia romanică de la Dunărea de Jos uitase limba latină. Fluxul cultural venea acum dinspre sud, dinspre Bizanţ, unde se folosea scrierea greacă. De aceea primele scrieri atestate la români sînt în limba greacă. Aşa este inscripţia din secolul al IX-lea, găsită la Sînnicolaul Mare (jud. Timiş). Mai concludentă însă este cea de pe un vas de lut din secolul al X-lea, descoperit la Capidava, pe malul drept al Dunării, în Dobrogea. Aceasta conţine numele neîndoielnic românesc Petre. Tot pe atunci se răspîndeşte printre români şi materialul epigrafic cu caractere chirilice. Anume aşa sînt inscripţiile fragmentare în limba slavonă, descoperite la Bucov, lîngă Ploieşti. Semne chirilice şi fragmente de inscripţii chrilice pe diferite obiecte din secolele IX-X au fost descoperite şi în localităţile Calfa şi Lencăuţi din Basarabia. Bineînţeles că e vorba de slavona bisericească, limbă de cult la românii ortodocşi şi limbă a cancelariilor domneşti, care încep să apară odată cu formarea primelor state româneşti.

Dinspre Apus însă, de peste munţi, ştiinţa de carte îşi face drum către români în veşmînt catolic. Cunoaştem o relatare, după care pe la anul 1020 la Cenadul Vechi, lîngă Arad, ar fi existat o şcoală cu predarea în limba latină. Era o şcoală care pregătea viitori preoţi catolici, în care învăţau în acelaşi timp 30 de elevi. Aceasta nu era o şcoală de mase, pentru că nu putea avea mare audienţă într-un mediu preponderent ortodox. Şi totuşi ea constituie un fenomen definitoriu al culturii româneşti din secolul al XI-lea.

Vedem, prin urmare, că bătălia dintre cele două limbi, latina şi vechea slavonă, este prezentă printre români chiar din momentul afirmării lor ca popor.

Texte, cărţi, începutul învăţămîntului românesc

Competiţia dintre latinie şi slavonie în răspîndirea ştiinţei de carte la români va trece în secolele care vor urma. În anul 1179, nişte călugări francezi benedictini înfiinţează la Igriş (jud. Timiş) o bibliotecă de literatură latină. Cele mai multe cărţi erau de teologie, dar printre acestea se aflau şi opere ale unor clasici ai literaturii latine: Cicero, Seneca, Suetoniu, Quintilian ş.a. Reacţia slavonă va apare, bineînţeles, dar mai încet. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, se face ştiut

Material cu drept de autor

un text slavon, o copie a unei rugăciuni a Sf. Sisoe, făcută anume pentru uzul românilor.

În sfîrşit, documentele din prima jumătate a secolului al XIV consemnează existenţa şcolilor în unele sate. Avem tot temeiul să credem că aceste şcoli existau cel puţin de pe la sfîrşitul secolului al XIII-lea, pentru că întotdeauna documentele constată faptele mai tîrziu. Tot aşa a fost şi cu şcolile de slavonie, care încep să apară acum în unele oraşe şi care erau mai avansate decît cele din sate, unde copiii învăţau doar citit-scrisul.

Arta românească timpurie

Continuitatea prezenţei româneşti la Dunărea de Jos şi din Carpaţi pînă dincolo de Nistru, vitalitatea românilor, reflecţiile lor asupra propriei existenţe îşi au argumentul cel mai convingător în arta lor. Nu toate operele de artă pe care le întîlnim acum în spaţiul românesc sînt creaţii ale etnicilor români, bineînţeles, dar este sigur că toate au o anumită legătură cu universul lor spiritual şi, desigur, cu evoluţia lor istorică.

Pe parcursul unei jumătăţi de mileniu, manifestările artistice din lumea românească a evului mediu timpuriu se succed, se perfecţionează şi se diversifică foarte mult. Principalul element de legătură dintre viaţa artisitcă a acestei perioade şi cea anterioară, cuprinsă între dispariţia Imperiului roman şi definitivarea etnogenezei româneşti, l-a constituit *ceramica*. Emblematică, pentru scolele IX-X, este ceramica de tip Dridu, descoperită întîi în Muntenia şi apoi găsită peste tot. Iată un fapt simplu care ilustrează unitatea medievală românescă la etapa incipientă a acesteia. Ca şi în cazul altor vestigii de acest gen, vasele Dridu alătuiesc două categorii: mai simple, pentru uzul curent, şi cele de sărbătoare. Este important de reţinut că cea de-a doua categorie aminteşte ceramica provincială romană. Astfel, continuitatea romanităţii, în leagănul formării poporului român, nu-şi poate găsi o ilustare mai bună.

În secolele XI-XII, măiestria olarilor va depăşi foarte mult modelele anterioare. Ulcioarele de tipul Garvăn-Dinogetia, cele găsite la Capidava şi Păciul lui Soare, în Dobrogea, prezintă o viziune largă atît ca orizont artistic cît şi ca varietate artistică. Întîlnim ceramică pentru uz casnic, în general de culoare roşie, ceramică cenuşie şi ceramică smălţuită. Ceramica de sărbătoare imită modéle bizantine şi este decorată cu variate motive.

Capodopere atizanale

Meşteşugul artistic din secolele IX-XI a atins maximum de expresie în prelucrarea metalelor preţioase şi semipreţioase şi în confecţionarea podoabelor. Vasele de aur din tezaurul de la Sînnicolau Mare sînt bogat ornamentate şi lucrate cu deosebită dibăcie. Ele atestă evidente influenţe bizantine şi arabe şi au fost confecţionate, probabil, la comanda voievodului Glad sau a urmaşului acestuia, Ahtum. Orfevreria, tipic bizantină, impresionează şi mai mult. Crucile frumos împodobite, aşa zis pectorale, au fost găsite la Păcuiul lui Soare, Capidava, Dinogetia, Cîmpulung-Muscel şi în multe alte locuri. Între acestea se evidenţiază relicvarul (cruce pectorală dublă) de la Dinogetia. Această capodoperă atestă un indiscutabil progres al artizanatului local şi aduce totodată dovada unor întinse relaţii cu lumea bizantino-balcanică. Cruciuliţe asemănătoare (encolpioane), dar

Material cu drept de autor

mult mai modeste ca realizare artistică, au fost descoperite şi la est de Carpaţi: la Dăneşti (jud.Vaslui), Adjud (jud.Vrancea), Bîtca Doamnei (Piatra Neamţ), la Hansca şi Cetatea Albă, în Basarabia, şi în multe alte locuri.

Arhitectura în secolele IX-XII

Principala mărturile artistică a perioadei sînt edificiile cu diferită destinaţie şi în special cetăţile şi bisericile. Din secolele IX-X datează, între altele, astfel de monumente ca cetatea lui Menumorut, de la Biharia, cetăţile lui Gelu, de la Mănăştur (Cluj) şi Dăbîca, şi cea a lui Glad, de la Cenad. Cetatea Biharia este dreptunghiulară, iar cele de la Mănăştur şi Dăbîca sînt de tip circular. La Dăbîca au fost găsite şi ruinele unei biserici de origine bizantină. Apartenenţa ortodoxă a acestei biserici timpurii este confirmată de fragmentele de pictură murală.

Spre sfîrşitul secolului al X-lea (a. 971), împăratul bizantin Ioan Tzimiskes i-a înfrînt pe bulgari şi a restabilit autoritatea bizantină pe malul drept al Dunării. Drept urmare, reflexele bizantine în arta românească se vor întîlni mai des. În Dobrogea au fost reconstruite cetăţile romane Durostorum, Axiolopis, Capidava, Carsium, Troesmis, Dinogetia, Noviodunum ş.a. Apar şi cetăţi noi, ca cea de la Păcuiul lui Soare, construită de Ioan Tzimiskes, de formă dreptunghiulară, cu turnuri pe colţ, clădită din blocuri mari de piatră. În cetatea Dinogetia existase încă în secolele IV-VI o bazilică paleocreştină. Pe locul ei, în secolul al X-lea a fost ridicată o mică biserică de factură bizantină. Noua biserică era boltită şi arcuită, construită din piatră şi cărămidă şi pictată în frescă. Deosebit de interesant este sistemul monastic de la Murfatlar, care datează din anul 992. Acesta era alcătuit din două biserici ortodoxe, două paraclise şi mai multe încăperi cu diferită destinaţie. Era săpat în stîncă şi avea pereţii împodobiţi, stîngaci, cu variate motive simbolice şi decorative.

Invaziile pecenege şi cumane din secolul al XII-lea au provocat o decădere a artelor la Dunărea de Jos. Cele mai afectate au fost spaţiile deschise de la est şi sud de Carpaţi. În Banat, Crişana şi Transilvania construcţiile nu sînt întrerupte, deşi nu mai cunosc amploarea şi mai ales nivelul artistic de pînă atunci. Pe lîngă ridicarea de noi biserici ortodoxe, apar biserici şi mănăstiri catolice. În secolul al XII-lea existau deja mănăstirile benedictine de la Meseş, Oradea, Cluj, Ineu şi Igriş. Astfel descind, în România, formele arhitecturii romanice.

Din secolul al XII-lea datează şi unele construcţii realizate la est de Carpaţi. Aşa este cetatea feudală de la Bîtca Doamnei, de lîngă Piatra Neamţ.

Artele în secolul al XIII-lea

Secolul al XIII-lea constituie culmea dezvoltării artei româneşti din epoca premărgătoare centralizării puterii politice şi întemeierii primelor mari state feudale. Acest fenomen este unul din cele mai spectaculoase ilustrări ale *evoluţiei asimetrice a civilizaţiei româneşti din evul mediu timpuriu:* înflorirea culturii spirituale şi rămînerea departe în urmă a progresului politic şi social.

Sub ameninţarea invaziilor din răsărit, în secolul al XIII-lea creşte mult rolul *arhitecturii fortificate*. Vor fi întărite cu puternice ziduri din piatră vechi cetăţi, ca cea de la Dăbîca, dar mai ales vor fi ridicate fortificaţii noi. Noile cetăţi alcătuiau două categorii: cele construite de străini şi cele ridicate de autohtoni. Din prima categorie cele mai importante erau cetăţile de la Feldioara, operă a cavalerilor

Material cu drept de autor

teutoni, Enisala, în Dobrogea, şi Cetatea Albă, reconstruită acum de către genovezi. În toate trei cazurile, constructorii au exploatat cu eficienţă maximă cadrul natural: Feldioara a fost amplasată pe versantul sud-estic al Carpaţilor, iar Enisala şi Cetatea Albă montate pe promontorii stîncoase deasupra unor bazine acvatice foarte umblate. Printre edificiile fortificate, ridicate din iniţiativa feudalilor locali, se evidenţiau cetăţile ţărăneşti de la Cîlnic (jud. Alba), Cheresig (jud. Bihor) şi de la Bartolomeu (Braşov). Acestea nu se evidenţiază prin calităţi artistice deosebite. Ele fuseseră ridicate pe timpul sau îndată după marea invazie tătaro-mongolă din 1241 şi aveau doar funcţii de apărare. Tocmai de aceea se şi numesc, de obicei, turnuri de refugiu sau locuinţe turn.

Incomparabil mai importantă, sub aspect artistic, este *arhitectura religioasă*. Şi în secolul al XIII-lea poate fi urmărită concurenţa celor două stiluri arhitectonice: bizantin şi romanic. Modelul bizantin sau oriental, ortodox poate fi urmărit mai cu seamă pe exemplul bisericilor de la Curtea de Argeş (prima biserică, mică, peste care a fost ridicată actuala biserică Sf. Nicolae), Cetăţeni de pe Valea Dîmboviţei, Sf. Atanasie din Niculiţel şi cea de la Drobeta-Turnu Severin. Elementul comun pentru toate acestea este incinta sub formă de cruce greacă. Deosebită de acestea este biserica ortodoxă de la Gurasada, de pe valea Mureşului. Partea principală a acesteia, naosul, are forma unei cruci simple, dar cu capetele rotunjite, ceea ce se întîlneşte foarte rar.

Arhitectura de stil romanic a fost de cele mai multe ori opera coloniştilor saşi şi a călugărilor catolici. Aşa sînt bazilicile de la Cisnădioara şi Cîrţa (jud. Sibiu), Herina (jud. Bistriţa-Năsăud) şi Acîş (jud. Sălaj). Dar cel mai important monument de arhitectură romanică din secolul al XIII-lea este catedrala romano-catolică Sf. Mihail din Alba Iulia. Ceea ce face specificul acestui edificiu e faptul că el reflectă trecerea de la stilul romanic la cel gotic. Altfel spus, unele elemente ale acestei construcţii poartă pecetea stilistică a goticului timpuriu.

În apriga confruntare a celor două curente artistice, bizantin şi romanic, era firesc ca unele realizări arhitecturale să caute a înfăptui sinteze stilistice romano-bizantine. Din acest punct de vedere, cel mai interesant monument de arhitectură medievală din spaţiul românesc este biserica ortodoxă de la Densuş (jud. Hunedoara). Întreaga construcţie e gîndită în stil romanic, reflectînd totodată tendinţa de trecere de la romanic la gotic. De inspiraţie romanică este „vălul" în piatră al bisercii, după cum antice sînt şi elementele sculpturale ale acestui edificiu, foarte curios şi tot atît de instructiv pentru locul şi vremea în care a apărut. Similare cu aceasta, deşi nu tot atît de interesante, sînt şi alte biserici hunedorene, ca cele de la Peşteana, Nucşoara, dar mai ales cele din Sînta Mărie Orlea şi de la Strei.

Sculptură

Bineînţeles că cele mai multe lucrări sculpturale s-au făcut în lemn, care însă nu s-au putut păstra. Practic, toate imaginile de acest gen, executate în piatră, sînt cele din biserici, şi printre ele se evidenţiază cele din catedrala romano-catolică din Alba Iulia. Se impun mai cu seamă elementele sculpturale de pe portalul sudic al edificiului; coloanele şi arcele bogat împodobite cu elemente vegetale şi mai ales luneta care reproduce în relief pe Isus cu doi apostoli. Se întîlnesc reliefuri de

Material cu drept de autor

anumită valoare artistică şi în alte biserici. La mănăstira Cîrţa, de ex., cheia de boltă a absidei o reprezină pe Maica Domnului.

Alte manifestări artistice

Am văzut, pe exemplul bisericilor ortodoxe din secolele IX-XIII, că o anumită idee despre *pictura* din epocă o dau frescele. Însă depărtarea în timp şi alţi factori potrivnici au nimicit aceste opere. Mult mai multe se ştiu, în schimb, despre arta prelucrării metalelor. Numeroasele brăţări, cercei, pandantive, nasturi lucraţi măiestrit, tot felul de obiecte de cult, arme etc. ilustrează preferinţele artistice ale unei populaţii cu cele mai variate interese şi cu un mod de viaţă tot atît de diferit.

Aşadar, spiritualitatea spaţiului românesc în secolele VIII-XIII se prezintă ca una din paginile principale a istoriei românilor. Luate laolaltă şi examinate cu atenţie, toate elementele consititutive ale acestei spiritualităţi se dovedesc a fi cum nu se poate mai instructive. Observăm că naşterea culturii române are loc, mai întîi, prin valorificarea şi dezvoltarea civilizaţiei romanice anterioare secolului al VIII-lea şi, în al doilea rînd, prin asimilarea elementelor de cultură venite din afară. Altfel spus, cultura română apare odată cu poporul român

Capitolul III. Întemeierea statelor medievale centralizate

Am văzut că în secolele IX-XIII, peste tot unde trăiau românii, începe să se deruleze procesul întemeierii formaţiunilor statale. La început, acestea se limitau la un teritoriu restrîns, unele din ele nu au avut o durată lungă. Regula absolută a fost însă că, tot aşa cum s-a întîmplat şi la alte popoare, cele mai multe formaţiuni de acest fel au existat sute de ani, luptînd între ele pentru supremaţie. În final, cele mai puternice ieşeau învingătoare şi se transformau în state cu un nivel înalt al centralizării puterii politice. Aşa s-a întîmplat şi în Moldova, unde formaţiunea care, la începutul secolul al XIII-lea, îşi avea centrul politic la Baia s-a putut dezvolta într-o instituţie politică ce avea să stea mai tîrziu la baza statului feudal moldovenesc centralizat. Tot aşa a fost şi la sud şi sud-est de Carpaţi, unde acelaşi proces poate fi urmărit pe exemplul evoluţiei voievodatului lui Litovoi.

Faptul că procesul de constituire a statelor centralizate româneşti cuprinde sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul celui de-al XIV-lea nu este întîmplător. Secolul al XIII-lea este vremea unei slăbiri a statului ungar, cînd acesta, sub presiunea Hoardei de Aur, este forţat să se retragă în interiorul arcului carpatic. Pe de altă parte tătarii, afirmîndu-şi dominaţia la răsărit şi sud de Carpaţi, nu au instaurat un regim politic care ar fi căutat să se opună organizării statale a românilor. Efectele acestui echilibru dintre cele două puteri a fost benefic pentru evoluţia politică şi adminstrativă a comunităţii româneşti. Dar, aşa cum observa Şerban Papacostea, acest fenomen pozitiv a avut şi latura lui negativă, întrucît din acel moment „cele două fragmente ale entităţii româneşti nord-dunărene, cea intra- şi cea extracarpatică, aveau să urmeze de acum înainte linii de evoluţie diferite, deşi strîns corelate între ele".

Tocmai de aceea, faţă de situaţia comunităţilor româneşti care se vor constitui în curînd în cele două state centralizate extracarpatice, Ţara Românească şi

Material cu drept de autor

Moldova, cazul românilor din Transilvania şi Transnistria va fi cu totul altul. În primul caz, dezvoltarea spre state centralizate a primelor voievodate româneşti a fost curmată de ocupaţia maghiară, iar în cel de-al doilea, de presiunea, mai întîi, a Haliciului şi a tătaro-mongolilor, iar mai apoi a Lituaniei.

1. Ţara Românească

Aşa cum am observat, formarea statului centralizat în Muntenia a parcurs un şir de etape. Au fost cîteva elemente care au determinat acest proces. La bază au stat cîteva formaţiuni prestatale locale, de felul „ţărilor". Altfel spus, statul s-a format, întîi de toate, pe baze locale, adică în rezultatul evoluţiei generale fireşti a societăţii locale. Dar acest fenomen a fost influenţat foarte mult şi de factori din afară. La început, pe parcursul unei perioade foarte îndelungate, au fost incursiunile popoarelor nomade şi staţionarea acestora printre români sau alături de ei. Mai apoi au fost pretenţiile teritoriale ale unor state învecinate.

Formarea statelor feudale româneşti s-a confruntat cel mai mult cu tendinţele Ungariei de a-şi extinde teritoriul peste românii din Transilvania, mai întîi, iar mai apoi şi asupra celor de la est şi sud de Carpaţi. De aceea întemeierea celor două state medievale româneşti, Ţara Românească şi Moldova, poartă pecetea acestei lupte.

Legenda descălecării

Există la români o tradiţie istorică, după care primele mari state româneşti ar fi fost întemeiate de către doi oameni, doi români, cu mare influenţă, coborîţi din munţi, adică fiecare venind dintr-o anumită parte a Transilvaniei. Aceştia, spun legendele, au „descălecat", adică s-au aşezat, împreună cu oamenii lor, la est şi sud de Carpaţi, înfiinţînd în aceste locuri două ţări noi.

Aceste legende sînt, în parte, adevărate. Înaintarea Ungariei în Transilvania era însoţită de mari pierderi şi nedreptăţi pentru populaţia băştinaşă de acolo. Românii îşi pierdeau averile, dreptul de a-şi administra de sine stătător treburile lor publice, li se impunea o limbă străină şi o altă credinţă. De aceea mulţi din ei îşi părăseau locurile de baştină şi se retrăgeau la fraţii lor de peste munţi.

În cazul Ţării Româneşti, tradiţia istorică susţine că, pe la sfîrşitul secolului al XIII, ar fi venit, din Ţara Făgăraşului, Negru Vodă. El a coborît pe apa Dîmboviţei „cu toată casa lui şi cu mulţime de noroade" şi „a început să facă ţară nouă". Se spune apoi că Basarabeştii, adică conducătorii locali, şi boierii lor i s-au închinat lui Negru Vodă şi i s-au supus. Legenda explică ce l-a făcut pe voievod să-şi părăsească locurile natale şi să treaca peste Olt: s-a „învrăjbit domnul românilor (adică N.V.- *n.a.*) cu domnul ungurilor şi cu al saşilor pentru nişte pricini". În „ţara nouă" el a întemeiat mai întîi oraşul Cîmpulung, apoi Argeşul, unde „şi-a pus scaunul de domnie".

Răscoala lui Litovoi

Este însă greu de spus dacă Ţara Românească a apărut anume aşa cum susţine legenda. Nu se ştie nimic sigur nici despre Negru Vodă: nu poate fi negată existenţa lui, dar nici nu poate fi confirmată. Necunoaşterea acestui personaj nu pune însă la îndoială legenda, ci pur şi simplu arată că nu cunoaştem nici un document istoric care să relateze despre el. Mai sigură este însă, aşa cum am mai

Material cu drept de autor

spus, formarea treptată a acestui stat, pornind de la mici comunităţi locale („ţări"), urmînd apoi unirea cîtorva din ele în formaţiuni mai mari şi terminînd cu unificarea acestora din urmă în cadrul unui stat centralizat.

Aflăm din surse ungureşti că voievodul Litovoi reuşise, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, să adune laolaltă cîteva „ţări" de pe cursul de mijloc al rîului Olt. Astfel apăru între Carpaţi şi Dunăre o formaţiune care avea caracterul unui stat. Însă el nu era totuşi stăpîn deplin al pămînturilor astfel unite, pentru că Ungaria reuşise încă mai înainte să instaureze controlul său asupra acestui teritoriu. Pe la 1276 sau puţin mai înainte, se iscase un conflict între Litovoi şi regele ungar. Conflictul fusese provocat de refuzul voievodului român de a plăti bir regelui. A urmat bătălia, în care Litovoi a fost omorît. Fratele său, Barbat, a fost făcut prizonier şi dus la Buda, de unde va fi eliberat mai tîrziu prin rescumpărăre. Temporar, micul stat al lui Litovoi se destramă.

Dar tendinţa românilor de la sud de Carapaţi de a se unui în cadrul unui singur stat naţional nu a putut fi compromisă. Aproape o jumătate de secol nu se va mai şti nimic despre destinul voievodatului lui Litovoi. Însă la sfîrşitul acestei perioade, exista la sud de Carpaţi un stat mult mai mare. În această zonă, ocupaţia tătară a fost mai puţin supărătoare decît la răsărit de aceşti munţi, iar de la începutul secolului al XIV-lea se face simţită şi mai puţin. Asta a dat posibilitate vechilor voievodate din valea Oltului şi din teritoriile învecinate de a se uni în cadrul unei formaţiuni politice mai mari. Într-o diplomă de la 1324 a regelui ungar Carol Robert de Anjou, este menţionat un mare voievod, pe nume Basarab, care avea reşedinţa la Argeş. Regele îl numeşte „voievodul nostru transalpin", de unde se vede că Ungaria era considerată suverană a acestui teritoriu. Iar acest teritoriu era acum mult mai întins decît pe vrermea lui Litovoi. De aceea şi se numea Basarab mare voievod.

O nesupunere mai mare dă naştere Ţării Româneşti

Relaţiile lui Carol Robert cu Basarab nu erau însă foarte bune. Sursele din epocă sugerează că neînţelegirile ar fi fost generate de pretenţiile unor oameni apropiaţi regelui la anumie teritorii româneşti de la sud de Carpaţi. Se pare totuşi că principala cauză a neînţelegerilor au fost şi de data acesta dările, care erau extrem de importante pentru rege. Către anul 1330, cele două părţi au ajuns la conflcit armat. Oastea maghiară, comandată de rege, a coborît, în septembrie 1330, spre Severin, a traversat Oltenia, apropiindu-se de Argeş. Domnul Ţării Româneşti i-a propus regelui pace, oferindu-se să facă unele cedări importante. Basarab a declarat că era dispus să cedeze Ungariei Severinul, să trimită la rege un fiu ca ostatec şi să plătească o despăgubire de război de 7.000 de mărci.

Carol Robert nu a acceptat condiţiile de pace. Reluarea operaţiunilor militare împotriva lui Basarab nu i-a adus însă nici un succes. Românii au pustiit totul în calea inamicului. Oastea maghiară era obosită, lipsită de provizii, hărţuită din toate părţile de românii care o atacau. În cele din urmă, în noiembrie regele a trebuit să renunţe şi să se retragă spre Transilvania. Retragerea se va transforma în curînd într-un adevărat dezastru. Principala sursă care relatează despre acele evenimente este aşa-zisa *Cronică pictată de la Viena*. În acel document se povesteşte că, în momentul cînd se retrăgea pe o vale foarte îngustă, oastea maghiară a fost atacată

Material cu drept de autor

din toate părţile de către o mulţime înarmată de români. Măcelul la care au fost supuse acolo trupele ungureşti a avut loc ntre 9 şi 12 noiembrie 1330 şi este cunoscut cu numele de „bătălia de la Posada".

Locul bătăliei nu se cunoaşte cu precizie. Se vede că bătălia s-a dat în ţinutul dintre Dunăre şi Mehadia, de-a lungul culoarului Timiş-Cerna, într-o trecătoare foarte îngustă din munţi. *Cronica pictată* astfel relatează despre lovitura pe care au dat-o românii acolo: „Mulţimea nenumărată a românilor arunca săgeţi din toate părţile asupra oastei ungureşti care se afla în fundul văii", unde „ostaşii regelui erau cu totul prinşi ca nişte peşti în mreajă". Carol Robert abia a reuşit să se salveze pe sine, pe cînd „o parte însemnată a elitei nobiliare şi ecleziastice a regatului a rămas pe cîmpul de luptă". Românii au luat un număr mare de prizonieri, au capturat multe arme, muniţii şi cantităţi mari de diferite bunuri: bani în aur şi argint, vase scumpe, veşminte de preţ, cai ş.a.

Bătălia de la Posada a însemnat incomparabil mai mult decît doar o victorie militară a românilor asupra oastei ungureşti. Acea bătălie marchează începutul afirmării statalităţii româneşti de sine stătătoare. Voievodul Basarab, pînă atunci vasal al regelui ungar, devine în acel moment Basarab I Întemeietorul statului independent Ţara Românească. De la acea dată îşi are începutul dinastia domnitoare muntenească a *Basarabilor*, numită aşa de la numele fondatorului ei.

Basarab I Întemeietorul a domnit pînă în anul 1352. Pe timpul domniei sale, Ţara Românească s-a extins spre vest pînă în Banatul de Severin, spre sud pînă la Dunăre, spre est în nordul Dobrogei.

2. Ţara Moldovei

Condiţiile întemeierii statului centralizat la răsărit de Carpaţi au fost aceleaşi ca şi pentru Valahia sau Ţara Românească. Deci şi în acest caz fenomenul s-a produs atît sub influenţa factorilor interni cît şi a celor din afară. Dar şi de data aceasta apariţia statului a fost cu putinţă, întîi de toate, sub influenţa evoluţiei interne a societăţii româneşti, aşa cum aceasta începuse să se manifeste în zorii constituirii statalităţii la români, adică în secolele IX-X.

Se zice că la început ar fi fost o vînătoare de bouri

Tradiţia istorică a „descălecării" se referă mult mai des la întemeierea Moldovei decît a Ţării Româneşti. Bineînţeles că nu e vorbă de vreo deosebire esenţială dintre cele două ţări din acest punct de vedere. Pur şi simplu informaţia referitoate la Moldova privind acest fenomen este mai bogată şi mai credibilă. De aceea legenda „descălecării" Moldovei are şi o prezenţă mult mai mare în cultura română, începînd cu creaţia populară orală şi terminînd cu opere de mare valoare literară, cum sînt unele scrieri eminesciene.

Tradiţia orală poate conţine uneori fapte istorice autentice, pe care le transmite din veac în veac pînă sînt înregistrate de primele scrieri literare şi istorice. Astfel a ajuns legenda despre „descălecarea" Moldovei în cronica lui Grigore Ureche, unul dintre primii mari cărturari români. Această cronică povesteşte că nişte păstori din

Material cu drept de autor

Maramureş, în frunte cu un rincipe local pe nume Dragoş, se porniseră să vîneze un bour. Şi „după multă goană" au ajuns la o apă, unde l-au răpus. Acolo a murit şi o căţea, Molda, care a gonit bourul împreună cu alţi dulăi. De la numele căţelei, apa aceea a fost numită Moldova. Şi cronicarul adaugă: „Aşijderea şi ţărîi, de pre numele apei, i-au pus numele Moldova". Şi în altă parte mai zice că cei care ajunseră la apa Moldovei, îndrăgiseră locul şi „au tras pre ai săi de la Maramorăş şi pre alţii au îndemnat de au descălecat întîiu supt munte, mai apoi adăogîndu-se şi crescînd înainte [...], s-au întinsu pînă la Nistru şi pînă la mare". Eminescu a dat o frumoasă expresie poetică acestei relatări: „Şi au întins moşia spre răsărit şi ameaz' / Pîn-unde marea sfarmă de ţărm al ei talaz".

Vom vedea îndată că unele din datele tradiţiei populare orale privind formarea statului la răsărit de Carpaţi sînt adevărate. Altele, cum ar fi geneza numelui Moldova, nu sînt convingătoare. Să ne aducem aminte că la începutul secolului al XIV-lea la Baia se afla un personaj influent cu numele Alexandru al lui Molda, care nu este exclus să fi fost conducătorul formaţiunii statale care-şi avea drept capitală acel oraş din valea rîului Moldova. Molda, tatăl lui Alexandru, fusese probabil fondatorul acelui mic stat. Evident, legătura dintre antroponimul Molda şi hidronimul Moldova este mai credibilă decît povestea despre căţeaua Molda.

Descălecatul înainte de descălecare

Se înţelege că Ţara Moldovei, tot aşa ca şi Ţara Românească, nu a putut să apară aşa cum povesteşte legenda, reţinută de cronici. În fapt, procesul acesta a fost mult mai complicat.

A fost, mai întîi, dezvoltarea generală a societăţii în spaţiul dintre Carpaţi, Nistru şi Marea Neagră. Am văzut că în secolul al XII-lea pe acest teritoriu se afla o populaţie relativ numeroasă, aşezată compact, mai ales în văile rîurilor. Dovadă sigură sînt aşezările rurale mari, uneori întărite. Locuinţele, mult mai mari decît două-trei secole în urmă, atestă un nivel evoluat al vieţii economice şi al traiului acestei populaţii. Dar argumentul cel mai puternic în această privinţă îl face faptul că în secolele XII-XIII în văile rîurilor apăruseră multe oraşe. Unele din aceste oraşe, cum era Baia, lîngă Carpaţi, sau Bolohov, în nordul Transnistriei, aveau funcţii de centre adminitrative pentru formaţiuni statale incipiente. Înmulţirea populaţiei şi îmbunătăţirea traiului acesteia, progresul economic şi apariţia vieţii urbane erau însoţite de apariţia unei pături înstărite. Din sînul acestei categorii sociale s-au ridicat oamenii care şi-au asumat sarcina organizării comunităţilor pentru a le asigura securitatea în faţa presiunilor din afară şi ordinea în interior, inclusiv ocrotirea averilor.

Schimbarea conjuncturii externe

Momentul final al constituirii statelor centralizate româneşti la sud şi răsărit de Carpaţi a coincis cu manifestarea unor schimbări în raportul de forţe din această zonă: slăbirea prezenţei tătare şi tendinţa regilor ungari de a reveni la vechea politică de expansiune în aceste teritorii. Aceste mutaţii nu au putut însă deturna procesul organizării politico-administrative a românilor, care pornise mult mai devreme.

După moartea hanului Uzbek, Hoarda de Aur, deşi încă destul de puternică, începe totuşi să dea semne de criză. Urmaşul său, Djanibek (1341-1357), nu mai

Material cu drept de autor

este în stare să ţină în supunere teritoriile europene ale Hoardei. Pămînturile româneşti se aflau sub controlul direct al hanului Athlamos.

Slăbirea prezenţei tătăreşti la răsărit de Carpaţi a fost un semnal pentru regii ungari că puteau relua vechea lor politică de expansiune în această zonă. Hotărîrea fusese dictată şi de faptul că tătarii adeseori invadaseră Transilvania şi Ungaria. În anul 1345, regele Ludovic I de Anjou, zis cel Mare, a trimis împotriva tătarilor din sudul Moldovei o armată condusă de Andrei Lácfi, comitele secuilor. O parte a trupelor lui Lacfi era alcătuită din români din Maramureş, care se aflau sub comanda voievodului Dragoş. Operaţiunea împotriva tătarilor s-a încununat cu succes: tătarii au fost înfrînţi şi principele lor, Athlamos, a fost ucis în luptă. Din acel moment, ocupaţia tătaro-mongolă a Moldovei încetează. Totuşi, pericolul incursiunilor tătare nu dispărea. Pentru a nu admite pătrunderea lor în Transilvania, regele Ludovic de Anjou a hotărît să înfiinţeze pe versantul estic al Carpaţilor o *marcă*, adică o formaţiune politico-militară de apărare. În fruntea acestei unităţi l-a numit pe Dragoş. Marca avea reşedinţa la Baia, vechi centru urban şi administrativ din valea Moldovei. Fiind suprapusă peste formaţiunea statală începătoare, care existase aici mai înainte, aceasta a căpătat încă de la început statutul formal al unui stat. Tocmai de aceea tradiţia istorică îl prezintă pe Dragoş ca domn, conducător de ţară. Aşa îl arată cele mai vechi cronici moldoveneşti şi tot aşa îl vedea şi Grigore Ureche.

În aceste cronici se spune că Dragoş şi oamenii săi „au venit de la Maramorăş" pe la anul 1359 şi că el a „domnit doi ani". Aceste date însă nu par a fi adevărate. Am văzut că expediţia antitătărească, la care a participat şi Dragoş cu oamenii săi, a avut loc în anul 1345. E sigur că el a înfiinţat formaţiunea sa politico-militară la est de Carpaţi înainte de 1359, poate la un an-doi după campania din 1345. Astăzi se crede că începutul activităţii sale în Moldova datează de pe la 1346-1347 şi că el a murit în 1354, fiind înmormîntat la Volovăţ. I-au urmat, la conducerea Moldovei, fiul său Sas, apoi nepotul Balc.

A doua „descălecare"

În realitate, Dragoş nu a fost conducător de ţară, pentru că era vasal al regelui Ungariei. Chiar unele surse ungureşti relatează că feudalii români din Moldova nu au acceptau statutul de vasali şi s-au răzvrătit pentru a scăpa de tutela maghiară. Deci Dragoş nu poate fi considerat primul domn al Moldovei. Pe timpul său, Moldova era în aceeaşi stiuaţie ca şi Ţăra Românească înainte de revolta lui Basarab împotriva lui Carol Robert de Anjou.

Adevărata „descălecare" a Ţării Moldovei, adică fondarea statului independent cu acest nume, este legată de numele altui voeivod, Bogdan. Acesta stătea, înainte de anul 1343, în fruntea unei comunităţi de români din Cuhea, în Maramureş. Spre sfîrşitul acestui an, documentele istorice vorbesc despre el că îşi arătase nesupunerea faţă de regele ungar, fapt pentru care fusese îndepărtat din demintatea de voievod al Ţării Maramureşului. Era vorba de fapt de o răscoală a unui număr nu se ştie cît de mare de români în frunte cu Bogdan. Aceştia se răzvrătiseră, deoarece regii angevini Carol Robert şi Ludovic I luaseră o serie de măsuri pentru desfiinţarea libertăţilor de care se bucuraseră românii pînă la instaurarea pe pămînturile lor a dominaţiei maghiare. Confruntarea lui Bogdan şi a oamenilor lui

Material cu drept de autor

cu regele a durat mulţi ani. În cele din urmă, răzvrătiţii au fost nevoiţi şi-şi părăsească locurile de baştină şi să treacă peste munţi, la răsărit de Carpaţi. Aceasta s-a întîmplat pe la 1359, iar după unele aprecieri mai noi, pe la 1363. Bogdan, probabil cu susţinerea căpeteniilor comunitare de pe loc, l-a îndepărtat pe Balc de la putere, forţîndu-l să plece din Moldova şi să se întoarcă în Maramureş.

Afirmarea independenţei Ţării Moldovei

În Moldova, revolta boierilor maramureşeni, veniţi aici cu Bogdan, s-a însoţit cu nemulţumirea boierilor moldoveni de asuprirea maghiară. Cele două grupuri de nemulţumiţi au constituit sprijinul de nădejde al voievodului în lupta sa împotriva regelui Ungariei. Ludovic I nu putea accepta ca Moldova să iasă de sub stăpînirea sa. În anul 1364 el a trimis o oaste împotriva lui Bogdan, dar aceasta a fost înfrîntă. Astfel, tot aşa ca şi Ţara Românească paisprezece ani în urmă, Moldova ieşea pentru totdeauna de sub dominaţie ungară, cu toate încercările ulterioare ale regilor maghiari de a-şi reafirma suzeranitatea asupra ei. Însuşi regele Ludovic I a trebuit să recunoască, puţin mai tîrziu, faptul neatîrnării Moldovei. Este vorba de referinţele sale dintr-un document din 2 februarie 1365. Acesta era un document prin care regele îl răsplătea pe Balc, fiul lui Sas şi nepotul lui Dragoş, pentru „serviciile sale strălucite, mai ales în ţara noastră moldovenească", menţiona regele. Balc primea, pentru aceste servicii, fosta moşie a lui Bogdan în Maramureş. „Căci Bogdan şi fiii lui, precizează documentul, [...] au trecut pe ascuns din regatul nostru ungar în ţara noastră amintită a Moldovei şi s-au silit s-o păstreze spre ofensa Majestăţii Noastre". Aşadar, Moldova începe să existe ca stat independent din anul 1364.

Teritoriul Moldovei după întemeiere

Pe timpul lui Bogdan, Ţara Moldovei cuprindea tot teritoriul dintre Carpaţi şi rîul Prut, iar în nord se întindea pînă în Ţara Şepeniţului, ajungînd la cursul superior al Nistrului. Cea mai mare parte a spaţiului dintre Prut şi Nistru mai rămînea încă sub stăpînirea mongolă.

Bogdan I Întemeietorul trebuie să se fi bucurat de mare autoritate încă în timpul vieţii nu numai în ţara sa, ci şi în afară. De la numele său, Moldova se va numi, mai cu seamă în documentele turceşti, *Kara-Bogdan* (Bogdania Neagră), nume preluat, se vede, de la tătari, sau pur şi simplu *Bogdania*. El a domnit pînă în anul 1367 şi a fost înmormîntat în biserica domnească din Rădăuţi, ctitorie a sa.

Încă pînă la moartea lui Bogdan I, tătarii au avut de suferit, în anul 1362, o înfrîngere grea la Sinie Vodî, în Podolia, din partea unei armate conduse de marele cneaz lituanian Olgerd. După această pierdere, ei s-au retras din partea centrală a Basarabiei. Douăzeci de ani mai tîrziu, vor elibera şi partea sudică a teritoriului dintre Prut şi Nistru. Din tratatul semnat în anul 1387 de către voievodul moldovean Petru I Muşat şi Vladislav Jagello, rege al Poloniei şi mare cneaz al Lituaniei, aflăm că pămînturile din dreapta Nistrului făceau parte din Ţara Moldovei. Urmaşul său, Roman I, se intitula, într-un document din 30 martie 1392, „stăpîn al Ţării Moldovei de la munte pînă la mare".

*

Astfel, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea societatea românească dintre Carpaţi, Dunăre, Marea Neagră şi Nistru se organizase în cadrul a două state

Material cu drept de autor

feudale. Acestea au fost „cele două libertăţi româneşti", cum le-a numit Nicolae Iorga, în sensul că, prin organizarea celor două state independente, poporul român obţinuse posibilitatea de a-şi afirma libertatea în raport cu factorii de expansiune din afară. Spre deosebire de formaţiunile statale feudale incipiente din secolele X-XII, acestea erau ţări medievale în sensul obişnuit al termenului. Ele se caracterizau mai ales prin concentrarea întregii puteri decizionale în mîinile unui singur conducător şi prin frontiere clar delimitate. Nivelul lor de organizare şi puterea lor reală le permitea să asigure condiţiile necesare pentru evoluţia normală a societăţii româneşti.

3. Statutul politic al celorlalte teritorii româneşti

Condiţiile în care trăiau românii în Transilvania, la sud de Dunăre sau la est de Nistru nu le-au permis să se organizeze politiceşte tot atît de bine ca cei din Muntenia şi Moldova. În plus, zonele în care aceştia trăiau se deosebeau mult una de alta sub aspectul experienţei politice, al potenţialului demografic, economic şi cultural. De aceea, dacă Transilvania va reuşi să afirme, chiar sub ocupaţie maghiară, un model propriu de viaţă politică medievală, în Dobrogea rezultatele vor fi mult mai slabe, iar în Transnistria acestea vor lipsi aproape cu totul.

Ţara Dobrogei

Românii de la sud de Dunăre nu erau lipsiţi de experienţă politică. Ştim că în secolele XII-XIII ei făcuseră parte din statul româno-bulgar al Asăneştilor. Condiţii prielnice pentru organizare politică aveau mai ales românii dintre Dunăre şi Marea Neagră. Vecinătatea mării şi a deltei Dunării a prilejuit o intensă activitate economică, apariţia unui număr mare de oraşe, între care se evidenţiau Constanţa, Mangalia, Chilia, Tulcea, Cernavodă, Dîrstor. Între Dunăre şi mare trăia o populaţie amestecată, dominată numeric de români.

Încă pe timpul Asăneştilor, în acest teritoriu începuse să se afirme o formaţiune statală, numită „Ţara Cărvunei" sau (în alte surse) a Cavarnei. Cam pe atunci cînd la nord de Dunăre apăreau statele centralizate moldovean şi muntean, Cărvuna era condusă de arhontele Balica. Acest conducător întreţinea relaţii prieteneşti cu împăratul Bizanţului, Ioan al V-lea Paleologul, căruia i-a acordat ajutor militar în lupta împotriva pretendentului la tron, Ioan al VI-lea Paleologul. În 1347, lui i-a urmat, în fruntea Cărvunei, Dobrotici sau Dobrotiţă, pe care un document din acea vreme îl aşază „printre românii cei mai de vază".

Ca şi predecesorul său, Dobrotici a avut relaţii bune cu Ioan al V-lea Paleologul, care i-a acordat titlul de despot. A căutat să-i susţină pe veneţieni în dauna genovezilor, care dominau economic şi politic delta Dunării. Genovezii au ieşit însă învingători şi i-au impus lui Dobrotici un tratat de pace şi comerţ. Era vremea cînd turcii înaintau în Peninsula Balcanică. Dobrotici nu putea opune rezistenţă ofensivei otomane. Voievodul Ţării Româneşti, Dan I, rudă a despotului, trece în Dobrogea şi încearcă a opri înaintarea trupelor unite turco-bulgare, dar în bătălia din 23 septembrie 1386 este omorît. Pentru a fi sigur că va putea apăra mai

Material cu drept de autor

bine frontiera sa pe Dunăre, succesorul lui Dan I la domnie, Mircea, zis cel Bătrîn, a unit Ţara Dobrogei cu Muntenia.

Voievodatul Transilvaniei

În Transilvania, organizarea politică a societăţii a păstrat, şi după cucerirea maghiară, forma pe care o aveau primele voievodate româneşti. După ce regii unguri din dinastia arpadiană îşi vor răspîndi autoritatea asupra întregului ţinut, acesta va constitui un singur voievodat. Puternicele tradiţii locale şi apoi ocupaţia tătară a Ungariei au făcut ca, în secolul al XIII-lea, acest voievodat să-şi păstreze specificul care va fi caracteristic şi pentru Moldova şi Ţara Românească. La început, voievodatul era condus uneori de către voievozi români. Dar chiar din secolele XII-XIII coroana ungară va prefera conducători din rîndul noilor veniţi.

Formal, voievodatul avea atribuţiuni militare, administrative şi judecătoreşti. În fapt însă coroana îi lăsase aproape numai competenţe militare, ca unei formaţiuni care avea de înfruntat presiuni repetate din afară. Competenţele administrative şi judecătoreşti au fost transmise comiţilor săsesc şi secuiesc. Pe lîngă voievod activa o dietă, la care participau la început şi boieri români, alături de reprezentanţii nobililor (maghiari), ai saşilor şi secuilor. Din secolul al XIV-lea însă românii sînt înlăturaţi din dietă. Mai înainte, încă în prima jumătate a secolului al XIII-lea, saşii fuseseră scoşi de sub jurisdicţia voievodului.

Cu toate acestea, chiar condus de cele mai multe ori de străini, voievodatul Transilvaniei îşi păstrase puternicele tradiţii locale şi făcea de multe ori să se simtă în funcţionarea sa tendinţele de afirmare a autonomiei şi independenţei. Aceste predispoziţii erau încurajate de statutul militar autonom al voievodatului. Ultimele manifestări de independenţă au avut loc la sfîrşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea, pe timpul voievozilor Roland Borşa şi Ladislau Kan. Ladislau intervenise în lupta pentru succesiune la tronul Ungariei şi chiar stăpînise o vreme coroana regatului. A cedat-o noului rege, Carol Robert de Anjou, abia în urma semnării tratatului de la Seghedin, din 1310.

Urmaşii lui Ladislau nu au consimţit să revină la situaţia de dependenţă totală faţă de coroana maghiară. După îndelungate confruntări cu regele, s-au refugiat, în 1329, peste munţi, unii în Ţara Românească, iar alţii în Moldova şi, poate, în Polonia.

Românii din Transinstria

După destrămarea comunităţii bolohovenilor, în secolul al XIII-lea, despre românii transnistreni din perioada formării statelor româneşti medievale centralizate nu se mai ştie nimic. Ei nu dispăruseră, bineînţeles, pentru că sursele istorice de mai tîrziu îi va regăsi aici. Pur şi simplu istoria Transnistriei este studiată foarte puţin. După victoria din 1362 a marelui cneaz lituanian Olgierd asupra tătarilor, aceştia s-au retras în mare parte din Transnistria. Totuşi, chiar şi după acea dată, un principe tătăresc, pe nume Dimitrie („Demetrius princeps Tartarorum") îşi exercita, intermitent, autoritatea asupra acestui teritoriu, ca şi în Bugeac şi la Cetatea Albă.

De ce nu a existat de la început un singur stat medieval românesc?

Aşa cum am văzut, istoria românilor s-a desfăşurat în evul mediu în aşa fel, încît ei nu s-au putut uni în cadrul unui singur stat. Fenomenul acesta pare cu atît

Material cu drept de autor

mai paradoxal cu cît unitatea românilor, indiferent de teritoriul în care locuiau, era mai pronunţată decît a altor popoare care au alcătuit, fiecare, încă de la început un singur stat. Românii aveau aceeaşi origine, aceeaşi limbă şi trăiau compact pe acelaşi teritoriu. Spaţiul lor de convieţuire se defineşte prin cîteva elemente distincte: munţii Carpaţi, cîteva rîuri, Marea Neagră şi, între acestea, multe cîmpii roditoare. Cele cîteva elemente au fost factori de unitate, nu de dezbinare, întrucît fiecare îi aduna pe oameni în mari colectivităţi, solicitîndu-le eforuri comune de muncă şi luptă pentru supravieţuire. În plus, îmbinarea acestor elemente diferite favoriza o intensitate a contactelor şi o dezvoltare multilaterală şi armonioasă a întregii mase de oameni din aria de formare şi dăinuire a poporului român. Şi totuşi românii, după constituirea lor ca popor, nu au putut crea un singur stat. De ce?

Au existat *patru cauze* principale care au determinat fărîmiţarea politică a românilor în evul mediu.

Prima din aceste cauze a fost *ocuparea maghiară a Transilvaniei* tocmai în momentul cînd la români se declanşase procesul constituirii primelor formaţiuni statale. Voievodatele transilvănene ale românilor au încetat să mai existe înainte de a fi ajuns la stadiul contopirii lor în cadrul unui stat unitar românesc. Asta s-a răsfrînt negativ şi asupra procesului unificării politice a celorlalte teritorii româneşti. Pentru că, în condiţiile instabilităţii politice, caracteristică evului mediu timpuriu, centrul politic al lumii româneşti se putea afla numai în Transilvania, care, prin poziţia sa strategică, era mai puţin vulnerabilă în faţa atacurilor din afară şi totodată constituia placa turnantă a întregului spaţiu românesc. De aceea Carpaţii erau centrul spre care convergeau toate celelalte pămînturi româneşti. A demonstrat-o foarte bine în antichitate experienţa politică geto-dacă şi apoi cea a Daciei romane. Fără teritoriul cuprins în arcul carpatic, Moldova şi Muntenia nu pot avea veriga care să le unească într-un organism comun. De aceea nu a fost deloc întîmplător ca, după ocuparea arpadiană a Transilvaniei, acestea să fi continuat izolat una faţă de alta eforturile unificării politice.

A doua cauză a fost *tradiţia dinastică a fiecăreia din cele două ţări*. În Ţara Românească dinastia domnitoare era cea a Basarabilor, întemeiată în 1330 de Basarab I, iar în Moldova, dinastia Muşatinilor, fondată la 1375 de Petru I Muşat, nepotul lui Bogdan I. Fiecare dinastie căuta să-şi afirme drepturile la stăpînirea ţării sale şi fiecare moştenitor al scaunului domnesc se considera exponent legitim al puterii supreme în ţara sa, pe care avea datoria să o apere de orice intervenţie din afară. Biserica consfinţea acest drept şi însuşi domnitorul declara, în fiecare act public, că deţinea înalta funcţie „cu voia lui Dumnezeu". Astfel statul se identifica cu domnitorul şi, prin el, cu dinastia domnitoare. Cu scurgerea timpului, ideea unei dinastii proprii legitime, fondate pe raţionamente politice, juridice şi divine, s-a înrădăcinat adînc în conştiinţa populară a fiecărei ţări. Semnificativ în acest sens este faptul că chiar cărturarii din Moldova şi Muntenia, care susţineau că moldovenii, muntenii şi ardelenii erau cu toţii români, nu au pledat niciodată pentru unirea politică a celor două ţări. Pentru aceşti cărturari, ca şi pentru mentalitatea populară, ideea dinastică era una iradiantă şi în acelaşi timp retrovizoare, adică era o realitate care pe de o parte ce se proiecta asupra tuturor

Material cu drept de autor

ţărilor, iar pe de altă parte îşi căuta justificarea în tradiţie. Asta înseamnă că fiecare din cele două dinastii române recunoştea dreptul legitim al celeilalte la moşia sa.

A treia cauză a constituit-o *viziunea medievală asupra ideii naţionale*. În evul mediu, ca şi în antichitate şi tot aşa ca în cea mai mare parte a lumii din secolul al XXI-lea, naţiune şi etnie nu erau unul şi acelaşi lucru; etnia era un neam, o seminţie, pe cînd naţiunea era întreaga populaţie a unei ţări, şi această populaţie se identifica cu statul. De aceea disensiunile de ordin naţional nu se manifestau în interiorul ţărilor, ci între ţări, şi aceste disensiuni erau exclusiv politice, deşi puteau avea coloratură etnică sau/şi confesională, cum vor arăta confruntările acerbe dintre urmaşii francilor, pe de o parte, şi italici ca urmaşi ai romanilor, pe de altă parte, sau cum va demonstra Marea schismă bisericească de la 1054 şi mai ales războaiele religioase europene din secolele XVI-XVII. Statul medieval era un conglomerat etnic. El nu urmărea niciodată scopul afirmării unor drepturi exclusive pentru o anumită etnie, chiar dacă politica sa şi cultura societăţii se bazau prioritar sau exclusiv pe o singură etnie. Ceea ce unea, sub aspect spiritual şi afectiv, întreaga masă umană a unei ţări era religia sau, mai precis, confesiunea. Românii erau de religie creştină şi ţineau de confesiunea ortodoxă. Colectivitatea pe care o reprezentau, le impunea domnitorilor români două priorităţi: asigurarea securităţii ţării şi apărarea religiei creştine ortodoxe. Pe ei nu-i afecta deloc faptul că serviciul divin se oficia în limba slavonă şi că chiar în propriile lor cancelarii se scria în această limbă. Din aceeaşi cauză, ei nu-şi puneau problema unirii românilor din cele două state româneşti.

A patra cauză se regăseşte în *influenţa conjuncturii politice internaţionale* din Europa de est şi sud-est asupra statelor medievale româneşti. Moldova şi Ţara Românească se aflau în vecinătatea unor state mai puternice. Pentru a supravieţui, ele trebuiau să caute sprijinul şi protecţia acestor state. Pe atunci, astfel de relaţii se bazau pe principii de vasalitate. Moldova se învecina cu Polonia, de aceea a acceptat încă de la început suzeranitatea acesteia asupra sa. Situaţia geografică a Ţării Româneşti îi impunea să mizeze pe Ungaria. Orientarea celor două Ţări Române în direcţii opuse menţinea separarea lor politică. Însă acest separatism a fost alimentat şi pe cale inversă: Ungaria şi Polonia au rivalizat tot timpul în lumea românească, întreţinînd astfel lipsa de unitate şi disensiunile dintre români.

Sigur că, aşa cum vom vedea mai încolo, relaţiile Ţărilor Române cu Polonia şi Ungaria au fost mai complicate. Pe lîngă orientările prioritare spre unul din cei doi vecini puternici, au fost destule momente cînd Moldova sau Muntenia a avut relaţii prieteneşti cu ambii deodată sau, dimpotrivă, a trebuit să lupte în acelaşi timp şi contra unuia şi contra celuilalt. În plus, separarea politică a românilor a fost determinată şi de alţi factori din afară, printre aceştia foarte influent fiind în evul mediu mai ales Imperiul otoman.

Aşadar, nu a fost deloc întîmplător faptul că românii nu s-au unit încă de la început în cadrul unui singur stat naţional. Obstacolele care au stat în calea acestui obiectiv au fost numeroase şi foarte puternice. Tocmai asta şi explică de ce pluralismul politic de stat al românilor a durat cinci veacuri şi nu a fost lichidat definitiv decît abia la începutul secolului al XX-lea.

Urmări directe ale organizării politice a românilor

Material cu drept de autor

Întemeierea statelor medievale în Moldova şi în Muntenia, formarea voievodatului Transilvaniei şi realizarea unor elemente de organizare politică a românilor de la margine au pus bazele aşezării fireşti a treburilor publice în societatea românească. Astfel au fost create condiţiile necesare pentru afirmarea lumii româneşti. Apăruseră posibilităţi ca societatea românească să-şi evidenţieze specificul, să-şi dezvolte cultura materială, iar spiritualitatea românească să îmbrace propriul său veşmînt şi românii să capete conştiinţa de sine.

Urmările cele mai importante ale formării statelor feudale a fost creşterea stabilităţii politice şi sociale a societăţii româneşti şi înmulţirea populaţiei. Aceste fenomene au fost chiar urmarea directă a faptului în sine că existau aceste state, care constituiau o mai mare garanţie a securităţii oamenilor. De asemenea, noul nivel al organizării politice şi sociale a constituit o premisă esenţială pentru dezvoltarea economică o societăţii româneşti. Lărgirea frontierelor de stat, suprimarea nesfîrşitelor lupte dintre micile formaţiuni statale şi dintre acestea, pe de o parte, şi unii factori politici din afară, pe de altă parte, au creat atmosfera care permitea desfăşurarea normală a activităţii economice. Asta a însemnat o mai bună asigurare a populaţiei cu mărfurile necesare şi o creştere a speranţei de viaţă. Populaţia Ţărilor Române abia constituite nu a avut de suferit de pe urma ciumei, care se abătuse atunci asupra Europei Centrale şi de Vest. În sfîrşit, la nodrul Dunării de Jos se înregistrează un spor demografic de pe urma afluxului de populaţie din afară. Aici obţin refugiu fie bejenarii din ţările unde rigorile regimului feudal erau mai aspre, ca în Polonia şi Ungaria, fie din Peninsula Balcanică, invadată de turci, sau din centrul şi chiar vestul Europei, care începuse să fie bîntuită de persecuţii religioase. Istoricii au estimat cu aproximaţie că, în momentul întemeierii lor, Ţara Românească şi Moldova aveau în jur de 500.000 de locuitori fiecare. În Transilvania, unde condiţiile de trai erau mai bune, trăiau aproximativ 900.000 de oameni.

4. Geneza feudalismului românesc

A existat şi mai există o dispută care se axează pe întrebarea dacă societatea românească medievală poate fi considerată una feudală. O parte a istoricilor, în special români, nu au nici o îndoială că relaţiile feudale sînt definitorii pentru evul mediu românesc. Alţii, mai cu seamă istorici apuseni, dimpotrivă, sînt convinşi că Europa de est şi sud-est nu a cunoscut feudalismul.

Trăsături definitorii ale feudalismului clasic

Neconcordanţa dintre aceste păreri a fost generată de deosebirea categorică a Europei de Est şi Sud-Est faţă de cea Occidentală privind caracterul relaţiilor

Material cu drept de autor

economice şi sociale din evul mediu. Sînt avute în vedere mai ales două fenomene. Primul din ele ţine de *relaţiile senioriale*, adică de relaţiile dintre stăpînul de pămînt şi ţăranii care lucrează pămîntul şi achită seniorului nişte dări în schimbul loturilor primite de la el în folosinţă. Al doilea îl fac *relaţiile feudale* propriu-zise, adică relaţiile de dependenţă personală a unui om sau a mai multor oameni faţă de un mare proprietar, în general faţă de un om cu mare putere şi influenţă. Cel din urmă se numeşte *suzeran*, iar cel dependent de el, *vasal*. Vasalul primeşte de la suzeran o proprietate, de regulă o moşie, în schimbul căreia este obligat să-l slujească pe suzeran. Uneori, vasalul putea avea vasalii săi. În asemenea caz, el era în acelaşi timp suzeran şi vasal, iar slujitorii săi erau subvasali. Aceste relaţii complicate, caracteristice mai ales pentru Anglia şi Franţa medievale, într-adevăr nu au fost cunoscute, în aşa formă, în Ţările Române. O anumită excepţie făcea Transilvania, despre care vom vorbi însă mai încolo, atunci cînd vom analiza viaţa social-economică în perioada de înflorire a relaţiilor feudale.

Naşterea feudalismului în Ţările Române

Deşi feudalismul de tip occidental nu a fost cunoscut în Europa de Sud-Est, totuşi relaţiile feudale ca atare aici nu au lipsit. Societatea românească era divizată pe criterii sociale şi de avere încă înaintea constituirii formaţiunilor statale. De altfel diferenţierea socială a fost premisa esenţială a formării statului. Documente referitoare la Moldova (1227) şi Ţara Românească (1247) demonstrează clar existenţa proprietarilor de pămînt (*majores terrae*) şi a ţăranilor (*rustici*), obligaţi la dări şi munci pentru stăpînii lor feudali. Clasa feudalilor era alcătuită la început din căpeteniile cetelor militare, care aveau sarcina apărării obştilor săteşti de atacurile din afară. Numărul acestora trebuie să fi crescut mult mai ales în perioada năvălirii nomazilor. De aceea observaţiile de mai tîrziu, după întemeierea statelor, au semnalat un număr mare de boieri. Evident însă că aceste observaţii nu aveau în vedere boieri în sensul clasic al termenului, adică nu se refereau la marii proprietari de pămînt. Erau vizaţi, mai degrabă, toţi acei care deţineau pămînt, adică acei care reuşiseră să smulgă pentru ei o parte a pămîntului obştii săteşti.

Originea şi caracterul domeniului feudal

Nu dispunem de informaţii sficient de clare privind felul cum s-a format domeniul feudal. E aproape sigur însă că procesul acesta a decurs pe două căi. Una era cea menţionată mai sus şi anume însuşirea de către particulari a pămîntului deţinut în devălmăşie, adică de obştile săteşti. Acapararea bunurilor comunale începuse înainte de formarea statului, dar a continuat şi după aceea. A doua cale era aceea a daniilor domneşti, cînd unii oameni primeau din partea domnului proprietăţi ca răsplată pentru servicii deosebite în folosul tronului şi al ţării. Astfel după formarea statului, domeniul feudal se manifesta sub două forme: bunurile obţinute prin moştenire şi cele primite ca danie de la domn.

Valoarea domeniului feudal se caracteriza însă nu prin întinderea de pămînt, ci prin numărul de sate. Altfel spus, adevărata bogăţie a domeniului nu o constituia pămîntul, ci braţele de muncă ale ţăranilor. În secolul al XIV-lea cele mai mari domenii aveau cîteva zeci de sate.

În general, statutul şi evoluţia domeniului feudal depindeau de autoritatea supremă a domnului. Această autoritate (*dominium eminens*) se întindea asupra

Material cu drept de autor

întregului pămînt al ţării. Domnul era în drept să confirme dreptul la moştenire sau să retragă acest drept în caz de dispariţie a moştenitorilor pe linie masculină ori de nesupunere şi trădare. De multe ori domeniul avea privilegiul imunităţii. Domnul acorda unor boieri dreptul exclusiv de a exercita pe domeniile lor atribuţii administrative, fiscale, poliţieneşti şi judecătoreşti. Este adevărat însă că numărul domeniilor care beneficiau de acest privilegiu nu era foarte mare. În primul secol de existenţă a statelor feudale centralizate, ele alcătuiau cel mult zece la sută.

Aceste realităţi se referă mai mult Moldova şi la Ţara Românească şi mai puţin la Transilvania.

Varianta românească a relaţiei suzeran-vasal

În Ţările Române, fenomenul feudalităţii, adică al dependenţei şi al fidelităţii personale a vasalului faţă de suzeran, avea o altă înfăţişare decît în Apus. El se relevă mai bine pe exemplul relaţiilor dintre domn şi toţi oamenii aflaţi sub ascultarea sa, în special boieri. Raporturile domnului cu toţi aceştia erau singurul corespondent al relaţiilor clasice de vasalitate. Aceste reaporturi urmau un model copiat în mare măsură după cel bizantin, care stabilea o delimitare absolută între autoritatea împăratului şi sfera de influenţă a supuşilor săi. De o parte, sau mai degrabă deasupra, se afla autoritatea domnească nelimitată, iar de altă parte, toţi acei care depindeau de el. Faptul că toţi stăpînii de pămînt se aflau sub ascultarea lui trimite la relaţia clasică de vasalitate. Dar raporturile dintre domn şi supuşii săi erau mai mult decît atît. El cîrmuia „din mila lui Dumnezeu", adică prin voinţă divină, iar asta îi dădea dreptul să dispună nu numai de bunurile supuşilor săi, ci şi de viaţa lor.

În activitatea de zi cu zi aceste relaţii nu presupuneau totuşi o dependenţă absolută a boierilor faţă de domn. În vreme de război, aceştia erau datori să-l însoţească pe domn în luptă şi să-i pună la dispoziţie atîta oaste, cîtă puteau aduna pe moşiile lor, iar pe timp de pace îl ajutau în administrarea ţării şi la împărţirea dreptăţii. La modul general, raporturile dintre domn şi boieri se caracterizau foarte simplu: ei trebuiau să asculte de domn, iar acesta îi răsplătea cu dregătorii şi cu moşii. În realitate însă aceste raporturi erau mai complicate. Între altele, în Europa răsăriteană astfel de raporturi aveau un caracter formal, adică nu erau oficializate ca în Occident, unde existau ceremenii speciale, la care vasalii declarau în mod public fidelitatea lor faţă de suzeran, iar acesta le înmîna actele de stăpînire a feudelor. Faptul că o parte a boierilor erau deţinători de moşii din moşi-strămoşi, pe cînd unii le primiseră ca danii de la domn, făcea ca relaţiile domnului să nu fie cu toţi boierii la fel. Cu timpul, aceste relaţii devin şi mai complicate. Pe de o parte, stăpînitorii de pămînt după tradiţie, adică descendenţii din acei *maiores terrae* despre care vorbeam mai sus, tind să obţină dregătorii pentru a participa la administrarea ţării. Pe de altă parte, boierii-dregători caută să achiziţioneze pămînt pe variate căi, pentru a-şi consolida statutul social.

Relaţiile senioriale în secolul al XIV-lea

Cu timpul, deosebirea dintre cele două categorii de boieri, descendenţii din *maiores terrae* şi boierii-dregători, se şterge. Faptul că valoarea domeniului era determinată de numărul de sate subliniază importanţa relaţiilor dintre senior şi ţărani. Relaţiile acestea mai erau influenţate şi de privilegiul imunităţii, de care se

Material cu drept de autor

bucurau unii boieri, deoarece acesta era un indice al gradului exploatării ţăranilor. Existau cazuri de aşa-numită *imunitate autogenă*, cînd feudalul îşi aroga dreptul de imunitate cu de la sine putere, prin violenţă. Atunci situaţia ţăranilor era, de regulă, mai grea decît pe domeniile fără imunitate sau cu imunitate acordată de către domn.

Pentru ţărani, privilegiul de imunitate era în general dăunător, deoarece le conferea boierilor statutul de stăpîni necontestaţi, care îşi puteau permite fel de fel de abuzuri şi ilegalităţi.

Trăsătura distinctivă a relaţiilor senioriale era dependenţa totală a ţăranilor de feudali. Această relaţie se arăta sub două forme: dependenţă personală şi dependenţă economică. Nici una din ele însă nu se manifesta exclusiv sub o singură formă, cea dintîi întrunind elemente din cea de-a doua, şi invers. Dependenţa personală apare mai întîi în Transilvania. Aici ţăranii dependenţi de stăpînii feudali se numerau *iobagi* şi sînt atestaţi documentar de la 1291. În Moldova şi Ţara Românească această categorie de ţărani, numiţi *vecini* şi respectiv *rumâni*, apare mai pe urmă, dar se pare nu mai tîrziu de secolul al XIV-lea. Istoricii care susţin că aceştia au existat doar de la sfîrşitul secolului al XVI-lea argumentează prin faptul că anume de atunci a fost interzisă strămutarea lor de pe o moşie pe alta. Argumentul nu este convingător, pentru că şi iobagilor din Transilvania strămutarea le-a fost interzisă tot în secolul al XVI-lea.

În cazul dependenţei economice sau mai degrabă preponderent economice, relaţiile dintre feudali şi ţăranii liberi fără pămînt erau stabilite în baza unui acord, care prevedea mărimea lotului primit de ţărani în folosinţă şi fixa îndatoririle lor faţă de stăpînul domeniului.

Principala prestaţie a ţăranilor în favoarea feudalilor era *dijma*, care constituia a zecea parte (zeciuiala) din produsele obţinute în procesul muncii. Existau apoi obligaţiile în muncă, întrunite sub termenul de *clacă*, în Moldova şi Muntenia, şi *robotă*, în Transilvania. În sfîrşit mai erau variate plăţi în bani. Cea mai importantă era renta în bani, care putea înlocui dijma. În Transilvania, aceasta este semnalată încă în secolul al XII-lea, în ţările române extracarpatice a fost constatată în secolul al XV-lea. Însă renta în bani se întîlneşte rar şi nu a avut nici pe departe importanţa dărilor în produse.

Relaţiile senioriale în Ţările Române se complicau prin faptul că nu se limitau doar la obligaţiile ce rezultau din cultivarea pămîntului. În zonele de deal şi de munte, bogăţia principală a feudalilor erau vitele, nu terenurile cultivabile. Pe timp de război şi în vremea invaziilor, creşterea vitelor era principala preocupare de producţie şi în celelalte teritorii. Această situaţie schimba radical caracterul relaţiilor dintre feudali şi producătorii dependenţi de ei, care nu mai erau ţărani deţinători de loturi, ci păstori care trebuiau să-şi revendice partea lor de venit din turmele pe care le îngrijeau.

Obştea sătească

Dezvoltarea relaţiilor feudale nu a însemnat însă acapararea întregului pămînt de către feudali şi dispariţia completă a vechilor comunităţi săteşti. Dimpotrivă, obştea sătească sau de vecini (vicinală) a continuat să coexiste încă multă vreme cu variatele forme de proprietate privată asupra pămîntului.

Material cu drept de autor

Obştea sătească şi-a urmat propria evoluţie chiar şi după afirmarea relaţiilor feudale în formele menţionate mai sus. După formarea statului feudal, şi încă mult timp după aceea, ea a constituit principala formă şi mediul de bază al organizării convieţuirii ţărăneşti. Ea avea propriul său sistem economic şi instituţional. Baza economică a obştii îl făcea pămîntul stăpînit în devălmăşie. Treburile publice ale colectivităţii se rezolvau prin îndelungata practică a autoadministrării. Obştea exercita, cu de la sine putere şi cu aprobare din partea autorităţii statului, dreptul de judecată asupra membrilor săi, purta răspundere colectivă pentru delictele penale săvîrşite pe teritoriul ei şi pentru strîngerea dărilor ş.a.

Începutul trecerii pămîntului comunal în proprietate privată a însemnat şi începutul divizării obştii în feudali şi ţărani fără pămînt, aserviţi. Primele dovezi suficient de clare privind existenţa ţăranilor iobagi în Ţările Române datează, cum am văzut, din secolul al XIII-lea. Sînt însă unele mărturii, care, în cazul Transilvaniei de pildă, se referă chiar la secolul al XI-lea. Destrămarea obştii începe, la scară generală, abia în secolul al XIV-lea. Totuşi, acesta a fost un proces anevoios, care a durat sute de ani. Chiar şi în Transilvania obştile libere există şi după secolul al XIV-lea, cum erau cele româneşti, în Ţara Făgăraşului, în Haţeg şi Maramureş, sau cele din scaunele secuieşti. În spaţiul extracarpatic obştea sătească s-a menţinut şi mai mult.

*

Realităţile economice şi sociale din Ţările Române la etapa organizării lor în state centralizate demonstrează, în general destul de clar, că relaţiile feudale sînt relevante şi pentru societatea românească din vremea aceea. În acelaşi timp, concentrarea întregii puteri politice în mîinile domnului şi răspîndirea autorităţii sale asupra tututror bunurilor ţării imprimau anumite trăsături specifice feudalismului românesc. De asemnea, caracterul relaţiilor senioriale era influenţat sensibil de rolul economic foarte mare al unor îndeletniciri economice specifice locului, precum creşterea vitelor, ca şi de rezistenţa obştii vicinale la presiunea procesului de feudalizare.

Capitolul IV. De la „descălecare" pînă la Ştefan cel Mare

Întemeierea statelor medievale româneşti a coincis cu începutul implicării active a românilor în politica internaţională, mai ales în Europa de Sud-Est, dar şi şi în zone mai îndepărtate. De multe ori relaţiile Ţărilor Române cu alte state se realizau pe bază de prietenie şi colaborare echitabilă. Mai des însă contactele lor cu lumea din afară le erau defavorabile. Asta era valabil în special în cazul ciocnirilor militare. Se întîmpla aşa, pentru că statele româneşti erau mai mici şi deci dispuneau de un potenţial economic şi uman redus, comparativ cu ţările cu care s-au aflat de cele mai multe ori în conflict. Diferendul de acest gen demonstrează capacităţile total inegale ale părţilor aflate în conflict, de aceea acesta a fost numit

Material cu drept de autor

conflict asimetric. Unii istorici români l-au raportat, pe bună dreptate, la relaţiile Ţărilor Române medievale cu statele mai puternice din jurul lor. Examinarea sub acest unghi de vedere a felului cum au evoluat Ţările Române medievale în politica internaţională din estul şi sud-estul Europei permite a reliefa mai clar statutul lor în aceste relaţii.

1. Un secol de neatîrnare a Ţării Româneşti

După victoria de la Posada, Basarab I şi urmaşul său Nicolae Alexandru Basarab (1352-1364) au urmărit să-şi consolideze puterea în interiorul ţării şi să se extindă în afară. Aceste sarcini au putut fi realizate şi datorită normalizării relaţiilor Basarabilor cu regele Ungariei Ludovic I. Nicolae Alexandru reuşise să continuie expansiunea începută de Basarab I spre gurile Dunării.

Muntenia în „Blocul ortodox"

Domnii munteni ştiau însă că regii angevini nu aveau de gînd să renunţe la intenţiile de a-şi restabili suzeranitatea asupra lor. De aceea au trebuit să-şi caute alţi aliaţi în vecinătate. Cele mai la îndemînă erau micile state slave sau româno-slave din sudul Dunării. Pentru a şi le putea apropia mai uşor, Basarabii au creat mai întîi condiţiile necesare pentru creşterea influenţei bisericii ortodoxe în Muntenia. În acest scop au înfiinţat mitropoliile de Argeş (1359) şi Severin (1370).

Despotul Dobrotici din Ţara Cărvunei avea relaţii încordate cu genovezii, care erau aliaţi ai ungurilor. De aceea Nicolae Alexandru a căutat să întreţină relaţii bune cu el. În acelaşi timp domnul muntean stabileşte legături de prietenie cu Ţaratul de la Vidin şi cu cnezatul Serbiei. Astfel este înfiinţat aşa-numitul „Bloc ortodox" din cărea făceau parte Ţara Românească şi cei trei aliaţi ai ei de la sud de Dunăre. Acest bloc a funcţionat şi după moartea lui Nicolae Alexandru. Urmaşul său, Vlaicu (1364-1377) le-a acordat ajutor sîrbilor în lupta de la Cirmen, din 1371, împotriva turcilor. În 1386, domnul muntean Dan I a luptat împreună cu ţarul Vidinului, Straţimir, şi probabil cu Dobrotici împotriva lui Şişman, ţarul bulgar de la Tîrnovo, care devenise vasal al turcilor.

Relaţiile româno-ungare

În anul 1365, ungurii au cucerit Ţaratul Vidinului şi l-au transformat în *Banat al Ungariei*, iar pe Straţimir l-au luat prizonier. Domnul muntean Vlaicu se pregătea să acorde ajutor populaţiei Vidinului, care avea de suportat rigorile ocupaţiei maghiare şi ale propagandei catolice. Regele Ludovic de Anjou a trimis, în 1368, două armate împotruva muntenilor. Una din ele a ocupat Severinul, iar cealaltă s-a îndreptat spre Argeş, însă a fost zdrobită de oastea comandată de Dragomir, pîrcălabul din Dîmboviţa. Asta l-a făcut pe rege să renunţe la Vidin, care revenea astfel lui Straţimir, eliberat din captivitate. Totodată el a întors domului muntean Severinul, precum şi Amlaşul şi Făgăraşul, feudele ardelene al domnului, luate mai înainte de la Ţara Românească.

După aceste evenimente, raporturile româno-maghiare au rămas încordate. Zece ani mai tîrziu, regele Ludovic I era din nou pregătit să atace Ţara Românească, însă moartea sa şi lupta pentru putere care a izbucnit atunci între grupurile nobiliare au zădărnicit aceste intenţii.

O dată cu urcarea în scaunul domniei a lui Mircea cel Bătrîn (1386-1418), politica munteană faţă de Ungaria iese din cadrul relaţiilor înguste dintre cele două

Material cu drept de autor

state. Tot aşa ca şi Nicolae Alexandru cîteva decenii mai devreme, el orientează politica sa externă într-un larg cadru regional. În acest scop, noul domn începe să caute soluţia acceptabilă pentru el în conflictul româno-ungar prin conjugarea eforturilor mai multor ţări învecinate. Între altele, atenţia sa începe să se îndrepte spre Moldova şi Polonia, care nu puteau accepta expansiunea maghiară la est de Carpaţi şi spre delta Dunării. El reia mai vechea ofensivă munteană spre gurile Dunării şi reuşeşte, cu susţinerea domnului moldovean Petru I Muşat, să-i îndepărteze pe tătari de acolo. Anume atunci el pune stăpînire pe o fîşie de pămînt la nord de braţul Chilia. Nu se ştie care a fost întinderea teritoriului stăpînit de Basarabi pe malul stîng al Chiliei şi nici cît timp a durat această stăpînire. Cert este că anume de atunci extremitatea sudică a teritoriului dintre Prut şi Nistru a început să se numească Basarabia, de la numele dinastiei Basarabilor, după cum, în evul mediu, însăşi Ţara Românească adeseori va fi numită Ţara Basarabească.

Apoi, profitînd de bunele relaţii ale lui Petru Muşat cu Polonia, Mircea a stabilit strînse raporturi diplomatice cu regele polon Vladislav Jagiello: la 10 decembrie 1389 a fost încheiată o alinaţă munteano-polonă, reînnoită în 1390 şi 1391. Alianţa era îndreptată împotriva Ungariei. Noul rege ungar Sigismund de Luxemburg a fost nevoit să ţină cont de aceste relaţii, precum şi de ameninţarea crescîndă din partea Imperiului otoman. Drept urmare, al a acceptat să încheie cu Mircea, la 7 martie 1395, la Braşov, un tratat de alianţă, în care se angajau să-şi acorde unul altuia „sprijin şi ajutor împotriva oricui". Tratatul era îndreptat însă, întîi de toate, împotriva turcilor.

„De din vale de Rovine"

Către momentul semnării tratatului de la Braşov, turcii obţinuseră un şir de victorii împotriva statelor din sudul Dunării. Ultimul mare succes din şirul acestor izbînzi a fost cel obţinut de sultanul Baiazid I Ildîrîm în bătălia de la Kossovopolje, în 1389, împotriva forţelor comune sîrbo-bosniace. Serbia deveni vasală a Imperiului otoman. A urmat lichidarea Ţaratului bulgar de Tîrnovo, în 1393, apoi a celui de la Vidin, în 1396. În urma acestor victorii, Imperiul otoman stăpînea cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice şi ajunsese la Dunăre. După Kossovopolje, turcii au invadat pentru un moment şi Ţara Românească, dar au întîlnit rezistenţă dîrză şi s-au retras.

La scurtă vreme însă după încheierea tratatului munteano-ungar din 1395, Baiazid a trecut din nou Dunărea în fruntea unei armate mari, din care făceau parte şi vasalii săi sîrbi. Avînd în faţă un inamic mult mai puternic şi lipsit fiind de ajutorul regelui ungar, aliatul său antiotoman, Mircea s-a retras în interiorul ţării. Bătălia decisivă s-a dat la 17 mai 1395 undeva pe rîul Argeş, la locul numit în izvoare Rovine, care însă nu era o localitate anume, întrucît „rovine" înseamnă „şanţuri". Cronicile româneşti şi străine relatează fără echivoc că muntenii i-au învins pe turci. Citim, astfel, în *Letopiseţul cantacuzinesc*: „Biruit-au Mircea Vodă pe turci şi făr de număr au perit, trecînd Baezet Dunărea fără vad", iar în *Cronica bulgărească* se spune că „Baiazid s-a înspăimîntat şi a fugit şi rîul acela curgea roşu de sîngele ce ieşea din mulţimea trupurior căzute".

Din motive neelucidate complet, după acea victorie strălucită, Mircea nu numai că nu şi-a consolidat puterea, dar chiar a pierdut-o. Locul său a fost ocupat de

Material cu drept de autor

Vlad, fiul lui Dan I, spirijint de un grup de boieri ostili lui Mircea, susţinuţi, la rîndul de lor, de oamenii lui Baiazid, de domnul moldovean Ştefan Muşat şi de regele polon Vladislav Jagiello. Mircea s-a refugiat în Transilvania, de unde, împreună cu voievodul ardelean Ştibor, îl va ataca victorios, în anul următor, pe Vlad şi pe susţinătorii săi turci.

La Nicopole

După bătălia de la Rovine, regele ungar Sigismund de Luxemburg a iniţiat formarea unei coaliţii europeane antiotomane. În 1396, el a pornit o cruciadă împotriva otomanilor. În acest scop, a adunat la Buda cavaleri din Anglia, Franţa, Germania, Burgundia, Italia, pe care, împreună cu oastea sa, i-a îndreptat, prin Timişoara, Orşova şi Vidin, spre Nicopole, pe malul drept al Dunării. Acolo îşi aduseseră oştile lor şi Mircea cu Ştibor. În cîmpia de lîngă Nicopole s-a dat, la 25 septembrie 1396, o grea bătălie între cruciaţi şi armata sultanului. Cele două armate aveau cam acelaşi efectiv uman: cîte 60 000 de oameni de fiecare. Trupele lui Baiazid erau însă organizate mai bine şi mai disciplinate, cu toate că în armata creştină se aflau vreo 16 000 de cavaleri. Biruinţa turcilor a fost categorică. Cavaleria cruciată a fost nimicită în mare măsură, regele ungar şi Mircea abia reuşiră să-şi salveze o parte a trupelor. După luptă, turcii au ocupat Vidinul şi cetatea Turnu, ceea ce a mărit vulnerabilitatea teritoriului românesc în faţa agresiunii otomane.

Înfrîngerea cruciaţilor la Nicopole a constituit o premisă pentru o atenuare a ostilităţilor dintre ţările ameninţate de agresiunea otomană. Susţinut de Ungaria, Mircea primeşte din nou ajutorul lui Ştibor, voievodul Transilvaniei, pentru a-şi reîntoarce scaunul domniei. Vlad nu a putut rezista atacului celor doi aliaţi şi s-a retras în cetatea Dîmboviţei, dar a fost nevoit, pînă la urmă, să se predea lui Ştibor care l-a dus în Ungaria. Mircea a redevenit domn al Ţării Româneşti.

Alianţe europene

Revenit în fruntea ţării sale, Mircea putea beneficia de noua politica externă a ţărilor mari din Europa de Est, care se arătau dispuse să-şi coordoneze eforturile în vederea stăvilirii expansiunii turceşti. Astfel de condiţii fuseseră create încă prin înţelegerea dintre Ungaria şi Polonia de la Stara Wies, din iulie 1387. Un articol al acelui acord prevedea că Polonia renunţa să mai intervină în treburile interne ale Ţării Româneşti. Asta însemna recunoaşterea polonă a domnului muntean. Acordul de la Stara Wies a deschis Ţării Româneşti perspective largi în colaborarea politică cu ţările est-europene. Ungaria renunţă, în favoarea lui Mircea, la posesiunile muntene Severin, Almaş şi Făgăraş şi chiar îi cedează cetăţile Bran, în Ţara Făgăraşului, şi Bologa, în vecinătatea Clujului. Această atitudine contribuie la consolidarea relaţiilor Munteniei cu Transilvania.

Profitînd de noul climat politic internaţional, Mircea a reluat vechile sale legături prieteneşti cu Ţara Moldovei. Pentru aceasta însă a trebuit, mai întîi, să-l îndepărteze din scaunul domnesc de la Suceava pe Iuga Ologul, care îi era ostil. Cu sprijinul domnului muntean, tronul Moldovei a fost ocupat de Alexandru cel Bun, care se pare că îi era rudă. Printr-o înţelegere între cei doi domni, cetatea Chilia de la Dunăre a revenit Moldovei. Mircea a ştiut să beneficieze de legăturile

Material cu drept de autor

strînse ale domnului moldovean cu Polonia pentru stabilirea unor bune relaţii munteano-polone.

În preajma Semilunii

Succesele diplomatice ale lui Mircea în Europa au fost favorizate de luptele pentru putere ce se declanşaseră în Imperiul otoman după ce puternicul sultan Baiazid fusese înfrînt la Ankara, în 1402, de către Timur Lenk (Tamerlan) şi făcut prizonier. Domnul muntean socoti că sosise momentul prielnic să nu aştepte sfîrşitul acelor lupte, ci să intervină pentru a le face să evolueze în direcţia favorabilă pentru ţara sa. Întru realizarea acestui plan, el a avut, în 1406, o întrevedere la Severin cu Sigismund de Luxemburg, regele Ungariei. A fost discutată, între altele, şi posibilitatea realizării unei noi colaborări europene, care să fructifice în folosul lumii creştine situaţia creată în Imperiul semilunii. De asemenea, domnul român reuşea, tot atunci, să-l atrag de partea sa pe despotul Serbiei, Ştefan Lazarevič. Prietenia lui Lazarevič era necesară din două motive importante: întîi, el era vasal al sultanului şi, în al doilea rînd, sora sa fusese una din soţiile lui Baiazid şi avea un fiu, Musa, care pretindea la tronul Imperiului.

Cei mai influenţi pretendenţi la moştenirea lui Baiazid erau fiii săi Soliman şi Mehmed. Însă planul ungaro-muntean privind colaborarea europeană în criza de putere, apărută în Imperiul otoman, nu s-a putut realiza. De rezolvarea acestei probleme se arătaseră interesate mai multe ţări creştine, între care Bizanţul, Veneţia, Polonia, Ungaria, Serbia şi Ţara Românească. Dar ele nu au putut conveni să susţină un singur pretendent la tron. Candidatura lui Musa nu era susţinută nici măcar de unchiul său, Ştefan Lazarevič. În schimb, Mircea a depus eforturi foarte stăruitoare pentru promovarea lui Musa. Ajutat doar de Ţara Românească, acesta reuşi, în 1410, să-l învingă pe fratele său Soliman lîngă Adrianopol şi, în februarie 1411, să fie proclamat emir al Rumeliei. Bineînţeles că acesta a fost un mare succes al polticii lui Mircea. Însă celălalt pretendent, Mehmed, după ce obţinuse ajutorul Bizanţului, al Veneţiei şi chiar al lui Lazarevič, îl învinse şi îl ucise pe Musa şi, în 1413, se proclamă sultan.

Mircea însă nu a renunţat la lupta pentru tronul Imperiului nici după victoria lui Mehmed. El a adăpostit în Ţara Românească pe Mustafa Çelebi, un al fiu al lui Baiazid, şi pe unul din partizanii acestuia, şeicul Beldreddin, care mai apoi a fost folosit pentru a ridica o mare răscoală în interiorul Imperiului, în Rumelia. Dar nici aceste încercări nu au dat rezultatele scontate. Mehmed I Çelebi (1413-1421) a izbutit să-şi consolideze propriile poziţii şi să întărească Imperiul. Beldreddin a fost prins şi executat, iar Mustafa neutralizat cu susţinerea împăratului bizantin Manuel, care l-a ţinut captiv la Constantinopol.

Sfîrşitul politicii de independenţă

Nu se cunosc destul de bine faptele care au marcat finalul relaţiilor turco-muntene pe timpul lui Mircea cel Bătrîn. E sigur doar faptul că sultanul şi-a întărit poziţia pe Dunărea de Jos şi a ocupat cetatea Giurgiu, de unde, de acum încolo, turcii vor exercita control direct asupra Ţării Româneşti. Aliaţii acesteia, Ungaria şi Polonia, se confruntau cu serioase probleme proprii. Vladislav Jagiello avea de luptat cu Ordinul Teuton, iar Sigismund de Luxemburg renunţase deocamdată la politica orientală, fiind ales, în 1410, împărat al Imperiului german. Alexandru cel

Material cu drept de autor

Bun era preocupat de consolidarea puterii domneşti, de organizarea internă a ţării şi de întărirea frontierei de stat.

Rămînînd astfel izolat şi nefiind în stare să lupte deschis împotriva forţelor superioare ale lui Mehmed I, domnul muntean s-a văzut nevoit să accepte condiţiile impuse de sultan. Aceasta s-a întîmplat, probabil, cu puţin înainte ca moartea sa să survină, la 31 ianuarie 1418. Mircea a trebuit să primească o capitulaţie (*ahdname*) otomană, adică nişte condiţii de pace ce se reduceau la cîteva prevederi, care vor fixa pentru multă vreme statutul politic al Ţării Româneşti. Esenţialul era că domnul muntean se obliga să plătească un tribut anual de 3000 de galbeni, iar în schimb ţara sa obţinea garanţia integrităţii teritoriale, intangibilitatea instituţiilor, a credinţei şi a limbii.

Îstoria Ţări Româneşti de la afirmarea ei ca stat independent sub Basarab I şi pînă la sfîrşitul domniei lui Mircea cel Bătrîn, adică pe parcursul a aproape unui veac, este extrem de relevantă pentru destinul istoric al poporului român. O pleiadă de domni înzestraţi şi energici au întreprins eforturi considerabile în vederea consolidării şi perpetuării puterii domneşti, a asigurării bunei funcţionări a întregului mecanism social. Dar aceste stăruinţe s-au dovedit a nu fi suficiente pentru ca ţara să poată evolua normal. Se impunea cu deosebită insistenţă o serie de acţiuni în afara ţării. Se cereau contracarate variate intenţii şi tentative de subminare a puterii domneşti şi de cotropire a ţării. Aceste sarcini se impuneau ca o necesitate obiectivă, şi ele nu puteau fi realizate decît prin abilitatea şi energia domnilor. Dacă ei nu au reuşit întotdeauna şi, mai ales, dacă, în cele din urmă, au fost nevoiţi să plece capul în faţa unor puteri mari din afară, prin asta meritul lor nu este mai mic. Pentru că, după ce au insistat şi au rezistat pînă la capăt, ei au dat dovadă de înţelepciune şi responsabilitate, preferînd răul cel mai mic pentru ţara lor. Trebuie reţinut însă că sfîrşitul scolului al XIV-lea şi începutul celui de-al XV-lea va fi un moment crucial în istoria românilor, deoarece acum începe aservirea lor de către Imperiul otoman aflat în plină expansune, fapt ce se va răsfrînge negativ, mai bine zis dezastruos, asupra evoluţiei istorice a Ţărilor Române, împiedicînd serios progresul lor material şi spiritual, zădărnicind pentru multe secole realizarea unităţii lor politice şi influenţînd în rău caracterul naţional al românilor, ca urmare a menţinerii în mediul lor a unei atmosfere de instabilitate şi nesiguranţă.

2. Relaţiile externe ale Moldovei în a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi la începutul secolului al XV-lea

La fel ca în cazul tuturor ţărilor, evoluţua Ţării Moldovei în contextul relaţiilor internaţionale din Europa de Est şi Sud-Est în evul mediu era determinată de poziţia ei geografică. Faţă de Muntenia, politica ei externă va fi orientată mai puţin spre Ungaria şi Transilvania şi foarte puţin spre ţările din sudul Dunării, excepţie făcînd Turcia, cînd aceasta va ajunge în imediata vecinătate a Ţărilor Române. În schimb, atenţia ei va fi îndreptată mereu spre nord şi est, avînd contacte permanente mai întîi cu Polonia, apoi cu Lituania şi în sfîrşit cu tătarii din nordul

Material cu drept de autor

Mării Negre şi cu cnezatele ruseşti. Alte priorităţi ale politicii externe ale Moldovei, faţă de cele ale Ţării Româneşti, nu sugerează vreo deosebire între cele două ţări din acest punct de vedere. Ele doar subliniază complexitatea relaţiilor externe ale românilor în acea perioadă, sînt expresia diversităţii eforturilor în urmărirea aceluiaşi obiectiv: asigurarea securităţii poporului român şi lărgirea contactelor sale cu lumea din afară.

Paşii cei dintîi

Politica externă a Moldovei în primele decenii de după „descălecare" a fost influenţată de o serie de evenimente care s-au petrecut atunci în vecinătatea ei. Printre acestea s-au evidenţiat ocuparea Galiţiei de către poloni în 1349, victoria de la Sinie Vodî, din 1366, a marelui duce al Litauaniei Vladislav I Jagiello asupra tătarilor, alegerea, în 1372, a regelui ungar Ludovic I de Anjou ca rege al Poloniei, realizarea, în 1385, a uniunii dinastice polono-lituaniene prin căsătoria lui Wladislaw I cu regina Poloniei Jadwiga. Impactul cel mai serios l-au avut însă concurenţa ungaro-polonă în spaţiul est-carpatic şi pericolul otoman, care începea să se facă simţit la frontiera sudică a Moldovei spre sfîrşitul secolului al XIV-lea.

Primul domn al Moldovei independente, Bogdan I, a fost preocupat cel mai mult de două obiective: rezistenţa la tentativele de restaurare a dominaţiei maghiare la est de Carpaţi şi lărgirea hotarelor ţării sale spre est şi spre sud. Vecinii săi nemijlociţi erau, la nord polonii, la est şi sud-est tătarii, la sud-vest Ţara Românească. După bătălia de la Sinie Vodî, tătarii vor fi înlocuiţi, dinspre răsărit, de către lituanieni.

Moldova începe să participe activ în politica internaţională pe timpul lui Laţcu (1369-1375), urmaşul lui Bogdan. Această activizare a fost provocată în cea mai mare parte de unirea, în 1372, a Ungariei şi Poloniei sub un singur sceptru, acela al lui Ludovic I de Anjou. Astfel a apărut pericolul reluării expansiunii maghiare în spaţiul est-carpatic sub motivul „readucerii" populaţiei de aici la „credinţa adevărată", adică al convertirii la catolicism. Pentru a preîntîmpina acest pericol, Laţcu a recurs la o stratagemă ingenioasă. El a adresat papei Urban al V-lea rugămintea de a înfiinţa o episcopie catolică în Moldova, pentru ca regele ungaro-polon să nu poată avea motive religioase de a pretinde la acest teritoriu. La 9 martie 1371, noul papă, Grigorie al XI-lea, numea în oraşul Siret drept episcop pe Andrei Iastrzebiec de Cracovia. Astfel Siretul, devenit de curînd capitală a Moldovei, obţinea şi statutul de reşedinţă episcopală. De vreme ce Sfîntul Scaun îşi întinsese, atunci, protecţia asupra Moldovei, Ungaria nu mai avea nici un temei să insiste aspura readucerii sub ascultarea sa a „românilor schismatici" de la est de Carpaţi. De fapt, înfiinţarea episcopiei Siretului nu a însemnat o catolicizare în masă a românilor. Dimpotrivă, după 1371 episcopia Siretului nu mai este menţionată în documente.

Politica externă a primilor Muşatini

Moldova începe să se afirme în relaţiile internaţionale din Europa de Est şi Sud-Est pe timpul lui Petru I Muşat (1375-1391). Deşi episcopatul de Siret nu a avut mare influenţă şi catolicizarea nu s-a produs, totuşi noul domn, fondatorul dinastiei Muşatinilor, a beneficiat de bunele relaţii cu papa de la Roma pentru a

Material cu drept de autor

consolida independenţa ţării. În acelaşi scop au fost folosite legăturile sale cu Lituania.

Situaţia externă a Moldovei a început să se îmbunătăţească din 1382, după moartea lui Ludovic I de Anjou. Atunci Polonia s-a desprins de Ungaria, ceea ce a însemnat, pe de o parte, diminuarea presiunii maghiare asupra Moldovei, iar pe de altă parte, posibilitatea stabilirii de legături prieteneşti cu Polonia, care îi devenise vecină încă din 1349. În urma destrămării regatului dualist ungaro-polon, Petru I a putut să alipească Ţara Şvepeniţului, iar după victoria lui Vladislav la Sinie Vodî şi retragerea tătarilor spre sud şi est, el a luat în stăpînire aproape tot teritoriul dintre Prut şi Nistru.

Evenimentul cel mai important în politica externă a lui Petru I Muşat a fost semnarea, la 26 septembie 1387, a tratatul moldo-polon de la Lemberg. Acesta era de fapt un omagiu de vasalitate, depus de domnul moldovean în faţa lui Vladislav, rege al Poloniei şi mare duce al Lituaniei, şi a reginei polone Jadviga. Pentru Moldova, importanţa politică a acestui tratat consta în faptul că Petru îşi asigura astfel protecţia Poloniei împotriva vechilor pretenţii maghiare la pămînturile est-carpatice. La scurt timp după semnarea tratatului, domnul moldovean i-a împrumutat lui Vladislav 3000 de galbeni, pentru care regele polon a depus drept gaj oraşul Halici şi ţinitul învecinat al Pocuţiei. Alianţa munteano-polonă, încheiată în 1389 prin mijlocirea lui Petru şi înnoită în următorii ani, a consolidat tratatul moldo-polon din 1387.

Pe timpul lui Petru, Moldova stabilise legături şi cu ţări mai îndepărtate. În anul 1386, genovezii din Caffa trimiteau la domnul moldovean o ambasadă care trecea prin Cetatea Albă. În acelaşi an, Petru îl primea pe Vasilie, fiul lui Dimitrie Donskoi, mare cneaz al Moscovei, care fusese ostatec în Hoarda de Aur şi evadase în Moldova.

Pentru consolidarea independenţei ţării şi recunoaşterea ei internaţională era deosebit de important ca Moldova să aibă o proprie ogranizare bisericească. În acest scop, Petru I Muşat a hotărît să înscăuneze la Suceava un înalt prelat ortodox cu funcţii de mitropolit. În acest scop, mitroplitul Haliciului Antonie l-a hirotonisit ca episcop al Moldovlahiei pe Iosif, „un localnic şi înrudit cu familia dmnitoare a ţării". Între voievod şi Patriarhia de la Constantinopol s-a iscat un diferend, care durat peste un deceniu, în privinţa investiturii, adică a dreptului de a-l desemna pe mitropolit moldovean. Totuşi apariţia mitropoliei moldovene, chiar dacă la început nu era recunoscută canonic, a contribuit mult la lărgirea contactelor ţării cu lumea din afară, în special cu ţările ortodoxe. În afară de asta, propria mitropolie însemna şi o sursă proprie de legitimare a puterii.

Un deceniu de zbucium şi incertitudini

Domniile scurte din ultimul deceniu al secolului al XIV-lea arată situaţia grea în care se afla Moldova. Schimbarea frecventă a domnilor crea o anumită instabilitate politică internă, care se repercuta negativ asupra relaţiilor externe ale ţării.

Urmaşul lui Petru la domnie, fratele său Roman (1391-1394), a promovat la început aceeaşi politică. În 1393 el a înnoit tratatul de vasalitate cu Polonia. Dar după aceea a participat la încercarea lui Teodor Koriatovici de a desprinde o parte

Material cu drept de autor

din Polonia (Podolia şi Volînia) şi a-şi fonda propriul său regat. Atitudinea lui Roman putea fi motivată de dorinţa de a intra în posesia efectivă a Pocuţiei, deoarece Vladislav nu mai întorsese banii împrumutaţi de Petru I. Fiind învins, Koriatovici a fugit în Ungaria. De aici ar rezulta că în timpul domniei lui Roman s-a produs o îmbunătăţire a relaţiilor moldo-ungare. Roman a colaborat probabil cu Mircea cel Bătrîn în lupta împotriva tătarilor din delta Dunării, de vreme ce se declara domn „de la munte pînă la ţărmul mării".

Ştefan I (1394-1399) a trebuit să facă faţă ostilităţii polonilor, apărută în urma participării lui Roman la complotul lui Koriatovici. A fost forţat să renunţe la Pocuţia şi să respecte întocmai tratatul de vasalitate faţă de Polonia. De aceea a participat, împreună cu regele Vladislav, la lupta împotriva lui Mircea cel Bătrîn, iar în 1399 a fost alături de poloni şi lituanieni pentru a suferi înfrîngere împreună cu ei în lupta de la Worskla împotriva tătarilor. În ianuarie 1395, Ungaria, care lupta pe atunci împreună cu Mircea împotriva otomanilor, a atacat Moldova prin pasul Oituz. În lupta de la Hindău, lîngă cetatea Neamţ, moldovenii i-au oprit şi i-au respins pe invadatori. Domnia foarte scurtă a lui Iuga Ologul (1399) nu a schimbat nimic în politica externă a ţării. Intrarea lui Mircea în Moldova şi luarea în captivitate a lui Iuga a însemnat începutul unei noi etape în istoria ţării şi, odată cu asta, a unei noi politici externe a domnilor moldoveni.

Lărgirea ariei de interese

Mircea cel Bătrîn îl aduce la domnie în Moldova pe Alexandru cel Bun (1400-1432). La începutul secolului al XV-lea politica externă moldovenească începea să capete alt caracter faţă de ce fusese pînă atunci. Noul domn a continuat să întreţină relaţii strînse cu polonii, dar în timpul domniei sale acestea devin mult mai largi şi totodată contradictorii. Încă mai complicate au fost raporturile cu Ungaria, după campania nereuşită a acestora în Moldova, din 1395. Pentru prima dată, Moldova depăşeşte cu mult obiectivele tradiţionale ale politicii sale externe, implicîndu-se activ în evenimente politice şi militare europene care se defăşurau în afara acestei arii.

În 1402, Alexandru cel Bun şi-a prezentat la Kameniţa omagiul de vasalitate faţă de regele polon. Tratatul a fost reînnoit în 1407, 1411 şi 1415. Noul tratat moldo-polon punea mai mult accent, ca înainte, pe colaborarea militară dintre cele două ţări. Unele evenimente care au avut loc în Europa Centrală şi răsăriteană după 1407 au demonstrat că noua orientare a tratatului era bine motivată. Astfel Alexandru cel Bun a trebuit să trimită contingente moldoveneşti în ajutorul polonilor şi lituanienilor pentru a-i învinge pe cavalerii teutoni în bătălia de la Grünwald, din 15 iulie 1410. Regele polon Vladislav a mai avut susţinea moldovenilor împotriva teutonilor şi în 1414, apoi în bătălia de la Marienburg, din 1422. Referindu-se la aceasta din urmă, cronicarul polon Jan Dlugosz spune că cei 400 de călăreţi moldoveni „au bătut o oaste mare a duşmanului şi s-au întors în tabăra oştirii regale învingători şi încărcaţi cu o pradă uriaşă".

În primii 10-12 ani, colaborarea moldo-polonă fusese consolidată oarecum şi prin faptul că domnul moldovean mijlocise, în 1410, reînnoirea vechii alianţe dintre Polonia şi Ţara Românească. Dar uneori, aşa cum arătaseră mai ales relaţiile sale cu Ungaria, regele polon Vladislav dădea dovadă de o anumită incorectitudine

Material cu drept de autor

faţă de Moldova. În 1411, odată cu reînnoirea tatatului de vasalitate cu Alexandru cel Bun, Vladislav a semnat şi nişte acorduri cu regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, prin care Polonia recunoştea şi suzeranitatea maghiară asupra Moldovei. Din acel moment, Moldova va trebui să suporte multă vreme suzeranitatea dublă polono-ungară. A urmat, la 15 martie 1412, tratatul ungaro-polon de la Lublau, care reafirma vasalitatea dublă a Moldovei faţă de Polonia şi Ungaria şi, principalul, prevedea că în caz că Moldova nu-şi îndeplinea aceste îndatoriri, între care ataşarea contingentelor moldoveneşti la trupele polone şi ungare în campaniile lor antiotomane, ea urma să fie împărţită între cele două regate. Linia care urma să facă această împărţire, trebuia să taie ţara în două în aşa fel, ca să lase Poloniei Suceava şi Cetatea Albă, iar Romanul cu Chilia să revină Ungariei. Propuneri de împărţire a Moldovei, în special din partea ungurlor, au mai fost făcute în 1423, cu prilejul reînnoirii tratutului din 1412, apoi mai tîrziu, în cadrul tratativelor polono-lituaniano-maghiare de la Luck, din 1429. E adevărat că nu s-a ajuns totuşi la împărţirea Moldovei, dar încercările de acest gen au deteriorat, pînă la urmă, relaţiile moldo-polone.

Căutarea de noi aliaţi

Îngrijorat de intenţiile polono-ungare de împărţire a ţării sale, Alexandru cel Bun îşi caută alţi parteneri şi susţinători. Una din principalele sale speranţe era Lituania. În 1419, încă pînă la deteriorarea relaţiilor sale cu Polonia, el s-a căsătorit cu Ringalla, sora marelui cneaz lituanian Witold, care era în conflict cu regele polon. În 1430, Witold murea şi locul lui îl ocupa Swidrigaillo, fratele regelui polon, care dorea încă mai tare decît Witold să creeze un mare stat lituanian, luînd o parte din pămînturile poloneze. În 1431, a fost creată o puternică coaliţie antipolonă în frunte cu Swidrigaillo şi cu regele Ungariei Sigismund de Lixemburg. Alexandru cel Bun a aderat la această coaliţie. În iulie-august 1431, moldovenii au invadat Pocuţia şi Podolia, unde au cucerit oraşele Sniatyn, Colomeia, Halici, Lemberg (Liov) şi Kameniţa. Polonia a cerut adversarilor săi un armistiţiu, care s-a încheiat la la 26 august 1431. Tratativele au continuat pînă în primele luni ale anului următor. Domnul moldovean se stingea însă pe neşteptate la mănăstirea Bistriţa, la 1 ianuarie 1432.

Dezamăgirea pe care a încercat-o în relaţiile sale cu polonii, dar şi alte interese de stat l-au îndemnat pe Alexandru să înoade mai multe legături în afara ţării sale. Către sfîrşitul vieţii îşi îmbunătăţise relaţiile chiar şi cu Ungaria, mai ales că aceasta renunţase la Chilia, pe care Alexandru o cucerise cu ajutorul Poloniei în 1411-1412. Cu Ţara Românească avea relaţii foarte bune încă de pe vremea lui Mircea cel Bătrîn. A trebuit însă să-l respingă de la Chilia pe domnul muntean Dan al II-lea (1422-1431). În cele din urmă, el va pune omul său pe tronul muntean, pe Alexandru Aldea (1431-1436), pe care a trebuit să-l susţină cu oaste împotriva turcilor.

În primăvara şi vara anului 1420, Ţările Române au avut de înfruntat ofensiva unei puternice armate otomane în frunte cu sultanul Mehmed I. Moldova a avut mai puţin de suferit, întrucît ofensiva a fost îndreptată mai mult asupra Ungariei prin Ţara Românească. După înfrîngerea şi uciderea lui Mihail I, fiul şi urmaşul lui

Material cu drept de autor

Mircea cel Bătrîn, turcii l-au impus la tron pe Radu al II-lea, apoi au înaintat în Transilvania. Totuşi, o flotă otomană a atacat şi Cetatea Albă, dar fără succes.

Din iniţiativa şi cu stăruinţele lui Alexandru cel Bun, a fost pus capăt, încă la începutul domniei sale, conflictului cu Patriarhia din Constantinopol în chestiunea desemnării mitropolitilui ţării. La 26 iulie 1401, o misiune a Patriarhiei în Moldova l-a recunoscut pe episcopul Iosif ca mitropolit canonic cu reşedinţa la Suceava. Asta a consolidat poziţia Moldovei în lumea ortodoxă din sud-estul Europei.

Pe timpul lui Alexandru cel Bun, Moldova devenise un factor activ în politica internaţională din estul şi sud-estul Europei, ea îşi extinsese legăturile cu alte ţări în toate direcţiile şi departe în afara acestui spaţiu. Afirmarea ţării pe plan internaţional a fost nu numai rezultatul contactelor politice, militare şi religioase, menţionate mai sus. Fenomenul acesta a fost favorizat şi de alţi factori, cum ar fi întărirea poziţiilor economice ale Moldovei la gurile Dunării şi la Marea Neagră, relaţiile domnului cu negustorii genovezi din Licostomo şi din Caffa, privilegiile pe care el le-a acordat negustorilor din Lemberg şi Braşov ş.a. Nu era întîmplător, prin urmare, că Moldova devenise cunoscută şi în Europa Occidentală. Iată un fapt cît se poate de convingător: în 1408, se întîlneau la Pisa cardinalii care hotărau să convoace un conciliu general al creştinătăţii. Ei au cerut ambasadorului pe care îl trimiteau în acest scop în Orient să-i viziteze şi pe domnii Ţării Româneşti şi Moldovei. În deceniul următor, o delegaţie de moldoveni a participat, alături de reprezentanţii actor ţări răsăritene, la conciliul de la Konstanz din Baden-Würtemberg.

Politica externă a Ţării Moldovei, tot aşa ca aceea a Ţării Româneşti, demonstrează că românii au putut crea în evul mediu state capabile nu doar să asigure evoluţia internă normală a societăţii, ci şi să se impună pe arena intrenaţională. Proporţiile lor restrînse, ca şi resursele umane şi materiale reduse, nu le-au permis, bineînţeles, să jaloneze politica internaţională a estului şi sud-estului Europei, dar ele au fost factori activi în relaţiile dintre statele din această parte a lumii, aşa încît, indirect, au influenţat această politică.

3. Ţările Române în cruciada antiotomană de la mijlocul scolului al XV-lea. Rolul lui Iancu de Hunedoara şi al lui Vlad Ţepeş

Sfîrşitul strălucitelor domnii ale lui Mircea cel Bătrîn şi Alexandru cel Bun au arătat că în secolul al XV-lea principala grijă a Ţărilor Române va fi apărarea în faţa pericolului otoman. Campania turcească din 1420, care a fost devastatoare pentru Ţara Românească, Banat, sudul Transilvaniei şi al Moldovei, a demonstrat

Material cu drept de autor

că multă vreme în viitor destinul românilor va fi marcat de relaţiile lor cu turcii. Pentru români, compicat era nu numai faptul că aveau de înfruntat un inamic foarte puternic, în faţa căruia au căzut pe rînd toate ţările de la sud de Dunăre, dar şi lipsa lor de unitate politică. În prima jumătate a secolului al XV-lea, dezbinarea politică a românilor, stimulată mereu din afară, nu se limita doar la faptul că erau despărţiţi de graniţele a două-trei state. Atît Moldova cît şi Ţara Românească erau zguduite de lupte interne pentru putere, care erau şi ele, de cele mai multe ori, provocate şi întreţinute de vecini mai puternici.

Schimbarea domnilor

Expediţia otomană din 1420 în Ţările Române a declanşat o adevărată paradă a domnilor pe tronul Ţării Româneşti. Radu al II-lea, instalat atunci de turci, a fost înlocuit, după doi ani, de către Dan al II-lea, care a obţinut scaunul domnesc cu susţinerea împăratului bizantin. Era firesc ca el să caute sprijin la ţările creştine din nordul Dunării de Jos, mai ales în Ungaria. Astfel a reuşit să-şi consolideze puterea şi totodată eă elibereze de sub turci cetăţile Giurgiu şi Turnu de pe Dunăre. Dar, pe de altă parte, domnul muntean a devenit dependent în prea mare măsură de suzeranul său, regele maghiar Sigismund. Asta a şi grăbit sfîrşitul domniei sale. În 1428, a fost nevoit să-i însoţească pe unguri într-o expediţie antiotomană în Serbia, unde a trebuit să împartă cu ei o grea înfringere. A fost forţat, drept urmare, să reia plata regulată a tributului faţă de Poartă. O altă campanie, efectuată la ordinul suzeranului în 1429 împotriva Chiliei, s-a soldat cu un nou insucces şi totodată a agravat relaţiile sale cu Moldova. Sfîrşitul său eroic, într-o bătălie cu turcii la începutul anului 1431, punea capăt unei domnii scurte şu zbuciumate, cum au fost toate domniile române din această perioadă.

Moartea lui Dan al II-lea a deschis o luptă aprigă între moldoveni şi unguri pentru tronul Ţării Româneşti. Regele Sigismund îl declarase domn pe Vlad Dracul, pe care l-a onorat cu unele favoruri, între care şi ordinul Dragonului, care i-a adus şi porecla Dracul. Alexandru cel Bun însă, s-a grăbit să-l înscăuneze, cum am mai spus, pe Alexandru Aldea. În acelaşi an (1431), sultanul a trimis o oaste împotriva Ţării Româneşti. Noul domn a avut un sprijin de nădejde din partea moldovenilor, dar nu a putut totuşi rezista multă vreme în faţa puterii superioare a turcilor. A trebuit să se prezinte la Poartă cu capul plecat pentru a lăsa acolo ostateci şi a relua plata tributului. Soarta sa era însă pecetluită: susţinîndu-i pe turci, şi-i făcuse duşmani pe unguri şi chiar pe moldoveni. După ce participase, în 1436, la o expediţie devastatoare a turcilor în Transilvania, rămăsese izolat, şi ungurilor nu le-a fost greu să-l înlocuiască cu Vlad Dracul (1436-1447).

Bineînţeles că nici Vlad Dracul nu a fost în stare să-i înfrunte cu succes pe turci. De aceea a fost nevoit şi el, tot aşa ca şi predecesorii săi, să-şi arate supunerea faţă de sultan. Chiar la începutul anului 1438, s-a prezentat la Brusa, unde se afla atunci sultanul Murad al II-lea, prezentîndu-i omagiul de supunere şi haraciul restant. Prima parte a domniei sale a fost marcată de puternica răscoală ţărănească de la Bobîlna (1437-1438), din Transilvania. Răscoala le-a oferit turcilor prilejul unei expediţii de pradă (*akân*), la care a fost forţat să ia parte şi domnul muntean.

O „perioadă întunecată" în istoria unei dinastii

Material cu drept de autor

Aşa a fost numit uneori intervalul de timp de un sfert de secol din istoria Moldovei, cuprins între domniile lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare. Acelor „vremuri tulburi", cum li se spune poate încă mai des, li se potriveşte însă mai bine calificativul de „perioadă întunecată" nu pentru că ar fi tot atît de necunoscută ca istoria secolelor IV-XIII, ci din cauza urmărilor grave, provocate de luptele pentru puterea domnească, instigate şi încurajate de anumite puteri din afară, în special de Polonia şi Ungaria. Din 1432 şi pînă în 1457, în Moldova domnii s-au schimbat de 15 ori.

Alexandru cel Bun a fost urmat la domnie de fiul său Ilie, care avea susţinerea polonilor. Citim însă într-o veche cronică moldovenească despre faptul că chiar în anul următor, Ştefan, alt fiu al lui Alexandru, cu „ajutor muntescu au împins pre Iliaş Vodă din ţara sa". Deşi Ştefan al II-lea fusese instalat cu susţinerea domnului muntean Alexandru Aldea, totuşi el a fost recunoscut şi de către Polonia. Au urmat aproape doi ani de luptă pentru scaunul domnesc între cei doi fraţi. În septembrie 1435, Moldova era împărţită în două: Ţara de Sus, cu vechea capitală Suceava, şi Ţara de Jos, cu reşedinţa la Vaslui. Dar vrajba dintre fraţi nu încetase. În 1442, Ştefan, cu ajutor din Podolia şi de la Iancu de Hunedoara, l-a atacat pe Ilie, i-a scos ochii şi l-a înlăturat de la putere. Ilie s-a retras în Polonia şi nu a mai revenit la domnie, deşi a încercat în cîteva rînduri.

Dar Ştefan nu a reuşit să păstreze mult timp coroana domniei. Pe la mijlocul anului 1447, Roman al II-lea, fiul lui Ilie, se înţelesese, cum povesteşte bătrîna cronica, „cu o samă din curtea domnească" şi „l-au prins pe unchiu-său, pre Ştefan Vodă şi i-au tăiat capul". Peste un an, Roman era otrăvit de către boieri. Scaunul domnesc a revenit unui alt fiu al lui Alexandru cel Bun, Petru al II-lea, sprijinit de Ungaria. În schimbul acestui serviciu, el a cedat ungurilor Chilia. Domnia lui a fost foarte scurtă: el a decedat la începutul anului 1449. Au urmat aproape doi ani de luptă pentru domnie între Alexăndrel şi Bogdan, fii ai lui Alexandru cel Bun. Primul era susţinut de poloni, iar celălalt de către Iancu de Hunedoara şi, poate, de domnul muntean. La 5 septembrie 1450, Bogdan al II-lea şi-a învins rivalul la Crasna, lîngă Vaslui, unde a distrus o bună parte a trupelor polone, aflate în serviciul lui Alexăndrel. A trebuit totuşi să arate îndată regelui polon Cazimir al IV-lea dorinţa Moldovei de a-i rămîne sub ascultare. Regele a admis cerinţa, dar nu l-a iertat. De această situaţie s-a folosit un personaj obscur, Petru Aron, care se dădea şi el fiu al Alexandru cel Bun. *Letopiseţul anonim al Moldovei* conţine aceste cuvinte: „În anul 6959 [1451], luna octombrie 16, a venit noaptea Petru voievod, numit Aron, şi a năvălit asupra lui Bogdan voievod la Răuseni, vineri în zori, şi i-a tăiat capul". Domnia lui Aron era slabă şi nu avea susţinere serioasă de nicăieri. În 1456, el se închină sultanului şi îi plăti tribut de 3 000 de galbeni. Din acel moment, Moldova deveni vasală a Imperiului otoman.

Este evident că în condiţiile unor astfel de lupte interne, Moldova nu putea avea, tot aşa ca şi Ţara Românească şi chiar mai puţin decît ea, o politică externă care ar fi fost în stare să influenţeze relaţiile internaţionale de la Dunărea de Jos şi din ţările învecinate.

Un mare cavaler medieval

Material cu drept de autor

În anul 1439 murea regele Ungariei, Albert de Austria. Se începuse o luptă pentru preluarea tronului. Un grup de nobili maghiari au propus ca rege al Ungariei pe regele polon, cu numele de Vladislav I. Aceştia au avut un sprijin energic din partea lui Iancu de Hunedoara, fiul unui mic boier român, fost ban de Severin. Ajuns rege ungar, Vladislav l-a făcut pe Iancu voievod al Transilvaniei şi comite al Timişoarei, lăsîndu-i şi funcţia pe care o avusese tatăl său, de ban al Severinului. Cu susţinerea regelui şi cu propriile sale mijloace, Iancu şi-a creat o armată puternică, cu care intenţiona să ducă o luptă victorioasă împotriva turcilor. Rezultate nu au întîrziat să se vadă. În primăvara anului 1442, el dădea la Sibiu o lovitură distrugătoare trupelor turceşti, care invadaseră Transilvania. Urmărindu-i pe turci, el a pătruns în Ţara Românească, unde l-a impus ca domn pe Basarab al II-lea. Noi trupe turceşti, sosite în grabă pentru a restaura autoritatea sultanului în Ţara Românească, au fost înfrînte în valea Ialomiţei.

Frumoasele victorii ale lui Iancu împotriva turcilor însufleţiseră întreaga creştinătate. Din iniţiativa papei Eugeniu al IV-lea, se organizase o armată care urma să-i alunge pe turci din Europa. Trupele de uscat erau comandate de Vladislav I şi de Iancu, în timp ce o flotă urma să imobilizeze pe otomani dinspre Strîmtori. Dar campaniile care au urmat nu au dat rezultatele aşteptate. În bătălia dată la Varna, în 1443, regele Vladislav şi-a pierdut viaţa pe cîmpul de luptă. Pacea încheiată în 1444 pe zece ani nu era relevantă nici pentru relaţiile dintre beligeranţi şi nici pentru perspectiva evenimentelor.

După dispariţia lui Vladislav, Iancu devenise guvernator al Ungariei şi, în această calitate, intenţiona să reia campania antiotomană cu forţe sporite. În acest scop, a urmărit să-şi întărească spatele: Vlad Dracul, care era vasal al sultanului, a fost executat şi în locul lui instalat Vladislav al II-lea (1447-1456), în Moldova puterea fusese luată, cu ajutorul său, cum am văzut, de către Petru al II-lea şi apoi de Bogdan al II-lea.

Un eveniment important pentru români, deşi petrecut în afara Ţărilor Române, a fost bătălia de la Kossovopolje, din 17-19 octombrie 1448. O armată creştină din 22 000 de oameni, între care 3 000 din Moldova şi 8 000 din Muntenia, a trebuit să lupte împotriva unei oşti otomane de 50 000 de oameni. Iancu de Hunedoara nu a reuşit să facă joncţiunea cu tupele albaneze ale lui Skanderbeg. Creştinii au suferit o înfrîngere grea. În urma acestui eşec, Iancu pierde funcţia de guvernator al Ungariei, dar şi-a păstrat rolul de principal responsabil pentru armată şi pentru veniturile coroanei ungare. Noul sultan, Mehmed al II-lea, a impus Ungariei în 1451 o pace pe trei ani. Acest răgaz a oferit Turciei posibilitatea să se pregătească de asediul Constantinopolului, iar Ungariei să-şi consolideze unitatea internă şi potenţialul economic.

Cucerirea Constantnopolului, în 1453, avea să se răsfrîngă, în perspectivă, asupra evoluţiei istorice a Ţărilor Române, iar în viitorul apropiat, asupra carierei militare a lui Iancu de Hunedoara. Mehmed al II-lea putea acum să-şi îndrepte toate forţele la realizarea vechiului plan al turcilor: pătrunderea în centrul Europei. Principalul obstacol pentru invadatori era Belgradul, care reuşise vreme îndelungată să stea neclintit în calea lor. La 4 iulie 1456, o arnată turcă din 100 000 de ostaşi începu atacul Belgradului. La 22 iulie, Iancu de Hunedoara, care comanda

Material cu drept de autor

trupele asediate, obţine o victorie categorică asupra turcilor. Pentru această victorie, papa Calixtus al III-lea l-a numit „atletul cel mai puternic al lui Hristos" (*fortissimus athleta Christi*). Peste douăzeci de zile, fiind grav rănit în lupte, Iancu se stingea din viaţă în tabăra sa de la Zemun, lîngă Belgrad.

Un domn energic şi foarte aspru

În timpul bătăliei de la Kossovoplje, fiul lui Vlad Dracul, pe nume tot Vlad, poreclit ulterior Ţepeş, ocupase pentru scurtă vreme tronul Ţării Româneşti. Recîştigarea puterii de către Vladislav al II-lea l-a făcut să se refugieze în Transilvania. După moartea lui Iancu, Vald trece munţii, susţinut de adeleni şi de unii boieri munteni, îl învinge pe rivalul său la Tîrgşor, îl ucide şi se reînscăunează domn.

În a doua şi principala sa domnie (1456-1462), Vlad Ţepeş a avut de înfruntat greutăţi foarte mari. La început, el nu avea susţinerea Ungariei şi a Transilvaniei, unde se aflau cîţiva pretendenţi la tronul muntean, iar Moldova era istovită de lupte îndelungate pentru domnie şi devenise vasală a Turciei. De aceea el a a fost nevoit să îmbunătăţească relaţiilie ţării sale cu Poarta şi să plătească un tribut mult mai mare ca înainte, de 10 000 de galbeni. Asta i-a dat posbilitatea să-şi consolideze puterea. În 1457, l-a susţinut pe Ştefan, fiul lui Bogdan al II-lea, să se ridice în scaunul Moldovei. A putut, apoi, să întreprindă razii în Transilvania împotriva pretendenţilor la tronul muntean. Treptat, ardelenii au trebuit să-şi schimbe atitudinea faţă de el. I-a îndemnat, pe de o parte, orientarea antimaghiară a tînărului domn moldovean, iar pe de altă parte ofensiva spre apus a turcilor, care cuceriseră, în 1459, Serbia şi o transformaseră în paşalîc. În 1460, ardelenii îi promitau lui Vlad Ţepeş ajutoare şi îi garantau loc de refugiu în caz de conflict cu turcii.

Ocuparea Serbiei a trezit mari nelinişti în Europa. Papa Pius al II-lea, cum se numea ca papă cărturarul umanist A. S. Piccolomini, a început organizarea unei noi cruciade antiotomane. Ungaria şi Ţările Române urmau să participe cu toate forţele la acest război. Asta l-a îndemnat pe Vald să-şi reorienteze politica sa externă. În 1459, încetează să mai plătească haraciul. Sultanul a trimis în Ţara Românească doi oameni de nădejde, Hamza paşa şi Catavolinos, pentru a-l face pe domn să renunţe la nesupunere, dar Vlad i-a prins şi i-a tras în ţeapă. În loc de supunere, el a recucerit de la turci cetatea Giurgiului. Astfel începuse războiul său antiotoman.

Războiul greu al unui domn nedreptăţit

La începutul anului 1462, Vlad trecea Dunărea, atacînd cu succes trupele turceşti şi devastînd teritoriul stăpînit de sultan. Ştia însă că forţele sale erau cu mult inferioare, ca număr, faţă de cele otomane, de aceea a cerut cu insitenţă ajutor de la regele Ungariei, Matias Corvin (1458-1490). Atrăgea, între altele, atenţia regelui la faptul că înfrîngerea sa ar fi o mare pierdere pentru toţi creştinii. Regele i-a promis susţinere, dar angajarea efectivă a maghiarilor în luptă se făcea mult mai încet decît evoluau evenimentele la sud de Dunăre. Vlad nu a reuşit să obţină ajutor nici din partea vechiului său aliat, Ştefan cel Mare, care era preocupat în acel moment de întărirea frontierelor ţării sale. Cu toate acestea, domnul muntean nu a disperat, ba mai mult, declara: „nu voim să fugim de cruzimea turcilor, ci în tot chipul voim să avem război cu dînşii".

Material cu drept de autor

La sfîrşitul lunii mai 1462, o oaste turcească de circa 30 000 de luptători, condusă de marele vizir Mahmud paşa, trecea Dunărea prin vadul Brăilei. Între Buzău şi Brăila, Vlad i-a lovit şi înfrînt, forţîndu-i pe supravieţuitori să se retragă în sudul Dunării. La începutul lunii iunie, o armată mult mai mare (probabil, peste 100 000 de oameni), comandată de sultanul Mehmed al II-lea, trecea marele fluviu prin vadul de la Nicopole. Din ordinul domnului, populaţia pustia totul în calea duşmanului şi se retrăgea în păduri şi în munţi. Dispunînd de cel mult 10 000 de luptători, Vlad a evitat o luptă deschisă, preferînd hărţuiala turcilor şi atacurile prin surprindere, dînd dovadă de un curaj deosebit. Pe la mijlocul lunii iunie, Mehmed ajunse la Tîrgovişte, dar n-o asediase, ci o ocoli şi se îndreptă spre Buzău. Nereuşind să dea o luptă decisivă cu Vlad, sultanul dă ordin trupelor sale extenuate de hărţuială şi foame să se retragă la sud de Dunăre.

Războiul antiotoman al lui Vlad Ţepeş a avut acelaşi sfîrşit ca şi victoria lui Mircea cel Bătrîn la Rovine. Înainte de a trece Dunărea înapoi, Mehmed al II-lea l-a lăsat ca domn în Ţara Românească pe Radu cel Frumos, fratele lui Vlad. Sprijinit de un corp de akîngii şi de o parte a boierilor, Radu a pornit lupta pentru tron, care a durat cîteva luni. În noiembrie, Vlad este nevoit să se retragă în Transilvania, la Braşov. Radu cel Frumos a domnit, cu unele întreruperi, pînă în 1475. Vlad a încercat să-şi recîştige tronul, dar regele Ungariei, care îi promisese ajutor, l-a luat prizonier l-a ţinut închis timp de 12 ani, mai întîi la Vişegrad, apoi la Pesta. El a putut reveni, totuşi, la domnie, susţinut de Ştefan cel Mare şi Ştefan Báthory, în anul 1476, dar a fost îndepărtat în curînd de către turci, care l-au reînscăunat pe Laiotă Basarab.

Astfel luă sfîrşit una dintre cele mai strălucite domnii din istoria românilor. Vlad Ţepeş este o figură importantă în istoria românilor şi e cunoscut ca un foarte original personaj de legendă. Îndată după îndepărtarea sa din scaunul Ţării Româneşti, au început să apară tot felul de poveşti care exagerau cruzimea sa şi îl prezentau ca pe un monstru. Primele manuscrise cu astfel de invenţii au fost scrise în limba germană fiind sugerate, fără îndoială, de zvonurile de la curtea regelui maghiar Matias Corvin, care era interesat să-l discrediteze pe domnul român, deoarece nu avea alte explicaţii pentru refuzul de a nu-l fi ajutat în lupta sa curajoasă împotriva turcilor. Astfel a fost creată imaginea înfiorătoare a lui „Dracula", care este astăzi la modă în filmele de groază.

Capitolul V. Moldova în timpul domniei lui Ştefan cel Mare

Pagina cea mai frumoasă a istoriei medievale româneşti o constituie perioada de domnie a lui Ştefan cel Mare. Acea aproape o jumătate de secol, cît a stat el pe tronul Moldovei, a dat măsura capacităţii creatoare şi a voinţei de libertate a

Material cu drept de autor

poporului român. În condiţiile cînd Ţara Românească era aproape complet aservită Porţii, iar Transilvania ţinută strîns în chingile regatului maghiar, Moldova era singurul stat românesc, care oferea maximum de condiţii posibile în acele timpuri pentru organizarea vieţii publice, aşezarea traiului populaţiei, asigurarea securităţii ţării şi progresul culturii române.

1. Consolidarea unităţii interne a ţării

În primăvara anului 1457, tînărul fiu al Bogdan al II-lea, Ştefan, se întorcea în ţară pentru a-l îndepărta din scaunul domniei pe Petru Aron, uzurpatorul tronului domenesc şi ucigaşul tatălui său, şi a-şi ocupa locul ce i se cuvenea în fruntea ţării. Iată ce zice despre asta bătrîna cronică: „rădicatu-s-au de la Ţara Muntenească Ştefan vodă, feciorul lui Bogdan vodă, cu multă mulţime de oaste muntenească şi den ţară adunaţi, şi au întrat în ţară. Şi silind spre scaunul Sucevii, i-au eşit înainte Pătru vodă Aron pre Siret, la sat Doljeşti, la Tină, şi s-a lovit în zioa de gioi-mari, aprilie 12, şi înfrînse Ştefan vodă pre Aron". Cîştigarea luptei nu însemna însă şi cîştigarea ţării. Mai era nevoie să fie recunoscut de popor şi de fruntaşii ţării. Şi izvodul adaugă: „Déciia Ştefan vodă strîns-au boiarii ţărîi, şi mari şi mici, şi altă curte măruntă depreună cu mitropolitul Teoctist şi cu mulţi călugări, la locul ce se chiamă Direptatea, şi i-au întrebat pre toţi: iaste cu voe, lor tuturor, să le fie domnu? Iară ei cu toţii au strigat într-un glas: «În mulţi ani de la Dumnezeu să domneşti!» Şi déciia cu toţii l-au rădicat domnu, şi l-au pomăzuit spre domnie mitropolitul Teoctist. Şi de acolea luă Ştefan vodă steagul Ţărîi Moldovei şi să duse la scaunul Sucevii".

Astfel a început glorioasa domnie a lui Ştefan cel Mare.

Reafirmarea autorităţii domneşti

Tînărul domn moştenise, din „vremurile tulburi", o situaţie foarte grea. Spre sfîrşitul acelei perioade, ţara îşi pierduse independenţa, puterea internă aparţinea mai degrabă boierilor decît domnului, care devenise o marionetă în mîinile acestora sau ale unor factori de influenţă din afară. Autoritatea statului se afla în mare cumpănă. Depăşirea acestei crize grave era reclamată în egală măsură de restabilirea ordinii interne şi de afirmarea ţării pe plan internaţional. Pe atunci statul se identifica cu *puterea domnului*. De aceea ridicarea autorităţii statului însemna de fapt afirmarea puterii domneşti. Ştefan a urmărit acest obiectiv, toată viaţa sa, cu o perseverenţă deosebită. Mai ales în primii săi cinci ani de domnie, întărirea puterii domneşti şi în general organizarea internă a ţării au constituit principalele sale preocupări.

L-au neliniştit cel mai mult pretendenţii la domnie. Pentru a-i anihila, nu a neglijat nici un mijloc, oricît de dur i s-ar fi cerut să fie. Pentru a-l prinde pe Petru Aron, a întreprins expediţii în Polonia şi Ungaria, reuşind, pînă la urmă (în 1469), să-l captureze şi să-l decapiteze. Tot aşa a procedat şi cu un alt pretendent, Petru Hronot, trimis în Moldova de sultanul Baiazid al II-lea, în 1485. Aceeaşi a fost şi soarta fiului lui Petru Aron, care a trebuit să fie executat de către poloni (1501) la insistenţele domnului moldovean. În sfîrşit, în 1504, bătrînul domn s-a ridicat de pe patul de moarte pentru a-i executa pe boierii care încercaseră să se opună

Material cu drept de autor

deciziei sale ca, după el, ţara să fie condusă de fiul său Bogdan. În general, Ştefan a curmat orice act de nesupunere, cu atît mai mult de trădare, din partea marii boierimi, cît timp orice creştere a puterii acesteia însemna slăbirea puterii domneşti şi haos în viaţa internă a ţării. La sfîrşitul anului 1467, după războiul moldo-ungar, au fost traşi în ţeapă 20 de boieri mari şi 40 de boieri mici, învinuiţi de trădare sau de neexecutare a dispoziţiilor domnului. În 1471, au fost executaţi trei mari boieri, între care şi un cumnat al său, Isaia, care îndeplinise de-a lungul multor ani funcţii importante în administraţia domnească.

Pentru reducerea influenţei marii boierimi şi întărirea propriei puteri, domnul a promovat o politică specială în chestiunea stăpînirii pămîntului.În primul rînd, a restaurat şi lărgit domeniul domnesc prin cumpărări de sate cu bani din vistieria statului şi prin confiscarea domeniilor boierilor trădători. În al doilea rînd, a făcut danii de moşii doar acelora care contribuiau la consolidartea puterii domneşti, şi anume bisericii şi micii boierimi.

Alte instituţii ale puterii

Domnia era secondată de alte două organe ale guvernării, *Sfatul domnesc* şi *Curtea domnească*. În momentul cînd Ştefan prelua domnia, Sfatul domnesc se bucura de o influenţă foarte mare. Tradiţional, acesta era dominat de marea boierime, care căuta să-şi menţină puterea şi să limiteze cît mai mult autoritatea domnului. Ştefan a luat măsuri pentru reducerea ponderii marilor boieri în Sfat. Pe de o parte, erau îndepărtaţi din el boierii pedepsiţi de domn, iar pe de altă parte Sfatul era completat cu dregători de la Curte. Documentele cancelariei domneşti de pe vremea lui Ştefan au înregistrat o scădere progresivă a numărului marilor boieri în Sfat, care au rămas totuşi destul de influenţi pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În plus, domnul a avut grijă să lipsească Sfatul de unele atribuţii pentru a le transmite Curţii. Astfel are loc un masiv transfer de putere de la marea boeirime către domnie, ceea ce înseamnă de fapt o mai mare concentrare a puterii în mîinile domnului.

Pîrcălabii

Un rol important în puterea de stat revenea pîrcălabilor. Aceştia nu mai erau doar comandanţi ai cetăţilor, ci mai erau investiţi cu competenţă administrativă, militară şi judecătorească în zonele învecinate cu cetăţile. Erau totodată şi membri marcanţi ai Sfatului domnesc. Rostul acestor prefaceri constă în faptul că pîrcălabii ascultau direct de domn, adică administraţia locală depindea nemijlocit de domnie. Acest sistem reducea considerabil efectele imunităţii marilor domenii feudale, de vreme ce soluţionarea tuturor problemelor locale ţinea de competenţa pîrcălabilor.

Ştefan a avut însă grijă ca pîrcălabii să nu acumuleze prea multă putere şi să nu iasă de sub controlul său. De aceea el va numi cîte doi pîrcălabi în fiecare cetate, în loc de unul, cum fusese pînă la el, şi totodată îi va muta destul de des dintr-un loc în altul. Din această cauză, ei concurau între ei şi totodată se supravegheau unul pe altul. În 1457, la Cetatea Albă sînt puşi pîrcălabii Petru şi Vlaicu. În 1465, Petru este înlocuit cu Sbierea, în 1468 locul lui Vlaicu îl ia Stanciul, care foarte curînd va ceda locul lui Mîrza, iar în 1471 Sbierea şi Mîrza vor transmite conducerea cetăţii lui Luca şi Bîlcu. În 1475, îi găsim acolo pe Duma şi Hrăman, iar în anul următor, lîngă Hrăman, se află din nou Luca. În 1484, cetatea s-a apărat cu îndîrjire de

Material cu drept de autor

asediul turcesc sub conducerea lui Oană şi Gherman. Chilia era încredinţată, în 1465, pîrcălabilor Buhtea şi Isaia, cumnatul domnului. Dar încă pînă în 1468 locul lui Isaia îl ocupă Bîlcu, care chiar în acel an îşi transmite postul lui Sbierea. În scurt timp, Buhtea şi Sbierea vor pleca şi vor veni Neagu şi Ivaşcu, înlocuiţi în 1471 de Goian şi Paşcu. În 1484 cetatea va opune rezistenţă înverşunată turclor sub comanda pîrcălabilor Ivaşcu şi Maxim. Hotinul, întors în 1463 de la poloni, este pus sub autoritatea lui Goian, iar din 1468 sub a lui Vlaicu. În 1490, în locul acestora îi găsim pe Ion şi Ştefu1, aceştia fiind schimbaţi, în 1497, de Duma şi Toader. După 1500, Duma a fost înlocuit de Negrilă. Orheiul, cetate mai mică şi mai puţin importantă, a fost mult timp singura care avea dor un pîrcălab. În 1470, aici a fost numit Gangur, un boier din partea locului, în 1480, Vlaicu, mutat de la Hotin, în 1487 Groza, fiul lui Micotă. Dar şi aici, pe la 1500, erau tot doi pîrcălabi, Ivanco şi Alexa.

Organizarea militară

Una din reformele principale ale lui Ştefan a fost reorganizarea armatei. Această acţiune a influenţat pozitiv rezolvarea a două probleme mari deodată: consolidarea puterii domneşti şi întărirea capacităţii de apărare a ţării. Esenţa prefacerii consta în schimbarea sistemului de moblizare a oastei. Domnul a renunţat la vechile cete, strînse de boieri pe domeniile lor, şi a optat pentru mica boierime şi ţărani. Micii boieri vor alcătui de acum încolo cavaleria şi cadrele oastei, iar ţăranii infanteria. Schimbarea a fost radicală, întrucît a lărgit considerabil baza socială a domniei. Potrivit cu numeroasele estimări, făcute de istorici relativ la efectivele militare ale lui Ştefan, spre sfîrşitul domniei sale el era în stare să adune steagurile sale între 40 şi 60 mii de ostaşi.

Capacitatea de a aduna o armată destul de mare pentru o ţară mică pune întrebarea „secretului" acestei reuşite. Răspunsul se află în faptul că politica militară a domnului era strîns legată de cea socială. Ştefan a limitat puterea şi abuzurile marii boierimi, apărînd în faţa acesteia averea şi drepturile micii boierimi şi ale ţăranilor. Masa numeroasă de ţărani liberi avea, astfel, încredere că statul îi apăra, că domnul era exponentul interselor lor vitale. Ei ştiau că, apărînd ţara, la chemarea domnului, îşi apărau de fapt propriile lor bunuri şi propria lor libertate. Tocmai de aceea nu pare deloc miraculos faptul că el reuşea să adune foarte repede un număr mare de luptători. Iar atunci cînd era învins, ceea ce se întîmpla foarte rar, el îşi refăcea repede forţele şi relua lupta, ieşind biruitor. Iată de ce zicea Grigore Ureche despre Ştefan că, „unde-l biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-se căzut gios, să rădica de-asupra bituitorilor". Istoricul Ş.Papacostea explică astfel acest fenomen mai puţin obişnuit: „Miracolul repetat al renaşterii din catastrofă nu a fost însă altceva decît întîlnirea dintre voinţa neclintită a lui Ştefan de a asigura independenţa Moldovei şi răspunsul poporului său, prin fapta eroică pe cîmpul de luptă, la chemarea domnului. Acesta a fost «secretul» principal al marilor succese ale politicii externe a Moldovei în timpul lui Ştefan cel Mare".

Am observat că ceea ce l-a interesat pe Ştefan în mod deosebit în preocupările sale militare a fost luarea în considerare a factorului uman, de unde şi atenţia sa permanentă faţă de problemele sociale. Dar nu a neglijat nici factorul tehnic-material: a produs şi a cumpărat mereu armament, a aprovizionat trupele cu

Material cu drept de autor

bombarde, catapulte, archebuze, cu alte tipuri de arme şi cu muniţiile necesare. Dar, mai ales, s-a îngrijit de construirea unui puternic sistem de fortificaţii. Unele din vestitele cetăţi ale Moldovei au fost construite anume din iniţiativa lui: în 1466 Romanul, în 1470 Orheiului, în 1479 Chilia Nouă, în anii 1476-1479 a foct refăcută temeinic cea mai mare citadelă medievală a românilor, Cetatea Albă. Toate acestea, împreună cu Suceava, Neamţul, Hotinul şi Crăciuna a constituit secole la rînd platoşa de piatră a Moldovei. Cît erau ele de utile pentru apărarea ţării, demonstrează rezistenţa lor la cele mai grele asedii, cum au fost atacurile turceşti din 1476 la Suceava, Hotin, Chilia şi Cetatea Albă, şi cel din 1497 al polonilor asupra Sucevei.

Întărirea frontierelor ţării

Atenţia faţă de sistemul de fortificaţii însemna de fapt grija pentru graniţele Moldovei. Ştefan a luat măsuri de întărire a graniţei încă la începutul domniei. Dar pe atunci nu dispunea încă de forţele necesare pentru a lua sub control toate punctele întărite de la graniţă. Chilia era stăpînită de unguri, la Hotin a fost nevoit să renunţe, în 1459, în favoarea Poloniei. Doar Cetatea Albă era sub ascultarea sa.

După întărirea puterii domneşti şi reorganizarea militară, Ştefan a trecut la acţiuni pentru recîştigarea poziţiilor pe care Moldova le pierduse în perioada de haos de pînă la urcarea sa pe tron. În martie 1462, el îşi asigura susţinerea polonilor şi a turcilor pentru recuperarea Chiliei. Cîteva luni mai tîrziu, asedia cetatea, în timp ce turcii o atacau cu flota care pătrunsese în Dunăre din Marea Neagră. Dar acea încercare nu a dat rezultatul dorit de domn, el find rănit la un picior şi trebuind să se retragă.

În 1463, Polonia întorcea Moldovei cetatea Hotin, pesemne ca recompensă pentru ajutorul acordat de Ştefan regelui în războiul polono-teuton. După aceea se pregăteşte să pornească din nou asupra Chiliei. Dorinţa sa de a-şi întoarce această cetate nu era deloc întîmplătoare, deoarece, împreună cu Cetatea Albă, ea era extrem de importantă pentru ţară, din punct de vedere economic şi strategic. El va repeta mereu, ca şi sultanul Baiazid al II-lea mai tîrziu, că cele două cetăţi „sînt toată Moldova". Pentru a reîntoarce Chilia, trebuia să potrivească un moment cînd ungurii şi turcii vor fi destul de ocupaţi în alte părţi, pentru a putea interveni ca să-i zădărnicească planul. După 1462, turcii erau antrenaţi în mari operaţiuni militare în Asia şi luptau în acelaşi timp în Bosnia, iar maghiarii se războiau cu Boemia. Aceste împrejurări i-au oferit posibilitatea să atace din nou Chilia. A început asediul cetăţii la 23 ianuarie 1465 şi la 26 ianuarie a cucerit-o, odată cu fortăreaţa Licostomo de pe insula din faţa cetăţii. Jan Dlugosz susţine că de data aceasta Ştefan obţinuse victorie uşoară, deoarece garnizoana din cetate, care avea şi români munteni şi ardeleni, a simpatizat cu asediatorii. Aşa cum am mai spus, în 1470 a fost construită a treia cetate pe Nistru, la Orhei, care însă pe atunci era încă din lemn.

Realizarea unui şir de acţiuni extrem de necesare pentru ordinea internă şi pentru securitatea ţării a fost condiţia fundamentală pentru ca Ştefan să poată desfăşura o politică externă foarte activă şi să apere Moldova de numeroasele şi grelele atacuri la care a fost supusă în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Material cu drept de autor

Aceste acţiuni arată care a fost suportul real al succeselor spectaculoase ale domnului moldovean în întreaga sa activitate de conducător de stat.

2. Lupta pentru neatîrnare

Ceea ce a nimbat cel mai mult figura lui Ştefan au fost glorioasele sale războaie. A purtat peste 40 de războaie, mai mari şi mai mici, din care doar cîteva au fost pentru el înfrîngeri. Energica sa activitate militară nu a fost însă rodul dorinţei de slavă, cu atît mai puţin al aventurii. Războaiele sale au fost impuse de situaţia în care se afla Moldova pe vremea sa. Existau vechile presiuni din partea Ungariei sau a Poloniei, uneori şi dinspre Hoarda de Aur. Cele mai grele încercări începeau însă să vină din partea Imperiului otoman, care, după cucerirea Constantinopolului şi a Peninsulei Balcanice, îşi îndrepta privirile acaparatoare spre Europa Centrală. Dar pentru a atinge acest obiectiv, turcii vroiau să aibă în Ţările Române o bază de susţinere şi de atac. Aceste intenţii puneau sub semnul întrebării independenţa politică a românilor. De aici sarcina extrem de grea de a rezista în faţa acestei presiuni uriaşe şi a asigura supravieţuirea poporului român. Ştefan a făcut faţă acestei sarcini mai mult ca oricare domn român. Asta şi explică de ce a fost numit „mare" şi „sfînt".

Ambiţia deşartă a unui fost suzeran

Cucerirea Chiliei a fost interpretată de unguri ca o sfidare. Regele maghiar de atunci, Matias Corvin, considera, în virtutea unei tradiţii uitate încă din vremurile „descălecării", că Moldova îi era vasală. De aceea a hotărît să-l aducă pe „răzvrătitul" domn la ascultare. Avea şi un motiv în plus: Ştefan susţinuse în 1467 o revoltă a ardelenilor împotriva dominaţiei maghiare. Drept urmare, în noiembrie 1467, regele, în fruntea unei armate care avea între 20 şi 40 mii de oameni, intră în Moldova prin pasul Oituz. În oastea ungară se afla şi Petru Aron, care spera să ajungă din nou pe tronul de la Suceava. Invadatorii au înaintat pe valea Trotuşului, au ajuns în ţîgrul Trotuş la 13 noiembrie, l-au incendieat şi s-au ridicat apoi pe Siret în sus. Trecură prin Bacău, Roman, Tîrgu-Neamţ, cărora le dădură foc, şi ajunseră aproape de mijlocul lunii decembrie la Baia, locul primei capitale a ţării.

În noaptea de 14 spre 15 decembrie, Ştefan i-a atacat pe unguri pe neaşteptate. Surprinderea a fost cu atît mai mare cu cît moldovenii dăduseră foc oraşului, provocînd panică în rîndurile duşmanului. Totuşi, regele Matias fusese înştiinţat din timp de către o iscoadă despre atacul pe care urma să-l suporte. De aceea a reuşit să organizeze rezistenţa, ceea ce a zădărnicit planul domnului moldovean de a-i zdrobi pe unguri dintr-o lovitură. Bătălia se transformă într-o încleştare pe viaţă şi pe moarte. La un moment dat, însăşi viaţa domnului era în mare pericol, din cauza laşităţii sau chiar a trădării unor boieri. Pînă la urmă, moldovenii au ieşit învingători. Regele Matias, care a luptat cu curaj şi şi-a îndemnat tot timpul soldaţii, a fost rănit şi abia a scăpat, retrăgîndu-se în grabă pe drumul pe care venise. Pentru a scăpa de urmăritori, ungurii au fost nevoiţi să abandoneze artileria şi bagajele. Campania lui Matias Corvin suferea eşec total şi odată cu asta au fost spulberate pretenţiile de suzeranitate ale Ungariei asupra Moldovei.

Victoria moldovenilor la Baia a fost prima mare izbîndă a lui Ştefan pe cîmpul de luptă. Ea a fost de bun augur, pentru că a demonstrat capacitatea de luptă a

Material cu drept de autor

oastei moldoveneşti şi a deschis seria unor răsunătoare succese militare ale domnului moldovean.

Năvala tătărească

Pe cînd moldovenii izbîndeau la Baia, de graniţa Moldovei se apropia tot mai mult pericolul otoman. Preludiul marii ofensive turceşti a fost o campanie fulgerătoare şi pustiitoare în Moldova a unei hoarde tătăreşti a hanului Mamak. Aceasta era o parte a unei armate mai mari care ataca în acelaşi şi Polonia. Devenise o obişnuinţă ca tătarii care erau dependenţi de Poartă să fie folosiţi pentru astfel de razii, care trebuiau să istovească şi să dezorganizeze teritoriul ce urma apoi să fie călcat de oastea otomană.

Pe la începutul lunii august 1469, tătarii care se îndreptaseră spre Molodva au trecut Nistrul, s-a răspîndit prin sate, incendiindu-le, dînd foc la recolte, robind locuitorii, adunînd şi mînînd spre răsărit numeroase cirezi de vite şi turme de oi. Paza de la Nistru imediat a trimis gonaşi la Suceava să anunţe domnului năpasta ce se abătuse asupra ţării. Ştefan trimise mai întîi o oaste de cavalerie uşoară care să reţină înaintarea invadatorilor, apoi i-a atacat fulgerător cu forţe întărite într-o dumbravă lîngă localitatea Lipnic din ţinutul Sorocii, la 8 km de la Nistru. Citim în letopiseţul lui Ureche că „multă mulţime de oaste tătărască au întrat în ţară, să prade, cărora prinzîndu-le de veste Ştefan vodă, le-au eşit înainte. Şi la o dumbravă ce se chiiamă la Lipinţi, aproape de Nistru, i-au lovit Ştefan vodă cu oastea sa, avgust 20, şi dînd războiu vitejaşte, i-au răsîpit şi multă moarte şi perire au făcut într-înşii şi mulţi au prinsu în robie şi le luă tot pleanul". Printre cei capturaţi se aflau fiul hanului Mamak şi fratele acestuia, pe nume Eminek. Cronicarul polon Jan Dlugosz povesteşte că, după acea bătălie, marele han trimise la Ştefan o solie din o sută de oameni ca să-i elibereze fiul şi fratele. Dar deoarece hanul îl ameninţa pe Ştefan prin solii săi, domnul a dat ordin ca fiul hanului să fie rupt în bucăţi în faţa solilor, apoi 99 din cei o sută au fost traşi în ţeapă, iar celui rămas viou i s-a tăiat nasul şi a fost trimis acasă să povestească ce a văzut şi auzit. Eminek a fost întemniţat la Cetatea Albă, de unde a evadat în februarie 1473 şi a intrat în serviciul sultanului.

„La Racova îngălbeneşte făloasa semilună"

Pe atunci sultanul Mehmed al II-lea era angajat într-un foarte greu război cu Veneţia pentru dominaţie în Marea Egee şi, bineînţeles, în Peninsula Balcanică. Intenţia sultanului era să înainteze cît mai mult spre Apus, dar pentru asta avea nevoie de linişte în spate, inclusiv la Dunărea de Jos. Aici însă liniştea sa era tulburată de domnul moldovean, care nu numai că nu accepta să se supună turcilor, dar mai luase sub control şi Muntenia, vasală a Porţii. De aceea sultanul se hotărî să dea o lovitură puternică Moldovei şi să o ia în stăpînire, ca pe cealaltă ţară românească. Dădu ordin beilerbeiului Rumeliei, Soliman, zis eunucul, să înceteze asediul puternicei cetăţi veneţiene Scodra (Scutari), din Albania, şi să pornească asupra Moldovei.

În noiembrie 1475, trupele otomane trecură Dunărea pe la Nicopole în Ţara Românească. Radu cel Frumos, de curînd readus de către turci la domnie, după ce Ştefan îl alungase, doi ani în urmă, din ţară, a fost forţat să-şi alăture oastea la armata otomană. În decembrie, invadatorii pătrund în Moldova. Corelaţia de forţe

Material cu drept de autor

era mult în defavoarea lui Ştefan. Estimările privind trupele invadatoare variază de la 30 de mii pînă la 120 de mii de oameni. Jan Dlugosz consemna că oastea moldovenească avea 40 de mii de luptători.

Ştefan putea dispune, ca şi în alte situaţii, de două priorităţi în raport cu inamicul: întîi, să dispună davastarea a tot ce ar fi putut fi de folos atacatorilor, adică distrugerea podurilor, recoltelor, nutreţului, pîrjolirea fînaţurilor, otrăvirea fîntînilor, şi în al doilea rînd, să folosească strategia atacului prin surprindere.

Bătălia s-a dat în zorii zilei de 10 ianuarie 1475, în apropiere de Vaslui. Ciocnirea principală s-a produs la podul de la confluenţa pîrîului Racova cu rîul Bîrlad, zis Podul Înalt. Ştefan a ales locul şi momentul luptei foarte bine. Oastea turcă înainta printr-o pîclă deasă. Moldovenii, împreună cu ardelenii şi secuii trimişi de Matias Corvin în ajutor, ocupaseră poziţii avantajoase de o parte şi de alta a drumului ce ducea spre Vaslui. Valea era îngustă şi mlăştinoasă. De cealaltă parte e văii, Ştefan postase un pîlc de buciumaşi. Cînd turcii ajunseră la pod, au fost atacaţi, mai întîi de către detaşamentele de secui, apoi, după retragerea acestora, au primit lovitura din partea grosului oastei moldovene. În acel moment au început să sune şi buciumele, care i-au atras pe turci în mlaştină. Derutate şi atacate din toate părţile, trupele otomane au bătut în retragere, care s-a transformat de fapt în fugă. Jan Dlugosz, contemporanul evenimentului, relatează că „foarte puţini turci şi-au putut găsi salvarea prin fugă" şi mulţi din cei „ajunşi la Dunăre au fost ucişi de urmăritori şi mulţi s-au înecat în apele adînci ale fluviului". Ofensiva lui Soliman se transforma, astfel, într-o catastrofă militară. Potrivit izvoarelor contemporane, care însă nu pot fi considerate absolut sigure, turcii au pierdut în acea campanie 30 000 de oameni şi 40 000 de cai, iar numărul prizonierilor s-a ridicat la 15 000. Cronicarul Grigore Ureche vorbeşte despre 100 de steaguri de luptă capturate, din care 36 au fost trimise regelui polon Cazimir

Ecoul unei mari victorii

Bătălia de la Podul Înalt a avut un larg răsunet internaţional. Impresiile au fost numeroase. Papa Sixtus al IV-lea menţiona că, prin victoria pe care, „zilele trecute iubitul fiu, nobilul bărbat Ştefan voievod al Moldovei a dobîndit-o asupra turcilor, nu puţină laudă şi glorie a cîştigat, căci...acest Ştefan a provocat turcilor...cumplită înfrîngere şi ruină şi a luat prăzi bogate şi prizonieri". Ambasadorul Veneţiei la Constantinopol relata despre impresia de „cel mai mare dezastru" pe care o lăsase asupra turcilor înfrîngerea armatei lui Soliman în Moldova. Bineînţeles că printre români bucuria izbînzii era foarte mare. La 25 ianuarie 1475, la Suceava se scria din ordinul lui Ştefan o scrisoare de înştiinţare a unor şefi de state despre rezultatele războiului, în care domnul spunea, între altele, cu legiimă mîndrie: „... am luat sabia în mînă şi cu ajutorul Domnului nostru atotputernic am mers împotriva duşmanilor creştinătăţii şi i-am biruit şi i-am călcat în picioare şi pe toţi i-am trecut prin ascuţişul săbiei noastre, pentru care lucru aducem laudă Dumnezeului nostru".

Un război al răzbunării

Era de aşteptat, bineînţeles, ca Mehmed al II-lea să nu se împace cu pierderea pe care i-o adusese expediţia lui Soliman paşa. Începu îndată să se pregătească de o campanie în Moldova pe care să o conducă el însuşi. Dar mai întîi a luat măsuri

Material cu drept de autor

pentru a întări poziţia Turciei în Marea Neagră. Pentru asta, a pus stăpînire pe Crimeea, lichidînd centrele creştine de acolo, între care cele mai importante erau colonia genoveză Caffa şi principatul greco-genovez Mangup. Apoi i-a forţat pe tătarii de acolo să i se recunoască vasali.

În a doua jumătate a lunii iunie, sultanul trecea Dunărea pe la Isaccea-Obluciţa în fruntea unei armate care avea între 90-150 de mii de oameni. Fusese forţat să-i însoţească pe turci şi domnul muntean Laiotă Basarab cu o oaste de 10-12 mii de oameni. Ştefan recursese la aceleaşi procedeie ca un an în urmă. După o retragere treptată în interiorul ţării, şi-a fixat punctul de rezistenţă în valea Pîrîului Alb, lîngă Cetatea Neamţului. O parte a oastei sale fusese trimisă pentru a opri o năvală tătărească, pusă le cale de către sultan. Marii ofensive turceşti, domnul nu a putut opune decît între 10-20 de mii de oameni.

Bătălia care s-a dat la 26 iulie 1476 la Valea Albă a fost extrem de grea pentru moldoveni. Ştefan a hotărît să-şi asume iniţiativa luptei, atacînd avangarda turcilor comandată de Soliman paşa. A trebuit însă să se retragă sub presiunea unor forţe mai numeroase. Intrarea în luptă a sultanului însuşi cu trupele sale de ieniceri a declanşat sfîrşitul luptei. Moldovenii au luptat, opunîndu-se cu disperare înaintării duşmanului. Descrierea pe care o face bătrînul cronicar acestei lupte este cît se poate de grăitoare: „Şi multă vreme trăind războiul neales, de îmbe părţile osteniţi, şi turcii tot adăogîndu-se cu oaste proaspătă, iar moldovenii, obosiţi şi neviindu-le agiutoriu de nici o parte, au picat nu fieştecum, ce pînă la moarte să apăra, nici biruiţi dentru arme, ce stropşiţi de mulţimea turcească, au rămas izbînda la turci". Pierderile moldovenilor au fost mari, mai ales că aici a picat floarea ostăşimii lui Ştefan.

Impresia unui război foarte greu a făcut ca acest loc să fie numit mai tîrziu Războieni. Douăzeci de ani mai tîrziu, pe osemintele celor căzuţi în luptă a fost ridicată, din iniţiativa lui Ştefan, o biserică. Pe perete, lîngă intrare, se află următoarea inscripţie: „În zilele binecinstitorului şi de Hristos iubitorului domn, Io Ştefan voievod, din mila lui Dunmezeu domn al Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, în anul 6984 [= 1476], iar al domniei sale anul 20 curgător, s-a ridicat puternicul Mahmet, împăratul turesc, cu toate puterile sale răsăritene; şi încă şi Basarab voievod poreclit Laiotă a venit cu el, cu toată ţara sa basarabească. Şi au venit să prade şi să ia ţara Moldovei; şi au ajuns pînă aici, la locul numit Pîrîu Alb. Şi noi, Ştefan voievod, şi fiul nostru, Alexandru, am ieşit înaintea lor şi am făcut mare război cu ei, în luna iulie 26; şi, cu voia lui Dumnezeu, au fost înfrînţi creştinii de păgîni. Şi au căzut acolo mulţime de ostaşi ai Moldovei".

„Căzut gios, să rădica deasupra biruitorilor"

Însă, cum bine observa cronicarul care a descris lupta, Ştefan nu se lăsa niciodată învins definitiv, ci îşi refăcea repede puterile şi „să rădica deasupra biruitorilor". El îşi adună repede o oaste de vreo 15 mii de luptători din cei care supravieţuiseră la Valea Albă, din cei care îi izgoniseră pe tătari, ca şi din noi recruţi. Între timp îi sosise în ajutor şi trupe transilvănene sub comanda voievodului Ştefan Báthory. Tentativele turcilor de a pătrunde în cetăţile Suceava, Neamţ şi Hotin au eşuat, tot aşa cum s-a întîmplat la Cetatea Albă şi Chilia în momentul intrării lor în Moldova. În acelaşi timp, oastea mldovenească parţial

Material cu drept de autor

refăcută îi ataca pe invadatori prin surprindere, provocîndu-le pirderi importante şi, principalul, ruinînd moralul trupelor inamice, care se mai confruntau şi cu mari dificultăţi de aprovizionare. În cele din urmă, sultanul a trebuit să dea ordinul de retragere spre Dunăre. Atacîndu-i mereu pe invadatori, Ştefan a intrat în Ţara Românească, l-a alungat pe Laiotă Basarab şi l-a înscăunat pe Vlad Ţepeş. I-a urmărit apoi pe turci pînă la trecerea Dunării. E.Geraldo, pe care Veneţia îl trimise ambasador la Ştefan, observa: „Sultanul a ieşit din ţară cu cetele sale fără să fi luat o singură cetate şi fără altă pagubă pentru Moldova decît prada ce a dus cu sine, iar Ştefan vodă a ieşit din munţi şi călărteşte viteaz prin toată domnia lui".

Ultima mare ofensivă otomană

Totuşi, după războiul din 1476, securitatea Moldovei în partea sudică a fost redusă simţitor. De aceea Ştefan a luat măsuri pentru consolidarea sistemului de apărare dinspre sud. În anii 1475-1479 a fost puternic consolidată Cetatea Albă, în 1479 a fost ridicată cetatea Chiliei. În 1482, era luată în stăpînire cetatea Crăciuna din nord-estul Munteniei, iar în 1483 era ridicată cetatea în piatră a Romanului.

Însă aceste măsuri nu au putut zădărnici ofensiva otomană asupra Moldovei. Noul sultan Baiazid al II-lea dorea foarte mult să pună mîna pe Chilia şi Cetatea Albă. Despre aceste cetăţi el zicea că, prin poziţia pe care o aveau la Marea Neagră, ele erau „cheia şi poarta" Ţării Moldovei, Munteniei, Poloniei, Ungariei, Rusiei şi Tatariei. Era evident că sultanul dorea foarte mult să pună mîna pe ele. Drept urmare, el a început, în 1483, să se pregătească de o nouă campanie în Moldova.

La 26 iunie 1484, o mare armată de uscat trecea Dunărea pe la Isaccea. În acelaşi timp, din limanul Nistrului intra în braţul Chilia al fluviului o flotă militară de o sută de nave. Sultanul mai avea susţinerea a 12 mii de ostaşi ai domnului Munteniei, Vlad Călugărul, şi a cîtorva zeci de mii de tătari ai hanului Crimeii, Mengli Ghirei. Chilia a fost atacată la 6 iulie, dar datorită rezistenţei înverşunate, organizate de pîrcălabii Ivaşcu şi Maxim, nu a putut fi cucerită decît abia după opt zile. Asediul Cetăţii Albe a început la 20 iulie şi s-a predat numai după 10 zile, cînd în luptă căzuseră pîrcălabii Oană şi Gherasim.

Cucerirea otomană a Chiliei şi Cetăţii Albe a fost o pierdere enormă pentru Mldova, dată fiind importanţa economică şi strategică excepţională a acestora. Şi pentru turci această achiziţie era la fel de importantă, şi nu numai pentru că din aceste puncte întărite puteau controla mai uşor Ţările Române, dar mai cu seamă că cele două cetăţi le ofereau posibilitatea să urmărească îndeproape Polonia şi Ungaria.

Domnul se închină dar nu îngenunchează

Turcii nu se mulţumiră cu cucerirea falnicelor cetăţi moldovene din delta Dunării şi de la mare. Ei mai doreau să pună în locul lui Ştefan un om care să-i asculte fără cîrtire. În noiembrie 1485, Suceava era atacată, în lipsa domului din cetate, de trupe turceşti, al căror efectiv nu se cunoaşte, trimise din Chilia şi Cetătea Albă. Ele duceau să înscăuneze la domnie pe un oarecare Hronot. Asediul nu a reuşit, Ştefan s-a luat după ei, i-a ajuns la Catlabuga şi, într-o luptă crîncenă, i-a nimicit în cea mai mare parte. Cei care au scăpat cu viaţă s-au refugiat de unde veniseră, împreună cu pretendentul la domnie. În anul următor, operaţiunea s-a

Material cu drept de autor

repetat, dar de data aceasta Ştefan le-a tăiat calea la Şcheia, lîngă Roman, i-a zdrobit într-o luptă tot atît de grea, unde a putut să-l prindă şi pe Hronot şi să-i taie capul.

Ştefan nu avea ajutor serios nici dintr-o parte, în lupta sa disperată împotriva puternicei presiuni otomane. De aceea a consimţit, în cele din urmă, să înceapă tratative cu turcii. În 1486, pentru prima dată de la suirea sa în scaunul domniei, Ştefan se obliga să plătească Porţii un tribut anual de 4 000 de galbeni. Garant al executării acestei obligaţii trebuia să fie fiul său mai mare, Alexandru, care a fost nevoit să plece la Constantinopol pentru a rămîne acolo ostatec.

Un măr al discordiei înseamnă război

Cucerirea otomană a Cetăţii Albe şi a Chiliei a adus o înrăutăţire nu numai relaţiilor moldo-turce, ci şi celor polono-turce. Asta se întîmpla din cauza ofensivei Turciei în nordul Mării Negre, după luarea în stăpînire a acestor cetăţi şi mai ales a Crimeii. Polonia vedea ca o sarcină de maximă imporanţă pentru securitatea sa îndepărtarea turcilor din aceste zone. Acest plan era alimentat de tentativa regatului francez de a lansa o cruciadă antiotomană. Planul nu a avut sorţi de izbîndă, în schimb a afectat negativ Moldova şi relaţiile ei cu Polonia.

În ultimul deceniu al domniei lui Ştefan, relaţiile moldo-polone au fost încordate. Degradarea lor începuse încă pe la 1490, cînd domnul moldovean susţinuse răscoala lui Muha, provocînd mari nemulţumiri la curtea lui Cazimir al IV-lea. Ştefan avea motive să susţină răscoala, deoarece la ea participau mulţi români din Podolia şi Pocuţia. În plus, acesta era şi un prilej potrivit de afirmare a drepturilor sale asupra Pocuţiei, obţinută de Petru Muşat de la Vladislav al II-lea Jagiello în 1387 şi retrocedată Poloniei în 1436, pe timpul luptei pentru putere dintre urmaşii lui Alexandru cel Bun. Anume Pocuţia, teritoriul de pe cursul superior al Prutului, a fost principalul măr al discordiei dintre Ştefan şi coroana polonă.

O Polonie puternică îl neliniştea, deoarece aceasta pretindea că Moldova îi este vasală şi nu admitea revizuirea statutului Pocuţiei. După moartea lui Matias Corvin (1490) şi a lui Cazimir al IV-lea (1492), se prefigura perspectiva unirii Poloniei, Lituaniei, Boemiei şi Ungariei într-o singură ţară sau, în orice caz, a unirii lor într-un singur bloc politic. Domnul moldovean a fost printre cei care s-au opus foarte tare acestei perspective, întrucît vedea în ea pe bună dreptate un pericol pentru independenţa ţării sale. În 1492, el s-a opus alegerii noului rege polon, Ioan Albert, şi ca rege al Ungariei, preferîndu-l în această funcţie pe fratele acestuia Vladislav, regele Boemiei. Tot atunci a susţinut o incursiune în Polonia a tătarilor lui Mengli Ghirei, la care a pariticipat şi fiul său Alexandru. Era de aşteptat ca regele polon să caute a se răfui cu domnul moldovean.

Aventura unui pretins stăpîn

La iniţiativa lui Ioan Albert, cei cinci fii ai lui Cazimir al IV-lea se întrunesc, în 1494, la Leutschau (Lewocza). Pretextul întrunirii a fost vechiul plan antiotoman, dar regele polon a insistat ca mai întîi Ştefan să fie îndepărtat din scaunul Moldovei şi în locul lui să fie instalat Sigismund, cel mai mic şi singurul dintre cei cinci fraţi care nu avea domnie. Ştefan a aflat de hotărîrea secretă de la Lewocza şi, în următorii cîţiva ani, a încercat să-l determine pe Ioan Albert să renunţe la

Material cu drept de autor

intenţiile sale agresive faţă de Moldova. În acest scop, a purtat tratative cu Alexandru, marele duce al Lituaniei, şi cu Vladislav, regele Ungariei şi Boemiei. A avut în aceste demersuri, mai ales în discuţiile purtate cu Vladislav, susţinerea permanentă a lui Bartolomeu Dragffy, voievodul Transilvaniei şi cuscrul său. Dar tînărul rege polon era prea încăpăţînat ca să fi dorit să asculte vreun sfat.

Ioan Albert anunţase că va merge spre Chilia şi Cetatea Albă, pentru a le elibera de sub turci, Dar la 9 august 1497, el trecea Prutul cu o armată de 80 000 de oameni, îndreptîndu-se spre capitala Moldovei. La 24 septembrie, începuse asediul Sucevei, apărată de o garnizoană aflată sub comanda lui Luca Arbore. Ştefan îşi adunase oastea la Roman, unde primi ajutoare din partea voievodului Transilvaniei, a muntenilor şi a turcilor. Invadatorii nu au putut cuceri Suceava. Între timp, în Moldova sosi Dragffy, care îl convinsese totuşi pe rege să se retragă. Condiţia retragerii era ca polonii să plece pe drumul pe care veniseră, „să nu mai strice ţara pre alt locu", va zice mai tîrziu Ureche. Această cerere însă nu a fost respectată. La 16 octombrie 1497, polonii ridicau asediul Sucevei şi au pornit înapoi pe un drum mai scurt, dedîndu-se la jafuri şi violenţe. Asta l-a îndreptăţit pe Ştefan să atace armata polonă, mai întîi printr-o lovitură zdrobitoare în Codrii Cosmnului şi apoi la Lenţeşti şi Cernăuţi. Cronicarul care relatează pe larg despre acele lupte, menţionează, între altele, că ajungîndu-i din urmă pe poloni, la 26 octombie, Ştefan „le-au dat războiu şi îndată i-au răsipit şi pre toţi i-au topit [...] şi mare moarte şi tăiare s-au făcut atunci în oastea leşască [...], de-abiia au scăpat însuşi craiul cu puţină oaste de a sa".

Drept răsplată pentru campania polonă în Moldova, Ştefan a întreprins cîteva razii de jaf în Podolia şi Pocuţia. Acestora li s-au adăugat şi o serie de incursiuni ale turcilor şi tătarlor. Slăbită, Polonia a cerut pace cu Moldova, care a fost semnată în 1499.

Eforturile militare ale lui Ştefan cel Mare constituie pagina cea mai frumoasă a luptei poporului român pentru demintate şi independenţă. Avea dreptate istoricul rus Nikolai Karamzin să zică despre el că săvîrşea fapte mari cu mijloace mici.

3. Politica externă

Se înţelege că războaiele pe care le-a purtat Ştefan cel Mare au avut cea mai strînsă legătură cu politica sa externă, au fost partea esenţială a acestei politici. În trecut, războaiele au fost întotdeauna pincipalul element de impact în relaţiile dintre ţări şi popoare. Indiferent de epocă, ele nu pot fi disociate de negocierile paşnice, care sînt precedate sau urmate de conflicte armate, tot aşa cum tratativele şi acordurile dintre state pot rezulta din astfel de conflicte. Totuşi politica externă depăşeşte cu mult relaţiile conflictuale dintre state, întrucît are mai multe nuanţe şi componente. Bineînţeles că aceste observaţii sînt valabile şi pentru relaţiile externe ale Moldovei pe vremea lui Ştefan cel Mare.

Normalizarea unor relaţii supărătoare

În evul mediu, Polonia era ţara cu care Moldova avea cele mai multe contacte. Îndată după urcarea sa în scaunul domniei, Ştefan a căutat să-i facă pe poloni să-l

Material cu drept de autor

recunoască oficial ca domn. Cît timp pretendentul la domnia Moldovei, Petru Aron, stătea în Cameniţa sub protecţia lui Cazimir al IV-lea, relaţiile dintre Moldova şi Polonia rămîneau nelămurite. Pentru a-i determina pe poloni să înceapă tratative pentru normalizarea acestor relaţii, domnul moldovean a întreprins cîteva razii în Podolia şi Galiţia, a tăiat legăturile garnizoanei polone din Hotin cu Polonia, le-a interzis supuşilor regelui polon să pescuiască în Nistru şi vameşilor poloni să încaseze vama Hotinului. Cea mai mare pierdere a polonilor era închiderea, pentru mărfurile polone, a drumului comercial moldovensc, pe care acestea ajungeau la Chilia şi Cetatea Albă. Polonii nu puteau lua măsuri pentru a curma aceste acţiuni ale lui Ştefan, deoarece erau angajaţi într-un război lung şi greu cu cavalerii teutoni.

În cele din urmă, regele Cazimir a decis să înceapă tratativele. La 4 aprilie 1459, Ştefan se întîlnea la Ovrechelăuţi, lîngă Hotin, cu delegaţia polonă condusă de magnaţii Andrei Odrowasz şi Hruzcko Pomorzany. Tratatul semnat în aceeaşi zi de cele două părţi, prevedea soluţionarea mai multor probleme, între care chestiunea statutului garnizoanei polone din Hotin, contactele de frontieră dintre cele două ţări, condiţiile pentru schimbul de mărfuri dintre ele ş.a. Principalele au fost însă clauzele de ordin politic. Tratatul prevedea, ca obligaţie pentru partea polonă, ca aceasta să nu admită intrarea lui Petru Aron în Moldova şi să-i convingă să se întoarcă în ţară pe boierii care se refugiaseră în Polonia împreună cu pretendentul la domnie. Din partea sa, Ştefan îşi asuma, formal, statutul de vasal al regelui şi promitea întoarcerea averilor şi a funcţiilor acelor boieri care doreau să se revină în ţară.

Relaţiile dintre Moldova şi Polonia s-au normalizat aşadar în primăvara anului 1459, dar consolidarea lor s-a făcut în următorii cîţiva ani. Aflarea lui Petru Aron în Polonia rămînea ca un semn de întrebare pentru aceste relaţii. În 1460, acesta obţine azil în Ungaria, deoarece Polonia nu-i mai putea susţine pretenţiile la domnie. În acelaşi an, Ştefan acorda negustorilor din Lemberg (Lwow) privilegii comerciale pe teritoriul Moldovei. La 2 martie 1462, Ştefan primea la Suceava o delegaţie polonă, căreia îi înmîna în scris omagiul de credinţă regelui polon, odată cu promisiunea că îşi va prezenta personal dovada de fidelitate la o dată care urma să fie stabilită de comun acord de cei doi conducători de stat. Conform uzanţelor vremii, documentul a fost confirmat de Sfatul domnesc în frunte cu mitropolitul Teoctist.

Efectele pozitive ale unei iluzii grandomane

Fără să însemne nici pe departe aservirea Moldovei faţă de Polonia, înţelegerile fondate pe recunoaşterea formală de către domn a statutului său de vasal au contribuit, dimpotrivă, la consolidarea independenţei ţării. Regele Cazimir îl felicita pe Ştefan, la 8 aprilie 1468, pentru victoria obţinută asupra lui Matias Corvin. În acelşi timp, socotindu-se suzeran al domnului moldovean, el considera că era dator să condamne invazia maghiară în Moldova. La fel a procedat şi în ajunul campaniei antimoldoveneşti a lui Mehmed al II-lea. Atunci el a trimis la sultan pe diplomatul Martin Chorazicz că să-l roage să nu atace Moldova, pe motiv că aceasta făcea parte din regatul polon. Ştefan nu putea fi încîntat de o astfel de susţinere, de aceea l-a reţinut o vreme la Suceava pe Chorazicz care trecea pe acolo

Material cu drept de autor

şi nu i-a dat drumul decît după ce s-a întors în ţară, fără răspuns pozitiv, solia sa la sultan. Bineînţeles că Mehmed nu a satisfăcut rugămintea regelului.

Cînd însă Cazimir era nemulţumit de Ştefan, din cauza că acesta purta tratative cu alţi suverani, el îi cerea să i se prezinte personal pentru a depune omagiul de credinţă. Aşa a fost în timpul marilor războaie moldo-turce, cînd relaţiile Moldovei cu Ungaria începuseră să se amelioreze şi Ştefan căuta să încheie un tratat cu regele Matias Corvin. Tot aşa a fost şi la începutul anului 1471, cînd Cazimir îi cerea să vină la Cameniţa pentru a i se închina. De fiecare dată însă domnul prefera să-şi arate fidelitatea doar în scris.

După marea invazie a lui Mehmed al II-lea în Moldova, era evident că Turcia era pornită să-şi extindă puterea nu numai aici, ci departe dincolo de acest teritoriu. Domnul moldovean avea nevoie de aliaţi cu care să se opună noilor incursiuni otomane. El îi scria, în septembrie 1481, lui Cazimir al IV-lea că în curînd i se va înfăţişa pentru a depune omagiul pe care acesta i-l ceruse insistent mai bine de douăzeci de ani. Totuşi, nu s-a grăbit, şi doar campania lui Baiazid al II-lea în Moldova şi pierderea cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă l-au forţat să se prezinte personal în faţa regelui polon.

Închinare la Colomeea

Întîlnirea lui Ştefan cu Cazimir al IV-lea a avut la Colomeea, principalul oraş al Pocuţiei, la 15 septembrie 1485. Evenimentul a fost urmărit cu mare atenţie de către contemporani, de aceea este cunoscut în cele mai mici detalii. Sursele cele mai importante privind acel fenomen sînt cronicile polonilor Miechowski, Wapowski şi Cromer. Delegaţia moldoveană număra 3 000 de oameni. Ştefan a înaintat călare, cu toţi dregătorii şi însoţitorii săi, spre cortul regal. În faţa delegaţiei era purtat marele drapel de luptă, din mătase roşie şi cu stema brodată în fir de aur. Fiecare însoţitor purta cîte un steag mai mic. Regele era aşezat pe tron şi înconjurat de principalii săi curteni. În faţa cortului, Ştefan a descălecat, a luat în mîini steagul ţării şi a intrat în cort. În momentul cînd s-a înclinat în faţa regelui, pînzele cortului au căzut. Acest gest a fost gîndit din timp, pentru ca toată lumea să poată vedea cum un principe foarte cunoscut şi stimat se închina regelui polon. Întîi, Ştefan a adresat cîteva cuvinte care exprimau rostul prezenţei sale şi a oamenilor săi acolo. „Regele meu prea luminat, zicea el, depun omagiu Majestăţii Voastre, cu toţi supuşii şi cu toate ţinuturile mele, şi cer apărare Majestăţii Voastre de a fi menţinut în drepturile şi demnitatea mea". Înainte de a depune jurămîntul de credinţă, şi-a făcut cruce. „Prea milostivul meu rege, a zis domnul, depun omagiu şi promit fără viclenie şi înşelăciune, cu toate ţinuturile, boierii şi supuşii mei de a fi credincios Majestăţii Voastre şi Coroanei regatului polon. Aşa să ne ajute Dumnezeu şi sfînta cruce a lui Hristos". A urmat răspunsul regelui: „Noi, pe tine şi ţinuturile tale, te primit sub protecţia noastră şi te considerăm ca un palatin al nostru cu toate demnităţile şi drepturile tale". L-a sărutat apoi pe Ştefan, a luat steagul de la el şi l-a transmis mareşalului său.

După încheierea acestei părţi a ceremoniei, regele l-a aşezat pe Ştefan alături. Au urmărit împreună închinarea boierilor şi a dregătorilor moldoveni. Aceştia şi-au înclinat steagurile şi le-au înmînat oamenilor regelui. Au rostit apoi jurămîntul de

Material cu drept de autor

credinţă regelui cu mîinile întinse spre cruce. Drept răspuns la această declaraţie de supunere, regele i-a ridicat pe toţi la rangul de cavaleri ai regatului polon.

Cazimir al IV-lea îşi lua nişte obligaţii faţă de vasalul său. Întîi, el se îndatora să apere Moldova „în vechile ei hotare", adică Polonia devenea garant al integrităţii teritoriale a Moldovei. În al doilea rînd, regele îşi asuma sarcina de a-l informa pe Ştefan despre orice act ostil faţă de Moldova din partea altor state. Şi în al treilea rînd, el promitea să nu încheie pace cu duşmanii celor două ţări, înainte de a aduce această intenţie la cunoştinţa domnului.

Tratatul de la Colomeea, ca orice convenţie fondată pe principiul suzeranităţii, avea o semnificaţie politică provizorie şi de fapt discutabilă. El a contribuit, ca şi alte înţelegeri asemănătoare, la o concolidare de moment a situaţiei politice externe a ţării, dar în general efectele sale au fost foarte limitate. Ştefan avea să declare, referindu-se patru ani mai tîrziu la acest tratat: „Eu am depus acest jurămînt regelui polon ca unui apărător al meu, căruia i-am dat deseori ajutoare ca să nu ajung tributar turcilor, dar el m-a părăsit şi nu m-a ajutat, astfel că a trebuit să plătesc tribut turcilor. Am aruncat un os între doi cîini ca să se mănînce între ei".

Părtaş şi jertfă în lupta pentru împărţirea tronurilor

Moartea lui Matias Corvin, în 1490, a declanşat o luptă aprigă pentru moştenirea tronului Ungariei. Printre pretendenţi erau trei cu şanse aproape egale: Vladislav Jagiello, regele Boemiei, Ioan Albert, fratele său, şi Maximilan I de Habsburg, fiul lui Frederic al III-lea, împăratul Austriei. Toţi candidaţii i-au solicitat lui Ştefan susţinerea. Cel dintîi i s-a adresat Maximilian. Această candidatură îi convenea cel mai mult domnului moldovean, deoarece urcarea sa pe tronul maghiar ar fi redus puterea Jagiellonilor, care stăpîneau Polonia, Ungaria şi Boemia. Despre relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Maximilian povesteşte şi *Cronica Burgundiei*, scrisă în anii 1474-1504 de Jean Molinet, istoriograf la curtea lui Carol Temerarul. Aflăm din acest document foarte interesant că, în 1490-1491, Ştefan şi Maximilian făcuseră un schimb de scrisori. La întrebarea lui Maximilian privind atitudinea domnului în chestiunea moştenirii tronului maghiar, Ştefan îi răspundea direct şi foarte clar că el va susţine candidatura acestuia, promiţîndu-i, la nevoie, şi un ajutor de 30 000 de ostaşi.

Şansele lui Maximilian au fost însă anulate prin opoziţia nobilimii maghiare. În noua situaţie, lui Ştefan nu-i rămăsese o soluţie mai bună decît să-l susţină pe Vladislav. Tronul revenea astfel unui Jagiellon, dar măcar era evitată unirea Ungariei cu Polonia, cum se întîmplase după moartea lui Carol I Robert, în 1370. Ioan Albert, care considera că Moldova era vasală Poloniei, i-a cerut lui Ştefan armament şi bani în sumă de 13-15 mii de ducaţi pentru a cuceri tronul Ungariei, dar nu a primit nici un răspuns. Refuzul va face din viitorul rege polon un duşman personal al domnului moldovean.

În 1492, murise Cazimir al IV-lea şi tronul Poloniei era ocupat de Ioan Albert, în timp ce alt fiu al său, Alexandru, era ales mare cneaz al Lituaniei. În 1494, aceştia, împreună cu alţi trei fraţi, între care şi aliatul lui Ştefan, Vladislav al Ungariei şi Frederic de Brandenburg, cumnatul noului rege polon, s-au întrunit la Leutschau. Obiectul principal al discuţiilor urma să fie o cruciadă antiotomană. Însă, la propunerea lui Ioan Albert, s-a hotărît ca, înainte de a porni împotriva

Material cu drept de autor

turcilor, să fie ocupată Moldova, unde Ştefan trebuia înlocuit cu cel mai tînăr dintre Jagielloni, Sigismund. A urmat campania din 1497 a polonilor în Moldova, care a fost pentru ei o catastrofă.

În timpul războiului din 1497, Ştefan a încercat să aplaneze neînţelegerile pe cale diplomatică. Momentul culminant în aceste eforturi l-au constituit primele zece zile din luna august 1497, cînd trupele polone ajunseseră la Nistru şi nu trecuseră încă în Moldova. Înainte ca polonii să atingă frontiera ţării, Ştefan a trimis la Ioan Albert pe vistiernicul Isac pentru a se informa asupra intenţiilor regelui polon. Isac s-a întors la Suceava cu doi soli poloni, care l-au informat pe domn că oastea polonă ţinea calea spre Chilia şi Cetatea Albă, pe care, chipurile, vroia să le elibereze de sub turci. Ştefan a trimis din nou la rege pe Isac, însoţit de logofătul Ioan Tăutu ca să-i ceară să nu treacă Nistrul în Moldova. După ce i-a ascultat, Ioan Albert i-a arestat şi i-a trimis captivi la Liov. Cu asta, tratativele diplomatice moldo-polone din acel an au luat sfîrşit.

Un monument de drept internaţional feudal

Înfrîngerea în războiul din 1497 a îndemnat Polonia să caute pace cu Moldova. Încheierea păcii a fost mijlocită de regele Ungariei Vladislav al II-lea. Tratativele preliminare au început la Cracovia, capitala de atunci a Poloniei, la 16 aprilie 1499. După două luni, textul tratatului de pace, redactat în limbile latină şi slavonă, a fost semnat la Hîrlău, la 12 iulie 1499.

Primul lucru, asupra căruia se convenise de comun acord, a fost ca părţile semnatare să uite şi să ierte pagubele pe care le-au făcut unii altora şi că Moldova şi Polonia, împreună cu Ungaria, care mediase acordul, vor trăi în pace şi bună înţelegere. Au urmat apoi obligaţiunile asumate de către semnatarii tratatului.

Punctul central l-a constituit reglementarea relaţiilor politice directe dintre Moldova şi Polonia. Ştefan, împreună cu moştenitorul său Bogdan şi cu boierii ţării, au promis că se vor abţine să facă vreun rău Poloniei şi că, dimpotrivă, vor păstra relaţii bune şi pace veşnică cu polonii, că domnul moldovean îl va ajuta pe rege şi pe urmaşii săi cu sfatul şi cu puterea împotriva oricărui duşman. De asemenea, Ştefan se obliga să-l înştiinţeze pe rege despre acţiunile îndreptate împotriva Poloniei, care s-ar fi pus la cale de alte ţări, atunci cînd domnul ar fi fost informat la timp despre astfel de fapte. Obligaţii asemănătoare îşi luase şi Polonia. Ea trebuia să se angajeze cu toate forţele, atunci cînd asta i s-ar fi cerut, pentru apărarea Moldovei. În caz că Ştefan ar fi fost nevoit să-şi părăsească ţara sub presiunea unor puternice forţe străine, el trebuia să fie primit şi tratat cu toată cinstea, împreună cu familia sa şi cu tot anturajul său, în Polonia sau în Ungaria. Putea reveni oricînd în ţară şi chiar putea beneficia de ajutor polonez pentru a-şi recîştiga domnia. În sfîrşit, domnul moldovean şi regele polon se îndatorau să extrădeze reciproc pribegii şi pretendenţii la tron şi să facă schimb de prizonieri, cînd ar fi fost astfel de situaţii.

Partea tratatului privind colaborarea politică dintre Moldova şi Polonia era completată cu cîteva prevederi referitoare la relaţiile economice dintre cele două ţări şi reglementarea conflictelor de frontieră, care erau destul de frecvente. Era prevăzută, între altele, libertatea comerţului şi perceperea taxelor vamale. Diferendele de la graniţă urmau să fie judecate, din partea Moldovei, de către

Material cu drept de autor

pîrcălabii de Hotin şi staroştii din Cernăuţi, iar din partea Poloniei, de către rezidenţii regali din Cameniţa.

Documentul acorda o atenţie deosebită relaţiilor dintre cele trei ţări, şi mai ales celor moldo-polone, în atitudinea lor faţă de Turcia. Aceasta era o chesiune esenţială, întrucît rezulta din războiul moldo-polon din 1497. Se convenise ca Chilia şi Cetatea Albă să fie eliberate de sub turci. Pentru asta erau indicate căile pe care urmau să se deplaseze trupele. În situaţia cînd Ungaria şi Polonia ar fi convenit asupra unei campanii comune antiotomane, trupele maghiare urmau să treacă Dunărea prin Ţara Românească, iar cele polone pe la Obluciţa. Oastea moldovenească trebuia să se alăture celei polone în momentul cînd aceasta ar fi ajuns la locul viitoarei lupte. Se stabilea că nici una din părţi nu putea avea o înţelegere sau încheia pace cu turcii fără ştirea celorlalţi. Moldova se obliga să se opună pe cît va fi în stare trecerii turcilor pe teritoriul ei şi să le refuze orice ajutor.

Tratatul de la Hîrlău este extrem de relevant pentru politica externă a lui Ştefan cel Mare şi pentru statutul internaţional al Moldovei la sfîrşitul secolului al XV-lea.

„Ţara aceasta este ţara mea şi face parte din Molodva"

În ultimii săi ani de viaţă, Ştefan cel Mare era preocupat foarte mult de soluţionarea statutului Pocuţiei, adică de recunoaşterea de către Polonia a drepturilor Moldovei asupra acestui teritoriu, care cuprindea spaţiul dintre Maramureş şi arcul pe care îl face cursul superior al Prutului, precum şi malul stîng al acestei porţiuni a rîului. Moldova îşi revendica dreptul asupra Pocuţiei în baza garanţiei pe care o da regele Wladislaw al II-lea la Luck, la 3 februarie 1388. Atunci, regele polon renunţa la oraşul „Halici şi la ţinutul ce atîrnă de el" în favoarea lui Petru I Muşat, pînă la întoarcerea a patru mii de ruble împrumutate de la voievodul moldovean. Banii nu au mai fost returnaţi, ceea ce făcut ca ţinutul indicat în angajamentul regelui să rămînă de drept parte a Moldovei. Ulterior, domnii moldoveni nu au mai pretins Haliciul, ci doar teritoriul situat mai la sud, pe cursul superior al Prutului. Anume acesta era numit Pocuţia, pe care documentele o numesc uneori „ţara Haliciului".

Tratatul de la Hîrlău nu menţionează Pocuţia, dar este cert că diferendul moldo-polon privind acest teritoriu era în plină desfăşurare. Ştefan ridică oficial problema în 1501, odată cu moartea lui Ioan Albert şi desemnarea ca nou rege al Poloniei a fratelui acestuia Alexandru, mare duce al Lituaniei. El i-a cerut lui Alexandru să înceapă tratative pentru fixarea hotarului moldo-polon. Întrucît nu a primit răspuns la această cerere, în loc de o delegaţie oficială, el a trimis doar doi boieri să asiste la încoronarea regelui, care a avut loc în decembrie 1501. Trimişii domnului au reiterat cererea referitoare la graniţă. Rege nu dat un răspuns clar, înschimb a cerut acestora, precum şi unui alt sol al domnului, trimis la Moscova prin Polonia, ca Ştefan să renunţe la Pocuţia. El a mai apelat şi la boieri ca să-i ceară domnului să respecte tratatele cu Polonia.

Pe la începutul anului 1502, a început să funcţioneze o comisie, înfiinţată din iniţiativa lui Ştefan, pentru examinarea litigiului teritorial moldo-polon. Din comisie făceau parte delegaţiile Moldovei, Poloniei şi Ungariei. Se vede că fondul juridic pentru înfiinţarea acestei comisii îl constituise tratatul de la Hîrlău şi

Material cu drept de autor

practica colaborării mai vechi dintre Moldova, Polonia şi Ungaria în anumite situaţii litigioase, cum a fost războiul din 1497. Însă delegaţii poloni nu s-au prezentat la lucrările comisiei. Ştefan i-a reproşat cardinalului Frederic, care îl înlocuia pe regele Alexandru în acel moment, că polonii nu aveau o atitudine corectă cînd, în chestiunea Pocuţiei, se refereau la tratatele dintre cele două ţări. Nici un tratat nu arăta că acest teritoriu ar fi făcut parte din Polonia, ceea mai tîrziu polonii au recunoscut totuşi.

În aprilie 1502, Ştefan se afla în Pocuţia pentru a asista la o nouă şedinţă a comisiei, la care trebuia să participe şi cardinalul Frederic. Cu această ocazie, el a recrutat în Pocuţia trei mii de ostaşi, pe care i-a înarmat şi i-a pus sub ordinele unor dregători numiţi de el. Cardinalul nu s-a mai prezentat însă la comisie. Domnul moldovean şi-a arătat din nou supărarea şi a ţinut să-şi afirme public drepturile asupra Pocuţiei. „Ţara în care eu mă aflu, declara el, este ţata mea şi aparţine Moldovei din cele mai vechi timpuri şi asupra ei am drepturi sigure şi adevărate. Am venit aici fiindcă este a mea. Dacă polonii vor să mă aibă vecin bun, să-mi dea pace în această ţară". Pentru a nu arăta că activitatea comisiei nu-l interesează, regele a trimis o solie la Ştefan, în frunte cu Nicolai Kamienecki. Dar aceşti soli nu au făcut alceva decît să repete învinuirile mai vechi ale regelui. Şi iarăşi au recunoscut necesitatea delimitării teritoriilor, şi iarăşi nu s-au prezentat la comisie. Drept răspuns, Ştefan a devastat o regiune întinsă în sudul Poloniei între oraşele Halici şi Cameniţa.

În 1503, polonii au solicitat intervenţia regelui ungar pentru soluţionarea conflictului cu Ştefan. Drept răspuns, domnul le amintea ce servicii le-a făcut, aparîndu-i de turci şi de tătari, iar în privinţa Pocuţiei le atrăgea atenţia că soluţionarea acestei probleme trebuia să pornească de la situaţia de fapt, adăugînd: „Acea ţară a Haliciului, Dumnezeu ştie a cui a fost la început". Aflîndu-se între 3 şi 5 noeimbrie 1503 la Cernăuţi, el îi răspundea astfel trimisului regelui, Firley, care îi cerea să cedeze Pocuţia: „Să-mi spui mie pentru ce trebuie să vă restitui această ţară, pe care am cucerit-o cu sabia şi pe care voiesc s-o păstrez". La 22 noiembrie 1503, Ştefan îi scria regelui Alexandru, arătîndu-i întinderea Pocuţiei şi statutul ei juridic la sfîrşitul domniei lui Ioan Albert: „Atunci, precizează el, bucata de pămînt, care se întinde de la Bucovina Haliciului de jos, între Nistru şi Pinini [munţi], care de veacuri s-a ţinut de Ţara Moldovei şi a fost deslipită cu forţa de la ea, acea bucată de pămînt nu am cuprins-o în tratate, nici în jurăminte, ci am lăsat-o la o parte, pînă ce va fi cercetată, dar regele Ioan Albert a murit şi chestiunea s-a amînat".

Cu puţin timp înaintea de moartea sa, Ştefan a mai făcut o încercare, la insistenţele regelui ungar Vladislav al II-lea, de a soluţiona problema Pocuţiei prin intermediul comisiei, dar a avut de înfruntat aceeaşi atitudine din partea Poloniei. Asta l-a determinat să considere litigiul încheiat şi chestiunea rezolvată în favoarea sa. Starostele de Cameniţa raporta regelui polon că Ştefan stăpînea ţinutul cu o oaste de trei mii de oameni şi că toată populaţia ruteană din regiunea Halicului şi a Colomeei trecuse de parte sa.

Relaţiile cu Ungaria

Material cu drept de autor

În primii cinci ani de domnie, adică atunci cînd era acaparat aproape în întregime de sarcina organizării interne a ţării, Ştefan avea relaţii bune cu maghiarii. Atitudinea binevoitoare a coroanei ungureşti faţă de tînărul domn se explica prin faptul că fusese ajutat să urce pe tron cu ajutorul lui Vlad Ţepeş, pe care regele îl considera vasalul său. Nu a ţinut mult supărarea sa pentru faptul că în 1459 Ştefan susţinuse pretenţiile lui Frederic al III-lea de Habsburg la tronul Ungariei. Regele spera că Moldova va recunoaşte suzeranitatea Ungariei.

Atitudini schimbătoare

Însă din anul 1462 relaţiile dintre cele două ţări încep să se deterioreze. Primul motiv serios pentru schimbarea atitudinii regelui ungar faţă de Ştefan a fost semnarea tratatului moldo-polon din 2 martie 1462, care stabilea că, formal, Moldova intra din acel moment sub protecţia Poloniei. Domnul moldovean şi-a atras nemulţumirea lui Matias Corvin şi atunci cînd, în iunie 1462, atacase fără succes Chilia, care se afla sub stăpînire maghiară. De aceea regele s-a hotărît să-i acorde azil în Transilvania, apoi chiar la Buda, lui Petru Aron. Cucerirea cetăţii, trei ani mai tîrziu, l-a făcut pe rege duşman de neîmpăcat al lui Ştefan. Supărarea lui a atins culmea cînd Ştefan a susţinut şi încurajat răscoala din august 1467 a translvănenilor împotriva coroanei ungare. Asta l-a făcut pe Matias, menţionează Antonius Bonfinius, istoriograful regelui, să atace Moldova pentru a-l pedepsi pe domnul ei. La sfîrşitul anului 1467, trupele maghiare au pătruns în Moldova, dar au fost înfrînte complet de oastea lui Ştefan.

După acel război, în relaţiile moldo-maghiare a urmat o lungă perioadă de lîncezală şi răceală. Numai începutul ofensivei turceşti împotriva Moldovei va determina o apropiere între cele două ţări. La începutul anului 1475, Ştefan trimitea la Matias Corvin pe boierii Stanciul, Duma şi Mihail care au cerut ajutor în lupta împotriva turcilor şi un loc de refugiu pentru domn în regat, în caz de înfrîngere. Regele nu a dat un răspuns clar, dar solii moldoveni s-au întors la Iaşi împreună cu cei maghiari, şi au început să pregătească împreună condiţiile unui tratat moldo-ungar. Înainte însă de a se fi ajuns la tratat, regele a consimţit să trimită totuşi în ajutor lui Ştefan 5 000 de secui şi 1 800 de ardeleni.

Alte mofturi suzerane

Pregătirile lui Mehmed al II-lea pentru o mare revanşă în Moldova, după înfrîngerea grea suferită de armata sa la Vaslui în ianuarie 1475, îl îngrijorau mult pe Ştefan. El trimite, la 20 iunie 1475, un sol la Buda pentru a-l informa pe rege despre aşteptata ofensivă otomană. Totodată domnul cerea solilor săi ce se aflau acolo să grăbească pregătirea tratatului cu Ungaria. Răspunzînd acestor insistenţe, delegaţiile moldoveană şi maghiară participante la tratative au sosit în Moldova, unde au definitivat condiţiile tratatului, care la 12 iulie era semnat la Iaşi.

Tratatul a fost întocmit în baza principiului inegalităţii părţilor. Regele ungar era de acord să-l ajute pe Ştefan în război, dacă acesta i se recunoştea vasal. Era deci „un tratat de închinare", pe care domnul moldovean a fost forţat de împrejurări să-l semneze. Altfel spus, nu era un acord cu obligaţiuni mutuale. Pentru apărarea ţării, orice mijloc era bine venit, şi acel tratat nu era mijlocul cel mai dezonorabil. Trei elemente erau esenţiale în acest document. Mai întîi, era făgăduiala de credinţă a domnului faţă de rege. În al doilea rînd, era stipulată

Material cu drept de autor

modalitatea de colaborare a celor două părţi în eventualitatea purtării în comun a unui război împotriva turcilor. Ştefan se îndatora să-l însoţească pe rege în acest război sau să trimită o oaste cînd trimitea şi acesta. Tot aşa, trebuia să trimită ajutoare regelui, cînd acesta s-ar fi aflat în război cu oricine alticineva, în afară de Polonia. Textul tratatului nu avea însă şi o prevedere cu obligaţii inverse, că adică regele sau oastea sa ar fi trebuit să i se alăture domnului, în situaţia în care acesta ar fi luptat împotriva cuiva. În al treilea rînd, domnul promitea că nu va primi şi nu va găzdui în Moldova „nobili sau magnaţi ori oameni de orice condiţie, care ar fi acţionat contra majestăţii regale". La 18 august, Matias îşi lua, la rîndul său, obligaţia de a nu acorda azil la el în ţară duşmanilor lui Ştefan. Totodată regele răspundea în sfîrşit favorabil solicitării mai vechi a domnului de a i se acorda adăpost în Ungaria în situaţia cînd ar fi fost nevoit să-şi părăsească ţara. Cele două documente constituie, împreună, un acord bilateral, fără să dezmintească ideea suzeranităţii care domină în ele.

La sfîrşitul campaniei din 1476 a lui Mehmed al II-lea în Moldova, regele i-a acordat totuşi un anumit ajutor lui Ştefan, chiar dacă asta a fost la sfîrşitul războiului şi ajutorul pe care la dat a fost indirect. Atunci, Matias a trimis în Ţara Românească pe voievodul Transilvaniei Ştefan Báthory pentru a-l ajuta pe Ştefan să-l alunge din scaunul domniei pe Laiotă Basarab, vasalul turcilor, şi să-l facă domn pe Vlad Ţepeş.

„Am aruncat un os între doi cîini ca să se mănînce între ei"

După semnarea acestor documente, Ştefan avea statut de vasal dublu, aflîndu-se în acelaşi timp sub suzerantatea regilor ungar şi polon. Această situaţie provoca o rivalitate între cei doi suzerani. După semnarea tratatului de la Colomeea, din 1485, Matias Corvin se plîngea papei Inocenţiu al VIII-lea că Ştefan ajunsese sub ascultarea regelui polon. După încheierea păcii dintre Polonia şi Turcia, la 21 martie 1487, Ştefan nu mai putea avea încredere în poloni, de aceea, din anul următor, constatăm o nouă apropire între Moldova şi Ungaria, realizată, probabil, în baza unui nou tratat, dar fără depunerea jurămîntului de credinţă. Regele ungar susţinea vînzarea de arme în Moldova şi serviciul militar al ardelenilor în armata lui Ştefan, ca şi în aceea a Ţării Româneşti. Asta a provocat nemulţumirea regelui Cazimir al IV-lea, care, la 26 iulie 1489, protesta faţă de Sfîntul Scaun, care dădea prioritate regelui ungar în chestiunea suzeranităţii asupra Moldovei.

Alt rege, aceeaşi viaţă

Preluarea tronului Ungariei, în 1490, de către Vladislav, regele Boemiei, care a avut şi susţinerea lui Ştefan, a marcat, pentru moment, o îmbunătăţire a relaţiilor moldo-maghiare. În 1491, noul rege confirma stăpînirea domnului asupra Ciceului şi a Cetăţii de Baltă, primite de la Matias Corvin, şi totodată îi acorda domnului un ajutor de o mie de galberni pentru întărirea capacităţii militare a ţării. Profitînd de susţinerea regelui şi de aceea a românilor de pe domeniile Ciceului şi Cetăţii de Baltă, Ştefan a construit la Vad o mănăstire pe care a transformat-o ulterior în episcopie pentru nevoile creştinilor ortodocşi de acolo şi care era subordonată mitropoliei Moldovei.

În timpul războiului moldo-polon din 1497, relaţiile dintre Ştefan şi Vladislav deveniseră şi mai bune. Regele a dezaporobat campania fratelui său Ioan Albert în

Material cu drept de autor

Moldova şi a luat măsuri pentru aplanarea conflictului. La îndemnul regelui, în ajutorul lui Ştefan sosi Bartolomeu Dragffy cu o oaste de 10-12 mii de oameni. Oastea însă nu a intervenit în conflict, dar voievodul ardelean a îndeplinit cu succes rugămintea regelui de a face pace între poloni şi moldoveni. Letopiseţul anonim consemnează despre asta următoarele: „Birtoc [adică B. D.] a rugat pe domn ca să se împace cu craiul leşesc şi Ştefan voievod cu greu i-a făcut voia lui pentru pace. Şi apoi Birtoc a trimis solii săi la crai şi i-a împăcat..."

În ultimii ani săi ani de domnie, Ştefan a menţinut relaţiile bune cu Valdislav, bineînţeles în temeiul tratatelor de suzeranitate. La 1 mai 1500, regele reconfirma drepturile domnului asupra cetăţii Ciceu, pentru ca, motiva regele, domnul să nu „plece din ascultarea şi supunerea noastră şi să nu se unească cu turcii, spre paguba creştinătăţii [...]" În timpul conflictului legat de Pocuţia, regele acceptase să medieze înţelegerea dintre Ştefan şi Alexandru, iar solii maghiari au făcut parte din comisia care trebuia să dea soluţia diferendului. A fost, este adevărat, o contribuţie nesemnificativă pentru relaţiile dintre cele trei ţări şi, în special, pentru problema acelui teritoriu litigios, dar această atitudine cel puţin a menţinut o anumită bunăvoinţă a regelui ungar faţă de domnul moldovean.

Relaţii moldo-muntene

Urcarea lui Ştefan cel Mare pe tronul ţării sale a fost în mare măsură meritul lui Vlad Ţepeş, care i-a pus la dispoziţie un efectiv important de oaste cu care tînărul domn a putut să-l bată pe Petru Aron şi să-l alunge din Moldova. Atîta timp cît Ştefan a fost preocupat aproape numai de problemele interne ale zării, relaţiile dintre cele două ţări româneşti au fost bune. Din 1462 însă acestea încep să se strice. În acel an, Ţepeş începuse lupta sa împotriva turcilor. Tot atunci, Ştefan a încercat, fără succes, să-şi întoarcă Chilia, gest oarecum ostil domnului muntean, de vreme ce acesta era vasal al Ungariei, iar cetatea se afla sub stăpînire maghiară. Există totuşi unele informaţii, mai mult sau mai puţin confuze, care susţin că, după retragerea sa de la Chilia, Ştefan ar fi trimis o oaste în sprijinul lui Ţepeş.

Înlocuirea lui Vlad Ţepeş cu Radu cel Frumos a însemnat instituirea controlului turcesc asupra Ţării Româneşti. Noul domn şi urmaşii săi vor fi forţaţi să participe la expediţiile turcilor împotriva lui Ştefan. Acesta a fost motivul pentru care, de acum încolo, Ştefan va urmări cu perseverenţă îndepărtarea domnilor supuşi Porţii şi înlocuirea lor cu oameni care să-l susţină în lupta sa antiotomană. Unii din aceştia, îndemnaţi şi susţinuţi de turci, vor încerca şi ei să-l alunge pe Ştefan din scaunul domniei.

Începutul răfuielilor

Relaţiile dintre Moldova şi Muntenia încep să degradeze repede din anul 1470. Către acel moment Ştefan îşi consolidase tronul şi putea trece la unele acţiuni care ar fi întărit securitatea frontierei sudice a ţării. Era nevoie de consolidarea poziţiei cetăţilor moldovene dinspre turci şi slăbirea puterii lui Radu cel Frumos, aliatul român al acestora, sau chiar alungarea lui din scaunul domesc al Ţării Româneşti. La începutul anului 1470, Ştefan a atacat Brăila, Tîrgul de Floci şi Ialomiţa şi le-a distrus. Distrugerea Brăilei, care era un loc important pentru comerţul românesc şi internaţional, nu a avut doar rostul de a-l intimida pe domnul muntean, ci mai degrabă de a muta centrul de interes al negustorilor spre Chilia, pe care Ştefan o

Material cu drept de autor

smulsese de la unguri cîţiva ani în urmă. Radu nu a avut destule puteri ca să se opună direct domnului moldovean. A încercat în schimb să-i convingă pe braşoveni, fără succes, se pare, să nu mai vîndă arme în Moldova. A căutat apoi să submine puterea lui Ştefan din interiorul ţării. La începutul anului 1471, domnul moldovean se afla la Vaslui, cînd afla că Radu cel Frumos încurajase un complot al boierilor împotriva sa. Complotiştii au fost însă repede deconspiraţi. Trei din ei, şi anume cumnatul său, vornicul Isaia, paharnicul Negrilă şi stolnicul Alexa, au fost decapitaţi, un al patrulea, pe nume Roman Gîrbovăţ, a reuşit să fugî în Muntenia. Majoritatea pîrcălabilor au fost înlocuiţi cu oameni noi, devotaţi domnului, ca Luca, Bîlcu, Neagu, Ivaşcu şi Arbore.

În cele din urmă, asigurîndu-şi susţinerea turcilor şi a tătarilor, domnul muntean se hotărî să-l atace direct pe Ştefan. Bătălia se dădu la Soci, lîngă Rîmnicu Sărat. În cronica scrisă la curtea lui Ştefan cel Mare se află această informaţie lapidară: „În luna martie, în ziua de 7, într-o joi, porni Ştefan vodă în Muntenia şi avu în aceeaşi zi o mare bătălie cu Radu vodă, pe un cîmp de lîngă tîrgul numit Soci. Aici omorî multă oaste duşmană". *Letopiseţul anonim* adaugă cîteva detalii interesante: „Şi a ucis dintre dînşii mulţime mare. Şi toate steagurile lui au fost luate şi schiptrul cel mare al lui Radu voievod a fost luat. Şi mulţi viteji au fost prinşi atunci, care au şi fost tăiaţi. A lăsat vii numai doi boieri mari, Mircea comis şi Stan logofăt".

Bătaie mare pe Cursul Apei

Apropierea războiului cu turcii l-a îndemnat pe Ştefan să schimbe domnul în Muntenia, pentru a nu admite ca oastea acestuia să se adauge armatei otomane care se pregătea să atace Moldova.

În zilele de 8 şi 9 noiembrie 1473, o oaste moldovenească trecea Milcovul. Ea îl ducea cu sine pe Laiotă Basarab să-l instaleze domn la Tîrgovişte. În întîmpinare venea Radu cel Frumos cu forţe mai numeroase. După vreo zece zile de hărţuieli, ajung să se înfrunte într-o bătălie decisivă pe valea Prahovei, „la locul, zice Ureche, ce să chiamă Cursul Apei. Şi dînd războiu vitejaşte de amîndoao părţile, s-au bătut acolo toată zioa pînă în seară, aşijderea şi vineri, şi sîmbătă toată zioa pînă seara. Iar noaptea spre dumnecă au lăsat Radul vodă toate ale sale în tabără şi au fugit cu toată oastea sa la scaunul său la Dîmboviţă. Iar Ştefan vodă s-au pornit după dînsul, cu toată oastea sa. Şi într-această lună, 23, au încungiurat cetatea Dîmboviţei şi înt-aceea noapte au fugit Radul vodă den cetate, lăsînd pre doamnă-sa Mariia şi pre fiică-sa Voichiţa şi tot ce au avut şi s-au dus la turci". Învingătorul l-a instalat domn pe Laiotă Basarab, a lăsat o garnizoană în cetatea Dîmboviţei şi s-a întors în Moldova.

Domni de o zi

Peste o lună, turcii l-au alungat pe Laiotă şi l-au reinstalat pe Radu. În anul următor însă Ştefan îl alungă pe Radu şi-l pune din nou pe Laiotă. Din motive necunoscute, turcii l-au acceptat pe Laiotă Basarab. Dar întrucît, în 1475 şi 1476, acesta îi însoţise pe turci în campaniile lor în Moldova, domnul moldovean, împreună cu Ştefan Báthory, l-au alungat de la domnie, înlocuindu-l, la 16 noiembrie 1476, cu Vlad Ţepeş, care însă în curînd a fost îndepărtat de către turci ca să-l pună iar pe Laiotă.

Material cu drept de autor

Ultima domnie a lui Laiotă a ţinut mai puţin de un an. Jan Dlugosz povesteşte că la 11 noiembrie 1477 „Ştefan, voievodul Moldovei, bărbatul mare la suflet, după ce şi-a refăcut oastea, înlocuind cu ţărani pe cei căzuţi în lupta cu turcii [...], a intrat în Ţara Românească". În locul lui Laiotă, care a dat bir cu fugiţii, Ştefan l-a pus pe Basarab Ţepeluş. Acesta însă, tot aşa ca şi predecesorii săi, s-a închinat turcilor.

Domnul Moldovei nu putea accepta ca Ţara Românească să se afle sub ascultarea Porţii. La 15 martie 1480, el adresa populaţiei muntene o proclamaţie în care îi cerea înlocuirea lui Basarab Ţepeluş cu Mircea, un fiu natural al Vlad Dracul. A urmat un răspuns deosebit de îndrăzneţ, chiar foarte obraznic, semnat de boieri din Brăila, Buzău, Rîmnic, poate şi de alţii, care îi reproşau lui Ştefan, între altele: „ai tu, Ştefane voievod, oare omenie, ai tu minte, ai tu creieri, de-ţi prăpădeşti cerneala şi hîrtia pentru un copil de curvă, fiul Călţunei, şi de zici că-ţi este fiu? Dacă ţi-e fiu şi vrei să-i faci bine, atunci lasă-l fie după moartea ta, domn în locul tău, iar pe mama sa ia-o să-ţi fie doamnă, cum au ţinut-o în ţara noastră toţi pescarii din Brăila".

Ştefan nu a renunţat însă la planul său. La 8 iulie intra în Ţara Românească cu ajutor de la ardeleni şi distrugea complet oastea acestuia şi trupele turceşti care îl susţineau. Toate cetăţile de la Dunăre, ocupate de turci, au fost eliberate. Mircea era numit domn. Dar îndată după retragerea învingătorilor, turcii l-au alungat pe Mircea şi l-au pus din nou pe Ţepeluş. Peste un an, Ştefan a intrat din nou în Muntenia, l-a învins pe Ţepeluş în luptă şi l-a omorît, numindu-l domn pe Vlad, zis Călugărul. Bătălia a fost deosebit de îndîrjită şi pirderile au fost mari de ambele părţi. Letopiseţul anonim relatează că fuseseră ucişi „foarte mulţi, mulţime mare, fără număr" de duşmani „şi toate steagurile au fost luate şi nici unul nu a scăpat. Şi toţi vitejii şi boierii au căzut atunci şi se va pomeni acest război şi acea moarte pînă la sfîrşitul veacurilor".

Dar nici Vlad Călugărul nu a putut să nu se închine la turci. Ştefan însă a renunţat să-l înlocuiască cu altcineva. S-a mulţumit să ocupe cetatea Crăciuna din nord-estul Munteniei şi regiunea Putna, întărindu-şi astfel frontera în această parte a ţării. Pentru a-i urmări îndeaproape pe munteni, a înfiinţat o reşedinţă domnească la Bacău, unde l-a aşezat pe fiul său Alexandru, care putea urmări totodată şi ce se petrecea în Transilvania.

O oarecare încordare în relaţiile moldo-muntene a intervenit în timpul luptei lui Ştefan pentru Pocuţia. Domnul de atunci al Ţării Româneşti, Radu al IV (1495-1508), zis şi cel Mare, fiul lui Vlad Călugărul, a căutat să profite de conflictul moldo-polon pentru a-şi întoarce Crăciuna şi ţinutul Putna. Nu s-a putut însă hotărî să atace unităţile moldoveneşti care păzeau aceste teritorii. Singura supărare a lui Ştefan din partea lui Radu era că acesta asculta fără cîrtire de turci.

Moldova şi Transilvania

Relaţiile bune ale lui Ştefan cel Mare cu Transilvania se trăgeau din vremea cînd Iancu de Hunedoara îi oferise adăpost, pînă în 1456, tatălui său şi poate chiar şi lui însuşi. În fond ele au fost menţinute la acelaşi nivel pe tot timpul domniei lui Ştefan. A existat deci o prietenie moldo-ardeleană constantă şi nedezminţită, faţă de raporturile moldo-muntene, instabile şi în general ostile, din cauza că domnul

Material cu drept de autor

moldovean era nevoit să schimbe mereu domnii Ţării Româneşti care se aflau în slujba sultanului.

În cîteva rînduri, domnul moldovean a întreprins incursiuni în unele regiuni de peste munţi, care însă nu erau îndreptate împotriva ardelenilor sau a voievodului lor, ci priveau doar unele interese ale domnului. În 1462, Petru Aron a trecut din Polonia în Transilvania, şi cît timp acesta s-a aflat acolo, Ştefan nu a putut să-şi dezlipească privirea de acest teritoriu. În aprilie 1468, domnul, în fruntea a 1 800 de călăreţi, a făcut o primă încercare de a-l prinde acolo pe ucigaşul tatălui său. În 1469, profitînd de faptul regele Matias Corvin era angajat într-un război în Boemia, Ştefan a devastat din nou regiunea în care era informat că se afla cel căutat. Abia la a treia incursiune Petru Aron a fost prins şi decapitat.

Transilvania acordase un anume ajutor Moldovei în timpul grelelor încercări prin care aceasta a avut să treacă în anii 1475-1476. Din unele surse ar reieşi că încă în 1473 Ştefan purtase tratative cu vicevoievodul ardelean Vasile Magyar şi cu conducerea oraşului Bistriţa ca să lupte împreună împotriva turcilor şi să atragă de partea lor şi Ţara Românească.

Moldovenii aveau relaţii mai strînse şi mai vechi cu secuii, care au fost favorizate de îndelungata lor convieţuire în vecinătate. Jan Dlugosz menţiona, în contextul evenimentelor legate de războaiele moldo-turce din 1475-1476, că secuii depuseseră jurămînt de credinţă lui Ştefan cel Mare şi că „Ţara Secuilor" fusese încorporată Moldovei. Chiar dacă nu va fi fost aşa, e ştiut însă cu certitudine că secuii au constituit una din forţele principale cu care moldovenii au obţinut victoria din 1475 de la Podul Înalt.

Dacă, în general, participarea transilvănenilor la cele două mari războaie pe care Moldova a fost nevoită să le poarte împotriva turcilor nu a fost considerabilă, totuşi ea nici nu este de neglijat. Îngenuncherea turcilor la Vaslui s-a obţinut atît cu ajutorul celor 5 000 de secui, cît şi al altor 1 800 de ardeleni, trimişi de Matias Corvin. La greaua încercare de la Războieni, Ştefan nu a avut nici un ajutor din afara ţării, dar după retragerea turcilor la sud de Dunăre, domnul moldovean a avut susţinerea voievodului Ştefan Báthory, cu vreo 10-12 mii de ostaşi, pentru alungarea de pe tronul Ţării Româneşti a lui Laiotă Basarab, care participase activ la expediţia lu Mehmed al II-lea în Moldova.

Ştefan întreţinea legături directe cu unele oraşe din Ardeal. Cele mai bune erau cele pe care le-a avut cu Braşovul, Sibiul şi Bistriţa. De cele mai multe ori, acestea erau relaţii de colaborare economică. Cele mai relevante din acest punct de vedere au fost legăturile comerciale ale Moldovei cu Braşovul. Chiar în anul venirii sale la domnie, Ştefan îi informa pe braşoveni că ordinea în ţara sa fusese restabilită şi că ei îşi puteau relua activitatea în Moldova. Această informaţie era însoţită de o garanţie în scris că negustorii braşoveni aveau dreptul să facă negoţ în orice localitate moldoveană. La 31 martie 1458, Ştefan le acorda acestora un privilegiu comercial, care prevedea, între altele, că negustorii nu puteau face obiectul represaliilor, cum se întîmpla pe atunci foarte des în Europa, apoi erau arătate mărfurile pe care ei le puteau transporta în Moldova, locurile unde acestea urmau să fie vîndute şi taxele vamale care trebuiau plătite. De asemenea, pentru mai multă siguranţă a negustorilor, în cazul litigiilor cu localnicii, ei puteau fi judecaţi numai

Material cu drept de autor

de către domn. Au fost stimulate şi legăturile comerciale cu alte oraşe din Transilvania.

Dar, în afară de relaţiile economice dintre oraşele ardelene şi Moldova, mai existau şi nişte îndatoriri de ajutorare reciprocă cu informaţii, arme şi trupe în lupta comună împotriva expansiunii otomane. La 5 iunie 1476, deci în ajunul marii expediţii al lui Mehmed al II-lea în Moldova, Ştefan, care îi aştepta pe turci la Vaslui, îi ruga pe braşoveni să-l informeze asupra mişcării trupelor turceşti. La 11 iunie, le scria din nou, cerîndu-le să nu vîndă muntenilor grîu sau alte produse alimentare, deoarece aceştia făceau parte din armata invadatoare. Mai tîrziu, în primăvara anului 1479, domnul moldovean îi informa pe braşoveni despre pregătirile unei noi ofensive turceşti şi-i sfătuia să ia măsurile necesare pentru a nu fi luaţi prin surprindere. Adăuga că îl informase şi pe Ştefan Báthory despre asta şi îi ruga, totodată, să-l anunţe la timp dacă aflau şi ei ceva despre intenţiile turcilor. În aprilie braşovenii îi trimiteau o scrisoare în care îl informau că turcii se aflau în Ţara Românească şi că aveau de gînd să atace Braşovul şi scaunele secuieşti. Sînt deosebit de relevante, pentru relaţiile domnului moldovean cu ardelenii, rugămintea acestora de a le veni în ajutor şi încrederea lor în el. „Multă slujbă şi supunere aducem Măriei Tale, scriau braşovenii. Parcă ai fost ales de Dumnezeu pentru cîrmuirea şi apărarea Ardealului [...] Iată îţi dăm ştire că sîntem în mare primejdie şi la mare strîmtoare din partea turcilor nespus de cruzi. În zilele trecute au făcut în aceste părţi ardelene o pagubă jalnică şi au de gînd să facă şi mai multă, cum te vei lămuri şi Măria Ta. Deci astăzi, adică luni după Sf. Marcu [26 aprilie] au venit iarăşi la noi oameni trimişi de la munteni, de la prietenii noştri, credincioşii Sf. Coroane, şi ne-au făcut cunoscut, aşa încît cu adevărat trebuie să credem şi să ne aşteptăm că turcii păgîni vin spre ţinutul nostru şi spre cele trei scaune săcuieşti, să ne prade. Pentru aceea, cu multă dragoste te rugăm pe Măria Ta, să faci bunătatea şi să te apropii de această ţară spre a ne feri de acei turci [...] Ne-au mai spus acei credincioşi ai Sf. Coroane că ei şi cu tovarăşii lor sînt aduşi cu de-a sila şi cu puterea să asculte de acei turci, ca şi cum s-ar fi depărtat de credinţa creştină şi ar fi şi ei turci. Pentru care acei credincioşi te aşteaptă şi suspinînd foarte, căci au nădejde în Măria Ta că-i vei scăpa de sila şi de sabia acelor păgîni, ca să mai poată sluji Sf. Coroane şi legii lui Hristos. Ce vom avea sigur îţi vom da ştire, cum vom afla, ca unui domn şi prea îndurător al nostru".

Schimbul de informaţie şi ajutorarea reciprocă pe această cale a continuat şi în anii următori. La 9 iulie 1480, Ştefan le scria braşovenilor că turcii, care îi aveau în ajutor şi pe munteni, prădaseră pe secui şi se pregăteau pentru o razie mai mare în Transilvania. Îi sfătuia să ia măsurile cuvenite pentru a rezista invaziei. El credea că, mai întîi, trebuiau să trimită iscoade la sud de Carpaţi, apoi, dacă se va adeveri că turcii porniseră împotriva lor, să-l informeze pe el şi pe voievodul Ardealului, pentru a le veni în ajutor.

Domnul Moldovei a căutat să aibă strînse legături personale cu voievozii Ardealului, pornind de la uzanţele diplomatice şi matrimoniale ale vremii. În acest scop, el s-a încuscrit cu Bartolomeu Dragffy. În timpul războiului moldo-polon din 1497, acesta a avut rolul hotărîtor în împăcarea conducătorilor de stat moldovean şi polon şi în retragerea trupelor polone din Moldova. Iată cum povesteşte Grigore

Material cu drept de autor

Ureche despre aceste eforturi: „Şi aşa Birtoc [B.D.], voievodul Ardealului, carele venise cu agiutoriul ungurescu la Ştefan vodă, au trimis solii săi la Albertu crai, ca să-i spue că va veni singur pentru pace. Şi pre Ştefan vodă, cu multe cuvinte l-au rugat ca să facă pace cu craiul leşăscu. Şi aşa ai întrat la mijlocul lor şi s-au dus la craiul leşăscu de i-au înpăcat într-acesta chip ca să să întoarcă pe urmă pe unde au şi venit, să nu mai strice ţara pe alt locu. Şi deciia pe Birtoc, voievodul Ardealului, bine l-au dăruit Ştefan vodă cu mari daruri".

În sfîrşit, domnul Moldovei a întreţinut relaţii strînse cu ardelenii de pe domeniile sale de la Ciceu şi Cetatea de Baltă, primite în dar de la Matias Corvin, şi de pe cuprinsul episcopiei Vadului, înfiinţată din iniţiativa sa.

Dipolmaţie moldo-turcă

Bineînţeles că pe timpul domniei lui Ştefan cel Mare esenţialul în relaţiile Moldovei cu Poarta au fost războaiele moldo-turce. Totuşi domnul moldovean ştia prea bine că ţara sa, prin propriile ei forţe, nu ar fi fost niciodată în stare să dea lovitura de graţie Turciei şi să oprească ofensiva otomană spre centrul Europei. De aceea el a căutat să aşeze relaţiile moldo-turce pe temiuri paşnice. Din mărturiile cronicarului polon Dlugosz, reiese că, din momentul urcării sale pe tron şi pînă în 1471, Ştefan a plătit turcilor tributul aşa cum fusese fixat la 1456.

Se pare că unul din motivele principale ale invaziilor otomane în Moldova a fost refuzul domnului moldovean de a mai achita haraciul. În 1474, Mehemd al II-lea a trimis un sol la Suceava pentru a-i cere domnului achitarea birului neplătat pe ultimii trei ani. Cronicarul turc Nesri a reţinut astfel mesajul sultanului către domnul Moldovei: „Să-mi aduci în acest an tributul tu însuţi în persoană, aşa cum îl aduce domnul Ţării Româneşti, ca să putem avea încredere în prietenia ta". Poate că sultanul a trimis şi un alt mesaj, în scris, din care un alt cronicar turc, Ahmed Khemal paşa-Zade, a reţinut aceste cuvinte: „Să nu-mi trimiţi haraciul cu omul tău [...] ci să-l aduci tu însuţi, cum face beiul Ţării Româneşti". Mesajul este acelaşi, dar repetarea subliniază insistenţa cererii. Deci era evident că tributul se impunea ca o condiţie a păcii. Dar pe atunci, Ştefan nu era dispus să cumpere pacea. El începu să se pregătească de război.

Cele mai intense tratative de pace moldo-turce au avut loc în primăvara şi vara anului 1476, înainte de campania lui Mehmed al II-lea în Moldova. Ştefan a trimis un sol la sultan care se afla în tabăra de la Adrianopol. Trimisul avea misiunea să trateze asupra păcii şi să negocieze eliberarea lui Alexandru, cumnatul domnului, care fusese făcut prizonier un an în urmă la Mangup. Ştefan oferea, în schimbul cumnatului său, cîţiva turci capturaţi la Vaslui, însă operaţiunea nu s-a putut face, deoarece cumnatul fusese ucis. Cît priveşte condiţiile puse de turci pentru a evita războiul, acestea erau achitarea tributului, cedarea Chiliei şi a Cetăţii Albe, eliberarea prizonierilor turci şi predarea celor 120 de tineri, care deturnaseră în 1475 un vas turcesc care îi ducea de la Caffa la Constantinopol şi se refugiaseră în Moldova. Ştefan a respins aceste condiţii.

Probabil, la cererea domnului Moldovei, începuse tratative cu turcii şi regele polon Cazimir al IV-lea, care se considera suzeran al Ştefan. El l-a trimis la sultan pe Martin Chorazicz, care a cerut lui Mehmed al II-lea să nu atace Moldova, motivînd că aceasta ar fi făcut parte din regatul polon. Sultanul i-a răspuns că

Material cu drept de autor

războiul nu putea fi oprit, decît dacă domnul moldovean îndeplinea condiţiile care i s-au cerut.

Tratativele moldo-turce au fost reluate la începutul lunii iunie 1476, cînd trupele otomane se pregăteau să treacă Dunărea pe la Isaccea. Sultanul trimise o solie la Ştefan, care repeta zadarnic condiţiile formulate anterior la Adrianopol.

Resemnarea luptătorului

Înainte de porni la atacul asupra Chiliei şi Cetăţii Albe, din 1484, sultanul Baiazid al II-lea nu a mai găsit de cuviinţă sa trateze cu Ştefan. Şi nici domnul moldovean nu a avut putere să se opună cuceririi acestor cetăţi extrem de importante pentru bunăstarea şi securitatea Ţării Moldovei. După acea dată, Ştefan s-a văzut nevoit să caute împăcare cu trucii.

Domnul moldovean a fost forţat să-şi revadă poziţia nu numai de puterea copleşitoare a Porţii, ci şi de slăbirea rezistenţei statelor europene în faţa ofensivei otomane. În 1486, polonii încep tratative de pacii cu turcii, prin intermediul Veneţiei, care vor duce la semnarea tratatul de pace dintre cele două ţări, la 21 martie 1487. Ştefan s-a convins astfel că tratatul moldo-polon de la Colomeea nu mai avea nici o valoare, de aceea a hotărît să nu se lase depăşit de evenimente. Drept urmare a început şi el tratative de pace cu turcii. După data de 6 martie 1486, solii sultanului au luat în dezbatere cu domnul Moldovei condiţiile viitorului tratat. Tributul ce urma să fie plătit anual Porţii era fixat la 4 000 de galbeni (ducaţi veneţieni). Ştefan i-a convins pe turci să renunţe la plata tributului pe anii din urmă, care se ridica la suma de peste 70 000 de galbeni. Plăţile urmau să fie reluate din 1487. S-a convenit, de asemenea, ca teritoriile din preajma cetăţilor Chilia şi Cetatea Albă, ocupate de turci, să iasă de sub jurisdicţia Moldovei pentru a deveni posesiuni turceşti, care mai tîrziu, în 1538, vor constitui raiaua Tighinei.

Totuşi, Ştefan mai spera să poată reface puterea şi autoritatea de altădtă a ţării sale. În anii 1500-1501, Ungaria, Veneţia, Franţa şi papa de la Roma pregăteau o nouă cruciadă împotriva trucilor. În ianuarie 1501, Ştefan a trimis soli la Buda, Veneţia şi Roma pentru a se informa asupra stadiului pregătirilor pentru viitorul război. La 12 martie, regele ungar Vladislav şi Ştefan declarau război Turciei. Se convenise ca (Ioan Corvin) să meargă direct în Bosnia, iar Bartolomeu Dragffy, Ştefan şi Radu al IV-lea, domnul Munteniei, trebuiau să atace cetatea Semendria din apropierea Belgradului. Cu excepţia unei modeste campanii în Bosnia, planul nu a mai fost realizat. Ştefan a renunţat definitiv la astfel de planuri. În puţinii ani pe care i-a mai avut de trăit, şi-a concentrat toată atenţia asupra ordinii interne, la întărirea frontierelor ţării şi la transmiterea sceptrului puterii.

„Ce-au voit acel Apus?"

Ştefan cel Mare a fost primul şi cel mai important principe român medieval, care a avut relaţii permanente, largi şi de lungă durată cu Europa Occidentală. Este adevărat că aceste relaţii au fost oarecum unilaterale, fiind determinate de interesul comun pentru stăvilirea ofensivei turceşti. Asta a făcut ca şi cercul ţărilor occidentale care au colaborat cu Moldova să fie restrîns, limitîndu-se la cele afectate cel mai mult de expansiunea otomană.

Deoarece ştia că toate ţările europene erau neliniştite de înaintarea turcilor în Europa, Ştefan, atunci cînd avea nevoie de susţinere ca să poată face faţă atacurilor

Material cu drept de autor

turceşti asupra ţării sale, se adresa după ajutor tuturor acestor ţări. După izbînda sa din 10 ianuarie 1475 asupra turcilor, el trimitea o scrisoare „prea luminaţilor, prea puternicilior şi aleşilor domni a toată creştinătatea", aducîndu-le la vestea victoriei, apoi, după ce le atrăgea atenţia la marea supărare a sultanului, li se adresa cu rugămintea de a fi ajutat să înfrunte o nouă invazie turcească. „Auzind aceasta, vestea domnul, împăratul cel păgîn voieşte să se răzbune şi voieşte să vină în luna mai, cu capul său şi cu toată puterea sa, împotriva noastră, ca să supuie ţara aceasta, poartă a creştinăţii. Dacă ţara noastră va fi pierdută, ferească Dumnezeu! – atunci toată creştinătatea cade în primejdie. De aceea ne rugăm de Domniile voastre să ne trimiteţi ajutor pe căpitanii Domniilor voastre împotriva duşmanilor creştinăţii, pînă mai este vreme, fiindcă turcul acuma are mulţi potrivnici şi în toate ţările şi în toate părţile are de luptat cu oameni ce stau asupra lui cu sabia în mînă. Din partea noastră noi făgăduim, pre credinţa noastră creştinească, şi cu jurămînt că vom sta în picioare şi vom lupta pînă la moarte, noi cu capul nostru, pentru credinţa creştină. Aşa să faceţi şi Domniile voastre, pe apă sau pe uscat, după ce noi, cu ajutorul lui Dumnezeu, i-am tăiat mîna cea dreaptă. Deci fiţi gata fără întîrziere".

Puterile vest-europene cele mai afectate de ofensiva otomană erau, întîi de toate, papalitatea şi Veneţia.

„Lăudăm sfînta şi dreapta ta voie"

Papa de la Roma, ca exponent al întregii creştinătăţi occidentale, pînă la reforma religioasă din prima jumătate a secolului al XVI-lea, a fost unul din principalii organizatori ai rezistenţei în faţa pătrunderii turcilor, şi deci a islamului, în Europa. A iniţiat cruciade şi a pariticipat la organizarea lor, a îndemnat pe principii creştini să se opună înaintării trucilor în Europa, a strîns bani pentru finanţarea războaielor antiotomane şi a susţinut direct, din fonduri proprii, astfel de acţiuni, a încurajat prin toate mijloacele pe toţi acei care dădeau dovadă de iniţiativă şi curaj în lupta împotriva Semilunii.

Era firesc ca şi principii creştini, înghesuiţi de turci, să se fi adresat cel mai des, pentru ajutor, papilor. Astfel, la 29 noiembrie 1474, adică atunci cînd armata lui Soliman Hadîm paşa înainta deja spre Moldova, Ştefan îi adresa un mesaj Papei Sixtus al IV-lea, prin intermediul solului veneţian Paul Ogniben, care era în trecere prin Ţările Române la întoarcerea sa de la hanul turcmen Uzun Hasan. Papa era rugat ca, împreună cu alţi conducători ai Apusului, să-l ajute în lupta împotriva „necredincioşilor", ca să „nu fie copleşită creştinătatea". El îl asigura pe suveranul potif: „[...] sîntem gata, cu tot sufletul şi cu toată puterea pe care ne-a dat-o Dumnezeu să luptăm pentru creştinătate". Dar insista, mai ales, asupra unei rezistenţe comune a ţărilor creştine în faţa puternicei presiuni otomane, „ca nu numai noi singuri, ci cu ajutorul celorlalţi principi să ne învrednicim a ne război".

Papa nu a putut atunci să-l ajute pe domnul moldovean să-i înfrunte pe turci. Poate că l-a îndemnat pe Matias Corvin să-l susţină, şi acesta, la rîndul său, i-a îndemnat pe secui şi pe voievodul Ardealului. A avut, în schimb, cuvinte de laudă pentru curajul şi isteţimea de care domnul dăduse dovadă în bătălia de la Vaslui. În scrisoarea de la 31 martie 1475, zicea: „Lăudăm sfînta şi dreapta ta voie [...]

Material cu drept de autor

Faptele tale contra turcilor păgîni au adus atîta celebritate numelui tău încît toată lumea vorbeşte despre tine, şi toţi te laudă foarte tare". Papa îl elogia pe Ştefan şi prin intermediul regelui Matias, pe care îl considera stăpîn peste Moldova, observînd, între altele, că prin „victoria pe care zilele trecute iubitul fiu, nobilul bărbat Ştefan voievod al Moldovei a dobîndit-o asupra turcilor, nu puţină laudă şi glorie a cîştigat, căci [...] acel Ştefan a provocat turcilor [...] cumplită înfrîngere şu ruină şi a luat prăzi bogate şi prizonieri. Să i se trimită laude în chip deosebit voievodului Ştefan".

În loc de ajutor concret, Papa trimise în Moldova un episcop catolic. La 20 martie 1476, papa Sixtus al IV-lea în scria domnului moldovean că în curind îl va numi episcop în Moldova pe bacalaureatul Petru. Ştefan, care în general a apărat tot timpul ortodoxismul în faţa intervenţiilor catolice, de data aceasta a acceptat oferta papală, în speranţa că măcar pe această cale va putea avea o susţinere financairă pentru a-şi organiza cît ma bine lupta împotriva turcilor. În timpul invaziei turceşti din vara anului 1476, Papa nu a putut face mai mult decît să anunţe iertarea păcatelor tuturor acelora care îl vor ajunta pe domnul Moldovei în lupta sa împotriva turcilor.

Veneţienii îi cereau Papei să-i acorde totuşi lui Ştefan un ajutor concret, adică să fie subvenţionat direct din fondul cruciadei, nu prin intermediul regelui maghiar. Papa însă îi scria domnului că deocamdată nu-l putea ajuta cu bani, dar că va face tot ce îi stătea în putinţă ca să i se „cinstească vrednicia".

În general, în anii care au urmat după războaiele moldo-turce din 1475-1476 şi mai ales după ocuparea otomană a Chiliei şi Cetăţii Albe, contactele lui Ştefan cu Papa au fost puţine şi sporadice. De cele mai multe ori, Sfîntul Scaun era solicitat să se pronunţe în litigiul polono-ungar referitor la faptul cine să fie recunoscut suzeran al Moldovei. În ianuarie 1501, o solie moldoveană vizitase Roma pentru a se informa asupra cruciadei antiotomane care se pregătea atunci, dar nu ştim dacă au avut vreo întrevedere şi cu Papa.

Prieteni în Ţara lagunelor

Din toate ţările occidentale, Veneţia a fost cea cu care Moldova lui Ştefan a avut legăturile cele mai strînse. La sfîrşitul anului 1474, cînd turcii se pregăteau să atace Moldova, aceasta iniţia crearea unei alianţe antiotomane a oraşelor italiene, din care, în afară de Veneţia, urmau să mai facă parte Milano, Ferrara, Florenţa, Modena şi Neapole. Alianţa însă nu a mai luat fiinţă, din cauza obstacolelor create de regele Neapolelui. La scurt timp după terminarea războiului, la Suceava se întorcea solul veneţian Paul Ogniben, împreună cu medicul cerut de Ştefan cîteva luni în urmă ca să-i trateze rana de la picior.

În anul 1476, cu cîteva luni înainte de bătălia de la Războieni, dogele Veneţiei, Leonardo Loredan, un prieten mai vechi al lui Ştefan, îl trimitea în Moldova pe Emanuel Gerardo pentru a-l încuraja pe domn în lupta sa împotriva turcilor. Senatul atrăgea atenţia ambasadorului asupra rolului deosebit al domnului moldovean în zona de contact a lumii creştine cu cea musulmană. „Nu e nimeni, se spunea în instrucţiunile solului, care să nu înţeleagă cît de mult poate influenţa Ştefan desfăşurarea evenimentelor, atît într-un sens cît şi într-altul". Diplomatul

Material cu drept de autor

veneţian îl înştiinţa pe domn că Senatul Republcii îi va cere din nou Papei să trimită ajutoare în Moldova.

După campania lui Mehmed al II-lea în Moldova, domnul îl trimitea la Veneţia pe Ioan Ţamblac, pentru a informa senatul asupra evenimentului şi a cere ajutor în vederea confruntărilor viitoare cu turcii. În acest scop, el relatează mai întîi despre cele întîmplate şi descrie situaţia sa politică şi militară la momentul cînd îşi trimitea solul cu această informaţie. Înfrîngerea pe care a suferit-o, spunea el, „nu s-ar fi întîmplat dacă aş fi ştiut că principii creştini şi cei vecini au să se comporte aşa cum s-au comportat". Adăuga, apoi, că dacă ar fi fost bine informat asupra acestei atitudini, atunci ori ar fi încercat să oprească duşmanul la Dunăre, ori ar fi luat măsuri ca locuitorii ţării să sufere cît mai puţin de pe urma invaziei. Situaţia a fost cu atît mai grea cu cît turcii nu au atacat singuri, ci avînd şi ajutorul Ţării Româneşti. Deşi luase toate măsurile pentru a nu ceda, hotărît fiind să se bată pe viaţă şi pe moarte, totuşi nu a putut învinge nişte forţe mult mai numeroase. Atrăgea atenţia senatului la faptul că nu avea încredere în ţările creştine învecinate, fiind vorba bineînţeles de Ungaria, Polonia şi Ţara Românească. Credea că era posibilă o unire a Ungariei cu Ţara Românească, „şi atunci va fi mult mai rău". După această analiză, adăuga patetic: „ori această ţară va pieri, ori eu voi fi silit [...] să mă supun păgînilor [...], dar acest lucru nu-l voi face niciodată, voind mai bine de o sută de mii de de ori moartea". La sfîrşit, formula rugămintea de ajutor. „Aşadar fiindcă sînteţi domni creştini [...] eu vin la Domniile voastre, cerînd ajutorul vostru creştinesc spre a păstra această ţară a mea, folositoare pentru treburile creştine. Şi vă făgăduiesc că orice dar şi orice ajutor îmi veţi trimite, eu vă voi întoarce înzecit, de cîte ori veţi avea nevoie şi veţi cere, dar numai împotriva păgînilor".

Însă observaţiile, sugestiile şi cerinţele domnului nu au schimbat nimic esenţial în relaţiile politice şi militare moldo-veneţiene. La 8 octombrie 1476, Senatul veneţian dădea noi instrucţiuni ambasadorului Republicii în Moldova, probabil altul decît cel trimis în primăvară. I se cerea, între altele, să folosească faţă de domn un limbaj elogios şi încurajator, astfel ca „zisul voievod să-şi calce potrivnicii, spre a-şi statornici şi spori starea sa, şi tot astfel spre celelalte, care în contra vrăjmaşului şi spre folosul treburilor creştineşti sînt cu putinţă".

Tot aşa ca şi în cazul relaţiilor cu Papa, colaborarea politică a Moldovei ci Veneţia începe să se stingă după războaiele din anii 1475-1476, mai ales că, în 1479, avea loc semnarea păcii veneto-turce, ca dovadă că „se stinsese viaţa falnicei Veneţii". Este adevărat că relaţiile bune dintre cele două ţări s-au păstrat şi după aceea, dar ele nu mai aveau semnificaţia politică de altădată. Prin 1501 şi 1502, Ştefan a trimis două solii succesive la Veneţia pentru a se interesa de noile planuri ale Apusului faţă de turci. Trimisul care sosise acolo în 1502, a fost primit cu tot onorul de către Senatul Republicii, care i-a acordat demintatea de „cavaler aurat". Însă acum legăturile moldo-veneţiene aveau mai degrabă caracterul relaţiilor personale dintre domnul moldovean şi dogele Republicii, Loredan. În 1503, i-a sosit din Italia medicul Matei Muriano. Acesta îi prescrisese nişte medicamente care nu se găseau în Moldova. Ştefan îi scria, la 9 decembrie 1503, lui Loredan să-l ajute pe un om trimis de el să cumpere medicamentele recomandate de Muriano. În

Material cu drept de autor

curînd Muriano deceda şi domnul îl trimitea la Veneţia pe postelnicul Teodor cu rugăminea să i se trimită un alt medic. Dintre cei examinaţi, a fost ales Ieronimo da Cesena, care a fost trimis în Moldova la 2 ianuarie 1504.

O poftire la încoronare

Ştefan cel Mare a avut anumite legături cu Austria, şi mai8 ales cu principele Maximilian de Habsburg, pe care l-a susţinut pentru a ocupa tronul Ungariei, la moartea lui Matias Corvin, în 1490. În 1493, după moartea tatălui său, Frederic al III-lea, el devenise împărat al Sfîntului Imperiu Roman, dar încoronarea sa avea să se facă abia după zece ani. În 1503, împăratul trimitea în Moldova pe ambasadorul Nicolaus Kellmatischs. Din documentul care relatează despre asta, se vede că Ştefan trimisese mai înainte un sol la împărat pentru a-i cere un medic. Aşa că cei doi soli, german şi român, s-au prezentat la Ştefan în acelaşi timp. Mai tîrziu, dar cu singuranţă în acelaşi an, Maximilian trimitea la Suceava un alt ambasador, Heinz Pernauer. Noul sol trebuia să înmîneze domnului moldovean o scrisoare, în care împăratul vorbea despre un eventual război al statelor creştine împotriva turcilor, despre pacea dintre unguri şi turci. În legătură cu asta, cerea informaţii asupra turcilor. Îi comunica apoi domnului că în curînd îi va trimite un medic. Însă subiectul principal al scrisorii şi deci al misiunii lui Pernauer era cu totul altul. Maximilian îl informa pe Ştefan că urma să facă o călătorie la Roma, unde se va încorona ca împărat. El îi cerea domnului să-l trimită pe fiul său Bogdan la Viena, pentru a-l însoţi în călătoria sa în Italia şi a fi prezent la ceremonia încoronării. Căuta să-l măgulească pe bătrînul domn, spunînd că îi cere fiul numai pentru că bătrînul domn se bucura de mare stimă în Italia. Bineînţeles că realitatea era alta şi anume că împăratul dorea să aibă, la ceremonia încornării sale, o suită cît mai numeroasă şi mai impunătoare de regi, cneji, duci, arhiduci, prinţi ş.a.

Istoria unei mari pricipese nenorocite

Aşa cum se obişnuia la toate curţile domnitoare, Ştefan cel Mare acorda o atenţie deosebită legăturilor matrimoniale ale domniei, altfel spus, căsătoriilor membrilor familiei domneşti cu reprezentanţi ai altor case princiare. El însuşi, deşi a întreţinut legături amoroase cu mai multe femei, totuşi cele trei soţii ale sale, pe care le-a avut pe rînd, făcuseră parte din familii care domneau sau erau înrudite cu mari dinastii domnitoare. Prima soţie, Eudochia, cu care Ştefan se căsătorise în 1463, era sora cneazului kievean Simon, vasal al regelui polon. Maria de Mangup, cea de a doua soţie a domnului, după moartea, în 1467, a Eudochiei, era descendentă din marile dinastii bizantine ale Comnenilor şi Paleologilor. În sfîrşit, Maria Voichiţa, ultima sa soţie (din 1478), era fiica lui Radu cel Furmos, domnul Ţării Româneşti.

Dintre căsătoriile copiilor săi, cea mai prestigioasă a fost aceea a Elenei, numită în Moldova Olena şi născută de doamna Eudochia. La sfîrşitul anului 1482, se prezentau la curtea domnească de la Suceava doi soli de cel mai înalt rang ai marelui cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, boierii Andrei şi Mihail Pleşceev. Ei veneau de fapt din iniţiativa mamei cneazului, marea cneaghine Maria, cu porunca de a o peţi pe domniţa Elena pentru ţareviciul Ivan, fiul şi moştenitorul marelui cneaz. După consimţămîntul dat de domn, alaiul care trebuia să o însoţească pe domniţă, cu îngrijirea şi supravegherea boierilor Iancu, Sînger şi Gherasim, porni

Material cu drept de autor

spre Rusia. Au trecut prin Polonia, unde regele Cazimir i-a primit cu toată strălucirea şi i-a copleşit cu daruri scumpe. La 6 ianuare 1483, domniţa se cununa la Moscova cu tînărul Ivan Ivanovici, mare cneaz al Tveriului şi coregent al tatălui său, conducătorul autocrat al marelui cnezat al Moscovei. În acelaşi an se năştea copilul lor, ţareviciul Dimitrie.

Moartea, în anul 1490, a tînărului mare cneaz Ivan Ivanovici a dat naştere problemei succesiunii la tronul Rusiei. Marele cneaz Ivan al III-lea era căsătorit, din 1472, cu Sofia, nepoata lui Constantin Paleolog, ultimul împărat al Bizanţului şi a ducelui de Ferrara. În 1479, aceasta îl născu pe Vasilie. Ea era dispusă să facă orice ca fiul ei să preia de la tatăl său sceptrul puterii. Moartea ţareviciului Ivan Ivanovici era pusă de unii, probabil nu fără temeiuri serioase, pe seama ei. Ba se zvonea că uciderea acestuia s-ar fi făcut chiar cu ştirea marelui cneaz. În orice caz, după 1490, s-a declanşat o luptă aprigă pentru putere între două grupări ale oamenilor influenţi din preajma tronului.

La început, cea mai puternică era gruparea din jurul marii cneaghine Elena şi a ţareviciului Dimitrie. Aceasta era gruparea marii boierimi tradiţionaliste, în care se evidenţia cel mai de temut oponent al lui Ivan al III-lea, cneazul Andrei Kurbski. Aceşti boieri nu o puteau suferi pe Sofia, pentru că era de origine greco-italiană şi fusese trimisă la Moscova de către papa Paul al II-lea, pentru a cultiva în Rusia catolicismul. Cealaltă grupare, din jurul Sofiei şi a ţareviciului Vasilie, era alcătuită din boieri tineri şi oameni aflaţi în slujba marelui cneaz (aşa-zişi „dieci", adică logofeţi, grămătici), care căutau să ia locul marii boierimi. Grăbiţi din propriu interes şi zoriţi totodată de nerăbdarea Sofiei de a-şi vedea fiul proclamat mare cneaz şi moştenitor al tronului, aceştia l-au convins pe Vasilie să conteste puterea tatălui său. Complotul a fost descoperit, toţi complotiştii, cu excepţia ţareviciului, au fost executaţi. Vasilie a fos închis sub arest, marele cneaz a început să o ţină la distanţă pe Sofia, din teamă că aceasta l-ar fi putut otrăvi.

Astfel, gruparea Elenei Stefanovna, cum îi ziceau principesei moldovene la curtea marelui cneaz, a ieşit învingătoare. Şi-au spus cuvîntul în această luptă inteligenţa şi ambiţia deosebită a marii cneaghine de origine română, dar şi pofta nestăpînită de putere şi lipsa de scrupule ale celeilalte mari cneaghine, Sofia. În aceste condiţii, Ivan al III-lea se hotărî să-l proclame moştenitor pe nepotul său Dimitrie.

Încoronarea avu loc la 4 februarie 1498, pe cînd ţareviciul avea 15 ani. Întreaga ceremonie s-a petrecut în catedrala Adormirea Maicii Domnului din Kremlin şi este cunoscută foarte bine, deoarece au rămas mărturii complete despre acest fenomen. Principalul element al încoronării a fost cuvîntarea lui Ivan al III-lea, prin care Dimitrie era declarat moştenitor al tronului şi ridicat la rangul de mare cneaz. „Din voia Domnului, de la strămoşii noştri, marii cneji, zicea autocratul, obiceiul nostru din vechime şi pînă azi a fost ca părinţii noştri, marii cneji, să transmită marea domnie fiilor lor mai mari. Şi eu l-am blagoslovit pe primul meu fiu, Ivan, pentru marea domnie, dar voia Domnului a fost ca fiul meu Ivan să moară. După el a rămas fiul său dintîi, Dimitrie, şi eu acum îl blagoslovesc, pe timpul vieţii mele şi după mine, pentru domnie mare asupra Valdimirului,

Material cu drept de autor

Moscovei şi Novgorodului. Şi tu, tatăl lui, l-ai fi blagoslovit pentru marea domnie".

Însă Sofia, care avea o bogată şcoală a intrigilor, făcută la curtea Paleologilor şi a ducilor de Ferrara, nu putea în nici un caz să accepte ca tronul să revină altuia decît fiului său. Ea a ales procedeul cel mai sigur: compromiterea unor mari boieri din anturajul Elenei. A făcut să ajungă la urechile marelui cneaz zvonul despre un complot al boierilor Patrikeev şi Reapolovski, foarte influenţi la curte şi tot atît de bogaţi şi pe deasupra strîns legaţi prin rudenie. Ivan al III-lea a dat ordin să fie arestaţi şi executaţi. Efectul acestei acţiuni a fost mai mare decît se aştepta: marele cneaz începea să fie tot mai nemulţumit de vechea boierime, care nu se arăta destul de slugarnică faţă de tron. Din acest moment, începe schimbarea atitudnii sale faţă de noră şi nepot. Letopiseţele scriu că, după dizgraţia marilor boieri, „lui Ioan a început să nu-i mai pese de nepot" şi, dimpotrivă, l-a apropiat pe Vasilie, fiul său şi al Sofiei.

În lupta împotriva duşmancei sale, Sofia a mai avut şi un alt argument. Cu mult pînă la sosirea celor două concurente în Rusia, luase naştere o erezie, pe care istoricul rus S. M. Soloviov o numeşte „un amestec de iudaism şi raţionalism creştin, care respingea taina sfintei treimi, divinitatea lui Isus Hristos, necesitatea euharistiei, venerarea preoţilor, a călugărilor, icoanelor ş.a." Marea cneaghine Elena era apropiată de grupul ereticilor, din care făceau parte oameni cu mare autoritate, precum arhimandritul Zosima şi cărturarul Feodor Kuriţîn, dar şi înalţi prelaţi, ca Dionisie şi Alexei, care erau de fapt capii ereziei şi care, ca oameni de mare ispravă, se bucurau de respectul deosebit al marelui cneaz. Sofia a ştiut însă să speculeze situaţia în propriul ei interes şi al fiului său. Împreună cu ţareviciul Vasilie, ea a luat legătură cu principalii organizatori ai luptei împotriva ereticilor, Ghenadie, arhimandrit de Novgorod, şi Iosif, egumen de Volokolamsk. Istoricul Soloviov observa că „legătura lui Iosif cu Vasilie şi mama sa începuse şi se întărise pe timpul luptei împotriva ereziei: acţionînd împotriva ereticilor, adică împotriva Elenei, Iosif trebuia în mod firesc să treacă de partea Sofiei şi a fiului ei". Sofia a avut grijă ca Iosif sa ajungă la marele cneaz, cu care a discutat şi legătura Elenei cu ereticii. Ivan al III-lea nu avea nici o simpatie faţă de fanaticul egumen de Volokolamsk, însă nu putea să-i susţină pe eretici. Atitudinea sa negativă faţă de eretici însemna şi neîncredere faţă de nora sa Elena.

Îndepărtarea de la tron a lui Dimitrie şi a mamei sale a trezit nemulţumirea multor boieri, ca a acelora din Pskov, care se „închinau marilor cneji Ioann Vasilievici şi nepotului său, Dimitrie Ioannovici, ca să ţină moşia lor pe vechi", adică după rînduielile vechi. Ioan al III-lea le-a răspuns: „Oare nu sînt eu, mare cneaz, liber să fac ce vreau cu copiii mei şi cu marea mea domnie?" Cei nemulţumiţi au fost pedepsiţi şi astfel ordinea a fost întronată.

Căderea definitivă în dizgraţie a ţareviciului Dimitrie şi a marii cneaghine Elena s-a produs la 11 aprilie 1502. În acea zi, Ivan al III-lea l-a lipsit pe nepot de titlul de mare cneaz, a dat ordin ca cei doi să fie puşi sub pază şi a interzis ca numele lor să fie rostite la slujbele religioase (ectenii şi litii). Peste cîteva zile, la 14 aprilie, l-a blagoslovit pe Vasilie pentru marea domnie a Moscovei şi a întregii Rusii. Ultimii ani de viaţă ai Elenei şi ai fiului ei Dimitrie trebuie să fi fost foarte

Material cu drept de autor

grei, şi nu încape îndoială că nu au murit de moarte bună. Mama a murit în 1505, iar fiul în 1509, fiind ucis, bineînţeles, din porunca marelui cneaz Vasilie, care se urcase, cîţiva ani în urmă, pe tronul Rusiei.

Prietenie moldo-rusă

Ştefan cel Mare a avut relaţii bune cu Ioan al III-lea încă pînă la căsătoria Elenei cu ţareviciul Ivan. Sursele ruseşti relatează că, în 1477, cînd Novgorodul era cucerit de marele cneaz al Moscovei, oraşul-republică nu a putut primi ajutor polonez, deoarece oastea Moldovei ataca Polonia.

După ce Elena deveni membră a familiei marelui cneaz, Moldova se afla mereu în atenţia preocupărilor pentru politica externă ale lui Ivan al III-lea. Acest interes poate fi urmărit pe exemplul corespondenţei diplomatice ruso-polone şi încă mult mai bine al celei ruso-lituaniene. În 1486, Ivan îi scria regelui polon Cazimir că Ştefan i se adresase cu rugămintea să-i dea ajutor în lupta împotriva trucilor şi-i cerea, totodată, să-i convingă şi pe poloni să procedeze la fel, numai că Moscova, se scuza marele cneaz, se află prea departe de Moldova pentru a-i putea veni în ajutor. În 1494, Alexandru, mare duce al Lituaniei, i se plîngea socrului său Ivan al III-lea că voievodul moldovean ataca pămînturile sale. Marele cneaz îi promitea că va face pace între ei. În corespondenţa care a urmat între socru şi ginere, relaţia lor cu Ştefan revenea mereu. Ivan îi cerea lui Alexandru să nu pornească război împotriva Moldovei, la care lituanul replica: „Noi sperăm că fratele nostru şi marele cneaz ne doreşte nouă, ginerelui său, mai mult bine decît voievodului Ştefan". Marele cneaz răspundea că Alexandru „cere ca noi să-l împăcăm cu [...] voievodul Ştefan, prin tratat, dar el însuşi nu respectă tratatul". În 1499, pregătindu-se de război împotriva ginerelui, Ivan îl trimitea în Lituania, la fiica sa Elena, mare ducesă a Lituaniei, pe solul Ivan Mamonov, căruia îi cerea: „Să afli dacă a fost solul lui Ştefan la Alexandru şi dacă a fost încheiată pacea între Lituania şi Moldova. Este Ştefan în pace cu regii polon şi ungur? Sînt turcii şi tătarii în pace cu polonii, lituanienii şi moldovenii?" Probabil îndată după aceea, marele duce îl trimitea la socrul său pe solul Stanislav Glebovici, care îl informa pe marele cneaz despre pacea încheiată în 1499 de către Ştefan şi Alexandru şi îi transmitea invitaţia stăpînului său de a ajuta Moldova în lupta împotriva turcilor. Ginerele îi explica astfel socrului său importanţa Moldovei pentru propriile lor relaţii cu turcii: „Poţi să-ţi dai tu însuţi seama că domnia voievodului Ştefan este poarta tuturor pămînturilor creştine din părţile noastre, şi să nu dea Dumnezeu ca turcii să pună mîna pe ea".

Marea supărare a domnului

Căderea Elenei şi a fiului ei Dimitrie în dizgraţia lui Ivan al III-lea a dus la înrăutăţirea relaţiilor moldo-ruse. A fost exact vremea cînd Rusia se afla în război cu Lituania şi Ordinul livonian (1501-1503). Marele duce lituanian Alexandru, devenit atunci şi rege al Poloniei, nu a pregetat să-l informeze pe Ştefan despre nenorocirea care se abătuse asupra fiicei şi nepotului său. El îi scria voievodului: „Tu lupţi împotriva mea în acelaşi timp cu duşmanul meu, marele cneaz al Moscovei, dar acum el îţi este duşman şi ţie. El a întemniţat fiica şi pe nepotul tău, a luat marea domnie de la nepotul tău şi a dat-o fiului său". În momentul cînd primea această veste de la Alexandru, domnul moldovean se afla cu oastea lîngă

Material cu drept de autor

Halici, în Pocuţia, şi tocmai îi primise pe nişte soli ruşi, care erau în trecere prin Moldova. El i-a oprit pe aceştia şi a trimis un sol de-al său cu o scrisoare la Mengli Ghirei, care era în relaţii bune cu Ivan al III-lea, cerîndu-i: „Te rog să cercetezi atent dacă Alexandru mi-a scris adevărul. Dacă a minţit, atunci voi elibera imediat solii moscoviţi ca să ajungă la tine". Ambasadorul rus Zabolotki la hanul tătar îi scria marelui cneaz: „Şi ţarul (adică hanul – *n.a.*) m-a cercetat foarte tare, între patru ochi, şi a vrut chiar să mă pună să jur, dar eu i-am spus: «Toate acestea sînt minciuni, măria ta, neadevăruri, născocite de Alexandru. Duşmanul e gata să spună orice despre duşmanul său, ce doreşte, aceea şi pune la cale». Şi ţarul aşa şi i-a răspuns lui Ştefan".

Totuşi, aşa cum observa Soloviov, „adevărul nu a putut fi ascuns de voievod", însă, adaugă el, Ştefan nu a putut face mai mult decît „să-i reţină vremelnic pe solii şi pictorii care mergeau la Moscova prin Moldova". Fiind conducătorul unei ţări mici, rezultatele luptei sale au fost în general invers proporţionale cu eforturile depuse. Cu totul alta era situaţia marelui cneaz al Moscovei, fostul său cuscru, devenit, la urmă, duşman. Chiar istoricii ruşi relatează că lui Ivan al III-lea, „după spusele vestitului său contemporan, Ştefan al Moldovei, îi plăcea să stea liniştit într-un singur loc, în timp ce posesiunile lui creşteau din toate părţile".

Din Livonia pînă în Crimeea şi din Italia pînă în Persia

Deci ţara mică, atunci cînd vrea să crească sau măcar să supravieţuiască, trebuie să depună sforţări foarte mari, uneori chiar disperate, conducătorii ei trebuie să se afle mereu în miezul evenimentelor, să se informeze peste tot, să ştie de unde le mai pot veni necazurile şi pe cine ar mai putea conta ca să le preîntîmpine sau, cel puţin, să le reducă efectele. Tocmai de aceea Ştefan cel Mare a căutat să întreţină bune relaţii cu oricine l-ar fi putut ajuta să-şi apere ţara ori, în cel mai rău caz, să o facă să sufere cît mai puţin cu putinţă.

Ducele, devenit apoi rege, se fereşte să fie prieten

Din corespondenţa lui Alexandru, mare duce al Lituaniei şi, din 1501, şi rege al Poloniei, cu Ivan al III-lea, mare cneaz al Moscovei, am văzut că Moldova din acea vreme avea legături permanente cu Lituania.

Relaţiile moldo-lituaniene încep să se aşeze într-un făgaş bun chiar din momentul urcării pe tronul de mare duce a lui Alexandru, în 1492. La începutul anului următor, îi trimitea o solie care îi exprima condoleanţe pentru moartea tatălui său, regele Cazimir al IV-lea, şi îi propunea o alianţă îndreptată împotriva turcilor şi tătarilor. În 1494, a fost încheiat un tratat de alianţă între cele două ţări. Tratatul acesta fusese compromis încă înainte de a fi fost pus în aplicare de înţelegerea de la Leutschau (Lewocea) a fraţilor Jagielloni, din 17 aprilie 1494, la care se convenise ca Ştefan să fie îndepărtat de pe tronul Moldovei. Căutînd să dejoace aceste planuri, iniţiate de regele polon Ioan Albert, Ştefan a încercat să-şi cîştige simpatia a doi fraţi ai acestuia, Vladislav al II-lea, regele Ungariei, şi Alexandru, marele duce al Lituaniei. În 1496, el a trimis la Wilno o solie a vornicului Giurgea şi spătarului Mihail, care a propus marelui duce încheierea unui tratat după modelul celor semnate anterior de cele două ţări. Alexandru se eschiva să dea un răspuns clar. Ştefan a trimis, atunci, proectul său de tratat împreună cu textul jurămîntului de respectare a înţelegerii. În plus l-a informat pe marele duce

Material cu drept de autor

că deşi trimisese o solie la Poartă pentru un acord cu sultanul, o poate revoca dacă Alexandru dă un semn clar că este dispus să colaboreze cu domnul moldovean. A mai adăugat că, după informaţiile de care dispunea, turcii se pregăteau intens de război, intenţionînd să atace Ţara Românească, Moldova, Polonia şi Lituania. Abia atunci Alexandru a dat un răspuns pozitiv, dar a propus un proiect de tratat care nu putea fi acceptat de către moldoveni.

Tratatul, atît de dorit de Ştefan, a fost semnat abia la 14 septembrie 1499. Marele duce a fost nevoit să semneze tratatul, fiind forţat, pe de o parte, de incursiunile moldovenilor în Lituania, iar de altă parte de presiunile lui Ivan al III-lea şi a aliatului acestuia, Mengli Ghirei. Documentul semnat de cele două părţi era un acord de ajutor reciproc, fiind conceput după modelul stereotip din acea vreme, aşa cum fuseseră tratatele moldo-polone şi moldo-ungare, semnate mai înainte. El conţinea prevederi despre refuzul fiecărei părţi semnatare de a primi duşmani ori trădători ai celeilalte părţi, de a se informa reciproc asupra intenţiilor „păgînilor" şi a-şi acorda azil, de a soluţiona de comun acord neînţelegerile de la graniţă, de a crea condiţiile necesare pentru activitatea negustorilor în fiecare din cele două ţări ş.a.

Am văzut că, în timpul războiului livonian, Alexandru, constrîns de împrejurări, a încercat să se apropie de Ştefan, speculînd în interesul său înrăutăţirea relaţiilor moldo-ruse, ca rezultat al persecutării marii cneaghine Elena şi a fiului ei Dimitrie de către Ivan al III-lea. Apropierea însă nu s-a putut produce, mai ales din cauza diferendului legat de Pocuţia.

Tătarii nu întotdeauna au fost duşmani

În unele momente, Moldova de pe vremea lui Ştefan cel Mare a avut relaţii prieteneşi şi cu tătarii, cu care, de cele mai multe ori, a trebuit să poarte războaie. În 1462, la curtea domnească se aflau fiii hanului tătar Seid Ahmed, care se refugiaseră aici în urma unor lupte interne în Hoarda de Aur. Aceştia erau însoţiţi de alte căpetenii tătăreşti şi de un număr de oaste. Domnul îşi luase obligaţia faţă de ei de a nu-i extrăda. Putea doar să-i trimită în Polonia, care, formal, se consedera suzerana Moldovei. Ştefan a trimis soli la tătarii de pe Volga în anii ´70, cînd turcii îşi înteţiseră atacurile asupra Moldovei. Aceste legături erau favorizate de conflictul apărut între Hoarda de Aur şi turci, ca urmare a faptului că Hanatul Crimeii devenise vasal al Porţii şi astfel ieşise de sub ascularea marelui han al Hoardei. Relaţiile moldo-tătare au fost cele mai bune spre sfîrşitul domniei lui Ştefan, cînd domnul moldovean a beneficiat de susţinerea căpeteniei Hanatului Crimeii, Mengli Ghirei, pentru a exercita presiuni asupra Poloniei şi Lituaniei. Astfel, Ştefan a putut să păstreze Pocuţia şi să forţeze cele două ţări să încheie tratate cu Moldova. Marele han a consimţit de multe ori să fie intermediar între Ştefan şi alţi conducători de state, ca regele polon, marele duce al Lituaniei sau marele cneaz al Moscovei.

Un şah persan, prieten al Moldovei

La începutul anilor ´70 ai secolului al XV-lea, ţările creştine europene obţinuseră un aliat puternic în lupta împotriva turcilor. Acesta era hanul turcmen Uzun Hasan, inamic de neîmpăcat al sultanului Mehmed al II-lea. Împărăţia sa cuprindea aproape toată vechea Persie, o parte a Armeniei şi Azerbaidjanului.

Material cu drept de autor

Veneţia, ce se situase pe atunci în fruntea ţărilor creştine care luptau împotriva turcilor, nu a întîrziat să stabilească legături cu acest puternic duşman al Semilunii. Uzun Hasan, la rîndul lui, a trimis emisari peste tot unde îşi putea găsi aliaţi în lupta sa.

În 1471, un sol de al său care ţinea cale spre Polonia, a trecut şi prin Cetatea Albă. E de presupus că atunci a şi avut loc primul contact al lui Ştefan sau măcar al oamenilor săi cu trimişii lui Uzun Hasan în Europa. Cam pe atunci, marele han încheiase o alianţă cu Veneţia. Solii săi, trimişi la Veneţia şi Roma, au trecut şi prin Moldova, unde s-au întîlnit cu domnul. Strîngerea relaţiilor moldo-turcmene începe în septembrie 1472, cînd Isac bey, solul lui Uzun Hasan, aflat în drum spre Europa, trece şi prin Moldova şi înmînează domnului o scrisoare de la stăpînul său, asemănătoare cu cele adresate şi altor şefi de state şi care îl îndemna la luptă împotriva turcilor. Ştefan va da curs acestui îndemn, şi în anul următor îl va ataca şi îndepărta din scaunul domniei Ţării Româneşti pe Radu cel Frumos, aliatul turcilor.

Cu toate promisiunile făcute de Veneţia, de Sfînul Scaun şi de alte state europene, Uzun Hasan nu a primit tot ajutorul de care avea nevoie în lupta împotriva lui Mehmed al II-lea. Deşi cu mare greu, totuşi sultanul reuşeşte să-l învingă de două ori pe parcursul anului 1473. Din acel moment, statele europene îşi pierd interesul faţă de Uzun Hasan.

Doi mici aliaţi din Crimeea

În momentul cînd vine Ştefan la domnie, oraşul italian Genova încă mai avea cîteva centre comerciale în delta Dunării şi pe litoralul Mării Negre. Cel mai influent din toate era Caffa, din Crimeea, situată pe locul fostei colonii greceşti Feodisia. La început, atitudinea domnului moldovean faţă de Caffa era contradictorie şi uneori chiar ostilă, probabil din cauza foarte serioasei concurenţe comerciale pe care colonia genoveză o făcea Cetăţii Albe şi Chiliei. Este adevărat că în primii ani ai domniei lui Ştefan în aceste două cetăţi trebuie să se mai fi aflat încă mulţi negustori genovezi. După ce reuşise să cucerească Chilia, la 26 ianurie 1465, domnul îndată a trimis vestea la Caffa, pentru a stimula legăturile economice ale celor două oraşe. Dar chiar în anul următor el a poruncit să fie arestat consulul Reza, care se afla în Moldova, în drum spre patrie, după expirarea mandatului său în Caffa.

Punctul cel mai fierbinte în relaţiile Moldovei cu Caffa a fost vara anului 1475. Atunci, Mehmed al II-lea dăduse ordin să fie ocupată Crimeea, ceea ce însemna lichidarea posesiuni genoveze de acolo. Oraşul, care constituia o comunitate enică eterogenă, ca şi garnizoana lui, nu era destul de solidar pentru a opune rezistenţă serioasă, dincolo de faptul că, pînă la urmă, oricum ar fi fost cucerit de forţele net superioare ale turcilor. După o rezistenţă de o săptămînă şi datorită complicităţii unora din cetate cu asediatorii, oraşul s-a predat, la 6 iunie 1475. În cetate se aflau, în momentul asedierii, 160 de negustori din Moldova. Aceştia, împreună cu alţi moldoveni, au fost omorîţi. Cea mai mare parte a locuitorilor au fost făcuţi prizonieri şi trimişi la Constantinopol. Pe drum spre capitala Porţii, 120 de tineri au deturnat vasul pe care se aflau şi l-au dus, încărcat cu pradă bogată, în portul Chilia. Ştefan a trimis un mic detaşament pentru a elibera Caffa, dar fără succes.

Material cu drept de autor

Acest incident va înrăutăţi la maximum relaţiile moldo-turce şi va fi unul din motivele principale ale expediţiei lui Mehmed al II-lea în Moldova, în vara anului 1476.

Ştefan cel Mare a avut nişte legături speciale cu micul principat greco-genovez Mangup, care era situat în sud-estul Crimeii. Principatul era condus de descendenţi din dinastia bizantină a Comnenilor. Acesta a şi fost motivul pentru care el se căsătorise, în 1472, cu principesa Maria de Mangup. Cu puţin înainte de cucerirea turcească a Crimeii, în principat începuse lupta pentru putere între doi fraţi ai Mariei, Alexandru şi Isac. În luptă se implicaseră turcii, care îl susţineau pe Isac. Alexandru a fost nevoit să se refugieze la curtea lui Ştefan cel Mare. Domnul i-a dat o oaste de 300 de oameni cu care acesta a redobîndit cetatea. Dar în curînd Mangupul a fost cucerit de turci. Moldovenii făcuţi prizonieri au fost decapitaţi. Alexandru şi familia sa au fost duşi la Constantinopol. În primăvara anului 1476, domnul moldovean a trimis un sol la sultan ca să-l răscumpere, dar acesta fusese deja ucis.

*

Aruncînd o privire peste toate faptele care ilustrează politica externă a lui Ştefan cel Mare, observăm că aceasta a fost plină de viaţă şi de o mare diversitate de preocupări. Nu a existat ţară sau şef de stat, care să fi avut o oarecare tangenţă cu Moldova şi cu care el să nu fi încercat să lege prietenie sau pur şi simplu să aibă o relaţie de colaborare. Tocmai de aceea privirea sa a scrutat un teritoriu foarte întins: de la Moscova şi Marea Baltică pînă în Italia şi Mediterana, şi de la Roma, Veneţia şi Viena pînă la Volga şi Persia. Pentru a închega şi menţine aceste relaţii, nu a neglijat nici un mijloc, de la legături economice, militare şi matrimoniale, acordarea şi solicitatea de ajutoare financiare, reglementarea mutuală a diferendelor de frontieră, extrădarea complotiştilor şi a pretendenţilor la domnie, schimbul de fugari şi prizonieri pînă la schimbul de solii, întreţinerea de corespondenţe şi, în sfîrşit, încheierea de alianţe politice şi semnarea de tratate bilaterale, acceptarea propunerilor de suzeranitate şi a plăţii tributului. Este greu de găsit în acea epocă o ţară, ale cărei relaţii externe să se fi putut caracteriza printr-o mai mare complexitate. O politică foarte activă şi totodată foarte contradictorie, ca expresie a statutului unei ţări mici: pe de o parte, luptă perseverentă, împinsă pînă la eroism, pentru asigurarea independenţei, iar pe de altă parte depunerea omagiilor de credinţă unor regi vecini mai puternici şi plata tributului anual, în cazul celui mai implacabil dintre ei, Imperiul otoman. Contradictorie nu înseamnă însă nemotivată, ci dimpotrivă, acest gen de politică fiind tocmai expresia fidelă a luării în calcul a tuturor condiţiilor obiective externe de vieţuire şi manifestare a Moldovei medievale.

4. Locul lui Ştefan cel Mare în istoria românilor

Nu există în istoria românilor un conducător de ţară, un om politic, care să se fi bucurat de o apreciere mai înaltă decît Ştefan cel Mare. Are multă dreptate istoricul Nicolae Grigoraş cînd zice că „cu nimbul acordat de popor", el „i-a umbrit pe toţi

Material cu drept de autor

cei ce i-au urmat la conducerea ţării". Chiar istoricii ruşi, care au fost întotdeauna reticenţi faţă de români, atunci cînd nu erau dispreţuitori, chiar şi unii din ei au fost admiratori sinceri ai acestui domn român. N. M. Karamzin, primul mare istoric rus, spunea despre Ştefan că a săvîrşit fapte mari cu mijloace mici. S. M. Soloviov, poate cel mai mare istoric al ruşilor, vorbea cu mai multă simpatie despre domnul moldovean decît despre Ivan al III-lea: faţă de flegmaticul mare cneaz al Moscovei, energicul Ştefan era „vestitul său contemporan". Bineînţeles că domnia sa nu a fost uşoară, linia mişcării sale nu a fost totdeauna dreaptă şi mereu în ascensiune. „Făcînd însă suma, privind rezultatele, observa cu bun simţ C. C. Giurescu, nu se poate să nu rămîi adînc impresionat de frumuseţea şi puterea scestei strălucite domnii".

Ziditor de ţară

În momentul cînd Ştefan cucerea sceptrul domniei, Moldova trecea prin una din cele mai grele perioade din istoria sa. Ţara era sfîşiată de interminabile războaie pentru putere, graniţa era neapărată, cele mai multe cetăţi fuseseră pierdute, viaţa populaţiei şi avutul ei erau în nesiguranţă, căile de comunicaţie lăsate de izbelişte, neîngrijite, neapărate. Autoritatea domnească era slabă şi nesigură, aflîndu-se la cheremul boierilor sau al unor puteri din afară, mai ales al Poloniei, iar asta făcea ca ţara să nu aibă o independenţă reală.

Venind la domnie, Ştefan a avut grijă, mai întîi, să facă ordine în ţară. Aceasta a fost preocuparea sa de căpetenie în primii cinci ani de domnie. În acest scop, a luat măsuri pentru consolidarea puterii domneşti şi limitarea, totodată, a influenţei marii boierimi, ceea ce a făcut ca viaţa politică a ţării să fie puternic *domnită*, cum observa pe bună dreptate Iorga, adică aflată sub autoritatea indiscutabilă a domnului. A dat mai multă autoritate administraţiei locale, precinzîndu-i atribuţiile şi ţinînd-o sub un control vigilent. S-a ocupat personal de examinarea litigiilor, neregulilor şi delictelor locale, fapt pentru care a ridicat curţi domneşti în diferite ţinuturi, ca cele de la Hîrlău, Roman, Piatra Neamţ, Bacău, Vaslui, Iaşi, unde se întîlnea cu localnicii pentru a le asculta păsul şi a împărţi dreptatea. Această activitate grijulie şi energică i-au adus supranumele de „cel Bun" şi „cel Sfînt". Măsurile luate în vederea reîmpărţirii fondului funciar în favoarea proprietarilor mici şi mijlocii şi pentru limitarea marilor latifundii, îngrădirea bunului plac al marilor feudali, implicarea directă a domnului în judecarea numeroaselor pricini iscate între cei puternici şi avuţi şi masa numeroasă a ţăranilor săraci sau cu foarte puţină avere au creat acea mare susţinere populară de care domnul avea nevoie pentru centralizarea puterii şi apărarea independenţei ţării. Acelaşi efect l-a avut şi crearea unor condiţii mai bune pentru dezvoltarea negoţului, a meseriilor şi a oraşelor.

Ştefan a întărit frontierele ţării prin întoarcerea acelor cetăţi care erau stăpînite de străini, prin construirea de cetăţi noi sau reconstruirea celor existente. A îmbunătăţit starea drumurilor, a reparat podurile vechi şi a făcut altele noi, a redat cuvenita securitate căilor principale de negoţ, cum era drumul comercial moldovenesc. În general, pe timpul lui Ştefan cel Mare lucrările publice atinseseră un nivel foarte înalt. Iată un exemplu edificator: în vara anului 1479, la ridicarea noii cetăţi a Chiliei au fost folosiţi 800 de meşteri zidari şi 17 000 de ajutoare. Şi

Material cu drept de autor

asta se întîmpla în anul cînd se definitivau ample lucrări de consolidare a Cetăţii Albe, care au făcut din ea cea mai puternică citadelă medievală a românilor.

Au fost cîteva momente foarte grele în lunga sa domnie, cînd superioritatea numerică a invadatorilor turci l-au silit să renunţe la unele teritorii, cum s-a întîmplat în 1484 cu Chilia şi Cetatea Albă. Dar chiar şi în anii puternicei presiuni otomane şi după aceea s-a îngrijit foarte mult de integritatea teritoriului ţării, ba chiar l-a lărgit. În 1482, lua în stăpînire de la munteni ţinutul Putnei cu cetatea Crăciuna, pe care un an în urmă o restaurase, şi pînă în ultima clipă a vieţii şi-a afirmat stăpînirea asupra Pocuţiei.

Luptător neînfricat pentru independenţa românilor

Numele lui Ştefan cel Mare a fost şi este slăvit mai ales pentru faptele sale de arme întru apărarea ţării sale în faţa repetatelor încercări ale unor străini de a o cuceri. Numeroasele sale războaie şi-ar găsi explicaţia şi în faptul că el „trăia într-o vreme aprigă", cum observa Nicolae Iorga. Dar această explicaţie nu lămureşte destul activismul deosebit al lui Ştefan pe tărîmul militar. Acelaşi Iorga explică: „N-a venit anume să facă războaie. Ele i s-au impus". Însă nici asta nu e de ajuns, pentru că şi mulţi alţii s-au confruntat cu acelaşi fenomen, fără să fi fost nici pe departe tot atît de activi şi de hotărîţi. Este un exemplu singular în istoria românilor cînd un domn a reuşit să ţină sabia mereu gata de luptă pe parcursul a aproape unei jumătăţi de veac. S-a apărat din toate părţile şi a atacat la fel. Tocmai de aceea, observa Grigore Ureche, ţara nu putea să fie supărată pe „Ştefan vodă pentru atîtea războaie făr-de odihnă şi fără măsură ce făcea, de cu toţi se bătea". A ştiut să îmbine într-o manieră cu totul singulară meşteşugul armelor cu neînfricarea în faţa duşmanului, şi anume asta i-a asigurat cele mai multe victorii. Făcînd domnului moldovean un portret rămas celebru, bătrînul cărturar Grigore Ureche observă, între altele: „La lucruri de război meşter; unde era nevoie, însuşi se vîrîia, ca văzîndu-l ai săi, să nu îndărăpteze, şi pentru aceea raru război de nu biruia. Şi unde-l biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-se căzut gios, să rădica de-asupra biruitorilor". În faptele sale de mare curaj, adaugă letopiseţul, „nimea den domni, nici mai nainte, nici după aceea, l-au agiunsu". Citim în aceeaşi sursă că, „fiind un leu [...] ce nu-l poate îmblînzi nimenea" şi avînd „inima aprinsă de lucruri vitejăşti", lui Ştefan cel Mare „îi părea că un an ce n-au avut treabă de război, că are multă scădere, socotind că şi inemile voinicilor, în războaie trăind, să ascut, şi truda şi osteneala cu carea să deprinsese iaste a dooa vitejie [...]"

Dar vitejia, cum am mai spus, era doar o parte a meritului său militar deosebit. Cealaltă a fost calculul bazat pe realităţi. Unde a putut conta pe iscusinţă şi isteţime, ca la Vaslui, în 1475, a dat prioritate acestora, fără să precupeţească însă şi celelalte eforturi. Unde nu, s-a bazat doar pe neînfricare şi pe tăria braţului. La Războieni, văzîndu-se în faţa unui inamic de multe ori mai numeros, a dat ordin ostaşilor săi să coboare de pe cai, „ca să nu nădăjduiască în fugă, ce întru arme", şi acolo moldovenii „au picat nu fiştecum, ce pînă la moarte să apăra, nici biruiţi dentru arme, ce stropşiţi de mulţimea turcească [...]" Iată de ce, explica acelaşi vechi cărturar, „după moartea lui pînă astăzi îi zicu sveti (adică sfînt) Ştefan vodă [...] pentru lucrurile lui cele vitejăşti".

„L'altra Valahia"

Material cu drept de autor

Ştefan cel Mare a avut legături foarte strînse cu celelalte două ţări româneşti, Muntenia şi Transilvania. Acestea nu au fost doar relaţii ca de la ţară la ţară, adică pur şi simplu legături politice, militare, economice, culturale. Domnul moldovean ştia prea bine că în toate cele trei ţări trăia un singur popor. De aceea în documentele alcătuite din ordinul lui, Muntenia este numită „l'altra Valahia", cealaltă ţară românească. Cînd dorea să sublinieze deosebirea Munteniei de Moldova, el o numea pe cea dintîi cu numele dinastiei: Ţară Basarabească. Bogdan al II-lea, tatăl său, a trăit o vreme la curtea lui Iancu de Hunedoara şi a lui Vlad Dracul, tatăl lui Vlad Ţepeş. Domnul muntean care îl găzduise era căsătorit cu o moldoveancă, nepoată de a lui Bogdan. Maria Oltea, soţia lui Bogdan şi mama lui Ştefan, era munteancă. După asasinarea tatălui său în 1451, tînărul Ştefan a stat cîtva timp la Iancu de Hunedoara, apoi, probabil de la moartea acestuia, în 1456, a trecut la Vlad Ţepeş, care l-a şi ajutat să recapete tronul domnesc. Maria Voichiţa, cea de a treia soţie a sa, cu care a trăit cel mai mult, pînă la moartea sa, a fost şi ea munteancă. Mai mulţi demnitari de ai săi, între care şi fraţii soţiei sale, veniseră la el din Ţara Românească, după cum unii boieri şi dregători munteni erau din Moldova.

Ştefan cel Mare a avut relaţii bune şi permanente şi cu Transilvania. În afară de necurmata sa prietenie cu secuii şi cu oraşele Braşov, Sibiu, Bistriţa ş.a., el a avut o colaborare strînsă cu voievozii Ştefan Báthory şi Bartolomeu Dragffy. Cu cel din urmă fusese înrudit îndeaproape prin încuscrire. De Ardeal îl legau şi cîteva domenii importante pe care le deţinea acolo. Este vorba de cetăţile Ciceu şi Cetatea de Baltă, dăruite de Matias Corvin şi confirmate de Vladislav al II-lea, şi de episcopia Vadului, înfiinţată de el şi ascultătoare de mitropolia Moldovei.

Un fenomen cu totul aparte a fost atitudinea sa faţă de Ţara Românească atunci cînd aceasta era supusă unei puternice presiuni din partea Imperiului otoman. Nu a urmărit niciodată să facă din munteni supuşii săi, ci a căutat doar să-i aibă ca aliaţi în lupta împotriva turcilor. Cînd însă domnii munteni se aflau sub ascultarea totală a turcilor – şi pe vremea lui Ştefan asta a fost aproape întotdeauna – domnul moldovean efectua o expediţie în Muntenia, unde domnul proturc era înlocuit cu un altul care ar fi fost dispus să se opună turcilor. Dar, de fiecare dată, noul domn se recunoştea vasal al sultanului, ceea ce făcea ca procedura detronării şi înscăunării să fie reluată iar şi iar. În locul lui Radu cel Frumos l-a pus pe Laiotă Basarab, pe care l-a înlocuit apoi cu Vlad Ţepeş. L-a alungat apoi pe Laiotă Basarab, care recucerise scaunul de la Ţepeş cu ajutorul turcilor, şi l-a făcut domn pe Basarab Ţepeluş. Pe acesta, devenit şi el fidel Porţii, l-a înlocuit cu Mircea, un fiu natural al Vlad Dracul. Deoarece Ţepeluş revenise, l-a omorît şi a numit în locul lui pe Vlad Călugărul. Acesta însă se închină şi el sultanului. Ştefan nu a mai intervenit pentru a-l alunga şi pe el: procedura îl obosise şi îl plictisise.

Întrebarea care apare mereu cînd e vorba de relaţiile moldo-muntene pe timpul lui Ştefan cel Mare e de ce el nu a realizat o unire a Ţărilor Române, măcar a Moldovei şi Munteniei, de vreme ce demonstrase de atîtea ori că aceasta era cu putinţă. Există două explicaţii de ce nu a făcut-o. Prima, că în evul mediu obiectivul unităţii etnice a ţării nu era o preocupare prioritară a conducerii politice. Mai importante erau coeziunea confesională şi securitatea militară. De aceea nici

Material cu drept de autor

nu se punea sarcina unirii poporului în cadrul unui singur stat, fapt ce a făcut ca unele popoare să aibă cîteva state. Exemplul cel mai concludent este acela al germanilor. A doua explicaţie ţine şi ea de mentalitatea acelei epoci. Iorga observa despre Ştefan că, fiind „adesea biruitor asupra unor domni «băsărăbeşti» sau «munteni» cari-l primejduiau, prin ei înşii sau prin legăturile cu turcii, n-a crezut că-şi mai poate adăugi încă o ţară. Aceasta pentru că, în socotelile pe care i se sprijinea cugetarea, aceea era altă *moşie* şi alţii aveau asupra ei *dreptul*". Deci ţara era văzută ca moşie ce aparţinea unei anumite persoane. Luarea moşiei însemna încălcarea drepturilor fireşti ale acelei persoane. Pentru securitatea propriei sale ţări, Ştefan se considera în drept să schimbe domnii munteni legaţi prea strîns de turci, dar de fiecare dată înscăuna un pretendent legitim, un membru al dinastiei „basarabeşti".

Diplomat la nivelul vremii sale

Prodigioasa activitate militară a lui Ştefan cel Mare a umbrit celelalte preocupări ale sale, fără ca acestea să fi fost minore. În realitate însă, nici o acţiune militară de a sa nu a fost declanşată înainte ca el să fi epuizat posibilităţile de rezolvare a conflictelor prin mijloace diplomatice, cu excepţia cazurilor, puţine totuşi, cînd astfel de şanse nu avea, cum a fost în timpul năvălirilor tătare sau al raziilor izolate turceşti cu pretendenţi la scaunul domnesc.

A purtat tratative numeroase, uneori îndelungate, cum au fost cele avute cu veneţienii şi papalitatea referitor la organizarea unei cruciate antiotomane sau ca în cazul litigiului privitor la Pocuţia. A avut o corespondenţă largă cu diferiţi conducători de state. A fost neînduplecat atunci cînd interesele ţării sale îi cereau să nu cedeze presiunilor din afară. Aceasta i-a fost atitudinea faţă de pretenţiile lui Mehmed al II-lea cu privire la plata tributului şi predarea prizonierilor turci sau insistenţele regilor ungar şi polon ca domnul moldovean să le depună omagii de vasalitate. A ştiut să-şi facă prieteni din foşti duşmani, aşa cum s-a întîmplat în relaţiile sale cu hanul tătarilor Mengli Ghirei, serviciile căruia, în ultimii săi ani de domnie, i-au fost utile în relaţiile Moldovei cu Turcia, Polonia, Lituania şi Rusia. În sfîrşit, s-a lăsat să-şi plece genunchiul, deşi asta nu era deloc în firea lui, atunci cînd atitudinea semeaţă ar fi putut aduce prejudicii serioase poporului său. Astfel, prin depunerea formală a jurmîntului de credinţă, şi-a asigurat, atunci cînd a fost nevoie, susţinerea şi în cele mai rău caz loialitatea Poloniei şi a Ungariei, iar prin trimiterea tributului la Poartă a scutit ţara de invaziile pustiitoare ale turcilor.

Ca un adevărat principe al timpului său, a pus mare preţ pe relaţiile matrimoniale, care constituiau pe atunci o importantă pîrghie în politica externă a fiecărei ţări. Prin căsătoriile sale şi ale unor copii de ai săi, a stabilit relaţii de rudenie cu Kievul, Moscova, Ţara Românească, Transilvania, Polonia, Lituania, cu urmaşii împăraţilor bizantini şi bulgari, cu grecii şi genovezii.

„Un bun creştin prin fapte"

Caracterul domniei româneşti, ca şi alte forme de guvernare medievală, are o legătură strînsă cu religia. Ca mai toţi şefii de state din vremea sa, Ştefan cel Mare era un om profund credincios. Sînt foarte numeroase murturiile care stau drept dovadă în acest sens. Orice act oficial domnesc începea cu formula tradiţională, consacrată pe parcursul a sute de ani, *Io Ştefan vievod, din mila lui Dumnezeu,*

Material cu drept de autor

domn al Ţării Moldovei. Adeseori, în documentele sale sau în inscripţii, se întîlneşte sintagma *binecinstitorul şi de Hristos iubitorul domn*. Întrucît ţin de tradiţie, aceste expresii nu sînt neapărat dovezi ale religiozităţii lui Ştefan. Mult mai convingătoare este, în acest sens, ridicarea din iniţiativa sa a celor cîteva zeci de lăcaşuri de cult, în care se află tablourle sale votive, expresie mai directă şi oarecum mai convingătoare a închinării în faţa divinităţii. Tot aşa sînt şi numeroasele obiecte de cult dăruite de el diferitelor biserici şi mănăstiri, din ţară şi din străinătate, precum şi pietatea pe care domnul a arătat-o îngrijind mormintele apropiaţilor săi şi ale primilor domni ce odihnesc în necropola de la Rădăuţi.

Sînt totuşi unele documente din acea vreme, care oferă şi ele, sau mai degrabă anume ele, dovada sigură a credinţei lui Ştefan. După pierderea bătăliei de la Valea Albă, el trimitea în Apus pe ambasadorul Ioan Ţamblac cu o scrisoare în care, după ce relata principilor străini despre înfrîngerea sa, adăuga aceste cuvinte: „judec că a fost cu voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pe mine ca pe un păcătos, fie lăudat numele său". Aceste cuvinte nu lasă nici o îndoială asupra puterncului sentiment religios al lui Ştefan.

Credinţa sa se observă însă cel mai bine în atitudinea pe care o avea faţă de turci, care nu erau creştini. Într-o scrisoare trimisă senatului veneţian în anul 1477, el menţiona că ţara sa era „folositoare pentru treburile creştine" şi că el niciodată nu se va supune păgînilor, „primind mai bucuros moartea de o sută de mii de ori". Iată de ce Iorga avea dreptate cînd observa că Ştefan „a fost creştin prin fapte". Această observaţie a marelui istoric român este ca un ecou la acele vorbe ale lui Grigore Ureche, după care oamenii l-au numit pe domn sfînt pentru faptele sale vitejeşti. Bătrînul cărturar adăuga că lui Ştefan i s-a zis sfînt „nu pentru suflet, ce se află în mîna alui Dumnezeu, că el încă au fost om cu păcate [...]".

Portretul omului şi al domnului

Nu există nici un domn român care să se fi învrednicit de o atenţie atît de mare din partea contemporanilor şi a generaţiilor de mai tîrziu. Despre el au vorbit şi au scris foarte mulţi.

Cel mai cunoscut portret al lui Ştefan cel Mare este cel făcut în secolul al XVII-lea de către cronicarul Grigore Ureche. „Fost-au acest Ştefan vodă om nu mare de stat, mînios şi de grabă a vărsa sînge nevinovat; de multe ori la ospeţe omorîia fără giudeţ. Amintrelea era om întreg la fire, neleneşu, şi lucrul său ştiia a-l acoperi, şi unde nu gîndeai, acolo îl aflai."

Sînt numeroase alte caracterizări ale lui Ştefan. Dintre acestea, mai potrivite sînt cele pe care le-au făcut Mihail Kogălniceanu şi Nicolae Iorga. Cel dintîi vorbea astfel despre acest domn: „Pe pămîntul nostru orice cetate, orice zid, orice val, orice şanţ [...] întreabă-l [pe român] cine le-a făcut, el îţi va răspunde: «Ştefan cel Mare» [...] Orice legiuire domnească, orice puneri la cale înţelepte, Ştefan Vodă le-a urzit [...] În sfîrşit acest domn, pentru moldoveni, cuprinde toate faptele istorice, toate monumentele, toate isprăvile şi aşezămintele făcute în timp de cinci veacuri de atîţia stăpînitori". Portretul schiţat de Nicolae Iorga este, fără îndoială, cel mai reuşit din toate cîte i s-au făcut lui Ştefan: „Domnu adevărat şi viteaz, cuminte şi iubitor de ţară şi de neam, din clipa întîi pînă la urmă [...] Într-însul găsise poporul românesc cea mai curată şi mai deplină icoană a sufletului său:

Material cu drept de autor

cinstit şi harnic, răbdător fără să uite şi viteaz fără cruzime, straşnic la mînie şi senin în iertare, răspicat şi cu măsură în grai, gospodar şi iubitor al lucrurilor frumoase, fără nici o trufie pentru faptele sale, care i se par că vin printr-însul de aiurea şi de mai sus".

Prin el a fost ştiută Moldova şi s-au făcut cunoscuţi românii

Eforturile îndelungate şi susţinute ale lui Ştefan cel Mare pentru buna aşezare a Ţării Moldovei şi prosperarea ei au făcut ca numele acestei ţări să se impună în memoria popoarelor din jur. Din acel moment, Moldova devenea parte integrantă a lumii care cuprindea Europa de sud-est şi o parte a Europei centrale şi răsăritene. Pînă la Ştefan, teritoriul de la est de Munţii Carpaţi nu se făcuse remarcat printr-o formaţiune statală suficient de viabilă şi stabilă pentru a fi impus respect din partea statelor mai mari din jur. Acesta era pur şi simplu un pămînt pe care şi-l disputau mereu două state învecinate mai puternice, Polonia şi Ungaria. Au fost deajuns cinci ani de domnie a lui Ştefan pentru ca aceste state să-şi schimbe atitudinea faţă de Moldova. Formal, vechii suzerani nu renunţaseră la pretenţiile lor, dar în fapt pe timpul lui Ştefan nu au reuşit niciodată să facă din Moldova o ţară vasală în sensul propriu al acestui cuvînt. Dimpotrivă, între „suzerani" şi „vasal" au existat uneori relaţii încordate şi cîteodată chiar războaie. Astfel, Moldova s-a impus ca ţară nu numai în conştiinţa locuitorilor săi, a moldovenilor, ci şi în aceea a popoarelor din jur.

Apariţia la Dunărea de Jos a pericolului otoman a adus, o dată cu mari suferinţe şi pierderi, cunoaşterea şi recunoaşterea internaţională a românilor. Numele lor a fost dus departe dincolo de arealul lor de convieţuire în urma participării lui Mircea cel Bătrîn şi Iancu de Hunedoara la marile bătălii antitomane ale creştinilor la Nicopole (1396), Kossovopolje (1448) şi Belgrad (1456), prin rezistenţa îndîrjită a lui Vlad Ţepeş la invazia din 1462 a lui Mehmed al II-lea în Ţara Românească.

Dar despre români ca popor şi despre ţările lor ca ţări de sine stătătoare începe să se vorbească permanent şi într-un spaţiu mult mai larg numai din momentul cînd a început confruntarea directă a turcilor cu Ştefan cel Mare. În special războaiele moldo-otomane din anii 1475-1476 au trezit un mare interes în multe ţări din Europa şi chiar din Asia. „Faptele tale contra turcilor păgîni, îi scria papa Sixtus al IV-lea domnului român, au adus atîta celebritate numelui tău, încît toată lumea vorbeşte despre tine şi în unanimitate eşti foarte lăudat". În toate proiectele de cruciate antiotomane, care au fost făcute de către statele creştine şi de Papă pînă la moartea lui Ştefan, participarea domnului moldovean şi a tuturor românilor era considerată esenţială. Însă lumea creştină nu s-a putut organiza pentru a realiza aceste planuri şi românii au fost lăsaţi să se descurce singuri.

Capitolul VI. Relaţii politice, economice şi sociale în secolele XIV-XV

Modul de viaţă medievală a românilor s-a cristalizat o dată cu întemeierea în sînul lor a statului centralizat, sub cele trei forme pe care acesta le-a luat de o parte

Material cu drept de autor

şi de alta a Capaţilor. O serie de factori comuni pentru toate cele trei regiuni, ca rădăcinile istorice, mediul comun de convieţuire, principalele evenimente prin care au trecut şi mai ales aceeaşi spiritualitate, au determinat constituirea unei civilizaţii medievale unitare. Tocmai de aceea nu poate fi vorba, cum s-a insinuat uneori, de transplantarea instituţiilor şi a valorilor dintr-o ţară românească în alta, pornind de la faptul pur incidental că sursele istorice au înregistrat mai devreme întemeierea unei ţări decît alta.

1. Organizarea politică şi administrativă

Cele trei ţări române, Moldova, Muntenia şi Transilvania, s-au afirmat de la început cu nume diferite, care s-au păstrat mult timp după aceea, deşi erau părţi constitutive ale unui singur spaţiu etnic, acela în care s-a format şi a evoluat poporul român. Din cauza aceasta, şi poporul era numit după aflarea sa în una din cele trei ţări, adică moldoveni, munteni şi transilvăneni (sau ardeleni, de la Ardeal, cum îi zic cel mai des românii, Translvaniei). Ba, de multe ori, tot aşa cum se practică şi în multe alte ţări, ei se numeau, şi încă se mai numesc, şi după numele unor regiuni şi mai mici, care alcătuiau, împreună, una din cele trei ţări mai mari: olteni, bănăţeni, maramureşeni, bucovineni, basarabeni etc. Îndelungata izolare istorică a celor trei ţări române, întreţinută de lupta dintre ţările vecine mai puternice pentru a le stăpîni, a amînat cu sute de ani unirea lor în cadrul unui singur stat al românilor. Dar dezbinarea politică nu a compromis unitatea modului de viaţă al românilor, care se arată clar în toate formele de manifestare a lui: organizarea de stat, economie, societate, religie, cultură.

„Io, din mila lui Dumnezeu..."

Conducătorii Ţărilor Române aveau un singur statut pentru Moldova şi Ţara Românească şi cu totul altul în Transilvania. La moldoveni şi munteni, ei se numeau domni. Puterea reală a *domnului* se manifesta mai cu seamă în cele trei prerogative ale sale: el era căpetenia conduceri politice şi administrative a ţării, comandantul armatei şi judecătorul suprem. Formal, el nu se considera monarh absolut, deoarece puterea sa era limitată de Sfatul domnesc în care era reprezentată marea boierime, în realitate însă de cele mai multe ori el conducea fără să ţină cont de părerile boierilor. Aşa cum a fost pretudindeni în antichitate şi în evul mediu, tot aşa şi în Ţările Române puterea domnului era considerată de origine divină sau în orice caz manifestare a voinţei deivine, dovadă fiind titulatura „Io, din mila lui Dumnezeu". Această formulă, urmată în mod obligatoriu de titlul (*voievod*, *domn*) şi de numele concret al domnului, începea cu particula *Io*, o prescurtare a numelui Ioan, considerat sfînt şi care înseamnă „cel dăruit de Dumnezeu" sau „cel ales de Dumnezeu".

Tabloul votiv: aluzie la legătura specială dintre domn şi divinitate

Ideea că domnul era, dintre muritori, cel mai apropiat de Dumnezeu îşi găsise o expresie largă în tabloul votiv. Fiecare domnitor căuta să ridice biserici şi mănăstiri şi să dăruiască acestora diferite bunuri şi obiecte de cult pentru a cîştiga astfel bunăvoinţa divinităţii. De regulă, în fiecare biserică ridicată în cinstea unui anumit sfînt se afla o imagine, aproape întotdeaua destul de mare, care îl înfăţişa pe ctitorul lăcaşului, adică pe domn, însoţit de familia sa, în momentul cînd acesta

Material cu drept de autor

dăruia sfîntului patron biserica închinată acestuia, simbolizată de un model purtat de domn pe braţe. Aceasta era o practică străveche, care amintea de ofrandele făcute zeităţilor în religiile păgîne, dar eliberată de materialitatea primitivă a acestor gesturi cultice. Semnificaţia tabloului votiv era pe de o parte să sublinieze apropierea dintre domn şi Dumnezeu, iar pe de altă parte să atenţioneze asupra caracterului nematerial, asupra naturii superioare a acestei relaţii.

Atribuţiile domniei şi „tocmeala ţării"

Ca şef al statului, domnul conducea cu ajutorul dregătorilor, între care erau împărţite toate atribuţiile puterii. Ca judecător, împărţea dreptatea în baza *obiceiului pămîntului*, adică a normelor tradiţionale nescrise, care se transmiteau prin viu grai din generaţie în generaţie. Contrar practicilor moderne, domnul avea o anumită libertate în relaţiile de proprietate, dar şi aceasta era limitată. Formal, el se considera stăpînul întregii ţări, altfel spus, proprietarul exclusiv al tuturor bunurilor, care constituiau aceea ce în mod obşinuit este desemnat cu termenul *dominium eminens*. Această situaţie este ilustrată de practicarea daniilor, caracteristică mai ales pentru secolele XIV-XV. În realitete însă domnul putea dispune de averea boierilor doar în trei situaţii: a) în caz de înaltă trădare sau nesupunere („*hiclenie*"); b) cînd proprietatea rămînea fără moştenitori legali (aşa-zisa *desherenţă*); c) pentru neachitarea birurilor.

Domnul însuşi avea proprietăţile sale. Acestea erau constituite din domeniul său feudal, dar şi din bunuri ale statului, de care el beneficia cît timp se afla în scaunul domniei. Erau cîteva categorii ale acestor bunuri: *locurile pustii*, neocupate de alţi proprietari, *braniştile*, adică acea parte a fondului funciar, care era alcătuită din păduri, fînaţuri, ape, munte ş.a., şi în sfîrşit aşa-zisele *hotare*, adică moşiile tîrgurilor şi oraşelor. Toate aceste bunuri îi aduceau domnului venituri foarte mari, ceea ce făcea ca el să fie primul şi cel mai bogat dintre boieri.

Deşi biserica avea propriul ei conducător, mitropolitul, totuşi acesta era supusul direct al domnului şi abia după aceea al patriarhului ecumenic de la Constantinopol. În general, domnul intervenea în viaţa bisericii şi a vieţii confesionale a ţării ori de cîte ori considera aceasta necesar pentru interesele statului. În problema religiei, grija cea mai mare a domnilor a fost să protejeze credinţa ortodoxă împotriva oricăror alte confesiuni. În această privinţă, nu se făceau decît cedări provizorii şi foarte limitate – de regulă, doar în favoarea catolicismului, şi numai din interese politice.

Un indiciu foarte preţios asupra autorităţii domneşti şi în general asupra caracterului puterii politice în evul mediu românesc găsim în următoarea observaţie a lui Grgore Ureche: „[...] să cunoaşte că cum nu-i descălecată ţara de oameni aşăzaţi, aşa nici legile, nici tocmeala ţărîi pre obicee bune nu-s legate, ci toată direptatea au lăsat-o pre cel mai mare, ca să o judece şi, ce i-au părut lui ori bine – ori rău, aceea au fost lege, de unde au luat şi voe aşa mare şi vilfă", adică aroganţă, fală, „care obiceiu, adaugă boierul-cărturar, pînă astăzi trăiaşte". Acest pasaj este extrem de instructiv şi se pare că specialiştii în istoria evului mediu românesc nu au căutat să-i semnaleze semnificaţia reală. Observaţia lui Ureche este cu atît mai demnă de atenţie cu cît ea aparţine unui om care a deţinut cele mai înalte funcţii de stat şi totodată a urmărit direct funcţionarea regimului politic în

Material cu drept de autor

ţări mai avansate din acest punct de vedere, ca de ex. Polonia. Chiar dacă am lăsa la o parte referinţa la faptul că descălecătorii nu au prea fost „oameni aşezaţi", referinţă foarte interesantă de altfel în acest context, ar fi suficient să reţinem constatarea că lipsa tradiţiei cu privire la funcţionarea administraţiei de stat în baza unei legislaţii proprii făcea ca treburile publice să se afle la discreţia arbitrarului: era lege aceea ce găsea de cuviinţă „cel mai mare", adică cel mai puternic.

Datină, titlu şi însemne

Nu exista o lege a succesiunii la tron, dar *o datină* exista, totuşi. Regula formală era ca succesorul la domnie să fie ales de către boieri dintre urmaşii ultimului domn sau din rîndul rudelor mai apropiate ale acestuia. Această practică dădea naştere la lupte pentru putere între grupările boiereşti, cum a fost înainte de urcarea lui Ştefan cel Mare pe tronul Moldova, sau după moartea lui Mircea cel Bătrîn, în Ţara Românească. Dar, de pe timpul lui Ştefan, această regulă începe să fie dată uitării, domnul preferînd să-şi desemneze el singur urmaşul. Orice dezacord al boierilor cu această opţiune era considerată ca uneltire împotriva statului şi se plătea cu capul.

Titlul oficial al domnului era enunţat în fiecare document emis de cancelaria domnească şi era exprimat de formula „Io, domnul Ţării...". *Io* este, cum am mai apus, forma prescurtată a numelui Ioan, care în acest caz înseamnă sfînt, ales (de Dumnezeu). Domnul purta acest titlu din momentul ungerii sale cu mir de către ierarhul superior al bisericii. Însemnele domniei erau coroana, buzduganul şi sceptrul.

Ardealul avea alt fel de putere

În Transilvania, *voievodul* avea alt statut, deoarece această ţară făcea parte din regatul ungar. Totuşi, deşi era numit de rege, fiind reprezentantul şi supusul acestuia, el era conducătorul de fapt al provinciei şi întrunea în mîinile sale cele mai multe atribuţii administrative, judiciare şi militare.

Întreaga Transilvanie era împărţită în *comitate*. În secolele XIV-XV numărul lor varia între 14 şi 16, din care doar şapte se aflau sub jurisdicţia voievodului. Cele apusene, din vecinătatea imediată a Ungariei, precum şi cele ale saşilor şi secuilor, aveau propria lor organizare.

Organele reprezentative ale puterii

Pe lîngă domni şi voievod, în toate cele trei ţări existau şi instituţii colective ale puterii, care exprimau voinţa politică a boierimii. În Moldova şi Ţara Românească acestea erau *Adunarea ţării* şi *Sfatul domnesc*. Marea adunare a ţării (zisă şi Soborul) se compunea din marii boieri şi ierarhi, din boierimea mijlocie şi mică, precum şi din curteni. Adunarea ţării se convoca rar şi numai pentru a lua decizii în cele mai importante probleme. Aşa a fost convocată în Moldova, în 1457, Adunarea de la Direptate, pentru proclamarea lui Ştefan cel Mare ca domn. De regulă, Adunarea stărilor era convocată de domn, care însă apela foarte rar la ea. Şi dimpotrivă, în vremurile de slăbire a puterii domneşti şi de înteţire a luptelor dintre boieri pentru putere, cum a fost între domniile lui Alexandru cel Bun şi a lui Ştefan cel Mare şi cum va fi în ambele ţări române mai ales în secolul al XVI-lea, adunările se convocau mult mai des.

Material cu drept de autor

Adunările obşteşti din Transilvana se numeau *congregaţii generale*. Acestea erau convocate de rege, mai des de către voievod şi, mai rar, de vicevoievod. Erau, probabil, tot atît de vechi ca şi adunările de stări din celelalte două ţări române, dar la început nu erau convocate cu regularitate. Abia după 1320 încep să se întrunească anual sau chiar de două ori pe an. Competenţa lor era mult mai limitată decît a adunărilor din Moldova şi Ţara Românească. Nu puteau examina probleme politice, economice şi administrative sau cele referitoare la litigiile dintre biserică şi nobilime. Erau limitate la cercetarea unor chestiuni judiciare de importanţă secundară, de asigurarea ordinii publice, pedepsirea răufăcătorilor etc. La adunări participau numai oamenii cu stare, deci ţărănimea iobagă nu avea acces la ele. De aceea românii, care erau în cea mai mare parte aserviţi, nu participau la adunări, deşi constituiau majoritatea populaţiei voievodatului. Totuşi, uneori, românii înstăriţi erau admişi la aceste adunări, cum a fost în cazul congregaţiei generale de la Turda, din 1355.

Sfatul domnesc

Adevărata faţă a vieţii politice a Ţărilor Române medievale o oferea Sfatul domnesc, numit uneori şi *Divan*. Membrii lui erau în primul rînd marii stăpîni de domenii şi boierii dregători. De asemenea, la Sfat mai participau, uneori, deci fără să fie membri permanenţi, mitropolitul şi episcopii ţării, precum şi egumenii marilor mănăstiri, care avea şi ele domenii. În Moldova, la şedinţele Sfatului erau prezenţi cîteodată şi fiii domnului. Membrii Sfatului aveau datoria de a-l sfătui şi ajuta pe domn în rezolvarea marilor probleme de stat. Aşadar, Sfatul domnesc era o instituţie politică şi administrativă, care avea atribuţii consultative pe lîngă domn, iar prin dregători, avea şi funcţii executive, asemănătoare cu cele ale guvernelor moderne.

Orice act important al domniei nu avea putere juridică decît dacă obţinea şi aprobarea marilor boieri din Sfat. Acordul fiecărui membru al Sfatului era consemnat fie prin menţionarea sa în textul documentului adoptat, fie prin aplicarea peceţii personale a membrului Safatului alături de cea a domnului. Confirmarea unei proprietăţi sau a unei danii ori încheierea tratatelor cu alte ţări erau cu atît mai credibile cu cît aveau aprobarea marilor boieri. În asemenea situaţii, domnul declara că a încheiat actul respectiv „cu deplina ştiinţă şi buna învoire a boierilor noştri credincioşi", cum făcea Petru Muşat la 6 mai 1387, sau „sub credinţa şi jurămîntul nostru şi al boierilor noştri", cum spunea Mircea cel Bătrîn în 1395.

Sfatul domnesc nu avea o componenţă numeroasă. În Moldova, numărul membrilor Sfatului varia între 20-30 de boieri, iar în Ţara Românească între 10-15.

Cu tmplul, în Sfat creşte numărul şi rolul dregătorilor. Aceste schimbări se explică prin tendinţa domnului de a controla Sfatul, creînd din dregători, care erau numiţi de el, o contrapondere la influenţa marilor boieri, descendenţi din *maiores terrae*. Este adevărat că în secolele XIV-XV în Sfat intrau doar marii dregători, şi doar de la sfîrşitul secolului al XVI-lea vor fi admişi şi micii dregători. Judecînd după numele dregătoriilor, Sfatul domnesc era de origine bizantină, cu coloratură sud-slavă. Întrucît în Ţările Române majoritatea dregătoriilor au apărut în primul

Material cu drept de autor

secol de funcţionare a statului, înseamnă că aceasta este şi perioada formării Sfatului.

Mai tîrziu, corespondentul ardelean al Sfatului domnesc va fi *Dieta*, un fel de parlament local, care va începe să se constituie, în secolul al XVI-lea, din congregaţiile generale. Faţă de aceste adunări generale, însă, care aveau o reprezentare largă, Dieta era alcătuită din nobilime, reprezentanţii scaunelor săseşti şi secuieşti, ai orăşenilor bogaţi, precum şi din rîndul consilierilor principelui şi al clerului superior. Dieta avea peste 150 de membri. Acest organ de stat se bucura de o influenţă mult mai mare decît Sfatul din celelalte două ţări române. Totodată el este şi o referinţă foarte interesantă la deosebirile de viaţă politică dintre Transilvania şi celelalte două ţări române.

Cercul îngust al domniei

Atît domnul moldovean sau muntean cît şi voievodul ardelean aveau nevoie de un ajutor permanent în activitatea lor de stat. Sfatul domnesc, care se întrunea de la caz la caz, nu putea îndeplini astfel de funcţii. De aceea, în activitatea sa zilnică, domnul se sprijinea pe Curtea domnească, în care intra un număr mai mic de dregători şi nu dispunea de competenţe politice, juridice sau militare. În Transilvania, voievodul conducea ţara cu ajutorul unui consiliu restrîns, care pe timpul principatului va fi alcătuit din 12 persoane.

Braţele domnului

Domnul avea sub ascultarea sa un număr mare de funcţionari de stat. Aceştia erau dregătorii domneşti, braţele cu care domnul orînduia toate treburile publice. După sfera de activitate, dregătorii se împărţeau în două categorii. În una din aceste categorii intrau dregătorii care erau în slujba întregii ţări sau a unei regiuni, adică acei care exercitau funcţii publice. Din cealaltă categorie făceau parte dregătorii de la Curtea domnească, aflaţi în serviciul personal al domnului. În dependenţă de nivel, adică de prestigiu şi de putere, dregătorii se împărţeau în trei grupuri. Primul grup îl constituiau marii dregători, care aveau statutul miniştrilor din epoca modernă. Al doilea al alcătuiau şefii administraţiei ţinutale, pîrcălabii. Şi în sfîrşit, al treilea îl făceau micii funcţionari, în număr mult mai mare şi cu cele mai variate preocupări: administrative, militare, judecătoreşti, fiscale etc.

Dregătoriile publice

Marii dregători din cele două ţări române extracarpatice au fost între 7-10 la număr. Printre cei mai influenţi, mai ales în Moldova, se număra **logofătul**, şeful cancelariei domneşti. Puterea lui mai mare decît a altor dregători se arată în faptul că uneori el putea prezida Sfatul în locul domnului. În mod obişnuit însă competenţa sa se limita la redactarea hotărîrilor luate de domn şi de Sfat şi la întărirea lor cu marele sigiliu domnesc, al cărui păstrător era. Principalele documente redactate şi ştampilate de logofăt erau hrisoavele şi poruncile domneşti. Redactarea şi păstrarea acestor documente, care aveau aproape întotdeauna putere juridică, a făcut ca logofătului, cu timpul,să-i fie atribuite şi importante competenţe judecătoreşti, inclusiv în chestiunea hotărniciei, care era pe atunci una dintre cele mai importante probleme de stat. Bineînţeles că tot el redacta şi corespondenţa diplomatică a domnului, altfel spus era primul responsabil, după domn, pentru politica externă a ţării.

Material cu drept de autor

Vornicul era conducătorul Curţii domneşti. Autoritatea foarte înaltă a acestuia rezulta din faptul că în anumite situaţii putea comanda oastea în lipsa sau din însărcinarea domnului, cum a fost, de ex., cazul vornicului Boldur în bătălia de Lenţeşti pe timpul războiului moldo-polon din 1497. Cu vremea, el ajunge să deţină în ambele state importante atribuţii judecătoreşti. În Moldova, cu începere de la „perioada întunecată" care a precedat domnia lui Ştefan cel Mare, din cauza dezbinării ţării în două regiuni, Ţara de Sus şi Ţara de Jos, această funcţie încep să o împartă doi vornici, care vor avea tot mai multe preocupări administrative în dauna celor militare şi judecătoreşti.

Vistierul avea în grija sa finanţele ţării, asta însemnînd că el ţinea evidenţa tuturor veniturilor strînse, a cheluielilor, ca şi aceea a sarcinilor şi scutirilor fiscale. Bineînţeles că tot el răspundea şi de încasările vamale, de aceea în Moldova, cu începere din secolul al XVI-lea, el va cumula şi funcţia de mare vameş. El avea doi locţiitori cu grad de al doilea şi respectiv al treilea vistier, împreună cu care supravegheau un număr mare de logofeţi şi diaci de vistierii, numiţi pur şi simplu vistiernici.

Portarul este menţionat pentru prima dată în Moldova, la 1436, şi era membru în Sfatul domnesc. Cu începere de la 1479, se va numi *mare portar de Suceava*, avînd obligaţia de a organiza apărărea capitalei ţării. În Ţara Românească, portarul avea funcţiile maestrului de ceremonii, ca **uşierul** în Moldova, iar în această calitate primea soliile străine şi avea grijă de ele pe toată perioada aflării lor în ţară. Din secolul al XVI-lea, portarului muntean îi vor fi încredinţate hotărniciile, în timp ce în Moldova vechile atribuţii ale portarului sînt preluate de către **hatman**.

Spătarul este menţionat, din 1415, în Ţara Românească, iar de la 1434, şi în Moldova. La început, el era în ambele ţări dregător personal al domnului, avînd însărcinarea să poarte la ceremonii spada domnului, ca simbol al puterii militare supreme. Cu timpul, atribuţiile lui se lărgesc, mai ales în Muntenia. Acolo, el devine primul ajutor militar al domnului, comandînd uneori armata în numele acestuia, apoi mai obţinînd şi prerogative judecătoreşti şi poliţieneşti. Avea mai mulţi subalterni, tot aşa ca şi vistierul.

Existau şi doi dregători locali foarte influenţi, *pîrcălabul*, funcţie comună pentru ambele ţări, şi *banul*, care se întîlnea doar în Oltenia şi în alte ţinuturi numite *banate*. În Ţara Românească, **banul** este menţionat în documente încă în 1397. El devine foarte influent mai ales în Oltenia, la sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea cînd această funcţie era deţinută de către boierii Craioveşti. Ca reprezentant al domnului în Oltenia, el avea atribuţii foarte largi: administrative, judecătoreşti, militare. Avea un locţiitor, numit *ispravnic al scaunului bănesc*, şi mai mulţi subalterni, nuimiţi *bani* sau *bănişori*.

Pîrcălabul, menţionat în ambele ţări în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, era însărcinat, la început, cu conducerea unei cetăţi şi a teritoriului din jur. El a avut un rol real doar în Moldova, unde au existat mai multe cetăţi decît în Ţara Românească, deoarece principalele cetăţi muntene, Turnu şi Giurgiu, erau ocupate de turci. În textele latine, termenul era redat prin *capitaneus* sau *castellanus*. Ca reprezentanţi ai domnului în teritoriile ce le erau încredinţate, pîrcălabii aveau largi atribuţii administrative, militare şi judecătoreşti. Din timpul lui Ştefan cel Mare,

Material cu drept de autor

erau membri ai Sfatului domnesc. Rolul lor va începe să apună o dată cu pierderea principalelor cetăţi, spre sfîrşitul secolului al XV-lea.

„Domnul se cuvine să aibă numai slugi drepte"

Aşa îl sfătuia Neagoe Basarab pe fiul său Theodosie să-şi aleagă dregătorii. Anume aşa procedau domnii la numirea tuturor dregătorilor şi mai ales a celor de la Curtea domnească. Destinaţia *dregătoriilor de Curte* era să se îngrijească de viaţa de la curtea domnească şi mai ales de servirea domnului şi a familiei lui. **Postelnicul** era corespondentul român al şambelanului din ţările occidentale. În cronica lui Macarie, el este numit „paznicul iatacului domnesc", ceea ce arată că era responsabil de locul de odihnă a domnului. Cu vremea, el a dobîndit şi sarcina de a-i introduce la domn pe cei veniţi în audienţă, dar mai ales pe solii statelor străine, adică avea ceva din funcţiile unui ministru de externe. În Sfatul domnesc, era ultimul, adică nu juca mare rol. La Curte însă era influent, avea doi locţiitori şi mai mulţi subalterni, *postelnicei*.

Paharnicul, care se întîlneşete în documente de la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi începutul celui de al XV-lea, era dregătorul care se ocupa de aprovizionare şi de ospeţele domneşti. Uneori, în Moldova, el se întîlneşete cu numele de *ceaşnic*. Avea locţiitori şi supuşi direcţi, ca şi postelnicul, şi tot ca acesta, în Sfat, era pe unul dintre ultimele locuri. Asemenător cu paharnicul era **medelnicerul**, care avea sarcina să toarne apă domnului să se spele pe mîini înainte de masă şi să se îngrijească de masa lui. De masa voievodului răspundea şi **stolnicul**. Deşi, în Sfat, acesta se pare că nu juca nici un rol, cum ar reieşi din unele menţiuni ale lui Dimitrie Cantemir, totuşi el avea mai mulţi subalterni, stolnici şi stolnicei, care strîngeau dijma din bălţile Dunării.

Clucerul avea cheia cămărilor, depozitelor şi magaziilor cu provizii ale Curţii, deci era răspunzător pentru aprovizionare atunci cînd această sarcină nu cădea în seama paharnicului sau cînd nu exista paharnic. Probabail că, în mod obişnuit, nu era membru al Sfatului domnesc, deoarece documentele istorice îl găsesc foarte rar acolo. **Pitarul** pregătea pîinea pentru domn şi pentru slujitorii ori corpurile de oaste cu tain (raţie) zilnic de pîine. **Slugerul** (sau sulgerul), semnalat în documentele moldoveneşti de pe la mijlocul secolului al XV-lea, aproviziona Curtea cu carne, cîteodată putea avea sarcini fiscale, militare şi judecătoreşti. **Comisul**, cunoscut încă de la începutul secolului al XV-lea, avea în grija sa caii şi grajdurile domneşti şi, bineînţeles, aprovizonarea cu furaj.

Organizarea adminstrativă şi teritorială

Pentru realizarea unei administrări eficiente, Ţările Române au fost împărţite într-o serie de subdiviziuni teritoriale. În Ţara Românească, acestea se numeau *judeţe*, în Moldova *ţinuturi*. Primele menţiuni documentare despre judeţe datează de la sfîrşitul secolului al XIV-lea, iar despre ţinuturi, de la începutul secolului al XV-lea. Bineînţeles că A. D. Xenopol are dreptate cînd spune că această „împărţire este mai veche decît descălecarea" şi chiar numele acestor subdiviziuni sînt „din vremuri mult mai bătrîne". În Transilvania existau cîteva tipuri de unităţi administrative locale, care vor fi menţionate mai jos.

Ţinuturile şi judeţele

Material cu drept de autor

Dimitrie Cantemir arăta în *Descrierea Moldovei* că de fapt ţinuturile şi judeţele erau acelaşi lucru. S-au impus însă două denumiri diferite, deoarece în fiecare din cele două ţări române din afara Carpaţilor se folosea numai unul din aceşti doi termeni: în Moldova, ţinuturi, iar în Ţara Românească, judeţe.

Acelaşi Cantemir preciza că Moldova medievală era împărţită în trei regiuni: Ţara de Sus, Ţara de Jos şi Basarabia, „odinioară cea de a treia parte a Moldovei". În *Moldova de Jos* erau 12 ţinuturi: Iaşi, Cîrligătura, Roman, Vaslui, Tutova, Tecuci, Putna, Covurlui, Fălciu, Lăpuşna, Orhei şi Soroca. *Moldova de Sus* era divizată în doar şapte ţinuturi, care erau mai mici şi ca întindere teritorială: Hotin, Dorohoi, Hîrlău, Cernăuţi, Suceava, Neamţ şi Bacău.

Basarabia, „odinioară cea de a treia parte a Moldovei" (*D.C.*), era alcătuită din patru părţi: Bugeac, Cetatea Albă, Chilia şi Ismail. Bugeacul era locuit în cea mai mare parte de tătari, în celelalte trei ţinuturi moldovenii constituiau majoritatea absolută în mediul rural, pe cînd oraşele aveau o populaţie amestecată.

În Ţara Românească erau 16 judeţe. Teritoriul acesteri ţări nu era împărţit în regiuni mai mari, ca în Moldova. Excepţie făcea doar Oltenia, care avea propria ei administraţie, dar întru totul supusă domnului.

În fruntea ţinututilor şi a judeţelor se aflau înalţi dregători ca reprezentani ai domnului. În Moldova, aceştia erau *pîrcălabii*, iar în Muntenia *sudeţii* sau *judeţii*. Din acest punct de vedere, existau deosebiri esenţiale dintre administraţiile locale ale celor două ţări. Pîrcălabii dispuneau de atribuţii largi şi autoritate destul de mare, fiind membri ai Sfatului domnesc şi avînd totodată reşedinţe proprii în ţinuturile pe care le administrau. Sudeţii, dimpotrivă, erau funcţionari mărunţi, nu aveau sedii stabile în judeţe, în grija lor intrînd mai ales strîngerea dărilor din teritoriile unde erau trimişi de la domnie.

Organizare teritorială sub dominaţie străină

Transilvania avea o administraţie locală mai complicată decît celelalte două ţări române. Specificul acesteia era determinat de politica etnică şi confesională a regatului maghiar. Principalele unităţi administrative care exprimau şi apărau interesele nobilimii maghiare erau *comitatele*, apărute pe la miijlocul secolului al XIV-lea. Însă, spre deosebire de vechile administraţii ale cetăţilor şi ale domeniilor regale, comitatele, dominate în mod absolut de nobilimea maghiară, aveau o anumită autonomie. Comiţii din Transilvania voievodală erau numţi de voievod şi erau asistaţi în activitatea lor de un număr de funcţionari aleşi de nobilime. Comitatele aveau o diviziune internă, fiind împărţite în sectoare mai mici.

Organizaţiile administrative ale românilor ardeleni erau *districtele*, formate în baza cnezatelor şi a voievodatelor timpurii, deci erau mai vechi decît comitatele. Însă, pînă să se numească districte, acestea erau cunoscute din vechime cu termenul de *ţară*. Aşa erau districtele bănăţene, cele mai numeroase, apoi cele din Făgăraş, Haţeg, Hunedoara, Deva ş.a. De regulă, acestea se aflau în interiorul comitatelor, cum erau cele din Zarand, Bihor, Crasna, Sătmar, Cluj, Solnocul Interior şi Dăbîca.

Dar cea mai bună organizare teritorială pe care o aveau români ardeleni era cea a voievodatului Maramureşului, menţionată pentru prima dată în documente încă la sfîrşitul secolului al XII-lea. Ea a purtat diferite nume, la început de *ţară*, apoi de

Material cu drept de autor

district şi, în sfîrşit, de comitat, care s-a suprapus peste cea de voievodat. Documentele de la mijlocul secolului al XIV-lea atestă că întreaga conducere a comitatului era românească. Buna lui organizare, cu o anumită autonomie în cadrul regatuluiu ungar, arată de ce a fost cu putinţă ca voievozii Dragoş şi Bogdan să se implice atît de activ în întemeierea Moldovei, mai precis, în definitivarea procesului de constituire a statului moldovenesc centralizat.

Unităţile administrativ-teritoriale ale saşilor şi secuilor se numeau „scaune" (*sedes*), termen adus din Ungaria. Şi la unii, şi la alţii, scaunele apar în prima jumătate a secolului al XIV-lea, mai întîi la saşi şi apoi la secui, deşi ei erau prezenţi aici mai de demult cu o altă formă de organizare obştească. Scaunele săseşti erau conduse de cîte un jude regal, iar cele secuieşti de un jude şi un căpitan. Căpitanii arată că scaunele secuieşti aveau atribuţii militare (grănicereşti). Toată secuimea avea un comite, numit de rege, dar nu dintre secui, ci din marea nobilime maghiară. Obştile săseşti erau mult mai dezvoltate decît cele secuieşti, caracterizîndu-se mai ales pritr-un înalt nivel al vieţii urbane. Principalul centru adminstrativ al celor „Şapte Scaune" săseşti era Sibiul. Alte două importante centre ale saşilor, Braşovul şi Bistriţa, aveau statut de districte aparte încă din secolul al XIII-lea, împreună cu satele din jur. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, saşii obţin de la regele Matias Corvin dreptul de a-şi uni toate scaunele în cadrul unei singure organizaţii teritoriale.

Oraşele şi satele

Cele mai simple forme de organizare administrativă se aflau în oraşe şi sate. În mod obişnuit, comunele urbane erau conduse de un consiliu din doisprezece *pîrgari*, iar în oraşele săseşti de *bürgeri*. În fruntea acestei administraţii se afla, în Muntenia, un *judeţ*, în Moldova un *şoltuz*, iar în Ardeal un *Bürgermeister*.

Administraţia satelor depindea de statutul lor. Existau trei categorii de sate: *domneşti*, *boiereşti* sau mănăstireşti şi *satele de răzeşi* sau moşneni. În Moldova, primele două categorii de sate erau conduse de *cnezi*, *juzi*, *uriadnici* şi *vătămani*, iar în Muntenia de *pîrcălabi*. Satele de răzeşi sau moşneni aveau o adminstraţie comunală, bazată pe străvechiul sistem al gospodăririi în devălmăşie.

2. Viaţa economică

În evul mediu, activitatea economică avea un caracter predominant agrar în aproape toate ţările. Şi în Ţările Române agricultura şi creşterea vitelor constituiau ocupaţiile principale ale populaţiei producătoare. Totuşi exista o deosebire esenţială între Moldova şi Muntenia, pe de o parte, şi Ardealul, de altă parte. În cele dintîi, economia era aproape exclusiv agrară, pe cînd Ardealul se deosebea printr-un nivel relativ ridicat al vieţii urbane, care a favorizat o dezvoltare mult mai mare a industriei şi comerţului.

Cultura solului

Principalele produse de hrană ale agriculturii erau cerealele: grîul, orzul, ovăzul şi meiul. Pe primul loc se afla meiul, deoarece din el se făcea mămăliga, alimentul de bază al populaţiei rurale din Europa de sud încă din antichitate. Grîul se cultiva pe suprafeţe mai reduse şi mai ales în Transilvania. În Moldova şi în Ţara Românească, se producea puţin grîu, de aceea cantităţile necesare mai cu seamă

Material cu drept de autor

pentru uzul clasei stăpînitoare se importau din Transilvania. În secolele XIV-XV, se cultiva numai grîu de primăvară, care avea o productivitate mai redusă şi calităţi nutritive inferioare, comparativ cu grîul de toamnă. Şi ovăzul se cultiva în cantităţi apreciabile, mai ales în Transilvania. Tot aşa şi orzul, care avea mai multe întrebuinţări, inclusiv pentru pîine, bere, dar mai fiind şi o importantă plantă furajeră. Secara avea o răspîndire mai redusă, dar fiind cunoscută încă de la daci, grija pentru cultivarea ei rămînea o preocupare permanentă a agrucultorilor.

Livezile şi grădinile erau mai puţin răspîndite, drept dovadă a unei alimentări insuficient de variate şi de sănătoase, cu toate că legumele nu lipseau, iar fructele mai creşteau în canititâţi mari şi în stare sălbatică. O răspîndire mai mare aveau viile, mai mult în zonele de deal. Aceasta era o ocupaţie veche, tradiţională, cunoscută încă de pe vremea lui Burebista.

Agrotehnica era destul de primitivă, mai ales în Moldova şi Muntenia. Asolamentele nu se practicau, pămîntul era folosit pînă la epuizare, apoi era lăsat şi se trecea la prelucrarea altor suprafeţe, care se obţineau de cele mai multe ori prin defrişare. Deşi dacii folosiseră brăzdarele de fier, mai tîrziu, în vremea năvălirilor nomade, acestea au fost date uitării, ca şi alte mijloace şi procedee avansate ale culturii solului. În secolul al XIV-lea, brăzdarul de fier reapare în Transilvania. În celelalte două ţări române, plugul de lemn, avînd doar cuţitul din metal, a fost principala unealtă a agricultorilor în tot cursul evului mediu.

Creşterea vitelor

În toate zonele locuite de români se creştea un număr mare de vite, ceea ce influenţa mult nu numai starea generală a economiei româneşti, dar mai ales nivelul de trai al populaţiei, şi în primul rînd alimentaţia. Erau crescute vite cornute mari, cai, vite cornute mici, porci, foarte multe păsări. Este foarte sugestiv în această privinţă proverbul turcesc pe care îl reproducea Cantemir şi care spunea că „nimic nu-i mai frumos decît un tînăr persan pe un cal moldovean". Totuşi majoritatea cailor erau crescuţi doar pentru muncile agricole, nu erau prea arătoşi, în schimb erau foarte rezistenţi. Cele mai numeroase erau oile, crescute mai ales în zonele de deal şi de munte. La începutul toamnei, păstorii de la munte coborau cu turmele în văile rîurilor pentru iernat, în special la Dunăre şi la Nistru. Transhumanţa, menţionată încă în documentele de pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, pe lîngă semnificaţia sa economică, era şi un important element de legătură între românii despărţiţi prin frontiere de stat. Mulţi păstori treceau Nistrul, se împrăştiau dincolo de acest fluviu, pînă la Bug, rămînînd pentru totdeauna în aceste locuri.

Albinăritul se bucura pe atunci de o atenţie deosebită atît pentru miere, care ţinea locul zahărului, cît şi pentru ceara folosită la iluminat. Tot aşa şi *pescuitul* avea o importanţă mult mai mare decît în epoca modernă, deoarece peştele constituia unul din principalele articole de export.

Meşteşugurile

Îndeletnicirile meşteşugăreşti purtau pecetea economiei naturale, de aceea ele aveau caracterul industriilor casnice, atît pe domeniile feudale cît şi în gospodăriile ţărăneşti. De regulă, principalele meserii, ca acelea privind confecţionarea articolelor de îmbrăcăminte, a veselei, utilajului agricol, producţia alimentară şi constrcţiile mărunte, erau exercitate de agricultori. În veacul al XV-lea se constată

Material cu drept de autor

un progres vizibil în principalele meserii, cum ar fi prelucrarea metalelor, lemnului, pietrei, a pieilor, ţesutul, olăritul, morăritul ş.a. Totuşi, acestea nu vor evolua spre manufacturi decît mult mai tîrziu: producţia manufacturieră va apare, în Transilvania, în secolul al XVI-lea, iar în Muntenia şi Moldova o sută de ani după aceea.

Comerţul

Deşi economia naturală, starea proastă a căilor de comunicaţie şi vămile interne constituiau piedici serioase pentru schimbul de mărfuri, totuşi în secolele XIV-XV acesta a evoluat mult. Pe *piaţa internă* circulau mai mult mărfurile locale, care erau în cea mai mare parte produse ale domeniilor feudale şi ale gospodăriilor ţărăneşti. Schimbul acestor mărfuri se făcea la tîrgurile periodice, la bîciuri şi în bazare, acestea din urmă făcîndu-şi apariţia în Ţările Române pe la anul 1500.

Comerţul exterior era favorizat de faptul că Ţările Române erau străbătute, încă înainte de întemeierea lor, de căi de negoţ care legau Marea Baltică cu Marea Neagră (în special, prin intermediul *drumului comercial moldovenesc*) şi Europa Centrală cu Balcanii. În secolele XIII-XIV, o mare influenţă asupra negoţului românesc l-au avut centrele comerciale genoveze din Marea Neagră, mai cu seamă Caffa, şi cele de la Dunărea de Jos: Vicina, Licostomo (Chilia) şi Moncastro (Cetatea Albă). Cele de pe teritoriul românesc s-au putut dezvolta atît ca importante centre de tranzit cît şi ca mari exportatori de mărfuri româneşti: cereale, produse animaliere şi peşte. Între altele, din Chilia şi Cetatea Albă se vor exporta cele mai mari cantităţi de peşte şi în secolul al XV-lea.

După cucerirea Constantinopolului (1453) şi căderea Caffei (1475), comerţul românesc se va orienta, pentru o perioadă de peste o sută de ani, spre Europa centrală şi de nord: produsele solului românesc vor fi cumpărate în Austria, Polonia, Germania, în unele oraşe din Italia. Erau importate din aceste ţări, dar şi din alte părţi, produse manufacturiere şi meşteşugăreşti, mai cu seamă stofe, ţesături de mătase, coloniale, tot felul de unelte, arme, vin, untdelemn.

Relaţiile comerciale ale Ţărilor Române cu statele vecine constituiau, în mod obişnuit, unul din articolele principale ale tratatelor de prietenie şi colaborare cu aceste ţări. Adeseori, domnii români acordau privilegii comerciale negustorilor străini. Astfel de înlesniri acorda Mircea cel Bătrîn în anul 1403 negustorilor poloni şi lituanieni, Alexandru cel Bun liovenilor, în 1408, Iancu de Hunedoara, în 1455, negustiorilor munteni, Ştefan cel Mare braşovenilor, în 1458, şi liovenilor în 1460 etc. Negustorii erau adesea localnici, dar în oraşele româneşti erau întîlniţi şi mulţi negustori străini, mai cu seamă lioveni, genovezi, apoi veneţieni şi raguzani. Foarte activi erau saşii din Braşov, Sibiu şi Bistriţa.

Moneda proprie ca expresie a independenţei

Relaţiile comerciale, mai ales în negoţul intern, depindeau, cu tot caracterul natural al economiei, de cantitatea de bani care se găseau pe piaţă. În Ţările Române, primele monede au început să se bată în Transilvania, în urma deschiderii atelierelor monetare de la Cluj (1333), Sibiu (1336), Satu Mare, Oradea şi Lipova (1338). În Ţara Românească, prima monedă s-a bătut în 1365, iar în Moldova în 1377. Se bătea monedă de argint sau de bronz şi asta s-a făcut permanent pînă cînd Poarta otomană a interzis celor două ţări să mai beneficieze de acest drept. În

Material cu drept de autor

Muntenia, baterea *regulată* a monedei încetează în 1477, iar în Moldova la 1527. Această activitate va mai fi reluată, sporadic, şi după acele date. De plidă, în Moldova s-au mai bătut monede şi după Ştefăniţă, atît din aur cît şi din argint şi aramă, cum a fost de ex. o mică monedă de aramă a lui Ioan vodă, din 1573. Se pare însă că ultimele monede moldoveneşti au fost bătute pe timpul lui Ieremia Movilă.

Oraşele genoveze de pe teritoriu românesc Vicina, Licostomo, Chilia şi Moncastro au scos, din cînd în cînd, monede proprii. În Ţările Române au circulat şi monede străine, atît în paralel cu monedele bătute pe loc cît mai ales după încetarea propriilor emisiuni monetare.

Regimul fiscal

Mijloacele materiale şi financiare ale fiecăreia din cele trei ţări se acumulau, în cea mai mare parte, din prestările ţăranilor. Existau două mari categorii de obligaţii ale ţăranilor: a) *dările* sau *dijma* şi b) *muncile* sau *slujbele*. În dependenţă de anumite situaţii concrete, la acestea se mai adăugau şi *impozitele* sau *birul*.

Dijma se percepea de pe toate produsele, de ex., dijma pe grîne, dijma pe oi etc. Slujbele se refereau, la început, mai ales la transporturi, apoi s-au adăugat şi altele, ca tăierea copacilor, cositul fînului, dajdia de cai, găzduirea trimişilor domneşti ş.a. Faţă de domnie, ţăranii erau obligaţi să plătească impozite şi să participe la oaste. Darea cea mai importantă către domnie era *birul*, care, cu timpul, va deveni principala contribuţie, în bani, a ţăranilor. Sub presiunea turcilor, dar nu mai puţin din setea de înavuţire a domnilor şi din înclinaţia lor tot mai mare către lux, birurile pentru domnie creşteau şi se înmulţeau repede. Domnii munteni Petru cel Tînăr, Alexandru al II-lea, Mihnea Turcitul şi Petru Cercel au introdus, pe parcursul a aproximtiv 30 de ani (cca 1560-1590), cinci noi dări, deci cîte un nou bir la fiecare şase ani. Lui Aron vodă, cînd se urca la 1591 în scaunul domnesc al Moldovei, „nu-i era grijă de altu, zicea Grigore Ureche, fără de cît numai a prăda".

Bineînţels că boierii şi mănăstirile nu rămîneau în urmă, pretinzînd de la ţărani noi dări şi mereu alte corvezi, faţă de care domnia, de regulă, nu-i apăra pe cei exploataţi. Cînd ţăranii din satele Căpăţîneni şi Poenari se arătau nemulţumiţi de faptul că mănăstirea Vieroş le sporise muncile, Mihai Viteazul îi avertiza că dacă egumenul mănăstirii i se va mai plînge încă o dată: „bine să ştiţi că voi trimite domnia mea în acel ceas de vă va spînzura înaintea porţilor voastre".

3. Structuri şi mişcări sociale

În evul mediu românesc, relaţiile sociale erau destul de complicate. Existau, pe de o parte, realităţi moştenite din comuna gentilică şi era, totodată, o situaţie nouă, ce se crease pe parcursul unei evoluţii sociale şi economice multiseculare. Noua comună sătească avea o altă structură, iar vechea comunitate umană fusese scindată, şi în sînul ei îşi făcuseră apariţia noi grupuri de oameni, al căror statut social varia de la caz la caz. Scindarea comunităţii a fost de fapt rezultatul diferenţierii de avere, tot mai adînci şi tot mai pronunţate, din sînul ei. Acest fenomen ducea la apariţia şi menţinerea în societate a unei permanente tensiuni sociale, pe care domniile şi boierii, printr-o atitudine tolerantă sau, dimpotrivă, prin aspre măsuri represive, o puteau ţine în stare latentă. Uneori, însă, acest vulcan social erupea, aruncînd în lumină faţa adevărată a armoniei din sînul neamului.

Material cu drept de autor

Obştea sătească

Trăsătura fundamentală a societăţii feudale consta în faptul că principalul ei element demografic şi aproape singura sa forţă productivă o constituiau *ţăranii*. Termenul „ţăran" provine de la latinescul „terra", adică pămînt, de unde se vede că ţăran înseamnă „om al pămîntului", ceea ce vrea să spună că întregul său mod de viaţă era legat de pămînt, mai bine zis de cultivarea pămîntului.

Fiecare ţăran avea pămînt, fie în posesiune individuală, fie, mai des, împreună cu toţi ceilalţi ţărani, adică în *obşte*. Pămîntul stăpînit aparte sau în obşte se numea *moş*, un cuvînt de origine geto-dacică. De la „moş" a apărut şi cuvîntul „moşie". Tot de aici şi noţiunea „moşnean", cu care erau desemnaţi mai tîrziu ţărani liberi în Muntenia. Oricine avea o moşie, indiferent dacă individual sau în obşte (sau în devălmăşie, cum se va spune mai tîrziu), era „moşier", adică era şi *boier*. Observăm că, la origine, noţiunile *moşier* şi *boier* aveau cu totul alt sens decît acela de mai tîrziu.

Atît cît a existat obştea, pămîntul acesteia era alcătuit din două părţi. Prima parte o constituia *vatra satului*, care cuprindea casele ţăranilor, iar cealaltă *hotarul satului*, format din terenul cultivabil, păşuni, păduri, ape şi alte bunuri care se exploatau în comun. Între terenurile cultivabile şe celelalte bunuri exista o mare deosebire: cele din urmă erau exploatate în comun, pe cînd cele dintîi erau împărţite şi reîmpărţite anual în atîtea loturi, cîte gospodării ţărăneşti erau în obştea respectivă. Fiecare gospodărie îşi lucra lotul şi îl folosea în mod individual.

Ţăranii liberi

Am văzut că în secolele XIV-XV nu exista o deosebire categorică între termenii *ţăran* şi *boier*. Pe atunci existau numeroase sate de ţărani liberi, ba chiar regiuni întregi cu o puternică tradiţie a libertăţii ţărăneşti, cum erau Vrancea, Tigheci şi Cîmpulung, în Moldova, sau regiunea subcarpatică a Munteniei, din Mehedinţi pînă la Buzău.

În Moldova, ţăranii liberi erau desemnaţi cu termenul *răzeşi*. Pînă tîrziu, acest termen a fost identic cu acela de *mic boier*, ceea ce confirmă încă o dată sensul iniţial al cuvîntului *boier*. În Ţara Românească, corespondentul acestuia era *moşneanul*, derivat, cum am văzut, de la cuvintele *moş*, *moşie*. Deci, noţiunile *răzeşi* şi *moşneni* aveau aceeaşi origine, întrucît apăruseră din aceleaşi realităţi economice şi sociale.

Ţărani „legaţi de glie"

Cu începere din secolul al XV-lea, obştea sătească începe să fie supusă unui proces de dezagregare, iniţial mai domol, apoi tot mai insistent. Apar ţăranii care îşi pierd pămîntul şi, odată cu asta, libertatea personală. Aceştia sînt *vecinii*, în Moldova, sau *rumânii*, în Muntenia. Ambii termeni trimiteau la vremea cînd aceşti ţărani fuseseră membri cu drepturi depline ai obştii săteşti. La origine, vecini înseamnă membri ai *obştii vicinale*, egali în drepturi unii faţă de alţii. *Rumâni* nu e decît corespondentul termenului *vecini* şi deci trimite la aceeaşi situaţie. Fiind aservită în întregime, obştea vicinală sau de rumâni devenea, astfel, o comunitate de oameni neliberi, dependenţi de persoana aservitorului.

În secolul al XV-lea şi mai ales după aceea, vecinii sau rumânii erau ţăranii de pe pămînturile domneşti, boiereşi şi mănăstireşti. În Transilvania, aceştia erau

Material cu drept de autor

ţăranii *iobagi*. Ca fiinţă dependentă de proprietarul unuia din aceste tipuri de domenii, ţăranul aservit era obligat să presteze trei tipuri de servicii în folosul acestuia: *munci* de tot felul, la care acesta îl putea pune, *dijmă* din roada cîmpului şi *dări* de la vitele pe care le creştea.

Robii

Ca şi societatea antică, dar fără proporţiile pe care le-a cunoscut aceasta, în societatea medievală, exista o categorie socială complet lipsită de drepturi, robii (sau sclavii). De regulă, aceştia proveneau din războaie. În Ţările Române, însă, robii erau ţigani sau tătari. Pentru prima dată, robii ţigani sînt menţionaţi într-un hrisov de la 1385 al domnului muntean Dan I, în care sînt menţionate „40 sălaşe de ţigani", stăpînite de mănăstirea Tismana încă de pe vremea lui Vlaicu vodă (1364-1377). Cronica moldo-germană vorbeşte de un mare număr de ţigani luaţi în robie de Ştefan cel Mare, în urma victoriei sale de la Soci (1471) asupra lui Radu cel Frumos.

În Moldova, mai existau şi robi tătari, capturaţi în războaiele pe care domnii moldoveni le-au purtat împotriva Hoardei de Aur. Alexandru cel Bun a dăruit mulţi robi de origine tătară mănăstirilor Moldoviţa şi Probota.

Boierii

Iniţial, cuvîntul *boier* însemna un om nobil, un om de frunte. Acest sens însă a coexistat cu cel nou, care înseamnă om cu mare avere şi cu mare putere. Pentru că cel de-al doilea sens apare destul de timpuriu, este anterior întemeierii statelor româneşti centralizate. Diploma ioaniţilor, de la 1247, îi numeşte *majores terrae*, adică mai marii pe un anumit pămînt. Anume ei sînt cei care i-au însoţit pe Dragoş şi pe Negru vodă în epopeea descălecării. Ei sînt cei care au stat în fruntea biruitorilor lui Basarab I asupra lui Carol Robert, la 1330, şi tot ei au fost sprijinul lui Bogdan Întemeietorul în lupta pentru apărarea independenţei Moldovei în faţa tentativelor regelui ungar Ludovic de a o transforma în posesiune a coroanei sale.

Structuri sociale ardelene

Transilvania a avut o evoluţie feudală deosebită de cea a celorlalte două ţări române. Aici s-a format încă în secolele XIII-XIV o *nobilime* puternică de origine maghiară, datorită susţinerii din partea coroanei ungare. Cît priveşte obştile săteşti, acestea nu au evoluat toate la fel. Pe parcursul stratificării economice a ţărănimii, în sînul ei s-a evidenţiat o pătură subţire, aceasta fiind în general o regulă pentru toate comunităţile etnice. Fie că e vorba de cnezii şi voievozii români sau de fruntaşii secui ori de greavii saşi, o parte a acestora au reuşit să pătrundă printre nobili. În baza diplomelor obţinute de la regele ungar, aceşti nobili noi obţinuseră anumite privilegii şi drepturi de proprietate asupra multor sate libere. Aşa au fost, în Maramureş, Dragoşeştii şi Giuleştii, iar în Banat, Bizereştii şi Mutniceştii.

Procese similare s-au petrecut şi în obştile secuieşti şi săseşti. În primele s-au evidenţiat fruntaşii şi călăreţii, în celelalte greavii şi patriciatul săsesc. De iobăgire a reuşit să scape doar o bună parte a ţărănimii săseşti. Exista totuşi o numeroasă ţărănime liberă şi în celelalte comunităţi, mai ales în secuime, dar şi în unele regiuni locuite de români, cum erau Ţara Făgăraşului, Ţara Oaşului, Ţara Haţegului, a Maramureşului ori în Munţii Apuseni. Totuşi, majoritatea ţăranilor români erau iobagi.

Material cu drept de autor

Obligaţiile ţăranilor iobagi erau numeroase şi foarte grele. Erau prestaţii în muncă, în produse şi în bani. Darea numită *nona* alcătuia, pînă în anul 1351, a zecea parte, iar de la acea dată, a noua parte din produsele agricole. Existau şi numeroase alte dări în natură, care variau de la o zonă la alta. Muncile vizau mai des reparaţia podurilor şi drumurilor şi transportul măfurilor şi a produselor care aparţineau nobililor. Locuitorii de rit catolic prestau şi aşa-zisa zecuială, adică o zecime din produsele agricole pentru biserică.

Mişcări sociale

Au fost numeroase formele de protest şi de luptă a ţăranilor împotriva exploatării la care erau supuşi de către curţile domneşti, boieri, mănăstiri şi de adminuistraţia locală, de la plîngeri adresate domnilor pînă la răscoale. Una din formele cele mai răspîndite era *fuga ţăranilor* de pe moşiile de care erau legaţi. Alta era *haiducia*, foarte răspîndită pe o arie ce depăşea mult Ţările Române şi pe parcursul multor veacuri.

Cele mai violente mişcări sociale din această perioadă au avut loc în Translvania, unde lupta împotriva exploatării feudale se îmbina cu mişcarea de eliberare a românilor de sub dominaţie străină. O puternică revoltă ţărănească a cuprins voievodatul în anii 1364-1366. În 1366, ţăranii din Floreşti, împreună cu meşteşugarii din Cluj, au atacat mănăstrirea de la Cluj-Mănăştur. Printr-un ordin din 28 iunie 1366, regele Ludovic I de Anjou îndemna nobilimea să nimicească „pe orice răufăcător de orice naţiune, şi mai ales pe români". În anii 1382-1383 s-a dat o luptă îndîrjită între românii din părţile Sibiului cu patriciatul săsesc. După 1400, erau cuprinse de răscoale mai multe localităţi din nord-vestul Transilvaniei. În anii 1417 şi 1419, voievodul înăbuşea revoltele patriciatului săsesc. În 1430, împotriva nobililor se răsculau şi ţăranii secui.

O mare răscoală ţărănească

Cea mai mare răzvrătire a ţăranilor ardeleni a avut loc la Bobîlna, în 1437. Deşi a fost influenţată, pînă la un punct, şi de mişcarea husită din Cehia, totuşi această răscoală a avut cauzele ei interne, în special creşterea prestărilor ţăranilor români şi maghiari şi limitarea maximală a strămutării lor de pe o moşie pe alta. Motiv imediat pentru revoltă au fost măsurile represive ale episcopului György Lépes împotriva ţăranilor care refuzau să achite dijma. În urma unei lupte foarte violente, în care răsculaţii au ieşit învingători, iar voievodul a fost omorît, ţăranii au obţinut un şir de cedări din partea nobililor, între care dreptul strămutării şi reducerea corvezilor. Dar pe de altă parte răscoala a dus la consolidarea poziţiei păturilor privilegiate ale voievodatului: la 16 septembrie 1437, marea nobilime şi clerul înalt, precum şi fruntaşii saşi şi secui, au încheiat la Căpîlna o „uniune frăţească", aşa-numitul *unio trium nationum*, care va fi, de acum încolo, un instrument de dominaţie a celor bogaţi asupra celor oprimaţi, întîi de toate şi mai ales asupra populaţiei româneşti. În noiembrie, răscoala, condusă de Anton cel Mare din Buda şi Ioan Românul din Vireag, reizbucneşte, transformîndu-se într-un adevărat război ţărănesc. Dar la începutul anului 1438, armata nobiliară, comandată de Desideriu de Losoncz, susţinută de secui şi de regele Albert de Habsburg, cucereşte oraşul Cluj şi se răfuieşte foarte aspru cu răsculaţii.

Războiul ţărănesc al lui Gheorghe Doja

Material cu drept de autor

Această mişcare pornise iniţial, în mai 1514, sub forma unei revolte împotriva fărădelegilor la care se dedaseră nobilii faţă de familiile ostaşilor înrolaţi într-o armată destinată pentru o cruciată antiotomană, dar îndată mişcarea s-a transformat într-un adevărat război ţărănesc. Conduşi de Gheorghe Doja, un mic nobil secui, de fratele acestuia, Grigore şi de alţi cîţiva comandanţi din popor, cetele de răsculaţi s-au răspîndit în aproape întreaga Transilvanie, cerînd suprimarea privilegiilor nobilimii, confiscarea domeniilor ecleziastice, abolirea prestărilor feudale ş.a.. Peste tot, fie la Satu Mare, Săcuieni, Oradea, Cluj sau Dej, la Turda sau mai ales în Banat, răsculaţii s-au bucurat de o largă susţinere populară, în armata lor intrînd o numeroasă populaţie săracă de la oraşe şi din sate. După o serie de victorii asupra oastei nobilimii, ca cele de la Nădlac, Cenad, Lipova, Şoimoş sau în Bihor, răsculaţii sînt înghesuiţi şi copleşiţi de forţele superioare ale armatei regulate nobiliare. După asediul îndeluingat şi eşuat al Timişoarei, din iunie-iulie 1514, oastea lui Doja este înfrîntă. La 20 iulie, conducătorii răscoalei, în frunte cu Gheorghe Doja, sînt prinşi şi executaţi după multe şi crude torturi.

Capitolul VII. Începutul sintezei culturale româneşti

Formarea în mediul românesc a statelor feudale centralizate, împreună cu o anumită evoluţie economică şi socială a comunităţii româneşti, a constituit o premisă deosebit de favorabilă pentru cristalizarea specificului spiritualităţii poporului român şi dezvoltarea principalelor manifestări ale acesteia.

1.Literatura, scrisul, şcoala

Secolele XIV-XV sînt perioada naşterii literaturii române şi a limbii literare române. După cum literatura a avut de parcurs un drum foarte lung şi anevoios de la creaţiile populare orale şi scrierile în slava veche pînă la primele opere autentic româneşti, ca expresie artistică şi ca limbaj, tot aşa şi limba română a trebuit, după o lungă perioadă de şlefuire în viu grai, să îmbrace destul de tîrziu straiul scris al expresiilor literare.

Creaţia populară orală

Operele literare anonime sînt de o mare varietate a genurilor şi de multe ori au rădăcini foate adînci, care duc fie în antichitatea clasică, fie în alte spaţii istorico-geografice. Aşa sînt cîntecele şi jocurile populare, proverbele şi baladele. Printre cele mai vechi se numără *Cucul şi turturica*, *Povestea numerelor*, cu origini în Persia anitcă, *Soarele şi Luna*. Aceasta este perioada apariţiei capodoperelor literare orale *Miorița* şi *Meşterul Manole*, precum şi alte creaţii de certă valoare, ca *Toma Alimoş*, *Mihu copilul*, *Roman Gruie Grozovan*, *Gruia lui Novac*, *Traian şi Dochia* ş.a.

Mai multe creaţii, cum sînt jocurile cu măşti, de felul „caprei", sau dansul „călușarii" se referă la obiceiurile etnografice ale românilor, care par să fie ecouri

Material cu drept de autor

îndepărate ale serbărilor dionisiace. Altele datează din vremea creştinării românilor, aşa fiind *Cîntecul Stelei* sau *Vicleimul*. Tot de străvechea tradiţie creştină locală ţin şi colindele de Crăciun şi de Anul Nou.

Primele texte ale literaturii române aduc mărturii despre petrecerile de la curţile domneşti, unde se foloseau chitare, timpane, guzle, lire şi în acompaniamentul lor erau cîntate faptele „domnilor trecuţi: cu numele bun şi laudă celor buni, iară cu ocară celor răi şi cumpliţi" (M. Costin).

De prin secolul al XV-lea încep să fie înregistrate în mediul românesc unele „cărţi populare" care pînă atunci circulaseră prin viu grai, acestea fiind, de cele mai multe ori, „apocrife" cu caracter bogomil, cum au fost *Vedenia lui Isaia proorocul*, copiată la 1448 de grămăticul moldovean Gavril, sau *Cartea secretă a lui Enoh*, apărută şi ea tot în secoul al XV-lea în texte româneşti de origine slavonă, atît în Moldova cît şi în Ţara Românească. Altele, ca *Varlaam şi Ioasaf*, erau de factură autentic ortodoxă. Din astfel de lucrări, dar şi din Alexandria, s-a inspirat Neagoe Basarab în *Învăţăturile* sale.

Limba primelor scrieri româneşti

Cele dintîi scrieri din Ţările Române au fost în limba slavă veche, de aceea se numesc scrieri slavo-române. Limba slavă s-a impus prin biserica locală, care oficia cultul ortodox, ajuns la români din Bizanţ prin filieră sud-slavă, altfel spus o dată cu limba slavă. Aproape în acelaşi timp limba slavă devine şi limbă a cancelariilor domneşti, adică limbă de stat. O astfel de răspîndire a limbii slavone se explică prin faptul că singurul loc de cultivare a acestei limbi era mediul mănăstiresc. Era şi firesc ca mai tîrziu, literatura laică să fi folosit şi ea această limbă, şi chiar operele literare în limba română să fi fost realizate încă multă vreme cu scris slavon. Deci, cu timpul, cunoaşterea şi utilizarea limbii slave nu se limita doar la mediul bisericesc, ci cuprindea toată elita culturală a Ţărilor Române.

Folosirea limbii slavone şi apoi multă vreme mai tîrziu a alfabetului slavon pentru scrierile în limba română au avut, bineînţeles, anumite urmări negative pentru cultura română, în special pentru cultura vorbirii. Există totuşi cîteva mărturii sporadice, care sugerează că, uneori, textele erau gîndite sau chiar scrise, iniţial, în româneşte şi apoi transpuse în versiune „canonică", adică slavă sau, în alte situaţii, latină.

Creşterea nevoilor de oameni care să cunoască slavona punea sarcina învăţămîntului în această limbă sau măcar a scrisului slavon, mai tîrziu. Şcolile în seama cărora cădea această sarcină erau de cele mai multe ori mănăstireşti, ceea ce explică de ce mănăstirile erau mari centre de cultură care dispuneau de importante fonduri de carte. Cu timpul, dar asta va fi mai tîrziu, între slavona din Ţara Românească şi cea din Moldova încep să apară nişte deosebiri, întrucît biserica munteană continua să se afle sub influenţa directă a limbii sud-slave, pe cînd slavona bisericească din Moldova începe să fie influenţată tot mai mult de limba rusă veche.

Şcoala

Ştiinţa de carte se obţinea de regulă în mănăstiri. Unele din ele aveau chiar şcoli în sensul obişnuit al termenului. Mai importante erau cele de la mănăstirile

Material cu drept de autor

moldoveneşti Bistriţa, Putna şi Neamţ. Erau şi şcoli mai mici, ca cea de pe lîngă mitropolia Moldovei şi cele de la episcopiile Rădăuţi şi Roman. În şcolile mici erau însuşite doar principalele elemente de învăţătură: cititul, scrisul şi socotitul. În cele mai mari se mai învăţau şi gramatica, retorica, logica şi muzica. Unii dascăli, cum era Eustatie de la Putna, deveniseră foarte cunoscuţi pentru munca lor didactică. Fără îndoială că un anume rost instructiv va fi avut şi activitatea unor cărturari ca Gavriil Uric de la Neamţ, creatorul şcolii moldoveneşti de miniaturistică, Nicodim, călugărul copist de la Tismana, Eustatie protopsaltul de la Putna, ieromonahul Gavriil, autorul celebrelor fresce de la Bălineşti, Chiprian de la Vişneveţ (Căpriana) ş.a.

Secolul al XV-lea este vremea cînd tinerii români încep să frecventeze şi şcoli mai înalte. În Şcheii Braşovului este întemeiată şcoala de slavonie. Înfiinţarea şcolilor pentru români în Ardeal era îndemnată şi de existenţa aici a învăţămîntului pentru saşi, maghiari şi secui. În 1450, de ex., şcoli pentru populaţia săsească funcţionau în oraşele Braşov, Sibiu şi Bistriţa.

Unii feciori de boieri făceau pe atunci studii în universităţile din Cracovia, Viena şi Praga. La sfîrşitul domniei lui Ştefan cel Mare, în primele două universităţi erau înregistraţi 18 tineri din Baia, Bacău, Suceava, Roman, Iaşi şi Siret. Iorga semnalase existenţa în Moldova în acea vreme a filozofului Moise, preocupat de instruirea unui grup de tineri în nişte învăţături subtile.

Literatura religioasă

Şcolile de copişti din mănăstiri au contribuit la acumularea unei bogate literaturi religioase. Erau, în primul rînd, cărţile de cult, după care veneau scrierile patristice şi cele ale autorilor de texte bisericeşti, acestea din urmă fiind, de cele mai multe ori, scrieri hagiografice. La români, primele cópii de acest fel sînt *Viaţa lui Kyril Filozoful*, din 1439, a lui Gavriil Uric, *Panegiricul împăraţilor Constantin şi Elena*, din 1474, a ieromonahului Iacov, *Zakonik*-ul lui Ştefan Duşan, realizat în anii 1449-1480 la mănăstirea olteană Bistriţa (se păstrează la Moscova).

Mai importante sînt, bineînţeles, textele religioase slavo-române originale, adică cele apărute în vechea slavonă în mediul românesc. Cele mai cunoscute manuscrise din această categorie, datînd din secolul al XV-lea, sînt cîteva scrieri ale lui Grigore Ţamblac, mai cu seamă *Panegiricul patriarhului Eftimie* (cca 1402-1404) şi *Pătimirea sfîntului şi slăvitului mucenic Ioan cel Nou*, scris pe la 1415. Cam de pe atunci datează şi scrierile lui Filotei Monahul şi cîteva zeci de tropare bisericeşti, din Muntenia. Un caracter aparte are *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, scris în Moldova cu începere de la 1407 şi copiat pe pergament în vremea lui Ştefan cel Mare, deoarece, pe lîngă semnificaţia sa religioasă, acesta mai este şi o importantă sursă istorică.

Literatura istorică

Ca şi literatura religioasă, scrierile istorice s-au dezvoltat, la început, în baza tradiţiei bizantine şi sud-slave. Acestea purtau titlul invariabil de *letopiseţ*, corespondentul grecescului *chronika* şi al latinescului *annales*.

Cele mai vechi scrieri istorice româneşti sînt cronicile moldoveneşti *Letopiseţul anonim al Moldovei*, *Letopiseţul de la Putna*, *Cronica moldo-polonă* şi *Cronica moldo-germană* (zisă şi *Cronica lui Ştefan cel Mare*).

Material cu drept de autor

Prima din ele, *Letopiseţul anonim al Moldovei*, care mai e numit şi *Letopiseţul de la Bistriţa*, cuprinde istoria Moldovei de la 1359 pînă al 1507. Două sînt trăsăturile caracteristice ale acestei cronici: întîi, ea este consacrată în cea mai mare parte domniei lui Ştefan cel Mare şi, în al doilea rînd, are un puternic suflu religios.

Letopiseţul de la Putna, intitulat şi *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei*, este foarte aproape, după conţinut, de opera precedentă, ceea ce a sugerat uneori ideea că ar fi existat un model comun din care s-ar fi inspirat toate cronicile moldoveneşti referitoare la scolul al XV-lea. Textul polon al *Cronicii moldo-polone* conţine în general aceeaşi informaţie istorică. Toate aceste cronici relatează despre descălecarea lui Dragoş, sugerează ideea originii latine a românilor şi conţin elemente comune cu alte istoriografii medievale, ca de ex., cele rusă, cehă, bulgară.

O istorie mai deosebită are *Cronica moldo-germană*. Poartă şi ea un alt titlu, „Cronică scurtă", probabil în consonanţă cu denumirea latină a multor cronici medievale (*Cronica breviter scripta*). A fost şi ea întocmită în timpul domniei lui Ştefan şi a înregistrat evenimentele de pînă la 1499. A fost trimisă în Germania, în anul 1502, probabil în legătură cu solicitarea de către domn a unui medic. Ceea ce deosebeşte această scriere de celelalte din epocă sînt iarăşi două lucuri: întîi, că relatează o serie de fapte istorice deosebit de interesante şi, al doilea, că nu are spiritul ortodox caracteristic cronicilor medievale româneşti.

Apariţia scrisului în limba română

Peste tot în Europa s-a dat, la un moment dat, o luptă a limbii vorbite, aşa-zis populare, împotriva limbii culturii şi religiei. Şi peste tot limba populară era sortită la izbîndă, dar întotdeauna ea şi-a afirmat supremaţia asupra limbii sacre a creştinătăţii, beneficiind din plin de serviciile acesteia, de cunoştinţele pe care aceasta le acumulase multe sute de ani la rînd şi mai ales de bogata experienţă a scrisului ei.

Limba română a început să îmbrace straiul scrisului cam cu vreo cinci sute de ani mai tîrziu decît limbile naţionale din vestul Europei. Este acesta un indiciu extrem de semnificativ privind distanţa dintre noi şi Occidentul european pe calea evoluţiei spirituale.

Primele scrieri în limba română au apărut în perioada Reformei, ceea ce a dat naştere la anumite speculaţii privind legătura dintre cele două fenomene. S-a vorbit despre influenţe benefice din partea husitismului, luteranismului sau a catolicismului, fără însă ca aceste supoziţii să fi adus lumina dorită în această chestiune.

Au fost aduse unele dovezi indirecte, după care în limba română s-ar fi scris încă în prima jumătate a secolului al XV-lea. Cu adevărat sigure însă sînt doar textele care datează de la sfîrşitul acestui secol şi de la începutul celui următor, adică aproximativ din jurul anului **1500**. Aşa sînt textele rotacizante *Codicele Voroneţean*, *Psaltirea Voroneţeană* şi *Psaltirea Hurmuzaki*. Toate textele acestea sînt din Maramureş, fapt care s-ar datora luptei prin limbă şi prin cultură religioasă ortodoxă pentru păstrarea autonomiei ecleziastice a acestui ţinut şi a mănăstirii Sf. Arhanghel Mihail din Peri, ctitorie a Drăgoşeştilor, faţă de presiunile din afară ale catolicismului. Aflîndu-se sub puternice influenţe catolice dinspre Ungaria şi din partea episcopiei Haliciului, mănăstirea a intrat încă în 1391 sub ascultarea directă

Material cu drept de autor

a Patriarhiei ecumenice şi totodată a căutat să fie cît mai aproape de creştinii ortodocşi români, ceea ce a sugerat necesitatea textelor în limba română. Se pare însă că aceasta nu este singura şi nu cea mai convingătoare explicaţie a apariţiei acestor lucrări, cealaltă, mai credibilă, fiind influenţa propagandei reformate şi în special a husitismului, care punea mult preţ pe limba naţională a cărţilor sfinte. Dar condiţiile istorice au fost de aşa natură ca primele scrieri româneşti să apară şi cu susţinerea Patriarhiei constantinopolitane, fără un interes anume şi nemijlocit din partea acesteia.Totodată, pentru a-şi menţine autonomia, mănăstirea din Peri a trebuit să se subordoneze ierarhic arhiepiscopiei catolice a Transilvaniei. Altfel spus, trecerea la scrisul în limba română a fost rezultatul unei întreg complex de împrejurări. Ceea ce trebuie reţinut e faptul că biserica ortodoxă nu a favorizat apariţia scrisului în limba română, deoarece, observa pe bună dreptate Sextil Puşcariu, astfel de scrieri se puteau păstra în mănăstiri numai clandestin, „căci biserica din Principate, sub influenţa slavismului şi a teologilor eruditi, pe care îi adăpostea, nu putea suferi cărţi bisericeşti scrise în româneşte, considerîndu-le potrivnice canoanelor şi privind pe ardelenii husiţi ca pe nişte eretici".

2. Arta în epocă şi epoca în artă

După cum, în alte aspecte, secolele XIV-XV se caracterizează, în cazul românilor, prin definitivarea procesului de formare a statului şi prin afirmarea sa plenară, prin cristalizarea structurii sociale medievale, apariţia primelor scrieri, inclusiv în limba română etc., tot aşa şi în domeniul artelor aceste secole sînt perioada trecerii de la imitaţii la realizări originale şi de la acestea, la maturitatea împlinirilor artistice. Aceste realizări au fost posibile tocmai datorită marilor prefaceri prin care a avut de trecut atunci lumea românească. Apariţia statului şi, odată cu asta, înmulţirea posibilităţilor de implicare în cele mai variate activităţi, ca şi creşterea influenţei aristocraţiei feudale, au stimulat dezvoltarea artei. Influenţele artistice, atît cele bizantine cît şi cele occidentale, se vor resimţi şi acum în arta românească, aproape tot aşa cum se constată în secolele X-XIII, cu deosebirea esenţială totuşi că, de astă dată, realizările artistice originale sînt mult mai numeroase şi de un nivel mult mai înalt. Mai ales veacul al XV-lea va da la iveală „sinteze de o pregnantă originalitate în care se recunosc deopotrivă capacitatea de absorbţie culturală şi aspiraţia către frumos a poporului nostru" (V. Drăguţ). Acest veac oferă şi dovada cum condiţiile unei vieţi dure, caracterizate de lupta neîncetată pentru neatîrnare, se răsfrîngeau în realizările artistice, întîi de toate în construcţiile arhitectonice.

a) **Arhitectura**

Tocmai specificul vieţii de atunci, reflectat fie într-o luptă deosebit de crîncenă pentru neatîrnare, fie în gusturile crescînde pentru un trai îndestulat sau chiar luxos ori în căutarea bunăvoinţei divine, a plasat arhitectura, ca preocupare artistică, pe primul plan al eforturilor omului de a da vieţii sale mai multă siguranţă şi a-şi dărui sieşi trebuitoarele satisfacţii estetice şi mult jinduita linişte sufletească.

Arhitectura fortificată

Eforturile de autoapărare se regăseau în construirea cetăţilor, a reşedinţelor şi castelelor întărite, aşa încît arhitectura acelei vremi este reprezentată în mare

Material cu drept de autor

măsură tocmai de aceste construcţii. Cele mai frecvente obiecte ale acestei arhitecturi, erau, la început, turnurile-locuinţă şi curţile întărite. Turnurile erau nişte construcţii masive din piatră care aveau la bază un patrulater. În ele îşi găseau adăpost, la nevoie, locatarii curţilor sau reşedinţelor întărite. Aşa sînt turnurile de la Ocneşti (jud. Maramureş), Răchitova (jud. Hunedoara) şi Poienari (jud. Argeş). Reşedinţele erau nişte construcţii fortificate alăturate, mult mai largi, cu valuri de pămînt şi palisade, situate uneori pe un promontoriu natural, cum erau în Maramureş curtea de la Cuhea a Bogdăneştilor sau cele ale voievozilor de la Giuleşti, Apşa ş.a.

Curţile domneşti, ca cele de la Tîrgovişte, Cîmpulung şi Curtea de Argeş, au un perimetru mult mai larg, zidurile sînt din piatră, ca şi casele din interiorul acestora, care au două nivele: pivniţă înaltă şi parter.

În secolul al XIV-lea, principalele obiecte ale arhitecturii fortificate devin cetăţile de scaun. Modelul îl oferă Petru Muşat, a cărui cetate dreptungiulară avea pe fiecare latură şi la colţuri turnuri patrulatere puternic consolidate cu contraforturi. Tot aşa erau concepute şi cetăţile din afara reşedinţei domneşti Neamţ, Ţeţina şi Crăciuna. Pentru construirea lor se folosea piatră brută doar parţial făţuită. În Ţara Românească, cetăţile, construite de regulă pe linia Dunării, aveau altă înfăţişare. Cea de la Turnu Măgurele, de ex., avea un plan circular, iar cea de la Giurgiu avea un plan neregulat. Pe de altă parte acestea se mai deosebeau de cele din Moldova şi printr-o mai mare şlefuire a pietrei, precum şi prin utilizarea, în alternanţă, a cărămidei.

Mult mai numeroase şi mai mari sînt construcţiile întărite din secolul al XV-lea, care aduc totodată şi dovada unor eforturi artistice, materiale şi umane incomparabil mai consistente. În Ţara Românească, au fost lărgite şi consolidate reşedinţa domnească de la Tîrgovişte, cetăţile Giurgiu, Turnu Măgurele, apoi cetăţile mai mici de la Severin, Orşova şi Mehadia, tot aşa cum, în Banat, au fost întărite cetăţile Drencova, Almăş, Timişoara sau s-a construit cetatea Sf. Ladislau de la Pescari.

Dar cele mai importante lucrări de acest gen, „cu urmări substanţiale pentru istoria arhitecturii" (V. Drăguţ) româneşti, au fost executate în Moldova, în cea mai mare parte sub îndrumarea şi supravegherea lui Ştefan cel Mare. Bunicul său, Alexandru cel Bun, ridica pe malul drept al Nistrului, în 1421, cetatea Hotinului, pentru care au fost folosiţi zidari din Lituania, fapt atestat şi de unele procedee de realizare a construcţiei, ca grosimea mare a zidurilor şi ornamentarea geometrică cu cărămidă a faţadelor. În 1466, Ştefan a construit din piatră cetatea nouă a Romanului, de plan dreptunghiular, avînd turnuri circulare la colţuri şi pe laturi şi doar unul patrulater, la poartă, şi o grosime a zidurilor de 4,5 metri. De pe la 1470 datează şi cetatea Orheiului, mai modestă, de plan romboidal şi cu turnuri circulare la colţuri. Tot pe atunci, în jurul vechii reşedinţe a lui Petru Muşat a fost construită şi cetatea de scaun a Sucevei, de plan poligonal, cu opt turnuri care aveau în afară forma unui semicerc, element important pentru rezistenţă la atacul artileriei. În anii 1476-1479, a fost extinsă şi întărită considerabil Cetatea Albă. În vara anului 1479 a fost ridicată şi cetatea Chiliei, aceasta fiind cea mai amplă construcţie din timpul domniei lui Ştefan cel Mare.

Material cu drept de autor

În Transilvania, obiectele arhitecturii fortificate erau *reşedinţele* şi *castelele*. Regele maghiar Carol Robert a zidit la Timişoara, în prima parte a domniei sale, o reşedinţă fastuoasă de mari proporţii. În timpul şi la îndemnul succesorului său, Ludovic I de Anjou, sibienii au construit cetatea de la Tălmaciu. Dar cea mai importantă realizare ardeleană de acest gen din secolul al XIV-lea este castelul Bran, construit de braşoveni şi menţionat pentru prima dată la 1377. Acesta este o cetate adaptată la relief muntos, are la bază un patrulater alungit şi neregulat, iar principalele sale elemente arhitectonice sînt un turn mare cilindric, mai multe turnuri dreptunghiulare şi crenelurile în trepte ale donjonului şi ale clădirii. Se pare că acest castel este o replică după arhitectura nobiliară a Italiei de nord care a peregrinat spre români prin Austria, Boemia şi Ungaria.

În secolul al XV-lea, numărul edificiilor transilvănene fortificate sporeşte mult. Printre acestea se evidenţiază şi puternica cetate a Sibiului, care datá de fapt din secolul trecut, dar era terminată acum. Definitivată, ea ajunsese să aibă un zid de 4 km, protejat de 39 de turnuri, la care se mai adăugau încă 5 bastioane semiciruclare care vizau atacurile artileriei. Sub aspect artistic, mai expresivă este cetatea Sighişoarei, o construcţie gotică, cu specificul său transilvănean. Pe lungimea a 900 metri de zid, de pe culmea unui deal, sînt amplasate 14 turnuri patrulatere sau poligonale, care poartă nume de bresle. Între aceste turnuri originale, un aspect cu totul aparte are turnul cu ceas, de la poarta principală a oraşului.

Altă concepţie artistică întruchipează castelele, întrucît acestea aveau alte funcţii, fiind plasate şi într-un spaţiu mai restrîns. Caracterisitice pentru această perioadă sînt mai ales castelele Poenari şi Hunedoara. În varianta sa de la urmă, cel de-al doilea a fost realizat de Iancu de Hunedoara în anii 1440-1453. Castelul are la bază forma unui romb mai puţin regulat. Executat în gotic tîrziu şi întrunind pe alocuri unele reminiscenţe renascentiste, edificiul are cîteva componente principale, între care, la parter, sala cavalerilor, iar la etaj, sala dietei. Sălile sînt boltite în manieră gotică, adică au atîtea bolţi cîte secţiuni are fiecare sală. Alăturat sălii dietei se află un coridor cu patru balcoane sub formă de console, care se sprijină pe patru contraforţi puternici. Pe latura răsăriteană a castelului se află o capelă impunătoare executată în acelaşi stil. La extremităţile vechiului castel fortificat au fost construite alte două clădiri la fel de impunătoare. Puţin mai tîrziu, Matias Corvin a adăugat o nouă aripă, decorată şi mobilată fastuos, în mare parte sub influenţa Renaşterii italiene, care, de acum încolo, se va resimţi tot mai mult în arhitectura Transilvaniei.

În Transilvania, au fost construite în secolul al XV-lea şi multe alte castele, între care, în afară de cel mai cunoscut astăzi, Poenari, deosebit de interesant ca cetate de munte, folosită şi de Vlad Ţepeş, au mai fost castelele-cetăţi de la Şiria, Deva, Timişoara, Măhălăşeni, Cetatea Colţului ş.a.

Vremurile nesigure au făcut ca sistemele fortificate să fie construite şi în mediul rural. Ştefan cel Mare a înzestrat mănăstirea Putna cu un zid şi cu turnuri după modelul cetăţilor. Partea principală a acestui ansamblu este turnul Tezaurului, care datează de pe la 1481 şi care este executat în stil gotic. Alte construcţii fortificate fără destinaţie militară au fost curţile domneşti, ca aceea de la Tîrgovişte a lui Mircea cel Bătrîn sau ale lui Ştefan cel Mare ori castelul său de la Ciceu.

Material cu drept de autor

Arhitectura religioasă

Bineînţeles că în secolele XIV-XV majoritatea lăcaşurilor de cult se construiau din lemn şi de aceea nu s-au păstrat. Dar formarea statelor independente a impulsionat şi în acest domeniu construcţiile din piatră. De pe timpul lui Basarab I Întemeietorul datează două monumente de seamă, biserica Sf. Nicolae din Curtea de Argeş şi biserica domnească din Cîmpulung, ambele fiind de inspiraţie directă bizantină şi reprezentînd tipul arhitectonic aşa-zis *cruce greacă închisă*. Dar ele, în special edificiul argeşean, adaugă la modelul constantinopolitan şi unele elemente locale, cum ar fi o altă preferinţă pentru materialul de construcţie şi orientarea spre spaţii mai mari.

O răspîndire largă au bisericile mai mici, aşa-zisul tip de *bazilică mononavată*, şi acesta de expresie bizantină, avînd naosul dintr-un singur spaţiu, ca biserica Sînnicoară din Curtea de Argeş, vechea biserică ortodoxă din Cetatea Albă sau prima biserică a mănăstirii Neamţ.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea apar bisericile cu două abside laterale, în afară de absida tradiţională a altarului. Astfel a apărut biserica cu *plan triconc*. În Muntenia, astfel de biserici au fost ridicate, sub îndrumarea călugărului cărturar Nicodim, la Vodiţa, Tismana şi în alte locuri. Între aceste lăcaşuri se evidenţiază biserica mare a mănăstirii Cozia, ctitorită mai tîrziu (pe la 1387-1388) de Mircea cel Bătrîn. Absidele acesteia sînt semicirculare la interior şi poligonale la exterior. Naosul triconc este precedat de un larg pronaos dreptungiular, iar acesta de un pridvor cu coloane şi arcuri. Turla este centrată pe naos. Arcurile mari care boltesc naosul sînt susţinte de stîlpi masivi, spijiniţi de pereţii absidelor laterale. Bolta pronaosului ara forma unui semicilndru. Ferestrele au ancadramente decorate cu elemente vegetale şi simboluri heraldice, ca vulturul bicefal. Deasupra fiecărei ferestre se află cîte o arhivolută de piatră, de asemneea decorată cu motive vegetale.

O realizare foarte îndrăzneaţă, pentru vremea aceea, este biserica mănăstirii Cotmeana, o altă ctitorie a lui Mircea cel Bătrîn, care îmbină tipul triconc cu cel mononavat, are boltire în semicilindru longitudinal, fără turlă.

În Moldova, corespondentul Cotmeanei este biserica Sf. Treime a lui Petru I Muşat. Noutatea este, aici, mai ales, un brîu de discuri ceramice, care va fi o permanenţă a arhitecutrii sacre moldoveneşti a secolelor XIV-XV, precum şi spaţiile decorate cu cărămizi smălţuite din jurul ferestrelor. În plus, Sf. Treime este construită din piatră şi are boltă semisferică, faţă de Cotmeana făcută din cărămidă şi avînd boltă semicilindircă, ceea ce atestă o influenţă gotică mai mică la cea dintîi. Explicaţia acestei situaţii s-ar putea afla în revirimentul ortodox din timpul domniei lui Petru Muşat, ca reacţie la ofensiva catolicismului de pe vremea predecesorului său, Laţcu.

Modelul arhitectonic de tipul planului triconc se întîlneşete şi în Transilvania, după cum se vede mai ales pe exemplul bisericii de la mănăstirea ortodoxă Hodoş-Bodrog (jud. Arad). Absidele au cîte două unghiuri în afară şi sînt semicirculare în interior. Turla octogonală este supraînălţată deasupra naosului, dar la bază are doar patru arce mari. Pronaosul este mai larg decît naosul, fenomen ce se întălneşete

Material cu drept de autor

destul de rar, şi bolta orientată pe axa est-vest a clădirii are forma unui semicilindru.

Secolul al XIV-lea reprezintă, pentru arhitectura sacră a Transilvaniei, un triumf al goticului: înlocuirea elementelor romanice cu forme gotice are drept rezultat afirmarea goticului matur, ale cărui caracteristici sînt silueta zveltă, boltirea pe *ogive* şi ferestrele bipartite, largi şi înalte. Un model al unei astfel de realizări este biserica parohială din Sibiu, care datează de pe la mijlocul secolului al XIV-lea. Aşa cum se obişnuia în bazilicile catolice şi protestante, interiorul cărora era secţionat longitudinal în cîteva *nave*, avem şi aici trei astfel de secţiuni. Navele sînt împărţite în *travee*, fiecare travee fiind boltită aparte, în cruce pe ogive. Corul şi absida de la capătul estic al clădirii sînt largi, secţionate în travee şi despărţite de întreaga navă printr-un coridor, numit *transept*, care e la fel de încărcat cu coloane, arcuri şi ogive. Turnul-clopotniţă care domină frontonul vestic este foarte înalt şi are la colţuri patru turnuleţe. Astfel de biserici existau pe atunci în diferite localităţi ale Transilvaniei: la Sebeş, Oradea, Cluj, Sighişoara, Mediaş, Braşov ş.a.

Influenţa goticului era atît de mare, încît a putut pătrunde şi în arhitectura sacră ortodoxă. Gotice sînt, atît prin unele soluţii constructive cît şi prin elemente decorative, bisericile Sf. Nicolae din Rîşnov (jud. Braşov), biserica mănăstirii Sf. Maria din Cîmpulung, biserica din Căvăran (jud. Timiş).

Se pare însă că cel mai bun exemplu în această privinţă îl oferă biserica domnească Sf. Nicolae din Rădăuţi, ridicată în vremea lui Bogdan I sau îndată după el. Cunoscută astăzi ca necropolă a primilor Muşatini, aceasta îmbină concepţia arhitecturală ortodoxă cu elementele goticului, predominante fiind însă cele din urmă. Interiorul este împărţit în pronaos, naos şi altar, conform concepţiei liturgice ortodoxe, dar realizarea tehnică a edificiului se fondează pe mijloace de construcţie şi elemente decorartive caracteristice arhitecturii gotice. Gotice sînt compartimentarea interiorului în trei nave, contraforţii, boltirea semicirculară, decoraţia faţadelor. Acoperişul ei, fără turlă, trimite peste munţi, la biserica evanghelică din Sebeş care are cîte o cruce la fiecare capăt al crestei, detaliu care însă va fi întîlnit mai apoi foarte des la bisericile mai mici din Moldova. În general, aceste influenţe vor da specificul stilului arhitectonic moldovenesc din această perioadă.

Secolul al XV-lea se caracterizează printr-o mare bogăţie a monumentelor arhitectonice bisericeşti. Bineînţeles că cele mai multe biserici erau şi acum, ca şi în veacul precedent, din lemn. Documentele din vremea lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare, de ex., menţionează multe zeci de biserici, care astăzi nu mai sînt şi pe care aceştia le dăruiseră principalelor lor ctitorii, mănăstirilor Bistriţa şi Putna. S-a păstrat o singură construcţie de acest fel din acea vreme, biserica mănăstirii Lupşa de pe valea Arieşului (jud. Alba), care datează de la 1421. Acest monument original de biserică ortodoxă este deosebit de sugestiv nu atît prin sine însuşi, cît mai cu seamă ca referinţă la bogata tradiţie românească a arhitecturii de lemn.

Lăcaşurile de piatră din această vreme sînt numeroase. Printre cele din Ţara Românească mai cunoscute sînt biserica din Brădet (jud. Argeş), biserica Sf.

Material cu drept de autor

Vineri („domneasca mică") din Tîrgovişte, cea de la Dragomireşti (jud. Dîmboviţa) şi cele de la mănăstirile Săraca, Glavacioc şi Bistriţa. Pentru planul triconc cu turlă pe naos, tipică este biserica din Brădet, trimiţînd la tehnica constructivă bizantină, atît de obişnuită pentru edificiile de cult din secolul anterior. În linii generale, de aceeaşi factură sînt şi bisericile de la Săraca şi din Tîrgovişte, cu deosebirea că la cea dintîi absidele laterale sînt dreptunghiulare, pe cînd cealaltă este din cărămidă şi faţadele ei au arcaturi oarbe.

Perlele Moldovei

Arhitectura ecleziastică a Moldovei a înregistrat în secolul al XV-lea o mulţime de realizări, care sînt, de cele mai multe ori, adevărate valori artistice. Această activitate spectaculoasă nu ar fi fost cu putinţă fără participarea directă şi interesată a domnilor şi, după exemplul lor, a unor înalţi dregători domneşti. Alexandru cel Bun a ridicat mănăstirile Bistriţa, Căpriana şi Moldoviţa, iar vornicul Oană, a construit mănăstirea Humor. Au fost înălţate şi alte edificii de cult, între care şi biserica din Teţcani a boierului Iaţco, pe cînd altele fie că sînt atribuite domnului, fie că nu se ştie nimic despre ctitorii lor, cum e cazul mănăstirilor Horodnic şi Vărzăreşti. Aproape toate bisericile şi mănăstirile din vremea lui Alexandru cel Bun nu s-au păstrat în forma lor originală, ci doar restaurate, de aceea despre arta arhitecturală din prima jumătate a secolului al XV-lea se judecă după unele monumente apropiate în timp, cum este, de ex., ctitoria cnezului Vitold din Lujeni (cca 1452). Aceasta este o biserică de proporţii reduse, de plan dreptunghiular, despărţită în naos şi pronaos, cu absida altarului semicirculară în interior şi poligonală la exterior, cu trei turle mici, cîte una deasupra fiecăreia din cele trei părţi al edificiului, şi cu pereţii ridicaţi după modelul gotic, din piatră de carieră, fără decoraţii.

Activitatea edilitară şi culturală a lui Ştefan cel Mare este fără precedent şi fără urmări pe măsură în istoria românilor. Grigore Ureche, ca exponent al unei tradiţii istorice, susţinea că acest domn „au făcut 44 de mănăstiri", cronicarul avînd în vedere bineînţeles şi bisericile. Acest domn a construit mănăstirile Putna, Neamţ şi Voroneţ, a reconstruit mănăstirile Probota şi Căpriana, a înălţat bisericile din Pătrăuţi, Hîrlău, Milişăuţi, Dorohoi, Huşi, Borzeşti, Războieni, Dobrovăţ, Piatra Neamţ, Popăuţi, Volovăţ, Iaşi, Bacău, Vaslui, cele de la Feleac şi Vad, din Transilvania, de la Rîmnicu-Sărat şi Tîrgovişte, din Muntenia, ş.a. Pe vremea sa, logofătul Ioan Tăutu a ridicat frumoasa biserică Sf. Nicolae din Bălineşti, portarul Luca Arbore a dat perla în piatră şi în culori din satul care îi poartă numele, iar hatmanul Şendrea a construit biserica din satul Dolheştii Mari.

Fiecare din aceste biserici sau mănăstiri este o operă singulară ca originalitate şi valoare artistică. Printre ele se evidenţiază, ca monumente arhitectonice, mai ales biserica Sf. Gheorghe a mănăstirii Voroneţ (1492), biserica Sf. Ioan Botezătorul din Piatra Neamţ (1497), biserica Înălţării de la mănăstirea Neamţ (1497) şi biserica Adormirii Maicii Domnului de la mănăstirea Putna (1470). Referitor la cea dintîi, am reţine, ca observaţie arhitecturală, faptul că nervura boltirii, ferestrele largi cu *menouri* şi *trafouri*, ancadramentul portalului atestă o influenţă gotică mai pronunţată ca de obicei. Biserica Înălţării de la Neamţ, considerată capodopera arhitecturii medievale moldoveneşti, pe lîngă monumentalitatea şi eleganţa sa

Material cu drept de autor

exterioară, are cîteva elemente care o singularizează şi care şi-au lăsat mai în urmă amprenta asupra acestei preocupări artistice. Concepţia armonizantă a interiorului a ştiut să îmbine convingător procedee cunoscute cu sugestii inedite. Absidele sînt tradiţionale, aşa ca la Putna, Pătrăuţi şi în alte biserici ştefaniene sau ca la Brădet şi la „domneasca mică" din Tîrgovişte. Naosul triconc, peste care turla se înalţă pe un sistem de arce etajate, este alungit spre absida altarului şi în partea opusă, dar nu în zona absidelor laterale, ceea ce face o trimitere clară la gustul artistic ales al constructorului. Şi pronaosul este închipuit aici altfel: faţă de naos, este supraînălţat şi alcătuit din două secţiuni, fiecare fiind boltită cu cîte o calotă semisferică. Apoi este precedat, dinspre intrare, de un pridvor închis, realizat artistic tot aşa ca fiecare din cele două secţiuni ale pronaosului, adică este un fel de pro-pronaos. Partea naosului învecinată cu pronaosul are aceeaşi formă cu pridvorul şi cu cele două secţiuni ale pronaosului, aşa încît aceste patru elemente alcătuiesc un ansamblu armonios. Deşi ideea relaţiei armonice a acestor componente fusese anticipată la construirea altor lăcaşuri, ca de ex., în biserica lui Ştefan de la Putna, ea îşi găseşte doar aici realizarea anume ca viziune artistică definitiv formată. Pe latura de vest a edificiului, la interferenţa naosului cu pronaosul, se află camera mormintelor (gropniţa), care, iarăşi, nu este un element complet inedit, dar care se impune anume acum, urmînd ca ulterior să se întîlnească mult mai frecvent.

Cît priveşte biserica Sf. Ioan Botezătorul din Piatra Neamţ, originalitatea acesteia constă în îmbinarea celor două tipuri arhitectonice, dreptunghiular şi triconc, prin utilizarea *rezalitelor*, îngroşări ale pereţilor laterali, cuprinse între doi contraforţi. Astfel apărea *planul mixt*, care se va întîlni mai apoi la ridicarea unor biserici ca cea din Arbore, Reuseni sau Dobrovăţ.

În Transilvania, cele mai importante realizări artistice ale arhitecturii secolului al XV-lea se înscriu pe linia afirmării goticului tîrziu. Marile biserici parohiale, ca de ex. Sf. Mihail din Cluj şi Biserica Neagră din Braşov, monumente singulare în peisajul arhitectural românesc, au aspecul unor hale cu trei nave. Constatăm în ambele cazuri o subliniere a sobrietăţii formelor, realizată parţial prin renunţarea la capitele, accentuarea verticalităţii şi o succesiune cadenţată a bolţilor arcuite de-a lungul navelor. Pe de altă parte însă observăm şi o abundenţă a decoraţiei, fie la realizările sculpturale, fie chiar la portale, ceea ce pare să vestească o nouă epocă a arhitecturii. Modelul halei nu se limitează la lăcaşurile mari, ci este valabil şi pentru bisericile mai mici. Anume aşa a făcut meşterul Andreas din Sibiu biserica din Moşna şi tot aşa sînt bisericile reformate din Orăştie, Tîrgu Mureş, Cluj, biserica Sf. Ştefan din Baia Mare ş.a.

Sincretism artistic

Reţinem că, după cum construirea lăcaşurilor de cult în Moldova şi Muntenia nu se limita strict la modelul bizantin, tot aşa şi în Transilvania, mai cu seamă în mediul românesc, bisericile nu se făceau doar în temeiul calapoadelor gotice. Dimpotrivă, se constată peste tot o întrepătrundere a celor două stiluri, aşa încît bisericile romano-catolice sau reformate vor împrumuta elemente din arhitectura bizantină, pe cînd constructorii lăcaşurilor ortodoxe se vor lăsa atraşi destul de mult de arta gotică. Astfel pe tipul de biserică-sală au fost construite în

Material cu drept de autor

Transilvania atît unele biserici ortodoxe, ca cele de la Ribiţa, Strei, Zlatna, Lupşa, Voievodenii Mari, cît şi bisericile evanghelice din Dipşa, Tărpiu, Viişoara, Jelna, Meseşenii de Jos ş.a. Acest amestec al concepţiilor şi stilurilor arhitectonice este exprimat şi mai bine în ţările române extracarpatice. În Ţara Românească, modelul bisericii-sală a fost folosit la ridicarea bisericii romano-catolice (a lui Mircea cel Bătrîn) şi a bisericii Sf. Francisc din Tîrgovişte, precum şi a bisericii Sf. Iacob din Cîmpulung, iar în Moldova la construirea, pe timpul lui Alexandru cel Bun, a bisericii franciscane din Bacău şi a bisericii Sfînta Fecioară din Baia. La Dolheştii Mari şi Volovăţ, dimpotrivă, stilul gotic este exprimat cu stăruinţă nu numai la exterior, ci şi în concepţia interioară a edificiilor.

Acest sincretism artistic este una din expresiile cele mai sugestive ale unităţii culturale a spaţiului românesc în devenirea sa istorică.

b) Sculptura

Dispariţia numeroaselor obiecte lucrate în lemn limitează considerabil cîmpul observaţiilor asupra operelor sculpturale ale secolelor XIV-XV. Lucrările executate în piatră sînt aproape în întregime legate de edificiile religioase sau de cultul morţilor. Specificul credinţei ortodoxe a făcut ca, în cazul românilor, sculptura în piatră din acea perioadă să fie reprezentată cel mai des de lespezile funerare. Din secolul al XIV-lea este piatra funerară de la biserica domnească Sf. Nicolae din Curtea de Argeş, atribuită lui Vlaicu Vodă sau lui Radu I. În secolul următor, numărul acestor obiecte este mult mai mare, între acestea fiind cele executate din ordinul lui Ştefan cel Mare la necropolele domneşti de la Rădăuţi şi de la Putna. Se poate constata, şi pe exemplul acestor opere modeste, concurenţa dintre influenţele orientale şi cele renascentiste. Relevante din acest punct de vedere sînt lespezile funerare de la Putna, mai ales aceea de pe mormîntul Mariei de Mangup. Trecerea de la aceste modalităţi de imaginare plastică la sculptura propriu-zisă este reprezentată de sarcofagele împodobite cu figuri în relief, cum este monumentul funerar al lui Iancu de Hunedoara de la catedrala romano-catolică din Alba Iulia. Poate că, sub acest aspect, încă mai sugestivă este piatra de mormînt cu imaginea lucrată foarte îngrijit a episcopului Andrea Scolari de la catedrala romano-catolică din Oradea.

În atmosfera confesională romano-catolică, dimpotrivă, au activat meşteri care au realizat adevărate opere ale genului. La Oradea, de ex., meşterii clujeni Martin şi Gheorghe realizaseră în secolul al XIV-lea cîteva opere valoroase ale genului, care însă nu s-au păstrat, de aceea arta lor este apreciată pe exemplul statuii ecvestre a Sf. Gheorghe pe care aceştia o făcuseră la Praga. Cîteva realizări sculpturale din secolul al XV-lea s-au păstrat ca rezultat al eforturilor de decorare a unor biserici transilvănene. Aproximativ la 1420 sînt atribuite statuile ansamblului de la Sebeş-Alba, între care cele ale apostolilor Petru şi Pavel, a doi episcopi sau aceea a Sf. Maria. Unele din ele au sugerat chiar nişte compoziţii tematice, ca de ex., *Buna vestire*, *Vizitaţia*, *Închinare magilor* etc. De o certă valoare artistică este grupul compoziţional *Răstignirea* din capela Crucii de la Sibiu, executat de sculptorul austriac Petrus Lantregen. La Sibiu, în muzeul Brukenthal, se păstrează şi alte opere de valoare, ca *Pieta*, *Madona cu pruncul* de la biserica evanghelică

Material cu drept de autor

din Cisnădioara, precum şi rare exemplare din lemn, ca altarul poliptic de la Boian şi statuia arhanghelului Mihal din biserica romano-catolică de la Mihăileni.

Se pare că cea mai valoroasă lucrare sculpturală în lemn din secolul al XV-lea sînt „uşile împărăteşti", lucrate la mănăstirea Snagov în anul 1453. Dincolo de trimiterea pe care o face la înalta măiestrie artistică a acelora care au executat-o, această operă este o deosebit de preţioasă mărturie despre performanţele arhitecturii lemnului din secolul al XV-lea, care nu a putut supravieţui celor peste cinci secole de istorie.

c) Pictura

Faţă de sculptură, care este extrem de reticentă cu privire la capacităţile de expresie artistică a secolelor XIV-XV, pictura se arată, dimpotrivă, deosebit de generoasă. Tot aşa ca în arhitectură, concurenţa dintre cele două curente, bizantin şi gotic, dar şi conlucrarea lor, pot fi urmărite şi în pictură. Precizăm din capul locului însă că pictura nu putea recurge la o întrepătrundere a stilurilor tot atît de dezinvoltă ca în arhitectură. Specificul iconografiei ortodoxe a impus spaţiul liturgic corespunzător, adică o mai mare influenţă a stilului bizantin faţă de cel gotic, asta însemnînd totodată că pictura ortodoxă a fost mai puţin receptivă la pătrunderile gotice, de unde o tendinţă tot mai expresă de delimitare a spaţiului etnic românesc de expresie ortodoxă de contextul etnic minoritar de factură gotică. Această tendinţă se manifestă mai puţin în secolul al XIV-lea şi mai mult în cel următor. De reţinut, de asemenea, că dacă pictura secolului dintîi este deopotrivă de generoasă cu tustrele ţările române, atunci în cel de-al doilea, cînd această artă ajunsese în Moldova şi Transilvania la o adevărată înflorire, Ţara Românească, dimpotrivă, pare să fi fost uitată cu desăvîrşire.

Mari promisiuni ale picturii româneşti

Picturile murale de la începutul secolului al XIV-lea, cum sînt cele ale zugravului anonim de la Sîntă Mărie Orlea sau ale lui Teofil de la biserica Sf. Gheorghe din Streisîngeorgiu, ambele din zona Hunedoarei, atestă influenţe din sudul Dunării, dar şi de mult mai departe, tocmai din Capadocia şi în acelaşi timp din Italia. Semnalăm, prin urmare, apreciabile abilităţi de sinteză. Sub aspect tehnic, constatăm un stil concis şi energic, care, îmbinînd cu măiesrie desenul şi culorile, reuşeşte să realizeze în viziune monumentală, caracteristică frescei, compoziţii pe cît de simple pe atît de clare.

Printre realizările de mare valoare de la mijlocul secolului al XIV-lea se află picturile murale din biserica domnească Sf. Nicolae de la Curtea de Argeş. Imagini ca *Adormirea Maicii Domnului*, *Înmulţirea pîinilor* şi *Împărtăşania apostolilor* pot fi puse alături de cele mai bune realizări ale picturii bizantine din epoca paleologă. Picturile au fost lucrate de mai mulţi zugravi şi s-a reuşit aproape întotdeauna ca tratarea monumentală şi chipurile austere ale figurilor reprezentate să se împace foarte bine cu tendinţa de a pune în relief fizionomiile precum şi de a sugera trăirile interioare.

Spre sfîrşitul secolului se impun mai multe realizări din care fac parte şi picturile de la Cozia. Acestea, chiar dacă artistic nu sînt de nivelul celor de la domneasca din Curtea de Argeş, au totuşi o relevanţă deosebită atît din punctul de vedere al orientării tematice, sugerate de curentul mistic al isihasmului, cît şi al

Material cu drept de autor

stilului inspirat simbolic care va face o anumită carieră în preocupările genului. În Transilvania, tot de pe atunci datează picturile din biserica de la Rîmeţ (jud. Alba), executate de Mihul de la Crişul Alb, apoi cele din biserica de la Crişcior (jud. Hunedoara), ctitorie a voievodului Bălea şi a soţiei sale Vişa, precum şi cele din biserica de la Leşnic, din aceeaşi regiune, ctitorie a cnezului Dobre Românul. Tematic, cele trei ansambluri picturale se particularizează fiecare în felul său: Mihul se arată interesat de vieţile sfinţilor şi de ciclul cristologic, zugravul de la Crişcior pare să fi fost pasionat de tabloul votiv, pe cînd cel de la Leşnic şi-a ales ca temă principală *Judecata de apoi*, influenţat fiind de lupta românilor împotriva turcilor. Stilistic, predomină modelele bizantine, dar se poate vorbi şi despre o sfioasă tendinţă de sinteză cu arta goticului.

Cît priveşte pictura gotică sau preponderent gotică, trebuie menţionate mai cu seamă operele din bisericile evanghelice de la Homorod, Drăuşeni (jud. Braşov) şi Mălîncrav (jud. Sibiu), din bisericile reformate de la Mugeni (jud. Harghita) şi Sîntana de Mureş şi din biserica ortodoxă de la Strei (jud. Hunedoara). Acestea au fost clasificate, convenţional, drept picturi liniar-narative, în sensul că pun accentul pe evidenţierea imaginilor prin linii şi culori şi pe libertatea expresiei. Asta făcea ca figurile reprezentate să fie vii, individualizate. Mai multe elemente par să dea întîietate picturilor de la Strei, realizate în cea mai pare parte de meşterul Grozie. Pe lîngă tematica religioasă tradiţională, cu ciclul cristologic, judecata de apoi, sfinţi etc., zugravul a avut grijă să-şi facă propriul portret, precum şi pe acela al ctitorului. Influenţa picturii italiene este aici atît de vizibilă, încît s-a vorbit uneori de participarea unui meşter italian sau măcar de formaţie italienizantă la realizarea acestor picturi. Tipul de femeie, realizat prin reprezentarea Sf. Ana, cum s-a reuşit în biserica de la Sîntana de Mureş, este un mare succes al acestei picturi.

Arta picturii în secolul al XV-lea

În secolul al XV-lea, planurile celor două viziuni, bizantină şi gotică, se vor detaşa tot mai pronunţat, circumscriindu-se tot mai mult contextului etnic. Modelul de factură bizantină se va afirma deplin în mediul românesc, pe cînd cel de origine gotică se va impune tot atît de mult în aria vieţuirii populaţiei de origine catolică: a saşilor, maghiarilor, secuilor.

Ca şi în veacul anterior, primele picturi româneşti ale noului secol apar în Transilvania. Se impun vederii mai cu seamă cele din biserica cnezială de la Streisîngeorgiu şi din biserica de la Rîbiţa (jud. Hunedoara). În ambele locuri, zugravii par pasionaţi de o tematică diversă, dar preferă, şi unii şi alţii, tabloul votiv, care va fi, în secolele următoare, o adevărată obsesie, cînd nu va fi pur şi simplu o comandă.

Se pare însă că Moldova nu rămînea în uirmă, de vreme ce o serie de mărturii atestă o largă şi intensă activitate a pictorilor în timpul domniei lui Alexandru cel Bun. Din păcate, picturile murale din acea vreme aproape că nu s-au păstrat, rămînîndu-ne doar posibilitatea de a judeca despre această artă în temeiul unor fragmente de la mănstirile Humor, Moldoviţa, Probota şi Bistriţa-Neamţ. Ni se oferă, în schimb, valoroase *broderii* şi *miniaturi*. Este, mai întîi, vestitul epitrahil de la sfîrşitul acestei domnii, care prezintă, alături de unele imagini biblice, portretele votive destul de clare ale domnului şi soţiei sale, doamna Marina. Sînt,

Material cu drept de autor

apoi, două epitafe, unul din 1428 şi altul din 1437, aşa-numitul epitaf al lui Sulian de la Neamţ, considerat capodoperă a genului. Dar, indiscutabil, pentru arta imaginii prin desen şi culoare din acea vreme, cea mai mare valoare prezintă miniaturile lui Gavril Uric de la mănăstirea Neamţ, făcute la 1429 pentru evangheliarul doamnei Marina. Dincolo de valoarea lor în sine, pusă în lumină mai cu seamă de calitatea compoziţiei şi de realismul imaginilor, aceste miniaturi sînt preţioase prin consonanţa lor cu fragmentele de frescă, recuperate arheologic în vechea biserică a mănăstirii Humor, ceea ce oferă un plus de informaţie asupra picturii murale moldoveneşti de la începutul secolului al XV-lea.

În Moldova şi Transilvania se află şi cele mai reprezentative exemplare ale picturii româneşti de la mijlocul acestui secol. Cel mai interesant este ansamblul mural de la biserica din Densuş (jud. Hunedoara), operă a meşterului Ştefan şi a ucenicilor săi. Claritatea desenului, expresivitatea calculată a culorilor, rafinamentul în lucrarea figurilor şi în special a vestimentaţiei sînt trăsături definitorii pentru şcoala meşterului Ştefan. Astfel de observaţii sugerează reprezentarea sfinţilor ierarhi, a „sfinţilor doctori fără arginţi", ca şi *Împărtaşania apostolilor* sau *Maica Domnului cu pruncul*. Asemănătoare cu pictura de la Densuş sînt şi cele din biserica Cetăţii Colţului, în mare parte pierdute, de la Zlatna (jud. Alba) şi Hălmagiu (jud. Arad).

Picturile din biserica moldovenească de la Lujeni atestă la fel de bine ca cele ardelene afimarea tot mai accentuată a limbajului stilistic bizantin. Tehnica artistului aminteşte de experienţa meşterului Ştefan de la Densuş, fără ca acesta să fi avut, bineînţeles, vreo legătură directă cu frescele de la Lujeni. Aceeaşi siguranţă în linia desenului, aceeaşi expresivitate a tipurilor umane, aceeaşi cumpănire în mînuirea culorilor.

În pictura celei de a doua jumătăţi a secolului al XV-lea, prezenţa operelor realizate în Moldova este covîrşitoare. În numărul foarte mare al acestora se cer remarcate în primul rînd picturile din bisericile de la Rădăuţi, Voroneţ, Pătrăuţi, Bălineşti, Arbore, Dobrovăţ, Popăuţi ş.a. Pornind probabil de la generozitatea acestor manifestări, cu adevărat impresionante în istoria artei româneşti, unele caracteristi generale ale acestei picturi au lansat ideea că la curtea lui Ştefan cel Mare ar fi existat un „program iconografic", bazat pe o gîndire unitară privind această activitate. S-a sublinat, de asemenea, complexitatea acestei acţiuni, de vreme ce „programul" trebuia adaptat la specificul spaţiului arhitectonic din vremea aceea. Relativ la subiectele preferate, s-a constatat că artiştii moldoveni au ales acele teme care sînt fundamentale pentru întreaga lume ortodoxă, avînd în acelaşi timp o înaltă valoare simbolică. Sub aspectul stilului, s-a observat că „pictura moldovenească s-a individualizat prin renunţarea aproape totală la hieratism, în folosul umanizării personajelor şi a exaltării sensului monumental, ca purtător al ideii de demnitate" (V.Drăguţ).

De regulă, pentru reprezentarea ansamblului pictural, suprafeţele interioare ale lăcaşurilor erau mai mult sau mai puţin ruguros compartimentate, cu începere de la bolta turlei, coborînd spre altar, urmînd prin naos şi terminînd în pronaos. În primele trei compartimente, predominau imaginile lui Isus şi Maicii Domnului. Un element aproape obligatoriu era prezenţa tabloului votiv al lui Ştefan cel Mare şi al

Material cu drept de autor

familiei sale în registrul inferior al naosului, în care domnul dăruie sfîntului patron macheta bisericii.

Printre zugravii din vremea lui Ştefan s-a aflat şi ieromonahul Gavril, unul dintre cei mai cunoscuţi artişti români ai evului mediu, cel care a pictat biserica Sf. Nicolae din Bălineşti. Originalitatea şi valoarea artistică aparte a naosului acestui lăcaş se afirmă plenar prin tablourile *Cina cea de taină*, *Rugăciunea de pe muntele Măslinilor*, apoi prin cele care înfăţişează scene din viaţa sfîntului patron al bisericii, precum şi prin tabloul votiv al ctitorului lăcaşului, logofătul Ioan Tăutu. În ansamblul de figuri de sfinţi şi sfinte din pronaos se remarcă graţioasa imagine a Sf. Varvara, adevărat portret de femeie tînără. Aşa cum au stabilit cercetările la faţa locului, tot aşa ca şi meşterul Ştefan de la Densuş, ieromonahil Gavril a lucrat în mijlocul unei echipe, în care au putut fi edentificaţi stilistic doi meşteri.

În biserica Sf. Gheorghe din Voroneţ se remarcă picturile monumentale *Cina cea de taină*, *Spălarea picioarelor*, *Rugăciunea din grădină*, *Pregătirea pentru răstiginre* şi *Cele două împărtăşanii*. Tehinca desenului se deosebeşte de cea întîlnită pînă atunci doar printr-o apăsare puţin mai stăruitoare a penelului, probabil tocmai în intenţia reliefării mai clare a obiectului reprezentat. Contextul nu este neglijat niciodată, portretele sînt adaptate la subiect şi individualizate fizionomic. Tabloul votiv al lui Ştefan cel Mare cu familia sa este impresionant, ca urmare a tendinţei artistului de a sugera imaginea unei familii împărăteşti. Dincolo de chipurile, veşmintele, podoabele şi poziţia membrilor grupului, aspecte prin ele însele destul de relevante, ceea ce este neobişnuit în acest tablou e faptul că Sf. Gheorghe îl îmbrăţişează pe Ştefan cu mîna dreaptă, iar cu stînga îl arată pe domn lui Isus Hristos.

O adevărată capodoperă este *Cavalcada sfintei cruci* din modesta biserică de la Pătrăuţi, în care obişnuita sensibilitate umană e mai prezentă poate decît în oricare altă pictură din vremea aceea. Acest tablou reprezintă magistral un grup numeros de figuri ecvestre, principalii sfinţi militari, între care la loc de cinste se află împăratul Constantin, însoţit de arhanghelul Mihail. Atmosfera în acelaşi timp gravă şi senină din imagine, expresivitatea figurilor, ideea clară a mişcării, apelul la simboluri etc. sînt dovezi sigure ale unei rare viziuni artistice şi ale unei mîini de mare artist. E de presupus că realizarea acestui tablou a fost sugerată de lupta antiotomană a lui Ştefan cel Mare.

Trebuie menţionată măcar în treacăt apreciabila valoare artistică a unor picturi de la mănăstirile Neamţ şi Sf. Nicolae din Popăuţi (Botoşani). Se deosebesc prin fineţea desenului, meşteşugul îmbinării culorilor şi prin introducerea unor elemente noi mai cu seamă tablourile *Cina cea de taină*, *Purtarea crucii*, *Plîngerea lui Isus* şi *Pogorîrea în iad* de la Botoşani.

Impunerea goticului, o dată cu unele influenţe italiene, poate fi urmărită foarte bine în pictura din Transilvania. Unii meşteri de indiscutabil talent, precum a fost Paul din Ung, au executat opere deosebit de preţioase. În 1419, Paul a pictat biserica unitariană din satul Dîrjiu (jud. Harghita). Se pare că, dintre picturile de acolo, cea mai reuşită este *Convertirea apostolului Pavel* în care se află şi portretul pictorului. Şi aici, ca şi în *Urmărirea cumanului*, un tablou din ciclul „Legenda

Material cu drept de autor

regelui Ladislau" din Dîrjiu, artistul realizează cu multă abilitate o unitate organică dintre subiectul naraţiunii şi celelalte elemente ale compoziţiei.

La Cluj activa, în prima jumătate a secolului al XV-lea, pictorul Toma, cel mai important reprezentant al şcolii de pictură de acolo. Din ce a realizat el, opera cea mai cunoscută este un altar poliptic, din 1428, ce se păstrează astăzi în Ungaria. În 1445, un artist din Sibiu, Johannes de Rosenau, termina uriaşa compoziţie *Răstignirea*. Aceasta este o realizare eclectică, impresionantă totuşi, în care grandoarea voită a imaginii, subliniată mai ales de suprapopularea scenei, caută să se împace cu stăpînirea subiectului şi a mijloacelor de exprimare.

Mai simplă, dar mai reuşită este pictura cu acelaşi titlu de la biserica Sf. Margareta din Mediaş, executată de un artist necunoscut şi care face parte dintr-un ciclu de opt scene ale altarului acelei biserici. *Răstignirea*, ca şi celelalte şapte imagini din acest poliptic, trădează inspiraţia artistului din mediul lui de viaţă, cunoaşterea perspectivei geometrice, interesul pentru peisajul natural. În fundalul imaginii, Ierusalimul este înlocuit cu Viena, iar peisajul reproduce împrejurimile Mediaşului şi apele Tîrnavei. Cu aceste opere, îşi fac intrarea în pictura Transilvaniei preocupările tot mai obsesive ale artiştilor pentru natură, de aceea nu întîmplător la muzeul Brukenthal se întîlnesc şi alte lucrări asemănătoare cu acelea ale meşterului din Mediaş. Ca o expresie a continuării acestor eforturi este imaginea Maicii Domnului cu pruncul, între sfintele Ecaterina şi Barbara, de la biserica Neagră din Braşov, tablou ce datează din anii 1477-1490. Puternica influenţă renascentistă de factură germană, pigmentată generos cu elemente italienizante, au avut drept rezultat invazia în imagine a unei largi ambianţe rustice transilvane.

Acestea sînt doar cîteva detalii invocate spre a oferi o idee cît de cît întreagă despre evoluţia picturii transilvane de sorginte gotică, aflată tot mai mult la discreţia spiritului umanist primenitor al Renaşterii.

d) Artele minore

Imaginea de ansamblu a artei medievale româneşti se întregeşte prin cîteva manifestări artistice, care la prima vedere par minore în comparaţie cu arhitectura, sculptura şi pictura, dar care, în realitate, sînt expresia aceluiaşi nivel al vieţii artistice. Altfel spus, numai cunoscînd şi aceste arte şi aşezîndu-le alături de celelalte, adică atribuindu-le acelaşi mesaj sugestiv, putem să ne facem o idee clară despre geniul artistic al poporului în acele vremuri îndepărtate.

Marile opere ale picturii celei mici

O originală şi foarte interesantă varietate a picturii au fost imaginile artistice executate pe cărţi. Arta picturii miniaturale româneşti apare la începutul secolului al XV-lea şi se va face aproape numai în Moldova, principalele centre fiind, pe vermea lui Alexandru cel Bun, mănăstirea Neamţ, iar în timpul lui Ştefan cel Mare, mănăstirea Putna.

Primul şi unul dintre cei mai cunoscuţi miniaturişti români a fost Gavril Uric, călugăr la mănăstirea Neamţ. Grija artiştilor caligrafi era se execute măiestrit textele pe care le scriau şi totodată să împodobească aceste manuscrise cu picturi. Cele două evangheliare şi alte patru texte mai puţin importante, rămase de la Gavril Uric, cuprind anii 1429-1447. Cea mai valoroasă operă a sa este

Material cu drept de autor

evangheliarul din 1429 al doamnei Marina, soţia lui Alexandru cel Bun. Pe lîngă ingenioasa ornamentare a paginilor cu frontispicii, arabescuri, viniete, maestrul a realizat o serie de tablouri de certă valoare artistică, acestea fiind imagini ale evanghelişti1or. Altfel spus, fiecare imagine se prezintă ca o mică icoană a unui sfînt. De reţinut că imaginile se deosebesc categoric una de alta, fiecare fiind individualizată printr-un şir de elemente proprii, aproape în exclusivitate, numai pentru ea.

Manuscrisele şi deci miniaturile din a doua jumătate a secolului al XV-lea sînt mult mai numeroase. Deşi de sorginte mult mai tîrzie decît creaţiile lui Gavril Uric, ele poartă totuşi amprenta clară a viziunii artistice a acestuia. Dintre operele realizate atunci în spiritul creaţiei maestrului miniaturist de la Neamţ, cea mai importantă este vestitul tetraevangheliar al lui Nicodim de la Putna, dăruit de Ştefan cel Mare mănăstirii de la Humor. Deşi, în ansamblu, Nicodim s-a inspirat din evangheliarul lui Gavril Uric, totuşi opera sa este originală, mai ales prin realizarea tabloului votiv al lui Ştefan, care este cea mai cunoscută din cele cîteva zeci de reprezentări din epocă ale domnului.

Deşi tradiţional cel mai cunoscut, Nicodim nu este totuşi cel mai important miniaturist din acea vreme, ci Teodor Mărişescu, care a activat în ultimul deceniu al secolului al XV-lea. Acest artist a executat mai multe manuscrise miniate, inclusiv cinci evangheliare, dintre care cel mai valoros este cel din 1493, dăruit de Ştefan bisericii din cetatea Hotin. Alte opere, mai puţin importante tocmai din lipsa reprezentărilor picturale, sînt psaltirea de la Neamţ a lui Casian (1470), vechiul testament al lui Ghelvasie (1475) de la mănăstirea Putna, unde mai tîrziu (în 1489) va apare şi evangheliarul lui Paladie, şi în sfîrşit evangheliarul de la Voroneţ al lui Pahomie (1490).

Sub imboldul miniaturisticii moldoveneşti, cîteva realizări ale genului au apărut şi în celelalte două ţări române. E vorba mai ales de liturghierul din 1481 şi de evangheliarul din 1488, făcute la Feleac, unde Ştefan cel Mare construise o biserică ortodoxă, şi de liturghierul de la Alba Iulia scris de Ghelvasie de la Putna.

Broderia

În vecinătatea imediată a picturii, se află *arta broderiei*, care nu este de fapt altceva decît un gen mai puţin obişnuit de pictură, al cărui specific este determinat de tehnica cu totul aparte a execuţiei. Aceasta este o apariţie tîrzie sau mai degrabă sînt tîrzii exemplarele care s-au păstrat referitoare la acest meşteşug artistic. Printre acestea trebuie menţionate *epitaful* de la Cozia, din 1396, precum şi *bederniţa* şi *epitrahilul* de la Tismana, cam din aceeaşi vreme. Totuşi, nu se poate vorbi despre broderie ca domeniu autonom al artei decît cu referinţă la Moldova lui Alexandru cel Bun.

S-au păstrat din timpul acelei domnii cîteva broderii executate cu mare măiestrie. Este menţionat mai des aşa-numitul epitrahil de sărbători ce se particularizează prin două elemente distincte: cele 16 medalioane înfăţişînd marile sărbători după Noul Testament (*Buna Vestire*, *Naşterea lui Isus*, *Prezentarea la templu*, *Botezul* etc.) şi portretele lui Alexandru cel Bun şi doamnei Marina, soţia sa. Îndemînarea meşterului care a executat epitaful mitropolitului Macarie (1428) impresionează prin faptul că reuşeşte să exprime fizionomia lui Isus mort şi să

Material cu drept de autor

emane o nesfîrşită tristeţe. Cea mai apreciată operă din epocă, epitaful egumenului Siluan de la mănăstirea Neamţ (1437), se impune prin dibăcia deosebită a îmbinării culorilor şi mai cu seamă prin insinuarea firelor de aur, argint şi mătase, dincolo de meşteşugul indiscutabil al redării figurilor Mîntuitorului, Maicii Domnului, Mariei Magdalena şi ale îngerilor îngenunchiaţi. Nu este de neglijat nici valoarea bederniţei din muzeul mănăstirii Putna, tot aşa ca şi aerul de la Rădăuţi ce se află acum în muzeul mănăstirii Sucevita.

Bineînţeles că epoca lui Ştefan cel Mare a depăşit mult realizările din prima jumătate a secolului al XV-lea. Din rîndul operelor de inestimabilă valoare din vremea aceea fac parte steagul de luptă (1500) care îl înfăţişează pe Sf. Gheorghe pe tron, pe care domnul l-a dăruit mănăstirii Zograf, acoperemîntul de mormînt al Mariei de Mangup (1477), epitrahilul de la Putna cu figurile lui Ştefan şi a fiului său Alexandru, executat înainte de 1480, cel de la Dobrovăţ (cca 1500) cu tabloul votiv al lui Ştefan şi al doamnei Maria Voichiţa, marele epitaf din 1490, apoi dverele din 1485, 1490 şi 1500, omofoare, văluri litugice etc. Dintre acestea, cele mai cunoscute sînt bineînţeles cele care reprezintă figura domnului, cum este epitrahilul de la Putna şi dvera din 1500, dar ca valoare artistică se impune mai ales vălul de mormînt al Mariei de Mungup, care se păstrează şi el în muzeul mănăstirii Putna. Pe lîngă redarea expresivă şi realistă a diverselor detalii ale vestimentaţiei şi podoabelor, între care este cît se poate de sugestiv, din punct de vedere istoric, vulturul bicefal bizantin, lucrarea firelor tradiţionale (aur, argint, mătase) a reuşit o aleasă şi convingătoare expresie a chipului prinţesei răposate, imagine cît se poate de potrivită momentului încărcat de gravitate, tristeţe şi monumentalitate.

Arta metalelor

Meşteşugul lucrării metalelor avea, în secolul al XIV-lea, o tradiţie bogată. Totuşi, cu excepţia cîtorva opere de reală valoare, ca cele din tezaurul de la Gogoşu (jud. Mehedinţi) sau „paftaua de la Argeş", presupusă ca aparţinînd mormîntului lui Vlaicu, în ţările române din afara Carpaţilor orfevrereria nu a înregistrat atunci succese notabile.

Mult mai numeroase şi mai reuşite sînt obiectele care au ieşit atunci din atelierele săseşti din Sibiu, Braşov, Cluj, Aiud sau Sighişoara. În prima jumătate a secolului, se răspîndesc mai ales potirele din metale preţioase, ca cele de la Şeica Mare, Cisnădioara, Hamba, Guşteriţa şi Şelimbăr. Clopotele bisericilor evanghelice din Sibiu, Bazna, Petreşti, Şaieş, Mălîncrav, Şeica Mare, Nemşa, Seluş ş.a., precum şi cristelniţele şi cădelniţele, multe din ele răspîndite la sud şi est de Carpaţi, arată că se lucra foarte mult în bronz. Exemplarul cel mai elocvent, din această serie, pare să fie cădelniţa de la Tismana, atît prin meşteşugul realizării unui model de biserică de tip cruce greacă închisă, cît şi prin reuşita aplicării unor elemente gotice.

Transilvania va fi liderul în această artă şi în secolul al XV-lea. Se producea, de multe ori la comanda domnilor români, podoabe vestimentare, vase de ospăţ, numeroase şi variate obiecte liturgice. Pe lîngă centrele de producţie din secolul trecut, apar ateliere noi, ca cele de la Oradea şi Arad. Meşterii de talia sibienilor Hanos, Leonhardus şi Johannes Wertheim au făcut clopote pentru bisericile din Sighişoara, Dupuş, Beia, Mediaş, Şmig, Sîncraiul de Mureş, pentru biserica

Material cu drept de autor

mănăstirii Cotmeana etc. De o rară măiestrie sînt potirele din bisericile evanghelice de la Rupea şi Slimnic, cristelniţele de la Sighişoara (a meşterului Iacob, 1440), Daia secuiască şi Brădeni şi multe altele. Tot din Transilvania provin şi astfel de realizări, cum sînt cădelniţele de la mănăstirile Putna şi Bistriţa. În elementele ei esenţiale, cădelniţa dăruită în 1470 de Ştefan cel Mare mănăstirii Putna imită, în partea de jos, un potir larg cu piciorul polilobat, peste care se înalţă un edificiu etajat în trei nivele cu trafouri şi fleuroane.

Mult mai importante decît toate obiectele acestea sînt ferecăturile cărţilor sfinte. Una din cele dintîi opere de acest fel este ferecătura pentru evangheliarul lui Nicodim din 1405. Prima copertă reprezintă *Răstignirea*, iar ultima *Învierea*. Procedeul folosit este cel al ciocănirii şi gravării, întreaga lucrare fiind realizată în argint aurit. Este adevărat că încă nu avem, aici, dovada unei realizări artistice de excepţie, simţindu-se destul de bine aplecarea stăruitoare a meşterului spre imitarea modelelor bizantine. În schmb, ferecătura făcută la mănăstirea Humor în 1487, ca şi aceea dăruită în 1498 de către vistierul Isac mitropoliei din Feleac, atestă o originalitate indiscutabilă a execuţiei.

Totuşi, nici ferecăturile nu sînt cea mai importantă realizare artistică în metal din acea vreme, ci racla de argint a sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava. Aceasta a fost făcută probabil la scurt timp după aducerea de la Cetatea Albă în capitala Moldovei, în anii 1414-1415, a moaştelor acestui sfînt. Lucrate în argint, plăcile raclei atestă atît influenţa iconografică bizantină cît şi reprezentarea realistă a mediului, care se regăseşte mai cu seamă în vestimentaţia figurilor şi în arme.

Au fost şi diferite alte obiecte lucrate cu măiestrie în metal, precum panaghiarul dăruit pe la 1496 de Alexandru, fiul lui Ştefan, bisericii sale din Bacău sau cel dăruit de Ştefan, în 1502, mănăstirii Neamţ. Nu mai puţin reuşite sînt evantaiele liturgice, aşa-zisele ripide, ca cea de la mănăstirea Putna (1497) sau cea pe care Ştefan a dăruit-o pe la 1488 mănăstirii Zograf şi care astăzi se află în insula Patmos. Nu pot fi neglijate, de asemenea, nici operele din ceramică, în special, discurile smălţuite, folosite cel mai des la decorarea faţadelor bisericilor, şi cahlele.

Capitolul al VIII. Ţările Române în secolul al XVI-lea

1. Ţara Moldovei

Ştefan cel Mare îl desemnase, încă în timpul vieţii, ca succesor al său pe tronul Moldovei, pe Bogdan, fiul său şi al Mariei Voichiţa. Boierii însă nu erau cu toţii de acord cu această hotărîre a domnului. Unii voiau să-l facă domn pe Ştefăniţă, un nepot al lui Ştefan de la Alexandru, fiul său mai mare. Alţii se vedeau ei înşişi urcîndu-se pe tron, printre aceştia evidenţiindu-se Luca Arbore. Domnul a dat ordin ca fostul său slujitor de nădejde să fie prins, dar acesta a fugit în Polonia. La 30 iunie 1504, boierii se adunaseră la Direptate pentru a hotărî soarta domniei şi unde de fapt începuseră să unelteasca împotriva hotărîrii domneşti. Ştefan s-a ridicat de pe patul de moarte, a venit în mijlocul lor şi a ordonat ca toţi cei care nu erau de acord cu ce hotărîse el să fie decapitaţi. A urmat depunerea jurămîntului de

Material cu drept de autor

credinţă noului domn. Înainte de a coborî în mormînt, Ştefan şi-a impus încă o dată punctul său de vedere boierilor care abia aşteptau să scape de tirania unei voinţe de fier.

Moştenitorul unei mari domnii

Noul domn, Bogdan al III-lea (1504-1517), zis şi „cel Chior" pentru că pierduse un ochi în una din numeroasele bătălii ale tatălui său, a încercat să-l imite în conducerea statului pe cel care îi lăsase domnia. Dar tinereţea sa şi mai ales faptul că nu moştenise, o dată cu tronul, şi calităţile de conducător ale tatălui nu i-au permis să ţină cîrma ţării tot atît de sigur, din care cauză deciziile politice erau impuse de cele mai multe ori de către aşa-zisa „boierime ştefaniană", adică de boierii ce se manifestaseră în viaţa statului pe timpul lui Ştefan.

Domnia lui Bogdan, cu toate că acesta dispunea totuşi de anumite calităţi politice şi militare, este aproape complet palidă faţă de vremea lui Ştefan. Tînărul domn a continuat să insiste asupra stăpînirii Pocuţiei, fără să dispună de forţele necesare pentru asta. Drept urmare, relaţiile cu Polonia s-au înrăutăţit, oştile polone au prădat în cîteva rînduri ţinuturile din nordul Moldovei. Drept răsplată, moldovenii au invadat părţile sudice ale regatului, jefuind şi dînd foc oraşelor Cameniţa, Lvov şi altor localităţi.

Pentru a pune capăt acestor hărţuieli, ambele părţi au solicitat medierea maghiarilor. La 20 martie 1510, era semnat la Cracovia tratatul de pace dintre cele două ţări. Principalele clauze prevedeau renunţarea la atacuri reciproce, întoarcerea lucrurilor de preţ jefuite, schimbul de transfugi şi refugiaţi, renunţarea lui Bogdan la căsătoria cu Elisabeta, sora regelui polon Sigismund. Problema Pocuţiei se considera încă nerezolvată şi ambele părţi solicitau concursul regelui maghiar Vladislav pentru soluţionarea ei.

Conflictele cu polonii nu erau singurul prilej de nelinişte al lui Bogdan. În afară de ciocnirile şi controversele violente cu turcii, despre care va fi vorba mai jos, moldovenii erau atacaţi mereu de către munteni, de parcă ar fi fost o răzbunare faţă de tot ce făcuseră moldovenii în Muntenia pe timpul lui Ştefan cel Mare. În anul 1507, o oaste munteană pătrunse în sudul Moldovei, ducînd cu ea un pretendent la domnie, pe nume Roman. În 1514, procedura s-a repetat. De astă dată, pretendentul, numit Trifăilă, care reuşise să ajungă pînă la Vaslui, a fost prins şi decapitat.

Actul politic cel mai important legat de numele lui Bogdan, dar care va depăşi cu mult vremea sa şi cu atît mai mult intenţiile sale şi orizontul său politic, a fost tratatul pe care l-a semnat în **1512** cu turcii. Art. 1, 4, 5 şi 6, care vor fi numite mai pe urmă capitulaţiile tratatului lui Bogdan, stabileau recunoaşterea din partea Porţii otomane că Moldova era independentă, „stăpînită şi cîrmuită după legile şi aşezămintele sale", fără nici un amestec al turcilor, că domnii „vor fi aleşi de popor şi întăriţi de Poartă" şi „vor fi stăpînitori ai tot pămîntului Moldovei şi vor putea avea oaste cu plata de le sine, pămînteni sau oameni străini". Important era şi art. 2 în care se arăta că religia ortodoxă „nu va fi călcată sau tulburată, ci încă poporil va avea libere bisericile sale ca şi mai înainte", precum şi art. 8 care stipula că „turcii nu vor putea cumpăra nici stăpîni pămînturi în Moldova, nici a se aşeza în ţară, nici a avea sau face geamii nici într-un chip". În sfîrşit, art. 9 fixa haraciul la 4 000 de

Material cu drept de autor

galbeni sau 11 000 de lei plus un peşcheş din 40 de şoimi şi 40 de iepe fătătoare. Prevederile acestui tratat, revizuite şi completate mai mult sau mai puţin, vor sta la baza viitoarelor relaţii româno-turce pînă la instaurarea regimului fanariot şi parţial după aceea, pînă la Unirea Principatelor.

Un domn prea tînăr

Moartea prematură a lui Bogdan a adus pe tronul ţării un copil, care va domni cu numele de Ştefan cel Tînăr sau pur şi simplu Ştefăniţă (1517-1527). În atare situaţie, rolul boierilor în conducerea statului a crescut, dar s-a înteţit şi lupta dintre facţiunile boiereşti pentru putere. Pînă în 1523, cea mai mare influenţă avea „boierimea ştefaniană" care îl avea ca lider pe Luca Arbore, principalul sfetnic al domnului. Însă în acel an Luca Arbore este îndepărtat de lîngă domn de către noii colaboratori ai lui Ştefan cel Tînăr, care obţinuseră dregătoriile domneşti după moartea lui Ştefan cel Mare ori chiar după dispariţia lui Bogdan al III-lea. Intrînd în conflict cu domnia şi cu noii ei slujitori, boierii înlăturaţi de la putere se refugiaseră în Polonia. În aprilie 1523, ei au întreprins o încercare de a-l înlocui pe Ştefăniţă cu fratele său Petru, dar complotul a fost descoperit şi Luca Arbore şi-a pierdut viaţa, împreună cu doi fii ai săi. În septembrie boierii nemulţumiţi se întorseseră de pe unde au fost refugiaţi şi au încercat să-l răstoarne pe domn cu puterea armelor, de fapt cu sprijin polon. Se vede că Ştefăniţă moştenise unele calităţi ale bunicului său, ca ambiţia, curajul şi îndemănarea în bătălii. Zavera boierilor a fost înfrîntă şi ei au fost nevoiţi să fugă peste hotarele ţării, cei mai mulţi în Polonia, Ungaria şi în Ţara Românească. Incursiunea sa în Muntenia l-a convins pe Radu de la Afumaţi să-i predea pe boierii pribegi. Chiar dacă a existat un schimb de incursiuni între cei doi domni şi chiar dacă Ştefăniţă a învins un corp de oaste turcesc ce se întorcea cu pradă din Polonia, totuşi Moldova nu a avut de suferit prea mult din cauza atacurilor din afară. Tînărul domn, sprijinit de grupările boiereşti, a reuşit să promoveze în politica externă o linie ce ţinea ţara la egală distanţă de cele trei puteri care se pretindeau suzerane ale Moldovei.

Un mîndru vlăstar al lui Ştefan cel Mare

Ştefăniţă murise încă foarte tînăr, cînd ţara era în aşteptarea dezvăluirii depline a însuşirilor alese pe care le arătase în scurta sa domnie de sine stătătoare. Apropiaţii săi l-au poftit în scaun pe Petru Rareş, fiul natural al lui Ştefan cel Mare. Cu întrerupere de cîţiva ani, acesta avea să domnească din 1527 pînă în 1546. Este considerat unul din cei mai buni domni pe care i-a avut Moldova medievală.

Petru Rareş s-a dovedit a fi şi bun militar şi diplomat iscusit. La început a dat prioritate mijloacelor diplomatice. Astfel a căutat el să reglementeze relaţiile Moldovei cu Polonia şi cu Imperiul otoman. Cu Polonia este încheiată, la 12 mai 1527, o convenţie cu privire la relaţiile de frontieră dintre cele două ţări, iar la 13 decembrie, acelaşi an, Petru Rareş şi regele Sigismund semnează un tratat de pace. În 1529, era încheiat un tratat moldo-turc. Condiţiile principale erau: domnul recunoştea suzeranitatea Porţii şi obligaţia de a plăti tributul de 4 000 de galbeni, iar Poarta garanta independenţa Moldovei, inviolabilitatea frontierelor ţării, neamestecul în viaţa internă a acesteia, în relaţiile de proprietate, se interzicea introducerea religiei musulmane în Moldova.

Material cu drept de autor

După încheierea acestor tratate, Petru Rareş realizează o serie de campanii militare în afara ţării, mai întîi în Transilvania. La început el a susţinut pretenţiile lui Ferdinand de Habsburg la coroana Ungariei în defavoarea altui pretendent, voievodul ardelean Ioan Zápolya. Dar după victoria turcilor de la Mohács, din 1526, asupra ungurilor şi ocuparea otomană a Budei şi mai ales după semnarea tratatului moldo-turc din 1529, domnul moldovean îşi schimbă orientarea. În acel moment sultanul realizase o alianţă de mari proporţii cu Franţa şi Polonia împotriva Imperiului habsburgic. Conform tratatului din 1529, Moldova intra automat în această alianţă. De aceea Petru Rareş renunţă la politica sa „creştină". De acum încolo campaniile sale în Transilvania vor fi îndreptate împotriva fostului său aliat, Ferdinand de Habsburg, şi a susţinătorilor lui. El obţinuse o serie de victorii asupra acestora, între care cea mai strălucită a fost cea de la Feldioara, din 22 iunie 1529. În semn de recunoştinţă pentru un ajutor atît de preţios, Ioan Zápolya i-a dăruit cetatea Bistriţei, Unguraşul şi Valea Rodnei.

După succesele obţinute în Ardeal, Petru Rareş crezuse că va putea fi tot atît de norocos şi în lupta pentru afirmarea stăpînirii sale asupra Pocuţiei. În toamna anului 1530, el a reocupat acest ţinut şi a instalat garnizoane în principalele oraşe de acolo. Polonii au alungat garnizoanele şi, în august 1531, Petru Rareş a atacat din nou Polonia, însă a suferit o înfrîngere grea la Obertyn. Dar neînţelegerile nu au încetat, cu toate stăruinţele diplomaţilor turci şi austrieci de a le aplana. Pacea a fost încheiată la Hotin în 1538, iar tratatul semnat la Cracovia, la 20 februarie 1539. Referitor la Pocuţia, tratatul stabilea că aceasta rămînea a Poloniei, ba se mai specifica, împotriva adevărului istoric, că fusese întotdeauna posesiune polonă şi că, de aceea, coroana regală avea asupra ei un drept ereditar.

Anul 1538 este un moment crucial în istoria românilor. În ianuarie 1538, Papa şi Veneţia iniţiaseră crearea unei Ligi Sfinte pentru realizarea unei cruciate antitomane. Deveniseră membri ai Ligii şi foştii adversari Ferdinand de Habsburg şi Ioan Zapolya, acesta din urmă de curînd ajuns rege al Ungariei. Ei îl atraseră şi pe Petru Rareş în această luptă. Sultanul Soliman Magnificul atacă, în iulie 1538, Moldova în fruntea unei oşti mari, care îi avea ca aliaţi pe munteni, tătari şi poloni. Petru Rareş îi învinge pe tătari la Ştefăneşti, pe malul drept al Prutului, şi încheie ostilităţile cu polonii, dar nu poate opri ofensiva marii armate otomane. La sfîrşitul lunii septembrie el se retrage în Cetatea Ciceului, iar sultanul numeşte domn pe Ştefan Lăcustă, un nepot al lui Ştefan cel Mare, care fusese crescut la Constantinopol. Turcii au ocupat Tighina, pe care o vor numi Bender, împreună cu o importantă întindere de pămînt spre sud, numită ulterior Bugeac. Acest teritoriu a fost prima *raia* pe pămînt românesc şi formarea ei marchează începutul aservirii depline a Ţărilor Române de către turci.

„Vom fi ce-am fost şi mai mult decît atît"

Aşa credea Petru Rareş cînd scria aceste cuvinte într-o scrisoare din 1540, în timpul şederii sale în Cetatea Ciceului. În anul următor el revine la domnie, deoarece sultanul, care se pregătea să anexeze Ungaria, avea nevoie de susţinerea lui în Transilvania. Însă Rareş a rămas credincios angajamentului luat în 1538 faţă de creştini, deşi avea un fiu ostatic la Poartă, şi chiar încheiase un tratat secret cu principele Ioachim de Brandenburg, care urma să conducă o coaliţie creştină

Material cu drept de autor

împotriva turcilor. Dar încrederea sa că avea să fie chiar mai mult decît a fost nu s-a mai îndreptăţit. Cea de a doua domnie a sa a fost mai puţin strălucită ca cea dintîi şi s-a remarcat mai mult prin fapte ctitoriceşti. Acest domn talentat, curajos şi extravagant s-a stins cuminte din viaţă în 1546 şi a fost înmormîntat în ctitoria sa Probota.

Un vrednic Mușatin de la Lăpușna

După Petru Rareş, Moldova avea să treacă din nou printr-o lungă perioadă de lupte pentru putere, ceea ce a dus la dezorganizarea vieţii interne a ţării şi la reducerea rolului ei în relaţiile cu alte state. În mare parte această situaţie a fost urmarea slabelor calităţi politice şi administrative ale domnilor. A existat totuşi o excepţie în această privinţă şi ea se referă la Alexandru Lăpuşneanu, fiul natural lui Bogdan al III-lea şi al Anastasiei din Lăpuşna. El se ridică în scaunul domnesc cu ajutorul polonilor, în 1552. Una din cele mai mari probleme pe care le-a avut Lăpuşnanu chiar de la începutul domniei sale a fost conflictul cu boierii, care se deprinseseră, încă înainte de Petru Rareş, să facă altă politică decît cea a domnului.

Domnia lui Lăpuşneanu este asemănătoare cu aceea a lui Petru Rareş. Ca şi unchiul său, a avut şi el două scurte perioade de domnie, doar prima din ele arătînd, în ambele cazuri, întreaga statură politică a domnului. Chiar în anul urcării sale pe tron, Lăpuşneanu trimite o solie la Habsburgi cu propunerea de colaborăre în lupta antiotomană. La scurt timp după aceea cere acestora să-i fie recunoscute drepturile asupra Ciceului şi Cetăţii de Baltă, pierdute de urmaşii lui Petru Rareş. Nu a primit însă răspuns şi asta îl făcu să devină şi mai insistent. Numărul soliilor însărcinate cu obţinerea acodrului de întoarcere a cetăţilor a crescut şi totodată domnul moldovean a început seria unor atacuri în Transilvania. Uneori, ca în 1556, acestea s-au făcut cu susţinerea sultanului şi cu participarea voievodului muntean Pătraşcu cel Bun. Cei doi domni români l-au instalat ca voievod al Transilvaniei pe Ioan Sigismund Zápolya, fiul lui Ioan Zápolya şi al Isabellei. Acest fapt a contribuit la rezolvarea cererii lui Lăpuşeanu. Totuşi a mai fost nevoie încă de un ordin dat de sultan Isabellei. În sfîrşit, în anul 1558, dieta de la Alba Iulia a decis restituirea celor două feude.

Îmbunătăţirea relaţiilor dintre Lăpuşneanu şi regina Isabella nu convenea Habsburgilor. Proaspătul împărat Ferdinand de Habsburg a hotărît să-l înlocuiască cu un aventurier, care va fi cunoscut cu numele de Despot Vodă sau Ioan Iacob Heraclid. Deşi avea o oaste bună, totuşi, după o victorie asupra pretendentului, domnul a trebuit să cedeze în faţa armatei de mercenari a acestuia. S-a retras la sfîrşitul anului 1561 în Turcia. Acolo primea de la sultan, în 1563, caftanul de domnie în schimbul a 200 000 de florini în aur, cam de şapte ori tributul anual al Moldovei către Poartă.

În primăvara anului 1564, Lăpuşneanu intra în Iaşi, care devenea, din acel moment, capitală a ţării. În cea de-a doua domnie, el nu a mai fost tot atît de preocupat de politica externă ca în timpul celei dintîi. În cei patru ani care au urmat celei de-a doua urcări pe tron, el s-a confruntat cu două mari probleme: ostilitatea boierilor şi înrăutăţirea sănătăţii. Pe cea dintîi a biruit-o el, iar cea de-a doua l-a biruit pe dînsul. La scurt timp după venirea de la Istanbul, a înscenat măcelul a 47 de boieri, despre care povestesc cronicile şi care a devenit celebru mai ales prin

Material cu drept de autor

nuvela lui C. Negruzzi *Alexandru Lăpuşneanul*. Totuşi a mai avut de înfruntat cîteva încercări de-ale boierilor de a-l înlocui cu pretendenţi din afară. A ieşit însă învingător din aceste confruntări. Numai boala l-a răpuis, în martie 1568. „În anul al patrulea din domnia a doua, scrie o veche cronică moldovenească, Alexandru a căzut în boală rea şi de moarte, şi prevăzîndu-şi moartea, a chemat pe căpeteniile bisericii şi pe preoţi şi pe toţi cei ce erau în dregătorii şi le-a împărtăşit multe învăţături dumnezeieşti şi a dat schiptrul singurei stăpîniri fiului său Bogdan". Aşa se sfîrşea acel domn care a avut o viaţă pe cît de interesantă, pe atît de zbuciumată, şi despre care cărturari ca C. Gane şi Şt. Gorovei au demonstrat că a fost un adevărat om politic. A fost îngropat în eleganta sa ctitorie de la Slatina.

Un domn viteaz

În anul 1572, Bogdan Lăpuşneanu era mazilit, ca urmare a înrăutăţirii relaţiilor sale cu vechea boierime, a apropierii prea mari de Polonia şi de noua coaliţie antiotomană. Scaunul domnesc era cumpărat de Ioan, fiul natural al lui Ştefăniţă cu o armeancă, pentru care a plătit 220 de mii de ducaţi. Fire neastîmpărată şi aventuroasă, în tinereţe Ioan peregrinase prin Polonia, Crimeea, Rusia, ajungînd în cele din urmă în insula Rodos, unde s-a ocupat cu negoţul, adunînd banii cu care intenţiona că-şi cumpere domnia.

Ca şi predecesorii săi, Ioan Vodă a avut de înfruntat la început rezistenţa şi uneltirile boierilor, şi mijlocul de rezolvare a acestei probleme a fost acelaşi: decapitarea cîtorva zeci de complotişti. Această răfuială i-a adus numele de „cel Cumplit", dar şi dominarea sa absolută în Sfatul domnesc.

Îndată după aşezarea în scaun, a început tratative diplomatice cu polonii pentru recuperarea cetăţii Hotin şi a tezaurului moldovenesc dus în Polonia de Ştefan Tomşa, fost domn o jumătate de an între domniile lui Alexandru Lăpuşneanu.

Ceea ce l-a făcut pe Ioan Vodă celebru a fost lupta sa împotriva turcilor. La începutul anului 1574, turcii îi cereau dublarea haraciului, care ajunsese pe atunci la 40 000 de galbeni. Sfatul domnesc, căruia i-a cerut părerea, l-a sfătuit, aşa cum zice cronica, „mai bine să facă cu acei bani oaste asupra împărăţiei turcului şi să nu lasă pe Pătru vodă la scaunul ţării". De fapt „sfatul" a fost sugerat chiar de Ioan vodă şi tocmai acesta este elementul cel mai interesant al conflictului care lua astfel naştere între moldoveni şi turci, de vreme ce Ioan fusese numit domn de către sultan. Iar acel vodă despre care vorbeau boierii era Petru Şchiopul, fratele voievodului muntean Alexandru al II-lea Mircea, pretendent la tronul Moldovei, susţinut de turci. Ioan Vodă a ieşit înaintea corpului de oaste care îl aducea pe pretendent în Moldova şi i-a dat o lovitură zdrobitoare la Jilişte, lîngă Focşani. După aceea i-a urmărit pe cei învinşi în Muntenia, unde a instalat în scaun pe Vintilă vodă. Întors în ţară, Ioan a început pregătirirle în grabă pentru a rezista în faţa armatei turceşti care trecea Dunărea pe la Obluciţa spre Moldova.

Înainte de a da piept cu invadatorii, Ioan a solicitat ajutorul polonilor şi al cazacilor. Regele polon Henric a refuzat să dea ajutor sub motiv că ţara sa era în relaţii de prietenie cu turcii de peste o sută de ani. Cazacii au trimis 1200 de oameni. Pe deasupra, o parte a boierilor moldoveni au trecut în tabăra turcilor. În fruntea trădătorilor se afla hatmanul Ieremia Cernăuţeanul, pe care Ioan îl trimisese cu cavaleria la Dunăre pentru a îngreuna trecerea turcilor pe malul stîng.

Material cu drept de autor

Moldovenii aveau să înfrunte o mare armată otomană, întărită cu importante efective tătăreşti şi cu oastea domnului muntean. Trădarea boierilor l-a îndemnat pe domn să grăbească lupta şi să o dea cît mai aproape de Dunăre, pentru a opri înaintarea adversarului. Inamicul avea aproximativ 60 000 de oameni, iar moldoveni vreo 30 000. Întrebat fiind cîţi luptători are duşmanul, viteazul domn răspunse: „Îi vom număra în luptă".

Ultimul mare război antiotoman al moldovenilor

Lupta s-a dat mai întîi la 10 iunie 1574, la sud-est de lacul Cahul. Turcii îi puseseră în prima linie pe oamenii lui Ieremia şi i-au împins în focul artileriri lui Ioan vodă pînă au fost nimiciţi cu toţii. Încleştarea care a urmat între cele două oşti a fost pe viaţă şi pe moarte. Grigore Ureche consemnează: „ci moldovenii aşa sta, cum s-ar fi gătit să moară au să izbîndească. Şi multă moarte s-au făcut între amîndoao părţile, că nu era loc de a călca pe pămînt, ci pre trupuri de om. Aşa mai apoi de aproape se bătiia, că şi mînile le obosise şi armele scăpa. Acela praf să făcusă, cît nu să cunoştiia care de care-i ieste, de săneaţe şe de trăsnetul puşcilor nu să auziia dinspre amîndoao părţile, nici puşcaşii nu mai ştiia în cine dau". În cele din urmă oastea lui Ioan a fost înfrîntă. El a reuşit să se retragă de la locul bătăliei pe o poziţie apropiată, lîngă Roşcani. Acolo lupta a continuat în zilele de 11 şi 12 iulie. Asediaţi de forţe mult mai numeroase, lipsiţi de provizii şi de artilerie, moldovenii au fost siliţi să se predea.

Înţelegerile de la început între căpetenia otomană, capugibaşa Cighaleg Zadé Iusuf, şi Ioan vodă stabiliseră că se va preda doar domnul, care urma să fie dus în faţa sultanului pentru a da explicaţii, iar oastea trebuia să plece acasă. Conform asigurărilor care i s-au dat, Ioan s-a prezentat, la 14 iunie 1574, în cortul comandantului turc. Acesta l-a lovit cu hangerul, apoi ienicerii l-au tras afară din cort, i-au tăiat capul, iar trupul l-au legat de patru cămile care l-au rupt în bucăţi. Aproape toţi ostaşii moldoveni încercuiţi au fost ucişi. Urgia care s-a declanşat după acel război asupra satelor moldovene a fost cumplită. Pentru situaţia demografică a sudului Basarabiei de după acel eveniment, este extrem de interesantă această observaţie a cronicarului Ureche: „Iară dacă au pierit Ion vodă, tătarii s-au lăsat în pradă piste toată ţara, de au robit, de n-au fost niciodată mai mare pustietate în ţară decît atuncea, că pre toţi i-au coprinsu fără grijă pre lá casile lor; unde *până astăzi între Prut şi Nistru au rămas pustietate, de nu s-au mai descălecat oameni*" (subl.n.).

Un muntean pe tronul Moldovei

După răfuiala cu Ioan vodă, turcii l-au înscăunat la Iaşi pe Petru Şchiopul, care a domnit, cu cîteva întreruperi scurte, din 1574 şi pînă în 1591. Contrar aşteptărilor, domnul pus de turci s-a arătat destul de priceput în treburile politice. El a înţeles că doar abilitatea diplomatică putea asigura autonomia Moldovei şi anihilarea vrajbei dintre grupările boiereşti. Un fenomen important a fost încheierea primului tratat comercial cu Anglia (1588). Negustorii englezi din Compania Levantului primeau dreptul de a vinde mărfuri în Moldova cu achitarea unei taxe vamale de 3%. Din păcate, efectele tratatului au fost mult mai mici decît se aştepta.

Material cu drept de autor

În ceea ce priveşte deschiderea sa către grupările care constituiau societatea moldovenească, Grigore Ureche observa: „boierilor le era părinte, pre care la cinste mare îi ţinea, şi din sfatul lor nu eşea [...] ţărîi apărătoriu, spre săraci milostiv, pre călugări şi mănăstiri întăria şi-i miluia". Chiar dacă e puţin credibil că domnul „nu eşea" din sfatul boierilor, totuşi observaţia este sugestivă cu privire la relaţia domniei cu societatea. Dar nici însuşirile sale diplomatice nu l-au putut scuti de opoziţia boierească, în fruntea căreia se aflau fraţii Movilă, refugiaţi în Polonia şi trimiţînd la Poartă informaţii compromiţătoare despre domn.

Deşi a fost, cum zicea Grigore Ureche, „dăruit cu toate podoabele cîte trebuie unui domn de cinste", totuşi Petru Şchiopul nu a fost un domn norocos. În timpul domniei sale, Moldova a fost lovită straşnic de calamităţi naturale: în anii 1574 şi 1576, ţara a fost bîntuită de foamete, iar în 1585 asupra ei s-a abătut o secetă cumplită, pe care acelaşi cronicar o descrie astfel: „Copacii au secatu de secăciune, dobitoacele n-au fostu avînd ce paşte vara, ci le-au fostu dărămînd frunză. Şi atîta prafu au fostu, cînd să scornea vînt s-au fost strîngînd troiane la garduri şi la gropi, de pulbere, ca de omăt".

Sub presiunea crescîndă a trucilor, care cereau un tribut tot mai mare, Petru Şchiopul a părăsit domnia şi a plecat din ţară, în august 1591, la Bolzano, în Italia de nord, unde a murit în 1594.

Sfîrşit de veac în stingerea slavei muşatine

După această „domnie lină şi blîndă", a venit aceea „cumplită şi amară" (Gr. Ureche) a lui Aron vodă Tiranul (1591-1595), urmată, pînă la sfîrşitul secolului, de alte cîteva, efemere. Aron era, se pare, fiu nelegitim al lui Alexandru Lăpuşneanu, în orice caz aşa se pretindea el. Împrumuturile mari, pe care le făcuse pentru a cumpăra domnia, l-au îndemnat să pună biruri mari pe ţară. „Aşa după ce s-a aşăzat la domnie Aron vodă, relatează letopiseţul, nu-i era grijă de altu, fără de cît numai a prăda". Totodată, adaugă această sursă, „nu să sătura de curvie, de giocuri, de cimpoiaşi, pre cari îi ţinea de măscări".

Birurile grele şi comportamentul nedemn şi brutal al noului domn au stîrnit mari nemulţumiri în ţară, mai întîi din partea boierilor, care, observă Miron Costin, „fugisă mai toţi în Ţara Leşască", dar şi a ţăranilor, zdrobiţi sub povara dărilor mereu crescînde. În mai 1592, împotriva lui Aron se răsculară orheienii şi sorocenii cu Ionaşco-Bogdan vodă. Tot atunci, el a fost mazilit, dar peste cîteva luni revine la domnie, tot cu sprijin turcesc. În ultimii ani ai domniei sale, Aron luă atitudine antiotomană. A aderat la Liga Sfîntă, condusă de împăratul Rudolf al II-lea, prin tratatul semnat la Iaşi, la 16 august 1594. Această atitudine a fost confirmată prin semnarea, la 13 noiembrie, tot la Iaşi, a celui de al doilea tratat, împreună cu Sigismund Báthory, voievodul Transilvaniei. A iniţiat chiar nişte acţiuni antiotomane prin atacurile asupra cetăţilor Tighina şi Chilia şi prădarea oraşului Ismail, localităţi stăpînite de turci. Dar Báthory îl bănuia de necredinţă, de aceea, zice Miron Costin, a „trimis oşti [...] şi l-au luat pre Aron vodă cu toată casa lui şi l-au dus la sine la Belgrad [Alba Iulia], unde şi s-au fîrşit cu viiaţa".

Născut în strălucirea domniei lui Ştefan cel Mare, cel de-al XVI-lea veac al Moldovei, pe care unii istorici l-au numit *veacul boierilor*, apunea o dată cu stingerea slăvitei dinastii a Muşatinilor.

Material cu drept de autor

2. Ţara Românească

Faţă de Moldova, cealaltă ţară românească, Muntenia, avînd cu turcii, încă de la sfîrşitul secolului al XIV-ea, o linie de frontieră mult mai întinsă, a fost şi mai expusă pericolului otoman. Încă Mircea cel Bătrîn, care fusese un adversar neînfricat şi implacabil al turcilor, şi-a dat seama foarte curînd că ţara sa nu avea sorţi de izbîndă în confruntarea cu un Imperiu care tindea să înghită întreaga Europă. De aceea el a acceptat statutul numit de turci „Pămînt al legămîntului păcii" (*dîr al-'ahd*) sau pur şi simplu „Casa păcii", care permitea păstrarea autonomiei ţării. Acest statut a fost acceptat, mai tîrziu, şi de către Moldova, fiind exprimat cît se poate de clar în tratatul din 1529 al lui Petru Rareş cu Soliman Magnificul. Prin propriile sale puteri, Ţara Românească nu putea, tot aşa ca şi Moldova, să stăvilească ofensiva otomană, iar ajutorul ţărilor creştine mai puternice era iluzoriu. Iată de ce numeroasele eforturi ale Ştefan cel Mare de a face din Muntenia un aliat de nădejde în lupta împotriva otomanilor nu s-au putut încununa cu succes.

La umba Ungariei

La sfîrşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului al XVI-lea, pentru domnii munteni devenise clar că singura lor şansă de a putea rezista la presiunea tot mai mare a turcilor era să-şi asigure sprijinul Ungariei. S-a văzut foarte bine pe exemplul tratatului ungaro-turc încheiat la Buda, în 1503, care se extindea şi asupra Ţărilor Române, asigurîndu-le autonomia, cu condiţia de a plăti Porţii tributul stabilit pentru fiecare în parte. Radu al IV-lea, zis şi cel Mare, care domnea atunci în Ţara Românească, se recunoştea vasal al regelui ungar şi în acelaşi timp mergea în fiecare an la Constantinopol pentru a „săruta mîna sultanului", cum observa un contemporan, şi a plăti haraciul, care alcătuia atunci 8 000 de galbeni. Această *cosuzeranitate* asigura ţării o poziţie echidistantă şi deci un anumit grad de independenţă.

Relaţiile dintre cele două ţări române nu erau foarte bune. În ciuda aşteptărilor, nici tratatul ungaro-turc din 1503 nu a contribuit la rezolvarea acestei probleme. Creşterea influenţei Ungariei în teritoriul românesc extracarpatic a stîrnit nemulţumirea Poloniei. Regele polon a profitat de refugierea unor boieri moldoveni în Muntenia pentru a semăna zîzanie între cei doi domni. La îndemnul lui şi al boierilor pribegi, o oaste munteană ce ducea cu ea pe pretendentul la domnie Roman pătrundea în 1507 în Moldova, dar era oprită în regiunea Putna. Îndată domnul moldovean Bogdan al III-lea a invadat, a dat foc şi a jefuit regiunea Rîmnicului Sărat din Ţara Românească. Conflictul a fost aplanat datorită efoturilor mitropolitului Ţării Româneşti, Maxim Brancovici, care îi atrăşea atenţia domnului moldovean la faptul era păcat să se lupte cu Radu cel Mare, deoarece ambii domni erau „suntu creştini şi de o semniţie".

Domnia lui Radu era ameninţată de puternica opoziţie a boierilor Craioveşti, care ajunseră să domine viaţa politică a ţării. Ei reuşiseră să pună stăpînire pe bănia Olteniei, punînd în pericol unitatea statului. În lupta lor împotriva lui Radu, ei se sprijineau pe Mehmed beg, paşa din Nicopole. La moartea lui Radu, în 1508,

Material cu drept de autor

regele ungar a încercat să pună omul său pe tronul muntenesc, dar Mehmed beg l-a instalat pe Mihnea, fiul lui Vlad Ţepeş. Dar apropierea noului domn de Ungaria şi represiunile sale împotriva boierilor l-au determinat pe Mehmed, îndemnat de către boierii Craioveşti, să-l înlăture de la domnie.

Lupta boierilor pentru putere

Craioveştii aşezară în scaunul domnesc pe un membru al familiei lor, Neagoe Basarab (1512-1521). Deşi fusese făcut domn de către turci, Neagoe a căutat chiar de la început să stabilească relaţii bune cu Ungaria. De asemenea, a iniţiat tratative prieteneşti cu Polonia, Veneţia şi cu papa. S-a apropiat mult de Transilvania, cu care a precizat graniţa dintre cele două ţări. A încheiat un tratat cu Bogdan al III-lea care prevedea posibilitatea unei colaborări antiotomane a celor două ţări. Această chestiune a fost discutată pe parcursul tratativelor diplomatice pe care le-a avut cu Ştefăniţă, urmaşul acestuia pe tronul moldovean. În anii 1518 şi 1519, cele două ţări făceau demersuri comune pentru participarea la cruciada antiotomană pe care încerca să o organizeze papa Leon al X-lea.

Situaţia cea mai incomodă pentru domnul muntean o constituia relaţiile sale cu turcii. A fost nevoit să pariticipe la operaţiunile militare ale acestora pentru cucerirea Belgradului, în 1521, apoi a trebuit să-l însoţească pe Mehmed beg într-o incursiune a acestuia în Transilvania, cu care, pînă atunci, Ţara Românească avusese relaţii foarte bune.

Moartea lui Neagoe Basarab, în 1521, a declanşat o suită de lupte pentru putere a Craioveştilor cu boierii Drăculeşti şi buzoieni care a durat patru ani, pe parcursul cărora s-au dat peste 20 de bătălii dintre facţiunile concurente. Lungul război civil a fost luat de către Mehmed beg drept pretext pentru transformarea Ţării Româneşti în paşalîc. Numai rezistenţa dîrză a lui Radu de la Afumaţi (1522-1529), fiul lui Radu cel Mare, a reuşit să zădărnicească realizarea acestui plan. La început, el s-a sprijint pe adversarii Craioveştilor şi pe voievodul Transilvaniei Ioan Zápolya. Mai apoi însă, din cauza pericolul pe care îl prezenta intenţia lui Mehmed beg, el s-a apropiat şi de Craioveşti, cu ajutorul cărora a putut să obţină confirmarea sultanului.

Dar pe timpul lui Radu de la Afumaţi ţara rămînea dezbinată, din cauza nerezolvării conflictului dintre grupările de boieri. Tot boierii, de astă dată pribegii, erau cei care readuseră conflictul dintre domnii muntean şi moldovean, cum a fost în 1526, încheiat cu restituirea reciprocă a pribegilor.

Planurile domnilor români de a lupta împreună cu alţi principi creştini împotriva turcilor, ca şi atitudinea lor faţă de Poartă, au suferit schimbări serioase în urma victoriei sultanului Soliman Magnificul împotriva ungurilor la Mohács, în 1526.

Nostalgia Occidentului

Totuşi, succesele ofensivei otomane spre inima Europei nu au anulat năzuinţele românilor de a se revanşa împotriva turcilor într-o frăţie de arme creştină. Domnul muntean Radu Paisie (1535-1545), fost egumen al mănăstirii Argeş, aflîndu-se la Poartă, după ucarea sa în scaunul domniei, i-a cerut unui reprezentant al Habsburgilor ca împăratul Carol Quintul să trimită un om de nădejde în Ţara Românească „pentru a găsi cale să-şi elibereze domnia şi sufletele credincioşilor

Material cu drept de autor

săi creştini, care trăiesc în necontenită scalvie" sub oblăduirea turcească. La 7 ianuarie 1543, domnul primea la Tîrgovişte o solie a lui Fedinand de Habsburg, cu care a tratat acelaşi subiect şi chiar a semnat în secret, se zice, un acord de colaborare antiotomană. Ajungerea la Poartă a veştii despre aceste tratative a atras mazilirea domnului şi transformarea Brăilei în raia. Aceasta era, după Tighina, a doua raia turcească pe teritoriu românesc.

Transformarea Ungariei în paşalîc, în 1541, şi a Transilvaniei în principat supus direct Porţii adusese schimbări foarte mari în relaţiile Munteniei cu aceste ţări. În locul rezistenţei antiotomane care se pregătise vreme îndelungată dincolo de Carpaţi şi la care domnii munteni participau de multe ori, de acum încolo, dimpotrivă, ca vasali ai Porţii, ei erau nevoiţi să susţină interesele otomane în acele teritorii.

„Nici turc, nici creştin"

Lui Radu Paisie îi urmează pe tronul Ţării Româneşti Mircea Ciobanul, care a domnit în trei rînduri, din 17 martie 1545 pînă la moartea sa, la 25 septembrie 1559. Marele dragoman al Porţii, Mahmud, zicea despre acest domn că „nu este nici turc, nici creştin". Formula explică succint esenţa politicii externe a lui Mircea Ciobanul. Înainte să devină domn, el trăise o vreme la Poartă, unde se ocupase cu negoţul cu oi şi ajunsese la concluzia că nu avea nici un rost să încerce a înfrunta uriaşa forţă a împărtăţiei otomane. De aceea în politica externă el promova o linie de echilibru, care pornea de la această convingere sa.

Mircea Ciobanul este însă cunoscut mai mult ca adversar neîmpăcat al boierimii. Nu există, probabil, în istoria românilor un alt domn care să fi luptat cu atîta îndîrjire şi necruţare, cum a făcut-o el. Chiar în a doua săptămînă după intrarea sa în Bucureşti, el a executat un grup de mari dregători de-ai lui Radu Paisie, în frunte cu fostul vornic Coadă şi fratele acestuia, Radu comisul. Au urmat apoi numeroase alte omoruri. Un document din acea epocă susţine că el ar fi ucis nu mai puţin de 1600 de boieri. Chiar dacă această sursă exagerează, faptul în sine este grăitor. Mai toţi boierii care au scăpat cu zile din mînile oamenilor lui Mircea Ciobanul s-au refugiat în Transilvania. Toate încercările de împăcare între domn şi boieri au eşuat şi orice promisiune a domnului de iertare a boierilor s-a convertit în măcelărire a acestora.

Din ura şi frica domnului faţă de boieri a rezultat un fapt interesant pentru istoria ţării şi important pentru istoria Bucureştilor. El a mutat reşedinţa domnească din Tîrgovişte la Bucureşti, care era mai aproape de raiaua de la Giurgiu, de unde trupele turceşti îi puteau veni mai repede în ajutor. Noua reşedinţă a întărit-o cu puternice palisade din stejar şi a dispus ample lucrări de reconstrucţie şi extindere a vechii cetăţi domneşti de pe vremea lui Vlad Ţepeş.

Un „prinţ al Renaşterii"

Ultima figură, mai mult pitorească decît importantă, pe tronul Ţării Româneşti din secolul al XVI-lea a fost Petru Cercel. Era fiul lui Pătraşcu cel Bun, care domnise în anii 1554-1557. Urcarea sa în scaunul domnesc al Munteniei, la începutul lunii septembrie 1583, s-a datorat spijinului dublu din partea Porţii şi al regelui francez Henric al III-lea de Valois.

Material cu drept de autor

Petru Cercel se alimentase îndelung şi cu stăruinţă la cultura italiană şi franceză din vremea aceea, ceea ce i-a cîştigat în istoriografie supranumele de „prinţ al Renaşterii". Educaţia sa occidentală şi creştină, şi nu în ultimul rînd convertirea sa la catolicism, l-au făcut să nutrească speranţa scuturării jugului otoman. Probabil tocmai de aceea a mutat reşedinţa domnească de la Bucureşti la Tîrgovişte şi a pus în funcţiune o turnătorie de tunuri.

În prea scurta sa domnie, de mai puţin de doi ani, s-a manifestat mai mult prin activităţi ctitoriceşti decît politice. A dorit cel mai mult să aibă legături strînse cu celelalte două ţări române. Cu Moldova însă nu se putea, deoarece acolo domnea Petru Şchiopul, unchiul lui Mihnea, zis Turcitul, concurentul său la domnie. S-a putut în schimb cu Transilvania. Principele Sigismund Báthory primea cu bunăvoinţă, în septembrie 1584, o solie a domnului muntean condusă de Sivori, care cerea în căsătorie o soră a voievodului ardelean. Voievodatul transilvan şi-a arătat dorinţa de a întreţine relaţii bune cu Ţara Românească şi atunci cînd Petru Cercel a solicitat extrădarea unor boieri refugiaţi peste munţi. Răspunsul pozitiv al principelui a fost motivat prin faptul „că nu este cu putinţă să fie ţara fără prietenia acestui voievod".

Fronda boierească, mereu nestinsă, a fost reaprinsă de încercarea domnului de a introduce unele inovaţii de inspiraţie apuseană. Pe de altă parte sporirea haraciului pînă la 125 000 de galbeni, ca şi cheltuileile prea mari ale curţii domneşti, au înăsprit mult fiscalitatea. A fost suficient ca, în martie 1585, Petru Cercel să fie mazilit. Grăbirea acestei decizii a sultanului a fost determinată şi de intervenţiile la Poartă ale lui Petru Şchiopul, care dorea să-şi vadă nepotul reînscăunat, precum şi de marile sume de bani plătite de către Mircea şi mama sa autorităţilor otomane, astfel că, la 30 martie 1585, Mihnea al II-lea Turcitul, revenea în scaunul domniei. De fapt, Mircea s-a turcit, adică a trecut la mahomedanism, după mazilirea sa, în 1591. Singurul lucru notabil al domniei Turcitului a fost o nouă apropiere a Ţării Româneşti de Moldova, realizată pe linie de rudenie.

* * *

Vedem, aşadar, că acea calificare pe care unii au dat-o secolului al XVI-lea drept *secol al boierilor* este încă mai potrivită pentru Ţara Românească decît pentru Moldova. Faţă de o boierime, care era la fel de puternică şi trufaşă în ambele ţări, în Muntenia puterea domnească era mult mai slabă decît în Moldova. Unor astfel de figuri puternice de voievozi muşatini, cum au fost Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanu, Ioan vodă cel Cumplit şi chiar dătătorul de mari speranţe, Ştefăniţă, fiul lui Bogdan al III-lea, Ţara Românească nu putea oferi, spre comparaţie, decît chipurile mai palide ale lui Neagoe Basarab şi Radu de la Afumaţi şi încă mai puţin pe cel al lui Radu Paisie.

De fapt din punctul de vedere al puterii de stat secolul al XVI-lea este mai degrabă altceva decît moment al afirmării puterii invincibile a boierilor. Principala instituţie a puterii rămîne domnia, cu toate greutăţile pe care ea le avea de înfruntat şi, din cauza aceasta, cu toate slăbiciunile ei. Ceea ce se impune în prim-planul vieţii politice a acestui secol în ambele ţări române (în Ţara Românească fenomenul începe să se manifeste chiar mult mai devreme, încă pe vremea lui Mircea cel Bătrîn) este cu totul altceva şi anume reducerea drastică a autorităţii

Material cu drept de autor

suverane a domnului, care se face însă nu de către boieri, ci vine din afară, din partea Porţii otomane, care forţează acceptarea capitulaţiilor turceşti (*ahd-name*). Prin capitulaţii, domnul nu mai este un stăpîn necontestat peste ţara sa şi peste supuşii săi, ci devine mai întîi reprezentantul sultanului în propria sa ţară şi abia după aceea domn. Oricum, el nu mai putea fi un adevărat stăpîn de ţară şi nu putea să-şi asume responsabilitatea pentru destinul ei. Nu era sigur niciodată de situaţia sa, care depindea nu de calităţile sale, oricît de bune ar fi fost ele, ci de voinţa sultanului sau a oricui putea să influenţeze atitudinea acestuia. În asemenea situaţie, domnul era mai puţin legat de ţară şi mai mult de stăpînul său şi tocmai de aceea era interesat incomparabil mai mult de propria sa bunăstare decît de aceea a ţării. Excepţiile, ca aceea a lui Petru Şchiopul care a părăsit de bună voie domnia din cauza presiunilor fiscale turceşti, erau extrem de rare. Pentru suzeran nu avea nici o importanţă cine anume ocupa scaunul domnesc şi ce atitudine avea acesta faţă de populaţia ţării, ci numai dacă cel înscăunat plătea la timp haraciul şi era devotat stăpînului. Astfel domnia, care prin însăşi natura ei politică şi socială nu putea face corp comun, indestructibil, cu supuşii săi, în condiţiile dependenţei totale de Poartă s-a înstrăinat complet de aceştia. Această situaţie scotea în prim-planul vieţii publice *problema, foarte gravă, a legitimităţii domniei*, de vreme ce autoritatea ei nu se legitima de la popor, ci de la un factor de putere din afară. Deşi la români domnii nu au avut statutul ingrat de ocupanţi în propria lor ţară, cum a fost cazul conducătorilor atîtor alte teritorii aflate mult timp sub ocupaţie străină (de ex., cnejii ruşi sub dominaţie tătaro-mongolă), totuşi îndelungata dominaţie otomană va face din ruptura dintre popor şi puterea de stat în general o tradiţie care va fi transmisă statului român modern şi, prin el, celui care avea să-l urmeze.

3. Principatul autonom al Transilvaniei

Pînă la începutul secolului al XVI-lea, Transilvania, deşi făcea parte din regatul maghiar, adeseori s-a manifestat în relaţiile externe ca factor politic aparte, mai cu seamă în lupta împotriva expansiunii otomane. Dar, situaţie paradoxală, tocmai succesele ofensivei turceşti în Europa centrală, la sfîrşitul primului sfert al secolului al XVI-lea, vor da mai multă autoritate voievodatului, ca formaţiune politică autonomă.

Un tron jagiellonian se prăbuşeşte în iureşul năvalei turceşti

După cucerirea Belgradului, în 1521, Soliman Magnificul şi-a urmat ofensiva împotriva statelor creştine europene. La 29 august 1526, el obţinea o victorie categorică la Mohacs asupra trupelor ungaro-boeme ale tînărului rege maghiar Ludovic al II-lea. În luptă căzură şi regele, şi comandantul trupelor sale, arhiepiscopul Paul Tomori. Acest dezastru a generat o luptă îndelungată pentru ridicarea, de la picioarele sultanului, a coroanei umilite a regatului maghiar. Erau doi pretendenţi, voievodul ardelean Ioan Zápolya şi Ferdinand de Habsburg, cumnatul fostului rege şi fratele împăratului Carol Quintul. Ambii sînt proclamaţi regi, la scurt timp unul după altul, Zápolya la Alba, la 11 noiembrie 1526, iar Ferdinand la Bratislava, la 17 decembrie 1526. Deşi Zápolya obţinuse, în 1529, sprijinul sultanului, totuşi lupta dintre cei doi pretendenţi a continuat pînă în 1538. În acel an, în conflict a intervenit Petru Rareş, care îi zdrobi pe părtaşii lui

Material cu drept de autor

Ferdinand la Feldioara. Drept urmare, cei doi pretendenţi au semnat, tot atunci, tratatul de la Oradea, după care Ferdinand obţinea Ungaria apuseană, iar lui Zápolya îi revenea titlul de rege cu partea estică a Ungariei, păstrîndu-şi totodată şi titlul de voievod al Transilvaniei. Doi ani mai tîrziu, Ioan Zápolya murea, iar treburile statului rămîneau în sarcina tinerei sale soţii Isabella şi a fiului minor, Ioan Sigismund.

Domnia unui călugăr pe lîngă un rege în scutece

Nevîrstnicul Ioan Sigismund Zápolya fusese proclamat rege al Ungariei, dar puterea reală a fost luată de către călugărul George Martinuzzi, episcop de Oradea. Noul guvernator nu era însă în stare să respingă atacurile lui Ferdinand de Habsburg asupra Budei. Sultanul Soliman intervine, sub cuvînt că „Ungaria nu poate fi apărată de o femeie schimbătoare ca vîntul şi de un copil în scutece". La 29 august 1541, Buda a fost ocupată şi cea mai mare parte a regatului a fost transformată în paşalîc. Sultanul promisese că Ungaria va fi restituită regelui cînd acesta va ajunge la majorat, iar pînă atunci minorul îşi păstra titlul de rege cu dreptul de a stăpîni Transilvania şi regiunile de la graniţa de vest a acestei ţări. Din acel moment, partea de la vest de Dunăre a Ungariei trecea sub autoritate habsburgică, iar Transilvania, împreună cu Banatul şi Partium (comitatele vestice ale provinciei), a devenit principat autonom sub suzeranitate otomană. La 18 octombrie 1541, dieta de la Debreţin recunoştea suzeranitatea Porţii asupra Transilvaniei.

La 29 decembrie 1541, regina Isabella semnează, ca regentă a monarhului-copil, tratatul de la Gilău, prin care renunţa la coroana Ungariei în favoarea lui Ferdinand de Habsburg, în schimbul unei subsidii anuale de 12 000 de florini.

Un principat fondat pe capitulaţii

Statutul politic al Transilvaniei, după 1541, era determinat de aşa-numitele *capitulaţii* (în turcă, *ahdname*), un acord ce prevedea conferirea diplomei de domnie, a *firmanului*, ca şi în cazul altor ţări vasale Porţii, în schimbul prestării anumitor servicii în favoarea sultanului, fiind vorba în special de plata tributului anual şi a participării la operaţiunile militare otomane. La început, haraciul a fost stabilit la 10 000 de florini, o sumă mai mică decît plăteau Muntenia şi Moldova, din motive politice, pentru a diminua eventualele simpatii ale ardelenilor faţă de Austria. Este adevărat că haraciul era suplimentat cu *peşcheşurile* şi alte obligaţii în natură.

Sub suzeranitate otomană, Transilvania se bucura totuşi de o autonomie mult mai mare decît în componenţa Ungariei. Dieta de la Cluj, din 1543, a legiferat dreptul acordat de sultan de a alege principele. Această adunare populară, aceeaşi ca pe vremea voievodatului, era formată din 150 de persoane şi se convoca de două ori pe an. În ea erau reprezentaţi principele, cele trei „naţiuni" (nobilii, fruntaşii saşi şi secui), cetăţeniii şi marile oraşe. Principele, de obicei ales de dietă, iar în unele cazuri numit direct de către sultan, avea prerogative de adevărat conducător de stat. El dispunea de atribuţiile de comandant al oastei şi de judecător suprem, putea declara război şi încheia pace, primea şi trimitea misiuni diplomatice ş.a. Principele era ajutat şi consultat de un consiliu de stat compus din 12 persoane.

Obiect de dispută otomano-habsburgică

Material cu drept de autor

Statutul autonom al principatului era însă compromis în mare măsură de rivalitatea dintre turci şi austrieci în zona Dunării de mijloc, care viza bineînţeles şi dominaţia reală în Carpaţi. La sfîrşitul deceniului cinci, Turcia a fost atrasă într-un război greu cu Persia. Habsburgii au profitat imediat şi, după ce şi-au asigurat susţinerea polonilor, în 1551 au ocupat Transilvania. Ioan II Sigismund şi mama sa Isabella au fost forţaţi să cedeze Transilvania lui Ferdinand I de Habsburg, iar guvernatorul George Martinuzzi a fost asasinat, la castelul său din Vinţu de Jos, din ordinul generalului austriac G. B. Castaldo. Turcii au replicat printr-o expediţie de pedepsire, care s-a soldat cu transformarea, în 1552, a Banatului în paşalîc. Însă nu-i vor putea alunga definitiv pe Habsburgi decît în 1556, după încheierea războiului persan. Atunci, sultanul l-a confirmat pe Ioan Sigismund Zapolya drept principe al Transilvaniei. Austria nu renunţase însă. Ea l-a susţint la tronul Moldovei pe aventurierul Despot vodă, cu ajutorul căruia urmărea să atragă pe toţi românii în sfera de influenţă a Habsburgilor. Această tendinţă a provocat ostilitate între nobilimea maghiară din principat şi Habsburgi.

Noile planuri de cruciadă provoacă revanşa otomană

Moartea, în 1566, a lui Soliman Magnificul a revigorat vechile predispoziţii antiotomane din lumea creştină. Transilvania, care se afla, din punct de vedere religios, în zona de influenţă a Habsburgilor, a fost atrasă şi ea în această mişcare. În august 1570, principele transilvan Ioan Sigismund şi împăratul habsburgic Maximilian al II-lea semnează în oraşul german Speyer, prin intermediul unui reprezentant al Poloniei, un acord secret. Acordul prevedea ca principele să renunţe la titlul de rege al Ungariei în favoarea împăratului, cu condiţia ca ţările româneşti extracarpatice să-i recunoască suzeranitatea. Peste numai jumătate de an însă principele murea şi asta a făcut ca Transilvania să fie inclusă în Ligă creştină care tocmai fusese înfiinţată din iniţiativa papei Pius al V-lea.

Aceste evenimente au provocat o scindare a nobilimii ardelene în părtaşi şi adversari ai Habsburgilor. Neliniştit de faptul că o parte a boierilor, în frunte cu Gaspar Békés, erau orientaţi spre o colaborare cît mai strînsă cu imperialii, noul sultan, Selim al II-lea, a numit ca principe pe Ştefan Báthory (1571-1575). Lupta dintre cele două partide boiereşti s-a terminat cu victoria susţinătortilor lui Báthory. Cu sprijinul sultanului, acesta a fost ales şi rege al Poloniei. El numise un locţiitor în persoana fratelui său Cristofor (1576-1581), dar de fapt problemele principale ale principatului rămîneau în competenţa sa. Abia după moartea acestuia şi ajungerea la majorat a fiului său, Sigismund Bathory (1581-1599), principatul a putut avea propria sa linie politică. Intitulîndu-se, pentru prima dată, principe al Transilvaniei, Sigismund a revenit la spiritul acordului de la Speyer, încheind cu imperialii, în 1595, un nou acord, care a contribuit la îmbunătăţirea relaţiilor austro-transilvane şi a recunoscut totodată suzeranitatea, bineînţeles formală, a principatului asupra Moldovei şi Ţării Româneşti. În mod obiectiv, acest acord a contribuit totuşi la o anumită apropiere a celor trei ţări române, anunţînd marea iniţiativă istorică din 1600 a lui Mihai Viteazul.

Reformă şi contrareformă

Datorită aflării sale în zona de mare influenţă a catolicismului şi a adversarului implacabil al acestuia, protestantismul, Transilvania a fost, în secolul al XVI-lea,

Material cu drept de autor

scena unor mari bătălii religioase. Pînă la instaurarea dominaţiei otomane, ideile lui Luther pătrunseră mai mult în localităţile săseşti. După aceea însă protestantismul nu mai cunoaşte limite în Transilvania. Progresul acestuia s-a datorat în mare parte separării ţinutului de Austria prin formarea paşalîcului Budei şi a principatului autonom, vasal Porţii. După proclamarea, în 1543, a libertăţii religilor, lutheranismul a ajuns să fie recunoscut ca „relgio recepta" (1550). În 1564, calvinismul a devenit religie oficială de stat. Cîţiva ani mai tîrziu, şi unitarianismul a fost considerat „confesio recepta", datorită susţinerii din partea principelui Ioan Sigismund. În timpul ocupaţiei habsburgice din anii 1551-1556 au fost iniţiate o serie da acţiuni de contrareformă. Readucerea, în 1556, a lui Ioan al II-lea Zápolya la tron a marcat şi lichidarea episcopiilor catolice din principat, o dată cu secularizarea averilor lor.

Reforma încercase o ofensivă puternică şi asupra lumii ortodoxe din Transilvania, mult mai întinse decît cea catolică, dar rezultatele au fost destul de reduse. Ba mai mult, protestantismul a căutat să se afirme în Moldova şi în Ţara Românească, dar a întîlnit o rezistenţă dîrză. Unii domni, precum Alexandru Lăpuşneanu, dimpotrivă, au cerut principilor de peste munţi numirea unor ierarhi ortodocşi pentru românii ardeleni.

În Transilvania, protentantismul a putut face progrese mai mari datorită faptului că Dieta era formată în cea mai mare parte din protestanţi, ceea ce îi făcea pe principi să fie concilianţi cu aceştia. Sigismund Báthory, de ex., a trebuit, sub presiunea Dietei, să-i izgonească din ţară pe iezuiţi. Dar în urma tratativelor sale cu Liga creştină, care au avut loc în anii 1593-1594, el şi-a revăzut complet politica confesională în favoarea catolicismului.

4. Acţiunea politică a lui Mihai Viteazul

Scurta, dar glorioasa domnie a lui Mihai Viteazul este una din paginile cele mai pline de conţinut din istoria românilor. El s-a evidenţiat prin două fapte mari: întîi, a iniţiat ultima luptă de amploare împotriva ocupaţiei turceşti a Ţărilor Române şi în al doilea rînd a făcut prima încercare de unire a românilor în cadrul unui singur stat.

„Nedespărţiţi unii de alţii"

Mihai Viteazul, fiul nelegitim al lui Pătraşcu cel Bun, deci frate vitreg cu Petru Cercel, se urcă în scaunul domniei Ţării Româneşti în septembrie 1593. Era tocmai momentul cînd împăratul austriac Rudolf al II-lea şi papa Clement al VIII-lea începuseră să fondeze o nouă coaliţie antiotomană. Din noua *Ligă Sfîntă* mai făceau parte Spania şi ducatele din nordul Italiei, Toscana, Mantova şi Ferrara. Tot aşa ca în trecut, Liga conta mult pe participarea Ţărilor Române, datorită poziţiei geografice a acestora, ca şi potenţialului lor militar şi uman, care nu putea fi neglijat într-o confruntare decisivă cu Turcia. Hotărîrea de aderare la Ligă, Moldova a luat-o în mai 1595, iar Transilvania în august 1595. La început, membrii Ligii erau neîncrezători faţă de Mihai Viteazul, care primise caftanul domnesc de la sultan. Însă noul domn muntean s-a oferit el singur, fără ezitare, să participe la lupta antiotomană. Povara suzeranităţii otomane devenise

Material cu drept de autor

insuportabilă. Haraciul ajunsese la 65 000 de galbeni, pentru Moldova, şi la 155 000, pentru Ţara Românească. După ce Aron vodă, domnul Moldovei, şi Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, primiseră solii munteni care le aduceau la cunoştinţă intenţiile lui Mihai, cei trei domni români au declarat că în lupta la care porneau vor fi „nedespărţiţi unii de alţii".

Începutul unui război româno-turc

Declanşarea luptei românilor pentru independenţă a fost favorizată de izbucnirea, în vara anului 1593, a războiului turco-austriac, care se anunţa greu şi îndelungat. În Muntenia, acţiunea antiotomană a început prin măcelărirea creditorilor turci. După aceea au fost atacate garnizoanele otomane de la Giurgiu, Hîrşova şi Silistra. În vederea bătăliilor viitoare, Mihai adunase o oaste de aproximativ 15 000 de oamni. Aron vodă, la rîndul său, a atacat cetăţile Chilia şi Tighina, a prădat oraşul Ismail şi a făcut o razie de jaf în Dobrogea.

Răspunzînd la aceste atacuri, turcii au pregătit la început o armată de 50 000 de luptători, pe care au trimis-o la Dunăre.

Un tratat neprietenesc

Mihai Viteazul a început să ia măsuri pentru a-şi asigura un spate de nădejde. În acest scop, el a solicitat încheierea unui tratat cu Sigismund Báthory. La 20 mai 1595, delegaţia munteană, din care făceau parte mitropolitul Eftimie, marele logofăt Teodosie Rudeanu, precum şi boierii Radu Buzescu şi Vintilă Clucerul, semna la Alba Iulia un tratat, condiţiile căruia erau impuse de către principele transilvan. Profitînd de faptul că Muntenia se afla în faţa unei invazii iminente a turcilor, Sigismund a cerut domnului muntean să-i recunoască suzeranitatea. Mihai a fost nevoit să accepte statutul formal de locţiitor al principelui în ţara sa, nu avea voie să facă uz de formulele tradiţionale „domn din mila lui Dumnezeu" şi „ţara noastră".

O bătălie de pomină

Întrucît era cu neputinţă să dea piept pe un teren deschis cu oastea otomană mult mai numeroasă, care trecuse Dunărea în Ţara Românească, Mihai Viteazul procedă ca şi Ştefan cel Mare în bătălia de la Vaslui. El alesese un loc îngust şi mlăştinos din valea Neajlovului şi a Cîlniştei, lîngă satul Călugăreni, aflat între Giurgiu şi Bucureşti. Lupta s-a dat la 13 august 1595 şi s-a soldat cu mare victorie a românilor. Turcii pierduseră 3 000 de oşteni şi însuşi marele vizir Sinan paşa abia a scăpat cu zile. Totuşi, peste două zile turcii ocupă şi devastează Bucureştii. La începutul lunii octombrie, forţele unite ale muntenilor, moldovenilor şi transilvănenilor trec în ofensivă. La 8 octombrie, după un bombardament de două zile, trupele conduse de Mihai Viteazul, la care se alăturase şi un corp toscan, au eliberat Tîrgovişstea. La 12 octombrie, detaşamentul lui Ştefan Răzvan, domnul de atunci al Moldovei, ocupă Bucureştii. La 20 octombrie, Mihai cucereşte, cu ajutorul toscanilor, cetatea Giurgiu.

Grave urmări sociale ale invaziei otomane

Dar campania din 1595 adusese totuşi pierderi foarte mari Ţării Româneşti. Multe sate au fost distruse, roadele pămîntului rămăseseră compromise, populaţia în parte s-a împrăştiat, în parte a căzut în robie. Domnul s-a văzut nevoit să ia măsuri dure pentru reaşezarea ţării. Spre sfîrşitul anului, Mihai elaborează aşa-zisa

Material cu drept de autor

„legătură", un aşezămînt juridic care stabilea ca fiecare ţăran „cum care pe unde va fi, acela să fie rumîn veşnic unde se va afla". Astfel se producea în Ţara Românească legarea ţăranilor de glie, aservirea lor definitivă, ceea ce Nicolae Bălcescu a numit „robia ţăranului". „Legătura" a fost dictată nu doar de necesitatea de a aduna mijloace şi oameni pentru războiul împotriva turcilor, dar cel puţin în aceeaşi măsură de dorinţa lui Mihai de a-şi face o proprie posesiune funciară cît mai mare şi cu cît mai mulţi ţărani aserviţi. El şi-a construit, din sate luate în cea mai mare parte cu sila de la ţărani (peste 80%), un domeniu foarte întins (149 de sate) care, aşa cum avea să observe pe bună dreptate A. D. Xenopol, s-a făcut din „moşii confiscate de Mihai Viteazul pentru neplata unor biruri", pe care le fixa chiar el în mod arbitrar şi care erau suficient de mari ca ţăranii să nu le poată plăti şi să rămînă astfel aserviţi.

Diplomaţie şi război

În cei cîţiva ani care au urmat bătăliei de la Călugăreni, Mihai Viteazul a trecut de cîteva ori de pe cîmpul de luptă la masa tratativelor şi de acolo înapoi în focul bătăliilor. În 1596, după ce îl atrăsese de partea sa şi pe vestitul comandant sîrb Baba Novac, domnul muntean a trecut Dunărea, atacînd Plevna, Vidinul şi Babadagul, în timp ce aliatul său sîrb ajunsese chiar pînă la Sofia. În decembrie 1596, Mihai încheie pace cu turcii, care acceptară să-i trimită steag de domnie în schimbul plăţii tradiţionale a tributului.

Pentru coaliţia antiotomană, anul 1598 a fost mai mult un an al diplomaţiei decît al războiului. La 9 iunie, Mihai se întîlnea la mănăstirea Dealu, de lîngă Tîrgovişte, cu delegaţia habsburgică cu care semna un tratat de colaborare. Tratatul prevedea că domnul muntean urma să primească din partea împăratului Rudolf al II-lea diferit armament şi o oaste de 5 000 de oameni, care, la nevoie, putea fi dublată. În schimb, Mihai recunoştea suzeranitatea împăratului, „fără plata vreunui tribut sau vreunei dări", şi se obliga să lupte „pentru depărtarea turcilor şi a altor duşmani de la Transilvania, Ţara Românească şi părţile Ungariei". Moldova nu este menţionată, ceea ce este deosebit de sugestiv în raport cu ideea aşa-zisei uniri a Ţărilor Române de către Mihai. Despre aceste înţelegeri s-a aflat repede la Poartă, care în toamna anului 1598 reîncepea ostitlităţile împotriva Ţării Româneşti. Mihai nu a aşteptat însă o nouă invazie, ci a înpreprins el însuşi atacuri la sud de Dunăre, la Nicopole, Cladova şi Vidin.

Stricarea alianţei Ţărilor Române

Polonia, care nu dorea o intrare a Ţărilor Române sub ascultarea Austriei, a întreprins o serie de acţiuni politice, militare şi diplomatice pentru a-i scoate pe români din Liga Sfîntă, spre marea nemulţumire a papei Clement al VIII-lea şi a ţărilor creştine, care participau la acea cruciadă. Marele hatman Jan Zamoyski a intervenit în Moldova pentru a-l îndepărta de la tron pe Ştefan Răzvan, aliatul lui Mihai Viteazul, şi a-l înscăuna pe Ieremia Movilă. Noul domn, după ce se răfuieşte crunt cu „viteazul Răzvan", cum îl va numi Bălcescu, încheie un tratat de alianţă cu Polonia, prin intermediul căreia se închină turcilor, de la care a primit steagul domniei, obligîndu-se să plătească haraciul.

Şi Transilvania se îndepărtă de Mihai, chiar dacă se afla sub ascultarea Habsburgilor, care aveau un tratat de colaborare cu Muntenia. Principele

Material cu drept de autor

Sigismund Báthory abdică de două ori în cursul anilor 1598-1599. Cea de-a doua oară el a renunţat în favoarea fratelui său, Andrei Báthory, care era pe atunci cardinal al Poloniei. Întrucît noul principe venea din Polonia, era clar că el va căuta să se apropie de Turcia şi se îndepărteze de Mihai Viteazul de la domnia Ţării Româneşti. Adevărata intenţie a polonilor era de a-l înlocui pe Mihai cu Simion, fratele lui Ieremia Movilă. Astfel, ei îşi realizau pas cu pas planul de întărire a poziţiilor Poloniei la Dunărea de Jos, deşi se coalizau, de astă dată, cu turcii împotriva creştinilor. Andrei Báthory a trimis la Mihai un sol, cerîndu-i să părăsească ţara. Acestuia nu-i rămînea decît fie să plece, fie să continuie lupta, dar acum nu împotriva turcilor, ci a acelora care urmăreau să-l alunge din scaunul domniei. Fiind curajos şi bazîndu-se pe faima cîştigată în războiul antiotoman, el a ales cea de-a doua cale. Anume aici se află adevăratul mobil al campaniilor sale din 1599-1600 în Ardeal şi în Moldova, care avea să sugereze mai tîrziu expresia exaltată „prima unire a românilor", iar autorul acelor acţiuni să fie elogiat, fără motive credibile, ca „întîiul unificator al românilor".

Cucerirea Ardealului

Cei care au examinat cu atenţie situaţia în care se afla în acel moment domnul muntean au observat că „Mihai Viteazul fu împins de împrejurări, chiar de la început fără voia lui, la cucerirea Ardealului". Dar înainte de a lua hotărîrea definitivă în această privinţă, el a trimis o solie la împăratul Rudolf, proaspătul său protector şi aliat. Solia boierilor Stoica şi Petre l-a găsit pe împărat la reşedinţa imperială de la Praga, unde acestuia îi plăcea mai mult să şadă. El era nemulţumit de faptul că Transilvania ajunsese în situaţia de a nimeri sub controlul Poloniei, de aceea, fără să dea solilor un răspuns clar, le-a cerut totuşi polonilor să nu întreprindă nimic împotriva domnului muntean. Mihai a văzut în această atitudine o aprobare a intenţiilor sale. Cu sprijinul boierilor Buzeşti, al lui Baba Novac şi al secuilor, nemulţumiţi de Bathoreşti, Mihai înaintă în Ardeal prin pasul Buzăului. La 28 octombrie 1599, dădu lupta împotriva trupelor principelui, pe care le învinse, şi la 1 noiembrie intră în Alba Iulia.

La 4 noiembrie 1599, Mihai îi scria împăratului, autointulîndu-se „locţiitorul său în Ardeal". Printr-o serie de acţiuni, el s-a arătat apărător al românilor ardeleni. Între acestea au fost introducerea limbii române, alături de latină şi maghiară, în cancelaria principatului. El a obţinut de la împăratul Rudolf recunoaşterea ortodoxismului printre religiile oficiale ale Transilvaniei, care astfel obţinea statutul de *religio recepta*, pe care îl aveau pînă atunci doar catolicismul, lutheranismul, calvinismul şi unitarianismul. De asemenea, a luat unele măsuri pentru îmbunătăţirea statutului preoţilor români şi a ctitorit cîteva lăcaşuri de cult.

În general însă politica sa socială în Ardeal a fost defectuoasă. Deoarece puterea reală aparţinea nobilimii neromâneşti, el a căutat să apere mai cu seamă interesele acesteia, şi dimpotrivă a înăbuşit mişcările ţăranilor români, care fuseseră încurajate tocmai de intrarea sa în Transilvania. Singura justificare a acestei politici poate fi ceea ce A. D. Xenopol va numi „complexul împrejurărilor acelor timpuri de urgie şi desigur că, în apăsarea ţăranului român, ele sînt mult mai de vină decît domnul ce o executa". Dar tocmai asta arată că acţiunea sa în Ardeal

Material cu drept de autor

nu avea cum întruni adeziunea ţărănimii române, care constituia majoritatea populaţiei principatului.

Cucerirea Moldovei

Efectul real, neîndoielnic al ocupării muntene a Ardealului a fost creşterea influenţei lui Mihai Viteazul, atît în principat, cît şi în Ţara Românească. Sigismund al III-lea, regele polon, şi Ieremia Movilă, domnul Moldovei, se vedeau ameninţaţi de creşterea puterii domnului muntean. Curtea domnească de la Iaşi devenise centrul uneltirilor împotriva sa. De acolo, Sigismund Báthory îşi arăta din nou pretenţiile pentru tronul Transilvaniei, iar Simion Movilă pentru cel al Ţării Româneşti. Susţinut de poloni şi de turci, Ieremia Movilă a strîns oaste, relatează Miron Costin, de „au mersú la Bucureşti şi au aşedzat domnú pe frate-său, pre Simion-vodă". Mihai se vedea forţat să repete acţiunea pe care, cîteva luni în urmă, o întreprinsese împotriva Transilvaniei. L-a alungat, întîi, pe Simion Movilă din Muntenia. „Ce nu s-au destulat Mihai-vodă cu atîta, scrie Costin, ce îndată, fără nimica zăbavă au tras oştile sale asupra lui Ieremii-vodă, spre Suceavă, cu mare sîrguială", La 26 mai 1600, ocupă cetatea Sucevei, unde se afla atunci Ieremia Movilă. „Şi era aşea de groaznic Mihai-vodă şi vestit de războaie în toate aceste părţi, adaugă letopiseţul, cît îndată ce au sosit la Suceavă, i s-au închinat şi cetatea Sucevei şi a Neamţului [...]" Domnul moldovean fugi la Hotin, pe care Mihai o atacă „cu toată osîrdia", dar nu a putut-o cuceri, din lipsă de artilerie. A doua zi, un hrisov scris la porunca sa îl intitula „Io Mihail voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Româneşti şi al Ardealului şi al Moldovei".

Măsurile politice şi sociale aplicate de Mihai în Moldova au fost asemănătoare cu cele din Transilvania: încercări de atragere a boierilor şi a marii preoţimi şi neglijare a intereselor ţărănimii. Împăratul Rudolf dezaprobase însă campania sa la răsărit de Carpaţi, motivînd că nu era vremea de luptat cu Moldova, cînd turcii, zicea el, „stau în spinarea noastră".

Începutul căderii

Pe cînd Mihai îşi anunţa de la Iaşi victoria asupra lui Ieremia şi noul său titlu de domn al celor trei ţări, nobilimea din Transivlania se pregătea să-l alunge din principat. Mihai convoca Dieta Transilvaniei la Sebeş, dar nobilii refuză să participe. Ei se întrunesc într-o altă dietă, la Turda, pentru a proclama nesupunere faţă de domnul român, alegîndu-şi conducător pe Ladislau Csáki. Nobilii aveau aprobarea împăratului şi obţinură sprijinul generalului Gheorghe Basta, comandantul trupelor imperiale. În bătălia de la Mirăslău, din 18 septembrie 1600, Mihai a fost învins de armata imperialilor şi a nobililor.

Această înfrîngere a fost semnalulul atacului concentric al numeroşilor săi duşmani împotriva sa. În acelaşi timp cu răscoala nobililor maghiari, Jan Zamoyski a intrat din nou în Moldova, readucîndu-l pe Ieremia Movilă în scaunul domnesc, şi de aici a continuat marşul în Ţara Românească pentru a-l face domn pe Simion Movilă. Mihai Viteazul revine repede în Muntenia, dar este înfrînt în două bătălii succesive, la Bucov, la 20 octombrie, şi la Cutea de Argeş, la 25 noiembrie 1600.

Ridcarea şi căderea definitivă

După aceste înfrîngeri nu mai găsi altă cale de salvare, decît să se închine din nou împăratului Rudolf al II-lea şi să-i ceară ajutorul. La 15 ianuarie 1601, a fost

Material cu drept de autor

primit la Viena de arhiducele Matias, fratele împăratuui, după care a plecat la Praga, unde, la 1martie, a avut loc audienţa la împărat. Acesta însă nu s-a grăbit să-l susţină. Numai faptul că nobilimea maghiară se răsculase împotriva lui Basta şi îl primi din nou ca principe pe Sigismund Báthory l-a determinat pe Rudolf să ia totuţi o decizie oarecum favorabilă lui Mihai. El i-a propus acestuia să se împace cu Basta şi împreună să recucerească Transilvania pentru Casa de Austria.

Întors în Transilvania, domnul român şi-a întocmit o armată de mercenari şi, împreună cu Basta, a înfrînt la Guruslău, lîngă Zalău, la 3 august 1601, oastea lui Sigismund Báthory, alcătuită din tupe maghiare şi polone.

Dar după victorie, reizbucni vrajba dintre Mihai Viteazul şi Basta, întrucît fiecare dorea să fie stăpîn al Transilvaniei. În zorii zilei de 9 august 1601, Basta a trimis la cortul lui Mihai de lîngă Turda un grup de mercenari, care l-au asasinat. Capul său a fost dus în Ţara Românească de unul din oamenii săi apropiaţi, Turturică paharnicul, pentru a fi înmormîntat la mănăstirea Dealul de lîngă Tîrgovişte, iar corpul i-a rămas în cîmpia Turzii.

Mihai Viteazul între mit şi realitate

Nu sînt multe personalităţi în istoria românilor, a căror fapte să fi fost răstălmăcite în aşa măsură, cum s-a întîmplat cu Mihai Viteazul. I s-au atribuit calităţi excepţionale de politician, diplomat, militar, reformator, dar mai cu seamă de exponent al idealului naţional al românilor.

Sînt mai ales două merite care i se atribuie cel mai des lui Mihai Viteazul: lupta împotriva turcilor şi realizarea primei uniri politice a românilor. Faptele istorice acreditează fără nici o rezervă cel dintîi merit. În lupta pentru independenţa Ţării Româneşti, el a dat dovadă de multă insistenţă, de un curaj deosebit şi de talent militar. Cît priveşte „unirea politică a românilor", nu exsită nici un document care ar atesta că Mihai Viteazul ar fi intenţionat să facă aşa ceva. Ceea ce a făcut el a fost rezultatul a două cuceriri succesive, mai întîi a Ardealului, apoi a Moldovei, şi în privinţa aceasta faptele istorice nu lasă nici o îndoială.

Adeseori, cînd se explică eşecul lui Mihai Viteazul, se arată că *statul român*, pe care el îl realizase, nu a putut supravieţui, deoarece nu s-a fondat *pe unitatea internă a poporului român*, adică pe coeziunea tuturor stărilor sociale. În realitate, problema constă nu în faptul că el nu a avut o aderenţă reală din partea tuturor acestor stări şi, mai ales, că a ignorat cu desăvîrşire interesele ţărănimii, care în acea epocă se identifică cu aproape tot poporul, ci în contextul istoric concret care arată că pe atunci nu exista şi nici nu putea să existe în capul cuiva vreun proiect de realizare a unităţii naţionale a poporului român. Avea perfectă dreptate Xenopol, cînd observa că „veacul lui era încă necopt pentru asemenea idei", dar greşea tot atît de tare susţinînd că în această privinţă Mihai îşi depăşea veacul. Acţiunea prin care Mihai Viteazul a unit cele trei ţări române sub autoritatea sa, *exclusiv prin cucerire*, nu a depăşit intenţia de a alătura la scaunul său domnesc alte două scaune, transilvan şi moldovean, şi care şi-a găsit expresia în formula „domn al Ţării Româneşti, al Ardealului şi al Moldovei". De la această intenţie nu s-a ajuns însă la crearea unui singur stat românesc, nu a fost cu putinţă ca din cele trei scaune să se facă unul singur. Tripla sa titulatură nu avea nici un conţinut real, cît timp cele trei ţări nu erau realmente unite. Nu era mai mult decît un enunţ afectat

Material cu drept de autor

vizînd o posibilă realitate viitoare, despre care nici măcar nu ştim dacă el o avea în intenţia sa şi, dacă o avea, cum arăta. Existase şi pînă la Mihai Viteazul precedente privind unirea *formală* a celor trei ţări române sub sceptrul unui singur principe. Prin tratatul de la Speyer, din 1570, dintre împăratul Maximilian al II-lea şi Ioan Sigismund Zápolya, principele ardelean obţinea statutul formal de suveran peste Moldova şi Ţara Românească. Peste un sfert de secol, Sigismund Báthory, aliatul lui Mihai în lupta împotriva turcilor, va reactiva această clauză a tratatului, autointitulîndu-se principe al celor trei ţări şi, tot aşa ca şi fratele său, Andrei Báthory, care îi va lua locul în 1599, va avea o stemă ce întrunea componentele heraldice ale celor trei ţări române. (Vedem, prin urmare, că aceşti principi anticipaseră aceea ce Mihai avea să facă în 1600, şi nu invers, cum se afirmă uneori în istoriografia română)

Militarul înzestrat şi războinicul curajos nu şi-au găsit, în personalitatea lui Mihai Viteazul, politicianul de aceeaşi statură. El nu a putut intui cît de dăunător avea să fie, pentru cariera sa politică, nefastul său „aşezămînt" care a legat ţăranii de glie. S-a aventurat să cucereasacă Transilvania înainte de a-şi fi încheiat socotelile cu turcii, altfel spus, atunci cînd încă nu avea o poziţie consolidată în propria sa ţară. Şi tot aşa, pînă să-şi fi lămurit definitiv situaţia sa în Ardeal şi ignorînd avertismentul împăratului Rudolf al II-lea, protectorul şi aliatul său, el a atacat Moldova care, fiind susţinută masiv de Polonia şi de Turcia, oricum nu ar fi rămas sub stăpînirea sa. Replicînd, polonii, care aveau legături vechi şi temeinice în Ungaria şi Transilvania, au compromis simultan poziţiile lui Mihai în ambele ţări proaspăt cucerite. Neavînd susţinere de nicăieri, ci dimpotrivă, fiind urît de toţi, el nu putea să nu cadă. O jumătate de veac mai tîrziu, vorbind despre „Mihai vodă, acel vesitit între domni", Miron Costin avea să caracterizeze astfel evoluţia carierei politice a acestuia: „Neştiutoare firea omenească de lucruri ce vor să fie pre urmă. Ce pentru un lucru sau doaă pre voie ce i să prilejesc, bietul om purcede desfrînatú şi începe lucruri peste puterea sa şi apoi acolo găseşte perirea".

Problema cea mai mare a lui Mihai Viteazul a fost semnalată nu numai o dată şi ea consta în faptul că între el şi popor „era o prăpastie", că el „vroia să înfiinţeze un *stat* şi nu avea *poporul* pe care să se poată întemeia" (A. D. Xenopol). Nu ştim cu siguranţă dacă el într-adevăr intenţiona să formeze un stat şi, mai ales, dacă ştia foarte bine ce fel de stat urma să facă, în schimb e cunoscut destul de bine că el nu avea popor pentru statul *său*. Ţărănimea munteană, la spolierea căreia şi-a adus din plin contribuţia, nu putea să-l susţină, tot aşa ca şi ţăranii din celelalte două ţări române, care îi erau la fel de străini. Nici boierii nu s-au arătat dornici să-i sară în ajutor, ba dimpotrivă, de fiecare dată cînd li s-a oferit ocazia, s-au răsculat şi au trecut de partea adversarilor săi.

De aceea nu este deloc întîmplător că, în poezia populară, cu el aproape că nu ne întîlnim. În timp ce, din evocările altor personaje istorice, începînd cu Dragoş şi Negru vodă şi ajungînd pînă la Avram Iancu şi chiar mai încoace, pot fi umplute mai multe volume, despre Mihai Viteazul nu se găseşte nimic, cu excepţia unor creaţii preudofolclorice, tîrzii, care însă tocmai de aceea nu pot fi luate în seamă în acest context. Pe de altă parte, în manualele de istorie, mai ales în cele pentru şcoala primară, numele lui este menţionat de cîteva ori mai des decît acelea ale

Material cu drept de autor

personalităţilor care au fost totdeauna foarte aproape de sufletul poporului român, pe care el le-a preamărit, cîntat sau chiar sanctificat. Cum a fost cu putinţă aşa ceva, cum s-a putut produce o întorsătură atît de neaşteptată în atitudinea faţă de un personaj istoric, care sute de ani vieţuise în obscuritate?

Această situaţie aparent imposibilă are o explicaţie simplă şi clară. Mihai Viteazul, ca personaj istoric neobişnuit, a fost lansat în anii ´40 ai secolului al XIX-lea de către intelectualitatea română şi de oamenii politici ieşiţi din sînul ei, care formulau tot mai insistent obiectivul realizării unităţii naţionale a românilor, în primul rînd al unirii celor două principate aflate pe atunci sub ocupaţie otomană, Moldova şi Ţara Românească. Extinderea efemeră şi foarte discutabilă a autorităţii lui Mihai asupra Transilvaniei şi a Moldovei la sfîrşitul anului 1599 şi începutul anului 1600 s-a revelat, deodată, în viziunea acestor luptători ca un precedent fericit ce se oferea drept argument neîndoielnic în favoarea scuturări suzeranităţii turceşti şi a ideii creării statului naţional unitar român. Altfel spus, s-a produs o manipulare a opiniei publice pentru a face mai convingătoare, în societatea românească (şi pe cît se putea, în afara ei), necesitatea realizării unităţii politice a românilor. În acest scop, s-a creat, cu cele mai frumoase intenţii, o icoană a domnului muntean ce sfidează realitatea istorică în care acesta a trăit. Exponentul cel mai fidel al acestei intenţii a fost Nicolae Bălcescu, care a scris şi prima monografie despre acest domn, intitulată *Românii sub Mihai Vodă Viteazul*.

Presiunea frumoasei imposturi a fost atît de mare, încît în plasa ei au căzut chiar şi unii importanţi istorici români, chiar unii foarte mari. Nicolae Iorga, de pildă, făcînd trimitere la descendenţa pe linie maternă, destul de confuză de altfel, a lui Mihai Viteazul, sugera, ridicol, că acesta ar fi descins dintr-o mare dinastie bizantină şi că, de aceea, ar fi meritat să conducă nu pe români, ci marea împărăţie a Ţarigradului. Iar C. C. Giurescu, încercînd să spele oprobriul de pe chipul de legislator al lui Mihai, s-a aventurat să afirme cum că „legătura" acestuia, care i-a transformat pe ţărani în robi ai pămîntului boieresc, s-ar fi făcut de fapt în interesul ţăranilor înşişi, deoarece acea lege ar fi desfiinţat „dreptul pe care-l aveau vechii proprietari de a urmări şi readuce pe moşiile lor pe rumânii fugiţi". Cînd scria rîndurile de mai sus, acest istoric pare să nu se fi întrebat de ce, dar, ţăranii au dezaprobat categoric această „grijă" a legiuitorului faţă de ei şi de ce au fost complet străini faţă de acţiunile sale.

Aproape toată istoriografia română actuală, preocupată într-un fel sau altul de personalitatea lui Mihai Viteazul, se mai complace încă în prizonieratul acestor atitudini patriotice aflate în disonanţă cu realitatea istorică. Înflăcăraţi şi mîndri de obîrşia lor comună cu aceea a viteazului domn, cîntat de paşoptişti pentru popor şi în locul acestuia („Auzit-aţi de-un oltean, / De-un oltean, de-un craiovean, / Ce nu-i pasă de sultan?"), chiar unii dintre cei mai buni istorici români contemoprani nu se sinchisesc să afirme, bineînţeles fără acoperire în faptelor reale, că „domnia lui Mihai Viteazul" a fost „pagina cea mai strălucită [...] a evului mediu românesc". „Proiectul său de refacere a Daciei", despre care vorbesc chiar şi unele scrieri istorice româneşti mai noi, nu sînt bineînţeles altceva decît expresia unei anumite stări de extaz, apărute prin autosugestie.

Material cu drept de autor

Domnia lui Mihai Viteazul, pe cît de scurtă pe atît de interesantă şi dramatică, a fost ca un fulger şi un îndemn în lunga luptă a poporului român pentru neatîrnare, faptele sale s-au arătat adeseori impresionante şi uneori chiar măreţe. În sînul neamului său, el a cîştigat respectul contemporanilor şi al urmaşilor, întîi de toate, prin faptele sale de arme, fără ca şi acestea să se scalde, în totalitatea lor, în aureola slavei binemeritate.

Capitolul IX. Unitatea culturală românească în secolul al XVI-lea

Spiritualitatea românească cuprinsă între domniile lui Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul nu numai că a cunoscut noi realizări, dintre care unele cu adevărat spectaculoase, ci este, într-o serie întreagă de elemente esenţiale, un fenomen categoric deosebit de cultura veacului anterior. Mai întîi, îşi fac apariţia acum fenomene culturale care mai înainte nici nu puteau fi imaginate în mediul românesc, precum tiparul şi răspîndirea literaturii în limba română. În al doilea rînd, clivajele culturale între ţările române, foarte mari uneori, cum a fost în cazul picturii secolului al XV-lea, izbitoare fiind mai ales deosebirea dintre Moldova şi Ţara Românească, acum, în noul secol, nu se mai arată posibile. În al treilea rînd, în secolul al XVI-lea cultura română depăşeşte stadiul imitaţiilor orientale sau occidentale, înscriindu-se ca o realizare viguroasă şi originală în contextul general al culturii umaniste europene.

1. Creaţia literară, şcoala, tiparul

E neîndoios că valorile literare, ca şi alte produse artistice, vor fi şi în secolul al XVI-lea generate din belşug în mediile populare. Dar, pe de o parte, ele nu vor mai avea valoarea artistică a celor apărute anterior, cînd, din cauza accesului extrem de limitat la scriere şi mai ales ca urmare a lipsei reprezentării grafice în limba română, eforturile creative literare erau forţate să se concentreze exclusiv în sfera oralităţii. În acelaşi timp, pe de altă parte, chiar dacă creaţia populară orală va rămîne şi în continuare o constantă a culturii, totuşi în cîmpul literar ea va fi înghesuită tot mai mult de literatura cultă.

Înainte însă de a vorbi despre literatura cultă şi despre genurile în care aceasta poate fi categorisită, trebuie să vorbim despre şcoală, despre scrisul în limba română şi despre tipărirea cărţilor.

Şcoala

În secolul al XVI-lea, numărul şcolilor creşte considerabil faţă de veacul anterior. Se înmulţesc mai ales şcolile mănăstireşti, bisericeşti şi cele de pe lîngă episcopii. Apare şcoala de pe lîngă episcopia Huşilor, viitorul domn Ştefan Tomşa învăţa în şcoala din Rădăşeni. Exista probabil şi o şcoală pe lîngă domnie, de vreme ce călugărul Teodor Barbovschi se ocupa de instruirea fiului lui Petru Şchiopul. Învăţămîntul organizat de către cărturarii de la mănăstiri trebuie să fi fost destul de bine organizat pentru acele timpuri, odată ce domnii români îşi asumau sarcina să pregătească dascăli ştiutori de carte şi de rînduieli bisericeşti pentru românii din afara Moldovei şi a Ţării Româneşti. La 6 iulie 1558, Alexandru Lăpuşneanu cerea Frăţiei ortodoxe din Liov să trimită în Moldova „patru diaconi

Material cu drept de autor

tineri şi buni" ca să înveţe (probabil la şcoala de muzică bisericească de la Putna) „cîntecul grecesc şi sîrbesc", pentru ca după aceea să fie trimişi înapoi.

O dată cu începutul noului secol, şcolile orăşeneşti se răspîndesc şi în afara arcului carpatic. Mai multe se ştiu însă despre şcolile înfiinţate în a doua jumătate a acestui secol. În 1561, Despot vodă înfiinţa la Cotnari un colegiu cu profesori germani, care s-a transformat în scurt timp în şcoală de latinie cu pofesori iezuiţi. Această şcoală îşi încetează însă activitatea după detronarea, în 1563, a creatorului ei. La sfîrşitul secolului o şcoală a iezuiţilor se afla şi la Iaşi.

Mulţi tineri îşi făceau studiile în unele universităţile europene. Pe lîngă cele frecventate de români în trecut, Cracovia, Viena şi Praga, acum în atenţia lor intră universităţile din Italia, în special cea din Padova. Transilvania este şi aici în prima linie. La 12 mai 1581, principele Ştefan Báthory înfiinţa universitatea din Cluj cu trei facultăţi: teologie, filozofie şi drept.

Scrisul în limba română

Sînt două mărturii care atestă o răspîndire largă a scrisului în limba română după anul 1500. Se constată, întîi, o oarecare generalizare a caracteristicilor lingvistice ale primelor texte scrise în această limbă, apărute în jurul acelei date în nordul Maramureşului. La început, această experienţă se răspîndeşte în partea nordică şi centrală a Transilvaniei, în Banat şi în Moldova. Apoi de la 1521 datează scrisoarea în română a lui Neacşu din Cîmpulung către judele Braşovului Johannes Benkner, care era un cunoscut editor şi propagator de carte. Fenomenul acesta este deosebit de relevant, întrucît atrage atenţia la faptul că, la începutul secolului al XVI-lea, nevoia de a scrie în româneşte se resimţea în diferite straturi ale societăţii, nu doar în atmosfera restrînsă a mănăstirilor şi a celor cîteva şcoli care existau în veacul anterior. Nu întîmplător, după această dată apar numeroase traduceri româneşti de texte religioase.

Tiparul

Aparaţia tiparului la români este legată de numele ieromonahului sîrb Macarie, care, la 10 noiembrie 1508, scotea la Tîrgovişte, *Liturghierul*, prima carte tipărită românească, după care a urmat *Octoihul*, în 1510, şi *Tetraevanghelul*, în 1512. Toate aceste cărţi erau scrise în limba slavă, iar configuraţia textelor era inspirată din unele manuscrise moldoveneşti. Mai tîrziu, prin eforturile altor doi sîrbi, meşterul Dimitrie Ljiubavič şi monahul Moise, se tipărea, tot acolo, un *Molitvenic* slavon, după care în 1547 va mai apare un *Apostol* slavon, parte a tirajului făcut la comanda domnului Mircea Ciobanul şi altă parte la cererea lui Iliaş, fiul lui Petru Rareş.

În acelaşi timp începe să lucreze la Sibiu şi tipograful Filip Moldoveanul, care în 1546 scotea de sub teascurile tiparului său un *Tetraevanghel* slavon, care conţinea stema Moldovei alături de aceea a Sibiului, fapt ce demonstrează originea sa românească. Pe la 1551-1553, el scotea la lumină primul text tipărit în limba română, *Evangheliarul* slavo-român. E vorba de o carte care s-a păstrat, pentru că acest tipograf scosese un astfel de text mai înainte, în 1544, *Catehismul*, care însă a dispărut. Filip Moldoveanul a fost nu numai primul tipograf român, dar şi primul gravor de origine românească, *Tetraevanghelul* său fiind împodobit cu xilogravuri de foarte bună calitate.

Material cu drept de autor

Cel mai cunoscut tipograf român din acea vreme este totuşi diaconul Coresi, un grec românizat, rolul său nelimitîndu-se la tipărirea cărţilor, ci şi la scrierea lor. În *Tîlcul Evangheliilor*, carte editată în 1567, el explica astfel rostul iniţiativei sale: „eu diaconu Coresi, dea-c'am văzutu că mai toate limbile au cuvîntulu lui Dumnezeu în limba lor, numai noi rumânii n'avemu...am scris cum am pututu Tetraevanghelul şi Praxiul rumâneşte". În anii 1557-1582, el a scos de sub tipar peste treizeci de cărţi, între care opt sau nouă în româneşte. Dintre acestea din urmă cea mai valoroasă este ultima sa tipăritură, *Evanghelia cu învăţătură*. Majoritatea cărţilor sale au apărut în Transilvania, dar cîteva au fost tipărite şi în Ţara Românească, ceea ce arată, ca şi în cazul lui Filip Moldoveanul, că oamenii de cultură români din vremea aceea, indiferent în ce mediu activau, reprezentau interesele şi demersul cultural al românilor de pretutindeni.

În 1581-1582, a fost realizată o lucrare românească de mare valoare literară, *Palia de la Orăştie* (*Palie*, în greacă înseamnă Vechiul Testament), operă a diecilor Şerban, fiul lui Coresi, şi Marian (sau Marien). Cartea a înregistrat o evidentă înrîurire calvină, poate şi pentru că a fost tradusă din *Pantateuhul* maghiar editat la Cluj în 1551. Nu este deloc lipsit de interes faptul că în această carte, pentru prima dată în literatura română, termenul care îi desemnează pe români nu mai are vechea formă de *rumân*, ci *român*. Bineînţeles că noul termen este o trimitere la conştiinţa unităţii de limbă şi de neam a românilor. Este semnificativ şi faptul că în 1593 Luca Stroici, mare logofăt al Moldovei, transcria *Tatăl nostru* cu litere latine, adăugînd unele explicaţii despre originea românilor.

Apariţia cărţilor religioase în limba română – şi altele pe atunci nici nu puteau fi închipuite – a fost un fenomen cultural de o importanţă extraordinară, deoarece rezistenţa la scrierea şi tipărirea cărţilor în româneşte era foarte mare, mai ales din partea clerului, inclusiv a celui mai erudit, care vedea în aceste scrieri un atentat la tradiţia liturghiei ortodoxe în Ţările Române, oficiate cu ajutorul textelor salvone. Nu întîmplător primele cărţi religioase în limba română apar în Transilvania, unde influenţa relgiilor reformate era destul de mare.

Literatura religioasă

Specificul vieţii spirituale a vremii a determinat orientarea scriitorilor şi tipografilor cu precădere spre tematica religioasă. Toate cărţile acestea sînt importante ca fenomen cultural şi lingvistic, însă destinaţia lor este destul de îngustă, întrucît se orientează spre trebuinţele practice ale oficierii cultului creştin ortodox. În plus, aşa cum observa G. Călinescu, sub aspect artistic ele nu prezintă nici un interes, de vreme ce au „o valoare estetică nulă".

Mai interesante sînt, prin opoziţie, acele cărţi scrise în spirit religios, care nu au o legătură directă cu trebuinţele practice ale bisericii şi care, mai ales, nu sînt traduceri sau cópii, ci sînt creaţii originale. Aşa sînt, între altele, textele care continuă tradiţia hagiografică a secolului precedent. Se pare că, în orice caz în Moldova, eroul preferat al acestei literaturi era mucenicul Ioan cel Nou. Astfel, în 1534 egumenul mănăstirii Neamţ, Teodosie, dădea la iveală o *Viaţă a Sfîntului Ioan cel Nou*, prelucrată după un text mai vechi, compus de Grigore Ţamblac. La 11 iunie 1511, protopsaltul de la Putna, Eustatie termina o *Psaltichie*, în care inclusese şi un *Imn al Sfîntului Ioan cel Nou*. Şi în Ţara Românească apărea în

Material cu drept de autor

vremea aceea un *Imn*, scris de vistierul Simion Dediulovici şi închinat Sfîntului Mihail Mărtursitorul. Se pare însă că cea mai valoroasă scriere a genului a fost *Viaţa Sfîntuluui Nifon, patriarhul Constantinopolului*. Deşi scrisă de un grec, protosul mănăstirilor de la Muntele Athos, Gavriil, probabil după 1521, totuşi lucrarea este preţioasă, însă nu prin caracterul ei religios, ci mai ales prin informaţia istorică pe care o conţine.

Literatura juridică

Secolele XV-XVI sînt vremea apariţiei în mediul românesc a primelor acte juridice scrise. Confrom tipologiei bizantine, acestea erau *nomocanoane*, adică norme care aveau în egală măsură caracter laic şi bisericesc. Începutul creării acestei literaturi fusese pus în a doua jumătate a secolului al XV-lea prin *Zakonik*-ul copiat la Tîrgovişte de către grămăticului Dragomir şi prin copia *Syntagmei* lui Matei Vlastares, executată de ieromonahul Ghelvasie de la Putna la porunca lui Ştefan cel Mare.

Secolul al XVI-lea va aduce, odată cu un număr mult mai mare de texte juridice, şi nume de pravilişti care vor rămîne celebre în istoria culturii şi literaturii române. Episcopul Macarie de la Roman, cunoscut mai ales ca letopiseţ, a repetat, înainte de 1558, opera lui Ghelvasie. Întrucît acesta era veacul naşterii literaturii naţionale româneşti, era firesc să apară şi texte juridice în limba română. Unul dintre primele texte de acest fel este *Pravila de isprava oamenilor şi de toate păcatele şi greşelile*, apărută în 1570 în Moldova. Ca autor de astfel de texte s-a impus mai ales ritorul Lucaci, autorul *Pravilei* traduse în 1581 cu cheltuiala lui Eustatie de la Roman.

Literatura istorică

În secolul al XVI-lea scrierile istorice româneşti nu se deosebesc esenţial, sub aspectul densităţii şi al autenticităţii informaţiei, de cronografia din vremea lui Ştefan cel Mare. Şi totuşi, luate în totalitatea lor, aceste scrieri constiuie un important pas înainte pe calea dezvoltări acestei literaturi. În primul rînd, numărul cronicilor este de cîteva ori mai mare; în al doilea rînd, alături de scrierile anonime, caracteristice pentru etapa precedentă, apar textele de autor; în al treilea rînd, noul veac se va îmbogăţi şi cu alte scrieri istorice decît cronicile.

Aproape toate cronicile sînt scrise, şi acum, în Moldova. Cele mai multe sînt scrieri anonime şi, cu excepţia *Cronicii moldo-polone*, acestea fie că sînt aproape în întregime consacrate domniei lui Ştefan cel Mare, fie că sînt lapidare. Mult mai interesante sînt cronicile slavo-române scrise de Macarie, Eftimie şi Azarie. Faţă de letopiseţele anonime, executate în manieră seacă, detaşată, acestea sînt vizibil subiectivizate.

Macarie, fost egumen la Neamţ şi apoi episcop la Roman, între 1531-1551, a scris istoria Moldovei de la moartea lui Ştefan cel Mare pînă la sfîrşitul vieţii sale, adică pînă la 1551. Scrierea mai scurtă a lui Eftimie, fost egumen la Căpriana şi apoi episcop la Rădăuţi, realizată la porunca lui Alexandru Lăpuşneanu, cuprinde anii 1541-1554. În sfîrşit, Azarie reia firul evenimentelor de la Macarie, căruia îi arată un respect pînă la veneraţie, adică de la 1551, şi le duce pînă la Petru Şchiopul, la comanda căruia a şi purces la realizarea acestei lucrări. Pentru tustrei cărturarii e caracteristic un stil decorativ, împrumutat din limba medio-bulgară şi

Material cu drept de autor

din tradiţia bizantină de care s-au folosit, cu portretizări şi uneori chiar cu reflecţii filozofice.

În Ţara Românească cronicile apar tîrziu şi nu fac carieră. Acestea sînt mai degrabă inscripţii murale, ca de ex. *Cronica murală de la mănăstirea Coşuna*, al cărei autor anonim înşiră mai multe evenimente în numele domnului Alexandru al II-lea Mircea şi despre acesta pînă la urcarea în scaunul Moldovei la 1574 a fratelui acestuia Petru Şchiopul.

În schimb, cărturarii munteni au propus un alt gen de scrieri istorice, care deplasează accentul de pe concreteţea şi autenticitatea informaţiei istorice pe motivele moralizatoare. Aşa este *Povestirea despre Dracula voievod*, redactată de asemenea în medio-bulgară, în care faptele reale se scaldă într-un consistent material anecdotic. Cea mai importantă operă a genului o constituie *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Textul scrierii datează încă din epocă în trei versiune: slavă, greacă şi română. În jurul acestei opere s-au purtat lungi discuţii privind autenticitatea ei, ca scriere din prima jumătate a secolului al XVI-lea, precum şi prioritatea, ca operă originală, a variantelor ei greacă şi slavă. Astăzi, indiferent că *Învăţăturile* sînt opera lui Neagoe Basarab sau mai degrabă a unui călugăr care a scris în numele lui, originalitatea lor aproape că nu se mai contestă, şi anume în varianta lor slavă.

Foarte apropiată de *Învăţături* este *Viaţa lui Nifon*, menţionată mai sus la compartimentul literatură religioasă şi scrisă după moartea lui Neagoe Basarab de Gavriil, un călugăr de la Athos. Originalul grec al scrierii nu s-a păstrat, în schimb există o traducere românească din secolul al XVII-lea, considerată întru totul conformă cu varianta iniţială şi deci avînd o indiscutabilă valoare documentară. Pentru istoria românilor, această scriere este importantă atît pentru modelul pe care îl oferă, de operă hagiografică şi de vie mărturie a vieţii isihaste, cît mai ales pentru preţioasele referinţe la realităţile româneşti din primul sfert al secolului al XVI-lea. S-ar impune, de asemenea, trimiterile la calităţile literare ale acestei opere, care sugerează anumite analogii cu scrierile istorice moldoveneşti din epocă.

2. Noi orientări în arhitectură

După cucerirea otomană a puternicelor cetăţilor româneşti din sudul şi sud-vestul ţării, Cetatea Albă, Chilia, Turnu, Giurgiu şi Timişoara, interesul *arhitecturii fortificate* pentru construcţiile militare s-a redus foarte mult, orientîndu-se spre cele civile. Cetatea Tighina, terminată în 1541 pe cînd era deja ocupată de turci, şi Soroca, ridicată în 1543, pe timpul lui Petru Rareş, nu mai puteau avea destinaţia de bastioane în lupta împotriva atacurilor din afară. Sînt construite, în schimb, o serie de cetăţi interne, ca Gherla, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, sau cele de la Satu Mare, Caransebeş, Arad, Oradea. La unele din ele lucrează meşteri italieni, ca Filippo Pigafetta, Paolo Catanio şi Ottavio Boldigara, care vor acredita în spaţiul românesc cetatea de plan pentagonal. Aşa era cetatea Oradea cu cinci bastioane, cu o grosime a zidurilor de 2-3 metri şi cu înălţimea de 9-10 metri.

Se înmulţesc construcţiile de protecţie a mănăstirilor şi localităţilor, cum erau incintele fortificate ale mănăstirilor Probota şi Slatina, ale bisericilor sibiene de la Deal Frumos, Biertan şi Buzd sau cetatea ţărănească de la Prejmer. Arhitecţii se

Material cu drept de autor

arată tot mai preocupaţi de edificiile civile, precum reşedinţele şi casele domneşti, palatele voievodale, reşedinţele episcopale, case ale oamenilor bogaţi ş.a. Odată cu începutul secolului al XVI-lea, se constată un interes crescînd pentru compoziţiile arhitectonice şi decorative specifice Renaşterii, de aceea acum nu doar bisericile şi palatele, dar chiar şi casele unor particulari înstăriţi vor avea faţadele tencuite şi împodobite cu picturi, aşa cum relatează unii călători străini sau cărturari autohtoni. Printre construcţiile întărite, concepute în stilul Renaşterii, se evidenţiază mai cu seamă casa domnească de la mănăstirea Slatina, ridicată de Alexandru Lăpuşneanu, Curtea Veche din Bucureşti, construită pe vremea lui Mircea Ciobanul şi bineînţeles curtea domnească de la Tîrgovişte, ridicată pe timpul lui Petru Cercel, în anii 1583-1585.

Arhitectura religioasă

Şi edificiile de cult relevă în noul secol fenomene şi tendinţe noi în arta conceperii şi realizării lor. Continuînd să meargă pe făgaşul făuririi unei sinteze a goticului cu stilistica renascentistă, arhitectura ecleziastică a Transilvaniei va manifesta o dorinţă de răgaz în raport cu efervescenţa din secolul anterior. Suflul noilor vremi va aduce schimbări foarte interesante la acest capitol şi în Moldova, dominantă rămînînd totuşi continuitatea şcolii de arhitectură creată în timpul lui Ştefan cel Mare. Poate cel mai spectaculos fenomen al artei româneşti din secolul al XVI-lea este revirimentul muntenesc. Faţă cu manifestările molcome şi deloc spectaculoase din secolul anterior, acum apar în Ţara Românească, chiar de la început, cîteva creaţii arhitecturale, ale căror fineţe şi originalitate rămîn a fi indiscutabile.

Nu mai puţin relevante decît specificul fiecărei ţări române în parte relativ la viziunea artistică asupra construirii lăcaşurilor de cult sînt elementele stilistice care subliniază unitatea spirituală a spaţiului românesc. E vorba de preferinţa mai mare pentru decor în spirit renascentist, care e drept că se va manifesta variat de la o zonă la alta, apoi de astfel de elemente mai mult sau mai puţin secundare ca generalizarea pridvorului, orientarea spre aceleaşi tipuri planimetrice sau integrarea spaţiului funerar (gropniţei) în ansamblul construcţiei.

Monumente arhitectonice transilvane

Trăsătura definitorie a arhitecturii ecleziastice transilvane este trecerea peste tot la planul mononavat, poate ca urmare a faptului că cele mai multe biserici erau construite în mediul rural. Aşa sînt lăcaşurile din Tărpiu şi Viişoara (jud. Bistriţa-Năsăud), Ioneşti şi Armăşeni (jud. Harghita), Dîrlos şi Curciu (jud. Sibiu) ş.a. Excepţie face doar biserica evanghelică din Biertan cu o hală din trei nave. În general, către anul 1530, epoca goticului se încheia în Transilvania. Locul lui îl ia peste tot stilul renascentist. Capela făcută încă în 1512 a catedralei romano-catolice din Alba Iulia este executată în întregime în stilul Renaşterii italiene. Dar exemplul cel mai convingător îl oferă biserica evanghelică din Bistriţa, pe care arhitectul italian Petrus Italus a înzestrat-o cu trei portale decorate aproape baroc, dar care de fapt sînt o încercare de a îmbina goticul tîrziu cu elemente de decoraţie renascentistă.

Arhitectura moldoveanească: tradiţii şi reorientări

Material cu drept de autor

Influenţată şi ea de stilistica Renaşterii, arhitectura moldovenească, pe lîngă cea mai importantă inovaţie pe care a dobîndit-o acum, şi anume pictura murală a faţadelor, şi-a mai însuşit pridvorul şi decorarea pretenţioasă a ancadramentelor. Pe de altă parte, moartea lui Ştefan cel Mare a însemnat şi dispariţia marilor programe constructive, concepute şi patronate de stat, ceea ce a echivalat cu reducerea iniţiativelor ctitoriceşti. Este destul să observăm că din cele şase biserici construite în Moldova de la dispariţia marelui voievod şi pînă la urcarea în scaunul domniei a lui Petru Rareş cinci au aparţinut boierilor. Modelul cel mai bun al acestor ctitorii îl găsim în biserica din Părhăuţi, ridicată în 1522 de marele logofăt Gavril Trotuşan. Expresie a nesiguranţei şi a instabilităţii politice, aceasta este o adevărată fortăreaţă, avînd ziduri groase şi ferestre foarte înguste şi neglijînd decoraţiile exterioare, ceea ce o aşează oarecum în afara preferinţelor artistice ale momentului. Între altele, anume la Părhăuţi arhitectura moldovenească a înregistrat primul pridvor deschis.

Iar excepţia de la această regulă o oferă biserica domnească Sf. Gheorghe din Suceava. Ea a fost construită în anii 1514-1522, ceea ce arată că, faţă de vremea lui Ştefan cel Mare, cînd o biserică se ridica în jumătate de an, acum lucrările de construcţie se desfăşurau foarte greu. Ideea constructivă şi artistică a edificiului este de fapt doar o replică la modelele realizate în secolul trecut la Putna şi la Neamţ. Numai tencuiala şi pictura murală sînt din aceeaşi vreme cu construcţia sau chiar de mai tîrziu.

Tot aşa ca şi pentru arhitectura ardelenească, anul 1530 este un moment de cotitură şi în evoluţia acestei arte în Moldova. În acel an, Petru Rares inaugurează realizarea unui vast program de construcţii, prin reconstruirea mănăstirii Probota, repetînd astfel aceeaşi acţiune a lui Ştefan cel Mare, care depusese aici osemintele părinţilor săi Bogdan şi Oltea. Tot atunci este rectitoritã şi mănăstirea Humor de către logofătul Teodor Bubuiog, care construieşe aici o nouă biserică, masivă, cu pridvor şi fără ferestre. În 1532, domnul ridică o nouă biserică la mănăstirea Moldoviţa, precum şi biserica Adormirii din Baia. Toate acestea sînt inspirate din concepţia planimetrică a bisericilor de la Putna şi Neamţ, asta însemnînd că, odată cu elementele de obîrşie locală, ele au reţinut şi împrumuturile gotice, pe care tradiţia le împămîntenise. În paralel, sînt însuşite şi elemente ale Renaşterii, ca de ex., unele ancadramente interioare de la Probota şi Moldoviţa.

Dar noutatea cea mare a arhitecturii moldoveneşti, şi nu numai a acesteia, din epoca postştefaniană este schimbarea radicală a decorului faţadelor. Dacă pe vremea lui Ştefan cel Mare înfrumuseţarea cromatică exterioară a lăcaşurilor de cult era reprezentată aproape numai de discurile ceramice care se foloseau mai ales la brîuri, acum faţadele sînt pictate în întregime, fenomen care ţine bineînţeles mai degrabă de pictură decît de arhirectură.

În ceilalţi ani ai domniei sale, Petru Rareş a mai ctitorit bisericile Sf. Dumitru din Suceava, Sf. Paraschiva de le episcopia din Roman, Sf. Dumitru din Hîrlău şi Dancu din Iaşi. De atunci datează şi ctitoriile boiereşti, ca acelea de la Coşula şi Horodniceni ale marelui vistier Mateiaş sau biserica de la Zăhăreşti, zidită de Nicoară Hîra, pîrcălab de Hotin. Faţă de celelalte lăcaşuri, care sînt aproape toate de tip triconc, cea de la Zăhăreşti este de plan mixt, cu slaba manifestare a

Material cu drept de autor

absidelor laterale. Ea mai are şi alte elemente inedite, în orice caz pentru arhitectura moldovenească, precum turla centrată pe naos şi arcele etajate pentru supraînălţarea acesteia. Ca o continuare a acestei activităţi sînt ctitoriile de model ştefanian ale soţiei lui Petru Rareş, doamna Elena, făcute în anii 1551-1552: biserica Învierii din Suceava şi bisericile Sf. Gheorghe şi a Învierii din Botoşani.

Ambiţii ctitoriceşti la fel de generoase ca acelea ale lui Petru Rareş a avut şi nepotul său Alexandru Lăpuşneanu. Începuse şi el cu reconstrucţiile. Biserica refăcută de el la mănăstirea Bistriţa avea pereţii foarte groşi, ferestre mici şi decor discret. A adăugat apoi un pridvor închis bisericii Sf. Nicoale din Rădăuţi, iar la biserica Sf. Dumitru din Suceava a ridicat un impunător turn-clopotniţă. La Muntele Athos a refăcut complet mănăstirea Dochiariu. Dar cel mai imporant monument al său este biserica Slatina. Avînd proporţiile foarte mari pentru vremea aceea, această biserică imită modelul mai vechi de la Neamţ, numai că este de tip mixt. Poate că mai imporant în acest caz e că ceea ce a făcut acest domn la Slatina nu se limitează nici pe departe la biserică, deoarece el a realizat acolo un întreg complex arhitectonic cu indiscutabile influenţe renascentisete, din care, în afară de biserică şi alte edificii, mai fac parte puternicele ziduri de incintă şi reşedinţa domnească. În 1559, el a refăcut biserica Adormirii din Liov, o construcţie, sobră, monumentală, puternic dominată de tradiţiile goticului.

Dintre construcţiile ultimelor decenii din Moldova face parte şi mănăstirea Suceviţa, ctitorită de boierii Movileşti în anii 1582-1584. Componenta principală a întregului ansamblu, biserica, monument de indiscutabilă valoare artistică, întruneşte elemente tradiţionale, ca turla pe naos, camera mormintelor, pronaos cu travee, pridvor închis, ancadramentele gotice, cu unele inovaţii, care anunţă preferinţa arhitectului pentru mai multă lumină, asta reflectîndu-se în înmulţirea numărului ferestrelor şi în dimensiunile lor mai mari, precum şi în arcadele şi coloanele mai suple.

Mari succese ale arhitecturii muntenești

Ţara Românească avea, din secolul al XV-lea, o moştenire arhitecturală destul de săracă, drept urmare a invaziilor străine şi a luptelor interne dintre boieri. Îndată însă cu trecerea în secolul următor, activitatea de construcţie se înviorează mult. Chiar în 1501 era terminată mănăstirea Dealu, de plan clasic triconc, cu absidele poligonale la exterior şi semicirculare în interior şi cu turla pe naos. Alăturate turlei mari, sînt alte două turle mai mici de aceeaşi formă, alcătuind tustrele deasupra acoperişului un ansamblu unitar, elegant, nemaiîntîlnit pînă atunci în spaţiul românesc. Toată zidăria este din piatră făţuită, iar decoraţia faţadelor este alcătuită în cea mai mare parte din două rînduri suprapuse de arcaturi, despărţie între ele de un brîu de jur împrejur în aşa fel ca registrele de jos să fie mai înalte decît cele de sus. Biserica Sf. Nicolae de la mănăstirea Dealu, ctitorie a lui Radu cel Mare, va fi un model de care arhitecţii munteni vor beneficia multă vreme, în baza căruia se va afirma stilul ce va defini şcoala locală de ahitectură. Cîţiva ani mai tîrziu, acelaşi domn va ridica o biserică asemănătoare la Buzău. La Tîrgovişte el a construit o biserică de tip cruce greacă închisă, cu cinci turle, o constriucţie monumentală care urma să aibă funcţiile de principal lăcaş al mitropoliei Ţării Româneşti, dar care a fost dîrîmată în 1889.

Material cu drept de autor

Ca şi domnii moldoveni din vremea aceea, Radu cel Mare a fost preocupat şi de reconstruirea lăcaşurilor de cult, aşa cum a procedat la Tismana şi Vodiţa, deosebit de interesantă fiind mai ales biserica de plan triconc de la Tismana, nu numai pentru că este o construcţie neobişnuit de înaltă pentru acele timpuri, dar mai cu seamă pentru noile elemente arhitecturale, cum sînt cele trei turle, una înaltă pe naos, alta mai scundă pe pronaos şi ultima încă mai mică înălţată deasupra pridvorului. Pridvorul care înconjoară edificiul din trei părţi, de la absidele laterale şi pînă la instrare, este foarte larg.

Arhitectura muntenească din secolul al XVI-lea a atins nivelul cel mai înalt pe timpul lui Neagoe Basarab, care se urcă pe tron la 1512. Anume el a ridicat unul dintre cele mai importante edificii de cult din România, biserica episcopală de la Curtea de Argeş. Tradiţional, ea este de plan triconc şi la faţade foloseşte piatră făţuită, dar are numeroase elemente noi, anume ele făcînd originalitatea acestei construcţii. Se cere remarcat în primul rînd pronaosul lărgit foarte mult pentru cuprinderea necropolei domneşti. Partea principală, centrală, a pronaosului este o continuare a naosului şi are aceleaşi dimensiuni. De jur împrejur are 12 coloane care sînt destinate pentru susţinerea boltei şi a turlei, aceasta din urmă făcînd o frumoasă pereche cu cea de pe naos, niţel mai mare. Din celelalte trei părţi pronaosul este înconjurat de spaţiile pentru necropolă. Pe colţurile din faţă se mai ridică două turle mai mici, răsucite în jurul axei aşa încît panourile înalte dintre acoperişuri şi baze să cadă pieziş. Preluat poate de la mănăstirea Dealu, brîul se foloseşte aici repetat: brîul principal imită o funie răsucită care împarte faţadele în două părţi egale. Extremitatea de sus a faţadelor este încinsă cu o cornişă proeminentă, peste care este alta, puţin retrasă, şi în sfîrşit baza fiecărei turle este de asemenea încinsă cu cîte un astfel de brîu.

Poate încă mai instructivă decît toate giumbuşlucurle acestea de o noutate neaşteptată, este ornamentica sculptată a edificiului, de inspiraţie evident islamică ce depăşeşte cu mult simpla folosire a pietrei făţuite şi profilate, cum se procedase anterior la Dealu şi în alte locuri. Cele două registre despărţite de brîul în formă de funie răsucită, unul sus şi altul jos, are fiecare decoraţia lui aparte. În partea de jos elementul principal îl constituie panourile dreptunghiulare, despărţite de ciubuce din piatră, iar în partea de sus rozete sau dreptunghiuri vegetale încadrate în aceleaşi ciubuce şi încununate cu arcaturi legate una de alta într-o linie de curburi neîntreruptă.

Se înţelege că nu au putut să nu urmeze imitaţii ale lucrării făcute la Curtea de Argeş. Una din aceste replici este biserica mănăstirii Sf. Troiţe din Bucureşti (1568) şi parţial bisericile de la mănăstirile Cobia (1572) şi Strîmba (1599). La Cobia ne mai întîlnim şi cu o manieră rară de realizare a faţadelor, îmbrăcate în cărămidă smălţuită şi de culori diferite.

Dintre alte ctitorii de-ale lui Neagoe Basarab sînt relevante de asemenea, deşi nu tot atît de importante, biserica mînăstirii Snagov, biserica Sf. Gheorghe din Tîrgovişte, biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului ş.a.

Alte realizări de valoare al arhitecturii munteneşti din secolul al XVI-lea sînt biserica bolniţei mănăstirii Cozia, ctitorită de Radu Paisie în 1536, şi mai ales biserica mănăstirii Bucovăţ, ridicată cu cheltuiala banului Ştefan în 1572. Acestea

Material cu drept de autor

însă nu mai sînt făcute din piatră, ci din cărămidă, şi vor aduce totodată dovada preferinţelor pentru policromie, cum s-a văzut la Cobia, fapt care atestă o apropiere de gusturile artistice ale arhitecţilor şi pictorilor moldoveni. În sfîrşit, Petru Cercel ridică în 1583 biserica de la curtea domnească din Tîrgovişte, care se prezintă ca o sinteză originală a celor mai reuşite modele ale secolului, cu accent sporit pe concepţia artistică a bisericii Sf. Nicolae de la mănăstirea Dealu, cu deosebirile esenţiale că biserica domnească e făcută din cărămidă şi că pronaosul ei, mult mai mic decît naosul, este precedat de un pridvor deschis destul de încăpător.

Modelul de la Dealu, îmbinat cu noile deprinderi de lucru cu cărămida, şi-a găsit poate cea mai reuşită expresie în biserica Mihai Vodă din Bucureşti, ctitorie a lui Mihai Viteazul. Principala noutate aici este sporirea pastoforiilor alăturate absidei altarului, fiecare din ele avînd cîte o turlă care dau un plus de eleganţă edificului.

Împrumuturi şi sinteze în arhitectura românească

Marea putere de sugestie a arhitecturii munteneşti din secolul al XVI-lea se regăseşte într-o serie de biserici construite în Ardeal şi în Moldova. Dintre cele apărute acum în Ardeal sub influenţa modelelor din Ţara Românească se impune atenţiei mai cu seamă cea din Şcheii Braşovului, începută de Neagoe Basarab, continuată de Petru Cercel şi terminată în 1595 de domnul moldovean Petru Aron. Însuşirea experienţei arhitecturale a valahilor de către moldoveni se vede cel mai bine pe exemplul bisericii de la mănăstirea Galata, construită în 1584 din iniţiativa lui Petru Şchiopul. Tot aşa este şi biserica Sf. Nicolae din Aroneanu, ctitorie a lui Petru Aron, ridicată în anii 1593-1594 de meşterii Gheorghe, Gligori şi Ion din Bistriţa.

Întrepătrunderea şi încrucişarea stilurilor a făcut ca unele lăcaşuri de cult moldovene şi muntene să se asemene între ele pînă la identitate, aşa cum erau pe la 1600 biserica schitului vîlcean Flmînda, ctitorie a marelui logofăt Teodor Rudeanu, şi biserica mănăstirii Secu de lîngă Neamţ, ctitorie a marelui vornic Nestor Ureche. Nu este mai puţin semnificativ nici faptul că aceleaşi aşezăminte religioase din Ardeal sînt ctitorite de domni munteni şi moldoveni, tot aşa cum prin Ardeal au pătruns la est şi sud de Carpaţi stilurile gotic şi renascentist. Toate acestea fac să se manifeste o tendinţă de afirmare a unor modalităţi comune de concepere şi realizare a monumentelor de arhitectură.

3. Sculptura

Nici în secolul al XVI-lea sculptura nu se remarcă prin progrese spectaculoase. De cele mai multe ori, operele genului sînt reprezentări în basorelief, ca cele ale sculptorului Ulrich din Braşov, executate pe amvonl bisericii evanghelice din Biertan, sau altarul poliptic al bisericii evanghelice din Sebeş. Unele statui din lemn destinate pentru poliptice sînt destul de reuşite artistic. Aşa este mai cu seamă *Răstignirea* din partea centrală a altarului de la Biertan, care, în afară de Isus, îi mai reprezintă de o parte şi de alta a celui răstignit pe Maica Domnului şi evanghelistul Ioan, iar pe Maria Magdalena îmbrăţişînd, în genunchi, crucea. S-a spus că în aceste reprezentări ar fi sesizabile influenţe ale şcolii lui Veit Stoss.

Cele mai reuşite sculpturi din vremea aceea sînt considerate statuia lui Iacob cel Mare şi aceea a Madonei cu pruncul, care se păstrează la muzeul Brukenthal.

Material cu drept de autor

Este de remarcat mai ales tratarea reuşită a formelor corpului şi a vestimentaţiei. Nu sînt lipsite de calităţi nici statuile lui Ioan Botezătorul şu Ioan evanghelistul din altarul poliptic al bisericii evanghelice din Roadăş, ca şi figurile din altarul bisericii din Sebeş

Arta sculpturală îşi găseşte totuşi teren mai larg la decorarea portalurilor, soclurilor de pilaştri, a ancadramentelor şi mai ales a sarcofagelor. Se deosebesc, în acest regustru, capela Lázo din Alba Iulia, ale cărei reliefuri inspirate din biblie şi din mitologia greacă sînt opere tipic renascentiste, apoi portalul sacristiei din biserica Sf. Mihail din Cluj, care se evidenţiază printr-o decoraţie abundentă.

În secolul al XVI-lea, stilul Renaşterii se regăseşte şi în monumentele funerare. Dovezi indiscutabile în acest sens sînt mai multe monumente, între care epitaful domniţei Zamfira, fiica lui Moise Movilă (1580), de la mănăstirea Prislop din Hunedeoara şi mai ales sarcofagele reginei Isabela (1559) şi principelui Ioan Sigismund (1571), acestea din urmă aflîndu-se în catedrala romano-catolică din Alba Iulia.

În Moldova şi Muntenia sculptura a avut mai puţine succese, asta explicîndu-se mai ales prin deosebirea concepţiei liturgice ortodoxe de cea catolică. De cele mai multe ori, aici e vorba de decorarea edificiilor, în special a portalelor şi ancadramentelor. Mai interesante sînt totuşi pietrele funerare. Printre monumentele de acest fel din Ţara Românească cel mai sugestiv pare a fi epitaful de piatră al lui Radu de la Afumaţi (1529). Ceea ce deosebeşte aceste monument este faptul că, în afară de frumosul chenar cu entrelacuri şi de înscrisurile obişnuite în bordură şi în jumătatea de jos a pietrei, în partea superioară este reprezentată figura ecvestră a voievodului cu buzduganul în mîna dreaptă, purtînd coroană şi mantie fluturîndă.

Numeroase, executate cu destulă migală, demostrînd preferinţă pentru decoraţia naturalistă, dar întîrziate în tradiţie, pietrele funerare din Moldova sînt totuşi mai puţin interesante. Sînt totuşi aici alte cîteva imagini în reglief pe piatră, care sînt adevărate opere de artă. Una din ele este pisania lui Petru Rareş de pe faţada sudică a bisericii Sf. Dumnitru din Suceava (1534). Executată sub influenţă italiană, dacă nu chiar de un meşterdin Italia, această pisanie are drept element principal stema Moldovei încadrată într-un medalion cu frunze de laur susţinut de doi îngeri.

4. Pictura

În secolul al XVI-lea această artă a cunoscut o evoluţie contradictorie şi sinuoasă, pe parcursul căreia urcuşurile spectaculoase au alternat cu coborăşurile rapide şi cu lungi perioade de stagnare. În ansamblu însă acest secol a acumulat un tezaur artistic foarte bogat, absolut original şi de o expresivitate cu totul singulară.

Revirimentul muntenesc

Marile succese ale arhitecturii munteneşti în secolul al XVI-lea au atras la început şi realizări pe măsură în pictură. Printre numeroasele opere de reală valoare artistică de la începutul secolului se fac remarcate icoana Sf. Nicolae cu tabloul votiv al familiei lui Neagoe Basarab şi icoana *Plîngerea lui Hristos* de la biserica episcopală de la Curtea de Argeş (1517), icoana sfinţilor Simion şi Sava, fără ca acestea să fie singurele lucrări de preţ din acea biserică. Este deosebit de relevant atît ca valoare artistică cît şi ca informaţie istorică marele ansamblu votiv cu

Material cu drept de autor

figurile domnilor Mircea cel Bătrîn, Nicolae Alexandru, Vlad Dracul, Radu cel Mare şi bineînţeles Neagoe însuşi.

Cea mai valoroasă operă picturală de pe vremea lui Neagoe Basarab este icoana *Coborîrea de pe cruce*, lucrare de asemenea realizată la Curtea de Argeş. Ceea ce impresionează cel mai mult în această imagine este îndrăzneala inspiraţiei artistului, care compară durerea muritorilor cu aceea a fiinţelor divine. Se face simţit un suflu nou care evocă tendinţa umanizării artei, tot aşa de altfel cum demonstrează şi prezenţa în frescele bisericii episcopale a unui număr mare de figuri ale domnilor şi ale rudelor acestora. Protagoniştii tabloului sînt Maica Domnului cu Isus pe braţe, evanghelistul Ioan la spatele Fecioarei şi Maria Magdalena la picoarele Mîntuitorului. Pictorul a avut însă inspiraţia de a da mai multă sugestie ideii de suferinţă, alăturînd în colţul din stînga de jos figura doamnei Despina ţinînd în braţe pe fiul său Teodosie care murise prea devreme. Veşmintele cernite şi în general orientarea cromatică spre negru, sublinierea durerii prin lucrarea subtilă a chipurilor, plus crucea din fundalul tabloului, sînt expresii ale celui mai profund dramatism.

După moartea lui Neagoe Basarab, pictura muntenească multî vreme nu va mai cunoaşte realizări la fel de mari. Şi dimpotrivă, şcoala de pictură din Moldova, care părea să fi murit o dată cu Ştefan cel Mare, a început să-şi revină tocmai atunci cînd epoca lui Neagoe Basarab se stingea.

Apogeul picturii medievale moldoveneşti

Din anii 1522-1525 datează picturile din biserica Sf. Nicolae din Dorohoi, ctitorie a lui Ştefan cel Mare. Se constată din capul locului o asemănare a acestora cu imaginile din biserica episcopală de la Curtea de Argeş. Ca şi acolo, observăm o monumentalitate a frescelor şi un aflux mai mare de figuri în ele, o mult mai mare varietate a vestimentaţiei şi o tendinţă de evidenţiere a fiecărui personaj în parte, ceea ce depăşeşte ideea de grup familial din secolul anterior. Aceste observaţii sînt valabile şi pentru imaginile murale din biserica de la Dobrovăţ, care marchează începutul revirimentului pictural spectaculos de pe vremea lui Petru Rareş. Ceea ce impresionează poate cel mai mult în picturile din naosul acestei biserici este preocuparea meşterului pentru fizionomiile figurilor. Printre imaginile de aici se află şi tabloul votiv care îi reprezintă pe Ştefan cel Mare, Bogdan al III-lea şi Petru Rareş, avînd în egală măsură valoare de operă de artă şi de foarte instructiv document istoric. În pronaos poate fi urmărită îmbinarea tematicii religoase cu subiectele militare. Preocupaţi, ca toată lumea creştină din vremea lor, de ofensiva otomană, pictorii au realizat trei imagini simbolice priviond acest fenomen: *Scara lui Ioan Sinaitul*, *Minunea Sf. Sava de la Ierusalim* şi *Minunea Sf. Atanasie cel Mare la Athos*. Sînt şi alte lucruri de valoare la Dobrovăţ inclusiv Batjocorirea lui Isus, Drumul crucii

În biserica Sf. Gheorghe de la Hîrlău, pictată din iniţiativa lui Petru Rareş, o atenţie sporită este acordată sinoadelor ecumenice, ceea ce denotă interesul faţă de marile mişcări şi tulburări ce se petreceau pe atunci în lumea creştină din Europa de vest şi centrală şi neliniştea pentru posibilele repercusiuni a acestor evenimente asupra Europei de sud-est. La Probota, condusă pe atunci de egumenul cărturar Grigorie Roşca, în naos se remarcă *Rugăciunea tuturor sfinţilor*, în pronaos

Material cu drept de autor

Asediul Constantinopolului, iar în pridvor, unde se află şi chipul egumenului, *Judecata de apoi*.

Fenomenul cu adevărat spectacular în evoluţia acestei arte, atît cu referinţă la Moldova cît şi în context general românesc, a fost apariţia pe vermea lui Petru Rareş a picturilor murale ale faţadelor. Această operă, impresionantă ca idee artistică, amploare, tehnică a realizării, altfel spus, cu totul neobişnuită pentru contextul istoric şi mediul în care a apărut, s-a bucurat şi se bucură de aprecierile cele mai înalte.

Unul dintre cele mai interesante monumente din cele pictate astfel este biserica de la Humor, la înfrumuseţarea căreia a pariticpat în anul 1535 o echipă de meşteri în frunte cu pictorul Toma din Suceava. Din numeroasele realizări ale acestui meşter fac parte imaginile *Glorificarea Maicii Domnului* şi *Asediul Contantinopolului* de pe faţa sudică a edificului şi *Sfinţii ierarhi* de pe faţada estică. În interior, el a executat *Cina cea de taină*, *Împărtăşania apostolilor* şi *Drumul crucii*. Impunătoare este bolta pronaosului, atît prin proporţiile ei cît şi prin procedeele artistice folosite la realizarea ei. Tot el trebuie să fi făcut şi tabloul votiv al lui Petru Rareş şi al doamnei sale Elena, precum şi imaginile votive ale logofătului Teodor Bubuiog şi soţiei sale Anastasia.

Meşterul Toma a reuşit să facă faţă unei sarcini foarte complicate: mai întîi să conceapă programul iconografic, să-l împartă în cicluri tematice, apoi să găsească mijloacele care să asigure unitatea ansamblului şi în sfîrşit să particularizeze fiecare imagine. Fie că reprezentau convingerile meşterului, ale domnului ori ale mediului, picturile de la Humor reflectau ideile şi mişcările sociale şi politice ale vremii. *Asediul Constantinopolului* este o scenă de luptă împotriva turcilor, la care participă şi pictorul. Ciclul *Sinţii ierarhi* este o reacţie la Reformă.

Ansambluri picturale asemănătoare au fost făcute la decorarea bisericilor de la Baia, Moldoviţa, Arbore, Voroneţ, Bistriţa, Văratec ş.a. Printre realizările de la Moldoviţa se remarcă mai ales *Asediul Constantinopolului*, la Arbore meşterul Dragoş Coman, pe lîngă aceleaşi teme principale, a pictat în interior scene din viaţa Sf. Ioan Botezătorul, iar la exterior *Cavalcada sfintei cruci* şi *Judecata de apoi*. La Voroneţ tema de la urmă cuprinde tot peretele vestic al bisericii Sf. Gheorghe. Dacă în picturile meşterului Toma de la Humor predomina un roşu cărămiziu, atunci pictorul Marcu de la Voroneţ folosea un fond albastru, tot aşa ca şi Dragoş Coman la Arbore. Sînt numeroase compoziţiile care impresionează la Voroneţ, fie că acestea sînt imagini pe faţade, ca *Adam lucrînd pămîntul* (pe faşada nordică) sau *Schingiuirea Sf. Ioan cel Nou* (pe faţada sudică), fie că sînt pur şi simplu icoane.

Cît priveşte pictura de icoane, aceasta a mers pe urmele frumoasei tradiţii locale, manifestînd totuşi mai mult interes pentru fugurile reprezentate, în consens cu una din caracteristicile de bază ale picturii de atunci. Se impun prin calitatea lor mai ales icoanele de la mănăstirea Varatec *Sf. Nicolae* şi *Maica Domnului Îndrumătoarea*, ca şi icoana *Schimbarea la faţă* de la Agapia.

Declin şe resurecţie

După cum se întîmplase în Ţara Românească după moartea lui Neagoe Basarab, tot aşa şi în Moldova, după stingerea din viaţă a lui Petru Rareş, în pictură a urmat o lungă perioadă de declin. Abia în timpul domniei lui Alexandru

Material cu drept de autor

Lăpuşneanu această artă se înviorează din nou. Datorită eforturilor sale, probabil şi ale episcopului Romanului, Macarie, a fost pictată atunci biserica episcopală din Roman, ctitorie a lui Petru Rareş şi a urmaşilor săi. Compoziţiile sînt luate din biblie, din vieţile sfinţilor şi din realităţile istorice. Imaginile au destul spirit narativ şi adeseori conţin reuşite scene pesagistice. Tabloul *Sfîntul Nicolae potolind furtuna pe mare*, inspirat în acelaşi timp din viaţă şi din foarte bune modele occidentale, e mult mai mult decît exprimarea prin desen şi în culori a unui subiect religios, pentru că e, pentru vremea ceea, o scenă de un neobşnuit realism.

Jafurile şi mai ales dezastruoasele repictări din trecut, care au afectat şi mănăstirile Slatina şi Bistriţa, au distrus poate cele mai bune picturi din vremea lui Alexandru Lăpuşneanu.

Ultimul ansamblu pictural moldovenesc de mare valoare din secolul al XVI-lea este cel de la mănăstirea Sucevița, ctitorită de boierii Movileşti în anii 1584-1586. Autorii picturilor din biserica mănăstirii, realizate în anii 1595-1596, sînt fraţii Ioan şi Sofronie, care pot fi socotiţi printre cei mai mari artişti români ai genului din acest secol. Sînt numeroase tablouri inegale ca valoare în această biserică, dar toate realizate cu indiscutabilă măestrie. Deloc lipsită de interes, simplă dar expresivă, scena *Sf. Nicolae potolind furtuna pe mare* nu are aceeaşi valoare de document ca tabloul omonim de la Roman. În schimb *Ospeţia lui Avraam* şi *Naşterea lui Moise* sînt adevărate capodopere. În cea dintîi predomină roşul şi verdele, în cea de-a doua albastrul şi roşul. Un rol deosebit revine galbenului, care uneori sugerează lumina, alteori face trecerea de la roşu la verde şi invers ori crează o nuanţă verzuie de albastru. Altfel spus, artiştii demonstrează o măiestrie rară în mînuirea culorilor. Prin supleţea desenului, prin proporţii şi culori judicios echilibrate, aceste imagini, dar şi altele (*Căderea manei* etc.), degajă siguranţă şi lumină într-o vreme nici pe departe liniştită, ceea ce sugerează nu numai gusturi alese, dar şi o viziune încurajatoare asupra condiţiei umane.

Nu mai puţin valoroase sînt la Sucevița tablourile cu o anumită încărcătură istorică. Este întîi vastul tablou votiv al lui Ieremia Movilă şi a familiei sale, care, prin monumentalitatea şi prin fastul pe care îl etalează, pare să trimită, după cum s-a spus (V.Drăguţ), la nişte influenţe poloneze. Tabloul este sugestiv mai ales prin faptul că, prin gusturile, mentalitatea, preferinţele curţii domneşti şi ale boierilor, sfîrşitul secolului al XVI-lea se arată a fi cu totul altă epocă faţă de începutul acelui veac. Predilecţia pentru grandios, slavă şi avere era un suflu al vremii, care se regăseşte nu numai în pretenţiile deşarte ale lui Ieremia Movilă, în acţiunile politice şi sociale ale lui Mihai Viteazul, în gesticulaţia afectată a principilor transilvani Sigismund şi Andrei Báthory, ci şi la curţi mai îndepărtate şi mult mai mari. O altă frescă „istorică" de la Sucevița, pe care meşterii Ioan şi Sofronie au situat-o în pridvorul bisericii, este *Alexandru cel Bun întîmpină moaştele Sf. Ioan cel Nou în faţa cetăţii Suceava*.

Pictura muntenească spre sfîrşit de veac

La mijlocul şi în a doua jumătate a secolului al XVI-lea pictura muntenească se va relansa, după cîteva decenii de relativă lîncezire care urmaseră domniei lui Neagoe Basarab. Meşterul David şi fiul său Radoslav au pictat la Cozia, în anii 1542-1543, un şir de tablouri de o expresivitate inconfundabilă, ca *Împărtăşania* şi

Material cu drept de autor

Necredinţa lui Toma. Portretele sînt tratate în manieră singulară, de la caz la caz. Dacă în tabloul votiv al lui Mircea cel Bătrîn figurile sînt prezentate oarecum rigid, graţie statutului lor special, portretul spătarului Stroe, dimpotrivă, redă trăsăturile specifice ale acestuia odată cu alura de mare demnitar.

De mare calitate sînt şi imaginile marelui ansamblu pictural de la Snagov, realizat pe la 1563 probabil de către pictorul Dobromir. Dintre cele mai reuşite sînt scenele de inspiraţie biblică *Intrarea în biserică* şi *Adormirea maicii Domnului*. Şi aici pictorul a acordat o atenţie sporită tablourilor votive din naos şi pronaos, populate în spiritul vremii cu un număr mare de figuri voievodale, între care se impune, prin măiestria individualizării portretului, doamna Chiajna. De asemenea sînt de menţionat picturile executate în anii '60-'70 la mănăstirile Tismana şi Bucovăţ, care se deosebesc foarte mult unele de altele. Cu totul aparte, prin prospeţimea şi inventivitatea sa, este aşa-zisul *Calendar* din biserica mănăstirii Tismana, un ansamblu impunător, populat abundent cu imagini de proporţii reduse.

Ultima strălucire viguroasă a picturii munteneşti a acestui secol a coincis cu domnia le fel de energică şi măreaţă a lui Mihai Viteazul. Atenţia observatorului este atrasă, de astă dată, de picturile din biserica domnească de la Tîrgovişte. Grija pentru expresivitatea şi transparenţa culorilor, ca şi manierismul ce se regăseşte mai cu seamă în desen, sînt ecouri renascentiste tîrzii. Piese care denotă în acelaşi timp înclinaţia spre decoraţie şi realism, ca *Nunta din Cana Galileii*, *Învierea lui Lazăr* sau *Intrarea în Ierusalim*, aduc totodată şi dovada interesului pentru perspectivă, element complet nou în pictura românească.

Valori de artă transilvănene

Şi Transilvania a avut în secolul al XVI-lea realizări notabile în pictură, care poartă pecetea vizibilă a trecerii de la gotic la stilul renscentist. Imaginile acestei picturi, cu excepţia celor din bisericile ortodoxe şi reformate, se referă de regulă la altarele poliptice. Nu arareori ne întîlnim aici cu opere de artă străine de orice rigiditate sau schematism, atît de caracteristice evului mediu răsăritean, aceste opere fiind, dimpotrivă, apropiate foarte mult de realismul picturii occidentale. Aşa sînt *Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul* din biserica evanghelică din Fişer (jud. Braşov), *Întîlnirea lui Avram cu Melhisedec* din biserica evanghelică din Dupuş, *Ioachim şi Ana*, *Naşteria Mariei* din biserica evanghelică din Biertan ş.a.

Puternica influenţă a Renaşterii italiene se resimte în interesul deosebit al artiştilor faţă de corpul omenesc şi faţă de vestimentaţie. Poate cel mai bun exemplu în această privinţă îl oferă creaţiile pictorului Vicentius care a activat la începutul secolului în zona Braşovului şi a Sibiului, împreună cu sculptorul Simion şi cu alţi artişti. În ansamblul de imagini al polipticului din altarul bisericii Moşna, pe care acest pictor îl executase în 1521, se evidenţiază *Necredinţa lui Toma*. Ca artist de factură renascentistă, Vicentius dă dovadă aici de o serie de însuşiri deosebite, între care stăpînirea perspectivei, a relaţiei umbră-lumină, o rară capacitate de manipulare a detaliilor compoziţiei etc. Lui Vicentius îi aparţin şi alte lucrări importante, ca cele două predele din muzeul Brukenthal, poate şi scena Botezul lui Isus din biserica din Nemşa, picturi murale etc.

Întrucît Reforma a impus, de pe la 1530, a reconsiderare a viziunii asupra picturii şi sculpturi religioase, aceste arte încep să decadă. Polipticele care vor mai

Material cu drept de autor

apare sporadic în următoarele două decenii vor purta peceţile eclectismului şi al provincialismului.

5. Marile rosturi ale artelor mici

Gusturile, preferinţele, interesele, chiar ambiţiile instituţiilor şi ale oamenilor cu influenţă se materializau artistic prin intermediul capacităţilor realizate în domenii de amploare şi importanţă considerate de obicei secundare în raport cu cele trei mari arte plastice.

Broderia, cu frumoase tradiţii în Moldova, va evolua către sfîrşitul scolului al XVI-lea, ca şi pictura murală, spre o tematică ce va sugera imagini impunătoare, festive sau de mare încărcătură emoţională, fără să fie neglijate însă şi tablourile votive. Drept urmare, vor apare şi se vor înmulţi broderiile de mari dimensiuni, exemplul cel mai elocvent fiind *Marea dveră a Adormirii*, executată în anul 1510 de către meşterii Zosima şi Mardare şi dăruită de Bogdan al III-lea mănăstirii Putna. Aceasta este considerată cel mai important exemplar din întreaga broderie medievală românească. Alte realizări de valoare ale genului din acea vreme sînt dvera *Coborîrea de pe cruce* (1517), păstrată pe vremuri la biserica episcopală de le Curtea de Argeş, *Schimbarea la faţă* (1561), dăruită de Alexandru Lăpuşneanu mănăstirii Slatina, *Epitaful de la Suceviţa* (1592-1593) ş.a.

Miniatura va avea de suportat în noul secol influenţa tiparului. Şi invers, tiparul va imita arta manuscrisului, aşa cum se vede chiar pe exmplul *Liturghierului* şi *Tetraevanghelului* tipărite de meşterul Macarie. Vom urmări apoi această nouă experienţă în activitatea celorlalţi tipografi: Dimitrie Ljubavič, Filip Moldoveanul, Coresi ş.a. Adevărată pictură mică nu s-a făcut însă întotdeauna. Tiparul nu a putut încuraja miniatura. De aceea, în secolul al XVI-lea, această artă nu va mai atinge nivelul la care ajunsese anterior. Şi tocmai de aceea cele mai bune miniaturi din acea vreme se găsesc în manuscrisele executate pînă la apariţia tiparului sau în afara acestuia. Aşa sînt *Tetraevanghelul* de la Putna (1504-1507), cele două tetraevanghele muntene scrise în 1519 şi în 1568-1577, *Tetraevanghelul* logofătului Petre Albotă (1569), *Evangheliarul* protopopului Ioan de la Craiova (1583).

Dimpotrivă, în noul secol *arta metalelor* a cunoscut o adevărată înflorire. Din păcate, majoritatea operelor de acest fel din acea vreme a dispărut. Şi acum, ca şi în trecut, cele mai multe şi mai bune ateliere de prelucrare artistică a aurului şi argintului se aflau în Transilvania. Existau totuşi meşteri de mare talent şi în celelalte două ţări române. Pe vremea lui Petru Rareş, care era un mare preţuitor al artelor, la Suceava activau meşterii Petre, Toma, Gliga şi Ioachim. Domnii munteni se adresau mai des artiştilor din Braşov şi Sibiu.

Cele mai reuşite ferecături de carte sînt cele de la mănăstirile Bistriţa-Vîlcea (1519), Tismana (1566) şi mai ales cele de la Neamţ (1563-1565) şi Putna (1566). O dovadă în plus privind nivelul mai înalt al orfevreriei din secolul al XVI-lea sînt panaghiarele, după cum se vede atît de bine pe exemplarele dăruite de boierii Craioveşti mănăstirilor Tismana (1507) şi Bistriţa-Vîlcea (1521), care atestă o deosebită dibăcie a meşterilor. Examinarea comparativă a întregii argintării liturgice apărute atunci în Moldova şi Ţara Românească duce la concluzia că,

Material cu drept de autor

dincolo de particularităţile caracteristice fiecărei ţări în parte, aceasta avea trăsături comune.

Potirele, pe lîngă eleganţă şi exactitate, denotă înclinaţia artiştilor către o decoraţie abundentă ce pare să anunţe barocul, cum sînt exemplarele de la Mediaş, Aţel şi din biserica Neagră din Braşov. De o parte a acestora se află potirele de inspiraţie gotică, realizate prin îmbinarea filigranului cu smalţul, care pare să fie o realizare autentic transilvană, iar de altă parte vasele mai sobre, deşi robuste, cu sumară decoraţie naturală sau chiar fără aceasta, cum sînt potirele de la Macşa (1512), Apoldul Mare (1513), Tîrnava etc.

Secolul al XVI-lea a putut păstra mai multe opere artistice executate în lemn. E vorba mai cu seamă de operele de *mobilier*, cum este uşa sacristiei din biserica evanghelică din Biertan, uşile de la bisericile din Richiş şi Copşa Mare, uşa capelei Lázo din Alba Iulia. Deosebit de relevante pentru arta lucrării lemnului la sud şi est de Carpaţi sînt uşile bisericii de la mănăstirea Cotmeana şi uşa bisericii de la mănăstirea Tazlău. Cea din urmă a fost lucrată în 1596 de către meşterul Cosma. În consonanţă cu înclinaţia generală din acel moment spre somptuos şi decorativ, opera acestui meşter foarte înzestrat îmbină în aceleaşi eforturi stiluri de provenienţă gotică, renascentisă şi orientală. S-au mai păstrat şi multe alte obiecte de mobilier din această perioadă de reală valoare artistică: strane, jilţuri, iconostase ş.a.

Scurtă ochire asupra spiritualităţii medievale

Civilizaţia evului mediu, ca şi aceea a antichităţii, este un fenomen care, în dependenţă de zonă şi de timp, se cunoaşte mai mult din cultura materială şi în special din mărturiile artistice decît din scrierile acelor vremuri. Această observaţie este valabilă mai ales pentru istoria Ţărilor Române în primele secole de după întemeierea lor. La sud şi est de Carpaţi, primele scrieri au apărut în secolul al XV-lea şi au fost în limba slavonă. Scrisul în română datează de pe la anul 1500. Cărţile tipărite devin o realitate a culturii române în secolul al XVI-lea, dar cele în limba română abia din a doua jumătate a acestui secol. Învăţămîntul public se constituie în secolele XV-XVI, dar la început avea o arie foarte restrînsă.

De aceea şi cultura spirituală a acelor veacuri demult apuse se exprimă mult mai mult în forme artistice şi mult mai puţin în scrieri. Este, altfel spus, o cultură preponderent artistică. Mărturiile artistice din acea vreme sînt expresii vii ale mentalităţii, orizontului cultural, credinţelor, aspiraţiilor, modului de viaţă al oamenilor. O operă de artă este legată mai strîns de mediul în care se naşte decît o scriere. Sînt destule temeiuri să ne îndoim că *Învăţăturile lui Neagoe Basarab* ar fi anume ale lui Neagoe Basarab, pe cînd în privinţa faptului că frumoasa biserică episcopală de la Curtea de Argeş este construită anume de el nu există nici o îndoială. Capacităţile materiale ale Ţărilor Române, locul lor în contextul cultural al sud-estului Europei, viziunea asupra lumii şi a vieţii a ctitorilor de aşezăminte culturale sau a comanditarilor de podoabe şi de multe alte lucruri de preţ, ca şi aceea a artiştilor, gusturile lor estetice, pretenţiile de mărire mai mult sau mai puţin justificate ale unora şi umila anonimitate în reală mărire a altora, – toate acestea au rămas întipărite pentru sute şi mii de ani în monumentele de artă ale acelor timpuri.

Material cu drept de autor

Capitolul X. Lumea românească la începutul epocii moderne

Eşecul şi moartea lui Mihai Viteazul au pus în lumină interesul crescînd al marilor puteri din jur faţă de Ţările Române. Polonia căuta să pună oamenii săi în scaunele domneşti din Moldova şi Ţara Românească, fără a renunţa să aibă o influenţă reală şi în Transilvania. Turcia, care în 1606 încheia pacea cu Liga creştină condusă de Habsburgi, după un război care durase 14 ani, nu renunţa la suzeranitatea sa asupra românilor. Dar nici Imperiul Habsburgic, ieşit oarecum întărit din războiul cu turcii, nu dorea să se dezică de la controlul său asupra spaţiului românesc.

1.Ţările Române în prima jumătate a secolului al XVII-lea

Pacea din 1606 recunoştea totuşi o anumită supremaţie a Turciei asupra Austriei, aceasta din urmă fiind scutită de a mai plăti tribut Imperiului otoman, dar fără a fi eliberată complet de anumite plăţi în favoarea Porţii. Polonia, după o scurtă ascensiune, la începutul secolul al XVII-lea decade spectaculos, ceea ce anulează vechile sale pretenţii asupra Ţărilor Române. Astfel că dominantă rămînea autoritatea otomană asupra românilor. Două fapte ilustrează convingător această situaţie. În anii 1601-1623, Turcia a impus de patru ori candidatura lui Radu Mihnea la tronul Ţării Româneşti în defavoarea lui Radu Şerban, un domn de ispravă care avea susţinerea Habsburgilor. In această bătălie pentru Ţările Române este concludent mai ales anul 1611, cînd Poarta dădea cu succes o lovitură dublă, instalîndu-l la Tîrgovişte pe Radu Mihnea, iar la Iaşi pe Ştefan Tomşa al II-lea.

Un principe ardelean proromân şi filoturc

Slăbirea Austriei determină o atitudine antihabsburgică în Transilvania, chiar şi din partea ungurilor. În 1604, nobilimea transilvană se răscoală împotriva împăratului Rudolf al II-lea şi îl poclamă principe pe conducătorul ei, Ştefan Bocskay, pe care sultanul se va grăbi să-l recunoască nu numai ca principe al Transilvaniei, dar chiar îi va acorda şi titlul de rege al Ungariei. În 1606, şi Rudolf al II-lea a fost nevoit să-l recunoască pe Bocskay ca principe, reconfirmînd astfel slăbiciunea Vienei în raport cu Înalta Poartă. Era evident că autoritatea sultanului depăşea spaţiuil românesc. După ce principele transilvan Gabriel Báthory îi sfidase deopotrivă pe otomani şi Habsburgi, alungîndu-l în 1611 din scaunul Ţării Româneşti pe Radu Şerban şi proclamîndu-se „principe al Transilvaniei şi al Valahiei transalpine", turcii l-au îndepărtat de la putere, înlocuindu-l cu Gabriel Bethlen (1613-1629).

Pe lîngă o bună politică internă care a adus un spor substanţial de bunăstare principatului, Bethlen s-a remarcat şi printr-un şir de acţiuni politice externe, unele din ele de răsunet internaţional. Chiar la începutul domniei sale, drept urmare a sprijinului obţinut de la moldoveni şi munteni pentru a veni în fruntea principatului, el încheie un acord de ajutor reciproc cu domnii celorlalte două ţări, Radu Mihnea şi Ştefan Tomşa. Orientarea sa spre Moldova şi Ţara Românească,

Material cu drept de autor

dar mai ales spre Turcia, care îl făcuse principe, va rămîne prioritatea politicii sale externe şi această preferinţă el îşi va exprima-o în testamentul său politic din 1629, observînd atunci că Transilvania nu putea conta pe ajutor german, ci pe acela al Porţii, că principele transilvan nu trebuia să-şi strice realţiile cu Moldova şi Ţara Românească, „căci acest ţări sînt ochii şi bucătăria împăratului turc".

Ca şi predecesorul său Gabriel Bathory, pe care l-a însoţit în campania acestuia din 1611 în Ţara Românească, Gabriel Bethlen împărtăşea ideea unirii celor trei ţări române, deci se voia „rege al Daciei". Dorind să reînnoiască tratatul din octombrie 1613, el încheia la Soroca, în 1617, un tratat de alianţă cu Radu Mihnea, care acum era domn al Moldovei, iar în 1619 semna la Tîrgivişte un nou tratat de alianţă cu domnul muntean Gavril Movilă.

Cît priveşte convingerile antihabsburgice ale lui Bethlen, acestea au căpătat o materializare practică în participarea sa la Războiul de treizeci de ani de partea „Uniunii Evanghelice", inamic al Imperiului habsburgic. Cu cîteva întreruperi, Transilvania a participat la acest război din 1619 pînă în 1626, adică în primele două faze, boemă şi daneză. Cu adevărat glorioasă a fost campania sa din septembrie-noiembrie 1919, cînd a cucerit mai multe cetăţi în Slovacia şi a participat la asediul Vienei. În afară de slava de bun ostaş, cîştigurile sale din acest război au fost mici, faţă de ce i se promisese prin tratatele de pace din 1622 şi 1624: drepturile de stăpînire a celor şapte comitate apusene de la hotarul Transilvaniei (*Partium*).

Un război comun moldo-polon împotriva turcilor

În Ţările române de la est şi sud de Carpaţi, atitudinea filoturcă a lui Bethlen nu era împărtăşită. Dimpotrivă, Gaspar Graţiani, numit domn de către sultan în 1619, stabili legături strînse cu fostul domn muntean Radu Şerban şi cu imperialii, îndreptate împotriva Porţii. Ambii domni români făceau parte din ordinul cruciat „Militia Christiana", de curînd creat la Viena pentru a elibera Europa de turci. După ce a reprimat răscoala care dura de cîţiva ani a ţărănimii şi a micilor boieri din ţinutul Orhei împotriva apăsării fiscale, Graţiani a încercat să atragă boierimea de partea sa şi să creeze o armată de mercenari. Ostilitatea dintre el şi filoturcul Gabriel Bethlen i-a atras suspiciunile sultanului şi în 1620 era mazilit. Aceasta l-a îndemnat pe fostul domn să declanşeze o răscoală antiotomană, cerînd ajutor de la statele europene şi papei. Răspunse numai Polonia, întrucît Europa era amgajată în Războiul de 30 de ani. Armata polonă, condusă de hatmanii S.Žolkiewski şi S.Koniecpolski a intrat în Moldova şi la Soroca a făcut joncţiunea cu trupele lui Gratiani. A înaintat apoi pînă la Ţuţora, lîngă Iaşi, unde a dat bătălia cu oastea turco-tătară mult mai numeroasă şi a fost înfrîntă. Trupele moldo-popone s-au retras la Nistru, unde la trecerea rîului Žolkiewski a fost ucis, iar celelalte căpetenii polone au prinse. Garţiani, după ce părăsise tabăra de la Ţuţora, în noaptea de 20/21 septembrie 1620, a fost ucis de un grup de boieri în frunte cu hatmanul Şeptilici şi postelnicul Goia.

Tînărul sultan Osman al II-lea a hotărît să-i pedepsească pe poloni, şi în primăvara anului 1621 a pornit cu mare pompă o expediţie împotriva lor. La începutul lunii septembrie, armata acestora, era asediată la Hotin, unde se întărise

Material cu drept de autor

foarte bine sub comanda hatmanului J.C.Chodkewicz. Trupele turceşti nu erau însă pregătite să învingă, din lipsa unui comandament bun şi a proastei aprovizionări. La 9 octombrie 1621, prin mijlocirea lui Radu Mihnea, domnul Ţării Româneşti, era încheiată pacea turco-polonă de la Hotin. Condiţiile erau ca Poarta să nu pună paşă în Moldova, iar Polonia să nu intervină în Ţările Române, vasale sultanului. Hotinul era restituit de către poloni Moldovei.

Insinuări greceşti şi primele reacţii antielene

La începutul veacului al XVII-lea, în Ţările Române începe să se facă tot mai simţită prezenţa grecilor. Pătrunderea lor în societatea românească nu era însă de dată recentă. Această pătrundere se făcuse aparent pe nesimţite şi pe cîteva căi. Una dintre cele mai importante, dacă nu cumva şi cea mai veche, era calea bisericească. Se ştie că primii mitropoliţi ai Ţării omâneşti erau greci. Au urmat mulţi călugări de la Muntele Athos, cum a fost Gavriil Protul, cel foarte apropiat de Neagoe Basarab, care era un domn grecizat; numărul acestora a început să crească mai cu seamă o dată cu apariţia obiceiului închinării mănăstirilor române către mănăstiri vestite din răsăritul ortodox. A doua cale a fost cea politică, drept urmare a cuceririi otomane a Peninsulei Balcanice şi în special a Constantinopolului, ceea ce a determinat primirea grecilor în Ţările Române şi ascensiunea lor la diferite demnităţi de stat. În sfîrşit, a existat şi o cauză economică, dat fiind faptul că mulţi negustori greci cîştigaseră o poziţie înaltă în Ţările Române. În secolul al XVI-lea eri monopolizaseră comerţul cu vite, mai ales cu oi, foarte important pentru aprovizionarea Istanbulului. Mulţi din ei sau odrasle de-ale lor se căsătoriseră cu membri ai marilor familii boiereşti şi, prin moştenirea unor întinse proprietăţi funciare, creaseră puternice clanuri greco-române care concurau cu cele ale boierilor autohtoni în lupta pentru putere.

Fenomenul devenise atît de alarmant, încît unii domni au trebuit să-l semnaleze şi să ia unele măsuri pentru a-i contracara efectele nocive pentru societatea românească. Astfel, atît în *Aşezămîntul* de la 1631 al lui Leon Tomşa, ca şi în hrisovul din 1668 al lui Radu Leon, ambii domni în Ţara Românească, se spune că, „văzînd atîta sărăcie şi pustiire a ţării, căutat-am Domnia mea şi cu tot sfatul ţării ca să aflăm de unde cad acele nevoi pe ţară, şi aflatu-s-a şi s-a adeverit că toate nevoile şi sărăcia încep de la grecii streini, care amestecă domniile şi vînd ţara fără milă şi o precupeţesc pe camete asuprite, şi dacă vin aici în ţară, nu socotesc să umble după obiceiurile ţării, ci strică toate lucrurile bune şi adaogă legi rele şi asupritoare, şi unele slujbe (dări) le-au mărit şi le-au ridicat fără seamă pe atîta grecime ca să-şi plătească camăta lor. Încă şi multă altă înstrăinare a arătat către oamenii ţării, nesocotind pe nici un om de ţară, înstreinînd oamenii despre domnia mea cu pisme şi năpăsti şi aspurind săracii fără milă şi arătînd vrăjmăşie către toţi locuitorii ţării". Chiar şi Matei Basarab, care era destul de elenizat, se văzuse nevoit să semnaleze gravele urmări pentru ţară ale înstrinării către Muntele Athos a mănăstirilor româneşti, drept urmare a faptului, observă el, că „mitropoloţii şi domnitorii ţării, oameni străini nouă, nu cu legea cea sfîntă, ci cu neamul, limba şi năravurile cele rele, adică grecii cari, spurcîndu-şi mîinile lor cu ocărîtoarea mită, sub vicleana taină începuse a vinde şi a cîrciumări sfintele mănăstiri ale ţării şi lavrele domneşti, a le supune metoace dajnice altor mănăstiri de prin ţara grecească

Material cu drept de autor

şi de la Sveta Gora, făcîndu-le hrisoave de închinăciune fără de ştirea sfatului şi fără de voia soborului".

Întărirea poziţiilor economice şi politice ale grecilor i-a neliniştit foarte mult pe boierii locali. În Ţara Românească, o puternică mişcare condusă de paharnicul Lupu Menedinţeanu a reuşit să-l alunge din scaun pe domnul Alexandru Iliaş, pe lîngă care se căpătuiseră foarte mulţi greci. Această luptă se soldase cu multe jertfe de ambele părţi. Încă mai violentă deveni această luptă în jurul anului 1630, pe timpul domniei lui Leon Tomşa. Nemulţumiţi de politica fiscală şi mai ales de puternica influenţă a clientelei greceşti a acestuia, mulţi boieri, ierarhi, dregători se retrag, în octombrie 1630, în Transilvania, de unde revin în anul următor pentru a-l forţa pe domn să semneze, la 15 iulie 1631, un hrisov care îl constrîngea să-i expulzeze din ţară pe boierii şi negustorii greci, cu excepţia celor împămînteniţi prin căsătorii, să întoarcă mănăstirile închinate, ca mitropolia şi episcopiile să nu mai fie conduse de greci, „să fie numai căligări rumâni, cum a fost din veac". Bineînţeles că prevederile acestea nu au putut fi realizate. În Moldova, Alexandru Iliaş, care căştigase domnia după expulzarea sa din Muntenia, a fost forţat de către boerii pămînteni, la care se alutărase şi o mulţime de ţărani, să plece din scaun, împreună cu sfetnicii săi greci.

Trei principi valoroşi şi ambiţioşi

La sfîrşitul deceniului patru în fruntea celor Ţărilor Române se situează trei conducători care aveau să contribuie substanţial la dezvoltarea internă a societăţii româneşti şi la creşterea prestigiului internaţional al ţărilor lor. Ei veniseră la putere pe căi diferite.

Domnul Moldovei, Vasile Lupu (1634-1653), fusese numit în fruntea ţării de către Poartă cu sprijinul boierimii locale antigreceşti, de care însă se va lepăda în scurt timp în favoarea grecilor, fiind el însuşi, cum observa N. Iorga, „un răsăritean de limbă grecească", deşi din observaţiile lui M. Costin ar reieşi că era albanez. Ceea ce-l evidenţia pe el cel mai mult era pofta nemăsurată de mărire şi avere. Şi-a însuşit rolul de protector al Patriarhiei ecumenice, căreia i-a acordat ajutor financiar. A convocat la Iaşi un sinod cu participarea reprezentanţilor Patrarhiei şi ai mitropoliei Kievului care a adoptat un text dogmatic cu pretenţii de document fundamental al ortodoxiei, numit *Mărturisirea ortodoxă*. Toate astea l-au făcut să se închipuie un adevărat împărat bizantin, nu domnul unei ţări mici, cum era Moldova. Avea totuşi şi multe calităţi mai rare, între care acelea de bun organizator şi gospodar şi mai ales de cunoscător şi preţuitor al culturii şi artelor.

Matei Basarab, domnul Ţării Româneşti (1633-1654), fusese alesul boierilor, împotriva hotărîrii sultanului care încedinţase scaunul ţării altui pretendent Radu Iliaş. Totuşi el a beneficiat de susţinerea influentului Abaza Mehmed paşa, aşa încît exact la un an după urcarea în scaun a putut să primească hatişeriful de la sultan şi steagul domniei, acel steag pe care îl cîştigase el însuşi în lupta împotriva pretendentului susţinut iniţial de către padişah. A pus un bun cuvînt la Poartă pentru el şi Gheorghe Rakoczi, fapt pentru care domnul muntean îl va numi „părinte al mieu". Spre deosebire de Vasile Lupu, el a ştiut şi a dorit să-şi facă din boierii ţării aliaţi, nu doar supuşi, şi nu numai din susţinătorii săi de la început, dar chiar şi pe acei care îl susţinuseră pe rivalul său. Despre asta cronicarul Radu

Material cu drept de autor

Popescu observa, între altele: „Şi au venit pribegii cu dînsul: rumânii, grecii, carei au fost boiari mari şi tuturor bine le-au făcut, nu rău, şi încă au şi boierit pe unii", astfel „că ţara iubea pre domn şi domnul pe ţară".

În Transilvania, moartea lui Gabriel Báthory, în 1629, a creat tensiuni grave în problema puterii. Conform voinţei testamentare a acestuia, conducerea principatului revenea soţiei sale, Ecaterina de Brandenburg, dar conflictul ei cu dieta, care voia să-şi asume întreaga putere, şi cu Ştefan Bethlen, guvernatorul principatului, au forţat-o să susţină candidatura lui Gheorghe Rákoczi (1630-1648) la tron. Însă, la început, situaţia lui Rakoczi era mult mai complicată decît a domnilor din celelalte două ţări române, întrucît el nu avea nici susţinerea Habsburgilor, nici pe aceea a turcilor şi i se opunea o bună parte a nobilimii. Opoziţia cea mai serioasă o făceau imperialii, întrucît aceştia îi contesatau dreptul asupra celor şapte comitate stăpînite de Gabriel Bethlen. A fost anticipată situaţia cu carea avea să se confrunte Matei Basarab: a trebuit să lupte cu arma în mînă împotriva unui alt pretendent la tronul princiar. Numai după ce îl învinse pe acesta, împăratul a fost nevoit să trateze cu el şi să-l recunoască principe, cu condiţia ca acesta să-i jure credinţă (1631). Prin tratatul semnat cu Poarta la sfîrşitul anului 1636, obţine şi recunoaşterea formală a acesteia.

Domnia acestor principi a fost vremea cînd cele trei ţări româneşti au avut multe contacte şi relaţii variate. Au fost şi unele colaborări, dar au existat între ele şi momente de confruntare. Fenomenul de cea mai mare rezonanţă în aceste relaţii a fost o îndelungată ostilitate moldo-munteană, la care a participat uneori şi principele transilvan.

Continuînd politica predecesorului său de consolidare a relaţiilor celor trei ţări române sub autoritatea principelui transilvan, în 1633 Gabriel Rácoczi a încheiat cu Matei Basarab un acord de ajutor reciproc, care a fost mai apoi reînnoit de cîteva ori pînă în 1647. Acest plan însă contravenea intenţiilor lui Vasile Lupu. După urcarea sa pe tron, acesta a înlocuit cea mai mare parte a dregătorilor români din sfatul domnesc cu susţinători de ai săi greci, în speranţa ca, prin intermediul lor, să obţină un sprijin mai mare la Constantinopol. Considerîndu-se continuator al basileilor bizantini, se credea îndreptăţit să pretindă a stăpîni o împărăţie, de aceea dorea, pentru început, să-şi supună Ţara Românească.

Poftele unui domn „cu hire împărătească"

Hotărîrea domnului moldovean de a ataca Muntenia veni cu atît mai repede cu cît cei doi aliaţi, Rácoczi şi Basarab, încercaseră să-l înlocuiască pe Lupu cu pretendentul Ioan Movilă. În toamna lui 1637, Vasile Lupu, care cumpărase domnia Ţării Româneşti pentru fiul său Ioan, a încercat să-l instaleze domn pe acesta în locul lui Matei Basarab, dar a trebuit să se retragă sub presiunea comună a trupelor muntene şi transilvane. Însă domnul moldovean era, cum zicea Miron Costin, un „om cu hirea înaltă şi mai mult împărătească decît domnească", deci prea ambiţios pentru a renunţa la realizarea marilor sale planuri. În 1637 el încheia cu Gheorghe Rácoczi un tratat, care asigura neutralitatea acestuia în conflictul moldo-muntean. Totodată, el reuşi să obţină de la marele vizir mazilirea lui Matei Basarab. Aceste acţiuni i-au permis să atace în 1639 Muntenia, însă Matei Basarab l-a înfrînt şi el a fost nevoit să se retragă în raiaua Brăilei.

Material cu drept de autor

Aceste eşecuri l-au silit pe Vasile Lupu să renunţe la tronul Ţării Româneşti şi să caute o înţelegere cu domnul muntean. În 1644, cei doi se împacă şi acordul a fost consolidat prin ridicarea mănăstirii Soveja de către Matei Basarab şi a bisericii Stelea din Tîrgovişte de către Vasile Lupu. Acest schimb de ctitorii nu a împiedicat însă, e drept că mai tîrziu, aproape peste un deceniu, ca relaţiile dintre cei doi domni să se înrăutăţească din nou.

Participarea românilor la primul mare război european

Românii s-au făcut remarcaţi în relaţiile internaţionale din prim ajumătate şi de la mijlocul secolului al XVII-lea mai ales prin participarea la Războiul de 30 de ani. La cea de-a doua fază a războiului, suedeză, Transilvania se implică îân operaţiunile militare împotriva imperialilor după lungi trarative cu suedezii, francezii şi cu Poarta, întrucît Gheorghe Rácoczi solicita ajutor fnanciar din partea aliailor şi acordul sultanului de a participa la război. Tratativele încep încă în 1632, dar acordul a fost obţinut abia în 1643. Sultanul a cerut şi domnilor Matei Basarab şi Vasile Lupu să trimită ajutoare lui Rákoczi. Din partea Ţării Româneşti a fost trimis un detaşament de 1000 de oameni sub comanda postelnicului Contantin Şerban, viitorul domn, iar Vasile Lupu a trimis 700 de ostaşi.

După cîteva victorii de la începutul anului 1644, Rákoczi, sabotat de nobilimea catolică maghiară, care nu agrea orientarea protestantă a principelui, a suferit o serie de înfrîngeri. Efectul descurajant al eşecuri militare nu a putut fi anulat nici de victoria din 5 mai 1644 a lui Ioan Kemény, care îi avea în subordine şi pe români, asupra imperialilor. Poarta era nemulţumită de mersul operaţiunilor. Habsburgii au profitat de această situaţie pentru a-l scoate Transilvania din război prin demersuri diplomatice. Drept urmare, la 16 decembrie 1645 Gheorghe Rákoczi semna la Linz pacea cu imperialii, deşi războiul nu se terminase şi tratativele au mai continuat şi după aceea. Principele primea în stăpînire cu titlu viager cinci din cele şapte comitate pe care le obţinuse Gabriel Bethlen prin pacea din 1622. Diferenţa era completată prin faptul că i se mai atribuiau comitatele Satu Mare şi Szabolcs. În aceste teritorii el se obliga să asigure libertatea religioasă.

Alianţe militare şi matrimoniale moldo-ucrainene

Insuccesele lui Vasile Lupu în relaţiile cu domnul muntean şi cu principele ardelean l-au determinat să se orienteze spre alţi aliaţi. Era momentul cînd regele polon Valadislav al IV-lea iniţia o nouă ligă antiotomană, la care aderaseră habsburgii, veneţienii şi Lituania. Căsătorindu-şi fiica mai mare cu hatmanul lituan Ianus Radziwill, domnul moldovean a aderat şi el la ligă. Din această iniţiativă nu a ieşit nimic, dar pentru Moldova a însemnat o nouă orientare spre Polonia şi o nouă atitudine antiotomană. Această orientare însemna o schimbare radicală în politica externă a Moldovei, după ce Vasile Lupu mediase cu succes pacea dintre turci şi ruşi din 1642.

Prietenia moldovenilor cu polonii a adus şi un alt element nou în politica externă a Moldovei; relaţiile ei cu ucrainenii. În 1649, moldovenii i-au atacat pe tătarii care se întorceau din Polonia cu pradă, ceea ce a făcut ca cei atacaţi şi deposedaţi de o parte a prăzii să se coalizeze cu cazacii ucraineni împotriva moldovenilor. În 1650 a urmat o razie comună a acestora care adusese distrugeri enorme întregii Moldove şi cînd la Iaşi, după spusele lui Miron Costin, „curtea

Material cu drept de autor

domnească, casăle boierilor şi tot oraşul într-o mică de ceas cenuşă au stătut". Cazacii, conduşi de hatamanul lor Bogdan Hmelniţki, tocmai se răsculaseră împotriva Poloniei. După victoria pe care o obţinu în 1652 asupra polonilor, Hmelniţki căuta aliaţi. A propus alianţă lui Vasile Lupu, care trebuia să fie întărită prin căsătoria fiului hatamanului, Timuş, cu fiica domnului moldovean Ruxandra. Vasile Lupu, speriat de urgia cazaco-tătărească din 1650, cînd fusese pe cale să-şi piardă domnia, ezita, cu atît mai mult cu cît viitorul ginere era, cum zice Costin, „faţa numai de om, iară toată hirea de hiară". A urmat o nouă razie devastatoare a cazacilor, şi domul a trebuit să accepte nunta.

Noile ostilităţi între principii români aduc căderea Lupului

Domnul moldovean nimerise, împotriva voinţei lui, într-o situaţie fără ieşire. Noii săi aliaţi, cazacii cu tătarii, erau mai degrabă duşmani foarte periculoşi. Boierii erau nemulţumiţi pentru prea marea prietenie a sa cu grecii. Aceştia ridicaseră din mijlocul lor un pretendent la domnie, pe marele loghofăt Gheorghe Ştefan. Susţinut de boieri şi ajutat de principele transilvan Gheorghe Rákoczi al II-lea şi de domnul muntean Matei Basarab, acesta ocupă, la 13 aprilie 1653, Iaşii şi se proclamă domn. Vasile Lupu se refugiază la Cameniţa, de unde revine, la 1 mai la Iaşi, cu cazacii pentru a-şi recuceri tronul. După cîteva lupte soldate cu rezultate schimbătoare, în octombrie 1653 puterea este cîştigată definitiv de către Gheorghe Ştefan, iar Vasile Lupu, marele iubitor de fast şi visătorul de tronuri imperiale, se refugiază la hanul din Crimeea, iar de acolo la Constantinopol, unde îşi sfîrşi zilele.

Deşi a avut şi cuvinte aspre la adresa lui, pentru atitudinea nerespectuoasă şi chiar ostilă a acestui domn faţă de boieri, Miron Costin nu s-a ferit totuşi să vorbească cu destul respect şi chiar cu admiraţie despre vremea aflării Lupului în scaunul Moldovei: „Fericită domniia lui Vasilie vodă, în care, de au fostu cîndva această ţară în tot binele şi bevşug şi plină de avuţiie cu mare fericire şi tărăgănată pînă la 19 ani, în dzilele aceştii domnii au fostu", „iară Vasilie vodă domniia cu mare linişte şi pace, fără grije ţara, din toate părţile sta toţi de neguţitorii şi de agonesită". Şi asta în situaţia cînd Moldova avea să treacă prin prăpădul semănat în cîteva rînduri de cazaci şi tătari!

Marile poveri ale oamenilor mici

Pe cît au fost de mari domniile celor trei principi pe atît au fost de grele birurile şi corvezile păturilor neprivilegiate ale populaţiei. Haraciul plătit de Ţările Române turcilor fusese mărit atunci de trei ori. Faţă de 45 000 de taleri, cît plătea Ţara Românească pînă la Matei Basarab, acest domn trimitea Porţii anual 130 000 de taleri (65 000 de galbeni). Această prestaţie, dar mai ales marile cheltuieli ale domniei şi acumulările de averi de către domn au înăsprit mult fiscalitatea. Pentru a acumula mai mulţi bani, Matei Basarab a introdus aşa-numita „dare a talerului", o nouă modalitate de percepere, care introducea plata tuturor dărilor în bani. În acelaşi timp el a luat măsuri extrem de severe împotriva insolvabililor şi a celor care se eschivau de la plata impozitelor (confiscarea averii, tăierea urechilor etc.) Pe vremea acelei domnii se înrăutăţise foarte mult situaţia rumânilor. Chiar în anul urcării sale pe tron, Matei Basarab a înăsprit măsurile împotriva ţăranilor fugari de pe moşii, prescriind urmărirea lor timp de patru ani. El însuşi aservise multe sate, fie cumpărîndu-le din banii ţării, fie pur şi simplu cotropindu-le în mod abuziv,

Material cu drept de autor

cum făcuse şi Mihai Viteazul mai înainte. Era firesc, în asemenea situaţie, să fi existat mişcări sociale. În afară de fuga ţăranilor de pe moşii şi de alte forme de protest, în anii 1653-1654 a avut loc o puternică răscoală a seimenilor şi dorobanţilor la care s-au alăturat orăşenii şi ţărănimea. După spusele lui Radu Popescu, răsculaţii îi ceruseră domnului „sau să iasă din ţară, sau să se călugărească".

În Moldova, situaţia nu era cu mult mai bună, deşi Vasile Lupu nu luase măsuri tot atît de severe împotriva contribuabililor şi a ţăranilor legaţi de glie, fapt ce a atenuat întrucîtva mişcările sociale din această ţară. Adresîndu-se la 21 ianuarie 1636 ţăranilor din ţinutul Hotin, domnul le spunea deschis că pentru a plăti haraciul „am aruncat dajdie...pre toată ţara. Aruncat-am şi pre voi să daţi de un nume cîte doi zloţi". Pentru a face faţă fastului de la curte şi nistinsei sale sete de bani, domnul introdusese şi multe alte dări, în total vreo şase. Călătorii străini constatau că mulţi ţărani se ruinaseră complet chiar în primul deceniu de domnie a lui Vasile Lupu, ajungînd la o situaţie asemănătoare cu cea a robilor. Deşi mişcările sociale din Moldova nu au cunoscut amploarea celor din Muntenia, totuşi sub Vasile Lupu a avut loc o răscoală a seimenilor, care a fost reprimată cu cruzime.

Pornirea spre înavuţire cît mai mare a principelui şi creşterea presiunii fiscale erau caracteristice şi pentru Transilvania. În timpul aflării sale pe tron, marile domenii ale lui Gheorghe Rákoczi I crescură de la 10 la 32, astfel că el ajunsese să aibă, în 1648, 27 000 de familiii de iobagi. Jugul fiscal a fost totuşi mai uşor decît în celelalte două ţări române. Pe timpul lui Gabriel Bethlen, darea „pe poartă fiscală" era de 20 de florini, Gabriel Rákoczi o ridică la 24 florini, dar după 1636 o va reduce la 22 de florini.

Marile sarcini fiscale ale populaţiei au fost în acelaşi timp oglinda mizeriei societăţii, dar şi a măreţiei domniilor de la mijlocul secolului al XVII-lea. Ele au ruinat şi au aservit sute de mii de oameni, au satisfăcut mare pofte de îmbogăţire şi tot atît de mari ambiţii de strălcuire ale domnilor şi marii boierimi, dar tot prin ele a fost realizat un vast program edilitar şi s-au creat condiţii pentru realizări spectaculoase în cele mai variate domenii ale culturii.

Viaţa politică în a doua jumătate a secolului al XVII-lea

Războiul de 30 de ani, dar şi unele fenomene politice majore care au avut loc Europa de est şi sud-est în prima jumătate şi la mijlocul secolului al XVII-lera, au adus schimbări esenţiale în statutul Ţărilor Române. Slăbirea Imperiului habsburgic prin pacea westphalică a însemnat întărirea poziţiilor Imperiului otoman. În urma confruntărilor sale cu Rusia şi cu cazacii ucraineni, Polonia decade complet. Poziţiile pierdute de ea în Ucraina şi la est de Nistru sînt cucerite fie de Turcia, fie de Rusia.

Ţărilor Române li se cere să se dorească „oblăduite" de ruşi

Proclamarea, în 1654, a „uniei" Ucrainei cu Rusia, a avut drept rezultat neaşteptat apariţia ruşilor în imediata vecinătate a Ţărilor Române. Întrucît se aflau de mulţi ani în conflict acut cu Turcia, ruşii încep să extercite presiuni tot mai mari asupra principlor români să încheie o alianţă antiotomană.

Material cu drept de autor

Şirul numeroaselor contacte politice româno-ruse, care vor avea loc de acum înainte, de cele mai multe ori dramatice şi aproape întotdeauna cu urmări grave pentru români, a fost deschis prin semnarea la Moscova, în 1656, a unui tratat moldo-rus. De fapt acesta nu era un tratat în sensul comun al termenului, pentru că după doi ani de tratative dintre cele două ţări, trimişii domnului Gheorghe Ştefan, mitropolitul Ghedeon şi logofătul Grigore Naniul, depuneau la 17 iulie 1656 jurămîntul de credinţă ţarului Alexei Mihailovici. Era deci un tratat de felul acelora pe care domnii români le semnaseră de multe ori în trecut cu regii poloni şi unguri şi cu sultanul. Ideea de bază a tratatului, care trebuia să rămînă secret, era că domnul intra în supuşenia ţarului, iar acesta urma să apere Moldova de turci şi de tătari. Esenţiale erau primele zece puncte, din cele zece ale textului acelui document. Primele trei puncte stabileau ca regimul politic şi succesiunea la domnie „să nu se strice, precum n-au fost stricate nici de păgîni". Apoi cetăţile luate de turci trebuia să fie întoarse Moldovei. Şi în sfîrşit Gheorghe Ştefan îi promitea ţarului „daruri mari, o dată pe an [...], dar tribut din ţara noastră şi de la noi să nu iei cum ne-au luat păgînii".

Acest tratat nu a avut însă nici un efect politic imediat, dar el a fost totuşi un important precedent în istoria relaţiilor româno-ruse, deoarece a încurajat ofensiva Rusiei în Peninsula Balcanică.

O nouă alianţă antiotomană a românilor

În anii '50 Transilvania era condusă de principele Gheorghe Rákoczi al II-lea, în Moldova domn era Gheorghe Ştefan, iar în Ţara Românească, Constantin Şerban. Principele transilvan reia vechea politică ardeleană de coalizare a Ţărilor Române. El urmărea două obiective mari, unul comun care consta în crearea unui front antiotoman şi altul personal, care viza cucerirea pentru sine a tronului Poloniei slăbite. Pentru realizarea celui de-al doilea obiectiv, Rákoczi a întreprins, în ianuarie-martie 1657, o campanie în Polonia avînd susţinerea cîtorva corpuri de oaste din Moldova şi Ţara Românească. El îşi mai asigurase şi susţinerea armatelor sudeze şi cazace, dar acestea în curînd l-au părăsit şi el a suferit o înfrîngere grea. După aceasta cei trei principi au fost maziliţi, dar Rákoczi şi Consatantin Şerban nu au acceptat detronarea şi au luptat să-şi păstreze puterea.

Gheorghe Rakoczi a închieat o alianţă antiotomană mai întîi, în 1659, cu noul domn al Ţării Române, Mihnea al III-lea, apoi după moartea acestuia, în primăvara anului 1660, cu Constantin Şerban. Domnul muntean a atacat raialele de la Dunăre, dar după ce a obţinut cîteva victorii (la Frăţeşti şi Călugăreni) a trebuit să se retragă în Transilvania. După ce au jefuit cumplit Muntenia, turcii au trecut munţii, atacînd trupele unite ale celor doi principi răsculaţi. După înfrîngerea de la Floreşti, de la sfîrşitul lunii mai 1660, Rákoczi moare şi Oradea cu împrejurimile este transformată în paşalîc. Lupta împotriva turcilor a fost continuată de Constantin Şerban şi de noul principe transilvan Ioan Kemény.

La propunerea lui Kemény, dieta a declarat ieşirea de sub supunere otomană şi recunoaşterea suzeranităţii habsburgice. La începutul anului 1662, Constantin Şerban a intrat în Moldova pentru a o atrage în alianţa antiotomană, dar la Iaşi este înfrînt de o oaste tătară şi forţat să se retragă din nou în Transilvania. Ioan Kemény este înfrînt de turci şi moare pe cîmpul de luptă. Astfel, la începutul anului 1662,

Material cu drept de autor

după cîţiva ani de lupte înverşunate, dar inegale, alianţa antiotomană a principilor români, care nu avea nici o susţinere din partea altor ţări creştine, se destramă.

Ţările Române afectate de noi confruntări turco-polone

Rusia nu reuşise să realizeze unia ruso-ucraineană proclamată în 1654, din cauza declanşării unui lung război cu Suedia. Polonia a proftat de această situaţie şi şi-a restabilit autoritatea asupra Ucrainei. Un armistiţiu în acest război cu Suedia i-a permis Rusiei să reia operaţiunile împotriva Poloniei. În 1667 cele două ţări semnau armistiţiul de la Andrusovo, prin care partea de la est de Nipru a Ucrainei revenea Rusiei, iar partea vestică, împreună cu Belorusia, rămînea în componenţa Poloniei. Dar hatmanul căzăcimii, Piotr Doroşenko, nu a recunoscut stăpînirea ţarului, a intrat sub autoritatea sultanului cu care a închieat, în 1668, o convenţie ce prevedea, între altele, susţinerea sa de către oştile moldovene şi muntene, la ordinul Porţii. Hatmanul insista ca întreaga Ucrainã apuseană să intre sub ascultarea sultanului. Această atitudine a determinat intrarea Turciei în război împotriva Poloniei. La început, în tabăra turcilor s-au aflat şi Ştefan Petriceicu, domnul Moldovei, şi Grigore Ghica, domnul Ţării Româneşti, dar în cursul operaţinuilor ei au trecut de partea polonilor. Deşi hatmanul Jan Sobieski, devenit între timp rege al Poloniei, i-a înfrînt pe turci la Hotin, în noiembrie 1673, şi apoi la Lvov, în 1676, totuşi, după ce este învins în sfîrşit şi el de către turci, polonii au trebuit să cedeze acestora Ucraina apuseană.

Acest război a avut urmări directe asupra Ţărilor Române, mai ales asupra Moldovei. La scurt timp după război, turcii l-au trecut pe Gheorghe Duca din scaunul muntean în cel moldovean. Acesta mai domnise în Moldova în cîteva rînduri, între 1665 şi 1672, şi se arătase credincios Porţii. La sfîrşitul anului 1671 şi începutul anului 1672, el se confuntase cu o puternică răscoală, provocată de jaful fiscal pe care îl practi prin intermediul creditorilor greci şi evrei. Aceasta, ca şi alte răscoale antifiscale din acea vreme, izbucni în ţinuturile din stînga Prutului şi era condusă acum de boierii Mihalcea Hîncu, fost mare serdar, şi Apostol Durac, fost mare medelnicer. Răsculaţii au atacat şi cucerit Iaşii. Duca s-a retras la Vaslui, cerînd de acolo ajutor sultanului. Hîncu, instalat în scaunul domnesc, a încercat să negocieze cu comandantul trupelor otomane Halil paşa, cerînd îndepărtarea lui Duca de la domnie. Respingerea acestei cereri a provocat disensiuni în rîndul răsculaţilor şi astfel Duca a putut reveni pe tron.

„Domn al Ţării Moldovei şi al Ţării Ucrainei"

Numit din nou la domnie în 1678, Duca s-a arătat încă mai hapsîn ca în domniile anterioare, practicînd silniciile şi jafurile aşa cum nu se mai văzuse pînă atunci în Ţările Române. Ba mai dorea să-şi extindă stăpînirea dincolo de hotarele Moldovei. În acest scop, i-a venit ideea că ar putea fi numit şi hatman al Ucrainei. A corupt pe unii fruntaşi ai căzăcimii şi a trimis la Constantinopol, cum avea să zică mai pe urmă Ioan Neculce, „aproape de o mie de pungi de bani". Astfel, în august 1681, era investit cu hătmănia, arogîndu-şi titlul de „domn al Ţării Moldovei şi al Ţării Ucrainei". În reşedinţa sa de la Nemirovo, îi ţinea locul un namestnic cu titlu de hatman al cazacilor, el însuşi aflîndu-se la Iaşi. Dincolo de Nistru, Duca a ridicat căteva case domneşti, dar mai ales a iniţiat un program de colonizări atît cu moldoveni cît şi cu cazaci care se refugiaseră mai înainte în

Material cu drept de autor

stînga Niprului. Creşterea interesului domnilor moldoveni faţă de Transnistria anume în această perioadă nu este întîmplător. După formarea raialei Tighina, centrele comerciale basarabene din vecinătatea Nistrului, cum era Orheiul, decad şi rolul lor revine unor oraşe transnistrene, ca Movilăul. Organizarea administrativă a tîrgului Movilău era după tipul aşezărilor urbane din Moldova: avea şoltuz, pîrgari, dar se pare că se afla sub ascultarea căpitanului de Soroca. El întreţinea anumite legături cu Botoşanii şi cu alte oraşe din Moldova. După eşecul turcilor sub zidurile Vienei, în 1683, cazacii s-au răsculat împotriva lui Gheorghe Duca, l-au alungat pe locţiitorul acestuia, au distrus aşezările ridicate din ordinul lui şi şi-au ales un nou hatman. După cîteva luni, odioasa sa domnie lua sfîrşit.

Instaurarea dominaţiei habsburgice în Transilvania

După succesele pe care le obţinuse împotriva ultimei alianţe antiotomane a românilor şi în războiul cu polonii, poziţia turcilor în spaţiul românesc se consolidase destul de mult. După transformarea Oradei în paşalîc urmează numirea de către sultan a principelui Mihail Apafi (1662-1690), pe care austriecii au fost nevoiţi să-l recunoască şi ei peste doi ani. Acesta, împreună cu un alt om de nădejde al turcilor, Emeric Thököly, viitorul rege al Ungariei, încheie în 1677 un tratat cu Franţa îndreptat împotriva Habsburgilor.

Toate aceste succese i-au încurajat pe turci să reia ofensiva împotriva Imperiului habsburgic. La 17 iulie 1683, armata turcă începe asediul Vienei. Prin abile manevre diplomatice, Austria a reuşit să obţină neutralitatea Franţei şi să-şi asigure susţinerea Poloniei. În 1684, este revigorată Liga Sfîntă, iniţiată de astă dată de Austria, Polonia şi Veneţia cu susţinerea papei. Se fac presiuni asupra Ţărilor Române să adere la Ligă, dar acestea, mai ales Transilvania, erau la fel de neîncrezătoare în imperiali şi în poloni, ca şi faţă de turci. Mihail Apafi a păstrat neutralitate în acest mare conflict. Sub conducerea lui Jan Sobieski, trupele Ligii reuşesc totuşi se despresoare Viena, la 13 septembrie 1683.

Profitînd de autoritatea pe care şi-o cîştigase prin victoria asupra turcilor, Habsburgii au intensificat presiunea asupra Transilvaniei şi întrucît aceste eforturi nu dădeau rezlutatele pe care le aşteptau, în 1686, după ocuparea Budei, au intrat în Ardeal. În aceste condiţii, Mihail Apafi a fost nevoit să înceapă tratative cu imperialii privind viitorul statut al principatului. Tratatul semnat la 27 octombrie 1687 la Blaj aproba o ocupaţie militară, care însă va fi de fapt o dominaţie politică. Cronicarul maghiar Mihail Cserei va observa mai tîrziu că „nimeni niciodată, nici creştini şi nici păgîni, nu au ocupat mai uşor o ţară ca atunci Transilvania, cînd fără o pocnitură de bici, toţi şi-au plecat capul".

Statutul fostului principat era reglementat prin *Diploma leopoldină*, semnată la 4 decembrie 1691 de împăratul Leopold I de Habsburg. Documentul păstra rînduielile politice, naţionale şi confesionale din perioada principatului, cu excepţia faptului că administraţia militară aparţinea doar Habsburgilor. Cu timpul însă stăpînirea austriacă şi-a extins influenţa asupra celorlalte sfere, inclusiv finanţe, politica externă şi sistemul administrativ. Puţin mai tîrziu, cu începere de la sinoadele din Alba Iulia din 1697 şi 1698, o parte a bisericii ortodoxe din Ardeal se uneşte cu biserica romano-catolică; o serie de diplome imperiale din anii următori vor stabili statutul bisericii greco-catolice şi al preoţilor ei. Românii ardeleni care

Material cu drept de autor

au acceptat această unire au văzut în ea o ingenioasă stratagemă politică prin care ar fi putut obţine drepturile civice de care duceau lipsă în componenţa Imperiului habsbugic şi sub dominaţie maghiară. Iluzia aceasta avea să se spulbere în curînd, dar unirea bisericească a avut totuşi un efect pozitiv, şi încă unul foarte mare: lărgirea acesului românilor ardeleni la cultura occidentală şi mai ales resuscitarea interesului pentru originile lor latine. Fenomen marcant în istoria românilor, dar nu singurul, ce-i drept, în istoria Europei de Est, pentru că o aşa ceva se mai întîmplase un veac mai devreme în fruntariile vechii Polonii (*Unia de la Brest*, din 1596), crearea bisericii greco-catolice româneşti a pus la grea încercare religiozitatea unei mari mase a românilor, reuşind astfel să dea în vileag slabele suporturi morale şi sprituale ale credinţei religioase a românilor.

O pace care aduce schimbări mari în Europa de sud-est

Războiul dintre Liga Sfîntă şi Imperiul otoman a mai continuat încă un deceniu, pe parcursul căruia turcii au suferit un şir de înfrîngeri. La 26 ianuarie 1699, era semnată pacea de la Karlowitz. Încorporarea Transilvaniei la Imperiul habsburgic a căpătat recunoaştere internaţională. Sub aspectul viitoarei politici internaţionale, acesta a fost momentul care a marcat începutul declinului Imperiului otoman ca mare putere. Asta însemna deschiderea unei ere noi în relaţiile politice din sud-estul Europei şi de fapt din întreaga Europă. Pentru Ţările Române, pacea de la Karlowitz nu a însemnat nici pe departe o ameliorare a situaţiei lor, ci dimpotrivă, slăbirea vechiului lor suveran le punea faţă în faţă cu noi presiuni din afară, încă mai periculoase, cum se văzuse pe exemplul ocupării austriece a Transilvaniei şi cum avea să se vadă încă mai bine foarte curînd.

Ţara Românească în utimele decenii ale secolului al XVII-lea

Eşecul alianţei antiotomane a Ţărilor Române de la sfîrşitul anilor ´50 nu a rezolvat nici problema atitudinii faţă de Poartă şi nici pe aceea a relaţiilor dintre boieri în această chestiune. În Muntenia puterea era disputată de două influente facţiuni boiereşti, a Cantacuzinilor şi a Bălenilor. Primii, fiind în cea mai mare parte de origine greacă, optau pentru o orientare antiotomană, iar cea de-a doua, din boieri pămînteni, contau mai mult pe turci, tocmai pentru a se putea opune rivalilor lor.

Luptele dintre cele două grupări încep să ia amploare chiar de la începutul anilor ´60, pe timpul domniei lui Grigore Ghica, ceea ce a provocat un adevărat carusel al domniilor. Aceste lupte încetează o dată cu urcarea pe tron a lui Şerban Cantacuzino (1678-1688). Acesta era „chivernisitor", adică un bun administrator, cum se spunea în limbajul vremii. A promovat, este adevărat, şi o aspră politică fiscală, dar cum observa Neculce, nu pentru sine. Domnia sa a fost vremea cînd partida grecească deveni deosebit de puternică, ceea ce a oferit prilej pentru a se vorbi despre începutul unei perioade pe care unii istorici o numesc *prefanariotă*. Situaţia politică a ţării era destul de grea, deoarece atît Imperiul habsburgic cît şi Polonia căutau să-şi supună Ţările Române şi chiar Rusia se infiltra tot mai mai mult şi mai insistent în această zonă. Drept urmare, noul domn muntean va fi nevoit să promoveze o politică foarte prudentă. Deşi a participat la asediul Vienei alături de ceilalţi doi principi români, Gheorghe Duca şi Mihail Apafy, totuşi a colaborat cu asediaţii pentru a zădărnici planurile marelui vizir Kara-Mustafa. Însă

Material cu drept de autor

după victoria Habsburgilor, nu numai că nu s-a grăbit să intre sub ascultarea acestora, dar chiar a încercat să submineze politica lor agresivă faţă de Transilvania, purtînd tratative cu aceasta, precum şi cu Polonia şi Rusia. El va accepta protecţia imperialilor abia după ce aceştia vor cuceri Belgradului de la turci (1688), dar nu fără anumite condiţii, între care neatîrnarea ţării, domnie ereditară, libertate religioasă, respectarea vechilor obiceiuri şi lichidarea raialelor.

Un „prinţ al aurului"

Politica aceasta a fost continuată de Constantin Brîncoveanu (1688-1714), „prinţul aurului", cum îl vor numi turcii pentru bogăţia sa, nepotul de soră al lui Şerban vodă care decedase pe neaşteptate. Numirii sale s-au opus atît unele puteri europene, ca Franţa şi Austria, cît şi Turcia. Dar emisarii noului voievod au reuşit să cumpere firmanul de la sultan cu 400 de pungi de aur. Întrucît domnul nu acceptase tratatul impus de austrieci la începutul anului 1689, aceştia au invadat Ţara Românească, dar au fost respinşi cu ajutor turcesc. Din acel moment el îi va susţine pe turci pentru a evita ca ţara sa să aibă soarta Transilvaniei. După ce imperialii îşi temperează pretenţiile, Brîncoveanu încetează ostilităţile împotriva lor, fapt pentru care aceştia îi vor conferi, în 1695, titlul de „principe al Imperiului". La pacea de la Karlowitz, ei se vor „opinti", cum zicea Neculce, „să fie Dunărea hotar", dar răscoala ridicată cîţiva ani mai tîrziu împotriva lor de Francisc Rákoczi al II-lea, proclamat principe de către dieta de la Alba Iulia, îi va linişti din nou.

Ţara Moldovei

În a doua jumătate şi mai ales spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, Moldova a avut de suferit cel mai mult de pe urma confruntărilor polono-turce. Şi aici existau grupări boiereşti rivale. În fruntea uneia din grupări erau Costineştii, care avea legături strînse cu Polonia şi erau convinşi că Moldova putea avea cei mai buni sorţi de izbîndă numai cu ajutorul aceetei ţari. Succesele militare ale regelui Jan Sobieski erau un argument serios în această privinţă. Şi dimpotrivă, faţă de turci ei erau destul de reticenţi. Cînd îi adresă marele vizir întrebarea dacă i-ar plăcea ca Poarta să cuprindă un teritoriu mai mare, Miron Costin îi răspunse că „sîntem noi, moldovenii, bucuroşi să se lăţească în toate părţile cît mai mult, iar peste ţara noastră nu ne pare bine să se lăţească". Cealaltă grupare de boieri îi avea în frunte pe Ruseteşti, care se orientau spre Turcia. Lupta dintre cele două grupări era tot atît de violentă ca şi între Cantacuzinii şi Bălenii din Ţara Românească. Şi după cum acolo victimă a acestor lupte au căzut oameni de mare valoare, ca postelnicul Constantin Cantacuzino, în Moldova o astfel de jertfă a fost, în 1691, chiar Miron Costin şi fratele său Velicico.

În 1685, se urcă în scaunul domniei Constantin Cantemir, ca ales al unei părţi a marilor boieri, în special al acelora care pe timpul predecesorului său, Dumitraşcu Cantacuzino, se refugiaseră în Ţara Românească. Avea şi susţinerea lui Şerban Cantacuzino. Se trăgea din răzeşi din ţinutul Fălciu şi era destul de înaintat în vîrstă. Ceea ce îl deosebea favorabil de mai toţi domnii din vremea lui, chiar faţă de binefăcătorul său Şerban vodă, era că, aşa cum observa Neculce, „nu era mîndru, nici făcea cheltuială ţării", avea relaţii bune cu toţi, „pentru că era om de ţară". Aşa cum era pe atunci obiceiul la unii domni mai blînzi, ca dînsul, Cantemir

Material cu drept de autor

a condus ţara cu ajutorul cîtorva boieri „chivernisitori", deşi o astfel de rînduială nu era lipsită de pericole reale pentru domn. La început, l-a avut chivernisitor principal pe Gavriliţă Costachi, apoi după moartea acestuia (1688), pe Iordache Ruset, căruia, pentru mai multă siguranţă, l-a asociat pe ginerele său Lupu Bogdan.

După războiul polono-turc din 1672-1676, Moldova devine un obiect de pradă pentru poloni. În timpul domniei lui Constantin Cantemir (1685-1693), regele Jan Sobieski a ocupat cetăţile din nordul ţării şi a întreprins două campanii în Moldova. Pentru a evita instaurarea unei dominaţii depline a polonilor în ţara sa, Constantin Cantemir a încheiat, la 15 februarie 1690, un tratat secret cu austriecii, îndreptat împotriva turcilor, dar care de fapt urmărea afirmarea independenţei Moldovei şi faţă de turci, şi faţă de poloni. Însă moartea subită a lui Cantemir nu a mai permis ca tratatul să fie realizat.

Către sfîrşitul secolului, puterea politică în Moldova era serios fracţionată, ceea ce cauza instabilitate internă şi lipsa unei linii ferme în politica externă. Această situaţie era provocată în mare măsură de lupta dintre facţiunile boiereşti. Despre cel mai influent dintre boierii filoturci, Iordache Ruset, „matca tuturor răutăţilor", cum îl caracteriza Ion Neculce, o altă cronică scria: „De cunoştea pe vreun domn că nu-i umbla în toate pe voia şi plăcerea lui, cerea mijloace de se mazileau domnii aceia, de alegea pre alţii să-i intre în voia lui".

Îndată după moartea lui Constantin Cantemir, boierii în frunte cu Ruset şi Bogdan au cerut turcilor să-l înscăuneze pe fiul domnului decedat, Dimitrie, care avea pe aunci 19 ani. Poarta a acceptat, dar tînărul domn nu şi-a putut păstra tronul, deoarece Constantin Brîncoveanu a uneltit la Poartă împotriva lui, reuşind să-l înlocuiască cu Constantin, fiul lui Gheorghe Duca, pe care avea de gînd să şi-l facă ginere. Acesta va domni doar doi ani, fiind mazilit şi înlocuit cu Antioh, fiul mai mare al lui Constantin Cantemir. Scurta domnie a acestuia (1695-1700) nu a fost deloc uşoară. Sub aspect economic, Moldova trecea pe atunci prin momente grele, mai ales din cauza necontenitelor lupte devastatoare ce se dădeau pe teritoriul ei între poloni şi turco-tătari. Tendinţa curţii domneşti către lux, necesităţile financiare ale ţării şi haraciul l-au îndemnat pe domn să introducă, în 1700, *ruptele*, bir în bani, care se plătea de patru ori pe an, de aceea se mai numea şi *sferturi*. Viaţa politică, atît internă cît şi externă, era dominată de disensiunile moldo-muntene, provocate de uneltirile lui Brîncoveanu. În cele din urmă, în septembrie 1700, Antioh este înlăturat de la domnie, pentru a-i face loc din nou lui Constantin Duca.

Aşadar, la sfîrşitul secolului al XVII-lea, Ţările Române treceau printr-o perioadă de mare tensiune. În interior, frămîntări sociale din cauza, mai cu seamă, a poverilor fiscale, precum şi aspre confruntări politice dintre grupările de boieri, dintre aceştia pe de o parte şi o puternică şi mereu crescîndă colonie greacă. În afară, nesiguranţă şi instabilitate, ca urmare a schimbării radicale a raportului de forţe în Europa de Sud-Est, după pacea de la Karlowitz. După ce secole în şir luptaseră împotriva dominaţiei otomane, acum, că rigorile acesteia se diminuaseră întrucîtva, sosise momentul ca românii să se îngrijoreze din cauza altor pericole care apăruseră la orizont. Ocuparea austriacă a Transilvaniei era o preîntîmpinare foarte severă în acest sens. După ce îşi anunţase, în 1656, intenţia de a-i „oblădui"

Material cu drept de autor

pe români, Rusia va trece în curînd la acţiuni care o vor face mai tîrziu nu numai principalul pretendent la rolul de stăpîn al Daciei, dar şi al întregii Peninsule Balcanice.

Capitolul XI. Veacul de aur al culturii române

Fondată pe numeroase şi mari realizări ale veacurilor anterioare, cultura română va putea înregistra în secolul al XVII-lea succese care, prin amploarea şi nivelul lor, vor marca începutul unei noi epoci în evoluţia spiritualităţii româneşti. Aflată la confluenţa diferitor civilizaţii, lumea românească a putut să înregistreze variate influenţe, asimilîndu-le şi integrîndu-le în propriile sale creaţii. Iar cît priveşte faţa propriilor sale înfăptuiri şi preţul lor, acestea se regăsesc în cele mai diverse domenii ale activităţii culturale. Cea mai mare realizare a culturii române din acel veac a fost formidabila ofensivă a limbii române în toate sferele vieţii publice, fapt ce a determinat în cea mai mare măsură afirmarea originalităţii spiritualităţii româneşti. Valoarea deosebită a artei româneşti din secolul al XVII-lea este ilustrată deopotrivă de numărul mare de manifestări artisitice şi de calitatea acestora, fenomen cu atît mai relevant cu cît secolul anterior dăduse naştere la numeroase capodopere care ocupă un loc de onoare în istoria artei universale.

Altă calitate şi o faţă schimbată a culturii române, o dată cu trecerea de la secolul al XVI-lea la cel de-al XVII-lea, au şi o explicaţie care îşi caută rădăcinile în fenomene mai complexe şi mai subtile. A existat o legătură, încă însuficient elucidată, între schimbarea regimului poltic al Ţărilor Române la etapa trecerii de la medieval la modern şi primenirea gusturilor artistice. Deşi în secolul al XVII-lea vor mai domni cîţiva reprezentanţi ai vechilor dinastii domneşti ale Muşatinilor şi Basarabilor, totuşi vremea lor trecuse. Se instituise treptat şi aproape insesizabil un nou *regim*, unul *de tip nobiliar*. Spre deosebire de voievozii de altădată, care erau simpli domni de ţară, strîns legaţi de comunitatea din care făceau parte din străbuni şi doar cu puţin mai puternici şi mai bogaţi decît boierii din jurul lor, domnii care se ridică pe tronurile celor două ţări încă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea au o cu totul altă mentalitate şi un alt fel de comportament. Ei vor fi fascinaţi de fastul şi bogăţia care domneau la curţile regeşti şi imperiale din jurul lor, de strălucirea principlor şi împăraţilor, ale căror alianţă, ajutor sau măcar bunăvoinţă se luptau să le cîştige. În cele din urmă, au ajuns să-i imite. Treptat, strălucirea şi luxul, care în ambianţa şi la reşedinţele principilor transilvani erau deja destul de vechi, îşi fac loc şi la curţile domneşti din Ţările Române. Domnii pun preţ tot mai mare pe averile acumulate cu preţul unor eforturi la limită ale unei populaţii aflate permanent în pragul foametei. Ei aruncă sume fabuloase pentru cumpărarea firmanelor, împodobirea reşedinţelor şi curţilor domneşti, ridicarea a numeroase lăcaşuri de cult întru propria lor mărire, pentru îmbrăcăminte, podoabe, daruri, petreceri ş.a. Înclinarea aceasta excesivă spre fastuos, exuberanţă în toate se reflectă în artă, unde corespondentul acestor preferinţe se regăseşte într-o tendinţă tot mai pronunţată de barocizare.

1. Învăţămîntul, tiparul, cartea

Material cu drept de autor

În secolele anterioare, şi mai ales în veacul al XV-lea, întreaga ştiinţă de carte se reducea la activitatea cărturărească în cadrul mănăstirilor, mai rar la învăţarea citit-scrisului pe lîngă domnie sau la reşedinţele episcopale. Asta făcea ca, în special pînă la apariţia tiparului, ştiinţa de carte să se identifice cu scrierea şi copierea cărţilor, mai bine zis a manuscriselor. De la mijlocul, dar mai cu seamă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea cele trei ocupaţii se afirmă ca ocupaţii autonome, deşi rămîn şi în continuare foarte strîns legate între ele.

Învăţămîntul

Ştiinţa de carte va căpăta în secolul al XVII-lea o dezvoltare incomparabilă cu cea din veacul anterior. Mulţi tineri vor obţine studii bune în cadrul curţilor voievodale sau boiereşti, ca şi în secolul trecut. Astfel au învăţat Udrişte Năsturel şi fii săi, ca şi cei ai postelnicului Constantin Cantacuzino, fraţii Dimitrie şi Antioh Cantemir, Constantin Duca ş.a. Tinerii instruiţi astfel de cei mai buni dascăli ai vremii îşi continuau studiile la diferite instituţii de învăţămînt superior din străinătate. Numărul acestor instituţii era acum mult mai mare ca în trecut şi cuprindea o geografice incomparabil mai întinsă. Printre acestea erau colegiile polone de la Liov şi Bar, universităţile din Oxford, Viena, Veneţia, Paris, Padova.

Au început să fie înfiinţate şcoli mai multe şi mai mari în mediul românesc. În 1640, cu susţinerea mitropolitului Petru Movilă de la Kiev, era înfiinţat la Iaşi Colegiul Vasilian, condus de Sofronie Poceaţki, fostul rector al colegiului din Kiev. Iniţial, colegiul se afla în incita mănăstirii Trei Ierarhi, dar Vasile Lupu a clădit ulterior un edificiu special pentru această şcoală. Se predau acolo gramatica, retorica, poetica, dialectica, filozofia, teologia şi limbilie slavonă şi latină. Pentru vremea aceea, Colegiul era o şcoală superioară. Dar mai existau şi multe alte şcoli. Numai în Iaşi erau, după mărturiile misionarului catolic Marco Bandini, peste 20 de şcoli în care învăţau 200 de elevi.

În Ţara Românească sînt întemeiate şcoala de la mănăstirea Govora-Vîlcea (1636), Şcoala greco-latină (1646) şi şcoala de limbă slavonă (1650) de la Tîrgovişte. În 1680 este înfiinţat în Bucureşti, cu susţinerea domnului Şerban Cantacuzino, un colegiu, care peste aproape trei decenii se va numi Academia Sf. Sava. La etapa de transformare în academie, acest colegiu era similar Colegiului Vasilian, şi în el se studiau limbile clasice, filozofia, ştiinţele naturii, matematica, logica, retorica şi fizica. Existau multe şcoli orăşeneşti, cu program elementar, ca cele de pe lîngă epicopiile Roman, Rădăuţi şi Huşi sau în reşedinţele ţinuturilor Iaşi, Suceava, Galaţi, Focşani ori ca cea înfiinţată de Mihai Cantacuzino la mănăstirea Colţea din Bucureşti. Existau şi şcoli foarte modeste, numite uneori „case de învăţătură", cum era cea înfiinţată în 1669 la Cîmpulung, dar şi unele mai speciale, ca cea de limba slavonă, apoi şi de română, de la biserica Sf. Gheorghe-Vechi din Bucureşti.

Transilvania avea tradiţii mai solide în învăţămînt. Acolo existau trei tipuri de şcoli. Primul tip îl constituiau *şcolile ortodoxe în limba română şi slavonă*. Cele mai multe erau şcolile săteşti, cum erau cele de pe lîngă mănăstirile maramureşene Peri, Ieud şi Moisei, precum şi şcolile pentru pregătirea clericilor ortodocşi, ca cele de la Beclean pe Someş, Hăşdate, Copalnic-Mănăştur, Sîmbăta de Sus şi Sălişte, din vecinătatea Sibiului. Totuşi cele mai importante erau şcolile orăşeneşti, aşa

Material cu drept de autor

fiind şi în secolul al XVII-lea cea din Şcheii Braşovului şi cea din Alba Iulia. Alt tip al instituţiilor de învăţămînt îl făceau *şcolile româneşti calvinizate*. Acestea apăruseră încă în secolul anterior, dar se răspîndiseră mai mult în acest secol, în urma convertirii la calvinism a unei importante părţi a populaţiei româneşti, în special în zona Caransebeşului, Haţegului, Orăştiei şi Făgăraşului. În sfîrşit, în a treia catogrie intrau *şcolile catolice în limba română*. Ca şi în cazul celor calvinizate, acestea începuseră să se răspîndească în secolul precedent, pe timpul lui Ştefan Bathory, fenomen legat de propaganda iezuită în Transilvania. Din acea vreme, o asftel de şcoală exista la Caransebeş. Dar acest tip de şcoli nu s-a răspîndit mult, din cauza rezistenţei înverşunate a calvinilor. Numărul lor începe să crească abia spre sfîrşitul secolului al XVII-lea, ce rezultat al creşterii influenţei Habsburgilor în principat.

Apariţia şi dezvoltarea învăţămîntului în limba română, în secolul al XVII-lea, ca şi a scrisului românesc, în veacul precedent, nu trebuie însă înţelese doar ca manifestări spontane ale dorinţei românilor de a învăţa şi a scrie în limba lor maternă. La început mai ales, aceste schimbări, fericite bineînţeles pentru români, au avut cu totul altă motivaţie. După cum în Transilvania şcoala românească a apărut cu susţinere calvină şi luterană împotriva catolicismului, tot aşa în Moldova şi Ţara Românească ea a putut prinde viaţă datorită ofensivei limbii greceşti asupra slavonismului; în ambele cazuri, succesele luptei împotriva culturii oficiale tradiţionale se arătau cu atît mai reale cu cît reuşea să cîştige elementul autohton.
De aceea nu întîmplător la începuturile creării culturii naţionale a românilor se vor afla cărturari de origine greacă, cum fuseseră Coresi sau Dosoftei.

Tiparul

Deşi în mediul românesc tipărirea cărţilor datează de la începutul secolului al XVI-lea, iar în limba română, din a doua jumătate a acestui secol, totuşi, ca eveniment social-cultural şi ca fenomen definitoriu al spiritualităţii româneşti, tiparul va apare aproape o sută de ani mai tîrziu, cînd se va răspîndi pe întreg spaţiul românesc şi, mai ales, cînd vor fi tipărite primele cărţi originale în limba română.

În noul secol, activitatea tiporafică va fi reluată aproape simultan în Ţara Românească şi în Moldova. În cea dintîi, tiparul a apărut în 1635, din iniţiativa domnului Matei Basarab şi a mitropolitului Grigorie şi cu sprijinul mitropolitului kievean Petru Movilă, instalaţia fiind aşezată, la început, la Cîmpulung-Muscel, apoi mutată la mănăstirea Govora-Vîlcea şi de acolo la mănăstirea Dealu-Tîrgovişte. În Moldova, această acţiune s-a făcut prin grija lui Vasile Lupu şi a mitropolitului Varlaam, teascul tipografic fiind instalat în 1642 la mănăstirea Trei Ierarhi. Tot atunci, egumenul mănăstirii, Sofronie Poceaţki, obţinea de la Frăţia din Liov matriţe cu litere greceşti pentru această tipografie. Primele cărţi tipărite în acei ani au fost *Molitvenicul* de la Cîmpulung (1635), *Psaltirea* de la Govora (1637), *Catehismul* în limba greacă la Iaşi (1642).

Din 1640 începe tipărarea cărţilor în limba română. Cea dintîi a fost *Pravila de la Govora*, căreia i-a urmat în 1642 *Învăţături pentru toate zilele*, apărută la Cîmpulung. Deosebit de preţioasă a fost activitatea tiparului de la Iaşi. Aici au apărut în 1643 *Cazania* lui Varlaam, numită şi *Carte românească de învăţătură*,

Material cu drept de autor

făcută, cum zicea autorul ei, „dar limbii româneşti". În 1644 era scoasă broşura *Şapte taine ale Bisericii* în versiunea românească a lui Eustratie logofătul, iar în 1646 lucrarea cu caracter juridic, asemnătoare cu *Pravila* de la Govora, de fapt o altă pravilă, numită *Carte românească de învăţătură* şi tradusă tot de către Eustatie. Ca dovadă că tipigrafii şi cărturari din cele două ţări făceau acelaşi lucru, ei tipăreau în 1645, probabil la mănăstirea Dealu, *Carte care se cheamă răspunsul împotriva Catehismului calvinesc*, lucrare ce era rodul Sinodului întrunit puţină vreme în urmă la Iaşi şi în care Varlaam dădea ripostă reformaţilor. Anii ´40 sînt perioada cînd boierul cărturar Udrişte Năsturel a tradus şi a tipărit în română *Viaţa lui Varlaam şi Ioasaf*, *Învăţăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, *Viaţa patrarhului Nifon* ş.a. De mare valoare culturală şi istorică este traducerea integrală a *Vechiului Testament*, realizată de Micolae Milescu Spătarul după *Septuaginta* în anii 1661-1664.

De la începutul anilor ´50 tiparniţele din ambele ţări vor tăcea aproape două decenii. Un eveniment cultural, literar şi lingvistic foarte important a fost tipărirea în 1673 a *Pasiltirii* în versuri a mitropolitului Dosoftei, despre care Neculce spunea că „în ţară nu este om ca acela". În 1679, este adusă de la Moscova la Iaşi, prin intermediul lui Nicolae Milescu, o nouă tipografie, care va scoate mai multe cărţi, între care şi *Paremiile preste an* ale lui Dosoftei. În anii ´90 tipografia Mitropoliei este înlocuită cu noua tiparniţă domnească, care va scoate, între alte cărţi, şi *Tîlcuirea Liturghiei*, tradusă din greceşte de Ieremia Cacavela. În sfîrşit, în 1698, tot acolo era tipărită şi lucrarea filozofică a lui Dimitrie Cantemir *Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea sau giudeţul sufletului cu trupul*.

În Ţara Românească, mitropolitul Varlaam înfiinţa, în 1678, tipografia Arhiepiscopiei Bucureştilor, care va tipări în 1688 *Biblia* în limba română după traducerea lui Nicolae Milescu, fenomen de maximă semnificaţie nu numai pentru profesarea cultului creştin în mediul românesc, dar şi pentru dezvoltarea limbii române literare. La sfîrşitul secolului, fostul episcop al Huşilor, Mitrofan, punea bazele unei imprimerii la Buzău, iar ieromonahul cărturar Antim Ivireanul a organizat o tiparniţă la mănăstirea Snagov, care a funcţionat în anii 1694-1701 şi a scos mai multe cărţi în greacă, română şi slavonă.

Activitatea tiparniţelor din Moldova şi Ţara Românească a fost extrem de utilă nu numai pentru mediul din aceste ţări, dar şi pentru românii din Transilvania şi Banat. Ele au contribuit enorm nu doar la afirmarea şi dezvoltarea activităţii de cult în limba română, cît mai ales la educarea creştină şi laică a populaţiei, a tinerilor în special, cu atît mai mult cu cît o bună parte a cărţilor nu erau destinate pentru cult. În afară de asta, numeroase cărţi tipărite în limbile greacă şi slavonă circulau în multe ţări europene.

În mijlocul românilor din Transilvania, tiparul avea, în secolul al XVII-lea, tradiţii frumoase. Principala tipografie se afla la Alba Iulia, unde au fost imprimate *Noul Testament* (1648) şi *Psaltirea* (1651) de către tipograful Silvestru cu susţinerea mitropolitului Simion Ştefan. În anii ´80, aici a desfăşurat o intensă activitate tipograful Ioan Zoba din Vinţ şi, după el, în anii ´90, „tipograful Popa Chiriac" din Moldova. Constantin Brîncoveanu i-l încedinţează mitropolitului din Transilvania, Atanasie Anghel, pe tipograful Mihai Iştvanovici, care a retipărit, în

Material cu drept de autor

1699, *Cazania* şi Varlaam şi *Bucoavna*, prima carte pentru învăţămîntul elementar în limba română.

Apariţia bibliotecilor

Tiparul a dat naştere unui nou fenomen cultural, *bibliotecile*. Cele mai mari colecţii de cărţi şi manuscrise erau, bineînţeles, în mănăstiri. La Bistriţa (Vîlcea), unde lucrau monahi cărturari de talia lui Mihail Moxa, se aflau 70 de volume de manuiscrise şi tipărituri. La mănăstirea Hurezi, ctitoritä de Constantin Brîncoveanu, cărturarul grec Ioan Comnen semnala în 1702 existenţa unei „case a cărţilor". Cele mai importante instituţii de învăţămînt, cum erau Colegiul Vasilian şi şcoala din Şcheii Braşovului, aveau mari biblioteci, după cum rezultă din unele menţiuni documentare, pe care însă vremea nu le-a păstrat. Apreciabile colecţii de cărţi şi manuscrise aveau şi marii cărturari. Se ştie că stolnicul Cantacuzino avea peste 400 de volume în diferite limbi şi de profil foarte larg: istorie, filozofie, geografie, jurisprudenţă, literatură, ştiinţe naturale, medicină, matematică, astronomie, teologie. Avînd în vedere preocupările ştiinţifice ale lui Dimitrie Cantemir, nu încape nici o îndoială că biblioteca lui trebuie să fi fost impresionantă pentru vremea aceea. Din mărturii contemporane, reiese clar că foarte multe cărţi aveau şi cărturarii Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolae Costin şi Ion Neculce. În Transilvania, biblioteci mari, cu peste 500 de volume, au fost semnalate la către cărturarii de origine română Mihail Halici şi Sava Brancovici.

2. Literatura

De regulă, cînd se spune că, sub aspectul culturii, secolul al XVII-lea este secolul de aur al românilor, este vizată întîi de toate literatura, pentru că *anume acum apare limba literară românească*. O dată cu înmulţirea scrierilor, încep să se afirme tot mai clar trăsăturile distinctive ale principalelor specii literare. Dar deosebirile dintre ele nu vor fi totuşi categorice. Textele cuprinzînd norme de drept vor fi de fapt texte religioase, tot aşa cum unele scrieri religioase şi aproape toată istoriografia vor fi în parte şi opere ale literaturii artistice.

Literatura juridică

Primele coduri de legi de pe vremea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, numite pravile, sînt traduceri ale unor nomocanoane din limbile slavonă şi greacă. Prima lucrare de acest fel este *Pravila de la Govora* (1640), tradusă din slavonă de ieromonahul Mihail Moxa şi realizată la tipar de călugării Meletie Macedonanul şi Ştefan din Ohrida. Ea mai avea şi contribuţia lui Udrişte Năsturel, care alcătuise versurile la stema ţării. Partea principală a volumui cuprinde texte religioase, dar el mai conţine şi unele capitole refertoare la mireni. Deşi era destinată clerului, totuşi cartea urmărea să reglementeze relaţiile dintre oameni şi să determine un comportament civilizat în corespundere cu normele creştine.

Pravila moldovenească, tipărită în 1646 prin grija lui Vasile Lupu şi cu ajutorul lui Eustatie logofătul, avea un caracter normativ mult mai pronunţat, aşa cum arată chiar denumirea ei, *Carte românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti şi de la alte giudeţe*. Completarea normelor de drept bisericesc, tălmăcite din limba greacă, cu cele de drept penal, luate din alcătuirile jursconsultului italian Prospero Farnacci, dădea o legiuire complexă şi modernă. Legătura *Pravilei lui Vasile Lupu* cu legislaţia modernă este evidentă, deoarece era contemporană cu juristul

Material cu drept de autor

Farnacci. De altfel predoslovia cărţii stăruia asupra necesităţii legilor, insistînd asupra două lucruri esenţiale şi aflate într-un anume raport direct: întîi, că nu se mai putea trăi „fără învăţătură", ceea ce însemna, aici, fără cunoaşterea legilor, şi al doilea că populaţia era victima bunului plac al dregătorilor. În afară de dispoziţiile privind dreptul canonic civil şi penal, *Pravila* conţinea şi o serie de prevederi mai speciale, ca cele privind vămile, fiscalitatea şi chiar relaţiile internaţionale.

O operă juridică mai amplă a fost *Îndreptarea legii*, tipărită la Tîrgovişte în 1652. Cuprindea 417 capete (articole), din care doar 42 caracter laic. Materialul juridic al cărţii fusese adunat şi tradus din scrierile greceşti ale lui Manuil Malaxos, Alexios Aristeu, Ştefan din Efes şi Matei Vlastares, precum şi din *Pravila lui Vasile Lupu*.

Cele două opere juridice, *Cartea de învăţătură* a lui Vasile Lupu şi *Îndreptarea legii*, au slujit multă vreme drept temei nomocanonic pentru judecarea diferitelor pricini iscate între locuitorii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, avînd o anumită aplicare şi în Transilvania, unde au fost semnalate multe exemplare ale acestor cărţi.

Literatura religioasă

Aşa cum s-a văzut atunci cînd am vorbit despre tipar, majoritatea cărţilor erau cele de uz bisericesc. Printre cărţile religioase în limba română, care lămureau o serie de noţiuni, fenomene, obiceiuri creştine etc. sau polemizau cu dogmele creştine catolice şi protestante, cele mai importante erau care au fost editate de Varlaam şi Dosoftei. În *Carte românească de învăţătură duminicele preste ani şi la praznice împărăteşti şi la svînţi mari* (1643), cunoscută cu titlul de *Cazania*, Varlaam tîlcuieşte deopotrivă pentru cler şi mireni parabolele evanghelice referitoate la sărbătorile mari şi comentează vieţile unor sfinţi. În 1644, mitropolitul moldovean scotea lucrarea *Şapte taine a Bisericii*, pentru instruirea clerului, iar în 1645, *Cartea care se cheamă răspunsul împotriva Catehimului calvinesc*, titlu ce sugerează conţinutul scrierii. Udrişte Năsturel scotea în 1647 la mănăstirea Dealu varianta slavonă a cărţii *Imitatio Christi*, atribuită misticului german Thomas Kempis. Cartea era dedicată mitropolitului Varlaam al Moldovei şi conţinea o prezentare în care editorul sublinia înrduirea limbii române cu latina, fapt cultural extrem de instructiv pentru vremea aceea.

Mitropolitul Dosoftei a tradus în versuri *Psaltirea* apărută la Uniev în 1673. Acesta a fost un fenomen literar extrem de important, întrucît contribuia enorm la formarea limbii române literare şi în special la exprimarea în versuri. Această sarcină dificilă a fost rezolvată prin utilizarea procedeelor poeziei populare. Graiul moldovenesc i-a asigurat succesul, pentru că acesta „e literar de la sine" (G. Călinescu). De mare utilitate pentru biserică era şi *Liturghierul* tipărit în 1679, pe care Dosoftei l-a tradus în limba română. De indiscutabil folos au fost şi alte cărţi de-ale sale: *Psaltirea de-nţeles* (1680), *Molitevenicul* (1681) şi *Proloage (Viaţa şi petrecerea sfinţilor)*, apărute în 1682-1686 în patru volume.

Un lucru asemănător, chiar dacă nu de acelaşi nivel şi de aceeaşi anvergură, a făcut şi mitropolitul Ungrovlahiei, Varlaam, care a tipărit în limba „rum(â)nească" *Cheia înţelesului* (1678). Atît pentru cler cît şi pentru mireni, erau utile şi alte cărţi tipărite la mitropolia Ţării Româneşti, între care *Evanghelia* (1682) şi *Apostolul*

Material cu drept de autor

(1683). Dar cea mai valoroasă, cum am mai spus, era *Biblia* (1688), care a contribuit foarte mult la introducerea limbii române în cultul ortodox la români şi la dezvoltarea limbii române literare.

Literatura ştiinţifică şi filozofică

Acest gen de literatură a fost răspîndit mai mult la românii din Transilvania. Predominau două preocupări: lexicografia şi filozofia. Prima preocupare a dat naştere la o serie de cărţi cu caracter enciclopedic, între care *Lexiconul latino-român* al cărturarului braşovean Teodor Corbea (1700), un *Dictionarium valachico-latinum* şi un dicţionar latin-maghiar-român, ambele fără autori. Cel mai cunoscut gînditor român ardelean din acea verme a fost Gabriel Ivul (1619-1678), care a scris în latină mai multe lucrări de filozofie, logică şi teologie.

Dacă se exceptează Dimitrie Cantemir, care îşi începe prodigioasa sa activitate ştiinţifică şi literară la sfîrşitul secolului, cea mai valoasă contribuţie la cultura română din a doua jumătate a acestui veac a avut-o Nicolae Milescu Spătarul. Printre opere sale ştiinţifice, literare şi teologice editate în anii 1661-1675, unele fiind traduceri şi prelucrări, altele scrieri originale, se numără *Aritmologhionul* lui N. Reussner, *Hrismologhionul*, *Povestiri despre Sibile*, *Enchiridionul*, *Carte cu multe întrebări* a Sf. Athanasie al Alexandriei.

Istoriografia

În evul mediu, istoriografia era mai mult şi mai puţin decît pur şi simplu literatură istorică. Mai mult, deoarece depăşea, uneori foarte tare, informaţia istorică trecînd pe tărîmul literaturii artistice, şi mai puţin, tocmai pentru că nu-şi făcuse din cercetarea istorică o preocupare specială. Această situaţie o îndreptăţeşte să fie socotită în acelaşi timp şi istoriografie, şi literatură, în sensurile pe care le au astăzi aceşti termeni.

Succesul cel mai mare al acestui gen de literatură a fost că ea s-a afirmat ca istoriogarfie originală românească. Originalitatea consta în faptul că scrierile istorice sînt făcute în limba română şi nu mai sînt anonime, cum fuseseră cele mai multe cronici de pînă atunci.

Deschizătorul de drum pe acest tărîm a fost marele vornic Grigore Ureche (cca 1550-1647), autorul *Letopiseţului Ţării Moldovei*, care cuprinde perioada de la întemeierea Moldovei pînă la sfîrşitul secolului al XVI-lea (1359-1594). Avînd studii bune pentru vremea aceea, făcute la colegiul iezuit din Liov, şi cunoscînd multe scrieri istorice, în special polone şi germane, Ureche a creat o operă de amploare nu numai ca întindere cronologică şi ca spaţiu narativ, ci şi mai ales ca viziune asupra fenomenelor istorice. Deşi interesat mai ales de faptele „cele vitejeşti" ale iluştrilor săi înaintaşi, el a relatat şi despre multe alte lucruri, stăruind între altele asupra comportamentului şi caracterului eroilor săi. A fost, de asemnea, preocupat de originea comună a românilor, semnalînd proveniența lor de la romani, „de la Rîm", l-a interesat istoria „altor ţări ce sînt primprejur".

Opera lui Ureche a fost continuată de Miron Costin (1633-1691), fost vornic în Ţara de Jos şi logofăt, om cu multă carte, obţinută în colegiile polone de la Bar şi Cameniţa. Scrierea sa, intitulată *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace* (1594-1661), este o lucrare şi mai cuprinzătoare decît cea a predecesorului său, deşi se referă la o perioadă mult mai scurtă. Dincolo de expunerea mai

Material cu drept de autor

amănunţită a evenimentelor, sînt cel puţin încă trei lucruri care arată că opera lui Costin era un pas înainte în dezvoltarea istortiografiei româneşti: spiritul critic al scrierii, o mult mai mare atenţie pentru Muntenia şi Transilvania şi folosirea unei bogate informaţii la care autorul a fost martor. De asemenea, el a folosit multe scrieri istorice străine, în special în limba polonă, dar şi în latină. La scrierea unei alte lucrări, *De neamul moldovenilor din ce ţară au ieşit strămoşii lor*, l-a îndemnat dorinţa de a demonstra originea comună a românilor: „Biruit-au gîndul să mă apuc de această trudă, să scoţ lumii la vedere felul neamului, din ce izvor şi seminţie sînt lăcuitorii ţării noastre, Moldovei şi Ţării Munteneşti şi românii din Ţârile Ungureşti [...] că toţi un neam şi o dată descălecaţi sînt".

Fiul lui Miron Costin, Nicolae (cca 1660-1712), avea să scrie *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*. După pilda părintelui său, a demonstrat şi el o bună cunoaştere a istoriografiei antice – greceşti şi latine – şi a celei polone, fără să ignore cronicile moldoveneşti. Dar opera sa este inferioară celor două mari cronici anterioare, în special din cauza lipsei spiritului critic, care făcea nota distinctivă a scrierii tatălui său, şi a unei viziuni unitare asupra procesului istoric.

Dintre cronicile apărute în secolul al XVII-lea în Ţara Românească, cea mai importantă este *Istoria Ţării Româneşti de cînd au descălecat pravoslavnicii creştini*, cunoscută mai mult cu numele de *Letopiseţul cantacuzinesc*, pentru că insistă mai ales asupra faptelor referitoare la puternicul neam al Cantacuzinilor. Istoria aceasta ajunge pînă la 1690 şi se presupune că ar fi fost scrisă de logofătul Stoica Ludescu. Interesantă este şi *Istoria Ţării Româneşti* a stolnicului Constantin Cantacuzino, mai ales prin faptul că aceasta nu mai este o cronică, ci o scriere istorică în care autorul se concentrează asupra unor fenomene istorice esenţiale, fiind preocupat în acelaşi timp de folosirea critică a izvoarelor. Această istorie, scrisă în anii domniei lui Şerban Cantacuzino (1678-1688) şi rămasă neterminată, insistă asupra originilor poporului român, a continuităţii populaţiei româneşti în teritoriul vechii Dacii. Sînt cît se poate de instructive observaţiile autorului asupra istoriei formării limbii române, chiar dacă ideile de bază, în fond juste, sînt însoţite pe alocuri de unele confuzii. Istoriografia muntenească se va afirma cu mai multă putere la începutul secolului următor prin numele lui Radu Greceanu şi Radu Popescu.

Secolul al XVII-lea este vremea cînd cărturarii români încep să manifeste un interes tot mai mare pentru istoria universală, ceea ce dă naştere la un gen specific de istorii universale, aşa-numitele *Cronografe*, fenomen răspîndit mai mult în Ţara Românească. Din seria acestor scrieri face parte şi *Cronica universală*, tradusă în româneşte din limba slavonă de către Mihail Moxa (1620), care adaugă şi cîteva date din istoria românilor.

În vecinătatea istoriografiei şi în orice caz foarte ultile ca surse istorice sînt o parte a scrierilor lui Nicolae Milescu. Este vorba de lucrările scrise în Rusia în anii '70 *Genealogia ţarilor ruşi* şi cele trei jurnale de călătorie. De indiscutabilă valoare ştiinţifică sînt mai ales jurnalele. Primul din ele este *Jurnalul de drum* al scriitorului prin Siberia, iar celelalte două se numesc *Note zilnice ale soliei în China* şi *Descrierea Chinei*. Cele două cărţi i-au creat faima de mare cărturar nu numai în Rusia, China şi bineînţeles în Ţările Române, dar şi în întreaga Europă,

Material cu drept de autor

care a putut afla din ele lucruri foarte interesante despre foarte slab cunoscutul pe atunci imperiu sublunar.

Istoriografia românilor transilvăneni a fost şi mai modestă, bineînţeles din cauză că românii ardeleni nu trăiau într-un stat independent din punct de vedere politic. Un exemplu tipic de scriere istorică este *Cronica protopopului Vasile din Şcheii Braşovului*, care relatează despre viaţa religioasă şi mireană a românilor braşoveni din perioada 1395-1633. Sînt şi unele documente istorice de real interes, cum e scrierea lui Teodor Corbea, *Însemnarea pentru solia mai marelui mieu frate David ceauşu*, care conţine detalii foarte interesante privind relaţiile munteano-polone pe timpul lui Constantin Brîncoveanu.

Beletristica

Secolul al XVII-lea este vremea apariţiei literaturii artisice în limba română. Partea cea mai bună a acesteia se afla deocamdată în letopiseţele marilor cărturari ai vremii. Aşa sînt cele scrise de Grigore Ureche şi Miron Costin, ambele avînd o serie de indiscutabile calităţi caracteristice operelor literare. Relativ la primul din ei, G. Călinescu observă: „Darul lui Ureche e portretul moral, concis, xilografic", iar despre cel de-al doilea zice că „are talent literar, stilistică savantă de factură clasică, putinţa de a descrie". Cronicarul muntean Stoica Ludescu are, în *Cronica Cantzacuzinilor*, un „stil savuros vulgar, cu citaţii răzbunătoare şi văietături comice", ştie să îmbine tragicul cu ironia şi poate povesti cu emoţie.

Cît priveşte beletristica propriu-zisă, aceasta este reprezentată mai ales de romanele populare *Alexandria*, *Esopia*, *Viaţa Sfinţilor Varlaam şi Ioasaf* , *Istoria Sindipii filozoful*, *Floarea darurilor* ş.a. Toate acestea erau prelucrări în română după originale sau copii în greacă, slavonă şi italiană. Toate acestea circulau în manuscrise.

Apar totuşi şi opere literare originale. Primele sînt scrieri în „versuri stîngace, făcute în sudori", aşa cum se arată cele din *Cartea de învăţătură* a lui Varlaam. Dar Miron Costin este deja „socotit ca un liric în adevăratul sens al cuvîntului. În *Viaţa lumii* este, dacă nu multă poezie, măcar o vibraţie a deşertăciunii" (G. C.), foarte apropiată de pesimismul exaltat al *Ecleziastului*. „Talentul nu-i lipsea" nici lui Dosoftei. Tălmăcirea în versuri a *Psalitrii* nu este doar o traducere, ci e „o variaţie lirică în jurul textului, cu introduceri de instrumente autohtone într-un loc, care dau strofei o mare vibraţie simfonică", iar vorba lui „dă corp mîhnirilor abstracte" (G. C.).

3. Arhitectura

Lărgirea şi diversificarea legăturilor românilor cu lumea din afară, schimbarea, sub influenţe externe, a modului de viaţă al boierimii cu orientarea spre mai mult fast, şi în special creşterea pretenţiilor de mărire ale domnilor s-au convertit, în artă, aşa cum am mai spus, în manifestarea anumitor tendinţe barocizante.

S-a susţinut uneori, dar fără temei serios, că „exuberanţa stilului baroc" în cultura română a secolului al XVII-lea, ar fi fost expresia apărării „printr-o explozie de strălucire" faţă de neputinţa de a ieşi de sub tutela unor forţe superioare, înţelegîndu-se aici mai cu seamă apăsarea dominaţiei otomane. În

Material cu drept de autor

realitate, tendinţele barocizante nu au fost atît de puternice încît să umbrească structurile tradiţionale. Apoi am văzut că preferinţele pentru baroc au avut serioase resorturi interne, deci nu au fost o reacţie de protest sub forme artistice la anumite influenţe extra-artistice din afară. Bineînţeles că obişnuitul fenomen al imitării modelor şi preferinţelor în materie de artă s-a manifestat din plin, dar asta e cu totul altceva.

Mai sesizabile a fost schimbul de procedee, stiluri şi valori în interiorul artei române înseşi, continuînd totodată preluările de origine orientală sau occidentală.

Arhitectura fortificată

Vremurile continuau să fie zbuciumate, pămînturile româneşti erau şi în secolul al XVII-lea cutreierate într-una în lung şi-n lat de numeroase oşti războinice, fapt care contribuia la dezvoltarea construcţiilor fortificate. Acum nu se mai ridicau cetăţi la graniţe, atenţia constructorilor îndreptîndu-se asupra cetăţilor urbane şi a reşedinţelor boiereşti sau nobiliare. De cele mai multe ori, acesta fiind mai ales cazul oraşelor tarnsilvănene, fortificaţiile existente erau întărite cu turnuri sau bastioane pentru artilerie, cum s-a procedat la Sighişoara şi respectiv la Sibiu. S-au ridicat şi cetăţi noi. Vaste lucrări de construcţie s-au făcut din iniţiativa lui Gabriel Bethlen (1613-1629), care invitase în Transilvania pe arhitecţii şi constructorii italieni Agostino Serena din Veneţia, Lundi din Mantua şi Giacomo Resti din Verona. O putrenică cetate de plan patrulater cu bastioane de colţ a fost constrută la Alba Iula. Cetăţi cu bastioane au fost ridicate şi la Oradea şi Făgăraş. În paralel, sînt construite castele întărite cu bastioane sau turnuri, ca cele de la Medieşul Aurit, Iernut, Criş ş.a. Încă mai interesant este castelul de la Cetatea de Baltă, care însă nu este tipul unei reşedinţe întărite în scopuri defensive. Corpul acestua are la bază un pătrat, iar pe colţuri turnuri circulare. Cea mai mare parte a laturii din faţă este scoasă în afară, plasîndu-se între arcurile turnurilor şi atenuînd astfel rotunjimea masivă a acestora. Dar elementul de adevărată surpriză e faptul că, aşa cum s-a spus (V. Drăguţ), stilistic, acest castel este de inspiraţie franceză, fapt cît se poate de sugestiv sub aspectul receptivităţii culturii române din acea vreme. Asemănătoare cu acest castel, anume ca spaţiu destinat locuirii, este şi reşedinţa lui Gabriel Bethlen de la Deva, construită în anul 1621.

Din a doua jumătate a secolului datează castelul de la Sînmiclăuş, din Transilvania, construit între 1668 şi 1683. Este asemănător cu cel de la Cetatea de Baltă, dar e mult mai mare şi are pe colţuri turnuri patrulatere. În plus, loggia cu arcade este o dovadă a întîrzierii în spaţiul românesc a formelor renascentiste.

În Moldova şi Ţara Românească, reşedinţele domneşti, care fuseseră destul de complexe, cu amenajări şi decoraţii sofisticate, nu s-au păstrat. Sînt însă destul de concludente alte construcţii fortificate. Interesante sînt reşedinţele boiereşti din Muntenia, între care se impune cea construită de meşterul Dragomir în 1666 pentru Mareş Băjescu în satul Băjeşti (jud. Argeş). Modelul acesteia reprezintă un zid patrulater cu un turn pe un colţ şi, alăturată, o altă incintă fortificată, mai mică, unde se află biserica-paraclis. În Muntenia, astfel de reşedinţe au mai fost construite la Goleşti, Hereşti, Dobreni, Măgureni, Potlogi, Mogoşoaia.

Dar, în afara Carpaţilor, mai ales în Moldova, cele mai răspîndite fortificaţii erau cele ale mănăstirilor, adevărate sisteme defensive în situaţia cînd cetăţile de

Material cu drept de autor

frontieră erau ocupate de turci. De cele mai multe ori, acestea sînt de plan dreptunghiular, pe colţuri au turnuri paralelipipedice şi un turn masiv la poartă. Aşa sînt „cetăţile" mănăstireşti construite în secolul al XVII-lea la Slatina, Secu, Suceviţa, Moldoviţa. De la sfîrşitul secolului datează sistemul defensiv al mănăstirii Cetăţuia, de lîngă Iaşi, construit, se pare, de cunoscutul arhitect şi cioplitor în piatră Gligorie Cornescu, care se trăgea dintr-o familie boierească de prin părţile Hotinului. În Ţara Românească, aceste construcţii sînt mai mici, mai rar au turnuri la colţuri, dar mai totdeauna la poartă. Cele mai multe din aceste edificii au fost ridicate pe vremea lui Matei Basarab. Unele sînt de plan patrulater, ca mănăstirile Brîncoveni, Căldăruşani, Dintr-un Lemn, pe cînd altele, ca cele din Cîmpulung, Strehaia, Plumbuita, Plătăreşti, Brebu, sînt poligonale.

O noutate a arhitecturii fortificate din secolul al XVII-lea sînt bisericile întărite. Această concepţie constructivă începe să capete amploare în Moldova pe timpul domniei lui Miron Barnovschi (1626-1629). Mostre foarte interesante în acest sens sînt bisericile mănăstirilor Barnovschi-Iaşi, Bîrnova, bisericile din Nicoriţa, biserica Sf. Ilie din Toporăuţi şi biserica Sf. Ioan Botezătorul din Iaşi. Cea din urmă a fost terminată de Vasile Lupu, care a mai construit, în această serie, frumoasa biserică Precista din Galaţi (1645). Ctitoria gălăţeană a Lupului a servit de model pentru bisericile muntene de la Strehaia, Cerneţi, Vădeni ş.a.

Construcţii civile nefortificate

În noul secol, se înmulţesc construcţiile civile, odată cu creşterea divesităţii lor. Cele mai multe edificii de acest fel erau din lemn şi au dispărut. S-a păstrat o parte a acelora cosntruite din piatră şi cărămidă.

Cele mai somptuoase contrucţii ale genului erau palatele domneşti, ridicate acum în Iaşi, Tîrgovişte şi Bucureşti, dar care nu s-au păstrat şi la care se fac referinţe doar în baza informaţiei documentare din epocă. În schimb s-au păstrat multe case domneşti în incinta unor mănăstiri, ca cele de la Moldoviţa, Dragomirna, Cetăţuia, Brîncoveni, Plumbuita, Brebu, Hurez. Toate acestea sînt spaţioase, au două sau chiar trei nivele şi practică cu generazitate arcaturile, în interior ca şi î la exterior. La exterior, ele au uneori o galerie de arcade în semicerc, asemănătoare pridvoarelor care se întîlneau destul de des încă în secolele anterioare. Ceea ce este foarte interesant la mai toate construcţiile acestea e că, dacă legătura cu lumea din afară se făcea prin deschideri reduse, în interior, dimpotrivă, spaţiile sînt foarte largi, exemplul cel mai bun oferindu-l, poate, casa domnească de la mănăstirea Dragomirna. Spre sfîrşitul secolului, casele domneşti de la mănăstiri vor fi mai mari şi vor avea o mai mare deschidere către exterior. Aşa era casa domnească de la mănăstirea Hurez, avînd galerii cu arcaturi la parter şi etaj şi două foişoare mari cu arcade în semicerc şi coloane.

Multă atenţie suscită şi casele unor boieri. Călătorul Paul de Alep, referindu-se la situaţia din Ţara Românească, observa că „toţi boierii [...] au clădiri minunate în satele lor". Între acestea era şi casa din satul Hereşti (jud. Giurgiu) a cărturarului Udrişte Năsturel, cu trei nivele (pivniţă, parter şi etaj), construită în întregime din piatră făţuită. Încă mai frumoasă este casa boierească din Coţofeni (jud. Dolj), construită pe la 1653. Au existat multe alte case ca acestea, care însă nu s-au păstrat. Valoroase sînt şi unele reşedinţe boiereşti din Moldova, ca cea de la

Material cu drept de autor

Şerbeşti (jud. Neamţ) şi Pribeşti (jud. Vaslui), pe cînd altele, cum e casa Cantacuzino-Paşcanu din Paşcani, e pur şi simplu impresionantă.

Cele mai frumoase construcţii de acest fel au fost realizate la sfîrşitul secolului. Un rezultat tipic al acestor eforturi este palatul construit de Constantin Brîncoveanu în 1698 la Potlogi. Ca plan, acesta nu se deosebea esenţial de construcţiile anterioare. Are însă cîteva elemente care prefigurează aceea ce, în secolul următor, se va numi stil brîncovenesc. E mai întîi foişorul din faţă, cu scară, ale cărui coloane cu capitele compozite şi balustrade împodobite floral şi presărate cu unele elemente heraldice semnalează infiltrarea discreră a barocului. Sînt apoi coloanele şi arcadele de la parter şi etaj, precum şi ornamentica florală, oarecum reţinută pe faţade şi mai pronunţată în încăperile boltite ale palatului.

Şi în mediul sătesc din Transilvania au fost construite numeroase reşedinţe nobiliare, numite curii, cum erau cele de la Zăbala şi Ozun (jud. Covasna) şi de la Bichiş (jud. Mureş). Acestea aveau trăsături comune cu cele construite la est şi sud de Carpaţi, cum demonstrează, de ex., galeriile cu arcade sau foişoarele. Curiile au însă forme masive, care se văd în întreaga construcţie şi mai ales în foişoarele ce înaintează destul de mult în afară.

Arhitectura religioasă

Şi în secolul al XVII-lea, marile resurse ale artei arhitecturale s-au manifestat plenar mai cu seamă în edificarea lăcaşurilor de cult.

Privită în ansamblu, această artă are cîteva trăsături distinctive. Este, întîi, construirea bisericilor fortificate, a bisericilor-cetăţi, menţionate mai sus. Apoi va fi generalizarea turnului-clopotniţă în edificiul ecleziastic, fiind plasat, de regulă, în Moldova peste tindă, iar în Ţara Românească peste pronaos. Intervine, în sfîrşit, o schimbare esenţială în decoraţia faţadelor, care a constat în înlocuirea treptată a spaţiului cromatic cu suprafeţe tencuite uniform sau cu decoraţii executate în relief. Cele din urmă semnalează influenţe străine, fie orientale, ca în cazul Dragomirnei sau Trei Ierarhi, fie barocizante, cum se poate vedea la Caşin, Golia, Hurez, Berca sau Rîmnicu Sărat.

Totodată, mai mult decît în secolul anterior, se constată o întrepătrundere a procedeelor de lucru ale meşterilor din Ţările Române. La o serie de construcţii din Moldova au putut fi semnalate influenţe muntene, cum ar fi folosirea brîului median, a ciubucelor sau a firidelor cu arhivolute etc. Şi invers, la ridicarea şi înfrumuseţarea multor lăcaşuri de cult din Ţara Românească au fost preluate ancadramentele de stil gotic moldovenesc şi contraforţii cu caracter decorativ. Arhitectura transilvană, mai săracă în acest secol, va avea de suportat influenţe atît din Moldova cît şi din Muntenia. Într-un cuvînt, tendinţele de unificare a viziunii artistice şi a procedeelor de lucru, care începuseră să se manifeste în secolul trecut, acum devin şi mai evidente.

Arta construcţiilor ecleziastice din Moldova

Printre marile opere ale arhitecutrii româneşti de la începutul secolului al XVII-lea se evidenţiază mănăstirea Dragomirna, începută în 1609 din iniţiativa mitropolitului Anastasie Crimca şi terminată mai tîrziu de Miron Barnovschi. Ceea ce impune cel mai mult în exterorul bisericii mari a mănăstirii este silueta ei foarte înaltă, ceea ce îi imprimă multă eleganţă. Sînt apoi soclul înalt, brîul cu aspect de

Material cu drept de autor

funie cu dublă răsucire, pe care l-am mai întîlnit la biserica episcopală de la Curtea de Argeş, iar în partea de sus, ca o replică la soclu, o friză dublă cu arcaturi pe console. Dar capodopera exteriorului bisericii este binînţeles turla. Aceasta are o compoziţie complexă, cu ferestre reale, ferestre oarbe, arcaturi pe console, brîu de felul celui care încinge faţadele, contraforţi şi mai ales este îmbrăcată din belşug cu rozete şi cu motive florale dispuse în mici panouri dreptunghiulare. Această încărcătură ornamentală este bineînţeles o trimitere la barocul care începe să-şi facă drum în arta românească. Interiorul bisercii trimite în mare parte la tradiţiile arhitecturii eclezastice moldoveneşti. Naosul aminteşte de biserica lui Ştefan cel Mare din Piatra Neamţ, pronaosul are două travee, pridvorul mare, boltit, este poligonal.

Dragomirna a influenţat construirea multor biserici, cel mai bine regăsindu-se stilistica ei la biserica mănăstirii Solca, ctitorie a lui Ştefan Tomşa, şi la biserica mănăstirii Bîrnova, care face parte din numeroasele ctitorii ale lui Miron Barnovschi. Despre „lucrurile dumnezeieşti" ale acestuia din urmă, Miron Costin spunea următoarele: „Barnovschi vodă [...] mănăstiri şi biserici cîte au făcut, aşa în scurtă vreme nice un domn n-au făcut [...] şi au istovit şi biserica acea mare în Liov, în tîrg, unde iaste şi chipul lui scris". Aceasta era biserica Adormirii, începută de Alexandru Lăpuşneanu şi continuată de Ieremia şi Simion Movilă, o construcţie impunătoare, în mare parte neobişnuită pentru tradiţiile arhitecturale româneşti, întucît apărea untr-un mediu catolic.

Barocul se va afirma mai mult la biserica Trei Ierarhi din Iaşi, cea mai vestită ctitorie a lui Vasile Lupu şi una dintre cele mai frumoase biserici româneşti din secolul al XVII-lea. Aceasta este o construcţie de tip triconc, cu două turle, una pe naos şi alta pe pronaos, după modelul bisericii de la mănăstirea Galata (1584), şi tot ca acolo, dar şi ca la Dragomirna, naosul este despărţit de pronaos prin trei arcade. Ceea ce pur şi simplu uimeşte la biserica Trei Ierarhi, este decoraţia faţadelor. Întreg peretele de la soclu şi pînă la cornişe este îmbrăcat într-un linţoliu sculptat în piatră şi presărat cu cele mai variate elemente decorative: entrelacuri, rozete, variate figuri geometrice, împletituri, funii cu dublă răsucire, vase cu flori etc. Şi parcă risipa aceasta de imaginaţie nu ar fi fost deajuns, s-a dat peste tot decorul cu lapislazuli şi s-a poleit cu stăruinţa aceluia care vrea să uimească. S-a constatat că ornamentica exterioară a bisericii Trei Ierarhi îmbină într-o versiune fericită mai cu seamă elemente decorative de provenienţă orientală, dar acestea au fost adaptate la o viziune artistică originală şi tocmai asta a făcut ca monumentul să fie unul irepetabil. Situaţie desosebit de interesantă: barocizare cu elemente orientale.

Propensiunea pentru baroc se va observa nu mai puţin la o altă importantă şi totuşi complet deosebită ctitorie a lui Vasile Lupu, vechea biserică (refăcută) a mănăstirii Golia din Iaşi. Aceasta fusese construită în secolul al XVI prin grija marelui logofăt Ioan Golia, iar acum, în anii 1650-1653, era reconstruită de meşteri italieni. Noua ctitorie a Lupului are multe aspecte inedite, atît în interior cît mai ales la exterior. Faţadele sînt executate din piatră făţuită, principalele lor elemente sînt pilaştrii dintre soclu şi cornişă, cu capiteluri compozite, precum şi ferestrele cu ancadramente destul de pretenţioase pentru nişte faţade sobre. Interesante sînt şi

Material cu drept de autor

cele două turle mari, de pe naos şi pronaos, egale ca mărime, ca la Trei Ierarhi, dar deosebite decorativ. Trei Ierarhi a fost o realizare artistică extraordinară, dar nu a avut urmaşi, Golia a fost mai puţin formidabilă ca dorinţă de a epata şi tocmai de aceea a avut mai mulţi prozeliţi, între care cel mai important a fost biserica mănăstirii Caşin (jud. Bacău), construită în 1653 de viitorul domn Gheorghe Ştefan, care, sub aspect artistic, este totuşi mult mai modestă decît Golia. Alte ctitorii ale lui Vasile Lupu, demne de atenţie, sînt bisericile Sf. Dumitru din Orhei (1638), Sf. Ioan Botezătorul din Suceava (1643), Sf. Nicolae din Chilia (1648) şi Sf. Vineri din Liov (1643), aceasta din urmă deosebindu-se însă foarte mult de cele din ţară prin îmbinarea mai pronunţată a tradiţiei ortodoxe cu cea catolică şi dominarea categorică a celei din urmă. Biserica Sf. Dumitru din Orhei este de vechi tip moldovenesc mixt, pronaosul este dreptunghiular, alungit, iar intrarea în el e precedată de un pridvor închis, care însă nu vine în continuarea pronaosului, conform tradiţiei, ci dintr-o parte, şi peste el, fenomen iarăşi rar, se înalţă turnul clopotniţei. Deasupra uşii simple cu arcadă, Vasile Lupu a aşezat o pisanie, care are în centru stema Moldovei încadrată într-un medalion cu semicerc sus şi în linie dreaptă jos, deci dispus invers decît la biserica Sf. Dumitru din Suceava (1534). Portalul este împodobit cu un chenar de piatră sculptat în stil gotic.

Printre construcţiile ecleziastice din Moldova din a doua jumătate a secolului al XVII-lea se fac remarcate mai cu seamă biserica (renovată) a mănăstirii Putna şi biserica mănăstirii Cetăţuia de lîngă Iaşi. Reconstruirea vechii biserici a lui Ştefan cel Mare de la Putna s-a făcut în 1662 prin grija domnilor Gheorghe Ştefan şi Eustratie Dabija. Întîlnim în noua construcţie tripla arcadă pe coloane, brîul de piatră cu dublă răsucire, care împarte faţadele în două registre, pilaştrii pe console de piatră şi cu capitele etc. Biserica mănăstirii Cetăţuia era construită de Gheorghe Duca în 1672 şi îmbina la exterior modelele Trei Ierarhi şi Golia, iar la interior Dragomirna. Are însă o ornamentică redusă şi în general este, ca realizare artistică, mult mai modestă decît modelele din care s-a inspirat.

Mai degrabă ca o curiozitate arhitecturală, decît ca monumente de artă, trebuie menţionate mănăstirile rupestre din această perioadă, întîlnite mai des în Basarabia, cum sînt cele de la Japca (jud. Soroca), Ţîpova, Saharna şi Butuceni (jud. Orhei).

Arhitectura bisericească a Ţării Româneşti

Prima construcţie importantă de acest gen, realizată în acest secol în Muntenia, a fost biserica mănăstirii Radu Vodă, ctitorie a lui Radu Mihnea (1614-1623). Planul şi interiorul ei reproduc concepţia planimetrică şi spaţială a bisericii episcopale de la Curtea de Argeş. La exterior însă este mult mai simplă: jos soclu înalt, sus cornişa, iar la mijloc un brîu simplu care împarte faţadele în două registre acoperite de firide înalte cu arhivolute intrînde. În general de acelaşi plan este şi catedrala mitropolitană Sf. Dumitru din Bucureşti, constrută de domnul Constantin Şerban în anii 1654-1658, cu excepţia pridvorului deschis cu coloane de cărămidă.

Mai multe edificii au împrumutat modelul bisericii de la mănăstirea Dealu, fie că sînt reconstruiri, ca în cazul bisericilor de la Clocociov, Plumbuita, Buzău sau Gura Motrului, fie că au fost construite acum în întregime, cum sînt bisericile de la Plătăreşti (1646) şi Brebu (1650), ctitorii ale lui Matei Basarab şi doamnei sale

Material cu drept de autor

Elina. Întotdeauna însă au existat elemente proaspte care au deosebit noile construcţii de modelul lor, aşa cum se observă mai ales la bisericile de la Buzău şi Brebu.

În alte situaţii meşterii lui Matei Basarab au preferat un alt tip de monument mai vechi, cel de la Bucovăţ. Aşa este biserica mănăstirii Sadova (1640), cea de la Ciutura-Dolj (1654), mai puţin în cazul bisericii de la mănăstirea Căldăruşani (1638) şi al bisericii Sf. Dumitru din Craiova (1651).

Noua biserică Stelea din Tîrgovişte (1645), ctitorie a lui Vasile Lupu, este unul dintre cele mai interesante monumente de cult din vremea lui Matei Basarab. Sub aspect planimetric, aceasta încearcă să reproducă modelul Trei Ierarhi. Poate că cel mai interesant fenomen în cazul ei este sinteza elementelor arhitecturale moldoveneşti cu cele munteneşti. Dacă amplasarea celor două turle şi forma lor, boltirea interiorului, ancadramentele etc. sînt tipic moldoveneşti, atunci decoraţia faţadelor a fost fie opera nemijlocită a meşterilor munteni, fie inspirată din tradiţiile munteneşti.

Biserica domnească Sf Gheorghe din Piteşti (1656), ctitorie a lui Constantin Şerban, care preia modelul de la Dealu, introduce totodată un element nou ce va fi imitat mai pe urmă de multe ori. Acesta este foişorul supraînălţat peste pridvor, asemănător cu acesta şi deosebit în acelaşi timp.

Din timpul domniei lui Şerban Cantacuzino (1678-1988) datează începutul realizării unor schimbări structurale în arhitectura bisericească din Ţara Românească. În corespundere cu noua mentatlitate a epocii, exigenţele crescînde vizează pretenţiile de eleganţă şi rafinament, de unde şi preocuparea pentru proporţii şi decoraţie. O primă dovadă în acest sens este biserica mănăstirii Cotroceni (1679), în ale cărei pronaos şi pridvor întîlnim coloanele octogonale de piatră, suple, avînd capitelurile împodobite moderat cu stalactite stilizate, de inspiraţie orientală, iar jos, în replică, socluri la fel înfrumuseţate cu măsură. Se presupune că autorul acestor coloane ar fi fost meşterul moldovean Gligorie Cornescu, sosit în Muntenia cîţiva ani mai devreme.

Aceste inovaţii sînt continuate şi dezvoltate pe exemplul mai multor construcţii de pe timpul lui Constantin Brîncoveanu, cea mai bună demonstraţie pentru sfîrşitul secolului al XVII-lea oferind-o biserica mare a mănăstirii Hurez, construită în anii 1690-1692. Aceasta porneşte de la planul bisericii de la Curtea de Argeş, dar totodată este şi altceva: deasupra pronaosului are o singură turlă, care în interior se sprijină doar pe două coloane şi pe zidul dintre naos şi pronaos, dar şi pe pereţii laterali. Este apoi pridvorul deschis, cu coloane, arcaturi şi două travee semisferice laterale. La intrare se află un foişor cu arcaturi ca ale pridvorului, spijinit de o parte pe două coloane ale acestuia, laterale intrării, iar în partea opusă pe alte două coloane, mai înalte.

În Transilvania, evoluţii modeste

Ca şi în secolul precedent, arhitectura religioasă a românilor ardeleni nu se caracterizează prin realizări spectaculoase. Mai des se întîlnesc bisericile din lemn, ca cele din Sighetul Silvaniei (jud. Sălaj, 1632), Honţişor (jud. Arad, 1651), Tîrnăviţa (jud. Hunedoara, 1655) ş.a. Construcţiile din piatră sau cărămidă s-au făcut, de regulă, din iniţiativa sau cu susţinerea ctitorilor din Moldova şi Ţara

Material cu drept de autor

Românească. Aşa sînt bisericile Sf. Nicolae din Hunedoara (1634), ctitorie al lui Matei Basarab, şi Sf. Nicolae din Făgăraş (1698), ridicată de Constantin Brîncoveanu.

3. Sculptura

Predilecţiile pentru decoraţii au adus în secolul al XVII-lea mai multe realizări în sculptură, faţă de epocile anterioare. Fără să ne referim deocamdată la Transilvania, care avea o tradiţie bogată în acest domeniu, în Moldova şi Ţara Românească aceste realizări sînt ilustrate din belşug de ancadramente, portaluri, pisanii, capiteluri, ca să nu mai insistăm asupra îndelungatei experienţe de împodobire a lespezilor funerare.

Generalizarea *ancadramentelor* frumos împodobite a fost în bună parte rezultatul pătrunderii în Ţara Românească, pe vremea lui Vasile Lupu, a acestui element de stil gotic moldovenesc, aşa cum se vede la biserica Stelea din Tîrgovişte, la biserica mănăstirii Brebu sau la biserica mănăstirii Cotroceni. Totodată, se constată şi infiltrarea unor elemente de relief de inspiraţie orientală, ceea ce se regăseşte mai ales la Dragomirna, Trei Ierarhi, Golia din Moldova sau la biserica din Goleşti, Sf. Treime din Piteşti, în Muntenia. Acest fenomen, cu accent mai stăruitor pe motive renascentiste, se întîlnesc acum şi în Transilvania, ca în castelul Criş, care pare să facă trimitere la unele abcadaramente de la Zamca sau de la Rîşca.

În a doua jumătate şi mai ales spre sfîrşitul secolului al XVII-lea vor apare concepţii decorative mult mai elaborate. La biserica de la Cotroceni, pe lîngă ancadramentele de tip moldovenesc şi coloanele ornate oriental, se întîlnesc elemenete ce sugerează noi preferinţe. Astfel, portalul are în decor cu capete de îngeri, ceea ce trimite la Renaştere, pe cînd bazele şi capitelurile unor coloane sînt împodobite abundent cu motive vegetale şi florale, elemente care denotă tendinţe barocizante. Slăbiciunea pentru ornamentarea foarte generoasă cu îngeri şi sfinţi, vegetaţie, însemne heraldice etc. a ancadramentelor, portalelor, pridvoarelor se observă foarte bine mai ales la ctitoriile de la sfîrşitul secolului ale spătarului muntean Mihail Cantacuzino de la Rîmnicu Sărat, Sinaia, Colţea ş.a. Asemănătoare cu acestea sînt decoraţiile sculptate de la mănăstirea Berca, ctitorie a marelui stolnic Mihalcea Cîndescu (1694-1698), şi de la biserica de la Afumaţi, construită de stolnicul Constantin Cantacuzino (1696). Înclinaţia către baroc se regăseşte mai pronunţat în compoziţia decorativă a portalului vestic de la biserica mare a mănăstirii Hurez, unde peste stema Ţării Româneşti şi blazonul Cantacuzinilor, încadrate de o vegetaţie luxuriantă, se află pisania cuprinsă şi ea între vrejuri cu frunze şi flori.

Atenţia sporită, în secolul al XVII-lea, pentru însemnele heraldice au adus roade frumoase în sculptura românească. Elocvente în acest sens sînt pisaniile lui Miron Barnovschi de la Liov, Dragomirna şi Bîrnova, ale lui Vasile Lupu de la bisericile din Chilia, Orhei, Trei Ierarhi, Golia, iar mai tîrziu cele de la biserica mănăstirii Cetăţuia şi de pe turnul de la intrarea în mănăstirea Putna. În Ţara Românească, cele mai valoroase pisanii din acea vreme sînt cele de la palatul Potlogi, biserica mănăstirii Sinaia şi biserica Fundenii Doamnei.

Material cu drept de autor

Pot fi semnalate tendinţe barocizante şi la sculptarea *lespezilor funerare*. Este adevărat că se mai întîlnesc pe parcursul întregului veac şi destule pietre de mormînt executate după modele vechi, care au în cîmpul central motive florale şi vegetale şi împrejurul acestuia inscripţia, dar chiar odată cu noul secol apar lespezile ornamentate cu deosebită generozitate, cum este de ex., în cazul mormîntului lui Ieremia Movilă de la Sucevița (1606). De asemenea, era firesc să apară şi aici influenţe orientalizante, pe care le găsim la pietrele de mormînt de la mănăstirea Bîrnova ale lui Eustratie Dabija şi fiicei sale Maria (1668, 1672). Aceste două fenomene, continuarea tradiţiei şi absorbţia elementelor noi, sînt caracteristice şi pentru Ţara Românească: pietrele de mormînt vor mai fi încă multă vreme sculptate ca pe timpul lui Neagoe Basarab, adică tot aşa ca în Moldova lui Ştefan cel Mare, dar totodată multe din ele vor înregistra influenţe renascentiste. S-a stabilit că acestea din urmă erau executate de cele mai multe ori de un grup de meşteri transilvăneni, între care se evidenţia Elias Nicolai din Sibiu.

Noile lespezi, aşa cum este de ex. cea a lui Matei Cantacuzino din biserica de la Cotroceni (1690), nu numai că este altfel ornamentată decît cele din secolul trecut, dar mai e şi de o cu totul altă compoziţie; pe margini de jur împrejur are un chenar cu o lucrare aproape filigranată a pietrei, urmează mai restrîns un pătrat decorativ din vrejuri cu flori şi frunze, întrerupt la colţuri de figuri ale îngerilor, apoi în centru şi mai jos este plasată inscripţia, iar deasupra acesteia însemnele heraldice (pajura bicefală, peste ea coroana cu cruce, ambele încadrate de o împletitură de vrejuri şi flori).

Specificul lespezilor de mormînt din Transilvania constă în faptul că acestea au sculptată figura celui decedat. Aşa este piatra de pe sarcofagul lui Gheorghe Sükösd, executată de pietrarul Petru Dioszegi, tot aşa sînt şi cele făcute de meşterii Elias Nicolai şi Sigismund Möss pentru mormintele lui Valentin Franck şi respectiv Matthias Semringer.

Dar atît măiestria sculpturii cît şi gradul de pătrundere a barocului în spaţiul românesc sînt atestate cel mai bine de unele altare şi amvoane ale bisericilor transilvane. Exemplul cel mai reuşit este altarul bisericii de la mănăstirea din Sighişoara, executat în anii 1680-1684 de meşterului slovac Johann Vest împreună cu pictorul Jeremias Stranovius. Întreaga compoziţie are două nivele asemenea unei sofisticate construcţii arhitectonice în stil baroc cu multe motive vegetale şi cu îngeri. Partea de jos are în centru figura pictată a lui Isus pe cruce, de o parte şi de alta cîte două coloane şi între ele apostolii Petru şi Pavel. Nivelul al doilea este dominat de imaginea sculptată a lui Isus înviind din morţi şi flancat de statuile a doi îngeri cu însemnele patimilor.

4. Pictura

Secolul al XVII-lea va aduce schimbări importante în pictură. Faţă de monumentala pictură murală a secolului trecut, acum se constată o reducere foarte mare a interesului pentru o astfel de preocupare. Şi asta se întîmplă nu numai în Transilvania, unde Reforma a determinat o respingere a imaginilor religioase, dar chiar şi în Moldova, unde locul formidabilelor fresce de altădată îl ocupă icoanele, executate, este adevărat, cu destulă măiestrie. Doar în Ţara Românească se observă oarecare continuitate în evoluţia acestei arte. Despre pictura transilvană a acelor

Material cu drept de autor

vremuri se poate judeca mai cu seamă în baza a două surse: plafoanele casetate ale unor castele şi case nobiliare şi decorul pictat din unele prăvălii. Arareori această pictură eclectică, în care convieţuiesc elemente gotice, renascentiste şi baroce, pot fi întîlnite în cîte o biserică ortodoxă.

Arta picturii în Moldova

În Moldova, arta pictării icoanelor din noul secol a fost inaugurată de zugravii Ion şi Sofronie, care au realizat pictura mănăstirii Suceviţa într-o manieră nouă, corespunzătoare gusturilor pentru culoare, podoabe şi fast. La Dragomirna, decorul pictural a fost executat de meşterii Crăciun, Măties, Ignat şi Gligorie, care au mers pe linia trasată la Suceviţa. Buni meşteri iconari se aflau şi la mănăstirile Văratec, Bistriţa-Neamţ, Moldoviţa, la mitropolia Moldovei. Printre numeroasele icoane de inaltă calitate artistică din aceste locuri se află şi pomelicul poliptic de la Moldoviţa, în care cea mai mare parte a picturilor sînt dispuse în trei registre, iar deasupra lor se află icoana circulară a Maicii Domnului cu pruncul pe un fundal roşu, acesta fiind înconjurat de un întins spaţiu albastru. Tot cîmpul din jurul icoanei este presărat cu flori aurii. În general în poliptic domină în mod absolut culorile roşie şi galbenă. Printre iconarii care au lucrat în Moldova pe timpul lui Vasile Lupu, cel mai bun pare să fi fost cel care se numea Maler Baraski, probabil un ardelean, care a pictat biserica construită de acest domn în incinta cetăţii Neamţ (1643). Cele mai reuşite icoane s-au făcut însă în a doua jumătate a secolului. Un pictor de mare talent era pe atunci Gligorie din Bierileşti, care a făcut icoanele împărăteşti pentru biserica Sfinţii Teodori din Iaşi (1665) şi, se pare, aceeaşi lucrare pentru biserica mănăstirii Humor, de mare calitate fiind aici mai ales icoanele *Pantocratorul*, *Maica Domnului Îndrumătoarea* şi *Arhanghelul Mihail*. La sfîrşitul secolului, exista un Iaşi atelierul de icoane al meşterului Mihail. Unele icoane ieşite din acest atelier se păstrează în biserica din Jigoreni (jud.Iaşi), în care găsim mărturii ale stilului caracteristic epocii: manierism, fineţe a desenului şi armonii cromatice.

Foarte mult s-a pictat la Trei Ierarhi pe timpul lui Vasile Lupu. Pentru pictarea interiorului bisericii, domnul invitase pe zugravii ruşi Sidor Pospeev, Iakov Gavrilov, Deiko Iakovlev şi Pronka Nikitin, care au executat toate lucrările în anii 1641-1642. S-a păstrat însă foarte puţin din ce s-a pictat atunci. E de menţionat mai ales tabloul votiv al ctitorului cu familia sa. Dincolo de interesul evident pentru veşminte, podoabe etc., ceea ce trebuie reţinut în mod special în această imagine este tendinţa de laicizare a portretelor din picturile murale. Cu toată idealizarea la care sînt supuse personajele, acestea sînt incomparabil mai reale, mai vii decît cele din tablourile votive din veacul anterior.

Unul din cei mai buni meşterii zugravi de la sfîrşitul domniei lui Vasile Lupu şi din următoarele două decenii a fost Matei fiul lui Ioan, căruia îi aparţin picturile din biserica mănăstirii Hlincea şi, cel puţin în parte, cele de la Golia, acestea din urmă fiind considerate cele mai valoroase din tot ce se realizase în acest domeniu în Moldova secolului al XVII-lea. Acest pictor s-a impis printr-un stil inconfundabil, care la Hlincea se regăseşte în discursul cromatic distant, rece, rigid. La Golia, din contră, găsim o cursivitate expresivă a desenului şi o transparenţă şi luminozitate a culorilor. Tabloul votiv de la Golia trimite, sub aspect tehnic-

Material cu drept de autor

artistic, la cel de la Trei Ierarhi: intenţia de laicizare este afirmată şi aici tot atît de clar. Raportate la portretele brodate, despre care vom vorbi mai încolo, aceste tablouri arată că interesul crescînd pentru real a îndepărtat mult pictura secolului al XVII-lea de schematismul, hieratismul şi stîngăciile ce caracterizau această artă în veacurile anterioare.

O interesantă şi reuşită realizare picturală este şi ansamblul mural din interiorul bisericii de la mănăstirea Cetăţuia. Aici lucrase un grup mai mare şi amestecat de meşteri zugravi, între care fraţii Gheorghe, Mihail şi Dima, veniţi din Ianina, precum şi meşterii ieşeni Nicolae şi Ştefan. Tabloul votiv al lui Gheorghe Duca cu familia nu se îndepărtează mult de concepţia şi tehnica de realizare a acelora de la Trei Ierarhi şi Golia: aceeaşi dorinţă de a realiza un mare portret în grup, dublată de acelaşi interes întrucîtva exagerat pentru detaliile privind podoabele şi vestimentaţia.

Pictura în Ţara Românească

Icoanele au fost o preocupare esenţială şi pentru zugravii munteni. La începutul secolului, îşi contnua activitatea vechiul centru de pictură din Tîrgovişte. Meşterul de aici, Stoica, pictase pentru biserica schitului Brădet (jud. Argeş) icoanele *Înălţarea* şi *Isus Pantocrator* (1615), precum şi *Maica Domnului Îndurătoarea* de la Ruda-Bîrseşti (1622), operă de mare frumuseţe. De pe timpul lui Matei Basarab sînt icoanele din biserica mănăstirii Arnota şi iconostasul schitului Crasna-Gorj (1648-1653), care este o capodoperă lucrată în lemn. O foarte largă răspîndire a icoanelor are loc la sfîrşitul secolului al XVII-lea. Ca urmare a creşterii cererii pentru aceste lucruri, văzute ca obiecte de cult şi de podoabă, au apărut ateliere de confecţionare a lor la mănăstirea Hurez, la Bucureşti, Tîrgovişte, Cîmpulung, Piteşti. Cele mai reuşite erau icoanele brîncoveneşti din ultimul deceniu al secolului, realizate la Hurez în atelierul meşterului Constantinos. Exactitatea şi claritatea desenului, îmbinarea inspirată a culorilor, ornamentarea bogată prin folosirea fundalurilor arhitectonice, a unei vestimentaţii elaborate etc. (v. de ex., *Sf. Gheorghe omorînd balaurul*) asigură o perfectă armonie a imagisticii încărcate cu viziunea compoziţională a operelor.

Pictura murală din Muntenia îşi ia avînt pe timpul lui Matei Basarab. Aceasta are cîteva elemente care o definesc. Este, mai întîi, atenţia sporită pentru tablourile votive, tot aşa ca în Moldova. Mai e şi obsesia pentru *Judecata de apoi*, ce se întîlneşte peste tot în pridvoare, de ex. la Arnota, Clocociov, Rebegeşti, Topolniţa şi probabil strîns legate de asta, subiectele cu substrat antireformist. În sfîrşit, ceea ce este un element cu totul nou, apar „sfinţii" locali, mai bine zis vechi şi buni slujitori autohtoni ai bisericii, ataşaţi cortegiilor de sfinţi. Mai trebuie adăugat încă un detaliu, poate încă mai important şi care de fapt este valabil şi pentru arta moldovenească a secolului, şi anume ieşirea artiştilor din anonimat. În veacurile anterioare arareori s-a ştiut cine a pictat, sculptat sau zidit. În noul secol, dimpotrivă, meşterii nu se vor mai sfii să-şi semneze operele, ba uneori se vor reprezenta pe ei înşişi alături sau printre figurile pictate.

Începuturile acestor preocupări le găsim în ansamblul mural de la mănăstirea Sadova (1640), în mare parte deteriorat, dar care oferă suficiente detalii despre tabloul votiv al primului ctitor al lăcaşului, Barbu Craiovescu şi soţia sa

Material cu drept de autor

Negoslava. Mai multe se pot spune despre pictura bisericii de la mănăstirea Arnota, realizată de Stroe din Tîrgovişte pe la 1644. Constatăm şi aici aceea ce am văzut în Moldova: interes preferenţial pentru decoraţie, desen, culori, forme etc. şi mai puţin pentru tematica religioasă în sine. Tabloul votiv este şi aici la loc de cinste. Portretele lui Matei Basarab şi doamnei Elina sînt executate cu nedisimulată căldură şi simpatie, dar mai ales cu grijă pentru exprimarea adecvată a chipurilor, vestimentaţiei.

Numărul zugravilor care au lucrat în această perioadă în bisericile munteneşti este destul de mare. Astfel decoraţia bisericii din mănăstirea Secueni (jud. Dîmboviţa) a fost lucrată în 1667 de meşterii Ianache şi Mihail Monahul, picturile bisercilor din Roata-Cătunu şi Rebegeşti (jud. Giurgiu), din Băleşti (jud. Argeş) au fost realizate în 1668-1669 de Tudoran Zugravul, iar cele ale schitului Topolniţa sînt opera lui Gheorghe „Grecul" şi Dima „Românul" (1673). Din toţi aceştia, meşterul Tudoran din Băjeşti se impune ca cel mai bun portretist al vremii. Faptul că la Băjeşti el a pictat nu numai sfinţi sau ctitori, ci chiar şi pe cel care zidise biserica, Dragomir, vădeşte interesul său pentru chipul uman în general, iar figurile desenate de el sînt individualizate în aşa măsură, încît reliefează trăsăturile de caracter ale personajelor reprezentate.

Dar cel mai important pictor din epocă a fost Pîrvu Mutu din Cîmpulung-Muscel. S-a pregătit ca artist în Moldova, unde a putut învăţa multe lucruri şi de la zugravi ruşi şi greci. Întors în Muntenia, a intrat în serviciul familiei Cantacuzinilor. A avut un atelier în Bucureşti, care a fost o adevărată şcoală de pictură pentru mulţi viitori zugravi. El nu a fost un zugrav de rînd, ci un pictor care cunoştea nu numai specificul artei româneşti, ci şi ceea ce era caracteristic pentru pictura greacă, slavă, pentru cea renascentistă sau barocă. Reprezentant de seamă a vremii sale, el a manifestat un interes deosebit faţă de arta portretului. Opera sa de primă referinţă este tabloul votiv din pronaosul bisericii Filipeştii din Pădure (1692), construită de aga Matei Cantacuzino. Preferinţa pentru portretul în grup este exprimată aici mai bine ca oriunde în altă parte: sînt reprezentate în această imagine cincizeci şi cinci de personaje ale numeroasei familii Cantacuzino. Cu toate că este de mari proporţii şi întruneşte numeroase chipuri, portretul se prezintă ca un ansamblu omogen şi în acelaşi timp fiecare personaj este individualizat. L-a ajutat iscusita realizare a desenului, dar nu mai puţin priceputa îmbinare a culorilor. Tot acolo se află şi un alt portret în grup, mai mic, dar nu mai puţin interesant, acesta fiind tabloul votiv al ctitorului cu familia sa. Fiecare membru al grupului are o fizionomie aparte, clară, realistă, expresivă. Pîrvu Mutu a realizat multe alte picturi, foarte sugestivă fiind cea din biserica din Bordeşti (jud. Vrancea), unde se află şi portretul autorului cu penelul în mîna dreaptă, iar în mîna stîngă ţinînd paleta cu culori.

La sfîrşitul secolului, multe opere de înaltă probă artistică au fost executate de un alt pictor talentat, grecul Constantinos. Compoziţiile sale *Naşterea lui Isus*, *Uciderea pruncilor*, *Răstignirea*, *Împărţirea pîinilor*, din biserica Doamnei din Bucureşti (1683), *Judecata de apoi*, ilustrarea vieţii împăratului Constantin şi mai ales tabloul votiv al lui Constantin Brîncoveanu cu familia sa, de la Hurez, sînt

Material cu drept de autor

realizări artistice de mare valoare, chiar dacă, aşa cum s-a spus, acest pictor „era un artist cu o formaţie eclectică" (V. Drăguţ).

Cu ajutorul lui Constantinos, în ultimul deceniu al secolului, Constantin Brîncoveanu a făcut din complexul monastic de la Hurez o adevărată şcoală pentru formarea constructorilor, a cioplitorilor în piatră şi zugravilor, care vor contribui la afirmarea deplină a ceea ce avea să se numească mai pe urmă stilul brîncovenesc. La pictarea bisericii mari a mănăstirii, în afară de Constantinos, au mai lucrat meşterii Ioan, Andrei, Stan, Neagoe şi Ioachim. Preferinţa tuturor acestor artişti pentru portret se vede nu numai pe exemplul tabloului votiv, care a suscitat multe comentarii entuziaste, dar şi în faptul că în pridvorul edificiului sînt reprezentaţi, alături de boierii Badea, Apostol, Cernica Ştirbei, şi zidarul Manea, pietrarul Vucaşin Caragea şi lemnarul Istrate.

5. Artele decorative

Titlul de arte minore pe care îl foloseam, cu referinţă la perioada anterioară secolului al XVII-lea, acum, în noul secol, nu mai este valabil, pentru că fiecare compartiment al acestora este acum o artă de sine stătătoare, afirmată plenar atît ca viziune şi nivel de realizare cît şi ca areal şi frecvenţă a manifestării.

Broderia

Dacă în privinţa marii picturi, a frescelor, în veacul al XVII-lea Ţara Românească a cunoscut realizări mai mari decît în secolul anterior, în timp ce în Moldova progresele pe acest tărîm sînt mai modeste, atunci în artele decorative şi mai ales în broderii raportul este invers. În Moldova, interesul pentru broderie, ca autentică operă de artă, este atît de mare, încît suplineşte substanţial aceea ce nu s-a putut face în pictura propriu-zisă.

Cele mai frumoase broderii moldoveneşti de la începutul secolului al XVII-lea au fost donate mănăstirii Sucevita de către familia domnitoare a Movileştilor. Cu adevărat impresionantă este mai ales învelitoarea de moromînt a lui Ieremia Movilă, care datează de la 1606. Ceea ce se constată imediat la această operă e că ea se aseamănă foarte bine cu lespezile funerare sculptate în acea vreme în Transilvania de către meşterii Elias Nicolai, S. Möss şi Gh. Sükösd. Broderia, de proporţii mari (2,37x1,45), lucrată pe catifea roşu-vişinie, are în chenar inscripţia comemorativă, iar cîmpul este ocupat aproape în întregime de figura impunătoare a domnului. Ceea ce deosebeşte însă categoric acest portret de cele de pe pietrele de mormînt e că defunctul este prezentat în viaţă, cu ochii larg deschişi şi cu privirea scrutătoare, avînd mîna stîngă pe teaca săbiei şi dreapta gata să apuce mînerul. Doar cei doi chiparoşi, cîte unul de fiecare parte a figurii domnului, sugerează că aceasta este o învelitoare de mormînt, ca şi cele două scene de pe biserica reprezentată în colţul din dreapta de sus, *Cina la Mamvri* şi *Pogorîrea în iad*. Veşmintele de ceremonial ale domnului sînt lucrate cu fire de aur, argint şi mătase colorată. În colţul de sus din stînga este reprezentată stema ţării. În linii generale, acelaşi caracter are şi acoperămîntul de mormînt al lui Simion Movilă (1609), cu excepţia că aici defunctul nu este reprezentat în viaţă.

Asemănătoare cu imaginile umane de pe învelitoarele de mormînt sînt portretele brodate de pe vremea lui Vasile Lupu, ca acelea ale doamnei Tudosca şi

Material cu drept de autor

Ioan Lupu de la Trei Ierarhi, în care predilecţia pentru fast şi decoraţie se realizează reuşit prin îmbinarea elementelor orientale cu cele baroce.

Mult mai răspîndite decît broderiile cu portrete sînt cele cu destinaţie liturgică. Aşa sînt cele trei nebederniţe şi un epitaf, dăruite de Nestor Ureche în anii 1602 şi 1608 mănăstirii Secu, ctitoria sa, apoi aerul şi epitaful dăruite de Anastasie Crimca în 1612 şi 1624 mănăstirii Dragomirna, epitaful, cele două dvere şi poalele de icoane de la Trei Ierarhi ş.a.

Broderia muntenească reînvie pe timpul domniei lui Şerban Cantacuzino (1678-1688), fără să cunoască însă nivelul la care ajunsese această artă în Moldova. Realizări de certă valoare artistică sînt epitafele de la Cotroceni (1680), Tismana (1681) şi de la biserica Doamnei din Bucureşti (1683), apoi mai tîrziu cel de la Hurez (1695), făcut la cererea lui Constantin Brîncoveanu. Foarte sugestivă este poala de icoană executată de Gherasim din Galata pentru mănăstirea Cotroceni (1681). În centrul broderiei se află tabloul votiv al lui Şerban Cantacuzino cu doamna Maria şi copilul lor, înconjurat de o bordură lată, împodobită cu vrejuri vegetale şi medalioane cu îngeri.

Miniatura

Introducerea şi răspîndirea tiparului a avut, între altele, şi efectul de a diminua interesul pentru manuscrisele miniate, deşi fenomenul acesta este compensat întrucîtva de înfrumuseţarea documentelor de cancelarie, numărul cărora este acum în creştere rapidă.

În tot ce are ea mai frumos, noua perioadă a miniaturii este deschisă de mitropolitul Anastasie Crimca, care a făcut din ctitoria sa, Dragomirna, un mare centru de cultură românească. A realizat multe manuscrise: *Tetraevanghel*, *Evanghelie* şi *Apostolul* (1609), *Liturghier* şi *Apostolul* (1610), *Tetraevanghel* şi *Psaltire* (1616). Aceste lucrări se fac remarcate prin scisul foarte îngrijit şi sobru, prin abundenţa culorii în general, apoi prin prevalenţa roşului, folosirea în tablouri a haşurilor ca element de decor şi a chenarelor cu motive florale, prin varietatea şi iscusinţa executării iniţialelor şi a vignetelor etc.

Înflorirea miniaturii moldoveneşti din secolul al XVII-lea coincide cu domnia lui Vasile Lupu. Cel mai înzestrat minaturist din acea vreme a fost Ivanco din Rădăuţi. El a executat, în 1643, un liturghier, iar puţin mai devreme (1641), un tetraevanghel, la comanda lui Gravril Hatmanul pentru ctitoria acestuia de la Agapia. Fie că realizează frontispicii, iniţiale sau figuri de evanghelişti, Ivanco este mai puţin tradiţionalist decît Anastasie Crimca, are mai multă libertate la desen şi în folosirea culorilor. Fără să renunţe la experienţa bizantină, se lasă influenţat de baroc şi în general de procedeele occidentale, vădeşte preferinţă pentru mobilier, ca fundal, schiţează chiar unele elemente de perspectivă geometrică etc.

Tiparul nu a putut anula totuşi miniatura. Este adevărat că apariţia acestuia s-a soldat cu o anumită restrîngere a activităţii copiştilor şi miniaturiştilor, dar a avut şi un efect pozitiv, întrucît o dată cu asta s-a ivit o categorie specială de meşteri gravori, care şi-au asumat sarcina miniaturiştilor, lucrînd în lemn elementele decorative destinate tipăriturilor. Aşa a procedat la Iaşi meşterul Ilie, care a confecţionat tot materialul decorativ pentru tipărirea în 1643 a *Cărţii româneşti de*

Material cu drept de autor

învăţătură a lui Varlaam. În a doua jumătate a secolului vor începe să apară atelierele de gravură, cum a fost cel de la mănăstirea Neamţ.

Deşi în Ţara Românească miniatura nu avea experienţa cunoscută în Moldova, totuşi pe timpul lui Matei Basarab această preocupare va da roade frumoase. Cele mai multe manuscrise realizate prin grija lui s-au făcut pentru unele mănăstiri creştine orientale. Un astfel de exemplar este evangheliarul din 1643, care a fost scris în limba greacă pentru mănăstirea Sf. Sava din Ierusalim. Decoraţia este mai abundentă şi chenarul floral mai lat decît la manuscrisele din ţară. Vioiciunea expresiilor plastice aminteşte de excelentele manuscrise ale lui Crimca şi Ivanco. De altfel, aceaste replici se regăsesc şi în alte manuscrise executate în Ţara Românească, cum e liturghierul lui Radu Sîrbu de la mănăstirea Brîncoveni, în care un loc de seamă ocupă tabloul votiv al lui Matei Basarab şi doamnei Elina, sau tetraevanghelul grecesc din Muzeul Bizantin de la Atena. Cel mai reuşit manuscris din acea vreme este *Slujebnicul* mitropolitului Ştefan (cca 1653). Acesta este de o abundenţă decorativă mai răr întîlnită în miniaturistica românească, drept dovadă a inspiraţiei de factură barocă.

Printre gravorii pentru tipar s-a făcut remarcat, în epoca lui Matei Basarab, mai cu seamă arhimandritul Ioan, care se arată şi el atras de baroc. Răspîndirea mai mare a tiparului pe vremea lui Şerban Cantacuzino şi Constantin Brîncoveanu a dus la înfiinţarea atelierelor de gravură din Bucureşti, Rîmnicu-Vîlcea şi Buzău.

Arta metalelor

Amestecul şi întrepătrunderea de viziuni, procedee, stiluri, caracteristice principalelor domenii ale artelor, ca şi larga arie de răspîndire a producţiei acestora, sînt tot atît de valabile şi pentru meşteşugul prelucrării metalelor.

Noul secol debutează, la acest compartiment, cu creaţiile argintarului sucevean Gligorie Moesiu. Primul obiect de reală valoare făcut de el este cristelniţa din 1617. Acest vas frumos, executat din argint ciocănit pentru mănăstirea Slatina, se evidenţiază prin două scene biblice, *Schimbarea la faţă* şi *Cina din Mamvri*, şi inscripţia dedicatorie. Acest meşter a mai confecţionat şi două ferecături din argint ciocănit şi aur, una din ele fiind dăruită de Ieremia Movilă mănăstirii Sucevita (1607) şi cealaltă dăruită de Anastasie Crimca mănăstirii Dragomirna (1610).

Meşteşugul orfevreriei va cunoaşte o adevărată înflorire pe timpul lui Vasile Lupu. Printre obiectele de cult lucrate atunci şi dăruite de domn mînăstirii Trei Ierarhi se află cădelniţa din 1636 şi păharul de argint aurit şi emailat din 1641. Valoroase sînt, de asemenea, şi cele două ferecături de carte din acea vreme, *Tetraevanghelul* de la Trei Ierarhi (1641) şi *Tetraevanghelul* de la Agapia (1646).

Argintăria care se întîlneşte în aceeaşi vreme în Ţara Românească a fost confecţionată, în cea mai mare parte, în Transilvania. Mulţi meşteri braşoveni şi sibieni au executat pentru mănăstiri şi curtea domnească numeroase obiecte de cult şi de podoabă, ferecături de carte ş.a. De mare calitate este ferecătura de la mănăstirea Mărgineni (1648-1658), cea făcută de meşterul braşovean Johannes Henning pentru mănăstirea Hurez (1692) şi cea executată de sibianul Sebastian Hann pentru mitropolia din Bucureşti (1693). O operă eclectică de mare preţ este chivotul de la Cotroceni, lucrat probabil de acelaşi meşter Henning.

Meşteşigul lucrării lemnului

Material cu drept de autor

Din motive insufucient de clare, mobilierul artistic din reşedinţele domneşti şi din casele boiereşti din Moldova şi Ţara Românească care ar data din secolul al XVII-lea nu s-a păstrat, pe cînd în unele castele transilvane au rămas multe obiecte de acest fel. De cele mai multe ori, acestea sînt lăzi pentru veşminte, cum e cea din castelul Criş (1695) sau cea de la muzeul Brukenthal (1683), dar s-au mai păstrat şi scrinuri, scaune cu spetează sculptată ş.a.

Mobilierul artistic care s-a păstrat în Moldova şi Ţara Românească este cel din lăcaşurile de cult. Articolul cel mai răspîndit din această categorie este iconostasul. Din prima jumătate a secolului al XVII-lea datează iconostasele de la Buhalniţa, Dobrovăţ, Rădeana, Vînători-Neamţ, Bistriţa-Vîlcea, Crasna-Gorj ş.a. Dar cele mai multe şi mai reuşite sînt din a doua jumătate a secolului şi mai cu seamă din timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu, aşa cum se poate vedea pe exemplul iconostaselor de la Filipeştii de Pădure (1688), Măgureni, Arnota şi Hurez (1694), biserica domnească din Tîrgovişte (1697), biserica mănăstirii Polovragi (1699). Atît icoanele dispuse în cîteva registre cît şi grinzile dintre registre, împreună cu colonetele dintre icoane, sînt decorate cu deosebită fineţe. Cele dintîi sînt pictate, celelalte două, adică grinzile şi colonetele, sînt ornate cu reliefuri, vrejuri vegetale şi reprezentări animaliere.

Arta lucrării în lemn s-a manifestat din plin la executarea uşilor de la iconostase şi de la intrarea în unele biserici. Cele de la iconostase au, de regulă, o ornamentică sofisticată, aparent supraîncărcată. Motivele aproape exclusive de ornare sînt vegetale şi florale, dar uşile pot avea şi un mic spaţiu pictat. Uşile de la intrare sînt executate de asemenea cu elemente vegetale şi florale, dar în relief plat, ceea ce le imprimă o anumită discreţie şi eleganţă. Aceste elemente pot fi cuprinse în dreptunghiuri mai mari ori mai mici, întretăiate de linii sau, mai des, de grinzi împodobite în alt registru decît cîmpul decorat.

* * *

Crearea unui sistem de învăţămînt în baza unei reţele de şcoli de diferit nivel şi specializare, generalizarea tiparului ca fenomen cultural permanent şi de largă răspîndire în societatea românească, naşterea literaturii naţionale în limba română, afirmarea limbii literare române, fondarea legislaţiei naţionale româneşti, numeroase realizări de excepţie în artele plastice, deschiderea artei naţionale spre cele mai largi şi variate contacte cu lumea din afară şi plămădirea, în acest temei, a unor sinteze de mare valoare artistică etc. – toate aceste realizări sînt mărturiile progresului spectaculos pe care l-a cunoscut cultura română în secolul al XVII-lea. Ele au constituit acea bază solidă pe care a fost clădită ulterior spiritualitatea clasică şi contemporană a poporului român.

Material cu drept de autor

Capitolul XII. Epoca fanariotă

La sfîrşitul secolului al XVII-lea şi începutul celui de-al XVIII-lea, Ţările Române treceau printr-o perioadă extrem de agitată, care părea să anunţe apropierea unor vremuri complet noi pentru ele. Existau trei factori care determinau această tensiune permanentă şi în continuă creştere: presiunea Imperiului habsburgic dinspre vest, concertată cu începutul expaniunii ruseşti dinspre est, exercitarea brutală a suzeranităţii turceşti şi strădaniile disperate ale domnilor români de a nu depinde de nici una din aceste puteri, ceea ce realmente nu se putea şi de aceea aceste eforturi se regăseau într-o politică externă contradictorie, care a determinat sfîrşitul prea puţin glorios sau chiar tragic al unor domnii.

1.Ţările Române în ajunul instaurării regimului fanariot

Secolul al XVIII-lea va constitui un cadru cu totul nou pentru evoluţia Ţărilor Române, şi asta mai ales din cauza că între timp se schimbase foarte mult însăşi faţa Europei, caracterul evoluţiei sale istorice, modul de viaţă al oamenilor, mentalitatea colectivă, relaţiile umane şi relaţiile dintre state ş.a. Întregul continent, dar mai ales partea sa vestică, a avut de trecut printr-o serie de transformări radicale, numite uneori *revoluţie atlantică*, ce au marcat o schimbare de proporţii şi de calitate în cursul evoluţiei istorice.

Cadrul european

Baza tuturor schimbărilor structurale în Europa *Scolului luminilor* a constituit-o îmbunătăţirea radicală a condiţiilor economice şi ridicarea, pe acest temei, a nivelului de trai al populaţiei. Argumentul fundamental al progresului economic era revoluţia industrială, care, în partea occidentală a continentului, începuse anume acum. Efectele ei se fac simţite îndată: se intensifică urbanizarea şi comerţul, se lărgesc suprafeţele cultivabile, creşte diversitatea producţiei agricole şi randamentul agriculturii. Aceste realizări se regăsesc în creşterea populaţiei, odată cu ameliorarea condiţiilor de trai. Îmbunătăţirea alimentaţiei şi răspîndirea îngrijirii medicale la scara întregii societăţi au făcut să crească speranţa de viaţă: pe parcursul secolului al XVIII-lea, vîrsta medie a sporit cu 10 ani. La rîndul ei, viaţa mai bună a redus tensiunile sociale, ceea ce înseamnă o mai mare stabilitate politică. Progresul general al societăţii a permis ca supravieţuirea omenirii să nu mai fie pusă sub semnul întrebării din cauza foametei, a epidemiilor şi războaielor.

În epoca *Luminilor*, dezvoltarea învăţămîntului, ştiinţei, culturii şi artelor a făcut un salt gigantic. În paralel, creşte foarte mult interesul pentru fiinţa umană, pentru aptitudinilie şi necesităţile omului, iar de aici vor apare cercetări profunde şi multilaterale, observaţii atente şi pledoarii înfocate în favoarea înbunătăţirii condiţiei umane, a respectului faţă de om, a libertăţii lui. Criticii metehnelor sociale, promotorii umanismului şi ai progresului vor demasca fărădelegile şi şarlataniile insituţiilor politice şi ideologice tradiţionale, vor milita pentru luminarea maselor, pentru echitate socială şi egalitate între popoare.

În aceste condiţii, vechile instituţii feudale întră în criză, o dată cu mentalitatea medievală, acestea nemaiputînd supravieţui într-un orizont considerabil lărgit, într-

Material cu drept de autor

o atmosferă ce fierbea de energii sociale şi spirituale şi sub privirea necruţătoare a spiritului înnoitor al epocii. Rînduielile feudale sînt forţate să cedeze locul unor noi norme şi practici de viaţă, moderne, bazate, sub aspect economic, pe relaţii de piaţă, iar sub aspect spiritual, pe libertatea deplină a individului.

Suflul primenitor al epocii nu cunoştea limite politice, geografice, enice sau naţionale – el a bîntuit întreaga Europă, invadînd vaste teritorii şi dincolo de fruntariile ei. Expansiunea culturală, marile realizări ale tinerei economii capitaliste, trezirea interesului naţiunilor europene pentru viaţă politică activă dăduse naştere, încă în secolul anterior, spiritului westphalian. Acesta stabilise două principii fundamentale în relaţiile dintre state: *suveranitatea naţională* şi *securitatea colectivă*. Primul va alimenta pornirea firească spre formarea statelor naţionale, iar celălalt ba pune bazele colaborării statelor europene pentru asigurarea unui climat politic suportabil pentru toate popoarele. Se va profila, astfel, tendinţa afirmării unei unităţi europene, care în secolul al XVIII-lea va fi exprimată mai ales de spiritul şi experienţa politică franceze: Iluminismul, revoluţia, Imperiul napoleonian.

Europa nu va fi însă unitară nici în noul secol, evoluţia ei va decurge diferit de la o zonă la alta şi chiar de la o ţară la alta. Vestul european va înainte spre viitor cu paşi gigantici, centrul mai încet, iar estul şi sud-estul destul de lent. Evoluţia ţărilor estice şi sud-estice se va afla la discreţia marilor imperii multinaţionale, dar şi aici diferenţele vor mari: dacă absolutismul luminat austriac va avea grijă să netezească întrucîtva drumul pentru progresul tuturor naţiunilor cuprinse în marele său conglomerat etnic, atunci popoarele din imperiile rus şi otoman, dimpotrivă, vor fi „apărate" cu străşnicie de accesul la valorile europene.

Adierea noului veac în Ţările Române

Realităţile de la urmă vizează în mod direct Ţările Române, mai cu seamă Moldova şi Ţara Românească. Chiar dacă teritoriul lor, cu excepţia Transilvaniei, nu se afla sub stăpînire străină, decît anumite părţi din el şi pe parcursul anumitor perioade (Oltenia, Bucovina, raialele), totuşi ele erau aservite, în anumite momente, unor puteri din afară. De aceea spiritul înnoitor european cu greu îşi croia cale în societatea românească.

Totuşi chiar şi aici în secolul al XVIII-lea se vor petrece schimbări foarte mari, deşi nu atît de spectaculoase ca în Europa de vest sau centrală. Iluminismul va escalada barierele isorice, politice şi de mentalitate ce căutau să îngrădească accesul lumii româneşti la valorile civlizaţiei europene. Ideile revoluţiei franceze vor alimenta simţirea de neam a românilor, transformînd-o în conştiinţă naţională, care se va întrupa în mari acţiuni şi proiecte de afirmare naţională, precum *Supplex Libellus Valachorum*, *Şcoala ardeleană* etc.

Începutul secolului al XVIII-lea nu aducea, deocamdată, schimbări spectaculoase în Principate. Evoluţia politică a celor două ţări de la Dunăre arăta că domnul muntenesc Constantin Brîncoveanu îşi stăpînea cu siguranţă ţara şi totodată exercita un anume control şi asupra Moldovei, prin Constantin Duca, proaspăt înscăunat ca domn din iniţiativa sa.

Ţara Moldovei

Material cu drept de autor

Instabilitatea politică ce a caracterizat Moldova în a doua jumătate a veacului al XVII-lea a continuat şi în primul deceniu al noului secol. În anii 1700-1710, s-au perindat la cîrma ţării cinci domni. Schimbările acestea, foarte dăunătoare pentru ordinea internă şi pentru traiul populaţiei, erau cauzate de vechea luptă dintre grupările de boieri şi a mazilirii domnilor care începeau să se orienteze spre Rusia, autoritatea căreia crescuse mult în Europa în urma victoriei de la Poltava (1709) asupra lui Carol al XII, nebiruitului pînă atunci rege al Suediei. Tocmai dorinţa Porţii de a face din Ţările Române o stavilă în calea înaintării Rusiei spre Dunăre a îndemnat-o să-l numească domn pe Dimitrie Cantemir (noiembrie 1710), care trăise vreme îndelungată la Constantinopol.

„Te-ai can grăbit, măria ta"

Dar, împotriva aşteptării turcilor, tînărul domn a întors spatele Porţii, orientîndu-se spre o alianţă cu Rusia. De aceea i-a îndepărat de le putere pe Ruseteşti şi pe adepţii acestora şi a numit în cele mai importante dregătorii boieri tineri de orientare antiotomană. Pregătindu-se de o confruntare serioasă cu Turcia, el a reluat tratativele începute cu ruşii încă la Constantinopol, care s-au soldat cu încheierea, la 3/14 aprilie 1711, a tratatului moldo-rus de la Luzk, în Polonia. Acest document era foarte asemănător cu tratatul moldo-rus din 1656, adică nu era un tratat conform principiilor de bază ale dreptului internaţional, ci mai degrabă o diplomă, pe care ţarul Petru I o acorda domnului moldovean şi ale cărei principale prevederi erau intrarea Moldovei „sub apărarea Majestăţii Sale imperiale" şi crearea unei alianţe a noului suveran cu vasalul său, îndreptate împotriva Turciei. Cîteva detalii ale acestui document controversat subliniază ce fel de relaţii urmau să existe între cele două părţi. Ţarul recunoştea dreptul la domnie ereditară a familiei Cantemireştilor, apoi se obliga să respecte rînduielile existente şi în sfîrşit cele 10 000 de ostaşi, pe care urma să-i introducă în Moldova, trebuia să fie încartiruiţi în cetăţi şi „împărăţia, zicea Ion Neculce, să le dea lefe din vistieria împărătească". Această oaste, preciza cărturarul, rămînea „pînă la întemeierea ţării", adică pînă la afirmarea independenţei faţă de Poartă, iar „apoi să lipsească oastea moschicească". Mai mult: „Bir să nu dea ţara nici un ban [...]". Cantemir obţinuse ca în acel document el să fie tratat cu titlul „săninatul domn al Ţării Moldovii [...] şi prietin Ţării Moschiceşti", observa Neculce adăugînd, „iar nu robu supus". În lumina viitoarelor relaţii moldo-ruse, prevederea care avea cea mai serioasă semnificaţie politică se conţinea în articolul doi al tratatului: „Pămînturile Ţării Moldovei, după vechea hotărnicie moldovenească asupra căror domnul va avea drept de stăpînire sînt cele cuprinse între rîul Nistru, Cameniţa, Bender cu tot ţinutul Bugeacului, Dunărea, graniţele Ţării Munteneşti şi ale Transilvaniei şi marginile Poloniei, după delimitările făcute cu acele ţări".

Dar s-a observat pe bună dreptate că toate promisiunile ţarului nu ofereau nici o garanţie privind independenţa reală a Moldovei (Al. Gonţa), de vreme ce aici urma să se afle o numeroasă oaste rusească, iar suveranul rus îl putea înlătura pe domn atunci „cînd s-ar haini" aliatul său. Înainte de a trece Nistrul, Petru I trimitea, prin solul său Sava Rogojinski, poruncă domnului şi boierilor moldoveni ca „toată boierimea şi slujitorimea, toţi să încalece şi să vie la oaste cu plată, iar carele n-ar veni la oaste va rămîne *podan* (adică ţăran şerb – *n.a.*) şi lipsit de moşiile sale".

Material cu drept de autor

Dimitrie Cantemir i-a anunţat pe boieri, „cîţi mai rămăsese lîngă dînsul [...] şi le-au spus precum au chemat pre moscali". Cei mai mulţi din ei au apobat cu entuziasm decizia sa, numai vornicul Iordache Ruset a zis: „Te-ai can grăbit, măria ta, cu chematul moscalilor. Să fii mai îngăduit, măria ta, păn' li s-ar fi vădzut puterea cum le-a merge". Atotputernicul şi vicleanul boier s-a dovedit a fi clarvăzător: în bătălia de la Stănileşti, pe Prut, din 18-22 iulie 1911, armata rusă, la care se alăturase şi oastea lui Cantemir, a fost învinsă de turci. Ţarul a fost silit să încheie pacea în condiţiile dictate de învingători, care prevedeau, în afara retragerii sale necondiţionate din Moldova, plata unei importante despăgubiri de război, retrocedarea către Poartă a cetăţii Azov şi renunţarea la intervenţii în viaţa intrenă a Poloniei. El însă a refuzat să-l predea turcilor pe Dimitrie Cantemir, îndeplinind acea prevedere a tratatului de la Luzk, după care, în situaţia cînd ţarul ar fi făcut pace cu sultanul, domnul urma să primească găzduire şi moşii în Rusia. Învăţatul şi nenorocosul principe moldovean se refugia la ruşi pentru tot restul vieţii.

Iniţiată, din partea lui Dimitrie Cantemir, cu gîndurile cele mai bune şi cu speranţele cele mai frumoase, alianţa moldo-rusă s-a dovedit de rău augur chiar de la început. Moldovenii, de altfel ca şi românii din Muntenia, s-au lăsat încîntaţi de acele frumoase cuvinte din manifestul ţarului care declarau că „noi, în acest război, nici afirmarea puterii sau întinderea posesiunilor noastre nu dorim [...], ci pentru eliberarea sfintei biserici şi a popoarelor creştine din şerbia păgînilor". Cuvinte mari, care după aceea vor fi repetate de nenumărate ori, ca un refren, timp de peste două sute de ani de stăpînii marii împărăţii slave euro-asiatice, dar atunci, la început, nu a fost ghicită esenţa lor de slogan care căuta să justifice expansiunea imperială.

Ţara Românească

Muntenia a intrat în secolul al XVIII-lea sub domnia plină de strălucire a lui Constantin Brîncoveanu. Poziţia acestui domn se consolidase atît printr-o energică şi chibzuită politică internă cît şi datorită unei intense activităţi diplomatice. El a reuşit să întreţină multă vreme relaţii strînse cu Polonia şi mai ales cu Rusia, solii săi vizitînd adeseori curtea ţarului, şi în acelaşi timp să-şi asigure bunăvoinţa şi susţinerea Înaltei Porţi. Din însărcinarea domnului muntean, braşoveanul David Corbea a mers în misiune la ţar de trei ori (1702, 1705 şi 1706), ajungînd, în cele din urmă, să intre în serviciul acestuia. Petru I acordase lui Brîncoveanu şi boierilor Cantacuzini dreptul de azil în Rusia. Tratativele purtate de Corbea au avut rezultat încheierea, în 1709, a unei alianţe munteano-ruse, care prevedea, între altele, participarea domnului muntean de partea ţarului cu un corp de oaste de 20 000 de oameni, în caz de război împotriva Porţii. Prietenia turcilor, Brîncoveanu o cîştigase prin cadourile de mare preţ pe care le făcea acestora, fapt pentru care ei îl numiseră „prinţ al aurului" şi care era un argument destul de puternic pentru a anihila uneltirile puse mereu la cale împotriva lui de Cantacuzini, inamicii săi înverşunaţi din ţară. El reuşise nu numai să-şi asigure domnia în ţara sa pe viaţă, dar mai obţinuse şi tronul Moldovei, cum am mai spus, pentru ginerele său, Constantin Duca.

Cea mai importantă acţiune în viaţa internă a Ţării Româneşti din timpul acestei domnii a fost reforma fiscală din 1701, introducerea sistemului învoielii

Material cu drept de autor

care s-a numit *rupta* şi care, o dată cu sporirea sarcinii fiscale, a realizat şi o oarecare ordine în hăţişul ce domnise pînă atunci în acest domeniu. A fost aceasta o măsură eficientă pentru creşterea puterii domniei, deoarece ţara, spunea domnul însuşi într-o scrisoare către braşoveni, „iaste plină de oameni şi de dobitoace". Reforma a permis ca Muntenia să facă faţă sporirii haraciului, în 1704, la 240 de pungi.

În momentul declanşării operaţiunilor militare ale ruşilor împotriva turcilor, Brîncoveanu a preferat să aştepte pentru a vedea ce va urma. Dar boierul Toma Cantacuzino, care îi era rudă, a trecut cu o parte a călărimii de partea ruşilor şi le-a ajutat să cucerească Brăila. Înainte ca ţarul să intre în Moldova, domnul muntean a acordat sprijin financiar lui Cantemir, deşi pînă atunci relaţiile dintre ei fuseseră ostile. Unele din aceste fapte ajunseseră la urechile turcilor, care au început să-l bănuiască de infidelitate, cu atît mai mult cu cît Cantacuzinii, rivalii săi înverşunaţi, raportau la Poartă mereu tot felul de fapte ale domnului, reale sau închipuite, care ar fi pus în pericol poziţia acesteia în Muntenia. În anul 1714, înaintea Paştilor, sosi la Bucureşti un sol al sultanului, care, după ce fusese primit cu mare cinste, i-a pus domnului pe umăr o năframă de mătase neagră, simbolul mazilirii. Luînd cu el familia şi o parte a averii sale, Brîncoveanu a plecat, supus, la Constantnopol, unde a stat o vreme închis în cetatea Edicule, ceea ce înseamnă „Cele şapte turnuri". I s-a confiscat toată averea, apoi, după ce i-a fost dat să vadă cum îi erau decapitaţi cei patru feciori, i s-a tăiat şi lui capul. Astfel se termina una din cele mai frumoase domnii munteneşti şi lua sfîrşit viaţa unuia dintre cei mai vrednici domni ai românilor.

Lichidarea domniilor pămîntene

Pierderea încrederii sultanului în Dimitrie Cantemir şi Constantin Brîncoveanu, domni care păreau cei mai buni aliaţi şi supuşi ai săi, a sugerat Porţii ideea să numească oameni străini în fruntea celor două ţări române. Cei mai potriviţi pentru această misiune s-au dovedit a fi marii dragomani din cartierul constantinopolitan Fanar, de regulă, greci. De aici a apărut şi denumirea de domni fanarioţi şi, mai larg, regim fanariot. Dar domni „fanarioţi" au fost nu numai cei înrolaţi din rîndul grecilor, ci şi români curaţi, români grecizaţi, albanezi sau bulgari. Esenţa politică a schimbării consta în faptul că, dacă în domnii pămînteni Poarta nu putea avea încredere, din cauza permanentei lor predispoziţii de a colabora cu adversarii ei, austriecii şi ruşii, atunci domnii fanarioţi, dimpotrivă, nu puteau să nu o slujească cu credinţă, de vreme ce încă pînă la numirea în aceste funcţii ei erau slujitori de stat ai Imperiului.

Trăsăturile principale ale fanariotismului

La modul general, fanariotismul, ca fenomen politic se caracteriza printr-o înăsprire a dominaţiei otomane. Aceasta se manifesta pe de o parte prin *numirea domnilor de la Poartă*, iar de altă parte prin *limitarea atribuţiilor marii boierimi*. Este adevărat că tradiţia locală, după care domnii erau aleşi de boierime şi înaltul cler, fusese desconsiderată de adminstraţia imperială otomană şi pînă la începutul secolului al XVIII-lea, dar din acest moment ea este cu totul dată uitării. Ca supuşi nemijlociţi ai sultanului, domnii sînt numiţi direct de Poartă. Cu timpul, au apărut şi alte fenomene care vor face specificul regimului. Au fost *reduse mult armatele*,

Material cu drept de autor

acestea avînd drept sarcini principale paza curţilor domneşti şi a hotarelor, precum şi strîngerea dărilor. Vechea organizare militară, destinată pentru apărarea ţării, a fost desfiinţată în anii ´30 ai scolului al XVIII-lea şi va fi restabilită exact peste un secol. A fost, de asemenea, *limitată drastic independenţa celor două ţări în probleme de politică externă*, în scopul afirmării mai puternice a suzeranităţii otomane asupra acestor ţări. De fapt, cu începere de la 1711, în cazul Moldovei, şi 1716, în cazul Ţării Româneşti, românii nu vor mai avea o politică externă şi o dipomaţie proprie.

Nu au existat nişte documente juridice care să fi legiferat noul statut politic al Ţărilor Române. Abia hattişeriful din 1792 anunţa nişte principii, care stabileau că Moldova şi Ţara Românească erau „slobode în toate privinţele", subînţelegîndu-se de fapt o anumită autonomie sub suzeranitate otomană, apoi că teritoriul lor era inviolabil „prin interzicerea călcării lor cu piciorul" şi în sfîrşit că regimul fiscal „se află în seama voievozilor". Dar acest document nu mai era relevant, întîi, pentru că apărea prea tîrziu, spre sfîrşitul epocii fanariote, şi apoi nici una din cele trei prevederi mai importante ale sale nu fuseseră respectate vreodată, nici chiar de către Poartă. În această perioadă, Principatele au fost teatru de operaţiuni militare în 7 războaie, teritoriul lor aflîndu-se sub ocupaţie timp de 25 de ani. Poarta, fie că a ocupat ea însăşi unele pămînturi, cum a fost cazul din 1713 al transformării Hotinului în raia, fie că a cedat alte teritorii româneşti, mult mai mari, unor ţări cu care s-a aflat în conflict, cum s-a întîmplat în 1718 cu Oltenia, în 1775 cu Bucovina, anexate de Austria, şi în 1812 cu Basarabia, care a fost cedată Rusiei.

Au existrat două perioade în istoria regimului fanariot din Principate, care s-au deosebit una de alta tocmai prin caracterul acestui regim. Momentul de trecere de la o etapă la alta a fost anul 1774, şi trebuie precizat că sensul tradiţional al termenului fanariotism, ca dominaţie a elementului etnic grecesc în administraţia superioară a Ţărilor Române, se potriveşte mai mult celei de a doua etape, întrucît Poarta devenise foarte neîncrezătoare în domnii români sau români grecizaţi de pînă atunci, deoarece aceştia erau dispuşi să trateze problemele româneşti cu alte ţări, fără ştirea Istanbulului.

Acestea sînt trăsăturile cu caracter general privind fenomenul fanariotismului. Altele, nu mai puţin importante, ca politica fiscală, degradarea domniei în direcţia afirmării puterii absolute a domnilor numiţi de Poartă, reformele moderne ale acestora, statutul Ţărilor Române în contextul relaţiilor internaţionale din epocă ş. a. vor fi examinate în paragrafele următoare.

2. Moldova şi Ţara Românească sub regim fanariot

Efectele schimbării regimului politic al Ţărilor Române la începutul secolului al XVIII-lea nu vor fi resimţite dintr-o dată, cu atît mai mult cu cît acestuia i-a precedat, aşa cum am văzut, o perioadă pregătitoare (din a doua jumătate a scolului al XVII-lea), numită uneori *epocă protofanariotă*, care avea să contribuie la pregătirea mentalităţii publice pentru receptarea noului regim în sensul dorit de Poartă. Pe de altă parte, pe lîngă faptul că alegerea domnilor de către boieri s-a mai păstrat o vreme (pînă în 1730), mulţi domni erau de origine română, ceea ce făcea ca schimbarea să nu fie receptată dramatic.

Material cu drept de autor

În linii generale, deşi fanariotismul nu a fost un fenomen în exclusivitate negativ, totuşi el a reţinut foarte mult evoluţia societăţii româneşti în situaţia cînd faţa Europei se primenea radical sub influenţa revoluţiei industriale, a Iluminismului şi a Revoluţiei franceze.

Rigori economice şi fiscale ale regimului

Una din urmările cele mai grele ale instaurării regimului fanariot a fost înăsprirea fără precedent a sarcinilor fiscale. A crescut mult haraciul, constituind către sfîrşitul perioadei cîteva sute de mii de lei. Dar povara cea mai mare a fost nu haraciul, ci variate plăţi suplimentare, precum cumpărarea domniei, confirmarea acesteia pe un an (*mucarerul mic*) şi pe trei ani (*mucarerul mare*), ca şi numeroasele şi importantele cadouri marilor dregători ai Porţii, numite *peşcheşuri*, ş.a. În 1768, Constantin Mavrocordat, domnul Ţării Româneşti, a plătit 2 522 113 lei pentru haraci, peşcheşuri şi alte dări. Domnul Moldovei, Grigore Ghica, în 1777 numai peşcheşuri a plătit în sumă de 865 888 lei. Şi mai mari erau cheltuielile pentru cumpărarea şi confirmarea domniei. Astfel, sume enorme de bani erau scoase din ţară şi trimise la Constantinopol. În anii 1812-1821, numai din Ţara Românească au fost trimise la Poartă 120 000 000 de lei. La sfîrşitul perioadei fanariote, aproape jumătate din cheltuielile vistieriei Moldovei acopereau variate sarcini fiscale către Poartă.

Pe de o parte jaful instituit de turci, pe de altă parte abuzurile nemaipomenite ale domnilor fanarioţi şi ale mediului care îi promova au creat un *sistem politic bazat pe fărădelege şi corupţie*. Se ajunsese pînă acolo, încît a fost constituit un cartel din patru familii fanariote, cărora le fusese atribuit dreptul prioritar de a ocupa tronurile celor două ţări, acest drept fiind acordat acelora care ofereau preţul cel mai mare pentru aceste „mărfuri". Dacă unele pături privilegiate ale populaţiei, în primul rînd boierii şi clerul, erau scutite de bir, principala dare la stat, atunci gloaba fiscală a celorlalţi devenea din an în an tot mea grea. Din 1775 şi pînă în 1819, această dare se ridicase de la 16 taleri pe an de *liudă* (grup fiscal din mai multe familii) la 215 taleri, adică de peste 13 ori, ceea ce înseamnă că se dubla o dată la doi-trei ani.

Dar povara dărilor şi prestărilor nu se limita la acest bir. Ţăranii dădeau dijmă marilor proprietari şi prestau boierescul. Podgorenii plăteau *vădrăritul*, instituit de Eustratie Dabija, aproape toţi ţăranii plăteau o dare foarte grea, *văcăritul*, introdus de Constantin Brîncoveanu, şi *fumăritul*, fixat de Antioh Cantemir ş.a.m.d. După reformele lui Constantin Mavrocordat a existat o perioadă de relaxare fiscală, dar în scurt timp ea a fost depăşită şi poverile dărilor au cresut din nou.

Fiind determinate de cererele crescînde de bani ale Porţii şi de dorinţa domnului şi ale dregătorilor de a scoate cît mai mulţi bani din funcţiile pe care le deţineau, numeroasele biruri grele care apăsau pe umerii producătorilor făceau imposibile acumulările de capital şi descurajau investiţiile.

Contribuţiile fiscale erau cu atît mai apăsătoare cu cît se exercitau în condiţiile cînd otomanii impuseseră mari rigori şi în economia Principatelor. Importante cantităţi de produse, în special grîne, vite, cherestea, silistră, trebuiau să fie furnizate în mod obligatoriu către Poartă, la perţuri simbolice sau chiar gratuit. S-a ajuns, în cele din urmă, să fie instituit monopolul otoman asupra comerţului extern

Material cu drept de autor

românesc. Exportul era orientat întîi de toate spre Turcia, şi numai după satisfacerea necesităţilor acesteia, mai putea să caute şi alte debuşee, ceea ce făcea ca de fapt export să nu existe sau să existe sub formă de contrabandă. Oficial, acest drept al Porţii a fost fixat în 1751, iar zece ani mai tîrziu sultanul a interzis exportul de vite şi produse animaliere spre alte pieţe decît cele turceşti.

Alt fel de chiverniseală

Vechii noştri cărturari înţelegeau cuvîntul *chiverniseală* în sensul lui originar, cu care venise la noi din limba greacă, de guvernare şi gospodărire bună, pricepută. Sub fanarioţi însă acest cuvînt îşi schimbă radical conţinutul. Acum, chiverniseală capătă sensul de căpătuială, înavuţire ilegală, îmbogăţire prin fraudă. Profitînd de regimul instaurat în Principate cu aprobarea Porţii, mulţi domni fanarioţi, după ce îşi cumpărau domniile cu sume foarte mari, făceau apoi în ţările cucerite astfel averi fabuloase prin intermediul unor presiuni fiscale extrem de dure, ceea ce de altfel pentru români nu era o noutate, de vreme ce chiar domni ca Brîncoveanu practicaseră o politică fiscală foarte apăsătoare. În cei şase ani cît a domnit în Ţara Românească (1812-1818), Ioan Caragea a strîns aproape 20 milioane de piaştri. Şi mai interesant este exemplul lui Alexandru Suţu, care venea în 1819 în Muntenia cu o datorie de 5 milioane de piaştri şi cu o cohortă numeroasă de însoţitori din 820 de persoane, din care 9 copii şi 80 de rude. În numai trei ani, el reuşise să strîngă aproape 29 milioane de piaştri.

Adevărata dimensiune a jafului fiscal nu se reducea însă la dările strînse de domnitori, chiar dacă acestea erau cu totul împovărătoare, cum am văzut, pentru că boierii căutau să procedeze şi ei la fel. Comportamentul acestora faţă de supuşii lor trebuie să fi întrecut orice măsură, devreme ce chiar un domn grec, cum era Constantin Duca, va trebui să se adreseze astfel boierilor, încă pe la 1695: „Cu păcat este să robeşti pe fratele tău, căci păgînul îşi cumpără robi pe bani, şi în al şaptelea an îi iartă, iar alţii şi mai curînd le dau slobozenie; iar tu esti creştin, şi neluîndu-l pe bani şi fiind creştin ca şi tine, tu vrei în veci să-l vecineşti".

Criza instituţiilor statului

Dependenţa absolută a domnilor faţă de sultan a deteminat o schimbare esenţială a caracterului domniei ca insituţie de stat. Domnul nu mai era exponentul unei instituţii reprezentative a ţării, ci supusul sultanului şi răspunzător cu capul în faţa acestuia pentru faptele sale. Nu întîmplător, cazurile de executare a domnilor au fost numeroase, cu începere de la Brîncoveanu, în 1714, şi terminînd cu Scarlat Calimachi, în 1821. Pilduitor şi înfricoşător totodată a fost mai ales cazul lui Grigore Ghica, domnul Moldovei, executat în 1777 din ordinul sultanului, pentru că protestase împotriva cedării Bucovinei, austricilor. A fost redusă mult durata domniilor. În cei peste o sută de ani ai regimului, în Moldova şi Muntenia au domnit 31 de domni, care au aparţinut în cea mai mare parte familiilor greceşti şi grecizate neromâneşti precum Ghica, Mavrocordat, Ipsilanti, Suţu, Moruzi, Caragea, Hangerli şi Mavogheni, dar şi cîtorva familii româneşti grecizate, precum Racoviţă, Calimachi sau Rosetti. În Moldova, au fost 34 de domni, iar în Ţara Românească 36, fiecăruia revenindu-i în medie cîte doi ani. Unii din ei au domnit în cîteva rînduri, inclusiv în ambele ţări.

Material cu drept de autor

Autoritatea reală a domniiei era exprimată de titlurile pe care le dădea domnilor cancelaria sultanului. Pînă la începutul secolului al XVIII-lea, ei erau desemnaţi cu termenul *hakim*, adică stăpîn, domn, sau chiar *tekur* (rege), dar după aceea se vor numi pur şi simplu *bey*, subliniindu-se astfel că erau priviţi doar ca administratori ai unor teritorii ce aparţineau sultanului. Însă acest tratatment nu-l împiedica pe domn să pretindă o putere neîngrădită în ţara pe care padişahul i-o încredinţa, cu condiţia indiscutabilă să nu iasă din cuvîntul acestuia. De aceea domnul fanariot putea folosi uneori, în titulatura sa oficială, dar numai cu destinaţie internă, formula tradiţională „domn prin mila lui Dumnezeu", care pentru sultan nu însemna nimic, dar sporea autoritatea fanariotului asupra supuşilor săi.

Criza puterii se regăsea şi în anihilarea marii adunări a ţării, care începuse încă în secolul al XVII-lea şi se terminase sub fanarioţi. Aceasta exercitase în trecut un oarecare control asupra puterii domneşti, iar anularea ei a dus la afirmarea absolutismului domnesc. Adunarea va lipsi exact o sută de ani şi va renaşte abia după dispariţia regimului fanariot, între 1831 şi 1848.

Imitînd moravurile monarhiilor absolute din acea vreme, domnii fanarioţi îşi arogau o autoritate nelimitată, pretenţie care se regăsea şi în crearea unui aparat administrativ foarte numeros. Un exemplu cît se poate de grăitor este acela al domnului Matei Ghica: în numai trei luni după venirea sa la domnia Ţării Româneşti (1752), el a numit 30 de stolnici, 20 de paharnici şi 50 de serdari. Aceste numiri sînt o altă dovadă a marii corupţii a domniilor fanariote, deoarece caftanul era un mijloc foarte bun de a aduna bani de la doritorii de dregătorii. După cum domnul prăda ţara ca să-şi întoarcă banii plătiţi pentru caftanul domnesc primit de la sultan şi să mai obţină sume mult mai mari de deasupra, tot aşa şi cei care îşi cumpărau caftanele de dregători domneşti se avîntau să strîngă cît mai multe dări pentru a se îmbogăţi sau a-şi mări averile. Asta făcea ca întregul aparat de stat, de la vodă şi pînă la cel din urmă slujbaş, să fie preocupat de o singură problemă: de a stoarce cît mau mulţi bani de la populaţie.

Trebuie reţinut un lucru foarte important: degradarea instituţiilor publice şi a economiei Principatelor a fost rodul sistemului fanariot, nu al administraţiei otomane. Faţă de Poartă, Moldova şi Muntenia au păstrat o anumită autonomie legislativă, judecătorească şi administrativă. Din 1756, turcii nu aveau voie să deţină aici proprietăţi, iar din 1775 sultanul a interzis accesul lor în aceste ţări. Cu toate acestea, Ţările Române au avut de suferit în secolul al XVIII-lea o decădere economică şi o înrăutăţire a condiţiilor de trai ale populaţiei, pe cînd Grecia, aflată sub directă administraţie otomană, dimpotrivă, a cunoscut o perioadă de înflorire. De unde se vede că *criza generală a Principatelor s-a datorat formei şi esenţei pe care regimul fanariot le-a avut în aceste ţări*.

Relaţii externe

Eşecul relaţiilor de prietnie româno-ruse de la începutul secolului al XVIII-lea, încununat cu înfrîngerea, în 1711, a alianţei militare moldo-ruse la Stănileşti, a început să spulbere speranţele acelor români care crezuseră că ar fi putut să-şi îmbunătăţească situaţia cu ajutorul ruşilor. Războiul ruso-austro-turc din 1735-1739 avea să demonstreze foarte clar că românii nu se puteau încrede în ruşi mai mult decît în austrieci sau turci, dar orientarea spre ruşi era totuşi mai mare decît

Material cu drept de autor

spre turci. De aceea încep să fie căutate modalităţi de detaşare faţă de toate cele trei imperii, în egală măsură. Formula care s-a găsit, în cele din urmă, şi care a permis ca problema Principatelor să fie internaţionalizată, a fost ca *Moldova şi Ţara Românească să se afirme ca state neutre tampon* între Rusia, Austria şi Turcia, obţinînd astfel o cvasi-independenţă faţă de fiecare din cele trei mari puteri. Pentru ca ideea să fi fost credibilă şi realistă, ea trebuia să conteze pe o a patra putere, străină în egală măsură faţă de cele trei imperii. Această putere s-a dovedit a fi Prusia, care acum, sub conducerea regelui Fridrich al II-lea, se impusese ca unul din statele cele mai puternice din Europa. Ideea statului-tampon aflat sub tripla protecţie a Prusiei, Rusiei şi Austriei a fost exprimată pentru prima dată în 1772, în divanul Munteniei, apoi va fi repetată de multe ori atît de către politicienii munteni cît şi de cei moldoveni.

Statutul Principatelor va deveni o problmă a relaţiilor internaţionale abia după pacea de la Kuciuk-Kainargi, din 1774, care a introdus protectoratul Rusiei asupra acestora şi a permis totodată înfiinţarea de consulate străine la Bucureşti şi Iaşi. Primul consulat a fost acela al ruşilor, înfiinţat în 1782, după care au apărut cel austriac (1783), prusac (1785), francez (1796) şi englez (1801). Înfiinţarea consulatelor străine în cele două capitale româneşti a fost un fenomen important, deoarece de pe o parte acestea adeseori îşi asumau sarcina de intermediari între români şi Poartă, iar pe de altă parte făceau cunoscute în ţările pe care le reprezentau aici problemele majore ale Principatelor.

Programul politic legat de ideea statului-tampon şi apariţia unui oarecare interes al marilor puteri europene faţă de Moldova şi Ţara Românească a fost începutul, modest deocamdată, al ieşirii celor două ţări pe arena internaţională. Ele mai rămîneau încă pentru multă vreme sub suzeranitatea Turciei. Statutul lor internaţional va fi, pînă la mijlocul secolului următor, contradictoriu şi confuz, deoarece marile puteri europene aveau interese diferite în Europa de sud-est şi în zona Strîmtorilor, în general, şi faţă de Turcia şi de aspiraţia spre libertate a românilor, în mod special.

Către sfîrşitul perioadei, se conturase definitiv atitudinea românilor faţă de Rusia. Dacă în prima jumătate a secolului al XVIII-lea şi chiar după semnarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi ei mai credeau în „misiunea eliberatoare" a imperiului răsăritean, atunci după pacea de la Iaşi, din 1792, şi mai ales după cea de la Bucureşti, din 1812, această credinţă s-a spulberat. Aşa cum observa cărturarul contemporan Dionisie Eclesiarhul, în timpul ocupaţiei ruseşti din 1806-1812 a Principatelor, românii au avut prea multe motive să se convingă că ruşii erau mai brutali şi mai duri decît turcii, că „nu le mai ajungea case sau loc de a încăpea [...] şi nu-i mai putea sătura şi încă şi fura ce găsea".

Românii în contextul tratatelor internaţionale

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, au avut loc cîteva mari evenimente de politică externă la care Principatele nu au luat parte, dar care le-au influenţat foarte mult. Tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774), semnat în urma războiului ruso-turc din 1768-1774, a adus o oarecare îmbunătăţire a statutului internaţional al Moldovei şi Ţării Româneşti, deoarece din acest moment Poarta admitea ca „trimişii curţii imperiale ai Rusiei care îşi au reşedinţa pe lîngă ea să

Material cu drept de autor

poată vorbi în favoarea" Principatelor. Totodată, cele două ţări puteau avea la Constantinopol cîte o *capuchehaie*, „un însărcinat cu afaceri, ales dintre creştinii comunităţii greceşti", care urmau să se afle sub protecţia „dreptului internaţional, adică vor fi la adăpost de orice violenţă".

Consolidarea poziţiei Austriei de pe urma slăbirii Turciei şi a colaborării fructoase cu Rusia şi Prusia i-a permis să pună stăpînire pe partea nordică a Moldovei, care va fi numită apoi Bucovina (de la slav. *buk*=fag), sub pretextul că aceasta asigura legătura între Transilvania şi Galiţia, răpită de la Polonia prin împărţirea ruso-austro-prusacă a acesteia în 1772. Răpirea austriacă a Bucovinei s-a realizat printr-o serie de înţelegeri austro-turce pe parcursul anilor 1774-1776, dar ea fusese ocupată efectiv în 1775.

Deosebit de relevante sînt tratativele secrete ruso-austriece din anii ´80-´90 ai secolului al XVIII-lea privind viitorul politic al Principatelor. Ele reafirmau cu mai multă vigoare şi cinism intenţiile de cucerire a teritoriului românesc ce se conţineau în convenţia austro-rusă din 1772 privind împărţirea Poloniei şi în tratatul de la Kuciuk-Kainargi. Prin două scrisori, din august 1782 şi decembrie 1783, împărăteasa Rusiei Ecaterina a II-a şi împăratul Austriei Iosif al II-lea conveneau că, după ce vor fi distrus Imperiul otoman, urmau să creeze un nou stat independent, Dacia, care ar fi cuprins teritoriul celor două principate şi ar fi avut „un suveran de religie ortodoxă". Dacă aici adevăratele intenţii ale Rusiei se întrevăd în fraza „suveran de religie ortodoxă", atunci în altă parte se spune clar că locul Imperiului otoman distrus îl va lua un imperiu grec, condus de marele duce al Rusiei, Constantin. În declaraţia sa secretă din 23 decembrie 1794 a Ecaterinei a II-a cerea ca „statul independent", format din Moldova şi Muntenia, să fie încredinţat unui cneaz ori unei cneaghine din familia imperială rusă şi descendenţilor lor de ambele sexe". Astfel era reactivat planul pe care şi-l făcuse şi Petru I „pentru recîştigarea din nou a imperiului grecesc", cum observa Cantemir.

Tratatul de pace ruso-turc, semnat în Iaşi la 9 ianuarie 1792, stabilea, prin art.3, că „Nistrul va forma linia de demarcaţie între Sublima Poartă şi Imperiul Rusiei, astfel încît întregul teritoriu care se află pe malul drept al Nistrului *va fi restituit* Sublimei Porţi şi va rămîne pe veci sub stăpînirea sa absolută şi incontesatbilă; dimpotrivă, tot teritoriul care se află pe malul stîng al acestui fluviu va rămîne sub stăpînirea absolută şi incontestabilă a Imperiului Rus". În urma anexării, prin acest tratat, a Transnistriei de către Rusia a început ocuparea rusească a teritoriilor locuite de români şi s-a declanşat procesul rusificării moldovenilor de la răsărit de Prut. Prin caracterul său devastator şi umilitor, pentru Principate, îndelungatul război ruso-turc din 1806-1812, a trezit la realităţi ultimele jertfe ale iluziilor filoruse. Tratatul ruso-turc de la Bucureşti, din 16 mai 1812, ignora art.3 al tratatului din 1792 şi forţa Turcia să cedeze ruşilor partea de la răsărit de Prut a Moldovei, care de acum încolo se va numi Basarabia. Tratatele Rusiei privind pămînturile româneşti şi în general regiunea balcanică demonstrează consecvenţa şi tenacitatea ţarismului în urmărirea obiectivului, pe care îl avea încă Petru I, de a pune stăpînire pe toate teritoriile aflate sub dominaţie otomană.

Reformele fanarioţilor

Material cu drept de autor

Două lucruri au făcut ca regimul fanariot să aibă şi o faţă bună. Unul din ele era necesitatea ca economia Ţărilor Române să acumuleze mijloacele cerute de Poartă şi de cheltuielile mari ale domniei, iar celălalt a fost înalta cultură a unor domni fanarioţi, aflaţi sub o puternică influenţă a ideilor occidentale şi a modelului european de despot luminat. La români, un astfel de model a fost reprezentat cel mai bine de Constantin Mavrocordat, care s-a aflat succesiv pe tronurile celor două ţări vreme îndelungată, de la 1730 pînă la 1769 (6 domnii în Ţara Românească şi 4 în Moldova). Ca să facă faţă celor două sarcini, acest domn a trebuit să realizeze o serie de reforme de mare impact asupra vieţii economice şi sociale a acestor ţări.

Reformele lui Constantin Mavrocordat s-au efectuat într-o perioadă scurtă, din 1739 pînă în 1749. Una din cele mai importante a fost reforma *fiscală*, care s-a realizat prin cîteva măsuri, între care stabilirea definitivă a dării fixe (*ruptei*), desfiinţarea numeroaselor dări indirecte, precum pogonăritul şi văcăritul, stabilirea sarcinii fiscale (*cislei*) pe „capete şi bucate", adică anularea responsabilităţii colective a satelor, aşa-numita *năpastă*. Altă mare reformă a fost cea *judecătorească şi administrativă*. De fapt organizarea judecătorească apare abia acum în Ţările Române. Dregătorii sînt asimilaţi cu funcţionarii de stat din ţările europene şi tot ca aceştia încep să primească lefuri, o dată cu desfiinţarea vechiului sistem al havalelelor, adică a răsplătirii acestei activităţi cu prestaţii în bani sau natură din partea împricinaţilor. În fruntea judeţelor şi a ţinuturilor sînt numiţi isparvnici, subordonaţi direct domnilor, ca pîrcălabii de pe vremuri. Prin reforma administrativă, a fost lichidat şi vechiul „tabel al rangurilor", întrucît rangurile boiereşti au fost asimilate cu funcţiile administrative. Boieri mari vor fi numiţi doar dregătorii de la clucer în sus, ceilalţi fiind boieri mici, numiţi mai apoi mazili.

Reforma care a influenţat cel mai mult relaţiile economice şi sociale a fost *desfiinţarea şerbiei*, realizată în 1746 în Ţara Românească şi în 1749 în Moldova. Prin această schimbare radicală, vecinii şi rumânii deveneau, personal şi formal, liberi. Aceasta era o eliberare parţială, foarte limitată şi tocmai de aceea formală, deoarece aceşti ţărani nu aveau voie să-şi părăsească satele şi nu primeau şi pămînt, odată cu libertatea personală, şi nici boierescul nu era lichidat. Ba mai mult, boierii puteau pretinde răscumpărare (10 taleri) atunci cînd nu voiau să-i elibereze pe ţărani gratuit. De fapt eliberarea ca atare nu s-a produs, deoarece, fără pămînt, ţăranul nu era liber, el rămînînd în continuare legat personal de boier prin lotul pe care acesta i-l lăsa în folosinţă în schimbul prestării anumitor servicii pentru stăpîn, care ele însele limitau foarte mult libertatea personală a ţăranului. Anume această lipsă de libertate personală şi economică a ţărănimiii a fost principala cauză a eşecului revoluţiei de la 1848 şi a slabei evoluţii politice a României în secolul care a urmat acelei revoluţii. Şi totuşi importanţa reformei agrare a lui C. Mavrocordat este de netăgăduit, deoarece ea a început să pună bazele pentru lichidarea relaţiilor economice şi sociale feudale şi pentru trecerea la capitalism în domeniul agrar.

Pe de altă parte, luate în întregime, toate reformele lui Constantin Mavrocordat, ca şi acelea ale altor domni fanarioţi (Nicolae Mavrocordat, Alexandru şi Constantin Ipsilanti), mai puţin importante, nu au dat nici pe departe rezultatul aşteptat, ca dovadă că mediul nu era întru totul pregătit pentru ele. În scurtă vreme,

Material cu drept de autor

majoritatea reformelor a fost dată uitării, apăsarea fiscală mai ales va creşte din nou, aşa cum va fi în Moldova, de ex., în jurul anului 1750, sub domnia lui Constantin Racoviţă, şi pe timpul lui Ioan Callimachi, care introduce în 1760 darea „pe ogeacuri".

Apariţia legislaţiei moderne

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea are loc trecerea de la textele juridice laice sau laico-bisericeşti ale veacului anterior la codurile moderne de legi, care puneau accentul pe realităţi locale. Prima culegere de legi de acest fel a fost *Pravilniceasca condică*, alcătuită de juristul Mihai Fotino din însărcinarea lui Alexandru Ipsilanti (1780). Cele mai serioase coduri de legi apar doar la sfîrşiul perioadei, acestea fiind *Codul Callimachi* (1817) şi *Legiuirea Caragea* (1818). S-au numit aşa, pentru că cel dintîi a fost făcut din iniţiativa domnului Moldovei, Scarlat Callimachi, iar celălalt a fost alcătuit la cererea domnului muntean Ioan Caragea. Principalii autori ai acestor coduri au fost braşoveanul Christian Flechtenmacher, pentru cel făcut în Moldova, şi Nestor Craiovescu, pentru cel muntean. Valoarea juridică indiscutabilă a acestor culegeri de legi îşi avea originea în faptul că ele fuseseă inspirate din cele mai bune legi europene din acea vreme, şi în primul rînd din codul lui Napoleon. Legiuirile româneşti s-au dovedit a fi de mare utilitate practică, de aceea au fost aplicate aproape o jumătate de secol, pînă după Unirea Principatelor.

Predispoziţii reformatoare în sînul societăţii româneşti

Pe tot parcursul perioadei fanariote a existat un conflict, cînd mai mocnit, cînd mai răbufnit, între domni şi boierime. A existat, practic neînterupt, o mişcare antifanariotă, care de multe ori a luat forme mai mult sau mai puţin violente, cum au fost comploturile boierilor moldoveni în 1739 şi 1778, ale boierilor munteni, în 1753, şi mai ales cele de le începutul secolului al XIX-lea (1813, 1816, 1818, 1820), care vor duce la puterica răscoală din 1821. Organizatoric, aceste mişcări de multe ori îmbracă forma lojelor masonice, acestea făcîndu-şi apariţa, la Bucureşti, în 1742 şi, la Iaşi, în 1772. Principala preocupare a grupurilor de complotişti era reforma sistemului de guvernare. Au fost formulate numeroase proiecte de perfecţionare a conducerii de stat, cum au fost cele propuse de mitropolitul Gavril Callimachi al Moldovei (1769), Dumitrache Sturdza (1802) sau de marele vistiernic Iordache Rosetti-Roznovanu (1817-1818).

În paralel, aveau loc şi tulburări în sînul păturilor de jos ale populaţiei, cum a fost mişcarea ţăranilor din Moldova, în 1759, a „rufeturilor" (breslelor) din Bucureşti, în 1765, sau a minerilor de la Abrud, Certeju de Sus şi Topliţa, în 1769.

Avîntul reformator şi revoluţionar al boierilor era stimulat foarte mult de ideile revoluţiei franceze şi îşi lega speranţele de politica externă foarte activă a lui Napoleon. Victoria coaliţiei antinapoleoniene nu a stins spiritul revoluţionar din societatea românească. Dimpotrivă, acesta capătă o putere mai mare sub infuenţa unor noi mişcări revoluţionare, ca cea din Spania şi Italia, şi mai ales sub imboldul Eteriei. La sfîrşitul deceniului doi al secolului al XIX-lea, un grup de boieri, între care se evidenţiau vel-banii Grigore Ghica, Grigore Brîncoveanu şi Barbu Văcărescu, au pus la cale o mare răscoală care să lichideze regimul fanariot.

3. Economie şi relaţii sociale în Principate

Material cu drept de autor

Secolul al XVIII-lea a consituit o etapă de mari shimbări în întreaga lume. Europa în special, a avut de trecut printr-o serie de transformări spectaculoase, inclusiv politice, de mentalitate, dar şi mari prefaceri economice, determinate, la rîndul lor, de un mare spor demogrtafic, de revoluţia industrială, lărgirea şi intensificarea contactelor umane, creşterea cheltuielilor militare a statelor moderne ş.a.

Procese demografice

Regimul fanariot nu stimula creşterea populaţiei. Apăsarea fiscală, exploatarea foarte dură a ţăranilor şi condiţiile de trai deosebit de grele determinau o accentuată rămînere în urmă, în această privinţă, a Principatelor faţă de majoritatea ţărilor europene, unde progresul economic general determinase o adevărată explozie demografică.

Bineînţeles că nu au existat recensăminte oficiale ale populaţiei, care nici nu erau posibile fără acordul Porţii. Din rapoartele consulatelor ruse, franceze şi prusace, ar rezulta că la 1806 în Moldova şi Ţara Românească ar fi fost 1 000 000 şi respectiv 1 200 000 de locuitori. Anexarea Basarabiei la Rusia, în 1812, a redus simţitor numărul total al populaţiei celor două ţări, întrucît în anii ocupaţiei ruseşti sporul demografic nu a putut fi mare. Dar statisticile de după 1812 atestă un ritm mult mai înalt al creşterii populaţiei.

„Treaba întîi a ţării"

Aşa era numită agricultura într-un document oficial din vremea aceea, drept care domnii îi acordau o atenţie foarte mare. Această atenţie se explică şi prin cererile mari de grîne ale Porţii, care pretindea ca Moldova şi Ţara Românească să fie *chelerul* (grînarul) Imperiului otoman. Totuşi, în condiţiile regimului fanariot, progresele agriculturii româneşti erau destul de slabe. Insuficienţa mîinii de lucru, dezinteresul ţăranilor exploataţi faţă de rezultatele muncii lor, lipsa capitalului şi a tehnicii agricole cît de cît perfecţionate, ravagiile deselor operaţiuni militare, calamităţile naturale ş.a. nu favorizau un progres real în acest domeniu. În plus, monopolul otoman asupra comerţului exterior, şi în special asupra exportului de grîu, a adus şi el prejudicii serioase acestei ramuri: producătorii vor prefera să cultive tot mai puţîn grîu, care era cerut de Poartă, mărind în schimb suprafeţele cu porumb, consumat de păturile sărace ale populaţiei. Nu se poate şti care era productivitatea reală a solului, dar din unele surse consulare străine ar reieşi că la sfîrşitul perioadei Ţara Românească producea anual cca 256 000 de tone de cereale, ceea ce este un indice al unui nivel destul de scăzut al producţiei. Abia după pacea de la Adrianopol, din 1829, care va anula monopolul otoman asupra comerţului extern al Ţărilor Române, se va putea înregistra o creştere importantă a producţiei cerealiere. Pînă atunci, vităritul rămînea, tot aşa cum fusese multe sute de ani în urmă, ramura principală a agriculturii româneşti.

Industria manifacturieră

Nici meşteşugurile şi industria nu s-au bucurat de condiţii prielnice pentru a fi putut progresa esenţial. Aşa cum constatase Cantemir la începutul perioadei, tot aşa vor observa şi consulii străini un secol mai tîrziu, că deşi Principatele dispuneau de bogate resurse ale solului, totuşi acestea nu erau exploatate, din teamă îndreptăţită că exploatarea lor ar fi fost doar spre folosul domnilor şi al turcilor. De aceea

Material cu drept de autor

singura industrie extractivă era aceea străveche a sării, precum şi, la proporţii foarte reduse, a petrolului. Extracţia petrolului va începe să crească foarte mult abia la cîteva decenii după lichidarea regimului fanariot.

Sărăcia pieţei interne, lipsa de capital, haosul vamal, samavolnicia sistemului fiscal constituiau piedici serioase în calea dezvoltării manufacturilor. Puţinele întreprinderi care existau, înfiinţate de boieri sau negustori, dispuneau de un capital foarte modest şi de o mînă de lucru redusă atît ca număr cît şi sub aspectul calificării. Manufacturile produceau mai ales ceramică, hîrtie, îmbrăcăminte, articole de iluminat, postavuri, sticlărie, produse alimentare, tăbăcărie, săpunuri, bere ş.a. Dezvoltarea lor era reţinută mai cu seamă din cauza accesului foarte redus pe pieţele externe. Lipsa debuşeurilor largi şi permanente, împreună cu neajunsurile menţionate deja, provoca o nesiguranţă a acestei industrii, o evoluţie haotică, imprevizibilă.

Cît priveşte meşteşugurile propriu-zise, cea mai mare parte a acestora era strîns legată de sate şi de gospodăria casnică. Meseriile mai dezvoltate din oraşe cuprindeau mai cu seamă construcţiile şi industria alimentară, în care începeau să funcţioneze breslele.

Comerţul

Starea reală a producţiei, cu gravele sechele semnalate, îşi regăsea imaginea în situaţia în care se afla negoţul. La cele observate, mai trebuie adăugată şi insuficienta dezvoltare a căilor de transport, neregulile din domeniile fiscului şi vămilor ş.a. Singura ramură de producţie care putea pune în circuit cantităţi mari de mărfuri era agricultura, dar la export ea nu putea trimite produse uşor perisabile. De aceea principalul produs de export erau vitele, ca şi în trecut. La sfîrşitul epocii fanariote, Moldova exporta anual cca 100 000 de vite mari, inclusiv 20 000 de cai. Negustorii de vite otomani (*gelepii*) cumpărau anual din Principate aproximativ 600 000 de oi.

Am mai spus că, dintre produsele agricole exportate în Turcia, cel mai imporatant era grîul. Alte articole de export erau peştele, ceara, pieile de animale, blănurile, lîna, cînepa ş.a. Din cauza dominaţiei otomane asupra Principatelor, orientarea exportului nu avea suficientă motivaţie economică. La începutul secolului al XIX-lea, peste 57% din export era orientat spre Turcia, restul fiind îndreptat către unele ţări europene, în special Austria, Polonia şi Rusia. Importul avea cam aceeaşi structură, ba chiar era legat şi mai strîns de teritoriul aflat sub dominaţie otomană: 62% din mărfuri erau aduse de la sud de Dunăre, iar restul de 38% din Europa, mai cu seamă din Germania şi Austria.

Cu toate greutăţile semnalate, Ţările Române aveau o balanţă comercială excedentară: valoarea produselor exportate predomina asupra aceleia a mărfurilor de import. Acest exeçedent pozitiv era asigurat mai cu seamă de exportul de vite, care a fost în general foarte mare în perioada fanariotă. Însă pentru progresul economic el nu avea nici o relevanţă, deoarece cîştigurile obţinute erau irosite la curţile fanarioţilor şi pentru dările şi peşcheşurile trimise la Poartă. În plus, aşa cum am observat mai sus, schimbul de mărfuri cu Turcia nu era un adevărat negoţ, adică nu era nici pe departe echitabil, fiind mai degrabă pur şi simplu o spoliere a economiei româneşti. Acest fenomen pune în lumină încă un aspect negativ al

Material cu drept de autor

regimului fanariot, acela de frînă serioasă în calea dezvoltării economice a Principatelor.

Structura socială a populației

Văzută în aspect general, populația românească avea un caracter oarecum omogen, fiind alcătuită în proporție de 90 la sută din țărani. Bineînțeles că o serie de procese economice și sociale, ca dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului, creșterea aparatului funcționăresc ș.a., au stimulat dezvoltarea vieții urbane, dar acest fenomen era totuși restrîns. În Moldova, numărul orașelor și tîrgurilor crește pe parcursul secolului al XVIII-lea de două ori, de la 15 pînă la peste 30. La începutul secolului al XIX-lea, Bucureștii și Iașii aveau fiecare în jur de 50 000 de locuitori. Celelalte așezări urbane erau mult mai mici, numărînd în medie doar cîteva mii de locuitori.

Țărănimea și situația ei

Reformele din 1746 și 1749 cu privire la statutul țaranilor aserviți nu pot fi considerate reforme agrare în sensul propriu al cuvîntului, deoarece i-au eliberat pe țărani fără pămînt. Atît vecinii cît și rumânii deveniți personal liberi dețineau în folosință loturi de la marii proprietari funciari, cărora trebuiau să le lucreze un număr de zile pe an. În Țara Românească, unde eliberarea fusese răscumpărată cu 10 taleri, foștii rumâni erau obligați să presteze o rentă în muncă de 12 zile pe an, pe cînd în Moldova foștii vecini trebuiau să lucreze 24 de zile, deoarece fuseseră eliberați fără despăgubire în bani.

Astfel, în esență, lichidarea șerbiei a fost formală, întrucît după 1749 statutul foștilor țărani iobagi principial nu se schimbase. Este firesc să ne întrebăm de ce a fost nevoie de niște reforme care, în fond, nu schimbau nimic. Motivația acestor reforme a fost de ordin fiscal, nu economic: se urmărise scopul de a pune capăt fugii țăranilor din satele aservite, de a se putea asigura o evidență a lor și o percepere regulată și la timp a birurilor. Faptul că relația țăranului cu pămîntul rămînea aceeași, ca și raporturile dintre țăranii personal liberi și marii proprietari funciari, făcea ca lichidarea șerbiei să nu aibă nici un efect economic. În perioada reformelor, rumânii și vecinii, care nu puteau contribui în nici un fel la ridicarea rentabilității agriculturii, constituiau mai mult de jumătate din întreaga țărănime.

Au existat totuși în relațiile agrare din Principate doi factori care au atenuat mult nivelul exploatării muncii țărănești și au ferit, astfel, agricultura de ruină. În primul rînd, țăranii liberi constituiau aproape jumătate din masa țărănimii. În al doilea rînd, regimul exploatării foștilor iobagi era mult mai blînd decît în țările învecinate. Cele 12 sau 24 de zile de boieresc pe an nu constituiau o condiție foarte dură, comparativ cu cele 52 de zile de clacă impuse în 1722 țăranilor din Oltenia de către austrieci. Ba mai mult, nici acest număr de zile nu era absolut obligatoriu, adeseori el era stabilit prin liberă învoială între boier și țărani. În plus, cam peste tot renta în muncă fusese înlocuită cu o rentă în bani. La începutul secolului al XVIII-lea, în Moldova pentru o zi de muncă se plătea un leu, iar în Munternia 15 bani. Pe parcursul perioadei fanariote, aceste prețuri crescuseră pînă la 2 lei și respectiv 1 leu.

Iată de ce putem spune că, cu toate rigorile care îi erau inerente, regimul agrar din Principate era oarecum mai suportabil decît în Transilvania sau în țările de la

Material cu drept de autor

sud de Dunăre. Totuşi, observatorii străini şi cei din Ţările Române semnalau starea extrem de proastă a ţăranilor. Contele francez de Salaberry, de ex., constata, la sfîrşitul perioadei fanariote, că „puţine sînt ţările în care soarta ţăranilor să fie mai dispreţuită; apăsaţi de boieri şi oamenii Porţii, „temîndu-se ca fiscul să nu le ia boii şi plugul, ei preferă să nu le aibă şi aleargă la mijloacele perfide ale cămătarilor, cărora le vînd dinainte, pentru cîţiva piaştri, recolta de grîu, lînă şi ceară [...]. Munca lor nu le mai aparţine; puţina hrană ce le mai rămîne, udată cu sudoare, nu este de ajuns pentru ca să le dea zile, ci pentru ca să-i împiedice de a muri". Pentru neplata la timp a birurilor şi a altor datorii, ţăranii erau supuşi la tot felul de torturi. Boierul Dincu Golescu semnala, pe la 1820: „Să cutremură mintea omului cînd îş va aduce aminte că făptura dumnezeirii, omenirea, fraţii noştri, au fost cîte 10 aşternuţi pe pămînt cu ochii în soare şi bîrnă mare şi grea pusă pe pîntecele lor, ca muşcîndu-i muştele şi ţînţarii, nici să poată a se feri". Iar în altă parte zice: „Susţiu că au fost creştini cari, pentru că n-au putut plăti anume sume, au fost spînzuraţi cu capul în jos în cocini, cărora li se dă foc".

Trebuie observat însă că, la noi, această atitudine faţă de ţărani se va păstra încă multă vreme, cel puţin pînă la mijlocul secolului al XIX-lea.

Schimbarea statutului boierilor

Reforma administrativă din 1739 a lui Constantin Mavrocordat a realizat unele schimbări în structura şi prestigiul social al boeirimii. Principala schimbare pe care o adusese acea reformă a fost că accentul prestigiului s-a mutat de la moşie la dregătorie şi că, drept urmare, întreaga clasă boierească s-a împărţit în douăcategorii: marii boieri (*veliţii*) şi boierii mici sau boiernaşi, cărora li se mai spunea şi mazili. Totuşi, boierimea, în calitate de categorie socială diriguitoare, nu s-a schimbat esenţial. În linii generale, cu tot arbitrariul domnilor fanarioţi, ea şi-a menţinut poziţiile economice şi sociale, ba în mare măsură chiar şi politice. Pe toată perioada fanariotă, lupta dintre boierimea pămînteană şi boierii greci, care soseau în Principate împreună cu noii domni, nu a încetat nici o clipă. Asta a făcut ca vechea boierime să-şi păstreze averile şi influenţa în societate, de aceea domnii fanarioţi arareori au riscat o confruntare categorică cu ea.

Însă atît reforma din 1739 cît şi caracterul domniei fanariote în general au imprimat boierimii, pînă la urmă, alt statut social şi politic. S-a observat pe bună dreptate că sub noul regim situaţia reală a boierului depindea mai degrabă de bunul plac al domnului decît de moşie sau dregătorie (V. Georgescu). Pentru ca cineva să ajungă boier, nu avea nevoie de pămînt sau de vreo funcţie importantă, ci se cerea să fie pur şi simplu agreat de domn, situaţie care îi asigura şi toate celelalte. Astfel s-a produs convertirea atotputernicei boierimi într-o categorie socială întru totul dependentă de domnie

Alte două fapte caracterizează şi ele statutul contradictoriu la boierilor. Pe de o parte numărul lor a rămas redus şi în secolul al XVIII-lea, ei alcătuind, în Ţara Românească, aproximativ 2% din populaţie, iar în Moldova ceva mai mult, datorită predominării aici a micii proprietăţi boiereşti. Acest fapt ar trebui să presupună o foarte mare influenţă a boierilor în societate. Dar pe de altă parte puterea lor reală era limitată foarte mult din cauza rentabilităţii economice reduse a gospodăriilor lor. Am văzut că piaţa nu solicita mari cantităţi de produse agricole, cu excepţia

Material cu drept de autor

grîului, care însă era achiziţionat în întregime sau aproape în totalitate de către Poartă. De aceea cea mai mare parte a suprafeţelor erau deţinute de păşuni şi fîneţe, deoarece creşterea vitelor oferea o speranţă mai mare de profit. În plus, o mare parte a terenurilor ciultivabile era parcelată în loturi date în folosinţă ţăranilor, destinaţia cărora era socială, nu economică.

Naşterea burgheziei naţionale

În epoca fanariotă nu exista încă o burghezie, în sensul actual al termenului, dar este totuşi sigur că ea începe să se nască anume acum. Populaţia oraşelor era destul de pestriţă, şi din cele 8 sau 10 categorii de orăşeni, doar negustorii şi o parte mică a micii boierimi, a slujbaşilor şi meşteşugarilor aveau îndeletnici şi un mod de viaţă cartacteristic burgheziei. Din toate aceste grupuri destul de deosebite între ele începe să se constituie o clasă de mijloc. Bineînţeles că rolul principal în acest proces a revenit negustorimii. În oraşele din Principate aceasta constituia o categorie numeroasă. În Bucureşti existau, la 1824, peste 1500 de prăvălii şi numeroase hanuri. De aceea principalele surse de cîştig ale acestei clase de întreprinzători erau vînzarea produselor alimentare, a îmbrăcămintei şi prestarea serviciilor. Exista o categorie mai înstărită de comercianţi, care se ocupau cu exportul şi importul de mărfuri, întreţinînd legături cu lumea balcanică şi cu pieţele din Europa Centrală.

Ceea ce a făcut spicificul formării burgheziei în Ţările Române a fost faptul că, pentru a reuşi, ea a trebuit să caute sprijin la boierime ca să poată rezista în faţa domniei, care constituia, mai ales în epoca fanariotă, o piedică pentru afirmarea noii clase, pe cînd burghezia occidentală a trebuit să se alieze cu puterea centrală împotriva nobilimii.

La începutul secolului al XIX-lea, Ţările Române nu aveau încă o adevărată burghezie. Nici măcar partea ei cea mai influentă, clasa negustorească, nu a fost în stare să influenţeze procesele politice şi sociale, care începeau să se manifeste cu putere tot mai mare în societatea românească.

4. Transilvania sub dominaţie habsburgică

Prin încorporarea, în urma păcii de la Kalowitz, în cadrul Imperiului habsbugic, fostul principat al Transilvaniei s-a situat pe linia unei evoluţii politice, sociale şi spirituale cu totul noi, iniţiată încă de diploma leopoldină din 1691. Totuşi, această diplomă mai păstra încă aproape intacte vechea organizare politică, administrativă şi judecătorească care se sprijinea pe uniunea celor trei naţiuni privilegiate şi pe patru religii recepte (calvină, luterană, unitariană şi catolică). Pacea de la Karlowitz însă a adus elemente noi în viaţa publică a ţării. Trecerea principatului sub autoritatea Habsburgilor şi însuşirea de către împărat a titulului de principe al Transilvaniei a însemnat transformarea acesteia în parte a Imperiului, ceea ce a impus schimbarea atitudinii faţă de români, care constituiau majoritatea populaţiei principatului. Se impunea sarcina revizuirii Constituţiei ţării şi a *Aprobatelor* din 1653, care îi plasa pe români şi religia lor în afara legii.

O uniune bisericească greco-catolică

Curtea imperială a considerat cel mai potrivit să se înceapă mersul spre acest obiectiv prin realizarea unirii românilor ardeleni cu biserica Romei. Unirea s-a făcut prin hotărîrea sinoadelor ortodoxe din 1697-1698 şi prin diplomele imperiale

Material cu drept de autor

din 1699 şi 1701. Biserica catolică formulase câteva condiţii pentru unire, dintre care cea mai importantă era recunoaşterea supremaţiei papale de către creştinii ortodocşi care acceptau această fuziune. Rezistenţa din sînul bisericii ortodoxe, foarte puternică la început, a fost învinsă datorită promisiunilor făcute prin diplomele leopoldine. Cea din 1699 acorda clerului unit drepturile de care beneficiau preoţii catolici, iar cea din 1701 a mers mult mai departe, promiţîndu-le ortodocşilor mireni drepturi civice egale cu cele ale celorlalţi locuitori ai Imperiului. Aceste promisiuni au influenţat foarte mult atitudinea românilor ortodocşi, care sperau că astfel vor ieşi din situaţia de toleraţi. Însă Habsburgii nu şi-au ţinut făgăduinţele.

Urmarea a fost o mare creştere a tensiunilor sociale. Pe de o parte era revolta românilor că au fost înşelaţi, iar pe de altă parte era nemulţumirea tot atît de mare a stărilor privilegiate din Transilvania, care-şi vedeau interesele serios lezate, mai ales prin diploma din 1701. Întrucît nu putea să împace ambele părţi, curtea imperială a preferat să renunţe la promisiunile făcute românilor, ceea ce a creat o sursă permanentă de nemulţumire a acestora de stăpînirea habsburgică. Întreaga bătălie legată de uniunea greco-catolică arată că aceasta a fost o acţiune politică sub toate aspectele.

Un regim fanariot de coloratură habsburgică

Puternica tensiune socială din principat s-a transformat într-o largă mişcare populară, care s-a asociat cu lupta împotriva stăpînirii habsburgice, începută în Ungaria sub conducerea principelui Francisc Rákoczi al II-lea. Interesele românilor şi ale maghiarilor, angajaţi în această luptă, nu coincideau, ba chiar erau divergente. Românii cereau o egalitate în drepturi, pe cînd maghiarii luptau pentru păstrarea vechilor privilegii, pe care politica de unificare şi centralizare a curţii vieneze nu le mai putea susţine. Dar avînd un singur adversar, cele două forţe s-au unit pentru a atinge obiective diferite. Trupele imperiale reuşesc, după lupte îndelungate, să înăbuşe răscoala. Pacea de la Satu Mare, din 1711, a restabilit stăpînirea habsburgică asupra Transilvaniei. Este exact momentul cînd în Moldova începea epoca fanariotă.

Afirmarea, după 1711, a autorităţii Habsburgilor în Transilvania a fost în mare măsură asemănătoare instaurării regimului fanariot în Moldova şi Ţara Românească. După cum turcii realizaseră, prin intermediul domnilor fanarioţi, un control direct asupra Principatelor, tot aşa şi Habsburgii au realizat în Transilvania o aspră politică de centralizare a puterii. Ba aici controlul era şi mai riguros decît în celelalte două ţări române. Şi tot aşa ca în Principate, întreaga perioadă a secolului al XVIII-lea se împarte în două etape: pînă la 1765 şi după acea dată. La prima etapă, Transilvania mai păstrase oarecare autonomie sub vechea formă a principatului, dar după 1765 ea pierde treptat acest statut. Dieta devine un organ fără putere reală de decizie, guvernul, care era condus de un guvernator numit de împărat, este transformat în simplu executor al dispoziţiilor curţii imperiale. Organele locale nu se mai află sub autoritatea Dietei sau a guvernului provincial, ci sînt supuse direct conducerii centrale de la Viena. Bineînţeles că Transilvania nu avea armata sa şi întreaga provincie se afla sub supravegherea trupelor imperiale, care staţionau acolo.

Material cu drept de autor

Pentru Banat, o altă cale

Pacea de la Karlowitz lăsase Banatul sub stăpînirea Turciei, dar prin tratatul încheiat la Passarowitz, în urma războiului din 1716-1718, turcii au fost forţaţi să cedeze adversarilor Banatul şi Oltenia. Douăzeci de ani mai tîrziu, cea din urmă va fi retrocedată Porţii, dar Banatul va rămîne în continuare, pentru foarte multă vreme, în componenţa Imperiului habsburgic. Noua achiziţie teritorială a austriecilor a obţinut alt statut decît Transilvania. În cazul lui nu s-a mimat nici un fel de autonomie administrativă, ci a fost supus direct controlului din partea Consiliului de război şi a Camerei aulice, fiind considerat domeniu al împăratului. Mult mai tîrziu, abia în 1779, el a fost încorporat la Ungaria.

Rigorile stăpînirii habsburgice s-au manifestat din plin şi în Banat. Fărădelegile administrative, abuzurile regimului fiscal, dislocarea populaţiei româneşti şi înlocuirea ei cu populaţie străină au stîrnit mari tulburări sociale care s-au revărsat într-o puternică răscoală antiimperială. Răscoala a putut fi înăbuşită abia la sfîrşitul răsboiului austro-turc din 1736-1739.

Românii ardeleni sub absolutism luminat

Regimul austriac a constituit totuşi un mediu social, cultural şi politic incomparabil mai potrivit pentru viaţă decît cel otoman sau rusesc. În pofida centralizării administrative, românii din componenţa Imperiului habsburgic au putut beneficia de o anumită prosperitate economică şi culturală. Sub formula absolutismului luminat, curtea vieneză promova o politică de modernizare a Imperiului, de atenuare a inegalităţilor sociale, de încurajare a activităţii economice şi de răspîndire a ştiinţei de carte, toate acestea urmărind obiectivul asigurării unei armonii sociale într-un mare conglomerat etnic şi confesional.

Împărăteasa Maria Tereza iniţiase realizarea unui program de reforme, care a fost lărgit şi continuat, după 1769, împreună cu Iosif al II-lea. Deosebit de importante au fost, pentru atingerea scopului urmărit de curtea imperială, reformele care au redus sensibil prestările ţăranilor, au eliberat iobagii şi au premis ţăranilor dependenţi să-şi reclame stăpînii în justiţie. Bineînţeles că aceste reforme au fost impuse şi de puternicele mişcări ţărăneşti care scuturau periodic imperiul. Prin legea din 1777 (*Ratio educationes*), a fost reorganizat învăţămîntul, ceea ce a contribuit mult la creşterea numărului de şcoli, alte reforme au realizat separarea atribuţiilor administrative de cele judecătoreşti, *Edictul de toleranţă* (1780) a pus toate religiile pe picior de egalitate ş.a.

Toate măsurile acestea au contribuit la depăşirea vechiului sistem de guvernare a Transilvaniei, la schimbarea climatului politic şi social din provincie, la ridicarea nivelului de trai şi de cultură al populaţiei. În consecinţă, Transilvania şi-a putut amplifica ascendentul tradiţional asupra celorlalte două ţări române din punctul de vedere al nivelului general al dezvoltării istorice.

Relaţii economice şi sociale

Însă pînă la reformele împăratului Iosif al II-lea şi chiar în timpul lor, relaţiile sociale din Transilvania erau destul de tensionate. Principala cauză a acestor tulburări se afla în exploatarea dură a ţărănimii şi în lipsa de drepturi ale românilor faţă de cele trei naţiuni dominante: nobilimea maghiară, fruntaşii secuilor şi patriciatul săsesc.

Material cu drept de autor

Structura socială a populaţiei transilvănene era asemănătoare cu cea din Principate. Ţărănimea constituia aproximativ 93%, nobilima 4%, orăşenii 3% din populaţie. Numărul iobagilor era însă mult mai mare decît în celelalte două ţări române, aceştia alcătuind 73% din populaţie. Confrom statisticilor austriece, din 1784-1787, provincia (inclusiv Banatul, Crişana şi Maremureşul) avea 2 489 147 de locuitori, din care 63,5% români, 24,1% maghiari şi 12,4% saşi şi şvabi.

Situaţia cea mai grea o aveau iobagii şi ţăranii liberi care arendau pămîntul prin contract (*jelerii*), asemănători cu clăcaşii liberi din Moldova şi Ţara Românească. Dacă în secolul al XVI-lea renta în muncă era de o zi pe săptămînă, în secolul al XVIII-lea ajunge la 4 zile pentru iobagii care munceau cu braţele şi 2 zile pentru jeleri. Astfel, în timp ce la sud şi est de Carpaţi clăcaşii prestau pentru boieri 12 sau 24 de zile de muncă pe an, în Transilvania aşa-zisa robotă a iobagilor era de peste 200 de zile. Diferenţa era enormă şi ea explică de ce mulţi ţărani transilvăneni îşi lepădau satele şi fugeau în Principate. Acest fenomen se generalizase în aşa măsură, încît Maria Tereza înfiinţase în 1746 o comisie specială care trebuia să examineze această situaţie, în timp ce autorităîţile de frontieră primiseră ordin să oprească fuga ţăranilor peste munţi.

Este lesne de înţeles de ce anume în Transilvania izbucnise acum cea mai puternică răscoală ţărănească. O delegaţie a ţăranilor de pe domeniul Zlatna, în frunte cu Vasile Ursu Nicola, iobag din cătunul Arada (jud. Alba), poreclit Horea, merge în două rînduri (1779 şi 1783) la curtea imperială de la Viena. În 1784, Horea este primit de împăratul Iosif al II-lea, care ascultă doleanţele ţărănimii. Dar situaţia acestora rămîne neschimbată. Fluturînd promisiunile, mai degrabă închipuite decît reale, ale împăratului care ar fi susţinut lupta ţăranilor împotriva nobililor, Horea declanşează, în Munţii Apuseni, o puternică revoltă a ţărănimii aservite. La mişcare aderă şi alte grupuri, conduse de Cloşca şi Crişan. La început, programul răsculaţilor prevedea desfiinţarea nobilimii, împărţirea pămînturilor şi plata impozitelor de către toată populaţia, apoi ei au mai cerut şi anularea iobăgiei. Răscoala a ţinut din primăvară pînă spre sfîrşitul anului 1784, a cuprins întreaga Transilvanie şi a avut un caracter foarte violent. După ce împăratul Iosif, „apărătorul ţăranilor", a dat ordin armatei, la 21 noiembrie, să reprime revolta, răsculaţii au repurtat un şir de victorii. În decembrie, sînt prinşi Horea şi Cloşca, iar în ianuarie Crişan. La sfîrşitul lunii februarie 1785, primii doi sînt traşi pe roată, după ce Crişan se spînzurase în închisoare.

Totuşi răscoala nu a rămas fără urmări pozitive: în august 1785, împăratul desfiinţa iobăgia. Această reformă a avut însă în bună parte, tot aşa ca şi în Principate, un caracter formal. Ba mai mult, pe lîngă faptul că ţăranii fuseseră eliberaţi fără pămînt, cum făcuse şi Constantin Mavrocordat în celelalte două ţări române, în Transilvania robota rămăsese încă foarte apăsătoare: 2 zile pe săptămînă, adică pînă la 156 de zile pe an.

La moartea sa, în 1790, împăratul Iosif renunţase la majoritatea reformelor sale, cu excepţia edictului de toleranţă şi a patentei privind desfiinţarea iobăgiei. Astfel nobilimea şi-a putut întoarce cea mai mare parte a privilegiilor pierdute pe parcursul secolului. Această situaţie a dat naştere la un nou val al luptei românilor pentru dreptirile lor, care însă va îmbrăca o altă formă.

Material cu drept de autor

Supplex Libellus Valachorum

Acum, urmînd exemplul pe care îl dăduse o jumătate de secol în urmă episcopul unit Inochentie Micu-Clain, în luptă intrară vîrfurile societăţii româneşti din Ardeal, dar şi mulţi ţărani liberi. Participanţi la mişcare sînt intelectuali de frunte, înalţi funcţionari de la Viena, reprezentanţi ai clerului, mica nobilime, ofiţeri români din regimentele grănicereşti, negustori din Şcheii Braşovului. Iniţiatorii mişcării, printre care Ioan Para, Petru Maior, Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Ignatie Darabant, Ioan Piuariu-Molnar, au redactat un document intitulat *Supplex Libellus Valachorum*. Conţinutul lui era inspirat din numeroasele memorii ale episcopului Micu, care cereau drepturi pentru românii transilvăneni. Documentul insista asupra originii romane a românilor şi a continuităţii lor în Dacia, după care cerea egalitatea în drepturi a românilor transilvăneni cu stările privilegiate din provincie.

Satisfacerea cererii de la urmă ar fi însemnat de fapt preluarea iniţiativei politice în povincie de către români. Respins, în martie 1791, de împăratul Leopold al II-lea, *Supplex*-ul este trimis dietei transilvane care refuză să-l ia în seamă. Astfel, lupta românilor ardeleni pentru drepturi naţionale şi sociale, începută un secol în urmă, nu a dat rezultatele scontate. Dar, chiar dacă nu s-a putut realiza în viaţa practică, *Supplex*-ul a fost un fenomen politic deosebit de relevant pentru istoria românilor, întrucît a formulat nişte revendicări naţionale de genul acelora care vor sta la baza revoluţiilor naţionale şi a fondării statelor naţionale din Europa, deci era un document în deplin consens cu spiritul epocii. Totodată, formulînd doleanţele principale privind drepturile naţionale ale românilor, *Supplex*-ul s-a constituit în actul de naştere al naţiuni române, deoarece ideile lui reprezentau năzuinţele de eliberare naţională şi de afirmare a voinţei politice a românilor de pretutindeni.

Deşi izolată politic, prin voinţa curţii de la Viena, de celelalte două ţări române, Transilvania evoluează în secolul al XVIII-lea, ca şi acestea, pe făgaşul modernizării. Ba, graţie mediului istoric, politic şi cultural mai prielnic, ea se dezvoltă mai repede decît spaţiul românesc de la est şi sud de Carpaţi. Comun însă pentru tustrele ţările este sentimentul apartenenţei la un neam, care sub aspect practic se materializează în afirmarea tot mai insistentă a dorinţei românilor de a-şi lua destinul în propriile mîini. Nu întîmplător, sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea este marcat de o serie de acţiuni politice şi culturale, care arată clar că vechiul sistem al dominaţiei străine nu mai putea fi suportat.

Material cu drept de autor

Capitolul XIII. Spiritualitatea românească în secolul al XVIII-lea

Cultura popoarelor europene s-a aflat, în secolul al XVIII-lea, sub puternica influenţă a iluminismului francez. Era vremea cînd raţiunea fusese ridicată la criteriu şi principiu suprem, dar a fost totodată şi timpul cînd omul începe să fie recunoscut ca valoare în sine şi deci ca obiectiv al eforturilor gîndirii şi creaţiei. Această viziune asupra lumii şi a vieţii spirituale a dat naştere la două fenomene noi şi de importanţă capitală în istoria culturii: laicizarea acesteia şi iluminarea maselor.

Luminile dinaintea Iluminismului

Ideile care au dat naştere revoluţiei franceze şi au stimulat spiritul creator al omului au pătruns şi în Ţările Române. Această pătrundere a fost încurajată de faptul că aici ele au găsit teren fertil în frumoasa tradiţie culturală a secolului al XVII-lea, ceea ce le-a imprimat o fizionomie locală. De aceea s-a spus uneori că, pentru români, Iluminismul nu a fost un fenomen cu totul necunoscut, întrucît unele manifestări ale sale au putut fi întîlnite în cultura română a secolului anterior.

Din cauza specificului vieţii economice şi social-politice, condiţiile care au influenţat cel mai mult dezvoltarea culturii române în secolul al XVIII-lea au fost variate şi contradictorii. În linii generale, regimul fanariot a stat în calea iluminismului românesc, fapt care nu a îngăduit ca acesta să cunoască o dezvoltare asemănătoare cu aceea care a avut loc în Europa occidentală. O frînă serioasă a fost impunerea modelelor culturale orientale şi a limbii greceşti. Pe de altă parte însă a existat o reacţie negativă la fanariotism, mai ales la impunerea limbii greceşti. Uneori chiar domnii erau cei care luptau împotriva cultivării şi răspîndirii acestei limbi. Constantin Mavrocordat, el însuşi de origine greacă, dar complet românizat, protesta astfel atunci cînd primea un raport în greacă de la vel-căpitanul de Soroca: „Pentru ce ne scrii greceşte? Au aştepţi să-ţi dăm noi logofăt să scrie rumâneşte? Să-ţi cauţi logofeţel să ne scrii rumâneşti! Să nu ne mai scrii greceşte". Iată de ce eforturile de fanariotizare a societăţii româneşti au dat rezultate foarte slabe, reuşind doar grecizarea unei mici părţi a elitelor.

Naşterea şi receptarea fenomenelor culturale în diferite medii româneşti de asemenea au fost contradictorii. Pe de o parte, în secolul al XVIII-lea, au existat legături culturale mai strînse între ţinuturile locuite de români, se manifestă mai explicit o tendinţă de cuprindere a întregului spaţiu românesc în marile prefaceri spirituale ale vremii, unul din elementele de bază care asigurau aici unitatea fiind aceeaşi credinţă, care acţiona în această situaţie ca o adevărată lege românească. Dar pe de altă parte pămînturile româneşti de la est şi sud de Carpaţi se vor integra mai greu în procesele culturale care cuprinseseră atunci Europa, pe cînd în Transilvania progresele culturale au fost mult mai mari, datorită, cum am mai spus, şi cadrului mai propice pentru asta, creat de absolutismul luminat austriac. Nu e întîmplător că în vremea aceea Transilvania era avanpostul culturii române şi totodată purtătoarea de drapel a conştiinţei naţionale româneşti.

Nu mai puţin contradictorie, ca fenomen spiritual, a fost unirea unei părţi a creştinilor ortodicşi din Ardeal cu Roma. Pe de o parte, despărţindu-i în două

Material cu drept de autor

confesiuni mai mult sau mai puţin concurente şi deci oarecum ostile una alteia, ea a provocat o dezbinare foarte periculoasă în sînul românilor. Dar pe de altă parte biserica unită a dat naştere unor centre cărturăreşti ca cel de la Blaj, din ea s-a născut şcoala ardeleană, care şi-a adus din plin prinosul la dezvoltarea culturii române şi mai ales la trezirea conştiinţei naţionale a românilor.

* * *

Înainte de a vorbi despre cultură în sensul contemporan al termenului, adică despre valorile create prin intermediul şcolii, al studiilor, reflecţiilor şi al exercitării organizate şi sistematice a aptitudinilor artistice, trebuie să observăm că fenomenul cultură este totuşi mai larg, cuprinzînd şi creaţiile zămislite în afara acestor preocupări şi care fac ceea ce se numeşte *cultură populară*. În secolul al XVIII-lea folclorul era foarte evoluat, avînd rădăcini adînci în credinţă, îndeletnicirile de muncă ale oamenilor, în relaţiile lor cu viaţa, cu semenii, cu istoria şi cu realităţile cotidiene. Formele sale de manifestare erau extrem de variate – de la credinţe, superstiţii, obiceiuri, proverbe etc. pînă la adevărate capodopere literare, muzicale şi de artă aplicată. Numai enumerarea acestor realizări cere un spaţiu destul de întins. Cultura românilor, receptată în registru diacronic, nu poate fi închipuită fără acest element important al spiritualităţii româneşti – amplă, profundă şi de o mare diversitate. Muzica populară, de ex., este şi astăzi un fenomen esenţial al acestei culturi şi pe deasupra a constituit întotdeauna şi un nesecat izvor de inspiraţie pentru mai toate celelalte genuri muzicale. Tot aşa, basmele, legendele, poezia, artizanatul se află în imediata vecinătate a operelor literare şi artistice create de profesionişti în aceste domenii, se întrepătrund cu acestea, uneori le alimentează, iar cîteodată se împrumută din ele.

Lecţia de istorie nu poate ignora, bineînţeles, acest patrimoniu spiritual, dar prima ei datorie este să semnaleze mereu noul care apare la fiecare etapă a evoluţiei societăţii. Cultura populară este mai mult sau mai puţin tradiţională, pe cînd valorile culturale zămislite prin eforturi intelectuale speciale, în „laboratoare" create anume în acest scop, exprimă de fiecare dată alte trepete ale evoluţiei umane. De aceea anume examinarea acestor valori constituie una din grijile prioritare ale scriitorului de istorie.

1. Învăţămîntul, tiparul, bibliotecile

În secolul al XVIII-lea, lucrarea comună a şcolii şi a cărţii a fost pusă pentru prima dată, în Ţările Române, pe baze temeinice şi foarte largi, susţinîndu-se şi alimentîndu-se reciproc şi fiind menite să funcţioneze ca un singur organism pus în serviciul parmanent al societăţii. În veacul al XVII-lea, apariţia unei cărţi originale, a unei şcoli ori a unei tiparniţe era un eveniment epocal, pe cînd în noul secol toate acestea sînt lucruri obişnuite, chiar dacă sînt mult mai numeroase şi în multe cazuri de un nivel categoric superior

Învăţămîntul

În epoca fanariotă Ţările Române aveau o largă reţea de şcoli de diferit nivel şi destinaţie, care cuprindeau cu învăţătura atît copiii şi tineretul din familiile bogate şi înstărite cît şi – în proporţie redusă, bineînţeles, – pe cei de condiţie modestă. Noul fenomen se datora în mare măsură faptului că, oricît ar fi fost de dornici să-şi etaleze fastul şi bogăţia, şi în pofida faptului că trebuiau să cheltuie enorm pentru a

Material cu drept de autor

cîştiga bunăvoinţa Porţii otomane, domnii fanarioţi acordau multă atenţie şi şcolilor.

Răspîndirea mult mai mare acum a ştiinţei de carte se face mai întîi în *şcolile elementare*. Cele mai multe din ele se aflau, ca şi în trecut, pe la mănăstiri, ca cele moldoveneşti de la Bistriţa, Neamţ, Putna, Sucevita ş.a. sau cele muntene de la Cozia, Cotmeana, Govora, Tismana ş.a., dar şi în unele biserici din oraşe, tîrguri şi sate. Se înmulţesc *şcolile cu nivel mediu de instruire*, numite într-un hrisov de la 1747 al lui Grigore Ghica al II-lea şcoli „de obşte". Acestea erau, de cele mai multe ori, şcoli pentru studierea limbilor slavonă şi greacă, ambele fiind cerute de trebuinţele cultului, cea din urmă fiind impusă şi de necesităţile apărute în urma instaurătii regimului fanariot. În paralel cu greaca (nouă), în multe şcoli se studia şi greaca veche (elina). Şcolile de slavonie şi greacă erau cunocute de mai înainte. Pe la 1715, o şcoală de slavonie se afla la mănăstirea Colţea din Bucureşti, unde se studiau unele elemente ale ştiinţelor şi muzica bisericească. O şcoală de greacă funcţiona la mănăstirea Văcăreşti, unde se păstra şi biblioteca Mavrocordaţilor. Două-trei deceni mai tîrziu numărul lor va fi mult mai mare. Printre ele se aflau şcolile de slavonă înfiinţate de Mihai Racoviţă la începutul anilor ´40 la Tîrgovişte, Slatina, Rîmnicu Vîlcea şi Cîmpulung-Muscel, cele de studii elineşti şi greceşti de la Craiova şi Focşani. Tot el va reorganiza şcoala de la mănăstirea Sf. Gheorghe Vechi din Bucureşti, va crea două şcoli noi pe lîngă episcopiile Rîmnicului şi Buzăului, va introduce cursul de greacă la şcoala de la biserica Antim din Bucureşti şi, în sfîrşit, va cere să se studieze, pe lîngă filozofie şi gramatică, şi limba italiană. Aceste eforturi au fost continuate de Constantin Mavrocordat, care insista ca studiile clasice să nu se limiteze la şcolile elineşti şi slavoneşti, ci, aşa cum menţiona Ion Neculce, să se facă şi în şcoli „latineşti şi arăpeşti" în aşa fel ca şi printre români „să se afle oameni învăţaţi".

Se cunosc unele lucruri relativ la plata dascălilor. Regula generală era că leafa acestora se lua din dajdia anuală a preoţilor. Aşa cum mărturisesc o serie de documente datînd mai ales de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, contribuţia clerului la întreţinerea şcolilor era esenţială, chiar dacă nu foarte mare. Dascălii Staicu, Lupu şi popa Florea de la scoala domnească de la mănăstirea Sf. Gheorghe Vechi din Bucureşti primeau fiecare cîte 10 taleri pe lună, ceea ce le asigura o situaţie materială destul de bună.

Fenomenul cel mai important în dezvoltarea învăţămîntului din această perioadă este interesul sporit faţă de *învăţarea limbii române*. Reorganizînd, cu ajutorul lui Hrisant Notara, patriarhul Ierusalimului, Colegiul Vasilian din Iaşi şi pe cel de la Sf. Sava din Bucureşti şi transformîndu-le în şcoli mai superioare (academii), Nicolae Mavrocordat a insistat ca, pe lîngă elină, greacă şi slavonă, să fie „învaţată pe înţeles" şi limba română. Această activitate va fi continuată de Grigore al II-lea Ghica la Academia Vasiliană, pe la 1728, şi la cea din Bucureşti, la 1749.

În a doua jumătate a secolului, învăţămîntul se extinde şi mai mult atît prin lărgirea reţelei de şcoli cît mai ales prin diversificarea şi aprofundarea preocuprilor didactice. În anii ´50-´60, la Academia ieşeană se introduc filozofia şi matematica. Aceasta din urmă era predată de profesori cu pregătire în universităţile europene,

Material cu drept de autor

cum era Neculai Chiriac Zergulis-Cercel, Nichifor Theotokis şi Iosif Moesiodax. La Academia Sf. Sava din Bucureşti predau dascălii cu înaltă pregătire Alexandru Turnavitu, Manase Eliad şi Neofit Cavscocalivitul. Profesorul Eliad scrisese în anii ´50 tratate de logică, fizică şi retorică, precum şi mai multe studii pe teme preponderent religioase.

Aceste două şcoli, care reprezentau învăţămîntul superior românesc din vremea aceea, vor fi din nou reorganizate pe temeiuri mai largi şi mai profunde, pentru a da elevilor o pregătire mai apropiată de cea din universităţile europene. La 1766, Grigore Alexandru Ghica îi dă un nou statut vechiului Institut Vasilian, numindu-l „Academie a învăţăturilor şi epistimiilor" şi înzestrîndu-l cu un edificu nou. Din acel moment în Academie, în afară de limbile elină, geacă şi română, încep să fie studiate şi alte discipline, între care aritmetica, geometria, fizica ş.a. La sfîrşitul secolului, concepţia instruirii în Academie era radical înnoită, la cererea domnului Mihai Suţu, printr-un proiect realizat de mitropolitul Iacov Stamate, avînd la bază pedagogia lui J. H. Pestalozzi. Principalele discipline erau matematica, elina, franceza, latina, filozofia. În anii 1777-1779, Alexandru Ipsilanti reformează Academia grecească de la Sf. Sava din Bucureşti. O dată cu mutarea ei într-un local nou şi cu creşterea numărului de dascăli de la şase la nouă, este restucturată tabela materiilor de studii. Se preda gramatica greacă şi latină cu elemente corespunzătoare de literatură, matematica, geometria, astronomia, fizica, istoria, geografia, filozofia şi limbile franceză şi italiană. Interesul sporit pentru limba franceză în şcolile româneşti era dictat de influenţa puternică a Iluminismului francez şi a revoluţiei de la 1789.

Generalizarea ştiinţei de carte se făcea însă prin intermediul şcolilor de nivel mediu şi inferior, numărul cărora creşte acum repede prin grija unor domni, înalţi ierarhi, mănăstiri şi chiar biserici. În Moldova, Grigore al III-lea Ghica înfiinţează 23 de şcoli în oraşele şi tîrgurile din ţinuturi. Noile şcoli din Bacău, Bîrlad, Cîmpulung Moldovenesc, Dorohoi, Tecuci, Cîrligătura ş.a. sînt şcoli de limbă română. Această iniţativă este continuată de Alexandru Mavrocordat şi Mihai Suţu. Cărturari ca Vartolomeu Măzăreanu de la Putna, episcopul Romanului, Leon Gheuca, episcopul Hotinului, Amfilohie, îşi aduc obolul lor preţios la dezvoltarea învăţămîntului fie prin participare nemijlocită la instruirea învăţăceilor, fie prin eforturi ştiinţifice, tipografice sau iluministe. Amilohie, de ex., a tradus şi editat manuale de italiană, aritmetică, geografie, fizică, cosmografie, zoologie şi botanică.

Aceeaşi evoluţie constatăm, în privinţa învăţămîntului mediu şi elementar, şi în Ţara Românească. În anii ´50-´60, astfel de şcoli activau în aşezările urbane Piteşti, Craiova, Slatina, Bucureşti precum şi pe lîngă un şir de mănăstiri şi biserici. După 1775 este atestată deschiderea a peste 20 de unităţi şcolare în reşedinţe de judeţ şi în localităţi precum Găeşti, Vălenii de Munte, Rucăr, Zimnicea. Mai erau încă 15 şcoli elementare, de cele mai multe ori pe moşii boiereşti, cum era cea din Preajba-Dolj şi cele din Agieşti, Buda, Obileşti, Greci şi Tărtăşeşti, din judeţul Ilfov. Şi aici succesele învăţămîntului se datorau unor cărturari ca profesorul Lambros Fotiade de la Sf. Sava şi mitropolitul Dositei

Material cu drept de autor

Filitis, acesta din urmă contribuind mult la aşezarea studiilor pe baze ştiinţifice moderne.

Un domeniu larg al învăţămîntului era cuprins de *instruirea particulară*. Burghezia în stadiu de formare şi mica boierime se mulţumeau cu „dascălii de învăţat copii", cum era „Ştefan dascălul de la Putna", care făcea carte, pe la 1790, cu copiii tîrgoveţilor din Chişinău. Dar domnii şi boierii care îşi educau vlăstarele în familie invitau pentru asta dascăli de cele mai multe ori din Grecia. Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea, apar preferinţe tot mai evidente pentru profesori şi educatori din Europa occidentală. Este foarte elocvent în acest sens cazul lui Alexandru Ipsilanti (1774-1782), care, pentru a-şi instrui fiii, a apelat la serviciile cărturarului Iosif Moesiodax din Cernavoda, ale raguzanului Ignaz Stephan Raicevich, ale secretarului său, elveţianul Franz Ioseph Sulzer, ale abatelui Lionardo Panzini, ale francezului Jean-Baptiste Linchou etc. În pragul secolului al XIX-lea, preferinţele erau categoric în favoarea pedagogilor francezi. Călătoarea engleză Elisabeth Craven observa, la 1786, că la curtea lui Nicolae Mavrogheni din Bucureşti se vorbea foarte bine franţuzeşte şi că cele 20 de fete instruite sub supravegherea doamnei voievodului discutau despre „danţurile" din Apus.

Mulţi tineri îşi continuau studiile în universităţile din străinătate. Printre locurile de studii ale acestora documentele menţionează mai des centrele universitare şi de cultură Veneţia, Constantinopol, Leipzig, Viena, Jena, Berlin şi Paris.

Existau *şcoli ale minorităţilor* etnice şi confesionale, ca acelea ale catolicilor, mai puţin ale musulmanilor şi în număr mult mai mare ale evreilor. Instruirea evreilor se făcea în case de rugăciuni şi în sinagogi, întrucît, tradiţional, rabinilor întotdeauna le-au revenit sarcinile de profesori şi educatori. Cea mai puternică comunitate evreiască se afla la Iaşi, în frunte cu rabinul Beţalel (cca 1724-1743). Un document de la 1729 atestă existenţa aici a unei „şcoli jidoveşti". Astfel de şcoli exitau, în a doua jumătate a secolului, şi la Botoşani, Piatra-Neamţ Bîrlad, Vaslui, Huşi, Tîrgu-Neamţ, Cernăuţi. În Bucureşti, evreii aveau o şcoală elementară şi una de grad superior.

În sfîrşit, tradiţia bisericească ortodoxă punea sarcina întreţinerii unei reţele de *şcoli psaltice*. Şcolile de cîntăreţi bisericeşti erau rare şi nu aveau foarte mulţi învăţăcei. Ele luau naştere din iniţiativa unor cîntăreţi care funcţionau ca protopsalţi sau dascăli psalţi pe lîngă unele mitropolii şi episcopii, la şcolile domneşti sau pur şi simplu la biserici şi în mănăstiri. Uneori profesorii de muzică activau şi în cadrul unor instituţii de învăţămînt laic, cum era Academia de la Sf. Sava din Bucureşti în momentul reorganizării ei, în 1776. Educaţia muzicală era legată, bineînţeles, de literatura corespunzătoare. La început, în acest scop erau folosite cărţie greceşti şi slavone aduse din alte ţări. În 1713, a apărut prima *Psaltichie* românească, realizată de ieromonahul Filotei de la mitropolia Bucureştilor. Dar învăţămîntul psaltic în limba română apare abia la 1796, din iniţiativa ierarhului Iosif de la episcopia Argeşului. În Moldova, învăţămîntul psaltic începe să se organizeze după 1774, an în care ieromonahul Ilarion reaşezase pe alte temeiuri vechea şcoală de la Putna, iar pînă la sfîrşitul secolului cursuri de muzică psaltică, mai evoluate sau mai restrînse, au mai existat şi la Galaţi,

Material cu drept de autor

Botoşani, la mănăstirile Neamţ şi Humor, precum şi la bisericile Sf. Nicolae şi Sf. Spiridon din Iaşi.

Tiparul

În secolul al XVIII-lea, tiparul va fi un instrument şi o instituţie permanentă de producere şi răspîndire a cărţilor. Acum nu vor fi doar două-trei tipografii în fiecare principat, ca în secolul anterior, ci vor exista mult mai multe, între care cîteva principale. În Ţara Românească, cele mai mari centre tipografice erau mitropolia din Bucureşti, episcopia de la Rîmnicu-Vîlcea şi episcopia Buzăului, precum şi cîteva care au activat perioade mai scurte, cum au fost mănăstirile bucureştene Antim, Sf. Sava şi Colţea. În Moldova, cele mai active centre editoriale au fost mitropolia din Iaşi, episcopia din Rădăuţi, mai puţin Baia şi – o perioadă foarte scurtă – Dubăsari (1794-1796) şi Movilău (1796-1800).

Bineînţeles că şi acum, ca şi în veacul anterior, majoritatea tipăriturilor erau texte religioase. Dar cărţile laice, în special cele destinate şcolii, sînt totuşi mult mai numeroase decît cele tipărite în secolul trecut, ca urmare a unei dezvoltări mult mai mari a învăţămîntului, a răspîndirii ştiinţei de carte şi a ridicării nivelului general de cultură a societăţii. Un număr mare de cărţi, tipărite în română, slavonă sau greacă, erau destinate diferitelor categorii de cititori: cele în slavonă erau mai mult pentru clerici, cărţile în greacă pentru oamenii cu instrucţie mai înaltă, iar tipăriturile în română mai cu seamă pentru copii, tineret şi pentru instruirea generală. Printre acestea au fost cărţile lui Nicolae Mavrocordat *Despre datorii* (1719), editată la mănăstirea Sf. Sava din Bucureşti, şi *Cuvînt contra nicotinei*, editată în 1786 la Iaşi, *Ceasloavele* (1724, 1731, 1741 ş.a.), *Întîia învăţătură pentru tineri* (1726, 1727, 1736), *Bucvarul* (1749) ş.a. Imprimeria din eparhia Rîmnicului scotea, în 1755, *Gramatica* slavonă a lui Meletie Smotriţchi. Foarte folositoare a fost în această privinţă activitatea de tipograf a protopopului Mihail Strelbiţchi de la mitropolia din Iaşi. În anii ´80 el a scos de sub tipar, probabil cu participarea lui Leon Gheuca, *Alfavita sufletească* şi *Calendariul* pe 112 ani. După ce el şi-a mutat teascul său „politicesc" la Dubăsari, mitropolitul Iacov Stamati reaşează la arhiepiscopia din Iaşi, cu susţinerea domnului Mihail Suţu, o nouă tipografie, mai modernă, unde va tipări romanul moral *Critil şi Andronius*, precum şi lucrările lui Amfilohie Hotiniul *De obşte geografia*, *Elemente aritmetice* şi *Gramatica teologhicească*.

Aria largă de cuprindere cu noi tipărituri şi numărul mare al acestora contribuiau foarte mult la uniformizarea prin îmbogăţire a spaţiului cultural românesc. Cărţile tipărite în anumite locuri, mai ales cele de cult în limba română, sînt difuzate în tot teritoriul locuit de români. În Basarabia, Bucovina, Dobrogea, de ex., se întîlneau sute de exemplare de tipărituri cu destinaţie cultică, scoase la imprimeriile din Bucureşti, Rîmnic, Buzău, Iaşi, Rădăuţi, Blaj, Sibiu, Braşov, mănăstirea Neamţ, Cernăuţi, Dubăsari, Movilău. Această expansiune a cărţii româneşti a avut două urmări de însemnătate excepţională pentru destinul spiritualităţii româneşti: dezvoltarea limbii române şi afirmarea conştiinţei naţionale a românilor de pretutindeni.

Bibliotecile

Material cu drept de autor

Intensa activitate tipografică a dus la înmulţirea bibliotecilor şi la creşterea numărului de cărţi în ele. Ele se împărţeau în trei categorii principale: bibilotecile domneşti, mănăstireşti şi boiereşti. Abia spre sfîrşitul secolului încep să apară şi colecţiile de carte ale intelectualilor şi burgheziei, o dată cu apariţia comerţului specializat de carte, aceasta fiind cu putinţă şi datorită înmulţirii cărţilor şi reducerii preţului lor.

Dintre bibliotecile domneşti, cea mai importantă a fost ceea a Mavrocordaţilor. Bazele ei au fost puse de către Alexandru Mavrocordat, mare dragoman al Porţii, şi îmbogăţită foarte mult prin eforturile fiului său, Nicolae, primul domn fanariot în Principate. Aceasta era o colecţie de carte a unor oameni foarte cultivaţi, cunoscători ai multor limbi, inclusiv clasice, precum şi contemporane, atît europene cît şi asiatice. Nicolae Mavrocordat se înconjurase cu mai mulţi cărturari care îl ajutau la achiziţionarea cărţilor, la traducerea şi copierea lor. Pentru a-şi completa biblioteca, el consulta cele mai prestigoase cataloage de carte din Occident. De aceea era firesc ca în biblioteca lui să se fi întîlnit opere ale celor mai iluştri gînditori şi oameni de ştiinţă, ca acelea ale celebrilor autori antici, ale lui Francis Bacon, Isaac Newton, John Locke, Machiavelli etc., fără să mai vorbim de istoriile lui Grigore Ureche, Miron Costin, Radu Greceanu sau Radu Popescu. Biblioteca lui Nicolae Mavrocordat nu s-a păstrat, cu excepţia unui număr redus de cărţi care se găsesc la mănăstirea Văcăreşti. S-au păstrat însă trei cataloage ale acestei biblioteci, unul (la Văcăreşti) cu 625 de titluri, altul cu 237 de titluri ale cărţilor, dăruite fiului său Constantin, şi un al treilea cu denumirile a 162 de manuscrise. Şi biblioteca lui Constantin Mavrocordat, tot aşa ca şi aceea a tatălui său, s-a risipit din cauza datoriilor pe care le acumulase de-a lungul numeroaselor sale domnii. Doar la mănăstirea Văcăreşti şi la Mitropolie rămăseseră unele din cărţile sale. Deşi după aceştia au mai fost şi alţi domni care au manifestat interes mare faţă de carte, totuşi nimeni nu a mai putut aduna atîtea cărţi valoroase.

Biblioteci mănăstireşti au existat mai multe. Una din cele cunoscute mai era cea de la Hurez, care avea, la 1791, 382 de volume, inclusiv 115 româneşti, 87 greco-latine, 39 slavone, 13 greco-arabe, şase greco-latino-arabe, patru latineşti, patru greco-romane şi cîte una arabă, georgiană şi germană, plus un lexicon în şapte limbi. Predominau cărţile regligioase, dar mai erau şi zeci de scrieri istorice. Biblioteci asemănătoare, dar de cele mai multe ori mai mici decît aceasta, se mai aflau la mănăstirile Sf. Sava şi Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti, la mitropolia din Bucureşti, la episcopiile de la Rîmnic şi Buzău, la mitropolia din Iaşi, la episcopiile din Roman şi Huşi. Odată cu reorganizarea învăţămîntului, în 1766, Grigore al III-lea Ghica a trimis pe serdarul cărturar Gheorghe Saul să cumpere cărţi din Germania, Franţa şi Italia. Mitropolitul Iacov Stamati (1792-1803) a introdus pentru comercianţii de carte o regulă, după care aceştia trebuiau să dăruiască bibliotecii Academiei domneşti din Iaşi cîte un exemplar din cărţile aduse în ţară, iar la cele scumpe să cedeze jumătate din preţ. Astfel lua fiinţă primul depozit legal de carte în Ţările Române.

În secolul al XVIII-lea se înmulţesc şi bibliotecile particulare. Cele mai mari biblioteci boiereşti erau în Moldova, în familiile Balş, Cantacuzino, Rosetti, Bogdan, Paladi, Ghica. Acestea erau biblioteci laice, ca şi cele domneşti. Boierii

Material cu drept de autor

moldoveni erau pasionaţi mai ales de istorie, în bibliotecile lor întîlnindu-se cărţi precum *Vieţile cezarilor* a lui Suetonius, *Viaţa lui Petru cel Mare* a lui A.Katifoos, *Istoria Angliei* a lui David Hume, *Istoria risipirii Ierusalimului* de Iosif Flavius ş.a. Totuşi ei se interesau şi de literatură, filozofie, drept, ştiinţele naturii şi chiar de ştiinţe exacte. Colecţiile lor conţineau gramatici, coduri de legi, dicţionare, monografii, memorii şi chiar *Eniclopedia franceză*.

În Ţara Românească, printre cei mai mari colecţionari de carte au fost Ianache Scarlat Alevra, ginerele lui Nicolae Mavrocordat, Andronache Vlastò, secretar al lui Constantin Mavrocordat. Călătorul francez J. C. Flachat, care zăbovea la 1740 în Bucureşti, observa, în cazul acestuia din urmă, că „biblioteca lui este bogată şi aleasă, avea mai multe tablouri de preţ şi cîteva sculpturi minunate". Alţi iubitori de carte au fost marii boieri Brîncoveni, urmaşii lui Constantin Brînoveanu. Cărţile lor erau aproape toate de istorie şi foarte puţine de filozofie şi geografie. Dar cei mai mari îndrăgostiţi de carte au fost Văcăreştii, marele vistier Ienăchiţă şi fiul său Nicolae, mare vornic, biblioteca lor datînd de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Ienăchiţă adunase mai ales dicţionare, enciclopedii şi mari istorii, între care şi *Istoria creşterii şi decreşterii Imperiului otoman* a lui Dimitrie Cantemir. Nicolae cumpărase multe cărţi de literatură, istorie, geografie, filozofie antică şi modernă.

2. Literatura

În secolul al XVIII-lea literatura atinsese acel nivel de evoluţie, care impune o anumită diferenţiere pe categorii sau genuri, în funcţie de interesele, aptitudinilie şi metodele de lucru ale autorilor şi modalităţile de influenţare a cititorilor. Pentru prima dată beletristica şi istoriografia, care făceau corp comun în cronicile secolelor XVI-XVII, puteau să se detaşeze una de alta prin evidenţierea unor trăsături distincte pentru fiecare gen în parte. Dar bogata tradiţie cronicărească şi inexistenţa celei literare propriu-zise au constiuit premise diferite pentru evoluţia în noul secol a istoriografiei şi a literaturii beletristice. Cea dintîi a cunoscut o dezvoltare remarcabilă, pe cînd cealaltă a fost mult mai slabă.

Istoriografia

Ceea ce a afectat cel mai mult scrierile istorice, ca posibilitate de răspîndire şi receptare, a fost faptul că ele nu au fost tipărite, de aceea au trebuit să se înmulţească şi să se răspîndească prin cópii

Secolul al XVIII-lea este deosebit de bogat în scrieri istorice. Ele pot fi împărţite în două categorii distincte: operele marilor cărturari şi lucrările de valoare redusă ale unui grup de scriitori mult mai modeşti sau chiar mai mult sau mai puţin obscuri. Din cele din urmă fac parte un letopiseţ anonim al Moldovei care cuprinde perioada de la Dabija vodă (1662) şi pînă la moartea lui Constantin Cantemir (1693), un altul care povesteşte evenimentele petrecute în Moldova de la 1661 pînă la 1709, o cronică a perioadei 1661-1729. Urmează o compilaţie a lui Axinte Uricariul care narează istoria paralelă a Moldovei şi a Ţării Româneşti de la „descălecat" şi pînă la 1716 şi respectiv 1724. La propunerea lui Constantin Mavrocordat, un alt compilator, Vasile Buhăescu realizează o lucrare asemănătoare, intitulată *Istoriile Ţării Româneşti şi a Ţării Moldovei* de la „descălecat" şi pînă la 1733. A mai fost apoi o serie de scrieri în limba greacă,

Material cu drept de autor

printre care aceea a lui Nicolae Chiparissa privind domnia lui Mihai Racoviţă în Moldova, a lui Mitrofan Grigoras despre Ţara Românească în anii 1714-1716, povestirea lui Petru Depasta consacrată vieţii şi activităţii lui Constantin Mavrocordat din anii 1731 şi 1761. Cea mai importantă din această serie este aşa-numia *Cronică a Ghiculeştilor*, o istorie a Moldovei de la Antioh Cantemir (1695) şi pînă la domnia lui Matei Ghica (1754), foarte instructivă prin serioasa ei documentare şi prin referinţele paralele la istoria altor ţări europene.

Figurile centrale ale istoriografiei române din prima jumătate a secolului al XVIII-lea sînt Dimitrie Cantemir şi Ion Neculce.

Principele Cantemir (1673-1723) nu a fost un istoric în sensul actual al acestui termen, ci mai degrabă un enciclopedist, „un precursor al iluminiştilor", cum i s-a spus pe bună dreptate, un om cu pregătire temeinică şi cu larg orizont intelectual, care a manifestat interes faţă de diferite domenii ale ştiinţelor, culturii şi artelor. Totuşi el a scris cîteva lucrări care fie că sînt adevărate scrieri istorice, fie că li se poate atribui semnificaţia unor astfel de scrieri prin informaţia şi observaţiile ce se conţin în ele. De ex., *Viaţa lui Constantin Cantemir*, scrisă în latină în anii 1714-1716, este o sursă extrem de utlă pentru datele şi reflecţiile privind istoria Moldovei la sfîrşitul secolului al XVII-lea, relaţiile moldo-muntene, moldo-polone şi moldo-turce. De mare valoare ştiinţifică pentru istoria românilor sînt alte două opere ale sale. Prima din ele este *Descrierea Moldovei*, terminată în 1716 la solicitarea Academiei din Berlin, al cărei membru fusese ales doi ani mai devreme. Nici aceasta nu este o istorie propriu-zisă, dar conţine un material bogat, divers şi mai ales extrem de relevant despre Moldova medievală, ceea ce face din ea una din sursele fundamentale ale istoriei românilor. Cea de-a doua lucrare, de asemenea scrisă în latină şi terminată în 1717, este *Hronicul vechimei romano-moldo-vlahilor*. Aceasta este o monografie de mari proporţii, bazată pe o documentaţie consistentă, care demonstrează magistral, pe temeiuri ştiinţifice mult mai solide decît o făcuse stolnicul Constantin Cantacuzino în *Istoria* sa, romanitatea şi continuitatea poporului român în vatra lui strămoşească. Astfel, Cantemir a anticipat cu peste o sută de ani eforturile Şcolii Ardelene, care vor impune aceste adevăruri pentru totdeauna în conştiinţa românească. El are şi alte cîteva scrieri istrorice, mai puţin importante.

Dar cea mai de seamă operă de istorie naţională din secolul al XVIII-lea este *Letopiseţul Ţării Moldovei* al lui Ion Neculce (1672-1745). Fost sfetnic al lui Dimitrie Cantemir şi hatman al oastei moldoveneşti în timpul războiului ruso-turc din 1710-1711, el s-a retras în Rusia după înfrîngerea de la Stănileşti, dar revine în curînd în ţară, unde va fi mare vornic pe timpul domniilor lui Grigore al II-lea Ghica şi a lui Constantin Mavrocordat. Cronica sa cuprinde anii 1661-1743 şi a fost scrisă în ultimul deceniu al vieţii sale. Opera neculceană este o continuare a letopiseţului lui Miron Costin. El s-a folosit de scrierile epigonilor lui Costin, dar bineînţeles că i-a depăşit, folosind informaţia autentică a acestora şi mărturiile boierilor bătrîni. Descrierea evenimentelor din vremea sa este fondată în mare parte pe observaţiile proprii, informîndu-se totodată din toate sursele care i-au fost accesibile, ca dovadă că avea un ascuţit simţ al criticii istorice. Orizontul său a fost larg, ceea ce l-a îndemnat să facă numeroase referinţe la evenimente privind ţările

Material cu drept de autor

vecine şi chiar apusul Europei. În plus, accesibilitatea şi credibilitatea istorisirilor sale sînt fondate pe talentul de povestitor. Dovadă sînt şi povestirile foarte scurte, intitulate *O samă de cuvinte*, aşezate în fruntea letopiseţului său, în care faptele autentice se împletesc cu legendele.

O altă operă istorică de valoare din prima jumătate a secolului al XVIII-lea este *Istoriile domnilor Ţării Româneşti* a lui Radu Popescu (cca 1650-1729), care relatează despre trecutul acestei ţări de la Negru vodă (cca 1290) pînă la sfîrşitul domniei lui Nicolae Mavrocordat (1729). Pentru scrierea istoriei mai vechi, acest istoric a folosit multe şi variate izvoare, inclusiv *Istoria Ţării Româneşti* a lui Stoica Ludescu, cea a lui Radu Greceanu, cronicarul lui Constantin Brîncoveanu, letopiseţul lui Grigore Ureche, cronici bizantine, anale sîrbeşti, surse polone, maghiare, turceşti. Pentru vremea sa utilizează mai ales procedeul pe care îl va folosi şi Neculce: propriile observaţii. Spre deosebire însă de *Letopiseţul* lui Neculce, scrierea lui Popescu este de multe ori foarte subiectivă, cum se vede mai ales atunci cînd îi înfierează pe Cantacuzini şi pe Brîncoveanu sau cînd îi elogiază pe boierii Băleni şi pe „patronul" său, Nicolae Mavrocordat.

Şi în a doua jumătate a secolului istoriografia a avut realizări numeroase, dar acestea nu au mai avut calitatea acelora de pînă atunci. În Ţara Românească, marele ban Mihai Cantacuzino, expatriat în 1776 în Rusia, o dată cu intrarea în serviciul Ecaterinei a II-a, a scris în limba greacă o *Istorie a Ţării Româneşti* de la 1215 pînă la 1774, care, pe lîngă date istorice, cuprinde deosebit de utile informaţii geografice, economice, statistice, administrative ş.a., ceea ce o aseamănă cu *Descrierea Moldovei* al lui Cantemir. A mai scris şi *Genealogia familiei Cantacuzinilor*, foarte fantezistă în partea privind perioada mai veche şi destul de utilă ca sursă istorică pentru timpurile mai tîrzii. Prezintă interes pentru istoria naţională şi cîteva scrieri ale lui Constantin Dapontes, secretarul grec al lui Constantin Mavrocordat, cerîndu-se menţionate în primul rînd *Efemeridele dacice*, referitoare la războiul austro-ruso-turc din 1736-1739, şi *Chronicul evenimentelor dintre 1648-1704*, care relatează despre trecutul Ţărilor Române ca teritorii cuprinse în Imperiul otoman. În Moldova, au apărut în această perioadă două letopiseţe atribuite, unul din ele, dregătorului Enache Kogălniceanu, iar celălalt marelui spătar Ioan Canta. Astăzi paternitatea acestora este negată. Nu se ştie cine a scris primul letopiseţ, iar cel de-al doilea se crede că ar fi fost alcătuit de arhimandritul putnean Vartolomeu Măzăreanu. Scrierea anonimă relatează despre evenimentele cuprinse între anii 1733 şi 1774, iar cealaltă se referă la perioada 1741-1769. Ambele sînt tendenţioase, cea dintîi aducînd elogii Ghiculeştilor, iar cealaltă lui Constantin Mavrocordat şi domnilor din familia Callimachi. V. Măzăreanu a mai scris şi o *Istorie pentru Sfînta Mănăstire Putna*, la alcătuirea căreia s-a folosit de vechile letopiseţe şi de tradiţiile ce mai existau pe atunci în acest lăcaş.

Un fenomen nou în istoriografia românească, apărut acum, sînt scrieriele de istorie universală. Au fost multe lucrări preocupate de istoria altor popoare. De cele mai multe ori, s-a scris despre Imperiul otoman, iar de la sfîrşitul secolului, şi despre Franţa, dar au existat şi istorii ale Angliei, Americi, Rusiei sau Bulgariei. Majoritatea acestora erau traduceri ale unor lucrări scrise în limbile greacă,

Material cu drept de autor

italiană, franceză, germană, engleză. Cele originale au fost foarte puţine şi de obicei erau scrise în greacă sau latină. Aşa sînt cele două cronici de la începutul secolului despre regele suedez Carol al XII-lea, scrise în greceşte de slugerul din Moldova Alexandru Amiras şi de clucerul Afenduli, capuchehaie a lui Brîncoveanu pe lîngă paşa de la Bender.

Singura operă de mare valoare ştiinţifică din domeniul istoriei universale, realizată în acea vreme de un român, a fost *Istoria creşterii şi descreşterii Imperiului otoman* a lui Dimitrie Cantemir. Scrisă în latină pe baza unui impresionanat material documentar din arhive şi cronici turceşti şi a unei bibliografii occidentale la fel de solide, aceasta cuprinde istoria împărăţiei turceşti de la fondarea dinastiei otomane (1214) şi pînă la războiul ruso-tirc din 1711. Lucrarea este realizată în temeiul concepţiei istorico-filozofice privind succesiunea etapelor de progres şi regres în evoluţia ţărilor şi popoarelor, care ulterior va fi ilustrată de creaţia unor gînditori şi istorici iluştri ai *Secolului Luminilor*, ca L. Marsigli, Ch. Montesquieu sau E. Gibbon. Cantemir desemnează ca moment culminant al extinderii puterii Turciei jumătatea a doua a secolului al XVII, sumbolizat de cucerirea Cameniţei, în 1672, după care începe regresul Imperiului, marcat la început de pacea de la Karlowitz, din 1699. În realitate, aşa cum au demonstrat specialiştii turci, decăderea imperiului începuse un secol mai devreme.

O interesantă încercare de a realiza o operă asemănătoare a întreprins marele vistier muntean Ianache Văcărescu, care a scris în anii 1788-1792 *Istoria prea puternicilor împăraţi otomani*. Dar singurele merite ale acestei lucrări sînt bogatul material informativ, adunat din surse străine, precum şi anumite calităţi literare.

Istorii transilvane

Secolul al XVIII-lea a dat multe scrieri istorice şi în Transilvania. În cadrul eforturilor de afirmare a istoriografiei româneşti în acest spaţiu, iniţiativa a aparţinut istoricilor din Braşov. În prima jumătate a secolului protopopul Radu Tempea a scris o *Istorie a bisericii Şcheilor Braşovului*. Puţin mai tîrziu, dascălul Radu Dima redacta *Cronica Ţării Ardealului*, continuată de lucrarea lui Dimitrie Eustatievici *Însemnări de cronică*. Seria scrierilor istorice braşovene se încheie cu o *Cronică a Braşovului pentru trecutul românilor din Şchei (1392-1780)*. Foarte sugestivă, sub raportul impresiei lăsate românilor ardeleni de unirea bisericească de la 1700, este cronica în versuri intitulată *Plîngerea sfintei mănăstiri a Silvaşului din eparhia Haţegului de Prislop*.

Dar naşterea adevăratei istoriografii transilvănene este legată de începutul formării Şcolii Ardelene. Primul istoric din această şcoală a fost Samuil Micu, care a formulat argumentaţia istorică din *Supplex Libellus Valachorum*. El a scris cîteva opere istorice de mare valoare la vremea apariţiei lor, cea mai importantă fiind *Istoria şi lucrurile şi întîmplările românilor*. Pe lîngă informaţia consistentă ce se conţine în cele patru volume ale sale, această scriere încă insuficient cunoscută are două calităţi indiscutabile: ea se prezintă ca un început de cercetare ştiinţifică în baza analizei şi comparării izvoareor istorice şi ca o amplă sinteză în care istoria celor trei ţări române este concepută ca un proces unitar.

Cele mai multe scrieri ale Şcolii Ardelene vor apare în prima jumătate a secolului următor.

Material cu drept de autor

În afară de istoriografia românească, în Transilvania a existat şi o creaţie a istoricilor minoritari. O parte a acestora au continuat tradiţia istoriilor confesionale, aşa ca istoricul iezuit Franz Fasching, autor al lucrărilor *Dacia vetus* (1725), *Dacia siculica* (1731) şi *Dacia nova* (1743-44) şi unul din editorii *Cronicii lui Anonymus*. I-au urmat, în a doua jumătate a secolului, canonicii catolici din Alba Iulia, Antál Szeredai şi Michaël Burian, iar spre sfîrşitul perioadei Antál Gánoczi şi Jozef Alois Kereszturi de la episcopia din Oradea. Printre istoricii reformaţi un loc de frunte ocupa Peter Bod (1712-1769), care deşi s-a interesat mai mult de istoria bisericii, depăşeşte totuşi această sferă, cercetînd trecutul şi modul de viaţă al secuilor şi românilor din Transilvania. Orientarea spre o viziune complet laicizată este exprimată într-o amplă istorie a principatului Transilvaniei, în două volume, a lui Jozsef Benkö şi în lucrarea *Vechea şi noua Dacie* a lui András Huszti (1791).

De înaltă ţinută profesională sînt cercetările istoricilor saşi, influenţate, la începutul secolului al XVIII-lea, de braşoveanul Martin Schmeitzel, profesor la universităţile din Jena şi Halle. Aşa era *Istoria regatului şi principatului Transilvaniei*, a lui Andreas Teutsch, *Regii moldovenilor*, *Despre conducătorii Valahiei* şi *Istoria vechii Dacii*, scrise de Georg Soterius. Dar cel mai mare interes prezintă, fără îndoială, creaţia istoricului braşovean Johann Filstich (1684-1743). El a scris cîteva istorii ale Transilvaniei, însă ceea ce interesează cele mai mult în cazul său sînt preocupările de istoria românilor. El a tradus în limbile germană şi latină cîteva cronici ale Ţării Româneşti, a scris o *Încercare de istorie românească*, lucrare amplă, bine documentată. În toate scrierile sale, Filstich susţine cu o documentare temeinică pledoariile stolnicului Cantacuzino şi ale lui Cantemir privind latinitatea românilor şi continuitatea lor în Dacia.

Sînt foarte utile pentru cunoaşterea istoriei spaţiului românesc scrierile istoricilor germani din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Martin Felmer a scris un tratat despre originea românilor intitulat *Ştire despre populaţia românească*, lui Michael Lebrecht îi aparţin lucrările *Istoria popoarelor dacice*, *Principii Transilvaniei*, *Despre caracterul naţional al naţiunilor existente în Transilvania*. Nu este deloc lipsită de interes nici sinteza documentară *Banatul de la origni pînă acum* (1774) a lui Joseph von Brigido, ca şi monografia celebră a italianului Francesco Griselini *Încercare de istorie polemică şi naturală a Banatului Timişoarei*, ce apărea în 1779 în germană la Viena şi în anul următor în italiană la Milano.

Literatura artistică

Şi în noul secol scrierile istorice mai au încă rolul beletristicii şi adeseori calităţile lor literare sînt mai înalte decît ale operelor literare propriu-zise. De ex., Neculce, „prin darul de a povesti" şi prin stratagemele artistice folosite – şiretenie ţărănească, ironie ascunsă, autozeflemea etc. – a fost asemănat cu Creangă, ceea ce e destul de mult pentru o literatură care abia se năştea. Despre maniera neculceană de a portretiza s-a spus că „îşi are tehinca sa, între caricatură şi tablou: o însuşire sau o anomalie fizică, starea intelectului, predispoziţa etică; o însuşire sau o scădere morală, un tic, o manie, un obicei, totul dozat, ritmat şi rotit în jurul unei virtuţi sau diformităţi substanţiale" (G. Călinescu). În *Cronica Bălenilor* a lui Radu Popescu sînt numeroase scene în care realul şi ficţiunea îşi dau mîna în manieră

Material cu drept de autor

barocă, iar în descrierea pesonajlor autorul îmbină cu destulă măiestrie umorul cu răutatea şi ciuda, ceea ce „dezvăluie plenitudinea talentului să dramatic" (G.C.).

Cît priveşte beletristica în sine, aceasta face primii paşi anume în secolul al XVIII-lea. Cele mai căutate erau romanele populare, ca *Alexăndria*, *Achirie şi Anadan*, *Istoria Sindipii filozoful*, *Esopia*, aceasta din urmă în tălmăcirea (din rusă) a lui Vartolomeu Măzăreanu. Acum apar şi romanele de dragoste, tălmăcite din originale antice sau medievale franceze.

Primele scrieri artistice locale se fac în limba greacă, tratînd de cele mai multe ori teme morale, cum erau *Alexandru vodă cel fără conştiinţă* a lui Gheorghe Suţu sau piesa anonimă *Firea Valahiei*. Cel mai reuşit text satiric grecesc a fost *Poemul moralnic*, scris pe la 1794 de Alexandru Calfoglu, mare clucer şi caimacam al Craiovei. Spre sfîrşitul perioadei fanariote era mare interesul pentru literatura franceză, gustată în Ţările Române mai des în traduceri greceşti. Pe scena teatrului de la Cişmeaua Roşie din Bucureşti se jucau piesele lui Vlotaire *Fanatismul sau Mahomet*, *Merope*, *Agathocles*, *Zaira*, *Brutus* şi *Moartea lui Cezar*.

Romanul modern care circula cel mai mult în mediul românesc, este de asemenea o traducere, mai totdeauna din franceză. Primul care apare în mediul românesc este *Aventurile lui Tlemeac* a lui Fénelon. Ioan Cantacuzino, fost mare spătar în Muntenia, realizează traducerea *Narchis sau înrdăgitul însuşi de sine* după cunoscuta piesă a lui J. J. Rousseau. Se mai fac traduceri ale diferitor lucrări din alţi scriitori francezi, între care Molière, Bernardin de Saint-Pierre, din italianul Vittorio Alfieri, englezul Alexander Pope, din unii autori spanioli etc.

Romanul românesc începe cu Cantemir. O oarecare valoare literară are *Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea*, care a fost asemănat cu dialogurile lui Leopardi, dar opera de indiscultabilă valoare literară este *Istoria ieroglifică*. Acest roman, în care spiritul baroc este exprimat mult mai puternic decît în *Divan* şi în care sînt destule „pagini vrednice de Ariosto", „colcăie [...] de măiestrii caligrafice, precum este exuberant în expresii plastice [...]. În cursul operei sînt şi numeroase «elegii» în aceeaşi cadenţă populară şi cu o nespus de inteligentă tratare cultă a metaforei ţărăneşti" (G.Călinescu).

Poezia română este mult mai veche de cît romanul, ea apare, cum ştim, încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, dar scrierile poetice de factură modernă se fac cunoscute mai tîrziu decît romanul, fiind în schimb mai numeroase. Primul poet român modern a fost Ianache Văcărescu, care a scris mai multe opere în versuri, între care şi o gramatică, apărută la Rîmnic în 1787. Dar a reuşit ceva mai bine în poezia lirică şi erotică, realizată pe motivele creaţiei populare. Printre cele mai reuşite creaţii poetice ale sale se numără *Urmaşilor mei Văcăreşti*, *Amărîta turturică* şi *Într-o grădină*, cele din urmă fiind socotite imitaţii după unele versuri greceşti. Poezii, care de fapt „sînt cîntece de lume", a scris, la sfîrşitul secolului, şi fiul său Alecu.

În aceeaşi vreme în Moldova scria versuri Matei Milo, pasionat atît de temele erotice cît şi de satiră. În poezia sa, „micile caricaturi într-un limbaj bufon româno-turco-grec sînt pline de savoare".

Între 1792 şi 1796, în tipografia lui Strelbiţchi de la Dubăsari sau Movilău, îşi publuca versurile sale, adunate sub titlul *Poezii noo*, Ioan Cantacuzino. Multă

Material cu drept de autor

vreme necunoscută, aceasta s-a revelat ca o poezie cultă. Autorul ei, adăpat la creaţia unor autori englezi, ca A. Pope şi T. Gray, la aceea a italianului P. Metastasio sau a mai multor autori francezi, între care şi aceea a fabuliştilor La Fontaine şi Florian, se arată un liric care cîntă natura, dragostea şi simplele plăceri ale vieţii, fără a uita să elogieze şi limba în care scrie.

Literatura juridică

Activitatea reformatoare a principilor fanarioţi a solicitat culegeri de legi şi o literatură în domeniul dreptului, care să asigure baza juridică a reformelor şi pregătirea corespunzătoare a realizatorilor acestora. Prima carte de reală utilitate în acest scop a fost *Manualul de legi* al lui Mihail Fotino, alcătuit în temeiul *Basilicalelor* lui Iustinian şi apărut pe rînd în anii 1765, 1766, şi 1777. Din îndemnul lui Alexandru Ipsilanti, tipografia mitropoliei din Bucureşti scotea, în 1780, culegerea de acte normative *Pravilniceasca Condică*, pe care domnul o motiva prin faptul cît se poate de convingător că un popor nu putea îndura mai mare defăimare „decît vieţuind fără de pravili". De reală utilitate practică, atît pentru judecători cît şi pentru părţile aflate în litigiu, era *Arta judecătorească* (1793) a juristului Dimitrie Panaiotachi-Catargi. Două idei sînt clar exprimate în această carte: necesitatea orientării procedurii judiciare după normele legislaţiei europene şi încrederea în autoritatea instituţiilor societăţii civile, inclusiv şi mai ales a celor judiciare, bazată pe afirmarea puterii lor reale.

3. Ştiinţa

Cele două şcoli superioare din Principate, de la Iaşi şi Bucureşti, afirmate ca Academii la începutul secolului şi reformate în cea de-a doua jumătate a acestei perioade, sînt orientate tot mai mult spre studii şi cercetări fundamentale. Interesul sporit pentru studii profunde şi pentru ştiinţă fusese determinat de marele avînt al ştiinţei, început în secolul al XVII-lea, şi de activitatea enciclopediştilor.

Interesul pentru ştiinţe în Moldova şi Ţara Românească

După reforma din 1766, Neculai Cercel preda în Academia ieşeană *matematica* după opera lui Christian Wolf *Elementa matheseos universae*, una din cele mai valoroase lucrări din epocă ale domeniului, pe care profesorul ieşean o şi tradusese. La *fizică* el folosea lucrările olandezului Piter van Mushenbrok şi cele ale lui Newton. Această disciplină mai era predată şi de profesorul Nichifor Theotokis, care publicase la Leipzig, în anii 1776-1777, o lucrare fundamentală în două volume, intitulată *Elemente de fizică*.

Alte lucrări de mare utilitate pentru învăţămîntul practicat la Academia din Iaşi au fost *Aritmetica* lui Manuil Glizonis Hiotul, tradusă în româneşte în 1793, precum şi *Elemente aritmetice* şi *De obşte geografie*, compilaţii după opere reputate ale unor autori străini, realizate de cărturarul Amfilohie Hotiniul şi scoase cîţiva ani mai tîrziu de sub teascul mitropoliei din Iaşi.

La Academia din Bucureşti o serioasă activitate didactică şi ştiinţifică desfăşura în aceeaşi perioadă Manase Eliad, care realizase cursuri proprii de fizică şi tradusese *Filozofia chimică* a lui A.-F. de Fourcroy. În 1756, el înfiinţase primul

Material cu drept de autor

laborator de fizică şi chimie din Principate. Douăzeci de ani mai tîrziu, Alexandru Ipsilanti va aduce instrumente şi aparate de fizică din Anglia şi de la Viena.

Sub influenţa descoperirilor lui Copernic, Galilei, Newton, inclusiv în urma inventării aparatelor de cercetare a astrelor, apare interesul faţă de *astronomie*. Călătorii străini prin Ţările Române găsesc la curţile domneşti globuri pămînteşti, hărţi şi instrumente de observaţie asupra cerului. Aceste observaţii au dat şi lucrări locale de astronomie, ca aceea a lui Iosif Moesiodax de la Academia din Iaşi, operă modernă bazată pe ultimele descoperiri ştiinţifice în domeniu.

Noua viziune asupra lumii, care a pătruns şi în Principate, a trezit interesul faţă de configuraţia pămîntului, a elementelor naturale care îl caracterizează, a popoarelor şi ţărilor de pe el, ceea ce a făcut să apară multe cărţi de *geografie*, de regulă compilaţii sau traduceri ale operelor unor autori străini, ca *Geografia universală* a lui Giovanni Botero, *Cosmograful* din 1774 sau *Atlasul de tabele geografice* al lui Gheorghe Golescu, editat la Viena în 1800 ş.a.

Anumite progrese înregistrează şi *medicina*, atît cea practică cît şi cea ştiinţifică. În anii ´30-´40 încep să fie înfiinţate la Iaşi şi Bucureşti primele farmacii, de cele mai multe ori cu participarea medicilor farmacişti germani din Transilvania. Cîteva decenii mai tîrziu spiţerii vor activa şi în unele oraşe provinciale, ca Roman şi Botoşani. Pentru buna funcţionare a acestora, domnii vor da hrisoave şi regulamente, ca cele din anii 1780, 1785 şi 1797. Iau fiinţă primele aşezăminte spitaliceşti. În 1757, este înfiinţat spitalul Sf. Spiridon din Iaşi, în 1779 stareţul Paisie Velicicovschi întemeiază spitalul de la mănăstirea Neamţ, pentru mireni „cu feliuri de neputinţi şi duhuri necurate", tot aşa fiind şi cele de la Secu şi mănăstirea Golia din Iaşi. În Muntenia, primul spital este înfiinţat în 1707 la mănăstira Colţea. Mult mai tîrziu, Grigore al II-lea Ghica a fondat la biserica Sf. Visarion din Pantelimon un spital pentru bolnavii de ciumă. Tot în scopuri antiepidemice fusese înfiinţat la sfîrşitul secolului şi spitalul şi lazaretul din Dudeşti.

În a doua jumătate a secolului se răspîndesc şi primele texte de medicină cu caracater popular, ca *Alegerile lui Ipocrat* sau *Meşteşugul doftoriíí*. Răspîndirea literaturii medicale de specialitate şi pregătirea medicilor trebuie să fi fost destul de mari, de vreme ce doctorul bucureştean Constantin Caracaş tipărea în 1795 la Viena o carte de medicină în versuri.

Mărturiile cunoscute atestă un interes la fel de mare pentru *biologie*, dovedit fiind, între altele, şi faptul că în Ţările Române era cunsocută teoria lui William Harvey despre funcţiile inimii şi circulaţia sîngelui la animale. *Gramatica fizicii* a lui Amfilohie Hotiniul, tradusă pe la 1790 din italiană, avea să contribuie la răspîndirea în mediul românesc a cunoştinţelor din domeniile botanicii, zoologiei, geologiei şi agronomiei.

Ştiinţa în Transilvania

În Ardeal nivelul ştiinţei era mai înalt decît în Principate. Printre cei care au practicat *medicina* un loc de frunte ocupa Ioan Piuariu-Molnar, specialist de înaltă calificare în oftalmologie de la Institutul de medicină chirurgicală care fiinţa la Cluj din 1775. Au existat polihistori, oameni preocupaţi de mai multe ştiinţe, cum a fost Samuel Köleséri, care a activat la începutul secolului al XVIII-lea şi s-a

Material cu drept de autor

remarcat prin cercetări serioase mai ales în ştiinţele naturale şi medicină. În anii 1747 şi 1759 era editată o carte de medicină a lui Ferenc Páriz Pápai (*Pax Corporis*), iar István Mátyus publica la sfîrşitul secolului o *Dietetică* foarte apreciată în epocă. Progresul medicinii în Transilvania s-a datorat în bună parte activităţii medicilor saşi Michael Neustädter, Martin Lange şi Andreas Wolff, care au răspîndit cunoştinţe medicale prin intermediul unei serii de broşuri, destinate mai ales pentru nevoile sanitare ale principatului.

În a doua jumătate a secolului, la Cluj au activat profesorii Maximilian Hell şi Joannes Fridvaldszky, primul fiind specializat în *matematică* şi *astronomie*, iar cel de-al doilea s-a impus ca profesionist de marcă superioară în *mineralogie* şi *agronomie*. În mineralogie lucra şi Ferenc Benkö, pe cînd Jozsef Benkö şi Jozsef Balogh deveniseră cunoscuţi prin cercetările în *botanică*, iar Sámuel Rácz edita în 1789 un manual de *biologie*. În această pertioadă îşi începe activitatea sa şi Christian Flechtenmacher, considerat întemeietorul botanicii transilvănene.

Nici *ştiinţele umaniste* nu au fost neglijate, domeniu în care au excelat şi cercetătorii români din principat. În filologie sînt de menţionat mai întîi *Bucoavna* şi *Bucvariu*, tipărite în 1777, prima la Blaj, iar cel de-al doilea la Viena, apoi *Gramatica românească* (1757) a lui Dimitrie Eustatievici şi tratatul ştiinţific al lui Samuil Micu, avînd şi contribuţia lui Gheorghe Şincai, intitulat *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, publicat la Viena în 1780. Aceşti doi membri ai Şcolii Ardelene au scris şi unele lucrări filozofice. Dintre cercetările oamenilor de ştiinţă saşi, cele mai interesante sînt cele ale lui Martin Lebrecht, preocupat de istoria, geografia şi relaţiile naţionale ale Transilvaniei.

4. Arta

Paradoxal, în Secolul Luminilor, arta pare să se afle în declin, comparativ cu faimoasele capodopere ale veacurilor XV-XVII. În realitate, schimbările produse au fost determinate de pătrunderea şi în domeniul artelor a spiritului acestui secol, care aducea alte iniţiative, alte preferinţe şi alte viziuni artisitice. Secolul al XVIII-lea a fost vremea ridicării poporului la activitate istorică conştientă, a descătuşării iniţiativei creatoare a maselor. Pe de altă parte, în epoca fanariotă, domnii, ca supuşi direcţi şi ca reprezentanţi ai sultanului printre români, nu se simt atraşi de mecenatul cultural aşa cum se angajau pînă la ei principii pămînteni. Urmarea de-a dreptul spectaculoasă a acestor schimbări de atitudine a fost o adevărată explozie a iniţiativelor ctitoriceşti, dar cel mai impresionant era faptul că, de cele mai multe ori, acestea nu mai aparţineau, ca în trecut, domnilor sau unor mari boieri, ci oamenilor de rînd, întruniţi la oraşe în bresle, iar la sate în obşti ţărăneşti. Constatăm apariţia unui număr foarte mare de monumente de artă, ca expresie a unei bunăstări, a activismului şi a aspiraţiilor spre frumos ale păturilor mici şi

Material cu drept de autor

mijlocii ale populaţiei. Numărul meşterilor este, în noul veac, mult mai mare decît în secolul anterior, avînd şi o mobilitate tot atît de mare. Şi în sfîrşit o altă trăsătură care defineşte arta acestei perioade se regăseşte în faptul că aceasta este, incomparabil mai mult ca în trecut, o artă populară, ceea ce vrea să însemne mai ales o artă de expresie ţărănească.

a) Arhitectura

Unul din elementele care se face îndată remarcat în arhitectura românească a secolului al XVIII-lea este numărul impresionant de ctitorii realizate din iniţiativa obştilor ţărăneşti şi a breslelor meşteşugăreşti, fenomen care, indirect, trimite la marile prefaceri de ordin social, politic şi de mentalitate ce se produseseră între timp în societatea românească. Se constată, apoi, o largă expansiune a barocului, mai întîi în Transilvania, iar de acolo, dar şi din alte zone, în spaţiul românesc extracarpatic. Totuşi aspectul cel mai interesant este larga răspîndire a stilului brîncovenesc, şi nu doar în Ţara Românească, ci şi la nord şi răsărit de Carpaţi.

Construcţiile fortificate

Edificiile întărite sînt de mari proporţii. Asta se referă mai ales la cetăţi, care de regulă sînt construite de austrieci sau otomani. Cetatea Alba Iulia a fost construită în anii 1715-1738 pe o suprafaţă de peste şaptezeci de hectare după sistemul Vauban sub îndrumarea arhitectului italian Giovanni Morando Visconti cu participarea sculptorului vienez Johann König. Cetatea bastionară Timişoara, ridicată cam în aceeaşi vreme, avea o suprafaţă de aproape două sute de hectare. Imperiul otoman ridicase astfel de sisteme în jurul cetăţilor de la Turnu Măgurele, Giurgiu, Brăila şi Tighina. În ultima ei formă, cetatea Tighina, de pe malul drept al Nistrului, fusese construită sub supravegherea directă a lui Antioh Cantemir. Ea avea zece bastioane de artilerie şi unsprezece turnuri, iar dinspre uscat era apărată de valuri înalte de pămînt şi de şanţuri late şi adînci.

Dintre celelalte edificii fortificate, cele mai răspîndite sînt, ca şi în secolul anterior, curţile boiereşti, ca cele de la Goleşti (jud. Argeş), Paşcani (jud. Iaşi) şi Tătăreştii de Sus (jud. Teleorman), precum şi ansamblurile mănăstireşti, ca cele de la Mera (1706) şi Răchitoasa (1738), din Moldova. Dar mai este şi o categorie aparte de astfel de construcţii şi anume casele fortificate cu aspect de turn, aşa-numitele *cule*, termen venit din limba turcă, răspîndite mai mult în Oltenia. Aşa cum arată culele Greceanu şi Duca de la Măldăreşti (jud. Vîlcea), acestea au o bază dreptunghiulară pe care se ridică două-trei nivele cu ziduri groase. Parterul care e folosit ca beci poate fi boltit în semicilindru, dar poate avea un tavan pe grinzi puternice. Ferestrele sînt mici şi în afară de ele mai pot fi şi cîteva deschizături foarte înguste pentru tragere. Cel mai important element decorativ al exteriorului este foişorul sau loggia de factură brîncovenească cu arcade pe coloane, şi tocmai ele imprimă originalitate acestor edificii, comparativ cu culele din alte zone care s-au aflat sub influenţă otomană.

Arhitectura civilă

Mult mai numeroase şi incomparabil mai interesante, sub aspect artistic, sînt *monumentele civile*. Între acestea, pe primul plan se situează cîteva construcţii ale lui Constantin Brîncoveanu. Cu adevărat celebru este palatul Mogoşoaia, ridicat în 1702. El a fost construit din cărămidă şi are trei niveluri : pivniţă, parter şi etaj.

Material cu drept de autor

Alte elemente principale ale construcţiei sînt foişorul de la intrarea principală şi loggia de la intrarea din spate. Pivniţa este înaltă şi boltită cu calote semisferice. Peste ea se înalţă parterul, la intrarea principală nu are ferestre, iar în partea opusă are, în loc de ferestre, doar cîteva mici ieşiri spre limună. Foarte interesante sînt foişorul şi loggia. Elementele principale ale acestora sînt arcadele trilobate, sprijine pe coloane de piatră cu capitele compozite, şi balustradele traforate. Totodată coloanele sale sînt netede, cu excepţia bazei şi a capitelului, pe cînd cele ale loggiei sînt decorate în torsadă. Foişorul se deosebeşte de loggia prin bolta pictată cu motive florale şi sprijinită pe trompe. Ferestrele au aceeaşi înălţime cu arcadele şi au în partea de sus aceeaşi formă ca acestea, constituind un ansamblu perfect cu foişorul şi cu loggia. Întreaga construcţie întruneşte evidente influenţe renascentiste, baroce şi orientale, cea mai pronunţată prezenţă avînd totuşi elementele italienizante. Explicaţia se află în fascinaţia extercitată de cultura italiană asupra cărturarilor români de la începutul veacului al XVIII-lea, dar probabil şi în participarea la ridicarea palatului a unor meşteri italieni sau dalmaţieni. Trebuie reţinut faptul că deşi este realizat într-o manieră eclectică cu folosirea unei decoraţii abundente, totuşi palatul se arată ca o construcţie armonioasă şi bine motivată.

Modelul de arhitectură brîncovenească, prezent în forma lui cea mai expresivă la Mogoşoaia, se regăseşte şi în alte edificii ridicate de acest domn, ca palatele de la Dolceşti (jud. Dîmboviţa) şi Sîmbăta, din sudul Transilvaniei, palatul episcopal din Buzău sau casa egumenească a mănăstirii Dintr-un Lemn (jud. Vîlcea), dar bineînţeles şi în construcţii mai tîrzii, cum e, de ex., casa domnească a mănăstirii Văcăreşti, ridicată pe timpul lui Nicolae Mavrocordat.

Elementele arhitectonice de inspiraţie otomană, care se întîlneau şi mai înainte, acum devin tot mai frecvente. Aşa era curtea domnească de la Iaşi a lui Grigore Ghica al II-lea, rămasă doar în descrierea cu detalii interesante a lui Ion Neculce. Cele mai răspîndite construcţii care au reţinut cea mai mare influenţă a stilului otoman sînt *culele*, menţionate mai sus.

În Transilvania, arhitectura civilă are acum altă orientare şi alte preferinţe. După instaurarea aici a dominaţiei habsburgice, dispare necesitatea construcţiilor fortificate. În locul castelelor fortificate, nobilimea transilvană preferă palate realizate în varianta austriacă a stilului baroc, care presupune şi amplasarea lor în spaţii încărcate cu verdeaţă, alei, havuzuri, statui etc. Aşa sînt castelul din Gorneşti (jud. Mureş), construit de arhitectul Andreas Mayerhoffer, palatul episcopal din Oradea, realizat după planul lui Franz Anton Hillebrand, palatul Banfy din Cluj, conceput de arthitectul Johann Eberhardt Blaumann şi ridicat în anii 1774-1785 şi palatul Brukenthal din Sibiu, înălţat tot atunci sub îndrumarea arhitectului Anton Eckhart Martinelli. Prin mulţimea şi varietatea elementelor decorative, somptuosul palat Banfy reflectă cel mai bine realizarea concepţiei arhitecturale baroce. E suficientă doar privire asupra faţadei pentru a reţine acest lucru. Aceasta are la mijloc un avancorp compus dintr-un pridvor cu arcade pentru intrarea la parter, peste care se află un foişor cu zvelte coloane de piatră. Exteriorul parterului tratat în rustica plată are între ferestre lesene care susţin pilaştrii puternici dar eleganţi de la etaj. Etajele sînt despărţite printr-un brîu care la foişor susţine o balustradă din

Material cu drept de autor

piatră. În sfîrşit, aticul deasupra cornişei este împodobit cu statui şi vase ornamentale din piatră.

În afară de aceste palate, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost construite în stil baroc şi numeroase reşedinţe mai modeste, cum sînt cele din Cristurul Secuiesc (jud. Harghita), Livada şi Hodod (jud. Satu Mare), Comlod (jud. Bistriţa-Năsăud), Sîmbăta de Jos şi Avrig (jud. Sibiu) ş.a. Tot atunci au fost constriite şi multe case de locuit dovedind vădite preferinţe pentru baroc, acestea întîlnindu-se mai ales în oraşele Cluj, Braşov, Sibiu, Tirgu-Mureş. Gherla, Tăşnad şi în alte locuri.

Arhitectura religioasă

Construcţia ecleziastică de la începutul secolului al XVIII-lea poartă adesea pecetea stilului brîncovensc, care începuse să se afirme la sfîrşitul veacului anterior. Ceea ce e nou acum sînt tendinţele barocizante tot mai pronunţate.

Îmbinarea armonioasă a acestor două viziuni o exprimă foarte bine biserica Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti, principala ctitorie de acest gen a lui Constantin Brîncoveanu, care nu s-a păstrat aşa cum era la început, dar despre care este destulă informaţie pentru a putea şti cum a fost. Ridicată în anii 1703-1706, ea are la bază aceeaşi concepţie ca şi unele biserici mai cunoscute din secolul precedent, cum este biserica mănăstirii Radu Vodă din Bucureşti sau catedrala mitropilitană Sf. Dumitru, adică este o construcţie de plan triconc cu turla pe naos, cu pronaosul foarte larg, acesta fiind precedat de un pridvor cu coloane de piatră. La prima vedere, nimic nou, dar această biserică, ridicată prin eforturile unei mari şi înzestrate echipe de meşteri, între care rolul principal pare să-l fi avut vătaful de zidari Manea, pietrarul Vucaşin Caragea şi lemnarul Istrate, conţine două elemente noi care demonstrează ingeniozitate, mari capacităţi constructive şi receptivitate la sugestiile artei moderne. Unul din aceste elemente este boltirea pronaosului în cruce, susţinută în centru de patru coloane mari. Al doilea îl face pridvorul care se impune întîi de toate cu coloanele sale de piatră, răsucite în jurul axei, fapt care le-a adus numele de fusuri în torsadă şi care ne trimit cu gîndul înapoi cu aproape două secole, la turlele bisericii episcopale de la Curtea de Argeş. Numai că acum avem în faţă coloane din piatră care sînt decorate cu generozitate cu vrejuri vegetale. Anume aici şi întîlnim cea mai bună mărturie a receptivităţii artei brîncoveneşti la insinuările baroce.

Această experienţă va fi preluată de alte construcţii brîncoveneşti. La biserica din Doiceşti (jud. Dîmboviţa), ridicată în 1706, coloanele pridvorului în torsadă sînt legate prin arcade trilobate, iar capitelurile compozite, bazele lor şi soclurile acestora sînt înflorate. La biserica mănăstirii Antim, construită în anii 1713-1714 din iniţiativa mitropolitului Antim Ivireanul, pridvorul este asemănător şi în acelaşi timp altfel: nu iese în afara faţadei edificiului, iar arcadele sînt semicirculare. Totodată, predispoziţia barocizantă este accentuată printr-o împodobire mai abundentă a capitelurilor de la coloanele de piatră în torsadă, fapt care aminteşte de coloanele loggiei din palatul Mogoşoaia. Decoraţia sculptată în piatră cu motive vegetale s-a impus şi în anumite părţi ale spaţiului interior al bisericii, ceea ce iarăşi este o apariţie nouă.

O mare podoabă a arhitecturii brîncoveneşti

Material cu drept de autor

Nu încape îndoială însă că cel mai important monument al arhitecturii ecleziastice brîncoveneşti este biserica mare de la Văcăreşti, cel mai mare ansamblu monastic al secolului, deşi construită în anii 1716-1722 de alt domn, Nicolae Mavrocordat, care deschide lunga listă a principilor fanarioţi. O serie de elemente ale acestei vaste construcţii sînt replici la biserica episcopală de la Argeş, cum ar fi cele două turle ridicate deasupra pridvorului, împărţirea faţadei în două registre printr-un brîu răsucit, decoraţia ancadramentelor etc. Ca plan general, este asemănătoare cu biserica Sf. Gheorghe Nou, cu deosebirea că pridvorul şi absidele din cele trei părţi ale naosului sînt mai restrînse, ceea ce o face să fie mai elegantă. Pridvorul e mult mai mare decît la alte biserici brîncoveneşti, dar are şi unele asemănări cu acestea – de pildă, arcadele trilobate şi coloanele cu capiteluri corintice şi bazele împodobite cu vrejuri vegetale. Pronaosul repetă boltirea în cruce, întîlnită mai devreme la biserica Sf. Gheorghe Nou. Între naos şi pronaos sînt trei arcade semicirculare împodobite cu motive vegetale şi sprijinite pe patru coloane. Fusurile coloanelor sînt executate în cea mai mare parte în stuc neted, cu excepţia bazei înfăşurate într-un brîu lat din elemente florale. Capitelurile sînt de inspiraţie corintică, iar soclurile înalte au forma unor paralelipipede decorate abundent cu motive vegetale şi florale, avînd cîte o rozetă mare pe fiecare din cele patru laturi. În general, interiorul bisericii impresionează mai ales prin fastul şi ingeniozitatea decoraţiei sculptate. O adevărată minune sînt cele patru coloane care susţin bolta în cruce a pronaosului. Sînt masive, dar în acelaşi timp frumoase, datorită bogatei şi inspiratei decoraţii care le îmbracă de sus pînă jos. Soclul acestora este la fel de înalt ca al coloanelor despărţitoare dintre naos şi pronaos, numai că au formă cilindrică. Capitelul e şi el de factură corintică, dar are altă tematică decorativă. Fusul răsucit în torsadă scoate în relief capetele lungi de funie groasă, îmbrăcată în frunze de stejar, care curg oblic şi în uşoară rotire spre baza coloanei.

Continuitatea unei mari tradiţii culturale

Stilul brîncovenesc va fi determinant şi pentru multe alte monumente arhitectonice cu destinaţie ecleziastică, atît în Ţara Românească cît şi în Moldova şi chiar la nord de Carpaţi, ca la biserica mănăstirii Mera (jud. Vrancea, 1706), biserica Precista din Focşani (1709-1716), biserica din Ilişeşti (jud. Suceava, 1714) biserica mănăstirii Fîstîci (jud. Vaslui, 1721), biserica Sf. Ilie din Iaşi (cca 1740). În Transilvania, cele mai convingătoare modele le oferă biserica mănăstirii Sîmbăta de Sus, ctitorie a lui Brîncoveanu, bisericile din Copăcel (jud. Braşov), Geoagiu de Sus (jud. Alba), „din Maieri"-Alba Iulia ş.a. Bineînţeles că exemplele din Ţara Românească sînt şi mai grăitoare, aşa fiind bisericile bucureştene Creţulescu (1720-1722), Savropoleos (1724-1728), Elefterie Vechi (1741-1744), Olari (1752), ca şi bisericile din Brădeştii Bătrîni (jud. Dolj, 1751) şi Brezoaiele (jud. Ilfov, 1715), bisericile schiturilor Balamuci (jud. Ilfov, 1752) şi Berislăveşti (jud. Vîlcea, 1753-1754).

Această venerabilă tradiţie lăsase urme mai pronunţate sau mai stinse şi în numeroasele lăcaşuri de cult construite de obştile ţărăneşti, breslele negustoreşti sau de micii boieri de ţară, după cum se poate vedea pe exemplul bisericii mănăstirii Aninoasa (jud. Argeş, 1722-1729), al bisericii mănăstiii Tezlui (jud.

Material cu drept de autor

Dolj, 1753), bisericii Sf. Voievozi din Almăj (jud. Dolj, 1787-1789), biserica Sf. Nicolae din Cerneţi (jud. Mehedinţi, 1794) ş.a. Dar în aceste construcţii modelul brîncovenesc adeseori se estompează pînă aproape de dispariţie în eforturile meşterilor locali de afirmare a propriei lor personalităţi artistice şi a perpeturării sau resuscitării tradiţiei populare. Interesante în acest sens sînt acele biserici ţărăneşti, în care elementele culte nu se mai disting de cele populare, ca în cazul lăcaşurilor din Mihăieşti, Chiciura şi Sf. Voievozi din Olăneşti, jud. Vîlcea.

Fenomene noi în arhitectura din Moldova

Bineînţeles că această artă nu putea rămîne pentru un veac întreg la modelele oferite de stilul brîncovenesc. În anul 1761, la începutul domniei lui Gheorghe Callimachi, în Iaşi a fost începută construirea simultană a bisericilor Sf. Gheorghe de la vechea mitropolie, Sf. Teodori şi Tălpălari. Pridvorul deschis, cu pilaştri sau cu coloane de piatră decorate cu motive vegetale la bază şi capiteluri compozite, brîul în torsadă, frontoanele triunghiulare, turnul-clopotniţă ridicat pe latura vestica deasupra pridvorului etc. sînt expresii clare ale asimilării largi a barocului în arhitectura ecleziastică din Moldova. Ceea ce este cel mai interesant în cazul acestor influenţe baroce e că ele nu veniseră, nu în cea mai mare parte, direct din Europa, ci dinspre Bosfor, ca urmare a faptului că începuse şi europenizarea turcilor.

Cele trei biserici din Iaşi nu erau însă singurele construite în temeiul unei viziuni barocizante. În anii ´60-´70, numărul unor astfel de construcţii a fost destul de mare pentru vremea aceea. Anume atunci au fost construite bisericile din Bălăneşti şi Doljeşti din jud. Neamţ, Golăieşti şi Scoposeni din jud. Iaşi, Răducanu şi Sf. Nicolae din Tîrgu Ocna, cele din Berzunţi (jud. Bacău), Horecea de lîngă Cernăuţi, ctitorie a logofătului Cilibiu, ca şi cea de la Golăieşti, biserica din Herţa şi în sfîrşit biserica mănăstirii Saharna din judeţuil Orhei. De reţinut că, spre deosebire de monumentele de inspiraţie barocă din Transilvania, elegante tocmai prin sobrietatea lor, de unde meşterii moldoveni au preluat desigur destule idei şi procedee de lucru, bisercile construite acum în Moldova se caracterizează adeseori printr-o decoraţie abundentă, care pare să fie în bună parte de origine orientală.

Monumente ahitectonice din Moldova de răsărit

Bineînţeles că ridicarea şi împodobirea acestor lăcaşuri, pe lîngă receptarea influenţelor din est sau din vest, se baza întîi de toate pe vechea tradiţie arhitectonică moldovenească. În altele, mai îndepărtate de principalele centre culturale ale Principatelor, ca în Moldova de la răsărit de Prut, experienţa artistică şi constructivă a locului a dat naştere unor edificii cît se poate de interesante, care desigur că nu au putut totuşi rămîne, cel puţin unele din ele, în afara „contaminărilor" artistice baroce sau orientale. O mostră curioasă oferă biserica mănăstirii Rudi, construită în 1777 în stil vechi moldovenesc. Ea este de plan triconc, exprimat foarte clar, cu turla pe naos şi fără turn-clopotniţă deasupra pridvorului, cum e la majoritatea lăcaşurilor construite în această perioadă. Singurul element de decor al faţadelor sînt firidele plate de mărime diferită, care în partea estică, pe părţile exterioare ale absidelor, sînt dispuse în două rînduri, iar pe alte suprafeţe – în trei rînduri: jos destul de înalte, la mijloc mai scurte şi sus mici de tot.

Material cu drept de autor

Cel mai interesant monument basarabean din această perioadă este originala biserică a Adormirii Maicii Domnului de la Căuşeni, lîngă Tighina. A fost ridicată în anii ´60 ai secolului al XVIII-lea din iniţiativa lui Daniil, mitropilitul Proilavei, şi cu susţinerea mai multor ctitori, între care domnii Grigore Callimachi şi Constantin Mavrocordat (poate şi Grigore al III-lea Ghica) şi comunitatea locală. Astăzi această biserică este pe jumătate îngropată în pămînt şi nu are, la exterior, mai nimic demn de o atenţie deosebită, în afara pisaniei deasupra intrării şi de cele două reprezentări zoomorfe de factură mitologică de ambele laturi ale uşii. Interiorul ei însă este mult mai concludent, arătînd că lăcaşul este o bazilică mononavată de plan dreptunghiular, boltită în semicilindru deasupra naosului. Ceea ce se întîlneşte foarte rar în arhitectura ecleziastică e că absida altarului este despărţită de naos printr-un perete din piatră (ca în biserica din Preajba, jud. Dolj), cu trei deschizături arcuite pentru uşi. Şi pridvorul-pronaos este separat de naos printr-un perete cu trei deschideri. Partea superioară a peretelui este compactă şi se sprijină, în centru, pe trei coloane, iar la margini pe două semicoloane. Bazele coloanelor sînt decorate cu motive geometrice. Judecînd după macheta din unul din cele două tablouri votive din pronaos, exteriorul bisericii a fost refăcut radical, probabil în rezultatul unor deteriorări. După acest model, ea avea iniţial acoperiş înalt în două ape, nu cu patru versanţi ca acum, şi două frontoane. Materialul folosit iniţial pentru aceoperiş a dispărut demult. Micul tambur orb deasupra părţii centrale a acoperişului trebuie să fi fost parte integrantă a construcţiei iniţiale, acesta întîlnindu-se foarte des pînă atunci, este adevărat că mai frecvent deasupra altarului sau, în epocile mai vechi, la ambele extremităţi ale crestei acoperişului, adică peste altar şi pronaos. Însă e sigur că, tot aşa ca şi acoperişul edificiului, acesta trebuie să fi avut o siluetă mai elegantă decît acum. Aşa cum arată faţada sudică a edificului, de fiecare parte longitudinală erau cîte trei ferestre dreptunghiulare, mai mari ca cele de acum. Sus deasupra lor, de jur-împrejur, trecea o cornişă din piatră cu arcade deasupra ferestrelor, iar peste ea o friză lată, probabil pictată ca şi întreaga faţadă a edificului şi cuprinsă între două brîie cărămizii, aceeaşi culoare avînd şi colţurile edificiului care întretăiau aceste brîie. Uşa era arcuită şi se pare că avea ancadrament. E posibil, aşa cum au opinat unii specialişti (C. Ciobanu), ca biserica să fi avut şi pridvor.

În vechi stil moldovenesc este şi biserica construită la 1752 de către serdarul Vasile Mazarache în Chişinău, pe un promontoriu deasupra Bîcului. Este o construcţie de plan triconc cu naosul lărgit prin cele două abside laterale şi despărţit prin arce de altar şi pronaos. Boltirea deasupra naosului este realizată prin două calote sferice pe pandantive ce se sprijină pe console. Decoraţia exterioară este sobră, în spiritul epocii, excepţie făcînd aproape numai acea cornişă-filet ce formează o friză care înconjoară de jur împrejur extremitatea de sus a zidului. Deasupra altarului se află un tambur orb cu acoperiş semisferic şi cruce, care trebuie să fi avut un corespondent în partea opusă, peste pronaos, pînă la reconstruirea acestuia la începutul secolului al XIX-lea.

Un fenomen interesant, care depăşeşte însă domeniul artei, este construirea, în anii 1791/5 a bisericii Sf. Nicolae din Bălţi. Dorind să atragă în acest oraş 300 de comercianţi armeni de credinţă catolică din Galiţia, boierul Gheorghe Panaiot a

Material cu drept de autor

ridicat, după proiectul arhitectului vienez Weismann, o biserică romano-catolică, pe care însă a trebuit să o adapteze cerinţelor liturghiei ortodoxe, întrucît armenii renunţaseră să mai vie la Bălţi. Monumentală şi sobră, construcţia este interesantă mai degrabă prin singulariatatea ei în peisajul artistic al locului decît prin valoarea sa ca realizare arhitectonică. Mai preţios se arată iconostasul bisericii, lucrat de pictorul moldovean Eustatie, absolvent al Academiei de arte din Viena.

Edificii ecleziastice în Transilvania

Am văzut pe exemplul construcţiilor civile că arhitectura transilvăneană era supusă unei puternice penetraţii barocizante. Principalele construcţii realizate acum sînt bisericile catolice, întrcît aceste iniţiative erau încurajate şi susţinute de curtea imperială de la Viena. În prima jumătate a secolului au fost ridicate bisericile iezuite din Cluj, Braşov, Sibiu, Tîrgu-Mureş, iar mai tîrziu catedralele romano-catolice din Timişoara şi Oradea. Modelul obişnuit este acela al catedralei din Oradea, ridicată în anii 1750-1779 sub îndrumarea arhitectului vienez F. A. Hillebrandt. Aceasta este o construcţie monumentală, secţionată în interior în trei nave şi transept, cu tribune în partea vestică şi deasupra navelor laterale. În colţurile unde latura vestică se întîlneşte cu cele longitudinale se înalţă două turnuri dreptunghiulare, cu bază pătrată, între care sus, peste cornişă, se află un fronton cu arc deasupra ceasului ce are funcţia evidentă de a face legătura dintre turnuri. Deşi inspirate din baroc, totuşi decoraţia acestor catedrale nu este excesivă, ceea ce reduce din monumentalitatea lor şi le face să arate în acelaşi timp sobre şi elegante.

În edificiile ecleziastice din mediul românesc transilvan, barocul a început să se afrime odată cu apariţia bisericilor unite. Una din primele biserici din această categorie este catedrala de la episcopia din Blaj, ridicată în anii 1738-1756 după planurile arhitectului vienez A. E. Martinelli. Turnurile înalte cu fronton ale faţadei, interiorul într-o singură navă alungită, de-a lungul căreia sînt dispuse calotele semisferice arată puternica influenţă a arhitecturii catolice. Tot aşa este şi biserica ortodoxă Adormirea Maicii Domnului din Lugoj, construită în anii 1759-1766.

De cele mai multe ori, însă, bisericile ortodoxe au un singur turn pe latura de vest, de regulă mult mai înalt faţă de cum se obişnuieşte în cazul acestor construcţii. Modelele cele mai sugestive în acest sens sînt oferite de bisericile ortodoxe din Oradea (1774-1780) şi Beiuş (1784-1790). Aici concepţia arhitectonică a ştiut să ajusteze întreaga construcţie la turnul supradimensionat în înălţime prin folosirea pilaştrilor foarte înalţi ce se ridică de la baze pînă la cornişe şi a arcaturilor laterale la fel de înalte. În plus, Iacob Eder, care a îndrumat ridicarea catedralei ortodoxe „cu lună" din Oradea, a adaptat cerinţele barocului la concepţia liturgică ortodoxă prin construirea unor elemente ca absidele laterale ale naosului. În cazul construirii numeroaselor biserici rurale, aceste ajustări s-au practicat încă mai liber, utilizîndu-se bogata experienţă a ţărilor române extracarpatice, fie prin exprimarea liberă a abisdelor laterale, cum s-a procedat la construirea, în anii ´60-´80, a bisericilor ortodoxe din Prejmer, Dîrste şi Turcheş din judeţul Braşov, fie prin mascarea absidelor cu rezalite, ca la bisericile din Cernatu, Feldioara, Teliu şi Cristian din acelaşi judeţ. Această sinteză s-a realizat peste tot şi în Banat, Crişana şi Transilvania de sud, unde morfologia barocă s-a

Material cu drept de autor

integrat mai temeinic în practica acestor construcţii. Aici, de regulă, interiorul bisericilor este mononavat cu altar decroşat şi cu turnul clopotniţă pe latura vestică, drept dovadă a accentuatelor influenţe baroce.

b) Sculptura

Unul din principalele fenomene care caracterizează sculptura românească a secolului al XVIII-lea este decorul cioplit în piatră, care, mai cu seamă în perioada de înflorire a artei brîncoveneşti, este deosebit de ingenios, ca expresie a deplinei afirmări a barocului. Coloanele cu fusuri în torsadă avînd bazele şi soclurile împodobite cu elemente vegetale, capitelurile compozite, ancadramentele de la ferestre şi portaluri decorate cu motive florale şi animaliere etc. sînt dovezi cît se poate de convingătoare ale unei largi răspîndiri a artei baroce. Fie că e vorba de bisericile bucureştene Sf. Ioan „Grecesc" şi Sf. Gheorghe Nou, de Văcăreşti, Stavropoleos, de biserica din Doiceşti, de mănăstirea Antim sau de palatul Mogoşoaia, – peste tot stă mărturie puternica tendinţă de a da expresivitate monumentului printr-o decoraţie abundentă. Pot fi aduse zeci de alte exemple care confirmă această observaţie. La Văcăreşti, în afară de cele două tipuri de coloane pe care le-am văzut în interior, mai sînt şi cele ale pridvorului, nu mai puţin pilduitoare ca modele de materializare a viziunii baroce. După compoziţia lor, acestea sînt la fel cu cele care stau între naos şi pronaos, dar se deosebesc totuşi de acestea printr-un element original şi anume acoperişul de solzi ai fusului, ceea sugerează imaginea trunchiului de palmier, element de indiscutabilă origine orientală. La aşa-numitul foişor al lui Dionisie (1750) de la mănăstirea Hurez, meşterul Iosif a lucrat alte două feluri de coloane, din care unul are fusul îmbrăcat cu vreguri vegetale în uşoară răsucire elicoidală, iar celălalt este executat în torsadă puternică cu filetul adîncit.

Exuberanţa decoraţiei este ilustrată încă mai bine de balustradele traforate. Balustrada pridvorului bisericii Stavropoleos este împodobită cu motive vegetale şi animaliere, iar în centru este reprezentat Samson în luptă cu leul. În foişorul de la Hurez, balustrada are o decoraţie mai compozită, întrunind, pe lîngă elemente vegetale şi animaliere, şi stemele alăturate ale Moldovei şi Ţării Româneşti. Motivele heraldice se întîlnesc şi în alte compoziţii, cum sînt cazurile stemei Munteniei din pisania palatului Mogoşoaia şi de pe placa de la biserica Colţea din Bucureşti.

În Moldova, decorul de factură barocă, în special cel vegetal, se manifestă mai tîrziu. Îl întîlnim mai cu seamă la ancadramentele ferestrelor de la bisericile Sf. Gheorghe şi Sf. Teodori din Iaşi, la Bălăneşti, Berzunţi şi Dolješti şi constatăm că este de nuanţă preponderent orientală, asta observîndu-se încă mai bine pe exemplul ornamentaţiei cu frunze de acant de pe faţa fîntînilor de la mănăstirile Spiridon şi Golia (1765-1766) din Iaşi.

Cînd nu sînt îngăduite chipurile cioplite

Întrucît tradiţia ortodoxă se opunea reprezentări de chipuri cioplite, sculptarea pietrei pentru cinstirea muritorilor s-a limitat, în Principate, la lespezile de mormînt. Compoziţia lor presupune în mod obişnuit o inscripţie comemorativă, care poate avea şi unele însemne herladice, înconjurată pe toate patru laturile cu un chenar lat din motive vegetale. Aşa sînt în Moldova pietrele funerare ale lui

Material cu drept de autor

Nicolaos (episcopia Romanului 1735) Andrei Abaza (Solca, 1707), Vasile Roset (Doljeşti, 1767), iar în Ţara Românească cele ale patriarhului Dionisie (Tîrgovişte, 1708), Constantin Brîncoveanu (Sf. Gheorghe Nou, Bucureşti, 1715), Iancu Văcărescu (Tîrgovişte, 1760) ş.a. La unele lespezi, mai ales în Moldova, barocul ornamentaţiei este de tip oriental, ca în cazul acelora ale domnitorului Grigore Ghica (Iaşi, 1777), Lupu Balş (1782), Pulcheria Balş (1799) şi al unui număr mai mare de astfel de lucrări care se păstrează în muzeul mănăstirii Golia. Se întîlnesc şi sacrofage avînd forma unei cutii de piatră cu latrurile traforate cu aceleaşi motive ca şi chenarul lespezii, cum sînt monumentul funerar din Tîrgovişte al Balaşei Cantacuzino şi acela al lui Grigore Matei Ghica de la mănăstirea Pantelimon (1752).

Sculptură barocă în Transilvania

La nord de Carpaţi, tradiţia culturală şi, în parte, religioasă este alta, de aceea aici pietrele funerare au portretul defunctului şi de multe ori, împreună cu el, alte elemente decorative, ca figurile alegorice, îngeraşii, însemnele heraldiice.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, se afirmă sculptura figurată a Transilvaniei. Primul reprezentant de seamă al acesteia este bavarezul Johann König. Printre operele lui se impun mai ales figurile de sfinţi care împodobesc faţada bisericii iezuite din Cluj, grupurile statuare de la porţile cetăţii Alba Iulia, cele patru statui ale faţadei catedralei romano-catolice din Alba Iulia şi mai ales ansamblul monumental de la fostele porţi din faţa bisericii Sf. Mihail din Cluj, executat în anii 1743-1747 şi considerat „moment de apogeu al sculpturii baroce din Transilvania" (V.Drăguţ).

Contemporani cu König au fost alţi doi sculptori înzestraţi, Johann Nachtigall şi Anton Schuchbauer, care au executat amvonul bisericii Sf. Mihail din Cluj. Deşi supraîncărcată cu figuri, la care se adaugă şi numeroasele accesorii artistice din materialele cu care s-a lucrat, totuşi, prin structura sa tematică, întreaga compoziţie se arată armonioasă. Balustrada scării găzduieşte scene din viaţa lui Isus, pe parapet se află figurile evangheliştilor şi ale celor patru mari părinţi întemeietori ai bisericii Grigorie Nazianzinul, Ieronim, Ambrozie şi Augustin, iar baladachinul este populat cu mai mulţi îngeri, deasupra cărora se înalţă figura arhanghelului Mihail cu crucea. Nachtigall a mai executat, în anii 1740-1747, cîteva statui pentru faţada bisericii franciscane din Cluj. Tot acolo, Schuchbauer a ridicat monumentul *Mariei Protectoare*, care este de fapt un ansamblu monumental destul de convingător pentru exprimarea temei pietăţii, şi tot el este autorul celor cinci figuri de eroi mitologici care decorează aticul palatului Banfy, de o calitate însă mult mai modestă decît operele sale mai timpurii.

Mai trebuie adăugate şi numeroasele reliefuri în lemn care se întîlnesc în bisericile iezuite şi romano-catolice, ca cele executate de Schuchbauer, împreună cu statuile, în lemn şi ele, ale regilor magi din biserica Sf. Mihail din Cluj.

c) Pictura

Chiar dacă arhitectura secolului al XVIII-lea a lăsat opere de inestimabilă originlitate şi frumuseţe şi cu toate că sculptura cunoaşte realizări mult mai valoroase, comparativ cu veacul anterior, mai cu seamă în Transilvania, totuşi

Material cu drept de autor

pictura a mers mult mai departe, constituind fenomenul cel mai important al artei din epoca fanariotă.

Noi caracteristici şi orientări în arta picturii

Aceasta este perioada cînd se înmulţesc atelierele meşterilor zugravi, cel mai mare fiind cel de la mănăstirea Hurez, făcîndu-se cunoscute numele a unui număr mare de pictori. În biserica mănăstirii Polovragi, de ex., lucra în 1702 un grup de meşteri de la Hurez, din care făceau parte Andrei, Simion, Istrate şi Hranite şi care era condus de Constantios. Printre lucrările făcute de ei acolo, un loc aparte ocupa o imagine a muntelui Athos, sugestivă nu atît prin calitatea ei de operă de artă, întrucît e simplistă şi convenţională, cît prin faptul că introducea o notă nouă în pictura românească. În anii 1704-1705, zugravii Preda, Ianache, Sima şi Mihail realizau la Cozia, printr-o iscusită folosire a desenului şi culorilor, un număr mare de imagini sobre şi clare care fac împreună o compoziţie bine gîndită. Patru meşteri, Andrei, Iosif, Hranite şi Ştefan, lucrau, în 1706, în biserica schitului Surpatele. Constantin Brîncoveanu încredinţa meşterilor Iosif, Hranite, Teodosie, Ştefan şi Nicolae să repicteze biserica mănăstirii Govora, unde, pe lîngă frumoasele ilustrări ale unor teme biblice, au mai fost executate foarte reuşit tablourile votive ale lui Radu cel Mare, Matei Basarab şi arhimandritului Iosif Govoreanu.

În general, ceea ce se cere remarcat, ca trăsătură definitorie a picturii secolului al XVIII-lea, este *portretistica*. În afară de tablourile votive de la Govora, mai sînt şi altele, încă mai frumnoase, ca acela al lui Grigore al III-lea Ghica din biserica mănăstirii Mărcuţa din Bucureşti. Această imagine aproape că numai păstrează nimic din solemnitatea şi hieratismul tablou votiv tradiţional, ci este pur şi simplu un portret de epocă. Mai important este însă altceva şi anume că meşterii execută tot mai des portete ale laicilor, cum sînt acelea ale jupîniţelor Maria Glogoveanu şi Stanca, făcute de zugravul Gheorghe în biserica Sf. Nicolae din Cerneţi (1784).

O altă noutate o face depăşirea steriotipiei tematicii religioase pentru *abordarea celor mai variate subiecte din viaţa de fiecare zi a oamenilor*. Sînt frecvente cazurile cînd în compoziţiile religioase au fost introduse motive din mediul de trai al zugravilor, aşa cum a făcut pictorul Ion Gheorghe la biserica Sf.Paraschiva din Răşinari sau, şi mai des, cînd faţadele bisericilor sînt decorate cu scene din romanele populare *Esopia*, *Alexandria* ş.a., cum a procedat ieromonahul Iosif la paraclisul bolniţei mănăstirii Bistriţa (1709) ori zugravul Dinu la biserica Vovidenia din Urşani (1805), ambele lăcaşuri în jud. Vîlcea. De multe ori, chipurile din diferite scene, vestimentaţia, armele şi alte lucruri sînt luate din vremea şi din locurile în care se află lăcaşurile de cult. De ex., soldaţii din scena *Purtarea crucii*, pictată de zugravul Grecu la biserica Fofeldea din Săsăuţi (jud. Sibiu), sînt îmbrăcaţi ca husarii austrieci din secolul al XVIII-lea şi au arme de foc. Se întîlnesc, de asemenea, conotaţii moraliztoare sau de critică socială şi politică, mai cu seamă în scene ca cele din *Judecăta de apoi*, unde printre cei ce se chinuie în iad sînt boierul împilator, judecătorul nedrept, akînjii turci, husarii habsburgici etc.

Înflorirea zugrăvirii icoanelor

Material cu drept de autor

Interesul crescînd pentru realităţile sociale şi aspectele morale ale vieiţii îşi are originea în bună parte în faptul că iniţiativele ctitoriceşti, aşa cum am mai spus, trec acum în mare parte pe seama obştilor săteşti şi a breslelor meşteşugăreşti, ceea ce înseamnă că pictura este, în aceeaşi măsură, o artă populară. Această artă se manifestă plenar mai ales în zugrăvirea icoanelor, care, ca fenomen artistic suficient de bine exprimat, se remarcase încă în secolul anterior. În prima jumătate a secolului, cei mai buni meşteri iconari se aflau în Transilvania. Numărul lor era foarte mare, şi printre ei se aflau astfel de artişti înzestraţi, ca ieromonahul Iosif, zugravul de icoane din Alba Iulia, Ştefan din Ocnele Mari care făcuse iconostasul bisericii episcopale din Blaj, dar şi meşterii mai modeşti Toader care lucrase în bisericile din Porumbeni, Petea, Reghin şi Hărţău, Ilie Porfirie (biserica din Cuştelnic), Vasile Porfirie (biserica din Sub-Pădure), Nicolae (biserica Sf. Arhangheli din Deag), meşterii care lucraseră în satul Feisa ş.a.

Frescele: tradiţie şi inovaţie

Dezvoltarea iconografiei nu s-a limitat însă la zugrăvirea icoanelor, ci a vizat deopotrivă şi progresele în pictura murală. În prima jumătate a secolului mai era încă foarte influentă şcoala de zugravi de la Hurez, printre care se făcea remarcat mai ales Grigore Ranite. Acesta pictase, în 1732, bisericile din Tismana, împreună cu meşterii Gheorghe, Tudor şi Vasile Diaconu, apoi în 1733 lucrase la Vădeni-Tîrg în colaborare cu Vasile Ion, în 1738 picta la biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, împreună cu Gheorghe, Ion şi Mihai, iar în 1741 lucra, de astă dată doar cu Gheorghe, la zugrăvirea schitului Rîmeţ din jud. Alba Iulia.

În pictura murală se evidenţia pe atunci şi Radu Dascălu, fiul lui Mihai din Tîrgovişte, care, printre multe alte lucrări, pictase, în 1758, pe faţada bisericii din Gura Văii (jud. Vîlcea) o serie de portrete, între care şi imaginea sa împreună cu cea a ajutorului său Gheorghe. Cea mai reuşită operă a sa este considerată *Judecata de apoi* din biserica de la Hălmagiu (jud. Arad), care se impune mai cu seamă prin reuşita imitare a modelelor occidentale, şi asta nu numai şi nu atît în executarea profesionistă a desenului şi în folosirea culorilor cît în posibilităţile de a modela şi exprima figura umană.

În aceşti ani ia fiinţă şi şcoala de pictură din Banat, ale cărei începuturi fuseseră puse de Andrei, unul din fondatorii şantierului de la Hurez, şi de Vasile Diaconu de la Tismana. În 1730, Andrei a pictat biserica mănăstirii Săraca (jud. Timiş), împreună cu fiul său Andrei, cu Iovan şi Chiriac. Cel mai cunoscut pictor bănăţean din această perioadă este Nedelcu Popovici. Fiind format la şcoala meşterilor hurezeni, a făcut la început pictură murală, exemplul cel mai bun fiind frescele de la biserica Lipova (1735), dar ulterior s-a consacrat pictării icoanelor, aşa fiind iconostasele executate în bisericile timişene de el la Banloc, Jebel, Gad şi Ceacova. Ce se observă clar în picturile bănăţene, la Nedelcu sau la alţii, este încărcătura barocă a lucrărilor: o mare preferinţă pentru culori, în special roşu şi auriu, slăbiciune faţă de motivele vegetale şi florale care împodobesc vestimentaţia şi mobila. Cele mai preţioase fresce bănăţene sînt cele din biserica mănăstirii Hodoş-Bodrog (jud. Arad) şi din biesrica de lemn din Zolt (jud. Timiş), ctitorie ţărănească din 1781.

Material cu drept de autor

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, un număr mare de pictori au zugrăvit zeci de biserici în Muntenia, Banat şi în mediul românilor ortodocşi din Transilvania. În multe localităţi transilvănene aceste biserici erau din lemn.

Fresce de mare valoare într-o bisericuţă din Basarabia

În Moldova, pictura murală puternic rusticizată, ca peste tot în spaţiul românesc, este acum reprezentată mai slab. Totuşi se întîlnesc şi aici multe nume de meşteri zugravi, care au desfăşurat o largă activitate pictoricească. Pe la 1742, în Tîrgu-Trotuş lucra meşterul Anastase, în colaborare cu un grec pe nume Manolachi, în 1785 ierodiaconul Vasile zugrăvea biserica din satul Vorniceni, în 1791 biserica de lemn din Dorohoi era pictată de meşterul sucevean Anania, care în anul următor va lucra la biserica din Vîrgolici. Tot pe atunci sînt pictate şi bisericile de lemn din Rugineşti (jud. Bacău) şi Voineşti (jud. Vaslui). Se pare însă că şi aici, ca în alte părţi, zugrăvirea icoanelor a cunoscut o dezvolare mai mare decît pictura murală. Dovezi de acest fel oferă frumoasele icoane din bisericile de lemn din Păuşeşti (jud. Iaşi), Broşteni (jud. Neamţ), Horodnicul de Jos (jud. Suâceava). Pictura murală moldovenească se salvează prin acea excepţie valoroasă pe care o prezintă frescele bisericii Adormirea Maicii Domnului din Căuşeni (1766), de lîngă Tighina. Pictura, în general prost păstrată, a acestui lăcaş a fost executată de meşterii Radul, Stanciu şi Voicu, zugravi din Ţara Românească care lucrau în tradiţiile şcolii de pictură de la Hurez şi care cca 12 ani mai tîrziu vor picta, împreună cu zugravul Danciu, biserica Sf. Ştefan din satul Preajba de lîngă Craiova. Chipurile expresive, întotdeauna bine individualizate, mînuirea unor culori vii, crearea de variate nuanţe ale acestora, vestimentaţia bogată şi foarte elaborată, motivele vegetale şi în special reprezentarea fină a elementelor florale sînt mărturii care ilustrează măiestria zugravilor şi totodată denotă clar prezenţa barocului în picturile de la Căuşeni, alături de influenţele athonite, mai cu seamă în ceea ce priveşte programul iconografic. Se vede clar că aici barocul este, în parte, de origine otomană (s-a sugerat chiar şi posibilitatea influenţelor siriene), după cum demonstrează utilizarea în ornamentaţie a florilor şi plantelor orientale. Arta pictorilor este atestată mai cu seamă de imaginile din pronaos *Fecioara tronînd* şi *Întîmpinarea Domnului*, de impresionanta *Adormire a Maicii* de pe luneta naosului şi iarăşi de *Întîmpinartea Domnului*, de astă dată de pe iconostas. *Apostolul Ioan* din iconostasul bisericii este lucrat cu atîta îndemînare încît totul se arată firesc şi fascinant în acelaşi timp: chipul individualizat prin privirea limpede şi atentă, fruntea înaltă, nasul drept deasupra gurii uşor întredeschise, barba albă îngrijită. Mîinile care ţin cartea sfîntă, simbol al înţelepciunii divine, hitonul şi hlamida, redate în culori diferite, completează eforturile de a pune în lumină imaginea unei fiinţe deosebite. Hlamida azurie cu numeroase cute şi cu uşoare nuanţe ce sugerează discret o altă cromatică, pare un giulgiu imponderabil ce subliniază puritatea şi înalta autoritate morală a sfîntului. În pronaos mai sînt şi două mari tablouri votive. Unul din ele, tradiţional, reprezintă portretele a patru voievozi: Nicolae Mavrocordat, Constantin Mavrocordat cu doamna Ecaterina, Scarlat Gr. Ghica şi Grigore Callimachi. Cel de-al doilea este o operă cu totul originală, sub aspect tematic, deoarece reprezintă chipurile unui mare grup de oameni din popor, cu haine simple, cu capetele descoperite (există şi părerea că aceştia ar fi boieri,

Material cu drept de autor

ceea ce nu pare convingător). Doi din ei, situaţi în centrul tabloului şi purtînd bărbi, probabil capii comunităţii, susţin chivotul bisericii. Acest tablou, extrem de rar în peisajul artistic al vremii (aşa ceva s-a mai constatat, mai tîrziu, doar în biserica bănăţeană din lemn de la Zolt, însă acolo se află numai portretul unui singur ţăran), este tocmai una din cele mai bune confirmări că astfel de biserici erau construite, în secolul al XVIII-lea, de ctitori ţărani.

Elemente de unitate în pictura românească

Rusticizarea picturii în spaţiul românesc, care crează impresia unei îngustări a viziunii artistice şi o reducere a mijloacelor de expresie, a fost de fapt fenomenul care a salvat această artă în secolul al XVIII-lea, date fiind depăşirea tradiţiei bizantine şi (epuizarea predispoziţiilor de absorbţie a modelelor occidentale). Astfel încep să se creeze premisele pentru formarea picturii române moderne. Pictura română modernă nu se putea naşte decît alimenîndu-se în primul rînd din bogata experienţă a meşterilor populari, dintr-o tradiţie artistică proprie. Aceasta din urmă s-a fondat pe baza unei îndelungate activităţi a numeroşi meşteri din diferite zone populate de români şi mai ales din colaborarea permanentă dintre ei. Arta celor mai buni zugravi de la Hurez, Tismana, Argeş, Tîrgovişte, Braşov, Sibiu, din Crişana, Maramureş, Banat şi Moldova devine cunoscută în tot spaţiul românesc, fie în urma peregrinărilor acestor artişti, fie prin împrumuturi. În rezultatul acestor contacte are loc unificarea mijloacelor de expresie ale pictorilor şi crearea în baza lor a unui fond artistic comun, de la care va porni şi în baza căreia se va afirma pictura română modernă.

Pictura transilvană

Pictura barocă de la nord de Carpaţi a făcut progrese foarte puţine, din cauza cadrului rigid pe care i-l stabilise autorităţile imperiale austriece, ceea ce a lipsit-o de legătura cu filonul mereu regenerator al creaţiei populare. De regulă, aici operele de pictură cerute de biserica romano-catolică sau de vîrfurile nobilimii erau importate sau executate de pictori invitaţi din anumite oraşe ale Imperiului. De ex., ornamentaţia pentru cupola catedralei romano-catolice din Oradea a fost executată, în anii 1774-1776, de pictorul praghez Johann Nepomuk Schöpt cu destul profesionalism, dar fără mare putere de convingere. Altarul bisericii romano-catolice din Sibiu precum şi picturile murale pentru palatele givernatorului Samuel von Brukenthal din Sibiu şi de la Avrig au fost făcute de pictorul austriac Anton Steinwald, care se presupune că ar fi şi autorul portretelor lui Horea, Cloşca şi Crişan, conducătorii răscoalei ţărăneşti din 1784. Interesante sînt şi portretele lui I. G. Fabritius şi S. von Brukenthal, realizate de pictorul din Sibiu, Johann Martin Stock.

c) Artele decorative

În secolul al XVIII-lea, artele plastice minore, odinioară atît de înfloritoare încît uneori umbreau pictura şi cîteodată ţineau locul sculpturii, acum se află în declin. Rapida dezvoltare a tiparului reduce foarte mult interesul pentru mansucrisele miniate, iar apariţia şi răspîndirea războiului de ţesut mecanic, odată cu răspîndirea picturii în medii tot mai largi, a început să împingă în umbră broderia.

Miniatura

Material cu drept de autor

Faptul însă că tipăriturile erau scumpe a făcut ca acelea dintre ele, care prezentau un interes mai mare, să fie copiate, ocazie cu care de multe ori erau înfrumuseţate pînă să aibă o valoare artistică. Cel mai des erau copiate romanele populare, întrucît acestea erau respinse de către biserică. De aceea, situaţie paradoxală, deşi miniatura nu va mai cunoaşte nivelul pe cale l-a avut în secolele precedente, totuşi numărul copiştilor talentaţi va fi mult mai mare, între care se vor evidenţia Ştefan de la Putna, Agapie din Chişinău, Gheorghe din Tîrgovişte, Luca Poenar, Andrei Colţea, Ioniţă Arhip, Constantin Copilu ş.a.

Cele mai multe cópii lucrate artistic a avut *Esopia*, în fruntea lor plasîndu-se manuscrisele semnate de Costea Dascălu (1703), logofătul Staicul (1717) şi Tudorache Dascălu din Ploieşti (1796). Şi *Alexandria* a avut cópii multe, foarte interesantă fiind, sub aspect artistic, cea realizată în 1790 de Năstase Negrule din Iaşi. Din punct de vedere tematic, e de reţinut că miniaturistul a ilustrat manuscrisul cu elemente din mediul său de viaţă (floră, vestimentaţie, edificii etc.) şi cu imagini fantastice închipuite de el, iar din punct de vedere artistic execută un desen destul de cursiv şi realizează o manipulare foarte bine cumpănită a culorilor. Dintre numeroasele cópii ale romanului *Varlaam şi Ioasaf*, mai apreciată decît toate este cea a lui Gheorghe sin Popa Vasile ot Tîrgovişte. Bineînţeles că şi în acest caz accesoriile pentru ornamentaţia manuscrisului sînt luate din realitatea contemporană copistului, cel mai des întîlnindu-se, pe lîngă costumele epocii, elemente arhitectonice, de mobilier, ca dovadă a suflului baroc al operei.

Din toată mulţimea de manuscrise miniate din acea vreme, s-a impus, prin bogăţia şi calitatea executării imaginilor, mai ales *Erotocritul*, copiat de logofătul Ioniţă şi ilustrat de logofătul Petrache. Întreaga compoziţie este caraterizată printr-o decoraţie abundentă, care se află nu numai la marginile textului, ci se intercalează mereu cu textul, după tradiţia secolelor XVI-XVII. Cele mai variate lucruri de origine locală, austriacă, orientală denotă interesul miniaturistului pentru toată coloristica amestecată a vieţii sociale din perioada fanariotă, ceea ce face ca imaginile, spre deosebire de text, să reflecte realităţile vremii şi ale mediului în care s-a realizat această operă.

Una din trăsăturile caracteristice ale miniaturii din secolul al XVIII-lea este faptul că imaginile miniate însoţesc, mai des şi mai mult ca în trecut, actele oficiale ale cancelariilor domneşti sau ale mitropoliilor. Documentele pot fi împodobite de jur împrejur, dar figurile cele mai importante sînt plasate în frontispicii. În actele domneşti, principalele elemente decorative sînt simbolurile puterii de stat, aşa cum, de ex., în unele acte ale lui Grigore al II-lea Ghica, din 1736 şi 1751, sînt stemele alăturate ale Moldovei şi Ţării Româneşti, peste ele buzduganul şi sabia, ca însemne ale puterii, iar deasupra lor coroana princiară cu cruce, simbol al autorităţii domneşti.

Broderia

Compoziţiile brodate cu tradiţionala tematică iconografică se întîlnesc mai mult în Moldova. Aşa cum se practicase în secolul trecut, cînd broderiile imitau picturile, vedem şi acum că folosirea firelor de mătase de diverse nuanţe încearcă să facă acelaşi lucru. Unul din exemplele caracteristice ale acestei broderii îl oferă vălul liturgic de la biserica Barnovschi din Iaşi (1734). Tema centrală a vălului este

Material cu drept de autor

Sărbătoarea tuturor sfinţilor, dar pe de laturi sînt mai multe imagini cu teme din Evanghelie. De aceeaşi viziune tradiţională ţin şi alte lucrări din acea perioadă, ca epitaful de la Putna, executat de Roxandra în 1738, cîteva broderii din biserica mănăstirii Coşula (jud. Botoşani). Se pare că cea mai reuşită operă din seria broderiei iconografice este epitaful de la mănăstirea Văratec, executat în 1798 la îndemnul mitropolitului Iacob Stamate, care reuşeşte să se impună ca o adevărată pictură în stil baroc.

Dar ceea ce pedomină în broderia secolului al XVIII-lea este tematica laică, legată mai cu seamă de executarea puterii domneşti. În mod obişnuit, broderiile întrunesc două elemente principale: chenarele florale şi însemnele heraldice. Aşa sînt acoperămîntul de mormînt al lui Radu Iliaş, ginerele lui Constantin Brîncoveanu (1704), dverele pe care Nicolae Mavrocordat le dăruise mănăstirii Văcăreşti, cea de la biserica Sf. Sava din Iaşi (cca 1760) ş.a.

Arta metalelor

Ca şi în veacul anterior, în epoca fanariotă cele mai reuşite opere în orfevrerie au fost executate de meşteri transilvăneni, mai cu seamă din Braşov şi Sibiu. În timpul domniei lui Constantin Brîncoveanu interesul pentru lucrul făcut de aceşti meşteri era atît de mare încît unii din ei, ca braşoveanul Georg Heltner în 1691, s-au mutat cu traiul în Ţara Românească. Alţi meşteri, cum au fost Peter Hiemsech şi Georg May, se stabiliseră pentru mai multă vreme în Bucureşti pentru a executa comenzile lui Brîncoveanu.

Spre mijlocul secolului, intervin schimbări serioase în relaţiile ţărilor române din afara Carpaţilor cu argintarii din Transilvania din cauza restricţiilor la care aceştia fuseseră supuşi din partea curţii imperiale de la Viena, care stabilise un regim potecţionist pentru atelierele vieneze. Urmarea a fost că meşterii ardeleni trebuiau să se orienteze încă mai mult spre producerera obiectelor la comandă şi mai puţin spre vînzarea acelora produse deja şi care nu contau pe o anumită categorie de interesaţi. Astfel, în Ţara Românească, au putut fi realizate multe opere de valoare care sînt reprezentative pentru arta brîncovenească, ca potirele executate de Sebastian Hann şi Georg May, adevărate podoabe ale barocului. Tot aşa sînt şi anafornițele făcute de Georg May, principalul argintar al lui Brîncoveanu, pentru biserica Sărindar din Bucureşti (1706) şi mănăstirea Surpatele (1707-1708), ca şi candelele piriforme înfrumuseţate cu motive vegetale. Acest meşter a mai executat şi ferecătura unui tetraevanghel dăruit de Constantin Brîncoveanu şi de doamna sa Maria bisericii Sf. Gheorghe Nou din Bucureşti. Împodobirea acestei lucrări constă, în afara elementelor vegetale de pe cotor şi din anumite părţi ale celor două feţe ale cărţii, din numeroase şi foarte reuşite scene de tematică biblică, iar în partea de jos a scoarţei din spate sînt reprezentaţi donatorii faţă în faţă în genunchi între două flori mari de lalea.

O altă ferecătură de mare valoare este cea executată în 1709 de către Sebastian Hann pentru un tetraevanghel de la Hurez. Ca şi ferecătura menţionată a lui Georg May, aceasta are reprezentată pe faţă *Pogorîrea la iad* încadrată în paisprezece scene din viaţa lui Isus, iar în cele patru colţuri se află figurile evangheliştilor. Locul central pe scoarţa din spate îl ocupă portretele împăraţilor Constantin şi Elena de o parte şi de alta a lui Isus răstignit, sus sînt amplasate scenele *Naşterea* şi

Material cu drept de autor

Adormirea Maicii Domnului, iar jos figurile apostolilor Petru şi Pavel care susţin macheta unei biserici. Toate detaliile şi mai ales figurile umane sînt lucrate cu atîta cunoaştere şi fineţe, încît nu numai că se vede foarte clar expresia feţelor, dar se disting limpede şi cele mai mici detalii din bogata ornamentaţie a vestmintelor. Ba mai mult, autorul reuşeşte foarte bine să reprezinte ideile de distanţă şi adîncime, aşa cum se vede în tabloul celor doi împăraţi.

Au mai fost şi numeroşi alţi meşteri braşoveni şi sibieni care au lucrat pentru lăcaşurile de cult din Ţara Românească şi Moldova. Meşterul Stephan Weltzer, de ex., a făcut candele pentr biserica Trei Ierarhi din Iaşi (1706). Multe obiecte în metal, anarfornițe, ferecături, chivoturi, candele, ibrice, erau lucrate şi de meşteri din Ţara Românească şi Moldova. Dar spre sfîrşitul secolului se constată un anume declin în această artă.

Mobilierul

În epoca fanariotă, interiorul caselor înstărite şi bogate era dominat de preferinţele pentru o ambianţă de factură orientală. Dar în lucrarea lemnului tradiţia locală era totuşi puternică. Multe articole, cum ar fi uşile bisericilor Cotroceni (1707), Antim (cca 1715), Stavropoleos, paraclisului de la Hurez, ale bisericilor monastice Surpatele şi Tismana, sînt lucrări tipic brîncoveneşti prin efortul de a realiza o compoziţie simplă cu un decor vegetal debordant. Foarte multă imaginaţie s-a risipit mai ales la iconostase, atît prin metodele de lucru cît şi prin varietatea elementelor folosite în decor, cum ar fi cele arhitectonice, vegetale, zomorfe, antropomorfe. Un element obligatoriu al acestora sînt icoanele. Toate acestea dau iconostaselor un decor foarte încărcat şi totuşi toate se supun unei concepţii artistice unitare. Printre cele mai frumoase iconostase din epocă se află cele din bisericile Bengeşti (jud. Gorj), Sf. Gheorghe a vechii mitropolii din Iaşi, Sărindar din Bucureşti, a schitului Balamuci (jud. Ilfov), a mănăstirii Antim, cel al catedralei din Blaj ş.a.

Ornamentica barocă a iconostaselor cerea o pregătire foarte bună a meşterilor care lucrau în lemn, fapt ce duce la apariţia unor şantiere vestite în acea vreme, ca cele din Bucureşti, Craiova, Braşov, Iaşi, Suceava etc. Pe de altă parte insistenţa pe direcţia barocizării în decorarea iconostaselor dă primele semne de trecere la faza rococo, aşa cum se poate vedea în bisericile Banu şi Burdujeni-Tîrg sau în cele ale mănăstirilor Putna şi Moldoviţa. În stiil baroc sînt lucrate şi multe piese de mobilier mobil, cum sînt, de ex., jilţurile arhiereşti de la patriarhie, din muzeul Mogoşoaia, din biericile Sf. Gheorghe din Iaşi, Sf. Ilie-Rahova (Bucureşti) ş.a. De aceeaşi manieră sînt executate multe analoghioane şi tetrapoduri.

În sfîrşit, barocul pătrunde în mediul rustic, unde se îmbină cu interpretările libere, fanteziste, ale meşterilor locali, dînd naştere unor realizări originale, cum sînt în Moldova iconostasele de la Plopeni, Sf. Gheorghe-Suceava, Bălineşti, Ilişeşti ş.a.

d) Teatrul

Secolul al XVIII-lea este şi vremea naşterii reprezentaţiilor dramatice, la început doar cu caracter de divertisment şi fiind inspirate din tradiţiile folclorice. Cel mai cunoscut spectacol era *jocul păpuşarilor*, în care personajul central era *Karagöz*. Manifestaţiile erau un fel de caricaturi baroce de teatru, caracterizate atît

Material cu drept de autor

prin costumaţia pestriţă cît şi prin rostirea amestecată a frazelor în română, greacă şi turcă, ambele căutînd să provoace rîsul celor care îi urmăreau.

Un fenomen teatral mult mai serios erau reprezentaţiile trupelor străine care începuseră să vină în Principate spre sîrşitul secolului. În anii 1783-1784, domnul Mihail Suţu a avut grijă să amenajeze în Bucureşti un local special pentru spectacolele pe care le dădea o mică trupă de actori germani din Braşov. O echipă de actori italieni dădea spectacole în capitala Munteniei în anul 1786. O trupă de actori germani a dat, în 1795, mai multe spectacole la Iaşi.

Aceştia au fost primii paşi. Adevăratul teatru românesc şi publicul spectator din Principate se vor afirma în toată legea în primele decenii ale veacului următor.

În Transilvania, reprezentaţiile teatrale apar mai devreme şi sînt semnalate mai întîi în şcoli. De sărbătorile Crăciunului şi Anului Nou, în decembrie 1755 şi ianuarie 1756, un grup din 13 elevi de la şcolile din Blaj, îndrumaţi de profesorului Gr. Maior şi de alţi doi învăţători, au interpretat drama populară *Irozii* în mai multe localităţi transilvănene, între care Alba Iulia, Sebeş, Vinţu de Jos, Cut. Acest teatru a abordat şi tematica social-politică, realizînd în 1778-1779 un spectacol care avea ca temă ocuparea austriacă a Bucovinei.

În mediul săsesc reprezentaţiile teatrale apăruseră încă în prima jumătate a secolului. La Sibiu fusese înfiinţată, prin ´40-´50, iar în 1761 obţine un local permanent. Directorul teatrului, Joseph Hesenhut, l-a transformat într-o instituţie permanentă populară datorită şi faptului că în afară de spectacole dramatice el a început să realizeze operete şi spectacole de balet. După modernizarea clădirii teatrului, în 1795, a fost montată opera lui Mozart *Flautul fermecat*. A existat un teatru german şi la Oraviţa, care a dat primul spectacol în 1763. În afara apelului la repertoriul din literatura universală, teatrul bănăţean avea şi autori autohtoni, cum era Johann Friedel (1751-1789), care a scris numeroase opere dramatice, şi cum va fi în prima jumătate a secolului următor Nicolaus Lenau.

Teatrul maghiar din Transilvania face primii paşi în şcoli, ca şi cel românesc. În şcolile catolice, iezuite sau piariste spectacolele aveau loc în limba latină, iar în colegiile reformate în limba maghiară. Un grup de studenţi de la Colegiul din Aiud organizase în anii 1791-1792 o Societate teatrală, care a dat o serie de reprezentaţii în limba maghiară la Aiud, Tîrgu-Mureş, Turda şi Deva. Teatrul profesionist maghiar a început să actveze în mediul transilvan la sfîrşitul anului 1792, avînd sprijinul dietei şi al unor nobili ca Miklos Wesselényi senior.

e) Muzica

În Principate, muzica avea două tradiţii foarte vechi: cîntările bisericeşti şi melosul popular. Muzica bisericească începe să facă progrese mari o dată cu apariţia învăţămîntului muzical şi a primelor cărţi muzicale. Începutul a fost pus de ieromonahul Filotei sin Agăi Jipa de la mitropolia din Bucureşti, care a realizat în 1713 prima *Psaltichie* românească. În anii care au urmat acestei iniţiative au apărut cursuri de muzică psaltică în limba română şi au fost semnalate numele mai multor cîntăreţi care cîntau această muzică pe texte româneşti.

În Moldova, învăţămîntul psaltic ia avînt în anii 1774-1776, mai întîi prin strădaniile ieromonahului Ilarion de la Putna şi ale lui Paisie Velicicovschi, stareţul mănăstirii Neamţ. Printre dascălii care instruiau în această muzică erau Gheorghe

Material cu drept de autor

de la biserica Sf. Nicolae din Iaşi, Constantin care deschisese acolo o şcoală particulară, Şerban de la biserica Sf. Spiridon din Iaşi, ieromonahul Agapie care preda în şcoala de la Galaţi, Ioanichie monahul şi Eustaţiu Popovici de la Humor, Mihalache Eftimovici şi ucenicul său Vasilie din Botoşani.

Puternica influenţă a modului de viaţă şi a culturii otomane asupra Pincipatelor în epoca fanariotă s-a văzut şi în o anumită orientalizare a muzicii româneşti, în special la cuţile domneşti. Franz Joseph Sulzer, care călătorise prin Ţările Române şi fusese o vreme secretarul lui Alexandru Ipsilanti, menţiona orchestra pe care domnitorul o primise în dar de la sultan în momentul numirii în scaun şi care se numea *meterhanea*. Această orchestră era nelipsită la sărbătorile şi petrecierile organizate de domnie şi avea un repertoriu foarte variat, desemnat cu termeni turceşti. Elizabeth Craven, care călătorise în Transilvania şi Ţara Românească prin 1786, consemnase că orchestra avea trompete şi tipsii de aramă şi tobe de toate mărimile. Dar cea mai bună informaţie despre orchestrele din vremea aceea se conţine în ilustraţiile făcute de logofătul Petrache în 1787 pentru varianta românească a *Erotocritului* lui Vincenzo Cornano. În orchestea reprezentată de acest miniaturist de mare talent, cei cinci muzicanţi, îmbrăcaţi româneşte, turceşte şi europeneşte, cîntă la flaut, ţambal, vioară, cobză şi dairea, instrument turcesc din seria tobelor admirate de lady Craven la curtea domnului muntean.

Pe vremea cînd Sulzer şi Craven se aflau la curţile lui Ipsilanti şi Mavrogheni, protipendada începea să guste şi muzică apuseană, inclusiv lucrări de Bach, Hayden, interpretate de muzicanţi germani, invitaţi de la Viena. Este adevărat că domnul şi anturajul său nu erau forte încîntaţi de această muzică, în schimb tinerii care făcuseră studii în Occident aveau chiar o anumită instruire muzicală de tip clasic.

De mare popularitate se bucurau tarafele de lăutari ţigani, care interpretau toate felurile de muzică ce se întîlneau în mediul românesc: neogreacă, turcească sau românească. Călătorii străini erau încîntaţi de arta muzicală a acestor lăutari. Generalul francez Alexandre Lanjeron, care se afla la Iaşi în timpul războiului ruso-tirc din 1787-1791, menţiona printre instrumentele lăutarilor ţigani vioara, ghitara germană şi naiul.

În Transilvania, muzica era, aşa cum am mai spus, strîns legată de reprezentaţiile teatrale. Primele iniţiative teatrale, ca cele de la Sibiu din primele decenii ale scolului, vizau şi scene de balet, împreună cu unele arii din operele care erau pe atunci la modă. Teatrul timişorean, înfiinţat de J. Hesenhut, dăduse la Gotha, în anii 1790-1791, 60 de spectacole, din care 21 au fost operete.

* * *

Secolul Luminilor a fost vremea unor prefaceri radicale în realităţile culturale româneşti. Este vremea cînd în mediul românesc prinde rădăcini învăţămîntul modern, care înseamnă, mai întîi, laicizarea lui şi accesul unei populaţii numeroase la ştiinţa de carte, apoi apariţia şcolilor cu nivel diferit de instruire, de la micile şcoli pentru însuşirea citit-scrisului pînă la Academiile domneşti, şi în sfîrşit trecerea treptată la profesionalizarea instruirii. Învăţămîntul privat, instruirea în familie şi studiile în universităţile europene întregesc imaginea unui proces care arată că Ţările Române depăşiseră mult cadrul îngust al culturii medievale,

Material cu drept de autor

familiarizîndu-se tot mai mult cu valorile civilizaţiei occidentale. Dezvoltarea tiparului a dat naştere bibliotecilor şi a făcut din carte un obiect de largă circulaţie, care, pătrunzînd în mase, a anulat pentru totdeauna izolarea acestora de modul de viaţă al societăţii civilizate. Tocmai de aceea, pentru Ţările Române, veacul al XVIII-lea este *Secolul Luminilor* într-o măsură mult mai mare decît pentru oricare altă ţară europeană. Această observaţie este valabilă cu atît mai mult, cu cît anume acum au apărut la români ştiinţele, literatura, dreptul, teatrul şi muzica cultă.

Secolul al XVIII-lea a definitivat trecerea Ţărilor Române de la medieval la modern, care începuse încă în prima jumătate a veacului anterior prin acţiunile politice şi economice ale unor vrednici domni, ca Vasile Lupu şi Matei Basarab, prin realizarea unui vast program cultural, înfăţişat de cărturari de talia lui Varlaam, Petru Movilă, Anastasie Crimca, Grigore Ureche, Eustatie logofătul, Mihail Moxa, Udrişte Năsturel ş. a., înfiinţarea primelor tipografii şi a începutului tipăririi cărţilor în limba română.

Dar, la români, *Secolul Luminilor* nu e nici pe departe aceea ce a fost în Apus, el fiind umbrit în bună măsură de regimul fanariot. Epoca fanariotă în Ţările Române a fost foarte contradictorie. Pe de o parte regimul a încurajat avîntul spre multe realizări pozitive şi uneori chiar spectaculoase, mai ales în cultură, dar pe de altă parte, continuînd şi înăsprind considerabil regimul de ocupaţie otoman, exploatînd la maximum laturile proaste ale acestuia, el a creat aici o atmosferă de nesiguranţă, care, la rîndul ei, a avut efecte degradante asupra societăţii. Cele mai dăunătoate din aceste efecte au fost două: mai întîi, se adîncise păpastia dintre elita privilegiată şi avută şi masele de oameni ai muncii, ceea ce crease obstacole serioase în calea dezvoltării societăţii şi pericole suplimentare pentru ordinea socială. În a doilea rînd, statutul dublu şi în acelaşi timp contradictoriu pe care îl aveau domnii, de servitori umili ai sultanului şi totodată de stăpîni necontestaţi ai întregii mase de supuşi din principate, indiferent de poziţia socială a acestora, a influenţat în rău, împreună cu întregul regim pe care îl reprezentau, psihologia socială, stimulînd slugărnicia, frica, minciuna, cruzimea, făţărnicia ş.a.

Dar cel mai mare efect negativ nemijlocit al regimului, sub aspect civilizaţional, a fost *nivelul de trai extrem de scăzut al maselor de jos, al poporului*. Vom vorbi însă despre asta mai încolo, pentru că traiul ţăranilor nu se va schimba în esenţă cu nimic nici pe parcursul întregului secol al XIX-lea.

Capitolul XIV. De la pierderea Basarabiei şi pînă la 1848

Evoluţia generală a Ţărilor Române în epoca fanariotă a dus către începutul secolului al XIX-lea la o oarecare ameliorare a statutului lor. Şi asta s-a produs chiar în condiţiile neîmplinirilor din viaţa internă, din cauza limitelor impuse de regimulurile fanariot şi habsburgic, şi în pofida obstacolelor din afară, acestea fiind fie exercitarea suzeranităţii otomane ori desele intervenţii ale imperiilor rus şi austriac în treburile lor. În Transilvania, marile mişcări sociale care au culminat cu răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan, cu *Supplex*-ul şi cu activizarea *Şcolii ardelene*, au impus autorităţilor habsburgice o atitudine mai tolerantă faţă de români. Pacea de la Kuciuk-Kainargi a îmblînzit întrucîtva regimul ocupaţiei

Material cu drept de autor

otomane în Principate, ceea ce a încurajat eforturile românilor de a lupta pentru independenţă naţională şi statală. Această luptă va constitui şi pe parcursul celei mai mari părţi a scolului al XIX-lea caracteristica principală a istoriei Ţărilor Române.

1. Ocuparea ţaristă a Basarabiei

Imperiul Rusiei trecuse încă la începuturile sale, pe vremea lui Petru I, la realizarea unui plan foarte ambiţios de împingere a frontierelor sale sud-vestice pînă la Constantinopol şi pînă dincolo de Balcani. Dimitrie Cantemir, aliatul ţarului şi bun cunoscător al intenţiilor acestuia, scrie în cartea sa *Viaţa lui Constantin Cantemir* că Petru urmărea „cîştigarea din nou a imperiului grecesc, [...] ca să mîntuiască de jugul turcesc neamul creştinilor ortodocşi şi mai cu seamă pe greci, din mîinile cărora turcul smulsese împărăţia". Cînd scria această carte, învăţatul principe moldovean se afla în găzduire la împăratul Rusiei şi nu putea să arate care erau de fapt intenţiile reale ale acestuia, dar e cît se poate de clar, şi asta trebuie să fi ştiut şi el, că eliberarea creştinilor însemna încorporarea lor la imperiul rus. Era limpede că Petru I îi vedea pe toţi creştinii ortodocşi adunaţi sub coroana sa împărătească. Eşecul campaniei de la Prut, din 1711, a demonstrat că planul acesta era prematur.

Preliminariile unei cuceriri

Dar planul nu a fost abandonat niciodată. El a fost reînviat în doua jumătate a secolului al XVIII-lea, dar între timp conjunctura internţională se schimbase foarte mult, inclusiv prin activizarea politicii orientale a marilor puteri europene. Interesul acestora faţă de soarta posesiunilor Imperiului otoman aflat în declin a dat naştere aşa-numitei „probleme orientale". Altfel spus, Rusia nu putea decide de una singură ce urma să se întîmple cu teritoriile şi popoarele aflate sub dominaţie otomană. În aceste condiţii, împărăteasa Ecaterina a II-a preferat o altă abordare, mai pragmatică, a planului de „cîştigare a imperiului grecesc" şi anume realizarea lui pe etape. Prima etapă urma să fie instaurarea stăpînirii ruseşti asupra gurilor Dunării, dată fiind importanţa strategică deosebită a acestei zone, dar asta numai în situaţia în care nu a ar fi fost posibilă anexarea Moldovei şi a Ţării Româneşti.

Prima încercare de realizare a noului plan a fost întreprinsă în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774, dar fără succes, din cauza complicaţiilor internaţionale provocate de prima împărţire a Poloniei în 1772 şi de rezistenţa Austriei, care nu putea admite instalarea Rusiei în Principate. Dar zece ani mai tîrziu relaţiile austro-ruse au devenit mai strînse. După ce Rusia aprobase anexarea de către Imperiul habsburgic a Bucovinei, împăratul austriac Iosif al II-lea a consimţit ca Principatele să intre sub stăpînire rusească, ceea ce ar fi însemnat începutul realizării planului grandios al lui Petru I. Prin schimbul de scrisori din anii 1782-1784 dintre cei doi suverani, se convenise că Ţara Românească şi Moldova urmau să fie smulse Turciei şi unite în cadrul unui nou stat independent, numit Dacia, care ar fi fost „condus de un suveran de religie ortodoxă", indicaţie clară că de fapt acest stat trebuia să se afle sub stăpînirea Rusiei. În aceste tranzacţii, „Basarabia" partea sud-estică a Moldovei, cuprinsă între Tighina şi gurile Dunării, era menţionată aparte de Moldova, ceea ce se explică prin faptul că acest teritoriu avea

Material cu drept de autor

un statut aparte, aflîndu-se sub administraţie otomană directă, adică nu se afla sub jurisdicţia Moldovei.

A doua tentativă a ruşilor de a pune stăpînire pe zona de la gurile Dunării a fost întreprinsă în timpul războiului austro-ruso-turc din 1787-1791, dar Revoluţia franceză şi o puternică mişcare reformistă profranceză şi antirusă ce se desfăşura în aceşti ani în Polonia au zădărnicit-o şi pe aceasta. Rusia a reuşit totuşi să anexeze, ca rezultat al acestui război, teritoriul dintre Bug şi Nistru, obţinînd astfel frontieră comună cu Moldova.

Pe parcursul celor de a doua şi a treia împărţiri ale Poloniei, în 1793 şi 1795, care au dus la lichidarea acestui stat, relaţiile Rusiei cu Austria au continuat să se îmbunătăţească. Apropierea dintre cele două monarhii autoritare şi în special cedările Austriei în favoarea Rusiei aveau o motivaţie foarte serioasă, aceasta fiind influenţa incendiară a Revoluţiei franceze asupra stării de spirit din cele două imperii şi mai cu seamă începutul campaniilor militare ale lui Napoleon în afara Franţei, care puneau în pericol în primul rînd interesele Habsburgilor. Astfel că Ecaterinei a II-a nu i-a fost prea greu să obţină din partea noului împărat habsburgic, Franz I, aprobarea planului formulat zece ani în urmă în corespondenţa cu Iosif al II-lea. În cadrul unei înţelegeri secrete, din 23 decembrie 1794, dintre cei doi suverani, se convenise ca „Moldova, Ţara Românească şi Basarabia să fie separate pentru totdeauna de Imperiul turc şi să li se atribuie statutul de stat independent", iar drepturile de a conduce acest stat să fie „pe veci acordate unui cneaz ori unei cneaghine din familia imperială rusă şi descendenţilor lor de ambele sexe".

Acest plan fusese însuşit întru totul de către demintarii aflaţi la vîrfurile politicii externe şi militare ruseşti. La sfîrşitul anului 1803, contele A. R. Voronţov, ministrul de externe al Rusiei, îi propunea împăratului Alexandru I să ocupe Principatele pentru a le apăra de Revoluţia franceză. Acelaşi lucru a propus, în 1804 şi la începutul anului 1806, noul ministru de externe, Adam Czartoryski.

Diplomaţia puterii

Dar capacitatea Rusiei de a-şi realiza planurile în raport cu Principatele Române depindea pe atunci, ca şi orice altă importantă acţiune politică europeană din vremea aceea, de voinţa lui Napoleon. Pentru a-i forţa pe ruşi să adere la acţiunile sale antibritanice, împăratul Franţei a iniţiat unele măsuri în vederea slăbirii poziţiilor Rusiei în raport cu Turcia, între care şi scoaterea Principatelor de sub influenţă rusă. În acest scop, el a cerut sultanului să-i destituie pe Constantin Ipsilanti, domnul Ţării Româneşti, şi Alexandru Moruzi, domnul Moldovei, cunoscuţi rusofili, mai ales cel dintîi. Mazilindu-i, sultanul a trimis în locul lor pe Scarlat Callimachi în Moldova şi Alexandru Suţu în Ţara Românească, aceştia fiind pe placul diplomaţilor francezi de la Istanbul. Considerînd această schimbare a domnilor ca un afront adus autorităţii Rusiei, împăratul acesteia Alexandru I a dat ordin trupelor concentrate în apropierea Moldovei să treacă Nistrul, ceea ce a avut loc la 23 noiembrie 1806. Peste cîteva zile, poarta va declara război Rusiei.

Iniţial, agresiunea Rusiei a fost susţinută foarte tare de către Anglia, care urmărea spargerea blocadei continentale pe care Napoleon o instituise puţină vreme în urmă împotriva acestei ţări. Ch. Arbuthnot, ambasadorul britanic la

Material cu drept de autor

Istanbul, a cerut Porţii să cedeze Principatele cerute de ruşi. Dar arbitrul principal rămînea Napoleon, care atunci nu accepta această idee. După victoria sa categorică asupra ruşilor la Friedland, la 14 iunie 1807, el l-a convocat la 7 iulie 1807 la Tilizit pe Alexandru I şi l-a convins să-şi scoată armata din Principate. A urmat tratatul de armistiţiu dintre Rusia şi Turcia, semnat la Slobozia, la 24 august 1807, care stabilea că ruşii urmau să-şi scoată trupele din Moldova şi Valahia.

Dar aderarea, tot atunci, la 7 iulie 1807, a Rusiei la blocada continentală şi slăbirea puterii ei militare în urma înfrîngerilor dezastruoase suferite de la francezi în bătăliile de la Austerliz şi Friedland nu mai motivau o continuare a presiunilor asupra ei din partea Franţei. Ba mai mult, intenţia lui Napoleon de a invada în curînd Rusia, pe lîngă faptul că mai avea încă nevoie de alianţa ei în lupta împotriva Angliei, îi dicta să încurajeze împotmolirea armatei ruseşti într-un război de uzură cu Turcia, ca şi în alte acţiuni similare. În plus, împăratul era nemulţumit de prietenia anglo-otomană care va duce în scurt timp (24.12.1808) la semnarea unui acord între cele două ţări ce va crea o breşă în blocada continentală. De aceea la 12 octombrie 1808 el l-a invitat pe Alexandru I la Erfurt, unde cei doi împăraţi au semnat o convenţie secretă care privea în mod direct şi soarta Principatelor. Art.V al acestei convenţii stipula: „Înaltele părţi contractante se obligă să considere o condiţie obligatorie a păcii cu Anglia cerinţa ca să se recunoască Finlanda, Ţara Românească şi Moldova ca intrate în componenţa Imperiului Rus". Iar art.VIII stabilea că ţarul deja „şi-a mutat graniţele [...] pînă la Dunăre şi a alipit la imperiul său Moldova şi Ţara Românească" şi „împăratul Napoleon recunoaşte amintita alipire şi hotarele Imperiului Rus în această parte". Foarte interesant este art.X în care se spune că în caz că „se va aprinde războiul" dintre ruşi şi turci, Franţa nu va participa la el, dar formal o va susţine pe Turcia („se va limita la acordarea bunelor servicii Porţii Otomane"). Dimpotrivă, ar fi intervenit în situaţia cînd Austria sau o altă putere ar fi susţinut Turcia. Deci Franţa nu susţinea pe nimeni, nici pe marile puteri, nici nu arăta vreun interes faţă de doleanţele Principatelor, ci urmărea numai ca poziţia tuturor să fie suficient de slabă pentru ca ea să-şi poată promova propriile interese.

Moldova şi Ţara Românească jinduite, Basarabia obţinută

Au urmat indicaţiile concrete şi imperative ale adiministraţiei ţariste către comandamentul armatei ruse de la Dunăre pentru a-i convinge pe turci să cedeze astfel ca frontiera să fie fixată pe acest fluviu, inclusiv pe braţul Sf. Gheorghe, în zona deltei. Dar rezistenţa înverşunată a Turciei şi mai cu seamă pericolul ce se apropia al invaziei franceze în Rusia l-a determinat pe ţar să grăbească soluţionarea litigiului ruso-turc. La 12 octombrie 1812, este numit un nou comandant al trupelor ruse la Dunăre, M. I. Kutuzov, căruia i se cere ca în situaţia cînd stabilirea frontierei ruse pe Dunăre nu ar fi posibilă, să se insiste la fixarea ei pe Siret.

Tratativele ruso-turce, începute la Giurgiu la 1 noiembrie 1811, s-au desfăşurat anevoios, ruşii insistînd la varianta iniţială, adică frontiera pe Dunăre, apoi la cea de-a doua variantă, frontiera pe Siret, pe cînd delegaţia turcă le respingea cu vehemenţă şi pe una, şi pe alta. În cele din urmă, exasperat, Alexandru I i-a comunicat lui Kutuzov, la 3 aprilie 1812, decizia de a accepta, în caz extrem, ca viitoare graniţă între Rusia şi Turcia rîul Prut. Aceasta a şi fost soluţia pe care s-au

Material cu drept de autor

axat preliminariile păcii, semnate la 5/17 mai de către Kutuzov şi marele vizir Ahmed-paşa, şi apoi textul tratatului de pace, semnat la 16/28 mai 1812 la Bucureşti de noul comandant al trupelor ruse, amiralul P. V. Ciceagov, şi de căpetenia delegaţiei turce Galib-efendi. Părăsită de Franţa şi avînd din partea Angliei doar sprijin diplomatic, care nu însemna mare lucru în faţa armatelor, Turcia a fost nevoită să semneze un tratat pe care nu-l dorea.

Semnarea tratatului a stîrnit mare nemulţumire atît în Franţa, pentru că aceasta se întîmpla înainte ca Napoleon să fi declanşat catastrofala sa campanie în Rusia, cît mai ales la Istanbul. Pentru a se spăla pe mîini, sultanul Mahmud al II-lea a dat vina pe marele vizir Ahmed-paşa, pe care l-a destituit, deşi el însuşi dăduse dispoziţii lui Galib efendi să accepte frontiera pe Nistru. În plus, a fost inventată legenda trădării, eroii ei negativi fiind declaraţi dragomanul Dimitrie Moruzi şi fraţii săi Panaiot şi Iorgu, care au fost omorîţi din porunca marelui vizir. Încercarea englezilor, agreată chiar de Ciceagov, de a-i convinge pe ruşi să renunţe la cuceririle teritoriilor aflate sub suzeranitate otomană, pentru a se alătura unei alianţe europene antifranceze, nu a dat nici un rezultat.

Problema viitoarei frontiere sud-vestice ruso-turce era rezolvată chiar prin art. I al tratatului din 28 mai 1812, care preciza că aceasta urma în aval pe Prut, malul stîng al Dunării şi braţul Chilia al acestui fluviu. Pacea de la Bucureşti aproba în fond expulzarea peste Nistru, în guberniile Taurida, Herson şi Ecaterinoslav, a celor 80 de mii de tătari nogai trăitori în Bugeac, făcută în 1807 de către trupele ruse de ocupaţie. Tratatul a intrat în vigoare în urma schimbului intrumentelor de ratificare, făcut la Bucureşti la 1-14 iulie 1812.

Urmările anexării ruseşti a Basarabiei

Au existat cîteva urmări mai importante, nefaste, ale ocupării Moldovei dintre Prut şi Nistru de către Rusia ţaristă.

Una din acestea au constituit-o gravele pierderi economice pe care raptul teritorial săvîrşit de ruşi le-a cauzat Ţării Moldovei. Unul din documentele cele mai grăitoare în această privinţă este jalba din 2 octombrie 1812 pe care un grup de boieri, în frunte cu logofeţii Costache Ghica, Iordache Canta, Constantin Balş şi cu episcopul Huşilor, Gherasim, o adresa domnului Scarlat Callimachi. După ce arătau că ţara fusese timp de şasi ani „călcată de oştiri nesfîrşite rosieneşti", pe care moldovenii năpăstuiţi de ocupanţi au fost forţaţi să le slujească „cu mîinile şi cu dobitoacele cu păgubire din toate părţile", au fost răpite Moldovei şase dintre cele mai bogate ţinuturi. Reţinem din acest lung memoriu plin de durere cîteva detalii deosebit de relevante. Astfel, boierii menţionau că pînă la anexare Basarabia dădea 120 000 de „stambol"-kile de grîu din totalul de 200 mii cît se livra anual Porţii, că ea mai dădea anual 35-40 000 de oi, adică atît cît rămăsese în total în Moldova din dreapta Prutului după pierderea provinciei. Din cele 300 000 de ocale de unt trimise în fiecare an la Istanbul, 140 000 dădea teritoriul cucerit, din birul de 1 695 000 de lei perceput de Poartă, 625 000 reveneau Basarabiei, iar din 900 000 de lei care însumau dările către domnie, 529 000 erau achitate de ţăranii din Basarabia. Din cele 3 mln. de lei obţinuţi din negoţul cu vite, cea mai mare parte iarăşi revenea Basarabiei, deoarece aici erau crescute cele mai multe vite.

Material cu drept de autor

Ocuparea rusească a Basarabiei şi în special instalarea Rusiei în delta Dunării a însemnat, în al doilea rînd, apariţia unui mare pericol pentru securitatea Ţărilor Române. Chiar dacă evoluţia ulterioară a relaţiilor internţionale europene nu vor mai permite realizarea vechiului plan de îngiţire a Peninsulei Balcanice de către rapacea pajură imperială a ţarilor ruşi şi instalarea ei pe tronul împăraţilor bizantini, totuşi, prin anexarea Basarabiei şi fixarea hotarului rusesc la Dunăre, românii vor rămîne dezgoliţi în faţa unei forţe mereu agresoare. De acum încolo, pămîntul românesc de multe ori va fi călcat de cizma rusească şi de multe ori românii vor fi supuşi umilinţelor şi asupririlor din partea ocupantului moscovit.

A treia consecinţă gravă a fost supunerea populaţiei din teritoriul cucerit unei masive şi brutale rusificări. Ocupaţia rusească a Basarabiei a însemnat un obstacol foarte mare în calea dezvoltării nestingherite a culturii naţionale a populaţiei cucerite, ea a expulzat limba română din sfera socială, care a fost oferită limbii ruse. Graiul matern marginalizat, ţinut captiv în sate, în mahalele de subcultură a oraşelor, în căminele familiale a fost forţat, pe deasupra, în măsura în care aceste medii erau permeabile la pătrunderea limbii ruse, că-şi însuşească multe cuvinte ruseşti, care au infectat lexicul limbii române, au degradat vorbirea moldovenilor, odată cu vicierea exprimării şi a gîndirii lor. Degradarea limbii române vorbite în Basarabia după 1812, dezinteresul şi chiar ostilitatea administraţiei ţariste faţă de cultura română, impunerea limbii ruse pe toate căile oficiale – şcoală, biserică, presă, administraţie, armată, fisc, transport etc. –, răspîndirea elementelor de cultură rusă, propaganda ţaristă, coruperea boierimii şi a elementelor culturale autohtone ş.a. au dus la compromiterea conştiinţei naţionale a românilor basarabeni exact în momentul cînd aceasta începuse să prindă rădăcini.

A patra urmare nocivă a fost izolarea Basarabiei de restul spaţiului românesc. Administraţia ocupantă, pe care contactele românilor basarabeni cu fraţii lor de peste Prut o îngrijorau, a instalat o adevărată carantină la frontierea ruso-română pentru a zădărnici aceste contacte. În paralel, ajutată de presa rusă şovină şi mai ales de biserica rusă, cel mai redutabil jandarm al politicii imperiale ţariste, ea a cultivat o atitudine dușmănoasă faţă de românii din Principate, a insinuat cu perfidie ideea că românii erau dușmanii Imperiului rus şi deci ai moldovenilor care erau supuşi ai împăratului.

2. Ţările Române la începutul secolului al XIX-lea

Istoria Ţărilor Române în primele două decenii ale secolului, care coincide cu sfîrşitul perioadei fanariote, a fost influenţată mai cu seamă de doi factori: unul, revoluţia franceză şi epopeea napoleoniană, iar altul noile procese evolutive din societatea românească.

Contextul european

Deşi scurtă, istoria Europei în primele două decenii ale secolului al XIX-lea este cuprinsă în două perioade nu doar distincte, ci chiar categoric deosebite, pînă la contradicţie, una faţă de alta: sfîrşitul epocii napoleoniene şi începutul Concertului european, perioadă deschisă de Congresul de la Viena din 1815 şi care

Material cu drept de autor

a însemnat întronarea pe continent a unei ordini impuse de învingătorii lui Napoleon, aceasta fiind instaurarea unui echilibru politic în baza respectării vechilor tradiţii monarhice.

Marea revoluţie franceză şi apoi victoriile lui Napoleon asupra unor vechi monarhii europene au pus în mişcare mari mase de oameni de la un capăt la altul al continentului, au trezit interesul lor pentru schimbări sociale şi politice radicale. Ideile din *Declaraţia drepturilor omului şi cetăţeanului* deveniseră program de luptă pentru emanciparea socială şi naţională a difertelor categorii de populaţie, mai ales ale acelora aflate în componenţa sau sub suzeranitatea marilor imperii multinaţionale. Tocmai de aceea veacul al XIX-lea va debuta cu o serie de revolte şi mişcări sociale, care însă vor fi doar începutul pentru un şir de mari revoluţii ce vor schimba substanţial, pe parcurul secolului, climatul politic din Europa şi destinul istoric al multor popoare. Republică sau, în cel mai rău caz, monarhie constituţională erau modele de organizare politică a statului, îmbrăţişate de forţele democratice de pretutindeni. Codul civil napoleonian devenise cartea de la care începuse să se inspire întreaga legislaţie modernă. Războaiele lui Napoleon au produs schimbări profunde în viaţa economică, politică, socială şi spirituală a ţărilor şi popoarelor europene: vechilor relaţii feudale li s-a dat lovitura de graţie, s-a lichidat conglomeratul de stătuleţe princiare, ca acelea din Germania, a fost lichidat vechiul imperiu german (1806), fenomene care, la rîndul lor, vor da naştere problemei germane. Pentru a se salva de dezastru în urma loviturilor primite de la Revoluţia franceză şi de la Napoleon, Germania şi Austria au fost nevoite să recurgă la un şir de reforme largi în relaţiile agrare, administraţia locală, educaţie, armată etc., care le-au transformat în state moderne şi au influenţat indirect asupra altor ţări, mai apropiate sau mai îndepărtate. Transilvania a fost beneficiară directă a acestor reforme, dar ele se vor face resimţite, într-un fel sau altul, şi în celelalte două ţări române. Reforma educaţională va provoca o explozie ştiinţifică, mai ales în Germania, unde sub influenţa gîndirii libere, descătuşate şi impulsionate de Revoluţia franceză, se vor înregistra progrese spectaculoase şi în alte domenii ale culturii, între care culminante vor fi acelea ale filozofiei şi muzicii. Spiritul înnoirilor ajunge chiar şi în Turcia, unde în anii 1807-1808 începuse o puternică mişcare pentru reforme, care deocamdată nu va da rezultatele scontate, dar care va fi reluată mai tîrziu cu mai mult succes, mai ales în perioada tanzimatului, în baza legilor franceze şi a practicilor prusiene.

Congresul de la Viena din 1815 şi constituirea, tot atunci, a *Sfintei Alianţe*, organizaţie în care intra Rusia, Austria şi Prusia şi care urmărea restabilirea *Vechiului regim*, destrus de revoluţie şi de războaiele napoleoniene, au marcat începutul unei noi perioade în istoria Europei moderne. Sfînta Alianţă se opunea oricăror schimbări a ordinii stabilite de ea. Rusia şi Austria, care au creat acest organism politic şi militar, şi-au consolidat mult poziţiile după 1815, ceea ce va fi resimţit în curînd de toate popoarele care se aflau sub dominaţia sau în vecinătatea lor. Începe o luptă aprigă între două tendinţe: cea care promova iluminarea şi democratizarea, linie trasată de revoluţia franceză, şi cea reprezentată de Sfînta Alianţă, care nu admitea nici un fel de schimbări radicale de regim politic sau de opinii. Cu toată influenţa foarte mare pe care o va avea acest organism reacţionar

Material cu drept de autor

asupra vieţii politice a Europei, timp de peste patruzeci de ani (pînă la războiul Crimeii, 1856-1858), totuşi spiritul înnoitor declanşat de Revoluţia de la 1789 va fi şi mai puternic, alimentînd numeroase mişcări populare şi revoluţii care, cele mai multe din ele, vor avea loc chiar în această perioadă.

O alt fenomen de mare politică europeană care a influenţat istoria Ţărilor Române în secolul al XIX-lea a fost *problema orientală*. La modul mai simplu, aceasta viza soarta posesiunilor turceşti şi a Imperiului otoman în întregime, după declanşarea declinului său în urma înfrîngerii trupelor otomane sub zidurile Vienei, în 1683. Acest proces se manifestă mai clar după pacea de la Kuciuk-Kainargi (1774), de cînd Turcia începe să piardă teren tot mai mult în favoarea Rusiei şi Austriei. Complexitatea acestei probleme este subliniată mai ales de două fenomene. Unul din ele îl constituia destinul istoric al popoarelor care se aflau sub dominaţie otomană, inclusiv românii: ce le aştepta pe aceste popoare în cazul destrămării Imperiului şi ce trebuiu ele să facă pentru a-şi găsi cea mai bună cale în viitor? Al doilea fenomen viza marile puteri europene: cine urmau să fie cei mai mari profitori ai dispariţiei Sublimei Porţi şi ce trebuiau să facă celelalte state puternice europene pentru a nu permite acestora să o sfîşie şi să se întărească în aşa măsură încît să dicteze voinţa lor celorlalte naţiuni? Ambele fenomene afectau în mod direct Ţările Române. Pentru majoritatea ţărilor aflate sub dominaţie otomană, Rusia juca foarte tare cartea ortodoxismului, iar pentru popoarele slave din Balcani, şi pe aceea a slavismului, şi această politică i-a adus de multe ori dividende foarte mari. Austria şi Prusia, vecinele ei imediate, nu puteau admite înaintrea Rusiei spre Constantinopol, de aceea întreprindeau mereu felurite acţiuni pentru a stăvili această ofensivă. Cînd, în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774, Rusia era pe cale să anexeze Moldova şi Ţara Românească, pregătindu-şi astfel terenul pentru atingerea ţintei spre care pornise încă Petru I, Austria şi Prusia s-au grăbit să zădărnicească acest plan, invitînd-o să participe la prima împărţire a Poloniei (1772). Problema orientală va atrage şi alte puteri europene, mai întîi Anglia şi Franţa, apoi Germania unificată, în afară de unele state mai puţin influente. Concurenţa acerbă pentru dominaţie în zona Strîmtorilor a fost principalul factor care a salvat mai multe ţări din componenţa Imperiului otoman şi pe Turcia însăşi de a fi ocupate pentru totdeauna de alte state. În atare situaţie era posibil chiar paradoxul ca, uneori, lupta românilor pentru neatîrnare şi unirea lor politică să fe susţintă chiar de state care urmăreau să le cucerească, exemplul cel mai interesant fiind cel al Rusiei.

Societatea românească

Relaţiile economice şi sociale din Ţările Române înregistrează la începutul secolului al XIX-lea o evoluţie pe calea modenizării, dar nu fără anumite contradicţii. O primă observaţie ce se impune la examinarea acestor realităţi este că se afrimă tot mai mult relaţiile de piaţă, ceea ce înseamnă că economia naturală cedează treptat locul economei bazate pe schimbul de mărfuri. Cererea crescîndă de bani se regăseşte în schimbarea caracterului moşiilor, care pe de o parte vor renunţa la prestările în natură, înlocuindu-le cu echivalentul lor în bani, iar pe de altă parte încep să producă tot mai mult pentru piaţă. Nu întîmplător anume acum sînt semnalate primele acte normative care caută să orienteze moşiile spre piaţă,

Material cu drept de autor

cum este de ex. hrisovul din 15 ianuarie 1805 al lui Alexandru Moruzi care elibera o parte a moşiei de servituţile feudale, transformînd-o în proprietate liberă şi absolută. Dezvoltarea comerţului, cu toate obstacolele care mai decurgeau din monopolul exercitat de Poartă asupra exportului, contribuie mult la acumularea de averi, creşterea numărului de tîrguri şi oraşe, realizarea unui vast program de construcţii publice, ridicarea nivelului consumului, îmbunătăţirea traiului categoriilor mai înstărite ale populaţiei. Progresul economic produce schimbări mari în relaţiile sociale şi în structura socială a populaţiei. Se înmulţesc grupurile de populaţie care nu erau legate de munca solului şi totodată are loc o mare diferenţiere socială în dependenţă de caracterul ocupaţiilor: comerţ, meşteşuguri, construcţii, administraţie, fisc, armată, biserică, învăţămînt, cultură etc. Mari schimbări în relaţiile sociale a adus desfiinţarea iobăgiei, întrucît, renunţînd la munca aservită, agricultura începe să se fondeze pe principii moderne, acelea ale economiei de piaţă. Ridicarea rentabilităţii agriculturii duce la creşterea preţului pămîntului, din care cauză se reduc supărafeţele date în folosinţă ţăranilor. De aceea, devenind liberi, dar fără pămînt, mulţi foşti vecini şi rumâni sînt absorbiţi de alte domenii de activitate.

Modificarea raporturilor sociale are loc o dată cu schimbarea normelor de convieţuire în societate. Am văzut că în secolul al XVIII-lea au apărut primele coduri de legi, la care se adaugă, la începutul noului veac, *Codurile* lui Scarlat Callimachi şi Ioan Caragea, care înlocuiesc obiceiul pămîntului în reglementarea celor mai variate fenomene sociale şi în special relaţiile dintre oameni.

Dar relaţiile de piaţă, care solicitau sume mereu crescînde de bani, înrăutăţeau condiţiile de trai ale celor mai mulţi ţărani, ale meşteşugarilor şi negustorilor mărunţi, deoarece domniile şi boierii îi impuneau să plătească sume mari pentru impozite şi diferite prestări. Regimul fanariot jefuia populaţia printr-un sistem fiscal extrem de greu, peste care se suprapuneau nenumărate fărădelegi la care regimul se deda, fără să fi fost vreodată o garanţie că acestea ar fi putut fi stîrpite. Luxul şi cheltuielile nesăbuite la vîrfurile societăţii, mizeria pe fondul unor munci istovitoare în straturile ei de jos, arbitrariul şi bunul plac al domnilor, boierilor şi dregătorilor faţă de lipsa elementară de drepturi ale maselor de oameni ai muncii – toate acestea făceau ca regimul fanariot să nu mai poată fi suportat. Fanariotismul devenise odios mai ales în atmosfera afirmării conştiinţei de sine a românilor ca neam, întrucît acesta era perceput în masa de români ca exponent al dominaţiei străine. Tot mai mulţi români înţelegeau că îndreptarea lucrurilor pe făgaşul dorit era posibilă numai prin propriile forţe. Această stare de spirit şi-a găsit expresia adecvată în celebrele cuvinte ale lui Tudor Valdimirescu, care, după ce se convinsese că nici congresul de la Viena, nici sultanul şi nimeni altcineva nu va face dreptate românilor, a zis: „*Eu numai cu pandurii ţării, fără nici un ostaş străin, voi face de nu se va mişca o iarbă din pămîntul ţării*".

Eforturi întru depăşirea nedreptăţilor şi umilinţei

În condiţiile adîncirii crizei regimului fanariot, în Ţara Românească şi Moldova începe se se afirme tot mai puternic mişcarea pentru ameliorarea statutului politic al acestor ţări. Cerinţa maximală era independenţa, minimală – realizarea unei autonomii reale a Principatelor. Revoltelor şi acţiunilor conspirative împotriva

Material cu drept de autor

unor domni fanarioţi, ca Alexandru Ipsilanti, Grigore al III-lea Ghica sau Constantin Moruzi, din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea le urmează, la începutul secolului al XIX-lea, proiectele şi petiţiile ce urmăreau reorganizarea politică a ţărilor române. Mulţi boieri şi oameni de cultură munteni şi moldoveni au profitat de interesul mare al marilor puteri faţă de problema orientală pentru a adresa, în anii 1802-1807, un număr mare de memorii, petiţii, proiecte curţilor imperiale de la Viena St.Petersburg şi lui Napoleon, atrăgîndu-le atenţia la starea grea a ţărilor lor şi rugîndu-i să ajute la depăşirea acestei situaţii, propunîndu-le soluţii în acest sens, acceptabile pentru români.

Printre petiţionari erau boieri cărturari ca Mihai Cantacuzino, Ienăchiţă Văcărescu, ierarhi ca Iacov Stamati, Leon Gheuca, Chesarie al Rîmnicului, boieri mici şi mijlocii, intelectuali din rîndul burgheziei, iar în preajma revoluţiei lui Tudor Vladimirescu, şi mari boieri de talia lui Iordache Rosetti-Rosnovanu, în Moldova, sau a lui Barbu Văcăresu, în Ţara Românească. Plîngerile şi sugestiile tuturor acestor documente vizau cu precădere probleme economice, dar mai ales interese pentru forma de guvernămînt a Ţărilor Române. Erau fireşti anume aceste interese, de vreme ce autorii memoriilor erau de cele mai multe ori boieri, după cum, din aceeaşi cauză, era firesc şi dezinteresul lor faţă de problemele sociale. Cerinţa de bază care rezulta din întreaga masă a acestor materiale era recîştigarea independenţei şi abolirea dominaţiei truco-fanariote.

Cele mai interesante, în tot fluxul acestor documente, erau proiectele care nu se limitau la plîngeri şi cereri de ajutor, ci propuneau soluţii îndrăzneţe de reformare a sistemului politic al Principatelor. Astfel, în 1802, boierul moldovean Dumitrache Sturdza propunea, aşa cum îi stă bine unui boier, instituirea unei republici „aristo-democraticeşti", pe cînd pămînteanul său Ştefan Crişan opina, pe la 1807, că Moldova putea fi revigorată ca ţară numai dacă era organizată ca un stat modern şi independent. În Ţara Românească, un grup de boieri, din care făceau parte Isaac Ralet, Constantin Creţulescu, Constantin Bălăceanu, Barbu Văcărescu ş.a., declarau, la 24 octombie 1812, că intenţionau să întemeieze o „soţietate" pentru conducerea statului şi apărarea lui de toate relele care ar putea dăuna bunei sale funcţionări.

Schimbări în relaţiile româno-otomane

Atacul concentric al puterilor europene asupra Turciei, slăbiciunea acesteia în faţa presiunilor din afară, precum şi mişcarea din sînul societăţii româneşti împotriva dominaţiei otomane i-au făcut chiar şi pe unii principi fanarioţi să încerce o distanţare de Istanbul. Contînd pe sprijinul Rusiei, Constantin Ipsilanti, domnul Ţării Româneşti, a acordat în 1804 ajutor răscoalei antiotomane a sîrbilor de sub conducerea lui Caragheorghe, demonstrînd astfel că dorea el însuşi să iasă de sub dominaţia turcilor. Planurile sale erau foarte mari: să-şi facă o armată şi să fondeze un imperiu dacic, posesiune ereditară a Ipsilanţilor, foarte îndrăzneaţă sfidare a suzeranităţii otomane. Dorinţa ieşirii de sub această tutelă a fost exprimată de ultimii domni fanarioţi ai Moldovei, Scarlat Callimachi (1806-1812), care devenise membru al Eteriei, şi Mihail Suţu, care în anii 1819-1821 stabilise şi el anumite contacte cu conducerea acestei organizaţii secrete.

Material cu drept de autor

Raporturile româno-otomane au început să se schimbe şi în sens invers, Poarta trecînd la o relaxare a stăpînirii sale în Principate. În perioada care a urmat păcii de la Kuciuk-Kainargi, ea a fost constrînsă să garanteze privilegiile prevăzute pentru acestea în tratatele semnate de Turcia cu alte puteri străine. În corespundere cu aceste prevederi, ea a acordat Ţărilor Române un număr mare de firmane, seneduri şi hatişerifuri, care au modificat spre bine statutul juridic al acestora.

2. Anul 1821 în Principatele Române

Mişcarea social-politică pentru eliberare de sub dominaţie otomană, care cuprinsese vîrfurile societăţii româneşti, dar care atrăsese şi numeroşi reprezentanţi ai categoriilor mijlocii ale populaţiei, erau încurajate, cum am văzut, de presiunile exercitate asupra Porţii de către unele din marile puteri europene şi chiar de atitudinea îngăduitoare a Turciei înseşi faţă de tendinţele românilor spre mai multă libertate.

Un nou proiect de „cîştigare a imperiului grecesc"

Sistemul echilibrului european sau sistemul Concertului european (ori Concertul puterilor), instaurat de Congresul de la Viena, urmărea să nu permită întărirea unei puteri în defavoarea celorlalte. De aceea, cu toate că juca un rol foarte important în cadrul *Sfintei Alianţe*, Rusia, care nu renunţare bineînţeles la intenţia de a pune stăpînire pe Constantinopol, nu putea totuşi să reia vechile campanii cuceritoare împotriva Turciei, fără o justificare în faţa aliaţilor ei din Alianţă.

Rusia avea totuşi un atu puternic, pe care i-l oferise pacea de la Kuciuk-Kainargi şi care consta în recunoşterea dreptului ei de a interveni în favoarea supuşilor ortodocşi ai Porţii. Acest drept era suficient pentru a putea fi folosit ca pretext de a încuraja şi a susţine orice mişcare antiotomană din ţările creştine vasale Turciei. O astfel de mişcare, *Philike Hitairia* (din gr.: societatea prieteniei), cunoscută în Europa cu numele de *Eteria*, izbucni în Grecia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi rămase nestinsă şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Ţarismul a socotit prilejul foarte potrivit ca să-l exploateze în interesele sale, folosind lupta de eliberare a grecilor pentru a restabili Imperiul Bizantin ce urma să se afle sub conducerea sa. Profitînd de faptul că pe litoralul nordic al Mării Negre şi în Ţările Române era un număr mare de greci, el a iniţiat înfiinţarea unei noi Eterii, care trebuia să preia conducerea muşcării de eliberare a grecilor, la care ar fi aderat şi alte popoare ortodoxe din Peninsula Balcanică. Conducerea organizaţiei, înfiinţate în 1814, se găsea la Odesa şi în fruntea ei se afla Alexandru Ipsilanti, general-maior în armata rusă şi aghiotant al ţarului, care mai era şi fiul lui Constantin Ipsilanti, fostul domn fanariot al Ţării Româneşti. În linii generale, planul acţiunilor antiotomane prevedea pregătirea armatei pe teritoriul Rusiei, pregătirea ţărilor române pentru a primi această armată şi a o trimite la sudul Dunării, unde urma să participe la lupta împotriva turcilor.

Românii şi Eteria

Acei oameni politici români, care din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea vor face aceea ce convenţional poate fi numit *partidă naţională*, în sensul că pledau cu toţii pentru eliberarea Principatelor române de sub dominaţie otomană şi

Material cu drept de autor

pentru afirmarea unui statut juridic internaţional al acestora, care să le ofere independenţă, înţelegeau că ţările lor nu puteau rămîne indiferente faţă de acţiunile Eteriei. De vreme ce întreaga acţiune conta pe sprijinul militar al Rusiei, iar aceasta nu va ezita să intervină, folosindu-se ca şi în trecut de teritoriul românesc în acest nou război antiotoman, era limpede că românii trebuiau să ia parte cît mai activă la această mişcare pentru a-şi putea adjudeca drepturile lor. Iniţiativa acestei lupte nu le aparţinea, este adevărat, dar ei erau datori să se implice ca evenimentele să nu evolueze în defavoarea lor, ba dimpotrivă, erau obligaţi să facă tot ce se putea pentru a promova prin această mişcare interesele lor naţionale. Boierimea română mai nutrea încă nişte iluzii privind foloasele colaborării politice şi militare româno-ruse, fie din motiv că, deocamdată, nu prea avea pe cine conta în lupta împotriva vechiului suzeran, fie ştiind că ţarismul nu avea cum alimenta spiritul de revoltă socială al maselor de români împotriva împilatorilor de acelaşi neam, dar în sînul acestei boierimi atît de corupte de nesăţioasele ei interese personale începea să se nască în acelaşi timp şi spiritul mîndriei naţionale şi al responsabilităţii pentru soarta propriei ţări.

„Teodore, te-am ales să rădici norodul în arme...”

În teritorul românesc, acţiunea în favoarea Eteriei a început în Oltenia, datorită faptului că aici se afla în acel moment omul care fusese găsit cel mai potrivit pentru o sarcină atît de grea. Acest om se numea Tudor din satul Vladimiri, care în timpul războiul ruso-turc din anii 1806-1812 comandase un detaşement de oaste, iar după război se arătase bun întreprinzător şi administrator. Iată de ce anume pe el căzise alegerea pe care o făcuseră, la 15 ianuarie 1821, trei boieri foarte influenţi, Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica şi Barbu Văcărescu, întîmplarea făcînd ca peste cîteva zile anume lor, împreună cu alţi mari boieri, să le revină Căimăcămia Ţării Româneşti, după moartea ultimului domn fanariot muntean Alexandru Suţu. Mandatul pe care cei trei mari boieri îl dădeau lui Tudor era formulat astfel: „Fiindcă este să se facă obştescul folos neamului creştinesc şi patriei noastre, drept aceea ca nişte buni şi credincioşi fraţi creştini toţi şi iubitori neamului pe dumneata sulger Teodore te-am ales să rădici norodul în arme şi să urmezi precum eşti povăţuit”.

Pregătirile de luptă începuseră însă mai devreme. În Oltenia fuseseră adunate arme, recrutaţi pandurii, luate măsuri pentru întărirea şi apovizionarea mănăstirilor Tismana, Motru, Strehaia, Crasna, Polovragi, Hurez, Bistriţa, Cozia, cărora urma să le revină rolul centrelor de rezistenţă în viitoarele confruntări. Totodată, Tudor Vladimirescu a luat legătura cu conducătorii eterişti Iordache Olimpiotul şi Ioan Farmache, cu care a semnat o înţelegere cu caracter de program comun de luptă. Documentul este foarte interesant pentru istoria luptei în comun a popoarelor balcanice împotriva dominaţiei otomane, mai ales trei din elementele care îl caracterizează. Întîi, e scopul: „să ne eliberăm de sub jugul apăsător al barbarilor şi să ridicăm semnul biruitor al crucii izbăvitoare”. Al doilea era unitatea luptătorilor: „Nimeni dintre noi nu e îndreptăţit a lucra de capul lui, fără ştirea şi consimţămîntul tuturor fraţilor”. Şi în sfîrşit al treilea, cel mai interesant, stima reciprocă a etniilor angajate în luptă: „nimeni să nu îndrăznească prin vorbe sau fapte echivoce, semănînd zîzanie, a insinua că, de ex., românul de baştină nu

Material cu drept de autor

trebuie să se supună arnăutului, nici arnăutul grecului, grecul sîrbului, sîrbul macedoneanului, ci toţi să lucreze de comun acord şi unitar".

Conform planului iniţial, răscoala trebuia să pornească în sudul Greciei, în Pelopones, dar Alexandru Ipsilanti, probabil la insistenţa ţarului Alexandru I, a hotărît ca acţiunea să înceapă în Principate. Sarcina lui Tudor Vladimirescu, în această acţiune, era să declanşeze o amplă mişcare ce trebuia să creeze impresia că era îndreptată doar împotriva domnilor fanarioţi şi a boierilor şi nu urmărea să aducă vreo atingere intereselor Porţii. Asta ar fi dat posibilitate întregii mişcări să obţină un ascendent asupra turcilor şi, în final, să-i asigure victoria.

Sosit în Oltenia cu un grup de 25 de arnăuţi, Tudor Vladimirescu a dat la 23 ianuarie 1821, în localitatea Padeş, istorica sa proclamaţie, document extrem de relevant pentru definirea caracterului complex, dublu, al acelei mişcări: antiotomană şi antigrecească, dar şi antiboierească. Proclamaţia arăta clar că aspectul social era dominant: „Dar pre balaurii care ne înghit de vii, căpeteniile noastre, zic, atît cele bisăriceşti, cît şi cele politiceşti, pînă cînd să-i suferim a ne suge sîngele din noi? Pînă cînd să le fim robi?" Dar, băgînd frica în boierii care s-ar fi eschivat să susţină mişcarea şi încurajîndu-i pe toţi acei care aderau la răscoală, Tudor Vladimirescu interzice categoric jaful nemotivat, atenţionîndu-şi luptătorii: „să ştiţi că nimenea dintre noi nu este slobod, în vremea aceştii Adunări – obştii folositoare – ca să să atingă măcar de un grăunţi, de binele sau de casa vreunui neguţători, oroşan sau ţăran, sau de al vreunui lăcuitori, decît numai binele şi averile cele rău agonisite ale tiranilor boieri să să jertfească: însă ale cărora nu vor urma noaă – precum sînt făgăduiţi – numai ale acelora să să ia, pentru folosul de obşte".

Mersul răscoalei

Mişcarea a cuprins repede întreaga Oltenie, răspîndindu-se în alte părţi ale Ţării Româneşti. Între timp, Tudor Vladimirescu se ocupa intens de organizarea armatei revoluţionare, numite „Adunarea norodului". Totodată întreţinea contacte permanente cu Căimăcămia din Bucureşti, în frunte cu cei trei mari boieri care îl desemnaseră comandant al trupelor de răsculaţi. Urmărind cu tenacitate sarcina care îi revenise conform planului general al mişcării, el îi informa pe sultan şi pe comandantul turc al cetăţii Vidin că acţiunea sa era îndreptată doar împotriva domnilor fanarioţi care, zicea el, „ne-au lăsat mai goi decît morţii din mormînturi". O astfel de stratagemă în raport cu turcii era cu atît mai necesară cu cît nici Rusia, care iniţiase mişcarea, şi nici popoarele de la sud de Dunăre nu începuseră acţiunile împotriva Turciei.

Neavînd mare încredere în boieri şi văzînd că ajutoarele promise din alte părţi nu mai vin, conducătorul răscoalei formulează un program de luptă, intitulat *Cererile norodului românesc*, care se fereşte să atace Poarta şi, dimpotrivă, tot aşa ca şi proclamaţia de la Padeş, pune accentul pe revendicări sociale, dar adaugă şi unele cerinţe privind îmbunătăţirea organizării statului. Printre măsurile ce se conţineau în acest program, care urma bineînţeles să fie supus sultanului spre aprobare, erau măsuri ce vizau reglementarea mecanismului fiscal, dezvoltarea comerţului, numirea în dregătorii exclusiv în funcţie de competenţă, înfiinţarea unei armate regulate din 4 000 de panduri ş.a.

Material cu drept de autor

Ţarul se retrage, Eteria se stinge, boierii fug,

După ce îşi întăreşte forţele, Tudor Valdimirescu porneşte la 12 martie în fruntea „Adunării norodului", în număr de aproximativ 8 000 de oameni, spre Bucureşti. Pînă să ajungă în capitata ţării, a purtat o corespondenţă cu boierii din Căimăcămie, care denotă pe de o parte serioase neînţelegeri între aceştia şi căpetenia pandurilor, iar pe de altă parte intenţia lui Tudor Valdimirescu de a fi părtaş la putere, dacă nu va fi cu putinţă să deţină el singur întreaga putere. Se vedea încă de pe atunci că ruptura dintre el şi boieri era iminentă.

Între timp situaţia eteriştilor se schimbase dramatic. Ţarul Alexandru I, sesizat de ceilalţi membri ai Sfintei Alianţe, a fost nevoit să se detaşeze de Eterie şi de mişcarea lui Tudor Vladimirsecu. La 18 februarie 1821, consulul rus de la Bucureşti îl dezavua public pe Tudor, iar la 23 februarie contele Capodistria, ministrul de externe al Rusiei, îi retrăgea decoraţia Sf. Gheorghe, statutul de sudet şi gradul de locotenent, obţinute în războiul din 1806-1812. La 29 martie 1821, pe cînd se afla la Congresului Sfintei Alianţe de la Leybach (Ljubliana), ţarul a condamnat categoric mişcarea eteriştilor. Astfel că atunci cînd soseşte, la 6 martie, la Iaşi cu un mic corp de oaste, Alexandru Ipsilanti nu mai reprezenta de fapt pe nimeni. Declaraţiile sale gălăgioase, cum că Rusia îi susţinea pe eterişti şi era gata să zdrobească orice încercare a turcilor de a intra în în Principate în scopul reprimării acestei mişcări, au fost imediat dezminţite de contele Capodistria, ministrul de externe al Rusiei, care a mai adăugat că, dimpotrivă, Rusia era dispusă să aprobe intervenţia militară otomană.

După ce a înrolat în Moldova vreo 2 000 de recruţi în mica sa oaste, întreţinută din rechiziţii şi jaf, Ipsilanti se îndreaptă la 13 martie spre Bucureşti. Tudor Vladimirescu a avut grijă să intre, la 2 aprilie, în capitala Ţării Româneşti înainte ca eteriştii să ajungă acolo. După dezavuarea de către ţar a ambelor mişcări, a eteriştilor şi a lui Tudor Valdimirescu, boierii au fugit din ţară, boierii munteni la Braşov şi Sibiu, iar cei moldoveni la Chişinău şi Cernăuţi. În Bucureşti, Tudor a aguns la înţelegere cu boierii rămaşi ca aceştia să reprezinte puterea legală, dar de fapt numai el era singura autoritate reală. Ştiind că şi aceştia erau gata de fugă, a dat ordin ca membrii Divanului împreună cu mitropolitul Dionisie Lupu să fie ţinuţi sub arest în casele Belvedere ale lui Dinicu Golescu, pentru ca astfel să dea o aparenţă de legitimitate puterii sale în faţa Porţii.

Mai devreme, la 11 aprilie, are loc o întrevedere a lui Tudor Vladimirescu cu Alexandru Ipsilanti, pe parcursul căreia cei doi nu pot ajunge la o înţelegere relativ la viitoarele operaţiuni militare, ceea ce era şi firesc, de vreme ce Eteria era orientată spre susţinerea luptei de eliberare a grecilor, pe cînd mişcarea lui Tudor era antigrecească. Ipsilanti insista ca bătălia împotriva turcilor să fie dată în Principate, dar Tudor nu voia să se angajeze într-o luptă pe teritoriul ţării sale împotriva unei armate mult mai puternice. Cei doi au reuşit doar să împartă teritoriul Ţării Româneşti în două părţi, cea de sub munte şi de la est de Olt, cu sediul la Tîrgovişte, revenindu-i lui Ipsilanti, iar capitala şi judeţele din sud lui Tudor Vladimirescu.

Sfîrşitul mişcării

Material cu drept de autor

Fiind dezavuat de către ţar, părăsit de boieri şi aflat în conflict cu Ipsilanti, Tudor Vladimirescu a fost nevoit să caute o ieşire din impas prin tratative cu turcii, pe care a fost destul de precaut să nu-i supere nici mai înainte. La sfîrşitul lunii aprilie, se întîlneşte la mănăstirea Cotroceni, unde îşi avea reşedinţa, cu paşalele de la Vidin, Silistra şi Brăila, în încercarea de a evita o intervenţie a trupelor turceşti şi a obţine o autonomie reală pentru Ţara Românească în cadrul Imperiului otoman. Dar tratativele nu au dat nici un rezultat, din cauza condiţiilor puse de turci şi anume ca Tudor să depună armele sau să participe la lichidarea Eteriei din Principate, pe cînd el luase deja faţă de ea o poziţie de neutralitate.

Peste două săptămîni, oastea otomană intră în Principate. La insistenţa lui Tudor Vladimirescu, boierii rămaşi în Bucureşti adresează un memoriu cancelarului austriac Metternich cu rugămintea să intervină, împreună cu Rusia, la Istanbul pentru anularea regimului fanariot şi restabilirea vechilor relaţii româno-turce bazate de Capitulaţii (*'ahd-nâme*).

La 27 mai, Vladimirescu s-a retras din Bucureşti spre Oltenia, pregătindu-se de rezistenţă împotriva turcilor. Între timp interveniseră nişte disensiuni în interiorul pandurilor, provocate mai cu seamă de disciplina severă impusă de conducătorul lor. Retragerea lui Tudor în Oltenia şi refuzul său de a se alătura eteriştilor pentru a lupta împreună împotriva trupelor otomane i-a atras învinuirea lui Ipsilanti că ar fi încheiat o alianţă cu turcii, învinuire în baza căreia acesta a ordonat arestarea lui. A fost înscenat un proces, în temeiul unor dovezi neconcludente, la sfîrşitul căruia, la 8 iunie 1821, a fost condamnat la moarte şi executat. Îndată după executarea sa oastea pandurilor, în care mai rămăseseră vreo 4 000 de oameni, s-a risipit.

Turcii i-au atacat pe eterişti la Drăgăşani, pe Olt, la 19 iunie, şi i-au învins. Ipsilanti a fugit în Transilvania. Rămăşiţele oastei sale s-au retras, sub comanda lui Iordache Olimpiotul, în Moldova, unde au fost nimicite în cursul bătăliilor care s-au dat la Sculeni şi la mănăstirea Secu.

Urmările răscoalei

Deşi răscoala lui Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă din Principate au fost înfrînte, totuşi ele au avut consecinţe importante pentru evoluţia ulterioară a evenimentelor atît în ţările române cît şi în întreaga Peninsulă Balcanică.

Cu toată slăbicunea ei, mişcarea eteristă a încurajat lupta de eliberare naţională a grecilor, care s-a soldat, în 1830, cu independenţa Greciei.

Eteria şi acţiunea lui Tudor Vladimirescu au contribuit mult la lichidarea regimului fanariot şi au determinat revenirea la domniile pămîntene. Însă reîntoarcerea domniilor naţionale nu a rezultat automat din cele două evenimente, vorba fiind de un fenomen mai cuprinzător şi anume de erodarea completă a regimurilor fanariote, situaţie în care Poarta nu mai putea conta pe serviciile lor. Fanariotismul nu era atît de puternic încît să şteargă conştiinţa naţională a popoarelor aservite prin intermediul lor de către turci. Dimpotrivă, paradoxal, această conştiinţă prinde rădăcini şi începe să dea primele roade chiar în această epocă. De aceea înlăturarea regimului fanariot şi revenirea la domniile naţionale era o necesitate a timpului şi ea oricum s-ar fi realizat, fie prin mişcări ca Eteria, răscoale ca aceea a lui Tudor Vladimirescu sau pe alte căi.

Material cu drept de autor

Mai importantă era esenţa politică şi socială a noilor vechi domnii: cine să aibă acces la putere şi ale cui interese să reprezinte aceste domnii. Îndată după 1821, în atmosfera încărcată de spiritul încă proaspăt al revoltei, mica boierime părea să fie cea care va deţine puterea de acum încolo. În Moldova, domn este ales unul din mijlocul ei, Ioniţă Sandu Sturdza (1822-1829), iar mişcarea cărvunarilor, condusă de Ionică Tăutu (inspirată de mişcarea de eliberare naţională a *carbonarilor* italieni din anii 1808-1815), va pretinde chiar nişte principii programatice în acest sens. Însă micii boieri nu aveau încă puterea de a îndepărta marea boierime din sfera politică: convenţia ruso-turcă de la Akkerman, din 1826, care confirma revenirea la domniile naţionale, stabilea că domnii urmau să fie aleşi ca în vechime, de divan, în care nu puteau intra însă decît marii boieri.

4. Societatea românească între anii 1821-1848

Perioada de aproape trei decenii care a urmat mişcării lui Tudor Vladimirescu a fost plină de evenimente şi procese care au adus schimbări esenţiale în istoria Ţărilor Române. În aceşti ani revoluţiile s-au ţinut lanţ în Europa. Mai des acestea au zguduit ţările cele mai dezvoltate din punct de vedere economic, dar nu au scăpat cu totul de ele nici ţările mai slab dezvoltate, ca Polonia, Rusia şi chiar Turcia. Valurile revoluţiilor au ajuns şi în Ţările Române, provocînd agitaţie şi stimulînd interesul pentru schimbări în modul de viaţă, în relaţiile economice şi sociale şi în sistemul de guvernare.

Forţe politice vechi şi noi

Sub aspect politic, istoria Principatelor cuprinde în această perioadă două etape: prima e aceea a *domniilor pămîntene* (1822-1828), după care urmează etapa *Regulamentului organic sau a domniilor regulamentare* (1834-1848). Legătura dintre ele o face o etapă de tranziţie (1828-1834), cînd provinciile s-au aflat sub ocupaţie rusească.

Revenirea la domniile naţionale a creat condiţii pentru lupta politică liberă şi angajarea grupurilor mai influente şi mai luminate ale populaţiei în modernizarea statului. Aceste grupuri puteau fi numai din rîndul boierilor, bineînţeles, şi aceştia reiau, după 1821, vechile pledoarii pentru îmbunătăţirea sistemului de guvernare a Ţărilor Române prin intermediul memoriilor adresate unor puteri europene, mai cu seamă Austriei şi Rusiei, care erau implicate direct în evoluţia evenimentelor în zona balcanică, dar încă mai des Turciei, de care depindea cel mai mult soluţionarea acestei probleme. Cei mai activi petiţionari erau *marii boieri* care se refugiaseră în vara anului 1821 în Transilvania, Bucovina şi Basarabia. Pentru a putea reveni în ţară, ei aveau nevoie de nişte garanţii politice, aceasta însemnînd un regim politic stabil, fondat pe voinţa politică şi pe privilegiile boierimii. De aceea cerinţa lor principală era recunoaşterea autonomiei Principatelor.

Revenirea la domniile pămîntene a activizat şi boierimea mică şi mijlocie, care de asemenea formulează anumite idei şi proiecte privind evoluţia de perspectivă a Ţărilor Române, care însă, spre deosebire de cele ale marii boierimi, erau împrumutate de la Revoluţia franceză, orientînd spre democratizarea consecventă a

Material cu drept de autor

vieţii publice. Marii boieri nu puteau merge mai departe de vechiul sistem politic, dominat de ei prin intermediul Divanului, pe cînd boerii mici şi mijlocii doreau un regim care să asigure dreptul la exercitarea puterii de către toată boierimea, mare şi mică. Aceste idei ale boierilor mici şi mijlocii şi-au găsit reflectarea adecvată în aşa-numita *Constituţie a cărvunarilor*, alcătuită în 1822 de moldoveanul Ionică Tăutu, care se inspirase, cum am spus, de la carbonarii italieni. Ideile principale ale acestei constituţii, care nu au fost aplicate în viaţă dar care rămîn totuşi un document al ideologiei tipic burgheze, erau egalitatea tuturor în faţa legii, respectarea dreptului la proprietate, libertatea persoanei ş.a. Asemenea păreri se făceau auzite, într-un fel sau altul, şi în Ţara Românească, pentru că ideile sociale din proclamaţiile şi cererile lui Tudor Vladimirescu nu fuseseră date uitării.

Evoluţiile politice în timpul domniilor pământene

După lichidarea Eteriei şi a mişcării lui Tudor Vladimirescu, trupele otomane au rămas în Principate. Ocupaţia militară turcească a creat o anumită confuzie: pe de parte cele două ţări nu mai aveau o administraţie proprie, iar pe de altă parte Rusia nu putea face uz de privilegiul obţinut încă prin pacea de la Kuciuk-Kainargi de a se da drept apărătoare a drepturilor acestor ţări în relaţiile lor cu Istanbulul. Evident că această situaţie trebuia schimbată, de aceea chiar în 1822 Poarta ajunge la o înţelegere cu boierii să se pună capăt ocupaţiei şi să fie restabilite domniile pământene. Noii domni, numiţi acum, au fost Ioniţă Sandu Sturdza (1822-1829), în Moldova, şi Grigore al IV-lea Ghica (1822-1828), în Ţara Românească.

Primii domni pământeni erau oameni de ispravă, dar nu au putut realiza o reaşezare a vieţii publice a ţărilor lor în corespundere cu noile cerinţe ale vremii, atît din cauza marilor boieri care nu voiau să renunţe la prerogativele lor, ca forţă superioară în viaţa statului, cît şi a instabilităţii politice provocate de concurenţa dintre Rusia şi Turcia în Principate. Abia Convenţia ruso-turcă de la Akkerman, din 1826, pune începutul reglementării vieţii politice interne a acestor două ţări. În linii generale, documentul fusese conceput în spiritul vechilor revendicări ale marii boierimi, dar şi al pretenţiilor, vechi şi ele, ale Rusiei. Astfel, domnii erau numiţi pe şapte ani din rîndul boierilor pământeni, se declara o anumită libertate a comerţului (cu excepţia aprovizionării Turciei cu grîu), se stabilea că boierii şi Divanurile urmau să ia o serie de măsuri pentru reorganizarea vieţii interne a provinciilor, în care scop trebuiau să elaboreze cîte un regulament general pentru fiecare provincie în parte ş.a. Fiind semnată la insistenţele Rusiei, Convenţia a întărit mult poziţia acesteia în Principate. De ex., dacă înainte domnii aleşi de Divan trebuia să fie confirmaţi doar de Poartă, acum Convenţia prevedea că se mai cerea şi asentimentul Rusiei.

Introducerea regimului regulamentar

Pretextînd nerespectarea Convenţiei de la Akkerman şi profitînd de deteriorarea în continuare a imaginii Turciei în Europa, sub puternica impresie a războiului de independenţă al grecilor împotriva dominaţiei otomane, în care se înrolaseră personalităţi europene de talia lui Byron, Rusia declara război Turciei, în 1828. Tratatul de la Adrianopol, din 14 septembrie 1829, care punea capăt acestui război, conţinea o serie de prevederi ce aduceau schimbări substanţiale în statutul Principatelor. Era declarată autonomia administrativă şi legislativă a acestora, se

Material cu drept de autor

desfiinţau raialele şi monopolul otoman asupra comerţului românesc, domnii urmau să fie aleşi pe viaţă, se anunţa că vor fi întocmite regulamente de organizare şi funcţionare a celor două ţări române. Acestea plus declaraţia că navigaţia pe Dunăre, controlată pînă atunci pe cea mai mare lungime a părţii de jos a fluviului de către turci, devenea liberă, apoi recunoaşterea protectoratului Rusiei asupra Principatelor au subminat aproape cu totul suzeranitatea Porţii, ceea ce demonstra că „omul bolnav al Europei", cum va fi numită Turcia, nu mai avea leac.

După război, trupele ruseşti rămîn în Moldova şi Ţara Românească, instaurîndu-se astfel un regim de ocupaţie militară, pînă cînd Poarta ar fi achitat despăgubirile de război. În timpul acestei ocupaţii sînt adoptate *Regulamentele organice*, conform tratatului de la Adrianopol. Introduse aproape simultan în Ţara Românească şi Moldova (1831/32) şi avînd un conţinut aproape identic, politiceşte aceste regulamente urmăreau să cîştige, prin modernizarea societăţii româneşti, simpatiile românilor pentru ca astfel să se realizeze mai uşor anexarea celor două ţări de către Rusia. „Principatele dunărene urmau să devină o «vitrină» atrăgătoare, care să arate şi celorlalte popoare creştine din Balcani cît de benefic este protectoratul rus" (Fl. Constantiniu). Asta şi face paradoxul fenomenului: Regulamentele, de inspiraţie occidentală, erau introduse în Principate prin voinţa unei puteri asiatice. Spre deosebire de reformele moderne ale domnilor fanarioţi, pe care de cele mai multe ori marii boieri nu le-au putut accepta, pentru că acestea le lezau interesele, marele succes al Regulamentelor s-a aflat în faptul că au ţinut cont de aceste interese, marea boierime fiind atrasă la elaborarea lor pentru a le da exact acel caracter, conservator şi limitat, de care avea ea nevoie.

Pentru aplicarea prevederilor tratatului de la Adrianopol, ţarul Nicolai I a numit un general ca preşedinte al Divanurilor domneşti. Această funcţie a fost preluată, în noiembrie 1829, de către generalul Pavel Kiseleff, care avea calităţile unui administrator priceput şi energic. Trupele ruseşti au fost retrase din Principate în 1834, dar regimul regulamentar a durat pînă în ajunul unirii celor două provincii în 1859.

Regulamentele organice

Anunţate încă de Convenţia de la Akkerman şi elaborate la St.-Petersburg în 1828-1829, Regulamentele organice au fost apoi supuse atenţiei celor două Divanuri pentru ca, fiind discutate şi votate de către boierii care făceau parte din ele, să capete caracterul unor legi fundamentale. Era firesc, de aceea, ca prima grijă a Regulamentelor să fi fost aprobarea ordinii existente şi menţinerea privilegiilor boiereşti. Aceste privilegii vizau poziţia dominantă a boierilor în viaţa politică, în elaborarea legislaţiei, scutirea de impozite şi confirmarea dreptului de proprietate asupra moşiilor pe care le aveau. Dar spiritul vremii a impus şi unele prevederi în în folosul boierimii mijlocii, mai puţin pentru participarea ei la treburile statului şi mai mult în favoarea desfăşurării activităţii sale economice.

De maximă importanţă erau schimbările care se propuneau în organizarea puterii de stat şi a administraţiei publice. Puterea era divizată în trei ramuri: legislativă, executivă şi judecătorească. Puterea legislativă aparţinea Adunării obşteşti, aleasă pe cinci ani şi dominată de marea boierime. Legile adoptate de Adunare erau supuse spre aprobare domnului. Ca prima persoană a executivului,

Material cu drept de autor

domnul era ales pe viaţă dintre marii boieri de o Adunare Obştească Extraordinară, în care însă nu mai dominau marii boieri, ci boierimea mică şi mijlocie precum şi reprezentanţii oraşelor. Dar sistemul executiv păstra vechiul caracter autoritar prin faptul că întreaga putere se concentra în mîinile domnului şi prin exercitarea controlului asupra administraţiei locale din partea guvernului. Baza puterii judecătoreşti o constituiau tribunalele judeţene, deasupra cărora se aflau trei divane, două în Ţara Românească şi unul în Moldova, iar ca instanţă supremă de apel era Înaltul divan. În sfîrşit, pentru desfăşurarea proceselor au fost introduse procuratura şi avocatura.

Prin ordinea pe care au introdus-o în fiscalitate, Regulamentele organice erau destul de contradictorii. Pe de o parte ele au lichidat numeroasele dări directe şi indirecte, introducînd un impozit unic, ceea ce asigura o bază sigură pentru întocmirea bugetului de stat, dar pe de altă parte au procedat la o nouă legare de glie a ţăranilor fără de pămînt, stabilind că dările acestora urmau să fie achitate nu statului, ci moşierilor pe pămîntul căruia locuiau. Drept urmare, prestările clăcaşilor faţă de boieri şi mănăstiri au crescut. Formal, renta în muncă rămînea la cele 12 zile stabilite prin legislaţia fanariotă, dar introducerea *nartului* (norma zilnică de muncă), mărimea căruia era lăsată la discreţia stăpînului, făcea ca în fapt numărul zilelor de clacă să fie mult mai mare, ajungînd, după calculele lui N. Bălcescu, în Ţara Românească la 56, iar în Moldova la 84. În plus, aici, inconsecvenţa şi conservatorismul acestor documente se dau în vileag şi prin scutirea de impozite a boierilor şi clerului. Egoismul boierilor s-a afirmat în Regulament atit de puternic, încît Kisselef, care încercase zadarnic să-i convingă pe boieri la unele cedări în favoarea ţăranilor, a fost nevoit să constate cu iritare că ţărănimea trebuia să „suporte în mod exclusiv toată povara sarcinilor publice".

Regulamentul redusese şi suprafaţa de pămînt lăsată ţăranilor în folosinţă. Dacă hrisovul din 1805 al lui Alexandru Moruzi admitea în Moldova o medie de 6 fălci pentru cele trei categorii de gospodării ţărăneşti luate la un loc, atunci boierii din Sfatul administrativ au admis ceva mai mult de 2 fălci fînaţ şi arătură şi doar la insistenţele repetate ale lui Kisselef au acceptat o medie de 3,3 fălci (peste 4,7 ha). În Ţara Românească ţăranii puteau dispune de un teren şi mai mic: 3 pogoane de arătură (în jur de 1,5 ha) pentru toate categoriile de clăcaşi şi cam tot atîta fînaţ pentru cei care aveau mai mult de 5 vite.

Rămînînd în domeniul relaţiilor agrare, vom observa că Regulamentele organice au încercat unele măsuri pentru ridicarea rentabilităţii agriculturii. În acest scop, ele au preluat ideea principală a legii agrare din 1805 a lui Moruzi, scoţînd o treime din suprafaţa moşiilor din sistemul învoielilor agricole şi transformînd-o în proprietate absolută, de tip capitalist. În acelaşi sens era chemată să acţioneze şi obligaţia ca proprietarul moşiei să arendeze pămînt la ţărani pentru ca acesta să nu rămînă nevalorificat. Este foarte sugestivă clasificarea pe care Regulamentele o fac acestor ţărani, împărţiţi, din raţiuni fiscale, în trei categorii: *fruntaşii*, cu patru vite de muncă şi o vacă, *mijlocaşii*, cu două vite de muncă şi o vacă, şi în fine cei care nu aveau nimic, în afară de braţele proprii, *codaşii*. Nu se poate şti cît au influenţat aceste prevederi dezvoltarea agriculturii, dar coroborate cu anularea monopolului

Material cu drept de autor

otoman asupra comerţului exterior al Principatelor, ele trebuie să fi contribuit totuşi la ridicarea rentabilităţii acestei ramuri a economiei româneşti.

Indiscutabil, Regulamentele organice, cu toate neajunsurile lor, au contribuit mult la dezvoltarea economică, socială şi politică a Principatelor. Dar prevederile lor, oricît de bune vor fi fost, nu erau prin ele însele o garanţie că puteau fi realizate în viaţă întocmai. Nicolae Iorga va observa mai tîrziu pe bună dreptate necoincidenţa dintre modernitatea Regulamentelor şi posibilităţile reale de realizare a lor, semnalînd totodată unele deficienţe în stipulările acestor documente, între care o administraţie complicată ce stimula abuzurile, relaţii funciare bazate pe marea proprietate şi pe loturile închiriate de ţărani, o adunare reprezentativă care formal avea atribuţii largi, dar în fapt era lipsită de iniţiativă legislativă, dreptul de veto al domnului care era supus consulului rus etc. Pe scurt, Regulamentul organic nu era o constituţie, ci mai degrabă o „chartă a protectoratului proconsular" al Rusiei.

Economia

Schimbarea statului politic al ţărilor române după 1821 şi mai ales după pacea de la Adrianopol, din 1829, a creat condiţii mai bune pentru dezvoltarea economiei, dar progresul nu a fost totuşi spectaculos. Agricultura nu a putut progresa foarte mult din cauză că structura ei rămînea în fond neschimbată. Prevederile moderne în această privinţă ale Regulamentului organic erau anulate de cele care menţineau relaţii funciare tradiţionale, privilegiile marii boierimii, vechile raporturi dintre moşieri şi ţărani. Mai ales sistemul de învoieli şi claca, în calitate de elemente definitorii ale relaţiilor agrare, constituiau piedici foarte serioase în calea progresului agricol. Reducerea pămînturilor aflate în folosinţa ţăranilor clăcaşi, proces care avea loc aproape la fel în toate cele trei ţări române, acapararea terenurilor ce aparţineau răzeşilor şi moşnenilor, sporirea prestaţiilor în muncă ale sătenilor, gloaba fiscală tot mai grea au creat o prăpastie între ţărani şi boieri, care nu va mai fi depăşită niciodată.

Un anumit progres se înregistrează în *industrie*, dar lipsa investiţiilor, chiar şi atunci cînd s-au putut realiza unele îmbunătăţiri tehnologice, nu i-au permis să depăşească vechea organizare, rămînînd la faza producţiei manufacturiere. Schimbări mai profunde au loc în Transilvania, mai ales în Banat, care din punct de vedere administrativ făcea parte din Ungaria şi unde în anii ´30-´40 se introduc maşinile cu aburi, iar ramuri ca metalurgia cunosc o dezvoltare notabilă.

Au existat însă trei domenii în care progresele au fost totuşi incontestabile: sectorul demografic, comerţul exterior şi urbanizarea.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, *populaţia* se înmulţeşte destul de repede. În Moldova, numărul locuitorilor a crescut, în anii 1826-1859, de la 1 115 325 la 1 463 927, iar în Ţara Românească creşterea este, în anii 1831-1860, de la 1 920 590 la 2 400 000 de locuitori. Transilvania avea, pe la 1785, aproximativ 2 500 000 de locuitori, iar în 1847 ajunsese la 3 500 000. Sub aspect etnic, componenţa populaţiei transilvane era următoarea: 60,28% români, 23,27% maghiari şi 9,99% saşi. Creşterea populaţiei avea drept sursă principală reducerea mortalităţii, pe de o parte ca urmare a încetării războaielor pe teritoriu românesc, iar pe de altă parte în urma unei îmbunătăţiri a situaţiei economice, care asigura un

Material cu drept de autor

nivel mai redus de decese şi totodată stimula căsătoriile şi naşterile. O altă sursă a creşterii populaţiei au fost imigrările, în special ale evreilor, maltraraţi şi izgoniţi, după Revoluţia franceză, din aproape toate statele europene, cu excepţia Italiei şi Greciei.

Sporul demografic este mai mare în oraşe şi mai mic la sate. În Moldova erau, în 1848, 1933 de sate şi 44 de oraşe şi tîrguri. În anii 1831-1838, numărul satelor din Muntenia crescuse de la 3560 la 3584. Nivelul cel mai ridicat al urbanizării era în Transilvania, unde avea loc o intensă comasare a aşezărilor rurale. Creşterea populaţiei orăşeneşti şi a numărului localităţilor urbane s-a produs pe calea acestor comasări sau a transformării unor sate în tîrguri, dar mai ales prin transferul de populaţie sătească spre oraşe ca rezultat al reducerii suprafeţelor cultivabile deţinute de ţărani şi al înăspririi sarcinilor fiscale şi în muncă.

Fenomenul cel mai important al vieţii economice a Principatelor în prima jumătate a secolului al XIX-lea fost dezvolarea comerţului, în special a celui exterior. Tratatul de la Adrianopol, din 1829, stabilea că Poarta „renunţa în întregime şi complet la dreptul său" ca o mare parte a mărfurilor româneşti, şi în special grînele, să fie trimise la Constantinopol, drept care „Valahia şi Moldova vor fi dispensate pentru totdeauna de a furniza grînele şi alte mărfuri de consum, oile şi lemnul de construcţie pe care erau obligate să le livreze mai înainte". Asta însemna lichidarea monopolului otoman asupra comerţului exterior al Principatelor. Urmarea, cu mari consecinţe favorabile pentru evoluţia ulterioară a acestor ţări, a fost orientarea comerţului românesc spre Apus. Vasele comerciale franceze şi mai ales engleze nu au întîrziat să apară în porturile româneşti de la Dunăre. Începe lunga şi benefica colaborare economică a Principatelor cu ţările occidentale, dublată de intense şi largi legături culturale şi de migraţia unor idei şi proiecte politice şi sociale spre Iaşi şi Bucureşti.

Nivelul de trai al populației

Fenomen foarte curios, în orice caz la prima vedere, progresul economic nu pare să influenţat aproape deloc spre bine modul de viaţă al maselor largi ale populaţiei şi în special condiţiile ei de trai. Dinicu Golescu, pe care l-am menţionat în unul capitolele precedente, constata cu durere, deşi era boier, că atitdinea autorităţilor şi a tagmei din care făcea şi el parte faţă de ţărani „i-au adus pe ticăloşii lăcuitori întru aşa stare încît, intrînd cinevaş într-acele locuri, unde se numesc sate, nu va vedea nci biserică, nici casă, nici împrejurul casei, nici car, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu sămănăturile omului pentru hrana familiei lui, şi, în scurt, nimică, ci numai odăi de pămînt, ce le zic bordeie, unde întrînd cinevaş, nu are a vedea decît o gaură în pămînt, încît poate încăpea cu nevasta şi cu copiii împrejurul vetrii, şi un coş de nuiele scos afară din faţa pămîntului şi lipit cu balegă". În bordeie, adaugă observatorul atent, „peste putinţă era de a găsi pe trupurile lor şi în casă lucru de zece lei: căci şi căldarea ca care o să-şi facă mămăliga nu o are fiecine, ci sînt 5-6 tovarăş pe una". Aflîndu-se în trecere prin Ţările Române în 1847, călătorul francez X. Marmier observa că „familiile româneşti se adăpostesc sub colibe, în care noi, în Franţa, n-am aduce nici vitele. Un mare număr din ele îşi scobesc locuinţele în pămînt. Pe acest fel de groapă se ridică un acoperiş din nuiele şi ramuri şi are două deschizături: una pe

Material cu drept de autor

unde se intră, şi alta pe unde iese fumul; ploaia şi fumul pătrund de altminteri din toate părţile [...]. Cîteva unelte de menaj erau atîrnate de acoperiş, o velinţă putredă aşternută pe pămînt ţine loc de pat". Helmut von Moltke, viitorul srateg german, trecînd în 1835 prin Ţara Românească, va constata şi el aceste realităţi, observînd, între altele: „Nu găseşti în aceste colibe nici pîine, nici carne, nici vase, nici un fel de unealtă. Românul poartă cuţitul, luleaua şi tecşila cu tutun la brîu; cînd iese el din casă, prea puţine lucruri de valoare îi mai rămîn, care să merite osteneala să le ia cu el", situaţie care nu pare să-l neliniştească prea mult, de vreme ce „îl găseşti mereu voios cînd poate să-şi usuce zdrenţele ude la un foc zdravăn într-un bordei mizerabil, adîncit în pămînt, cînd poate să coacă porumb sau chiar să umeze o pipă".

Această sărăcie cumplită nu-şi avea originea în lenea ţăranilor, în nedorinţa lor de a munci, ci, aşa cum au observat chiar şi străinii care s-au aflat în anumite momente în mijlocul lor, ea era cauzată de jaful la care ţărani erau supuşi de către autorităţi şi boieri, din care cauză, constata de ex. Salaberry, „munca nu le mai aparţine". Publicistul şi istoricul francez E. Regnault scria, cutremurat de condiţiile de viaţă inumane ale ţăranilor români: „Cei care trăiesc din sudorile lor îi învinovăţesc de lene şi apatie. Dar de ce ar face ei sforţări mai mari, cînd fiecare brazdă pe care o trag pe pămînt este în profitul altora, cînd fiecare bob de grîu ce seamănă este un spic pentru împilatorii lor. Şi de ce ar ieşi ei din nepăsarea lor obşnuită pentru ca să adauge ceva la avutul lor nevoiaş, cînd fiecare îmbunătăţire în coliba lor ar fi ocazia unor noi despuieri?" Chiar şi unii boieri erau novoiţi să recunoască adevărata cauză a aparentei indiferenţe economice a ţăranilor. „Ci pricina este, mărturisea D. Golescu, căci domnii şi noi, boierii, nu-i vedem pe aceştia niciodată, ci îi văd numai aceia care merg să-i siluiască, să-i pedepsească şi să împlinească, care au suflete отрэвите şi fără nici o cunoştinţă de datoriile către omenire".

Structura socială

Schimbările intervenite în structura socială a populaţiei erau mai evidente în mediul rural. Categoria cea mai numeroasă a *ţărănimii* o constituiau clăcaşii în Principate şi iobagii în Transilvania: 70% şi 74,8% în Moldova şi Ţara Românească şi 39,17% în Transilvania. Regulamentul organic a simplificat clasificarea ţărănimii, luînd ca bază impozitul unic, la care erau supuşi toţi ţăranii şi în raport cu care aceştia erau împărţiţi, cum am văzut, în fruntaşi, mijlocaşi şi codaşi. Răzeşii şi moşnenii aveau o pondere redusă şi probabil că deosebirile dintre cele două Principate în această privinţă nu erau semnificative.

Regulamntul organic conservase întrucîtva poziţia marilor boieri. Dar luată în întregime, *boierimea* nu mai era omogenă. Erau boierii de veche tradiţie, orientaţi spre trecut, şi era o categorie în creştere a boierilor noi, apăruţi în urma cumpărării de dregătorii de către negustori şi funcţionarii de stat. Boierii noi, ca şi fiii cu studii în Occident ai vechii boierimi, se apropiau de bughezia care începea să se ridice la viaţă politică şi socială tot mai activă. Arhondologia modificată în Moldova prin legea din 1835 şi în Ţara Românească prin legea din 1837 echivala rangurile boiereşti cu funcţiile civile şi militare, ceea ce era încă un semn al modernizării societăţii româneşti.

Material cu drept de autor

Un detaliu esenţial: puternica pătrundere a elementului grecesc în ţările române din afara Carpaţilor, fenomen care începuse, cum ştim, nu o dată cu înlăturarea domniilor pământene, la începutul secolului al XVIII-lea, ci mult mai devreme, încă în veacul al XVI-lea, lansîndu-se ca deosebit de influent proces politic, economic, cultural şi social mai cu seamă în secolul următor, îndată după domniile lui Vasile Lupu şi Matei Basarab, a făcut ca boierimea şi domnii să se înstrăineze complet de poporul român. Anume în această perioadă bunurile ţării, şi bineînţeles în primul rînd pământul, vor fi acaparate de familiile greceşti Cantacuzino, Rosetti, Callimachi, Mavrocordat, Sturdza, Ghica, Duca, Racoviţă, Ipsilanti, Moruzi, Caragea, Sutu, Vogoride, Mavrogheni, Moruzi, Scarlat, Sinadino, Hangerli, Gonata, Rizo ş.a. Unele familii domnitoare foarte cunoscute, ca Mihnea, Brîncoveanu, Basarab, Cantemir ş.a., erau de origine greacă ori turanică sau doar fuseseră puternic grecizate. Şi dacă legătura boierilor cu poporul nu fusese strînsă şi mai ales nu fusese cordială nici pînă în secolul al XVII-lea, după acea dată boierimea în mare parte înstrăinată s-a izolat cu totul de masa populaţiei autohtone. Categorica deosebire socială dintre boieri şi popor avea să fie accentuată şi mai mult de înstrăinarea lor etnică. Drept urmare, între popor şi clasa lui stăpînitoare, boierii, se va produce o prăpastie care va exclude pentru totdeauna posibilitatea apropierii şi a înţelegerii dintre ei. „Deosebirea etnică între nobili şi popor se acentuă foarte mult acum şi de aci provine că azi încă poporul român prezintă înfăţişarea a două rase cu totul străine una de alta, două rase suprapuse sau juxtapuse, care n-au nimic de comun: *orăşenii* şi *sătenii*" (D. Drăghicescu). Această clasificare după locul de trai are în vedere bineînţeles faptul că boierii trăiau în oraşe, pe cînd poporul, cu excepţia unor categorii sociale neînsemnate, la începutul secolului al XIX-lea, din punct de vedere numeric, locuia în mediul rural.

În secolul al XIX-lea clasa de mijloc, care se va constitui treptat, împreună cu alte categorii sociale, în *burghezie*, era alcătuită în cea mai mare parte din negustori şi meşteşugari, care în oraşele mai mari erau organizaţi în bresle (*isnafuri*). Aceştia, divizaţi la rîndul lor în stări şi trepte, alcătuiau majoritatea populaţiei orăşeneşti. Clasa mijlocie se afirmă şi în sate, unde este reprezentată de cler, învăţători şi mazili. Toate grupurile acestea, împreună cu micii boieri şi cu boierii scăpătaţi, aveau orientări şi interese comune: să desfăşoare o activitate economică prin care să se poată afirma în plan social, să-şi ridice nivelul de cultură şi de pregătire profesională, să acceadă la putere pentru a juca un rol important în viaţa statului şi a pune capăt discriminărilor la care erau supuse în raport cu marea boierime.

Contemporanii constatu o deosebire categorică între grupurile care constituiau pe atunci societatea românească. „În Bucureşti, nota Moltke, vezi colibele cele mai sărace alături de palatele în stilul cel mai modern şi de biserici în stil bizantin; mizeria cea mai adîncă domneşte alături de luxul cel mai rafinat, Asia şi Europa, par a se fi întîlnit în acest oraş". Acelaşi observator semnala că contrastul dintre oraş şi sat era şi mai izbitor: „În Bucureşti vezi palate, cluburi, circuri, teatre, modiste, jurnale, trăsuri luxoase, dar cînd treci de barieră, te găseşti parcă într-o ţară barbară; în oraş vezi curtea domnească, dar la ţară nu vezi îngrijirea domnitorului".

Material cu drept de autor

Viaţa politică de pe vremea regimului regulamentar

Activitatea politică din Ţările Române în anii ´30-´40 s-a remarcat prin două note distincte mai importante: promovarea solidarităţii naţionale a românilor şi desfăşurarea unor acţiuni subversive împotriva protectoratului rusesc şi a suzeranităţii otomane.

În aceşti ani se constată o îngemănare a acţiunilor culturale cu cele politice: sensibilizarea politică a culturii şi culturalizarea actelor politice urmăreau realizarea împreună a unor mari obiective politice naţionale. Este vremea cînd multe personalităţi ardelene, ca Gheorghe Lazăr, Eftimie Murgu, Aaron Florian, Ion Maiorescu, Damaschin Bojincă ş.a., care aveau o experienţă de luptă prin cultură pentru drepturile naţionale ale românilor din Transilvania, trec în Principate în vederea continuării aici a acestei activităţi. O serie de ziare şi reviste, înfiinţate de ei sau de români de la est şi sud de Carpaţi, cum erau *Albina românească*, *Curierul românesc*, *Dacia literară*, *Magazin istoric pentru Dacia*, ori *Gazeta de Transilvania*, pe care o scotea George Bariţiu la Braşov, nu se limitau doar la eforturile pentru informarea cititorilor şi crearea literaturii române moderne, ci, prin cultivarea limbii române, a istoriei naţionale şi chiar a acestei literaturi aflate în stadiu de formare, urmăreau să pregătească societatea românească pentru viitoarele lupte care trebuiau să ducă la eliberarea naţională şi unirea politică a românilor. Aceleaşi preocupări le aveau şi societăţile culturale şi ştiinţifice, care apar în aceşti ani, „Societatea de medici şi naturalişti" din Iaşi, „Societatea filarmonică" şi „Societatea literară a României" din Bucureşti, Societăţile şi cabinetele de lectură din Transilvania.

Ceea ce a făcut aspectul cel mai important al vieţii politice a Ţărilor Române în epoca regulamentară a fost asimilarea ideilor liberale occidentale, care vor pregăti marile evenimente politice din societatea românească de la mijlocul şi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Iată ce spunea în acest sens Alecu Russo: „În 16 ani de la 1835 pînă la 1851 mai mult a trăit Moldova decît în cele cinci sute de ani istorici de la descălecarea lui Dragoş, la 1359, pînă în zilele părinţilor noştri. [...] Părinţii noştri au deschis ochii în leagănul strămoşesc, oamenii de la 1835, care inaugurează generaţia de faţă, au răsărit din larma ideilor nouă. Ochii şi gîndul părinţilor noştri se învîrteau la răsărit, ai noştri sînt ţintiţi spre apus: deosebire de la cer la pămînt".

Acţiuni energice pentru apărarea drepturilor românilor şi dezvoltarea conştiinţei lor naţionale se cereau mai ales în provinciile aflate sub dominaţie străină. Şi acestea nu lipseau, mai ales în Transilvania, unde găsesc înţelegere şi susţinere din partea unor minoritari de talia lui Stephan Ludwig Roth. În Bucovina interesele românilor erau apărate de fraţii Hurmuzachi, iar în Basarabia de mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni şi cărturari ca Ştefan Margella, Iacob Hîncu, Dimitrie Saviţchi ş.a.

Demersuri dipolmatice şi acţiuni pre-revoluţionare

Experienţa proiectelor de reformare a societăţi româneşti şi a sistemului politic al Principatelor, de la sfîrşitul epocii fanariote, ca şi aceea a colaborării cu societăţile secrete ale eteriştilor, au fost de mare folos oamenilor politici şi de cultură din perioada regulamentară în lupta lor pentru eliberare naţională.

Material cu drept de autor

O direcţie a luptei era sesizarea pe căi diplomatice a marilor puteri occidentale în vederea înlocuirii protectoratului Rusiei cu un regim de garanţie colectivă. Consulul francez Lagan şi cel britanic E. I. Blutte în Principate constatau că opoziţia faţă de Rusia era mai puternică în Moldova. O scrisoare a viitorului domn Mihail Sturdza către George Gordon, marcant om politic britanic, arăta că, pronunţîndu-se pentru regimul de garanţie colectivă, boierii moldoveni urmăreau de fapt unirea Principatelor. În 1830, Sturdza a solicitat lordului W. Heytesbury, ambasadorul britanic la St.-Petersburg, garanţia colectivă anglo-franceză în favoarea Principatelor. Diplomatul francez Ch. Bois-le-Comte, care vizitează Principatele în 1834, constată această predispoziţie în ambele provincii, dar observă că cele două puteri apusene nu puteau susţine realizarea dorinţei românilor cît timp aceştia se aflau sub influenţa politică a Rusiei ţariste în conformitate cu anumte acorduri internaţionale. Bineînţeles că diplomatul francez avea în vedere Convenţia de la Akkerman şi tratatul de la Adrianopol, fără să uite că mult mai importantă era atitudinea Sfintei Alianţe în această chestiune.

În paralel cu aceste demersuri, apar organizaţii secrete care militau pentru unitatea tuturor românilor, eliberarea Ţărilor Române şi organizarea lor pe principii moderne. În Banat se face remarcată la Lugoj, în anul 1830, *Societatea Constituţia*, iar din 1834 începe să acţioneze o mişcare care se extinde şi în Transilvania şi care pleda pentru instaurarea republicii. În anii următori, aceste organizaţii se înmulţesc, printre ele evidenţiindu-se mişcarea lui Ion Cîmpineanu (1837-1838), „Conjuraţia confederativă" din Moldova a comisului Leonte Radu (1839) şi Mişcarea condusă în 1840 de Dimitrie Filipescu în Muntenia, „Frăţia", înfiinţată în 1843 în Bucureşti şi care mai apoi va activa legal prin intermediul „Societăţii literare" şi a „Societăţii studenţilor români din Paris", întemeiate în 1845. Aceste mişcări, ca şi cele din anii ´20, aveau o viziune încă destul de îngustă, pentru că de regulă ele nu-şi propuneau să schimbe regimul, ci urmăreau doar să obţină privilegiile de care se bucurau marii boieri. Boierii, mari sau mici, erau departe de a-şi fi putut închipui posibilitatea unei apropieri de păturile de jos ale populaţiei. Chiar unii boieri cu instruire occidentală şi cu anumite vederi democratice, cum erau C. Negruzzi, G. Balş, C. Sturdza, V. Beldiman, considerau că deosebirea dintre cei cu stare şi cei fără era ca între „vietăţile de soiuri diferite". Nu vedea altfel aceste lucruri nici „iluministul în anteriu şi giubea", cum i s-a spus lui Costache Conachi, care credea sincer că „norodul trebuie să lucreze pămîntul", iar boerii „trebuie să judece şi să cîrmuiască pe norod". Totuşi, ca acţiuni politice, mişcările din anii ´30-´40 nu sînt de neglijat, deoarece au premers şi au pregătit revoluţia de la 1848, iar prin ea, viitoarele evoluţii ale societăţii româneşti.

Viaţa politică a Principatelor în ajunul revoluţiei

Pe fondul nemulţumirii generale faţă de regimul regulamentar, care însemna de fapt regimul dominaţiei ruseşti, se suprapuneau relaţiile tensionate dintre domnie şi boieri. Intervenţiile consulilor ruşi din Iaşi şi Bucureşti în favoarea unora sau altora nu făceau decît să agraveze această situaţie. În Ţara Românească, Alexandru Ghica (1834-1842), promovat la domnie de turci, se voia un monarh care să cîrmuiască necontestat în interesul tuturor, ceea ce nemulţumea pe toţi şi mai ales pe boierii liberali şi patrioţi. Încercarea succesorului său, Gheorghe Bibescu (1842-1848), de

Material cu drept de autor

a-i face pe boieri să-l asculte i-au adus din partea acestora acuzaţii de comportament autoritar. Domnul nu găsise altă soluţie decît să ceară ajutorul consului rus pentru a dizolva Adunarea, după care va domni cîţiva ani (1844-1946) prin decrete.

În Moldova situaţia era la fel, dar acolo domnul Mihail Sturdza (1834-1849), numit de ruşi, a ştiut să învingă rezistenţa boierilor, fără să le cedeze cîtuşi de puţin, profitînd de susţinerea consulului rus din Iaşi, cu ajutorul căruia „guverna Adunarea", cum menţiona un observator francez, E. Regnaut. Relaţiile sale prieteneşti cu Rusia i-au permis să-şi păstreze şi chiar să-şi sporească puterea, făcînd uz de procedee antidemocratice, ca manipularea alegerilor sau persecutarea adversarilor politici, însă el nu a reuşit să stăvilească nemlţumirile care fierbeau în societate şi mai ales nu a putut să aplaneze conflictul acut în care intrase cu boierii tineri, întorşi în ţară după studiile făcute în Occident.

Mişcări politice şi sociale în Transilvania

Din punctul de vedere al spiritului care domina în societate, ţara românească de peste munţi se încadra în linii generale în aceeaşi perspectivă istorică cu celelalte două ţări, Moldova şi Ţara Românească, dar evoluţia ei politică şi, pînă la un punct, culturală era totuşi alta.

Statutul de inferioritate al românilor, comparativ cu cele trei naţiuni privilegiate, nu a putut fi schimbat nici de răscoala lui Horea şi nici prin *Supplex*-urile adresate împăratului Francisc I (1792-1835). Unirea bisericească, realizată un secol în urmă, nu a adus nici ea foloase de ordin politic şi social pentru români. Religiile recunoscute oficial erau, ca şi în trecut, cele catolică, luterană, calvină şi unitariană, pe cînd biserica ortodoxă, care întrunea majoritatea românilor, se considera tolerată. Şi tot aşa ca în vremurile mai vechi, românii nu aveau acces în Dietă, organul suprem de stat al principatului, în care erau reprezentate doar cele *trei naţiuni*, adică nobilimea maghiară, patriciatul săsesc şi fruntaşii secui. În general însă provincia era condusă autoritar de către un guvernator numit de împărat.

Regimul politic al împăratului Francisc I şi al succesorului său, Ferdinand I (1835-1848), era unul poliţienesc, bazat pe autoritatea nelimitată a administraţiei imperiale, practica cu brutalitate cenzura şi nu admitea activitatea politică a naţionalităţilor. Acest regim autoritar a impus ca lupta românilor pentru drepturi naţionale să renunţe la manifestările deschise de confuntare cu regimul habsburgic, îmbrăcînd veşmintele culturii. Activitatea Şcolii ardelene este cît se poate de concludentă în acest sens. Nu puţin conţinut politic avea asprul rechizitoriu al lui Simion Bărnuţiu, intitulat *O tocmeală de ruşine şi o lege nedreaptă* şi îndeptat împotriva tentativelor întreprinse în anii 1841 şi 1843 de nobilimea ungurească de a introduce obligativitatea limbii maghiare în şcoli. Un alt exemplu sugestiv este *Supplex*-ul din 1804, care, pledînd în continuare pentru drepturile românilor transilvăneni, cum făcuseră celelalte memorii, depăşeşte totuşi acest cadru, insistînd asupra problemelor sociale şi a întregului context al frămîntărilor româneşti. La sfîrşitul anului 1844, în Banat are loc o puternică mişcare condusă de Eftimie Murgu pentru despărţirea Banatului de Ungaria şi unirea lui cu

Material cu drept de autor

Transilvania. Acţiunea a fost înăbuşită la începutul anului 1845, iar Murgu a fost întemniţat la Pesta, de unde va fi eliberat abia în 1848.

Unitatea românească era obiectivul major pentru românii din tustrele Ţările Române, întrucît se aflau cu toţii sub dominaţie străină şi totuşi atitudinea românilor ardeleni faţă de obiectivul naţional era alta decît a românilor de la est şi sud de Carpaţi. În Moldova şi Ţara Românească, interesele boierilor români nu coincideau cu cele ale păturilor sociale neprivilegiate, de aceea şi obiectivul eliberării naţionale era perceput diferit: cei dintîi doreau eliberare pentru a lua destinele ţării în mîinile lor, pe cînd ceilalţi militau pentru asta doar pentru a-şi uşura existenţa. Pentru românii din Transilvania exploatarea socială era totuna cu împilarea naţională şi asta îi făcea să fie mai uniţi în lupta împotriva dominaţiei străine. Altfel spus, în Moldova şi Ţara Românească lupta de eliberare naţională avea un caracter aproape exclusiv politic, pe cînd în Transilvania aceasta era o mişcare pentru echitate naţională şi socială.

Bineînţeles că viaţa politică şi socială a Transilvaniei era puternic marcată de acţiunile în care se implicau minoritarii şi la care erau atraşi adeseori şi românii, cum a fost în cazul mişcării iacobine maghiare din anii 1794-1795, conduse de Martinovici. Sub regimul reacţionar al cancelarului Metternich, o largă activitate în favoarea reformelor au desfăşurat multe personalităţi politice şi culturale maghiare şi săseşti, între care nobilii M. Wesselényi, I. Bolyai, Daniel Roth, Anton Kurz, istoricul Benkö Ioseph, învăţatul Stephan Ludwug Roth ş.a.

Deşi scurtă, vremea regimului regulamentar a fost plină de evenimente care ocupă un loc aparte în istoria Ţărilor Române. Domniile pămîntene, ca etapă pregătitoare, apoi Regulamentul organic, reacţiile grupurilor active şi conştiente ale populaţiei din Principate la „protectoratul proconsular" al Rusiei, afirmarea mai răspicată şi mai insistentă a ideii de unitate naţională a tuturor românilor, exprimată în variate forme de protest, sensibilizarea puterilor occidentale asupra acestui deziderat prioritar ş.a. au pregătit trecerea Ţărilor Române de la statutul de teritorii izolate unul de altul şi aparţinînd unor imperii străine la acela de pămînt adunat laolaltă în cadrul unui stat independent. Mai trebuia însă, pînă la atingerea acestui obiectiv, de trecut încă un prag înalt, şi anume era necesară cîştigarea nu doar a bunăvoinţei marilor puteri apusene, ci şi dorinţa lor sinceră de a contribui la realizarea în fapt a acestui vis al românilor. Şi aceasta s-a făcut mai întîi prin revoluţia de la 1848, care a demonstrat puterea şi voinţa irezistibile ale popoarelor europene de a înlătura regimurile politice depăşite de istorie şi a realiza idealurile lor naţionale şi sociale. Românii au fost şi ei atunci prezenţi la datorie.

Material cu drept de autor

Capitolul XV. Afirmarea culturii române moderne

Formarea culturii române moderne a fost un proces complex şi îndelungat. El a început o dată cu apariţia în veacul al XVI-lea a primelor scrieri în limba română pentru ca, parcurgînd următoarele două veacuri pline de realizări notabile în învăţămînt, tipărirea cărţilor, istoriografie şi mai ales în arte, să ajungă spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea la constituirea în Ţările Române a unui sistem european de instruire, la afirmarea ştiinţelor, a literaturii artistice, crearea teatrului naţional şi a muzicii culte, la un univers în mare parte primenit al artelor plastice, cu un nou discurs, avînd alte surse, motivaţii, înfăţişări şi orientîndu-se spre alte mijloace de expresie. Dar cultura română modernă îşi schiţează conturul definitiv abia în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

1. Învăţămîntul şi cartea

Noul secol debutează în învăţămînt cu o serie de măsuri luate de domni sau de înalţi ierarhi pentru lărgirea şi modernizarea sistemului de instruire. Mărturie stau hrisoavele din lunile mai şi iunie 1803 ale lui Alexandru Moruzi, care vizau mai buna organizare a activităţii Academiei din Iaşi, întemeierea unei serii de şcoli orăşeneşti, ca cele de la Focşani, Bîrlad, Galaţi, Chişinău şi de la episcopiile de Roman şi Huşi, organizarea învăţămîntului în mediul rural, precum şi problemle legate de lefile profesorilor, întreţinerea elevilor, de epitropi ş.a. Prin grija domnului Alexandru Moruzi şi a mitropolitului Veniamin Costachi, este înfiinţat tot atunci Seminarul de la mănăstirea Socola, prevăzut pentru fiii de preoţi. Aflăm din documente datînd din anii 1803-1804 că dascălul Enache preda acolo gramatica, logica, retorica, aritmetica şi etica, părintele Ioan de la mînăstirea Neamţ îi învăţa pe elevi teologia, iar din 1805 fuseseră introduse cursuri de cîntăreţi bisericeşti care erau ţinute de protopsaltul Petru Lampadarie de la Patriarhia ecumenică. În 1820, Seminarul este reorganizat cu ajutorul lui Gheorghe Asachi, care va atrage şi profesori din Transilvania pentru a preda în această şcoală.

O nouă reorganizare a Academiei ieşene este încredinţată lui Gh. Asachi, printr-un hrisov din martie 1813 al lui Scarlat Callimachi. Cerinţa principală era să fie susţinut „învăţămîntul superior al ştiinţelor" cu predarea în limba română. Asachi însuşi preda matematica, geodezia şi arhitectura. Se mai studiau elina, noua greacă, artele, filozofia şi dreptul, studiile durau cinci ani şi erau urmate mai mult de fiii de boieri.

Un fenomen important în învăţămîntul din Moldova a fost înfiinţarea, în 1814, a Şcolii normale din Iaşi, care la început se afla la biserica domnească Sf. Nicolae şi-i avea ca profesori pe dascălii Hristea şi Macarie şi psaltul Constantin.

În Ţara Românească, aceleaşi preocupări au avut la începutul veacului domnii Constantin Ipsilanti şi Ioan Gheorghe Caragea, boieri ca Radu Golescu înfiinţau şcoli săteşti pe moşiile lor, iar mitropolitul Ignatie Grecul (1810-1812) reforma Academia, numită de el *Liceu*, cu ajutorul unor cărturari, cum era Grigore Brîncoveanu. Această instituţie avea, în 1810, 11 profesori şi trei secţii: de ştiinţe,

Material cu drept de autor

literatură şi limbi străine. În 1817, Caragea pune sarcina învăţării limbii latine şi a dreptului. Eforii şcolilor, între care se evidenţia acelaşi Gr. Brîncoveanu, solicita domnului susţinere pentru şcoala de la Rîmnic şi înfiinţarea la Bucureşti a Colegiului în limba română. Lui Caragea, susţinut de boierii Constantin Bălăceanu, Grigore Dimitrie Ghica şi Iordache Golescu, i se datorează şi definitiva aşezare, în 1818, a *Liceului* în clădirea de la Sf. Sava, în frunte cu Gheorghe Lazăr. Între timp, vechea Academie de la Sf. Sava, condusă de Lambros Fotiade şi ajunsă la 320 de elevi, se afla la Schitu Măgureanu. La Sf. Sava, Gheorghe Lazăr organizează o adevărată şcoală superioară, propunînd un program de studii din patru trepte. Prima treaptă corespundea învăţămîntului elementar, la următoarele două trepte se învăţau principalele ştiinţe: matematică, gramatică, geografie, istoria neamului şi a patriei ş.a., iar la ultima se studiau filozofia şi dreptul.

În 1820, se introduc în Principate şcolile lancasteriene. În Moldova aceasta s-a făcut din iniţativa lui N. Rosetti-Rosnovanu, iar in Ţara Românească fondatori au fost Ion Heliade-Rădulescu, Daniil Tomescu şi Teodor Paladi. În anii ´20, astfel de şcoli fuseseră deschise şi în oraşele basarabene.

O relansare a instruirii

După revenirea la domniile pămîntene, şcolile îşi sporesc activitatea şi se înmulţesc, chiar prin grija domnilor şi a unor boieri ca Iordache şi Dinicu Golescu, acesta din urmă îngrijindu-se mai cu seamă de şcoala de la Goleşti. Prin stăruinţele lui I. H. Rădulescu, Eufrosin Poteca, Constantin Moroiu şi Simion Marcovici, în 1828 începe să funcţioneze din nou Şcoala de la Sf. Sava. Şcoli noi sau reactivate funcţionau la Caracal, Vălenii de Munte, Craiova, Slatina.

În Moldova, relansarea învăţămîntului după buntul Eteriei s-a făcut datorită eforturilor unor cărturari ca Venimain Costachi şi Gh. Asachi. La reaşezarea şcolii de la Trei Ierarhi, Asachi a fost ajutat de Gheorghe Săulescu. Din 1828, aici sosesc dascăli din Transilvania. Şcoala avea trei cicluri cu 300 de elevi, care studiau aritmentica, geografia, istoria universală, istoria bisericii, catehismul, limbile latină, rusă şi franceză.

Învăţămîntul se va aşeza definitiv după războiul ruso-turc din 1828-1829, în perioada regulamentară. Regulamentele şcolare muntean, din 1833, şi moldovean, din 1835, stabileau patru cicluri ale instruirii, lărgirea de şcoli medii şi înfiinţarea celor superioare. Predarea istoriei, în special a celei „rumâneşti", era considerată o prioritate naţională a instruirii, fără să fie neglijată nici „istoria neamurilor de prin prejur". Şcoala de la Sf. Sava a fost transformată în colegiu, în care pregătirea se făcea la nivel de liceu, dar unele materii de studiu asigurau trecerea la ciclul universitar. Academia Vasiliană din Iaşi, care îşi încetase activitatea în 1821, a fost transformată de Gh. Asachi, cu susţinerea domnului Mihail Sturdza, în Academia Mihăileană. Ea avea două secţiuni, filozofie şi drept, dar în cadrul ei erau studiate şi discipline de alt profil, în special economic. În anii care au urmat, Academia s-a lărgit şi şi-a aprofundat specializările.

Mai grăitor încă este faptul că în această perioadă creşte numărul de şcoli primare, orăşeneşti şi ţinutale care pe atunci se aflau în cea mai mare parte în oraşe. În Ţara Românească, acestea funcţionau în oraşele Brăila, Buzău, Caracal, Cerneţi, Cîmpulung, Craiova, Giurgiu, Piteşti, Ruşii de Vede, Rîmnicu Vîlcea, Slatina,

Material cu drept de autor

Tîrgovişte şi Tîrgu Jiu, iar în Moldova astfel de şcoli erau în oraşele Bacău, Bîrlad, Botoşani, Fălticeni, Hîrlău, Huşi, Moineşti, Nicoreşti, Piatra Neamţ, Roman, Tecuci şi Tîrgu Ocna. Numărul elevilor nu era mare, dar creştea repede, mai ales în anii ´40, ca rezultat al apariţiei unei preocupări speciale a statului pentru învăţămînt: în 1832 în şcolile ţinutale din Moldova erau 531 de copii, iar în 1847 vor fi 2621. În şcolile orăşeneşti din Muntenia erau, în 1847, 2 416 elevi.

Limba română, bază a învăţării

Deşi instruirea în limba română începuse încă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, totuşi ea a evoluat anevoios, ca rezultat al influenţei foarte mari a slavonei, susţinută de biserică, iar în epoca fanariotă şi din cauza rolului mare pe care începuse să-l joace limba greacă în toate sferele vieţii publice, inclusiv în învăţămînt. Odată cu restabilirea domniilor pămîntene, s-a pus cu acuitate sarcina trecerii învăţămîntului de la predarea în greacă sau slavonă la instruirea în limba română. Sarcina nu era uşoară, din cauza tradiţiei şi a grelei moşteniri fanariote, dar ea începuse să fie realizată chiar mai înainte, prin eforturile unor cărturari şi reformatori, ca Gh. Asachi şi Gh. Lazăr. În perioada Regulamentului organic, limba română a fost supusă unei noi confruntări şi anume cu limba franceză, care devenise foarte la modă după epopeea napoleoniană. În Ţara Românească, unul din cei mai activi promotori ai francezei în şcoli era porofesorul Jean A. Vaillant, iar în Moldova, chiar domnul Mihail Sturdza. Rezistenţa oamenilor de cultură români, în frunte cu Gh. Asachi şi I. Heliade, la această ofensivă fără precedent a francezei era foarte mare. Totuşi, în 1847 cele două instituţii superioare de învăţămînt, din Iaşi şi Bucureşti, au fost transformate în colegii franţuzeşti. Asta a stîrnit un puternic val de proteste din partea cărturarilor români, care însă în curînd se va dizolva în mişcarea revoluţionară.

„Educaţia – prima mare nevoie a unui popor"

Aceste cuvinte ale lui Petrache Poenaru, unul din străluciţii discipoli ai lui Gh. Lazăr, a exprimat foarte bine conştientizarea în mediul românesc a importanţei deosebite a instruirii pentru progresul general al societăţii. Tocmai de aceea Sfatul administrativ al Moldovei, care avea statut de guvern sub autoritatea domnului, accepta, în 1842, propunerea Eforiei şcolilor „de a nu se primi în viitorime în slujbă decît numai acei care vor fi petrecut cu laudă cursul învăţăturilor".

Devenit una din sarcinile principale ale politicii de stat, învăţămîntul va începe să se dezvolte mult mai repede ca înainte, ceea ce îşi va găsi reflectare în înmulţirea şcolilor şi elevilor, în atenţia sporită faţă de pedagogi precum şi în creşterea cheltuielilor pentru instruire. Potrivit datelor enunţate de Petrache Poenaru, care era director al Eforiei şcolilor din Ţara Românească, în anul şcolar 1838/39 funcţionau 1975 de şcoli săteşti cu 33 000 de elevi, iar în 1846/47 erau 2 309 şcoli cu 48 545 elevi. Informaţia pentru Moldova este incompletă, dar am văzut pe exemplul localităţilor urbane că aici numărul elevilor era mai mare.

Se iau măsuri pentru asigurarea şcolilor cu învăţători. Domnul Alexandru Ghica cerea, la începutul anului 1838, Eforiei şcolilor ca „în fieşcare sat a se ţine pe lîngă un preot şi un cîntăreţ, carele va fi dator să înveţe copiii satului carte şi cîntări". Pentru ca această sarcină să fie îndeplinită, au fost luate alte două măsuri:

Material cu drept de autor

întîi, s-a hotărît ca în fiecare plasă să fie înfiinţate cursuri (*preparándele*) pentru pregătirea învăţătorilor, şi al doilea ca aceştia să fie scutiţi de prestaţii în favoarea moşierilor, ceea ce probabil se realiza foarte rar. Căutînd să vină în sprijinul şcolii rurale, P. Poenaru va începe să editeze, din 1843, ziarul *Învăţătorul satului*.

Importante erau şi problemele localurilor de şcoală şi a manualelor. Statistica vremii dă un număr de localuri ceva mai mic decît al şcolilor, dar este sigur că acestea, în cea mai mare parte, nu erau clădiri construite special pentru şcoli, deşi în perioda regulamentară s-au făcut totuşi multe construcţii în acest scop. Mai limpede şi mai bună era situaţia în privinţa cărţilor de şcoală. Printre cele mai bune manuale originale apărute în aceşti ani se evidenţiau mai ales *Gramatica românească* a lui I. Heliade, care traduce şi *Aritmetica* lui I. B. Francoeur, *Abeţedariu românesc* şi *Gramatica românească* ale lui Gh. Săulescu, *Gramatica română* a lui Nicolae Bălăşescu, manualul de istorie al lui Florian Aaron, cele de geografie al lui Ioan Rusu şi al lui Iosif Genilie, prima carte şcolară ilustrată, realizată de Grigore Pleşoianu după P. Blanchard şi intitulată *Cele dintîi cunoştinţe pentru trebunţa copiilor*, apoi variantele româneşti ale lui P. Poenaru după manualul de geometrie al lui A.-M. Le Gendre şi de algebră al lui Appeltauer. Mai trebuie menţionate şi unele manuale pentru învăţămîntul artistic, ca de ex. *Elemente de desen şi arhitectură* al lui Carol Valştein de la colegiul Sf. Sava din Bucureşti sau *Gramatica melodică* a lui Anton Pann, apoi cărţile pentru treptele superioare ale învăţămîntului, ca *Istoria naturală* a lui Iacob Cihac, *Manualul de anatomie descriptivă* de Nicolae Kretzulescu şi în sfîrşit dicţionarele, mai ales desigur cele franco-române şi româno-franceze, ca cel în două volume, editat în anii 1840-1841.

Un indiciu relevant al dezvoltării învăţămîntului este apariţia primelor cărţi de pedagogie teoretică şi de metodică a învăţării, ca *Pedagogia şi metodica pentru învăţătorii şcoalelor orăşeneşti şi săteşti*, scoasă de Naum Petrovici la Pesta, în 1818, după o lucrare similară a lui Villaume, *Manualul pentru învăţătorii scolasticeşti* după A. Niemeyer sau *Cartea metodică de a învăţa limba franceză* a lui Grigore Miclescu.

Între adoptarea Regulamentului organic şi revoluţia de la 1848 a fost creat în Principate şi un învăţămînt special şi profesional. Anume acum sînt puse bazele cunoscutelor „şcoli de arte şi meserii". La sfîrşitul anului 1835 îşi începea activitatea şcoala lui H. Zuckner, cu ateliere de lăcătuşerie, fierărie, topitoare, turnătoare şi tîmplărie. Doi ani mai tîrziu Heliade-Rădulescu înfiinţa şcoala de tipografi care, în afară de zeţărie, se mai specializau în litografie, gravură şi legătorie. Societatea de agricultură din Bucureşti organiza, în 1835, Şcoala de agricultură de la Pantelimon, iar în 1838 lua naştere în localul spitalului Dudeşti prima şcoală militară pentru gradele inferioare. Pentru marile arte, foarte productiv a fost anul 1834, cînd Societatea Filarmonică din Bucureşti întemeia Şcoala de declamaţiune şi muzică, iar Gh. Asachi şi spătarul Vasile Alecsandri, tatăl poetului, înfiinţau Conservatorul filarmonic şi dramatic din Iaşi. În 1841, Asachi pune bazele şcolii de arte şi meserii din Iaşi, orientată spre atragerea la învăţătură a tinerilor din categoriile de jos ale populaţiei. În 1842, prin deschiderea şcolii de „mică chirurgie" de pe lîngă spitalul Colţea, din iniţiativa lui N. Kreztulescu, se

Material cu drept de autor

punea începutul învăţămîntului medical aplicat. Din iniţiativa generalului I. E. Florescu, în 1847 este înfiinţată prima şcoală de ofiţeri, în fruntea căreia se aflau Ion Greceanu, Gr. Andronescu, Ion Burileanu şi Ion Chiriochide.

Şcolile private

Fenomene corespunzătoare noilor timpuri sînt învăţămîntul pentru fete şi pensioanele de băieţi şi fete. Regulamentul organic prevăzuse organizarea acestor şcoli în fiecare centru judeţean, dar nu s-a putut face. În Ţara Românească, prima şcoală de fete este înfiinţată la începutul anilor ´30 de către Dinicu Golescu în casa „Belvedere" din Bucureşti. În Iaşi, primul „institut de educare a fetelor" a fost întemeiat de Gh. Asachi în 1834, avea un caracter practic şi era frecventat, în 1837, de 104 eleve. În 1837, Iordache Otetelişanu pune bazele unei şcoli de fete la Craiova. Pensionatele cele mai bune funcţionau în capitalele Principatelor şi erau conduse de persoane cu stare, de cele mai multe ori femei străine cu statut social destul de înalt, aflate temporar în Ţările Române, dar astfel de şcoli se aflau şi în alte localităţi, practic în aproape toate oraşele din Moldova precum şi în oraşele muntene Buzău, Caracal, Craiova, Piteşti, Ploieşti, Rîmnicu Sărat, Slatina şi Tîrgovişte.

Piedici sociale şi politice în calea instruirii

Dincolo de greutăţile materiale prin care trecea învăţămîntul, ca urmare a nivelului foarte scăzut al economiei Principatelor şi a prestigiului social încă destul de modest al ştiinţei de carte în mediul românesc, instruirea se mai afla, sub aspect social, în faţa unui obstacol foarte greu de trecut, care era nedorinţa boierilor de a permite accesul ţăranilor la învăţătură. Emblematică în acest sens este rezistenţa unor domni ca Mihail Sturdza (1834-1849) la orice fel de inovaţii structurale ce ar fi schimbat radical modul de viaţă al populaţiei de jos pe motiv că acestea „răstoarnă mai totodeauna aşezămintele consfinţite prin legitimitate şi cărora succesiunea veacurilor le-a întipărit un caracter neschimbător". În deplin consens cu această atitudine, o comisie din care făceau parte C. Negruzzi, G. Balş, G. Sturdza, V. Beldiman elaborase, în 1845, un *Proiect pentru reorganizarea învăţăturilor* care susţinea, între altele, următoarele: „Dregătoriile publice n-ar putea fi încredinţate decît la oameni cu oarecare stare, pe cînd cealaltă parte a cetăţenilor se dedă la îndeletnicirile negoţului, a meşteşugurilor şi a lucrării pămîntului, de unde ar urma că, dacă am da tot acea învăţătură treptelor societăţii care se găsesc în împrejurări deosebite, ar fi tot aşa precum de a supune la una şi aceeaşi hrană vietăţi de soiuri deosebite". Nu mai puţin revelatoare este şi părerea bogatului şi foarte instruitului boier Costache Conachi despre „nepotrivirea" învăţăturii pentru norod: „adevăratul început de civilizaţie ar fi a se învăţa norodul catehismul, cum trebuie să lucreze pămîntul, să îngrijească vietăţile şi cum să se ajute gospodăria sau cu casnice lecuiri şi oblojeli, iar starea deasupra norodului, acea boierească, să înveţe cum trebuie să judece şi să cîrmuiască pe norod".

Învăţămîntul în Transilvania

Deşi laicizarea şcolilor era în plină desfăşurare pretutindeni, totuşi în Transilvania ele erau repartizate, în cea mai mare parte, pe confesiuni, aşa încît cele româneşti aparţineau bisericilor ortodoxă şi greco-catolică, cele maghiare bisericilor romano-catolice, reformate şi unitariene şi cele săseşti bisericii

Material cu drept de autor

evanghelice-luterane. În atmosfera supralicitării spiritului naţional, problema limbii în învăţămînt era esenţială şi constituia un prilej de aprigă luptă politică interetnică. Treptat, latina era abandonată, în timp ce maghiara pornise o ofensivă puternică asupra celorlalte limbi, în special asupra limbii române, odată cu hotărirea din 1842 a dietei transilvane de introducere a obligativităţii limbii maghiare în şcolile din principat.

În situaţia cînd practic fiecare comună maghiară avea o şcoală elementară, cele româneşti erau mult mai puţine şi aveau situaţie materială foarte grea. În 1841, faţă de cele 962 de şcoli maghiare şi 353 de şcoli germane, existau doar 298 de şcoli româneşti. Totuşi unele progrese s-au făcut chiar şi în acele condiţii. Din 1840, obştile săteşti sînt obligate să finanţeze şcolile, ceea ce declanşează o accentuată laicizare a învăţămîntului. Totodată sînt înfiinţate şcoli pentru pregătirea învăţătorilor pentru şcolile româneşti, ca cea de la Arad, fondată în 1812, şi de la Caransebeş, care începuse să funcţioneze în 1832. Activau şi cîteva şcoli medii, acestea fiind de cele mai multe ori seminarii ortodoxe sau greco-catolice, ca cele de la Sibiu, Oradea, Blaj, Beiuş. Printre acestea se deosebea gimnaziul de la Blaj, transformat în 1831 în liceu, precum şi gimnaziul fondat de negustorii din Braşov, transformat şi el, în 1836, în liceu, unde preda şi George Barițiu.

Sigur că majoritatea şcolilor medii erau maghiare şi, mai puţin, săseşti. Existau peste 20 de gimnazii, licee şi colegii maghiare la Aiud, Alba Iulia, Arad, Baia Mare, Bistriţa, Carei, Cluj, Cristuru Secuiesc, Oradea, Sf. Gheorghe, Sighet, Şimleul Silvaniei, Timişoara, Tîrgu Mureş şi Zlatna. În ele învăţau şi mulţi elevi români, cum era cazul gimnaziului catolic ungar din Cluj, în care din cei 278 de elevi, cîţi învăţau în anul şcolar 1824-25, 98 erau copii de români.

Şi învăţămîntul superior era, în Transilvania, mult mai evoluat decît în celelalte două ţări române şi cuprindea toate cele trei zone principale ale principatului: Transilvania propriu-zisă, Partium şi Banatul. Colegiile de la Oradea, Cluj, Aiud, Tîrgu Mureş şi Odorhei aveau facultăţi juridice. Specializări în domeniul dreptului se făceau şi în cadrul academiilor din Sighet şi Timişoara, iar în medicină la Institutul chirurgical şi la colegiul universitar din Cluj. La drept şi filozofie învăţau, în anul de studii 1836-37, 210 studenţi.

Dezvoltarea învăţămîntului în mediul românesc de peste munţi a fost favorizată suibstanţial de apariţia multor cărţi pentru şcoală sau pentru pregătirea şi lărgirea cunoştinţelor profesorilor. Printre acestea, în afara cărţilor cu caracter preponderent ştiinţific şi a operelor literare, se aflau *Fizica elementară pentru clasele colegiale*, unul din primele manuale originale româneşti la această disciplină, a lui Teodor Stamati, *Predoslovia*, manualul juridic al lui Andronache Donici, editat în 1814, *Geografia sau descrierea pămîntului*, în 2 vol., a profesorului braşovean Nicola Nicolau (1814-1815), *Orthographia romana* a lui Petru Maior (1819), *Chemare la tipărirea cărţilor româneşti şi versuri pentru îndreptarea tinerilor* (1821) şi *Gramatica românească* (1822) ale lui C. Diaconovici-Loga, *Dicţionarul rumânesc, latinesc şi unguresc* al lui Ioan Bob (1823), *Lexiconul de la Buda*, început de Samuil Micu şi terminat în 1825 de un grup de cercetători în frunte cu P. Maior, *Povăţuitorul tinerimei către adevărata şi dreapta cetire* al lui Zaharia Carcalechi, *Logica* lui Ioan Damaschin (1826) ş.a.

Material cu drept de autor

Este evident că, în domeniul învăţămîntului,Transilvania evolua mai repede decît Moldova şi Ţara Românească şi că românii transilvăneni, cu toate tendinţele maghiare de deznaţionalizare a lor, aveau şanse mai bune să capete studii moderne şi să obţină o specialitate similară celor din universităţile europene.

Bibliotecile

În epoca modernă, interesul pentru informaţia ştiinţifică, documentară, pentru sfaturile practice sau textele literare este mult mai mare decît în veacurile aterioare. Vechile biblioteci ale mănăstirilor, instituţiilor de învăţămînt sau ale particularilor se lărgesc, apar biblioteci noi, mai ales ale unor boieri şi demnitari bogaţi, ca acelea care aparţineau lui Grigore Brîncoveanu, Costache Conachi, Dimitrie Ghica, cele din Scheia şi Miclăuşeni ale familiei Sturdza, cea a lui Samuel Brukenthal din Sibiu, a lui Batthyány Ignác din Alba Iulia, care număra peste 18 mii de volume ş.a. S-au îmbogăţit mult fondurile de carte ale şcolilor medii şi superioare, mai ales ale colegiilor din Transilvania.

Un fenomen nou, caracteristic noii epoci, a fost deschiderea pentru public a marilor colecţii particulare de carte, cum s-a procedat în 1817 în cazul bibliotecii Brukenthal. De asemenea, Regulamentul organic a reînviat iniţiativa lui Iacov Stamati privind înfiinţarea depozitelor legale de carte, cerîndu-se ca de la fiecare nouă carte tipărită în ţară să fie trimise cîte cinci exemplare principalelor instituţii de învăţămînt din Iaşi şi Bucureşti şi două exemplare pentru cele din Craiova. Asta, precum şi transferurile de carte de la mitropolii şi mănăstiri către aceste instututii au făcut ca Şcoala de la Sf. Sava din Bucureşti şi Academia Mihăileană din Iaşi să dispună de biblioteci care erau în stare să satisfacă largi interese cognitive, literare şi de altă natură. Dimitrie Gusti, întîiul bibliotecar al Academiei Mihăilene, alcătuieşte, în 1849, primul catalog al unei biblioteci publice în Moldova. În anii ´30-´40 începe fondarea bibliotecilor în centrele judeţene şi, după exemplul multor oraşe din Transilvania, apar cabinetele de lectură, care comandau literatură, în special reviste, în străinătate.

2. Ştiinţa

Una din caracteristicile cercetărilor ştiinţifice din prima jumătate a secolului al XIX-lea era adaptarea la necesităţile dezvoltării principalelor ramuri ale economiei. Studii referitoare la agronomie şi economia agrară au realizat Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica, de problemele sociale ale ţărănimii s-au arătat preocupaţi Dinicu Golescu, Nicolae Bălcescu şi acelaşi Ion Ionescu. Interesul ştiinţific pentru industrie a fost mai mare în Transilvania, cum era şi firesc, cercetări în acest sens fiind făcute aici de G. Bariţiu, Kövári László, I. Hintz ş.a., în Moldova studii privind starea generală a industriei şi măsurile de stimulare a dezvoltării ei fuseseră făcute de economistul Nicolae Suţu, iar în Ţara Românească de P. Poenaru. De mare utilitate ştiinţifică şi practică era mai ales studiul lui N. Suţu *Schiţă asupra stării industriale a Moldovei*, editată în 1838, în care sînt arătate cauzele nedezvoltării acestei ramuri, ca şi a comerţului, precum şi măsurile care trebiau luate ca ele să fi putut evolua normal. Caracter general şi practic în

Material cu drept de autor

acelaşi timp avea şi studiul lui Nicolae Bălcescu *Problema economică a Principatelor dunărene*, care apărea la Paris în 1850.

Un rol deosebit atît în dezvoltarea ştiinţelor juridice cît şi pentru normalizarea relaţiilor sociale şi evoluţia mai ogranizată a societăţii româneşti l-au avut elaborarea şi publicarea primelor coduri de legi. În anii 1816/17 a fost tipărit la Iaşi *Codul Callimachi*, după numele domnului Scarlat Callimachi, din ordinul căruia a fost făcut. Opera era consistentă, în patru volume, parţial inspirată din codul civil austriac, dar pornind de la realităţile societăţii româneşti. Întreaga lucrare s-a făcut sub conducerea juristului transilvănean Christian Flechtenmacher precum şi prin eforturile lui Andronache Donici, Anania Cuzanos şi ale mitropolitului Veniamin Costachi. În 1818 apare la Bucureşti în română şi la Viena în greceşte *Legiuirea Caragea*, numită aşa după numele domnului Ioan Gheorghe Caragea, care dispusese alcătuirea ei de către juristul Athanasie Hristopol, mare logofăt al pricinilor străine, şi de clucerul Nestor. Textul a mai fost examinat apoi şi de către stolnicii Constantin şi Ioniţă Bălăceanu. *Legiuirea* avea un carcater sincretic, fiind alcătuită din canoane, legi bizantine şi norme ale dreptului consuetudinar. Între altele, ea a avut un anume rol în reglementarea relaţiilor agrare, sporind obligaţiile clăcaşilor în favoarea moşierilor. Uneori, printr-un subtil joc de cuvinte, ea a fost poreclită „ciuma lui Caragea", nume care fusese dat epidemiei de ciumă ce se abătuse în acea domnie asupra Ţării Româneşti.

Ştiinţe naturale şi exacte

Cele mai bune rezultate au fost obţinute în medicină. În Moldova, cercetările în acest domeniu se aflau sub patronajul unei Societăţi de medici şi naturalişti. Profesorul de la Seminarul Socola, Constantin Vîrnav, susţinea în 1836 la facultatea de medicină din Budapesta teza *Rudimentum physiographiae Moldaviae*, care era prima valorizare ştiinţifică românească a procedeelor curative populare.Un alt medic român, Ion Serafim (1783-1834), susţine la Paris teza *Dissertation sur les fièvres bilieuses en générale*. Adevărate evenimente ştiinţifice au fost apariţia lucrărilor lui Ştefan Piscupescu *Oglinda sănătăţii şi a frumuseţii* (1829) şi *Mijloace de ocrotire a ciumei* (1842) precum şi a studiului lui Constantin Caracaş *Topografia Ţării Româneşti şi observaţii antropologice privitoare la sănătatea şi bolile locuitorilor săi* (1830). În 1835, Alexandru Hîjdeu realiza lucrarea *Flora Basarabiei*, lucrare de pionierat în botanica românească. În Transilvania continuau cercetările asupra proprietăţilor curative ale apelor minerale: ceea ce făcuse Andreas Wolff în anii 1780-1794, studiind apele minerale din judeţul Neamţ, la cererea lui N. Rosetti-Rosnovanu, era completat substanţial prin investigaţiile lui Vasile Popp, care edita în 1821 lucrarea *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc şi Covasna*. Puţin mai tîrziu, în 1830 şi respectiv în 1831, apăreau *Antropologhia* şi *Dietetica* lui P. Vasici. Chirurgii Langyel Dániel şi Szilági Miklos sînt preocupaţi de balneologie, cel dintîi lucrînd şi în stomatologie. Continuau cercetările şi în igiena publică, în care se manifestase mai cu seamă Oroszhegyi Jozsa.

Dacă investigaţiile în matematică nu au fpost tot atît de cuprinzătoare, în schimb aici au fost înregistrate rezultatele cele mai spectaculoase, datorită mai ales eforturilor lui Bolyai Farkas şi ale fiului său Bolyai János. Cel dintîi realizează

Material cu drept de autor

prima analiză matematică în spaţiul românesc, iar cel de-al doilea o geometrie neecludiană, făcută independent şi în acelaşi timp cu investigaţiile lui N. Lobacevski şi K. Gauss. Dimitrie Asachi publică în 1841 la München studiul de matematică superioară *Asupra inversării şirurilor*. La Academia Mihăileană, Teodor Stamati înfiinţa un laborator de fizică şi chimie. În domeniul biologiei, o realizare valoroasă era lucrarea în patru volume a lui J. C. Baumgarten *Enumeratio stripium magno Transylvanae principatui praeprimis indigenarum*, apărută în anii 1816-1846. Printre studiile geografice se evidenţiază tratatul de geografie universală, din 1842, al umanistului blăjean Ioan Russu, intutulat *Icoana pămîntului*, care cuprinde şi descrierea întregului spaţiu carpato-danubian.

Filologie

Aşa cum am observat la compartimentul învăţămînt, în prima jumătate a secolului apăruseră mai multe cărţi de gramatică a limbii române, ca acelea ale lui C. Diaconovici-Loga, I. Heliade Rădulescu sau Gh. Săulescu, acestea fiind contribuţii valoroase la afirmarea limbii naţionale literare. Ceea ce nu puteau face făce manualele era completat prin studii filologice speciale, cum era de ex. scrierea lui Heliade *Repede aruncătură de ochi asupra limbii şi începuturile românilor*, care pune începutul criticii exagerărilor daciste şi slavoniste. Dar în altă lucrare a sa, *Paralelism între dialectul român şi italian*, acest cărturar cade în altă extremă, susţinînd că limbile română şi italiană nu se deosebesc între ele decît ca dialecte ale unei limbi comune.

De mare valoare au fost mai ales scrierile filologice realizate în Transilvania. Un adevărat monument lingvistic, dar şi istoric totodată, este ediţia din 1805 a cărţii lui Samuil Micu şi Gheorghe Şincai *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, o ediţie revuzuită şi completată a lucrării cu acelaşi titlu a lui S. Micu ce fusese tipărită un sfert de veac în urmă la Viena. Acesta era un amplu studiu comparat care demonstra, în baza unui bogat material lexical, latinitatea limbii române, romanitatea poporului român şi continuitatea lui în Dacia. În 1825, era editată la Buda lucrarea monumentală *Lexicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemţescu*, aşa-zisul Lexicon de la Buda, primul dicţionar explicativ şi etimologic al limbii române, început în 1795 de S. Micu şi lucrat mai apoi de P. Maior, V. Coloşi, I. Corneli, I. Teodorovici şi A. Teodori. În 1840, August Treboniu Laurian publică în latineşte o lucrare despre originile limbii române, avînd un pronunţat caracter etimologic. Timotei Cipariu editează la Blaj, în 1841, *Ecstract de ortografie cu litere latinesci*, iar în 1854 *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi*. Dincolo de orientarea lor accentuat laltinizantă, aceste cercetări şi scrieri au contribuit mult la crearea lingvisticii române moderne.

În sfîrşit, o contribuţie inestimabilă la dezvoltarea filologiei româneşti – a lingvisticii şi a literaturii artistice deopotrivă – a constiuit-o vasta activitate pentru culegerea şi comentarea folclorului, în care s-au remarcat mai ales Vasile Alecsandri, Alecu Russo, Gheorghe Asachi, Costache Negruzzi, Anton Pann, Tipotei Ciapriu, Cezar Bolliac, Nicolae Bălcescu, Nicolae Pauleti.

Rezultate apericabile au fost obţinute în filologia maghiară şi săsească. Sînt de menţionat mai cu seamă cercetările lui Gyarmathy S. asupra gramaticii comparate a limbii maghiare, rezultatele investigaţiilor lui Körösi C.S. în cultura şi filologia

Material cu drept de autor

tibetană, obţinute în cea mai mare parte în urma observaţiilor efectuate în Tibet în anii 1823-1830. În folclorisitica maghiară s-a impus numele lui Kriza János, mai ales prin intermediul revistei sale clujene *Remény*. În cazul unor cercetători germani, cum a fost J. K. Schuller, este de consemnat faptul că, pe lîngă culegerea şi editarea exegetă a folclorului săsesc, ei s-au interesat şi de creaţia populară românească, ba au şi propagat această creaţie prin intermediul limbii germane, cum au făcut fraţii Arthur şi Albert Schott, scoţînd, în 1845, o ediţie germană a basmelor române.

Istoriografie

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, scrisul istoric românesc desăvîrşeşte trecerea de la cronografie la cercetarea istorică propriu-zisă. Deocamdată, excepţie de la această regulă fac scrierile preocupate de mişcarea eteristă şi mai ales de aceea a lui Tudor Vladimirescu. Acestea sînt, de cele mai multe ori, scrieri ale participanţilor sau martorilor la acele evenimente, de aceea ele au o anumită valoare documentară, dar nu ştiinţifică.

Răspîndirea la est şi sud de Carpaţi a experienţei istoriografice transilvănene, cu atenţia ei sporită asupra unor fenomene istorice fundamentale, ca originea poporului român şi relaţia lui cu latinitatea, apoi diversificarea preocupărilor cercetării istorice cu orientarea spre toate laturile vieţii sociale, conştientizarea importanţei deosebite a surselor de informaţie şi a metodelor de investigaţie, conectarea interesului cercetării la anumite necesităţi practice etc. au clarificat, cel puţin pentru istorici, care este semnificaţia ştiinţifică şi utilitară a istoriei scrise. Expresii de genul „carte a vieţii", „carte a unei naţii", „catehism naţional şi politic", „carte pentru cunoaşterea şi educarea patriotismului" ş.a. se întîlnesc mereu la unii pasionaţi autori de scrieri istorice, ca Gh. Asachi, Petru Maior, Gh. Săulescu, George Bariţiu, Florian Aaron, Nicolae Bălcescu, Ioan Maiorescu, Mihail Kogălniceau.

Aceasta este epoca orientării tot mai pronunţate a Ţărilor Române spre Occident, mai cu seamă din momentul adoptării Regulamentului organic în Principate. Drept urmare, fie că e vorba de alcătuitor de regulamente şcolare, ca Petrache Poenaru, sau de autori de scrieri istorice şi literare, cum erau Kogălniceanu şi Bariţiu, toţi acceptă că, oricît de importantă şi necesară ar fi istoria naţională, ea trebuie să fie cercetată în paralel cu cea universală. Această convingere venea şi din contactele istoricilor şi a oamenilor de cultură români cu marii autori de studii istorice şi filozofice din Apus, fie că i-au avut ca profesori, cum au fost L. von Ranke pentru Kogălniceanu şi Michelet pentru Bălcescu, ori le-au citit operele, în original sau în traducere în română, ca în cazul lui Montesquieu, Guizot, Quinet, Gibbon, Thierry, Herder, Thornton ş.a.

În noua perioadă, istoria ocupă un loc de seamă în procesul de instruire, mai cu seamă în şcolile medii şi superioare. Un loc deosebit în aceste eforturi ocupă cursurile de istorie naţională inaugurate de Kogălniceanu în 1843 la Academia Mihăileană.

Cercetarea şi predarea istoriei se făceau în condiţiile desfăşurării unor confruntări de idei între istorici. La începutul secolului, era încă dominantă concepţia latinizantă a istoriei naţionale, date fiind rezultatele remarcabile ale

Material cu drept de autor

istoriografiiei şi filologiei transilvane. Chiar şi în perioada Regulamentului organic, în Principate cărţi de felul *Hronicii* lui Gh. Şincai (1808/9) sau a *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* a lui P. Maior (1812) se mai bucurau încă de mare atenţie şi căutare. Dar, treptat, ideea romanităţii pure a românilor este părăsită. Unul dintre primii istorici care au respins categoric această teorie, pentru artificialitatea ei evidentă, a fost Kogălniceanu, care a pledat pentru sinteza daco-romană. Astfel începe să se profileze şi o interpretare critică a literaturii istorice, prezentă deja în operele lui Şincai şi Maior.

Debarasarea de teoriile romantico-clasicizante ale epocii iluministe în istoriografie a fost determinată în mare parte de schimbarea radicală a atitudinii faţă de izvoarele istorice. În anii ´20 este demarată publicarea documentelor istorice, începutul fiind pus de editarea de către Dinicu Golescu în 1826 la Buda a unei culegeri de tratate ruso-turce referitoare la Principate şi cuprinzînd perioada 1774-1826. Dar cea mai serioasă iniţiativă de acest gen are loc în anii 1845-1846, cînd Kogălniceanu începe să publice *Letopiseţele Ţării Moldovei*. De real folos pentru cercetările istorice a fost şi editarea sau reeditarea unor opere cu certă valoare de surse istorice, ca *Descrierea Moldovei* şi *Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor* ale lui D. Cantemir, prima fiind scoasă în 1825 la Neamţ, iar cealaltă în 1835/36 la Iaşi.

Studierea istoriei a obţinut un sprijin serios prin organizarea colectării, clasifiării şi păstrării documentelor şi a altor materiale purtătoare de informaţie istorică. În 1831 sînt înfiinţate Arhivele Statului din Ţara Românească sub conducerea lui Iordache Rasti. În 1832, sînt organizate Arhivele Statului în Moldova sub conducerea lui Gh. Asachi şi tot atunci s-a făcăt în Principate prima catagrafie a monumentelor istorice. Apar primele muzee şi colecţii de piese arheologice şi de alte obiecte de valoare istorică.

Anii ´30-´40 sînt vremea cînd se naşte arheologia românească. De regulă, cei interesaţi de arheologie erau unii cărturari romantici, care urmăreau să atragă atenţia opiniei publce asupra vestigiilor de mare preţ pentru istoria românilor, cum a fost tezaurul de mare valoare ştiinţifică, descoperit întîmplător la Pietroasele în 1837.

Locul institutelor academice îl ţineau revistele istorice, care mobilizau şi propagau cercetările. În 1840 Kogălniceanu, „cel dintîi istoric critic pe care l-a născut neamul românesc" (D. Onciul), a început să editeze *Arhiva românească* cu scopul, explică el, de a pune în circulaţie „scrieri şi acte vechi ce ar putea deslusi istoria românească". În 1845, aparea la Bucureşti *Magazin istoric pentru Dacia*, sub îndrumarea lui A. T. Laurian şi N. Bălcescu şi inspirat probabil de *Magazin pentru istorie, literatură ş.a.*, editat la Braşov de către A. Kurtz şi E. Trauschenfels.

În aceste condiţii se face posibilă realizarea primelor sinteze de istorie naţională. Una dintre cele dintîi lucrări de acest fel este *Istoria Valahiei, Moldovei şi a românilor transdanubieni*, editată de Kogălniceanu în limba franceză la Berlin, în 1837. În acelaşi timp Florian Aaron a scris o lucrare în trei volume intitulată *Idee repede de istoria Prinţipatului Ţării Româneşti*, după care urmează la scurt timp *Manual de istoria Prinţipatului României*, titlu care pare să-l fi inspirat pe

Material cu drept de autor

Ioan Albineţ să editeze cîţiva ani mai tîrziu *Manual de istoria Prinţipatului Moldovei*. O altă lucrare de calitate a fost *Starea politică şi religioasă a românilor din Transilvania*, scoasă de A. T. Laurian în anii 1846-47. Evident, din toate scrierile acestea se impunea mai cu seamă cea a lui Kogălniceanu, întrucît aceasta propunea o viziune unitară asupra istoriei tuturor românilor, pe care o va expune mai tîrziu, în 1843, la deschiderea cursului de istorie naţională la Academia Mihăileană. Către sfîrşitul perioadei, este elaborată şi lucrarea lui N. Bălcescu *Românii sub Mihai Voievod Viteazul*, care însă va fi publicată abia în 1878 de către Al. Odobescu.

Merită tot interesul scrierile istorice, etnografice sau politologice ale unor saşi transilvăneni, ca S. L. Roth, Daniel Roth. Este foarte interesantă lucrarea celui din urmă, *Despre o posibilă monarhie daco-romană sub coroana austriacă*, care sugera ideea unirii Transilvaniei şi a saşilor cu Moldova şi Ţara Românească în componenţa Imperiului austriac.

Astfel, la mijlocul secolului al XIX-lea, istoriografia românească modernă se constituise în elementele ei esenţiale: se profilase clar interesul pentru o serie de teme prioritare, începuse cercetarea şi publicarea doumentelor istorice, o dată cu grija pentru culegerea, sistematizarea şi păstrarea în condiţii adecvate şi a altor materiale de certă valoare ştiinţifică, apar primele reviste ştiinţifice în domeniul istoriei şi, în sfîrşit, văd lumina tiparului cele dintîi sinteze istorice şi pimele manuale de istorie naţională.

3. Literatura şi presa

Modernitatea literaturii atistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea se defineşte în special prin trei caracteristici distincte. Întîi, literatura română se detaşează complet de istoriografie, în al doilea rînd, se orientează cu precădere spre tematica socială şi politică, îmbrăcînd de foarte multe ori veşmîntul unei pledoarii pentru eliberare de sub dominaţie străină şi afirmarea unităţii naţionale a românilor, iar în al treilea rînd se apropie foarte mult de creaţia populară orală, căutîndu-şi acolo tematica, mijloacele, eroii. Tocmai de aceea au dreptate acei care susţin că ea apare, ca literatură artistică, anume în această perioadă, la începuturile romantismului. Constatăm schimbări mari şi în ceea ce priveşte legăturile ei cu limbile şi literaturile din alte ţări şi din alte vremuri, mai întîi o pierdere a interesului faţă de limbile vechi, apoi o desprindere de limba greacă, în timp ce pe de altă parte se manifestă o apropiere de limba şi literatura franceză, mai mult în Principate şi mai puţin în Transilvania, unde preferinţele erau orientate tradiţional spre literatura germană. Interesul tot mai mare pentru modele literare apusene va fi încurajat şi de trecerea, cu începere din anii ´40, la alfabetul latin.

Centre şi personalităţi literare

La începutul secolului, mişcarea literară era legată de principalele locuri de formare a intelectualităţii de creaţie, acestea fiind şcolile cele mai înalte, Academia Mihăileană, la Iaşi, şi Şcoala Domnească de la Sf. Sava, în Bucureşti. În Transilvania, această funcţie o avea Blajul, iar mai tîrziu, în deceniile 3-4, Braşovul. Evident că, tocmai din această cauză, rolul de îndrumători le revenea

Material cu drept de autor

acelora care stăteau în fruntea acestor centre. În Ţara Românească, această funcţie o avea Heliade, în Moldova, Asachi, iar în Transilvania, Bariţiu.

În anii ´40 situaţia va fi cu totul alta, vechile centre rămînînd exclusiv la preocuprile didactice, drept urmare a apariţiei unui număr relativ mare de meseriaşi ai condeiului, creatori originali, care nu puteau fi rînduiţi după anumite categorii. Pe de altă parte însă se face simţită tendinţa integrării spontane a tuturor scriitorilor din Ţările Române într-o singură comunitate literară. Sarcina cuprinderii lor într-o singură mişcare a revenit publicaţiilor literare din acea vreme, între care cele mai active şi de mai mare prestigiu erau *Alăuta românească*, editată de Gh. Asachi şi M. Kogălniceanu, *Curierul de ambe sexe* al lui I. Heliade, apărute în 1837, *Foaia literară* a lui G. Bariţiu, scoasă pentru prima dată în 1838, *Dacia literară* pe care începuse să o editeze M. Kogălniceanu din 1840 şi *Propăşirea* ce-şi făcuse apariţia în 1844 sub conducerea lui M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, I. Ghica şi P. Balş. Nici unul din aceste periodice nu-şi limita activitatea la provincia în care apăruse, ci găzduia scrierile literare apărute în tot spaţiul românesc.

Curente literare

Critica literară mai veche îi împarte pe toţi scriitorii din această perioadă în două mari categorii: prima o constituie aşa-zişii clasici întîrziaţi, începînd cu Ienăchiţă Văcărescu şi terminînd cu Mumuleanu, iar cea de-a doua romaniticii timpurii, de la Vasile Cîrlova şi pînă la V. Alecsandri (categorisiţi şi ei în cîteva grupuri după variate criterii: mesianici, antibonjurişti, macabri şi exotici, patrioţi şi unionişti etc.) Se înţelege, categorisirile acestea sînt convenţionale, aşa încît epoca se caracterizează mai degrabă printr-o împletire a ideilor şi curentelor literare, deşi în general este acceptat că în această perioadă, cel mai tîrziu de la Regulamentul organic, literatura se află sub zodia romantismului. Mult mai important este faptul că, în sensul strict al termenului, literatura artistică românească se naşte anume în această perioadă, mai bine zis din ajunul anului 1800 şi pînă la 1830.

Începuturi promiţătoare

Cele mai numeroase au fost creaţiile poetice. În perioada de pînă la 1830, poeţii Văcăreştii (Ienăchiţă, Alecu) şi Costache Conachi sînt cîntăreţii dragostei, B. Mumuleanu, Anton Pann ş.a. scriu cîntece de lume, alcătuiesc fabule şi satire, Iancu Văcărescu este cel care face legătura între neoclasicismul de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi romantismul paşoptist, între poezia primilor Văcăreşti şi aceea a lui Alecsandri. Poetica perioadei culminează cu epopeea satirică a lui Ion Budai-Deleanu *Ţiganiada* (1812), care descrie glumeţ şi fantasmagoric o lume construită pe dos. Proza a înregistrat mai puţine opere, rămînînd, sub aspect artistic, la un nivel modest. În parte, ea se manifestă, ca şi în secolele anterioare, prin cîteva cronici, cum erau cele ale lui S. Micu, Gh. Şincai, P. Maior, cea a lui Nicolae Stoica din Haţeg sau *Hronograful Ţării Româneşti* al lui Dionisie Eclesiarhul (1815). O anumită valoare literară aveau desigur şi discursurile unor Gh. Lazăr, P. Poenaru, E. Poteca, Ionică Tăutu. Dar mai important e faptul că tot atunci apar şi adevărate opere literare în proză. Prima din ele este *Însemnare a călătoriei mele* a lui Dinicu Golescu (1826), operă în care autorul se minunează în faţa unor mari realizări ale civilizaţiei occidentale, nu întotdeauna înţelegîndu-le, mai ales operele de artă, dar nu uită să descrie şi ticăloşiile din ţara sa, impresii

Material cu drept de autor

care sînt un foarte sugestiv document istoric privind starea societăţii româneşti înainte de revoluţia de la 1848. Urmează acestei interesante opere literare şi totodată documentare comediile şi pamfletele lui Iordache Golescu, care pune începutul dramaturgiei româneşti, scrieri caraghioase întrucîtva şi totuşi cît se poate de instructive, ca mărturii literare din epocă.

Genuri şi specii literare

Anii ´30-´40 vor da o poezie mai evoluată sub toate aspectele: scrieri patriotice, ca cele ale lui Mumuleanu, Iancu Văcărescu, Vasile Cîrlova, Gh. Asachi, dar mai ales ale lui Andrei Mureşanu, între care *Răsunet* va deveni celebră cu titlul *Deşteaptă-te, române*! Este şi vremea apariţiei fabulei, iniţiate de Asachi, Vasile Pogor şi Costache Faca şi ridicată mai tîrziu, prin creaţia lui Gr. Alexandrescu, C. Stamati şi A. Donici la nivelul care o va consacra definitiv în literatura română. Poezia meditativă au practicat-o cei mai mulţi, adăugînd la cei menţionaţi pe Heliade, I. Gane, D. Scavinschi, A. Hrisoverghi. Legendele şi baladele ocupă destul loc în preocupările lui Asachi, D. Bolintineanu, C. Bolliac, Alexandrescu, C. Negruzzi, C. Stamati ş. a.

Un important eveniment literar a fost culegerea şi prelucrarea folclorului. Începută înainte de 1830 de Iordache Golescu şi Anton Pann, în Ţara Românească, şi Ioan Barac, în Transilvania, această acţiune s-a încununat în anii ´40 cu formidabilele *Poezii populare ale românilor* ale lui Vasile Alecsandri, editate în anii ´50-´60, cea mai valoroasă culegere de creaţie populară orală din literatura română. Scurta prefaţă a autorului-culegător începe cu expresia cît se poate de sugestivă tocmai pentru această creaţie „Românul e născut poet!" Apar şi studiile asupra literaturii populare, scrise de cele mai multe ori de culegători, ca *Poezia poporală* a lui A. Russo, *Cîntece populare a Moldaviei* a lui C. Negruzzi

Faţă de perioada anterioară, succesele prozei sînt apreciabile. Scrierile *O alergare de cai*, *Fiziologia provinţialului*, *Adunări dănţuitore* ale lui M. Kogălniceanu, *Iaşii şi locuitorii lui în 1840*, *Stînca corbului* ale lui A. Russo, *Istoria unui galbăn*, *Iaşii în 1844* ale lui V. Alecsandri, *Zoe* şi *Ruxanda doamna* ale lui Negruzzi ş.a. sînt realizări notabile, chiar dacă celor mai multe din ele nu le lipsesc cu totul schematismul, naivităţile, stîngăciile şi efuziunile declarative, care sînt indispensabile oricărei literaturi aflate în stadiu de formare. Dar deja la această etapă apar scrieri care sînt considerate capodopere ale literaturii române, ca nuvela istorică a lui Negruzzi *Alexandru Lăpuşneau* sau poemul în proză al lui A. Russo *Cîntarea României*.

Un gen literar caracteristic pentru această perioadă sînt impresiile din călătorii şi memoriile. Aşa sînt *Extractul din jurnalul călătorului moldovan* al lui Gh. Asachi, *Memorial de călătorie* al lui Gr. Alexandrescu, *O plimbare la munţi*, *Borsec*, *Balta Albă*, *Jurnal de călătorie în Italia* ale lui V. Alecsandri, *Veneţia* lui Costache Negri, *Piatra teiului* a lui A. Russo, *Peregrinul transilvan* al lui I. Codru-Drăguşanu (publicat mai tîrziu) ş.a.

Faţă de comediile stîngace şi ridicole ale lui C. Conachi şi Iordache Golescu, dramaturgia anilor ´30-´40 se afirmă ca un fenomen literar nu numai de amploare, dar şi de nivel foarte înalt. Printre operele cele mai reuşite se află comediile *Neneaca, cuconaşul ei şi dascălul* a lui C. Statmati, *Farmazonul din Hîrlău*, *Iorgu*

Material cu drept de autor

de la Sadagura, Iaşii în carnaval, Piatra în casă şi *O nuntă ţărănească* ale lui V. Alecsandri.

Observăm că aproape toată literatura aceasta a apărut în Moldova, ceea ce, explică istoria literaturii şi critica literară, „se datoreşte superiorităţii însăşi a acestei literaturi. Trebuie să recunoaştem moldovenilor preeminenţa creaţiunii artistice" ce s-a făcut posibilă prin prezenţa în Moldova „a mai multor scriitori de talent", care au fost în stare să se ridice „la cea mai înaltă expresie artistică" (E. Lovinescu).

Traducerile

Traducerile din literatuile altor popoare în română sînt mai vechi chiar decît literatura artistică românească propriu-zisă. Cele dintîi sînt gustate în limba română încă în secolul al XVII-lea, pe cînd cea din urmă apare abia către anul 1800. Şi la începutul epocii moderne nu mai e vorba de tălmăciri din limbile vechi, ci de transpuneri adecvate în română a celor mai variate scrieri din diferite limbi, de cele mai multe ori capodopere ale literaturii universale. În toiul Eteriei, Leon Asachi publică la Iaşi *Bordeiul indienesc*, după Bernardin de Saint-Pierre, autor francez foarte apreciat pe atunci în Principate. Unele scrieri ale lui Ovidiu, Al. Pope, Dora d'Istria, J.-F. Marmontel, Voltaire au fost traduse de C. Conachi, iar Gh. Asachi i-a transpus în română pe Anakreon, Horaţiu, Petrarca, Racine, Corneille, Molière, Goldoni, A. Kotzebue, Lamartine. Preferinţele lui C. Negruzzi se îndreptau spre Voltaire, Marmontel, S. Gessner, V. Ducange, V. Hugo, Thomas Moore, pe cînd C. Stamati făcea traduceri din Lamartine, Puşkin, Jukovski, Alfred de Vighny, dar şi din V. Hugo. Lirica lui Lamartine a mai fost tălmăcită de A. Krupenschi şi A. Hrisoverghi. Unele opere ale lui Duma-tatăl au fost traduse de Asachi, Negruzzi, Hrisoverghi. Negruzzi a mai tradus şi din Puşkin, iar A. Donici din Puşkin, A. F. Veltman şi Krîlov.

De fapt autorii străini traduşi în această perioadă în limba română sînt mult mai numeroşi, de la antici şi pînă la contemporani, printre aceştia numărîndu-se Homer, Vergiliu, Cicero, Dante, Ariosto, Torquato Tasso, Alfieri, Metastasio, Shakespeare, Boileau, Fenelon, Montesquieu, Rousseau, La Fontaine, La Rochefoucauld, Chateaubriand, George Sand, Byron, Young, Goethe, Schiller ş.a.

Se observă imediat că majoritatea traducerilor se făceau din autori francezi, drept urmare a instuirii franţuzeşti a celor mai mulţi traducători şi a marii influenţe a limbii franceze în Principate. Dar se tălmăcea foarte mult şi din alte limbi: latină, italiană, engleză, germană şi rusă. Traducerile din literatura universală erau de trei ori importante: o dată pentru că scrierile cele mai valoroase sau pur şi simplu utile din creaţia altor popoare deveneau astfel un bun al românilor, lărgindu-le considerabil cunoştinţele despre lume şi ridicîndu-le tot atît de mult nivelul de cultură, a doua oară deoarece îmbogăţeau limba şi literatura română şi a treia oară că propagau în alte ţări numele românilor, limba şi literatura lor.

Literatura maghiară şi germană din Transilvania

În general pentru scrierile maghiare şi săseşti sînt caracteristice aceleaşi orientări de idei şi tematice, ca şi pentru literatura română din epocă. Poezia este reprezentată de mai multe condieie de mare talent, între care era şi Kriza János, care a scris o poezie inspirată de motive naţionale şi sociale. În remarcabilul său

Material cu drept de autor

poem epic *Toldi*, poetul Arany János, a utilizat cu rară măiestrie creaţia populară orală, (aducînd în lumea sa importante evenimente din trecut). Cel mai mare povestitor al maghiarilor ardeleni rămînea Kemény Zsigmond, romanele căruia, în special *Paul Gyulai* şi *Timpuri lugubre*, tratau în spirit modern probleme fundamentale ale existenţei umane. Specia memoriilor şi a jurnalelor de drum are ca model *Călătoria în America de Nord* a lui S. F. Bölöni. Piesele lui Teleki László, ca şi dramele istorice şi comediile lui Szigligeti Ede, sînt adevărate perle ale dramaturgiei maghiare.

Cele mai frumoase realizări ale literaturii săseşti s-au produs în anii ´40, cînd au apărut romanele istoriciste şi politizante ale lui Joseph Marlin *Cruciadele politice* şi *Hora*, cel dintîi pătruns fiind de spiritul revoluţionar al veacului, iar celălat preocupat de modul de viaţă şi de istoria românilor ardeleni. În 1847 apare la Sibiu şi primul volum al antologiei de cîntece politice a lui J. Fr. Geltsch, intitulată *Carte de cîntece ale germanilor din Ardeal*. Centrul literar al germanilor transilvăneni rămînea şi acum în Banat, şi întîi de toate în Timişoara. Cel mai important poet german bănăţean a fost Nikolaus Lenau (1802-1850). Nota caracteristică a creaţiei sale este pesimismul, care emană atît din culegerile *Poezii* (1832) şi *Poezii noi* (1838) cît şi din marile sale poeme epice *Faust*, *Savonarola*, *Albigenzii* şi *Don Juan*. Creaţia lui Lenau a influenţat sensibil anumite segmente ale poeziei româneşti, regăsindu-se chiar şi în opera eminesciană.

Naşterea presei

Fenomenul presei periodice este unul dintre cele mai relevante din istoria Ţărilor Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea, deoarece el nu numai că este o mărturie cît se poate de vie a vieţii spirituale a acestui spaţiu, dar mai este la fel de semnificativ şi pentru procesele sociale şi politice prin care trecea pe atunci lumea românească şi conlocuitoii românilor din Transilvania, Bucovina şi Basarabia.

Dacă se exceptează periodicul de limbă franceză *Courier de Moldavie*, editat din 1790 la Iaşi de autorităţile militare ruse în Principate, atunci se poate spune că înainte de 1800 aici nu existase presă. Cronologic, începutul fondării presei româneşti coincide cu semnarea păcii de la Adrianopol. Din aprilie 1829, începe să apară la Bucureşti *Curierul românesc* sub conducerea lui Ion Heliade Rădulescu şi avîndu-i printre colaboratorii săi cei mai activi pe Iancu Văcărescu, C. A. Rosetti, D. Bolintineanu, C. Bolliac, C. A. Aricescu. Iniţial, aceasta era o publicaţe săptămînală, dar mai tîrziu a ieşit şi mai des, abordînd probleme variate, cu precădere din domeniile politic, administrativ, cultural şi literar. Sub conducerea lui Gh. Asachi, în iunie, acelaşi an, vede lumina tiparului primul număr al bisăptămînalului *Albina românească* (titlul se va schimba de cîteva ori), gazetă politică şi literară, în paginile căreia se întîlneau cel mai des numele lui Negruzzi, Kogălniceanu, Alecsandri, Gh. Sion, D. Gusti ş.a.

Regimul regulamentar a favorizat dezvoltarea presei. La sfîrşitul anului 1832 apare la Bucureşti *Buletin. Gazeta administrativă*, prima publicaţie periodică românească oficială, care ieşea 1-3 ori pe săptămînă. Din 1833 pînă în 1838, la Sibiu va apare în limba germană *Transilvania, ziar periodic etno-geografic*, întîi sub redacţia lui J. B. von Mildenberg, apoi a lui C. Neugeboren. În 1840 reapare ca

Material cu drept de autor

supliment al publicaţiei *Siebenbürger Bote* (*Solul Ardealului*) cu articole despre istorie, etnografie şi folclor. Din iniţiativa Societăţii Filarmonice, la Bucureşti va ieşi în anii 1835/36 *Gazeta Teatrului Naţional*, condusă de Heliade. În martie 1937, vede lumina tiparului pentru prima dată suplimentul literar al ziarului *Albina românească*, intitutlat *Alăuta românească* şi redactat, la început, de Gh. Asachi, iar mai tîrziu de M. Kogălniceanu. În mai, acelaşi an, tipograful J. Gött începe să scoată la Braşov *Siebenbürger Wochenblatt* (Foaia săptămînală ardelenească), care a avut pe parcursul a peste douăzeci de ani mai multe suplimente, ceea ce a făcut ca preocupările publicaţiei să fie foarte largi. Principalii colaboratori ai pubilcaţiei au fost St. L. Roth, C. Gooss, M. A. Schuster, G. D. Teutsch, Fr. Geltsch, J. Markin, J. Hintz, G. Binder, M. Moltke, A. Kurz. Tot în 1837 apare la Bucureşti, sub conducerea lui Heliade, revista literară şi culturală *Curier de ambe sexe*, care a găzduit scrierile originale ale unor scriitori ca Neguzzi, Bolintineanu, I. Văcărescu, Gh. Asachi, V. Alecsandri ş.a., precum şi traduceri din Lamartine, Byron, Chateaubriand, Hugo, Puşkin etc.

O explozie publicistică

La sfîrşitul anilor ´30 şi începutul anilor ´40 are loc o adevărată explozie a publicisticii româneşti. La 1 ianuarie 1838, în Bucureşti este scos de sub tipar primul număr al cotidianului *România*, avîndu-i ca redactori pe Fl. Aaron şi Gh. Hill. Materialele din paginile acestei publicaţii vizau o tematică foarte largă, orientată spre informarea românilor de pe ambele versante ale Carpaţilor, şi totodată cuprinzînd informaţii despre evenimentele politice din lumea întreagă. Din păcate însă publicaţia a avut o viaţă scurtă: a existat doar un an. Din martie 1838 îşi începe frumoasa şi lunga sa activitate, sub conducerea lui G. Bariţiu, *Gazeta de Transilvania*, care ieşea iniţial o dată pe săptămînă, apoi de două ori şi în sfîrşit de trei ori, pînă să devină cotidian, în 1881. Programul ziarului era formulat foarte clar prin „grija pentru păzirea şi reluarea celor două comori: limba şi naţionalitatea". Conducerea publicaţiei a mai fost extercitată de Iacob şi Andrei Mureşanu, iar printre cei mai prezenţi în paginile ei au fost T. Cipariu, D. Bojinca, N. Istrati, I. Maiorescu, I. Raţiu, V. Boerescu, M. Kogălniceanu, I. Heliade Rădulescu, Iosif Vulcan, F. Aaron. Cîteva luni mai tîrziu, Bariţiu va începe să scoată *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, supliment săptămînal al *Gazetei de Transilvania*, pus şi el în serviciul culturalizării românilor şi al luptei lor de eliberare naţională. În 1839, Gh. Asachi, cu susţinerea lui M. Kogălniceanu şi C. Rolla, începe să scoată *Foaia sătească a Prinţipatului Moldovii* cu suplimente speciale pentru agricultură, industrie şi comerţ. În 1840, Asachi editează la Iaşi *Icoana lumei*, prima revistă pentru popularizarea ştinţelor şi a evenimentelor mai importante care aveau loc în lume, destinată tineretului şi păturilor largi ale populaţiei. În anii 1843/52, P. Poenaru a editat periodicul *Învăţătorul satului*, care o scurtă perioadă s-a numit şi *Foaia satului*. La Balj, va ieşi 1847/48, sub conducerea lui T. Cipariu, săptămînalul politic, literar şi filologic *Organul luminării*. În sfîrşit, în 1850 apare la Iaşi gazeta politică şi literară *Zimbrul*, redactată de A. Fotino, D. Gusti, T. Codrescu şi V. A. Urechia, iar la Sibiu va ieşi, din iniţiativa episcopului Andrei Şaguna, ziarul *Telegaful român*.

Material cu drept de autor

În Transilvania presa apare mai devreme, încă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Prima foaie maghiară va ieşi în 1789, apoi numărul acestor publicaţii va creşte, printre editorii şi redactorii lor numărîndu-se Pethe Ferenc, Mehes Samuel, Kemeny Zsigmond. În limba germană, în afara publicaţiilor menţionate mai sus, apărute la Sibiu, a ieşit la Timişoara în anii 1831/48 *Temeswarer Wochenblatt*, care în anii ´30 era o publicaţie literară, iar după aceea şi-a lărgit tematica în domeniile ştiinţei, economiei şi artei. În timpul revoluţiei de la 1848 E. Heim-Hazay a scos foile *Tagesanzeiger* şi *Der Südungar*.

Societăţi culturale

În sprijinul literaturii şi al culturii scrise s-a aflat activitatea diferitor societăţi literare şi de iluminare culturală. Una dintre primele alcătuiri de acest fel a fost *Societatea literară*, înfiinţată în 1827 în Ţara Românească din iniţiativa unui grup de boieri şi oameni de cultură, în frunte cu Dinicu Golescu şi Heliade. Principalele obiective urmărite de ei erau lărgirea şi prefecţionarea învăţămîntului, înfiinţarea periodicelor în limba română şi crearea teatrului naţional. Îndată după adoptarea Regulamentului organic, acest cerc literar s-a transformat în *Societate Filarmonică*. Principalul ei conducător era Ion Cîmpineanu, iar ca obiective prioritare şi-a fixat „cultura limbii româneşti şi înaintarea literaturi, întinderea muzicii vocale şi instrumentale în principat şi spre aceasta formarea unui teatru naţional". Crearea teatrului românesc este în bună parte opera acestei asociaţii culturale.

În 1845 ia naştere, tot la Bucureşti, Asociaţia literară a României, din care făceau parte cărturari din tustrele ţările române, printre primii find Heliade, Dinicu şi Iordache Golescu, Costache şi Nicolae Bălcescu, Gr. Alexandrescu, A. T. Laurian, Alexandri, Negruzzi, Kogălniceanu, Cipariu, Bariţiu. Preocuparea de căpetenie a asociaţiei era de a perfecţiona limba română şi a realiza, aşa cum propunea S. S. Vîrnav, „o uniformitate de vorbire în toate ţările române". În acelaşi an, o societate de lectură românească apare şi la Cluj.

Asociaţiile culturale au fost mai numeroase în mediile maghiar şi săsesc din Transilvania. Printre maghiari erau răspîndite *casinele*, ca cele din Cluj, Aiud, Sfîntu Gheorghe, Dumbrăveni ş.a., procupate de însuşirea şi propagarea celor mai variate cunoştinţe şi idei. Ele s-au recomandat ca un instrument eficient pentru strîngerea rîndurilor acestei etnii şi atenuarea discrepanţelor dintre principalele categorii sociale. Existau de asemenea societăţi de lectură şi asociaţii culturale ale studenţilor, unele din ele avînd şi propriile lor reviste. În cadrul comunităţilor săseşti, societăţile culturale erau orientate prioritar spre promovarea activităţilor economice. Aşa erau *Asociaţia pentru cunoaşterea ţării transilvane* din Mediaş, întemeiată în 1840, şi *Asociaţia de agriultură săsească*, care luase fiinţă în 1845. Banatul s-a evidenţiat şi în această privinţă: societăţile culturale de aici erau preocupate mai mult de religie şi artă, printre ele deţinînd un loc de frunte *Asociaţia de muzică* din Timişoara, creată în 1845.

Văzută din sferele literaturii, presei şi societăţilor culturale, prima jumătate a secolului al XIX-lea ocupă un loc de seamă în istoria românilor, deoarece, în sensul strict al cuvîntului, acestea apar anume acum. Fenomenul este cu atît mai important cu cît nu se arată ca o simplă apariţie, ca un fapt statistic, ci se impune ca un proces profund, de vastă cuprindere care a influenţat hotărîtor evoluţia Ţărilor

Material cu drept de autor

Române, întrucît anume acum este creat fundamentul său, ca unul din componentele principale ale culturii române moderne, cu rădăcini puternice în secolele anterioare.

3. Afirmarea artei moderne

Am văzut că în secolul al XVIII-lea încep să se manifeste noi tendinţe în evoluţia artelor plastice. Am constatat o clară individualizare stilistică, o creştere a interesului pentru universul spiritual al omului, manifestat între altele în atenţia tot mai mare acordată portretisticii, precum şi tendinţa de a cuprinde o diversitate cît mai mare de subiecte. Aceste schimbări rezultau din procesul umanizării artei sub influenţa ideilor iluministe. Dar distanţarea cea mai clară de arta medievală se vede cel mai bine în alte trei caracteristici ale procesului de creaţie al domeniului: detaşarea categorică de tradiţia bizantină şi orientarea mai consecventă spre experienţa artistică occidentală, o largă autohtonizare a artelor prin participare la realizarea operelor artistice a unui număr tot mai mare de meşteri din popor şi în sfîrşit unificarea mijloacelor de expresie pe întreg spaţiul românesc şi crearea unui fond stilistic comun. În noul secol acestea vor fi punctul de plecare şi totodată terenul pe care se va afirma, în manifestările ei esenţiale, arta română modernă.

a) Arhitectura

Încă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea se observa o tendinţă de abandonare a barocului şi a concepţiilor artistice tradiţionale pentru neoclasicism, care propunea renunţarea la ornamentica încărcată a barocului sau rorocoului în favoarea unor forme sobre şi echilibrate. Dar în arhitectură aceste schimbări de optică artistică au impus şi o altă atitudine faţă de destinaţia edificiilor ce urmau să fie construite. Încercările de a realiza această viziune nouă pe exemplul lăcaşurilor de cult a reuşit foarte puţin, din cauza tradiţiei planimetrice şi structurale de factură bizantină, care domina concepţia construcţiilor ecleziastice.

O nouă epocă şi un stil nou

De aceea la începutul secolului al XIX-lea noile elemente arhitecturale vor fi introduse cel mai des şi mai reuşit la construirea palatelor particulare şi a caselor boiereşti. La aceste case nu mai întîlnim foişorul cu sau fără scară exterioară, loggia, coloanele ornamentate, ancadramentele decorative şi alte elemente caracteristice barocului sau chiar rococoului. Frumuseţea exterioară a edificiului se rezumă la eleganţa lui sobră, plasticitatea geometrică a formelor, la armonia simetrică a elementelor constitutive, la sugestiile de echilibru şi calm pe care le emană întreaga construcţie. În aceste construcţii, foişorul este retras în interior şi înlocuit cu un portic. Porticul poate să înainteze puţin în afară, în avancorp, şi atunci poate avea două sau trei nivele suprapuse, corespunzătoare nivelelor edificiului, cum sînt casa vistiernicului Ioan Cantacuzino din Iaşi, Casa Creţulescu din Bucureşti. Alteori el poate intra în întregime în corpul clădirii, rămînînd la nivelul parterului, (ca în cazul palatului Mihail Sturdza din Iaşi, construit mai tîrziu).

Material cu drept de autor

Aceste construcţii sînt caracteristice pentru perioada preregulamentară şi reprezintă doar o trecere către neoclasicism, întrucît îmbină vechile concepţii de construcţie cu elemente noi. De pe la 1830 încep să fie înregistrate realizări complet noi, chiar dacă e vorba de cele mai multe ori de edificii de aceleaşi proporţii şi destinaţie. Elementul principal, în baza căruia se organizează întregul edificiu, este salonul situat în partea centrală de la etaj şi care sugerează comunicarea egală cu toate părţile din jur, pe cînd parterului îi este rezervată funcţia de soclu. Dintre construcţie de acest fel din acei ani au rămas puţine şi printre ele palatul voievodului Grigore Ghica al IV-lea şi palatul Ştirbei din Bucureşti. Primul din ele este cu două nivele, parter şi etaj, cel dintîi fiind conceput „à rustica", mai scund, cum se făceau cele mai multe palate şi case boiereşti din epocă. La faţada de la intrare se evidenţiază trei componente distincte: în centru, porticul cu nivel suprapus înaintează foarte puţin în faţă şi armonizează perfect cu rezalitele, mai late, de la flancuri. Peste fiecare rezalit se înalţă cîte un fronton triunghiular. Cît priveşte palatul Ştirbei, construit pe Podul Mogoşoaiei în 1835, sub îndrumarea arhitectului francez M. Sanejouand, acesta este la exterior asemănător cu construcţiile de la începutul secolului şi chiar păstrează unele reminiscenţe mai mult sau mai puţin barocizante ca balustradele, coloanele ionice şi statuile aticului suprapus pe portic. În Iaşi, cele mai importante edificii din această perioadă sînt Palatul domnesc, ridicat în 1841-43 după planurile arhitectului rus M. Sungurov, şi palatul domnului Mihail Sturdza, construit sub îndrumarea aceluiaşi arhitect.

Neoclasicismul în arhitectură a început să fie alterat foarte devreme cu romantismul, care s-a făcut simţit încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Tot aşa ca şi peste tot în Europa, romanitismul a preluat şi în Ţările Române elemente ale arhitecturii medievale, cum ar fi ancadramentele, arcele şi arcadele, turnurile, crenelurile etc. Aşa a fost construit în Bucureşti palatul Suţu, în viziunea arhitectului Konrad Schwinck. Este interesant de semnalat că realizările de acest tip au parcurs drumul înapoi, faţă de construcţiile din primele decenii ale secolului, care au mers de la gotic spre neoclasic.

Arhitectura transivlană

În Transilvania arhitectura neoclasică a avut un drum propriu, faţă de experienţa românească din afara Carpaţilor. Explicaţia se află în originea diferită a influenţelor din afară care s-au exercitat asupra celor două zone. Dacă Moldova şi Ţara Românească au preluat în mare parte experienţa arhitecturală franceză, atunci în Transilvania incomparabil mai puternică era prezenţa culturală vienezã. Şi după cum în secolul anterior prezenţa barocului fusese aici mult mai mare decît în teritoriul românesc din afara arcului carpatic, tot aşa şi acum neoclasicismul se afirmă mai explicit şi cu mai multă fermitate. Dacă trăsătura distinctivă a eleganţei neoclasiciste este sobrietatea, atunci cu siguranţă că cele mai elegante contrucţii din epocă au fost cele din Ardeal. Printre edificiile de acest stil, ridicate la începutul secolului, este palatul Toldalaghi-Korda din Cluj, operă a arhitectului Carlo Justi, şi clădirea fostului Colegiu reformat din Cluj. Ornamentica edificiilor este sumară, reducîndu-se la pilaştri, profile de ferestre, paramente cu bosaje,

Material cu drept de autor

balustrade, iar în rest faţadele sînt calme, lipsite de orice decoraţie, şi totuşi imperionează tocmai prin ţinuta lor rezervată.

b) Sculptura

Dacă exceptăm experienţa artistică transilvană, sculptura în sensul obişnuit al termenului nu a exsitat la români pînă la anul 1800 decît ca element accesoriu al arhitecturii. Ea începe să se afirme ca artă de sine stătătoare abia la începutul secolului al XIX-lea. Dar nici atunci realizările ei nu au fost spectaculoase. Şi mai ales nu au fost executate de români. Una din puţinele opere ale genului din acea vreme, executate în Principate, a fost aşa-zisul *Obelisc cu lei*, o reprezentare alegorică, dedicată Regulamentului organic, ridicată în grădina Copou din Iaşi din iniţiativa lui Asachi şi realizată de un grup de meşteri din Liov sub conducerea arhitectului N. Sungurov. La sfîrşitul perioadei, în 1849, se stabileşte în Bucureşti sculptorul german Karl Storck (1826-1887), care va practica însă la început artizanatul şi abia mult mai tîrziu va ajunge la portretele şi basoreliefurile care îl vor consacra ca pe un artist autentic. Storck a realizat un număr mare de opere, între care monumentele *Spătarul Mihail Cantacuzino*, *Domniţa Bălaşa*, *Protopopul Tudor*, busturile lui *Aman*, *Schiller*, *C. A. Rosetti*, *Mihai Viteazul*, *Alexandru Ioan Cuza* ş.a. El a mai avut şi meritul deosebit de a fi format o întreagă generaţie de sculptori la Şcoala de arte frumoase din Bucureşti. În Moldova se mai distinge o vreme scuptorul Francisc Vernetta din Odesa care va reuşi să realizeze cîteva monumente funerare în interiorul bisericii Bărboi din Iaşi şi în curtea mănăstirii Frumoasa.

c) Pictura

Interesul faţă de om şi faţă de detaliu, absorbţia în pictură a unui mare număr de doritori de a picta, transformarea picturii într-o meserie permanentă, practicată pe o arie foarte întinsă, deschiderea ei către experienţa occidentală au făcut din ea, către începutul secolului al XIX-lea, o artă complet deosebită faţă de ce fusese anterior meseria zugravilor. Marea inovaţie cu care a intrat această artă în noul veac a fost pictura de şevalet.

O schimbare importantă care s-a produs la sfîrşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea a fost cea referitoare la statutul profesional şi social al pictorilor. Sigur că, avînd în vedere artiştii autohtoni, aceştia nu aveau cum să apară decît din iconarii şi zugravii de altădată. Din masa acestora se desprinde o categorie specială, numiţi popular „zugravii de subţire", care vor fi de acum încolo pictorii propriu-zişi, deosebiţi de „zugravii de gros", adică de vechii vopsitori de toate categoriile. Pentru „zugravul de subţire", pictura nu va mai fi o îndeletnicire mai mult sau mai puţin vremelnică, ci va constitui o ocupaţie cu statut profesional, social şi economic. Aceasta va fi pentru el meseria care îi va asigura existenţa. Identificîndu-se cu această meserie, el îşi va schimba şi statutul social, retrăgîndu-se din mediul ţărănesc sau călugăresc şi integrîndu-se în masa eterogenă şi în neîntreruptă creştere a tîrgoveţilor. Un astfel de statut aveau la începutul secolului al XIX-lea pictorii Ion Balomir, Nicolae Polcovnicul, Nicolae Teodeorescu, Mihai Velceleanu, Eustatie Altini.

Material cu drept de autor

O altă categorie a pictorilor o va constitui meşterii veniţi din străinătate pentru a practica această meserie în Ţările Române, în schimbul unor cîştiguri care erau pentru ei singura lor sursă de existenţă.

Tuturor acestor artişti, mai puţin celor străini, li s-au spus „primitivi" ai picturii româneşti, în sensul că operele lor nu sînt moderne întru totul, mai fiindu-le încă proprii stîngăciile picturii convenţionale medievale. Vechea mentalitate se regăseşte şi în faptul că unii pictori, tot aşa ca cei mai mulţi zugravi din trecut, nu şi-au semnat operele. Printre lucrările apărute la începutul acestei perioade sînt *Judecata cu vărsare de sînge* sau *Sfînta Ecaterina şi eteriştii*, executate în autentică manieră medievală, deşi foarte sugestive sub multiple aspecte, mai ales cea dintîi. Portretele însă, ca acelea ale serdarului Constantin Andronescu, Dimitrie Ralet, Mihăiţă Filipescu, al lui Iancu Manu, cel al unui bărbat cu copil, nu lasă nici o îndoială că avem de a face cu artişti moderni: expresia feţelor este individualizată, clară, sugestivă, iar vestimentaţia şi celelalte accesorii sînt şi ele particulartizate cu destulă atenţie şi pricepere, fiind totodată cît se poate de relevante pentru spiritul şi gusturile epocii.

Opere ale localnicilor

Nicolae Polcovnicul (1788-1842) este cunoscut mai ales prin *Autoportretul* său, care exprimă foarte bine tendinţa evadării din tradiţia medievală, cu schematismul şi hieratismul ei. Nu reuşeşte decît în parte, demonstrînd între altele o anumită îndemînare în folosirea culorilor, executarea desenului, manipularea efectelor de umbă şi lumină la redarea volumelor, formelor, ambianţei. Încă mai stîngaci se arată *Autoportretul* lui Petre Zugravul, care însă este extrem de relevant pentru felul cum îşi vedeau zugravii în noul secol propriul lor statut. Aceeaşi este situaţia şi în cazul lui Ion Balomir (1794-1835) din Iaşi, care a făcut eforturi similare de a se rupe de hieratismul tradiţional şi a se stabili temeinic pe terenul artei moderne, eforturi ce se observă clar mai cu seamă în portretele pe care le-a făcut pravilistului Andronache Donici şi boierului Frederic Balş.

Totuşi alţii au reuşit mai mult. E cazul mai ales al altui pictor din Moldova, Eustatie Altini (1772?-1815), care, în mod excepţional, a făcut studii la Academia de arte din Viena, unde va deprinde meşteşugul picturii apusene. Va învăţa, între altele, cum să introducă perspectiva şi clarobscurul în tradiţia iconografiei ortodoxe. Cele mai cunoscute opere ale sale sînt portretele de femei, realizate cu indiscutabilă măiestrie, ce se vădeşte în redarea convingătoare a lumii interioare a personajelor, în dozajul şi nuanţele bine cumpănite ale culorilor precum şi în lucrarea excelentă a detaliilor: flori, diamante, dantele etc.

Străini pictori români

Pictorii străini aflaţi în mediul românesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost mai puţini decît cei de pe loc, dar au lăsat o operă mai consistentă şi de aceea mai cunoscută.

Un mare rol în aducerea unor astfel de artişti în Ţările Române l-a avut Gh. Asachi, întemeietorul învăţămîntului artistic din Moldova. Unul dintre cei mai buni pictori aduşi de el la Iaşi a fost italianul Giovanii Schivoni (1804-1848). Printre operele realizate de Schiavoni aici se află portretul vornicului Burada şi al soţiei sale, a căror excelentă tehnică de execuţie şi expresivitate sînt în afara oricăror

Material cu drept de autor

îndoieli. Un deosebit de înzestrat portertist era şi un alt italian, Niccolo Livaditti (1804-1860), evidenţiindu-se mai ales prin portretele în grup, ca acela al vornicului Alecsandri, tatăl poetului, cu familia sa ori al soţilor Iancu şi Anica Manu. Tot la Iaşi, maghiarul J. A. Schoefft a executat o serie de portrete la fel de reuşite, printre care şi acela al logofătului Alecu Ghica sau al unei boieroaice, iar polonezul L. Stawski a realizat, între altele, şi *O vedere a Iaşilor la 1842*. La Bucureşti a lucrat din 1835 cehul Anton Chladek (1794-1882). În afara numeroaselor sale portrete, cum sînt tablourile *Autoportret* şi *Femeie în albastru*, el a avut şi realizări care denotă interese artistice mai largi, pictînd peiaje, executînd cu mare îndemînare miniaturi ş.a.

O cotitură în drumul artelor

Între 1830 şi 1840, au loc schimbări structurale în pictura din Ţările Române. Fenomenul care a determinat aceste schimbări în cea mai mare măsură a fost introducerea învăţămîntului artistic. Încă în 1813 Gh. Asachi ţinea în Iaşi, la Academia reorganizată de el atunci, un curs de desen pe care în 1831 îl introduce şi la Colegiul vasilian, iar în 1835 punea bazele unui „clas de zugrăvie" la Academia Mihăileană. În aceste două înstituţii au predat astfel de discipline invitaţii lui Asachi, profesorii Josef Adler şi Johann Müller. Tot pe atunci, la Colegiul Sf. Sava din Bucureşti era deschisă catedra de desen. În 1831, era înfiinţată Şcoala de zugrăvie de pe lîngă episcopia Buzăului, în timp ce o şcoală asemănătoare apărea la Bocşa Montană, în Banat, sub îndrumarea lui Mihai Velceleanu. Este şi momentul apariţiei primelor manuale pentru aceste şcoli: în 1836, pictorul croat Carol Wallenstein [Valştain], care preda la Colegiul Sf. Sava din Bucureşti, scoate manualul românesc *Elemente de desen şi arhitectură*. Acesta a fost el însuşi autorul cîtorva tablouri, mai des cu tematică istorică, aşa fiind compoziţiile *Bătălia de la Călugăreni*, *Visul lui Mihai Viteazul* şi *Jurămîntul lui Mihai Viteazul*, care nu sînt realizări artistice de excepţie, dar au cel puţin meritul de a fi pus începutul iconografiei neînfricatului voievod.

Avîntul romantismului

Pictura românească va cunoaştre prefaceri mari mai ales în anii ´40 şi în special după 1848, aceasta fiind şi o urmare directă a aşezării învăţămîntului artistic. Scurta perioadă a neoclasicismului cedează locul romantismului, care, pledînd pentru frumuseţe, sensibilitate, fineţe etc., a găsit un teren foarte potrivit cu aceste aspiraţii în idealurile naţionale ale popurului. Odată cu tematica, se produc schimbări calitative ce vizează genurile artei, mesajul ei şi bineînţeles procedeele artistice. Uneori mesajul înseamnă foarte mult, mai mult chiar decît măiestria tehnică, dar niciodată într-atît ca să submineze dramatic calitatea operelor. Ideile centrale ce se regăsesc în creaţia celor mai mulţi pictori din perioada revoluţiei sînt cele de echitate socială şi naţională, independenţa şi unirea românilor, dar se înţelege că aceşti artişti se vor interesa şi de alte subiecte.

Printre pictorii animaţi de ideea naţională şi de cauza revoluţiei de la 1848 s-au remarcat mai ales Rosenthal, Negulici şi Iscovescu. C. D. Rosenthal (1820-1851) era un evreu maghiar ce se instalase în 1842 la Bucureşti, unde va îmbrăca sincer şi fără rezerve cauza românească. Tablourile lui cele mai importante cu tematică patriotică şi revoluţionară sînt foarte cunoscutele opere *România revoluţionară* şi

Material cu drept de autor

România rupîndu-şi cătuşele pe Cîmpia Libertăţii. Acestea sînt tablouri alegorice şi tocmai de aceea artistul pune mare preţ, şi pe bună dreptate, pe simboluri. Gesturile tinerei femei care întruchipează România sînt cît se poate de relevante şi uşor accesibile, aşa cum e firesc pentru o astfel de imagine: mîna dreaptă cuprinde mînerul hangerului prins în brîu, iar stînga, întoarsă spre umărul drept, ţine triciolorul gata să se desfacă. Întreaga făptură emană putere de viaţă, puritate şi hotărîre, iar decoraţia, cu predominarea categorică a roşului (fără să lipsească galbenul şi albastrul), nu lasă nici o îndoială relativ la originea ei. Interesul artistului pentru probleme sociale se vede bine şi în cazul portretelor sale, pentru că, aşa cum spunea el însuşi, era atras de „figuri eroice, nobile şi blînde în acelaşi timp". Anume aşa au fost Nicolae Bălcescu, Elena Negri, Nicolae Golescu, Anica Manu, Dr. Grunau, Şandor Petöfi ş.a. pe care el i-a pictat, realizînd nişte imagini care vor deveni celebre. S-a simţit atras şi spre alte subiecte – peisaje, natură moartă, scene de gen etc. – ilustrînd astfel foarte bine preocupările picturii romantice, dar îl caracterizază cel mai bine tocmai tablourile apărute din contactul său cu tematica socială şi politică.

Alţi pictori „paşoptişti"

Evenimentul de la 1848 şi mai ales pesonalităţile legate de el l-au pasionat şi pe Ion Negulici (1812-1851), după cum arată portretele pe care acesta le-a făcut lui Nicolae Bălcescu, Cristian Tell, Cezar Bolliac, C. A. Rosetti, C. D. Rosenthal, Iancu Manu ş.a. Şi alte cîteva portrete de bărbaţi necunoscuţi sînt dovezi că el săpînea foarte bine meşteşugul portretizării. A practicat tehnici şi genuri variate, mai pictînd peisaje, subiecte sociale, care l-au consacrat ca pe un artist foarte înzestrat, aşa cum s-a arătat în tablourile *Întoarecrea ţăranilor de la cîmp* şi *Peisaj din Cîmpulung*.

Barbu Iscovescu (1816-1854) a fost şi el un apropiat al revoluţionarilor, fapt ce-şi găseşte reflectare şi în portretele făcute de el lui Avram Iancu, Simion Balint, Niţă Magheru, Nicolae Solomon, Petru Dobra ş.a. L-au interesat şi alte genuri, mai ales peisajul. Apropiat de el prin înclinaţia către tematica socială şi politică a fost şi Costache Petrescu, cel care a pictat cunoscutul tablou, fără o valoare artistică deosebită, dar foarte cunoscut ca afiş politic, *Grupul de manifestanţi pentru constituţie de la 1848*.

Rosenthal, Negulici, Iscovescu şi Petrescu nu au fost singurii pictori înclinaţi spre tematica social-politică şi mai ales interesaţi de mişcarea revoluţionară, numai că, spre deosebire de alţii care au activat în aceeaşi perioadă sau în anii următori, pentru ei acest mesaj nu a fost unul dintre multele, ci primul şi cel mai important.

Curente distincte şi realizări sincretice

Cea mai mare parte a pictorilor care au activat după cei cîţiva „paşoptişti" convinşi au avut interese tematice mai variate şi, priviţi laolaltă, au avut idei şi au extersat o tehnică de asemenea foarte deosebite de la caz la caz. Avînd studii făcute în şcolile de artă de la Roma, Paris, München sau Viena, ei erau influenţaţi în mare parte de preceptele rigide ale academismului, practicînd altfel spus o pictură ce rămăsese în cadrul clasicismului, atunci cînd chiar şcolile unde învăţaseră ei îl respingeau. Dar, în paralel, se manifesta cu tot mai multă putere şi romantismul, care sugera o tratare mai liberă a temelor preferate ale artiştilor. Urmarea

Material cu drept de autor

coexistenţei acestor două curente artistice a fost o anumită colaborare şi întrepătrundere a lor, uneori chiar în creaţia aceluiaşi pictor, ceea ce a dat naştere multor opere sincretice. Fenomenul acesta aparent paradoxal a fost posibil cu atît mai mult cu cît acum are loc o mai mare diversificare a genurilor: portrestica, pătrunderea în universul spiritual al omului, evocarea trecutului, scenele de gen, investigarea mediilor sociale, mai ales cel ţărănesc etc.

Mari artişti

Braşoveanul Constantin Lecca (1807-1887) a activat la Craiova în anii 1834-1848 ca profesor de desen şi caligrafie şi a pictat cîteva tablouri istorice care ocupă un loc distinct în istoria picturii româneşti. Între acestea *Moartea lui Mihai Viteazul*, *Mihai Viteazul intrînd în Alba Iulia*. După revoluţia de la 1848, la care a participat, s-a îndepărtat treptat de tematica istorică, refugiindu-se în portrete, pe care le realizează cu mult bun-simţ şi îndemînare, fiind de aceea foarte convingătoare (*Autoportret*, *Alexandru Racotă*, *Portret de femeie*, *Maria Maiorescu*, *Maria Bibescu* ş.a.), precum şi în picturile murale (de biserică) pe care le practică în stil academist.

Cîţiva pictori talentaţi se afirmă în această vreme în Moldova. Este vorba mai ales de doi din cei trei absolvenţi ai „clasului de zugrăvie" al lui Asachi, pe care el i-a trimis apoi în Apus cu burse. Unul din ei, Gheorghe Lemeni (1813-1848), foarte promiţător, reuşise pînă la moartea sa prematură să realizeze cîteva portrete de mare valoare, care se potriveau perfect în cadrul tradiţiei proaspete a portretisticii româneşti din acei ani (*Autoportret*, *Pictorul Gh. Năstăseanu*). Cel de-al doilea elev al lui Asachi, Gh. Năstăseanu (1812-1864), spirit revoluţionar, participant la bătăliile de pe străzile Romei în anul 1848, a fost un adversar al academismului, a reuşit în scurta sa activitate să picteze cîteva portrete romantice, ca *Portret de bărbat* şi *Omul în armură*. Ultimul din cei trei a fost Gh. Panaitescu-Bardasare, care se va realiza complet în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Dintre numeroşii artişti ardeleni, trecuţi dincoace de munţi în anii ´30-´40, a fost şi Carol Popp de Szathmary (1812-1888). Pictor atras de ideile şi mijloacele artistice ale romantismului, foarte curios, dinamic, el a căutat să surprindă viaţa în deplina ei desfăşurare, de aceea a peregrinat mult, pictînd pe viu. Pentru aceasta a preferat tehnica acuarelei care i-a permis să surprindă adevărata faţă a lucrurilor. Printre operele realizate în această tehnică se numără *Tîrgul moşilor*, pictat probabil chiar în 1840, cînd s-a deschis pentru prima dată un astfel de tîrg în Bucureşti, apoi *Bărăţia din Cîmpulung*, *La bîlci*, *Vînzătorul de fructe*, *Biserica Stavropoleos*. În tablourile acestea, mai cu seamă în scenele publice cu lume de jos, care prezenta cel mai mare interes pentru artist, realitatea este arătată în toată splendoarea frumuseţilor şi a mizeriilor ei, ieşind întotdeauna în prim-plan marea putere de viaţă a omului simplu ş.a. În a doua jumătate a secolului artistul va prefera pictura în ulei.

d) Grafica

În general vorbind, grafica apare în Ţăile Române o dată cu folosirea xilogravurilor la tipărirea primelor cărţi, în veacul al XVI-lea. Dar în sensul strict al termenului, începutul ei ca element al artei româneşti datează odată cu răspîndirea litografiei, ceea ce se întîmplă după epoca fanariotă. Este vorba de

Material cu drept de autor

fixarea prin desen pe piatră a diferitor imagini, aspecte, tipuri care începe să se facă în prima jumătate a secolului al XIX-lea în Principate de către unii călători străini, mai cu seamă francezi. Aşa sînt portretele şi costumele reprezentate de Louis Dupré; vederile oraşelor Constanţa, Isaccea şi Babadag ale lui Hector de Béarn, imaginile satelor şi tîrgurilor româneşti ale lui Ch. Doussault şi M. Bouquet sau aceea a *Hanului lui Manuc*, executată de A. Lancelot, şi în sfîrşit numeroasele şi variatele scene pe care le-a realizat în 1837 în Ţările Române A. Raffet. Dincolo de calitatea lor artistică, toate aceste imagini au o nepreţuită valoare documentară.

Fondarea litografiei în Moldova i se datorează lui Gh. Asachi. În 1845, polonezul A. Lessler a desenat pentru revista *Albina românească* scena intitulată *Lupta moldovenilor cu cavalerii teutoni în 1433*, care mai apoi va fi litografiată de Gh. Panaitescu-Bagdasare, elevul lui Asachi. Fondatorul *Albinei* a mai scos litografiile *Dochia şi Traian*, *Bătălia de la Baia*. În Transilvania, această artă îşi are începutul încă de la 1837, prin eforturile lui Z. Carcalechi, şi au practicat-o mai mulţi artişti ca Chladek, Lecca, Negulici sau pictorii începători pe atunci M. Lapaty, Petre Mateescu ş.a.

În anii ´40, Asachi iniţiază şi executarea gravurii în metal. Este vorba în special de gravuri făcute cu dăltiţa pe care el le va reproduce în revista sa *Icoana lumii*.

e)Teatrul

La începutul secolului al XIX-lea, tot aşa ca şi la sfîrşitul celui precedent, reprezentaţiile teatrale care aveau loc în Principate aparţinau unor trupe străine, mai des germane şi ruseşti, sau unor amatori din rîndul boierimii, care jucau după texte greceşti ori franceze.

Gh. Asachi a fost pionierul şi pe tărîmul creării teatrului naţional: în 1813/14, el a înscenat spectacolul după piesa *Mirtil şi Hloe*, o adaptare a lucrării *Daphnis şi Chloe* a scriitorului francez J.-P. Florian. Primul spectacol, public a avut loc în seara zilei de 27 decembrie 1816 (st.v.) în saloanele hatmanului Costache Ghica. Acesta încă nu era un teatru profesionist, întrucît rolurile erau interpretate de amatori. La Bucureşti, primele spectacole în limba română vor fi cele date de elevii lui Gh. Lazăr de la şcoala Sf. Sava, în 1818, după piesele *Hecuba* a lui Euripide şi *Avarul* a lui Molière, iar în anul următor aceştia vor juca pe scena teatrului „Cişmeaua Roşie" al domniţei Ralu, fiica domnului Ioan Caragea. Trupe teatrale vor alcătui şi elevii lui T. Cipariu la Blaj, ca şi ai lui A. Florian la şcoala din Goleşti.

Cotitura radicală în istoria teatrului românesc se produce în anii ´30, cînd Societatea filarmonică din Bucureşti şi Conservatorul filarmonic-dramatic din Iaşi încep să pregătească actori, specialişti în arta dramatică. Astfel au apărut în Moldova actorii profesionişti Matei Millo, Neculai Luchian, Ion şi Ana Poni şi Elisabeta Fabian, iar în Ţara Românească Costache Caragiali, Nicu Andronescu, Eufrosina Vlasto şi Raliţa Mihalache. Au urmat şi primele mari succese ale teatrului în limba română, cum au fost spectacolele *Mahomet* de Voltaire (1834), *Saul* de Alfieri (1837), organizate de Societatea Filarmonică. Predominau totuşi piesele uşoare, vodevilurile, melodramele, comediile, precum şi cele realizate în baza traducerilor „slobode", altfel spus adaptate la gustul şi nivelul spectatorilor.

Material cu drept de autor

De cele mai multe ori, spectacolele se dădeau în saloane boiereşti. În Bucureşti, începe să fie construită o clădire specială pentru teatru în 1846 şi este terminată în 1852. În Iaşi, arhitectul Gustav Freiwald amenajase pentru teatru una din casele lui Lascăr Costachi, iar mai tîrziu va fi folosită în acest scop casa lui Teodor (Frederic) Balş, care va deveni Teatrul de pe Copou.

În Transilvania şi Banat, teatrul avea o istorie mai bogată. La Sibiu, exista un teatru încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea cu un repertoriu bogat, axat mai ales pe dramaturgia clasică occidentală. Teatrul maghiar din Cluj, care activa de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, obţine în 1802 un local special amenajat pentru spectacole, iar în 1821 Dieta i-a pus la dispoziţie o clădire modernă întru totul corespunzătoare activităţii teatrale. Cea mai bogată experienţă pe acest tărîm avea Banatul. Primii artişti profesionişti apar aici cu o sută de ani mai devreme decît în Principate, iar teatrul german din Timişoara avea propriul său local încă de la 1761. Tot de pe atunci exista şi teatrul din Oraviţa, care în 1817 va fi dotat cu o clădire adecvată. Teatrele germane din Banat, ca şi cel maghiar din Cluj, aveau o experienţă bogată de pregătire a repertoriului, care se baza în mare parte de dramaturgia locală.

f) Muzica

Către începutul secolului al XIX-lea, muzica era o ocupaţie răspîndită în Ţările Române, cu deosebirea că în Principate erau ascultate mai mult orchestrele lăutăreşti şi arareori puteau fi întîlnite în saloanele boiereşti şi interpreţi de muzică apuseană, simfonică sau de alt gen, pe cînd în Banat şi Transilvania aceasta era o preocupare permanantă, fapt ce fucuse ca teatrele de acolo să nu se limiteze la reprezentările dramatice, dar să acorde o atenţie la fel de mare muzicii apusene, inclusiv operei şi operetei.

Un loc important în propagarea culturii muzicale a avut la începutul secolului Anton Pann, preocupat mai ales de folclorul muzical şi de muzica religioasă, tipărind şi o carte cu cîntece de acest caracter. Dar lansarea muzicii care cerea un nivel mai înalt de cultură generală, adică a celei europene, a fost posibilă în urma organizării învăţămîntului muzical laic şi a tipăririi primelor cărţi muzicale. La începutul anului 1834 ia fiinţă la Bucureşti Şcoala de muzică vocală, de declamaţie şi literatură a Societăţii filarmonice. Muzica era predată în această şoală de profesorul I. A. Wachmann. Unul din primele manuale de muzică a fost cel al ieromonahului Macarie, editat în 1823 la Viena, dar acesta nu putea influenţa sensibil instruirea muzicală, întrucît era destinat pentru învăţarea muzicii bisericeşti. În 1829, Teodor Burada a editat la Iaşi o *Gramatică românească de note* de tip occidental, care avea să contribuie mai mult la pregătirea muzicală a copiilor şi tineretului.

În noile condiţii s-au putut face primii paşi spre crearea muzicii culte şi apropierea culturii muzicale româneşti de cea occidentală. În anii ''30, Wachmann a compus opera (*Branconierii*) şi vodevilul *Triumful amorului*, iar în 1848 opera *Mihai în ajunul luptei de la Călugăreni*. A. Flechtenmacher a realizat în 1847 *Uvertura naţională „Moldova"*.

Material cu drept de autor

Apar şi alte fenomene muzicale noi, precum muzica reprezentaţiilor teatrale, corurile şi mizica corală, care, odată afirmată, se răspîndeşte foarte repede, odată cu apariţia imnurilor naţionale şi a cîntecelor patriotice.

* * *

Prima jumătate a secolului al XIX-lea a adus schimbări fundamentale în cultura română. Fără să pornească pe un teren gol, dimpotrivă, bazîndu-se pe realizările de indiscutabilă valoare ale secolelor anterioare, noua spiritualitate românească este un fenomen în mare parte diferit, mai cu seamă prin diversitatea sa şi prin nivelul net superior faţă de cultura secolelor trecute. Poate că cel mai puternic argument în acest sens este învăţămîntul, care devine acum unul public în adevăratul înţeles al cuvîntului: instruirea largă, aprofundată, specializată, laicizată, cuprinde toate păturile sociale cu o întinsă reţea de şcoli în care învaţă zeci de mii de elevi. Dovezi la fel de valabile sînt şi mai toate celelalte manifestări culturale din epocă. Anume acum se constituie principalele domenii ale ştiinţei, apare literatura artistică în limba română, presa, teatrul naţional, pictura realistă, muzica cultă ş.a. Astfel ia naştere cultura română modernă. În măsura în care aceasta izvora din solul românesc, ea era o cultură originală. În bună parte însă era şi rodul imitaţiilor. Dispariţia regimului fanariot a însemnat şi încetarea puternicei influenţe greceşti în cultură şi în modul de viaţă al românilor, dar nu şi deprinderea de a împrumuta. Gusturile încep să se îndrepte tot mai mult spre Apus, mai cu seamă spre cultura franceză, şi această modă va domina spiritualitatea românească aproape un secol.

Trebuie însă semnalat un detaliu mult prea important pentru a fi trecut cu vederea şi anume că progresele mari ale culturii române în această perioadă erau însoţite de fenomene care diminuau serios importanţa acestor realizări. Atitudinea boierimii faţă de ţărani, reflectată în împilarea acestora şi condamnarea la un trai subuman, ca şi îngrădirea îndărătnică a accesului lor la cultură, au făcut ca ţărănimea să nu aibă, nu numai foloase, dar chiar nici o legătură, cu progresul cultural, decît indirect, prin crearea condiţiilor materiale ca acesta să se poată realiza. Cei care au avut intersul să urmărească modul ţărănesc de viaţă, fie străini sau concetăţeni, au constatat că starea de spirit şi înfăţişarea ţăranilor erau în disonanţă flagrantă cu realizările culturale obţinute în această perioadă. „Trebuie spus cu regret, avea să consemneze francezul Gustave Le Cler, care vizitase Principatele pe la 1860, că ţăranul poartă stigmatele unei lungi suferinţe, unei sărăcii lucii şi ale unei robii aspre", adăugînd că acesta „este palid, uscat, slab, numai oasele, îmbrăcat în zdrenţe, atins de bătrîneţe prematură; privirea este stinsă şi veştejită, cătînd în pămînt". Aceeaşi situaţie o semnala o jumătate de secol mai devreme, adică la sfîrşitul perioadei fanariote, şi englezul Thomas Thornton, care observa că trăsăturile distinctive ale ţăranilor români „sînt contractate de grijă şi de disperare, corpul le este slăbit de boli şi lipsă de hrană, în timp ce alcoolismul, care este urmarea mizeriei, completează la ei degenerarea facutăţilor care disting omul".

Material cu drept de autor

Capitolul XVI. Revoluţia română de la 1848 – 1849

Deşi foarte scurt ca durată, sfîrşitul anilor ´40 ocupă un loc deosbit în istoria românilor, pentru că a constituit un moment de trecere de la o epocă istorică la alta, de la regimul ce se instaurase după prăbuşirea sistemului fanariot şi care căuta zadarnic să împace, sub autoritatea dublă a şepcii riseşti şi a turbanului turcesc, afirmarea nelimitată a privilegiilor boiereşti cu modernizarea în stil european a societăţii româneşti, la unul complet nou, care avea de rezolvat două mari sarcini istorice: democratizarea societăţii şi realizarea unităţi naţionale a poporului român, în măsura în care această unitate era posibilă în acel context politic internaţional.

Cronologic, această trecere de la o etapă istorică la alta, atît de deosebite între ele, a coincis cu revoluţia de la 1848. Acea revoluţie a fost un fenomen care cuprinsese practic toată Europa. Toate mişcările revoluţionare din această perioadă îşi găseau expresia în cuvîntul de ordine *Libertate*, al cărui conţinut însă varia de la caz la caz. În Franţa, de ex., obiectvul revoluţiei era democratizarea societăţii prin lărgirea reprezentanţei populare în organele puterii, în Germania şi Italia, acesta era dublu, urmărindu-se realizarea unităţii naţionale şi totodată asigurarea accesului burgheziei la putere, pe cînd în Ţările Române sarcinile de rezolvat erau încă mai multe. Pe lîngă faptul că naţiunea română era dezbinată politic, iar puterea aparţinea în întregime nobililor şi principilor dependenţi de imperiile ce-şi întinseseră abuziv autoritatea peste cele trei ţări, mai exista problema gravei scindări interne a societăţii, reflectată mai ales în asuprirea grea a ţăranilor, precum şi în ştirbirea intereselor păturilor intermediare, situate între boieri şi ţărani. Altfel spus, obiectivul revoluţiei române era triplu: social, politic şi naţional. Asta înseamnă că revoluţionarii români se vor confrunta ca sarcini extrem de grele, realizarea cărora în acele condiţii nu era cu putinţă.

1. Începutul şi primii paşi a revoluţiei

Semnalul pentru declanşarea mişcării revoluţionare în Ţările Române fusese dar de revoluţia franceză, începută în februarie 1848 şi răspîndită peste tot în Europa. Primii români care au reacţionat la acest eveniment erau studenţii români aflători în acel moment la Paris. Aceştia, adunaţi la 20 martie (s.n.) în locuinţa lui N. Bălcescu, au decis să plece acasă pentru a începe revoluţia în Principate şi au redactat în grabă un program al revoluţiei, avînd ca punct central împroprietărirea ţăranilor. În acest timp la Iaşi şi Bucureşti au loc numeroase întruniri publice, se răspîndesc apeluri şi manifeste care cer lichidarea regimului regulamentar şi instaurarea unei ordini democratice.

În acelaşi timp intră în alertă şi puterile protectoare şi suzerane. La 16 martie, Nesselrode, cancelarul Rusiei, avertizează, prin intermediul consulilor ruşi la Iaşi şi Bucureşti, că Rusia şi Turcia nu vor permite Principatelor să iasă de sub autoritatea lor. Pentru o parte a boierilor, preîntîmpinarea a avut efectul scontat, aceştia retrăgîndu-se din mişcarea care începuse, dar în general ea nu a putut schimba cursul evenimentelor care deja evoluau repede în cu totul altă direcţie.

Revoluţia în Imperiul habsburgic şi românii

La Viena, capitala Imperiului habsburgic, revoluţia începe mai devreme decît în Principate, la 13 martie, de aceea românii transilvăneni şi bucovineni au fost

Material cu drept de autor

atraşi mai repede în vîltoarea ei. Dieta maghiară, întrunită la Pozsony (Budapesta), proclamase egalitatea în drepturi a cetăţenilor, desfiinţarea servituţilor feudale şi trecerea sesiilor urbariale în proprietatea deplină a foştilor iobagi. Aceste decizii au provocat adeziunea românilor din imperiu, găsind ecouri favorabile în foile româneşti *Gazeta de Transilvania* din Braşov şi *Organul luminării* de la Blaj. La 10 martie are loc o adunare populară la Cernăuţi, unde Eudoxiu, Gheorghe şi Alexandru Hurmuzachi au creat un Comitet de acţiune al gărzilor naţionale.

Primii paşi ai revoluţiei în Moldova

De fapt mişcarea revoluţionară de amploare, organizată, cu lideri şi program, începe în Moldova. Un comitet din care făceau parte Vasile Alecsandri, E. C. Epureanu, A. I. Cuza, P. Cazimir, C. Rolla ş.a. a convocat pe data de 27 martie la Hotel Petersburg din Iaşi o întrunire la care au participat cca 1 000 de oameni din toate stările sociale. A doua zi, noul comitet din 16 persoane, ales de adunare, a redactat o *Petiţie-proclamaţie* din 35 de puncte, între care asigurarea libertăţilor personale, reorganizarea învăţămîntului pentru o accesibilitatte mult mai largă a populaţiei la studii, îmbunătăţirea situaţiei ţăranilor, desfiinţarea cenzurii, dizolvarea Adunării Obşteşti create prin Regulamentul organic, organizarea unei gărzi cetăţeneşti ş.a. Pe 29 martie petiţia este prezentată domnului Mihail Sturdza. Dar cu toate că petiţia era moderată, avînd grijă, între altele, să includă şi un punct despre „sfînta păzire a Regulamentului în tot cuprinsul său şi fără nici o răstălmăcire", totuşi domnul a respins-o. În seara aceleiaşi zile mişcarea este înăbuşită prin folosirea armatei, sînt operate multe arestări, 13 conducători ai revoluţiei sînt trimişi în Turcia, dar la Galaţi şase din ei reuşesc să evadeze, refugiindu-se în Transilvania. Alt grup, din care făceau parte Al. I. Cuza, M. Kogălniceanu şi V. Alecsandri, s-a retras în Bucovina. În sfîrşit, o treia grupare, deocamdată mai puţin periculoasă pentru domn, rămîne în Iaşi pentru a continua lupta în clandestinitate.

În continuare, cele mai spectaculoase acţiuni ale revoluţionarilor moldoveni s-au desfăşurat în afara ţării. În mai, Alecsandri scotea broşura *În numele Moldovei, a omenirii şi a lui Dumnezeu*, care se adresa „fraţilor români din toată România". Cei care se aflau la Braşov făceau cunoscut, la 12 mai, un scurt program, intitulat *Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei*, şi care propunea lichidarea privilegiilor boiereşti, inclusiv desfiinţarea boieresculuı şi *împroprietărirea ţăranilor fără răscumpărare*, şi unirea Moldovei şi a Ţării Româneşti „într-un singur stat neatîrnat românesc". La etapa finală a mişcării lor, revoluţionarii moldoveni refugiaţi la Cernăuţi se organizează, la 9 iunie, într-un *Comitet revoluţionar moldovenesc*, în frunte cu Costache Negri, Al. I. Cuza, Zaharia Moldovanu ş.a., care stabileşte legături strînse cu conducătorii revoluţiei muntene.

Mişcarea revoluţionară din Bucovina evolua în acele zile pe propria sa cale. La 20 mai, era convocată la Cernăuţi Adunarea Naţională a reprezentanţilor tuturor stărilor şi regiunilor bucovinene, care a aprobat un program din 12 „dorinţe". Prin acest program, revoluţionarii bucovineni cereau autonomia Bucovinei în cadrul imperiului şi separată de Galiţia, organizarea învăţămîntului în limba română, lichidarea completă a şerbiei prin desfiinţarea clăcii şi a dijmei, libertate religioasă şi egalitate confesională, alegerea propriei administraţii bisericeşti ş.a.

Material cu drept de autor

Desfăşurarea mişcării revoluţionare peste munţi

Între timp peste munţi evenimentele, declanşate într-un entuziasm general, începuseră să evolueze în defavoarea românilor. Pe de o parte nobilimea maghiară promovează ideea indivizibilităţii statului maghiar şi a naţiunii unice maghiare, ceea ce sugera că Transilvania era văzută ca parte componentă a Ungariei, iar românii rămîneau şi în continuare lipsiţi de drepturi. Pe de altă parte legea agrară votată de Dieta maghiară şi aprobată de împăratul Ferdinand I de Habsburg nu avea aplicabilitate în ceea ce privea Transilvania, decît în Banat şi Crişana, adică în părţile care fuseseră anexate la Ungaria. Aceste împrejurări au aprins spiritele în sînul românilor ardeleni şi au făcut ca mişcarea lor să aibă chiar de la început un caracter preponderent naţional. Mai mulţi intelectuali români, între care Aron Pumnul şi Simion Bărnuţiu din Blaj, redactează apeluri şi manifeste care devin documente programatice în lupta împotriva intenţiilor Ungariei de a anexa Transilvania şi pentru afirmarea drepturlor românilor. În ultimele zile ale lui martie şi pe parcursul lunii aprilie 1848, liderii politici ai românilor transilvăneni S. Bărnuţiu, Avram Iancu, Al. Papiu-Ilarian, I. Buteanu ş.a. organizează o serie de acţiuni care au avut ca obiective principale respingerea intenţiilor de a anexa Transilvania la Ungaria, recunoaşterea de către statul maghiar a naţiunii române din Transilvania şi lansarea ideii de unire politică a întregului popor român.

Adunarea Naţională de la Blaj

Evenimentul central al revoluţiei ardelene de la prima ei etapă a fost marea adunare de la Blaj, din 3-5 mai 1848, la care au participat cca 40 mii de oameni. Adunarea a reprezentat de fapt pe românii din tustrele ţările române, pentru că la ea au participat activ munteni şi ardeleni din Muntenia ca A. T. Laurian, A. Florian, I. Maiorescu, D. Brătianu, precum şi moldovenii Al. I. Cuza, Gh. Sion şi V. Alecsandri. La adunarea prezidată de episcopii Andrei Şaguna (ortodox) şi Ioan Lemeni (unit), este dat citirii programul social şi politic al revoluţiei ardelene, numit *Petiţiunea naţională*. Cele 16 puncte ale acestui program cereau, între altele, ca românii să fie reprezentaţi în Dietă, limba română să fie folosită în activitatea publică şi de stat, biserica ortodoxă să iasă de sub jurisdicţia mitropoliei sîrbeşti, desfiinţarea iobăgiei fără despăgubire, libertatea cuvîntului şi a tiparului, asigurarea libertăţii personale, învăţămînt de toate gradele în limba română, impozit proporţional pe venituri, amînarea discutării în Dietă a încorporării Transilvaniei la Ungaria pînă la convocarea unei adunări în care românii să fie reprezentaţi proporţional. Două delegaţii urmau să înmîneze acest document împăratului şi Dietei de la Cluj. A fost ales un comitet permanent cu sediul la Sibiu, condus de A. Şaguna, S. Bărnuţiu, A. Pumnul, A. Iancu, Al. Papiu-Ilarian ş.a. Ceea ce a impresionat cel mai mult în cadrul Marii Adunări Naţionale de la Blaj a fost strigătul ce s-a ridicat atunci din piepturile a zeci de mii de oameni: *„Noi vrem unire cu Ţara!"*.

În momentul cînd îşi începea lucrările adunarea de la Blaj, o amplă mişcare politică şi naţională a românilor lua avînt în Banat şi Crişana. La 4 mai avea loc o adunare a românilor din comitatul Caraş, la Lugoj, unde participau moldoveni şi munteni şi care cerea drepturi naţionale pentru populaţia românească şi autonomie pentru biserica ortodoxă din cele două regiuni transilvănene. La 15 iunie în acel

Material cu drept de autor

oraş avea loc o altă adunare, mult mai numeroasă, organizată de Eftimie Murgu, pe care românii din Pesta îl eliberase de curînd din închisoare. Cea de a doua adunare de la Lugoj adoptase un program asemănător cu cel de la Blaj şi devenit îndată călăuză de luptă pentru românii din Crişana şi Maramureş.

Cele hotărîte la Blaj au fost discutate în cadrul lucrărilor Dietei de la Cluj din 17-29 mai 1848, la care a participat, din partea românilor, un singur deputat. Fără să ţină seama de cererea Adunării de la Blaj, Dieta a votat la 18 mai „unirea" principatului Transilvaniei cu Ungaria, decizie promulgată de împărat la 29 mai. Acest eveniment, ca şi nerecunoaşterea drepturilor civice ale românilor, dar şi refuzul autorităţilor de a realiza reforma agrară în Transilvania, au determinat îndepărtarea treptată a românilor de revoluţia maghiară, ceea ce va însemna trecerea la cea de a treia etapă, a revoluţiei ardelene.

2. Revoluţia în Ţara Românească

Organizarea revoluţiei în Muntenia căzuse în sarcina vechiului cerc revoluţioanr „Frăţia", care luase fiinţă în anii 1843/45, la care au aderat studenţii sosiţi între timp de la Paris. La 10 mai ia fiinţă Comitetul revoluţionar din Ţara Românească, destul de numeros, în care intrau mai cu seamă boieri liberali şi intelectuali. Comitetul a ales, la rîndul său, o Comisie executivă din trei membri: N. Bălcescu, Al. G. Golescu (Negru) şi Ion Ghica. Comitetul adoptă un program al revoluţiei, din 22 de puncte, între care eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor clăcaşi prin despăgubire şi fixarea datei de 9 iunie pentru declanşarea revoluţiei. Ion Ghica a fost trimis la Constantinopol pentru a cere Porţii să accepte programul în schimbul recunoaşterii suzeranităţii turceşti.

Acţiunea revoluţionară a început, conform programului, la 9 iunie, la Islaz. Liderii aflaţi aici, Ion Heliade Rădulescu, Christian Tell şi Şt. Golescu, au dat citire programului care de acum încolo se va numi *Proclamaţia de la Islaz* şi au decis ca guvernul provizoriu să pornească în fruntea mulţimii într-un marş spre Bucureşti. Dar la 11 iunie revoluţia iese triumfătoare şi în capitală, astfel că guvernul provizoriu se lărgeşte. Domnul Gh. Bibescu, speriat şi de atentatul la viaţa sa care avusese loc cîteva zile în urmă, a fost forţat să semneze programul revoluţiei. Dar în situaţia cînd mişcarea revoluţionară din Moldova fusese lichidată demult, iar intervenţia Rusiei şi a Turciei era posibilă în orice clipă, el înţelegea foarte bine că nu putea rămîne pe tron pentru a legitima astfel o lovitură de stat pe care puterile protectoare şi suzerane n-o acceptau sub nici o formă. De aceea a abdicat şi a fugit la Braşov.

Un program revoluţionar curajos, contradictoriu şi nerealist

Proclamaţia de Islaz, aprobată ca program al revoluţiei de mulţimea adunată la 15 iunie pe cîmpul de la Filaret, care se va numi „Cîmpia libertăţii", prevedea autonomie legislativă şi administrativă, convocarea unei adunări constituante din reprezentanţii tuturor stărilor, egalitatea drepturilor politice, vot universal, instrucţie egală, domn ales pe 5 ani, eliberarea şi împroprietărirea ţăranilor prin despăgubire, abolirea rangurilor boiereşti, desfiinţarea cenzurii etc. Mulată după revendicările radicale ale revoluţiei franceze şi scrisă de Heliade Rădulescu, cum s-a spus, în „stil biblic" şi respirînd de aceea un puternic aer mistic, *Proclamiaţia de la Islaz* era, aşa cum va observa mai tîrziu Titu Maiorescu, „o operă de fantezie,

Material cu drept de autor

fără valoare practică". Asta se vedea cel mai bine tocmai în aceea ce trebuie să fie elementul său central: modalitatea de împroprietărire a ţăranilor. Cuvîntul de ordine al *Proclamaţiei de la Islaz* era „Respect către proprietate". Dacă revoluţionarii ardeleni şi moldoveni pledau pentru emanciparea iobagilor şi respectiv împroprietărirea clăcaşilor fără despăgubire, cei din Muntenia, dimpotrivă, au introdus în programul lor despăgubirea. Asta, va observa mai tîrziu Radu Rosetti, vorbind despre revoluţionarii de la 1848, „arată cît de puţin în curent erau cu izvorul rălelor de care suferea ţăranul şi [...] cît de nepregătiţi erau pentru greaua sarcină ce o luau asupră-le". Ei au procedat aşa pentru a preîntîmpina o rezistenţă periculoasă din partea marilor proprietari funciari, dar calculul s-a dovedit a fi greşit: boierii nu numai că nu au înţeles să fie îngăduitori cu revoluţionarii, dar chiar au trecut ei înşişi la atac făţiş, organizînd două comploturi pentru lichidarea guverului provizoriu, care însă au eşuat.

După aceste comploturi, revoluţia munteană trece în a doua fază. Revoluţionarii, cel puţin o parte a lor, ajunsese să înţeleagă că puterea guvernului provizoriu rămînea vremelnică şi iluzorie, cît timp revoluţionarii nu aveau susţinerea principalelor categorii sociale, boierii şi ţăranii. De aceea la a doua etapă a revoluţiei, dar mult prea tîrziu, cînd mişcarea revoluţionară era deja pe sfîrşite, este încercată şi rezolvarea mai consecventă a problemei agrare. În acest scop fusese creată, la 9 iulie, o Comisie a propietăţii, condusă de Alecu Racoviţă şi Ion Ionescu de la Brad şi avînd susţinerea permanentă a lui Bălcescu. În ea moşierii şi ţăranii clăcaşi erau reprezentaţi în mod egal şi cîte unul din fiecare judeţ. Dar Comisia fusese creată prea tîrziu, cînd revoluţia era în declin, şi singurul lucru asupra căruia membrii ei au putut conveni a fost principiul împroprietăririi, acceptînd despăgubirea, aşa cum declarase iniţial programului revoluţiei. Altfel spus, nu s-a făcut nimic. *Asta punea sub semnul întrebării rostul însuşi al revoluţiei.*

3. Sfîrşitul revoluţiei în Principate

Cea de a doua şi ultima etapă a revoluţiei începe, în Moldova, la sfîrşitul lui martie, iar în Ţara Românească la 1 iulie, cînd are loc primul complot contrarevoluţionar, şi durează în amebele cazuri pînă la lichidarea ei în septembrie. *Aceasta este faza supravieţuirii revoluţiei.* Atît revoluţionarii moldoveni cît şi cei din Muntenia nu puteau rezolva în interior nici o problemă. Singurele şanse care le mai rămîneau, şi unora şi altora, erau susţinerea reciprocă, eventual promovarea unei idei comune, ca unirea celor două ţări, care însă nu putea avea nici o finalitate practică, sau apelul la marile puteri pentru a le convinge să le recunoască autoritatea. Au încercat şi una, şi alta, în egală măsură fără succes.

Chestiunea unirii Principatelor nu intra în programele revoluţionare, dar era dezbătută în sînul revoluţionarilor şi de asemenea constituise în mai multe rînduri subiect de discuţie ale unor revoluţionari cu anumite puteri străine. Tema nu era nouă însă, ea fusese lansată mult mai devreme. E suficient să ne referim, de ex., la numeroasele închinări ale boierilor români la Rusia, cu începere mai ales de la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi culminînd cu delegaţiile munteană şi moldoveană la Ecaterina a II-a în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774, care sugerau anexarea celor două ţări române la Rusia sub forma unui protectorat. Atunci,

Material cu drept de autor

boierii munteni cereau împărătesei, nici mai mult, nici mai puţin, „ca să se aşeze în ţara noastră legile şi rînduielile Rusiei pe deplin", iar moldovenii, mai cumpăniţi, doreau ca la „ocîrmuirea ţării să fie aristocraţie, adecă să se aleagă 12 boieri mari din starea întîi". Pe vremea răscoalei lui Tudor Vladimirescu, boierii refugiaţi la Braşov solicitau împăratului rus „contopirea desăvîrşită a Munteniei în Împărăţia rusească şi luarea ei sub stăpînirea dulcelui şi puternicului vostru schpetru, îndrituindu-se a se întovărăşi cu celelalte naţii şi ţări pe care le fericiţi". Alteori ei cereau unirea Principatelor şi crearea unui stat independent sub autoritatea unei dinastii din Germania. În timpul revoluţiei de la 1848 ideea unirii Principatelor sub autoritatea unei puteri străine era împărtăşită în egală măsură de marii boieri şi de revoluţionari, în lista puterilor protectoare figurînd rînd pe rînd toate ţările mai influente din jur: Turcia, Rusia, Austria, Germania. Refugiaţi din nou la Braşov, boierii cereau marilor puteri să pună stăpînire pe Principate pentru a face ordine în ele. „Făcînd politică turcească, rusească sau austiracă, uneltind la Constantinopol, la Petersburg sau Viena, boierii nu-şi urmăreau, de fapt, decît propriile lor interese" (E. Lovinescu). Dar acelaşi lucru făceau şi revoluţionarii. Trimis în 1848 la Frankfurt de guvernul provizoriu pentru a solicita sprijinul Germaniei pentru revoluţia română, Ion Maiorescu declara că erau gata să intre „amîndouă Principatele române, Moldavia şi România, sub protecţiunea Germaniei, cu rugămintea ca cît se va putea mai curînd să se puie în lucrare această protecţiune într-un mod proporţional şi intereselor Germaniei şi intereselor Principatelor". În alt context, Principatele, unite într-un „regat românesc" şi aflate sub conducerea „unui principe austriac" erau oferite de acelaşi mesager Austriei.

În sfîrşit, nu au lipsit nici propunerile unirii Moldovei, Ţării Româneşti şi Transilvaniei într-un singur stat în cadrul Austriei constituţionale.

Programele revoluţionare, însă, mai precaute, susţineau ideea autonomiei Principatelor în cadrul capitulaţiilor cu Poarta şi al Regulamentului organic. Ele nu puteau promova unirea care era categoric respinsă atît la Istanbul cît şi la Petersburg.

O formidabilă revoluţie pe hîrtie

La această etapă revoluţia moldovenească a încercat să se afirme pe două căi. O cale era ceea promovată de grupul de revoluţionari rămaşi în Iaşi. Aceştia se constituiseră într-un comitet revoluţionar care continua acţiunile revendicative şi totodată lucra la un proiect de constituţie ce tindea să se armonizeze cu cel din Muntenia. Cealaltă cale era cea urmată de revoluţionarii refugiaţi la Cernăuţi, cărora nu le rămăsese altceva decît activitatea teoretică, propagandistică şi, mai puţin, diplomatică. Revoluţionarii moldoveni s-au declarat constituiţi într-un *partid naţional*, de la numele căruia se adresează opiniei publice europene pentru susţinerea cauzei naţionale a românilor: unirea lor în cadrul unui singur stat naţional. Mandatat de Comitetul revoluţionar moldovenesc de la Cernăuţi, M. Kogălniceanu a redactat un nou program revoluţionar, intitulat *Dorinţele partidei naţionale în Moldova*. Documentul era nou şi vechi în acelaşi timp. Vechi, pentru că preluase o parte a ideilor din *Petiţia-proclamaţie* de la Iaşi, din *Petiţiunea naţională* a Marii Adunări de la Blaj, din *Prinţipiile noastre pentru reformarea patriei*, enunţate în mai de revoluţionarii moldoveni la Braşov, precum şi din

Material cu drept de autor

Proclamaţia de la Islaz. Nou, deoarece depăşea programele moldoveneşti anterioare sau renunţa la unele prevedri ale acestora. Principială era renunţarea la împroprietărirea ţăranilor fără despăgubire, stipulată în *Prinţipiile* de la Braşov, şi introducerea despăgubirii, ca în programul din Muntenia. Nou, pentru Moldova, erau unele principii de organizare a statului şi societăţii, ca de ex. autonomie deplină, adunare obştească alcătuită din reprezentanţii tuturor stărilor sociale, egalitatea drepturilor civile şi politice ş.a. Kogălniceanu preluase din *Prinţipii* ideea unirii Principatelor, precizînd că aceasta era „cheia bolţii fără de care întreg edificiul naţional s-ar prăbuşi". *Dorinţele* au fost apoi dezvoltate de autorul lor într-un *Proiect de constituţie pentru Moldova*, din 130 de articole, pornind de la programele revoluţionare româneşti şi de la unele constituţii occidentale, în special de la cea belgiană din 1831.

Ambele proiecte politice erau limitate totuşi tocmai sub aspect politic. Spirit profund şi înţelegător al nevoilor ţărănimii, Kogălniceanu-proprietarul nu putea concepe acordarea de drepturi politice ţăranilor. În *Dorinţele partidei naţionale*, el vede astfel reprezentarea principalelor stări sociale în organul suprem al puterii de stat: „Adunarea obştească de astăzi neînfăţişînd decît interesele unei stări, adică a boierilor, trebuie modificată într-astfel, ca să fie reprezentate în ea cele de căpetenie interese ale ţării, adică *proprietatea*, *comerţul*, *slujbele făcute statului*, *capacitatea* şi *agricultura*". În *Proiectul de constituţie*, din cele şase stări cu drept de vot, foarte cuprinzătoare şi în general eterogene, fac parte şi comunele săteşti, reprezentate însă nu de masa de ţărani, ci de vornicel şi de întîiul paznic. La drept vorbind însă proiectele acestea nu aveau nici o legătură directă cu situaţia de fapt, întrucît în Moldova revoluţia fusese în fond lichidată încă la începutul ei şi reluarea acţiunilor revoluţionare de altădată nu se mai arăta cu putinţă, aşa încît noile programe revoluţionare, realiste sau iluzorii, nu mai puteau fi aplicate.

Viziuni fanteziste într-un demers disparat

Revoluţia munteană, care începuse mai hotărît şi în orice caz obţinuse la prima etapă succese incomparabil mai mari decît cea din Moldova, s-a dovedit foarte repede a fi şi ea o revoluţie a părerilor mai degrabă decît a acţiunilor, fără să-şi fi putut formula cu claritate şi să urmărească neabătut un obiectiv unitar. După ce Gh. Bibescu, părăsit de consulul rus K. Kotzebue, abdicase dînd bir cu fugiţii la Braşov, lăsînd ţara pe mînile răsculaţilor, aceştia nu au ştiut ce să facă cu puterea pe care şi-o asumaseră. Ţăranii, singura forţă care îi putea investi cu putere reală, înzestrîndu-i astfel cu legitimatate, rămaseră în afara revoluţiei. Liderii mişcării, cei mai mulţi din ei boieri adevăraţi sau scăpătaţi şi deci beneficiari ai servituţilor ţărăneşti, nu aveau încredere în ţărani şi nu au întreprins nici o acţiune hotărîtă să şi-i apropie. Dimpotrivă, neputînd rezolva problema ţărănească, ei îi sfătuiau pe ţărani să nu se atingă de averea boierilor. Relevantă în acest sens este proclamaţia din 16 iunie a guvernului provizoriu: „Fraţilor săteni, vrăjmaşii voştri nu erau şi nu sînt boierii, ci pravilele cele rele şi greşeile domnilor [...], precum voi nu voiţi să vi se facă pagubă, tot asemenea nu iartă Dumnezeu să faceţi voi pagube proprietarilor şi arendaşilor".

Urmărită pe concepţiile liderilor, revoluţia din Ţara Românească nu avea un obiectiv sau nişte obiective destul de clare şi mai ales nu întrunea o percepţie

Material cu drept de autor

unitară a lucrurilor, ca şi a măsurilor care trebuiau luate şi a procedeelor de aplictat. Antirus şi antiţărănist în aceeaşi persoană, om de condiţie socială modestă, Ion Heliade Rădulescu, autorul *Proclamaţiei de la Islaz*, mare animator al multor acţiuni sociale, politice şi mai ales culturale, era mai degrabă un om al boierilor, criticîndu-i adeseori pe revoluţionari destul de dur. Altfel spus, unul din capii revoluţiei era de fapt un antirevoluţionar. Conservator era şi Ion Ghica, unul dintre primii organizatori ai revoluţiei, slujitor credincios şi activ al ei, om cu multe însuşiri alese. El considera, tot aşa ca şi Heliade, că soarta ţării putea fi hotărîtă în baza capitulaţiilor cu Poarta, iar conducerea politică trebuia să aparţină în întregime boierilor. Pentru C. A. Rosetti, un alt membru de seamă al guvernului provizoriu, foarte strîns legat de boierimea din care se trăgea, revoluţia era de origine mistică, era o „scînteie sfîntă". Era firesc ca cei care lucraseră cu dînsul în acel guvern să observe că el era „bun să aprindă o revoluţie, nu însă să o cîrmuiască". C. N. Filipescu, membru şi el al guvernului revoluţionar, subscria în general la părerile lui Heliade şi I. Ghica, mulţumindu-se cu autonomie sub suzeranitate otomană. E cît se poate de interesant şi faptul că el este unul dintre primii, dacă nu chiar primul om politic român, care promovează ideea renunţării definitive la Basarabia şi Bucovina, „faptele fiind îndeplinite". Interesantă şi într-un fel emblematică, pentru portretul revoluţionrului de la 1848, este figura lui A. G. Golescu (Arăpilă), care promova cu toată seriozitatea ideea că moşierii ar fi renunţat la 9 pogoane de pămînt în favoarea ţăranilor, dacă numele lor ar fi fost trecute în nişte registre aurite. Mult mai potriviţi cu cauza la care fuseseră chemaţi erau Nicolae Bălcescu şi Ion Brătianu, primul pentru caracterul său hotărît şi apropierea de popor, celălalt pentru simţul său practic. Dar acestia, aşa cum insinua cu un amestec de maliţie şi umor Heliade, erau din categoria „copiilor nevrîstnici, trimişi de părinţii lor la învăţătură", experienţa lor politică şi de viaţă nu era suficientă pentru a asigura succesul unei întreprinderi uriaşe, cum era revoluţia.

Aceste observaţii arată că revoluţionarii erau nişte vizionari în general rupţi de realităţi şi de masa principală a populaţiei. Revoluţia iniţiată de ei se desfăşura mai mult în mintea lor decît în mediul în care trebuia să se realizeze în fapt. Aşa stînd lucrurile, era limpede că această situaţie revoluţionară, de care nu era străină, ce-i drept, şi o mulţime de oameni din oraşe, nu putea dura foarte mult.

Basarabia şi revoluţia

Lichidarea autonomiei Basarabiei şi consolidarea adminsitraţiei militare şi civile ruseşti în provincie au preîntîmpinat apariţia aici a unei mişcări revoluţionare. Dar o anumită agitaţie exista şi aici, ceea ce făcea ca cinovnicii ţarişti să se afle într-o necurmată nelinişte. Cînd Mihail Sturdza era forţat, în 1849, să demisioneze şi îi ceruse generalului Al. Duhamel, comisarul plenipotenţiar al ţarului în Principate, permisiunea de a se retrage în Basarabia, acesta îi scria lui Nesselrode, între altele: „eu n-aş vrea ca el să rămînă în Basarabia, asta ar fi prea de tot", sugerînd plecarea fostului domn în Rusia. La 29 martie 1848, boierul basarabean Constantin Moruzi lucra printre marinarii străini din Galaţi, cerîndu-le ajutorul pentru a ataca cazarma din oraş, unde erau închişi 13 revoltionari. M. Sturdza a dispus arestarea şi trimiterea lui în Rusia, unde va fi judecat de un tribunal din Odesa. Revoluţia a influenţat Basarabia mai mult dinspre Polonia. La

Material cu drept de autor

Noua Suliţă, autorităţile ţariste au confiscat în mai multe rînduri literatură revoluţionară poloneză. Aici pătrunseseră şi mesageri ai revoluţiei polone, pentru a-i îndemna pe basarabeni să lupte împreună împotriva dominaţiei ţariste.

Înăbuşirea revoluţiei

La 28 iunie trupele ruse intră în Moldova şi în aceeaşi zi guvernul revoluţionar părăseşte capitala, refugiindu-se la Rucăr (jud. Argeş). Mitropolitul Neofit, fost preşedinte al guvernului, rămîne în oraş şi formează o căimăcămie cu marii boieri Theodor Văcărescu şi Emanoil Băleanu. La 15 iulie, guvernul provizoriu îşi anunţă demisia. Dar noua cîrmuire este înlăturată sub presiunea populaţiei bucureştene.

Deşi lipsit de putere reală şi fără sprijin popular, întrucît susţinătorii lui rămaseră în Bucureşti, guvernul provizoriu a încercat să salveze revoluţia, apelînd la unele puteri europene. Emisarii revoluţiei au purtat tratative diplomatice cu guvernele celor mai inluente puteri din centrul şi vestul Europei. I. Maiorescu luase legătura cu dieta de la Frankfurt, Dumitru Brătianu fusese la Pesta, iar Al. G. Golescu (Arăpilă) s-a deplasat pe rînd în Ungaria, Austria şi Franţa. A fost contactată şi Marea Britanie prin intermediul lui R. Colquhoun, consulul ei la Bucureşti. Situaţia Principatelor ameninţate de intervenţia rusă şi otomană a fost discutată în parlamentele german, englez şi francez. Atitudinea puterilor occidentale în această chestiune şi-a găsit expresia adecvată în poziţia lordului H. J. Palmerston, ministrul de externe englez, care îi mărturisea lui Colquhoun încă la începutul revoluţiei îndoila sa relativ la capacitatea de supravieţuire a unui stat român independent în vecinătatea Rusiei şi Turciei. Mai tîrziu, după intrarea trupelor ruseşti şi otomane în Moldova şi Ţara Românească, el răspundea interpelărilor unor deputaţi că nu se putea implica în Principate decît la cererea Turciei sau Rusiei, deoarece, preciza el, intervenţiile acestora în Ţările Române aveau loc în baza tratatelor internaţionale.

La 19 iulie trupele otomane sub conducerea lui Suleiman Paşa trec Dunărea la Giurgiu. Tot acolo, în aceeaşi zi, au loc tratative între reprezentanţii guvernului provizoriu şi comandantul turc, pe parcursul cărora se convenise că locul guvernului urma să-l ia o locotenenţă domnească din trei persoane, „constituţia" revoluţionarilor urma să fie supusă atenţiei sultanului, iar aprobarea ei trebuie să însemne recunoaşterea de către Poartă a situaţiei existente în Ţara Românească.

Atitudinea lui Suleiman Paşa a stîrnit nemulţumirea Rusiei, care a cerut sultanului să-l înlocuiască cu un comandant mai dur, ceea ce s-a şi întîmplat. În fruntea trupelor otomane este pus Fuad Paşa care începe reprimarea revoluţiei. Nemulţumită de atitudinea Rusiei şi Turciei, mulţimea organizează în Bucureşti o mare demonstraţie în cursul căreia este ars Regulamentul organic şi *Arhondologia*, condica rangurilor boiereşti. La 13 septembrie trupele turceşti intră în Bucureşti şi reprimă revoluţia, dar numai după înăbuşirea rezistenţei armate de pe Dealul Spirii a pompierilor locotenetului Pavel Zăgănescu. Urmează proclamaţia lui Fuad Paşa care anunţa restaurarea regimului regulamentar. Între timp, la 15 septembrie, în Muntenia intrau şi trupele ruseşti, comandate de generalul A. N. Lüders. Revoluţia din Principate lua sfîrşit.

4. Apogeul mişcării revoluţionare din Transilvania şi sfîrşitul

Material cu drept de autor

revoluţiei române

În vara anului 1848, în mijlocul românilor de peste munţi au loc un şir de mişcări politice şi sociale, care aveau drept motiv hotărîrea Dietei de încorporare a Transilvaniei la Ungaria şi refuzul autorităţilor de a promova reforma agrară în provincie. Paharul răbdării a dat peste margine prin măcelurile de la sfîrşitul lunii august, operate de nemeşi în localităţile Mihalţ, din apropierea Blajului, şi Luna, de lîngă Cluj. Ţăranii din aceste şi din alte sate s-au răsculat, iar grănicerii din regimentul de la Orlat s-au ridicat în apărarea lor. La 28 septembrie S. Bărnuţiu şi A. Treboniu-Laurian au convocat o adunare populară la Orlat, unde s-a hotărît înarmarea poporului pentru a se apăra de fărădelegile nobilimii maghiare. Astfel începe a doua şi ultima etapă a revoluţiei ardelene.

Extinderea revoluţiei

Silniciile şi omorurile la care se dedaseră nemeşii în satele din zona Mihalţului, urmate de adunarea de la Orlat, au redicalizat mersul revoluţiei în Transilvania. La 3 septembrie 1848, se întruneşe la Blaj a treia Adunare a românilor transilvăneni, la care au participat cca 60 000 de ţărani, care veniseră înarmaţi cu lănci şi furci sub conducerea lui Avram Iancu, Axente Sever şi Ion Brad. Întrunirea, care a ţinut pînă la 13 septembrie, a condamnat decizia din mai a Dietei de la Cluj de „unire" a Transilvaniei cu Ungaria, a cerut extinderea asupra iobagilor transilvăneni a legilor agrare votate în martie de Dieta maghiară de la Pozsony, reînfiinţarea dietei transilvane în baza reprezentării proporţionale, încetarea represiunilor autorităţilor maghiare în satele româneşti ş.a. La sfîrşit au fost votate o rezoluţie care reconfirma programul românesc, adoptat la adunarea din 3-5 mai, şi un *Memoriu al poporului român din Transilvania* ce urma să fie înaintat parlamentului de la Viena şi care cerea integrarea românilor în Austria, văzută în perspectivă de revoluţionarii români ardeleni ca „o uniune liberă de popoare". Memoriul se impunea astfel ca un document politic foarte semnificativ ce stabilea detaşarea românilor transilvăneni de revoluţia maghiară şi apropierea de curtea de la Viena în speranţa unirii politice a tuturor românilor din imperiu şi a egalării lor în drepturi cu celelalte naţiuni din cuprinsul stăpînirii habsburgice.

Revoluţia maghiară şi românii

În toamna anului 1848, revoluţia maghiară ia un nou avînt ca urmare a faptului că împăratul renunţase la concesiile făcute în lunile martie-aprilie guvernului revoluţionar al Kossuth. Noua situaţie a favorizat o apropiere dintre români şi curtea de la Viena, favorizată pe de o parte de ignorarea revendicărilor românilor de către guvernul revoluţionar maghiar, iar de altă parte de dorinţa împăratului de a-i atrage pe români pentru a-i opune maghiarilor răsculaţi.

Maghiarii, atît cei din Ungaria cît şi cei din Transilvania, se organizează repede şi încep un adevărat război împotriva autorităţilor imperiale. La 3-4 octombrie 1848, secuii se organizează la Lutiţa, sub conducerea lui Gabor Aron, pentru a lupta împotriva austriecilor. În ajutorul lor vine armata guvernului revoluţionar maghiar, condusă de generalul polonez J. Bem. Armata maghiară ocupă cea mai mare parte a Transilvaniei, însă Munţii Apuseni şi Alba Iulia rămîn sub controlul legiunilor române conduse de Avram Iancu şi de comandanţii care îl susţineau. Atacurile succesive ale trupelor lui Bem sînt respinse de fiecare dată de armata

Material cu drept de autor

română, succese care îi aduc lui Avram Iancu supranumele de „Craiul munţilor". Din Transilvania, Bem înaintează, în aprilie 1849, în Banat pentru a restabili autorităţile maghiare, pe care ţăranii români răsculaţi le înlăturaseră de la putere încă în toamna anului 1848.

Acţiunile românilor

După Adunarea de la Balj din 3-13 septembrie 1848, românii din Transilvania au început să se ogranizeze pentru a se apăra în faţa ofensivei ungare. Întreaga provincie este împărţită în 15 prefecturi, fiecăreia revenindu-i sarcina mobilizării şi echipării unei legiuni. Legiunile au fost încredinţate unei echipe de comandanţi deja încercaţi în lupte, între care Avram iancu, Ion Axente-Sever, Ion Buteanu, Petre Dobre şi Simion Balint. Acestea reuşiseră să dezarmeze detaşamentele nobilimii maghiare. Comitetul naţional român, înfiinţat la Adunarea Naţională de la Blaj din 3-5 mai, remaniat şi consolidat pe parcurs, îşi asumase funcţiile de guvern. La 16 decembrie 1848, are loc o nouă adunare la Sibiu care reajustează programul revoluţiei la situaţia politică ce se schimbase. Între timp, revoluţia română se consolidase şi în Banat.

Acţiunile militare sînt concertate cu manevre politice. Comitetul naţional român caută, împreună cu revoluţionarii români bucovineni şi bănăţeni, o apropiere de curtea de la Viena. La 13 februarie 1849, o delegaţie a românilor din Transilvania, Bucovina şi Banat, sub conducerea lui Andrei Şaguna, înaintează o petiţie împăratului Franz Iosif I ce solicită susţinere pentru unirea politică a tuturor românilor din imperiu prin recunoaşterea acestora ca naţiune de sine stătătoare. La 20 februarie/4 martie, împăratul promulgă aşa-zisa *Constituţie din 4 martie*, care restabileşte autonomia Transilvaniei, căreia îi erau restituite comitatele din vest (*Partium*-ul), Bucovina era separată de Galiţia, aşa cum ceruseră revoluţionarii bucovineni, şi transformată în ducat autonom supus direct împăratului. Documentul recunoaşte naţiunea română, evitînd să precizeze, aşa cum cereau liderii politici şi spirituali români, că aceasta era provincie românească.

După ce, la 13 decembrie 1848, ocupase Clujul, maghiarii introduseseră peste tot un regim de teroare. Au fost distruse sute de sate româneşti, mii de ţărani români au fost omorîţi, chiar şi saşi care condamnau teroarea practicată de autorităţile militare maghiare. Astfel fusese condamnat la moarte la Cluj de către un „tribunal de sînge" cărturarul S. L. Roth, care spusese despre revoluţionarii maghiari că „înţeleg greşit libertatea cea adevărată, asupresc şi terorizează". În aceste condiţii, după ce trupele maghiare ocupase Sibiul, Comitetul naţional român se refugiază în Ţara Românească.

Tratative şi cedări după al doisprezecelea ceas

După înfrîngerile suferite în faţa armatei revoluţionare ungare, împăratul Franţ Iosif I se hotărăşte să ia măsuri energice împotriva insurgenţilor. Odată cu declanşarea unei ofensive masive împotriva Ungariei, el cere şi intervenţia Rusiei pentru a înăbuişi revoluţia. N. Bălcescu, I. Ghica, C. Bolliac ş.a. alţi revoluţionari munteni ce reşusieră să se salveze în Transilvania de represaliile lui Fuad Paşa, au considerat oportun să înceapă tratative cu Kossuth pentru a lupta împreună împotriva Austriei şi Rusiei. Liderul maghiar a tergiversat închierea unui acord în această chestiune pînă cînd revoluţia maghiară ajunsese în impas.

Material cu drept de autor

În sfîrşit, forţat de împrejurări, Kossuth semnează la Szeghedin, la 2 iulie, împreună cu Bălcescu şi Bolliac, *Pactul de pacificare*, care făcea o serie de concesii românilor, între care dreptul limbii române de a fi folosită în adminisitraţie, justiţie şi învăţămînt şi abolirea servituţilor feudale. În schimb, cei doi revoluţionari români se angajau pentru românii ardeleni ca aceştia să depună armele în decurs de două săptămîni şi să susţină Ungaria în lupta împotriva Austriei. Totodată s-a decis formarea în Ungaria a unei legiuni române care să lupte împreună cu ungurii împotriva trupelor austriece şi ruse. La 16 iulie parlamentul ungar a votat legea naţionalităţilor care acorda drepturi politice românilor şi slavilor. Pactul semnat de cele două părţi era tardiv şi mai ales nerealist deopotrivă pentru fiecare din ele. După o serie de înfrîngeri ale armatei maghiare din partea austriecilor şi a detaşamentelor de ţărani români, conduse de Avram Iancu şi de alţi conducători ardeleni, şi a ofensivei declanşate de armata rusă împotriva trupelor revoluţionare maghiare, Kossuth nu mai avea nici o influenţă asupra desfăşurării evenimentelor, de aceea angajamentele sale nu aveau nici o semnificaţie practică. Cu atît mai puţină valoare puteau avea obligaţiunile pe care şi le asumaseră Bălcescu şi Bolliac, care, ei înşişi, nu aveau pe nimeni în spate, iar revoluţionarii români ardeleni nu puteau să le asculte sfaturile, în situaţia cînd relaţiile lor cu revoluţionarii maghiari nu erau doar complet deteriorate, ci făţiş ostile. De altfel, maghiarii nu au încetat lupta împotriva românilor decît în pragul prăbuşirii revoluţiei ungare. Nu întîmplător Avram Iancu a fost foarte rezervat faţă de acest acord româno-maghiar, anunţînd că nu putea face mai mult decît să păstreze neutralitate în confruntarea dintre trupele ruse şi armata ungară.

În asemnea situaţie, înfrîngerea revoluţiei maghiare era inevitabilă şi foarte apropiată. La 19 iulie 1849, armata lui J. Bem este zdrobită de trupele ruse ale generalului A. I. Lüdres în bătălia de la Sighişoara-Albeşti, în care şi-a găsit sfîrşitul şi poetul revoluţionar Sándor Petöfi. La 1 august, armata maghiară comandată de generalul A. Görgey este forţată să capituleze, la Şiria, sub presiunea trupelor ruseşti ale generalului I. F. Paskevici. Acesta a fost sfîrşitul revoluţiei ungare, dar şi al mişcării revoluţionare a românilor ardeleni.

Un nou acord ruso-turc asupra Principatelor

Revoluţia a forţat puterile suzerane şi protectoare să revadă atît relaţiile dintre ele în raport cu Ţara Românească şi Moldova, cît şi atitdinea lor faţă de Principate. În acest scop a fost semnată, la 19 aprilie 1849, Convenţia ruso-turcă de la Balta-Liman, care justifica şi consolida intervenţia celor două puteri pentru înăbuşirea revoluţiei române. Regulamentul organic a fost considerabil amendat, fiind instituită o comisie pentru revizuirea lui. Domnii urmau să fie numiţi de sultan, cu acordul ţarului, pe şapte ani. Adunările obşteşti sînt înlocuite cu divanuri *ad-hoc* şi avînd membri de drept şi membri numiţi de domn din rîndul boierilor şi al înaltului cler. Revoluţia a impus, de asemenea, revizuirea dispoziţiilor regulamentare cu privire la reglementarea relaţiilor dintre proprietari şi ţărani, pentru a stăvili întrucîtva abuzurile din partea boierilor şi a preîntîmpina astfel răscoalele ţărăneşti. S-a mai hotărît ţinerea Principatelor sub ocupaţie, pentru a preîntîmpina orice acţiune insurecţională. Noii domni numiţi de sultan au fost Barbu Ştirbei, în Ţara Românească, şi Grgore Alexandru Ghica, în Moldova.

Material cu drept de autor

* * *

Meritul cel mare al revoluţiei române de la 1848 a constat în sensibilizarea societăţii româneşti asupra a două sarcini istorice care se puneau cu deosebită acuitate în toate cele trei ţări române: eliberarea în fapt a ţăranilor şi transformarea lor în important factor politic şi social, pe de o parte, şi realizarea unităţii naţionale a românilor, pe de altă parte. Revoluţia de la 1848-1849, date fiind condiţiile politice şi sociale foarte complicate ale desfăşurării acesteia, ca şi cadrul ei în mod fatal îngust, nu putea rezolva aceste probleme care ţineau de perspectiva istorică. În plus, dacă rezolvarea primei sarcini depindea - în cazul Principatelor, bineînţeles, – de voinţa factorului politic intern, atunci realizarea unităţii naţionale prin unirea politică a românilor nu se putea face fără acordul marilor puteri europene. Revoluţia a contribuit mult la internaţionalizarea acestei probleme şi deci la apropierea datei rezolvării ei. Acesta este al doilea mare merit al ei.

Cele trei componente ale revoluţiei române – moldovenească, munteană şi transilvană – au fost expresii individualizate ale unui proces unitar, întrucît cele două sarcini fundamentale ale revoluţiei, cea socială şi cea privind unitatea naţională a românilor, erau obiectivele majore ale fiecăreia din ele. Dar, în context propriu şi în detaliile desfăşurării, fiecare revoluţie a avut faţa ei. În Moldova şi Ţara Românească, revoluţia a avut un caracter preponderent politic: ceea ce îi interesa în mod prioritar pe liderii revoluţionari era să se prevaleze de puterea politică, fie substituindu-se domnului şi adunărilor obşteşti dominate de marea boierime, fie limitînd drastic competenţele acestora. Arareori şi doar ca excepţii s-au putut face auzite şi sugestii republicane. Noua ordine fusese în general concepută să se realizeze în cadrul raporturilor fondate pe suzeranitatea otomană şi protectoratul rusesc. Dacă ideea unirii Ţărilor Române, ca şi aceea a scuturării dominaţiei străine, au existat cu adevărat, ele au fost, aşa cum am văzut, numai în capul revoluţionarilor şi niciodată în programele lor. După cum plăpîndele mişcări revoluţionare din anii ´20-´30 ale secolului al XIX-lea nu doreau mai mult decît înfruptarea „revoluţionarilor" din privilegiile de care beneficiau marii boieri, tot aşa şi revoluţia de la 1848 nu urmărea mai mult decît smulgerea puterii de la a unii care aveau de toate şi prea mult pentru a le-o da altora mai puţin sau chiar mult mai puţin copleşiţi de avere şi putere.

Mişcările revoluţionare din Principate au fost reduse ca amploare şi mai ales ca rezultate. Contrar multor afirmaţii exaltate, revoluţia munteană, deşi mai amplă şi mai de durată decît cea moldovenească, nu a realizat nimic mai mult decît aceasta. Marea deficienţă a ambelor revoluţii a fost incapacitatea de a cîştiga ţărănimea, singura mare putere socială în aceste ţări exclusiv agrare. De altfel acesta a fost viciul endemic al tuturor mişcărilor sociale şi al programelor de reformare a societăţii româneşti şi a regimului politic din România. Revoluţia românilor din Transilvania a fost categoric deosebită faţă de cea din Principate. Declanşată iniţial în sprijinul revoluţiei maghiare, care zdruncinase puternic tronul Habsburgilor, foarte curînd însă s-a detaşat de aceasta pentru ca tot atît de repede să vadă în ea pe bună dreptate singurul duşman serios al românilor ardeleni. Teroarea agresivă naţionalistă a revoluţionarilor maghiari le-a dictat liderilor revoluţiei române din Transilvania opţiunea de a căuta sprijinul curţii imperiale de la Viena în lupta

Material cu drept de autor

împotriva aliaţilor lor de la început. Astfel revoluţia română a trebuit să lupte împotriva revoluţiei maghiare. Era o luptă fără compromisuri, pe viaţă şi pe moarte, pentru drepturile sociale şi naţionale imprescriptibile ale românilor. Încercările unor revoluţionari munteni, refugiaţi în Transilvania, de a înjgheba o alianţă revoluţionară româno-maghiară sfida în mod penibil aceste realităţi pe cît de dure pe atît de evidente, ceea ce developează fără rezerve compela lor nepotrivire cu sarcinile se stăteau în faţa revoluţiei. Şi, ceea ce e de-a dreptul straniu, aceştia nu au putut vedea caracterul profund naţional al revoluţiei românilor ardeleni. Dar această revoluţie avea şi un caracter social tot atît de profund: spre deosebire de revoluţia din Principate, care era o ofensivă a comandanţilor fără armată, cea ardeleană îşi avea puterea în multele zeci şi în mod afectiv chiar în sutele de mii de ţărani, întrucît unul din primle ei obiective era rezolvarea problemei ţărăneşti, pe care revoluţionarii ardeleni nu doar l-au declarat, cum s-a făcut mai mult sau mai puţin evaziv în Principate, ci au luptat cu arma în mînă pentru realizarea lui.

S-a afirmat cu multă insistenţă că revoluţia de la 1848, mai cu seamă în Muntenia, ar fi fost rezultatul dezvoltării burgheze a societăţii româneşti. În fapt, dacă revoluţia română a operat într-adevăr cu idei burgheze, acestea nu se născuseră în sol românesc, ci erau de import. Chiar unii autori care au supralicitat întrucîtva rolul elementului burghez în declanşarea mişcării revoluţionare româneşti de la 1848 nu au putut să nu observe că „elementele ideologiei burgheze au pătruns în Principatele române înaintea elementelor economiei burgheze" (Şt. Zeletin). Încercările timide de a rentabiliza agricultura prin orientarea unei părţi a pămîntului moşieresc spre piaţă, întreprinse prin hrisovul din 1805 al lui Al. Moruzi şi prin prevederile corespunzătoare ale Regulamentului organic, au rămas aproape fără rezultat. Nici chiar tratatul de la Adranopol care a declanşat exportul unei mari cantităţi de grîne destul de scumpe, faţă de piaţa locală, creînd condiţii pentru transformarea pămîntului în marfă, nu fondase o adevărată agricultură capitalistă. Marele paradox al acestei revoluţii este pus în lumină mai ales de faptul că revoluţionarii români au încercat să promoveze ideile revoluţionare ale Franţei, care, sub aspecul relaţiilor capitaliste (ca şi al civilizaţiei, în general), avea un ascendent de şapte veacuri asupra Ţărilor Române. Tocmai de aceea nu se poate susţine că „revoluţia paşoptistă era expresia unei burghezii reprezentînd o forţă socială, ci numai că puţinele elemente existente ale burgheziei, ca şi întreaga masă orăşenească, au spijinit mişcarea revoluţionarilor noştri pornită de sus în jos, pe cale ideologică" (E. Lovinescu). Nu burghezia română a dat naştere revoluţiei, ci revoluţia a dat naştere burgheziei.

Capitolul XVII. Românii în timpul Unirii Principatelor

Evoluţia relaţiilor politice internaţionale în cadrul Concertului european, instituit de Congresul de la Viena din 1814-1815, puternic influenţate de frămîntările politice şi sociale din Europa, mai cu seamă în anii ´30-´40, ca şi schimbările structurale sociale, economice şi de mentalitate care s-au produs în această vreme în Ţările Române, cu deosebire în contextul şi sub influenţa

Material cu drept de autor

revoluţiei de la 1848, au creat condiţiile necesare pentru unirea Moldovei şi a Ţării Româneşti în cadrul unui singur stat.

1. Factorii interni şi externi favorabili Unirii

Pe parcursul revoluţiei de la 1848 se crease în toate Ţările Române o puternică predispoziţie pentru unirea politică a românilor. Aceasta ţinea nu doar de atitudinea unei părţi a populaţiei, ci era un deziderat naţional împătrăşit de toate stările sociale, chiar dacă mobilurile care determinau atare atitudine nu erau pentru toţi aceleaşi. Pe parcursul unei prioade foarte scurte care a urmat revoluţiei relaţiile dintre marile puteri, ca şi statutul Rusiei şi al Turciei, au evoluat suficient de mult pentru a nu mai vedea în acest deziderat doar un obiectiv situat într-un viitor îndepărtat.

Premise externe

Cu toate că înăbuşirea revoluţiei din 1848-1849 crease impresia că Turcia, Austria şi mai ales Rusia ieşiseră din impactul lor cu mişcarea revoluţionară europeană mai puternice ca oricînd, în realitate situaţia era cu totul alta. Aşa cum observa istoricul francez A. Debidour, „edificiul cu greu ridicat de Congresul de la Viena a fost deocamdată în primejdie de a fi sfărîmat de o revoluţie aproape universală". Deşi înfrîntă peste tot, revoluţia a dat o lovitură puternică Concertului european care trasase pînă atunci „linia de conduită" a ţărilor europene. Nici Turcia nu ieşise mai bine din această confruntare, declinul ei general îşi urma neabătut cursul apucat două sute de ani în urmă. La scurt timp după semnarea ei, Convenţia de la Balta-Liman era deja depăşită. Ocupaţia temporară ruso-turcă a Principatelor devenise nesuferită pentru români şi incomodă chiar şi pentru ocupanţi. In plus, ocupaţia rusească a Principatelor îi enerva pe francezi, austrieci, germani, dar mai ales pe englezi, care aveau mari interse economice la Dunărea de Jos, Marea Britanie fiind cel mai mare importator de cereale din această zonă. În timpul revoluţiei, Palmerston evitase să intervină în relaţiile dintre ruşi şi români, dar după ce Rusia ocupase Principatele el declara: „E sigur că oricînd Rusia ar căuta să se facă pentru totdeauna stăpînă pe aceste provincii, un război maritim va izbucni cu siguranţă între ea şi noi, şi sigur că, în acest caz, nu e de îndoit că Rusia va fi silită să părăsească neîntîrziat provinciile dunărene". Rusia şi cu atît mai mult Turcia, care era în temeni buni cu Marea Britanie, nu puteau ignora această atitudine. În aprilie 1851, trupele ruseşti şi turceşti au fost retrase din Principate, dar masate totuşi de-a lungul Prutului şi pe malul drept al Dunării.

Hrănită cu dărnicie din ideile revoluţiei franceze, care sădiseră adînc în conştiinţa naţiunilor europene spiritul de egalitate, dreptate şi mîndrie naţională, tot aşa ca şi principiile unei societăţi civilizate şi democartice, revoluţia de la 1848 a schimbat radical atitudinea acestor naţiuni faţă de imperiile multinaţionale conservatoare, declarîndu-le duşmane ale libertăţii popoarelor. În această primenire a spiritelor apăruse în Europa o atmosferă care stimula afirmarea identităţii naţionale a popoarelor aflate sub ocupaţie străină, îndemnîndu-le să-şi declare deschis dorinţa de a ieşi din componenţa, de sub suzeranitatea sau protecţia imperiilor cotropitoare şi a-şi crea propiile lor state naţionale.

„Perfidul Albion", vorba francezului, a ştiut să urzească, nu fără participarea francezilor, un plan abil de a-i îndepărta pe ruşi de la Dunăre, care s-a realizat cu

Material cu drept de autor

mult succes în urma războiului Crimeii (1853-1856). Avînd ştire de orizontul politic limitat şi de înfumurarea ţarului Nicolai I, aliaţilor anglo-francezi nu le-a fost prea greu să-l atragă într-un război cu Turcia. Aceasta din urmă a primit ajutorul masiv al Angliei şi Franţei, care, mai asociindu-şi Sardinia, Prusia şi Austria, reuşiseră să creeze o întreagă coaliţie europeană antirusă. Iniţial, Rusia invadase Principatele, dar în curînd a fost forţată să se retragă, după care a fost învinsă în propriul ei teritoriu.

Angajarea mai multor ţări europene, între care şi cele mai influente, într-un război care urmărea schimbarea raportului de forţe pe continent prin îngenuncherea „jandarmului Europei", care fusese Rusia de la 1815 şi pînă la 1849, a avut drept rezultat imediat îndepărtarea acesteia de la Dunăre şi din Principate. De aceea una din urmările neîntîrziate ale războiului a fost apariţia unui interes deosebit al politicii şi opiniei publice europene faţă de Ţările Române. Nu doar statele antrenate mai mult sau mai puţin direct în conflict, ci şi altele, ca Belgia, Spania, Grecia, Neapolul, Suedia, Danemarca şi chiar SUA, au luat atitudine faţă de acest eveniment şi faţă de locul şi rolul românilor în acest context. Astfel a apărut *problema românească* în contextul relaţiilor politice internaţionale.

Meşteşugul diplomaţiei în slujba marilor interese de stat

Bineînţeles că această problemă nu era în măsură să determine statele europene să vadă în rezolvarea ei un obiectiv prioritar al politicii lor. Dimpotrivă, abilităţii diplomaţiei europene i-a plăcut să facă uz de problema românească pentru a urmări propriile ei interese. Spre sfîrşitul războiului Crimeii, ambasadorul Franţei la Istanbul, E.-A. Thouvenel, îi scria între altele lui A.-F.-J. Walewski, ministrul de externe francez: „Unirea Principatelor Române ar putea, singură, acoperi Turcia contra pornirilor cotropitoare ale Rusiei", ea find „în stare a stabili o barieră solidă la nordul Imperiului otoman". Această observaţie subtilă a fost însuşită de împăratul Napoleon al III-lea şi lansată voalat, doar ca propunere de principiu privind unirea celor două ţări române, de către baronul Bourqueney, reprezentantul Franţei la Conferinţa de la Viena, din martie 1855, unde au fost discutate condiţiile încherii războiului. Astfel, crearea statului român unitar era văzută nu ca o soluţie de rezolvare a problemei româneşti, ci ca un mijloc de consolidare a poziţiei puterilor europene care aveau mari interese la Dunărea de Jos şi în Strîmtori. În acest scop, îndepărtarea Rusiei din aceste zone urma să fie consolidată prin unirea Principatelor.

Noul statut al Principatelor a fost discutat şi în cadrul Conferinţei reprezentanţilor Austriei, Franţei, Marii Britanii şi Imperiului otoman din 30 ianuarie 1856, la care s-a stabilit epuizarea valabilităţii Regulamentul organic. Deşi fusese confirmată suzeranitatea Porţii asupra Moldovei şi Ţării Româneşti, totuşi era limpede că acestea urmau să intre într-un nou regim politic.

Un Congres care a schimbat destinul istoric al românilor

Rezultatele războiului Crimeii au fost discutate la Congresul de la Paris, deschis la 18 martie 1856. Pentru a realiza principalul lor obiectiv, urmărit prin acel război, puterile învingătoare, Anglia şi Franţa în primul rînd, au forţat Rusia să se retragă de la gurile Dunării. Această atitudine îşi găseşte expresia în art.XX al tratatului de pace semnat de cele şase puteri (Anglia, Franţa, Turcia, Sardinia,

Material cu drept de autor

Austria, Prusia) cu Rusia, care stabilea retrocedarea de către ţar a extremităţii sud-vestice a Basarabiei, de-a lungul Prutului inferior şi al Dunării de Jos pînă la Marea Neagră. Totodată, prin declararea neutralităţii Mării Negre, Rusiei i s-a interzis să ţină flotă în această mare. Dar ţinta era mai departe: fixînd această interdicţie în tratat, puterile învingătoare urmăreau instituirea unui control internaţional asupra acestui bazin acvatic. În acelaşi scop a fost alcătuită o *Comisie europeană a Dunării*, prin intermediul căreia puterile semnatare luau sub supraveghere cursul inferior al Dunări, în special navigaţia din delta fluviului pînă la mare, în timp ce unei *Comisii a riveranilor* îi revenea sarcina de a urmări traficul naval pe restul rîului.

Întrucît chestiunea română ţinea nemijlocit de rezultatele războiului, Congresul i-a acordat o atenţie specială. Ministrul de externe al Franţei, contele Walewski, a propus unirea Prncipatelor sub autoritatea unui principe străin. Deoarece Austria şi Turcia au respins categoric propunerea, participanţii la Congres au convenit ca aceasta să fie lăsată pe seama consultării populare prin intermediul adunărilor reprezentative, *divanurile ad-hoc*, care urmau să fie realese în baza unei noi legi electorale. S-a hotărît, de asemenea, înfiinţarea unei comisii din reprezentanţii tuturor puterilor semnatare ale tratatului, care să urmărească şi să asigure legalitatea soluţionării acestei chestiuni la faţa locului, în Principate. Protectoratul Rusiei asupra acestora a fost înlocuit printr-un regim de garanţie colectivă a celor şapte puteri semnatare.

Pregătirea condiţiilor interne pentru Unire

Revoluţia de la 1848 a fost un important factor catalizator pentru evoluţia postrevoluţionară a Ţărilor Române. Domnii numiţi după Convenţia de la Balta-Liman au trebuit să iniţieze şi să patroneze realizarea unei serii de reforme în Principate, care au accelerat dezvolarea societăţii româneşti şi totodată au armonizat condiţiile generale de evoluţie din cele două ţări. *Aşezămintele agrare* din 1851, de ex., care au extins sistemul învoielilor agricole în temeiul aceloraşi condiţii pentru ambele ţări (un lot mai mare pentru ţărani, obligaţii reduse şi oarecare facilităţi de stămutare etc.), au constiuit un nou impuls pentru dezvoltarea capitalismului în agricultura românească. Are loc o deschidere mai largă a societăţii româneşti către cultura înaintată europeană. În acelaşi an 1851, este adoptat *Aşezământul şcolar din Moldova*, care pune bazele învăţămîntului universitar, şi din anul de studii 1856/57 încep să funcţioneze în Iaşi facultăţile de drept şi filozofie.

Lupta românilor pentru Unire

Mulţi revoluţionari români care fuseseră forţaţi să emigreze după înfrîngerea revoluţiei de la 1848 au desfăşurat în străinătate, mai cu seamă în Franţa, o săruitoare activitate propagandistică în favoarea unirii Principatelor. În acest scop, fuseseră înfiinţate publicaţii de felul *Românei viitoare*, *Junimii Române* sau *Republicii Române*, care informau opinia publică europeană asupra problemei româneşti, demonstrau drepturile românilor şi arătau starea de spirit din sînul lor. Dorinţa de unire a românilor şi motivaţiile ei s-au făcut cunoscute în Apus şi prin eforturile *Comitetului revoluţionar român de la 1848* de la Paris, care avea legături strînse cu *Comitetul democratic european*, condus de Giuseppe Mazzini, care se

Material cu drept de autor

pregătea de o nouă revoluţie europeană. Prin această activitate, s-a reuşit sensibilizarea multor personalităţi politice şi culturale europene faţă de cauza românească, iar prin intermediul lor mesajul românilor s-a făcut cunoscut parlamentelor şi guvernelor din principalele ţări occidentale.

Declanşarea mişcării unioniste în Principate

În anii 1856/57, după ce revoluţionarii exilaţi se întorc în patrie, ar loc constituirea în Moldova şi Ţara Românească a cîtorva comitete şi societăţi care militau pentru unirea celor două ţări. În scurt timp, coordarea tuturor eforturlor în acest sens revine, din martie 1857, unui *Comitet central al Unirii*, iar liderii mişcării se unesc în cadrul unei *partide naţionale*, care îşi orientează întreaga activitate în direcţia realizării acestui deziderat. Principalele cerinţe ale unionişţilor erau autonomia şi neutralitatea Principatelor unite, prinţ străin, guvern reprezentativ, o singură adunare pentru ambele principate, aleasă pe o largă bază reprezentativă.

După expirarea termenului domniei, Gr. Al. Ghica şi B. Ştirbei sînt înlocuiţi, în iulie 1856, cu doi caimacami, Teodor Balş în Moldova şi Alexandru Ghica în Ţara Românească. Ambele ţări încep să se pregătească de alegeri, sub supravegherea Comisei europene care îşi avea sediul la Bucureşti. Turcofil, arhiconservator şi separatist, T. Balş nu reuşeşte să se menţină, şi în februarie 1857 este înlocuit de un alt caimacam, Nicolae Conachi-Vogoride, la fel de conservator, care, profitînd de faptul că nu se afla sub observaţia directă a Comisiei europene, a falsificat alegerile din iulie 1857 în Adunarea ad-hoc al Moldovei. S-au declanşat peste tot protestele populaţiei, care au fost consemnate de Comisie. În aceste confruntări, decisivă a fost întîlnirea lui Napoleon al III-lea cu regina Victoria a Marii Britanii la Osborne (pe insula Wight din Canalul Mînecii), la 25 iulie 1857, unde a fost obţinut acordul englez ca alegerile să fie anulate, cu condiţia ca unirea Principatelor să nu se facă sub un singur principe străin, ceea ce însemna că de fapt acestea rămîneau şi în continuare separate. În urma acestul acord, sub presiunea majorităţii puterilor semnatare ale tratatului de la Paris, cu excepţia Austriei, sultanul a trebuit să anuleze rezultatele scrutinului. Noile alegeri, din 29 august 1857, au fost mult mai active şi mai corecte, demonstrînd în fond înţelegerea din partea unei populaţii numeroase a necesităţii Unirii.

Divanurle ad-hoc hotărăsc să se facă Unirea

Noile alegeri au avut loc la 29 august 1857, cu largă participare. Reprezentarea principalelor stări sociale în noile divanuri ad-hoc a fost neproporţională, boierilor revenindu-le majoritatea covîrşitoare a mandatelor, pe cînd ţărănimii îi fusese rezervate numai cîte un loc pentru fiecare judeţ. Cu toate acestea, divanurile erau cu adevărat reprezentative, întrucît ele fuseseră convocate pentru a da acordul unirii, iar pentru asta aveau susţinerea întregii populaţii.

În entuzuasmul general care domina în divanuri, s-a putut trece uşor peste chestiunea ţărănească. Totuşi ea nu a putut fi evitată, nefiind mai puţin importantă decît Unirea. La 9 noiembrie, deputaţii pontaşi din Adunarea ad-hoc a Moldovei, în frunte cu Ion Roată, au depus o petiţie pe biroul Adunării, cerînd să li se recunoască, prin răscumpărare, dreptul de proprietari ai celor două treimi din pămînturile moşiereşti pe care le lucrau şi să fie desfiinţat boierescul. Proprietarii,

Material cu drept de autor

care deţineau majoritatea în legislativ, nu puteau accepta această cerere, de aceea întreaga adunare a trebuit să fie de acord cu propunerea conciliantă a lui Kogălniceanu, care a spus că Divanul trebuie să facă o reformă agrară care „să fie un pas înainte în favoarea lucrătorului de pămînt" şi care „să ţintească la ridicarea boierescului sau a muncii îndatoritoare şi la stabilizarea locuitorilor. Chipul, sistemul, timpul şi toate celelalte măsuri desluşitoare ale reformei să le lăsăm viitorului guvern, viitoarei legislative". Problema ţărănească a fost depăşită şi mai uşor în Adunarea ad-hoc de la Bucureşti, dar înainte ca ea să se închidă, deputatul ţăranilor, T. Constantin, a dat întregii adunări o adevărată lecţie de înţelepciune politică, referindu-se la prioritatea, pentru moment, a problemei Unirii faţă de chestiunea agrară. „Dacă, n-am deschis gura ca să spunem asuprirea de moarte ce ne apasă, asuprire care în aceeaşi vreme este şi nenorocirea ţării, pricina este că am înăbuşit în fundul inimilor noastre amintirea tuturor suferinţelor clasei noastre, pentru a nu lua în seamă acum decît suferinţele ţării întregi. Cu toate acestea, nimeni să nu ia tăcerea noastră ca o dovadă că sîntem mulţumiţi de starea noastră lăuntrică de acum. Noi ne gîndim înainte de toate cu o grijă nesfîrşită, ca şi voi toţi, să apărăm autonomia Patriei noastre obşteşti".

Deşi chestiunea ţărănească nu a putut fi rezolvată, totuşi discutarea ei parţială a fost pozitivă, deoarece asupra ei s-a sesizat Comisia europeană pentru ca pe urmă să fie întoarsă din partea puterilor garante ca sarcină de soluţionat în viitoarele adunări legislative ale Principatelor. În decembrie, divanurile au fost dizolvate şi hotărîrile lor de realizare a unirii, împreună cu raportul Comisiei europene, au fost înaintate Conferinţei reprezentanţilor puterilor garante, convocate la Paris la 10 mai 1858.

O Convenţie pentru România

La 7 august 1858, Conferinţa de la Paris a adoptat o Convenţie care a ţinut cont de hotărîrea divanurilor, dar s-a bazat mai degrabă de acordul de la Osborne. Se stabilise că după declararea unirii cele două ţări se vor numi *Principatele unite ale Moldovei şi Ţării Româneşti*, fiecare din ele avînd cîte un *domn pămîntean*, desemnat pe viaţă, guvern şi adunare legiuitoare proprie. Alcătuirea legilor de interes comun pentru cele două ţări unite cădea în sarcina unei Comisii Centrale ce urma să aibă sediul la Focşani, ca şi Curtea de Casaţie, comună şi ea. Armatele trebuiau să aibă o singură conducere, privilegiile şi rangurile boiereşti se anulau, relaţiile dintre moşieri şi ţărani se reglementau prin legi. Domnii erau reprezentaţi la Poartă prin agenţi proprii, adică moldoveni şi munteni, Regulamentul îşi inceta juridic valabilitatea. Convenţia a avut în calitate de anexă o lege electorală pentru Principate, care, prin fixarea unui cens electoral foarte ridicat, a avut serioase repercusiuni negative asupra evoluţiei politice ulterioare a României. Cît de limitată era acea lege arată faptul că, de ex., în judeţul Ismail exista un singur alegător care se alegea deputat pe sine însuşi.

Cu toate scăderile ei, Convenţia de la Paris a jucat un rol favorabil în procesul pregătirii Unirii. Cel mai important era faptul că ea a dat girul marilor puteri pentru realizarea unirii. În al doilea rînd, oamenii politici români au putut observa că aceasta nu avea duritatea îndărătnică a capitulaţiilor cu Poarta sau a tratatelor cu

Material cu drept de autor

Rusia, oferindu-se în straiul recomandărilor şi lăsînd loc şi pentru iniţiativele politice de la locul realizării deciziilor.

2.Unirea Principatelor şi reformele lui Alexandru Ioan Cuza

Actul Unirii trebuia să fie precedat de o etapă pregătitoare, prevăzută de Convenţia de la Paris. Organizatoric, aceasta presupunea conducerea celor două ţări de cîte o căimăcămie. Pentru a atenua rivalităţile dintre grupările politice, s-a convenit ca fiecare căimăcămie să fie reprezentată nu de o singură persoană, ci de trei. Deosebirea dintre cele două căimăcămii alese s-a dovedit a fi foarte mare. În Modova, doi din cei trei caimacami erau din Partida naţională, adică democraţi şi unionişti convinşi. În plus, cel de-al treila, un conservator, a fost în curînd înlocuit cu un altul mai moderat. În Ţara Românească, dimpotrivă, toată cămăcămia era conservatoare, de aceea la alegerile din decembrie 1858 a Adunărilor elective s-au constatat multe nereguli, manifestate mai ales în reducerea numărului alegătorilor, în special în cazurile cînd aceştia erau din rîndul Partidei naţionale. Caimacamii nu erau de fapt împotriva Unirii, ci urmăreau, prin aceste restricţii şi obstacole, să obţină alegerea unui domn care să le menţină privilegiile. Dar Comitetul electoral, împreună cu organele de justiţie, au reuşit să reducă mult efectele acestor fărădelegi, astfel ca Adunarea legislativă să se poată întruni legal şi să-şi poată desfăşura normal lucrările.

„La legi nouă, om nou"

Adunarea electivă a Moldovei şi-a deschis lucrările la 28 decembrie 1858. Viitorul domn ales trebuia să fie un pămîntean, aşa cum cerea Convenţia de la Paris. Conservatorii aveau două candidaturi, fostul domn Mihail Sturdza şi fiul acestuia, Grigore Sturdza. Grupările din Partida naţională conveniseră să înainteze candidatura colonelului Alexandru Ioan Cuza, participant de frunte la revoluţia de la 1848 şi promotor activ al Unirii. În cele din urmă, pentru susţinerea lui s-au pronunţat şi o parte a conservatorilor. Drept urmare, în şedinţa din 5 ianuraie a Adunării, Al. I. Cuza a fost ales domn al Moldovei cu unanimitatea voturilor deputaţilor prezenţi (48).

Cea mai mare parte a lumii politice şi opinia publică din Principate a primit vestea acestei alegeri cu mare bucurie. „Nu am văzut niciodată un entuziasm asemănător", observa D. A. Sturdza, martor ocular al evenimentului, iar un alt contemporan menţiona că, prin acea alegere, „era împlinită dorinţa cea mai vie, cea mai arzătoare, cea mai generală a întregii naţiuni" (N. Gane). M. Kogălniceanu, care fusese propus, el însuşi, să candideze la domnie şi declinase propunerea, menţiona în Adunarea copleşită de acea stare emotivă că, prin alegerea lui Cuza, „s-a reînălţat însăşi naţionalitatea română", care dorea „la legi nouă, om nou". Alegerea lui Al. I. Cuza a întrunit ecouri favorabile din partea puterilor care susţineau ideea Unirii şi a opiniei publice europene.

„Face-vom şi noi ca moldovenii"

Aşa zicea un contemporan muntean, întrebîndu-se retoric dacă pămîntenii săi vor putea cu adevărat să facă la fel. Sugestia era extrem de tentantă, cu atît mai mult cu cît era realizabilă, de vreme ce Convenţia de la Paris nu excludea posibilitatea ca ambele Adunări elective să aleagă domn o singură persoană. Pentru

Material cu drept de autor

a răspunde favorabil la această întrebare, deputaţii munteni din Partida naţională, care în Adunarea electivă erau în minoritate, au recurs la un procedeu cu adevărat revoluţionar: au apelat la sprijinul poporului. Drept răspuns, străzile Bucureştiului au fost invadare de cîteva zeci de mii de oameni, gata în orice clipă să asedieze Adunarea în caz că deputaţii ar fi refuzat să-l aleagă pe Al. I. Cuza. Cazul nu a mai fost, conservatorii văzînd că nu le fusese lăsată nici o posibilitate de manevră, aşa încît, la 24 ianuarie, propunerea deputatului V. Boerescu, ca domnul moldovean să fie ales şi în Muntenia, a fost acceptată în unanimitate. Deşi se realizase, astfel, o *uniune personală* şi nu una politică, adică o uniune provizorie şi nu una fondată pe serioase temeiuri politice (o singură constituţie, un electorat unic etc.), totuşi evenimentul în sine a fost un mare succes.

Dubla alegere a lui Al. I. Cuza a fost o victorie copleşitoare a forţelor naţionale şi democtatice din Principate. Prin neprevăzutul şi mai cu seamă prin efectul ei politic de mare rezonanţă internă şi internaţională, aceasta a fost o *adevărată revoluţie naţională*. Contele Walewski recunoştea în această alegere „o manifestare izbitoare a voinţei naţionale" a românilor, în timp ce un reprezentant al diplomaţiei europene la Constantinopol constata că dubla alegere a lui Al. I. Cuza „a aruncat Poarta şi diplomaţia în stupoare, accentuînd starea de perplexitate".

Unirea ca manifestare a unei mari voinţei naţionale ce a avut curajul să sfideze atitudinea marilor puteri a fost un mare semn încurajator pentru românii din afara Principatelor. „Românii din Transilvania, observa Al. Papiu-Ilarian, numai la Principate privesc, numai de aici aşteaptă semnul, numai de aici îşi văd scăparea. Cînd s-a ales Cuza domn, entuziasmul la românii din Transilvania era poate mai mare decît în Principate". Cu multă căldură şi cu mari speranţe îl felicita Alexandru Hîjdeu pe domnul de curînd ales din partea românilor basarabeni „pentru care sînt scumpe şi pline de însemnătate viitoarele destine ale României Unite, Patria Mumă".

Deşi neaşteptata alegere dublă a domnului care urma să stea pe tronul Principatelor unite contravenea acordului de la Osborne şi Convenţiei de la Paris, cele şapte puteri garante au trebuit să o accepte ca pe un fapt împlinit. *De jure*, ele au aprobat-o la o nouă Conferinţă, în martie-august 1859.

Unificarea politică a Principatelor

După alegerea sa, Al. I. Cuza se afla într-o situaţie extrem de grea: el avea de condus o ţară încă incomplet unită. El trebuia să uverneze cu două Adunări legislative, cu două guverne, într-o ţară cu două capitale. Prima şi cea mai grea sarcină care stătea în faţa lui era să realizeze unificarea administrativă a Principatelor. În drum spre acest obiectiv, el a centralizat puterea militară, a făcut un singur telegraf, a unificat cursul monedei şi, cu ajutorul Comisiei de la Focşani, a elaborat un proiect de constituţie şi un proiect de lege rurală.

Principalul, însă, a fost obţinerea, cu sprijinul Franţei, a acordului puterilor garante de a realiza unificarea politică a celor două Principate. La insitenţa puterilor garante, Poarta emite la 22 noiembrie 1861 „firmanul de organizare administrativă a Moldovei şi Valahiei", care unea guvernele şi Adunările legislative din cele două ţări şi suspenda activitatea Comisiei Centrale de la Focşani. Documentul preciza însă că o dată cu domnia lui Al. I. Cuza urma să

Material cu drept de autor

înceteze şi Unirea. La 24 ianuarie 1862, are loc deschiderea primului parlament al României, în care Cuza proclamă „Unirea definitivă a Principatelor". Tot atunci îşi începe activitatea şi primul guvern al României. Ţinînd cont de faptul că majoritatea în Adunarea reprezentativă aparţinea conservatorilor, domnul a numit în fruntea guvernului pe conservatorul Barbu Catargiu. Liberalii radicali au încercat să zădărnicească instalarea la putere a unui guvern conservator, de aceea la îndemnul lor în capitală au venit cîteva mii de ţărani. Intenţia ţăranilor însă era de a cere dezbaterea problemei agrare, dar au fost provocaţi la violenţe, care s-au terminat cu intervenţia armatei, arestarea şi apoi întemniţarea la Văcăreşti a cîtorva sute de oameni, unii din ei murind acolo.

Începutul activităţii reformatoare a lui Alexandru Ioan Cuza

Unificarea deplină a ţării a pus în faţa domnului noi sarcini care trebuiau să continue opera de organizare începută în 1859. Urmărind acest obiectiv, el a realizat un vast program de măsuri, între care introducerea codului lui Napoleon, organizarea comerţului, meseriilor şi transportului, înlocuirea vechiului sistem de măsuri şi greutăţi cu unul modern, organizarea administrativă a sudului Basarabiei, înfiinţarea universităţilor din Iaşi (1860) şi Bucureşti (1864). Unele acţiuni ale domnului, ca secularizarea averii mănăstirilor închinate sau limitarea şi suspendarea jurisdicţiei consulare, erau orientate în afară şi urmăreau întărirea autonomiei ţării.

Secularizarea averilor mănăstireşti

Pe parcursul veacurilor, domnii români închinaseră, adică de fapt dăruiseră, multe lăcaşuri de cult, împreună cu averile lor, mănăstirilor de la Muntele Athos, patriarhiilor din Ierisalim, Constantinopol, Antiohia şi Alexandria şi altor aşezăminte religioase din Orientul ortodox. Moldova avea închinate 29 de mănăstiri din 122, iar Ţara Românească 35 din 69. Regula nescrisă pentru călugării greci care beneficiaseră de aceste danii deosebit de generoase era să aibă grijă de lăcaşurile închinate. În realitate, nu s-a întîmplat niciodată aşa, călugării mulţumindu-se să încaseze veniturile mari ale moşiilor, în timp ce clădirile şi gospodăriile mănăstirilor închinate se ruinau. În secolul al XIX-lea, au fost întreprinse unele măsuri de soluţionare a acestei probleme, dar fără rezultat, deoarece călugării greci aveau susţinerea Rusiei. Convenţia de la Paris din 1858 recomandase găsirea unei soluţii amiabile a litigiului. Al. I. Cuza, împreună cu guvernul condus de M. Kogălniceanu, au preferat o soluţie radicală a chestiunii. La 13 decembrie 1863, ministrul cultelor Alexandru Odobescu a propus Corpurilor Legiuitoare un proiect de lege prin care averile mănăstireşti erau secularizate, adică trecute în proprietatea statului.

Propunerea a devenit lege prin votarea ei la 17 decembrie 1863. Toate moşiile mănăstireşti, atît pămîntene cît şi cele închinate, care deţineau 25% din suprafaţa ţării, au reintrat în patrimoniul public contra unei despăgubiri de 82 milioane de lei, din care urmau să se scadă datoriile de 31 milioane de lei. Foştii beneficiari ai averilor închinate au refuzat să accepte oferta, astfel că statul român nu a mai plătit despăgubirea.

O lovitura de stat care a accelerat dezvoltarea României

Material cu drept de autor

Organizarea statului român unitar reclama o serie întreagă de reforme, care, pentru a avea efectul scontat, trebuiau să fie pe potriva celor făcute multă vreme în urmă în Europa occidentală. Marii proprietari însă, care deţineau majoritatea în Adunarea legislativă, se opuneau cu înverşunare oricăror tentative de schimbare a ordinii politice şi sociale existente. Era nevoie de o democratizare a societăţii, şi în primul rînd a intituţiilor de stat, ceea ce reclama crearea unei largi baze sociale pe care să se poată sprijini aceste prefaceri. Această schimbare radicală era posibilă numai prin realizarea unor măsuri la fel de radicale, acestea fiind în primul rînd reforma agrară şi electorală, adică împroprietărirea ţăranilor şi includerea lor în procesul electoral. Însă moşierii nu puteau accepta nici un fel de schimbări care le-ar fi redus puterea politică şi economică. Domnul Al. I. Cuza şi prim-ministrul Kogălniceanu puteau să aleagă numai una din două: ori să renunţe la reforme, ceea ce ar fi însemnat renunţarea la putere, ori să înfrunte cu curaj atotputernica boierime care nu ştia să cedeze. Spre cinstea lor, ei au ales a doua soluţie. Dar şi-au asigurat, în prealabil, susţinerea Franţei, iar prin intermediul diplomaţiei franceze s-au pus la adăpost în eventualitatea unor dezacorduri din partea celorlalte puteri garante. Aceste condiţii fiind asigurate, cei doi oameni de stat au declanşat cu toată hotărîrea ofensiva împotriva moşierilor.

La 13 aprilie 1864, Kogălniceanu a depus la Cameră poiectul legii rurale, care stabilea desfiinţarea clăcii şi împroprietărirea ţăranilor, prin despăgubire, cu pămînturile deţinute în folosinţă. Peste două zile, el va cere camerei să voteze şi legea electorală. Şi încă peste o zi, legea judecătorească. Rezistenţa moşierilor era de neînvins. Unii boieri ajunseseră chiar să propună intervenţia armatelor turceşti împotriva unui guvern care le încălca drepturile. Relaţiile dintre guvern şi Cameră ajunseseră în punctul critic. A fost momentul potrivit ca domul să taie nodul gordian.

La 2 mai 1864, Al. I. Cuza decretează dizolvarea Adunării elective şi o dată cu asta aduce la cunoştinţă publică un text de constituţie, intitulat *Statul dezvoltător al Convenţiei de la Paris*, şi proiectul unei legi electorale. Pentru caracterul ei arbitrar, dar necesar în acel context politic, dizolvarea Adunării, împreună cu măsurile radicale care i-au urmat îndată, au fost numite pe bună dreptate *lovitură de stat*. Evitînd posibile dezordini, domnul şi guvernul organizează în scurt timp un plebiscit care aprobă constituţia şi noua lege electorală. Contrar denumirii sale, *Statutul* nu numai că nu dezvolta Convenţia, ci o modifica substanţial, sporind atribuţiile puterii executive în defavoarea celei legislative.

Legea electorală, prin înfiinţarea senatului, crează un parlament bicameral, care putea fi manipulat mai uşor din partea puterii executive. Elaborarea proiectelor de legi era pusă pe seama unui Consiliu de Stat, iniţiativa legislativă revenind domnului. Puterea parlamentului a fost redusă considerabil şi prin faptul că deputaţii erau lipsiţi de dreptul de a interpela miniştrii şi a le cere socoteală, tot aşa ca şi prin introducerea votului deschis pentru adoptarea proiectelor de legi. Paradoxal, o lege cu astfel de prevederi antidemocratice, ca lipsa răspunderii ministeriale, era chemată să contribuie la democratizarea societăţii. Latura cea mai slabă a acestei legi consta nu în reducerea influenţei deputaţilor, care în acele condiţii era o măsură necesară, ci în faptul că nu dădea dreptul la vot celei mai

Material cu drept de autor

mari părţi a populaţiei. Acest neajuns a fost parţial lichidat prin adoptarea unei noi legi electorale, care reducea cenzul de avere pentru dreptul la vot. Totodată alegătorii sînt împărţiţi în două colegii, în funcţie de cuantumul impozitului, unul alcătuit din alegătorii primari, iar altul din alegătorii direcţi.

Împroprietăirea ţăranilor

Rezolvarea problemei ţărăneşti era mult mai greu de realizat. Domnul şi guvernul încercase să o soluţioneze încă în 1862 şi în primăvara lui 1864, dar cu toate insistenţe lor şi în pofida formidabilelor pledoarii ale lui Kogălniceanu în favoarea ţăranilor, obţinuseră de la Adunarea dominată de boieri o lege antiţărănească, pe care Cuza a trebuit să o respingă. De aceea el a hotărît să evite parlamentul, chiar după ce acesta fusese reformat, adoptînd prin decret proiectul unei legi rurale, propuse de Consiliul de Stat.

Legea rurală, intrată în vigoare la 23 aprilie 1865, anula boirescul şi îi înzestra pe ţărani cu loturile de pămînt pe care le foloseau în momentul adoptării legii. Pentru asta se expropriau 2/3 din suprafaţa moşiilor, cu excepţia pădurilor. Media lotului de împroprietărie constituia 5,5 ha în Ţara Românească, 7,3 ha în Moldova şi 8,7 în sudul Basarabiei. Loturile trebuiau răscumpărate şi nu puteau fi înstrăinate timp de 30 de ani. Peste 500 de mii de familii ţărăneşti au primit mai mult de 2 milioane de hectare.

Efectele cele bune ale reformei agrare au fost însă umbrite de introducerea pentru ţăranii împroprietăriţi a muncii obligatorii pe moşiile boiereşti, propunere făcută chiar de Cuza la sfîrşitul anului 1865 şi reconfirmată la scurt timp după detronarea lui de guvernul Ion Ghica. „Primarul, prin mijloacele executive de care dispune, explica Ghica, va aduce îndată pe datornic la munca pentru care s-a tocmit". Aceste cuvinte simple sînt o explicaţie cu adevărat reveltoare, deoarece arată că în acele condiţii istorice, cu mentalitatea feudală a marilor proprietari, reforma agrară nu putea fi completă fără această lege. Moşierul a fost ajutat să înţeleagă că, cedînd cîteva pogoane de pămînt ţăranului, el îşi salva astfel proprietatea, pentru că ţăranul care obţinea prin această împroprietărire un minimum de condiţii materiale îi devenea pe totdeauna datornic, era obligat să-i muncească moşia în schimbul acestei „binefaceri". Această înţelegere va fi exprimată foarte bine mai tîrziu de către moşierul junimist P. P. Carp care vocifera mereu: „pironiţi proprietatea în mîinile ţăranilor", văzînd în ea temelia stabilităţii vechilor rînduieli, ceea ce era o utopie, bineînţeles. Făcută fiind doar pentru susţinerea marii proprietăţi „legea învoielilor agricole" sau „legea muncii silite" din 1865/66, fusese concepută cu bună ştiinţă în aşa fel ca ţăranii să fie „scoşi de sub protecţia Codului Napoleon şi aruncaţi într-o neoiobăgie şi mai împovărătoare decît cea veche, de unde instituirea unui regim dublu capitalisto-iobăgist, din care clasa dominantă a cules foloasele ambelor regimuri, aruncînd ponoasele asupra ţăranilor" (E. Lovinescu). Cu toate acestea şi dincolo de faptul că legea s-a aplicat cu multe greutăţi, ostacole şi falsuri, totuşi ea a contribuit mult la înviorarea agriculturii şi la dezvoltarea relaţiilor capitaliste în România.

O coaliţie monstruoasă îl înlătură pe „domnul Unirii"

Fiind în bună măsură antiboierească, adică în permanent conflict cu aşa-zişii *albi*, cum începuse să li se zică pe atunci conservatorilor, guvernarea lui Al. I.

Material cu drept de autor

Cuza, din care făceau parte sau măcar era susţină de cîţiva oameni politici de mare calitate ca M. Kogălniceanu, Costache Negri, Ion Ghica, N. Kretzulescu, a ştiut în egală măsură să se distanţeze şi de liberalii radicali, numiţi şi *roşii*. Pe cînd cei dintîi considerau că domnul şi oamenii lui ai încălcat nişte drepturi consfinţite de tradiţia mai multor veacuri, cum ar fi intangibilitatea marelui domniu feudal, ceilalţi, dimpotrivă, susţineau că, prin lovitura de stat şi prin consolidarea poziţiei sale, Cuza sfidase principiile liberalismului, libertăţile fireşti ale cetăţenilor şi totodată neglijase angajamentul partidei naţionale, după care domnul pămîntean era dator să cedeze tronul unui pincipe străin. Deşi rivali de neîmpăcat, roşii şi albii s-au pomenit la un moment dat că au aceeaşi atitudine faţă de „domnul Unirii". Conservatorii îl blamau că e liberal, liberalii îl învinuiau că e conservator, ceea ce însă nu i-a împiedicat să se unească într-o singură grupare politică, care îşi va cîştiga numele de monstruoasa coaliţie şi care a început să exercite presiuni asupra lui Cuza să abdice. Dornici de a scăpa de el erau mai ales unii oameni politici din Muntenia, în frunte cu Ion C. Brătianu şi C. A. Rosetti. Sarcina nu era prea mare, date fiind greutăţile financiare ale ţării şi în situaţia cînd însuşi domnul intenţiona să părăsească puterea din proprie iniţiativă. Totuşi complotiştii nu aveau răbdare să-şi vadă visul realizat şi, la 11 februarie 1866, l-au silit pe Al. I. Cuza să abdice. Provizoriu, puterea a fost luată de o locotenenţă domnească din care făceau parte boierul Lascăr Catargiu, din partea Moldovei, generalul Nicolae Golescu, din partea Ţării Româneşti, şi colonelul N. Haralambie, din partea armatei. În acea situaţie tulbure, unii boieri din Moldova instigaţi de ruşi, printre care cel mai scandalos era tînărul rusofil Nicolae Rosetti-Roznovanu, au început să ceară anularea unirii Principatelor, acţiune reprimată prompt de locotenenţa domnească.

Astfel luă sfîrşit scurta domnie a lui Al. I. Cuza, scurtă, dar foarte importantă prin opera ei constructivă şi reformatoare, care a pus bazele statului român modern. Această operă fiind extrem de grea, ea nu a putut să nu aibă şi unele neîmpliniri, dar, observa pe bună dreptate M. Kogălniceanu, „nu greşalele lui l-au răsturnat, ci faptele sale cele mari", şi adăuga că atît „cît va avea ţara aceasta o istorie [...], cea mai frumoasă pagină va fi aceea a lui Alexandru Ioan I".

Înlăturarea lui Al. I. Cuza a fost o acţiune pripită şi nemotivată, în fond, prin nimic altceva decît prin interesele înguste ale unor oameni dornici să asigure o situaţie cît mai bună pentru ei înşişi în dauna binelui întregii ţări. Ea a aruncat o umbră compromiţătoare asupra marilor acţiuni care asiguraseră Unirea Principatelor şi crearea României şi a pus sub semnul întrebării formidabila operă reformatoare a „domnului Unirii" şi a valoroşilor săi susţinători. Dar, principalul, prin această acţiune distrctivă s-a demonstrat că *hatîrul era chemat să fie singurul principiu îndreptăţit să guverneze în această ţară*. În locul unui domn pămîntean, devotat cu trup şi suflet poporului său, biruitorii lui Cuza au preferat, urmînd „slăvita" tradiţie multiseculară, pretendenţi la domnie din afară, indiferent de neam, limbă sau credinţă, numai cu condiţia ca, în spatele acestei ieftine mărfi de import, complotiştii de profesie să-şi poată întinde nestingherit urzelile lor.

„Monstruoasa coaliţie" a fost în bună măsură o acţiune disperată, şi tocmai de aceea foarte relevantă în ceea ce priveşte subtextul ei politic şi social, devreme ce părtaşilor ei le era cunoscută foarte bine marea popularitate a lui Cuza printre

Material cu drept de autor

ţărani. Aşa cum era de aşteptat, detronartea lui şi anunţarea aducerii în ţară a unui principe străin a provocat mari mişcări de protest. Printre acesea s-a evidenţat mai ales puternica mişcare ţărănească din aprilie-mai 1866, care a culminat cu răscoala grănicerilor de la Dunăre şi care avea drept motiv teama că înlăturartea lui Cuza ar fi însemnat şi anularea Legii rurale din 1864.

3. Transilvania în timpul regimului liberal (1860-1867)

Revoluţia de la 1848-1849, înfrîngerea în războiul cu Franţa şi Sardinia şi începutul unificăii politice a Italiei, tot aşa ca şi Unirea Principatelor Române, au determinat curtea de la Viena să renunţe la regimul absolutist şi să revină la acea formulă de guvernare pe care o încercase în timpul revoluţiei şi care însemna mai multă libertate regiunilor naţionale. Diploma împăratului Franz Iosif I, din 8 octombrie 1860, introduce un regim liberal, în baza căruia, în 1861, este restabilită şi totodată lărgită autonomia Transilvaniei, care fusese proclamată prin Constituţia din 4 martie 1849. Principatul obţine guvern şi dietă proprii, sînt restabilite comitatele şi scaunele. Încercarea românilor din Banat de a obţine şi ei autonomie nu s-a încununat cu succes: împăratul a decis unirea acestui teritoriu, împreună cu patru comitate din vestul Transilvaniei, la Ungaria.

O luptă paşnică şi insistentă pentru drepturi naţionale

Noua politică a imperiului, mai tolerantă totuşi faţă de aspiraţiile naţionalităţilor, a favorizat o intensificare a luptei românilor transilvăneni pentru afirmarea drepturilor lor naţionale. Printre personalităţile care stăteau în fruntea acestei mişcări se evidenţiau mai ales conducătorii bisericii, Andrei Şaguna şi Alexandru Şuluţiu. La 10 decembrie 1860, o delegaţie a românilor la curtea de la Viena, condusă de Şuluţiu, înaintează împăratului un memoriu care solicita egalitatea politică şi confesională a naţiunii române, lege electorală echitabilă, recunoaşterea limbii române ca limbă oficială, întrunirea unui congres naţional ş.a. Mişcări asemănătoare aveau loc şi în Bucovina. La 24 decembrie 1860, 250 de fruntaşi ai tuturor stărilor, grupurilor naţionale şi confesiunilor semnau un memoriu care cerea respectarea Constituţiei din 4 martie 1849, care decretase autonomia provinciei şi separarea ei de Galiţia.

Pentru a-şi organiza lupta mai bine, românii din cele trei regiuni, Transilvania propriu-zisă, Banat şi Bucovina, s-au unit în formaţiuni politice, dar cu tentă culturală, pentru a evita confruntările excesive. În 1861 fusese înfiinţată la Sibiu *Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului* (Astra), avîndu-i ca preşedinte pe Andrei Şaguna, vicepreşedinte pe T. Cipariu şi secretar pe G. Bariţiu. Din ea făceau parte nu numai transilvăneni, ci şi români din Principate, inclusiv personalităţi de seamă ale vieţii politice şi culturale româneşti. În Bucovina activa *Societatea pentru cultura şi literatura română din Bucovina*, iar la Arad funcţiona o *Asociaţie naţională*.

Românii îşi cîştigă drepturile pe cale parlamentară

Afirmarea drepturilor politice şi naţionale ale românilor întîlnea însă o rezistenţă puternică din partea nobilimii maghiare. La conferinţa de la Alba Iulia, din 11-12 februarie 1861, delegaţii maghiari, majoritari, au încercat să realizeze

Material cu drept de autor

hotărîrea Dietei din 1848, care proclamase încorporarea Transilvaniei la Ungaria, dar reprezentanţii românilor, susţinuţi de saşi, au respins categoric propunerea. În acelaşi timp, românii, ca şi saşii, adresează numeroase memorii curţii vieneze solicitînd soluţionarea echitabilă a problemei privind drepturile lor. Un eveniment important în această luptă a fost întrunirea la Sibiu, în iulie 1863, a Dietei în care predominau numeric deputaţii români şi saşi. Maghiarii au boicotat-o, dar ea şi-a continuat lucrările fără participarea lor. Aceasta a fost *prima Dietă românească a Transilvaniei* şi anume ea a votat, în sesiunea din 1863-64, cele două legi pe care le-au cerut românii sute de ani la rînd: recunoaşterea naţiunii române din principat cu cele două confesiuni ale ei, ortodoxă şi greco-catolică, şi ridicarea limbii române la rangul de limbă oficială, alături de maghiară şi germană.

A doua sesiune a Dietei a fost la fel de activă. Ea a votat o serie de legi de maximă importanţă pentru buna organizare a treburilor publice în principat, unele din ele aprobate de curtea de la Viena, altele respinse. În această atmosferă s-a decis favorabl şi soarta bisericii ortodoxe din Transilvania prin numirea, în mai 1865, a lui Andrei Şaguna ca mitropolit al românilor ortodocşi ardeleni. Dezbaterea în Dietă a problemelor fundamentale ale societăţii transilvane a activizat foarte mult populaţia provinciei. Interesul sporit al unor mari mase de oameni pentru problemele sociale şi politice a trezit neîncrederea curţii vieneze în faptul că organizarea federativă ar fi fost în stare să asigure stabilitatea imperiului. Neliniştea devenise o adevărată obsesie mai ales din momentul înfrîngerii Austriei în bătălia cu Prusia la Sadova (1866), care dădu un nou avînt tendinţelor autonomiste.

Lichidarea autonomiei Transilvaniei sub regim dualist

În aceste condiţii anturajul împăratului crezu că imperiul ar putea fi revigorat printr-o alianţă mai strînsă cu nobilimea maghiară. Aceasta însă, mereu încrezută şi inflexibilă, nu dorea să-şi asume vreo obligaţie faţă de curtea imperială decît cu condiţia ca Transilvania să fie reanexată la Ungaria. Satisfăcînd această cerere, împăratul a dizolvat Dieta de la Sibiu, la 20 august 1865, odată cu nerecunoaşterea legilor ei. Spre sfîrşitul anului, o nouă Dietă, convocată la Cluj în baza legii electorale feudale din 1791 care acorda nobilimii maghiare majoritatea absolută a voturilor, a votat unirea Transilvaniei cu Ungaria. Faţă de Dieta de la Sibiu, în care românii avuseră cel mai mare număr de deputaţi, acum, în noua Dietă, ei deţineau doar 36 de locuri, faţă de 128 ale maghiarilor şi secuilor şi 25 ale saşilor. Din 1867, curtea de la Viena şi-a asociat la guvernare nobilimea şi burghezia maghiară, creînd un nou regim politic, numit austro-ungar sau monarhie austro-ungară. De acum încolo, pe parcursul unei jumătăţi de veac, conglomeratul multietnic al Austriei se va numi imperiu austro-ungar.

În alte condiţii istorice, alte forme de luptă a românilor

În noul regim, care va ignora aproape cu desăvăîşire interesele politice, culturale şi naţionale ale românilor, evoluţia societăţii româneşti din Transilvania va căpăta şi ea un alt caracter. Mai întîi, protestînd împotriva alipirii provinciei la Ungaria şi a restrîngerii drepturilor politice ale populaţiei româneşti, cea mai mare parte a românilor au trecut la o tactică pasivistă în raport cu viaţa politică, renunţînd să participe la viaţa parlamentară. Pe de altă parte au trecut la o

Material cu drept de autor

colaborare mai strînsă cu românii din Principate, ceea ce a asigurat o sincronizare a activităţilor politice şi culturale din întreg spaţiul românesc. Pasivitatea relativă a românilor ardeleni în contextul politic din imperiu şi strînsa lor colaborare multilaterală cu fraţii de la est şi sud de Carpaţi au fost coroborate cu o intensificare a activităţii lor politice şi culturale de sine stătătoare. Sînt fondart noi societăţi culturale şi se consolidează cele existente, apar multe şcoli săteşti, acum îşi fac apariţia gimnaziile de la Năsăud şi Brad, se iscă iniţiative pentru înfiinţarea unui învăţămînt superior. Îndată după instaurarea regimului dualist, activiştii pe tărîmul luptei politice încep pregătirile pentru organizarea unui partid, care va apare în scurt timp cu denumirea de Partidul Naţional al Românilor din Transilvania.

În paralel, sînt întreprinse acţiuni politice deschise, de mare răsunet public, îndreptate împotriva regimului dualist. La 3 mai 1868, în legătură cu aniversarea a 20 de ani de la Marea Adunare de la Blaj, a fost convocată o întrunire la care s-a dat citire unui document cu titilul de *Pronunciamentul de la Blaj*. Documentul redactat din iniţativa lui I. Raţiu şi G. Bariţiu actualiza principalele obiective din *Petiţiunea naţională* a Adunării din 3 mai 1848, cerînd restabilurea autonomiei Transilvaniei, redeschiderea Dietei de la Sibiu şi recunoaşterea legilor votate de ea şi contestînd dreptul parlamentului ungar de a legifera pentru Transilvania. Acestui document i s-a făcut o publicitate largă, ajungînd astfel să fie cunoscut nu doar în Principate, ci şi în străinătate. El devenise document programatic pentru acei lideri ai românilor transilvăneni, care consimţiseră să activeze în parlamentul de la Budapesta.

Intensificarea mişcării naţionale a românilor transilvăneni a fost incurajată şi de politica îngustă naţionalistă a Ungariei. Mai ales două legi votate de dieta maghiară la sfîrşitul anului 1868, şi anume legea naţionalităţilor şi legea învăţămîntului, au întărit asuprirea naţională a românilor, deşi, pe de altă parte, fuseseră create anumite condiţii pentru dezvoltarea şcolii româneşti, în special ca urmare a faptului că legea învăţămîntului impusese obligativitatea instruirii primare pentru toţi copiii între 6 şi 12 ani. Sub aspect politic însă ambele legi erau discriminatorii în raport cu populaţia nemaghiară. Cea dintîi declara că toţi cetăţenii Ungariei „formează din punct de vedere politic o singură naţiune, naţiunea maghiară, una indivizibilă, căreia îi aparţine, în deplină egalitate în drepturi, orice cetăţean al patriei, indiferent de naţionlitatea sa". Limba de stat ca mijloc obligatoriu de comunicare pentru toate organele de stat, pentru întreaga administraţie, în universitate şi în tribunale (cu excepţia celor comunale) putea fi numai maghiara. Deşi legea naţionalităţilor conţinea şi unele principii liberale, ca admiterea asocierii pe principii naţionale sau admiterea limbii materne în adminsitraţia şi tribunalele locale, în şcolile confesionale şi biserică, acestea au fost treptat anulate de legislaţia ulterioară. Tot aşa s-a întîmplat şi cu legea din 1868 care recunoştea autonomia celor două mitropolii româneşti, ortodoxă şi greco-catolică.

Capitolul XVIII. Basarabia sub ocupaţie ţaristă: de la anexare pînă

Material cu drept de autor

reformele burgheze din anii ´60-´70

Partea de la răsărit a Prut a Moldovei a căpătat, după ocuparea ei de către Rusia în 1812, denumirea de Basarabia, denumire care înainte de acea dată desemna teritoriul stăpînit aici direct de Turcia, cuprinzînd partea sudică a acestui spaţiu, de la Tighina şi Leova pînă la Dunăre şi Marea Neagră, precum şi pămînturile de pe malul drept al Nistrului, de la Tighina şi pînă la Hotin. Era jumătatea cea mai mare a vechii Moldove, avînd o suprafaţă de peste 45,6 mii km², cu 7,4 km² mai mult decît Moldova de la vest de Prut, 5 cetăţi, 17 tîrguri şi 685 de sate cu o populaţie de peste 482,6 mii de locuitori.

1.Organizarea administrativă şi reformele ţariste

Din momentul încorporării provinciei la Rusia şi pînă la reformele realizate aici în anii ´70, Basarabia a trecut prin cîteva prefaceri administrative. În primii ani ai ocupaţiei, vechea administraţie fusese păstrată aproape neschimbată. Această atitudine venea din recomandarea pe care amiralul Pavel Ciceagov, comandantul trupelor ruseşti în Principate, o făcea, în 1812, ţarului Alexandru I: „Aici nu trebuie nimic făcut, nimic întocmit, dacă nevoia locală nu cere şi dacă mijloacele locale nu îngăduie". Lucru foarte relevant, amiralul atrăgea atenţia ţarului mai ales la nevoia de a nu admite amestecul bisericii ruseşti în viaţa internă a Basarabiei: „tot ce va face Majestatea Voastră ca să dea de o parte puterea Sinodului, va fi de folos şi va ajuta planul general". Organizarea provinciei şi relaţiile noii stăpîniri cu populaţia ei, adăuga el, trebuia să se facă „potrivit cu deprinderile şi obiceiurile acestor oameni şi cu mijloacele ţinutului".

Îmbinarea tradiţiei locale cu implantări străine

Întregul teritoriu al Basarabiei fusese împărţit, tradiţional, în 12 ţinuturi, acestea fiind, de la nord spre sud, Hotin, Soroca, Orhei, Iaşi, Lăpuşna, Hotărniceni, Tighina, Codru, Greceni, Cetatea Albă, Chilia şi Ismail. Fiecare ţinut era divizat în ocoale, care cuprindeau, la rîndul lor, un anumit număr de sate.

La început, ruşii păstrează această divizare adminstrativă, dar în acelaşi timp ei introduc şi unele modificări în adminisitraţia provinciei. Ţarul numeşte un guvernator civil al *oblastei* Basarabia în persoana boierului moldovean Alexandru Scarlat Sturdza. Acesta era ajutat de un fel de guvern local alcătuit din două departamente, unul cu preocupări pentru ordine şi cultură, iar celălalt avînd îndatoriri economice şi fiscale. Mai mulţi boieri din familiile Scarlat, Catargi, Ghica, Balş, Dimachi, Vîrnav ş.a. luau parte la administrarea provinciei, de cele mai multe ori ca *ispravnici* de ţinuturi. Ajutorul cel mai apropiat al lui A. S. Sturdza era boierul Matei Krupenski, despre care tradiţia istorică nu a lăsat informaţia cea mai favorabilă. Ispravnicii îi numeau la conducerea ocoalelor pe *ocolaşi* şi în fruntea satelor pe *vornici* sau staroşti, tot aşa ca şi pe *căpitanii de mazili* şi pe *căpitanii tîrgoveţilor*. Conducerea oblastiei nu era însă întru totul autonomă, deoarece guvernatorul civil era subordonat comandantului trupelor ruseşti din Principate.

Un „Aşezămînt" pentru Basarabia

Material cu drept de autor

Administraţia lui Sturdza s-a dovedit foarte curînd ineficientă, atît din cauza slabelor calităţi de organizator ale guvernatorului cît şi a abuzurilor ispravnicilor, de aceea la mai puţin de un an de la numirea sa ca guvernator Sturdza a fost înlocuit cu generalul rus I. M. Harting. Acesta i-a propus ţarului să organizeze provincia după modelul guberniilor ruseşti, dar dezacordul lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, al lui I. Capodistria, ministrul de externe al Rusiei, şi al lui A. S. Sturdza cu această propunere îl determină pe ţar să lase neschimbat vechiul sistem administrativ. În 1816, Harting este înlăturat, Basarabia este scoasă de sub supunerea amiralului Ciceagov şi pusă sub autoritatea guvernatorului militar al Podoliei, generalul A. N. Bahmetiev, care avea şi titlul de *namestnic* (rezident) al oblastei.

În anul 1818, ţarul a sosit la Chişinău pentru a promulga la faţa locului noua lege administrativă a provinciei, numită *Aşezămîntul obrazovaniei oblastei Basarabia*. În acelaşi an s-a soluţionat şi statutul juridic al Chişinăului. Deşi ocupat de ruşi, juridic el încă nu aparţinea Rusiei. Partea veche a oraşului, situată pe Bîc, era proprietatea mănăstirii Sf. Vineri din Iaşi, închinată, la rîndul ei, Muntelui Sinai, iar partea de sus, Buicanii, aparţinea mănăstirii Galata din Iaşi, aceasta fiind şi ea închinată Patriarhiei de la Ierusalim. Prin mijlocirea guvernatorului Bahmetiev şi a proistoşilor celor două mănăstiri, moşiile pe care era situat oraşul au fost *paradosite* la haznaua imperială, probabil răscumpărate, devreme ce documentele spun limpede că sînt transmise vistieriei statului rus.

O guvernare ruso-moldovenească

Operă a funcţionarului rus Kriniţki, *Aşezămîntul* stabilea trei ramuri ale puterii în provincie: legislativă, executivă şi judecătorească. Aceasta nu era de fapt decît o imitaţie timidă şi îngustă a practicii europene de organizare a puterii, altfel nefiind cu putinţă în cadrul unui imperiu absolutist. Formal, organul principal al puterii de stat era Sfatul Suprem, compus din 11 persoane, inclusiv guvernatorul general (*namestnicul*), patru membri ai guvernului provincial şi şase deputaţi aleşi de nobilimea locală pe trei ani şi confirmaţi de guvernatorul general. Principala preocupare a Sfatului era legiferarea, dar el avea şi largi atribuţii administrative, economice şi, paradoxal, chiar de curte de casaţie. Puterea executivă aparţinea guvernului provincial, alcătuit din un guvernator civil (aflat sub ascultarea guvernatorului general al Podoliei), un vice-guvernator, 4 consilieri, un administrator financiar şi 2 asesori. Doi consilieri şi un asesor erau aleşi de nobilime pe timp de 3 ani. Sfera de activitate a guvernului era adminsitraţia generală a provinciei şi finanţele, mai bine zis sfera fiscală.

Cea de-a „treia putere" era reprezentată de tribunale. Prima instanţă o constituiau tribunalele ţinutale, iar deasupra lor, la nivel de provincie, se afla tribunalul regional, care de fapt era divizat în două tribunale, penal şi civil. Primul din cele două era alcătuit din preşedinte, trei consilieri şi un asesor, al doilea din preşedinte şi patru consilieri. Preşedinţii şi cîte un consilier erau numiţi prin decret imperial, iar ceilalţi consilieri erau aleşi de nobilime pe trei ani şi confirmaţi de guvernatorul general.

Constatăm, astfel, un sistem politic şi administrativ destul de încurcat, care încerca să ţină cont de experienţa europeană şi de tradiţiile locale, dar care în

Material cu drept de autor

esenţă neglija abil şi una, şi alta. Formal, *Aşezămîntul* lăsa nobilimii basarabeane dreptul de a alege majoritatea membrilor Sfatului Suprem, a guvernului şi tribunalului regional, dar în fapt acest drept era anulat de prevederile care stabileau că alegerea acestora era valabilă numai cu acordul guvernatorului general, altfel spus nu puteau fi aleşi alţi oameni decît cei care puteau fi confirmaţi de acest guvernator. Mai mult, guvernatorul civil al Basarabiei, adică prima persoană din administraţia provinciei, se afla sub ordinele guvernatorului militar al Podoliei.

Sfatul Suprem numit în 1818, în frunte cu generalul Bahmetiev, avea ca guvernator civil pe boierul C. Catacazi, vice-guvernator M. Krupenski, cei şase deputaţi-boieri erau Dumitru şi Ştefan Rîşcanu, I. Pruncul, Z. Ralli, V. Rosset şi S. Feodosiev. Preşedinţii celor două tribunale, probabil trimişi de la centru, erau P. Kuric şi F. Nedoba.

Limba română, numită în documentele oficiale moldovenească, avea o întrebuinţare largă, cel puţin aşa arată *Aşezămîntul*. În Sfatul Suprem, limba rusă avea prioritate, mai cu seamă în chestiuni administrative, fiscale, penale etc. În guvernul provincial, administraţie locală şi la judecată cele două limbi erau egale, moldoveneasca avînd totuşi o întrebuinţare mai largă, deoarece moldovenii constituiau populaţia majoritară.

Desfiinţarea „autonomiei"

După urcarea pe tronul imperial a lui Nicolai I, duşman al oricăror libertăţi, surogatul de autonomie a Basarabiei a fost lichidat. În 1828, este aprobat un nou *Regulament* privind administrarea provinciei, care acordă întreaga putere de decizie guvernatorului general. În acest Regulament, zis al lui Voronţov, care era pe atunci guvernator general, locul Sfatului Suprem este luat de un Sfat al oblastei care, pe lîngă faptul că nu mai era ales nici măcar formal, nu dispunea de autoritate reală. În paralel, este restrînsă foarte mult sfera de aplicabilitate a legilor locale, locul lor fiind ocupat de legislaţia rusă. „Toate lucrările, stabilea legea, se fac în limba rusă şi numai în caz de necesitate, cu traducere în limba moldovenească". Este adevărat că pînă în 1854 limba română va mai fi întrebuinţată în anumite acte publice, dar numai într-un spaţiu foarte restrîns. Politica de rusificare a Basarabiei lăsase la o parte gesticulaţia şi frazeologia calculate care căutau, îndată după anexarea provinciei, să arate respect faţă de interesele naţionale ale populaţiei băştinaşe.

Regulamentul din 1828 aduce unele schimbări şi în împărţirea administrativ-teritorială a Basarabiei. Ţinuturile fuseseră lichidate încă prin *Aşezămîntul* din 1818, care înfiinţase 6 judeţe: Hotin, Iaşi, Chişinău, Bender, Akkerman şi Ismail. În 1835, sînt înfiinţate judeţele Soroca şi Orhei, în locul judeţului Ismail apare judeţul Cahul, iar Ismailul capătă statut de municipiu, astfel că în ajunul războiului Crimeii, Basarabia avea opt judeţe şi un municipiu.

Zemstva, o nouă formă de autoadminstrare locală

Înfrîngerea în războiul Crimeii a adus Rusiei pierderi foarte mari, atît de ordin material cît mai ales prin reducerea poziţiei sale strategice în Europa. Conştientizînd că principala cauză a înfrîngerii fusese înapoierea ţării, elita politică a imperiului a consimţit să realizeze o serie de reforme structurale care ar fi lichidat mai ales decalajul economic şi tehnic dintre Rusia şi ţările occidentale.

Material cu drept de autor

Realizînd această opţiune, ţarul Alexandru al II-lea, supranumit „reformatorul", a iniţiat o serie de reforme de maximă importanţă pentru reaşezarea imperiului pe baze moderne. Între acestea a fost şi reforma administrativă, inaugurată în 1864. În Basarabia, această reformă începe să se realizeze prin ucazul imperial din 15 noiembrie 1868.

Aceasta a fost aşa-numita reformă a *Zemstvei*. Literalmente, zemstva însemna administraţie locală. În confromitate cu ucazul, în 1869 s-au făcut alegeri în Zemstva gubernială şi în zemstvele judeţene, adică au fost alese adunările reprezentative ale provinciei şi ale judeţelor. În realitate, zemstvele nu erau reprezentative, deoarce din cei 53 de consilieri ai zemstvei guberniale şi 28 ai zemstvelor judeţene, moşierii alcătuiau 77,4%, orăşenii 15,1, ţăranii 5,6 şi clerul 1,9%, altfel spus, adminsitraţia locală se afla sub controlul marilor proprietari. Aceştia erau întruniţi, în cea mai mare parte, în două formaţiuni politice locale, Partidul vechilor greci şi Partidul „Tînăra Basarabie". Nu exista vreo deosebire principială între cele două partide, ambele aveau grijă ca zemstvele să le apere interesele. De aceea, fiind preocupate mai ales de starea agriculturii, zemstvele erau chemate să contribuie întîi de toate la ridicarea rentabilităţii marilor proprietăţi.

Totuşi zemstva a jucat un rol mare în rezolvarea a numeroase probleme legate de cele mai variate aspecte ale vieţii economice, sociale, culturale, demografice, sanitare ale provinciei, de căile de comunicaţie, de organizarea învăţămîntului, creditului ş.a.

Reforma orăşenească

În 1871, începe realizarea în Chişinău a noului Regulament urban, fiind aleasă Duma orăşenească, un miniparlament al centrului gubernial, ales pe patru ani şi alcătuit din 19 boieri, 26 de negustori, 19 funcţionari şi 8 reprezentanţi ai micii burghezii, adică moşierii alcătuiau doar 26,4% din numărul total de conslieri, de unde se vede că Duma Chişinului era mult mai democratică decît Zemstva gubernială. În anii următori, Regulamentul urban a fost aplicat şi in celelalte centre judeţene, cu excepţia Orheiului şi a Bălţilor care erau în proprietate privată. Şi dumele celorlalte oraşe aveau o componenţă defavorabilă moşierilor. Fenomenul are două cauze: pe de o parte populaţia urbană nu era dependentă de marii proprietari decît într-o proporţie redusă, iar pe de altă parte moşierii nu erau foarte interesaţi de administraţia oraşelor, deoarece, cu excepţia unor case de locuit, bunurile lor se aflau în afara acestor aşezări. Dar, ca centre industriale şi comerciale, oraşele basarabene erau încă foarte slab dezvoltate, de aceea aici nu exista o burghezie care să fi putut contracara în actele administrative voluntarismul moşierilor coalizaţi cu funcţionarii de stat.

Reforma ţărănească

Principala reformă a lui Alexandru al II-lea, care a determinat şi caracterul tuturor celorlalte, a fost împroprietărirea ţăranilor, întrucît aceasta afecta bazele unui regim politic, economic şi social cu o vechime de peste un mileniu.

În Basarabia şi Transnistria au fost aplicate cîteva modalităţi de efectuare a reformei agrare. În satele moldoveneşti din stînga Nistrului, aceasta s-a făcut, ca peste tot în Rusia, în corespundere cu Regulamentul din 19 februarie 1861,

Material cu drept de autor

întrunind două elemente esenţiale: eliberarea ţăranilor şi împroprietărirea lor. Fiecărui împroprietărit i s-a dat de la 3 pînă la 7 desetine de pămînt, suprafaţa medie a lotului primit fiind de 3,3 desetine de familie. Loturile, deşi se răscumpărau, nu se dădeau de fapt cu titlu de proprietate privată, întrucît ele urmau să fie exploatate în indiviziune în cadrul comunei săteşti.

În partea sud-vestică a Basarabiei, reîntoarsă Moldovei în 1856, împroprietărirea s-a realizat în baza legii româneşti din 1864. Aici cea mai mare întindere de pămînt era deţinută în folosinţă de către ţăranii statului şi de colonişti. Populaţia fiind rară şi suprafeţele mari, fiecărui cap de familie îi revenise între 30-50 de desetine şi în condiţii mai avantjoase decît în cazul împroprietării cu pămînt moşieresc.

În restul Basarabiei, adică pe aproape tot teritoriul dintre Prut şi Nistru, reforma agrară ţaristă a fost efectuată după *Regulamentul* din 14 iulie 1868. Însă, spre deosebire de felul cum se făcuse în 1861 dincolo de Nistru, aici nu se realizase o reformă pentru lichidarea şerbiei, întrucît în Moldova dependenţa personală a ţăranilor faţă de moşieri fusese lichidată – este adevărat că formal, cît timp ţăranul rămînea fără pămînt – prin reforma din 1749 a lui Constantin Mavrocordat. De aceea în Basarabia obiectivul esenţial al reformei rămînea împroprietărirea ţăranilor. Ţăranii de pe pămînturile moşiereşti au primit un total de 1,5 milioane de desetine, în medie cîte 2,9 desetine de fiecare familie. Loturile nu au fost date în folosinţa obştii, ca în Transnistria, ci în proprietatea directă a familiei, cu condiţia însă ca pămîntul să fie răscumpărat. Ţăranii statului şi coloniştii au fost împroprietăriţi prin alte acte legislative, din 1869 şi 1871, acestora revenindu-le între 8 şi 11 desetine de fiecare cap de familie contra unei despăgubiri mai mici decît la împroprietăririle pe pămînt boieresc.

O dată cu Regulamentul din 1868 a fost emis şi un ucaz care anula interdicţiile privind ieşirea ţăranilor din obştile săteşti şi strămutarea pe alte pămînturi. Împreună cu împroprietărirea, care transforma pămîntul în marfă, anularea acestor interdicţii a contribuit la dezvoltarea relaţiilor capitaliste în agricultura provinciei.

Reforma judecătorească

Deşi pe pracursul organizării administratiţiei autonome a Basarabiei, stăpînirea ţaristă încercase să dea provinciei şi o organizare judecătorească, această acţiune nu a fost dusă pînă la capăt, mai ales că autonomia fusese în scurt timp anulată. Populaţia rămînea şi în continuare la dispoziţia bunului plac al funcţionarilor de stat sau al boierilor. În 1869, Consiliul de Stat al imperiului a hotărît să realizeze în provincie o reformă judecătorească. A fost înfiinţată o judecătorie districtuală de gradul al 2-lea sub autoritatea Curţii de apel din Odesa. S-a introdus funcţia de judecător de pace şi s-au înfiinţat curtea cu juri şi curtea supremă de casaţie (senatul), apare în sfîrşit avocatura, care putea proteja întrucîtva persoana în faţa fărădelegilor organelor de justiţie. Începe să fie edificată o justiţie modernă, bazată, declarativ, pe principile legalităţii şi a egalităţii tuturor în faţa legii, a separării organelor judiciare de administraţie şi de poliţie.

Mai greu se realizează schimbările în legislaţie. Multă vreme după 1812 au fost aplicate normele juridice din Principate, în special legiuirile Callimachi şi Caragea, ca şi culegerile de legi ale lui Petru Manega şi Andonache Donici. Treptat, intră în

Material cu drept de autor

uz şi legile ruseşti. Boierii se opuneau cu îndîrjire înlocuirii pravilelor moldoveneşti cu legi ruseşti. Unul din cei mai neînduplecaţi exponenţi ai acestei atitudini fusese chiar mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care era bine văzut la curtea imperială. Reforma judiciară din 1869 nu a adus nici o clarificare în materie de legislaţie. Administraţia ţaristă promova o politică duplicitară în această chestiune. Pe de o parte ţarismul dorea să unifice legislaţia pe întreg cuprinsul imperiului pentru a şterge specificul regiunilor naţionale în acest domeniu, de aceea refuza să codifice legile locale. De altă parte însă, dorind să-şi asigure loialitatea boierilor basarabeni, el nu se putea hotări să anuleze aceste legi.

Războiul Crimeii şi teritoriul Basarabiei

Pe parcursul războiului Crimeii, mai ales cu începere din 1854, cînd Franţa şi Anglia intraseră în război de partea Turciei, unii oameni politici români s-au adresat în mai multe rînduri adversarilor Rusiei cu rugămintea de a contribui la restituirea Basarabiei. Aşa au procedat, de ex., Gh. Magheru, N. Golescu şi C. A. Rosetti pe lîngă ambasadele Angliei, Franţei şi Sardiniei la Istanbul şi chiar domnul moldovean Grigore Al. Ghica a solicitat repetat acelaşi lucru puterilor aliate antiruseşti. Dar statele europene angajate în acest război nu manifestau în acel moment nici un interes faţă de această problemă. Ele erau interesate, în această zonă, doar de îndepărtarea Rusiei de la gurile Dunării, ceea ce presupunea, în cel mai bun caz, întoarcerea la principatul Moldovei a extremităţii sudice a Basarabiei.

Chestiunea acestui teritoriu basarabean a fost examinată la Congresul de pace de la Paris, în 1856, în cadrul general al dezbaterilor privind rezultatele războiului. Congresul a înfiinţat o Comisie pentru delimitarea noii frontiere din sudul provinciei, care şi-a încheiat lucrările la începutul anului 1857. Teritoriul eliberat de ruşi în această zonă alcătuia 10,3 mii verste pătrate şi avea o populaţie de peste 127 mii locuitori, moldoveni şi minoritari, în special bulgari şi găgăuzi. Pînă la organizarea administrativă a teritoriului evacuat de ruşi, guvernul de la Iaşi a trimis aici în calitate de comisar pe C. Negruzzi. Organizată în trei judeţe, Cahul, Ismail şi Bolgrad, această parte a Basarabiei a participat la alegerile din 1857 şi 1858 pentru Divanul ad-hoc al Moldovei şi a intrat în componenţa Principatelor unite, în 1859, şi a României, în 1862. În 1864, a fost restabilită vechea eparhie a Ismailului, avîndu-l ca episcop pe cărturarul Melchisedec Ştefănescu.

Gubernia Basarabiei

O serie de evenimente care se petrec în Europa la sfîrşitul anilor ´60 şi începutul anilor ´70, între care înfrîngerea Franţei în războiul cu Prusia, reorganizarea internă a Austriei, preocuparea Angliei pentru necuprinsul ei imperiu colonial, unificarea politică a Italiei şi a Germaniei, apropierea ruso-prusacă ş.a. favorizează relansarea unei politici externe active a ţarismului rus. Rusia se extinde în Asia Centrală, convenţia navală de la Londra, din 1871, anulează acea prevedere a tratatului din 1856 de la Paris ce interzicea prezenţa flotei ruse în Marea Neagră, începe apropierea ruso-austro-germană care va duce în curînd la semnarea Convenţiei de la Schönbrunn a celor trei împăraţi (1873), care va reafirma poziţia Rusiei de mare putere europeană.

Material cu drept de autor

Era şi firesc ca, în noul context al realţiilor internaţionale, Rusia să revină la principalul obiectiv al politicii sale europene şi anume reluarea ofensivei în Balcani. Pentru aceasta ea trebuia să-şi refacă poziţia de altădată la Dunărea de Jos. În acest scop, Basarabia este scoasă, în 1873, din componenţa guberniei Novorossia şi organizată ea însăşi ca gubernie aparte. Ultimele rămăşiţe de administraţie autonomă a provinciei, inclusiv Sfatul oblastei, deşi aproape complet nefuncţionale, sînt lichidate. De acum încolo, pînă la prăbuşirea imperiului ţarist, în 1917, Basarabia va fi condusă direct din cancelaria imperială de la Petersburg prin intermediul administraţiei guberniale.

2.Structura socială şi naţională a populaţiei

Pînă la reformele burgheze din anii ´60-´70, structura socială a Basarabiei păstra fizionomia din Moldova dinaintea dezbinării violente din 1812.

Marea putere a marii boierimi

Prima categorie socială, cea mai privilegiată şi cea mai coruptă, cum o numea chiar unul din reprezentanţii ei, domnul Moldovei Mihail Sturdza într-o scrisoare din 6 aprilie 1848 către cancelarul Rusiei K. Nesselrode, o constituiau *marii boieri*, care au fost asimilaţi cu nobilimea rusă, bucurîndu-se de toate privilegiile acesteia. Ei formau o castă aparte, se întruneau în adunări ale nobilimii, aveau un mareşal al lor pe care îl alegeau din trei în trei ani. Tot aşa erau organizaţi şi în fiecare judeţ. Propria organizare le permitea boierilor să-şi apere mai bine privilegiile. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, vechea boierime moldovenească din Basarabia, deşi alcătuia doar un procent din populaţia ţinutului, se bucura însă de mare influenţă, care avea originea în puterea ei economică. Un număr de 146 de moşieri stăpîneau peste un milion de desetine de pămînt. Suprafaţa medie a unui domeniu era de 7600 de desetine. Erau boieri care aveau proprietăţi mult mai mari, de zeci şi chiar sute de mii de desetine, stăpînind zeci de sate, tîrguri şi chiar oraşe. Boierul Teodor Balş, de ex., avea 160 de mii de desetine cu 72 de sate, Rosset avea 33 de sate, Catargi 22 de sate, oraşul Soroca era proprietatea lui Rosetti-Roznovanu, Otaci era al lui Cantacuzino, Bălţii aparţineau lui A. Panaiot, iar Chişinăul se afla în posesiunea cîtorva mănăstiri. Către 1861, numărul şi puterea economică a nobilimii se redusese întrucîtva, dar influenţa ei era încă foarte mare. Boierii, împreună cu membrii familiilor lor, alcătuiau 8,7 mii de suflete sau 1,2% din totalul populaţiei Basarabiei, dar deţineau 2 271,7 mii de desetine de pămînt ori 64,7% din întreaga suprafaţă a pămîntului productiv al provinciei.

O situaţie socială similară cu a marii boierimi aveau şi *vîrfurile clerului*: conducerea eparhiei, a mănăstirilor şi a altor aşezăminte de cult. Înainte de reforma agrară, tagma clerului basarabean număra 14,7 mii de suflete, adică 2,1% din populaţie, dispunea de 242 mii desetine de pămînt sau 6,9% din total, dar clerul superior constituia doar o mică parte din cele 14,7 mii, pe cînd pămîntul, dimpotrivă, îi aparţinea în cea mai mare parte.

Alte stări sociale mai mult sau mai puţin privilegiate

Mai jos, pe a doua treaptă, se situa *boierimea măruntă* care se afla în slujba ţării în momentul încorporării Basarabiei la Rusia. Ea nu era tratată ca o tagmă ce beneficia de largi privilegii, cum era marea boierime, ci ca nobili individuali, fapt

Material cu drept de autor

pentru care nu puteau fi supuşi pedepselor corporale şi erau scutiţi de impozite. Ţarismul a ştiut să corupă uşor această categorie socială, oferindu-i şansa de a intra în serviciul statului rus, aşa încît în a doua jumătate a secolului al XIX-lea ea era deja complet deznaţionalizată. Anume din rîndul ei vor fi înrolaţi cei mai zeloşi rusificatori ai Basarabiei. După statutul său social, din această categorie făcea parte şi masa de rînd a clericilor.

În vecinătatea micilor boieri se aflau *mazilii* şi *ruptaşii*, care aveau un statut asemănător cu al micilor boieri, dar inferior totuşi, deoarece dispuneau de o avere modestă, fapt pentru care erau consideraţi nobili săraci. Mazilii erau boieri scăpătaţi, iar ruptaşii erau descendenţii clericilor care nu practicau cultul, ci erau mici funcţionari de stat (se pare că aceştia aveau un statut mai bun decît al vechilor ruptaşi, apăruţi în urma reformei fiscale a lui C. Mavrocordat). Tradiţional, aceştia aveau propria lor organizare, simbolizată de căpitanii de mazili.

Pe treapta cea mai de jos, în masa populaţiei neţărăneşti, se situau *tîrgoveţii*, în special negustorii şi meşteşugarii, întruniţi în bresle sau *isnafuri*. Ei plăteau un bir special şi aveau căpitanii lor care le reprezentau interesele în relaţiile cu autorităţile.

Talpa ţării

Basarabia fiind un ţinut agrar slab dezvoltat, era firesc ca masa absolută a populaţiei să o constituie *ţăranii*. În 1861, toate categoriile de familii ţărăneşti numărau 669,2 mii de suflete sau 96,7% din totalul populaţiei. Cei mai numeroşi erau ţăranii dependenţi, clăcaşii fără pămînt, care alcătuiau 58,6% din total. Îi urmau, în ordine descrescîndă, coloniştii (12,7%), *răzeşii* (12,3%), ţăranii statului (9,7%), cazacii din Novorosia (1,8%) şi ţiganii şerbi (1,6%). În acest context, e foarte interesantă situaţia răzeşilor, care în epoca premodernă fuseseră mici stăpîni de terenuri private şi comunale. Acum, la începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea, ei posedau 220,2 desetine de pămînt sau 6,3%, mai puţin decît deţineau ţăranii statului (8,1%) şi aproape de două ori mai puţin decît coloniştii (11,8%). De fapt răzeşii de mult nu mai constituiau o categorie socială cît de cît omogenă, majoritatea lor nu aveau deloc pămînt şi doar aproximativ un procent erau oameni înstăriţi. În pragul reformei agrare din 1868, situaţia celor mai mulţi din ei nu se deosebea în fond cu nimic de cea a clăcaşilor propriu-zişi.

Colonizarea Transnistriei

Primele colonizări pe ambele maluri ale Nistrului au început pe măsura înaintării şi stabilirii Rusiei pe aceste teritorii. Toate războaiele purtate de Rusia pe teritoriu românesc în secolul al XVIII-lea, indiferent de rezultatul lor, se soldau cu strămutare de populaţie la est de Nistru, mai cu seamă în Transnistria. Aici populaţia românească era amestecată cu tătari şi, mai puţin, cu cazaci, ceea ce făcea ca structura ei etnică să fie foarte asemnătoare cu aceea a Bugeacului. Asta explică de ce unii autori sau călători care au scris despre Transnistria la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, cum au fost P. Sumarokov, A. Righelmann ş.a., o numesc Basarabia. Cu începere mai ales de la războiul ruso-turc din 1835/39, transferurile de populaţie din Principate, dar şi bulgari sau găgăuzi de la sud de Dunăre, devin masive. Ele aveau scopul să asigure cu mînă de lucru teritoriile slab populate din sudul şi sud-vestul Rusiei fie pe cale

Material cu drept de autor

silită, fie prin propagandă. Punctul culminant este atins după încheierea războiului din 1787-1791, cînd împărăteasa Ecaterina a II-a dăduse un ucaz care cerea colonizarea grabnică a Transnistriei atît cu voluntari în acel război cît şi cu boieri. Cincizeci şi şase de boieri moldoveni din familiile Rosetti, Cantacuzino, Catargiu, Sturdza, Balş, Macarescu ş.a. urmau să ia în stăpînire 377.445 desetine de pămînt. Se pare că acest plan nu a putut fi realizat în întregime, dar o jumătate de an mai tîrziu ambasadorul Prusiei la Constantinipol constata că „locuitorii Moldovei părăsesc ţara în mase mari. Ei sînt încurajaţi de guvern[ul rus] să se aşeze dincolo de Nistru. Toată regiunea între acest fluviu şi Bug urmează să fie ridicată la rangul de principat, purtînd numele de Moldova Nouă. Se vorbeşte de numirea fostului principe al Moldovei, Alexandru Mavrocordat, în scaunul noului principat".

Colonizarea Basarabiei

Basarabia începe să fie colonizată încă pe parcursul războiului din 1806-1812, deşi bejenari străini în ţinut, mai ales bulgari, sînt semnalaţi aici încă în timpul războiului ruso-turc din 1768/74. Odată cu strămutarea, în 1807, a tătarilor din Bugeac dincolo de Nistru, teritoriul eliberat trebuia ocupat cu populaţie adusă din alte părţi, de aceea ţarismul trece la o colonizare sistematică a Basarabiei, mai ales a Bugeacului. Această politică îşi găseşte reflectare şi în *Aşezămîntul* de organizare a provinciei din 1818 în care se spune, între altele, că „băjenarii străini, sub numirea de colonişti, se vor primi spre a se statornici cu locuinţa în oblastia Basarabia pe temeiul pravilelor ce se păzesc în Rusia şi se vor folosi cu o politicească şi personalicească slobozenie sub apărarea ocîrmuirii şi haznaua va dărui lor slobozenie de plata dărilor ce sînt drepte ale ei, aşijderea şi a havalelor pămînteşti, în curgere de patru ani din vremea ce se vor aşeza".

Spre deosebire de colonizarea Transnistriei, cea din Basarabia s-a făcut mai mult cu străini şi foarte puţin cu români. În ordine cronologică, primele colonizări masive sînt cele ale bulgarilor şi găgăuzilor. Catagrafia ţaristă din 1817 menţionează 12 sate de pribegi de la sud de Dunăre, între care însă se aflau şi cîteva zeci de familii de moldoveni. Numărul lor începe să crească foarte repede după înfiinţarea, în 1818, a epitropiei coloniştilor în frunte cu generalul I. N. Inzov şi apariţia ucazului ţarului, din 1819, care încurajau strămutarea populaţiei de la sud de Dunăre în Basarabia. La mijlocul secolului al XIX-lea, existau în jur de 50 de sate bulgare şi găgăuze, majoritatea fiind fondate pînă în 1830 şi numărînd peste 40 de mii de suflete.

De la 1814, datează primele colonizări ale germanilor, veniţi în cea mai mare parte din Polonia şi aşezaţi mai cu seamă în văile micilor rîuri Cogîlnic, Ceaga şi Sărata, unde au primit 130.612 desetine de pămînt. Mai tîrziu ei vor veni şi din Germania, în special din părţile sudice, şi vor înfiinţa o serie de sate prospere, organizate în trei ocoale cu centrul în Tarutino. În 1856, numărul lor era de peste 24 mii de suflete. Din 1816, încep să sosească şi francezi, originari din Franţa şi Elveţia, care au întemeiat astfel de aşezări ca Şaba, lîngă Cetatea Albă, Brienne, Paris şi Arcis.

Ruteni, evrei şi alţii

Prezenţa *rutenilor* sau *ucrainenilor* a fost importantă în Basarabia încă pînă la 1812, mai ales în partea nordică a provinciei. Afluxul lor masiv în această zonă a

Material cu drept de autor

început în timpul războiului ruso-turc din 1787-1791. După 1812, numărul lor va creşte şi mai mult, în special prin colonizările din judeţele Tighina, Ismail şi Cetatea Albă. În regiunea Hotinului, mai puţin a Bălţilor, presiunea lor a fost atît de mare că au asimilat o parte a populaţiei româneşti. Catagrafia de la 1817 arată un total de 30 de mii de ruteni şi 6 mii de lipoveni.

Numărul *evreilor* a început să crească cel mai tare în timpul războiului din 1806-1812, deoarece vremea tulbure le-a permis să pătrundă mai uşor în ţinut, mai cu seamă dinspre Polonia şi Ucraina, aşa încît la 1817 aici se aflau peste 19 mii de evrei.

Aşezarea evreilor pe ambele maluri ale Nistrului s-a făcut altfel decît a celorlalte seminţii. În stînga Nistrului, în guberniile Podolia şi Herson, aşezarea lor în oraşe nu era permisă, de aceea au fost nevoiţi să întemeieze colonii agricole. După 1812, şi mai cu seamă pe timpul ţarului Nicolai I, a fost încurajată, in special prin scutiri de biruri, strămutarea lor în Basarabia, inclusiv din Transnistria, dar preferinţa era tot pentru colonii agricole. Fuseseră înfiinţate 16 colonii, în nordul şi centrul provinciei, dar tot aşa cum se întîmplase şi în Bucovina mai devreme, după anexarea acesteia de către Austria, în scurt timp evreii şi-au vîndut pămîntul la ţăranii moldoveni, retrăgîndu-se în tîrguri şi oraşe pentru a se ocupa cu negoţul şi cu unele meşteşuguri. În ajunul războiului Crimeii nu mai era nici o colonie agricolă evreiască. Pe atunci numărul evreilor se ridicase la aproape 80 de mii de suflete.

Evoluţii demografice

Vremea cuprinsă între Congresul de la Viena din 1815 şi războiul Crimeii a fost pentru Europa o perioadă de linişte care a favorizat, între altele, şi o creştere a populaţiei. Catagrafia din 1817 dădea pentru Basarabia o populaţie de aproape 500 de mii de oameni. Sporul natural şi colonizările au ridicat acest indice către 1856, după datele oficiale sistematizate de A. Zaşciuk, pînă la aproape un milion. În acest total, moldovenii alcătuiau 74 %, ucrainenii 12%, evreii 8%, bulgarii şi găgăuzii 4,8%, nemţii 2,4 %, ţiganii 1,1%, velicoruşii 0,6%, restul revenind minorităţilor mai mici ale grecilor, armenilor, polonezilor ş.a.

Ţiganii, care numărau, la 1856, 1,6 mii de suflete şi aveau statut de robi, alcătuiau două grupuri: ai statului şi ai proprietarilor particulari. Prima categorie plătea o dajdie la stat, cea de-a doua era scutită de biruri, cu excepţia cazurilor cînd aveau permisiunea să peregrineze în şatre dintr-un loc în altul. În timpul reformelor din 1861 şi 1868, au devenit liberi.

Ca şi ţiganii, *armenii* şi *grecii* erau prezenţi de multe veacuri în Ţările Române. În Moldova, exista o comunitate armeană încă de pe timpul lui Alexandru cel Bun. Principala lor ocupaţie era negoţul şi locuiau mai mult în oraşe. Grecii încep să se înmulţească de prin secolul al XVII-lea, iar în veacul următor numărul şi puterea lor în Ţările Române erau foarte mari. Influenţa lor în societate era zdrobitoare, cu începere de la scaunul domnesc şi coborînd în sînul marilor proprietari, al clerului, negustorilor, cărturarilor. Înrudirea cu băştinaşi bogaţi, dobîndirea de moşii prin slujbe sau cumpărare au făcut ca ponderea grecilor naturalizaţi în marea boierime să fie considerabilă. În Basarabia, puterea lor economică era covîrşitoare. Pentru a-şi apăra această poziţie, şi-au creat propria lor organizaţie politică, „Partidul

Material cu drept de autor

vechilor greci", cea mai influentă formaţiune de acest tip din ţinut. Nefiind legaţi de nevoile poporului nici măcar atît cît boierii români, pentru care prima şi cea mai importantă patrie era averea, moşierii greci au fost un sprijin de nădejde al ţarismului în opera de încorporare administrativă a provinciei la imperiu şi de deznaţionalizare a populaţiei româneşti. Catagrafia de la 1817 arată că grecii şi armenii alcătuiau doar 0,7% şi respectiv 0,6% în totalul populaţiei, dar ponderea lor reală consta nu în număr, ci în averea de care dispuneau.

3. Economia

Anexarea Basarabiei la Rusia, în pofida faptului că imperiul ţarist era foarte slab dezvoltat, a contribuit la o anumită înviorare a economiei provinciei, mai întîi prin faptul că ea ieşise de sub monopolul comercial turcesc şi apoi mărfurile basarabene puteau pătrunde pe piaţa largă a imperiului, mai primitivă decît cea din centrul şi vestul Europei şi tocmai de aceea mai puţin exigentă la calitatea produselor.

Pătrunderea relaţiilor capitaliste în agricultură

Răspîndirea relaţiilor de piaţă a determinat trecerea treptată a exploatărilor agricole la producţia marfară. Nevoia de bani i-a făcut pe mulţi moşieri să înlocuiască claca în produse cu claca în bani. În preajma reformei agrare, dijma în bani practicau 14% din gospodăriile moşiereşti, iar 17% foloseau ambele forme de plată. În deceniile patru şi cinci ale secolului al XIX-lea, pe o parte a marilor proprietăţi se aplica pe scară largă munca salariată. Fenomenul era răspîndit mai ales în sudul provinciei, unde erau cele mai mari întinderi cultivabile, dar nu erau ţărani clăcaşi. Pe moşia contesei Edling (Sturdza) din judeţul Bender lucrau anual 300 de muncitori permanenţi şi alte cîteva sute de angajaţi sezonieri la îngrijirea vitelor, cositul fînului, cultivarea solului, treeratul cerealelor, lucrarea viilor şi livezilor, la muncile în cele cîteva „fabrici" locale ş.a. Mulţi muncitori lucrau şi pe moşiile foarte întinse, de zeci de mii de hectare, specializate în creşterea oilor, cum erau cele ale lui Benkendorf, Nesselrode, Suţu, Witgenstein ş.a., mai toate create în judeţele Bender şi Akkerman după anexarea rusească a Basarabiei şi deţinute, cum se vede, de înalţi demnitari ai imperiului. Este adevărat că nu aceeaşi era situaţia şi în cazul moşiilor din centrul şi nordul Basarabiei, care se bazau pe munca clăcaşilor.

Orientate spre piaţă erau şi gospodăriile coloniştilor nemţi şi bulgari din sudul Basarabiei, care aveau cîte 50-60 de desetine de familie. În anii ´40 diferenţierea în sînul lor era destul de înaintată, unii ajungînd să stăpînească suprafeţe mult mai mari prin cumpărări şi arendări, în timp ce alţii se ruinaseră. În dependenţă de specificul geoclimatic al zonei, gospodăriile înstărite se specializau pe domenii de producţie. În vecinătatea bazinelor acvatice, practicau pe scară largă pomicultura, legumicultura şi cultivarea tutunului, iar în stepă producerea cerealelor, viticultura şi vităritul. Faţă de gospodăriile clăcaşilor, ale majorităţii răzeşilor şi ale ţăranilor statului, care produceau mai mult pentru consumul propriu, cele ale coloniştilor realizau mari cantităţi de produse pe piaţă, în special grîu şi vite.

Ramurile principale ale agriculturii

Material cu drept de autor

Preocuparea de căpetenie a agriculturii o constituia producţia de *cereale*. Necesităţile consumului intern şi cerinţele exportului au făcut ca cele mai întinse suprafeţe să fie cultivate cu grîu şi porumb, cel dintîi fiind destinat în cea mai mare parte pieţei, iar celălalt pentru consumul ţărănesc şi pentru furaje. Că anume cerinţele pieţei erau cele care determinau creşterea relativ rapidă a producţiei de cereale se vede în faptul că, dacă după anexarea provinciei această producţie s-a caracterizat multă vreme prin indici scăzuţi, mai tîrziu, dimpotrivă, se va ridica la un nivel mult mai înalt. În deceniul 1835/45, suprafaţa cultivată cu cereale constituia anual 260,4 mii de desetine, iar în anii ´60 era de 675,5 mii de desetine. În acelaşi timp media recoltei crescuse de 2,25 ori pe cînd consumul acestor produse se ridicase cu mai puţin de 60%. Tocmai de aceea la sfîrşitul anilor ´50 şi începutul anilor ´60 se exporta anual pînă la un milion de puduri de cereale. Principalele centre de export erau Odesa, porturile de la Dunăre, iar în nordul provinciei, Noua Suliţă.

Totuşi cultivarea cerealelor era extensivă, deoarece creşterea producţiei se obţinea în cea mai mare parte pe calea lărgirii suprafeţelor cultivate şi mult mai puţin prin ridicarea productivităţii solului.

Tendinţe ale intensificării producţiei agricole

Alte sectoare bazate pe cultura solului erau mai productive, fiind vorba de pomicultură, legumicultură, creşterea culturilor tehince şi mai ales de viticultură. Dezvoltarea culturii viţei de vie s-a datorat cererilor crescînde la vin de pe piaţa Rusiei. În anii 1819/58 suprafaţa viilor a crescut de la 10,5 la 24,8 mii de desetine, iar producţia de vin de la 1,1 la 3,0 milioane de vedre. Cel puţin o treime din întreaga producţie de vin era destinată pieţei. Cele mai mari cantităţi de struguri se produceau în zona Codrilor şi în judeţele Bender şi Akkerman. Dar atît agrotehnica viticulturii cît şi cea mai mare parte a sorturilor de viţă de vie nu erau de cea mai bună calitate.

Tot aşa ca şi viţa de vie, livezile solicitau un volum mare de muncă mai calificată decît la producerea cerealelor. Suprafaţa livezilor crescuse în anii 1819/1851 de la 5,5 mii pînă la 8,6 mii de desetine. În deceniile 5-6, din Basarabia se exporta anual în jur de 20 de mii de puduri de fructe spre Odesa, Petersburg, Moscova, Varşovia şi în alte centre ale imperiului.

Exportul de produse agricole avea efecte contradictorii: pe de o parte contribuia la dezvoltarea relaţiilor capitaliste, iar pe de altă parte adîncea discrepanţa dintre gospodăriile agricole intensive şi masa numeroasă a gospodăriilor ţărăneşti de subzistenţă.

Creşterea vitelor

Tradiţional, vităritul era una din principalele ramuri economice ale Basarabiei. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, aceasta constituia de fapt sectorul principal al economiei basarabene, şi numai în preajma reformei agrare, în legătură cu creşterea cererii de cereale pe piaţa internă şi externă, creşterea vitelor a trebuit să cedeze întîietatea producţiei cerealiere.

Vităritul avea un caracter preponderent extensiv. O adevărată cultură a ramurii exista numai în gospodăriile boiereşti, unde se puteau asigura condiţii optime de

Material cu drept de autor

întreţinere a vitelor (silozuri, staule etc.), pe cînd în majoritatea cazurilor şeptelul era grav ameninţat de frig şi de insuficienţa de furaje şi de apă, mai ales în Bugeac. Cea mai mare atenţie se acorda, cu începe din deceniul al treilea, creşterii oilor merinos, pentru lîna lor fină. Zeci de mii de astfel de oi erau crescute în marile proprietăţi din sudul provinciei. Erau şi crescătorii de cai de rasă, ca acelea ale lui Balş, în judeţul Bender, şi Catargiu, în judeţul Bălţi. Aceştia constituiau un important articol de export.

În anii 1815/49, numărul cailor crescuse de la 29,7 la 85,0 mii de capete, al vitelor cornute de la 126,8 la 447,4 mii, al oilor obişnuite de la 461,8 mii la 738,4 mii. Oile merinos se înmulţiseră de peste zece ori numai în anii 1835/49: de la 70,4 mii pînă la 705,2 mii. Aceste creşteri erau însoţite de o intensificare a exportului de vite şi a produselor animaliere. În anii 1844/54, se exporta anual în medie 26,5 mii capete de vite cornute şi cai, aproape 50 mii puduri de lînă de oaie, 13,5 mii puduri de piele, 8 mii puduri de brînză şi unt.

O modestă industrie manufacturieră

Foarte slabele tradiţii ale industriei şi comerţului, caracterul în mare parte natural al economiei, nu au putut contribui la crearea unui adevărat sector industrial în Basarabia. Majoritatea întreprinderilor erau instalaţii de prelucrare a producţiei agricole: mori, fabrici de spirt, de vinificaţie, producere a berei, topire a grăsimilor ş.a. De regulă, ele se aflau pe marile proprietăţi şi se bazau pe munca silită a ţăranilor moldoveni. În oraşe apar mici întreprinderi de producere a lumînărilor, textilelor, veselei, sticlei ş.a. Mai importante, prin cantitatea producţiei şi a numărului braţelor de muncă, erau salinele şi exploatările piscicole, care se aflau în sudul Basarabiei, în zona lacurilor sărate (Alibei, Şagan ş.a.) şi a cursurilor inferioare ale Prutului şi Nistrului şi în delta Dunării.

O importanţă economică deosebită avea transportul, mai cu seamă fluvial şi, mai puţin, maritim. În condiţiile lipsei căilor ferate şi a şoselelor, de mare utilitate era cărăuşia.

Comerţul

Guvernul ţarist luase o serie de măsuri pentru integrarea economică a Basarabiei în imperiu. Pînă la anexare, comerţul basarabean se afla în mîinile negustorilor austrieci, sau mai degrabă evrei din Austria. În 1830, linia vamală a fost trecută de pe Nistru pe Prut, negustorilor basarabeni li s-au acordat înlesniri pe termen de 10 ani, acestea fiind extinse asupra tuturor negustorilor care acceptau cetăţenia rusă. Principalele centre ale comrţului intern eau oraşele Chişinău, Bălţi, Ismail, Soroca şi Akkerman. La înviorarea comerţului contribuiau mult tradiţionalele tîrguri şi bazare. De pe mijlocul secolului al XIX-lea încep să fie organizate anual iarmaroace în oraşele şi tîrgurile provinciei, de regulă în anumite zile de sărbătoare.

Am observat că o mare parte a producţiei agricole basarabene mergea la export. Comercianţii basarabeni aveau legături directe cu Principatele Române, Austria, Turcia, Grecia, Italia, Franţa şi Anglia. Mărfurile spre şi din aceste ţări treceau în cea mai mare parte prin Odesa, întrucît din 1817 aceasta avea statut de porto-franco, precum şi prin punctele vamale Ismail, Reni, Sculeni, Vaslui, Noua Suliţă, Leova şi Lipcani. Cel mai important articol al exportului basarabean erau cerealele.

Material cu drept de autor

În deceniul al patrulea, provincia exporta anual prin Odesa cca trei mln. de puduri de cereale, iar în 1861 10 mln. de puduri. Urmînd tradiţia, cea mai mare parte a cerealelor (grîu şi porumb) erau exportate în Turcia, Anglia, Franţa şi Italia. Erau exportate, de asemenea, şi cantităţi mari de produse anumaliere, vinuri, fructe, peşte ş.a.

Oraşele

Cele mai importante aşezări urbane ale Basarabiei, anume ca centre economice, erau Chişinău, Cetatea Albă (Akkerman), Bender, Ismail, Hotin, Bălţi. Unele, ca Chişinăul, s-au dezvoltat datorită funcţiilor administrative care li s-au atribuit, altele, mai cu seamă Cetatea Albă, dar şi Ismailul, Benderul, Hotinul, au fost favorizate de poziţia lor geografică, fiind aşezate pe cursul apelor sau la intersecţia căilor comerciale. În afară de acestea, o oarecare importanţă aveau oraşele mai mici Soroca, Orhei, Cahul, Bolgrad, Chilia şi Reni. Creşterea numărului populaţiei orăşeneşti este dovada cea mai sigură a dezvoltării vieţii urbane în provincie. În anii 1819/61, populaţia Chişinăului a crescut de aproape nouă ori: de la 11 la 93,4 mii de locuitori. În ordine descrescîndă, Akkermanul avea, în 1861, 41,5 mii, Ismailul 29,3 mii, Benderul 23,0 mii şi Hotinul 18,0 mii de oameni, creşterea fiind faţă de anul 1819 de 5-8 ori.

* * *

Devenită parte a imperiului ţarist, Basarabia a început să evolueze, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în condiţii social-politice şi economice de cu totul altă natură decît cele din Principatele Române sau Transilvania aflată sub dominaţie habsburgică. Sub raport economic, graţie includerii în piaţa mare a Rusiei şi ca urmare a unui şir de reforme burgheze care urmăreau modernizarea imperiului, ea a înregistrat anumite progrese. Politiceşte însă va pierde orice urmă de autonomie, care fusese mimată la început din partea administraţiei ţariste, fiind silită să accepte statutul de gubernie a imperiului. Acea parte a bunurilor publice, în primul rînd pămîntul, care nu era proprietate a marilor latifundiari, aproape toţi complet străini de populaţia băştinaşă, este acaparată de statul rus în persoana ţarului, care va dispune de ele după bunul său plac, dăruindu-le multor slujitori credincioşi ai tronului, ca Benkendorf, Nesselrode, Kankrin, Sabaneev, sau la zeci de mii de colonişti care, aşezîndu-se în Basarabia, vor modifica substanţial configuraţia ei etnică, fenomen care, de atunci şi pînă în zilele noastre, va perturba în mai multe rînduri liniştea provinciei.

4. Cultura unei provincii româneşti răsăritene

Basarabia, care nici pînă la 1812 nu beneficiase de roadele culturii în acelaşi fel şi în aceeaşi măsură cu românii din dreapta Prutului şi cu atît mai mult cu cei de peste munţi, după anexarea ei de către Rusia va evolua într-un context spiritual în mare parte diferit de cel în care-şi vor continua drumul lor în viitor Principatele Române şi apoi regatul român. Din două motive esenţiale, şi anume schimbarea stăpînirii străine şi ruperea brutală a provinciei de la matca neamului românesc, cultura Basarabiei de sub ruşi se arată ca un fenomen complicat şi contradictoriu, care este cunoscut încă cu totul insuficient. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, şi mai cu seamă în perioada autonomiei, spiritualitatea basarabeană era

Material cu drept de autor

aproape complet refractară culturii ruse. Această stare de spirit era exprimată cel mai bine de boierii moldoveni, care, va observa atent F. F.Vighel, viitor vice-guvernator al Basarabiei, nu erau deloc curioşi să vadă Moscova sau Petersburgul, privirea fiindu-le îndreptată mereu spre Viena. Dar chiar dacă ar fi dorit, basarabenii cu instrucţie occidentală nu puteau respinge categoric cultura rusă, aceasta făcînd parte, într-un regim autocrat şi antidemocratic cum era Rusia ţaristă, din panoplia celor mai eficiente instrumente ale afirmării dominaţiei ruseşti, mai ales cînd acestea se înveşmîntau în odăjdiile bisericii ruse.

Nenorocoasă pentru Basarabia, sub aspect cultural, a fost chiar poziţia ei geografică, de margine a lumi româneşti aflată sub puternica influenţă spirituală a marelui masiv etnic est-slav. De aceea chiar activitatea prodigioasă a unor cărturari originari din ţinut sau activînd aici încă pînă la 1812, cum a fost Amfilohie Hotiniul, nu au lăsat nici un fel de urme în cultura Basarabiei, regăsindu-se în schimb în toată plenitudinea lor în peisajul cultural de la vest de Prut.

Viaţa culturală a Basarabiei are bineînţeles o istorie proprie, care datează încă de pe vremea cînd mănăstirea Căpriana se manifestase ca unul din primele centre de civilizaţie medievală românească. Şi mai tîrziu ştiinţa de carte şi aplecarea către preocupările ce ţin de lucrarea comună a minţii şi a sufletului se va cultiva aici, ca în vechime, în mediul monahicesc din venerabila citadelă culturală de pe Işnovăţ, în lăcaşurile de la Rudi, Curchi, Saharna, Japca, Hîrjauca ş.a.

Din secolul al XVII-lea prezenţa Moldovei de răsărit în eforturile culturale comune ale lumii româneşti începe să se facă tot mai palpabilă. Mărturiile nu sînt foarte multe, dar cele care s-au păstrat dau măsura cea bună a participării Basarabiei la reliefarea specificului spiritualităţii româneşti: biserica Sf. Dumitru din Orhei, apoi originalele construcţii de la Ţipova, Japca, Butuceni ş.a.. Nu întîmplător, anume acum ţinuturile moldoveneşti de o parte şi de alta a Nistrului se evidenţiază în viaţa politică şi socială a Ţării Moldovei, fie prin zavera marilor boieri basarabeni Hîncu şi Durac, fie prin hătmănia transnistreană a domnului Gheorghe Duca. În secolul al XVIII-lea, Basarabia se conformează la uniformizarea stilistică a artei româneşti, aducînd ca probe neîndoielnice mai întîi pictura din biserica Adormirii Maicii Domnului de la Căuşeni şi apoi concepţia arhitectonică a bisericilor din epocă de la mănăstirile Rudi şi Saharna.

Învăţămîntul

Nu încape nici o îndolială că învăţarea ştiinţei de carte se făcea în Moldova de răsărit încă din momentul apariţiei aici a primelor lăcaşuri de cult. Nu este însă tot atît de clar cînd au apărut primele şcoli laice în această parte de ţară. Se ştie cu siguranţă deocamdată că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şcoli elementare activau pe lîngă unele lăcaşuri de cult, ca de ex. bisericile Sf. Haralambie şi Sf. Nicolae din Chişinău. Într-o relatare documentară de la 1800 se spune că pe lîngă biserica Mazarache din Chişinău funcţiona o clasă în care „ţîrcovnicul Vasile" îi învăţa carte pe copiii unor localnici. Astfel de clase funcţionau şi pe lîngă bisericile din Teţcani şi Durleşti, la mănăstrile Curchi, Dobruşa, Hîrbovăţ şi în alte locuri. În Chişinău activau izolat învăţători care îi instruiau particular pe fiii unor oameni înstăriţi, cum practica de plidă C. Grecu, ba unii din ei activau şi prin sate, ca în cazul dascălului Costache din Truşeni. Într-un hrisov din 28 mai 1803, adevărat

Material cu drept de autor

aşezămînt de organizare a învăţămîntului, domnul Alexandru Moruzi menţiona „şcoala Chişinăului care din nou am aşezat, adică de limba elinească şi moldovenească". După toate aparenţele, documentul are în vedere adaptarea unei şcoli mai vechi la interesul sporit din acea vreme pentru limba greacă şi mai ales faţă de limba maternă care, de pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, începea să fie pusă la baza învăţămîntului românesc. Hrisovul domnesc numea drept epitropi ai şcolii pe boierii Manolache Donici, fost mare spătar, şi Simion, fost mare jitnicer, precum şi pe neguţătorii Gheorghe Ţigara şi Gheorghe Mileli. Pentru cei doi dascăli era fixată o leafă de cîte 750 de lei ce urma să fie ridicată la fiecare jumătate de an, precizîndu-se că dacă „nu vor ajunge aceşti bani, lipsa lor să se împlinească de la tîrgoveţi a căror copii vor învăţa la şcoală". Se vede că şcoala era destinată pentru un cerc mai larg de elevi, deci nu doar pentru copiii din familiile cele mai înstărite.

Se pare că în timpul războiului din 1806-1812 o astfel de şcoală, cel puţin pentru studierea elinei, funcţiona şi la Movilău, aşa cum sugerează autobiografia boierului moldovean Teodor Vîrnav.

Şcoala basarabeană sub ruşi

După anexarea rusească a Basarabiei, organizarea instruirii în primii ani de ocupaţie este legată de numele lui Gavriil Bănulescu-Bodoni. În 1813, odată cu înfiinţarea, sub conducerea lui, a eparhiei Chişinăului şi Hotinului, înaltul ierarh pune bazele Seminarului teologic din Chişinău, condus la început de cărturarul basarabean Petru Cuniţchi. În fapt însă Seminarul era mai mult o instituţie de învăţămînt laic decît religios, întrucît pregătea mai puţini preoţi şi mai mulţi funcţionari, precum şi învăţători pentru diferite tipuri de şcoli primare. În 1816, pe lîngă Seminar, a fost deschis un pension pentru fiii de nobili, care va funcţiona pînă în 1831.

O schimbare esenţială în învăţămîntul basarabean a fost apariţia, la începutul anilor ´20, a *şcolililor lancasteriene*, aşa-zisele şcoli pentru învăţarea reciprocă. În următoarele două decenii, ele au cuprins întreg teritoriul provinciei, mai întîi oraşele, apoi şi tîrgurile. Unele din ele, ca cele din Chişinău, Bălţi şi Ismail, se făcuseră foarte cunoscute prin activitatea în cadrul lor a unor pedagogi cu renume, cum erau Iacob Hîncu (Ghinkulov), primul fondator al unei astfel şcoli în Basarabia, Lavrentie Cuniţchi şi Teodor Bobiecă. Tot atunci, sînt deschise şcoli judeţene de trei ani pentru copiii micii boierimi, ai funcţionarilor şi negustorilor.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, şcoala basarabeană a funcţionat în baza regulamentului şcolar din 1828, introdus odată cu cel al lui Voronţov care lichida autonomia provinciei şi avînd un caracter tot atît de reacţionar. Noul act normativ diviza şcolile în trei categorii: parohiale pentru „stările de jos", judeţene pentru copiii tîrgoveţilor şi gimnaziile în care puteau învăţa numai descendenţii din familiile de nobili şi funcţionari. Acest sistem limita accesul copiilor din popor doar la învăţămîntul primar.

Pe de altă parte însă anul 1828 a marcat începutul unei adevărate dezvoltări a învăţămîntului basarabean. Anume atunci a fost înfiinţată în provincie o direcţie a instruirii primare şi a început deschiderea de şcoli primare parohiale, cu caracter precumpănitor bisericesc. În aceste şcoli, care funcţionau cu precădere în comunele

Material cu drept de autor

urbane, se învăţau religia, limbile rusă şi slavonă, scrisul, cititul şi aritmetica, aşa încît ele întruchipau foarte clar tendinţa rusificării moldovenilor. Ca această instruire să atingă cît mai bine obiectivul urmărit de autorităţi, învăţătorii din aceste şcoli primeau lefuri şi pensii de la stat, li se acordau grade care le consolida statutul civil şi situaţia materială. În 1833, a fost înfiinţat gimnaziul de băieţi din Chişinău, iar în 1842 ia fiinţă şcoala de horticultură, care mai tîrziu va deveni vestită cu denumirea Şcoala de viticultură şi vinificaţie. În deceniul al cincilea, în provincie existau cca 300 de şcoli de toate tipurile în care învăţau ceva mai puţin de 10 mii de elevi.

La început, învăţarea se făcea în limbile română şi rusă, iar copiii coloniiştilor germani învăţau în limba lor maternă, dar din deceniul al şaptelea româna este înlocuită în şcoli de limba rusă, în timp ce germana îşi păstrase vechiul statut. Începutul rusificării şcolii, odată cu educarea credinţei faţă de ţar, urmărea înstrăinarea populaţiei româneşti basarabene de neamul din care făcea parte şi transformarea în componentă a masei de supuşi ai tronului imperial al Rusiei.

Cărţile de şcoală

Apariţia primelor manuale în Basarabia de sub stăpînire rusească este în legătură cu activitatea tipografiei înfiinţate aici în 1814 de către Bănulescu-Bodoni. Prima carte de acest fel, apărută spre sfîrşitul acelui an, a fost o „bucoavnă moldovenească cu traducere în ruseşte", care însă nu s-a păstrat. Primul manual din cele care au mai rămas este o gramatică moldo-rusă, adică cu text paralel în română şi rusă, din 1819. Aşa cum va observa mai tîrziu Şt. Ciobanu, aceasta era „o gramatică rusească pentru un popor străin", adică urmărea să-i înveţe limba rusă pe românii basarabeni. De aceea ea a servit ca model pentru alte manuale editate mai tîrziu. Aşa a fost *Bucoavna* din 1822 „pentru cei ce voiesc a învăţa carte moldoveneşte", dar şi pentru doritorii de „a învăţa carte slavonească". Aceasta a fost retipărită în cîteva rînduri, fenomen cît se poate de interesant, de verme ce pe atunci Basarabia încă nu avea un învăţămînt primar organizat ca sistem.

În paralel, sînt tipărite şi tabele lancasteriene în româneşte.

Un adevărat fenomen cultural şi didactic a fost apariţia, în 1827, a *Gramaticii româno-ruse* a lui Ştefan Margella, pe atunci „nomofilax" (jurist) în cadrul ministerului instrucţiunii de la Petersburg. Trebinţa acestei gramatici, autorul o explică prin faptul că ea „dă mijloace a căpăta cunoştinţă în limba rusească la opt sute de mii de români care locuiesc în Basarabia", tot aşa ca „şi ruşilor care doresc a învăţa limba românească". Manualul lui Margella are deci concepţia *Bicoavnei* din 1819, dar era mult mai elaborat, ceea ce este o dovadă indirectă a unui învăţămînt mai evoluat. Între 1830 şi 1840, apare la Chişinău „una dintre cele mai interesante «bucoavne» basarabene din toate punctele de vedere", autorul ei fiind „un român de peste Prut, poate chiar mai degrabă din Ardeal" (Şt. Ciobanu).

În anul 1840 încep să apară manualele pedagogului şi cărturarului Iacob Hîncu, român transnistrean din Ovidiopol, atras la Chişinău, ca şi alţi tineri cu carte de dincolo de Nistru, de către Bănulescu-Bodoni. Anume în acel an, el a tipărit la Petersburg o crestomaţie românească şi o *Gramatică moldo-valahă*. Crestomaţia era preţioasă mai ales prin trei componente ale sale: textele antologice din literatura română, un glosar român-rus şi unele dintre cele mai frumoase pagini de

Material cu drept de autor

istorie românească. Şi mai valoroasă este gramatica sa. Mai ales două elemente subliniau calitatea ei cu totul deosebită pentru vremea aceea: întîi, reflecţiile bine documentate asupra istoriei limbii române, şi al doilea, el explică gramatica română prin propriile ei resurse, fără ajutorul referinţelor la gramaticile slavă ori rusă, bazîndu-se pe cele mai noi cercetări în domeniu. Aşa cum va face şi un alt basarabean ilustru, Alexei Mateevici, mai tîrziu, I. Hîncu evita să folosească neologislmele, susţinînd că cea mai frumoasă limbă română este „limba vechilor cazanii".

Iacob Hîncu a mai scris şi alte două cărţi didactice, mai puţin importante însă decît cele tipărite în 1840.

O *Bucoavnă*, al cărei autor nu se cunoaşte, apare în 1861 în tipografia exarhicească din Chişinău. Ca valoare, aceasta nu prezenta nimic nou, fiind aproape la fel ca cea din 1822 şi fiind reeditată, la rîndul ei, fără schimbări, în 1863.

La sfîrşitul acestor observaţii despre manualele şcolii basarabene de sub ocupaţie rusească o remarcă principială se impune de la sine. Obiectivul de bază al tuturor manualelor era limba de predare, observîndu-se o tendinţă puternică pentru ca această funcţie să a o aibă limba română. Am văzut că procedele pentru urmărirea acestui obiectiv prioritar erau diferite: fie însuşirea corectă şi rapidă a limbii ruse prin intermediul limbii române, fie dimpotrivă învăţarea românei de către neromâni ori pur şi simplu cultivarea graiului românesc pentru toată lumea şi în special în sînul românilor basarabeni, aşa cum înţelegeau această chemare cărturarii mai subtili, ca Margella sau Hîncu. Acest permanent şi îndelungat interes lingvistic arată că, indiferent de atitudinea autorităţilor ţariste faţă de acest fenomen, problema statutului real al limbii române rămînea fenomenul fundamental al culturii Basarabiei.

Limba română în şcoală

Aşa cum arată activitatea de la început a Seminarului teologic din Chişinău, limba română se afla pe atunci la loc de cinste în învăţămînt. Altfel nici nu se putea, deoarece chiar învăţarea limbii ruse nu se putea face fără limba română. Predicile elevilor din cursul superior, ţinute cu variate prilejuri, sînt dovezi ale stăruitoarelor eforturi de a cultiva limba maternă cu cea mai mare sîrguinţă. În anii ´20, în toate centrele judeţene au fost înfiinţate şcoli parohiale afiliate Seminarului şi deci acordînd şi ele multă atenţie limbii române. Limba era o prioritate şi în şcolile lancasteriene, care apar tocmai în această vreme.

Căutînd să lege Basarabia anexată cît mai repede şi cît mai strîns de Rusia, chiar dregători ruşi dintre cei mai înalţi şi ierarhi ai bisercii ruseşti se străduiau, la început, să stimuleze interesul basarabenilor pentru învăţătura în limba română, preferabil împreună cu însuşirea limbii ruse. Generalul Bahmetiev, guvernatorul plenipotenţiar al Basarabiei, îi scria, la 17 martie 1820, mitropolitului Bănulescu-Bodoni că la Petersburg era în pregătire tot materialul didactic necesar în limba maternă a basarabenilor şi cerea ierarhului „a alege un funcţionar de nădejde care ştie limba moldovenească şi rusească şi, pe lîngă el, doi tineri care cunosc, în afară de limba moldovenească, puţin şi cea rusească pentru a-i trimite la St-Petersburg, unde ei vor căpăta cunoştinţe în metoda lui Lancaster şi se vor ocupa cu corectura

Material cu drept de autor

tablelor pentru lecţii moldoveneşti, care vor fi tipărite cu litere slavone". Persoanele alese de mitropolit au fost I. Hîncu, L.Cuniţchi şi T. Bobeică. Este atras la această lucrare şi Şt. Margella, care va scrie manualul ce va apare în 1827. În 1822, urmaşul lui Bodoni, arhiepiscopul Dimitrie Sulima, se adresa întregii eparhii, şi în mod special părinţilor, să contribuie la înfiinţarea şcolilor în oraşele şi tîrgurile oblastiei, în care copiii „vor învăţa a ceti şi scrie în limba moldovenească şi cea rosienească, cine cum va voi".

În şcolile lancasteriene şi ţinutale înfiinţate în anii ´20, româna se folosea pentru studierea disciplinelor de bază. În 1833, odată cu înfiinţarea liceului regional din Chişinău, româna începe să fie studiată ca disciplină separată. Mai mult, în 1854, este înfiinţată o catedră de limbă română la universitatea din Petersburg, întrucît cunoaşterea acestei limbi era necesară funcţionarilor din înaltele instanţe judiciare care lucrau cu documente româneşti.

În 1866, este suspendată predarea limbii române la liceul regional din Chişinău şi din acest moment ea începe să fie scoasă din toate şcolile basarabene. Aceasta se întîmpla exact în perioada marilor reforme burgheze. În disonanţă flagrantă cu spiritul democratic al acestor prefaceri structurale, izgonirea limbii române din învăţămînt, ca şi în general de peste tot din sfera publică, nu era totuşi nefiresc în contextul evoluţiei generale a imperiului, deoarece reformele, oricît de înaintate ar fi părut, nu urmăreau să democratizeze sistemul politic şi social al Rusiei, ci doar să-l cîrpăcească, adaptîndu-l astfel cît de cît la cerinţele vremii. Reformele democratice pe de o parte şi înăbuşirea culturii româneşti pe de altă parte sînt indicii definitorii pentru caracterul contadictoriu al politicii ţariste în Basarabia.

Ştiinţele

Una din direcţiile principale de cercetare erau *ştiinţele naturii*, întrucît acestea aveau o valoare practică pentru dezvoltarea agriculturii, principala ramură economică a provinciei. Investigaţii de acest fel se efectuau mai cu seamă în Şcoala de horticultură. Sub conducerea învăţatului A. Denghink, aici se fac cercetări climatologice, se elaborează noi tehnologii agricole, sînt selectate soiuri de culturi agricole de înaltă productivitate, se întreprind măsuri de perfecţionare a tehnicii agricole. Grupul său de cercetare a obţinut rezultate foarte apreciabile în producerea celor mai bune soiuri de coconi de mătase, sămînţă de porumb şi de alte culturi cerealiere, dar şi oleaginoase. Calităţile productive ale solului Basarabiei şi Transnistriei sînt cercetate şi de către A.Grosul-Tolstoi, care publică în 1856 la Odesa un studiu amplu asupra acestei chestiuni.

Preocupări ştiinţifice aveau şi unii cărturari ca Alexandru Hîjdeu care finisa, pe la 1835, studiul *Flora Basarabiei*. Fiind un om de o vastă cultură, el a realizat mai multe scrieri literare, filozofice şi juridice. Între acestea, cea mai importantă este lucrarea filozofică de factură iluministă *Problema timpului nostru*.

Istoriografia

Încorporarea Basarabia la Rusia a trezit în imperiu un viu interes pentru trecutul acestei provincii româneşti şi pentru istoria românilor în general. A cunoaşte trecutul acestei părţi a Ţării Moldovei şi a scrie despre el devenise o preocupare în egală măsură atrăgătoare şi angajantă nu numai pentru cercetătorii şi funcţionarii ruşi, sosiţi aici după 1812, dar şi pentru mulţi localnici cultivaţi.

Material cu drept de autor

În 1828, apar două lucrări de mare interes privind istoria Basarabiei. Una era semnată de I. Iakovenko, care examina trecutul provinciei prin prisma prezentului şi totodată în raport cu istoria Principatelor Române. Cealaltă, editată de scriitorul rus Al. Veltman, se arată preocupată în mod special de istoria ţinutului şi mai ales de timpurile mai îndepărtate. Acestea nu erau însă investigaţii istorice ca atare, ci opere de diletanţi, menite să slujească interese oficiale sau să satisfacă anumite curiozităţi publice privind Basarabia în raport cu lumea românească şi cu imperiul rus. Asemănătoare cu acestea, dar interesate încă mai mult de starea actuală a Basarabiei şi mai puţin de trecutul ei, sînt lucrările din anii 1816-1818 ale lui Pavel Svinin, trimis de Capodistria în 1815 la Chişinău pentru a studia situaţia acesteia şi a propune modalităţi de organizare administrativă a provinciei în cadrul imperiului. O incontestabilă valoare ştiinţifică au scrierile lui A. Skalovski şi I. Venelin privind istoria Basarabiei şi Transnistriei şi mai ales cercetările lor asupra coloniilor înfiinţate de administraţia ţaristă în sudul acestor teritorii.

Pasiuni pentru antichităţi basarabene şi transnistrene

Cercetările ştiinţifice asupra Moldovei de răsărit din prima jumătate a secolului al XIX-lea sînt legate foarte strîns de activitatea Societăţii de istorie şi antichităţi din Odesa. Dintre toţi cercetătorii istoriei Basarabiei şi Transnistriei, care au activat în cadrul acestei societăţi, cel mai productiv a fost N. Murzakevici. În anii ´30-´50, el a publicat un număr mare de studii, cele mai multe despre istoria antică a spaţiului românesc de la răsărit de Prut, în special cercetări epigrafice şi numismatice în zona Cetăţii Albe şi a Insulei Şerpilor. A studiat şi publicat un număr mare de hrisoave moldo-valahe, a scris despre istoria mănăstirilor basarabene, a cercetat trecutul unor biserici aparte ş.a. Antichităţile greceşti şi romane l-au interesat în mod deosebit şi pe un alt membru al Societăţii, P. V. Becker, care se specializase în epigrafie. F. K. Brun, care publică cea mai mare parte a lucrărilor sale în anii ´50-´60, avea un interes ştiinţific mai larg, tot aşa ca şi N. Murzakevici. Pe lîngă epigrafie, el a fost pasionat şi de topografie, l-a interesat legătura Transnistriei şi a Basarabiei cu comerţul şi navigaţia din Marea Neagră în secolele XIV-XV, a scris despre observaţiile călătorului francez Gyllbert de Lannoy în sud-vestul Rusiei, la 1421, despre aflarea lui Carol al XII-lea la Varniţa etc. Cel mai interesant este studiul său despre geţi şi daci şi relaţiile lor cu slavii şi despre originea latină a românilor, publicat în revista Socetăţii de antichităţi din Odesa.

Începuturile literaturii istorice basarabene

Nici basarabenii înşişi nu au fost indiferenţi faţă de trecutul pămîntului lor. Protoiereul Petru Cuniţchi, directorul Seminarului teologic din Chişinău, publica în 1813 o scurtă descriere a Basarabiei şi Transnistriei. Al. Hîjdeu, care laudă această activitate a lui Cuniţchi, era un mare pasionat de istoria românilor, valorificînd-o prin scrierea unei serii întregi de opere literare care aveau ca eroi principali pe domnii Duca, Petriceicu, Dabija, pe Elena, fiica lui Ştefan cel Mare, pe marele boier Mihalcea Hîncu, a scris mici studii istorice despre limba română, eposul românesc şi despre rostul educativ al istoriei naţionale.

Pe lîngă unele date şi observaţii istorice din lucrarea „Amintiri despre o vînătoare în Basarabia", C. Stamati-Ciurea a publicat în 1850 în revista Societăţii

Material cu drept de autor

de antichităţi din Odesa studiul *Despre Basarabia şi vechile ei cetăţi*, care conţine referinţe interesante la formarea poporului român şi la cetăţile medievale ale Moldovei. În anii ´50 începe să ia avînt şi activitatea de istoric şi publicist a lui C. Hanaţchi, care, în afară de cîteva schiţe sintetice privind istoria românilor şi a trecutul provinciei, a mai scris şi despre unele teme istorice aparte, ca etnografia moldovenilor, trecutul oraşului Bălţi, istoria învăţămîntului pentru femei în Basarabia ş.a.

Literatura artistică a mediului basarabean

În toate istoriile literare româneşti, literatura artistică a Basarabiei se caracterizează în baza creaţiei tuturor scriitorilor originari din această parte a Moldovei. Or, tocmai cei mai înzestraţi din ei, cei mai mari, şi-au creat opera nu în Basarabia, ci la vest de Prut. E vorba mai ales de Alexandru Donici, Alecu Russo, Bogdan Petriceicu Hasdeu şi de alţii care au activat mai tîrziu. Există o problemă care îşi aşteaptă dezlegarea: de ce creaţia acestor scriitori a putut să marcheze puternic literatura română, în timp ce condeierii români din Basarabia, făurind şi ei o operă nu fără anumite calităţi, nu au reuşit totuşi să-şi egaleze conaţionalii din aceeaşi breaslă? Să se afle explicaţia acestei situaţii în faptul că, aşa cum zice Şt. Ciobanu, aici „s-au ciocnit cele două curente culturale, sub influenţa cărora a trăt Basarabia mai bine de o sută de ani, cel băştinaş, românesc, şi cel artificial, rusesc"? Nu ştim încă.

Cert este altceva şi anume că Basarabia de sub stăpînire ţaristă a avut totuşi o literatură, chiar dacă a fost foarte modestă, cu excepţia celor cîteva sclipiri foarte puternice, mari promisiuni care nu s-au mai putut realiza, din creaţia lui Mateevici.

Cei mai cunoscuţi scriitori basarabeni

Primul şi cel mai important scriitor basarabean care s-a format şi a activat anume în mediul cultural dintre Prut şi Nistru, fără să întrerupă însă contactele cu viaţa literară ieşeană, a fost Constantin Stamati. Este adevărat că el îşi începe activitatea literară la Iaşi, în 1808, cu traduceri din literatura franceză, dar creaţia sa originală a fost realizată în Basarabia, unde se stabileşte definitiv în 1812. El a scris atît proză cît şi versuri. L-a interesat mult poezia populară, dar mai ales fabulele. În toate genurile însă a fost mai întîi un imitator, cum mărturiseşte el însuşi, şi abia după aceea un creator original. Spre deosebire de alţi scriitori basarabeni, el a avut norocul să-şi publice scrierile, fie şi la intervale de timp destul de mari, la Iaşi, ceea ce i-a asigurat, încă în viaţă fiind, un loc oarecum onorabil în literatura română. Totuşi, în întregime, opera sa va fi cunoscută mult mai tîrziu.

Alt scriitor, cunoscut şi el pe atunci în Moldova din dreapta Prutului şi foarte activ în Basarabia şi în anumite cercuri literare şi ştiinţifice din imperiu, era Alexandru Hîjdeu. El a scris mai mult în ruseşte. Creaţia sa este variată: discursuri moralizatoare, eseuri şi schiţe literare, poezii, nuvele ş.a. Cea mai mare parte o constituie poeziile, vreo optzeci la număr. Dar ca scriitor român el s-a făcut remarcat mai ales prin nuvela *Domnia Arnăutului*, operă cu indiscutabile virtuţi literare, care va fi publicată abia în 1871 de către fiul său B. P. Hasdeu.

O dinastie literară

Neamul Hîjdăilor, de la Tadeu, tatăl lui Alexandru, şi pînă la Iulia, fiica lui B. P. Hasdeu, a fost blestemat să poarte povara unei mari pasiuni pentru literatură,

Material cu drept de autor

arte şi ştiinţă. Stirpea aceasta cu rod afară din cale de deosebit era originară din partea nordică a Transnistriei, de la Ternopol, dar se trăgea în linie directă de la domnul Moldovei Ştefan Petriceicu (1672/74, 1683/84). Tadeu Hîjdeu, care avea moşie în regiunea Ternopol, publicase în 1803 la Luzk, în traducere poloneză, două volume din creaţia dramatrugului german August Kotzebue. A scris, tot în limba polonă, poezii, proză, dramaturgie, a înregistrat tradiţii şi legende populare româneşti, între care *Traian şi Dochia*, *Dragoş Vodă*, *Cheile Bîcului* ş.a. După 1812, avînd supuşenie rusească, Tadeu trece cu familia în Basarabia, la moşia strămoşească de la Cristineşti din ţinutul Hotin. Tot aşa ca şi Alexandru, celălalt fiu al său, Boleslav, a scris numai în ruseşte. Avea o dragoste aparte pentru istorie, aşa cum arată titlurile unor scrieri de ale sale: *Dabija*, *Hîncul*, *Comoara lui Petriceicu-vodă*, *Hatmanul Kuniţki*.

Nume mai puţin ilustre

Printre scriitorii care au activat în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea s-a aflat şi Teodor Vîrnav, originar din ţinutul Sorocii. Publicase un volum de versuri satirice, care însă nu s-a păstrat. Măsura talentului său o dă opera autobiografică *Istoria vieţii mele*, autentic document istoric şi literar. Prin limba ei „curat românească şi plasticitatea stilului", această scriere, observă Gh. Cardaş, „se apropie de autobiografia lui Ion Creangă şi dă drept autorului ei să fie pus în rîndul scriitorilor de talent din literatura noastră".

Tînărul boier Ion Sîrbu (1830-1868) din Măşcăuţii Orheiului, fără studii înalte, dar bun cunoscător al literaturii, mai ales a celei româneşti şi ruseşti, a lăsat o modestă creaţie poetică, editată postum la Chişinău în două cărţulii, una de fabule, apărută în 1851, şi cealaltă de poezii mai mult sau mai puţin originale. Poezia sa este însă stîngace, el fiind în general mai degrabă un imitator al poeziei ruseşti din secolul al XVIII-lea decît un creator autentic.

Artele

Cuprinderea Basarabiei în împărăţia ţaristă a reorientat sensibil arta provinciei. Cele mai multe mărturii privind arta basarabeană din prima jumătate a secolului al XIX-lea se referă la *arhitectură*. În anul 1834, a fost elaborat un plan de construire a Chişinăului, după care partea centrală a actualei capitale a Moldovei urma să aibă configuraţia unei reţele de străzi ce se întretăiau în ungiuri drepte. În anii 1830/35, în Chişinău a fost construită Catedrala ortodoxă Sf. Mihail în stil clasic rusesc, după proiectul arhitectului A. I. Melnikov. Ea urma să fie elementul principal al unui ansamblu arhitectonic din trei componente în care mai intrau clopotniţa şi palatul mitropolitan. Inspirată după modelele catedralelor Nikolski şi Isakievski din Petersburg, biserica din Chişinău are planul unei cruci: de fiecare latură are cîte un portic din şase coloane dorice peste care se suprapune un fronton. Singura cupolă a edificiului, supraînălţată pe un tambur înalt cu ferestre arcuite, dispuse la intervale egale două cîte două, se sprijină pe patru arce puternice. Frescele iniţiale, probabil de aceeaşi inspiraţie ca întreaga concepţie a edificului, au fost înlocuite mai tîrziu de o pictură bisericească ce ţinea de şcoala lui V. Vasneţov, care a fost rasă, la rîndul ei, de regimul sovietic comunist de după 1940.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Basarabia au fost ridicate multe alte biserici, între care, în Chişinău, biserica armenească (1804), biserica Bunei

Material cu drept de autor

Vestiri (1810), apoi cele închinate Sf. Gheorghe (1819), Tuturor Sfinţilor (1830), Sf. Haralampie (1836). În 1830, este ridicată biserica romano-catolică, din iniţiativa comnuităţii locale de polonezi, în 1838 a fost construită, tot în Chişinău, o biserică luterană, al cărei turn în stil gotic introducea un element cu totul nou în peisajul artistic al oraşului. În 1818, a fost reconstruită partea de la intrarea în pronaos a bisericii medievale de plan triconc Mazarache, cel mai vechi şi mai preţios monument de arhitectură bisericească al oraşului. Clopotniţa ridicată atunci deasupra pronaosului-pridvor a schimbat mult înfăţişarea acestei biserici de stil vechi moldovenesc, întrucît vechile lăcaşuri nu aveau astfel de elemente arhitectonice. E o continuare a acelei practicii din construcţia ecleziastică moldovenească a secolului al XVIII-lea, preluată din Transilvania, care aşeza turnul-clopotniţă pe latura vestică a edificiului, deaspura pridvorului, cum fusese şi în cazul unor edificii de cult din stînga Prutului, ca biserica Sf. Treime de la mănăstira Saharna, biserica Adormirii de la mănăstirea Hîrbovăţ sau biserica Constantin şi Elena, ridicată pe la 1777 în Chişinău de către fostul mare spătar Constantin Rîşcanu. De altfel aceeaşi concepţie va avea şi biserica Adormirii de la Căpriana, reconstruită în 1820, în baza bisericii medievale domneşti, de către Gavriil Bănulescu-Bodoni. La biserica Mazarache, cele două nivele ale clopotniţei sînt încununate cu cîte o cupolă sferică şi în plus nivelul de jos este decorat cu arce puternice (odnostup.). Din păcate, pridvorul anexat mai tîrziu la clopotniţă e străin concepţiei originare a edificiului.

Alte monumente ecleziastice din Chişinăul primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, originale ca realizare artistică, sînt biserica armenească a Sf. Născătoare de Dumnezeu şi biserica Sf. Gheorghe. Nu este în întreaga Basarabie o biserică de o sobrietate atît de sfidătoare ca biserica Sf. Gheorghe din Chişinău. Ridicată sau mai degrabă terminată de construit în 1819, aceasta are pereţii complet lipsiţi de decoraţii. Doar secţionarea faţadei la anumite intervale de jur-împrejur cu ajutorul unor pilaştri înalţi anulează monotonia netedă a exteriorului clădirii, imprimîndu-i totodată şi o anumită eleganţă. Cornişa cu mai multe fileturi de mărime diferită nu dezminte impresia generală de preocupare pentru sobrietate. Naosul se lărgeşte lateral prin nişe-rezalite şi este dominat în afară de cupola ridicată pe un tambur înalt octaedric, pe ale cărui feţe ferestrele oarbe se suceed cu cele deschise. Turnul-clopotniţă de deasupra pridvorului armonizează cu exteriorul costrucţiei, dar nu şi cu concepţia interiorului care pare să fie cel puţin cu o sută de ani mai veche. În interior, construcţia este de plan triconc, cu absidele laterale intrate în pereţi şi cu absida semicirculară a altarului. Naosul are două bolţi, una semicirculară şi alta, mai mare, face trecerea la tambur printr-un sistem de arce, aşa cum constatăm la bisericile medievale moldoveneşti.

Cu totul altele sînt structura şi forma bisericii armeneşti Sf. Născătoare de Dumnezeu, ridicată în 1804 pe locul unei vechi biserici moldoveneşti care existase aici încă în 1739. Structural, construcţia de bază este alcătuită din altar cu absidă, naos, pronaos şi pridvor. Peretele nordic are alăturată o sacristie, iar cel de sud un pridvor dreptunghiular. Acest pridvor lateral are un portic cu trei arcuri ascuţite în faţă şi cîte unul de fiecare parte ce aminteşte barocul de inspiraţie orientală din secolul anterior. Partea cea mai impunătoare a edificiului este turnul-clopotniţă în

Material cu drept de autor

trei nivele deaspura pridvorului către vest. Cele două laturi ale faţadei sînt secţionate simetric de pilaştri cu funcţii decorative şi de fortificaţie. Elementul decorativ exterior mai mult sau mai puţin impresionant este arcatura de sub cornişă care constă dintr-un şir de arce care încinge ca un brîu partea de sus a zidului principal şi al nivelului median al clopotniţei.

Printre monumentele arhitectonice din alte zone ale Basarabiei, ridicate în această perioadă, se află şi biserica Naşterii Maicii Domnului de la mănăstirea Curchi (1810), ctitorie a boierului Iordache Curchi, realizată în tradiţiile artei celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea prin îmbinarea clasicismului cu procedeele barocului. Biserica Adormirii de la Căpriana, reconstruită, cum mai mai spus, în 1820 aproape din temelie de către Gavriil Bănulescu-Bodoni, îmbină vechiul stil moldovenesc cu inovaţiile din plină epocă modernă. Biserica Înălţării Domnului de la mănăstirea Hîrjauca este o construcţie cu totul deosebită. Este de plan triconc, dar nu în viziune medievală, pentru că are de fapt o singură absidă, aceea a altarului, iar de o parte şi de alta a laturilor edificului se află cîte un rezalit proeminent şi neobişnuit de lat. Rezalitele au frontoane, partea de sus a faţadelor este încununată cu o friză lată, iar la fiecare capăt al pereţilor laterali se află cîte un pilastru. Peste partea centrală a edificului se înalţă un tambur masiv cu şase ferestre arcuite, încununat cu o cupolă mare, care are în vîrf un tambur mai mic, orb, cu cruce. Singurul element care se încadrează aproape complet în tipologia epocii este turnul-clopotniţă deasupra pridvorului. Prezintă un anume interes şi biserica Schimbarea la faţă din Tighina (1825), mai ales turnul-clopotniţă şi turla poligonală. Este însă o realizare eclectică şi tocmai de aceea, cu toate că e impunătoate şi are, luate aparte, mai multe elemente interesante, nu e o construcţie armonioasă, bazată pe o viziune artistică unitară

Muzica şi teatrul

Tot aşa ca şi în Principate, viaţa muzicală basarabeană din prima jumătate a secolului al XIX-lea se caracteriza prin două fenomene distincte: turneele la Chişinău ale diferitelor echipe de interpreţi din Rusia şi din Apus şi muzica lătărească. Primele concerte ale artiştilor străini datează din anii ´20-´30. În 1833, de ex., la Chişinău a concertat trupa lui I. Milevski cu opere dramatice şi muzicale. În anii ´30-´50, aici au evoluat colectivele mixte de actori, cîntăreţi şi instrumentişti ale lui Frisch, Barbieri ş.a. Totodată în casele unor boieri se dădeau din cînd în cînd concerte de cameră pentru un grup din ce în ce mai numeros de melomani.

Pe de altă parte, unii boeri, ca Bartolomeu sau Z. Ralli, ţineau în permanenţă pe lîngă casele lor orchestre lăutăreşti, cu care îşi petreceau vremea sau îşi distrau oaspeţii. În 1814, la Chişinău, Teleneşti, cu siguranţă că şi în alte oraşe şi tîrguri basarabene, a concertat taraful ieşean al lui Barbu Lăutarul. Pe atunci se afla la Bălţi un lăutar vestit, evreu, pe nume Lemeş, care era foarte căutat pentru marele său meşteşug de a cînta la vioară şi din gură tot felul de cîntece româneşti. Odată cu deschiderea Seminarului teologic din Chişinău, în 1813, începe pregătirea muzicală sistematică, chiar dacă la început aceasta avea un caracter aproape exclusiv religios. Unele informaţii fragmentare atestă prezenţa la Chişinău, pe la 1845, a lui Matei Millo cu trupa sa de artişti.

Material cu drept de autor

* * *

Desprinsă din trupul Ţării Moldovei prin acaparare violentă de către Rusia ţaristă în fatidicul an 1812, Basarabia a început, din acel moment, să evolueze în mare parte diferit faţă de ţările române de la vest de Prut. Pe de o parte modernizarea estului Europei, inclusiv a părţii vestice a Rusiei, a creat un cadru general comun de prefaceri economice, sociale şi culturale a popoarelor din această parte a continentului. Deşi rămasă mult în urma ţărilor din vestul şi centrul Europei, Rusia nu a putut, după lecţia dură primită în războiul Crimeii, neglija necesitatea promovării unui şir de reforme care au creat condiţii prielnice pentru trecerea treptată a economiilor naţionale din cuprinsul ei la relaţii capitaliste. Este perfecţionat sistemul administrativ, creşte rolul organelor reprezentative locale, cu toate constrîngerile la care acestea erau supuse de un regim rămas încă în mare măsură absolutist, începe constituirea unui sistem juridic modern care aşază legea deasupra arbitrariului boierilor şi demnitarilor. Dorinţa de a avea cît mai mulţi supuşi ştiutori de carte şi mai ales tendinţa de a cultiva supunerea fără cîrtire, dar pe cît se putea prin convingere, faţă de suprema autoritate imperială, au sugerat guvernului ţarist ideea înmulţirii şcolilor, în care, în anumite perioade, a fost posibilă şi instruirea nu numai în limba rusă, ci şi în limbile noilor popoare cucerite.

Pe de altă parte însă, ca şi în celelalte teritorii încorporate la Rusia prin cuceriri, în Basarabia adevăratul progres, dezvoltarea nestingherită a întregii colectivităţi nu s-a putut produce, pentru că, pe lîngă nedreptăţile sociale care afectau toate etniile trăitoare în provincie, românii mai erau îngrădiţi şi în pornirea lor firească de a-şi proteja şi dezvolta spiritualitatea lor naţională. Administraţia apaţinea ruşilor, averile erau înstrăinate arbitrar prin donaţii şi colonizări, biserica rusă, complet străină de nevoile populaţiei locale, punea supunerea completă şi necondiţionată faţă de autorităţile ţariste înaintea credinţei, autonomia promisă a fost în scurt timp lichidată, limba română a fost izgonită din viaţa publică, inclusiv din şcoală şi biserică, se declanşează un proces implacabil de deznaţionalizare a românilor prin rusificare, fenomen care spre sfîrşitul secolului va fi împins pînă la paroxism ş.a.m.d. Toate aceste acţiuni precum şi izolarea fizică a provinciei faţă de Principate şi de Transilvania căutau să îndepărteze cît mai mult românii despărţiţi de rîul Prut. Cu timpul, aceste strădanii vor aduce unele din acele roade amare, pe care le pot pricinui despărţirea şi vrajba.

Capitolul XIX. Constituirea statului român modern (1866-1878)

O serie de mari evenimente economice, politice, sociale şi culturale, petrecute în societatea românească în prima jumătate a secolului al XIX-lea, între care se impun mai ales pierderea Basarabiei, pacea de la Adrianopol, revoluţia de la 1848/49, Unirea Principatelor, domnia lui Alexandru Ioan Cuza şi reformele sale, afirmarea plenară a culturi române moderne, mai cu seamă prin conştientizarea organizării la scară naţională a „educaţiei, prima mare nevoie a unui popor" ş.a., au pus în faţa românilor noi sarcini privind mersul lor în istorie.

Material cu drept de autor

Dezvoltarea normală a societăţii se putea baza de acum încolo pe nişte oportunităţi afirmate între timp, fapt ce anulase o parte a capriciilor ce caracterizase pînă atunci destinul ei istoric. Dar statul român unitar era abia începea să se afirme. Sfîrşitul domniei lui Cuza, care tocmai subliniase slăbicunea tînărului stat, era un semnal simptomatic asupra viitorului politic al României.

1. Procese economice şi sociale

Unirea Principatelor şi deschiderea obţinută de Ţările Române în afară, în special spre Europa, au contribuit foarte mult la înviorarea economiei româneşti, chiar dacă noul stat român rămînea încă mult în urma majorităţii statelor europene.

Cea mai mare bogăţie a ţării era populaţia ei, braţele ei de muncă. În anii 1860-1871, populaţia Principatelor a crescut de la ceva mai mult 4,4 mln. pînă la peste 5,0 mln., adică cu cca 600 de mii, ceea ce însemna un spor anual de 50-60 de mii. Aproximativ 86% erau români. În numărul celor cca 700 de mii de neromâni predominau evreii şi ţiganii, urmaţi de balcanici (greci, albanezi, sîrbi şi bulgari), germani, unguri (şi secui), armeni, ruşi ş.a. Orăşenii alcătuiau cel mult o cincime din toţi locuitorii. Cele mai mari oraşe erau Bucureşti, Iaşi, Galaţi, Brăila.

Structura socială

Prefacerile politice şi sociale din timpul domniei lui Cuza au schimbat mult raportul de forţe în societate. Treptat, pirezîndu-şi vechile privilegii, marii proprietari se transformă din *boieri* în moşieri. Pe parcursul celei de a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea au dispărut în jur de 60% din marile latifundii. Vechea boierime se divizează în două categorii politice: concervatori şi liberali.

În paralel, se afirmă tot mai mult *burghezia*, rămînînd totuşi o componentă încă destul de fragilă a societăţii româneşti. Ea era reprezentată mai cu seamă de cele cîteva zeci de mii de comercianţi şi de un număr ceva mai mic de funcţionari. Apropiată de ea era intelectualitatea, dar o bună parte a acesteia avea un statut social precar.

Numeric, principala categorie socială o constituiau *ţăranii*. Este vorba în primul rînd de clăcaşii împroprietăriţi, rămaşi şi după reforma agrară din 1864 în aceeaşi situaţie, precum şi de răzeşi şi moşneni. Întrucît în mediul rural se aflau, la începutul anilor ´60, cca 82% din populaţia ţării, asta înseamnă că ţăranii ar fi alcătuit între 3,5-4,0 mln. de suflete.

Începe să se afirme treptat şi *muncitorimea*, constituită din mai multe categorii, inclusiv proletariatul agricol, lucrătorii din industria în curs de dezvoltare, de la întreprinderile de prelucrare a petrolului, de la saline etc. Nu se ştie cîţi ar fi fost ei în total, dar se cunoaşte că în industria petrolului munceau, în 1874, cca 4-5 mii de muncitori.

Agricultura, baza economică a ţării

Reforma agrară din 1864 este momentul de la care agricultura românească începe să se restructureze în corespundere cu cerinţele economiei de piaţă, dar ea a fost limitată, inconsecventă, nereuşind nici să facă din ţărani adevăraţi producători

Material cu drept de autor

liberi şi nici să lichideze marea proprietate, care constituia un obstacol serios în calea propăşirii economice şi politice a ţării. Efectele pozitive ale reformei au fost puternic contracarate de păstrarea muncii silite pentru ţărani, prin *Legea întocmelilor agricole* din 1866, confirmată şi modificată în 1872.

În 1864, 92% din exportul românesc era din produse agricole. Acest fapt subliniază caracterul agrar al economiei româneşti, ceea ce făcea ca starea econimică a ţării să depindă de condiţiile naturale şi de concurenţa grînelor străine pe piaţa europeană, în special aceea a cerealelor americane. Însă agricultura era înapoiată, se baza pe munca silită a clăcaşilor, era lipsită de tehnică modernă şi bineînţeles de procedee înaintate de organizare a producţiei. După reforma din 1864, se înregistrează anumite progrese în privinţa utilării tehnice a gospodăriilor agricole, dar succesele sînt încă foarte modeste, de aceea agricultura rămîne o ramură de producţie exclusiv extensivă. Între 1865 şi 1874, suprafaţa arăturilor creşte cu o treime, de la 2,2 la 3,3 mln. ha, se constată o creştere sesizabilă a numărului plugurilor şi batozelor. Creşterea suprafeţelor cultivabile era însoţită de reducerea vităritului, indiciu deosebit de grăitor, aproape alarmant, privind caracterul extensiv al agriculturii: valorificarea noilor terenuri pentru producerea cerealelor, inclusiv pentru consumul populaţiei crescînde, are drept efect imediat reducerea şeptelului ce se întreţinea din aceste suprafeţe; creşterea producţiei de cereale, ca şi înmulţirea vitelor, se putea obţine numai prin lărgirea suprafeţelor cultivabile.

Naşterea industriei

În momentul Unirii, în Principate se aflau aproape 13 mii de întreprinderi de tot felul, cele mai multe de proporţii modeste, bineînţeles. La 1859/60 numai în Ţara Românească existau 546 de „fabricanţi", fiecare avînd în medie cîte cinci lucrători. În 1866 erau 39 de fabrici, iar în 1877, 73 de astfel de întreprinderi, care însă nu erau, toate, unităţi industriale în sensul modern al cuvîntului. Aşa cum observa pe atunci economistul P. S. Aurelian, existau trei ramuri ale industriei româneşti: industria de prelucrare a materiilor vegetale (mori, oloiniţe, fabrici de spirt, de zahăr, de prelucrare a lemnului), industria de prelucrare a producţiei animaliere şi industria de prelucrare a „mineralelor" (prelucrarea petrolului, extragerea sării, producerea materialelor de construcţie).

Comerţul

Cea mai mare parte a celor peste 30 de mii de comerciaţi, cîţi erau pe la 1860, se concentrau la sud de Milcov, dar, raportaţi la populaţie, ei se repartizau oarecum uniform pe teritoriul întregii ţări. Cei mai mulţi se aflau în oraşele Bucureşti, Iaşi, Brăila, Galaţi, Ploieşti, Craiova, şi Giurgiu. Un rol important aveau iarmaroacele şi tîrgurile regionale. „Nu există plasă, observa P. S. Aurelian, în care să nu se facă tîrg o dată sau de mai multe ori pe an".

După pacea de la Adrianopol şi mai ales în urma războiului Crimeii, au apărut condiţii favorabile pentru dezvoltarea *comerţului exterior*. Între 1845 şi 1875, exportul de mărfuri a crescut de patru ori, iar importul de cinci ori. Principalele articole la export erau, ca şi în timpurile mai vechi, cerealele (peste 80% din întreg) şi vitele (aproape 20%), după care urmau produsele plantelor tehnice şi păcura. Exportul românesc era orientat mai cu seamă spre Turcia, Austria, Marea Britanie,

Material cu drept de autor

Franţa şi Rusia. Cele mai multe mărfuri de import ţineau de consumul curent, acestea fiind mărfuri de lipscănie, marchitănie, braşovenie şi băcănie. Cu timpul, se vor importa şi mărfuri destinate producţiei, mai ales pluguri şi alt utilaj agricol. Cel mai mare import se făcea din Austro-Ungaria, Marea Britanie, Turcia şi Franţa. Existau legături comerciale şi cu ţările din sudul Dunării şi cu cele din Europa Centrală.

Căile de comunicaţie

Dezvoltarea transportului a fost una din preocupările principale ale guvernelor României în primul deceniu de după Unire. În 1864, în Muntenia erau 510 km de şosea, iar în Moldova 457 km, care erau de o calitate mai bună, datorată activităţii mai stăruitoare din perioada anterioară revoluţiei. În 1878, România avea peste 5 mii km de drumuri pietruite. A fost organizată navigaţia pe rîurile Dunăre, Olt, Siret, Prut. În 1869, aproape 200 de vase navigau în apele Mării Negre. Se intenţiona deschiderea unui port în sudul Basarabiei. În anii ´60, a fost organizată definitiv şi poşta română. Din 1854, începe să fie construită reţeaua telegrafică. În 1859 erau şapte staţiuni de telegraf cu o reţea de 840 km, iar în 1863 numărul staţiunilor se ridicase la 37 cu o linie telegrafică de peste 3 000 km. A apărut totodată şi legătura telegrafică internaţională.

Transporturile au început să se dezvolte repede mai cu seamă din momentul cînd începe construirea căii ferate. În 1860, a fost dată în exploatare calea ferată Constanţa-Cernavodă, în Dobrogea, care se mai afla sub stăpînire otomană. În 1878, România avea 1 300 km de cale ferată care unea Botoşanii şi Iaşii cu Galaţi, Brăila, Buzău, Ploieşti, Bucureşti, Giurgiu, Piteşti, Craiova, Turnu Severin şi Orşova. Acest drum avea legături cu Transilvania şi bineînţeles cu principalele ţări învecinate.

Probleme fianciare

Ca orice stat tînăr, Principatele Unite aveau de înfruntat grave probleme financiare. În 1864, bugetul de peste 204 mln. lei avea un deficit de 35% şi aşa a fost pe parcursul întregii perioade de pînă la proclamarea independenţei de stat. Deficitele bugetare îşi aveau orginea, în cea mai mare parte, în lucrările publice, în special în construirea căilor ferate, extrem de necesare şi tot atît de costisitoare. Ieşirea din această criză financiară se va produce, paradoxal, în 1877, adică chiar atunci cînd România a intrat în război. Nu a fost însă nici un miracol: banii s-au obţinut din valorificarea unor cantităţi mari de produse agricole, din anii 1875-1876, şi încasarea unor importante plăţi din partea Rusiei pentru transportul trupelor, la care trebuie adăugate şi unele ajutoare financiare ruseşti, e adevărat că nu tocmai mari.

Deficitele bugetare erau cauzate şi de imperfecţiunile sistemului fiscal. Baza acestuia era capitaţia care, teortic, îi supunea pe toţi, în egală măsură, sarcinilor fiscale. În realitate însă moşierii, care stăpîneau Adunarea legiuitoare, şi-au redus la minimum sarcina, aşezînd cea mai mare parte a poverii pe umerii micilor producători.

În primii ani de după Unire, starea financiară a ţării era agravată şi de lipsa *monedei naţionale*. Circulau zeci de monede de diferită proveniență, un adevărat haos monetar, dar dependenţa de Imperiul otoman constituia o piedică serioasă în

Material cu drept de autor

calea depăşirii acestei situaţii; încercările repetate ale lui Al. I.Cuza de a soluţiona problema nu au dat nici un rezultat. Moneda naţională a fost introdusă abia în 1867. A fost preferat un sistem bimetalist care a însemnat baterea monedelor de argint şi aur, oarecum echivalente cu cele ale Franţei, Belgiei, Italiei şi Elveţiei. Însă, pentru uzul curent, cea mai răspîndită urma să fie moneda de aramă. Apariţia monedei naţionale a contribuit la înviorarea economiei ţării.

Şi mai grea a fost *problema creditului*. Fondarea băncii naţionale era o sarcină foarte complicată. Resurele interne pentru o asemenea întreprindere erau foarte modeste, iar capitaliştii străini ezitau să întemeieze bănci în România. Urmarea se regăsea în situaţia că piaţa creditelor era dominată de cămătari, care prietindeau o dobîndă de pînă la 36%. Prima încercare de a înfiinţa o bancă naţională a fost întreprinsă în Moldova, în 1857, de către bancherul prusian F. L. Nulandt, dar cu toate că a funcţionat o vreme, ea nu a avut susţinerea cuvenită şi iniţiativa nu s-a încununat cu succes. Mai norocoase au fost acţiunile mai puţin ambiţioase, ca înfiinţarea Casei de Depuneri şi Consemnaţiuni (1864) şi a Creditului Funciar Rural (1873). Au mai fost întemeiate şi cîteva societăţi de asigurări. Banca Naţională a Românei va fi fondată abia după proclamarea independenţei.

Aşadar, într-o perioadă foarte scurtă, de aproximativ un deceniu şi jumătate, România a înregistrat o serie de rezultate notabile pe tărîm economic şi social. Cu tot caracterul agrar, înapoiat, al economiei, în linii generale societatea românească a progresat sensibil. Creşterea producţiei cerealiere, începutul formării industriei, lărgirea operaţiunilor comerciale şi mai cu seamă dezvoltarea comerţului exterior, demararea construcţiei unei reţele moderne de comunicaţii, apariţia monedei naţionale şi a creditului sînt dovezi indiscutabile ale unui real progres economic, deşi foarte departe de a fi spectaculos. În acest cadru începe să se cristalizeze structura socială a unei societăţi moderne, semnele principale fiind descompunerea şi diferenţierea socială a vechii boierimii şi începutul afirmării burgheziei naţionale, odată cu înmulţirea proletariatului şi cu stratificarea socială a ţărănimii.

2. Premise politice interne şi internaţionale

Tînărul stat român, cu rezultate încă destul de modeste în plan economic, nu se putea afirma fără o serioasă organizare internă şi fără să fi avut, dacă nu o susţinere puternică în afară, cel puţin o atitudine loială din partea acelor factori externi, care, tradiţional, aveau un impact asupra evoluţiei evenimentelor în Europa de Sud-Est. Problema fundamentală a României rămînea obţinerea independenţei politice, de aceea toate eforturie ei îndreptate în afară, relaţiile ei cu alte state se vor afla sub imperiul acestei sarcini majore.

Cadrul internaţional

Evoluţia politică a Europei după Congresul de la Paris din 1856 nu a putut urma mult timp spiritul tratatului de pace încheiat atunci. Reorientarea politicii europene în defavoarea hotărîrilor acelui Congres a fost cauzată nu de Rusia, marea învinsă în războiul care se soldase cu acest tratat, ci de o forţă nouă, care nu jucase vreun rol deosebit la sfîrşitul războiului Crimeii, dar care după război a început să se transforme într-o mare putere.

Material cu drept de autor

De altfel ordinea stabilită prin pacea de la Paris contravenea principiului naţionalităţilor, principalul stindard sub care se ridicaseră la luptă în timpul revoluţiei din 1848 cea mai mare parte a popoarelor europene. Europa intrase în faza finală a creării statelor naţionale, proces faţă de care tratatul din 1856 era neputincios, tot aşa cum fuseseră şi hotărîrile Congresului de la Viena din 1815.

Evenimentul major care a reorientat politica europeană a fost unificarea Germaniei, realizată sub conducerea cancelarului Prusiei Otto von Bismarck în urma a trei războaie victorioase care au fost duse împotriva Danemarcei (1864), a Austriei (1866) şi a Franţei (1870). În aceeaşi perioadă are loc şi unificarea poltiică a Italiei. În ambele cazuri, Austria a pierdut teritorii foarte mari şi a încetat să mai fie liderul lumii germane. Pentru a-şi menţine statutul de mare putere, ea nu avea alternative decît să-şi întărească poziţia în Europa de Sud-Est, inclusiv în spaţiul românesc, şi să-şi îmbunătăţească relaţiile cu Rusia. O primă acţiune în acest sens au fost concesiile pe care curtea de la Viena a consimţit să le facă nobilimii maghiare prin instituirea, în 1867, a regimului dualist.

Şi fosta Prusie îşi schimbă radical atitudinea faţă de Imperiul rus, datorită faptului că acesta păstrase neutralitate în timpul războaielor de unficare a Germaniei, orientîndu-şi provizoriu politica expansionistă spre Asia Centrală. Drept recompensă pentru această loialitate, Germania începe să susţină pretenţiile ruseşti de revizuire a tratatului de pace de la Paris. Anularea neutralităţii Mării Negre, declarată la Congresul de la Paris şi care însemna de fapt neadmiterea Rusiei în acest spaţiu, a fost anulată la conferinţa de la Londra din ianuarie 1871. Această decizie a provocat mari emoţii în România, care împrumutaseră o puternică tentă profranceză şi antigermană. Înfrîngerea Franţei, model politic şi cultural al românilor şi principal sprijinitor al eforturilor de unificare politică a pămînturilor româneşti, în războiul franco-prusian din 1870/71 şi mai ales începutul revizuirii tratatului de pace din 1856 erau receptate de români, pe bună dreptate, ca pericole reale pentru ţara lor.

În continuare, această evoluţie a evenimentelor a devenit şi mai îngrijorătoare. Începe să se manifeste o nouă tendinţă de împărţire a Europei în sfere de influenţă ale marilor imperii conservatoare. În 1873, Germania, Austria şi Rusia încheie Convenţia de la Schönbrunn, care se va numi *Alianţa celor trei împăraţi*. Acest pact monarhic va influenţa politica europeană pe termen lung, în bună parte chiar pînă la primul război mondial, şi va avea efecte puternice asupra istoriei politice a României din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea.

Întoarcerea la domniile străine

Detronarea lui Alexandru Ioan Cuza a provocat o criză politică în România şi în raporturile ei cu unele puteri din afară. Conferinţa din 26 februarie 1866 a puterilor garante a scos la iveală dorinţa Rusiei, Austriei şi Turciei de a aplica acea prevedere a Convenţiei de la Paris din 1858, care interzicea unirea Principatelor sub autoritatea unui singur domnitor. Era limpede că locotenenţa domnească trebuia să cedeze urgent locul unui principe. Cum înainte de 1859 fusese foarte la modă ideea aducerii pe tronul Principatelor unite a unui principe străin, cu atît mai mult cu cît astfel s-ar fi atenuat cumva proasta impersie produsă de aventura

Material cu drept de autor

„monstruoasei coaliţii" şi ar fi fost atrasă simpatia şi susţinerea unor puteri străine, s-a convenit, după mai multe căutări, că noul domnitor va fi Carol de Hohenzollern-Sigmaringen, originar din Prusia şi susţinut atît de Bismarck cît şi de Napoleon al III-lea. Acesta a fost votat printr-un plebiscit care a avut la loc între 2-8 aprilie şi proclamat domnitor al României la 10 mai 1866. Este adevărat că, dat fiind caracterul democratic foarte restrîns şi deci destul de formal al sistemului electoral românesc din acea perioadă, cînd masele de ţărani nu aveau acces direct la vot, plebiscitul nu putea exprima nici pe departe adevărata voinţă a întregului popor.

„Avem chiar şi o constituţie"

Asumîndu-şi prerogative de constituantă, Adunarea care îl proclamase principe pe Carol a votat şi prima Constituţie a României. Aceasta era inspirată în întregime din constituţia belgiană din 1831, care la rîndul ei era concepută în mare parte pe temeiul documentelor fundamentale ale Revoluţiei franceze, de aceea nu era deloc întîmplătoare prezenţa în textul ei a unor astfel de principii democratice ca suveranitatea naţională, libertatea şi egalitatea cetăţenilor în faţa legii, separarea puterilor în stat, guvern reprezentativ, responsabilitatea ministerială, apărarea proprietăţii ş.a.

Referitor la putere, Constituţia stabilea că, la vîrf, aceasta era organizată după principiul monarhiei constituţionale ereditare, adică aparţinea principelui ales şi moştenitorilor săi. Prerogativele acestuia, foarte largi, îşi găseau deplină expresie atît în sfera legislativă cît şi în cea executivă, fapt ce încălca principiul separării puterilor. În sfera legislativă, puterea era exercitată în paralel de domnitor şi de parlament, care era alcătuit din două camere, Adunarea legislatvă şi Senatul. Puterea executivă aparţinea principelui şi miniştrilor, dar întrucît aceştia din urmă erau numiţi şi revocaţi de principe, prerogativele reale ale puterii erau deţinute, în ultimă instanţă, de către acesta. O astfel de concepere a competenţelor făcea ca unele principii de bază enunţate de Constituţie, ca separarea puterilor, reprezentativitatea guvernului şi responsabilitatea ministerială, să nu poată avea un conţinuit real. Astfel Constituţia lăsa suveranului tentaţia de a acapara, oricînd ar fi dorit, întreaga putere în stat, ceea ce şi se va întîmpla, mult mai tîrziu. Caracterul limitat al regimului democratic instituit de Constituţie era denunţat de sistemul electoral cenzitar. Alegătorii erau împărţiţi în patru colegii electorale după nivelul de instruire şi avere, ceea ce făcea ca cetăţenii săraci şi neştiutori de carte, care alcătuiau peste 80%, să nu aibă acces *direct* la viaţa politică a ţării, situaţie ce-şi găsea expresia adecvată în formula foarte des întîlnită pe atunci „Mulţi chemaţi, puţini aleşi". Asta însemna că *alegerea directă a puterii se făcea de către aceeaşi putere*, realitate ce se confirma şi prin faptul că alegerile erau organizate de către guvern, adică de cei de la putere pentru ei înşişi, ceea ce, pe deasupra, presupunea şi destule fărădelegi.

În rest însă, tot aşa ca în cazul programelor revoluţiei de la 1848, principalul neajuns al acestei Constituţii consta nu în prevederile sale, multe din ele destul de bune pentru vermea aceea, fiind copiate de pe una din cele mai înaintate constituţii ale secolului al XIX-lea, ci în faptul că, în linii mari, ea nu reprezenta realităţile româneşti. De ex., Constituţia înfăţişează o societate bazată pe principii liberale, pe

Material cu drept de autor

cînd sectorul ei principal, cel agrar, funcţionează în temeiul reglementărilor feudale (în baza legilor privind tocmelilor agricole). Tot aşa, Constituţia, de factură liberală, cum am spus, se afla în flagrantă contradicţie cu regimul politic şi administrativ românesc, pe care caracterul său tradiţional despotic îl îndemna să o ignore cu desăvîrşire. Atare nepotriviri dintre realităţi pe de o parte şi lege de altă parte, mai ales dintre legea de bază a ţării şi regimul politic anchilozat în structurile sale medievale îl vor face pe unul din criticii acesteia, Titu Maiorescu, să observe ironic: „avem chiar şi o constituţie".

Începutul guvernării sub un principe străin

Deşi plină de emoţii şi anumite griji, schimbarea regimului şi adoptarea Constituţiei se vor arăta mult mai uşoare decît realizarea unei guvernări competente şi corecte. Principele nu avea experienţa conducerii politice, tînărul stat român era un organism în stadiu de formare, cele două parţi ale sale, Moldova şi Ţara Românească, încă nu erau complet asamblate, partide politice ca atare încă nu existau, iar mulţimea de oameni de la şi din preajma puterii nu se constituiseră deocamdată într-o adevărată clasă politică ce ar fi ştiut destul de limpede ce dorea şi mai ales care ar fi dorit cu adevărat să se pună în serviciile ţării. Bunul plac şi declinarea responsabilităţii erau trăsăturile distinctive ale celor mai mulţi oameni politici. Toate acestea făceau ca între domn şi guverne să nu existe o adevărată conlucrare. În primii cinci ani de după înscăunarea lui Carol, au fost schimbate zece guverne şi s-au făcut 30 de remanieri ministeriale. Instabilitatea politică devenise atît de obişnuită încît se confunda cu normalitatea. Ţara intrase de fapt într-o criză a puterii mai periculoasă decît cea de după răsturnarea lui Cuza.

Atmosfera foarte încărcată din cea de-a doua jumătate a deceniului şapte fusese provocată chiar de guvernele liberale de atunci, care, în special radicalii, deşi au realizat un şir de reforme democratice, nu s-au concentrat totuşi asupra organizării societăţii şi a rezolvării problemelor interne fundamentale ale ţării, lansîndu-se, în schimb, într-o serie de acţiuni riscante în afară, ca încurajarea luptei românilor transilvăneni împotriva regimului dualist austro-ungar, susţinerea răscoalelor antiotomane ale popoarelor balcanice, reclamarea insistentă a independenţei de stat a României ş.a. În timpul războiului franco-prusac, radicalii liberali, cei care participaseră activ la răsturnarea lui Cuza, sub pretextul de a se realiza dorinţa vechii partide naţionale care cerea aducerea unui prinţ străin, acum au început o campanie pentru înlăturarea lui Carol şi instaurarea unui regim republican. Prin faptul că susţinuse pe întreprinzătorul german Strousberg care concesionase construcţia de căi ferate în România şi se dedase, în această afacere, la ilegalităţi ce cauzaseră prejudiii serioase statului român, principele Carol oferise el însuşi un prilej foarte serios pentru a putea fi atacat.

„Aiasta nu se poate"

Aceste evenimente arătau că democraţia înţeleasă ca libertate, pentru unii, de a proceda după bunul lor plac risca să se convertească în arbitrariu şi în haos, cînd ţara putea deveni fie jertfa unui grup de aventurieri, fie pur şi simplu neguvernabilă, ceea ce ar fi oferit motive serioase pentru Austria, Turcia şi Rusia să ceară impunerea regimului prevăzut de Convenţia de la Paris din 1858.

Material cu drept de autor

Confruntarea dintre liberali şi Carol ajunsese în punctul critic la 10 mai 1871, cînd, încurajată de ministrul Germaniei la Bucureşti, comunitatea germană de aici a sărbătorit ziua de naştere a împăratului Wilhelm I. Instigaţi de liberali, un grup de bucureşteni au atacat localul unde avea loc celebrarea căpeteniei noului imperiu. Se crease o foarte periculoasă criză politică, abia aşteptată de puterile care nu puteau privi cu ochi buni tendinţa de unire a românilor în cadrul unui stat, precum şi a Germaniei care devenise prima putere europeană şi care era foarte nemulţumită de predispoziţiile antigermane din societatea românească. Speriat, principele Carol şi-a anunţat intenţia de a abdica. Situaţia a fost salvată de conservatori aflaţi în acel moment la guvernare. Şeful guvernului, Lascăr Catargiu, l-a atenţionat categoric pe principe: „Aiasta nu se poate, Măria Ta". Spre deosebire de liberalii orientaţi împotriva marilor puteri şi căutînd colaborare doar cu ţările vecine, conservatorii au preferat alte două obiective majore în politica lor: asigurarea ordinii în interior şi a sprijinului unor mari puteri pentru rezolvarea marilor probleme ale ţării. În situaţia cînd independenţa nu putea fi dobîndită doar cu forţele proprii, renunţarea la măsuri radicale şi preferinţa pentru tratative diplomatice şi colaborare cu marile puteri era singura soluţie politică viabilă pentru România. Această viziune a fost, în cele din urmă, îmbrăţişată şi de liberali.

Naşterea partidelor politice

Atmosfera foarte încărcată care a dominat deceniul ce a urmat răsturnării lui Al. I. Cuza a fost mediul politic favorabil constituirii primelor partide politice în România. Criza politică din martie-mai 1871 a dat naştere partidului conservator: asumarea răspunderii politice într-un moment de grea încercare pentru ţară a constituit o condiţie foarte prielnică pentru ca moşierii să-şi fi putut consolida poziţiile economice şi politice şi, profitînd de această situaţie, să se organizeze în partid politic. Liberalii, la rîndul lor, renunţînd la populismul spontan al vremurilor revoluţionare, au început treptat să-şi definească obiectivele politice şi principiile de guvernare a ţării, ajungînd să se constituie şi ei, în 1875, în partid politic. Acestea vor fi însă numai începuturile organizării celor două partide; constituirea lor definitivă se va produce abia la începutul anilor ´80. Problema cea mare a ambelor partide, ca şi a altora care vor apare mai tîrziu, era însă nu capacitatea de organizare şi nici fizionomia lor politică, ci atitudinea faţă de putere. Şi unul, şi altul identificau puterea cu scopul în sine, şi pentru unul, şi pentru celălalt programele sau principiile enunţate nu erau mai mult decît fraze ce camuflau intenţiile reale de a acapara puterea pentru a o aservi intereselor materiale şi de imagine ale liderilor. Nestatornicia, superficialitatea, inconsistenţa morală, care vor apare în lumea politică odată cu partidele, fără să fie neapărat rodul acestora, cu timpul vor ajunge să domine categoric viaţa politică din România, făcînd notele definitorii a ceea ce se va numi politicianism. În mediul românesc se impune pentru multă vreme, dacă nu chiar pentru totdeauna, acel tip de politician, despre care C. Rădlulescu-Motru va observa că „este gata, pentru a asigura interesul său personal, să facă concesii de orice natură în domeniul afacerilor publice. El este tipul omului care cîştigă fără muncă şi care îndeamnă şi pe alţii să urască munca cinstită".

Material cu drept de autor

3. Proclamarea independenţei şi Congresul de la Berlin din 1878

Obiectiv, toate evenimentele majore care carcaterizează evoluţia României pe parcursul unui deceniu şi jumătate din momentul unirii Principatelor reclamau afirmarea independenţei ţării. Dar la începutul anilor ´70 conjunctura politică internaţională nu era nici de departe tot atît de favorabilă ca la sfîrşitul războiului Crimeii. Dimpotrivă, revizuirea tatatului de pace de la Paris punea România din nou în faţa intenţiilor hrăpăreţe ale Rusiei. Se cereau eforturi stăruitoare şi totodată extrem de atente pentru dejucarea acestor planuri. În ultimă instanţă, aceste strădanii vizau tocmai obţinerea independenţei.

În anii 1871-1875, pe măsură ce se profilau tot mai clar intenţiile de anulare a hotărîrilor Congresului de pace din 1856, guvernul român, domnitorul şi o parte a presei româneşti întreprind mai multe acţiuni menite să ducă la cîştigarea independenţei. În centrul acestei agitaţii s-a aflat campania de presă promovată de Vasile Boerescu, ministru de externe, mai cu seamă prin intermediul ziarului *Pressa*. Dar, ca şi în cazul frămîntărilor liberale de pînă la 1871, aceste eforturi nu au dat nici un rezultat, cu excepţia faptului că au iniţiat şi întreţinut în societatea românească predispoziţiile care solicitau rezolvarea cît mai grabnică a acestei probleme.

O criză periculoasă dă naştere la mari speranţe

O nouă situaţie politică apare în 1875, în urma răscoalelor antiotomane din Bosnia şi Herţegovina, care au declanşat o criză de proporţii în *problema orientală*. Iniţial, criza a provocat în sînul societăţii româneşti mare îngrijorare. Austro-Ungaria şi Rusia, care tradiţional aveau mari interese în Balcani, încep să se pregătească pentru a interveni în relaţiile dintre Turcia şi răsculaţi, rîndurile cărora se lărgiseră considerabil prin ridicarea, în 1876, împotriva dominaţiei otomane a Serbiei, Muntenegrului şi a Bulgariei. Negocierile dintre cele două puteri vizau, între altele, posibilitatea trecerii armatelor beligerante pe teritoriul României şi reocuparera rusească a celor trei judeţe din sudul Basarabiei. Alertat, guvernul român iniţiază o serie de tratative cu puterile garante pentru a zădărnici aceste intenţii. Atît guvernul conservator, la sfîrşitul mandatului său, cît şi cel liberal care îşi începe activitatea în iulie 1876, avîndu-i ca prim-ministru pe I. Brătianu şi ministru de externe pe M. Kogălniceanu, solicită din partea garanţilor să recunoască independenţa României. Dar aceste cerinţe rămîn fără nici un răspuns.

În situaţia în care relaţiile ruso-turce se agravau tot mai mult, guvernului român nu-i rămînea decît să caute o înţelegere cu Rusia. Astfel se întreprind măsuri pentru redresarea situaţiei periculoase ce se manifesta la începutul crizei. Ceea ce nu putea soluţiona cu ajutorul puterilor garante, România a început să rezolve cu propriile sale eforturi. Pe parcursul negocierilor româno-ruse din a doua jumătate a anului 1876 şi de la începutul anului 1877, odată cu examinarea chestiunilor militare, principele Carol şi Brătianu au încercat să obţină recunoaşterea din partea Rusiei a independenţei României şi a integrităţii teritoriale a ţării. Ţarul însă nu se arăta interesat decît de o convenţie care să permită trecerea trupelor sale pe teritoriul României. Cînd s-a ajuns la declanşarea operaţiunilor militare, ruşii au cedat şi la 4

Material cu drept de autor

aprile 1877 a fost semnat un acord care permitea trecerea armatei ruse prin România, dar obliga guvernul rus să respecte „integritatea existentă" a acesteia.

Această înţelegere politică a grăbit cursul evenimentelor. Parlamentul român a ratificat *convenţia militară* din 4 aprilie, iar la 30 aprilie a declarat război Imperiului otoman. La sugestia lui M. Kogălniceanu, convenţia a fost receptată de majoritatea oamenilor politici români ca bază de drept pentru denunţarea suzeranităţii otomane şi proclamarea independenţei. A contat, de asemenea, în afirmarea acestei poziţii şi faptul că România se afla în stare de război cu Turcia. În consecinţă, la 9 mai 1877, parlamentul declara independenţa ţării.

România în războiul ruso-turc

În războiul pe care Rusia şi România îl începuseră împotriva Turciei, românii erau hotărîţi să joace un rol important pentru ca astfel să obţină recunoaşterea independenţei din partea marilor puteri. Dar împăratul Alexandru al II-lea şi comandamentul rus nu voiau să ofere României această şansă, dorind să culeagă numai ei laurii victoriei. Dar victoria lor a început să se arate îndoielnică atunci cînd, în august 1877, turcii au oprit ofensiva rusă la Plevna, în nordul Bulgariei. Atunci ţarul a fost nevoit să ceară ajutorul românilor, încredinţînd principelui Carol comanda trupelor aliate. Datorită contribuţiei decisive a trupelor române, forţele otomane au suferit înfrîngere şi ruşii au putut relansa ofensiva.

Speranţele românilor de a-şi consolida statutul politic prin participarea la operaţiuni militare alături de ruşi împotriva Turciei nu s-au îndreptăţit. Pacea încheiată între ruşi şi turci la San Stefano, la 19 februarie 1878, s-a făcut fără participarea României, reprezentanţii căreia nu au fost consultaţi în nici o chestiune privind tratatul de pace semnat de cele două părţi. Deşi recunoştea independenţa României, tratatul impunea totodată retrocedarea către Rusia a celor trei judeţe din sudul Basarabiei, care fuseseră întoarse Moldovei prin decizia Congresului de pace de la Paris din 1856. Protestele repetate ale guvernului român faţă de această atitudine sfidătoare a ruşilor nu au fost luate în seamă.

Revizuirea unui tratat nedrept provoacă alte nedreptăţi

Tratatul de la San Stefano întărea prea mult poziţia Rusiei în Balcani şi în regiunea Strîmtorilor ca să fi fost acceptat de marile puteri occidentale. Mai ales Anglia şi Austro-Ungaria, dar şi Germania cu Franţa, chiar dacă acestea două nu erau prietene, au cerut revizuirea lui. Chestiunea a fost discutată la Congresul de la Berlin, care a avut loc de la 1 iunie pînă la 1 iulie 1878. În perioada premărgătoare Congresului şi atît cît au ţinut lucrările lui, conducătorii României, diplomaţi, oameni politici şi de cultură români au depus eforturi stăruitoare pentru a nu admite tratamentul nedrept la care ruşii îl supuneau pe fostul lor aliat în război. În afară de recunoaşterea independenţei, românii cereau, ca şi în timpul Congresului de pace de la Paris, întoarcerea întregii Basarabii ocupate de ruşi. Dar marile puteri, şi în primul rînd Austro-Ungaria şi Germania, nu erau dispuse să susţină această cerere. Carol i-a cerut lui Brătianu să caute o înţelegere cu ruşii, dar ţarul Alexandru al II-lea a transmis guvernului român, prin intermediul ambasadorului Ion Gr. Ghica la Petersburg, să nu spere nimic. Marile puteri nu numai că nu au recunoscut statutul de parte beligerantă a României în războiul din 1877-1878, dar nici nu au admis participarea unei delegaţii oficiale române la Congres. Au permis

Material cu drept de autor

totuşi prezenţa la unele lucrări ale Congresului a doi reprezentanţi ai guvernului român, I. C. Brătianu şi M. Kogălniceanu, care însă, aşa cum observase Bismarck, fuseseră numai *auziţi*, nu şi *ascultaţi*. Tratatul semnat la 1 iulie 1878 recunoştea independenţa României, dar această recunoaştere era condiţionată de revizuirea art. 7 din Constituţie, după care numai străinii creştini puteau deveni cetăţeni români, urmînd ca cetăţenia să fie acordată tuturor supuşilor săi, indiferent de confesiune. Totodată guvernului român i se cerea să retrocedeze Rusiei sudul Basarabiei, pentru care urma să primească, în schimb, Delta Dunării, Insula Şerpilor şi Dobrogea, aceasta urmînd să fie cuprinsă între braţul Sf. Gheorghe al Dunării şi linia care unea Silistra şi Mangalia.

Cedările, care de altfel nu puteau fi evitate, i-au adus României drept consolare recunoaşterea noului ei statut internaţional, pe care marile puteri şi-au exprimat-o pînă în 1880. Aceasta a fost o condiţie prielnică pentru schimbarea statului intern al ţării: la 14 martie 1881, România a fost proclamată regat, iar principele Carol, rege. Noua modificare a statutului României a fost o necesară clarificare de ordin politic şi de imagine a ţării, deşi în esenţă ea nu schimbase nimic în situaţia reală a României, tot aşa ca şi în poziţia şi autoritatea monarhului.

Evoluţia politică a României în perioada 1866-1878 s-a soldat cu două rezultate care vor influenţa mult viitorul ei: pe plan intern, cristalizarea organismului ei politic avînd ca principale elemente înscăunarea unei dinastii străine, adoptarea Constituţiei şi formarea primelor partide politice, iar pe plan extern afirmarea independenţei. Din acest moment, România devine parte în concertul politic european, este recunoscută ca membră – e adevărat, cu drepturi limitate – a familiei popoarelor europene, îşi lărgeşte şi îşi intensifică relaţiile economice, diplomatice, culturale cu tot mai multe ţări, are anumite raporturi dinastice, care cu timpul se vor amplifica şi vor deveni mai strînse. Dar marea şi vechea problemă românească, aceea a unităţii politice a românilor, cu rădăcini puternice în fracţionarea politică medievală, agravată în epoca modernă prin ocupaţia austriacă a Bucovinei (1775) şi cea rusă a Basarabiei (1812) şi internaţionalizată după războiul Crimeii (1853-1856), rămînea nesoluţionată. După proclamarea independenţei de stat, România putea să atragă atenţia marilor puteri la această problemă, cum o făcuse într-o anumită manieră şi în timpul congreselor de la Paris şi Berlin, dar în general s-a abţinut să o facă – întîi, fiindcă era prea slabă pentru a impune marilor puteri soluţia dorită şi, în al doilea rînd, deoarece avea o clasă politică coruptă şi laşă, care nu va risca niciodată să se lanseze în soluţionarea unor astfel de probleme, decît numai atunci cînd acestea urmau să se rezolve fără participarea ei.

* * *

În general însă scurta perioadă de mai puţin de un deceniu şi jumătate de la răsturnarea lui Alexandru Ioan Cuza şi pînă la recunoaşterea internaţională a independenţei a fost un moment de afirmare deplină a statului român modern, atît în interior cît şi în afara ţării. Un anume avînt economic, o serie de realizări politice notabile avînd drept corolar proclamarea independenţei, transformarea României în factor activ al politicii europene au marcat, împreună cu un şir de performanţe ale spiritualităţii româneşti, începutul unei ere noi în istoria românilor.

Material cu drept de autor

Capitolul XX. Spaţiul românesc de la 1878 şi pînă la 1914

Semnificaţia de principiu a obţinerii independenţei statului român modern nu se reduce nici pe departe la importanţa sa ca eveniment politic. Pînă la independenţă şi mai cu seamă pînă la unirea Principatelor, societatea românească evoluase în strînsoarea sufocantă a vasalităţii faţă de Poarta otomană, urmarea directă fiind un ritm foarte lent al dezvoltării sub toate aspectele. Pe lîngă admiterea unei libertăţi în sfera culturii, care era totuşi foarte relativă şi care permitea ca orice act cultural să se realizeze într-un cadru prestabilit, viaţa politică şi economică se aflau sub un control feroce. Jaful fiscal mai ales, despre care am vorbit în repetate rînduri în pagnile anterioare, s-a opus cu cea mai mare îndîrjire progresului general al societăţii româneşti. Trebuie amintit şi reamintit faptul că teroarea fiscală, împreună cu vexaţiunile la care ţăranii erau supuşi din partea boierilor, au determinat păstrarea pe parcursul mai multor secole a unei agriculuti ţărăneşti primitive, de subzistenţă. Proclamarea independenţei, precedată de o serie de acte politice internaţionale, începînd cu tratatul de la Adrianopol, au descătuşat energiile latente ale societăţii româneşti, stimulînd iniţiativele în toate sferele vieţii sociale. Treptat, dar, ce-i drept, deosebit de greu, va dispare şi neîncrederea ţăranilor în posibilitatea de a-şi ameliora substanţial condiţiile de trai prin propriile lor eforturi. Este adevărat că dificultatea realizării acestei sarcini se va afla nu atît în mentalitatea ţăranului, care nu putea să nu-şi dorească să aibă un trai mai bun, ci în atitudinea tradiţională a elitelor, a căror totală lipsă de consideraţie faţă de munca pămîntului rămăsese invincibilă.

Societatea românească, aflată multe secole la rînd în prizonieratul unui imperiu oriental slab dezvoltat, a fost mereu atrasă, şi cu cît strînsoarea suzerană devenea mai îngăduitoare cu atît tentaţia se arăta mai mare, spre modul de viaţă occidental. Revoluţie, constituţie, legi, partide, manifestări culturale, limbă, viaţă mondenă, vestimentaţie etc. – toate îmbracă măcar forma, dacă nu şi spiritul, pe care le-a dat tuturor acestora Occidentul la diferite etape ale trecutului său.

Forme fără fond sau evoluţie firească?

Pe de o parte potenţialul economic şi uman redus al României, iar pe de altă parte contactele ei tot mai largi cu civilizaţia europeană aflată la utlima etapă a revoluţiei industriale, o oarecare integrare a ei în acest cadru general, au determinat o dezvoltare inconsecventă şi asimetrică a ţării. Sub influenţa unei puternice industrii maşinizate, care tinde să cuprindă întregul continent, economia românească se diversifică şi se dezvoltă mai repede. Se extind mijloacele de comunicaţie, se lărgeşte şi se intensifică piaţa, capitalul începe să se impună ca un factor determinant al prefacerilor economice şi sociale, creşte mobilitatea socială etc. Toate acestea se produc într-un timp mult mai redus ca în Apus. Au loc prefaceri grăbite, după aceleaşi modele, şi în viaţa politică.

Dar aceasta era numai partea plăcută a lucrurilor, pentru că în alte domenii România rămăsese departe în trecut. E vorba mai ales de agricultură, principala ramură economică a ţării care se caracteriza, tot aşa ca în evul mediu, prin

Material cu drept de autor

dominaţia absolută a proprităţii moşiereşti şi prin starea de dependenţă a ţăranilor. Asta făcea ca problema agrară să rămînă una din priorităţile statului român, care însă nu putea fi soluţionată nu numai din cauza rezistenţei moşierilor, ci şi ca urmare a imperfecţiunii sistemului politic, în special a lipsei de drepturi politice a ţăranilor.

România se mai confrunta şi cu o altă problemă mare, aceea a unităţii naţionale a poporului român. O mare parte a românilor (mai mult de 1/3) se aflau în afara regatului român. Cei mai mulţi din ei erau în Transilvania, Bucovina şi Basarabia, primele două fiind cuprinse în Imperiul austro-ungar, iar cea de a treia fiind ocupată de Imperiul ţarist. Aceştia erau supuşi unui intens proces de deznaţionalizare, mai cu seamă prin marginalizarea limbii române şi impunerea limbilor oficiale ale imperiilor. Pentru identitatea naţională a acestor români, pericolul era extrem de mare şi sarcina evitării lui la fel, dar elita politică românească nu era în stare să-i facă faţă.

Dezvoltarea rapidă în unele sectoare şi rămînerea în urmă în altele, de importanţă vitală pentru ţară, adaptarea grabnică la forme de viaţă occidentală şi incapacitatea soluţionării unor probleme cardinale ale societăţii româneşti au dat naştere discuţiilor despre *formele fără fond* care se axau pe chestiunea dacă împrumuturile de instituţii şi practici occidentale puteau sau nu să contribuie realmente la dezvoltarea României.

Dezbateri privind căile de evoluţie

Aceste discuţii, dar mai ales manifestările economice divergente pe care acestea se fondau, au dat naştere la cîteva orientări, care se ofereau ca tot atîtea modele privind perspectiva istorică a ţării. Prima din ele a fost formulată de reprezentanţii marcanţi ai „Junimii", societate literară şi cultural-politică, fondată în 1863, al cărei lider, Titu Maiorescu, a lansat celebra formulă „*formă fără fond*", avîndu-se în vedere că formele economice şi politice împrumutate din Occident, unde burghezia avea un rol dominant, nu aveau acoperire în realităţile româneşti, unde principalele clase sociale erau moşierii şi ţăranii. Deci modelul de dezvoltare a României putea fi numai acela care s-ar fi bazat pe aceste două clase.

Apropiate de junimişti au fost cîteva curente agrariene, între care gruparea de la săptămînalul cultural *Sămănătorul*, care începuse să apară la Bucureşti în 1901. Figura centrală în această grupare, din care făceau parte o serie de mari personalităţi ale culturii române, era istoricul Nicolae Iorga. Ideea sa de bază viza o dezvolare organică a României, ceea ce însemna că ţara trebuia să evolueze treptat şi sub toate aspectele în baza tradiţiilor sale istorice. Baza societăţii româneşti o constituia, după părerea lui, satul şi, prin urmare, numai pe el se putea conta pe parcursul evoluţiei viitoare a ţării, pe cînd oraşul prezena un mod de viaţă artificial, străin spiritului civilizaţiei româneşti. Tocmai de aceea i-a criticat aspru pe paşoptişti pentru importul ideilor occidentale şi încercarea de a realiza pe contul poporului român nişte proiecte nerealiste şi dăunătoare şi tot aşa a respins categoric constituţia de la 1866, care, susţinea el, ignora cu desăvîrşire istoria românilor.

Asemănător cu sămănătorismul şi deosebit de el în acelaşi tmp a fost *poporanismul*, care îl avea ca prim ideolog pe Constantin Stere (1865-1936). Spre deosebire de sămănătorişti, poporaniştii nu puneau accentul pe obiective de ordin

Material cu drept de autor

cultural şi moral, ci urmăreau o reformare economică şi socială a satului. Ei promovau, mai cu seamă în paginile revistei lunare *Viaţa Românească*, fondată de Stere la Iaşi în 1906 împreună cu alţi cîţiva oameni de cultură, ideea că, fiind o ţară agrară, România avea propria sa cale de dezvoltare. Viitoarea prosperitate economică a ţării trebuia să se bazeze pe gospodăria ţărănească, iar pentru ca această bază să fie reală, se cerea realizarea a două reforme fundamentale: agrară şi introducerea votului universal. Ceea ce, în acel context, nu s-a mai făcut.

Modele legate de economia agricolă ofereau şi unii *economişti*. Ion Strat (1836-1879), de ex., considera că în România nu exsutau condiţii pentru dezvoltarea industriei, de aceea ţara trebuia să conteze pe o agricultură bine organizată şi bine dezvoltată. În fond, aceeaşi era şi părerea lui Ion Ionescu de la Brad (1818-1891), cu deosebirea esenţială că el era foarte aproape de poporanism, întrucît progresul economic trebuia să se bazeze, după părerea lui, pe mica proprietate funciară. Erau însă şi specialişti care credeau că progresul economic al României era posibil doar în temeiul creării unei industrii moderne. Dionisie Pop Marţian (1826-1865), de pildă, susţinea că, în caz contrar, România ar rămîne pentru totdeauna subdezvoltată, dependentă de alte ţări, mai avansate din punct de vedere economic. Un părtaş al industrializării şi urbanizării României era şi Petre S. Aurelian (1833-1909), care credea, tot aşa ca şi D. P. Marţian, că evoluţia pe această cale era singura care ar fi asigurat independenţa reală a ţării.

O concepţie cu totul diferită de toate cele menţionate mai sus era cea *socialistă*, reprezntată mai cu seamă de Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920). Pornind de la persistenţa relaţiilor feudale în agricultură, el caracteriza structurile economice şi sociale ale României ca fiind „neoiobăgiste", însă minimaliza rolul economiei agrare, opinînd, ca marxist, că viitorul ţării depindea exclusiv de industrializare şi de transformarea masei producătorilor în proletari.

Dezbaterile privind perspectiva evoluţiei economice şi sociale a României, aşa cum era ea văzută la răscrucea secolelor XIX-XX, aveau cea mai strînsă legătură cu starea în care se afla ţara şi erau impuse de necesităţile soluţionării cît mai grabnice şi mai potrivite a problemelor cu care se confrunta societatea în acest domeniu. Fiind expresia frămîntărilor prin care trecea societatea, ele îşi vor lăsa amprenta asupra politicii statului român, ca urmare a faptului că unele sau altele din concepţiile acestea au ajuns să fie îmbrăţişate de partidele care se vor perinda la guvernare în această perioadă.

1. Viaţa economică, politică şi socială a României

Crearea statului unitar român a dat naştere industriei, a favorizat mult dezvoltarea comerţului, în special exterior, a finanţelor, transportului şi comunicaţiilor, fuseseră obţinute rezultate bune chiar şi în agricultură, cu toate rămăşiţele feudale care prejudiciau serios acest domeniu. Proclamarea independenţei a oferit posibilităţi mult mai largi pentru dezvoltarea economică. Pe lîngă consolidarea stabilităţii interne a ţării, ca o condiţie esenţială pentru progresul economic, are loc şi o afirmare a României în context european, ceea ce înseamnă şi o participare mult mai largă la tranzacţiile de pe piaţa europeană, înţelegînd prin aceasta atît o prezenţă comercială mai activă şi de proporţii mult mai mari a

Material cu drept de autor

întreprinzătorilor români în ţările europene cît şi o activizare a capitalului străin în România. Acestea nu erau doar pur şi simplu legături comerciale, ci şi contacte care aveau drept rezultat orientarea, organizarea şi reutilarea tehnică a producţiei, modernizarea sau lichidarea unor ramuri vechi, crearea de sectoare şi întreprinderi noi, lărgirea reţelei de transport şi comuncaţii ş.a. Toate realităţrile acestea sînt dovezi ale unui porgres economic incontestabil, fără a fi însă un *Gründerzeit*, un mare salt economic, cum s-a suţinut de multe ori în istoriografie.

Încurajarea industriei naţionale

Răspunzînd predispoziţiilor tot mai puternice din societatea românească de a crea o industrie proprie modernă, guvernele României trec, după proclamarea independenţei, la o politică de protejare şi încurajare a acestei reamuri. În 1886 expira acordul comercial cu Austro-Ungaria, încheiat în 1875, care însă din punct de vedere economic fusese dăunător pentru România, deoarece favorizase invadarea pieţei interne cu mărfuri din imperiu. De aceea acordul nu a mai fost prelungit, tot aşa ca şi altele semnate cam în aceeaşi vreme cu Gremania, Franţa, Rusia ş.a., ci s-a adoptat în schimb un tarif vamal protecţionist. În anii 1884-1887 fuseseră luate şi alte măsuri de protejare a industriei naţionale. Urmarea a fost un adevărat avînt industrial. În decurs de zece ani, din 1886 pînă în 1896, ritmul producţiei în această ramură crescuse de la 8,2 la 18 procente pe an. În primii ani ai secolului al XX-lea, existau peste 62 mii de întreprinderi industriale cu peste 170 mii de muncitori. Bineînţeles că majoritatea acestor întreprinderi erau mici, doar un procent din ele aparţinau marii industrii, însă acestea foloseau motoarele cu aburi şi cu combustie internă şi concentrau aproape un sfert din numărul total al muncitorilor. Ramura care evolua cel mai repede era mineritul, întrucît legea minelor, din 1895, o făcuse cea mai atractivă pentru capitalul străin. E vorba în special de petrol, unde se dădea o adevărată luptă între investitorii străini pentru exploatarea resurselor şi comercializarea produselor. În anii 1880-1900, producţia de petrol crecuse de la 15,9 mii tone la 147,5 mii tone, adică aproape de zece ori. După producţia de petrol, România ocupa al doilea loc în Europa. Numai în Valea Jiului, extracţia cărbunelui crescuse de la 853 de tone, în 1868, la 880,5 mii tone, în 1900, adică de peste o mie de ori.

În anii premărgători primului război mondial fuseseră luate alte măsuri de susţinere a industriei. În 1906 a fost adoptat un nou tarif vamal protecţionist. Efecte foate bune a avut *Legea de încurajare a industriei* din 1912, care oferise condiţii prielnice de dezvoltare nu numai marilor întreprinderi, ci şi celor mici şi mijlocii.

Avîntul industrial şi-a găsit reflectare şi în creşterea numărului muncitorilor. În mai puţin de un deceniu şi jumătate ce a precedat războiul acest număr se dublase, ajungînd la aproape 265 de mii. Dar efectele progresului industrial se regăseau nu numai în astfel de creşteri, ci şi în ridicarea nivelului de urbanizare, în modificarea structurii materiale şi sociale a societăţii şi, mai mult sau mai puţin indirect, în dezvolatrea învăţămîntului şi culturii.

Lărgirea reţelei de transport

Dezvoltarea pieţei interne, înmulţirea populaţiei, urbanizarea, în general creşterea mobilităţii sociale, ca şi lărgirea contactelor cu lumea din afară, au

Material cu drept de autor

contribuit la lărgirea considerabilă a reţelei de căi de comunicaţie şi de transport. În anii 1870-1887, lungimea şoselelor a crescut de la 1,8 la peste 12,9 mii km, iar în 1900 acestea aveau aproape 25 mii km. Mari schimbări în economie şi în modul de viaţă al oamenilor adusese transportul feroviar. Dacă în 1878, România avea doar 1.300 km de cale ferată, în anii 1869-1890 a constituit 1400 km. În 1915, numai Vechiul Regat avea 3.500 km de cale ferată. Transilvania, Bucovina şi Basarabia, luate împreună, depăşeau cu mult această cifră. Un rol important avea şi transportul maritim şi fluvial, favorizat de intrarea României în comunitatea statelor europene.

Finanţe, credit, investiţii, buget

După numeroase eforturi, în 1880 ia naştere în sfîrşit Banca Naţională a României. Ea a constituit o pîrghie extrem de eficientă pentru crearea sistemului naţional bancar şi de credit. Pînă în 1900, fuseseră înfiinţate 24 bănci noi, iar în 1914 erau deja 218 bănci cu un capital de peste 228,3 mln. lei. În 1881, este înfiinţată Bursa de valori din Bucureşti, care a susţinut dezvoltarea operaţiunilor de credit.

S-au luat măsuri pentru atragerea capitalului străin. În acelaşi timp însă pătrunderea investiţiilor străine trebuia corelată cu necesităţile susţinerii capitalului autohton şi în special ale protejării industriei naţionale. Această atitudine şi-a găsit expresie în programul economic al partidului liberal, exprimat de formula *prin noi înşine*, după care capitalul străin a fost îndreptat spre industrie, în primul rînd, aşa cum am văzut, în extragerea petrolului, apoi către bănci, societăţi comerciale şi de asigurare, luînd însă şi forma de împrumuturi contractate de statul român. Cît era de important capitalul străin pentru economia românească se vede clar din următoarele date: în anul 1915, ponderea capitalul străin în societăţile industriale era de 80,4%, iar în industria petrolului de 95%.

Din păcate, în raport cu capacităţile economiei româneşti, împrumuturile, care proveneau în cea mai mare parte din Germania, au fost foarte mari, alcătuind în anii 1866-1914 suma de 4,01 miliarde lei, însă împrumutul propriu-zis, adică banii primiţi, alcătuia mai puţin de jumătate din această sumă, restul fiind dobînzi şi amortizări, ceea ce apăsa greu asupra contribuabililor. Astfel, anuitatea pe cap de locuitor crescuse, în anii 1864-1914, de la 2,10 la 15 lei. Cea mai mare parte a împrumuturilor (68%) s-a utilizat în construcţii publice, inclusiv în căi de comunicaţie, lucrări urbanistice, fondarea de instituţii etc., restul fiind folosite în scopuri militare şi pentru acoperirea deficitelor bugetare. Bineînţeles că existau şi risipe, care nu pot fi cunoscute. În general împrumutirile erau periculoase, întrucît, aşa cum observa P. P. Carp în 1900, pe atunci prim-ministru, puteau pune România „în poziţia de a nu mai fi pe deplin liberă în orientarea politicii sale". Ele aduceau profituri foarte mari creditorilor (pînă la 300%) şi deficite enorme României şi totuşi au fost benefice, întrucît, pe lîngă investiţiile directe în anumite ramuri ale economiei, acestea erau singurele mijloace care puteau asigura modernizarea ţării.

Bugetul României a constituit, în anul 1878, la venituri, 117,7 mln. lei, în anul bugetar 1914/15 567,8 mln. lei, iar la cheluieli a alcătuit 128,1 şi respectiv 539,7 mln. Deci creşterea a fost în ambele cazuri de aproape 5 ori. Bineînţeles că e vorba de o creştere nominală, adică relativă, dată fiind o oarecare depreciere a monedei

Material cu drept de autor

naţionale în această perioadă. În 24, din cei 37 de ani, au fost înregistrate excedente, iar în 13 ani deficite. Cu începere din 1901/02, bugetul nu va mai avea deficite, drept dovadă a unei stabilităţi economice. Cu începere de la anul 1900, peste o treime din cheltuieli o constituiau datoriile publice, din cauza împrumuturilor externe.

Comerţul

Faţă de comerţul interior, care s-a extins bineînţeles foarte mult în raport cu perioada cuprinsă între unirea Principatelor şi proclamarea independenţei, dar pentru care informaţia nu este completă, în cazul comerţului exterior, dimpotrivă, tabloul este cît se poate de clar. Pe parcursul a 37 de ani, din 1878 şi pînă în 1914, exportul a crescut de la 217,0 mln. lei la 451,9 mln. lei, iar importul de la 306,6 la 504,2 mln. Are loc, prin urmare, o creştere mai mare a exportului faţă de import. Însă, din cauza datoriilor externe mari, în 24 din cei 37 de ani balanţa de plăţi a fost deficitară. Cu începe din 1900, situaţia începe să se schimbe spre bine: în cei 14 ani care au urmat, s-au înregistrat doar trei deficite.

Pînă la 1900, exportul românesc se baza în proporţie de pînă la 90% pe produsele agricole, în special cereale, iar după acea dată începe să crească ponderea petrolului, care în ajunul războiului s-a ridicat la aproape 20%. La import predominau metalele şi obiectele din metal, maşinile şi instalaţiile, textilele, confecţiile, mătăsurile ş.a. În 1913, principalii agenţi comerciali externi ai României erau, în ordine descrescîndă, Germania, Austro-Ungaria, Belgia, Marea Britanie, Franţa, Italia, Turcia, Olanda, Statele Unite ş.a.

Bazat fiind în proporţie de cel puţin 4/5 pe o agicultură înapoiată şi avînd de multe ori o balanţă deficitară, comerţul exterior al României era el însuşi expresia indirectă a unei economii slab dezvoltate şi a unui nivel de trai foarte scăzut, dar pe de altă parte, comparat cu comerţul exterior al altor ţări, el este totuşi o dovadă, fie şi contradictorie, discutabilă, insuficient de puternică, a unui anumit progres economic. În 1913, valoarea comerţului exterior al României alcătuia doar o treime din cea a comerţului Germaniei, dar era de 2 ori mai mare decît cea a Bulgariei şi Serbiei, luate împreună.

Agricultura şi relaţiile agrare

Fundamentul economiei româneşti rămînea totuşi agricultura, pentru că ea mai dădea încă trei sferturi din venitul naţional, iar ţărănimea alcătuia majoritatea absolută a populaţiei ţării.

Aşa cum am văzut pe exemplul perioadei imediat următoare reformei agrare din 1864, eliberarea – formală, cum se ştie – a ţăranilor şi împroprietărirea lor a contribuit la creşterea suprafeţelor cultivabile şi a producţiei agricole. Iar dacă examinăm situaţia din jumătatea de secol cuprinsă între reformă şi primul război mondial, constatăm că numai suprafeţele cultivate cu cereale crescuseră de la 2.154.000 ha la 6.390.000 ha, adică de trei ori. Producţia de cereale se ridicase, în anii 1876-1903, de la 125 mii la 192 mii de vagoane. În acelaşi timp, exportul lor a cescut de la 26 de mii la 102 mii vagoane, adică de aproape cinci ori. La începutul secollul al XX-lea, grîul reprezenta cca 85% din totalul exportului românesc. Este adevărat că această creştere s-a produs pe contul reducerii

Material cu drept de autor

consumului intern, precum şi în urma restrîngerii considerabile a vităritului, ceea ce accentua şi mai mult degradarea consumului alimentar al grosului populaţiei.

Starea generală a agriculturi lăsa mult de dorit, dezvoltarea ei era împiedicată de păstrarea relaţiilor feudale, exprimate în dominaţia absolută a marii proprietăţi şi în munca aservită a ţăranului. După o jumătate de secol, *legea învoielilor agricole*, care de fapt îi punea pe ţărani în afara legii, întrucît încălca normele elementare ale unui stat democratic, ca să nu mai vorbim de constituţie, rămînea neclintită. Şi în preajma războiului, ţăranii mai erau încă mînaţi de primar şi soldaţi cu forţa la muncă pe pămînturile moşierilor. În asemenea condiţii, progresul în agricultură rămînea foarte discutabil.

Moşiile, care alcătuau mai puţin de un procent din proprietăţile funciare, deţineau 60% din terenurile agricole şi agrosilvice, pe cînd ţăranii, care alcătuiau 99,1% din numărul agricultorilor, stăpîneau doar 39% din aceste terenuri. Forma principală de gestionare a marilor proprietăţi era *arendăşia*: în anul 1913, erau lucrate în arendă între 55-70% din totalul moşiilor. Arendaşii, de regulă evrei, se constituiseră în trusturi uriaşe care deţineau, în preajma anului 1907, 900 000 ha. În Moldova, unde va izbucni marea răscoală de la 1907, fraţii Fischer stăpîneau 189 000 ha pămînturi cultivabile şi 47 000 ha pădure. Efectele grave ale acestui mod de gestionare erau mai cu seamă rentabilitatea foarte scăzută a proprietăţilor şi exploatarea nemiloasîă a muncii ţăranilor.

Populaţia

În anii 1860-1912, populaţia regatului român a crescut de la 3 917 541 locuitori la 7 160 682 locuitori, iar densitatea s-a ridicat de la 33 locuitori/km, în 1859, la 50 în 1906. Populaţia urbană creştea de două ori mai repede decît cea sătească. Media natalităţii şi a mortalităţii erau superioare celor europene. Confrom recensămîntului din 1899, românii constituiau peste 92% din întreaga populaţie, fiind urmaţi de evrei (4,4%), supuşi austro-ungari (între care şi români), turci şi greci.

O populaţie constituită din două lumi diferite

Am vorbit într-un capitol anterior despre deosebirea radicală dintre elitele societăţii româneşti, vizaţi fiind mai ales boierii, şi poporul de rînd, trăitor aproape în exclusivitate în mediul rural, fapt ce i-a îndreptăţit pe unii observatori şi analişti să considere că orăşenii, constituiţi în bună parte din elite, şi sătenii fără nici un fel de privilegii şi chiar fără drepturi şi în linii generale lipsiţi de avere, alcătuiau două rase complet străine una de alta. „Lucrul este învederat, constata D. Drăghicescu la începutul secolului al XX-lea, ca lumina zilei: deosebirea izbitoare ce se vede azi între orăşeanul surtucar şi steanul cu suman şi şubă, între spiritul oraşelor şi acela al satelor îşi trage obîrşia de la această prăpaste pe care împrejurările istoriei noastre (autorul se referă mai ales la perioada masivei influenţe greceşti, cuprinsă între mijlocul secolului al XVII-lea şi începutul secolului al XIX-lea – *n.a.*) o traseră stăruitor între popor şi boierime. Negreşit că boierimea, cum avea monopolul tuturor slujbelor din stat, trebuia să trăiască în oraşe, în capitală sau în capitalel judeţelor [...]. Obîrşia orăşenilor de neam străin i-a izolat de restul românilor de la sate. Cu aceştia ei n-au avut decît foarte rare şi şterse atingeri. Nici o asemănare mai adîncă şi mai temeinică nu s-a putut face între aceste două rase. De aceea altele au fost şi sînt spiritul şi firea locuitorilor noştri de la sate şi altele

Material cu drept de autor

ale celor de la oraşe. Această deosebire se vede şi azi, ea izbeşte pe oricare spirit observator". Şi, pentru a nu fi bănuit de subiectivism, Drăghicescu adaugă: „Nu arareori s-a vorbit şi s-a scris, în presa noastră, că poporul român este format din două neamuri foarte deosebite între ele şi că dincolo de barierele oraşelor trăieşte un neam de oameni cu totul deosebit de neamul celor ce trăiesc în oraşe".

Structuri sociale

Specificul statisticii româneşti de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea sugerează o clasificare mai concretă şi mai detaliată a populaţiei României pe gupuri sociale: ţărănime, clasa de mijloc, muncitori salariaţi şi mari proprietari.

Ţărănimea consituia 80% din populaţia ţării. Majoritatea ţăranilor aveau pînă la 2 ha de pămînt sau nu aveau deloc, fiind deci dependenţi întru totul de munca la moşieri şi la arendaşii marilor proprietăţi. Pauperizarea lor se producea foarte repede: în 1905, săracii alătuiau 57,0% din numărul total al ţăranilor, mijlocaşii 14,0% şi cei înstăriţi 29,0%, iar în 1913 raportul era de 86,3%, 10,5% şi 3,2%.

Arendăşia, cămătăria, crizele economice, secetele şi preţurile foarte mici la produsele agricole loveau crunt de tot gospodăriile ţărăneşti, încît ţăranii români aveau cel mai scăzut nivel de trai din Europa. Deşi producţia de cereale creştea mai repede decît populaţia, totuşi consumul intern de pîine era în descreştere, ca urmare a unui export forţat şi a marii sărăcii ce bintuia în mijocul ţărănimii: din 1876 şi pînă în 1903, consumul intern de pîine se redusese de la 230 kgr la 146 kgr pe cap de locuitor, adică cu peste 63%. Şi asta în situaţia cînd la oraşe consumul de pîine crescuse foarte mult, ceea ce înseamnă că în cazul ţăranilor această medie este mult mai mică. C. Stere, care cercetase atent starea ţărănimii, observa că ţăranul român „munceşte îndoit mai mult, pe urma acestei munci ţara poate exporta de şase ori mai multe cereale", dar „el n-a profitat nimic din acest spor de muncă şi productivitate, ci sărăceşte şi flămînzeşte tot mai mult", a devenit „un popor veşnic flămînd şi bolnav, flămînd şi bolnav cum nu este altul în Europa". Era şi firesc ca în satele româneşti pelagra să facă ravagii. Starea locuinţelor era, în majoritatea cazurilor, foarte proastă, sistemul de asistenţă sanitară lipsea. Toate acestea aveau drept rezultat un nivel înalt al morbidităţii şi mortalităţii populaţiei din mediul rural. Unii observatori semnalau faptul că înfăţişarea satelor şi a locuinţelor ţărăneşti rămăsese aproape neschimbată pe parcusul întregului secol al XIX-lea. Cea mai mare parte din aceste gospodării „se alcătuiesc dintr-o casă făcută din pereţi de humă bătută şi acoperită cu stuf, aflătoare în mijlocul unui cîmp mixc, neîngrădit cu nimic în jur, fără nici un fel de *acioală* sau acoperămînt împrejur, fără nici un fel de magazie, hambar sau şopron de vite, chiar fără vite de cele mai multe ori. Casa este redusă la ultima expresie a unei case: o singură încăpere precedată de o tindă. În acea singură încăpere vegetează oameni adulţi şi nevîrstnici, păsări, vreun viţel, cînd se întîmplă, porcul de Crăciun, dacă este" (D. Drăghicescu).

Aşa-zisa *clasă de mijloc* era de fapt foarte neomogenă, cuprinzînd pe proprietarii micilor întreprinderi din „industria mică", personalul din marile întreprinderi, negustorii, avocaţii, profesorii, medicii, învăţătorii, funcţionarii, preoţii, ţăranii înstăriţi. Este greu a stabili numărul total al masei de oameni din

Material cu drept de autor

care făceau parte toate categoriile acestea, atît de diferite unele de altele. Este vorba, probabil, de cel puţin 300 000 de oameni care, împreună cu membrii familiilor lor, ar alcătui în jur de 15% din totalul polulaţiei ţării. Bineînţeles că statutul social real al membrilor acestei „clase" varia mult de la un grup la altul, de la învăţătorul lihnit de foame şi pînă la întreprinzătorul prosper sau înaltul funcţionar de stat, aceştia din urmă situîndu-se, sub aspectul bunăstării şi al poziţiei sociale, pe treapta superioară a societăţii.

Slaba dezvoltare a principalelor ramuri economice a făcut ca foarte mulţi tineri cu oarecare învăţătură să caute a-şi face o stare prin obţinerea unui post în aparatul de stat. Legislaţia ţării nu s-a opus, ci dimpotrivă, a mers în întimpinarea acestui curent puternic, ceea ce a dus la crearea unei birocraţii care va apăsa foarte greu bugetul statului şi umerii producătorilor, devenind o constantă şi un flagel al vieţii publice româneşti. „Reformele liberale, observa Mihai Eminsecu, au deschis uşa funcţiilor statului, înmulţite în infinit, tuturor feciorilor de popă şi de negustori, cari nu reprezentau nici avere, nici inteligenţă şi cari găseau mai comod a trăi din funcţii plătite de stat şi de comune, decît din munca lor proprie, din îndeletnicirea cu meşteşugul părinţilor lor. Astfel s-a înmulţit ruşinea de muncă şi proletariatul condeiului, această clasă veşnic nenorocită, condamnată la celibat şi la mizerie, luptînd prin ură, intrigi şi vicleşug pentru pîinea amară a bugetului şi întrecînd cu o rară obrăzbicie orice muncă spirituală adevărată, orice merit adevărat". Această observaţie arată că de fapt funcţionarul nu prea se potriveşte în clasa de mijloc, deoarece mentalitatea lui era în disponanţă cu aceea a acestei clase, mereu active, ingenioase şi pentru care riscul, schimbarea, izbînda pe cont propriu sînt tentaţii care o definesc.

Din cauza ponderii reduse a industriei în economia ţării, România nu avea încă o adevărată *clasă muncitoare*. Muncitorii salariţi alcătuiau, în ajunul războiului, peste 250 000 de oameni. Uneori, acestora le sînt asociaţi şi micii meşteşugari. Muncitorii proveneau, în marea lor majoritate, din lumea satelor, unde lipsa pămîntului crea un şomaj foarte ridicat. Slaraiile lor erau foarte mici, condiţiile de muncă deosebit de grele. Treptat însă, odată cu solicitarea unui număr tot mai mare de braţe de muncă în industrie, situaţia lor socială se ameliorează întrucîtva. Pe de o parte va fi adoptată o legislaţie muncitorească pentru reglementarea salarizării, a duratei zilei de muncă, a sigurărilor sociale etc., iar pe de altă parte muncitorii se vor organiza, cu începe din anii ´70, în sindicate pentru a-şi apăra drepturile. Din anii ´80 datează primele greve muncitoreşti, care urmăreau acelaşi scop. În 1893, ia fiinţă Partidul social-democrat al muncitorilor din România, care preluase programul partidelor socialiste şi muncitoreşti întrunite în Internaţionala a II-a. Din cauza slabei dezvoltări a mediului muncitoresc, acest partid nu a putut influenţa serios viaţa politică a ţării, deşi împreună cu alte grupări radicale el a avut o oarecare contribuţie la democratizarea societăţii româneşti.

O grupare neomogenă era şi cea a *marilor proprietari*, întrucît din ea făceau parte stăpînii de latifundii, de întreprinderi industriale, bancare, comerciale, de asigurări ş.a. Principala categorie a acestora o constituiau *moşierii*. Fiind stăpîni pe cca 60% a terenurilor agricole şi a pădurilor ţării, ei erau de fapt stăpînii necontestaţi ai României, deşi, împreună cu famiile lor, alcătuiau, aşa cum am mai

Material cu drept de autor

spus, mai puţin de un procent din populaţe. Peste 2000 de propietari aveau de la 500 ha în sus, iar 3 300 între 100 şi 500 ha. Anume acestora le aparţineau guvernele şi tot ei domniau în parlamentul României. Totodată, se produc schimbări în interiorul moşierimii, unii din ei investind în afaceri şi astfel „îmburghezindu-se", pe cînd alţii, mai tradiţionalişti sau mai puţin energici şi inventivi, se ruinau şi dispăreau, odată cu apusul vechii boierimi. Principala pîrghie politică cu ajutorul căreia moşierii îşi promovau interesele era Partidul Conservator, pe atunci foarte influent în România.

În paralel şi în strînsă legătură cu creşterea industriei şi cu dezvoltarea operaţiilor comerciale şi fianciare, se formează *marea burghezie*, proces favorizat de adoptarea unei serii de legi privind încurajarea industriei naţionale, crearea băncilor, a creditului şi dezvoltarea mediului de afaceri. Poziţia acesteia era cu atît mai puternică cu cît, în politică şi în viaţa statului, avea un sprijin serios în Partidul Naţional-Liberal, care, la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, se afla în plină ascensiune.

Mişcări sociale

Condiţiile de viaţă precare ale majorităţii covîrşitoare a populaţiei ţării, exploatarea ei cruntă din partea proprietarilor şi tratamentul inuman la care era supusă din partea autorităţilor au întreţinut în permanenţă o atmosferă încordată în societate, mereu gata de a deveni incendiară. Relaţia stăpîni/stăpîniţi s-a aflat mereu în impas, autorităţile, indiferent de culoarea lor politică, nu au ştiut niciodată să dialogheze cu masele altfel decît cu bîta, cu baioneta sau cu tunul. Astfel acestea, în pofida declaraţiilor patetice şi demagogice la care se puteau deda prin gura cutărui sau cutărui lider politic, se arătau duşmane ale propriului popor, străine în propria lor ţară. În acest sens, nu este deloc lipsit de interes faptul că dacă în *Doina* lui Eminescu motivul tînguirii era presiunea din afară asupra românilor aflaţi în stadiul consolidării statului naţional, în *Doina* lui Coşbuc acest motiv îl vor face marile greutăţi şi nedreptăţi de care suferea mulţimea oamenilor de rînd.

În mod obişnuit, masa românilor de rînd, săraci şi nedreptăţiţi, nu se arătau dispuşi să se răfuiască fiziceşte cu împilatorii lor. Mentalitatea populară a găsit, în schimb, o modalitate ingenioasă de a-l pedepsi pe boier, imortalinzîndu-i chipul în folclor, unde boierul hrăpăreţ, hapsîn, lipsit de omenie şi adeseori sărac cu duhul se întîlneşte mai des decît oricare alt erou negativ, fie că e vorba de poveşti, snoave, cimilituri, de doine sau de cîntece glumeţe. Totuşi, atunci cînd împilarea depăşea, prin neomenia şi proporţiile ei, răbdarea fără margini a ţăranului, acesta smulgea parul din gard sau toporul din trunchi şi pornea să ceară socoteală boierului.

Ţărănimea era din veac cea mai nedreptăţită categorie socială, de aceea şi protestele ei au fost mai numeroase. În unii ani, aveau loc sute de acţiuni ţărăneşti, iar unele din ele, ca răscoalele din 1888 şi 1907, au fost adevărate războaie între autorităţi şi ţărani.

„Pentru ce s-au răsculat ţăranii?"

Punîndu-şi această întrebare, istoricul Radu Rosetti răspunde, în cunoscuta sa carte cu acelaşi titlu, că situaţia disperată în care se afla, mai cu seamă din lipsa de pămînt, "lăsa ţărănimii numai două drumuri deschise: acel spre sărăcire şi, prin

Material cu drept de autor

urmare, spre degenerarea ei, a nouă zecimi din naţiune, sau acel ce şi l-a deschis [...] prin răscoală".

Răscoala din 1888 izbucnise la Urziceni din judeţul Ilfov şi a cuprins 28 din 32 judeţe ale ţării. Cea mai mare amploare a avut în judeţele Roman şi Botoşani din Moldova şi în Ilfov, Prahova, Ialomiţa, Dîmboviţa şi Vlaşca din Muntenia. Ţăranii cereau pămînt şi porumb, iar guvernul conservator (liberalii s-au retras în garbă, cum vor face-o şi în 1907) le-a oferit gloanţe. Au fost omorîţi şi răniţi peste 1000 de ţărani, iar alţi 3000 au fost arestaţi, schingiuţi şi supuşi la pedepse foarte aspre.

Răfuiala cruntă nu a pus însă capăt protestelor. Dar în loc să ia măsuri care să lichideze sau măcar să atenueze cauzele care dădeau naştere acestor proteste şi să uşureze astfel cît de cît viaţa ţăranilor, guvernul a adoptat legi care întăreau regimul represiv. În 1892, conservatorii au restrîns drastic competenţele organelor locale, supunîndu-le unui control sever din partea autorităţilor centrale, iar în 1893 au creat jandarmeria rurală, înfiinţînd cîte un post în fiecare comună pentru a preîntîmpina sau suprima eventualele tulburări. Aceste măsuri nu au putut duce la dispariţia mişcărilor ţărăneşti, care s-au ţinut lanţ toţi anii de după răscoala din 1888. În cele din urmă, valul de proteste s-a revărsat într-o singură mişcare care a fost marea răscoală ţărănească din 1907.

Războiul „robilor albi ai brazdei negre"

Această revoltă de mari proporţii a început la 8 februarie în satul Flămînzi din judeţul Botoşani, mai întîi ca o mişcare paşnică, petiţionară, cuprinzînd în scurt timp şi judeţele Dorohoi şi Iaşi. Protestul era îndeptat împotriva condiţiilor împovărătoare de muncă impuse de trusturile ardendăşeşti ale lui Fischer şi Iuster. Însă, pe măsură ce doleanţele răsculaţilor rămîneau neauzite de propreitari şi de autorităţi, revolta s-a generalizat şi a devenit violentă, cuprinzînd toată ţara. Cele două partide, liberal şi conservator, au uitat divergenţele dintre ele şi s-au înfrăţit pentru a se răfui cu ţăranii, „robii albi ai brazdei negre", cum i-a numit N. Iorga. Deosebit de aprigă a fost confruntarea în Oltenia şi Muntenia, unde autorităţile au bombardat satele Băileşti, Stăneşti, Hodivoaia şi Vieru. Mii de oameni au fost omorîţi, zeci de mii au fost arestaţi şi supuşi la pedepse suficient de dure pentru a-i înspăimînta pe toţi acei care ar mai fi îndrăznit să-şi apere drepturile. Autorităţile şi o istoriografie slugarnică *au justificat* aceste bestialităţi prin „argumentul" că, dacă nu ar fi fost înecată în sînge de călăii „naţionali", răscoala ar fi putut duce la ocuparea ţării de nu se ştie ce trupe străine. Chiar şi Radu Rosetti, care, deşi mare boier, a scris cu înţelegere, sinceritate, căldură şi durere despre nevoile ţărănimii şi despre răscoalele ţărăneşti, arătînd că „adevăraţii instigatori ai acestor mişcări sînt egoismul, lăcomia, lipsa de scrupul şi lipsa de prevedere a clasei stăpînitoare, ale celei vechi cît şi ale celei noi", chiar şi el aduce elogii „oştirii" trimise asupra satelor de „adevăraţii instigatori". Uneori, pentru boierul Rosetti, răsculaţii sînt „bande de ţărani", iar ofiţerii care refuzaseră să dea ordinul de a se trage în răsculaţi sînt învinuiţi de „lipsă de destoinicie". Astfel de „argumente" arată clar că motivul care a determinat răfuiala cruntă cu ţăranii răsculaţi era lipsa completă de legătură între clasa stăpînitoare şi masele populare, între cei cu avere şi cei săraci şi oropsiţi, între putere şi popor; masele vedeau în elită, în cel mai fericit caz, o trupă de mercenari, venită nu se ştie de unde să le stăpînească, pe cînd elita vedea în

Material cu drept de autor

popor, cînd acesta nu se mulţumea să fie pur şi simplu slugă umilă, un permanent izvor de nemulţumire, o forţă teribilă în care zăcea dorinţa răzbunării pentru nesfîrşitele umilinţe la care era supusă. O dovadă sigură în acest sens este şi faptul simptomatic că de data aceasta răzbunarea pornise la puţin timp după celebrarea fastuoasă a încoronării lui Carol.

Răscoala a forţat clasa politică să mimeze căutarea de soluţii pentru problema agrară, drept care în anii 1908, 1909, 1910 a fost adoptat un şir de legi privind învoielile agricole, arenda, obştile săteşti etc., dar în fond toate acestea erau simple declaraţii, care nu urmăreau şi nici nu puteau realiza nimic serios. În 1913, se ajunsese, în sfîrşit, la ideea exproprierii unei părţi a latifundiilor, dar războiul care avea să înceapă în curînd va găsi relaţiile agrare în situaţia în care se aflaseră înainte de 1907. Abia în timpul războiului, cînd ţăranul-soldat trebuia să ţină piept invaziei străine pentru a apăra liniştea şi huzurul tuturor acelora care îl exploatau, se va ajunge la discutarea chestiunii în parlament. Soluţiile vor apare însă numai după război.

Baza regimului politic

Ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea sînt perioada de constituire definitivă a climatului politic românesc, aşa cum va rămîne el pentru totodeauna în paginile istoriei. Felul cum a prins viaţă fizionomia lumii politice româneşti se vede foarte bine pe exemplul intrării în istorie a primelor mari grupări social-politice ale României moderne, conservatorii şi liberalii. În ambele cazuri, afirmarea s-a făcut sub zodia intereselor economice, dar cu adevărat relevant este nu acest fapt în sine, ci maniera în care el s-a produs. Era de aşteptat ca, de vreme ce marii moşieri se recomandaseră ca tradiţionalişti şi antioccidentali, pe cînd liberalii care reprezentau burghezia în stadiu de constituire, funcţionărimea şi moşierii mai puţin bogaţi şi mai puţin înrădăcinaţi în tradiţie erau orientaţi spre Europa, cei dintîi să opteze pentru o economie străjuită de puternice bariere vamale pentru a obţine beneficiile rîvnite în interiorul ţării, iar cei din urmă, dimpotrivă, să ceară un comerţ liber ca să-şi poată orienta afacerile în afară. În realitate, s-a întîmplat tocmai invers: pentru a-şi putea exporta cerealele şi vitele, boierii au fost cei mai înfocaţi partizani ai comerţului liber, pe cînd liberalii au promovat cu îndîrjire o politică tarifară protecţionistă, exprimată prin formula „prin noi înşine", care le apăra iniţiativele industriale, afacerile comerciale şi financiare, poziţiile jinduite sau abia cîştigate, adică beneficiile rezultate din deţinerea puterii politice şi administrative etc. Observaţiile pertinente asupra confruntării sloganului „prin noi înşine" cu realitatea au demonstrat că foloasele protecţionismului îi vizau doar pe capitalişti şi politicieni şi că atunci cînd aceştia au constatat că „industria şi comerţul nu le rentează, au alergat la bugetul statului" (C. Rădulescu-Motru). Astfel, distorsionată de realităţile unei societăţi aflate pe făgaşul unei evoluţii contradictorii, politica modernă românească începe să se definească încă de la început prin sloganе care una spun şi alta presupun.

Dar, pe parcurs, statutul social al moşierilor şi bugheziei se va schimba, aşa încît deosebirile dintre cele două grupări vor deveni tot mai puţin semnificative. Pe de o parte unii industriaşi, negustori, bancheri vor cumpăra pămînt, devenind moşieri, iar pe de altă parte unii moşieri vor peregrina spre clasa de mijloc, în urma

Material cu drept de autor

pierderii proprietăţilor şi a dobîndirii unor funcţii în administraţia de stat, pe cînd alţii, mai norocoşi, se vor muta în tabăra marii burghezii, prin valorificarea profitabilă a veniturlor obţinute din exploatarea latifundiilor. Aceste fluctuaţii nu au schimbat nimic în natura regimului politic, acesta rămînînd pentru totdeauna unul oligarhic. Ceea ce observăm imediat atunci cînd urmărim viaţa politică românească din acea vreme – şi tot aşa va fi şi mai tîrziu şi întotdeauna – este enorma rămînere în urmă a acesteia faţă de viaţa spirituală a românilor, iar asta sugera impresia, justificată sau nu, că mediul românesc nu era potrivit pentru implantarea principiilor democratice.

Modul de guvernare

Revizuirea parţială a constituţiei, în 1884, nu a adus nici o modificare serioasă regimului, deşi s-a aplicat la compartimentul cel mai sensibil, şi anume la sistemul electoral. Regele rămînea figura principală în acest sistem şi în actul guvernării, pentru că el numea prim-ministrul, iar acesta, cum ştim, organiza alegerile pe care le realiza prin intermediul ministerului de interne, adică al poliţiei, şi al organelor publice locale. Asta făcea ca rezultatele alegerilor să fie cunoscute dinainte, pentru că nu se întîmpla ca guvernul să piardă alegerile pe care le organiza şi rezultatale cărora le cunoştea numai el, decît doar atunci cînd acesta nu mai avea susţinerea monarhului. De aceea, dincolo de faptul că reprezentanţii naţiunii în parlament erau desemnaţi într-un spaţiu foarte restrîns, la care poporul nu avea acces, modul în sine de realizare a alegerilor sfida exigenţele elmentare ale democraţiei. Singura şansă a unui lider sau a unei grupări politice de a cîştiga puterea sau de a se menţine la putere era de a se face remarcaţi şi apreciaţi de rege sau de anturajul acestuia, ceea ce nu mai lăsa nici o şansă exerciţiului democratic. Cînd regele nu a ştiut să facă alegerea, a avut loc un carusel al guvernelor, iar cînd nu a vrut, a venit dictatura.

Sistemul monarhic-constituţional din România era, sub aspect politic, destul de interesant. Ideea de a pune pe tronul ţării un rege de origine străină, dincolo de esenţa ei de fond ce insinua părerea vicioasă că românii nu puteau avea o monarhie naţională, a avut şi o conotaţie pozitivă în sensul că presupunea o detaşare a monarhiei de nesfîrşitul război civil dintre grupările social-politice rivale şi de comportamentul dubios al unor persoane aparte, o punere a instituţiei monarhice exclusiv în serviciul ţării, înţelegînd prin ţară poporul, şi nu elita politică, economică şi culturală, aşa cum se considera de fapt în acest mediu social. Aspectul pozitiv nu s-a putut însă afirma, aşa că ideea a rămas prin ce a avut ea mai puţin bun. Prin felul cum a statuat-o Constituţia din 1866 şi în urma contactului cu moravurile politice şi sociale româneşti, monarhia modernă care s-a constituit în România între 1866-1881 a căpătat un caracter dual: pe de o parte avea prerogative foarte mari în viaţa politică şi administrativă a ţării, dar pe de altă parte legătura ei cu ţara, cu poporul a rămas să se facă prin intermediul elitei politice care în fond era separată de popor. Astfel, monarhia modernă românească era mult mai departe de nevoile ţării decît domniile medievale. Autoritatea reală a instituţiei regale era în funcţie de personalitatea monarhului; dacă acesta îşi lua în serios misiunea, chiar dacă nu era deosebit de înzestrat, cum a fost regele Carol I, atunci era posibilă o oarecare conlucrare a curţii cu partidele politice; dacă era un

Material cu drept de autor

conducător slab, cum avea să se arate Ferdinand, autoritatea monarhiei se manifesta numai prin creditul pe care curtea (nu neapărat regele!) îl acorda cutărui sau cutărui partid; în sfîrşit, dacă monarhul era o personalitate puternică, el putea să nu mai ţină cont de partide şi în general de toată lumea politică şi de orice altă autoritate din ţară, cum avea să fie cazul lui Carol al II-lea.

Oamenilor politici, chiar dacă unii din ei au avut calităţi cu totul deosebite, nu le rămînea destul teren (şi nici nu prea l-au căutat) pentru a valorifica pînă la capăt aceste virtuţi şi, principalul, nu puteau să-şi asume întreaga responsabilitate a guvernării. „Ceea ce surpinde în viaţa politică a acestor perioade este discrepanţa dintre valoarea personală a oamenilor politici şi micimea mizei, reductibiliă, în esenţă, la exercitarea puterii, nu pentru a îndeplini un program, ci pentru a căpătui partizanii" (Fl. Constantiniu). Şi dacă ar fi fost doar atît! Declaraţii patetice, paradă de cuvinte preţioase, comportament de giruetă şi mai ales „una spun şi alta cred", totul grefat pe vînarea propriului interes. Într-un cuvînt, „*totul este luat în mod uşuratic*", va observa cunoscutul om politic francez Raymond Poincaré după ce va fi luat act de moravurile vieţii politice româneşti.

Cînd se caută răspuns la întrebarea de ce clasa politică din România era ruptă de poporul român, nu poate fi uitat un fapt istoric esenţial şi anume că tocmai vîrfurile ei – şi nu e vorba nici pe departe doar de curtea regală – erau de origine etnică străină. Clasa stăpînitoare românească se constituise în epoca fanariotă şi în secolul care precedase această perioadă, cînd ea reuşise în manieră oarecum miraculoasă să se substituie aproape în întregime marii boierimi locale. Nume sonore ale politicii moderne româneşti, ca Ghica, Rosetti, Sturdza, Lahovari, Catargi, Cantacuzino, Morţun, Marghiloman, Carp, Stere, Mille, Madgearu, Ştirbei şi multe altele, erau de origine greacă, bulgaro-greacă sau turco-fanariotă. Puterea şi autoritatea acestor politicieni erau cu atît mai mari cu cît în mîinile lor se afla cea mai mare parte a averii ţării, dacă nu aproape toată averea, şi cu cît tot ei erau cei care dădeau tonul în cultura română, cum arată atît de clar numele Conachi, Negruzzi, Alecsandri, Eliade, Gane, Pogor, Poni, Haret, Negri, Asachi, Hurmuzachi, Russo, Stamati, Racoviţă, Istrati, Ranetti, Pillat, Papadopol, Palade, Burada, Caudella, Caragiale, Gusti, Haşdău etc. etc. Erau destui care aveau altă obîrşie străină, fie armeană, maghiară, slavă ş.a. Nu trebuie uitată nici o numeroasă cohortă a ierarhilor, veniţi în România din Grecia sau din ţările slave. Că mulţi din aceştia, fiind vizaţi în acest caz mult mai mult oamenii de cultură şi incomparabil mai puţin politicienii, au adus mari servicii poporului român, aceasta este o chestiune care, în esenţă, se află în afara politicului.

Partidele politice

Singurele formaţiuni politice care-şi disputau puterea cu şanse reale de cîştig erau partidele liberal şi conservator.

Partidul naţional-liberal, constituit în 1875, s-a afirmat plenar în perioada lungii guvernări din anii 1876-1888. Multe realizări ale acestei perioade s-au datorat anume acestui partid şi mai cu seamă liderului său necontestat, Ion C. Brătianu. În partid a avut un rol important şi o grupare moşierească, reprezentată mai ales de D. A. Sturdza. Un stîlp al formaţiunii a fost şi Spiru Haret, fost ministru al instrucţiunii, care s-a impus printr-o serie de iniţiative în domeniul

Material cu drept de autor

învăţămîntului şi pentru îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii. P. S. Aurelian şi-a adus preţioasele sale contribuţii de economist la crearea structurilor moderne ale statului român. Din 1902, conducerea partidului va fi reluată cu mult succes de către I. I. C. Brătianu, fiul lui I. C. Brătianu.

Anii 1888-1895 au fost perioada de consacrare a *partidului conservator*. Guvernînd într-o vreme dominată de mari tulburări ţărăneşti, conservatorii s-au remarcat printr-o serie de iniţiative antipopulare. Pe de altă parte însă ei au ştiut să ţină cursul spre modernizarea ţării, susţinînd industria naţională şi încurajînd investiţiile străine, aşa încît, în fond, politica lor nu s-a deosebit prea mult de cea a liberalilor. Abilitatea unora din ei, ca în cazul lui P. P. Carp, a fost cu atît mai mare cu cît realizarea acestei politici s-a reuşit în corespundere cu convingerile lor, adică fără modificarea substanţială a structurilor sociale şi politice interne. Liderii conservatori fuseseră formaţi în sînul „Junimii". Primul lider al partidulu, constituit în 1881, a fost Lascăr Catargiu, urmat de Gh. Gh. Cantacuzino, P. P. Carp, T. Maiorescu, Al. Marghiloman ş.a. Nici conservatorii nu s-au sprijinit doar pe moşierime, mai avînd şi susţinerea burgheziei comerciale, a unei importante părţi a funcţionărimii şi intelectualităţii.

Cele două mari partide politice, liberal şi conservator, au fost formaţiunile care primele fuseseră chemate să dea viaţă în România regimului parlamentar. Acest obiectiv nu putuse fi realizat decît doar sub aspect pur formal. Chiar un fruntaş conservator, Grigore Păucescu (1842-1897), şi împreună cu el un al observator atent din acea vreme, D. Drăghicescu, vor semnala: „Regimul parlamentar, aşa cum funcţionează la noi, a devenit o şcoală de conrupţie".

Au existat şi alte partide, între care cel fondat de Tache Ionescu în 1908 şi intitulat *partid conservator democrat*, apoi *partidul ţărănesc* al lui Vasile Kogălniceanu (1906), cel muncitoresc, fondat în 1893, dispărînd o vreme şi reapărînd în 1910 cu denumirea de *partid social democrat*, în momentul cînd este anunţat şi *partidul naţionalist-democrat* al lui N. Iorga ş.a. Dar toate acestea, unele mai mult altele mai puţin, nu au avut mare influenţă asupra vieţii politice a României.

Eşecul „cruciaţilor dreptăţii"

În cadrul acestor frămîntări politice, cele mai interesante au fost două fenomene, două orientări social-politice, poporanismul şi social-democraţia, deşi acestea nu au făcut mare carieră politică. *Poporanismul*, derivat din narodnicismul rus şi implantat în România de C. Stere, era orientat spre susţinerea ţărănimii care era aproape tot poporul, de unde şi denumirea acestui curent de idei. Lansîndu-l teoreticeşte în 1906, Stere preciza că acesta nu era de fapt o doctrină politică, ci „mai mult un sentiment general, o atmosferă" care trebuia să întreţină „*iubirea nemărginită pentru popor*, sub care se înţelege totalitatea concretă a maselor muncitoare şi producătoare". Deşi a avut mai mulţi susţinători, între care şi personalităţi culturale de talia lui Garabet Ibrăileanu, poporanismul nu a putut prinde rădăcini în solul românesc. Eşecul acestuia era şi firesc, întrucît poporanismul era narodnicism transplantat din Rusia, unde acesta fusese rodul aspiraţiilor sincere ale unei largi pături de intelectuali ruşi, care îşi făcuseră un crez din slujirea norodului, organizînd celebrul „mers în popor". Vorbind cu destul bun-

Material cu drept de autor

simţ despre aceşti intelectuali, „care de un veac şi mai bine se zbat şi se jertfesc pentru libertate, frîmîntînd în conştiinţa lor toate problemele sociale", M. Sadoveanu va observa: „Spiritul acestor cruciaţi ai dreptăţii la noi nu a fost cunoscut". Într-adevăr, în mediul intelectual românesc nu putea fi conceput ca un reprezantant al vîfurilor aristocratice şi totodată un mare om de cultură, cum a fost, de ex., prinţul Piotr A. Kropotkin, să lucreze fierar într-o fundătură uitată de lume. Mereu fascinată de avere, mărire şi putere, intelectualitatea română, care la început se trăgea din boieri, era complet ruptă de „masele producătoare" chiar şi atunci cînd nu mai avea obîrşie boierească, de aceea în România „mersul în popor" era de neînchipuit. Şi tocmai de aceea nu e de mirare că aici nu a putut să existe vreodată un adevărat partid ţărănesc. *Social-democraţia*, deşi a avut o audienţă mai mare şi o existenţă mai lungă, nu a reuşit nici ea să se impună foarte tare, mai întîi fiindcă, tot aşa ca şi poporanismul, nu putea trezi compasiunea intelectualităţii (de întreaga clasă politică nici nu putea fi vorba), în al doilea rînd, că nu avea o largă bază socială, din cauza slabei dezvoltări industriale a României, şi în al treilea rînd, din cauză că în fruntea ei s-au plasat, cu timpul, mulţi alogeni, ceea ce a lipsit-o de credibilitatea rîvnită.

Încă o privire asupra sistemului politic

O observaţie cît de cît atentă asupra întregului organism politic al statului român din ajunul primului război mondial arată că, în pofida prevederilor Constituţiei, inspirate din alte realităţi, şi a declaraţiilor politicienilor aflaţi tot timpul în sau pe lîngă putere, acesta era de fapt un *sistem politic oligarhic* în care puterea reală aparţinea unui grup extrem de redus de oameni, nu doar străin, ci pur şi simplu ostil majorităţii zdrobitoate a populaţiei, celor peste 98 la sută a cetăţenilor care erau cetăţeni doar cu numele; de ex., în 1911, cei care participau *direct* la alegerea Camerei deputaţilor constituiau 1,3%, iar a Senatului 0,30% din populaţia ţării. Aspectul cel mai negativ al acestui sistem, care a fost întotdeauna o constantă a vieţii politice româneşti, este discrepanţa uriaşă între *elita* politică şi intelectuală a ţării, mai mult sau mai puţin omogenă sub aspectul moralităţii ei politice şi sociale, în ciuda unei extracţii sociale diferite, şi masele largi de oameni ai muncii (ţărani, muncitori, o numeroasă armată de servitori, intelectualitatea măruntă). Era o deosebire enormă atît ca situaţie materială, cît şi socială. Problema cea mai serioasă a sistemului politic şi social românesc consta în faptul că între cele două categorii sociale, elita şi masele, nu exista nici o legătură, nu se afla nici un element de contact care ar fi putut asigura comunicarea între ele, de aceea acestea erau două lumi care nu se cunoşteau şi (mai mult sau mai puţin conştient) nu se recunoşteau una pe alta. Gr. Păucescu pe care l-am invocat mai sus a trebuit să atragă, alarmat, atenţia la faptul că lipsa de legătură dintre Constituţia liberală şi regimul politic şi administrativ excesiv de centralizat al României, în general discrepanţa dintre societatea românească, rămasă în mare parte în vechile ei tipare, şi legislaţia ei modernă asigurau ruptura dintre regim şi masele de jos ale ţării. Drept urmare, „cetăţeanul izbit în intersele sale printr-un act arbitrar n-are la cine să se plîngă". Marile răscoale ţărăneşti şi mînatul ţăranilor cu harapnicul vechilului la muncile agricole şi cu bîta poliţienească la vot sînt numai două-trei argumente, extrem de relevante în acest sens. Dacă poate fi ceva mai grav decît asta, atunci

Material cu drept de autor

acesta e faptul că, intrînd treptat, pe parcursul sutelor de ani, în experienţa de viaţă a oamenilor, această coexistenţă separată în cadrul societăţii româneşti a două lumi complet diferite şi străine organic una de alta a cultivat şi a impus, pînă la urmă, ideea „normalităţii", perceperea acestei anomalii ca pe un fenomen firesc al unei societăţi normale.

Politica externă

Proclamarea independenţei a schimbat statutul politic internaţional al României, aceasta, din obiect, devenind subiect al relaţiilor internaţionale. În mod automat, vechile agenţii diplomatice au fost ridicate la rangul de legaţii. Instituţia de politică externă şi-a cîştigat un meritat prestigiu prin faptul că în fruntea ministerul respectiv s-au aflat personalităţi politice şi culturale de talia lui M. Kogălniceanu, D. A. Sturdza, P. P. Carp, Al. Lahovari ş.a.

Diplomaţia română a avut neşansa, dar şi norocul, să se lanseze în politica europeană în timpul crizei orientale din 1875/76 şi al războiului din anii 1877/78. Neşansa, pentru că opoziţa pe care România a făcut-o Rusiei şi Austro-Ungariei care căutau să se extindă în Balcani, precum şi acelor prevederi ale tratatelor de la San Stefano şi Berlin, care prejudiciau interesele ei naţionale, au creat o reacţie negativă a unor mari puteri faţă de statul român, ceea ce în ultimă instanţă a ecivalat cu o izolare politică a României exact atunci cînd ea avea cea mai mare nevoie să se afirme în plan european. Norocul, deoarece acel context politic a fost extrem de potrivit, chiar dacă ostil într-o anumită măsură, pentru promovarea activă a intereselor naţionale ale României prin intermediul agenţilor, instituţiilor şi instrumentelor diplomatice. Anume în acel context România s-a impus pentru prima dată ca factor activ al politicii europene.

Dar ea nu putea să-şi apere interesele decît colaborînd cu marile puteri. Orientarea spre Rusia era imposibilă, atît ca urmare a cotropirii ţarsite a Basarabiei cît şi din cauza pericolului permanent pe care acest imperiu îl prezenta pentru România, aşa cum demonstrase sfîrşitul războiului din 1877/78. După înfrîngerea în războiul cu Prusia, pe Franţa nu se putea conta foarte mult. Dimpotrivă, Germania, devenită cea mai mare putere europeană în urma acestui război, statut pe care şi l-a impus şi datorită Congresului de la Berlin, se arăta mai atractivă.

Spre o alianţă cu două puteri neprietene

Dar în perioada de după Congres relaţiile româno-germane au evoluat anevoios. Pe de o parte înscăunarea în România a unui principe de origine prusacă presupunea stabilirea unor legături strînse între cele două ţări, şi acestea cu adevărat au existat o vreme, dovadă fiind susţinerea de care Carol se bucura din partea lui Bismarck. Dar pe de altă parte faptul că, pentru recunoaşterea independenţei, cancelarul german a impus României să achite toate pierderile acţionarilor germani în afacerea compromisă a bancherului Strousberg a dus la răcirea raporturilor dintre cele două ţări.

Dacă relaţiile cu Germania erau doar reci, atunci cele cu Austro-Ungaria erau de-a dreptul tensionate. Şi nu numai din cauza Transilvaniei, ci şi pentru că, susţinută de celelalte mari puteri, Viena exercita un control unilateral asupra acelei porţiuni a Dunării care trecea pe teritoriul României, cuprins între Brăila şi Porţile de Fier. Guvernul român îşi exprimase dezacodrul cu Conferinţa internaţională de

Material cu drept de autor

la Londra, din 1883, care luase această decizie. În plus, autorităţile austriece refuzau să încheie o nouă convenţie comercială cu România, decît în formula, complet dezavantajoasă pentru partea română, a Convenţiei bilaterale româno-austriece, semnate în 1875.

Aceste tensiuni au început să scadă din momentul cînd România se arătase dispusă să se apropie tot mai mult de Germania, care acceptase să semneze un acord cu gvernul român, e adevărat, cu condiţia ca acesta să fie completat de o alianţă româno-austriacă. Astfel, în 1883, România a aderat, în secret, la *Tripla Alianţă*, pe care o constituiseră un an mai devreme Germania, Austro-Ungaria şi Italia. Tratatul României cu această alianţă, reînnoit în 1892, a contribuit foarte mult la consolidarea independenţei ţării şi la dezvoltarea ei economică.

În acelaşi timp în Europa are loc o regrupare a forţelor. Activizarea Germaniei, mai ales în plan colonial, precum şi crearea Triplei Alianţe au alertat foarte mult celelalte puteri. Între timp Franţa îşi revine după grava înfrînşere în războiul din 1870/71 şi îşi recapătă statutul de putere de prim rang. Apropierea ei de Rusia şi Anglia se soldează cu încheierea, la începutul secolului al XX-lea, a unei alianţe militare, numită Tripla Înţelegere sau *Antanta*. În noul raport de forţe, poziţia României în Europa de Sud-Est se consolidează sensibil, ca urmare a intersului deosebit manifestat de cele două blocuri militar-politice faţă de acest spaţiu. Diplomaţia română a profitat de această situaţie, reluînd şi consolidînd vechile legături cu Franţa şi întreţinînd totodată relaţii bune cu celelalte puteri.

România şi războaiele balcanice

În tentativa de a-şi recîştiga teritoriile pierdute în trecut, trei ţări balcanice, Grecia, Serbia şi Bulgaria, la care aderase şi Muntenegrul, au declanşat, în 1912, un război antiotoman. Prima ciocnire dintre cele două părţi s-a terminat cu victoria aliaţilor. În curînd însă între învingători au apărut neînţelegeri, care au degenerat, în anul următor, într-un nou război, purtat de astă dată de Serbia, Grecia şi Muntenegru împotriva Bulgariei. Neliniştită de faptul că Bulgaria, susţinută de Tripla Alianţă, în special de Austria care urmărea slăbirea Serbiei prin întărirea rivalei acesteia, i-ar fi putut pune în pericol frontiera sudică, România a intrat, la 2 iulie 1913, în război de partea aliaţilor, pe care, după 20 de zile, l-a terminat fără să fi dat vreo bătălie importantă. Acest război fulgerător şi lipsit de glorie s-a încheiat cu pacea de la Bucureşti, din 28 iulie 1913, prin care România a obţinut judeţele Durostor şi Caliacra (Cadrilaterul) din sudul Dobrogei, pe cînd Adrianopolul era reîntors Turciei, iar Serbia cîştiga Macedonia.

Fiind o avanpremieră a primei mari conflagraţii mondiale care se apropia în grabă, războaiele balcanice au arătat totodată că Europa de Sud-Est rămînea şi în continuare una din zonele de cel mai mai viu interes pentru marea politică europeană. Criza balcanică deteriorase sensibil relaţiile României cu puterile din Tripla Alianţă, ceea ce va explica în parte comportamentul ei în contextul relaţiilor dintre cele două mari blocuri militar-politice în timpul primului război mondial.

2. Românii din Transilvania şi Bucovina

Am mai spus că una din cele mai mari probleme ale românilor era lipsa unităţii lor politice, faptul extrem de îngrijorător că peste o treime din numărul lor se

Material cu drept de autor

găseau în afara României, aflîndu-se sub ocupaţie străină. La începutul secolului al XX-lea, aceştia alcătuiau la un loc peste 4 mln. de oameni şi locuiau un teritoriu mai mare decît al regatului român.

Industrie, urbanizare, finanţe în Transilvania

Transilvania, în care mentalul tradiţional cuprinde şi Banatul, Crişana şi Maramureşul, regiuni învecinate cu principatul istoric, era cea mai mare provincie românească din afara României. La 1900, ea avea o populaţie de cca 2,8 mln. de oameni şi un potenţial economic care asigura locuitorilor ei un nivel de trai mai ridicat decît în restul spaţiului românesc, deşi politica economică a regimului dualist austro-ungar nu urmărea dezvoltarea provinciei. Guvernul de la Viena era interesat de industriile extractivă şi metalurgică. Unele societăţi austriece reuşiseră să pună stăpînire pe bazinele carbonifere din Valea Jiului, de la Oraviţa, Anina şi Reşiţa, dar în aceste industrii capitalul austriac avea de înfruntat concurenţa foarte mare a capitalului maghiar coalizat cu cel german. De la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi pînă la război, extracţia de cărbune şi cea de minereu de fier s-a dublat, ajungînd la la 2,6 mln. tone şi respectiv la 1,0 mln. tone. Creşterea investiţiilor a dus la sporirea numărului de întreprinderi industriale şi de muncitori. În aceeaşi perioadă, numărul întreprinderilor s-a ridicat de la la 477 la 791. În 1910, erau peste 212 mii de muncitori, faţă de 110 mii, în 1890, aproape tot atîţia cîţi erau în regatul român.

Şi totuşi nivelul industrializării şi al urbanizării Transilvaniei era foarte scăzut: în 1900, populaţia rurală a provinciei reprezenta 87,4% . Acest indice se referă mai cu seamă la români, preocuparea de bază a cărora era agricultura. În cadrul comunităţii urbane din Ungaria, românii alcătuiau în anii 1880 şi 1910 doar 3,4% şi respectiv 4,5%. Ponderea românilor era redusă şi în principalele oraşe din Transilvania: Braşov (28,7%), Sibiu (26,3%) şi Cluj (12,4%).

Contribuţia românilor la industrializarea provinciei era redusă din cauza posibilităţilor lor financiare foarte modeste, drept urmare a lipsei de susţinere din partea statului şi a puternicei concurenţe a capitalului maghiar, german şi austriac. Românii aveau propriul lor sistem de credit, cu extindere şi mijloace limitate, creat în sînul comunităţii româneşti şi orientat cu precădere spre susţinerea gospodăriilor ţărăneşti. În 1892, existau 72 de bănci româneşti, peste un deceniu numărul lor crescuse de 2,4 ori, iar capitalul social se majorase de trei ori. Dar partea românească în numărul total al băncilor şi mai ales în masa capitalului era foarte restrînsă, ceea ce denotă poziţia mărginaşă a bugheziei române în lumea de afaceri a provinciei. Datele statistice sînt mai presus de orice comentariu: capitalul bancar şi cel al societăţilor anonime se afla în posesia burgheziei maghiare în proporţie de 56,1% şi respectiv 75,8% şi a celei germane, care deţinea 18,4% şi 21,5%.

Agricultura

Statutul de naţiune exploatată al românilor se reflecta şi în relaţiile agrare. Marea propietatea funciară, ca şi gospodăriile ţărăneşti înstărite, aparţineau cu precădere neromânilor. La începutul secolului al XX-lea, românii deţineau doar 20,3% din proprietăţile cuprinse între 100 şi 1000 de iugăre, 61,0% revenind maghiarilor şi 16,1% germanilor. Şi mai mari erau disproporţiile în cazul proprietăţilor aflate în afara acestor limite: românilor le revenea doar 5,5% din

Material cu drept de autor

numărul proprietăţilor mai mari de 1000 de iugăre şi, dimpotrivă, peste 70% din gospodăriile care aveau între 0,1-5 iugăre.

În această structură a proprietăţii se regăseşte esenţa politicii regimului dualist faţă de români, de aceea era firesc ca lichidarea inegalităţii în această privinţă dintre români, pe de o parte, şi naţiunile privilegiate, pe de altă parte, să fie unul din obiectivele principale ale luptei sociale şi de eliberare naţională a românilor transilvăneni.

O nouă etapă a luptei împotriva dominaţiei străine

Transilvania avea, spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, o tradiţie de luptă pentru drepturile naţionale ale românilor care număra multe secole şi avea la activul ei o serie de fapte care le-a conferit ardelenilor, în această privinţă, un ascendent nu numai asupra basarabenilor sau bucovinenilor, ci şi în raport cu toţi ceilalţi români.

Spre sfîrşitul epocii moderne, caracterul acestei lupte se schimbă. Dacă pînă la revoluţia din 1848/49 şi o vreme după aceea mişcarea naţională a românilor din Transilvania fusese condusă mai cu seamă de preoţi, ortodocşi sau greco-catolici, cu începere din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea locul acestora începe să-l ia lideri ieşiţi din sînul clasei de mijloc, orientaţi spre modernizarea societăţii în corespundere cu spiritul înnoitor care domina pe atunci în Europa.

Crearea regimului dualist şi lichidarea autonomiei Transilvaniei prin încoroprarea ei la Ungaria înrăutăţise mult situaţia românilor. În afară de legea naţionalităţilor şi aceea a învăţămîntului, adoptate în 1868, despre care am vorbit într-un capitol anterior, a mai avut o anumită contribuţie în acest sens şi *legea electorală* din 1874. Stabilind pentru Transilvania un cenz de opt ori mai mare decît în Ungaria, această lege practic îi ţinea pe români în afara vieţii politice. Discrimarea la care autorităţile maghiare se dedaseră faţă de români se vedea mai ales în faptul că pentru oraşe, locuite în cea mai mare parte de maghiari, fusese stabilit un cenz de 5-6 ori mai mic decît în mediul rural, în care se afla aproape toată populaţia românească. Marginalizarea românilor se realiza cu destulă insistenţă şi în economie, cum am văzut, odată cu promovarea deosebit de stăruitoare a deznaţionalităţării lor. În 1869, şcolile nemaghiare din Ungaria alcătuiau 58% din totalul lor, iar în anul de studii 1891/92, doar 14%. Bineînţeles că ponderea şcolilor româneşti era şi mai mică.

Între „pasivism" şi „activism"

În semn de protest împotriva lichidării autonomiei Transilvaniei, o parte a românilor, conduşi de George Bariţiu şi Ion Raţiu, au boicotat alegerile în parlamentului Ungariei. Această formă de luptă, care a fost cunoscută cu numele de „pasivism", era de fapt o formă de rezistenţă la politica maghiară de erodare a fizionomiei româneşti a provinciei şi de refuz al colaborării, din această cauză, cu autorităţile. O altă parte a românilor, numiţi „activişti" şi conduşi de mitropolitul ortodox Andrei Şaguna, pledau pentru folosirea tuturor mijloacelor oferite de legislaţia şi de cadrul politic al Ungariei pentru a susţine aceeaşi cauză. Fiind orientate în aceeaşi direcţie, era firesc ca cele două curente să lucreze în comun şi, în cele din urmă, să fuzioneze, cum s-a şi întîmplat în 1881, cînd pasiviştii şi activiştii au fondat *Partidul naţional român*, care a preluat cu precădere tactica pasiviştilor.

Material cu drept de autor

Dar felul cum a evoluat politica maghiară în raport cu românii, i-a silit pe aceştia să elaboreze o nouă tactică de luptă. Începutul acestei reorientări datează încă de la 1879, cînd parlamentul ungar adoptase o lege care impunea ca predarea în şcolile ortodoxe şi greco-catolice să se facă în limba maghiară. Această lege urmărea să continue şi să consolideze efectele legii naţionalităţilor din 1868, care susţinea că întrega populaţie a Ungariei, indiferent de etnie, reprezenta „naţiunea ungară unitară şi indivizibilă". În anii următori, legi similare fuseseră adoptate cu privire la şcolile secundare (1883) şi grădiniţe nemaghiare (1891). În 1893 şi 1899, prin introducerea unei noi modalităţi de salarizare a învăţătorilor din şcolile confesionale româneşti şi a preoţilor români, guvernul a instituit un control asupra acestor categorii de intelectuali români. A început şi hărţuiala Partidului naţional, terminată, în 1894, cu decizia ministerului de interne de a-l dizolva, aceasta petrecîndu-se în contextul răfuielii autorităţilor cu momorandiştii. Pe de altă parte românii au ajuns, treptat, la ideea de a renunţa la autonomia teritorială a Transilvaniei în favoarea unei *autonomii naţionale* în cadrul monarhiei austro-ungare, concepţie argumentată mai ales în lucrarea lui Aurel C. Popovici *Statele Unite ale Austriei Mari* (1906), după care soluţia cea mai bună privind statutul politic şi naţional al românilor, ca şi al altor naţionalităţi din imperiu, s-ar fi aflat în federalizarea acestuia.

Aceste predispoziţii, ca şi voinţa generală a românilor transilvăneni de a-şi apăra drepturile, şi-au găsit expresia cea mai puternică în aşa-numita *mişcare memorandistă*, care era o nouă manifestare a spiritului militant al *Supplex*-elor de altădată. Declanşată la Conferinţa Partidului naţional român din 1887, această mişcare a avut susţinerea *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor*, înfiinţată la Bucureşti în 1890, şi a dat naştere unui amplu document ce pleda în favoarea drepturilor românilor ardeleni, la elaborarea căruia şi-au dat concursul mai mulţi fruntaşi ai Partidului naţional, între care Ion Raţiu, Gheorghe Pop de Băseşti, Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu, Eugen Brote, Septimiu Albini ş.a. În anul 1892, o delegaţie din 300 de reprezentanţi ai stărilor sociale din Transilvania au înaintat Memorandumul curţii de la Viena. Semnatarii documentului au fost arestaţi şi condamnaţi la ani grei de închisoare, ceea ce a ridicat un puternic val de proteste în Transilvania, în România şi în unele ţări străine, fapt ce l-a determinat pe împărat să-i graţieze.

În cele din urmă, Partidul naţional, care nu încetase să funcţioneze totuşi, a renunţat, cu începere din 1905, la tactica pasivă, o dată cu venirea la conducerea partidului a unor oameni mai tineri. Din acest moment, deputaţii români în parlamentul ungar incep să joace un rol tot mai vizibil, fără să fi putut totuşi, din cauza numărului lor restrîns, să influenţeze legislaţia şi politica guvernului.

Negocieri româno-maghiare

Către anul 1910, liderii Partidului naţional român se apropiaseră de găsirea unei soluţii în relaţiile românilor cu statul ungar. În acel an, alegerile în parlament le căştigase Partidul naţional al muncii, liderul căruia, Tisza Istvan, considera că sosise momentul să fie soluţionată problema naţionalităţilor din Ungaria. Însă pentru el aceasta nu era un scop în sine, ci un mijloc pentru rezolvarea altor două sarcini, care, după părerea lui, erau prioritare: consolidarea regimului dualist şi

Material cu drept de autor

afirmarea deplină a caracterului naţional maghiar al statului ungar. Un acord între statul ungar, pe de o parte, şi români şi slavi, pe de altă parte, care ar fi asigurat pacea internă şi ar fi consolidat structurile constituţionale existente, trebuia să urmărească anume aceste obiective.

Liderii românilor, între care începe să se evidenţieze acum Iuliu Maniu (1873-1953), considerau foarte utile negocierile cu Tisza, dar în scurt timp s-a văzut că un acord acceptabil pentru ambele părţi era greu de obţinut. Maniu şi ceilalţi lideri ai Partidului naţional erau convinşi că problema autonomiei naţionale a românilor putea fi soluţionată pe calea federalizării imperiului habsburgic. Ei au cerut introducerea votului universal, care ar fi asigurat reprezentarea proporţională a fiecărei etnii în parlament, altfel spus, datorită numărului lor, românii ar fi putut obţine o reprezentare largă în legislativ. Tisza nu a putut accepta această propunere, deoarece votul universal şi ideea autonomiei naţionale erau incompatibile cu eforturile sale de a întări caracterul maghiar al Ungariei.

În Ţara fagilor

Sub aspectul structurilor economice şi sociale, Bucovina, aflată şi ea în componenţa Austro-Ungariei, nu se deosebea esenţial de Transilvania, doar că aici caracterul agrar al economiei era şi mai puternic exprimat, pe cînd industria, finanţele şi transporturile erau mult mai slab dezvoltate. Avînd un teritoriu mai restrîns, ea avea şi o populaţie mult mai mică. În 1880, Bucovina avea cca 600 000 de locuitori, iar în 1910 peste 800 000. Ponderea românilor în această populaţie a fost de 33% şi respectiv 34%. Majoritatea absolută a lor (88% în 1910) se ocupau cu agricultura.

Structura etnică a populaţiei Bucovinei

Anii	Români		Ucraineni		Alţii	
1774	64,000	85.33%	8,000	10.66%	3,000	4.0%
1786	91,823	67.8%	31,671	23.4%	12,000	8.8%
1848	209,293	55.4%	108,907	28.8%	59,381	15.8%
1869	207,000	40.5%	186,000	36.4%	118,364	23.1%
1880	190,005	33.4%	239,960	42.2%	138,758	24.4%
1890	208,301	32.4%	268,367	41.8%	165,827	25.8%
1900	229,018	31.4%	297,798	40.8%	203,379	27.8%
1910	273,254	34.1%	305,101	38.4%	216,574	27.2%

Din cauza predominării numerice a străinilor, lupta românilor bucovineni pentru emanicpare naţională nu a putut lua proporţii importante. Momentul de maximă afirmare politică naţională de sine stătătoare a Bucovinei a fost revoluţia de la 1848, atît prin participarea directă la evenimente a unor oameni politici bucovineni, ca fraţii Hurmuzachi, cît şi prin faptul că, o vreme, la Cernăuţi se aflase un fel de cartier general în exil al revoluţionarilor modoveni. Spiritul militant a fost întreţinut apoi de *Reuniunea română de lectură*, fondată în 1862 de către I. G. Sbiera, M. Zotta, Alecu şi Gheorghe Hurmuzachi şi transformată, în 1865, în *Societatea pentru cultura şi literatura română din Bucovina*, care va avea o viaţă foarte lungă. Spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, activizarea politică a

Material cu drept de autor

bucovinenilor a fost favorizată de mişcarea memorandistă şi de susţinerea din partea Ligii culturale a tuturor românilor. Astfel ia naştere la Cernăuţi societatea politică *Concordia*, iar în 1892 a fost înfiinţat *Partidul naţional român din Bucovina*. Principalele obiective ale acestui partid erau menţinerea autonomiei Bucovinei în cadrul Austro-Ungariei, autonomia bisericii ortodoxe, o serie de măsuri pentru cultivarea conştiinţei naţionale a românilor bucovineni prin cultură şi ridicarea economiei provinciei. În 1910, drept urmare a disensiunilor din sînul partidului, Iancu Flondor demisionează din funcţia de preşedinte şi formaţiunea se divizează în trei facţiuni. Un anume rol în lupta bucovinenilor pentru emancipare naţională a jucat şi biserica ortodoxă din provincie, ridicată în 1873 la rang de mitropolie, dar ea s-a concentrat aproape exclusiv asupra propăşirii culturale a românilor prin intermediul şcolii, întîmpinînd greutăţi foarte mari în promovarea ideii naţionale din cauza predominării elementului rutean. Sub păstoria lui Silvestru Morariu, ales mitropolit al Bucovinei în 1880, fusese înfiinţată la Cernăuţi prima tipografie românească (1883), unde au putut fi editate mai multe cărţi şi reviste, printre care şi *Steluţa*, *Revista politică*, *Candela*, *Deşteptarea* şi o *Istorie a bisericii ortodoxe române din Bucovina între anii 1775-1893*.

Problema raportului numeric dintre români şi ruteni era extrem de acută, de vreme ce, faţă de anul 1870, cînd românii erau majoritari, doar numai peste 10 ani ei vor deveni minoritari. Creşterea rapidă a numărului rutenilor se datora mai cu seamă imigrărilor din Galiţia, încurajate de autorităţi. Imigrările şi mai ales amestecul de etnii era unul din obiectivele prioritare ale politicii vieneze ce urmărea menţinerea unei atmosfere de toleranţă interetnică în conglomeratul multinaţional austro-ungar. În această atmosferă mişcarea naţională a românilor bucovineni slăbeşte, atît din cauza reducerii ponderii lor în populaţia provinciei cît şi datorită eficienţei birocraţiei austriece locale. De aceea, dacă în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea mulţi români criticau destul de aspru guvernul austriac pentru imigrarea rutenilor, favorizarea germanilor în administraţia provinciei şi a evreilor în economie, în perioada cuprinsă între ani 1900-1914 astfel de voci aproape că nu vor mai fi auzite.

3. Basarabia în condiţiile înăspririi regimului ţarist

După reformele burgheze din anii ´60-´70, Basarabiei a evoluat contradictoriu, în condiţiile aservirii ei tot mai puternice intereselor imperiale ale Rusiei. Pe de o parte au loc anumite schimbări pozitive în economia şi în climatul cultural al provinciei, iar pe de altă parte stăpînirea ţaristă instaurează un regim de control poliţienesc, preîntîmpinînd orice manifestare de nesupunere autorităţilor, manipulînd şi modelînd starea de spirit a populaţiei în acord cu politica imperiului şi mai ales promovînd cu deosebită stăruinţă o politică de rusificare a băştinaşilor.

Schimbări structurale în relaţiile economice

Reformele burgheze, ca şi imperativul adaptării economiei la cerinţele pieţei şi ale consumului în creştere, au înviorat principalele ramuri de producţie şi au dat naştere la noi orientări şi procese economice.

Evoluţia agriculturii se caracteriza prin cîteva trăsături în general pozitive, dar nelipsind nici unele aspecte negative. Mai întîi, atenţia sporită faţă de viticultură,

Material cu drept de autor

pomicultură şi cultivarea tutunului a făcut ca agricultura Basarabiei şi Transnistriei să fie printre cele mai intensive din Rusia. În al doilea rînd, accesul la piaţa largă a Rusiei şi în acelaşi timp la cea europeană, dezvoltarea transportului şi a reţelei de comunicaţii au contribuit la apariţia agriculturii comerciale. În al treilea rînd, datorită disponibilităţilor mai mari de terenuri cultivabile, multe gospodării ţărăneşti şi ale coloniştilor din sudul teritoriului de pe cele două maluri ale Nistrului se organizau pe temeiuri capitaliste, folosind pe larg maşinile agricole şi munca salariată. Dar, în al patrulea rînd, în relaţiile agrare mai persistau încă rămăşiţe iobăgiste, întrucît promovarea inconsecventă şi incompletă a reformei agrare a avut drept rezultat păstrarea clăcăşiei sub variate forme, ceea ce constituia o piedică serioasă în calea modernizării agriculturii. În judeţele sudice (Bendar, Akkerman, Ismail) clăcăşia aproape că nu se practica, pe cînd în cele centrale şi nordice, mai cu seamă în Hotin, Soroca şi Orhei, ea se întîlnea destul de des, în special aşa-zisa clacă pe jumătate (împărţirea recoltei pe din două între clăcaş şi proprietar).

Un fenomen cu totul nou este *munca salariată* în agricultură. Pieţe de angajare a muncitorilor agricoli au fost înregistrate în oraşele Soroca, Bălţi, Chişinău, Orhei, Bender ş.a. O parte a muncitorilor salariaţi veneau de dincolo de Nistru, din guberniile Podolia şi Volînia sau din Bucovina şi Galiţia. Numărul muncitorilor imigranţi varia de la 25 la 100 de mii pe an. Acest aflux de muncitori din afară a a putut fi oprit numia de de ruinarea gospodăriilor ţărăneşti basarabene, care ofereau un număr tot mai mare de braţe de muncă ieftine de pe loc. În 1893, aproape 23% de ţărani basarbeni nu mai aveau pămînt. Conform recensămîntului din 1897, din 95 de mii de muncitori salariaţi, 69,9 mii sau 72,5% erau localnici.

În gospodăriile orientate spre piaţă se foloseau pe larg *maşinile agricole*. În anii 1871-1897, numărul semănătorilor crescuse de 15 ori, al secerătorilor de 35 de ori, al maşinilor de cosit de 90 de ori, al treierătorilor cu aburi de aproape 3 ori. Transnistria era una din regiunile cu cea mai înaltă utilizare a treierătorilor cu aburi.

Producţia agricolă

Atragerea agriculturii în circuitul comercial s-a reflectat în lărgirea suprafeţelor cultivabile şi în creşterea producţiei agricole. În anii 1860-1900, terenurile arabile au crescut de 2,5 ori, iar recolta de cereale de peste 3 ori. Dar o anumită înapoiere a agriculturii ce se manifesta în păstrarea rămăşiţelor feudale, în sărăcia majorităţii gospodăriile ţărăneşti, în slaba utilare tehnică şi prediminarea agrotehnicii tradiţionale determinau o dependenţă – care varia dela o regiune la alta – a recoltei de condiţiile naturale, tendinţa generală fiind totuşi aceea de creştere. Iată evoluţia recoltei la cereale şi cartofi pe parcursul mai multor ani: în 1860 cca 20 mln. puduri, în 1876 25 mln., în 1890 cca 55 mln., în 1892 20 mln., în 1901 155 mln., în 1904 cca 45 mln. puduri. Faptul că agricultura Basarabiei se dezvolta mai repede decît aceea a celor mai multe gubernii ale Rusiei se vede foarte bine comparînd media recoltei la cereale pe cap de locuitor. Astfel, dacă pentru anii ´70 comparaţia nu este în favoarea Basarabiei, atunci în perioada 1883-1905 aici revenise la un locuitor o recoltă medie de peste 1,2 tone, faţă de 822,5 tone, cît era această medie

Material cu drept de autor

pentru toată partea europeană a Rusiei, ceea ce înseamnă o diferenţă de aproape 33 % în favoarea agriculturii basarabene.

Tendinţe de specializare a agriculturii

Creşterea ritmului de dezvoltare a agriculturii şi mai ales afirmarea caracterului ei comercial depindeau de sectoarele intensive reprezentate în special de viticultură, pomicultură şi cultivarea tutunului. Suprafaţa viilor crescuse, în anii 1870-1900, de la 28,2 mii de desetine la 74,2 mii, iar producţia de vin s-a ridicat de la 5 mln. la 15 mln. vedre. Piaţa absorbea 2/3 din toată producţia de vinuri. Basarabia deţinea o treime din toate viile şi jumătate din producţia de vinuri a Rusiei. Principalele pieţe locale de desfacere a vinurilor se aflau în oraşele Odesa, Chişinău şi Akkerman, de unde erau expediate în guberniile Podolia, Volînia, în oraşele Herson, Kiev, Poltava, Cernigov, Harkov, Moscova, S.-Peterspurg şî în alte zone şi centre urbane. Se exportau şi struguri, în unii ani pînă la 100 mii de puduri.

Suprafaţa livezilor s-a lăgit, în anii 1870-1900, de la 17 mii la 26 mii desetine. Producţia pomicolă a crescut, în anii 1875-1901, de la 60 mii la 1132 mii de puduri. Cele mai mari cantităţi de fructe, proaspete şi uscate, se aflau la Chişinău şi Bender. De aici erau trimise spre Moscova, S.-Petersburg, Varşovia, Lodz, Riga, Kiev, Harkov, Odesa ş.a.

Un loc important în economia provinciei ocupa şi producţia tutunului, Basarabia fiind unul din principalii producători de tutun din Imperiul rus.

Mutaţii în structura proprietăţii funciare

Ocupaţia ţaristă a Basarabiei adusese mari prefaceri în repartizarea patrimoniului naţional al provinciei, mai cu seamă în domeniul agrar, în finanţe şi comerţ. Aceste schimbări au fost bineînţeles în bună parte rezultatul dezvoltării relaţiilor capitaliste în economie, dar ele s-au mai datorat cel puţin tot atît de mult şi politicii ţariste de colonizare şi deromânizare a ţinutului. Pavel Cruşevan, pe care cei mai mulţi l-au criticat fără să-i cunoască opera, observa cu durere că, profitînd de blîndeţea şi toleranţa localnicilor, „cuceritorii înaintau încet, pas cu pas, ei începeau cu nimic, fără să dispună de mijloacele necesare pentru această luptă, dar treptat i-au bătut pe basarabeni în toate punctele, i-au alungat din cuiburile lor de baştină, de acolo unde s-au născut şi au crescut, unde au trăit din generaţie în generaţie, îndrăgind fiecare ungheraş, orice palmă de pămînt... Doamne, cînd privesc acum la aceste gospodării, la stepele acestea, altădată roditoare, la aceste sate care pe vremuri erau prospere, iar acum flămînzesc, mi se pare că întreaga Basarabie este un cîmp e luptă devastat de inamic sau un cimitir fără de sfîrşit".

Cît priveşte fondul funciar, trebuie observat că reforma agrară din anii ´60 adusese schimbări mari în relaţiile de proprietate. Din întreaga suprafaţă de 3 834,8 mii desetine ce revenau terenurilor productive, acum doar 43,2% alcătuiau proprietatea moşierească, 48,6% reveneau ţărănilor, iar 8,2% se aflau în stăpînirea statului, mănăstirilor ş.a. Totuşi reforma nu lichidase latifundiile. Mărimea medie a unei moşii particulare era de 600 ha, dar erau propretăţi, ca cea a lui Sturdza, în judeţul Bălţi, care aveau 20 de mii ha şi chiar mai mult. Treptat, numărul şi proporţiile moşiilor se reduc, întîi de toate ale celor care nu se puteau adapta la condiţiile pieţei, unele din ele îşi depuneau proprietăţile gaj la băncile funciare şi se

Material cu drept de autor

ruinau. Cu toate acestea, la începutul secolului al XX-lea, boierimea, împreună cu mănăstirile şi statul rus, deţineau cele mai mari suprafeţe funciare.

Schimbări importante se produc în interiorul proprietăţii ţărăneşti, căreia îi revenea mai puţin de jumătate din întreaga suprafaţă de terenuri cultivabile: 1 864,0 mii desetine. După reformă, gospodăriile formate prin împroprietărire sînt cuprinse de o puternică diferenţiere. Cele care aveau pînă la 5 desetine alcătuiau, în 1877, 37,6%, iar în 1905 56,9% din totalul gospodăriilor ţărăneşti. În acelaşi timp numărul ţăranilor care deţineau 15-20 desetine a crescut de peste două ori. În 1905, existau peste 7 mii de gospodării ce stăpîneau între 20-300 ha, fenomen care mai înainte nu se întîlnea. Acestea erau proprietăţile burgheziei săteşti în stadiu de formare.

Industria

Moldova de răsărit rămînea o regiune agrară, din care cauză industria era destul de slab dezvoltată, iar în măsura în care exista totuşi, era legată în cea mai mare parte cu agricultura. La sfîrşitul secolului al XIX-lea, cocul principal al ocupau întreprinderile industriei alimentare, în primul rînd morile, apoi fabricile de spirt, rachiu, bere, zahăr şi tutun. Fabricile de zahăr şi tutun erau cele mai mari, avînd, cele dintîi, în medie cîte 300-500 de muncitori, iar cele din urmă cîte 200-500 de muncitori. Existau şi întreprinderi pentru producerea utilajului agricol: cositori, pluguri, boroane ş.a., apoi depouri de cale ferată, o mică flotă fluvială şi în sfîrşit fabrici mai mici, ca cele de postav, de cherestea, de dărăcit lîna, de săpun, de cărămzi, var, pielării etc.

După 1900, are loc o anumită creştere industrială. În 1913, în Basarabia existau 3270 de întreprinderi industriale, mari şi mici, cu 18 mii de muncitori. Tendinţa de concentrare a propietăţii şi a producţiei industriale se observă în faptul că, în 1914, unele întreprinderi mai mari basarabene sînt acaparate de asociaţii monopoliste ruseşti. În linii generale însă industria provinciei rămînea încă slab dezvoltată.

Căile de comunicaţie

Evoluţia economică depindea în mare măsură de starea căilor de comunicaţie. Ritmurile de dezvoltare economică a Basarabiei şi Transnistriei au început să crească mai cu seamă din momentul construirii în această zonă a liniilor de cale ferată. Primul sector de cale ferată de aici a fost cel care lega Odesa cu Balta, cu o lungime de 189 de verste, dat în exploatare în 1865. În 1869 a început să fie exploatat drumul de cale ferată Razdelnaia-Tirasopol, iar în 1871 acesta ajunsese la Chişinău. În 1873-1875, a fost construită calea ferată Chişinău-Corneşti-Ungheni. O altă linie a legat, în 1877, Benderul cu Galaţii. În sfîrşit, în 1892-1894, a fost construită şi linia Slobodka-Noua Suliţă, cu o lungime de 370 de verste care stabilea legătura cu căile ferate austriece şi astfel asigura accesul mărfurilor moldoveneşti la pieţele din Europa Centrală şi Occidentală.

Important era şi transportul fluvial, mai ales pentru desfacerea produselor agricole, care se desfăşura pe rîurile Nistru, Prut şi Dunăre, şi parţial cel maritim, în special în sectorul cuprins între braţul Chilia al Dunării, Cetatea Albă şi Odesa.

Comerţul, creditul, investiţiile

Comerţul basarabean are acelaşi caracter ca şi cel din vechiul regat. Cea mai mare atenţie se acorda comerţului exterior, care era determinat de exportul de

Material cu drept de autor

produse agricole. Balanţa lui era categoric excedentară, dar de aici nu rezultau investiţii sporite şi asigurarea, pe acest temei, a unor ritmuri înalte ale evoluţiei economice a provinciei, ci mai degrabă era o dovadă a exploatării ei economice şi a conservării unui nivel de trai foarte scăzut. De aici rezultă că de fapt balanţa exportului era mai degrabă negativă, această situaţie fiind determinată şi de faptul că, din cauza nivelului foarte scăzut de trai a cel puţin 80% din populaţie, piaţa internă nu putea solicita o cantitate mare şi un asortiment foarte variat de mărfuri de import. Astfel, deşi exportul se solda cu cîştiguri apreciabile, acestea nu se regăseau, decît în proporţii reduse, în relansarea economiei. Importante părţi din aceste cîştiguri erau acaparate de statul rus, de funcţionarii administraţiei ţariste sau erau irosite în traiul de lux al unei nobilimi aflate în declin total.

Despre nivelul dezvoltării comerţului basarabean în ajunul primului război mondial se poate judeca şi după faptul că, în 1910, 2425 de moşieri vînduseră producţie agricolă în valoare de 17,6 mln. ruble, iar cele 13 308 întreprinderi comerciale realizaseră, în 1912, operaţiuni în valoare de 110 mln. ruble. În acea perioadă, din Basarabia şi Transnistria se exportau anual în jur de 75 mln. puduri de cereale.

Scurgerea celei mai mari părţi a veniturilor obţinute în agrucultura oarecum profitabilă a provinciei către vistieria imperială avea loc mai ales ca urmare a faptului că statul rus era proprietarul căilor de comunicaţie şi al instituţiilor de credit. În oraşele Chişinău, Tiraspol, Bălţi, Akkerman, Bender, Ismail, Cahul, Bolgrad şi Leova funcţionau, la începutul secolului al XX-lea, sucursale ale băncilor de stat, ale Băncii dvoreneşti şi ale celei ţărăneşti. Totodată, încep să apară şi filiale ale unor bănci pe acţiuni din S.-Petersburg, Mosova şi Odesa. La 1 ianuarie 1914, în Basarabia existau 586 instituţii de credit cu un capital de 118,1 mln. ruble. Principala instituţie de credit rămînea sucursala din Chişinău a Băncii de stat a Rusiei, care, împreună cu adminstraţiile financiare judeţene şi cu casele de depuneri, exercita întregul control asupra mişcărilor de capital. O mare influenţă în ţinut avea şi Banca rusă din Petersburg pentru comerţ exterior. Cifra de afaceri a acestor bănci se ridica, în 1913, la 2 mlrd. ruble.

Au loc fuziuni ale capitalului bancar cu proprietăţile funciare, industriale, comerciale, de transport etc. Cele mai reuşite operaţiuni de acest gen erau cele ale băncilor funciare şi ipotecare, mai ales ale Băncii dvoreneşti şi ale Băncii ţărăneşti. Asta făcea ca unii moşieri să fie şi mari acţionari la bănci. Moşieriţa Leonard-Komarova, de ex., a profitat de susţinerea unor bănci ipotecare pentru a cumpăra pămînt nu numai în Basarabia, dar şi în Volînia şi chiar în regiunea Pskov, ajungînd să posede cca 26 mii desetine şi să stăpînească o avere evaluată la peste 2 mln. de ruble. Moşierii Sinadino, Bagdasarov, Aleinikov erau stăpîni pe o mare parte a acţiunilor Societăţii basarabene a căilor ferate. În anii 1911/12, moşieriţa Skedoni a deţinut acţiuni în valoare de 354 mii de ruble la şapte mari bănci ruseşti. La acelaaşi bănci, prinţul Manuk-bei avea acţiuni în sumă de 130 mii ruble.

Înviorarea care începe să se manifeste în economia Basarabiei şi Transnistriei în ajunul primului război mondial se datora pătrunderii capitalului străin, fenomen caracteristic pentru întreaga economie a imperiului ţarist din această perioadă.

Material cu drept de autor

Banca parizianã Creditul francez a cumpărat, în 1913, acţiuni ale Societăţii basarabene a căilor ferate în sumă de 15 mln. franci. Banca rusă pentru comerţ exterior, care avea o puternică prezenţă în Basarabia, aparţinea de fapt capitalului german. Drumul de fier Bender-Reni se construia cu capital francez, o societate belgiană anonimă era proprietara tramvaielor din Chişinău, o alta, tot belgiană, avea la Otaci două fabrici chimice, fabrica da zahăr din Rîbniţa aparţinea capitalistului german Horpung. În general, în ajunul războiului, capitalul german tindea să pună stăpînire pe producţa de zahăr din Basarabia. Exportul basarabean era aproape în întregime sub controlul capitalului străin: peste 80% din cerealele exportate se expediau pe Prut şi Dunăre pe vase străine, ceea ce aducea capitalului străin un venit anual de cca 5 mln. de ruble.

Oraşele

Ceea ce a făcut ca industria să nu fi avut o dezvoltare apreciabilă a determinat şi o foarte slabă urbanizare a spaţiului românesc de la răsărit de Prut. Din 1860 şi pînă în 1897, populaţia Basarabiei crescuse de peste două ori: de la 980 mii la 2 mln. de locuitori, însă între 85-90% avea un mod de viaţă rural.

Deşi foarte încet, se poduce totuşi şi o dezvoltare a oraşelor. Între 1861-1915, populaţia unor oraşe a crescut astfel: a Benderului de la 22,1 mii la 60 mii de locuitori, a Bălţilor de la 5,9 la 24, a Sorocei de la 5,7 la 20, a Orheiului de la 4,7 la 19 mii. Cea mai semnificativă a fost creşterea populaţiei Chişinăului: de la 7 mii, în 1812, la 128 de mii, în 1915. O importantă contribuţie economică aveau oraşele sudice, de la mare şi de la Dunăre: Akkerman, Chilia, Reni, Ismail. Creşteau relativ repede şi oraşele din stînga Nistrului, în primul rînd Tiraspolul, care avea în 1897 cca 32 mii de locuitori, 300 de întreprinderi comerciale şi 7 întreprinderi industriale, precum şi oraşele Grigoriopol şi Dubăsari.

Structura socială a populaţiei

Şi procesele demografice arătau că Basarabia şi Transnistria se dezvoltau mai repede decît restul părţii europene a Rusiei. Între 1861 şi 1900, aici populaţia s-a dublat, pe cînd în celelalte gubernii europene ale imperiului a crescut cu doar 50%. Şi ritmul urbanizării era mai mare, iar densitatea populaţiei depăşea de peste două ori media aceleiaşi zone a Rusiei. Populaţia agricolă alcătuia, după statistica din 1987, 78%, cea ocupată cu activităţi industriale şi comerciale constituia 16%, pe cînd categoriile din sfera neproductivă întruneau 6%. Bineînţeles că o parte din ultimele două grupuri trebuie trecută la populaţia sătească, unde era un număr mare de comercianţi mărunţi, meşteşugari, preoţi, învăţători etc., ceea ce ridica procentul acesteia la un nivel situat între 85 şi 90 la sută. Deci populaţia Basarabiei era aproape în întregime o populaţie de ţărani. Recensămîntul din 1897 nu dă nici un indiciu clar asupra numărului muncitorilor. Unele estimări arată un total de 30 mii de muncitori, ceea ce înseamnă cca 1,5% din întreaga populaţie a provinciei.

Structura naţională

Colonizările organizate de autorităţile ţariste, deplasarea în provincie, aşa cum se făcuse mai devreme şi în Transnistria, a unui număr mare de funcţionari, oamenii ai ordinii, militari, plus imigrarea spontană din alte gubernii ale imperiului s-au răsfrînt într-o schimbare rapidă şi esenţială a structuri etnice a Moldovei de răsărit. Catagrafia de la 1817 arată că moldovenii constituiau 86%, fiind urmaţi în

Material cu drept de autor

ordine descrescîndă de ruteni (6,5%), evrei (4,25), lipoveni, geci, armeni, bulgari şi găgăuzi. Peste mai puţin de 40 de ani, în 1856, situaţia va fi următoarea: moldovenii 74 %, ucrainenii 12%, evreii 8%, bulgarii şi găgăuzii 4,8%, nemţii 2,4 %, ţiganii 1,1%, velicoruşii 0,6%, restul revenind minorităţilor mai mici ale grecilor, armenilor, polonezilor ş.a. Recensămîntul din 1897 a constatat o altă situaţie: moldovenii 56% (reducere cu aproape o treime pe parcursul a 80 de ani!), ucrainenii şi ruşii 18,9%, evreii 11,7%, bulgarii şi găgăuzii 11%, nemţii, crecii, armenii ş.a. 18,2%. Nu ştim cît sînt de potrivite aceste date cu adevăratele realităţi din epocă, dar cu siguranţă că, în linii generale, ele reflectă corect procesul reducerii ponderii românilor în ansamblul populaţiei basarabene, ca efect al politicii de deznaţionalizare a acestora, urmărită cu tenacitate de adminstraţia ţaristă.

Biserica în slujba imperiului

Ocuparea rusească a Basarabiei adusese aici şi noi rînduieli bisericeşti. Din acest moment, bisericile, mănăstirile şi întreaga viaţă religioasă de dincoace de Prut intră sub controlul Patriarhiei Rusiei. Prin ucazul ţarului, din 21 august 1813, fusese înfiinţată Arhiepiscopia Chişinăului şi Hotinului, pusă sub îndrumarea directă a lui Gavriil Bănulescu-Bodoni, pe care Sinodul Rusiei îl ridicase mai devreme la rangul de mitropolit. Noua eparhie avea 775 de biserici în Basarabia şi 77 în Transnistria, la care se mai adăugau şi 18 mănăstiri şi schituri, acestea din urmă aflîndu-se între Prut şi Nistru. La moartea sa, în 1821, conducerea eparhiei este preluată de vicarul său, Dimitrie Sulima, un rus din Poltava. În 1837, în urma reorganizării împărţiriii administrative a Basarabiei, bisericile din Transnistria sînt scoase de sub autoritatea Arhipescopiei Chişinăului şi Hotinului. Conducătorii eparhiei nu vor mai purta titlul de mitropolit. Între 1856 şi 1878, cele 104 biserici din judeţele Cahul, Bolgrad şi Ismail sînt reîntoarse în jurisdicţia mitropoliei Moldovei.

Schimbări importante în biserica Basarabiei încep să se producă în anii ´60-´70, cînd conducătorii eparhiei, mai întîi arhiepiscopul Antonie, apoi, din 1871, Pavel Lebedev au început o foarte insistentă campanie de rusificare a bisericii, înlocuind limba română în serviciul divin cu rusa şi prigonind pe preoţii care nu voiau să renunţe la limba lor. Care era atitudinea preoţilor moldoveni faţă de eforturile rusificatoare ale arhiepiscopului Pavel o arată chiar acesta cînd spune că şcolile ruseşti „aproape în toate mănăstirile au fost întîmpinate cu foarte multă rea-voinţă de către fraţii cei mari, inculţi, grosolani, necunoscători ai limbii ruseşti şi duşmănoşi învăţămîntului rusesc". Înlocuirea lui Lebedev, în 1882, de către Serghie Lapidevski duce la o oarecare îndreptare a lucrurilor: este restabilită tipografia moldovenească al lui Bodoni, distrusă de episcopul Pavel, se deschid şcoli clericale, preoţilor li se permite să slujească în limba română.

Doi slujitori adevărați ai credinței

Cei mai buni conducători a eparhiei, după Bănulescu-Bodoni, au fost Iacob Piatniţki şi Vladimir Sinikovski. Cel dintîi cerea, în 1900, Sinodului Rusiei să permită tipărirea cărţilor religioase în limba română, deoarece, explica el, „în cele mai multe din satele Basarabiei populaţia ortodoxă se compune în majoritate din moldoveni şi adeseori chiar numai din moldoveni, care cunosc numai limba

Material cu drept de autor

moldovenească şi nu înţeleg deloc limba slavă bisericească şi nici pe cea rusească, chiar în forma ei vorbitoare". Sinodul a trebuit să accepte această cerere. Arhiepsicopul Vladimir merge mai departe, introducînd limba română în Seminarul teologic din Chişinău şi plătind profesorul din banii săi. În octombrie 1905, el repune în funcţie tipografia moldovenească, realizînd pînă la capăt ceea ce începuse ierarhul Serghie, iar în 1907 aprobă cererea preoţilor moldoveni privind editarea unei reviste bisericeşti în limba română şi depune stăruinţele necesare pentru obţinerea ucazului împărătesc în această privinţă. În ianuarie 1908, apare primul număr al acestei reviste, intitulate *Luminătorul*. Fapta cea mai frumoasă a arhiepiscopului Vladimir, care era bineînţeles rus, au fost predicile sale în limba română, ţinute la Catedrala din Chişinău.

„Antihristul" în fruntea bisericii

Pentru aceste fapte, Vladimir, „binefăcătorul moldovenilor", cum a fost el supranumt de către localnici, este înlocuit cu Serafim Ciceagov, fost colonel în armata rusă, care va reveni la politica bisericească antiromânească a lui Pavel Lebedev. Noul arhipăstor se arătă adevărat jandarm spiritual al politicii ruseşti de deznaţionalizare a românilor basarabeni. A închis tipografia, sub pretext că aceasta nu tipărea cărţi moldoveneşti, ci româneşti, a început să terorizeze colaboratorii *Luminătorului*, a reluat persecuţiile împotriva preoţilor care ţineau slubele în limba română etc. Reacţiile la aceste eforturi de a transforma biserica basarabeană în unealtă de rusificare a populaţiei băştinaşe au fost variate şi toate denotă eşecul stăruinţei ierarhului rus. Este adevărat că unii preoţi au cedat, adoptînd limba rusă şi încercînd să se dea drept ruşi, unii din ei acceptînd chiar să intre în organizaţia şovină arhireacţionară rusă, numită „ciornosotenţî" (= „sutele negre"), care, fiind încurajată de autorităţile ţariste, lupta deschis, prin toate mijloacele, împotriva oricăror forme de manifestare a predispoziţiilor antiimperiale. Dar, speriaţi de propaganda şovină a bisericii oficiale, o bună parte a credincioşilor creştini moldoveni s-au îndepărtat de această biserică, refugiindu-se în diferite secte, mai cu seamă în *inochentism*, o formă locală de protest împotriva teroarei bisericeşti a arhiepiscopului Serafim. Totuşi, o bună parte a preoţilor moldoveni nu s-au lăsat intimidaţi de propaganda bisericească oficială şi de persecuţiile autorităţilor ţariste şi au continuat să-şi slujească cu credinţă enoriaşii în temeiul adevăratelor valori creştine şi cu ajutorul limbii strămoşeşti.

În 1914, Serfaim, care reuşise să-şi cîştige, în rîndul moldovenilor, numele de *antihirst*, a fost înlocuit cu Platon Rojdestvenski, care însă, arătîndu-se mult mai îngăduitor cu băştinaşii decît predecesorul său, a fost repede înlocuit cu Anastasie Gribanovski, acesta căutînd să promoveze mai atent, prin biserică, interesele ruseşti în Basarabia.

Ştiinţa de carte

Unul din fenomenele care reflectă cel mai adecvat starea de lucruri din Basarabia acelor vremuri este nivelul ştiinţei de carte. Conform recensămîntului din 1897, analfabetismul era puţin mai jos de 90%, coborînd la bărbaţi pînă la 82% şi urcînd la femei pînă la 96%. Cu adevărat înfiorătoare era situaţia în cazul moldovenilor, neştiinţa de carte fiind, în cazul lor, de 90% la bărbaţi şi 98,3% la femei. Gravitatea acestei situaţii este subliniată mai ales de faptul că majoritatea

Material cu drept de autor

celorlalte etnii, cu excepţia, ţiganilor şi găgăuzilor, erau mult mai ştiutoare decît moldovenii. Ştiinţa de carte a coloniştilor germani, de ex., era pentru ambele sexe de 63%, a polonezilor de 54%, fără deosbiri esenţiale în ceea ce priveşte sexele, a ruşilor 40%, a bulgarilor 31%, a evreilor 36,5% (49% la bărbaţi şi 24% la femei). Foarte scăzuta ştiinţă de carte a moldovenilor avea două surse mai importante (dincolo de cunoscuta şi descurajanta observaţie a lui D. Cantemir): tradiţia nu tocmai bogată în această privinţă şi atitudinea refractară a moldovenilor faţă de învăţătura în limba rusă, asociată cu politica de constrîngere a autorităţilor civile şi ecleziastice ţariste. Majoritatea celorlalte etnii, şi mai cu seamă evreii, erau mult mai receptive faţă de limba rusă, dar situaţia lor era cu totul alta, faţă de cea a moldovenilor, deoarece nivelul lor general de cultură, mai ridicat şi decît al ruşilor, era o pavăză puternică în faţa ofensivei rusificatoare a statului rus.

Învăţămîntul primar

Ultimele decenii ale scolului al XIX-lea sînt perioada creării sistemului de învăţămînt al Basarabiei aflate sub dominaţie rusească. Hotărîtoare, în această privinţă, a fost legea din 25 mai 1874, în baza căreia a fost înfiinţată o reţea largă de şcoli primare, aşa-numitele şcoli cu o singură clasă (*odnoclassnoie ucilişce*). Fondată pe o viziune cuprinzătoare privind rolul social al învăţămîntului, această lege prevedea că şcolile urmau să fie înfiinţate în primul rînd de către stat, dar acest drept era acordat totodată şi bisericii, zemstvelor şi particularilor. Din 1875 încep să fie înfiinţate şi şcolile primare săteşti de doi ani (*dvuhclassnoie seliskoie ucilişce*). Astfel, spre sfîrşitul deceniului opt învăţămîntul primar era complet organizat sub forma celor trei tipuri de şcoli: parohiale, cele cu o clasă şi cele cu două clase. Instruirea în toate tipurile acestea de şcoli se făcea numai în limba rusă. În 1884, Sinodul obţine dreptul de a înfiinţa noi şcoli parohiale, ceea ce denotă tendinţa bisericii de a nu admite laicizarea completă a învăţămîntului.

Minorităţile, cu excepţia germanilor şi a evreilor, nu aveau şcoli aparte, în care învăţămîntul ar fi fost organizat pe principii etnice, dacă se face abstracţie de faptul că învăţarea doar în limba rusă punea în lumină tocmai un principiu etnic, acela al rusificării neruşilor.

Statistica vremii arată cum a evoluat învăţămîntul primar cu începere de la 1878 şi pînă la primul război mondial. În 1878, existau 355 de şcoli cu 28 186 elevi, iar în 1916 1384 de şcoli şi 80 991 elevi. Din aceste 1384 de şcoli, 839 se găseau în sate moldoveneşti, iar restul în sate ruseşti, mixte şi în coloniile germane, fenomen totodată pozitiv şi negativ. Pozitiv, pentru că copiii de moldoveni erau cuprinşi în sistemul de instruire, dar negativ în acelaşi timp, deoarece pe de o parte numărul şcolilor şi al elevilor din satele moldoveneşti era insuficient în raport cu partea deţinută de moldoveni în totalul populaţiei, iar pe de altă parte acest învăţămînt presupunea, obligatoriu, rusificare.

Învăţămîntul secundar

Multă vreme şcolile secundare se întîlneau foarte rar în Basarabia. Nu au schimbat situaţia esenţial nici legile din 1868 şi 1871 privind înfiinţarea învăţămîntului mediu particular, aşa încît singurele instituţii de acest nivel ceva mai răspîndite erau şcolile judeţene de 3 ani, care funcţionau în baza legii din 1828, transformate în 1872 în şcoli orăşeneşti. Schimări pozitive se vor produce

Material cu drept de autor

abia în urma primei revoluţii ruse (1905) şi mai ales după adoptarea legilor cu privire la învăţămînt din 1912 şi 1914. Drept urmare, reţeaua de şcoli s-a lărgit întrucîtva: în 1875, existau 8 şcoli secundare (5 de băieţi şi 3 de fete) cu 1860 de elevi, iar în anii războiului funcţionau 19 şcoli, între care cele mai importante erau Şcoala de viticultură, Seminarul teologic, Şcoala reală şi trei şcoli normale. În 1914, fusese înfiinţat în Chişinău un Institut pedagogic, care însă din cauza războiului nu şi-a mai început activitatea.

Literatura didactică

Deşi regimul de ocupaţie nu încuraja învăţămîntul basarabean şi mai ales nu permitea ca instruirea să se facă în limba română, totuşi chiar şi în aceste condiţii au existat profesori inimoşi care au depus eforturi mari pentru a pune la dispoziţia copiilor şi cadrelor didactice cărţi de şcoală în limba română.

Tradiţia creată în acest domeniu al învăţămîntului basarabean de cărturarii Şt. Margella şi I. Hîncu a fost continuată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de către Ioan Doncev. În 1865, el a scos două manuale, care sînt nişte documente foarte indetesante privind conţinutul şi starea învăţămîntului basarbean din această perioadă. Aparaţia acestor manuale a fost posibilă numai datorită atmosferei liberale a reformelor bugheze din acei ani, cînd limba română se preda, aşa cum spunea chiar Doncev, în majoritatea şcolilor medii şi „în multe şcoli comunale şi aproape pe lîngă fiecare parohie din Basarabia". Peste 5-6 ani, în perioada lui Lebedev, aşa ceva nu va mai fi cu putinţă.

Primul manual al lui Doncev era *Cursul primitiv de limbă română* pentru învăţămîntul primar şi gimnazial. Demersul său didactic venea din convingerea că a cunoaşte limba română era foarte util pentru toţi copiii şi tineretul din Basarabia. „Limba română, zicea el, este necesară la fiecare pas şi în viaţa particulară, şi în adminsitraţie. Ar fi foarte de laudă şi de folos ca fetele române să înveţe limba maternă, care conţine atîtea frumuseţi, atîta duioşie şi în care, probabil, ele simt atît de mult; pentru că, după firea omenească, cea mai bună patrie a sentimentului nostru, a duioşiei este limba noastră maternă". Acest manual al lui Doncev cuprindea un abecedar, un bogat material din literatura română, o gramatică a limbii româna şi un mic dicţionar. Autorul are grijă ca, odată cu alfabetul rusesc, să-i înveţe pe copii şi literele româneşti. Textele literare sînt selectate cu mare grijă şi cu destulă competenţă, astfel că elevii sînt familiarizaţi cu unele cunoştinţe ştiinţifice, obţin o anumită educaţie estetică şi totodată sînt cultivaţi în spirtul demnităţii pentru apartenenţă la neamul românesc. Celălalt manual al lui Doncev era *Abeceda rumână* care era cuprinsă aproape cu acelaşi conţinut şi în *Cursul* său de limbă română. În „precuvîntare", autorul dă o serie de sfaturi privind metodele de predare, ceea ce pune în lumină şi calităţile lui de pedagog.

Manualele lui Doncev sînt ultimele cărţi de şcoală în limba română din Basarabia acelor vremuri. La scurt timp limba română va fi scoasă din şcoli, rămînînd, ca excepţie doar la Seminarul teologic şi la Şcoala eparhială de fete. Manualele în limba română vor reapare abia după prima revoluţie rusă, dar nu vor mai avea calitatea acelora ale lui Doncev. În 1897, învăţătorul Gheorghe Codreanu a editat un *Abecedar rusesc pentru moldoveni*, iar în 1899 un *Dicţionar în scurt pentru convorbiri ruso-moldoveneşti*. Din cele două cărţi, cu adevărat valoros este

Material cu drept de autor

doar dicţionarul care a fost reeditat în 1904 şi 1912. Gh. Codreanu a mai editat şi o carte de citire la istoria Basarabiei pentru „elevii moldoveni".

Printre cărţile de şcoală în limba română, tipărite cu litere ruseşti, apărute între 1908 şi 1912, au fost *Pilde şi poveţe*, cartea de citire al lui Pan. Halippa, *Bucoavna moldovenească* şi *Cartea de citire* cu elemente de gramatică ale arhimandritului Gurie Grosu, *Cartea moldovenească* a învăţătorului Constantin Popescu din Chişinău, precum şi cîteva cărţulii ale preotului Mihail Ciachir din Ciadîr-Lunga, între care şi un abecedar.

Aruncînd o privire înapoi asupra acestor cîteva observaţii privind cărţile de şcoală, constatăm că toate acestea erau manuale de limba română, şi asta în condiţiile unor eforturi deosebit de insistente ale autorităţilor ţariste de rusificare a moldovenilor, fapt cît se poate de relevant pentru caracterul spiritualităţii basarabene.

Studiile superioare

În Basarabia nu existau şcoli superioare, cu excepţia Institutului pedagogic, apărut în timpul războiului, care despăruse însă înainte de a fi dat vreo promoţie.

Totuşi, numărul basarabenilior cu studii superioare era în permanentă creştere, mai ales cu începere din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea. Aceştia îşi făceau studiile la universităţile din Peterburg, Moscova, Kiev, Varşovia, Derpt, Harkov, Odesa. În general însă accesul originarilor de la periferiile imperiului în universităţile cele mai prestigioase, cum erau cele din Petersburg şi Moscova, era limitat, deşi au existat şi excepţii fericite, ca de ex., în cazul lui Polihronie Sîrcu care a studiat la Petersburg şi al lui Alexandru Iaţimirski, care şi-a făcut studiile la universitatea din Moscova. Cei mai mulţi basarabeni însă au învăţat la Kiev, Derpt şi Varşovia. Un început de democratizare a regimului ţarist între 1900 şi primul război mondial permite unor basarabeni să facă studii şi la universitatea din Iaşi, cum au procedat Nicolae Alexandri, Pan. Halippa, Elena Alistar ş.a.

Ştiinţa

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, cu tot statutul său de regiune ocupată, Basarabia a înregistrat o serie de rezultate notabile în variate domenii de cercetare. În geologie şi pedologie, se impun contribuţiile savanţilor ruşi care activau pe atunci în provincie I. F. Svinţov şi V. V. Dokuceaiev, în biologie cele ale lui I. M. Krasilşcik, N. C. Moghileanski, M. D. Dubina, A. G. Bîrlădeanu, în agronomie cele ale lui M. V. Nerucev, A. M. Frolov-Bagreev. Savanţii naturalişti erau întruniţi în Societatea basarabeană a cercetătorilor şi amatorilor de ştiinţe naturale, îşi publicau rezultatele cercetărilor în revista *Agricultura Basarabiei* şi în variate publicaţii ruseşti. În fizică şi matematică s-a remarcat A. M. Manuilov, în medicină s-au făcut cunoscuţi A. V. Korciak-Cepurkovski, V. P. Kojuharev, M. P. Raşkovici, I. C. Şeptelici-Herescu, D. I. Belov. A. Korceak-Cepurkovski a scris şi editat, în 1898, chiar şi o istorie a medicinei basarabene.

În ajunul primului război mondial se impun tot mai mulţi savanţi ieşiţi din mijlocul populaţiei băştinaşe. Cu adevărat remarcabile au fost cercetările psihiatrului şi neurologului moldovean A. D. Koţovski (1864-1937), elev al lui I. M. Secenov, B. M. Behterev şi I. I. Mecinikov. Lucrările sale *Însemnări cu privire*

Material cu drept de autor

la asistenţa bolnavilor de boli mintale în Rusia şi *Pelagra. Studiu anatomo-patologic* s-au bucurat de cele mai înalte aprecieri ale specialiştilor în acest domeniu. Imporante au fost şi cercetările lui T. S. Porucic (1878-1954) în domeniul geologiei, mai cu seamă cartea sa *Geologia Basarabiei* (1916), în care el demonstrează cum s-au format straturile salurice de-a lungul Nistrului.

Istoriografia

Cele mai frumoase rezultate ştiinţifice fuseseră obţinute în cercetarea istorică. S-au impus mai cu seamă eforturile slaviştilor Alexandru Iaţimirski şi Polihornie Sîrcu, care au depăşit însă cu mult domeniul slavisticii, arătînd un interes deosebit pentru istoria şi cultura românilor şi relaţiile româno-slave, deşi sfera lor predilectă a fost diplomatica. A. Iaţimirski (1873-1925), fost profesor la universităţile din Petersburg, Varşovia şi Rostov, a scris o serie de studii despre Grigorie Ţamblac, N. Milescu Spătarul, Macarie, episcopul Romanului (s. XVI), cronicarul Azarie, despre legenda lui Dracula, despre domnii moldoveni Petru Şchiopul şi Constantin Movilă, a manifestat un mare interes pentru etnografia românească şi în general faţă de cultura spirituală a românilor, dar a cercetat cu mare atenţie şi trecutul Basarabiei. P. Sîrcu (1855-1905), pe lîngă interesul său priopritar pentru documentele istorice, era pasionat foarte tare de istoria spirituală. Valoroase sînt mai ales cursul său universiar *Dialectele slavilor de sud* (1889) şi culegerea de manuscise slave şi ruseşti care se păstrează în Muzeul britanic. În scrierile lor despre Basarabia, ambii savanţi nu vorbesc, de regulă, despre moldoveni, ci despre români, aşa cum demonstrează, de ex., *Calendarul populaţiei româneşti din Basarabia*, editat în 1913 de A. Iaţimirski, care includea şi articolul lui P. Sîrcu *Cu privire la modul de trai al românilor basarabeni*.

În istoria bisericească s-au remarcat Andrei şi Iosif Parhomovici, Vasile Curdinovski, Arsenie Stadniţki, Iustin Frăţiman, episcopul Arsenie (al Pskovului), M. V. Purişkevici ş. a. Cei care cercetau istoria veche a Basarabiei, ca I. C. Surucean, N. A. Obolenski, V. I. Goşkevici, V. V. Kropotkin, A. Uvarov, A. Usinevici, G. Olofson, A. I. Selenghinski, E. A. Sîmovici, E. P. Stern, M. Şkadîşek, îşi publicau rezultatele de cele mai multe ori în revista Societăţii de antichităţi din Odesa. E. Mihalevici a fost un atent cercetător al evului mediu românesc. Istoria culturii române şi aparte a celei basarabene i-a preocupat pe Ştefan Ciobanu, Gheorghe Gore, M. A. Ganiţki, P. P. Ghidzeaţki, Gurie Grosu, P. N. Gurski, Ioan Doncev, K. I. Maslovski, Alexei Mateevici. Relaţiile agrare au fost cercetate de A. Abramovici, A. P. Bîllo, A. Bîcihin, D. D. Surucean, A. E. Ştanghe, C. Ermolinski, N. D. Jano, A. L. Juracovski, V. Lupanov, A. V. Novgorodţev, V. N. Spasski, S. Şcepkin, V. S. Şcerbaciov, economia de N.Vîhovski şi P. V. Orbinski, creditul de V. E. Ghenzul, comerţul exterior de A. Zinoviev. A. I. Osterman, N. Şireaev, E.Miller erau interesaţi de monumentele istorice, I. V. Batianov, V. N. Butovici, L. S. Berg, B. Hîjdeu, V.Varzari, N. E. Gurţov, S. Zografski, M. Martînovski, I. Tanski de etnografia Basarabiei. C. Davidovici, P. I. Feodorov, S. P. Kenigşaţ, D. M. Kneajevici, V. A. Kocerghin au scris despre istoria oraşelor basarabene. Despre colonizarea Basarabiei şi Transnistriei au scris D. I. Bacaialîi, I. S. Lagorio, N. D. Zabotkin. Alţii, aşa ca Gh. Codreanu, Pavel Cruşevan, I. V. Golovko, St. Potoţki, Al. Zaşciuk, N. M. Zozulin

Material cu drept de autor

au încercat să realizeze istorii sintetice ale Basarabiei. P. N. Batiuşkov a editat, în 1892/92, o istorie a Transnistriei (Podoliei) şi alta a Basarabiei, ambele de mare preţ pentru orice efort de reconstituire a istoriei Moldovei de pe cele două maluri ale Nistrului.

Dar cele mai imporante scrieri de sinteză asupra istoriei Basarabiei au fost cele ale lui Leon Casso, Alexei Nakko, Ion Halippa şi Nicolae Laşkov. Principala lucrare a lui L. Casso este *Rusia la Dunăre şi organizarea Basarabiei*, apărută în 1913, simultan în limbile rusă şi franceză. Tot aşa ca şi cea mai imporantă lucrare a lui N Laşcov, intitulată *Basarabia la o sută de ani de la anexarea de către Rusia* (1912), scrierea lui L. Casso urmărea să justifice ocuparea provinciei de către ruşi, dar în afară de asta ea conţine un material şi observaţii extrem de relevante privind relaţiile româno-ruse, locul Basarabiei în cadrul relaţiilor internaţionale de la începutul secolului al XIX-lea şi pînă la începutul secolului al XX-lea, precum şi statutul ţinutului în cadrul imperiului ţarist. Spre deosebire de L. Casso şi N. Laşkov, Ion Halippa era un istoric profesionist, pasionat cercetător al documentelor istorice şi al arhivelor. A scris cîteva studii sintetice privind învăţămîntul, administraţia şi bisericile basarabene, iar în 1914 a editat o scurtă istorie a Basarabiei sub dominaţie rusească. Avind orizonturile şi interesele unui mare cărturar, Halippa nu se limitase doar la cercetările istorice, fiind pasionat de cultura populară românească, în special faţă de folclor, şi fiind totodată interesat de literatura cultă, în care a exersat şi el, scriind atît în română cît şi în rusă.

Cea mai importantă operă istorică din această perioadă este scrisă de un literat de talent, Alexis Nakko (1832-1915). Aceasta este *Istoria Basarabiei din cele mai vechi timpuri*, pe care Ştefan Ciobanu pe bună dreptate o numeşte, referindu-se bineînţeles numai la perioada de pînă la primul război mondial, „cea mai completă şi cea mai tendenţioasă operă apărută în ruseşte asupra Basarabiei". Scrisă în baza unei consistente informaţii istorice şi apărută în două volume, în 1873 şi 1876, istoria lui Nakko, în care expunerea evenimentelor se opreşte la anul 1812, era pusă întru totul în slujba propagandei ruseşti, care urmărea să justifice prin orice mijloace, inclusiv prin trucarea adevărului istoric, ocuparea şi stăpînirea ţaristă a Basarabiei. Pentru aceasta el nu s-a sinchisit să preia cunsocuta afirmaţie antiştiinţifică şi ofensatoare la adresa poporului român, cum că pe vremea lui Traian spaţiul românesc ar fi fost locul unde îşi aveau sălaş tîlharii, după cum nu ezitat să susţină şi alte idei, tot atît de străine de adevătul istoric, cum că la etnogeneza românească slavii ar fi avut contribuţia esenţială, că teritoriul dintre Prut şi Nistru ar fi făcut parte din statul rus încă din momentul aparţiei acestuia şi că în sfîrşit în 1812 Basarabia ar fi fost pustie, adică în fapt nu ar fi făcut parte din Moldova, ceea ce sugera ideea că rămăsese, ca în trecut, a Rusiei. A. Nakko a mai pubicat şi alte scrieri istorice, mai puţin semnificative.

Dezbateri filologice

Interesul sporit pentru limba română, înviorarea scrisului basarabean în grai matern ce se regăseşte în renaşterea literaturii artistice româneşti, în apariţia mai multor ziare şi reviste româneşti, în introducerea limbii române în unele şcoli, în refuzul deschis al limbii ruse, fenomene ce încep să se manifeste mai cu seamă în

Material cu drept de autor

timpul primei revoluţii ruse, au iscat şi anumite cercetări asupra contextului istoric şi cultural al dezvoltării limbii române în Basarabia.

Al. Mateevici publica în 1911 în revista *Buletinul eparhial al Chişinăului* un amplu articol în care susţineacă că în Basarabia limba română era mai curată decît România, unde limba fusese alterată prin adoptarea necugetată a multor neologisme de origine latină, mai ales cuvinte franţuzeşti, aşa încît limba română era pe punctul de a se transforma într-o nouă limbă latină. Tot aşa cum, mai tîrziu, Nichifor Crainic va vedea în biserică izvorul culturii istorice româneşti, acum la început de secol poetul şi preotul basarabean Mateevici credea că meritul de a fi ocrotit în Basarabia limba română de tendinţele latinizante s-ar fi datorat bisericii, mai bine zis influenţei mult mai mari pe care a avut-o aici limba bisericească, adică textele religioase şi de cult în limba română, asupra celei populare. Tot atunci, Şt. Ciobanu a publicat în ziarul rusesc de orientare democratică *Viaţa Basarabiei* o replică la acest articol, intitutală *Puţină filologie*, în care demonstrează netemeinicia afirmaţiilor că neologismele ar fi un pericol pentru limbă în general, după cum tot greşit, zice el, este să se susţină că limba moldovenească din Basarabia s-ar fi putut alimenta exclusiv de la cărţile bisericeşti. De fapt, conchide Şt. Ciobanu, latura slabă a studului lui Mateevici constă în încercarea de a explica istoria limbii pe temeiul influenţei pe care biserica a exercitat-o asupra ei. Aceste dezbateri asupra istoriei şi destinului limbii române în Basarabia arată că în cultura naţională a băştinaşilor interveniseră schimbări foarte mari.

Literatura

Dacă în scrierile sale istorice Alexis Nakko a fost rus, în cele literare a fost român: majoritatea operelor sale literare au fost scrise în anii ´60 în limba română cu litere latine. Cele mai multe scrieri sînt traduceri din literatura rusă, unele din ele destul de reuşite, ca cele din creaţia lui Lermontov. Face şi traduceri inverse, din româneşte în ruseşte, mai ales poezii de-ale lui V. Alecsandri, scrie şi poezii originale, puternic influenţate de acelaşi poet, şi în sfîrşit adună şi prelucrează poezie populară. Scurta creaţie literară a lui Nakko arată o bună cunoaştere a limbii române, fără să dea însă vreun semn de adevărată simţire românească. Prin poeziile sale, el „nu s-a ridicat nici la nivelul culturii ruseşti, nici al celei româneşti" (Şt. Ciobanu).

Gheorghe Păun ((1848-1875) a fost un poet modest nu numai prin originea sa socială, dar şi prin creaţia literară. A fost mai degrabă un imitator, ca majoritatea scriitorilor basarabeni din această perioadă. El realizează o naivă poezie lirică, aproape complet străină de frămîntările vremii, imitînd creaţiile populare şi unele din poeziile lui Alecsandri. Scrisul său nu are valoare artistică şi interesează doar sub aspect istoric.

În poeziile lui Matei Donici (1847-1921), fost general în armata rusă, nepot al stolnicului cu acelaşi nume, se întîlnesc atît motive lirice cît şi patriotice, sînt descrise stări sufleteşti, tablouri din natură, de la curţile boiereşti, dar e străină de viaţa poporului de care autorul era totuşi legat foarte strîns. Deşi imită mai puţin, totuşi poezia sa este departe de arta adevărată.

Mult mai aproape de poezia adevărată sînt versurile tînărului poet-ţăran Tudose Roman (1887-1921), care făcuse doar două clase de şcoală rusească. În

Material cu drept de autor

poezia sa, expresie curată a sufletului ţăranului român din Basarabia, predomină tematica socială şi naţională, fără să lipsească însă şi nuanţele ce denotă anumite stări sufleteşti legate de credinţă sau de dragoste.

La sfîrşitul acestei perioade îşi începe scurta, dar strălucita sa carieră literară Alexei Mateevici (1888-1917), preot cu studii serioase la Academia teologică din Kiev şi cărturar prin vocaţie. Ceea ce a dat naştere poeziei sale a fost capacitatea sa cu totul deosebită de a simţi şi gusta frumuseţile limbii române. Nu întîmplător tocmai el a fost cel care a dat cea mai frumoasă „definiţe poetică a limbii române cu imagini superioare de mare poezie" (G. Călinescu). Dar fiind cea mai reuşită din toate poeziile sale, *Limba noastră* nu este totuşi singura operă poetică de bună calitate a lui Mateevici. Pot fi menţionate cel puţin 4-5 poeme care se apropie mult de această capodoperă. Printre acestea, cele care se înrudesc cu ea în special prin măiestrita folosire a motivelor populare, sînt mai ales *Mama*, *Cîntec de leagăn*, *Pietre vechi* şi *Frunza nucului*. Altele, precum *Basarabenilor* şi *Unora*, au în comun cu vestita odă închinată limbii preocuparea pentru destinul moldovenilor din Basarabia şi al culturii lor.

În ajunul primului război mondial, şi-au început activitatea literară şi Petre A. Gheorghian, Pan. Halippa, Ion Buzdugan şi Gheorghe Năstase, dar ei s-au afirmat definitiv ca scriitori în perioada interbelică.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, au fost şi alţi scriitori de origine basarabeană, care însă au activat în România sau în alte părţi. Printre aceştia s-au aflat Bogdan P. Hasdeu, Zamfir Arbore, Dumitru Moruzi, Leon Donici, Victor Crăsescu (Şt. Basarabeanu), Sergiu Cujbă.

Presa periodică

Slabele tradiţii culturale ale Basarabiei şi neîncrederea autorităţilor ţariste în oamenii de cultură basarabeni au fost cauzele principale care au întîrziat apariţia în provincie a unor publicaţii periodice. O cerere de a înfiinţa o publicaţie locală a făcut, în 1838, chiar guvernatorul Voronţov, care lichidase autonomia provinciei, dar aprobarea va veni mult mai tîrziu.

Prima încercare de a crea o publicaţie periodică *românească* este întreprinsă în anul 1867, cînd începe să apară *Buletniul eparhiei Chişnăului*, care ieşea cu text paralel în rusă şi română. Dar ofensiva rusificării, lansată ulterior de auitorităţi, a dus la suprimarea, în 1871, a textului românesc al revistei, care de altfel nu avea nici o valoare în sine, fiind în întregime tradus din rusă. Abia revoluţia rusă din 1905, impunînd o anumită democratizare a societăţii ruseşti, a permis şi înfiinţarea în Basarabia a publicaţiilor în limba română.

Afirmarea presei româneşti

Un adevărat eveniment cultural şi politic a fost ieşirea de sub tipar, la 25 mai 1906, a *gazetei naţional-democratice* „*Basarabia*", tipărită la început cu litere ruseşti. Publicaţia a fost întemeiată prin eforturile lui Constantin Stere şi cu susţinerea guvernului român. Directorul publicaţiei era Emanuil Gavriliţă, iar printre cei mai activi colaboratori se numărau Pan. Halippa, Ioan Pelivan, Mihail Vîntu, Vasile Oatul, Alexis Nour, Alexei Mateevici, G. Porumbescu, Sergiu Cujbă, Gh. Stîrcea, Teodor Inculeţ ş.a. Prin caracterul său pronunţat românesc, ziarul a stîrnit nemulţumirea autorităţilor ţariste şi critica ostilă a presei ruseşti din ţinut şi

Material cu drept de autor

chiar a ziarului *Moldovanul* al lui Gheorghe Madan, care colabora strîns cu cenzura ţaristă. După publicarea, la 1 martie 1907, a imnului *Deşteaptă-te, române!* ziarul *Basarabia* a fost închis.

Anul 1907 a fost cel mai rodnic pentru presa românească din provincia dintre Prut şi Nistru. La mai puţin de două luni de la interzicerea *Basarabiei*, apare, la 22 aprilie 1907, ziarul *Viaţa Basarabiei*, care pe lîngă literele ruseşti, folosea şi „litere româneşti pentru marele public inteligent din Basarabia şi tuturor ţărilor locuite de români". Noua publicaţie era condusă de A. Nour. Avînd acelaşi caracter ca şi *Basarabia*, acest ziar este suprimat, după apariţia celui de-al şaselea număr, la 25 mai 1907.

Dar începutul mişcării naţionale a moldovenilor, la care participau reprezentanţi ai tuturor stărilor sociale şi care era încurajată de intelectualitatea din dreapta Prutului, avea nevoie de forme publice de exprimare. De aceea, încă înainte ca *Basarabia* şi *Viaţa Basarabiei* să fie interzise, apare un ziar nou, *Moldovanul*, înfiinţat probabil la sugestia şi cu susţinerea autorităţilor, fiind condus de Gh. Madan, omul de încredere al acestora. Aşa cum îşi declara intenţiile, noua publicaţie urmărea să îndrumeze populaţia mai cu seamă în chestiuni de cultură, religie, literatură, istorie şi economie, iar în paginile ei cel mai des se întîlnesc numele lui Tudose Roman, al boierului Pavel Dicescu, preotului Bobeică, studentului Vasile Bîrcă, învăţătorului Gh. Racu ş.a. La 15 octombrie 1908, din motive necunoscute, ziarul îşi încetează apariţia.

La 6 martie 1907, apare la Iaşi, din iniţiativa şi cu sprijinul boierului basarabean Leonida Stamati, primul număr al ziarului *Basarabia reînnoită*, redactat de ziaristul Vasile Brăescu. L. Statmati a intervenit repetat pe lîngă autorităţile ruseşti să permită editarea ziarului la Chişinău, dar primeşte, drept răspuns, confiscarea numerelor 2 şi 3 ale publicaţiei, după care aceasta îşi încetează apariţia.

Un loc aparte în viaţa publică a Basarabiei avea să ocupe revista lunară *Luminătorul*, care începuse să apară în 1908 în limba română cu litere ruseşti. Publicaţia era relativ modestă sub aspectul ţinutei intelectuale şi ştiinţifice, ca şi prin faptul că avea un discurs social-politic şi naţional destul de moderat, dar, fiind destinată pentru ţărani şi intelectualitatea măruntă de la sate şi avînd o apariţie îndelungată şi neîntreruptă, ea a contribuit totuşi esenţial la cultivarea maselor largi ale românilor basarabeni şi la menţinerea mereu trează a conştiinţei lor naţionale. Redactorii publicaţiei erau preoţii cărturari Constantin Popovici şi ieromonahul Gurie Grosu. Printre cei care au scris mai des pentru ea, în afară de redactori, au fost ieromonahul Dionisie de la mănăstirea Suruceni, preoţiii Al. Mateevici, Vl. Baltaga, M. Ignatovici, C. Parfeniev, Gh. Dînga, Andrei Murafa, profesorul N. Enea, învăţătorul Gh. Tudor ş.a.

Roadele mari din ajunul războiului

Adevărat apărător al intereselor românilor basarabeni avea să fie revista *Făclia ţării*, scoasă în toamna anului 1912 de către C. S. Costinovici şi Gh. Tudor, mai semnînd în paginile ei Nadejda Tudor, S. Dănilă, Amoro, Vanaga, Potencov ş.a. După ce este informat de cenzorul Gh. Madan asupra caracterului antirusesc al foii, guvernatorul M. E. Ghilhen decide să o suprime, sub motiv că „zdruncina

Material cu drept de autor

devotamentul supuşilor moldoveni faţă de tron şi faţă de Patrie" . În aprilie 1913, ieşea de sub tipar primul număr al publicaţiei *Glasul Basarabiei*, „gazetă naţională şi nepărtinitoare a moldovenilor", sub redacţia lui Gr. D. Constantinescu, profesor de limba română la Şcoala eparhială de fete din Chişinău, şi avîndu-i printre colaboratorii mai apropiaţi pe Mihail Minciună, Sava Dănilă şi Vlad Cazacliu. Deşi se arăta loial faţă de stăpînire, totuşi ziarul promova deschis interesele naţionale ale moldovenilor, ceea ce, în anul următor, îi atrage închiderea.

Un real succes al românilor de la est de Prut în lupta lor pentru afirmarea libertăţii cuvîntului în limba strămoşească a fost fondarea, în 1913, a revistei *Cuvînt moldovenesc* „pentru moldovenii din Basarabia şi de peste Nistru". Apariţia ei a fost pregătită atît de experienţa jurnalistică şi culturală din anii anteriori, cît şi de activitatea unor cercuri cultural-politice ale intelectualităţii basarabene, apărute mai cu seamă în timpul primei revoluţii ruse la Chişinău şi în mijlocul studenţilor basarabeni care îşi făceau studiile în unele universităţi din Rusia, din Iaşi şi Bucureşti. Publicaţia era redactată de Nicolae Alecsandri, Simion Murafa şi Pan. Halippa şi finanţată de boierul Vasile Stroescu. Printre colaboratorii ei de pînă la război s-au aflat poeţii Al. Mateevici, Tudose Roman, Ion Buzdugan, M. Minciună şi Gh. Năstase, doctorii D. Ciugureanu şi Petre Cazacu, preotul I. Friptu, avocatul Ioan Pelivan, cooperatorul Vasile Ghenzul, învăţătorul C. V. Popescu, Vasile Harea, T. Vicol ş.a. Mesajului *Cuvîntui moldovenesc* era asemnător cu al *Luminătorului*, cu deosebirea că era foarte puţin preocupat de religie şi mult mai mult de fenomene culturale, de culturalizarea ţărănimii prin literatură şi prin sfaturi şi consultări de cel mai variat interes. Cu timpul, publicaţia va acorda tot mai multă atenţie educării politice a ţărănimii şi cultivării conştiinţei naţionale româneşti. Cît era de mare influenţa acestei modeste publicaţii arată faptul la sfîrşitul anului 1915 avea un tiraj de 6 mii ex., pe cînd cea mai răspîndită publicaţie particulară din Chişinău avea doar 1,6 mii ex.

Ziare şi reviste ruseşti

Totuşi, întrucît provincia se afla sub stăpînire ţaristă, presa rusă era mult mai răspîndită. Prima publicaţie basarabeană a fost ziarul rusesc *Buletinul regional al Basarabiei*, apărut în 1854, care ieşea iniţal o dată pe săptămînă, apoi de două ori, pentru ca din 1902 să devină cotidian. Prima publicaţie privată a fost *Buletinul Basarabiei*, care a apărut în 1889, iar cea mai importantă era *Viaţa Basarabiei*, ieşită prima dată de sub tipar în 1904 şi finanţată, ca toate publicaţiile particulare, de către întreprinzători evrei. După 1900, are loc o adevărată explozie publicistică: apar ziarele judeţene, mai multe reviste orientate pe preocupări şi specialităţi (învăţămînt, agricultură, finanţe, comerţ, literatură etc.), zeci şi zeci de publicaţii, toate în limba rusă. Căutînd să zădărnicească atît mişcarea naţională cît şi pe cea socialistă, ţarismul a încurajat înfiinţarea publicaţiilor şovine, cum erau cele ale lui Pavel Cruşevan *Basarabeanul* (Bessarabeţ), *Prietenul* (Drug), *Prietenul Basarabiei* (Drug Bessarabii) şi *Prietenul nostru* (Naş drug), şi mai ales publicaţiile ultareacţionarului antisemit şi antiromân G. A. Pronin *Pentru popor* (Za narod), *Clopotul* (Kolokol) şi *Cauza ruseasacă* (Russkoe delo). Dinspre stînga radicală, îşi face apariţia la Chişinău, în 1901, gazeta bolşevică *Scînteia* (Iskra).

Teatrul

Material cu drept de autor

În anii ´60, Chişinăul avea unele localuri adaptate pentru reprezentaţii teatrale, dar nu avea trupă proprie, nici rusească şi nici românească. Tradiţia relatează despre turneele din anii ´50 în Basarabia ale lui Matei Millo. Sigur este faptul că în anul 1862/3 la Chişinău s-a aflat trupa artistului ieşean Th. Teodorini. În 1868/9, trupa altui artist din Iaşi, Nicolae Luchian, a dat la Chişinău, pe scena teatrului Grossman, 40 de spectacole. În 1885, echpa lui Costache Bălănescu a avut 30 de reprezentaţii în localul circului Truzzi din Chişinău. Cîţiva ani mai tîrziu, pe scena teatrului Adunării nobilimii din Chişinău vor juca actorii teatrului din Galaţi în frunte cu fraţii Ion şi Alexandru Vlădicescu şi cu Fani Tardini, care vor mai da spectacole şi în oraşele Bălţi, Soroca şi Hotin. Au fost urmaţi de trupa lui Gr. Manolescu şi a Aristiţei Romanescu, care va familiariza publicul basarabean cu creaţia lui Shackespeare, Molière, Alecsandri, Caragiale ş.a. Cea mai lungă prezenţă în mijlocul acestui public a avut Petre Alexandrescu, originar din Basarabia, cu trupa sa de operetă. Spectacolele sale la est de Prut au început în 1868 şi au continuat pînă spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, colindînd oraşele basarabene şi transnistrene, mai întîi împreună cu N. Luchian, apoi cu Bobescu.

Odată cu înfiinţarea la Chişinău, în 1884, a Societăţii amatorilor de artă teatrală, începe să se înfiripe o tradiţie basarabeană a teatrului. Printre primele teatre de amatori au fost cele înfiinţate în 1906 de către învăţătorii V. Hartia, la Bacioi, şi V. Graur, la Ialoveni. Cea mai cunoscută formaţiune teatrală de acest fel a fost înfiinţată de Gh. Madan în 1908, cu susţinerea boierilor P. Dicescu, Suruceanu, Cononovici ş.a. Între 1904-1914, astfel de teatre acţionau în toate oraşele, tîrgurile şi în multe sate basarabene.

Muzica

Tot aşa ca şi în cazul teatrului, viaţa muzicală cultă a Basarabiei începe să capete fizionomia sa proprie în a doua jumătate şi mai ales spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, dar ea a avut o dezvoltare mult mai mare. Cultura muzicală a provinciei a fost puternic marcată la început de personalitatea lui Gavril Muzicescu, care, spre sfîrşitul deceniului şapte activa la Ismail ca învăţător de muzică şi dirijor de cor, iar mai tîrziu, după ce se va stabili la Iaşi, va concerta de multe ori în Basarabia cu corul mitropoliei ieşene.

Arta muzicală basarabeană începe să ia avînt din 1880, cînd fusese întemeiată la Chişinău societatea „Armonia", la concertele căreia îşi dădeau concursul violoniştii C. Gulak-Artemevski, P. Şumski, violoncelistul V. Gutor, orchestre de salon şi coruri de amatori. La răscrucea secolelor XIX-XX, se deschid primele şcoli de muzică, aşa fiind cea condusă de M.Voloşinskaia (1891), „clasele de vioară" ale lui A. Pliner (1891), şcoala lui V. Gutor (1893), clasele de canto ale surorilor C. şi M. Hrişanovschi (1902). În 1899, un nou impuls a fost dat muzicii locale prin înfiinţarea filialei chişinăuiene a Societăţii muzicale ruse, datorită căreia în anul următor este întemeiată Şcoala de muzică, în fruntea căreia se va afla multă vreme muzicianul V. Gutor. În această şcoală îşi vor face studiile mulţi tineri basarabeni, între care şi Mihail Berezovschi, care îşi va începe puţin mai tîrziu (1906) activitatea sa de compozitor şi de dirijor al corului Catedralei din Chişinău.

Concertele simfonice, corale şi de muzică de cameră devin o constantă a vieţii culturale a centrului gubernial şi a altor oraşe basarabene. Datorită faptului că

Material cu drept de autor

Chişinăul era punct de legătură între oraşele din sud-vestul Rusiei şi metropolele culturale din sud-estul şi centrul Europei, aici aveau loc numeroase recitaluri din creaţia compozitorilor de toate mărimile şi orientările, realizate de interpreţi şi trupe cu renume mondial: A. Arenski, S. Rahmaniniv, A. Skreabin, F. Şaleapin, A. Nejdanova, L. Sobinov, M. Batistini, A. Ziloti, L. Godovski, I. Hofmann, L. Auer, H. Veniavski, F. Kreisler, P. Sarasate, C. Davîdov, A. Verjbilovici, V. şi M. Fokin ş.a. În paralel, tradiţiile muzicale lăutăreşti sînt continuate de formaţiunile conduse de maeştrii Iancu Perju, Costache Marin şi Gheorghe Heraru.

Arhitectura

Arta arhitectonică basarabeană din ultimele decenii ale secolului al XIX-lea este dominată de personalitatea pictorului rus de origine italiană Al. Bernardazzi. Prin îmbinarea elementelor de origine bizantină, italiană şi rusă, el a impus în arhitectura Basarabiei un model eclectic, care nu era însă lipsit de o anumită originalitate. Specificul modelului său constructiv l-a constituit folosirea pietrei şlefuite, fără tencuială, uneori în alternanţă cu fişii orizontale de cărămidă. Printre cele mai importante edificii proiectate de el în Chişinău se află clădirea principală (1900) şi capela fostului gimnaziu de fete (1895), turnul de apă, biserica grecească (1891), clădirea Dumei orăşeneşti (în colaborare), apoi palatul Manuc-bei de la Hînceşti (în colaborare) ş.a. O serie de alte construcţii de reală valoare artistică au fost realizate după proiectele arhitecţilor Gh. Lonski, H. Uscat, M. Elladi, A. Asvadurov, E. Verjbovski, I. Şendevandt, M. Seroţinski, N.Ţîganko. Foarte interesante sînt conacurile boiereşti din parcurile de la Donici, Ţaul, Piatra, Cuhureşti, Ivancea, Dolna ş.a.

Două realizări eclectice netradiţionale

Preferinţa pentru întîrziartul stil bizantin se manifestă foarte clar în unul din cele mai interesante monumente arhitectonice de la sfîrşitul secolului al XIX-lea, biserica Sf. Pantelimon din Chişinău. Eclectismul concepţiei este evidenţiat de îmbinarea vechilor stiluri medievale moldoveneşti triconc şi mixt cu modelul cruciform perfect, introdus în Basarabia o ată cu construirea Catedralei Sf. Mihail. Neobişnuite sînt aripile laterale, dezvoltate mult de la ideea rezalitului, precum şi cele patru nişe arcuite şi cu pereţii în semicerc care flanchează aripile. Tradiţionale rămîn doar turnul-clopotniţă şi cupola cu turlă octaedrică. Absida altarului este mai scundă faţă de modelul obişnuit al construcţiilor ecleziastice din Moldova şi nu are formă semicirculară, ci pentaedrică. În concepţia interiorului se impun mai ales două elemente: o singură navă cu patru arce masive care se întretaie pentru a susţine tamburul octogonal cu ferestrele înalte, arcuite al cupolei. Vitraliile ferestrelor, de inspiraţie gotică, sînt încă un element al eclectismului acestei construcţii.

Şi planul capelei gimnaziului de fete este cruciform, dar deosebit totuşi de cel al bisericii greceşti. Întîi, aripile laterale sînt mai puţin ieşite în afară şi nu au baza pătrată, ci poligonală; al doilea, că cele două aripi constituie baza pe care se sprijină cupola masivă ce se ridică peste toată partea centrală a edificiului; al treilea, că lipseşte turnul-clopotniţă deaspura pridvorului, în schimb nivelul doi al pridvorului are la faţada vestică (drept ecou al arhitecturii brîncoveneşti) un fel de loggie cu trei arcade cuprinse între patru coloane deasupra intrării şi cîte o arcadă

Material cu drept de autor

laterală; în al patrulea rînd, la întîlnirea faţadei vestice cu cele laterale, două masive coloane poligonale, adevărate copii ale minaretului, se ridică peste acoperiş. În plus, faţada vestică este flancată de două porticuri, executate în maniera barocului oriental, cu o decoraţie în care predomină arcadele, coloanele şi capitelurile de o geometrie sobră. Interiorul capelei este compartimentat în pronaos, naos şi absida altarului, aceasta din urmă fiind la fel ca cea a bisericii greceşti. Aspectul care se impune dintr-o dată privirii este alternanţa în aceste construcţii a pietrei albe cu cea de o nuanţă maro deschis.

Alte construcţii

Totuşi se pare că arhitectura basarabeană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea nu abdicase în totalitate de la modelele tradiţionale ale artei româneşti. De ex., catedrala din Rîşcani, construită la începutul secolului al XX-lea, ţine în linii generale de aceeaşi viziune ca şi bisericile Sf. Gheorghe din Chişinău (1819), Schimbarea la faţă din Tighina (1825) sau biserica Înălţării de la mănăstirea Hîrjauca (1836), acestea trimiţînd, la rîndul lor, la experienţa artistică şi constructivă a celei de-a doua jumătăţi a secolului al XVIII-lea.

Predomină totuşi construcţiile netradiţionale, printre care se evidenţiază două tipuri. Unul din aceste tipuri, cel mai răspîndit, îl fac edificiile realizate după modele ruseşti, ca bisericile Înălţării de la mănăstirea Noul Neamţ (1867/78), Sf. Gheorghe de la mănăstirea Căpriana (1903) şi Schimbarea la faţă de la mănăstirea Japca (1915). Al doilea tip cuprinde construcţiile de un eclectism extravagant, cum sînt bisericile Sf. Constantin şi Elena din Bălţi şi Sf. Teodor Stratilat din Soroca, în care elementele ruseşti şi cele romano-catolice se află într-o concurenţă de neîmpăcat. Cea dintîi, mai puţin bizară, trimite şi la stilul brîncovenesc, după cum arată concepţia pridvorului, galeriile cu arcade şi coloane sau fusul în torsadă al coloanelor, iar cealaltă pare o replică stîngace şi neinspirată la unele biserici din epocă, realizate eclectic dar cu gust, cum e de ex. catedrala ortodoxă din Timişoara.

Un fenomen aparte îl constituie bisericile din lemn. Sînt în Basarabia cîteva edifcii de acest fel, între care se impune, ca viziune şi realizare artistică, mai ales biserica Sf. Treime din Larga (1897). Ca plan, aceasta are la bază vechiul stil moldovenesc, pe care se suprapun influenţele occidentale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, reperabile mai cu seamă în cazul turnului-clopotniţă şi al turnuleţelor zvelte din jurul turlei, şi cele ruseşti, observabile cu precădere la naos şi altar. Ansamblul exterior deasupra naosului ar putea sugera un baroc întîrziat, dacă acesta, împreună cu decorul ornamental al frizei nu ar ţine pur şi simplu de arta populară a lucrului în lemn.

Printre monumentele de arhitectură civilă se impun, ca adevărate realizări artistice, mai ales clădirile fostelor instituţii chişinăuiene Duma de stat, construită de A. Bernardazzi după proiectul lui M. Elladi, Banca municipală (M. Cecherul-Cuş), Gimnaziul de băieţi (actualul Muzeu Naţional de Istorie), casa Herţa (1903), realizată în stil „barocco vienez", Şcoala reală, Casa Eprahială, Muzeul Zemstvei (1904), ridicat după proiectul lui A. Ţîganco, vechea gară feroviară ş.a.

Mişcarea social-politică

Material cu drept de autor

Ca în orice regiune naţională din componenţa Imperiului ţarist, mişcarea social-politică din Basarabia avea două manifestări: mişcarea de eliberare naţională şi lupta pentru emancipare socială. În general însă aceste manifestări erau două aspecte ale unui singur proces, întrucît populaţia din teritoriile ocupate de regimul ţarist era supusă, cu foarte puţine excepţii, unei exploatări duble: socială şi naţională.

Au existat numeroase manifestări de nesupunere a basarabenilor faţă de regimul ţarist, începînd cu fuga în masă a ţăranilor peste Prut, în 1812/13, şi terminînd cu pariciparea unor basarabeni la revoluţia română de la 1848 sau în războiul din 1853/56 împotriva Rusiei. Dar această atitudine se generalizează şi începe să ia forme organizate abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, după proclamarea independenţei României şi înăsprirea regimului ţarist în Basarabia.

Slaba dezvoltare a intelectualităţii locale, coruperea de către ţarism a unei părţi a acesteia (cazurile Gh. Madan şi P. Cruşevan), ca şi a celor mai mulţi boieri moldoveni (cazurile A. Nakko, V. Purişkevici, A. Krupenski ş.a.), dar mai ales ţinerea societăţii basarabene sub supravegherea neslăbită a unui puternic aparat birocratic nu au putut favoriza o amplă mişcare naţională antiţaristă.

Narodnicii basarabeni

Primul curent revoluţionar care a cuprins Basarabia a fost mişcarea narodnicistă. Cei dintîi participanţi la această mişcare au fost studenţii Seminarului teologic din Chişinău, apoi cei de la şcolile normale din Ismail şi Bairamcea. Ea s-a afirmat complet în a doua jumătate anilor ´70, cînd în cercurile narodniciste intră un număr mare de intelectuali. În 1877/8, printre narodnici se aflau N. Zubcu-Codreanu, Filip Codreanu, Axente Frunză, Ion Ursu, C. Ursu, Constantin Popovici, Andrei Bulatov, Galaction Denisenko, Petru Braga, Petru Sokolovski, I. Zalerţchi. Mişcarea cuprinsese oraşele şi tîrgurile Chişinău, Ungheni, Bender, Reni, Ismail, Nisporeni, precum şi unele sate, ca Ulmu, în judeţul hişinău, sau Chiţcani, în judeţul Bender. În anii ´80, în cercul din Chişinău s-au aflat între 40-50 de narodnicişti. În 1884, poliţia ţaristă a atacat cercul, arestînd 31 de membri, parte din ei fiind deportaţi în Siberia, iar ceilalţi au fost mutaţi în alte localităţi şi ţinuţi sub supraveghere strictă. Din acest moment, mişcarea narodnicistă intră în declin, dar la sfîrşitul deceniului la Chişinău mai funcţiona o mică grupare, care fusse înfiinţată în 1886 de către A. A. Maşiţki. Printre narodnicii care s-au evidenţiat la ultima etapă a mişcării a fost şi Constantin Stere, arestat în 1883(6) şi trimis în Siberia, unde se va afla pînă în 1892.

Formaţiuni ale luptei de eliberare naţională

Din motive menţionate mai sus, primele organizaţii politice ale românilor basarabeni care militau fie pentru libertăţi naţionale în cadrul imperiului, fie pentru desprinderea din imperiu şi reunirea cu România au apărut în afara Basarabiei. Era firesc ca acestea să fi luat fiinţă mai întîi în România, unde se găseau mulţi intelectuali basarabeni care se puteau organiza în lupta lor antirusească mai uşor şi fără pericole. Secţia din Basarabia a poliţiei politice ruseşti ("*Ohranka*") arăta, în 1903, că deşi nu funcţionase sub o formă bine organizată, totuşi o societate a basarabenilor „există în România încă din timpul anexării Basarabiei la Rusia". Din ea făceau parte la acea dată 18 basarabeni, cei mai activi fiind B. P. Hasdeu, C.

Material cu drept de autor

Stere, Mihail Kaţ (C. Dobrogeanu-Gherea), Zamfir Arbore, Vitold Pekarski şi Tudor Porucic.

O altă grupare de revoluţionari basarabeni, numită „pămîntenie", a fost creată în primii ani ai secolului al XX-lea la universitatea estoniană din Derpt (Tartu), condusă de Ioan Pelivan, din care făceau parte Pan. Halippa, Alexandru şi Vasile Oatu, Alexandru Groppa, Ştefan Usinevici, Nicolae Siminel, Nicole Florov, Pavel Grosu, Vasile Mahu, Al. Grişkov, Teodor Loghin, Gheorghe Cheiu, Costache Goian, Hinculov ş.a. În preajma războiului, o altă grupare, numită *Deşteptarea*, a luat naştere la Kiev, avînd printre membri pe Al. Mateevici, Simion Murafa, Şt. Ciobanu, Daniel Ciugureanu, Ştefan Berechet, Mariaşev ş.a.

Prima revoluţie rusă a creat cadrul social şi politic favorabil pentru ca românii basarabeni şi transnistreni să-şi poată organiza lupta pentru drepturile lor naţionale. De aceea *mişcarea naţională din Moldova de răsărit era complet străină de spirtul etnic-sectar, lupta pentru drepturi naţionale fiind concepută ca parte a luptei pentru largi prefaceri democratice*. Tocmai acea atmosferă revoluţionară a scos la iveală faptul că o anumită mişcare politică exista şi în mediul societăţii basarabene. De fapt, aceasta începuse să se manifeste mult mai devreme. Încă la începutul anilor ´60, sub impresia unirii Principatelor, o grupare de boieri basarabeni, între care fraţii Alexandru şi Carol Cotruţă, Nicolae şi Aristide Casso, Ioan şi Constantin Cristi, Constantin Cazmir cu fiul său student, îşi arătau dorinţa ca şi Basarabia să intre în componenţa noului stat român. În 1891, conducerea jandarmeriei din ţinut semnala că o parte a intelectualităţii moldoveneşti „arată mai multă simpatie faţă de statul învecinat România" decît faţă de Rusia. Drept exemplu de antirusism sînt daţi fraţii Nicolae şi Aristide Casso din Bălţi. Despre cel dintîi, jandarmii spuneau că „deşi trăieşte în Rusia, Casso se uită peste Prut".

În timpul revoluţiei, sînt întreprinse mai multe încercări de a înfiinţa partide politice româneşti în Basarabia. Acestor tentative le-a premers înfiinţarea, la sfîrşitul anului 1905, mai ales prin stăruinţele lui Pavel Dicescu, a Societăţii moldoveneşti, care punea accentul pe naţionalizarea învăţămîntului. În martie 1907, boierul Leonida Stamati din Caracuşeni, judeţul Soroca, publica în ziarul pe care începuse să-l scoată atunci la Iaşi programul „partidului naţional-liberal al Basarabiei", care cerea „alegeri universale, egale, directe şi secrete", autonomie provincială cu guvern reprezentativ, oficializarea limbii române ş.a. Cea mai serioasă iniţiativă în acest sens a fost înfiinţarea, la 26 februarie 1912, a Partidului Zemstvei din Basarabia. Preşedinte al partidului era boierul M. Feodosiu, vicepreşedinţi M. Catacazi şi A. Aleinicov. Din conducerea paridului mai făceau parte boierii Constantin Mimi, Mihail Razu, Iu. Levinschi, V. Catargi şi Paul Gore. La această acţiune au mai aprticipat şi boierii M. Zotea, D. Anghel, M. Glavce. Principala cerinţă a acestui partid era realizarea autonomiei locale astfel ca să se asigure participarea întregii polulaţii autohtone în dume şi în zemstve. Fiind înfiinţat în perioada ofensivei guvernului ţarist asupra libertăţilor democratice, partidul nu a avut posibilitatea să se afirme.

Revoluţia din 1905-1907

Declanşată la începutul anului 1905 în St.-Petersburg, prima revoluţie rusă a cuprins repede întreaga parte europeană a Imperiului ţarist. A fost o mişcare

Material cu drept de autor

socială foarte tensionată, care varia esenţial de la o zonă la alta. În centrele administrative şi industriale ale imperiului, predominau formele politice de luptă: întîi grevele, demonstraţiile, apoi lupta armată între răsculaţi şi trupele de jandarmi şi soldaţi, răscoalele din unele unităţi militare. În Basarabia, confruntările au fost mai puţin violente, în schimb au luat înfăţişări variate. Lupta paşnică se manifesta sub două forme şi anume lupta românilor pentru drepturi naţionale şi alegerile în Duma de Stat a Rusiei.

Deşi au jucat un anumit rol în crearea în provincie a climatului politic modern, alegerile în Dumă nu au influenţat totuşi sensibil viaţa politică a Basarabiei, pentru că, mai întîi, se alegeau doar nouă deputaţi şi asta s-a făcut prin vot indirect şi cenzitar, adică deputaţii nu au fost aleşi direct, ci de către adunarea gubernială a delegaţilor („*vîborşciki*") desemnaţi, tot aşa cum se făcea şi în România, de alegătorii înstăriţi şi cu ştiinţă de carte din oraşe şi judeţe, apoi aproape toţi deputaţii basarabeni fuseseră promovaţi din rîndul boierilor alogeni şi, în sfîrşit, toate cele patru Dume, alese pe parcursul anilor 1906-1907 nu au putut face nimic serios, deoarece anturajul ţarului a avut grijă ca acestea să nu aibă o autoritate politică reală.

Ciocnirile violente s-au manifestat sub trei forme: tulburări în sînul anumitor categorii de populaţie orăşenească, mai cu seamă în rîndul muncitorilor, acţiuni destabilizatoate ale unor grupuri ale curentului de dreapta, îndreptate în special împotriva evreilor, şi răscoalele ţărăneşti, singurele care reprezentau o largă mişcare socială.

În 1905, anumite manifestări de revoltă, în special greve muncitoreşti, au avut loc în oraşele Chişinău, Ismail, Orhei, Vîlcov, în 1906 astfel de acţiuni s-au petrecut în oraşele Chişinău, Bălţi, Bender, Tiraspol, Balta. Protestele munictoreşti provocau tulburări în unităţile militare dislocate în Moldova şi în oraşele mai mici, ca Făleşti, Briceni, Soroca, Ocniţa, Ungheni, Reni, Noua Suliţă.

Curentul de dreapta

În lupta sa împotriva mişcărilor sociale din provincie, inclusiv a luptei de eliberare naţională a românilor, guvernul ţarist se sprijinea pe elemente locale devotate regimului, recrutate din rîndul boierimii locale, al oamenilor de afaceri şi al presei. Exemplul cel mai bun în această privinţă îl oferea familiile boiereşti Krupenski şi Purişkevici, ambele de o reputaţie destul de proastă, dar care erau dintre cele mai bogate şi mai influente, avînd legături în capitala imperiului. Din sînul primei familii s-a evidenţat mai ales Pavel N. Krupenski, fost ofiţer în armata ţaristă, exponent al politicii şovine ruseşti la periferiile naţionale ale imperiului, conducătorul grupării basarabene a „sutelor negre". Ultimul descendent foarte cunoscut al celei de-a doua familii, Vladimir M. Purişchevici, aflîndu-se în ministerul de interne rus şi apoi în Duma de stat a Rusiei, a fost cel care înfiinţase, în 1905, organizaţile arhireacţionare „Uniunea poporului rus" şi „Uniunea populară rusă Arhanghelul Mihail", aşa-zisele „sute negre". Un alt om de nădejde al autorităţilor ţariste era G. A. Pronin, sosit din Oriol la Chişinău, unde se va îmbogăţi foarte repede, pînă în momentul cînd avea să se ciocnească de rezistenţa foarte dîrză a evreilor, care erau elementul cel mai actv în mediul de afaceri din provincie, ceea ce va face din el cel mai mare duşman al acestora. În domeniul

Material cu drept de autor

presei, cel mai influent personaj al autorităţilor era Pavel Cruşevan, un român şi o personalitate culturală foarte controversată, care scotea ziarele de mare tiraj *Drug* („Prietenul") şi *Bessarabeţ*, desfăşurînd în paralel o activitate publicistică, editorală şi literară mai largă, atît la Chşinău cît şi la Petersburg. Forţele reprezentate şi conduse de astfel de oameni au permis guvernului să reprimare mişcarea revoluţionară şi alte forme de protest îndreptate împotriva regimului ţarist şi tot ele au fost cele care au organizat pogromurile evreieşti, dintre care cel mai înfiorător a avut loc la Chişinău în anul 1903. Potrivit mărturiilor kneazului S. D. Urusov, numit guvernator al Basarabiei imediat după consumarea evenimentului, guvernul rus, şi în special ministrul de interne V. K. Pléve, printr-o pronunţată atitudine antisemită, ar fi inspirat acel pogrom, fără să-l fi organizat însă, zice el. De altfel, duhul antievreiesc era destul de activ şi în sînul familiei imperiale (fapt pentru care după revoluţia din 1917 bolşevicii evrei se vor răzbuna, omorînd întreaga familie imperială). Aşa cum mărturiseşte aceeaşi sursă, în Basarabia cel mai activ antisemit a fost Pronin. Acţiunea s-a repetat în 1905, cuprinzînd oraşele Chişinău, Cetatea Albă, Ismail şi tîrgurile Călăraşi, Străşeni şi Bairamcea.

Mişcarea ţărănească

Cele mai puternice manifestări de revoltă socială au avut loc în mediul ţărănesc, în pofida analfabetismului foarte înalt şi a culturii generale foarte scăzute a mediului rural. În lunile decembrie 1905 şi ianuarie 1906, izbucniseră tulburări ţărăneşti în 32 de sate din judeţele Orhei, Chişinău, Bendar, Ismail, Tiraspol precum şi în cea mai mare parte a Transnistriei. În a doua jumătate a anului 1966, mişcarea ţărănească cuprinsese 66 de sate. Principalele forme de luptă erau refuzul de a presta munci în folosul proprietarilor, de a achita impozitele la stat, dar şi ocuparea pămîntului moşieresc, incendierea conacurilor şi a acareturlor boiereşti.

Reforma agrară a lui Stolîpin, primul-ministru rus, realizată în baza ucazului ţarului din 9 noiembrie 1906 şi a legii agrare din 14 iunie 1910, a dat o lovitură puternică obştii ţărăneşti prin faptul că a încurajat ieşirea ţăranilor din obşte, contribuind astfel la accelerarea dezvoltării relaţiilor capitaliste în agricultură. Dar ţăranii care au primit atunci pămînt în afara obştii s-au ruinat foarte repede. Are loc o proletarizare a satului, o dezvoltare a micii burghezii rurale şi odată cu asta o reducere a ponderii şi a influenţei economice a marii proprietăţi. Noua etapă de sărăcire a ţăranilor provoacă un nou val de nemulţumiri şi revolte în sate. În 1907, au avut loc 35 de tulburări ţărăneşti de proporţii relativ mari. Formele protestelor erau în general aceleaşi, dar deveniseră mai violente: mai des se întîlneau cazurile de ocupare a pămîntului moşieresc şi de ciocniri violente între ţărani şi forţele de ordine. Adevărate răscoale ţărăneşti au avut loc în satele Mîndreşti, Zgărdeşti, Chişla, Cucueţii Noi, Chişcăreni, Flămînzeni şi Dumbrăviţa din judeţul Bălţi, în unele sate din judeţele Chişinău, Orhei, Akkerman. Documentele vremii atestă răfuieli ale autorităţilor ţariste cu sute de ţărani răsculaţi din judeţele Bender şi Hotin.

Inochentismul

Interzicerea de către arhiepiscopul Serafim a folosirii limbii române în biserică a dat naştere la o puternică mişcare sectară, numită *inochentism*, de la numele lui Inochentie, un tînăr călugăr de la mănăstirea transnisteană Balta. Pe lîngă bunele

Material cu drept de autor

sale calităţi de predicator, deşi avea o cultură mult prea modestă, Inochentie i-a atras pe credincoşii moldoveni mai ales prin faptul că predica şi făcea slujbele în limba română. Pentru ţăranii moldoveni de pe ambele maluri ale Nistrului, Balta devenise locul cel mai sfînt şi ei se îndreptau spre acel loc în şiruri neîntrerupte, ascultînd cu mare drag cuvîntul lui Dumnezeu prin dulcele grai al „părinţelului", cum îi ziceau ei lui Inochentie. Serafim intrase în panică şi a convocat, la 5 martie 1913, un mare congres eparhial la care fenomenul inochentismului a fost examinat cu mare atenţie şi s-a hotărît combaterea lui prin intensificarea propagandei religioase în limba română. Dar mişcarea inochentistă nu a încetat, şi atunci a fost trimisă o sotnie de cazaci care l-a ridicat pe călugărul-predicator şi l-au predat autorităţilor care l-au trimis în nordul îndepărtat al Rusiei, la o mănăstire de lîngă lacul Ladoga. Mulţi ţărani moldoveni şi-au vîndut sărmanele lor gospodării pentru a-şi urma idolul pînă în pînzele albe. Mii de oameni au rămas fără mijloace de existenţă, alte mii au pierit de foame sau de frig pe nesfîrşitele întinderi îngheţate ale Rusiei. Pentru a pune capăt contactelor lui Inochentie cu masele de moldoveni, veniţi în şiruri necontenite din Basarabia şi Transnistria, „părinţelul" a fost mutat de la Ladoga la mănăstirea Solovki, situată pe o insulă în Marea Albă. Abia atunci s-a întrerupt legătura directă a falsului profet cu credincoşii moldoveni. Dar inochentismul, ca mişcare de protest a credincioşilor moldoveni faţă de biserica oficială, a supravieţuit acelor evenimente.

* * *

În anii 1878-1914, societatea românească de la Tisa şi pînă pe malul stîng al Nistrului a trecut printr-un şir de transformări radicale. După recunoaşterea internaţională a independenţei şi proclamarea regatului (1881), România a parcurs o linie a evoluţiei predominant ascendentă, cu toate obstacolele inerente eforturilor de afirmare ale unui stat tînăr. De la o atitudine refractară şi pe alocuri ostilă chiar, faţă de români, majoritatea statelor europene, mai puţin Rusia şi Austro-Ungaria, au ajuns să recunoască în România, către sfîrşitul secolului al XIX-lea, un subiect, chiar dacă nu dintre cei mai importanţi, ai politicii europene. Legăturile economice ale României cu multe ţări străine, întîi de toate cu cele europene, iar dintre acestea, mai întîi cu Germania şi Austro-Ungaria, au fost foarte strînse şi s-au aflat în permenentă creştere, ceea ce a contribuit esenţial la integrarea ţării în comunitatea europeană, chiar dacă aceasta a avut unele efecte negative asupra nivelului de trai al majorităţii populaţiei. Poziţia pe care regatul român ajunsese să o deţină la Dunărea de Jos şi în zona Mării Negre în urma Congresului de la Berlin şi a războaielor balcanice din 1912-1913 au consolidat statutul lui politic internaţional, fapt pentru care, în ajunul primului război mondial, cele două mari blocuri militar-politice, Tripla Alianţă şi Antanta, vor concura între ele pentru a atrage România în sfera lor de influenţă.

Un întins spaţiu locuit de români, mai mare decît teritoriul regatului român, rămîne încă sub stăpînire străină. Transilvania şi Bucovina, aflate sub dominaţie austro-ungară, şi Basarabia, stăpînită de Rusia ţaristă, evoluează într-un context în mare parte diferit de cel al României propriu-zise, mai ales sub aspect spiritual şi politic. Însă situaţia în care se aflau aceste provincii la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea era total diferită de cea de la sfîrşitul epocii

Material cu drept de autor

fanariote. Într-o anumită dependenţă de condiţiile istorice concrete, toate cele trei provincii – mai puţin Bucovina, din cauza predominării elementului etnic alogen – au cunoscut o mulţumitoare evoluţie generală pe toate planurile, adică atît economic cît şi politic, cultural şi mai ales spiritual. Esenţial este faptul că, mai cu seamă în Transilvania şi Basarabia, au loc în viaţa spirituală prefaceri cu adevărat spectaculare – de la dezvoltarea învăţămîntului naţional şi a ştiinţei, tipărirea cărţilor româneşti, editarea ziarelor şi revistelor în limba română, apariţia teatrului naţional şi răspîndirea culturii muzicale şi pînă la organizarea politică în vederea luptei pentru drepturi naţionale etc. – ceea ce va pregăti conştiinţa naţională a românilor din aceste provincii pentru a determina desprinderea lor din imperiile opresoare şi unirea în cadrul unui stat român unitar.

Capitolul XXI. Marile realizări ale spiritualităţii româneşti în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea

Acele realizări ale culturii române, care se cuprind între vremea pregătirii şi proclamării independenţei României şi primul război mondial, sînt proba capacităţilor intelectuale maxime ale poporului român. Nenumărate alte valori vor mai apare în sînul acestei naţiuni în secolul care va urma după aceea, dar acestea nu vor putea fi mai mult decît nişte suprapuneri sau alăturări la o construcţie suficient de trainică şi armonioasă ca poporul român să-şi fi putut revendica încă pe atunci un loc de onoare în istoria civilizaţiei. Din acest punct de vedere, cultura română îşi făcuse datoria, prin marii ei creatori, cu destulă măsură pentru un popor mic şi cu tradiţii culturale modeste. Ea a lăsat acestui popor libertatea de a creşte şi a se afirma în lume prin folosirea deplină a roadelor ei, contînd pe înţelepciunea, cumînţenia şi energia lui. Dacă acest popor a reuşit sau nu, totul a depins de faptul în ce măsură a avut parte de cele trei mari comori.

1. Învăţămîntul

În condiţiile cînd statul român începea să se afirme ca instituţie modernă, acesta nu avea o bază socială suficient de largă pentru a se fi putut spune că reprezenta toată societatea românească, fără deosebire. Societatea era puternic fracturată între o majoritate de 4/5 analfabetă şi 1/5 ştiutore de carte, iar din această cincime doar o mică parte cunoscuse binefacerile adevăratei instruiri. Îngrădirea participării directe la viaţa politică a celor 4/5 din populaţia ţării, chiar dacă avea principala motivaţie în dorinţa boierimii şi a ciocolilor de a păstra puterea economică şi politică doar în mîinile lor, nu este totuşi mai puţin adevărat că această dorinţă s-a realizat cu atît mai uşor cu cît cenzul alfabetismului părea să se impună de la sine. Cît timp acest decalaj nu se lichida sau măcar nu era redus simţitor, statul nu avea cum pretinde că reprezenta interesele tuturor cetăţenilor săi, după cum nici cetăţenii nu se puteau simţi ataşaţi de acest stat. Dezvoltarea în ritm sporit a învăţămîntului se impunea ca o prioritate a politicii statului român.

Legi şi alte măsuri pentru organizarea instruirii

Material cu drept de autor

Măsurile luate în acest sens pe timpul lui Alexandru Ioan Cuza, în special legea din 1864, care crează un sistem unitar al instruirii pentru toată ţara, fixînd totodată şi structura lui pe nivele şi etape (primar, secundar şi superior), au constituit o premisă serioasă pentru progresul real al acestui domeniu, dar legea nu avea acoperirea materială necesară pentru realizarea ei în viaţă. Dezvoltarea economică care a avut loc după proclamarea independenţei va permite realizarea unui program care să pună bazele unui învăţămînt modern. Aceasta s-a făcut prin adoptarea, la sfîrşitul secolului al XIX-lea, a cîtorva legi de maximă importanţă pentru organizarea învăţămîntului. A fost, mai întîi, legea Tache Ionescu, din 1893, care a reorganizat şi a pus pe baze mai solide instruirea primară în special prin împărţirea instituţiilor de învăţămînt de acest nivel în şcoli de cătune, primare inferioare, primare superioare şi cursuri primare complementare şi de „repetire", prin ridicarea nivelului de vîrstă a copiilor pînă la care instruirea este obligatorie de la 7-8 la 12-14 ani şi prin o mai bună organizare a pregătirii profesionale a învăţătorilor. Legea din 1896 a lui Petru Poni lichida deosebirile dintre învăţămîntul primar rural şi cel urban, înfiinţa grădiniţele de copii şi cursurile pentru adulţi.

Modernizarea învăţămîntului românesc a fost în mare măsură opera lui Spiru Haret. Legea din 1898 stabilea că şcoala secundară avea două cicluri, inferior şi superior, şi opt clase în loc de şapte, iar ciclul superior era divizat în trei secţii: modernă, reală şi clasică. Fuseseră prevăzute măsuri pentru dezvoltarea reţelei de gimnazii, şcoli normale şi a învăţămîntului superior. Legea fixa responsabilitatea statului pentru instruirea cetăţenilor români, astfel ca aceştia să nu fie puşi în inferioritate faţă de străini, precum şi unele măsuri pentru susţinerea „elevilor merituoşi şi săraci". Această lege a fost completată de legea din 1899 cu privire la dezvoltarea învăţămîntului profesional.

Efectele tuturor acestor măsuri de îndreptare a stării învăţămîntului nu au fost atît de bune cum se aştepta. E adevărat că numărul elevilor a crescut relativ repede: de la 117 575, în 1875/6, la 535 470, în 1913/4, dar creşterea era serios amendată de faptul că, aşa cum arată recensămîntul din 1899, nivelul general al analfabetismului se ridica la 78%, iar în mediul rural, unde se afla majoritatea absolută a populaţiei, neştiinţa de carte era de peste 84%. De aceea, pe lîngă o serie de rezultate foarte bune, şcoala, mai ales în mediul rural, întîlnea şi destule greutăţi. Unii observatori contemporani constatau: „Absoluta neîndestulare de localuri şi de posturi de învăţători, reaua stare economică a locuitorilor ţin şi azi în întuneric pe românii din sate şi îi vor mai ţine încă multă vreme. Sărăcia cumplită a sătenilor nu le îngăduie să cumpere cărţi şi haine copiilor pentru a-i trmite la şcoală; cînd le-ar îngădui aceasta, ei au încă nevoie de copiii lor ca să-i ajute la munca cîmpului; iar cînd în sfîrşit mijloacele le îngăduie şi se pot înlesni să-şi lase copiii la şcoală, şcoala le lipseşte sau învăţătorul. Căci şcoala este prea mică şi învăţătorul, unul singur, nu poate prididi pe toţi copiii. Va trebui întreit numărul şcoalelor şi al învăţătorilor pentru ca, în curs de cîţiva zeci de ani, să putem scoborî sub 50% numărul celor neştiutori de carte" (D. Drăghicescu).

Evoluţii pozitive au loc şi în învăţămîntul superior. Sînt înfiinţate noi intituţii, ca Şcoala naţională de poduri şi şosele (1881), Şcoala de medicină veterinară (1883), Şcoala specială de silvicultură (1893). Profilul universităţilor din Iaşi şi

Material cu drept de autor

Bucureşti devine mult mai complex: la specializările în filozofie, drept şi litere se adaugă ştiinţele exacte, matematica, chimia, fizica, ştiinţele naturale. Legea din 1912 va oferi învăţământului superior noi oportunităţi de dezvoltare. În 1913, este înfiinţată, la Bucureşti, Academia de înalte studii comerciale şi industriale, prima instituţie de învăţământ economic superior din România.

Învăţământul în Transilvania

Am menţionat într-un capitol anterior că legea maghiară din 1868 cu privire la învăţământ crease anumite condiţii favorabile dezvoltării şcolii româneşti din Transilvania prin lărgirea reţelei de aşa-zise şcoli poporane şi îmbunătăţirea conţinutului învăţării. Acesta a fost un teren foarte potrivit pentru ca pedagogi inimoşi şi cu vocaţie, ca Timotei Cipariu, Andrei Bîrseanu, Ioan Popescu, Virgil Oniţiu ş.a., să-şi poată pune energia şi cunoştinţele în servicul propăşirii culturale a românilor. Aceştia însă, ca şi toţi acei care apărau interesele românilor transilvăneni, au trebuit să înfrunte partea negativă a acestei legi care crea limbii maghiare o situaţie privilegiată exclusivă în detrimentul limbii române şi a conştiinţei naţionale româneşti.

Se va vedea însă că legea din 1868 nu a fost atît de antiromânească pe cît ar fi putut să fie, după cum vor demonstra legile din 1879 şi 1883 ale ministrului maghiar al instrucţiunii Trefort, care stabileau că limba maghiară era obligatorie pentru predarea obiectelor de învăţământ, tot aşa ca şi cunoaşterea ei pentru învăţătorii şi profesorii care doreau să obţină o catedră. Sub presiunea protestelor înaintate de români, între care *Memorandum*-ul din 1892 a deţinut locul central, autorităţile au trebuit să accepte unele cedări: legea din 1888 a lui Eötvös Jozsef reactiva şi totodată dezvolta legea din 1868, înmulţind şcolile poporane pentru copiii de pînă la 15 ani, la care se adăugau „şcolile de repetiţie" pentru cei trecuţi de această vîrstă, precum şi noi şcoli confesionale aflate sub îndrumarea autorităţilor ecleziastice. Cel mai important însă era faptul că noua lege recunoştea dreptul elevilor de a învăţa în limba maternă. În deceniul nouă fuseseră luate o serie de măsuri pentru dezvoltarea învăţământului secundar şi profesional.

Mai puţin favorabile pentru români au fost condiţiile care existau în învăţământul superior. În 1872, împăratul Franz Iosif I practic a reînfiinţat Universitatea de Cluj, care exista, cum se ştie, încă din 1581, deoarece a impus predarea la cele patru facultăţi (ştiinţe umaniste şi litere, drept, ştiinţe naturale şi medicină) numei în limba maghiară, determinând serioase nemulţumiri ale comunităţii românesti majoritare în Transilvania. Românii puteau învăţa numai la facultăţile de teologie ortodoxă de Arad, Caransebeş şi Sibiu şi de teologie creco-catolică de la Blaj, Oradea, Lugoj şi Gherla, de aceea dacă doreau o altă specializare, trebuiau să se îndrepte spre universităţile din afara Transilvaniei, în primul rînd în cele din cuprinsul Imperiului austro-ungar sau din România.

În strădaniile autorităţilor maghiare de a-i asimila pe români un loc distinct ocupă legea din 1891 şi mai ales cea a lui A. Apponyi, din 1907. Prima stabilea obligativitatea limbii maghiare pentru grădiniţele de copii, iar legea Apponyi, mult mai drastică, desfiinţa şcolile confesionale româneşti, ca şi pe cele slovace şi sîrbe, înlocuindu-le cu şcoli de stat cu limba de predare maghiară. Drept urmare, numai în anii 1908/10, au fost lichidate 420 de şcoli româneşti. Această politică a avut

Material cu drept de autor

efecte negative şi pentru populaţia germană, dar situaţia lor a fost totuşi diferită: pierderi mai mari au avut de suferit şvabii din Banat, pe cînd asupra saşilor din Transilvania, protejaţi de biserica evanghelico-luterană, efectele politicii de maghiarizare au fost mai slabe.

În pofida politicii oficiale a statului ungar de deznaţionalizare a nemaghiarilor, cadrul general de instruire a românilor transilvăneni era net superior celui din alte provincii româneşti de sub dominaţie străină şi chiar faţă de cel din România. La începutul secolului al XX-lea nivelul analfabetismului în România era de 78%, în Basarabia de aproape 90%, pe cînd în Transilvania era (în 1910) de 48,9%. Bucovina ocupa o poziţie intermediară între aceste două provincii înstrăinate.

Starea instruirii în Bucovina

Învăţămîntul bucovinean era reglementat de legea austriacă din 1869, care oferea cadrul juridic pentru un învăţămînt primar obligatoriu, laic, gratuit şi avînd o durată de 6 ani. Realmente însă acesta, ca de altfel şi şcolile de un nivel mai ridicat, rămînea în afara preocupărilor curţii de la Viena. Grija pentru toate şcolile şi-a asumat-o Consistoriul ortodox din Cernăuţi, reuşind cu mare greu să facă faţă sarcinilor financiare legate de întreţinerea lor. O problemă care se rezolva şi mai greu era învăţămîntul naţional. Deşi programele celor cîteva şcoli secundare care activau la Cernăuţi şi Suceava prevedeau studierea limbii şi a literaturii române, totuşi predarea se baza în general pe limba germană. Pericolul cel mai mare, pentru români, îl prezenta limba ucraineană, din cauza predominării numerice a populaţiei rutene. Urmînd cu consecvenţă politica sa de asimilare a minorităţilor, guvernul austro-ungar înfiinţa şcoli româno-ucrainene şi româno-germane. Situaţia foarte periculoasă în care se aflau românii se vede clar în faptul că, în 1914, şcolile româneşti alcătuiau doar 33% din numărul total al şcolilor primare din provincie, iar numărul învăţătorilor români era de numai 32,5%.

Datorită eforturilor familei Hurmuzachi şi ale unor intelectuali, ca Ioan G. Sbiera, în 1875, la o sută de ani de la anexarea austriacă a Bucovinei, a fost înfiinţată la Cernăuţi Universtitatea „Francisco Iosefina", în cadrul căreia au mai activat şi o serie de alte personalităţi cu înaltă ţinută ştiinţifică şi intelectuală, cum se vor arăta Ion Nistor, Sextil Puşcariu, Isidor Onciul, Eugen Botezat, Teofil Sauciuc-Săveanu ş.a. Aceşti cărturari au desfăşurat o activitate susţinută şi în *Societatea pentru cultura şi literatura română din Bucovina*.

2. Ştiinţa

În cea de-a doua jumătate şi mai ales spre sfîrşitul secoluluii al XIX-lea, ştiinţa avea să cunoască în România realizări de-a dreptul spectaculoase, faţă de situaţia anterioară. Această evoluţue era reclamată de dezvoltarea generală a societăţii româneşti, care după proclamarea independenţei de stat va cunoaşte ritmuri tot mai mari, de unde şi cerinţele sporite de cadre de cea mai înaltă calificare în cele mai variate domenii de activitate.

Eforturi de organizare

Sfera considerabil lărgită şi diversificată a preocupărilor ştiinţifice punea mereu sarcina creării instrumentelor care să asigure buna funcţionare a investigaţiilor şi să identifice noi domenii de cercetare. La o etapă mai evoluată se impune şi o sarcină

Material cu drept de autor

mai complexă, aceea de a asigura coordonarea funcţionării acestor instrumente. Principalele instituţii care asigurau funcţionarea intregului mecanism al cercetărilor erau cele două universităţi, din Iaşi (1860) cu facultăţile drept, filozofie (litere) şi teologie, şi Bucureşti (1864) cu facultăţile drept, filozofie (litere) şi ştiinţe, precum şi Academia Română. Aceasta din urmă parcursese un drum relativ lung pînă la constituirea definitivă: mai întîi fusese creată, în 1866, Societatea Literară Română cu scopul stabilirii ortografiei şi elaborării dicţionarului şi gramaticii române, apoi aceasta s-a transformat, în anul următor, în Societatea Academică Română cu secţiunile literar-filologică, istorico-arheologică şi de ştiinţe ale naturii, care, la rîndul ei, devine, în 1879, Academie. Universitatea maghiară din Cluj a fost înfiinţată în 1872 şi avea patru facultăţi: ştiinţe umaniste şi litere, drept, ştiinţele naturii şi medicină.

Sînt create, totodată, o serie întreagă de alte instituţii, care îşi asumau sarcina de a susţine şi orienta cele mai variate interese ştiinţifice, între care se aflau şi Institutul geologic al României, Societatea geografică, Institutul meteorologic, Societatea de medici şi naturalişti, Societatea de ştiinţe fizice, Societatea română de ştiinţe, Societatea ştiinţifică şi literară. O parte a acestor instituţii şi societăţi aveau propriile lor publicaţii ştiinţifice. Fiecare domeniu de cercetare se afirmase prin personalităţile ştiinţifice care le reprezentau. Medicina s-a impus prin numele lui Victor Babeş şi Ioan Cantacuzino, matematica prin cele ale lui Spiru Haret, David Emmanuel, Anton Davidoglu şi Gogu Costantinescu, în fizică au excelat Dragomir Hurmuzescu şi Ştefan Procopiu, în domeniul chimiei s-a manifestat Petru Bogdan, biologia a fost reprezantatză cu mult succes de către Grigore Antipa, Dimitrie Voinov şi Ion Borcea, în geologie foarte frumoase rezultate obţinuse Ion Atanasiu, zoologia era terenul de fructuoasă activitate a lui Nicolae Leon etc.

Ştiinţele fizico-matematice şi naturale la o nouă etapă

La începutul secolului al XX-lea, ştiinţa românească atinsese un nivel care însemna pe de o parte separarea distinctă între principalele domenii de cercetare, iar pe de altă parte afirmarea plenară a fiecărui domeniu în parte. În aceste condiţii, se impun noi direcţii de cercetare. În *matematică*, Gheorghe Ţiţeica (1871-1939) pune bazele şcolii româneşti de geometrie diferenţială, Dimitrie Pompeiu (1873-1954) se remarcă în teoria funcţiilor de o variabilă complexă, pe cînd Traian Lalescu (1882-1929) se specializează în teoriile ecuaţiilor integrale, a numerelor şi seriilor geometrice. Frumoase rezultate obţine şi şcoala matematică din Iaşi în frunte cu Alexandru Myller, mai avîndu-i printre cei mai buni cercetători pe Constantin Popovici, Victor Vîlcovici, Simion Sanielevici ş.a. La Cluj, această ştiinţă era onorată cu succesele remarcabile ale lui Brassai Sámuel, Vályi Gyula, Farkas Gyula, Riesz Frigyes şi Fejer Lipot.

Figurile cele mai imporante în *domeniul fizicii* erau, pe lîngă unele nume menţionate mai sus, Eugen Bădărău, Dimitrie Negreanu, Constantin Miculescu. Ca *mari chimişti* s-au recomandat Petru Poni, Petru Bogdan, A. Obreja, Constantin I. Istrati, Emanoil Riegler, C. Şumuleanu, Ştefan Minovici, Haralambie Vasiliu, Al. Zaharia ş.a. Geologia i-a avut pe Grigore Cobălcescu, Emil Racoviţă, Ludovic Mrazec, Sava Athanasiu, Sabba Ştefănescu, Ion Simionescu, Vasile Buţureanu. Dezvoltarea cercetărilor geografice a fost determinată mai ales de activitatea lui

Material cu drept de autor

Emil Racoviţă, Iulius Popper, Albert Ghika, Simion Mehedinţi ş.a. În biologie au mai activat Dimitrie Brîndză, Ion Atanasiu, Paul Bujor.

Ştiinţele agricole i-au avut ca cercetători de frunte pe Vlad Cîrnu-Munteanu, Corneliu Roman şi Ştefan Pop, iar cele *tehnice* pe Anghel Saligny, Elie Radu, Aurel Vlaicu, Traian Vuia şi George Constantinescu. Cercetările româneşti în domeniul medicinei au cîştigat recunoaşterea internaţională datorită eforturilor unor savanţi de talia lui Gheorghe Marinescu, Ioan Cantacuzino, Victor Babeş, Thoma Ionescu. De mare autoritate ştiinţifică era şcoala de medicină de la Cluj, unde, în afară de V. Babeş, au activat Fodor Jozsef, Balogh Kálmán, Högyes Endre, Jancso Mijklos, Brandt Jozsef ş.a.

Cercetări în ştiinţele umaniste

Evoluţia rapidă a societăţii şi diversitatea relaţiilor sociale, politice, economice, complexitatea relaţiilor umane, ca şi interesul crescînd faţă de destinul uman într-o lume complexă şi aflată în permanentă schimbare, au determinat o atenţie sporită faţă de aceste realităţi.

Solicitarea crescîndă a produselor româneşti pe piaţa externă în condiţiile unei slabe industrializări şi ale unei agriculturi înapoiate impuneau sarcina ridicării eficienţei *economice* a activităţilor productive româneşti. O parte a cercetătorilor acestor fenomene, între care Şt. Zeletin, H. Sanielevici, E. Lovinescu, Vintilă Brătianu, P. S. Aurelian, au ajuns la concluzia că lansarea economiei româneşti se putea face doar prin industrializare, pe cînd alţii (Constantin Stere, Virgil Madgearu, de ex.) au pledat pentru dezvoltarea structurilor tradiţionale. Problema industrializării, ca singura şansă de a eficientiza producţia într-un timp cît mai scurt, s-a aflat şi în centrul atenţiei economiştilor saşi din Transilvania Peter Josef Frank şi Carl Wolff.

Direcţia dezvoltării României s-a înscris şi printre preocupările de bază ale *filozofiei româneşti*. Titu Maiorescu, unul din fondatorii gîndirii româneşti moderne, a lansat ideea trasării unui drum propriu cu ajutorul ideilor şi mijloacelor propuse de ştiinţa şi experienţa Occidentului. În acest context îşi vor dezvolta cercetările lor filozofice Constantin Rădulescu-Motru, Petre P. Negulescu, Ion Petrovici, Mircea Florian ş.a. Gîndirea socialistă se regăseşte în scrirele lui C. Dobrogeanu-Gherea, pe cînd Vasile Conta, unul din cei mai originali gînditori români ai vremii, a cercetat fenomenele determinsmului şi schimbărilor ca legi fundamentale ale evoluţiei. În Transilvania, Böhm Károly, filozof de talie europeană, a dezvoltat ideile lui Kant, Comte şi Fichte în lucrarea *Omul şi lumea sa*.

Anumite contribuţii în *pedagogie* au avut Dumitrescu-Iaşi, Şt. C. Mihăileanu, G. Tăbăcaru, V. Ghidonescu şi I. Nisipeanu. Rezultate mult mai mari au fost obţinute în *sfera dreptului*, mai ales prin amplele interpretări juridice ale lui D. Alexandrescu şi prin teoriile dreptului, elaborate de C. Dissescu, Matei Cantacuzino, I. Tanoviceanu, Andrei Rădulescu şi Nicolae Titulescu. Deosebit de fructuoase au fost *cercetările etnografice* ale lui Simeon Florea Marian, N. Manolescu, Gh. Crăiniceanu, D. I. Dobrescu ş.a. Contribuiţiile lui Ioan Bianu şi Nerva Hodoş în *bibilografie*, în special în cercetarea scrierilor vechi româneşti, au fost remarcabile.

Material cu drept de autor

Ştiinţa istorică

Orice conştiinţă naţională, pe măsură ce începe să se afirme, îşi povesteşte propriul destin. La stadiul de formare a sa, orice popor este obsedat de problema originii şi a locului său în lume. La cele mai multe popoare, această obsesie rămîne pentru totdeauna o permanenţă. Cu cît, în mersul ei în istorie, o anumită naţiune a avut de înfruntat mai multe adversităţi, cu cît trecutul ei sau unele fapte din acest trecut sînt puse la îndoială, cu atît ataşarea sa de trecut este mai mare şi cu atît această ataşare se regăseşte mai des şi mai amplu în operele ei istorice. Această tendinţă de exteriorizare a reflecţiilor asupra propriului trecut, mai cu seamă la etapa formării statelor sau în momentele de solicitare a conştiinţei naţionale din partea unor evenimente de maximă importanţă pentru naţiunea respectivă (ex.: pericol pentru unitatea naţională sau, dimpotrivă, realizarea unităţii naţionale etc.), îşi găseşte reflectare în scrierile istorice şi literare. De aceea e firesc ca primele eforturi ştiinţifice să se regăsească în istoriografie, filologie şi literatură. Faptul că primele universităţi româneşti erau axate pe ştiinţe umaniste, iar Academia Română se constituise în baza unei societăţi literare este un argument cît se poate de relevant în această privinţă, tot aşa ca şi observaţia din 1882 a lui D. A. Sturdza, pe atunci secretarul general al Academiei, care zicea: „istoria noastră primează pentru moment orice alte ramuri".

Istoriografia română, ca ştiinţă, se afirmă anume în perioada cuprinsă între proclamarea independenţei şi primul război mondial. Unul din factorii care au stat la baza acestui proces a fost trecerea de la viziunea romantică asupra istoriei, caracterisitcă pentru literatura istorică din prima jumătate şi de la mijlocul secolului al XIX-lea, la cea mai mult sau mai puţin critică. Fondatorii şcolii critice, în măsura în care aceasta a putut pune mai mult preţ pe informaţia istorică decît pe propriile atitudini ale istoricului faţă de evenimentele relatate, au fost B. P. Hasdeu şi A. D. Xenopol, dar începutul fusese pus mai devreme de către M. Kogălniceanu.

Mari figuri ale istoriografiei româneşti

Fără egal în vremea sa, prin nivelul, volumul şi diversitatea cunoştinţelor, în acelaşi timp istoric, lingvist, filolog, economist, jurist etc., B. P. Hasdeu a fost precursorul marelui salt care se va face în cercetările istorice din România în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Energia sa clocotitoare, marea sete de muncă, îmbinate cu voinţa nestăvilită de afirmare, toate ajutate de o cultură mai mult decît temeinică, au creat modelul a ceea ce C. Noica va numi „înţelesul grandios al istoriei". Argumentarea acestei păreri şi-ar găsi dovezi destule în *Archiva istorică a României* şi în *Istoria critică a românilor*, dacă acest harnic „uvrier şi artist", cum îl numeşte el însuşi pe istoric, nu ar mai fi realizat şi alte opere, cel puţin la fel de monumentale, atît în istorie cît şi în domenii afiliate. În plus, a avut şi o filozofie proprie a istoriei. Mircea Eliade, care i-a editat (parţial) opera observa că, în viziunea lui Hasdeu, istoria este o creştere eternă, fondată pe „întîlnirea dintre natură şi Providenţă".

A.D. Xenopol (1847-1920), primul mare istoric român din această perioadă, s-a impus mai ales cu monumentala sa operă de sinteză *Istoria românilor din Dacia Traiană* în şapte volume, editată în anii 1887-1893. A realizat o serie întreagă de studii speciale, între care şi lucrarea *Teoria istoriei*, una din cele mai importante

Material cu drept de autor

scrieri româneşti de filozofie a istoriei. Ioan Bogdan şi Dimitrie Onciul au fost preocupaţi de studierea istoriei medievale şi de publicarea izvoarelor istorice. Cel dintîi a editat două volume din *Documentele lui Ştefan cel Mare* şi un *Album paleografic*, realizînd totodată şi lucrările *Originea voievodatului la români* şi *Despre cnejii români*, iar celălalt a editat operele *Originile Principatelor Române* şi *Românii în Dacia Traiană pînă la întemeierea principatelor*.

Cea mai fructuoasă activitate a avut Nicolae Iorga (1870-1940). El a îmbrăţişat toate genurile şi direcţiile istoriografice, a cuprins toate perioadele istoriei naţionale şi universale, revărsîndu-şi interesele largi şi energia debordantă în literatură, artă, învăţămînt, religie, etnografie şi în multe alte procese şi fenomene, practicînd – pe lîngă nenumărate studii restrînse şi obsedanta semnalare publicistică a tot soiul de fapte şi întîmplări – cercetarea stăruitoare şi editarea documentelor istorice, scrierea de monografii şi sinteze pe cele mai variate teme. Printre operele sale, apărute înainte de primul război mondial, se află *Studii asupra Chiliei şi Cetăţii Albe* (1899), *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle* (1899-1916, 6 vol.), *Istoria românilor în chipuri şi icoane* (1905, 2 vol.), *The Byzantin empire* (1907), *Geschichte des Osmanischen Reiches*, (1908/13, 5 vol.) ş.a.

În domeniul arheologiei, frumoase rezultate obţinuseră, în a doua jumătate şi spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, Al. Odobescu, Gr. Tocilescu. Remarcabile au fost *Le trésor de Pietrossa*, editată de cel dintîi, şi *Dacia înainte de romani*, lucrarea celei de-al doilea. Dar cel mai de seamă cercetător pe acest tărîm avea să fie Vasile Pârvan, care începe să se impună în lumea ştiinţifică după 1900, în special prin studii epigrafice, editînd în 1911 lucrarea care îl va consacra ca specialst de frunte în istoria antică *Contribuţii epigrafice la istoria creştinimului daco-roman*.

Alţi istorici

Au fost în această vreme mulţi alţi cercetători ai istoriei care, chiar dacă nu au fost tot atît de mari ca cei menţionaţi mai sus, au totuşi merite deosebite pentru eforturile care au permis ca studiul istoriei românilor să fi obţinut rezultate cu adevărat remarcabile. Aşa au fost Ion Nistor, cu lucrările *Românii şi rutenii în Bucovina*, *Istoria bisericii din Bucovina* ş.a., Radu I. Rosetti, care s-a impus mai ales cu monografia *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, considerată best-seller al literaturii istorice româneşti, G. Bariţiu cu lucrarea *Părţi alese din istoria Transilvaniei* (3 vol.), N. Densuşeanu cu *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria*, D. A. Sturdza, Ioan Bianu şi Nerva Hodoş pentru cercetările lor bibliografice în numismatică, literatura veche şi piblicaţiile periodice ş.a. În istoriografia maghiară din Transilvania s-au făcut remarcaţi Köváry László, Jakab Elek, Keleman Lajos şi mai ales Sándor Márki, care a scris o monografie consistentă despre răscoala lui Gheorghe Doja. Cercetări în arheologie au făcut Torma Károly, Posta Bela şi Milleker Bodog, iar Szilágyi Sándor a publicat 21 de volume cu documente ale Dietei transilvane din anii 1541-1699. Printre istoricii bucovineni, în afară de D. Onciul, trebuie menţionaţi mai ales C. Morariu şi I. G. Sbiera, datorită studiilor făcute asupra istoriei Bucovinei, şi mai ales Eudoxiu

Material cu drept de autor

Hurmuzaki (1812-1874), pentru monumentala culegere de documente pe care a iniţiat-o şi care îi poartă numele.

Cercetările filologice și lingvistice

Investigaţiile în sfera limbii române au fost aproape tot atît de ample şi fructuoase ca şi în istorie. Întemeietorul lingvisticii, filologiei şi lexicografiei ştiinţifice româneşti, pe scurt, „creatorul filologiei române în înţelesul savant al cuvîntului" (G. Călinescu) a fost B. P. Hasdeu (1838-1907), spirit enciclopedic care s-a manifestat cu deosebită generozitate în variate domenii ale culturii şi ştiinţei. Fiind un cunoscător la fel de profund al filologiei şi istoriei, el considera că studierea fiecăreia din ele nu se putea face fără cercetarea paralelă şi a celeilalte, altfel spus el a fost filolog în aceeaşi măsură în care a fost istoric, şi viceversa. Asta i-a pemis să fie primul între savanţi români care au aplicat în lingvistică metoda comparativ-istorică. În lucrarea *Principii de lingvistică*, el fundamentează teoria circulaţiei cuvintelor, care porneşte de la ideea că cel mai important în limbă este capacitatea de circulaţie a cuvintelor, numai aceasta poate vorbi despre gradul ei de dezvoltare. A început să editeze dicţionarul limbii române *Etymologicum Magnum Romaniae* (1886-1898, 4 vol.), operă de proporţii foarte mari, realizată doar în mică parte, pînă la litera *B*. De asemenea, a editat *Cuvente den bătrîni* (1878/81), operă lingvistică de mare valoare ştiinţifică, fondată pe o informaţie istorică impresionantă privind limba vorbită în secolul al XVI-lea. Cu această lucrare, Hasdeu s-a impus şi ca fondator al folcloristicii române comparate.

Urmași merituoși

Lucrări de indiscutabilă valoare ştiinţifică au realizat cîţiva contemporani mai tineri de-ai lui Hasdeu. Al. Cihac a editat primul dicţionar etimologic român, *Dictionaire d'etymologie daco-romane*. Al. Lambrior a publicat *Limba română veche şi nouă*, important document ştiinţific asupra foneticii, morfologiei şi sintacticii limbii române. Prin *Manual de ortografie* şi *Gramatica română*, Heinrich Tiktin a contribuit mult la normalizarea ortografiei româneşti şi la afirmarea limbii române literare. Lucrările fundamentale ale lui Lazăr Şăineanu *Istoria filologiei române*, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, *Influenţa orientală asupra limbii române* (în 3 vol.) şi *Basmele române* au constituit contribuţii de mare preţ la dezvoltarea filologiei, lingvisticii şi folcloristicii româneşti, pe lîngă indiscutabila lor valoare practică, de instrumente de articulare a limbii literare. De mare utilitate practică avea să fie principala sa operă, *Dicţionarul universal al limbii române*, care a cunoscut mai multe ediţii şi care nu şi-a pierdut valoarea lexicologică şi rostul euristic nici în zilele noastre. În sfîrşit, Moses Gaster a susţinut, în chestiunea alfabetului şi a ortografiei limbii române, o savantă pledoarie de bun-simţ pentru adoptarea principiului fonetic (*Originea alfabetului şi ortografia română*), pe cînd lucrările sale nu mai puţin temeinice, sub aspectul informării şi al metodei de lucru, *Elemente nelatine ale limbii române* şi *Crestomaţie română* sînt deosebit de preţioase pentru istoria limbii române. Mereu actuala sa *Literatură populară română* este o operă la fel de competentă asupra folclorului românesc.

Filologia în noul veac

Material cu drept de autor

După trei nume meritorii care încheie secolul al XIX-lea, Aron Densuşeanu, Gr. Creţu şi Ioan Nădejde, noul veac începe cu alţi trei cercetători care s-au remarcat printr-o operă de mare prestigiu ştiinţific. Unul din ei a fost Alexandru Philipide, care a îmbogăţit patrimoniul filologiei române cu lucrările *Introducere în istoria limbii şi literaturii române*, *Principii de istoria limbii*, *Dicţionarul limbii române* (continuare a lucrării lui B. P. Hasdeu, pînă la litera *D*) şi *Originea românilor* (2 vol.), aceasta din urmă, editată la sfîrşitul războiului, rămînînd una din marile cărţi de referinţă ale filologiei româneşti. Cel de-al doilea, Ovid Densuşianu, personalitate complexă a culturii române, a fost, tot aşa ca şi unii din marii săi precursori, solicitat în acelaşi timp de lingvistică, filologie şi folcloristică. A început o istorie a limbii române în limba franceză (*Histoire de la langue roumaine*) pentru a produce clarificările necesare în mediul lingviştilor străini, care nu aveau încă o idee limpede şi completă asupra acestui fenomen. Alte opere de-ale sale, *Dicţionarul etimologic al limbii române* (în colaborare cu I.-A. Candrea), *Dicţionarul general al limbii române din trecut şi de astăzi* şi culegerea de texte *Graiul nostru* sînt contribuţii lexicografice de excepţie. O. Densuşeanu este şi unul din întemeietorii şcolii literare române moderne, ceea ce se certifică prin astfel de scrieri ale sale, ca *Literatura română modernă* (3 vol.), *Viaţa păstorească în poezia noastră populară* etc. Cel de-al treilea mare filolog român al începutului de veac XX a fost Sextil Puşcariu, care a continuat *Dicţionarul limbii romîne* (pînă la litera *I*). A mai realizat, în afară de unele lucrări de erudiţie lingvistică, şi *Dicţionarul etimologic al limbii române*.

Printre lingviştii din Transilvania s-au remarcat cercetătorii saşi J. Wolf, K. Keintzel, G. Kisch, J. Jakobi, în timp ce A. Schullerus a editat, în 1908, *Dicţionarul explicativ al limbii saşilor din Transilvania*. Lingviştii maghiari Zoltan Gombocz şi Melich János au alcătuit *Dicţionarul etimologic maghiar*.

3. Literatura şi presa

Sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea a fost o perioadă de mare intensitate creativă pentru literatura română. Trecerea de la epoca de întemeiere a literaturii române moderne, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la aceea a afirmării ei depline, în a doua jumătate a acestui secol, prin opera marilor ei creatori – Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici etc. – a fost un proces destul de nuanţat, dar şi contradictoriu. Pe de o parte literatura celei de a doua jumătăţi şi mai ales cea a ultimelor decenii ale acestui secol s-a deosebit esenţial de creaţia literară anterioară atît ca nivel artistic cît şi ca mesaj, dar pe de altă parte trecerea de la una la alta nu a fost un salt, ci o legătură organică ce a determinat comunitatea genetică şi, pînă la un punct, valorică a celor două fenomene literare. Scriitori de talia lui V. Alecsandri, I. Heliade Rădulescu şi Gr. Alexandescu, formatori de atitudini şi curente literare ca M. Kogălniceanu, Al. Odobescu şi Ion Ghica au reprezentat la fel de bine ambele epoci. Şi totuşi perioada literară 1878-1914 este mult mai complexă decît cea care a cuprins prima jumătate şi mijlocul secolului al XIX-lea. Literatura din ultimele decenii ale acestui secol nu e deloc totuna cu cea din ajunul primului război mondial. Una e creaţia junimistă şi alta cea antijunimistă de mai tîrziu. Una e poezia lui Eminescu şi alta cea a poeţilor de la *Sămănătorul* sau *Viaţa românească*, chiar dacă tradiţia este premisa de la care

Material cu drept de autor

pornesc şi una şi alta. În plus, istoria literară a celor 3-4 decenii de după 1870 a fost mult mai puternic marcată de curentele ideologice şi estetice ale vremii, mai numeroase şi mai dinamice acum decît în timpurile mai vechi. Romantismul care ajunsese să domine viaţa literară prin creaţia lui Eminescu, cedează treptat locul realismului, dar aceste schimbări de decor erau în mare măsură convenţionale, pentru că nici predispoziţiile romantice nu dispăruseră cu totul şi nici realismul nu fusese îmbrăţişat de toţi scriitorii, fapt ce-şi va găsi expresie în apariţia unor curente neoromantice, ca sămănătorismul şi simbolismul.

De la „direcţia veche" la „direcţia nouă"

Înfiinţarea la Iaşi, în 1863/64, a societăţii literare „Junimea" prin eforturile lui P. P. Carp, T. Maiorescu, I. Negruzzi, V. Pogor şi T. G. Rosetti avea să aducă nu doar un nou climat şi noi principii în viaţa literelor române, ci şi un nivel valoric mult mai înalt. Un mare rol în aceste prefaceri a avut T. Maiorescu, conducătorul noii mişcări literare, şi revista acesteia, *Convorbiri literare*. Liderul „Junimii" a jalonat o „nouă direcţie" a procesului literar în raport cu „vechea direcţie" a epocii anterioare. Într-un mediu social-politic şi cultural impregnat de uşurătate, el a luptat pentru a introduce „suflul temeiniciei în toate". În viziunea sa, opera literară trebuia să fie expresia prin definiţie a spiritualităţii naţionale, fără să neglijeze alte două mari obiective: mesajul ideatic-moral şi mai cu seamă calitatea estetică. Criticii literare fondate de Maiorescu îi revenea sarcina de mare responsabilitate de a evalua rezultatele eforturilor literare, separînd, pe acest domeniu, arta de impostură. Atmosfera culturală creată de mişcarea junimistă s-a dovedit a fi un mediu foarte potrivit pentru apariţia de talente originale şi de adevărate valori literare.

Marii clasici

Nu este întîmplător că anume în acest mediu au apărut marii clasici ai literaturii române.

Cel care a fost identificat cu geniul poporului român (C. Noica: „omul deplin al culturii româneşti"; N.Iorga: „expresia integrală a sufletului românesc"), s-a numit *Mihai Eminescu* (1850-1889), cel mai mare poet român şi unul din cei mai mari lirici moderni. Într-o viaţă scurtă, a avut o perioadă de creaţie de doar 17 ani, în care a produs o operă impresionantă ca volum, varietate a genurilor şi mai ales ca nivel artistic şi ideatic. Poezia sa mai ales este proba supremă a spiritualităţii româneşti în arta cuvîntului. *Luceafărul*, *Seara pe deal*, *Scrisorile*, *Rugăcunea unui dac*, *Memento mori*, *Călin (file de poveste)*, *Epigonii*, *Înger şi demon*, *Dorinţa*, *Glossă*, *Doina* şi multe alte poeme eminesciene sînt realizări literare de excepţie, care au rămas pentru totdeauna mari provocări ale exerciţiului literar românesc şi preţios material pentru delectare artistică şi instruire estetică. Proza sa este mai modestă, atît ca volum cît şi ca realizare artistică. În schimb, publicistica social-politică şi textele filozofice sînt, din ambele puncte de vedere, mult mai consistente.

Prietenului lui Eminescu, *Ion Creangă* (1837-1889), un foarte modest învăţător din Iaşi, i-a fost dat să scrie cele mai frumoase texte de proză din literatura română. *Poveştile* sale şi *Amintirile din copilărie*, pe care le-a citit la şedinţele „Junimii" şi le-a publicat apoi în *Convorbiri literare*, aduc dovada unei

Material cu drept de autor

mari arte a scrisului, a cărei natură nu a fost încă desluşită suficient, cu toate exegezele care i s-au dedicat. Ceea ce se observă oarecum uşor, dar se explică mai greu, în scrisul marelui povestitor sînt două procedee care dau o anumită idee despre specificul meşteşugului său: unul constă în capacitatea de a spune sau mai degrabă de a sugera multe în cuvinte puţine, dovadă neîndoielnică a adevăratei arte, iar al doilea e travestiul, permanenta metamorfozare şi re-metamorfozare a lumii prin limbaj, ceea ce crează imaginea unui grandios şi nesfîrşit spectacol. În această lucrare care aduce mai degrabă a magie decît a muncă de salahor, deşi mărturiile din epocă arată că povestitorul făcea anume o astfel de muncă, coloritul limbajului, important şi el, se înţelege, are un rol complementar.

Al treilea mare scriitor care s-a format în cercul „Junimii" a fost *Ion Luca Caragiale* (1852-1912), cel mai mare dramaturg român. Comediile sale *O noapte furtunoasă*, *O scrisoare pierdută*, *D-ale carnavalului*, *Conu Leonida faţă cu reacţiunea* au relevat cele mai neaşteptate efecte comice ale limbajului, realizate vreodată în literatura română. În vorbirea eroilor lui Caragiale, grotescul a fost împins pînă la mariginile posibilului, încît în anumite momente firescul vorbirii e gata să cedeze locul invenţiei artificioase care intră în conflict cu bunul-simţ.

O bogată activitate literară a avut *Ioan Slavici* (1848-1925), care s-a impus mai ales cu variata şi consistenta sa proză, axată pe realităţile satului transilvănean, şi ale cărui opere reprezentative sînt nuvelele *Popa Tanda*, *Budulea Taichii*, *Moara cu noroc*, *Pădureanca* şi mai ales romanul social şi psihologic *Mara*. Slavici a fost în acelaşi timp teoretician şi reprezentant al realismului popular, realizînd o operă fondată pe tradiţiile şi obiceiurile populare. A lăsat şi în dramaturgie cîteva lucrări, cum sînt comedia *Fata de birău* şi drama *Gaspar Graţiani*, care nu au însă calitatea nuvelelor şi a romanelor sale.

Alte curente literare

Printre orientările literare care au urmat „Junimii" a fost şi cea apărută în atmosfera de la redacţia revistei *Contemporanul* (1881), unde s-a impus, ca teoretician social şi literar, C. Dobrogeanu-Gherea. Însă convingerile sale că mediul social naşte în mod automat literatură s-au arătat, aşa cum era şi firesc, infructuoase.

Mult mai productivă şi mai originală a fost direcţia literară creată de revista *Literatorul* (1880) a lui Al. Macedonski sub infuenţa simbolismului francez. Astfel apare *poezia română simbolistă*, care în locul mesajului social, al ideilor primenitoare sau al autosesizărilor patetice aşază sugestia, valenţele fonice ale cuvîntului, virtuozităţile versificaţiei, îndepărtîndu-se, pe acest temei, de canoanele tradiţionale şi practicînd versul liber. Locul central printre simbolişti îl ocupă Al. Macedonski (culegeri: *Excelsior*, *Flori sacre*, *Poema rondelurilor* ş.a.), la care s-a asociat o întreagă pleiadă de poeţi mai tineri. Această poezie a trezit o puternică reacţie simpatetică, exemplul cel mai relevant fiind acela al lui Ovid Densuşeanu, care pe lîngă încurajatoarele aprecieri critice din revista sa *Viaţa nouă*, a scris el însuşi versuri simboliste. Spre sfîrşitul epocii, s-au înscris prin creaţia lor la această mişcare mulţi alţi poeţi, mai tineri, ca Ştefan Petică, Dimitrie Anghel, M. Săulescu, Elena Farago ş.a.

Material cu drept de autor

Proza s-a lăsat mai puţin influenţată de módele literare, întîlnindu-se în acelaşi context social şi cultural, ba chiar şi în creaţia aceluiaşi scriitor, precepte şi procedee caracteristice romantismului, realismului sau naturalismului. Aşa sînt scrierile lui B. Şt.-Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, Anton Bacalbaşa, I. A. Bassarabescu, Sofia Nădejde.

Două curente ţărăneşti rivale

O notă nouă, distinctă a adus în literatură *semănătorismul*. Numele acestui curent literar venea de la revista *Sămănătorul*, fondată în 1901 de către G. Coşbuc şi Alexandru Vlahuţă. Mesajul se conturase definitiv odată cu venirea, în 1905, în fruntea revistei a lui Nicolae Iorga, care pleda deschis pentru o literatură consacrată satului şi vieţii ţăranului român. Prin poezia sa (*Balade şi idile*, *Fire de tort* ş.a.), în care monologul domină, Coşbuc „instaurează un romantism al idilicului rural", poeziile sale „încîntă prin spectaculosul folcloric şi sînt un fenomen literar tulburător" (G. Călinescu). Deşi s-a bucurat de mare reputaţie, „Vlahuţă nu e creator şi opera lui e mai mult un reportaj", el „copiază servil arhitectonica liricii lui Eminescu, însă cu totul superficial" (G.C.) Şi mai puţin noroc au avut semănătorişţii care s-au apucat să realizeze în literatură ideile lui Iorga: cu excepţii puţine, ca acelea ale lui Sadoveanu, care de altfel nici nu a înclinat prea mult spre acest curent, şi Emil Gîrleanu, toţi ceilalţi scriitori care s-au lăsat atraşi de tema idealizării satului şi a ţăranului au rămas în zona mediocrităţii.

Viziunea simplistă asupra vieţii rurale, îmbrăcată în veşmintele literaturii, a stîrnit o atitudine critică din partea revistei lui H. Sanielevici *Curentul nou* de la Galaţi, căreia i-a urmat *Viaţa Românească* de la Iaşi, condusă de Constantin Stere, fondatorul poporanismului, despre care am mai vorbit şi care s-a afirmat şi în literatură. Acest curent se baza pe ideea că singura clasă pozitivă este ţărănimea, care, întrucît numericeşte predomită în mod absolut în societatea roânească, poate fi identificată cu întregul popor. După Ibrăileanu, care era unul din cei mai activi şi competenţi colaboratiori ai *Vieţii Româneşti*, ideile poporaniste nu puteau servi de program adecvat pentru o întreagă mişcare literară, dar puteau fi totuşi o condiţie pentru „originalitate în artă şi realism în zugrăvirea vieţii ţărăneşti". Este vorba însă de redare realistă, nu de idealizare a realităţilor rurale. În măsura în care era legat de literatură, poporanismul lui Stere şi Ibrăileanu însemna pe de o parte influenţa civilizatoare a scriitorului în mijlocul ţărănimii, iar pe de altă parte inspiraţia acestua din folclor.

Noi fenomene literare la început de veac

Viaţa literară de după 1900 are alte contururi. Pe lîngă scriitori care se afirmaseră la sfîrşitul veacului anterior, ca Vlahiţă, Coşbuc, Delavrancea, Duiliu Zamfirescu, apar nume noi care se impun cu o creaţie originală. Printre prozatori, care rămîn oarecum indiferenţi la frămîntările literare din alte zone, se remarcă Mihail Sadoveanu, care editează în 1904 deodată patru volume de proză, apoi Calistrat Hogaş, talentat epigon al lui Creangă, urmat de Gala Galaction, Ion Agrîrbiceanu ş.a. Poezia, dimpotrivă, nu a fost tot atît de reticentă în raport cu lumea literară din afară, dar a avut destul bun-simţ ca să nu se lase atrasă în periculoase aventuri imitative, aşa încît în poezie noul secol va debuta cu cîteva linii de creaţie absolut originale. Octavian Goga vine cu un limbaj care propune

Material cu drept de autor

expresii noi în formularea aspiraţiilor naţionale şi sociale, Octavian Iosif, puternic influenţat de poezia romantismului german, este un melancolic şi un elegiac ce priveşte cu nostalgie în trecut, Mihai Codreanu este un parnasian, George Topîrceanu, dimpotrivă, se arată un observator fin care urmăreşte realităţile cu sentiment şi cu un umor trist, poezia lui George Bacovia, de factură nuanţat simbolistă, este de multe ori nevrotică şi dezolantă, pe cînd Tristran Tzara, viitorul fondator al dadaismului, trata cu destulă dexteritate cele mai nepretenţioase teme simboliste, în timp de Urmuz venea, în 1907, ca un precursor al literaturii absurdului etc. Nu mai puţin valoroasă este dramaturgia acestei scurte perioade, fiind reprezentată prin astfel de opere, ca reuşita dramă *Vlaicu-vodă* a lui Al. Davila şi trilogia lui Delavrancea *Apus de soare*, *Viforul* şi *Luceafărul*.

Martoră, însoţitoare şi pe alocuri chiar colaboratoare a anumitor genuri literare, mai des a poeziei, aceasta fiind mereu mai ademenitoare, critica literară a acumulat în această perioadă multe studii care au diagnosticat cu oarecare exactitate întreaga mişcare literară a vremii. În afară de Iorga, care a înclinat cercetarea prea mult pe panta ideologică, au fost cîţiva analişti care au dat la iveală scrieri de înaltă ţinută intelectuală, unele din ele rămînînd opere de referinţă în domeniu. Este în special cazul lui G. Ibrăileanu (*Spiritul critic în cultura românească* şi *Scriitori şi curente*, 1909), O. Densuşianu (*Poezia română de azi*, 1910), Mihai Dragomirescu (*Teoria poeziei cu aplicare la literatura română*, 1906), Eugen Lovinescu (*Critice*, 4 vol., 1909/16), dar un număr mare de studii de indiscutabilă comptetenţă au mai fost realizate şi de către Gh. Bogdan-Duică, Ion Scurtu, Ilarie Chendi, I. Trivale, Octav Botez, N. Davidescu ş. a.

Astfel, după aceea ce a fost numit „paşoptism artistic", adică după o literatură declarativă şi imitativă, în literele române se afirmă o artă originală, inconfundabilă, cu o nesfîrşită diversitate de stiluri şi limbaj şi de o cuprindere cvasitotală a stărilor de fapt şi de spirit din societatea românească.

Literatura neromână din Transilvania

Peste munţi, literatura maghiară a fost promovată prin intermediul unor asociaţii culturale, ca „Societatea Kemeny Zsigmond" din Tîrgu Mureş (1878), „Societatea literară ardeleană" din Cluj (1888), „Societatea Szigligeti" din Oradea (1890). De mare popularitate se bucura proza lui Révész Béla, Petelei István şi Tolnai Laios, dramaturgia lui Csiky Gergely, poezia şi proza Margitei Kafka. Ceea ce este nou în activitatea literaţilor maghiari din această perioadă este apropierea lor de literatura română. Un tînăr şi talentat poet din Oradea, Ady Endre, înfiinţase un cerc literar în care mulţi scriitori maghiari, între care Salamon László, Molter Károly, Szentimrei Jenö ş.a., se întruneau în cadrul seratelor literare împreună cu literaţi români. Benedék Elek, autor a numeroase opere literare pentru copii şi tineret, era unul din cei mai activi propagatori ai poeziei polulare româneşti în mediul maghiar, a tradus din clasicii români şi a publicat aceste scrieri în revistele maghiare. Szöcs Geza a cercetat creaţia lui Eminescu, Nagy Carol pe cea a lui Dimitrie Bolintineanu ş.a.m.d. Şi unii scriitori români, ca Octavian Goga şi Emil Isac, au tradus din creaţia lui Ady Endre şi din alţi scriitori maghiari, familiarizînd publicul românesc cu creaţia lor.

Material cu drept de autor

Foarte receptivă la suflul vremii, sub aspect tematic şi stilistic, s-a arătat şi literatura germană, în special în Banat, unde s-au făcut remarcate mai ales nuvelele şi dramele lui Trangott Teutsch (*Johannes Honterus*, *Schwarzburg*), dar şi scrierile poeţilor M. Albert, Fr. W. Schuster, Fr. Krasser, Paul Mussong ş.a. La începutul secolului al XX-lea, revista *Die Karpathen* (1907) lansase un grup de prozatori talentaţi, printre care se evidenţiau A. Muchendorf, Johann Plattner şi Nikolaus Schmidt. În aceeaşi vreme, o reputaţie de buni romancieri cîştigaseră Oskar Wittstock şi Adolf Meschendörfer. Două culegeri de texte literare, *Deutsche Kulturbilder aus Ungarn* şi *Schwaben im Osten*, alcătuite şi publicate de neobositul animator cultural A. M. Guttenbrunn, încurajaseră mult literatura germană din spaţiul românesc.

Literele româneşti în Bucovina

Scriitorii de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea nu mai pot fi nişte solitari. Intensa mobilitate socială şi solidarizarea tot mai accentuată a societăţii în variate demersuri publice determină o încadrare a fiecărui creator într-un cadru comun de preocupări şi interese. „Junimea", cum am văzut, a lansat o serie de talente care aveau să facă cea mai frumoasă carieră literară din întreaga istorie a literelor române. În deceniile care au urmat un număr apreciabil de scriitori, unii din ei avînd să se aşeze pe treptele de sus ale panteonului culturii româneşti, s-au format în atmosfera de emulaţie artistică de la revistele literare *Contemporanul*, *Sămănătorul*, *Viaţa Românească*, *Luceafărul*, *Literatorul* ş.a. Aşa a fost şi în Transilvania şi Basarabia. Nici în Bucovina nu putea fi altfel. Aici, creaţia literară a fost patronată şi stimulată de Societatea pentru cultura şi literatura română din Bucovina şi de *Foaia* acesteia. Numai aşa a putut fi promovată poezia lui Ion şi Vasile Bumbac, proza lui Emil Grigorovitza, Leca Morariu, Liviu Marian, Samson Bodnărescu, Theodor V. Ştefanelli. Unele scrieri, ca *Schiţe din Bucovina*, *Poveşti răzleţe* şi *Chipuri şi graiuri din Bucovina* ale lui E. Grigorovitza, au o indiscutabilă valoare artistică, pe cînd *Amintiri despre Eminescu* ale lui T. V. Ştefanelli sînt un preţios document literar. O altă revistă, *Junimea literară*, a editat scrierile lui I. Grămadă, G. Rotică, Dimitrie Petrino, precum şi traduceri din Heine, Carmen Sylva şi din alţi autori germani.

Presa

Am văzut că presa a avut un rol mare în promovarea literaturii, învăţămîntului şi ştiinţelor. Dar oricît de merituoase ar fi fost eforturile ei în această privinţă, totuşi misiunea sa nu s-a putut reduce la atît. Pentru că vremea aceea era tocmai momentul cînd ziarele şi revistele, tot soiul de foi, foiţe, buletine etc. intră în contact larg şi permanent cu stările de spirit din societate, se alimentează din ele şi insinuează, la rîndul lor, în masele largi de consumatori de informaţie curentă ideile, predispoziţiie, convingerile, superstiţiile şi rătăcirile care populau lumea foarte pestriţă a presei.

Revelarea faptului că opinia publică putea fi modelată foarte uşor cu ajutorul cuvîntului aruncat în grabă pe o pagină care circula foarte repede în mijlocul unor mase mari de cititori determinase o înmulţire rapidă a ziarelor şi revistelor. În 1877, erau 50 de publicaţii, iar în ajunul războiului numărul lor ajunsese la peste 2000. Evident, deosebirea dintre ele, în special sub aspect profesional şi moral, era

Material cu drept de autor

extrem de mare, începînd cu numeroase foi de cea mai îndoielnică extracţie şi terminînd cu publicaţiile de mare prestigiu cultural, atistic, ştiinţific sau chiar – mai rar, ce-i drept – politic. Printre cele din urmă, un loc de frunte ocupa cotidianul „politic, comercial, industrial şi literar" *Timpul*, publicaţie a conservatorilor care a început să apară în 1876. Prestigiul acestui ziar s-a datorat în mare măsură faptului că multă vreme el a fost redactat de Eminescu, Caragiale şi Slavici. Ziarul liberal *Românul*, apărut încă în 1857, a fost redactat, pînă în 1885, de către C. A. Rosetti, care a mai scos şi alte ziare, iar de la acea dată şi pînă în 1915 de către fiul său, Vintilă C. A. Rosetti. Ziarul *Epoca* pe care B. Şt.-Delavrancea începuse să-l editeze în 1885 a fuzionat, în 1889, cu *România liberă*, devenind *Constituţionalul*, care s-a unit în 1900 cu *Timpul*, dînd naştere *Conservatorului*.

Alte ziare cu o durată relativ mare de apariţie au fost *Naţiunea*, *Democraţia*, *Voinţa naţională*, *Viitorul*, *Evenimentul*, *Opinia* şi *Gazeta poporului*. Printre publicaţiile de mare prestigiu au mai fost *Lupta* (1884-1896) lui Gh. Panu, *Adevărul*, fondat în 1888 de Al. Beldiman şi continuat de Constantin Mille care în 1904 a început să editeze şi *Dimineaţa*. Aceste ziare au avut o contribuţie importantă la democratizarea vieţii publice româneşti. O mare autoritate în lumea presei avea ziarul *Universul*, apărut în 1884, serios şi scandalos în acelaşi timp şi tocmai prin asta contribuind la formarea concepţiei moderne a presei. Au fost multe puiblicaţii orientate spre mişcarea muncitorească şi socialistă, ca ziarele *Lucrătorul român* (1879), *Înainte* (1880), *România viitoare* (1881), *Munca* (1890), *Lumea nouă* (1894), *România muncitoare* şi *Viitorul social* (1900), revistele *Contemporanul* (1881), *Emanciparea*, *Revista socială* (1884), *Critica socială* (1891-1893) ş.a. Importante au fost publicaţiile lui N. D. Cocea *Viaţa socială* (1909-1910) şi *Facla* (1911-1914), la care au colaborat şi alte personalităţi culturale marcante, printre care Tudor Arghezi şi Gala Galaction.

Puternica răpîndire a limbi franceze făcuse să apară multe publiucaţii în această limbă, precum *Le Progrès* (1896/97), *Journal hebdomadaire*, *La Roumanie* (1898-1900), *L'Orient* (1877), *L'Indépendance Roumaine* (1879), *La Roumanie illustrée* ş.a.

Presă transilvană

Transilvania, spre deosebire de celelalte provincii româneşti din afara regatului român, avea o relativ bogată tradiţie a presei care se trăgea încă de la ziarele sibiene din anii ´30 ai secolului al XIX-lea. În ultimele decenii ale secolului, apare o serie de publicaţii care vor juca un rol deosebit în viaţa publică a provinciei şi mai ales în organizarea luptei naţionale a românilor ardeleni. În 1878, George Bariţiu a fondat ziarul *Observatorul* şi tot el a început să reediteze, în 1881, ziarul *Transilvania*, organul Astrei. I. Slavici a fondat, în 1884, *Tribuna*, care va avea un impact sensibil asupra conştiinţei naţionale a românilor, sprijinind mişcarea memorandistă şi alte acţiuni similare, ceea ce a dus la interzicerea ei, în 1903. În 1900, Vasile Goldiş scotea la Arad primul număr al ziarului *Românul*. În 1902, Octavian Goga tipărea *Luceafărul* la Budapesta, iar Ilarie Chendi edita la Sibiu *Ţara noastră*. În acelaşi timp continuau să apară ziarele care fuseseră fondate încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, *Gazeta Transilvaniei* (1838) şi *Telegraful român*.

Material cu drept de autor

Exista şi o mulţime de publicaţii maghiare şi germane, între care, în maghiară, *Cetăţeanul maghiar*, *Cluj*, *Libertatea*, *Opoziţia*, *Vestitorul transilvan* ş.a., iar în germană publicaţiile transilvane *Siebenbürgische Blätter* (1867-1872), *Siebenbürgisch-Deutsches Tagblatt* (editat de Karl Wilff) şi cele bănăţene *Bürgerzeitung*, *Deutsches Tagblatt für Ungarn*, *Südungarischer Generalanzeiger*, *Lugoscher Anzeiger* ş.a.

Ziare şi reviste bucovinene

Prima publicaţie de prestigiu din „Ţara fagilor" a fost *Foaia Societăţii pentru cultură şi literatură din Bucovina* (1865-1869). La răscrucea celor două secole, apărea un număr mare de ziare şi reviste, între acestea şi *Gazeta Bucovinei* (1891/7), *Deşteptarea* (1893-1004), *Patria* (1897-1900), *Lupta* (1906/10), *Glasul Bucovinei* (1915) ş.a. Cea mai prestigioasă publicaţie bucovineană a fost revista *Juminea literară* (1904/14), care ieşea de două ori pe lună şi era redactată de Ion Nistor, George Tofan şi Liviu Marian. Rolul ei în dezvoltarea culturii literare a Bucovinei a fost foarte mare, însă revista nu s-a limitat doar la activitatea culturală, fiind în acelaşi timp şi un instrument de cultivare a conştiinţei naţionale româneşti şi o tribună a luptei românilor bucovineni pentru drepturile lor naţionale.

4. Teatrul şi muzica

În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, teatrul se schimbă mult faţă de ce fusese în epoca lui Matei Millo şi Costache Caragiali. Fără să fi fost date uitării, ba dimpotrivă, apelîndu-se din cînd la ele, melodramele, scenele pur distractive, comediile uşoare, de factură social-moralizatoare, cedează totuşi locul treptat unei tematici mai complexe, corespunzătoare unui nivel mai înalt de dezvoltare a societăţii, şi unui joc mult mai nuanţat al actorilor. Teatrul se orientează tot mai mult spre drama istorică şi spre comedia satirică, acestea fiind în măsură să ofere o abordare scenică a problemelor cu care se confrunta societatea, subliniindu-le acuitatea, actualitatea şi stringenţa rezolvării lor, fără să ofere însă soluţii; teatrul le oferea oamenilor posibilitatea să-şi trăiască altfel viaţa: pasional şi detaşat, în acelaşi timp. Teatrul dădea o altă calitate vieţii şi, urmărindu-l, oamenii obţineau o optică mai cuprinzătoare, mai plină de conţinut asupra propriei existenţe, viaţa lor devenind astfel mai interesantă, mai bogată, fără ca asta să fi avut vreo legătură esenţială cu starea lor socială şi materială.

Autori dramatici, repertoriu şi actori

Alecsandri rămînea, pentru toate mediile sociale, autorul preferabil. Dar apariţia operelor satirice ale lui Caragiale a adus schimbări serioase în preferinţele spectatorilor. Dinamismul acţiunii, neprevăzutul, suspansul, echivocul cultivat cu meşteşug, situaţiile hilare şi mai presus de toate un limbaj nou, chiar dacă uneori neobişnuit pentru mediul eroilor săi, făceau ca reprezentaţiile bazate pe piesele sale să atragă un public tot mai larg. Erau căutate, de asemenea, dramele istorice ale lui B. P. Hasdeu, C. Davila, Delavrancea, piesele mai pretenţioase ale lui M. Sorbul, în special drama sa tragică *Patima roşie* ş.a. O dovadă a înaltului nivel al activităţii scenice era faptul că repertoriul universal intrase definitiv în viaţa teatrală românească, aşa încît piesele lui Schakespeare, Molière, Goldoni, Victor Hugo, Ibsen, Tolstoi, G. Hauptmann, E. Labiche ş.a. erau jucate de majoritatea trupelor

Material cu drept de autor

de teatru. Cei care au creat tradiţia clasică a teatrului românesc au fost actorii Gr. Manolescu, N. Luchian, Alexandru şi Ion Vlădicescu, Mihail şi Matilda Pascaly, C. Demetriade, Aglae Popescu, Gr. Negulescu, Aristizza Romanescu, C. I. Nottara, Ion Brezeanu ş.a. Mulţi din ei au fost mesageri ai artei româneşti a cuvîntului rostit şi a jocului scenic în teritoriile româneşti aflate sub stăpînire străină.

Multă vreme însă teatrul românesc a avut un statut social şi material nesigur, ceea ce îl confrunta mereu cu problema supravieţuirii. Abia legea teatrelor din 1910, care rezolva problema conducerii artistice şi administrative a acestei instituţii şi introducea „timbrele teatrale" ce garantau acoperirea cel puţin a unei părţi a cheltuielilor, a creat o anumită siguranţă în domeniul vieţii teatrale. Treptat, se profilează şi o critică teatrală, care începe să se impună mai ales din momentul aparţiei, în 1912, a revistei specializate *Teatrul*.

Teatrul transilvănean

În teritorul româneac din afara regatului român, teatrul românesc profesionist nu s-a putut constitui, deşi fuseseră întreprinse multe eforturi în acest sens, mai ales în Transilvania. De aceea în acest spaţiu dramaturgia în limba română a fost promovată de către trupele de teatru din regat sau de echpele de amatori, destul de numeroase de altfel. Ascendentul Transilvaniei asupra Bucovinei şi Basarabiei din punctul de vedere al promovării artei teatrale consta în faptul că acolo erau vechi şi puternice teatre maghiare şi germane. Trupele de la teatrale maghiare din Cluj, Oradea şi Arad aveau o bogată experienţă de înscenare a celor mai cunsocute piese din dramaturgia naţională şi universală. De mare prestigiu se bucura mai ales teatrul din Cluj, care avea o echipă de mari actori, cum erau Jenös Jancovics, Szakács Andor, Szentgyörgyi István ş.a.

Frumoase erau şi tradiţiile teatrelor germane din Timişoara şi Sibiu. Succesele lor se datorau unor regizori de mare talent, ca fraţii Wolf şi Leo Bauer, la Sibiu, sau Max Kmentt şi Emanuel Rau, la Timişoara.

Atît actorii germani şi maghiari cît şi cei români au căutat în permanenţă o colaborare. Trupele româneşti din regat adeseori au dat spectacole pe scenele teatrelor maghiare şi germane din Transilvania. Scriitori ca Solymosi Elek au popularizat dramaturgia românească, în special creaţia lui I. L. Caragiale.

Muzica

Arta muzicală românească de factură modernă iese din anonimat anume acum cu o serie de nume de muzicieni, opere originale şi interpreţi. La Iaşi, de ex., se impune mai întîi Eduard Caudella, directorul Conservatorului de muzică şi declamaţiune, care a realizat prima operă naţională, *Petru Rareş*. Tot acum Gavril Muzicescu, conducătorul corului mitropoliei din Iaşi, a întemeiat tradiţia corală clasică românească. Comorile muzicii populare au fost valorificate de Gheorghe Burada şi Teodor T. Burada în cadrul Conservatorului din Iaşi, iar compozitorul Enrico Mezzetti a pus, în 1905, începuturile concertelor simfonice. La Bucureşti, muzicienii George Stephănescu, Eduard Wachmann şi Constantin Dumitrescu consolidează aceste eforturi pentru o afirmare mai temeinică a operei şi artei simfonice româneşti. Muzica corală şi vocală este promovată de compozitorii D. G. Kiriak şi Gh. Cucu. Genurile muzicale care reuşesc să atragă cele mai multe preferinţe din partea publicului sînt opereta şi vodevilul, prin intermediul cărora au

Material cu drept de autor

fost promovaţi talentaţi cîntăreţi, aşa ca Ion Băjenaru, Alexandru Bărcănescu, G. Niculescu-Basu, Nicolae Leonard, „prinţul operetei româneşti". Anume această formidabilă experienţă a făcut ca, în afara ţării, muzica românească să se impună întîi de toate ca artă interpretativă, mai ales prin vocile sopranelor Hariclea Darclée, Elena Teodorini şi Elena Drăgulescu-Stinghe, ale tenorilor Giovani Dimitrescu şi Grigore Gabrielescu, a baritonului Jean Athanasiu şi a basului George Folescu.

Marele succes al artei muzicale româneşti s-a produs după 1900, cînd natura preponderent folclorică a acesteia începe să cedeze locul unei concepţii moderne, unei muzici cu un limbaj care o făcea perfect compatibilă cu creaţia muzicală a vremii. Această reorientare necesară a fost impusă cel mai mult prin eforturile lui George Enescu (1881-1955). Trecerea sa de la *Poema română* şi de la *Rapsodile române* la opera *Oedip* şi poate încă mai mult arta sa interpretativă de violonist au ilustrat cel mai bine această binecuvîntată prefacere.

Muzica românească în afara României

Puterea de expresie a sufletului românesc în muzică a fost întotdeauna mai mare decît în toate celelalte forme de manifestare. Acele deosebiri dintre românii din diferite zone locuite de ei, care se observă uşor în modul lor de viaţă, în activitatea practică, în viziunea asupra lumii şi mai ales în vorbire şi mentalitate, nu se mai află în sensibilitatea lor muzicală. Cîntecele românilor din Banat sînt receptate pe ambele maluri ale Nistrului drept creaţii născute din murmurul acestei ape, după cum perceperea marilor opere folclorice româneşti este aceeaşi în tot spaţiul populat de români. De aceea în teritoriile româneşti din afara regatului român arta muzicală a fost mai dezvoltată decît alte forme de cultură.

Dezvoltarea muzicii culte din *Transilvania* în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, a fost încurajată, tot aşa ca şi teatrul, de unele societăţi anume organizate în acest scop, precum *Harmonia* şi *Aspociaţia muzicală română* de la Sibiu. Aici, muzicienii de nivelul lui Gh. Dima şi Iacob Mureşianu nu erau doar dirijori sau interpreţi, ci mai degrabă promotori ai valorilor naţionale prin muzică. Folclorul muzical românesc a fost terenul pe care au lucrat cel mai mult şi muzicienii bănăţeni Tiberiu Brediceanu şi Ion Vidu. O puternică tradiţie muzicală exista în mediul maghiar, în care activau marii muzicieni Béla Bartok şi Kodály Zoltan, şi în cel german, unde s-au manifestat mai ales Paul Richter, Waldemar Ruassner, Gottlieb Brantsch, Moritz Pfeiffer ş.a. Întrepătrunderile muzicale de factură românească, maghiară, germană slovacă au fost mult mai mari decît în literatură sau teatru.

Viaţa muzicală a *Bucovinei* din această perioadă a fost puternic marcată de personalitatea lui Ciprian Porumbescu (1853-1883), care, în afară de operele de largă circulaţie în mediul românesc *Balade* şi *Crai Nou*, a lăsat o mulţime de alte lucrări muzicale. Societatea corală „Lumina" şi Reuniunea muzical-dramatică „C. Porumbescu" au încurajat creaţia muzicală în baza valorilor folclorului românesc prin susţinerea unor muzicieni ca Tudor Flondor, Isidor Vorobchevici, Carol Miculi, Eusebiu Mandicevski ş.a.

În *Basarabia*, contextul muzical era acelaşi ca şi în celelalte provincii româneşti din afara regatului român, cu deosebirea esenţială că, avînd un folclor muzical

Material cu drept de autor

bogat, dovadă fiind activitatea cîtorva orchestre lăutăreşti de mare prestigiu şi a numeroase echipe concertistice de amatori, acesta nu a constituit totuşi o sursă generoasă pentru o creaţie muzicală originală.

5. Artele

Am observat că, odată cu intrarea în veacul al XIX-lea, în artele plastice au loc schimbări esenţiale, care se regăsesc atît în viziunea tematică, respectiv atitudinea faţă de obiectul relflecţiei, cît şi mai ales în tehnica de lucru, care aduce dovada unei optici complet noi, sesizabilă mai cu seamă într-o adevărată invazie a eclectismului în arhitectură şi, ceea ce este deosebit de relevant, în apariţia unor noi genuri de pictură, în paralel cu afirmarea unor specii afiliate, care începuseră să realizeze o carieră artistică aparte.

a) Arhitectură

Unirea Principatelor şi crearea statului român modern a pus sarcina reorientării eforturilor în domeniul arhitecturii de la monumentele cultice, care în secolele anterioare – mai puţin în veacul al XVIII-lea – acaparau atenţia comanditarilor şi a constructorilor, la clădirile cu destinaţie civilă: instituţii administrative, cu destinaţie instructivă, culturală, economică, financiară etc. Această sarcină cerea, la rîndul ei, pregătirea de specialişti de pe loc, crearea unei şcoli naţionale de arhitectură. Începutul fusese pus în prima jumătate a secolului al XIX-lea la Academia Mihăileană din Iaşi, în special prin efortuirile lui Gheorge Asachi, şi la Şcoala de la Sf. Sava din Bucureşti, datorită stăruinţelor lui Carol Valştain, care, aşa cum am mai spus, editase şi un manual de arhitecură. Anume la această şcoală şi-a făcut studiile şi Alexandru Orăscu, unul din primii arhitecţi români moderni, care a promovat principiile artei neoclasice în domeniu, fiind astfel un precursor. Dar influenţa puternică a Occidentului, explicată şi prin faptul că mulţi arhitecţi îşi făcuseră studiile în diferite ţări apusene, mai ales în Franţa, a făcut să domine totuşi tendinţele eclectice, aşa încît chiar Bucureşii tindeau să samene tot mai mult cu Parisul, de unde şi numele care i-a fost dat, de „micul Paris", probabil mai degrabă în glumă şi din supărare decît din admiraţie

Eclectism monumental

Concepţia eclectică a construcţiilor din a doua jumătate a secoului al XIX-lea şi din prima jumătate a secolului al XX-lea, în care va domina experienţa franceză, se regăseşte mai cu seamă în cîteva edificii publice monumentale. Printre acestea se află Palatul Băncii Naţionale, ridicat în anii 1883/5 după planurile arhitecţilor francezi C. Bernard şi A. Galleron, Palatul Ateneului Român (1886/9, A. Galleron), Palatul de justiţie, operă a francezului A. Ballu (1890/5), Palatul Ministerului Agriculturii (1896), ridicat după proiectul lui Louis Blanc, sediul Casei de Economii şi Consemnaţiuni (1896-1900), construit de Paul Gottereau. Tuturor acestor edificii le este caracteristică monumentalitatea, pe care o predispoziţie barocizantă caută să o atenueze printr-o ornamentică generoasă, prin folosirea unor elemente de decor lăsate de vremurile trecute, precum porticurile, aticurile, coloanele cu capiteluri compozite, statuile alegorice, medalioanele, frontoanele etc. Printre aceste construcţii, Ateneul se impune tocmai prin faptul că, nepretinzînd a fi impunător, el este totodată destul de elegant, fie privit din afară,

Material cu drept de autor

fie admirat în interior. Elementul central spre care converg, se pare, toate celelalte este superbul hol de la parter, în centrul căruia se află un cerc de coloane din marmură, unite între ele prin arcade şi care spijină un tavan ornamentat cu o bogată decoraţie vegetală. Legătura dintre această rotondă şi celălalt element esenţial al interiorului, sala de concerte, o fac scările fastuoase în spirală. Accesul în hol din afară este precedat de un portic cu fronton triunghiular şi cu coloane înalte în stil ionic, care, tot aşa ca şi cele din hol, atestă preferinţa pentru neoclasic. Deasupra edificiului se înalţă, ca o continuare şi o încununare a rotondei, o cupolă mare, împodobită cu elemente de variată provenienţă.

Începutul afirmării arhitecturii naţionale moderne

Mai cu seamă de la începutul secolului al XX-lea, o serie de mari edificii publice sînt construite de arhitecţi români. Deocamdată însă aceasta nu era o arhitectură complet românească, deoarece stilul rămînea acela al eclectismului dominat de influenţele franceze. Printre aceste construcţii s-au aflat Palatul Poştelor din Bucureşti, ridicat după proiectul lui Alexandru Săvulescu, Palatul Parlamentului de pe Dealul Mitropoliei şi clădirea Cercului Militar din Bucureşti, construite de D. Maimarolu, localul fostei Burse (azi Biblioteca Centrală Universitară, proiect de arh. St. Burcuş), fostul Palat Regal (act. Muzeu Naţional de Artă, arh. N. Nenciulescu), Palatul de Justiţie din Craiova, arh. Ion Socolescu. Cele două de la urmă sînt construcţii în stil neoclasic, ceea ce atestă tendinţa îndepărtării de academismul francez. Această tendinţă se manifestă şi în construcţiile din alte oraşe, mai cu seamă la ridicarea palatelor boiereşti şi ale burgheziei în stadiu de formare, aşa cum se vede pe exemplul oraşelor Iaşi, Piatra Neamţ, Botoşani, Buzău, Ploieşti, Piteşti, Rîmnicu Vîlcea ş.a.

Neoclasicismul s-a afirmat mai bine în Transilvania, unde tentaţiile de a imita módele franţuzeşti au fost mult mai mici. Ba construcţiile neoclasice transilvănene sînt mult mai sobre decît cele de la est şi sud de Carpaţi, aşa cum se poate vedea pe exemplul unor astfel de edificii ca palatele Teleki (1799, arh. Josif Leder) şi Toldalaghi-Korda (1801/7, arh. Carlo Justi) din Cluj sau al clădirii Colegiului reformat din Cluj, unde se foloseşte o decoraţie sumară. Formele clasice sînt mai pronunţate la clădirile noilor teatre din Oradea, Cluj şi Iaşi

Spiritul naţional al arhitecturii din această perioadă începe să se impună cu mai multă insistenţă odată cu afirmarea romantismului, ceea ce a însemnat, între altele, şi reluarea unor motive tradiţionale, ca cele gotice. Astfel se afirmă un nou stil, zis neoromânesc, numit şi neogotic atunci cînd apelează la elementele gotice ale arhitecturi medievale. Acest fenomen se observă pe exemplul unor astfel de contsrucţii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cum sînt Casa Filipescu din Bucureşti, palatul lui Al. I. Cuza de la Ruginoasa, castelul Peleş (1875/80, arh. Doderer şi Schultz), iar mai tîrziu Palatul administrativ din Iaşi (începp. 1907, arh. I. D. Berindei).

Realizări autentice ale arhitecturii româneşti

Adevăratul creator al şcoli româneşti de arhitectură a fost Ion Mincu (1852-1912), care, preluînd mai multe elemente din construcţiile medievale tîrzii, ca loggiie, pridvorul, acoladele, arcaturile etc., a ridicat o serie de edifcii, între care Casa Lahovary din Bucureşti (1886), „Bufetul de la şosea" (1892), fosta Şcoală

Material cu drept de autor

centrală de fete (1890), Palatul de justiţie din Galaţi ş. a. Pe acelaşi drum a mers şi Petre Antonescu (1897-1965), care a construit clădirea Primărei din Bucureşti (1909/10), Palatul administrativ din Craiova (1912/13), Banca Marmorosch Blank (1915/23). El va fi influenţat vizibil şi de stilul *Art nouveau*, după cum arată Cazinoul şi Parc Hotel pe care le-a construit la Sinaia. Un merit deosebit în crearea noii tradiţii ale artei arhitectonice naţionale au avut şi N. Ghica-Budeşti, Grigore şi Cristofi Cerchez. Cel dintîi a început să construiască în 1912 clădirea Muzeului Ţăranului Român de pe şoseaua Kiseleff din Bucureşti, cel de-al doilea a ridicat clădirea fostei Şcoli de arhitectură din Bucureşti şi Palatul Cotroceni, iar printre clădirile proiectate şi realizate de cel de-al treilea se află vila Minovici. Aceasta din urmă este un model de inspirată folosire a motivelor tradiţionale, inclusiv din arhitectura populară (în special arta prelucrări lemnului), într-o concepţie constructivă modernă, ceea ce produce impresia unei voite arhaizări, care este sugerată, între altele, de arcade, ancadramentele ferestrelor, elementele decorative florale, colonetele în torsadă ce trimit la epoca brîncovenească etc.

Predilecţia pentru elementele decorative din secolele XVII-XVIII, atunci cînd această înclinaţie era exagerată, ducea inplacabil la transformarea stilului neoromânesc într-o modă arhaizantă suprătoare. De aceea, evitînd astfel de surprize, arhitecţi ca P. Antonescu au preferat să apeleze, cum am văzut, şi la alte stiluri, ca *Art nouveau* sau aşa-zisa „Artă 1900", aceasta din urmă vizînd caracteristicile esenţiale cu care se impusese la acea dată cea mai bună exterienţă constructivă românească. Noua orientare, marcată de Secessionismul vienez, este bine exprimată şi în Transilvania sau, mai degrabă, în primul rînd acolo, aşa cum se poate observa pe exemplul Palatului culturii din Tîrgu Mureş, construit în 1913 după proiectul arhitecţilor Marcel Komor şi Jakab Dezsö. În plus, aici noile preferinţe se regăsesc, mai mult decît în zona valahă, şi în orientarea către arhitectura ţărănească, ceea ce se vede, între altele, în interesul faţă de astfel de componente ale construcţiilor cum sînt campanilele înalte. În regat însă interesul sporit pentru *Art nouveau* însemna o nouă orientare spre arta franceză.

b) Sculptura

Primii sculptori care s-au afirmat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost elevi de-ai lui Karol Storck, în primul rînd fiul său Carol, care a realizat după 1880 o serie de lucrări pe teme alegorice, precum *Progresul*, *Prudenţa*, *Forţa*, *Electricitatea*, apoi statuia lui Carol Davilla, bustul tatălui său, al lui B. P. Hasdeu şi monumentul funerar *Mamă îndurerată*. Un alt elev al lui Storck, încă mai cunoscut, a fost Ion Georgescu (1856-1898). După studiile la Şcoala de arte frumoase din Bucureşti şi un stagiu de şapte ani în Franţa, el execută un număr mare de bustruri ca acelea ale lui Mihail Pascaly, Dimitrie Bolintineanu, Mihai Eminescu, Doctorul Davilla, C. A. Rosetti, Iulia Hasdeu, compoziţia de gen *Copiliţă rugîndu-se* ş.a. Din creaţia sa monumentală fac parte statuile lui Gh. Lazăr din piaţa Universităţii din Bucureşti, Gh. Asachi din Iaşi, alegoriile *Justiţia* şi *Agricultura* de pe faţada Băncii Naţionale a României, două cariatide de la Universitatea din Iaşi ş.a. Expresivitatea acestor figuri, mai cu seamă puterea de sugestie a statuilor celor doi mari oameni de cultură români, sînt foarte

Material cu drept de autor

convingătoare şi dau măsura talentului acestui artist, ca reprezentat tipic al neoclasicismului în sculptura românească.

Din aceeaşi generaţie face parte şi Şt. Ionescu-Valbudea (1856-1918), care însă a demonstrat, în bună parte, alte interese artistice şi alte procedee de lucru. A practicat nudurile, demonstrînd nu doar o temeinică cunoaştere a anatomniei, ci şi rare capacităţi de a reda starea corpurilor şi a exprima interiorul personajelor reprezentate. A realizat şi reuşite lucrări de gen, ca *Saltul*, *Copil dormind*, *Prima lecţie*, *Fiorii apei*, *După baie* ş.a. Printre busturile sale se evidenţiază *Veronica Micle* şi *Pictorul Eugen Voinescu*, iar printre monumente, cîteva alegorii.

O reuşită carieră artistică făcuse pictorul de origine poloneză Vladimir Hegel (1839-1918), care, după stabilirea sa în România, în 1885, a ridicat cîteva monumente de un înalt nivel de concepere şi execuţie, ca statuile lui *Miron Costin* din Iaşi şi *C. A. Rosetti* în Bucureşti, precum şi monumentul pompierilor din Dealul Spirii.

Artişti ieşeni, români italieni şi alţii

Printre primii sculptori care şi-au făcut studiile la Academia Mihăileană a fost Dimitrie Tronescu (1843-1906), care făcuse o statuie în marmură, numită *Orientala*, precum şi multe figuri în ghips, care nu s-au păstrat ori au fost deteriorate, ca alegoriile *Sclavă rupîndu-şi lanţurile* sau *România independentă*.

Grigore Vasilescu (1863-1893) şi Constantin Bălăcescu (1865-1913) s-au format ca artişti în Italia, unde au şi activat o vreme. Cel dintîi a realizat *Monumentul Vînătorilor* din Ploieşti şi a început monumentul de la Tulcea, pe care l-a terminat Bălăcescu. Cel din urmă a mai executat monumentul lui Tudor Vladimirescu de la Tîrgu Jiu, destul de reuşit, în ciuda unor inutile elemente de decor, şi un foarte frumos portret al cîntăreţei Elena Teodorini.

A mai existat un număr de artişti de talie modestă, cei mai mulţi reprezentînd o orientare naturalistă, ca Dimitrie Mirea, Gheorghe Tudor, Constantin Cristescu şi Constantin Gănescu, cel din urmă fiind şi cel mai important prin forţa sa de observaţie şi prin capacitatea de reliefare a personalităţii figurilor realizate, ceea ce i-a îndemnat pe unii exegeţi (V. Florea) să-l aşeze în vecinătatea lui Paciurea.

Arta sculpturală românească face, la începutul secolului al XX-lea, un salt gigantic prin creaţia a doi mari artişti, Paciurea şi Brîncuşi.

„Momentul Paciurea"

Dimitrie Paciurea (1873-1932), iniţial elev al lui Vladimir Hegel, este primul mare sculptor român, la care spontaneitatea creatoare covîrşeşte experienţa formativă, făcînd aici abstracţie bineînţeles de artiştii populari şi de autodidacţi. Se demonstrează astfel, a cîta oară, că adevărata artă este întîi de toate şi mai ales opera geniului lăuntric al creatorului şi numai după aceea creaţia şcolii, a mediului, a posibilităţilor materiale etc. Anume asta explică de ce Paciurea s-a impus dintr-o dată, cu creaţiile sale de la început, *Capul de copil* şi sculptura funerară *Adormirea Maicii Domnului*, detaşîndu-se de formulele academiste, cărora le căzuseră jertfe atîţea alţii. Cea mai cunoscută operă a sa este *Gigantul* (1905/7), care întruchipează maxima concentrare a puterii fizice şi a voinţei într-un singur efort şi care pune în lumină deosebitele calităţi de monumentalist ale sculptorului. Ca o replică şi un pandant, Paciurea realizează în paralel *Omul primitiv* (1906/7) ce sugerează

Material cu drept de autor

puterea fizică cuminte, necunoscătoare de sine. Din păcate pentru artă şi pentru el însuşi, sculptorul nu a avut posibilitate să-şi valorifice nici pe departe complet capacităţile pe care le-a demonstrat în arta monumentală. Şi-a îndreptat eforturile spre alte domenii, unde a reuşit la fel de bine. A realizat o serie de portrete precum busturile lui Şt. Luchian, G. Petraşcu, Shakespeare, Tolstoi, Beethoven, C. Nottara, reuşind să exprime convingător individualitatea fiecărei personalităţi în parte.

Nu atît o altă faţetă cît mai degrabă aspectul cel mai sugestiv al personalităţii artistului se regăseşte într-o altă serie de opere ale sale, în aşa-zisul ciclu al *Himerelor*, aparent inspirate din Goya, şi al realizărilor afiliate acestora. Expresie concentrată a furtunii sufleteşti a sculptorului, a marilor sale întrebări fără răspunsuri reconfortante, a revoltei tăcute împotriva absurdităţilor şi neîmplinirilor lumii, aceste compoziţii, în egală măsură fantastice şi groteşti, sînt mărturiile neliniştitoare ale unor realităţi cu atît mai cumplite cu cît sînt mai puţin cunoscute. Reprezentîndu-le ca pe nişte patrupede cu chip de femeie, autorul însuşi le-a numit *Himera pămîntului*, *Himera apei*, *Himera văzduhului*, *Himera nopţii* sau pur şi simplu *Himeră*, aceasta din urmă mult mai cunoscută decît celelalte, datorită, se pare, mai marii mediatizări care i s-a făcut.

Încă mai greu definibile, deşi încă mai sugestive, sînt un grupaj de opere alegorice, foarte deosebite de altminteri unele de altele. De o parte se află întruchipările inepuizabilei energii frivole (*Pan*, *Capul de satir*) sau chiar distructive (*Zeul războiului*), iar de altă parte reprezentările singurei adevărate înţelepciuni, aceea a cuminţeniei (*Studiu*, *Cugetarea*, *Fata cu ulciorul*). În sfîrşit, o cu totul altă viziune asupra naturii umane oferă *Sfinxul* (1913), de bună seamă cea mai reuşită realizare a lui Paciurea, în orice caz cea mai sugestivă, mai plină de înţelesuri. Să fie gheara chipului de bărbat tînăr ce exprimă voinţă, putere, inteligenţă o reprezentare alegorică a eforturilor raţiunii, aşa cum s-a spus cîteodată, sau ar fi mai degrabă o expresie a dăinuirii răului într-o lume plină de virtuţi? Anume astfel de întrebări au înălţat creaţia acestui mare artist şi au făcut să se vorbească despre „momentul Paciurea" în arta românească.

Zborul păsării măiastre

Constantin Brâncuşi (1876-1957), în ţară elev al lui Ion Grigorescu şi V. C. Hegel iar la Paris al lui Auguste Rodin, reprezintă acea fericită şi rară excepţie în arta românească de a se fi impus unei largi şi adecvate receptări în plan universal. Marele merit al artistului român constă mai ales în faptul că el nu a urmat un traseu bătătorit, ci a croit o direcţie nouă în sculptura modernă, detaşîndu-se hotărît de modelele şi preceptele pe care le urmase la început şi, dimpotrivă, făcîndu-i să se ia după el o nesfîrşită cohortă de artişti din întreaga lume. Şi demersul său înnoitor este cu atît mai relevant cu cît a fost străin de orice pornire nihilistă, determinînd o reconsiderare a esenţei şi resurselor valorice ale sculpturii în temeiul patrimoniului pe care aceasta îl acumulase pînă atunci. Şi tocmai prin asta acest gest s-a dovedit a fi salvator pentru sculptură, care trecea, la începutul secolului al XX-lea, printr-o criză, ca şi pictura de altfel.

Pornind de la surse de o mare generozitate, ca arta populară românească şi expresivitatea limbajului tradiţional, Brâncuşi a creat o operă care se impune mai cu seamă prin două calităţi: *aforisticitate* şi *universalitate*. Întîi, este mult prea

Material cu drept de autor

expresivă pentru a solicita multe lămuriri, şi în al doilea rînd e receptată peste tot ca o artă a locului, a fiecăruia şi a tuturor, ca expresie a capacităţii de a anticipa şi sintetiza o nesfîrşită gamă de percepţii, făcîndu-le să se regăsească în creaţiile sale.

Perioada 1900-1914 cuprinde primele două etape ale creaţiei brâncuşiene, oarecum delimitabile. Pînă la 1907, artistul a fost preocupat cu precădere de portrete, realizînd, în ţară, busturile lui *Gh. Chiţu* şi *Vitellius*, ale lui *Georgescu-Gorjan* şi *Carol Davila*, *Capul lui Laocoon*, iar la Paris portretul pictorului *Nicolae Dărăscu*, al lui *Petre Stănescu*, busturi de copii, ca şi acela intitulat *Orgoliu* ş.a. Cu anul 1907, cînd apar *Rugăciunea*, *Sărutul* (prima variantă), *Cumînţenia pămîntului*, începe o etapă complet nouă în carierea artistică a lui Brâncuşi. Aceste luicrări arată ca, la 30 de ani, artistul era format complet, aşa cum se va regăsi în conştiinţa artistică de mai tîrziu. În anii care au urmat pînă la război, el a mai realizat *Somnul*, *Muza adormită* (două variante), *Prometeu* (două variante), *Muza*, *Pasărea măiastră* (două variante), celebra *Domnişoară Pogany*, *Danaida*, *Primul pas*, *Primul ţipăt*. Prin participarea, în 1913, la Expoziţia internaţională de artă modernă de la New York, creaţia sa s-a înscris în circuitul universal al valorilor. Odată cu începutul primului război mondial, artistul va realiza o experienţă iniţiată timid puţină vreme în urmă şi care se va dovedi extrem de productivă şi anume sculptura în lemn, care îl va consacra ca pe unul din cei mai mari artişti plastici ai lumii.

Ultimii sculptori antebelici

Pentru sculptura românească din cei 10-15 ani care au precedat primul război mondial, creaţia lui Paciurea şi Brâncuşi a constituit marele ei triumf. Dar imaginea acestei arte nu ar fi completă fără realizările, mai modeste şi totuşi preţioase, ale altor cîţiva artişti. Între aceştia, domină Frederic Storck (1872-1942), fiul mai mic al lui Karl Storck, un adevărat profesionist al domeniului, chiar dacă insuficienţa impulsului interior nu a putut da naştere unei opere înveşmîntate în straiul ineditului. Tocmai de aceea *Gigantul* său nu a rezistat comparaţiei cu acela al lui Paciurea, în care viaţa clocoteşte. Stăpînind însă cu destulă îndemînare mijloacele adevăratei arte, el a realizat totuşi lucrări de certă valoare în cele mai variate genuri, aşa fiind busturile sale, ca acela al poetului Alexandru Macedonski, alegoriile *Tristeţea*, *Adevărul*, *Agricultura*, *Industria*, nudurile sau statuetele cu destinaţie foarte largă. Unele nuduri, ca *Salomeea*, depăşesc canoanele academiste şi propun o viziune exclusiv proprie asupra genului.

Nici Oscar Spaethe (1875-1944) nu a reuşit mai mult, ba dimpotrivă, deşi unele lucrări de-ale sale ca *Faun dansînd* sau anumite busturi şi monumente cum e cel al lui *Costache Negri* din Galaţi nu lasă nici o îndoială că dispunea de tot instrumentarul necesar unui artist autentic.

Cea mai mare parte a operelor lui F. Storck şi O. Spaethe vor fi realizate însă în perioada dintre cele două războaie mondiale.

Anii premergători primului război mondial sînt şi vremea apariţiei sculpturii profesioniste basarabene. Unul dintre primii sculptori basarabeni din această perioadă a fost Nichifor Colun, cunoscut cu lucrările *Portretul fratelui* şi mai ales cu *Portretul lui Ion Croitoru*, şi tot el pare să fie autorul reliefurilor baroce de pe faţada casei Herţa din Chişinău. Puţin mai tîrziu, în 1916, debutează şi Alexandru

Material cu drept de autor

Plămădeală (1888-1940), expunînd la Societatea de arte frumoase din Moscova lucrările *Portretul doamnei N.* şi *Cap de copil*.

c) Pictura

Am văzuit că prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost un moment crucial în istoria artei româneşti, deoarece pictura românească modernă anume atunci luase fiinţă. Am văzut cum din vechea pictură s-a desprins „zugrăveala de subţire" şi cum a apărut *pictura de şevalet*. Am putut urmări de asemenea cum, prin eforturile unor artişti ca Negulici, Rosenthal, Iscovescu, Szathmary, Lecca etc., către sfîrşitul acelei perioade pictura românească ajunsese la deplină maturitate. Deşi are fizionomia ei aparte, arta primei jumătăţi a secolului se prelungeşte în aceea ce se va face în acest domeniu în partea a doua a veacului, cu atît mai mult cu cît unii artişti (Lecca, Szathmary, Tattarescu ş.a.) au desfăşurat o activitate neîntreruptă pe parcursul ambelor perioade. Revărsată în lumea celei de a doua jumătăţi a secolului şi îmbogăţită cu eforturile artistice ale noii perioade, ea îşi va aduce prinosul esenţial la crearea picturii româneşti de la sfîrşitul epocii moderne.

Un bun exemplu al picturii academiste din epoca anterioară, întîrziată în a doua jumătate a secolului, este creaţia lui Gheorghe Tattarescu (1820-1894), dominată în aşa măsură de modelele clasice, încît chiar subiectele luate din realităţi româneşti (*Deşteptarea României*, *Ţăranul de la Dunăre*) sînt dezvoltate cu ajutorul scenelor din mitologia antică. *Ţăranca cu snopul* nu este de fapt o româncă din mediul rural, ci o madonă italiană în costum naţional românesc. Şi totuşi o tendinţă de îndepărtare de la această tradiţie întîrziată se manifestă, şi asta se vede în portrete, ca acelea ale lui *Bălcescu* şi *Magheru*, şi în peisaje, cum e *Peştera Dîmbovicioara*.

Un mare îndrăgostit de istorie

Deşi a activat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Theodor Aman (1831-1891), unul din cei mai mari pictori români, a rămas în mare parte tributar vechii viziuni şi vechilor mijloace de expresie, dominate de academism. În acelaşi timp însă opera sa este mărturia unor eforturi creative care caută se depăşească acest cadru rigid, datorită unei viziuni mai cuprinzătoare, unei priviri mai atente la realităţi şi unor mari însuşiri proprii. A practicat cu o energie inepuizabilă toate genurile, fiind atras mai cu seamă de temele istorice, tot aşa ca şi predecesorii săi. Titlurile *Izgonirea turcilor din Călugăreni*, *Bătălia românilor cu turcii pe insula Sf. Gheorghe*, *Boierii surprinşi la ospăţ de trimişii lui Vlad Ţepeş*, *Vlad Ţepeş şi solii turci* sau *Tudor Vladimirescu*, *Hora Unirii la Craiova*, *Unirea Principatelor* şi *Votul de la 24 ianuarie* ş.a. sînt cît se poate de convingătoare în acest sens. Toate pînzele acestea îşi au corespondentul tematic şi emoţional în solicitudinea artistului pentru problema care frămînta pe atunci partea conştientă a societăţii româneşti: afirmarea statului naţional român.

Se pare însă că crezul său artistic se regăseşte mai uşor şi mai complet în alte genuri, de ex. atunci cînd execută portrete de femei (*Dama cu cîinele*, *Femeia în gri*, *Femeia în rochie neagră*), peisaje (*Peisaj cu barca pe lac*, *În parc*, *Stradă în Sinaia*, *Portul Constanţa*), cînd se lasă atras de tematica ţărănească (*Horă la Aninoasa*, *Brîuleţul*, *Plecare la cîmp*, *Glume de peste Olt*, *Car cu boi*) sau cînd descrie scene de viaţa mondenă (*Petrecere cu lăutari*, *Petrecere în grădină*, *Bal mascat în atelier*, *La serată* etc.). O gamă atît de variată a preocupărilor a solicitat

Material cu drept de autor

o abordare mai largă a problemei mijloacelor de expresie şi a libertăţii de opţiune a artistului.

Primul realist în pictura românească

Odată cu Nicolae Grigorescu (1838-1907), contemporanul lui Aman şi doar cu puţin mai tînăr decît acesta, pictura românească se debarasează aproape complet de academism, apucînd pe făgaşul redării realiste a vieţii. În tinereţe, influenţat de marii calsici, el s-a aflat o vreme în zona romantismului, ceea ce îşi va găsi reflectare în special în tablourile sale istorice din acea vreme (*Unirea Principatelor*, *Dragoş şi Zimbrul*, *Hora* ş.a.), dar în curînd va intra sub influenţa şcolii de la Barbizon, care îl va îndemna să lucreze în baza propriilor resurse interioare şi a noii tehnici, numită *plein air*. Schimbarea se va vedea repede şi va fi semnalată mai ales în portretele sale, unde liniile precise, delimitative, detaliile şi descrierile amănunţite, caracteristice academismului, sînt înlocuite cu pete de culoare, cu tuşe expresive şi energice ca atunci cînd schiţează chipuri de ţărăncuţe şi ţărani (*Ţărancă cu maramă*, *Ţărancă voioasă*, *Ţărancă din Muscel*, *Fată torcînd*, *Fată cu ulciorul*, *Ţăran de la munte*, *Mocan*, *Unchiaş de la munte*). Noile sale scene istorice, cum este seria realizată în 1877, sînt executate în temeiul observaţiilor la faţa locului, aşa încît acestea sînt mai degrabă reflecţii asupra realităţilor trăite de autor care vor deveni istorie mai tîrziu (*Atacul de la Smîrdan*, *Lupta de la Rahova*, *Convoi de prizonieri*, *Care cu provizii*, *Roşiorul*, *Dorobanţul*, *Gornistul*, *Spionul*, *Prizonieri turci* etc.)

Este în general un lucru stabilit că Grigorescu s-a impus în arta românească mai cu seamă ca peisajist. Peisajul său însă nu mai este doar o descriere detaşată a unei impresii, cum se practicase de obicei pînă atunci, ci un mod subiectiv de a vedea lumea. Reuşeşte să realizeze această reorientare datorită în mare mpsură tehnicii plein air însuşită la Barbizon, care în creaţia sa se manifestă destul de variat, în dependenţă mai ales de subiect şi de maniera de abordare a artistului în fiecare caz în parte. Un important element compoziţional al peisajului grigorescian este plasarea permanentă a omului în cadrul studiat şi redat pe pînză. De cele mai multe ori, fiinţele care populează peisajele sale sînt ţărani, care afectiv i-au fost foarte aproape şi tocmai de aceea i-a înţeles mai bine, ceea ce a făcut ca aceste opere ale sale să fie cît se poate de convingătoare. Deşi, în preferinţa pentru imagini cu ţărani, Grigorescu fusese influenţat de pictorul francez J.-F.Millet, totuşi ulterior, după revenirea în ţară, el s-a îndepărtat de viziunea mistică a acestuia asupra ţăranului, care făcea din acesta elementul dominant, aproape singular, al peisajului, tot aşa cum a respins şi naturismul lui J.-B.Corot, un alt îndrumător al său. Şi în general, deşi omul este prezent mai întotdeauna în peisajele sale, el nu acaparează toată atenţia privitorului, ci dimpotrivă e doar parte a peisajului. Poate că cel mai bun exemplu în acest sens îl oferă tabloul *Pictorul Ion Andreescu în peisaj*, unde cu toate că figura celui reprezentat ocupă partea centrală din faţă a imaginii, totuşi ceea ce se impune privirii întîi de toate nu este omul, ci contextul şi, în acest context, componentele de peisaj ale omului, de ex., petele de lumină de pe haină, dar mai ales relaţia sa cu restul, faptul în ce măsură omul se potriveşte în acest mediu natural, construit pe impactul imaginaţiei artistului cu realitatea.

Material cu drept de autor

Cît priveşte interesul artistic al lui Gigorescu pentru mediul ţărănesc, constatăm că el a oscilat între o reprezentare idilică a acestuia (*Fată cu zestre*, *Ţărancă voioasă*, *Ţărancă de la munte*, *Casă ţărănească*, *Casă la ţară*, *Ţărăncuţă cosînd*), şi una realistă, care pune în lumină marile greutăţi şi lipsuri ale vieţii rurale (*Curte de ţară*, *Pe prispă*, *Casă ţărănească în cîmp*, *Casă la Valea Moşneagului*, *Vatra de la Rucăr*). Deşi în general înclinat să idealizeze nu atît modul cît mediul de trai al ţărănimii, atenţia sa nu a putut trece peste viaţa grea a acesteia, aşa încît cele mai reprezentative pentru arta sa sînt mai degrabă acele tablouri ale vieţii săteşti, în care impresia grea lăsată de sărăcie este îndulcită de mediul natural plin de poezie, şi invers, „poezia scenelor nu ascunde mizeria" (Delavrancea), cum atît de bine se vede, de ex., în *Fete torcînd la poartă*. Aşa cum s-a spus nu numai o dată, unul din cele mai reuşite portrete de ţărani, realizate de Grigorescu, este *Mocanul*, imagine monumentală şi pitorească sub aspect artistic şi emblematică în plan istoric, care însă, în pofida aşteptărilor poate, este relevantă nu prin accesoriile etnografice ce împodobesc figura celui reprezentat, ci prin chipul acestuia ce înfăţişează lumină, calm, atenţie, blîndeţe, învăluite într-o abia perceptibilă umbră de îndoială: este chipul omului pe care numeroasele greutăţi prin care a trecut şi care îl mai aşteaptă nu l-au făcut să abdice de la demnitatea pe care o poate avea un simplu destin uman.

Un artist filozof

Creaţia lui Ion Andreescu (1850-1882) este strîns legată de cea a lui Grigorescu mai ales prin faptul că a definitivat trecerea de la arta academistă la aceea a *plein air*-ului, dar este totodată şi opusă acesteia, pentru că a respins categoric idilismul în care se complăcuse uneori acela care i-a fost în acelaşi timp coleg, predecesor şi, pînă la un punct, model. De aceea imaginile rustice, cele mai numeroase în creaţia sa, sînt de cele mai multe ori dezolante tocmai pentru că reproduc cu fidelitate realităţile unui mediu sătesc foarte sărac, aflat, se pare, în afara civilizaţiei (*Cumpăna satului*, *Marginea de sat*, *Casă de ciurari*). Nici portretele ţărăncilor nu sînt idilice, dimpotrivă, sînt îmbrăcate sărăcios şi au chipul abătut de nevoi.

Poezia nu lipseşte nici în opera lui Andreescu, dar aceasta nu este exuberantă, ci e calmă şi rece. Se observă aceasta în toate peisajele sale, ca de ex., în *Pădure desfrunzită*, *Stejarul* sau *Iarna la Barbizon*. În astfel de imagini, puterea de viaţă, frumosul, pe care artistul are grijă să le sublinieze cu măsură, tot ce în general provoacă elanul e atenuat de atmosfera mohorîtă a toamnei tîrzii, de privelişte a unei străzi cu zăpadă, glod şi gărmezi de gunoaie, de tot ce sugerează degradarea fizică şi retragerea vieţii. Aceste tablouri, care se numără printre cele mai reuşite realizări ale lui Andreescu, nu sînt pur şi simplu expresii ale melancoliei sau deznădejdii artistului, ce reflecţii profunde asupra rosturilor vieţii.

Acesta fiind aspectul esenţial, definitoriu al operei lui Andreescu, nu este totuşi singurul, ceea ce e şi firesc pentru paleta destul de largă a unei vieţi foarte scurte. El a realizat şi unele lucrări, e adevărat că mai puţine, dominate de ideea puterii şi frumuseţii vieţii, ca în tablourile *Pădurea de fagi*, *Pomi înfloriţi*, *Stîncile de la Apremont*, *Drumul satului* ş.a. Foarte reuşitul său *Autoportret* arată că Andreescu era un mare talent în acest gen de pictură. Frescele mari, precum scenele de gen *Bîlci în preajma Buzăului* sau *Tîrg la Drăgaica*, pun în lumină capacitatea sa de a

Material cu drept de autor

realiza lucrări de mare complexitate tehnică. S-a observat că în privinţa tehnicii execuţiei era un novator, lucru demonstrat pe insistenţa sa oarecum neobişnuită asupra griului, culoare care, aşa cum se ştie, oferă cele mai neaşteptate posibilităţi de exprimare.

Artişti moldoveni

Faptul că pictorii din Moldova erau orientaţi doar spre şcoala conservativă bavareză, străină de atmosfera de adevărată efervescenţă creatoare din Franţa, a făcut ca aici desprinderea de academism şi îmbrăţişarea unei largi viziuni realiste asupra vieţii să se producă mai greu. E adevărat cu unii artişti, cum a fost Constantin D. Stahi (1844-1920), au încercat să se îndepărteze de la preceptele academismului, pictînd de ex. naturi moarte, dar deprinderea de a pune imitaţia înaintea imaginaţiei s-a soldat mai degrabă cu fotografii lipsite de viaţă decît cu opere autentice. Contemporanul şi pămînteanul său, Emanuil Bardasare (1850-1935) nu a putut merge nici el, din aceleaşi motive, cu mult mai departe, deşi acesta a executat cîteva lucrări mult mai în legătură cu viaţa, ca tablourile de gen *La hanul „Trei sarmale"*, *Întoarcerea de la seceriş*, *Peste pîrleaz* sau unele scene istorice (*Stegarul*) şi portretele. Rezultate mai bune a avut Gheorghe Popovici (1859-1933). El a urmat linia academismului, realizînd o serie de lucrări pe teme mitologice şi biblice (*Cain şi Abel*, *Execuţia lui Horea*, *Arcaşii lui Ştefan cel Mare*), dar aşa cum se vede, căuta să se inspire totuşi din realităţi mai familiare. Asta îl va determina să abordeze, mai tîrziu, şi tematica socială (*Urgia războiului*, *După răscoale*), să practice peisajul şi scenele de gen. O excepţie de la tradiţia şcolii bavareze este creaţia lui Theodor Buicliu (1837-1897), care făcuse studii la Paris, unde a fost îndemnat să se orienteze spre tehnica *plein air*-ului, dar opera sa a rămas la jumătatea drumului între amatorism şi adevărată artă profesionistă.

„Un mare revelator al sufletului românesc"

Pictura moldovenească realizează, la începutul secolului al XX-lea, un adevărat salt prin creaţia lui Ştefan Luchian (1868-1916), care tot aşa ca şi Andreescu, dar mult mai puţin decît acesta, fusese influenţat de Grigorescu şi de şcoala franceză de pictură. Şi încă mai mult decît cei doi predecesori ai săi, el a fost în acelaşi timp un artist al ţării sale, dar şi al vremii în care a trăit şi a creat, ceea ce a făcut ca opera sa să se integreze perfect în fluxul artistic al acelei epoci. Şi iarăşi, ca aceştia dar mai mult decît ei, s-a aflat, la începutul carierei sale artistice, sub influenţa impresionismului. Cunoscătorii au stabilit o anumită filiaţie a operei sale timpurii mai ales cu Degas şi Pissaro, constatîndu-se în acelaşi timp că el a ieşit foarte repede din umbra acestora. S-a observat că formaţia sa definitivă este legată foarte strîns de „Stilul 1900" şi că, prin detaşarea de impresionism şi aderenţa la preferinţele decorative ale *Art nouveau*, el a contribuit la afirmarea postmodernismului.

Ceea ce a determinat expresivitatea mesajului artei lui Luchian, ceea ce a imprimat acesteia o puternică notă dramatică a fost, tot aşa ca şi în cazul lui Andreescu şi poate mai mult, receptarea dureroasă a realităţii, care parţial îşi avea originea în suferinţa fizică a artistului, suferinţă care i-a chinuit existenţa şi i-a grăbit sfîrşitul. Asta l-a făcut înţelegător faţă de durerile altora, mai cu seamă faţă de viaţa grea a ţăranilor pe care boierii şi stăpînirea o făceau insuportabilă,

Material cu drept de autor

atitudine exprimată magistral într-un întreg ciclu de lucrări consacrate acestei teme, cum este capodopera *La împărţitul porumbului*, apoi *Dijma în Moldova*, *Durerea*, *1907 – epilog al răscoalei*, *Sfîrşit 1907*. Ca orăşean, Luchian a cunoscut şi mizeria vieţii citadine, l-a interesat lumea mahalalelor, a suburbiilor pe care a reprezentat-o în multe din lucrările sale (*Spălătoreasă*, *Florăreasa*, *Cărbunar*, *Safta florăreasa*, *Tăietor de lemne*, *Mahalaua Dracului*, *În fundul curţii* etc.), deşi a cunoscut foarte bine şi modul de trai al păturilor înstărite ale populaţiei (*La curse*, *Bătaie cu flori la şosea*) sau al boemei artistice (*Alecu Literatu*, *Moş Niculae Cobzarul* ş.a.).

Tot aşa ca şi Grigorescu, de la care spunea că învăţase cel mai mult, Luchian a fost interesat, e adevărat că nu în aceeaşi măsură, de tematica istorică, în special de războiul de independenţă, căruia i-a consacrat cîteva lucrări (*Sentinela de la 1877*, *O sentinelă*, *Roşiorul* şi *Curaj*). A realizat şi o serie de portrete de indicutabilă valoare (*Cap de bătrîn*, *Profil de fată*, *Cap de ţăran*, *Moş Niculae*, *Lorica*). E de presupus că anumele *Autoportretele*, care sînt cu adevărat relevante pentru creaţia sa, l-au determinat în cea mai mare măsură pe Henri Focillon să zică despre Luchian că a fost „un mare revelator al sufletului românesc".

Totuşi predilecţia sa cea mai mare a fost peisajul, sub cele mai variate aspecte, fie cel social (*Birt fără muşterii*, *Ghereta din Filantropia*, *Cu colindul*, *Iarnă în Filantropia*, *Casa lui moş Gheorghe* etc.), fie cel natural care l-a interesat în mod deosebit (*Fîntînă la Brebu*, *Colţ din strada Povernei*, *Sălciile de la Chiajna*, *La nămiezi*, *Lunca de la poduri*, *După ploaie* ş.a.). Spre sfîrşitul vieţii, boala nu i-a mai permis să lucreze în natură, şi atunci a continuat această lucrare altfel: a realizat numeroase tablouri cu flori, între care *Anemonele*, aceste flori sălbatice de primăvară, au fost strigătul său, sonor şi blînd în acelaşi timp, de dragoste de viaţă.

O artă a concretului profund originală

S-a observat pe bună dreptate că a fixa locul lui Gheorghe Petraşcu (1872-1949) în arta românească nu este deloc uşor, dată fiind complexitatea acestei personalităţi artistice. Revendicată, şi ea, din arta lui Grigorescu, creaţia sa a parcurs un lung drum pînă la punctul care avea să o definească complet.

A fost, ca şi Luchian, un artist care nu s-a lăsat impresionat de modă şi tot aşa ca marii săi înaintaşi a căutat să se revendice în permanenţă de la tradiţiile artei româneşti. A călătorit foarte mult, ceea ce i-a lărgit considerabil cunoştinţele despre oameni şi orizontul artistic, dar a păstrat „tot timpul legătura intimă cu spaţiul cultural românesc care, de altfel, i-a condiţionat şi caracterul profund original al operei" (C. Prut).

Specificul operei lui Petraşcu se va reliefa definitiv în deceniul al treilea al secolului al XX-lea, dar trăsătura ei distinctivă şi anume propensiunea pentru concret se va impune încă la prima ei etapă, în perioada anterioară primului război mondial. Fie că e vorba de peisaj (*Peisaj din Tîrgu Ocna*, *Peisaj din Vitré*), de naturi moarte sau de portrete, toate atestă o irepresibilă tendinţă de a reproduce faţa adevărată a lumii. Artistul este însă departe de stările melancolice, cu atît mai mult e străin de detaşarea blazată; opera sa, chiar atunci cînd înfăţişează realităţi dezolante, afirmă puterea irezistibilă a vieţii. Voinţa, puterea, capacitatea de a modela realităţile sînt caracteristici ce se fac prezente în creaţia sa încă de la această etapă. Tocmai de aceea el îşi concentrează eforturile cu deosebită îndîrjire

Material cu drept de autor

asupra materialului de lucru, pentru a-l face să spună exact ceea ce doreşte artistul: pasta, culorile sînt supuse celor mai neaşteptate modelări şi asta va aduce o noutate surprinzătoare în pictura românească şi anume miracolul de a introduce în natura neînsufleţită mai multă viaţă decît reuşise pînă la el artiştii care lucraseră cu materie vie.

Realizări mai modeste

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea au activat mulţi pictori care au realizat o operă foarte variată, dar în general mai puţin semnificativă decît cea a marilor artişti de care au fost influenţaţi sau chiar îndrumaţi. Dintre aceştia, cei care s-au impus cel mai mult par să fi fost Sava Henţia, G. D. Mirea, Nicolae Vermont şi Apcar Baltazar. Voit detaşat, deşi incomplet, de arta neoclasicismului, Henţia s-a arătat un foarte bun desenator şi mînuitor al culorilor, a repetat gestul lui Grigorescu faţă de *războiul de independenţă la care a pariticipat (Ostaşi odihnindu-se, Bivuac, Întîlnirea*), a executat cu destulă măiestrie portrete (*Femeia cu scrisoare*, *Fată torcînd*), tot aşa ca şi scene de gen, dar viziunea sa de ansamblu este lipsită de profunzime. G. D. Mirea (1852-1934), un artist foarte înzestrat, cu o remarcabilă pregătire profesională, a lucrat în tehnica *plein air*-ului în care a pictat peisaje (*Odihnă pe cîmp*, *Copaci în pădure*, *În pădurea Fontainbleau*), a executat scene istorice (*Ţărani secui aducînd lui Mihai Viteazul capul lui Andrei Bathory*), s-a dovedit a fi şi un foarte bun portretist (de ex., *Alexandru Odobescu*), realizări care îl vor îndemna pe Gh. Petraşcu mai tîrziu să-l pună alături de Grigorescu şi Andreescu. Comparaţia însă nu-i poate fi favorabilă, pentru că el rămăsese în bună măsură tributar academismului, aşa cum se vede foarte bine din unele opere vădit edulcorate, ca de ex., *Bacantă şi faun* sau *Vîrful de dor*. N. Vermont, un pictor de o mare curiozitate şi un virtuoz al tehnicii, a fost totodată tributar tradiţiilor perimate (*În atelier*, *Cascada*, *Judecata lui Solomon*, *Viziunea lui Isaia* ş.a.), dar scenele sale sociale (*Doi gevişti*, *Emigranţii*, *În familie*, *Coşarul*) sînt cît se poate de convingătoare. La fel de înzestrat a fost şi A. Baltazar (1880-1909). Peisajele sale, uşor păşuniste, sînt pline de poezie, datorită meşteşugului aplicării pastei şi viziunii proaspete asupra spaţiului. Inedite sînt şi procedeele de realizare a scenelor istorice (*Capul lui Moţoc*) sau cele de gen (*Haimanalele*, *Pînă la madam Popescu*).

Pictori transilvăneni

Teritoriile româneşti din componenţa Imperiului austro-ungar dispuneau de suficiente resurse pentru dezvoltarea picturii, odată ce, aşa cum am văzut, unii artişti care se manifestă foarte bine în Principate şi apoi în regatul român sînt originari din acest spaţiu. Pictorii ardeleni sînt orientaţi, practic fără eccepţie, spre şcolile de pictură din Viena şi Budapesta. Succesul lor se datorează în mare măsură faptului că, tot aşa ca şi scriitorii, actorii şi muzicienii, ei îşi organizază popria lor societate profesională: în 1850 sau îndată după acel an, Theodor Glatz adună în jurul său la Sibiu un cerc de pictori, între care G. A. Schiwert, H. Trenk, Th. B. Sockel, H. Zuther, C. A. Soteruis von Sachsenheim, W. Berg, J. Agata, Ion Costande. Cel din urmă se arătase un artist cu preocupări foarte largi, a cărui operă însă a rămas în cea mai mare parte necunoscută. Între altele, el a realizat portretele lui Avram Iancu, George Bariţiu, Nicolae Bălcescu ş.a. Pictorii Costantin

Material cu drept de autor

Georgescu şi Ion Zaicu s-au ocupat mai mult de pictura bisericească neoclasică. La fel de activ ca şi Costande a fost Octavian Smigelschi (1866-1912), care pe lîngă talentul manifestat în pictarea bisericilor, a mai practicat portretul (*Ţărani*, *Ţăran din Ardeal*, *Femeie bătrînă*, *Portret de ţărancă*), pesajul (*Uliţa în sat*, *Peisaj cu fîntînă*, *Marginea satului*) sau scenele de gen (*Cuartetul*). Un apropiat colaborator al Smigelschi, tot atît de priceput în pictura ecleziastică (ex. *Cina cea de taină*), a fost Arthur Coulin (1869-1912), care s-a arătat un foarte bun portretist, realizînd o galerie bogată şi extrem de variată de tipuri (*Fată din secuime*, *Ţărănci din Ţara Bîrsei*).

O scurtă privire asupra Bucovinei

Bucovina nu a avut multe talente care să se fi putut manifesta în această perioadă ca adevăraţi profesionişti ai penelului. A existat totuşi un pictor care a făcut onoare provinciei, Epaminonda Bucevschi (1843-1891), un neoclasicist interesat mai ales de pictura religioasă, dar care a zăbovit cîte puţin şi în alte zone. Nu a desconsiderat portretul, interesîndu-l mai cu seamă anumite feţe bisericeşti (*Silvestru Morariu*, *Teoctist Blajevici*), a stăruit o vreme asupra peisajului şi a picturii de gen (*Mica florăreasă*) şi bineînţeles că nu a putut neglija recomandările şcolii academice vieneze, ceea ce l-a îndemnat să picteze scene din mitologicea clasică (*Dante în exil*, *Bachanală*, *Moartea Cleopatrei*) sau să execute tablouri idilice (*Colindătorii*, *Doina*).

Arta Basarabiei

Arta plastică basarabeană începe să ia contur propriu destul de tîrziu, la răscrucea secolelor XIX şi XX, în parte sub influenţa artei ruse, mai cu seamă a grupului „Peredvijniki", dar şi a marilor curente artistice europene, în special a „stilului 1900". Fenomenul este favorizat de începutul unei instruiri artistice la Chişinău, mai întîi prin cursurile serale de desen ale lui T. Zubcu, din 1887, apoi prin şcoala particulară de desen a lui I. Stepanovski, care a activat în anii 1893-1898, şi în sfîrşit, din 1902, prin şcoala de desen a lui Vladimir Okuşko. În 1905, în aceasta din urmă se vor afla 189 de elevi, îndrumaţi de patru profesori. Absolvenţii acestei şcoli îşi continuau studiile la Moscova, Petersburg, München şi Paris. O contribuţie pozitivă la crearea şi întreţinerea climatului artistic necesar descoperirii şi promovării talentelor a avut şi Societatea amatorilor de Arte Frumoase, înfiinţată în 1903 din iniţiativa lui V. Okuşko şi V. Blinov. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea s-au evidenţiat pictorii V. Okuşko, N. Gumalic, Toma Railean, Timotei Colţa, P. Piskariov, A. Climaşevski ş.a., iar la sfîrşitul secolului se face remarcată şi Elena Maleşevschi (1868-1940) cu *Portretul necunoscutei*, care fusese receptat foarte bine în cercurile artistice de la Chişinău.

Dar, ca fenomen artistic distinct, pictura basarabeană se manifestă deplin în perioada cuprinsă între anul 1900 şi primul război mondial. S-au remarcat mai ales pictorii V. Okuşko cu lucrările *Arătură*, *Căsuţa*, *Dealurile*, *Cărăruşa*, *La barieră*, *Luntrea pe mal*, P. Piskariov cu picturile de gen *Cusătoresele*, *Drumuri desfundate*, *La spital*, *Orfana*, cu piesajele *Nistrul la Criuleni*, *Primăvara*, *Peisaj cu drum*, *Curte*, *Dimineaţa*, cu portretele *Portretul fiului*, *Portretul soţiei*, *Auroportret*, N. Gumalic cu realizările în spiritul peredvijnicilor *Artileriştii*, *Jertfele contemporaneităţii*, *Vînătoare*, *Tir lung*, G. Fürer cu o serie de portrete

Material cu drept de autor

reuşite, cum e *Femeia cu trandafiri*, Ş. Kogan care, pe lîngă unele portrete a căror reuşită se datorează preferinţei pentru o anume culoare (de cele mai multe, o nuanţă întunecată de cafeniu) şi prin desenul expresiv, a realizat mai multe imagini ale vechiului Chişinău (*Vilă în apropierea Chişinăului*, *Colina Inzov*, *Curtea*, *Catedrala veche* ş.a.), apoi E. Maleşevschi cu *Ascultă*, *Autoportret*, *Interior*, Pavel Şilingovski cu numeroasele sale peisaje, executate de cele mai multe ori în manieră impresionistă, *Seara pe Nistru*, *Drum*, *Nistru. Peisaj cu maluri*, *Livezi. Basarabia*, *Peisaj cu crucifix*, *Nocturnă*. Fiind un artist care ştia să opereze cu detaliul tot atît de bine ca şi cu proporţiile monumentale, după cum reuşea nu mai puţin să asigure echilibrul dorit al compoziţiei cu coloritul, Şilingovski s-a impus în epocă atît prin numărul mare al operelor sale cît şi prin nivelul lor artistic.

În această perioadă debutează cîţiva artişti care vor deveni foarte cunoscuţi mai tîrziu, fie doar ca plasticieni, cum au fost Alexandru Plămădeală şi August Baillayre (1879-1961), sau ca artişti cu interese mai largi, ca preotul Mihail Berezovschi (1868-1940), care va practica cu tot atîta stăruinţă şi muzica. A. Baillayre era de fapt foarte cunoscut pe atunci la Chişinău, atît ca artist cît şi ca pedagog, însă majoritatea lucrărilor sale din acea vreme nu s-au păstrat, excepţie făcînd doar tabloul *Interior. Finlanda* (1911) şi un *Autoportret* din 1912.

2) Grafica

Bineînţeles că cei mai de seamă reprezentanţi ai graficii au fost pictorii cei mai buni din această epocă. Ba chiar uneori sînt transpuse în garvură lucrări care anterior fuseseră pictate, cum procedase, de ex., T. Aman reproducînd portretul lui Tudor Valdimirescu. De cele mai multe ori însă, prin apelul la specificul acestei arte, Aman reuşeşte să pună în lumină resursele mare ale graficii, cum se poate vedea pe exemplul lucrărilor *Petrecere*, *Lupta de la Plevna*, *Ţăran cu căciula în mînă*. Pe Grigorescu grafica l-a interesat doar în măsura în care lucrările de această factură slujeau de material auxiliar pentru viitoarele sale tablouri, după cum demonstrează schiţele garfice *Atac de infanterie*, *Călăreţ turc*. Printre artiştii aflaţi sub influenţa „Artei 1900", adevăraţi graficieni au fost cîţiva pictori care făceau parte din societatea „Ileana", care practicau mai ales grafica de carte. Printre aceştia, cel mai harnic pare să fi fost A. Baltazar, care a ilustrat unele cărţi ale lui G. Coşbuc, E. Gîrleanu şi revista lui M. Dragomirescu *Convorbiri critice*. În unele cazuri însă Baltazar a fost doar un imitator. Şt. Luchian este ultimul mare artist din cei legaţi mai mult sau mai puţin strîns de *Art nouveau*, care au practicat grafica, dar iarăşi aproape numai pentru ilustrarea anumitor publicaţii. E vorva mai mai ales de ilustraţiile pe care el le făcea pentru revista *Ileana*, care însă nu dau nici pe departe măsura acestui mare talent. Luchian a practicat şi afişul, fenomen aparent straniu, dar explicabil totuşi, dacă ţinem cont de faptul că aceasta se întîmpla în 1898, cînd era tînăr şi sănătos.

Cu totul alta avea să fie atitudinea faţă de grafică a lui Gh. Petraşcu şi T. Pallady. Cei doi mari artişti nu au mai văzut în aceasta doar o ocupaţie complementară în raport cu pictura sau pur şi simplu ocazională, ci o artă aparte care merită aceeaşi atenţie ca şi oricare altă preocupare similară de neîndoielnică semnificaţie artistică şi utilitate socială. Dar această preocupare a lor se va manifesta plenar mult mai tîrziu, în perioada interbelică. Prin tehnica foarte

Material cu drept de autor

elaborată a celor doi, la care se vor adăuga efortirile altora, grafica va intra în drepturile ei ca o artă de sine stătătoare şi cu un viitor foarte promiţător.

Grafica a avut realizări foarte reuşite şi în Basarabia. E vorba mai ales de stampele lui P. Şilingovski *Lot cu fiicele sale*, *Basarabia*, *Oi*, *Basarabia. Poduri*, de crochiurile sale *Basarabia. Furtună*, *Nistru*, *Basarabia. Piesaj cu dealuri*, *Basarabia. Valea Nistrului*, de portretele *Sarahna. Călugăr*, *Autoportret*, apoi de lucrările E. Maleşevschi *Autoportret*, *Călugăriţă cu copil*, *Portret de femeie în interior* ş. a.

* * *

Trecerea în revistă a principalelor realizări pe care arta românească le-a avut, cu începere de la mijlocul secolului al XIX-lea şi pînă în ajunul primului război mondial, aduce dovezile unor prefaceri de mare cuprindere şi semnificaţie. Dacă arhitectura a trebuit să dibuie multă vreme pînă a putut ajunge la nişte formule mai mult sau mai puţin originale, şi acestea păstrate cu mare greu, atunci realizările sculpturii şi ale picturii sînt mărturii ale marii forţe creatoare a poporului român. Chiar dacă a fost influenţată într-un fel sau altul de şcolile occidentale de artă, opera lui Paciurea şi Brâncuşi, în sculptură, a lui Aman, Grigorescu, Andreescu, Luchian şi Petraşcu, în pictură, s-a impus, pînă la urmă, ca o proprie viziune artistică asupra lumii şi a vieţii. În perioada 1900-1914, începe să se afirme ca fenomen cultural distinct şi arta plastică basarabeană. Puse alături de marile realizări obţinute de români în aceeaşi perioadă în ştiinţă şi literatură, aceste mărturii aduc dovada peremptorie că, în cultură, poporul român trecuse cu succes examenul la care istoria l-a supus la răscrucea celor două veacuri, moment ce simboliza sfîrşitul unei epoci şi începutul alteia, care punea în faţa naţiunilor mici, de curînd devenite libere, sarcina măsurării propiilor capacităţi cu rezultatele formidabile ale unei civilizaţii milenare. Rămîneau, bineînţeles, şi nişte restanţe, pe care oamenii de cultură români le semnalau cu multă îngrijorare. Acestea nu ţineau însă de profesionalism în cutare sau cutare domeniu al culturii, pentru că aici, repetăm, cele mai multe obstacole fuseseră depăşite şi România devenise, din acest punct de vedere, o ţară europeană, fie şi de o ediţie recentă, fie şi cu rezultate încă destul de modeste, comparativ cu metropolele culturale pe care le-a avut ca modele. Mai mult decît atît, ca şi ţara, actul creator al românilor în cultură era, la începutul secolului al XX-lea, plin de vigoare, ceea ce îi încuraja pe unii contemporani să observe pe bună dreptate: „Pe cînd celelalte naţiuni neolatine au ajuns la maturitate şi au dotat lumea cu opere de valoare universală, energiile noastre sînt proaspete, gata să fie modelate în opere desăvîrşite, cari desigur că n-au văzut încă lumina zilei. Noi sîntem în lume la începutul carierei noastre şi va trebui să dăm forme da artă şi de cugetare [...] sub o înfăţişare nouă, deosebită" (D. Drăghicescu). Pe atunci, principala problemă a spiritualităţii româneşti era aceea a mentalităţii publice a clasei politice şi a grupurilor sociale care determinau direcţia de evoluţie a societăţii şi în special capacitatea acestora de a realiza o coeziune socială şi naţională a poporului român. Din motive obiective şi subiective, examenul la această materie s-a amînat.

5. Specificul spiritualităţii româneşti la sfîrşitul epocii moderne

Material cu drept de autor

Văzută sub aspectul performanţelor profesionale, cultura română a făcut, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, un salt gigantic: creşterea considerabilă a numărului de elevi în şcolile primare şi secundare, crearea învăţămîntului superior, afirmarea unui şir de direcţii de cercetare de mare prestigiu ştiinţific, reflectată formal în crearea Academiei Române, rezultatele spectaculoase în literatură şi arte sînt numai cîteva fenomene definitorii ale acestui proces. Dar după cum spiritualitatea românească nu se reduce la manifestările culturale, tot aşa şi mutaţiile din sînul ei nu sînt totuna cu evoluţiile din sfera culturii. Cu ce preţ şi cum anume au fost obţinute cutare sau cutare realizări culturale, cît de semnificative au fost acestea şi cît de benefice pentru progresul general al societăţii, cum au influenţat ele modul de viaţă al oamenilor, mentalitatea lor, în ce măsură au contribuit la afirmarea unei sănătoase conştiinţe sociale, a unui climat de comodă, relaxantă convieţuire civică, de activism social şi de emulaţie creatoare etc. – iată doar cîteva întrebări care însoţesc în mod necesar toate observaţiile asupra dezvoltării culturii în această perioadă.

Cultura faţă în faţă cu dilema „forme fără fond"

Dezbaterile cele mai aprinse în chestiiunea aşa-ziselor forme fără fond s-au produs cu referinţă mai ales la condiţiile de dezvoltare a culturii române în secolul al XIX-lea, care pînă la urmă s-au rezumat la observaţiile asupra specificului spiritualităţii româneşti.

Rezultatul imediat al scuturării regimului fanariot a fost orientarea tot atît de grăbită a Principatelor spre Occident. „În mai puţin de o generaţie, şalvarii şi işlicul erau înlocuiţi ci «hainele nemţeşti», divanul oriental cu canapeaua franţuzească, narghileaua cu havanele" (V. Georgescu). Observaţie pe cît de simplă pe atît de relevantă, numai că ea sugerează mai mult decît avea în vedere autorul ei, care voia să sublinieze doar schimbările pozitive ce se produc în societatea românească după 1821. Dincolo de ce a vrut să spună el, această observaţie arată că e vorba de o schimbare de decor, nu de fond. Într-adevăr, societatea a evoluat, dar a evoluat extrem de încet şi, principalul, această schimbare nu a atins adîncurile ei, nu a atins fondul, în orice caz nu foarte curînd. Dimpotrivă, întocmai cum „hainele nemţeşti" iau locul celor turceşti, tot aşa şi cele mai variate forme de viaţă şi instituţii publice occidentale iau drumul spre Ţările Române pentru a le înlocui pe cele de factură orientală ori chiar autohtonă sau pur şi simplu de a fi implantate acolo unde nu fusese niciodată nimic şi nici nu crezuse cineva vreodată că ar fi fost nevoie de aşa ceva. Şi întrucît, în urma revoluţiei de la 1789 şi a epopeii napoleoniene, Franţa era ţara spre care priveau fascinate toate comunităţile europene aflate în stadiu de civilizare, era firesc ca şi românii, dornici să se civilizeze, să caute a împrumuta de acolo tot ce credeau că le-ar fi fost de folos. I-au ajutat în 1831 şi protectorii ruşi care, în loc să le impună un regim înapoiat ca al lor, cum era de aşteptat, au introdus în Principate o constituţie liberală de factură occidentală (franţ.) cu numele de Regulament organic. Acesta a fost începutul, iar de aici împrumuturile franţuzeşti (mai tîrziu vor şi altele) se vor avea în ritm tot mai grăbit.

Împrumuturile se refereau la tot ce ţinea de viaţa publică şi privată. În ceea ce priveşte cultura, e de reţinut că între anii 1838 şi 1850, cărţile în limba franceză împrumutate la cabinetele publice de luctură au fost de aproape şapte ori mai

Material cu drept de autor

numeroase decît toate celelalte cărţi luate la un loc, şi acestea în limbi europene, bineînţeles. Pentru că pe atunci erau puţine cărţi în limba română şi evident că se citea foarte puţin în această limbă, iar o bună parte a elitei nu citea deloc româneşte. Alfel spus, acolo unde se citea, influenţa limbii franceze era zdrobitoare, aşa încît chiar mult mai tîrziu (1906) Iorga, speriat de influenţa exagerată a acestei limbi, era pe punctul de a declanşa în România o revoluţie culturală antifranceză. Literatura română şi teatrul naţional începuseră să se formeze după calapod franţuzesc şi doar mult mai tîrziu literele române vor merge şi pe filiera germană, odată cu exploatarea filonului creaţiei populare. Artele urmau şi ele moda franţuzească. Exemplul cel mai bun îl dădea arhitectura: prin noile edificii publice şi private, Bucureştii devin „micul Paris". Academia copiază modelul celei franceze, ca şi universităţile, revoluţia de la 1848 a fost franţuzească, constituţia de la 1866 belgiană, sistemul politic şi administrativ de asemenea era scos la indigo după cel apusean etc. Se vedea clar că în chestiunea împrumuturilor se exagerase peste măsură. De aceea era şi firesc ca o bună parte a oamenilor de cultură să fi fost neliniştiţi de această situaţie. Maiorescu, de ex., atenţiona asupra faptului că preluarea automată şi fără discernămînt a formelor de viaţă şi de cultură occidentale făcea ca acestea să nu se potrivească cu realităţile româneşti, adică să nu se bazeze pe un fond real, de unde şi expresia „forme fără fond". Asta însemna crearea unei civilizaţii false, de imitaţie. Maiorescu nu excludea categoric utilitatea împrumuturilor, dar era convins, tot aşa ca şi Eminescu, că nu puteau fi făcute, cum zicea poetul, „toate acestea decît pe-ncetul". De cealaltă parte, Xenopol răspundea că, de vreme ce România nu avea altă cale de dezvoltare, asta însemna că modernizarea după modelul occidental trebuia să se facă cu şi mai multă rîvnă, afirmaţie care părea să le dea le dea dreptate criticilor unei astfel de modernizări, atitudine pe care o vom constata în aprecierile altor oameni de cultură români. C. Rădluescu-Motru, de ex., va observa, mai tîrziu: „Am adoptat legi civile şi politice nepotrivite tradiţiei noastre; am organizat un învăţămînt public inutil marii majorităţi a poporului; am imitat tehnica burgheză de producţie economică în care nici însuşirile poporului, nici bogăţiile ţării noastre nu se pot valorifica; am făcut tot ce ne-a stat în putinţă ca să ne falsificăm tradiţiile şi aptitudinile dăruite de natură. Cu un scop bine intenţionat, fără îndoială, am crezut că aşa ne vom europeniza mai repede. Ne-am crezut obilgaţi să fim pe placul Europei. Europa însă [...] ne cere să fim ceea ce sîntem: cu rădăcinile noastre proprii, cu destinul nostru propriu". Pe marginea unor astfel de consideraţii, E. Lovinescu va observa şi el: „N-avem o cultură proprie, ci numai o civilizaţie împrumutată; n-avem o însumare de valori morale, ci numai echivalentul lor formal; nu cunoaştem nici postulatul identităţii naţionale, condiţie esenţială pentru dezvoltarea armonică a societăţii". După care va adăuga: „pe un fond oriental s-a altoit o civilizaţie occidentală, din acest amestec a ieşit o civilizaţie hibridă, pe care criticii şi istoricii culturali au condamnat-o, iar satiricii au biciuit-o şi au fixat-o, uneori, în lapidare scheme caricaturale". Şi tot Lovinescu a atras atenţia la un lucru foarte important şi anume că rămînerea un urmă a fondului faţă de formă se explică prin faptul că „formele sociale se prefac revoluţionar", pe cînd „sufletele se transformă evolutiv".

Material cu drept de autor

Trebuie observat totuşi că aprecierile critice privind orientarea spre Occident a culturii române, ca şi a tuturor celorlalte interese şi activităţi privind evoluţia de perspectivă a societăţi româneşti, erau mai degrabă de natură polemic-abstractă şi emoţională şi nu prea ţineau seama de condiţiile concrete din mediul românesc şi în special de resursele reale de progres ale acestuia. E de reţinut că preferinţele românilor pentru imitarea de instituţii şi forme de viaţă din afară nu erau, în secolul al XIX-lea, o noutate; aceste înclinaţii le găsim în pravilele şi în arta medievală, în primele tipărituri, în primele şcoli şi în primele opere literare. Influenţele au fost de origine slavonă, poloneză, greacă, germană, rusă şi în sfîrşit franceză. Cu toate acestea, în momentul cînd se constituise ca stat independent, România era, sub aspect civilizaţional, foarte înapoiată. Posibilităţile proprii pentru un progres rapid erau reduse. E adevărat că nu lipsea o tradiţie culturală proprie, oarecum evoluată, asta referindu-se mai ales la cultura spirituală, dar nu existau serioase premise interne pentru realizarea unui adevărat salt economic, tehnic, ştiinţific, educaţional, de mentalitate etc., ceea ce ar fi putut asigura apropierea României de ţările europene mai dezvoltate. Ieşirea din acest impas nu putea fi alta decît orientarea spre Occident, de vreme ce Rusia sau Turcia, vecinii puternici din răsărit, erau, în linii generale, tot atît de nedezvoltate. De altfel însăşi viaţa a impus această soluţie: la români, primele întreprinderi industriale moderne, ca cele constructoare de maşini, metalurgice, de extracţie a gazului şi cărbunelui, primele căi ferate etc., apar în teritoriile de sub dominaţie austriacă, în timp ce tinerii din familiile bogate şi înstărite de multă vreme îşi făceau studiile în universităţile din Europa Centrală şi Apuseană.

Aspectul negativ al schimbărilor, realizate sub influenţa imitărilor şi a împrumuturilor, nu a fost acela care s-a invocat de cele mai multe ori, şi anume că ele ar fi fost neavenite în principiu, ci s-a aflat în faptul că aceste schimbări s-au produs ca o avalanşă haotică ce a cauzat în societate dezorientare, incapacitate de a deslusi binele de rău, valoarea de nonvaloare şi mai ales, ceea ce era cel mai important, de a găsi locul meritat de propriile creaţii în masa împrumuturilor.

Dăscălimea în context social-cultural

Caracterul culturii româneşti a fost determinat de locul intelectualităţii în acest fenomen, în special al celei ştiinţifice, literare şi artistice. Dascălii, cum li se spunea în mediul românesc oamenilor cu carte în timpurile mai vechi, au fost de fapt cei care au creat cultura română. Dar rolul oamenilor de cultură în societate nu se reduce doar la atît, pentru că în mod obişnuit ei sînt consideraţi partea cea mai bună a societăţii, sufletul acesteia, îndrumătorii ei, şi tocmai de aceea, prin activitatea, sensibilitatea, mentalitatea lor, prin impactul pe care îl au cu realităţile sociale, ei oferă poate cel mai sensibil indicator al spiritualităţii.

Intelectualitatea română, în sensul actual al termenului, ca largă pătură socială, începe să apară foarte tîrziu, abia după înfiinţarea universităţilor în mediul românesc. Nu întîmplător, tot atunci are loc şi instituţionaliarea ei în cadrul unor organizaţii obşteşti şi profesionale, precum societatea „Junimea", Academia Română, Liga culturală, variate asociaţii ştiinţifice şi artistice. Evident că ea nu a putut fi o forţă destul de puternică pentru a determina direcţia de evoluţie a societăţii române moderne, fiind nevoită să se mulţumească cu acele funcţii şi cu

Material cu drept de autor

acea situaţie socială, pe care i le stabilea clasa politică. Aşa cum am mai spus, abstracţie făcînd de un număr restrîns de excepţii, prima intelectualitate română, cea din prima jumătate şi de la mijlocul secolului al XIX-lea, fusese de origine boierească, complet străină de masele muncitoare. În plus, aceasta, şi mai cu seamă fruntea ei, era în mare parte de origine etnică străină. Asta a făcut ca în societatea românească să se afirme tipul unei elite intelectuale care nu putea avea nici o aderenţă la marile frămîntări sociale, înţelegînd prin aceste frămîntări problemele cotidiene cu care se confrunta majoritatea cvasitotală a populaţiei româneşti. Copiind modul de viaţă şi însuşindu-şi comportamentul social al cărturarilor-boieri, originari în mare parte din clasa stăpînitoare fanariotă, noua intelectualitate, ieşită din popor, dar ruptă opţional şi deci sufleteşte de acesta, va fi esenţialmente, după mentalitatea ei, o reeditare a vechii intelectualităţi boiereşti, lipsită însă de independenţa economică şi de demnitatea acesteia. Va fi de fapt, spre deosebire de intelectualitatea măruntă (învăţători, medici, preoţi săteşti etc.), o ciocoime în cultură şi în tot soiul de preocupări publice. Va căuta, întîi de toate, să trăiască bine, adică pe picior larg, vînînd funcţii bine plătite, intrînd în politică, în afaceri, practicînd avocatura, publicistica, unde-şi va face reclamă şi va practica şantajul, va cumula nenumărate demnităţi şi surse de cîştig, între care posturi şi catedre universitare, pariticipare în diferite „societăţi, comitete şi comiţii" lucrative etc., etc.

Politiceşte, intelectualitatea, ca parte a burgheziei orăşeneşti, nu va avea niciodată propriile sale opţiuni, preferînd în general să fie ataşată mereu la aparatul de stat. Cercetînd, la începutul secolului al XX-lea, atitudinea intelectualităţii faţă de alegeri, prof. C. A. Popescu va constata că aceasta fie că evita să voteze, fie că, mai des, vota, împreună cu funcţionarii, pentru guvern, motivînd că „n-au să schimbe ei ţara".

Orientarea greşită a intelectualităţii române se vede şi pe exemplul specializării în universităţi: în anul de studii 1900/1901, de ex., numărul studenţilor la drept era de 3,5 ori mai mare decît la medicină şi de 5 ori mai mare decît la specializările tehnice. Bineînţeles că această orientare nu urmărea neapărat să perfecţioneze legislaţia sau să îmbunătăţească moravurile publice, ci mai degrabă să asigure, aşa cum observa şi Eminescu, un cîştig mai bun şi mai uşor acelora a căror „meserie este să dovedească că negru-i alb şi albu-i negru".

„O soţietate fără prinţipuri, va să zică că nu le are"

Completa lipsă de receptare dintre elite şi popor, „trădarea intelectualilor", religiozitatea, pentru cei mai mulţi, superficială şi falsă, necunoaşterea adevăratului patriotism, lipsa sentimentului naţional, în cel mai fericit caz, prea slaba lui manifestare neinteresată, spontană, laşitatea şi interesul exclusiv pentru un trai uşor şi nemuncit al clasei politice, nedezminţita ei predispoziţie de închinăciune în faţa străinătăţii, mai ales în faţa puterii şi strălucirii acesteia, au creat terenul cel mai bun pentru cultivarea unei psihologii sociale defectuoase. Confirmarea o găsim în observaţiile lui Păucescu, abstracţie făcînd de patosul lor publicistic: „Sîntem o minune pe lume, sîntem un popor fără moravuri, fără religie şi fără lege. Căci moravurile s-au depravat într-un mod înspăimîntător, în religie nu credem şi legile nu se aplică decît la minimă parte a populaţiei. De o jumătate de secol luptăm

Material cu drept de autor

numai ca să sfărîmăm toate legăturile morale, să omorîm toate credinţele. Şi am ajuns într-adevăr să nu ne temem de nimic, să nu credem în nimic şi n-avem decît o ţintă: cum să ne îmbogăţim mai mult şi să trăim mai bine".

Poporul şi cultura modernă

Bineînţeles că o parte a elitei intelectuale, în special a celei literare şi artisitce, anume aceea care se trăgea din popor, nu era străină de el, dar interesul ei pentru popor, pentru ţărănime mai ales, era unul profesional şi cognitiv, nu afectiv: teoretic şi cumva emoţional, această parte a intelectualităţii era interesată de popor, dar practic era indiferentă faţă de soarta lui. Indiferenţi faţă de ţărani erau atît intelectualii care înţelegeau nevoile ţărănimii, cît şi cei pentru care ţărănimea era o clasă reacţionară. Această lipsă de legătură a elitei intelectuale cu masele constituia o frînă serioasă în circulaţia largă a ideilor şi în general în dezvoltarea culturii. Din această cauză, societatea avea, la vîrfuri, o cultură înaintată de factură europeană, iar jos, în mediile largi ale populaţiei, nişte rudimente de cultură, alcătuite din cîteva tradiţii populare şi, mai puţin, din acel dram de învăţătură, pe care îl putea oferi dascălul din sat sau învăţătorul, acolo unde acesta se afla. Accesul extrem de greu al culturii moderne spre aceste medii era determinat nu numai de faptul că intelectualitatea era organic străină de popor, dar şi pentru că partea covîrşitoare a poporului, ţărănimea mai ales, era în afara societăţii, mai bine zis în afara comunităţii civice, pentru că analfabetismul, lipsa votului universal şi acuta insuficienţă a pămîntului sau chiar lipsa lui o privau de drepturi civice reale. Legislaţia cu privire la învoielile agricole îi ţinea pe ţărani legaţi de moşiile pe care erau forţaţi să le lucreze, de aceea ei nu-şi puteau părăsi satele, a căror mizerie sfida ochii îngroziţi ai unui Andreescu sau Luchian cînd aceştia o treceau pe pînză, împreună cu compasiunea lor neputincioasă. Acesta a şi fost obstacolul principal care a stat în acea perioadă în calea emigrării ţăranilor români în America, spre deosebire de situaţia din alte zone central şi est-europene, inclusiv din Transilvania, unde acest exod a fost în această păerioadă masiv. Dispăruseră epidemiile de ciumă şi holeră, care pînă în secoluul al XVIII-lea făceau adevărate ravagii, dar apăruseră în schimb bolile sociale, adică cele cauzate de subnutriţie sau de condiţii de trai antisanitare, cum erau malaria, tuberculoza, pelagra. Viaţa la oraşe se îmbunătăţise, chiar şi în mediul muncitoresc, unde şi cîştigurile deveniseră mai bune, şi alimentaţia mai sănătoasă, pe cînd în sate schimbările erau nesemnificative. Situaţia demografică era extrem de grea: media natalităţii, în anii 1896-1900, era de 40,2%, iar a mortalităţii de 30,6%. În ultimii 40 de ani ai secolului al XIX-lea, indicele mediu al morbidităţii crescuse cu aproximativ 10%, iar al mortalităţii cu cca 4%. Evident, în sate situaţia era mult mai gravă. Hrana sătenilor, de o frugalitate care în Europa nu se întîlnea nicăieri şi doar numai în cîteva din cele mai sărace ţări ale lumii se mai putea vedea aşa ceva, raportată la o permanentă muncă fizică extenuantă, apoi starea foarte proastă a locuinţelor, aproape completa lipsă a unui sistem de asistenţă sanitară în sate întreţineau un nivel foarte ridicat al morbidităţii, din care rezulta, cu am văzut, o cotă îngrijorătoare a mortalităţii. Toate acestea, grefate pe fondul general al unei sărăcii cumplite, pe un nivel foarte ridicat al analfabetismului (peste 84%) şi pe statutul asocial al ţăranilor (niciodată nu tebuie uitat, în acest context, deznodămîntul

Material cu drept de autor

răscoalei din 1907), dau imaginea reală a spiritualităţii satului românesc din preajma primului război mondial.

Naţiune şi „imagi-naţiune"

În secolul naţionalităţilor, românii s-au confruntat, ca şi alte popoare europene, ca sarcina realizării unităţii lor naţionale. Acest spirit a dominat astfel de fenomene cruciale din istoria lor, cum au fost revoluţia de la 1848, unirea Principatelor, dobîndirea independenţei de stat şi cum va fi, la sfîrşitul primului război mondial, realizarea unirii tuturor provinciilor româneşti în cadrul unui singur stat naţional.

Însă conştiinţa identităţii naţionale, înţeleasă constructiv şi în spirit umanist, ceea ce presupune canalizarea energiilor spre valorificarea cît mai deplină a resurselor proprii ale spiritualităţii naţionale, la români nu s-a putut realiza satisfăcător, situaţie pe care mulţi oameni de cultură români au semnalat-o în repetate rînduri. Reamintesc gîndul invocat mai sus al lui Lovinescu, după care evoluţia armonioasă a societăţii româneşti nu a fost posibilă din cauză că românii nu au cunoscut „postulatul indentităţii naţionale", avîndu-se în vedere, probabil, nu atît faptul că românii nu şi-ar fi dat seama de necesitatea realizării idealului naţional, ci mai degrabă că nu au putut cunoaşte mijloacele şi căile de a ajunge la acest obiectiv. Deoarece din ce spune marele om de cultură român se vede clar că identitatea naţională nu este privită ca scop în sine, ci ca o condiţie esenţială, un cadru general pentru progresul social. Acest gînd despre rolul ideii naţionale în evoluţia generală a societăţii este dezvoltat pe larg în mai multe scrieri ale lui C. Rădulescu-Motru despre naţionalismul românesc, care, zice el, exclude viziunile înguste, de împrumut, inclusiv cele extremiste, ci se naşte „din rădăcinile realităţii româneşti" şi din „spiritul vremii în care trăim". Această viziune venea în completarea acelei idei de patriotism constructiv, pe care Maiorescu o numise „naţionalism în limitele adevărului". Cam în aceeaşi vreme, Ilarie Voronca lansa fraza „eu din toate naţiunile aleg imagi-naţiunea" care în mod evident punea valorile adevărate înaintea declaraţiilor patetice.

Or, atît înclinaţia permanentă spre imitaţii din afară, cît şi respingerea încăpăţînată a oricăror influenţe străine au dat naştere în societatea românească unui naţionalism rupt de realităţi şi orientat spre obiective false: într-un caz, împotriva străinilor, în alt caz, spre adularea lor, cînd de fapt interesele ţării cereau ca el să fie orientat spre consolidarea naţiunii române şi spre potenţarea capacităţilor ei creatoare. Deci, în esenţă, acesta nu era un naţionalism constructiv, ci demagogic. Lipsit de consistenţă şi neavînd o natură creatoare, el se reducea la lozinci deşarte care erau reflecţia incapacităţii organice a clasei conducătoare de a realiza în fapt solidaritatea naţională. De aceea acest naţionalism nu a putut fi niciodată glasul naţiunii, ci doar al unui grup sau altul de indivizi, fapt pentru care nu a putut să aibă mare audienţă socială, fiind sortit, din capul locului, la eşec: cînd s-a formulat, nu a convins pe nimeni, şi cu cît s-a strigat mai tare, cu atît a părut mai extravagant, deplasat, în totală disonanţă cu climatul social. Această situaţie era în măsură să creeze impresia că românii nu aveau conştiinţa apartenenţei la o naţiune, altfel ar fi greu de găsit o explicaţie pentru vestita şi atît de aspra observaţie a lui Bismarck că „românii nu sînt o naţiune, ci o profesie".

Falsitatea neîndoioaselor argumente istorice

Material cu drept de autor

Acest naţionalism declarat, dar inexistent, făcea ca chiar şi eforturile mai mult sau mai puţin serioase pentru afirmarea identităţii naţionale să fie văzute doar ca o confirmare a acelui comportament al elitei politice şi intelectuale româneşti, care îşi găsea expresia perfectă în formula „una spun şi alta presupun". Întrucît un astfel de naţionalism nu se putea afirma în viaţă, el îşi căuta resursele în istorie şi, fiind fals, nu putea să nu compromită istoria care i se părea că-i oferea argumentele de care avea nevoie. Acest delir istoric a alterat multe pagini importante ale trecutului românesc, precum domnia lui Mihai Viteazul, răscoala lui Tudor Vladimirescu, revoluţia de la 1848, rolul monarhilor străini, războiul de independenţă din 1877/8, participarea României la primul război mondial, realizarea unirii din 1918 ş.a. Operînd cu fapte istorice autentice, falsa propagandă naţionalistă le-a „modelat" după tiparul intereselor sale de moment. Bineînţeles că această propagandă nu avea nimic în comun cu sentimentul naţional firesc şi sănătos al românului.

„Totul este luat în mod uşuratic"

Fenomenul care a dăunat cel mai mult culturii române, în special moralităţii publice, a fost *politicianismul* cu cele două faţete ale sale: invazia politicului în cultură şi supralicitarea rolului statului în societate. Şi dacă după perioada sa paşoptistă de înflorire, politizarea culturii a putut fi treptat atenuată prin influenţa crescîndă a unor curente artistice de mare autoritate publică în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cum a fost „Junimea", atunci fascinaţia pe care administraţia de stat a exercitat-o asupra societăţii româneşti, inclusiv asupra culturii, nu a putut fi înfrîntă niciodată.

În politică, politicianismul s-a arătat a fi ceea ce politicianul conservator P. P. Carp a numit talentul care „poate justifica toate încarnaţiunile". Acest „talent", care nu este bineînţeles o invenţie românească, l-au avut numeroşi politiceni români, atît înainte de 1900 cît şi după aceea. Tipul perfect al unui astfel de politician, imortalizat de Caragiale în portretul celebrului său Caţavencu, se regăseşte în sloganul patriotic „prin noi înşine", care în realitate însemna, aşa cum am văzut, „prin noi înşine pentru noi" sau „ceea ce facem, facem numai pentru noi".

Slaba dezvoltare economică a ţării şi vechile obiceiuri fanariote de a construi un trai luxos pe o grămadă de biruri au determinat elita conducătoare românească să creeze un aparat birocratic extrem de întins, de etajat şi de costisitor. Pe măsura „occidentalizării", acesta se transformase într-un burete enorm, capabil să absoarbă, odată cu nişte mijloace financiare mult prea mari comparativ cu nivelul de dezvoltare economică a ţării şi mai ales cu traiul celei mai mari părţi a populaţiei, un număr la fel de exagerat de oameni dornici de a se procopsi cu o funcţie. Fenomenul luase proporţii îngrijorătoare, aşa încît devenise subiect de dezbateri publice încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar mai ales după unirea Principatelor, cînd Ion Ghica îl va defini drept „parazitism dregătoresc". În loc ca elementele cu bună pregătire intelectuală şi profesională să fi fost orientate spre activităţi economice, ele erau încurajate să solicite dregătorii în sfera politică şi administrativă, ceea ce avea efecte distructive pentru morala publică, întrucît stimula parazitismul social şi promova o atitudine dispreţuitoare faţă de munca producătoare de valori reale, necesare evoluţiei normare a societăţii. În asemenea atmosferă, instituţiile statului erau apreciate nu după utilitatea şi funcţionalitatea

Material cu drept de autor

lor, ci după gradul de satisfacere a intereselor numeroasei nomenclaturi găzduite în stufoasele lor structuri. Această atitudine superficială era rodul unei mentalităţi viciate, care nu avea ştire de responsabilitatea civică pe care o presupunea aflarea într-o funcţie publică. Occidentalii trebuie să fi fost şocaţi de această mentalitate, de vreme ce unii din ei au putut spune despre români că la ei „totul este luat în mod uşuratic".

Factorul extern şi cultura

Destinul istoric al românilor a fost influenţat adeseori decisiv de unele evenimente politice şi militare, iniţiate de factori din afară şi petrecute fie pe teritoriu românesc, fie în afara acestui spaţiu, şi mai ales de atitudinea faţă de ei a marilor puteri, ceea ce a lăsat urme adînci în psihologia socială românească. Toate acele numeroase evenimente care au jalonat acest destin dramatic, cu începere de la întemeierea statelor medievale româneşti şi terminînd cu intrarea recentă a României în Uniunea Europeană, au impus convingerea, în mare măsură justificată, că orice acţiune constructivă românească de mare anvergură, nu poate avea sorţi de izbîndă dacă nu are girul marilor puteri sau, în dependenţă de conjunctură ori de momentul istoric concret, măcar al unora sau al uneia din ele. Efectele acestei psihologii au fost poate chiar mai distuctive decît acelea ale „parazitismului dregătoresc". Convingerea că progresul ţării nu depindea de eforturile făcute în interior sau că, în cel mai fericit caz, depindea doar în măsura în care aceste eforturi erau asistate de cineva din afară, a făcut ca soarta ţării şi bunăstarea poporului să se arate ca nişte subiecte de discuţie pentru naivi sau demagogi. Pornind de la această premisă, politicianul, reprezentantul elitei în general, plictisit de povara sarcinilor publice, va căuta să facă avere pentru sine cu orice preţ, iar cetăţenii de rînd, atunci cînd nu vor putea proceda la fel, se vor mulţumi măcar cu cîte o sinecură, iar mai tîrziu, cînd li se va oferi oportunitatea, vor emigra în masă spre Occident (de unde vor trimite, din cînd în cînd, mesaje despre dragostea lor de ţară).

Capitolul XXII. România în anii primului război mondial

Primul război mondial care izbucnise la 15/28 iulie 1914 între cele două mari blocuri militar-politice, Antanta şi Puterile Centrale, avea să aducă schimbări esenţiale în evoluţia istorică a României şi în destinul românilor care trăiau în teritoriile aflate sub ocupaţie străină. Situaţia statului român în raport cu acest eveniment era destul de încurcată: pe de o parte România, nefiind o ţară cu un potenţial economic şi militar apreciabil, nu era de aşteptat să joace vreun rol în acea confruntare, dar pe de altă parte situarea ei într-o zonă de confluenţă a intereselor marilor puteri nu putea să o lase complet neangajată în război.

1.Opţiunile războiului, neutralitatea, desfăşurarea operaţiunilor militare

Material cu drept de autor

Clasa politică românească prefera în general o neimplicare a României în confruntarea dintre cele două grupuri de state, dar înţelegea că nu se putea să nu ia o anumită atitudine faţă de războiul care începuse, indiferent că s-ar fi decis să intre neamînat în conflict ori că ar fi preferat să se abţină. Părerile însă cum să se procedeze la modul concret erau împărţite şi această împărţire avea loc nu atît între partide, cît între oameni politici, inclusiv între oameni care făceau parte din acelaşi partid.

Se conturaseră trei atitudini: una reprezenta grupul care dorea ca România să participe la război de partea Puterilor Centrale (regele Carol, P. P. Carp, Al. Maghiloman, C. Stere ş.a.), a doua pleda pentru aderarea la Antanta (I. I. C. Brătinau, Nicolae Filipescu, N. Iorga, Tache Ionescu etc.), iar a treia era pentru păstrarea neutralităţii (unii conservatori, ca T. Maiorescu, şi social-democraţii). Indiferent de faptul cît erau de justificate, părerile acestea erau totuşi destul de relevante, întrucît fiecare viza o posibilă evoluţie viitoare a României.

Alianţa cu Puterile Centrale era motivată din mai multe puncte de vedere. Regele Carol şi P. P. Carp, de ex., reieşeau mai ales din necesitatea respectării tratatului României cu aceste puteri, semnat în 1883, pe cînd unii, ca Stere, optau pentru această soluţie din convingerea că Rusia, aşa cum aceasta demonstrase de nenumărate ori în trecut, nu putea fi un aliat pentru români, iar alţii motivau necesitatea unor relaţii bune cu Puterile Centrale prin faptul că cultura şi nivelul de trai al românilor din componenţa monarhiei austro-ungare erau mai ridicate decît în România. Partizanii Antantei, care erau cei mai numeroşi, motivau preferinţa lor prin faptul că învingerea Puterilor Centrale în război va duce la eliberarea Transilvaniei de sub dominaţie austro-ungară şi la unirea ei cu regatul român.

Realismul opţiunilor

Ambele preferinţe se bazau pe nişte realităţi istorice. Cea dintîi, pornea de la tratate şi se baza pe o experienţă istorică ce punea accentul pe calcul politic. Ea nu excludea posibilitatea realizării unităţii naţionale, numai că aceasta, dacă ar fi fost posibilă, ar fi trebuit să se desăvîrşească fie în componenţa Austro-Ungariei, fie, într-o formă sau alta, sub oblăduirea Puterilor Centrale. Cea de-a doua reieşea din altă experienţă istorică şi anume din tradiţia luptei românilor pentru unitate naţională şi deci se fonda mai puţin pe calcul şi mai mult pe sentiment. Ambele puncte de vedere conţineau un important element de risc. Din perspectiva unirii politice a românilor, cea mai puţin sigură se arăta prima variantă, în schimb ea era atractivă prin faptul că oferea românilor după război o viaţă civilizată sub toate aspectele. Întrucît clasa politică din România pleda mai mult pentru unirea românilor decît în favoarea ridicării societăţii româneşti la un nivel mai înalt de civilizaţie, balanţa preferinţelor a înclinat spre Antanta. Nici aceasta însă nu oferea nimic sigur. Mai întîi, nimeni nu putea şti care va fi rezultatul războiului. După cum mersul războiului va demonstra falimentul tuturor strategiilor, tot aşa şi sfîrşitul lui va aduce surprize cu totul neaşteptate. În al doilea rînd, aşa cum vor arăta desfăşurarea operaţiunilor militare, tratativele diplomatice dintre marile puteri pe parcursul războiului şi rezultatele războiului, promisiunile aliaţilor din Antanta nu puteau fi luate drept garanţii. În timpul războiului, Rusia avea să-şi facă planuri de anexare a Bucovinei şi a unei părţi a Transilvaniei pentru a-i uni, sub oblăduirea

Material cu drept de autor

ei, pe slavii de vest cu cei de sud. În acelaşi timp, obţinuse asentimentul aliaţilor săi din Antanta de a relua ofensiva spre Constantinopol. Astfel, avertizările lui Stere asupra pericolului rusesc se adevereau. Au existat însă şi scenarii de împărţire a teritoriului României între Rusia şi Puterile Centrale, şi aceste scenarii nu erau mai imposibile decît va fi deznodământul neaşteptat al războiului.

Singura soluţie care părea mai realistă, în asemenea situaţie, era neutralitatea, dar nici aceasta nu era posibilă din cauza faptului că România se afla între puterile aflate în conflict, ceea ce impunea atragerea ei în confruntările dintre cele două părţi chiar în pofida dorinţei ei. În general, erau importante, în viitoarele relaţii ale României cu marile puteri beligerante, nu scenariile româneşti, ci interesele acestor puteri. Pentru marile puteri, nu conta România ca atare, cu atît mai puţin forţele ei militare, nepregătite pentru un război mare, un război greu, ci teritoriul românesc.

Neutralitatea

Consiulul de coroană din 21 iulie 1914, în pofida părerii regelui Carol şi a lui P. P. Carp că România trebuia să intre în război de partea Puterilor Centrale, a decis păstrarea neutralităţii.

De fapt perioada neutralitaţii (21 iulie 1914 - 4 august 1916) a fost o vreme de pregătire pentru instrare în război. În tot acest răstimp guvernul Brătianu, şi în special primul-ministru, au purtat tratative cu ţările Antantei pentru a pregăti viitoarea colaborare militară. Rusia, Anglia şi Franţa exercitau presiuni foarte mari asupra României pentru a o determina să intre cît mai repede în război. La 4 august 1916, Brătianu semna cu reprezantanţii diplomatici ai celor trei ţări şi al Italiei la Bucureşti două convenţii, una politică şi alta militară. Convenţia politică recunoştea dreptul României de a alipi Transilvania, Banatul şi Bucovina, iar cea militară stabilea că România trebuia să declare război Austro-Ungariei. Convenţia militară mai conţinea patru prevederi foarte importante pentru România şi anume: a) Rusia urma să declanşeze o ofensivă generală spre cîmpia maghiară pentru a susţine înaintarea armatei române împotriva Austro-Ungariei; b) armatele aliate de la Salonic, în Grecia, trebuiau să înainteze împotriva trupelor bulgaro-germane care primejduiau frontiera sudică a României; c) importante efective ruseşti urmau să preia apărarea Dobrogei; d) aliaţii, în special Rusia, trebuiau să asigure aprovizionarea armatei române cu arme şi muniţii.

Intrarea în război

Puternica presiune a Antantei a determinat grăbirea deciziei de intrare în război. La 14 august 1916, noul rege Ferdinand, care doi ani în urmă luase locul lui Carol care decedase, a convocat la Cotroceni consilul de coroană pentru a discuta hotărirea deja luată de a declara război Austro-Ungariei. Majoritatea membrilor consilului, cu excepţia lui P. P. Carp şi Titu Maiorescu, au acceptat acest fapt împlinit. I. I. C. Brătianu a ţinut un discurs care conţinea şi aceste cuvinte de bun-simţ: „chiar dacă avem să fim bătuţi, prin faptul că cele mai mari puteri ale lumii au recunoscut temeinicia revendicărilor noastre naţionale şi au consfinţit printr-un act solemn hotarele etnice ale românilor de peste Carpaţi, cauza românismului va face un pas înainte mai mare şi mai însemnat decît oricînd". Într-adevăr, singura certitudine în ceea ce priveşte eliberarea Transilvaniei în calitate de condiţie a participării României în război era acest „pas înainte", era încrederea că o parte a

Material cu drept de autor

marilor puteri europene recunoşteau public dreptul României asupra acestui teritoriu. Era totuşi un preţ prea mare pentru un obiectiv incert.

Două lucruri diferite: planul unionist şi intrarea în război

Ideea entuziastă că, prin angajarea României în război, marile puteri recunoscuseră drepturile ei asupra Transilvaniei a fost receptată de opinia publică românească şi apoi de către istorici ca o convingere că în momentul intrării în război, România avea un obiectiv foarte clar: să realizeze unitatea naţională. Unii istorici români, dacă nu chiar cei mai mulţi, îi numesc pe politicienii care au optat pentru alianţa cu Antanta „partizani ai unităţii naţionale".

Bineînţeles că a existat speranţa că războiul putea contribui foarte mult la unirea Transilvaniei cu Vechiul Regat, însă aceasta era o dorinţă, nu o certitudine. Cauzele intrării în război au fost mai degrabă altele şi în orice caz au fost mai multe. Pe primul plan s-au aflat, cum am mai spus, interesele marilor puteri, cum arată atît de bine faptele istorice. Au contat, apoi, interesele politicienilor, ale grupurilor de presiune, ale generalilor, pentru care războiul este întotdeauna cea mai bună cale de a face cea mai bună carieră şi de a acumula avere. Nu în ultimul rînd au fost interesele capitalului, ale industriaşilor, comercianţilor, antreprenorilor, furnizorilor etc., pentru care războiul este o sursă inegalabilă de îmbogăţire.

Gradul pregătirii de război

La 15 august 1916, România a declarat război Austro-Ungariei. Pe dată a apărut întrebarea cît era ţara de pregătită să reziste împotriva unei alianţe foarte puternice, compusă, în afara Austro-Ungariei, de Germania, Turcia şi Bulgaria. Foarte curînd au ieşit la iveală trei probleme grave: întîi, starea proastă a pregătirii trupelor; în al doilea rînd, corupţia şi venalitatea care a paralizat aprovizionarea armatei înainte ca aceasta să intre în luptă; şi în al treilea rînd, iresponsabilitatea şi necompetenţa responsabililor, cu începere de la primul-ministru şi pînă la ofiţerii însărcinaţi cu organizarea. Generalul H. Berthelot, şeful misiunii militare franceze în România, menţiona că, faţă cu sarcina ce le revenea după intrarea în război, românii erau „admirabil de dezorganizaţi". Peste toate acestea se suprapunea entuziasmul complet nerealist al conducerii ţării, care nu era în stare să evalueze adecvat situaţia, inclusiv pericolele şi greutăţile care erau de înfruntat.

Mersul războiului

În noaptea de 14 spre 15 august 1916, trupele române au declanşat ofensiva în Carpaţi, cucerind oraşul Braşov şi ajungînd la Sibiu. Aici însă înaintarea lor a fost oprită de înfrîngerea foarte grea a trupelor române pe frontul din sud, la Turtucaia (24 august/6 septembrie), din cauza incompetenţei şi a laşităţii comandanţilor. Contraofensiva generalului Averescu de la Flămînda în intenţia de a ataca trupele germano-bulgare pe tritoriul Bulgariei nu a reuşit să repare situaţia pe acest front. O bună parte a vinei pentru dezastrul de la Turtucaia cădea asupra aliaţilor, care nu începuseră ofensiva asupra bulgarilor dinspre Salonic în momentul trecerii Carpaţilor de către trupele române, aşa cum prevedea convenţia militară semnată la 4 august 1916. De altfel, nu au fost respectate nici celelalte angajamente prevăzute de acel document: ruşii nu au înaintat spre Ungaria şi nici nu au preluat apărarea Dobrogei, după cum nici aprovizionarea armatei române cu armament şi muniţii nu s-a făcut satisfăcător.

Material cu drept de autor

Transferul de trupe române din Transilvania pe frontul de sud a stabilizat pentru o vreme situaţia. Însă în curînd în luptă au intrat armatele germane. Dinspre nord înaintau trupele conduse de generalul Falkenhayn, iar dinspre sud cele ale lui Mackensen. La mijlocul lunii noiembrie, apărarea română de pe Jiu a căzut şi Falkenhayn a cucerit Craiova. În acelaşi timp trupele germano-bulgare comandate de Mackensen au trecut Dunărea pe la Zimnicea şi la 6 decembrie intrau în Bucureşti. La sfîrşitul lunii ianuarie 1917, frontul se stabiliza în sudul Moldovei. Trei sferturi din teritoriul ţării căzuse în mîinile inamicului. Cea mai mare parte a administraţiei, parlamentul, guvernul şi o parte a populaţiei din Oltenia şi Muntenia se retrăsese în Moldova. Iaşul devenise capitala României. Această concentrare de populaţie a creat mari probleme de adăpost, hrană şi mai ales de sănătate. Tifosul exantematic va face cca 300 000 de jertfe. Parţial, administraţia şi unele întreprinderi cu personalul lor au fost trecute în Rusia. De la sfîrşitul anului 1916 începuse transferul în Rusia şi a tezaurului naţional al României, alcătuit din diferite valori: lingouri de aur, efecte, depozite, arhiva Băncii Naţionale, apoi diferite podoabe, tablouri etc., un total de 3 549 casete şi lăzi în valoare de peste 9,4 mlrd. lei aur.

Era un dezastru pe plan naţional, ţara se prăbuşise, era aproape distrusă. Politicienii răspunzători pentru dezastru nu păreau să fi fost conştienţi de grava vină ce cădea asupra lor. I. G. Duca, de ex., astfel vedea situaţia, e adevărat că de pe poziţia foarte comodă de după război, cînd chiar că nu va mai avea nici o responsabilitate: „trebuie de acum să stăm cu toţii pe loc, să ajungem la o pace cu germanii dacă nu e altă ieşire momentană şi *să aşteptăm cu încredere sfîrşitul conflictului mondial*" (subl. n.) Brătianu, care fusese atît de încrezut la începutul războiului, acum se dezumflase, se fleşcăise, era nehotărît, ca şi regele, şi lăsa lucrurile „să meagră «à la derive»", cum observa regina Maria. Alţi politicieni şi mai ales oameni de cultură se pronunţau mai răspicat. C. Argetoianu, care nu este o sursă mai credibilă decît I. G. Duca, notează în amintirile sale: „Zăpăceala, confuzia şi neputinţa au caracterizat mai mult ca oricînd întreaga activitate a Comandamentului nostru Suprem şi a Marelui Cartier, în cele 30 ultime zile de rezistenţă în Muntenia. De guvern nu mai vorbesc, căci acţiunea lui a fost nulă. Nici măcar cu inamicul la uşă nu s-a luat nici o măsură în vederea înfrîngerii care nu mai putea fi evitată. Miniştrii erau ocupaţi cu un singur lucru, să-şi trimită argintăriile, sculele şi lucrurile preţioase la Moscova, în siguranţă". Şi tot el, în altă parte: „Brătianu şi guvernul lui meritau să fie daţi în judecată pentru uşuratica lipsă de pregătire cu care s-a intrat în război, pentru nerușinatele potlogării pe care unii miniştri şi partizanii lor le comiseseră înaintea şi în timpul războiului; Brătianu şi guvernul lui meritau să fie aspru osîndiţi pentru sutele de mii de oameni morţi de frig, de foame şi de boală, fără nici un folos pentru scopul urmărit [...]". Octavian Goga observa cu durere: „Ţară de secături, ţară minoră, căzută ruşinos la examenul de capacitate în faţa Europei [...]. Aici ne-au adus politicienii ordinari, hoţii improvizaţi în moralişti, miniştrii care s-au vîndut o viaţă întreagă, deputaţii contrabandişti [...]. Nu ne prăbuşim nici de numărul duşmanului, nici de armamentul lui, boala o avem în suflet, e o epidemie înfricoşată de meningită

Material cu drept de autor

morală [...]. A trebuit acest cataclism ca să crape mincinoasa faţadă occidentală, ca să vedem în dosul ei".

„Dulce et decorum est pro patria mori"

După retragerea în Moldova, Iaşul devenise capitala României. Încă pînă la mutarea aici a conducerii ţării şi a unei părţi a populaţiei din teritoriul cucerit, oraşul fusese invadat de comandamentul armatei ruse care ocupase cele mai multe case mai arătoase. Această concentrare de populaţie a creat mari probleme de adăpost, hrană şi mai ales de sănătate. Starea la care autorităţile civile şi militare adusese armata era înfiorătoare. Vorbind despre „încartiruirea" trupelor române la gara din Iaşi, Argetoianu observă între altele: „În toiul epidemiei, în februarie şi martie, peronul gării, sălile de aşteptare şi holul în care erau ghişetele de bilete erau ticsite de soldaţi întinşi pe ciment sau pe pardoseală, îmbrăcaţi în zdrenţe şi în mantale cîrpite, cu feţe galbene-verzui, slabi de era numai pielea pe oasele lor. Din trupurile întinse şi istovite se ridicau gemete slabe, iar din unele nu se mai ridica nimic fiindcă moartea le pecetluise deja buzele. Nu mai cereau nimic, zăceau în nesimţire, iar printre ei, pe jos, păduchii mişunau în aşa cantităţi, încît trosnerau sub picioarele trecătorilor; ca să ajungi pe peron, trebuia să încaleci cu precauţiune peste muribunzi şi peste morţi". Opúsul acestor grozăvii „a fost neobrăzarea cu care cei ce erau răspunzători de nenorocirile şi mai ales de mizeria noastră se lăfăiau ca porcii în mocirlă, într-un belşug cu atît mai bătător la ochi, cu cît lipsurile şi greutăţile de trai ale oamenilor de rînd erau mai mari. Guvernul şi Marele Cartier cu toată clica lor aveau de toate, începînd cu automobilul la scară şi sfîrşind cu putinica de murături cărată de la Bucureşti, în locul muniţiilor lăsate pradă vrăjmaşului". O întreagă armată de slujbaşi, şi mai ales poliţia, trebuia să aibă grijă de întreţinerea acestora. „Alergau comisarii şi subcomisarii, zice mai departe acest contemporan al evenimentelor, şi dau raita cu bietele automobile rechiziţionate prin judeţele vecine şi ridicau tot ce puteau. Se ridica tot ce se găsea, contra bonuri de rechiziţiune «pentru armată». Da, pentru armata de lichele galonate şi negalonate, pentru toţi intendenţii de la cartier care mişunau cu sutele, pentri toţi blestemaţii regimului şi pentru cîţiva caraghioşi care asigurau la Iaşi «continuitatea statului român»" ş.a.m.d. Cea mai mare pacoste atît pentru armată cît şi pentru populaţia civilă a fost tifosul exantematic care va face cca 300 000 de jertfe.

Totuşi armata nu fusese distrusă complet, şi în curînd cu ajutorul francezilor va fi refăcută aproape în întregime. În primăvară însă situaţia de pe frontul român se înrăutăţise ca urmare a faptului că, în urma revoluţiei din februarie 1917, armata rusă intră într-un proces ireversibil de descompunere. Din acest moment, în mersul războiului se produc schimbări spectaculoase şi cu totul neaşteptate. Totuşi, în iulie-august 1917, datorită susţinerii ruşilor, trupele române comandate de generalii Alexandru Averescu, Eremia Grigorescu şi Constantin Cristescu obţin asupra germanilor victoriile de la Mărăşeşti, Mărăşti şi Oituz.

Accelerarea dezagregării armatei ruse, mai ales după lovitura de stat bolşevică din 24/25 octombrie 1917, a pus capăt operaţiunilor militare pe frontul român. Generalul Şcerbaciov, comandantul armatelor ruse de pe acest front, a cerut nemţilor armistiţiu, care a fost semnat la Focşani la 26 noiembrie (9 dec.) 1917.

Material cu drept de autor

Din acest moment, trupele române nu vor mai avea de luptat cu austriecii şi germanii, ci cu unităţile bolşevizate şi complet anarhizate ale ruşilor, care se dedau, în Moldova şi în Basarabia, la devastări de bunuri materiale, jafuri, silnicii. Cînd, în ianuarie 1918, cîteva unităţi militare româneşti trecuseră în Basarabia, la cererea Sfatului Ţării şi cu acordul aliaţilor, pentru a pune capăt dezordinilor semănate de bandele degenerate ale armatei ruse, guvernul bolşevic al lui Lenin a rupt relaţile diplomatice cu România.

Sfîrşitul războiului

La începutul lunii februarie 1918, Puterile Centrale au insistat asupra reluării tratativelor de la Focşani pentru a accelera semnarea păcii cu România. Pentru români, situaţia se complicase şi prin faptul că la 3 martie 1918 fusese semnată pacea ruso-germană de la Brest-Litovsk, prin care Rusia era scoasă definitiv din război război şi era forţată să renunţe la un teritoriu foarte întins, cucerit de imperiul ţarist la diferite etape în trecut. Articolul III al tratatului de pace, semnat pe de o parte de bolşevici, iar de cealaltă parte de reprezentanţii Puterilor Centrale, prevedea: „Regiunile care se află la vest de linia stabilită de părţile contractante şi care au aparţinut mai înainte Rusiei, nu se vor mai afla sub autoritatea ei supremă; linia stabilită este indicată pe harta anexată". Linia care, conform tratatului, fixa noua frontieră vestică a Rusiei, separa Polonia, Ucraina, o bună parte a Belorusiei, Prusia Orientală (Kurlanda) şi cele trei mici ţări baltice de proaspătul stat sovietic. Basarabia era cuprinsă în spaţiul scos astfel de sub dominaţie bolşevică, ceea ce însemna că Rusia recunoştea că nu mai avea nici un drept asupra acestui teritoriu.

Tratativele de pace între România şi Puterile Centrale încep la 20 februarie/5 martie 1918 la Buftea şi se încheie definitiv cu semnarea la 24 aprilie/7 mai a tratatului de pace de la Bucureşti. Condiţiile păcii, dictate de învingători, erau extrem de grele. Dobrogea urma să fie anexată de Bulgaria, iar Austro-Ungaria lua în stăpînire o fişie de cca 5 600 km² pe versanţii sudic şi estic ai Carpaţilor. Restul teritoriului, cu excepţia celui aflat în momentul semnării tratatului sub autoritatea administraţiei româneşti, rămînea ocupat pînă la reglementarea ulterioară a statutului său. Economia ţării era luată în întregime sub controlul Germaniei. Armata română era practic desfiinţată. Fiind, astfel, scoasă din război, România rămînea întru totul dependentă de Germania şi Austro-Ungaria. Se înţelege că semnarea păcii cu centralii a prejudiciat într-o anumită măsură realţiile României cu Antanta, ceea ce se va vedea foarte bine după terminarea războiului, la Conferinţa de pace.

Tratatul de pace de la Bucureşti a fost ratificat de parlamentul român cu o largă majoritate, dar nu a fost sancţionat de regele Ferdinand şi bineînţeles că nu a fost acceptat de aliaţii României din Antanta.

Între timp, raportul de forţe pe teatrul operaţiunilor militare se schimbase în favoarea Antantei, datorită şi importantei contribuţii a Statelor Unite ale Americii, prezenţa cărora în Europa începuse să fie masivă spre sfîrşitul anului 1917. În iulie 1918, pe frontul de vest a început contraofensiva generală a aliaţilor împotriva Germaniei, în acelaşi timp armatele austro-ungare au fost forţate să se retragă din nordul Italiei. La 21 octombrie/3 noiembrie, Austro-Ungaria a semnat armistiţiul, iar la 29 octombrie/11 noiembrie armistiţiul era semnat şi de către Germania. La 28

Material cu drept de autor

octombrie/10 noiembrie, regele Ferdinand dădea ordinul de remobilizare a armatei române care la 1 decembrie îşi făcea intrarea în Bucureşti.

Astfel luă sfîrşit primul război mondial pentru România. Războiul fusese o încercare zdrobitoare pentru poporul român. Luat în întregime, acesta a fost o infirmare completă, cu rezultate dezastruoase, a planurilor pe care conducerea politică a României şi le făcuse atunci cînd hotărîse să intre în război: armata română fusese anihilată, cea mai mare parte a teritoriului ţării intrase sub stăpînirea inamicului, situaţia economică, socială şi mai ales sanitară a acelei părţi din ţară, care rămăsese sub administraţie românească era catastrofală. Desfăşurarea fericită a evenimentelor pe alte fronturi în vara şi la începutul toamnei anului 1918 a făcut ca aceste nenorociri să fie, pe neaşteptate, răsplătite prin lărgirea teritoriului naţional al statului român în urma alipirii la regat a cîtorva provincii româneşti aflate sub dominaţie străină, dar asta s-a întîmplat independent şi în pofida dramaticelor insuccese ale politicii româneşti din ajunul şi din timpul războiului.

2.Un fenomen mai mare decît o surpriză: realizarea unităţii naţionale

Motivaţia principală a intrării României în război fusese, cum ştim, promisiunea Antantei de a susţine revendicările Bucureştilor asupra teritorilor româneşti de sub dominaţie austro-ungară. S-a văzut însă că aliaţii nu prea îşi ţineau promisiunile, iar operaţiunile militare evoluaseră dezastruos pentru România, aşa încît în momentul semnării tratatului de pace de la Bucureşti, din 24 aprilie 1918, nu se mai putea gîndi nimeni la planurile privind realizarea unităţii naţionale a românilor decît doar ca la un miracol. Şi miracolul avea să se săvîrşească şi el avea să fie prăbuşirea aproape în acelaşi timp a imperiilor rus şi austro-ungar, care stăpîneau cele mai mari teritorii româneşti din afara statului român. „1918 este greu de închipuit fără destrămarea simultană a celor două autocraţii vecine, care făcuseră şi desfăcuseră vreme de secole politica Europei de răsărit" (V. Georgescu). În 1914 sau 1916, nimeni nu-şi putuse închipui aşa ceva. Cu atît mai ridicoli vor fi acei politicieni care, după război, se vor bate cu pumnii în piept (Tache Ionescu, I. G. Duca ş.a.), susţinînd că prevăzuseră acest final şi că, mai mult deecît atît, au luptat fără încetare pentru ca lucrurile să se întîmple anume aşa.

a) Unirea a început în Basarabia

Dacă eliberărea Transilvaniei şi a Bucovinei şi unirea lor cu Vechiul Regat era posibilă măcar în măsura în care aliaţii acestuia în război erau credincioşi promisiunilor făcute în tratatul din 4 august 1916, atunci o eventuală unire a Basarabiei cu România nu-i venise în cap, pînă la începutul anului 1918, nici unui politician român, cu excepţia lui Stere, dar nici el nu a putut să prevadă cum anume ar fi trebuit să întîmple acest lucru.

Spre deosebire de Bucovina şi Transilvania, unde unirea avea să se facă după terminarea războiului şi avea să fie formală, întrucît, odată ce Puterile Centrale erau învinse şi Rusia anihilată, ea s-ar fi realizat oricum, fără ca atitudinea populaţiei locale să conteze foarte mult, în Basarabia, dimpotrivă, procesul unirii

Material cu drept de autor

va începe în plin război, atunci cînd rezultatele lui nici nu puteau fi bănuite, va fi mai îndelungat şi mult mai complicat, iar voinţa populaţiei a contat foarte mult. Premisa de bază de la care a pornit procesul de reîntoarcere a provinciei româneşti dintre Prut şi Nistru la patria-mamă a fost revoluţia din 27 februarie 1917 din Rusia, care a dus la detronarea împăratului Nicolai al II-lea. Peste tot în imperiu se declanşase un proces de democratizare largă a societăţii. În regiunlile naţionale, cum era Basarabia, programele revoluţionare cuprindeau, în afara principalelor libertăţi democratice (alegeri libere, libertatea conştiinţei, întrunirilor, şcoală în limba maternă, lichidarea administraţiei ţariste etc.), două cereri de bază: autonomie naţională şi rezolvarea problemei agrare. Cele două obiective au constiuit temelia programului Partidului Naţional Moldovenesc, care luase fiinţă la 31 martie 1917. Pentru realizarea acestor sarcini fundamentale, ca şi a altor cerinţe, programul partidului, publicat la 9 aprilie în ziarul *Cuvînt Moldovenesc*, mai prevedea înfiinţarea unui organ legislativ provincial, numit Sfatul Ţării, care urma să se pronunţe asupra tuturor problemelor privind viitoarea organizare politică şi administrativă a Basarabiei. PNM avea grijă şi de românii din Transnistria: „Moldovenilor de dincolo de Nistru să li se chezăşluiască aceleaşi drepturi naţionale pe tărîm cultural, bisericesc, politic şi economic, pe care le vor avea în Basarabia locuitori de alt neam", indiciu clar că Basarabia autonomă urma să negocieze cu statul învecinat de peste Nistru chestiunile privind statutul minorităţilor.

De la autonomie la autodeterminare

La 20-27 octombrie 1917, la Chişinău s-a întrunit Congresul militar moldovenesc pentru a decide chestiunea autonomiei. Exact în acele zile, la Petrograd se produsese lovitura de stat bolşevică, ceea ce a făcut ca în regiunile naţionale obiectivul autonomiei să fie înlocuit cu acela al autodeterminării. În luarea sa de cuvînt la Congres, Teofil Ioncu, reprezentantul PNM, observa că „fiecare naţie (din imperiu – *n.a.*) are dreptul chiar de a se deosebi într-o unitate neatîrnată", de aceea „numaidecît trebuie înfiinţat organul cel mai înalt moldovenesc, Sfatul Ţării, care va introduce în viaţă dreptul nostru de a ne croi singuri soarta noastră". Congresul declara necesitatea afirmării „autonomiei teritoriale şi politice a Basarabiei" şi decidea ca pentru realizarea acestei sarcini „în cel mai scurt timp să se alcătuiască Sfatul Ţării". Congresul a ales un birou de organizare a Sfatului Ţării, în frunte cu ofiţerul Vasile Ţanţu, şi a desemnat pe cei 130 de viitori deputaţi, din care 10 din Transnistria. Ulterior, biroul a mai adăugat 20 de mandate pentru o reprezentare mai largă a populaţiei basarabene în acest parlament.

La 21 noiembrie 1917, a avut loc deschiderea Sfatului Ţării într-o atmosferă de sărbătoare şi de înaltă simţire naţională. Basarabia nu mai cunoscuse nicicînd o situaţie ca cea care domnea în prima şedinţă a parlamentului basarabean şi care arăta clar că în sînul basarabenilor, în special al celor care trecuseră prin şcoli, chiar dacă acestea fuseseră şcoli ruseşti, conştiinţa naţională românească era destul de puternică. În conducerea Sfatului Ţării au fost aleşi Ion Inculeţ, preşedinte, Pan, Halippa, vicepreşedinte, şi Ion Buzdugan, secretar. La 2 decembrie, Sfatul Ţării a proclamat Republica Democratică Moldovenească, iar la 7 decembrie a fost numit

Material cu drept de autor

guvernul, Consiliul Directorilor Generali, în frunte cu Pantelimon Erhan. Chiar a doua zi, Ioan Pelivan şi Vladimir Cristi, membri ai guvernului şi deputaţi în Sfatul Ţării, s-au prezentat la Iaşi cerînd ajutorul aliaţilor pentru a apăra şi consolida tînăra republică moldovenească. Pelivan va trebui însă să constate dezamăgit: „Din toate reieşea că nu ni se va da nici o armată a aliaţilor, după cum fuseserăm trimişi să cerem".

Revoluţia naţională în Transnistria

Mişcarea de eliberare naţională a cuprins şi pe românii transnistreni. La Congresul militar moldovenesc din octombrie 1917, Toma Jalbă, reprezentantul lor şi viitor deputat în Sfatul Ţării, se adresa basarabenilor cu rugămintea de a avea grijă şi de transnistreni: „Fraţii noştri, cui ne lăsaţi pe noi, moldovenii, care trăim pe celălalt mal al Nistrului?...Fraţii noştri, nu ne lăsaţi, nu ne uitaţi! Iar dacă ne veţi uita, noi vom săpa malul Nistrului şi vom îndrepta apa dincolo de pămîntul nostru, căci mai bine să-şi schimbe rîul mersul decît să rămînem noi, moldovenii, despărţiţi unii de alţii". Ion Buzdugan, unul din viitorii lideri ai parlamentului basarabean, îi răspundea astfel: „Cînd i-am auzit jeluirea fratelui nostru de peste Nistru, mi s-a părut că aud bocetul mamei care şi-a pierdut copiii, doinele de care plîng văile şi munţii în tot pămîntul românesc, toată deznădejdea şi tînguirea neamului nostru. «Nu ne lăsaţi!», strigă fratele nostru, şi eu socot că şi pietrele, dac-ar auzi, s-ar umple de jale. Nu vă lăsăm, fraţilor! Veniţi în braţele noastre. Nistrul hotarnic îl vom săpa împreună şi-i vom îndrepta apa pe dincolo, pentru ca nimic să nu ne mai despartă!" Congresul a adoptat o rezoluţie privind moldovenii din Transnistria în conformitate cu programul PNM.

La 17 decembrie 1917, reprezentanţii moldovenilor transnistreni se întrunesc într-un Congres la Tiraspol, sub conducerea lui Ştefan Bulat şi Toma Jalbă, deputaţi în Sfatul Ţării din partea moldovenilor de peste Nistru. A participat la lucrările Congresului şi o delegaţie a Sfatului Ţării, din care făceau parte Pan. Halippa, Anton Crihan, Gheorghe Mare şi Vasile Gafencu, însoţiţi de redactorul ziarului *Ardealul*, Onisifor Ghibu. Această adunare naţională a hotărît introducerea limbii moldoveneşti în şcoli, în biserică, justiţie, în serviciul de ocrotire a sănătăţii şi a cerut ca „moldovenii de peste Nistru să fie alipiţi la Republica Moldovenească".

Primii paşi spre Unire

Dar situaţia Republicii moldoveneşti era extrem de grea. Basarabia se afla sub teroarea permanentă a trupelor bolşevizate ruseşti cantonate în provincie sau, mai ales, dezertate de pe front. Ele nu recunoşteau Sfatul Ţării şi se opuneau eforturilor acestuia şi ale guvernului moldovenesc de a întrona ordinea. Bande de soldaţi ieşiţi de sub ascultarea comandanţilor, mai totdeauna beţi, jefuiau magazine, depozite, locuinţe, distrugeau instituţii, întreprinderi, dădeau foc curţilor boiereşti, omorau, violau. Securitatea populaţiei şi chiar a organelor de stat se afla în mare pericol. În multe cazuri, soldaţii îi instigau pe ţărani la incendierea conacelor, distrugerea acareturilor boiereşti şi confiscarea pămîntului marilor proprietăţi. Spre sfîrşitul anului 1917, fuseseră destruse cca 95% din numărul total al marilor proprietăţi. Astfel, din cauza dezordinii provocate de trupele dezertate de pe front, rezolvarea

Material cu drept de autor

problemei agrare luase un caracter cu totul anarhic, ceea ce tensiona la maximum atmosfera socială din provincie.

Cu unităţile sale militare, aşa-numitele cohorte, puţin numeroase şi parţial contaminate de bolşevism, Sfatul Ţării nu putea face faţă anarhiei care se întronase în provincie. De aceea, la 22 decembrie 1917, guvernul moldovenesc cerea ajutor militar de la guvernul român. Răspunsul dat de ministrul de război Iancovescu era ca, în sprijinul Sfatului Ţării, la Chişinău să fie trimişi de la Kiev 1000 de ardeleni, foşti prizonieri ai ruşilor. Această cerere venise în întîmpinarea interesului crescînd faţă de Basarabia atît al guvernului român cît şi al aliaţilor. Pe de o parte acest interes fusese dictat de faptul că populaţia şi armata din Moldova suferau mari lipsuri de alimente, pe cînd în teritoriul de la est de Prut se aflau importante stocuri de provizii, iar pe de altă parte era pericolul boleşvic care începea să se extindă din sudul Ucrainei şi asupra Basarabiei. De aceea reprezentanţii aliaţilor la Iaşi, şi mai ales ambasadorul american Ch. Vopicka, au îndemnat guvernul român să trimită trupe în Basarabia împotriva bolşevicilor. Generalul Şcerbaciov, comandantul frontului, ruga guvernul român să facă acest lucru, precizînd că trupele vor fi retrase „de îndată ce misiunea lor va fi îndeplinită". În mod aparent paradoxal, astfel de îndemnuri au făcut şi Puterile Centrale, care, pentru a-i face pe români mai concilianţi în timpul tratativelor începute la Focşani în vederea semnării tratatului de pace, le ofereau Basarabia în schimbul Dobrogei. Pentru guvernul român oferta era deosebit de tentantă, atît din cauza situaţiei catastrofale în care se afla partea de ţară care îi fusese lăsată de inamic, cît şi a faptului că, luînd act de declaraţiile lui Wilson şi Lloyd George, premierul român Brătianu şi apoi succesorul său Averescu ajunseseră la concluzia că „dacă aliaţii vor ieşi învingători, România nu va obţine teritorii în plus".

O tentativă bolşevică de lovitură de stat

Refuzul Radei ucrainene de a recunoaşte regimul bolşevic din Petrograd, ca şi tratativle sovieto-germane de la Brest-Litovsk, au îndemnat Sfatul Ţării să declare independenţa Basarabiei faţă de fostul imperiu. O delegaţie basarabeană, care urma să fie alcătuită din Ion Inculeţ, Pantelimon Erhan şi Ioan Pelivan, trebuia să plece la 6 ianuarie la Brest-Litovsk pentru a participa la tratativele de pace care aveau loc acolo. În una din instrucţiunile delegaţiei se spunea: „Delegaţia nu recunoaşte Sovietul Comisarilor Poporului decît în calitate de guvern al Velicorossiei". Această atitudine a determinat începutul unei presiuni a bolşevicilor asupra Sfatului Ţării. La 5 ianuarie 1918, la indicaţiile Rumcerod-ului*, organizaţie militară bolşevică din Odesa, subdiviziunea sa din Chişinău, numită „Frontotdel", condusă de V. Kaabak, împreună cu cîteva unităţi bolşevizate comandate de I. Melioşin şi E. Venedictov, declanşează o operaţiune împotriva Sfatului Ţării, a guvernului şi a susţinătorilor acestora. A doua zi, „Frontotdel"-ul a atacat în gara din Chişinău detaşamentul de transilvăneni care sosise de la Kiev în sprijinul Sfatului Ţării. Un grup de deputaţi care arătau cele mai mari simpatii faţă de România erau căutaţi pentru a fi împuşcaţi.

O descălecare românească în Basarabia

---

* Comitetul executiv al Sovietelor de pe Frontul român, Marea Neagră şi regiunea Odesa.

Material cu drept de autor

În aceste condiţii, a urmat a doua cerere de ajutor a guvernului basarabean adresată guvernului român. În acel moment însă primele trupe române se aflau deja în Basarabia. La 13 ianuarie 1918, divizia generalului Ernest Broşteanu intra în Chişinău. Bolşevicii se retrăseseră spre Tighina fără a opune rezistenţă. A doua zi, guvernul sovietic a rupt relaţiile diplomatice cu România, sub pretext că armata română ar fi ocupat Basarabia.

Proclamarea independenţei

Zădărnicirea puciului bolşevic din Chişinău şi alungarea bandelor de soldaţi anarhizaţi peste Nistru readusese ordinea în Basarabia. Fusese reluată activitatea Sfatului Ţării, a guvernului, reintraseră în funcţiunile lor organele administraţiei locale, fusese normalizată activitatea întreprinderilor, instituţiilor; viaţa economică, serviciile publice au revenit pe făgaşul lor obişnuit.

După ruperea legăturilor cu Rusia, Republica Democratică Moldovenească se confrunta cu sarcina de a-şi defini calea care avea de urmat. Situaţia ei era însă extrem de grea: nu avea armată proprie, cu excepţia cîtorva unităţi militare (cohortele) insuficient organizate, nu dispunea de mijloacele financiare necesare pentru buna aşezare a treburilor publice, nu exista o conlucrare eficientă a puterii centrale cu administraţia locală, se simţea o mare lipsă de cadre calificate pentru organizarea vieţii de stat, problema agrară rămăsese nerezolvată, ceea ce crea mari tensiuni sociale în mediul rural ş.a. În plus, războiul nu încetase, Basarabia continua să se mai afle în zona operaţiunilor, chiar dacă aici nu se dădeau lupte. Cea mai mare parte a teritorului se afla sub controlul armatei române. În Basarabia a fost numit şi un comisar al guvernului român, funcţie deţinută iniţial de Duiliu Zamfirescu. De la începutul anului 1918, extremitatea nordică a provinciei se găsea sub ocupaţie austriacă, iar teritoriul de la Dunăre se afla sub stăpînire germană. În acelaşi timp, la est de Prut mai rămăsese un număr de militari din fosta armată imperială rusă, al căror statut era incert. Provincia era bîntuită de emisari ţarişti, bolşevici, ai armatelor antisovietice din sudul Rusiei, ai Radei ucrainene etc. Toţi căutau să atragă Basarabia de partea lor. Era evident că se impunea de urgenţă o decizie politică privind viitorul provinciei.

Încă înainte de încercarea din 5-6 ianuarie a bolşevicilor de a lichida Sfatul Ţării, liderii acestuia hotărîseră să proclame independenţa republicii basarabene, dovadă fiind demersurile lor de a trata direct cu Puterile Centrale, mai întîi la Brest-Litovsk, apoi la Buftea şi la Bucureşti. Întrucît nu reprezentau un stat definitiv constituit, independent şi cu statut precis, nu au putut fi primiţi la tratativele de pace, acestea fiind negocieri doar dintre părţile beligerante. Sarcina proclamării independenţei rămînea însă.

Intrarea trupelor române în Basarabia nu a anulat acest obiectiv, ci dimpotrivă, a accelerat realizarea lui. Luîndu-şi grija de la teritoriile româneşti din componenţa Austro-Ungariei, conducătorii de atunci ai României nu au vrut să piardă măcar Basarabia, care le era oferită atît de Antanta cît şi de Puterile Centrale. Dar în situaţia tensionată în care se afla provincia, cînd o parte a populaţiei şi chiar a membrilor Sfatului Ţării nu acceptaseră venirea armatei române şi cînd planul lui Wilson privind principiile care urmau să stea la baza viitoarelor tratate de pace nu admitea nici o schimbare politico-teritorială a fostului imperiu rus, proclamarea

Material cu drept de autor

independenţei Republicii Democratice Moldoveneşti era soluţia cea mai bună pentru ca acest teritoriu să se detaşeze complet, sub aspect politic şi adminstrativ, de spaţiul din care făcuse parte în ultima sută de ani. Unirea Basarabiei cu România, care rămînea totuşi obiectivul principal pentru liderii Sfatului Ţării (întrucît, în acea situaţie, ei nu puteau avea altul) şi pentru guvernul român, urma să se realizeze la un moment potrivit ulterior.

Proclamarea independenţei Ucrainei, la 13 ianuarie 1918, a grăbit luarea unei decizii similare şi la Chişinău. Chestiunea a fost examinată pe toate feţele în şedinţa Sfatului Ţării din 16 ianuarie. Atitudinea imperativă a guvernului şi a majorităţii deputaţilor a fost exprimată laconic de către premierul Erhan: „Examinînd situaţia republicii noastre, ne-am convins că fără declararea independenţei nu putem exista". Pentru adoptarea Declaraţiei de independenţă fusese aleasă o dată simbolică, 24 ianuarie, zi în care fusese votată unirea Principatelor Române.

Declaraţia de independenţă nu avea nici o valoare politică reală, republica moldovenească nu avea un statut internaţional, întrucît nu fusese recunoscută de nimeni. Importantă rămînea doar atitudinea celor care urmau să joace un rol cît de cît serios în evoluţia viitoare a evenimentelor cu privire la Basarabia. O parte a deputaţilor au crezut, la început, că Republica Democratică Moldovenească avea şanse reale ca stat aparte, dar în curînd se vor convinge că aceasta era o iluzie. Generalul Broşteanu declara deschis că Sfatul Ţării şi Consiliul Directorilor Generali nu aveau putere reală şi nu erau în stare să menţină ordinea, sugerînd astfel că Basarabia nu avea altă soluţie salvatoare decît unirea cu România. Dar generalul Averescu, primul-ministru de atunci al României, observa că pînă la realizarea unirii „trebuie mai întîi făcute demersurile necesare pentru a li se recunoaşte (basarabenilor – *n.a.*) calitatea de stat independent". Aliaţii din Antanta însă erau de cu totul altă părere: ei puseseră la dispoziţia lui Şcerbaciov mijloacele necesare pentru mobilizarea de trupe, inclusiv în Basarabia, pentru a „salva Rusia muribundă", ceea ce ar fi readus provincia la situaţia de gubernie rusească. Aşadar, proclamarea independenţei nu a schimbat nimic în statutul incert al Basarabiei. Totodată s-a văzut că aliaţii nu erau dispuşi să satisfacă vreo cerinţă teritorială a României.

Evoluţia ulterioară a evenimentelor a mers totuşi în întîmpinarea intereselor României. Nici Şcerbaciov şi nici alţi generali ruşi, care strînseseră armate pentru a reface vechiul imperiu, nu au avut sorţi de izbîndă. S-a observat, de asemenea, că nici republica independentă moldovenească nu avea viitor. În schimb, se profilau tot mai clar şansele unirii Basarabiei cu România.

Cine dorea unirea Basarabiei cu România

Spre realizarea unirii provinciei cu patria-mamă convergeau mai mulţi factori. O dorea o bună parte a românilor basarabeni, şi nu puţini din ei se aflau chiar în Sfatul Ţării. O doreau chiar şi marii proprietari, deşi cei mai mulţi din ei erau străini sufleteşte de România, pentru că sperau că guvernul român îi va alunga pe ţărani de pe moşiile pe care le ocupaseră şi-i va restabili pe moşieri în drepturile lor dintotdeauna. O doreau, deocamdată, şi aliaţii din lipsa altor posibilităţi de a menţine ordinea într-o regiune care, deşi redusă ca teritoriu, avea în acel moment o

Material cu drept de autor

importanţă strategică deosebită, întrucît era aşezată între Ucraina, aliată a Puterilor Centrale, şi România, aliată a Antantei, între trupele austriece din Bucovina, Galiţia şi Ucraina Apuseană, la nord, şi cele germane la Dunăre şi Marea Neagră. Şi tot deocamdată o doreau şi centralii. Cu puţină vreme înainte de unire, diplomatul german J. Kriege îi spunea lui Al. Marghiloman, proaspăt prim-ministru: „Cum aveţi Basarabia, să nu vă plîngeţi. Mulţumiţi lui Dumnezeu că aţi scăpat aşa uşor; pot să vă asigur că, urmînd un proiect care se hotărîse, eraţi definitiv împărţiţi: Rusia avea Moldova, şi Austria, România" (subl. a.). Şi, bineînţeles, mai mult decît toţi, unirea Basarabiei o dorea România.

Contribuţia Ucrainei

Ucraina care, cu excepţia regiunilor sale sudice, de la Marea Neagră, puternic rusificate, îşi manifesta dorinţa puternică de a se impune ca stat naţional aparte şi împotriva Rusiei bolşevice, a influenţat foarte mult evoluţia politică a Basarabiei după cele două revoluţi ruseşti din 1917 şi mai ales în prima jumătate anului 1918. După cum, în ianuarie 1918, proclamînd independenţa Ucrainei, Rada îi îndemnase pe liderii politici basarabeni să facă la fel, tot aşa şi în martie, dînd pe faţă dorinţa de a-şi întinde autoritatea şi asupra Basarabiei, ea a determinat Sfatul Ţării să purceadă neîntîrziat la unirea provinciei cu România.

La sfîrşitul lunii februarie 1918, pe parcursul tratativelor germano-române începute după semnarea armistiţiului de la Focşani în vederea încheierii tratatului de pace dintre România şi Puterile Centrale, guvernul ucrainean trimitea guvernelor Germaniei, Austro-Ungariei, Turciei şi Bulgariei o notă în care insista asupra faptului că tratatul nu putea fi semnat fără să se ţină cont de pretenţiile Ucrainei asupra Basarabiei. Arătîndu-şi nemulţumirea pentru aflarea trupelor române în spaţiul dintre Prut şi Nistru şi susţinînd că „Basarabia este parte integrantă a teritoriului de bază al Republicii Democratice Ucrainene", guvernul ucrainean lăsa clar să se înţeleagă că era interesat mai ales de partea sudică a Basarabiei, mărul discordiei dintotdeauna în marea politică europeană, dată fiind importanţa strategică şi economică deosebită a acestui teritoriu. De aceea, conchidea nota, eventuala modificare a vechii frontiere ruso-române în favoarea României „ar încalca adînc interesele politice şi economice ale Republicii ucrainene".

La 16 martie, 1918, Sfatul Ţării a adoptat o declaraţie de protest ce urma să fie înmînată de o delegaţie de la Chişinău la guvernul ucrainean, căruia i se cerea recunoaşterea independenţei Basarabiei şi era atenţionat asupra faptului că: „Teritoriul Republicii Moldoveneşti în hotarele fostei gubernii a Basarabiei este indivizibil şi nici o parte a Republicii Moldoveneşti nu poate fi ruptă în folosul altui stat".

Iniţiativele Unirii

Pretenţiile teritoriale ale Ucrainei asupra republicii moldoveneşti au grăbit unirea Basarabiei cu România. De la sfîrşitul lunii februarie, cînd guvernul ucrainean îşi făcuse piblice aceste pretenţii, şi pînă la şedinţa din 16 martie a Sfatului Ţării au avut loc mai multe acţiuni care cereau unirea. Au fost cereri ale intelectualilor, moşierilor, ale unor activişti din cadrul PNM, ale unor deputaţi din Blocul Moldovenesc al Sfatului Ţării, dar cele mai importante au fost rezoluţiile

Material cu drept de autor

din 3 şi 13 martie ale adunărilor comune ale zemstvelor şi ale marilor proprietari din judeţele Bălţi şi Soroca. Anume aceste rezoluţii au fost considerate ca cele mai convingătoare cereri de unire. Aceste rezoluţii sînt însă prea asemănătoare între ele pentru a fi considerate ca dovezi ale unei mişcări spontane.

Lucrul cel mai sigur este faptul că scenariul unirii Basarabiei se făcuse la Iaşi în zilele de 20-23 martie 1918. La pregătirea lui au participat Ion Inculeţ, Daniel Ciugureanu, preşedintele Consilului de Miniştri al republicii moldoveneşti, şi Pan. Halippa. Acţiunea a fost prezidată de Al. Marghiloman, care l-a avut ca sfătuitor şi ajutor de mare nădejde pe C. Stere, care se bucura de o stimă deosebită printre basarabeni pentru trecutul său revoluţionar şi pentru ajutorul pe care îl acordase în trecut de mai multe ori basarabenilor în lupta lor împotriva ţarismului. Important a fost şi rolul lui Inculeţ, al cărui talent de politician Marghiloman îl remarcase încă de la început cu un amestec de admiraţie şi neîncredere: „Inculeţ se apără ca un slav, viclean şi liniştit. Nu ştii cum să-l apuci". Însoţitorii săi, nişte naivi faţă de el şi mult mai slab pregătiţi pentru o sarcină atît de grea, îi atrăsese atenţia lui Marghiloman că fără Inculeţ nu se putea rezolva nimic. Şi era adevărat, deoarece Inculeţ, cu biografia lui de socialist şi de docent universitar la Petersburg şi mai ales cu abilitatea de a se face agreat de toate grupările din parlament, devenise o autoritate pentru toţi membrii Sfatului Ţării. De aceea atitudinea lui în discuţia iniţiată de Marghiloman era hotărîtoare. El îşi dădu acordul asupra unirii numai după ce se întîlni cu reprezentanţii aliaţilor în România şi se convinsese că aceştia susţineau această acţiune şi numai după ce obţinuse promisiunea lui Marghiloman că Basarabia îşi va păstra autonomia în cadrul regatului român. La 24 martie, Stere vine la Chişinău împreună cu ceilalţi trei lideri basarabeni, unde va desfăşura o intensă activitate de convingere a deputaţilor din Sfatul Ţării să voteze unirea. La 26 martie, soseşte şi Marghiloman cu trenul şi cu o suită numeroasă de oameni politici, militari, diplomaţi şi jurnalişti.

O dată memorabilă: 27 martie 1918

A doua zi, pe 27 martie/9 aprilie în Sfatul Ţării a avut loc o şedinţă furtunoasă, unde după lungi dezbateri în contradictoriu şi după opoziţia îndîrjită a minoritarilor şi chiar a multor moldoveni, Stere, vorbind cu multă însufleţire în româneşte şi ruseşte, reuşi să înfrîngă rezistenţa celei mai mari părţi a Blocului moldovenesc, fracţiunea cea mai numeroasă a parlamentului. Pentru mulţi moldoveni indecişi, hotărîtoare fuseseră aceste cuvinte sincere ale lui Stere: „Eu vă rog să vă gîndiţi în faţa cărei dileme trebuie să stea statul român dacă Sfatul Ţării ar respinge ideea Unirii [...]. Fiindcă, fără a avea acces la mare, România nu poate trăi", de aceea „va fi nevoită să anexeze Basarabia fără consimţămîntul nostru sau să se bazeze pe alte elemente ale societăţii, anume acele elemente care de multe ori în viaţa istorică a Basarabiei aveau singure dreptul de a vorbi în numele ei". Rezultatul votului fusese mult mai bun decît se aştepta. Marghiloman va menţiona, mai tîrziu, în amintirile sale: „Aşteptăm cu înfrigurare. Pe la 7, colonelul Condeescu vine să ne anunţe că putem merge la Sfat, căci se începuse despuierea votului [...]. Cînd urcam scările, în mijlocul unei emoţii de nedescris, ni se aunţă că prin 86 voturi, contra 3, plus 36 abţineri, unirea a fost votată. Vreau să felicit pe Stere: o criză de lacrimi îl aruncă în braţele mele. Cazacu plînge. Generalii se îmbrăţişează cu deputaţii. Hîrjeu, cu

Material cu drept de autor

ochii umezi, îmi spune că nu va uita niciodată că i-am permis să trăiască alături de mine această oră de neuitat. Toţi sînt aşa de mişcaţi, încît nu pot vorbi. Eu însumi, amintindu-mi tot ce m-a făcut să îndur, nu pot să descleşt dinţii".

O unire condiţionată

Felul cum s-au desfăşurat lucrările Sfatului Ţării la 27 martie şi mai ales declaraţia parlamentului basarabean asupra acestei chestiuni arată că unirea Basarabiei fusese pregătită cu foarte mare atenţie şi cu un perfect simţ politic. Meritul este în mare măsură al lui Stere şi al lui Marghiloman; probabil că nu e cu putinţă a se stabili care din ei a contribuit mai mult la realizarea acestei frumoase opere politice şi naţionale: cel din urmă a iniţiat şi a dat conturul operei, iar cel dîntîi a făcut-o înţeleasă şi acceptabilă pentru majoritatea membrilor Sfatului Ţării. Se pare că nu mai mică fusese şi contribuţia lui Inculeţ, el însă a preferat să lucreze în culise, reuşind să convingă că era în egală măsură distant şi apropiat de toate fracţiunile parlamentare, cîştingînd astfel încrederea tuturor pentru a putea îndrepta cu abilitate lucrările parlamentului exact spre obiectivul dinainte stabilit. Cînd, pe 27 martie, îi dă cuvîntul lui Marghiloman în Sfatul Ţării, lasă să se înţeleagă că habar nu avea cu ce scop venise premierul român la Chişinău. Adeseori, pentru a-i atrage de partea sa pe deputaţii reticenţi faţă de România sau pe cei care puneau patriotismul basarabean înaintea celui românesc, zicea că Basarabia nu trebuia să caute a se asemăna cu România, deoarece în multe privinţe ea putea fi un model pentru regat.

Valoarea declaraţiei de unire, ca document politic, constă în faptul că ea îmbina foarte reuşit două idei, oarecum divergente: una, că unirea Basarabiei cu România era definitivă şi irevocabilă, şi a doua, că unirea era condiţionată de faptul că Basarabia îşi păstra autonomia în cadrul regatului român. Pentru prima idee s-a găsit următoarea formulă: *„În numele poporului Basarabiei, Sfatul Ţării declară: Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele ei dintre Prut, Nistru, Marea Neagră şi vechile graniţe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută şi mai bine de ani din trupul Moldovei, în puterea dreptului istoric şi a dreptului de neam, pe baza principiului ca noroadele singure să-şi hotărască soarta lor, de azi înainte şi pentru totdeauna se uneşte cu mamă-sa România*". Specificul atmosferei social-politice din Basarabia, în care se manifesta o puternică predispoziţie antiromânească, mai ales în mijlocul numărului mare al minoritarilor, a determinat includerea în declaraţie a mai multor prevederi care subliniau necesitatea păstrării unei sine stătătornicii a provinciei în raport cu şi în cadrul regatului român. Sfatul Ţării şi guvernul provincial rămîneau să-şi desfăşoare şi în continuare activitatea, cu competenţe foarte largi, legile locale rămîneau în vigoare, alegerile urmau să se facă în baza votului universal, egal, direct şi secret, deci pe baze democratice mult mai largi decît în România, în timp ce un număr de aleşi ai populaţiei provinciei trebuiau să reprezinte această populaţie în parlamentul român. Caracterul eminamente politic al declaraţiei se regăseşte şi în ideea privind „respectarea drepturilor minorităţilor" şi în acea prevedere foarte sugestivă, în raport cu locul şi momentul votării documentului, care avea următorul conţinut: „Toate călcările de legi făcute din motive politice în vremurile tulburi ale prefacerii din urmă sînt amnistiate".

Material cu drept de autor

„Chestiunea basarabeană a devenit din nou de importanţă internaţională"

Deşi aliaţii aprobaseră în principiu ideea unirii Basarabiei cu România, totuşi realizarea ei i-a suprins, deoarece ei nu crezuseră niciodată că această provincie românească ar fi fost în stare să se despindă din lumea slavă în care fusese încorporată fără ştirea şi fără voia ei mai mult de o sută de ani în urmă şi să revină la matca străbună. Într-un studiu special asupra acestui fenomen, întocmit de ministerul de externe britanic în august 1918, se spunea: „Pentru întîia dată în patruzeci de ani, chestiunea basarabeană a devenit din nou de importanţă internaţională . Faptul că, recunoscută sau nu în teorie, Unirea ce s-a realizat între Basarabia şi România este un fapt împlinit şi considerat ca atare nu numai de către Puterile Centrale, ci şi de majoritatea românilor înşişi, înseamnă că marile puteri vor avea de tratat în mod serios această chestiune, atît de importantă pentru relaţiile Rusiei şi României şi pentru ţările învecinate, la Conferinţa de pace, sau pe cît posibil, înainte". Autorii studiului făceau cîteva observaţii extrem de relevante privind statutul Basarabiei în componenţa regatului român. Constatînd că guvernul român nu-şi ţinea promisiunile din declaraţia de unire, aceştia specificau: „*Este clar că o oligarhie românească şi o Basarabie democratică nu pot să existe una alături de cealaltă în interiorul aceluiaşi regat*". Observînd apoi că „Basarabia este prea mică pentru a trăi singură", analiştii de la Foreign Office adaugă: „*Speranţa ei de progres constă în unirea cu România, dar într-o unire în care ea nu vrea să joace un rol subordonat, ci unul care să influenţeze*".

De la unirea condiţionată la unirea fără condiţii

Pentru a asigura ordinea în Basarabia împotriva anarhiei interne, a comploturilor bolşevice, a uneltirilor uncrainenilor, austriecilor, germanilor ş.a., pentru a realiza rechiziţiile de produse alimentare şi furaje, impuse de războiul care încă nu se terminase, guvernul român a fost nevoit să întroneze şi să menţină multă vreme în provincie un regim de dictatură militară. După ce cîteva luni statul român a fost reprezentat aici de un comisar civil al guvernului în persoana scriitorului D. Zamfirescu, care avea bineînţeles susţinerea cîtorva unităţi militare disclocate pe aproape tot teritoriul provinciei, la începutul lunii iunie este instituită o administraţie militară. Întreaga competenţă administrativă revine comisarului general al Basarabiei, funcţie în care este numit generalul Artur Văitoianu. Din acel moment, Sfatul Ţării şi Consiliul Directorilor Generali sînt lipsite de orice autoritate politică şi administrativă. Singura instituţie care continua să lucreze cu o anumită eficienţă era Comisia agrară a Sfatului Ţării care pregătea reforma agrară, promisă de declaraţiile parlamentului basarabean din 2 decembrie 1917 şi din 27 martie 1918. Aşadar, autonomia Basarabiei fusese anulată cu desăvîrşire şi odată cu asta a avut loc şi o restrîngere a libertăţilor democratice. Această situaţie nu putea să nu stîrnească nemulţumirea basarabenilor, şi în primul rînd a membrilor Sfatului Ţării. N. Alecsandri, un mic boier din părţile Hotinuliu, vechi luptător în mişcarea naţională din Basarabia, cerea, împreună cu alţi deputaţi, ca Directoratul condus pe atunci pe Petre Cazacu să fie înlocuit cu un alt guvern local, care să realizeze declaraţia Sfatului Ţării din 27 martie. „Dacă, zicea el, nu ne vom afirma dreptul de a fi stăpîni în casa noastră [...], atunci [...] vom fi terminaţi. Nu vom mai avea ce face. Atunci ne va rămîne să aşteptăm ca soarta noastră să o hotărască

Material cu drept de autor

alţii". La 20 noiembrie, un grup din 53 de deputaţi înaintau regelui Ferdinand un memoriu din 14 puncte, între care şi următoarele: „Ridicarea stării de asediu şi restabilirea garanţiilor constituţionale; Realegerea prezidiului Sfatului Ţării şi a Directoratului şi tragerea la răspundere a celor existente pentru încălcarea autonomiei Basarabiei; Toată puterea în Basarabia aparţine Consiliului Directorilor, ales de Sfatul Ţării, iar Comisariatul General se desfiinţează".

Situaţia foarte instabilă, sub toate aspectele, a Basarabiei punea guvernul român, indiferent de intenţiile sale, bune sau rele, faţă de basarabeni, în imposibilitatea de a realiza prevedrile declaraţiei din 27 martie: Sfatul Ţării şi Directoratul nu puteau funcţiona decît asistate la fiecare pas, direct şi permanent de trupele române aflătoare în provincie, iar nesupunerea vechilor organe de administraţie ruseşti, propaganda antiromânească a presei ruse, a conducerii bisericii ruse din ţinut, numeroasele acte de sabotaj îndreptate spre zădărnicirea integrării Basarabiei în regatul român, spionajul, specula, contrabanda şi cîte altele impuneau un regim administrativ restrictiv. România nu avea de ales: ori trebuia să menţină ordinea în Basarabia, ceea ce, în acele condiţii, era imposibil fără măsuri de constrîngere, ori trebuia să-şi retragă trupele la vest de Prut. Dacă înainte de 27 martie retragerea ar mai fi putut avea vreo acoperire, după acea dată ea nu mai era cu putinţă. E adevărat că, aşa cum se întîmplă de obicei în asemenea cazuri, administraţia militară a mers mai departe decît ar fi fost strictă nevoie. Aşa s-a făcut că Sfatul Ţării şi Consiliul Directorilor Generali au pierdut orice autoritate reală, nu mai erau în stare să decidă nimic fără consultarea şi aprobarea prealabile ale comisarului general al Basarabiei, iar asta însemna că Republica Democratică Moldovenească fusese practic lichidată. Situaţia aceasta nu putea să dureze, era necesară o decizie politică ce ar fi lichidat autonomia formală a provinciei. O astfel de decizie era necesară şi pentru viitoarea conferinţă internaţională de pace, pentru ca aceasta să nu fi avut nici o îndoială relativ la dorinţa Basarabiei de a se afla în componenţa regatului român.

Bineînţeles că hotărîrea de lichidare a autonomiei care de fapt nu exista, adică a condiţiilor din declaraţia din 27 martie, putea fi luată numai de Sfatul Ţării. Dar, de la sfîrşitul lunii mai 1918, acesta nu mai funcţiona, cei mai mulţi deputaţi se împrăştiaseră care încotro. Stere, noul preşedinte al Sfatului, după ce prezidase 2-3 şedinţe la începutul lunii aprilie, părăsi pentru totdeauna Basarabia, ştiind prea bine ca aceasta nu putea avea un statut politic de sine stătător. La 25 noiembrie 1918, generalul Văitoianu deschidea Sfatul Ţării adunat în grabă, fără informarea prealabilă a deputaţilor asupra viitoarei agende de lucru şi fără cvorum. După ce, în noaptea de 26 spre 27 noiembrie, deputaţii prezenţi în acea şedinţă votaseră, sub conducerea lui Halippa, vicepreşedintele Sfatului Ţării, legea de reformă agrară, acesta a pus la vot următoarea declaraţie: „*În urma unirii cu România mamă a Bucovinei, Ardealului, Banatului şi a ţinuturilor ungureşti, locuite de români, în hotarele Dunării şi Tisei, Sfatul Ţării declară că Basarabia renunţă la condiţiile de unire, stipulate în actul de la 27 martie, fiind încredinţată că în România tuturor românilor regimul curat democratic este asigurat pe viitor*". A urmat îndată citirea de către generalul Văitoianu a decretului regelui de dizolvare a Sfatului Ţării. Faţă de şedinţa în care se votase unirea condiţionată a Basarabiei cu

Material cu drept de autor

România, cea în care condiţiile fuseseră anulate a fost o adevărată scamatorie politică ce compromitea autoritatea statului român în ochii basarabenilor şi avea să aducă prejudicii serioase dezbaterii problemei basarabene la Conferinţa de pace de la Paris. Astfel politicianismul românesc a reuşit încă o dată să nu rateze a-şi demonstra uşurătatea.

Actul din 27 noiembrie/10 decembrie 1918 a încheiat şirul de manifestări politice unioniste din provinciile româneşti care înainte de război făceau parte din alte state. Dacă nu ar fi fost concepută şi realizată atît de neserios, votarea unirii necondiţionate a Basarabiei ar trebui considerată ca fiind acţiunea care a desăvîrşit Unirea din 1918.

b) Unirea Bucovinei

În timpul războiului, Bucovina a avut o situaţie aproape tot atît de dramatică cum a fost aceea a Basarabiei, chiar dacă a fost mai puţin afectată de teroarea trupelor anarhizate ruseşti. Ea a avut de suportat atît suspiciunea şi ostilitatea aliaţilor, în special a ruşilor, cît şi pe cea a austriecilor: cei dintîi îi suspectau pe bucovineni pentru calitatea de supuşi ai împăratului austro-ungar, iar austriecii îi bănuiau pe românii din Bucovina – şi bineînţeles pe bună dreptate – de simpatie faţă de regatul român. În practică aceste atitudini luau forme extrem de dure de răfuială cu populaţia. Pe lîngă faptul că înrolaseră în armata imperială zeci de mii de tineri bucovineni, autorităţile austriece instauraseră în provincie o adevărată teroare: mulţi localnici fuseseră ridicaţi din sate şi trimişi în lagăre de concentrare, iar în unele locuri s-au practicat execuţii în masă ale populaţiei. Ruşii, la rîndul lor, în timpul celor trei înaintări repetate în Bucovina, instauraseră un regim de ocupaţie, iar după revoluţia din februarie 1917, pînă să fie scoşi de aici de trupele centralilor, s-au dedat la pogromuri.

Specific bucovinean

Pe parcursul războiului, au existat mai multe scenarii privind soarta postbelică a Bucovinei. Am menţionat deja că încă la începutul confruntării ruşii intenţionau să o cuprindă în imperiul lor, împreună cu Maramureşul, vestul Transilvaniei şi Banatul. După revoluţia rusă din februarie, planurile de acest fel se înmulţiseră, fiind provocate atît de faptul că Bucovina se afla în zona confruntării intereselor austriece, ruseşti şi ucrainene, cît mai ales de predominarea elementului etnic slav. Predominantă era tendinţa ca provincia să rămînă, cu un anumit statut autonom, în componenţa monarhiei habsburgice, idee împărtăşită atît de deputaţii ucraineni cît şi de cei mai mulţi deputaţi români din parlamentul de la Viena. Ucrainenii doreau să facă din Bucovina, Galiţia orientală şi Ucraina apuseană o formaţiune autonomă în cadrul Austro-Ungariei. Acest plan era susţinut şi de deputatul român Aurel Onciul. Liderii ruteni rusofili doreau constituirea unei *Carpatorusii* care să fi cuprins şi cea mai mare parte a Bucovinei. Deputaţii români din parlamentul vienez, în frunte cu C. Isopescu-Grecul pledau pentru crearea unui stat autonom bucovinean în cadrul imperiului federalizat. În acea situaţie, aceasta era singura posibilitate de salvare a Bucovinei în faţa intenţiilor de împărţire a ei care ar fi dus la asimilarea românilor.

Realităţile erau cu atît mai dure cu cît ucrainenii aveau susţinerea Puterilor Centrale. În timpul tratativelor de la sfîrşitul anului 1917 şi începutul anului 1918

Material cu drept de autor

de la Brest-Litovsk, delegaţii Radei ucrainene reuşiseră să obţină de la centrali, în schimbul furnizării acestora a unor importante cantităţi de provizii, aprobarea pentru crearea formaţiunii autonome Ucraina de Vest care urma să cuprindă Galiţia orientală, Bucovina şi Carpatorusia. Încercînd să salveze imperiul, care în condiţiile ofensivei generale a aliaţilor în septembrie 1918 începea să se clatine, împăratul austro-ungar Carol I de Habsburg a lansat, la 3/16 octombrie 1918, manifestul „Către popoarele mele credincioase". Documentul promitea crearea unei „federaţii de popoare libere" alcătuite din şase state: austriac, ungar, polonez, ucrainean, ceh şi iugoslav. Românilor nu le se recunoştea dreptul de a avea statul lor. Liderii politici ucraineni din imperiu, întruniţi în Consiliul Naţional Ucrainean, au convocat la Liov, la 19 octombrie, Adunarea Naţională Constituantă care a declarat formarea statului ucrainean autonom din cuprinsul monarhiei habsburgice şi în care urmau să intre Galiţia orientală, cea mai mare parte a Bucovinei şi Ucraina subcarpatică. Faţă de această iniţiativă, deputaţii români de la Viena au avut o atitudine concliantă, iar Aurel Onciul chiar era convins că aceasta era soluţia ce le convenea şi românilor.

Pe calea Unirii

Situaţia Bucovinei, unde elementul etnic alogen predomina numeric, era de aşa natură că problema unirii cu vechiul regat nici nu se putea pune. Ziarul *Glasul Bucovinei*, care ieşea de sub tipar pentru prima dată la 22 octombrie 1918 din iniţiativa lui Sextil Puşcariu, astfel enunţa obiectivul mişcării naţionale a românilor bucovineni: „Vrem să rămînem români pe pămîntul nostru strămoşesc şi să ne ocîrmuim singuri, precum o cer interesele noastre româneşti". La mai mult nu se putea pretinde.

Un pas important în lupta bucovinenilor pentru unire cu România l-a constituit Adunarea Naţională a românilor, din 14/27 octombrie 1918, care s-a autoinstituit la Cernăuţi drept Constituantă şi a hotărît „unirea Bucovinei integrale cu celelalte ţări româneşti într-un stat naţional independent". Adunarea a ales un Consiliu Naţional Român, din 50 de membri, cu un comitet executiv condus de Iancu Flondor şi din care mai făceau parte Dionisie Bejan, Doru Popovici şi Sextil Puşcariu, ca vicepereşedinţi, Vasile Bodnărescu, Radu Sbierea şi L. Tomoioagă, ca secretari. Mai fuseseră desemnate şi 14 persoane pentru ocuparea funcţiilor de secretari de stat într-un viitor guvern al Bucovinei. Consiliul a cerut guvernatorului provinciei, contele Etzdorf, să-i cedeze puterea, dar acesta a refuzat.

Realizarea Unirii

Adunarea Naţională a ucrainenilor, întrunită tot la Cernăuţi la 3 noiembrie, atunci cînd Austro-Ungaria semna la Villa Giusti armistiţiul cu Antanta, a respins deciziile Adunării Naţionale a românilor şi a hotărît că teritoriile locuite majoritar de către ucraineni intrau în componenţa republicii ucrainene. Fiind, spre deosebire de români, organizaţi în formaţiuni paramilitare, ucrainenii au trecut la realizarea acestei hotărîri, cerînd lui Etzdorf să le transfere puterea.

Desfăşurarea ulterioară a evenimentelor care s-au încununat cu unirea Bucovinei s-a petrecut după scenariul realizat în Basarabia. Agresivitatea legiunilor ucrainene, alcătuite din soldaţi demoralizaţi întorşi de pe front, a pus Consiliul Naţional Român în situaţia de a cere ajutor de la guvernul României.

Material cu drept de autor

Vasile Bodnărescu a avut la Iaşi două întrevederi în această chestiune cu Marghiloman, care a dat acordul ca trupele române să intervină în Bucovina. Această hotărîre a fost confirmată de noul prim-ministru, generalul Coandă, care a odonat generalului I. Zadic, comandantul diviziei a 8-a, să intre în Cernăuţi, ceea ce s-a făcut la 11 noiembrie, exact în ziua în care Germania semna în pădurea Compiègne armistiţiul cu învingătorii ei. Legiunea ucraineană s-a retras în grabă şi ordinea a fost restabilită. Aici însă se termină asemănarea mişcării Bucovinei spre unire cu acelaşi proces petrecut în Basarabia. După intrarea trupelor române în Cernăuţi, ceea ce avea să urmeze pentru ca Bucovina să devină parte integrantă a noului stat român va fi o simplă formalitate.

Poclamarea Unirii

Desfăşurarea vertiginoasă a evenimentelor a impus o precipitare a pregătirii festivităţilor pentru proclamarea Unirii. Acţiunile s-au desfăşurat în paralel pe două planuri: la Cernăuţi a lucrat intens Consiliul Naţional, iar la Iaşi reprezentanţii săi au examinat toate aspectele fenomenului cu primul-ministru, cu regele şi cu unii oameni politici. Aşa cum propunea Gh. Tofan în şedinţa din 25 noiembrie Consiliului Naţional, s-a decis să se facă unirea necondiţionată, neexistînd de fapt altă soluţie; foarte slabele forţe politice româneşti ale provinciei, predominarea elementului alogen şi pretenţiile ucrainești impuneau o unire grabnică, strînsă şi definitivă. În acel moment, situaţia Bucovinei era de aşa natură că unirea ei cu regatul român ori trebuia să se facă repede şi fără nici un fel de pretenţii din partea bucovinenilor, ori nu s-ar mai fi făcut deloc.

La 15/28 noiembrie 1918, în Palatul Mitropolitan din Cernăuţi se întruneşte Congresul General al Bucovinei cu participarea a 74 de delegaţi ai Consiliului Naţional Român, 13 din partea aşezărilor populate compact cu ucraineni, 7 ai germanilor şi 6 ai polonezilor. Au fost prezente, de asemenea, o delegaţie basarabeană din care făceau parte Ioan Pelivan, Pan. Halippa, Ion Buzdugan şi Grigore Cazacliu, şi alta transilvăneană cu Gheorghe Crişan, Victor Deleu şi Vasile Osvadă. Congresul a votat Declaraţia de Unire, prezentată de Iancu Flondor şi care stabilea: *„Unirea necondiţionată şi pentru vecie a Bucovinei, în vechile ei hotare pînă la Ceremuş, Colacin şi Nistru, cu Regatul României"*.

Încadrarea Bucovinei în regatul român

După ce întregul proces al Unirii luase sfîrşit, alipirea Bucovinei la România fusese ratificată, la 18/31 decembrie 1918, prin decret regal şi tot atunci un alt decret stabilea modalităţile de administrare a provinciei şi de reprezentare a ei în organele puterii centrale ale statului român. Doi miniştri de stat fără portofoliu reprezentau Bucovina în guvernul central. Unul din ei, zis ministru-delegat, era şeful administraţiei de la Cernăuţi, iar celălalt urma să activeze în guvernul de la Bucureşti. Ministru delegat fusese numit Iancu Flondor, iar funcţia de minsitru fără portofoliu la Bucureşti îi fusese încredinţată lui Ion Nistor. Sub autoritatea ministrului delegat se afla un serviciu administrativ din nouă secretariate. Fiecare secretariat activa într-un domeniu aparte şi era condus de un secretar şef, iar toţi aceştia alcătuiau un Consiliu prezidat de ministrul delegat. Astfel, acest sistem sugera ideea unei autonomii adminsitrative a provinciei. De fapt, aşa ceva nu a fost niciodată: între Iancu Flondor, care tindea spre o anumită independenţă în acţiunile

Material cu drept de autor

sale, şi I. I. C. Brătianu, revenit în funcţia de prim-ministru după depăşirea marilor probleme ale războiului şi care era împotriva oricărei sine stătătornicii provinciale, au intervenit neînţelegeri de neîmpăcat. Inimosul luptător bucovinean a fost nevoit să cedeze, demisionînd din funcţia de ministru delegat. În locul lui a fost numit, în aprilie 1919, Ion Nistor. Peste un an însă, acest post a fost lichidat, odată cu serviciul administrativ al Bucovinei. Ele au fost înlocuite de o Comisie regională cu un preşedinte, însărcinată cu lichidarea administraţiei bucovinene şi transmiterea competenţelor ei guvernului de la Bucureşti.

c) Unirea Transilvaniei

Unirea Transilvaniei cu România a fost un fenomen de o deosebită semnificaţie politică şi naţională, asemănător, prin complexitate, cu unirea Basarabiei, dar deosebit de aceasta nu atît prin faptul că s-a desfăşurat într-o atmosferă mai mult decît relaxată, chiar de entuziasm general, deoarece avea să se realizeze după ce monarhia dualistă asupritoare dispăruse, ci mai ales din cauza că românii transilvăneni nu făcuseră parte niciodată în trecut din acelaşi stat cu fraţii lor extracarpatici. Voinţa de unire a românilor de peste munţi cu cei din afara arcului capatic urma să fie o probă a vitalităţii conştiinţei de neam nu numai a transilvănenilor, dar şi a tuturor românilor, întrucît demonstra că separarea, indiferent de durată, a unui popor prin graniţe politice şi prin ocupaţie străină nu anulează unitatea lui naţională. Aceasta avea să fie marea lecţie istorică a unirii Transilvaniei şi totodată contribuţia ei cu totul excepţională la crearea statului român contemporan. Faţă de actul în sine al unirii, felul cum s-a făcut ea nu are nici o relevanţă, cu atît mai mult cu cît la asta au conlucrat mai mulţi factori. Ea s-ar fi realizat oricum, indiferent de faptul cînd, cum şi cît s-ar fi putut implica în acest proces factorii de pe loc. Că s-au implicat foarte activ, a fost pur şi simplu impresionant; dacă entuziasmul ar fi lipsit, unirea ar fi fost mai puţin spectaculoasă, dar nu mai puţin reală. Preţul entuziasmului va fi pus mai tîrziu, atunci se va vedea cît a fost el de bun, unirea însă trebuia să se facă acum, întrucît sfîrşitului războiului se apropia foarte repede.

Pregătirea unirii

Ca şi în cazul Bucovinei, timpul pentru pregătirea formalităţilor unirii iminente a Transilvaniei a fost foarte scurt. El a început să curgă după declanşarea, în septembrie 1918, a ofensivei Aliaţilor. Însă chestiunea pregătirii Transilvaniei pentru unire era cu totul alta decît în cazul Basarabiei sau al Bucovinei, deoarece conştiinţa naţională a românilor ardeleni, combativitatea lor în confruntările pentru intersul naţional şi, mai presus de toate, nivelul lor de cultură, şi deci capacitatea de conştientizare adecvată a sarcinilor pe care le aveau în faţă în situaţia cînd imperiul opresor se prăbuşea erau net superioare acelora ale basarabenilor şi bucovinenilor. De aceea ei nici nu aveau nevoie de o pregătire specială pentru unire, întrucît pregătirea se făcuse pe parcursul mai multor secole prin eforturi conştiente şi insistente pentru păstrarea şi îmbogăţirea zestrei spirituale naţionale.

Mişcarea românilor transilvăneni pentru peoclamarea unirii lor cu ţara s-a desfăşurat în paralel în Transilvania şi în străinătate. La Paris i-a naştere, la 3 octombrie 1918, Consiliul Naţional Român, în care intrau Tache Ionescu, Vasile Lucaciu, Octavian Goga, C. Angelescu, Jean Th. Florescu, Nicolae Titulescu ş.a.

Material cu drept de autor

Guvernele francez, american, englez şi italian l-au recunoscut în calitate de reprezentant al intereselor româneşti. În Transilvania, organizarea acţiunilor în vederea proclamării oficiale a unirii şi-au asumat-o două formaţiuni politice care-şi reiau acum activitatea, Partidul naţional român (PNR) şi Partidul social-democrat (PSD). La 12 octombrie 1918, comitetul executiv al PNR întrunit la Oradea adoptă o declaraţie redactată de Vasile Goldiş în spiritul wilsonian de autodeterminare a naţionalităţilor, a cărei idee de bază era intenţia românilor transilvăneni de a-şi afirma drepturile depline alături de celelalte naţiuni din Imperiu. Declaraţia a fost adusă la cunoştinţa parlamentului de la Budapesta, la 18 octombrie, de către Al. Vaida-Voievod. Documentul acesta avea caracterul unei declaraţii de independenţă, dar nu afirma încă ieşirea din Imperiu şi unirea cu România.

Pentru realizarea declaraţiei de la Oradea a fost înfiinţat la Arad Consiliul Nţional Român Central (CNRC), căruia îi va reveni sarcina coordonării tuturor acţiunilor îndreptate spre înfăptuirea unirii. Consiliul fusese alcătuit din cîte şase reprezentanţi ai PNR şi PSD, între care Vasile Goldiş, Ştefan Cicio-Pop, Al. Vaida-Voievod, Aurel Vlad, Ion Flueraş ş.a. Consilii asemănătoare s-au format peste tot în sate şi în oraşe şi totodată au luat fiinţă gărzi naţionale pentru executarea hotărîrilor CNRC şi asigurarea ordinii interne.

La 9 noiembrie 1918, CNRC trimitea guvernului maghiar o notă prin care cerea să i se cedeze întreaga putere asupra teritoriului locuit compact de români. La 13-14 noiembrie această chestiune este discutată în cadrul tratativelor de la Arad dintre delegaţiile maghiară şi română, dar nu este soluţionată, deoarece partea maghiară considera că, pînă la Conferinţa de pace, Transilvania trebuia să rămînă în componenţa Ungariei, bucurîndu-se de o autonomie largă. Liderii români Al. Vaida-Voievod şi Iuliu Maniu au protestat, susţinînd că intenţia românilor era de a-şi afirma independenţa. Eşecul tratativelor de la Arad a impus ideea convocării unei adunări naţionale a românilor ardeleni care să decidă soarta Transilvaniei.

1 decembrie la Alba Iulia

La 7/20 noiembrie, CNRC anunţă convocarea unei Mari Adunări Naţionale la Alba Iulia. Pe tot cuprinsul Transilvaniei au avut loc adunări populare care şi-au desemnat delegaţii la Marea Adunare din toate stările sociale şi pe principii democratice. La 18 noiembrie/1 decembrie 1918, la Alba Iulia se adunau peste 100 000 de români, alături de cei 1 228 de delegaţi care urmau să se pronunţe prin vot asupra viitorului politic al Transilvaniei. Practic, la Alba Iulia erau reprezentate toate localităţile româneşti din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, ceea ce făcea ca în fapt Adunarea să aibă statut de *constituantă*, iar hotărîrile pe care aceasta urma să le adopte să aibă caracter de lege. Întrunirea delegaţilor a fost deschisă în sala cazinoului din Alba Iulia de către Şt. Cicio-Pop, preşedintele CNRC, după care Vasile Goldiş a rostit discursul festiv pe care l-a terminat cu *Rezoluţia* de unire, supusă votului delegaţilor. Esenţa şi modalitatea unirii era exprimată în primele două articole ale documentului:

„1. *Adunarea Naţională a tuturor românilor din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească, adunaţi prin reprezentanţii lor îndreptăţiţi la Alba Iulia în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decretează unirea acelor români şi a tuturor teritoriilor locuite de dînşii cu România. Adunarea Naţională proclamă îndeosebi*

Material cu drept de autor

dreptul inalienabil al naţiunii române la întreg Banatul, cuprins între rîurile Mureş, Tisa şi Dunăre.

2. *Adunarea Naţională rezervă teritoriilor sus-indicate autonomia provizorie pînă la întrunirea Constituantei, aleasă pe baza votului universal*".

Un alt fel de unire condiţionată

Ultimul din aceste două articole arată clar că Transilvania nu se unea prin integrare absolută în regatul român, ci dimpotrivă, păstrînd o autonomie provincială pînă la convocarea Constituantei, care urma să asigure toate condiţiile necesare pentru crearea unui astfel de stat unitar român, în care provinciile ce s-au aflat multă vreme sub dominaţie străină să nu fie tentate de a se apăra de guvernul central cu ajutorul unei administraţii proprii. S-a spus uneori că Declaraţia de la Alba Iulia ar fi întrunit elemente ale unirii condiţionate şi ale unirii necondiţionate, pe cînd în realitate condiţiile unirii Transilvaniei cu România au fost mai multe şi au fost formulate cu mai multă vigoare decît în cazul Basarabiei. În art. 3 al documentului se spune foarte clar că Adunarea naţională avea în vedere „alcătuirea noului stat român", fapt pentru care trebuia realizat un amplu program de reforme politice, sociale şi economice. Esenţial este şi faptul că, dacă condiţiile pentru unirea Basarabiei şi Bucovinei fuseseră elaborate la Iaşi la sugestia şi la insistenţele primului-ministru şi ale altor oameni politici de acolo, în cazul Transilvaniei situaţia a fost cu totul alta: aici proclamarea unirii şi condiţiile realizării ei au fost opera exclusivă a localnicilor. Această operă se realizase înainte ca armata română să treacă munţii, deoarece ordinul regelui de remobilizare fusese dat la 28 octombrie/10 noiembrie 1918, cînd războiul de fapt se terminase. Repet, unirea oricum s-ar fi realizat, cu sau fără concursul mai mult sau mai puţin activ al ardelenilor, dar felul cum s-a făcut arată că, spre deosebire de celelalte provincii româneşti, chiar faţă de Basarabia care trecuse prin focul revoluţiei şi unde procesul unirii a fost anevoios şi îndelungat, Transilvania avea, dacă nu o întreagă clasă politică, în orice caz o echipă puternică de oameni politici şi de cultură care ştiau precis ce doreau şi aveau o idee clară ce trebuia făcut pentru ca unirea să aibă loc, dar să se facă în strictă corespundere cu interesele provinciei lor. Spre deosebire de revoluţionarii basarabeni (cu excepţia, poate, a lui Inculeţ şi Alecsandri), ei aveau ştire de caracterul oligarhic al statului român, de spiritul antidemocratic al vieţii politice din România, de discrepanţa uriaşă dintre interesele oligarhiei de la putere şi masele largi de oameni ai muncii, şi nu doreau ca aceste realităţi să fie transplantate în Transilvania, înainte ca ei înşişi, oamenii politici ardeleni, împreună cu cei din Vechiul Regat şi din celelalte provincii alipite, să reformeze şi să modernizeze acest regim, scoţîndu-l de sub autoritatea oligarhiei şi punîndu-l în serviciul ţării.

Condiţia fundamentală: democratizarea „noului stat român"

Declaraţia de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918 stabilea că unirea definitivă, fără condiţii, a Transilvaniei urma să se producă numai după ce provincia îşi va fi alcătuit un *stat nou*, de tip modern. Acest stat trebuia creat în temeiul realizării unui larg program de reforme democratice, în special reforme politice şi social-economice. Prefacerile politice vizau „deplină libertate pentru toate popoarele conlocuitoare" şi „pentru toate confesiunile din stat", apoi „înfăptuirea desăvîrşită

Material cu drept de autor

a unui regim curat democratic pe toate terenele vieţii publice", pornind de la „votul obştesc, direct, egal, secret [...] pentru ambele sexe", şi în sfîrşit „libertate de presă, asociere şi întrunire, liberă propagandă a tuturor gîndirilor omeneşti". În domeniul relaţiilor social-economice, principalul obiectiv era „reforma agrară radicală", care trebuia făcută astfel ca să-i ofere posibilitate „ţăranului să-şi creeze o proprietate [...] cel puţin cu atît cît să o poată munci el şi familia lui". Reforma agrară nu se limita însă la împroprietărirea ţăranilor, ci urmărea importante obiective sociale şi economice: „Principiul conducător al acestei politici agrare este, de o parte, promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potenţarea producţiunii". Nu sînt neglijaţi nici muncitorii, cărora Declaraţia le „asigură aceleaşi drepturi şi avantagii, care sînt legiferate în cele mai avansate state industriale din Apus".

Aceste principii erau o îndrăzneaţă şi entuziastă provocare, căreia Vechiul Regat nu-i putea face faţă. Pentru el, programul de reforme al „noului stat român" al Transilvaniei era foarte incomod; realzarea lui ar fi fost o sfidare pentru regimul politic de la Bucureşti, de aceea autonomia transilvană, tot aşa ca şi cea basarabeană şi la fel ca timidele elemente de autoadministrare ale Bucovinei, nu putea avea nici un viitor.

Asta vor fi nevoiţi să constate, mai tîrziu, şi liderii transilvăneni, dar atunci, la Alba Iulia, ei erau convinşi că aveau şanse de izbîndă, drept care Declaraţia de unire stabilea: „Pentru conducerea mai departe a facerilor naţiunii române din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească, Adunarea Naţională hotărăşte instituirea unui Mare Sfat naţional român, care va avea toată îndreptăţirea să reprezinte naţiunea română oricînd şi pretutindeni fată de toate naţiunile lumii şi să ia toate dispoziţiunile pe care le va afla necesare în interesul naţiunii".

La propunerea lui Al. Vaida-Voievod, Adunarea a votat Marele Sfat Naţional, din 250 de membri. A doua zi, la 2 decembrie, la şedinţa de constituire a Sfatului, a fost ales Consiliul Dirigent, cum se numea noul guvern al Transilvaniei, în frunte cu Iuliu Maniu şi mai avînd încă 15 membri, între care Vasile Goldiş, Al. Vaida-Voievod, Vasile Lucaciu, Şt. Cicio-Pop, Octavian Goga, I. Flueraş, I. Jumanca ş.a.

Marele Sfat Naţional şi Consiliul Dirigent îşi stabilesc sediul la Sibiu. O delegaţie din care făceau parte Miron Cristea, Iuliu Hossu, Al. Vaida şi Vasile Goldiş au plecat la Bucureşti pentru a prezenta regelui Ferdinand actul unirii. La 11/24 decembrie 1918, a fost semnat decretul regal ce valida actul de 1 decembrie, acredita administraţia provizorie a Transilvaniei pentru perioada de pînă în aprilie 1920 şi stabilea reprezentarea provinciei în guvernul român prin miniştri fără portofoliu. Peste o săptămînă, aceste funcţii le-au fost încredinţate lui Al. Vaida-Voievod, Vasile Goldiş şi Şt. Cicio-Pop.

Astfel a luat sfîrşit procesul unirii Transilvaniei cu România. Nu a fost un fenomen dramatic, nu a cerut jertfe de vieţi omeneşti şi nu a fost însoţit de mari pierderi materiale, nu s-au dat lupte îndelungate şi îndîrjite între părtaşi şi inamici ai unirii. Dimpotrivă, a fost un marş triumfal al ideii de eliberare naţională a românilor transilvăneni care a ţinut vie secole la rînd conştiinţa lor de neam şi dorinţa de a se regăsi împreună cu fraţii lor de acelaşi neam în cadrul unui singur stat românesc. Unirea Transilvaniei a încheiat procesul de desăvîrşire a unităţii naţionale a românilor, dar nu pur şi simplu prin faptul că s-a produs mai tîrziu decît

Material cu drept de autor

în Basarabia şi Bucovina şi nici pentru că Transilvania era mai mare, mai dezvoltată şi mai bogată decît celelalte două provincii româneşti. Ceea ce a deosbit categoric unirea transilvană de celelalte două şi o ridică la statutul de act final şi perfect împlinit al acestui proces au fost entuziasmul general care pusese stăpînire pe toată seminţia românească din cuprinsul provinciei, înaltul nivel de organizare a acţiunilor care au culminat cu actul din 1 decembrie, probitatea politică şi responsabilitatea liderilor, altfel spus, ea s-a impus ca o amplă acţiune populară, ca expresia vie a voinţei politice a maselor şi, nu în ultimul rînd, ca un exemplu edificator al legăturii liderilor naţionali cu masele. Sigur, unirea Transilvaniei s-ar fi făcut – şi chiar foarte curînd – de către armata română, dar atunci ea nu ar mai fi avut preţul politic, valoarea naţională şi credibilitatea internă şi internaţională pe care şi le-a dobîndit pe contul energiei şi voinţei proprii.

* * *

Sub aspectul legalităţii, unirea celor trei provincii româneşti cu Vechiul Regat a luat sfîrşit o dată cu ratificarea de către primul parlament al României întregite ales prin vot universal, la 29 decembrie 1919, a hotărîrilor luate de Sfatul Ţării de la Chişinău, Congresul General al Bucovinei şi Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. Astfel, poporul român îşi asuma, prin reprezentanţii săi, actul istoric al întregirii teritoriului naţional în cadrul frontierelor unui singur stat. Aşa a apărut acea entitate politică şi naţională care în vorbirea populară se va numi *România Mare*. În linii generale, graniţa politică a acestui stat corespundea cu configuraţia sa etnică: pentru prima dată în istoria sa poporul român a reuşit să se unească în cadrul unui singur stat. În rezultatul unirii, regatul român îşi alipise un teritoriu şi o populaţie care depăşeau cu mult ceea ce avusese el în ajunul primului război mondial: la sfîrşitul anului 1918, suprafaţa noului stat român era de 2,3 ori mai mare decît cea a vechiului regat, iar numărul locuitorilor de 2,5 ori.

De obicei, istoricii români susţin că Unirea din 1918 nu ar fi rezultat din primul război mondial, că ea ar fi fost „actul de voinţă al naţiunii române" şi că de fapt unirea a fost un fenomen firesc, altfel spus trebuia să se întîmple anume aşa cum s-a întîmplat, ca şi cum ar fi fost un fapt predestinat. Bineînţeles că nici pe departe nu a fost aşa, în primul rînd, pentru că, fără acel război, unirea nici nu poate fi închipuită, în al doilea rînd, pentru că „voinţa naţiunii române", deşi nu a lipsit, ba chiar a avut, în unele momente, un rol esenţial, totuşi ea nu a determinat evoluţia evenimentelor în direcţia unirii, ci doar a luat parte la această evoluţie, a fost parte a spectacolului întîmplărilor şi a beneficiat de rezultatele lui. Tocmai de aceea, în al treilea rînd, unirea nu poate fi considerată, în totalitate, rezultatul unei evoluţii fireşti; firească a fost dorinţa de unire a românilor, ca şi acţiunile lor îndreptate spre realizarea ei, dar desfăşurarea evenimentelor pe cea mai mare durată a războiului nu numai că nu anunţau unirea, aşa cum avea să se realizeze ea pînă la urmă, ci dimpotrivă, o infirmau. Şi nu e vorba doar de unirea Basarabiei, care a fost o surpriză cu totul neaşteptată; în situaţia cînd întreaga Românie era la discreţia Puterilor Centrale, cînd marele ei aliat de la răsărit, Rusia, se prăbuşise în catastrofa bolşevică, cînd nu exista nici un semn clar că Germania putea fi îngenunchiată, ba dimpotrivă, în pofida unor insuccese în Africa, ea îşi extindea influenţa şi posesiunile pe fronturile principale, – în această situaţie maximul la

Material cu drept de autor

care putea pretinde guvernul român, care a avut o prestaţie lamentabilă în război, era să-şi păstreze partea de teritoriu neocupat şi să i se recunoască dreptul asupra Basarabiei. Să ne aducem aminte că ruşii şi cu nemţii erau hotărîţi să împartă între ei Regatul Român, ceea ce ar fi amintit de felul cum fusese lichidat statul polonez în anii 1772-1795. Nici cele mai fanteziste imaginaţii nu-şi puteau închipui atunci că România nu numai că va fi salvată de la dezastru total, dar că chiar îşi va alipi şi teritoriile româneşti din Austro-Ungaria. Nu exista vreo garanţie nici măcar că îşi va putea păstra Basarabia, după 27 martie 1918. Viitorul ei era învăluit în cele mai negre culori. Dar de la sfîrşitul anului 1917 şi începutul anului 1918, în spaţiul politic şi militar cuprins între Volga şi Atlantic se produc nişte mişcări care aveau să schimbe radical scurgerea evenimentelor. Pe de o parte prăbuşirea Rusiei a făcut posibilă unirea Basarabiei şi păstrarea ei în componenţa României şi de asemenea a exclus pretenţiile ruseşti asupra Bucovinei şi a altor teritorii româneşti, iar de altă parte implicarea tot mai masivă a SUA în operaţiunile militare de partea Aliaţilor a dus la înfrîngerea Centralilor, ceea ce a permis eliberarea Bucovinei şi a Transilvaniei şi unirea lor cu România. Deci surpriza nu vizează doar Basarabia, ci unirea luată în întregime. Opinia dominantă astăzi despre unire porneşte exclusiv de la rezultate, mai bine zis de la actele formale ale proclamării unirii, ignorînd cu desăvîrşire contextul istoric care respinge categoric o viziune atît de simplistă asupra unui fenomen istoric complex. În asemenea situaţii, istoricul se lasă uşor păcălit de acea predispoziţie, foarte răspîndită, care nu admite decît lucruri plăcute auzului şi văzului.

3. Conferinţa de pace de la Paris: recunoaşterea internaţională a actelor unirii

La 12 ianuarie 1919, se întrunea la Paris Conferinţa de pace care urma să pregătească şi să aprobe tratatele de pace ale învingătorilor în război cu Puterile centrale şi cu aliaţii lor. Chiar de la început, s-a observat un tratament diferenţiat al ţărilor reprezentate la Conferinţă, împărţite în două categorii: marile puteri, considerate ca avînd interese nelimitate, şi micile puteri, cu interese limitate sau speciale. Pentru examinarea tuturor problemelor legate de tratate au fost înfiinţate 16 comitete de experţi, însă deciziile de principiu aparţineau numai Consiliului Suprem, mai bine zis al celor Patru (*The Big Four*), în care intrau Wilson, preşedintele SUA, Clemenceau, primul-ministru francez, Lloid George, primul-ministru britanic, şi Orlando, primul-ministru italian. De fapt cuvîntul hotărîtor îl aveau primii doi, dar întrucît preşedintele american în curînd va fi plictisit de atmosfera nervoasă din cadrul dezbaterilor şi de mulţimea problemelor care cereau rezolvare neamînată, adevăratul conducător al Conferinţei, dictatorul ei, va fi

Material cu drept de autor

Clemenceau, zis „tigrul", pentru atitudinea sa implacabilă şi agresivă nu doar în raport cu învinşii, ci chiar şi faţă de ţările mici, ca România.

Situaţia României la Conferinţă

Delegaţia română, în frunte cu I. I. C. Brătianu, revenit în fruntea guvernului după ce dezastrele războiului trecuseră şi responsabilităţile fuseseră uitate, s-a prezentat la Paris cu hotărîrea de a cere Aliaţilor să-şi îndeplinească promisiunile fixate în tratatul din 1916. Aceştia însă considerau că tratatul încetase să mai fie valabil încă din momentul cînd guvernul român făcuse pace separată cu Centralii, în mai 1918, de aceea se considerau liberi de orice angajamente faţă de România. În consecinţă, delegaţia română a fost tratată cu lipsă de respect şi chiar cu o anumită ostilitate. Consiliul Suprem chiar afişa această atitudine, arătîndu-se, de ex., mult mai binevoitor faţă de Serbia, care nu capitulase niciodată, demonstrînd astfel spectacular dispreţul faţă de România. Cei doi reprezentanţi români erau consultaţi doar atunci cînd în discuţie era ţara lor şi de multe ori nici chiar atunci. Din zecile de comisii şi subcomisii ale Conferinţei, românii fuseseră admişi numai în 7, şi ceea ce era mult mai mult decît o sfidare, România nu era reprezentată în cele două comisii de maximă importanţă pentru ea, cea a frontierelor şi cea a minorităţilor.

Delegaţia română la Conferinţă avea un sprijin foarte serios în activitatea politică, diplomatică şi propagandistică în favoarea revendicărilor justificate ale românilor, desfăşurată în special la Paris, Roma şi Londra de un important grup de oameni politici şi de cultură români, printre care Tache Ionescu, Octavian Goga, Nicolae Titulescu, Dumitru Drăghicescu, Elena Văcărescu, Traian Vuia, Constantin Angelescu, Vasile Lucaciu, I. Th. Florescu ş.a.

Problema Banatului

Marele merit al lui Brătianu pentru rezultatele foarte bune obţinute de România la Conferinţa de la Paris a fost insistenţa sa asupra drepturilor ţării sale, refuzul de a ceda presiunilor foarte mari pe care le făcea Consiliul Suprem, şi în special Clemenceau, asupra delegaţiei române pentru a o determina să-şi tempereze cererile. Dar el nu era un bun diplomat şi mai ales nu simţea întotdeauna încotro se orientau evenimentele. Deşi înclinat spre ipostaza flegmaticului, era totuşi, cînd situaţia o impunea, energic, insistent, inventiv, perspicace, abil; multe din succesele sale, ca şi din insuccesele la fel de mari sau chiar dramatice, cum au fost cele din timpul războiului, s-au datorat îndărătniciei sale, ca şi încrederii în sine, mult prea mari uneori, din care cauză a şi dăunat destul. Ca să fi fost însă un mare om de stat i-a lipsit talentul politicianului şi al diplomatului. Felul cum a pledat el cauza românească în problema Banatului este unul din exemplele cele mai elocvente în acest sens.

Încă la începutul deliberărilor, Brătianu a cerut ca Banatul să fie cedat în întregime României, argumentînd prin faptul că aşa prevăzuse tratatul din 1916 şi prin jertfele armatei române în lupta împotriva inamicilor Antantei. În situaţia însă cînd liderii aliaţilor insistau pe caducitatea tratatului din 1916, aceste argumente nu mai puteau fi ascultate. Dar complexitatea problemei Banatului nu se limita nici pe departe la această dispută. Consiliul Suprem nu putea accepta cedarea către România a părţii sud-vestice a acestei provincii din două motive esenţiale. Primul

Material cu drept de autor

din ele consta în faptul că aceasta era considerată parte a Serbiei, care fusese prima jertfă a agresiunii Puterilor Centrale şi care, cu toată presiunea zdrobitoare a acestora, nu capitulase. Această motivaţie dublă era suficient de puternică pentru ca arhitecţii păcii să respingă cererea României chiar dacă Banatul ar fi fost populat aproape în exclusivitate de către români. Or, partea vestică şi sud-vestică a Banatului, adică teritoriul cuprins între Dunăre şi cursurile inferioare ale rîulurilor Mureş şi Tisa, era locuită majoritar de sîrbi, unguri şi germani. Sub aspect politic şi diplomatic, insistenţa lui Brătianu ca acest teritoriu să fie cedat României era lipsită de sens: o atare inistenţă tensiona foarte mult relaţiile guvernului român cu Consiliul Suprem şi punea în pericol raporturile de vecinătate româno-sîrbe. Este totuşi greu de crezut că primul-ministru român nu ar fi văzut completa lipsă de perspectivă a cererii sale şi totuşi el a insistat, conducîndu-se pesemne de regula pragmatică, de atîtea ori confirmată de disputele teritoriale: ceri imposibilul pentru a obţine cît se poate. Aşa sau altfel, această insistenţă oricum nu a contribuit la creşterea autorităţii României în plan european şi în zona carpato-balcanică.

Ofensiva română în Ungaria

După ce ceruse armistiţiu, la 29 octombrie 1918, imperiul dualist s-a destrămat. La 3 noiembrie, Ungaria şi-a proclamat independenţa de stat. La 13 noiembrie, generalul francez L. Franchet d'Esperey, comandantul-şef al forţelor aliate în Europa de Sud-Est, stabilise drept linie de demarcaţie dintre forţele ungare şi române rîul Mureş, în Transilvania centrală. La cererea lui Brătianu, trupele române, ignorînd interdicţia Consiliului Suprem de a depăşi această linie, au înaintat în vestul Transilvaniei spre Oradea. La 26 februarie, Consiliul fixează o nouă linie de demarcaţie de-a lungul liniei ferate ce unea oraşele Satu Mare şi Arad prin Oradea. Guvernul ungar al lui Károlyi a respins această ofertă şi şi-a dat demisia, locul acestuia fiind ocupat de un guvern din comunişti şi socialişti al lui Bela Kun, care, la 21 martie 1919, a proclamat republica sovietică în Ungaria. Spectaculoasele metamorfoze politice din Ungaria au agravat şi mai mult relaţiile lui Brătianu cu Consiliul Suprem, întrucît şefii Conferinţei de la Paris considerau că venirea comuniştilor maghiari la putere a fost, indirect, rezultatul ofensivei armatei române spre Tisa.

Brătianu a căutat să exploateze noua situaţie din Ungaria în folosul României. El a încercat să-i convingă pe aliaţi să-i susţină pe români şi pe polonezi pentru a pune capăt bolşevismului nu numai în Ungaria, ci chiar şi în Rusia. Planul era cu totul fantezist; dincolo de numeroasele sale implicaţii, complicate şi controversate, o atare tentativă ar fi pus capăt Conferinţei de pace, îndreptînd atenţia aliaţilor spre obiective foarte discutabile. Consiliul a preferat să trimită la Budapesta pe generalul J. Christian Smuts în speranţa de a ajunge la o înţelegere cu Bela Kun. Dar liderul maghiar a spulberat această speranţă, declarînd că Consiliul Suprem nu era în drept să rezolve problemele teritoriale ale Ungariei şi cerînd restabilirea liniei de demarcaţie pe Mureş. Brătianu a considerat că situaţia creată prin atitudinea ireconciliantă a lui Bela Kun era favorabilă pentru reluarea ofensivei spre Tisa. Prilejul îl oferise chiar armata maghiară care, în noaptea de 15 spre 16 aprilie 1919, declanşase o ofensivă eşuată în Munţii Apuseni. Către începutul lunii mai, trupele române se apropiaseră de Tisa. Planurile lui Brătianu rămîneau foarte

Material cu drept de autor

mari, chiar dacă nu reuşise să pornească un mare război împotriva bolşevicilor: pentru a nu admite o joncţiune a sovieticilor ruşi cu cei maghiari, el nutrea speranţa să ocupe, împreună cu polonezii, Galiţia de sud şi Ucraina apuseană. Era evident că premierul român căuta să-şi ia revanşa pentru dezastrul militar şi umanitar pe care guvernul său îl provocase României în 1916-1917.

Aliaţii însă nu numai că n-au aprobat intenţiile lui Brătianu, dar i-au cerut categoric ca trupele române să fie retrase la linia de demarcaţie stabilită la 26 februarie, după ce acestea ajunseseră, la începutul lunii mai, la Tisa. Poziţia aliaţilor a fost exprimată clar şi ireconciliant de către Wilson care, referind-se la relaţia bolşevismului maghiar cu ofensiva română, a spus, între altele: „Oricare ar fi motivele strategice, armatele române nu au astăzi dreptul de a lua poziţii pe Tisa. Acest lucru contravine armistiţiului, iar starea de lucruri actuală este o provocare la adresa Ungariei [...]. Dacă aş fi maghiar, deşi mă bucur că nu sînt, aş fi primul care să recurgă la forţă armată pentru apărarea ţării mele". Deci România era constrînsă să se conformeze, altfel era ameninţată cu sancţiuni severe. Relaţiile lui Brătianu cu conducerea Conferinţei ajunseseră la punctul critic şi el s-a văzut forţat să se întoarcă, la 2 iulie, la Bucureşti.

Dar plecarea lui Brătianu de la Conferinţă nu a pus capăt ostilităţilor româno-maghiare. Replicînd unei noi ofensive eşuate a maghiarilor, de astă dată la Tisa, armata română a trecut rîul, la 29 iulie, iar la 4 august a intrat în Budapesta, instaurînd în capitala Ungariei un regim de ocupaţie. Conflictul s-a terminat abia la începutul lunii decembrie 1919, în urma ultimatului Consilului Suprem care i-a forţat pe români să se retragă la linia fixată de acesta şi să semneze cele două tratate extrem de importante pentru România, cel cu Austria şi cel al minorităţilor.

Ofensiva română în Ungaria, din a doua jumătate anului 1919, motivată, cum se vede, de acelaşi principiu ca şi insistenţele asupra întregului Banat, a fost, sub aspect politic şi diplomatic, încă mai puţin reuşită. De vreme ce Ungaria fusese, în război, unul din inamicii Antantei, era în afara oricăror îndoieli că Transilvania nu putea fi lăsată şi pe mai departe sub dominaţia ei, după cum Bucovina nu putea fi lăsată austriecilor, ucrainenilor care făcuseră alianţă cu Puterile Centrale sau sovieticilor. Ele reveneau României prin însăşi forţa împrejurărilor, cu atît mai mult cu cît în ambele provincii exista o puternică mişcare de unire cu Vechiul Regat. Închipuirea lui Brătianu că România şi-ar fi putut alipi întinsul spaţiu unguresc cuprins între Tisa şi linia de demarcaţie stabilită la 26 februarie 1919 era o iluzie, cum avea să se vadă foarte curînd, ca şi ideea de a pune stăpînire pe Galiţia inferioară şi Ucraina apuseană, deoarece Consiliul Suprem nu ar fi acceptat niciodată încălcarea principiului wilsonian al autodeterminării popoarelor din fosta Austro-Ungarie.

Controversele privind minorităţile

Una din probleme care provocaseră cele mai acute neînţelegeri între delegaţia română la Paris şi „dictatorii de la Paris", cum i-a numit ziarul *The Washington Post* pe conducătorii Conferinţei de pace, a fost cea privitoare la drepturile minorităţilor. Nu era vorba de fapt despre toate minorităţile care locuiau în România, ci doar despre evrei. Controversa era veche, ea îşi avea începutul la Congresul de la Berlin din 1878. Ca şi atunci, şi încă mai mult decît atunci, un

Material cu drept de autor

puternic lobby evreiesc, cu susţinere masivă în guvernele SUA, Franţei şi Marii Britanii, au reuşit să insereze în tratatele dictate puterilor învinse, precum şi ţărilor apărute sau reconstituite în urma războiului, o serie de condiţii privind drepturile evreilor. România era una din ţările reconstituite.

În chestiunea minorităţilor, Brătianu s-a dovedit a fi la înălţimea solicitată de statutul său de principal reprezentant al României în faţa unui conclav internaţional care nu era dispus să ţină cont de interesele ţărilor mici. El s-a opus presiunilor aliaţilor de a li se oferi evreilor, sub pretextul egalării lor în drepturi cu cetăţenii ţării, privilegii ce ar fi periclitat ordinea internă şi statutul internaţional al României, obiectînd cu destul bun-simţ că astfel de pretenţii nu puteau face din minoritari cetăţeni loiali ai statului român, deoarece aceştia s-ar fi văzut întotdeauna în opoziţie cu statul şi ar fi căutat susţinere în afara acestuia. În schimbul acestor pretenţii, Brătianu a propus o formulă foarte generoasă pentru drepturile minorităţilor: „România acordă tuturor minorităţilor de limbă, rasă şi religie care locuiesc înlăuntrul noilor sale graniţe drepturi egale acelor pe care le au ceilalţi cetăţeni români". Marile puteri, mai bine zis cercurile sioniste ce aveau protecţia acestora, voiau însă mult mai mult şi anume, întîi, garanţii privind drepturile evreilor sub forma autonomiei naţionale, dar mai ales doreau recunoaşterea legitimităţii angajamentului pe care aliaţii şi-l asumau de a interveni ulterior în favoarea evreilor, ori de cîte ori ar fi fost nevoie şi sub orice formă. Evident, Brătianu nu putea accepta astfel de cereri, întrucît asta ar fi însemnat subminarea suveranităţii naţionale a României. Acesta a fost un alt motiv serios care l-a determinat să părăsească lucrările Conferinţei. De fapt conducerea Conferinţei pusese întreaga delegaţie română într-o situaţie insuportabilă. „Starea sufletească a delegaţiei române, scria la 31 mai Ioan Pelivan, este foarte încodată. Aşteptăm din zi în zi să strîngem geamantanele şi să plecăm".

Plebiscitul ca mijloc de confirmare a Unirii

Aliaţii, sub presiunea extrem de puternică a numeroase grupări etnice şi politice ce proveneau din mai toate ţările europene şi nu mai puţin din America, au cerut guvernului român să organizeze plebiscite în provinciile care în 1918 hotărîseră, prin votul organelor lor reprezentative, să se unească cu România. Brătianu a respins cu hotărîre această propunere, arătînd că a cere plebiscite în cele trei provicii româneşti ar fi însemnat tocmai a încălca dreptul naţionalităţilor la autodeterminare, de vreme ce în fiecare din cele trei provincii hotărîrea de unire cu vechiul regat fusese luată de cîte un organ democratic, cu cea mai largă repărezentare în teritoriul respectiv. Exemplificînd pe situaţia din Transilvania, el arăta că nu era nevoie de plebiscit pentru a şti că maghiarii nu vor vota pentru unirea ei cu România, ceea ce ar fi fost firesc, deoarece ei nu doreau să-şi schimbe vechiul statut de naţiune dominantă pe acela al unei minorităţi. În fond, plebiscitul în această provincie era perfect inutil, deoarece nu putea da alt rezultat decît cel obţinut la Alba Iulia. Nu mai puţin convingătoare a fost obiecţia lui Brătianu faţă de plebiscitul propus de aliaţi în cazul Basarabiei. Întrebat de R. Lansing, secretarul de stat al SUA, dacă avea cumva obiecţii asupra unui plebiscit în Basarabia, primul-ministru român a răspuns: „Desigur. Nu pentru că aş avea cea mai mică îndoială asupra rezultatului unui plebiscit, dar pentru că în momentul de

Material cu drept de autor

faţă el nu ar putea fi decît o consultare între bolşevici şi partizanii ordinii. Dacă România şi-ar retrage trupele sale, Basarabia ar fi aruncată în dezordine şi anarhie". Dar răspunsurile lui nu i-au convins nici pe Lansing, nici pe Lloid George şi nici pe ceilalţi. Insistenţa premierului britanic asupra plebiscitului se fonda pe argumentul imbatabil că minoritarii nu participaseră la votările unirii din 1918. În plus, Brătianu nu era totdeauna convingător, mai ales că utiliza uneori informaţii incomplete sau chiar incorecte. Confundarea încrederii nemărginite în sine cu încrederea în justeţea cauzei pe care o apăra nu putea aduce mari foloase acesteia din urmă. Era şi firesc ca aliaţii să nu fi rămas imprsionaţi şi să propună înfiinţarea unei comisii pentru teritoriile româneşti aflate în litigiu.

Basarabia la Conferinţa păcii

Deşi nu a iscat dezbateri tot atît de aprinse şi nu a provocat iritări tot atît de mari din partea „dictatorilor de la Paris", ca în cazul tratatului minorităţilor sau în acela al ofensivei române în Ungaria, totuşi chestiunea basarabeană a fost, pentru delegaţia română, cea mai grea, deoarece aliaţii multă vreme, iar americanii întotdeauna nu au acceptat ca Basarabia, care la începutul războiului făcea parte din imperiul ţarist, unul din principalii membri ai Antantei, să fie cedată României. Atitudinea refractară a conducerii Conferinţei faţă de votul Sfatului Ţării a fost determinată în mare măsură de puternica propagandă antiromânească făcută la Paris, în capitalele aliaţilor, în Rusia şi în alte ţări de o mulţime de oameni, instituţii, asociaţii, numeroase publicaţii etc. Cei mai insistenţi erau reprezentanţii vechii Rusii, o deosebit de influentă ocultă evreiască precum şi tot felul de formaţiuni şi persoane dubioase ce se dădeau drept reprezentanţi „legitimi" ai Basarabiei. Aşa era, de ex., o organizaţie fantomă, intitulată „Societatea din Odesa pentru salvarea Basarabiei", de la numele căreia Conferinţa de pace primi un memoriu foarte întins ce „dovedea" nelegalitatea unirii provinciei cu România. „Documentele" de acest fel se dezavuau prin ele însele întrucît erau alcătuite de minoritari care trăiseră sau avuseseră o anumită legătură în trecut cu Basarabia. Memoriul „Societăţii din Odesa" îşi anula credibilitatea mai ales prin afirmaţia că moldovenii nu erau îndreptăţiţi să se pronunţe asupra soartei provinciei lor, fiind o minoritate naţională şi constituind, nici mai mult nici mai puţin, doar un „material etnografic". Bineînţeles că atare „documente" nu-i ajuta pe participanţii la Conferinţă să ia o decizie serioasă şi corectă în chestiunea Basarabiei. Mai mulţi foşti minoritari basarabeni, ca A. Şmidt, A. Krupenski, M. Slonim, M. Savenko,V. Ţîganko, Ceaikovski ş.a., unii din ei foşti înalţi funcţionari în administraţia provincială şi chiar în Sfatul Ţării şi în Consiliul Directorilor Generali, sosiseră la Paris, punîndu-se în serviciul oricui era interesat să ponegrească Sfatul Ţării şi să conteste drepturile României asupra Basarabiei.

Cauza principală care a făcut ca recunoaşterea de către Conferinţă a actului istoric din 27 martie 1918 să fie tergiversată s-a aflat însă nu în această propagandă şi nici în relaţiile Consilului Suprem cu guvernul român, ci în atitudinea învingîtorilor în război faţă de Rusia, fostul lor aliat. Deşi Consiliul miniştrilor de externe ai celor cinci mari puteri (*The Little Five*) primise, la 8 mai 1919, raportul favorabil al expreţilor, între care şi americani, relativ la recunoaşterea unirii Basarabiei cu România, totuşi Lansing a blocat acceptarea lui. Conducerea SUA

Material cu drept de autor

era de părere că nu trebuia admisă nici o schimbare a teritoriului rusesc pînă nu va fi fost depăşită faza bolşevică, pe care ea o credea provizorie şi de scurtă durată, cînd aliaţii vor fi avut de a face cu o *Rusie reconstituită* pe principii democratice, cu care se vor putea trata toate problemele rămase, pentru această ţară, în suspensie. Wilson opinase la un moment dat că Rusia putea fi reprezentată la Conferinţă de un guvern al lui Kolceak, ceea ce, din fericire pentru români, nu s-a întîmplat, deoarece dacă asta s-ar fi întîmplat, aliaţii nu ar mai fi recunoscut în nici un caz unirea. Poziţia amercianã în această chestiune a rămas însă neschimbată şi a fost exprimată fără echivoc de către Lansing. „Conferinţa de pace, susţinea el, nu poate decide asupra unui teritoriu care aparţine unui stat cu care puterile reprezentate nu sînt în război".

Din cauza acestor refuzuri, viitorul Basarabiei rămînea incert. Ioan Pelivan îi scria, la începutul lui iunie 1919, lui Inculeţ. „Aici nimeni din delegaţia noastră, nici chiar Brătianu, nu ştie ca va fi cu Basarabia". Iar în provincia dintre Prut şi Nistru atmosfera era foarte încărcată tocmai pentru că la Paris aliaţii nu dădeau verdictul mult aşteptat. „Situaţia din Basarabia, îl informa Inculeţ pe Pelivan în august 1919, nu este din cele uşoare. Au loc agitaţii şi tulburări din cauză că nu e lămurit la Paris. Toţi duşmanii «speră» şi ne fac porcării, răspîndind diferite zvonuri". Şi tot el, mai tîrziu, va scrie că recunoaşterea unirii proclamate de Sfatul Ţării „ar înlesni situaţia României în Basarabia, deoarece sînt în Basarabia mulţi oameni care acuma încă nu-s cu România numai pentru că aşteaptă recunoaştere din partea Conferinţei".

Rezolvarea problemei basarabene

Şi totuşi, după îndelungi tergiversări, examinarea chestiunii privind apartenenţa Basarabiei începe să se îndrepte spre soluţia dorită de români. În martie 1920, după ce incidentul româno-maghiar fusese depăşit, primul-ministru al României Al. Vaida-Voievod primea de la Consiliul Suprem al Conferinţei de pace o notă, caracterul căreia era subliniat mai ales de două elemente foarte interesante. Unul din ele îl făcea motivaţia faptului pentru care unirea Basarabiei nu fusese recunoscută atîta vreme, specificîndu-se că aceasta se întîmplase „din cauza greutăţilor create de precedentul guvern român" precum şi pentru că puterile aliate crezuseră „că un aranjament amiabil între Rusia şi România va fi posibil". Explicaţia era diplomatică, dar în bună parte falsă. Al doilea element, cel mai important, îl constituiau argumentele care motivau decizia favorabilă recunoaşterii unirii: „După ce a luat în considerare aspiraţiile de ansamblu ale populaţiei basarabene, caracterul moldovenesc al acestei provincii din punct de vedere geografic şi etnologic, precum şi argumentele economice şi istorice, *principalele puteri aliate* (deci nu toate: SUA nu subscriau la această notă – *n.a.*) se pronunţă, pentru aceste motive, în favoarea reunirii Basarabiei cu România, reunire care a fost formal proclamată de către reprezentanţii Basarabiei; ele doresc de a încheia un tratat de recunoaştere a acestui fapt, îndată ce condiţiile menţionate vor fi executate".

Adevăratele motive ale schimbării atitudinii Consilului Suprem faţă de problema Basarabiei au fost altele. Între acestea au existat două care au influenţat cel mai mult. Hotărîtoare a fost renunţarea la ideea de a invita Rusia la Conferinţă;

Material cu drept de autor

regimul bolşevic se arătase mult mai puternic, iar adversarii lor interni, acei care trebuiau, în viziunea aliaţilor, să reprezinte Rusia reconstituită, mult mai slabi decît îşi imaginaseră conducătorii Conferinţei la începutul anului 1918. În al doilea rînd, delegaţia română la Paris a realizat o informare detaliată şi transparentă a Conferinţei asupra stărilor de lucruri în Basarabia românească. Mai mulţi experţi din comisiile Conferinţei, între care şi consilierul lui Clemenceau, profesorul Em. de Martonne, au examinat realităţile basarabene la faţa locului şi au prezentat la Paris rapoarte detaliate. De mare folos au fost scrierile asupra realităţilor basarabene din anii 1918-1919 ale lui E. M. Simais, R. W. Seton-Watson, J. de Layr, John Kaba ş.a., ca şi cele ale lui Pelivan, publicate în diferite reviste pariziene sau editate în broşuri. În plus, datorită mai cu seamă eforturilor lui Pelivan, delegaţia română a organizat o anchetă specială asupra Basarabiei, invitînd mai multe personalităţi din Europa, America şi Asia să se pronunţe asupra viitorului politic al acestui teritoriu. Printre cei care au susţinut unirea acestei provincii cu România au fost M. Bibikoff, fost însărcinat cu afaceri al Rusiei la Berna, René Pinon, profesor la Şcoala de ştiinţe politice de la Paris, F.L. de la Barra, fost preşedinte al Republicii Mexicane, G. Lacour-Fayet, profesor la Sorbona, membru al Academiei franceze de ştiinţe morale şi politice, contele don Francisco de Melgar din partea Spaniei, Emile Boutroux de la Academia franceză, contele Tryskiewcy, conducătorul delegaţiei ucrainene la Conferinţa de pace, Jean Finot, director la *Revue Mondiale*, C. Dumon Wilden, preşedintele grupului de jurnalişti aliaţi acreditaţi la Conferinţă, J. Mark Baldwin, membru al Instutului Franţei, profesor la mai multe univerităţi din Europa şi America, pictorul Lucien Lantier, un foarte bun cunoscător al Basarabiei, B. Banno, corespondentul la Paris al revistei japoneze *Mainichi* ş.a.

Pentru a accepta unirea Basarabiei, aliaţii i-au cerut României să semneze celelalte tratate care o vizau precum şi să-şi retragă trupele din Ungaria, ceea ce a fost un alt motiv serios care a amînat atît de mult recunoaşterea legalităţii actului din 27 martie 1918.

Tratatul de recunoaştere a unirii Basarabiei

La 28 octombrie 1920, Franţa, Marea Britanie, Italia şi Japonia pe de o parte şi România pe de altă parte semnau tratatul care soluţiona în sfîrşit definitiv problema Basarabiei. Rezolvarea de principiu a acestei chestiuni era dată în art. 1 al documentului: „*Înaltele părţi contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa pînă la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina şi Basarabia, şi acest vechi hotar*". Art. 9, inclus probabil pentru a învinge rezistenţa SUA, preciza că viitorul guvern rus, recunoscut de aliaţi, va fi invitat să adere al acest tratat, dar „fiind bine stabilit că fruntariile definite de acest tratat, precum şi suveranitatea României asupra teritoriilor pe care le cuprinde nu vor putea fi puse în discuţie".

Statele Unite s-au opus acestui tratat. În ajunul semnării lui, H. Wallace, ambasadorul american la Paris, nu numai că a refuzat să semneze, dar a încercat să facă ultimele presiuni asupra reprezentanţilor celorlalte puteri pentru a-i determina să renunţe: „Colegii mei ştiu că eu nu voi semna acest tratat şi din nou îmi exprim

Material cu drept de autor

speranţa că nu va fi semnat. Trebuie iarăşi să repet aceea ce am spus de multe ori şi anume că acum nu e momentul potrivit pentru dezmembrarea Rusiei – eu cred că, semnînd tratatul, numai veţi întări cauza bolşevismului şi sper că orice ar produce o amînare, va aduce avantaje [...]".

Acestui tratat i-a fost dat să aibă o istorie dramatică; dacă începutul pregătirii lui fusese anevoios şi plin de obstacole, atunci sfîrşitul a avea să fie şi mai puţin încurajator. Dincolo de faptul că una din principalele puteri, SUA, refuzaseră să-l semneze, el nu a putut fi ratificat de toate ţările semnatare, ceea ce îl lipsea de putere juridică. Marea Britanie l-a retificat în 1922, Franţa în 1924, Italia în 1927, dar Japonia nu l-a mai ratificat, din cauza unor importante privilegii pe care sovieticii i le acordaseră în baza unei convenţii de pescuit.

Totuşi, trecînd peste formalităţile de procedură diplomatică şi pornind de la unele fapte deosebit de relevante din istoria relaţiilor internaţionale, tratatul din 28 octombrie 1920 cu privire la recunoaşterea dreptului României asupra Basarabiei, dincolo de indiscutabila lui prestanţă morală, nu poate fi considerat ca fiind lipsit de valoare juridică. Tratatul de la Versailles nu a fost ratificat de SUA, dar asta nu l-a lipsit de valabilitate, tot aşa cum nu fusese lipsită de legitimitate nici Liga Naţiunilor, pe care tot SUA o respinsese.

Sfîrşit de negocieri

La însistenţa Consilului Ambasadorilor marilor puteri, România şi-a retras, la sfîrşitul lunii martie 1920, trupele din Ungaria. Rezolvarea celor mai importante probleme teritoriale, în afară de chestiunea Basarabiei, s-a făcut prin semnarea tratatelor de pace. Semnînd la Saint-Germain-en-Laye, la 10 decembrie 1919, tratatul cu Austria, România obţinea Bucovina, iar semnarea la Trianon, la 4 iunie 1920, a tratatului cu Ungaria îi asigura recunoaşterea drepturlui asupra Transilvaniei. Tratatul cu Bulgaria, de la Neuilly, pe care România l-a semnat în aceeaşi zi cu cel austriac, reconfirma frontiera româno-bulgară din 1913.

* * *

Pe parcursul negocierilor de la sfîrşitul primului război mondial, România a avut de trecut un examen foarte greu care o punea în faţa a două mari provocări: recunoaşterea internaţională a noului stat naţional român, considerabil lărgit prin voinţa românilor din teritoriile reunite cu România, dar şi prin eforturile populaţiei din Vechiul Regat, precum şi afirmarea sa ca factor activ în relaţiile dintre statele europene. În pofida obstacolelor numeroase pe care le-a avut de înfruntat, ea a făcut faţă acestor provocări. Crearea României Mari a fost un fenomen care impresionase nu numai pe români, dar şi opinia publică internaţională. Prin maniera spectaculară a realizării, în care surprizele au fost pe măsura greutăţilor, şi unele şi alte foarte mari, Marea Unire se anunţa ca un început de epocă complet nouă, nebănuită, în istoria poporului român. Unirea în sine se arăta ca o promisiune deosebit de generoasă, care le aducea românilor o viaţă incomparabil mai frumoasă decît înainte, mai îndestulată, mai dreaptă, mai luminoasă, mai plină de solicitudine şi omenie. Se aştepta, mai ales, ca unei minuni să-i urmeze alta şi mai mare: ca *unirea politică să fie desăvîrşită printr-o unire sufletească a românilor din toate teritoriile care se revărsaseră în România Mare* şi bineînţeles să fie consfinţită printr-o serie întreagă de realizări notabile în domeniile economic, social, politic şi

Material cu drept de autor

cultural, ceea ce ar fi fost rezultatul logic şi încununarea firească a operei cu adevărat mari, realizate în 1918. Cît de îndreptăţite erau aceste speranţe, vor demonstra realităţile de după război.

Capitolul XXIII. România Mare (1918-1940)

România reîntregită era o ţară nouă şi veche în acelaşi timp. Realităţile din Vechiul Regat erau prezente în mare măsură şi în noul stat, dar după 1918 acesta era totuşi altul sub multiple aspecte: era mai mare, mai complex, avea cu totul alt statut politic, dispunea de o nouă experienţă istorică, de un potenţial economic, demografic şi spiritual mult mai mare. Avea în faţă şi alte sarcini istorice şi anume pe de o parte trebuia consolidată marea operă a Unirii, prin realizarea unui vast program de prefaceri interne, iar pe de altă parte România, schimbîndu-şi statutul din ţară europeană mică în ţară mijlocie, era chemată să se afirme ca atare în Europa şi în lume.

După primul război mondial, internaţionalizarea vieţii poltice şi economice a ţărilor lumii devine un fenomen tot mai accentuat, asta însemnînd, în cazul concret al României, o dependenţă tot mai mare a statutului ei politic şi a situaţiei sale economice de relaţiile cu ţările europene şi chiar cu unele puteri din afara Europei.

Cadrul politic european după război

Conferinţa de pace de la Paris din 1919, prin autoritatea indiscutabilă a marilor puteri, prin amploarea şi nivelul problemelor abordate şi mai ales prin maniera hotărîtă, în fond dictatorială, de soluţionare a lor, părea să pună capăt, dacă nu pentru totdeauna, cel puţin pentru multă vreme marilor diferende politice şi teritoriale dintre state. În realitate, se va vedea foarte curînd că nici pe departe nu era să fie aşa.

Au fost cîţiva factori care au determinat crearea în Europa postbelică a unei atmosfere lipsită de siguranţă şi securitate. A fost, întîi, războiul însuşi care, prin proporţiile dezastrului pe care îl provocase, băgase neliniştea şi spaima în întreaga populaţie a continentuilui, aşa încît lumea era dispusă să plătească oricît, să facă cedări oricît de mari, numai să evite un nou război. Această mentalitate va stimula regimurile revanşarde şi totalitare din interbelic. În al doilea rînd, a fost sistemul tratatelor de la Versailles şi în special principalul tratat („*nefastul tratat*"), cel semnat cu Germania la 28 iunie 1919, care s-a inspirat nefericit din dorinţa de a face din această ţară principalul vinovat de război, ceea ce a sădit în societatea germană sentimentul nedreptăţii şi a dat naştere la pornirile de răzbunare. Aceeaşi ostilitate faţă de deciziile Conferinţei va arăta şi Rusia Sovietelor care nu fusese invitată la negocieri. Astfel, construind pacea, dictatorii de la Paris au creat două mari focare de instabilitate în Europa. În al treilea rînd, prăbuşirea marilor imperii, fiind în general un fenomen pozitiv întrucît a dat posibilitate multor popoare aflate sub dominaţie străină să devină libere şi să-şi hotărască singure destinul lor politic, a avut pe de altă parte şi efecte negative. Este vorba în special de Austro-Ungaria care multă vreme înainte de război jucase rolul unui factor de stabilitate pe un areal foarte întins în Europa Centrală de Est şi Sud-Est. Constituirea pe ruinele acestui

Material cu drept de autor

imperiu a unui şir de state mici a echivalat cu crearea unei întinse zone de instabilitate; pentru regimurile totalitare din interbelic, suveranitatea lor va fi o chestiune discutabilă, de aceea o vor pierde şi vor fi, rînd pe rînd, cucerite sau aservite (ceea ce era acelaşi lucru) de acele regimuri.

Pe termen lung, revoluţia rusă din 1917 avea să fie evenimentul care va influenţa politica europeană şi mondială mult mai mult decît Conferinţa de pace de la Paris. Ea a marcat începutul unei noi epoci în istoria omenirii, cînd lumea fusese împărţirită în două sisteme social-politice diametral opuse şi antagonice: cea veche, capitalistă, şi cea nouă, comunistă. România şi în special spaţiul românesc de la est de Prut va avea de suportat în mod dramatic consecinţele revoluţiei ruse.

Totuşi, nu toate efectele războiului au fost negative, sub aspect politic. Din punctul de vedere al politicii internaţionale, cel mai important rezultat pozitiv al războiului a fost implicarea SUA în relaţiile dintre statele europene. Deşi îndată după război ele s-au retras din politica europeană, ca urmare a faptului că Senatul SUA refuzase să ratifice tratatul de la Versailles şi respinsese statutul Ligii Naţiunilor (propus de americani), totuşi implicarea masivă în război şi participarea cu vot hotărîtor la Conferinţa păcii au pus începutul participării ulterioare, tot mai active, a Americii la rezolvarea conflictelor politice şi militare din Europa. Această atitudine era importantă mai ales pentru statele mici şi mijlocii care adeseori erau jertfe ale expansiunii şi ale jocurilor politice ale statelor mai puternice de pe continent.

Cadrul economic

Faţă de perioada premergătoare războiului, cea care a urmat era în mare măsură diferită; războiul adusese schimbări spectaculoase nu numai în contextul politic internaţional, dar şi în relaţiile economice dintre ţări şi întregi zone politico-geografice. Una din aceste schimbări a fost creşterea prezenţei economice a Statelor Unite ale Americii în Europa. În timpul primului război mondial SUA au renunţat definitiv la politica ei tradiţională de neamestec în treburile europene. Încă pînă să intervină direct în confruntarea dintre cele două blocuri militar-politice, ele interveniseră masiv cu împrumuturi şi mărfuri în Europa. Deosebit de importantă a fost livrarea în Europa bîntuită de un război pustiitor a unor enorme canităţi de produse alimentare. Aceste contacte s-au soldat cu două urmări de semnificaţie economică excepţională. Una din ele consta în faptul că după război centrul financiar al lumi se deplasează din Europa în America. A doua urmare a fost dependenţa Europei de producţia agricolă a SUA. Pe parcursul războiului această dependenţă era benefică, deoarece creşterea considerabilă a suprafeţelor cultivabile şi producerea unor cantităţi enorme de produse agricole în emisfera vestică erau de mare folos ţărilor europene, care fususeră forţate să-şi reducă terenurile agricole şi să-i restrîngă producţia. Situaţia s-a schimbat însă radical după ce ţările europene îşi redresaseră potenţialul agricol şi nu mai aveau nevoie să importe produse alimentare, pe cînd America continua să scoată pe piaţă cantităţi la fel de mari de astfel de mărfuri. Asta a şi fost una din principalele cauze ale marii crize economice care avea să se declanşeze în a doua jumătate a anului 1928.

O urmare negativă a războiului a fost şi extinderea în interbelic a autorităţii statului asupra treburilor publice, inclusiv în viaţa economică; fenomenul acesta a

Material cu drept de autor

fost cauzat însă şi de alte împrejurări, între care apariţia regimurilor totalitare şi greutăţile economice, atît cele care au urmat îndată războiului cît şi mai ales marea depresiune din anii 1928-1932.

1. Dezbateri asupra căilor de evoluţie a României

Crearea României Mari a pus cu o mult mai mare acuitate, decît înainte de primul război mondial, problema specificului dezvoltării noii comunităţi româneşti. Tot aşa ca în trecut, părerile erau destul de împărţite şi tot aşa esenţa discuţiei se reducea la opoziţia dintre părtaşii dezvoltării după modelul occidental, aşa-zişii occidentalişti sau europenişti, şi susţinătorii modelului propriu de evoluţie, fondat pe specificul societăţii româneşti, sau tradiţionaliştii. Între aceste orientări existau opţiuni mai mult sau mai puţin intermediare, adică mai apropiate sau mai îndepărtate de una din cele două preferinţe.

Occidentaliştii

În perioada care a urmat primului război mondial, unul dintre cei mai insistenţi propagatori ai ideii că România evolua după modelul social-economic şi politic apusean a fost Ştefan Zeletin (1882-1934). El credea ce după pacea de la Adrianopl (1829) capitalul european pătrunsese repede şi foarte adînc în mediul românesc, iar după războiul Crimeii se produsese în acest spaţiu o adevărată revoluţie economică. Pe parcursul acestor mutaţii structurale, se formase o clasă de mijloc, apăruse burghezia română, care începea să joace un rol tot mai mare în destinele ţării. Drept urmare, a dispărut şi vechiul stat agrar, instituţiile tradiţionale care reprezentau clasa feudală în curs de dispariţie cedaseră locul celor ale burgheziei şi astfel se constituise sistemul democratic de tip occidental. O astfel de viziune asupra evoluţiei istorice a societăţii româneşti în ultima sută de ani ţintea să convingă că singura soluţie pentru dezvoltarea normală a României era numai industrializarea şi urbanizarea ţării. Şi dimpotrivă, economiei agrare îi era rezervat un rol cu totul secundar.

Oarecum asemănător vedea lucrurile şi criticul literar Eugen Lovinescu (1881-1943), dar spre deosebire de Zeletin, el punea accentul nu pe factorul economic, ci pe idei, instituţii, forme. Pentru că, zicea el, instituţiile sînt „factori generatori de noi deprinderi sufleteşti şi de viitoare realităţi sociale". Lovinescu criticase aspru concepţia junimistă a „formelor fără fond", deşi recunoştea că aceasta era fondată pe realităţi, considerînd-o însă reacţionară pentru opoziţia ei la împrumuturile occidentale. Reacţionar este, în viziunea lui, şi criticismul lui Titu Maiorescu, şi poporanismul lui Stere, şi conservatismul lui Eminescu, şi zeflemeaua antioccidentală a lui Caragiale. Întreaga evoluţie socială a României trebuie să urmeze aceea ce el numeşte „legea interdependenţei vieţii morale şi materiale a popoarelor apusene". Anume aceasta determină „sensul dezvoltării istorice", de aceea „a întoarce spatele oraşului pentru a te uita la sat înseamnă a proceda reacţionar". Şi dimpotrivă, procedează corect doar cel ce „vede în burghezie fermentul adevăratei civilizaţii române".

Material cu drept de autor

Interesante mai degrabă pentru patosul lor polemic decît prin credibilitatea faptelor invocate, punctele de vedere ale lui Zeletin şi Lovinescu se arată în bună măsură artificioase şi deci insuficient de convingătoare. Ele se vor în pas cu vremea, dar intră în conflict cu timpul istoric. Revendicarea saltului României în capitalism de la revoluţia din 1848 şi de la Constituţia de la 1866 sînt mai degrabă contraargument decît dovadă a justeţei pledoariei lor. Aserţiunea lui Zeletin cum că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în România s-ar fi produs o adevărată revoluţie economică ce ar fi dat naştere clasei burgheze şi statului democratic de tip occidental, ca şi părerea lui Lovinescu că era dăunător pentru progresul României a căuta elemente de civilizaţie autentică în trecutul românesc, sînt expresii ale unor atitudini luate, în cel mai bun caz, din cărţi sau, în cel mai rău, formate sub impresia realităţilor din Franţa şi Germania, unde aceştia au făcut studii, nu din mediul în care ei trăiseră şi pe care îl analizaseră.

Totuşi părerea că evoluţia economică a României trebuia să se bazeze pe o atenţie prioritară faţă de industrie era împărtăşită de multe personalităţi şi mai cu seamă de mulţi economişti, între care Vintilă Brătianu, Victor Slăvescu, Dimitrie Drăghicescu, Tancred Constantinescu, Mitiţă Constantinescu, H. Sanielevici, G. N. Leon ş.a. H. Sanielevici observa, îndată după război: „Problema fundamentală, în jurul căreia se învîrte toată politica externă şi internă a României, o formează industrializarea ţării". Comun părerilor celor mai mulţi reprezentanţi ai acestui neoliberalism era necesitatea promovării unei politici protecţioniste, care ar fi favorizat dezvoltarea burgheziei autohtone.

Au existat în România interbelică şi alţi oameni de ştiinţă şi cultură care credeau că ţara lor trebuia să urmeze o evoluţie similară cu cea occidentală, fără însă a copia modelul apusean. Economistul Mihail Manoilescu (1891-1950), de ex., pleda şi el pentru o atenţie sporită faţă de dezvoltarea industrială a României, întrucît, demonstra el, tocmai o astfel de orientare în activitatea productivă a făcut ca Europa Occidentală să obţină o categorică superioritate economică faţă de Europa de Est şi Sud-Est. Puternicul suflu al predispoziţiilor de dreapta din multe ţări europene din anii ´20-´30, inclusiv din România, s-a regăsit în viziunile economice ale lui Manoilescu sub forma corporatismului, care presupunea controlul statului asupra iniţiativelor economice ale burgheziei. Această orientare se regăseşte de fapt într-un curent mai larg şi mai puternic, ca expresie a marii nelinişti provocate de război şi de devastatoarea criză economică din anii 1929-1933. După Manoilescu, alături de creşterea rolului statului în economie se impunea sarcina restructurării acesteia prin limitarea elementelor alogene şi stimularea creşterii burgheziei naţionale. Un rol deosebit în creşterea economică revenea schimbului internaţional, iar în cadrul lui, promovării protecţionismului.

Politica economică protecţionistă, promovată mai cu seamă de Partidul naţional liberal, îşi găsise expresia în vechea formulă „prin noi înşine". Aceasta însă punea în lumină caracterul contradictoriu al orientării europeniştilor în probleme de economie. Evident, în practică, o astfel de politică însemna o rezistenţă la pătrunderea capitalului străin în România. Unii economişti, precum N. Arcadian, lămureau însă că această politică exprima o tendinţă de industrializare cu forţe

Material cu drept de autor

proprii, pornind de la potenţialul economic real, „agrar-industrial", al ţării şi contînd pe resursele de forţă de muncă din mediul rural.

Majoritatea economiştilor precum şi unii sociologi sau literaţi au înclinat spre un anumit determinsm economic, care se reducea la încrederea în faptul că industrializarea şi urbanizarea forţată, odată cu creşterea rolului burgheziei, vor provoca în mod obiectiv un progres general al societăţii româneşti.

Un anumit interes faţă de liberalismul economic european au arătat şi oamenii de cultură din jurul redacţiei *Vieţii Româneşti*, în special G. Ibrăileanu şi Mihai Ralea. Ei agreau contactele strînse – ştiinţifice, politice şi economice – cu Occidentul, dar considerau că progresul economic al României trebuia să se bazeze mai cu seamă pe propriile resurse şi posibilităţi.

Tradiţionaliştii

Situaţia în care s-a aflat România în perioada interbelică, precum şi o serie de schimbări structurale de mentalitate şi de psihologie socială ce avuseseră loc în Europa la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea şi care se vor regăsi, cu oarecare întîrziere, şi în mediul românesc, s-au opus oricăror predispoziţii deterministe de factură economică. Războiul agravase criza conştiinţei europene, care începuse să se manifeste la sfîrşitul secolului al XIX-lea, prin faptul că punea la îndoială resorturile raţionalismului şi valorile civilizaţiei occidentale. Tot aşa ca şi mulţi savanţi, scriitori şi artişti din Apus, intelectualii români se vor arăta tot mai interesaţi de iraţionalism, mistică, religie, subconştient şi vor căuta să explice evoluţia societăţii româneşti în baza acestor fenomene. Ei vor disocia tranşant cultura de civilizaţie şi îşi vor orienta eforturile reflexive şi creative pe terenul celei dintîi. Evident că cei care vor lucra cel mai stăruitor pe acest teren nu vor mai fi economiştii, sociologii sau politicienii, ci scriitorii şi filozofii, adică cei interesaţi mai puţin de realităţile economice şi mai mult de starea sufletului, dar asta nu înseamnă că influenţa lor asupra societăţii româneşti nu a fost mare, dimpotrivă.

Aceste predispoziţii vor fi exprimate poate cel mai adecvat de gîndirişti, trăirişti şi de tinerii cărturari din asociaţia *Criterion*.

O influenţă deosebită asupra vieţii spirituale a României interbelice au avut intelectualii care colaborau la revista *Gîndirea*. Aici se făcuseră remarcate două curente: unul de dreapta, reprezentat mai cu seamă de Nichifor Crainic, şi altul situat, convenţional vorbind, mai spre stînga, dar departe de a fi stîngist şi avîndu-l ca principal exponent pe Lucian Blaga.

Un tradiţionalist antioccidental

Influenţat mai ales de gîndirea germană din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, ca şi mulţi alţi oameni de cultură români din perioada interbelică, Nichifor Crainic (1889-1972), care s-a aflat în fruntea revistei *Gîndirea* din 1926 şi pînă la dispriţia ei în 1944, susţinea că spiritualitatea românească apucase în epoca modernă pe un drum greşit, ca urmare a îndepărtării de valorile culturale autohtone şi a orientării spre civilizaţia occidentală. Esenţa spiritualităţii româneşti se află în religiozitatea de natură ortodoxă a ţărănimii. Elitele culturale au ignorat această realitate şi astfel ele s-au izolat de popor. Anume aici se află cauza superficialităţii culturii române. În viziunea lui, doar

Material cu drept de autor

lumea rurală, profund religioasă, este în stare să dea adevărata dimensiune a culturii române. Ortodoxismul este sursa şi garanţia dezvoltării acestei culturi, numai el este în stare să o apere de influenţele nefaste din afară. Crainic a delimitat net gîndirismul, preocupat de spiritualitatea ortodoxă, de sămănătorism şi poporanism, care de asemenea erau interesate de locul şi rolul ţărănimii în societatea românească, dar care puneau accentul pe mijloace laice, materiale pentru regenerarea acesteia. Pentru a delimita cît mai clar societatea românească de cea occidentală, el a separat civilizaţia de cultură, identificînd pe cea dintîi cu modul de viaţă occidental, modernizat dar îmbătrînit şi perimat, iar pe cea din urmă calificînd-o drept totalitate a valorilor spirituale organice ale poporului român, expresie a creativităţii lui. Această delimitare fără echivoc impunea alegerea căii de parcurs: pentru a supravieţui şi a-şi asigura un viitor, societatea românească trebuia să evite drumul pe care apucase Occidentul şi să-şi urmeze traseul indicat de marile valori ale ortodoxismului şi ale culturii populare româneşti.

O viziune autohtonistă asupra istoriei

Lucian Blaga (1895-1961) a fost un tradiţionalist şi un ruralist care însă a căutat să împace civilizaţia europeană cu specificul naţional. El nu respingea în bloc cultura occidentală, dar făcea deosebire între componentele ei naţionale în raportul lor cu cultura română. Nu toate influenţele au fost dăunătoare: pe cea germană el o consideră „catalizatoare", deci încurajatoare şi benefică, pe cînd cea franceză e „modelatoare", deci nedorită, întrucît impune modificări structurale în morfologia culturii influenţate. Şi el era refractar societăţii moderne şi modului de viaţă urbanizat, a căutat şi el refugiu în lumea rurală şi în cultura populară, dar nu a văzut salvarea în ortodoxie, aşa cum credea Crainic, deşi recunoştea valoarea ei culturală. Nu s-a limitat la fondul romanic al culturii populare, ci a mers mai în adîncuri, la originile ei tracice, care palpită, după părerea lui, în spiritualitatea românească cu o putere ce se arată ca o „revoltă a originilor noastre nelatine".

Originalitatea culturii, după Blaga, este in funcţie de stil, mai bine zis de ceea ce el a numit *matrice stilistică*, prin care trebuie înţeleasă o anumită ordonare a numeroase categorii de variată importanţă şi semnificaţie. Complexitatea definirii matricei stilistice îşi are explicaţia în faptul că ea este produsul comun al raţiunii şi voinţei, dar şi al iraţionalului şi incidentalului pe parcursul unei evoluţii de milenii. Astfel, la Blaga tradiţionalismul este o viziune complexă ce-şi caută originile într-un trecut imemorial. Teoria stilului este legată de ideea *spaţiului mioritic*, prin care se înţelege plaiul românesc din baladele populare. Dar raportată la mentalitatea populară şi conştiinţa naţională, această idee semnifică orizontul spaţial inconştient, deci obiectiv, al românului, o anumită matrice stilistică care îl însoţeşte pe român oriunde şi îi determină relaţia sa cu lumea, altfel spus, indiferent unde s-ar afla, gîndirea şi simţirea sa vor purta mereu pecetea spaţiului mioritic. Blaga era un autohtonist, aprecia foarte înalt valorile culturii populare şi credea în progresul societăţii româneşti în baza acestor valori, dar spre deosebire de Crainic, el nu respingea categoric influenţele culturale străine. Aceste influenţe, oricum şi oricîte ar fi, credea el, nu sînt în stare să prejudicieze cumva etnicitatea, care este un dat; a fi român nu este o alegere, ci un destin şi încercările de a-l altera sînt anihilate de

Material cu drept de autor

matricea sa stilistică. Deci, nu există motive de neliniște în fața contactelor pe care românii le pot avea cu culturile străine.

Teoriile lui Blaga privind matricea stilistică și spațiul mioritic, tot așa ca și ideea sa atît de controversată despre „revolta originilor noastre nelatine", au subliniat specificitatea spiritualității românești și unicitatea aflării românilor în istorie. Pentru a demonstra caracterul singular al civilizației românești și al istoriei românilor, Blaga a mers mai departe decît Crainic pe antinomia dintre cultură și civilizație. Pentru cea dintîi sînt caracteristice aceea cel el numește „culturile minore", iar pentru cealaltă „culturile majore". O cultură minoră este aceea a satului, spre deosebire de cultura modernă sau urbană, considerată majoră. Ele sînt deosebite, evoluează separat, dar nu sînt antagonice, pentru că „amîndouă sînt produse de una și aceeași matrice stilistică". Cultură minoră nu înseamnă cultură inferioară, ci pur și simplu un alt tip de cultură, care se află în afara istoriei și este paralel cu procesul istoric. Pornind de la această idee, Blaga explică specificul istoriei românești. După evacuarea romană a Daciei, daco-romanii și apoi românii propriu-ziși s-ar fi retras din istorie, vieţuind după aceea multe veacuri la rînd în afara istoriei. „Boicotul" istoriei însă nu a însemnat refuzul dezvoltării istorice; dimpotrivă, civilizația rurală românească a evoluat foarte mult și s-a afirmat ca o entitate organică, dar această evoluție a fost categoric deosebită de aceea a civilizației europene. Evident, aceste observații sugerează ideea că românii pot și trebuie să aibă propria lor cale în istorie.

O altă interpretare organicistă a evoluției societății românești

Apropiată destul de mult de ortodoxismul lui Crainic a fost viziunea filozofului Nae Ionescu (1888-1940) asupra istoriei și culturii românești, care se apropia mult și de teoriile organiciste ale lui Blaga. Ideile sale au avut o marie audiență în anii ´30 datorită activității sale profesorale și jurnalistice. Ca și alți gînditori din vremea sa, el a sesizat foarte bine deficitul de credibilitate al raționalismului cartezian și cantian, și-a dat seama că democrația burgheză intrase în criză, ca și sistemul economiei capitaliste.

Aceste insuccese ale civilizației moderne își aveau originea în pragmatism și în credința prea mare în puterea rațiunii, acestea venind, la rîndul lor, din protestantism. Ionescu credea că protestantismul dăunase foarte mult religiozității populației europene prin faptul că a pus problema raționalității credinței, că a cerut demonstrarea motivației deciziilor divine. Din acest moment, credința a început să fie serios prejudiciată. Din fericire, ortodoxia, care după el este singura credință creștină adevărată, nu a cunoscut această derută, în sînul ei principiul „cred pentru că este absurd" a rămas nezdruncinat și tocmai asta a susținut marea ei putere creatoare. Iată de ce românismul, ca expresie a spiritualității autohtone, e totuna cu ortodoxismul, și asta cu atît mai mult cu cît se poate vorbi de un specific al religiei românești ce se regăsește în spiritualitatea populară. Altfel spus, ortodoxismul este o formă organică a vieții spirituale românești: după cum anumite condiții obiective îl fac pe român să fie român, tot așa niște condiții similare îl fac să fie creștin ortodox.

Nae Ionescu, tot așa ca și Crainic și, bineînțeles, spre deosebire de Blaga, care, cum am mai spus, nu era un anitoccidentalist, vorbea despre influența dăunătare a

Material cu drept de autor

civilizaţiei apusene asupra României. El le-a incriminat „paşoptiştilor" grava eroare de a fi importat în prinicipatele române elemente ale acestei civilizaţii, complet străine spiritului autohton, între care şi instituţiile democraţiei occidentale pe care le-au pus să domine realităţi ce le dezavuează cu hotărîre. De aici şi concluzia că baza dezvoltării României o consituia realităţile sale organice, acestea fiind satul cu toate valorile lui şi ortodoxia.

Tradiţionalişti tineri şi inconsecvenţi

Din „şcoala" lui Nae Ionescu a apărut o întreagă pleiadă de gînditori, care la început i-au împărtăşit ideile, dar mai tîrziu s-au distanţat de el ca rezultat al cristalizării treptate a propriilor concepţii atît despre lume în general cît şi cu referire la perspectiva istorică a României. E vorba în special de Mircea Eliade (1907-1986), Emil Cioran (1911-1995) şi Mircea Vulcănescu (1904-1952), care se întruniseră, împreună cu un întreg grup de tineri cărturari din acea vreme, în asociaţia culturală *Criterion*. Şi pentru ei, la începuturile activităţii lor de gînditori de sine stătători, satul şi ortodoxia reprezentau pilonii spiritualităţii româneşti, temelia pe care trebuia să se bazeze viitoarea evoluţie a ţării. Mai tîrziu însă concepţiile lor au evoluat diferit. Doar Vulcănescu a mai continuat să creadă în capacitatea satului românesc de a se opune puternicei influenţe a civilizaţiei occidentale şi a consitui o garanţie reală a progresului societăţii româneşti.

Nici ceilalţi doi nu au fost fascinaţi de civilizaţia contemporană, dar au căutat soluţia în mod diferit. În *Schimbarea la faţă a României* (1936), Cioran îşi exprima nemlţumirea că, reprezentînd o „cultură mică", ţara sa vegetase în „subistorie", că „noi, românii, n-am făcut pînă acum istorie, ci am aşteptat să *ne facă istoria* [...]". Pentru a depăşi această situaţie, România trebuia să facă un salt în istorie. „Nouă nu ne rămîne altă cale, pentru a atinge un nivel istoric, zicea el, decît să explodăm cu toată substanţa noastră, într-un efort de maturitate spirituală". Acest elan se va stinge însă, chiar în anii aceia, la aproape toţi intelectualii din generaţia sa. Cioran va reveni la preocupările pentru tragedia existenţei individuale, care au fost exprimate tranşant încă în prima sa carte, *Pe culmile disperării* (1934). Dar problema destinului uman şi deci a progresului societăţii este examinată în contextul raportului dintre viaţa simplă în mediul natural şi civilizaţia modernă. „Cu cît se agită şi se împăunează mai mult, zice filozoful despre această civilizaţie, cu atît mai mult jinduim după epocile ce-au avut privilegiul de a ignora facilităţile şi minunile cu care ne copleşeşte întruna".

Nici Cioran şi nici Eliade nu au fost ortodoxişti, dar pe cînd cel dintîi în general nu a fost religios, deşi l-a interesat întotdeauna relaţia omului cu credinţa, celălalt dimpotrivă a crezut în posibilitatea „revoluţionării" lumii prin credinţă, ceea ce a făcut din el un cercetător foarte stăruitor al credinţelor şi religiilor. I-a apropiat pe cei doi refuzul civilizaţiei pe care o identifică cu istoria. Căderea din eternitate în timp, adică în istorie, cum zice Cioran, va semnifica pentru Eliade o instaurare a „terorii istoriei". Istoria înseamnă un nesfîrşit cortegiu de suferinţe şi nenorociri, care însă au rostul lor: sînt marele preţ al mîntuirii. Pentru că, adaugă Eliade, „datorită acestui punct de vedere zeci de milioane de oameni au putut răbda secole de-a rîndul marile presiuni ale istoriei fără să dispere, fără să se sinucidă, nici să cadă în acea uscăciune spirirtuală care aduce după sine întotdeauna o viziune

Material cu drept de autor

relativistă sau nihilistă a istoriei". Soluţia salvării, adică a progresului real, este respingerea istoriei şi deci a civilizaţiei şi revenirea la libertatea deplină a omului din societatea arhaică. Dar, iarăşi, realizarea „eternei reîntoarceri" nu se poate face decît prin puterea credinţei, întrucît credinţa este „o libertate creatoare prin excelenţă".

În ceea ce depăşeşte existenţa individuală şi se referă direct la perspectivele societăţii româneşti, Eliade observa că cultura populară românească nu se limita la frontierele etnice ale poporului român, ci făcea parte dintr-un context mult mai larg, atît geografic cît şi cronologic. Referindu-se mai tîrziu la interesul său din anii ´30 pentru această faţă a civlizaţiei, el va consemna: „Tocmai rădăcinile ţărăneşti ale unei bune părţi din cultura românească ne silea să depăşim naţionalismul şi provincialismul cultural şi să tindem către «universalism»". Ba mai mult: „Mi se părea că noi, românii, am putea împlini un anumit rol în apropierea şi dialogul între cele două sau trei lumi: Occidentul, Asia şi civilizaţiile de tip popular arhaic". După aceste observaţii era şi firesc să conchidă: „mi se părea steril şi primejdios să ne fixăm într-un «tradiţionalism» desuet". Aşadar, la Eliade, viziunea tradiţionalistă asupra civilizaţiei depăşeşte lumea organică autohtonă, orientîndu-se spre un „univers organic".

A treia cale

În afară de occidentalism şi de tradiţionalism, acesta din urmă fondat, cum am văzut, pe ideea evoluţiei societăţii româneşti în baza perpetuării vechilor forme de viaţă rurală şi a respingerii categorice a capitalismului, în România interbelică o influenţă mare a avut şi *ţărănismul*, care căuta o oarecare împăcare între cele două curente şi care se afla la egală distanţă între capitalism şi socialism, sugerînd o a treia cale de evoluţie pentru ţările agrare. Criticînd pe occidentalişti că prin industrializarea artificală ei au ignorat specificul economic şi social al României, ţărăniştii propuneau corectarea acestei erori prin aşezarea agriculturii la baza dezvoltării ţării. Printre ideologii ţărănismului s-au manifestat mai ales C. Stere, Virgil Madgearu, Ion Mihalache, Gheorghe Zane ş.a. Doctrina economică a ţărănismului a fost elaborată de Virgil Madgearu (1887-1940).

Motivaţia principală pentru o economie bazată de gospodăria ţărănească se afla în caracterul economic şi social al acesteia, în faptul că în cadrul ei se realiza o producţie de familie. Asta însemna cel puţin două lucruri: cheltuieli minime pentru producţie şi rezistenţă în faţa oricăror capricii ale pieţei. Madgearu constată coexistenţa a două fenomene care în opinia lui se excludeau reciproc: pe de o parte impunerea unei industrii lipsite de condiţiile corespunzătoare pentru a se dezvolta, iar pe de altă parte apariţia unei conjuncutri favorabile dezvoltării economiei rurale, în urma reformei agrare de la începutul anilor ´20. El era convins că reforma crease acel model de proprietate care putea garanta un maximum de producţie pe o suprafaţă de pămînt lucrată de ţăran cu familia sa. Această speranţă nu s-a îndreptăţit însă, din cauza ruinării celor mai multe gospodării ţărăneşti. În aceste condiţii, Madgeau a văzut salvarea lor şi, mai mult decît atît, modernizarea agriculturii româneşti în evitarea căii capitaliste de dezvoltare în sistemul cooperatist. Însă el s-a opus categoric încercărilor de a crea un aşa fel de cooperativă de producţie, care ar fi unit într-o singură întreprindere economică mai

Material cu drept de autor

multe gospodării ţărăneşti, deoarece aceasta aducea a colectivizare. Dar toate eforturile cooperativizării nu au dat roadele scontate. Pînă la urmă, deşi nu putea admite că producţia ţărănească ar fi fost influenţată foarte mult de relaţiile economice capitaliste, a trebuit totuşi să recunoască o anumită influenţă a acestor relaţii, mai cu seamă prin intermediul pieţei, asupra agriculturii.

Ţărăniştii considerau că, indirect, ţărănimea şi agricultura ţărănească trebuia să fie susţinute prin noi forme de organizare politică şi administrativă a societăţii, în care ţăranii să poată avea un rol important. În locul statului dominat de o oligarhie politică şi economică, Madgearu şi alţi ţărănişti propuneau să fie creat un stat ţărănesc prin participarea activă a ţărănimii la viaţa politică. Spre deosebire de alţi intelectuali care susţineau orientarea consecvent tradiţionalistă ce respingea democraţia burgheză, el pleda pentru democraţie parlamentară. Totodată cerea o reformă administrativă ce ar fi ridicat rolul organelor de autoadministrare locală, acestea urmînd să fie o şcoală politică pentru ţărănimea care trebuia să participe direct la rezolvarea celor mai importante probleme ale ţării. Această atenţie faţă de stat şi administraţie venea din convingerea că statului îi revenea un rol important în organizarea economică a unei ţări în care principala ramură de producţie se bazează pe un număr foarte mare de gospodării ţărăneşti.

Nu a fost lipsită de anumite inconsecvenţe nici politica economică a ţărăniştilor. Nici Madgearu, nici Mihalache şi nici alţi ţărănişti nu au negat importanţa industriei pentru viitorul progres al ţării. Mai mult decît atît, activitatea lor practică în acest domeniu se fonda pe politica „porţilor deschise". Pronunţîndu-se împotriva protecţionismului vamal, ei susţineau de fapt pătrunderea investiţiilor străine în România şi deci accelerarea dezvoltării industriale a ţării.

Au existat în interbelic şi alte orientări privind perspectiva istorică a României, fiind vorba mai ales de *curentul naţionalist* al extremei drepte şi de *marxism*, dar sub aspect economic, iar cel din urmă chiar sub toate aspectele, acestea nu au avut o influenţă reală asupra dezvoltării societăţii româneşti.

2. Economie şi societate

Realizarea Unirii a sporit enorm potenţialul economic al României. Au crescut de peste 2 ori teritoriul, populaţia, terenurile arabile, capacitatea industrială, lungimea căilor ferate. Au sporit mult resursele de energie şi materii prime. Unirea a făcut dintr-un stat mic o putere europeană de mărime medie. Războiul, dar mai ales rezultatele lui, au făcut ca România să aibă legături mai largi şi mai strînse cu lumea din afară, în special cu ţările europene, ceea ce a favorizat dezvoltarea economică a ţării, mai cu seamă comerţul exterior şi atragerea investiţiilor străine.

Dar cel puţin pentru primii ani postbelici războiul a lăsat urmări foarte grele: enorme pierderi de vieţi omeneşti, distrugeri de mari proporţii ale bunurilor materiale (aşezări umane, terenuri agricole, întreprinderi, căi de comunicaţie, şeptel etc.), datorii de război, pierderi ale patrimoniului, urmate de reducerea producţiei, inflaţia, toate acestea regăsindu-se în deficitele bugetare ş.a.m.d .

Populaţia, averea cea mai mare a ţării

Războiul cauzase importante pierderi de vieţi omeneşti, estimate pentru întreg spaţiul României întregite la aproape 1,5 milioane, între care jertfele de pe

Material cu drept de autor

cîmpurile de luptă au alcătuit aproximativ 300 de mii. La 1 iulie 1920, România avea peste 15,5 milioane de locuitori. După unele estimări, în afara ţării se mai aflau încă în jur de 4 milioane de români. Recensămîntul general din 1930 stabilea că ţara avea peste 18 milioane de locuitori. În 1939, populaţia României crescuse pînă la aproape 20 de milioane. Constatăm o creştere mult mai mare în anii ´20 decît în deceniul următor, ceea ce se explică prin optimismul generat de Unire şi de reformele care au urmat, mai ales de reforma agrară, care promisese masei de ţărani împroprietăriţi un trai mai îndestulat. Inconsistenţa economică a micii gospodării ţărăneşti şi marea criză din anii 1929-1933 aveau să spulbere aceste iluzii. Sporul natural a fost asigurat de rata înaltă a natalităţii, mai cu seamă în mediul rural, care o depăşea pe cea a mortalităţii, fiind şi aceasta foarte ridicată comparativ cu situaţia medie din Europa.

Au loc unele schimbări în structura socială a populaţiei. Spre sfîrşitul perioadei interbelice ponderea populaţiei rurale se redusese, faţă de anul 1900, cu ceva mai mult de două procente, coborînd de la 81,2% pînă la 78,9%, ceea ce semnalează un ritm extrem de lent al industrializării şi urbanizării. Este adevărat că nemijlocit cu agricultura nu se îndeletnicea toată populaţia aceasta, ci doar ceva mai mult de 65,5,% din ea. În industrie erau ocupaţi 8,6%, în comerţ 3,6%, în instituţii publice 4,3%, în transport 2,5%. Sub aspect etnic, structura populaţiei era următoarea: în 1930, românii alcătuiau 71,9%, ungurii 7,9%, germanii 4,1%, evreii 4,0%, ucrainenii 3,2%, ruşii 2,3%, bulgarii 2,0% etc. În cele mai multe oraşe din Transilvania, Basarabia şi Bucovina, drept urmare a politicii naţionale promovate în aceste provincii de regimurile rus şi austriac, peste 50 la sută din numărul locuitorilor erau minoritari (unguri, germani, ruşi, evrei ş.a.).

Integrare după întregire

Provinciile româneşti unite cu Vechiul Regat în 1918 se aflaseră multă vreme într-un regim economic diferit de cel al statului român de pînă atunci. Evoluţia normală a vieţii economice a ţării reîntregite impunea realizarea unui şir de măsuri organizatorice şi legislative pentru unificarea economiei naţionale.

Dincolo de actul politic al Unirii din 1918, integrarea economică a României era favorizată şi în acelaşi timp reclamată mai ales de alţi doi factori: unul din ei l-au constituit permanentele şi strînsele legături social-economice din trecut dintre provinciile istorice româneşti, iar celălalt l-a făcut specificul economic al fiecărei regiuni în parte, care punea sarcina colaborării şi a schimbului de mărfuri dintre ele. Vechiul Regat dispunea de importante resurse de petrol şi cărbune, Transilvania şi Banatul aveau minereuri de metale feroase şi neferoase precum şi gaz metan. Aceste regiuni aveau o industrie siderurgică şi metalugică. În zonele de deal şi de munte existau condiţii pentru dezvoltarea industriei materialelor de construcţii, a hîrtiei, pielăriei, textilelor, pe cînd în regiunile de la est şi sud-est de Carpaţi şi în Basarabia se puteau produce cantităţi mari de cereale.

Legarea economică a teritoriilor reunite a fost asigurată şi de *crearea unei reţele unice de comunicaţii* prin coordonarea sub o singură autoritate a căilor ferate, şoselelor, transportului fluvial, a telecomunicaţiilor şi serviciului poştal. Importantă a fost de asemenea *unificarea sistemului monetar* sub autoritatea Băncii Naţionale a României (BNR) prin retragerea din circulaţie, în 1920, a monedelor

Material cu drept de autor

străine din provinciile reîntregite şi înlocuirea lor cu leul românesc. Capitalul din noile provincii, care gravitase pînă la 1918 către principalele centre financiare ale imperiilor din care făcuseră parte, începe după acea dată să se orienteze spre piaţa naţională bancară, stabilind totodată raporturi de cooperare cu BNR. Cu adevărat relevantă, pentru crearea cadrului economic unic al ţării reîntregite, a fost constituirea carteluri monopoliste care întruneau grupuri de industriaşi pe domenii de activitate, cum au fost Uniunea generală a industriaşilor din România, Uniunea industriilor miniere şi metalurgice, Asociaţia producătorilor de petrol din România ş. a. În sfîrşit o condiţie de bază pentru realizarea acestui proces a fost racordarea activităţi economice din toate teritoriile României Mari la acelaşi cadru legislativ, ceea ce însemna pe de o parte abrogarea legislaţiei străine în fostele teritorii ocupate, iar pe de altă parte adoptarea de noi legi cerute de situaţia economică fundamental schimbată. Şi bineînţeles că, în paralel, în provinciile unite au fost lichidare vechile instituţii politico-administrative din această sferă, prerogativele lor fiind preluate de către statul român.

Industria

După Unire, dezvoltarea industrială a României pornea cu un potenţial mult sporit faţă de situaţia dinainte de război: numărul întreprinderilor era de aproape 2,5 ori iar forţa lor motrice de aproape 2 ori mai mare. Am văzut că, cu tot caractreul contradictoriu al politicii economice a liberalilor şi ţărăniştilor şi a rivalităţii lor în această privinţă, în fond ambele partide au susţinut progresul industrial al României. Nu e întîmplător că în anii 1923-1938 ritmul anual de dezvoltare a industriei româneşti alcătuia în medie 5,4%. În general în interbelic, politica statului român a fost orientată spre favorizarea dezvoltării industriale. Este vorba mai eles de programul liberal „prin noi înşine". Chiar la începutul perioadei, economistul neoliberal I. N. Angelescu observa: „Avem toate condiţiile care se cer unei ţări industriale: materiile prime cele mai variate şi zvoarele de energie cele mai bogate. Industrializarea României nu este numai posibilă, dar şi necesară". Această orientare a politicii economice se arăta întru totul motivată de interesele de perspectivă ale ţării şi pentru unii oameni de stat care nu făceau parte din partidul liberal, cum era N. Titulescu, care observa, în 1926, că programul „prin noi înşine" era „singura politică rodnică pentru ţara noastră".

Era firesc ca în timpul guvernărilor liberale această preferinţă să se fi materializat printr-o o serie de măsuri de industrialzare a ţării. Aşa au fost naţionalizările, legile minelor din 1924 şi 1937, promovarea protecţionismului vamal, decretul-lege din 1936 pentru susţinerea întreprinderilor producătoare de mărfuri autohtone, importantele comenzi de stat orientate spre furnizorii interni şi nu în ultimul rînd încurajarea prin politica de creditare. Astfel, în 1932 creditele acordate de BNR industriei alcătuiau 32% din totalul împrumuturilor, iar în 1938, 56%.

Industria nu a avut o evoluţie rectilinie, deşi în ansamblu a fost ascendentă. Anii 1923-1929 au fost o perioadă de avînt, foarte promiţătoare, urmată însă în anii marii crize economice mondiale de un declin, după care în 1934-1939 atinge nivelul maxim al dezvoltării sale. În 1938, întreaga producţie industrială a României depăşea cu 41,2% nivelul anului 1929. Numai în anii 1934-1938

Material cu drept de autor

beneficiile anuale ale acestei ramuri au crescut de la 1,8 la 4,6 miliarde lei, adică de peste 2,5 ori. Deosebit de relevante sînt şi mutaţiile intervenite în raportul dintre industrie şi agricultură: în 1929 valoarea producţiei agricole alcătuia 63,2, iar cea industrială 36,8 la sută, pe cînd în 1938 corelaţia va fi de 51,4 şi 48,4 la sută. Este adevărat că din punctul de vedere al producţiei globale agricultura domina categoric, întrucît „foarfeca preţurilor" (marele decalaj al preţurilor la producţia agricolă şi cea industrială în favoarea celei din urmă) crea o imagine inadecvată privind valoarea reală a celor două categorii de mărfuri. Totuşi această observaţie nu anulează tendinţa economiei româneşti din interbelic spre industrializare tot mai pronunţată. O atestă cel mai bine, poate, partea care revenea acestei ramuri în venitul naţional. Astfel, dacă în ajunul războiului, industria contribuia cu ceva mai puţin de 20% la venitul naţional, atunci în 1929 partea ei va fi de 22%, iar în 1938 de 30,8%, faţă de 41 %, cît revenea agriculturii.

Evoluţia progresivă a industriei româneşti este atestată şi de acele schimbări în structura ei, care permit a dezvolta sectoarele slab dezvoltate în trecut, ceea ce a diminuat mult dependenţa economică a României de ţările mult mai avansate din acest punct de vedere. Este vorba în special de industria grea şi textilă. În doar cîţiva ani care au urmat crizei economice (1933-1938), valoarea producţiei metalurgice a crescut de 2,6 ori. În 1938, sectorul producător de mijloace de producţie (grupul A) cuprindea 45,5% din întreaga sferă a producţiei industriale, iar celui care producea mijloace de consum (grupul B) îi revenea 54,4%. Aceste progrese au făcut ca în 1938 industria românească să satisfacă necesităţile de produse indistriale ale ţării în proporţie de 80%. E de reţinut şi faptul că, deşi modestă încă faţă de situaţia din ţările Europei Occidentale şi Centrale, industria românească începe să devină cunoscută pe piaţa din acest spaţiu. România ocupa primul loc în Europa la producţia de petrol (aproape 9 milioane tone anual) şi al doilea la extracţia de aur (peste 5 tone anual). Dar încă mai important era faptul că piaţa europeană începe să ia cunoştinţă de industria română constructoare de maşini care producea locomotive şi vagoane, autobuze, avioane, motoare electrice ş.a.

Agricultura

În primii ani de după Unire situaţia agriculturii a fost influenţată negativ de pierderile mari suferite în timpul războiului; scoaterea din producţie a unor întinse suprafeţe cultivabile, reducerea considerabilă a braţelor de muncă, rechiziţiile de produse agricole, distrugerea multor gospodării agricole, mai ales în Basarabia unde aproape toate proprietăţile mari fuseseră devastate, precum şi a unei importante părţi a inventarului agricol etc. O piedică foarte serioasă era şi imposibilitatea realizării rapide a reformei agrare, anunţate în timpul războiului, ceea ce amîna punerea la punct a mecanismului de organizare a producţiei agricole în întreaga ţară şi-i ţinea în aşteptare şi deci într-o oarecare imobilizare atît pe ţărani cît şi pe marii proprietari funciari.

Reforma agrară

Reforma agrară a fost o acţiune economică, politică şi socială extrem de complicată. Dincolo de faptul că afecta direct interesele a patru cincimi din populaţiu ţării, ea necesita o muncă enormă a unui număr mare de specialişti de cea

Material cu drept de autor

mai variată calificare: agronomi, ingineri, jurişti, economişti, pedologi etc. Situaţia era cu atît mai grea cu cît condiţiile iniţiale pentru efectuarea reformei variau destul de mult de la o provincie istorică la alta, de la o zonă agricolă sau geografică la alta, mai depinzînd pe deasupra şi de categoriile de proprietăţi, densitatea populaţiei, calitatea solului ş. a. Din partea statului român au fost depuse eforturi foarte mari pentru ca reforma să se efectueze cît mai repede cu putinţă. Faptul că la mijlocul anului 1921 fuseseră luate toate măsurile necesare pentru realizarea ei este cît se poate de grăitor în această privinţă.

Legiuitorii au ţinut cont de situaţiile diferite din principalele provincii ale ţării, de aceea au fost adoptate legi aparte pentru Vechiul Regat şi pentru fiecare din cele trei provincii unite. Legea definitivă pentru Vechiul Regat a fost adoptată la 17 iulie 1921, iar cele pentru Transilvania şi Bucovina fuseseră adoptate la scurt timp după acea dată, de aceea era firesc ca în toate teritoriile acestea reforma să se fi călăuzit în linii generale de aceleaşi principii, deşi ele se deosebeau uneori foarte mult după spaţiile supuse exproprierii (de ex., zonele muntoase şi/sau împădurite din Transilvania şi Bucovina ori terenurile inundabile din lunca Dunării etc.)

Cu totul diferită a fost situaţia în Basarabia. Aici reforma începuse mult mai devreme, în conformitate cu legea din 27 noiembrie 1918 a Sfatului Ţării. Dar schimbarea radicală a structurii proprietăţii funciare basarabene pornise mai înainte cu un an, cînd în urma revoluţiei bolşevice din Rusia, trupele bolşevizate ale armatei ruse părăseau frontul şi în drumul de întoarcere acasă distrugeau, de multe ori cu participarea ţăranilor basarabeni, marile gospodării agricole din provincie. La sfîrşitul anului 1917, în mîinile ţăranilor se aflau între 72,4% şi 95% din marile proprietăţi. În acele condiţii, Sfatul Ţării nu putea concepe decît o reformă radicală, situaţie pe care guvernul român a receptat-o corect şi a aprobat-o sub rezerva revizuirilor ulterioare. Important era ca animozităţile sociale din Basarabia legate de problema agrară să fie anihilate cît mai curînd cu putinţă, pînă la întrunirea parlamentului României întregite care urma să dea soluţia definitivă în această chestiune. Unii politicieni, atît din Basarabia cît şi din Vechiul Regat, nu au reuşit să sesizeze adevărata semnificaţie a reformei agrare basarabene, calificînd-o drept bolşevică, cînd de fapt ea s-a dovedit a fi o inspirată stratagemă politică ce a permis liniştirea satelor tulburate de mişcările agrare provocate de revoluţia rusă.

Reforma agrară basarabeană din 1918 nu are aproape nici o relevanţă juridică şi social-economică, în schimb are o mare semnificaţie politică. Legea agrară din 27 noiembrie 1918, elaborată în baza unui proiect al lui Constantin Garoflid de Comisia agrară a Sfatului Ţării, condusă la început de Vladimir Ţîganko, apoi, pe cea mai lungă perioadă, de către Anton Crihan, şi avînd concursul preţios al lui C. Filipescu, Gh. Ionescu-Şişeşti şi Gh. Murgoci, avea sarcina extrem de dificilă să refacă raporturile de proprietate anterioare revoluţiei agrare din 1917, singura bază juridică rezonabilă de la care putea porni reforma. De aceea, deşi această lege conţinea toate elementele necesare unui act juridic pentru promovarea reformei, totuşi chemarea ei a fost nu de a realiza reforma, ci mai degrabă de a introduce legalitatea în relaţiile dintre ţărani şi marii proprietari. Mai precis, rostul ei consta în a lichida rezultatele revoluţiei agrare din 1917 şi de la începutul anului 1918 şi a pregăti astfel condiţiile legale pentru reforma propriu-

Material cu drept de autor

zisă. Tocmai de aceea Ion Inculeţ avea să observe pe bună dreptate în parlamentul român că în Basarabia nu se putea face reforma după aceeaşi lege ca în Vechiul Regat, deoarece în asemenea situaţie s-ar fi mers în direcţii opuse: în regat ţăranii ar fi primit pămînt, pe cînd în Basarabia, dimpotrivă, ei trebuiau să renunţe la o bună parte a pămîntului. Agricola Cardaş, directorul general al „Casei Noastre", instituţie creată anume pentru realizarea reformei în Basarabia, avea să fie şi mai explicit: „Procedeul a fost invers ca în Vechiul Regat, căci s-a luat pămîntul nu de la proprietari, ci de la ţărani, care-l ocupaseră prin mişcările agrare din 1917-1918".

Evident, reforma agrară basarabeană nu poate fi înţeleasă fără cunoaşterea acestor realităţi care în alte provincii nu s-au întîlnit. Către momentul adoptării de către parlamentul român a legii definitive de reformă agrară pentru Basarabia, la 13 martie 1920, această situaţie fusese în bună parte depăşită, dar nu complet şi tocmai de aceea parlamentul a trebuit să admită pentru Basarabia o lege mai radicală decît cele după care reforma s-a efectuat în restul spaţiului românesc.

Rezultatele reformei

Conform datelor din 1937, în întreaga ţară fuseseră expropiate peste 5,8 milioane ha. Au fost împropritărіţi aproape 1,4 milioane de ţărani, cărora le-a revenit 3,4 ha pămînt cultivabil şi islaz. Au primit pămînt aproape 69,5% din numărul tuturor ţăranilor îndreptăţiţi la împroprietărire, peste 600 de mii au rămas fără pămînt. Fuseseră expropriate aproximativ 66% din suprafaţa moşiilor cu peste 100 ha. În Basarabia, marile proprietăţi au fost expropriate în proporţie de peste 80%, dar din cauza denstăţii mai mari a populaţiei rurale, media lotului de împroprietărire a fost mai mică şi anume 3,2 ha. Reforma a generat o nouă structură a proprietăţii funciare. În 1937, gospodăriile care aveau sub 5 ha constituiau 74,9%, cele cu 5-10 ha 17,1% sau împreună 92%. Ele deţineau 60% din suprafaţa însămînţată. Astfel reforma agrară a făcut ca în agricultura României să domine în mod absolut mica gospodărie ţărănească.

Gospodăriile cu mai puţin de 5 ha aveau o economie de subzistenţă şi nici cele cu 5-10 ha nu erau cu adevărat rentabile. Mult mai dinamice erau exploatările cu 10-50 ha, care constituiau 7% din numărul total al gospodăriilor, dar deţineau 21,2% din suprafaţa însămînţată. Întrucît principala sarcină economică a gospodăriilor ţărăneşti consta în asigurarea hranei pentru familie, era firesc ca principala lor preocupare să fie cultivarea cerealelor, care în anii 1926-1938 au ocupat 86-88% din întreaga suprafaţă cultivabilă a ţării.

Evoluţia contradictorie a agriculturii

În linii generale, în interbelic se constată o creştere atît a suprafeţelor cultivate cît şi a producţiei agricole. În 1938, întreaga suprafaţă cultivabilă era cu peste 17% mai mare decît în prima jumătate a anilor ´20. Dar criza economică mondială a lovit foarte puternic agricultura prin reducerea valorii producţiei agricole, fenomen amplificat şi de favorizarea industriei în detrimentul agriculturii. Urmarea principală a fost că în anii ´30 capacitatea de cumpărare a produselor agricole scăzuse cu mai mult de o treime faţă de anul 1929.

Comerţul

Material cu drept de autor

Diversificarea vieţii economice a României după Unire, accentuarea diviziunii sociale a muncii, lărgirea considerabilă a rezelei de comunicaţii şi o oarecare ridicare a nivelului de trai al populaţiei au contribuit la dezvoltarea comerţului. În *interiorul ţării*, fenomenul se manifesta prin înmulţirea tîrgurilor şi prin creşterea tranzacţiilor la bursele de mărfuri. Bursele s-au activizat mai cu seamă după depăşirea crizei economice din 1929-1933. În 1936 activau 18 burse de mărfuri în oraşele Bucureşti, Cluj, Chişinău, Iaşi, Brăila, Constanţa, Galaţi, Cernăuţi, Arad, Bălţi, Botoşani, Călăraşi, Craiova, Ismail, Focşani, Oradea, Ploieşti şi Timişoara. Comparativ cu situaţia din ţările învecinate mai dezvoltate din punct de vedere economic, volumul tranzacţiilor nu era mare, însă era în creştere realtiv rapidă. În anii 1929-1936 acestea au crescut de la 1,3 la 5,9 miliarde lei. La bursa de valori din Bucureşti, creşterea a fost de la 2,8 miliarde, în 1925, la 7,8 miliarde lei, în 1939. Rezervele dezvoltării erau însă mult mai mari, dovadă fiind faptul că deşi era o ţară bogată în petrol, România nu avea o bursă a produselor petroliere.

Comerţul exterior a fost puternic influenţat de conjunctura economică internaţională. În prima jumătate a anilor ´20 a avut de parcurs o etapă de refacere postbelică pentru ca din 1926 să devină foarte activ, dar criza economică a lovit puternic comerţul exterior al României şi această situaţie s-a păstrat în fond pînă la sfîrşitul perioadei. Înainte de criză, rolul principal în exportul românesc îl aveau produsele agricole, dar criza a făcut ca acestea să fie înlocuite cu livrările de petrol şi de produse petroliere. În general balanţa comerţului exterior era deficitară din cauza preţurilor foarte mari la mărfurile importate faţă de cele exportate. După declanşarea crizei economice mondiale, România pierdea anual între 12 şi 35 miliarde lei stabilizaţi. Între 1930-1939, această foarfecă a preţurilor a adus pierderi de 159 miliarde lei. Statul român a căutat să reducă aceste pierderi, pe de o parte micşorînd şi apoi anulînd (din 1931) taxele de export, iar pe de altă parte printr-o politică de susţinere a exportului de produse agricole şi de limitare a importului. Sub aspect social, efectele acestei politici erau negative, deoarece se soldau cu inflaţie şi deci cu scăderea nivelului de trai al celei mai mari părţi a populaţiei.

Finanţele

Fluctuaţiile din economia mondială s-au resimţit puternic şi în sistemul bancar şi creditar. În 1929, activau 1 097 de bănci cu un total al activelor în valoare de 122 835 milioane lei şi cu un capital social de 11 180,7 milioane lei. După ieşirea din criză, în 1934, existau 873 de bănci cu 82 071 milioane lei active şi 9 514,6 milioane capital social. Este adevărat că marea criză a avut şi unele efecte „terapeutice" pentru finanţe, deoarece a impus lichidarea băncilor mici, neviabile, şi concentrarea capitalurilor în instituţiile care asigurau o stabilitate mult mai mare a operaţiunilor crediar-bancare şi o perspectivă mai sigură. Băncile cu un capital de peste 60 milioane lei deţineau 39,7% din totalul bilanţului băncilor, iar în 1940 aproape 73 %. Totodată este sporit rolul statului în politica creditară, odată cu reluarea (în 1925) a participării lui la capitalul BNR, precum şi prin intermediul Consiliului Superior Bancar, înfiinţat în 1934. Au fost înfiinţate, în anii ´30, cîteva noi instituţii de credit, în special în sprijinul proprietăţii agricole mari şi mijlocii

Material cu drept de autor

precum şi pentru susţinerea industriei, rămînînd însă nesoluţionată problema creditului ţărănesc.

Principalele categorii sociale

S-a văzut că reforma agrară nu a putut contribui la un real succes economic în agricultură. În 1941, 76,7% din gospodăriile ţărăneşti aveau pînă la 5 ha, alte 16,9% aveau între 5-10 ha, iar împreună cele două categorii de proprietăţi alcătuiau 93,6%. Numărul exploatărilor cu 10-50 ha se ridicau la doar 5,9%, adică erau mai puţine decît în 1937. Deci în agricultură domina în mod absolut mica proprietate, care era una de subzistenţă. Asta înseamnă că *populaţia agricolă*, în proporţii covîrşitoare, trăia în condiţii foarte grele.

În 1930, *populaţia urbană* a României alcătuia 20,2%. Cea mai mare parte a orăşenilor, 65,1%, era ocupată în industrie, 28,3% în comerţ şi 3,4% în insituţii de credit, dar de aici nu trebuie trasă concluzia despre un nivel foarte înalt al dezvoltării acestor ramuri de activitate economică, întrucît aceste ocupaţii se îmbinau cu altele; în oraşe era foarte mare numărul funcţionarilor de stat, al servitorilor şi al persoanelor înteţinute (aproape 2 milioane persoane, tot atît cît şi numărul populaţiei active).

În interbelic creşte ponderea *burgheziei* în totalul populaţiei, dar pe de o parte această creştere a fost totuşi modestă, iar pe de altă parte, ceea ce este cel mai important, ea nu a crescut din propriile resurse, ci ca beneficiară a unei anumite politici economice de stat. După aprecierile economistului Mihail Manoilescu, circa 80% din această burghezie trăia din bugetul statului, ceea ce îl îndreptăîţeşte să o considere pseudoburghezie. Burghezii propriu-zişi alcătuiau 22,5 mii persoane sau 0,12% din totalul populaţiei, iar pseudoburghezii ceva mai mult de 100 de mii.

O importantă categorie o constiuiau *funcţionarii* statului, care la începutul anilor ´30 alcătuiau, după unele calcule, aproximativ 600 mii de persoane. Acesta era un mediu social contradictoriu: pe de o parte era alcătuit de un număr, în general restrîns, de slujbaşi de mare utilitate pentru bunul mers al treburilor publice, iar pe de altă parte conţinea un important balast parazitar care-şi concepea funcţiile deţinute doar ca loc de huzur şi sursă de înavuţire.

În România interbelică un mare prestigiu social avea *intelectualitatea*. Numărul ei nu era mare, mai ales al persoanelor cu studii superioare. După recensămîntul din 1930, astfel de studii aveau 1,6% din populaţie, profesionale 3,2% şi secundare 8,6%. Cei mai numeroşi erau învăţătorii şi profesorii. Autoritatea lor publică şi poziţia socială, faţă de situaţia de astăzi, erau foarte înalte. Un statut cu totul deosebit aveau diplomaţii şi avocaţii, după care veneau artiştii, scriitorii, ziariştii, medicii. Aceştia constituiau *high-life*-ul societăţii, situat mult deasupra oamenilor de rînd. Ca şi în epoca precedentă, cele mai multe preferinţe la învăţătură întruneau facultăţile de drept, ceea ce era în total dezacord cu interesele economice ale ţării, legate mai cu seamă de agricultură precum şi de industria care începea să se dezvolte tot mai mult. După cum exista o mare ruptură între agicultură şi industrie sau între export şi import, tot aşa şi în cadrul societăţii exista o deosebire izbitoare între traiul îndestulat şi rafinat al elitelor şi mizeria în care se zbăteau masele de oameni ai muncii.

Material cu drept de autor

3. Viaţa politică internă

O serie de reforme politice care încep să fie realizate de statul român chiar de la sfîrşitul anului 1918 şi încununate cu Constituţia din 1923, între care introducerea votului universal pentru bărbaţii care aveau vîrsta de 21 de ani, încep să aducă unele schimbări în sistemul oligarhic din România. Garanţiile proclamate de Constituţie în privinţa drepturilor şi libertăţilor cetăţeneşti şi a edificării unui stat modern, bazat pe guvernarea parlamentară şi pe separarea puterilor, veneau să insufle încredere că în istoria României începuse o eră complet nouă, o eră a înţelegerii, armoniei şi bunăstării generale.

Cadrul politic şi social general

Introducerea votului universal a mărit mult masa de alegători direcţi, dar în esenţă nu a schimbat nimic în relaţia dintre alegători şi cei aleşi. Pe de o parte dreptul de a vota nu a ridicat rolul politic real al ţărănimii, iar pe de altă parte guvernanţii nu au putut renunţa la vechile obiceiuri de a guverna fără a ţine cont de interesele păturilor largi ale populaţiei. Aceste relaţii, împreună cu condiţiile de trai foarte grele pentru majoritatea covîrşitoare a populaţiei, au constituit cadrul politic şi social care a compromis foarte repede atmosfera de entuziasm şi de încredere, generată de crearea României Mari. În scurt timp euforia generală din primii ani de după Unire a cedat locul apatiei generale, care, cu începere din anii crizei economice, s-a transformat pentru un foarte numeros segment al populaţiei în nelinişte şi chiar disperare. Vorbind despre semnificaţia romanului său *Întoarcerea din Rai*, axat pe realităţile din primul deceniu al perioadei interbelice, Mircea Eliade avea să observe în amintirile sale ca titlul cărţii „însemna piederea beatitudinii, a iluziilor şi a optimismului care dominaseră primii doisprezece ani ai «României Mari». Împreună cu o parte a generaţiei mele, trăisem adolescenţa şi prima tinereţe în această atmosferă de euforie, încredere şi tembelism. Ştiam acum că acest «Rai» se află undeva în spatele nostru. Îl pierdusem înainte de a ne fi dat seama că-l cunoscusem, că, de fapt, fusesem prima şi singura generaţie care se putuse bucura de «Raiul» instaurat în anii 1919-1920". Şi C. Noica va observa, mai tirziu, că generaţia tinerilor cărturari români de la începutul anilor □30 „a trăit dezastrul tuturor valorilor".

Ineficienţa relaţiei dintre clasa politică tradiţională şi păturile largi ale populaţiei a fost favorabilă mişcărilor politice extremiste şi tendinţelor autoritare, de aceea era de aşteptat să fie exploatată de unii lideri, ideologi sau chiar formaţiuni care nu agreau regimul democratic.

Partide politice mai vechi şi mai noi

În primii ani de după război, s-a mai bucurat de o oarecare autoritate vechiul *partid conservator*, reformat în cîteva rînduri, mai ales prin eforturile lui Take Ionescu, precum şi un partid nou, constituit din iniţiativa generalului Al. Averescu şi numit *Partidul poporului*. La sfîrşitul războiului, generalul avea o popularitate foarte mare în rîndul ţărănimii, care a crescut încă mai mult în timpul scurtei sale guvernări, din anii 1920-1922, cînd a fost începută reforma agrară care a dat pămînt ţăranilor.

Din 1922 revine la putere *Partidul naţional liberal*, condus de I. I. C. Brătianu. Influenţa mare a acestui partid se baza pe concentrarea în aceleaşi mîini a puterii

Material cu drept de autor

financiare, economice şi politice. Atît Brătianu cît şi alţi lideri liberali, ca de ex. I. G. Duca, căutau să demonstreze că partidul lor reprezenta interesele întregului popor, ale tuturor grupurilor sociale, altfel spus, că ar fi fost un „partid al naţiunii", opunîndu-l astfel acelor partide care se bazau pe o singură clasă socială, sub motivul că acestea ar fi ameninţat înseşi temeliile statului naţional. În realitate, partidul era departe de liberalismul occidental, deoarece în activitatea sa politică şi economică el făcea uz de toate mijloacele pentru a-şi asigura dominaţia. La alegeri liberalii făceau uz de poliţie şi de întreaga administraţie locală pentru a descuraja opoziţia, iar în economie susţineau oligarhia financiară şi industrială, adică pe ei înşişi şi clientela lor, organizînd carteluri, stabilind tarife, distribuind cum găseau de cuviinţă mijloacele financiare ale statului etc. Bineînţeles că prin astfel de acţiuni principalele grupuri sociale nu numai că erau ţinute deoparte, dar chiar erau prejudiciate în interesele lor. După moartea lui Brătianu, în 1927, partidul se va scinda în cîteva grupări. I. G. Duca, devenit preşedinte al PNL la sfîrşitul anului 1930, a încercat să-l revigoreze, dar eforurile lui nu vor da rezultatele scontate, aşa încît, în condiţiile consolidării regimului autoritar al Carol al II-lea, partidul şi-a pierdut complet influenţa politică de altădată.

Principalul concurent al liberalilor era *Partidul naţional ţărănesc*. Acesta luase naştere în 1926 prin fuziunea Partidului ţărănesc din Vechiul Regat al lui Ion Mihalache cu Partidul naţional din Transilvania, condus de Iuliu Maniu (1873-1953). Cel dintîi era o formaţiune orientată aproape exclusiv spre ţărănime şi avea o doctrină ce se baza mai mult pe ideile lui C. Stere şi V. Madgearu. Celălalt era un partid burghez, altfel spus, deşi se bucurase de susţinerea largă a ţărănimii, avea totuşi o bază socială mai largă, avînd şi sprijinul celorlalte categorii al românilor transilvăneni. Unirea acestor partide a fost posibilă din dorinţa de a se opune cu succes dominaţiei liberalilor. Principalele obiective ale progarmului lor politic erau consolidarea democraţiei în România, descentralizarea puterii şi afirmarea autoadministrării locale, primatul agriculturii, susţinerea gospodăriei ţărăneşti, dar şi încurajarea industriei, lichidarea tarifelor protecţioniste ş.a. În urma fuziunii, preşedinte al Partidului naţional ţărănesc a devenit Iuliu Maniu, vicepreşedinte Mihalache şi secretar general Madgearu. Dacă PNL nu s-a scindat decît după moartea lui Ionel Brătianu, în PNŢ, dimpotrivă, mişcările scizionare s-au manifestat tot timpul. Pierderea cea mai mare a PNŢ-ului a fost, aşa cum avea să o mărturisească şi Maniu la sfîrşitul vieţii sale, îndepărtarea din partid a lui Grigore Iunian, politician deosebit de talentat şi inteligent, şi mai ales a lui Const. Stere. Pamfil Şeicaru, martorul şi observatorul foarte atent al tuturor fricţiunilor politice din interbelic, va consemna mai tîrziu că Stere era un „om incomod prin strivitoarea lui superioritate, prin prestigiul său, prin trecutul său politic, prin intransigenţa convingerilor". Era temut şi de aceea detestat de majoritatea politcienilor, indiferent de tabăra din care făceau parte, dar mai ales de ţărăniştii care nu puteau accepta ideile lui de stînga şi, încă mai mult, de generali. O bună parte a acestora din urmă, nu au pregetat să acopere dovada totalei lor incapacităţi şi a laşităţii pe care le demonstraseră în timpul războiului cu preţul „vitejeştii" învinuiri de „trădare" a lui Stere, de parcă nu ei, ci basarabeanul ar fi trebuit să poarte zdrobitoarea povară a răspunderii pentru dezastrul de la Turtucaia, pentru

Material cu drept de autor

retragerea grabnică şi dezordonată în Moldova, la sfîrşitul anului 1916, pentru „pacea" de la Buftea, pentru fuga miniştrilor şi a deputaţilor în Rusia, pentru decimarea celei mai mari părţi a armatei de foamete şi boli ş.a.

Viaţa politică în Basarabia

Slaba tradiţie a vieţii politice basarabene, dar mai ales faptul că deciziile politice erau luate la Bucureşti, au făcut ca, după unirea provinciei cu Vechiul Regat, principalele evoluţii pe acest tărîm să fie determinate de mişcările care se produceau în România.

În momentul cînd se consuma actul de la 27 martie/9 apriile 1918, singura formaţiune politică basarabeană era *Partidul naţional moldovenesc* care avea la activul său o serie de acţiuni de anvergură, între care convocarea Sfatului Ţării, crearea Republicii Democratice Moldoveneşti, apoi pregătirea şi votarea Unirii. În afară de rămăşiţele locale, fără nici o prestanţă politică, ale cîtorva partide socialiste şi naţionaliste evreieşti, care activaseră în imperiu în timpul revoluţiei, principalii adversari politici ai PNM erau Duma oraşului Chişinău în frunte cu primarul Karol Schmidt, Zemstva gubernială ce se afla sub autoritatea adjunctului directorului de interne E. S. Kenigşatz, precum şi fracţiunea ţărănească din Sfatul Ţării, condusă de Vladimir Ţîganko. Dar întrucît PNM practic îşi identificase demersul său politic cu activitatea Sfatului Ţării, asta a făcut ca după convocarea parlamentului basarabean partidul să-şi îngusteze treptat sfera de acţiune şi să renunţe la propriul său demers politic. De aceea încetarea activităţii Sfatului Ţării, la 28 mai 1918, a însemnat în fond şi dispariţia partidului. În continuare, mesajul său şi al parlamentului dizolvat va fi exprimat de Consiliul Directorilor Generali, care se va confrunta cu opoziţia Dumei şi a Zemstvei.

Înviorarea vieţii politice din Vechiul Regat ca urmare a puternicei ofensive a Aliaţilor, din septembrie 1918, a pus şi problema activizării politice a basarabenilor. La 23 august/5 septembrie, în baza vechiului PNM, are loc constituirea Partidului ţărănesc basarabean. Aceasta era o iniţiativă din oficiu, întrucît Comitetul Central al partidului, înfiinţat atunci, fusese alcătuit aproape în exclusivitate din directorii generali şi din reprezentanţii provinciei în guvernul român. Conducerea executivă a partidului, desemnată la 11 decembrie, era reprezentată de P. Halippa, preşedinte, Şt. Ciobanu şi Vasile Bârcă, vicepreşedinţi, şi Teofil Ioncu, secretar. Nucleul conducător al partidului era alcătuit din aproape toţi participanţii cei mai activi la evenimentele revoluţionare şi la mişcarea naţională din anii 1917-1918. Formaţiunea va înregistra o creştere şi o oarecare consolidare pe parcursul anului care va urma, mai ales în rezultatul alegerilor parlamentare din noiembrie 1919, la care avea să acumuleze peste 80% din voturi (împreună, în Adunarea Deputaţilor şi la Senat). Dar Partidul ţărănesc rămînea o formaţiune de conjunctură, creată, cum am spus, din oficiu şi fără sprijin puternic în mase. De aceea destrămarea lui, care a început la scurt timp după alegeri, a fost oarecum firească; o grupare, în frunte cu Sergiu Niţă, a aderat, în aprilie 1920, la Liga poporului a lui Al. Averescu, o alta, condusă de Pan. Halippa, a intrat, în iulie 1921, în Partidul ţărănesc din regat şi în sfîrşit cea de-a treia va fi dusă de Ion Inculeţ în Partidul naţional-liberal.

Material cu drept de autor

În primii ani de după Unire, au mai existat în Basarabia şi alte cîteva formaţiuni politice, care însă, neavînd baza organizatorică şi capitalul uman de care a dispus Partidul ţărănesc, au fost mai puţin influente. Una din ele a fost Liga poporului, care a început să fie alcătuită încă în septembrie 1918, constituindu-se definitiv în aprilie 1920, cînd a devenit parte a Partidului poporului. Dar după demisia guvernului Averescu, la 13 decembrie 1921, această grupare a pierdut orice influenţă în provincie. A treia grupare a fost aceea a liberalilor, constituită pe parcursul anilor 1922-1923 din Partidul democrat al Unirii al lui Daniel Ciugureanu şi fracţiunea ruptă de Ion Inculeţ din Partidul ţărănesc basarabean. Această grupare va intra, la începutul anului 1923, în Partidul naţional-liberal al lui I. I. C. Brătianu, încetînd să mai existe ca formaţiune politică regională. Astfel, către acel moment viaţa politică de sine stătătoare a Basarabiei ia sfîrşit.

Au existat trei premise neprielnice care nu au permis afirmarea în această provincie a unei vieţi politice proprii. A fost, întîi, aşa cum am mai spus, slaba tradiţie locală. În al doilea rînd, atragerea firavei clase politice basarabene în lupta dintre partidele din România a dus la băgarea zîzaniei în sînul acesteia, la dispersarea şi în ultimă instanţă la anihilarea ei. În al treilea rînd, anarhia care cuprinsese Basarabia în timpul revoluţiei bolşevice, urmată de pretenţiile sovietice asupra provinciei şi de numeroasele acţiuni subversive întreprinse aici din iniţiativa Moscovei, au impus instaurarea în 1918 în spaţiul dintre Prut şi Nistru a unui regim administrativ care prespunea în mod necesar o oarecare îngrădire a libertăţilor democratice, situaţie care, cu toate relaxările ce au urmat după 1920, nu a putut fi abolită definitiv pe parcursul întregii perioade interbelice.

Socialişti şi comunişti

Revenind la contextul politic general din România, vom observa că alături de principalele partide de guvernămînt, în interbelic s-au manifestat într-un fel sau altul şi formaţiunile de extremă stîngă şi cele de extremă dreaptă.

Drept urmare a slabei dezvoltări a proletariatului, partidele de stînga nu au putut avea o influenţă mare asupra vieţii politice din România. Alte cauze, mai puţin importante, a insuficientei lor afirmări au fost neglijarea tradiţiilor naţionale şi religioase ale poporului român şi persecuţiile din partea guvernelor, acestea din urmă fiind o expresie a slabei dezvoltări a mecanismului democratic. De altfel însăşi logica evoluţiei istorice impunea ca lipsa exerciţiului larg democtratic, monitorizat de puternice instituţii democratice, să fie compensată prin măsuri coercitive faţă de tendinţele extremiste pentru a evita prăbuşirea statului sau instaurarea unor regimuri totalitare.

Partidul social-democrat ieşise din război divizat, mai cu seamă sub influenţa revoluţiei ruse, în două curente: acela al moderaţilor care continuau tradiţia social-democraţiei occidentale şi al radicalilor care căutau să-i imite pe bolşevici. În 1922, ei s-au separat definitiv, odată cu apariţia partidului comunist român, care s-a afiliat la Internaţionala Comunistă, condusă de la Moscova. În 1924, acesta a fost interzis prin legea Mîrzescu, ceea ce a accentuat şi mai mult dependenţa lui de URSS, de unde îi veneau fondurile, împreună cu cadrele şi cu indicaţiile. Conducătorii partidului erau, de regulă, neromâni şi întreaga formaţiune, altminteri nesemnificativă numeric, activa în România ca o agenţie sovietică de informaţii şi

Material cu drept de autor

de diversiuni. Era şi firesc ca în societatea românească să fi fost receptată ca o organizaţie străină şi periculoasă intereselor ţării. Şi totuşi, cum a fost cu putinţă ca în România, pe care unii observatori străini o considerau cea mai pregătită ţară din Europa pentru revoluţie, sub aspectul nedreptăţilor şi al mizeriei sociale, să nu prindă rădăcini temeinice un partid de extremă stîngă? Există o singură explicaţie plauzibilă: societatea românească nu era pregătiră pentru aşa ceva, după cum, tot aşa, în anii socialismului nu va fi pregătită pentru a da naştere unor serioase mişcări disidente şi revizioniste.

Social-democraţii au activat multă vreme după război în cîteva formaţiuni diferite. Abia în 1927 Constantin Titel Petrescu reuşeşte să-i unească pe cei mai mulţi din ei în cadrul unui nou Partid social-democrat. Acest partid avea o sarcină extrem de grea: trebuia pe de o parte să înlocuiască dominaţia vechii oligarhii politice şi fnanciare printr-un regim democratic bazat pe egalitatea cetăţenilor şi pe socializarea mijloacelor de producţie, iar pe de altă parte să se delimiteze de partidul comunist, optînd pentru reformarea societăţii prin exerciţiul democratic, fără revoluţia propusă de comunişti. Condiţiile social-economice şi politice din România nu permiteau realizarea unui program atît de pretenţios, de aceea social-democraţii nu au putut juca vreun rol important în viaţa publică a ţării; au avut o audienţiă ceva mai mare la electorat doar în anii crizei, 1928-1932, cînd au fost reprezentaţi cu cîteva mandate în Camera deputaţilor.

Extrema dreaptă

Aşa cum s-a întîmplat şi în alte ţări europene, în România s-au manifestat în interbelic puternice tendinţe sociale şi ideologice de extremă dreaptă care în plan politic şi-au găsit expresie în activitatea cîtorva partide. Prima formaţiune de acest fel a fost organizaţia naţionalistă *Liga apărării naţional-creştine* (L.A.N.C.), înfiinţată în 1923 de profesorul ieşean A. C. Cuza (1857-1947). Printre adepţii săi s-a aflat şi Corneliu Zelea Codreanu (1899-1938), care în 1927 şi-a creat propria sa organizaţie, *Legiunea Arhanghelului Mihail*, de unde şi numele de legionari al membrilor acestei formaţiuni. În 1930 este formată aripa militară a Legiunii, numită Garda de Fier, de unde şi noul nume al formaţiunii, care din 1934, o dată cu implicarea mai activă în viaţa politică, se va numi partidul „Totul pentru Ţară".

Aceste formaţiuni politice nu au fost identice, nici după mesajul şi nici după comportamentul lor politic. În 1935, L.A.N.C a fuzionat cu Partidul naţional agrar al lui Octavian Goga, dînd naştere Partidului naţional-creştin. Şi noua formaţiune rămînea un partid naţionalist şi antisemit, avînd anumite simpatii faţă de fascismul italian, dar ea pleda totuşi pentru păstrarea unor elemente ale democraţiei burgheze. Garda de Fier, dimpotrivă, se declara ostilă partidelor politice, era dispusă să le înlăture de la putere prin orice mijloace şi să instaureze un regim totalitar. A practicat teroarea şi asasinatul, începînd cu asasinarea, în 1924, a lui G. G. Manciu, prefectul de poliţie din Iaşi, apoi a prim-ministrului I. G. Duca, în 1933, a altui prim-minstru, Armand Călniescu, în 1939, şi terminînd cu omorîrea lui Nicolae Iorga şi Virgil Madgearu, în 1940, şi cu rebeliunea legionară din ianuarie 1941.

Totuşi sensul mişcării legionare nu s-a redus la teroare. Ea a fost legată în bună măsură cu realităţile social-politice, economice şi ideologice din România acelor

Material cu drept de autor

vremuri. Spre deosebire de naţional-socialism, ea era strîns legată de religie, mai bine de zis de ortodoxism în forma în care acesta s-a manifestat la români, apoi ostilitatea sa faţă de partidele politice era motivată de faptul că, destul de des, acestea se arătaseră complet străine de nevoile poporului, reprezentînd mai degrabă nişte gupuri de interese, pe cînd liderii lor aveau, tot atît de frecvent, un comportament lipsit de principii. Această atitudine se potrivea perfect cu neîncrederea ce domnea în societate faţă de clasa politică românească. În plus procentul ridicat al elementelor alogene în oraşe şi uneori predominarea lor în anumite sectoare ale economiei erau exploatate de legionari pentru promovarea unui naţionalism agresiv şi violent. În general, oricare ar fi fost motivaţiile apariţiei sale, trăsăturile caracteristice ale legionarismului erau antidemocratismul şi violenţa.

Pe la mijlocul şi mai ales în a doua jumătate a anilor ´30, legionarismul atinsese o cotă destul de ridicată de popularitate. După unele aprecieri, în 1935 ar fi existat peste 1700 de aşa-zise cuiburi legionare care aveau între 3 şi 13 membri, iar cîţiva ani mai tîrziu mişcarea ar fi cuprins între 250-300 mii de membri. Foarte apropiaţi de legionari au fost personalităţi politice şi culturale ca Al. Vaida-Voievod şi Nae Ionescu sau tineri cărturari cu mare viitor, ca Mircea Eliade şi Emil Cioran. Din 1931, Garda de Fier începe să participe activ în alegeri, ajungînd să cîştige, în 1937, aproape 16% din voturi.

Creşterea popularităţii Gărzii de Fier era un fenomen pe cît de interesant pe atît de îngrijorător pentru stabilitatea politică din România şi pentru perspectiva evoluţiei societăţii româneşti.

În zodia unei aventuri regale

În cel de-al doilea deceniu al perioadei interbelice, viaţa politică a României a fost determinată în mare măsură de felul cum s-a implicat în jocul puterii principele Carol, devenit apoi rege. La sfîrşitul anului 1925, la capătul unei lungi lupte între un grup de politicieni în frunte cu Ionel Brătianu şi principele Carol, moştenitorul tronului, acesta din urmă a fost forţat să renunţe la prerogativele sale. În ianuarie 1926, parlamentul îl proclamă moştenitor pe Mihai, fiul lui Carol, şi totodată numeşte o regenţă în componenţa patriarhului Miron Cristea, a principelui Nicolae şi a lui Gh. Buzdugan, preşedintele Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie.

Dar în 1930, în situaţia cînd regenţa îşi demonstrase ineficienţa, Carol revine în ţară şi, cu complicitatea unui grup de politicieni şi de militari, zişi „carlişti", între care Al. Averescu, Iuliu Maniu, N. Iorga, dr. N. Lupu, A. C. Cuza, Mihail Manoilescu ş.a., este proclamat rege. Noul rege era omul în care calităţile bune conviețuiau perfect cu cele rele. În activitatea sa politică, s-au făcut resimţite mai ales cele din urmă, între care a fost şi tendinţa de a-şi asuma întreaga putere, înlăturînd partidele de la guvernare. Acestea nici nu era greu să fie înlăturate, de vreme ce se compromiseseră destul prin corupţie, ineficienţă şi iresponsabilitate.

De la un regim pseudodemocratic la dictatură

În momentul restauraţiei, cele mai influente grupări politice eraui cele ale liberalilor şi ţărăniştilor, dar după 1931 începe să crească foarte repede, cum am văzut, autoritatea Gărzii de Fier. Carol nu-i agrea nici pe ţărănişti, nici pe legionari, dar nici nu dorea să lase întreaga putere liberalilor. De aceea, profitînd de sciziunea

Material cu drept de autor

liberalilor, a încredinţat în 1937 unuia din ei, Gheorghe Tătărescu, care ştia că-i putea fi docil, să formeze noul guvern. Dar alegerile de la sfîrşitul acelui an i-au stricat planurile. Deşi liberalii obţinuseră cel mai mare număr de voturi, totuşi nu aveau procentul corespunzător (40%) pentru a putea forma guvernul. Tătărescu a fost nevoit să-şi prezinte demisia. Regele însă nu a considerat aceste evoluţii ca pe o înfrîngere personală, ci dimpotrivă, ca un pretext potrivit pentru a-şi instaura dictatura personală.

Drept prim pas spre atingerea acestui obiectiv, el l-a însărcinat cu formarea guvernului pe Octavian Goga, liderul Partidului naţional-creştin, care obţinuse mai puţin de 10% din voturi. Acesta, avînd un suport politic atît de slab, după o lună şi jumătate a fost înlocuit de un „guvern consultativ" condus de patriarhul Miron Cristea. La 20 februarie 1938, Constituţia din 1923 este înlocuită cu una nouă concepută în spirit corporatist şi care concentra întreaga putere în mîinile regelui. La 30 martie, Carol a decretat dizolvarea tuturor partidelor şi grupărilor politice. Consiliul de Coroană capătă caracterul unui organ de stat permanent, alcătuit din consilieri regali, numiţi de rege cu statut de miniştri de stat, astfel încît Consiliul era de fapt adevăratul guvern, deşi continua să funcţioneze şi guvernul propriu-zis. Astfel se înlocuia „democraţia dirijată" care dominase pînă atunci cu o „democraţie colectivă" care, sub aspect formal, era simbolizată de singura formaţiune politică ce avea voie să existe după instaurarea dictaturii regale, Frontul Renaşterii Naţionale, condus chiar de monarh.

Disputa puterii dintre două forţe autoritare

Dacă regele reuşise să anihileze cu destulă uşurinţă partidele istorice, mult mai greu i-a fost să ţină sub ascultare pe legionari. El însuşi dictator, Carol nu accepta „metodele teroriste", cum le zicea el, ale acestora, după cum nici ei nu suportau autoritarismul monarhului. Atitudinea ostilă a regelui faţă de legionari venea mai ales de la faptul că aceştia aveau totuşi o largă audienţă socială, ceea ce periclita poziţia sa în interiorul ţării, dar poate încă mai mult din cauza susţinerii pe care aceştia au aveau în Germania. În situaţia cînd Carol nu admitea o apropiere prea mare de nazişti, simpatiile pronaziste făţişe ale legionarilor prezentau Garda de Fier ca pe o agentură a Germaniei în România. De aceea regele a ordonat distrugerea Gărzii. Nu întîmplător arestările cele mai masive ale legionarilor s-au produs după ocuparea nazistă a Austriei în martie 1938, iar asasinarea lui Codreanu, împreună cu alţi treisprezece membri ai Gărzii, a avut loc în noiembrie, după vizita lui Carol în Germania, cînd Hitler ceruse eliberarea liderilor legionari şi formarea unui guvern condus de Codreanu.

Dar dorinţa lui Carol de a-şi consolida puterea s-a dovedit a fi o sarcină mult mai grea decît crezuse el iniţial. Deşi suportase lovituri foarte puternice, totuşi legionarismul era încă hotărît să opună rezistenţă dîrză tendinţelor de consolidare a puterii regale. Locul lui Codreanu a fost luat de Horia Sima, care conducea organizaţia din Germania, unde se refugiase. În septembrie 1939, unul din cei mai mari adversari ai Gărzii şi om de mare încredere al regelui, Armand Călinescu, a fost asasinat de către legionari, ceea ce a declanşat o nouă teroare regală împotriva lor, care s-a soldat cu peste 300 de victime. Poziţia regelui era ameninţată şi din

Material cu drept de autor

afară, din partea Germaniei precum şi a pornirilor revizioniste faţă de România, declanşate de semnarea pactului Molotov-Ribbentrop, la 23 august 1939.

Astfel, în 1939, în situţia cînd se apropia un nou război mondial ce se anunţa mult mai greu decît cel care se încheiase două decenii în urmă, situaţia politică internă a României era foarte instabilă, societatea fiind dezbinată politic şi social, roasă de lupta dintre rege şi principalii săi adversari, legionarii, măcinată de suspiciunile şi ura pe care o provoca o foarte violentă propagandă xenofobă, în special antisemită. Asta făcea ca statul român şi societatea românească în întregul ei să fie vulnerabile în faţa unor eventuale presiuni din afară. Era evident că România se afla într-o mare derută şi că viitorul ei apropiat nu se arăta promiţător.

Cauzele degringoladei

Cum a fost posibil ca, după măreaţa operă a Unirii şi după două decenii de evoluţie economică în general pozitivă (dar nu politică şi socială) şi a unui indiscutabil progres cultural, România să ajungă într-o situaţie mai grea decît în ajunul primului război mondial? Ce s-a ales din România Mare, cum a fost cu putinţă ca această realizare de excepţie a destinului românesc, care a fost receptată în epocă pe bună dreptate ca o garanţie a ridicării societăţii româneşti la nivelul celor mai avansate popoare din Europa, să nu fi fost în stare nici pe departe a aduce roadele aşteptate?

Au fost mai mult cauze. Între acestea s-a aflat acel suflu dur, nihilist şi demolator care a început să bîntuie Europa după război şi după revoluţia rusă şi care a învrăjbit mult societatea românească, zădărnicind multe intenţii frumoase şi iniţiative constructive. A fost apoi conjunctura politică internaţională din vecinătatea mai apropiată sau mai îndepărtată a României şi mai cu seamă faptul că după război statul român s-a pomenit într-un cerc de ţări din care cele mai multe nu-şi ascundeau pretenţiile revizioniste asupra teritoriului românesc. Dar tot atît de adevărat este şi faptul că au existat şi cauze izvorîte exclusiv din realităţile româneşti, din percepţia românească a realităţilor, din modul de viaţă al românilor şi din relaţiile dintre ei. Principala cauză de acest ordin a făcut-o incapacitatea elitelor, întîi de toate şi mai ales a clasei politice româneşti, de a-şi servi ţara şi poporul cu competenţă şi responsabilitate. La mai puţin de un deceniu de la reîntregire, ea s-a dovedit complet incapabilă de a concepe şi pune în aplicare acel set obligatoriu de măsuri privind organizarea societăţii româneşti, care ar fi desăvîrşit opera Unirii şi fără de care această formidabilă lucrare rămînea la stadiul bunelor intenţii. Principala nerealizare a fost ratarea sarcinii privind consolidarea civică, socială şi morală a României reîntregite.

Au perfectă dreptate acei istorici care consideră că în anii primului război mondial şi mai cu seamă în 1918 elitele din Transilvania, Basarabia şi Bucovina au fost la înălţimea chemării lor, ceea ce nu se poate spune despre clasa politică din Vechiul Regat. Dar ceea ce a urmat în relaţiile dintre ele după Unire avea să fie şi mai rău. Consecventă optimismului unionist care a ghidat-o în acţiunile ce au format România Mare, elita politică românească din Transilvania şi Basarabia (în Bucovina, aceasta aproape că lipsea) a înţeles că definitivarea acestei opere îi cerea să fuzioneze cu cea din regat. Astfel ambele provincii şi-au pierdut propria clasă politică. Pentru Transilvania mai ales, care avea o frumoasă tradiţie a luptei

Material cu drept de autor

politice, pierderea a fost imensă. Unindu-se cu clasa politică din Vechiul Regat, ticăloşită de politicianism, minciună şi făţărnicie, de corupţie, pornire nestăvilită spre înavuţire şi viaţă de lux, pleiada unioniştilor transilvăneni şi basarabeni s-a autodesfiinţat. Noua clasă politică, fărîmiţată în numeroase grupuri aflate în permanentă luptă între ele şi ruptă de popor, deci lipsită în fond de legitimitate, s-a dovedit incapabilă să poarte cu demnitate şi eficienţă povara pe care i-a încredinţat-o Marea Unire. Aceasta a fost cea mai mare neşansă a vieţii politice a României interbelice. Ea a avut o influenţă catastrofală asupra evoluţiei politice a ţării pe parcursul întregii perioade şi mai ales în ultimul deceniu. Deziluzia a fost mare în întreaga ţară, ceea ce şi-a găsit reflectare în atitudinile refulante faţă de establishmentul politic tradiţional, precum apatia, indiferenţa faţă de viaţa politică sau înclinarea spre forme autoritare de guvernămînt, dar în provinciile unite dezamăgirea a provocat şi mai multă amărăciune. În Basarabia mai ales ea avea să lase urme adînci în mentalitatea publică aşa încît acestea se vor face resimţite destul de puternic pînă în zilele noastre. S-a întîmplat aşa, deoarece, polititceşte şi oarecum sufleteşte, această mare şi bogată provincie românească din răsărit, cu o poziţie geografică de importanţă excepţională pentru România, realmente, pînă la capăt, nu a fost integrată şi nu s-a putut integra în noul regat. Artur Văitoianu, guvernator general al Basarabiei în 1918, adminsitrator de mare eficienţă şi probitate, unul dintre foarte puţinii administratori români în această provincie care au putut intui spiritul ei, propusese ca numirea funcţionarilor de stat în acest teritoriu să fie fondată pe două principii: întîi, ca aceştia să fie înrolaţi cu precădere din rîndul localnicilor, şi al doilea, să se realizeze un schimb larg şi permanent de numiri între Basarabia şi Vechiul Regat. Bineînţeles că această propunere sugera, cu atît mai mult, prezenţa efectivă a basarabenilor în guvernul român. Acestor sugestii nu le-a fost dat să se realizeze şi efectele acestor neîmpliniri vor depăşi, în rău, cele mai rezervate aşteptări. După mai bine de un deceniu de speranţe nerealizate, în mediul românesc din provincie vor începe să se facă simţite tendinţele unei detaşări, în special de nuanţă culturală, de teritoriul de dincolo de Prut, ale unei autoizolări care nu putea oferi nici o perspectivă reală de progres. Este adevărat că aceste tendinţe se circumscriau modei culturale regionaliste din acei ani, dar erau în acelaşi timp şi expresia unui protest cu nuanţe social-politice. Este reactivată lozinca „Basarabia pentru basarabeni", dar a unei Basarabii care nu era în nici un caz concepută în afara României. Nicolai Costenco, de ex., redactorul-şef al revistei *Viaţa Basarabiei*, vorbind despre necesitatea ca la crearea valorilor culturale ale provinciei să-şi aducă aportul, întîi de toate, creatorul autohton, „cel plămădit din huma aceluiaşi pămînt" cu cei cărora le sînt destinate aceste valori, precizează: „Iată de ce cer eu pentru Basarabia, basarabeni: sufletul, obiceiurile, legile nescrise, gîndul, bătaia inimii, graiul trebuie să se îmbine într-o desăvîrşită armonie cu aceleaşi elemente ale norodului".

4. Politica externă

Rezultatele primului război mondial, reflectate în tratatele de pace din anii 1919-1920, au schimbat mult statutul internaţional al României, deşi nu au făcut bineînţeles din ea un factor hotărîtor al politicii europene. Pînă la război, statului

Material cu drept de autor

român îi putea fi recunoscut un anume rol politic exterior cel mult în imediata sa vecinătate, aşa cum a fost, de ex., în timpul celui de-al doilea război balcanic. Mai des România era tratată de marile puteri ca obiect al politicii internaţionale, fiind încurajată, în cele mai fericite cazuri, să adere la iniţiativele acestora sau, în altele mai puţin fericite, fiind forţată să urmeze calea arătată de acestea, ca în ajunul primului război mondial. După război, libertatea ei de acţiune şi decizie în relaţiile externe a crescut mult, ceea ce a făcut să devină un factor activ al politicii internaţionale. Dar pe de altă parte această libertate avea să fie mult îngrădită de interesele unor mari puteri tocmai ca rezultat al războiului, fiind vorba în special de relaţiile sale cu URSS şi Germania.

Factor activ în politica regională

Prăbuşirea marilor imperii europene la sfîrşitul războiului, mai cu seamă destrămarea monarhiei austro-ungare şi căderea ţarismului, vor avea urmări importante pentru ţările care au luat naştere sau au fost refăcute în urma acestor fenomene, cum a fost şi cazul României care şi-a afirmat unitatea politică şi naţională prin unirea Vechiului Regat cu cîteva teritorii româneşti care se aflaseră multă vreme în componenţa celor două imperii multinaţionale. De aici au rezultat pentru aceste ţări tinere sau renăscute două sarcini complet diferite, deşi strîns legate una de alta: pe de o parte lupta pentru afirmarea independenţei şi securităţii lor, iar pe de altă parte rezistenţa la ostilitatea unor vecini care se vor opune cu înverşunare acestei tendinţe.

Unul din principalele obiective ale diplomaţiei româneşti a fost crearea unei alianţe cît mai strînse şi durabile cu ţările mici şi mijlocii din Europa Centrală, estică şi de Sud-Est. În urma semnării, pe parcursul anilor 1920-1921, a acordurilor politice bilaterale dintre România, Cehoslovacia şi Iugoslavia, a luat naştere *Mica Înţelegere*, o alianţă politică dintre cele trei ţări care avea drept obiectiv apărarea şi consolidarea suveranităţii lor în baza tratatelor de pace. Cu ocazia reorganizării acestei Înţelegeri, în februarie 1933, Nicolae Titulescu, ministrul de externe al României, sublinia că ea fusese gîndită exclusiv pentru „organizarea păcii", că nu era mai mult „decît un instrument în serviciul păcii". Mica Înţelegere s-a afirmat sub autoritatea Ligii Naţiunilor şi avînd sprijinul Franţei.

O altă acţiune importantă de acelaşi gen, la care şi-a adus contribuţia diplomaţia română, a fost constituirea, la 9 februarie 1934, a *Înţelegerii Balcanice*, o alianţă defensivă în care intrau România, Grecia, Iugoslavia şi Turcia. Caracterul declarat defensiv al celor două alianţe nu le-a scutit însă de suspiciuni din partea unor vecini revizionişti, cum erau mai ales Ungaria şi Bulgaria.

Angajare plenară în politica europeană

Manifestarea activă a României în relaţiile internaţionale din acea vreme s-a făcut pe două căi: pe de o parte prin stabilirea şi întreţinerea de bune raporturi cu o serie de ţări, iar pe de altă parte prin participarea la marile iniţiative politice privind asigurarea securităţii europene. Din prima categorie de acţiuni au făcut parte tratatele din 1926 de prietenie şi colaborare cu Franţa şi Italia, precum şi pactul de neagresiune şi tratatul de arbitraj dintre România şi Grecia, din 1928.

Slaba coeziune postbelică a învingătorilor în război în situaţia cînd avea loc o rapidă apropiere dintre Rusia sovietică şi Germania, care începuse la scurt timp

Material cu drept de autor

după Conferinţa de pace şi a luat avînt mai ales după semnarea de către cele două ţări a tratului de la Rapallo (1922), a demonstrat că sistemul de la Versailles era mai degrabă un îndemn la revanşă decît o garanţie a păcii. De aceea ţările democratice europene, atît cele occidentale cît şi cele născute din tratatele de pace, au iniţiat o campanie de preîntîmpinare a agresiunii. Aşa a fost *Pactul Briand-Kellogg* (1928) care interzicea recurgerea la forţă ca mijloc de soluţionare a diferendelor dintre state şi la care aderase şi România. Deşi pe atunci relaţiile româno-sovietice nu erau nici pe departe prieteneşti, totuşi diplomaţia română a susţinut iniţiativa sovieticilor de a urgenta intrarea în vigoare a acestui pact, fapt pentru care a semnat, împreună cu URSS, Polonia, Estonia, Lituania şi Letonia, *Protocolul de la Moscova* (1929). De asemenea, România, mai cu seamă prin eforturile lui Titulescu, şi-a adus contribuţia la *definirea agresorului* şi la semnarea, în 1933, a unei convenţii în acest sens, care venea să consolideze şi să completeze pactul Briand-Kellogg.

Relaţiile româno-sovietice din rău spre mai rău

Intrarea trupelor române în Basarabia, în ianuarie 1918, la cererea Sfatului Ţării, cu susţinerea ambelor tabere beligerante, pentru a curma fărădelegile la care se dedaseră trupele anarhizate ale armatei ruse, aflate în descompunere după revoluţia bolşevică, stîrnise ostilitatea făţişă a guvernului sovietic faţă de România. Dînd ordin (la 1/14 ianuarie) să fie arestat ambasadorul român la Petrograd, C. Diamandi, împreună cu alţi cinci diplomaţi români, Lenin declara: „pe noi, revoluţionarii ruşi, nu ne va opri nimic în lupta împotriva guvernului român şi a monarhiei române". La 13 ianuarie, guvernul bolşevic a rupt relaţiile diplomatice cu România. A urmat un schimb de discuţii şi consultări, care însă, va observa mai tîrziu, la 2 martie 1920, comisarul bolşevic pentru afacerile străine Cicerin, „au fost zădărnicite de invazia germană şi austriacă".

În momentul semnării tratatului de la Paris din 28 octombrie 1920, care recunoştea unirea Basarabiei cu România, sovieticii nu întreprinseseră nici o acţiune ce ar fi contestat, pe plan internaţional, legalitatea apartenenţei Basarabiei la regatul român, deşi în fapt nu renunţaseră la acest teritoriu, dovadă fiind incursiunile unor comandouri bolşevice pe malul drept al Nistrului, ca cele din 1919 la Hotin şi Tighina. Dar pe măsură ce reuşea să se consolideze, regimul bolşevic şi-a reluat pretenţiile deschise asupra Basarabiei. Pe de o parte sovieticii caută să-şi realizeze planurile lor cu privire la acest teritoriu şi chiar la România întreagă prin intermediul Internaţionalei a III-a, exercitînd zilnic o presiune extrem de insistentă asupra fontierei româneşti de pe Nistru. În acelaşi timp ei au hotărît să revină la tratativele diplomatice româno-sovietice, întrerupte în martie 1918. Primul act important de acest fel a fost Conferinţa de la Varşovia din septembrie-octombrie 1921. Conducătorul delegaţiei sovietice L. M. Karahan a relansat vechea formulă a „ocupării" româneşti a Basarabiei sub pretextul că Sfatul Ţării, care luase decizia din 27 martie 1918, „nu a fost recunoscut de puterea centrală", adică de guvernul bolşevic, declaraţie complet lipsită de sens nu numai pentru că între cele două instituţii politice nu putea exista nici o legătură, dar cel puţin din cauză că Sovietele recunoscuseră „dreptul naţiilor la autodeterminare" şi la desprinderea lor din imperiul rus, iar prin tratatul de la Brest-Litovsk din 3 martie 1918 în fond

Material cu drept de autor

renunţaseră la Basarabia. Era firesc ca delegaţia română, condusă de G. Filaliti, să respingă o astfel de abordare a chestiunii, precizînd că dacă ruşii puneau problema Basarabiei într-o manieră ultimativă, „conferinţa nu mai poate avea loc". În martie-aprilie 1924, tratativele au fost reluate în cadrul conferinţei româno-sovietice de la Viena. Chestiunea principală discutată atunci a fost pretenţia sovietică de a se face în Basarabia un plebiscit ce ar fi hotărît viitorul politic al ţinutului. Întrucît un astfel de plebiscit ar fi fost o aventură care ar fi anulat votul din 27 martie 1918 al Sfatului Ţării şi tratatul din 28 octombrie 1920, care recunoştea legalitatea acestui act, el nu putea fi admis în nici un caz. Astfel încercarea de a găsi o soluţie diplomatică diferendului dintre cele două părţi a eşuat şi de data aceasta.

Guvernul sovietic trece la acţiuni foarte hotărîte

Refuzul guvernului român de a ceda şantajului diplomatic sovietic l-a determinat pe Stalin să recurgă la o mult mai mare presiune politică şi militară asupra României. Această insistenţă arată că încă din acel moment el era decis la o soluţie în forţă a diferendului sovieto-român în problema Basarabiei.

După mai multe încercări eşuate de a fonda o republică sovietică basarabeană în afara Basarabiei pentru a o transplanta apoi în spaţiul dintre Prut şi Nistru, dictatorul a dat ordin (nu din iniţiativa lui C. Rakovski, cum susţinea Iorga) să fie înfiinţată în Transnistria o formaţiune cvasistatală moldovenească, care să fie folosită drept pretext pentru a pretinde „restabilirea unităţii poporului moldovenesc", altfel spus de a folosi acest pretext pentru ocuparea Basarabiei. Astfel ia naştere, la 12 octombrie 1924, republica autonomă sovietică socialistă moldovenească (RASSM) cu centrul administrativ la Balta (din 1929, la Tiraspol) şi cu o populaţie de aproape 550 mii de oameni. Neînţelegînd gravitatea noii situaţii pentru România sau, dimpotrivă, înţelegînd-o prea bine şi tocmai de aceea nedorind să o dramatizeze în dauna opiniei publice româneşti, I. I. C. Brătianu, prim-ministrul de atunci al României, observa, cu acest prilej: „Noi, românii, nu ne putem îngrijora, ci din contra, ne putem bucura că un stat vecin a recunoscut că, în revendicările noastre teritoriale, nu am mers atîta de departe cît s-ar fi cuvenit".

În realitate, din momentul formării ei şi pînă la marele război, republica sovietică moldovenească din Transnistria a constituit un pericol serios pentru România şi mai ales pentru atmosfera social-politică şi psihologică din Basarabia, întrucît această formaţiune a fost folosită drept cap de pod pentru lansarea în dreapta Nistrului a numeroase şi variate diversiuni militare, politice şi ideologice. Dar rolul ei nu s-a redus nici pe departe doar la atît. În 1940, va fi folosită pentru a-şi îndeplini destinaţia pe care i-o dăduse Stalin, contribuind la realizarea prin dictat a „reunirii poporului moldovenesc". Atunci, dar mai ales după război, RASSM va fi modelul stalinist şi consecvent antiromânesc pentru organizarea politică şi administrativă a Basarabiei rupte din trupul României.

Tatarbunar

Republica moldovenească transnistreană nu fusese gîndită totuşi ca un fenomen în sine, pentru sine şi de durată. Aşa cum vor arăta evenimentele politice ulterioare legate de problema Basarabiei, proclamarea ei trebuia să se producă simultan cu realizarea unor mari diversiuni antiromâneşti în Basarabia şi ambele procese

Material cu drept de autor

trebuiau să fie urmate imediat de ruperea Basarabiei de la România, după care „republica" şi-ar fi pierdut rostul. În acest scop, în paralel cu înfiinţarea RASSM şi după o pregătire îndelungată, sovieticii declanşează în sudul Basarabiei, într-un mediu cu un procent ridicat de alogeni, o rebeliune care urma să destabilizeze provincia pentru ca astfel trupele sovietice să aibă motiv de a trece Nistrul. Un comandou trimis de peste Nistru declanşează diversiunea la 16 septembrie 1924 în orăşelul Tatarbunar din sudul provinciei, populat mai mult de bulgari şi găgăuzi. „Revoluţionarii", cum i-au numit sovieticii, au proclamat „republica sovietică moldovenească", ceea ce a dat la iveală dintr-o dată adevărata natură a „răscoalei". Printre iniţiatorii acestei rebeliuni s-a aflat şi Petre Borilă, membru al PCR, evreu originar din Bulgaria, care ulterior, după război, va face parte din conducerea superioară a PCR. Se vedea clar încă de pe atunci ce rol aveau de fapt comuniştii în România şi cine era adevăratul lor conducător.

Dar încercarea bandelor bolşevice de a atrage în acea diversiune satele din împrejurimi, chiar şi atunci cînd acestea erau populate în mare parte de neromâni, nu a dat rezultatele scontate. Gh. Tătărescu, care avusese mandatul guvernului de a studia acest fenomen, consemna, la scurt timp după consumarea lui că „populaţia din sudul Basarabiei s-a mişcat, dar nu s-a mişcat pentru a pactiza cu bandele, nu s-a mişcat pentru ca să pactizeze cu atacatorii, ci s-a mişcat ca să se pună din primul ceas în slujba armatei ţării, împotriva armatei dezordinii. Şi aceasta n-au făcut, cum era firește normal, moldovenii, ci a făcut-o populaţiunea basarabeană de altă origine, au făcut-o germanii, au făcut-o bulgarii". Astfel, constata el, s-a spulberat din start speranţa organizatorilor rebeliunii că aceasta „se va întinde spre nord pentru ca să azvîrle în flăcări întreaga Basarabie, care apoi trebuiau să încingă întreaga ţară românească".

Eşecul rebeliunii bolşevice de la Tatarbunar a făcut ca pe de o parte republica moldovenească transnistreană să nu dispară, tocmai pentru a putea fi folosită în continuare în campania sovietică de diversiuni în Basarabia, iar pe de altă parte a determinat Kremlinul să renunţe deocamdată la atacurile militare şi paramilitare deschise împotriva României şi să revină iar la tratativele diplomatice în această chiestiune.

Un început promiţător de colaborare româno-sovietică

Reluarea tratativelor diplomatice româno-sovietice s-a datorat în bună măsură lui Nicolae Titulescu care se afla pe atunci în fruntea ministerului de externe al României, în viziunea căruia o oarecare apropiere între cele două ţări era un obiectiv de maximă importanţă pentru ţara sa. Îmbunătăţirea relaţiilor româno-sovietice era susţinută şi de omologul său sovietic, Maxim Litvinov. Semnarea pactului Kellogg-Briand şi a Convenţiei de definire a agresorului au adus speranţe mari relativ la stabilitatea fronierei pe Nistru. După semnarea Convenţiei, şeful diplomaţiei sovietice îi spunea lui Titulescu, care pe bună dreptate era neliniştit de situaţia Basarabiei: „Este o chestiune pe care nu mai trebuie s-o ridicaţi, avînd în vedere semnarea Convenţiei de neagresiune, care defineşte teritoriul fiecăruia dintre semnatari ca fiind teritoriul ce există în prezent sub autoritatea fiecăruia dintre ei".

Material cu drept de autor

Colaborarea celor două ţări pe plan extern a creat cadrul favorabil pentru restabilirea relaţiilor diplomatice dintre ele. Realizarea acestui obiectiv a fost posibil cu susţinerea şi la îndemnul Franţei şi al Poloniei, care aveau tratate bilaterale cu România, dar care doreau să negocieze astfel de tratate şi cu URSS, pentru păstrarea status-quo-ului internaţional stabilit prin Conferinţa de pace de la Paris. La 9 iunie 1934, sub auspiciile Micii Înţelegeri, Titulescu şi Litvinov făceau la Genevra schimb de scrisori, restabilind astfel relaţiile normale dintre cele două ţări.

La 21 iulie 1936, iarăşi cu încurajarea şi susţinerea Franţei, Titulescu şi Litvinov au definitivat şi parafat la Montreux un tratat de asistenţă multuală dintre România şi URSS. La prima vedere, tratatul părea să fie convenabil României, deoarece art. 3 şi 4 ale documentului stipulau explicit că „trupele sovietice nu vor putea trece niciodată Nistrul fără o cerere formală a Guvernului Regal al României în această privinţă", iar în caz că s-ar fi putut cumva afla aici, atunci, la cererea guvernului român, „vor trebui să se retragă imediat de pe teritoriul român la est de Nistru". În realitate, un tratat de asistenţă mutulă între România şi principalul ei inamic extern, care avea asupra ei un ascendent militar zdrobitor, nu numai că era lipsit de sens din start, dar era pur şi simplu extrem de periculos. De aceea a fost firesc, drept urmare, ca Titulescu să fi fost îndepărtat din funcţia de ministru de externe, pentru faptul că nu fusese în stare să observe cursa în care era astfel atrasă România, stratagemă pe care Stalin a aplicat-o, într-un fel sau altul, şi în alte cazuri, ca de ex. în relaţiile URSS cu ţările baltice, în 1939-1940, pentru a ocupa această regiune. Demiterea lui Titulescu din funcţia de ministru de externe, la 29 august 1936, printr-o remaniere de cabinet, le-a oferit sovieticilor pretextul să declare că, din acel moment, politica externă a României nu le-ar mai fi fost favorabilă, ceea ce îi „îndreptăţea" să revină la politica tradiţională, de forţă, în relaţiile lor cu guvernul român. Fără să fi fost inspirată de suspiciunile şi învinuirile nefondate ale sovieticilor în această privinţă, conducerea de la Bucureşti, atît regele cît şi o bună parte a oamenilor politici din diferite tabere, înţelegeau să caute alte soluţii pentru asigurarea securităţii ţării.

Altă conjunctură internaţională, altă politică

Din a doua jumătate a anilor '30 aceste soluţii încep să se vadă. Din practica veche rămîne păstrarea bunelor relaţii cu Franţa şi, implicit, cu Marea Britanie. Nouă va fi distanţarea completă de URSS, tot aşa ca şi o oarecare apropiere de Germania. Această reorientare nu fusese determinată doar de neîncrederea justificată a oamenilor politici români în sovietici, ci mai cu seamă de scepticismul lor faţă de capacitatea alianţelor pe care le încheiaseră după război de a asigura securitatea României. Apropierea de Germania se arăta cu atît mai necesară cu cît relaţiile româno-sovieticfe intraseră definitiv în impas. Deşi judicios motivată, noua orientăre în politica externă a României va aduce un comportament contradictoriu al diplomaţiei române: nu se putea ca România să fie aliata Franţei şi Marii Britanii în aceeaşi măsură şi în acelaşi fel ca şi pentru inamicul de neîmpăcat al acestora, Germania.

În mod oarecum paradoxal, aproperea româno-germană a fost impusă definitiv de acordul de la München din 29 septembrie 1938, prin care democraţiile

Material cu drept de autor

occidentale au autorizat dezmembrarea Cehoslovaciei în favoarea Germaniei. Ca membră a Micii Înţelegeri, România era datoare să vină în ajutorul Cehoslovaciei, dar conciliatorismul franco-englez faţă de Hitler şi atitudinea în fond la fel de complice a Ungariei şi Poloniei au exclus această opţiune. Grigore Gafencu, care va deveni în curînd ministru de externe al României, observa că „după München, sistemul de legitimitate, asociat politicii de securitate colectivă, dispăruse", ţările mici fiind „obligate să se adreseze direct Germaniei pentru a obţine din partea ei anumite garanţii, pe care sistemul internaţional nu mai era în măsură să le acorde". În atare situaţie, părea de la sine înţeles că singura garanţie pentru apărarea graniţelor României împotriva tendinţelor revizioniste din afară era stabilirea de relaţii cît mai strînse cu Germania. Printre acţiunile cele mai importante care aveau să materializeze această atitudine a fost tratatul din 23 martie 1939 de cooperare economică dintre cele două ţări. Principalul beneficiar al acestui tratat a fost Germania, care obţinea acces nelimitat la petrolul românesc şi la produsele agricole româneşti în situaţia în care ea se pregătea intens de război. Acest tratat a fost în bună măsură defavorabil României, de vreme ce punea economia ţării într-o anumită dependenţă de Germania, dar nu a fost totuşi complet dăunător, cum s-a afirmat de cele mai multe ori, deoarece oferea anumite şanse pentru modernizarea economiei româneşti şi mai ales pentru realizarea în condiţii favorabile a produselor agricole ale ţării.

Relaţiile cu democraţiile occidentale

Prin semnarea tratatului economic din martie 1939, care favoriza categoric Germania, România a reuşit să se eschiveze cererilor ultimative ale lui Hitler de a se retrage din Societatea Naţiunilor, de a denunţa toate tratatele şi convenţiile defavorabile celui de-al III-lea Reich şi a aduce la putere Garda de Fier. Deşi în general îndreptat împotriva democraţiilor occidentale, tratatul urmărea, din partea României, păstrarea bunelor relaţii cu acestea.

Căutînd să contrabalanseze efectele politice negative ale tratatului economic româno-german, guvernul român a încheiat tratate economice cu Franţa şi Anglia, în martie şi respectiv în mai 1939. În paralel, el a solicitat celor două puteri garanţii privind securitatea de stat a României. Aceste garanţii au fost oferite, la 13 aprilie 1939, prin promisiunea pe care Franţa şi Anglia au făcut-o României de a contribui la apărarea independenţei sale, fără să se angajeze însă în asigurarea integrităţii ei teritoriale. Această promisiune a făcut parte dintr-o întreagă strategie anglo-franceză care a mai cuprins şi garanţiile de acelaşi fel date, în primăvara anului 1939, Poloniei, Greciei şi Turciei.

Agresivitatea făţişă a unui „tratat de neagresiune"

Pe cînd România crezuse că reuşise să-şi asigure securitatea prin stabilirea de relaţii prieteneşti cu cele două tabere aflate în conflict, Franţa şi Anglia, pe de o parte, şi Germania, pe de altă parte, interveni pe neaşteptate un eveniment care avea să răstoarne tot sistemul de relaţii clădit cu trudă pînă atunci. Acesta a fost prefaţat de ruperea îndelungatelor şi anevoioaselor tratative tripartite anglo-franco-sovietice de la Moscova vizînd descurajarea agresiunii naziste.

A urmat acestei rupturi evenimentul propriu-zis, tratatul de neagresiune sovieto-german din 23 august 1939. Textul tratatului dat publicităţii nu a neliniştit

Material cu drept de autor

pe nimeni, fiind destul de banal, deoarece litera şi spiritul său erau de multă vreme elemente arhicunoscute diplomaţiei. Dar protocolul adiţional secret, semnat atunci de miniştrii de externe ai celor două ţări, Ribbentrop şi Molotov (de unde şi denumirea de "pactul Ribbentrop-Molotov"), nu mai era banal. Acesta consemna că fusese dezbătută „într-o convorbire strict confidenţială problema delimitării sferelor de interese ale părţilor în Europa de est", fiind vorba de fapt de intenţia de a ocupa cinci ţări baltice (Polonia, Finlanda, Estonia, Letonia şi Lituania) şi Basarabia. Referitor la cea din urmă, documentul conţinea următoarea prevedere: „În privinţa sud-estului Europei, din partea sovietică este subliniat interesul pentru Basarabia. Partea germană îşi declară totalul dezinteres politic faţă de aceste teritorii".

Pactul Ribbentrop-Molotov a constituit pragul de la care Europa şi lumea întreagă avea să intre direct în cel de-al doilea război mondial. Destinul istoric al României avea să fie puternic marcat de acel eveniment.

* * *

Pe parcursul celor douăzeci de ani cuprinşi între Conferinţa de pace de la Paris şi începutul celui de-al doilea război mondial statutul politic internaţional al României a înregistrat schimbări surprinzătoare. După ce participase activ la crearea unui sistem de alianţe ale statelor mici şi mijlocii din Europa de Est şi Sud-Est pentru consolidarea poziţiei preconizate de tratatele de pace cu privire la aceste ţări, după ce obţinuse sprijinul politic al marilor puteri occidentale şi desfăşurase o activitate intensă în cadrul Societăţii Naţiunilor în vederea asigurării suveranităţii naţionale, România a fost nevoită, sub presiunea evoluţiei relaţiilor politice europene într-o direcţie contară aşteptărilor ei, să-şi reconsidere opţiunile de politică externă. A trebuit să aleagă orientarea spre Germania, îngustînd considerabil, împotriva tradiţiei şi a propriei dorinţe, sfera de colaborare cu democraţiile occidentale. Dar nici această reorientare nu a putut servi obiectivul ei prioritar, securitatea naţională. Astfel se dă în vileag un mare paradox al statutului internaţional al ţărilor mici din acea perioadă: acesta evolua independent de caracterul activităţii lor diplomatice şi nu arareori, ba chiar dimpotrivă, în pofida energiei şi abilităţii oamenilor lor de stat, oricît de înzestraţi şi oricît de bine intenţionaţi ar fi fost aceştia. În acest context, exemplul României este edificator; ca ţară mică ce trebuia să-şi asigure securitatea, ea se putea orienta spre trei obiective: Uniunea Sovietică, Germania şi mai vechii săi aliaţi anglo-francezi. Înţelegerea cu sovieticii era imposibilă în principiu, ceea ce denotă o anumită doză de naivitate în atitudinea lui Titulescu faţă de aceştia, şi asta nu numai din cauza diferendului pe chestiunea Basarabiei, ci mai ales din alte două motive şi anume ca urmare a tradiţionalei gravitări a Rusiei către Balcani şi a dorinţei lui Stalin de a realiza revoluţia proletară în Europa, dorinţă care începuse să se vadă foarte bine în vara anului 1939. Prietenia cu Hitler era nesigură, periculoasă şi în plus contravenea relaţiilor României cu marile democraţii occidentale precum şi alianţelor şi angajamentelor internaţionale ale ţării din anii □20-´30. Miza pe Franţa şi Anglia s-a dovedit a fi o iluzie, din cauza climatului defetist din aceste ţări după grelele încercări prin care populaţia lor a avut de trecut pe parcursul primului război mondial. Drept urmare, fatalmante, România rămînea să-şi înfrunte

Material cu drept de autor

de una singură destinul, care de astă dată, ca şi în alte rînduri în trecut şi cum avea să fie şi mai pe urmă, s-a dovedit a fi ingrat.

Capitolul XXIV. Cultura română în perioada interbelică

Reîntregirea României la sfîrşitul primului război mondial a constituit o premisă fundamentală pentru progresul cultural al românilor. Provinciile reunite au obţinut acces mult mai larg la patrimoniul cultural românesc şi totodată şi-au adus contribuiţia lor substanţială la îmbogăţirea spiritualităţii româneşti. Prin faptul că devenise un organism mai complex, societatea românească a stimulat mult cele mai variate procese culturale, devenind ea însăşi un interesant obiect de reflecţie şi un generos subiect de cercetare, dar şi un fructuos mediu de lansare a iniţiativelor şi personalităţilor culturale. Deschiderea în afară, mult mai largă acum decît înainte de război, a contribuit pe de o parte la o diversificare fără precedent a preocupărilor domeniului, iar pe de altă parte cultura română a obţinut posibilităţi incomparabil mai mari de integrare în fluxul cultural european. Acest fenomen este caracteristic pentru toate manifestările culturale (mai puţin, bineînţeles, pentru cultura populară), fiind sesizabile chiar şi în domenii oarecum mai conservatoare, ca literatura şi artele, dar cel mai mult s-a resimiţit în ştiinţe, învăţămînt, presă şi în curentele de idei. Democratizarea postbelică a vieţii publice româneşti, în special introducerea votului universal, a însemnat o mult mai mare pătrundere a culturii în mase, şi viceversa, o participare foarte largă a maselor la viaţa culturală, mai cu seamă prin intermediul şcolii, al presei, al celor mai variate activităţi de divertisment şi întruniri publice. Tocmai *aici se află deosebirea fundamentală dintre cultura română interbelică şi cea de la 1900: dacă, sub aspectul manifestărilor culturale fondate pe un nivel relativ înalt al instruirii, cea din urmă fusese o cultură a elitelor, în interbelic, dimpotrivă, cultura devenise în mare măsură un bun al maselor; altfel spus, odată cu democratizarea societăţii se produsese şi o democratizare a culturii*. Anume interesul sporit pentru cultură şi atragerea păturilor largi ale populaţiei în viaţa culturală i-au făcut pe unii cărturari din acea vreme, ca Liviu Rebreanu, să vorbească de o etapă categoric superioară din acest punct de vedere în evoluţia societăţii româneşti, cînd aceasta ajunsese să se impună lumii întregi anume prin cultura ei. Şi conducerea de atunci a României pare să fi subscris la acest punct de vedere. În pofida unor greutăţi economice, cum a fost marea depresiune, statul român a făcut eforturi financiare considerabile pentru promovarea culturii. Nu a mai existat în istoria românilor o altă perioadă în care munca intelectuală să se fi bucurat de o apreciere tot atît de înaltă şi de o susţinere tot atît de mare din partea statului, ca în interbelic. Specifice epocii vor fi şi unele fenomene spirituale de profunzime, ca de ex., mentalitatea intelectualităţii interbelice, dispensată, după realizarea Unirii, de romantismul naţional în care se frămîntaseră predecesorii ei pe parcursul secolului anterior; intelectualitatea va fi

Material cu drept de autor

deschisă pentru nou şi spre inovaţii, ceea ce va da naştere la numeroase opere originale în cele mai variate domenii, dar tot atît de adevărat este că o bună parte a ei va fi străină de lucrurile temeinice, orientîndu-se exclusiv spre realizarea succesului personal. Era vremea cînd frivolitatea şi lipsa de scrupule nu se mai mulţumeau să rămînă doar în politică şi în afaceri.

1. Învăţământul

Procesul de democratizare a societăţii româneşti, deşi inconsecvent şi departe a fi fost complet, a cuprins totuşi şi şcoala, ceea ce s-a reflectat în adoptarea unei legislaţii a învăţământului în spiritul vremii. Este vorba în special de legea din 1924 pentru învăţământul primar al statului şi învăţământul normal-primar, urmată de o serie de alte legi privind celelalte trepte şi domenii ale învăţământului, inclusiv secundar, liceal, industrial, profesional, universitar. Aceste acţiuni au fost completate şi consolidate prin realizarea unui vast program de restabilire şi construcţie a localurilor de şcoală. În Vechiul Regat fuseseră distruse în timpul războiului aproape jumătate din numărul şcolilor. După Unire, odată cu restabilirea acestor şcoli, sînt construite numeroase localuri noi. Deosebit de intensă a fost această activitate în anii ´20, cînd ministru al instrucţiunii publice era Constantin Angelescu. Pînă în 1928, fuseseră construite 7 600 şcoli noi, ceea ce era aproape egal cu numărul total al şcolilor primare din anul 1918. Are loc o lărgire rapidă a reţelei de şcoli: numai în anii 1922-1926, numărul şcolilor primare crescuse de la 12 000 la 23 000, al celor secundare de la 297 la 370, iar al celor profesionale de la 174 la 344. Aceste schimbări au fost posibile datorită alocaţiilor substanţiale pentru învăţămînt, care alcătuiau între 12 şi 18% din bugetul statului, ceea ce corespundea situaţiei medii din ţările europene. Numai în anii 1922-1928, cheltuielile pentru instrucţiune s-au triplat, ridicîndu-se de la 954 milioane la peste 2 643 milioane lei.

Performanţe şi restanţe ale instruirii generale

Efectele pozitive ale acestor eforturi se vor regăsi în dinamica numărului învăţătorilor şi elevilor. Numărul învăţătorilor a crescut, în anii 1919-1938, de la 13 600 la aproape 48 000. Anual erau înscrişi în şcoala primară între 1,5-2 milioane de elevi, numărul acestora aflîndu-se bineînţeles în permanentă creştere. În cifre absolute a crescut mult numărul oamenilor cu studii elementare, reducîndu-se sensibil analfabetismul, deşi în general rezultatele învăţământului primar nu erau spectaculoase. Ştiutorii de carte alcătuiau, în 1930, o medie de 57% pentru toate teritoriile româneşti, faţă de 38,7%, cîţi erau înainte de război. Către 1938 această medie se ridicase la 70%. Totuşi, România rămînea mult în urma majorităţii ţărilor est-europene în această privinţă. Promovabilitatea în şcoala primară era sub două treimi din numărul total al elevilor, în principal din cauza frecvenţei reduse şi a lipsurilor de care sufereau copiii ca urmare a situaţiei materiale grele a părinţilor.

Principiul continuităţii învăţământului era foarte slab exprimat în relaţia şcolii primare cu cea secundară. Doar 5,4% din absolvenţii şcolii elementare urmau şcoala secundară. Este adevărat că prestigiul social al învăţământului secundar era foarte mare, ca şi exigenţa faţă de elevi.

Deşi întîmpina greutări mari, învăţământul înregistrase totuşi progrese evidente, ceea ce se vede mai ales în Basarabia, unde instrucţia naţională şi educaţia în general se afla, în momentul Unirii, la un nivel foarte scăzut: la o medie generală a

Material cu drept de autor

analfabetismului de 80%, neştiinţa de carte în rîndul moldovenilor era peste 90%. Pe parcursul perioadei interbelice, creşte foarte mult numărul şcolilor şi mai ales al pedagogilor şi elevilor. În anul de studii 1920/21, în provincie activau 1.747 de şcoli cu 2.746 învăţători şi 136.172 elevi. La începutul anului 1939, aceşti indici constituiau 2.718, 7.581 şi 346.747, deci creşterea a fost de aproape 55,6% la numărul de şcoli, pe cînd numărul învăţătorilor a crescut de aproape 2,8 ori iar al elevilor de peste 2,5 ori. Dovada nivelului ridicat al instruirii se regăseşte în dezvoltarea învăţămîntului secundar şi profesional. De mare autoritate se bucurau şcolile normale; în 1918 în provincie existau 3 şcoli normale, iar după adoptarea Legii din 1924 astfel de şcoli vor exista în toate centrele judeţene. Mai funcţionau aproape 70 de şcoli secundare de stat, în afară de licee şi gimnazii care erau orientate spre universităţi; în 1940, în Basarabia funcţionau 17 licee de băieţi, 9 licee de fete, 24 gimnazii şi alte şcoli medii. În anul şcolar 1938/39, funcţionau 9 şcoli profesionale de fete, 9 şcoli de arte şi meserii şi 12 şcoli comerciale. Principala instituţie de învăţămînt mediu profesional era Şcoala Naţională de Viticultură din Chişinău, care fusese înfiinţată încă pe timpul ţarismului. Cele mai mari probleme ale instruirii erau frecvenţa foarte scăzută a elevilor, din cauza sărăciei mari a populaţiei, insuficienţa cadrelor didactice şi salarizarea lor nesatisfăcătoare, baza materială săracă a şcolilor şi lipsa bibliotecilor şcolare.

Şi Transinistria obţinuse unele rezultate pozitive în instruire, chiar dacă aici învăţarea se făcea în mare parte în ruseşte, iar locul limbii române îl ţinea o caricatură de „limbă moldovenească", formată abuziv din arhaisme, regionalisme precum şi din numeroase cuvinte ruseşti şi ucraineşti, adaptate la gramatica modovenească. În plus, educaţia în Transnistria era puternic ideologizată în baza preceptelor bolşevismului şi a doctrinei imperiale sovietice. Autorităţile sovietice luaseră măsuri pentru creşterea rapidă a numărului de şcoli, pedagogi şi învăţători pentru a demonstra că moldovenii transnistreni aveau o viaţă mult mai bună decît basarabenii care se aflau sub dominaţia burgheziei şi moşierilor români. Conform statisticii oficiale sovietice, în momentul creării RASSM (1924) erau doar 11 şcoli, iar în anul şcolar 1929/30 funcţionau deja 127 de şcoli, pentru ca în 1939/40 să fie 509 şcoli cu 102,7 mii de elevi. Ritmul înalt al înfiinţării şcolilor, raportat la insuficienţa învăţătorilor şi a literaturii didactice, la marile lipsuri materiale ale populaţiei, la contextul cultural primitiv şi puternic ideologizat, făcea ca rezultatele statistice să devanseze fantastic realităţile: principalul rezultat al instruirii fusese lichidarea analfabetismului, nu obţinerea de cunoştinţe necesare în viaţă sau pentru continuarea studiilor în şcoli mai înalte în vederea obţinerii unei specialităţi. De aceea era firesc ca, după mai puţin de 18 ani de existenţă a RASSM, societatea transnistreană să fi rămas în bună parte, din punctul de vedere al obiectivelor fundamentale ale adevăratei instruiri, acolo unde se aflase la începutul anilor □20. Tot din motive nu mai puţin ideologice decît practice au fost luate şi unele măsuri pentru dezvolarea învăţămîntului profesional, a celui mediu de specialitate şi superior. Pînă în 1927, fuseseră înfiinţate 6 şcoli profesionale, transformate ulterior în colegii. În 1926 fusese înfiinţat Colegiul pedagogic din Tiraspol cu patru ani de studii, transferat ulterior la Balta.

Şcoala superioară

Material cu drept de autor

În România, siuaţia reală a învăţămîntului se regăsea în rezultatele concrete, serioase ale procesului de instruire, nu în datele statistice, cu toate că nici acestea nu erau străine situaţiei de fapt. Întrucît exigenţele faţă de studii erau foarte mari, învăţămîntul superior era şi mai puţin accesibil decît cel secundar: numai 1,5% din absolvenţii şcolii primare puteau ajunge în aula studenţească. Dar deşi România rămînea şi în această privinţă în urma ţărilor din Europa Centrală şi de Est, totuşi deosebirea nu era foarte mare. În general învăţămînrtul superior a fost cel mai dinamic. Îndată după Unire, funcţionau patru universităţi (Bucureşti, Iaşi, Cluj, Cernăuţi), ulterior au apărut Academia de comerţ din Cluj, cea de drept din Oradea, la Chişinău începuse să activeze, din 1926, Facultatea de teologie, iar din 1933, cea de agronomie ale Universităţii din Iaşi. [Şi în Transinstria sînt luate nişte măsuri pentru întemeierea instruirii superioare: în 1930, este înfiinţat la Tiraspol un institut pedagogic. Un fenomen foarte interesant, necunoscut României, erau cele două „rabfak"-uri din Tiraspol, adică facultăţi muncitoreşti (trad. din rusă), afiliate la două institute tehnice din Odesa. În aceste „facultăţi", muncitorii, de regulă analfabeţi, făceau studii seral, după orele de muncă în întreprinderi, timp de un an-doi, după care erau primiţi fără examene în universităţi. Aşa se forma intelectualitatea proletară. Majoritatea acestor intelectuali se vor afla în 1940 şi apoi în 1944 la baza organizării în Basarabia a republicii sovietice socialiste moldoveneşti.] În anul universitar 1926/27 erau 27 903, iar în 1933/34, 38 869 de studenţi, ceea ce înseamnă o creştere de aproape 40%, sau aproape 6% pe an. Este de reţinut că statul acorda importante mijloace pentru burse în străinătate. Spre sfîrşitul anilor ´30 numărul studenţilor scade întrucîtva, atît al celor care învăţau în ţară cît şi al celor cu burse în străinătate, ca urmare a faptului că nivelul general de dezvoltare a societăţii româneşti rămînea în urma acestui asalt forţat al unversităţilor.

Ca şi la sfîrşitul secolului al XIX-lea, cei mai mulţi studenţi se aflau la drept (43,1%), după care urmau cei de la litere şi filozofie, ştiinţe exacte, medicină şi farmacie, teologie şi medicină veterinară. Altfel spus, în cea mai mare parte, specializarea nu urmărea, din partea celor care se înscriau la studii, îmbrăţişarea unei profesii, ci realizarea unei cariere publice. Şi asta în pofida faptului că statul a urmărit totuşi o diversificare a specializării învăţămîntului superior pentru satisfacrea nevoilor crescînde ale ţării în specialişti de înaltă calificare în diferite domenii de activitate. În paralel cu susţinerea activităţii universităţilor, au fost înfiinţate a serie de şcoli tehnice superioare. În 1920, Şcoala naţională de poduri şi şosele a fost transformată în Şcoală politehnică. În acelaşi an, o astfel de şcoală fusese întemeiată la Timişoara, iar la Cluj luase fiinţă Şcoala superioară industrială. În 1937, la Iaşi apare Şcoala politehnică „Gheorghe Asachi" cu facultăţile electrotehnică, chimie industrială şi agronomie.

2. Ştiinţele

Cercetările din interbelic s-au bazat atît pe şcolile şi tradiţiile dinaintea războiului cît şi bineînţeles pe instituţii şi orientări noi. În afară de Academia Română şi subdiviziunile ei, de universităţi şi de noile instituţii superioare de învăţămînt cu profiluri concrete, activitatea ştiinţifică a fost susţinută şi stimulată

Material cu drept de autor

de fundaţiile regale, care, mai ales în această perioadă, au avut o contribuţie deosebită, prin suportul lor financiar, la dezvoltarea culturii române.

Matematica

Remarcabile au fost succesele ştiinţelor exacte şi mai cu seamă ale matimaticii, care a reuşit să-i cîştige în aceşti ani o frumoasă reputaţie internaţională. În domeniul analizei matematice s-au evidenţiat David Emmanuel (1854-1941) şi Dimitrie Pompeiu, cel dintîi specializîndu-se în teoria funcţiilor eliptice şi a integralelor abeliene de speţa a treia, iar cel de-al doilea continuînd cercetările mai vechi în teoria funcţiilor de variabilă complexă, odată cu investigaţiile mai noi în teoria mulţimilor. Îşi definitivează prestigioasa sa operă în geometria diferenţială Gh. Ţiţeica, afirmîndu-ce acum ca unul dintre fondatorii geometriei centroafine. Traian Lalescu, care se afirmase în epoca precedentă în teoria ecuaţiilor integrale, va deveni după război un nume de referinţă în algebră, manifestîndu-se totodată şi în alte domenii mai mult sau puţun apropiate, ca geometria, trigonometria, teoria numerelor ş. a. Foarte larg era spectrul preocupărilor lui Victor Vîlcovici (1885-1970) – de la dinamica sistemelor de puncte materiale şi calculul vectorial şi tensorial pînă la cercetările în domeniul astronomiei. Importante au fost contribuţiile lui Octav Onicescu în teoria probabilităţilor, ale lui Gheorghe Mihoc în statistica matematică, ale lui Grigore Moisil în logica matematică, ale lui Miron Nicolescu în analiza matematică, ale lui Simion Stoilow în analiza complexă, ale lui Gheorghe Vrînceanu şi Octav Mayer în geometria diferenţială, ale lui Dan Barbilian in axiomatică, ale lui Alexandru Ghika în analiza funcţională etc. Nu pot fi trecute cu vederea nici cercetările lui Constantin Al. Pîrvulescu în astronomie, ale lui Theodor Angheluţă în trigonometrie, ale lui Aurel Angelescu asupra polinoamelor, ale lui Simion Sanielevici în ecuaţiile diferenţiale, ale lui Al. Myller în geometrie şi ecuaţiile integrale, ale unora care îşi încep activitatea la sfîrşitul acestei perioade, cum a fost cazul lui Nicolae Teodorescu, care a lucrat cu egal succes în matematică şi fizică, ş. a.

Fizica

Cercetările în fizică au fost stimulate foarte mult de necesităţile dezvoltării industriale a ţării, de aceea nu e întîmplător că rezultatele cele mai spectaculoase au fost obţinute în fizica aplicată. Dragomir Hurmuzescu (1865-1954), de ex., s-a remarcat prin investigaţii în electrotehnică, prin construirea dinamurilor de mare voltaj şi prin contribuţia la introducerea rediodifuziunii în România, Nicolae Vasilescu-Karpen (1870-1964) a efectuat ample studii în chestiunea cîmpurilor magnetice şi electrice şi a elaborat teoria electronică a lichidelor, Ştefan Procopiu (1890-1972) s-a făcut cunoscut ca specialist de frunte în teoria cuantelor şi a întocmit harta magnetică a României pentru anii 1934-1935, Eugen Bădărău (1887-1975) a fost fondatorul şcolii româneşti de descărcări electirce în gaze şi de fizică a plasmei, Ioan I. Plăcinţeanu (1893-1960) a fost interesat de protonii negativi (antiprotoni), iar Alexandru Proca (1897-1955) de mezoni şi de cîmpul mezonic, Horia Hulubei (1896-1972) a fost creatorul şcolii române de fizică atomică, Ştefania Mărăcineanu (1882-1944) a realizat unele descoperiri în radioactivitatea artificială, Theodor V. Ionescu (1899-1988) a lucrat pe acelaşi

Material cu drept de autor

teren cu Bădărău, adică în fizica plasmei şi în descărcările electrice în gaze, inventînd mai multe instrumente de observaţie în aceste domenii.

Chimia

Şi investigaţiile pe acest tărîm de asemenea au fost legate de necesităţile economiei naţionale, mai ales de cerinţele dezvoltării chimiei industriale, agricole şi tehnologice. Ca şi în celelalte ştiinţe, unii savanţi şi-au continuat cercetările dinainte de război, cum procedase Anastasie Obreja (1864-1937) care se specializase în studiul coloranţilor, oximelor, oxazolilor şi în studiul compoziţiei petrolului, după cum Petre Bogdan (1873-1944) lucra în continuare asupra structurii fazei lichide şi a unor fenomene electrochimice, Gheorghe G. Longinescu (1869-1939) cerceta separarea metalelor, asocierea şi greutatea moleculară a lichidelor pure, Gheorghe Spacu (1883-1955) obţinea noi combinaţii complexe, studia aminele şi feraminele, căuta noi procedee de valorificare a gazului metan, Raluca Ripan (1894-1975) obţinea rezultate semnificative în chimia analitică şi în studiul electroliţilor, iar Eugen Angelescu (1896-1968) se impunea în chimia coloizilor şi găsea noi metode de analiză şi caracterizare a compuşilor organici destinaţi industriei. Printre cercetătorii care încep să se manifeste în această perioadă cu realizări apreciabile s-a evidenţiat mai ales Costin D. Neniţescu (1902-1970). Lucrarea sa *Chimia organică*, editată în 1928, a rămas o operă de referinţă. Sintezele descoperite de el sînt cunoscute în întreaga lume cu titlul de „reacţii Neniţescu", tot aşa ca şi aşa-zisa „hidrocarbură Neniţescu".

Geologia

Domeniul acesta a fost reprezentat prin cercetările lui Ludovic Mrazec (1867-1944) în mineralogie, ale lui Gheorghe Munteanu-Murgoci (1872-1925), care alcătuise prima cartografie a solurilor din România (1924), prin studiile lui Matei Drăghicescu (1844-1928) asupra cărbunelui, minereurilor şi filoanelor metalice din România, prin tratatul de geologie stratigrafică al lui Gheorghe Macovei (1880-1969), prin cercetările lui Ion Popescu-Voiteşti (1876-1944) asupra zăcămintelor de sare, petrol şi a izvoarelor minerale din România. De indiscutabilă valoare ştiinţifică sînt lucrările acestuia din urmă *Geologia zăcămintelor de sare* (1930) şi *Evoluţia geologico-paleografică a pămîntului românesc* (1935), ca şi cele ale lui Ion Simionescu (1873-1944) *Fauna României* (1938) şi *Flora României* (1939). Dintre savanţii care şi-au început activitatea de cercetare în interbelic, ar trebui menţionaţi Alexandru Codarcea (1900-1974), care s-a impus cu studiile sale în petrografia şi tectonica Carpaţilor precum şi cu introducerea în ştiinţa geologică a termenului de „bimetasomatoză", Ilie Mircea (1904-1974) cu contribuţii în studiul stratigrafiei mezozoice, Miltiade Filipescu (1901-1993) cu evidenţierea şi caracterizarea celor patru zone ale Carpaţilor, Neculai Macarovici (1902-1979) care a studiat pliocenul din sudul Moldovei şi a semnalat existenţa unei faune fosile necunoscute.

În Basarabia, importante cercetări au fost făcute de către Nicolae Moroşan (1902-1944) asupra pleistocenului şi mai cu seamă a paleoliticului, manifestînd un interes deosebit pentru flora şi fauna acestor epoci şi cerectînd cu pasiune de istoric o serie de staţiuni ale omului din epoca pietrei şi mai ales inventarul descoperit în aceste aşezări.

Material cu drept de autor

Geografia

Şcoala românească de geografie fusese creată încă înainte de război, în special prin eforturile lui Simion Mehedinţi (1868-1962), la început cu lucrări mai generale, cum a fost *Locul geografiei între ştiinţe* (1894), apoi în interbelic cu lucrările *Le pays et le peuple roumain. Considerations de geographie phisique et de geographie humaine* (1927) şi *Terra. Introducere în geografie ca ştiinţă* (1931). Aceasta din urmă este o operă teoretică, avînd tangenţe foarte apropiate cu geologia şi cu alte ştiinţe mai mult sau mai puţin înrudite. Este oarecum singulară metoda învăţării geografiei introdusă de el în învăţămîntul secundar şi care inversa lucrurile faţă de practica didactică de pînă atunci, propunînd predarea de la îndepărtat spre apropiat, adică începînd cu noţinuile generale despre pămînt şi terminînd cu geografia locală. Alte cercetări importante în acest domeniu au fost făcute de către Gheorghe Vîlsan asupra Cîmpiei Române, Constantin Brătescu a cercetat delta Dunării, Tiberiu Moraru a studiat munţii Rodnei, Vintilă Mihălescu (1890-1978) a întocmit, în 1936, prima hartă fizică a României şi tot atunci a publicat lucrarea de sinteză *Geografia fizică a României*.

Etnografia

Aceasta apare, ca ştiinţă, anume în interbelic, deşi începuse să se afirme încă înainte de război. Fiind o preocupare învecinată cu alte genuri de activitate în cercetare, era firesc ca la fondarea ei să-şi fi adus aportul savanţi din cîteva domenii, cum a fost istoricul N. Iorga, geografii S. Mehedinţi şi Gh. Vîlsan, filologii Ov. Densuşeanu şi T. Capidan, sociologii Dimitrie Gusti şi Henri H. Stahl. În lucrările sale *Caracterizarea unui popor prin munca şi uneltele sale* şi *Coordonate etnografice: civilizaţie şi cultură*, apărute în 1930, S. Mehedinţi, cum era de aşteptat, a raportat studiul etnografic la geografia populaţiei şi la antropogeografie. Gh. Vîlsan, care studiase mulţi ani arealul ce îmbrăţişează delta Dunării şi mai cu seamă Dobrogea, propunea o viziune largă asupra modului de viaţă al comunităţilor umane. În acelaşi timp, în lucrarea sa *O nouă ştiinţă: etnografia* (1927), care stă la baza afirmării acestei ştiinţe în România, Vîlsan atenţionează asupra necesătăţii cercetării complexe, adică multilaterale şi concrete, a culturii materiale şi spirituale. Tot el este cel care cîţiva ani mai devreme înfiinţase Societatea etnografică română. Primul etnograf în sensul actual al termenului a fost Romulus Vuia (1887-1963), nu numai pentru că a condus prima catedră de etnografie şi folclor, înfiinţată în 1926 la universitatea din Cluj, dar mai ales pentru concepţia asupra domeniului, care se regăseşte în lucrarea sa *Etnografie, folclor. Definiţia şi domeniul* (1930). De mare utilitate au fost cercetările etnografice în diferite zone ale ţării, precum şi fondarea muzeelor de etnografie, acţiune care s-a impus mai ales prin înfiinţarea, în 1936, a Muzeului Satului în Bucureşti, din iniţiativa lui Dimitrie Gusti.

În Basarabia, cele mai serioase cercetări etnografice fuseseră realizate în cadrul investigaţiilor sociologice, organizate sub îndrumarea lui D. Gusti. Preţioase au fost mai cu seamă lucrările de folclor ale lui Petre Ştefănucă. Încă în primii ani de după Unire, cîteva lucrări de istorie şi folclor basarbean publicase la Chişinău Tudor Pamfile. Interesante sînt, de asemenea, observaţiile lui Mihail Ciachir asupra culturii populare şi a modului de trai al găgăuzilor din sudul Basarabiei. Încă mai

Material cu drept de autor

relevante sînt scrierile etnografice ale lui Nichita Smochină despre românii din Transnistria (*Din obiceiurile românilor de peste Nistru*, *Din literatura populară a românilor de peste Nistru* ş.a.).

Biologia

În domeniul biologiei s-au manifestat poate cele mai mari mutaţii de structură, specializare şi orientare a cercetărilor, ceea ce este demonstrat de faptul că acum în sînul biologiei româneşti apar o serie de ştiinţe autonome precum hidrobiologia, speologia, se afirmă parazitologia, fiziologia vegetală, citologia, geobotanica. Se înţelege că şi biologia a avut un impact destul de sesizabil cu sarcinile practice, ca cele economice sau ecologice.

Printre savanţii biologi care s-au făcut remarcaţi în această perioadă s-au aflat Emil Racoviţă (1868-1947), fondatorul Institutului de speologie şi nume de referinţă pe plan mondial în acest domeniu, Alexandru Borza (1887-1971), care a studiat flora românească, mai cu seamă cea din Transilvania, şi a fondat Grădina botanică din Cluj. În general, botaniştii clujeni, între care mai trebuie menţionaţi şi Erasmus I. Nyarady (1881-1966) şi Iulius Prodan (1875-1959), au obţinut rezultate apreciabile, reflectate în cele 28 de volume ale *Buletinului Grădinii botanice şi Muzeului din Cluj*. Alte personalităţi ştiinţifice ale domeniului au fost Ion Grinţescu (1874-1963) cu cercetări în algologie, Emanoil Teodorescu (1866-1949) care s-a evidenţiat prin studiile de fiziologie vegetală, Ion Cantacuzino (1863-1988) cu cercetări asupra imunităţii nevertebratelor, Ioan A. Scriban (1879-1937), specialist în hirudinee, Dimitrie Voinov (1867-1951) cu studiile sale citologice, Aristide Caradja (1861-1955) cu rezultate remarcabile în studiul lepidopterelor şi cu lucrări erudite bazate pe date dintr-o serie de domenii ştiinţifice precum zoologia, botanica, geografia, geologia, paleoclimatologia. Mai trebuie menţionate şi cercetările în zoologie ale lui Andrei Popovici-Bîznoşanu (1876-1969), care a creat o şcoală prin care au trecut mulţi viitori specialişti de renume mondial, ca şi activitatea prodigioasă a lui Grigore Antipa (1867-1944), care s-a impus ca reprezentant de seamă al biosociologiei, ca fondator al unei noi ştiinţe interdisciplinare, bioeconomia, manifestîndu-se totodată şi în activităţile de organizare şi îndrumare în astfel de domenii ca biooceanografia, hidrologia, piscicultura etc.

Ştiinţele agricole

Cercetările în domeniul agronomiei au avut bineînţeles un caracter aplicativ foarte pronunţat, dat fiind rolul deosebit al agriculturii în viaţa economică a României interbelice. Cei care au contribuit cel mai mult la dezvoltarea acestei ştiinţe au fost Traian Săvulescu (1889-1963) care a fondat Institutul de cercetări agronomice din Bucureşti şi a realizat studii valoroase în floristică şi geobotanică, Gheorghe Ionescu-Şişeşti (1885-1967) care a creat, în 1928, Institutul central de cercetări agricole, apoi pe parcursul anilor a înfiinţat o serie de staţiuni agricole experimentale în diferite zone ale ţării şi a efectuat cercetări de genetică experimentală, de mare utilitate practică atît în cultura plantelor cît şi în zootehnie. În zootehnie frumoase rezultate obţinuseră şi Gheorghe K. Constantinescu (1888-1951) care a fondat Institutul de zootehnie şi mai multe staţiuni zootehnice, în cadrul cărora a experimentat metoda genetică de ameliorare a raselor de animale şi

Material cu drept de autor

a contribuit la obţinerea de furaje concentrate, N. Teodorescu (1889-1987) care a creat o nouă rasă de oi merinos, Paul Bujor (1862-1952) cu şcoala lui de morfologie, histologie şi zoologie, Ion Borcea (1879-1936) care a înfinţat Staţiunea de zoologie marină de la Agigea şi a contribuit la afirmarea prestigiului biooceanografiei româneşti peste hotare. În domeniul agronomiei, ca şi al biologiei, cercetările au fost fructuoase nu doar în vechile centre ştiinţifice şi universitare, ci şi în provinciile care aveau o experienţă de cercetare mai modestă. În acest sens important a fost aportul biologilor din Iaşi la dezvoltarea acestor ştiinţe în Basarabia şi Bucovina. Constantin Motăş (1891-1980), de ex., cunoscut mai ales prin eforturile sale în vederea valorificării şi îmbunătăţirii calităţii apelor de munte, a lucrat o vreme la Facultatea de agronomie din Chişinău, colaborînd strîns cu specialiştii de aici. Geobotanistul şi morfologul M. Guşuleac (1887-1960) a creat la Cernăuţi o întreagă şcoală de botanişti, unii din ei, ca I. T. Tarnavschi, T. Ştefurac şi E. Ţopa, devenind savanţi cu renume mondial.

Trebuie observat însă că în agricultură, mai mult ca în alte domenii, rezultatele cercetărilor ştiinţifice, deşi valoroase şi orientate spre toate sectoarele producţiei, nu au avut nici pe departe aplicabilitatea dorită, întrucît în gospodîria ţărănească, predominantă în mod absolut ca suprafaţă totală şi producţie, dar în general foarte săracă, ele nu puteau fi introduse.

Medicina

Una din ştiinţele care obţinuseră rezultate cu adevărat notabile, atît prin eficienţa pe care a demonstrat-o în viaţa internă a societăţii româneşti cît şi prin prestigiul internaţional de care s-a bucurat, a fost medicina. În mare parte aceste succese s-au datorat unor importante măsuri de organizare a domeniului, între care au fost crearea ministerului sănătăţii şi ocrotirilor sociale, în 1922, şi adoptarea legii sanitare, în 1930, precum şi apelul Societăţii Naţiunilor la consultările, în calitate de experţi, a unor medici români ca Ion Cantacuzino, Mihai Ciucă şi Ştefan Gh. Nicolau.

Autoritatea ştiinţei medicale româneşti s-a afirmat acum prin activitatea de organizare şi cercetare a lui I. Cantacuzino care a întemeiat, în 1921, Institutul de seruri şi vacinuri din Bucureşti, care-i poartă numele, şi prin cercetările şi experimentele sale, mai cu seamă cele privind lupta împotriva malariei şi holerei, s-a impus ca fondator al şcolii româneşti de imunologie, epidemiologie şi patologie experimentală. A fost onorat şi solicitat de mai multe instituţii ştiinţifice şi universităţi europene. Neurologia românească începuse să se facă cunoscută încă la începutul secolului al XX-lea prin contribuţiile lui Gheorghe Marinescu (1863-1938). În interbelic, el s-a impus în special prin practicarea electroencefalografiei şi prin studiul experimental al hipofizei. Lucrările sale *Hipnotismul din punct de vedere medico-legal*, *Bătrîneţe şi întinerire* şi *Determinism şi cauzalitate în domeniul biologiei*, editate în anii ´20-´30, au afirmat temeinic autoritatea ştiinţifică a savantului. În endocrinologie, Constantin I. Parhon (1874-1969) devenise o autoritate incontestabilă pe plan mondial, mai ales după ce publicase (în colaborare cu Moise H. Goldstein) lucrările *Les sécretions internes* şi *Traité d'endocrinologie*. Mihai Ciucă (1883-1969) a fost specialist de cel mai înalt nivel european în bacteriologe şi imunologie, a contribuit enorm la eradicarea

Material cu drept de autor

paludismului în România, a fost solicitat mereu de diferite foruri ştiinţifice şi universitare internaţionale. Mina Minovici (1858-1933) a fost fondatorul medicinei legale româneşti, principiile căreia sînt expuse magistral în lucrarea *Tratat complet de medicină legală*, definitivat spre sfîrşitul vieţii. Alte nume de prestigiu ale medicinei româneşti din această perioadă au fost Victor Gomoiu (1882-1960), cunoscut mai ales prin tratarea reuşită a paraliziei faciale şi a herniilor inghino-scrotale, Daniel Danielopolu (1884-1955), teoretician al medicinei generale şi specialist de frunte pe plan internaţional în neurologie şi cardeologie, Nicolae Gh. Lupu (1884-1966) care s-a făcut cunoscut mai ales prin fondarea şcolii româneşti de hematologie şi prin asigurarea unităţii funcţionale în medicină a investigaţiilor şi a tratatmentului, Nicolae Paulescu (1869-1931), cel dintîi descoperitor în fapt al insulinei, deşi acest drept nu i s-a recunoscut atunci cînd s-a atribuit premiul Nobel pentru această descoperire. Apreciabile au fost cercetările lui Paulescu şi asupra pancreasului şi splinei. S-au mai remarcat Thoma Ionescu (1860-1926) atît ca fondator al chirurgiei şi anatomiei topografice româneşti cît şi prin introducerea unor invenţii, ca rahianestezia înaltă (cervicală) şi unele tehnici operatorii, Grigore T. Popa (1892-1948), în special cu meritele sale în dezvoltarea neuroendocrinologiei, precum şi Francisc I. Rainer (1874-1944), cu studii în anatomie şi antropologie, care au căutat să sublinieze rolul esenţial al factorului psihologic în modelarea formelor de viaţă.

Din păcate, tot aşa ca şi în cazul agriculturi, rezultatele cu totul remarcabile ale ştiinţei medicale româneşti nu s-au aplicat decît foarte puţin la starea de sănătate a populaţiei, mai cu seamă din cauza sărăciei celei mai mari părţi a acesteia, cu deosebire a ţărănimii care era foarte numeroasă în raport cu restul locuitorilor ţării.

Ştiinţele economice

Se înţelege că cercetările în acest domeniu aveau legătura cea mai strînsă cu activitatea de producţie. Aici teoriile privind evoluţia generală şi de perspectivă a ţării au cooperat cu cercetările experimentale, în special cu anchetele şi investigaţiile statistice.

Printre teoreticienii domeniului s-au impus Mihail Manoilescu, despre care am mai vorbit, el fiind unul dintre puţinii care au insistat asupra faptului că, pentru a fi completă, opera de reîntregire a României trebuia consolidată printr-o dezvoltare economică corespunzătoare. A insistat cel mai mult asupra ridicării productivităţii muncii naţionale, a dezvoltării unor industrii eficiente şi a valorificării maxime a materiilor prime. A fost interesat în mod special de comerţul internaţional care, în cazul României, trebuia să se bazeze pe principiul protecţionismului, idee ce stă la baza lucrării sale *Théorie du protectionisme et de l'echange internationale* (Paris, 1929). Alţi economişti de seamă din epocă au fost Victor Slăvescu (1891-1977), care a demonstrat în mai multe studii condiţionarea reciprocă a independenţei politice şi economice, Virgil Madgearu care a fundamentat, cum ştim, teoria priorităţii economice a agriculturii ţărăneşti, iar în monografia sa de mare ţinută ştiinţifică şi polemică *Evoluţia economiei româneşti după războiul mondial* (1940) el a subliniat rolul agriculturii ca sursă a acumulării de capital. Şt. Zeletin şi M. Constantinescu au stăruit asupra industrializării ca sarcină prioritară pentru soluţionarea problemelor economice ale ţării, Ion N. Angelescu (1884-1930) a fost

Material cu drept de autor

preocupat de asigurările sociale, cooperaţie şi sindicalism, Gheorghe Taşcă (1875-1964) de cooperarea economică dintre stat şi individ, Ion Răducanu (1884-1964) de mişcarea cooperatistă, Gheorghe Zane (1897-1978) şi Victor Jinga ((1901-1990) de istoria economiei naţionale şi de gîndirea economică românească etc.

Cercetările în domeniul dreptului

Am văzut că încă din momentul constituirii învăţămîntului univesitar în România, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, specialitatea cea mai solicitată era dreptul. Asta nu făcea neapărat ca şi cercetările în problemele de drept să fi fost mai intense, mai vaste şi mai profunde faţă de situaţia în toate celelalte ştiinţe, dar favoriza totuşi o atmosferă propice unui interes sporit de cunoaştere. Drept urmare are loc atît o consolidare a cadrului instituţional pentru studiul fenomenelor juridice cît şi o diversificare a cercetărilor, o afirmare completă, tocmai în temeiul studiilor de specialitate, a principalelşor compartimente constitutive ale dreptului: constituţional, civil, penal, adminstrativ, internaţional, care, la rîndul lor, dau naştere, iarăşi pe baza cercetărilor, unor subdiviziuni ce se vor raporta la sfere concrete de activitate: economie, comerţ, bănci, medicină etc. Dintre juriştii care au avut contribuţii esenţiale la cercetarea variatelor fenomene ale dreptului au făcut parte Vintilă Dongoroz (1893-1976), avocat cu renume, specializat în dreptul penal, fiind şi autorul unui mare *Tratat* în acest domeniu (5 vol., 1924-1927), Vespasian V. Pella (1897-1960), figura cea mai impunătoare în dreptul românesc din această perioadă, mare specialist în drept internaţional penal, autor al unor studii foarte apeciate în ţară şi în străinătate, ca *Delicte îngăduite*, *La criminalité collective des États et le droit pénal de l'avenir*, a lucrat mai multă vreme în cadrul Societăţii Naţiunilor şi al Curţii Internaţionale de la Haga. Specialist în dreptul internaţional şi totodată actor foarte activ în relaţiile internaţionale a fost N. Titulescu, care a promovat principiul primatului „forţei dreptului asupra dreptului forţei" şi acela al securităţii colective atît în activitatea sa de ministru de externe al României cît şi prin scrieri ca *La Societé de Nations et les minorités*, *Dinamica păcii*, *România şi revizuirea tratatelor*. Cercetări valoroase în dreptul penal a avut Traian Ionaşcu (1897-1981), între care *Dreptul familiei*, *Studii de drept civil comparat*, *Particularităţile dreptului civil român faţă de cel francez în materie de libertăţi* ş. a.

Filozofia

Spiritul emulativ al epocii s-a manifestat cu deosebită generozitate în interesul pentru capacitatea gîndirii de a oferi răspunsuri la întrebările privind rosturile existenţei umane, inclusiv la cele referitoare la destinul poporului român şi la specificul spiritualităţii sale. Interbelicul este epoca în care începe să se afirme originalitatea gîndirii româneşti.

Printre primii gînditori români din această perioadă s-au aflat C. Rădulescu-Motru, care se afirmase încă în epoca anterioară, iar acum se impune mai ales cu teoria „personalismului energetic" şi cu o serie de observaţii interesante referitoare la psihologia poporului român, între care interesantă este mai ales insistenţa asupra individualismului românilor, Petre P. Negulescu (1872-1951) cu observaţiile asupra istoriei filozofiei (v. *Destinul omenirii*, 1938-1944), Vasile Pârvan (1882-

Material cu drept de autor

1927), cu încercările sale de sinteză asupra neohegelianismului şi neokantianismului precum şi cu o serie de observaţii subtile privind universul spiritual al românilor. Prin eforturile lui Lucian Blaga (1895-1961) se întreprind primele încercări de a crea un sistem original în filozofia românească. Reflecţiile sale asupra satului, „spaţiului mioritic", rostului doinei ş.a. sînt mărturii cît se poate de convingătoare privind inepuizabilele capacităţi de sugestie ale gîndirii lui Blaga, care „caută maniera de a fonda o metodologie capabilă să ne situeze într-o poziţie realistă şi sinceră faţă de problemele ontologiei" (Vintilă Horia). Nae Ionescu (1890-1940) s-a impus mai mult prin discursul său oral, ca profesor, decît prin scrierile sale, stimulînd apariţia unei întregi pleiade de gînditori, pintre care Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica, Mircea Vulcănescu ş.a. Despre rolul său paideic, Eliade observa: „În istoria culturii româneşti moderne, o singură mare personalitate a avut o influenţă asemănătoare asupra contemporanilor săi mai tineri. A fost Mihai Eminescu. În timp ce, însă, Eminescu a creat un curent de simţire şi gîndire eminesciană prin opera sa scrisă, Nae Ionescu exercita o influenţă socratică, de la om la om, de la suflet la suflet". Dar calea lui Eliade însuşi în filozofie şi în general în cercetare a fost cu totul alta: el s-a lansat, în anii ´30, cu lucrări erudite asupra mitologiei orientale, devenind ulterior o mare autoritate în istoria religiilor. Dar încă de pe acum el se impune cu idei fructuoase asupra destinului uman, care constituie elementele unei originale filozofii a istoriei („teroarea istoriei", „eterna reîntoarcere", rolul sacrului în viaţa oamenilor etc.) ce se va afirma ca sistem ceva mai tîrziu. E. Cioran (1911-1995) a publicat două cărţi foarte controversate pe atunci, *Pe culmile disperării* (1934) şi *Schimbarea la faţă a României* (1936), în care ia în dezbatere destinul istoric al românilor şi formulează o serie de gînduri foarte îndrăzneţe, cuprinse într-o concepţie iraţionalistă, asupra rosturilor existenţei umane. Tot aşa ca şi Eliade, dar din altă perspectivă speculativă, el va respinge istoria aşa cum s-a impus ea omului. Contantin Noica (1909-1987) debuta în acelaşi an cu Cioran, publicînd cartea *Mathesis sau bucuriile simple*, în care îşi arăta interesul mai ales pentru ontologia istoriei şi culturii, iar puţin mai tîrziu va lua în dezbatere relaţia eternului şi istoricului în cultura românească, pentru ca ulterior să se aplece tot mai stăruitor asupra „sentimentului românesc al fiinţei", pe care se va strădui să-l reliefeze cu ajutorul cuvîntului, avînd încredere nelimitată în puterea revelatoare a acestuia. Doar cîţiva ani mai tîrziu, Mircea Vulcănescu (1904-1952) va publica o serie de studii care se vor circumscrie la tema cuprinzătoare *Dimensiunea românească a existenţei* ce va constitui principala sa operă filozofică.

Sociologia

Fără să fi trezit tot atîta interes ca filozofia şi fără să fi putut atrage tot atîţia intelectuali de primă mărime, cum reuşise aceasta, sociologia românească a făcut totuşi un salt mult mai mare, pentru că ea s-a afirmat anume acum, mai bine zis în anii ´30, reuşind să obţină rezultate remarcabile şi să aducă servicii inestimabile societăţii. Meritul cel mai mare în aceste eforturi l-a avut Dimitrie Gusti (1880-1955), care a desfăşurat o vastă activitate de organizare în domeniu, mai cu seamă prin înfiinţarea Institutului social român, a prestigioaselor reviste *Arhiva pentru*

Material cu drept de autor

ştiinţa şi reforma socială şi *Sociologie românească*, prin fondarea şcolii monografice, care a însemnat crecetarea complexă a 60 de sate româneşti. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate în revistele menţionate, într-o serie de micromonografii şi totodată în patru volume consistente, care prezintă o frescă amplă, extrem de instructivă a mediului rural interbelic. Importante au fost şi contribuţiile ştiinţifice ale sociologilor Henri H. Stahl, Anton Golopenţia, D. C. Georgescu, principalii colaboratori ai lui D. Gusti. În sociologia teoretică s-au manifestat Petre Andrei, Dimitrie Drăghicescu, Mihai Ralea, Traian Brăileanu ş. a.

În programul de cercetări sociologice organizate sub egida Institului social român a fost cuprinsă şi Basarabia, unde exista o filială a acestui institut. Acest demers era extrem de important din punctul de vedere al sensibilizării societăţii româneşti asupra realităţilor basarabene şi pentru orientarea politicii statului faţă de această provincie. Au fost cercetate sub multiple aspecte o serie întreagă de sate basarabene, atît din centrul cît şi din nordul şi sudul provinciei, între care aşezările Cornova, Nişcani, Năpădeni, Iurceni, Copanca, Delacău, Plătăreşti, Olăneşti, Stolniceni. Printre cercetători s-au remarcat Petre Ştefănucă, T. Al. Ştirbu, Boris Malschi, Panait Antohi, Mircea Ispir, D. Barbu ş. a.

Lingvistica

După Unire, aceasta avea o tradiţie destul de bogată. Continuitatea cercetărilor era exprimată de activitatea unor specialişti cu mare autoritate ştiinţifică, aşa cum erau S. Puşcariu, O. Densuşeanu, Al. Philippide, I. Bianu, I. A. Candrea ş.a. Investigaţiile în lingvistică au fost susţinute şi încurajate printr-o serie de iniţiative privind organizarea instituţională a domeniului: înfiinţarea de institute de cercetări, muzee, reviste etc., ceea ce a permis realizarea unor mari lucrări precum *Dicţionarul limbii române*, început de B. P. Hasdeu, *Atlasul lingvistic român* sau *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească"*.

Cu adevărat prodigioasă a fost în această perioadă activitatea ştiinţifică a lui O. Densuşeanu, care a publicat mai multe studii de înaltă ţinută profesională, între acestea evidenţiindu-se *Literatura română modernă* şi mai ales *Histoire de la langue roumaine*, cea a lui S. Puşcariu, care acum s-a impus cu unele studii de lingvistică sructurală, dar mai ales cu primul volum din marea sa sinteză *Limba română*, precum şi prin coordonarea celor două mari lucrări colective: *Dicţionarul limbii române* şi *Atlasul lingvistic al României*. De asemenea, noi rezultate apreciabile obţinuseră şi Iosif Popovici (1976-1928) şi Emil Petrovici (1899-1968) cu studii de fonetică, Theodor Capidan (1879-1935) cu lucrări referitoare la meglenoromâni şi aromâni şi despre raporturile lingvistice româno-slave, Iorgu Iordan (1888-1986) cu mai multe scrieri de gramatică a limbii române şi de lingvistică romanică, Tache Papahagi (1892-1977) cu studii de folclor, mai ales cu referinţă la românii de la sud de Dunăre. Alexandru Rosetti (1895-1990) a fost un continuator la fel de activ şi de deschis spre orizonturile cele mai largi ale lingvisticii, cum fuseseră înaintaşii săi O. Densuşeanu şi S. Puşcariu, manifestîndu-ce cu succese la fel de bune atît în lingvistică generală şi istoria limbii cît şi în fonetică şi fonologie. Cu începere din 1938, el a început să editeze principala sa operă *Istoria limbii române* în şase volume.

Istoriografia

Material cu drept de autor

Ca şi lingvistica, ştiinţa istoriei avea după Unire propria ei istorie. Lărgirea fără precedent a orizonturilor, aprofundarea investigaţiilor şi creşterea considerabilă a rezultatelor acestor eforturi au coincis cu manifestarea maximă a personalităţii ştiinţifice şi culturale a lui Nicolae Iorga. Bibliografia sa din această perioadă este impresionantă, cuprinzînd observaţii şi reflecţii asupra procesului istoric (*Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* în 4 vol., *Istoriologie umană*), sinteze ale diferitelor activităţi şi aspecte de viaţă ale românilor în trecut (*Istoria presei româneşti*, *Istoria comerţului românesc*, *Istoria industriilor la români*, *Istoria învăţămîntului românesc*, *Istoria armatei româneşti*, *Istoria bisericii româneşti* ş.a.), opere asupra Bizanţului şi a regiunii Balcanice (*Histoire de la vie byzantine*, 3 vol., *Etudes byzantines*, 2 vol., *Byzance apres Byzance*, *Istoria statelor balcanice în evul mediu* ş.a.), scrieri despre istoria Europei Occidentale şi Americii (*Papi şi împăraţi*, *State şi dinastii*, *Revoluţii politice şi întregiri naţionale*, *Dezvoltarea aşezămintelor politice şi sociale ale Europei*, în 3 vol., *America şi românii din America* ş.a.), lucrări cuprinzătoare privind istoria culturii româneşti (*Histoire de l'Art roumain ancien*, *Les arts mineurs en Roumanie*, 2 vol., cîteva istorii ale literaturii române), mari culegeri de documente istorice etc., dar cea mai valoroasă va fi totuşi sinteza *Istoria Românilor* în 10 vol., editată în anii 1936-1939. A înfiinţat şi condus prestigioase instituţii de cercetare istorică, a editat numeroase reviste de specialitate, culturale şi social-politice, a reprezentat şi propagat cu succes neîndoielnic ştiinţa istorică românească în afara ţării.

N. Iorga a avut demni continuatori care au suplimentat eforturile sale şi totodată s-au impus cu viziuni proprii asupra procesului istoric. Unul din aceştia a fost Gheorghe I. Brătianu (1898-1953). Preocupat în special de evul mediu românesc, el a realizat o serie de sinteze atît în temeiul izvoarelor şi al resurselor interne cît şi în baza informaţiei istorice şi a experienţei de cercetare din afară, aşa fiind cărţile sale *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*. În aceste lucrări, nota caracteristică a „noii şcoli" istorice româneşti, care începuse să se manifeste încă pe timpul lui Iorga, o constituie îmbinarea erudiţiei cu critica şi analiza surselor istorice, a istoriografiei şi a evenimntelor. Alţi istorici reprezentanţi ai „noii şcoli" au fost C. C. Giurescu 1901-1977) care a fost preocupat aproape în aceeaşi măsură de istoria veche, medie, modernă şi contemporană şi care începe să publice, din 1935, una din cele mai reuşite sinteze de istorie a românilor, P P. Panaitescu (1900-1967), care a ştiut să îmbine cu destul succes predilecţia pentru faptul istoric în sine cu „privirea din afară", cum zicea Gh. I. Brătianu, cu viziunea cuprinzătoare asupra fenomenelor şi proceselor studiate şi a contribuit foarte mult la cercetarea şi publicarea documentelor istorice, ca şi la studiul cronicilor, a concepţiilor şi activităţii unor oameni de cultură din evul mediu românesc.

Una din figurile cele mai importante ale istoriografiei interbelice a fost Vasile Pârvan (1882-1927), specialist de primă mărime în arheologie şi istorie veche. În măsura în care se poate vorbi de o nouă orientare în cercetarea istorică românească din acea vreme, aceasta îşi are în persoana lui Pârvan unul dintre cei mai iluştri exponenţi. O erudiţie ce a depăşit cu mult sfera sa concretă de cercetare şi o stăpînire perfectă a acestui domeniu s-au întîlnit la el cu reflecţiile unui gînditor

Material cu drept de autor

care îşi punea cele mai profunde întrebări asupra semnificaţiei istoriei şi a impactului acesteia cu destinul uman. Operele sale fundamentale *Getica. O protistorie a Daciei* (1926) şi *Dacia. An outline of the Early Civilisations of the Carpatho-Danubian countries* (1928) au rămas modele de cercetare a istoriei antice a spaţiuilui românesc care nu au mai putut fi depăşite prin eforturile ulterioare, deşi acestea nu sînt de neglijat.

Alţi istorici care au contribuit esenţial la dezvoltarea istoriografiei româneşti în această perioadă au fost Ilie Minea (1881-1943) cu cercetările sale în relaţiile româno-ungare, în istoria culturii, precum şi cu aportul său la studierea unor fenomene social-economice (proprietatea moşierească în evul mediu, reformele agrare din sec. al XVIII-lea etc.), Ioan Lupaş (1880-1968) care, pe lîngă cercetarea celor mai variate evenimente din istoria Transilvaniei, a fost preocupat îndeaproape şi de problemele privind semnificaţia istoriei în general (*Sensul şi scopul istoriei*, 1923; *Hegel şi filozofia istoriei*, 1932 ş.a.), Silviu Dragomir (1888-1962) cu studii de indiscutabilă utilitate asupra romanităţii sud-dunărene şi a istoriei Transilvaniei, Ion Nistor (1876-1962), preocupat mai ales de trecutul Bucovinei, Basarabiei şi Transinstriei (*Istoria Basarabiei*, 1923; *Românii transnistreni*, 1925; *Unirea Bucovinei cu România*, 1940 ş.a.), Radu R. I. Rosetti (1877-1949) care, pe lîngă studiul stăruitor şi pilduitor al istoriei militare a românilor pe vremea lui Ştefan cel Mare şi Matei Basarab, a avut valoroase contribuţii, inclusiv documentare, la istoria celei de a doua jumătăţi a sec. al XIX-lea, mai cu seamă cu privire la războiul de independenţă din 1877-1878, Orest Tafrali (1876-1937), specializat în arheologie şi istoria veche, dar cu preferinţe accentuate de cercetare în domeniul artelor, în special al celei religioase, în care s-a impus cu mai mult lucrări de reală valoare (*Manual de istoria artelor*, 2 vol., 1922-1927; *Le trésor byzantine et roumain du monastère de Poutna*, 1930; *Le monastère de Sucevitza et son trézor*, 1930 ş.a.). Ar fi de adăugat la aceste nume de prestigiu pe cele ale lui Nicolae Bănescu (1878-1971), unul dintre cei mai buni bizantinologi români, care a avut contribuţii dintre cele mai de preţ la cercetarea istoriei medievale a Dunării de Jos, în special din epoca bizantină (*Bizanţul şi romanitatea la Dunărea de Jos*, 1938; *Dobrogea bizantină*, 1938 ş.a.), Andrei Oţetea (1894-1977), unul dintre cei mai buni cunoscători români ai istoriei Italiei şi a Renaşterii, şi Victor Papacostea (1900-1962) care a fost preocupat mai ales de istoria popoarelor balcanice, înfiinţînd, în 1938, şi un Institut de studii şi cercetări balcanice.

Istoria scrisă basarabeană încadrată în istoriografia română

Un fenomen nou pentru ştiinţa istorică românească este afirmarea în cadrul ei a scrierilor istorice basarabene; pînă la Unire, acestea fuseseră în mare parte străine principalelor preocupări ale istoriografiei naţionale, fiind orientate în corsepundere cu obiectivele istoriografiei ruse şi doar o parte redusă a lor, în special cele care vizau antichitatea, evul mediu, parţial istoria bisericii şi a localităţilor şi alte cîteva specii, erau în acord cu realităţile istorice şi totodată nu se aflau în conflict de principiu cu istoriografia românească. Îndată după reîntregirea ţării, în Basarabia erau puţini specialişti cu serioasă pregătire ştiinţifică în domeniul istoriei, de aceea o bună parte a literaturii istorice, apărute la Chişinău în această perioadă, a fost scrisă de cărturari fără studii de specialitate în istorie.

Material cu drept de autor

A fost totuşi şi un grup de profesionişti, între care Theodor Holban cu studii de înaltă prestanţă ştiinţifică privind relaţiile româno-polone şi româno-slave, istoria Basarabiei, colonizările bulgare în această provincie, Leon T. Boga care a desfăşurat o vastă activitate de cercetare şi publicare a izvoarelor istorice basarabene, Alexandru Boldur care, pe lîngă publicarea mai multor studii privind variate fernomene din trecutul provinciei, a editat, în 1937 şi 1940, o sinteză a istoriei Basarabiei, Nicolae Popovschi, autor, în afară de alte scrieri, a două monografii de referinţă şi anume *Mişcarea de Balta sau inochentismul în Basarabia* (1926) şi *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea* (1931), Paul Mihail, preocupat mai ales de documentologie, bibliografii şi istoria bisericii, Aurel Sava, un harnic cercetător şi editor al documentelor basarabene, Constantin N. Tomescu care s-a remarcat prin scrieri despre istoria bisericii basarabene, prin studiul şi publicarea izvoarelor şi mai ales prin editarea şi comentarea catagrafiilor basarabene din anii 1810, 1817 şi 1820. După Unire, şi-au continuat cercetările lor în istoria bisericii Vasile Kurdinovschi şi Iosif Parhomovici. Cercetările lui Nicolae Moroşan asupra paleoliticului, în special cele referitoare la staţiunile, la flora şi fauna din acea epocă, constitiuau un spirijn serios în cercetările româneşti ale preistoriei.

Numeroase şi preţoase studii asupra trecutului Basarabiei şi al Transnistriei au realizat şi unii istorici români din afara provinciei. N. Iorga, de ex., a pubicat în anii ´20-´30 o serie de lucrări despre Chilia şi Cetătea Albă, despre Basarabia în documente germane şi cîteva mici sinteze istorice privind spaţiul românesc de pe cele două maluri ale Nistrului (*Românii de peste Nistru*, 1918; *Les Roumains au-delà du Dnester*, Paris, 1925; *Adevărul asupra trecutului şi prezentului Basarabiei*, 1940 ş.a.), Ion Nistor a editat prima sinteză românească a istoriei Basarabiei (1923), Toma G. Bulat a scris mai multe articole despre mănăstirile, cetăţile şi raialele basarabene, despre armenii şi bulgarii din această provincie, despre impresiile de călătorie ale unor străini între Prut şi Nistru ş. a., P. Constantinescu-Iaşi, profesor de istoria artei creştine la Facultatea de teologie din Chişinău, a scris un şir de lucrări privind vestigiile şi monumente de artă basarabene, cetăţile de pămînt şi de piatră, staţiunile preistorice, istoria unor biserici, mănăstiri şi localităţi etc.

Lipsa şcolii proprii de istorie în Basarabia a făcut ca cele mai multe scrieri cu caracter istoric, multe din ele de reală valoare ştiinţifică, să fie scrise de nespecialişti în acest domeniu, aşa fiind, de ex., cărţile lui Ştefan Ciobanu *Cultura românească în Basarabia sub stăpînurea rusă* (1923), *Chişinăul* (1925), *Documente din Basarabia* (1928), *Unirea Basarabiei* (1929), *Începuturile scrisului în limba românească* (1941), *La Bessarabie, sa population, son passé, sa culture* (1941), scrierile lui Ioan Pelivan privitoare la mişcarea naţională din Basarabia de sub dominaţie ţaristă şi unirea provinciei cu România, variate lucrări de-ale lui Paul Gore, numeroasele studii de genealogie ale lui Gheorghe Bezviconi, scrierile despre evenimentele politice din 1917-1918 ale lui D. Bogos, Gh. Pîntea, Ion Inculeţ, Gh. Andronache, Vasile Harea, Romulus Cioflec, Onisifor Ghibu, Petre Cazacu, M. Schina, Ioan Dragu etc. Trebuie avute în vedere, de asemenea, şi cercetările asupra istoriei Transnistriei, realizate acum de către basarabeni,

Material cu drept de autor

transnistreni sau români din alte zone ale ţării, ca cele ale lui N. Smochină, A. Boldur, E. Diaconescu, Nicolae Popp ş.a. Numeroase scrieri istorice şi etnografice referitoare la românii transnistreni au apărut mai ales în anii 1941-1943.

Ştiinţele tehnice

Românii au obţinut în interbelic o serie de performanţe şi în domniul tehnic. Un indiciu relevant privind nivelul inventivităţii tehnice îl constituie creşterea rapidă a numărului de brevete de invenţie: astfel, faţă de ceva mai mult de 4,5 mii de cereri de brevete, înregistrate în anii 1913-1920, în interbelic fuseseră înregistrate peste 23 de mii sau peste o mie pe an. Şi multe din aceste invenţii au stîrnit un viu interes în majoritatea ţărilor europene şi în SUA.

Dintre rezultatele cele mai importante, obţinute în variate ramuri ale ştiinţelor tehnice, sînt de reţinut mai ales cercetările lui Lazăr Eldeanu, Andrei Drăgulănescu şi Ion Basgan în exploatarea ţiţeiului, ale lui Ion Arapu şi Elisa-Leonida Zamfirescu în minerit, ale lui Anghel Saligny, Elie Radu, Nicolae Profiri în dezvoltarea ingineriei drumurilor, a lui Grigore Cerchez, Anton Chiricuţă, Tiberiu Eremie, Emil Prager şi Cristea Mateescu în construcţii, ale lui Corneliu Micloşi, Traian Negrescu, Ion Vlădescu, Ştefan Burileanu şi Ştefan Nădăşan în metalurgie şi ştiinţa materialelor, ale lui Gheorghe Filipescu, Ion Ionescu (Bizeţ), Aurel Persu, Dumitru Daponte şi mai ales ale lui George (Gogu) Constantinescu în mecanică. Acesta din urmă (1881-1965), pe lîngă faptul că a realizat numeroase invenţii tehnice, s-a remarcat pe plan internaţional prin editarea la Londra, în 1918, a lucrării *Teoria sonicităţii*. Mulţi savanţi şi tehnicieni au lucrat în aeronautică, printre care Elie Carafoli, Ştefan Protopopescu, Radu A. Stoika, George Botezat, Grigore Brişcu, Filip Mihail, Anastasie Dragomir, Herman Oberth, dar cei care şi-au cîştigat pe bună dreptate o faimă mondială au fost Traian Vuia (1972-1950) şi Henri Coandă (1886-1972). Cel dintîi s-a remarcat mai ales prin proiectarea elicopterelor, iar cel de-al doilea prin faptul că în 1910 a realizat primul zbor din lume cu un avion cu reacţie, construit de el, precum şi datorită rezultatelor obţinute în cercetarea fenomenului aerohidrodinamic, care va căpăta denumirea de „efctul Coandă". În sfîrşit, sînt de menţionat o serie de realizări în energetică şi electrotehnică, datorate mai cu seamă lui Dimitrie Leonida, Martin Bercovici, Dionisie Ghermani, Constantin Budeanu, Ion S. Gheorghiu, Ion (Iancu) Constantinescu, Emil Geleş, S. Condrea şi Mihail Konteschweller, ca şi acelea ale lui Tudor Tănăsescu în electronică.

3. Literatura

Fără să fi depăşit nivelul artistic al literaturii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, scrierile literare din interbelic şi din aproape tot deceniul care a urmat pînă la instaurarea definitivă a regimului comunist în România, fiind o reflecţie a marilor transformări în viaţa de zi cu zi a românilor şi a framîntărilor artistice ale epocii, se impuneau nu numai printr-o mare diversitate a genurilor şi preocupărilor, ci şi printr-o înaltă ţinută estetică şi un nou mesaj artistic. Această propensiune către altceva, fără sfidarea exigenţelor specifice artei scrisului, s-a manifestat în canalizarea, convenţională bineînţeles, în două direcţii principale. Una din ele, reprezentată mai cu seamă de scriitorii grupaţi în jurul revistei *Sburătorul* şi al cenaclului cu acelaşi nume, condus de criticul

Material cu drept de autor

literar E. Lovinescu, şi-a zis *modernism*. Cealaltă, numită *tradiţionalism*, îi avea ca exponenţi în special pe scriitorii găzduiţi de revista *Gîndirea*, dar şi de alte publicaţii literare, între care *Cugetul românesc*, *Cuvîntul literar şi artistic*, *Ramuri*, *Flamura*, *Familia*, *Pagini literare* ş. a. Alte orientări literare gravitau spre trăirism, cum erau scriitorii legaţi de *Cuvîntul* lui Nae Ionescu sau tinerii de la *Criterion*, ori dimpotrivă, manifestau predispoziţii mai curînd de stînga, ca în cazul celor care urmau tradiţia *Vieţii româneşti* sau pe aceea a periodicelor *Adevărul literar şi artistic*, *Lumea*, *Cuvîntul liber*, fără să se lase însă atraşi de spiritul unor publicaţii de inspiraţie marxistă, ca *Era nouă*, *Cultura proletară*, *Bluze albastre*.

Poezia

Fiind în acelaşi timp prolifică şi foarte nuanţată, poezia a fost exprimată la fel de bine atît de modernişti cît de de tradiţionalişti. Din cercul celor din urmă a făcut parte şi Vasile Voiculescu (1884-1963), a cărui poezie, afectată de manierism, cum zice Călinescu, este întîi de toate una de factură religioasă. Aşa cum se vede mai cu seamă din *Poeme şi îngeri*, scrisul său ajunge la această expresie, venind dinspre un tradiţionalism etnic şi ortodox, şi merge destul de departe pentru a exprima o stare mistică ce dă naştere unei neobişnuite realităţi spirituale, în care poetul vine în contact cu divinitatea prin intermediul îngerilor. În acelaşi univers spiritual s-a aflat şi Nichifor Crainic, acesta legîndu-şi şi mai strîns mesajul artistic de credinţă, întrucît, zicea el, scopul artei „e revelaţia în forme sensibile a tainelor de sus". Deşi imagistic nu a fost foarte inventiv, totuşi a reuşit o expresivitate sugestivă, mai ales atunci cînd a practicat un limabj mistic: „*Voi sfărîma sub pleoape tot spaţiul din jur / Şi-mi voi culca suspinul pe norul meu; şalupă / Ritmată de arhangheli, la proră şi la pupă, / Cu aripile vîsle prin valul de azur*". Alţi poeţi, ca Ion Pillat (1891-1945) şi Adrian Maniu (1891-1968), deşi la origine tradiţionalişti, se lasă atraşi şi de alte gusturi literare, practicînd o poezie parnasiană şi simbolistă, cel din urmă fiind totuşi tentat mai mult de experienţele moderniste. Poezia lui Aron Cotruş (1891-1961) se cataloghează mai greu, fiindu-i caracteristice violenţe ale limbajului cărora le coresapunde un paroxism al trăirilor. În versurile lui Radu Gyr, D. Ciurezu, N. Crevedia se simte spiritul haiducesc al poeziei populare.

În interbelic se afirmă deplin unul dintre cei mei mari poeţi români, Tudor Arghezi (1880-1967). Mai ales prin cele două volume apărute atunci, *Cuvinte potrivite* (1927) şi *Flori de mucigai* (1931), el a reuşit să introducă un nou limbaj poetic atît ca lexic cît şi ca sintaxă, impunîndu-se ca un liric cu totul original ce se află mereu în căutarea certitudinilor, a răspunsurilor la întrebările vizînd condiţia existenţei umane. Anume limbajul său direct, scutit de înfloriturі, şocant destul de des şi de multe ori chiar violent, dar întotdeauna lucrat cu multă migală („*Veninul strîns l-am preschimbat în miere, / Lăsînd întreagă dulcea lui putere...*"), este ceea ce a afirmat temeinic poezia sa în contextul literaturii române.

Poezia lui Lucian Blaga (1895-1961), alt mare scriitor care îşi începe acum prestigioasa sa carieră literară, ştiinţifică şi culturală, a oscilat între tradiţionalism şi modernism, evoluînd în general către neoclasicism. În poezia sa, omul este o fiinţă în acelaşi timp puternică şi frustrată care peregrinează fără încetare în căutarea luminii într-o lume ce i se arată ba apropiată, ba dimpotrivă, indiferentă sau chiar neprietenoasă. Plină de viaţă sau, dimpotrivă, umbrită de tristeţe, poezia

Material cu drept de autor

lui Blaga ţinteşete totuşi spre împăcarea poetului cu sine însuşi şi cu lumea în care trăieşte. Tulburătoarele sale frămîntări metafizice l-au îndrumat spre transformarea în mituri a unor mari teme existenţiale ca viaţa, moartea, cunoaşterea, iubirea, natura ş. a. Multe din poemele sale, ca *Lumina*, *Biografie*, *Linişte*, au o puternică notă panteistă („*Atîta linişte-i în jur de-mi pare că aud / cum se izbesc de geamuri razele de lună...*"), pe cînd alte scrieri, inclusiv cele de proporţii, cum e drama mitologică în versuri *Zamolxe*, trădează un misticism la fel de pronunţat.

Printre poeţii valoroşi ai vremii s-a numărat şi Alexandru A. Philippide (1900-1979) cu versuri de factură neoromantică care păstrează totuşi o anumită relaţie cu reflexele modernităţii, poetul reluînd obsesiv temele morţii, destinului creaţiei, timpului, mîntuirii etc. Una din cele mai pitoreşti figuri poetice ale perioade a fost George Bacovia (1881-1957), simbolist de extracţie franceză. Originalitatea poeziei sale se regăseşte în marea capacitatea de sugestie prin mijlocirea unui limbaj depoetizat (*Plumb*, *Stanţe burgheze* ş.a.). Simbolist a fost şi Ion Minulescu (1881-1944), a cărui poezie s-a deosebit prin sonorităţi muzicale, dar şi prin capacitatea de a îmbina ironia şi umorul cu melancolia. Avînd un conţinut nepretenţios, banal, poeziile sale au îmbrăcat mereu un limbaj mai puţin obişnuit, ceea i-au atras calificativul de „estetism teribil" (G. C.). O artă poetică de tip nou propune Ion Barbu (1895-1961) în momentul apariţiei volumului *Joc secund* (1930), după ce mai devreme se formase ca parnasian la *Sburătorul*. Aceasta era o poezie voit intelectualizată, prin care, zice Călinescu, „poetul s-a ridicat totuşi la un ermetism veritabil bizuit pe simboluri, într-o lirică de mare tensiune". Influenţată de Mallarmé şi Valéry, această poezie are ritmul şi rigiditatea calculelor matematice, cu toată exacititatea şi confuziile pe care acestea le presupun: „Din ceas, dedus adîncul acestei calme creste, / Intrată prin oglindă în mîntuit azur, / Tăind pe înecarea cirezilor agreste, / În grupurile apei, un joc secund mai pur" (din *Joc secund*). Fenomenul poetic Barbu este interesant mai ales prin faptul că s-a aflat în permanentă schimbare, evoluînd de la motivul parnasian, către cel pitoresc şi nostalgic, iar de aici spre scrisul ermetic şi iniţatic. Simbolist a fost, la început, şi Ion Vinea (1895-1964), reprezentant manifest al avangardismului, care nu recunoştea nici un fel de norme artisitice şi care se va afirma mai tîrziu ca elegiac (*Oda fîntînilor*).

Poezie basarabeană

În Basarabia, Ion Buzdugan (1887-1967) găsise mijloace destul de reşuite pentru a exprima universul rustic, aşa cum demonstrează, de ex., sonetul *Păstorii*, pe cînd Olga Vrabie (1902-1928) se arată o bună meşteriţă de a versifica pe motivele poveştilor populare, cărora reuşeşte foarte bine să le imprime pecetea personalităţii sale creative (*Din poveste*). Echivocul care îmbină realul cu ficţiunea, îi permite lui Liviu Deleanu (1911-1967) să aducă un suflu nou în poezia interbelică basarabeană: „Mister: / în aburul şi fumul din oglindă/ stă craiul de ghindă – / Valetul de cupă, în semne de foc. // O carte de joc. / Blonda Marie, / vopsită ca o jucărie, / crsipează un zîmbet şi-l cheamă cu ea..." (*Litografie*). Cu Alexandru Robot (1916-1941), încearcă să-şi facă intrarea în poezia basarabeană scrisul ermetic, ca o reacţie, poate, la provocarea lansată de *Jocul secund* al lui Ion Barbu: „Din cina lui un şarpe veninul îţi trimite, / Şi sînilor le fierbe mireasmă de

Material cu drept de autor

cadînă. / Cînd luna călăreşte aurăria văii, / Şi-ţi trece peste umăr un flaut de răcoare, / Văd mîna ta cum intră-n lăută ca o floare / Sunînd pe-o coardă toate oglinzile odăii...” etc. *Rapsodie basarabeană* a lui Nicolai Costenco (1913-1993) este, se pare, cea mai bună realizare poetică din perioada interbelică a ţinutului sau, în orice caz, una din cele mai bune care s-au scris atunci în Basarabia. Expresiile sînt mereu vii, suculente, ceea ce face ca imaginile să fie împodobite cu tot prinosul de detalii pe care poetul îl crede potrivit, ceea ce le face să arate, în contextul propensiunilor moderniste ale epocii, oarecum baroce, cîteodată greoaie, cumva chiar sîcîitoare, deşi în poem nu lipsesc nici unele elemente de natură simbolistă. Ritmul este însă trepidant, atmosfera caldă şi scăldată în lumină de la început pînă la capăt. Simbolistul George Meniuc (1918-1987), autoexilat, asemeni lui Gaugain, (dar numai imaginar, spre deosebire de artistul francez)) într-un îndepărtat ţinut, crează, îmbinînd realul cu fantasmele, culorile cu vedeniile şi cu mirodeniile, o lume exotică, pe care nu a cunoscut-o, dar pe care în imaginaţia sa, stimulată de pînzele pictorului, o vede aievea: „În Hiva Oa, pe ţărmu-i lăut cu mirodenii, / Am o colibă-n care vopselile îmi ţin. / Te zămislesc, femeie, dospită din vedenii, / La margine de mare, pe pînza mea de in”. La Bogdan Istru (1914-1993), în modalităţile de exprimare urcuşurile alternează cu coborîşurile şi unele întorsături de frază vorbesc despre un spirit inventiv şi o pană inspiratã, ca în „ar cu plugul şi boroana / pe coaja ostenită-n care gem anii mucezi şi bătrîni”. O mare promisiune literară, dar şi o frumoasă realizare, pe parcursul unei scurte perioade de creaţie, a fost poezia Magdei Isanos (1916-1944). Puţini poeţi, în literatura română, au reuşit să pună atîta seninătate în regretul curmării prin moarte a frumuseţilor vieţii. Rarul meşteşug de a cuprinde în acelaşi cînt două motive categoric divergente, acela al slăvirii puterii invincibile a vieţii şi acela al profundului regret al dispariţiei totale, este demonstrat poate cel mai bine în micul poem *Întoarcere*: „Vor fi şi-atuncea ierburi şi zăpezi.../ Tu, ochi, cum ai să răbzi să nu le vezi? / «Ba nu, mai pe-nnoptate-am să mă scol, / să dau livezii, stupilor ocol, / să mîngîi lemnul uşilor de-acasă / şi păpuşoii galbeni pe mătasă. / Dulăii vor veni să mă miroase, / cu boturile negre, somnoroase, / şi gudurînd spinările: stăpînă, / de unde vii, că miroşi a ţărînă ?...» ”. Andrei Lupan (1912-1992), care avea să treacă mai tîrziu, sub regimul sovietic, drept prima pană a literelor moldoveneşti, a publicat în interbelic cîteva poezii reuşite, între care *Legea găzduirii* ce are ca temă motivarea vămii pe care trebuie să o plătească oricine vrea să se afirme în viaţă. Plata ia forma unei căni de lut care nu se vrea „băută” de oricine: „E din lut, dar e-nţeleaptă / cana asta care-aşteaptă / s-o ridici cu mîna dreaptă. // Meşterul ce-o frămîntase / i-a turnat în trup şi-i arse / frumuseţea noduroasă”. Putem decela în aceste terţine simple, cantabile „frumuseţea noduroasă” a unor versuri agheziene.

Proza

Faţă de perioada precedentă, romanul cunoaşte în interbelic o dezvoltare cu totul deosebită, fără ca proza scurtă să fie neglijată. Unul dintre cei mai productivi prozatori a fost Mihail Sadoveanu, care s-a impus acum defintiv mai ales cu romanele istorice *Fraţii Jderi*, *Nunta Domniţei Ruxanda*, *Neamul Şoimăreştilor* şi *Nicoară Potcoavă*, la care se adaugă romanul *Baltagul* (1930), o operă literară ce se deosebeşte mult de celelalte scrieri ale sale, fondată pe un context real şi pe un

Material cu drept de autor

subtext mitic. Fundalul pe care mişună o lume foarte variată în romanele sale îl constituie istoria, natura, eternitatea şi totul este pus în mişcare de marele debit verbal al povestitorului. Liviu Rebreanu (1885-1944), care începuse să scrie încă înainte de război, acum devine unul dintre cei mai de seamă romancieri români, în special cu operele *Ion*, *Răscoala* şi *Pădurea spînzuraţilor*. Fiecare din cele trei scrieri are o concepţie componistică aparte. Primele două au ca fundal al acţiunii satul, dar modul de reliefare a acestei lumi este de fiecare dată altul: în primul caz sarcina se realizează prin relevarea dramei eroului individual care cade jertfă a neîmpăcării dintre pasiunea sa erotcă şi patima pentru pămînt, iar în cel de-al doilea prin portretizarea ţărănimii răsculate. Cel de-al treilea este un roman psihologic, unul dintre primele de acest gen în literatura română. O vastă panoramă istorică, socială şi politică este romanul-fluviu al lui Constantin Stere *În preajma revoluţiei*, care se referă la Basarabia şi Rusia de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi la România de la începutul secolului al XX-lea. Critica literară a apreciat că cele mai reuşite părţi ale operei sînt primele patru volume (din opt), în care autorul descrie realităţile basarabene şi ruseşti, pe cînd celelalte au o evidentă notă de pamflet, din cauza numeroaselor referinţe subiective la contemporanii săi, deşi aceştia nu sînt menţionaţi cu numele lor.

Alţi prozatori care au lăsat o operă consistentă ca volum şi nivel artistic au fost Hortensia Papadat-Bengescu (1876-1955) care s-a impus mai ales cu romanele *Concert din muzică de Bach* şi *Drumul ascuns*, Camil Petrescu (1884-1957) în special cu *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* şi *Patul lui Procust*, Mircea Eliade cu *Maitrey*, *Nunta în cer*, *Întoarcerea din rai*, *Huliganii* ş.a., G. Călinescu (1899-1965) cu romanul de tip balzacian *Enigma Otiliei* şi cu idila *Cartea nunţii*, Ion Marin Sadoveanu cu *Sfîrşit de veac în Bucureşti*, Ionel Teodoreanu cu trilogia *La Medeleni*, Mateiu I. Caragiale cu *Craii de Curtea Veche*, Urmuz (Demetru Demeterscu-Buzău, 1883-1923) cu *Pagini bizare* şi *Cronicari* care prefaţează literatura absurdului, Panait Istrati (1884-1935) cu interesantele sale naraţiuni în limba franceză ce îmbină realitatea românească cu motive orientale (*Chira Chiralina*, *Ciulinii Bărăganului*). O operă de valoare au realizat şi Cezar Petrescu (1892-1961), Mihail Sebastian (*Oraşul cu salcîmi*, *Accidentul*), Emanoil Bucuţa, Anton Holban ş.a.

Proza basarabeană, mai puţin relevantă, sub aspect artistic, decît poezia, a avut totuşi o serie de realizări de oarecare calitate estetică, între care se evidenţiază volumele lui Gheorghe V. Madan *Răsunete din Basarabia* şi *De la noi din Basarabia*, romanul lui Mihail Curicheru *În deal la Cruce*, cel al lui Sabin Velican *Pămînt viu*, apoi cel al lui B. Iordan *Vitrina cu păpuşi de porţelan*, ca şi romanele lui Ioan Sulakov *Însemnările unui flămînd*, *Studentul din Bugeac* şi *Învăţătorii* sau scrierea lui Dominte Timonu *Al nimănui* şi culegerea sa de nuvele *Uliţa păcatelor*.

Tendinţa înscrisă în moda regionalizării culturale a vremii, care se va face simţită în literatura basarabeană a anilor ´□30, încercînd să o detaşaze pe aceasta de procesul literar din restul României, nu va îmbogăţi cu nimic notoriu proza, şi nici poezia, din provincie. Nu va avea sesizabile efecte pozitive nici înfiinţarea, în 1939, a Societăţii scriitorilor basarabeni, şi doar activitatea celor cîteva reviste literare, în primul rînd *Viaţa Basarabiei*, apoi *Cuget moldovenesc*, *Bugeacul*,

Material cu drept de autor

Familia noastră ş. a. vor determina un ritm susţinut, nu neapărat şi un nivel foarte înalt, al activităţii literare. Un proces invers, care a contribuit la creşterea prestigiului literelor basarabene şi la încadrarea lor mai temeinică în întregul flux literar românesc a fost editarea la Bucureşti a trei antologii ale scriitorilor basarabeni: *Poeţi basarabeni* a lui Ion Pillat (1936), *Poeţii şi prozatorii Basarabiei de pînă la Unire* a lui Gheorghe Cardaş (1938) şi *Antologia Bugeacului* a lui Dragomir Petrescu (1918).

Încercări de a crea o literatură s-au făcut şi în Transnistria, după fondarea, în 1924, a RASSM. Dar interdicţia cu străşnicie a limbii române literare şi impunerea unui surogat primitiv de limbă moldovenească, care era croit după sintaxa limbii ruse şi avea un lexic impregnat anume cu numeroase cuvinte ruseşti, au zădărnicit această intenţie. Este adevărat că, fiind probabil atenţionat asupra deosebirii tranşante dintre această limbă menţinută premeditat la nivel primitv şi limba română din Basarabia, pe care urmărea să o anexeze la RASSM, Stalin a permis, în 1932, introducerea alfabetului latin în stînga Nistrului, dar peste cîţiva ani va renunţa la această decizie, iar cei care îl sfătuiseră să o ia şi-au pierdut viaţa. Pe deasupra, scriitorii transnistreni aveau o cultură literară destul de limitată, fiind orientaţi mai mult spre literatura sovietică şi, mai puţin, spre creaţia clasicilor ruşi. Aici îşi încep acum activitatea un şir de literaţi, care după 1940 şi 1944 vor constitui nucleul societăţii literare sovietice din Basarabia, dar ei nu vor reuşi nici aici să se afirme ca adevăraţi creatori de valori literare, deşi restricţiile lingvistice, care nu lipseau, nu mai erau tot atît de aspre. O bună parte a scriitorilor transnistreni (T. Malai, D. Milev, P. Kior, P. Sănduţă, T. Săteanu ş.a.), ca şi mulţi alţi oameni de cultură şi activişti de partid şi de stat, au fost exterminaţi în anii □30 în lagărele sovietice.

Dramaturgia

Şi la acest compartiment literatura română a fost acum mult mai bogată decît în epoca anterioară, fără să aibă nici de departe extinderea şi nivelul poeziei sau al romanului. Printre autorii dramatici din această perioadă s-au remarcat mai ales Lucian Blaga şi Camil Petrescu. Piesele lui Blaga sînt axate tematic în mitologie (*Zamolxe*, *Arca lui Noe*, *Meşterul Manole*) sau într-o istorie învăluită şi ea în legendă (Avram Iancu, Anton Pann), realizate însă şi unele şi altele în manieră expresionistă. Teatrul lui Camil Petrescu este mai divers, cuprinzînd mai des drame psihologice (*Jocul ielelor*, *Danton*, *Suflete tari*), dar nu lipsesc în el nici comediile (*Mitică Popescu*). Ambii autori pun mult preţ pe reflecţiile asupra rosturilor existenţei, pe idee, dar la Blaga acestea se grefează pe un fond metafizic, pe mister, pe cînd la Petrescu importante sînt nu numai observaţiile filozofice asupra unei anumite experienţe de viaţă, ci şi conştientizarea dramei existenţiale în condiţii istorice concrete.

Valoroase au fost şi contribuţiile lui Victor Ion Popa (1895-1947) cu *Ciuta*, *Muşcata din fereastră*, *Tache, Ianke şi Cadîr*, Mihail Sorbul cu *Letopiseţi* şi *Patima roşie*, Mircea Ştefănescu cu piesa *Comedia zorilor*, Alexandru Kiriţescu cu *Gaiţele* şi *Borgia*, Tudor Muşatescu cu *Titanic vals*, G. Ciprian cu *Omul cu mîrţoaga*, Mihail Sebastian cu *Jocul de-a vacanţa* şi *Steaua fără nume* ş.a.

Critică, istorie şi eseistică literară

Material cu drept de autor

Au beneficiat şi aceste genuri ale literaturii de rezultate apreciabile, aşa fiind *Criticele* şi *Istoria literaturii române contemporane* ale lui Eugen Lovinescu, *Istoria literaturii române din cele mai vechi timpuri pînă astăzi* a lui G. Călinescu studiile de estetică ale lui Tudor Vianu, *Istoria literaturii româneşti contemporane* şi *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea şi legăturile lor* ale lui N. Iorga, *Cărţile populare în literatura românească* a lui N. Cartojan, care este un studiu remarcabil de literatură comparată, ş. a. Printre eseiştii de seamă ai vremii s-au remarcat şi Paul Zarifopol (*Artişti şi idei literare române*, *Pentru arta literară*), Mihai Ralea (*Interpretări*, *Perspective*, *Atitudini*, *Valori*). Şi in Basarabia critica şi istoria literară au avut realizări de valoare, printre acestea fiind mai ales *Istoria literaturii române vechi* a lui Şt. Ciobanu, precum şi un ciclu de lucrări al lui Liviu Marian, în special studiile referitoare la creaţia lui I. Creangă şi B. P. Hasdeu.

4. Artele

Numeroasele contacte directe, de după război, ale României cu ţările europene au însemnat şi o receptivitate mai mare la mişcările artistice din alte ţări, o raportare a propriei experienţe la specificul activităţii artistice din alte părţi şi o reconsiderare, în temeiul acestor observaţii, a drumului parcurs, de unde a rezultat şi redefinirea obiectivelor. Nu a însemnat bineînţeles o anulare a tradiţiei, ci doar o reevaluare a raportului acesteia cu sugestiile venite din alte practici şi deprinderi, mai bogate, mai nuanţate şi mai receptive poate la suflul noilor vremi.

Arhitectura

În peisajul artistic contemporan, arhitectura nu mai deţine un loc tot atît de important ca în epocile anterioare, şi asta nu pentru că această artă ar fi dispărut sau ar fi stagnat, ba dimpotrivă, a continuat să se dezvolte, numai că în secolul al XX-lea celelalte genuri ale artei plastice evoluaseră atît de spectaculos, încît lăsaseră în umbră acea artă care în evul mediu constituia criteriul de bază pentru aprecierea gîndirii şi abilităţilor artistice ale acelor vremuri. Aceasta pe de o parte. Iar pe de altă parte a încerca să proiectezi tot prinosul necesar de lumină asupra virtuţilor artisice ale edificiilor ridicate în România în interbelic, care de cele mai multe ori sînt construcţii de proporţii impresionante, ar fi o întreprindere în fond gratuită, deoarece această lucrare nu s-ar putea face suficient de cuprinzător şi deci tot atît de relevant în cadrul extrem de îngust al unui paragraf de carte. Dar de aici în nici un caz nu poate să rezlute că activitatea arhitectonică din această perioadă poate fi trecută cu vederea. O putem cunoaşte în aspectele ei esenţiale vorbind măcar despre cei mai importanţi arhitecţi ai vremii şi menţionînd principalele lor opere.

Ceea ce deosebeşte cel mai mult arhitectura acestei perioade de celelalte genuri de artă este dominarea absolută a neoclasicismului în conceperea şi realizarea edificiilor, în situaţia cînd în pictură şi sculptură, de ex., acesta fusese complet depăşit. Dintre construcţiile de mare valoare artistică, începute înainte de primul război mondial, sînt terminate acum Banca Marmorosh Blank din Bucureşti (1923), operă a arhitectului Petre Antonescu, Muzeul Ţăranului Român (1939), ridicat după proiectul lui N. Ghica-Budeşti, Palatul administrativ din Iaşi (1928),

Material cu drept de autor

realizat de I. D. Berindei. Acesta de la urmă este unul din puţinele şi ultimele edificii de factură neogotică din România. În general, toate construcţiile acestea, începute de regulă înainte de primul război mondial, sînt expresii relevante ale şcolii romantice de arhitectură din România. Mai relevante, pentru trecerea de la romantism la construcţiile moderne ale secolului al XX-lea, la aceea ce cel mai des se va numi „stil neoromânesc", vor fi edificiile a căror concepţie va începe să se orienteze spre stilul *Art nouveau* sau „Arta 1900", cu luarea în calcul în acelaşi timp a tradiţiei arhitecturale româneşti. Această mişcare va începe încă pe vremea lui Ion Mincu, dar se va manifesta complet în prima jumătate a secolului al XX-lea, regăsindu-se în astfel de edificii cum erau Clădrea primăriei Bucureşti, Palatul administrativ din Craiova, Banca de iunvestiţii din Bucureşti, concepute de arhitectul Petre Antonescu. Dar atît în Vechiul Regat, unde arhitecţii se vor mai afla încă mult vreme sub influenţa eclectismului academist francez, cît mai ales în Transilvania, aflată sub puternica infleuneţă a *Secesion*-ului vienez sau a *Jugendstil*-ului german, noile construcţii nu se vor putea debarasa de abundenţa decorului şi de tot felul de bizarerii tradiţionale, cum se poate vedea pe exemplul Cazinoului din Constanţa, al construcţiilor cochete din Bucureşti de felul berăriei Gamrinus, al Casei Minovici sau al palatului Creţulescu, al Palatului „Vulturul Negru" din Oradea ş.a.

Predilecţiile romantice, cu calificativul de „stil neoromânesc", se vor face simţite nu doar în primele decenii ale secolului al XX-lea, ci chiar şi mai tîrziu, regăsindu-se într-o serie de edificii, concepute în baza unor viziuni mai mult sau mai puţin eclectice. Dar, în paralel, începe să se manifeste tot mai insistent tendinţa de îndepărtare de toate reflexele barocizante în favoarea unor concepţii moderne, care să îmbine cît mai reuşit cerinţele estetice cu destinaţia practică a edificiilor. Această mişcare s-a putut afirma cu atît mai bine cu cît era încurajată de exeprienţa obţinută în temeiul valorificării „stilului 1900". Astfel s-a produs o trecere – treptată, bineînţeles, – de la vechea arhitecură sculpturală la una nouă, care pune în valoare întîi de toate structurile şi suprafeţele, ceea ce permite renunţarea la suprastructurile greoaie romantice şi promovarea unei noi viziuni a frumosului în arhitectură, fondată pe eleganţa şi supleţea create de jocul liniilor şi al suprafeţelor. Această viziune geometrizantă este raportată, de regulă, la aceea ce se numeşte *Modern Style*, acesta fiind familiar, dacă nu este chiar acelaşi, cu „stilul 1900" sau cu *Art nouveau*.

De la romantism la modernism

Pentru trecerea de la romantism la construcţiile moderne de tip *Modern Style*, sînt cît se poate de relevante două impunătoare edificii neoclasice din centrul Bucureşilor şi anume Palatul regal (act. Muzeu de arte), construit în anii 1928-1937 după proiectul lui N. Nenciulescu, şi clădirera actuală a Ministerului de interne. Aceste exemple arată foarte bine că modernizarea concepţiilor arhitectonice s-a produs treptat, prin simbioza practicii tradiţionale cu preceptele artistice ale modernismului. Următoarea etapă o va constitui părăsirea completă a reflexelor tradiţionaliste în favoarea unei viziuni constructive simplificate, în scopul îmbinării în cadrul aceluiaşi obiectiv a raţionalului, funcţionalului şi frumosului. Printre edificiile realizate în interbelic în baza acestei viziuni sînt

Material cu drept de autor

sediul Facultăţii de drept a Universităţii din Bucureşti şi Casa Iorga (arh. P. Antonescu), Palatului Patriarhiei (arh. G. Simota), Institutul agronomic din Bucureşti (arh. F. Stănculescu), dar cele mai multe au fost ridicate după proiectele lui Duiliu Marcu (1886-1966): Athénée Palace, Ministerul afacerilor externe (Palatul Victoria), Ministerul transporturilor, Ministerul economiei şi comerţului ş.a. Această orientare a fost continuată şi dezvoltată de alţi arhitecţi, mai cu seamă de Horia Creangă şi G. M. Cantacuzino, după cum mărturisesc mai cu seamă elegantele lor construcţii de la Eforie. Cît de mult evoluase, către sfîrşitului perioadei interbelice, viziunea arhitectonică românească pe făgaşul modernizării, se poate vedea mai ales pe exemplul unei modeste construcţii particulare de concepţie geometrică, Vila ing. I. Miclescu din Bucureşti (arh. H. Creangă): întinse suprafeţe perfect plane, îmbinate cu spaţii de sticlă de mărimi diferite, toate încadrate de linii şi unghiuri regulate şi avînd acces egal la lumină. Acesta este exemplul foarte bun al construcţiei care face corp comun cu mediul în care este amplasată.

Sculptura

Prima parte a acestei perioade coincide cu sfîrşitul „momentului Paciurea" în sculptura românească. Etapa de glorie a acestui moment rămăsese în urmă. Totuşi, artistul a mai realizat cîteva lucrări de mare valoare, între care *Fata cu ulcioare* (1920) şi *Cugetarea* (1928), despre care am vorbit mai sus. În anii □20, Dimitrie Paciurea va fi preocupat mai mult de portrete: *Ibsen, Iancu Brezianu, Prof. Fr. Lebrun, Cap de fetiţă* (*Mioara*) ş.a.

„Zborul ce săgetează în sus"

Pentru Brâncuşi, dimpotrivă, aceasta a fost perioada de maximă manifestare a talentului său, cînd a apărut cea mai mare parte a capodoperelor sale: *Domnişoara Pogany*, *Leda*, *Regele regilor* (1920), *Negresa blondă* (1921), *Începutul lumii*, *Cocoşul* (1924), primele coloane fără sfîrşit (1918-1928), Pasărea măiastră (1927), *Foca*, numită şi *Miracolul* (1936), *Masa tăcerii*, *Poarta sărutului*, celebra *Coloană fără sfîrşit* de la Tîrgu Jiu (1937-1938) ş.a. Toate aceste lucrări răspund perfect cerinţei pe care o formula el însuşi faţă de opera de artă, care trebuie să fie „de o nobilă simplitate şi grandoare calmă". Ceea ce degajă fiecare din aceste capodopere şi dă totodată măsura talentului lui Brâncuşi e faptul că acestea sînt aproape în aceeaşi măsură inteligibile şi pline de semnificaţii atît pentru omul cu studii înalte şi cu educaţie aleasă cît şi pentru cel cu mai puţină instruire. În acelaşi timp – şi tocmai acesta este argumentul cel mai puternic al artei adevărate – sculpturile lui Brâncuşi sînt tot atît de clare şi relevante pentru români ca şi pentru orice altă seminţie, altfel spus sînt creaţie naţională tot atît cît şi universală. Ciclul *păsările în spaţiu*, adunat sub genericul *Măiastra*, simbolizează tendinţa ruperii de pămînt şi înălţarea în spaţiu. Artistul însuşi va mărturisi că nu a „sculptat păsări, ci zboruri", mai cu seamă „zborul ce săgetează în sus". Aici şi se află, după toate aparenţele, secretul marelui succes al artei sale: el a intuit cu deosebită acuitate dorinţa irezistibilă a omului, indiferent de condiţie socială sau intelectuală, de a depăşi prozaismul descurajant al vieţii de zi cu zi pentru a-şi ridica statutul existenţial la un nivel cît mai înalt cu putinţă.

Un monumentalist

Material cu drept de autor

În anii ´20-´30 se afirmă sau îşi încep activitatea cîţiva artişti care ocupă un loc de seamă în sculptura românească. Printre ei se evidenţiază Ion Jalea (1887-1883). Deşi a fost contemporan cu Brîncuşi şi a studiat cu Paciurea, totuşi el nu a mers pe urmele acestora, ci mai degrabă a urmat modelele monumentaliste ale lui Bourdelle şi Carpeaux, pe care i-a frecventat şi cărora se şi datorează probabil numeroasele sale monumente cu conotaţii istorice şi simbolice (*Monumentul eroilor francezi* din Cişmigiu, reliefurile de pe *Obeliscul Unirii* din Focşani, *Monumentul românilor prizonieri*, *Monumentul eroilor ceferişti*), statuile unor mari personalităţi istorice şi culturale (*Spiru Haret* din piaţa Universităţii din Bucureşti, *George Enescu* din Bucureşti, *Decebal* la Deva, *Mircea cel Bătrîn* la Tulcea), busturile altora, ca acela al lui *Liviu Rebreanu*, sau sculpturile alegorice (*Lupta lui Hercule cu Centaurii* din parcul Herestrău, *Lucifer*, *Pegas* ş.a.). Monumentalitatea lui Jalea nu trebuie înţeleasă ca preferinţă pentru opere de proporţii impunătoare, ci ca modalitate de exprimare artistică a unei viziuni asupra oamenilor şi fenomenelor: glorificarea unei personalităţi meritorii, a unui eveniment deosebit, sublinerea unei anumite trăsături de caracter etc. De aici şi vine cultul său pentru formă, ca şi tendinţa de a se ţine de modelele clasice ale genului, care urmau neabătut legile echilibrului şi armoniei. Măiestria sa şi-a dat toată măsura însă nu în marile monumente, ci în lucrări consacrate celor mai variate teme, fie din mitologie, fie din viaţa oamenilor simpli, cum sînt statuetele *La lucru*, *Bivolar*, *Lăptăreasa*, *La plug*, *Oamenii cărînd saci*, *Prăşitoare*, *Ţărancă cu dovleac* ş. a.

Varietatea de genuri şi de expresie a unei „opere imense"

Ceea ce face specificul creaţiei lui Cornel Medrea (1888-1964), care în general ţine de acelaşi cadru de formare, viziune şi abilităţi tehnice, este o paletă generoasă a tematicii, a genurilor abordate şi a concepţiei artistice, dar mai ales a procedeelor de lucru. Sînt, în imensa sa operă, pe de o parte o serie de inspirate portrete sculpturale ca cele ale lui *Coşbuc*, *Victor Hugo*, *Delavrancea*, *Avram Iancu*, *Beethoven*, *Michelangelo*, *Tolstoi*, *Marx*, *Ovidiu* sau statuia lui *Vasile Lucaciu* şi basorelieful *Dragoş-Vodă şi zimbrul*, care pun un accent grav pe trăirilie interioare ale personajelor sculptate, şi sînt pe de altă parte nu mai puţin reuşitele sale nuduri de femei (de ex., *Ghimpele*, *Maternitate*, *La baie*, *Eva*, *Pe gînduri*, *Nud şezând*), care, printr-o stilizare subtilă pe detalii, îmbină în chip fericit viziunea modernă cu reflexele artei primitive, ceea ce le imprimă o expresivitate şi o prospeţime cu totul aparte. Maniera brîncuşiană de a prinde semnificativul profund în gesturi simple şi fireşti se observă, se pare, cel mai bine în unele mici statuete de gen ca *Refugiata*, care este pur şi simplu tulburătoare. Corneliu Baba, care i-a cunoscut foarte bine creaţia, a caracterizat-o ca pe o „operă imensă" care „exprimă noblеţe şi grandoare".

Maestru al monumentului cu preferinţe pentru portret

Maniera aceasta de a stiliza prin simpificare o vom regăsi şi la contemporanul său, Oscar Han (1891-1976), aplicată mai des la monumentul istoric, cum este acela al lui *Constantin Brîncoveanu* din Piaţa Sf. Gheorghe din Bucureşti, una din cele mai bune lucrări ale sale, în care a reuşit să sintetizeze monumentalitatea şi echilibrul, caractersitice lui Jalea, cu subtilizarea stilistică a lui Medrea. Este de

Material cu drept de autor

reţinut, în această operă, faptul că artistul a izbutit să înveşmînteze figura domnitorului într-un aer de epocă, subliniat mai cu seamă prin hieratismul pe care i-l imprimă; personalitatea lui Brîncoveanu, faptele sale şi epoca aceea plină de frămîntări îşi găsesc expresie în figura masivă, impunătoare a acestuia. Această viziune l-a ghidat pe artist şi la realizarea statuii lui Vasile Lupu care s-a ridicat în 1934 în curtea bisericii Sf. Dumitru din Orhei, ctitorie a acestui domn. Sub aspect tehnic-stilistic, cele două statui sînt asemănătoare, fără să fie aceleaşi. Ele se deosebesc mai ales prin individualizarea chipurilor celor doi domni; ambele imagini impun ideea conducătorului de stat hotărît şi conştient de misiunea sa, dar pe cînd chipul lui Constantin Brîncoveanu este solemn, recules, cel al lui Vasile Lupu este acela al unui om plin de sine, aşa cum a fost acesta în realitate. Oscar Han a mai realizat şi multe portrete (*Eminescu*, *Vasile Pârvan*, *Nicolae Iorga*, *Eschil*, *Sofocle*, *Dante*), care pun în valoare de o manieră aparte principalele caracteristici fizice şi morale ale celor pe care le întruchipează.

Alţi artişti valoroşi care debutează în epocă

Au fost şi alţi sculptori care şi-au început activitatea în interbelic şi care mai tîrziu, după cel de-al doilea război mondial, aveau să se impună ca figuri de primă mărime în acest gen de artă. Unul din ei, Romulus Ladea (1901-1970), s-a aflat iniţial, tot aşa ca mai toţi tinerii artiştii români de acest profil din acea perioadă, sub influenţa lui Paciurea şi Brâncuşi, de unde vin probabil interesantele sale lucrări în lemn, ca *Iovan Iorgovan*, *Ţăran din satul meu*, *Portretul mamei* ş. a. Dar, fiind o personalitate artistică puternică, el nu s-a lăsat influenţat prea mult de modelele marilor săi înaintaşi şi contemporani, după cum nu a rămas impresionat prea mult nici de Rodin şi Bourdelle, pe care i-a frecventat la Paris şi i-a studiat cu destulă atenţie. Aşa cum se poate judeca după majoritatea creaţiilor sale mai tîrzii (*Fraţii*, *Dragoste părintească*, *Fratele meu Ion*, *Fratele meu Toma*, *Nud* ş. a.), Ladea a fost o fire melancolică şi foarte sensibilă, de unde şi nota lirică mereu prezentă în creaţia sa, compasiunea şi tandreţea cu care tratează figurile umane.

Constantin Baraschi (1902-1966) s-a aflat şi el, în anii ´20, sub îndrumarea lui Paciurea, apoi, la Paris, sub influenţa lui Bourdelle şi H. Buchard de la academiile La Grande Chaumière şi Julian, dar a avut totuşi propriul său traseu artistic. A desfăşurat o activitate prodigioasă, practicînd maniere şi stiluri diferite, după cum a evoluat şi în cele mai variate teme şi genuri, realizînd numeroase lucrări fie pe tematică antică sau creştină, fie portrete ale oamenilor de cultură din vremea sa ori nuduri sau opere de artă decorativă şi monumentală. Cea mai mare parte a creaţiei sale datează din perioada postbelică.

Gheorghe D. Anghel (1904-1966), deşi a activat în acelaşi climat artistic, a avut cu totul alte preferinţe atît ca stil cît şi ca genuri. S-a manifestat mai cu seamă în portret, care la el îmbină la fel de bine rigoarea cu expresivitatea, austeritatea cu spontaneitatea, şi asta se pare ca urmare a faptului că sculptorul s-a ţinut de un model clasic. Tendinţa ca chipurile umane să redea cît mai convingător viaţa interioară a omului l-a determinat să lucreze mai mult în bronz. Principalele sale opere au apărut după război, dar trăsăturile esenţiale ale portretisticii sale se vor manifesta încă în interbelic, fie prin portrete ale unor artişti, ca acela al actorului de

Material cu drept de autor

origine română *Jean Yonell* (1929) din foaierul Comediei Franceze, sau prin compoziţii simbolice, cum e *Cărturarul* (1938).

Pentru Ion Irimescu (1903-2005), care de asemenea se va afirma complet după război, a fost caracteristic, la etapa debutului său artistic, stilul dinamic, nervos, baroc (V. Florea) ce se va regăsi în special în lucrările realizate pe subiecte mitologice (*Moise*, *Îngerul Bunei Vestiri*, *Sf. Gheorghe*, *Centaureasă cîntînd la harfă*), concepute însă în manieră modernă. Arta lui Iosif Fekete (1903-1979) va fi în unele privinţe asemănătoare, iar în altele deosebită de aceea a confraţilor săi de breaslă. Mesajul său va fi clar, concis şi concentrat pe un obiectiv precis, manifestînd în acelaşi timp şi disponibilitate de schimbare a stilului, dar faţă de ceilalţi artişti, el se va afirma deplin în interbelic, după care nu va mai fi tot atît de relevant. Anume atunci au apărut cunoscutele sale monumente al *Aviatorilor* din Bucureşti (1930), realizat după macheta artistei poloneze Lidia Kotzebue, şi *Horea, Cloşca şi Crişan* din Alba Iulia (1937), ambele considerate ca fiind printre cele mai reuşite opere moderne româneşti din interbelic, în special prin formele lor cu reflexe cubiste sau, în cazul primului monument, prin unitatea de expresie a sculpturii cu soclul.

Sculptura basarabeană

Cel mai important sculptor basarabean din interbelic şi de fapt fondatorul acestei arte în provincia românească dintre Prut şi Nistru a fost Alexandru Plămădeală, care, aşa cum am mai spus, debutase încă la începutul secolului al XX-lea. A avut o activitate extrem de variată şi de productivă. Nu a mai fost alt artist român, în orice caz tot atît de activ şi de cunoscut ca el, care să fi practicat cu atîta eficienţă două genuri atît de diferite sub aspect tehnic, pictura şi sculptura. Ca sculptor, a executat numeroase lucrări, între care o serie de nuduri, apoi mai multe figuri şi compoziţii simbolice ca *Stînca* (1928), *Somnul* (1932), *Calul* (1937), *Vara* (1938), *Disperare* ş. a. Preferinţa sa însă a fost, ca şi în pictură, pentru portret. A realizat busturile cîntăreţelor A. Aivaz şi L. Lipkovschi, ale lui I. Minulescu, E. Gavriliţă, A. Donici, B. P. Hasdeu, I. Theodorescu-Sion. Din această serie, cel mai reuşit este portretul *Alexei Mateevici* (1934) pentru faptul că artistul a reuşit să întipărească pe chipul poetului natura reflexivă şi frămîntările sufleteşti ale acestuia. Înrudite cu portretele sînt şi nudurile sale, unele din ele adevărate capodopere ale genului, cum sînt *Sappho* (1920), *Nud* (1933). Aceste două lucrări, deşi deosebite mult una de alta ca viziune şi tehnică de execuţie, se impun, mai ales cea dintîi, prin dinamismul figurii şi expresivitatea feţei. În plus, acestea, ca şi alte lucrări din aceeaşi serie, cum este *Tors* (1922), pe lîngă evidenţierea unei varietăţi de forme şi sugestii ale corpului feminin, sînt şi expresia unei irepresibile senzualităţi.

A. Plămădeală a realizat şi monumente, dintre care cel considerat a fi principala sa operă este statuia lui *Ştefan cel Mare* din Chişinău (1927). Este de reţinut că deşi a colaborat cu mulţi sculptori români de renume, ca Ion Jalea şi Frederic Storck, iar cu Oscar Han a lucrat la monumentul regelui Ferdinand şi la proiectul de monument al Unirii de la Chişinău, totuşi el nu s-a lăsat influenţat de viziunea şi experienţa acestor artişti. Chipul marelui voievod nu este nici recules şi nici semeţ ca, de ex., cele ale domnilor concepuţi de O. Han, ci exprimă o

Material cu drept de autor

seriozitate umbrită de grijă, de neliniște și de temeri. Hieratismul întregii făpturi este mai accentuat decît la alte statui de domni apărute în acea vreme, ceea ce evocă mai bine epoca și, indirect, specificul spiritualității ei. Același este și rostul crucii de mari proporții și mai ales al paloșului mult prea mare în raport cu statura domnului: apărarea credinței. Caftanul domnesc, el însuși un simbol al epocii și al statutului țării și al domnului, este lucrat, cu îndemînare de giuvaer, în stilul veșmîntului domnesc din *Tetraevangheliarul de la Humor*, dar și inspirat din pictura și basoreliefurile din epocă.

Alți sculptori

Printre puținii sculptori basarabeni din această perioadă s-a aflat și Moisei Kogan, care la începutul secolului făcuse studii serioase la München, consolidate ulterior prin colaborarea, la Weimar, cu H. Van de Velde și la Paris cu A. Rodin și A. Maillol. El s-a impus ca maestru al genului printr-o serie de lucrări în care a probat variate mijloace și idei. *Nud* (1929), de ex., este expresia perfectă a modelului antichității clasice privind corpul feminin, ceea ce vădește un atașament al artistului la acel model, cu excepția masivității formelor. Bineînțeles că acest nud trebuie văzut ca un reflex clasicizant, adică nu trebuie supralicitată valoarea lui artistică, și totuși la Kogan figura feminină este mai suplă, mai elegantă, de o mai mare pretenție pentru ideal. Asta îl apropie pe acest pictor, prin cultul formei și neglijarea mișcării, de unii mari artiști contemporani și în același timp îl deosebeste categoric de alții, chiar de cei cu care a colaborat foarte strîns. Este remarcabil felul cum tratează el chipul personajelor. Așa cum arată un nud interesant de la începutul anilor □20, realizat sub formă de basorelief, sau încă mai bine, un *Portret* din 1927, fața pare să fie o replică la privirea încremenită a statuilor antice, numai că, spre deosebire de acestea, chipul personajelor sale este cît se poate de expresiv; tratamentul voit detașat al sculptorului a urmărit să evite gratuitatea emoțiilor trecătoare, nerelevante pentru ce are mai bun natura umană. Astfel personajele sale exprimă doar seninătate, noblețe și echilibru interior. Anume pentru asta Kogan, originar dintr-o familie de evrei din Orhei, a ajuns să fie în Europa cel mai cunoscut artist basarabean. Operele sale au ajuns în muzee și în unele colecții din în țările europene și chiar în America.

În a doua jumătate a anilor □30, încep să apară primele lucrări ale unui alt sculptor talentat, Lazăr Dubinovski. Studiile făcute la București cu O. Han și la Paris cu A. Bourdelle l-au marcat vizibil, de unde și înclinarea sa spre simboluri, alegorii și monumentalism. Dacă nu am fi știut că și I. Jalea studiase la Bourdelle, am fi fost tentați să credem că Dubinovski fusese influențat hotărîtor de artistul bucureștean, cu deosebirea însă că pe atunci el nu se arătase tot atît de interesat de portret. Personajele sale se caracterizează printr-o vitalitate debordantă, cum sînt și protagoniștii celor mai multe opere ale celor doi maeștri pe care artistul basarabean i-a studiat și admirat. Dubinovski s-a făcut remarcat spre sfîrșitul anilor ´30 cu compozițiile sculpturale *Sfintul Gheorghe*, *Accidentul*, *Muncitorul*, *Pieta* și cu portretele lui *Ibrăileănu*, *Stere*, *Al. Philipide*. Preocuparea pentru forma pură, în viziune clasicizantă, care incepe incă de pe acum să ia locul predilecțiilor sale timpurii pentru experiența expresionistă, va constitui mai tîrziu trăsătura caracteristică a creației sale.

Material cu drept de autor

Alţi sculptori care au debutat în anii □30 au fost N. Iasşcinski şi Claudia Kobizeva, care însă se vor afirma deplin după război.

Pictura

Noile tendinţe artistice se vor manifesta plenar în pictură, care a şi avut în epocă cea mai intensă activitate. Unul dintre cei mai reprezentativi pictori din interbelic a fost *Gheorghe Petraşcu*, care se manifestase ca artist format definitiv încă înainte de război. În anii □20-'30, arta sa progresează atît sub aspect tehnic cît şi sub acela al preferinţelor tematice. În modulaţiile tehnice constatăm o predilecţie exprimată cît se poate de clar pentru densitatea pastei de culoare: pusă din abundenţă pe pînză, aceasta subliniază materialitatea lumii care se regăseşte în tablourile sale şi totodată trimite la natura puternică a artistului şi la temeinicia lucrării pe care o face. Alte căteva lucruri definesc acum, sub acest aspect, arta sa, indiferent că e vorba de naturi moarte, peisaje, portrete sau impresii de călătorie. Unul din ele este miza pe colorit, cărora le revine poate cea mai mare parte a sarcinii de a pune în valoare intenţiile de impresie şi mesaj urmărite de artist, şi e de observat că acest joc al culorilor nu e lăsat de capul lui, ci se face în raport cu un element de referinţă, care este tot o culoare, fie albul sau negrul. La Petraşcu, culoarea e mult mai mult decît pur şi simplu un mijloc de exprimare, ea este o ipostază a realităţii, de aceea nu întîmplător, pe măsura înaintării în vîrstă, spaţiul negrului se va restrînge tot mai mult în tablourile lui. O altă caracteristică ce se afirmă complet acum în creaţia sa este viziunea asupra spaţiului pictural, pe care artistul îl stăpîneşte autoritar prin felul cum ştie să aşeze nuanţele, tonurile, să realizeze relaţia dintre formă şi ritm. Chiar dacă a fost un senzual şi un romantic, specific pentru opera sa este şi reticenţa faţă de exuberanţe, fie că acestea se manifestă în viaţa oamenilor sau în natură, şi dimpotrivă, predilecţia pentru natură moartă (*Natură statică*, 1930; *Natură moartă cu căldări*, 1935) şi peisajele citadine cu imobile vechi (*Veneţia. Curte interioară*, *Toledo. Podul Alcantara*, *Veneţia. Ponte Rialto*). Aceste preferinţe nu sînt însă manifestări ale unei crispări în raport cu lumea, ci mai degrabă dovezi ale unei stări de echilibru, ale unui optimism ponderat, opera sa rămînînd pînă la sfîrşit expresia unei atitudini active şi a unei voinţe puternice.

Un artist aristocrat

Un univers artistic cu totul diferit oferă creaţia lui *Theodor Pallady* (1871-1956), deşi a fost contemporanul lui Petraşcu. Descendent dintr-o familie de boieri moldoveni, el a fost, şi prin această origine, artistul care respingea senzaţiile tari pe care unii pictori le subliniau prin tehnicile aplicate; afectiv, el a manifestat o tendinţă precumpănitoare de a respinge mediul în care i-a fost dat să trăiască, considerîndu-l nedemn pentru fiinţa umană, atitudine care, în planul creaţiei sale, şi-a găsit expresia în tendinţa de a oferi o artă a frumosului, de unde preferinţa pentru formă, contururi, claritatea imaginii. Rămînînd însă fidel acestui crez, el a trebuit să facă faţă tentaţiilor puternice de a se lăsa influenţat de marile curente artistice ale vremii, pe care le-a cunoscut foarte bine, le-a apreciat şi admirat. Şi dacă în tablourile sale se regăsesc unele reflexe parnasiene sau simboliste şi chiar nabiste sau foviste, el nu numai că rămîne credincios cu sine însuşi, ci şi cu

Material cu drept de autor

tradiţiile şcolii româneşti de pictură. În arta sa pot fi urmărite replici ale frescei şi picturii medievale, unii critici au vorbit chiar despre prezenţa spiritului moldovenesc în operele sale, şi cu toate acestea s-a constatat că în general, prin tematică, el nu pare să fi fost legat nemiljocit de mediul românesc. Ceea ce pare a fi aici un paradox a fost explicat foarte bine de către Tonitza, colegul său mai tînăr, şi de alţi observatori subtili, după care spiritul naţional al creaţiei lui Pallady se află în sensibilitatea lui românească în tot ce poate avea aceasta mai înalt şi mai fin, care se regăseşte în stilul aparte al operei sale.

Preocupările lui Pallady au fost destul de variate, deşi cu timpul, mai cu seamă la bătrîneţe, cercul lor treptat se va îngusta. În peisajele sale, în general citadine (*Peisaj*, *Piaţă în Paris*, *Vedere spre Place Dauphine* etc.), el nu şi-a permis să „reconstruiască" vederile pe care le trecea pe pînză, reproducînd cu oarecare fidelitate principalele lor sugestii. Naturile moarte, dimpotrivă, le-a pictat după gusturile şi felul său aparte de a înţelege şi a exprima frumosul, după viziunea sa asupra vieţii, realizate fiind fără efuziuni, în marginea sobrietăţii. Niciodată însă acestea nu sînt sumbre, din contra. Lucrate de cele mai multe ori pe un fundal grisat sau cu tonuri de alte culori ce se atenuează reciproc, tocmai pentru a nu abate atenţia observatorului de la principalele elemente ale compoziţiei, naturile moarte, mai cu seamă prin prezenţa nelipsită a roşului şi albului sau a unui verde suculent ori a unui verde-albastru de nuanţă azurie (*Natură moartă cu rodii*, *Flori roşii cu rodii*, *Natură moartă cu peşte şi struguri* etc.), sînt expresii cît se poate de vii ale unei priviri senine, dar reţinute, asupra vieţii. La Pallady natura moartă nu este nici pe departe un subiect monoton, ci ea se oferă ca un generic, ba mai degrabă ca un motiv pentru exprimarea celor mai variate fenomene, stări de lucruri, pentru multiple interpretări. Nimic nu e întîmplător în aceste creaţii, e suficient un detaliu – o mască, o umbrelă sau o pălărie veche – ca întreaga compoziţie să capete o anumită semnificaţie (*Pălăria şi umbrela pictorului*, *Flori şi mască*).

Un aspect important al creaţiei lui Pallady este relaţia desenului cu culoarea. Pe de o parte el pare să arate un interes prioritar faţă de desen, de vreme ce se îngrijeşte atît de mult de forme şi contururi, dar pe de altă parte nu se poate spune că nu ar avea tot atîta grijă şi de culori, numai că el vede altfel rolul coloristicii în mesajul imaginii. Glosările numeroase pe acest subiect au dat la iveală cel puţin un lucru sigur în ceea ce priveşte atitudinea pictorului faţă de culoare. El stărue totuşi îndrăzneţ şi foarte insistent asupra pastei, dar nu pentru a sublinia materialitatea ei, cum face Petraşcu, ci dimpotrivă, pentru a o dilua. Îmbinarea nersfîrşită a culorilor, mai ales variaţiile cu griuri, caută să minimalizeze importanţa unei culori aparte şi să pună în valoare combinaţiile proaspte, „produsele originale" ale artistului. Tocmai de aceea, la el, culorile, nu mai puţin decît desenul, pun în lumină personalitatea sa artistică. Poate că anume asta şi explică această observaţie subtilă a lui Blaga: „Sufletul lui Pallady e o surdină pusă pe toate culorile lumii".

Portretele şi autoportretele, dar încă mai mult nudurile şi seminudurile sale, nu sînt mai puţin semnificative decît peisajele sau naturile moarte, ba se pare, dimpotrivă. Dacă nu am şti nimic altceva despre caracterul şi lumea interioară a artistului, autoportretele sale ar fi în măsură să ne spună aproape totul: voinţă, austeritate, eleganţă sobră, luciditate, seninătate, şi asta pe lîngă faptul că poate fi

Material cu drept de autor

urmărită şi o anumită evoluţie a stării sale sufleteşti. Din imaginile de femei şi nuduri reţine atenţia mai ales seminudul *Fata cu lalele*, de o fineţe şi o prospeţime care nu numai că pune în valoare întreaga măiestrie a lui Pallady de a opera cu egală îndemînare atît desenul cît şi culorile, dar mai arată şi o profundă şi foarte omenească înţelegere a naturii umane, a femeii în cazul de faţă. Rozul diafan al corpului, peste care cade prin fereastră o lumină discretă, cămaşa scurtă, uşoară ca un fulg, de un alb impregnat subtil cu roz pentru a sugera legătura intimă cu corpul, apoi starea ambiguă în care întreaga făptură, plină de viaţă, pare să se afle în prada unei totale relaxări, pe cînd mîna care mîngîie florile şi privirea melancolic-visătoare trădează o activă trăire interioară, – toate acestea sînt mărturii clare că, aşa cum observaseră unui dintre cei mai fini preţuitori ai creaţiei sale, Pallady avea, în ciuda aparentei rigidităţi, un suflet foarte sinsibil.

Un penel liric şi sentimental

Afirmarea artistică deplină a lui Nicolae Tonitza (1886-1940), un alt reprezentant de seamă al strălucitei pleiade de pictori moldoveni de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, a coincis cu perioada interbelică. În general el este văzut ca un descendent al lui Luchian, în special pentru lirismul său şi importanţa acordată formelor şi culorilor, dar nu mai puţin şi prin procedeele stilistice. Aceste asemănări sînt totuşi mai evidente la prima sa etapă de creaţie, care a fost în mare parte aceea a unui sentimental, şi mai puţin la maturitate, cînd artistul încetează să mai mizeze tot atît de mult pe forme, deplasînd centrul de interes spre efectele decorative, care nu fuseseră de altfel ignorate nici pînă atunci. Anume astfel va căuta el să valorifice la maximum întreaga suprafaţă picturală. A pictat mult şi a cuprins o gamă termatică şi de genuri foarte variată, dar cel mai mult a lucrat în peisaje, portrete şi scene sociale. Uneori le-a îmbinat, realizînd, de ex., portrete de oameni sărmani într-un peisaj sordid citadin. Ceea ce face nota caracteristică a acestor scene este căldura şi sinceritatea cu care sînt realizate, iar asta le imprimă întotdeauna o evidentă tentă lirică. Şi-a luat însă rezerve împotriva unui sentimentalism ieftin, reuşind mai cu seamă prin predilecţia pentru tratarea cromatică precum şi prin renunţarea la reliefarea formelor sau miza pe detaliu, aşa cum se vede în majoritatea pînzelor sale, fie portrete, peisaje, nuduri sau scene sociale (*Peisaj*, *Copil jucîndu-se*, *Nud*, *Flori*, *Cap de copil*, *Mocănel*, *Coadă la pîine* ş.a.). Astfel reuşeşte să sugereze mesajul principal al operei împotriva impresiilor primare de suprafaţă, corupte prin sentimentalism facil, erotism sau compasiune lacrimogenă, aşa cum se vede cel mai bine poate pe exemplul nudurilor, unde arta coloristică reuşeşte atît de bine să pună în valoare ideea de frumuseţe, puritate, putere a vieţii, lăsînd în afară eventualele tentaţii ale unui anume corp feminin.

Un artist care a construit realitatea, trecînd-o prin vis

Poate cea mai relevantă trăsătură a picturii române din interbelic este tendinţa expresă a artiştilor de a-şi construi un univers creativ propriu, de a-şi impune fiecare propria sa imagine în contextul artistic al epocii. Pallady a fost complet altul decît Petraşcu, creaţiile lui Tonitza par să fi vrut să ignore valoroasele realizări ale lui Pallady în favoarea lui Petraşcu, dar au fost de fapt altceva. Această tendinţă o constatăm nu mai puţin la Francisc Şirato (1877-1953). E adevărat că,

Material cu drept de autor

pînă la un punct, creaţia sa ne face să ne gîndim la Pallady, vorba fiind nu atît de anumite elemente ale stilului de lucru cît mai ales de înclinaţiile spre reflecţiile filozofice, numai că el a mers mai departe, depăşind teoretizările şi realizînd o serie de studii istorice şi exegetice în materie de artă.

La început, Şirato a fost influenţat sensibil de expresionism, aşa cum se poate vedea mai cu seamă în cazul tabloului *Saltimbancii*, el considerînd însă acest impact doar ca o trecere necesară către altceva. Într-adevăr, ulterior creaţia sa a urmat o altă orientare, care se distinge prin două maniere de lucru, cît de cît disticte. Unul din aceste procedee, care trimite la Pallady, fără să avem siguranţa însă că acest procedeu ar fi apărut anume sub influenţa artistului moldovean, este îmbinarea fină a culorilor în aşa fel, ca imaginile să fie alcătuite din alăturarea şi suprapunerea petelor cromatice, dar de o manieră care permite trecerea uşoară, abia perceptibilă de la una la alta. Se obţin astfel cele mai variate armonii de culori, fiecare din ele fiind sublimată prin lumina intensă în care este realizată. Aşa sînt realizate multe tablouri, între care peisajele *Casa roză*, *Geamie*, *Timp noros la Balcic*, *Dealul alb*, naturile moarte *Irişi*, *Serviciul de ceai*, *Natură moartă cu mere*, imaginile cu flori sau/şi femei tinere în interior *În faţa oglinzii*, *Femeie în fotoliu*, *Femeie în halat roşu*, *Siesta* ş.a. În general, el pare să fi conferit luminii o misiune specială, de vreme ce va spune că artistul trebuie să-şi aleagă „un moment predilect al zilei în care incidenţa luminii îşi are o anumită valoare". Al doilea procedeu pe care l-a practicat cu stăruinţă ţine mai cu seamă de structura compoziţională a lucrărilor şi urmăreşte în mod special reliefarea formelor, operaţiune pe care artistul o realizează prin intermediul liniilor şi al petelor cromatice, după cum se poate urmări în tablourile *Fata lucrînd filet*, *Tabietul*, *Han părăsit*, *Uliţă la Tuzla* etc. Aşa cum mărturisise el însuşi, această manieră fusese preluată de la Cézanne.

Şirato zice la un moment dat: „arta mea este realitatea, aşa cum va fi fiind, trecută prin visul meu". Era firesc, de aceea, să fi urmărit cu cea mai mare atenţie mediul ţărănesc din care se trăgea şi să fi pictat numeroase figuri de ţărani, care la el par să depăşească condiţia mult prea modestă ce le fusese sortită întrucît, prin înfăţişarea lor mîndră şi vestimentaţia elaborată, largă, impunătoare, aceştia sînt prezentaţi ca nişte moşneni proaspăt înnobilaţi (*Întîlnirea*, *Întoarcerea de la tîrg*). Tot din această lume trebuie să fi venit şi interesul său pentru arta populară românească, după cum se vede din tablourile *Vînzătorul de covoare*, *Vînzătoarea de covoare*, *Natură moartă cu flori*.

Pictura între liric şi dramatic

Ştefan Dimitrescu (1886-1933), cu care revenim din nou în Moldova, a fost unul dintre principalii reprezentanţi ai picturii interbelice şi cel care, împreună cu Tonitza, Şirato şi Oscar Han, a înjghebat „Grupul celor patru" pentru promovarea propriilor creaţii. Ceea ce s-a semnalat ca specific, la început, pentru creaţia sa a fost interesul oarecum deosebit pentru formă şi anume pentru conturarea suficient de clară a acesteia, în special prin promovarea unei linii foarte distincte a desenului. Cu timpul, au început să-l preocupe tot mai mult şi culorile, ceea ce a făcut ca operele sale să capete mai multă vioiciune, un plus de lumină. Fire înzestrată muzical, de o delicateţe meditativă, era firesc să urmeze tradiţia liricii picturale româneşti. Sub aspect tematic, Dimitrescu a mers mai mult în două

Material cu drept de autor

direcţii: spre realitatea vieţii oamenilor simpli, de cele mai multe ori ţărani, şi spre folclor (v. de ex., *Interior ţărănesc*). Se pare chiar că are anumite afinităţi cu simplitatea desenului din arta populară. Interesul pentru viaţa grea a ţăranilor, pentru dramele lor (v. mai ales *Morţii de la Caşin*) i-au sigerat un desen viguros şi culori de cele mai multe ori întunecate. Chipurile din tablourile sale, chiar cele ale femeilor tinere şi ale copiilor, sînt cuprinse de îngîndurare umbrită, uneori tristă *Fete din Sălişte*, *Ţăran din Dobrogea*, *Famile de tătari*, *Copil de ţăran*, *Mamă cu copii*). Evident, precaritatea existenţei oamenilor din popor a fost obsesia care a alimentat puternic creaţia lui Dimitrescu, impregnîndu-i o accentuată notă de realism tragic. El a rămas pînă la urmă un liric realist şi tocmai de aceea lirismul său este împodobit de o tristeţe dezolantă.

Alte tendinţe de primenire a limbajului plastic

În general, pentru interbelic este caracteristică o democratizare a artei în sensul creşterii interesului artiştilor pentru viaţa oamenilor simpli, pentru ţărani mai ales, ca subiect central al creaţiei. Aceasta i-a preocupat, sub aspect tematic, pe mai toţi pictorii din această perioadă. Drama prin care trecuse România în primul război mondial şi apoi Unirea din 1918 i-a făcut pe cei mai mulţi artişti să reflecteze asupra destinului poporului român şi implict la specificul artei româneşti. Aceasta s-a văzut mai ales în cadrul asociaţiei artistice „Arta română", fondată în 1918 de un grup mare de artişti, printre care erau şi Pallady, Tonitza, Şt. Dimitrescu, Ressu, Şirato, Iser, Theodorescu-Sion ş.a. Camil Ressu (1880-1962) a fost unul din reprezentanţii de seamă ai noilor orientări în pictură. O particularitate a artei sale a constituit-o compoziţiile cu mai multe personaje, cum sînt *Mocani*, *Ţărănci din Vlaici*, *Cosaşi odihnindu-se*, *Înmormîntarea la ţară*, *Compoziţie cu ţărani*, *Ţărani în barcă* ş.a. Chiar dacă nu le lipseşte un anume hieratism, acestea sînt totuşi echilibrate şi au un mesaj destul de clar. Sugestivă este mai ales expresivitatea figurilor: desenul precis şi expresiv îi face pe ţăranii din aceste tablouri colective fie îngînduraţi mai degrabă decît obosiţi ca în *Cosaşi odihnindu-se* sau gravi şi trişti aşa ca în *Înmormîntarea la ţară*, ambele imagini prezentînd în situaţii existenţiale total diferite nişte oameni cît se poate de reali ce trăiesc într-o lume reală, de o materialitate ce o apropie foarte mult de privitor. Anumite combinaţii coloristice fac tot atît de credibile anotimpurile, starea sufletească, mediul, portul ţărănesc etc. În primul caz, albul şi nuanţele de roz – fie aparte, fie, mai des, îmbinate – dau efecte convingătoare privind lumina puternică solară şi căldura fierbinte de vară, iar în cel de-al doilea negrul în contrast cu albul subliniază sobrietatea ceremonei funerare. Prin chipurile active, pline de viaţă ce se cuprind în ele, fiecare din tablourile acestea, indiferent de temă, este expresia unei vitalităţi certe, dar fără ostentaţie. Această experienţă artistică a lui Ressu s-a manifestat încă înainte de război şi încă de pe atunci el va opta pentru „o simplificare a formelor, liniilor şi culorilor" pentru a da o cît „mai mare expresie subiectului tratat". Astfel în *Ţărani în barcă*, *Femei la poartă*, *Compoziţie cu ţărani* ş. a. liniile şi mai ales culorile nu pretind o evidenţiere riguroasă a formelor, fără ca acest vag intenţionat să submineze expresivitatea imaginilor. În sfîrşit, e de observat că Ressu a realizat şi o serie de portrete, destul de variate ca teme, compoziţie şi tehnică de execuţie. În cele mai multe a fost valorificată din plin măiestria

Material cu drept de autor

desenului său (*Portret de fetiţă*, *Luchian în fotoliu*, *Nina Arbore*), în altele el a mizat mai mult pe exerciţiul cromatic (*Interior*, *Terasa Oteteleşanu*).

Un artist mai puţin cunoscut

Un pictor foarte înzestrat, dar ignorat în bună măsură, poate şi din cauza originii sale boiereşti, a fost Eustaţiu Stoenescu (1884-1957). Elev al lui Jean-Paul Laurens de la Academia Julian din Paris, el s-a impus ca artist consacrat anume în marile centre artistice din Occident, în special la Paris, Veneţia, Londra, New York, Chicago, San-Francisco ş.a. Recunoaşterea atît în străinătate cît şi la el acasă a obţint-o mai întîi ca portretist. A căutat să urmeze mari modele ca acelea oferite de Velázquez, Goya, Rembrandt, Hals, Whistler şi a reuşit să realizeze o întreagă galerie de portrete, apreciate pe bună dreptate ca destul de reuşite, între acestea fiind cele ale pictorilor Laurens şi Şt. Popescu, ale lui C. Dissescu şi M. Corbescu, *Autoportet* şi multe altele. S-a observat că a excelat cel mai mult atunci cînd a pictat bătrîni şi femei, în primul caz lucrînd mai ales cu negruri şi cu griuri, iar în cel de-al doilea mizînd pe o mai mare varietate de culori. Cunoscut mai ales ca portretist, Stoenescu s-a manifestat cu rezultate aproape tot atît de bune şi în peisaje, naturi moarte, variate compoziţii, în nuduri fine şi de bun-simţ. În unele compoziţii, printre care sînt de remarcat *Înmormîntarea*, *Artişti de circ*, *Vînătoarea de lupi* ş.a., şi mai ales în peisaje ca *Veneţia* Stoenescu se arată a fi un postimpresionist. În istoria picturii el a lăsat impresia unuia dintre cei mai înzestraţi portretişti români.

Mesaj social în artă

Am observat că mai toţi pictorii români care încep să se manifeste la începutul secolului al XX-lea, pentru a se împlini definitiv ca artişti în interbelic, au stăruit în arta lor asupra universului oamenilor simpli, mai cu seamă asupra ţăranilor. Evenimente ca marea răscoală ţărănească de la 1907 au influenţat foarte mult orientarea lor tematică. Unul din ei, Octav Băncilă (1872-1944), foarte apreciat sub regimul comunist şi devenit subit neinteresant după depăşirea acestuia (ca şi cum, după 1989, problemele oamenilor sărmani ar fi dispărut), aşa a şi intitulat una din principalele sale lucrări, *1907*, în care este înfăţişată hăituirea şi împuşcarea ţăranilor răsculaţi de către trupele trimise de guvern. Fiind unul dintre artiştii care fuseseră influenţaţi cel mai puternic de ideile socialiste, Băncilă a pus pe pînză de cele mai multe ori reflecţiile sale asupra condiţiilor de muncă ale ţăranilor şi ale altor oameni de condiţie socială modestă, după cum se vede în tablourile *Cosaşul*, *Sămănătorul*, *Grevistul*, *De la muncă spre casă*, *Spălătoreasa*, *Peticarul* etc. Tabloul *De la muncă spre casă*, de ex., demonstrează o perfectă stăpînire a mijloacelor tehnice pentru a scoate în relief pe pînză viaţa grea a ţăranilor. În prim-plan un bărbat împinge o roabă încărcată, iar în plan secund o femeie cară în spatele încovoiat o desagă mare. Feţele aproape că nu se văd, în schimb lumina care cade peste cele două figuri din spate subliniază efortul fizic al unor oameni istoviţi de muncă. Totuşi Băncilă nu a fost acaparat exclusiv de ciclul social, ci a pictat şi peisaje şi chiar portrete (*La strînsul fînului*, *Femeie în peisaj*), care, prin proiectarea generoasă a luminii, printr-o bogată paletă iar uneori şi prin ritm lent sau note melancolice, distonează cu tablourile dedicate subiectului său preferat.

Tendinţe de afirmare a naţionalului

Material cu drept de autor

Tema ţărănească, şi de la ea sau prin ea, tema specificului naţional, se regăsesec şi la alţi cîţiva pictori care au activat în interbelic. La I. Theodorescu-Sion (1882-1939), influenţat pesemne de ideologia gîndiristă a vremii, poate fi observat efortul de a sugera specificul naţional în baza credinţei ortodoxe a ţăranilor români (*Izvorul troiţei*, *Ţărani la fîntînă*, *Fîntîna lui Manole* ş.a.). Nu este uşor însă a fixa trăsăturile distinctive ale operei sale, deoarece el a fost în mare măsură un eclectic.

Legătura dintre ţărănesc şi naţional este încă mai puternică la Dumitru Ghiaţă (1888-1972) şi, oarecum paradoxal, naţionalul creaţiei sale este cu atît mai expresiv cu cît, tematic, artistul se va limita în fond la o singură zonă a ţării, la Oltenia. Ceea ce l-a ajutat însă să depăşească provincialismul şi să realizeze lucrări de valoare universală au fost două lucruri la fel de importante: mai întîi că el a simţit lumea ţărănească din interior, ca un ţăran autentic, dar nu ca unul izolat într-o anume zonă etnografică, ci ca un ţăran universal; în al doilea rănd, el era familiarizat cu experienţele şi exigenţele artei moderne universale. Astfel el crează o artă populară pe motive româneşti, dar aceasta este o artă care se potriveşte perfect cu conceptul general de artă populară, ceea ce o face inteligibilă şi valabilă în plan universal. Secretul acestei performanţe se află tocmai în capacitatea lui Ghiaţă de a se simţi parte a lumii primitive pe care o pictează, de a vedea şi reproduce realităţile cu percepţia şi pînă la un punct cu mijloacele aceluia care populează această lume, altfel spus cu o anumită simplitate şi stîngăcie, care însă nu se identifică nici cu aceea a meşterului popular şi nici cu manierismul primitivizant al artistului de profesie. Tot aşa ca şi în cazul frescelor medievale sau al lucrărilor de artă populară românească, picturilor sale de factură primitiv-rustică (v. *Tîrg oltenesc*, *Ţărănci la tîrg*, *Spre biserică* ş.a.) le sînt caractersitice hieratismul, ritmul reţinut pînă la statism, accentuat şi de atenuarea culorilor, ceea ce întreţine un raport de unitate între viziunea artistică şi mijloacele de exprimare.

Specificul naţional va fi exprimat şi mai accentuat în opera lui Ion Ţuculescu (1910-1962), regăsindu-se mai ales în tablourile realizate pe motivele artei populare (*Interior cu maramă de borangic*, *Izvod popular* ş. a.) sau în cele conţinînd ornamente simbolice (*Apus de soare*, *Viziune* ş.a.). La el, mai mult decît în cazul lui Ghiaţă, arta populară va depăşi cu mult statutul de element decorativ, însuşindu-şi-l pe acela de expresie a spiritualităţii româneşti. Om de ştiinţă cu renume, specializat în microbilogie, Ţuculescu îşi începe cariera artistică spre sfîrşitul perioadei interbelice, impunîndu-se ca pictor în anii □40.

De la tradiţionalism spre viziuni moderne

Nici Iosif Iser (1881-1958) nu a fost străin de motivele sociale, şi în tablourile sale ţăranii sînt figuri centrale, reprezentate, de altfel ca şi alţi oameni, în manieră monumentală. Aceasta a fost caracteristic mai ales pentru etapa sa aşa-zis münchenează, de dinainte de război, cînd artistul prefera o compoziţie clară, fapt pentru care acorda o atenţie precumpănitoare desenului, sau îmbinării armonioase în stil neoclasic a acestuia cu culorile (*Nud cu eşarfă albastră*). Mai tîrziu el sa va abate de la aceste tradiţii fiind atras tot mai mult de alte subiect precum scenele exotice, peisajele, mai ales cele citadine, arlechinii, odaliscele ş. a. şi de alte procedee de lucru. Aceste reconsiderări au fost încurajate şi de contactele sale, de

Material cu drept de autor

după război mai ales, cu arta franceză, care l-au convins ca reproducerilor naturale şi mecanice ale realităţilor să le opună o reprezentare subiectivizată, astfel ca lucrările realizate să reflecte nu realităţi fotografiate, ci reproduse în maniera care să sublinieze viziunea aparte a artistului asupra lucrurilor şi fenomenelor. Această schimbare de optică s-a produs mai ales sub influenţa cubismului, de unde apare şi un stil geometrizant în pictura sa, în care atît desenul cît şi culorile operează cu linii şi suprafeţe orientate şi dispuse aşa cum sugerează imaginaţia artistului, nu cum par să fie în realitate. Aşa sînt realizate scenele de război (*Ostaş*, *Soldaţi în marş*, *Soldaţi în tranşee*), tablourile cu ţărani (*Oameni buni*, *Ţărani din Argeş*) şi chiar peisajele urbane (*Tîrg*, *Peisaj urban*).

Post- sau neoimpresionism

Îndepărtarea de reflexele neoclasiciste s-a manifestat mai ales în orientarea întîrziată spre impresionism, după ce unii din marii artişti români de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, ca Luchian, Petraşcu sau Pallady, avuseseră o puternică reacţie antiimpresionistă. În pictura românească nu a existat o largă mişcare impresionistă, dar au fost totuşi mai mulţi pictori, în special peisagişti, care s-au simţit atraşi de acest curent artistic. Printre aceştia a fost şi Jean Al. Steriadi (1880-1956), care, tot aşa ca şi alţi pictori, va ajunge la impresionism după o îndelungată experienţă în pictura de gen, odată cu trecerea la peisaj în cele mai variate manifestări ale acestuia: scene din natură, peisaj urban, industrial, portuar (*Peisaj în sudul Franţei*, *Peisaj cu minaret*, *Furnale la Reşiţa*, *Marină*), în care lumina pătrunde formele, le estompează şi le absoarbe. Nicolae Dărăscu (1883-1959) a fost un impresionist mai convins şi mai hotărît, el intrînd pe acest tărîm încă pe cînd studia, înainte de război, la J.-P. Laurens. În ţară, el reuşeşte să realizeze mesajul impresionist „de a da culorii cît mai multă strălucire posibilă" (P. Signac) în lucrări ca *La ţărmul mării*, *Peisaj cu bărci* ş.a., dar mai ales în *Veneţia* şi *Piaţa Teatrului Naţional în ploaie*, în care tuşele de culoare nu mai urmăresc efectele de lumină, ci transformarea materialului în imaterial şi viceversa, în prmul caz, sau absorbirea lucrurilor şi fiinţelor în atmosfera mohorîtă, în cel de-al doilea caz. Mai mult sau mai puţin impresionişti au fost şi Samuel Mützner, Aurel Ciupe, Lucian Grigorescu, M. W. Arnold, Nutzi Acontz, Ion Musceleanu, Gheorghe Ionescu ş. a., reflexe postimpresioniste se întîlnesc şi la D, Ghiaţă sau I. Ţuculescu, care au fost atraşi mai puţin de curentele la modă. Dar nici unul din ei nu poate fi considerat reprezentant doar al acestei mişcări artistice, asta fiind de fapt o regulă pentru aproape toţi artiştii români din acea perioadă, deoarece se aflau cu toţii sub puternica influenţă a unei serii de curente ale artei moderne europene, aflate fie pe cale de dispariţie, fie la anumite stadii de afirmare, cum erau expresionismul, fovismul, cubismul, futurismul şi numeroase alte manifestări, mai puţin răspîndite.

O contribuţie esenţială la dezvoltarea artei picturale în interebelic au avut şi Şt. Popescu, R. Schweitzer-Cumpăna, Aurel Băeşu, Rodica Maniu, R. Iosif, P. Iorgulescu-Yor, Vasile Popescu, Marius Bunescu, Sabin Popp, Aurel Popp, Jànos Thorma, Nagy Isvan, Nagy Imre, Leon Alex, Ion Musceleanu ş.a. Acum îşi încep activitatea Alexandru Ciucurencu, Margareta Sterian, Lucia Demetriade-Bălăcescu ş.a. De mare perspecivă se anunţa creaţia lui A. Băeşu (1895-1928), care a avut o

Material cu drept de autor

viaţă foarte scurtă. Între tentaţia impresionismului francez şi şcoala desenului de la Roma, unde şi-a făcut studiile, s-a lăsat atras mai mult de cea din urmă, de unde va apare grija sa pentru formă ce se observă atît de bine mai ales în portrete (*Ţăran cu căciulă albă*, autoportret, *Femei din Moldova*, *Portret de ţăran*, *Femeie pe gînduri* etc.), dar şi în unele scene din natură (*Peisaj cu casă la ţară*, *Primăvară*, *Flori*). Foarte apropiată de această viziune a fost creaţia lui S. Popp (1895-1928), prietenul lui A. Băeşu, la care interesul pentru formă se va regăsi în tendinţa decorativistă a artei sale, pe cînd religiozitatea sugerată (icoanele, tripticurile) şi suavele efuziuni lirice (*Peisaj*, *Portrete*) vor pune în lumină o anumită originalitate a demerului său atistic. Un artist foarte interesant a fost P. Iorgulescu-Yor (1890-1939) în sensul că, avînd un talent excepţional, cum observa Tonitza, şi executîndu-şi lucrările cu rafinament, el a lăsat totuşi o operă marcată de o evidentă preţiozitate (*Natură moartă cu oglindă*, *Natură moartă cu umbrelă* etc.). Artist exclusiv al interbelicului, Vasile Popescu (1894-1944), peregrinînd în marginea fovismului, ca şi contemporanul său Iorgulescu-Yor, se remarcă totuşi nu numai prin cromatica ce tinde să domine totul, o cromatică uşor transgresată de lumină, ci şi prin reliefarea spaţiilor, formelor, planurilor, chiar dacă acestea sînt, de regulă, atenuate de reflexe decorativiste (*Pasarelă*, *Natură moartă cu oglindă*, *Peisaj*, *Peisaj urban*). Tendinţa aceasta de la urmă, care nu este nici pe departe pur şi simplu decorativism, întrucît atestă o puternică notă lirică şi o bine conturată concepţie atistică, se regăseşte foarte reuşit în acel tablou rustic de basm, în care casa alb-viorie de pe malul lacului este scufundată într-un verde dens, viguros, mărginit de un albastru la fel de persistent, prin care încearcă să transpare o lumină discretă (*Piesaj* rustic). La fel de impresionant este şi un alt tablou al său, de asemenea intitulat *Peisaj*, în care acelaşi verde înconjoară din toate părţile casa pictată, de astă dată, în roşu şi galben. În general, prin măiestrita îmbinare a culorii cu lumina, Popescu reuşeşte să creeze adevărate feerii. Acestea sînt impresionante, chiar dacă pot sugera anumite propensiuni barocizante, cum s-a spus cu referniţă, mai ales, la naturile moarte, la elementele arhitecturale ale tablourilor sale sau la imaginile de femei pretenţios costumate. Nu poate fi negat că este un pretenţios, dar este tot atît de adevărat că mai este şi un rafinat, iar mai presus de toate, un neîntrecut maestru al mînuirii culorilor.

Încă în această perioadă începe să se evidenţieze o detaşare de impresionism, pe care o constatăm mai ales la pictorii ardeleni Catul Bogdan (1897-1978), Aurel Ciupe (1900-1987) şi Elena Popea (1879-1941), dar şi la unii din Vechiul Regat, ca Micaela Eleuteriade (1900-1980), Ştefan Constantinescu (1898-1983), Alexandru Phoebus (1899-1954) ş.a. Şi pentru ei natura este un important izvor de inspiraţie, sînt şi ei intimişti, lirici, şi la ei coloritul rămîne pricipalul mijloc de expresie, dar ei încep să se arate preocupaţi tot mai mult de ordonarea spaţiului pictural, de forme, privesc cu intreres spre cubism, de ex., şi spre constructivism. Între aceştia par să se impună, prin originalitatea creaţiei lor, Elena Popea şi Al. Phoebus. La cea dintîi, care a fost influenţată foarte mult de André Lhote, în atelierul căruia a studiat o vreme, se poate urmări foarte bine cum culoarea cedează treptat locul formei şi expresiei puse în valoare de linia desenului (*Interior*, *Sufragerie*, *Bretone*, *Femeia cu capra*). Cel de-al doilea este un artist oarecum

Material cu drept de autor

singular în pictura românească prin stilizarea sculpturală şi în manieră voit primitivistă a figurilor reprezentate (*Portrete din Făgăraş*, *Familie din Făgăraş*), ceea ce a sugerat să se vorbească despre el ca despre un precursor al expresionismului şi al cubismului românesc.

Cum spuneam, de la sfîrşitul acestei perioade datează debutul artistic al lui Alexandru Ciucurencu (1903-1977). Într-o vreme cînd impresionismul domina categoric cîmpul artei româneşti, tînărul pictor nu s-a putut detaşa de acest curent artistic, dar nici nu s-a lăsat subjugat întru totul de modă. La început a fost un continuator al postimpersionismului, mai apoi însă, în special sub influenţa lui C. Ressu şi A. Lhote, învăţînd bine lecţia impresionistă care punea accentul pe libertatea deplină a artistului, el va reuşi să-şi afirme propriul demers artistic printr-o detaşare tot mai pronunţată de curentul la modă atît cu un element propriu de viziune, care stipula pornirea de la concret, de la cele văzute de artist în natură, cît şi prin două elemente tehnice: afirmarea autonomiei culorii şi miza pe negru, în special linia neagră. Deci, aparent paradoxal, nu respingerea coloritului, ci dimpotrivă, accentul mai apăsat pe culoare, valorificarea deplină a virtuţilor sugestive ale fiecărei culori în parte a marcat afirmarea chiar de la început a originalităţii artei lui Ciucurencu. Picturile sale *Autoportret*, *Natură moartă cu sticlă*, *Nud în fotoliu*, *Mama artistului*, *Femeie culcată*, *Peisaj cu case*, *Tăietor de lemne*, *Fată citind*, *Fată în roz* şi multe altele datînd de la sfîrşitul anilor ´30 şi începutul anilor ´40 nu lasă nici o îndoială în această privinţă.

Acest ultim exemplu, şi el este în mare măsură valabil şi pentru ceilalţi pictori români din interbelic care au avut o anumită tangenţă cu impresonismul, arată că de fapt în arealul românesc acest curent artistic nu s-a afirmat nici pe departe tot atît de categoric ca în Europa Occidentală.

Expresionişti români

Această observaţie este valabilă şi mai mult pentru felul cum s-a manifestat în România interbelică expresionismul, deşi în această perioadă au existat mulţi pictori a căror creaţie poate fi atribuită, cu anumite rezerve, la această manifestare artistică. S-a afirmat, şi se pare cu tot temeiul, că expresionismul nu a putut face carieră în mediul românesc din cauza tradiţei artistice locale, caracterizată de „tendnţa spre armonie şi echilibru, măsură şi calm, serenitate şi încredere în bine" (V. Florea). De aceea manifestările de acest gen au fost, de regulă, parţiale şi scurte, şi tocmai aşa le găsim deja la unii mari artişti care au început să activeze încă înainte de primul război mondial, ca Tonitza sau Şirato. În interbelic, edificatoare par a fi în acest sens o serie de lucrări ale lui Alexandru Ziffer (1880-1962), în care expresionismul nu va învinge totuşi alte mode, ca fovismul sau cubismul. Mai aproape de noua mişcare este Aurel Popp (1879-1960) prin puternica notă personală a creaţiei sale, catacterizată de monumentalism şi de o anume expresivitate barocă ce se regăseşte atît în pictura de gen în general (*Doborîrea copacului*, *Moartea pădurii*) cît mai ales în compoziţiile pe tematică socială (*Înmormîntarea proletarului*, *Noul Crist*, *Cosaşul*), dar chiar şi în peisaje sau alegorii (*Peisaj*, *Familie*).

Expresonismul a fost cararcterstic mai ales pentru Transilvania, dată fiind influenţa germană şi maghiară în arta de aici, mai ales aceea a şcolii de pictură de

Material cu drept de autor

la München. În afară de Simon Hollósy, care a fost unul dintre primii expresionişti ai locului, de Jànos Thorma, Al. Ziffer, Aurel Popp şi de Leon Alex (1907-1944), care a fost pasionat de tematica socială şi în special de protestul antirăzboinic (v. *Execuţia* şi mai ales *Îndrăgostiţii*), au mai fost şi alţi cîţiva influenţaţi vizibil de habitudinile acestei mode, între care Nagy Istvan (1874-1937), Tasso Marchini (1907-1936), Eugen Pascu (1895-1948), Raoul Şorban (1912-1996), care s-a manifestat mai mult ca critic de artă, Petre Abrudan (1907-1979), Teodor Harşia (1914-1987), Imre Nagy (1893-1976), ultimii patru urmînd să se manifeste deplin după război. Un expresionist autentic a fost Hans Eder (1883-1955), frămîntat de vicisitudinile şi urîtul existenţial, cum se vede atît în peisajele urbane (*Cartier proletar*, *Kolomea-fabrică în ruine*) cît şi în portrete (*Îngrozitul*) sau în picturile de gen (*Sat de munte*, *Înălţarea crucilor*).

Avangardiştii

Un precursor şi totodată un reprezentant al avangardismului în pictura românească interbelică a fost Lascăr Viorel (1879-1918), la care, pe fondul unui expresionism încă destul de insistent, se grefează accentele caricaturale ale unui gotesc care este o noutate în arta românească (*Gara*, *Cancanierii*, *Cunoscătorii de artă*). Avangarda românească însă avea să se afirme definitiv îndată după moartea lui Viorel, în anii ´20, mai cu seamă prin creaţia lui M. H. Maxy, Mattis Teutsch, Corneliu Michălescu şi Victor Brauner şi datorită contribuţiei revistelor *Contimporanul*, *Integral*, „75 H P", *Punct*, *Unu* ş.a. Unul din cei mai de seamă reprezentanţi ai abstracţionismului românesc, Hans Mattis-Teutsch (1884-1960), a evoluat de la un expresionism foarte bine articulat, de factură preponderent lirică, la un abstracţionism la fel de expresiv, în care sugestiile simfonice, ca şi avîntul gîndului, sînt generate de îmbinarea şi alterarea culorilor şi a formelor, aşa cum par să pretindă ciclul *Flori sufleteşti* şi *Compoziţiile* sale. Mesajul operelor lui Teutsch nu e uşor de ghicit, dar reflecţiile unui eu zbuciumat asupra relaţiei sale cu un univers existenţial, plin de mister, nu sînt greu de descifrat. M. H. Maxy (1895-1971) a preferat să meargă spre cubism. A fost catalogat ca un cubist moderat, în sensul că nu a mers totuşi pînă la capăt în această predilecţie, preferînd să rămînă un admirator şi un constructor al formei tradiţionale, uniaspectuale (*Piaţa Sf. Gheorghe în cîrje*, *Tăietor de lemne*, *La fermă*), faţă de cubiştii deplini, ca Braque, Picasso ş.a., care vor propune o imagine a obiectului văzut simultan din toate părţile. Explicaţia acestei reticenţe s-a văzut uneori în crezul său stîngist, de unde o mulţime de tablouri care reclamă inegalităţile şi nedreptăţile sociale (*Uliţa mizeriei*, *Şomeri*, *Cosaşi*, *Familie* etc.). Are însă şi lucrări care arată că tentaţia de a nu se opri la jumătate de drum a fost foarte mare (de ex., *Nud cu văl*).

Cubist a fost şi Corneliu Michăilescu (1887-1965), numai că înregimentarea lui în acest curent artistic nu-şi are originea în problemele sociale, care l-au interesat foarte puţin, ci în nevoia îmbrăţişării unei arte ce venea cu idei şi tehnici noi, de aceea îşi va căuta temele mai degrabă în imaginarul religios sau de basm. Va împărtăşi predilecţia decorativistă a cubismului clasic, dar va fi reticent în geometrizarea spaţiului pictural şi, ceea ce îl va singulariza şi mai mult, va fi schimbarea treptată a preferinţei pentru liniile drepte către cele sinuoase, după cum mărturisesc mai ales *Peisajele* sale şi astfel de tablouri ca *Natură moartă*, *Natură*

Material cu drept de autor

moartă cu sticle, *La balcon*. Cu atît mai uşoară i-a fost trecerea la suprarealism, şi asta cu atît mai mult cu cît a căutat să se transpună într-un spaţiu oniric, la propriu (prin recursul la droguri) şi la figurat. Cariera sa suprarealistă, care începe pe la 1933, nu va fi însă nici lungă, nici spectaculoasă, întrucît din 1938 creaţia sa intră în criză.

Supraraelistul care s-a realizat cel mai bine în această perioadă a fost Victor Brauner (1903-1966). Pentru el drumul către această ţintă a fost şi mai întortochiat, şi mai complicat decît în cazul altora. A practicat expresionism, cubism, constructivism, peregrinînd în treacăt în zonele futurismului şi dadaismului. A meditat asupra mişcării de avangardă şi a militat pentru demersurile acesteia împreună cu jurnalişti şi poeţi de real talent, ca Ilarie Voronca, Ştefan Roll (Gh. Dinu) şi Saşa Pană, pledînd la un moment dat, împreună cu aceştia, pentru „picto-poezie". Imagini absurde, concepute din elemente aparent fără nici o legătură între ele, o fiinţă umană mutilată în fel şi chip, prezentată de fiecare dată altfel, în altă interpretare grotescă, construcţii, obiecte, fiinţe, spaţii produse de o imaginaţie terorizată de coşmaruri etc. – toate acestea populează universul trăirilor şi al emoţiilor unei conştiinţe artistice extrem de sensibile (a se vedea mai ales *Compoziţiile*). Decorul coloristic al tablourilor, mai ales cînd artistul este preocupat de grave subiecte sociale şi politice, este strident şi contrastant. Imaginaţia sa nu putea fi însă tot timpul una „violent dezlănţuită", cum observase André Breton, deoarece Brauner era un liric şi un visător (v., de ex., *Doamna cu căţelul*), căruia, pe deasupra, îi mai plăcea să guste şi umorul. De aceea nu întîmplător, spre sfîrşitul anilor ´40, el se va îndepărta de suprarealism.

S-au mai manifestat ca avangardişti în epocă Arthur Segal (1875-1944), Margareta Sterian (1897-1992), Dimitrie Berea (1908-1975) ş.a., fie ca suprarealişti sau pe altă linie, fiecare în felul său, dar nici unul din aceştia nu au avut o preocupare exclusivă pentru o singură orientare. De fapt, odată cu începutul celui de-al doilea război mondial, avangardismul românesc se stinge.

Pictura basarabeană

După ce, înainte de primul război mondial, arta Basarabiei începuse să prindă contur tot mai clar, în perioada care a urmat ea s-a afirmat definitiv, devenind un fenomen destul de relevant al culturii române interbelice.

La dezvoltarea artelor plastice şi a vieţii artistice a Basarabiei interbelice în general a contribuit foarte mult Societatea de Belle-Arte din Chişinău, înfiinţată în 1921 din iniţiativa unui grup de personalităţi basarabene, între care Vasile Cijevschi, Nicolae N. Alexandri, Al. Plămădeală, A. Baillayre, Vl. Doncev, A. Tarabuchin, M. Ţiganko, A. Gavriliţă, V. Schmidt, L. Dobronravov-Donici, M. Micolaevici-Petraşcu ş.a. Societatea avea trei secţii şi anume secţiunea teatrală, care întrunea un studiou teatral şi altul de balet şi era condusă de Nicolae Alcevschi, o secţiune muzicală, aflată sub îndrumarea lui Mihail Bîrcă, directorul Conservatorului municipal, şi în sfîrşit o secţiune de arte plastice, în fruntea căreia se afla Alexandru Plămădeală.

După 1918, îşi continuă activitatea lor în provincie Ş. Kogan (*Constantinopol. Curtea moscheiii*, *Vînzătoare de răsărită*, *Biserica Măzărache*, *Casă în Chişinăul*

Material cu drept de autor

vechi, *Balcic. Moscheie*), P. Şilingovski (*Sărbătoare*, *Portretul soţiei*, *Copaci cu dealuri*, *Cireadă de vaci*, *La treierat*)), P. Piskariov (*Primăvara*), E. Maleşevski (*Natură statică*), A. Klimaşevski (*Cărăruşa din pădure*, *Margine de pădure*), Gr. Fürer (*Portretul cîntăreţei Anastasia Dicescu*, *Plein-air. Portretul unei domnişoare*), se afirmă ca pictor M. Berezovschi (*Peisaj marin în lumina lunii*), apar pictori noi ca Vladimir Doncev, Moisei Gamburd, V. Evers, Teodor Kiriakoff, Elizaveta Ivanovski, Maia Starcevski, O. Hrşanovski ş.a.

Unul din artiştii care se bucura de cea mai mare popularitate pe atunci era Al. Plămădeală. Îndată după 1900, el se manifestase ca sculptor începător, dar cu începere din 1918, cînd va apare *Autoportretul* său, el se va lăsa atras tot mai mult şi de pictură şi mai ales de grafică, realizînd mai cu seamă portrete, ca acela al pictoriţei V. Tufescu şi cel al cîntăreţei A. Aivaz sau, prin anii □30, un alt *Autoportret*. A pictat şi desenat variate peisaje, crochiuri, picturi de gen, iar în 1934 a participat la pictarea interiorului catedralei din Tighina. Indiscutabil, cel mai important pictor al acestor ani a fost Auguste Baillayre. Din repertoriul său foarte bogat, care denotă un vast program de lucru, gusturi şi interese artistice variate şi în acelaşi timp precis articulate, fac parte lucrările *Portretul dnei L. Arionescu*, *Portretul fiicei cu păpuşă*, *Orfani*, *Natură statică cu agavă*, *Natură statică cu peşti*, *Autoportret cu măşti*, *Natură statică cu veselă metalică* ş. a. Desenul său a fost întotdeauna foarte expresiv, gesturile lineare sînt hotărîte şi sigure, cum arată cea mai mare parte a portretelor sale, dar a ştiut să lucreze tot atît de bine cu petele de culoare, ca în *Arlechin* sau în *Omagiu lui Goya*, pe cînd în alte lucrări cele două mijloace tehnice şi-au dat concursul pentru a reuşi împreună foarte bine, aşa fiind, de ex., naturile statice sau unele portrete, ca *Portret de bărbat* şi mai ales acela al dnei L. Arionescu, extrem de interesant ca tehnică de execuţie, în special prin funcţia pe care artistul a dat-o liniei.

Anii □20- □30 este vremea cînd pictura basarabeană iese complet de sub influenţa vechilor şcoli ruseşti de artă, îndepărtîndu-se treptat şi de practicile neoclsiciste, orientîndu-se spre curentele moderne europene. Sub zodia postimpresionismului se află multe lucrări ale lui A. Baillyare, E. Maleşevski, P, Piskariov, Ş. Kogan. Caracteristici expresioniste se regăsesc în operele artiştilor mai tineri, ca Gh. Ceglokoff, T. Kiriacoff, Natalia Brăghilă sau M. Gamburd, dar şi în lucrări realizate de pictori mai vîrstă, ca Ş. Kogan. Elemente constructiviste şi geomertrice constatăm în creaţiile M. Starcevski („*schiţe pentru program*"), E. Ivanovski (*Studiu pentru covor*, *Crochiu pentru vitraliu*), la V. Evers (*Doamnă în costum medieval*), V. Doncev ş. a.

Grafica

În interbelic, gravura se afirmă plenar ca artă aparte, faţă de perioada anterioară, cînd era complementară în raport cu pictura propriu-zisă. Gabriel Popescu (1866-1937) se consacrase în întregime gravurii, impunîndu-se ca un virtuoz al desenului prin portrete ca acelea ale lui *Paciurea* şi *J-P. Laurens* sau al *Mamei*, dar mai ales prin reproducerea în desen a unor scene sau tablouri ale picturii clasice, în special franceze, ca *Lupta de la Anghiari*, *Teseu părăsind pe Ariadna*, *Dans* ş.a.

Material cu drept de autor

Gravori de indiscutabil talent se dovediseră a fi şi unii dintre marii pictori ai vremii ca Petraşcu, Pallady, Tonitza, dar şi mulţi alţii. Pentru Petraşcu, gravura a avut două destinaţii. Una din ele consta în faptul că desenul era utilizat pentru realizarea studiilor necesare viitoarelor tablouri. Aşa a „copiat" el numeroase opere prin marile galerii de artă din Europa. A doua destinaţie era acea pe care trebuia să o aibă de fapt această artă: de a exprima cu procedeele ei specifice viziunea artistului asupra lumii. Pentru a reuşi cît mai bine, el şi-a perfecţionat mereu tehnica, folosiind cele mai variate procedee şi materiale de lucru. Dintre garvurile sale sînt de reţinut *Autoportret*, *Vara la Tîrgovişte*, *Peisaj din Spania*. Şi Pallady a fost destul de activ şi inventiv în acest domeniu. El a făcut numeroase portrete în desen, ca cele ale lui Picasso, Jean Giraudoux, Jean Al. Steriadi, Victor Eftimiu, George Oprescu, Vasile Cantacuzino ş. a., şi ceea ce e oarecum curios la el, cu aerul său distant, aristocratic, e tenta uşor caricaturală a multora din aceste imagini. Cît îl priveşte pe Tonitza, deosebita sa sensibilitate l-a determinat să facă numeroase desene în care să-şi exprime durerea pentru cei sărmani şi nedreptăţiţi şi indignarea faţă de guvernanţii şi îmbuibaţii indiferenţi la nevoile poporului. Aceste imagini sînt alerte, uneori parcă abia schiţate, dar se pare că tocmai prin asta şi sînt mai relevante, întrucît economia desenului urmăreşte să atragă atenţia la esenţial. În plus, desenatorul, care avea şi înzestrare literară, însoţeşte imaginile cu agende la fel de semnificative. Aşa sînt, de ex., *Eşti orfană şi cerşeşti?*, *Balanţa nu mai minte!*, *La patul bolnavului*, *Coadă la pîine*, *13 Decembrie 1918* etc., publicate de cele mai multe ori în ziarele şi revistele de stînga *Socialismul*, *Proletarul*, *Tineretul socialist*, *Flacăra* ş.a. Deşi, sub aspect tehnic, aceste imagini au reflexe de şarjă, totuşi, emoţional şi ca mesaj, ele sînt opuse caricaturii, destinaţia lor fiind să atenţioneze asupra situaţiilor dramatice. Firea complexă a lui Tonitza, cu lirismul ei delicat, a căutat să se exprime, în desen, şi prin alte genuri, ca naturile moarte, peisajul, portrete de oameni simpli şi anonimi, prin ilustrţii de carte, unde a putut să dea frîu liber imaginaţiei şi plăcerii de a insista asupra detaliului.

Totuşi, aşa cum era firesc şi cum impunea tradiţia care exista în grafica românească, aceasta a optat în special pentru humoral şi caricatural. Stilul acesta îl consatăm şi în unele gravuri ale lui J. Al. Steriadi, cum sînt, de ex., portretele colegilor Iser, Oprescu sau chiar autoportretul său. Şarjele lui sînt numeroase şi pline de haz. Dar a executat şi lucrări mai „serioase": portretele expresive ale lui Fr. Storck şi E. Stoenescu, de ex., sînt cele ale unor oameni ce-şi gîndesc cu seriozitate senină acţiunile şi problemele. Portrete au fost şi cele mai multe litografii ale sale ca cele reprezentîndu-i pe Al. Vlahuţă, Al. Macedonski, Dimitrie Ghiaţă, Şt. Luchian ş. a. Un desenator foarte productiv a fost Camil Ressu, care s-a orientat spre o tematică mai largă şi a activat pe cîteva sectoare ale genului. Spre deosebire de alţi artişti din vremea aceea, ca Petraşcu şi Pallady, care au aplicat în gravură şi anumite tente de culoare ori au folosit şi alte tehnici mai mult sau mai puţin sofisticate (aqua-forte, aqua-tinta etc.), Ressu a contat foarte mult pe desen, astfel încît a reuşit – prin modelarea grosimii, accentului, a inflexiunilor liniei etc. – să pună în lumină volumul, expresia, mişcarea. A realizat în maniera şarjei o întreagă galerie de portrete, de cele mai multe ori ale artiştilor şi scriitorilor, ca acelea ale lui Petraşcu, Pallady, Lucia Dem Bălăcescu, Ion Minulescu, I. Iser,

Material cu drept de autor

Bogdan-Piteşti. El a fost unul din cei mai prolifici autori de caricaturi politice, pe care le-a publicat mai cu seamă în revista satirică *Furnica*, dar şi în unele ziare cum erau *Viitorul*, *Adevărul*, *Facla*, *Acţiunea* ş.a.

Cu caricaturile politice şi sociale ale lui Ressu se reconfirmă şi i se dă un suflu mult mai puternic unei întregi orientări în grafica vremii. Tema centrală va fi, la început, răscoala din 1907, pe care o stigmatizaseră mai devreme ca pe o mare crimă Luchian, Tonitza, Şirato, Iser ş.a. Acum, alături de aceştia, apar nume noi care vor fi foarte active în desenul angajat politic, cum era Aurel Jiquidi (1896-1962), care a realizat caricatura atît sub aspect humoral, ca atunci cînd a ilustrat *Scrisoarea pierdută* a lui Caragiale, cît şi, mai des, sub forma satirei politice şi sociale, ca în lucrările *Vrem pace*, *Viitorul şomer*, *Dezarmare*, *Balanţa nazistă* ş.a. Aurel Mărculescu (1900-1947) a practicat mai ales lino- şi xilogravura prin care a zugrăvit multe tipuri şi scene din viaţa sărăcimii din mediul mizerabil citadin ca *Periferie*, *Văduvă*, *Sacagiu într-un cartier mărginaş*, *Cartier muncitoresc*, *Manifestaţie* ş.a., pe care le-a publicat mai des în ziarele lui N. D. Cocea *Facla* şi *Chemarea*. În aceleaşi materiale şi-a lăsat amprentele gîndurilor şi pasiunilor sale şi Vasile Dobrian (1912-1999) care a realizat, uneori în manieră vizibil geometrizantă, imagini care degajă un puternic patos militant, aşa fiind *Glasul nostru e glasul istoriei*, *Patimi omeneşti*, *Ciclul morţii*, *Din viaţa oraşului* ş.a., pubicate de cele mai multe ori în *Cuvîntul liber*, *Bluze albastre*, *Veac nou*, *Manifest*. În situaţia în care majoritatea artiştilor erau atraşi de gravele probleme sociale ale ţării, cu atît mai firesc era ca acestea să-i fi sensibilizat pe desenatorii de origine proletară, cum era tipograful Nicolae Cristea (1908-1936), care a publicat în ziarele de stînga *Cuvîntul liber*, *Stînga*, *Societatea de mîine* o serie de lucrări mai mult sau mai puţin conformiste ca stil, printre care şi *Şomerii*, *Greva*, *Proletarii*, *Hamalii*, *Solidaritatea*, *Echipa de noapte*, *Accident de muncă* etc.

Nici o orientare artistică nu a putut rămîne în afara frămîntărilor sociale ale vremii, aşa cum o vor demonstra, printre alţii, şi avangardiştii. În manieră constructivistă erau executate lucrările lui Gh. Labin *Sărăcia*, *Pacifismul*, *Constructorii*, ca şi ilustraţiile lui H. Mattis-Teutsch la *Ideologia artei*, pe cînd desenul *1 Mai* al M. H. Maxy era de factură cubistă, iar seria de lucrări din ciclul antifascist *Elogiul crimei* al lui Victor Brauner, publicate în parte în revista *Unu* a lui Saşa Pană, erau realizate în maniera suprarealismului, ca aproape toată creaţia sa, mai ales după ce se stabilise, în 1930, la Paris.

Alţi graficieni şi desenatori care au activat în această perioadă, contribuind esenţial la dezvoltarea acestei arte, au fost Aurel Popp, Ary Murnu (în special cu caricaturile de genul *Rezolvarea problemei ţărăneşti*), Nicolae Mantu (s-a remarcat mai ales cu *Răscoalele ţărăneşti*), Gy Szabo Bela, Gheza Vida, Vasile Kazar, Ion Anestin, Aurel Dragoş, Corneliu Michăilescu ş.a.

Grafica basarabeană a epocii este reprezentată în cea mai mare parte de ilustraţiile de carte ale lui T. Kiriakoff, de lucrările E. Ivanovski (*Evanghelistul Luca*, *Schiţă de program 1927*) şi mai ales în cele ale lui Gh. Ceglokoff (*Poartă. Arcul noaptea*, *În mină*, *Portret de bătrîn*, *La adăpat*), care a practicat diverse tehnici grafice: litografia, linogravura, acvaforte, xilogravura.

Muzica, teatrul şi filmul

Material cu drept de autor

Interbelicul este vremea cînd arta muzicală românească se face cunoscută departe în afara ţării. Principalul ei mesager a fost George Enescu (1881-1955), care devenise foarte cunoscut publicului iubitor de muzică din multe ţări, fie în calitate de compozitor, fie în tripla sa ipostază de interpret (pianist, violonist şi dirijor). Cea mai importantă lucrare a sa este opera *Oedip*, lansată în lumea muzicii europene la Paris în 1936. O bună parte a creaţiilor sale sînt de inspiraţie folclorică (*Rapsodiile*, *Suita sătească*, *Impresii din copilărie* ş.a.). Ca dirijor al multor orchestre şi ca violonist, a exercitat o influenţă reală asupra culturii muzicale a vremii şi a orientat formarea unor mari interpreţi, cum a fost Iehudi Menuhin.

Un alt muzician român cu renume mondial a fost Dinu Lipatti (1917-1950), considerat a fi unul dintre cei mai mari pianişti ai secolului al XX-lea. În interbelic s-au afirmat şi compozitorii Sabin Drăgoi, Alexandru Zirra, Mihail Jora, dirijorii George Georgescu, Ionel Perlea, Antonin Ciolan, Theodor Rogalski şi o întreagă pleiadă de cîntăreţi, între care Mircea Lazăr, Traian Grozăvescu, George Folescu, Jean Athanasiu, Olimpia Bîrsan, Maria Cojocăreanu, Nicolae Leonard ş. a.

Pe tărîmul muzicii corale, D. G. Kiriac îşi continuă activitatea începută mai devreme prin înfiinţarea societăţii corale „Carmen", colaborînd cu I. D. Chirescu, culegînd folclor şi scriind mai multe piese vocale şi corale. Se impun şi alte formaţiuni muzicale, cum era corul „Cîntarea României", condus de Marcel Botez, sau orchestra Filarmonicii din Bucureşti, care îl avea atunci ca principal dirijor pe George Georgescu. Cu totul deosebit a fost meritul lui Constantin Brăiloiu, etnomuzicolog cu renume, în cercetarea, prelucararea şi popularizarea marilor valori ale folclorului muzical riomânesc. In acest domeniu contribuţii de mare valoare a avut şi S. Drăgoi.

Dintre interpreţii de muzică populară s-a remarcat mai ales Maria Tănase. Muzica uşoară şi romanţa se bucură de mare interes şi apreciere din partea publicului. Prin eforturile unor folclorişti ca Harry Brauner, dansul popular românesc se impune ca un fenomen important al culturii române şi totodată se face cunoscut în afara ţării. Acum este şi vremea apariţiei baletului românesc cu lucrările *La piaţă* de Mihail Jora, *Priculiciul* de Zeno Vancea, *Nuntă în Carpaţi* de Paul Constantinescu, *Taina* şi *Luceafărul* de Mihail Andricu.

Viaţa teatrală a României interbelice devine mult mai bogată decît înainte de primul război mondial atît prin faptul că apar teatre naţionale în principalele centre ale provinciilor unite cît şi prin înfiinţarea trupelor particulare, ca cele conduse de Lucia Sturdza-Bulandra, Sică Alexandrescu, Soare Z. Soare şi Victor Ion Popa, sau a teatrelor de revistă, cum a fost cel al lui Constantin Tănase. Toate formaţiunile teatrale cuprindeau un repertoriu extrem de variat, alcătuit din piese ale dramatrugiei naţionale şi universale. Printre numeroşii actori care jucau atunci pe scenele teatrelor româneşti se evidenţiau Constantin I. Nottara, Ion Manolescu, Radu Beligan, George Vraca, Aura Buzescu, Maria Filotti, Miluţă Gheorghiu, Tony Bulandra, Alexandru Giugaru ş. a.

În 1930 este realizat şi primul film sonor românesc după romanul lui Liviu Rebreanu *Ciuleandra*. Turnarea regulată a filmelor sonore datează însă din 1935, cînd a fost realizat filmul *Bing-Bang* cu actorii N. Stroe şi V. Vasilache şi cu aparatură construită de inginerul Argani. Predomina filmul documentar cu subiecte

Material cu drept de autor

istorice precum *Vitejii neamului*; *Iancu Jianu*, *Haiducii*, *Ecaterina Teodoroiu*. În 1939, filmul românesc participă la bienala cinematografică de la Veneţia cu o ecranizare a lui Paul Călinescu a lucrării documentare *Ţara moţilor*.

Un important eveniment în peisajul cultural românesc l-a constituit apariţia, în 1928, a radioului naţional, care a contribuit substanţial la culturalizarea maselor, la informarea operativă a populaţiei, dar şi la realizarea unor scopuri culturale mai înalte, ca popularizarea literaturii şi artei şi mai ales la dezvoltarea culturii muzicale.

Muzica pe cele două maluri ale Nistrului

Faţă de perioada ţaristă, Basarabia avea în interbelic o viaţă muzicală mult mai activă şi mai variată. Exista un învăţămînt muzical, reprezentat pe de o parte de vechea şcoală de pînă la 1918 cu dirijorul, compozitorul şi muzicologul V. A. Bulîciov, cu compozitorul şi violonistul G. A. Iaţentkovski, cu pedagogii I. L. Dailis şi I. M. Guz precum şi de şcoala muzicală pentru copii a surorilor Cleopatra şi Maria Hrşanovski, iar pe de altă parte de instituţiile de studii muzicale create după Unire, între care cele trei conservatoare: „Unirea", fondat de Anastasia Dicescu în 1919, Conservatorul Naţional înfiinţat în 1928 şi condus de Traian Popovici şi Conservatorul municipal, organizat de Mihai Bîrcă în 1936. Studii muzicale se mai făceau în şcolile normale şi eparhiale, în Seminarul teologic, la Facultatea de teologie şi în şcolile de cîntăreţi bisericeşti.

Printre cele mai valoroase lucrări muzicale, apărute în această vreme în provincie, au fost opereta *Comoara zaporojană* (1929) a lui G. Iatţenkovski, opera *Pasărea măiastră* (1926), baletul *Florile micuţei Ida*, poemul simfonic *Nopţile în Crimeea*, comediile muzicale *Semnalele de pe planeta Marte* şi *În ţara canibalilor* ale lui Eugeniu Coca (1893-1954), opera pentru copii *Greierul şi furnica* a C. Hrşanovski, cantatele *Muzica*, *Cîntaţi pămîntul drag* şi numeroase prelucrări pentru cor ale lui M. Bîrcă, creaţiile corale ale lui M. Berezovschi şi A. Cristea ş.a.

În afară de corurile lui M. Berezovschi, M. Bîrcă, Z. Poroseci, A. Iakovlev ş.a., mai existau şi cîteva orchestre concertistice, ca cea simfonică de la gimnaziul nr. 1 de băieţi şi cea de balalaici de la şcoala reală de băieţi din Chişinău.

Dar bineînţeles că fenomenul cel mai spectaculos al vieţii muzicale a Basarabiei interbelice a fost muzica vocală. Au activat atunci în provincie o întreagă pleiadă de cîntăreţi de mare talent, printre care Gabriel Afanasiu, A. Antonovski, Anastasia Dicescu, Lidia Lipkovski, N. Lucezarski, N. Nagacevschi, dar vocea care a dat dimensiunea maximă a artei interpretative basarabene, impunîndu-se apoi în întreaga lume, va fi aceea a Mariei Cebotari (1910-1949). Ea nu a evoluat mult în România, decît în perioada studiilor în conservatorul „Unirea" (în anii 1924-1929) sub îndrumarea lui G. Afanasiu, a Mariei Zlatova şi a Anastasiei Dicescu, iar mai devreme, copilă fiind, cîntase în corul lui M. Berezovschi. După emigrare, în 1929, ea a concertat pe toate marile scene europene, interpretînd cu un succes deosebit cca 60 de roluri în operele lui Puccini, Ceaikovski, Verdi, Mozart, R. Strauss, Ch. Gounod, a cîntat în spectacole de operetă, a susţinut recitaluri de romanţe şi lieduri de Glinka, Rahmaninov, Schubert, Schumann, Reger s-a produs ca protagonistă în filmele *Fete în alb*, *Cîntec de leagăn*. *Melodii de dragoste*, *Premiera Cio-Cio-San*.

Material cu drept de autor

Şi cultura muzicală a Transnistriei înregistrează în aceşti ani unele realizări. Chiar în anul formării RASSM, la Colegiul pedagogic din Balta ia fiinţă un cor condus de N. Nenev. În 1930, apar la Tiraspol capela corală „Doina", condusă de C. Pigrov, şi o orchestră simfonică, dirijată la început de P. Bacinin, apoi de A. Klimov şi B. Miliutin, iar pe lîngă Comitetul de radiodifuziune activa, sub conducerea lui Gh. Murga, un ansamblu de muzică populară. Unii compozitori care se aflau pe atunci la Tiraspol, ca B. Poleakov şi D. Gherşfeld, au realizat, în special pe motive populare, cîteva lucrări mai elaborate (balet, simfonii, rapsodii), ba chiar apar şi culegeri de folclor muzical, ca acelea ale lui P. Kior şi V. Korcinski. Însă contextul cultural foarte sărac al regiunii şi puternica presiune ideologică, despre care am mai vorbit, nu a permis realizări muzicale de reală valoare.

Teatrul la răsărit de Prut

Arta teatrală a Basarabiei interbelice a evoluat mult mai slab decît muzica sau artele plastice. În 1920, din iniţativa lui Nicolae Alexandri şi Şt. Ciobanu, ia naştere la Chişinău, Teatrul popular, care de fapt era o reîncarnare a formaţiunii teatrale care activase, din 1917, în cadrul asociaţiei culturale „Făclia", condusă de acelaşi Alexandri. Funcţionarea lui a fost susţinută prin participarea unor actori basarabeni şi din alte zone ale României, ca Ludovic Dauş, Gh. Dumitru-Niţu, Mitu Dimitriu, Şt. Braborescu ş.a., dar greutăţile financiare nu i-au premis să activeze neîntrerupt şi să realizeze un repertoriu bogat. Situaţia se schimbă în 1926, cînd, în urma adoptării legii de organizare a teatrelor de stat, formaţiunea populară din Chişinău devine Teatru Naţional. La conducerea lui s-au aflat cunoscuţi actori şi oameni de cultură, între care D. Mitu, L. Dauş, Gh. Obreja-Iaşi, G. Topîrceanu ş.a. Dar la sfîrştul crizei economice 1929-1933, din aceleaşi motive financiare, teatrul este închis.

În Transnistria, în schimb, a existat în anii □20- □30 o viaţă teatrală foarte activă, ceea ce nu vrea să spună că aici ar fi existat şi o cultură teatrală foarte înaltă; acest fenomen se explică, în cea mai mare măsură, prin faptul că în regimul sovietic teatrul era chemat să îndeplinească în primul rînd funcţii propagandistice şi abia după aceea îi revenea şi sarcina instruirii artistice a populaţiei. În acest scop, primele trupe teatrale au apărut în Tiraspol încă în anii 1920-1921. Limba de scenă a acestor trupe era rusa sau ucraineana. Teatrul moldovensc apare abia în 1933. Din echipa de actori făceau parte V. Gherlak, T. Gruzin,V. Dicusar, A. Naghiţ, M. Poluboc. În 1937, trupa este completată cu absolvenţi ai şcolii de artă teatrală din Odesa, care după 1940 şi 1944 vor constitui nucleul tatrului naţional din Chişinău: D. Darienco, Ch. Ştirbu, M. Apostolov, E. Cazimirova, C. Constantinov, A. Plaţînda ş.a. Repertoriul era bineînţeles în cea mai mare parte propagandistic, alcătuit din piese ale scriitorilor sovietici, dar uneori actorii reuşeau să însceneze şi piese din literatura clasică rusă şi universală. Se înţelege că accesul la dramaturgia română era interzis.

* * *

Vorbind despre cultura română din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea, am spus că valorile create atunci sînt proba cea mai bună a capacităţilor intelectuale ale poporului român. Dar, oricît sînt de mari

Material cu drept de autor

aceste valori, spiritualitatea românească nu se reduce la ele. În acest sens, perioada interbelică, deşi foarte scurtă, se caracterizează printr-o activitate ştiinţifică, literară şi artistică extrem de bogată atît sub aspect productiv, cît mai ales din punctul de vedere al diversităţii preocupărilor şi manifestărilor.

Ceea ce nu s-a mai întîlnit în România nici pînă atunci, nici după aceea a fost atenţia deosebită a statului şi a societăţii întregi faţă de cultură şi faţă de promotorii ei. Ştiinţa de carte şi munca intelectuală erau apreciate foarte înalt, oamenii de ştiinţă, cadrele didactice, mai ales cele din învăţămîntul superior, scriitorii, artiştii, medicii, avocaţii, inginerii etc. erau plătiţi foarte bine şi în general aveau un statut social foarte ridicat. Aceasta a şi fost una din premisele principale, dacă nu chiar cea mai importantă, a avîntului pe care îl luaseră în acea vreme toate formele de activitate intelectuală.

În ştiinţă se constată o adevărată efervescenţă ceatoare. O serie de rezultate ale activităţii de cercetare, mai cu seamă în ştiinţele exacte, biologie şi medicină, au devenit parte esenţială a patrimoniului ştiinţific universal, iar savanţii români care au obţinut aceste rezultate s-au impus pentru totdeauna ca nume de referinţă în aceste ştiinţe. Din păcate, slaba dezvoltare generală a ţării, mai cu seamă sub aspect economic, făcea ca multe performanţe ştiinţifice să nu aibă aplicabilitate practică. Sînt relevante, din acest punct de vedere, mai ales cercetările în medicină şi economie: deşi în România aceste ştiinţe erau la acelaşi nivel sau în orice caz foarte aproape de nivelul pe care îl aveau în ţările dezvoltate din Europa, totuşi în România morbiditatea, mortalitatea şi săricia erau foarte mari.

Nu mai puţin spectaculoase au fost şi realizările ştiinţelor umaniste, numai că acestea aveau mai puţină legătură cu lumea din afară, fiind orientate cu precădere spre nevoile de autocunoaştere ale societăţii româneşti, de alimentare a conştiinţei naţionale şi cetăţeneşti a populaţiei ţării. Efortul de cercetare şi rezultatele lui au fost impresionante mai ales în istoriografie, filologie, sociologie, etnografie, istorie şi critică literară.

Literatura română din interbelic reprezină o treaptă nouă şi un pas foarte mare comparativ cu perioada precedentă, chiar dacă nu a putut egala creaţia lui Eminescu, Caragiale sau Creangă. Cele mai mari realizări literare ale anilor □20-□30 au fost mai cu seamă romanul, poezia, inclusiv cea modernistă, dramaturgia, critica şi eseistica. Dincolo de producţia literară impresionantă, ceea ce caracterizează cel mai bine viaţa literară din interbelic este atmosfera de căutări permanente şi febrile, de unde şi marea diversitate a manifestărilor literare.

Indiscutabil, în raport cu epoca anterioară, artele au mers mult mai departe şi au realizat un salt incomparabil mai mare decît literatura. Creaţia lui Brâncuşi, în artele plastice, şi a lui Enescu, în muzică, reprezintă trepte net superioare faţă de realizările similare de la 1900. Bineînţeles că nu este vorba doar de succese de ordin tehnic-artistic, de măiestria de care aceşti artişti au putut da dovadă fiecare în domeniul său, ci de viziuni complet noi asupra actului creaţiei. Este de reţinut amploarea extraordinară a mişcării artistice, faţă de perioada de pînă la primul război mondial, ceea ce a însemnat nu numai un număr foarte mare de lucrări, ci şi faptul că multe din ele erau adevărate capodopere, după cum era mare şi numărul artiştilor talentaţi. Mult mai puţin dependentă de contextul social, nu e întîmplător

Material cu drept de autor

că această creaţie face carieră bună chiar şi acolo unde tradiţia artistică era modestă, cum se poate vedea pe exemplul Basarabiei. Această observaţie este încă mai valabilă în muzică: cazul Mariei Cebotari, atît de puţin relevat în contextul culturii române din anii □20- □30, nu lasă nici o îndoială în această privinţă.

Capitolul XXV. România în cel de-al doilea război mondial

Sfîrşitul anilor ´30 şi începutul anilor ´40 este momentul unei mari cotituri în istoria românilor, atunci România a fost supusă unor lovituri atît de puternice, încît destinul românilor a fost schimbat în mod dramatic. După ce pe parcursul a două decenii care au urmat primului război mondial şi realizării Unirii, România reuşise să se afirme ca stat european de mărime mijlocie, cîştigînd, în afară, respectul naţiunilor în timp ce, în interior, făcuse progrese mari în domeniul economiei, dar mai ales în cultură, la sfîrşitul anilor ´30 norocul îi va întoarce spatele şi ea va fi forţată să evolueze pe un făgaş care avea să compromită în mare măsură măreaţa operă de la 1918. Mai mult decît atît, războiul care va urma şi mai ales sfîrşitul acestuia vor schimba fundamental caracterul statului român, determinînd anularea tradiţiei democratice şi liberale a societăţii româneşti şi impunerea unui regim totalitar care va domina în România şi în teritoriile româneşti din afara ţării peste patru decenii şi va aduce prejudicii enorme românilor, reţinînd dezvoltarea lor istorică, iar în unele privinţe chiar aruncîndu-i departe înapoi. Ca proporţii, dar mai ales ca urmări, catastrofala metamorfoză politică şi militară prin care va trece România în prima jumătate a anilor ´40 va întrece cu mult chiar şi dezastrul naţional din anii 1916-1917.

1. Ciuntirile teritoriului naţional

Deteriorarea relaţiilor internaţionale europene pe parcursul anului 1939 era periculoasă mai cu seamă pentru ţările mici şi mijlocii, cea mai bună dovadă în acest sens fiind pactul Ribbentrop-Molotov. Contractarea acestei înţelegeri demonstra că, avînd un duşman foarte puternic în persoana URSS, România nu putea conta nici pe cealaltă parte semnatară a acordului, Germania, care aprobase pretenţiile sovieticilor asupra unor teritorii româneşti şi deci era mai degrabă, şi aceasta, un inamic destul de periculos pentru români. Evoluţia evenimentelor pe parcursul anului care va urma după semnarea pactului va merge anume în această direcţie.

Material cu drept de autor

Preludii

La 1 septembrie 1939, Germania ataca Polonia. Astfel începea cel de-al doilea război mondial. La 17 septembrie, în Polonia intrau şi trupele sovietice pentru a lua în stăpînire partea prevăzută de pactul din 23 august, ceea cea echivala cu o nouă împărţire, cea de-a patra, a acestei ţări. După ce, la 3 septembrie, Anglia şi Franţa declaraseră război Germaniei, România şi-a anunţat neutralitatea, prin decizia Consiliului de Coroană din 6 septembrie 1939, deşi aceasta nu se potrivea cu spiritul acordului româno-polon din 1921, chiar dacă acesta viza numai reacţia la agresiunea sovietică. Cu această ocazie s-a demonstrat foarte bine că, în situaţia cînd contravin intereselor marilor puteri, tratatele politico-militare a ţărilor mici nu au nici o valoare. Altfel spus, oricît ar fi vrut, România nu ar fi putut proceda altfel. Ea a făcut doar aceea ce a putut: a permis tranzitarea pe teritoriul ei spre Anglia a rezervelor de aur ale Poloniei (cca $45 mln.) şi, principalul, a găzduit mulţi refugiaţi polonezi, între care guvernul, administraţia şi o parte a ofiţerimii).

Cei doi dictatori, cel nazist şi cel comunist, se grăbeau să realizeze prevederile pactului din 23 august pentru a putea trece la acţiuni similare încă mai îndrăzneţe. La 28 septembrie 1939, are loc semnarea unui nou protocol secret sovieto-german care statua împărţirea Poloniei între cele două puteri agresoare. De la 30 septembrie şi pînă la 10 octombrie 1939, prin „acorduri de colaborare mutuală", Stalin a forţat Estonia, Letonia şi Lituania să accepte pe teritoriul lor baze militare şi trupe sovietice, ceea ce în fapt a însemnat ocuparea acestor ţări baltice. Urma Basarabia, dar războiul sovieto-finlandez (30.11.1939 – 12.03.1940) a amînat pentru o vreme realizarea acestei intenţii. Cum numai acest război luase sfîrşit, Molotov reitera (30.03.1940) „problema Basarabiei, a cărei cotropire de către România, Uniunea Sovietică nu a recunoscut-o", adăugînd că nu exista un tratat de neagresiune între cele două ţări, dînd astfel de înţeles că URSS era dispusă să „soluţioneze problema" pe cale militară.

Apoi, procedînd exact aşa cum făcuse Hitler faţă de Cehoslovacia şi Polonia, sovieticii au început să aducă învinuiri repetate şi bineînţeles absolut nefondate românilor cum că aceştia ar fi încălcat mereu frontiera sovietică, cînd situaţia de fapt era tocmai inversă, ca şi în cazul conflictelor de frontieră germano-cehoslovace şi germano-polone. Stalin hotărîse să acţioneze rapid, pînă la terminarea ofensivei germane în Franţa. La 23 iunie 1940, Molotov îl informa pe Schulenburg, ambasadorul german la Moscova, că guvernul sovietic va cere României foarte curînd Basarabia şi Bucovina. Dacă intenţia sovieticilor relativ la Basarabia era deja familiară nemţilor, dorinţa lui Stalin de a pune mîna şi pe Bucovina a stîrnit nemulţumirea lui Hitler, pe care expansiunea sovietică începea să-l neliniştească. Ribbentrop i-a cerut lui Schulenburg să-i declare lui Molotov, între altele: „Pretenţiile guvernului sovietic în ceea ce priveşte Bucovina constituie ceva nou. Bucovina a fost o provincie a coroanei austriece şi este dens populată de germani. Destinul acestor etnici germani de asemenea constituie o grijă a Germaniei". Evident, era o avertizare, şi Stalin a fost nevoit să se retragă parţial, mulţumindu-se cu partea nordică a acestei provincii.

Ocuparea sovietică a Basarabiei şi Bucovinei

Material cu drept de autor

La 26 iunie 1940, ambasadorul României în Uniunea Sovietică, Gh. Davidescu, a fost convocat de Molotov care i-a înmînat un ultimatum. Susţinînd că Basarabia este pămînt rusesc, pe care România l-ar fi ocupat în 1918 şi care ar fi „populat în principal cu ucraineni", nota ultimativă cerea, „*pentru a pune în fine bazele unei păci solide între ţări* (s.a.)", ca „Guvernul Regal al României: 1. Să înapoieze Uniunii Sovietice Basarabia; 2. Să transmită Uniunii Sovietice partea de nord a Bucovinei, cu frontierele potrivit cu harta alăturată". Nordul Bucovinei, care nu era menţionat în pactul Ribbentrop-Molotov, era pretins ca despăgubire pentru „dominaţia de 22 de ani a României în Basarabia". Davidescu reuşise să transmită la Bucureşti doar primele cuvinte ale unui mesaj din care reieşea că Molotov îi înmînase un ultimatum la ora 22, întrucît autorităţile sovietice întrerupseseră legătura telefonică. Abia în dimineaţa zilei următoare, joi, 27 iunie, Bucureştiul a putut avea textul integral al notei.

Regele Carol al II-lea i-a invitat la el pe W. Fabricius, ambasadorul Germaniei, şi pe P. Ghigi, ambasadorul Italiei, pentru a se informa asupra atitudinii acestor ţări faţă de ultimatumul sovietic. Ambii l-au sfătuit să cedeze. Ministerele de externe ale celor două ţări, sesizate de diplomaţii români, au dat acelaşi răspuns. De regulă, răspunsurile erau că Germania nu se putea angaja pe două fronturi, principalul ei duşman fiind în acel moment Anglia. Regele, descurajat, a notat, realist, în zilnicul său: „URSS a făcut aşa servicii Reichului, încît acesta nu se poate întoarce, de dragul nostru, împotriva Sovietelor [...]. De fapt, deşi ne-am apropiat de Germania, ea ne-a vîndut, fără scrupule, intereselor sale. El a cerut din partea Germaniei măcar o favoare: să-i determine pe maghiari şi bulgari să nu profite de situaţie pentru a ataca România, promiţînd, în schimb, renunţarea la garanţiile anglo-franceze privind frontierele României, care de altfel nu mai aveau nici un rost, după capitularea Franţei, numai o săptămînă în urmă, şi după refuzul Marii Britanii de a le mai considera valabile. Dar Hitler se eschiva să răspundă. În aceeaşi zi, regele a convocat două Consilii de Coroană, unul la ora 12 şi altul seara, la care s-a discutat dacă să fie acceptat ultimatumul. „De la început, notează regele în jurnalul său, s-a văzut tendinţa de cedare". La prima şedinţă, s-a dat acelaşi număr de răspunsuri „da" şi „nu": cîte zece (fără votul regelui). La cea de-a doua şedinţă numai şase s-au mai putut hotărî să zică „nu", aceştia fiind Nicolae Iorga, Victor Iamandi, Silviu Dragomir, Traian Pop, Ştefan Ciobanu, Ernest Urdăreanu şi regele. Cei mai hotărîţi să cedeze erau unii miniştri cunoscuţi pentru lipsa lor de principii, ca Gh. Tătărescu şi mai ales C. Argetoianu, şi – lucru de-a dreptul curios – cadrele superioare din armată şi mulţi ofiţeri. „Am avut un oribil sentiment astăzi, nota regele, cînd mai mulţi ofiţeri au venit, după masă, să mă roage să cedez, căci, altfel, mergem la un dezastru sugur". Monarhul însuşi, care nu dăduse niciodată pînă atunci dovada unor adevărate atitudini de patriotism, pare să se fi pronunţat în zilele acelea foarte grele pentru rezistenţă, aşa cum rezultă din jurnalul său şi cum mărturisesc unii din cei care fuseseră în contact cu el atunci. A trebuit însă, pînă la urmă, să cedeze şi el, explicînd: „nu pot să-mi iau răspunderea, nefiind susţinut decît de o foarte mică minoritate" şi adăugînd că era îngrijorat de pericolul de a lupta pe trei fronturi şi temîndu-se că de fapt sovieticii nu aveau de gînd să se oprească la Prut, temere justificată atît de marile ambiţii expansioniste ale lui

Material cu drept de autor

Stalin, pe care dictatorul le făcuse cunoscute unui cerc restrîns de înalţi demnitari sovietici cu puţin timp înainte de semnarea pactului germano-sovietic din 23 august 1939, cît şi de neliniştea, în această privinţă, a lui Hitler.

În nota de răspuns din 27 iunie, guvernul român solicita sovieticilor discuţii într-o atmosferă de „înţelegere şi prietenie", la care aceştia au răspuns cu un nou ultimatum, care cerea, între altele: „În decurs de patru zile, începînd de la orele 14, după ora Moscovei, în ziua de 28 iunie 1940, să se evacueze teritoriul Basarabiei şi Bucovinei de trupele româneşti". Drept urmare, la 28 iunie, înainte de termenul stabilit de sovietici pentru răspuns, care urma să fie ora 12, guvernul român răspundea că, „pentru a evita gravele urmări pe care le-ar avea recurgerea la forţă şi deschiderea ostilităţilor în această parte a Europei, se vede silit să primească condiţiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic". În noaptea de 27 spre 28 iunie 1940, la ora 3.00, deci cu unsprezece ore înainte de ora stabilită prin ultimatum pentru răspunsul guvernului român şi ignorînd complet propriul angajament al Moscovei privind termenul de patru zile pentru evacuarea celor două teritorii de către statul român, trupele sovietice au început să treacă Nistrul. Unităţile armatei române, în general demoralizate şi dezorganizate, administraţia şi funcţionarii români, precum şi o populaţie foarte numeroasă, care era hotărîtă să se evacueze în România, au fost supuşi la grave provocări şi maltratări, inclusiv omoruri, din partea ocupanţilor şi a simpatizanţilor minoritari din ţinut, în special evrei, aşa cum atestă numeroase mărturii din epocă sau evocări mai tîrzii. Aşadar la 3 iulie Basarabia şi partea nordică a Bucovinei au fost ocupate, odată cu ţinutul Herţa, care nici măcar nu fusese menţionat în notele ultimative sovietice. Teritoriul ocupat de sovietici alcătuia 50 762 km² şi avea o populaţie de 3 776 000 de locuitori, inclusiv Basarabia cu 44,5 mii km² şi 3,2 milioane de locuitori şi Bucovina de Nord cu peste 6,2 mii de km² şi 570 mii de locuitori.

Părăsirea Basarabiei şi a nordului Bucovinei este unul din cele mai dramatice momente din istoria românilor. În acele momente în acest teritoriu era o învălmăşeală şi o panică infernale, provocate de termenul foarte scurt lăsat de sovietici pentru evacuarea administraţiei şi a trupelor române, precum şi a populaţiei care nu voia să rămînă sub ocupaţie străină. Mijloacele de transport erau absolut insuficiente, în gări era un vacarm şi un haos de nedescris, toate drumurile erau supraaglomerate, aşa încît mulţimile de refugiaţi mergeau spre Prut de-a dreptul peste ogoare, cîmpii, dealuri, ape etc. Disperarea ajunsese la paroxism în momentul cînd, încălcînd grav termenul de evacuare stabilit de comun acord de guvernele celor două ţări, trupele sovietice devansaseră cu mult cea mai mare parte a refugiaţilor şi se postaseră pe Prut, îngrădind trecerea pe malul drept al rîului. Acest tablou de groază era completat de jubilaţia a numeroase elemente antiromâneşti, mai cu seamă din rîndul evreilor, care se dedau la acte de maltratare, umilire şi uneori chiar la ucidere a refugiaţilor, în special a acelora din rîndul militarilor şi al funcţionarilor români. Pe deasupra, unii comandanţi ai unităţilor militare române, ca şi anumiţi funcţionari publici, au dat dovadă de egoism exacerbat şi laşitate, părăsind trupele sau patrimoniul la discreţia invadatorilor, în timp ce mulţi ostaşi şi ofiţeri de rînd ofereau cele mai bune exemple de responsabilitate civică, de demnitate şi curaj. Dar toate impresiile acestea terifiante

Material cu drept de autor

păleau în faţa disperării celor cîteva milioane de oameni părăsiţi de administraţia românească în Basarabia şi în localităţile din nordul Bucovinei, care îi urmăreau cu durere în suflet pe cei care plecau şi îi priveau cu frică pe cei care veneau în locul lor. Panica era foarte mare şi la Bucureşti. De frica ruşilor, nu puţini oameni politici demisionau din funcţii sau declinau ofertele pentru ocuparea anumitor posturi în administraţia de stat. Au fost totuşi şi exemple înălţătoare în acea atmosferă de coşmar. De mare probitate morală a fost în acele zile negre atitudinea lui Iorga, Iancu Flondor, Ştefan Ciobanu şi a altor cîţiva oameni politici şi de cultură. Proteste vehemente relativ la felul cum s-a cedat şi cum a fost evacuată Basarabia, au pronunţat liderii politici Const. Brătianu, Iuliu Maniu şi generalul Ion Antonescu. În scrisoarea adresată la 30 iunie regelui, generalul observa că „ţara este consternată şi în panică, fiindcă a auzit de reptate ori pe primii miniştri şi pe miniştri declarînd că «Sîntem înarmaţi pînă-n dinţi!», că «Nu vom ceda nici o brazdă!», că «Să avem încredere oarbă şi fără control în şefi şi în priceperea şi înţelepciunea regelui!». După actul evacuării acestor teritorii strămoşeşti, trebuie schimbat imediat sistemul şi oamenii".

Pierderea Basarabiei şi a nordului Bucovinei a determinat o schimbare esenţială în orientarea politicii externe a României. În urma capitulării Franţei în faţa Germaniei naziste, la 22 iunie 1940, guvernul român a renunţat, la 1 iulie, deci în plină expansiune sovietică în teritoriul românesc, la garanţiile anglo-franceze din aprilie 1939. A doua zi după fixarea frontierei sovietice pe Prut, adică la 4 iulie, a fost numit un nou guvern, de orientare progermană şi cu participare legionară, în frunte cu Ion Gigurtu, care şi-a arătat dorinţa de a adera la Axa Roma-Berlin, iar o săptămînă mai tîrziu a anunţat retragerea României din Liga Naţiunilor. Este absolut necesar să se reţină că prin această reorientare statul român nu devenise dintr-o dată unul fascist, cum s-a susţinut ulterior de multe ori; sub presiunea unor grave ameninţări din afară, el fusese forţat să caute sprijinul singurei puteri mari europene care la acea dată îl putea ajuta să facă faţă acestui pericol. Era firesc, de aceea, ca regele Carol să ceară lui Hitler garanţii privind frontierele României; führer-ul a condiţionat satisfacerea acestei solicitări de reglementarea diferendelor României cu Bulgaria şi Ungaria cu privire la graniţe. La cererea lui Hitler, cînd sovieticii trecuseră Prutul, Ungaria şi Bulgaria nu atacaseră România, dar, aşa cum führerul îi arătase lui Carol, Germania nu putea uita că acestea „au fost aliaţii ei în trecut", ceea ce voia să însemne că Reich-ul în general susţinea pretenţiile lor revizioniste faţă de România.

Dictatul de la Viena

Dorind să cuprindă complet România în aria sa de influenţă, în perspectiva războiului împotriva URSS, care, după victoria germană în vest, se apropia foarte repede, Hitler a impus încă în iulie negocieri româno-ungare în scopul satisfacerii pretenţiilor Ungariei, de cîţiva ani întru totul dependentă de Germania, asupra Transilvaniei. Tratativele au început la 16 august la Turnu Severin. În timp ce delegaţia română solicita un schimb de populaţie cu mici rectificări de frontieră, maghiarii cereau practic toată Transilvania: linia de demarcaţie propusă de ei trebuia să urmeze pe Mureş, cursul inferior al Tîrnavei Mari, iar în zona sud-estică să coboare pînă să cuprindă Braşovul. La 24 august negocierile au luat sfîrşit fără

Material cu drept de autor

nici un rezultat. Dar presiunea lui Hitler pe de o parte şi concentrarea masivă de trupe maghiare la frontiera de vest şi sovietice la cea de est a ţării i-au forţat pe români să revină la masa negocierilor. Aşa cum a demonstrat istoriografia mai nouă, factorul sovietic a fost unul care a determinat în mare măsură cedarea pe care guvernul român a fost forţat să o facă în Transilvania. Ocuparea sovietică a Basarabiei şi a nordului Bucovinei pe de o parte încuraja agresiunea maghiară, iar pe de altă parte îl neliniştea pe Hitler, îndemnîndu-l să susţină pretenţiile teritoriale ale Ungariei faţă de România pentru ca astfel să-şi asigure protecţia intereselor sale economice în sud-estul Europei şi mai cu seamă asupra petrolului românesc. În plus, aşa cum avea să relateze însărcinatul cu afaceri maghiar la Moscova, József Kristoffy, în cadrul întîlnirii avute cu Stalin la scurt timp după intrarea trupelor sovietice în Basarabia, dictatorul din Kremlin i-a îndemnat direct pe maghiari să atace România. Desfăşurate cu arbitrajul Germaniei şi cu participarea Italiei, tratativele româno-maghiare, reluate la 26 august la Viena, au mers mult mai repede, îndepărtîndu-se destul de mult de cererile iniţiale ale celor două delegaţii. Căutînd să-i avantajeze foarte mult pe maghiari şi să-i nedreptăţească în aceeaşi măsură pe români, Hitler urmărea să impună o soluţie care ar fi satisfăcut perfect intersele politice şi strategice ale Germaniei în raport cu cele două ţări.

Cei care au realizat arbitrajul, miniştrii de externe german şi italian, Ribbentrop şi Ciano, au avut sarcina să satisfacă în acelaşi timp două scopuri. Unul din ele consta în faptul ca Ungariei să-i fie lăsată speranţa că, prin bunăvoinţa lui Hitler, ar fi putut primi cîndva atît cît ceruse iniţal, iar României nădejdea că ar fi reuşit să recupereze, prin acelaşi concurs, aceea ce pierdea în favoarea Ungariei. Astfel ambele ţări aflate în litigiu deveneau şi mai dependente de Germania. Celălalt scop, de fapt principalul, consta în întărirea controlului Reich-ului asupra zonei petroliere a României, deoarece intenţiile expansioniste sovietice în sud-estul Europei puneau în pericol interesele economice ale Germaniei în acest spaţiu, care erau foarte mari. Teritoriul românesc cedat Ungariei prin dictatul de la Viena permitea exercitarea unui control german operativ în acest areal şi în special asupra zonei petroliere româneşti.

În timp ce delegaţia maghiară la tratativele de la Viena, arbitrate de germani şi italieni, căuta să impună punctul de vedere că tratatul ce urma să fie semnat de cele două ţări trebuia să însemne anularea tratatului de la Trianon, delegaţia română, condusă de M. Manoilescu şi avînd în componenţa ei un număr de experţi, era dispusă să lupte cu prestanţă şi curaj pentru apărarea drepturilor României asupra Transilvaniei, care făcea parte integrantă din România prin voinţa populaţiei româneşti majoritare a provinciei, exprimată de reprezentanţii ei la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918. Dar Consiliul de Coroană, întrunit în seara zilei de 29 august pentru a examina „comunicările cu caracter ultimativ făcute de guvernele german şi italian", a ignorat îndemnurile bărbăteşti ale lui Const. Brătianu, Silviu Dragomir, Victor Iamandi, Ion Mihalache, Mihail Popovici, Victor Antonescu, A. C. Cuza, Arthur Văitoianu, Const. Angelescu şi Nicolae Bălan, mitropopolitul Ardealului, de a nu admite cedarea, şi cu 19 voturi pentru, „aruncîndu-se în necunoscut", cum observa cu bun-simţ arhiereul N. Bălan (pentru că de fapt condiţiile concrete ale dictatului încă nu erau cunoscute) „a

Material cu drept de autor

hotărît acceptarea arbitrajului Puterilor Axei asupra tratativelor româno-maghiare". În şedinţa de a doua zi a Consiliului, la care a fost prezent, Iuliu Maniu, referindu-se şi la celelalte cedări teritoriale ale României, a spus cît se poate de răspicat: „Nici într-un caz n-ar fi trebuit să se admită acest lucru". De altfel Maniu a fost singurul care a avut curajul să spună pe bună dreptate că Consiliul de Coroană nu era în drept să ia decizii privind cedarea de teritorii naţionale: „cînd văd că soarta Transilvaniei se hotărăşte la o masă verde, foarte distinsă, înconjurată de patrioţi, cu supremul patron al vieţii noastre naţionale (regele – *n.a.*), dar, totuşi, între patru pereţi, mă cuprinde o adîncă tristeţe". Ca şi în cazul Basarabiei, cei mai convinşi adepţi ai capitulării au fost militarii, cu excepţia lui Văitoianu, care îşi dovedise devotamentul său faţă de ţară prin multe fapte frumoase, nu prin vorbe (despre el, Iorga zicea că jucase „un rol de căpetenie în constituirea României" Mari). Drept urmare, România a acceptat transferul către Ungaria a părţii de nord şi sud-est a Transilvaniei, adică peste 2/3 din ce pretinseseră maghiarii iniţial. În date complete, asta însemna 43 492 km², 2 667 007 locuitori, din care ceva mai mult de 50% erau români.

Pierderea Cadrilaterului

Interesele Germaniei în Balcani, dincolo de simpatiile legate de colaborarea germano-bulgară în primul război mondial, au contribuit la reducerea teritoriului României în Dobrogea, în favoarea Bulgariei.

Încă la 3 august 1940, Hitler cerea României să cedeze Bulgariei partea de sud a Dobrogei, numită Cadrilater. Tratativele au început la Craiova în ziua de 19 august şi au devenit foarte încordate la 27 august, cînd mari efective militare bulgare se apropiară de frontiera dobrogeană. La 7 septembrie a fost semnat tratatul dintre cele două ţări, care stabilea cedarea de către România în favoarea Bulgariei a celor două judeţe disputate, Durostor şi Caliacra, cu o suprafaţă de 6 921 km² şi cu 362 874 locuitori. Era astfel restabilită frontiera dintre cele două state, fixată de Congresul de la Berlin din 1878. S-a realizat totodată şi un schimb de populaţie dintre cele două ţări: fuseseră transmutaţi cca 65 000 de bulgari de la nord şi 110 000 de români de la sud de această frontieră.

Rezultate şi aprecieri ale catastrofei naţionale a României din vara anului 1940

În urma cedărilor pe care guvernul român le-a făcut pe rînd sovieticilor, maghiarilor şi bulgarilor, România a pierdut aproape 100 000 km² şi peste 6,8 milioane de locuitori, ceea ce echivala cu ceva mai mult de o treime din totalul teritoriului şi al populaţiei ţării. România a fost confruntată cu o mare problemă socială: peste 220 de mii de basarabeni şi bucovineni şi aproape tot atîţia transilvăneni din teritoriile cedate au fost nevoiţi să se refugieze în interiorul ţării. Tratatul cu Bulgaria, din 7 septembrie 1940, prevedea un schimb de populaţie dintre cele două ţări, după care din judeţele Tulcea şi Constanţa au fost trecuţi în Bulgaria peste 62 mii de bulgari, iar din judeţele Durostor şi Caliacra au fost strămuutaţi în România aproape 104 mii de români.

Cedarea acestor teritorii a adus României enorme prejudicii politice, economice, demografice şi spirituale. Decizia guvernanţilor români din acea vreme de a părăsi Basarabia şi nordul Bucovinei sub dictat sovietic a fost şi este tratată

Material cu drept de autor

diferit. În mare, s-au impus două atitudini: una care justifică necesitatea evacuării acestor teritorii şi alta care condamnă părăsirea lor fără rezistenţă armată. Cea dintîi se fondează pe superioritatea militară a sovieticilor şi pe probabilitatea unui atac simultan din partea Ungariei şi a Bulgariei. A doua atitudine porneşte de la convingerea că un guvern nu are voie să-şi părăsească teritoriul naţional, la somaţia unui inamic din afară, fără măcar să încerce a-l apăra. Indiscutabil, cea de-a doua atitudine are un ascendent categoric faţă de cea dintîi. Şi asta cu atît mai mult cu cît conformarea guvernului român la ultimatumul sovietic şi retragerea fără rezistenţă din Basarabia a însemnat recunoaşterea în fapt a legitimităţii pretenţiilor teritoriale ale URSS faţă de România. Stalin ştia prea bine care va fi reacţia guvernului român în momentul cînd va lua act de ultimatumul sovietic, tocmai de aceea îi spunea lui Ribbentrop, în timpul tratativelor germano-sovietice de la Moscova din 28 septembrie 1939, că României, ca şi statelor baltice, îi „intrase frica în oase". Totuşi comandamentul suprem militar al URSS nu excludea posibilitatea ca armata română să se opună pătrunderii trupelor sovietice în Basarabia, de aceea L. Z. Mehlis, şeful Direcţiei principale politice a Armatei Roşii dăduse ordin ca în asemenea situaţie grupuri speciale de diversiune să lucreze în mijlocul şi în spatele armatei române pentru a o demoraliza, asigurînd astfel victoria invadatorilor. Însă părerea românilor despre ei înşişi era mai proastă decît aceea a inamicului. În această privinţă ei erau de acord cu Stalin. Într-adevăr, mai ales răspunsul guvernului român la cea de-a doua notă ultimativă sovietică, cea din 28 iunie 1940, excludea orice formă de ripostă, oricît de timidă, sugerînd situaţia omului lipsit de replică în faţa agresiunii, paralizat de frică. Aşa cum am văzut mai sus, această reacţie fusese formulată astfel: *„pentru a evita gravele urmări pe care le-ar avea recurgerea la forţă şi deschiderea ostilităţilor în această parte a Europei, [guvernul român] se vede silit să primească condiţiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic*". Nici măcar un gest de protest, nici o aluzie la nedreptatea ce se făcea României prin acel act făţiş de agresiune, ca să nu mai vorbim de datoria imprescriptibilă a guvernului român de a-i atenţiona pe sovietici (şi deci opinia publică internaţională, de vreme ce schimbul de note nu era secret) că *era nevoit să cedeze o parte indestructibilă şi inalienabilă a teritoriului său naţional nu de bună voie, ci sub ameninţarea agresiunii*. În schimb, cedarea este motivată detaşat şi grandilocvent, deci uşuratic, prin nevoia „de a evita gravele urmări pe care le-ar avea recurgerea la forţă şi deschiderea ostilităţilor în această parte a Europei", ca şi cum nici o jertfă din partea României nu ar fi fost prea mare dacă aceasta o cerea păstrarea păcii „în această parte a Europei". Atitudinea sinceră, curată şi totodată înălţătoare pe care o putea avea România în acel moment tragic a fost exprimată foarte bine, două luni mai tîrziu, de către Iuliu Maniu: „Cred că cedarea Basarabiei, fără nici un fel de rezistenţă, a fost o profundă greşeală, ale cărei urmări le suferim astăzi. Trebuia, cu orice preţ şi cu orice sacrifcii, chiar cu sacrificiul de a suferi înfrîngere, să rezistăm [...]. Aşa am pierdut în Basarabia peste două milioane de români, fără cea mai mică rezistenţă. De aici [...] descurajarea care a cuprins toate provinciile, pe toţi românii şi umilirea care a cuprins armata română, care ar fi voit să aibă ocazia ca să arate că, dacă diplomaţia română n-a ştiut lucra, ea ştie să sîngereze pe cîmpul de luptă pentru salvarea onoarei naţionale".

Material cu drept de autor

În cazul Transilvaniei şi al Cadrilaterului cedarea s-a făcut cu atît mai uşor cu cît ameninţările din partea Ungariei şi a Bulgariei erau suplimentate de presiunea foarte puternică a Germaniei. În atare situaţie, rezistenţa din partea României era şi mai puţin posibilă. Impasul în care se afla atunci ţara, cu o conducere slabă şi cu politicieni dubioşi, a fost foarte bine caracterizată de istoricul Silviu Dragomir în şedinţa din 29 august a Consilului de Coroană, cînd s-a decis soarta Transilvaniei: „eu văd România de astăzi în situaţia tragică a lui Constantin Brîncoveanu: dăm un copil după celălalt şi nu refuzăm să ne convertim".

Nu putea fi evitată îngenuncherea „fără o tradiţie mare şi puternică"

Cedările teritoriale din vara anului 1940, în urma cărora România rămăsese ca „un trunchi schilodit", cum observa cu durere Martha Bibescu, au avut urmări foarte grave pentru evoluţia istorică ulterioară a ţării şi a unei importante părţi a poporului român, deoarece mai mult de jumătate din pierderile teritoriale suferite atunci nu au mai fost recuperate şi astfel milioane de români au rămas în afara ţării. În luarea sa de atitudine din 30 august, menţionată mai sus, Iuliu Maniu observa: „trebuie să constat că aceste cedări, fără o lovitură de sabie, fără o picătură de sînge, sînt o adîncă ştirbire a demnităţii şi puterii statului nostru. Orice argument, orice motiv de practicitate momentană trebuia să fie trecut în faţa onoarei naţionale, înaintea mîndriei naţionale şi în faţa consideraţiei că trebuie să avem o tradiţie mare şi puternică". Or, faţă de faptele măreţe ale evului mediu, istoria modernă a României nu cunoştea o astfel de tradiţie; politicianismul ieftin, comoditatea, huzurul, cîştigul de moment aşezaseră peste acele fapte o patină inpenetrabilă a uitării. Cît de uşuratică devenise clasa politică românească – cu unele excepţii fericite, ca cele menţionate mai sus, – arată observaţia lui C. Argetoianu din momentul cedării Ardealului: „Nu trebuie să pierdem beneficiul unei umilinţe care ne-a fost impusă"!?!

2. Transilvania, Basarabia şi Bucovina de Nord sub ocupaţie străină

Populaţia din teritoriile româneşti înstrăinate a fost sortită să treacă prin încercări foarte grele. Destinul românilor din aceste provincii va fi totuşi diferit. Basarabia şi nordul Bucovinei vor fi în curînd eliberate de armata română pentru ca peste cîţiva ani să fie pierdute din nou pentru foarte multă vreme, dacă nu chiar pentru totodeauna, pe cînd Transilvania, dimpotrivă, va fi recuperată pentru totodeauna exact în momentul cînd celelalte două vor fi pierdute definitiv.

a) Transilvania sub regim horthyst

Ceea ce a şocat cel mai mult în felul cum s-au instalat autorităţile maghiare în Transilvania a fost teroarea la care acestea s-au dedat atunci cînd au pătruns în teritoriul cucerit fără lupte. Instaurarea noului regim a fost realizată, cu începere de la 5 septembrie 1940, de către armata maghiară, secondată de alte autorităţi de represiune: jandarmeria, poliţia, justiţia, iar procedeele folosite în mod obişnuit erau intimidările, maltratările, violurile, devastările şi, destul de des, omorurile în masă a populaţiei paşnice româneşti, dar şi a nemaghiarilor, în special a evreilor. Peste trei luni, autotităţile militare vor fi înlocuite de o administraţie civilă, dar caracterul politicii maghiare în teritoriul ocupat va rămîne neschimbat, deşi tratatul

Material cu drept de autor

semnat la 30 august stabilea că supuşii români din teritoriul cedat obţineau automat naţionalitatea ungară, iar guvernul maghiar se angaja „solemn să asimilize în totul cu ceilalţi unguri pe persoanele de rasă română [...]". În activitatea de terorizare a populaţiei locale, autorităţile de stat maghiare au folosit numeroase organizaţii politice, militare şi paramilitare, toate avînd caracter fascist şi practicînd tactici teroriste. Numai în primele două luni de ocupaţie, adică în septembrie şi octombrie 1940, horthyştii au asasinat 919 români, au torturat alţi 771, au supus la variate forme de maltratare 3373 fruntaşi ai vieţii sociale şi culturale româneşti. Bestialităţile s-au revărsat peste întreaga Transilvanie ocupată, iar în unele aşezări acestea au fost împinse pînă la paroxism, cum a fost la Cluj, Huedin, Şimleul Silvaniei, în comuna Diosig (jud. Bihor), Almaşu Mare, Zalău, Şumol, Hida, Hodoş şi Mureşenii de Cîmpie (jud. Cluj), Marna, Cerişa, Halmăjd, Trăznea, Ip, Casniciul de Sus şi Casniciul de Jos (jud. Sălaj), Medieşul Aurit (jud. Satu Mare) şi în numeroase alte localităţi. Au fost maltrataţi cu cruzime şi omorîţi sute de oameni, inclusiv copii, femei, bătrîni, tineri şi vîrstnici nevinovaţi.

Scopul terorii: deromânizarea Transilvaniei

Scopul principal al terorii la care administraţia hortistă îi supunea pe români era să cureţe teritoriul ocupat de aceştia fie prin exterminare, fie determinîndu-i să se refugieze. Îndată după arbitrajul de la Viena autorităţile maghiare au pornit la realizarea unui plan de purificare etnică a acestui teritoriu, susţinînd şi încurajînd numeroasele organizaţii teroriste şi şovine ungureşti care lansau lozinci de tipul „Vrem patrie fără valahi", „Afară cu valahii", „Toţi valahii să se care" etc. Anume aceasta era destinaţia lagărelor de concentare pentru români, ca cel de la Puspokladany sau cele de la Someşeni şi Floreşti, de lîngă Cluj, înfiinţate în septembrie 1940, unde erau internaţi mii de oameni. Mai pe larg era practicată expulzarea românilor peste linia de demarcaţie fixată prin dictatul de la Viena. Conform unei statistici evident incomplete, din septembrie 1940 şi pînă la 1 decembrie 1943, au fost alungaţi peste frontiera teritoriului ocupat aproape 219 mii de români, şi asta fără refugiaţii de bună voie. La sfîrşitul verii anului 1944, cînd începuse lupta pentru eliberarea Transilvaniei, în România se aflau peste o jumătate de milion de oameni originari din nord-vestul ţării aflat sub ocupaţie ungară.

Unul din procedeele cele mai eficace prin care se urmărea curăţarea teritoriul ocupat de populaţia lui de bază a fost ofensiva autorităţilor horthyste asupra şcolii româneşti. De la 30 august 1940 şi pînă la începutul anului şcolar 1941/42, adică doar pe parcursul unui an calendaristic, numărul şcolilor primare a fost redus de la 1666 la 792 de unităţi sau de peste două ori. Majoritatea absolută a învăţătorilor şi învăţătoarelor şi-au pierdut locurile de muncă, autorităţile refuzînd, cu puţine excepţii, angajarea lor. Învăţămîntul secundar, profesional şi superior românesc a fost aproape complet distrus; în 1942, în învăţămîntul secundar din teritoriul ocupat erau doar 1835 de elevi, pe cînd înainte de dictat numai în şcolile secundare din Cluj erau 4557 elevi. Încă mai drastice fuseseră măsurile luate faţă de învăţămîntul superior românesc. Dacă faţă de cele trei Academii teologice ce continuau să funcţioneze pe lîngă episcopiile din Cluj şi Oradea autorităţile ocupante se arătase oarecum tolerante, atunci Universitatea din Cluj, instituţie

Material cu drept de autor

ştiinţifică şi formativă de mare autoritate fususe, în orice caz pentru români, distrusă: în anul universitar 1941/42 acolo se aflau doar 70-80 de studenţi români, faţă de aproximativ 3000 cîţi erau anual înainte de război.

Discriminarea naţională şi rasială ca obiectiv prioritar al politicii de stat

Politica de discriminare se aplica în toate celelalte sfere ale vieţii sociale şi economice. S-a practicat concedierea în masă a muncitorilor români din întreprinderile industriale, aşa încît în 1944 nu mai rămăsese nici o fabrică sau uzină care să fi avut mai mult de 1-2% de muncitori români. Ei erau păstraţi doar acolo unde munca era foarte grea şi prost plătită.

Una din acţiunile care sublinia cel mai bine caracterul antiromânesc şi antipopular al politicii statului maghiar în Transilvania ocupată a fost revizuirea reformei agrare româneşti din 1921, prin care fuseseră împroprietăriţi în această parte a provinciei de peste munţi aproape 1,4 milioane de ţărani români, maghiari şi de alte naţionbalităţi. Pînă la sfîrşitul anului 1941, au fost expropriate 77.160 de iugăre, din care 44.236 au fost întoarse moşierilor maghiari. Dar proporţiile exproprierilor în favoarea statului ungar şi al moşierilor maghiari au continuat şi în anii următori, mai ales în cazul terenurilor forestiere, şi cei afectaţi de aceste procese au fost ţăranii români, în proporţie de cca 75 la sută.

Aceeaşi atitudine discriminatorie a autorităţilor maghiare faţă de români s-a manifestat şi în celelalte sfere ale activităţii economice (de ex., bănci sau meserii), profesionale sau intelectuale. Bineînţeles că românilor nu le era permis să se implice în politică sau în adminstraţia de stat, nici măcar în cea municipală sau comunală.

Statutul românilor aflaţi sub ocupaţie horthystă s-a înrăutăţit foarte mult în anii războiului. Ei erau folosiţi în detaşamentele de muncă forţată, puse la dispoziţia autorităţilor militare şi civile, aşa cum erau folosiţi evreii şi prizonierii de război, şi tot aşa ca aceştia erau ţinuţi în tabere şi lagăre de muncă, după sistemul nazist. S-a stabilit că, în cei patru ani cît au stăpînit Transilvania, hortiştii au trimis la muncă în Germania aproape 30.000 de români.

Bestialităţile la care se dedaseră autorităţile hortiste în Transilvania de Nord faţă de români erau atît de mari, încît a trebuit să constituie obiectul examinării speciale, în februarie 1943, din partea unei Comisii italo-germane (aşa-zisa comisie Roggeri-Henke), pe care aceasta le-a constatat şi semnalat, fără ca bineînţeles concluziile ei să fi fost luate în seamă de guvernul ungar. Demenţa naţionalistă şi rîvna teroristă acaparaseră acest guvern într-atît, încît treziseră chiar şi spaima unor maghiari. Scriitorul secui György Ferenczy observa, între altele, în lucrarea *Golgota Transilvaniei*, care apărea la sfîrşitul anului 1940: „Tocul îmi tremură în mînă cînd aştern aceste rînduri pe hîrtie. Mîndrul pămînt al Transilvaniei s-a transformat într-o amarnică Golgotă unde se petrec cele mai groaznice evenimente. Oamenii sînt închişi cu sutele, cu miile, sînt bătuţi, sînt torturaţi în mod barbar. Asasinatele şi execuţiile se ţin lanţ şi toate acestea doar pentru singura vină că nenorocitele victime s-au născut români! Durerea ne sfîşie inimile la auzul atîtor suferinţe [...]. A chinui fără vreun motiv politic, cu un vandalism necruţător, oameni lipsiţi de apărare, este nemaiîntîlnit în istoria statelor civilizate ale Europei" etc.

Material cu drept de autor

Teroarea antievreiască horthystă în Transilvania

Politica horthystă de exterminare a evreilor a fost aplicată fără rezerve şi în Transilvania. Ea atinsese punctul culminant în primăvara anului 1944. În teritoriul ocupat de maghiari al acestei provincii româneşti se aflau, în mai 1944, 166.601 evrei. La sfîrşitul lunii mai şi începutul lunii iunie 1944, 151.180 evrei au fost trimişi în lagărul de muncă şi exterminare de la Birkenau-Auschwitz, iar 14.881 au fost concentraţi în detaşamente de muncă forţată. Foarte puţini din aceştia au scăpat cu viaţă.

Eliberarea părţii nord-vestice a României de sub regimul horthyst va începe în urma loviturii de stat prosovietice de la Bucureşti din 23 august 1944, după care trupele române şi sovietice vor declanşa împreună ofensiva împotriva trupelor germane şi ungare fasciste de pe teritoriul ţării. Transilvania de Nord va fi complet eliberată de sub ocupaţie maghiară la 25 octombrie 1944.

b) Primul an de dominaţie sovietică în Basarabia: unie 1940-iunie 1941

La 3 iulie 1940, ora 13, Basarabia fusese ocupată în întregime de către armata sovietică. Marea moşie de la Nistru a Muşatinilor, principala nestemată din coroana acelei slăvite dinastii, fusese înghiţită de marele imperiu roşu din răsărit. După ce timp de 22 de ani aceasta îşi tămăduise cu multă stăruinţă şi răbdare multele şi adîncile răni ale înstrăinării de matca neamului, în fatidicul an 1940 a fost forţată să pornească iar pe drumul pătimirilor.

Primele urmări grave ale ocupaţiei

Ruşii au susţinut întotdeauna, ca şi nostalgicii sovietici basarabeni, că ocuparea sovietică a provinciei, în 1940, ar fi fost de fapt o izbăvire a acesteia de jugul boierilor şi capitaliştilor români şi că Armata Roşie ar fi adus moldovenilor un mod de viaţă mult mai bun. Situaţia reală a fost tocmai pe dos. Invazia moscovită dincoace de Nistru a prejudiciat serios patrimoniul naţional al României aflat în Basarabia. Numai valoarea armamentului rechiziţionat de sovietici şi nerestituit constituia cca 250 milioane de lei (în situaţia cînd plata unei zile de muncă cu braţele era de aprox. 30 de lei, iar preţul unui kg de pîine era de 6-7 lei). Conform estimărilor guvernului român, făcute în primul an de după eliberarea Basarabiei în 1941, valoarea avuţiei publice acaparte de sovietici în provincie se ridicase la peste 157 miliarde de lei. După date incomplete, averea instituţiilor publice şi a mănăstirilor rămase în provincia ocupată era apreciată la cca 125,4 miliarde de lei, iar pagubele suferite de agricultura basarabeană constituiau aprox. 161 miliarde de lei. Pierderi de zeci de miliarde, care nu au putut fi estimate cu oarecare exactitate, fuseseră înregistraseră în industrie şi comerţ şi mai ales în sistemul bancar al provinciei, care în momentul pierderii provinciei constituia aproape o treime din totalul capitalului bancar românesc.

Dincolo de enormele pierderi materiale, au existat mari drame ale populaţiei afectate direct de invazia sovietică. Peste 200 de mii de basarabeni şi bucovineni (unele surse dau o cifră mult mai mare, dar a stabili datele exacte este cu neputinţă) s-au refugiat în România. Alţi 150 000 de oameni, mai cu seamă evrei, s-au mişcat în sens invers, din România spre teritoriile ocupate. În plus, conform tratatului de prietenie germano-sovietic din 28 septembrie 1939 cu privire la frontiere şi la

Material cu drept de autor

schimbul de populaţie, 80 000 de germani din Basarabia, împreună cu alţi 30 000 din Bucovina, au fost transferaţi, în cea mai mare parte, în Prusia Orientală.

Formarea RSS Moldoveneşti

Iniţial, Stalin intenţiona să facă la răsărit de Prut o republică sovietică ce ar fi pus în practică intenţia pe care şi-o anunţase în 1924, cînd fusese creată RASSM, ceea ce trebuia să însemne că noua formaţiune politico-administrativă urma să aibă un teritoriu mai mare decît cel al Basarabiei, cuprinzînd fie o parte a Transinstriei, fie nordul Bucovinei. Aşa cum relata, la 11 iulie 1940, ziarul „Pravda", principalul organ de presă al partidului bolşevic, aceasta urma să aibă „o suprafaţă de peste 50 000 km² şi o populaţie ce va depăşi 3,7 milioane de oameni. Viitoarea RSS Moldovenească va deveni un stat cu un teritoriu mai mare decît al unor state europene ca Belgia, Olanda, Elveţia". Dar în scurt timp planul avea să se schimbe foarte mult. Nu se cunosc împrejurările în care s-a produs această reorientare, dar nu încape nici o îndoială că schimbarea, dacă nu a fost gîndită personal de dictatorul sovietic, în orice caz s-a făcut numai cu aprobarea lui, aceasta fiind o decizie politică judicios motivată şi avînd bătaie lungă.

Conducerea sovietică a avut grijă să dea actului naşterii noii republici aparenţa unei legitimităţi. În acest scop, la 2 august 1940, a fost convocată o sesiune specială a Sovietului Suprem al URSS, organul cel mai înalt de stat al imperiului, la care doi reprezentanţi ai populaţiei moldoveneşti, T. A. Konstantinov din partea Transnistriei şi Z. A. Crăciunescu din partea Basarabiei, au transmis „rugămintea poporului moldovenesc" să fie formată RSS Moldovenească şi aceasta să fie primită în componenţa URSS. Înaltul for de stat de la Moscova răspundea astfel acestei „rugăminţi": „Venind în întîmpinarea doleanţelor oamenilor muncii din Basarabia şi ale oamenilor muncii din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească cu privire la reunirea populaţiei moldoveneşti din Basarabia cu populaţia moldovenească din RASS Moldovenească şi călăuzindu-se de principiul sovietic al dezvoltării libere a naţionalităţilor, Sovietul Suprem al URSS hotărăşte:

1. Se formează Republica Sovietică Socialistă Moldovenească unională.
2. Se includ în componenţa Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti unionale oraşul Tiraspol şi raioanele Grigoriopol, Dubăsari, Camenca, Rîbniţa, Slobozia, Tiraspol din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldoveneească, oraşul Chişinău şi judeţele Bălţi, Bender, Chişinău, Cahul, Orhei şi Soroca din Basarabia".

Semnificaţia politică şi perspecitva istorică a formării RSSM

Observăm, aşadar, că în noua RSSM intrau doar şase din cele paisprezece raioane ale RASSM şi şase din nouă judeţe basarabene. Felul cum s-a făcut această contrucţie denotă raţionamentele exclusiv politice ale întreprinderii. Pentru soluţionarea problemei pe care o avea de data aceasta Stalin în faţă, nu conta nici suprafaţa fostei republici autonome transnistrene (ceea ce aruncă lumină *a posteriori* asupra motivaţiei creării acesteia în 1924) şi nici teritoriul Basarabiei; cea dintîi se lichida, odată ce misiunea ei era încheiată, pe cînd cea din urmă, care fusese atîta timp un măr al discordiei dintre români şi ruşi, a fost pur şi simplu desfiinţată ca entitate etnopolitică: de acum încolo, Basarabia nu va mai exista ca teritoriu unitar din punct de vedere politic-administrativ. Ţinînd cont de experienţa

Material cu drept de autor

istorică şi mai ales de importanţa strategică excepţională a sudului provinciei, care se mărgineşte cu Dunărea şi cu Marea Neagră, sovieticii au trecut acest teritoriu la Ucraina, şi odată cu el, şi judeţul Hotin care, prin legăturile sale tradiţionale strînse cu Bucovina, asigura legătura acesteia cu Basarabia. Cele două ciuntiri teritoriale au făcut din Basarabia un trup schilod, sortind-o la lîncezire economică şi spirituală; anexarea la ea a celor şase raioane transnistrene, slab dezvoltate din toate punctele de vedere şi puternic rusificate, nu a putut fi o compensare, ci mai degrabă o rană în plus. Din aceste motive, chiar să nu fi fost vigilenta politică naţională sovietică, noua RSSM nu avea şanse reale să se dezvolte ca formaţiune politico-administrativă cu proprie fizionomie naţională şi spirituală.

Un gest anticominternist al lui Stalin

Numind conducerea RSSM nou-formate, Stalin a ignorat complet gruparea comunistă care activa în Basarabia în momentul cotropirii acesteia de către trupele sovietice, ca parte a Partidului Comunist Român şi facţiune a Internaţionalei Comuniste. De fapt legătura comuniştilor basarabeni cu conducerea PCR era destul de slabă, ei întreţinînd contacte mai mult sau mai puţin permanente cu conducerea comunistă de la Kiev. Conform datelor din 25 iunie 1940 ale Cominternului, comitetul regional basarabean al PCR era alcătuit din I. Korotkov, O. Weisman, R. Rozenboim, I. Morgenstern şi A Cojuşneanu, toţi evrei, poate cu excepţia primului din ei. Aşa cum susţine istoriografia basarabeană, în noaptea de 27 spre 28 iunie 1940 comuniştii din ţinut ieşiseră din ilegalitate şi formaseră „un comitet provizoriu revoluţionar" în frunte cu secretarul comitetului regional al partidului comunist S. D. Burlacenko şi din care mai făceau parte I. Korotkov, A. Rubinştein, M. Braşovan, P. Petrov şi G. Dobînda. Informaţia atît de contradictorie privind componenţa conducerii organizaţiei comuniste basarabene în zilele de 25-27 iunie 1940 demonstrează că această grupare era foarte slabă, atît numeric (sursele istorice, de provenienţă comunistă, bineînţeles, dau o cifră de peste 300 de membri, ceea ce nu pare deloc credibil) cît şi organizaţional. Se vede că nici în Comintern şi nici la Kiev nu se ştia cîţi comunişti erau în Basarabia şi cine era mai mare peste ei.

Stalin făcuse aşa ca iniţiativa formării noii republici sovietice să vină din partea populaţiei moldoveneşti de pe cele două maluri ale Nistrului, şi nu de la comuniştii care activaseră în Basarabia, bineînţeles, sub îndrumarea şi controlul direct al Moscovei. Acest gest, care va stîrni ura evreilor împotriva dictatorului, ură ce se va regăsi pînă în zilele noastre în scrierile acestora despre Basarabia din acea vreme, îşi are explicaţia în două motive la fel de importante pentru el. Principalul motiv l-a constituit ostilitatea lui Stalin faţă de evrei, pe care el o acumulase pe parcursul luptei foarte grele pe care a trebuit să o poarte împotriva unei mari şi puternice echipe de lideri evrei, care au condus împreună cu el Rusia sovietică de la revoluţie şi pînă spre sfîrşitul anilor □30, cînd el reuşise să-i nimicească pe cei mai mulţi din ei. Evident că, din acest motiv, el nu putea da pe mîna evreilor o republică nou-creată ce se învecina cu Europa capitalistă. Între altele, exact aşa va proceda şi atunci cînd va decide cine să conducă ţările din Europa Centrală şi de Est, ocupate de trupele sovietice la sfîrşitul celui de-al doilea război mondial şi rămase sub controlul Moscovei ca ţări comuniste. În al doilea rînd, întrucît în România, ca de altfel şi în restul lumii civilizate, moldovenii de la est de Prut erau consideraţi parte

Material cu drept de autor

integrantă a poporului român, se impunea ca inițiativa formării republicii moldovenești să vină, formal, anume de la ei, pentru ca astfel să se demonstreze că moldovenii nu se considerau români și că doreau să aibă statul lor aparte, cu totul altul decît era România, și care să fie parte componentă a Uniunii Sovietice.

Din aceste motive, în momentul ocupării sovietice a Basarabiei, organizația comunistă care activase în ținut, nefiind recunoscută de noua administrație sovietică, a încetat să mai existe. La 14 august 1940, C. C. al P. C. (b) din Uniunea Sovietică a transformat organizația regională de partid din RASSM în Partid Comunist (b) al Moldovei. Un autor evreu basarabean (M. Bruhis) va consemna, consternat, mai tîrziu, că „organizația comunistă din Basarabia a fost pur și simplu lichidată, iar membrii ei nu au fost recunoscuți drept comuniști".

Lupta pentru limba română în noua RSSM

Una din problemele cele mai complicate cu care s-a confruntat la început regimul de ocupație în Basarabia a fost limba română. Complexitatea acestei probleme consta în faptul că majoritatea absolută a populației nu cunoștea altă limbă, ceea ce impunea sarcina admiterii limbii române cu statut de mijloc public de comunicare. Basarabenii nu cunoșteau nici acea variantă foarte rusificată a limbii „moldovenești", pe care autoritățile sovietice o cultivaseră în Transnistria. Stalin înțelesese dintr-o dată că românii basarabeni nu ar fi ajuns niciodată să vorbească această caricatură de limbă, dar pe de altă parte el nu putea admite ca limba scrisă și vorbită în noua republică sovietică să fie tot așa ca cea din România, așa cum se practicase în mod firesc în Basarabia pînă la 1940. Pentru ca chestiunea aceasta să fie soluționată odată și pentru totdeauna în spiritul dorit de autoritățile sovietice, acestea au decis să organizeze o dezbatere științifico-practică, foarte restrînsă, bineînțeles. Dezbaterea s-a produs în cadrul consfătuirii petrecute din inițitiva Comisariatului învățămîntului din RSSM și sub egida Sovietului Suprem al republicii în zilele de 10-12 martie 1941. Bătălia s-a dat între două poziții diametral opuse. Una din ele, reprezentată mai cu seamă de „savanții" I. D. Ceban, L. Madan și V. Anghel, împreună cu „scriitorii" Mitrofan Oprea și Lev Barski, căuta să impună ideea „limbii populare", adică stîlcite, primitive, care fusese promovată în interbelic în Transnistria. Dar, lucru aproape incredibil pentru vremea aceea, cînd în Basarabia fusese introdus regimul sovietic de teroare politică și ideologică, adversarii acestei opțiuni s-au dovedit a fi mai numeroși și, ceea ce e încă mai greu de crezut, destul de curajoși, chiar dacă au trebuit să aibă grijă să nu pară antisovietici.

Ideea principală pe care au formulat-o și apărat-o aceștia a fost că există o singură limbă „moldovenească", avînd în vedere, bineînțeles, limba română, precizînd că ea nu are dialecte. „Nu poate fi vorba de dialecte, ci de particularități, de localisme, care trebuie să fie lăsate, după mine, la sloboda lor dezvoltare", susținea Cîndea, unul dintre vorbitorii cei mai competenți și mai decișii să apere limba română, punct de vedere susținut tot atît de hotărît de tînărul scriitor Mihail Curicheru. Mai mult decît atît, scriitorul Nicolae Costenco a lăsat să se înțeleagă foarte clar că de fapt că ceea ce se numește limbă moldovenească este de fapt „grai moldovenesc". Aproape toți cărturarii basarabeni au luat atitudine tranșantă față de tradițiile limbii. Pe de o parte, a fost respinsă tendința culturnicilor de la Tiraspol

Material cu drept de autor

de a impune o limbă „populară" în dauna limbii române literare (Costenco: „Ne e foarte greu să scriem, pentru că ni se cere forma curat populară"), iar pe de altă parte s-au pronunţat tot atît de hotărît pentru dezvoltarea acesteia în baza tradiţiilor culturii clasice româneşti. Panait Antohi, pe atunci redactor la ziarul *Moldova Socialistă*, cunoscut sociolog basarabean, fost elev al lui Dimitrie Gusti, spunea că „la dezlegarea problemei limbii moldoveneşti trebuie luată în seamă tradiţia, mişcarea culturală", ceea ce impune, adaugă el cu mult curaj, folosirea cuvintelor româneşti. Tocmai de aceea, susţineau Cîndea şi Emil Gane, cel din urmă lector la Institutul pedagogic din Chişinău, nu poate fi discutată chestiunea creării unei limbi noi. Ea trebuie dezvoltată, dar pentru asta, vor observa scriitorii N. Costenco, Ramil Portnoi, pedagogii E. Gane, I. A. Corcinschi ş.a., ea trebuie ferită de rusificare. Profesorul Nicolae Moroşanu, cărturarii Lev Caţ-Cezza şi P. Antohi nu numai că vor respinge ideea unei noi „limbi norodnice", dar vor atenţiona asupra necesităţii afirmării unei limbi culte, care „se împarte, la rîndul ei, în două categorii: limba cultă scrisă, simplă, cu care ne adresăm unui auditoriu anumit, şi limba cultă superioară, cu care ne adresăm unui auditoriu cu înaltă cultură", fiind vizat în al doilea caz limbajul ştiinţific. Antohi şi Costenco, cei mai consecvenţi apărători ai limbii române în această dezbatere, au mers pînă acolo ca să afirme răspicat că ceea ce era declarat ca fiind limbă moldovenească era de fapt limbă română. Antohi chiar a avut curajul să-l critice pe unul din organizatorii şi conducătorii consfătuirii, S. Zelenciuc, pentru faptul că acesta căutase să justifice înlocuirea scrisului latin cu cel chirilic.

Reprezentanţii autorităţilor sovietice, care erau transnistreni şi care doreau o limbă „norodnică", altfel spus, cît mai deosebită de limba literară română, au fost nevoiţi să cedeze întrucîtva sub presiunea cărturarilor basarabeni. V. Borş, comisarul învăţămîntului public, care a făcut totalurile dezbaterilor, a acceptat ideea unei singure limbi „moldoveneşti", criticîndu-l blînd pe Ceban şi în fond susţinîndu-l, deşi majoritatea participanţilor la consfătuire au apreciat *Cuvîntelnicul ortografic moldovenesc* şi gramatica, alcătuite de acesta, ca fiind în totală contradicţie cu spiritul şi cultura elemenară a limbii. Borş şi Zelenciuc, încurajaţi de Brovko, preşedintele Sovietului Suprem, prezent la consfătuire, i-au criticat foarte aspru pe Costenco, Curicheru, Gane, Cîndea, insinuînd că aceştia ar fi avut o poziţie antisovietică, deşi la începutul consfătuirii participanţii la dezbateri fuseseră îndemnaţi „să spună tot ce ţin în inimă ca să putem ajunge la o dreaptă dezlegare a acestei întrebări". Se vede că acest îndemn, ca şi consfătuirea în sine, fusese făcut în scopul de a-i detecta pe intelectualii care rămăseseră fideli cauzei naţionale româneşti sau aveau rezerve faţă de regimul sovietic. Ulterior, Costenco, Gane, Curicheru, Moroşanu (probabil, şi Cîndea) au fost arestaţi şi deportaţi în Siberia, unde, cu excepţia celui dintîi, toţi ceilalţi aveau să-şi piardă viaţa. Însă aceste jertfe nu au fost zadarnice, ele au plătit cedările pe care autorităţile sovietice au fost nevoite să le facă, pentru ca populaţiei basarabene să nu-i fie impusă o limbă primitivă şi artificială, complet străină de limba română literară. Pe lîngă recunoaşterea faptului că în Basarabia şi în Moldova de peste Prut se vorbea aceeaşi limbă, a fost acceptată, de asemenea, şi necesitatea studierii creaţiei unora dintre cei mai mari scriitori români. Este adevărat că erau admişi doar moldovenii

Material cu drept de autor

şi numai cîţiva din ei: cronicarii, Cantemir, Eminescu, Creangă, Alecsandri, Sadoveanu, Vlahuţă. Se înţelege că nu era deajuns, dar faţă de ce fusese pînă atunci în Transnistria, noile condiţii pentru cultivarea limbii erau mult superioare.

„Prefacerile" socialiste în Basarabia

Chiar din momentul pătrunderii lor în Basarabia, sovieticii au acaparat, prin „naţionalizare", toate bunurile materiale ale provinciei: băncile şi instituţiile de credit, întreprinderile şi mijloacele de transport, comunicaţiile, indistria poligrafică, staţiile electrice, întreprinderile comerciale, depozitele şi rezervele statului, hotelurile, marile case de locuit etc. Numai în cele şase judeţe care au intrat în componenţa RSSM au fost confiscate cca 500 de întreprinderi industruiale. A fost realizată aşa-zisa reformă agrară sovietică. Chiar în primele două luni de ocupaţie au fost lichidate fermele agricole mai mult sau mai puţin rentabile şi organizate în baza lor întreprinderi agricole de stat (sovhozuri). În lunile septembrie-octombrie 1940, este declanşată confiscarea proprietăţilor ţăranilor înstăriţi, aşa-zişi „culaci" (chiaburi), iar din ianuarie 1941, în baza acestor exproprieri şi a intimidării masei ţărănăneşti, în primul rînd a ţăranilor mijlocaşi, începe organizarea primelor colhozuri. În iunie 1941, în RSSM erau 65 de sovhozuri precum şi 120 de colhozuri în care fuseseră forţaţi să intre aprox. 3,7% din numărul gospodăriilor ţărăneşti şi care stăpîneau 4,2% din suprafaţa cultivabilă.

Instaurarea terorii roşii

Odată cu declanşarea, din chiar momentul pătrunderii ocupanţilor sovietici în Basarabia, a unei puternice propagande antiromâneşti, a cultivării urii faţă de elita politică, economică şi culturală a provinciei, se dezlănţuie şi o teroare fără precedent împotriva populaţiei paşnice a ţinutului. Primele jertfe ale represiunilor au fost toţi cei care avuseseră funcţii publice în cadrul statului român, oricît de mărunte ar fi fost acestea, de la primari şi notari comunali şi pînă la conducătorii de locomotive, tramvaie, autobuze, taxatori, gardieni publici, portari etc. Învăţătorii, preoţii, studenţii, oamenii de cultură erau ţinta cea mai căutată a arestărilor, maltratărilor, deportărilor şi omorurilor fără judecată sau în urma unor simulacre de procese judiciare (deciziile absolut formale ale aşa-ziselor „troici").

La 9 iulie 1940, guvernul sovietic a adoptat hotărîrea „Cu privire la tribunalele militare pe teritoriul Basarabiei şi al Bucovinei de Nord" care stabilea înfiinţarea acestora cu prerogative foarte largi în sensul că în atenţia lor urma să intre orice acţiune şi orice persoană din teritoriul cucerit. Chiar a doua zi, L. Beria, comisarul NKVD-ului, îi cerea lui Molotov, care era pe atunci preşedinte al guvernului sovietic, să fie mărit considerabil numărul trupelor de escortă al NKVD care erau necesare pentru noile închisori şi tribunale militare ce se înfiinţau în Basarabia şi în nordul Bucovinei precum şi pentru escortarea arestaţilor şi a condamnaţilor de aici. Au fost înfiinţate în grabă numeroase tribunale, deschise închisori ce au fost tixite cu zeci de mii de jertfe care habar nu aveau ce vină li se incrimina. Mulţi erau împuşcaţi pe loc, fără cine ştie ce formalităţi. În primele luni după eliberarea Basarabiei, în iunie 1941, în multe localităţi, mai cu seamă în oraşele mai mari, cum era Chişinăul, Bălţii, Cahulul, Tighina, dar şi la Orhei şi în alte părţi, au fost

Material cu drept de autor

descoperite mari gropi cu zeci şi sute de victime, peste care se turnase var stins, adevărate hecatombe, pe care populaţia basarabeană nici nu şi le putuse închipui.

În paralel, sovieticii au declanşat o vastă acţiune de deportare în masă a basarabenilor în interiorul imperiului, mai cu seamă în Siberia şi în regiunile din Asia Centrală. Nu există o statistică precisă a acestor deportări, se vehiculează cifre de la cîteva zeci pînă la cîteva sute de mii de oameni. Se cunosc totuşi unele fapte concrete care permit a reconstitui cel puţin în parte proporţiile acelui genocid. Astfel, în mai 1941, numai dintr-un singur sat, Cubei, din raionul Bolgrad, fuseseră deportate 25 de familii, de la mic pînă la mare, şi încă 125 de capi de familie, ceea ce însemna între un sfert şi o treime din populaţia satului. Şi trebuie observat că acesta era un sat de bulgari, faţă de care ocupanţii erau mai puţin suspicioşi decît faţă de români. Ceea ce se ştie foarte sigur, de asemenea, este începutul deportării în masă, organizate, în noaptea de 12 spre 13 iunie 1941. Bineînţeles că, aşa cum se vede din adresa de la 10 iulie 1940 a lui Beria către Molotov, arestările şi deportările în masă ale basarabenilor începuseră imediat după ocuparea provinciei, dar deocmdată nu dispunem de date concrete despre acest feonomen. În noaptea aceea din Chişinău şi din cele şase judeţe ale Basarabiei au fost deportaţi 25720 de oameni. Documentele publicate relativ recent arată că guvernul sovietic intenţiona să deporteze în lagărele din Asia Centrală, Siberia şi nordul Rusiei un număr mult mai mare de basarabeni şi anume între 60 şi 80 mii de oameni. Atacul Germaniei hitleriste asupra URSS şi începutul eliberării Basarabiei de către armate română, la 22 iunie 1941, a pus capăt acestei terori.

Multă vreme nu s-a ştiut de ce deportările în masă, ca şi arestările şi exterminările grabnice ale populaţiei basarabene, bănuite că nu ar fi fost destul de loială regimului sovietic, nu s-au produs îndată după ce Armata Roşie trecuse Nistrul, ci doar cu 10 zile înainte de atacul Germaniei hitleriste asupra URSS. Unele documente istorice arată că aceste represiuni au fost legate de pregătirea lui Stalin de război. Conducerea de stat sovietică luase această hotărîre încă în vara anului 1939. O serie întreagă de evenimente care aveau să se petreacă în Europa de Est în următorii doi ani, precum şi în relaţiile dintre marile puteri europene, în special între URSS şi Germania, au confirmat planul dictatorului din Kremlin. Ocuparea de către Armata Roşie a teritoriilor menţionate în pactul Ribbentrop-Molotov nu a însemnat decît preludiul unei mari ofensive sovietice în Europa. La începutul anului 1941, cînd Moscova se credea destul de pregătită pentru a declanşa ofensiva, această intenţie nu mai era un secret de stat. În cadrul consfătuirii de la Chişinău, din 10-12 martie 1941, asupra rolului şi caracterului limbii române (moldoveneşti), cîţiva oratori au făcut aluzie destul de transparentă la faptul că în curînd sovieticii vor trece Prutul. Se ştie că în Basarabia şi mai ales pe malul stîng al acestui rîu erau concentrate efective militare sovietice mult prea mari pentru paza frontierei. Apropiata declanşare a ostilităţilor i-a sugerat lui Stalin să cureţe teritoriul abia ocupat de toate grupurile şi categoriile de populaţie în care autorităţile sovietice nu aveau încredere.

Evacuarea germanilor și politica națională sovietică în Basarabia

La 28 septembrie 1939, odată cu încheierea acordului germano-sovietic de prietenie şi frontiere a mai fost semnat şi un „protocol secret" privind schimbul de

Material cu drept de autor

populaţie dintre cele două părţi, adică slavi pe germani şi viceversa. Între altele, documentul stipula următoarele: „Guvernul URSS nu va împiedica pe cetăţenii germani şi pe alte persoane de origine germană, care locuiesc în sfera sa de interese, dacă aceştia vor avea dorinţa de a se strămuta în Germania sau în sfere germane de interese. El este de acord ca acest transfer să se facă de către mandatari ai guvernului german în acord cu autorităţile competente locale şi că prin asta nu vor fi afectate drepturile patrimoniale ale strămutaţilor". În temeiul acestei prevederi, în toamna anului 1940, a avut loc evacuarea germanilor din Basarabia. Plecarea lor a început la 17 septembrie şi s-a terminat la 22 octombrie 1940.

În ajunul intrării trupelor sovietice în Basarabia, ministrul de externe al Germaniei, J. von Ribbentrop, îl informa pe Schulenburg că „în această provincie trăiesc circa 100 000 de oameni de naţionalitate germană. Bineînţeles că Germania este interesată de soarta acestor nemţi", de aceea în curînd va avea loc transferul lor. Confrom datelor oficiale, din Basarabia şi nordul Bucovinei au fost evacuaţi 133 138 de germani. Cercetătorul german D. Jachomowski a stabilit că nemţii din Basarabia, Bucovina şi Dobrogea au fost repatriaţi în Prusia Orientală şi de Vest, Warteland, Silezia Superioară, în Alsacia şi Lorena, în regiunea Sudetă, Luxemburg şi Oberkrajna.

Evacuarea germanilor din Basarabia a fost unul din elementele politicii de colonizare ca preocupare permanentă a guvernului sovietic, mai ales în urma anexărilor teritoriale din anul 1940. Gospodăriile şi pămîntul germanilor evacuaţi nu au fost puse la dispoziţa ţăranilor moldoveni, ci în locul celor plecaţi au fost aduse aproape 16 mii de familii din Ucraina, 500 de familii din raioanele estice, predominant nemoldoveneşti, ale Transnistriei. Evident, aceste imigrări planificate, ce se realizau în paralel cu deportarea în regiunile îndepărate ale imperiului a altor zeci de mii de familii de români basarabeni, făceau parte dintr-un plan mai vast de rusificare a Basarabiei şi de reducere forţată a ponderii românilor în masa populaţiei basarabene. Potrivit unor estimări recente, pe parcursul primului an de ocupaţie sovietică, populaţia Basarabiei se redusese cu aproape 7%, ceea ce înseamnă că numărul deportaţilor şi al celor exterminaţi de autorităţile sovietice pe loc era mult mai mare decît al zecilor de mii de imigranţi din interiorul imperiului.

Deşi ocupanţii instauraseră în provincie un regim de teroare, totuşi populaţia basarabeană nu a îngenunchiat în totalitate în faţa invadatorilor. Au predominat formele pasive de rezistenţă, ca refuzul colaborării cu ocupanţii, practicat mai mult de intelectualitate şi preoţime, sau nedorinţa ţăranilor de a intra în colhoz. Au existat însă şi unele ieşiri deschise împotriva noii stăpîniri, între care cu adevărat impresionantă a fost mişcarea cu numele de „Majadahonda" a grupului de tineri şi adolescenţi de la şcoala normală şi din unele licee din Orhei. NKVD-ul a arestat 40 de membri ai acestei organizaţii, din care 9 au fost condamnaţi la moarte şi împuşcaţi, iar ceilalţi trimişi în lagăre.

b) Bucovina sovietică

Am menţionat mai sus că, după planul iniţial al lui Stalin, imperiul sovietic urma să înghită întreaga Bucovină, dar supărarea lui Hitler la aflarea acestei veşti l-a determinat pe dictatorul din Kremlin să se mulţumească doar cu nordul acestei

Material cu drept de autor

provincii, chiar dacă şi aceasta afecta interesele celui de al treilea Reich care după Anschluss se considera stăpînul de drept al tuturor fostelor posesiuni austriece.

Faţă de Basarabia, nordul Bucovinei avea o situaţie aparte în raport cu Rusia, deoarece nu făcuse parte niciodată din imperiul de la răsărit, şi tocmai de aceea integrarea ei în URSS era de aşteptat să fie încă mai anevoioasă decît a teritoriului ocupat dintre Prut şi Nistru, dar pe de altă parte românii nord-bucovineni erau dezavantajaţi faţă de basarabeni prin faptul că numericeşte erau în minoritate în întreaga masă a populaţiei din acea regiune.

În linii generale, după ocupaţia sovietică nordul Bucovinei a avut de trecut prin aceleaşi grele încercări ca şi Basarabia. Sesiunea din 2 august 1940 a Sovietului Suprem al URSS a hotărît că acest teritoriu va face parte din RSS Ucraineană, iar la 7 august a fost înfiinţată regiunea Cernăuţi care, pe lîngă nordul Bucovinei, mai cuprindea partea nordică a judeţului basarabean Hotin (cu excepţia a 76 de localităţi care vor rămîne în componenţa RSSM) şi ţinutul Herţa. Hotarul regiunii a fost fixat definitiv la 4 noiembrie 1940, cînd fusese stabilită frontierea dintre RSSU şi RSSM.

Pătimirile unei populaţii cucerite

Problema cea mai grea pe care a avut-o regiunea Cernăuţi pe parcursul primului an de ocupaţie sovietică a fost aceea a migraţiei populaţiei, fie prin refugiere, fie prin repatriere, atît din cauza structurii ei foarte pestriţe cît mai ales din teama şi nedorinţa unor etnii, mai ales a românilor, germanilor şi polonezilor, de a rămîne sub dominaţie rusească. Repatrierea s-a făcut organizat şi cu rezultatele scontate doar în cazul germanilor, deoarece aceasta s-a realizat, cum am mai spus, în baza tratatului germano-sovietic din 28 septmbrie 1939. După unele date, pînă la 13 noiembrie 1940, cînd această acţiune luase sfîrşit, din nordul Bucovinei spre Germania plecaseră peste 43,6 mii de oameni. După 28 iunie 1940, au reuşit să emigreze, de asemenea, fie prin intermediul Comisiei germane de repatriere, fie pe alte căi, cîteva mii de polonezi, alte cîteva mii de ucraineni şi un număr mare de români. Dar cu toate că în Cernăuţi activa o comisie sovietică pentru înscrierea doritorilor de a pleca în România, activitatea acesteia avea un caracter mai degrabă formal, şi la 28 septembrie a încetat să mai funcţioneze.

Mari tragedii umane în Bucovina de Nord

Încetarea repatrierii oficiale a agravat enorm situaţia românilor bucovineni şi a înrăutăţit la maximum relaţiile ei cu autorităţile sovietice de ocupaţie. Tendinţa puternică de a evada de sub autoritatea acelui regim i-a îndemnat pe mulţi bucovineni să plece în România fără permisiunea ocupanţilor, din care cauză au avut loc mai multe incidente la frontieră deosebit de grave. Unul din ele a avut loc la 6 februarie 1941, cînd cel puţin 150 de persoane din satele Mahala, Buda, Cotul-Ostriţei şi Boian au încercat să treacă în România pe lîngă satul Lunca. Dar la 600 de metri pînă de linia de demarcaţie au fost întîmpinaţi de focuri de mitralieră care au omorît două treimi din ei. Din cei scăpaţi cu viaţă, 44 au fost arestaţi, iar din ei 12 au fost condamnaţi la moarte şi ceilalţi băgaţi pentru 10 ani la închisoare. Cea mai mare tragedie de acest fel a avut loc la 1 aprilie 1941, cînd au încercat să fugă în România în jur de 2000 de oameni din satele de pe valea Siretului. În apropierea satului Fîntîna Albă ei au fost mitraliaţi de grănicerii sovietici; 200 de oameni au

Material cu drept de autor

fost omorîţi, mulţi au fost răniţi, iar cei mai mulţi din cei care reuşiseră să se salveze au fost arestaţi ulterior. În aceeaşi zi, la frontieră au fost atacaţi aprox. 100 de locuitori din satele Carapciu, Iordăneşti şi Prisăcăreni, 24 din ei fiind ucişi şi 43 răniţi.

Deportările în masă au lovit bineînţeles şi nordul Bucovinei. Datele exacte nu se cunosc. Se ştie doar că în aceeaşi noapte de 12 spre 13 iunie 1941 din regiunea Cernăuţi au fost ridicaţi şi trimişi în aceeaşi direcţie cu basarabenii aproape 13 mii de bărbaţi, femei, bătrîni şi copii, majoritatea români, dar şi destui ucraineni, polonezi, evrei.

Exterminarea fizică a bucovinenilor şi deportările lor în masă au dus la reducerea rapidă a numărului populaţiei din teritoriul proaspăt cucerit. Pe parcursul primului an de ocupaţie sovietică, întreaga populaţie a regiunii Cernăuţi s-a redus cu 13,5%, iar a părţii bucovinene a acestei regiuni – cu 17,7%.

Rînduieli sovietice

A avut de trecut şi nordul Bucovinei prin aşa-zisele prefaceri socialiste. Îndată după intrarea trupelor sovietice în Cernăuţi, aici a fost instalat un comitet regional de partid în frunte cu I. S. Gruşeţki, peste tot au început să fie constituite organe sovietice de partid şi de stat. Au fost naţionalizate 74 de bănci, 225 de întreprinderi industriale şi 294 întreprinderi comerciale. Au fost confiscate de la moşieri şi de la ţăranii înstăriţi peste 71 mii de hectare de pămînt, care urmau să fie împărţite la 60 de mii de ţăranii fără pămînt şi la cei cu proprietăţi foarte mici, dar în realitate pămîntul confiscat a rămas în posesiunea statului sovietic. Pînă în primăvara anului 1941, fuseseră înfiinţate 62 de colhozuri în care intraseră 4 476 gospodării ţărăneşti cu 15 379 ha. Foarte repede ţăranii s-au convins că, prin intermediul colhozurilor, de fapt li s-a luat tot pămîntul, nu numai cel „primit" în urma confiscării marilor proprietăţi private, dar şi cel pe care îl posedaseră pînă la invazia sovietică.

A început o puternică ofensivă împotriva culturii naţionale, atît a celei româneşti cît şi a celei ucraineşti. Sînt închise şcolile care activaseră pînă atunci, indiferent de limba de predare, teatrele, ziarele, este „recalificată" Universitatea din Cernăuţi pentru pregătirea cadrelor sovietice, în care scop mai este înfiinţat şi un institut învăţătoresc. În paralel cu declanşarea unor represiuni sălbatice împotriva intelectualităţii locale, româneşti şi ucrainene, sînt aduşi mii de învăţători, medici şi ingineri sovietici. A fost lichidată Mitropolia Bucovinei, iar biserica locală şi cerdincioşii au fost puşi sub ascultarea patriarhiei moscovite.

Alături de rezistenţa pasivă la regimul de ocupaţie, ce se manifesta mai ales prin repatriere şi fuga peste graniţă, în nordul Bucovinei a existat şi o luptă deschisă împotriva ocupanţilor. Această luptă era promovată de Organizaţia naţionaliştilor ucraineni (OUN), care în regiunea Cernăuţi era condusă de Petro Voinovski.

* * *

Aşadar, Transilvania, Basarabia şi nordul Bucovinei, după ce, în împrejurări extrem de grele, România fusese forţată, în vara anului 1940, să renunţe la ele, au avut de înfruntat, sub ocupaţii străine, o nenorocire mult mai mare decît era de aşteptat. Aceasta a fost de fapt o nenorocire dublă. Întîi a fost ruperea de trunchiul Ţării şi impunerea unor regimuri politice, administrative şi spirituale străine de

Material cu drept de autor

modul lor de viaţă, ceea ce era prin sine însăşi o mare tragedie, întrucît sfida interesele elementare şi demnitatea naţională a românilor din aceste teritorii, distorsiona evoluţia lor normală în calitate de comunităţi umane şi etnoculturale. În al doilea rînd, în toate trei cazurile românii au avut de înfruntat nişte regimuri politice nu doar antiromâneşti şi antisociale, ci pur şi simplu criminale, prin esenşa lor antiumană, nişte sisteme a căror preocupare fundamentală şi permanentă era teroarea faţă de cetăţeni în general şi (cel puţin în Transilvania) în raport cu românii în mod special, chiar raţiunea de a exista a acestor regimuri era crima ca obiectiv de bază al politicii de stat. Tocmai de aceea românii care fuseseră cotropiţi de aceste regimuri au avut senzaţia că nimeriseră în infern, pentru că imaginaţia umană nu ajunsese încă să cunoască acel nivel sofisticat al practicării crimei, pe care îl atinsese Gulagul sovietic sau experienţa horthystă a exterminării în masă a populaţiei nemaghiare, cărora doar practica nazistă a Germaniei în chestiunea „soluţiei finale" era în stare să le facă o concurenţă destoinică. Această ocupaţie i-a supus pe români la un experiment social şi psihologic atît de degradant, încît vor rămîne puternic marcaţi încă multă vreme după aceea.

3. Regimul antonescian

Era evident că după dramaticele evenimente din vara anului 1940, odată cu evaluarea pierderilor, trebuiau stabilite şi responsabilităţile. Afirmaţiile uşuratice de genul celora care susţineau că puteau fi trase foloase şi din umilinţe nici pe departe nu aveau darul să liniştească, ci dimpotrivă, înmulţeau indignarea maselor largi ale populaţiei faţă de politica laşă şi incompetentă a guvernanţilor.

Un rege detestat pe bună dreptate

Gravele insuccese ale României de la sfîrşitul anilor ´30 şi mai ales din anul 1940, cînd ţara a pierdut în favoarea a trei state vecine mai mult de o treime din teritoriul său, au fost atribuite regelui Carol al II-lea, ceea ce în mare măsură era adevărat, şi asta cel puţin din două motive: întîi, că el acaparase întreaga putere în stat şi deci, odată cu asta, şi toate responsabilităţile, şi în al doilea rînd, că multe din aceste insuccese, inclusiv cedările teritoriale, îi aparţin cel puţin în parte. În general, nu se poate spune că acest rege, ajuns pe tronul ţării în condiţii dubioase, exercitînd puterea arbitrar şi avînd un comportament ce ignora sarcinilie ce-i reveneau, acelea de conducător al naţiunii, ar fi fost un şef de stat de care avea nevoie ţara într-o vreme extrem de importantă pentru destinul ei, cînd în faţa conducerii ţării se ridica în toată amploarea ei gigantică sarcina fructificării marelui act al creării României Mari şi cînd regimul politic democtratic românesc abia începuse să se înfiripe cu adevărat şi care însă avea să fie distrus în faşă datorită în mare parte tocmai eforturilor acestui rege.

Era firesc, de aceea, ca o bună parte a politicienilor şi mai ales oamenii de rînd să vadă în persoana regelui sursa principală a răului. „Tot ce se întîmpla atunci cu

Material cu drept de autor

Ardealul, Basarabia şi Dobrogea, va observa mai tîrziu istoricul german A. Hillgruber, avînd în vedere reacţia poporului român la acel eveniment, nu erau decît consecinţele nefastei politici externe a regelui Carol al II-lea". Cînd, în atmosfera lugubră a şedinţei din 30 august a Consilului de coroană, monarhul declara cu emfază că era „cîrmaciul credincios datoriei sale" şi că „voi sta fără şovăire să ţiu cîrma dreaptă şi să duc ţara la limanul cel bun", situaţia lui reală era cel puţin caraghioasă şi de el nu mai lega nimeni nici o speranţă. Încă mai devreme, în scrisoarea din 30 iunie 1940, pe care am menţionat-o mai sus, Ion Antonescu îi incriminase regelui responsabilitatea pentru pierderea Basarabiei şi îi sugerase să se retragă, dar acesta dăduse ordin ca generalul să fie exilat la mănăstirea Bistriţa (Vîlcea).

Generalul care îşi asumă sarcina refacerii unei ţări distruse

La 2 septembrie 1940, regele îl primeşte în audienţă pe Valer Pop, un apropiat al său şi fost ministru în mai multe rînduri, care îi spune că foarte mulţi erau nemulţumiţi de el şi că unii politicieni în frunte cu Maniu îi cereau să plece. La urmă, îi propune să-l aducă pe Antonescu în fruntea guvernului. „Am rămas uluit de această propunere!", exclamă Carol. Dar nu i se oferea timp pentru alte soluţii. Legionarii se dezlăţuiseră în atacuri directe la adresa lui, cerîndu-i să abdice. A doua zi, regele a fost nevoit să-l invite pe Antonescu la Palat şi să-i propună formarea guvernului. La 5 septembrie, este semnat decretul regal prin care se suspenda Constituţia, se dizolva Parlamentul şi întreaga putere era preluată de general. Acesta însă chiar a doua zi l-a forţat pe Carol să abdice. Formal, şefia statului trecea la prinţul moştenitor Mihai, dar conducătorul statului era de fapt generalul, care la 9 septembrie a şi primit oficial acest titlu.

Cunoscut ca bun militar încă din primul război mondial, ajuns pe timpul guvernării lui Goga ministru al apărării naţionale, conducător care ştia să-şi construiască cele mai eficiente relaţii cu colaboratorii şi subalternii, politician mai puţin înzestrat, dar care acorda toată atenţia la orice vorbă ce ţinea de activitatea lui, inclusiv sfaturilor utile ale femeilor (între acestea a fost mama lui, soţia sa, Maria, văduva lui Goga, Veturia, şi prinţesa Alice Sturdza), Ion Antonescu (1882-1946) părea singurul om care, în acel moment extrem de dificil, ar fi fost în stare să reaşeze lucrurile pentru reluarea unei evoluţii cît de cît normale a ţării. Ca om politic şi conducător suprem al României într-un moment deosebit de greu pentru ţară, generalul a fost şi este caracterizat în contradictoriu, de la fascist şi pînă la cel mai mare patriot român. Cei mai buni istorici însă, fie români sau străini, au putut stabili definitiv că, dincolo de unele slăbiciuni personale pe care le-a avut, vorba fiind în special de tendinţele sale dictatoriale, generalul era omul de care avea nevoie ţara în acele zile dramatice şi că el şi-a asumat sarcina conducerii ţării cu mare responsabilitate. Istoricul francez H. Prost, de ex., va observa că Antonescu „era, fără îndoială, omul cel mai popular în toate mediile române". În linii generale, părerea istoricilor români se regăseşte în această caracteristică relevantă: „Ca om, era de o remarcabilă cinste şi onestitate. Stăpînit de un puternic sentiment de dragoste de neam, avea credinţa aproape mesianică a menirii acestuia şi a menirii lui de conducător al neamului. Ca orice dictator, credea că este singurul care putea aduce binele ţării, salvarea ei" (Ion Bulei).

Material cu drept de autor

Un guvern legionar sub dictatură militară

La 15 septembrie, în calitatea sa de preşedinte al Consiliului de Miniştri, Antonescu formează noul guvern în coaliţie cu Garda de Fier. Horia Sima, succesorul lui Codreanu în funcţia de conducător al legionarilor, a preluat postul de vicepreşedinte al guvernului în timp ce Gărzii îi mai reveneau cinci ministere, majoritatea posturilor de secretar de stat şi aproape toate prefecturile de judeţ. Odată cu anunţarea noului guvern, România a fost proclamată „stat naţional legionar". Conducătorul statului nu era însă un simpatizant al legionarilor, după cum nu era în general nici un adept al democraţiei bazate pe concurenţa partidelor politice. Partidele, care în România se recomandaseră în general foarte prost, îl dezgustau, el considerînd că acestea erau dăunătoare intereselor colectivităţii şi ale statului, de aceea nici nu a căutat să le atragă la guvernare. Miza pe Garda de Fier a fost o stratagemă de moment, impusă de necesitatea consolidării puterii sale personale, care, după părerea lui, personifica aceea ce el numea „stat naţional totalitar", precum şi de recomandările Germaniei, cu care avea interesul să întreţină cele mai bune relaţii. Dar el nu putea conta pe legionari nici măcar din motivul că aceştia nu aveau nici o chemare pentru sarcina guvernării, de vreme ce la ei fanatasimul ţinea locul responsabilităţii, iar aproximările pe acela al competenţei.

Imposibila colaborare

Cum bine observă istoricul american K. Hitchins (spre deosebire de istoricii ruşi şi evrei şi de unii români care, din interese aflate în afara realităţii istorice şi a probităţii profesionale, se arată chiar mai grozavi decît cei dintîi) „regimul instituit de Antonescu nu poate fi caracterizat drept fascist". De fapt generalul nu agrea ideile fasciste şi tocmai de aceea nu avea nici o simpatie faţă de legionari, iar asta însemna că aceştia urmau să intre destul de curînd într-un conflict de neîmpăcat cu conducătorul statului.

Antonescu şi-a dat seama chiar de la început că o colaborare serioasă cu legionarii nu era cu putinţă, şi asta din două motive: completa incompetenţă a acestora în problemele complicate ale guvernării şi tendinţa lor de a acapara întreaga putere. Horia Sima începuse să-l critice aspru pe Antonescu pentru că se abătuse de la „spiritul legionar" de guvernare, anunţat în momentul instituirii guvernului, că nu lichidase partidele naţional ţărănesc şi naţional liberal, că nu desfiinţase structura liberală a economiei pentru a lua sub controlul statului întreaga viaţă economică a ţării, după exemplul naţional-socialsimului german etc. Încercarea legionarilor de a se infiltra în armată, care pînă atunci rezistase tuturor tentativelor de acest gen, l-a detreminat pe general că emită, la 5 decembrie 1940, un decret care impunea în armată pedepse severe, inclusiv moartea, pentru indisciplină şi nesupunere la ordinele comandanţilor. Colaborarea generalului cu Garda a început să fie serios pusă la îndoială încă în luna noiembrie, cînd detaşamantele legionare ale morţii se dedaseră la o serie de atrocităţi, între care asasinarea unor mari personalităţi politice şi culturale ca Nicolae Iorga şi Virgil Madgearu, precum şi a unor foşti miniştri şi alţi importanţi oficiali (între care Gh. Argeşanu, fost prim-ministru, V. Iamandi, fost ministru de justiţie ş.a.) dintr-un număr de 64 de deţinuţi ucişi de legionari în închisoarea Jilava de lîngă Bucureşti.

Înăbuşirea rebeliunii legionare

Material cu drept de autor

Înainte de a se hotărî să-i anihileze pe legionari, Antonescu a considerat că era necesar să aibă şi acordul lui Hitler. La întâlnirea pe care cei doi au avut-o, la 14 ianuarie 1941 la Obersalzburg, führerul, care deja inclusese România în planul său de atac asupra Uniunii Sovietice (aşa zisa Directivă nr. 21, semnată la 18 decembrie 1940 şi purtînd numele codificat operaţiunea „Barbarossa") dorea să fie sigur că armata română va participa la operaţiuni, i-a dat de înţeles generalului că îi aproba intenţia, subliniind, ceea ce era un puternic argument în plus, că Germania acorda o atenţie deosebită relaţiilor sale cu conducătorul statului român. Soarta politică a legionarilor fusese hotărîtă.

Întors în ţară, Antonescu purcede neîntîrziat la marginalizarea Gărzii de Fier. Sînt, mai întîi, desfiinţate comisariatele de românizare, aflate sub controlul Legiunii, apoi, la 20 ianuarie, este destituit ministrul legionar de interne, generalul Const. Petrovicescu, după care, în ziua următoare, au fost fost îndepărtaţi toţi legionarii din posturile de prefecţi şi de chestori de poliţie. Aceste măsuri au stîrnit marea nemulţumire a Gărzii, care în aceeaşi zi, la 21 ianuarie 1941, a încercat să se răscoale împotriva generalului. Iniţial, Antonescu părea dispus să cedeze, ceea l-a îndemnat pe Sima să facă gestul greşit de a-i cere generalului să se retragă pentru a putea fi format in guvern numai din legionari. Dar a doua zi, armata a primit ordin să atace toate punctele întărite ale legionarilor din Bucureşti. Cu începere din a doua jumătate a zilei de 22 ianuarie şi pînă în dimineaţa zilei următoare rebeliunea legionară din capitală a fost lichidată. În acelaşi timp Legiunea a fost anihilată şi în provincie; în unele oraşe mai mari, ca Iaşii, violenţele au fost neînsemnate, ca urmare a colaborării dintre militari şi legionari. Cererile liderilor legionari adresate oficialităţilor germane de a le veni în ajutor nu au fost luate în seamă, în schimb, cu susţinerea însărcinatului cu afaceri german la Bucureşti, H. Neubacher, şi a comandanatului trupelor grermane din România, E. Hansen, cca 700 de legionari, şi în primul rînd liderii acestora în frunte cu Horia Sima, au fost salvaţi şi transportaţi în Germania. Jertfele rebeliunii au fost, în întreaga ţară, de 374 morţi şi 380 răniţi, inclusiv în Bucureşti 236 şi respectiv 254. Circa jumătate din numărul jertfelor erau din rîndul evreilor, care fuseseră atacaţi de către legionari.

Odată cu lichidarea rebeliunii legionare, a dispărut şi statul naţional legionar, anulat prin decretul regal din 14 februarie 1941, după care a urmat un puternic val de arestări ale legionarilor (peste 9 mii), pe care Antonescu îi calificase „duşmani ai neamului" şi „tîlhari de la conducerea şi administraţia ţării". Astfel, mişcarea legionară, unul din fenomenele cele mai sinistre din istoria contemporană a României, a dispărut.

Caracterul regimului politic antonescian

După ce a scăpat de legionari, Antonescu a format, la 27 ianuarie 1941, un nou guvern. Acesta era mai cu seamă din militari, dar şi dintr-un grup de tehnicieni şi profesori universitari, între care se evidenţia Mihai Antonescu, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri, „mîna dreaptă a conducătorului statului", cum va fi el numit pe atunci. Încercarea generalului de a-i atrage în guvern pe Maniu şi C. Brătianu, liderii celor două mari partide istorice, a eşuat, ca şi la formarea guvernului precedent. Caracterul acestui guvern, la fel ca întregul regim politic instituit acum, rezulta din autoritarismul conducătorului statului. Măsurile sale

Material cu drept de autor

anterioare dictatoriale au fost completate cu altele mai noi, între care decretul din 5 februarie 1941, care impunea pedepse foarte aspre pentru tulburarea ordini publice. Erau interzise organizaţiile obşteşti, de orice cartacter, ca şi întrunirile publice, indiferent cît de mici sau cît de mari ar fi fost.

Regimul antonescian se deosebea foarte mult de alte sisteme de conducere dictatorială din vremea aceea. Prea puţin avea în comun cu dictaturile lui Hitler şi Mussolini, cu care a fost comparat destul de des, pentru că, spre deosebire de acestea, dictatura lui Antonescu nu se baza pe nici o ideologie elaborată anume şi nu avea un partid, ca bază politică. Dar nici nu putea fi considerat un regim popular, deoarece el nu se sprijinea pe mase, ci numai pe armată, la care se mai adăuga şi un serviciu de siguranţă. Partidele politice au fost păstrate, dar ţinute sub controlul statului. Aparatul de represiune a fost, cum am observat, mult mai dur ca înainte de 1940, dar nu a fost nici pe departe tot atît de violent ca cel nazist sau sovietic. Structura economică de bază a ţării nu a fost schimbată, aşa încît proprietatea privată şi mecanismele pieţei rămîneau neatinse, ca şi instituţiile tradiţionale ale societăţii, cum erau şcoala, biserica, justiţia, întreaga sferă a culturii şi artelor etc.

Dar deosebirea acestui regim faţă de societatea democratică era totuşi categorică. Exemplul cel mai elocvent, în această privinţă, îl prezintă felul cum funcţiona aşa-numita „Adunare obştească plebiscitară a naţiunii române", care chiar în unele sinteze realtiv recente de istorie a românilor este caracterizată drept „forma cea mai largă de consultare a poporului asupra politicii promovate de guvern". Or, datele concrete par să spună cu totul altceva. Cele două plebiscite, din martie şi noiembrie 1941, prin care s-a făcut „apel la conştiinţa fiecărui român să-şi dea aprobarea sau dezaprobarea asupra actelor noului regim", au fost complet străine de principiile consultărilor democratice, realizîndu-se prin vot deschis, oral, cu liste separate pentru cei ce spuneau „nu". Tocmai de aceea a fost firesc ca la primul „plebiscit" cei care au avut curajul să zică „nu" să alcătuiască doar 1% din cei consultaţi, iar la cel de-al doilea – aproape 0,002%. Fără să aibă, cum am spus, o ideologie articulată în mod special pentru el, regimul promova o anumită propagandă fondată pe idei naţionaliste şi antisemite. Pe timpul dictaturii lui Antonescu au fost pronunţate multe condamnări la moarte, dar acestea au avut loc mai ales în anii războiului şi i-au vizat în special pe comunişti şi pe adepţii lor, care săvîrşiseră acte de saboraj şi spionaj în favoarea URSS. Cît priveşte exterminarea evreilor, regimul Antonescu s-a implicat, la îndemnul şi sub presiunea germanilor, în acest proces, dar iarăşi aproape numai în timpul războiului, mai precis, în primii doi ani de război, iar represiunile i-au vizat mai cu seamă pe evreii din Basarabia şi Bucovina, care susţinuseră ocupaţia sovietică a acestor teritorii şi se dedaseră la acte de maltratare a românilor în zilele de 28 iunie – 3 iulie 1940.

Dictatura militară a lui Antonescu era sortită să nu atragă simpatiile întregului popor. Regimul antonescian nu a fost popular nici sub aspectul relaţiei sale cu principiile guvernării democratice şi nici din punctul de vedere al atitudinii maselor faţă de el; contrar afirmaţiilor sporadice din unele scrieri, masele nu aveau nici un motiv serios de a-şi arăta simpatia faţă de guvernarea antonesciană, cum nu avuseseră nici în raport cu regimurile de pînă la acesta şi cum nu vor avea nici

Material cu drept de autor

după el. Dincolo de faptul că regimul nu reuşise să-şi demonstreze solicitudinea pentru nevoile mari şi numeroase ale poporului, a fost şi războiul foarte greu care a coincis cu această guvernare şi care a adus mari suferinţe, lipsuri şi pierderi enorme, acestea fiind puse în mare parte, şi pe bună dreptate, bineînţeles, pe seama regimului.

4. Participarea la război şi urmările lui imediate pentru România

Cea mai frumoasă parte a guvernării lui Antonescu şi a biografiei sale politice a fost încercarea de a elibera Basarabia şi nordul Bucovinei ocupate de URSS, precum şi tot ce a întreprins pentru ca România să recupereze Transilvania.

Am văzut că în situaţia cînd România era ameninţată de unii vecini, cel mai mare pericol prezentîndu-l în acest sens Uniunea Sovietică, şi cînd nu mai putea conta pe democraţiile occidentale, nu exista altă soluţie decît a se orienta spre Germania. Tocmai de aceea, în timpul dictatului de la Viena, a solicitat asigurări din partea puterilor Axei privind securitatea frontierelor ţării, pe care acestea au oferit-o sub formula de „garanţie pentru integritatea şi inviolabilitatea statului român".

Deşi nu era filogerman, Antonescu a fost nevoit să meargă mai departe pe linia colaborării cu Germania, subliniind în repetate rînduri că o făcea nu în interesele germane, ci numai pentru apărarea intereselor României. El a recunoscut dictatul de la Viena, deşi se ştia foarte bine că nu-l aproba, a cerut Germaniei să trimită o misiune militară în România, care va sosi la 10 octombrie 1940, şi a început negocieri pentru încheierea unui nou tratat economic dintre cele două ţări.

Motivaţia intrării României în război

În cadrul celor cîteva întrevederi avute cu Antonescu, din noiembrie 1940 şi pînă în vara anului următor, Hitler s-a convins că putea conta pe România în războiul pe care îl pregătea împotriva Uniunii Sovietice. La 12 iunie 1941, pe cînd Antonescu se afla la München, führerul l-a informat despre acest plan, obţinînd promisiunea dictatorului român, care avea ştire despre asta de la Hansen şi probabil din alte surse, că Germania va avea susţinea economică şi militară a ţării sale şi că, în ce-l priveşte, „doreşte să lupte din prima zi". Între timp, conducătorul statului român se întîlnise şi cu alţi lideri nazişti, între care şi mareşalul H. Göring, care îi ceruse 20 de divizii pentru participarea la această campanie, precum şi cu dictatorul italian Mussolini. Antonescu, ca şi alte cîteva importante personalităţi române (foarte puţine însă) din acea vreme, oameni de cea mai înaltă probitate morală, patrioţi în fapte şi în suflet, nu în declaraţii politicianiste, tot aşa ca şi mulţi oameni de bun simţ din popor, acceptau colabrarea cu Germania împotriva URSS nu din intenţii revanşarde sau vindicative, ci exclusiv în baza conştientizării faptului că aceasta era singura posibilitate de a reîntoarce ţării teritoriile pierdute în răsărit, dar şi Ardealul; nu era vorba, aşadar, de angajarea într-un război de cuceriri, cum s-a insinuat şi se mai insinuează de multe ori, din răutate, din porniri vindicative sau din inconştienţă, ci de participarea la un război prin care urma să fie soluţionată o problemă de importanţă vitală pentru România: recuperarea a

Material cu drept de autor

peste o treime din teritoriul naţional şi din populaţia ţării. Deci România a intrat în război nefiind forţată de nimeni, ci din proprie iniţiativă şi avînd propriile sale interese, care nu puteau concide cu cele ale Germaniei, deşi, evident, fiind aliata acesteia şi dispunînd de forţe mult mai modeste decît ea, a trebuit să-şi raporteze acţiunile la planul hitlerist de invazie în URSS.

Începutul războiului

La data fixată de planul „Barbarossa", 22 iunie 1941, cînd puternicele efective ale Wehrmachtului urmau, împreună cu forţele lor aliate, să atace URSS, Antonescu a dat ordin armatei române să intre în luptă, acest ordin fiind totodată şi o proclamaţie către ţară, difuzată la radio în zorii acelei zile şi care începea cu istoricele cuvinte „*Ostaşi, vă ordon treceţi Prutul*!"

Intrarea României în războiul hitlerist antisovietic s-a petrecut sub auspicii şi bune, şi rele. Cele bune au constat mai ales în dorinţa de a smulge de le sovietici teritoriile româneşti pe care aceştia le răpiseră un an în urmă. Încurajator era şi faptul că mulţi români văzuseră în acea acţiune surprinzătoare o posibilitate reală de a repara o mare nedreptate şi, ceea ce era nu mai puţin important, de a pune capăt odată şi pentru totdeauna ameninţării din răsărit.

Mult mai puţin însufleţitor era faptul că puterea militară reală a României era mult sub necesităţile cerute de acel război foarte greu. Antonescu, căruia îi revenise sarcina de comandant al Corpului de Armate Sud, avea la dispoziţia sa două armate româneşti, cu 20 de divizii şi 9 brigăzi, majoritatea forţelor aeriene şi navale ale ţării, ceea ca făcea un total de peste 470 mii de oameni, la care se mai adăuga o armată germană alcătuită din 6 divizii. Principalul neajuns al armatei române – şi acesta era un neajuns capital în acele condiţii – era slaba echipare tehnică: armamentul era în cea mai mare parte vechi, muniţiile în general erau insuficiente, blindatele erau foarte puţine, iar aviaţia, care era extrem de necesară într-un spaţiu foarte întins şi într-un război care trebuia încheiat repede, nu era în stare nici pe departe de a face faţă acestor cerinţe.

Eliberarea Basarabiei şi a nordului Bucovinei

Aceste carenţe s-au văzut chiar în primele zile, la trecerea Prutului, care a durat foarte mult (în unele locuri, pînă în iulie), unde numeroasele trupe sovietice care aveau o netă superioritate tehnică, au opus o rezistenţă neaşteptat de îndîrjită, trecînd chiar în contraofensivă: aviaţia sovietică a atacat mai multe obiective pe teritoriul României, între care oraşele Bucureşti, Ploieşti şi Constanţa, iar pe alocuri unele unităţi militare terestre trecuseră pe malul drept al rîului. Pierderile de vieţi omeneşti ale românilor au fost foarte mari. Cele mai grele bătălii s-au dat la Ţiganca şi Epureni, unde a fost întregistrat un foarte mare număr de jertfe. În Bucovina, trupele române au întîmpinat o rezistenţă mai puţin dîrză. Cernăuţii au fost eliberaţi la 5 iulie. La Chişinău s-a putut ajunge abia la 16 iulie, prin concursul armatei a 11-a germane şi a armatei a 3-a române. Eliberarea celor două teritorii ocupate s-a încheiat la 25 iulie, odată cu izgonirea sovieticilor din Cetatea Albă.

Comunicatul oficial difuzat atunci anunţa: „Lupta pentru dezrobirea brazdei româneşti de la răsărit s-a terminat. Din Carpaţi pînă la Mare sîntem din nou stăpîni pe hotarele străbune. Lupta pentru asigurarea dezvoltării noastre, pentru

Material cu drept de autor

salvarea credinţei, pentru ordine şi pentru civilizaţie continuă". Jertfele României în acest efort atît de necesar au constiuit peste 24 mii de morţi, răniţi şi prizonieri.

Basarabia reintegrată în cadrul României

Eliberarea Basarabiei a pus imediat sarcina organizării ei administrative. Încă în ajunul eliberării Chişinăului, Antonescu l-a numit pe generalul Constantin Voiculescu împuternicit al său în provincia eliberată, apoi, la 4 septembrie, l-a numit guvernator al Basarabiei. Tot atunci, prin decretul-lege nr. 790, a fost creat întregul sistem administrativ al provinciei. Tocmai asta şi făcea trăsătura definitorie a noii administraţii basarabene, deosebite mult de cea din perioada interbelică: un sistem administrativ aparte, fondat pe o riguroasă distribuire a competenţelor şi pe o tot atît de operativă exercitare a controalelor. Acest sistem crea impresia că era autonom, ceea ce a dat naştere iluziei că principiul care ar fi stat la baza administraţiei basarabene ar fi fost descentralizarea. Or, situaţia reală era tocmai inversă. Pe timp de război, era absolut necesar ca administraţia să fie cît mai aproape de problemele ce trebuiau soluţionate. Tocmai de aceea guvernatorul era investit cu foarte largi atribuţii, atît civile cît şi militare, ceea ce îl făcea răspunzător pentru toate problemele cu care se confrunta provincia. Pentru ca sistemul administrativ să fie cît mai eficient, era constituit din două structuri, în acelaşi timp independente una de alta şi totodată strîns legate între ele. Una din ele îl alcătuia aparatul administrativ central de pe lîngă guvernator, cu cîteva instituţii de bază, între care rolul principal revenea Secretariatului general. Cealaltă era constituită din directorate care cuprindeau principalele domenii de activitate (muncă, economie, românizare, afaceri interne, învăţămînt, cultură, lucrări publice etc.), conduse de directori, un fel de miniştri provinciali. Printre aceştia s-au evidenţiat Romeo Cristea la Secretariatul general, Titus Hotnog la cultură, Dumitru Giurgiuveanu la românizare, Amadeu Grosu la finanţe, Armin Berger la lucrări publice ş.a. Pentru o cît mai eficientă încadrare a provinciei în sistemul administrativ al ţării, în condiţiile cînd acestuia i se cerea un înalt coeficient de organizare şi de operativitate, Guvernămîntul Basarabiei era susţinut şi îndrumat de la centru de către Cabinetul civilo-militar pentru Basarabia şi Bucovina din cadrul guvernului României, înfiinţat prin decretul-lege din 3 septembrie 1941 şi condus de avocatul Ovidiu Vlădescu.

Dintre succesele administraţiei româneşti din Basarabia acelor ani, cele mai importante au fost două: realizarea neabătută a intereselor româneşti şi nişte rezultate economice destul de bune pentru vreme de război. Cea dintîi nu vizează bineînţeles românizarea, care de fapt nici nu s-a făcut şi nici nu putea să se facă, ci consolidarea spiritului românesc al provinciei: cei trei ani de aflare a Basarabiei în cadrul statului român au vindecat rănile cauzate de ocupaţia sovietică din 1940/41 şi au completat opera românească fundamentală care fusese realizată în perioada interbelică. Succesele economice din această perioadă se referă mai cu seamă la agricultură, buna funcţionare a căreia era extrem de importantă pentru România antrenată în război. Au fost alocate sute de milioane de lei pentru protejarea unor întinse suprafeţe cultivabile de revărsările Dunării şi ale Nistrului. Buna organizare a lucrărilor agricole a asigurat obţinerea de importante cantităţi de cereale care erau necesare atît pentru consumul curent al populaţiei provinciei cît şi pentru trupele de

Material cu drept de autor

pe front. În acelaşi scop, au fost luate măsurile corespunzătoare, susţinute printr-o sporire a investiţiilor, pentru dezvoltarea zootehniei. Au fost refăcute cele mai multe întreprinderi industriale, care fuseseră distruse în timpul retragerii Armatei Roşii.

Nu mai puţin importantă a fost activitatea administraţiei româneşti în domeniul culturii şi mai ales al învăţămîntului. Au fost restaurate şcolile distruse, s-au pus la dispoziţia copiilor şi a cadrelor didactice noi localuri de şcoală, s-au găsit mijloace şi forţe chiar pentru alfabetizarea populaţiei adulte etc. Bineînţeles că, în condiţiile grele ale războiului, populaţia şi administraţia provinciei se confruntau cronic cu multe lipsuri. Nu ajungeau nu numai mijloace financiare şi mărfuri de strictă necesitate, dar şi personal calificat, însă faptul că, de ex., în anul şcolar 1942/43 numărul şcolilor primare (1897) era mai mare decît în 1939/40 şi că şcolarizarea se situase la o cotă de 70-75% este o dovadă sigură că administraţia românească îşi făcea cu conştiinciozitate datoria faţă de populaţia provinciei. Deficitul de învăţători şi profesori era completat cu cadre didactice din Vechiul Regat.

Şi „au înaintat adînc dincolo de Nistru"

Comunicatul oficial din 25 iulie se termina cu înştiinţarea că „trupele germano-române au înaintat adînc dincolo de Nistru". Cîteva zile mai tîrziu, Hitler va obţine acordul lui Antonescu ca armata română să lupte alături de Wehrmacht peste Nistru. La 30 august, în baza unei înţelegeri prealabile între Hitler şi Antonescu, reprezentanţii celor două armate vor semna la Tighina un acord româno-german privind administrarea şi exploatarea economică a Transnistriei îi a regiunii dintre Bug şi Nipru. Odesa va fi cucerită la 16 octombrie 1941, după peste două luni de lupte foarte grele, în care armata română a pierdut peste 98 mii de oameni. Bătălia pentru Odesa a fost poate încleştarea cea mai relevantă din punctul de vedere al capacităţii combative a armatei române; tot aşa cum se văzuse de atîtea ori şi pe exemplul societăţii româneşti, luată în întregime, România dispunea de foarte bun material uman pentru a pretinde cu îndreptăţire la cele mai bune rezultate, dar elementele cărora le revenea sarcina punerii în valoare a acestui material nu erau întotdeauna la înălţimea chemării. Antonescu, devenit după începutul acestei bătălii mareşal, nu numai că nu va ascunde pierderile suferite la luarea Odesei, ci dimpotrivă, va găsi de cuviinţă să le semnaleze pentru a pune în lumină gravele carenţe ale organizării vieţii de stat în România, ca pricină de căpetenie a nerealizărilor ţării în toate domeniile, nu numai în sfera militară. „De la soldatul şi ofiţerul cel mai tînăr şi pînă la cel mai bătrîn, va observa el, au pierdut din prima zi a păşirii lor pe cîmpul de luptă toată încrederea în şefi (de la comandant de regiment pînă la mine) şi tot entuziasmul lor pentru luptă". Mareşalul atenţiona pe bună dreptate că se întîmplase aşa, deoarece în cele două decenii ale perioadei interbelice conducătorii României neglijaseră armata, tot aşa cum nesocotiseră şi sarcina dezvoltării celorlalte sfere ale vieţii sociale, ceea ce îl motiva să preconizeze măsuri energice şi de anvergură privind schimbarea societăţii. „Toate trebuie luate de la cap şi de la bază, zicea el. De la cap, o nouă organizare, o nouă instituţie, o nouă metodă, o nouă discipilină, care trebuie să plece de sus, de la ţinuta şi atitudinea generalului. O nouă pregătire a cadrelor, o revedere totală a

Material cu drept de autor

pregătirii naţiei. Familia, şcoala, biserica, autoritatea, administraţia, conducerea, totul trebuie revăzut, totul trebuie refăcut".

Transnistria sub administraţie românească

Printr-un decret dat de Antonescu la Tighina, la 19 august 1941, teritoriul cuprins între cursurile inferioare ale rîurilor Nistru şi Bug, cu suprafaţă de aproape 40 mii km² şi o populaţie de pese 2,3 milioane de oameni, intra sub administraţie românească, cu titlul provizoriu de provincia Transnistria. De fapt măsurile pentru administrarea acestei provincii fuseseră luate încă înainte de trecerea Prutului, în mai-iunie 1941, după întrevederea lui Antonescu cu Hitler la München, unde führerul a făcut propunerea ca România să-şi asume sarcina de a administra unele „teritorii sovietice pînă la Nipru". Antonescu nu a dorit însă să dea curs acestei propuneri, limitîndu-se la Transnistria. În calitate de împuternicit al conducătorului statului în această provincie era numit prof. Gheorghe Alexianu. Decretul fixa structura administrativă a provinciei şi aproba „Instrucţiunile" pentru funcţionarea ei. În linii generale, organizarea administrativă a Transnistriei va fi definitivată în septembrie 1941, cînd provincia va fi împărţită în 13 judeţe, fiecare judeţ avînd în medie cîte 4-5 raioane, cu excepţia judeţelor Balta şi Movilău, care aveau 7 şi respectiv 8 raioane. Prin decretul din 4 octombrie 1941, Transnistria devine guvernămînt, o dată cu numirea lui Alexianu în funcţia de guvernator civil al provinciei, iar la 17 octombrie, a doua zi după cucerirea Odesei, acest oraş devine capitală a Transinstriei.

În istoriografie, Transnistria din anii celui de-al doilea război mondial este cunoscută mai mult ca loc unde au fost expulzaţi evreii din Basarabia şi nordul Bucovinei, şi mult mai puţin ca unitate administrativă (vremelnică) a statului român. Asumîndu-şi stăpînirea acestui teritoriu, locuit, în parte, dar nu prioritar, de români, Antonescu a înţeles să preia şi toate sarcinile care-i reveneau guvernului român, în situaţia cînd acesta trebuia să facă faţă unor importante obiective militare, economice, naţionale şi culturale.

Una din primele griji ale administraţiei guvernămîntului a fost să asigure funcţionarea normală a economiei acestei regiuni, care, cu excepţia Odesei şi a altor cîteva oraşe de pe litoralul Mării Negre, nu era o zonă foarte dezvoltată din acest punct de vedere. Au fost reactivate, mai întîi, peste 200 de întreprinderi industriale care fuseseră distruse sau abandonate pe parcursul operaţiunilor militare. Funcţionau aproape 400 de fabrici alimentare, în afară de micile întreprinderi săteşti ca mori, oloiniţe, brutării etc. Colhozurile şi sovhozurile au fost treptat transformate în asociaţii de muncă ale localnicilor sau în ferme de stat, fiind încurajată, în paralel, şi iniţiativa particulară în agricultură. Drept urmare, viaţa în Transnistria a început să revină la normal, s-a întronat liniştea, ordinea şi populaţia a obţinut sursele necesare pentru existenţă. Datorită bunei organizări a muncii în sectorul agrar, provincia a putut contribui substanţial la aprovizionarea ţării şi a trupelor române de pe front cu hrană. Numai în perioada de la 1 septembrie 1942 şi pînă la 31 iulie 1943, au fost expediate în România peste 48 mii de vagoane cu cereale şi alte produse alimentare şi aproape 9,5 mii vagoane au fost primite de către armată. În urma întrevederii pe care Alexianu a avut-o la Odesa, în 1943, cu ambasadorul francez în România, Paul Morand, spre sfîrşitul anului din

Material cu drept de autor

Transnistria au fost trimise în Franţa, fără ştirea nemţilor, mai cu seamă la Paris şi Bordeaux, 67 vagoane cu alimente.

Autorităţile române au avut grijă să nu provoace nemulţumirea populaţiei neromâneşti din provincie, fiind luate măsurile strict necesare, şi posibile în condiţii de război, pentru asigurarea unui trai suportabil, fără să neglijeze şi sarcinile culturale. Funcţionau 2220 de şcoli primare, majoritatea ucrainene, doar 311 erau româneşti, 156 ruseşti, 70 germane şi 6 bulgăreşti. Mai existau peste 600 de şcoli cu 7 şi 10 clase, fiind şi acestea în proporţie de 90 la sută ucraineşti. În anul de studii 1942/43, erau înscrişi peste 175 mii de elevi, din care ucraineni 76% şi români 14,5%. A fost redeschisă Universitatea din Odesa, fiind încurajaţi să-şi reeia activitatea profesorii rămaşi în oraş şi fiind invitate cadre pregătite din România. A fost redeschis teatrul din Tiraspol, şi-au reluat activitatea o serie de instituţii de cultură din Odesa, între care Teatrul de operă şi balet, Conservatorul şi Academia de arte frumoase. În 1942, în Transnistria apăreau 17 publicaţii periodice, din care doar patru erau în limba română, şi toate ieşeau sub egida şi cu susţinerea autorităţilor româneşti.

La buna aşezare a treburilor publice în provincie şi-au dat concursul personalităţi de prestigiu din România. Întinsa sferă a culturii era patronată de profesorul Traian Herseni, conducerea căilor ferate fusese încredinţată fostului ministru basarabean Nicolae N. Codreanu, în fruntea municipiului Odesa se afla Gherman Pîntea, fost deputat în Sfatul Ţării şi comandant al unităţilor militare ale Republicii Democratice Moldoveneşti. Pentru repararea prejudiciilor aduse credinţei creştineşti a populaţiei transnistrene, după două decenii de propagandă ateistă bolşevică, fusese înfiinţată Misiunea ortodoxă a Transnistriei, condusă de Iuliu Scriban, apoi de Visarion Puiu şi Antim Nica. Mulţi demnitari români din Transnistria s-au bucurat de simpatia şi recunoştinţa populaţiei pentru competenţa şi corectitudinea comportamentului lor în funcţiile pe care le-au exercitat acolo, realitate pe care au recunoscut-o chiar şi unii înalţi comandanţi sovietici, ca mareşalul R. Malinovski.

Aflarea vremelnică a Transnistriei în componenţa României constituie un fenomen pe cît de interesant şi discutabil pe atît de puţin cunoscut, ceea ce a favorizat specularea lui în diferite interese. Sigur că nu au existat alte justificări, în afara celor economice şi militare, aşa cum observase de altfel şi Antonescu în discuţiile sale din 14-18 august 1944 cu Hitler asupra acestei chestiuni, pentru încorporarea acestui teritoriu în regatul român, după cum nu există nici un temei să se creadă, aşa cum inoculează foarte insistent şi tocmai de aceea derutant o anumită propagandă, cum că Transnistria ar fi fost pur şi simplu un lagăr de masacrare în masă a evreilor sau ţiganilor după modelul fabricilor de exterminare naziste. Transnistria a fost un teritoriu ocupat de armata română, în care, exceptînd vexaţiunile la care au fost supuşi evreii şi ţiganii expulzaţi acolo, populaţia paşnică băştinaşă nu a fost supusă represiunilor, cum s-a întîmplat în unele teritorii ocupate de trupele germane, şi asta nu numai pentru faptul că dincolo de Nistru se afla şi o numeroasă populaţie românească, ci mai ales pentru că ura rasială nu a făcut parte nici atunci şi niciodată din politica statului român. Autorităţile româneşti nu considerau că Transnistria era o provincie a statului român. Olvian Verenca, fostul

Material cu drept de autor

director de cabinet al guvernatorului Alexianu, va observa, mai tîrziu, că acest teritoriu fusese „încredinţat vremelnic ţării noastre spre a-l gospodări şi administra cu personaluil civil trimis din ţară. El nu era încorporat de nici o putere şi nimeni nu ştia ce hotărîre intenţionau să ia nemţii în legătură cu aceste provincii cu administrare proprie care purtau denumirea de guvernăminte".

„Nu pun nici un fel de condiţii"

Faptul dacă armata română trebuia sau nu să treacă Nistrul a fost şi a rămas foarte discutat de către istorici. Această discuţie are două surse, sau mai degrabă două motivaţii, una în istorie şi alta în actualitate. Cea din urmă a apărut ca urmare a dezaprobării categorice, din partea anumitor factori de variată origine şi caracter, a faptelor şi a personalităţii lui Antonescu în urma victoriei coaliţiei antihitleriste; fusese inamic al acestei coaliţii şi era firesc, prin urmare, ca după război să fi fost blamat în tot felul şi să i se fi pus în cîrcă toate insuccesele României, să fi fost făcut duşmanul democraţiilor (bineînţeles şi al celor comuniste, sovietică şi română), a evreilor ş.a. Cea dintîi vizează în mod special dezacordul opoziţiei politice din România din acei ani, reprezentată mai ales de Maniu, şeful PNŢ, şi Dinu Brătianu, liderul PNL, cu decizia mareşalului de a continua să-i susţină pe germani în campania în interiorul URSS. Aceştia, acceptînd necesitatea eliberării Basarabiei şi a nordului Bucovinei, opinau totodată că nu putea fi admis un atac împotriva URSS, care era aliată a Angliei.

Antonescu vedea cu totul altfel lucrurile, în general mult mai realist. Lăsînd la o parte Transnistria, statutul căreia nu fusese şi nici nu putea fi soluţionat defintiv prin acordul de la 30 august 1941, trebuie observat că în faţa mareşalului se afla sarcina rezolvării succesive a două mari probleme ale României; întîi, eliberarea teritoriilor ocupate de sovietici şi apoi smulgerea de la unguri a Transilvaniei. Nici unul din aceste două obiective nu putea fi atins fără participare alături de Germania la atacul acesteia împotriva URSS. Altfel spus, ori trebuia să se angajeze plenar în luptă împotriva sovieticilor, ori trebuia să renunţe definitiv la teritoriile pierdute; *Prutul nu putea fi trecut fără un atac asupra trupelor sovietice*. În declaraţia pe care mareşalul o dase sovieticilor la 6 ianuarie 1946 se conţine menţiunea că în timpul întrevederii pe care avut-o cu Hitler în mai 1941 la München, acesta i-a spus clar că „România nu trebuie să stea în afara acestui război întrucît, pentru reîntoarcerea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord, ea nu avea alt drum decît să lupte de partea Germaniei". În asemenea situaţie, oprirea la Nistru, cum cereau liderii opoziţiei politice române, era de neînchipuit, deoarece o astfel de decizie ar fi însemnat renunţarea de bună voie la teritoriile româneşti abia eliberate; în situaţia cînd ar fi putut ieşi învingător, Hitler nu ar fi iertat niciodată o asemenea decizie, iar înfrîngerea lui însemna pierderea acestor teritorii. Păstrarea teritoriilor eliberate putea fi asigurată numai de victoria lui Hitler, ceea ce însemna susţinerea acestuia pînă la victoria finală asupra sovieticilor. De asemenea, o eventuală renunţare la colaborare cu Germania după ajungerea la Nistru ar fi însemnat automat şi renunţarea lui Antonescu la Transilvania în situaţia în care recuperarea acestui teritoriu era unul din principalele motive ale participării sale la războiul antisovietic, pe care el îl va invoca în repetate rînduri.

Material cu drept de autor

Chiar pentru istoricii care, respingînd atît insinuările politicianiste din anii războiului cît şi propaganda antiantonesciană de după război şi mai ales pe cea din ultima vreme, au căutat în mod sincer, nepărtinitor, să înţeleagă raţionamentele care au determinat nedespărţirea conducătorului român de Hitler, pare straniu faptul că mareşalul nu a insistat să încheie un acord româno-german ce ar fi garantat întoarcerea teritoriilor pierdute. Răspunzînd, la 30 iulie 1941, cererii führerului ca armata română să participe la operaţiuni dincolo de Nistru, Antonescu va observa, între altele: „Vă confirm şi acum că voi merge pînă la capăt în acţiunea ce am pornit la Răsărit împotriva marelui duşman al civilizaţiei, al Europei şi al Ţării mele: bolşevismul rus. De aceea *nu pun nici un fel de condiţii şi nu discut cu nimic această cooperare militară pe un nou teritoriu* (subl. a.) Voi îndeplini misiunea militară prevăzută în scrisoarea Excelenţei Voastre [...]. Voi îndeplini această acţiune din convingerea adîncă că slujesc nu numai Neamul Românesc şi populaţiile româneşti de peste Nistru, dar comandamentele civilizaţiei şi nevoia de a lupta conştient la întemeierea nouei soarte a Europei".

Acest lung citat este deosebit de relevant mai cu seamă din două puncte de vedere, care pun într-o lumină nesemnalată încă, poate, opţiunea politică şi militară a lui Antonescu din momentul cînd urma să ia decizia de mare responsabilitate dacă să treacă sau nu Nistrul. Primul lucru, mai puţin important, îl fac declaraţiile sale despre dorinţa României de a se angaja în nimicirea bolşevismului, pentru salvarea civilizaţiei şi întemeierea unei noi Europe. Bineînţeles că acestea erau declaraţii care, dintr-un fel de curtoazie, se raportau cumva la propaganda nazistă şi tocmai de aceea nu aveau nici o legătură cu demersurile reale ale conducătorului statului român; în discuţiile în contradictoriu cu oponenţii săi români, Antonescu nu va recurge niciodată la acest limbaj, ci dimpotrivă, va susţine categoric şi repetat că ceea ce îl interesa în mod deosebit era refacerea teritorilui naţional. Mult mai importantă este mărturisirea sa că, pentru participarea alături de Germania la războiul antisovietic, el nu punea acesteia nici un fel de condiţii, afirmaţie care a întrunit criticile tuturor în adresa sa. Chiar unii dintre istoricii cei mai cumpăniţi şi oarecum mai îngăduitori faţă de el au observat că „nu se făgăduieşte sprijinul armatei fără a stabili condiţii şi beneficii" (Fl. Constantiniu).

Astfel de observaţii par să arate că Antonescu nu a fost înţeles îndeajuns nici chiar de către acei care nu şi-au putut permite să-l critice doar pentru că aşa este recomandabil să se procedeze în momentele care poartă puternica amprentă a unor anumite curente de idei ce bîntuie prin societate. Se uită prea uşor că în acea conjunctură România nu era în situaţia de a fi putut pune vreun fel de condiţii Germaniei; chiar dacă le-ar fi pus şi chiar dacă Hitler le-ar fi acceptat, de aici nu ar fi rezultat absolut nimic ce ar fi putut determina relaţiile ulterioare dintre cele două ţări. Războiul abia începuse, în faţă se aflau multe şi mari necunoscute, şi pînă să se ajungă la satisfacerea tuturor doleanţelor României, puteau interveni multe surprize. De aceea mai înţelept era a nu pune condiţii în situaţia cînd formularea lor nu avea nici o valoare practică şi putea, mai degrabă, stînjeni relaţiile dintre aliaţi. După toate aparenţele, atitudinea de bun simţ a lui Antonescu pare să fi pornit de la ideea că a pune condiţii unui aliat mult mai puternic era tot atît de riscant pe cît era de ridicol; faţă de condiţiile care nu i-ar fi garantat nimic, participarea efectivă la

Material cu drept de autor

acţiunea foarte grea în care era angajată această putere era de aşteptat să fie răsplătită după merit. El încercase totuşi, în cîteva rînduri, să încheie un acord militar-politic cu Germania, dar se pare că pînă la urmă i-a dat dreptate lui Hitler care zicea că „sîngele vărsat în comun sudează mai puternic decît toate pactele". Era vorba de un mare risc, bineînţeles, dar altă soluţie nu exista. Antonescu nu a fost genial, el a comis destule greşeli, şi totuşi, în linii generale, istoriografia, lăsîndu-se prea uşor coruptă de propagandă, fie legionară, fie soveitică, fie comunistă autohtonă (românească), fie sionistă sau aşa-zis democratică de proaspătă insipiraţie occidentală, l-a nedreptăţit. Şi s-a nedreptăţit, prin situarea într-o optică fără perspectivă.

Dar a mai existat încă un argument puternic în favoarea deciziei lui Antonescu de a-i urma pe nemţi peste Nistru. Dincolo de conştientizarea perfectă a faptului că România era întru totul dependentă de Germania şi deci nu putea să ia oricînd o decizie politico-militară contrară intereselor acesteia, conducătorul statului român, ca militar de profesie şi cu o viziune limpede asupra lucrurilor din acest punct de vedere, înţelegea că angajrea în război împotriva unui inamic foarte puternic, cum era Uniunea Sovietică, nu era un joc pe care îl putea părăsi în orice moment. A spus-o el însuşi foarte clar la procesul împotriva sa, comandat şi înscenat de sovietici împreună cu servitorii lor din România, cînd, aducînd exemple dintre cele mai spectaculoase din istoria militară a Europei, a observat că implicarea într-un război greu presupune, obligatoriu, mersul pînă la capăt. În asemenea cazuri, împrejurarările sînt mai puternice decît oamenii, oricine ar fi aceştia. Situaţia României, în acea conjunctură politică şi militară, era extrem de complicată, responsabilitatea lui Antonescu era imensă şi de aceea nu poate fi raportată la criticile aparent juste, dar complet rupte de realităţi, pe care i le aduceau politicienii din spatele frontului. Ordinul pe care el l-ar fi dat armatei române să se oprească la Nistru at fi corespuns perfect cu comportamentul laş al generalilor care în 1940 îl rugau pe Carol al II-lea să capituleze în faţa ultimatumului sovietic, ca şi al acelora care peste patru ani vor complota împotriva comandantului, căruia îi juraseră de mai multe ori credinţă, pentru ca acum aresteze şi să-l predea inamicului. Aceştia, ca şi alţi generali care nu aveau conştiinţa onoarei militare şi măcar a responsabilităţii, dacă nu a mîndriei, naţionale , puteau proceda aşa, dar Antonescu tocmai de aceea era ceea ce era, ca să nu poată proceda ca ei.

Regimul Antonescu şi evreii

Unul din actele cele mai reprobabile ale lui Antonescu a fost politica sa antisemită. Este adevărat că aceasta începuse să fie promovată în România cu mult pînă la venirea lui la putere, mai întîi prin eforturile legionarilor şi în vremea scurtei guvernări a lui Goga, apoi prin măsurile antievreieşti ale lui Carol al II-lea. Şi totuşi antisemitismul devine acţiune sistematică a guvernării anume pe vremea sa. Indiscutabil, fenomenul fusese impus prin faptul colaborării strînse a lui Antonescu cu regimul nazist, fără însă a-l putea disculpa.

A fost adoptată o legislaţie antisemită şi luate măsuri discriminatorii faţă de evrei, între care au fost *epurările*, adică îndepărtarea evreilor din serviciile publice, *confiscările şi deposedările de bunuri* şi în sfîrşit *impunerile la felurite contribuţii şi prestaţii*, în general ilegale. Pe deasupra, evreii erau obligaţi să poarte în public

Material cu drept de autor

un semn distinctiv, aşa zisa „stea a lui David", care însă, în urma întrevederii din 8 septembrie 1941 a lui Antonescu cu preşedintele comunităţii evreieşti din România, W. Filderman, a fost îndepărtată.

Chestiunea cea mai sensibilă în raporturile guvernului român cu evreii este faptul în ce măsură acesta s-a implicat în aplicarea aşa-zisei „soluţii finale". Subiectul se discută foarte aprins în ultima vreme, şi nu numai de către istorici, ba mai degrabă nu atît de ei cît de mulţi indivizi care şi-au făcut o meserie din supralicitarea acestei chestiuni, fapt care, pe lîngă o gratuită şi mai ales îngrijorătoare aţîţare a spiritelor, aşază dezbaterea pe terenul nesigur al resentimentelor, al speculaţiilor şi invenţiilor interesate (din cele mai variate motive). Nu se poate nega că pe timpul guvernării lui Antonescu au existat cazuri de exterminare a evreilor, cel mai cunoscut fiind pogromul de la Iaşi din 29 iunie 1941, cînd au fost executaţi 2000 de evrei, sau unele execuţii în Basarabia şi nordul Bucovinei în timpul eliberării acestora la începutul războiului, ca măsură de răzbunare pentru maltratările la care evreii se dedaseră un an mai devreme faţă de militarii şi civilii români care au fost nevoiţi să se retragă sub presiunea trupelor sovietice de ocupaţie. Dar, de regulă, aceste execuţii s-au făcut la iniţiativa şi cu participarea trupelor germane sau chiar numai de către acestea. Pogromul de la Iaşi, de ex., fususe executat de legionari şi trupe germane SS, ceea ce l-a determinat pe Antonescu să protesteze energic faţă de comandantul acestor trupe, ameninţînd că dacă se vor mai repeta astfel de cazuri, va părăsi comanda şi îi va comunica lui Hitler.

Reproşul cel mai dur care i s-a făcut lui Antonescu din partea unor critici mai vehemenţi nu este faptul că ar fi organizat el însuşi represalii împotriva evreilor, ci că ar fi tolerat răfuielile cu aceştia la care se dedaseră alţii, de ex., legionarii sau unii militari. În România, fără teritoriile ocupate în 1940, populaţia evreiască nu a înregistrat o diminuare drastică: în 1930, erau peste 325 mii de evrei, în 1941 – 375 mii, iar în august 1944 – peste 292 mii (în 1945 vor fi aproape 355 mii). Este adevărat că o parte a evreilor au fost nimiciţi, cum am văzut pe exemplul de la Iaşi, sau cum a fost la Dorohoi, la 2 iulie 1941, unde au fost omorîţi 40 mii de evrei. Mulţi evrei au fost ajutaţi să emigreze. Nu întîmplător, Filderman va declara, îndată după război, că „în nici o ţară dominată de nazişti n-a supravieţuit o aşa de mare proporţie a populaţiei evreieşti". Nu se cunosc date sigure că din teritoriul menţionat al României ar fi fost trimise trenuri cu evrei spre Polonia, cum s-a întîmplat în Transilvania ocupată de maghiari, iar la 13 octombrie 1941 România va renunţa oficial la deportările de evrei. Pînă atunci, acestea se practicaseră mai ales în Basarabia şi nordul Bucovinei şi îi vizau pe cei trimişi în lagărele din Transnistria. Numărul lor maximal ar fi fost, după unele surse, de 110-120 de mii, iar după altele, de peste 327 de mii (ultima cifră s-a luat din notiţele particulare ale lui Radu Lecca, fost împuternicit al guvernului pentru problemele evreilor).

Eşecul campaniei în Răsărit

Pe măsura înaintării în război şi în teritoriul sovietic, pierderile României, odată cu cele ale Germaniei şi ale celorlalţi aliaţi ai ei în această campanie, deveneau tot mai mari, iar speranţa într-un sfîrşit victorios şi apropiat tot mai slabă; *Blitzkrieg*-ul, foarte promiţător la început, cu trecerea timpului s-a dovedit a fi tot

Material cu drept de autor

mai problematic. Îndoielile cele mari au început să apară din momentul opririi ofensivei germane lîngă Moscova şi trecerea trupelor sovietice în contarofensivă. Atît Hitler cît şi Antonescu, principalul său aliat, sperau că venirea primăverii va aduce reluarea operaţiunilor fulger, dar de fapt în 1942 războiul devenise unul de uzură. Înfrîngerile succesive ale armatei române la Cotul Donului şi în Stepa Calmucă, urmate de dezastruil de la Stalingrad, de la începutul anului 1943, unde pierderile românilor au fost de 158 854 morţi şi prizonieri, au pus în modul cel mai serios problema în ce măsura mai putea fi justificată participarea României la un război care începea să fie pierdut. În ţară, cei mai mulţi caută să se eschiveze de la război, unii ferindu-se de a fi înrolaţi pe front, alţii angajîndu-se pe calea extrem de dificilă în acel moment de a scoate ţara din acea confruntare deja pierdută.

Încercări de schimbare a macazului

Încă pînă la dezastrul de la Stalingrad, Antonescu îşi dăduse seama că războiul era pierdut şi îl însărcinase pe Mihai Antonescu să iniţieze o apropiere de anglo-americani. Acesta, prin intermediul ministrului Italiei la Bucureşti, R. Bova Scoppa, transmite lui Mussolini, la 19 ianuarie 1943, propunerea pentru ieşirea României şi Italiei din război. La sfîrşitul lui iunie şi începutul lui iulie 1943, ministrul de externe român întreprinde o călătorie în Italia, unde obţine promisiunea lui Mussolini că acesta va declanşa o iniţiativă de pace. Chiar după răsturnarea acestuia, la 25 iulie, M. Antonescu va relua dialogul cu noul ministru de externe italian, Raffaello Guariglia.

Încercările mareşalului Ion Antonescu de a se detaşa de Germania încep să ia o altă întorsătură la 30 septembrie 1943, cînd, din ordinul său, ataşatul militar român la Ankara, col. Traian Teodorescu, transmite omologului său britanic A. C. Arnold propunerea conducătorului statului român pentru anglo-americani că sînt aşteptaţi în România, unde li se vor pune la dispoziţie importante mijloace băneşti, resurse materiale şi 22 de divizii. Pentru a realiza succesul acestei iniţiative, la Ankara a fost trimis special în acest scop un nou ministru, Al. Cretzianu. Dar războiul şi înţelegerea dintre cele trei mari puteri antihitleriste – SUA, Anglia şi URSS – urmau altă cale: la Conferinţa de la Teheran din 28 noiembrie -1 decembrie 1943 cei trei mari hotărîseră să nu se producă o debarcare anglo-americană în Balcani, cum spera Antonescu, ceea ce însemna că Europa de Est şi Sud-Est urma să fie lăsată complet sau, în cel mai fericit caz, parţial la discreţia lui Stalin.

Necunoscînd această decizie, Antonescu a continuat demersurile în vederea apropeirii de Aliaţi. La sfîrşitul lunii februarie, el îl trimisese la Cairo pe prinţul Barbu Ştirbey pentru a purta tratative cu reprezentanţii celor trei puteri în vederea încheierii unui armistiţiu, dar aceştia, în loc să ia această iniţiativă în serios, au făcut-o cunoscută presei, pentru a provoca derută în tabăra lui Hitler. De altfel înţelegerea era greu de obţinut, de vreme ce România era asociată a Axei şi se afla în război declarat cu marile puteri şi cu aliaţii acestora. De aceea tratativele de la Cairo, la care între timp începuse să participe din partea României şi Constantin Vişoianu, au fost tergiversate pînă la declanşarea celui de-al doilea front în Europa (operaţiunea „D-day"), după care aliaţii nu le-au mai acordat nici o atenţie. Totuşi tratativele intrate în impas la Cairo au fost reluate, cu începere din toamna anului 1943, la Stokholm, din iniţiativa ministrului român în Suedia, Frederic Nanu, care

Material cu drept de autor

a încercat să ajungă la o înţelegere cu sovietcii prin intermediul ambasadoarei A. Kolontai. Dar nici acestea nu au dat rezultatul scontat. Condiţiile de armistiţiu, înaintate României de guvernul sovietic la 12 aprilie 1944 prevedau: atacarea trupelor germane sau forţarea lor ca în termen de 15 zile să părăsească România; frontiera româno-sovietică să revină la situaţia din iulie 1940; despăgubiri de război; România trebuia să se ofere ca loc de trecere a trupelor sovietice spre front; o parte a teritoriului rămînea sub controlul guvernului român; se recunoştea dreptul României asupra întregii Transilvanii ş.a. Antonescu nu a putut accepta aceste condiţii, deoarece, zicea el, asta ar fi însemnat „ocupaţiune rusească cu toate consecinţele ei". Dar alte condiţii nici nu puteau fi, de vreme ce, la 29 martie 1944, Stalin îi transmitea conducătorului statului român, prin generalul M. Wilson, că guvernul sovietic era dispus să stabilească legătura cu el numai în cazul în care mareşalul ar fi predat sovieticilor trupele române de pe frontul de est, condiţie care bineînţeles că nu putea fi acceptată. Diplomaţii români au contactat şi ambasadele anglo-americane de la Lisabona, Berna şi Madrid, dar în zadar. Astfel, respingînd iniţiativele României de apropiere de Aliaţi, aceştia l-au forţat pe Antonescu să rămînă în continuare alături de Germania.

Pregătirea loviturii de stat

Pe măsura apropierii frontului de România, în ţară începe să se manifeste o opoziţie crescîndă faţă de Axa hitleristă. Întrucît Antonescu nu reuşise să se desprindă de Axă, această opoziţie era, în fond, îndreptată împotriva lui. Înţelegînd că aliaţii antihitlerişti nu erau dispuşi să trateze cu mareşalul, o parte a elitei politice româneşti a hotărît să se debaraseze de el pentru ca ulterior să discute direct cu sovieticii. Acest obiectiv comun a adunat laolaltă cele mai variate grupări: de la palatul regal şi pînă la comuniştii prosovietici; la palat, comuniştii deveniseră „oameni ai casei". În paralel, are loc mai întîi o fuziune a comuniştilor cu social-democraţii (aprilie 1944), care a căpătat numele de Front Unic Muncitoresc, apoi acesta s-a unit cu PNŢ şi PNL pentru a forma Blocul Naţional Democrat (20.06.1944). Obiectivele cele mai apropiate pe care şi le anunţase Blocul erau: semnarea unui armistiţiu cu Aliaţii şi întoarcerea armelor împotriva Germaniei, dictatura militară trebuia înlocuită cu un „regim constituţional, democratic" şi încheierea unei păci în „interesele statului şi poporului român". Dar aceste condiţii şi alte elemente privind viitoarea lovitură de stat fuseseră discutate o săptămînă mai devreme, în cadrul unei consfătuiri speciale, de către Palat cu comuniştii şi cu unii generali. Graba era evidentă, ca şi apropierea dintre Palat şi comunişti şi mai ales rolul esenţial al celor din urmă în poiectata acţiune de îndepărtare a lui Antonescu de la cîrma statului. Panica şi graba au făcut ca răsturnarea mareşalului să devină, pentru complotişti, un scop în sine, substituindu-se condiţiilor capitulării.

Încă de la începutul războiului, PCR, care nu avea probabil mai mult de 1000 de membri şi se afla sub controlul complet al Moscovei, pleda pentru răsturnarea lui Antonescu şi detaşarea României de Germania. Aşa cum era de aşteptat, în vîltoarea evenimentelor imediat premărgătoare apropiatei lovituri de stat vechiul secretar general al partidului, Ştefan Foriş, care nu se arătase totdeauna destul de ascultător faţă de „centru", a fost înlocuit prin forţă de către Emil Bodnăraş, omul

Material cu drept de autor

de încredere al Moscovei, fost ofiţer în armata română, dezertat la sovietici în 1931 şi trimis de aceştia ca agent în România. În vara anului 1944, principalele figuri în conducerea partidului erau Bodnăraş şi Lucreţiu Pătrăşcanu, acesta din urmă avînd o poziţie oarecum mai distantă faţă de patronii de la Kremlin. Totuşi, se pare că cel mai influent printre comunişti era Gh. Gheorghiu-Dej (1901-1965), deşi formal el nu făcea parte din conducerea oficială a PCR, anume el fiind cel care a decis şi realizat, prin intemediul lui Bodnăraş, lichidarea lui Foriş (arestat în 1944, acesta va fi omorît în 1946 de către Gh. Pintilie, şeful DGSP, despre care va fi vorba mai încolo).

Complotul comuniştilor împreună cu Palatul a fost favorizat, cum am observat, de sprijinul unor generali. În timp ce Maniu, unul dintre puţinii politicieni care în acel moment crucial din istoria României contemporane nu a admis nici o clipă că ar fi putut pactiza cu propria sa conştiinţă, considera că o alianţă a partidelor democratice trebuia neapărat să-i cuprindă şi pe comunişti, pentru a nu-i lăsa doar sub controlul Moscovei, ceea ce ar fi fost extrem de periculos pentru securitatea României, relaţia lui Antonescu cu militarii de rang înalt, dimpotrivă, a fost lăsată de acesta la voia întîmplării, fapt care va avea pentru el cele mai grave urmări. Aceşti generali, care se arătaseră de atîtea ori laşi şi incompetenţi şi care îl adulaseră pe mareşal pe vremea cînd puterea lui nu era contestată de nimeni, acum, cînd ţara se ducea de rîpă şi toţi căutau să se salveze, nu le-a fost deloc greu să-l trădeze, punîndu-se (este adevărat că fără să-şi fi dat seama în acel moment) în serviciul sovieticilor. Întrucît timpul pentru preconizata lovitură era foarte scurt, iar grupurile de complotişti veneau din zone complet diferite şi nu avuseseră pînă atunci nici o legătură serioasă, întreaga acţiune plutea în nesiguranţă, după cum nu exista nimic sigur nici în privinţa colaborării acestor grupuri după ce lovitura va fi fost dată. Conform mărturiilor lui Mocsony-Stîrcea şi Corneliu Coposu, cel care a stabilit legătura comuniştilor cu regele şi cu celelalte formaţiuni din opoziţie a fost L. Pătrăşcanu, de unde se vede rolul iniţiator al comuniştilor în această acţiune. Tocmai de aceea, dacă se ţine cont de faptul că în acel moment comuniştii aproape că nu exsitau ca partid, atunci iese limpede în lumină faptul că acţiunea era o firavă înscenare de culise, izbînda căreia se afla de fapt în mîinile sovieticilor. Astfel, chiar din start începuse să se realizeze scenariul de care Maniu se temea cel mai mult.

O improvizaţie fatală: 23 august 1944

Antonescu se arăta tot mai dispus să semneze un armistiţiu cu Aliaţii, aşa cum se pronunţase în cîteva rînduri în ajunul zilei de 23 august, în discuţiile sale cu C. Clodius, reprezentantul Riech-ului în România, şi Hans Friessner, comandantul grupul de armate german „Ucraina de Sud", şi în şedinţa de guvern de la Snagov din dimineaţa acelei zile. Această intenţie a fost repetată şi la întrevederea cu regele Mihai din după amiaza zilei de 23 august (între 16,15-16,58), cu condiţia, specifica el, a unei înţelegeri prealabile cu germanii. Dar soarta lui fusese hotărîtă mai devreme: regele a dat ordin ca mareşalul să fie arestat. Tot atunci a fost arestat colaboratorul său cel mai apropiat, Mihai Antonescu, şi alţi oameni mai mult sau mai puţin ataşaţi de el, care fuseseră invitaţi la palat anume în acest scop. A fost

Material cu drept de autor

format în grabă un guvern condus de generalul Constantin Sănătescu, în care au intrat ca miniştri fără portofoliu şi şefii celor patru partide care alcătuiau BND: I Maniu, D. Brătianu, C. Titel Petrescu şi L. Pătrăşcanu (acesta din urmă deţinea, ca interimar, şi portofoliul justiţiei).

Toată schimbarea, care de altfel trebuia să fie de cea mai mare responsabilitate, s-a făcut sub imperiul panicii şi al fricii. Iniţial, lovitura fusese planificată pentru 26 august, dar apariţia lui Antonescu la palat, la 23 august, a modificat din mers scenariul şi s-a decis aresterea lui atunci, ca pe urmă să nu fie prea tîrziu sau imposibil de făcut. Cu excepţia unui grup foarte restrîns de militari de rang înalt participanţi la conjuraţie, armata nu ştia nimic de cele întîmplate. Tocmai de aceea, şi la alcătuirea guvernului se improvizase în fugă şi pe nepregătite, lista miniştrilor fiind alcătuită în parte din generali „culeşi" de Sănătescu din „Anuarul Armatei".

Situaţia nu era clară nici în masele largi ale populaţiei ţării. Cei mai mulţi habar nu aveau ce se întîmplase, pe cînd cercurile mai cultivate şi mai informate – de ex., oamenii de cultură şi jurnaliştii – credeau că schimbarea care se făcuse era spre binele ţării. „Euforia era generală, menţionează un martor ocular, directorul ziarului *Dreptatea* Nicolae Carandino. Toţi credeam în victoria aliaţilor, toţi ne bucuram că în ceasul al 11-lea reuşisem să ne desprindem de Axă". Şi adaugă: „Dar dificultăţile mari şi greşelile grave aveau să urmeze".

Regele a anunţat vestea arestării Conducătorului la orele 20.20, aproape patru ore mai tîrziu de la faptul săvîrşit, printr-un manifest transmis la radio. A doua zi, la 16.30, guvernul abia format a înştiinţat că România era în stare de război cu Germania. Aceste ştiri au căzut ca un trăsnet peste ţară şi armată, provocînd panică şi dezordine. Trupele nu mai ştiau cine erau inamicii şi cine aliaţii. Sovieticii în schimb au ştiut să tragă foloase din această situaţie de haos; profitînd de faptul că între complotişti şi guvernul sovietic nu exista o înţelegere prealabilă privind relaţiile dintre trupele române şi cele sovietice imediat după arestarea lui Antonescu, ei nu numai că nu au încetat ostilităţile împotriva armatei române, dimpotrivă, au trecut în ofensivă, capturînd 130 mii de militari din armatele a III-a şi a IV-a române.

La aflarea veştii despre arestarea lui Antonescu, führerul a dat ordin ca efectele acestui complot să fie lichidate. Dar deşi aviaţia germană a întreprins cîteva raiduri asupra Bucureştilor, totuşi replica Wehrmacht-ului a fost în general anemică, ceea ce a oferit trupelor române posibilitatea să riposteze cu oarecare succes.

Indiferent cît a fost de improvizată, lovitura de stat din 23 august 1944 a adus schimbări importante în desfăşurarea ulterioară a operaţiunilor militare în sud-estul european, grăbind sfîrşitul războiului. Specialiştii consideră că trecerea României de partea Aliaţilor a scurtat războiul cu şase luni. Încă mai sigur însă este faptul că principalul beneficiar al acestei schimbări a fost Uniunea Sovietică, deoarece, pe lîngă faptul că astfel ea obţinuse posibilitatea de a înainta mai repede şi cu pierderi mult mai mici spre inima Europei, graba şi improvizaţia cu care s-a produs actul de la 23 august au aruncat România neaşteptat de uşor în braţele lui Stalin, încurajînd şi deci facilitînd indirect subjugarea de către sovietici şi a altor popoare europene.

Comunişti români, care vor fi adevăraţii beneficiari ai loviturii din 23 august 1944, vor recunoaşte la scurt timp după acel eveniment că de fapt, atît în România

Material cu drept de autor

cît şi în celelalte ţări ocupate de URSS spre sfîrşitul războiului, rolul partidelor locale în preluarea puterii fusese nul, deoarece „armata puternicului stat sovietic a zdrobit principala forţă de şoc a imperialismului mondial, a împiedicat burghezia din aceste ţări să dezlănţuie un război civil şi a dat în felul acesta proletariatului, în frunte cu partidele comuniste, posibilitatea să smulgă din mîinile burgheziei puterea politică, s-o lipsească de principala ei forţă economică şi să treacă la construirea socialismului [...]. Aşa s-au petrecut lucrurile şi în ţara noastră, în urma eliberării ei de către Armata Sovietică la 23 august 1944". Bineînţeles că mai tîrziu comuniştii români vor renunţa la aceste „confesiuni", deoarece, astfel, îşi recunoşteau lipsa lor de legitimitate. Aceste mărturisiri arată însă cît sînt de nerealiste observaţiile entuziaste, chiar din unele studii de dată recentă, ca de ex.: „Lovitura de stat i-a permis democraţiei româneşti să reînvie pentru scurtă durată şi a împiedicat impunerea imediată de către sovietici şi de susţinătorii lor români a unui regim stalinist". Se ştie foarte bine că primele guverne nu aveau nici pe departe prerogativele la care pretindeau, întrucît ţara era condusă realmente de către Comisia aliată de control în frunte cu generalii V. P. Vinogradov şi I. Z. Susaikov. Aceste fapte arată clar că în lovitura de stat de la 23 august 1944 rolul partidelor tradiţionale a fost nul; venirea comuniştilor la putere s-a întîmplat nu de atîta ca aşa ar fi dorit partidele istorice, cum s-a susţinut chiar de către unii istorici cu cea mai bună pregătire, ci dimpotrivă, pentru că realmente părerea lor nu conta, avînd o oarecare importanţă doar prezenţa lor în acel act, iar pentru sovietici nici măcar asta, aceştia dorind să instaleze dintr-o dată un guvern numai din oameni de-ai lor. Această observaţie este întru totul valabilă şi pentru comuniştii români, deoarece Stalin era foarte nemulţumit de ei pentru faptul că nu au fost în stare să organizeze în anii războiului o mişcare de partizani, cum a fost în alte ţări comuniste. (Nu întîmplător, Gheorghiu-Dej se va grăbi, mai tîrziu, să pună această vină în cîrcă predecesorului său, Foriş, ceea ce va folosi drept „motiv" pentru suprimarea acestuia, iar mai tîrziu, a adjunctului acestuia, Remus Koffler.)

De la 24 august, Antonescu şi ceilalţi arestaţi o dată cu el sînt deţinuţi de un comando al PCR în casa conspirativă a partidului din cartierul Varta Luminoasă, pînă la 31 august, cînd i-a predat militarilor sovietici, care intraseră în acel moment în Bucureşti.

Sfîrşitul războiului şi sfîrşitul independenţei României

Iluziile pe care şi le făcuseră unii, mai mult sau mai puţin responsabili, din cei care participaseră la lovitura din 23 august, şi anume că astfel asiguraseră independenţa ţării şi o salvaseră de dezastru, au început să se spulbere încetul cu încetul odată cu pătrunderea trupelor sovietice pe teritoriul României. Completa trezire s-a produs însă după semnarea armistiţiului de la Moscova din 12 septembrie 1944.

Delegaţia română la tratativele cu sovieticii era condusă de un comunist, Pătrăşcanu, crezîndu-se că, avînd astfel de conlocutori, moscoviţii ar fi putut să se arate mai îngăduitori cu românii. Tocmai de aceea dezamăgirea nu putea fi mai mică decît iluzia. Convenţia semnată atunci la Moscova relua de fapt clauzele propunerilor sovietice din 12 aprilie, imprimîndu-le, odată cu unele detalii, mai multă duritate. Astfel, deşi au pactizat cu sovieticii împotriva lui Antonescu,

Material cu drept de autor

participanţii la complotul împotriva acestuia au fost forţaţi să accepte condiţii de capitulare mult mai dure. Convenţia stabilea pentru România: recunoaşterea frontierei din 28 iunie 1940, despăgubiri de 300 milioane de dolari, participarea la efortul aliat cu cel puţin douăsprezece divizii de infanterie, libertate de mişcare pentru trupele sovietice pe teritorul său, arestarea şi pedepsirea persoanelor acuzate de crime de război şi în sfîrşit anularea arbitrajului de la Viena, referitor la Transilvania. Din acel moment, România era pusă la dispoziţia Înaltului Comandament Aliat, care, pentru ea, însemna de fapt, comandamentul trupelor sovietice de pe teritoriul ei.

„Acordul de procentaj"

Statutul internaţional al României după cel de-al doilea război mondial a fost stabilit definitiv în urma întrevederii dintre Churchill şi Stalin de la 9 octombrie 1944. Într-o atmosferă pe care premierul britanic o califică cinic drept „favorabilă pentru afaceri", acesta îi declară gazdei sale din Kremlin: „Hai să aranjăm treburie noastre în Balcani [...], ce aţi zice să aveţi o situaţie predominantă în România cu 90% (*subl.a.*), noi să avem de asemenea o situaţie predominantă în Grecia cu 90%, iar Iugoslavia să o împărţim în două?" Şi pe cînd i se traducea lui Stalin această propunere, zice Churchil în continuare, "eu am luat o jumătate de foae de hîrtie şi am scris: *România*: Rusia – 90%, altele – 10%; *Grecia*: Marea Britania (în acord cu SUA) – 90%, Rusia – 10%; *Iugoslavia*: 50/50%; *Bulgaria*: Rusia – 75%, altele – 25%". După ce Stalin a văzut foaia şi a aprobat-o, Churchill a zis: "Nu pare cumva puţin cinic că noi am decis din mers aceste probleme, care sînt de importanţă vitală pentru miloane de oameni? Hai să ardem hîrtia". La care Stalin a răspuns: "Nu, lăsaţi-o la dvs.".

Conferinţa de Pace de la Paris

În cei aproape doi ani scurşi de la lovitura de stat din 23 august şi pînă la examinarea rezultatelor războiului în cadrul Conferinţei de Pace, în România se produseseră o serie de schimbări politice radicale, la care vom reveni îndată. Printre aceste schimbări a fost şi formarea unui guvern, creat de fapt de sovietici şi recunoscut de către SUA şi Anglia, ceea ce permitea reprezentarea României la discutarea tratatelor de pace. Conferinţa şi-a început lucrările la 29 iulie 1946 în capitala Franţei. Delegaţia română, aprobată de guvern la 9 august, va fi condusă de ministrul de externe Gheorghe Tătărescu. Atitudinea guvernului român faţă de tratatul cu România a fost formulată în şedinţa din 13 august a Conferinţei şi a vizat mai cu seamă solicitarea pentru România a calităţii de cobeligerantă, precum şi modificarea unor clauze economice şi militare. Tătărescu, urmînd mandatul guvernului, a evitat să se refere la frontiera de est a ţării şi la necesitatea plecării trupelor sovietice din România, ceea ce l-a determinat pe Iuliu Maniu să ceară diplomaţilor români din străinătate Grigore Gafencu, Alexandru Cretzianu, Constantin Vişoianu ş.a. să solicite Aliaţilor susţinerea în vederea eliberării de către sovietici a Basarabiei şi a nordului Bucovinei şi aşezarea pe baze echitabile a relaţiilor militare şi economice româno-sovietice. La 10 februarie 1947, delegaţia română semnează Tratatul de pace cu Puterile Aliate şi Asociate. Condiţiile erau următoarele: frontierele rămîneau la configuraţia din 1940, cu excepţia celei româno-ungare, care era readusă la situaţia anterioară dictatului de la Viena;

Material cu drept de autor

armata română este limitată atît ca efectiv uman cît şi ca dotare tehnică; trupele sovietice rămîneau în România, sub motiv că ar fi fost necesare pentru asigurarea comunicaţiei cu zona sovietică de ocupaţie din Austria; timp de opt ani, România era obligată să plătească URSS reparaţii în bunuri în sumă de 300 milioane de dolari; toate averile germane din România erau transferate în URSS; se anunţa liberă navigaţie pe Dunăre pentru toate statele etc.

Totaluri ale războiului pentru România

Aşadar, cu toate că întorsese armele împotriva Germaniei pe atunci cînd războiul era încă departe de a se fi terminat, aducînd importante jertfe de sînge pentru eliberarea unor mari teritorii ocupate de nazişti în Europa Centrală şi pentru a pune capăt cît mai curînd acestei mari conflagraţii, la Conferinţa păcii România a fost tratată ca învinsă, fiind forţată să suporte consecinţele dure ale unui atare tratatment, urmarea cea mai importantă, de-a dreptul catastrofală pentru ea, fiind ocuparea sovietică a ţării, ceea ce a atras schimbarea regimului politic şi social-economic şi forţarea ei de a intra pentru multă vreme într-un impas istoric.

Examinînd rezultatele participării României la război, ne vedem îndemnaţi, prin logica angrenării principalelor evenimente istorice care au determinat cursul războiului şi pornind totodată de la interesele vitale ale poporului român, să subscriem la acel punct de vedere, după care atît în est cît şi în vest, adică şi peste Prut, şi dincolo de munţi, „obiectivul României fusese legitim: recuperarea teritoriilor pierdute în vara anului 1940". Şi, aşa cum am văzut, „continuarea operaţiilor militare dincolo de Nistru a fost tot atît de necesară sau chiar mai necesară – avînd în vedere primejdia reprezentată de forţa armată a URSS – decît continuarea acestor operaţii militare dincolo de frontiera de vest a României" (Fl. Constantiniu). Dar nu numai din acest motiv, ci şi din nevoia reîntoarcerii Transilvaniei, ceea ce impunea sarcina împovărătoare a achitării onorabile a conturilor cu Germania.

Jertfele poporului român în acest război au fost foarte mari, după cum se poate vedea din tabelul următor:

	Est	Vest	Total
Morţi	71.585	21.035	92.620
Răniţi şi bolnavi	243.622	90.433	333.966
Dispăruţi	309.533	58.443	367.976
Total	624.740	169.822	794.562

Aceste date nu pot fi considerate complete; am văzut că numai la Stalingrad România pierduse aproape 160 mii de oameni, morţi şi prizonieri, aceştia din urmă pierzîndu-şi viaţa aproape toţi în lagărele sovietice. Aceşti indici nu includ şi pierderile din teritoriile ocupate. În cazul Basarabiei, de ex., numai numărul de morţi a constituit cca 60 de mii. Dar chiar şi datele din tabel sînt impresionante, dacă ţinem cont de faptul că România intrase în război cu un efectiv de 470 de mii de oameni, iar la 15 august 1944 toate trupele ei depăşeau cu puţin un milion de oameni.

* * *

Material cu drept de autor

Anii celui de-al doilea război mondial, avînd în vedere cronologia absolută a evenimentului, au constituit, fără îndoială, cel mai dramatic moment din istoria poporului român. Nicicînd în trecut românii nu fuseseră supuşi la aşa umilinţe, nicicînd ei nu avuseseră de suportat jertfe atît de mari de vieţi omeneşti, nicicînd trupul ţării lor nu fusese sfîşiat atît de tare şi cu atîta agresivitate şi nicicînd nu au avut de înfruntat ostitlitatea unanimă a vecinilor şi a celor mai mari puteri ale lumii. Ulterior, unele pierderi au putut fi recuperate, altele – nu. Va fi reîntoarsă Transilvania, vor fi reînnoite unele vechi prietenii, ca cea a marilor democraţii occidentale, sau chiar a unor vecini mai loiali. Basarabia şi nordul Bucovinei au rămas însă pierdute, după cum pierdută a fost pentru totdeauna prietenia – e adevărat că în generel mai tot timpul precară – cu ruşii.

În anii războiului, România a trecut printr-o experienţă istorică pe cît de grea pe atît de instructivă. La vremea acelor mari încercări s-a văzut că ţara avea oameni de mare curaj şi probitate morală, chiar dacă nu foarte mulţi. Dar, din păcate, aceeaşi lecţie a arătat că Romnia nu ducea deloc lipsă de indivizi pe care nu se putea bizui, aceştia avînd sădită în adîncul fiinţei lor sămînţa laşităţii sau chiar pe aceea a trădării; cei dintîi au condus ţara sau trupele în luptă povăţuiţi de uşurătate, frică şi incompetenţă, pe cînd cei din urmă nu au stat nici o clipă la cumpănă cînd li s-a arătat ocazia de a-şi trăda stăpînul şi comandantul, vînzînd ţara cu cea mai mare uşurinţă duşmanului, fără măcar să-i intereseze preţul vînzării.

O experienţă istorică, chiar şi cea mai tristă, nu este niciodată un lucru categoric negativ. Ba dimpotrivă, cu cît este mai dură, cu atît poate aduce mai mult folos. Românii au putut învăţa multe din lecţia marelui război, şi chiar dacă ceea ce au învăţat nu le-a ajutat să repare nişte nedreptăţi ce li s-au făcut în vremea aceea şi nu au mai putut schimba nimic în favoarea lor, totuna încercările prin care au trecut atunci i-au făcut mai pregătiţi pentru a înfrunta cu pierderi minime alte obstacole ce le vor ieşi în cale.

Capitolul XXVI. Instaurarea regimului totalitar comunist

Armistiţiul româno-sovietic din 12 septembrie 1944, confirmat de atitudinea faţă de România a celorlalte mari puteri, foarte relevant arătîndu-se în acest sens scandalosul „acord de procentaj" din 9 octombrie 1944, atitudine care se va regăsi ulterior în Tratatul de la Paris din 10 februarie 1947, au arătat cum nu se putea mai bine că, de acum încolo, România era lăsată la cheremul Moscovei, ceea ce însemna că era oferită pentru dramaticele experimente ale comunizării. În această ţară, în care între cele două războaie mondiale începuse să dea rod un foarte promiţător exerciţiu democratic, chiar dacă era amar pe alocuri şi nu ajunsese a se coace întru totul, sovieticii au adus înfipt în vîrful baionetelor modelul bolşevic de organizare a societăţii, faţă de care dictatura lui Antonescu era un regim foarte liberal.

Material cu drept de autor

1. Sovietizarea României

Evoluţia României de la 23 august 1944 şi pînă spre sfîrşitul războiului s-a desfăşurat destul de contradictoriu. Pe de o parte noul guvern, care se anunţase ca un „guvern de uniune naţională", repusese în practică, parţial, Constituţia de la 1923 şi încuraja tradiţiile democratice interbelice. Începuseră să fie reactivate partidele politice, între care se evidenţia PNŢ, prin ascensiunea popularităţii sale. Totodată societatea românească mai nutrea încă speranţa susţinerii din partea democraţiilor occidentale, deşi acestea dăduseră primele semnale că nu aveau de gînd să influenţeze cumva evoluţia postbelică a ţării. Pe de altă parte însă, pe zi ce trecea, era tot mai evidentă tendinţa sovieticilor de a se implica masiv în viaţa internă a României, ceea ce va deveni foarte clar mai ales din momentul semnării Armistiţiului şi odată cu declanşarea jafului la care începuseră să se dedea trupele sovietice de ocupaţie. În paralel, se impunea un al treilea fenomen care nuanţa semnificativ fizionomia vieţii politice interne a României din acel scurt răstimp şi anume faptul că majoritatea absolută a românilor, poate chiar aproape toţi românii, nu-şi legau speranţele de mai bine de comunişti, fie din lipsa unei serioase tradiţii a mişcării comuniste în România, fie din neîncederea românilor în ideile împărtăşite de comunişti. Această atitidine pe cît era de bună pe atît era şi de rea; bună a fost pentru că nu va permite niciodată comunismului să prindă rădăcini adînci în solul românesc, dar a fost şi rea, pentru că a neglijat un rău ce părea mic, dar care tocmai pentru că nu fusese luat în serios avea să ajungă un rău foarte mare. În mod paradoxal, slaba prestanţă politică a comuniştilor a fost cea mai bună şansă de pătrundere a lor spre pîrghiile puterii şi de confiscare, în cele din urmă, a statului, deoarece cît timp erau nesemnificativi ca forţă politică, nu îngrijorau pe nimeni. Cînd vor ajunge să îngrijoreze, va fi deja prea tîrziu pentru a li se fi putut tăia calea. Este adevărat că creşterea şi consolidarea puterii lor se vor afla în atenţia foarte interesată a Moscovei. PCR, care avea o istorie de peste douăzeci de ani, nu se remarca totuşi în 1944, cum am mai spus, prin nimic deosebit, fiind o formţiune politică minusculă, dar era singurul element al societăţii româneşti de care se legau marile speranţe ale sovieticilor de aservire a României.

Structuri şi lupte politice interne

Accensiunea treptată şi totuşi destul de rapidă a comuniştilor s-a datorat în bună parte slăbiciunii partidelor democratice şi disensiunilor dintre ele, precum şi iluziei unor guvernanţi, şi în primul rînd a lui Sănătescu, că guvernul putea fi independent de grupările politice. Aceste predispoziţii erau cît se putea de favorabile ofensivei comuniştilor asupra puterii.

Comuniştii, îndemnaţi şi susţinuţi deosebit de activ de către sovietici ca să acapareze întreaga putere, căutau să-şi facă propriul bloc politic, fără marile partide istorice. Astfel, la 12 octombrie 1944, ei reuşesc să înjghebe o nouă coaliţie, numită Frontul Naţional Democrat (FND), în care mai intrau Partidul social democrat şi Frontul plugarilor, acesta din urmă fiind o organizaţie a ţăranilor săraci, înfiinţată în 1933 în Transilvania de către Petru Groza. Se înţelege că PNŢ şi PNL nu au putut accepta propunerea de a intra în noua formaţiune, deoarece, dincolo de faptul că asta ar fi însemnat lichidarea BND-ului, a adera la un bloc condus de comunişti era totuna cu a intra în serviciul sovieticilor. Era tocmai ceea

Material cu drept de autor

ce doreau comuniştii, aşa încît doar două zile mai tîrziu Pătrăşcanu şi Titel Petrescu i-au înştiinţat pe Maniu şi Brătianu că se retrăgeau din BND. Astfel, în numai cinci săptămîni, s-a spulberat coaliţia care participase la răsturnarea lui Antonescu.

Pentru a provoca o criză a puterii, reprezentanţii FND se retrag din guvern în timp ce generalul V. P. Vinogradov, adjunctul preşedintelui Comisiei Aliate (de fapt, sovietice) de Control, atacă guvernul pe motiv că acesta nu ar fi fost în stare să realizeze satisfăcător Convenţia de armistiţiu. Drept urmare, la 4 noiembrie 1944, se formează un nou guvern al lui Sănătescu, în care comuniştii deţin o poziţie mai puternică. PCR va exercita însă noi presiuni asupra guvernului, aşa încît la mai puţin de o lună acesta demisionează, luîndu-i locul o echipă guvernamentală condusă de generalul Nicolae Rădescu, fără să fi intervenit schimbări esenţiale în structura şi caracterul guvernului. Singurul rezultat pozitiv fusese realizarea unui acord între FND pe de o parte şi PNŢ cu PNL pe de altă parte, care a permis menţinerea unui scurt echilibru de putere pînă la începutul anului următor şi a asigurat instaurarea unei ordini mai bune în ţară.

Sovieticii se implică direct în organizarea puterii

Fiind instigaţi de către sovietici, comuniştii abia aşteptau momentul cînd ar fi fost în stare să înlăture şi guvernul Rădescu pentru a-şi asuma întreaga putere. Schimbarea dorită atît de mult avea să se producă în urma călătoriei, la mijlocul lunii ianuarie 1945, la Moscova a doi lideri comunişti, Gheorghe Gheorghiu-Dej, care reprezenta gruparea autohtonă a acestora, şi Ana Pauker (Hannah Rabinsohn), venită de la Moscova imediat după intrarea trupelor sovietice în România, unde în anii 1940-1944 condusese Biroul extern al PCR. Primind la Kremlin toate asigurările de susţinere pentru preluarea puterii, PCR a început ofensiva deschisă împotriva guvernului Rădescu.

Pentru ca lucrurile să meargă cît mai repede în această direcţie, Stalin a hotărît să se implice direct în schimbarea de regim în România. La 26 februarie 1945, la Bucureşti sosea A. I. Vîşinski, unul dintre cei mai cunoscuţi călăi în procesele sîngeroase de la Moscova din anii ´30, primul locţiitor al comisarului poporului pentru afacerile externe al URSS. În vizita de a doua zi la rege, acesta, vorbind despre nişte mitice „forţe reacţionare ce se dedau la acte de violenţă şi la sabotaje împotriva armatei sovietice", a cerut înlocuirea guvernului Rădescu cu o echipă guvernamentală a FND, condusă de doctorul Petru Groza. Întrucît regele ezita, neputînd să încalce Constituţia, adică trebuind să consulte partidele şi aşteptînd totodată să vadă care era şi atitudinea aliaţilor occidentali în această chestiune, trimisul moscovit a dat, în ziua următoare ultimatum suveranului, formulîndu-şi demersul cît se putea de limpede: „Uniunea Sovietică nu mai tolerează prezenţa guvernului Rădescu". Pentru a fi şi mai convingător, Vîşinski a sugerat destul de transparent că, în caz contrar, România nu ar mai fi putut fi un stat independent. În aceeaşi zi, după o existenţă scurtă şi complet dezonorantă, „guvernul de uniune naţională" a fost demis. A urmat o săptămînă de tergiversări şi căutări de soluţii. Criza părea fără soluţie cît timp, pe de o parte, Vîşinski respingea iniţiativele regelui de a forma un guvern bazat pe forţe politice tradiţionale şi avînd o largă bază socială, iar pe de altă parte, PNŢ şi PNL respingeau colaborarea cu FND, mai

Material cu drept de autor

nutrind speranţe, complet nefondate, bineînţeles, în intervenţia englezilor şi americanilor pentru a stăvili expansiunea sovietică în România. Dar sovieticii ştiau că aceste speranţe erau iluzorii, de aceea au intensificat presiunea asupra României. Molotov adresa, la 5 martie, o notă informativă şi de atitudine Departamentului de stat al SUA şi Foreign Office-ului, atrăngîndu-le atenţia la instabilitatea politică din România şi avertizînd că guvernul sovietic era hotărît să intervină „pe orice cale pentru a pune capăt dezordinii sociale". Din ordinele lui Vinogradov, unităţile române din ţară sînt dezarmate, capitala este practic asediată de trupe sovietice, iar palatul regal este survolat în permanenţă la altitudine minimă de avioane sovietice. Pe deasupra, FND-ul a mobilizat cu ajutorul ocupanţilor mase de oameni în Bucureşti, cerînd numirea guvernului Groza. Regele a fost forţat să cedeze: la 6 martie este numit guvernul prosovietic Petru Groza, fapt ce avea să atragă schimbări fatale în evoluţia istorică a României. Chiar a doua zi, sovieticii înmînau proaspătului guvern un plan de trei ani de comunizare a României, alcătuit din zece puncte, din care două prevedeau lichidarea partidelor istorice şi înfiinţarea unei „miliţii populare" după chipul NKVD-ului. Acest eveniment a demonstrat o dată în plus că URSS nu avea de gînd să respecte acordurile de la Ialta, abia semnate de cele trei mari puteri, care prevedeau ca ţărilor eliberate de către sovietici în estul Europei să le fie garantat dreptul la autodeterminare pentru ca fiecare popor să-şi poată alege liber, pe cale democratică, forma de guvernare. Tendinţa evidentă a ruşilor de a-şi afirma autoritatea în România mai mult chiar decît în alte ţări est-europene se explică prin poziţia strategică a acestei ţări în sud-estul continentului, precum şi în vechea obsesie a Strîmtorilor. S-a văzut, de asemenea, că atîta timp cît războiul nu era terminat, aliaţii occidentali nu puteau interveni în aceste ţări în scopul limitării abuzurilor sovieticilor, pentru a nu tensiona relaţiile din interiorul coaliţiei antihitleriste.

Victoria orientării prosovietice a României

Răstimpul cuprins între numirea guvernului Groza şi sfîrşitul anului 1945 a fost dominat de eforturile de consolidare a regimului comunist în ţară. A fost vremea cînd istoria a oferit opoziţiei ultimele şanse de a zădărnici tendinţa de acaparare a întregii puteri de către comunişti şi de aservire a ţării de către sovietici. Imediat după investirea guvernului Groza, acesta a început să realizeze în condiţii româneşti modelul sovietic al socialismului, care însemna anularea Constituţiei democratice, lichidarea monarhiei şi a partidelor istorice, etatizarea economiei naţionale, reforma agrară şi, strîns legată de ea, colectivizarea forţată a gospodăriilor ţărăneşti, epurarea societăţii prin instituirea unui regim de represiuni politice şi militare, izolarea ţării de lumea liberă din Occident, cultivarea la toate nivelele şi în toate sferele societăţi a unei ideologii totalitare comuniste, refractară la valorile democraţiei şi umanismului. Indiferent că au existat indicaţii concrete în acest sens de la Moscova sau nu, fapt neîndoielnic este că aceste măsuri au fost realizate operativ şi întocmai, conform modelului sovietic. Semnificativă în acest sens este aşa-zisa reformă agrară: au fost expropriate 1,4 milioane ha, din care 1,1 milioane ha au fost retribuite la aproximativ 900 mii de familii. (Să ne aducem aminte că, prin reforma din 1921, fuseseră expropriate aproape 6 milioane ha, fiecărui împroprietărit revenindu-i în medie 3,4 ha.) Evident, sub aspect economic

Material cu drept de autor

şi social, „reforma" comunistă nu rezolva aproape nimic, de vreme ce unei familii îi revenea ceva mai mult de un hectar de pămînt, dar scopul ei nu era să aducă performanţe economice în agricultură şi să amelioreze traiul ţăranilor, pentru că prin această acţiune se urmărea întîi de toate un obiectiv propagandistic, nu social-economic. Nu întîmplător tocmai acum se intensifică mişcarea de partizani şi izbucnesc o mulţime de răscoale ţărăneşti, ca cele din lunile iulie-august 1948 din judeţele Bihor, Botoşani, Arad, Satu Mare, Suceava sau cele din iulie 1950 din judeţele Ialomiţa, Teleorman, Dîmboviţa, Giurgiu, Ilfov ş.a.

Sovieticii au căutat să scoată profit politic şi din reîntoarecerea la România a Transilvaniei de nord-est, pentru eliberarea căreia armata română adusese jertfe de 50 de mii oameni. La 8 martie 1945, Petru Groza şi adjunctul său Gh. Tătărescu îi adresau lui Stalin o rugăminte în acest sens, pe care dictatorul sovietic a satisfăcut-o imediat, drept care, la 13 martie, au loc la Cluj, sub forma unei şedinţe solemne a Consiliului de Miniştri al României, festivităţile de reactivare a administraţiei româneşti în fostul teritoriu ocupat. În timp ce oficialităţile române nu mai oboseau aducînd osanale armatei sovietice şi personal lui Stalin pentru ajutorul dat României la rezolvarea acestei probleme, A. I. Vîşinski, invitat să asiste la această şedinţă, a ţinut să sublinieze meritul guvernului Groza în reîntregirea administrativă a ţării. Şedinţa guvernului comunist la Cluj şi mai ales prezenţa acolo a înaltului demnitar sovietic nu ţineau nici pe departe de o festivitate de rutină, ci aveau o deosebită semnificaţie politică. Pentru a-i face mai populari pe comuniştii români care în interbelic, la comanda Moscovei, pledaseră tot timpul pentru desprinderea Transilvaniei de la regatul român, Stalin a hotărît să creeze impresia că reîntoarcerea acestei provincii era meritul guvernului comunist de la Bucureşti. Această decizie se impunea cu atît mai mult cu cît românii ardeleni erau foarte nemulţumiţi de nerezolvarea problemei lor, în situaţia cînd în provincie se manifesta un puternic iredentism maghiar, incitat şi susţinut de unii comunişti unguri. Totodată, luînd această decizie, dictatorul sovietic excludea posibilitatea contestării dreptului URSS asupra Basarabiei şi nordului Bucovinei. Totuşi, reinstalarea administraţiei româneşti în Transilvania s-a amînat pînă la semnarea tratatului de la Paris dintre România şi puterile aliate şi asociate, în 1947. Stalin a tergiversat premeditat soluţionarea definitivă a acestei probleme, pentru a-i putea şantaja atît pe români cît şi pe maghiari. Cît timp decizia definitivă nu fusese luată, comuniştii români nu aveau voie să se pronunţe explicit asupra acestei chestiuni. Tocmai de aceea cuvîntarea lui Pătrăşcanu de la Cluj, din 6 iunie 1946, cînd el a spus că „Transilvania a aparţinut şi va aparţine României", a fost prompt şi vehement combătută de CC al PCR şi va fi folosită ulterior de Gheorghiu-Dej pentru a se debarasa de el.

Guvernul provoacă tensionarea situaţiei politice interne

Am văzut că îndată după preluarea puterii, guvernul comunist al lui Groza a trecut la realizarea modelului sovietic de socialism. De fapt acel guvern era o simplă unealtă prin intermediul căreia sovietcii conduceau România. Archibald Clark Kerr, ambasadorul britanic la Moscova, va observa, puţin mai tîrziu, că „Vîşinski guvernează România ca pe o provincie a Uniunii Sovietice, iar guvernul

Material cu drept de autor

Groza nu e decît un simplu instrument în mîinile lui". „Reformei agrare" i-au urmat alte acţiuni, între care pe primul loc se situau epurările şi represiunile. Decapitarea vechii administraţii va fi declanşată printr-o lege specială, din 30 martie 1945, în baza căreia s-au făcut masive epurări în armată, poliţie, jandarmerie şi magistratură. În mai, încep procesele politice, ca cel al primului lot al „criminalilor de război", apoi al ziariştilor acuzaţi de „propagandă fascistă" sau de „dezastrul ţării". Arbitrariul şi teroarea la care încep să se dedea comuniştii provoacă nemulţumirea unor forţe politice democratice şi a unui important segment al populaţiei. Îndemnat de protestul popular împotriva acestor acţiuni şi încurajat de occidentali, mai ales de americani, la 20 august 1945 regele i-a cerut lui Groza să demisioneze pentru a putea fi format un guvern reprezentativ. Acesta însă, avînd sprijinul ferm al sovieticilor, a refuzat, ceea ce l-a îndemnat pe suveran să refuze a mai semna decretele prezentate de guvern. Astfel s-a declanşat o criză constituţională, cunoscută cu titlul de „grevă regală". Ea nu a avut însă susţinerea englezilor, care, aşa cum ştim, consimţeau ca România să fie lăsată la dispoziţia sovieticilor. Pînă la urmă, americanii au acceptat această atitudine. Chestiunea „grevei regale" a fost lăsată în fond pe seama Kremlinului, care a examinat-o împreună cu Petru Gorza, sosit la Moscova la 4 septembrie.

O ultimă încercare de a salva aparenţele

Totuşi occidentalii au încercat de a-şi convinge aliaţii sovietici să dea cel puţin o aparenţă de regim democratic în România. În cadrul conferinţei miniştrilor de externe a celor trei ţări de la Moscova, din 16-25 decembrie 1945, la care au fost discutate problemele organizării postbelice a lumii, SUA şi Marea Britanie au impus, drept condiţie pentru recunoaşterea guvernului Groza, includerea în componenţa acestuia a cîte unui reprezentant din partea PNŢ şi PNL. La insistenţa ruşilor, însă, s-a decis că aceştia nu puteau fi Maniu, C. Brătianu sau N. Lupu.

Pentru a pune în aplicare decizia conferinţei, la 31 decembrie îşi face apariţia la Bucureşti o comisie tripartită, în care intrau A. I. Vîşinski şi ambasadorii SUA şi Marii Britanii la Moscova, Averell W. Harriman şi Archibald Clark Kerr. După discuţii zadarnice cu regele, care cerea, la sugestia lui Maniu, ca ministerul de interne să fie exclus din procesul electoral ce urma să aibă loc în 1946, precum şi cu Gheorghiu-Dej şi liderii celorlalte partide, s-a luat hotărîrea ca în guvern să intre ca miniştri fără portofoliu Emil Haţieganu de la PNŢ şi Mihai Romniceanu de la PNL. Cinismul acestui act perfect inutil pentru societatea românească, dar de real folos pentru ruşi, era atît de evident, încît a stîrnit protestul nu numai al multor români, ci chiar şi al misiunii SUA la Bucureşti.

Merită să fie reţinută atitudinea neunivocă a americanilor faţă de proaspătul regim prosovietic din România. Pe de o parte, în special la nivel înalt (şi nici aici întotdeauna, exemplul cel mai bun dîndu-l din cînd în cînd chiar preşedintele Harry Truman), se constată o atitudine tolerantă, dacă nu prietenească, faţă de ruşi şi deci faţă de politica lor în teritoriile ocupate din Europa de Est, fapt ce se explică prin propaganda intensă pe care guvernul american o făcuse în timpul războiului în favoarea URSS şi care nu putea fi schimbată brusc. În orice caz, în 1945/46 şi în general pînă la semnarea tratatelor de pace, în această privinţă nu putea fi schimbat nimic esenţial. Dar o bună parte a societăţii americane înţelegea foarte bine ce se

Material cu drept de autor

întîmpla în România, asta referindu-se mai cu seamă la politicieni, diplomaţi şi jurnalişti. Este relevantă în acest sens observaţia lui Markham, redactor principal la „Christian Science Monitor", prieten al lui Truman, trimis de acesta în România în a doua jumătate a anului 1945 pentru a studia situaţia de aici şi a-l informa în detaliu. Referindu-se, într-o discuţie cu N. Carandino, la faptul ce-i aştepta în viitorii 50 de ani pe români şi în general pe toţi cei căzuţi sub ocupaţie sovietică, el făcea această remarcă deosebit de relevantă: „lupta va fi lungă şi grea. Cu multe sarcificii, mai ales omeneşti. Oameni ca dumneata, de exemplu, vor sta mulţi ani în închisoare. Alţii vor pieri. Oricît de multe vor fi sacrificiile, numărul lor ar fi mai mare în caz de război. Iar războiul s-a dovedit pînă acum favorabil comunismului – oricare i-ar fi rezultatele".

Alegeri de tip comunist

Natura regimului politic din România va fi hotărîtă definitiv prin alegerile generale din 19 noiembrie 1946. Aşa cum arătau unele acţiuni şi atitudini ale maselor populare, cum a fost marea manifestaţie din 8 noiembrie 1945 din piaţa palatului regal, electoratul român era anticomunist. Partidele democratice alimentau din răsputeri această predispoziţie: la 21 octombrie Maniu, C. Brătianu şi Titel Petrescu semnau un acord care atenţiona asupra faptului că „guvernul Groza a instituit un regim de adevărată tiranie, sugrumînd toate libertăţile democratice" şi pregătindu-se să falsifice apropiatele alegeri. De aceea era firesc ca liderii PCR să fi avut emoţii mari, cerînd sfaturi şi ajutor logistic de la Moscova. Sovieticii însă erau mult mai liniştiţi: Harriman va relata mai tîrziu că pe atunci cînd călătorise la Bucureşti împreună cu A. C. Kerr şi A. I. Vîşinski, acesta din urmă i-ar fi spus că la alegerile din România blocul condus de comunişti trebuia să obţină 70% din voturi, iar PNŢ şi PNL cîte 20% şi respectiv 10%. Rezultatele pe care la va anunţa guvernul vor întrece chiar şi acest pronostic: Blocul Partidelor Democratice (BPD), condus de PCR, a obţinut aproape 80%, pe cînd celor două partide istorice le-a revenit încă mai puţin decît estimase emisarul sovietic, drept dovadă că stăruinţele guvernului comunist de a controla alegerile întrecuseră chiar şi instrucţiunile sovieticilor. Nu în zadar apăruse atunci în popor zicala „foaie verde de cicoare, votezi ochi şi iese soare", ceea ce însemna că voturile PNŢ-ului, care avea ca semn electoral ochiul, fuseseră furate de comunişti, al căror semn era soarele.

De altfel, comuniştii nu negau că măsluiseră alegerile. „Ce, noi sîntem legalişti? Noi sîntem comunişti. Noi spunem: alegerile sînt bune atîta vreme cît dau rezultate democratice", spunea unul din liderii comunişti de atunci, Miron Constantinescu, în primăvara anului 1946, lăsînd să se înţeleagă că democratice puteau fi considerate numai acele alegeri care îi promovau pe comunişti, indiferent de impactul exerciţiului electoral cu principiile democratice. Un alt lider comunist, Iosif Chişinevski, îi declara franc unui lider ţărănist: „Nu aveam nevoie de dumneata în parlament, şi asta nu din cauza inteligenţei, a talentului sau a culturii dumitale, ci din cauza nuanţei dumitale în peisajul politic; erai printre puţinii care ne-ar fi putut ataca de la stînga fără să le putem reproşa un trecut fascist sau fascizant". Aceasta este o confesiune extrem de instructivă, deoarece arată cît se poate de limpede că pentru comunişti cu adevărat periculoase nu erau elementele

Material cu drept de autor

dubioase sau chiar criminale, ci partea cea mai bună a societăţii româneşti, oamenii cu cele mai bune calităţi morale şi profesionale, şi tocmai de aceea comuniştii au lucrat cu deosebită insistenţă la marginalizarea şi, în proporţii incredibil de mari, chiar la exterminarea acestora.

Opinia publică din România nu a aflat niciodată care au fost rezultatele reale ale alegerilor, dar observaţiile făcute atunci în diferite locuri, precum şi unele investigaţii ulterioare ale istoricilor (Petre Ţurlea, V. Ţârău, V. M. Bucur), e adevărat că fără să vizeze toate zonele ţării, au demonstrat că de fapt majoritatea voturilor revenise atunci PNŢ, pe cînd BPD obţinuse în jur de 20% din voturi. Bineînţeles, votul în favoarea PNŢ, ceea ce însemna de fapt pentru Maniu, fusese masiv mai ales în Transilvania, unde românii erau foarte neliniştiţi pentru soarta provinciei lor, în situaţia cînd comuniştii români se pronunţaseră în trecut pentru desprinderea ei de la regatul român. Alegerile din 19 noiembrie 1946 au demonstrat foarte clar că România fusese aservită complet de către sovietici şi că poporul român era sortit să treacă prin aceeaşi experienţă istorică, la care fuseseră condamnate mai bine de două decenii în urmă popoarele din imperiul sovietic.

Ultimele lovituri date independenţei ţării

Anul 1946 a fost bogat şi în alte evenimente care, împreună cu alegerile, au subminat complet independenţa României. Între acestea a fost constituirea, cu începere din luna martie, a „sovromurilor", societăţi comune sovieto-române în sfera economiei, care de fapt erau instituţii pentru exercitarea controlului sovietic asupra economiei româneşti.

Natura antipopulară şi antiromânească a noului regim a fost reliefată mai cu seamă prin teroarea declanşată împotriva diferitelor categorii de populaţie şi în primul rînd împotriva adversarilor politici prin „metode fasciste de represiune", cum observa I. Maniu într-o scrisoare către Stalin, din 23 august 1946. La 16-17 mai, a avut loc procesul unui grup numeros de oameni de stat în frunte cu Ion Antonescu, fiind condamnaţi cu toţii la pedepse foarte grele, între care au fost 13 condamnări la moarte. Patru din cei condamnaţi şi anume Ion Antonescu, Mihai Antonescu, Gh. Alexianu şi C. Z.Vasiliu (Pichi) au fost executaţi la 1 iunie, ora 18, în Valea Piersicilor de lîngă penitenciarul Jilava. În numele guvernului comunist, L. Pătrăşcanu, în calitatea pe care o avea de ministru al justiţiei, i-a cerut regelui să respingă cererile de graţiere ale celor condamnaţi (personal, mareşalul nu solicitase graţiere). La 3-9 octombrie, are loc pocesul unui alt grup numeros de foşti demintari în perioada guvernării Antonescu, între care Mircea Cancicov şi Mircea Vulcănescu. În paralel, au loc arestări şi procese mai mici, continuă epurările în armată, administraţie şi chiar în cultură; în iulie 1946, erau interzise cca 2 000 de publicaţii periodice, titluri de cărţi şi autori, iar peste doi ani numărul lor va fi 8 000.

La 20 iunie 1947, Maniu adresase ministrului de interne, Teohari Georgescu, un memoriu prin care îi cerea acestuia să pună capăt represiunilor împotriva opoziţiei politice şi tratamentului inuman la care erau supuşi deţinuţii politici din închisorile Piteşti, Craiova, Gherla, Miercurea-Ciuc şi Văcăreşti (Bucureşti), precum şi la ministerul de interne şi la prefectura poliţiei capitalei. Drept răspuns, la mai puţin de o lună, liderii PNŢ în frunte cu Maniu au fost arestaţi, după ce

Material cu drept de autor

fusese deconspirată tentativa de evadare din ţară a cîtorva figuri de seamă ale partidului: Ion Mihalache, Nicolae Penescu, Nicolae Carandino şi Ilie Lazăr.

Declanşarea persecuţiilor de amploare împotriva liderilor PNŢ era, bineînţeles, strîns legată de rezultatele reale ale alegerilor din noiembrie 1946; comuniştii nu aveau de ales: ori se hotărau să elimine orice concurent politic, ori trebuiau să rişte a se confrunta în alegeri cu un partid care îi depăşea categoric prin credibilitate. La 29 iulie 1947, Adunarea Deputaţilor, prezidată de Mihail Sadoveanu, a decis dizolvarea PNŢ, iar la 7 august a adoptat două legi care au legiferat teroarea politică în România. Drept urmare, între 29 octombrie şi 11 noiembrie 1947, are loc unul dintre cele mai mari procese politice din România: acuzarea şi condamnarea liderilor PNŢ, în frunte cu Iuliu Maniu. Liderul partidului, împreună cu Mihalache, au fost condamnaţi la temniţă grea pe viaţă (ura pe care comuniştii o aveau pentru Maniu se regăsea şi în faptul că el mai fusese condamnat şi la plata în avans a cheltuielilor de înmormîntare). Ceilalţi conducători şi activişti ai partidului fuseseră condamnaţi la variate termene de închisoare, unii din ei în contumacie. La 1-2 decembrie, au fost arestaţi peste 200 de tineri ţărănişti, mulţi din ei fiind judecaţi şi condamnaţi la diferite termene de temniţă.

Fiind elevi atenţi ai NKVD-ului şi slugi fidele ale patronilor politici moscoviţi, comuniştii români au ştiut să instrumenteze procesele împotriva membrilor partidelor democratice de aşa manieră ca să respecte întocmai tipicul celebrelor epurări staliniste din anii □30. Cei acuzaţi – bineînţeles, pe nedrept şi în orice caz cu sfidarea flagrantă a habitudinilor democratice – aveau de înfruntat nu numai duşmănia deschisă a completului de judecată, brutalitatea anchetatorilor, gardienilor şi agenţilor, laşitatea sau chiar adversitatea avocaţilor şi a martorilor la care jertfele apelau pentru susţinere, dar mai trebuiau să facă faţă unei atmosfere social-psihologice preparate de autorităţi astfel ca să fie cît mai ostilă celor osîndiţi: în timp ce strada era mobilizată să urle „moarte călăilor manişti", în faţa acuzării ei erau copleşiţi de „huiduielile sălii prefabricate". În atare situaţie, arareori puteau fi găsiţi martori care să fi fost în stare să ofere măcar, cum zice N. Carandino, „certificate de lealitate". Şi totuşi – speranţa istoriei! – s-au găsit, chiar dacă prea puţini, aşa arătîndu-se în procesul împotriva ţărăniştilor, de ex., Grigore Graur şi mai ales Vasile Netea, care s-a pronunţat pe faţă şi cu mult curaj în apărarea lui Iuliu Maniu.

În paralel, drept urmare a criticilor aduse de C. Brătianu şi Titel Petrescu guvernului, în octombrie 1947 încep represiunile împotriva PNL şi a Partidului social democrat independent. În sfîrşit, deputaţii şi miniştrii ţărănişti şi liberali sînt îndepărtaţi din parlament şi guvern.

Aşadar, la trei ani după participarea la lovitura de stat din 23 august 1944, liderii partidelor „istorice" devin ei înşişi jertfe ale comuniştilor şi ale stăpînilor acestora de la Moscova. Acest deznodămînt se arată firesc, deoarece era înscris în logica evoluţiei politice a României după ocuparea ei de către sovietici la acea dată; sovieticilor, lovitura de la palat din 23 august le-a fost pe plac, dar nu au putut să menajeze, cum era şi firesc, pe nici unul din cei care au participat la ea. Puţin mai tîrziu, L. Pătrăşcanu va plăti această faptă şi mai scump decît copărtaşii

Material cu drept de autor

săi necomunişti la acel eveniment, care nu a adus României nici un bine şi mai ales nu a adus onoare.

Abolirea monarhiei

În mod logic, după înlăturarea partidelor istorice de la putere, acapararea poziţiei dominante în stat şi introducerea regimului de teroare, comuniştii, secondaţi şi îndemnaţi de administraţia militară sovietică, puteau trece la realizarea unui alt punct important al planului lor de sovietizare a României: lichidarea instituţiei monarhice.

În timpul unei călătorii la Londra, în noiembrie-decembrie, unde participase la căsătoria verişoarei sale, Elisabeta, viitoarea regină a Marii Britanii şi Irlandei de Nord, regele Mihai a avut mai multe discuţii cu importanţi lideri politici (C. Attlee, W. Churchill, E. Bevin, Stan Smith, L. Douglas), care l-au făcut să înţeleagă că România fusese părăsită definitiv la descreţia URSS. Întors în ţară, la 21 decembrie, asupra lui încep să se facă presiuni să abdice. Actul final al acestei aventuri se va petrece la 30 decembrie 1947, cînd în palatul regal (actualul palat Elisabeta de pe şos. Kiseleff), înconjurat de trupe din divizia „Tudor Vladimirescu", formată în URSS, regele, şantajat şi printr-o serie de acţiuni, între care asasinarea a cca 1 000 de tineri participanţi la manifestaţii promonarhiste, este forţat de către Gh. Gheorghiu-Dej, secretar general al PCR, şi P. Groza, şeful guvernului comunist, să semneze actul de abdicare ce stipula renunţarea pentru totdeauna, în numele său şi al urmaşilor săi, la prerogativele regale. În aceeaşi zi, Adunarea Deputaţilor este convocată în şedinţă extraordinară, fără cvorum, la care Constituţia din 1923 este anulată, fiind proclamată „republica populară". Formal, rolul de organ al republicii este asumat de către un prezidiu, alăctuit din Contantin I. Parhon, preşedintele Asociaţiei române pentru legăturile de prietenie cu URSS (ARLUS), Mihail Sadoveanu, preşedintele Adunării Deputaţilor, Ştefan Voitec, ministrul educaţiei naţionale, Gheorghe C. Stere, preşedintele Curţii de Apel din Bucureşti, şi Ion Niculi, vicepreşedinte al Adunării Deputaţilor. Cîteva luni mai tîrziu, la 13 aprilie 1948, va fi adoptată constituţia socialistă a României, copiată după cea a lui Stalin, din 1936.

A doua zi după abdicare, regele se retrăgea la Sinaia, iar la 4 ianuarie 1948 părăsea România.

Sfîrşitul monarhiei române nu pare să fi primit încă aprecierea cuvenită în istoriografie. Problema cea mai delicată, în acest context, este prestaţia instituţiei monarhice, şi în special a regelui Mihai, în perioada extrem de grea pentru ţară, cuprinsă între 23 august 1944 şi 30 decembrie 1947. S-a observat, pe bună dreptate, că şirul de cedări din partea regelui, începute prin actul foarte discutabil de la 23 august, care a deschis accesul comuniştilor la putere şi aservirea ţării de către sovietici, nu putea să nu aibă, ca final, detronarea lui, ceea ce înseamnă că abdicarea a fost într-o anumită măsură chiar opera, bineînţeles inconştientă, fără voie, a regelui. Este adevărat că au existat în comportamentul lui Mihai unele momente de atitudine principială, care cîteodată s-a arătat chiar ireconciliantă faţă de sovietici şi faţă de comuniştii „români", momente sugerate mai totdeauna de unele personalităţi politicie de cea mai înaltă responsabilitate civică, aşa ca Maniu, dar de fiecare dată această atitudine a sucombat. Pe de altă parte sfîrşitul războiului

Material cu drept de autor

a atras prăbuşirea multor tronuri, aşa cum s-a văzut pe exemplul Bulgariei, Albaniei, Iugoslaviei, Greciei, Italiei. Tocmai de aceea România, care nu avea o tradiţie monarhică destul de puternică, nu se putea eschiva de la acest proces. Dar anume caracterul discutabil al acestei tradiţii face una din principalele cauze ale prăbuşirii monarhiei române. În România, dar nu numai aici, monarhia nu avea o legătură strînsă cu poporul şi mai ales cu tradiţiile lui istorice şi spirituale. Neputînd să-şi asume cu maximum de competenţă şi consacrare destinele ţării, ceea ce de fapt nu i-a cerut nimeni niciodată, ea s-a manifestat, pe cea mai întinsă durată a sa, ca o instituţie limitată la sarcina de a confirma legitimitatea guvernelor nou-alese sau, dimpotrivă, a căutat, mai rar, cum a fost cazul dictaturii lui Carol al II-lea, să se identifice cu statul, atribuindu-şi întreaga putere în dauna exerciţiului democratic şi ignorînd obiectivele fundamentale ale guvernării în interesele ţării.

Din momentul abdicării regelui, în interiorul ţării nu a mai existat nici o forţă politică oficială care să fi putut contesta autoritatea şi legalitatea guvernării comunisto-sovietice.

Situaţia economică generală în primii ani de ocupaţie sovietică

Economia ţării şi traiul populaţiei au avut de suportat, în anii 1944-1946, greutărţi foarte mari. În prima linie, printre acestea, s-au aflat eforturile materiale şi pierderile colosale cauzate de război, mai întîi jertfele enorme, umane şi materiale, ale campaniei din est, apoi distrugerile cauzate de bombardamentele aliaţilor pe teritoriul României şi în sfîrşit pierderile suferite în campania din vest. Capacitatea economică a ţării a fost redusă foarte mult prin reocuparea de către sovietici, în vara anului 1944, a Basarabiei şi nordului Bucovinei. Alte două cauze ale reducerii potenţialului economic al ţării s-au datorat atitudinii sovieticilor faţă de România. Una din ele vizează aplicarea clauzelor corespunzătoare ale Convenţiei de armistiţiu, prin care URSS a instituit un control total asupra econiomiei româneşti. Faţă de cele 300 milioane de dolari care trebuiau plătite drept reparaţie, numai în primele 12 luni Rusia şi-a însuşit în România averi în sumă de cca 610 milioane, iar în anul următor, adică pînă la 1 septembrie 1946, bunurile ridicate de ruşi au fost evaluate de puterile occidentale la 1 miliard de dolari. Cea de-a doua cauză a diminuării capacităţii economice a României prin eforturile sovieticilor a făcut-o crearea „sovromurilor", în baza acordurilor economice româno-sovietice din 8 mai 1945. Aceste societăţi constuie un exemplu cît se poate de edificator privind felul cum era jefuită România, deoarece pe de o parte cota sovietică de contribuţie o constituiau „averile germane" din România, adică în fond tot bunuri româneşti, iar pe de altă parte sovieticii percepeau o cantitate fixă de bunuri în fiecare an, indiferent de rezultatele activităţii economice.

Revenind la reforma agrară, menţionată în treacăt mai sus, trebuie să observăm că, deşi necesitatea acesteia nu poate fi pusă la îndoială, dată fiind repartizarea flagrant inechitabilă a fondului funciar (peste 2 milioane de ţărani aveau mai puţin de 3 ha, pe cînd 3000 de moşieri deţineau peste 500 ha fiecare), totuşi efectele ei economice au fost extrem de modeste. Peste 1,1 milioane ha din cele aproape 1,5 milioane expropriate au fost repartizate la peste 917 mii de ţărani. Principalul rezultat a fost că ceva mai puţin de 80% din exploatările agricole aveau pînă la 10 ha. Peste 260 de mii de săteni din cei înscrişi la împroprietărire nu au primit

Material cu drept de autor

pămînt. Aceste rezultate ale reformei arată că agricultura se confrunta cu probleme grave privind organizarea şi eficacitatea activităţii de producţie. În plus, seceta din 1945 şi 1946 a lovit extrem de dur această sferă economică, provocînd o criză acută de produse alimentare şi pe alocuri chiar foamete, mai ales în Moldova.

Consecinţa majoră a tuturor acestor mari greutăţi, greşeli şi nerealizări a fost o înrăutăţire a situaţiei economice generale a ţării. În 1945, producţia industrială şi agricolă va fi mult mai mică decît în anul precedent, adică în plin război. În industrie, sectoarele cele mai afectate erau producţia petrolieră, transporturile şi sistemul bancar. Se reduseseră foarte mult indicii macroeconomici: faţă de anul 1938, venitul naţional ajunsese la 41%. Prăbuşirea economică s-a regăsit în reducerea drastică a costului vieţii. În raport cu anul 1933, nivelul de trai se redusese, pînă în 1944, de 7,7 ori, iar la sfîrşitul acestui an reducerea de 14 ori.

Începutul mişcării de rezistenţă anticomunistă în România

Instaurarea terorii comuniste de origine sovietică în România a provocat, în mod firesc, şi o serie de acţiuni, de amploare diferită, care contestau legitimitatea noului regim.

Mişcarea anticomunistă şi antisovietică a pornit îndată după 23 august 1944, dar a început să ia proporţii de masă odată cu epurările masive în armată, poliţie, jandarmerie, administraţie precum şi pe măsura desfăşurării represiunilor împotriva vechilor partide. Primele formaţiuni de luptă împotriva noului regim, instaurat de armatele de ocupaţie sovietice, erau alcătuite în cea mai mare parte din militari şi au activat, în anii 1945-1947, de cele mai multe ori în munţi. Obiectivul lor imediat şi prioritar era să reziste regimului pînă la sosirea ajutorului occidental, cu care să se pună capăt ocupaţiei sovietice. Altfel spus, aceste structuri combative nu-şi puneau sarcina declanşării unui război civil în România, adică a unei confruntări directe cu forţele de represiune, locale şi de ocupaţie. Este vorba în special de organizaţiile „Graiul Sîngelui", „Sumanele Negre" şi „Mişcarea Naţională de Rezistenţă". Prima din ele, adică „Graiul Sîngelui", avea în jur de 5000 de membri, majoritatea foşti ofiţeri în armata română. Aşa cum arată două documente ale acestei organizaţii, un manifest-program şi un „îndrumător doctrinar", aceasta era o formaţiune interesată de obiective politice, nu militare. Obiectivele ei nu erau sarcini de luptă, ci consemnarea unor deziderate. Toate doleanţele şi măsurile de realizat par să-şi găsească deplină expresie în două imperative ale mişcării. Primul susţine că România trebuie să fie „stat naţional de sine stătător, sprijinit pe elementul etnic", iar cel de-al doilea pune accentul pe libertăţi economice şi democratice. Astfel, deşi nu cheamă direct la luptă împotriva ocupantului sovietic, totuşi aceste doleanţe arată clar dorinţa de a lichida ocupaţia şi de a realiza dreptul românilor de a-şi afirma propriul lor stat, independent, bazat pe valorile civilizaţiei europene: proprietatea privată, respectarea drepturilor omului, libertatea presei, reforme economice şi militare, relaţii libere şi echitabile „cu toate popoarele lumii" etc.

Spre sfîrşitul anilor □40, forma de organizare a mişcării de rezistenţă anticomunistă se va schimba. Locul marilor formaţiuni, ca cele menţionate mai sus, îl vor lua un număr mare de grupări combative care vor număra de la 10 pînă la 40 de oameni. Principala schimbare care va interveni între timp în cadrul acestei

Material cu drept de autor

mişcări va fi faptul că luptătorii anticomunişti nu vor mai miza pe ajutorul occidental, conştientizîndu-şi situaţia de adversari direcţi şi implacabili ai regimului şi crezînd – cel puţin o bună parte din ei – că lupta lor disperată cu autorităţile comuniste şi cu ocupanţii sovietici va putea readuce România la calea ei firească de evoluţie.

2. Reluarea sovietizării Basarabiei şi a nordului Bucovinei

Spre sfîrşitul anului 1943, Marele Stat Major român, împreună cu administraţia provincială, au început elaborarea unui plan de evacuare a Basarabiei. La 13 martie 1944, a început retragerea administraţiei româneşti peste Prut.

În primăvara anului 1944, linia frontului se stabilise între Carpaţii Orientali şi cursul inferior al Nistrului. Din aprilie şi pînă în august, două armate române şi două germane, cu un efectiv de cca 600 mii de oameni, au opus rezistenţă dîrză trupelor sovietice. La 20 august, trupele fronturilor 2 şi 3 ucrainene, conduse de mareşalii R. Malinovski şi F. Tolbuhin, au trecut în ofensivă. Începuse una din cele mai mari bătălii din istoria celui de-al doilea război mondial, numită Operaţia Iaşi-Chişinău. După lovitura de stat de la Bucureşti, din 23 august, şi cucerirea Chişinăului de către ruşi, la 24 august, operaţia a luat sfîrşit, încununîndu-se cu victoria categorică a acestora.

a) Reactivarea RSSM

Am văzut că tratativele româno-sovietice de la sfîrşitul anului 1943 şi începutul anului 1944, realizate prin intermediari, au demonstrat că Stalin era hotărît să pună din nou stăpînire pe Basarabia. După ocuparea sovietică, la sfîrşitul lunii martie 1944, a părţii nordice a provinciei, începe reactivarea fostei RSSM care fusese formată în 1940. Ceea ce mai rămăsese din guvernul şi conducerea de partid ale acesteia, care fuseseră evacuate în spatele frontului sovietic, au fost aduse şi instalate provizoriu în oraşul Soroca. După ocuparea Chişinăului, la 24 august, acestea sînt transferate în capitala provinciei. De fapt aşa-zisa republică nu avea o conducere adevărată nici măcar sub aspect formal, mai întîi, că nu dispunea de cadre competente în acest sens, pentru că cea mai mare parte şi cea mai bună a intelectualităţii şi funcţionarilor s-a refugiat în România, dar mai ales că această conducere nu avea nici măcar umbră de legitimitate, nefiind aleasă de populaţia locală, ci trimisă din interiorul imperiului sovietic. Întrucît timp de peste patru ani RSSM nu a existat, cum nu existase nici o legătură între populaţia provinciei şi conducerea din 1940/41 a „republicii", numită de la Moscova şi retrasă apoi tot de ea în adîncul imperiului, reactivarea formală a fostei „republici" şi a conducerii ei nu se putea face fără un act juridic, chiar dacă acesta nu putea avea, în URSS, nici o relevanţă politică reală. S-ar părea că această situaţie paradoxală trebuia să fi fost jenantă pentru guvernul sovietic, dar de fapt nu era şi nici nu avea cum să fie, deoarece chiar în viziunea acestuia semnificaţia politică şi juridică a RSSM era nulă. Lui Stalin nu-i păsa, la sfîrşitul războiului şi în perioada care a urmat pînă la semnarea tratatelor de pace, de formalităţi absolut nesemnificative, cum era reîncadrarea politică şi juridică a dispărutei „republici" moldoveneşti.

Material cu drept de autor

Alegerile în Sovietul Suprem al RSSM au avut loc abia la 16 februarie 1947, adică la o săptămînă de la semnarea tratatului de pace dintre România şi puterile aliate şi asociate, care confirma frontiera româno-sovetică, trasată abuziv de Armata Roşie în 1940. Indiscutabil, Stalin era absolut sigur că nimeni, în afară de români (şi aceştia, nu din rîndul oficialităţilor comuniste), nu va îndrăzni să conteste drepturile URSS asupra teritoriului românec cotropit la începutul războiului. Dar el mai ştia tot atît de bine că, sub aspect politic şi din punctul de vedere al dreptului internaţional, era foarte important ca această achiziţie să fie aprobată prin tratat de pace.

Abia aceste alegeri vor pretinde că oferă baza legală (formală) a reactivării RSSM, întrucît propaganda sovetică susţinea că se făceau în conformitate cu constituţia din 1941 a acesteri „republici". Scrutinul, înscenare grotescă a ceea ce trebuiau să fie în fapt adevăratele alegeri, este ilustrarea perfectă a viziunii sovietice asupra acestui fenomen: la urne s-au prezentat 99,92% din alegători, din care 99,69% au votat blocul comun al comuniştilor şi al celor fără (carnet) de partid. Sovietul Suprem a ales în funcţia de preşedinte al acestuia pe F. G. Brovko, iar în cea de preşedinte al Consiliului de Miniştri pe G. I. Rudi. Însă nu aceasta era adevărata conducere a „republicii", ci biroul CC al organizaţiei republicane de partid, care, la rîndul său, era selectat şi aprobat de cei mai înalţi demnitari de partid şi de stat de la Moscova; hotărîrea definitivă în această privinţă îi aparţinea lui Stalin.

Dar, la început şi de fapt pe parcursul întregii perioade de pînă la 1950, nici acest birou nu avea puteri depline, întrucît statutul său real era de împuternicit al unui alt birou, care activa pe lîngă şi sub supravegherea conducerii superioare de partid de la Moscova. Pentru organizarea conducerii superioare de partid a republcilor sovietice create în 1940 şi reactivate în 1944, Stalin a folosit experienţa interbelică a Cominternului, cînd partidele comuniste europene aveau cîte un birou conducător la Moscova, care determina de fapt adevărata politică a acestora. Biroul pentru Moldova al CC al PC(b) din toată Uniunea a fost numit la 13 martie 1945 şi era condus de F. M. Butov. În primul an de după reocuparera sovietică a Basarabiei, cît timp organele administrative de partid şi de stat se aflau în stadiu de constiuire, provincia se găsea sub supravegherea NKVD-ului. În martie 1947 funcţia de preşedinte al acestui birou a fost încredinţată lui V. A. Ivanov. În anii 1945-1949, din birou au făcut parte, în afară ce cei doi preşedinţi, S. Zelionov, A. Soloviov, M. Andreev, A. Sobolev, I. Smirnov, P. Lealin, C. Matiuşkin, A. Miciurin, P. Reabov, A. Fedorenko, N. Podciufarov, I. Zentov. „Din partea Moldovei", membri ai biroului mai erau secretarii CC al PC(b)M N. Salagor şi N. Coval, preşedintele Consiulului de Miniştri al RSSM, Gh. Rudi, şi preşedintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, F. Brovco. „Localnicii" erau de fapt transnistreni. Primele persoane din administraţia locală de partid şi de stat din Moldova se aflau sub ascultarea directă a preşedintelui biroului, care era numit, tot aşa ca şi toată componenţa acestuia, de către Stalin. De fapt prezenţa lor în birou, ca şi funcţiile pretenţioase, prin denumire, pe care le deţineau, erau pur decorative, rezumîndu-se la o semnificaţie exclusiv propagandistică. Această ierarhie administrativă stufoasă şi hipercentralizată, secondată şi dublată de atotputernicul

Material cu drept de autor

şi înfricoşătorul NKVD, arată cît se poate de clar că RSSM nu era o adevărată formaţiune statală, ci mai degrabă o subdiviziune teritorial-administrativă ce se afla sub controlul nemijlocit şi mai mult decît poliţienesc al Moscovei.

Descuţii asupra frontierei de „stat" a RSSM

Atît imperiul ţarist cît şi cel sovietic au nutrit în repetate rînduri planuri privind acapararea fie a întregului teritoriu românesc, fie măcar a unor părţi din el. Astfel de intenţii avea şi Stalin în 1939/40 şi în 1943/44. Spre sfîrşitul anului 1943, în cadrul unor instituţii sovietice de stat era examinată – bineînţeles, la cererea lui Stalin - posibilitatea alipirii la RSSM a unor noi teritorii româneşti. Însă, lăsîndu-i completă libertate de acţiuni în Europa de Est şi parţial de Sud-Est, marii aliaţi în război ai dictatorului sovietic au insistat totuşi ca popoarele din această zonă să aibă propriile lor state şi guverne. Această atitudine care se opunea dorinţei lui Stalin de a împinge frontiera imperiului său spre apus şi spre Adriatica, nu leza totuşi foarte tare interesele sale imperialiste, de vreme ce majoritatea ţărilor din acest spaţiu intrau în sfera sa de influenţă; astfel URSS devenea stăpînă peste aceste ţări fără a le cuprinde în frontierele sale.

Dar restabilirea RSSM a dat naştere totuşi la nişte discuţii care se circumscriu intenţiilor expansioniste sovietice cu privire la România. În cadrul lor au fost formulate două sugestii: una foarte ambiţioasă, care propunea ca RSSM să cuprindă şi Moldova de peste Prut şi chiar o parte a Transilvaniei de nord, şi alta mai modestă, care susţinea că „republica" moldovenească trebuia să includă întreaga Basarabie.

La 29 iunie 1946, F. Brovko, preşedintele Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, înainta biroului CC al PC (b) al Moldovei memoriul intitulat „Cu privire la reunirea întregului popor moldovensc într-un stat moldovensc sovietic unitar", în care, după ce face trimitere la Moldova lui Ştefan cel Mare şi la unirile din 1859 şi 1918, făcute, zice el, împotriva voinţei moldovenilor, precum şi la eliberarea Basarabiei în 1941, sugerează următoarea soluţie „istorică": „În scopul zădărnicirii pe viitor a încercărilor cotropitorilor români de a ocupa Basarabia şi alte teritorii ale RSS Moldoveneşti şi al restabilirii adevărul istoric, propun să fie înaintată CC al PC (b) al URSS, Guvernului Sovietic Unional şi tovarăşului Stalin problema reunirii poporului moldovenesc şi pămînturile sale străvechi într-un stat moldovenesc unitar, eliberîndu-l de sub jugul boierilor şi al capitaliştilor români". Conform acestei sugestii, RSSM urma să fie alcătuită din întreaga Moldovă istorică plus cele cîteva raioane transnistrene, precum şi „judeţele Maramureş şi Năsăud din Transilvania de nord", care, zice memoriul, „constituie leagănul poporului moldovenesc". Revendicarea nordului Transilvaniei se fonda pe datele unei „notiţe lămuritoare", elaborată la sfîrşitul anului 1943 în cadrul Institutului de etnografie al Academiei de Ştiinţe a URSS, ceea ce sugerează că de fapt memoriul nu era opera „moldovenilor", ci fusese comandat de la Moscova. De unde se vede limpede că în 1946, adică pînă la încheierea Conferinţei de pace de la Paris, Stalin urmărea să arate că sovieticii încă nu luaseră hotărîrea definitivă relativ la configuraţia teritorială a României. Pare aproape sigur că această „cerere" a lui Brovko, mai mult decît „notiţa" din 1943, făcea parte din scenariile lui Stalin de şantajare atît a ungurilor cît şi a românilor în chestiunea Transilvaniei în ajunul

Material cu drept de autor

semnării tratatelor de pace. E dincolo de orice îndoială că în 1946 nu mai putea fi vorba de includerea Moldovei de la vest de Prut în componenţa URSS.

Tocmai de aceea sugestiile care au urmat referitoare la teritoriul şi frontiera RSSM nu s-au mai referit la „ocupanţii români". De regulă, acestea erau concepute în spiritul scrisorii adresate lui Stalin, tot în 1946, probabil spre sfîrşitul anului, de către secretarul CC al PC (b) din Moldova, N. Salagor, şi preşedintele Consiliului de Miniştri al RSSM, N. Koval, care cereau „reîntoarcerea în componenţa RSS Moldoveneşti a judeţelor basarabene Hotin, Akkerman şi Ismail". Este greu de crezut că această „cerere" s-ar fi putut face fără înaltă aprobare prealabilă la Moscova, de vreme ce dezavua ultimatumul guvernului sovietic înaintat la 26 iunie 1940 României, care susţinea că populaţia majoritară a Basarabiei o constituaiu ucrainenii, precum şi legea adoptată de Sovietul Suprem al URSS în 1940 privind formarea RSSM, care dispusese trecerea celor trei judeţe la Ucraina. Cei doi înalţi demnitari de partid şi de stat din Moldova nu numai că nu susţineau părerea că ucrainenii ar fi constituit majoritatea populaţiei basarabene, ci, dimpotrivă, afirmau cît se poate de răspicat că chiar în „judeţele basarabene transmise Ucrainei populaţia ucraineană este în minoritate faţă de moldoveni". Ba, ceea ce este un fapt pur şi simplu neobişnuit pentru istoria RSSM şi pentru politica naţională a URSS, scrisoarea afirma: „Se ştie că limba vorbită a populaţiei din judeţele trecute la Ucraina este limba moldovenească. Toate naţionalităţile care locuiesc în judeţele basarabene Ismail, Akkerman şi Hotin, inclusiv ucrainenii, vorbesc în limba moldovenească, moştenită de la populaţia moldovenească autohtonă a Basarabiei".

E posibil ca scrisoarea lui Salagor şi Koval să fi fost de fapt o manevră de şantaj, inspirată de Stalin şi menită să samene panică în societatea ucraineană pentru a o determina să se debaraseze cît mai repede de mişcarea antisovietică din vestul Ucrainei.

Propuneri de acest fel s-au mai făcut şi în anii care au urmat, uneori s-a cerut să fie lărgit teritoriul transnistrean al RSSM, dar toate cererile acestea nu au mai avut nici o relevanţă politică, pentru că nu erau sugerate de înalte raţiuni de stat.

Marea tragedie a foametei

Fenomenul cel mai dramatic al istoriei sovietice a RSSM a fost foametea din anii 1946-1947. Aşa cum a stabilit definitiv istoriografia mai nouă, în baza unei bogate documentări, marea foamete a Basarabiei postbelice, tot aşa ca şi cea din Rusia din 1921 şi din Ucraina din 1932/3, nu a fost cauzată nici pe departe doar de seceta şi de reducerea drastică a recoltelor de cereale, cum a susţinut propaganda sovietică, ci a fost mai degrabă o acţiune premeditată, special organizată de către autorităţile de ocupaţie pentru intimidarea populaţiei, determinînd-o să fie cît mai loială faţă de noul regim, iar pe ţărani să-i îndemne să renunţe la micile lor gospodării şi să intre în colhoz.

Se înţelege că seceta din 1945/46 a avut un puternic impact negativ asupra consumului alimentar din „republică". Dar, aşa cum demonstrează informaţia documentară din acea vreme, rezerva de produse alimentare din gospodăriile ţărăneşti, inclusiv cea de cereale, era suficientă pentru a rezista timp de doi-trei ani în condiţiile unor recolte oricît de reduse. Ceea ce a provocat şi a întreţinut foametea a fost aşa-numita „postavcă" (asemănătoare şi totuşi diferită de „regimul

Material cu drept de autor

cotelor obligatorii" din România, introdus la 26 iunie 1947), adică predarea obligatorie la stat a producţiei agricole (deci, nu numai a cerealelor, ca în România) în cantităţi şi în termeni fixaţi arbitrar de către autorităţi, care nu ţineau cont de situaţia anului agricol sau de capacităţile economice ale gospodăriilor ţărăneşti. Dimpotrivă, directivele organelor superioare de partid şi de stat stabileau că rechiziţiile se făceau „neatîrnat de aceea cît s-a semănat de fapt" şi că, mai mult decît atît, produsele agricole trebuiau să fie „predate în avans", adică cu depăşirea cotelor stabilite de aşa-zisul plan de colectări obligatorii.

Jaful întrecea posibilităţile populaţiei

Pretenţiile exorbitante ale ocupanţilor referitoare la „postavcă" ignorau în aşa măsură productivitatea reală a agriculturii basarabene, încît insuficienţa de produse alimentare şi ignorarea nevoilor elementare ale păturilor largi ale populaţiei au început să se facă simţite chiar în 1945, fapt recunoscut şi de către conducerea superioară de partid din provincie, care constata că la colectarea pîinii erau „violate brutal interesele părţii sărace şi mijlocaşe a satului". Seceta a continuat şi în 1946, şi cu toate că foametea începuse, rechiziţiile nu au fost oprite. Autorităţile stabiliseră că în acel an ţăranii urmau să dea la stat aproape 73 mii de tone de pîine. Ravagiile secetei şi ale foametei, care cuprinseseră întreaga provincie, au determinat o reducere a livrărilor, dar ele nu au fost anulate. Dimpotrivă, au fost înfiinţate brigăzi speciale pentru colectări forţate, care umblau de la casă la casă, scotocind peste tot, confiscînd toată pîinea, pînă la ultimul grăunte, iar cînd aceasta nu era suficientă sau nu se găsea, erau ridicate şi toate celelalte produse agricole: carne, produse lactate, oleaginoase, ouă, furaje etc. Astfel, chiar în groaznicul an al foametei, 1946, planul de stat la colectări, oarecum micşorat, a fost supraîmplinit.

În afară de „postavcă", statul sovietic forţa populaţia să plătească un şir de impozite foarte grele. Cel mai greu era înfricoşătorul „zaiom" (împrumut). Stabilirea sumei acestuia şi perceperea lui se făceau tot aşa ca şi în cazul „postăvcii": suma totală era fixată, bineînţeles, arbitrar, după care strîngerea banilor să făcea în forţă, devansînd termenii şi percepînd mult mai mult decît fusese planificat. În anul foarte secetos 1945, de ex., fusese fixat un „împrumut" (aşa-zis de război) în sumă de 81,0 milioane de ruble, dar s-a strîns 126,6 milioane, adică planul fusese depăşit cu peste 56%. În anul foametei, 1946, planul „zaiom"-ului era de 128 milioane de ruble, dar populaţia a fost forţată să plătească 143 milioane.

Nu mai puţin împovărător era şi impozitul agricol, mai ales pentru ţăranii necolectivizaţi. Pentru a forţa gospodăriile ţărăneşti individuale să intre cît mai repede în colhoz, guvernul sovietic le fixa în 1948 norme de predare a pîinii la stat cu 0,6 chintale mai mari decît în colhozuri, iar conducerea de la Chişinău, demonstrîndu-şi fidelitatea faţă de stăpînire, stabilea pentru ţăranii necolectivizaţi un impozit agricol progresiv pur şi simplu ruinător, care la venitul de 10 000 de ruble alcătuia 50%, la 15 000 – 75%, iar de la această sumă în sus – 100%. Situaţia ţărănimii basarabene era disperată, de vreme ce chiar în condiţiile unei sălbatice terori staliniste mulţi ţărani îndrăzneau să-şi exprime în public necazul. „Ruşii, se plîngea un ţăran din Crăsnăşenii Teleneştilor, ne-au supus pe toţi la impozite foarte mari", pe cînd altul, de la Cărpineni, observa: „Ni se cer impozite din toate părţile

Material cu drept de autor

şi noi nu mai reuşim să le plătim". Sîntem forţaţi să dăm totul la stat, observa un locuitor din comuna Costeşti, judeţul Lăpuşna, şi se mai ia „impozit pentru cine nu are copii, împrumuturi, asigurări. Ei (sovieticii – *n.a.*) cer cît mai mult, ca să nu putem plăti şi să intrăm în colhoz". „Impozitele sînt foarte mari", declara un sătean din Fîrlădeni, judeţul Tighina, ş.a.m.d.

Ravagii ale foametei

Jaful practicat de autorităţile sovietice în Basarabia a adus asupra populaţiei de aici o foamete cum nu mai fusese niciodată în istoria acestui pămînt. La începutul lunii iunie 1946, conducerea de partid a judeţului Bălţi constata că în toate raioanele şi satele judeţului foarte multă lume nu avea nici un fel de hrană, se alimenta cu borhot şi lobodă, şi mulţi copii, ai căror părinţi muriseră de foame, umblau de la casă la casă, din sat în sat, cerşind şi hrănindu-se cu buruieni. „Anul acesta, raporta la centru conducerea de partid a judeţului Cahul, la 4 decembrie 1946, la noi este o foamete groaznică. Pîinea nu poate fi cumpărată nicăieri. Toată populaţia din sat mănîncă fîn şi vite moarte". Speranţa găsirii unei coji de pîine, a orice ar fi putut astîmpăra pe o clipă chinurile foamei, izgonea din sufletul oamenilor cel mai mic sentiment de demnitate, orice credinţă, transformîndu-se în cea mai reală religie. Lovite crunt de acest flagel nimicitor, cete de sute de familii, lungi cohorte de schelete în zdrenţe, îşi părăseau casele şi satele şi porneau la drum, căutînd hrană, fără să găsească, şi plătind cu nenumărate vieţi acest efort al disperării. Administraţia şi organele de ordine din Chişinău nu mai pridideau să strîngă de pe străzile oraşului cadavrele ţăranilor veniţi să cerşească zadarnic ceva de mîncare.

Canibalismul şi comunismul nu sînt incompatibili

Fenomenul care a împins grozăvia foametei pînă la paroxism a fost canibalismul. Primele cazuri de caniblism, semnalate de autorităţi în mai multe sate din judeţul Bălţi, datează de la începutul lunii iunie 1946, ceea ce este o dovadă sigură că foametea se declanşase mult mai devreme. În anul următor, canibalismul se răspîndise atît de mult încît se impusese ca o preocupare specială a organelor de partid şi de stat. Conducerea sovietică din oraşul Cahul elaborase la 8 septembrie 1947 un document intitulat „Recomandările comitetului judeţean de partid al PC(b)M pentru secretarii comitetlor raionale de partid privind preîntîmplinarea faptelor de canibalism din judeţ", în care se vorbea despre „canibalism şi întrebuinţarea ca hrană a cadavrelor de oameni în unele sate din rioanele Vulcăneşti, Taraclia, Ciadîr-Lunga, Baimaclia şi, mai ales, în Congaz". De-a dreptul înfiorătoare sînt numeroasele cazuri de omoruri în scopuri canibalice sau de consum de cadavre umane, ca cele din Baurci şi Beşalma, raionul Congaz, Ţambula, raionul Bălţi, Glinjeni, raionul Chişcăreni, Cajba, raionul Glodeni ş.a. Descrierea detaliată în documentele vremii a tuturor acestor cazuri şi a multor altora de acelaşi fel depăşeşte cea mai sumbră închipuire privind prăbuşirea condiţiei umane în Europa secolului al XX-lea. Foametea şi efectul său cel mai grav, canibalismul, sînt acuzaţiile cele mai aspre şi mai îndreptăţite care pot fi aduse dominaţiei sovietice comuniste în Basarabia.

Decimarea populaţiei basarabene

Material cu drept de autor

După lungi ani de război şi de lipsuri, foametea a provocat un salt fără precedent al morbidităţii şi mortalităţii populaţiei. Spectrul distrofiei bîntuia cu mare putere de la un capăt la altul al „republicii" moldoveneşti. La sfîrşitul lunii septembrie 1946, în raionul Comrat fuseseră înregistraţi 3 000 de bolnavi de distrofie şi edemuri, din lipsă de albumină, între care aproape 2 000 de copii. În judeţul Cahul fusese semnalată, la 15 noiembrie 1946, existenţa a 6 755 de bolnavi, inclusiv 4 100 de copii între 1 şi 12 ani. Pe parcursul anului care a urmat înbolnăvirile din cauza foamei atinsesetă o cotă înspăîmîntătoare: în decembrie 1947, în multe raioane ale republicii distroficii alcătuiau de la un sfert pînă la 30% din populaţie, iar în unele locuri, ca de ex., în raionul Cimişlia, chiar 80%.

Dinamica ascendentă a morbidităţii se regăsea aproape automat în creşterea tot atît de rapidă a mortalităţii. În primele luni ale anului 1946, în RSSM numărul nounăscuţilor era de 9 494, iar al morţilor de 14 428. În toamna acelui an, numai de distrofie mureau lunar cîte 5-6 mii de oameni. Pe parcursul anului 1947, populaţia rurală a republicii s-a redus cu 193,9 mii de oameni. Conform estimărilor mai noi, în anii 1946/47 şi în prima jumătate a anului 1948, pierderile totale ale populaţiei RSSM, cauzate în cea mai mare parte de foamete, au depăşit 250 de mii de vieţi omeneşti.

Deportările în masă

Îndată după război, sovieticii au reluat deportările basarabenilor în Siberia şi în alte regiuni ale imperiului. Încă la 1 noiembrie 1945, Butov, preşedintele biroului pentru Moldova al CC al PC(b) din toată Uniunea, îi cerea lui Gh. Malenkov, secretar la partidului bolşevic, să fie luate măsuri drastice pentru „reducerea influenţei economice a părţii cheabureşti înstărite a ţărănimii" basarabene.

Represiunile împotriva populaţiei basarabene, inclusiv deportările în masă, începuseră chiar din clipa intrării trupelor sovietice în Basarabia, în primăvara anului 1944, dar exodul forţat al băştinaşilor, şi mai ales al ţărănimii, s-a declanşat cu cea mai mare putere în vara anului 1949, deoarece Stalin dăduse ordin să fie înfiinţate colhozurile. La 17 martie 1949, V. Ivanov, noul preşedinte al biroului moscovit pentru Moldova, împreună cu conducerea locală a RSSM, îl *rugau* pe Stalin să permită deportarea a peste 10 mii de familii de basarabeni, deoarece, motivau ei, capii acestor familii, fiind „elemente chiabureşti şi naţionaliste, au constituit întotdeauna sprijinul regimurilor reacţionare române pe teritoriul fostei Basarabii, făceau parte din diferite partide burghezo-naţionaliste româneşti, erau promotori ai politicii antisovietice la sat". Bineînţeles că rugămintea fusese aprobată înaintea cererii, aşa încît la 6 aprilie 1949 conducerea superioasă sovietică hotăra să deporteze din Basarabia „**pentru vecie**" (sublinere în document) în Kazahstan, Asia Mijocie şi Siberia 11 280 de familii cu 40 850 de oameni. Semnalul pentru realizarea acestei decizii, cunoscută cu denumirea de *operaţiunea „Iug"* („Sud"), a fost dat la ora 2 în noaptea de 6 iulie 1949. Înainte ca semnalul să fi fost dat, fusese stabilit definitiv că urmau să fie deportate 13 000 de familii cu 45 537 de viitori expatriaţi.

În paralel cu deportările în masă, mulţi oameni au fost arestaţi individual sau în grupuri mai mici sau mai mari (între 10-50 de oameni şi de multe ori chiar mai mulţi) sub diferite motive şi trimişi, în urma unui simulacru de judecată sau, mai

Material cu drept de autor

des, fără acesta, în diferite regiuni îndepărate ale URSS. Numărul tuturor acestor năpăstuiţi nu este cunoscut, dar cu siguranţă că e vorba de mii de represaţi. (Unele scrieri, fiind vorba mai cu seamă de cele realizate de neprofesionişti în istorie, susţin că în total sovietcii ar fi deportat din Basarabia între 300 de mii şi 1 milion de oameni, ceea ce nu poate fi acceptat, cît timp nu pot fi făcute verificările de rigoare.) Arestările şi deportările – în masă, individuale sau în grupuri de diferită mărime – din a doua jumătate a anilor □40 au fost doar începutul unei campanii mult mai largi de dezrădăcinare a populaţiei basarabene, care, dincolo de obiectivele politice, ideologice şi sociale, urmărea, nici pe departe în ultimul rînd, atenuarea şi în cele din urmă ştergerea conşiinţei naţionale a românilor basarabeni.

Starea economiei basarabene după terminarea războiului

În cei peste trei ani de război, cît Basarabia s-a aflat în componenţa statului român, primele încercări de restructurare politică şi socială a provinciei după modelul sovietic comunist au fost şterse complet şi date uitării. Din a doua jumătate a anului 1944 şi mai ales după terminarea războiului, acest model este repus în funcţiune.

Cu toate eforturile depuse de administraţia românească din anii 1941-1944 de a reanima economia provinciei, la sfîrşitul războiului aceasta era în mare parte distrusă, ca urmare mai ales a operaţiunii Iaşi-Chişinău, pe parcursul căreia centrul şi sudul Basarabiei fuseseră supuse unui foc nimicitor al celor două grupuri de armate aflate în confruntare. Conform statisticii oficiale sovietice, pierderile suferite de industrie erau evaluate la 2 miliarde de ruble, numărul muncitorilor în întreprinderile industriale alcătuiau doar 20% faţă de situaţia de pînă la război, fondul locativ urban fusese distrus în proporţie de peste 70% (în Chişinău – 76%). Enorme au fost pierderile şi în agricultură ca urmare a mobilizării la război a majorităţii bărbaţilor apţi de muncă, a rechiziţiilor de vite, trăsuri şi ale altui inventar agricol, a devastării în timpul operaţiunilor militare a unor întinse suprafeţe de cultură etc.

În a doua jumătate a anilor □40, guvernul sovietic a luat unele măsuri pentru lichidarea urmărilor războiului în economia RSSM. A fost restabilită cea mai mare parte a întreprinderilor industriale, pentru care s-au adus mulţi muncitori din Rusia. Au reintrat în funcţiune comunicaţiile şi în primul rînd transportul feroviar. Deşi începuse şi construirea de întreprinderi noi, totuşi eforturile principale erau îndreptate spre restabilirea fondului industrial de pînă la război. Distrugerile fuseseră însă prea mari, aşa încît la sfîrşitul anilor □40, industria alimentară, care era ramura principală a industriei locale, reuşise să fie restabilită în proporţie de doar 50%.

Reluarea procesului de comunizăre a Basarabiei

Acţiunea economică cea mai importantă a sovieticilor în Basarabia de după război a constituit-o naţionalizarea, adică trecerea în posesia statului a întregului patrimoniu naţional al provinciei, inclusiv bunurile materiale. În industrie, transporturi, comunicaţii, finanţe etatizarea s-a putut face, ca şi în 1940, foarte repede, prin simpla confiscare a tuturor acestor bunuri. Tot aşa s-a întîmplat şi cu marile proprietăţi funciare private. Acestea au fost confiscate şi transformate în *sovhozuri*, adică în gospodării agricole de stat, unde ţăranii aveau statut de

Material cu drept de autor

muncitori salariaţi. Totuşi, cea mai mare parte a fondului funciar, care constituia şi averea cea mai mare a provinciei, se afla în mîinile ţăranilor. De aceea guvernul sovietic a luat măsuri extrem de hotărîte pentru a intra în posesia acestei averi. Calea era cunoscută şi ea fusese încercată încă în primul an de ocupaţie sovietică a Basarabiei: colectivizarea gospodăriilor ţărăneşti.

Autorităţile de ocupaţie erau hotărîte să etatizeze sectorul agrar imediat după război, dar seceta cruntă din 1945/46 şi foametea cumplită care a urmat, precum şi rezistenţa dîrză a ţăranilor la aceste încercări a determinat o amînare a comunizării gospodăriilor ţărăneşti. În 1946, existau 226 colhozuri, 56 sovhozuri şi 68 de staţii de maşini şi tractoare (CMT), acestea din urmă fiind create în mod special pentru deservirea tehnică a colhozurilor. După ce, în 1948, situaţia în agricultură devenise stabilă, autorităţile au putut impune un ritm mai alert al colectivizării. Speriaţi de „postavcă" şi de alte forme de jaf care provocaseră foametea, ţăranii au început să accepte mai uşor intrarea în colhoz, aşa încît în prima jumătate a celui an numărul ţăranilor colectivizaţi crescuse de două ori. Însă văzînd că această formă de asociere forţată în mari gospodării agricole controlate de stat îi deposeda de toate mijloacele de producţie, îi transforma în argaţi pe propiile lor pămînturi şi îi lipsea de surse sigure de existenţă, ţărani s-au decis să respingă colectivizarea. Organele sovietice de securitate raportau zilnic astfel de informaţii culese pretutindeni în sate: „La noi se organizează colhozuri, dar nimeni nu vrea să se înscrie [...], nu doreşte nimeni să intre în colhoz". Drept urmare, autorităţile de ocupaţie au hotărît să ia măsuri oricît de drastice pentru a învinge rezistenţa ţăranilor. Pentru asta nu era nevoie să fie inventat nimic nou, era suficient să se facă apel la experienţa colectivizării gospodăriilor ţărăneşti din Rusia sovietică, în 1929, cînd toţi ţăranii care nu doreau să intre în colhoz sau erau măcar bănuiţi că nu simpatizau noua orînduire fuseseră declaraţi „culaci" (chiaburi) şi deportaţi în regiuni îndepărtate de satele lor.

Această practică va fi repetată în Basarabia întocmai. Autorităţile sovietice locale încep să se pregătească pentru această operaţie încă de la începutul toamnei 1948. Ministrul de interne al RSSM, F. I. Tutuşkin, trimitea guvernului URSS, la 12 octombrie 1948, o scrisoare, în care se spunea, între altele: „În RSS Moldovenească colectivizarea agriculturii se desfăşoară într-o atmosferă de ascuţire a luptei de clasă. Rămăşiţele elementelor româno-moldoveneşti burghezo-naţionliste, chiabureşti şi banditeşti, care au rămas în număr mare pe teritoriul Moldovei după izgonirea ocupanţilor româno-fascişti, pe toată perioada postbelică s-au opus activ măsurilor partidului şi guvernului [...] de restructurare socialistă a agriculturii". Pornind de la acest „argument", ministrul sugera următoarea soluţie: „În scopul îndeplinirii cu succes a planului resconstrucţiei socialiste [...] şi mai ales pentru colectivizarea agriculturii RSS Moldoveneşti şi combaterea activităţii diversioniste a culăcimii, vă rog să puneţi în faţa Guvernului URSS sarcina deportării chiaburimii din Moldova în raioanele îndepărtate ale Uniunii Sovietice".

În temeiul cererilor de acest fel ale autotităţilor sovietice de la Chişinău, biroul politic al CC al PC (b) din toată Uniunea hotăra, la 6 aprilie 1949, deportarea în masă a ţăranilor din Moldova, suspectaţi că nu doreau să intre în colhoz, fenomen care, aşa cum am arătat mai sus, a avut loc exact peste trei luni, la 6 iulie. Astfel s-

Material cu drept de autor

a produs fenomenul pe care sovieticii l-au numit cu emfază propagandistică, tot aşa cum a fost numită şi marea represiune a ţărănimii sovietice din 1929, „cotitură radicală în restructurarea socialistă a agriculturii". Drept urmare a „lichidării clasei chiaburești", cum a mai numit propaganda sovietică deportarea în masă a ţărănimii, în lunile iulie şi august 1949 colhozurile au înghiţit majoritatea gospodăriilor ţărăneşti. Dacă înainte de 6 iulie în colhoz intraseră mai puţin de 20% de gospodării, din care o parte apucaseră drumul îndărăt, peste trei luni ţăranii colectivizaţi vor alcătui 80%. Pentru autorităţi, aceste cifre erau un argument destul de convingător ca să poată vorbi despre „victoria orînduirii colhoznice" în Moldova.

Rezistenţa antisovietică şi anticomunistă a basarbenilor

Basarabia nu a avut propriile sale trupe militare ca să fi putut opune o puternică rezistenţă armată la ocupaţia sovietică şi la acţiunile criminale ale ocupanţilor de înfometare şi de deportare în masă a populaţiei, precum şi de îmbrîncire a ţăranilor în acea originală formă a lagărelor de concentare, care au fost colhozurile şi sovhozurile. Şi totuşi o rezistenţă a existat. Ea a luat diferite forme, de la cele mai timide pînă la confruntările deschise cu arma în mînă.

Cele mai răspîndite manifestări de neacceptare a regimului sovietic au fost formele de luptă pasivă. Aşa erau refuzul populaţiei de a plăti impozite şi de a participa la alegeri, refuzul ţăranilor de a da „postavka" şi a intra în colhoz şi mai ales fuga basarabenilor în România, cu toate măsurile extrem de severe luate de autorităţile de ocupaţie împotriva acestei mişcări de masă. Foarte răspîndită era, mai cu seamă în primii ani de după război, credinţa împărtăşită de basarabeni unii altora că pămîntul dintre Prut şi Nistru va fi în curînd eliberat de ruşi şi va reveni la România, ceea ce urma să se facă, credeau ei, cu ajutorul englezilor şi al americanilor. Anton Mitreanu, de ex., locuitor al oraşului Bălţi, astfel le vorbea unor cunoscuţi: „La 29 iulie 1946 (referinţă la data deschiderii Conferinţei de pace de la Paris – *n.a.*), va fi hotărîtă definitiv soarta Basarabiei, care, după Conferinţă, va fi întoarsă României". Astfel de atitudini au fost semnalate în multe localităţi din raioanele Bălţi, Glodeni, Rîşcani, Sculeni, Ungheni, Făleşti, în judeţul Tighina ş.a.

Se înţelege că regimul sovietic nu era nedorit numai pentru români, ci şi pentru restul popualţiei basarabene: ruşi, evrei, ucraineni ş.a. şi cuprindea, de asemenea, toate categoriile sociale.

Lupta deschisă împotriva ocupanţilor

Forma superioară, cea mai hotărîtă, a rezistenţei antisovietice a basarabenilor a constituit-o lupta împotriva ocupanţilor în cadrul unor formaţiuni paramilitare, politice sau militar-politice. În a doua jumătate a anilor '40 şi la începutul anilor '50 în fosta RSSM au activat în jur de douăzeci de formaţiuni de luptă antisovietice; unele erau lichidate, în locul lor sau în altă parte apăreau grupări noi. Îndată după război grupurile nu erau mari, numărînd în medie cîte 12–15 oameni, dar după declanşarea, în vara anului 1949, a colectivizări forţate, în masă, a ţăranilor, au început să apară organizaţii mari, unele din ele, ca *Armata Neagră* sau *Partidul Democrat Agrar*, avînd în jur de o sută de luptători şi susţinători. În aria de influenţă a acestora intrau zeci de sate din toate zonele de atunci ale Moldovei.

Material cu drept de autor

Nu încape îndoială însă că statistica aceasta nu e nici pe departe completă, întrucît autorităţile nu aveau interesul să arate că nemulţumirea şi revolta ar fi avut un caracter general; cercetările viitoare vor lărgi, desigur, cadrul fenomenului şi-i vor da mult mai multă consistenţă. Revoltele au cuprins toate grupurile sociale mari – ţărani, întîi de toate, apoi muncitori, intelectuali, mici negustori şi funcţionari, elevi şi studenţi – şi etniile cele mai numeroase din fosta RSSM. *Armata Neagră, Partidul Democrat Agrar* (*PDA*) şi *Gruparea lui Filimon Bodiu* au fost, în fond organizaţii ţărăneşti, în *Partidul Libertăţii* predominau intelectualii, pe cînd *Uniunea Democratică a Libertăţii*, cu centrul la Bălţi, fusese alcătuită cu precădere din alogeni, mai ales ruşi şi ucraineni. Nucleul organizaţiei *Arcaşii lui Ştefan* (anii 1946–1947), tot aşa ca şi *Majadahonda* din 1940/41, îl constituia un grup de tineri pedagogi şi studenţi de la cele cîteva colegii din Soroca; de asemenea, *Organizaţia revoluţionarilor din Moldova* şi *Sabia dreptăţii* erau formaţiuni de luptă studenţeşti ş. a. m. d.

Privită sub aspectul duratei şi al intensităţii, rezistenţa basarabeană s-a manifestat, într-o formă sau alta, pe parcursul întregii perioade de ocupaţie, mai puţin în ultimele două decenii de aflare a Moldovei în componenţa imperiului sovietic, parte din cauza unei oarecare îmblînziri a regimului, parte ca rezultat al oboselii, al neîncrederii că intransigenţa faţă de regim ar fi putut contribui serios la schimbarea sau reformarea lui. Însă perioada cea mai fierbinte a luptei basarabenilor împotriva ocupaţiei sovietice au constituit-o, fără îndoială, anii 1944–1953. După moartea lui Stalin, ca urmare a slăbirii chingilor regimului, a răsuflării complete a mitului despre o posibilă cruciadă antisovietică a democraţiilor occidentale şi a consolidării rînduielilor comuniste, lupta deschisă, cu arma în mînă, împotriva ocupanţilor se retrage într-o albie mai îngustă. Confruntările ulterioare dintre regim şi opozanţii săi vor purta mai degrabă un caracter ideologic; tocmai de aceea şi protestatarii vor fi, în majoritatea cazurilor, intelectuali şi studenţii; aceasta va fi perioada cunoscutei disidenţe anticomuniste şi antisovietice, care însă în Moldova a fost destul de slabă comparativ cu Rusia şi cu alte republici sovietice.

După caracterul său, rezistenţa antisovietică din Basarabia a îmbrăcat veşmîntul obişnuit al luptei politice şi de eliberare naţională. Mijloacele şi procedeele utilizate de luptători au fost cît se poate de variate. Unele formaţiuni erau structurate judicios după nişte principii care să le asigure cît mai multă invulnerabilitate şi operativitate, ca în cazul *Partidului Democrat Agrar* sau al *Uniunii Democratice a Libertăţii*, aveau programe şi statute, ca *Sabia Dreptăţii, PDA, Arcaşii lui Ştefan* şi altele; în general, nici una din organizaţiile studiate nu acţiona spontan, fără o motivaţie politică, naţională sau socială mai mult sau mai puţin profundă. Chiar şi mica grupare a lui Bodiu, care a fost – datorită calităţilor deosebite ale liderului – şi cea mai consecventă şi intransigentă dintre toate, ceea ce învăluie protagonistul într-o aură de adevărat erou, se conducea de un document programatic pe care „căpitanul partizan", îl purta tot timpul cu el şi îl citea ţăranilor pe care, astfel, îi îndemna să arate nesupunere stăpînirii străine. În acest scop, membrii şi mai cu seamă liderii formaţiunilor se informau în permanenţă, de regulă, de la posturile de radio occidentale *Libertatea, BBC, Vocea Americii,*

Material cu drept de autor

Europa Liberă, Deutsche Welle, dar bineînţeles şi din mijloacele de informare de la Chişinău şi Moscova, precum şi din contactele permanente cu populaţia din zonele în care activau.

Formaţiunile antisovietice îşi aveau cea mai bună justificare în procedeele lor de luptă. De cele mai multe ori, practicau informarea corectă a populaţiei asupra caracterului politicii statului sovietic în Moldova, subliniind cu toată vigoarea esenţa antipopulară şi antinaţională, colonială a acestei politici, după care îndemnau de fiecare dată la nesupunere faţă de opresori. De asemenea, în mod obişnuit, luptătorii din rezistenţă organizau sabotarea diferitor acţiuni politice sau social-economice ale regimului, precum organizarea colhozurilor, a alegerilor în Soviete, închiderea bisericilor şi mănăstirilor, educaţia ateistă în şcoală etc. În sfîrşit, al treilea obiectiv urmărit de luptători cu deosebită tenacitate îl constituia lupta pe diferite căi împotriva activiştilor de partid şi de stat care erau iniţiatorii, promotorii şi, bineînţeles, profitorii procesului de sovietizare a ţinutului. De obicei, această acţiune comporta două forme: una consta în intimidarea acestor slujitori, ceea ce de multe ori dădea rezultate foarte bune: în aria mişcării antisovietice, se amîna înfiinţarea colhozurilor, se reduceau proporţiile deportărilor şi corvezile „postavcii", în general regimul căuta să se facă mai suportabil. Alta era o măsură extremă – suprimarea celor mai zeloşi slujitori ai sovieticilor şi a iscoadelor angajate de KGB să-i prindă pe luptători. Ultimul procedeu s-a aplicat relativ mai des în cadrul organizaţiilor ţărăneşti, care au înregistrat plenar şi cel mai dureros efectele ocupaţiei şi ale comunizării.

Un fenomen care demonstrează că luptătorii din rezistenţa moldovenească nu erau nişte protestatari autoizolaţi şi fără capacitate de plasare a faptelor lor în cadrul acţiunilor similare cu o geografie cît mai largă au fost numeroasele lor tentative de a-şi conjuga eforturile cu acelea ale luptătorilor din alte organizaţii, inclusiv din afara Moldovei, aşa cum au încercat Filimon Bodiu, *Partidul Libertăţii, Sabia Dreptăţii, Arcaşii lui Ştefan* să colaboreze cu benderiştii din Ucraina sau chiar „să treacă Prutul şi să ia contact cu patrioţii din România" (*Arcaşii*), adică cu luptătorii anticomunişti din organizaţiile *Sumanele Negre, Graiul Sîngelui* sau *Mişcarea naţională de rezistenţă*, despre care aflaseră de la posturile de radio din Occident.

La sfîrşitul deceniului cinci, propaganda sovietică declara că „socialismul a biruit pe întreg teritoriul RSS Moldoveneşti [...]. Victoria socialismului a condiţionat desăvîşirea procesului de afirmare a naţiunii sovietice moldoveneşti". Bineînţeles atare afirmaţii nu aveau nici o legătură cu realitatea, pentru că porneau de la faptul etatizării absolute a patrimoniului naţional al provinciei, inclusiv de la reuşita colectivizării forţate a ţăranilor, precum şi de la dorinţa, de ordin exclusiv politic şi ideologic, a autorităţilor de ocupaţie de a demonstra că moldovenii alcătuiau o naţiune aparte, deosebită de români.

E rău cu rău, dar e mai rău fără de rău

Indiscutabil, ca fapt politic şi naţional, RSSM nu poate fi văzută altfel decît ca rezultat al cotropirii sovietice a Basarabiei, fenomen, a cărui gravă nocivitate pentru români nu poate fi pus nici un pic la îndoială. Din păcate însă istoricii care au înţeles fenomenul anume aşa, nu au observat şi o latură foarte interesantă a lui

Material cu drept de autor

care constă în faptul că acest rău a avut, paradoxal, şi o anumită doză de bine, care în nici un caz nu trebuie neglijată. Cu toate că a fost creată în mod expres în dauna României şi împotriva interesului vital al românilor basarabeni, republica sovietică moldovenească a contribuit totuşi la păstrarea spiritului naţional românesc în spaţiul pe care l-a cuprins la răsărit de Prut. Aceasta s-a întîmplat ca urmare a faptului că, atribuind acestei construcţii, în bună parte artificiale, statut cvasistatal, sovieticii s-au văzut nevioiţi să admită susţinerea şi promovarea limbii române („moldoveneşti") prin intermediul unui sistem relativ bine organizat de instruire şi educaţie, al unei mari reţele de instituţii de cultură, ca teatrele şi alte formaţiuni artistice, casele de cultură, bibliotecile, editurile, presa, radioul şi televiziunea, al insituţiilor superioare de învăţămînt şi al celor de cerecetare etc. Anume acest fapt, împreună cu alte două premise, şi anume rezistenţa moldovenilor la rusificare şi prezenţa continuă şi mereu vie a României alături, a făcut ca, după mai bine de o jumătate de secol de la reocuparea sovetică a Basarabiei, în 1944, spiritul românesc al acestei provincii să reînvie cu o putere incredibilă. Incomparabil mai dramatică a fost situaţia românilor din nordul Bucovinei şi din fostele judeţe basarabene Hotin, Ismal şi Cetatea Albă, care au fost incluse în componenţa Ucrainei. Nefiind protejaţi în nici un fel, aceştia au început să fie asimilaţi foarte repede, ceea ce a făcut ca ponderea lor în întreaga populaţie a acestor teritorii să se reducă tot atît de grăbit şi să ajungă a fi astăzi neînsemnată.

b) Întoarcerea rînduielilor sovietice la Cernăuţi

Nordul Bucovinei, pe care sovieticii o uniseră în 1940 cu partea nordică a judeţului basarabean Hotin pentru a alcătui regiunea Cernăuţi care intra în componenţa Ucrainei, a fost reocupat de către trupele sovietice în primăvara anului 1944. Tratatul de pace de la Paris, din 10 februarie 1947, dintre România şi puterile aliate şi asociate a recunoscut dreptul URSS asupra acestui teritoriu.

Populaţia acestei regiuni s-a redus în anii războiului cu peste 35%. Conform unor date imposibil de controlat, din acest teritoriu fuseseră deportaţi în Transnistria şi în Germania peste 68 mii de oameni, din care s-au întors peste 56 mii. Faptul că în timpul războiului în regiunea Cernăuţi organizaţia OUN luptase în acelaşi timp împotriva germanilor şi a sovieticilor a făcut ca aici represiunile să fie mai puternice, din partea ambelor puteri, decît în alte părţi. Deşi românii în general nu făcuseră parte din această organizaţie, totuşi autorităţile sovietice, revenite în 1944, s-au dedat faţă de ei la represiuni încă mai crunte decît în 1940.

Regimul sovietic era urît în egală măsură de românii, ucrainenii şi polonezii din regiunea Cernăuţi. De aceea mulţi din ei s-au refugiat în România şi Polonia pînă la întoarcerea trupelor sovietice, dar şi după reocuparea sovietică a acestui teritoriu. Doar în 1945-1946 în cele două ţări s-au refugiat peste 33 mii de oameni.

Rusificarea românilor

Tot aşa ca şi în Basarabia, autorităţile sovietice s-au grăbit să aducă în locul celor refugiaţi o populaţie numeroasă din regiunile estice ale Ucrainei sau din alte republici ale imperiului sovietic. Numai în anul 1946, în regiunea Cernăuţi au sosit aproape 54 mii de imigranţi, de regulă de etnie rusă ori pur şi simplu populaţie rusificată. Aceste mişcări de populaţie au provocat serioase schimbări demogarfice în dauna populaţiei autohtone. În paralel, autorităţile sovietice au început

Material cu drept de autor

deportarea în masă a populaţiei din regiune, fie din motive politice, fie sub pretextul asigurării cu braţe de muncă a zonelor industriale ale imperiului. În anii 1946-1959, populaţia rusească a regiunii a crescut de 8,5 ori, cea ucraineană, care era cea mai numeroasă, de 1,5 ori, iar cea românească, în minoritate faţă de ucraineni, doar de 1,2 ori. În 1947, cele 106 şcoli româneşti (mai puţin de 20%) şi cele două ziare în limba română (*Bucovina Sovietică* şi *Steagul Roşu*) sînt trecute de la scrisul cu caractere latine la scrisul chirilic. Copiii de români, în satele unde nu erau şcoli, sînt forţaţi să meargă în şcolile ruse şi ucrainești.

Înrăutăţirea condiţiilor de trai ale populaţiei

Ca urmare a războiului şi a indiferenţei autorităţilor de ocupaţie faţă populaţia autohtonă, se constată o creştere rapidă a morbidităţii şi mortalităţii. În 1945, ascendentul mortalităţii asupra natalităţii a fost de peste 17 mii de oameni, ridicîndu-se la cifra totală de peste 27 mii. Adevărate ravagii făceau bolile infecţioase tifosul, scarlatina, rujeola, gripa ş.a., ceea ce denotă lipsa celor mai elementare condiţii sanitare.

Mari pierderi de vieţi omeneşti au fost cauzate de *foamete*, deşi în Bucovina aceasta nu a cunoscut proprţiile pe care le-a avut în Basarabia. Foametea era provocată de jefuirea ţăranilor de produsele alimentare: în 1946, în condiţii de secetă cumplită, fusese stabilit că gospodăriile ţărăneşti cu pînă la 2 ha trebuiau să dea la stat nu mai puţin de 60 kgr grîu de pe hectar, pentru cele cu 3-5 ha – 95 kgr şi cele cu peste 5 ha – cîte 200 kgr de hectar. Acestea erau norme minimale, în realitate se confisca toată producţia agricolă, aşa încît ţăranii erau lăsaţi să se hrănească cu ghindă, coajă de copac, coceni de porumb ş.a. În prima jumătate a anului 1947, în regiunea Cernăuţi au fost înregistrate peste 41 mii de cazuri de bolnavi de distrofie, inclusiv peste 10 mii de copii. În anii foametei, mortalitatea depăşea natalitatea cu 53%, iar în cazul copiilor acest indice era de două ori mai mare în această regiune decît media pentru Ucraina. În timp ce exportau milioane de tone de cereale peste graniţă, autorităţile sovietice nu numai că nu ajutau populaţia înfometată, ci chiar se opunea ajutorului acordat acesteia din partea Crucii Roşii şi a Semilunii Roşii.

În Bucovina de Nord, *colectivizarea* forţată a gospodăriilor ţărăneşeti s-a făcut în general în aceeaşi vreme şi în acelaşi fel cum s-a hotărît şi soarta ţărănimii basarabene. Au existat totuşi şi unele deosebiri. Din cauza rezistenţei mai puternice a populaţiei locale din regiunea Cernăuţi şi din Ucraina apuseană la regimul de ocupaţie, prin neacceptarea de către români a unui regim străin şi mai ales prin lupta armată antisovietică a OUN-UPA, aici deportările în masă încep mai devreme, ceea ce, împreună cu foametea organizată, i-a forţat pe ţărani să intre mai repede în colhoz. În 1946, în regiunea Cernăuţi erau 36 de colhozuri, iar la sfîrşitul anului 1947 - 296. Totuşi „cotitura radicală" s-a produs în vara anului 1949, ca şi în Basarabia, cînd în urma deportărilor în masă, numărul colhozurilor din regiunea Cernăuţi s-a ridiat la 491, întrunind 97,5% din gospodăriile ţărăneşti. O altă trăsătură specifică a colectivizării în Bucovina a fost lichidarea, pe parcursul înfiinţării colhozuirlor, a cătunelor, deoarece acestea se opuneau cu cea mai mare îndîrjire comasării populaţiei şi a proprietăţilor şi înfiinţării gospodăriilor agricole de stat.

Material cu drept de autor

Rezistenţa la regimul de ocupaţie

În Bucovina, ca şi în partea vestică a Ucrainei, care avea o bogată tradiţie a legăturilor politice, culturale, economice şi de alt gen cu Europa Centrală, spiritul antirusesc şi antisovietic era mai puternic decît în Basarabia, care, din lipsa unei astfel de tradiţii, se opunea ocupantului sovietic prin sentimentul naţional românesc şi prin refuzul comunizării. Tocmai de aceea îndată după ocuparea sau reocuparea acestor regiuni, sovieticii au declanşat aici largi represiuni, mai cu seamă împotriva părţii masculine a populaţiei: zeci de mii de oameni au fost arestaţi şi deporaţi în lagărele de muncă din interiorul imperiului. Erau represaţi în primul rînd foştii ostaşi ai armatei române, dar şi sute de soldaţi bucovineni din Armata Roşie pentru atitudine sau activitate antisovietică în trecut.

Represiunile dădeau naştere la rezistenţă. Una din cele mai răspîndite forme paşnice de rezistenţă la noul regim era refuzul în masă al înrolării tinerilor în armata sovietică. Sute şi mii de tineri bucovineni îşi părăseau satele şi plecau în munţi pentru nu fi duşi cu sila în armata de ocupaţie. Mulţi din ei s-au înrolat în mişcarea de rezistenţă antisovietică încă din primele zile ale instaurării regimului de ocupaţie moscovit. S-au evidenţiat mai ales grupările de partizani conduse de Ilie Gherman din Crasna şi Ştefan Petriu din Molodia. Confruntarea cu trupele NKVD-ului şi cu miliţia sovietică a fost deosebit de crîncenă. Pe parcursul reprimării revoltelor, mai multe sate româneşti, între care Albovăţ de lîngă Storojineţ, colonia Buci de lîngă Rarancea, colonia I. G. Duca de lingă Iurcăuţi, satele Ţînteni şi Proboteşti din ţinutul Herţa, au fost pur şi simplu şterse de pe faţa pămîntului.

Deşi bucovinenii nu s-au înrolat în masă în armata răsculaţilor ucraineni (UPA), a aşa-zişilor banderişti, totuşi mulţi din ei au avut legătură cu aceştia ori chiar au luptat activ împreună cu ei împotriva autorităţilor sovietice de ocupaţie. Cele mai grele lupte dintre OUN-UPA şi trupele sovietice de represalii s-au dat la sfîrşitul anului 1944 şi începutul anului 1945, cînd unităţile acestei armate de rezistenţă a fost în mare parte distruse şi cele care mai rămăseseră s-au retras în munţii şi în pădurile din Bucovina şi Galiţia. În a doua jumătate a anului 1945, acestea reuşesc, în parte, să se refacă datorită faptului că ofensiva ocupanţilor asupra populaţiei paşnice îi determina pe mulţi ţărani şi chiar orăşeni să se înroleze în armata de partizani. Mai multe detaşamente de luptători activau în pădurile din raioanele Vijinţa, Putila, Vaşcăuţi, Chiţman (Cosmeni), Zastavna, Storojineţ, Sadagura, Cernăuţi, deci practic în toată Bucovina de Nord.

Pentru a pune capăt mişcării antisovietice de partizani, autorităţile au recurs la variate mijloace. În afară de mobilizarea de trupe regulate, au fost organizate detaşamente auxiliare de represiune din rîndul sărăcimii satelor şi oraşelor, a elementelor declasate şi infracţionale, înjghebîndu-se astfel o armată de 11 mii de oameni. În paralel, NKVD-ul organiza tot felul de diversiuni şi provocări în mijlocul populaţiei paşnice din zona de activitate a partizanilor: militari, miliţieni sau voluntari din golănimea care completa detaşamentele auxiliare se dădeau drept luptători din OUN-UPA şi terorizau satele pentru a provoca ura împotriva partizanilor. În 1946, a fost lichidată biserica greco-catolică din regiune, care susţinea lupta antisovietică a populaţiei locale. În 1946/47 a avut loc un adevărat

Material cu drept de autor

război civil între luptătorii antisovietici şi forţele de represiune ale autorităţilor de ocupaţie, care s-a terminat cu înfrîngerea rezistenţei, deşi aceasta, tot aşa ca şi în Basarabia, va mai continua să se manifeste pînă la începutul anilor □50.

Românii maramureşeni de peste Tisa

Partea nordică a Maramureşului istoric, care pe vremuri cuprindea, ca entitate etnică şi spirituală românească, cea mai mare parte a actualei regiuni ucrainene Ujgorod şi care în evul mediu românesc timpuriu a constituit leagănul viitoarei dinastii a Muşatinilor, a avut în epoca modernă un destin vitreg. Pînă la sfîrşitul primului război mondial, ea era parte din întregului masiv românesc care făcea parte din Imperiul habsburgic. După unirea din 1918 a Maramureşului cu Ţara şi lichidarea, în aprilie 1919, a dominaţiei maghiare la nord de Tisa, partea estică a regiunii, popluată în mare parte de români, de la est de Muncaci şi pînă la izvoarele Prutului, a intrat în componenţa României. Dar tratatul de pace de la Saint-Germain-en-Laye din 10 septembrie 1919, care a pus capăt imperiului austro-ungar, a încredinţat întreg teritoriul acesta Cehoslovaciei nou-create. Din acest moment, pămîntul românilor maramureşeni din nordul Tisei va fi izolat politiceşte, şi în mare măsură spiritual, de restul spaţiului românesc. În martie 1939, odată cu cotropirea Cehoslovaciei de către Germania hitleristă, acest teritoriu a fost ocupat de Ungaria hortistă. Spre sfîrşitul anului 1944, în urma retragerii trupelor germane, teritoriul urma să revină Cehoslovaciei, dar sovietcii au înscenat în grabă, la 19 noiembrie 1944, o conferinţă a unui inexistent partid comunist din aşa-zisa Transcarpatia, care a adoptat rezoluţia „Cu privire la reunirea Ucrainei Transcarpatice cu Ucraina Sovietică", deşi acest teritoriu nu făcuse parte niciodată din Ucraina, şi astfel pămînturile românilor maramureşeni din nordul Tisei au intrat şi ele sub dominaţie sovietică. La 29 iunie 1945, Stalin a forţat guvernul cehoslovac, numit de fapt de el, să semneze la Moscova un tratat prin care Cehoslovacia renunţa la Transcarpatia în folosul URSS. Instaurarea stăpînirii sovietice în această regiune a accelerat procesul alterării identităţii etnice şi culturale a românilor maramureşeni, Din cele cca 50 de sate care alcătuiau în momentul ocupaţiei sovietice o puternică comunitate românească la nord de Tisa, astăzi doar 15 şi-au mai păstrat întreagă fiinţa lor românească.

* * *

Anii 1944-1950 constiuie una din cele mai dramatice perioade din istoria românilor. Ieşind din război fără o serioasă pregătire politico-diplomatică prealabilă, prin eforturile dominate de panică ale unui grup restrîns de politicieni, rupţi de populaţia ţării şi de armatele de pe front, şi de aceea nefiind în stare să realizeze mai mult decît o prost înscenată lovitură de stat, România a fost aruncată, astfel, în braţele lui Stalin, care abia aştepta să o îngenuncheze, s-o umilească şi s-o aservească complet intereselor imperiului sovietic. Înşelînd sau şantajînd un grup restrîns de lideri din partidele „istorice", împingînd grabnic spre putere absolut insignifanta, la început, grupare comunistă, constiuită în cea mai mare parte din oameni străini de neamul românesc, sovieticii au reuşit în scurt timp să pună stăpînire pe România pentru a instaura aici un regim la fel de dur, fals şi inuman, tot atît de degradant şi fără perspectivă istorică, cum era şi cel ce fusese instaurat cîteva decenii în urmă în marele imperiu de la răsărit. Poporul român, cu toate că

Material cu drept de autor

societatea românească nu încetase să trăiască şi să activeze şi chiar să creeze valori noi, fusese scos de pe calea evoluţiei istorice fireşti.

Românii din teritoriile reocupate de Armata Roşie în 1944 au avut o soartă şi mai grea. Pe lîngă deposedări de bunuri şi comunizare forţată, în afară de arestări şi întemniţări, dincolo de deportări în masă şi nimicire fizică prin înfometare, aceştia au fost supuşi la un program diabolic de rusificare şi de alterare a conştiinţei naţionale. Dar, fapt extrem de instructiv pentru o astfel de evoluţie, acest program, deşi atît de dur şi de insistent, nu a reuşit. Rezistenţa românilor, oricît de curajoasă, la această presiune permanentă şi foarte puternică nu avea sorţi de izbîndă decît doar în sfera aceleiaşi conştiinţe naţionale; tentativele de a-şi ameliora esenţial statutul social, politic sau economic nu puteau aduce rezultatele dorite, şi doar perseverarea în integritatea lor spirituală, rezistenţa la încercările de corupere a fiinţei lor naţionale, eforturile de menţinere şi, pe cît se putea, de progres al acesteia se vor dovedi de real folos. Colhozurile, deportările, foametea şi chiar sistemul sovietic comunist, care părea de neînvis, au trecut, nu mai fac parte din prezentul poporului român, dar conştiinţa de neam a românilor aserviţi de acest regim a rămas în general nealterată, deşi urmele rănilor se văd încă foarte bine.

Capitolul XXVII. Românii în GULAG

Deznodămîntul de la sfîrşitul anului 1947 în evoluţia politică a României, care a pus capăt ultimelor rămăşiţe ale regimului constituţional, aflat, înainte de război la stadiul cînd începea să-şi arate adevăratele sale virtuţi, a demonstrat foarte clar că în istoria ţării începuse o etapă complet nouă, categoric deosebită de evoluţia de pînă atunci. Se înţelege că şi înainte de marele război mersul lucurilor în România era influenţat într-un fel sau altul de anumiţi factori internaţionali şi în special de relaţiile ei cu ţările mai puternice şi mai dezvoltate din Europa, dar sfîrşitul celui de-al doilea război mondial a pus în lumină pentru prima dată un fenomen nemaiîntîlnit şi anume *dependenţa completă şi de lungă durată* nu numai a unor ţări mici, ca România, ci a tuturor ţărilor, a întregii lumi, de două mari puteri: SUA şi URSS. Lumea întreagă urma să depindă pentru multă vreme de acum încolo de relaţia dintre aceşti doi coloşi, şi toate ţările erau nevoite să-şi construiască politica lor şi colaborarea cu eventuali parteneri sub imperiul acestei relaţii. Independenţa ţărilor devenite, prin voinţa Kremlinului, socialiste, adică vasale ale acestuia, era cu atît mai problematică cu cît orice acţiune de oarecare anvergură, fie de politică internaţională sau de politică internă, nu era permisă fără acordul prealabil al conducerii sovietice.

1. Regimul comunist în România (1948-1989)

Material cu drept de autor

Istoria este o ştiinţă care se fereşte să glosese pe prezent, de aceea deşi atunci cînd judecăm anumite evenimente actuale, ne simţim tentaţi de multe ori, involuntar, să facem trimitere la trecut, totuşi ne convingem îndată că legătura dintre ce a fost şi ce este e mai degrabă aparentă. Tocmai de aceea istoria nu se grăbeşte să dea aprecierea de rigoare evenimentelor care mai ţin de actualitate, aşteptînd cu o răbdare care ne exasperează ca acestea să se mute în trecut, unde vor putea fi examinate cu toată detaşarea şi imparţialitatea care să poată releva adevărata lor semnificaţie.

Cu toate acestea, chiar dacă evenimentele din ultima jumătate de secol fac în mare măsură corp comun cu realităţile vremurilor noastre, ceea ce face dificilă aprecierea lor adecvată, asta nu înseamă că ele nu pot fi înţelese corect şi că nu li se poate găsi locul în contextul istoric general.

După război, situaţia generală a României era influenţată nu numai de ocupaţia sovietică, dar şi de relaţiile URSS cu foştii săi aliaţi în război. Aceste relaţiil au început să se deterioreze foarte curînd, ajungînd în 1947 în punctul de a nu mai putea fi ameliorate. Conflictele sovieticilor cu SUA şi Marea Britanie în chestiunea Germaniei au dus la divizarea acesteia în zonele vestică şi estică, respectiv în Germania Federală (RFG), susţinută şi protejată de cele două puteri occidentale, şi Germania Răsăriteană (RDG), ocupată de Moscova. Planul Marshall, enunţat în iunie 1947, care urmărea să acorde un ajutor subsanţial ţărilor europene pentru a-şi reface economiile distruse de război, a fost receptat de Stalin ca o tentativă de limitare a influenţei URSS în Europa, ceea ce era, bineînţeles, adevărat. Din acest moment, neînţelegerile dintre vest şi est devin tot mai ireconciliante. În acelaşi an, puţin mai devreme, preşedintele american Truman a lansat doctrina care îi va purta numele şi care va fi receptată drept declaraţie a Războiului Rece. Doctrina împărţea lumea în două tabere: cea liberă şi cea stăpînită de o minoritate politică ce „se sprijină pe teroare şi persecuţii". Spaţiul locuit de români era cuprins în cea de-a doua tabără.

Un comunism superficial, dar extrem de dur

Ştim deja că mentalitatea tradiţională românească nu era predispusă în nici un fel să-şi asimileze organic ideile comuniste, fără că asta să o pună numaidecît în lumina cea mai favorabilă, cum s-a susţinut de cele mai multe ori. Important este să reţinem, aici, că anume această predispoziţie a fost condiţia esenţială care a determinat afirmarea în România a unui socialism de faţadă, superficial. Adus aici de armata sovietică sub forma bolşevismului rus şi impus prin mijlocirea unui pirpiriu, la început, partid comunsit, dar şi cu concursul laşităţii şi/sau al lipsei de inspiraţie a unor factori politici autohtoni, socialismul românesc, deşi plantă străină în sol naţional, a prins rădăcini foarte puternice tocmai datorită dependenţei absolute a ţării de Moscova. Comuniştii români, poate şi din cauza sau mai ales din cauza că la început erau în marea lor majoritate alogeni, nu s-au simţit tentaţi să iventeze scenarii proprii de realizare a comunsimului. În loc să dea dovadă de ingeniozităţi teoretice sau talente politice, le-a fost destul să-şi însuşească ştiinţa adaptării perfecte la instinctul de autoconservare, transplantînd în condiţiile

Material cu drept de autor

românești modelul stalinist de comunism, pe care Moscova îl impusese de altfel cu deosebită insistență.

Dar pe de altă parte anume nevoia supraviețuirii politice i-a învățat cum să navigheze într-o realitate care le cerea să stăpînească în mod absolut țara, fără să trădeze modelul străin pe care și-l luaseră drept crez ideologic și politic. Tocmai de aceea ei își vor asuma întreaga sarcină a gestionării acestui model de socialism, neadmițînd nici o tentativă de subminare a acestuia din partea societății. Ba dimpotrivă, atunci cînd împrejurările o vor permite, cînd, de ex., supravegherea din partea Kremlinului va deveni mai puțin severă, PCR va exprima el însuși o anumită disidență, care însă nu va fi o refulare a socialismului, ci o tendință de a ieși de sub controlul absolut al vechiului stăpîn. Astfel se va impune, treptat, impresia afirmării unui comunism național, românesc; această tendință însă va fi străină de orice veleități ideologice, întrucît ea nu va urmări altceva decît crearea unei situații în care conducerea superioară de partid și de stat din România să-și poată revendica întreaga putere de la resursele interne.

a) Afirmarea deplină a regimului politic stalinist

Alegerile generale din noiembrie 1946 și lichidarea, pe parcurul anului următor, a partidelor democratice au întărit considerabil PCR, transformîndu-l în singurul deținător al puterii în România. Dar sistemul politic de tip sovietic, bazat pe dominația absolută a unui singur partid încă nu se afirmase definitiv. Pe de o parte noul regim încă nu cîștigase încrederea deplină a lui Stalin, iar pe de altă parte nu fusese consolidată unitatea partidului în general și la vîrful lui în mod special. Cele două sarcini erau strîns legate una de alta, de fapt era una și aceeași: conducerea PCR putea deveni destul de puternică doar în măsura în care avea susținerea dictatorului sovietic. Acest obiectiv era absolut obligatoriu în situația în care, drept reacție la planul Marshall ce urmărea să protejeze țările europene de tentativele de aservire din partea URSS, Stalin a interzis țărilor socialiste satelite ale Moscovei să beneficieze de acest plan și totodată a instituit un control mai riguros asupra partidelor comuniste, forțîndu-le să facă parte din Biroul informativ al partidelor comuniste și muncitorești (Cominform), înființat în septembrie 1947.

Așa cum am mai spus, după lovitura de stat din 23 august 1944, liderii PCR constiuiau două grupuri, unul zis „grupul intern" sau „național", reprezentat de Gh. Gheorghiu-Dej și Emil Bodnăraș, și altul, zis „cominternist", în frunte cu Ana Pauker. Unii martori a evenimentelor (N. Carandino, de ex.) vorbesc și despre un al treilea grup, reprezentat mai cu seamă de L. Pătrășcanu, acesta fiind interesant în special prin faptul că era mai aproape de realitățile românești. Însă într-un partid de origine și de esență staliniste, acest grup nu putea să aibă o reală influență politică, de aceea Pătrășcanu a fost respins de fiecare din cele două grupuri rivale. Totuși supralicitarea „naționalismului" său ce se regăsește din cînd în cînd în cărțile istorie nu are nici o justificare, știindu-se că avea legături srînse cu evreii, cel puțin prin soția sa Elena (Herta Schwamen), care i-au asigurat ascensiunea la conducerea PCR. Pe parcursul celei de-a doua jumătăți a anilor □40 și pînă la începutul deceniului următor, între cele două facțiuni se va da o luptă acerbă pentru cîștigarea încrederii lui Stalin și deci a puterii supreme în partid. La început,

Material cu drept de autor

adjudecarea întregii puteri nu se putea face decît odată cu întărirea partidului însuşi, ceea ce făcea ca rezolvarea definitivă a problemei să treneze.

În octombrie 1947, sub presiunea conducerii PCR şi a guvernului comunist, Partidul social-democrat se autolichidează, fiind afiliat la comunişti, care astfel îşi lărgesc considerabil rîndurile (peste 1 milion de membri), devenind din acel moment singurul parid al muncitorilor. Remanierea de guvern, din 6 noiembrie 1947, prin care micul grup liberal în frunte cu Gh. Tătărescu a fost îndepărtat de la putere, a dus la întărirea poziţiilor deţinute de adversarii lui Dej: postul de minsitru de externe a fost ocupat de Ana Pauker, iar cel de ministru de finanţe i-a revenit lui Vasile Luca. La Congresul din 21-23 februiarie 1948 al Partidului muncitoresc român (PMR), Gh. Gheorghiu-Dej a fost ales secretar general al „noului" partid, dar Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu, din gruparea adversă, au devenit membri ai Secretariatului, deţinînd de fapt puterea reală în partid. La acea etapă, partidul continua să fie o formaţiune de conjunctură, avînd o componenţă neomogenă, în marea ei majoritate de provenienţă şi cu statut moral îndoielnic, ceea ce uşura sarcina agenţilor moscoviţi de a demola repede şi complet vechiul regim politic şi social şi a-l înlocui cu cel de inspiraţie sovietică. Însă din moment ce acest obiectiv fusese, în linii generale, atins, partidul s-a văzut confruntat cu nevoia de a-şi curăţi rîndurile, de sus pînă jos, curăţire care trebuia să se facă exclusiv pe principii ideologice, mai bine zis, prin prisma devotamentului faţă de ocupanţii sovietici. Congresul din februarie 1948 a realizat pentru prima dată, în România postbelică, principiul „selectării negative", de care partidul bolşevic din Rusia se conducea neabătut vreme de peste trei decenii. De acum încolo, alegerea cadelor de conducere în partid se va face nu după merite reale, nu după competenţă, cultură, profesionalism, ci întîi de toate şi mai ales în scopul asigurării consecvenţei ideologice şi a unităţii politice a partidului. Exemplul cel mai elocvent, în această privinţă, a fost atitudinea Congresului faţă de Pătrăşcanu. Dincolo de interesele politice personale ale unor lideri de partid, mai ales ale lui Gheorghiu-Dej, despre care va fi vorba mai încolo, ceea ce a determinat marginalizarea şi înlăturarea lui Pătrăşcanu de la putere a fost superioritatea sa categorică, profesională şi intelectuală, faţă de ceilalţi lideri ai partidului. Astfel s-a făcut o demonstraţie foarte instructivă că partidul putea trece cu uşurinţă peste incompetenţa profesională, peste incultură, chiar peste statutul social şi moral dubios, dar nu putea tolera în fruntea sa oameni crescuţi în cele mai bune medii intelectuale şi cu studii temeinice făcute în şcolile burgheze din ţară şi din străinătate. La Congres s-a decis ca în partid să nu mai fie admişi „membrii claselor exploatatoare" şi, în consecinţă, spre sfîrşitul anului au fost excluse 192 mii de „elemente exploatatoare duşmănoase".

Lupta pentru dominaţie la vîrful puterii

Iniţial, gruparea condusă de Ana Pauker se bucura de susţinerea lui Stalin, şi asta din două motive: întîi, că acest grup cominternist, din care, în afară de ea, mai făceau parte Vasile Luca (László Luka), Leonte Răutu (Lev Oigenstein) şi Walter Roman (Ernst Neulander), erau trimişii şi reprezentanţii direcţi ai Kremlinului în România, iar în al doilea rînd, pentru că Gheorghiu-Dej se manifestase ca activist comunist în ţară, nu era cunoscut la Moscova; pe deasupra, adversarii săi din

Material cu drept de autor

gruparea Pauker îl prezentau lui Stalin ca pe un adept al „comunismului naţional". Vor interveni însă în curînd două fenomene care vor reorienta evoluţia relaţiilor conducerii PCR cu dictatorul moscovit în favoarea lui Dej. Este vorba de campania antisemită, declanşată la sfîrşitul anilor □40 şi mai ales la începutul deceniului următor în URSS împotriva evreilor (celebrul „proces al medicilor asasini") şi de deteriorarea relaţiilor sovieto-iugoslave. Dej s-a dovedit a fi destul de abil pentru a exploata cu maximum de profit ambele fenomene în favoarea sa.

Ţinînd cont de marea nemulţumire pe care poziţia independentă a lui Iosip Broz Tito o provocase la Moscova, Dej a avut grijă să îndepărteze orice suspiciune a Moscovei relativ la „naţionalismul" său. Drept ţap ispăşitor a fost luat Pătrăşcanu, unul din principalii săi concurenţi, care avea o certă şi onorabilă origine românească şi care lăsase să se înţeleagă că ar fi avut şi nişte convingeri naţionale, deşi nu le-a exprimat întotdeauna cu destulă consecvenţă şi uneori chiar le-a trădat. Ambele grupări concurente din partid l-au prezentat pe acesta la Congresul din februarie 1948 drept „duşman al partidului", aflat „sub influenţa ideologiei burgheze", deşi participase şi el destul de activ, alături de inamicii săi de acum, mai ales în postura de fost ministru de justiţie, la apărarea partidului şi a ideologiei sale prin participare la epurările şi represiunile organizate de conducerea PCR. Mai întîi a fost dat afară din guvern, apoi a urmat o îndelungată campanie propagandistică împotriva lui pentru ca, în 1954, să fie condamnat la moarte. Lichidarea lui Pătrăşcanu aproape în acelaşi timp cu anihilarea grupului Pauker, în atmosfera antisemită întreţinută de anturajul lui Stalin, nu a fost bineînţeles o întîmplare, cunoscută fiind legătura activistului comunist român cu evreii.

Dej a ştiut să înveţe şi din învinuirile de orientare spre Occident, de „conspiraţie cu imperialiştii", pe care sovieticii i le aduceau lui Tito şi care în acelaşi timp au motivat îndepărtarea (W. Gomulka, în Polonia) sau chiar asasinarea (R. Slansky, în Cehoslovacia, T. Kostov, în Bulgaria, László Rajk, în Ungaria) unor lideri din ţările socialiste satelitizate Moscovei. Această campanie se potrivea perfect cu atitudinea antisemită a lui Stalin, deoarece ambele se fondau, în viziunea lui, pe cosmopolitism, indiferent că era de factură imperialistă sau sionistă. Dej s-a implicat activ în campania de condamnare a titoismului şi cosmopoltismului. Debarasîndu-se astfel, în ochii lui Stalin, de eticheta de comunist naţional, el a putut trece, făcînd uz de acest context ideologic, la marginalizarea adversarilor săi din PMR. Profitînd de faptul că, fiind responsabilă de recrutările în partid atunci cînd conta numărul, nu originea sau fizionomia morală, Ana Pauker înrolase foarte multe elemente de cea mai variată extracţie şi poziţie socială, în mare parte elemente mărginaşe, certate cu morala şi cu legea, Dej şi gruparea sa i-au adus învinuiri de pierdere a vigilenţei revoluţionare şi de „deviaţionism de dreapta". În atmosfera unei adevărate isterii antisemite, declanşate în anturajul dictatorului sovietic şi răspîndite şi în celalte ţări din Europa de Est, Ana Pauker nu mai putea conta pe sprijin din partea Moscovei. Dimpotrivă, Dej a avut toată susţinerea conducerii de la Kremlin în lupta împotriva concurenţilor săi. În anii 1951-1954, gruparea Pauker-Luca-Georgescu a fost treptat marginalizată şi apoi complet lichidată ca factor politic.

Material cu drept de autor

Trebuie reţinut însă că, aşa cum s-a observat pe bună dreptate (Fl. Constantiniu, D. Deletant ş.a.), lupta dintre cele două grupări nu a fost de natură etnică, aceasta nu a fost o luptă dintre români şi neromâni, ci dintre două grupări, la fel de staliniste şi una şi alta, pentru putere, ceea ce însemna, întîi de toate, obţinerea recunoaşterii şi a susţinerii din partea lui Stalin. În gruparea adversă lui Dej nu toţi erau evrei, nici Teohari Georgescu şi nici Vasile Luca (maghiar din Transilvania), după cum, în lupta împotriva acestora, Dej a avut susţinerea unor evrei, ca Iosif Chişinevski (Roitman) sau Leonte Răutu, dar şi a bulgarului Petre Borilă (I. D. Rusev) sau a ungurului Alexandru Moghoroş. Dej învăţase foarte bine lecţia stalinistă care l-a convins că puterea nu are culoare naţională; el nu a putut să nu tragă foloase din formidabila ascesiune politică a lui Stalin, care ajunsese să stăpînească imensa Rusie nefiind rus şi care s-a ridicat în vîrful piramidei puterii în acest imperiu luptînd împotriva evreilor cu ajutorul evreilor.

Sfîrşitul acestei bătălii pentru putere, tot aşa ca şi întregul ei parcurs, nu putea să nu imite modelul sovietic. La 2 iunie 1952, odată cu demisia lui P. Groza din fruntea guivernului, Gheorghiu-Dej a fost numit în funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri. Astfel, tot aşa ca în URSS, întreaga putere de partid şi de stat ajunge să se concentreze în mîinile unui singur om.

„Întreaga putere de stat vine de la popor şi aparţine poporului"

În paralel cu consolidarea puterii PCR (PMR) şi cu lupta din interiorul conducerii sale pentru supremaţie, au fost luate toate măsurile corespunzătoare pentru crearea tuturor structurilor puterii de stat în deplină conformitate cu practica şi calapoadele sovietice.

O schimbare aparent formală, dar de o reală semnificaţie politică totuşi a fost înlocuirea Adunării Deputaţilor, aleasă la 19 noiembrie 1946, de către Marea Adunare Naţională (MAN), formată în urma alegerilor din 28 martie 1948 cu statut de constituantă. Semnificaţia politică a acestei schimbări constă în faptul că, faţă de Adunarea Deputaţilor, care era pînă la un punct expresia vechiului regim democratic, MAN, dimpotrivă, aparţinea practic în întregime comuniştilor. La 13 aprilie, MAN a adoptat Constituţia Republicii Populare Române, care era de fapt o copie după constituţia stalinistă din 1936. Ea declara că „întreaga putere în stat vine de la popor şi aparţine poporului". MAN reprezenta întreaga putere în numele poporului, drept care principalele organe de stat, Prezidiul acesteia şi Consiliul de Miniştri, erau responsabile în faţa ei. Erau declarate toate libertăţile, dar nu erau garantate. De ex., se admitea existenţa proprietăţii private, dar se preciza că dacă „interesul general o cere", aceasta poate fi naţionalizată. Tot aşa, drepturile democratice erau garantate doar cu condiţia ca „scopurile urmările să nu contravină ordinii democratice stabilite prin Constituţie".

În paralel cu reformarea comunistă a armatei şi a ministerului de interne, au fost restructurate sau înfiinţate noi instituţii de control şi urmărire a cetăţenilor şi de represiune. În primii ani de ocupaţie sovietică, serviciile de informaţii au fost preluate de aceştia. Serviciul Special de Informaţii (SSI) era condus de Serghei Nikonov, în fruntea contraspionajului românesc se afla Piotr Goncearuk, iar Secţiunea politică şi administrativă a PCR fusese încredinţată lui Pantelimon Bodnarenko (Gheorghe Pintilie), cetăţean rus din Transnistria, de origine

Material cu drept de autor

evreiască, un bandit care omora cu mînă proprie pe cei condamnaţi de PCR la moarte. În august 1948, în cadrul Ministerului de interne a fost înfiinţată Direcţia generală a securităţii poporului (DGSP), care va căuta să imite întocmai KGB-ul sovietic, fiind condusă de trei ofiţeri sovietici: P. Bodnarenko, Al. Nikolski (Boris Grumberg) şi Vladimir Mazuru, ucrainean din nordul Bucovinei. În general, aceasta, şi mai ales conducerea ei, era dominată de alogeni, ceea ce îi conferea mai multă încredere în ochii sovieticilor.

Eficacitatea sporită a urmăririlor şi represiunilor, în condiţiile „creşterii luptei de clasă", a impus sarcina înlocuirii, în 1949, a poliţiei şi jandarmeriei cu miliţia şi trupele de securitate, fiecare avînd conduceri speciale, aparte, şi puse sub autoritatea ministerului de interne. În 1953, miliţa avea un efectiv de 40 mii de oameni, iar în trupele de securitate se aflau 55 mii. Fiind organizate şi echipate ca pe timp de război, aceste forţe de represiune, mai ales cele din urmă, erau folosite atît pentru a-i forţa pe cetăţeni să accepte restructurarea comunisto-sovietică a societăţii româneşti cît şi pentru paza lagărelor de muncă şi reprimarea rezistenţei partizanilor din zonele de munte.

Sovietizarea economiei

Naţionalizarea economiei româneşti, începută în 1945, a devenit, cîţiva ani mai tîrziu, program prioritar de stat. Banca Naţionlă a României a fost trecută în proprietatea statului în conformitate cu o lege specială, din 28 decembrie 1946. Prin decizia MAN, din 11 iunie 1948, au fost naţionalizate industria, transportutile, minieritul, asigurările şi sistemul bancar. Pînă în 1950, au fost trecute în proprietatea statului peste 1 000 de întreprinderi, fără compensarea foştilor proprietari şi acţionari. Punctul final al acestor „reforme" l-a făcut trecerea la organizarea activităţii economice în baza planurilor cincinale, în deplină conformitate ca practica sovietică. Printr-un decret din 18 iulie 1948, se înfiinţa o comisie de stat pentru planificare, condusă de Gheorghiu-Dej care era pe atunci ministru al economie naţionale şi secretar al PCR. Primul plan cincinal a fost aprobat la sfîrşitul anului 1950.

Colectivizarea agriculturii, ca obiectiv de bază al construcţiei socialiste, începuse, cum ştim, în 1945. Dar ţăranii nu doreau să renunţe la micile lor proprietăţi. Pentru a grăbi acest proces, PCR a adoptat, în martie 1949, o hotărîre specială. Ţăranii însă s-au opus cu înverşunare confiscării micilor lor proprietăţi, răscoalele ţărăneşti au cuprins aproape întreaga ţară. Cele mai puternice au avut loc în judeţele Rădăuţi, Bihor şi Arad, dar rezistenţa ţăranilor la colectivizare a fost aproape tot atît de mare şi în judeţele Botoşani, Dorohoi, Suceava, Sălaj, Braşov, Tîrnava Mare, Făgăraş, Turda, Mureş. Pentru a pune capăt acestei rezistenţe, cca 80 de mii de ţărani au fost întemniţaţi. Aproximativ 30 de mii au fost judecaţi sub motiv că sabotau colectivizarea. Dar chiar şi în aceste condiţii intrarea ţăranilor în gospodăriile colective se desfăşura foarte greu: la sfîrşitul anului 1949 existau doar 56 de gospodării colective. Întreaga acţiune a luat sfîrşit abia în 1962, cînd gospodăriile colective au ajuns să stăpînească 60% din suprafaţa cultivabilă a ţării, gospodăriile agricole de stat 30%, iar 9% au rămas în proprietate personală. Doar prin recursul la metode teroriste, conducerea comunistă a reuşit să realizeze o comunizare a agriculturii dură şi radicală cum numai în Uniunea Sovietică şi în

Material cu drept de autor

Albania mai fusese înfăptuită. Şi ca şi în cazul acestora din urmă, efectele colectivizării agriculturii româneşti au fost dezastruoase, atît sub aspectul performanţelor economice, cît mai ales din punctul de vedere al nivelului de trai al ţărănimii şi al aspectului social-cultural al aşezărilor rurale.

Articularea economiei româneşti în perfectă concordanţă cu preceptele şi cu interesele URSS s-a realizat însă şi pe cale directă, prin înfiinţarea „sovromurilor" şi de asemenea prin împînzirea României cu o imensă reţea de consilieri sovietici, care nu lăsa în afara ochiului vigilent al Kremlinului nici o sferă a societăţii româneşti.

Consilierii sovietici

Impresionanta instituţie a consilierilor sovietici, căreia din motive uşor de înţeles nu i se făcea o publicitate specială, începe să se constituie ca organism aparte după semnarea tratatului de la Paris, din 1947. Bineînţeles, sovieticii şi pînă atunci controlau şi supervizau, prin Comisia aliată de control, orice acţiune cît de cît importantă a statului român. Cît priveşte grupul de consilieri sconomici, acesta era condus de I. D. Zlobin, care îşi începe activitatea la Bucureşti în 1947 prin participarea la realizarea stabilizării monetare (terminată în 1952). Aceşti experţi s-au ocupat de toate problemele economice, inclusiv naţionalizare, colectivizare, planificare, cinicinale, industrializare, electrificare, de Canalul Dunăre-Marea Neagră, „mormîntul burgheziei româneşti", cum îl numeau Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker, etc.

Se înţelege că existau grupuri de consilieri sovietici şi în celalalte domenii. Erau asistate cu cea mai mare atenţie mai ales organele de urmărire şi de forţă (justiţia, secutitatea, ministerul de interne, armata), unde aceste grupuri au fost conduse pe rînd sau simultan de D. G. Fedicikin, A. M. Saharovski, N. Şutov, S. I. Matiuşenko, K. S. Kolganov. În cultură, vorba fiind de fapt despre supravegherea ideologică, erau urmate sfaturile date de „specialiştii în ideologie bolşevică" P. F. Iudin, M. B. Mitin, de pictorul Grigorenko. Aceştia participau la elaborarea materialelor forurilor superioare de partid, trasau orientarea ideologică şi politică a conducerii ţării, se implicau direct, în multe cazuri cu rol de decizie, în luptele dintre facţiunile politice din partid. Fireşte, toate grupurile de consilieri colaborau foarte strîns cu ambasada URSS în România. Ne dăm seama că influenţa consilierilor sovietici în viaţa societăţii româneşti din anii ´40-´50 a fost enormă. Dar cel mai mare impact l-au avut cei care au lucrat în organele de represiune. La sfîrşitul anilor ´50, are loc retragerea consilierilor din majoritatea sectoarelor de activitate. În securitate, ei s-au menţinut pînă la sfîrşitul anului 1964.

Ofensiva comunistă asupra culturii

Porniţi să construiască un stat totalitar pe ruinele vechii Românii pe care au sfîşiat-o ca nişte barbari, comuniştii nu au putut să nu instituie un control riguros şi în domeniile educaţiei, culturii, ştiinţei şi a vieţii religioase. Spre sfîrşitul capitolului următor, voi reveni pentru a vorbi ceva mai pe larg despre acest fenomen, aici urmînd să reţin atenţia cititorilor doar la cîteva măsuri dintre cele mai caracteristice privind atitudinea comuniştilor români faţă de cultură în primii ani ai aflării lor la putere. Grijă lor cea dintîi, aşa cum au preluat-o de la Comisia aliată de control, a fost să ţină sub strictă supraveghere cuvîntul scris şi vorbit,

Material cu drept de autor

destinat publicului larg, fapt pentru care au stabilit restricţii draconice pentru publicaţiile periodice, edituri, radiodifuziune, pentru difuzarea cărţilor prin intermdiul librăriilor şi al bibliotecilor. Întrucît aceste măsuri au fost numeroase şi au cuprins o perioadă realtiv întinsă, voi aduce doat cîteva exemple. Primele măsuri de acest gen au fost luate chiar în 1945, aşa fiind, de pildă, legile de epurare a presei şi radidodifuziunii, de lichidare a sindicatului ziariştilor şi de înlocuire a acestuia cu un sindicat comunist în care intrau atiştii, scriitori şi ziariştii şi care era condus de M. Sadoveanu. În acelaşi an au fost excluse din uz 910 titiluri de cărţi şi publicaţii, în 1946 apare o listă de 2538 titluri interzise, iar în 1948 este tipărit catalogul *Publicaţii interzise pînă la 1 mai 1948*, care conţinea 8779 de titluri. Şi lista nu era completă, ea urmînd să fie continuată în fiecare an. Pînă unde putea merge regimul comunisto-sovietic în pornirea lui împotriva culturii arată faptul că din librării şi bibiloteci au fost epurate cărţi semnate de aproape toţi scriitori clasici români şi de unii contemoprani, ca şi operele multor scriitori, gînditori şi oameni de ştiinţă occidentali.

În general, anul 1948 a fost momentul cînd cultura română a fost bulversată printr-o serie întreagă de lovituri distrugătoare din partea proaspătului regim comunist. Anume atunci au fost naţionalizate editurile, tipografiile, fabricile de hîrtie şi s-a instaurat un control strict al partidului asupra întregii activităţi editoriale, au fost tăiate legăturile cu cultura „în putrefacţie a ţărilor capitaliste" şi în acelaşi timp întreaga activitate culturală, artistică, educativă şi ştiinţifică a fost aşezată pe temeliile materialismului dialectic şi istoric şi ale experienţei culturale sovietice. Pentru succesul acestor eforturi a fost creată o întreagă armată de îndrumători şi veghetori ideologici, între care se evidenţau mai ales Savin Bratu, Zamfir Brumaru, Horia Bratu, Eugen Campus, Vladimir Colin, Ov. S. Crohmălniceanu, S. Damian, Geo Dumitrescu, Sergiu Fărcăşan, Mihai Gafiţa, Mihnea Gheorghiu, Paul Georgescu, J. Popper, Al. I. Ştefănescu, Al. Oprea, Cornel Regman, Ion Istrate, Traian Şelmaru, Mihai Novicov, Ion Vitner, Nestor Ignat, Sorin Toma, Vicu Mândra, Eugen Luca ş.a. Deasupra acestora se aflau povăţuitorii din prima linie a partidului în frunte cu Iosif Chişinevshi şi cu principalul său ajutor, Leonte Răutu, urmaţi de doctrinarii Mihai Roller, N. Goldberger, Ofelia Manole, Eduard Mezincescu etc.

La 9 iunie 1948, a apărut decretul de reorganizare a Academiei Române, cu care prilej li s-a retras calitatea de membru al Academiei la 98 de personalităţi distinse, în special din domeniile ştiinţelor umaniste, între care Lucian Blaga, Ion Petrovici, Nicolae Bagdasar, Petre P. Negulescu, Simion Mehedinţi, Ion I. Nistor, Ioan Lupaş, Dimitrie Gusti, Marcu Beza, Radu R. Rosetti, Constantin Brăiloiu, Adrian Maniu, Ştefan Meteş, Ion Atanasiu, Constantin Motăş, Iuliu Maniu, Emil Haţieganu, episcopul Iuliu Hossu, Nicodim Munteanu, patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului ş. a. A fost instituită o nouă componenţă a Academiei, alcătuită în mare parte din academicieni fără merite ştiinţifice reale, a fost confiscată averea ei. Ştinţa, ca şi întreaga cultură, a fost pusă sub patronatul conducerii ideologice a partidului, reprezentată de Leonte Răutu şi Iosif Chişinevschi, şi îndrumată de astfel de „academicieni" ca Mihai Roller şi Petre Constantinescu-Iaşi. Sute de alţi intelectuali de seamă au fost

Material cu drept de autor

înlăturaţi din posturile lor şi ulterior multora din ei li s-au înscenat procese. A fost declanşată prigoana împotriva învăţământului, începută cu închiderea şcolilor din sfera cultelor şi a celor aflate în proprietatea unor state străine. Legea din 3 august 1948 a pus bazele reformării radicale a întregului sistem de învăţământ după modelul sovietic. Prin sistarea tuturor contractelor de muncă cu cadrele didactice, s-a operat o masivă epurare, pe principii ideologice, a corpului didactic din învăţământul primar, liceal şi tehnic.

Comuniştii şi biserica

Odată ce se hotărîseră să-şi realizeze idealurile, cu atît mai mult că acestea îmbrăcaseră veşmînt sovietic, comuniştii români, întrucît nu puteau lichida complet religia, au căutat cel puţin să-şi supună biserica, pentru a putea astfel controla viaţa religioasă a ţării. Şi asta cu atît mai mult cu cît în România biserica, mai cu seamă cea ortodoxă, avea o influenţă foarte mare asupra populaţiei. Este adevărat că, în relaţia lor cu biserica, ei nu au coborît pînă la practicile nihiliste ale bolşevicilor, care au nimicit clerul delaolaltă, de la preotul de ţară şi pînă la patriarh, au închis şi distrus lăcaşele de cult de orice confesiune şi toate comunităţile religioase, mînînd în lagăre sute de mii de credinsioşi. Dar, fiind ateişti din convingere şi profesiune, comuniştii români nu au admis totuşi nici o concesiune în favoarea bisericii şi a religiei.

Îngrădirea influenţei bisericii făcea parte din planul de construire a socialismului în România, de aceea relaţia partidului cu ea trebua lămurită în cadrul realizării întregului program de reconstrucţie a ţării în spirit comunist. Primul lucru pe care l-a făcut noua stăpînire a fost să-şi supună conducerea bisericii ortodoxe române (BOR): la 24 mai 1948, Nicodim, considerat ca anticomunist, a fost înlocuit în funcţia de patriarh, prin „alegeri", de Iusitinian Marina, un apropiat al lui Dej. Legea cultelor, adoptată la 4 august 1948, instituia controlul absolut al statului asupra religiei, misiune care îi revenea Ministerului cultelor, dincolo de aceea ce aveau de făcut în această privinţă organele speciale de supravegehere şi represiune ale statului. Legea se referea clar la religii „recunoscute" din partea statului, ceea ce presupunea posibilitatea interzicerii, dintr-un motiv sau altul, a acelora care nu se potriveau cu politica sau cu interesele de moment ale conducerii comuniste.

Într-adevăr, prevederea privind recunoaşterea sau, dimpotrivă, nerecunoaşterea unor confesiuni ţinea cont de relaţiile încordate ale comuniştilor cu unele din ele, în special cu biserica romano-catolică şi cu cea greco-catolică, acestea nearătîndu-se dispuse să cedeze presiunilor pe care noua guvernare a României o exercita asupra religiei şi a purtătorilor de cuvînt ai acesteia. Încercările autorităţilor de a lichida biserica romano-catolică s-au lovit nu numai de rezistenţa dîrză a credincioşilor şi a clerului catolic din ţară, ci şi de cea a Vaticanului şi a unei importante părţi a opiniei publice internaţionale, ceea ce a determinat guvernul să o accepte, dar fără să o recunoască oficial, adică să o tolereze fără să-şi asume vreo responsabilitate faţă de ea. Mai complicate au fost relaţiiile statului comunist cu biserica greco-catolică, aceasta avînd o puternică prezenţă mai ales în Transilvania şi numărînd pe atunci cca 1,5 milioane de credincioşi. Lichidarea ei a fost realizată în clasică manieră bolşevică. Comuniştii au înscenat, la 1 octombrie 1948, la Cluj

Material cu drept de autor

un congres al reprezentanţilor acesteia care au fost încurajaţi să declare că se întorc la ortodoxie. După cum era de aşteptat, conducerea bisericii greco-catolice i-a excomunicat pe toţi aceştia, ceea ce a oferit guvenului comunist pretextul de a declanşa o amplă campanie de teroare împotriva ierarhilor greco-catolici, care a culminat cu desfiinţarea acestei biserici, la 1 decembrie 1948. În urma acestei campanii, o parte a credincioşilor greco-catolici au fost integraţi în BOR, pe cînd restul au continuat să se ţină de credinţa lor, practicînd-o în ilegalitate. Toate bunurile bisercii greco-catolice au fost fie transmise bisericii ortodoxe române, fie preluate direct de către stat.

Regim de teroare comunistă

Ca să fie consecvent cu modelul din care se inspirase, regimul comunist şi-a pus sarcina „să reeduce prin muncă elementele ostile Republicii Populare Române", aşa cum prevedea noul cod al muncii, din 30 mai 1950. Ulterior, printr-o hotărîre specială a guvernului, au fost înfiinţate numeroase „colonii de ‚muncă", supuse ministerului de interne, ca şi închisorile şi trupele de represiune. Din 1952, cînd fusese adoptată această hotărîre, s-a început deportarea în masă a populaţiei în aceste lagăre de muncă. Cea mai mare concentrare a acestor lagăre a fost în Bărăgan şi în zona de construire a canalului Dunăre-Marea Neagră. În această zonă se aflau 8 lagăre cu cca 80 mii de oameni şi încă 20 mii de lucrători „voluntari". În Bărăgan, la jumătatea drumului dintre Bucureşti şi Marea Neagră, au fost deportaţi peste 40 mii de oameni, în cea mai mare parte sîrbi şi germani din partea vestică a Banatului, din vecinătatea frontierei iugoslave. Deportările în aceste lagăre s-au făcut respectînd întocmai tipicul sovietic, iar deportaţii supuşi acolo la muncă silnică reprezentau stuctura socială, etnică, profesională şi confesională a societăţii româneşti.

Cea mai adecvată imagine a sistemului comunist concentraţionar românesc o oferă închisorile, în special cele pentru deţinuţii politici, ca cele de la Sighet, Gherla, Suceava, Galaţi, Făgăraş, Piteşti, Aiud, Jilava, Craiova, Oradea ş.a. Dintre acestea, Sighet, Gherla şi Piteşti s-au impus ca simbol al celui mai înalt grad de bestialitate, la care a putut ajunge regimul comunist. Sighetul a avut un statut aparte, în sensul că aici a fost întemniţată elita politică a României de pînă la 1944, în jur de 180 de reprezentanţi ai acesteia, între care mari personalităţi politice, ştiinţifice şi culturale ca Iuliu Maniu, Ion Mihalache, Gh. Tătărescu, Gh. Brătianu, Simion Mehedinţi, Dinu Brătianu, Victor Papacostea, Mihail Manoilescu, I. Gigurtu, Ioan Lupaş, S. Dragomir, I. Hudiţă, Victor Slăvescu, D. Ciugureanu, Ioan Pelivan, episcopii reformaţi V. T. Frenţiu, Iuliu Hossu şi Ioan Suciu, episcopii romano-catolici ş.a. Închisoarea din Piteşti a devenit celebră prin faptul că acolo sistemul de „reeducare" a deţinuţilor, pus la cale de Nikolski şi realizat de un grup de torţionari în frunte cu fostul legionar Eugen Ţurcanu cu spirijinul conducerii penitenciarului, s-a făcut prin aplicarea torturii în formele cele mai sadice cu putinţă şi prin dispreţuirea cu desăvîrşire a personalităţii umane. La Gherla aceleaşi „ispăvi" le-a făcut un grup de bandiţi în frunte cu Popa Ţanu (Popa Alexandru), unde „reeducarea" a luat forme demenţiale şi numărul celor omorîţi prin schingiuiri a fost chiar mai mare decît la Piteşti. Şi în alte locuri de detenţie a fost la fel. Iată cum descrie un martor ocular felul cum a decurs la Tîrgu-Mureş

Material cu drept de autor

„anchetarea" de către ofiţerii de secutitate a unui arestat: „Când l-au adus prima oară în arest, eu tocmai suportasem o anchetă în care mi-au fost smulse unghiile de la mâna stîngă şi am fost bătut la testicole. Mi-a spus ce e cu el, că e sigur că s-a făcut o confuzie şi că va fi repede eliberat. La scurtă vreme l-au dus la anchetă. Cînd l-au adus, şiroia de sînge şi avea un ochi aproape închis, era leşinat. Au turnat apă pe el şi i-au făcut vînt în celulă. Am căutat să-l îngrijesc pe cît am putut. Mi-a povestit că el a susţinut că a fost confundat cu altcineva şi a fost arestat din greşeală, iar anchetatorii l-au snopit din bătaie. După o vreme, l-au luat din nou. Se încăpăţîna să tacă, nu puteau scoate, în afară de ţipete de durere, nimic de la el. Asta i-a înverşunat într-atîta pe ofiţeri, încît bietul om a devenit curînd calul lor de bătaie. Ce nu i-au făcut! I-au smuls unghiile, l-au bătut la testicole, l-au ars cu ţigara. Odată l-au adus şiroind de sînge pe picioare, de se făceau băltoace: i-au găurit pulpele cu cuţitul şi i-au băgat sare în rănile deschise. Zilnic îl luau, îi prindeau mîinile cu cătuşe şi îl legau de picioare, apoi îi treceau printre mîini şi picioare o rangă, pe care o aşezau între două birouri. Aşa, spînzurat, îl băteau pînă leşina. Era clar că nu va rezista mult. Trecuse puţin peste o săptămînă de la arestare şi corpul lui era tot o rană. Într-o noapte, l-au luat din nou şi a fost pentru ultima oară. Am aflat că, beţi fiind, securiştii i-au deschis un testicol cu cuţitul şi i-au băgat sare înăuntru, şi apoi l-au bătut pînă l-au ucis. Eu nu l-am mai văzut. Despre cum a murit şi toate chinurile îndurate atunci mi-a povestit un gardian, care şi el era speriat de cît de departe au ajuns brutele de securişti". De fapt, aşa cum sînt ele înşirate şi caracterizate în „Analele Sighet" şi în „Cartea neagră a comunismului" de Stéphane Courtois ş.a., în cărţile lui Ion Ioanid, Dumitru Bacu, Virgil Ierunca, Nicolae Carandino, Adraiana Georgescu, Cicerone Ioniţoiu, Marius Oprea, Stejărel Olaru, Doina Jela, Nicolae Steinhard etc., procedeele de schingiuire a arestaţilor şi deţinuţilor erau foarte numeroase şi de o uimitoare inventivitate bestială. S-a dovedit demult că aceste monstruozităţi s-au comis cu ştirea şi la îndemnul conducerii ministrului de interne şi, în unele cazuri, chiar cu participarea nemijlocită a şefilor DGSP, mai des a lui Bodnarenko şi Nikolski. Studiile mai noi estimează că între 1948-1964 în România au existat aproximativ 130 de închisori (de fapt, numărul locurilor de detenţie şi reprimare a fost mult mai mare) în care se aflau anual peste 100 de mii de deţinuţi. Conform unei staistici care nu a fost încă precizată definitiv, numărul deţinuţilor a fost, în anii 1945-1989, de peste 1 milion de oameni, din care peste 80 mii de deţinuţi politici. La aceste date mai trebuie adăugaţi cei 100 de mii de soldaţi din armata română făcuţi prizonieri de sovietici în 1944, 100 de de etnici germani deportaţi de sovietici şi cca 300 mii de refugiaţi basarabeni şi bucovineni, vînaţi de Comisia aliată de control şi expulzaţi direct în lagărele din URSS, ca să nu mai insistăm şi asupra celor aproximativ 200 de mii deportaţi în Bărăgan, Dobrogea şi în alte zone ale ţării în timpul colectivizării şi al înăspririi relaţiilor româno-iugoslave (anii 1949-1962). Masacrele în masă de felul celui de la Căciulaţi, unde într-o groapă comună au fost găsite peste 300 de schelete, dau adevărata dimensiune umană a regimului care fusese instaurat în România la insistenţele şi cu participarea directă a sovieticilor.

Rezistenţa armată

Material cu drept de autor

La sfîrşitul anilor □□40 şi începutul anilor ´50, mişcarea de nesupunere la comunizarea ţării a atins punctul culminant. Deosebirea acestui val al rezistenţei anticomuniste faţă de cel din anii 1945-1947 constă în faptul că, faţă de lupta foştilor ostaşi din armata română împotriva ocupanţilor şi a marionetelor acestora care veniseră la putere după lovitura de stat din augist 1944, aceasta era o mişcare de mase. Grupurile de luptă nu mai dispun de un efectiv numeros de luptători, în schimb ele întrunesc cele mai diferite categorii de populaţie şi cuprind practic tot teritoriul ţării. Aceste formaţiuni de partizani, care numărau de regulă de la 10 pînă la 40 de oameni, nu aveau armamentul necesar, în schimb se bucurau de susţinerea populaţiei, în special a sătenilor. Dintre aceste formaţiuni, cele mai cunoscute erau „Haiducii Muscelului", condusă de Gheorghe Arsenescu şi Toma Arnăuţoiu, şi grupul lui Ion Gavrilă-Ogoreanu din Munţii Făgăraş. Trăsătura distinctivă a acestor grupuri de partizani a fost susţinerea permanentă din partea ţăranilor, ceea ce mult timp le-a făcut invulnerabile. Tocmai de aceea ura autorităţilor comuniste faţă de luptători şi susţinătorii lor era foarte mare. Cînd, la sfîrşitul anilor □50, fraţii Toma şi Petre Arnăuţoiu sînt arestaţi şi executaţi, odată cu ei au fost împuşcaţi şi 13 ţărani, învăţători şi preoţi care le acordaseră ajutor în lunga lor confruntare cu regimul antipopular. Printre alte grupuri de partizani care au activat în diferite zone ale ţării (studiile speciale au evidenţiat 14 astfel de zone) au fost şi cele ale lui Consantin Cenuşă, Vasile Motrescu, Gavril Vatamaniuc, Vasile Cămăruţă, Vasile Corduneanu, Ion Paragină, Victor Lupşa, Nicolae Pop (Achim), Atanase Obiga, Leonida Bodiu, a fraţilor Vasile şi Ioan Popşa, ale lui Gheorghe Paşca, Vasile Blidaru, Alexandru Suciu, Gheorghe Mureşan, Lazăr Bondor, Eusebiu Cutcan, Traian Macovei, Diamandi Ionescu, Leon Şuşman, Simion Roşa, a lui Mihai şi Lucreţia Jurj, ale lui Gavrilă Forţu, Iosif Capotă, Alexandru Dejeu, Ştefan Popescu, Ion Uţă, Spiru Blănaru, Ion Tănase, Dumitru Apostol ş.a.

În afară de rezistenţa armată, au mai existat şi alte forme de protest şi de luptă împotriva regimului, cum au fost mişcările studenţeşti din 1956, cele muncitoreşti din anii ´50 ş.a.

Politica puterii în obsedantul deceniu

Moartea lui Stalin, în 1953, generase emoţii foarte mari în conducerea tuturor partidelor comuniste şi muncitoreşti. Fricţiuni, enervante mişcări interne, tentative de reorientare a marilor opţiuni politice se fac simţite chiar şi în cadrul conducerii sovietice de partid şi de stat. Fenomen de-a dreptul curios era faptul că Beria, cel mai odios criminal bolşevic, după Stalin, din teamă că moartea dictatorului ar putea fi urmată de o puternică reacţie de destalinizare, care ar fi putut face din el ţinta preferată a pornirilor revenducative, s-a grăbit să se pronunţe pentru o largă liberalizare a vieţii social-politice şi economice, atît în URSS cît şi în celelalte ţări socialiste, şi în primul rînd în RDG.

Probablitatea destalinizării îl neliniştea foarte mult şi pe Gheorghiu-Dej. Era de aşteptat ca succesorul lui Stalin să ia măsuri pentru înlocuirea şefilor partidelor comuniste pe care acesta îi promovase şi îi susţinuse. Era de aşteptat, de asemenea, tragerea la răspundere a acelora care se dedaseră, sub protecţia dictatorului din Kremlin, la persecuţii şi crime în lupta pentru putere. În cel de-al doilea caz, Dej se putea salva aruncînd întreaga vină pe staliniştii din gruparea Pauker, iar pentru a

Material cu drept de autor

evita îndepărtarea sa de la putere, ca prim-secretar al CC al PMR, el a renunţat temporar la această funcţie în favoarea unui fidel de al său, Gheorghe Apostol, şi avînd grijă ca postul de şef al guvernului, pe care îl deţinea, să întrunească întreaga putere. În paralel, el a mai realizat încă două acţiuni care trebuiau să-l scutească de surprize periculoase: a eliberat-o din închisoare pe Ana Pauker, protejata lui Molotov, acesta fiind acum unul din cei mai influenţi lideri de la Kremlin, fără să o admită însă în conducerea de partid, şi totodată a dispus executarea lui Pătrăşcanu, deoarece acesta, în condiţiile în care sovieticii se arătau dispuşi să introducă „democraţia internă" în partid, i-ar fi putut deveni un concurent real. În sfîrşit, la 1 octombrie 1955, după ce partidele comuniste depăşiseră atmosfera încordată, generată de moartea lui Stalin, care crease o anumită nesiguranţă pentru liderii acestora, Dej şi-a reluat funcţia de prim-secretar al partidului, încredinţînd conducerea guvernului unui alt om de încredere, Chivu Stoica (Moscu Cohn).

Întărindu-şi poziţia în structurile superioare ale puterii de partid şi de stat, el a luat o serie de măsuri pentru reducerea tensiunilor din societate şi pentru cîştigarea în cel mai rău caz a bunăvoinţei, dacă nu a susţinerii, unor numeroase grupuri ale populaţiei. Una din aceste acţiuni a fost procesul şi condamnarea torţionarilor care, în cadrul unei vaste campanii oficiale de „reeducare" a deţinuţilor din penitenciare, se dedaseră la numeroase crime faţă de aceştia. Procesul avea şi un evident substrat politic, întrucît, fiind început odată cu condamnarea „grupului antipartinic" Pauker-Luca-Georgescu, permitea ca întreaga răspundere pentru acele crime să fie pusă pe seama celor trei adversari ai lui Dej. La 10 noiembrie 1954, Tribunalul Militar Bucureşti condamna la moarte 22 de torţionari, în majoritate foşti legionari, în frunte cu cel mai odios din ei, Eugen Ţurcanu. O altă acţiune de acest fel a fost graţierea parţială din 1955, prin care au fost eliberaţi din închisori mulţi oameni condamnaţi pe nedrept. Totodată, s-a produs o oarecare relaxare a regimului din penitenciare. Este adevărat că aceste măsuri au fost impuse şi de admiterea, în acel an, a României în ONU.

Consolidîndu-şi poziţia în interiorul ţării, Dej a făcut primele încercări de a slăbi dependenţa sa de conducerea sovietică. În acest scop, el a iniţiat cîteva gesturi, care pe atunci nu puteau fi decît foarte timide, de a reduce aservirea sovietică a României. Pentru asta, folosindu-se de semnarea, la 15 mai 1955, a Tratatului de pace dintre URSS şi Austria, el l-a îndemnat pe Emil Bodnăraş să-i ceară lui Hruşciov, pe cînd acesta se afla în trecere prin Bucureşti, retragerea trupelor sovietice din România, de vreme ce dispăruse, prin semnarea tratatului sovieto-auctriac, motivaţia juridică a prezenţei lor aici. Cum era de aşteptat, liderul sovietic, tot atît de brutal, intransigent şi dogmatic ca şi Stalin, dar politician mult mai slab ca fostul său stăpîn, a respins cererea foarte iritat. În schimb o altă iniţiativă privind relaţiile româno-sovietice, şi anume lichidarea sovromurilor, a avut mai mult succes: la 24 septembrie 1954, îşi încetau activitatea 13 din cele 16 societăţi mixte sovieto-române, restul urmînd a fi lichidate în 1956.

„Calea românească" de construire a socialismului

Aceste atitudini ale conducerii politice a României şi-au găsit continuarea logică în ideea privind „calea românească" de construire a socialismuliu, lansată la Congresul al II-lea al PMR, din 23-28 decembrie 1955. Noua idee căuta să împace

Material cu drept de autor

dogmatismul marxist cu interesele naţionale ale ţării, susţinînd necesitatea adaptării acestuia la realităţile româneşti în paralel cu afirmarea dreptului la evoluţie de sine stătătoare, fără amestec din afară. În realitate, calea specifică era doar un moft pur politic, rezultat exclusiv din dorinţa ca puterea reală a conducerii ţării să nu depindă decît de ea însăşi, deoarece „socialismul românesc" nu devia cu nici o iotă de la modelul stalinist, adoptat la început, caracterizat prin etatizare, monopol al puterii, regim de constrîngeri generalizat la nivelul întregii societăţi şi al tuturor domeniilor de activitate etc. Aşa cum va arăta şi politica ulterioară a PMR şi cum începuse să se schimbe, în anii 1954-1955, caracterul relaţiilor româno-sovietice, „calea românească" însemna de fapt realizarea a două principii care se excludeau reciproc: rămînerea în zona de influenţă a Moscovei şi a modelului ei social-politic şi totodată asigurarea sprijinului societăţii româneşti.

1956, an de cotitură în istoria ţărilor comuniste

Anul 1956 avea să aducă schimbări esenţiale în relaţiile URSS cu celelalte ţări comuniste. În România, schimbarea se va face simţită mai bine ca în majoritatea celorlalte ţări.

Raportul noului lider sovietic, Nikita Hruşciov, la Congresul al XX-lea al PCUS cu privire la cultul personalităţii, în care au fost denunţate o serie de fărădelegi şi crime ale lui Stalin, a produs un şoc puternic în sînul partidelor comuniste. Dej, care a condus delegaţia română la Congres, aprecia că această critică era o gravă eroare politică, ce punea sub semnul întrebării ideologia marxist-leninistă şi stabilitatea partidelor comuniste. Dar nu avea de ales. Întors în ţară, a trebuit el însuşi să organizeze o plenară a CC al PMR, la care să denunţe stalinismul, dar a dat tonul discuţiilor astfel ca el însuşi să rămînă în afara oricăror critici, susţinînd că în România destalinizarea începuse de fapt înainte de moartea lui Stalin, prin condamnarea „grupului antipartinic" al celor trei, deşi aceştia, chiar stalinişti fiind, au fost de fapt victime ale stalinismului. Încercările lui Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevski de a face din Dej principalul obiectiv al eforturilor de destalinizare nu au dat nici un efect, deşi au reuşit să pună la îndoială întrucîtva autoritatea absolută a primului secretar. În fond, „dezgheţul" hruşciovist nu s-a simţit foarte mult în România.

O influenţă mult mai mare asupra evoluţiei politice a ţării şi mai ales asupra relaţiilor româno-sovietice va avea revoluţia maghiară. Conducerea PMR a fost nevoită să ia atitudine faţă de acest eveniment nu numai pentru că semnase (la 14.05.1955) Tratatul de la Varşovia, împreună cu alte şapte ţări socialiste europene, obligîndu-se să intervină în comun pentru susţinerea propriilor regimuri, şi nici doar pentru a nu se arăta neascultătoare faţă de Moscova, dar mai ales din cauză că în sprijinul revoluţiei ungare începuse să se pronunţe studenţimea română şi minoritatea maghiară din România.

Comportamentul liderilor români, şi în special al lui Dej, în contextul evenimentelor legate de revoluţia ungară, a fost pe cît de lăudabil prin felul cum au ştiut să exploateze dificultatea în care se afla, în acea situaţie, Kremlinul pentru a slăbi dependenţa României de URSS, pe atît de condamnabil prin participarea lor la arestarea şi la asasinarea lui Imre Nagy şi ai celorlalţi lideri ai revoluţiei

Material cu drept de autor

maghiare, care nu doriseră altceva decît să construiască în ţara lor un „socialism care nu uită omul".

Dorind să-şi asigure susţinerea ţărilor din pactul de la Varşovia pentru înăbuşirea revoluţiei ungare, sovietcii au dat publicităţii, la 30 octombrie 1956, o declaraţie care, subliniind că Moscova nu putea să admită ieşirea ţărilor satelite de sub controlul ei, anunţa totodată că era dispusă să facă unele cedări, fiind vizată mai cu seamă posibilitatea retragerii consilierilor şi a trupelor sovietice din aceste ţări. PMR a reacţionat imediat: chiar a doua zi, după ce îşi reafirma ataşamentul la Tratatul de la Varşovia şi dorinţa de a avea relaţii bune cu Moscova, solicita, dar fără să fie categioric, retragerea consilierilor şi a trupelor din România.

La 4 noiembrie, trupele sovietice au intrat în Budapesta. Imre Nagy, după ce a stat o vreme arestat în România, a fost predat sovieticilor şi mai tîrziu a fost executat. Revoluţia ungară a fost înăbuşită. Aceasta a fost o pierdere enormă pentru toate ţările socialiste. Bineînţeles, şi pentru România, în pofida faptului că uneori s-a sugerat, dacă nu s-a afirmat direct, că românii ar fi avut de beneficiat din această pierdere, de vreme ce, prin contribuţia pe care au avut-o la reprimarea revoluţiei, au cîştigat bunăvoinţa ruşilor, care după consumarea evenimentului într-adevăr au început să-şi recheme consilierii, iar în 1958 şi-au retras din România şi trupele de ocupaţie, care numărau atunci între 25-30 mii de oameni. Obişnuită comedie comunisto-sovietică: retragerea acestor trupe era însoţită, în România, de mitinguri la care românii îşi exprimau recunoştinţa faţă de Moscova pentru ajutor, colaborare etc.

Teroarea stalinistă continuă

Atitudinea conducerii PMR faţă de revoluţia din Ungaria a avut urmări directe asupra evoluţiei puterii politice din România. Încrederea deplină pe care Dej o obţinuse din partea lui Hruşciov i-a permis să-şi înlăture ultimii săi concurenţi. La sfîrşitul lunii iunie 1957, el a organizat condamnarea „publică", prin intermediul plenarei CC, a lui M. Constantinescu şi I. Chişinevschi, criticii săi „antistalinişti", şi îndepărtarea lor din conducerea partidului. Lucru pe cît curios pe atît de obişnuit pentru lupta internă din sînul comuniştilor: cei doi erau învinuţi tocmai de aceea ce ei înşişi, un an mai devreme, îi reproşaseră lui Dej şi anume practici autoritare caracteristice „cultului personalităţii". A urmat, pe parcursul cîtorva ani, o relansare a represiunilor la scară naţională, un „nou îngheţ", cum l-au numit unii istorici, aşa încît în timp ce în URSS se constată o reducere considerabilă a numărului deţinuţilor din lagăre şi închisori, inclusiv al celor consideraţi oficial ca deţinuţi politici, în România dimpotrivă, legislaţia se înăspreşte drastic în această privinţă, numărul acestor deţinuţi ajungînd, în ianuarie 1960, la peste 17,6 mii, ceea ce era de proape trei ori mai mult decît în ajunul revoluţiei ungare. Astfel, după 1956, regimul stalinist din România nu numai că nu se relaxase, ci dimpotrivă, devenise şi mai dur. Un puternic val de teroare a cuprins oraşele şi satele, ca măsură de profilactică, asemănătoare aşa-zisei „răsculăciri" şi marilor deportări din Rusia sovietică, pentru asigurarea succesului industrializării forţate şi al colectivizării totale a agriculturii. Nu a putut rămîne neafectate nici domeniile ştiinţei şi culturii, cum a fost cazul lui Constantin Noica şi Dinu Pillat sau acela al unor grupuri de specialişti, ca cel al istoricilor (A. Oţetea, B. Cîmpina, E. Campus,

Material cu drept de autor

N. Fotino) care îndrăzniseră să conteste caracterul „imperialist" al participării României la primul război mondial. Relansarea represiunilor nu venise, bineînţeles, din moftul pesonal al Dej, ci a avut o dublă motivaţie politică: pe de o parte ea urmărea să asigure Kremlinul că retragerea trupelor sovietice nu va comptomite cauza comunismului în România, iar pe de altă parte era o lovitură de preîntîmpiare dată societăţii româneşti ca aceasta să nu vadă cumva în retragerea sovietică un semnal pentru democratizare.

Începutul distanţării de Moscova

De fapt tot aşa ca în 1954/55, Dej promova un adevărat exhibiţionism politic: întărindu-şi poziţia în interiorul ţării prin cele mai variate mijloace, inclusiv prin forţarea stalinizării, el căuta totodată să obţină acelaşi efect încercînd să reducă la minimum dependenţa României de URSS. La începutul anilor ´60, aceste eforturi au luat de cele mai multe ori forma luptei pentru apărarea independenţei economice a ţării.

Declanşarea acestor disensiuni s-a produs la începutul anului 1960, în timpul Consfătuirii CAER de la Moscova, care a examinat problema specializării economice în cadrul acestei organizaţii, ocazie cu care României i s-a propus să se lase de industrializare pentru a se orienta cu precădere spre producţia agricolă şi valorificarea resurselor de petrol. Cerinţa ca economia românească să se orienteze prioritar spre agricultură a fost repetată la consfătuirile din 1963 şi 1964 ale CAER, fiind exprimată cu deosebită insistenţă de delegaţiile RDG, Cehoslovaciei şi Poloniei şi susţinută de Ungaria şi Bulgaria. Aceste ţări, mai ales primele trei, aveau un interes nemijlocit să impună această specializare, deoarece aveau nevoie de mari cantităţi de produse agricole. În atare situaţie, Moscova nici nu se vedea deloc îndemnată să forţeze ea însăşi nota, rezervîndu-şi rolul de mediator în dezbateri. România a respins această cerinţă. Dimpotrivă, guvernul român a intensificat eforturile industrializării, achiziţinînd în Occident tehnologii performante şi lărgindu-şi considerabil legăturile comerciale cu cele mai dezvoltate ţări europene, aşa încît la mai puţin de doi ani de la începutul presiunilor din partea CAER de a renunţa la industrializare ea avea cea mai înaltă rată de creştere din Europa de Est.

O altă tentativă a sovieticilor de a-şi reafirma autoritatea şi controlul asupra României a fost propunerea lansată în februarie 1964 de un oarecare E. B.Valev, prin intermediul unei reviste ştiinţifice sovietice, de a crea o regiune economică dunăreană (cca 150 000 km²) ce ar fi cuprins un vast teritoriu din URSS, România şi Bulgaria şi care, bineînţeles, urma să se afle la discreţia Moscovei. Zona respectivă urma să cuprindă 42% din teritoriul României, 48% de populaţie, 54% din producţia de maşini, 51% din producţia chimică şi 86% din producţia de petrol. Conducătorii români realizau foarte bine că acceptarea acestui plan ar fi însemnat aservirea completă şi pe un timp foarte îndelungat a ţării, de aceea l-au respins categoric din start.

Relaţii internaţionale favorabile României

Rezistenţa României la noile încercări ale sovieticilor de a o aservi a fost încurajată de apariţia, în prima jumătate a deceniului şapte, a unor schimbări de maximă importanţă în conjunctura politică internaţională. Începutul anilor ´60 a

Material cu drept de autor

fost vremea cînd România pentru prima dată după cel de-al doilea război mondial a încercat să se sprijine pe alte mari puteri pentru a-şi afirma independenţa faţă de Moscova.

În 1962/63, în timpul periculoasei agravări a relaţiilor sovieto-americane din cauza rachetelor nucleare pe care Hruşciov le amplase în Cuba, se produce o apopiere dintre România şi SUA. Într-o discuţie purtată, la 4 noiembrie 1963, cu secretarul de stat Dean Rusk, ministrul de externe Corneliu Mănescu a dat asigurări în numele guvernului român că, în cazul unui conflict militar între SUA şi URSS, ţara sa va rămîne neutră, cerînd în schimb ca americanii să nu lovească teritoriul românesc pe motiv că România ar fi aliata Moscovei. Faptul cît de mare era dorinţa guvernului român de a cîştiga bunăvoinţa americanilor o demonstrează oferta pe care au făcut-o acestora de a verifica dacă pe teritoriul României se aflau arme nucleare sovietice.

De asemenea, conducerea României a făcut tot posibilul să se apropie de Franţa, preşedintele căreia, Charles de Gaulle, promova ideea „Europei de la Atlantic la Ural", fără blocuri militare, distanţîndu-se astfel atît de amerciani cît şi de ruşi. În timul vizitei din 27-31 iulie 1964 la Paris, premierlui român I. Gh. Maurer a primit asigurări din partea lui de Gaulle că Franţa era dispusă să acorde României ajutor economic şi politic pentru a se detaşa de blocul comunist şi chiar să o susţină, inclusiv cu armament, în caz că ar fi fost atacată de trupele Pactului de la Varşovia. Prin eforturile serviciului său de spionaj, conducerea sovietică a aflat ce se discutase atunci la Paris, dar conjunctura politică internă şi internaţională nu i-a permis să ia măsuri de represiune împotriva României.

O contrubuţie esenţială la afirmarea poziţiei distante a României faţă de URSS l-a avut mai ales factorul chinez. La începutul deceniului şapte, relaţiile sino-sovietice intraseră într-o criză profundă, din cauza atitudinii negative a lui Mao Zedong faţă de politica de destalinizare a lui Hruşciov. La începutul lunii octombrie 1964, o delegaţie română în frunte cu Maurer a vizitat China în efortul declarat de a media în conflictul dintre cele două mari puteri comuniste. Mao nu s-a arătat încîntat de această iniţiativă, în schimb a reiterat ideea că URSS ocupase pe nedrept Basarabia. Hruşciov a fost informat despre aceste discuţii chiar de către Maurer pe cînd delegaţia română era în trecere prin URSS la întoarcerea în ţară.

„Declaraţia de independenţă"

Încurajarea de care România se bucura din partea Chinei în eforturile ei de a se dataşa de periculosul ei aliat de la răsărit a determinat conducerea PMR să se hotărască, încă înainte de vizita delegaţiei române la Beijing, a-şi declara dorinţa de a avea propria sa poziţie atît în cadrul relaţiilor dintre ţările socialiste cît şi în politica sa internă. Drept care, la 23 aprilie 1964, *Scînteia*, principalul organ de presă al partidului, publica „Declaraţia cu privire la poziţia PMR în problemele mişcării comuniste şi muncitoreşti internaţionale". Prin faptul că susţinea drepturile comuniştilor chinezi de a se conduce de teoria şi practica stalinistă, acest document, cunoscut şi cu titilurile „Declaraţia din aprilie" sau „Declaraţia de independenţă", era de fapt o pledoarie în favoarea neamestecului URSS în treburile interne ale altor partide şi ţări socialiste. „Nu există şi nu poate exista un partid «părinte» şi un partid «fiu», se spunea în Declaraţie, partide care sînt «superioare»

Material cu drept de autor

şi partide care sînt «subordonate»; mai degrabă există o mare familie a partidelor comuniste şi muncitoreşti care au drepturi egale. [...] Nici un partid nu are sau nu poate avea un loc privilegiat sau nu poate impune linia sa sau opţiunile sale altor partide". Urmărind să cîştige pentru România prietenia Beijingului, Declaraţia era totodată o manifestare a hotărîrii conducerii PMR de a decide de una singură asupra statutului politic şi a căii de evoluţie a României. Între altele, documentul critica tentativele de a influenţa dezvoltărea economică a ţării din afară, precizînd că această sarcină era prerogativa exclusivă a guvernului român.

Pentru ca această politică să aibă susţinerea societăţii, conducerea de partid şi de stat a iniţiat o serie de acţiuni în interiorul ţării. Pe de o parte a fost relaxat întrucîtva mecanismul de constrîngere al regimului: mai ales din 1962/3, se constată o reducere semnificativă a numărului de condamnaţi pe motive politice. Pe de altă parte în activitatea propagandistică sînt încurajate atitudinile antiruseşti şi antisovietice care aveau motive întemeiate de a fi destul de puternice în societatea românească, fără a fi, ce-i drept, şi foarte militante; apar primele scrieri istorice care criticau politica expansionistă a Rusiei în Balcani şi revendicau dreptul României asupra Basarabiei. Astfel, după ce timp îndelungat slujise Kremlinul în politica acestuia de aservire a României, PMR începe să se erijeze în veşmînt de apărător al intereselor naţionale ale românilor. În 1965, au fost desfiinţate mai multe instituţii româno-sovietice cu caracter propagandistic, este eliminată obligativitatea învăţării limbii ruse în şcoli, sînt readuse la numele lor româneşti o serie de localităţi, străzi, edificii publice etc. care în primele două decenii de după război purtaseră nume ruseşti şi sovietice.

b) România sub dictatura lui Ceauşescu

Moartea lui Gheorghiu-Dej, la 19 martie 1965, surprinsese ţara într-un moment cînd unele procese importante privind evoluţia ei abia fuseseră lansate, acestea fiind, pe plan extern, începutul distanţării de Moscova, iar în interior iniţierea unei liberalizări, fie şi destul de timide, a societăţii. Dar evenimentul nu a putut periclita continuitatea politică a regimului, deoarece noua conducere de partid şi de stat de la Moscova, care îl îndepărtase pe Hruşciov de la putere, era preocupată de consolidarea propriei sale poziţii, în timp ce în interiorul României partidul bine organizat şi disciplinat precum şi o economie oarecum prosperă excludeau orice coliziuni.

Noul conducător

Deşi decedase pe neaşteptate, se pare totuşi că Dej se gîndise la un succesor, acesta fiind mai vechiul său om de încredere, Gh. Apostol, după ce I. Gh. Maurer declinase propunerea. Dar pentru a nu risca să fie înlăturat de noul prim-secretar, preşedintele Consiliului de Miniştri a promovat el însuşi pe omul care urma să ocupe înalta funcţie, cu condiţia ca acesta să continue politica de independenţă, care multă vreme fusese principala preocupare a premierului. Noul lider al partidului a devenit Nicolae Ceauşescu (1918-1989). Fiind unul din oamenii apropiaţi ai lui Dej încă din timpul războiului, după venirea la putere a comuniştilor el a avansat foarte repede în ierarhia de partid, ajungînd în 1952 membru supleant, iar în 1955 membru plin al Biroului Politic, funcţie în care a coordonat activitatea Ministerului de interne, a Securităţii, armatei şi justiţiei. În

Material cu drept de autor

martie 1965, cînd prelua funcţia de prim-secretar al PMR, Ceauşescu, deşi încă destul de tînăr, dispunea de o bogată experienţă politică şi administrativă. În iulie, s-a decis revenirea la vechea denumire a partidului, aceea de Partid Comunist Român, şi odată cu asta primul-secretar va începe să se numească Secretar General. În august, era adoptată o nouă constituţie, în care ţara se numea Republica Socialistă România, ca dovadă a triumfului socialismului. Mai important însă era faptul că această constituţie declara că partidul era „forţa politică conducătoare a întregii societăţi româneşti". Fixînd în legea fundamentală a ţării ideea că toată puterea aparţinea partidului, Ceauşescu, în calitate de lider al acestuia, punea astfel baza pentru puterea sa nelimitată. În paralel, pentru a nu-şi revendica puterea de la nimeni, el va începe să îndepărteze pe rînd din conducerea superioară de partid şi de stat mai întîi pe foştii colaboratori apropiaţi ai lui Dej, iar mai tîrziu şi pe cei care îl susţinuseră să devină prima persoană în partid.

Afirmarea politicii de independenţă

Potrivit uzanţei care venea încă de la Stalin, fiecare lider comunist nou-ales trebuia să-şi înceapă contactele sale cu străinătatea prin vizita la Moscova. În septembrie 1965, delegaţia română condusă de Ceauşescu se întîlneşte în capitala imperiului cu conducerea sovietică care îi avea atunci ca primi lideri pe L. I. Brejnev, A. N. Kosîghin şi N. V. Podgornîi. În timp ce aceştia din urmă aşteptau ca românii să declare că îi susţineau în conflictul sovieto-chinez, Ceauşescu a cerut pe neaşteptate restituirea tezaurului român, evacuat la Moscova în timpul primului război mondial, ceea ce a creat o stare de perplexitate în sînul liderilor sovietici. Revenindu-şi, aceştia au atacat la fel de dur, ameninţînd că vor reveni la problema datoriilor de război ale României faţă de URSS. Relaţiile româno-sovetice s-au deteriorat chiar la primele contacte dintre noile echipe de lideri ale celor două ţări, deşi chestiunea tezaurului a fost părăsită pentru multă vreme.

Dar disensiunile dintre Bucureşti şi Kremlin nu s-au limitat nici pe departe la aceste discuţii şi ameninţări. În 1966, România a făcut o serie de propuneri privind reformarea Pactului de la Varşovia, între care două puneau la îndoială în mod evident pretenţiile hegemonice ale Moscovei. Una din ele cerea ca şefia militară a Pactului să nu mai fie monopolul ruşilor, iar cealaltă sugera că fiecare ţară, în afară de trupele pe care le avea în cadrul Pactului, trebuia să aibă şi o armată aflată exclusiv sub comandă naţională.

Orientarea spre Occident

Alte cîteva evenimente importante care au răcit de tot relaţiile româno-sovietice, dar care în schimb au contribuit foarte mult la ieşirea României pe arena internaţională, s-au petrecut în 1967. La începutul acestui an, ministrul de externe C. Mănescu a vizitat Bonul, unde a avut o întîlnire cu vicecancelarul şi ministrul de extrene Willy Brandt, în urma căreia au fost stabilite relaţii diplomatice dintre Germania Federală şi România. Această întîlnire a fost extrem de importantă pentru Bucureşti din mai multe puncte de vedere. Dincolo de faptul că astfel România îşi lărgea considerabil contactele în Occident şi îşi întărea poziţia în lumea germană în situaţia cînd relaţiile dintre Ceauşescu şi liderul RDG Walter Ulbricht erau tensionate, economia românească obţinea accesul la tehnologia de vîrf a RFG de care avea stringentă nevoie. În plus, atunci Mănescu ajunsese cu

Material cu drept de autor

Brandt la înţelegerea ca guvernul român să permită emigrarea în Germania a etnicilor germani contra unei plăţi (între 4-10 mii mărci de fiecare emigrant) în favoarea statului român. Că aceste contacte nu erau doar manifestări de curtoazie, o demonstrează faptul că în august W. Brandt a întreprins şi el, la rîndul său, o vizită la Bucureşti. Încă mai spectaculoasă a fost prestanţa lui Ceauşescu în relaţiile cu Israelul. Pe cînd majoritatea ţărilor socialiste în frunte cu URSS au rupt, la 9 iunie 1967, relaţiile diplomatice cu Israelul, ca urmare a agresiunii israeliene împotriva arabilor din vara acelui an, Ceauşescu, dimpotrivă, a preferat să aibă raporturi şi mai bune cu această ţară, ceea ce, indirect, a făcut să crească prestigiul României în Occident. Şi tot aşa ca în cazul relaţiilor cu RFG, cele două ţări au ajuns la o înţelegere cu privire la emigrarea evreilor din România: aceştia se puteau repatria în Israel contra unei plăţi ce varia între 2-50 mii de dolari SUA.

Fronda antisovietică a lui Ceauşescu şi în general poziţia sa aparte în cadrul comunităţii ţărilor comuniste europene au trezit interesul marilor puteri occidentale, mai ales al SUA, faţă de România. Pe parcursul anului 1967 relaţiile româno-americane au evoluat foarte repede spre a deveni prieteneşti: în martie, Bucureştiul era vizitat de vicepreşedintele Richard Nixon, în iulie, după rerfuzul lui Ceauşescu de a suspenda relaţiile diplomatice cu Israelul, Maurer se întîlnea cu preşedintele Lyndon Johnson. În sfîrşit, Ceauşescu a solicitat guvernului american, prin intermediul noului ambasador român la Washington, C. Bogdan, clauza naţiunii celei mai favorizate, rugăminte care nu va fi satisfăcută decît opt ani mai tîrziu, dar gestul în sine este semnificativ pentru începutul colaborării româno-americane. Nu mai puţin relevant este şi faptul că în acelaşi an, în luna septembrie, SUA l-au susţinut pe C. Mănescu la funcţia de preşedinte al Adunării Generale a ONU. În contextul acestor relaţii se înscrie şi încercarea României de a media, fără rezultat însă, în conflictul dintre SUA şi Vietnam.

În eforturile sale susţinute de a cîştiga bunăvoinţa şi colaborarea avantajoasă cu Occidentul, Ceauşescu nu a putut ignora relaţiile cu Franţa, care începuseră să devină foarte bune la sfîrşitul domniei lui Dej. Aflat în România, mai mult în trecere, la 14-18 mai 1968, Ch. de Gaulle a ascultat declaraţiile liderului român despre necesitatea desfiinţării blocurilor militare din Europa. Întîlnirea a fost utilă, mai ales pentru partea română, întrucît sublinia percepţia favorabilă a României în Franţa, dar ea nu hotăra în fond nimic; fiecare din cei doi lideri vedea în această întîlnire aceea ce-i convenea: în timp ce de Gaulle credea că declaraţiile lui Ceauşescu erau o confirmare a justeţei pledoariei sale pentru o „Europă de la Atlantic la Ural", conducătorul român vedea în această vizită o dovadă a recunoaşterii meritelor sale deosebite în politica internaţională.

România şi „Primăvara de la Praga"

Punctul culminant al manifestării independenţei României în cadrul comunităţii statelor comuniste europene a fost atitudinea conducerii sale faţă de evenimentele din Cehoslovacia, din august 1968. În aprilie 1968, partidul comunist cehoslovac în frunte cu Alexander Dubček iniţiase democratizarea societăţii şi realizarea unui program de reforme economice, acţiuni care ţinteau spre un obiectiv foarte ambiţios: construirea unui „socialism cu faţă umană". Dar ceea ce ulterior se va numi „primăvara de la Praga" a fost respinsă categoric de majoritatea celorlalte ţări

Material cu drept de autor

comuniste europene, cu excepţia României şi Iugoslaviei. Mai întîi Tito, apoi (la 15-17 august) Ceauşescu, au vizitat Praga şi i-au încurajat pe liderii cehoslovaci. În noaptea de 20 spre 21 august 1968, trupele sovietice, secondate de cele ale Ungariei, Poloniei, Bulgariei şi RDG, au invadat Cehoslovacia. În mod paradoxal şi totuşi în deplin consens cu ordinea firească a lucrurilor, această acţiune represivă a demonstrat convingerea conducerii partidelor comuniste că regimurile comuniste nu puteau fi reformate. În aceeaşi zi Ceauşescu, tot aşa ca şi Tito, a condamnat vehement această intervenţie, mai întîi în cadrul unei şedinţe ad hoc a conducerii de partid şi de stat, apoi în faţa unei mari adunări populare din Piaţa Palatului Republicii. Este adevărat că România nu fusese invitată să participe la strangularea „primăverii pragheze" şi nu este exclus ca tocmai acest tratatment – bineînţeles, descalificant pentru un tip foarte orgolios, cum era Ceauşescu – să-l fi determinat pe acesta să condamne invazia aliaţilor săi în Cehoslovacia.

Aşa sau altfel, acest gest al lui Ceauşescu oricum a fost acţiunea cea mai curajoasă în eforturile sale de a se îndepărta de Moscova. Exista teama unei invazii sovietice în România, de aceea la 24 august liderul român s-a întîlnit cu Tito la Vîrşeţ (Iugoslavia), unde a fost examinată chestiunea retragerii armatei române în Iugoslavia în caz că ruşii ar intra în România. Tratativele de la Moscova dintre conducerea sovietică şi o delegaţie cehoslovacă în frunte cu Ludvik Svoboda, desăşurate în aceeaşi vreme, a pus capăt crizei cehoslovace, atenuînd întrucîtva şi încordarea în relaţiile româno-sovietice.

Consolidarea puterii lui Ceauşescu

La sfîrşitul deceniului şapte şi începutul deceniului opt, se produc schimbări radicale în conducerea superioară de partid şi de stat. Pentru a nu lăsa demnitarilor de la vîrful puterii să prindă rădăcini solide în funcţiile ocupate, Ceauşescu introdus practica stalinistă de „rotaţie a cadrelor". În 1967/68 au fost înlăturaţi din funcţiile lor Chivu Stoica, preşedinte al Consiliului de Stat, Gh. Apostol, vicepremier, Al. Drăghici, minitru de interne, apoi Al. Bîrlădeanu, Petre Borilă, Al. Moghioroş. Şeful partidului s-a lăsat să fie îngăduitor o vreme doar cu Maurer şi Bodnăraş, deoarece aceştia făcuseră servicii personale „stăpînului" şi soţiei acestuia, Elena. Locurile „seniorilor" îndepărtaţi au fost încredinţate mai tinerilor Ilie Verdeţ, Vasile Patilineţ, Manea Mănescu, Cornel Burtică, Ion Iliescu, Paul Niculescu-Mizil. Schimbarea a fost încununată prin promovarea acestora, la Congresul al X-lea al partidului, din 6-12 august 1969, în Prezidiul Politic Executiv, care ia locul fostului Birou Politic. O reînnoire tot atît de radicală se va produce atunci şi în celelalte organe de conducere ale partidului: CC, Comitetul Executiv, Secretariatul. Se pare că cea mai importantă inovaţie politică, introdusă de acest Congres, a fost decizia ca secretarul general al partidului să fie ales numai de Congres, ceea ce îl distanţa pe acesta de restul conducerii şi îl situa deasupra acesteia. Se înţelege că noua funcţie de secretar general Ceauşescu şi-o pregătise pentru sine.

Înăsprirea regimului

Creşterea excesivă a puterii lui Ceauşescu nu a fost un fenomen întîmplător. Ea fusese, bineînţeles, în mare parte produsul propriilor calităţi ale dictatorului în special al energiei, abilităţii şi orgoliului său nemăsurat. Dar acestea nu ar fi făcut

Material cu drept de autor

nimic dacă nu ar fi existat cadrul social-politic care să favorizeze aceste trăsături de caracter, de altfel foarte răspîndite. Regimul comunist excludea cu desăvîrşire exreciţiul democratic, concentra luarea tuturor deciziilor de oarecare importanţă naţională la vîrful puterii, în situaţia cînd întregul aparat politic şi adminstrativ era hipercentralizat. Anume sistemul a făcut ca, în unele situaţii, puterea să poată fi deţinută în exclusivitate pe parcursul unei lungi perioade şi de unii lideri (mult) mai puţin energici şi abili, cum a fost chiar în URSS în aceeaşi perioadă, de la mijlocul anilor ´60 pînă la mijlocul anilor □80.

Un regim autoritar nu numai că nu poate fi compatibil cu exerciţul democratic, dar nu are nevoie ca acesta să fie nici măcar mimat, deşi aproape întotdeauna într-un astfel de regim există un partid, de regulă, unul singur, care încearcă să creeze impresia unei practici democratice. Tocmai de aceea peste tot unde au existat astfel de regimuri, dictatorul a folosit partidul ca pe o scară pe care s-a urcat în vîrful piramidei puterii, după care partidul a devenit, cu timpul, o imensă structură moartă. Aspirînd la funcţia de secretar general şi obţinînd-o, Ceauşescu a demonstrat că deja atunci era dispus să nu mai dea doi bani pe aparatul de partid. Dar, pe de altă parte, tocmai activitatea îndelungată în partid l-a făcut să înţeleagă foarte bine că orice regim, mai ales unul dictatorial, are nevoie de o ideologie, oricare, numai să asigure legătura dictatorului cu masele şi mai ales să promoveze permanent imaginea lui. Aceste două atitudini vor lăsa o amprentă puternică asupra regimului comunist din România de pe vremea lui Ceauşescu, mai cu seamă de la începutul anilor ´70 şi pînă la sfîrşitul regimului său.

Afirmarea regimului dictatorial cu aceste două caracteristici esenţiale s-a produs, repet, sub influenţa celor doi factori menţionaţi mai sus: caracterul dictatorului şi sistemul politic comunist. Istoriografia a mai semnalat însă, pe bună dreptate, că schimbarea de la începutul anilor □70 a avut, nu atît în natura cît în forma de manifestare a regimului Ceauşescu, şi o cauză externă.

În urma vizitei întreprinse în iunie 1971 în China, Corea de Nord şi Vietnamul de Nord, Ceauşescu s-a întors în ţară puternic impresionat de relaţia lui Mao şi a lui Kim Ir Sen cu partidele şi cu popoarele lor, relaţie care se baza pe un grotesc cult al personalităţii conducătorului şi pe o ideologizare la fel de deşănţată a întregii vieţi publice. Urmarea acestei lecţii a fost faptul că la 6 iulie Ceauşescu a propus Comitetului Politic Executiv un şir de măsuri, cunoscute ca „tezele din iulie", esenţa cărora consta în introducerea unei riguroase discipline ideologice care viza mai cu seamă neomenclatura de partid şi de stat precum şi sfera culturii şi care avea la bază două elemente: un tip primitiv de naţionalism şi cultul conducătorului. „Tezele" vor sta la baza programului ideologic al partidului, adoptat la plenara din 3-5 noiembrie 1971 a CC, care a marcat, cronologic, începutul instaurării controlului absolut al partidului – de fapt al lui Ceauşescu şi al apropiaţilor săi – asupra întregii vieţi social-economice, politice şi culturale a ţării.

„Minirevoluţia culturală"

După cum, în China, programul de ideologizare, numit „revoluţie culturală", cuprindea toate sferele vieţii sociale, tot aşa şi în România el depăşea cu mult sfera vieţii spirituale, răspîndindu-se asupra domeniului puterii, asupra politicii de cadre, a economiei, culturii şi chiar a vieţii private a cetăţenilor. Totuşi această ofensivă

Material cu drept de autor

ideologică nu a atins amploarea şi profunzimea celei din China, de aceea istoriografia română a numit-o „minirevoluţie culturală". Ceea ce l-a înteresat pe Ceauşescu cel mai mult, în promovarea acestei campanii, a fost „lupta împotriva cosmopolitismului", în perfectă tradiţie stalinistă, numai că respingerea eventualelor influenţe din afară – ideologice, mai ales, – nu ţinea să imite întocmai calapodul stalinist de comunism, ci din contra, căuta să propună un model propriu, fondat pe anumite pretenţii naţionaliste, patriotarde, acestea fiind valabile însă numai în măsura în care subliniau rolul deosebit al conducătorului. Era, altfel spus, un neostalinsm, prezentat cu emfază în strai naţional. Îmbăcarea acestui strai nu însemna nici pe departe că Ceauşescu ar fi avut dorinţa să părăsească cu adevărat modelul sovietic de socialism, ba dimpotrvă, el căuta *astfel* să-l înrădăcineze cît mai temeinic în realitatea românească.

Fiind interesat în cea mai mare măsură de puterea sa personală, el a căutat să realizeze mica sa revoluţie culturală mai întîi în această sferă. Pentru asta trebuia să-i dea la o parte pe acei care nu împărtăşeau predispoziţiie sale anticosmopolite. După ce o vreme, în primii ani de la urcarea sa în vîrful ierarhiei politice, îl criticase pe Dej pentru industrializarea forţată conform modelului stalinist, odată cu declanşarea noii sale campanii ideologice a îmbrăţişat el însuşi această viziune, pledînd pentru un ritm înalt al industrializării, bazat pe dezvoltarea cu precădere a industriei grele şi pe concentrarea tuturor deciziilor privind strategia economică în mîinile sale şi ale apropiaţilor săi. Maurer, care nu gîndea tot aşa, propunînd o dezvoltare echilibrată a industriei grele şi uşoare astfel ca să se ţină cont de nevoile de consum ale populaţiei, a fost aspru criticat pentru ca, puţin mai tîrziu, să fie înlăturat din funcţia de premier. Rotativa cadrelor a început să se învîrte mai repede, făcîndu-i pe toţi dependenţi întru totul de „stăpîn": V. Patilineţ, V. Trohin, D. Popa, I. Iliescu, Niculescu-Mizil, I. Verdeţ sînt înlocuiţi în Comitetul Executiv de o altă echipă, din care făceau parte Dumitru Popescu, Cornel Burtică, Emil Bobu ş.a. În 1973, în C.E. intră şi Elena Ceauşescu.

Cultura sub dictat

Atît „tezele din iulie" cît mai ales plenara din 3-5 noiembrie 1971 au instaurat un control al partidului asupra culturii, şi în special asupra literaturii. Au fost date indicaţii univoce să fie interzisă publicarea operelor literare care nu erau consacrate „marilor realizări ale poporului român", nu erau corespunzătoare „intereselor construcţii socialiste" şi nu aveau „un caracter militant revoluţionar". Scriitori ca Augustin Buzura, D. R. Popescu, Marin Sorescu s-au arătat refractari acestor indicaţii, şi chiar unii oameni ai regimului, cum fuseseră mult timp Zaharia Stancu şi Eugen Jebeleanu, s-a opus acestor „sfaturi". Nicolae Breban, care se afla atunci în Germania, Dumitru Ţepeneag şi Leonid Dimov, din Franţa, au criticat aspru ordinele date de partid pentru literatură. Din acest moment, începe să dateze şi disidenţa lui Paul Goma. Pentru a se răfui cu aceşti recalcitranţi, stăpînirea a dat drumul, în decembrie 1971, legii privind secretul de stat care interzicea răspîndirea sau publicarea în străinătate a oricărui material scris ce aducea prejudicii intereselor statului, ba chiar mergea mult mai departe, avertizînd că cetăţenii români nu aveau voie să întreţină contacte cu posturile de radio sau cu ziarele străine. Mai tîrziu, spre mijlocul anilor ´80, vor fi impuse restricţii asemănătoare şi

Material cu drept de autor

mai aberante: în 1985, un decret special stabilea că neraportarea unei conversaţii cu un străin era un delict penal, după ce în 1983 un alt decret impusese datoria înregistrării maşinilor de scris la miliţie. Partidul a instituit un control sever asupra uniunilor de creaţie, limitîndu-le activitatea şi posibilităţile materiale, dezbinîndu-le prin atragerea de partea sa a unor scriitori, artişti şi oameni de ştiinţă şi persecutîndu-i pe criticii cei mai înverşunaţi, cum a fost de, ex., cazul lui Ţepeneag sau al lui Goma. Dar, aşa cum avea să se observe foarte curînd, literatura română în general, tot aşa ca şi arta, nu s-a limitat la critici şi proteste şi nici nu a revenit la „modelele" proletcultiste ale anilor □50. Deşi era departe de a fi fost permisivă în raport cu libertatea de expresie a scriitorului, conducerea comunistă nu excludea totuşi cu desăvîrşire critica socială în literatură, numai că aceasta avea voie să se manifeste doar într-un anumit cadru, de ex., într-un anumit segment al tematicii istorice. Literatura română nu a cunoscut disidenţa de tip samizdat, ca în URSS; fără să ignore exigenţele calităţii, ea a preferat legalitatea, insinuînd critici mai mult sau mai puţin voalate la adresa regimului comunist, ca în romanele lui Marin Preda, Nicolae Breban, Augustin Buzura, Fănuş Neagu, Constantin Ţoiu, Ion Lăncrăjan, Petru Popescu ş.a.

„Monarh fără coroană, dar cu sceptru"

Creşterea puterii lui Ceauşescu culminează, formal, cu alegerea sa, la sesiunea din 28-29 martie 1974 a Marii Adunări Naţionale, preşedinte al României, în urma modificărilor corespunzătoare, aduse Constituţiei ţării. Astfel, critica cumulului de funcţii pe care el o făcuse cîţiva ani în urmă, cu referinţă la Gheorghiu-Dej, se dovedise a fi o stratagemă care urmărea să nu admită creşterea puterii altora, fără să fie valabilă însă şi pentru dînsul. Prin atribuţiile pe care Constituţia modificată astfel le stabilea pentru şeful statului, acesta era de fapt şi stăpîn al executivului, deoarece deciziile sale deveneau automat legi şi hotărîri ale Consiliului de Miniştri. Ca nicăieri în altă parte, puterea prezidenţială era simbolizată de un sceptru. Astfel, Ceauşescu devine, aşa cum s-a insinuat ulterior, „monarh fără coroană, dar cu sceptru". Puterile nelimitate pe care şi le arogase şi pretenţiile nemăsurate privind meritele sale nu aveau precedent în istoria României moderne. S-a observat cu îndreptăţire că singura analogie în ceea ce priveşte măreaţa şi falsa sa aureolă poate fi făcută cu cultul exagerat al conducătorul de pe vremuri al Legiunii (V. Georgescu). După cum secretarul general cumula funcţia de preşedinte al ţării, tot aşa şi prim-secretarii sau secretarii de partid deţineau posturile de prefecţi sau primari. Se observă foarte clar transferul de autoritate de la partid la stat. Creşterea numărului de membri ai partidului nu era nici pe departe o dovadă şi a creşterii puterii reale a acestuia; dimpotrivă, faptul că spre sfîrşitul anilor □80 PCR va număra aproape 4 milioane de oameni era o dovadă sigură că acesta reprezenta pur şi simplu o masă umană amorfă, fără fizionomie politică şi fără putere de decizie; acest proces nu era mai mult decît o reconfirmare a unei practici foarte vechi şi care poate fi numită, convenţional, raport invers proporţional al nulizării puterii: puterea îşi revendică autoritatea de la un număr imens de factori fără nici o putere, de la autorităţi nule, care, răspunzînd chemării, îşi deleagă întreaga lor nulitate politică şi decizională organelor superioare ale puterii. În asemenea condiţii, decizia cu largi efecte politice şi sociale nu aparţinea nici măcar elitei *peceriste*,

Material cu drept de autor

aşa-numitei „nomenclaturi centrale" a partidului, constituite din cca zece mii de indivizi, ci numai unicului conducător. Ceauşescu nu se putea mulţumi să se considere continuatorul cutărui lider de partid, ci dorea să-şi revendice autoritatea de la marii voievozi români. De aici şi slăvirea trecutului „glorios" al poporului român, elogierea mult prea generoasă a înaintaşilor, împingerea tradiţiilor politice şi culturale ale românilor într-un trecut imemorial, supralicitarea eforturilor de unire a pămînturilor româneşti, ca şi faptele privind lupta României pentru independenţă şi prestigiu internaţional ş.a.

Eşecul politicii economice

Obsesia lui Ceauşescu în domeniul economiei era, cum am văzut, dezvoltarea industriei grele în defavoarea celorlalte ramuri. Succesul acesteia urma să fie asigurat de două condiţii: un nivel ridicat al exportului şi un consum foarte mare de energie. Un astfel de consum a impus sarcina ridicării rafinăriilor româneşti la o capacitate de producţie care depăşea extracţia internă de petrol, ceea ce va duce foarte curînd (din 1976) la nevoia importului de ţiţei. În scurt timp, calculul s-a dovedit a fi complet greşit. Bazată pe o tehnologie învechită şi orientată spre cantitate în dauna calităţii, producţia industrială românească destinată exportului s-a arătat, în condiţiile cînd Occidentul trecea printr-o adevărată revoluţie tehnologică, incapabilă să facă faţă cerinţelor pieţei. Pe de altă parte criza mondială din 1978 a provocat o creştere a preţului la petrol pe piaţa internaţională. La începutul anului următor, Iranul, care era principalul furnizor de petrol pentru rafinăriile româneşti, a fost zguduit de revoluţia islamică care l-a alungat pe şahul Mohammad Reza Pahlavi, prietenul lui Ceauşescu, şi a sistat livrările de petrol în România. Toate acestea se întîmplau atunci cînd construcţia uzinelor care erau mari consumatoare de energie se afla în plină desfăşurare. Chiar în 1978, de ex., erau lărgite combinatul siderurgic de la Galaţi şi combinatele de utilaj greu din Iaşi şi Brăila, intrau în funcţiune întreprinderea „Hidromecanica II" din Braşov şi termocentrala Turceni, la Reşiţa era finalizat montajul celui mai mare motor Diezel naval din ţară, erau lansate în producţie fabricile de amoniac şi acid azotic de la Tîrgu Mureş, precum şi alte întreprinderi ca cele din Bistriţa, Paşcani, Sighişoara ş.a. În disperare, regimul a trebuit să încerce în grabă unele proiecte nucleare, ca cel al centralei atomice de la Cernavoda, realizat cu asistenţă tehnică canadiană, dar aceste planuri ţineau de perspectivă. De aceea, avînd mare trebuinţă de surse energetice, Ceauşescu s-a văzut nevoit să plece capul în faţa sovieticilor, pe care mai bine de un deceniu îi înfruntase cu curaj, spre admiraţia Occidentului. În situaţia în care nu făcea faţă cererilor pieţei internaţionale, pentru a susţine ritmul dezvoltării şi în special pentru a aduce în ţară valută, guvernul a fost nevoit să acorde prioritate exportului de materii prime şi produse alimentare, practicînd totodată, în cazul producţiei industriale necompetitive, dumping-ul. În aceste condiţii, exportul românesc s-a văzut forţat să se orienteze spre piaţa mai puţin pretenţioasă dar şi mult mai săracă în valută a CAER-ului, aşa încît dacă la mijlocul anilor □70 exportul românesc în ţările socialiste constiutuia 33,8%, la începutul deceniului următor se va ridica pînă la 60%. Regresul nu s-a lăsat aşteptat: planul cincinal pe anii 1976-1980 a rămas neîmplinit la majoritatea indicatorilor de bază, numai în 1978-1980 rata de creştere a investiţiilor a scăzut de

Material cu drept de autor

la 15,9% la 3,1%. Astfel strategia economică a lui Ceauşescu s-a arătat complet falimentară. Efectele nocive ale acestei viziuni nefericit inspirate au fost suplimentate şi de loviturile naturii, cum au fost dezastruosul cutremur din 1977 şi inundaţiile catastrofale din 1980 şi 1981.

Megalomanie şi sărăcie

Una din cele mai mari neşanse ale românilor de a-l fi avut pe Ceauşescu stăpîn absolut timp de aproape un sfert de veac a fost faptul că imaginaţia pe cît de bogată pe atît de caraghioasă a acestuia se regăsea cu generozitate în mania proiectelor grandioase. Aşa au fost mai ales sistematizarea cursului rîului Dîmboviţa, construirea noului centru civic al Bucureştiului, reluarea construcţiilor la canalul Dunăre-Marea Neagră, sistematizarea rurală şi introducerea obligativităţii procreării. Nici una din aceste acţiuni nu avea minimul necesar de justificare economică, socială sau culturală. Unele din ele, ca reconstruirea centrului capitalei, soldată cu ridicarea imensei „Case a poporului" şi cu demolarea unui număr mare de monumente arhitectonice, ca mănăstirea Văcăreşti ş.a., dar mai cu seamă sistematizarea rurală au fost extrem de păgubitoare. Aceasta din urmă, care se fonda pe ideea marxistă privind lichidarea, în comunism, a deosebirilor dintre sat şi oraş, şi-a găsit, în viziunea lui Ceauşescu, realizarea grotescă în demolarea satelor şi mutarea ţăranilor în blocuri. Uimirea şi indignarea provocate de această nebunie au depăşit repede frontierele ţării: numeroase instituţii internaţionale, între care Congresul puterilor locale şi regionale al CE, organizaţii civice şi comunităţi rurale din Franţa, Belgia, Elveţia, Olanda, Marea Britanie, au protestat energic, cerînd renunţarea la acest program extrem de dăunător pentru interesele a milioane de oameni. Dar încăpăţînarea dictatorului era pe măsura ambiţiilor sale: pînă în decembrie 1989, au fost demolate cca 500 de sate.

Cu totul deplasat şi mai ales pernicios a fost şi pogramul iniţiat în 1981 de creştere a populaţiei prin interzicerea întreruperii sarcinilor şi încurajarea căsătoriilor. Dar în ambele cazuri locul factorilor medicali şi sociali de stimulare a naşterilor l-au luat măsurile punitive. Pe de o parte, procuratura, securitatea şi conducerea instutuţiilor medicale aveau sarcina să asigure obligativitatea controlului ginecologic şi să prevină avorturile, iar pe de altă parte a fost intodus „impozitul pentru celibat" şi pentru cuplurile fără copii. Urmarea a fost că, în 1986, rata natalităţii se ridicase la 18 la mia de locuitori, faţă de 6, cît fusese în 1981. Dar nivelul scăzut de trai al majorităţii populaţiei, înrăutăţirea deservirii medicale şi reducerea consumului alimentar au făcut ca, în plan social, efectele acestei creşteri să fie negative. A apărut un număr mare de copii crescuţi în condiţii neadecvate, mulţi din ei fără familie, fără căpătîi, bolnavi, găzduiţi în instituţii sociale care de cele mai multe ori nu dispuneau de condiţii elementare pentru îndeplinrea sarcinii care le revenea.

Planul nerealist de industruializare a ţării a dus la creşeterea datoriei externe a ţării, care între anii 1977 şi 1981 s-a ridicat de la 3,6 pînă la 10,2 miliarde de dolari. În loc să ţină cont de recomandările FMI, BIRD şi ale altor foruri financiare internaţionale, care condiţionau acordarea de noi împrumuturi de o balanţă pozitivă a comerţului exterior şi de o dezvoltare echilibrată a industriei, Ceauşescu s-a „supărat" şi, în replică, a declarat în 1982 că România va returna creditele acordate

Material cu drept de autor

înainte de termen, pînă în 1990. Această nouă decizie nesăbuită a dus la o reducere drastică a consumului intern strict necesar şi a serviciilor, odată cu forţarea exporturilor. S-a introdus aşa-nimita „raţionalizare ştiinţifică" a alimentelor, energiei electrice şi termice, a gazelor naturale şi hidrocarburilor. Statul la cozi interminabile după cele mai obişnuite şi mai necesare mărfuri devenise fenomenul cel mai caracteristic al vieţii publice.

Societatea dă semne de refuz al regimului

Înăsprirea regimului politic, minirevoluţia culturală, înrăutărţirea condiţiilor de trai ale populaţiei, efectele realizării dezastruoaselor proiecte de „sistematizare" şi „raţionalizare" a societăţii româneşti, toate acestea fiind raportate la un aberant cult al personalităţii conducătorului şi al soţiei sale, au constituit motive mult prea mari pentru a trezi nemulţumirea cetîăţenilor.

Treptat, chiar dacă în general destul de timid, în sînul societăţii româneşti începe să se înfiripe un protest social. Prima mare manifestare de nemulţumire a fost *gerva* muncitorilor mineri din Valea Jiului, de la începutul lunii august 1977. Acesteia i-au urmat greva din 1983 a munictorilor mineri din Maramureş, protestele muncitorilor din Cluj şi Iaşi, din 1986/87, cele ale studenţilor de la Politehnica din Iaşi, din 1987, şi în sfîrşit revolta muncitorilor din Braşov, din noiembrie 1987. Cele mai importante mişcări au fost cele muncitoreşti din Valea Jiului şi de la Barşov, cu deosebirea că cea dintîi a fost paşnică, limitată la revendicări de ordin economic şi social, pe cînd cea din urmă, pe lîngă astfel de cerinţe, s-a manifestat ca un act de nesupunere faţă de autorităţi. De aici şi atitudinea diferită a puterii: greviştii de la Lupeni au fost trataţi cu oarecare blîndeţe, satisfăcîndu-li-se în general toate revendicările, pe cînd la Braşov s-au aplicat cele mai severe măsuri de represiune. Importanţa acestor mişcări este cu atît mai mare cu cît în România nu au existat ample acţiuni politice, cu caracter revoluţionar, cum a fost revoluţia maghiară din 1956 sau „Primvăra de la Praga" din 1968, ceea ce aruncă lumină din altă perspectivă asupra caracterului PCR: acest partid se anchilozase definitiv în tiparele staliniste, nefiind în stare să schiţeze vreun gest reformator.

Au existat şi alte două forme de protest faţă de regimul lui Ceauşescu, mult mai „cuminţi". Una din ele a fost *mişcarea de disidenţă*, care, trebuie să o spunem răspicat, în România, faţă de situaţia din alte ţări comuniste, chiar faţă de URSS, a fost foarte modestă şi ca proporţii, şi mai ales ca mesaj anticomunist. Aceasta începuse să se facă simţită în urma semnării Acordului final al Conferinţei pentru securitate şi cooperare din Europa care s-a produs la Helsinki în 1975. Unul din dezideratele ce se conţineau în acel acord era obligativitatea respectării drepturilor omului de către toate ţările semnatare. În 1977, disidenţii cehoslovaci au semnat un document în spiritul Acordului şi al ideilor care au animat „primăvara de la Praga" din 1968, care a căpătat denumirea de „Carta 77". Scriitorul Paul Goma, care împreună cu alţi cîţiva români a semnat „Carta 77", i-a trimis o scrsoare lui Ceauşescu, cerîndu-i să susţină acest document, de verme ce condamnase intervenţia Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia. Din păcate, nu au mai existat şi alţi doritori de a semna acest document, în afară de medicul Ion Vianu şi scriitorul Ion Negoiţescu. În loc să primească răspuns, Goma a fost forţat să

Material cu drept de autor

emigreze. Alţi disidenţi care au manifestat într-un fel sau altul, mai mult sau mai puţin hotărît, împotriva regimului Ceauşescu au fost Gheorghe Calciu-Dumitreasa, Doina Cornea, Mihai Botez, Radu Filipescu, Iulius Filip, Dumitru Alexandru Pop şi Mircea Dinescu. Mai trebuie menţionată şi iniţiativa curajoasă, din 1979, a lui Vasile Paraschiv împreună cu un mic grup de colegi de a înfiinţa un sindicat liber al oamenilor muncii din România şi care a reuşit, în două săptămîni, să atragă peste 2000 de oameni, dar care a fost repede reprimată de către autorităţi.

În general însă, aşa cum am mai spus, mişcarea disidentă în România a fost foarte slabă. După cum se va exprima un autor occidental prin anii ´80, „disidenţa română trăieşte la Paris, iar numele ei este Paul Goma". Deşi apelul Goma fusese semnat de vreo 200 de oameni, aceştia o făcuseră nu din convingere că aşa trebuiau să procedeze, ci din raţiuni pragmatice: pentru a obţine „paşaportul Goma", adică posibilitatea de a emigra. Slăbicunea disidenţei române a fost explicată, pe bună dreptate, prin faptul că în România societatea a fost tot timpul foarte slabă în raport cu statul atotputernic.

Cealaltă formă, încă mai „cuminte", a fost atitudinea moderat critică a unor vechi activişti de partid faţă de unele acţiuni ale lui Ceauşescu, nu în raport cu natura regimului comunist şi nici măcar cu întreaga politică a dictatorului. Aşa a fost gestul lui Constantin Pîrvulescu de dezavuare a cultului personalităţii lui Ceauşescu la Congresul al XII-lea al partidului şi mai ales „Scrisoarea celor şase" vechi militanţi comunişti (Gh. Apostol, Al. Bîrlădeanu, C. Pîrvulescu, Silviu Burcan, C. Mănescu şi Grigore Răceanu), care s-au pronunţat împotriva programului de sistematizare şi au solicitat reintroducerea libertăţilor cetăţeneşti, precum şi măsuri de ameliorare a traiului populaţiei. În loc să dea curs acestor solicitări, care aveau o aderenţă reală în afara ţării, Ceauşescu a preferat să se sprijine pe organele de represiune, şi mai ales pe Securitate, care, pe măsura senilizării cuplului prezidenţial şi a erodării regimului lor, îşi însuşea prerogative tot mai largi, transformîndu-se într-un stat în stat.

Izolarea politică externă a țării

Acordul de la Helsinki a adus schimbări esenţiale în relaţiile democraţiilor occidentale cu lumea comunistă. Dacă pînă la data semnării acestui document SUA erau foarte interesate de atitudinea de frondă a lui Ceauşescu în interiorul CAER şi a Tratatului de la Varşovia, după aceea accentul în relaţiile dintre cele două ţări începe să se pună pe măsura în care România respecta drepturile omului. Întrucît Ceauşescu nu dădea semne că dorea să se conformeze acestor cerinţe, SUA au pierdut interesul faţă de el. În loc să viziteze România, cum se spera foarte tare la Bucureşti, preşedintele Carter s-a abţinut, mulţumindu-se să trimită, în locul său pe scretarul de stat de la finanţe, Michael Blumenthal, care la începutul lunii decembrie 1977 se afla într-un voiaj prin Europa. Aceeaşi era şi atitudinea altor lideri occidentali. Dacă Valéry Giscard d'Estaign a consimţit să viziteze România în 1976 şi 1979 împotriva voinţei sale, doar din interesul marilor firme Renault şi Bull, François Mitterand nu-şi va mai călca pe inimă, renunţînd să vină, în 1982, la Bucureşti, după ce se descoperise că Securitatea pusese la cale asasinarea la Paris a lui Virgil Tănase şi Paul Goma. Răceala faţă de România se simţea mult şi în Marea Britanie, şi numai anumite interese economice, ca şi în cazul Franţei, au

Material cu drept de autor

făcut-o pe regina Elisabeta a II-a să primească, în 1978, cuplul dictatorial român la palatul Buckingham.

Văzîndu-se respins de marile puteri occidentale, Ceauşescu a căutat disperat să-şi asigure bunăvoinţa altor state, mai puţin importante, şi să-şi schimbe atitudinea faţă de ţările comuniste europene. Ceea ce va pune în lumină inconsistenţa politicii sale a fost mai ales faptul că dacă în anii ´60 el condamna amestecul URSS în treburile interne ale celorlalte ţări comuniste, revenit în zona CAER-ului după eşecul spectaculos al strategiei sale economice, el va propune colegilor săi din Tratatul de la Varşovia să intervină în Polonia pentru a înăbuşi puternica mişcare muncitorească însufleţită de *Solidaritatea* lui Lech Walesa. Astfel, de unde altădată era un campion al independenţei ţărilor socialiste faţă de URSS, la începutul anilor □80 el va deveni un adept convins al „docrinei Brejnev". Cît de mult rămăsese el în urma evenimentelor o demonstrează foarte bine prestanţa sa ridicolă în cadrul întîlnirii de la Bucureşti, din 7-8 iulie 1989, a liderilor Tratatului de la Varşovia, cînd a perorat regretînd că relaţiile internaţionale îşi pierduseră caracterul ideologic în timp ce unele regimuri comuniste subestimau rolul luptei de clasă. Culmea a făcut-o întîlnirea din 4 decembrie 1989 de la Moscova a conducerii Tratatului, alcătuită acum, cu excepţia lui Ceauşescu, din oameni noi. El s-a plîns atunci celorlalţi lideri că americanii şi ţările vest-europene îşi reluaseră vechea campanie pentru dominarea lumii şi a propus să fie pregătită o contraofensivă din partea „partidelor proletare". În viziunea lui, politica de democratizare şi reforme, promovată de noul lider sovietic Mihail Gorbaciov, nu era altceva decît o nouă „deviere de dreapta" în practica comunismului mondial. Bătrînul lider român era lamentabil şi periculos. Îndepărtarea lui devenise o necesitate stringentă. În timpul vizitei sale la Bucureşti, la 25-27 mai 1987, Gorbaciov, care de fapt nu dorea altceva decît să asigure o supravieţuire a socialismului prin adaptarea lui la condiţiile politice, economice şi de mentalitate schimbate ale sfîrşitului secolului al XX-lea, a încercat să-l convingă de necesitatea reformelor, sfat pe care Ceauşescu l-a respins categoric, explicînd acest refuz prin faptul că propunerea liderului sovietic nu ar fi fost altceva decît o tentativă de a subjuga din nou România, de astă dată sub masca reformelor. Încercarea de a transmite acest semnal la Casa Albă nu a fost luată în serios. Dimpotrivă, Ceauşescu a trebuit să constate stupefiat că SUA prefera ca el să se orienteze spre Gorbaciov şi să caute sprijinul acestuia. Înţelegerea acestui mesaj îi era peste putinţe. Căderea sa se anunţa iminentă şi foarte apropiată.

Deznodămîntul

În 1989 comunitatea ţărilor socialiste europene a fost zguduită din temelie. Pînă spre sfîrşitul anului, fusese schimbată conducerea de partid şi de stat a celor mai multe din ele. Românii năzuiau ca suflul noilor vremi să primenească şi România şi, într-adevăr, năzuinţele lor nu vor fi înşelate. Dar, Ceauşescu era convins că, datorită conducerii sale înţelepte şi a scumpei sale soţii, în România lucrurile evoluau cum se putea mai bine, că linia sa era dreaptă, crezînd că şi-ar mai putea asigura credibilitate prin manipularea vechii şi răsuflatei lozinci a independenţei. Contrar aşteptărilor, discursul său la Congresul al XIV-lea al PCR, din 20-24 noiembrie, a fost complet anacronic, insistînd asupra necesităţii de a

Material cu drept de autor

retehnologiza industria şi încercînd să-i momească pe români cu o nouă bravadă pretins naţionalistă: „anularea consecinţelor pactului Ribbentrop-Molotov", speculînd probabil marele interes pe care îl arăta populaţia din România faţă de spectaculoasele manifestări de conştiinţă naţională românească ce aveau loc atunci în Basarabia. Şi totuşi la scurt după Congres schimbarea avea să se producă, numai că ea nu s-a declanşat în capitala ţării, cum era de aşteptat, ci într-un oraş de provincie.

Totul a început de la un fapt oarecum banal şi anume de la persecutarea pastorului reformat din Timişoara, László Tökés, de către autorităţi prin intermediul episcopului local Papp şi al miliţiei. Mai mulţi credincioşi reformaţi au luat apărarea pastorului. Intervenţia miliţiei în conflict a fost pretextul care a provocat o mare răbufnire populară, care nu avea nici o legătură cu motivul iniţial, fiind îndreptată împotriva regimului comunist. Primele ciocniri ale demonstranţilor, care cîntau „Deşteaptă-te, române!" şi scandau „Libertate!", „Dreptate!", cu forţele de ordine au loc la 16 decembrie, mulţi protestatari sînt arestaţi. A doua zi lozincile vor fi cu adevărat revoluţionare: „Jos Ceauşescu!","Jos comunismul!", „Nu vă fie frică!". Spre sfîrşitul zilei, noaptea, forţele de ordine deschid focul asupra manifestanţilor. Dar pe 18 decembrie protestele sînt reluate şi trupele, executînd ordinul lui Ceauşescu („Am dat ordin să se tragă...") deschid din nou focul asupra mulţimii. Au fost ucişi, în cele două zile, 122 de oameni, dintre care o parte au fost duşi în grabă la Bucureşti şi incineraţi, pentru a şterge astfel urmele represiunii. Protestatarii nu se lasă însă intimidaţi, manifestaţiile iau amploare, pe 20 decembrie numărul manifestanţilor se ridică la cca 200 de mii. Reprezentanţii acestora se întîlnesc cu trimişii la Ceauşescu la Timişoara, Emil Bobu şi Constantin Dăscălescu, şi le cer demisia dictatorului şi a guvernului.

Întors în garbă din vizita pe care o făcea în Iran, Ceauşescu a ţinut, în aceeaşi zi, o cuvîntare la posturile de radio şi televiziune, calificînd mişcarea de la Timişoara ca fiind nişte incidente provocate de „cîteva grupuri de elemente huliganice [...] în strînsă legătură cu cercurile reacţionare, imperialiste, iredentiste, şoviniste şi cu serviciile de spionaj din diferite ţări străine". În aceeaşi zi, se instituie, prin decret prezidenţial, starea de necesitate în judeţul Timiş, dar unităţile militare din Timişoara, care începuseră să fraternizeze cu manifestanţii, s-au retras în cazărmi. La 21 decembrie are loc şedinţa Comitetului Politic Executiv, la care Ceauşescu a promis majorarea, de la 1 ianuarie 1990, a salariilor, pensiilor, ajutorului social şi introducerea unor noi indemnizaţii. Dar era deja prea tîrziu, orele regimului său fuseseră numărate. Organizînd în aceeaşi zi un mare miting al membrilor de partid în Piaţa Palatului pentru a condamna „elementele huliganice de la Timişoara", pe neaşteptate dictatorul a fost întrerupt de huiduielile şi strigătele de condamnare ale unor grupuri de protestatari, apărute printre participanţii la acea adunare. Mitingul a degenerat într-o busculadă, mulţimea adusă pentru a-l susţine şi aclama pe dictator s-a retras în panică, aruncînd drapelele, portretele, lozincile, pe cînd protestatarii, în majoritate tineri între 18 şi 25 de ani, s-au regrupat în cîteva locuri din centrul capitalei, scandînd „Ieri la Timişoara, mîine în toată ţara!", „Libertate!", „Jos dictatura!", „Jos comunismul", „Moarte tiranului!". Trupele de represiune atacă mulţimea, se înregistrează

Material cu drept de autor

numeroşi morţi şi răniţi, mulţi demonstranţi sînt arestaţi, duşi la Jilava şi torturaţi cu cruzime. În cursul nopţii de 21 spre 22 decembrie confruntarea dintre protestatari şi armată continuă. Mulţi tineri protestatari au fost împuşcaţi în Paţa Universităţii. Dar curajul lor a însufleţit populaţia Bucureştilor, aşa încît a doua zi de dimineaţă străzile oraşului sînt împînzite de manifestări muncitoreşti.

La 22 decembrie, are loc o nouă şedinţă a Comitetului Politic Executiv la care se ia decizia „să se meargă pînă la capăt". Între timp, centrul capitalei este ocupat de sute de mii de oameni. După ora 10, Nicolae şi Elena Ceauşescu, însoţiţi de oamenii lor de încredere, apar la balconului sediului CC. Dictatorul încearcă să vorbească mulţimii, dar este din nou huiduit. Întrucît, după sinuciderea minstrului apărării naţionale, Vasile Milea, armata refuza să se mai confunte cu masele, noul ministru Victor Atanasie Stănculescu a fost nevoit, după ora 11, să dea ordin acesteia să intre în cazărmi. Asta a făcut ca Ceauşescu să piardă orice sprijin. La 12,06, cuplul prezidenţial părăseşte sediul CC la bordul unui elicopter. La 15,30, cei doi sînt arestaţi la Tîrgovişte. De teamă ca nu cumva evenimentele să ia cale întoarsă, cît timp dictatorul mai era încă în viaţă, „revoluţionarii" din jurul lui Ion Iliescu, care puseseră mîna pe putere, s-au grăbit să însceneze, chiar în unitatea militară în care Nicolae şi Elena Ceauşescu au fost arestaţi, un penibil simulacru de proces împotriva acestora. Fiind demonstrat ulterior la televiziune, acest „proces" de un formalism împins pînă la cinism, a produs stupoare în ţară şi mai ales în străinătate prin prestaţia lamentabilă a „completului de judecată", dar mai cu seamă prin manierea uşuratică în care acest dezgustător spectacol politic s-a consumat, condamnîndu-i pe cei doi bătrîni la moarte şi executîndu-i cu mîinile legate la spate. Astfel, regimul totalitar comunist ia sfîrşit în România, urmînd ca sistemul în sine să fie lichidat treptat pe parcursul mai multor ani.

Ceea ce s-a întîmplat în zilele de 15-17 decembrie la Timişoara şi la 21-22 decembrie la Bucureşti a fost numit de cele mai multe ori, mai cu seamă de puterea care s-a substituit regimului dictatorial al lui Ceauşescu, revoluţie. Chiar şi unele analize dintre cele mai proaspete privind istoria recentă a României susţin că „majoritatea poporului român s-a mobilizat şi a pus capăt dictaturii prin revoluţia din decembrie 1989". Bineînţeles că afirmaţia nu rezistă confruntării cu realitatea, „majoritatea poporului român" nu a participat la acel eveniment decît doar ca telespectatori sau ca ascultători la radio. Şi acesta încă nu ar fi cel mai serios contraargument, mult mai grav a fost faptul că „revoluţia" a fost confiscată de către nomenclatura de partid din eşaloanele doi şi trei în frunte cu Ion Iliescu şi de vîrfurile organelor de forţă: securitatea, internele, armata. Dar, trecînd peste episodul penibil al executării cuplului dictator, importanţa evenimentului în sine nu poate fi subestimată; de la sfîrşitul anului 1989, cu toate obstacolele create de regimul postdecembrist care s-a cramponat multă vreme de trecut, România a început să se îndepărteze cu paşi repezi de coşmarul comunist în care lîncezise aproape o jumătate de secol, deschizîndu-şi drum spre reîntoarcerea treptată în familia popoarelor europene. Faţă de „revoluţiile de catifea" din toate celelalte ţări socialiste europene, în România răsturnarea regimului comunist a fost violentă, răscumpărată cu multe jertfe de vieţi omeneşti. S-a întîmplat aşa, deoarece aici nu a existat o mişcare de reforme în sînul partidului comunist, un revizionism marxist

Material cu drept de autor

care ar fi pregătit trecerea puterii de la liderul anchilozat în trecutul stalinist la o echipă modernă de conducători, mai mult sau mai puţin liberali. Şi din aceeaşi cauză puterea nu a putut fi preluată de structurile democratice ale societăţii, întrucît acestea nu existau, ci a fost acaparată de o puternică cohortă criptocomunistă.

Retuşuri de portret

La depărtare de aproape două decenii de la ceea ce se numeşte – impropriu sau nu – revoluţie română şi după o lungă, anevoioasă şi contradictorie evoluţie democratică a societăţii româneşti, se pare că se impun nişte retuşuri la portretul politic al lui Ceauşescu. Nu încape nici o îndoială că el a neglijat în mare măsură interesele poporului român, fapt ce s-a manifestat cel mai mult în comportamentul dictatorial al ultimului lider comunist al României, de unde şi constrîngerile de tot felul, teroarea propagandei comuniste şi a organelor de „ordine" şi mai ales megalomania sa, care depăşise prea mult dimensiunea simplei teatralităţi, pentru a se întruchipa în variate proiecte, efectele cărora se regăseau în deteriorarea nivelului de trai şi lezarea demnităţii umane a cetăţenilor români. Aceasta era o ipostază asumată cu destulă inconştienţă, în orice caz, nu în scopuri de răfuială sau din dorinţa expresă de a călca în picioare pe oricine. În rest, nu se poate spune că Ceauşescu ar fi fost un duşman al poporului român, cum au fost – practic, fără excepţie – comuniştii care au instaurat regimul de factură sovietică în România. Nu există nici o dovadă că el ar fi jefuit averea publică în scopuri personale. Dimpotrivă, păstrînd rezerva cuvenită faţă de crezul său comunist, tot aşa ca şi în raport cu pornirile sale gigantomane, care erau pe alocuri în bună măsură dăunătoare, fără a uita nici o clipă teroarea ideologică din vremea sa, trebuie totuşi să observăm că pe parcurul celor 25 de ani cît a condus el ţara, România a cunoscut o dezvoltare economică impresionantă, iar cultura română a avut realizări de mare nivel în aproape toate compartimentele ei. Comparată cu dezmăţul politic şi moral care a invadat societatea românească de la 1989 încoace, cu ravagiile catastrofale ale corupţiei din sfera puterii de stat, cu comportamentul degradant al noii clase politice româneşti, cu manifestarea sfidătoare a iresponsabilităţii în cele mai variate sectoare şi la toate nivelele luării deciziilor, cu divizarea societăţii româneşti într-o minoritate împovărată cu averi, privilegii şi drepturi nelimitate şi o majoritate zdrobitoare, copleşită de mizerie şi lipsă de drepturi etc. etc., „epoca Ceauşescu" nu are cum să pară un regim al sărăciei, umilinţei şi nedreptăţii.

* * *

Am insistat destul asupra avatarurilor comunismului în România, deoarece lecţia acestei dramatice odisee este extrem de instructivă, dincolo de faptul că ea a consumat aproape o jumătate de secol de istorie. Comunismul românesc nu poate fi trecut cu vederea sub motiv că a stat de-a curmezişul evoluţiei istorice normale a ţării. Dimpotrivă, tocmai pentru că a siluit evoluţia firească, impunînd o alternativă fără perspectivă istorică, fenomenul se cere studiat cu cea mai mare atenţie.

Experienţa României în „construirea" socialismului oferă observaţii foarte interesante privind felul cum au fost implantate aici principiile generale ale acestui model de „prefacere revoluţionară" a lumii, cît şi ce a fost transplantat, cît şi ce a fost produsul locului, cît şi ce a reuşit, cît şi ce a rămas în imaginar. Aproape că nu a fost ţară în Europa în care modelul stalinist al comunismului să fi fost realizat cu

Material cu drept de autor

atîta consecvenţă ca în România. Este adevărat că, în timp, forma în care s-a erijat aici modelul stalinist s-a schimbat întrucîtva, dar esenţa a rămas aceeaşi, ceea ce a demonstrat că de fapt comunismul nu poate fi decît stalinist; cei care au încercat să construiască alt fel de comunism, nu l-au mai construit deloc. Pe vremea lui Gheorghiu-Dej, din cauza dependenţei prea mari a ţării de URSS, modelul sovietic de comunism a fost realizat întocmai (naţionalizare, colectivizare, lichidarea criminală a adversarilor politici, teroare politică la nivel naţional, deportări în masă, monopartidism, „reeducarea" comunistă, opoziţie manifestă faţă de lumea liberă etc.); cum numai strînsoarea Kremlinului slăbeşte, regimul politic in România începe să-şi aroge anumite trăsături naţionale. Dar fizionomia naţională a comunismului românesc capătă contururi mai clare pe timpul lui Ceauşescu, fără ca aceste pretenţii să însemne renunţarea la model.

Au fost mai ales trei elemente de bază care, pornind de la modelul sovietic, au imprimat totuşi societăţii socialiste româneşti un anumit specific. Primul a fost încercarea de a crea o societate modernă înalt dezvoltată prin *realizarea forţată a industrializării* ţării. Acesta era însă din start un obiectiv complet nerealist, mai întîi, pentru că, în viziunea comuniştilor, noua societate trebuia să fie autarhică, ceea ce înseamnă că nu putea fi modernă, şi în al doilea rînd, el nu putea conta pe suficiente resurse interne, de care Rusia sovietică dispunea din belşug. Falimentul, cum am văzut, era inevitabil. Al doilea element a fost *refuzul categoric al reformelor* care ar fi vizat libertatea cetăţenilor şi nivelul lor de trai, ceea ce a impus un regim politic totalitar, complet rupt de mase. Sub acest aspect, socialismul românesc aproape că nu se deosebeşte de cel sovietic. Al treilea element a fost *teroarea* roşie, care, păstrînd proporţiile, în România a fost, în unele privinţe, mai cumplită decît în URSS, trimiţînd la practica regimurilor teroriste asiatice. Este adevărat că România socialistă nu a cunoscut masacrele în masă fără judecată de felul celor săvîrşite din ordinele lui Lenin şi Troţki în vermea revoluţiei şi a războiului civil sau cele la care sovieticii s-au dedat în teritoriile ocupate în 1940, cum a fost cel de la Katyn, dar şi altele de proporţii mai mici, ca cele din Basarabia şi nordul Bucovinei. În schimb, în URSS regimul de detenţie din închisorile comuniste, în pofida reputaţiei extrem de proaste a organelor de represiune sovietice, în special a OGPU-ului, NKVD-ului, KGB-lui, GULAG-ului, a fost – cu excepţia, într-o serie de cazuri, a ţinerii în arest pe perioada anchetei – mult mai blînd decît cel din România comunistă. Fenomenul Piteşti în URSS nu a fost cunoscut; sadismul şi subtilitatea împinse pînă la paroxism în penitenciarele din România nu au avut analogie în Rusia, tot aşa ca şi bătaia cruntă, care la români are de fapt o tradiţie venerabilă (nu spun românii că „bătaia e din rai"?). În acest sens, imaginaţia românilor s-a dovedit a fi mult mai bogată decît cea a ruşilor. Dar dincolo de acest specific, istoria României socialiste a confirmat întru totul aceea ce Rusia sovietică demonstrase în perioada premărgătoare celui de-al doilea război mondial şi anume: comunismul nu poate fi conceput fără teroare. Această experienţă dramatică a demonstrat că, oricît ar fi comunismul de tentant în teorie, în practică el ia înfăţişarea grotescă a unei societăţi care sfidează interesele şi drepturile elementare ale oamenilor.

Material cu drept de autor

Vina pentru această nefericită lecţie, istoriografia o pune numai sau aproape numai pe seama comuniştilor români. Aceştia au avut fizionomia lor socială, politică şi spirituală aparte, esenţial deosebită de cea a comuniştilor din majoritatea ţărilor europene şi foarte apropiată de cea a bolşevicilor. În România, tot aşa ca şi în Rusia, comunismul nu a avut o tradiţie teoretică şi de luptă; ca forţă care urma să preia întreaga putere, partidul comunist s-a înjghebat în garbă din numeroase elemente întîmplătoare, în marea lor majoritate oameni săraci, fără ştiinţă de carte şi, destul de des, cu o fizionomie morală dubioasă. În faţa acestei mase de oameni, care erau îndemnaţi să urască totul şi pe toţi, în afară de cei care îi manipulau, nu rezista nici un argument: nici interesul naţional, nici valoarea socială, nici cultura, nici drepturile, nici omenia, nici corectitudinea – nimic! Cultura lor politică şi responsabilitatea civică nu se puteau ridica pînă la nivelul cerut de interesele vitale ale ţării din cauza celor două surse ale provenienţei lor: cea muncitorească-ţărănească şi cea cominternistă, cea dintîi trăgîndu-şi seva în cea mai mare parte din primitivismul rural şi din mediul declasat suburban, iar cealaltă din mediile străine ostile ţării. Spre deosebire de comuniştii germani, polonezi, cehoslovaci, unguri, ca să nu mai vorbim de francezi, italieni sau spanioli, comuniştii români, exceptînd cazuri rare ca cele ale lui L. Pătrăşcanu, M. Sadoveanu, M. Constantinescu, C. Parhon sau I. Gh. Maurer, nu aveau nici o legătură cu intelectualitatea, de unde şi ura lor sinceră şi profundă faţă de oamenii de ştiinţă şi cultură, care se va materializa prin nimicirea multora din ei în GULAG-ul românesc. Nefiind de fapt comunişti prin convingere, ci doar profitori de ocazie ai regimului instaurat prin dictat sovietic, ei nu au putut conştientiza niciodată gradul foarte înalt de răspundere care le revenea prin faptul că îşi asumaseră sarcina schimbării radicale a întregului mod de viaţă al societăţii şi a destinului unui întreg popor. Din punctul de vedere al prestaţiei de zi cu zi, locul responsabilităţii l-au ţinut la ei dorinţa irezistibilă de a acapara şi păstra puterea cu orice preţ, lichelismul, hatîrul, bacşişul, făţărnicia, autosuficienţa, fanfaronada etc., iar la nivelul marii politici de stat liderii comunişti se erijau în naţionalism fals, antiintelectualism, izolaţionism ş.a.

Şi totuşi, instaurarea comunismului în România şi, prin repercusiune, enormele prejudicii pe care acesta le-a adus ţării şi poporului român nu sînt numai opera lor, pentru că, lăsînd la o parte rolul nefast deosebit din acest punct de vedere al armatei sovietice, urcarea comuniştilor la putere s-a făcut prin contribuţia substanţială a partidelor istorice româneşti, a unor generali (deci a unei părţi a armatei) şi a regelui. Asta înseamnă că nesfîrşitul cortegiu de crime săvîrşite de regimul comunist este, în mod indirect dar indiscutabil, şi contribuţia tuturor acestor factori, în măsura în care ei, repet, sînt responsabili pentru preluarea conducerii ţării de către comunişti. Singura scuză pe care aceşti factori o pot avea e faptul că, tot aşa ca şi Rusia în 1917, România nu avea, în 1944, o solidă tradiţie democratică, partidele erau în general destul de slabe, mai ales că, de la înscăunarea lui Carol al II-lea, ele nu au mai avut un rol substanţial în viaţa politică a ţării, exista o serioasă confuzie în relaţia rege-partide în actul guvernării. Lipsa tradiţiei democratice a făcut ca situaţia politică şi militară extrem de grea din vara

Material cu drept de autor

anului 1944 să găsească partidele şi instituţia monarhică complet nepregătite pentru a-i face faţă. Prăbuşirea a fost inevitabilă.

2. RSS Moldovenească în componenţa imperiului sovietic

Măsurile luate de sovietici în Basarabia reocupată, între care schimbarea din temelie a administraţiei provinciale, naţionalizarea tuturor bunurilor, confiscarea proprietăţilor funciare mari şi mijlocii, colectivizarea forţată a gospodăriilor ţărăneşti, deportările în masă a zeci de mii de oameni, care constituiau mediul în care se năştea rezistenţa la regimul de ocupaţie, colonizarea ţinutului cu populaţie rusă sau rusificată din interiorul imperiului ş.a., au dus la sfîrşitul anilor ´40 şi începutul anilor □50 la sovietizarea deplină a acestui teritoriu.

a) Consolidarea regimului sovietic comunist

Avînd o experienţă formidabilă în abordarea problemei naţionale, sovieticilor nu le-a fost greu deloc să integreze Basarabia în imperiu. Aşa cum am observat mai sus, în momentul cînd armata sovietică trecea Nistrul, administraţia românească a provinciei se retrăsese la vest de Prut. Puţinii funcţionari mărunţi care au avut curajul să rămînă pe loc au fost fie deportaţi, fie marginalizaţi sau chiar exterminaţi. De înalţi funcţionari de stat nici nu putea fi vorba, tot aşa ca şi despre înalţii ierarhi, activişti politici, culturali, profesori, jurnalişti etc. Complet neîncrezătoare în localnici, mai ales că Basarabia era teritoriu românesc şi zeci de mii de basarabeni luptaseră în armata română împotriva sovieticilor, Moscova a neglijat cu desăvîrşire, la început, cadrele naţionale. Ştim că pînă în 1950 organul superior de conducere a RSS Moldoveneşti era biroul pentru Moldova al CC al PC (b) din URSS, alcătui în întregime din ruşi, cu excepţia a trei transnitreni. Situaţia se va schimba întrucîtva odată cu lichidarea acestui birou şi transferul întregii puteri locale la CC al PC(b)M. Schimbarea a fost însă doar de natură birocratică, fără conotaţii etnopolitice. Din 1950 şi pînă în 1952, funcţia de prim-secretar al CC a fost deţintă de L. I. Brejnev. Pe atunci, după el, cele mai imporante persoane din conducerea de partid a republici erau S. Trapeznikov, C. Cernenko, N. Şciolokov, S. Ţvigun şi I. I. Bodiul. Doar cel din urmă era român din Transnistria, aproape complet rusificat, ceilalţi fiind ruşi trimişi de la Moscova. Preferinţa absolută pentru transnistreni atunci cînd autorităţile moscovite erau totuşi nevoite să numească moldoveni în funcţii de răspunedere s-a păstrat pe parcursul anilor □50-´60, ceea ce a dat naştere la zicala „Dacă vrei să fii ministru, tre' să vii de peste Nistru".

Componenţa etnică a conducerii de partid şi de stat a RSS Moldoveneşti începe să se schimbe abia pe la mijlocul anilor ´60, pe parcursul unei scurte perioade de liberalizare a societăţii sovietice, care a urmat campaniei hruşcioviste de destalinizare şi depăşirii a aceea ce noii conducători de la Kremlin vor numi „voluntarismul" lui Hruşciov, pe care ei îl îndepărtaseră de la putere prin lovitura de palat din octombrie 1964. Atunci au fost promovaţi basarabenii P. Lucinschi, I. Guţu, G. Eremei, E. Sobor, A. Sangheli ş.a. Această reorientare în politica de cadre

Material cu drept de autor

de care au putut beneficia unii români basarabeni nu se datora însă doar mutaţiilor la vîrful puterii de la Moscova, ci avea într-o măsură mult mai mare o motivaţie pragmatică. În loc să încredinţeze întreaga conducere a acestei gubernii doar etnicilor ruşi, necunoscători ai realităţilor moldoveneşti, care, în contactele lor cu populaţia majoritară românească, ar fi avut nevoie la fiecare pas de consilieri şi traducători, conducerea imperiului s-a convins că mult mai bine era să promoveze în cele mai înalte funcţii localnici, cu condiţia obligatorie ca subdiviziunea locală a KGB-ului să aibă cea mai bună părere despre ei, ceea ce însemna, întîi de toate: origine socială „sănătoasă", atitudine mai mult decît loială faţă de Rusia şi regimul sovietic, certe predispoziţii antiromâneşti.

Totuşi neîncrederea autorităţilor de ocupaţie faţă de români era mare, chiar şi atunci cînd securitatea îi recomanda ca fiind întru totul fideli regimului sovietic, de aceea erau urmăriţi cu cea mai mare atenţie şi erau îndepărtaţi imediat din posturile ocupate la cea mai mică bănuială de neloialitate. Aşa au fost cazurile lui Dumitru Cornovan, secretar al CC pentru propagandă în anii 1961/71, Anatol Corobceanu, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri în 1963/70, Nicolae Testemiţeanu, ministrul sănătăţii în 1963/68, fiind bănuiţi sau chiar acuzaţi de naţionalism. Din cauza acestor suspiciuni, dar bineînţeles şi în interesul rusificării cît mai eficiente a populaţiei româneşti, la conducere erau promovaţi alogenii, fie că aceştia erau ruşi, fie că erau reprezentanţi rusificaţi ai altor etnii. În 1981, de ex., 8 din cei 13 membri ai Biroului CC al PCM erau din afara RSSM, tot aşa ca şi trei din cei cinci secretari ai CC şi zece din cei treisprezece şefi de secţii ale CC al PCM. Erau apreciaţi foarte mult localnicii neromâni, deoarece aceştia cunoşteau realităţile din republică şi totodată nu puteau fi suspectaţi niciodată de simpatie faţă de România sau faţă de un eventual naţionalism local, moldovenssc, mai ales dacă aceştia cunoşteau limba română.

Atitudinea autorităţilor sovietice faţă de credincoşi şi de biserică

În 1945, în Basarabia funcţionau 888 de biserici 45 de mănăstiri. La sfîrşitul anilor ´40 şi începutul anilor ´50, autorităţile erau asaltate cu cereri din sute de sate pentru a se permite deschiderea de noi lăcaşuri de cult. Bineînţeles că puterea sovietică proceda invers: le închidea şi pe cele existente. Mai activau, de asemenea aproximativ 120 de comunităţi religioase neortodoxe înregistrate la guvern, ca cele ale baptiştilor, adventiştilor, ordodocşilor de rit vechi etc., şi aproximativ 30 de comunităţi „nelegale", între care cei mai influenţi erau iehoviştii. Aceştia din urmă erau şi cei mai refractari regimului comunist, de aceea în anii 1951-1957 un număr de peste 4000 din ei au fost deportaţi în Siberia.

Hruşciov, în pofida faptului că pe timpul aflării lui în fruntea statului sovietic se produse o oarecare relaxare a regimului, şi-a pus scopul să anihileze influenţa bisericii în societate, drept care în Basarabia, la sfîrşitul anului 1958, numărul bisericilor şi al mănăstirilor era de 2-3 ori mai mic decît în 1945. Şi tocmai în acest moment regimul declanşează o campanie de desfiinţare a acelora care mai rămăseseră. Sarcina pusă de autorităţile superioare pentru reducerea influenţei bisericii era realizată prin colaborarea a trei factori: KGB-ul, reprezentantul Patriarhiei ruse în guvernul de la Chişinău şi căpetenia bisericii din Moldova, arhiepiscopul Nektarie, agent de securitate cu numele conspirativ „Kazanţev". O

Material cu drept de autor

notă de la începutul anului 1960 a KGB-ului, „strict secretă", bineînţeles, arată cît se poate de limpede cum a decurs această acţiune: „Pentru rezolvarea sarcinilor de limitare a influenţei bisericii şi a mănăstirilor asupra populaţiei, de reducere a numărului lor, precum şi în alte acţiuni, a fost utilizată activ agentura. Reţeua de agenţi din interiorul bisericii ortodoxe este alcătuită la ora actuală din 16 oameni, dintre care „Kazanţev" şi Iuriev deţin funcţii de conducere în eparhie, iar „Voznesenski", „Belîi", „Nikitin", „Florea", „Grigoriev" şi „Scurtu" conduc blagocinii şi mănăstiri". Nota dezvăluie în continuare cum, la indicaţia KGB-ului, „Kazanţev", adică arhiepiscopul Nektarie şi ajutorul său, „Iuriev", avînd sprijinul foarte activ al organelor de stat (primării, miliţie etc.), al stareţilor din mănăstiri şi al unor preoţi, au redus la minimum numărul bisericiloor şi au închis mănăstirile. Numai în 1959, au fost închise astfel 13 din cele 20 de mănăstiri, iar la începutul anilor ´60 practic nu mai funcţiona nici o mănăstire. Bineînţeles că au existat revolte şi nesupuneri, ca cele de la Căpriana, Pripiceni şi mai ales cea de la mănăstirea Răciula, unde a avut loc o adevărată răscoală a călugăriţelor, susţinute activ de către săteni.

Politica de cadre şi rusificarea

Neîncrederea în moldoveni, pe de o parte, şi necesitatea de a fi promovaţi în funcţii de conducere, pe de altă parte, făcea ca politica de cadre a Moscovei în Moldova, ca şi în celelalte regiuni ale imperiului sovietic, bineînţeles, să fie contradictorie. În 1980, pentru prima dată în istoria RSSM, funcţia de prim-secretar al CC al PCM a fost încredinţată unui român din Basarabia, Simion Grosu, înlocuindu-l pe I. I. Bodiul care deţinuse această funcţie timp de două decenii şi se recomandase ca un tipic conducător stalinist: administrator dur, deşi priceput şi foarte energic, autoritar, necivilizat, românofob agresiv, persecutor al culturii naţionale. În anii □80, aproape tot Biroul CC al PCM era alcătuit din români basarabeni. Dar ceea ce părea a fi, în cazul promovărilor la vîrful puterii, o politică în interesul populaţiei majoritare a provinciei, în realitate nu era altceva decît o stratagemă foarte abilă de rusificare a românilor şi a celorlalte etnii neruse. În politica sa de cadre în regiunile neruse, Kremlinul adoptasae următorul procedeu: funcţiile cele mai înalte, şi anume acelea de secretari ai CC, prim-ministru şi preşedinte al Sovietului Suprem, erau încredinţate băştinaşilor, care însă, aşa cum am văzut, trebuiau să fie fideli Moscovei fără nici o rezervă. Într-adevăr, practica a demonstrat că aceştia, cu excepţii nesemnificative (cel puţin, în cazul Moldovei), realizau rusificarea cu un zel deosebit, şi efectul politicii lor antinaţionale era cu atît mai mare cu cît ei nu erau ruşi, deoarece în asemenea situaţie eventualele proteste împotriva rusificării nu erau canalizate împotriva dominaţiei ruseşti, ci a conducătorilor locali de aceeaşi origine naţională cu protestatarii. Deci, calculul Kremlinului se dovedise a fi perfect.

Dar abilitatea birocraţiei moscovite în politica de cadre în regiunile neruse nici pe departe nu se limita la atît. Lege pentru ea în acest domeniu era cuvîntul de ordine „Să ai încredere, dar să controlezi" (*«Доверяй, но проверяй»*), de aceea prima persoană în conducerea fiecărei republici naţionale nu era de fapt primul-secretar al CC, care, prin originea sa etnică, era reprezentantul populaţiei majoritare, ci *secretarul doi*, care era trimis de la Moscova cu mandatul de a

Material cu drept de autor

reprezenta în regiunea respectivă conducerea superioară a imperiului. Nici o decizie importantă nu putea fu luată fără acordul acestui personaj, dar domeniile aflate în permanenţă în vizorul lui erau mai ales cadrele şi politica naţională. Este semnificativă în acest sens activitatea lui Victor Smirnov, care a deţinut funcţia de secretar doi în Moldova în anii 1985/88. La insistenţele lui, numai în primul an al aflării sale la Chişinău, au fost destituiţi 21 prim-secretari ai comitetelor raionale şi orăşeneşti de partid şi 16 conducători de ministere, comitete de stat şi departamente. Atacurile sale, chiar şi în plină restructurare gorbaciovistă, la adresa intelectualităţii moldoveneşti erau concepute şi proferate în cel mai curat stil jdanovist. Profesorii universitari, oamenii de ştiinţă, artiştii, scriitorii, jurnaliştii care se încadraseă – de altfel, destul de timid – în acţiunile de liberalizare a societăţii sovietice, iniţiate de Gorbaciov, erau declaraţi duşmani ai poporului, numiţi „feciorași de chiaburi" şi ameninţaţi cu închisoarea. Zelul său în lupta împotriva „naţionalismului moldovenesc" era atît de mare, încît a trebuit să fie revocat din Moldova.

În paralel cu punerea conducerii superioare a republicii sub ascultarea şi controlul secretarului doi al CC, majoritatea funcţiilor administrative de rangul doi şi trei, ca cele ale şefilor de departamente în CC, Sovietul Suprem, guvern, în ministere, comitete şi comisii de stat, iar în unele sectoare cum erau sistemul financiar, fiscal, planificarea de stat, industria modernă, transportul etc., etc., chiar toate sau aproape toate funcţiile acestea erau rezervate pentru ruşi sau rusofoni. Promovarea în aceste sectoare a etnicilor ruşi, de cele mai multe ori recent imigraţi în Moldova, îi nedreptăţea pe localnici de două ori: o dată prin faptul că nu erau admişi într-o mulţime de funcţii de înalt prestigiu social şi foarte bine plătite şi a doua oară că ocuparea acestor funcţii-cheie de către ruşi dădea un spor foarte mare de eficacitate rusificării autohtonilor. Dar pe de altă parte, mimînd o politică naţională bazată pe echitate, puterea a atras în funcţii secundare mulţi români, mai cu seamă acolo unde beneficiile materiale erau modeste sau chiar derizorii. Acest proces este reflectat mai mult sau mai puţin adecvat de componenţa etnică a CC al PCM, în care se regăseau reprezentanţii tuturor sectoarelor de activitate publică, dar încă mai bine de structura naţională a partidului. În anii 1967/87, ponderea românilor în CC se ridicase de la 42,5% la 45%, în guvern procentul lor crescuse de la 37,7 la sută, în 1965, la 48,6 la sută, în 1984, pe cînd în întreaga masă de membri de partid ei constituiau, în 1989, 48,8%, faţă de 35,5%, în 1965. Acestea erau însă nişte cedări parţiale, impuse de raţionamente de stat, nu de interesele vitale ale românilor, care alcătuiau, chiar după statistica oficială, cca 65% din întreaga populaţie a republicii.

Rusificarea sub aspect demografic, social-economic şi cultural

Asimilarea prin rusificare a numeroaselor etnii care alcătuiau imperiul sovietic constituia obiectivul fundamental al politicii interne a Kremlinului, după cum dominaţia globală era principala ţintă a politicii sale externe. Deşi himerice, ambele ţinte erau mult prea tentante ca Moscova, care a fost mereu fascinată de proiectele grandioase, să nu depună eforturi disperate pentru a le atinge. Rusificarea unei regiuni naţionale era un proces extrem de complex, întrucît se realiza printr-un şir de măsuri de cel mai variat caracter. Era un amplu program,

Material cu drept de autor

nedeclarat oficial, dar care se regăsea în politica de cadre, educaţională, culturală, lingvistică, migraţionistă, economică, militară, ajungînd pînă în sferele turismului, divertismentului, serviciilor şi în contactele umane zilnice. Altfel spus, rusificarea nu se făcea prin elaborarea şi realizarea unui program special în acest sens, ci prin însuşi faptul integrării politice, administrative, economice, culturale etc. a regiunii naţionale în cadrul imperiului. Rusificarea s-a realizat cel mai mult prin impunerea limbii ruse ca limbă de stat, deci obligatorie mai ales pentru relaţia cetăţeanului cu autorităţile şi instituţiile publice. Fiind impusă şi protejată de autorităţi, în timp ce limba naţională era treptat marginalizată şi în final izgonită de peste tot, limba rusă a devenit aproape o necesitate pentru români, cea ce i-a obligat pe toţi românii să o înveţe, în timp ce ruşii şi rusofonii au fost scutiţi de nevoia de a cunoaşte limba română ca limbă a populaţiei majoritare. Şi în sistemul de educaţie, limba rusă avea un statut privilegiat. În instituţiile de învăţămînt pedagogic, au fost înfiinţate secţiuni speciale pentru pregătirea învăţătorilor şi profesorilor de limba rusă din rîndul etnicilor români. În şcoli, aceştia erau stimulaţi atît la salarizare, cît şi prin divizarea claselor în grupuri mai mici, pentru a asigura rezultate mai rapide şi mai sigure la însuşirea limii ruse. La orele de istorie, se învăţa practic numai istoria Rusiei şi a URSS, deşi, formal, programele de studii la această disciplină conţineau şi cîteva ore pentru fiecare clasă referitoate la istoria Moldovei.

Una din acţiunile directe şi de mare amploare, care a grăbit rusificarea Basarabiei a fost *colonizarea* populaţiei ruse şi rusificate în această provincie. Din păcate, nu există o statistică adecvată, după care am putea judeca despre proporţiile reale ale acestui fenomen. Unele scrieri au susţinut că în RSSM veneau anual în jur de 40 mii de ruşi şi rusofoni, cifră care pare să reflecte situaţia de fapt, dar numai pentru primii 20 de ani de ocupaţie postbelică, după care acest aflux va fi mai temperat. Ceea ce se cunoaşte cu ceva mai multă siguranţă este faptul că în primii ani de după reocuparea sovietică a provinciei, aici au fost aduşi mai mult oameni care făceau parte din organele de represiune şi ordine şi de asemenea foarte mulţi care urmau să populeze întregul aparat de partid şi de stat. Urmează apoi, pe măsura demobilizării din imensa armată sovietică, un mare aflux de foşi militari, care de asemenea vor fi favorizaţi la ocuparea diferitelor demnităţi publice şi slujbe mai mari sau mai mici. În sfîrşit, după moartea lui Stalin şi pînă la mijlocul anilor ´60, sub motivul asigurării periferiilor cu cadre calificate în toate domeniile vieţii publice, guvernul sovietic a încurajat deplasarea din Rusia spre regiunile naţionale a unei populaţii numeroase de cea mai variată extracţie şi ocupaţie, de cele mai multe ori fără studii serioase şi fără profesie. Dacă examinăm rezultatele recensămîntelor din 1959 şi 1979 ale populaţiei RSSM, observăm că, din toate grupurile etnice, cea mai înaltă rată de creştere a avut populaţia rusă, ceea ce tindea să reducă ponderea românilor sub 65%, fapt urmărit cu obstinaţie de autorităţi.

Urmărind repartizarea populaţeii după sferele de activitate şi locurile de trai, constatăm că mediul urban, industria şi serviciile erau apanajul ruşilor, pe cînd moldovenilor le era rezervată zona rurală. În industrie, autohtonii deţineau, în 1977, 46% din locurile de muncă, iar în 1987, 48%, pe cînd în agricultură, dimpotrivă, 78% şi respectiv 79%. În comparaţie cu ponderea lor absolută în populaţia republicii, ei erau reprezentaţi insuficient în comerţ ca şi în sănătate: 56%

Material cu drept de autor

şi respectiv 58%. Fuga unei mari părţi a intelectualităţi basarabene în România, în 1944, deportarea multor oameni cu carte în zonele îndepărtate ale imperiului, precum şi atenţia cu totul insuficientă a autoritîţilor sovietice faţă de autohtoni au făcut ca, în privinţa studiilor, moldovenii să fie depăşiţi de toate etniile din republică, cu excepţia găgăuzilor.

Destinul ingrat al culturii ruse în Moldova sovietică

Ruşii şi întreaga populaţie rusificată a RSSM, considerată pe bună dreptate (pînă la un punct!) că reprezenta în această parte a imperiului naţiunea dominantă, nu avea în realitate un statut foarte înalt. Este adevărat că, fiind purtătoarea limbii ruse şi exponenta intereselor sovietice în acest teritoriu, această populaţie se bucura de o serie de avantaje în raport cu românii, mai cu seamă în ceea ce priveşte promovarea socială. Dar, sub aspect cultural, ea nu era nici pe departe în situaţia ruşilor din marile centre administrative şi culturale ale imperiului. Ei constituiau o populaţie care beneficia cumva de legătura directă cu valorile culturii ruse, în special prin intermediul limbii ruse, dar care se afla complet în afara procesului de creare a acestor valori. Pe parcursul întregii perioade a aflării Moldovei în componenţa imperiului sovietic, în această republică nu s-a impus nici o personalitate de valoare a culturii ruse, care ar fi fost apreciată destul de înalt în Rusia şi în afara URSS, şi nu a fost creată nici o operă rusească de mare nivel în literatură, muzică, arte, ştiinţe etc. Realmente, intelectualitatea rusă din Moldova sovietică a avut, din punctul de vedere al manifestării sale culturale, un statut inferior chiar în raport cu intelectualitatea moldovenească, deşi nici aceasta nu se putea lăuda cu performanţe de nivel european. Refuzînd aderenţa participativă la cultura română, ceea ce a sortit-o la izolare în contextul cultural românesc de aici, atît cît acesta s-a putut afirma în Basarabia, ea s-a mulţumit cu statutul de simplă consumatoare a culturii ruse, create în Rusia propriu-zisă. Astfel, rămînînd prizoniera iluziei că reprezenta în RSSM o mare cultură, populaţia rusă şi rusificată din RSSM a rămas de fapt condamnată să vegeteze fără perspective clare de progres în spaţiul dintre cele două culturi.

Prin ce se explică statutul de inferioritate al românilor din URSS?

Situaţia foarte grea, din toate punctele de vedere, a moldovenilor din RSSM, a românilor din URSS în general, este o problemă neelucidată nici pe deprate pînă acum. Întrebarea principială care se pune este de ce, în condiţii istorice la fel de vitrege pentru popoarele subjugate de Moscova, românii au avut de suferit mai mult ca alţii, de ce drepturile lor elementare au fost neglijate într-o măsură mai mare, de ce nivelul lor de cultură a fost mai scăzut, de ce rusificarea lor a atins cote mai ridicate ca în alte părţi etc.

Cauza fundamentală a acestor deosebiri, pe cît de flagrante pe atît de dramatice, este de ordin etnopolitic. Fiecare din toate celelalte popoare ţinute de sovietici sub ocupaţie constituia, practic fără excepţie, o singură comunitate etnică şi politică distinctă, aceasta fiind cuprinsă în frontierele imperiului. [Etnicii de aceeaşi provenienţă şi cu aceeaşi spiritualitate ca şi aceste popoare, dar care se aflau în afara imperiului, nu erau organizaţi în formaţiuni statale aparte, constituind diaspora naţiunilor respective.] Fiecare din aceste comunităţi etnopolitice, cu toate vitregiile pe care le-a avut de înfruntat în cadrul Babiloniei ţariste şi apoi sovietice,

Material cu drept de autor

a reuşit totuşi să-şi asigure unitatea naţională, să protejeze spiritualitatea sa distinctă, să menţină şi să stimuleze predispoziţia de afirmare a membrilor săi. Cu totul alta a fost situaţia românilor din URSS. Cea mai mare parte a poporului din care ei făceau parte se afla în afara imperiului, constituind o numeroasă comunitate etnopolitică cu numele de România, care avea o bogată tradiţie politică şi culturală şi care tocmai de aceea era reprezentanta în fapt şi de drept, plenipotenţiară, a statalităţii şi spiritualităţii româneşti. De aceea românii aflaţi în afara statului român erau rupţi de trunchiul ţării *lor*, de organismul politic care singurul era îndeptăţit să-i reprezinte, pentru că numai el putea să-i apere. Şi dimpotrivă, eventualele formaţiuni statale create în afara României pentru români şi în afara voinţei lor, cum au fost RASSM şi RSSM, în loc să-i apere pe aceştia, au constituit în mîinile acelora care le-au format instrumente de exploatare şi mai cu seamă de deznaţionaliare a românilor. Se înţelege că în aceste comunităţi etnopolitice artificiale autorităţile statului ocupant nu erau deloc tentate să cultive acea mentalitate politică, de care românii aveau nevoie pentru a conştientiza situaţia reală în care se aflau şi, prin urmare, a lupta pentru a-şi apăra interesele lor vitale. Dimpotrivă, aceste autorităţi promovau tocmai ideea deosebirii fundamentale dintre moldovenii de la est de Prut şi românii din România şi căutau să stîrpească în faşă orice manifestare a conştiinţei româneşti în Basarabia, Transnistria sau în nordul Bucovinei.

Aşadar, ocupaţia sovietică din Basarabia a generat în mediul românilor basarabeni un deficit acut de cultură politică naţională, întreţinut pe de o parte prin izolarea artificială a acestora de statul român, iar pe de altă parte prin îngrădirea accesului lor la valorile spiritualităţii româneşti şi ale culturii autentice, în general, dar nu în ultimul rînd prin rusificare. Nimeni nu ştia mai bine decît bolşevicii cît de „benefică" era pentru ţinerea în supunere a unor popoare întregi, mai ales într-un regim de teroare, lipsa de cultură sau falsa cultură proletară, internaţionalistă. Este adevărat că Basarabia nu avea o propensiune mai mare decît oricare alt teritoriu românesc pentru ideile comuniste, „matricea stilistică" a spiritualităţii româneşti a fost refractară şi aici la modelul social şi politic comunist. Dar lipsa în mase a culturii solide, adevărate, a făcut ca acest model să fie realizat relativ uşor. El însă a fost implantat împotriva voinţei populare. Cu atît mai mult nu se poate vorbi despre îmbrăţişarea ideilor comuniste, care, în esenţa lor, niciodată nu au putut fi percepute în mase. Deficitul de cultură a fost şi cauza principală a puternicei rusificări a moldovenilor. De fapt, în Basarabia sovietică, rusificarea şi comunizarea au fost două acţiuni care au fost gîndite astfel ca să se completeze perfect una pe alta în efortul de a-i izola pe moldoveni, prin alterarea mentalităţii, de Ţară şi de civilizaţia europeană. Văzute în pespectivă istorică, aceste eforturi au rodit rodul nedorit. Vom vorbi mai spre sfîrşitul cărţii despre cauzele acestui ghinion al basarabenilor, aici rămînîndu-mi să observ doar atît că soarta lor ar fi fost cu totul alta, dacă ar fi avut o intelectualitate puternică şi dacă autorităţile sovietice nu ar fi mers, ca şi cele comuniste din România, pe principiul selectării negative a cadrelor.

b) Viaţa economică şi socială în anii ´50

Material cu drept de autor

Am văzut că la începutul deceniului şase în RSSM fuseseră realizate o serie de prefaceri social-economice, ca naţionalizarea mijloacelor de producţie şi a tuturor bunurilor materiale de importanţă publică, colectivizarea agriculturii, restabilirea, în linii generale, a ramurilor şi întreprinderilor distruse de război, trecerea la dezvoltarea planificată a economiei etc., realizări, în care propaganda sovietică a văzut argumente plauzibile în favoarea victoriei socialismului în ţinut. Bineînţeles că, în realitate, nu se produsese aşa ceva, ci pur şi simplu economia noii republici sovietice fusese restructurată în baza modelului comunist.

În următoarele două decenii, în RSSM au avut loc o serie de schimbări care au contribuit la crearea unei baze materiale relativ solide, în măsura în care aceasta era cu putinţă în condiţiile unei economii complet etatizate şi puternic centralizate şi a interesului minor al lucrătorilor, străini de mijloacele de producţie şi cu salarii calculate pentru nevoile curente strict necesare. Conform satatisticii oficiale, investiţiile capitale în economia republicii, calculate în valută sovietică din 1947, au crescut în anii 1950/58 de la 2 065 milioane ruble la 9 958 milioane ruble, adică de peste 4,8 ori. Creşterea este, bineînţeles, neîndoielnică, numai că trebuie avută în vedere devalorizarea rapidă a rublei, ceea ce va impune reforma monetară din 1961. În urma construirii termocentralelor din Chişinău, Tiraspol, Bălţi şi a hidrocentralei de la Dubăsari, producţia de energie electrică a crescut de la 100 de milioane la 500 de milioane de kwt/oră. Sînt reconstruite vechile fabrici de zahăr de la Ghindeşti, Drochia, Donduşeni, cele de vinuri din Bălţi, Bardar, Săseni, Căuşeni, cele de conserve din Tiraspol, Tighina, Crasnoe ş.a. Începe să fie fondată propria industrie constructoare de maşini-unelte („Mikroprovod", uzina electromecanică din Chişinău, „Moldavkabel" din Tighina, uzina de aparatură electrică din Tiraspol), aşa încît ponderea acesteia în producţia industrială a republicii a crescut de la 12,8%, în 1950, pînă la 29,9%, în 1958. În total, în această perioadă au fost construite peste 100 de întreprinderi industriale, ceea ce a asigurat o creştere a volumului producţiei industriale de 3,6 ori în timp ce ponderea acesteia în produsul social total a atins cota de 47,5%. Constatînd aceste evoluţii pozitive, trebuie totodată să observăm că, întîi, referinţa la anul 1950, pe care o face statistica oficială, nu este destul de relevantă, dat fiind nivelul extrem de scăzut, ca urmare a războiului, al economiei la acea dată, şi în al doilea rînd, este extrem de important să reţinem următorul fapt, voit ignorat de propaganda sovietică: realizările industriei moldoveneşti au fost obţinute prin eforturile oamenilor muncii din republică şi nu au nici o legătură cu natura regimului, decît doar în sensul că dacă acesta nu ar fi existat, rezultatele ar fi fost, cu siguranţă, şi mai bune.

După colectivizare, evoluţia agriculturii era determinată de activitatea economică a colhozurilor, care nu era deloc spectaculoasă, din cauza dezinteresului ţăranilor, care, deşi au trăit multe veacuri la rînd în comunităţi săteşti, nu au fost niciodată comunitari, de a munci un pămînt ce nu le aparţinea. Totuşi, asigurarea colhozurilor şi sovhozurilor cu tehnică agricolă, la început prin intermediul SMT-urilor, apoi, din 1958, în urma achiziţionării tehnicii de la SMT-urile lichidare şi direct de la producători au permis strîngerea de recolte relativ înalte. Între 1950 şi 1958, recolta medie de cereale a crescut de la 10,4 la 15,4 chintale la ha. La

Material cu drept de autor

începutul anului 1959, republica avea 668,4 mii de vite cornute mari, faţă de 550,8 mii, în 1951. În acelaşi timp, producţia de lapte crecuse de la 285 mii tone la 592 mii tone, cea de struguri de la ceva mai mult de 2 milioane de chintale pînă la aproape 5 miloane de chintale. Creşterea globală a producţiei agricole a fost de 73%.

Istorografia sovietică a depus eforturi mari pentru a demonstra că populaţia RSSM avea un nivel de viaţă foarte înalt. În realitate, dacă populaţia din zona urbană (exceptînd bineînţeles funcţionarii de partid şi de stat, care erau remuneraţi destul de bine) era asigurată cu un salariu orientat spre necesităţile absolut indispensabile, atunci situaţia colhoznicilor era extrem de grea; cel mai mare volum de muncă în agricultură era executat manual, condiţiile de muncă sfidau cele mai elementare cerinţe ale legislaţiei moderne, volumul, caracterul şi durata muncii erau pur şi simplu degradante. În schimb, erau măsurate cu aşa-zisa „zi de muncă" sau „muncă-zi" şi se plăteau, de regulă, în natură la sfîrşit de an, cînd la adunarea colhoznicilor se prezenta darea de seamă anuală („godovoi otciot"), în baza căreia fiecare ţăran primea cîte o pomană de la preşedintele de colhoz: un sac-doi de cereale, un coş de cartofi sau de sfeclă, cîţiva litri de ulei etc. În asemenea condiţii, singura sursă de existenţă a ţăranului, cît de cît sigură, era lotul de pămînt de pe lîngă casă, de 0,5 ha, pe care Hruşciov, convins că URSS era deja în pragul comunismului aşa cum acesta fusese visat de vizionarii „comunismului ştiinţific", îl va reduce la 0,25 ha.

RSSM la etapa „socialismului dezvoltat"

Propaganda sovietică lansase ideea că la sfîrşitul anilor □50 şi începutul anilor ′60, socialismul biruise în URSS „deplin şi definitiv". Astfel, în Moldova, victoria socialismului se produsese, numai pe parcursul unui deceniu, de două ori: în 1950, cînd biruise, conform formulei oficiale, „în temei", şi în 1959/60, cînd obţinuse o victorie categorică. Perioada care a urmat pînă la colapsul uniunii Sovietice a fost botezată „etapă a socialismului dezvoltat". Se înţelege că toată frazeologia aceasta nu avea nici o lagătură cu realitatea, ţinînd exclusiv de domeniul propagandei, în care se născuse.

Condiţiile climaterice în general bune, un sol roditor şi mai ales densitatea ridicată a populaţiei constituiau premise favorabile pentru un ritm relativ înalt al dezvoltării economice. Nu poate fi neglijat însă nici faptul că mărfurile produse în Moldova, mai ales cele agricole precum şi cele ale industriei electrotehnice, chiar dacă nu erau neapărat de calitate superioară, aveau totuşi acces la piaţa foarte întinsă a URSS. În anii □60-′80, republica a avut un ritm înalt al industrializării. În aceşti ani au fost construite termocentrala de la Cuciurgan, uzinele „Vibripribor", „Electromaşina", „Sciotmaş", „Electrotocipribor", cele de frigidere şi de aparate electrice pentru menaj, cea de asamblare a tractoarelor, „Electrodvigatel", „Electromaşina", complexul industrial „Moldavghidromaş" din Chişinău, „Electrofarfor" din Tighina, uzina de apartaj electrotermic din Ciadîr-Lunga, precum şi o mulţime de întreprinderi ale industriei uşoare şi alimentare în oraşele Tighina, Chişinău, Olăneşti, Ungheni, Nisporeni, Kalininsk, Alexandreni, Brătuşeni, Făleşti, Grigoripol, Cantemir, Călăraşi, Bălţi, Soroca, Ciadîr-Lunga, Floreşti, Dubăsari, Rîbniţa ş.a. Industrializarea rapidă era perfect motivată, pentru

Material cu drept de autor

că asigura optimizarea structurii economice a republcii prin trecerea treptată de la o economie predominant agrară la una agrar-industrială spre un model industral-agrar. Aceste schimbări, şi în special ritmul înalt al dezvoltării industriei electrotehnice, care absorbea un număr tot mai mare de braţe de muncă, contribuiau la reducerea şomajului latent din mediul rural, ce devenea foarte vizibl în perioada încetării muncilor agricole. Dar cele mai multe întreprinderi industriale, cu excepţia celor din industria uşoară şi alimentară, erau unităţi economice de „subordonare unională", adică în fapt nu făceau parte din patrimoniul RSSM, deşi erau amplasate aici şi figurau în anuarele statistice ale republicii. Majoritatea uzinelor electrotehnice şi constructoare de maşini erau de fapt anexe ale întreprinderilor de profil din Rusia, executînd de regulă doar unele piese sau operaţii pentru acestea. Sau invers: erau întreprinderi de asamblare a unor maşini şi agregate din piesele trimise din alte zone ale imperiului, cum a fost cazul uzinei de tractoare din Chişinău. Cele mai mari întreprinderi industriale au fost construite în Transnistria, aşa fiind termocentrala de la Cuciugan, uzina metalurgică şi fabrica de ciment din Rîbniţa, uzina mecanică, „Litmaş", Moldavizolit" şi fabrica de confecţii din Tiraspol ş.a. Evident, această politică a industrializării dădea în vileag neîncrederea sovieticilor în basarabeni şi chiar punea în lumină o anumită nesiguranţă a Kremlinului în privinţa perspectivei regimului sovietic în Basarabia. Dezvoltarea industrială era însoţită de urbanizarea republicii şi de dezvoltarea infrastructurii, care însă aveau un ritm mult mai lent decît acela al industrializării. La sfîrşitul deceniului opt, în RSSM existau aproape 500 de mari întreprinderi industriale, inclusiv 145 construite în anii 1961-1980, 293 de sovhozuri, 438 de colhozuri, 310 întreprinderi şi asociaţii intergospodăreşti, 243 de mari organizaţii de construcţii, 95 de asociaţii de producţie etc. Ritmul înalt al industrializării a făcut ca volumul producţiei industriale să crească în anii 1961-1980 de peste 5 ori. Cel mai repede se dezvolta industria uşoară, producţia căreia a crescut de peste 6 ori.

Fenomenul care a făcut specificul dezvoltării agriculturii în anii □70- ´80 a fost concentrarea producţiei în baza cooperării agroindustriale şi intergospodăreşti. Cea mai răspîndită formă a acestei conlucrări au constituit-o complexurile de creştere a vitelor, care, în raport cu necesităţile Moldovei, erau prea mari şi prea multe. Deşi se caracterizau printr-o productivitate relativ înaltă, ele nu aveau totuşi nici o justificare economică, deoarece producţia lor, tot aşa ca şi aceea a celor mai multe grădini şi livezi, mai cu seamă a acelora din lunca Nistrului, era destinată marilor oraşe ale Rusiei contra unor preţuri simbolice, care nu acopereau nici cheltuielile de producţie. De aceea era firesc ca, odată cu destrămarea URSS, aceste complexuri să dispară.

Vedem, prin urmare, că economia RSSM era subordonată întru totul intereselor imperiului, ceea ce făcea ca, în linii generale, motivaţia evoluţiei ei să nu fie de natură social-economică, ci politică, dar şi voluntaristă, subiectivist-birocratică. Fiind dependent în mod absolut de regimul politic şi administrativ sovietic, sistemul economic al Moldovei era sortit să nu poată supravieţui dispariţiei acestuia. Pe deasupra, el a avut de suportat efectele paralizante ale stagnării economice a imperiului, care în anii □80 devenise foarte ameninţătoare.

Material cu drept de autor

Fenomenul transpare chiar şi din statistica oficială, care căuta, bineînţeles, să-l camufleze. Această statistică tindea să arate că, de ex., în anii 1985/8, venitul naţional al republicii ar fi crescut cu 11%, dar în realitate o astfel de creştere nu a avut loc, pentru că, mai întîi, venitul fusese calculat în ruble care pe atunci se devalorzau foarte repede, deci avea o expresie nominală, nu reală, şi în al doilea rînd, o mare parte a producţiei industriale nu rămînea în republică decît doar pentru a figura în anuarele statistice. Dimpotrivă, venitul naţional începuse să se reducă foarte mult: aceeaşi statistică oficială arăta că în 1989/91 reducerea acestuia a fost de 16%. Criza cuprinsese întregul sistem economic, dar mai ales situaţia agriculturii era de-a dreptul catastrofală. La începutul anilor □90, în mediul rural trăia 53% din populaţia republicii, pe cînd agricultura dădea doar 26% din produsul social global, dovadă dramatică a unei defectuoase strategii economice şi a unei politici antinaţionale în acest domeniu. La o concentrare atît de ridicată a populaţiei în mediul rural, e straniu faptul că numai în anii 1989-1991, numărul angajaţilor în acest sector s-a redus de la 364,5 mii la 184,0 mii, adică de 2 ori. Evident, oraşul nu putea absorbi, doar în doi ani, un număr atît de mare de braţe de muncă, ceea ce trimite, indirect, la o rată foarte înaltă a şomajului. Deci, la sfîrşitul anilor ´80 şi începutul anilor □90, Moldova se afla în pragul unui mare declin economic, extrem de periculos.

O comunitate fără nici o perspectivă

Deşi foarte problematică, evoluţia economică a RSSM a asigurat un minimum de existenţă populaţiei şi, prin asta, o anumită stabilitate socială şi politică. Cît de fragilă era această stabilitate, se va vedea cum numai democratizarea societăţii va pune capăt sistemului economic sovietic. Comunitatea românilor basarabeni, care, cu excepţia unei pături foarte subţiri de privilegiaţi, s-a caracterizat întotdeauna printr-o sărăcie endemică, nu a revendicat, sub regimul sovietic, nişte drepturi economice mai deosebite. Aspectul cu adevărat tragic al modului de viaţă al basarabenilor, ca de altfel al tuturor autohtonilor din regiunile naţionale ale imperiului, era faptul că trăiau într-o societate complet închisă, fără nici o perspectivă istorică, în raport cu lumea din afara URSS, ca într-un lagăr. La acest fapt trebuie adăugată politica antinaţională faţă de etniile neruse, care se regăsea în exploatarea economică a periferiilor, în lupta autorităţilor împotriva culturilor naţionale, în politica de cadre ce punea în lumină neîncrederea autorităţilor în autohtoni, şi mai ales în rusificarea neruşilor. Întregul mecanism al statului sovietic fusese gîndit astfel ca să preîntîmpine orice nemulţumire a populaţiei imperiului şi mai ales să nu admită disensiuni de natură naţională, revolte ale naţionalilor împotriva administraţiei imperiale ca exponentă a velicoruşilor. Această misiune era suplinită de o impunătoare maşinărie propagandistică, un monstru politico-ideologic cu nenumărate capete şi cu o structură extrem de sofisticată, care nu lăsa neobservat nici un sector, oricît de nesemnificativ, al vieţii sociale. Anume teroarea de stat, care urmărea să anihileze orice tendinţă de afirmare a voinţei naţionale a numeroaselor etnii şi căuta să stîrpească în faşă orice licărire de nonconformism a cetăţenilor, a constituit cauza principală ce a dat naştere la anumite manifestări de nemulţumire faţă de regim.

Mişcarea disidentă

Material cu drept de autor

Dat fiind caracterul acestor forme de protest, cei care le-au manifestat au fost aproape întotdeauna intelectualii. După ce, prin 1953, fusese lichidată rezistenţa deschisă a basarabenilor împotriva regimului sovietic de ocupaţie, a urmat o perioadă de relativă acalmie, care a ţinut pînă pe la mijlocul anilor ´60. Ea fusese condiţionată de relaxarea care a urmat morţii lui Stalin, ca efect al campaniei de destalinizare, declanşată de Hruşciov.

Relaxarea a fost totuşi relativă, mai ales dacă avem în vedere teroarea împotriva bisericii, despre care am vorbit mai sus. Îndepărtarea lui Hruşciov de la conducerea URSS, în octombrie 1964, a reînviat regimul stalinist într-o formă mai blîndă, ceea a făcut ca atît în Rusia propriu-zisă cît şi în regiunile naţionale să reînceapă confruntările între autorităţi şi luptătorii pentru libertăţi democratice şi naţionale. Una din acţiunile care se făcuseră remarcate în Moldova, la mijlocul anilor □60, a fost încercarea Uniunii Scriitorilor de a repune în discuţie chestiunea alfabetului latin pentru româna care se vorbea şi se scria în mediul moldovenesc din Basarabia şi Transnistria. Acţiunea a fost însă înăbuşită în faza incipientă. Tot atunci a existat o confruntare surdă a autorităţilor cu mulţi intelectuali basarabeni de frunte, care dezaprobau demolările unor importante monumente istorice şi de cult, ordonate de Ivan Bodiul, un mic dictator local românofob, incult şi brutal. Politica antinaţională agresivă a acestuia a stîrnit nemulţumirea multor intelectuali şi studenţi. Au fost chiar şi unele încercări de a crea nişte organizaţii ilegale de apărare a intereselor românilor basarabeni, între care un Front naţional-patriotic de eliberare (1969), despre care însă nu se cunosc multe lucruri. Mai sigure sînt protestele deschise, dar în general izolate, ale unor patrioţi ca Mihai Moroşanu, Alexandru Usatiuc, Valeriu Graur, Alexandru Şoltoianu, Lilia Neagu, Gheorghe Moroziuc, Gheorghe David, Ştefan Odobescu ş.a. O anumită informaţie despre mişcarea disidentă basarabeană a pătruns şi în Occident, mai ales după emigrarea forţată acolo a jurnalistului Nicolae Lupan, care a relatat de mai multe ori despre aceste fapte la postul de radio „Europa Liberă". La 10 octombrie 1982, acest post difuza „Scrisoarea din Închisoarea popoarelor" a lui Valeriu Graur, document care în anul următor va fi publicat la Bruxelles. În general, însă, mişcarea de disidenţă din Basarabia a fost foarte slabă şi nu a putut avea o rezonanţă mare. În plus, ca viziune, ea era îngustă, deoarece se limita la drepturile naţionale, nu cuprindea întreaga problematică a libertăţilor cetăţeneşti, în timp ce mişcarea naţională nu se manifestase prin acţiuni de amploare, cum se întîmplase în alte republici imperiale, ca de ex. în Kazahstan, în decembrie 1986, cînd Kremlinul impusese la conducerea acelei mari „republici" kazahe pe rusul Kolbin în locul liderului local Kunaev. La ordinele conducerii de partid, KGB-ul, cu ajutorul miliţiei, a izolat fiecare caz în parte şi a organizat judecarea disidenţilor fără publicitate şi fără audienţă publică. Din această cauză, despre mişcarea de disidenţă s-a ştiut foarte puţin; după 1989, dimpotrivă, tema disidenţei a acumultat, ca volum, o informaţie relativ bogată, care însă are o puternică notă personalizantă şi mitizantă şi de aceea rezistă greu la examinările critice. Pentru istoriografie, este neliniştitor mai ales faptul că o presiune publicitară, străină de realităţile istorice, tot aşa ca şi propaganda istoricistă sovietică, şi împrumutînd de la aceasta metodele de promovare a falselor personalităţi istorice, se căzneşte să imortalizeze în frescă istorică indivizi de la

Material cu drept de autor

marginea sau chiar din afara mişcării de disidenţă, în timp ce adevăraţi luptători, ca Valeriu Graur sau Alexandru Şoltoianu, care nu au ştiut sau nu au dorit să-şi facă publicitate, continuă să rămînă în general necunoscuţi.

* * *

Sovietizarea Basarabiei s-a făcut repede, dar succesul ei s-a obţinut prin mijloace care au sfidat interesele şi drepturile elementare ale populaţiei româneşti de aici. Pînă la 1950, instrumentele principale ale acestei acţiuni au fost, cum am văzut, deportările în masă şi naţionalizarea. Deportările, într-o formă sau alta, nu au încetat nici în anii □50-'60, dar la această etapă, pînă la destrămarea URSS, rolul de căpetenie în asigurarea dominaţiei sovietice în provincie au avut-o propaganda, politica de cadre şi rusificarea. Dincolo de sloganurile despre „unitatea dintre partid şi popor" şi despre „prietenia multiseculară moldo-rusă", atitudinea reală a autorităţilor faţă de localnici era o dovadă clară de neîncredere, şi mai mult decît atît, de umilire, ceea ce se vedea mai cu seamă în politica de cadre, în special în ceea ce priveşte promovarea în aparatul de partid şi de stat şi în funcţiile responsabile în economie, dar şi în cultură, învăţămînt, ştiinţă ş.a., ca să nu mai insistăm asupra neadmiterii accesului liber al intelectualităţii basarabene în spaţiul din afara imperiului sovietic.

Această politică a avut efecte dezastruoase asupra conştiinţei sociale şi a orizontului cultural al intelectualităţii basarabene, ca şi asupra comunităţii româneşti de aici, în general. Întreagă această comunitate, în frunte cu toată intelectualitatea sa, era ţinută într-un ghetou spiritual şi social-politic invizibil, dar nu mai puţin real, de aceea nu avea nici o legătură cu conducerea republicii, nu avea ştire de fenomenele reale care se produceau în societate, nu putea şti nimic precis în ce relaţie se afla cu restul imperiului şi cu atît mai puţin cu lumea din afara acestuia, inclusiv cu România. Cu alte cuvinte, nu avea conştiinţa propriei valori, de unde au rezultat multe rele şi neajunsuri, între care grava insuficienţă a elementelor de unitate a comunităţii, lipsa criteriilor comune de apreciere a realităţilor şi a perspectivei istorice, uşurinţa rusificării, succesele foarte mari ale propagandei sovietice antioccidentale şi antiromâneşti etc. Dar pe de altă parte sovietizarea forţată şi rusificarea brutală au creat în societatea basarabeană şi o reacţie de refuz al sistemului colonial comunist. Cu excepţii nesemnificative, această reacţie a cuprins mai mult intelectualitatea, şi în primul rînd acea parte a acesteia, care avea un contact mai strîns cu cultura română: o parte a scriitorilor, a corpului didactic-profesoral, a oamenilor de ştiinţă, jurnaliştilor, artiştilor, sudenţilor etc. Masele de români nu au putut cunoaşte această atitudine.

Nevoia de a integra Basarabia cît mai puternic în imperiu şi totodată de a rezolva unele probleme sociale ale acesteia, cum era atenuarea ratei înalte a şomajului din mediul rural, au impus anumite măsuri pentru dezvoltarea economiei locale, şi în special a industriei. În mod paradoxal, însă, deşi RSSM a avut, sub sovietici, un ritm susţinut al industrializării, ea nu şi-a creat totuşi o adevărată industrie, dovada cea mai convingătoare fiind faptul că după destrămarea URSS baza ei industrială s-a arătat cu totul nesatisfăcătoare. Explicaţia constă în faptul că cea mai mare parte a fabricilor şi uzinelor construite în republică după 1950 au fost doar nişte anexe la complexul industrial rusesc sau chiar întreprinderi aşa-zis

Material cu drept de autor

unionale, adică ruseşti, amplasate aici. După dispariţia Uniunii Sovietice, ele şi-au încetat activitatea sau au fost evacuate în Rusia.

Capitolul XXVIII. Cultura română sub rigorile totalitarismului

După cel de-al doilea război mondial, pe măsura sovietizării României, cultura română va intra într-o fază complet nouă a istoriei sale. Întreaga tradiţie spirituală a ţării va fi reconsiderată radical din unghiul ideologiei comuniste şi al practicii proletcultiste sovietice, noua activitate culturală va fi croită şi realizată după canoanele dictate de Kremlin. În practica revoluţionară sovietică, această reconsiderare, care însemna atitudine nihilistă şi de multe ori chiar distructivă faţă de valorile autentice ale culturii naţionale şi universale, se numea „revoluţie culturală". Datorită stăpînirii efective pe care sovieticii au exercitat-o în România timp de un deceniu şi jumătate, românii au putut cunoaşte toate rigorile şi dezastrele pe care le putea provoca această calamitate.

1. Cultură cu stigmatul stalinismului

Modelul sovietic al socialismului, care trecuse frontiera României odată cu Armata Roşie, era a toate cuprinzător, aşa încît a influenţat foarte puternic şi viaţa spirituală a societăţii româneşti. Această acţiune s-a desfăşurat pe două căi paralele, strîns legate una de alta: ideologizarea în spirit dogmatic comunist a tuturor sferelor culturale şi promovarea spiritului de fidelitate faţă de tot ce era rusesc şi sovietic. Ca cele două obiective să fie atinse cît mai repede, au fost luate măsuri energice pentru realizarea unui întreg program de măsuri în acest sens chiar în primii cinci-şase ani de ocupaţie sovietică. Printre măsurile care urmăreau implantarea ideologiei comuniste s-au numărat înfiinţarea şcolii superioare de partid „Ştefan Gheorghiu" (1946), epurarea revistelor, ziarelor, a tipăririi cărţilor de titlurile şi autorii nedoriţi de autorităţile comuniste (1946, 1947), editarea unei istorii a RPR (1947), izgonirea multor profesori din universităţi (1947), lichidarea Academiei Române şi înfiinţarea unei academii fidele regimului (1948), reorganizarea învăţămîntului în stil sovietic (1948), punerea cultelor sub controlul statului şi începutul prigoanei împotriva bisericii, lichidarea unor culte şi introducerea în învăţămîntului superior a filozofiei marxiste (1948), înfiinţarea unor reviste de propagandă comunistă, reorganizarea în acelaşi spirit a radiolului, înlocuirea literaturii „burgheze" din fondurile bibliotecilor publice cu operele „clasicilor marxism-leninismului" etc. Pe linia consolidării „prieteniei româno-sovietice" s-au înscris înfiinţarea ARLUS-ului, ridicarea de monumente în cinstea militarilor şi oamenilor de stat ruşi şi sovietici, cum a fost monumentul eroilor sovietici din Piaţa Victoriei din Bucureşti (1946), inaugurarea muzeului româno-sovietic şi a Institutului de studii româno-sovietice (1947), a muzeului româno-rus (1948) şi mai ales introducerea limbii şi a istoriei ruse ca obiecte obligatorii de studiu, odată cu înfiinţarea, în 1945, a Institutului de limbă rusă şi de istorie a

Material cu drept de autor

Rusiei, s-au impus filmele sovietice, literatura rusă şi sovietică ş.a. Aservirea ideologică faţă de sovietici era exprimată cît se poate de bine chiar şi în imnul de stat al României: „Înfrăţit fi-va veşnic al nostru popor/Cu poporul sovietic eliberator".

În paralel, a fost declanşată o prigoană de mari proporţii împotriva intelectualităţii şi mai cu seamă împotriva marilor personalităţi culturale, artistice şi ştiinţifice care nu puteau fi „reeducate" tot atît de uşor ca muncitorii. Unii din aceşti oameni, ca Mircea Vulcănescu, Mihail Manoilescu sau Gh. Brătianu, au murit în închisori, cei mai mulţi au fost eliberaţi doar după lungi ani de detenţie, cum a fost cazul lui Vasile Voiculescu, Ernest Bernea, Nichifor Crainic, Constantin Noica, Petre Ţuţea, Ion Petrovici, Radu Gyr, Simion Mehedinţi, Ioan Lupaş, Victor Slăvescu, Silviu Dragomir, Anton Dumitriu ş.a. Alţii, deşi nu au fost întemniţaţi, s-au aflat sub un regim de teroare permanentă, fixîndu-li-se domiciliu forţat (Lucian Blaga, Tudor Arghezi, Radu Florian, Liviu Rusu, C. Rădulescu-Motru, G. Călinescu). Şî în sfîrşit, mulţi oameni de cultură români s-au salvat de regimul comunist rămînînd în străinătate sau emigrînd, printre aceştia aflîndu-se Mircea Eliade, Eugen Ionescu, Emil Cioran, Vintilă Horia, Alexandru şi George Ciorănescu, Al. Busuioceanu, Emil Turdeanu, George Uscătescu ş.a.

Este adevărat că au existat şi oameni de cultură care au colaborat strîns cu regimul comunist, fără să fi fost constrînşi să o facă, unii din ei, ca M. Sadoveanu, C. I. Parhon, aducînd prejudicii enorme intereselor naţionale. Colaborarea mult mai puţin angajantă a altor mari oameni de cultură cu autorităţile comuniste şi cu ocupanţii sovietici, ca Tudor Arghezi, G. Călinsecu, Camil Petrescu etc., nu a fost tot atît de nocivă, deşi sfidează întrucîtva demnitatea poporului român şi mai ales nesfîrşitul cortegiu de nenorociri pe care noul regim le-a abătut asupra României. Mai important însă, şi mai regretabil, a fost faptul că comuniştii au avut printre oamenii de cultură destui „tovarăşi de drum", ca Eugen Barbu, Mihai Beniuc, Mihnea Gheorghiu, Demostene Botez, Mihai Ralea, Traian Săvulescu, Cosasu, Breslasu, Galan, Salcudeanu, Paul Anghel, Adrian Păunescu, Corneliu Vadim Tudor, Doru Popovici ş.a., care au contribuit la distorsionarea conştiinţei cetăţeneşti, acreditînd într-un fel sau altul în scrierile lor mentalitatea comunistă şi încercînd să sugereze ideea unităţii dintre popor şi liderii comunişti autoimpuşi.

Etape şi semne ale avatarurilor culturii române postbelice

Pe parcursul lungii perioade comuniste, viaţa culturală a României a cunoscut metamorfoze adeseori spectaculoase. La cele mai grele încercări a fost supusă în perioada cît ţara s-a aflat sub control sovietic, pînă spre mijlocul anilor '60, cînd cultura a fost supusă unei adevărate terori ideologică. Aceasta a fost „slăvita" epocă a aşa-numitului *proletcultism*, o practică bolşevică în cultură, care impunea respingerea oricăror valori culturale dacă acestea nu se racordau perfect la principiile culturii proletare, la aşa-zisul realism socialist. Asta însemna renunţarea la tot ce nu era legat direct de lupta de clasă, de sarcinile construirii socialismului, la tot ce nu putea fi coborît la nivelul surogatului de cultură, la „cultura" gloatei, la tot ce nu servea partidul şi mai cu seamă la tot ce nu propaga supunerea oarbă faţă de conducerea de partid şi de stat. O astfel de orientare, care se reducea la adaptarea tuturor eforturilor la ideile marxismului, a impus un învăţămînt

Material cu drept de autor

superficial şi dogmatic, o artă şi o literatură caricaturale, o ştiinţă schiloadă, un discurs public cazon şi fals – toate scoase la indigo de pe calapoadele sovietice. Proletcultismul a făcut adevărate ravagii în cultura română, scoţînd pe margine sau chiar ţinînd la index multe personalităţi culturale de primă mărime şi opere de indiscutabilă valoare, în timp ce nonvalorile şi contravalorile erau împinse în prim-planul vieţii publice. Singurul izvor de inspiraţie pentru toate iniţiativele culturale era Moscova, în timp ce toată cultura Apusul, ca şi cea tradiţională românească, cea care punea în lumină specificul spritualităţii româneşti, era declarată burgheză, decadentă, antipopulară.

Distanţarea de Moscova, care începuse la sfîrşitul „domniei" lui Gheorghiu-Dej şi s-a afirmat complet după preluarea puterii supreme de către Ceauşescu, a adus schimbări foarte mari în viaţa culturală din România. Pe parcursul unui deceniu, pînă aproximativ în 1974, cînd secretarul general al partidului îşi însuşeşte şi funcţia de preşedinte al României şi cînd „revoluţia culturală" locală începe să ia forme şi proporţii groteşti, are loc o explozie benefică în cultura română. Această schimbare spectaculoasă a fost posibilă ca urmare a faptului că distanţarea de Kremlin a fost însoţită şi de o oarecare părăsire a dogmatismului stalinist şi a tristei experienţe culturale a „obsedantului deceniu", ceea ce a însemnat şi o anumită depăşire a proletcultismului şi un refuz al celor mai aspre rigori ale „realismului socialist", odată cu renunţarea la obligativitatea învăţării limbii ruse şi a orientării eforturilor creative spre modelele ruseşti şi sovietice. Printre fenomenele care au marcat atunci relansarea culturii române au fost încetarea persecuţiilor împotriva figurilor marcante ale ştiinţei, literaturii şi artei, recunoaşterea meritelor acestora şi promovarea imaginii lor în viaţa publică, apariţia a numeroşi alţi creatori valoroşi, a curentelor, publicaţiilor, iniţiativelor culturale, apoi întoarcerea cu faţa spre tradiţiile şi valorile spirituale autentice, reabilitarea istoriei autentice a românilor şi în sfîrşit redeschiderea accesului către cultura occidentală, ceea ce pe de o parte a creat perspective foarte largi pentru dezvoltarea învăţămîntului, ştiinţei, literaturii, artelor româneşti, iar pe de altă parte a oferit posibilităţi de afirmare a culturii române pe arena mondială. Toate aceste oportunităţi au stimulat remodelarea actului creativ românesc în toate domeniile de activitate culturală. Dar se înţelege că stalinisimul în cultură şi în mentalitatea socială promovată de comunişti nu dispăruse definitiv. O singură dovadă, dar una temeinică: în 1966, cu diferite forme de învăţămînt (facultăţi, cursuri, cercuri etc.) ce urmărea îndoctrinarea ideologică erau cuprinşi peste 1,6 milioane de adulţi.

La începutul anilor □70 însă, drept efect şi manifestare totodată a tendinţei de afirmare a puterii nelimitate a lui Ceauşescu, liberalismul din a doua jumătate a deceniului şapte care fusese atît de generos cu cultura începe să fie restrîns, regimul comunist tinde să revină la esenţa sa stalinistă: cenzura se înăspreşte, ajungîndu-se pînă la situaţia aberantă că posesorii de maşini de scris erau obligaţi să le înregistreze la miliţie, ziarele, radioul, televiziunea şi chiar revistele de cultură sînt supuse unui control sever, instituţiile de învăţămînt şi cultură sînt supravegheate cu atenţie, se revine la practica epurării universităţilor de studenţii şi profesorii care nu se arătau foarte entuziasmaţi de regim şi mai ales de personalitatea conducătorului, pe care unii indivizi iresponsabili – din păcate, chiar

Material cu drept de autor

din rîndul intelectualităţii – îl botezaseră „geniu al Carpaţilor". Fenomenul foarte periculos pentru climatul spiritual din societate, care de la o vreme începuse să devină pur şi simplu jenant, prin agresivitatea sa primitivă, era exaltarea unui naţionalism care urmărea să aducă un plus de legitimitate regimului dictatorial al lui Ceauşescu. Tocmai de aceea ştiinţa care a avut de suferit cel mai mult din cauza acestei deşănţate propagande naţionaliste a fost istoria, deşi între timp ea scăpase definitiv de unele clişee distructive, ca acela al luptei de clasă ca factor al progresului istoric sau acela al închinării în faţa Rusiei. Cu toate acestea, revenirea la practicile proletcultiste ale „obsedantului deceniu" nu mai era posibilă. Oamenii de creaţie au găsit variate forme şi mijloace de a nu se conforma restalinizării şi primitivizării culturii. Cea mai răspîndită formă de „rezisenţă" a fost refugiul în teme şi procedee de limbaj care nu atacau direct regimul, criticîndu-l doar pe ocolite. Temele, de cele mai multe ori, erau istorice sau de dragoste, iar limbajul era unul aluziv, esopic. Aşa au putut apărea romanele lui Augustin Buzura, Nicolae Breban, Marin Preda, Ion Lăncrăjan, Petru Popescu, Constantin Ţoiu, poeziile lui Marin Sorescu, Nichita Stănescu, Mircea Dinescu ş.a. Cei care activau în sfera ideilor nu puteau evita tema condiţiei umane, de aceea aceştia fie că lucrau individual pentru viitor, fie că se izolau în grupuri pentru a elabora şi examina împreună teme de interes comun, cum a fost micul grup de la Păltiniş al lui Constantin Noica. În baza acestor practici, ulterior s-a vorbit despre o „rezistenţă prin cultură", deşi, în ceea ce priveşte actul de creaţie ce s-a manifestat în limitele fixate de regim, fenomenul nu a avut nici pe departe proporţiile şi semnificaţia unei adevărate lupte împotriva acestuia. Au existat însă în sfera culturii şi manifestări directe de protest, ca de ex. atitudinea critică a lui Zaharia Stancu, Eugen Jebeleanu, Marin Sorescu ş.a. faţă de „tezele" din iulie 1971 ale lui Ceauşescu şi mai ales mişcarea disidentă reprezentată de Paul Goma, părintele Gheorghe Calciu-Dumitreasa, Mihai Botez, Dorin Tudoran, Dan Petrescu, Doina Cornea. În sfîrşit, mulţi oameni de cultură, în semn de protest faţă de regim, au luat calea exilului. În general însă, în anii □70-´80, atmosfera culturală din România a fost fundamental deosebită de cea care a dominat de la sfîrşitul anilor □40 pînă la începutul deceniului şapte: climatul social-cultural era cel puţin permisiv, dacă nu stimulativ, realizările au fost multilateriale şi în multe privinţe remarcabile, cultura română s-a impus în lume nu numai prin contribuţiile exilului, dar şi prin numeroase rezultate obţinute în ţară, mai cu seamă în cele mai variate domenii ale ştiinţelor, dar şi în literatură, artă, sport etc. Progresul s-a manifestat mai ales pe două căi foarte largi şi de mare perspectivă istorică: valorificarea plenară a realizărilor culturii naţionale şi universale şi totodată desfăşurarea unei cuprinzătoare activităţi culturale originale.

Fenomenul cel mai interesant, poate, pentru imaginea de ansamblu a culturii române din ultimele decenii ale secolului al XX-lea şi care este caracteristic pentru toate ţările comuniste în care activitatea culturală a avut un minimum de libertate, este o detaşare a actului de creaţie, a producţiei de valori autentice de reţetele şi normele stabilite de regim. Pentru a asigura rezolvarea unor mari probleme de ordin economic şi social, conducerea comunistă nu numai că a trebuit să admită, ci chiar a fost nevoită să încurajeze dezvoltarea culturii, mai ales a ştiinţei şi

Material cu drept de autor

învăţămîntului, şi de asemenea nu doar să permită, ci chiar să stimuleze intrarea realizărilor culturale româneşti în circuitul occidental şi universal, ceea ce a însemnat, totodată, şi deschiderea societăţii româneşti pentru receptarea valorilor spirituale străine. Artele, literatura, teatrul, muzica, revistele de cultură nu au întîrziat să profite de această relaxare. Drept urmare, are loc, cu începere mai ales din anii □60, o adevărată explozie în sfera foarte întinsă şi extrem de complicată a activităţii de creaţie. În atare situaţie, domeniul producerii valorilor spirituale începe treptat să-şi afirme autonomia în raport cu exigenţele regimului, în timp ce autorităţile au trebuit să renunţe la reţetele cele mai dure şi mai stupide ale propagandei oficiale. Mai mult decît atît, fiind întrucîtva detaşată, prin specificul naturii sale, de limbajul tranşant al propagandei de partid, literatura artistică, tot aşa ca şi artele în general, a obţinut libertatea de a-şi alege mijloacele de expresie, parţial chiar şi subiectele, şi chiar încă mai mult, să practice o uşoară critică socială. De altfel, propaganda butucănoasă de partid începuse să fie coruptă spontan şi pe neobservate de o nouă ideologie, aceea care elogia specialistul, tehnicianul, în opoziţie cu propagandistul demagog. Astfel se produce o ruptură între cultura refractară la canoanele cazone şi cultura acestor norme poliţieneşti, adică la un moment dat societatea se va pomeni că are două culturi: una dominantă oficial, dar fără valoare reală, şi alta cu statut politic precar, dar cuprinzînd practic toate manifestările de valoare ale vieţii spirituale. Timp de cîteva decenii cele două culturi, cea a poporului român şi cea a puterii străine de popor, au evoluat paralel, fără să colaboreze, spre punctul în care ciocnirea lor era inevitabilă şi din care doar una putea ieşi învingătoare.

Acesta a fost fondul care a stimulat reafirmarea demnităţii civice şi a cultivat respingerea manipulării şi îndoctrinării în formele practicate de comunişti multe decenii la rînd. Fenomenul era de o mare relevanţă social-culturală, deoarece crea şi întreţinea în societate o atmosferă de frondă latentă faţă de guvernarea comunistă, pregătea sentimentul social care urma să asigure schimbarea de regim.

2. Învăţămîntul

Şcoala românească a fost acel domeniu al culturii, care a fost afectat poate cel mai grav de instaurarea comunismului. Lovitura cea mai mare o primeşte chiar în fatidicul an 1948, prin aşa-zisa *Lege pentru reforma învăţămîntului*. Efectele ei au fost atît de dezastruoase, încît mai tîrziu, chiar sub regimul de dictatură a lui Ceauşescu, propaganda oficială a fost nevoită să recunoască faptul că „această reformă nu s-a putut baza [...] pe o cunoaştere aprofundată a realităţilor noastre naţionale şi nu a ţinut seama de toţi factorii sociali şi umani, pedagogici şi profesionali care condiţionează o dezvoltare armonioasă, echilibrată a procesului instructiv-educativ. De aici au rezultat unele efecte negative care au frînat acest proces". În realitate, această lege, din 3 august 1948, nu a provocat doar „unele efecte negative", ci pur şi simplu a distrus frumoasa tradiţie a şcolii româneşti, ridicînd pe ruinele ei o şcoală de tip sovietic, a cărei sarcină de căpetenie era să educe cetăţeni fideli noului regim. În acest scop, chiar din acel an s-a început o epurare drastică a corpului profesoral de toate gradele, care a avut ca urmare imediată îndepărtarea din învăţămînt a unui mare număr de cadre de cea mai bună

Material cu drept de autor

calificare, acestea fiind înlocuite cu oameni întîmplători, de multe ori semianalfabeţi.

Structura învăţămîntului

Sistemul de învăţămînt al României socialiste era alcătuit din trei sudiviziuni. Prima din ele o constituia *învăţămîntul preuniversitar*, în cadrul căruia locul central revenea şcolii de cultură generală. Conform planului de perspectivă al educaţiei socialiste, prin intermediul acesteia se urmărea realizarea învăţămîntului general obligatoriu. În anul şcolar 1964/65, s-a introdus învăţămîntul obligatoriu de 8 ani, iar Legea învăţămîntului din 1968 a stabilit învăţămîntul obligatoriu de 10 ani, care urma să se realizeze pînă la mijlocul anilor ´70. În afară de şcolile şi liceele de cultură generală, cadrul preuniversitar mai cuprindea instituţiile preşcolare, liceele pedagogice, precum şi o reţea de şcoli cu program seral şi secţii fără frecvenţă. Apropiat şi totodată deosebit de şcoala generală era *învăţămîntul profesional*, care se orienta nu către nivelul de cultură generală a elevilor, ci spre însuşirea unei profesii, în vederea încadrării ulterioare în activitatea de producţie. Partidul acorda o atenţie deosebită acestei forme de învăţămînt, fapt demonstrat mai ales de creşterea numărului de elevi în şcolile profesionale. În anul de studii 1948/49 activau 511 şcoli şi 61 372 de elevi, iar în 1972/73 vor fi 435 de şcoli cu 228 845 de elevi. Astfel, creşterea numărului de elevi se va realiza în baza restructurării şi comasării acestor instituţii de învăţămînt.

Învăţămîntul superior constituia cea de-a doua mare subdiviziune a sistemului de educaţie, aceasta fiind preocupată, pe lîngă indipensabila muştruluială ideologică, de pregătirea cadrelor de înaltă calificare pentru toate domeniile economiei naţionale, ştiinţei, culturii, administraţiei, precum şi pentru unele sfere de interes special pentru stat. În perioada industrializării forţate a ţării, atenţia cea mai mare era acordată învăţămîntului tehnic şi economic. În general, regimul miza nu pe calitatea studiilor, ci pe legătura acestora cu activitatea practică, în corespundere cu planul partidului de construire în ritm forţat a „societăţii socialiste multilateral dezvoltate".

Tocmai de aceea a treia subdiviziune de bază a sistemului de instruire şi educaţie o făceau aşa-zisa *educaţie permanentă şi învăţămîntul postuniversitar*, instituţionalizate prin legea din 1971. În pofida declaraţiei că scopul urmărit prin intermediul acestei subdiviziuni era „pregătirea multilaterală a fiecărui cetăţean" în baza unui „învăţămînt orientat spre viitor", în realitate aceasta urmărea „perfecţionarea de specialitate" şi „îmbinarea învăţămîntului cu munca productivă", ceea ce o făcea să completeze şi să dubleze – parţial la un nivel superior – învăţămîntul profesional de nivel mediu şi chiar inferior.

3. Ştiinţele

Cu toate că, sub regimul comunist, intelectualitatea ştiinţifică românească a fost supusă multor vexaţiuni, fără a mai vorbi de lichidarea unor importante centre ştiinţifice, îndepărtarea multor savanţi cu renume de la catedre şi din Academie, reducerea drastică a salariilor etc., ştiinţa românească nu numai că nu a fost distrusă, dar chiar a înregistrat o serie întreagă de performanţe, care au fost înalt apreciate atît în ţară cît şi de către forurile ştiinţifice de prestigiu din străinătate.

a) Matematică

Material cu drept de autor

În acest domeniu, îşi continuă valoroasele lor cercetări O. Onicescu, S. Stoilov, Gh. Mihoc, Al. Chika, Al. Myller, V. Vâlcovici, D. Barbilian, Gh. Demetrescu. Încă mai mulţi vor inaugura noi direcţii de cercetare în matematică şi vor propune şi realiza teme noi. Călin Popovici (1910-1977), de ex., va fi preocupat de astronomia şi statistica stelară, obţinînd, între altele, rezultate notabile în observaţiile în geodezie şi astrofizică cu ajutorul sateliţilor artificiali. Constantin Drâmbă (1907-1997) s-a impus cu contribuţii esenţiale în geometria diferenţială şi cu studii tot atît de apreciate asupra proprietăţilor calitative ale sistemelor de ecuaţii diferenţiale. El a dat, totodată, o serie de răspunsuri privind relaţia dintre pămînt, lună şi soare. Geometria diferenţială s-a aflat şi în centrul atenţiei lui Gheorghe Vrânceanu (1900-1979), care a reuşit să introducă concepte noi în studiul spaţiilor geometrice. Acestor eforturi le-a adăugat o serie de studii cu privire la teoria numerelor sau la problemele de mecanică cerească şi mecanică pură. În scurta sa activitate ştiinţifică, Tiberiu Popoviciu (1906-1965) a fondat şcoala clujeană de analiză matematică, preocupată în special de teoria aproximării şi de analiza numerelor. Grigore Moisil (1906-1973) a fost fondatorul şcolii româneşti de algebră a logicii şi informaticii, evidenţiindu-se de asemenea şi prin studiile sale de pionierat în domeniul lingvisticii matematice şi al aplicării analizei funcţionale. Caius Iacob (1912-1992) s-a remarcat prin aplicarea rezultatelor obţinute în analiza matematică la mecanica fluidelor, precum şi prin interesul pentru aerodinamică, hidrodinamică şi teoria elasticităţii. Prin cercetările sale în domeniul analizei matematice (*Analiza matematică*, 3 vol.), Miron Nicolescu (1903-1974) s-a impus ca unul din cei mai cunoscuţi matematicieni români în afara ţării, în special cu teoria funcţiilor reale şi cu teoria ecuaţiilor parţial diferenţiale. Toţi aceşti savanţi au activat în cadrul celor cîteva institute de matematică ale Academiei Române, colaborînd, bineînţeles, şi cu universităţile.

Este foarte interesant însă şi faptul că un număr relativ mare de matematicieni, ca de altfel şi de alţi specialişti de cea mai înaltă calificare ştiinţifică, s-au format, au activat şi cei mai muţi mai activează încă în afara Academiei. Profesorul Petre T. Frangopol a selectat mai multe nume de astfel de savanţi, care, observă un alt învăţat cu renume, biologul Gheorghe Benga, „au fost aleşi din diferite generaţii ale ultimilor 60 de ani, care sînt elite recunoscute pe plan internaţional pe baza unor indicatori scientometrici: lucrări publicate în cele cîteva mii de reviste cotate în sistemul *ISI* (*Institut of Scientific Information*), numărul de citări ale lucrărilor publicate etc.". Printre cercetătorii care onorează astfel matematica românească se află Dorin-Mihail Popescu (n. 1947), Mihnea Colţoiu (n. 1954), Şerban A. Basarab (n. 1940), Vasile Brânzănescu (n. 1945), Nicolae D. Popa (n. 1943), Ioan M. Pop (n. 1937), Şerban Strătilă (n. 1943).

b) Fizică

Un important prinos în domeniu îl vor constitui cercetările efectuate de fizicienii care debutaseră în interbelic, aşa ca Şt. Procopiu, E. Bădărău. I. I. Plăcinţeanu, H. Hulubei, T. V. Ionescu ş. a. Aceştia, împreună cu Şerban Ţiţeica (1908-1986), Florin Ciorăscu (1914-1977) şi Ion I. Agârbiceanu (1907-1971) au constituit aceea ce avea să se numească după război „generaţia de aur" a fizicienilor români. Bădărău, specialist în fizica plazmei şi în descrăcări electice în

Material cu drept de autor

gaze, cu rezultate apreciabile în spectroscopie, optică şi acustrică, conducea Institutul de fizică al Academiei Române, iar Hulubei, care făcuse studii serioase la Paris sub îndrumarea lui Jean Perrin, tot aşa ca şi în laboratorul lui Pierre şi Marie Curie, cercetînd mai cu seamă cîmpurile radioactivităţii, conducea Institutul de fizică atomică. Ş. Ţiţeica, fiul reputatului matematician Gheorghe Ţiţeica, a fost fondatorul şcolii române de fizică teoretică, contribuind mult la dezvoltarea fizicii statistice şi a mecanicii cuantice. Ciorăscu, care a condus şi el o vreme Institutul de fizică atomică, s-a distins prin cercetări de valoare în electronică şi în ingineria fizică şi nucleară, pe cînd Agârbiceanu, fiul cunoscutului prozator Ion Agârbiceanu, a fost creatorul primului laser în România şi s-a bucurat de înaltă apreciere pentru studiile în spectroscopie şi în optică fizică. Succesele în acest domeniu sînt cu atît mai evidente cu cît, mai mult chiar decît în cazul matematicienilor, mulţi fizicieni români au reuşit să obţină rezultate remarcabile chiar dacă nu au activat sub patronajul Academiei Române. Revenim şi aici la cartea profesorului P. Frangopol (*Elite ale cercetătorilor din România*, 2004), în care găsim numele unor fizicieni cel puiţin cu merite reale, dacă nu foarte înzestraţi, care au activat în ultimii 60 de ani în România, printre aceştia numărîndu-se Voicu Lupei (n. 1938), Marian V. Apostol (n. 1949), Vasile V. Morariu (n. 1943), Dumitru Mihalache (n. 1948), Dorel Bucurescu, (n. 1944), Dorin N. Poenaru (n. 1936), Apolodor Aristotel Răduţă (n. 1943), Alexandru Mihul (n. 1928), Nicolae-Victor Zamfir (n. 1952), Cătălin Borcea (n. 1943), Geavit Musa (n. 1931).

c) Chimie

Printre chimiştii din a doua jumătate a secolului al XX-lea s-a remarcat Petre Spacu (1906-1995) cu cercetări în domeniul chimiei coordinative şi mai cu seamă cu rezultate apreciabile în cercetarea elementelor rare, contribuind totodată la dezvoltarea industriei farmaceutice. Ilie Murgulescu (1902-1983), considerat creatorul şcolii române de chimie fizică, a inventat procedeul de polimerizare a acrilnitrilului. Costin Neniţescu şi-a continuat cercetările în chimia organică, el fiind recunoscut ca principal iniţiator şi organizator al cercetărilor în acest diomeniu, făcîndu-se remarcat mai ales prin descoperirea a trei noi reacţii şi a unei hidrocarburi care îi poartă numele. Trebuie menţionaţi, de asemenea, Ionel Haiduc (n. 1937), care s-a făcut cunoscut mai ales prin cercetările în domeniul compuşilor metaloorganici, prin studierea cilclurilor anorganice şi a stucturii moleculare, Cristofor Simionescu (n. 1920), cu cercetări în chimia organică şi macromoleculară. Nu sînt de neglijat nici chimiştii care s-au remarcat în ultimele decenii pe plan internaţional, chiar dacă nu deţin funcţii importante în sructurile academice sau universitare din ţară, aşa fiind Costel Sârbu (n. 1951), Miron Teodor Căproiu (n. 1946), Valentin I. Popa (n. 1946).

d) Medicină

Cercetările de după război în domeniul medicinei au putut beneficia de succesele deosebite pe care această ştiinţă le înregistrase în interbelic prin cercetările unor savanţi de talia lui I. Cantacuzino, C. Parhon, Şi. Nicolau, M. Ciucă, N. Lupu, V. Gomoiu ş.a. Nicolau şi Parhon au jucat un rol la fel de important în domeniu şi în perioada comunistă: cel dintîi a fost întemeietorul şcolii

Material cu drept de autor

românești de inframicrobiologie, cercetînd numeroase boli virotice şi introdicînd termeni şi concepte noi, ca atrovirus şi infravirus, biofitism al viruşilor etc. Parhon, fondatorul şcolii naţionale de endocrinologie este considerat, cel puţin în România, primul european care a realizat conexiunea dintre funcţiunile endocrine şi celulele nervoase, punînd astfel bazele conceptului de integrare neuro-endocrină: trebuie, de asemenea, menţionate şi lucrările sale de pionierat în gerontologie. Cercetările sale au fost continuate, în endocrinologie, de către Ştefan Milcu (1903-1997), iar în gerontologie de către Ana Aslan (1897-1988). La începutul perioadei, D. Danielopulu era foarte apreciat ca un înzestrat theoretician şi experimentator în medicina modernă şi totodată inventator original în domeniile biociberneticii şi farmacologiei. Cel mai cunoscut savant român în domeniul medicinei şi biologiei din această perioadă a fost George Emil Palade (n. 1912), laureat al Premiului Nobel (1974) pentru fiziologie şi medicină, care s-a remarcat mai cu seamă prin cercetări în domeniul biologiei celulare. El a efectuat cercetări celulare cu ajutorul microscoapelor electronice, evidenţiind o serie de structuri şi componente celulare precum şi funcţiile acestora.

e) Biologie

După afirmarea regimului comunist, dar fără vreo legătură directă cu acest fenomen, secţiunile medicală şi biologică vor fi separate ca preocupări ştiinţifice. Secţia de biologie va întruni institutele de biochimie, biologie, speologie şi de biologie şi patologie celulară. În biochimie, pricipala preocupare o va constitui interacţiunea glicoproteinelor cu proteinele în procesul de biosinteză. Printre temele de bază în cercetările biologice s-au aflat studierea microorganismelor în condiţii de mediu extreme, ca şi a ecosistemelor din zona inundabilă a Dunării de Jos. Cercetări valoroase privind alterarea celulară a sistemelor vasculare au devenit cunoscute mediilor ştiinţifice internaţionale prin intermediul unor reviste şi cărţi de mare prestigiu. Printre biologii români care s-au făcut remarcaţi în perioada postbelică, în afară de Palade şi alţii care activau şi în medicină sau la interferenţa biologiei cu medicina, au fost Nicolae Simionescu (1926-1995) şi Maya Simionescu (n. 1937), care au organizat Institutul de biologie şi patologie celulară şi au efectuat o serie de cercetări de reală valoare în acest domeniu.

f) Ştiinţe tehnice

În mecanica fluidelor, s-a impus numele lui Dumitru Dumitrescu (1904-1984), care, pe lîngă investigaţiile sale de pionierat în hidarulică mai ales, a contribuit şi la construirea unor hidrocentrale. George (Gogu) Constantinescu (1881-1965) a contribuit la crearea ştiinţei şi tehnicii sonicităţii, şi în special la transmiterea energiei mecanice prin intermediul vibraţiilor elastice longitudinale în fluide. Radu Voinea (n. 1923) s-a făcut cunoscut prin preocupări în domeniul mecanicii teoretice şi mai ales prin aşa-zisa „metodă a cilcurilor independente", aplicabilă la determinarea acceleraţiilor mecanice. De înaltă apreciere s-au bucurat cercetările lui Nicolae Tipei (1913-1999) şi Virgiliu Niculae Constantinescu (n. 1931) în tribologie (studiul fricţiunii) şi lubrificaţie, ale lui Constantin Budeanu (1886-1959) în studiul forţei distorsionate (non-sinusoidale) în instalaţiile electrice, ale lui Remus Răduleţ în cicuitele electrice. Paul Dimo (1905-1990) a efectuat investigaţii originale de mare rezonanţă în analiza sistemelor electromagnetice cu

Material cu drept de autor

ajutorul mijloacelor matematice moderne precum analiza modală, metodele REI şi analiza grafică. Alţi cercetători cu renume în acest domeniu au fost Ion Anton (maşini hidraulice), Aurel Avramescu (electrotehnică), Mihai Drăgănescu (electronică), Gheorghe Cartianu Popescu (telecomunicaţii), Cornel Miclosi şi Ştefan Nadasan (rezistenţa metalelor), Elie Carafoli (teoria elasticităţii şi plasticităţii, teoria vibraţiilor) ş.a. Cele mai importante realizări în ştiinţele tehnice au fost cele privind aerodinamica vitezelor mari, lubrificaţia hodrodinamică (cu lichide şi gaze), stabilitatea sistemelor electroenergetice, cavitaţia la turbine. Unele rezultate, deşi mai puţin cunoscute, s-au impus prin valoarea lor practică, în special prin influenţa favorabilă pe care au exercitat-o asupra economiei naţionale, cum au fost introducerea compresoarelor cu jet în cîmpurile de gaz metan, elaborarea şi aplicarea unor metode proprii, româneşti, de sudare a şinelor de cale ferată, elaborarea unor amortizoare de calitate pentru vehiculele produse în ţară, realizarea unor noi tipuri de turbine ş.a. Expoziţiile internaţionale au apreciat un număr mare de invenţii şi inovaţii româneşti care s-au materializat în noi produse şi tehnologii.

Un vast cîmp de cercetare au constituit ştiinţele socio-umane, însă acestea, şi mai cu seamă rezultatele obţinute în ştiinţele sociale şi politice, dar chiar şi cele referitoare la economie şi istorie, au fost marcate puternic, pînă spre sfîrşitul secolului, de ideologia regimului comunist. Totuşi unele din aceste ştiinţe, mai puţin istoriografia şi mai mult lingvistica, tot aşa ca şi etnografia şi folcloristica, au putut înregistra o serie de realizări de indiscutabilă valoare ştiinţifică.

g) Istoriografie

În afară de numeroase lucrări care proslăveau regimul comunist şi exponenţii lui cei mai influenţi sau care recompuneau istoria poporului român în strictă corespundere cu calapoadele şi instrucţiunile sovietice, modelul fiind lucrarea de tristă faimă *Istoria României* în 4 vol. (1960-1969), executată sub îndrumarea lui Mihai Roller şi sub supravegherea cerberului ideologic Leonte Răutu, în perioada postbelică au fost realizate şi multe cercetări istorice de mare ţinută ştiinţifică. Nu este de nelijat, de ex., importanţa acordată mişcărilor sociale, cum au fost răscoala de Bobîlna, cea condusă de Gh. Doja, războiul triumviratului Horia, Cloşca şi Crişan, marile răscoale ţărăneşti de la 1888 şi mai ales din 1907, revoluţiile de la 1841 şi 1848, frămîntările legate de Unirea Principatelor, cucerirea independenţei României şi realizarea Marii Uniri de la 1918. Chiar dacă uneori scrierile despre aceste fenomene poartă o vizibilă amprentă ideologică, în general efortul îndreptat spre cercetarea acestor fenomene s-a soldat cu apariţia unui număr mare de lucrări, a căror calitate ştiinţifică nu poate fi pusă la îndoială. S-au făcut remarcate şi alte două direcţii de cercetare. Una din ele a constituit-o studierea şi publicarea izvoarelor istorice, preocupare ce s-a impus mai cu seamă prin editarea cronicilor medievale româneşti, acţiune în care s-au remarcat în mod deosebit P. P. Panaitescu, C. Grecescu, Dan Simionescu, apoi prin reluarea colecţiei Hurmuzachi, prin iniţierea corpusului *Documenta Romaniae Historica* şi a colecţiei *Fontes Historiae Daco-Romanae*. Cea de a doua direcţie a constituit-o studierea istoriei antice, care a dat un impresionant număr de lucrări, de cele mai multe ori rezultate ale unor laborioase investigaţii arheologice privind civilizaţia geto-dacă, fără să fie neglijate nici culturile anterioare sau prezenţele greceşti şi romane la Dunărea de

Material cu drept de autor

Jos. Printre istoricii care au activat în această perioadă s-au evidenţiat P. P. Panaitescu (1900-1967) cu cercetări de sinteză privind feodalismul în Ţările Române, Şerban Papacostea (n.1928) cu studii asupra evului mediu timpuriu din spaţiul românesc, David Prodan (1902-1992), care a realizat o operă de mari proporţii referitoare la relaţiile sociale din Transilvania medievală şi modernă şi la mişcarea naţională a românilor ardeleni, Dumitru Protase (n. 1926) cu rezultate apreciabile în istoria antică şi arheologie, Ştefan Pascu (1914-1998) cu o prodigioasă activitate ştiinţifică şi editorială, orientată cu precădere spre istoria Transilvaniei, Andrei Oţetea (1894-1977) cu studii asupra Renaşterii şi a epocii moderne, Ştefan Ştefănescu (n. 1929) cu numeroase scrieri privind evul mediu românesc, Nicolae Stoicescu (1924-1999), medievist şi realizator al unor importante lucrări de bibliografie istorică, Gabriel Ştrempel (n. 1926) şi Virgil Cândea (1927-2007), specialişti în istoria culturii medievale româneşti, Alexandru Zub (n. 1934) cu importante cercetări istoriografice, Emil Condurachi (1912-1987), specialist în istoria şi arheologia greco-romană privind spaţiul românesc, Florin Constantiniu (n. 1933), care s-a remarcat la fel de bine ca medievist şi ca specialist în istoria contemporană, Ioan Scurtu (n. 1940), un foarte bun cunoscător al istoriei României interbelice, Gheorghe Buzatu (n. 1939) cu serioase preocupări privind istoria contemporană, Paul Cernovodeanu (n. 1927), medievist cu cercetări de prestigiu privind disciplinele auxiliare ale istoriei, Victor Spinei (n. 1943) cu contribuţii de preţ la evul mediu timpuriu, Ioan Caproşu (n. 1934), medievist de înaltă ţinută ştiinţifică şi harnic editor de izvoare istorice ş.a.

Şi în Moldova de la est de Prut au fost înregistrate o serie de realizări privind studiul istoriei, aici presiunea propagandei oficiale asupra cercetătorilor fiind încă mai puternică decît în România. Istoriografia moldovenească era forţată să se orienteze cu precădere spre două teme: justificarea aflării Basarabiei în componenţa URSS şi evidenţierea succeselor pe care aceasta le-ar fi obţinut tocmai ca urmare a statutului ce i s-a impus în 1812. Făcînd însă abstracţie de aspectul propagandistic, putem semnala în întregul context al istoriografiei basarabene postbelice multe lucrări de reală valoare ştiinţifică. Între acestea, ar fi de menţionat cercetările arheologice ale lui Nicolae Chetraru, Valentin Dergaciov, Ion Hîncu, Vsevolod Marchevici, Pavel Bîrnea, Ilie Borziac, studiile asupra evului mediu ale lui Pavel Sovetov, Lazăr Polevoi, Pavel Parasca, Ion Eremia, Demir Dragnev, Ion Chirtoagă, Andrei Eşanu, Eduard Baidaus, Vladimir Mischevca, cele privind epoca modernă realizate de I. G. Budak, I. S. Grosul, Alexei Agachi, I. A. Anţupov, V. I. Jukov, D. G. Şemeakov şi în sfîrşit cercetările de istorie contemporană ale lui Boris Vizer, K. Stratievschi, L. Bulmaga, Veaceslav Stăvilă, Nicolae Movileanu ş.a. Nu sînt de neglijat nici lucrările de bibliografie istorică ale lui Ion Madan, ca şi cele de numismatică ale lui A. Nudelman.

h) Lingvistică, filologie şi istorie literară

Succesele cele mai mari în acest domeniu au fost lucrările lexicografice, mai întîi definitivarea *Dicţionarului general al limbii române*, apoi *Dicţionarul limbii române moderne* şi *Dicţionarul limbii române literare contemporane* în 4 vol. Realizarea unui şir de monografii dialectale şi a unor cuprinzătoare anchete de teren au permis o relansare a *Atlasului lingvistic român*. Bineînţeles că cele mai

Material cu drept de autor

multe eforturi erau concentrate pe cercetări speciale în gramatică, în istoria limbii române, diactologie, fonetică ş.a., pe cînd altele erau atrase de direcţiile mai noi de cercetare, ca lingvistica structurală, fonologia, semiotica, lingvistica matematică etc. Printre lingvişti care s-au remarcat în aceşti ani s-au aflat Iorgu Iordan (1888-1986) cu cercetări de lingvistică şi filologie romanică, Alexandru Graur (1900-1988), cunoscut pentru studiile sale de lingvistică şi filologie clasică, dar poate încă mai mult prin activitatea de cultivare a limbii vorbite, apoi Alexandru Rosetti (1895-1990) cu lucrări fundamentale în istoria limbii române, cu studii dialectale şi de fonetică, Ion Coteanu (1920-1997), cu foarte apreciate lucrări de gramatică, Boris Cazacu (1919-1987, dialectolog, Haralambie Mihăescu (1907-1985), filolog, Gheorghe Ivănescu (1912-1987), specialist în lingvistică romanică şi generală, Dimitrie Macrea (1907-1988), lingvist care a fost preocupat de istoria limbii române, dar care a realizat şi dicţionare foarte apreciate, Mioara Avram (1932-2004), preocupată mai ales de ortografia limbii române. Un grup de specialişti sub conducerea lui Ion Gheţie (1930-2004) au editat în 1997 valoroasa lucrare *Istoria limbii române literare. Epoca veche 1521-1780.*

Mari specialişti au activat şi în istoria literaturii, între aceştia remarcîndu-se mai ales George Călinescu, Perpessicius (Dumitru S. Panaitescu), Şerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Alexandru Piru, Zoe Dumitrescu-Buşulenga, Mihnea Gheorghiu, Alexandru Balaci, Dan Horia Mazilu, Jean Livescu, Mircea Anghelescu, Ion Rotaru ş.a. Prin eforturile unui grup de cercetători din cadrul Academiei Române, în 2002 a fost reeditat în variantă revizuită *Dicţionarul literatrurii române de la origini pînă în 1900* (prima ed. 1979). A fost finalizat *Dicţionarul general al literaturii române* în 6 vol.+Addenda; primele cinci volume au apărut în 2004-2006. Şi-au adus contribuţia la realizarea acestei opere monumentale cercetătorii Remus Zăstroiu, Victor Durnea, Dan Mănucă, Stănuţa Creţu, Florin Faifer ş.a.

Citica şi eseistica literară au avut, în ultima jumătate de veac, numeroşi cercetători, printre care s-au impus, în România, mai ales numele lui Nicolae Manolescu, Constantin Ciopraga, Eugen Simion, Adrian Marino, Laurenţiu Ulici, Grigore Grigurcu, Alexandru Călinescu, Dan Culcer, Ion Bălu, Ion Negoiţescu, Livius Ciocîrlie, Dan Grigorescu, Ion Bogdan Lefter, Mircea Iorgulescu, Eugen Negrici, Nicolae Balotă, Edgar Papu, Lucian Raicu, Ştefan Vârgolici, Mircea Zaciu, Dan C. Mihălescu, Alex. Ştefănescu ş.a., iar în Basarabia, Vasile Coroban, Mihai Cimpoi, Ion Ciocanu, Eliza Botezatu, Eugen Lungu, Nicolae Leahu etc.

3. Literatura

Bineînţeles că la început, în anii ´40-´50 mai ales, nu au putut lipsi scrierile de factură proletcultistă. Exemplul l-a dat, în proză, M. Sadoveanu cu *Fantezii răsăritene* (1946), *Păuna Mică* (1948), *Mitrea Cocor* (1950), fiind urmat şi pe alocuri chiar întrecut de Alexandru Jar, Petru Dumitriu şi mai ales Eusebiu Camilar (cu detestabilul său roman *Negura*), mai puţin de Zaharia Stancu şi Eugen Barbu. S-a supus rigorilor realismului socialist şi destulă poezie, în special cea scrisă de Dan Deşliu (*Cîntec pentru tovarăşul plan*, *Lazăr de la Rusca*), Victor Tulbure

Material cu drept de autor

(*Balada tovarăşului căzut împărţind* Scînteia *în ilegalitate*), Marcel Breslaşu (*Cîntec de leagăn al Doncăi*), Mihai Beniuc (*În frunte comuniştii*, *Cîntec pentru tovarăşul Gheorgiu-Dej*, *Partidul m-a învăţat*), Nina Cassian (*An viu, nouă sute şi şaptesprezece*), Ion Brad (*Cincisutistul*), Veronica Porimbacu (*Tovarăşul Matei a primit Ordinul Muncii*), Maria Banuş (*Ţie-ţi vorbesc, Americă!*), Ştefan Iureş (*Ucenicul Partidului*), Eugen Frunză, Miron Radu Paraschvescu, Virgil Teodorescu, Mihu Dragomir etc., ca să nu mai insistăm asupra unor nume de tristă faimă, ca acela al lui A. Toma. Dar cu toată teroarea ideologică impusă de regimul comunist, literatura română a cunoscut după război evoluţii foarte interesante şi în unele privinţe chiar spectaculoase, mai ales în ultimele patru decenii. Nici declanşarea, în prima jumătate a anilor □70, a „revoluţiei culturale" ceauşiste nu a împiedicat apariţia literaturii de calitate. Este adevărat că în România nu a fost cunoscut fenomenul samizdatului, ca în Polonia şi mai ales ca în Uniunea Sovietică, dar scriitorii români au reuşit totuşi să realizeze opere de valoare recurgînd la un limbaj mai mult sau mai puţin criptic, aluziv, refugiindu-se totodată din realitate în istorie sau în viaţa intimă a personajelor.

a) Poezia

Bineînţeles că, dat fiind specificul genului, cel mai bine a izbutit poezia. Şi după război, prima pană a poeziei româneşti rămăsese multă vreme tot Arghezi, care se impusese în interbelic cu cîteva cărţi de versuri ce au ajuns să constituie un fenomen de excepţie al istoriei literare. Deşi un timp poetul flirtase cu regimul, totuşi asta nu pare să fi adus prejudicii serioase artei sale. Tocmai pentru a se pune bine cu noua stăpînire, a publicat în 1955 poemul *1907 – Peisaje*, dedicat marii răscoale ţărăneşti, dar deşi interesul său pentru tematica socială nu se va limita la acest poet, totuşi predilecţia va fi pentru lirica meditativă, în care poetul se pronunţă asupra problemelor fundamentale ale existenţei şi creaţiei. În parte, G. Călinescu avea dreptate cînd spunea că poezia tîrzie a lui Arghezi „nu aduce nimic nou", dar numai în parte, pentru că în realitate creaţia sa postbelică se va caracteriza nu numai prin extensiune, ci şi prin abordarea unei problematici foarte variate, prin reflecţii sugestive şi nu în ultimul rînd printr-un neobosit exerciţiu stilistic. Mai mult, chiar unii dintre cei care au fost foarte reticenţi în elogierea poeziei argheziene din această perioadă nu au putut să nu semnaleze faptul că limbagul poetului rămăsese la fel de viguros. Ciclurile *Una sută una poeme*, *Stihuri noi*, *Ţara piticilor*, *Prisaca*, *Stihuri pestriţe*, *Cîntare omului* aduc dovada unei mari diversităţi tematice, în care se întîlnesc motive sociale, filozofice, religioase, mitologice, bucolice, didactice, satirice etc. Se pare că, din toate acestea, cel de la urmă a provocat cele mai aprinse dezbateri privind caracterul poeziei tîrzii a lui Arghezi. Tudor Vianu, de ex., a căutat să-i evidenţieze resorturile filozofice profunde, pe cînd Eugen Simion vede în *Cîntare omului* doar un „poem vibrant despre condiţia omului în univers şi în istorie [...]". Nu e greu însă de observat că, pe lîngă unele elemente noi, cum e imaginea umbrei, de ex., sau în pofida discursului construit parcă din stînci de piatră dură (*Luptă şi război*: „Şi, secerat de oameni, pămîntul, ca de-o boală, / Va spînzura la urmă,-n

Material cu drept de autor

văzduhuri, tudvă goală, / Şi nimeni, nicăirea, ce-a fost n-o să mai ştie, / Cînd ţările-ngropate vor fi nişte sicrie"; *A mai trecut o vreme*: „Puhoaiele umflate, hrănite smîrc cu smîrc, / Au copt buboiul negru, înmugurit în sfîrc, / Şi-atunci, din ţară-n ţară, / Buboaiele, atinse de ac şi foc, crăpară"), prospeţimea mesajului e mereu compromisă, artisticul mereu cedează în faţa declarativului. *Cîntare omului*, un poem istoric despre odiseea destinului uman, din preistorie pînă cînd „omul, / A prins şi taina mare, a tainelor, atomul", este o epopee declarativă, deşi e tot atît de adevărat că e realizată cu instrumentele unui mare artist. De aceea nu e întîmplător că opera postbelică a lui Arghezi nu a mai întrunit aprecieri tot atît de unanime şi elogioase ca cele din interbelic. Dacă e adevărat că fiinţa sa este tot atît de frămîntată ca pe vremea *Cuvintelor potivite* şi a *Florilor de mucigai*, nu e mai puţin cert ca ea totuşi nu mai poate da roadele de altădată. „Poetul cu verbul cel mai violent al literaturii noastre îşi face auzită acum o voce stinsă, articulînd cu greu un cînt de jale, în jurul aceloraşi teme care-l obsedaseră din tinereţe" (Al. George). Această observaţie este valabilă pentru creaţia din ultimii săi ani de viaţă, mai ales din momentul apariţiei culegerii *Frunze* (1961). Marea artă nu sfîrşeşte însă niciodată în urît sau derizoriu. Chiar dacă este cumva repetititvă, cum s-a spus, şi nu mai are vigoarea tinereţii, poezia din acest ciclu este aproape tot atît de expresivă ca şi versurile de altă dată: „Încerc de-o viaţă lungă, să stăm un ceas la sfat, / Şi te-ai ascuns de mine de cum m-am arătat. / Oriunde-ţi pipăi pragul, cu şoapta tristei rugi, / Dau numai de belciuge, cu lacăte şi drugi. / Înverşunat de piedici, să le sfărîm îmi vine; / Dar trebuie,-mi dau seama, să-ncep de-abia cu tine" (*Psalm*).

Şi în cazul lui Lucian Blaga, culegerile de poezii *Poemele luminii*, *Paşii profetului*, *În marea trecere*, *Laudă somnului*, *La cumpăna apelor*, *La curţile dorului*, apărute în interbelic, sînt partea, dacă nu cea mai temeinică, în orice caz, cea mai cunoscută a creaţiei sale poetice. Totuşi, ca rare excepţii, critica literară a apreciat destul de înalt şi versurile scrise în următorii douăzeci de ani de viaţă ai poetului şi apărute, cu puţine excepţii, postum. Ba mai mult, nu puţini cunoscători ai operei sale sînt de părere că talentul poetic al lui Blaga s-a afirmat plenar tocmai în ceea ce a scris de la război încoace. Aceste scrieri poetice sînt împărţite în cinci cicluri: *Vîrsta de fier*, *Corăbii cu cenuşă*, *Cîntecul focului*, *Ce aude unicornul* şi *Mirabila sămînţă*. Bineînţeles că dimensiunea filozofică a poeziei lui Blaga nu a mai fost un subiect de dezbatere în contradictoriu, ca în cazul lui Arghezi, ba dimpotrivă, unii literaţi au opinat că lirismul său a fost oarecum stînjenit de stăruitoarele speculaţii filozofice. Ca şi cea apărută în timpul vieţii, poezia sa postumă se caracterizează printr-un lirism spiritualizat; aidoma lucrărior sale filozofice, ea este parte a efortului de cunoaştere, şi anume ale unei cunoaşteri magice. Pentru poet, universul poate fi cunoscut cel mai bine atunci cînd este redus la esenţele sale spirituale, la un cosmos al subtilului şi frumosului. Dar lumea aceasta necuprinsă nu poate fi cunoscută decît prin suprimarea duratei, ceea ce ar însemna plasarea omului în afara timpului. În poezii cum sînt cele despre somn, poetul sugerează ideea că, prin somn, se integrează unversului şi astfel capătă existenţă supraumană (*Somn*, *Cîntecul somnului* ş.a.). Poezia tîrzie a lui Blaga este în mare parte una erotică, dar de o factură specială, oarecum neobişnuită, întrucît în

Material cu drept de autor

ea femeia este asociată adeseori marilor fenomene cosmice sau naturale (*Prezența ta*: „Adaos de lumină la caratele amiezii / şi enigmatic spor la tot ce e ascuns, / să fie de faţă – împlinire lipsei / lăuntrice – mi-ar fi de-ajuns"; *Oracole*: „Trup al luminii, alintat, / din visul cui eu te-am furat? / Îţi spun povestea, să te-ncînte, / cînd totul cîntec şi pămînt e"). Prospeţimea poeziei sale, chiar şi în ultimii ani de viaţă, poetul o explică prin neobositele sale căutări: „Sufletul e în căutare / în mută, seculară căutare / de totdeauna, / şi pînă la cele din urmă hotare" (*Autoportret*).

În poezia lui Vasile Voiculescu (1884-1963) cuvîntele şi ideea se află într-un necurmat dialog: cînd izbîndesc unele, cînd invinge alta. În primele culegeri (*Urcuş*, *Destin*), cuvintele reuşesc să se impună, în cele de mai tîrziu (în *Sonete*, de ex.) va domina ideea, care poate fi o temă mai mult sau mai puţin obsesivă, cum e iubirea. Iubirea poetului nu este însă oarbă, nu e materială sau mistică, în pofida puternicului său sentiment religios, ci dimpotrivă, e mereu asociată raţiunii şi mai ales luminii, ca în următorul sonet: „Pornisem din obîrşii potrivnice unirii, / Dar ne chema lumina aceluiaşi văzduh; / Cu vîrfuri deopotrivă în slăvile gîndirii. / Ne-am întîlnit acolo, în pur azur de duh!" Poezia sa este maiestuoasă, rostită în cadenţe grave, şi, prin recursul la mitologia antică, este însoţită adeseori de o simblistică barocă: „De ce nu pot fi Zeus, stăpîn pe slăvi? Acolo / Te-aş lua, eternităţii să fii un nou Apollo!" (*CCXXVI*) sau „Să plîng, Adam nemernic, la sacre porţi de rai, / Din iadurile-ţi nalte afară cînd mă dai..." (*CCI*) ş.a. O altă temă a sonetelor sale este dorinţa de a sluji arta şi frumosul. Poetul are deplină încredere în harul său, care, crede el, este de origine divină: „Eu n-am fost niciodată ucenic; / Dintr-nceput deplin maestru... numa / În faţa ta mă-nchin; stăpîn unic, / Revarsă-ţi harul peste mine-acuma, / Nu te mira că-ţi cer să nu-mi măsori, / Să-mi dai tu singur tot; nu se desparte / Iubirea ta de marile-i surori; / Eterna Artă, suverana Moarte..." (*CLXXXII*). În sonetul 87, foarte apreciat de critica literară, frumuseţea, arta şi iubirea sînt cîntate împreună, de vreme ce sînt inseparabile: „Cînd n-o mai fi nici urmă din noi în amintiri, / Cu spaimă dezgopa-vor dintre hîrţoage roase / Un alb colos de versuri mai tari ca nişte oase: / Scheletul uriaşei, tristei noastre iubiri. / De-a pururi ard în ele, din focul cel etern, / Ca-n măduva de stîncă, traincele febre / un osuar de patimi, năprasnice vertebre / C-n cap s-atingă cerul, cu celalt, un infern..." Acest sonet de inspiraţie shakespeariană exprimă, condensat, întregul mesaj artistic şi tot universul ideatic al *Sonetelor* lui Voiculescu, ceea ce dă dreptate acelora care au văzut în aceste sonete un singur poem (L. Grăsoiu) care însumează în acelaşi timp şi toate temele anterioare din poezia sa.

Şi Emil Botta (1912-1977) a debutat, cu destul succes, în interbelic, în *Biletele de papagal* ale lui Arghezi, dar creaţia sa s-a produs în cea mai mare parte după război. Încă de la începuturi, poezia lui Botta va fi expresia unui lirism puternic şi încă de pe atunci va fi populată din belşug cu himere. Acestea, himerele, sînt produsul prodigioasei sale fantezii, dar încă mai mult al neobositelor sale lecturi. Firea sa singuratică a imprimat de multe ori poeziilor un soi specific de melancolie, dominată de nelinişte: „E atîta nepace în sufletul meu, / bătut de alean şi de umbre cuprins... / Un dor fără saţiu m-a-nvins, / şi nu ştiu ce sete mă arde mereu" etc. (*Pe-o gură de rai*). Multe din poeziile sale sînt pătrunse de un lirism luminos, reconfortant, aşa cum e poemul *Glin*: „Rara ploaie cădea. / Era o ploaie / de o

Material cu drept de autor

calitate rară, vă spun, / fină, ultra fină, / de o rară transparenţă, / de un aer uşor trist, / de un imens rafinament". Evident, aici, limbajul este voit degajat, seriozitatea este uşor trucată, dar impresia de puritate şi lumină nu este compromisă. În generel, ceea ce pare să fie trăsătura definitorie a poeziei lui Botta e îmbinarea lirismului cu ironia, iar uneori şi cu motivul iubirii, ca în aceste versuri: „Şi ea, unde este ea, / Iubirea? / Eu şi ea / ne-am jurat o veşincă infidelitate, / dusă departe / dincolo de mormînt. / Şi jurămîntul e jurămînt, / cuvîntul de onoare e sfînt, / martor înfricoşător mi-este cerul. / Unde este ea, / Iubirea?" (*Arhipelag*). Oscilaţia permanentă între ironic şi grav, îmbinarea tragicului şi a comicului au dat naştere la adevărate bizarerii, cu atît mai interesante cu cît de multe ori acestea sînt realizate într-un limbaj care parodiază creaţiile populare, ca în acest portret în stil mioritic: „Negre stele, / mure în chenar de pădure, / drept ochii sleiţi / de lumină goliţi. / Şi obrajii scobiţi / NIMENEA să-i şteargă. / Să rupă din cer / NIMENEA, ştergare de fier. / Şi ocne şi steiuri de sare / drept plînsete, / drept lacrimi amare," etc.

Gelu Naum (1915-2001) este cel mai reprezentativ suprarealist în literatura română. Ca reprezentant al acestui curent, a început să se afirme la sfîrşitul anilor □30, impunîndu-se defintiv în timpul războiului. Poezia sa se caracterizează printr-un limbaj violent, ca expresie a unei sensibilităţi exacerbate. Primele sale volume de poezie (*Medium*, *Critica mizeriei*, *Teribilul interzis*), apărute în 1945, au ca teme dominante visul şi erosul, iar ca expresii preferate, exaltarea, reveria iraţională, umorul absurd. După 1948, timp de două decenii, a trebui să renunţe la limbajul teribilist al suprarealismului, fiind nevoit să se mulţumească cu o lirică tradiţionalistă, de cele mai multe ori socială şi politică. Abia cu începe din 1968 se va putea întoarce la vechea experienţă literară. În *Poemele* publicate în 1974, observăm o libertate ostentativă nu numai în ce priveşte temele şi imaginile, ci şi în arhitectura textului, a cuvintelor, care sînt asamblate la întîmplare şi fără semne de punctuaţie, aşa cum a învăţat de la Breton, ca de ex., în această scriere: „Într-o capcană lîngă o capcană / fiecare se aşază în altă capcană cu o solemnă precizie / şi îşi comunică impresiile despre paradis / apoi fanaticii copii / ne întocmesc discursuri pe formule intuite / şi întreaga imensa legătură a lumii se clatină..." etc. (*Imposibil de trecut sub tăcere*). S-a spus că o astfel de poezie ar putea exprima „o reverie a condiţiei existenţiale" (E. Simion), ceea ce nu pare hazardat. Însă pe de altă parte amestecarea voită a planurilor, de frica „sublimului ridicol", curgerea cuvintelor într-o logică absurdă, refuzul formei etc. dau naştere la destule nedumeriri relativ la sugestivitatea acestui limbaj poetic.

Alţi poeţi care au marcat vizibil literatura română postbelică au fost Geo Dumitrescu (1920-2004), care a practicat o poezie nonconformistă în care alegoria şi hiperbola s-au aflat în largul lor, Geo Bogza (1908-1993), care a fost şi el un suprarealist, Ion Caraion (1923-1986), un protestatar cu scris tensionat şi exasperat, care a reuşit o exemplară concentrare a imagisticii poetice, A. E. Baconsky (1925-1977), un confesiv rafinat, Ştefan Bănulescu (1929-1998), poemele căruia, în general foarte simple ca formă, îşi afirmă natura magică şi mitologică prin simboluri şi alegorii. Ion Barbu va fi prezent în viaţa literară postblică aproape

Material cu drept de autor

numai cu retipăriri ale poeziilor pe care le-a scris în interbelic şi cu inspirate traduceri din Shakespeare.

Ceea ce trebuie consemnat în mod special e faptul că cei mai mulţi reprezentanţi de seamă ai poeziei româneşti postbelice au debutat şi şi-au impus creaţia anume în această perioadă, în pofida politicii proletcultiste a regimului comunist. Printre poeţii care s-au remarcat acum a fost Leonid Dimov (1926-1987), considerat reprezentant de seamă al onirismului românesc, curent artistic ce se afirmă la mijlocul anilor □60. Debutează în volum destul de tîrziu, în 1966, dar, cum s-a spus, „surprinzător de matur" (P. Poantă), cu culegerea *Versuri*, de inspiraţie parnasiană, cum se poate vedea în următorul poem: „La creştete, masa imensă asteaptă, Cu cîte-un tacîm sub lumina coaptă: / Prelung să tăiem pagúrii aduşi / Din Africi, de cafri cu frac şi mănuşi, / Meduze roşii gătite cu cimbru, / Cu fructe de mare pe spată de zimbru, / în suc ecumenic, anguile cu tic, / Calmari ingropaţi, violet, în aspic" (*Cină cu Marina*). Deja aici constatăm înclinarea spre naiv şi fantastic, dar şi acea artificialitate inventată pe care o vom găsi adesea în scrierile lui de mai tîrziu. Preţiozitatea limbajului, adeseori mitologic, pe de o parte, infantilismul voit, pe de altă parte, sînt note caracteristice pentru volumele *7 poeme*, *Pe malul Styxului*, *Carte de vise* ş.a. În cartea de la urmă, apoi şi în volumul *Eleusis*, apărut îndată după aceasta (1970), autorul practică un discurs absurd şi gotesc şi totodată mai prozaic, ceea ce denotă o anumită reorientare în lirica lui Dimov. Dar imediat – şi asta se va vede bine chiar şi în culegerile *Pe malurile Styxului* şi *Semne* – el va reveni la prozodia anterioară, al cărei barochism va fi întreţinut de aceeaşi artificialitate expresă. Pitorescul limbajului nu va dispare nici în creaţiile mai de la urmă, ca *Litanii pentru Horea* (1975), conceput pe motive sociale şi istorice.

Unul din momentele cele mai interesante ale poeziei române postbelice este fenomenul Labiş. Creaţia poetică a lui Nicolae Labiş (1935-1956) a trezit vii controverse care nu s-au stins complet nici pînă azi. S-a discutat mai cu seamă asupra chestiunii dacă poezia sa poate fi considerată ca un moment de cotitură în evoluţia poeziei româneşti. S-a putut constata meritul său în revalorizarea tradiţiei literare româneşti, dar s-a observat totodată că Labiş nu a mers spre trecut, ci, tot aşa ca şi alţi contemporani de-ai săi, care s-au inspirat din experienţa literară a trecutului, în special din creaţia lui Eminescu, el a urmărit cu luare aminte şi evoluţiile literare din vremea sa, reluînd, de ex., unele motive şi tehnici de la Rimbaud, Esenin, Ion Barbu, B. Fundoianu, Ion Pillat etc. Cu toate că şi-a sfîrşit viaţa fiind încă foarte tînăr, unii critici literari consideră că opera sa poetică este împlinită. Cele mai apreciate poeme sînt *Omul comun* şi *Moartea căprioarei*. Poate că încă mai importantă este o altă întrebare privind poeza sa, şi anume de ce a fost şi este apreciată foarte înalt, cu toate că aceasta nu e nici foarte profundă şi nici absolut originală ca formă. Interesul pentru scrisul său pare să fie provocat, aşa cum observa G. Călinescu, de puternica impresie de materialitate şi senzivitate ce emană din poezia sa. Poetul pare să se integreze fără rezerve lumii materiale pe care o evocă, de aceea sub pana sa chiar unele referinţe banale sugerează imagini foarte vii, ca în aceste versuri: „O fabrică de cherestea şi-nalţă / Peste păduri acoperişul sur / Şi viaţa ei năvalnică pătrunde / Pădurile de linişti dimprejur / Ca o

Material cu drept de autor

făptură tînără-n răstimpuri / Ea îşi trimite chiotele-n hău / Şi trunchiuri mari de brad pantagruelic / Înfulecă-ntre dinţi de ferestrău". Talentul nu l-a împiedicat să fie şi un trubadur al regimului comunist, exprimîndu-şi această parte a crezului său destul de explicit în odele *Munca*, *Partidului*, *Comunistului*, *Viitorul*, *Constelaţia noastră*, *Lui Marx* etc., care fac notă discordantă în contextul creaţiei sale.

Ca poet a debutat şi Zaharia Stancu (1902-1974), unul dintre cei mai mari prozatori români ai secolului al XX-lea. Poezia sa este una tradiţională, şi ca formă, şi ca tematică. *Poemele simple* sînt totuşi originale, atît ca limbaj cît şi ca imagine, deşi nu atacă probleme fundamentale şi nu pretind o tensiune suficient de mare pentru a corespunde cu energia interioară a autorului şi cu tendinţa lui de a-şi potrivi mesajul cu realităţile trăite. Reprezentativă pentru acest ciclu este poezia *Patria*, care face uz de mai multe simboluri pentru a da definiţia fenomenului. Mai personale şi, se pare, mai credibile sînt *Poemele cu lună*, apărute în ultimii ani de viaţă. De regulă, acestea sînt elegii voit simple, cu preferinţă pentru simboluri, ca şi versurile din tinereţe: „Mă plimb pe cîmp cu căruţa. / La ea sînt inhămaţi patru cai negri. / Uneori caii se văd, alteori nu se văd. / Copitele lor sînt potcovite cu aur" etc. (*Caii*). Obsesia dispariţiei iminente, care face nota caracteristică a acestor versuri de o filozofie simplă, nu este totuşi dezolantă, pentru că este relevată permanent în paralel cu referinţele la clocotul vieţii.

Poezia lui Adrian Păunescu (n. 1943) s-a recomandat încă de la început ca una a neliniştii şi a tumultului. Cu toată grandilocvenţa şi patosul lor oarecum teribilist şi uneori răsuflat, primele sale versuri, cuprinse în volumele *Ultrasentimente*, *Mieii primi*, *Fîntîna somambulă*, au o puternică notă lirică. Dar se vede limpede încă de pe acum că, văzută doar în raport cu sine, fără legătură cu auditoriul, poezia sa nu pare a fi completă. Altfel spus, aceasta nu este o poezie confesivă, ci una declamativă, una care are nevoie de public. Tocmai de aceea el va acuza de mai multe ori „somnul comun", deficitul de sensbilitate la „strigările" sale. Este interesantă, în acest context, observaţia sa, după care pierderea suferinţei este echivalentă cu pierderea sensibilităţii. Şi în principala sa culegere de mai tîrziu, *Istoria unei secunde*, îşi va reafirma sarcasitic reproşul faţă de o „lume surdo-mută şi umilă". S-a spus despre această carte de versuri că a încercat să propună o altă viziune asupra poemului patriotic şi anume una dominată de puternice accente subiective, pentru că ea îmbină motivele lirice cu cele politice sau cu tematica istorică. Poezia sa rămîne pînă la urmă una angajată, reminiscenţă a patosul militant de pe vremea cenaclului Flacăra, însă deşi mereu activă şi aflată mereu în extensiune, ea rămîne totuşi declamativă, fără profunzime.

Nichifor Crainic (1889-1972) se remarcase ca poet pe vremea cînd conducea revista *Gîndirea*. Ideile autohtonismului şi ortodoxismului se regăsesc în versurile din această perioadă tot aşa ca şi în publicistica sa. Poezia sa a fost caracterizată ca fiind „profund creştină"; mai mult, în eseul *Spiritualitatea poeziei româneşti*, Crainic pune în lumină esenţa creştină a celor mai mari poeţi români, văzîndu-se astfel pe sine doar un simplu continuator al acestei tradiţii. Crezul său creştin, ca şi încîntarea în faţa spiritualităţii româneşti, pe cît de veche pe atît de originală, vor fi exprimate cu vigoare sporită în poemele scrise în temniţele comuniste. Unele versuri îmbină fericit ambele motive: „Podgorii bogate şi lanuri mănoase, /

Material cu drept de autor

Pămîntul acesta, Iisuse Cristoase, / E raiul în care ne-a vrut Dumnezeu. / Priveşte-te-n vie şi vezi-te-n grîne / Şi sîngeră-n struguri şi frînge-te-n pîine, / Tu, viaţa de-a pururi a neamului meu" (*Cîntecul potirului*). După ca va fi făcut cunoştinţă cu aceste versuri, Dumitru Stăniloaie avea să observe: „Poezia lui Nichifor Crainic e o poezie a misterului supraluminos, o poezie a misticii ortodoxe, mistică a luminii care le explică pe toate, dar care e mai presus de înţelegerea tuturor celor ce se împărtăşesc în mod umbrit de lumina Lui. Analiza stăruitoare a ei ar putea avea ca rezultat o importantă operă în teologia română ortodoxă, care ar putea fi de mare folos şi culturii româneşti în general".

Poet creştin şi multă vreme locatar al Aiudului a fost şi Radu Gyr (1905-1975). Iată o mostră grăitoare al crezului său, scrisă în acea temniţă înfricoşătoare: „Doamne, fă din umilinţă / pod de aur, pod înalt. / Şi din lacrimă, velinţă, / ca pe-un pat adînc şi cald. // Din lovirile nedrepte, / faguri facă-se şi vin. / Din infrîngeri, scări şi trepte; / din căderi, urcuş alpin. // Din otravă pusă-n cană, / fă miresme ce nu pier. / Şi din fiecare rană, o cadelniţă spre cer. // Şi din orişice dezastru / sau crepuscul stins în piept, / Doamne, fă lăstun albastru / şi dă zîmbet înţelept" (*Metanie*). Multe din poemele sale, aşa cum se vede şi din cel abia citat, sînt adevărate perle ale artei poetice, atît prin foarte îngrijita cizelare a frazei cît mai ales prin imaginile pe care le îmbracă. Din păcate, însă, Radu Gyr continuă să fie un poet foarte puţin cunoscut, de parcă ar fi fost condamnat la prigoană şi după moarte.

Şi creaţia lui Ioan Alexandru (1941-2000) este pătrunsă de fiorul credinţei. Viziunea sa este apropiată de cea a lui Crainic nu numai prin religiozitate, dar mai ales prin aderenţa la îndepărtatele tradiţii culturale româneşti. Poetul e departe de a vedea lucrurile simplist, dimpotrivă, dramatismul creaţiei sale atestă o percepţie acută şi largă a realităţilor. Ca tipar, poezia sa se recomandă încă de la început ca una expersionistă, nu atît prin versul liber, care de altfel se află mereu în preajma modelelor clasice, cît prin limbajul slobod pînă la neglijenţă aparentă, dar de fapt voit aspru, violent, acid. La scurt timp după debut, cînd îi apar *Vămile pustiei* (1969), poetul se confesează ingenuu că se crede purtător al mesajului divin: „Cineva mă priveşte cu nesfîrşită milă şi răbdare / De cînd m-am născut. Şi iată că astăzi / I-am întîlnit ochii ridicaţi pe cupolă. / Stăm faţă în faţă uimiţi şi nimic / Nu poate să ne mai despartă..." etc. (*Ego sum via*). Ceea ce a făcut probabil posibilă apropierea lui Ioan Alexandru de tema divină a fost accentuata sa propensiune lirică, trăirea puternică şi sinceră. Asta înseamnă că în relaţia sa cu absolutul importantă este nu descrierea acestei realţii, ci trăirea ei. Poezia se arată maturizată definitiv odată cu apariţia volumelor *Viaţa deocamdată* şi *Infernul discutabil*, în care este prezentă acea viziune dramatică asupra lumii, despre care vorbeam mai sus. Ea rămîne descriptivă, cum a fost, dar oferă o viziune halucinantă asupra lumii, în bună parte mistică, alimentată de spiritualitatea rurală, atît de apropiată poetului.

Marin Sorescu (1936-1996) a debutat ca pariodist, şi dacă în curînd se vă lăsa de parodie ca gen aparte de scriere literară, în orice caz nu va mai fi tot atît de interesat de ea, limbajul pe care l-a practicat la această etapă va influenţa mult poezia sa. Într-adevăr, ironia şi sarcasmul vor fi elemente definitorii pentru

Material cu drept de autor

creaţiile sale de mai tîrziu. Dar va fi nu numai atît, ci şi o nouă geografie a textului. Mai bine zis, acesta este atît de simplu şi prozaic, încît nu pare să fi solicitat vreun efort deosebit pentru a fi pus în pagină anume aşa, însă el degajă o prospeţime mereu plină de sensuri, ceea ce trimite la o inventivitate conştientă dar neafişată. Nu mai puţin interesante sînt şi imaginile, incredibil de simple, şi totuşi pe cît de fireşti pe atît de neaşteptate, după cum putem constata pe exemplul poemului *Frescă*: „În iad păcătosii / Sînt valorificaţi la maximum. / Femeilor li se scot din cap / Cu o pensetă / Clamele, agrafele, inelele, brăţările, / Pînzeturile, lenjeria de pat. / După aceea sînt aruncate / În clocotul unor cazane, / Să fie atente la smoală, / Să nu dea în foc. // Apoi unele sînt transformate / în sufertaşe / Cu care se cară la domiciliul dracilor pensionari / Păcatele calde. // Bărbaţii sînt şi ei folosiţi / La cele mai grele munci, / Cu excepţia celor foarte păroşi / Care sînt torşi din nou / Şi făcuţi preşuri". Cînd crezusem că parodistul dispăruse, el reapăru mai inventiv ca oricînd; avem de-a face aici cu o manieră aparte de a parodia, care transfigurează o imagine apocaliptică într-un peisaj comic şi incredibil deopotrivă. Aceste tehnici literare le vom întîlni atît în poezia de mai tîrziu, cît şi în dramaturgia lui Sorescu. În volumul cu care poetul se afirmă definitiv, *La Lilieci* (1973), inspirat din universul rural, ironia nu-l părăseşte nici o clipă pe narator. Idilismul vieţii rurale este compromis prin sarcasmul cu care sînt tratate personaje, fenomene, superstiţii. Dar spectacolul ludic, de petrecere, ca la Creangă, nu lipseşte, deşi nu ia proporţiile şi formele groteşti din *Poveştile* şi *Amintirile* povestitorului humuleştean. Masa, adică ospătatul, este evenimentul central în viaţa satului, dar, dozînd tuşele cu norma potrivită de sarcasm, poetul are grijă să-l coboare în proza amară a vieţii ţărăneşti. Însă, contrar aşteptării, efectul nu este compromiterea, cu atît mai puţin trivializarea, vieţii rurale, ci dimpotrivă, accentuarea complexităţii şi chiar a tragismului unui mod de viaţă care mai are de străbătut cale lungă pînă în inima adevăratei civilizaţii.

Despre Nichita Stănescu (1933-1983) s-a spus pe bună dreptate că a avut o capacitate ieşită din comun de a imagina şi a inventa lucruri noi în poezie. Unul din exemplele cele mai convingătoare, din mult mai multe de acest fel, ar fi poezia *Laudă Omului*, care pare să fi fost sugerată de poemul lui Arghezi *Cîntare* dar care este totuşi mai reuşit decît acesta. Ceea ce pare neobişnuit în acest poem e atribuirea de însuşiri umane lucrurilor – copacilor, pietrelor, aerului –, dar numai din punctul de vedere al omului şi vizîndu-l pe om. Să citim doar o strofă, ultima: „Din punctul de vedere-al aerului, / soarele-i un aer plin cu păsări, / aripă în aripă zbătînd. / Oamenii sînt păsări nemaiîntîlnite, / cu aripile crecute înlăuntru, / care bat, plutind, planînd, / într-un aer curat – care e gîndul!". Această manieră, uneori obsesivă, de a da suflet lumii materiale se generalizează şi poate fi folosită chiar şi în poezia erotică: „Spune-mi, dacă te-aş prinde-ntr-o zi / şi ţi-aş săruta talpa piciorului, / nu-i aşa ca ai şchiopăta puţin, după aceea, / de teamă să nu-mi striveşti sărutul? (*Poem*). Punctul de cotitură în creaţia sa îl constituie apariţia, în 1966, a celor *11 elegii*, considerate de unii critici drept cel mai înalt nivel la care a putut el ajunge. Acestea sînt reacţia poetului la provocarea filozofiei, dar trebuie observat imediat că el nu şi-a pus problema cercetării lumii cu instrumentarul filozofiei, ci a reflectat filozofic sau mai degrabă cvasifilozofic asupra universului poetic. El nu se

Material cu drept de autor

aventurează să cunoască tainele cerului prin efortul concertat al raţiunii şi al mîinii, ca Dedalus, pentru că răspunsurile căutate se află în sine: „El începe cu sine şi sfîrşeşte / cu sine. / Nu-l vesteşte nici o aură, nu-l / urmează nici o coadă de cometă. // Dar el nu străbate-n afară / nimic; de aceea nu are chip / şi nici formă. Ar semăna întrucîtva / cu sfera, / care are cel mai mult trup / învelit în cea mai strîmtă piele / cu putinţă. Dar el nu are nici măcar / atîta piele cît sfera" etc. (*Elegia întîia*). În linii generale, aşa sînt şi celelalte elegii, ca şi ciclurile *Obiecte cosmice*, *Oul şi sfera*, *Laus Ptolemaei*, *Măreţia frigului*. Nu mai puţin relevante pentru creaţia lui Stănescu sînt ciclurile *În dulcele stil clasic*, *Necuvintele* şi *Respirări*, dar ne vom mai reţine atenţia, în treacăt, doar la *Cartea de recitire*, care pare să fi interesat mai puţin critica şi istoria literară, deşi a fost considerată de unii drept un „admirabil poem al literaturii române" (Ion Rotaru). Opera este interesantă prin trei elemente, care la prima vedere nu sînt legate între ele, dar care în fapt sînt părţi indestructibile ale viziunii poetului asupra devenirii limbii literare române şi a artei scrisului românesc: portretizarea ingenioasă – artistică, bineînţeles, – a unui şir de scriitori din trecut, reflecţiile proprii asupra poeziei şi faptul că aceste aprecieri literare sînt un instrumentar cît se poate de instructiv pentru înţelegerea operei sale.

Ştefan Augustin Doinaş (1922-2002) a fost mai întîi un teoretician al poeziei şi abia după aceea s-a impus el însuşi ca poet, fapt care a făcut ca unii confraţi mai tineri, pe care el încercase să-i înveţe cum să scrie, să-i reproşeze o anumită lipsă de spontaneitate a versurilor sale. Este adevărat că, pentru el, poezia nu e totuna cu meşteşugul de a scrie versuri, ci o construcţie conceptualizată, elaborată cerebral, dar aceasta e în mod necesar o construcţie realizată în lumea concepută de poet. Altfel spus, de fiecare dată, aceasta este o lume nouă, în care realul şi irealul se completează şi se întrepătrund. Fără să fie neapărat hermetică, o astfel de poezie este adeseori o realizare de un anumit nivel de complexitate, cum e de ex., *Omul cu compasul*: „Am zgîriat aseară pe nisip / formula unei alte ordini, care / conţine-al lucrurilor tainic chip, / cel fără de ruină şi mişcare. / Aici, acest inel în care-ncerc / să prind rotirea stelelor în spaţiu: / medalie de foc şi magic Cerc, / lui însuşi hrană crudă şi nesaţiu". Aşa vor fi şi multe scrieri de mai tîrziu, deosebit de relevantă, în această privinţă, fiind de ex. *Cvadratura cercului*, care, tot aşa ca şi cele mai bune poeme ale lui Ion Barbu, reuşeşte să îmbrace în strai tradiţional imagini şi gînduri noi, exprimate hermetic şi respirînd parnasian: „multiplul Unu diferit de sine / o! mare-absenţă uneltind în toate/ niciunde-pretutindeni-altul vine / vizibil numai din precaritate...". Acest poem filozofic, profund şi luminos în acelaşi timp, ia ca model *Glossa* eminesciană, dar vine şi cu elemente noi: cele şaisprezece versuri din strofa „fondatoare" de la început a sugerat scrierea a şaisprezece părţi, fiecare parte fiind alcătuită din patru catrene, adică din şaisprezece versuri. Noutatea constă nu numai în faptul că poemul acesta propune o proaspătă viziune prozodică şi are un număr de versuri de două ori mai mare decît cunoscuta poezie eminesciană, dar, pe deasupra, fiecare din cele şaisprezece părţi nu doar sfîrşeşte, ci şi începe cu cîte un vers din prima strofă. Bineînţeles că aceasta din urmă, inversată, încheie poemul. S-a susţinut (Al. Piru) că Doinaş ar fi cultivat mai ales „spiritul baladesc", care într-un fel sau altul transpare din majoritatea volumelor sale de poezii, precum cele de debut, *Cartea*

Material cu drept de autor

mareelor, apoi *Semința lui Laokoon*, *Alter ego*, *Papirus*, *Anotimpul discret*, *Locuiesc într-o rimă*, *Născut în Utopia*, *Hesperia* ş.a. Acest spirit pare să fi fost exprimat cel mai reuşit în poemul *Mistreţul cu colţi de argint*, considerat de critică, cel puţin de o parte a acesteia, opera sa poetică prin excelenţă, avînd o puternică încărcătură simbolică, exprimată printr-o ingenioasă formulă alegorică. Fabula poemului arată cum un prinţ urmăreşte o fiară năzdrăvană, care simbolizează absolutul, pe care însă nu reuşeşte să o răpună, ci dimpotrivă, îl omoară ea pe urmăritor. Ultimele sale creaţii poetice importante sînt consituite de un ciclu de psalmi, oarecum asemănători cu cei ai lui Arghezi şi totuşi diferiţi, deoarece, spre deosebire de psalmii arghezieni, cei al lui Doinaş sînt străini de orice încrîncenare şi degajă resemnare luminoasă: „Sînt prada unei boli ce nu mă lasă / nici să trăiesc şi nici să mor. Cu-o sfîntă / aprindere, potrivnic-amoroasă, / cu duhul Tău mă iau mereu la trîntă. // Te voi invinge ? Bucuria unei / izbînzi m-ar arunca în disperare: / sînt ca un pin pe marginea lagunei / cu rădăcina-n luturi mult prea rare. // Ai să mă birui? N-o sa mă condamne / triumful Tău netulburat, căci ora / judeţului va bate-n mine, Doamne, cu limba moartă vine tuturora ... // Osînda noastră, cea din haos dată, / e să pierim sau să-nviem de-odată".

Poezia Anei Blandiana (n. 1942) a evoluat repede de la versul uşor naiv, idilic, din momentul debutului, către o foarte expresivă lirică feminină, viguroasă şi plină de farmec totodată, aşa cum se vede în acest *Descîntec de ploaie*: „Iubesc ploile, iubesc cu patimă ploile, / înnebunitele ploi şi ploile calme, / Ploile feciorelnice şi ploile-dezlănţuite femei, / Ploile proaspete şi plictisitoarele ploi fără sfîrşit, / Iubesc ploile, iubesc cu patimă ploile, / Îmi place să mă tăvălesc prin iarba lor albă, înaltă, Îmi place să le rup firele şi să umblu cu ele în dinţi, / Să ameţească, privindu-mă astfel, bărbaţii". La etapa de la început, scrisul ei, ca şi al altor poeţi din generaţia sa, s-a aflat sub influenţa lui Blaga. A avut însă o reacţie de refuz faţă de mimetism, tot aşa cum s-a ferit de filozofări gratuite. Pe parcurs, poezia sa se debarasează de abundenţa de suavităţi cu care intrase în marea literatură, mizînd pe un text aparent simplu, prozaic, concentrîndu-ce pe imagini şi sugestii, care impresionează destul de des, ca în aceste versuri: „Şi-aud secundele căzînd / Din marele drept de-a alege / Se-aud lovindu-se de piatră: / Nu, nu, nu" (*Nealegere*) sau „Nu pot împiedica ziua să aibă douăzeci şi patru de ore. / Pot doar spune: / Iartă-mă pentru durata zilei; / Nu pot împiedica zborul fluturilor din viermi, / Pot doar sî te rog să mă ierţi pentru viermii din fluturi" (*Umilinţă*). Siguranţa de sine a poetei transpare din fiecare rînd, ceea ce este dovada afirmării depline a artei sale. Şi trecuseră doar cîţiva ani de la debutul ei în volum, care se produsese în 1964. În numeroasele cicluri pe care le va publica în următoarele decenii, poeta va rămîne aceeaşi: de o inventivitate rezervată, nu va căuta să epateze, dar nici nu va fi plictisitoare, dimpotrivă, poezia sa va fi mereu discursivă, mereu proaspătă. Citez la întîmplare din volumul *Stea de pradă*: „De la început a fost adusă de vînt / Ca o sămînţă. / Am şi glumit: «Cine-a mai văzut / Stea adusă de vînt?» / Dar mai tîrziu, / Cînd mi te-ai aşezat pe frunte / Şi-ai început să încolţeşti / Am înţeles că eşti o sămînţă. / Lacomă, înfiptă sălbatec în creier, / Cu raze aspre închipuind rădăcini, / Eşti o sămînţă" etc. (*Stea adusă de vînt*).

Material cu drept de autor

Pe parcursul unei activităţi scriitoriceşti de peste patru decenii, poezia Ilenei Mălăncioiu (n. 1940) s-a arătat foarte diversă atît sub aspectul subiectelor care au interesat-o cît şi al tiparului în care a ştiut să le aşeze. A scris despre copilărie, despre mediul în care a copilărit şi trăit, despre iubire, anumite fapte şi personalităţi istorice ş.a. Criticii literari i-au găsit afinităţi, la început cu Coşbuc, Bacovia şi Labiş, iar mai tîrziu cu Blaga, Voiculescu... Mai sigur este totuşi faptul că poezia sa este una originală şi că influenţele, niciodată neglijabile, ca şi la toţi poeţii, nu sînt elementul cel mai puternic al scrisului ei. Încă prin volumul de debut, *Pasărea tăiată* (1967), poeta s-a arătat preocupată de marile probleme ale vieţii, şi întîi de toate de relaţia omului cu moartea. Un fenomen banal, cum e tăierea şi moartea unei păsări, fiind trecute prin sensibilitatea acută a unui copil care urmăreşte aceste acţiuni, pentru el cutremurătoare, se oferă ca un prilej nebănuit de reflecţie asupra marilor probleme existenţiale. Poeta găseşte mijloace pe cît de simple pe atît de sigure ca să arate cum poate „trece prin noi" moartea unei vietăţi: „Iau c-o mînă capul, cu cealaltă restul / Şi le schimb cînd mi se pare greu, / Pînă nu sînt moarte, să mai stea legate / Cel puţin aşa, prin trupul meu... / Însă capul moare mai devreme / Ca şi cum n-a fost taiată bine / Şi să nu se zbată trupul singur / Stau să treacă moartea-n el prin mine". Ileana Mălăncioiu demonstrează astfel că, pentru a se impune ca artă adevărată, poezia nu are nevoie de un limbaj inventat, de teribilisme stilistice, de ameţitoare echilibristici verbale sau sofisticării enciclopedice; reconceperea realităţii în variantă proprie – cu condiţia absolut obligatorie ca aceasta să fie convingătoare – este mai mult decît suficientă. Această „poetă mare, cu suflet adînc, colţuros", cum avea să zică N. Steinhardt, a ştiut să demonstreze că şi astăzi poezia îşi are marile ei rosturi, urmărind realitatea din „toate părţile deodată": „Lumea e tot mai tristă şi mai grăbită / Pîinea e tot mai scurtă şi mai turtită / Fără ca nimeni s-o vadă / Poezia a coborît în stradă. // Se uită- în toate părţile deodată / Orice drum tot acolo duce / Timpul melancoliei a trecut / Ea încotro s-o apuce. // Poezia a coborît în stradă / Poezia şade încă o dată pe baricade / Dar lumea e grăbită, dar strada e pustie / Dar cine să mai citească acum poezie?".

Mircea Dinescu (n. 1950) este un fenomen pitoresc în literatura română din ultimele decenii, ca şi în viaţa publică din România. Primele sale poezii sînt de factură clasică, simple, fără nici un fel de inventivităţi prozodice şi lipsite de preţiozităţi imagistice, dar sînt fireşti, cu un puternic suflu de viaţă şi bine clădite, fapt care atestă că el se născuse poet. Volumul de debut (1971) este edificator în acest sens: „Colind copilăria cum viermele un fruct / iar dacă-mi scutur umbra aştept măcar o frunză, / Ca Tantal întind mîna dar cerul parcă-i rupt / şi seara mă descrie frumos pe nici o pînză" – aşa se termină poezia *Invocaţie nimănui*. Cu următoarele cărţi, care vor fi numeroase, în anii □70- □80, deşi modeste ca volum de text, rostirea poetică a lui Dinescu va deveni tot mai personală şi mai aparte, odată cu şlefuirea foarte stăruitoare a formei. Iată o pildă: „În rîpa blondă a făpturii tale / mînile-mi cad ca două animale / şi-aud tiptil cum se strecoară anii / ca hoţii în grădina Ghetsimani // pînă cînd vită cu-nrăită ceafă / timpul mă prinde-n păr cu o agrafă" (*Agrafă*). Indiferent cîte şi ce fel de influenţe ar putea fi găsite în aceste versuri, cert este că ele sînt scrise de un poet de indiscutabil talent. Odată cu

Material cu drept de autor

trecerea, pe la sfîrşitul deceniului opt, la versul alb, poetul dă frîu liber gurii, folosind expresii tari, neferindu-se nici de trivialităţi, ce de ex., în această adresă către unul care îl supărase cumva: „algebră sentimentală / gol constructiv / auroră zahartisită, / bate de trei ori cu degetul / în pîntecul maică-tii / şi intră fără s-aştepţi vreun răspuns". De acum încolo, sarcasmul, teribilismele juvenile vor fi elemente esenţiale ale scrisului său, dar acestea nu dau toată măsura artei sale şi nici a crezului său artistic. Tot aşa ca şi Stănescu şi alţi contemporani de-ai săi, el este frămîntat de destinul poeziei şi de relaţia sa, mai bine zis, a creaţiei sale cu lumea. Firea sa cere un contact direct cu realitatea: „...acum sînt despus să fac un pact cu realitatea / şi să recunosc că am grşit: / sparg cu un tîrnăcop zidul / şi vă las să priviţi" (*Democraţia naturii*". Acest crez nu-l face să se împiedice în mode şi tipare, cum nu-l va reţine la calapoadele pe care le-a cunoscut, ba dimpotrivă va experimenta mereu. La un moment dat, va produce versuri hermetice, ca acestea: „Eu nu am sînge clar ci-un soi de ladă / cu haine vechi şi roşii de paradă / pe care mi le scot rînjind alene / piticii beţi cu acele din vene / seara la cric şi ziua-n piaţa mare / să uite neamprostia de mîncare" (*Eu nu am sînge clar*). Astăzi, ca poet, Dinescu practică pamfletul, în stil alert şi în formulă tradiţională, cam aşa cum debutase, scrisul fiind condimentat din belşug cu sarcasmul şi teribilismele cu care se obişnuise mai tîrziu şi, nu arareori, cu trivialităţi: „Ţară de doftori şi de proşti cu stemă / azi te iubesc cumplit, ca pe-o exemă / ce-mi supurează în bocanc continuu. / Hai, bagă-ti pompa-n mine şi fă-ţi plinu'... / Cei ce te-au dus pe inimă ca-n targă, / pe toţi i-ai condamnat ani grei de zarcă, / pe toţi i-ai măcinat şi le-ai spart osu' / păstrînd din morţi, ca probă, pe Coposu. [...] / O, tară fără ţinere de minte! / Ca să uităm de hainele vărgate, / ţi-ai resăpat bisericile toate / şi i-ai vopsit în miercurea cenuşii / pe activişti, ca sfinţi, în stînga uşii" ş.a.m.d. (*Blestemul de a fi pamfletar*). Marile probleme existenţiale cu care se confruntase în trecut, acum nu par să-l mai intereseze.

Mircea Cărtărescu (n. 1956), unul dintre cei mai apreciaţi scriitori români de astăzi, s-a prezentat de la început cu o poezie introspectivă, biografică, şi totodată de cercetare a realului. Acest fel de gîndire şi exprimare în versuri unii exegeţi l-au numit poezie de cunoaştere. Ca formă, va practica atît versul liber cît şi cel tradiţional, de regulă, în stilul sobru şi hermetizant al lui Ion Barbu, cum începe acest poem din ciclul *Căderea*: „Infrastructură, cor de vopsele şi reflex, / moloz de guşteri, straniu imbroglio de hidre, / corolă de landouri din care fără sex / ies guşteri, ca nisipul sălbatic din clepsidre" etc. Este important de reţinut că, în viziunea sa, introspecţia şi cercetarea realului nu sînt fenomene antinomice şi nici chiar paralele, ci sînt părţi ale unui proces unitar: spiritul urmăreşte complexitatea lumii şi totodată se examinează pe sine însuşi. Dacă este un poet postmodernist, cum pare a fi în general considerat, nu e totuşi un avangardist din genul acelora care privesc lumea selectiv, într-o atitudine demolatoare. Este adevărat însă că primele sale volume de versuri nu sînt deloc scutite de teribilisme, pretenţiozităţi supramoderne ce adună în devălmăşie o mulţime de lucruri disparate care se asociază anevoie într-o logică obişnuită. Imaginaţia sa tinde să cuprindă totul, şi ceea ce pare să deosebească, în această tendinţă, poezia sa de cea tradiţională este faptul că, aşa cum s-a observat, în ea pătrund „masiv *imaginile-obiecte* şi mai

Material cu drept de autor

puţin [...] *imginile simboluri* sau *imaginile-mituri*" (E. Simion). Asta face ca lumea poeziei sale să fie o lume a concretului, a cotidianului în nesfîrşitele sale ipostaze, de acea frumosul pe care îl caută şi îl arată este, cum s-a spus, unul contingent, cel care este luat nemijlocit din lumea care îl înconjoară, iar pentru a-l arăta nu are nevoie de abstracţiuni. În locul acestora, poetul recurge la stilul parodic, la ironizarea subtilă, ca de ex. în ciclul *Georgice*, în care mitul satului de altădată, al satului pe care poezia modernă l-a cîntat ca pe un colţ de rai, este degradat. Ţăranul mioritic se află sub incidenţa progresului tehnic modern: „ţăranul de cînd cu electrificarea / înţelege cum stau lucrurile pe planetă / se indignează în mijlocul pogoanelor sale / de situaţia din cipru şi liban", deşi pe de altă parte abia dacă poate descifra o revistă cu desene animate: „o tytire ce fericit eşti sub umbra fagului / ascultînd cîntecul greierilor şi al lui ioan alexandru / pe cînd ţăranul eminamente agricol citeşte / din greu o revistă de benzi desenate". Limbajul e voit simplist; sarcasmul atenuează deliberat bineînţeles tragismul existenţialului într-o epocă a uitării originilor şi a uscării rădăcinilor, a tehnicizării şi a înstrăinării oamenilor într-o lume care a devenit un sat mondial. Opera tîrzie a lui Cărtărescu, poemul *Levantul* (1990), este o adevărată epopee istorico-culturală, în care fenomene şi personalităţi istorice, scriitori şi mari valori literare din diferite epoci se întîlnesc pentru a şterge distanţa dintre timpuri. Este un roman în care burlescul, istoricul şi ficţiunea se întrepătrund, dînd naştere la un context neobişnuit, tensionat dar relaxant, plin de acţiune şi de farmec, mereu surprinzător. Uneori cadrul desfăşurării acţiunii aminteşete de *Ţiganiada*, alteori de *Chira Chiralina*, altfel romanul nu s-ar mai numi *Levantul*. Ceea ce pare să surpindă cel mai mult e capacitatea uimitoare a personajelor – şi a autorului – de a transgresa timpul: autorul se bagă în viaţa personajelor din epoca prepaşoptistă, pe cînd acestea ies din carte şi se plimbă prin Bucureşti. Fiind inspirat dintr-un întreg ciclu de opere din literatura clasică (s-a observat mai ales filiaţia de la *Scrisorile către V. Alecsandri* ale lui Ion Ghica şi *Conrad* al lui Dimitrie Bolintineanu), însă nu altfel decît în intenţie parodică, firesc a fost ca textul să îmbrace o formă clasicizantă. Scenele sînt adeseori halucinante, dar, în logica poemului, nu sînt nefireşti, de vreme ce îmbină realităţi din timpuri foarte îndepărtate unele de altele. Iată o lume nemaiîntîlnită, în care lucrează maşinării la fel de ciudate: „Una mare cît hambarul lua poame dăn cais/ Cu trei deşte de aramă şi le pune iute-n coşuri; / Alta mică jumuleşte peanele de pe cocoşuri,/ Le ascute şi le moaie-n călămări ce cresc dăn stîncă / Şi înscrie-n pergamînturi vro istorie adîncă; / Alt mehanic cu lăboaie de paing înşfacă iute / Un pirat ce să holbase prea aproape dă volute / Şi îl bagă-ntr-o chilie cu o poartă dă oţel: / într-o clipă-l scuipă proaspăt, pomădat, spălat şi chel, / Ras obrazul, ras şi capul, cum să poartă la tătari".

Am menţionat pînă aici doar cîţiva dintr-un număr foarte mare de poeţi care au activat în a doua jumătate a secolului al XX-lea sau mai activează şi azi. Aceştia s-ar putea să fie cei mai reprezentativi pentru caracterul şi nivelul poeziei româneşti din această perioadă, dar nu există nici o siguranţă în această privinţă, părerile asupra acestui subiect, cel puţin în ceea ce priveşte creaţia unora dintre cei menţionaţi aici, este foarte împărţită. O operă de certă valoare artistică o constituie şi creaţia poeţilor Maria Banuş, Ion Frunzetti, Nina Cassian, Dan Deşliu, Virgil

Material cu drept de autor

Carianopol, Radu Stanca, Radu Cîrneci, Aurel Rău, Gheorghe Tomozei, Ion Gheorghe, Cezar Baltag, Constanţa Buzea, Adrian Maniu, Horia Zilieru, Grigore Hagiu, Mircea Ivănescu, Mircea Ciobanu, Emil Brumariu, Gheorghe Pituţ, Cezar Ivănescu, Dan Verona, Bogdan Ghiu, Nichita Danilov, Marta Petreu, Dinu Flămînd, Horia Bădescu, Grete Tartler, Daniela Crăsnaru ş.a.

Poeţi contemporani din Basarabia

În perioada sovietică, literatura română din Basarabia a fost forţată să evolueze izolat de procesul literar din România, fapt ce i-a adus prejudicii enorme. Pe de o parte, izolarea de România îi sortea pe scriitorii basarabeni să nu cunoască ce se întîmplă de fapt în literatura lor naţională, iar pe de altă parte politica culturală a autorităţilor sovietice îi împingea spre literatura rusă. Urmarea a fost dezastruoasă: în fosta RSSM apăruse o literatură care nu se putea mula după cea rusă, dar care avea totodată un specific ce tindea să o plaseze alături de literatura din România. Deosebirile ţineau mai cu seamă de viziunea de fond asupra operei literare, dar nu se opreau aici, cuprinzînd limbajul artistic, stilul şi chiar sintaxa. Aceste deosebiri s-au arătat în toată goliciunea lor după 1989, cînd izolarea fizică dintre România şi Basarabia a luat sfîrşit.

Unul din cei mai cunoscuţi poeţi moldoveni din perioada sovietică – şi asta nu atît datorită valorii reale a operei sale cît complicităţii sale cu regimul – era Andrei Lupan (1912-1992). În antologia recentă a poeziei basarabene, despre care am vorbit atunci cînd m-am referit la literatura din perioada interbelică, acest poet este prezent cu două poezii. Sub regim sovietic, arta poeziei sale nu s-a putut ridica mai sus de nivelul la care ajunsese în interbelic.

Sonetele lui Valentin Roşca (1925-1987) sînt reuşite, sub aspect tehnic, dar nu par să aibă vigoarea şi naturaleţea care se pretind de obicei poeziei. În *Podgorean*, o bucolică modernă, poetul reuşeşte să exprime mulţumirea aceluia care îşi găseşte rostul în munca pămîntului şi să sugereze că acest colţ de ţară poate fi culcuş chiar şi pentru speranţe mai ambiţioase: „Că vrednicia zbucium şi răgaz e, / Tocmeala dacă-şi ştie pe de rost, /Aflîndu-şi şi desfăt şi adăpost / Pe-acel meleag cinstitele obraze". *Nud* este mai firească, mai plină de viaţă, datorită unei expresivităţi mai adecvate: „O, linia spinării tale! Lină / Alunecare-a lacrimii în vid, / Făgaş al unui şoim de cer avid...". Dar, deşi scrisă bine, şi această poezie este distantă, rece, nelipsindu-i nici expresiile gratuite.

Poezia lui Petru Zadnipru (1927-1976) *Moldovenii*, adeseori declamată şi cîntată, şi prin asta devenită oarecum populară în Basarabia, nu prezintă cine ştie ce valoare sub aspect artistic, impunîndu-se prin încercarea de a găsi o expresie poetică psihologiei moldoveanului, încercare discutabilă, cum sînt toate încercările de acest fel, şi totuşi interesantă: „Moldovenii cînd se strîng / Şi-n petreceri se avîntă, / La un colţ de masă plîng, / La alt colţ de masă cîntă. // Sufletul parcă le-ar fi / Glob cu două emisfere: / Una-i noapte, alta-i zi, / Bucurie şi durere". *Băieţii veniţi de la ţară*, stoarsă din pana emoţionantă a unui fiu de ţăran, revelează în limbaj plastic, simplu şi armonios deopotrivă, ideea că sătenii stabiliţi în oraş rămîn cu sufletul în mediul de unde au plecat: „Aceşti băieţi, ce-au mers desculţi prin rouă, / Deşi s-au dat cu viaţa de oraş, / Se tînguie cînd luni în şir nu plouă / Şi despre cîmp discută pătimaş". Aceste două exemple arată limpede că poetul nu se

Material cu drept de autor

mulţumea să rămînă la suprafaţa lucrurilor, aşa cum cerea ideologia oficială şi cum proceda majoritatea confraţilor săi de condei, ci era tentat să iscodească spiritualitatea populară, să peregrineze prin psihologia socială şi chiar, cum am văzut în *Moldovenii*, să se aventureze pe terenul nesigur al speculaţiilor metafizice.

Aureliu Busuioc (n. 1928) pare a fi primul, în lirica postbelică basarabeană, care reuşeşte să îmbrace în forme jucăuşe şi fără profunzime gravitatea reflecţiilor existenţiale sau gîndurile despre destinul scrisului: „Cînd trece pe stradă Bătrînul Poet, / bătrînul, grozav de bătrînul Poet, / se scurge şi timpul atunci mai încet, / ei bine, cu mult mai încet" (*Bătrînul Poet*). Impresia că, la apariţia bătrînului poet, vremea şi-a încetinit mişcarea este dezminţită de ritmul alert al versurilor. În alte versuri tristeţea, neliniştile şi indispoziţiile, apărute din variate motive – schimbarea timpului, nereuşitele creaţiei etc. - sînt „dezafectate" cu puţină ironie, ca la Topîrceanu, sau chiar cu niţel sarcasm, ca la Arghezi. Astfel, melancolia născută în toamnă tîrzie este atenuată de o uşoară notă ironică: „Depuneri diverse – şi zloată, şi brumă – / Sînt lacrima verii tîrzie, postumă, // Scăpată să-nece avidă şi gravă / în balta tăcerii cîmpia moldavă" etc.

Poemul de dragoste a lui Emil Loteanu (1936-2003) *Metamorfoză*, replică tîrzie la mitul despre Pygmalion, a fost promisiunea unei creaţii de bună calitate. Deşi nelipsite de o anumită preţiozitate, versuri precum „părul tău / Se frămînta, stîrnind / Un surd şi depărtat ecou de strună" sau „Te speli tăcută-n sunet de vioară", pot fi dovezi credibile în acest sens. Din ele, însă, nu a apărut marea poezie.

Grigore Vieru (n. 1935) era considerat în anii □70- □80 cel mai bun poet basarabean, reputaţie motivată de practicarea unei poezii simple, destinate mai ales copiilor şi acelor adulţi interesaţi de poezie, care nu se deosebeau printr-un nivel intelectual destul de ridicat. Iată un exemplu: „Cînd s-a întors / La puii ei cu hrana, / Găsise cuibul gol / Şi amuţit. / I-a căutat / Pîn-îi albise pana, / Pîn-cînd în cioc / Sămînţa a-ncolţit". El mai are şi cîteva poeme reuşite de dragoste şi încă mai multe pe teme patriotice, dedicate, în special, limbii şi neamului. Unele din acestea din urmă au fost puse pe muzică şi s-au bucurat multă vreme de o mare audienţă populară, mai ales în timpul mişcării naţionale a românilor din Basarabia de la sfîrşitul anilor '80 şi începutul anilor '90.

Creaţia poeţilor Vasile Levîţchi, Victor Teleucă, Ion Bolduma, Arhip Cibotaru, Ion Vatamanu şi Gheorghe Vodă, deşi cunoscută în Basarabia, nu are totuşi nişte însuşiri deosebite. Ici-colo, cîte o dovadă de dăruire întîlnim, cu toate acestea, fie la Teleucă (1933-2002), de ex., cînd zice aşa drumului de ţară: „Stai o clipă la răscruce, / vreo fîntînă să alint, / ca răcoarea ei cea dulce / setea-n suflet să mi-o culce / dintr-o ciutură de-argint" (*Cîntec vechi de cînd e lumea*), fie la Bolduma (1933-1993), care însăilează uneori peisaje reuşite: „Cînd zarea se destramă şi mînjii de furtună / Sălbatici de furie se rup de la orcic, / O culme de zăpadă stă singură sub lună / Şi stelele mărunte se joacă pe colnic".

Petru Cărare (n. 1935), ca cel mai bun parodist basarabean, lansase în tinereţe cîteva poezii rămase celebre în zona lui de activitate, între care *Căciula şi paharul* şi *Ca bardul clasic poate-aş scrie*. Ce voia să fie poezia sa avea să arate placheta *Stele verzi*, apărută în 1967 şi interzisă de autorităţi, în care poetul îi ia la vale pe

Material cu drept de autor

unii scriitori cu mari pretenţii dar fără talent, ascunzîndu-şi invectivele sub autozeflemea: „O, cîţi poeţi la vîrsta mea / Erau de-acuma clasici, da! / Şi cîţi erau de atîtea ori, / La vîrsta mea, nemuritori. / Iar eu, ajuns la vîrsta lor, / Nici clasic nu-s şi nici nu mor". Dorinţa însă nu s-a mai împlinit.

Anatol Codru (n. 1936) s-a remarcat, printre poeţii basarabeni, ca unul dintre cei mai buni cunoscători ai melosului popular exprimat în cuvînt. Dar versurile sale, oarecum reuşite ca tehnică prozodică şi ca incantaţie lirică, nu sînt o mărturie indiscutabilă a unui înalt nivel artistic. Trebuie totuşi reţinut un fenomen care, după cîte ştiu, nu se mai întîlneşte la altcineva în lirica basarabeană: cîntarea pietrei, ca expresie a temeiniciei, duratei şi statorniciei. Astfel, *Cartea de citire* se preschimbă în *Piatra de citire*, în care a fost săpată toată experienţa existenţială a neamului.

Liviu Damian (1935-1986) este cunoscut ca unul dintre cei mai buni poeţi din Moldova sovietică, dar critica şi istoria literară nu par să fi insistat destul asupra creaţiei sale. Printre temele pe care poetul le atacă mai des se află şi preocuparea pentru specificul şi destinul poeziei. În *Triptic*, de ex., el sugerează, într-o formă simplă, limbajul artistic: „Ca să te-aud, vorbeşte-ncet, / Ca să te văd, stai mai departe, / Nu da din mîini ca să te cred, / Ci-afundă-te niţel în moarte". Crezul său despre ce este poetul poate fi exprimat foarte bine şi în graiul de pe vremea lui Dosoftei: „Poetul, hire de ogar în stele / adulmecătoare – / rob al dorinţelor nelăcomoase..." (*Inimoasa strigare...*).

Poezia lui Mihail Ion Cibotaru (n. 1937) *Femeia îmbrăcată-n foc* în vers alb, fără semne de punctuaţie, se oferă ca un frumos cîntec de dragoste, chiar dacă pare cam adolescentin. Astfel, pentru a aşeza femeia admirată sau iubită în centrul a totul şi a toate, poetul îi reliefează pregnant imaginea, îmbrăcînd-o în foc, fapt pentru care tot ce o înconjoară se estompează, devine secundar în raport cu ea: „Femeia îmbrăcată-n foc / răsări din mulţime...// în treacăt / sonoriza leii de piatră / atenua vuetul străzii / păşea sau plutea" etc. Tot atît de transparent şi convingător este şi atunci cînd abordează diferite alte teme, de ex., cînd meditează asupra dispariţiei iminente a mamei: „Din ce în ce mai dusă şi tot mai mult aproape. / Ilumineză-n cîmpuri dîra cu paşi de mers. / Abia te-aş recunoaşte din două dulci silabe / pe cînd alergi pe fulger în alb de univers" ş.a.m.

Numele poetei Leonidei Lari este mai cunoscut decît poezia sa, care a exploatat destul de mult tema patriotică. De aici, şi se pare din reveriile de care s-a lăsat atrasă, vine atmosferă siropoasă a multor poezii de ale sale (de ex., *E magul...*). Unele întorsături de condei sînt dovezi ale harului poetic indiscutabil, cum sînt „Auzi din creanga nopţii cum picură cu lună, / Iubitul meu... mă rupe din piatră şi mă du / Sub cer, pe o cîmpie, unde-am fi eu şi tu, [...]" sau „atîrnă trupul pe-un fir de vis" (*Auzi din creanga nopţii*) etc.

Nici Nicolae Dabija (n. 1948) nu e lipsit de talent. Chiar şi în unele poezii declarative, cum este *Cronicarii*, pot fi descoperite imagini sugestive: „E cel care de ani ne ocroteşte, / şi ne primeşte jalea şi cîntarea, / şi piatra o aude cum vorbeşte, / şi cum în univers se scurge zarea". Poetul gustă cu sete natura (viaţa): „Iar zarea e atîta de aproape, / că de-ai închide ochii, ţi se pare, / aceasta ţi-ar rămîne sub pleoape: / cu tot cu ierbi şi arborii în floare".

Material cu drept de autor

Leo Butnaru (n. 1946), s-a impus în ultima vreme cu o poezie care-şi zice postmodernistă şi care, cum ştim, se vrea scutită de orice convenţii literare. Aşa e poezia sa *Probabil Lorelei*, „poem alb", pe care autorul o vede ca pe „un cec în alb al încrederii reciproce". *Simpozion* propune un uşor inspirat joc de cuvinte: „cacadu(ne în ispită)", „impas (înainte)", „S-O-S.-urdomuţenie". Versurile sale „de modă veche" sînt totuşi mai reuşite: „Doar un fir de nisip încape / între inimile noastre. Din el / perlă ar putea să apară, / dar şi pustiul cu el / poate începe..." (*Dragoste*).

În contextul poeziei basarabene, poemele lui Ion Hadârcă pretind pe drept cuvînt la seriozitate, la reflecţii asupra problemelor existenţiale, între care arta se află pe primul plan. Iată prima strofă din *Ţară de viori*: „În strugure şi nucă lumina rotunjită / Nu-nseamnă doar odihna străbunilor din pită, / Cum din vioară însăşi ţîşnind aceste ploi / Nu-s fluvii muzicale cu sfîrcurile-n noi". Versurile, luate aparte cîte unul sau cîte două, pot fi „descifrate" fără mare dificultate, în timp ce toate laolaltă pun cititorul în încurcătură, dar o privire iscoditoare va găsi întotdeauna în ele o varietate de înfăţişări şi înţelesuri. Tot aşa e şi *Glosă în metru Gaugain*, cu părţi mai hermetice şi cu altele mai transparente, amintind cunoscutul poem eminescian şi *Cvadratura cercului* al lui Şt. Aug. Doinaş. Aceste scrieri, ca şi *Sondă*, *Odă* ş.a., caută să se asocieze celor mai reuşite experienţe meditative ale poeziei româneşti, în care gîndul este întotdeauna înveşmîntat într-un potrivit strai ţesut din cuvinte.

În faţa exigenţelor formei şi mesajului, poezia Valeriei Grosu nu se arată o surpriză, şi totuşi scrisul ei este, în general, bine ticluit. În poemul *Pîine seacă* se văd bine atît reuşitele cît şi poticnelele poetei. Pîinea nu este doar hrană, la modul comun al termenului; sacralizată, ea se arată ca o importantă premisă în egală măsură materială şi spirituală, poate fi, între altele, şi condiţia esenţială a stingerii încrîncenărilor dintre oameni: „Atît cît te iau, anafură, cu degete trei / Şi te aduc la gură, / Atît cît se umplu coşurile neprietenilor mei / Din această frărîmitură" etc. Expresii de felul „Atît cît mai pot pe hîrtie să las / Pîlpîirea-mi de duh, şovăitoare" sînt aluzii la valoroase resurse interne, care ar fi putut da roade mult mai mari. Nu lipsesc însă nici stîngăciile.

Scrisul lui Arcadie Suceveanu (n. 1949), în general afectat, caută să îmbine expresivitatea cu pitorescul şi surprizele formei, fără se renunţe la muzicalitatea tradiţională a verbului. Este, uneori, o poezie voit absurdă şi intenţionat ludică, fără pretenţii de subtext, dar lucrată pe alocuri cu lux de expresii inspirate (cu „prea multe imagini", zice poetul însuşi) şi, se pare, nu fără o anumită spontaneitate (care, cum se ştie, nu prea se împacă cu afectarea). Autorul găseşte fără dificultate metafore cît se poate de sugestive, precum „o fîntînă topindu-se de sete", „un tramvai păscînd într-o cîmpie", „un tren personal de bucătărie" sau încă mai bine: „Iat-o cîmpie minată cu focuri de moaşte / prin care Aristofan mînă cîrduri de broaşte" etc. Cîteodată însă pot fi întîlnite cuvinte şi expresii care nu par să fi fost chemate decît de nevoia găsirii rimei, dar poate şi din cauza reflexelor aleatorii deliberate ale poetului. Pentru că Suceveanu este un condeier cultivat şi mereu căutător de noi mijloace de exprimare. Practică şi versul alb, ca în *En attendant*

Material cu drept de autor

Godot, care exprimă reuşit decepţia şi resemnarea cu care a luat sfîrşit gălăgioasa şi promiţătoarea mişcare socială şi naţională din Basarabia anilor '80 şi '90.

Andrei Ţurcanu (n. 1950), este interesat de destinul poeziei şi de frămîntările sociale. În *Ars poetica*, se arată încrezător în scrisul său: „Grei, fagurii se-amestecă / cu fiere, / curg sîmburii, / în suflet călător prind colte, / grimase şi himere / strivite pier de bolte, / picioarele-mi se scaldă / în untdelemnul serii". Limbajului dur al poemului despre mişcarea social-polirtică de la sfîrşintul anilor □80 şi începutul anuilor □90 îi corespund concluzii sumbre: „În hrubele răsucite de aici, între aceste văgăuni ale uitării, / pitit cu umilinţă, în visare şi fricã, la poalele dealurilor, / acum o jumătate de veac a trăit un popor / fără origini şi fără conştiinţă clară a identităţii sale istorice. / Aşa, mai mult o zdreanţă de neam, o gloată mai mult, / nişte vedenii de oameni dormitînd cu o cuşmă de nori peste ochi / şi cu o pîclă deasă pe creier...".

La Vsevolod Cernei, poezia este ceva cu totul aparte. Este o poezie care, plictisită de ea însăşi, de o pretenţie absurdă pe care o au atîţia de atîta vreme, şi care de fapt nu crede nici în sine însăşi, nu mai vrea să fie poezie. Pentru că „fraza frumoasă" (de ex., „Copacii îşi oblojesc rănile cu păsări", „îmbrăţişarea în ninsoare") nu e altceva decît „un arabesc al aiurelii" (*O fază frumoasă*). În consecinţă, totu-i deşertăciune, nimic serios.

Poezia care-şi zice postmodernistă este reprezentată de creaţia poeţilor care au început să se afirme în anii □80- □90 ai secolului trecut. Este vorba mai ales de scrierile lui Nicolae Popa, Emilian Galaicu-Păun, Teo Chiriac, Eugen Cioclea, Vasile Gîrneţ, Grigore Chiper, Irina Nechit, Ghenadie Nicu, Nicolae Leahu, Aura Cristi, Ştefan Baştovoi ş.a. Scrierile unora din ei, ca cele ale lui Galaicu, Gîrneţ şi Cioclea, sînt mărturii de adevărată valoare în poezie. Nu se poate spune că aceasta ar fi o poezie mai bună decît cea scrisă de poeţii mai bătrîni – pur şi simplu este altfel, ca dovadă că procesul literar basarabean nu stă pe loc, ci evoluează, se primeneşte fără întrerupere.

b) Proza

În lunga perioadă de după cel de-al doilea război mondial, a fost înregistrat şi în proză un număr mare de scrieri care constituie nu numai o nouă treaptă în dezvoltarea literaturii române, dar ocupă un loc de cinste şi în literatura universală. Voi menţiona în continuare foarte pe scurt creaţia cîtorva dintre cei mai cunoscuţi prozatori români din această perioadă.

Pînă la dispariţia sa, în 1961, primul loc printre prozatori îl deţinea Mihail Sadoveanu, dar opera sa din această perioadă va fi într-un evident declin, mai ales că povestitorul, angajat plenar în afacerile politice ale regimului comunist, va fi tentat să scrie şi opere în spiritul realismului socialist (de ex., *Păuna Mică*, *Mitrea Cocor*), care vor fi nereuşite. Şi o bună parte a scrierilor lui Camil Petrescu şi mai ales ale lui Cezar Petrescu au apărut după război, acestea fiind însă, ca şi în cazul romanelor lui Sadoveanu, inferioare operelor din interbelic.

Cu romanul *Desculţ* (1946), Zaharia Stancu şi-a făcut intrarea în literatura română, cum avea să spună el însuşi, deşi, aşa cum ştim, el debutase mult mai devreme, cu versuri. El este unul dintre primii mari scriitori români ai secolului al XX-lea care se ridică din popor, avînd origine ţărănească. *Desculţ* este o mare

Material cu drept de autor

frescă socială, cu substrat autobiografic, despre care uneori s-a spus că este un poem în proză, această impresie fiind sigerată poate de faptul că „infuziile" lirice au fost plasate destul de reuşit în canavaua epică a operei. Fiind constituit dintr-o mulţime de subiecte şi scene, autorul reuşeşte să centreze totul pe tema de bază a naraţiunii, făcînd astfel ca aceasta să aibă o structură riguroasă şi armonioasă deopotrivă. Alte proze importante ale lui Z. Stancu sînt *Pădurea nebună*, *Şatra*, *Ce mult te-am iubit*, care arată că, pe lîngă meşteşugul povestirii, scriitorul îl stăpîneşte foarte bine şi pe acela al portretizării.

După un debut modest, ca poet, Ion Marin Sadoveanu (1893-1964) s-a remarcat ca un înzestrat povesitor, mai ales cu romanul *Sfîrşit de veac în Bucureşti* (1944) care reflectă procesul, transfigurat artistic, al înlocuirii pe arena publică a boierimii de către burghezia în ascensiune, temă care îi oferă scriitorului posibilitatea să pună în relief figura arivistului, care devenise oarecum comună în literatura din acea vreme. E de reţinut că, faţă de alte situaţii literare, cînd acest personaj este fie caricaturizat, fie înfăţişat negativ, aici este umanizat, asta neînsemnînd că autorul face abstracţie de scăderile omeneşti ale protagonsitului. Trebuie semnalată, de asemenea, ca foarte reuşită şi portretizarea prin comparaţie, raportînd, de ex., eroul principal la alte personaje, de regulă, antipozi, izbutind astfel să reliefeze cît se poate de clar atît trăsăturile acestuia, cît şi fizionomiile celorlalţi. Alte scrieri ale lui I. M. Sadoveanu nu au mai putut avea calitatea acestui roman.

La capătul unei lungi perioade de exersare, cu nuvele, schiţe, povestiri, Eugen Barbu (1924-1993) lansează cîteva romane, printre care se va evidenţia *Groapa* (1957), care îmbină motive mitologice, psihologice, istorice şi sociale şi chiar politice într-o operă complexă, în care individualul, amănuntul, foarte abundent, îşi are locul cel mai potrivit în întreaga substanţă epică. În afară de subiectul principal, care e ascensiunea lui Stere, eroul principal, un cîrciumar îmburghezit, mai sînt şi o serie de nuclee epice, unele mai importante, ca matrapazlîcurile hoţilor lui Bozoncea, altele episodice, secundare. Trei elemente se impun, mai ales, în acest roman: „cruzimea" limbajului, cum s-a spus uneori, lumea deosebit de pitorească a personajelor şi ideea de simbol pe care o întruchipează groapa, ca antiteză la spaţiul civilizat. Dintre romanele pe care le va mai scrie Barbu, doar *Principele* (1969) va mai fi tot atît de inspirat şi bine realizat, ba, după unele aprecieri, chiar mult mai reuşit. Acţiunea acestei naraţiuni se petrece în epoca fanariotă, evantaiul fenomenelor şi scenelor descrise este extrem de pestriţ, iar fauna care mişună în el este de o diversitate care nu lasă nici un răgaz pentru plictiseală. Sînt mai ales trei personaje care sînt chemate să atragă cel mai mult atenţia cititorului: principele, un individ lacom, cinic, mizantrop, epicureic etc., Ottavio, un aventurier corupt pînă în măduva oaselor, aflat la curtea acestuia, şi cumintele, înţeleptul localnic Ioan Valahul. Ca şi în cazul eroilor din cel mai bun roman al I. M. Sadoveanu, fiecare din aceste chipuri se reliefează cu atît mai bine cu cît contrastează cu celalalte.

În ciuda unor atitudini contestatare din ultimii 10-15 ani, Marin Preda (1922-1980) rămîne unul din cei mai apreciaţi prozatori români postbelici. Principala sa scriere este romanul *Moromeţii* (1955), o amplă frescă a vieţii rurale, este practc fără egal în literatura română, doar *Desculţ* al Z. Stancu mai reuşind să fie aproape

Material cu drept de autor

tot atît de percutant. Secretul acestui succes se află în faptul că, fiind el însuşi ieşit din mediul ţărănesc, autorul descrie satul din interior. Eroul central, Ilie Moromete, este întruchiparea statorniciei şi a încrederii în sine a ţărănimii ca mare forţă socială şi spirituală. Viaţa acestui personaj, ca şi întreaga acţiune a romanului, este prinsă într-un moment de mare dramatism, cînd lumea tradiţională a satului se află în rapidă descompunere. Odată cu dizolvarea comunităţi rurale tradiţionale, se produce şi decăderea vechii familii ţărăneşti, anularea autorităţii paterne, slăbirea legăturilor de altădată dintre generaţii. Romanele *Marele singuratic* şi *Delirul*, care fac parte din acelaşi ciclu, vor continua această dezbatere. Epopeea ţărănească a lui Preda, şi mai cu seamă *Delirul*, aduce în literatura română o manieră realistă, străină de procedeele mitologice sau de fantasmagoriile pitoreşti cu elemente de caricatural şi parodic, de povestire a istoriei. Tot aşa ca şi realitatea rurală, istoria se prezintă ca o ipostază tragică a existenţei umane şi, în opoziţie cu acel idilism ce caracterizează cele mai multe din naraţiunile istorice sadoveniene, romanul lui Preda nu se mai încumetă să prezinte un învingător al adversităţilor istoriei.

Fănuş Neagu (n. 1932) este un povestitor prin vocaţie, revendicîndu-se el însuşi de la Sadoveanu şi Panait Istrati. Debutează, în 1959, cu volumul de povestiri *Ningea în Bărăgan*, prin care s-a făcut remarcat ca narator de talent. Romanul *Îngerul a strigat* (1968) a consolidat această reputaţie. Transfigurînd realitatea, mai bine zis, amestecînd realul cu imaginarul şi creînd o lume pe cît de fascinantă pe atît de imposibilă, şi totuşi credibilă prin puternica pulsaţie a vieţii, Neagu oferă o mostră de proză barocă, aceasta fără să fie întru totul o surpriză, dacă ar fi să ne amintim măcar lecţia lui Eugen Barbu. Proiectat pe experienţa literară de pînă atunci, *Îngerul a strigat* nu pare să aibă structura unui roman, fiind alcătuit din mai mult fabule, dar indiferent de faptul cît sînt de legate acestea între ele, fiecare constiuie un moment narativ cît se poate de convingător, fie că e vorba de un eveniment oarecare, de o acţiune, un dialog sau un monolog. Impresia dezlînării acţiunii pare să o lase şi celălat roman celebru al lui Neagu, *Frumoşii nebuni ai marilor oraşe* (1976). Ceea ce răzbate cu putere, şi din acest roman, este setea de viaţă, atracţia tuturor deliciilor pe care le oferă natura, iar asta reconfirmă discursul dionisiac al povestitorului.

Trecînd peste tematica de factură poliţistă din scrierile de la început (de ex., *Fuga*, *Dor*), plictisitoare pînă la urmă prin convenţionalitatea ei, Dumitru Radu Popescu (n. 1935) ajunse să scrie o serie de romane şi nuvele (*O bere pentru calul meu*, *Duios Anastasia trece*, *Vara oltenilor*, *Leul albastru*, *Ploaia albă* ş.a.) în care neprevăzutul, contrastele izbitoare, comportamentul ieşit din comun al personajelor, tot felul de acţiuni bizare sugerează imaginea spectacolului, a scenicului şi metaforicului.

Ştefan Bănulescu, pe care l-am evocat mai sus ca poet, a scris, cum s-a afirmat la un moment dat, o „proză antropologică", în sensul că porneşte de la concretul uman spre realizarea naraţiunii propriu-zise şi spre mijloacele cu care aceasta se realizează, acestea fiind mitul, fantasticul (ciclul *Iarna bărbaţilor* sau romanul *Cartea Milionarului*). Plasarea acţiunii în afara timpului şi a spaţiului nu face ca ficţiunea să fie mai puţin trepidantă, pentru că povestitorul participă activ la ea, fapt ce se regăseşte întotdeauna în mod sigur în patosul confesiv al scrisului. Pana

Material cu drept de autor

îi este foarte îngijită, elegantă chiar, poate de aceea scrisul său lasă împresia că se învăluie în prea multă discreţie. De aici şi impresia de contradicţie flagrantă în peisajul naraţiunii: pe de o parte predispoziţia spre confesiune şi spre semnalarea tragicului, iar de altă parte baricadarea în spatele discreţiei, o anumită neîncredere în virtuţile spontaneităţii.

Despre Nicolae Breban (n. 1934) s-a spus uneori că, fiind inventiv şi prolific, nu s-a îngrijit destul de construcţia epică şi nici de stilul scrisului, părere care nu pare să fie convingătoare nici într-un sens, nici în celălalt: nu s-a arătat dornic să scrie mult cu orice preţ, cum se întîmplă cel mai des cu scriitorii, şi nici nu pare să fie un anticalofil. De altfel, avînd darul înăscut al povestitorului şi înzestrat fiind cu o imaginaţie foarte bogată, nici nu avea nevoie să se neliniştească relativ la cît şi cum avea să scrie. Deşi începuse să scrie foarte devreme, biografia sa dramatică, sub comunism, a făcut ca debutul său în marea literatură să se producă relativ tîrziu. Talentul i s-a văzut chiar în primele sale romane. Dintre acestea, cel mai reuşit este, fără îndoială, *Animale bolnave* (1968), palpitant roman psihologic, alimentat din realităţi, dar, se pare, şi din lecturile dostoievskiene. Pentru a imprima maximum de dinamism acţiunii şi a crea atmosfera propice pentru cercetarea psihologică a personajelor, autorul pune la baza tramei acestei scrieri trei crime, ceea ce induce, chiar de la început, ideea falsă că am avea de a face cu un roman poliţist. În realitate, romanul oferă posibilitatea de a pătrunde într-o lume aflată în afara normalităţii (de unde şi titlul său) şi a face cunoştinţă cu universul interior al unor indivizi pe cît de deosebiţi unii de alţii, pe atît de neordinari. Au fost apreciate în general elogios şi alte romane, ca *Îngerul de ghips* sau *Don Juan*, iar printre ultimele scrieri, primite şi ele cu mult interes de critica literară şi de către cititori, se află *Voinţa de putere* (2001) şi *Puterea nevăzută* (2004).

În cazul lui Augustin Buzura (n. 1938), unul dintre cei mai apreciaţi scriitori români de astăzi (nelipsind deloc nici contesaţiile, care însă nu prea ţin de literatură), critica de specialitate a stabilit o evoluţie clară în ascensiune, de la culegerile de povestiri de la început (*Capul Bunei Speranţe*, 1963), în care autorul este preocupat de dramaticul situaţiilor descrise şi mai puţin de tensiunea lăuntrică a personajelor, la primele romane (*Absenţii*, *Feţele tăcerii*, *Orgolii*) care, dimpotrivă, au drept punct nodal conştiinţa suferindă a personajelor, mai degrabă, a unora din ele. Ceea ce pare să se impună cititorului atent al acestor romane este ideea foarte fructuoasă privind o astfel de relaţie dintre conştiinţă şi realitate, în care cea din urmă se impune celei dintîi, o asaltează, o „agresează". Conştiinţa nu are niciodată puterea să reziste acestei invazii brutale, dar mai ales – şi aici se află sensul profund, desosebit de instructiv al acestei observaţii – nu are posibilitatea să le pătrundă rostul, de unde vin multele şi numeroasele necazuri ale oamenilor. În unele romane a atacat teme prohibite sau în orice caz atent „monitorizate" de către autorităţile comuniste, ca de ex. cooperativizarea agriculturii, rezistenţa anticomunistă, revolta minerilor din Valea Jiului ş.a., ceea ce a făcut ca scrierile sale să fie cenzurate cu deosebită îndîrjire. Tocmai de aceea, nu întîmplător, în unele romane a făcut uz de un limbaj specific pentru a critica regimul comunist. Astfel, limbajul descompus şi distructiv de tip lumpen din *Refugii* (1985), a fost văzut pe bună dreptate ca o expresie voit alterată a revoltei şi a nevoii de libertate.

Material cu drept de autor

Tot aşa, prăbuşirea morală a individului este pandantul firesc al unei societăţi concepute greşit şi care evoluează alături sau împotriva drumului cel drept.

Această carte nu poate cuprinde referinţe, nici măcar tot atît de succinte, şi la creaţia altor prozatori români care au activat în perioada cuprinsă între cel de-al doilea război mondial şi zilele noastre şi care au fost la fel sau în orice caz aproape tot atît de valoroşi ca şi cei despre care am vorbit în rîndurile de mai sus. Printre aceşti nedreptăţiţi fără voie ar fi Geo Bogza, George Călinescu, Laurenţiu Fulga, Eusebiu Camilar, Radu Tudoran, Francisc Păcurariu, Horia Stancu, Alexandru Ivasiuc, Paul Anghel, Ion Lăncrăjan, Constantin Ţoiu, George Bălăiţă, Dinu Săraru, Sorin Titel, ca şi scriitorii din exil Vintilă Horia, Dumitru Ţepeneag, Paul Goma ş. a.

Povestitori basarabeni

Cel mai imporant prozator basarabean de după război este, fără îndoială, Ion Druţă (n. 1928). S-a afirmat dintr-o dată, cu primele culegeri de nuvele, din anii anii □50- □60 (*Piept la piept*, *Daruri* ş.a.), profitînd de relaxarea atmosferei politice şi sociale care a urmat condamnării cultului lui Stalin. Romanul *Frunze de dor* (1957), un adevărat poem în proză, îl consacră definitiv pe scriitorul care se impune ca un interpret original al realităţilor pe care le urmăreşte, dînd dovadă totodată că dispune de o manieră inconfundabilă de a povesti. Druţă este un autohtonist ieşit din popor şi care scrie pentru popor, de aceea limba lui este o limbă populară, abia stilizată pentru a corespunde exigenţelor scrisului literar cult. Această consecvenţă de a rămîne în tiparele graiului român local a indus ideea falsă că astfel el ar fi ţinut să sublinieze deosebirea dintre literatura şi deci limba română din Basarabia şi aceleaşi din România. Lecturarea povestirilor şi romanelor sale îl îndeamnă mereu pe cititor să se gîndească la Sadoveanu sau la Marin Preda, deşi sînt observabile anumite deosebiri, referitoare mai cu seamă la sintaxă şi la lexic, între aceste scrieri şi cele ale celorlalţi doi povestitori. Druţă este un tradiţionalist şi prin faptul că se arată indiferent faţă de módele literare. Specificul scrisului său este marcat de o ironie blîndă, fără sarcasm. Aceasta este caracterisitcă mai ales pentru creaţia mai timpurie, întîi de toate pentru povesitirile tinereţii şi romanele *Frunze de dor* şi *Povara bunătăţii noastre*. Autorul se identifică mereu cu ţăranul sfătos şi înţelept, care e dispus să întoarcă în glumă orice situaţie neplăută şi din dramă să facă o tragicomedie sau chiar o idilă. După ce satul Ciutura (*Povara bunătăţii noastre*) arsese pînă în temelii, perechile de proaspăt însurăţei se luaseră de mînă şi se duseseră în pădurea din preajmă, de unde se întoarseră cu rodul unei noi generaţii de săteni. Două sînt temele fundamentale ale pledoariei narative a lui Druţă: satul şi credinţa. Cea dintîi l-a preocupat mai ales în prima etapă a creaţiei sale, pînă în anii □80, de cînd cealaltă începuse să devină prioritară. Cam tot de pe atunci, povestitorul a înclinat tot mai mult spre subiectele istorice, de unde a rezultat o serie de scrieri despre fenomene şi personalităţi din trecut, cum ar fi *Biserica Albă*, *Întoarcerea ţărînii în pămînt*, *Clopotniţa* ş.a.

Proza lui Vladimir Beşleagă (n. 1931), în care locul central îl ocupă romanul *Zbor frînt* (1966), se caracterizează prin îmbinarea în contextul naraţiunii a incursiunilor lirico-psihlogice cu motive etice. Este unul dintre primii povestitori

Material cu drept de autor

basarabeni care îşi realizează discursul narativ prin apelul la unele formule de inspiraţie modernistă, critica trimiţînd mai cu seamă la Proust şi Faulkner. Ca fiu de ţărani, Beşleagă, tot aşa ca mai toţi prozatorii basarabeni, a fost preocupat în mod special de tematica rurală. Nu pare să existe însă în Basarabia un povestitor care să se fi arătat tot atît de pasionat de istorie, cum este el, dovada cea mai bună, în afară de altele, nu tot atît de incitante, fiind ultima sa carte, *Cruci răsturnate de regim* (2006). O anumită prospeţime degajă şi scrierile lui Vasile Vasilache (n. 1926). O realizare epică autentică este *Povestea cu cocoşul roşu* (1964), un roman-parabolă în care, pentru a putea evoca în condiţiile regimului sovietic fenomenul dramatic al colectivizării gospodăriilor ţărăneşti, autorul apelează la un limbaj oarecum ingenios: stilul esopic, comicul, discursul aforistic, îmbinarea discreţiei verbale cu învăluirea într-un retorism aparent gratuit etc.

S-au mai impus în Basarabia postbelică şi numele prozatorilor Ion Constantin Ciobanu (1924-2001) cu romanele *Codrii*, *Podurile*, *Cucoara*, Aureliu Busuioc cu *Singur în faţa dragostei*, Serafim Saka (n. 1935) cu *Vămile* şi *Linia de plutire*, Vlad Ioviţă (1935-1984) cu *Dimitrie Vodă Cantemir* şi *Dincolo de ploaie* ş.a. Printre prozatorii mai tineri se impune numele lui Nicolae Popa (n. 1959), dovada cea mai convingătoare fiind romanul *Cubul de zahăr*. Dar, faţă de poezia din ultimele decenii, care a înregistrat o serie de succese evidente, chiar dacă nu foarte spectaculoase, cum încearcă să ne convingă referinţele partizane, noua proză basarabeană abia încearcă să se afirme.

c) Dramaturgia

Cu toate restricţiile impuse de cenzura comunistă, teatrul românesc postbelic, fondat pe tradiţia venerabilă ce se afirmase în perioadele anterioare prin creaţia lui Caragiale, Delavrancea, Alexandru Davila, Blaga, Camil Petrescu, Mihail Sorbul, Mihail Sebastian ş.a., a putut cunoaşte o serie de reuşite, care completează şi într-un anume sens încununează evoluţia dramaturgiei româneşti. La etapa despre care este vorba aici, această evoluţie a constituit un proces anevoios, parţial contradictoriu, dar în linii generale pozitiv.

Regimul comunist, mai ales din momentul consolidării lui, în anii 1948/49, a impus în teatru aşa zisele piese de actulalitate, adică cele care trebuiau să proslăvească prefacerile socialiste, cum ar fi colectivizarea, industrializarea, crearea omului nou, cu mentalitate socialistă, antiburgheză etc. Treptat însă, odată cu depăşirea obsedantului deceniu, dramaturgia se va desprinde din chingile acestui didacticism social, luînd în dezbatere multiplele aspecte ale temei perene a literaturii şi artei, distinul uman. Această schimbare poate fi raportată, convenţional, la momentul apariţiei, la mijlocul anilor □60, a pieselor lui Horia Lovinescu *Moartea unui artist* şi *Omul care şi-a pierdut omenia*, apoi *Ştefeta nevăzută* şi *Simple conicidenţe* ale lui Paul Everac sau *Nu sunt turnul Eiffel* a Ecaterinei Oproiu.

Dar, bineînţeles, această metamorfoză nu s-a produs dintr-odată şi nu într-un singur moment, ci a fost un proces de durată, începînd încă la sfîrşitul deceniului anterior şi continuînd şi după anii □60. Mai mult, el se va revendica în bună parte de la tradiţia literară interbelică. Anume acum sînt înscenate piesele *Anton Pann* a lui Lucian Blaga, *Nunta din Perugia* a lui Al. Kiriţescu, *Bălcescu* a lui Camil

Material cu drept de autor

Petrescu, *Căruţa cu paiaţe* a lui Mircea Ştefănescu ş.a., care ocupă un loc distinct în dramaturgia română postbelică. Dacă aceste piese nu pot fi considerate, totuşi, capodopere, aceasta se datorează nu în ultimul rînd faptului că autorii lor nu au putut ignora sarcina de a-şi supune demersul scriitoricesc unui anumit comandament social.

Cu piesele care încep să fie publicate şi jucate în anii □60, dramaturgia se desparte treptat de artificialitatea şi declarativismul ce-i fuseseră impuse de politica proletcultistă a regimului. Autori ca H. Lovinescu, Valeriu Anania, Al. Voitin, Paul Everac, Radu Stanca ş.a. vor putea lua în dezbatere teme majore şi mereu actuale ale existenţei umane, dar ideologia oficială nu putea permite o libertate deplină, ceea ce îi făcea pe aceştia să caute refugiu în mitologie sau într-un trecut imemorial, de unde şi preferinţa pentru legendele româneşti, pentru subiectele biblice sau pentru anumie figuri ale antichităţii. În dramaturgia de la sfîrşitul secolului, această orientare va găsi o expresie clară în creaţia lui Marin Sorescu (*Iona*, *Matca*, *Răceala*).

În paralel, se conturează tot mai mult tendinţa de afirmare a unei dramaturgii preocupate de impactul individului cu mediul social. Aşa încep să-şi facă loc pe scenă piesele care au drept subiect central identitatea morală a personajelor, drama lor de conştiinţă rezlutată din confruntarea iluziilor acestora cu anumite realităţi descurajante. Relevante în acest sens sînt piesele *Zestrea*, *Camera de alături*, *Un fluture pe lampă* ale lui Paul Everac, *Puterea şi Adevărul* a lui Titus Popovici, *Aceşti îngeri trişti*, *Balconul* ş.a. ale lui D. R. Popescu, *Iertarea* lui Ion Băeşu, *Viaţa unei femei* a lui Aurel Baranga ş.a.

Comedia s-a putut afrma mai greu în acel context politic şi social, de vreme ce acest gen de literatură presupune aproape obligatoriu ridiculizarea anumitor tipuri sociale. Din fericire, această rigoare era atenuată de faptul că, spre deosebire de dramă sau tragedie, comedia nu impune reflecţii profunde, o sensibilitate deosebită, ea mulţumindu-se să-şi atragă un număr mare de audienţi prin provocarea rîsului. De aceea nu întîmplător, primele piese de acest gen care s-au bucurat de mare succes au fost comediile din anii □50 ale lui A. Baranga, *Mielul turbat* şi *Siciliana*, care se înţelege că nu puteau fi libere de anumite sechele ideologizante. Critica se făcea, desigur, nu în dauna regimului, fapt care astăzi le lipseşte de actualitate. Valulul de liberalizare relativă a societăţii, care începuse să facă simţit de prin 1965, a provocat o diversificare a scrisului pentru scenă. Ceea ce semnalăm imediat în piesele scrise acum sînt cel puţin două lucruri. Primul că, din acest moment, comedia este liberă să facă abstracţie de mediul social, să generalizeze pînă la adoptarea limbajui în care obişnuieşte să se exprime parabola, aşa cum face, de ex., Ion Băeşu în *Preşul* sau Dumitru Solomon în *Fata morgana*. Al doilea este faptul că unii scriitori de comedii, cum era de ex. Teodor Mazilu în *Tandreţe şi abjecţie*, *Proştii sub clar de lună*, practicau un umor violent, ceea ce îi va îndemna pe unii critici dramatici să vorbească chiar despre un teatru al cruzimii.

O figură de seamă a teatrului românesc din a doua jumătate a secolului al XX-lea a fost Radu Stanca (1920-1962). Creaţia sa pare să inducă ideea că ceea ce a avut teatrul românesc mai bun în perioada comunistă s-a produs nu după 1965, ci mai înainte, dar bineînţeles mai înainte de 1948. Este vorba în special de piesele de

Material cu drept de autor

înaltă ţinută ideatică şi stilistică *Oedip salvat* şi *Rege, preot şi profet*, fondate pe dezbaterea antitezelor om↔divinitate, om↔absolut, ambele datînd din 1947. Tot atunci scriitorul a dat naştere şi la o piesă care a constituit o noutate, cel puţin în literatura română, şi anume tragicomedia *Dona Juana*, care reinterpretează portretul protagonistului din celebra comedie a lui Baumarchais, propunînd astfel o viziune complet nouă asupra subiectului seducţiei.

Unul din fondatorii teatrului modern

Cel mai mare autor dramatic român de după război, care însă şi-a scris piesele în franceză, după stabilirea sa definitivă la Paris, în 1942, a fost Eugen Ionescu (1909-1994). Debutează în 1950 cu piesa *Englezeşte fără profesor* (*Cîntăreaţa chealâ*), care se fondează pe ideea că devalorizarea limbajului semnalează o criză generală a comunicării şi instrăinarea fiinţei. Este pentru prima dată cînd literatura semnalează decăderea limbii din funcţiile care o consacraseră milenii la rînd drept mijloc esenţial al contactului dintre oameni, şi asta se face de o manieră ce sugerează dezastrul. Piesa este considerată capodopera scriitorului şi cu ea sînt puse bazele teatrului absurdului. Alte opere dramatice de prestigiu ale scriitorului vor fi *Lecţia, Scaunele, Rinocerii, Ucigaş fără simbrie, Victimele datoriei, Pietonul văzduhului, Regele moare*. Întreaga sa creaţie, deci nu numai piesele de teatru, este puternic marcată de zbuciumul sufletesc ce se exprimă cu adevărat dramatic mai cu seamă în reflecţiile asupra morţii şi în confuntarea credinţei cu îndoiala. Pe lespedea sa de mormînt din cimitirul Montparnasse sînt gravate aceste cuvinte: „*Prier le Je Ne Sais Qui. J'espère: Jesus-Christ*". Se înţelege că, raportată la literatura română postbelică, creaţia lui Eugen Ionescu este un fenomen literar cu totul aparte: impresionant, pe de o parte, cu rădăcini slabe în contextul românesc, de altă parte. Cu toate acestea, legătura există, şi încă una esenţială, care depăşeşte cu mult originea românească a scriitorului, întrucît cuprinde sfera foarte întinsă a influenţei operei sale asupra literaturii şi a culturii româneşti contemnporane.

Despre dramaturgia românească de la est de Prut

Teatrul basarabean postbelic nu a avut o tradiţie dramaturgică proprie, de aceea în primii 10-15 ani de după război repertoriul său era alcătuit aproape exclusiv din piese ale literaturii universale, comedii de-ale lui Alecsandri şi, atunci cînd cenzura permitea, din opere ale altor autori români. Unele încercări, cum a fost piesa lui Andrei Lupan *Lumina* (1948), realizată după calapoade sovietice şi care are ca temă colectivizarea gospodăriilor ţărăneşti, nu au putut rezolva problema dramaturgiei moldoveneşti. Schimbarea începe să se producă odată cu apariţia primelor piese ale lui Ion Druţă. În 1960, a fost înscenată drama *Casa mare*, prima şi cea mai cunoscută din realizările sale de acest gen, pentru ca în anii □70- □80 să apară şi să fie puse în scenă piesele *Doina*, *Păsările tinereţii noastre*, *Sfînta sfintelor* ş.a. Indiscutabil, ca opere literare, aceste scrieri prezintă o valoare reală, în special prin subtila portretizare a personajelor şi aleanul în care se desfăşoară cel mai des acţiunea (aleanul şi ironia sînt elementele de bază ale cadrului psihologic-spiritual al întregii creaţii druţiene), dar ele tind să se plaseze în afara tiparului obişnuit al dramei, din cauza jelaniei lirice a discursului scriitoricesc, care uneori e de un patetism plat, dar mai ales ca urmare a slabei tensiuni a acţiunii. Majoritatea personajelor sînt nişte visători naivi, asemănători între ei, acţiunea se desfăşoară de

Material cu drept de autor

cele mai multe ori într-un context rural idealizat, mai ales sub aspect etic şi social-psihologic, ceea ce face ca aceasta să curgă domol, aproape plictisitor, către un deznodămînt mai mult sau mai puţin prozaic şi uşor previzibil, fapt care nu se potriveşte cu habitudinile dramei.

* * *

Am putut vedea, aşadar, că în pofida marilor obstacole pe care regimul comunist le-a pus în faţa mişcării literare, în ciuda faptului că a depus eforturi enorme pentru a nu permite o evoluţie necontrolată a scrisului artistic, acesta a cunoscut o dezvoltare ce s-a impus atît ca fenomen cultural de o foarte mare diversitate, cît şi ca nivel de concepere şi realizare. Dacă pînă spre mijlocul anilor □60, regimul a putut să-şi impună standardele sale „artistice", adică tiparele sale proletcultiste, din acel moment încoace acest dictat nu a mai fost posibil, chiar dacă literatura nu putea rămîne în afara controlului de partid. E de-a dreptul uimitor faptul că într-un regim dictatorial cum a fost cel instaurat şi păzit cu străşnicie de Ceauşescu a putut să se afirme o poezie complet detaşată de preceptele propagandei oficiale şi orientată spre universul interior al creatorului sau spre bucuriile simple ale omului, cum e cea a lui Doinaş, Blandiana, Stănescu, Mălăncioiu ş.a., ori exersează parodia subtilă şi dau frîu liber unui limbaj foarte îndrăzneţ, ca Dinescu sau Cărtărescu, ceea ce e şi mai periculos. Un act de mare curaj au fost şi romanele ce profesau o critică socială corozivă, cum sînt cele ale lui Nicolae Breban, Augustin Buzura, ca şi neîndurătoarele radiografii sociale ale lui Zaharia Stancu şi Marin Preda.

4. Artele

În cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea arta plastică românească a constituit un fenomen extrem de complex atît ca extindere a sferelor de manifestare cît şi ca proporţii de angajare a factorului uman creativ, ca diversitate a stilurilor şi procedeelor de lucru. Am văzut încă pe exemplul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIX-lea cum s-a produs rocada genurilor artistice, arhitectura cedînd primul loc picturii, pentru interesul tot mai mare faţă de aceasta din urmă, după care va veni sculptura, deşi activitatea contructivă a acestei perioade, ca şi a celei ce va urma, va fi pur şi simplu impresionantă atît ca proporţii cît şi ca mesaj artistic.

a) Pictura

Cei mai mulţi pictori care au activat în primele două decenii de după război s-au format ca artişti în interbelic. Atît viziunea cît şi practica de lucru ale multora din ei se va schimba esenţial, fie doar din raţiuni artistice, fie sub influenţa propagandei oficiale comuniste. Mulţi pictori foarte înzestraţi au fost nevoiţi, pentru a supravieţui ca artişti, să aducă un anume tribut ideologiei oficiale, fără ca arta lor să degradeze din această cauză. Arta are posibilităţi mult mai mari decît oricare alte preocupări culturale de a-şi manifesta resursele creative, de a da viaţă valorilor autentice fără a fi nevoită să cedeze în faţa comandamentelor politice sau sociale.

Ultimii impresionişti

Material cu drept de autor

La sfîrşitul observaţiilor privind pictura din interbelic vorbeam despre şcoala impresionistă, aducînd ca exemplu mai concludent creaţia lui N. Dărăscu şi adăugînd că acesta nu fusese singurul reprezentant al postimpresionismului în România, chiar dacă a fost un elev mai fidel ca alţii al marilor artişti impresionişti francezi. Îi mai menţionam şi pe S. Mützner, L. Grigorescu, I. Musceleanu ş.a. Dar aceştia din urmă, împreună cu alţii, se vor manifesta ca adevăraţi reprezentanţi ai curentului după război. Anume acum Samuel Mützner (1884-1959) îşi va arăta arta sa de decorativist autentic, stăruind mai cu seamă asupra contrastului dintre culori, după cum se poate vedea în secvenţele sale japoneze (*Lanterna de piatră*, *Scenă japoneză*) sau în tabloul *Biserica din Giverny*.

Încă mai convingătoare în acest sens este creaţia lui Lucian Grigorescu (1894-1965), deşi la început el părea să arate preferinţe geometrizante. Trebuie însă reţinută observaţia unor buni cunoscători (Vasile Florea, de ex.), după care acest pictor, ca şi contemporanii săi de aceeaşi orientare şi cu aceleaşi procedee de lucru, pot fi raportaţi la impresionişti doar din raţiuni de metodă şi de sistematizare a materiei examinate, deşi accentul pe culoare a fost la el foarte puternic, trmiţînd chiar către fovism. Critica a semnalat, ca trăsătură distinctivă a metodei sale de lucru, apelul cel mai frecvent la aşa-zisele culori calde, adică galben, portocaliu şi roşu, cu care sînt realizate mai ales peisajele citadine (*Peisaj bucureştean*, *Notre Dame de Paris*). Lumina, vivacitatea sînt trăsături definitorii ale creaţiei sale, însă pictorul a avut grijă să evite tonurile violente, contrastante, aşa încît, deşi fusese tentat de fovism, nu a mers totuşi prea departe în această direcţie. Chiar şi în naturile moarte, unde trebuie să apeleze frecvent la verde, iar alteori la violet sau albastru, întreaga imagine este scăldată într-o lumină aurie (de ex., *Natură moartă cu felii de pepene*). Este adevărat că spre sfîrşitul vieţii artistul va înclina spre o tehnică în care vor domina nuanţele de verde, iar insistenţa asupra pastei nu va mai fi tot atît de accentuată. L-a interesat şi figura umană pe care a reprezentat-o în maniera în care a lucrat mai tot timpul.

Apropiat de impresionism a fost şi Marius Bunescu (1881-1971), care însă, activînd în afara epocii impresionismului propriu-zis, a fost influenţat şi de alte curente artistice din acea vreme, ca şi ceilalţi contemporani de-ai săi. Ca impresionist, el este totuşi un reprezentant deosebit al curentului, mai bine zis unul care tinde să se desprindă de acest curent, principalul motiv fiind, poate, faptul că s-a format ca artist în ambianţa impresionistă germană, la München, mai puţin articulată, mai puţin lirică, altfel spus, mai puţin „impresionistă" decît cea franceză. El se dispensează voit de invizibilul văl miraculos în care artiştii acestei şcoli îşi învăluiau operele şi care le imprima, în dependenţă de viziune şi manieră, un plus de sugestie şi de farmec. Tocmai de aceea pasta aplicată cu dărnicie şi culorile care nu caută neapărat să se „asorteze" impun impresia unei picturi austere, grave, care însă nu ignoră prospeţimea expresiei şi mai ales autenticul, aşa cum arată *Autoportretul* artistului sau unele peisaje citadine (*Şantierul de construcţie al Sălii Palatului*, *Bărci la Sulina*).

Pesajele de acest gen, ca şi naturile moarte, vor fi o preocupare constantă şi pentru R. Iosif (1894-1975), ele apropiindu-l, dar tot ele, prin retragerea într-un cromatism atenuat (v. de ex., *Natură moartă*), îndepărtîndu-l de impresionismul

Material cu drept de autor

clasic. Printre alţi artişti, mai mult sau mai puţin apropiaţi de impresionism, au fost Alexandru Padina (1904-1994), preocupat a da formă spaţiilor într-o manieră monumentală, cu un penel energic, martor fidel al reacţiilor unei firi foarte sensibile (*Peisaj cu pod* ş.a.), Adam Bălţatu (1899-1979) cu lirismul său sincer şi realist, materializat printr-o pastă şi o coloristică abundente şi totodată proaspete, pline de viaţă, după cum se vede mai ales în peisajele sale (*Peisaj*, *Peisaj urban*, *Case şi lumină* ş.a.). Şi Nutzi Acontz (1894-1957) este tentată să se îndepărteze de tiparul clasic al impresionismului, fără să piardă interesul pentru colorit însă; dimpotrivă, înclinînd mai degrabă spre fovism, dar fără a se desprinde de atracţiile spaţialităţii şi ale formei, aşa încît creaţia ei va evolua de la volume clare, cum e de ex. *Natură moartă cu strugure*, la altele atenuate sau chiar aplatizate mai mult sau mai puţin stăruitor (*Natură moartă*, *Bărci de pescar*). Rodica Maniu (1890-1958) pare o tradiţionalistă de veche formaţie, pe care o dezavuează însă unele practici postimpresioniste, cum ar fi, de ex., lipsa clarobscurului sau a umbrei (*Albitul rufelor*, *Culesul viei*).

Alţi artişti din zona preferinţelor pentru culoare

Cu cît pictorii au fost mai îndepărtaţi în timp de stilul 1900, cu atît interesul pentru cromatică a fost mai atenuat, cu atît mai reci au fost faţă de impresionism. Astfel, Lucia Dem. Bălăcescu (1895-1979), deşi mai practică încă folosirea din abundenţă a culorii, totuşi exuberanţa picturii ei nu este o exuberanţă cromatică, ci una care pune în lumină spectacolul existenţial, tablourile sale sînt fastuoase scene ale unui teatru cotidian, viu, imens. Şi, ca la teatru, în picturile ei nu pot lipsi răsturnările de situaţie, gesturile groteşti, jocul pitoresc, efectele comice (*Piaţa Teatrului Naţional*, *La bar*, *Scenă bucureşteană*, *Compoziţie* etc.). La Henri Catargi (1895-1976) se observă trecerea de la Cézanne la Lhote, pe care i-a cunoscut şi i-a urmat pe rînd. Poate fi reţinută uşor detaşarea netă a culorilor şi tonurilor, care au totuşi un rol foarte mare în pictura sa, ca şi atenţia deosebită pentru desen şi echilibru, ceea ce i-a îndemnat pe unii exegeţi să aşeze creaţia sa, parţial, în zona cubismului şi a constructivismului (*Natură moartă cu coş*, *Paravanul lui Pallady*, *Cazangerie*). Cei mai mulţi pictori din primele decenii postbelice sînt ezitanţi între postimpresionism şi curentele care tind să se substituie acestuia. La unii din ei, ca Ion Musceleanu (*Dolce far niente*, *Peisaj din Bucureşti*), Ion Popescu-Negreni (*Peisaj de vară*, *Coline*, *Toamnă*), Paul Miracovici (Amintiri din Balcic), Dem Iordache (*Peisaj*), Teodor Harşia (*Peisaj*, *Casa părintească*), coloritul mai are încă un rol determinant, ba uneori chiar deosebit . Chiar şi pentru artişti ca C. Bogdan (*Peisaj bucureştean*) şi A. Ciupe (*Natură moartă*), care fuseseră atraşi întrucîtva de ideile constructiviste, culoarea rămîne principalul mijloc de expresie.

La alţii distanţarea de impresionism va fi mai hotărîtă, accentul pe forme, pe detalii va fi mare mare, evidenţierea perspectivei va constitui o preocupare aparte. Un exemplu concludent în acest sens este tabloul foarte larg, sub aspect tematic şi spaţial, al lui Imre Nagy *Peisaj din Jigodin*. Micaela Eleutheriade substituie expresivităţii culorii pe aceea a liniei (*Figură în alb*, *Masă la fereastră*). Şi mai clar se va observa această tendinţă la Gheorghe Vînătoru (1908-1983), care, fără a se dispensa de marile servicii ale coloritului (v. mai ales *Flori în vas albastru*), va

Material cu drept de autor

face uz de linie şi volum pentru a transfigura realitatea în manieră neaşteptată; destul de interesant este faptul că tocmai prin manipularea culorii, cel mai des a negrului şi cobaltului, el reuşeşte o nouă tratare a perspectivei, aşa încît obiectele pictate se disting prin aceeaşi claritate, indiferent de poziţia lor în raport cu prim-planul imaginii (*Clujul medieval*, *Cheiul Senei*, *Portret de fată*). La fel de expresivi în pornirea de negare a impresionismului sînt Nicolae Popa (1901-1962), prin reuşitele sale procedee de sintetizare şi stilizare geometizantă în maniera lui Lhote, şi Victor Mihăilescu-Craiu (1908-1965), prin austeritatea imaginilor sale, fie că acestea sînt peisaje naturale (*Peisaj de iarnă*, *Prima zăpadă*, *Prin viscol*) sau reprezentări ale unor vestigii sau edificii publice (*Biserica Trei Ierarhi*, *Mănăstirea Dobrovăţ*). Cu timpul, distanţarea de impersionism va fi tot mai mare, după cum se va vedea în creaţia pictorilor mai tineri Sorin Ionescu, Eugen Gîscă, Gheorghe Ionescu, Gheorghe Răducanu, Petre Dumitrescu-jr. ş.a.

Mai mult sau mai puţin independentă de marile curente artistice din prima jumătate şi de la mijlocul secolului al XX-ea a fost creaţia a doi mari pictori români postbelici, Alexandru Ciucurencu (1903-1977) şi Corneliu Baba (1906-1997).

O „artă absolut modernă"

Aşa avea să numească Jacques Lassaigne, în 1971, pictura lui Ciucurencu. Ştim deja că acesta se afirmase ca artist original încă la sfîrşitul anilor '30. Tot aşa ca la început, succesul efortului său era în funcţie de doi factori determinanţi: culoarea şi contemplarea poetică a naturii care îl inspira. Or, nici cromatica şi nici lirismul nu suportă expresivitatea barocizantă, întrucît aceasta le anihilează tocmai efectele scontate. Cu un remarcabil simţ al realităţii, Ciucurencu a urmărit aceste efecte prin sintetizare şi stilizare, punînd în lumină detaliile cele mai relevante şi lăsînd restul la discreţia privitorilor, aşa cum demonstrează mai ales cele mai multe din peisajele sale (*Peisaj de toamnă*, *Peisaj la Mogoşoaia*, *Pădure la Cozieni*, *Iarnă* etc.), dar chiar şi unele portrete şi picturi de gen. Tocmai de aceea a fost cît se poate de sugestiv acolo unde s-a putut implica din plin natura sa lirică, senzuală, în general acolo unde pictorul a putut avea o relaţie afectivă cu obiectul ce urma să fie transfigurat artistic. Şi dimpotrivă, compoziţiile pe tematică istorică sau socială, foarte lăudate în perioada comunistă, cum sînt *Ana Ipătescu*, *Epilogul răscoalelor - 1907*, *13 Decembrie*, sînt mult mai puţin convingătoare. Ciucurencu a lucrat şi multe portrete, dar iarăşi, cele mai reuşite au fost cele apărute spontan, sugerate de fondul său sufletesc şi susţinute de crezul său artistic, cum sînt numeroasele imagini de femei, cel al mamei sale, ale unor copii. Dintre cele „comandate", cel mai bun pare a fi portretul lui M. Weinberg; mai puţin, şi totuşi reuşit, e portretul lui K. H. Zambaccian, şi încă mai puţin al lui G. Călinescu, care pierde însă nu prin tehnica executării, ci prin teatralitatea imaginii. Spre sfîrşitul vieţii artistului, tablourile sale pierd sensibil din intensitate, devin mai şterse, fenomen care a trezit o anumită controversă în literatura de specialitate.

„M-am născut ca sa fiu pictor"

Aceste cuvinte avea să le spună despre sine însuşi Corneliu Baba (1906-1997), unul dintre cei mai mari pictori români ai secolului al XX-lea, spre sfîrşitul vieţii sale. Pînă să fie recunoscut şi acceptat de toată lumea, acest mare artist a avut de

Material cu drept de autor

parcurs un drum foarte greu, pe parcursul căruia a trebuit să depăşească atît o atitudine anchilozată în formule stereotipe, care îi contestau originalitatea, cît şi refuzul autorităţilor comuniste, care îi imputau formalismul. A fost nevoit, o vreme, să colaboreze cu regimul, executînd lucrări în care s-a regăsit, împotriva voinţei sale, şi ideologia acestuia, cum au fost ilustraţiile la romanul de tristă amintire a lui Sadoveanu, *Mitrea Cocor*, sau portretele de oţelari. Baba se anunţase încă de la început, pe cînd realizase *Autoportret* şi *Cină* (1942), ca un artist profund şi original, dar după război a trebuit să facă faţă unor obstacole foarte mari pentru a-şi croi propria sa cale. Era vremea cînd arta era confruntată cu două mari probleme: degradarea imaginii şi anchilozarea limbajului într-un tipar neoacademic, convenţional. Totodată, era pus în faţa unui obstacol ce părea de neînvins: impunerea unor stereotipuri declarative, hiperideologizate în spiritul unui proletcultism agresiv. El găseşte totuşi soluţia prin revenirea parţială la tradiţia clasică ce părea a fi uitată. A revalorizat clarobscurul, adăugîndu-i unele elemente expresioniste, a realizat un desen discursiv, a frămîntat pasta şi a ordonat culorile cu deosebită grijă pentru armonie şi echilibru. Fiind un artist care medita stăruitor asupra existenţei umane, era firesc ca tema centrală a creaţiei sale să fie impactul omului cu realitatea şi, destul de des (mai ales în tablouri, şi nu numai), reflecţia acestuia asupra condiţiei sale. A urmărit şi a redat cu fidelitate şi cu participare viaţa de zi cu zi a ţăranilor, fără să idealizeze sau să dramatizeze facil situaţiile sau destinele. A improvizat şi a transfigurat cînd logica artistică i-a cerut, dar a pornit aproape întotdeauna de la oameni vii, aşa încît unele şi aceleaşi chipuri pot fi întîlnite în cîteva tablouri, ca de ex., în *Cina* şi *Întoarcerea de la sapă* (1943). Prin plasticitatea şi puterea lor de sugestie, aceste imagini, ca şi altele, precum *Odihnă în cîmp* (1954) sau *Oameni odihnindu-se*, sînt deosebit de expresive. Capodopera genului este considerată lucrarea *Ţărani* (1953). Baba a realizat o formidabilă galerie de portrete, de fapt cea mai mare parte a lucrărilor sale o constituie anume acest gen de opere, între care cele mai cunoscute sînt imaginile unor mari personalităţi culturale, ca Mihail Sadoveanu, Tudor Arghezi, Lucia Sturdza Bulandra, K. H. Zambaccian. Sub aspect artistic, însă, cele mai interesante sînt portretele oarecum şarjate ale lui George Enescu, care parcă vor să sfideze rutina genului.

Un expresionist întîrziat

Aşa a fost numit uneori Ion Ţuculescu (1910-1962). Ştim că la sfîrşitul perioadei interbelice, el se arătase preocupat de arta populară rămânească, fiind interesat încă pe atunci de încărcătura simbolică a acesteia. De fapt, interesul pentru motivele populare va rămîne permanent în creaţia sa. Ţuculescu a fost un artist original chiar şi prin felul cum s-a format: el nu a urmat vreo şcoală de arte, ci şi-a fost propriul său profesor, prin sensiblitatea sa deosebită şi prin interesul aparte pentru frumos. Ceea a făcut atribuirea lui la expresionişti a fost aşezarea contrastantă a culorilor, determinată, la rîndul ei, de lirismul profund şi de puternica vitalitate a pictorului. La început, a zăbovit în zona peisajului, pînzele lui fiind potopite pe atunci de un colorit abundent, în care domină galbenul şi roşul, uneori şi albastrul, fapt ce pune în lumină setea sa de viaţă, chiar şi în imagini melancolice, cum sînt *Portretul bunicului* şi *Peisaj de iarnă*, şi mai ales în acel

Material cu drept de autor

Peisaj, în care predominarea absolută a roşului şi albastrului denotă o mare tensiune interioară. Vom observa, cu referinţă la această etapă, că au avut dreptate cei care l-au considerat „expresionist de extracţie impresionistă", exemplu concludent fiind tablourile de genul *Iarnă la mahala*, în care albul trece lent în gri, roşu sau galben pentru a reveni apoi tot atît de uşor la sine, iar cabrioleta din prim-planul imaginii abia se întrevede prin pînza unor tonuri amestecate, în timp ce lucrurile cele mai îndepărtate sînt reliefate destul de clar. Dar adevăratul Ţuculescu, cel care a intrat în istoria artei româneşti ca un mare maestru se va afirma mai tîrziu şi asta se va întîmpla datorită prelucrării motivelor populare, îndemnat poate de experienţa lui Gaugain. Cert este că el se apropie, astfel, de simbolismul unui Rouault, fapt dovedit de numeroasele şi variatele simboluri care se întîlnesc în tablourile sale: măşti, imagini totemice, vase antropomorfe, ornamente cu încărcătură simbolică (*Apus de soare*, *Viziune*, *Dans*, *Izvod popular*, *Totem solar* etc.). Ochii personifică veghea conştiinţei care întreţine un raport de cunoaştere şi autocunoaştere, ei întîlnindu-se peste tot, ceea ce semnalează natura telurică a artistului, crezul său panteist (*Ochi negri într-un ocean oranj*, *Copacul*, *Peisaj industrial iarna*). La ultima etapă a creaţiei sale, el va fi frămîntat tot mai mult de rosturile meditaţiei şi ale creaţiei, peregrinînd în acelaşi timp, ca pe timpuri, în lumea halucinantă a basmelor şi a lumii arhaice (v de ex., *Coloane*, *Duet*, *Ultimul tablou*, *Ţărm roşu*). Va practica însă, sub aspect tehnic, o limpezire a imaginii şi o rarefiere a pensulaţiilor, iar în planul viziunii va selecta şi va sintetiza pentru a ajunge la sugestii profunde şi generoase, dar tot mai creu de descifrat, ceea ce permite a spune că Ţuculescu a fost unul dintre artiştii care au pregătit afirmarea abstracţionismului în arta românească.

Nesfîrşitul artei

Am încercat, în rîndurile de mai sus, să pun în lumină cele mai spectaculoase realizări ale picturii româneşti de la marele război încoace. În mod fatal, o abordare personală şi foarte succintă este pasibilă de fragmentarism şi subiectivism. Mai întîi, că printre pictorii menţionaţi puteau fi şi alţii, destul de buni dacă nu la fel de buni, sau ar fi putut fi puşi alţii în locul unora din cei despre care am vorbit, apoi în ultimele decenii ale secolului al XX-lea şi la începutul secolului al XXI-lea au activat sau mai activează numeroşi pictori de indiscutabil talent, care au realizat lucrări de certă valoare, ca de ex., Margareta Sterian, Constantin Piliuţă (1929-2003), Sabin Bălaşa (n. 1932) ş.a. Dar nu putem merge pînă acolo unde poate merge arta, care nu are sfîrşit. De aceea voi fi nevoit, în puţinele rînduri pe care le mai pot adăuga acestui capitol, cu referinţă specială la pictură, să menţionez un şir de nume de artişti, operele cărora au fost înalt apreciate de critica şi istoria artei, fără ca lista să fie întreagă. Ar fi de reţinut atenţia asupra creaţiei mai mult sau mai puţin expresioniste a lui Gheorghe Ştefănescu (n. 1914), Horia Bernea (n. 1938), Dan Hatmanu (n.1926), asupra orientării cubiste şi/sau constructiviste a lui Alexandru Cumpătă (1922), Grigore Spirescu (n.1922-1995), Doru Bucur (1922-1969), Mihai Rusu (n. 1925), asupra fovismului lui Mircea Barzuca (n. 1943), suprarealismului lui Octav Grigorescu (1932-1987), Ştefan Câlţia (n. 1942), abstracţionismului lui Vasile Grigore (n. 1935), Mihai Horea (n. 1926), Paul Gherasim (n. 1925), Vlad Florescu (1923-1986), Ştefan Sevaste (n. 1926), Ion

Material cu drept de autor

Pacea (1924-1999), Ion Gheorghiu (1929-2001), Ion Sălişteanu (n. 1929), Gheorghe Anghel (n. 1938), asupra interesului pentru peisaj al lui Şerfi Şerbănescu (n. 1921), Constantin Crăciun (n. 1928), Ileana Codreanu (1914- ?), Viorel Mărginean (n.1933), Sorin Ilfoveanu (n. 1946), Adrian Podoleanu (n. 1928), Ion Popescu Negreni (1907-2001), pentru tematica istorică şi/sau socială a lui Ion Murariu (n. 1922), Constantin Niţescu (n. 1935), Gheorghe Spiridon (n. 1923), Corneliu Vasilescu (n. 1934), Angela (n. 1934) şi Traian Brădean (n. 1927), pentru pictura realistă a lui Costin Neamţu (n. 1939), Pavel Codiţă (n. 1916), asupra decorativismului lui Virgil Almăşanu (n. 1926), Eugen Popa (1919-1996), Ion Vrăneanţu (n. 1939), Eugen Tăutu (n. 1945), asupra fructificării motivelor populare de către Georgeta Năpăruş (n. 1930), Gabriela Pătulea-Drăguţ (n.1935), Rodica Marinescu (n.1937), Gheorghe Ciobanu (n. 1932), Constantin Blendea (n. 1929). Şi, trebuie imediat să precizez că, pe lîngă faptul că din această înşirare lipsesc mulţi pictori cu realizări de certă valoare, repartizarea celor de mai sus după curente şi preocupări este, în mare măsură, convenţională.

Pictori basarabeni

După război, foarte puţini artişti plastici basarabeni din interbelic mai rămăseseră să activeze în noua republică sovietică. În pictură, practic nu mai rămăsese nici unul. Auguste Baillayre, unul din puţinii supravieţuitori, se refugiase la Bucureşti, unde va executa mai mult peisaje în manieră postimpresionistă (*Peisaj cu nud*, *Grădina boranică* ş.a.), care însă nu vor mai avea expresivitatea celor realizate cîndva la Chişinău. Nici în portretistică, în care se manifestase anterior foarte bine, nu va mai obţine rezultate deosebite. Totuşi, *Portretul de domnişoară*, mai cu seamă prin expresivitatea figurii şi prin reuşita orchestrare a culorilor, arată că potenţialul creativ al artistului era departe de a se fi epuizat.

În arta plastică basarabeană, mai cu seamă în cea a anilor □50-´60, s-au făcut simţite două orientări, observabile mai mult în concepţia artistică şi mai puţin în tehnica execuţiei. Nu poate fi vorba de o delimitare tranşantă, şi totuşi se poate constata cu destulă claritate că artiştii care în interbelic făcuseră şcoală în Franţa sau la Bucureşti erau orientaţi, în linii generale, spre universul uman, pe cînd cei care studiaseră la Petersburg, Moscova sau Kiev erau atraşi de arta monumentală. Pentru cea dintîi orientare, creaţia lui Mihail Grecu, a Valentinei Rusu-Ciobanu, Eleonorei Romanescu, Adei Zevina ş.a. este destul de relevantă, după cum pentru cealaltă exemplul lui V. A. Obuh (de ex., *Răscoala de la Tatarbunar*, *Ştafeta generaţiilor*), R. V. Okuşko (*Hidriocentrala de la Dubăsari*, *Asfalt*), L. P. Grigoraşenko (*Pe veci împreună*, *Operaţia Iaşi-Chşinău*), K. D. Kitaika (*Luarea Berlinului*, *Regimentul la popas*) este la fel de convingător. Nu întîmplător, artiştii din cea de-a doua categorie s-au arătat mai predispuşi să realizeze mari fresce istorice sau să dea viaţă unor chipuri eroice, adevărate sau confecţionate de propaganda bolşevică.

În general, pictorii care au activat în perioada postbelică la Chişinău, mai ales în deceniile 6-8, au fost confruntaţi cu o puternică presiune ideologică din partea maşinii de propagandă sovietică. Un exemplu elocvent în acest sens este creaţia lui Leonid Grigoraşcenko (1924-1994), care, sub aspect tehnic, a demonstrat o artă de înaltă calitate, manifestîndu-se cu egal succes în pictura şi grafica de şevalet, în

Material cu drept de autor

grafica de carte, tot aşa ca şi în pictura monumentală. În afară de numeroase lucrări impregnate de ideile bolşevice şi sovietice, a realizat şi cîteva tablouri istorice de proporţii, precum *Ştefan cel Mare la Vaslui* sau *Bogdan Hmelniţki întîmpină corpul neînsufleţit al fiului său Timofei*, care demonstrează că Grigoraşcenko era un artist modern, care ştia să valorifice la maximum capacităţile expresive ale culorilor, aşa încît mesajul artistic (nu neapărat şi ideiatic!) al operelor sale transcende timpul în care au apărut şi tematica pe care au abordat-o. Colegul său de generaţie, mai în vîrstă, I. D. Jumatii (n. 1909), a reuşit să se detaşeze mai mult de propaganda oficială, încercînd şi reuşind în bună măsură să realizeze o pictură pătrunsă de poezie, după cum demonstrează numeroasele sale peisaje (*Promoroacă*, *Toamna în parc*, *O seară de vară*, *Prietenele* etc.).

O creaţie pe cît de consistentă pe atît de originală este aceea a Valentinei Rusu-Ciobanu (n. 1920). Această operă s-a realizat pe un fundal conceptiual-imagistic destul de contradictoriu: de o parte, tendinţa de reproducere fotografică a realităţii este anulată de dorinţa de interpretare a acesteia într-o manieră absolut originală, iar pe de altă parte sinceritatea frustă a artistei este cenzurată de propria sa privire ironică. Rezultatul nu putea fi decît benefic, acesta regăsîndu-se mai cu seamă în alura accentuat şarjată, de multe ori chiar grotescă, a imaginilor. Sînt destule exemple de acest fel în portretistica sa, destul de bogată şi de variată, de altminteri, indiferent că e vorba de contemporani ai artistei sau de cunoscute personaje istorice, aşa fiind portretele lui Ion Druţă, Gleb Sainciuc, Dumitru Fusu, Ion Constantin Ciobanu, Aureliu Busuioc, Emil Loteanu, Constantin Statmati, Alecu Russo, mai puţin cele ale lui Igor Vieru, Grigore Vieru, Vlad Ioviţă, Vera Malev. Însă, departe de a uniformiza, maniera de interpretare a chipurilor izbuteşte să pună în lumină trăsăturilie de caracter şi/sau preocupările celor portretizaţi. Naivitatea voită, un schematism calculat denotă o atitudine ce sintetizează jucăuş şi în cazul multor altor subiecte, ca în pictura de gen, peisaje, scene cu copii, tablouri de familie, de cupluri etc. (*Foc de artificii*, *Adam şi Eva*, *Tinereţe*, *Cătun între dealuri*, *În timpul liber* ş.a.). Începutul fusese însă altul: primele opere ale V. Rusu-Ciobanu au fost lucrări, de cele mai multe ori portrete, în viziune clasicizantă, executate în manieră uşor impresionistă (*La joc*, *Fată la fereastră*, *La bal mascat*, *Fată în profil*). În tablourile din ultimul deceniu, pictoriţa pare să revină la experienţa din tinereţe, manifestînd, însă, pe lîngă un interes sporit pentru colorit, şi o predilecţie pentru fantastic.

Printre alţi pictorii basarabeni care au avut realizări mai mult sau mai puţin notabile a fost şi Eleonora Romanescu (n. 1926), care s-a manifestat mai ales cu peisaje (*Meleag natal*, *Pămînt moldav* ş.a.), dar şi cu portrete, grafică şi gobelenuri. Igor Vieru (1923-1988) a realizat numeroase lucrări în cele mai variate genuri, inclusiv în pictura monumentală, peisaj, grafică, portretistică. Creaţia sa, care ştie să se revendice cu profit de la tradiţiile populare, poartă o vizibilă notă lirică (de ex., *Cîte ceva despre oameni şi ape*, *Pîinea*, *Vetre calde*, *În doi* etc.), îndeamnă întotdeauna la reflecţii, ceea ce o face mereu actuală pentru iubitorii de artă. O viziune picturală modernă asupra spaţiului rural oferă creaţia lui Sergiu Cuciuc (n. 1940), un univers pe care se profilează destinele oamenilor (de ex., *Sat nou moldovenesc*, *Seară*, *Lumea copilăriei*).

Material cu drept de autor

O interesantă traiectorie artistică a avut Mihail Grecu (1916-1998). Începuse cu portrete în manieră oarecum clasicizantă (*Femeia cu broboadă galbenă*), care puteau avea uneori uşoare reflexe impresioniste (*Maternitate*), a continuat cu lucrări din tematica politico-istorică (*Răscoala de la Tatarbubar*, *În temniţa siguranţei*) pentru ca, în cele din urmă, să-şi definească tiparele demersului său artistic, atît sub influenţa creaţiei populare şi a experienţei artei contemporane, cît şi în urma propriilor reflecţii existenţiale. Cotitura se produce în prima jumătate a anilor □60, cînd sînt realizate lucrările *Fetele din Ciadîr-Lunga*, *Recruţii* şi *Zi de toamnă*, *Fată din Valea Cosminului* ş.a. În toate lucrările acestea motivele populare sînt exprimate în manieră aproape afişată. În scurt timp însă această preferinţă va fi depăşită; motivele populare nu vor dispare, dar vor trece în plan secund, cu rol de elemente de decor, în timp ce formele tradiţionale sînt degradate în intenţia de a sugera semnificaţii noi, inedite. Revelator în acest sens este tabloul *Ospitalitate*, în care elementele etnografice sînt clar reliefate şi în acelaşi timp reduse la un număr mic, şi asta numai pentru a face aluzie cît se poate de clară la mediu, pentru ca tot restul să poată fi rezervat mesajului imaginii. Mesajul este sugerat, pe cît de discret pe atît de convingător, de coloritul tabloului care este dat în cea mai mare parte în alb; atît fundalul imaginii cît şi cele cinci figuri de ţărani sînt pictate, cu excepţia cîtorva tuşe, în alb. Corpurile, uşor deformate, par a fi pictate de o mînă nesugură, ca astfel atenţia privitorului să nu se reţină la ele, ci să se concentreze pe întreg. Or, întregul, care pare o ştearsă frescă din vremuri îndepărtate, peste care se revarsă o lumină blîndă şi curată, sugerează multă cuminţenie şi largă deschidere către lume. Din aceeaşi perioadă sau din ani imediat următori datează şi unele peisaje la fel de luminoase, cum sînt *Biserica din satul Taşlîc* şi *Margine de sat*, sau unele portrete, chiar şi din ani mai tîrzii (*Zi de naştere*, *Maria din Donduşeni*). În deceniile opt-nouă, creaţia lui Grecu se cristalizează pe linia sintetizării şi a abstractizării prin mînuirea foarte liberă a coloritului şi a tonalităţilor. Tablouri ca *Rănile războiului*, *Plopii fără soţ*, *Curtea mătuşii Ileana*, *Cimitir din Butuceni* propun mai multă meditaţie decît delectare estetică, pe cînd altele (*Cetatea copilăriei mele*, *Părinţii mei adoptivi*, *Lîna de aur*, *Poarta strămoşilor*) rămîn destul de ambigue.

Arta lui Grecu va anunţa unele fenomene noi care vor apare în pictura moldovenească în ultimele decenii ale scolului al XX-lea. Acestea se vor face simţite în creaţia unor pictori tineri, uneori discipoli a maestrului, cum a fost Andrei Sîrbu (1950-2000). Chiar primele lucrări ale acestui talentat artist se caracterizează printr-o stilizare maximă a motivelor antropomorfe, prin structura geometrizată a spaţiului pictural şi printr-un mare contrast al culorilor, plasate prin tuşe destul de generoase. Şi încă de pe acum Sîrbu va practica insistent şi cu rezultate apreciabile tehnica colajului, începînd cu *Prăsada*, *Ceas-1*, *Ceas-2* şi *Mere*. Artistul era foarte receptiv la curentele artistice ale vremii. Îl vedem influenţat foarte mult de fotorealismul anilor □70, care se regăseşte în seriile sale de tablouri *Atelier* şi *Fructe*, printre care se evidenţiază *Proiecţie*, titlu de altfel foarte sugestiv pentru o lucrare care demonstrează foarte clar cum se proiectează subiectivitatea artistului asupra realităţii pe care o modelează. „Exerciţiul fotorealist" începe să fie depăşit în prima jumătate a deceniului următor, cînd a fost

Material cu drept de autor

realizată ingenioasa şi aparent simpla sa pictură *Fructe în oglindă*. Odată cu apariţia tablourilor din genericul *Reflexii* (anii 1987-1989), începe o etapă nouă în activitatea sa, pe care unii critici de artă au considerat-o moment al maturizării artistice a pictorului. La această etapă, tot aşa cum procedase şi maestrul Grecu în ultima perioadă a creaţiei sale, Sîrbu se detaşează complet de concreteţea realului cotidian, concentrîndu-se exclusiv pe eforturile reflexiv-contemplative. Tendinţa spre abstractizare completă va duce la apariţia cilclului *Metaforme*, care practică un limbaj nonfgurativ, imposibil de descifrat. Concepută în afara raţionalităţii şi a tiparelor tradiţionale, e firesc să i se caute acestei experienţe artistice explicaţii oarecum nefireşti, de ex., în „stihiile forţelor schimbătoare ale naturii" (C. Ciobanu), ceea ce ne transportă în zona unui misticism opac, care nu pare să ofere nici o perspectivă pentru valorizarea estetică a unei picturi care, după unii, caută să depăşească chiar conceptul de artă abstractă (Vl. Bulat). Aceiaşi cred că opera lui Andrei Sîrbu „rezistă timpului" tocmai prin respingerea hotărîtă a tradiţiei, prin faptul că se arată a fi „oarecum ocultă". Se pare însă că artistul însuşi nu era tot atît de sigur, de unde ar rezulta o oarecare pierdere a interesului pentru mesajul superabstract şi întoarecerea privirii spre realităţile istorice, asupra cărora va reflecta realizînd ciclul *Arheologie*, în care nu va renunţa totuşi la limbajul criptic.

Creaţia lui Sîrbu nu este un caz cu totul singular în pictura moldovenească din ultimele decenii. Observaţiile asupra artei sale sînt relevante, pînă la un punct, şi pentru operele altor pictori din generaţia sa, ca Tudor Zbîrnea, Gheorghe Oprea, Mihai Ţăruş, Tudor Fabian, Vladimir Palamarciuc, Ilie Cojocaru, Vitalie Coroban, Dumitru Bolboceanu ş.a.

Între Mihail Grecu şi discipolii săi abstracţionişti s-au aflat cîţiva pictori care au lăsat o operă poate mai puţin spectaculoasă, dar a căror creaţie reprezintă totuşi o pagină importantă a artei moldoveneşti. Printre aceştia s-a remarcat mai ales Aurel David (1935-1984), unul dintre foarte puţinii artişti care au reuşit să se eschiveze complet de la comenzile ideologice, orientîndu-se cu precădere spre peisaj (*La culesul poamei*, *Amiază*, *Răsărit de soare*, *Dimineaţă*), portrete şi stampe. Dintre cele din urmă, cu adevărat celebră a rămas cea care înfăţişează un *Eminescu* simbolizat de un copac desfrunzit în bătaia vîntului. Ar mai trebui menţionaţi, de asemenea, Filimon Hămuraru (n. 1932), care s-a impus cu un stil propriu în arta decorativă, Mihail Petric (1922-2005), un peisajist foarte personal, dispunînd de o bogată gamă cromatică (*Primăvara la Curchi*, *Plopi*, *Podgorii*, *Seara pe Nistru* ş.a.), după cum la fel de îndemînatic s-a arătat în portretistică şi în pictura de gen, apoi V. D. Zazerskaia (n. 1927), care a pictat peisaje şi natură statică, dar a reuşit mai bine în portrete, mai cu seamă prin valorificarea motivelor populare şi în redarea chipurilor de femei, P. G. Jireghea (n. 1941), ale cărui interese se regăsesec într-o tematică variată, şi mulţi alţii.

b) Grafica

Arta grafică postbelică a fost, în parte, continuatoare a frumoasei experienţe anterioare, dacă avem în vedere mai ales realizările unor artişti de mare talent care se manifestaseră atunci în acest domeniu, ca Mattis-Teutsch, A. Mărculescu, V. Brauner, C. Baba, H. Catargi, Aurel Popp, M. H. Maxy, Nicolae Mantu ş.a., dar se va evidenţia şi cu importante performanţe noi, atît sub aspect pur tehnic, cît şi din

Material cu drept de autor

punctul de vedere al viziunii artistice. Cei mai mulţi din ei vor activa şi după război. Sînt de menţionat mai ales lucrările *Înmormîntarea proletarului* şi *Industria capitalistă* ale lui Aurel Popp, *Vapniarka* şi *Masacrul de la Rîbniţa* ale lui A Mărculescu, *La nămol* a Margaretei Sterian, *Sirena* de Gheza Vida, *Şomeri* a lui Aurel Ciupe ş.a. După război, cea mai largă răspîndire avea să cunoască gravura, inclusiv în lemn, fără să fie cîtuşi de puţin neglijată şi grafica de şevalet, grafica de carte, gravarea plăcilor de metal, litografia etc. O puternică impresie asupra graficii de la începutul epocii postbelice va face arta suprarealistă a lui C. Michăilescu prin astfel de lucrări ca *Autoportret* şi *Pirandello*. În continuare, voi aduce cîteva exemple care vor ilustra evoluţia graficii în această perioadă.

În afară de monumentalismul expresionist al lui Vasile Kazar, de xilogravura ţărănească a lui Marcel Olinescu, de ilustraţiile la Divina Comedia ale lui Szabo Bela, de desenul în peniţă al Ligiei Macovei pentru unele cărţi ale lui Eminescu şi Arghezi precum şi alţi artişti din vechea generaţie de graficieni, apar acum artişti noi de real talent, ca Petre Grant, Iosif Molnar, Iosif Cova, Gheorghe Chiriac. Unii artişti mai tineri, chiar atunci cînd vor fi acaparaţi de problematica socială a epocii sau de tematica istorică, vor reuşi să realizeze lucrări foarte reuşite, nu arareori în manieră avangardistă, cîteodată făcînd apel şi la elementele artei tradiţionale sau la arta populară, cum sînt de ex., *Martirii evocării* a lui Mircea Dumitrescu (n. 1941) sau *Lupta de la Posada* a lui Vintilă Făcăianu (n. 1936).

Treptat, încep să se afirme graficieni care sînt preocupaţi în cea mai mare parte sau aproape exclusiv de teme şi tehnici noi. Aşa este Marcel Chirnoagă (n. 1930) cu strania sa lume de monştri (ciclul *Răul*, *Labirintul*, *Apocalipsa*, *Viciile şi virtuţile creştineşti*, *Cele 10 porunci*), care aminteşte de Duhrer şi pare să trimită la Goya. Un fenomen cu totul aparte este arta lui Florin Pucă (1932-1990), de o imaginaţie debordantă şi o permanentă prospeţime a compoziţiei (v. de ex., *Fantastică*), deşi el nu a făcut studii speciale în domeniul artelor şi nici nu a avut îndrumători.

Printre ilustratorii de carte s-au remarcat mai ales Val Munteanu, Petre Vulcănescu, Geta Brătescu, Aurel Stoicescu, Francisk Deac, Stan Done, Dan Erceanu, Vasile Socoliuc, Constantin Pohrib ş.a.

În ultimele decenii, gravura românească a înregistrat numeroase realizări şi direcţii noi. Ca un fenomen complet nou se prezintă gravurile în acvaforte ale lui N. A. Alexei, executate fie în viziune avangardistă (*Labirint*) sau în manieră arhaizantă (*Baroc*, *Aşteptare*), dar de pe poziţiile artei moderne, *Cîinii* sau nudurile lui Vasile Şatran. Foarte interesantă este „tehnica mixtă pe carton" a lui Ştefan Pelmus (*Graal*) şi A. R. Ionescu (*Mărturie*). Constatăm, de altfel ca şi în pictură, o diminuare a interesului artiştilor pentru subiectele tari, pentru grotesc şi fantezii halucinante, ceea ce s-ar putea fi legat de exigenţele pieţei. Dar preferinţa pentru abstract rămîne încă destul de mare, aşa cum se vede în creaţia unor artişti mai tineri, ca Vintilă Mihăescu (n. 1943), în *Măştile* şi *Sonetele* lui Florin Stoiciu (n. 1965), realizate în acvaforte şi acvatinta, dar mai ales în lucrările pe cît de interesante pe atît de reuşite ale lui Ion Atanasiu Delmare, Octavian Popescu-Pillat, Victoria Pastuh, Marian Petre, Emilia Persu, Mircea Enache, Olga Popescu, Mirela Hagiu, Corneliu Antim ş.a.

Material cu drept de autor

În pofida tiparului rigid, impus de propaganda oficială, *grafica basarabeană* postbelică a fost destul de productivă, atît sub aspectul măiestriei tehnice cît şi al tematicii abordate. Trecînd peste satira politică (exponenţi de primă mînă G. Kornienko, B. Şirokorad, V. Siniţki), prezentă mereu mai cu seamă în publicaţiile periodice, vom observa că acuarela era practicată cu succes de către L. Grigoraşenko, I. Bogdesko, P. Okuşko, în acvaforte se va manifesta la fel de bine V. Ivanov, Gh. Vrabie, A. Colîbneak, E. Childescu, V. Koreakin, V. Cojocaru, în linogravură I.Vieru, I. Averbuh, S. Tuhari, în grafica de şevalet I. Taburţă, G. Guzun, G. Zîkov, în afiş V. Kubani, S. Piskunov etc. Sînt de remarcat, prin viziunea şi execuţia lor inspirate, *Inima cîntă* a lui I. Vieru, *Deşteptare* a lui I. Taburţă, seria de schiţe istorice ale lui Grigoraşcenko, ca şi portretele realizate de B. Poleakov, P. Okuşko, I. Necitailo. Pornirea firească de a rezista la zdrobitoarea presiune a propagandei oficiale i-a determinat pe mulţi artişti să se refugieze în grafica de carte, ceea explică de ce anume acest gen de grafică a cunoscut cea mai mare dezvoltare în epocă. Ca pictori de carte s-au remarcat mai ales Ilia Bogdesko, Isai Cîrmu, Gheorghe Vrabie, B. Brînzei, L. Domnin, L. Nikitin, I. Rumeanţev, S. Solonari, B. Rusu, D. Trifan, A. Usov, A. Hmelniţki, F. Hămuraru. Desenul expresiv, nota satirică şi atitudinea ironică sînt trăsăturile distinctive ale ilustraţiilor lui Bogdesko la operele lui Creangă, J. Swift, Erasmus din Rotterdam, V. Alecsandri, C. Negruzzi, F. Cooper etc. Un adevărat profesionist al domeniului este I. Cîrmu, care a ilustrat un număr foarte mare de cărţi, între care operele multor clasici ai literaturii române, scrieri de-ale lui Petrarca, Gr. Vieru, I. Ţîbulschi, L. Damian ş.a. F. Hămuraru a fost poate cel mai căutat ilustrator al cărţilor de poveşti, dar a înfrumuseţat şi operele multor scriitori, între care cele ale lui Creangă, Andrei Lupan, Ion Druţă, Ariadna Şalari ş.a. Pe lîngă o serie de lucrări interesante de pictură murală, Gh. Vrabie s-a exersat cu real succes în grafica de carte şi de şevalet. A ilustrat opere din creaţia lui Creangă, Eminescu, Dante Alighieri, R. M. Rilke, Paul Valery, V. Maiakovski, iar pe şevalet a realizat seriile *Hipism*, *Oraş contemporan* ş.a. Cel mai cunoscut umorist în grafica de carte a fost A. A. Grabko, care devenise oarecum celebru prin colaborarea sa îndelungată şi prodigioasă la revista satirică *Chipăruş*.

c) Sculptura

Mai mult poate decît pictura şi grafica, arta sculpturală românească a avut îndată după război artişti de mare talent, care în interbelic realizaseră opere de incontestabilă valoare artistică, printre aceştia evidenţiindu-se mai cu seamă Ion Jalea, Gheorghe Anghel, Corneliu Medrea, Ion Irimescu, Ion Vlasiu, Miliţa Petraşcu, Iosif Fekete, Romulus Ladea, Constantin Baraschi. Dar vreme de aproape două decenii arta a fost forţată să se manifeste în cadrul sufocant al unui dogmatism agresiv, aşa încît, în această perioadă, sculptura, care nu dispune de mijloace de expresie tot atît de variate ca pictura, pare să fie lipsită de spiritul iscoditor de altădată, mulţumindu-se să lucreze în manieră clasicizantă şi întorcîndu-se, din acest punct de vedere, în trecut. De aceea chiar operele altminteri realizate aproape impecabil, sub aspect tehnic, ale lui Jalea (*Împărat şi proletar*), Anghel (*Victorie*), Ion Irimescu (*Lupeni 1929*, *Cîntarea României*) ş.a. nu au nici pe departe forţa sugestiei la care pretind. Nu o au nici chiar lucrările care încearcă

Material cu drept de autor

să ignore tiparele ideologice impuse de autorităţile comuniste, cum e *Muzica* lui Fekete, realizare sugestivă ca idee, dar mai puţin convingătoare ca manieră artistică, de vreme ce reuşeşete să pună în valoare materialitatea, senzualitatea, monumentalul, dar nu şi fineţea, subtilul, eleganţa, adică tocmai elementele de bază ale acestei arte. Dar chiar şi în acele condiţii, unii artişti au reuşit să depăşească anchilozarea în realismul searbăd, propus de viziunea depăşită a neoclasicismului. Un exemplu reuşit în acest sens sînt statuile şi mai ales busturile executate de Anghel (*Pallady*, *Eminescu*, *Enescu*, *Bălcescu*). Încă mai convingătoare sînt unele opere ale lui Fekete, ca *Don Quijote*, pe cînd lucrarea sa *Capitalism* aduce dovada sigură că talentul autentic nu poate fi corupt definitiv nici chiar de tematica declarativistă, argument sigur şi pentru realizările lui Boris Caragea (de ex., *Femeia cu cobiliţa*).

Liberalizarea relativă a societăţii, începută în anii ´60, a adus o primenire esenţială în sculptură, care, luată în întregime, nu va mai reveni niciodată la practica proletcultismului, deşi partidul nu va renunţa niciodată să vegheze atent asupra „purităţii ideologice" a mesajului artistic. Sculptorii vor putea de acum înainte să nu mai fie nevoiţi să mimeze realitatea, ci vor putea da glas crezului lor artistic şi îndemînării cu care vor şti să-l exprime. Revenind la Irimescu, de ex., constatăm că eliberarea de rigorile ideologice a dat naştere unei creaţii cu o tematică foarte variată şi care, principalul, degajă o deplină libertate a imaginaţiei artistului. În ultimile decenii, el a trecut prin mai multe căutări, de la realizarea portretelor şi figurilor umane într-o viziune realistă ce poate merge uneori pînă la naturism (*Fata cu struguri*, *Nud*, *Enescu*, *Portret florentin*), zăbovind destul la un fel de simbolism mai mult sau mai puţin legat de tradiţia sculpturii româneşti, populare şi culte (*Cărturar*, *Maternitate*, *Astronom*, *Clepsidrele*), şi ajungînd la stilizări foarte inspirate (*Eutherpe*), care dau măsura operei acestui artist. Efectele pozitive ale descătuşării s-au văzut destul de bine şi în creaţia lui Ion Vlasiu (1908-1998), care dispunea de aptitudini şi de un arsenal de mijloace ce nu se limitau la sfera sculpturii. Fie că a lucrat în piatră, lemn, lut sau a pictat, ori a trecut de la tematica mitologică şi istorică (*Decebal*, *Horia, Cloşca şi Crişan*, *Legendă*, *Muză*) la lirica pură (*Poezia*, *Maternitate*, *Iubire*), el a rămas de fiecare dată fidel sieşi, reuşind să valorifice cu maximum de efect virtuţile artistice ascunse ale materialului lucrat, ca şi sugestiile noi ale subiectelor care l-au interesat.

Cu realizări noi se prezintă în epocă şi Miliţa Petraşcu (1892-1975). Ea a reuşit foarte bine mai ales atunci cînd a realizat subiecte istorice, ca în cazul monumentului *Ecaterinei Teodoroiu*, punînd în aplicare cu mult succes motive arhaizante, făcînd uz şi de procedee tehnice adecvate, ca basorelieful de pe sarcofagele paleocreştine. Creaţia ei a avut şi o altă orientare, sugerată, se pare, de puternica influenţă a lui Brîncuşi, una originală şi foarte interesantă, dar pe care ea, din păcate, a dezvoltat-o mai puţin. Este vorba de acele opere care propun imagini puternic sintetizate, realizate printr-un laborios efort artizanal, cum se arată, de ex., *Gîngania*, dar şi *Muza*, *Paparudele* ş.a.. A stăruit şi a excelat în portrete, majoritatea acestora fiind concepute în manieră tradiţională, fiecare în parte fiind destul de individualizat pentru a reliefa fizionomia şi caracterul personajului respectiv (*Gavril Muzicescu*, *Liviu Rebreanu*, *Theodor Rogalschi*, *Regina Maria*,

Material cu drept de autor

George Bacovia, *Elvira Codeanu*, *Agepsina Macri* etc.), dar are şi cîteva lucrări mai puţin obişnuite, ca acel portret al lui Brîncuşi, care prezintă un chip olimpian al marelui artist, adică unul diferit de cel care s-a întipărit în conştiinţa noastră. Cele mai reuşite din toate lucrările sale de acest gen sînt portretele în bronz ale *Cellei Delavrancea*, *Vasile Pârvan*, *Panait Istrati* şi *Brâncuşi*. O operă de inspiraţie brâncuşiană este *Masca* (autoportret?), chipul calm şi cuminte al unei tinere femei, care însă, prin proeminenţa frunţii, nasului şi a gurii, e altceva decît *Cuminţenia pământului*, subliniind cu măsură voinţa unei fiinţe doar în aparenţă slabe.

Dacă M. Petraşcu a apelat, şi doar numai în anumite cazuri, la reliefurile arhaizante, pentru Mac Constantinescu (1900-1979) *ronde-bosse* a constituit, se pare, procedeul la care a apelat cel mai des, fie că l-a executat în piatră, metal sau în alte materiale (*Sărutul*, *Danaida*, *Circe*, *Diana*). Influenţa artei antice nu poate fi pusă la îndoială. A realizat şi portrete generice, pe care s-a ferit să le copie după modele clasice.

Ca reflex de apărare în faţa presiunii politicului, unii sculptori s-au refugiat în arta populară, însuşindu-şi tehnica artizanilor în lemn. Aşa procedează, de ex., Gheza Vida (1913-1980) în *Dans din Oaş*, în care, stilizînd cu subtilitate în maniera meşterilor populari şi imprimînd totodată intregii imagini o uşoară tentă de grotesc, reuşeşte să exprime cu destulă convingere marile resurse ale materialităţii şi ale efortului comun, dar şi tainica putere a unirii sufleteşti. Trecînd de la lemn la piatră, viziunea artistului nu se va arăta mai puţin inspirată, cum se poate vedea pe exemplul *Monumentului ostaşului român din Carei*. Această practică se va îmbogăţi mult în anii următori, distanţîndu-se însă, cu excepţii rare, de poezia populară a lui Vida spre un simbolism sugestiv, dar rece, după cum se poate vedea pe exemplul creaţiei lui Ion Vlasiu, George Apostu (n. 1934), Gh. Iliescu-Călineşti (n. 1932) ş.a.

Două direcţii de bază şi forme intermediare

În linii generale, eforturile sculpturii româneşti din a doua jumătate a secolului al XX-lea se concentrează pe două orientări de bază: una tradiţională, clasicizantă, şi alta care înclină tot mai mult spre simbol şi sintetizare a datelor realului. Din prima categorie fac parte şi sculptorii Ada Geo Medrea (n. 1941), cu portretele ei sau cu *Proiectul de fîntînă*, Vasile Blendea (1895-1988) cu lucrări ca *Jertfa*, Alexandru Călinescu (1989-1978) cu *Baia de soare* ş. a. Cum era şi firesc, mai mari au fost şansele celeilalte orientări, aceea care a propus, în locul reproducerii fidele a realităţilor şi lucrurilor, o sugestie care lăsa privitorului posibilitatea de a participa la actul creaţiei. Aşa sînt operele lui Peter Balogh (n. 1920), Ioana Kossargian (n.1936), Petru Jecza (n. 1939), Constantin Lucaci, Anton Eberwein ş.a.

Creaţia sculpturală a acestei perioade a fost mult prea bogată şi nuanţată pentru a putea fi încadrată doar în aceste două orientări. Constatăm un interes deosebit pentru o formă specifică, deosebită mult atît de sculptura tradiţională, cît şi de cea care evoluează spre un abstracţionism tot mai accentuat. Este vorba de o tendinţă care pare interesată să mimeze hieratismul artei medievale, dar fără încremenirea în moment, caracterstică acesteia. Reprezentative sînt în acest sens o serie de

Material cu drept de autor

lucrări ale lui Neculai Păduraru (n. 1946), ca *Basarab I Întemeietorul, de ex.*, Vasile Gorduz (n. 1931: *Pictorul Ion Gheorghiu*), Mircea Ştefănescu (n. 1929). De fapt, aceste opere trimit la arta medievală doar prin schematismul şi simplitatea lor accentuate voit, dar tocmai pentru că sînt valorificate artistic, aceste sechele devin virtuţi, subliniind* originalitatea execuţiei. În plus, ele dezavuează statismul şi schematismul figurilor din picturile medievale, întrucît chipurile personajelor sînt întotdeauna destul de expresive.

Sculptură basarabeană

Întrucît, aşa cum am mai spus, în Basarabia arta a fost înfeudată ideologic încă mai mult decît în România, nu era deloc o surpiză faptul că majoritatea sculpturilor subliniau caracterul sovietic al ţinutului, proslăveau regimul moscovit, instaurat aici în 1940. Teritoriul republicii era presărat cu monumente de-ale lui Lenin şi Stalin (pînă în 1956), ale comuniştilor şi comsomoliştilor ilegalişti, ale participanţilor la diversiunile organizate de sovietici în Basarabia interbelică. Treptat, încep să apară şi portrete ale oamenilor de cultură români, fie clasici născuţi în Moldova din dreapta Prutului, fie personalităţi culturale basarabene.

Printre sculptorii care au activat în Basarabia postbelică s-a evidenţiat mai ales Lazăr Dubinovski. Una din cele mai reuşite lucrări ale sale este compoziţia de inspiraţie folclorică *Strîmbă-Lemne* (1945), care pare a fi o transpunere tematică a *Arcaşilor* lui Bourdelle şi Jalea şi care se impune mai cu seamă prin prospeţimea (relativă, totuşi) a sugestiei şi prin ineditul execuţiei. Este foarte interesantă în această lucrare maniera interpretării artistice a relaţiei om/natură şi încă mai mult ideea despre misiunea creatoare a omului. Atare viziune artistică face deosebit de relevant faptul că această sculptură apare la sfîrşitul celui mai pustiitor război din istoria omenirii, cînd seminţia din care făcea parte sculptorul fusese supusă unor exterminări în masă, iar unul din cei mai înzestraţi confraţi de ai săi, Moisei Kogan, şi-a găsit sfîrşitul în lagărul de la Auschwitz. Tocmai de aceea compoziţa lui Dubinovschi s-ar putea să fie mai degrabă un omagiu adus puterii învingătoare a răului. Experienţa sculpturii româneşti interbelice de prelucrare a lemnului se va regăsi la el mai tîrziu în tripticul *Părinţi şi copii* (1957). A executat cu multă măiestrie numeroase portrete (*Eminescu*, *Alecsandri*, *Gh. Asachi*, *Andrei Lupan*, *Maxim Gorki*, *David Oistrah*, *Ho Şi Min*). Dintre acestea, cele mai expresive sînt bustul lui *Eminescu* din 1959 şi cel al compozitorului *Ştefan Neaga* (1960). A mai realizat cîteva monumente precum şi compoziţii mai ample, ca relieful *Arta Moldovei* de pe frontonul Teatrului Naţional „Mihai Eminescu" din Chişinău. Mai ales aceste lucrări poartă amprenta distinctă a propagandei sovietice.

Alţi sculptori care s-au impus în anii ´60-´80 au fost I. A. Kanaşin şi K. S. Kobizeva. Cel dintîi a executat atît lucrări monumentale cît şi forme mici. A fost puternic influenţat şi el de preceptele ideologiei sovietice, dar a făcut şi lucrări străine de politică, cum este *Ciclul spaniol*, o serie de portrete şi imagini de gen. Kobizeva s-a format ca sculptor în atmosfera artistică a României interbelice. Nu s-a lăsat atrasă foarte tare de propaganda oficială, deşi nu a putut-o evita. Au interesat-o compoziţiile legate de viaţa cotidiană a oamenilor (*Darurile Moldovei*, *Cîntec*), dar mai ales a fost preocupată să realizeze chipuri de femei (*Tutunăreasă*, *Colhoznică*, *Aurica*, *Cap de moldoveancă* etc.).

Material cu drept de autor

Din prima generaţie a sculptorilor care s-au format în RSSM de după război fac parte I. Cheptănaru, I. D. Kitman, L. Averbuh, A. Maiko, I. Poneatovski, Mihail Grati, I. Horovsky ş.a., deşi, ca vîrstă, cei mai mulţi din ei erau din văleatul lui Dubinovski. De regulă, aceştia, mai puţin ultimii doi, au fost mesageri ai ideologiei sovietice comuniste, executînd scene din lupta pentru instaurarea puterii Sovietelor în Basarabia, monumente şi busturi ale „eroilor" comunişti şi comsomolişti, ale eroilor muncii socialiste, monumente ale gloriei militare sovietice, compoziţii decorative propagandistice etc.

La sfîrşitul secolului al XX-lea şi începutul celui de-al XXI-lea s-au impus cîţiva artişti tineri, printre care Tudor Cataraga, cu lucrări reuşite de mici proporţii, ca de ex., *Înger de veghe*, *Idol*, *Maternitate*, *Eva*, şi cu monumente realizate într-o manieră inedită, ca cel al lui *Eminescu* din scuarul Teatrului Naţional din Chisinau sau cel al lui *Ştefan cel Mare* de la Nisporeni. Un artist de real talent s-a arătat a fi şi Dumitru Verdianu, un posbrâncuşian, a cărui creaţie este reprezentată de numeroase lucrări executate la fel de inspirat în piatră, lemn şi bronz, printre acestea evidenţiindu-se mai ales *Întoarcerea fiului risipitor*, *Barbu Lăutarul*, *Omagiu mamei Aniuta*, *Caloianul meu*, apoi seria păsărilor, nudurile în bronz ş.a. S-au făcut remarcaţi, de asemenea, Ion Zderciuc cu monumentul lui *Alecsandri* din faţa Bibliotecii Naţionale din Chişinău şi al lui *Eminescu* de la Sîngerei, Valentin Vîrtosu, cu busturile lui *B. P. Hasdeu* şi *Eugen Coşeriu*, Gheorghe Postovanu, cu sculpturi de proporţii, cum este monumentul lui *Ştefan cel Mare* din Bălţi ş.a. Reuşesc să fie foarte convingători, prin lucrările lor de proporţii reduse, executate în metal ori în metal îmbinat cu piatră sau lemn, Boris Dubrovin (*Idila*), Mircea Puşcaş (*Duet*), Ion Bolocan (*Prinţesă*), Mihai Damian (*Cuplu*) ş.a.

d) Artele decorative

În a doua jumătate a secolului al XX-lea, arta decorativă nu mai era demult o artă minoră, pentru că mai puţin prin tehnicile practicate şi mai mult prin viziunea asupra lumii, ea îşi cîştigă un statut egal cu acela al sculpturii, cel puţin, ca să nu mai insist asupra picturii şi graficii. Şi totuşi, ea nu numai că nu a căutat să se identifice cu sculptura, ci dimpotrivă, a perseverat mult pentru a se impune ca un gen aparte de artă, iar rezultatele au fost pe măsura eforturilor.

De multe ori, însă, nevoia de a semnala specificul artei decorative, mai ales în cazul *ceramicii*, impune raportarea operelor acesteia la sculptură. Aşa s-a făcut, de ex., aproape întodeauna cînd a fost caracterizată creaţia lui Constantin Bulat (1917-1975), ba unii critici de artă (V. Florea) l-au comparat cu Ţuculescu pentru interesul pe care l-a avut pentru substratul mitic al civilizaţiei contemporane sau pentru maniera originală în care a preluat unele motive din arta populară. Şi dacă tocmai de aceea figurile lui Bulat sînt adeseori încărcate de simboluri (v. de ex., *Chip*), lucrările în ceramică ale lui Patriciu Mateescu (n.1927) sau Florian Lazăr Alexie (n.1930) au afinităţi evidente cu practicile sintetizante ale sculpturii postbelice; simplificarea formelor pînă la schemtism, în primul caz (*Călăreţi*), ori hiperbolizarea lor (*Tors*), în cel de-al doilea caz, le face aproape de fel de sugestive. Mai puţin legată de sculptură, în schimb orientată cu mai multă hotărîre spre arta de avangardă este ceramica lui Costel Badea (n. 1940), care caută soluţii în practica tehnologică modernă (de ex., *Angrenaj*) sau în modelarea sofisticată a

Material cu drept de autor

materialului. Printre ceramişti s-au remarcat cîţiva care au făcut mai ales poterie la un foarte înalt nivel artistic, aşa fiind creaţia Mariei Chelsoi (n. 1909), Litei Storck-Botez (n. 1914), Mariei Vida (n. 1919) ş.a. Dar trebuie precizat că tocmai pentru că au fost artişti de mare calibru, aceştia nu s-au limitat doar să modeleze vase, ci au executat şi variate alte lucrări, inclusiv tapiserii, pictură, gravură etc., demonstrînd astfel interese artistice foarte largi. Un tradiţionalist în ceramică a rămas Flaviu Dragomir (1915-1974), care a modelat şi pictat de o manieră irepetabilă numeroase vase din gresie, porţelan sau biscuit.

În sticlă au lucrat Zoe Băicoianu, Dan Parocescu, Constanţa Dogeanu, Dan Băncilă, Ovidiu Bubă. Mai ales interesul celor doi de la urmă a depăşit cu mult sfera poteriei, ei executînd ingenioase reprezentări de lucruri, realizări de variate subiecte tematice, precum şi figuri ale anumitor vietăţi.

Tradiţia a făcut ca realizările din lut şi sticlă să fie depăşite cu mult de *tapiserie*, dată fiind bogata tradiţie a acestei arte la români. Nou pentru acest gen de artă în perioada postbelică, şi mai ales în ultimele decenii, este pe de o parte lărgirea considerabilă a cadrului tematic şi spaţial, iar pe de altă parte diversificarea tot atît de îndrăzneaţă a materialelor şi a tehnicilor utilizate. Sub aspectul spaţilului, tapiseria se arată de multe ori ca o replică a mozaicului sau a picturii murale, cum e de ex., *Istorie* de Liana şi Gheorghe Şaru. Iar în ceea ce priveşte materialul, acesta este reprezentat cu începere de la tradiţionalele ţesături şi împletituri, trecît prin haute-lisse, persane etc. şi ajungînd pînă la materialul combinat, de ex., textile+lemn, cum practică Ion Stendl. Drept urmare, şi formele vor fi altele, mult mai variate, de la cele „picturale", de cîndva, pînă la cele „sculpturale" sau de relief, cum sînt cele ale Anei Tamaş. Totuşi, ca formă, dominantă va rămîne tapiseria tradiţională, ca decoraţie parietală. Numărul artiştilor care s-au făcut remarcaţi în ultimele decenii, adică la etapa de înflorite a ei, a fost foarte mare, evidenţiindu-se, bineînţeles, mai ales femeile, printre care s-au aflat şi Ana Lupaş, Teodora Moisescu-Stendl, Elena Haschke-Marinescu, Adriana Nicodim, Lucreţia Pacea, Graziella Stoichiţă, Cella Grigoraş-Neamţu, Lena Constante, Eva Şorban, Margareta Sterian, Geta Vişan, Ileana Dăscălescu, Florica Vasilescu, Ioana Sturza, Maria Bodor ş.a.

Arta decorativă nu s-a limitat nici pe departe la confecţionarea obiectelor din ceramică şi sticlă sau la tapiserie. Aproape la fel de semnificativ a fost *artizanatul în lemn*, cu o foarte bogată tradiţie în spaţiul românesc, uneori greu de separat de sculptura propriu-zisă în acest material. În noua epocă, arta decorativă a cuprins mai mult ca oricînd domeniul foarte întins al vestimentaţiei, jucăriile, măştile, costumele de teatru, modelarea artistică a metalelor etc. Tocmai acest gen de artă arată că în epoca modernă, şi cu cît mai aproape de zilele noastre cu atît mai mult, preferinţele pentru frumos, gusturile artistice nu mai sînt încercate doar în saloanele şi galeriile de artă; ele se transformă într-o modalitate generalizată de receptare a realităţilor, devin un mod de viaţă.

Un artizan ceramist basarabean

În interbelic, în Basarabia existau sate, mai ales în zona Codrilor, cum erau Iurceni, Hogineşti, Ţigăneşti, Cristeşti, unde zeci de familii practicau olăritul nu numai pentru nevoile curente ale gospodărilor ţărăneşti, ci şi în scopuri comerciale.

Material cu drept de autor

Zeci de meşteri olari produceau o gamă variată de obiecte de artă din lut. Această experienţă a fost preluată, după război, de către unii artişti profesionişti, care au creat din lut adevărate opere de artă. Cel mai cunoscut artist ceramist basarabean a fost Serghei Ciokolov (1892-1977).

Pînă la război, acesta s-a ocupat mai mult de pictură, fără să lase însă o operă de mare valoare. De la sfîrşitul anilor □40 însă se consacră cu trup şi suflet executării artistice a vaselor din lut. Condiţia esenţială care a asigurat succesul său a fost nu numai cercetarea atentă a artei populare din acest domeniu, dar în general studierea întregii arte decorative basarabene. Tehinca de lucru a lui Ciokolov era simplă. Vasele erau modelate din argilă roşie la roata olarului. Folosea apoi, pentru împodobirea acestora, garavarea şi modealjul manual. O condiţie obligatorie pentru decorarea vaselor era păstrarea culorii argilei roşietice. Alte procedee de bază erau vopsirea cu angobe albe şi colorate şi desenul decorativ acoperit cu glazură. O altă trăsătură caracterstică a artei sale era evitarea ornamentului barocizant, inclusiv a desenului încărcat cu imagini şi culori. Această reticenţă în raport cu decoraţia era dictată de convingerea artistului că elementul estetic principal îl constituia forma vasului, elementele decorative rămînînd doar un accesoriu, care nu pot avea altă destinaţie decît să potenţeze efectele artistice ale formei. În afară de un număr mare de vase care (unele din ele antropomorfe, ca *Muierea* sau *Vas decorativ*, ambele din 1959) sînt adevărate capodopere ale genului, Ciokolov a executat şi multe imagini de lucruri şi fiinţe care sînt tot atîtea dovezi ale unei înzestrări cu totul deosebite (*Făptură cîntînd*, *Animal cîntînd*, *Fantezie gotică*, *Vas cu cioc şi cu corn*, ş.a.).

Alţi decorativişti basarabeni

Unul dintre cei mai consecvenţi valorizatori ai tradiţiilor ceramicii populare româneşti este şi Nicolae Coţofan (n. 1939), care a confecţionat mai ales obiecte artistice de tipul vaselor de uz comun (ploşti, ulcioare, burluie, farfurii etc.). V. I. Novikov (n. 1930) s-a remarcat mai ales prin lucrări monumentale, ca de ex. friza în aramă a Teatrului de operă şi balet din Chişinău, dar a practicat cu destul succes şi ceramica. Variate interese artisitice, ca decorator şi artizan, a avut F. M. Nutovici (n. 1920), care, în afară de împodobirea artistică a interioarelor unor edificii publice, a confecţionat variate obiecte, mai ales veselă, din cele mai variate materiale: ceramică, sticlă, metal, lemn, şamotă ş.a. În zilele noastre, această experienţă se va regăsi în creaţia unor artişti care vor şti să imprime bronzului sugestiile lirice, epice sau satirice ale melosului, tot aşa ca şi pe cele ale literaturii culte, cum se vede atît de bine pe exemplul *Faunului* lui Mihai Brunea (n. 1949).

Motivele populare sînt poate încă mai bine exprimate în tapiserie. Goblenurile şi covoarele Elenei Rotaru (n. 1938), intitulate convenţional *Primăvară*, *Recolta*, *Floarea soarelui*, *Culesul roadei*, *Oraş nocturn*, *Drăgaica* ş.a., sînt grăitoare în acest sens mai cu seamă prin faptul că elementul etnografic imprimă o tentă de concreteţe şi căldură aspectului general – sobru şi monumental – al lucrărilor. De aceeaşi inspiraţie şi de aceeaşi factură, sub aspect tehnic, sînt şi lucrările Mariei Saca-Răcilă (n. 1941), cu deosebirea că acestea se inspiră mai mult din arta modernă, ceea ce le imprimă un mesaj ideatic mai percutant (de ex., *Zbor frînt*). O întreagă serie de covoare şi goblenuri, concepute în baza bogatei experienţe

Material cu drept de autor

populare, a confecţionat şi Maria Coţofan (n. 1939: *Ornamente*, *Chişinăul seara*, *Garoafa roşie*, *Pasăre*, *Doina*, *Poveste* etc.), dar ea mai este şi unul din cei mai înzestraţi meşteri ai costumului naţional românesc, lucrările ei de acest fel putînd fi admirate în anii □80 mai ales la colectivele artistice *Joc* şi *Lăutarii*.

Foarte promiţătoare este creaţia tinerilor artişti decoratori, caracterizată printr-o detaşare completă de discursul mai mult sau mai puţin linear al artei populare, propunînd, în schimb, viziuni proprii, inedite asupra mesajului acestei arte. Sugestive se arată, ca privire asupra lucrurilor şi ca realizare tehnică, în egală măsură, ingenioasele construcţii în porţelan ale lui Octavian Romanescu (*Contradicţie*) sau *Scurgerea timpului* în interpretarea lui Ştefan Bâlbă. Lucrările de teracotă ale celui din urmă îl apropie foarte mult de sculptură, după cum tot atît de aproape de arta decorativă sînt mai multe lucrări de-ale sculptorilor Tudor Cataraga (*Geneză*), Ion Zderciuc (*Nod*), Ioan Grecu (*Capriciu în RE-bemol major*), Gheorghe Postovanu (*Focul*) ş.a.

* * *

Chiar şi din expunerea de mai sus, care în mod necesar nu poate fi decît mult prea sintetică, se poate vedea că arta românească din ultimii □60- □70 de ani este un fenomen de o foarte largă extindere şi cu un conţinut de o consistenţă şi o diversitate practic imposibil să fie cuprinse între coperţile unei cărţi, oricît de voluminoasă ar putea fi aceasta. Din păcate, astăzi nu avem cărţi despre care s-ar putea spune că au reuşit să schiţeze imaginea întreagă a acestui fenomen complicat şi subtil, fie şi doar în elementele lui esenţiale. Şi dacă în România încercări mai mult sau mai puţin reuşite de a realiza o astfel de soluţie s-au făcut şi continuă să se mai facă, în Basarabia premisele pentru o iniţiativă ca aceasta încă nu par a se fi copt, deşi în ultimul deceniu critica de artă de aici s-a afirmat printr-o serie de lucrări de prestigiu, ca cele semnate de Constantin Ciobanu, Sofia Bobernaga, Ludmila Toma, Tudor Stăvilă, Vladimir Bulat ş.a., la care trebuie adăugate şi studiile de artă basarabeană făcute de unii specialişti din România, ca Ioana Vlasiu sau Gheorghe Vida.

6. Muzica, teatrul, cinematografia

După război, cele trei arte vor avea de parcurs o cale lungă, care le va schimba foarte mult pe fiecare în parte şi mai ales va accentua deosebirile dintre ele. Către începutul celei de a doua jumătăţi a secolului al XX-lea, teatrul românesc îşi făcuse o tradiţie destul de frumoasă, pe cînd muzica avea rezultate mai modeste, iar cinematograful era aproape inexistent.

a) Muzica

Tot aşa ca şi artele plastice şi în orice caz mai mult decît literatura, muzica (mai puţin teatrul şi încă mai puţin cinematografia) s-a putut sustrage preceptelor ideologiei oficiale, ceea ce au făcut-o să fie unul din genurile cele mai prospere ale artei româneşri postbelice. Ceea ce a caracterizat-o în mod special au fost diversitatea tematicii şi o mare varietate a mijloacelor muzicale. Bogata tradiţie a valorificării creaţiei populare a constituit o garanţie împotriva convertirii ideologice a muzicii populare româneşti. Dimpotrivă, eforturile de îmbogăţire a acestei tradiţii au dat naştere multor capodopere ale genului şi au promovat o serie

Material cu drept de autor

de artişi, deveniţi cu timpul nume de legendă ale culturii mizicale româneşti, cum au fost vilonistul şi compozitorul Grigoraş Dinicu, creatorii de muzică lăutărească Romică Puceanu, Dona Dumitru Siminică, Fărămiţă Lambru, soliştii Maria Tănase, Ioana Radu, Ion Luican, Alexandru Grozuţă, Maria Lătăreţu, Rodica Bujor, Ştefan Lăzărescu ş.a. Era firesc ca mulţi dintre cei mai înzestraţi compozitori să caute să valorifice în continuare melosul de factură populară, continuînd pe de o parte eforturile anilor ´30-´40, iar pe de altă parte ţinînd cont de experienţa componistică europeană din vremea lor. Astfel, cultivînd multiplele valenţe ale folclorului, s-au impus în cultura muzicală românească postbelică multe nume de prestigiu ale artei componistice, fiecare în felul său, cu propria sa manieră de afirmare artistică. Printre aceşti artişti, unii din ei venind cu o anumită experienţă artistică din interbelic, au fost Tiberiu Brediceanu, Mihail Jora, Merţian Negrea, Sabin Drăgoi, Theodor Rogalski, Paul Constantinescu, Alfred Mendelsohn, Constantin Silvestri, Mihail Andricu, Dimitrie Cuclin, Zeno Vancea, Tudor Ciortea, Sigismund Toduţă, Ion Dumitrescu, Gheorghe Dumitrescu ş.a.

În primii zece ani de regim comunist, viaţa muzicală românească a fost marcată de personalitatea lui George Enescu. Sub puternica lui influenţă s-au afirmat în anii 50-60 o serie de personalităţi ale artei componisitice şi interpretative, între care au fost Tiberiu Olah, Dan Constantinescu, Cornel Ţăranu, Theodor Grigoriu, Anatol Vieru, Pascal Bentoiu, Ştefan Niculescu, Adrian Raţiu, Wilhelm Berger, Mircea Istrate, Miriam Marbe, Aurel Stroe, Doru Popovici, Alexandru Hrisanide. Operele lor demonstrează însă că ei nu au fost pur şi simplu nişte epigoni ai lui Enescu, ci preluînd în parte limbajul creaţiei enesciene, capacitatea aleasă a marelui lor înaintaş de transfigurare la nivel superior a melosului folcloric, ca şi aderenţa la marile tradiţii ale muzicii europene, şi-a croit fiecare propria carieră artistică. Pe de altă parte, avînd o notorietate mondială, Enescu a netezit calea promovării ulterioare a personalităţilor şi a operelor muzicale româneşti în afara ţării.

Evoluţia pe care a parcurs-o în anii ´70-´80 arta muzicală românească – în bună parte şi sub influenţa marii experienţe în domeniu care exista în Apus şi în alte zone ale lumii – a determinat o diversificare fără precedent a modalităţilor stilistice, ceea ce a avut drept rezultat individualizarea distinctă a creaţiei fiecărei personalităţi artistice. Tocmai de aceea operele compozitorilor care se fac remarcaţi în aceşti ani nu mai pot fi raportate la o anumită şcoală, în sensul tradiţional al cuvîntului, sau încadrate într-un anumit curent, drept care ceea ce poate fi considerată convenţional şcoala românească de muzică, receptivă la frămîntările muzicii moderne, va impune o viziune mai complexă asupra fenomenului. În acest context general, această şcoală s-a putut singulariza totuşi într-o anumită măsură, reliefînd un peisaj muzical propriu, în care se regăseşte creaţia unor compozitori ca Nicolae Coman, Mihai Moldovan, Anton Zeman, Corneliu Dan Georgescu, Ştefan Zorzor, Eugen Wendel, Corneliu Cezar, Anton Dogaru, Costin Cazaban, George Draga, Nicolae Brînduş, Lucian Meţianu, Irina Odăgescu, Liviu Glodeanu, Octavian Nemescu, Dan Voiculescu, Dan Baciu, Iancu Dumitrescu, Grigore Nica ş.a. Dar mai mult decît particularităţile peisajului general al muzicii româneşti contemporane, se impune spicificul creaţiei fiecărui compozitor în parte, traiectoria singulară a evoluţiei sale artistice.

Material cu drept de autor

Odată constatate aceste realităţi, poate fi înţeles mai uşor şi un alt fenomen nou al vieţii muzicale, şi anume modificarea gîndirii tradiţionale despre gen în sensul suprimării delimitărilor dintre genuri, ceea ce, pe lingă schimbarea, de ex., a raportului dintre simfonie, concert de cameră, relaţia solist-orchestră etc., dă naştere, în cele din urmă, la un nou tip de ciclu simfonic, eliberat de schemele tradiţionale şi deschis spre receptare din partea celor mai variate gusturi şi exigenţe artistice. Astfel de tendinţe se regăsesc în *Concertul pentru cvartet şi coarde* al lui Paul Constantinescu, *Concertul pentru orchestră de cameră* de Zeno Vancea, *Concertul de cameră pentru două viori şi violă* de Nicolae Beloiu, *Variaţiuni pe o temă de colind pentru pian şi orhcestră* de Tudor Ciortea sau în *Concertul pentru dublă orchestră de cameră şi oboi* de Theodor Grigoriu. Nu mai puţin, aceste tendinţe se fac remarcate şi în creaţia altor compozitori, ca în cazul lui W. Berger, Doru Popovici, Şt. Niculescu, A. Raţiu etc.

Această tendinţă s-a observat şi în ştergerea graniţelor dintre cîntecul de mase şi muzica vocal-simfonică, fenomen ilustrat foarte bine pe exemplul muzicii corale, aşa cum demonstrau corurile lui Ioan D. Chirescu, Sabin Drăgoi, Laurenţiu Profeta, Vasile Popovici, Ovidiu Varga, Gheorghe Danga, Matei Socor, Teodor Bratu, Ion Dumitrescu, Serghei Sarchizov, Hilda Jerea, Dumitru Bughici, Teodor Bratu, Anatol Vieru, Radu Paladi ş.a. După cum astfel de coruri se afrimau prin muzica compozitorilor, tot aşa aceştia erau stimulaţi de multe ori de activitatea corală, cum a fost mai ales cazul corului de cameră „Madrigal", condus de Marin Constantin. Anume aşa au apărut partiturile de genul *Ritual pentru setea pămîntului* de Miriam Marbe, *Aforisme* după Heraclit de Şt. Niculescu, *Scene nocturne* pe texte de Garcia Lorca de Anatol Vieru şi *Bocete străbune* de Alexandru Paşcanu.

Practica evoluţiei în temeiul tradiţiei, îmbinată cu preluarea motivelor şi mai ales a stilisticii din alte experienţe muzicale, a fost caracteristică şi pentru muzica uşoară românească. Ea îşi afirmase propria sa fizionomie încă nainte de război, în special prin melodiile lui Ion Vasilescu. Mai liberă de constrîngerile ideologice decît alte manifestări culturale, muzica uşoară a putut împrumuta ritmurile frenetice practicate în rock, shake, beat sau formulele caracteristice pentru folk sau pop. În anii ´60-´70, muzica uşoară românească s-a afirmat plenar cu numele unor compozitori de talia lui Gherase Dendrino, Vasile Veselovschi, George Grigoriu, Camelia Dăscălescu, Nicolae Kirculescu, Ion Cristinoiu, Elly Roman, Edmond Deda, V. Vasilache, Temistocle Popa, Noru Demetriad şi cu o plieadă la fel de stălucită de interpreţi, între care Gică Petrescu, Luigi Ionescu, Gigi Marga, Aurelian Andreescu, Margareta Pîslaru, Constantin Drăghici, Dan Spătaru, Doina Badea etc.

Vasta experienţă interpretativă pe multiple planuri a creat suficiente premise pentru dezvoltarea *muzicologiei* şi acest proces a putut evolua pînă la divizarea acesteia în cîteva subdivitiuni, cum ar fi istoria muzicii, etnomuzicologia, bizantinologia, estetica muzicii etc. Au apărut numeroase studii de muzicologie, care au contribuit, la rîndul lor, la elaborarea unei serii de sinteze care dau măsura adecvată a ştiinţei muzicii în România. Ar fi de menţionat mai ales volumele *Contribuţii la istoria muzicii româneşti* de Romeo Ghircoiaşiu, *Istoria muzicii*

Material cu drept de autor

românești. Compendiu, 2 vol, de Petre Brâncuşi, *Creaţia muzicală românească. Secolul XIX-XX* de Zeno Vancea, *Hronicul muzicii românești* de Octavian Lazăr Cosma, *Etudes de paleographie musicale byzantine* de I. D. Petrescu, *Notaţia şi ehurile muzicii bizantine* de Grigore Panţîru, fără a epuiza nici pe departe lista lucrărilor de acest fel, care sînt cît se poate de relevante nu doar pentru fenomenul muzical românesc, ci în general pentru istoria spiritualităţii româneşti.

Asemănătoare şi în acelaşi timp total diferită de cercetările muzicologice era activitatea muzicienilor şi muzicologilor preocupaţi de cultivarea muzicală a maselor largi de cetăţeni. Remarcabilă a fost mai ales îndelungata activitate a lui Iosif Sava, desfăşurată pe parcursul cîtorva decenii prin intermediul emisiunilor radio- şi televizate.

Muzica basarabeană

Războiul şi cele două ocupaţii sovietice ale Basarabiei (din 1940 şi 1944), urmate de represiuni şi deportări în masă şi de refugiul unui număr mare de oameni, între care şi cea mai mare parte a intelectualităţii artistice, au distrus aproape complet tradiţia muzicală oarecum bogată a Basarabiei interbelice. Este adevărat că, treptat, autorităţile sovietice vor înfiinţa în teritoriul ocupat un nou învăţămînt muzical, dar fiind rupt de vechile sale rădăcini şi de mediul cultural şi muzical din România, acesta va rămîne multă vreme unul formalizat şi de aceea străin de sarcina de a cultiva o generaţie de muzicieni adevăraţi şi de a lansa mari valori în sfera atît de specifică a muzicii. Muzica de calitate nu apare decît acolo, unde se poate baza pe o cultură temeinică, ceea ce înseamnă mase mai mult sau mai puţin civilizate şi mai ales o puternică elită culturală. În Basarabia postbelică aceste premise au lipsit aproape cu desăvîrşire. De aceea, cu toate că în sînul poporului au existat nenumărate talente native, mediul social-cultural, instituţiile de cultură, inclusiv cele muzicale, nu au putut face din aceste elemente înzestrate mari creatori de valori artistice. Autorităţile de partid şi de stat, deşi arătau oarecare interes pentru dezvoltarea culturii muzicale, ca şi a culturii în general, se pare că nu au conştientizat niciodată complexitatea sarcinii de a crea adevărate valori artistice, drept care nu s-au străduit să afle care ar fi putut fi căile şi mijloacele de rezolvare a acestei sarcini. Consecinţele au fost pur şi simplu dezastruoase. Lipsa unei serioase şcoli naţionale de muzică, nivelul de cultură generală destul de modest al muzicienilor şi cîntăreţilor, ca expresie a mediului ţărănesc care îi produceau, au făcut ca marea artă să nu poată deveni o permananţă a culturii muzicale a Basarabiei. În anii ´60-´70 apăruseră cîteva talente în muzica populară şi în cea vocal-simfonică ce păreau a fi destinate pentru o carieră artistică strălucită, dar lipsiţi fiind de o solidă pregătire muzicală şi de o serioasă cultură generală, în mai puţin de un deceniu ei şi-au consumat marile promisiuni native, s-au blocat înainte de a demara ascensiunea spre culmile artei. Nu au fost pregătiţi pentru urcuş şi au trebuit să renunţe. Dar în artă, ca în orice altă creaţie ce reclamă angajare plenară, renunţarea este echivalentă cu falimentul. Fenomenul a fost general, şi el aproape că nu a fost dezminţit, decît doar parţial şi numai în cazul cîtorva muzicieni, care au dat dovadă de o mare capacitate de muncă, cum se vor arăta la sfîrşitul secolului compozitorul Eugeniu Doga şi conducătorul orchestrei de muzică populară „Lăutarii" Nicolae Botgros.

Material cu drept de autor

Principala instituţie superioară de învăţămînt muzical era Conservatorul din Chişinău, înfiinţat în 1940, în baza lichidării celor trei conservatoare ce funcţionaseră aici pînă în acel moment, şi reactivat în 1944. Majoritatea muzicienilor şi a vocaliştilor care s-au manifestat în viaţa muzicală din RSSM în perioada postbelică au fost pregătiţi în această instituţie de învăţămînt. Studii muzicale s-au mai făcut în Colegiul de muzică „Ştefan Neaga" din Chişinău (înfiinţat în 1945) şi în Colegiul de muzică şi pedagogie din Bălţi (1969), în Şcoala republicană de cultură şi artă din Soroca (1940, 1944), în liceele muzicale chişinăuiene „Ciprian Porumbescu" (1940) şi „Serghei Rahmaninov" (1999), precum şi în cele peste 50 de şcoli muzicale şi de artă pentru copii care activau în oraşele şi în centrele raionale ale republicii, majoritatea acestora fiind înfiinţate în anii ´50-´60.

Printre realizările muzicii basarabene postbelice s-au aflat, în componistică, lucrările lui David Gherşveld, Alexei Stîrcea, Eduard Lazarev, Gheorghe Neaga, Zlata Traci, Alexandr Mulear, Eugeniu Coca, Solomon Lobel, Vasile Zagorschi, Leonid Gurov, V. Poleakov, Ion Makovei, Serafim Buzilă, Eugeniu Doga, Nicolae Chiosa, Simion Lungul, Iulia Ţîbulschi, Boris Dubosarski, Tudor Chiriac, Constantin Rusnac, Gheorghe Mustea, Ion Aldea-Teodoriovici, Petre Teodorovici. Ca dirijorori s-au remarcat Serghei Lunkevici, Timofei Gurtovoi, Dumitru Blajinu, Teodor Zgureanu, Gh. Mustea, Veronica Garştea. În arta interpretativă s-au impus cîntăreţii Maria Bieşu, Nicolae Sulac, Mihail Munteanu, Vladimir Dragoş, Ion Paulencu, Tamara Alioşina, Ludmila Erofeeva, Ion şi Doina Aldea Teodorovici, Anastasia Lazariuc, apoi violonistul S. Lunchevici, violoncelistul Ion Josanu, naistul Vasile Iovu, fluieraşul Petre Zaharia, acordeonistul Nicolae Bătrînu ş.a. Muzicologia a fost reprezentată de S. Buzilă, L. A. Aksionova, Boris Kotlearov, Izolda Miliutina, G. Ceaikovski-Mereşanu, Efim Traci, Zinovie Stolear, E. Florea, Eugeniu Kletinici, Elena Vdovina, Aurelian Dănilă ş. a.

b) Teatrul

Deşi, prin misiunea pe care o avea, de a contacta direct cu masele de spectatori şi a transmite acestora, spre deosebire de cazul muzicii, un mesaj mult mai transparent, teatrul nu a putut fi corupt de propaganda comunistă, în orice caz nici pe departe atît cît aceasta ar fi dorit, şi asta din cauză că în momentul acaparării puterii, teatrul românesc era deja o puternică instituţie culturală cu un foarte înalt statut social. În plus, ca parte integrantă a universului artistic, tradiţia teatrală, odată creată, în general felul de e fi, cu totul aparte, al lumii actoriceşti, este refractar la orice intervenţie inopinată, brutală în sfera sa. Tocmai de aceea tentaţia autorităţilor de aservire ideologică a teatrului era foarte mare. Dar, abstracţie făcînd de unele scăderi de moment, el a rezistat atît prin sine însuşi, ca instituţie ce se afirmase plenar în viaţa publică românească încă pînă la război, cît şi prin alţi doi factori: o pleiadă de actori cu renume, unii din ei aflîndu-se în plină evoluţie pe scenă chiar şi după acapararea puterii de către comunişti, precum şi datorită unei dramaturigii naţionale de mare succes.

Printre scăderi, cea care nu putea fi evitată în nici un fel a fost elaborarea şi acceptarea în repertoriu, la sfîrşitul anilor ´40 şi începutul anilor ´50, a unor piese, care căutau să afirme realismul socialist în literatura română, cum erau *Omul din*

Material cu drept de autor

Ceatal, *Minerii* şi *Cetatea de foc* de Mihail Davidoglu, *Ziua cea mare* (prima piesă despre noul sat colectivizat românesc) de Maria Banuş, piesele lui Aurel Baranga *Bal la Făgădău* şi (împreună cu Nicolae Moraru) *Anii grei*, apoi *Mireasa desculţă* de Sütto Andras şi Hajdu Zoltan, *Cumpăna*, *Vadul nou* şi *Oameni de azi* de Lucia Demetrius, *Ziariştii* şi *Şeful sectorului suflete* de Al. Mirodan ş.a.

În acelaşi scop, pentru educarea comunistă a cetăţenilor prin intermediul teatrului, s-a apelat pe atunci destul de mult la dramaturgia sovietică, mai ales la piesele lui A. Fadeev, K. Simonov, V. Kataev, Al. Korneiciuk, B. Lavreniov, Vs. Ivanov, C. Trenev ş.a. Totuşi regizorii şi actorii români găseau posibilităţi de atenuare a efectelor nocive, sub aspect ideologic, ale propagării unui astfel de repertoriu. Pe atunci singura soluţie care putea fi admisă de autorităţi era înscenarea fie a unor lucrări de valoare cu evidentă tentă de critică socială, fie a unor piese care pur şi simplu nu intrau în conflict deschis cu propaganda oficială. Aşa s-a procedat în primele stagiuni de după lovitura din 23 august 1944, cînd au fost puse în scenă mai mult piese scrise în acei ani sau puţin mai devreme, ca *Nunta din Perugia* şi *Michelangelo* de Al Kiriţescu, *Bălcescu* şi *Mitică Popescu* de Camil Petrescu, *Hora domniţelor* şi *Dona Juana* de Radu Stanca, *Ultima oră* de Mihail Sebastian ş.a. Miza pe conflictul social şi chiar pe problematica existenţă umană, cu condiţia ca aceste realităţi să fi fost luate din afara societăţii româneşti sovietizate, a permis valorificarea în teatrul românesc din acei ani a unor capodopere ale genului din dramaturgia universală, precum *Casa Bernardei Alba* de Federico Garica Lorca şi *Toţi fiii mei* de Arthur Miller.

Această „diplomaţie repertorială" s-a dovedit a fi extrem de utilă pentru evoluţia ulterioară a teatrului românesc. Comisarii proletcultismului ajunseseră să fie convinşi că, făcînd apel la dramaturgia clasică universală şi naţională, teatrul nu periclita în nici un fel stabilitatea noului regim. Regizori cu multă experienţă şi cu destul talent, ca Marietta Sadova, Sică Alexandrescu, Moni Ghelerter, Ion Şahighian, Ion Olteanu, N. Tompa, Ion Sava, Aurel Ion Maican reuşesc chiar în acele condiţii să realizeze formule scenice foarte inspirate, altfel spus să facă artă teatrală de mare ţinută, înscenînd celebrele opere *Visul unei nopţi de vară*, *Romeo şi Julieta*, *Macbeth*, *Hamlet* de Shakespeare, *Tartuffe* de Molière, *Unchiul Vania* şi *Trei surori* de Cehov sau piesele lui Caragiale *O scrisoare pierdută*, *O noapte furtunoasă* şi *D-ale carnavalului*. Astfel de realizări au făcut ca teatrul românesc să se menţină la cotele înalte de popularitate de care se bucurase pînă atunci în ţară şi să beneficieze totodată de o deosebită apreciere în străinătate, în urma turneelor prin multe ţări sau a participării la festivalurile internaţionale de artă dramatică. Aceste succese erau asigurate de o prestigioasă comunitate de actori, cei mai mulţi din ei venind din interbelic cu o solidă zestre artistică, între aceştia aflîndu-se şi George Calboreanu, Sonia Cluceru, Ion Manolescu, George Vraca, Lucia Sturdza-Bulandra, Maria Filotti, George Storin, George Timică, Jules Cazaban, Ion Finteşteanu, N. Bălţăţeanu, Mihai Popescu, Aura Buzescu, Radu Beligan, Fory Etterle, Clody Bertola, Irina Răchiţeanu-Şirianu şi mulţi alţii.

Depăşirea „obsedantului deceniu" va aduce şi pentru teatru o perioadă de dezgheţ, în care cenzura se va relaxa, ceea ce va stimula foarte mult atît atmosfera regizorală cît şi creaţia dramatică. Se afirmă o nouă generaţie de regizori, ca Liviu,

Material cu drept de autor

Ciulei, Radu Stanca, Sorana Coroamă, Lucian Pintilie, Crin Teodorescu, Ferenc Kovacs, Radu Penciulescu, Lucian Giurchescu, iar mai tîrziu Ion Cojar, Andrei Şerban, Ivan Helmer, Alexa Visarion, Eugenia Ionescu, Cătălina Buzoianu, Magda Bordeianu, Nicoleta Toia, Raimund Binder etc. Drept răspuns la noile exigenţe regizorale, apare şi o nouă pleiadă de autori dramatici, printre aceştia manifestîndu-se mai ales Aurel Baranga, Horia Lovinescu, Al. Mirodan, Iosif Naghiu, Paul Everac, Tutus Popovici, Dorel Dorian, Ion Băieşu, D. R. Popescu, Marin Sorescu, Virgil Stoenescu, Ostavian Sava, Dan Tărchilă, Teodor Mazilu etc. Adervărate evenimente culturale au fost spectacolele din anii ´60-´70 ale lui Liviu Ciulei după piesele *Clipe de viaţă* de W. Saroyan, *Moartea lui Danton* şi *Leonce şi Lena* de G. Büchner, *O scrisoare pierdută* de I. L. Caragiale, *Elisabeta I* de Paul Forester.

Intervin inovaţii benefice în „tehinca" realizării spectacolelor. Cele mai îndrăzneţe şi cu mai mare priză la spectator au fost reajustările scenografice. Scenografia va trece printr-o serie de prefaceri esenţiale. Ea se va orienta tot mai mult spre dinamică şi expresivitate, drept care pe de o parte va renunţa la tradiţionala ilustrativitate statică în favoarea unui decor mobil, aflat în permanantă mişcare şi schimbare, iar pe de altă parte cadrul scengarfic va fi simlificat şi redus la elemente esenţiale, accentul fiind pus pe maxima sugestivitate a acestora. Anume aşa au fost decorurile realizate de Tony Gheorghiu pentru spectacolele *Brigada I de cavalerie* de Vs. Vişnevski şi *Vrăjitoarele din Salem* de A. Miller, tot aşa ca şi în cazul montării operelor shakespeariene *Richard al II-lea* şi *Hamlet*, această experienţă fiind împărtăşită şi de alţi scenografi, ca Al. Brătăşanu, Elena Pătrăşcanu-Veakis, Paul Bortnovschi, Olga Muţiu ş.a.

Evoluează sensibil şi măestria actoricească. Marea flexibilitate la care ajunsese aceasta la cîteva decenii după război se regăseşte mai ales în două fenomene: mai întîi, în capacitatea actorilor din generaţii diferite de a reda cu egală măestrie şi pătrundere aceleaşi realităţi, putînd face trimitere aici la jocul lui Radu Beligan şi al lui Virgil Ogăşanu, apoi în faptul că actori din aceeaşi vreme şi din aceeaşi şcoală puteau interpreta complet diferit aceleaşi situaţii şi aceleaşi roluri, cum procedau, de ex., în dramă Ion Marinescu, Clody Bertola, Ştefan Ciubotăraşu, Emil Botta, Irina Răchiţeanu-Şirianu, George Constantin, Ion Caramitru, Dan Nuţu şi Corneliu Dumitrtaş, în tragedie Gina Patrichi, Leopoldina Bălănuţă, Olga Tudorache, Silvia Ghelan, Ana Duras şi Gilda Marinescu, în teatrul grotesc Mircea Albulescu, Octavian Cotescu, Toma Caragiu, Gheorghe Dinică, în teatrul absurd Ileana Predescu şi Marcela Rusu etc.

Teatrul moldovenesc de peste Prut

Sub aspectul relaţiei cu ideologia oficială, evoluţia teatrului basarabean este asemănătoare cu situaţia în care s-a aflat şi teatrul din România, cu specificarea pe care am mai făcut-o că aici presiunea propagandei proletcultisate a fost totuşi mai puternică şi a durat mai mult. În primii ani de după război, erau înscenate numai piese de autori sovietici sau, mai rar, ale unor clasici ruşi. Abia la sfîrşitul anilor ´40 vor fi montate spectacole după piese ale autorilor locali, realizate în strictă corespundere cu calapoadele realismului socialist, aşa fiind *Lumina* de A. Lupan şi *Dunărea zbuciumată* de E. Bukov. Abia în anii ´50 vor fi admise şi unele piese din dramaturgia clasică naţională, ca *Sînzeana şi Pepelea*, *Ovidiu* şi *Chiriţa în Iaşi* de

Material cu drept de autor

V. Alecsandri, *O scrisoare pierdută* de I. L. Caragiale şi *Soacra cu trei nurori* de Ion Creangă. Majoritatea actorilor erau din fosta trupă a teatrului din Tiraspol, care fusese transferată la Chişinău în 1940 şi readusă în 1944.

Scena basarabeană va căpăta viaţă nouă în anii '60, după ce mai mulţi tineri basarabeni au absolvit Şcoala teatrală „B. Şciukin" şi Institutul „A. Lunaciarski" din Moscova sau institute de profil din Leningard şi Harkov. S-au înfiripat cîteva trupe profesioniste care puteau propune spectatorilor realizări de calitate. În echipa Teatrului muzical-dramatic din Chişinău se evidenţiau, dintre actorii mai vechi, Arcadie Plaţînda, Domnica Darienco, Chiril Ştirbu, Eugeniu Ureche, Nina Masalskaia, Mefodie Apostolov, iar din cei mai tineri, Valeriu Cupcea, Petre Baracci, Constanţa Tîrţău, Victor Ciutac, Viorica Chircă, Vitalie Rusu, Dina Cocea, în teatrul „Luceafărul", fondat în 1960 şi orientat cu percădere spre tineret, activau Ion Ungureanu, I. S. Şcurea, Ilie Todorov, Valentina Izbeşciuc, Ecaterina Malcoci, Dumitru Caraciobanu, Eugenia Todoraşcu. Teatrul moldovenesc muzical-dramatic „Vasile Alecsandri" din Bălţi, înfiinţat în anul 1957, şi-a făcut un nume bun în viaţa artistică a republicii prin activitatea actoricească a lui Mihai Volontir, Lidia Noroc-Pînzaru, Emilia Lupan, Iulian Codău, V. Tăbîrţă ş.a. Pe secna teatrului dramatic rus „A. P. Cehov" din Chişinău, înfiinţat în 1940 în baza teatrului din Tiraspol, odată cu cel moldovenesc din capitala Moldovei, au evoluat, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, actorii N. Kameneva, N. Masalskaia, V. Burhart, D. Lîsenko, V. Strelbiţki, L. Şutova, I. Sokolov, A. Vasiliev, V. Kruglov, V. Levinzon ş.a. Teatrul rus de dramă şi comedie din Tiraspol, reactivat în 1969, i-a avut ca actori mult apreciaţi de public pe L. Bairaktarova, I. Taran, T. Vătavu, N. Volodina, T. Dicusar etc. Teatrul modern „Eugène Ionesco" din Chişinău, înfiinţat în 1991, are o echipă de actori tineri în frunte cu Petru Vutcărău, absolvenţi ai Şcolii teatrale „B. Şciukin" din Moscova.

Treptat, pe măsura relaxării cenzurii, teatrul moldovenesc a putut apela tot mai mult la dramaturgia clasică naţională şi universală, ca şi la creaţia contemporană de mare actualitate, ca cea a lui B. Show, B. Brecht, F. García Lorca, J. Rainis. S-a înfiripat şi o dramaturgie proprie moldovenească, reprezentată mai cu seamă de creaţiile lui Ion Druţă, meţionate mai sus, precum şi de piesele lui Gheorghe Malarciuc, Feodosie Vidraşcu, Ion Podoleanu, Dumitru Matcovschi, Aureliu Busuioc ş.a.

Teatrologie

Dezvoltarea teatrului a fost favorizată de referinţele şi studiile despre teatru şi dramaturgie şi mai ales de critica teatrală. În România, servicii de real folos pentru progresul teatrului a adus revista *Teatrul*, editată în anii 1956-1989. Bineînţeles, cronica teatrală nu se limita la ceea ce putea publica această revistă. Referinţele, analizele, cronicile semnate de Traian Şelmaru, Dumitru Solomon, B. T. Rîpeanu, Valentin Silvestru, Mira Iosif, Nicolae Dinescu, Ana Maria Narti, Florian Nicolau, Emil Mandric, V. Mîndra, C. Paraschivescu, Mircea Alexandrescu, Mircea Grigorescu, Ileana Popovici, Dinu Kivu, Valeria Ducea, Călin Căliman, Radu Albala, Irina Toma, D. I. Suchianu şi de mulţi alţii au constituit un sprijin de mare valoare pentru teatru. Sugestiile, aprecierile şi chiar criticile privind viaţa teatrală constituiau o preocupare permanentă a regizorilor, dramaturgilor, a altor scriitori şi

Material cu drept de autor

oameni de clutură, aşa fiind intervenţiile în presă ale lui Liviu Ciulei, Lucian Pintilie, Ion Cojar, Andrei Şerban, Sică Alexandrescu, Crin Teodorescu, Nicolae Balotă, Edgar Papu, Aurel Baranga, Septimiu Sever şi ale multor altora. Interesul mare pentru această artă a stimulat cercetările de amploare privind acest fenomen, inclusiv cele de istorie a teatrului românesc, cum sînt cele realizate de S. Alterescu, M. Florea, Letiţia Gîtză, Anca Costa-Foru, Olga Flegont, Ov. Papadima, I. Zamfirescu, Margareta Bărbuţă, Oct. Gheorghiu, H. Deleanu.

În RSSM, istoria teatrului şi activitatea teatrală i-au precupat pe în mod special pe L. Doroş, M. Prepeliţă, L. Cemortan, C. Popovici, E. Koroliova, Gh. Cincilei, S. Kerdivarenko, Gh. Spătaru, E. Golubeva, O. Bejenaru, E. Hăbăşescu, L. Ungureanu, C. Sebov ş.a.

Cinematorgrafia

Au existat două premise de natură să stimuleze foarte mult dezvoltarea filmului în România: o bogată tradiţie teatrală şi un interes deosebit al autorităţilor comuniste pentru marea putere de influenţare a maselor prin intermediul cinematografului, fapt ce le-a determinat să înfiinţeze în 1950 studioul „Alexandru Sahia", înzestrat cu utilajul cel mai performat la vremea aceea. Evoluţia acestei arte a fost însă destul de anevoioasă şi contradictorie; nu lipseau nici forţele umane şi nici mijloacele pentru realizări de reală valoare artistică, dar cel puţin în primul deceniu de după război acest obiectiv avea de înfruntat rigorile ideologice impuse de regim. În plus, nici tradiţia filmului românesc nu era prea bogată.

Primul film de oarecare valoare realizat în acea perioadă a fost *Răsună valea* (1949) în regia lui Paul Călinescu, după care au urmat *În sat la noi* şi *Mitrea Cocor* de Victor Iliu. Bineînţeles că acestea erau axate pe tematica construcţiei socialiste. Totuşi, sub aspect tehnic-artistic, filmul românesc realizează în această perioadă succese reale, mai cu seamă odată cu apariţia peliculelor lui Liviu Ciulei *Erupţia* (1957) şi *Valurile Dunării* (1960), precum şi *Viaţa nu iartă* (1959) de Iulian Mihu şi Manole Marcus şi *Setea* (1961), o ecranizare a lui Mircea Drăgan după romanul cu acelaşi titlu al lui Titus Popovici. De la mijlocul deceniului al şaptelea cinematografia românească trece într-o nouă fază, cînd prioritate capătă tematica istorică. Atunci apar filmele *Tudor*, realizat de Lucian Bratu, *La patru paşi de infinit* de Francisc Munteanu, *Pădurea spînzuraţilor* de Liviu Ciulei, *De-aş fi Harap Alb* de Ion Popescu-Gopo, *Duminică la ora 6* de Lucian Pintilie, *Răscoala* de Mircea Mureşan, *Dacii* de Sergiu Nicolaescu, *Zodia fecioarei* de Manole Marcus, după care vor fi lansate, în a doua jumătate a anilor ´60 şi la începutul deceniului următor filmele *Columna* de Mircea Drăgan, *Ciprian Porumbescu* de Gheorghe Vitanidis, *Mihai Viteazul* de Sergiu Nicolaescu, precum şi cîteva ecranizări după scenariile lui Eugen Barbu *Haiducii*, *Răpirea fecioarelor*, *Zestrea domniţei Ralu*, *Săptămîna nebunilor* ş.a.

Evident, aproape toate filmele istorice aveau un caracter propagandistic, fie că se refereau la evenimente din antichitate (*Dacii*, *Columna*), din evul mediu (*Mihai Viteazul*, *Neamul Şoimăreştilor*) sau aveau ca teme preferate activitatea comuniştilor în ilegalitate (*Duminică la ora 6*, *Canarul şi viscolul* de Manole Marcus, *Bariera* lui Mircea Mureşan), participarea României la lupta împotriva Germaniei hitleriste (*Tunelul* de Francisc Munteanu, *Pădurea pierdută* de Andrei

Material cu drept de autor

Braier, *Porţile albastre ale oraşului* de Mircea Mureşan), lovitura de stat din 23 august 1944, botezată oficial „insurecţie armată antifascistă şi antiimperialistă", şi construirea „noii orînduiri" (*Valurile Dunării* de L. Ciulei, *Partea ta de vină*, realizat de M. Mureşan, *Zodia Fecioarei* şi *Puterea şi adevărul* de M. Marcus, *Dimineţile unui băiat cuminte* de A. Braier, *Subteranul* de Virgil Calotescu, *Anotimpuri* de Savel Stiopul, *Meandre* de Mircea Săucan, *Reconstituirea* de Lucian Pintilie, *Străinul* şi *Procesul alb* de Iulian Mihu ş.a.) Au existat totuşi filme în care atitudinea critică este exprimată fără echivoc, aşa fiind peliculele menţionate mai sus *Viaţa nu iartă* şi *Pădurea spînzuraţilor*, ca şi filmul lui Radu Gabrea *Prea mic pentru un război atît de mare* (1970), prin care realizatorii transmit publicului un mesaj clar privind protestul împotriva atrocităţilor războiului. Nu aceeaşi îndrăzneală se putea avea şi în cazul lucrărilor care aveau ca subiect „realităţile socialiste", aşa încît critica de specialitate nu putea să nu consemneze că „tematica de actualitate este abordată rar şi cu prudenţă", din care cauză „filmele de autentică vibraţie sînt rare şi nu izbutesc să atingă profunzimea de idei şi de sentimente a peliculelor istorice", de aceea era firesc ca în cazul acestor filme „nivelul transfigurării artistice" să nu ofere „prilejul să apelăm la superlativele" pe care tematica lor se considera în drept să le ceară. Este adevărat că în anii care au urmat au fost întreprinse unele acţiuni ceva mai îndrăzneţe pentru depăşirea acestui handicap, după cum par să sugereze filmele *Drum în penumbră* de Lucian Bratu, *Zestrea* de Letiţia Popa, *Viforniţa* de Mircea Moldovan, *Trecătoarele tăcerii* de Malvina Urşianu şi *Proprietarii* de Şerban Creangă, dar încercările de acest fel au fost descurajate de înăsprirea regimului dicatorial ceauşist.

Filmul românesc va începe să parcurgă un traseu normal abia după 1989 şi mai ales în ultimul deceniu, perioadă în care s-a impus o serie întreagă de regizori şi scenarişti, apreciaţi atît în ţară cît şi în străinătate, ca Hanno Hofer cu filmele *Dincolo* şi *Ajutoare umanitare*, Cristi Puiu cu *Marfa şi banii*, *Un cartuş de Kent şi un pachet de cafea* şi *Moartea domnului Lăzărescu*, Cristian Mungiu cu *Occident*, Nae Caranfil cu *Filantropica*, Cristian Nemescu cu *Mihai şi Cristina* şi *Poveste de la Scara C*, Constantin Popescu cu *Apartamentul*, Cătălin Mitulescu cu *Trafic*, Corneliu Porumboiu cu *Călătorie în oraş*, Radu Muntean cu *Hîrtia va fi albastră*. Mihai Fulger, autorul cărţii *„Noul val" în cinematografia românească* (Buc., 2007) face această observaţie cît se poate de sugestivă privind destinul filmului românesc în comunism şi perspectivele lui după dispariţia acestui regim: „La inceputul anilor ´70, «Reconstituirea» lui Lucian Pintilie se afla în proiecţie la Cannes. Acela ar fi fost momentul oportun pentru a da startul unei industrii cinematografice românesti monumentale. Dar n-a fost sa fie, datorită regimului politic închizător de drumuri şi altor factori ce ţineau strict de cei din branşă. La 35 de ani dupa proiectarea filmului regizat de Lucian Pintilie, ne aflăm din nou în atenţia publicului internaţional. Cu o generaţie tînără şi talentată de vizionari şi maeştri ai imprimării vieţii pe peliculă, România porneşte din nou la atac pe tărîmurile festivalurilor internaţionale şi cîştigă fără echivoc". Dovada nu a întîrziat să apară: la festivalul de film de la Cannes, din mai 2007, filmul lui Cristian

Material cu drept de autor

Mungiu *Patru luni, trei săptămîni şi două zile* a obţinut cea mai înaltă apreciere, fiind răsplătit cu premiul Palme d'Or.

Filmul în Moldova sovietică

Cinematografia moldovenească de la est de Prut a început să se înfiripe în anii '50. De fapt primele filme erau făcute de regizori invitaţi sau trimişi din Rusia. Ca protagonişti evoluau de asemenea actori ruşi. În deceniul şapte încep să fie produse şi filme proprii, ca urmare a apariţiei unei echipe autohtone de regizori şi scenarişti, printre care se evidenţiau Emil Loteanu, Vlad Ioviţă, Valeriu Gagiu, Vasile Brescanu, Iacob Burghiu. Sub aspect tematic şi al execuţiei artistice, cinematografia moldovenească avea două defecte serioase. Unul din ele, şi cel mai evident, consta în faptul că cea mai mare parte a filmelor aveau destinaţie pur propagandistică, fiind realizate după scenarii complet false, temele cele mai preferate erau lupta moldovenilor pentru puterea sovietică şi împotriva „ocupanţilor români". E pur şi simplu uimitor cum aproape toate filmele istorice moldoveneşti (exceptînd, parţial, nuvela cinematografică a lui V. Ioviţă *Dimitrie Vodă Cantemir*) au reuşit să prezinte evenimente şi fapte care nu au nici o legătură cu adevăratele realităţi istorice. Celălalt neajuns vizează spiritul păşunist, sămănătorist şi melodramatic care domina filmele realizate pe tematică „paşnică", în special cele consacrate realităţilor din mediul rural, cum erau *Ultima lună de toamnă*, realizat de V. Derbeniov, *Poenele roşii* de E. Loteanu, *Gustul pîinii* de V. Gagiu ş.a. Dar, indiferent de tematică, ceea ce caracterizează în mod special filmele moldoveneşti sînt falsitatea demersului tematic, platitudinea scenariului şi a concepţiei regizorale, evoluarea neconvingătroare, stîngace, uneori chiar primitivă, a actorilor. De aceea se poate spune că la sfîrşitul perioadei sovietice, după cîteva decenii de experimentări, Moldova nu a reuşit să-şi creeze o cinematografie proprie care ar fi putut fi pusă alături de realizările altor ţări. Indiscutabil, E. Loteanu a fost un regizor înzestrat, şi el a reuşit să realizeze cîteva filme de real succes, ca *Dulcea şi tandra mea fiară* (1978) şi *Anna Pavlova* (1983), numai că acestea au fost făcute la Moscova, nu în Moldova, adică nu sînt totuşi realizări ale artei cinematografice moldoveneşti. La sfîrşitul secolului al XX-lea şi începutul secolului al XXI-lea, cînd filmul românesc a început să cunoască o evoluţie spectaculoasă, fără precedent în istoria sa, cinematografia moldovenească era ca şi inexistentă.

* * *

În cei peste 60 de ani de după cel de-al doilea război mondial, cultura română nu numai că şi-a dovedit puterea de a rezista în condiţiile vitrege, mai ales sub cele impuse de regimul comunist, dar a reuşit să facă mari paşi înainte, atît în acele condiţii cît şi după prăbuşirea comuniusmului. Au existat serioase obstacole şi scăderi, cauzate anume de interesele politice şi preferinţele ideologice ale autorităţilor comuniste, dar, raportate la întreaga sumă de realizări în domeniile învăţămîntului, ştiinţei, literaturii, artelor, acestea au constituit un fenomen minor. Evoluţia nu a fost aceeşi pretutindeni: în ştiinţe şi arte rezultatele au fost de-a dreptul remarcabile, pe cînd în instruire şi educaţie, dimpotrivă, şi asta tocmai ca urmare a controlului mai sever al autorităţilor asupra învăţămîntului, cu ajutorul căruia urmăreau să formeze o generaţie de cetăţeni care ar fi împărtăşit ideile

Material cu drept de autor

comuniste. Anumite succese pe tărîmul culturii au fost înregistrate şi în Moldova sovietică, însă fiind o regiune periferică a imperiului moscovit, autorităţile imperiale nu avea nici un interes pentru progresul real al acestei republici. În plus, conducerea locală de partid şi de stat era selectată şi instruită astfel, ca niciodată să nu pună mare preţ pe valorile culturii naţionale, de unde şi predispoziţia, arareori dezminţită, a conducătorilor RSSM de a neglija sau chiar de a interzice aceste valori, mai ales cînd ele se dovedeau a fi originale şi de mare calitate şi cînd sugerau foarte clar legătura lor indisolubilă cu patrimoniul cultural românesc.

Capitolul XXIX. Lumea românească de la 1989 încoace

Puternica revoltă populară din decembrie 1989, pe care anumite cercuri politice şi o anumită literatură ce tind să sublinieze importanţa politică deosebită a evenimentului o numesc revoluţie, a însemnat o nouă cotitură în istoria României. După aproape o jumătate de deceniu de dominaţie a unui regim antidemocratic şi antipopular, rezultat dintr-o brutală ocupaţie străină, poporul român îşi oferea din nou şansa istorică de a-şi croi destinul în corespundere cu interesele sale vitale. Sarcina însă era extrem de grea, din cauza marilor restanţe la care ţara fusese sortită şi a enormelor pierderi pe care le-a avut de suferit de-a lungul acelei dramatice experienţe istorice. Între acestea, cele mai grave nu erau pierderile materiale, nu era marele decalaj economic al României în raport cu nivelul de prosperitate al ţărilor occidentale, care era totuşi considerabil, ci pierderile enorme de capital uman de cea mai înaltă probitate profesională şi civico-morală, irosirea experienţei politice, organizatorice şi intelectuale, acumulate în epoca precomunistă, dispariţia în trecutul comunist a energiilor care rodiseră această experienţă. Tragicul experiment comunist a condamnat societatea românească la neîncredere în viitor, la apatie şi indiferenţă. În sufletele oamenilor se cuibărise convingerea că dorinţele şi eforturile lor nu contau prea mult pentru cea mai bună aşezare a lucrurilor în propria lor ţară. Oboseala şi deziluziile, care în cazul generaţiilor mai în vîrstă aveau rădăcini mai vechi şi mai adînci, nu constituiau un cadru psihologic favorabil schimbărilor radicale pe care le promitea schimbarea de regim politic. Şi totuşi, asemenea omului care cade şi apoi se ridică şi porneşte la drum cu însufleţire, tot aşa şi societatea românească de după decembrie 1989 s-a avîntat cu speranţă şi curaj spre un viitor mai bun.

1. România din 1990 pînă în zilele noastre

Deşi scurtă în timp, perioada care a urmat „revoluţiei" din 1989 este una dintre cele mai interesante pagini ale istoriei române, şi nu din motiv că aceasta este o istorie recentă la care sîntem martori şi participanţi şi care, de aceea, ne afectează în mod direct, ci pentru că în acest răstimp România a avut de trecut printr-o serie de evenimente de mare rezonanţă politică, socială, economică şi de mentalitate, care, luate împreună, înseamnă o realitate complet nouă, înseamnă o nouă provocare istorică pentru poporul român şi bineînţeles o nouă lecţie istorică. Ieşirea din comunism, depăşirea gravelor urmări ale unui regim, care se declarase cel mai bun şi se afirmase ca cel mai rău, şi încadrarea în lumea prosperă, civilizată

Material cu drept de autor

contemporană în termeni rezonabili şi în condiţii acceptabile înseamnă trecerea unui examen foarte greu. România se află la începutul acestei treceri, unele încercări au fost lăsate în urmă, unele probe au fost deja date, dar întregul proces nu se anunţă deloc uşor, sfîrşitul pare să se afle la capătul privirii, dar anume pentru că este la capătul privirii, acest sfîrşit rămîne mereu intangibil.

a) Viaţa politică

Cine crede că istoria se repetă, arată că de fapt nu a înţeles nimic din istorie. Nimeni, în momentul cînd la Bucureşti s-a produs răsturnarea dramatică de situaţie din 22 decembrie 1989, nu şi-a putut da seama cum avea să evolueze după aceea regimul politic şi social din România. Lecţiile trecutului nu ofereau nici o sugestie credibilă în acest sens. În schimb, din această neputinţă se despinde o concluzie cu adevărat relevantă, şi anume că, mai întîi, România este o realitate istorică singulară, care nu poate fi înţeleasă decît prin ea însăşi, fără raportare la alte contexte istorico-geografice, şi că în al doilea rînd, ea are un trecut mult prea sinuos şi atipic pentru a sugera un model de comportament pentru situaţii neîntîmplate încă.

Începutul noilor evoluţii politice

Lipsa unei serioase disidenţe în societatea românească şi a unui curent reformist în sînul partidului comunist român au avut două urmări negative pentru trecerea de la totalitarism la democraţie: o revoltă sîngeroasă şi preluarea puterii de către un grup de oameni, care în marea lor majoritate erau emanaţi ai vechiului regim. Spre sfîrşitul anului 1989, în aproape toate celelalte foste ţări comuniste europene, puterea a trecut de la nomenclatura comunistă la popor, exemplele cele mai consecvente în acest sens oferindu-le Polonia, unde puterea a fost preluată de *Solidaritatea* în frunte cu Lech Walesa, şi Cehoslovacia, unde statul s-a identificat cu *Forumul civic* condus de luptătorul anitcomunsit Václav Havel. România însă nu fusese pregătită pentru schimbări atît de radicale, nu exista în societate acea forţă care să fi putut canaliza voinţa populară spre lichidarea completă a vechiului regim şi instaurarea unei rînduieli cu adevărat democratice. Drept urmare, profitînd de haosul şi panica ce puseseră stăpînire mai ales pe Bucureşti după fuga din capitala ţării a cuplului Ceauşescu, la 22 decembrie 1989, un grup de foşti activişti de partid şi cîţiva intelectuali, din care unii fuseseră la un moment dat în conflict cu conducerea superioară de partid de pînă atunci, au înfiinţat în grabă un Front al Salvării Naţionale (FSN), care s-a autodeclarat reprezentant suprem al poporului. Primul pe lista membrilor acelui organ pretins popular era Ion Iliescu, fost, sub Ceauşescu, înalt activist de partid. Între timp, cei cîţiva foşti disidenţi anticomunişti şi unii scriitori (Doina Cornea, Mircea Dinescu, Ana Blandiana, Láslo Tökes ş.a.) s-au retras ori au fost „încurajaţi" să se retragă din FSN. A avut loc astfel o foarte interesantă lovitură de stat, care s-a realizat cu concurs popular în favoarea unui grup restrîns de profitori, dintre care cei mai mulţi erau, cum am spus, oameni ai fostului regim.

Fenomenul cel mai interesant, dar şi cel mai dramatic, al acestei răsturnări de situaţie a fost numărul mare de jertfe într-o bătălie care de fapt nu a existat; deşi regimul a dispărut fără să opună rezistenţă, numărul morţilor a fost, în asemenea situaţie, apreciabil. Acest paradox are totuşi o explicaţie plauzibilă: s-a opinat pe

Material cu drept de autor

bună dreptate că aşa-zişii terorişti, adică un anume număr de grupuri izolate de trăgători, au tras în mulţime pentru a băga frica în oameni şi a-i determina să accepte cît mai repede prima emanaţie politică şi organizatorică a loviturii, aceasta fiind tocmai FSN-ul. Grupul care alcătuise acest organism ad hoc de putere a reuşit cu atît mai uşor cu cît avea susţinerea armatei, a serviciilor secrete şi a multor puteri străine, între care şi pe aceea a unor ţări vecine, cum erau URSS şi Ungaria.

Frămîntări, efuziuni şi „confiscare a revoluţiei"

În primii 2-3 ani de după evenimentele din decembrie 1989, atmosfera politică şi socială din România a fost pe cît de agitată pe atît de tulbure. Cauza principală a acestor frămîntări a constituit-o confruntarea dintre cei mai diverşi factori politici, sociali, culturali pe care prăbuşirea lui Ceauşescu i-a îndemnat să se includă activ în viaţa publică, pe de o parte, şi noua putere care a luat naştere în primele zile de după căderea vechiului regim, pe de altă parte. Lupta dintre aceste două forţe a fost deosebit de aprigă mai ales pe parcursul anului 1990, ceea ce crea impresia că ţara se afla într-un adevărat război civil. Tensiunea a început să se ridice brusc în momentul cînd FSN-ul a anunţat, la începutul lunii ianuarie, că deşi nu avea statut de partid politic, era decis să participe la viitoarele alegeri tocmai în această ipostază. Vestea a provocat indignarea descendenţilor din cele două mari partide istorice, interzise în 1947, Partidul naţional ţărănesc, numit acum Partid naţional ţărănesc creştin şi democrat (PNŢ-CD) şi Partidul naţional liberal (PNL), care au organizat la 28 ianuarie o manifestaţie de protest împotriva acestei decizii a FSN. A doua zi, FSN-ul organizează o contramanifestaţie împotriva „partidelor istorice" sub motivul lansat de Iliescu cum că acestea ar fi intenţionat „să vîndă ţara străinilor". Ceea ce a scos la iveală atunci caracterul antidemocratic al FSN-ului a fost faptul că în acea zi autorităţile au adus în Bucureşti peste 5000 de mineri pentru a apăra noua putere şi a-i intimida pe opozanţii acesteia.

Dar atît Iliescu cît şi, mai ales, unii beneficiari mai tineri ai noii puteri, care nu descinseseră din vechiul regim, înţelegeau că evoluţia normală a societăţii impunea unele reforme pentru democratizarea vieţii politice. Una din primele măsuri în acest sens a fost constituirea, la 9 februarie 1990, a Consiliului Provizoriu de Uniune Naţională (CPUN), ca organ suprem al puterii de stat, care avea o reprezentare politică şi socială mult mai largă decît FSN-ul. Este adevărat că în noul organism politic FSN-ul avea cea mai consistentă reprezentare, iar Iliescu şi anturajul său reuşiseră să acapareze şi aici principale pîrghii de conducere.

Sensul adevărat al acestor metamorfoze nu putea trece neobservat, fapt care a provocat o serie de manifestări populare, în Bucureşti, dar şi în alte oraşe din ţară, care cereau îndepărtarea din structurile puterii a activiştilor de partid şi de stat din vechiul regim. Aşa a fost demonstraţia antiguvernamentală de la 18 februarie din Piaţa Victoriei din Bucureşti, care purta un pronunţat caracter anticomunist şi antifesenist şi care a fost anihilată cu ajutorul armatei şi al minerilor din Valea Jiului. Un eveniment care trezise un larg ecou în întreaga ţară a fost marea demonstraţie de la Timişoara, din 11 martie 1990, organizată de cîteva societăţi civice, care au lansat o *Declaraţie* ce susţinea că revoluţia fusese trădată şi propunea adoptarea unei legi speciale care să nu admită ca foştii activişti comunişti să poată deţine funcţia de şef al statului şi să fie aleşi în parlament în primele trei

Material cu drept de autor

legislaturi consecutive. Acest document a fost una din cele mai vii dovezi ale trezirii societăţii româneşti la viaţă publică activă şi conştientă. Pentru o parte a cetăţenilor, chiar dacă aceştia nu vor fi fost destul de numeroşi, învălmăşeala evenimentelor, care se petrecea după o îndelungată apatie politică, nu era o piedică pentru aprecierea adecvată a situaţiei în care se afla atunci ţara şi a vedea direcţia încotro o îndrepta noua ei conducere.

Alegeri şi mineriade, democraţie şi teroare

Sub presiunea opiniei publice, CPUN adoptă la, 14 martie, legea electorală. În baza acesteia, la 20 mai 1990, într-o atmosferă politică puternic marcată de demonstraţia din Piaţa Universităţii din Bucureşti care pornise aproape o lună în urmă, au avut loc alegerile parlamentului şi ale preşedintelui României. Fiind categoric favorizat, prin poziţia dominantă pe care o avea în structurile puterii, FSN a cîştigat detaşat în raport cu celelalte forţe politice: 66,31% de voturi în Adunarea Deputaţilor şi 67,02% la Senat, în timp ce rezultatele obţinute de partidele istorice vor fi deosebit de modeste: PNL avea 6,41% şi respectiv 7,06%, iar PNŢ-CD 2,56% şi 2,50%, fiind depăşite chiar şi de UDMR. La funcţia de preşedinte al României, Iliescu a căştigat 85,07% din voturi, pe cînd contracandidaţilor săi de la partidele istorice, Radu Cîmpeanu (PNL) şi Ion Raţiu (PNŢ-CD), le-a revenit 10,64% şi respectiv 4,29% din voturi. Cele două camere ale Parlamentului, care îşi încep lucrările la 18-19 iunie, sînt dominate absolut de FSN. La 28 iunie, primul ministru desemnat, Petre Roman, care exercita provizoriu această funcţie încă din 26 decembrie 1989, a prezentat Parlamentului componenţa guvernului şi *Declaraţia-program* a acestuia, care avea drept obiective de bază implementarea democraţiei şi trecerea la economia de piaţă.

Astfel, chiar alegerile generale şi constituirea puterii în baza principiilor democratice arată că evoluţia politică a României era, în primul an de după schimbarea de regim, destul de contradictorie: pe de o parte, alegeri democratice şi trecerea la măsuri concrete care urmăreau să lichideze complet vechiul regim, iar pe de altă parte acapararea puterii de către o echipă de politicieni care erau în general refractari prefacerilor structurale. Iniţial, Iliescu vorbea doar despre necesitatea unei „umanizări a socialismului" şi doar pe parcurs, sub presiunea unor factori anticomunişti şi chiar la insistenţele unor aliaţi de-ai săi, a trebuit să-şi redreseze retorica. Rezistenţa înverşunată la prefaceri radicale a fost scoasă la iveală mai ales de confruntarea puterii cu acea parte a societăţii, care era cea mai consecventă în pornirea spre shimbare.

La 22 aprilie 1990, cîteva organizaţii civice (Liga studenţilor, Alianţa poporului, Asociaţia 16-21 decembrie, Grupul Independent pentru democraţie, Frontul antitotalitar român) au iniţiat o mare demonstraţie în Piaţa Universităţii, în Bucureşti. Demonstranţii au adoptat o Declaraţie care avea drept subiect de bază punctul 8 al proclamaţiei de la Timişoara, care cerea neadmiterea la vîrfurile puterii a foştilor activişti de partid. Documentul îl învinuia pe Iliescu de deturnarea comunistă a „revoluţiei" şi, în consecinţă, cerea înlăturarea de la putere a nomenclaturiştilor comunişti şi securişti. Fiind o provocare fără echivoc a puterii, mai bine zis a FSN-ului şi a lui Iliescu, era evident că aceasta era pusă în faţa alternativei: ori se retrăgea, ceea ce era de neînchipuit, ori ataca, ceea ce s-a şi

Material cu drept de autor

făcut. S-a făcut însă prin aceeaşi metodă teroristă care fusese aplicată la 29 ianuarie faţă de manifestanţii care protestau împotriva acaparării puterii de către FSN, adică prin apelul la mineri. După ce, la 12 iunie, guvernul hotărîse lichidarea prin forţă a demonsraţiei, a doua zi poliţia atacă Piaţa Universităţii, împrăştiind pe manifestanţi şi operînd unele arestări. Aceştia însă atacă şi ei, la rîndul lor, ocupînd Televiziunea pe care o învinuiau pentru dezinformarea populaţiei. La 14-15 iunie, autorităţile aduc în Bucureşti 10 000 de mineri din Valea Jiului. Misiunea acestora nu era doar răfuiala cu demonstranţii de la Universitate, ei aveau o sarcină „patriotică" mult mai mare: lichidarea opoziţiei politice. Sînt atacate şi distruse sediile PNŢ-CD şi PNL, redacţiile unor publicaţii periodice precum *Dreptatea*, *România Liberă*, *22*, *Expres*, *Baricada*, atacatorii pătrund în Universitate şi în alte instituţii publice, bănuite că ar fi găzduit opozanţi ai regimului. Cei atacaţi au fost maltrataţi cu sălbăticie, şapte oameni au fost omorîţi, în jur de 1000 fiind răniţi. Evenimentul acesta tragic a fost cît se poate de relevant sub aspect politic. Multă lume, atît în ţară cît şi în afară, pentru prima dată a văzut în altă lumină „revoluţia" şi regimul politic pe care aceasta l-a emanat.

Deşi fenomenul acesta trezise proteste şi critici foarte aspre în adresa autorităţilor, totuşi campaniile minerilor asupra Bucureştiului nu au luat sfîrşit. Fiind instigaţi şi organizaţi cu ajutorul unor agenţi din serviciile speciale şi alegîndu-şi lideri îndrăzneţi şi cu mari dorinţe de afirmare, cum se dovedise a fi Miron Cosma, aceştia vor rămîne o forţă de temut pentru toţi adversarii regimului. În septembrie 1991, ei vor reveni în Bucureşti, pentru a da jos guvernul Roman, care intrase în conflict cu Iliescu.

Anevoioasa ascensiune spre democraţie

Disensiunile din interiorul FSN-ului, soldate cu înlocuirea lui Petre Roman prin tehnocratul Theodor Stolojan, au creat posibilităţi pentru demonopolizarea puterii care fusese acaparată de către activiştii de partid şi de stat ai regimului comunist. Necesitatea schimbării era resimţită acut în mediile mai luminate şi mai active ale societăţii, care conştientizau că aceasta nu se putea face decît prin democratizarea reală a regimului politic. Eficientizarea mecanismului democratic putea asigura nu numai limitarea influenţei foştilor activişti şi îndepărtarea, odată cu asta, a unor fenomene periculoase, cum erau mineriadele, dar şi pentru a instaura un control riguros asupra patrimoniului public şi pentru, cel puţin, limitarea corupţiei, dacă nu era posibilă lichidarea ei. Startul care fusese dat în 1991 pentru restructurarea economiei şi declanşarea privatizării, în loc să asigure un salt al economiei prin înviorarea pieţei şi creşterea investiţiilor, a marcat de fapt începutul unei lupte acerbe pentru averea ţării între diverşi indivizi şi grupuri din zona puterii precum şi factori strîns legaţi cu aceştia. Sub lozinca demagogică „Nu ne vindem ţara", membri marcanţi ai conducerii se opuneau cu îndîrjire pătrunderii în ţară a capitalului străin, organizînd şi încurajînd devalizarea averii naţionale în favoarea lor şi a clientelei lor politice sau de afaceri. Şi aceasta avea loc în condiţiile înrăutăţirii progresive a condiţiilor de trai ale celei mai mari părţi a populaţiei.

Primele schimbări reale în structura puterii încep să se producă odată cu alegerile locale din 9 februarie 1992, care au favorizat, mai ales în marile oraşe, coaliţia Convenţia Democratică (CDR), principala forţă de opoziţie, şi a grăbit

Material cu drept de autor

scindarea FSN-ului, care începuse să dea primele semne de criză odată cu schimbarea guvernului. În martie, acesta s-a divizat în două grupări, una din ele care a început să se numească Frontul Democrat al salvării Naţionale (FDSN) fiind condusă de Iliescu în timp ce alta, cu numele vechi FSN, era condusă de Petre Roman.

Alegerile parlamentare şi prezidenţiale din 27 septembrie 1992 au demonstrat că într-adevăr democratizarea avea loc. Gruparea lui Iliescu, FDSN, a fost departe de a fi căştigat majoritatea voturilor, cum se întîmplase în urmă cu doi ani, obţinînd o medie de aproape 28% în ambele camere ale Parlamentului. Pentru FSN se pronunţaseră doar 10% din alegători. Împreună, ambele componente ale FSN-ului din 1990 au cîştigat cu puţin peste o treime din voturi, faţă de peste două treimi, în 1990. În schimb, eterogena CDR a întrunit peste 20%, ceea ce era totuşi o victorie evidentă, deşi pînă la adevăratul triumf al democraţiei era încă departe. Dar, prin alegerea lui Adrian Năstase la conducerea Camerei Deputaţilor şi a lui Oliviu Gherman în fruntea Senatului, corpul legislativ rămîne sub controlul echipei lui Iliescu. El însuşi iese învingător din nou în cursa pentru Cotroceni.

Bineînţeles că, în această situaţie, şi guvernul rămînea tot sub controlul lui Iliescu. Noul premier desemnat, Nicolae Văcăroiu, fost funcţionar de stat la planificare pe timpul lui Ceauşescu, formal nu făcea parte din FDSN, dar se înţelege că acţiunile sale nu se puteau plasa în afara politicii acestei formaţiuni. Noua guvernare a asigurat o anumită stabilitate politică, guvernul însuşi rămînînd, cu excepţia unor remanieri interne, neschimbat. Cu toate rezervele pe care formaţiunea din care făcea parte o avea faţă de reformarea societăţii şi deschiderea ei pentru contacte cu Occidentul, guvernul lui Văcăroiu a obţinut două realizări notabile în plan economic şi social: a fost efectuat un important transfer – bineînţeles, controlat – al averii statului în proprietate privată şi s-a pus capăt scăderii galopante a producţiei de bunuri şi servicii, obţinîndu-se, la sfîrşitul mandatului, chiar o creştere economică de 5%, faţă de anul 1992. Acestea erau nişte semnale foarte clare că mişcarea societăţii româneşti spre democraţie şi spre progres economic era ireversibilă şi că această orientare nu putea fi influenţată categoric, mai cu seamă regresiv, de gruparea politică de la putere.

O încercare eşuată de a forţa ritmul democratizării

Îndepărtarea celor mai serioase obstacole în calea privatizării, asumarea responsabilităţii statului pentru desfăşurarea acestui proces, indicatorii economici încurajatori încă nu erau dovezi ale îmbunătăţirii situaţiei economice reale a ţării. Dimpotrivă, sugerînd concluzii optimiste cu referinţă la starea economică generală a României, aceşti indicatori nu spuneau nimic despre numeroasele privatizări ilicite şi despre tot soiul de afaceri frauduloase, care se soldau cu îmbogăţirea rapidă a unui grup restrîns de oameni din sfera puterii şi din zonele strîns legate cu ea, după cum, tot aşa, nu se refereau nici la creşterea sărăciei în masele largi ale populaţiei. Presa democratică însă, care se extindea foarte repede şi căpăta o influenţă tot mai mare asupra opiniei publice, dădea în vileag mereu noi şi noi scandaluri de corupţie, ca cele semnalate cu începere din mai 1993 privind contrabanda cu ţigări, vînzările de nave, repartiţiile de locuinţe, traficul cu copii etc.

Material cu drept de autor

Pe acest fundal tulbure şi agitat deopotrivă, are loc o creştere a nemulţumirii populare de politica FDSN, devenit, în iulie 1993, Partid al Democraţiei Sociale (PDSR). Drept urmare, la alegerile parlamentare din 3 noiembrie 1996, Convenţia Democratică, ce avea la bază PNŢCD şi se bucura de sprijinul liderului acestui partid, Corneliu Coposu, una din presonalităţile cele mai influente în cercurile democratice din România din acea vreme, a întrunit cele mai multe adeziuni ale electoratului, peste 30%. USD, condusă de Petre Roman, obţinuse o medie de 13% pentru ambele camere. Alianţa dintre cele două formaţiuni, la care va adera ulterior şi UDMR, va da posibilitate să fie creat un guvern de coaliţie, care va lăsa pe dinafară PDSR şi va asigura victoria preşedintelui CDR, Emil Constantinescu, asupra lui Iliescu. Însă noua coaliţie, foarte eterogenă, era lipsită de un nucleu coagulant. Slăbiciunea ei era accentuată foarte mult de fracţionarea politică excesivă a administraţiei locale: la alegerile din 2 iunie 1993 în consiliile judeţene şi locale, CDR obţinuse ceva mai puţin de 20% din voturi, toate celalte formaţiuni cîştigătoare situîndu-se sub acest indice.

În asemenea situaţie, instabilitatea puterii era iminentă şi ea nu a întîrziat să se arate. În ianuarie 1998, USD, devenită între timp Partid Democratic (PD), retrage sprijinul politic guvernului Victor Ciorbea, care fusese investit la 11 decembrie 1996. După încercări eşuate de depăşire a crizei guvernamentale, la 15 aprilie 1998 este numit un nou guvern în frunte cu Radu Vasile, care se arătase încă mai puţin potrivit să poarte povara guvernării în acea conjunctură politică precară, ca efect al echilibrului la fel de nesigur dintre elementele ce alcătuiau noua putere. Singurul eveniment notabil, legat de această guvernare, a fost revolta minerilor, care, în ianuarie 1999, porniseră din nou spre Bucureşti. Forţele de ordine nu au fost în stare să-i oprească, şi doar semnarea unui protocol de către premierul Radu Vasile şi liderii minerilor, care satisfăcea o parte a cererilor acestora, a putut pune capăt incidentului. Acest conflict s-a stins defintiv o lună mai tîrziu, cînd Curtea Supremă de Justiţie (CSJ) îl condamnase pe Miron Cosma la 18 ani de detenţie pentru mineriada din 23-28 septembrie 1991. Acesta a fost arestat, împreună cu alţi cîţiva lideri ai minerilor, în cursul unei campanii a cca 3000 de mineri care porniseră spre Bucureşti pentru a înlătura de la putere pe cei consideraţi de ei vinovaţi pentru hotărîrea luată de CSJ.

Anul 1999 a fost unul din cei mai grei ani din punct de vedere economic din toată perioada postcomunistă. Crescuseră vertigios preţuriule la articolele de primă necsitate şi în primul rînd la carburanţi, fapt ce s-a răsfrînt negativ asupra multor sectoare ale economiei. Rata inflaţiei atinsese un nivel îngrijorător, salariul real se redusese catastrofal. Criza lovise foarte puternic sistemul bancar, începuse degringolada care se va solda cu falimentul unui şir întreg de bănci. Confruntările dintre federaţiile sindicale şi guvern se ţineau lanţ. La 13 decembrie 1999, ajuns în imposibilitate de a face faţă tuturor acestor greutăţi, Radu Vasile a fost revocat din funcţie şi puţin mai tîrziu în locul lui a fost numit guvernatorul BNR, Mugur Isărescu. Noul guvern întreprinde o serie de măsuri pentru asanarea economiei şi ameliorarea traiului populaţiei, între care o relaxare fiscală, o perfecţionare a sistemului public de asigurări sociale, sînt întreprinse acţiuni pentru îmbunătăţirea gestiunii marilor regii autonome, sînt înfiinţate unele întreprinderi moderne cu

Material cu drept de autor

atragerea capitalului străin, cum a fost fabrica de anvelope din Timişoara, se realizează unele privatizări de amploare, ca cea de la Petromidia Năvodari etc. Dar criza nu poate fi oprită. În mai 2000, se prăbuşeşte Fondul Naţional de Investiţii (FNI), ceea ce se răsfrînge negativ asupra sistemului bancar, atît prin creşterea neîncredrii popluaţiri în acest sistem, cît şi ca urmare a faptului că Fondul era legat cu unele bănci mari, cum erau CEC şi Banca Agricolă. Aproape în acelaşi timp are loc o nouă explozie a preţurilor, în urma scumpirii gazelor naturale, a energiei electrice şi a carburanţilor.

Fatala conlucrare a unei conjuncturi economice adverse cu o serie de factori subiectivi (incoerenţa guvernării, fragilitatea coaliţiei de la putere, o ciudată îmbinare a bunei intenţii şi a competenţei cu impostura etc.) a sortit la eşec încercarea partidelor de centru dreapta de a realiza programul de reforme pe care îl anunţaseră în momentul preluării puterii. (PNŢCD – un damnat?) Acest insucces a compromis întrucîtva şi ideea alternanţei la guvernare, extrem de importantă pentru afirmarea reală a exerciţiului democratic. Emil Constantinescu a fost nevoit să-şi recunoască înfrîngerea, retrăgîndu-se din cursa electorală care fusese reluată spre sfîrşitul anului 2000.

Întoarcerea celor care nu plecaseră

Dezamăgirea electortatului de guvernarea CDR a fost un dar fără preţ pentru principalul adversar al acesteia, PDSR, dar şi pentru partidele frivole şi extermiste, cum era Partidul România Mare (PRM). Primul semnal al reorientării îndărăt l-au dat alegerile locale, din iunie 2000, care au plasat PDSR-ul pe primul loc, în preferinţele alegătorilor, chiar dacă nu i-au oferit o victorie categorică. În urma alegerilor parlamentare din 26 noiembrie, PDSR cîştigă o medie de peste 45% a *mandatelor* în cele două camere, iar PRM peste 25%. Celelalte formaţiuni cît de cît influente (PD, PNL, UDMR) se situează fiecare sub 10%. Poate cea mai mare surpriză (şi dezamăgire, pentru electoratul mai instruit) a fost faptul că, în urma alegerilor, PNŢCD, cel mai important partid istoric, nucleul şi forţa principală a fostului CDR, rămîne în afara Parlamentului. Încercările ulterioare de a reanima partidul care pornise spre declin nu au dat nici un rezultat pozitiv. Frustrant a fost şi faptul că, în cursa prezidenţială, Corneliu Vadim Tudor, liderul PRM, obţinuse 28,34% din voturi. La al doilea tur de scrutin pentru preşedinţie, Iliescu a obţinut 66,82%, iar contracandidatul său 33,17%.

La 28 decembrie 2000, este investit noul guvern, în frunte cu premierul Adrian Năstase, vicepreşedinte PDSR. Chiar dacă era în bună parte veche, noua putere a fost nevoită să facă o serie de paşi spre continuarea reformelor, democratizarea societăţii şi spre integrarea României în Uniunea Europeană. Mai mult decît atît, în pofida faptului că unii oameni ai puterii vor fi implicaţi în grave acte de corupţie, guvernul a trebuit să întreprindă totuşi unele măsuri împotriva acestui flagel care bîntuia ţara de multă vreme şi care dezavantaja serios România în relaţiile cu organismele economice şi politice internaţionale, şi în primul rînd cu cele europene, chiar dacă aceste măsuri din start nu aveau şansa de a atinge obiectivele anunţate.

Relaţia cu UE era o încercare grea pentru un guvern perceput ca moştenitor al regimului comunist, dar tocmai această relaţie i-a acordat cea mai multă

Material cu drept de autor

credibilitate şi prestanţă, atît în afară cît şi în interiorul ţării. Pentru că, pe măsură ce integrarea în UE devenea tot mai probabilă, politica internă a guvernului era circumscrisă tot mai mult la efortul de integrare. Lupta eficientă împotriva corupţiei, de ex., care părea a fi o problemă exclusiv internă, în realitate era o condiţie obligatorie pentru aderarea la UE. Asta şi determină guvernul să înfiinţeze, în ianuarie 2002, Parchetul Naţional Anticorupţie (PNA), organism juridic independent, creat pentru lupta împotriva marii corupţii din sfera economico-financiară. Pachetul de legi anticorupţie, adoptat în martie 2003, venea în spirijinul acestei decizii. Din acest moment, declaraţiile de avere ale membrilor Guvernului şi Parlamentului sînt publicate pe paginile de internet ale acestor instituţii. Pe parcursul anilor 2003-2004, sînt îndepărtaţi din executiv şi din partidul de guvernămînt (care în 2001 devenise PSD, în loc de PDSR) cîţiva miniştri precum şi lideri ai filialelor locale de partid, învinuiţi de corupţie.

În general, cabinetul Năstase a depus eforturi susţinute pentru strîngerea relaţiilor cu UE, fiind bine cunoscut faptul că o parte considerabilă a populaţiei, dacă nu chiar majoritatea, urmărea cu atenţie desfăşurarea acestui proces. Nu se putea sta pe loc, cu atît mai mult nu era posibilă retragerea. Efectele au fost cu atît mai bune cu cît condiţiile de start (o administraţie greoaie, de multe ori incompetentă şi adeseori coruptă, o economie nerestructurată în corespundere cu cerinţele momentului, slabul efect al reformelor efectuate trunchiat şi în ritm foarte lent ş.a.) nu erau tot atît de încurajatoare. Cetăţenii români obţinuseră, de la 1 ianuarie 2002, dreptul de a circula fără vize în ţările din spaţiul Schengen. Fixarea termenului de aderare la UE, 1 ianuarie 2007, a impus o accelerare a reformelor şi o ajustare a legislaţiei româneşti la cea europeană. A fost grăbită restructurarea şi privatizarea marilor monopouri de stat (Electrica Banat, Electrica Dobrogea, Petrom, Distrigaz-Nord ş.a.), în octombrie 2003 a fost amendată, prin referendum, Constituţia adoptată în 1991. Sînt încheiate pe rînd cele 14 capitole de negociere, dar cu multe observaţii şi cu mari rezerve din partea negociatorulor europeni. Cea mai serioasă obiecţie se referea la marea corupţie, adică la cea din sfera puterii şi structurile politico-administrative. După ce, în raportul de ţară din 2003, Comisia Europeană îi refuzase României acordarea statutului de economie de piaţă funcţională, în anul următor acest statut este totuşi acordat şi, astfel, sînt încheiate toate capitolele de negociere.

Eforturile susţinute de integrare, care erau însoţite de măsuri economice nepopulare, precum şi scandalurile de corupţie din zonele puterii, mai ales cele de la vîrf, i-au decepţionat pe mulţi dintre susţinătorii PSD. La alegerile parlamentare din 28 noiembrie 2004, PSD (împreună cu PUR, o formaţiune insignifiantă) obţine o medie de aproape 37% din voturi, în timp ce adversara lui, Alianţa D.A. (PNL şi PD), va reuşi să cîştige 31,5%. PSD (împreună cu PUR) va beneficia de o medie a mandatelor în ambele camere ce depăşea uşor 40%, ceea ce îi asigura o situaţie bună, dar insuficient de confortabilă pentru a stăpîni necontestat Parlamentul. Pierderea lui cea mare a fost înfrîngerea, în cel de-al doilea tur de srutin, a lui Adrian Năstase de către Traian Băsescu în lupta pentru Cotroceni. Această bătălie electorală a pus capăt, se pare, pentru totdeauna, dominaţiei îndelungate a unei nomenclaturi născute în sau derivate din comunism. Odată cu asta, s-a încheiat, în

Material cu drept de autor

linii generale, şi trecerea de la regimul comunist la societatea democratică, bazată pe valorile economiei de piaţă.

Zbuciumul politic continuă şi în noul secol

Aspectul cel mai complicat al climatului politic din zona puterii de după alegerile din noiembrie-decembrie 2004 l-a constituit faptul că cele mai multe mandate în Parlament reveneau PSD-ului, pe cînd şefia statului fusese cîştigată de un adversar al acestui partid. Conducerea Parlamentului revine PSD-ului (la Cameră, preşedinte este ales A. Năstase, iar la Senat, N. Văcăroiu). Traian Băsescu, noul preşedinte al României, l-a desemnat pentru funcţia de premier pe Călin Popescu Tăriceanu, liderul PNL, după retragerea din fruntea partidului şi din cursa prezidenţială a lui Theodor Stolojan. În rezultatul unor negocieri destul de complicate, s-a reuşit alcătuirea unei coaliţii din reprezentanţii PNL, PD, UDMR şi PUR, acesta din urmă evadînd în ultimul moment de la PSD. La 28 decembrie 2004, noul guvern a fost validat de camerele reunite ale Parlamentului. Fondat pe o alianţă politică de conjunctură, fragilă, şi întîmpinînd în permanenţă o foarte puternică rezistenţă în Parlament, guvernul Tăriceanu va avea de făcut faţă la tot felul de hărţuieli, mai fiind confruntat pe deasupra şi cu o serie de scandaluri, care vor izbucni în interiorul Alianţei D.A. şi chiar în PNL.

Iniţial, poziţiile Alanţei tind să se consolideze. La numai o săptămînă de la investitura Guvernului, Tăriceanu, liderul PNL, şi Emil Boc, noul lider al PD după alegerea lui Băsesecu în funcţia de preşedinte al României, anunţă intenţia de fuziune a celor două partide. Relaţia lor cu şeful statului era de susţinere reciprocă şi de colaborare necondiţionată. Dar coaliţia începe să se fisureze chiar de la început, cînd PUR îşi anunţă intenţia de a se retrage de la guvernare, ceea ce chiar se va întîmpla, mai tîrziu. Treptat ideea fuziunii PD şi PNL trezeşte suspiciuni din ambele părţi şi, în cele din urmă, va fi părăsită.

Una din preocupările permanente ale guvernării Băsescu-Tăriceanu a fost, chiar de la început, lupta împotriva corupţiei. În acest scop, din iniţiativa ministrului de justiţie, Monica Macovei, Guvernul îşi asumă răspunderea în faţa Parlamentului pentru un pachet de legi privind reforma în justiţie. Se iau măsuri pentru îmbunătăţiurea prestanţei Ministerului justiţiei, a Consiliului suprem al magistraturtii (CSM), a Procuraturii generale, sînt intentate procese unor judecători învinuiţi de corupţie etc. Sînt iniţiate procese împotriva unor miniştri din guvernarea PSD (Adrian Năstase, Dan Ioan Popescu, Miron Mitrea) şi din cea care i-a urmat acesteia (George Copos) precum şi unor oameni de afaceri (Dinu Patriciu, de ex.), legaţi de structurile puterii. Urmărit penal pentru corupţie, Năstase este forţat să-şi dea demisia din funcţia de preşedinte al Camerei deputaţilor. În 2005, PNA obţine dreptul de a-i ancheta şi pe demnitari, dîndu-i-se şi o altă denumire, Direcţia Naţională Anticorupţie (DNA). La insistenţa Comisiei Europene, a fost pregătit proiectul de lege cu privire la Agenţia naţionala de integritate (ANI), care urma să se ocupe de controlul averii demnitarilor şi să prevină corupţia. Dar golind-o de sens chiar în ajunul intrării României în UE, pentru că nu se doreau controlaţi, parlamentarii de fapt au respins-o. (Ea a fost totuşi adoptată, în mai 2007, dar instituţia astfel creată a fost subordonată Senatului; astfel, culmea ironiei, nu ANI îi va controla pe demnitari, ci

Material cu drept de autor

dimpotrivă!) În general, corupţia la nivel înalt a rămas aproape în aceeaşi situaţie, în care fusese şi pe timpul guvernărilor anterioare. Presa a făcut şi face mereu tot alte dezvăluiri, sînt intentate din cînd în cînd dosare împotriva unor bănuiţi cu mare greutate în societate, dar nu a fost judecat nici unul din marii corupţi, deşi au existat probe destule pentru a se fi luat deciziile corespunzătoare.

Observaţii dintr-o parte asupra situaţiei politice şi a clasei politice

Merită tot interesul observaţiile asupra acestor fenomene ale unor oameni care nu au nici o legătură cu viaţa politică din România, dar care, datorită fie preocuprilor speciale pe care le au, fie pur şi simplu probităţii lor, au reuşit să pătrundă în esenţa problemei. Alfred Pfaller, reprezentantul Fundaţiei social-democrate Friedrich Ebert, de ex., estimează că „sistemul politic din Romania este încă în curs de dezvoltare şi, pentru a-l întelege, trebuie văzut cum s-a format aici democraţia. În România, chiar dacă revolta populară a jucat un rol parţial în înlăturarea fostului regim comunist, structurile politice ce au urmat nu s-au format din rîndul populaţiei. Nu există decît legături foarte vagi între interesele societăţii şi structurile politice. În Romania, nu există partide aşa cum sîntem obişnuiţi în Vest. Toate aparţin unor afacerişti politici, nu unor oameni care să aibă o viziune pentru viitorul ţării. Nu ideile au stat la baza partidelor – dreptate sociala sau liberalism economic –, ci asocierea în scopul preluării puterii sau, odată ajunşi acolo, rămînerea la putere". Jurgen Henkel, directorul Academiei evanghelice Transilvania, constată, la rîndul său: „Cred că, în România, cultura politică nu este îndeajuns de matură. Desigur ca există alegeri, o democraţie recunoscută, altminteri ţara dvs. n-ar fi membră UE. Dar cultura politică în interiorul partidelor, în care să prevaleze convingerile politice, nu interesele economice, aceasta este o diferenţă majora între România şi unele state vestice".

România, membră a Uniunii Europene

Unul din succesele cele mai mari obţinute de guvernul Tăriceanu, dar pregătit în cea mai mare parte de guvernarea anterioară, a fost aderarea României la UE. La 13 aprilie 2005, Parlamentul european a aprobat raportul întocmit de Pierre Moscovici, care recomanda primirea României în UE la 1 ianuarie 2007, iar la 25 aprilie are loc ceremonia de semnare, la Luxemburg, a Tratatului de aderare. Cunoscute fiind însă problemele nerezolvate, mai ales în domeniul justiţiei, Tratatul stabilea că aderarea României putea fi amînată cu un an, pînă la 1 ianuarie 2008, dacă aceste neajunsuri nu erau lichidate în timp util. Asupra acestor restanţe, CE atrăgea atenţia României în septembrie şi în decembrie 2006, insistînd în special asupra necesităţii de a obţine rezultate reale în lupta împotriva corupţiei la nivel înalt şi cerîndu-i „să creeze o agenţie pentru integritate, ale cărei atribuţii să constea in verificarea averilor, a incompatibilităţilor şi a potenţialelor conflicte de interese". Aderărea însă nu mai putea fi oprită. Procesul de ratificare a Tratatului s-a încheiat la 24 noiembrie 2006, prin votul Bundestag-ului german, aşa încît aderarea, la 1 ianuarie 2007, nu mai putea întîlni nici un obstacol. Din acest moment, România devine parte integrantă a unei comunităţi din 27 de state cu o populaţie de aproape 500 milioane de oameni. Politica internă a ţării devine parte a politicii UE, după cum măsurile luate de aceasta din urmă cu privire la viaţa din interitorul comunităţii sînt obligatorii şi pentru România. De aceea, din acest

Material cu drept de autor

moment, eforturile Guvernului sînt axate pe două obiective majore: pe de o parte consolidarea progreselor şi reformelor realizate, pentru asigurarea unei integrări depline în structurile comunitare, iar de altă parte România trebuie să aducă o contribuţie activă la realizarea proiectelor aflate pe agenda europeană şi să sprijine soluţii eficiente pentru problemele Uniunii.

Scena politică, tragicomedia zileleor noastre

În cei doi ani care au urmat de la schimbarea puterii şi pînă la aderarea României la UE, tensiunea vieţii politice s-a aflat în continuă creştere, şi asta a fost cauzată nu atît de confruntarea dintre PSD şi Alianţa D.A., cît mai degrabă de neînţelegerile şi luptele din interiorul acesteia din urmă, devenite din ce în ce mai aprige. Cauzele sînt multiple şi de diferit ordin – de la concurenţa dintre componentele coaliţiei, incompetenţa sau gafele unor politicieni, dezvăluirile privind colaborarea unora din ei cu securitatea şi pînă la învinuirile reciproce de corupţie, incompetenţă sau de încălcare a legilor –, dar adevăratul motiv al deteritorării relaţiilor dintre foştii aliaţi îl face confruntarea dintre preşedintele Băsescu, care tinde să-şi supună întreaga putere, şi Tăriceanu care înţelege să rămînă stăpîn necontestat în sfera puterii executive şi a partidului pe care îl conduce. La agravarea disensiunilor dintre şeful statului şi şeful executivului îşi aduc din plin contribuţia lor PSD, PRM şi din nou evadatul PUR (de astă dată de la alianţa de guvernămînt şi devenit între timp Partid Conservator – PC). Neînţelegerea pînă la care au putut ajunge cele trei structuri de la vîrful puterii – Preşedintele, Guvernul şi Parlamentul – şi-a găsit reflectare într-un fenomen pe cît de nou pe atît de periculos pentru stabilitatea politică a ţării, şi anume suspendarea din funcţie a lui Traian Băsescu prin votul a 322 de deputaţi şi convocarea unui referendum, la 19 mai 2007, care îl va reconfirma pe acesta în funcţie prin voturile a cca 75% ale celor care au participat la acel referendum (nivelul participării a fost destul de redus: 45% din alegători). Atît prin atitudinea exprimată cît şi prin participarea redusă la referendum, populaţia a arătat foarte clar că dezaprobă categoric lupta oarbă, de neîmpăcat, dintre facţiunile politice, cerînd ordine, stabilitate, corectitudine şi conclucrare eficientă a tuturor celor pe care i-a mandatat să conducă ţara. Dar liderii politici par să nu audă acest mesaj; referendumul nu a pus capăt hăţuielilor de la vîrful puterii, dorinţa unora şi a altora de a învinge în dauna celorlalţi pare să fie elementul determinant şi trăsătura distinctivă ce catacterizează activitatea principaleleor structuri ale puterii.

Beneficiarul principal al acestor tensiuni, care pentru interesele de zi cu zi ale românilor şi în viziunea celei mai informate părţi a electoratului, nu ţin nici pe departe de adevăratele probleme ale ţării, este PSD-ul. Acest partid, după ce în urma înfrîngerii în alegeri la sfîrşitul anului 2004 şi a semnalării mai multor cazuri de corupţie în care au fost implicate unele dintre primele persoane din conducerea sa, începuse să-şi piardă în mare grabă susţinătorii. Pe neaşteptate însă conflictul din sînul coaliţiei guvernante nu numai că a stopat acest declin de imagine, ci chiar a început să-i îndrepte spre PSD şi către alte formaţiuni din opoziţie pe mulţi dezamăgiţi de noua putere. Ruinîndu-se prin propriile sale eforturi, care s-au arătat uimitor de insistente şi pentru multă lume pur şi simplu de neînţeles, Alianţa D.A., cîştigătoare la sfîrşitul anului 2004 în confruntarea cu foarte puternicul ei adversar

Material cu drept de autor

de atunci, s-a autoanihilat, punînd ţara în faţa unei crize politice care deocamdată nu-şi poate găsi soluţia.

Indiscutabil, Paul Morand a fost un observator foarte pătrunzător: „România e un pămînt tragic, unde totul sfîrşeşte comic". După ce clasa politică din România a reuşit – bineînţeles, doar în mică parte prin propriile sale eforturi – să realizeze cele două mari sarcini istorice care au stat în faţa ţării în ultimii 16-17 ani şi anume excluderea restaurării comunismului şi reintegrarea europeană a ţării, acum a trecut cu rîvnă sporită la lupta pentru anihilare reciprocă dintre elementele care o compun.

b) Realităţi economice şi sociale

La sfîrşitul dictaturii lui Ceauşescu, România avea o evoluţie economică contradictorie, determinată de politica voluntaristă, de multe ori fără motivaţii profunde, promovată de regim în acest domeniu. Pe de o parte, ritmul de creştere economică era în general ascendent, chiar dacă atenuat, spre sfîrşitul anilor □80, din cauza crizei energetice, dar pe de altă parte politica economică şi socială a regimului, care avea drept obiective fundamentale industrializarea forţată, achitarea în termeni restrînşi a datoriilor externe, „raţionalizarea ştiinţifică" a consumului intern, „sistematizarea" mediului rural, măsurile scandaloase privind reglementarea proceselor demografice ş.a., sortea populaţia la un trai nesatisfăcător şi uneori chiar umilitor.

Răsturnarea regimului, la sfîrşitul anului 1989, nu a putut aduce imediat o ameliorare a situaţiei economice, dimpotrivă, aceasta a cunoscut, în primii ani ai noului regim, o degradare îngrijorătoare. Motive de nelinişte erau cu atît mai multe cu cît, în timp ce pentru marea majoritate a cetăţenilor viaţa devenea tot mai grea, o categorie restrînsă de indivizi, care-şi făcuseră loc la puterea nou-creată sau erau în relaţii intime cu aceasta, începuseră să se îmbogăţească foarte repede. Ceea ce constituia un fenomen de-a dreptul periculos era reducerea capacităţilor productive ale ţării. În economie se produc importante schimbări structurale: faţă de epoca ceauşistă, cînd industria grea solicita maximum de eforturi şi mijloace, la începutul anilor □90 preferinţele guvernelor şi ale producătorilor vor fi îndreptate cu precădere spre industria prelucrătoare, care necesita mai puţine investiţii. În timp ce ponderea industriei extractive, în totalul producţiei industriale, se reduce în anii 1990-1994 de la 9% la 7,1%, iar metalurgia avea o medie de cca 9%, industria prelucrătoare deţinea peste 80%. Dar şi în cazul acestei ramuri tendinţa generală era spre reducerea producţiei, fenomen care va rămîne valabil şi pentru perioada următoare, pînă în primii ani ai secolului al XXI-lea.

Structura producţieri industriale în anul 2004

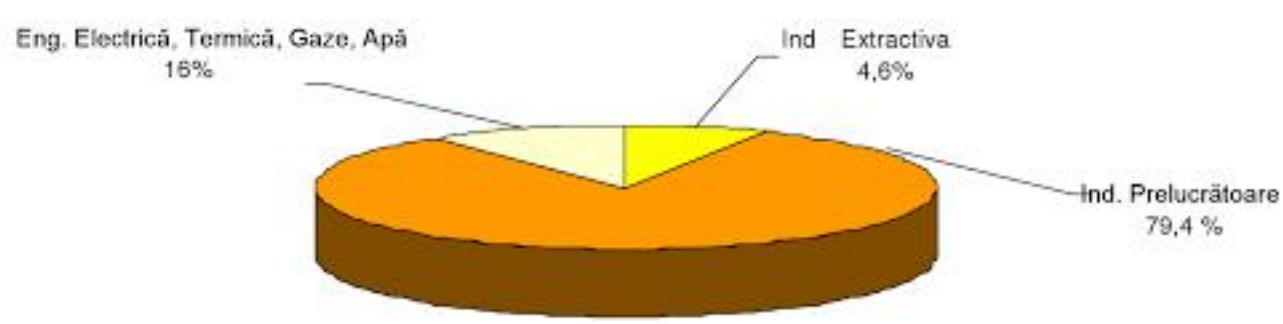

Material cu drept de autor

Sursă: MEC

Pe de o parte starea de haos care se instaurase în cele mai mari sfere de activitate economică, iar pe de altă parte reformele structurale care începuseră, precum privatizarea fondului funciar, a unor întreprinderi de stat, închiderea fabricilor, uzinelor şi societăţilor nerentabile, îngheţarea numeroaselor şantiere de construcţii ş.a. au redus drastic numărul angajaţilor şi au dat naştere unei armate de şomeri ce s-a aflat tot timpul în continuă creştere. Numărul angajaţilor s-a redus, în anii 1990-1995, de la 8 156 mii pînă la 6 160 mii, adică cu 2 milioane de oameni sau cu aproape 25%. Numărul şomerilor *înregistraţi* (deci, aceste date nu sînt complete) a crescut, în anii 1991-1994, de la 337 440 la 1 223 925 de oameni sau de peste 3,6 ori. Inflaţia galopantă şi lipsa unei politici sociale adecvate au determinat o reducere drastică a veniturilor masei de cetăţeni. Indicii preţurilor la principalele mărfuri de consum şi servicii erau în 1994 de peste 70 ori mai mari faţă de 1990, iar cîştigul salarial se redusese în aceeaşi perioadă la 59,4%. Un indicator relevant al situaţiei economice a ţării îl constituie comerţul exterior. Pe lîngă faptul că acesta a avut tot timpul un sold negativ, în primii ani ai acelui deceniu volumul exportului a fost în descreştere.Către mijlocul anilor □90, starea generală a economiei începe treptat să se amelioreze. În 1994, pentru primă dată după „revoluţie", este înregistrată o creştere a produsului intern brut cu 3,4% faţă de anul precedent. În anul următor, creşterea atinge o cotă de cca 5%. Din acest moment, se poate vorbi de o relansare a economiei româneşti, chiar dacă evoluţia nu era nici pe departe spectaculoasă şi era în aceaşi timp, în unele sectoare, contradictorie. În cazul comerţului exterior, de ex., vom observa că volumul natural al exportului a crescut, în anii 1994-2002, de la 6,1 miliarde la 13,8 miliarde de dolari SUA sau de peste 2,2 ori. În următorii patru ani, exporturile s-au dublat, ajungînd, în 2006, la peste 52,8 miliarde euro. Este adevărat că în toţi anii aceştia soldul a rămas negativ, decalajul fiind foarte mare. În decembrie 2006, de ex., exportul a constituit ceva mai puţin de 2 miliarde de euro, iar importul peste 4 miliarde. Situaţia a rămas aceeaşi şi în anul 2007.

Evoluţia ponderii exporturilor de produse industriale după tipul de tehnologie în total exporturi

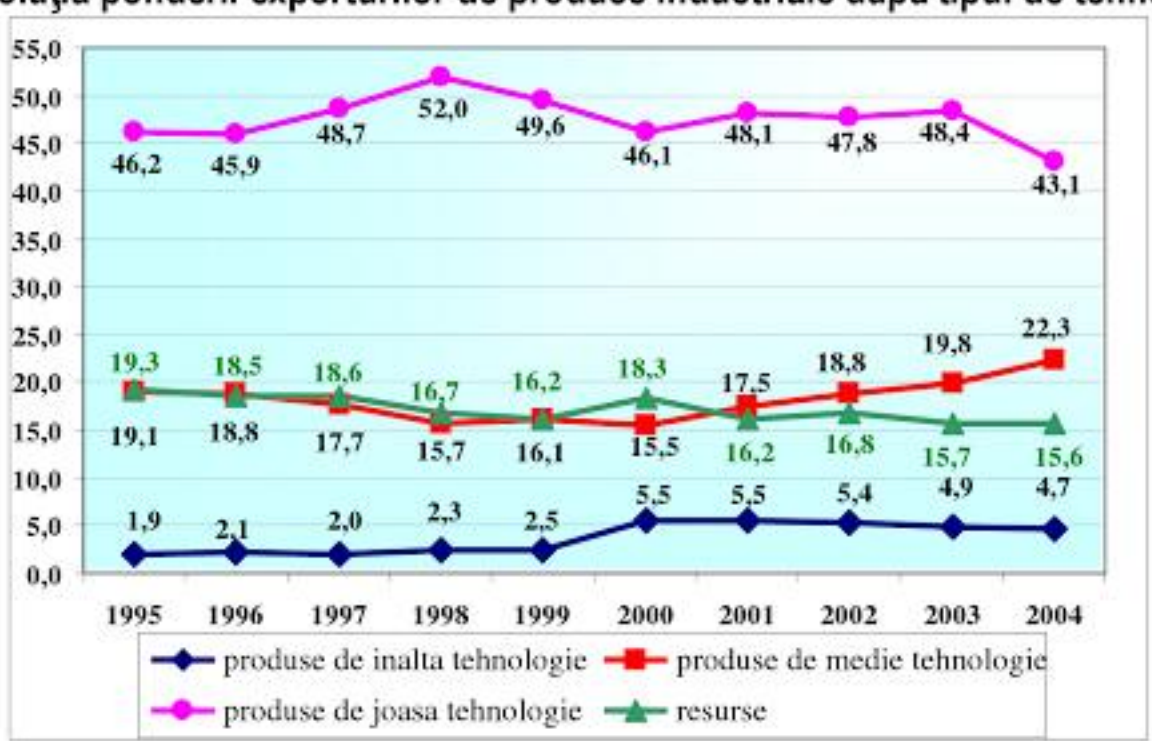

Sursa: MEC

Material cu drept de autor

Explicaţia acestui fenomen o aflăm în tabelul alăturat: observăm că, în structura exportului, poziţia dominantă (pînă la 50% şi uneori chiar mai mult) era ocupată de produsele de joasă tehnologie, pe cînd cele de înaltă tehnologie abia dacă au depăşit în unii ani 5%.

Starea economiei româneşti începe să se îmbunătăţească simţitor abia în ultimii ani. În 2004, produsul intern brut a fost cu 21% mai mare decît în 2001, industria a realizat, în aceeaşi perioadă, o creştere de 22,7%, în construcţii sporul a fost de 43,4%, investiţiile au crescut în industrie cu 42,3%, în servicii cu 48,3%. Printre fostele ţări socialiste din Europa Centrală şi de Est, România ocupa al doilea loc după nivelul investiţiilor străine pentru dezvoltare (ISD). Cele mai bune dovezi referitoare la progresul economic le oferă ridicarea nivelului de trai al populaţiei, ce se regăseşte mai cu seamă în reducerea inflaţiei şi în creşterea mediei salariului real. Astfel, dacă în a doua jumătate a anilor □90 rata inflaţiei varia în jurul a cîtorva zeci de procente, din

Fluxurile ISD în ţările din Europa Centrala şi de Est în 2004

ŢARA	Investiţii străine (mil. Euro)
Polonia	4892
România	**4098**
Cehia	3596
Ungaria	3365
Bulgaria	2114
Slovacia	890
Croatia	865
Slovenia	422

Sursa: Băncile Centrale

2004 ea va coborî la 11,9%, în 2005 va alcătui 9,0%, iar în 2006, 6,56%. Se va înregistra şi o creştere salarială, chiar dacă va fi fluctuantă: de la 59,4%, cît alcătuia în 1994, faţă de 1990, se va ridica, în 2004, pînă la 78,3%. În luna decembrie 2006, cîştigul salarial mediu nominal brut a fost de 1481 lei, faţă de 1121 lei, cît fusese în aceeaşi lună a anului precedent, înregistrînd astfel o creştere de peste 24%. Prin devansarea ratei inflaţiei, creşterea salarială a asigurat o lichidare completă a rămînerii în urmă a veniturilor populaţiei faţă de anul 1990, depăşind pentru primă dată acest nivel. Aceste evoluţii au permis o optimizare a structurii consumului popular, exprimată în reducerea cotei de alocaţii pentru hrană şi locuinţă şi creşterea cheltuielilor pentru sănătate, îmbrăcăminte, petrecerea timpului liber, cultură şi informare. Evoluţiile demografice au fost contradictorii. Constatăm că, la începutul noului veac, are loc o reducere a mortalităţii, mai cu seamă a celei infantile, dar rata mortalităţii rămîne totuşi mai ridicată decît cea a natalităţii, aşa încît sporul natural al populaţiei este în scădere, alcătuind, în 2006, 1,8%, faţă de 1,9%, în 2005. Adevărata situaţie social-economică a ţării este cea care se regăseşte în percepţiile populaţiei. Conform sondajelor de la sfîrşitul anului 2006, romanii considerau ca trăiau mai prost decît un an în urmă şi se arătau mai pesimişti în legatura cu viitorul lor. 86% dintre cei chestionaţi erau nemulţumiţi de preţuri, iar 79% de locurile de muncă; 81% credeau că pensiile reprezintă cea mai acută problemă, în timp ce 80% se plîngeau de sănătate.

Material cu drept de autor

Observăm, aşadar, că pe lîngă procesele pozitive, mai persistă încă în sfera social-economică o serie de fenomene negative, între care cele mai îngrijorătoare sînt nivelul de trai încă foarte scăzut al celei mai mari părţi a populaţiei, o reducere mare a numărului populaţiei active, ca urmare mai ales a incapacităţii economiei de a absorbi toată forţa de muncă disponibilă, ceea ce determină un exod peste graniţă, fenomen care a luat proporţii foarte mari mai ales din 2002, cînd cetăţenii români obţinuseră libertatea de a cicula fără vize în zona Schengen. Emigrează în cea mai mare parte tocmai cele două categorii care sînt cele mai necesare ţării: braţele de muncă tinere şi cadrele de cea mai înaltă calificare, „creierele". Cu toate acestea, rata şomajului a rămas aproape neschimbată, avînd în anii 2001-2004 o medie de cca 8%. Intrarea României în Uniunea Europeană a generat o serie de fenomene contradictorii: pe de o parte o ajustare a activităţii economice, a legislaţiei şi a disciplinei de muncă la standardele şi practicile europene, o mult mai consistentă infuzie de capital străin în economia românească, o integrare plenară a acesteia în contextul economic european şi mondial, dar pe de altă parte aderarea presupune multe sacrificii, între care anumite restricţii şi cedări, impuse foarte greu, dacă nu chiar imposibil, de realizat va fi capacitatea economiei româneşti de a absorbi şi fructifica cele 30 mlrd. de euro care umează să vină de la UE. Noile standarde impun o restructurare economică, ceea ce înseamnă reducerea sau chiar lichidarea unor sectoare de producţie şi înfiinţarea altora, pentru care cea mai mare parte a vechilor producători nu sînt pregătiţi, iar de aici şomaj, în timp ce preţurile sînt în creştere, fiscalitatea devine tot mai sufocantă, are loc o scumpire a vieţii şi, în consecinţă, multă populaţie este sortită să supravieţuiască o anumită perioadă în condiţii de viaţă subumane. O mare problemă o constituie soarta ţăranilor români, întrucît 93% din proprietăţile agricole au doar pînă la 5 ha, ceea ce, în condiţiile extinderii pieţei europene în România, le pune sub semnul întrebării. Cele mai aspre şi mai numeroase restricţii care au fost impuse în ultimii doi ani de către UE s-au referit mai cu seamă la agricultură. Protestele agricutorilor şi în special ale crescătorilor de vite şi ale patronatelor din industria alimentară nu au întîrziat să apară. Dar mai presus de toate, presiunea uniformizării a toate şi a totul după calapoade gîndite şi realizate cu succes în alte părţi, pătrunderea tot mai masivă şi afirmarea în România a unor norme de cultură şi mentalitate străine tradiţiilor mediului românesc, invazia kich-urilor de tot soiul şi mai ales treptata dislocare a limbii române printr-un surogat de vorbire internaţionalizată, limitat la cele mai elementare nevoi de contact şi de consum, ca de ex. vocabularul reclamelor publicitare de la televizor sau cel al utilităţilor de pe monitorul computerului – şi toate acestea în situaţia în care nivelul de trai al românilor rămîne încă mult în urma celui vest-european – sînt în măsură să creeze o stare de frustrare şi de îndoială în raport cu perspectivele ţării şi cu viitorul poporului român.

c) Relaţiile externe

Se înţelege că principala preocupare a politicii externe a României în ultimele aproape două decenii a constiutuit-o integrarea europeană a ţării. Dar, aşa cum am observat mai sus, de vreme ce integrarea depăşeşte cadrul politicii externe şi tinde să se identifice cu strategia evoluţiei generale a ţării, aceasta nu mai ţine exclusiv

Material cu drept de autor

de relaţiile cu străinătatea, ci este un element de bază, o constantă a vieţii sociale a României. Într-adevăr, dacă nu chiar toată societatea românească, în orice caz o bună parte a ei, cea mai conştientă şi mai activă, a luat mereu atitudine, în special de la 2000 încoace, faţă de felul cum s-a desfăşurat procesul de integrare, a participat, astfel spus, la realizarea aderării României la UE. În continuare, voi menţiona doar cîteva fapte care arată cum s-a desfăşurat acest proces.

Încă o dată despre Uniunea Europeană

Primul eveniment care a marcat începutul acestei pagini complet noi în istoria ţării a fost semnarea, la 1 februarie 1993, a Acordului de asociere a României la Uniunea Europeană. Prin acest acord, România obţine statutul de membru asociat, ceea ce crează o serie de avantaje politice, economice şi de cooperare, care asigură pregătirea cadrului general pentru pregătirea aderării. Documentul a intrat în vigoare în 1995 şi în acelaşi an, la 22 iunie, România a depus oficial cererea de aderare la Uniune. Negocierile au început la 15 februarie 2000, fiind încheiate din punct de vedere tehnic în cadrul Conferinţei de aderare la nivel ministerial din 14 decembrie 2004. La 16-17 decembrie 2004, CE a luat decizia de aderare şi tot atunci a fost stabilit următorul calendar de aderare: aprilie 2005 - semnarea Tratatului de aderare; 1 ianuarie 2007 - aderarea efectivă. În perioada 1998-2006, Comisia Europeană a prezentat anual documente de evaluare privind parcursul european al României, aceste documente fiind de două tipuri: rapoarte privind stadiul pregătirilor în vederea aderării şi, respectiv, după semnarea Tratatului de aderare, la 25 aprilie 2005, rapoarte comprehensive de monitorizare în care era prezentat stadiul îndeplinirii angajamentelor asumate de România în negocierile de aderare. Integrarea efectivă s-a produs în conformitate cu calendarul fixat în decembrie 2004: încheierea, la 24 decembrie 2006, a ratificării Tratatului de aderare a netezit calea de intrare a României în UE, care s-a produs la 1 ianuarie 2007.

Aderarea României la NATO

Tragica experienţă istorică de după cel de-al doilea război mondial a fostelor ţări comuniste europene, aservite Moscovei, le cerea să obţină spirijinul unei forţe care ar fi fost în stare să se opună tendinţelor hegemonice ale imperiului sovietic. În Europa o astfel de forţă era NATO, şi, după destrămarea lagărului socialist, aceste ţări s-au grăbit să obţină protecţia ei.

Primele iniţiative ale României în sensul unei apropieri cît mai strînse de NATO datează din anii 1990/91, cînd primii oficiali români abilitaţi să gireze problemele de politică externă au vizitat Bruxelles şi Washington, iar Secretarul general NATO, Manfred Wörner, a vizitat România. La 26 ianuarie 1994, în urma tratativelor directe cu Pentagonul, România aderă la Parteneriatul pentru Pace. Hotărîrea irevocabilă a României de a deveni membră NATO este exprimată explicit în apelurile din iunie 1996 şi aprilie 1997 ale Parlamentului român către cele 16 state membre ale Alianţei Nord-Altantice pentru susţinerea aderării României la Uniune. Din acest moment, urmează pregătirea efectivă pentru asocierea ţării la Uniune: Xavier Solana şi apoi George Robertson, secretari generali NATO, întreprind vizite repetate la Bucureşti, guvernul român elaborează un Plan naţional de aderare a României la Uniune. În sfîrşit, la summit-ul NATO

Material cu drept de autor

de la Praga, din 21 noiembrie 2002, România este invitată să înceapă convorbirile de aderare. Procesul se încheie prin promulgarea de către preşedintele Ion Iliescu, la 1 martie 2004, a legii de aderare a României la NATO, urmată de semnarea şi apoi depunerea (29.03.2004), la Washington, a instrumentului de aderare. În cuvîntarea ţinută în faţa Parlamentului român, la 13 mai 2004, noul Secretar general NATO, Jaap de Hoop Scheffer, sublinia că, prin încadrarea în „familia euro-atlantică a naţiunilor democratice", România, ca şi celelalte ţări care intraseră atunci în Uniune, a redevenit stăpînă pe propriul ei destin şi că, prin „lărgirea grupului de state democratice [...] din Balcani pînă la Marea Baltică şi de la Oceanul Atlantic pînă la Marea Neagră", NATO contribuie la „extinderea comunităţii care îşi împărtăşeşte valorile şi interesele".

Cooperarea bileterală

Prăbuşirea socialismului în estul Europei, urmată de destrămarea URSS, a generat în acest spaţiu un cadru geopolitic radical schimbat, ceea ce a impus elaborarea unei noi politici externe a României. Un important moment de reorientare în politica externă a ţării a fost participarea unei delegaţii române la ultima sesiune CAER de la Budapesta, din 30 iunie 1991, unde a fost semnat protocolul de desfiinţare a acestei organizaţii. Conducerea de atunci a ţării a înţeles să aibă relaţii bune atît cu Occidentul, cît şi cu ţările din răsărit, în special cu vechii mari parteneri, URSS şi China. Iliescu a intrerpins o vizită la Beijing chiar la începutul anului 1991, unde a semnat un set de documente privind colaborarea bilaterală a celor două ţări. În aprilie, a dat curs invitaţiei lui Gorbaciov şi a parafat la Moscova un tratat de colaborare, bună vecinătate şi amiciţie cu URSS, care în Occident nu a fost văzut bine, iar în România şi în Republica Moldova a fost criticat foarte aspru. În următorii 15 ani, relaţiile româno-ruse şi mai ales cele româno-chineze au fost bune, cooperarea a fost intensă şi foarte largă. De la sfîrşitul anului 1991, Rusia a încetat să mai fie vecinul nelimjlocit al României, ceea ce a adus schimbări esenţiale în relaţiile româno-ruse. În ultima vreme, colaborarea celor două ţări s-a bazat pe Tratatul din 4 iulie 2003 privind relaţiile prieteneşti şi de cooperare între România şi Federaţia Rusă. O anumită tensiune între guvernele celor două ţări a existat însă tot timpul, din cauza dominaţiei ruseşti în Transnistria şi a masivei prezenţe politice, economice şi culturale a Moscovei în Republica Moldova, şi în general ca urmare a manifestării reflexelor hegemonice ale Rusiei în Europa de Est şi Sud-Est. Relaţiile actuale cu China sînt construite în baza Declaraţiei comune a României şi a Republicii Populare Chineze privind stabilirea unui parteneriat amplu de prietenie şi cooperare, semnată de preşedinţii celor două ţări în 2004.

În perioada de aproape două decenii care au urmat evenimentelor politice din România de la sfîrşitul anului 1989, guvernele române au intensificat, iar cînd circumstanţele au cerut-o, au revăzut relaţiile cu majoritatea ţărilor lumii. Factorii de decizie în politica externă s-au orientat mai ales către statele europene şi spre SUA, fără a fi neglijate şi relaţiile cu alte ţări care au o pondere recunoscută în politica internaţională, cum sînt Canada, Japonia, India, cele din lumea arabă, dar nici ţările mai puţin influente nu s-au aflat în afara atenţiei diplomaţiei române.

Vecinii din sudul Dunării

Material cu drept de autor

La frontierea sudică a ţării apăruse un foarte serios factor de instabilitate: în anii 1991/92, Iugolsavia s-a divizat în şase state noi, Croaţia, Slovenia, Macedonia, Bosnia şi Herţegovina şi o nouă Iugoslavie, alcătuită din Serbia şi Muntenegru, care mai cuprindea şi regiunile Voivodina şi Kossovo. România a stabilit realţi dipolmatice cu majoritatea acestora încă în 1992. Cu Bosnia şi Herţegovina, astfel de relaţii au putut fi stabilite numai după terminarea războiului din anii 1992/95, mai precis din martie 1996. După ce Serbia şi Muntenegru şi-au proclamat independenţa, în 2006, România a stabilit tot atunci relaţii diplomatice cu fiecare în parte. Mai ales relaţiile de bună vecinătate cu Serbia sînt foarte importante pentru România, întrucît în această ţară, în Voievodina şi în Valea Timocului, se află o comunitate numeroasă de români, estimată ca avînd între 300 de mii şi 1 milion de oameni. Relaţiile cu Bulgaria, în general bune, au fost încurajate prin semnarea de către şefii celor două state, Ion Iliescu şi Jeliu Jelev, la începutul anului 1992, a unui tratat de prietenie, colaborare şi bună vecinătate.

Românii şi maghiarii pot fi prieteni

Nu tot atît de bine săteau lucrurile în cazul afacerilor româno-ungare, care şi în trecut avuseseră o traiectorie sinuoasă, devenind critice în unele momente, ca urmare mai ales a anumitor declaraţii revizioniste ce se făceau auzite dinspre Budapesta. Unele fricţiuni între români şi maghiari, care se produseseră în cîteva localităţi din Transilvania sau Banat în timpul tulburărilor de la sfîrşitul anului 1989 şi începutul anului 1990, au creat noi tensiuni în aceste relaţii. Stabilirea raporturilor normale de vecinătate între cele două ţări erau solicitate atît de interesele lor nemijlocite, cît şi prin insistenţele unor influenţi factori europeni, mai cu seamă odată cu izbucnirea războiului din Iugolsavia, care impunea linişte în vecinătatea zonei de conflict. În sfîrşit, la 16 septembrie 1996, în urma unor lungi şi anevoioase negocieri, premul ministru român, Nicolae Văcăroiu, şi cel ungar, Gyula Horn, au semnat la Timişoara Tratatul de înţelegere, cooperare şi bună vecinătate, reconfirmat în 2002 prin semnarea Declaraţiei de parteneriat strategic dintre guvernele celor două ţări. Deşi tensiunile dintre cele două ţări nu au lipsit cu desăvîrşire în toţi aceşti ani, fiind alimentate periodic mai ales de anumite declaraţii şi luări de atitudine ale UDMR-ului cu referinţă în special la statutul maghiarilor din România, totuşi situaţia de conflict a fost depăşită şi cooperarea româno-maghiară a urmat o linie ascendentă. Conlucrarea este cu adevărat multilaterală, cuprinzînd politica, diplomaţia, economia, mediul, justiţia, sănătatea, cultura, turismul etc. Referindu-ne concret doar la economie, vom observa că volumul schimburilor economice dintre România şi Ungaria a crescut, în anii 1997-2003, de la 597.2 milioane pînă la 1.311,5 milioane de dolari (cca 2.2 ori), iar în anii 2004-2006 au crescut de la 1.556,3 milioane pînă la 2399,09 milioane de euro (peste 1,5 ori). În ultimii ani, a fost găsită o soluţie amiabilă şi pentru accesul cetăţenilor români pe piaţa forţei de muncă din Republica Ungară, deşi problema este foarte complicată şi înţelegerea se obţine destul de greu. Ameliorarea relaţiilor româno-maghiare a fost încurajată şi de politica cît se poate de relaxantă a guvernelor de la Bucureşti faţă de minoritatea maghiară din România. Constituind 6,6% din populaţiei ţării, maghiarii au aici propriul lor partid, practic singurul partid etnic din România, ceea ce în general nu este stimulativ pentru un climat

Material cu drept de autor

politic relaxant şi cu adevărat democratic. În urma alegerilor din 2004, ei au obţinut 10 mandate de senatori şi 22 de mandate de deputaţi, 4 membri în guvern, 9 vice-miniştri, 12 prefecţi şi subprefecţi, 18 conducători de instituţii centrale, aproape 190 de mandate de primari şi 367 de consilieri locali. Între altele, aceste date sînt un indiciu cît se poate de relevant în ceea ce priveşte politica givernului român faţă de minorităţi.

Un nou vecin la răsărit

Colaborarea româno-ucraineană a început îndată după recunoaşterea independenţei Ucrainei, la 2 februarie 1992, cînd au fost stabilite şi relaţii diplomatice între Bucureşti şi Kiev. A urmat semnarea mai multor acorduri de cooperare pe multiple planuri, acţiune care s-a încununat cu semnarea la Constanţa, la 2 iunie 1997, a Tratatului de bună vecinătate şi cooperare dintre cele două ţări. Acest tratat, care a suscitat critici aspre din partea multor români, venea să aplaneze în bună măsură diferendul româno-ucrainean, care durase cîţiva ani, referitor la teritoriile româneşti din Basarabia şi nordul Bucovinei, aflate actualmente în componenţa Ucrainei. În deceniul care a urmat au fost încheiate numeroase alte acorduri de colaborare dintre cele două ţări, inclusiv referitoare la domeniile economiei, aprovizionării cu combustibil, ştiinţei, informaţiei, învăţămîntului, frontierelor, transportului etc. Dincolo de problema permanentă privind statutul şi drepturile românilor din Ucraina, relaţiile dintre cele două ţări rămîn oarecum tensionare din cauza canalului Bîstroe, construit de ucraineni în 2004 în delta Dunării, şi delimitarea platoului continental şi a zonelor economice exclusive ale României şi Ucrainei în Marea Neagră.

Relaţii româno-române

Oricît ar părea de paradoxal, din toţi vecinii pe care îi are astăzi România, românii de peste Prut dau cea mai mare bătaie de cap guvernanţilor de la Bucureşti. Evident că relaţii directe la nivel de stat între Chişinău şi Bucureşti nu au putut exista decît după proclamarea independenţei Republicii Moldova, la 27 august 1991. România a recunoscut independenţa R. M. imediat după proclamare, printr-o delegaţie care era prezentă chiar în sala de şedinţe a Parlamentului moldovean. Esenţa declaraţiei, făcute atunci de guvernul român era următoarea: „Guvernul României îşi îndeplineşte o nobilă îndatorire de a saluta actul istoric de autodeterminare a poporului Republicii Moldova, de împlinire a năzuinţelor sale legitime spre libertate, democraţie şi demnitate naţională. Proclamarea unui stat românesc independent pe teritoriile anexate cu forţa în urma înţelegerilor secrete stabilite prin Pactul Molotov-Ribbentrop *reprezintă un pas decisiv spre înlăturarea pe cale paşnică a consecinţelor nefaste ale acestuia, îndreptate împotriva drepturilor şi intereselor poporului român*" (subl.a.). Formal, declaraţia este, din punctul de vedere al interesului naţional al românilor şi al statului român, ireproşabilă, dar lipsa raportului de condiţionalitate dintre părţile ei, adică dintre recunoaşterea independenţei R.M. şi respectiv necesitatea lichidării consecinţelor pactului Molotov-Ribbentrop, o făcea să nu aibă puterea de document politic cu o anumită aplicabilitate, mulţumindu-se să fie o declaraţie patetică ce purta pecetea efuziunii de moment şi din care nu putea să rezulte sarcina reunirii în viitor a R.M. cu România. Ceea ce trebuia anunţat ca un imperativ, era de fapt formulat ca o

Material cu drept de autor

jelanie a unui căutător de dreptate, ca o exprimare detaşată a unei dorinţe ce se voia împlinită la o dată şi în condiţii incerte. Declaraţia din 3 septembrie 1991 a Parlamentului României în această chestiune este şi mai detaşată: „Decizia Parlamentului Moldovei consacră aspiraţia profundă de libertate şi independenţă a românilor de dincolo de Prut. Proclamarea independenţei Moldovei încununează anii îndelungaţi şi grei de luptă a fraţilor noştri moldoveni pentru apărarea identităţii naţionale, a limbii şi culturii lor româneşti. *În noile condiţii create de declararea independenţei, se deschid perspective favorabile dezvoltării colaborării şi legăturilor multiple dintre cele două state vecine* (subl.a.), ce descind din trunchiul unic al poporului român, aşa cum acesta s-a format istoriceşte". Aici, cum vedem, este salutat faptul că moldovenii din Basarabia au obţinut *independenţă*, se vorbeşte de *colaborarea în perspectivă a celor două state vecine* şi nu se mai face nici cea mai mică aluzie la posibilitatea reunirii pămînturilor româneşti de pe cele două maluri ale Prutului. Aşadar, ideea reunirii Basarabiei (sau a unirii R.M.) cu România din start a fost exclusă din priorităţile politicii externe şi în general din obiectivele strategiei politice a statului român. Această atitudine a fost reconfirmată de către preşedintele României, Ion Iliescu, în timpul vizitei sale la Chişinău, la 18 mai 1992, cînd susţinuse că România era hotărîtă să respecte frontierele în spirtul Tratatului de la Helsinki, precum şi prin semnarea la Istanbul, la 21 iulie 1992, a acordurilor dintre Rusia, Ucraina, România şi R. Moldova, care recunoşteau în fapt (de vreme ce R.M. era parte într-un acord internaţional multilateral împreună cu România) existenţa aparte a statului moldovean.

Realmente, nu a existat în România, în toţi anii care s-au scurs de la 1989 încoace, nici o formaţiune politică şi nici un lider politic serios şi credibil, care ar fi promovat cu insistenţă, sinceritate şi convingere ideea reunirii Basarabiei cu România. De speculat, s-a speculat destul, este adevărat că nu întotdeauna şi nu oriunde, ci numai în dependenţă de loc, auditoriu şi situaţie, de făcut însă – la nivel de decizie politică naţională şi de stat – nu s-a făcut nimic, exceptînd mimetismul şi paliativele chemate să ţină locul unor astfel de decizii. În ceea ce priveşte atitudinea faţă de comunitatea românească de la est de Prut, ultimul guvern, instalat la sfîrşitul anului 2004, pledează pentru „promovarea relaţiilor cu Republica Moldova în baza unei orientări pro-active ce vizează pe de o parte respectarea drepturilor omului, consolidarea cadrului democratic şi al reformelor economice, iar pe de altă parte susţinerea culturii române. În acest sens, România îşi va direcţiona asistenţa către acordarea de burse, susţinerea drepturilor culturale ale românilor, sprijinirea activităţilor care susţin aplicarea reformelor democratice şi respectarea drepturilor omului. De asemenea, România va monitoriza respectarea cu stricteţe a acordurilor bilaterale". Deci singura angajare concretă a acestui guvern în ceea ce priveşte promovarea interesului naţional românesc la est de Prut este „susţinerea drepturilor culturale ale românilor". Toate referinţele verbale ale oficialilor români la Moldova de la est de Prut exclud chiar şi aluziile la posibilitatea re-unirii celor două tertitorii româneşti.

Această atitudine nu este deloc întîmplătoare. Am observat că declaraţiile la cel mai înalt nivel ale Bucureştiului, făcute în 1991/92, subliniază necesitatea

Material cu drept de autor

„colaborării în perspectivă a celor două state vecine". Aceste declaraţii i-au supărat foarte tare pe basarabenii unionişti, care le-au înţeles fie ca pe un semn de frică, fie pur şi simplu ca pe un act de trădare. În realitate, nu era nici una, nici alta. Imposibilitatea promovării din partea Bucureştiului a unei insistente politici a unirii venea nu numai şi poate nu atît din inconvenientele de ordin poltic ca, de ex., enervarea Rusiei şi Ucrainei, neliniştea Occidentului, problema transnistreană etc., ci din faptul că între cele două comunităţi există o mare deosebire şi deci o anumită incompatibilitate, care s-a creat pe parcursul veacurilor de convieţuire separată. Bineînţeles că nu este vorba de deosebiri de limbă, tradiţii, istorie, ci sînt vizate deosebirile de mentalitate, cultură modernă, mod de viaţă, felul de a percepe realităţile şi a reacţiona la ele etc. Fenomenul a fost semnalat de mai multe ori cu multă îngrijorare de către unii oameni de cultură români. Luînd distanţa impusă de realităţi faţă de românismul înflăcărat al unor intelectuali basarabeni, Sorin Alexandrescu observa, nu fără durere: "noi nu mai vrem să auzim de [Basarabia], de la care ne întoarem capul ca să ne ascundem ruşinea pe care unii dintre noi încă o încearcă, ruşinea că ştim că nu mai recunoaştem Basarabia ca parte din România noastră". Că este anume aşa, o dovedeşte foarte bine nereuşita contopirii eforturilor românilor de pe cele două maluri ale Prutului pentru realizarea unor mari acţiuni comune în politică, economie, cultură, învăţămînt, ştiinţă etc., abstracţie făcînd bineînţeles de tot felul de iniţiative sporadice şi mai mult sau mai puţin periferice. Un fapt cît se poate de concludent: cînd fostul prim-ministru moldovean Mircea Druc convocase la Iaşi, la 24 ianuarie 1992, un Consiliu Naţional al Unirii, mulţi parlamentari din România au alergat acolo alături de cei vreo 50 de deputaţi besarabeni, dar după o foarte scurtă şedere s-au retras încă mai repede de cum veniseră. Astfel de acţiuni nu s-au mai repetat.

Apariţia perspectivei integrării europene a României s-a oferit ca un prilej foarte comod pentru a substutui ideea unirii directe a celor două ţări româneşti prin ideea „regăsirii lor în Europa".

Pe de o parte vecinătatea, pe de altă parte originea etnică comună au determinat totuşi relaţii oarecum strînse, deşi nici pe departe atît de strînse cît ar fi fost normal să fi fost, în toate sferele de colaborare dintre state: întîlniri la nivel înalt, întrevederi între prim-miniştri, miniştrii de externe, între alţi demnitari sau grupuri parlamentare. Au fost semnate mai multe acorduri bilaterale privind protejarea investiţiilor, colaborarea culturală, transportul şi telecomunicaţiile, infracţionalitatea, justiţia, tursimul etc. Schimbul de mărfuri dintre cele două ţări a fost aproape tot timpul în creştere, ridicîndu-se, în anii 2001-2006, de ex., de la 150,2 la 480 milioane de dolari, deşi, ne dăm seama, ca cifre absolute, aceste date sînt mult prea modeste. De mare preţ este ajutorul pe care guvernul român îl acordă R.M. prin faptul că în fiecare an oferă copiilor şi tinerilor moldoveni un număr mare de burse de studii. În anul de studii 2006/7, de pildă, au fost acordate 2300 burse, inclusiv în învăţămîntul preuniversitar 850, în învăţămîntul universitar 1000 şi în cel postuniversitar 150 de burse. La acestea se mai adaugă şi 275 locuri de studii cu scutire de taxe şcolare. Poate mai importante decît semnarea acordurilor bilaterale dintre guvernele celor două ţări, decît schimburile comerciale şi chiar decît ajutoarele la învăţătură sînt numeroasele contacte culturale dintre

Material cu drept de autor

comunităţile de pe cele două maluri ale Prutului, ca şi legăturile umane foarte largi, de zi cu zi, ale românilor, care s-au regăsit în sfîrşit după o lungă perioadă de izolare completă.

Se discută de mai bine de un deceniu despre semnarea unui tratat politic de bază dintre cele două ţări. Cu titlu de Tratat de parteneriat politic privilegiat şi de cooperare, acest document, pregătit de către ministerul de externe al României, ajunsese, în primăvara anului 2000, în situaţia de a fi parafat. Asupra tratatului politic dintre guvernele român şi moldovean insistă însă cel mai mult conducerea de la Chişinău, pentru a obţine, astfel, din partea României o recunoaştere oficială a deosebirii esenţiale dintre populaţia celor două ţări sub aspect etnic, istoric, cultural şi lingvistic. Pentru guvernul român, un astfel de document era de neconceput, fapt ce a determinat amînarea semnării tratatului. În ultima vreme, autorităţile române au renunţat definitiv la un astfel de tratat, considerînd că în locul lui trebuie semnat un acord de parteneriat de tip european.

Trebuie subliniat încă o dată că relaţiile dintre România şi Republica Moldova nu au fost niciodată foarte bune. Conducerea politică superioară a R.M., şi în primul rînd şefii de stat, dar şi o bună parte a clasei politice moldoveneşti, dacă nu chiar cea mai mare parte a ei (ceea ce este mai verosimil), au fost întotdeauna refractari faţă de România, respingînd categoric ideea unirii politice a celor două ţări. Guvernele României şi în general establishment-ul politic românesc a avut întotdeauna un comportament duplicitar în raport cu Basarabia; pe de o parte, oamenii politici români (cu excepţia cazurilor mai rare, cînd au fost indiferenţi) şi-au declarat dragostea faţă de românii basarabeni, iar pe de altă parte au optat nedezminţit pentru o implicare parţială, detaşată, fără conotaţii politice, ceea ce ar fi făcut-o să aibă un răsunet nedorit în Occident şi ar fi provocat explozii de furie la Moscova şi bineînţeles destulă supărare la Kiev.

Relaţiile celor două state româneşti au început să fie ameninţate mai cu seamă din momentul venirii la putere la Chişinău, în 2001, a comuniştilor. Liderii acestora, mai ales preşedintele Vladimir Voronin, au făcut numeroase referinţe critice, chiar atacuri dure, complet străine de limbajul diplomatic, la adresa României. De fiecare dată, conducerea de la Bucureşti a răspuns deschis, pricipial şi la obiect, dar evitînd să se arate tentată de „expresivitatea" diplomaţiei chişinăuiene, ceea ce a permis ca să nu fie compromisă colaborarea dintre cele două ţări şi să nu fie sistat ajutorul pe care guvernul român îl acordă românilor din Basarabia, copiilor şi tinerilor care învaţă în România.

Guvernarea care s-a instaurat la Bucureşti după alegerile de la sfîrşitul anului 2004 a arătat un spor de solicitudine pentru basarabeni. Noul preşedinte al României, Traian Băsescu, a întreprins, în 2005, două scurte vizite de lucru la Chişinău, iar în ianuarie 2007 o vizită oficială, impusă, între altele, de problema presantă a vizelor pentru cetăţenii moldoveni care călătoresc în România, problemă apărută în urma aderării României la UE. Declaraţia celor doi şefi de stat, făcută în ianuarie 2005, cu prilejul primei vizite a lui Băsescu la Chişinău, era un document juridic şi diplomatic care avea drept obiective prioritare intensificarea relaţiilor dintre cele două ţări atît prin contacte directe, bilaterale, cît şi în cadrul organismelor regionale, precum şi în contextul eforturilor de integrare europeană,

Material cu drept de autor

context în care România îşi asuma sarcina de a susţine opţiunea europeană a R. Moldova şi a contribui la realizarea ei, aceasta din urmă recunoscînd importanţa acestui ajutor. În aceşti cîţiva ani, cei doi şefi de stat s-au întîlnit de mai multe ori, în România, R. Moldova, precum şi în alte ţări, dar aceste întrevederi nu au avut – în general din cauza viziunii preconcepute, înguste şi deformate a lui Voronin asupra relaţiilor moldo-române – darul să îmbunătăţească substanţial atitudinea conducerii de la Chişinău faţă de România. Sursa acestei atitudini mai mult decît ireconciliante, pur şi simplu ostile, se află în antiromânismul funciar al comuniştilor moldoveni, întîi de toate şi mai ales al lui Voronin, şi strîns legat de aceasta, în prorusismul la fel de manifest al întregii conduceri a R. Moldova.

Sînt şi greutăţi de ordin obiectiv în relaţiile moldo-române. Introducerea vizelor, de la 1 ianuarie 2007, a generat, aşa cum era de aşteptat, o critică a cetăţenilor moldoveni în adresa autorităţilor române. Dincolo de faptul cît de justificată este această critică, ea oricum nu poate fi relevantă pentru caracterul relaţiilor dintre cele două ţări, tot aşa cum nu este relevantă nici în cazul nemulţumirii moldovenilor de ritmul foarte scăzut al acordării cetăţeniei române pentru basarabeni. Şi într-un caz, şi în celălalt, solicitanţii nemulţumiţi sînt, în marea lor majoritate, cetăţeni care au nevoie de aceste formalităţi pentru a pleca mai uşor la munci în străinătate. Altfel spus, aceste două probleme, vizele şi cetăţenia română, sînt mai degrabă de ordin umanitar şi nu au nimic în comun cu obiectivul prioritar pe care îl urmăreşte statul român în raport cu basarabenii şi anume acela de a-i ajuta să-şi păstreze cultura şi limba şi a asigura, astfel, supravieţuirea lor ca români. De altminteri, nerezolvarea satisfăcătoare a acestor probleme a fost cauzată de atacurile în adresa României, inexplicabil de dure pentru cadrul obişnuit al relaţiilor interstatale, la care s-a dedat Voronin la începutul lunii martie 2007, atacuri care au pornit de la acordarea cetăţeniei române pentru basarabeni şi au degenerat în critica regimului politic din România. La scurt timp, prim-ministrul moldovean Vasile Tarlev a reluat critica antiromânească în special pe problema cetăţeniei, aceasta fiind completată de declaraţia ministrului de extrene Andrei Stratan care a adus la cunoştinţa opiniei publice că la Bălţi şi Cahul nu vor mai fi deschise consulatele anunţate ca aproape înfiinţate, pentru rezolvarea problemelor de vize şi cetăţenie ale moldovenilor.

Adevărata problemă pe care a avut-o toţi anii de la 1989 încoace statului român în raport cu românii basarabeni, ca de altfel şi cu ceilalţi români din jurul frontierelor României actuale, a fost lipsa unei strategii clare, în sensul ce trebuia făcut, cu cine trebuia să se facă şi ce rezultate erau de aşteptat. Şi asta cu atît mai mult cu cît guvernanţii de la Chişinău au fost aproape întotdeauna refractari apropierii prea mari între cele două ţări. Cu excepţia burselor şi a altor acţiuni similare, ajutorul pe care guvernul român l-a dat basarabenilor a trezit prea multe semne de întrebare care au vizat obiectivele spre care ajutorul a fost îndreptat, corectitudinea acelora care l-au girat şi a celor care au beneficiat de el, precum şi utilitatea reală a acestor cheltuieli. Aparent, o astfel de politică este necesară, dar în practică este întotdeauna vicioasă, deoarece dacă nu are o serioasă motivare, anume *la nivelul politicii de stat*, şi nu e destul de trasparentă, atunci întreţine percepţia unei atitudini selective: unii români din afară par mai preferaţi decît alţii.

Material cu drept de autor

Cooperarea regională

Între cooperarea în cadrul marilor structuri geostrategice, cum sînt UE şi NATO, şi cele bilaterale se află cooperarea regională, care în ultimul deceniu a căpătat o pondere foarte mare în relaţiile internaţionale. Româna a fost în această perioadă parte activă în mai multe iniţiative şi organisme care s-au manifestat în Europa Centrală şi de Sud-Est. Printre acestea, un rol deosebit revine Iniţiativei Central Europene (ICE), care a luat fiinţă la începutul anilor □90 şi are 18 membri. Obiectivul de bază al ICE este de a asigura legătura cît mai strînsă între ţările din centrul şi estul Europei şi totodată de a facilita dialogul instituţional al acestora cu UE, CE şi NATO. Împreună cu ceilalţi parteneri din cadrul acestei organizaţii, România a pledat pentru creşterea rolului ICE în buna promovare a autoguvernării locale, în asigurarea accesului la fondurile de dezvoltare, în creşterea competitivităţii economice a statelor membre ICE, în dezvoltarea reţelei de infrastructuri de energie şi de transport, în combaterea criminalităţii, migraţiei şi traficului ilegale ş.a.m.d. O altă preocupare a politicii regionale a României a constituit-o activitatea în cadrul Pactului de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est (PSESE). Acest organism a luat naştere în 1999, avînd iniţal drept obiectiv încercarea de stabilizare a fostului spaţiu iugoslav şi a Balcanilor, ca urmare a războiului din Iugoslavia. Ulterior, însă, PSESE s-a transformat într-o iniţiativă politică destinată încurajării cooperării dintre statele Europei de Sud-Est, precum şi sprijinirii eforturilor acestor ţări de integrare politică şi economică în structurile europene şi euro-atlantice. Avînd sprijinul marilor puteri şi al organismelor europene, România, împreună cu partenerii săi din PSESE, a putut participa activ la soluţionarea unui şir de probleme care vizau asigurarea stabilităţii politice în regiune, susţinerea proceselor democratice, îmbunătăţirea contactelor dintre ţările-membre, necesitatea ajutorării refugiaţilor, lupta împotriva criminalităţii organizate, a traficului de arme, a migraţiei ilegale etc.

În mod firesc, toate guvernele României au fost foarte interesate de tot ce s-a petrecut în zona Mării Negre, de aceea diplomaţia română a fost activă în cadrul Organizaţiei cooperării economice a Mării Negre (OCEMN), care a luat naştere în 1992 şi din care fac parte 11 ţări. De real folos pentru România au fost, de asemenea, colaborarea în format trilateral (de ex., România-Bulgaria-Turcia, România-Ucraina-R.Moldova, România-Bulgaria-Grecia ş.a.) sau cooperarea transfrontalieră în cadrul euroregiunilor (de ex., euroregiunile „Carpatica", „Dunărea de Jos", „Siret-Prut-Nistru" etc.).

Observăm, aşadar, că politica externă a României a constituit, în ultimele două decenii, un domeniu foarte întins de activitate, care a cuprins un evantai deosebit de bogat de acţiuni, acesta fiind impus de marile schimbări care au intervenit în relaţiile internaţionale după depăşirea Războiului Rece şi în urma dispariţiei sistemului mondial al socialismului şi a organismelor sale politice şi militare. Ca şi în alte sfere, au rămas şi aici nişte probleme nerezolvate, cum ar fi integrarea efectivă, definitivă a României în UE, necesitatea optimizării relaţiilor româno-ruse şi româno-ucrainene, asigurarea celei mai convenabile conectări la sursele de energie din afară, şi nu în ultimul rînd chestiunea sensibilă a relaţiilor cu R. Moldova, ori au apărut complicaţii noi, ca viitorul relaţiilor româno-arabe şi

Material cu drept de autor

româno-musulmane, drept consecinţă a participării României la misiunile militare internaţionale în Irak şi Afganistan etc. Totuşi, în linii generale, diplomaţia românească a cunoscut în această perioadă o serie de succese notabile, între acestea fiind aderarea ţării la UE şi NATO, ceea ce a modificat esenţial statutul internaţional al României, afirmarea rolului ei în colaborarea intersatatală în Europa Centrală şi de Sud-Est şi mai ales realizarea unei apropieri efective şi a unei colaborări foarte strînse, neînchipuite pînă la 1989, între comunităţile româneşti de pe cele două maluri ale Prutului. Rezultatul cel mai important al acestor eforturi îl constituie reconcilierea istorică definitivă a României cu marile puteri occidentale care au constituit nucleul Alianţei antihitletiste din timpul celui de-al doilea război mondial, reconcilicre care s-a putut face efectiv numai după prăbuşirea comunismului în România. A fost făcut un număr de paşi şi pe calea unei astfel de reconcilieri cu Rusia.

3. Basarabia la sfîrşitul secolului al XX-lea şi începutul secolului al XXI-lea

Schimbările care au început să se producă în Imperiul sovietic în a doua jumătate a anilor □80 ai secolului trecut au afectat în modul cel mai direct şi fosta republică sovietică moldovenească. Aşa cum ştim, această mică regiune a Imperiului nu a cunoscut o adevărată disidenţă, de altfel ca mai toate celelalte republici sovietice, întrucît acestea suportaseră multă vreme presiunea unui regim poliţienesc de o duritate care îl făcuse singular în istoria omenirii. Venirea la putere a lui Mihail Gorbaciov, în 1985, în funcţia de Secretar General al PCUS, de fapt de conducător necontestat al statului sovietic, după perindarea îndelungată în această funcţie a unui şir de bătrîni sclerozaţi, a deschis o perspectivă neaşteptată pentru întregul conglomerat de popoare care alcătuiau atît de temutul URSS.

a) Renaşterea naţională

În Moldova, primele frămîntări încep să se facă simţite în 1987, după ce liderul sovietic îşi făcuse cunoscută intenţia de reformare a imperiului prin politica de *glasnosti* (transparenţă) şi de *perestroika* (restructurare). Ca şi în cazul timidelor încercări din timpul dezgheţului hruşciovist, de la sfîrşitul anilor □50 şi începutul din anii □60, şi acum primele atitudini critice faţă de regim, în special faţă de politica naţională a partidului comunist, au fost formulate de către intelectuali. În presa de la Chişinău, dar şi în cîteva publicaţii din Moscova, au început să apară materiale semnate de scriitori, jurnalişti, istorici, pedagogi basarabeni, care deschideau discuţii asupra unor teme interzise pînă atunci, ca discrimarea naţională a moldovenilor, statutul de inferioritate al limbii „moldoveneşti" în comparaţie cu poziţia dominantă a limbii ruse, falsificarea istoriei adevărate a Moldovei istorice şi a Basarabiei, semnificaţia istorico-politică a anexării ruseşti a Basarabiei în 1812, ca şi a evenimentelor petrecute la Chişinău în anii 1917-1918, ocuparea sovietică a Basarabiei în 1940, foametea din anii 1946-1947 şi multe altele.

Material cu drept de autor

Criticile se răspîndesc şi asupra realităţilor curente din societate, semnalînd numeroase nedreptăţi comise de unii funcţionari de partid şi de stat, rezistenţa înverşunată a regimului la schimbare, gestionarea iresponsabilă a economiei, mai ales a fondului funciar, corupţia, nepotismul, o politică defectuoasă de cadre, care neglija sfidător principiul profesionalismului şi mai ales necesitatea promovării specialiştilor moldoveni în funcţiile de înalt prestigiu social ş.a.

Începuturile au fost modeste

La început, autorităţile sovietice din Moldova reacţionau dur la criticile şi iniţiativele publicistice ale intelectualităţii, dar atitudinea tolerantă a Kremlinului faţă de acest fenomen complet nou în istoria sovietică le-a determinat să devină mai îngăduitoare şi să simuleze un dialog constructiv cu protestatarii, fără a întreprinde acţiuni concrete spre lichidarea neajunsurilor semnalate, ceea ce de fapt nici nu puteau face, întrucît Moscova nu abilitase niciodată autorităţile regionale să rezolve probleme importante, de orice natură, fără aprobare de la centru, cu atît mai mult cînd în discuţie erau chestiuni de ordin politic sau ideologic. Cunoscînd foarte bine această situaţie, grupurile de iniţiativă cetăţenească ce-şi fac treptat apariţia spontan pe la sfîrşitul anului 1987 şi începutul anului 1988, nici nu au încercat să dezbată cu autorităţile locale problemele cu care se confruntau. Dimpotrivă, pentru a slăbi cît mai mult cu putinţă presiunea din partea acestor autorităţi, ele s-au pus sub protecţia lui Gorbaciov, declarînd că obiectivul lor prioritar îl constituia „susţinerea restructurării", adică a politicii reformiste a liderului sovietic.

Urmînd exemplul republicilor sovietice baltice, care declanşaseră o puternică mişcare populară în sprijinul iniţiativelor gorbacioviste, văzute pe bună dreptate drept cadrul cel mai potrivit în acele condiţii pentru demararea unor schimbări de mare perspectivă în relaţia pe care o aveau cu centrul imperial, intelectualitatea moldovenească a început să se organizeze pentru a putea formula un descurs public mai articulat şi a impune autorităţile să o asculte. La 2 iunie 1988, a avut loc o consfătuire a Uniunilor de creaţie din Moldova, la care s-a decis contituirea Mişcării democratice pentru susţinerea restructurării. Astfel, la Chişinău apare prima organizaţie cu caracter politic nedeclarat, care se va recomanda tot mai răspicat ca o forţă de opoziţie în raport cu partidul comunist. Aproape în acelaşi timp, un grup restrîns, la început, de intelectuali au organizat cenaclul „Alexei Mateevici", care îşi ţinea cu regularitate şedinţele (la început dumincile, apoi tot mai des) în preajma bustului lui Eminescu din grădina publică „Ştefan cel Mare" din Chişinău şi care se arăta deosebit de ireconciliant faţă de regimul sovietic. Accesul la tribună era liber, aveau cuvîntul oameni de cea mai variată ocupaţie, se discuta orice îi frămînta pe oameni cel mai mult în acel moment, dar tema de bază erau întotdeauna efectele ocupaţiei ruseşti şi sovietice asupra culturii, limbii şi a statutului real al românilor basarabeni.

Treptat, în centrul opţiunilor critice s-a situat problema statutului social al limbii moldoveneşti, cum se numea pe atunci limba română în RSSM. În aprilie 1988, a apărut în revista *Nistru* articolul lingvistului Valentin Mîndîcanu *Veşmîntul fiinţei noastre*, în care pentru prima dată în Moldova sovietică este formulată în mod public sarcina revenirii la grafia latină, ceea ce însemna întoarcerea în

Material cu drept de autor

Basarabia a limbii române, izgonită de ocupanţii sovietici în 1940. La 17 septembrie 1988, apărea în presa de la Chişinău *Scrisoarea celor 66* de oameni din domeniile ştiinţei şi culturii, care cereau Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM „revenirea la alfabetul latin şi la statutul de limbă de stat" pentru limba moldovenească. Aceste acţiuni erau încurajate de creşterea autorităţii Mişcării democratice pentru susţinerea restructurării. Primăria municipiului Chişinău a fost nevoită să permită acesteia să-şi organizeze primul miting, care s-a petrecut la 19 iulie 1988 în grădina Catedralei.

Din a doua jumătate a anului 1988, are loc trecerea de la manifestările restrînse şi sporadice la mari acţiuni de masă. Spre sfîrşitul anului, Mişcarea democratică începe să organizeze în fiecare duminică mitinguri care aveau loc de cele mai multe ori la Teatrul de Vară din Valea Morilor (fostul „Lac comsomolist") şi la care participau zeci de mii de oameni. Problemele abordate rămîneau, în linii generale, aceleaşi: limba, istoria, cultura naţională, drepturile naţionale. Încep însă să apară şi cerinţe noi, ca recunoaşterea de către autorităţile Moldovei a simbolurilor naţionale româneşti, măsuri urgente pentru protecţia mediului, lupta împotriva privilegiilor nomeclaturii sovietice de partid şi de stat ş.a. Este vremea cînd în mişcarea naţională se include activ şi tineretul din instituţiile superioare de învăţămînt. Apar organizaţii neoficiale (autorităţile le numeau „neformale") ale tineretului, femeilor, începe să se înfiripe o mişcare a verzilor, sînt întreprinse primele încercări de instutuţionalizare profesională independentă de autorităţi. Societatea moldovenească începea să se organizeze pentru a-şi putea realiza opţiunile democratice în lupta împotriva puternicei maşini sovietice de stat.

Şi în Basarabia revoluţia care nu s-a întîmplat a avut loc tot în 1989

Anul 1989 a constituit un moment de cotitură în istoria Basarabiei, ca şi a întregii Europe. Mitingurile şi demonstraţiile se ţin lanţ, la 28 iunie, în centrul Chişinăului se desfăşoară o largă manifestaţie de protest împotriva ocupaţiei sovietice a Basarabiei. Organizaţia şovină rusească „Edinstvo", susţinută tacit de autorităţi, a organizat o contramanifestaţie în încercarea de a zădărnici această acţiune, dar după o scurtă ciocnire dintre manifestanţii celor două tabere, contramanifestaţia a fost anihilată şi măturată de puternica presiune populară. Din acest moment, Mişcarea democratică pentru susţinerea restructurării devine o forţă pe care autorităţile nu o mai pot ignora. Sovietul Suprem este nevoit să ia în dezbatere problema alfabetului şi a statutului limbii moldoveneşti, precum şi chestiunea simbolurilor naţionale româneşti, fără să creadă însă ca va fi forţat să cedeze sub presiunea voinţei populare.

Punctul culminant şi, se poate spune, deznodămîntul acestei lupte se va petrece la 31 august 1989. În acea zi a avut loc în centrul Chişinăului, în piaţa din faţa Guvernului, Marea Adunare Naţională a reprezentanţilor populaţiei româneşti din majoritatea localităţilor republicii. S-a spus atunci că la Adunare ar fi participat cca 500 000 de oameni. Între altele, rezoluţiile Adunării cereau Sovietului Suprem al RSSM, care urma să-şi deschidă în curînd lucrările, adoptarea legilor corespinzătoare privind revenirea limbii moldoveneşti la grafia latină şi la statutul de limbă de stat, precum şi reintroducerea simbolurilor naţionale româneşti, adică a drapelului tricolor şi a stemei istorice a Moldovei. La 31 august, Sovietul Suprem a

Material cu drept de autor

satisfăcut cererea Adunării referitoare la limbă; din acest moment, limba populaţiei majoritare a RSSM, numită în legislaţia lingvistică adoptată atunci moldovenească, a revenit la grafia latină şi a căpătat statutul de limbă de stat. Dar trebuie precizat că Sovietul Suprem nu ar fi adoptat niciodată aceste legi, dacă nu ar fi existat o puternică voinţă populară. A fost, mai întîi, decizia Marii Adunări Naţionale în această chestiune şi apoi, la 31 august, tot masele au fost cele care i-au forţat pe deputaţii din Sovietul Suprem, în marea lor majoritate antiromâni şi fideli pînă la capăt Moscovei, să adopte acele legi. Teatrul de Operă din Chişinău, în care avea loc acea şedinţă a legislativului, a fost înconjurat de un număr foarte mare de manifestanţi. Cînd deputaţii ruşi, proruşi şi pur şi simplu antiromâni au refuzat să discute şi să voteze aceste legi şi au încercat să plece, masele i-au forţat să revină în sală şi, pînă la urmă, să voteze.

Limba ca obiectiv de bază în lupta politică

Legislaţia lingvistică, chiar în forma imperfectă în care a fost concepută şi adoptată atunci, la 31 august 1989, era extrem de importantă pentru democratizarea societăţii moldoveneşti şi pentru lichidarea urmărilor exploatării naţionale a moldovenilor, deoarece pînă atunci discriminarea lor se făcuse prin statutul dominant al limbii ruse şi prin marginalizarea limbii române. Promovarea socială, fără a mai vorbi de cea politică şi administrativă, se realiza doar prin intermediul limbii ruse; orice încercare de a sublinia importanţa limbii „moldoveneşti", fie şi scrisă cu litere chirilice, era considerată ca manifestare de naţionalism şi atitudine antirusească, fiind sancţionată deosebit de dur. Luptătorii pentru repunerea limbii române la est de Prut în drepturile ei fireşti erau convinşi că astfel moldovenii vor deveni adevăraţii stăpîni ai pămîntului lor. Iată de ce lupta pentru limba română a constituit principalul, aproape singurul, obiectiv al mişcării naţionale a românilor basarabeni. În linii generale, această viziune era corectă, dar era mult prea îngustă; pentru a izbîndi, ea trebuia corelată cu adoptarea altor legi, de ex., referitoare la cetăţenie, funcţionarii publici, patrimoniu etc. Iar pentru ca legislaţia lingvistică să dea efectul maxim cu putinţă (nu cel scontat, bineînţeles, întrucît aceasta nu se putea), era nevoie de un foarte judicios mecanism de punere în aplicare a ei, axat exclusiv pe realităţi, în sensul că funcţionarea normală a societăţii era imposibilă fără funcţionarea acestuia. De aceea, la mai puţin de un an de la adoptarea legilor cu privire la limbă, s-a văzut că efectul lor era mult sub aşteptări: nedevenind obligatorie pentru activităţile publice, limba română nu i-a interesat deloc pe rusofonii care deţineau poziţiile dominante în societate. Dimpotrivă, legislaţia trunchiată, echivocă pe alocuri, inconsecvenţa responsabililor de la vîrful puterii, lipsa lor de viziune, atunci cînd nu erau indiferenţi faţă de soarta limbii române în provincia lor, fără să lipsească chiar o anumită complicitate a multora din ei cu alolingvii care nu doreau să o cunoască, – toate acestea au făcut să se spulbere destul de repede frumoasa iluzie că, luptînd pentru limbă, românii basarabeni şi-ar fi putut îmbunătăţi radical statutul lor social.

Începutul luptei politice şi sfîrşitul mişcării naţionale

În 1989, Mişcarea democratică pentru susţinerea restructurării, urmînd exemplul balticilor, îşi schimbă denimirea în Frontul Popular din Moldova (FPM), care se bucura de un sprijin foarte din larg din partea românilor basarabeni. La

Material cu drept de autor

începutul anului 1990, urma să expire mandatul ultimei legislaturi a Sovietului Suprem, de aceea au fost anunţate alegeri pentru o nouă legislatură. FPM s-a inclus activ în campania electorală care s-a desfăşurat în decembrie 1989 - ianuarie 1990. Rămînînd însă pur şi simplu o mişcare populară şi neavînd la baza activităţii sale nişte principii organizatorice şi programatice clare, el nu s-a putut prezenta în alegeri cu un program coerent şi nu a selectat cu grijă o listă de candidaţi. Aceştia fie că erau solicitaţi de grupurile de activişti din teritoriu din motive foarte variate, fie că se recomandau ei înşişi ca reprezentanţi ai FPM, fie că în sfîrşit erau promovaţi cu acelaşi statut de anumite structuri de partid şi de stat drept contrapondere la naţionaliştii cei mai bătăioşi. În urma alegerilor care au avut loc la 25 februarie 1990, FPM a cîştigat cca 80 de mandate în Sovietul Suprem, din totalul de 380. Numeric, era foarte puţin, dar pe atunci FPM se bucura de mare autoritate. Asta, precum şi faptul că deputaţii frontişti erau (cu destule excepţii, este adevărat) foarte activi făcea ca deciziile Sovietului Suprem, care în curînd îşi va schimba denumirea în aceea de Parlament, să fie dominate de voinţa acestora.

Chiar la începutul activităţii sale, noul Soviet va înlocui drapelul de stat sovietic cu tricolorul şi îşi va alege conducerea în frunte cu Mircea Snegur, fost preşedinte de colhoz şi fost secretar al CC al PCM., care participase – e adevărat că împotriva voinţei sale, din ordinul partidului – la pregătitrea legislaţiei lingvistice, în calitatea pe care o avea în acel moment, de Preşedinte al Sovietului Suprem al RSSM. În mai 1990, Parlamentul a numit noul guvern în frunte cu Mircea Druc, un intelectual foarte puţin cunoscut pe atunci la Chişinău. Entuziasmul popular nu mai cunoştea margini. Parlamentul se situase în centrul atenţiei tuturor cetăţenilor care nu erau indiferenţi de soarta Moldovei. Şedinţele se transmiteau în direct la radio şi televiziune, aşa încît Parlamentul devenise un teatru care era frecventat zilnic de toată populaţia republicii, ceea ce se petrecea acolo făcea parte din viaţa zilnică a societăţii şi chiar a fiecărui cetăţean. Părea să existe o coeziune de nezdruncinat între Parlament, mai bine zis, între deputaţii democraţi (aşa se vor numi reprezentanţii FPM) în frunte cu conducerea legislativului, pe de o parte, şi marea majoritate a populaţiei, pe de altă parte. Această euforie a ţinut cam o jumătate de an, pînă în septembrie 1990.

Marile poticneli ale începutului democraţiei

Euforia nu avea însă acoperire în realităţile cu care se confrunta de fapt republica. Structurile puterii fuseseră schimbate doar la vîrf şi doar parţial, adică schimbarea se produsese doar la suprafaţă. După ce Parlamentul anulase prevederea din Constituţia sovietică a RSSM, care stabilea că partidul comunist era autoritatea supremă în stat, puterea trecuse, formal, la Sovietele alese de cetăţeni, dar în sate, unde se afla 80% din populaţia republicii, puterea reală aparţinea preşedinţilor de colhozuri şi directorilor de sovhozuri. Desemnaţi cu noul nume de *agrarieni*, aceştia deţineau majoritatea în Parlament şi tot lor le aparţinea de fapt şi conducerea legislativuilui, deoarece Snegur şi doi locţiitori ai acestuia fuseseră şi ei preşedinţi de colhoz. Între un sfert şi o treime din numărul deputaţilor făceau parte din nomenclatura de partid şi de stat sovietică, aici aflîndu-se şi deputaţii din partea Transnistriei, aproape toţi ruşi, care erau duşmani declaraţi ai FPM. Într-un cuvînt, componenţa Parlamentului şi convingerile politice ale majorităţii

Material cu drept de autor

deputaţilor erau defavorabile, chiar categoric opuse, ideilor care animaseră mişcarea naţională românească din Basarabia din anii 1988-1989. Era evident că în scurt timp forţele prosovietice vor depăşi pragul frustrării pe care li-l impusese marile manifestaţii populare şi vor prelua întreaga putere.

În guvern, doar Druc şi cîţiva miniştri erau susţinători convinşi ai cauzei româneşti, ceilalţi miniştri fiind preluaţi din aparatul de partid şi de stat sovietic. În general, întreaga maşinărie a executivului, de la nivelul mediu şi pînă la structurile de jos şi din teritoriu, a rămas neschimbată. Pe deasupra şi cel mai grav, noii miniştri şi însuşi premierul erau neprofesionişti, nu aveau experienţa guvernării şi de fapt erau lipsiţi de orice experienţă administrativă, şi ceea ce era rău de tot, nu cunoşteau problemele economice, nici ca pregătire teoretică şi nici sub aspect practic. Completa incompetenţă a guvernului s-a arătat foarte clar atunci cînd, prezentîndu-şi programul în Parlament, la începutul toamnei 1990, a anunţat că trecerea la economia de piaţă va fi realizată pe parcursul a unui an şi jumătate. Din acest moment, Druc şi-a pierdut chiar şi susţinerea multor admiratori de ai săi. Era limpede că guvernul său nu putea să se menţină mult timp. În plus, premierul era complet lipsit de capacitatea de a dialoga cu fracţiunile din Parlament, se arăta deosebit de încrezut pe cînd realităţile economice şi politice erau îngrijorătoare şi cînd executivul nu dăduse nici un semn că ar fi fost în stare să le facă faţă. Această situaţie a fost un prilej deosebit de potrivit pentru opoziţia majoritară de a trece în ofensivă împotriva „democraţilor".

Slăbirea poziţiei democraţilor nu a fost însă un lucru întîmplător, ea era de aşteptat. Această poziţie fusese rodul marelui entuzasm al maselor, al încrederii nemărginite pe care acestea le-au avut în liderii ce se ridicaseră pe neaşteptate din rîndul lor şi care, tot aşa ca şi masele, erau complet lipsiţi de experienţă politică şi administrativă. Poate că ştiau, din cărţi, că promovarea şi menţinerea în funcţii importante de stat era cu neputinţă fără o solidă bază socială, care nu poate fi asigurată decît de un partid puternic. În fapt însă au arătat că habar nu aveau de aşa ceva. Cei mai mulţi activişti şi lideri ai FPM, cum numai fuseseră aleşi în Parlament ori numiţi în Guvern sau obţinuseră alte posturi de prestigiu, au părăsit formaţiunea. Asta i-a făcut extrem de vulnerabili la atacurile fostei nomenclaturi sovietice, care, chiar dacă nu avea nici ea afevărată experienţă politică, în schimb era destul de exersată în bătăliile de culise ce se dăduseră tot timpul în mediul ei pentru putere şi privilegii. Prin autoexcluderea celor mai buni şi mai pregătiţi politicieni democraţi din Front, societatea a avut de suportat o lovitură dublă: pe de o parte puterea a rămas tot în mîinile fostului aparat sovietic de partid şi de stat, iar pe de altă parte FPM a fost decapitat chiar în momentul cînd abia începuse să se constituie ca formaţiune politică. Din acest moment, el a fost condamnat să nu se mai poată transforma niciodată într-un adevărat partid politic.

În general, problema cea mai mare cu care se confrunta pe atunci RSSM era completa lipsă a tradiţiei politice. Aceasta nu numai că nu se regăsea deloc în sînul „democraţilor", care în general nu avuseseră de a face cu un atare gen de activitate, dar era exterm de firavă chiar şi în tabăra locală a fostei nomencalturi sovietice de partid şi de stat, deoarece în regimul moscovit funcţionarii provinciali nu au avut nici un pic de libertate în deciziile politice, acestea fiind apanajul exclusiv al

Material cu drept de autor

autorităţilor din centrul Imperiului. Nu întîmplător, conducătorii R. Moldova din primul eşalon al puterii de după 1990, aproape în exclusivitate foşti înalţi funcţionari sovietici, vor da dovadă de o incompetenţă politică tot atît de spectaculoasă ca şi în cazul „democraţilor".

Deteriorarea situaţiei social-politice

Aşa cum era de aşteptat, la scurtă vreme după alegerea sa în funcţia de preşedinte al Parlamentului, Snegur a început să se distanţeze tot mai pronunţat de democraţi, arătîndu-şi tot mai mult disponibilitatea de a se coaliza împotriva acestora cu agrarienii şi cu alte fracţiuni antiromâneşti. După mai multe căutări, a fost găsită soluţia divorţului său de Prezidiul Parlamentului care era dominat de democraţi: un grup restrîns de apropiaţi de-ai lui Snegur, pe care acesta îi va răsplăti ulterior cu funcţii înalte şi onoruri, a impus majorităţii deputaţilor, înainte ce aceştia să plece în vacanţa de vară, ideea de a înfiinţa funcţia de Preşedinte al Republcii Moldova, în care să fie numit Snegur, ceea ce s-a şi întîmplat îndată după reluarea lucrărilor Parlamentului, la 3 septembrie 1990. Această decizie a scindat Parlamentul în două grupări ireconciliabile: democraţi şi adversarii acestora, mult mai numeroşi, alcătuiţi din agrarieni, socialişti, aşa-zişi independenţi, grupul de deputaţi găgăuzi ş.a. Snegur rămîne liderul nedeclarat al grupării majoritare, pe cînd succesorul său în funcţia de preşedinte al Parlamentului, Al. Moşanu, formal va fi socotit drept noul lider al deputaţilor democraţi. Lipsit de calităţi politice şi organizatoric-administrative deopotrivă, fricos şi suspicios, acesta din urmă va fi complet incapabil de a conduce un Parlament pe care predecesorul său îl dezbinase. Noul speaker se va lăsa el însuşi condus de cîţiva apropiaţi, la fel de nepricepuţi, rămînînd în acelaşi timp complet dependent de Snegur. El a scos în evidenţă mai bine ca oricare alt politician de atunci şi din acel mediu calităţile noii „clase poliitice" moldoveneşti. În persoana lui, nu mai puţin ca în aceea a lui Snegur sau a lui Lucinschi, îşi găsise întruparea mai mult sau mai puţin completă tipul politicianului moldovean din acel moment, înălţător şi tulbure în acelaşi timp, al istoriei Basarabiei: necompetent şi de aceea dezorientat, şantajabil, cu o cultură generală aproximativă, incapacitatea de a lucra în echipă, ros în permanenţă de bănuieli şi himere şi nu arareori de dorinţa de răzbunare, pornit împotriva tuturor, dar (de regulă) neîncrezător în propriile puteri.

În cele din urmă, Parlamentul încetează să mai funcţioneze, fapt ce a determinat demisia unei părţi a conducerii acestuia în frunte cu Preşedintele. Între timp, dihonia intrase şi în rîndul democraţilor, aceştia împărţindu-se, şi ei, în cîteva grupuri divergente, între care se evidenţiau două, şi anume cel din jurul noii conduceri a legislativului şi cel din FPM. Dispersarea şi slăbirea democraţilor i-au permis lui Snegur să se debaraseze de Druc, pe care, la insistenţele lui, Parlamentul l-a demis din fruntea guvernului, în mai 1991. Astfel, Snegur şi susţinătorii săi agrarieni şi criptocomunişti au obţinut victorie deplină asupra democraţilor.

Defecţiunea din Parlament şi zîzania din sînul democraţilor, care începuseră astfel să piardă simpatia maselor, s-au produs aproape odată cu declanşarea conflictelor politico-etnice în Transnistria şi în teritoriul din sudul R. Moldova, locuit preponderent de găgăuzi, o populaţie turcică ce fusese colonizată aici de administraţia militară ţaristă în timpul şi după războiul ruso-turc din 1806-1812. În

Material cu drept de autor

august 1990, găgăuzii au proclamat o republică separatistă în jurul oraşului Comrat, numită în limba găgăuză *Gagauz-Yeri*. La 2 septembrie, un grup de etnici ruşi, aproape toţi deputaţi în Parlamentul Moldovei din partea populaţiei transnistrene, la care au aderat mulţi prosovietici de alte etnii, inclusiv moldoveni rusificaţi, au proclamat o altă formaţiune politico-administrativă, numită „republică moldovenească nistreană", cu centrul la Tiraspol. Sovietul Suprem de la Chişinău le-a declarat imediat ilegale, dar în ambele teritorii au fost organizate alegeri, care au căutat să dea o anumită legitimitate acestor înjghebări separatiste, prin înfiinţarea parlamentelor locale şi alegerea propriilor „şefi de stat". În decembrie 1991, Igor Smirnov a fost ales preşedinte al „republicii nistrene", iar Stepan Topal a devenit preşedinte al Găgăuziei, cum se va numi ulterior această regiune separatistă. Separarea politico-administrativă a acestor teritorii de RSSM a fost posibilă numai cu susţinerea armatei a 14-a ruse ce se afla pe teritoriul Moldovei la dispoziţia Înaltului Comandament sovietic pentru operaţiuni militare în direcţiunea sud-vest încă din 1956. Pentru a pune capăt acestei situaţii, guvernul RSSM a consimţit să participe la negocierile cu găgăuzii şi transnistrenii, mediate de ruşi la Moscova, dar fără nici un rezultat pozitiv; s-a văzut chiar de la început că Rusia nu va susţine niciodată ideea restabilirii unităţii teritoriale a Moldovei.

Conflictul transnistrean

Chiar dacă a contribuit sensibil la tensionarea situaţiei social-politice din republică, fenomenul găgăuz nu a afectat integritatea teritorială a Moldovei şi nu a adus nici pe departe prejudiciile de diferit ordin pe care le-a cauzat apariţia aşa-zisei republici moldoveneşti nistrene, care, pe deasupra, a fost receptată din start din partea comunităţii europene ca un focar de instabilitate în Europa de Sud-Est. Atitudinea complice a Moscovei în chestiunea transnistreană fusese provocată de redeşteptarea naţională a moldovenilor, ce şi-a găsit expresii neechivoce în reîntoarcerea la limba română adevărată şi transformrea ei în instrument al apărării drepturilor populaţiei majoritare a RSSM precum şi în proclamarea suveranităţii Moldovei, în iunie 1990. De aceea era oarecum în firea lucrurilor ca începutul rupturii dintre Moldova şi Moscova să coincidă în timp cu declanşarea separării Transnistriei de RSSM.

Conform datelor de la recensământul unional din 1989, în Transnistria locuiau 39,9% moldoveni, 28,3% ucraineni, 25,4% ruşi şi 1,9% bulgari, ceea ce înseamnă că separarea a fost asigurată chiar de componenţa etnică a acestui teritoriu, mai bine zis, de faptul că predominarea numerică a populaţiei neromâneşti a constituit un factor la îndemîna separatiştilor. Eşecul puciului de la Moscova, din 19-21 august 1991, a determinat clica lui Smirnov să grăbească separarea definitivă de R. Moldova, fapt care s-a produs prin pocalmarea, la 25 august, a independenţei RMN. Declaraţia de independenţă a Republicii Moldova, din 27 august 1991, viza bineînţeles teritoriul de pînă la secesiunile din 1990, dar situaţia nu putea fi schimbată prin declaraţii. Pe de altă parte, în acea conjunctură, cînd Transnistria şi oraşul Tighina de pe malul drept al Nistrului se aflau sub controlul efectiv al armatei a 14-a ruse, o restabilire a autorităţii guvernului de la Chişinău asupra acestui teritoriu era cu neputinţă. Tocmai de aceea, fără să fie o vină conştientizată, deciziile preşedintelui Snegur, din martie şi mai ales cea din iulie 1992, de a trimite

Material cu drept de autor

împotriva separatiştilor detaşamente de poliţie şi de voluntari, complet nepregătite pentru astfel de operaţiuni, nu au putut să aducă altceva decît mari pierderi de vieţi omeneşti din partea basarabenilor, absolut nejustificate. Tot ce au putut să asigure moldovenii a fost rămînerea în componenşa R. Moldova a cîtorva sate transnistrene din raionul Dubăsari. În comparaţie însă cu faptul că separatiştii s-au stabilit defintiv în Tighina şi în satele din vecinătatea acestui oraş, care are o importantă poziţie strategică pe Nistru, această „victorie" nu pare să aibă absolut nici o semnificaţie. Constatăm încă o dată că Chişinăul nu a fost pregătit deloc pentru o confruntare serioasă cu Tiraspolul (şi cu Moscova) pentru Transinstria, în timp ce partea adversă a ştiut perfect ce avea de făcut: ocuparea Tighinei şi a teritoriului învecinat exclude posibilitatea, într-o eventuală conjunctură fericită, de a reveni la frontiera istorică a Moldovei.

Problema Transnistriei la începutul secolului al XXI-lea

Conflictul transnistrean este, într-un fel, cartea de vizită a Moldovei, în sensul că în Europa despre acest fenomen se ştie mult mai mult decît despre Republica Moldova. Despre acest conflict s-a scris şi s-a vorbit foarte mult, au fost întreprinse numeroase încercări pentru a-l aplana, dar soluţia potrivită încă nu a fost găsită. La încercările de soluţionare a lui şi-au dat concursul diferiţi factori, procesul aflîndu-se sub monitorizarea unei misiuni speciale a OSCE. Problema principală care face toată gravitatea fenomenului este prezenţa militară rusă în Transnistria. La summit-urile OSCE din 1999 şi 2001, Rusia şi-a asumat obligaţia de a-şi retrage trupele de aici, dar nu şi-a respectat promisiunile. În noiembrie 2003, Rusia a propus, prin intermediul lui Dimitri Kozak, un funcţionar din anturajul preşedintelui Vladimir Putin, o soluţie, care va căpăta ulterior denumirea de „memorandumul Kozak" şi care prevedea rezolvarea conflictului prin realizarea unei federalizări a Moldovei. Ceea ce semnala cel mai mult caracterul esenţialmente antimoldovenesc al acestui document erau două prevederi de bază: staţionarea în continuare (timp de 20 de ani) a trupelor ruse în Moldova şi concentrarea deciziilor politice în mîna unui nou organ de stat (senatul, camera superioară a unui parlament bicameral), dominat de reprezentanţi ai Transnistriei şi Găgăuziei. Chiar şi noul preşedinte al R.M., Vladimir Voronin, care este un prorus devotat Moscovei pînă în pînzele albe, nu a putut accepta această propunere, dîndu-şi seama că era complet nerealistă, dar mai ales ţinînd cont de protestele vehemente pe care documentul le provocase din partea populaţiei basarabene.

În mai 2005, ca mediator pentru soluţionarea conflictului s-a oferit Ucraina, prin intermediul preşedintelui Victor Iuşcenko. Înţelegerile la care Moldova a putut ajunge cu Ucraina, după venirea la putere a lui Iuşcenko la Kiev, au permis să se exercite un control mai sever la frontiera moldo-ucraineană, ceea ce a limitat întrucîtva pericolul pe care îl prezintă de multă vreme regimul de la Tiraspol pentru stabilitatea în zonă şi pentru limitarea criminalităţii transfrontaliere. Au urmat implicarea SUA şi UE, care şi-au trimis propiii lor reprezentanţi la negocieri, dar transnistrenii, care acţionează la îndemnul, cu sfaturile şi cu susţinerea interesată a Rusiei, nu au cedat. Dimpotrivă, conducerea de la Tiraspol arată o consecvenţă exemplară, continuînd neabătut linia politică adoptată în 1990. La 17 septembrie 2006, separatiştii au organizat un referendum, în baza căruia au putut declara că

Material cu drept de autor

populaţia transnistreană s-a pronunţat, în proporţie de 97%, pentru aderare la Federaţia Rusă, iar la 10 decembrie în Transnistria au avut loc alegeri prezidenţiale, în rezultatul cărora Smirnov a fost reales preşedinte al RMN, cu 82% din voturi.

Republica Moldova independentă

Ideea de independenţă s-a făcut auzită în Moldova de după 1989 de mai multe ori, mai ales sub influenţa evoluţiei politice mai rapide a republicilor sovietice baltice, dar nu s-a putut resliza decît după eşecul puciului de la Moscova din august 1991. Chiar şi atunci însă adversarii independenţei erau destul de numeroşi. Numai eşecul spectaculos al puciului precum şi faptul că Ucraina îşi declarase independenţa, la 24 august, a creat posibilităţi reale ca şi Moldova să devină independentă. Totuşi, pentru mai multă siguranţă, autorităţile au decis să convoace o nouă adunare naţională, care, tot aşa ca şi în 1989, cînd s-a adoptat legislaţia lingvistică, trebuia să exprime voinţa populară în această privinţă. Aşa cum era de aşteptat, dorinţa maselor a fost favorabilă proclamării independenţei. În aceeaşi zi Parlamentul s-a întrunit şi a adoptat Declaraţia de independenţă a Republicii Moldova. Tot atunci, deputaţii au votat, la propunerea vicepreşedintelui Parlamentului, poetul Ion Hadârcă, vechiul imn naţional „Deşteapată-te, române!".

Evoluţia politică a Republicii Moldova după 27 august 1991 s-a desfăşurat pe linia afirmării independenţei. Însă dacă pînă la acea dată aceasta însemna independenţă faţă de Rusia, după 27 august însemna şi independenţă faţă de România. Cei care luptau pentru independenţă faţă de România erau exact acei care înainte de 27 august 1991 fuseseră categoric împotriva independenţei faţă de Rusia. Între timp, după destrămarea URSS, situaţia se schimbase radical, şi anume aceştia, devenind principalii beneficiari ai proaspăt proclamatei independenţe, s-au transformat şi în cei mai aprigi apărători ai ei. În situaţia cînd România se arăta destul de detaşată faţă de evoluţia politică de la est de Prut şi cînd forţele unioniste din Basarabia slăbiseră foarte mult, acestora nici nu le-a fost prea greu să-şi apere independenţa. Snegur, liderul lor, a semnat la Alma-Ata, la sfîrşitul lunii decembrie 1991, intrarea Moldovei în Comunitatea Statelor Independente (CSI), alcătuită din majoritatea fostelor republici sovietice (fără cele trei state baltice, care deveniseră cu adevărat independente), comunitate în care rolul de conducător revenea Moscovei. Astfel, desprinderea reală de Rusia s-a arătat iluzorie, după cum tot iluzorie se arătase şi posibilitatea re-unirii Basarabiei cu România.

Noul curs, zis spre independenţă, al Republicii Moldova a însemnat de fapt un mare eşec, ratarea singurei şanse istorice care s-a oferit românilor de la est de Prut, după cel de-al doilea război mondial, de a reveni în cadrul statului român şi a pune astfel capăt izolării lor politice de România şi a demara lichidarea decalajului de cultură şi mentalitate dintre ei şi românii de la vest de Prut. Abia după 1990, s-a putut vedea cît de grave erau urmările ocupaţiei ruseşti şi sovietice, aceasta evidenţiindu-se cel mai mult prin diferenţa de nivel de civilizaţie dintre cele două comunităţi româneşti, ca urmare, mai cu seamă, a deteritorării culturii naţionale a românilor basarabeni şi a imposibilităţii dezvoltării lor plenare prin intermediul culturii ruse, rămînînd să constituie astfel o oază de subcultură, care sortea provincia la o evoluţie istorică lentă şi distorisionată.

Material cu drept de autor

În anii care au urmat, au avut loc prefaceri esenţiale în peisajul politic. În 1991, în urma puciului, Prezidiul Parlamentului a luat decizia de a lichida partidul comunist din Moldova (restabilit după alegerile din 1994), FPM a încetat să mai fie o mişcare populară, transformîndu-se, după preluarea conducerii de către Iurie Roşca, un politician abil, cinic şi lipsit de scrupule, într-un partid de buzunar. Alte formaţiuni politice care au apărut între timp şi s-au impus, mai mult sau mai puţin, au fost Partidul Democrat Agrar (PDA), Partidul Forţelor Democratice (PFD) şi un partid socialist, care însă va avea o viaţă scurtă. La alegerile din 1994, PDA a cîştigat cea mai mare parte a voturilor şi, împreună cu socialiştii, a alcătuit noua guvernare. În acelaşi an a fost adoptată noua Constituţie a R.M., copiată după cea din România, dar modificată tocmai acolo unde exista „pericolul" prea marii asemănări dintre cele două state româneşti. Astfel, art. 13 înlocuieşte limba română cu limba moldovenească, iar în loc de poporul român, menţionat în art. 2, 10 şi în alte articole ale Constituţiei României, se vorbeşte de „poporul Republicii Moldova". Completa incapacitate politică a agrarienilor, ca urmare a nivelului general de cultură şi de pregătire profesională foarte scăzut a aproape tuturor liderilor PDA, a determinat o prăbuşire a acestora, în urma alegerilor prezidenţiale din 1996 şi parlamentare din 1998. Partidele democratice de orientare naţională erau foarte slabe, ceea ce a făcut ca în 2001 la putere să revină comuniştii, care, deşi ca nivel de pregătire nu-i depăşeau pe agrarieni, totuşi fiind mai disciplinaţi, au reuşit să pună mîna pe întreaga putere, îndepărtîndu-i pentru totdeauna pe principalii conducători politici de pînă atunci, Snegur şi Lucinschi, la fel de incompetenţi şi complet străini de interesele vitale ale populaţiei, dincolo de faptul că se arătaseră şi ei adversari a apropierii R. Moldova de România. Cîştigarea repetată a alegerilor de către comunişti, în 2005, care a avut loc odată cu adîncirea crizei politice în spaţiul populat de formaţiunile de dreapta şi centru-dreapta, a impus impresia permanentizării haosului şi dezorientării în viaţa politică a R. Moldova. Aceasta venea ca un corolar al crizei economice prelungite, dar şi al unui acut deficit de identitate politică şi cultural-naţională a ţării.

Evoluţia politică a R. Moldova din ultimele două decenii arată că nici statul şi nici societatea moldovenească nu şi-au identificat clar statutul şi orientarea de perspectivă. Ultimele guvernări au susţinut că opţiunea Moldovei este integrarea europeană, dar în fapt acestea au urmat linia politică tradiţională, adică s-au orientat cu precădere spre Rusia. Această orientare, pe lîngă faptul că anula din start posibilitatea integrării reale a ţării în UE, excludea şi şansa soluţionării problemei transnistrene în sensul asigurării integrităţii statului moldovean, de vreme ce, ca fenomen politic, Transnistria a fost creată de două ori în trecut de Moscova, iar acum reprezintă un important punct strategic rusesc în Europa de Sud-Est.

Sînt cîteva fenomene care au determinat inconsecvenţa şi confuzia în evoluţia politică a Moldovei în ultimii 15-16 ani. Primul din ele a fost nedefinirea explicită a atitudinii conducerii politice moldoveneşti faţă de Rusia. Majoritatea guvernelor pe care le-a avut Moldova pînă acum (cu excepţia echipelor Druc şi Muravschi) şi toţi cei trei şefi de stat au manifestat faţă de Kremlin o atitudine care poate fi caracterizată de la maximum de îngăduinţă pînă la supunere totală. Niciodată

Material cu drept de autor

aceste guverne, ca şi preşedinţii R. M., nu au arătat că erau dispuşi să se opună categoric oricăror tentative (politice, militare, economice, culturale etc.) ale Rusiei de a-şi păstra sau consolida poziţia în Moldova.

Al doilea fenomen, care a ţinut şi continuă să ţină tensionată atmosfera politică din R. Moldova, a fost consecvenţa autorităţilor moldoveneşti în atitudinea lor antiromânească. Fără a mai insista asupra poziţiei lui A. Sangheli şi a altor lideri agrarieni, care s-au arătat ca exponenţi ai unui antoromânism agresiv, chiar şi primii doi preşedinţi, Snegur şi Lucinschi, au fost extrem de rezervaţi atît faţă de renaşterea românească a Basarabiei, cît şi mai ales faţă de orientarea firească a societăţii moldoveneşti spre România. E adevărat că, avînd totuşi un minimum de pregătire intelectuală, aceştia nu au riscat să apeleze la limbajul antiromânesc cît se poate de simplu, foarte direct şi complet dezbrăcat de orice veşmînt diplomatic al lui Voronin. Comuniştii moldoveni, din momentul venirii lor la putere, în 2001, orice încercare a României de a îmbunătăţi relaţiile sale cu Chişinăul, de a acorda ajutor basarabenilor sub diferite forme, în general fără subtext politic, au interpretat-o ca amestec în treburile interne ale statutului moldovean şi ca încercare de a pune stăpînire pe Basarabia. De aceea, mai ales în noul veac, dar şi pînă la anul 2000, relaţiile moldo-române au evoluat pe două căi paralele, în bună parte izolate una de alta, şi anume calea contactelor vii şi fructuoase pe diferite planuri şi în diferite domenii dintre cele două societăţi şi calea relaţiilor oficiale, în general tensionate.

Un al treilea fenomen ar fi nerezolvarea problemei naţionale a românilor basarabeni. Lipsa cadrului legislativ corespunzător şi continuitatea politicii proruseşti a guvernărilor de după 1990 de la Chişinău au făcut ca ruşii şi vorbitorii de limbă rusă să-şi păstreze şi chiar să-şi consolideze, cu ajutorul oficialităţilor ruseşti şi al capitalului rusesc, poziţia dominantă în Moldova. Nu trebuie neglijat nici faptul că, de regulă, primele persoane din aceste guvernări făcuseră parte din nomenclatura sovietică, aveau strînse legături matrimoniale cu Rusia, în timp ce mulţi reprezentanţi ai puterii de la Chişinău întreţineau largi şi profitabile relaţii de afaceri cu ruşii. Caracterul trunchiat al legislaţiei lingvistice, dar mai ales lipsa unei serioase legi a cetăţeniei, care ar fi acordat acest drept doar autohtonilor, cum au procedat balticii, dezinteresul total al oficialilor şi al majorităţii politicienilor faţă de soarta moldovenilor au compromis idealurile mişcării naţionale de la sfîrşitul anilor □80 şi începutul anilor □90. Trădaţi de elita lor politică şi văzîndu-se din nou străini în propria lor ţară, moldovenii, şi anume partea lor cea mai activă şi mai conştientă, au întors şi ei spatele acestei elite, ca şi ţării care s-a înstrăinat de ei, şi, neavînd din ce trăi la ei acasă, au început să plece în şuvoiuri neîntrerupte peste graniţă.

Al patrulea fenomen negativ l-a constituit lipsa, în toţi anii aceştia, a unei puternice formaţiuni politice care ar fi fost cu adevărat interesată să contribuie în mod serios la rezolvarea competentă şi corectă a marilor probleme cu care se confruntă R. Moldova şi populaţia ei, înţelegînd aici nu doar şi nu atît chestiunile de ordin politic, cum ar fi drepturile românilor basarabeni, relaţiile moldo-ruse şi moldo-române, integrarea efectivă a ţării în comunitatea europeană etc., ci mai ales asigurarea unui trai decent pentru toată populaţia republicii, indiferent de etnie.

Material cu drept de autor

Partidul comuniştilor, care îşi anunţase iniţal intenţia de a promova o politică socială a bunăstării pentru toţi, a uitat această promisiune îndată după preluarea puterii; părtaşii lor s-au arătat dornici nu mai puţin decît alţi profitori ai puterii de a se îmbogăţi rapid şi pe toate căile posibile. Singura formaţiune, de care românii basarabeni îşi legaseră speranţele rezolvării marilor lor probleme naţionale şi sociale, a fost PPCD-ul, fostul Front Popular, care însă s-a dovedit a fi doar o unealtă pentru rezolvarea problemelor personale ale liderului său, Iurie Roşca, acesta dînd dovadă de un talent deosebit în specularea în scopuri pur personale a sentimentelor curate şi înălţătoare ale mulţimilor. Situaţia tragică a acelora care întîrziaseră în simpatiile lor pentru Frontul Popular de altădată este că nici măcar nu au fost traşi pe sfoară de o personalitate extraordinară, de un om politic cu carismă, ci pur şi simplu au fost lucraţi de un şmecher oarecare, de un individ ordinar, ce se căzneşte să construiască totul în jurul cuibului pe care şi l-a clădit din speranţe înşelate.

b) Cîteva indicii privind evoluţia social-economică

De la proclamarea independenţei, R. Moldova a avut o evoluţie economică predominant negativă. În ultimii ani, se constată o înviorare, dar aceasta este deosebit de contradictorie, întrucît nu ţine de transformări structurale în economie şi, principalul, nu contribuie esenţial la ridicarea nivelului de trai al populaţiei. Avem de a face cu un fenomen complet nou, care, la suprafaţă, produce impresia unui avînt economic, dar care în realitate nu înseamnă un progres adevărat, întrucît în spatele înşelătoarei impresii de bunăstare, sugerată de înavuţirea mai mult sau mai puţin legală a unui grup restrîns de cetăţeni, se află o populaţie foarte numeroasă care o duce foarte greu, sînt sute de mii de oameni care nu-şi pot asigura un trai decent, sînt alte sute de mii care au emigrat şi continuă se emigreze peste graniţă în căutarea unei surse de existenţă, sînt satele scufundate în beznă şi mizerie, depopulate, uitate de autorităţi şi de toţi acei care au fugit din ele pentru a se salva de sărăcie, este starea de dezastru în care se află drumurile, şcolile, spitalele, instituţiile de cultură, este o rată fără precedent (de la foametea din 1946/7 încoace) a îmbolnăvirilor şi a mortalităţii ş.a.

Mai ales în primii cinci ani de după proclamarea independeneţei R.M., incompetenţa unor responsabili şi hoţiile altora au adus prejudicii enorme economiei naţionale a republicii. Au fost mai ales trei fenomene care au ruinat aproape complet acest sector: reforma agrară, privatizarea şi schimbările din sfera bancară.

Lichidarea dintr-o singură lovitură a colhozurilor şi sovhozurilor, prin legea fondului funciar din 1991, a însemnat o adevărată catastrofă pentru agricultură. Pe loturile mici primite în rezultatul reformei, lipsiţi de mijloace şi de tehnică, ţăranii nu au putut practica o agricultură modernă. Fondurile fixe şi toată infrastructura fostelor gospodării sovietice au fost distruse, au dispărut fermele de creştere a vitelor, parcurile de maşini şi tehnică agricolă; cea mai mare parte a acestor bunuri a fost furată. Se cere reţinut faptul că, iniţial, agrarienii, adică preşedinţii de colhozuri, directorii de sovhozuiri, complexuri agro-industriale şi asociaţii intergospodăreşti, zonale etc., se opuneau cu îndîrjire reformei agrare. Cum numai şi-au dat seama însă că obiectivul imediat al reformei era redistribuirea proprietăţii,

Material cu drept de autor

nu obţinerea de performanţe în economia agricolă sau îmbunătăţirea traiului ţăranilor, ei au devenit subit cei mai insistenţi promotori ai „reformei". Anume agrarienii au fost cei care au pus mîna pe cea mai mare parte a averii marilor gopodării pe care le stăpîniseră pînă atunci. Gravitatea fenomenului constă însă nu doar în faptul că şi-au însuşit bunuri care nu le aparţineau, ci în faptul că aceste bunuri nu au fost folosite pentru asigurarea continuităţii procesului de producţie, ci au fost jefuite şi scoase din acest proces. Bazată pe mica gospodărie ţărănească, agricultura, care a constituit întotdeauna ramura principală a economiei moldoveneşti, s-a ruinat. A fost distrusă cea mai mare parte a plantaţiilor de viţă de vie nobilă, a livezilor, grădinilor, foarte rar se întîlnesc ferme mari de creştere a vitelor, parcuri de maşini şi tehnică agricolă, întinderi mari de pămînt culivabil zac în paragină, căile de comunicaţie sînt şi ele considerabil deteriorate. Exodul masiv al populaţiei productive din mediul rural spre oraş, dar mai cu seamă peste graniţă, a creat un deficit acut de braţe de muncă în agricultură şi a înrăutăţit considerabil structura demografică a satului.

Ca şi în cazul „reformei" agrare, privatizarea în celelalte sfere ale economiei a fost o mare hoţie. Prin împărţirea aşa-ziselor bonuri patrimoniale la populaţie, s-a inoculat ideea că astfel fiecare cetăţean putea obţine o parte a averii publice. În fapt, aceste hîrtii aveau o valoare mai degrabă nominală decît reală; cea mai mare parte a acestor hîrtii a fost luată prin înşelăciune de la populaţie de anumite grupuri de profitori, care şi-au însuşit astfel mari averi, devenind unii dintre primii capitalişti locali. În alte situaţii, s-a simulat transformarea bonurilor în acţiuni la întreprinderile privatizate, dar în fapt deţinătorii de bonuri au fost „acţionari" doar cu numele, întrucît efectiv întreprinderile au devenit proprietatea celora care s-au situat în fruntea lor. În sfîrşit, neavînd nici o întrebuinţare, o bună parte a bonurilor a rămas la populaţie ca amintire a unei iluzii deşarte.

Una dintre cele mai mari escrocherii care s-au făcut la începutul anilor □90 a fost devalizarea fondurilor Băncii de Economii, cea mai mare bancă după Banca Centrală de Stat a Moldovei. Profitînd de inflaţia galopantă şi de haosul ce domnea în domeniul economiei, ca şi în alte sfere ale societăţii, cei care au avut acces la deciziile privind capitalurile băneşti ale republcii, colaborînd foarte strîns probabil cu importante personaje din sistemul bancar al Rusiei, au redus valoarea nominală a lichidităţilor băncii la sume derizorii, ceea ce a echivalat cu un adevărat faliment. Deponenţii, care erau în cea mai mare parte cetăţeni de rînd şi nu dispuneau de sume mari, dar care erau foarte numeroşi şi adunau, împreună, un capital considerabil, practic şi-au pierdurt banii.

O mare pierdere a fost şi distrugerea aproape a tuturor marilor întreprinderi industriale unionale de pe teritoriul Moldovei, ca şi a celor locale conectate la procesul de producţie din anumite sectoare ale industriei ruseşti. De regulă, aşa cum am mai spus, acestea erau fie filiale ale unor mari unităţi economice din Rusia şi din alte sone ale fostului imperiu sovietic, fie întreprinderi specializate în finisarea producţiei industriale, cum erau, de ex., uzinele de asamblare a maşinilor agricole. Drept urmare a faptului că, în momentul destrămării URSS, nu au fost întreprinse măsurile corespunzătoare pentru asigurarea continuităţii procesului de producţie în aceste întreprinderi sau alte acţiuni care ar fi permis să se evite

Material cu drept de autor

închiderea lor şi transformarea în şomeri a unui număr mare de muncitori, aproape toate unităţile acestea economice au încetat să funcţioneze, iar patrimoniul lor, fie jefuit, fie păstrat, a intrat în posesiunea unor particulari, foşti conducători ai acestor întreprinderi, sau a altor profitori.

Conform statisticii oficiale a R.M., criza economică a început să fie depăşită odată cu intrarea în noul secol: în anul 2000, a fost înregistrată o creştere economică de 2,1%, iar în 2001 – 6,1%. Dar aceeaşi statistică arată că în 2004 PIB se situa la jumătate din nivelul inregistrat în 1990, iar veniturile pe cap de locuitor constituiau doar o treime. Aceste date pun la îndoială credibilitatea statisticii oficiale. Judecînd după calitatea vieţii majorităţii absolute a populaţiei republcii, după rata foarte înaltă a şomajului şi după starea reală a principalelor sectoare economice, şi anume agricultura şi industria, nu se poate vorbi despre o reală creştere economică. Un argument solid în acest sens este cota principalelor ramuri de producţie în structura PIB-ului. Astfel, in 2004 valoarea adaugată brută in economie a fost obţinută în proporţie de 22,5% în agricultură, 20,8% în industrie şi 56,7% în servicii. S-ar părea, la prima vedere, că în primii ani ai secolului al XXI-lea, R. Moldova a început să aibă o sructură modernă, de tip occidental, a economiei, de vreme ce mai mult de jumătate din PIB îl fac serviciile. În realitate, lucrurile stau tocmai invers, deoarece în cazul de faţă progresul serviciilor nu este rezultatul implementării tehnologiilor de vîrf şi a know-how-ului caractersitice pentru ţările dezvoltate occidentale. Aici, servicii înseamnă mai ales comerţ, adică cheltuieli pentru consum tradiţional (hrană, îmbrăcăminte, locuinţă, îngrijire medicală, învăţătură etc.), acestea fiind acoperite în mare parte din banii cîştigaţi de muncitorii care lucrează – în cea mai mare parte „la negru" – peste graniţă. În ultimii ani, serviciile acordate populaţiei au alcătuit ceva mai puţin de 9 miliarde lei anual, pe cînd comerţul cu amănuntul a constituit peste 20 de miliarde. Vom observa că, pînă la prăbuşirea economică de la începutul anilor □90, producţia industrială alcătuia peste 50% din PIB, iar agricultura, care deţinea o cotă de cca 26%, dădea totuşi o producţie incomparabil mai mare decît astăzi.

Cu începere din anul 2000 încoace, au avut loc şi unele evoluţii pozitive în economia R.M., chiar dacă acestea au fost contradictorii. PIB a fost în continuă creştere, ajungînd în 2006 la peste 44 miliarde de lei (aproape 2,6 miliarde euro), scade treptat inflaţia, dar rămîne încă foarte ridicată (mai mare decît în toate ţările-membre ale CSI), de 12,7%, de ex., în 2006. Mediile salariului şi pensiei de asemenea sînt în creştere. În 2006, salariul mediu pe economia naţională a R.M. a constituit 1695 lei, adică aproape 100 euro (în România, salariul mediu a fost în aceeaşi perioadă, de aprox. 370 euro). A crescut şi pensia medie, ajungînd la 443 lei, ceea ce însă este extrem de puţin, atît ca mărime absolută, cît şi din cauza ratei înalte a inflaţiei.

Totalizînd, vom observa că sînt mai ales doi factori care determină nivelul foarte scăzut al economiei R. Moldova: în primul rînd şi mai ales, structura negativă a întregului ansamblu economic, caracterizat printr-o foarte slabă dezvolatre a principalelor ramuri de producţie, care face să predomine consumul asupra producţiei. În al doilea rînd şi, de fapt, drept consecinţă a acestei situaţii, economia naţională a R.M. este dependentă de factorii externi. Drept urmare,

Material cu drept de autor

Moldova exportă anumite cantităţi de produse, în special agricole şi agroalimentare, care nu determină un aflux apreciabil de valută, contra unui import mult mai mare de mărfuri de tot soiul, mai cu seamă industriale, dar şi de larg consum popular, inclusiv alimentare, ceea ce menţine o balanţă a comerţului exterior mereu negativă şi în permanentă creştere. În 2006, de ex., importul a constituit aprope 2,7 miliarde dolari SUA, ceea ce a fost de aproximativ 2,6 ori mai mult decît exportul şi ceea ce e aproape egal cu PIB-ul. Altfel spus, se importă mult mai mult decît se produce, ceea ce arată că economia R.M. este falimentară. Constatăm o situaţie care, în condiţii economice obişnuite, este cu neputinţă, întrucît nici o economie normală nu se poate baza în cea mai mare parte pe import. În R. Moldova însă aşa ceva e posibil, deoarece partea principală a PIB-ului, mai bine zis a comerţului şi serviciilor, este realizată cu bani cîştigaţi de moldovenii care lucrează în alte ţări. S-a estimat că acest aflux de bani alcătuieşte anual cca 1,5 miliarde euro, ceea ce este aproape de 2 ori mai mult decît bugetul republcii (acesta alcătuia, în 2005, aproape 800 milioane euro).

Impresia generală privind evoluţia economică a R. Moldova din ultimii 10-15 ani, exprimată de observatori cu oarecare credibilitate, precum Transparency International, este că aceasta a fost o economie doar parţial liberă, a fost şi rămîne dominată de corupţie, de o legislaţie imperfectă şi contradictorie şi mai ales de o prestaţie nesatisfăcătoare a guvernării. Neprofesionalimul, incompetenţa, incapacitatea realizării unei viziuni de ansamblu asupra stării de lucruri din ţară au descalificat complet ultimele guvernări şi întreaga „clasă politică" de la Chişinău, demonstrînd astfel că R. Moldova nu are o strategie reală, bine motivată privind evoluţia ei de perspectivă.

În toţi anii care au urmat de la proclamarea independenţei R. Moldova, discursul public, chiar şi atunci cînd atenţia trebuia îndreptată prioritar spre problemele economice, a fost extrem de politizat, avînd ca teme predilecte trei obiective, la fel de nesigure, şi anume opţiunile pro-România, pro-Rusia sau pro-UE. Dar problema reală, cea mai serioasă, pe care a avut-o R. Moldova în toţi aceşti ani a fost cu totul alta, şi anume traiul cetăţenilor ei, deoarece anume în aceşti ani condiţiile lor de viaţă s-au aflat în continuă deteriorare. S-a văzut foarte clar, cu această ocazie, că preocupările societăţii nu corespundeau deloc cu cele ale guvernării şi nici cu cele ale presei sau ale partidelor: societatea era frămîntată de problemele ei fundamentale, adică de existenţa de zi cu zi a oamenilor, pe cînd celelalte erau acaparate de spectacolul politic, care în provincie este mereu de o calitate descurajantă, precum şi de tot soiul de aranjamente personale. Aici se află cheia impasului în care se găseşte R. Moldova la începutul secolului al XXI-lea: fie că e vorba de guvernare, de „clasa politică", de presă sau de societate, nici una nu este la înălţimea obiectivelor care se identifică cu atingerea unui nivel satifăcător (nici nu zic modern) de civilizaţie.

c) Căutarea locului în lume

Faptul în sine al declarării independenţei anunţa că, din acel moment, R. Moldova urma să promoveze o politică externă de sine stătătoare, în propriul său interes, care să contribuie la afirmarea ei ca stat aparte, fără nici o condiţionare din

Material cu drept de autor

partea altui stat sau a altor state. Cu începere din ziua de 27 august 1991, ea a început să fie recunoscută ca atare, chiar în acea zi de către România, iar ulterior de Ucraina, Rusia, de celelalte foste republici sovietice, acum toate state independente, iar mai tîrziu şi de multe alte ţări, a aderat la OSCE (la 20 ianuarie 1992), a devenit membră a ONU (la 2 martie 1992) etc. Totuşi, esenţială, mai ales pentru o ţară mică cum e Moldova, este colaborarea bilaterală.

Relaţii moldo-române

Ştim că în momentul proclamării independenţei R. Moldova, guvernul român a avut cea mai bună atitudine posibilă faţă de acest fapt, în situaţia cînd nu putea să nu-l recunoască, declarînd că fenomenul „reprezintă un pas decisiv spre înlăturarea pe cale paşnică" a consecinţelor pactului Molotov-Ribbentrop. Ulterior, sugestiile de acest fel au dispărut pentru totdeauna în relaţiile oficiale ale României cu R. Moldova. S-a explicat, de obicei, că această schimbare de atitudine ar fi avut două explicaţii: întîi, frica românilor de ruşi şi în general nedorinţa oficialilor bucureşteni de a crea o situaţie periculoasă în această parte a Europei, şi în al doilea rînd, rezistenţa înverşunată a guvernărilor de la Chişinău la o apropiere prea mare şi cu atît mai mult la o eventuală unire a celor două ţări. Căutînd să spele obrazul României, unii patrioţi mai mult sau mai puţin sentimentali au aruncat asupra lui Iliescu principala vină pentru nerealizarea unirii. Scurgerea evenimentelor şi numeroasele analize care s-au făcut în cei peste 15 ani trecuţi de atunci demonstrează că de fapt realitatea a fost cu totul alta.

Să vorbim totuşi mai întîi despre atitudinea Chişinului faţă de Bucureşti, inclusiv faţă de spinoasa problemă a unirii R. Moldova cu România. Să observăm că R. Moldova nu e totuna cu Basarabia care a fost parte a Moldovei istorice şi apoi a României. În situaţia în care cele două state româneşti s-ar fi contopit, după 1989, în unul singur, ar fi rămas sub semnul întrebării Transnistria şi părţile sudică şi nordică ale Basarabiei, care astăzi fac parte din Ucraina. Într-o asemenea situaţie, care ţine de domeniul construcţiilor prezumptive, nu de realităţi sigure, problema naţională a românilor de la est de Prut ar fi fost soluţionată în bună parte, dar totuşi incomplet. Ceea ce e absolut sigur este faptul că autorităţile de la Chişinău s-au opus şi bineînţeles că se vor opune şi în contiunare unui astfel de scenariu, după cum tot atît de adevărat este că şi Bucureştii nu au putut lucra şi la sigur că nu vor lucra nici în viitor pentru mutarea graniţei României pe Nistru.

În perioada post-independenţă, au existat în R. Moldova două atitudini antagonice faţă de relaţiile moldo-române, una proromânească şi alta antiromânească. Cea dintîi nu concepea viitorul Moldovei în afara României. Atitudinea antiromânească s-a manifestat sub două forme şi anume una care pleda pentru revenirea fostei RSSM în componenţa Rusiei, şi alta, mai largă, care cerea apărarea independenţei R. M. în faţa oricăror tendinţe de apropiere prea mare de România. Ambele atitudini, şi cea care cerea unire imediată, şi cea care promova antiromânismul, s-au arătat complet nerealiste. Nu s-a putut face nici unire românească, nici reîntoarcere în imperiul moscovit, după cum nu a avut şi nu poate avea sorţi de izbîndă nici izolarea completă a R.M. de România. Condiţiile în care a evoluat Europa de Est şi Sud-Est în ultimii 15-16 ani au impus existenţa şi evoluţia paralelă a celor două state româneşti. Nu încape nici o îndoială că anume

Material cu drept de autor

aşa vor evolua şi în viitor. După aderarea R.M. la UE într-un viitor încă incert, relaţiile dintre ele vor fi mult mai bune. Bineînţeles că, în interesul ambelor ţări, ar fi fost mai bine dacă s-ar fi unit într-un singur stat. Dar asta nu a fost şi nu este cu putinţă. Istoria arată că unirea Basarabiei cu România s-a făcut o singură dată, şi asta s-a întîmplat pe neaşteptate şi într-o conjunctură extrem de favorabilă. După 1989, o astfel de situaţie nu a existat. Pe de altă parte, existenţa separată, sub aspect politic, a două state româneşti, care ar avea cele mai bune relaţii între ele, nu prejudiciază cîtuşi de puţin comunitatea de interese şi deci unitatea poporului român. Nu există nici un temei logic pentru excluderea din start a unei atare perspective istorice. Dar, aşa cum arată comportamentul guvernării comuniste de la Chişinău de după 2001, pentru ca o astfel de perspectivă să fie reală, este nevoie ca şi în Moldova să existe un regim politic democratic şi civilizat, care, cel puţin, să nu se opună intereselor vitale ale moldovenilor şi să fie în stare a întreţine relaţii cît mai bune cu guvernele de la Bucureşti.

Spinoasa problemă a deosebirii

Se ştie că unul dintre cele mai consistente compartimente ale istoriografiei românilor îl consituie literatura consacrată unităţii poporului român. În cazul Basarabiei, problema legată de acest fenomen a fost relaţia moldovenilor din acest teritoriu cu românii de la vest de Prut. Ca mesaj politic, deosebirea dintre cele două mari mase de români a fost propagată în R.Moldova sub formele antiromânismului şi moldovenismului vulgar. Aceasta a fost, şi încă mai este, o propagandă negativistă, care susţine, mai întîi, că moldovenii nu sînt români, şi în al doilea rînd, că românii sînt mai răi decît moldovenii sub toate aspectele. Deşi destul de primitivă, cum se vede, totuşi la răsărit de Prut această propagandă mai face încă destule victime de mentalitate.

Aşa cum am observat mai sus, există nişte deosebiri, şi acestea sînt esenţiale, dintre românii de la est şi cei de la vest de Prut. Se înţelege că nu este vorba de diferenţe de ordin etnic, ceea ce exclude orice întrebare privind apartenenţa moldovenilor din Basarabia şi chiar din Transnistria la poporul român. Şi totuşi aceştia vorbesc oarecum altfel faţă de cum se vorbeşte în România, scriu altfel, gîndesc altfel, reacţionează la realităţi de o manieră proprie, altfel văd lumea şi altfel îşi construiesc relaţiile cu ea. Se pare că semnificaţia reală a acestui fenomen, care bate foarte departe, în România a fost percepută mai repede şi mai bine decît în Basarabia. Am văzut că o parte a intelectulatăţii româneşti, anume cea mai activă şi mai informată, recunoaşte că Basarabia este pierdută pentru România. Observaţie aparent şocantă, dar pe cît de realistă pe atît de necesară, întrucît pune în lumină natura adevărată a relaţiilor actuale dintre comunităţile româneşti de pe cele două maluri ale Prutului. De cele mai multe ori, basarabenii cu oarecare carte, dimpotrivă, au perceput greşit deosebirile evidente dintre românii de la est şi cei de la vest de Prut. Diferenţa au înţeles-o ca pe o dovadă a inferiorităţii lor, ceea ce i-a făcut să simtă povara unui complex de inferioritate. După cum, sub regimul sovietic, mulţi moldoveni se străduiau din răsputeri, fără să reuşească desigur, să-i copieze întocmai pe ruşi în vorbire şi comportament, tot aşa, în momentul cînd izolarea artificială a teritoriilor de pe cele două maluri ale Prutului a fost lichidată, destui basarabeni au înţeles că deosebirile dintre ei şi fraţii lor români vor dispare

Material cu drept de autor

cu atît mai repede cu cît vor reuşi să-i copieze pe aceştia întocmai. Era o iluzie, bineînţeles. Mimetismul nu are capacitatea de a anula complexul de inferioritate, acesta dispare de la sine exact în momentul cînd cel complexat a depăşit, printr-o sumă de eforturi şi achiziţii, starea sa de inferioritate conştientizată. Nu poate fi complexat cel care propune, în locul imitaţiilor, nişte valori proprii. Şi invers, dacă valorile lipsesc, complexul nu poate fi evitat. Aşa au păţit, după 1989, foarte mulţi oameni de cultură basarabeni, fiind vorba mai ales de tinerii scriitori. Ei nu au avut ce propune culturii române, de aceea a fost cumva firesc să înghită tot ce li s-a părut util din tot ce au putut găsi acolo pentru a-şi croi un drum şi a-şi construi o imagine proprie. Cu timpul, aceşti oameni depăşesc diferenţa de care s-au jenat atît de mult, dar asta nu are nici o relevanţă, pentru că ei sînt o minoritate insignifiantă în comparaţie cu masele de basarabeni, care nu pot să nu o resimtă în continuare. Pe deasupra, preluarea limbajului şi a gesticulaţiei sînt schimbări de suprafaţă, nu de fond. Şi totuşi, cele două comunităţi româneşti se apropie tot mai mult şi, indiferent ce fel de relaţii vor fi între ele în viitor, este de sperat că deosebirile esenţiale vor dispare şi românii se vor recepta mai uşor unui pe alţii şi vor deveni mult mai deschişi unii faţă de ceilalţi.

Cu toate fricţiunile care au existat în toţi aceşti ani între R. Moldova şi România şi care au fost, cum am văzut, de ordin ideologic şi propagandistic, avînd drept sursă directă, aproape întotdeauna, oficiali de la Chişinău (aceştia fiind, la rîndul lor, instigaţi şi ghidaţi, de cele mai multe ori, de factori din afară ori chiar din interior, dar manevraţi din afară), relaţiile dintre cele două ţări nu au fost totuşi nici pe departe atît de proaste cum au sperat iniţiatorii acestor hărţuieli. Dincolo de permanentele contacte culturale şi de extrem de întinsele relaţii umane, au mai existat şi multe acţiuni politice comune, semnarea multor acorduri de colaborare pe multiple planuri şi un neîntrerupt schimb comercial, care, chiar dacă nu a atins cotele dorite, a fost totuşi în creştere continuă. Aderarea României la UE a introdus o anumită tensiune în relaţiile dintre cele două ţări, dar pe termen lung această crispare nu are nici o importanţă; dimpotrivă, aflarea României în UE constiuie o premisă serioasă pentru integrarea Moldovei în Uniune şi deci pentru legături încă mai strînse între cele două ţări.

Istoria nu are tot atîta putere asupra viitorului cîtă are viitorul asupra istoriei, de aceea nu putem şti cum vor fi peste un număr de ani relaţiile moldo-române. Omul e mereu tentat să facă supoziţii, dar istoricul nu are voie să le facă, el nu-şi poate permite mai mult decît să consemneze faptele petrecute şi să reflecteze cu glas tare sau în scris asupra lor. Statutul ingrat al supoziţiei constă în faptul că ea este lipsită de credibilitate tocmai prin aceea ce este ca atare, adică anume ca supoziţie. După ce va fi fost împlinită, nu mai contează, pentru că în acel moment ea demult nu mai este. Dimpotrivă, observaţiile asupra faptelor concrete se legitimează pe loc, prin chiar faptele ce se examinează. De aceea, întrucît relaţiile dintre R. Moldova şi România presupun, obiectiv, şi o importantă implicare afectivă, cu atît mai mult este necesar ca speculaţiile legate de evoluările probabile să rămînă în afara istoriei.

Alte contacte bilaterale

Material cu drept de autor

Cele mai importante relaţii bilaterale, în afara celor cu România, au fost cele pe care Moldova le-a avut cu Rusia şi Ucraina. Pentru a evita repetările, nu voi stărui mult asupra acestui subiect. Va trebui să reţinem însă că aceste relaţii au fost destul de complicate, în cazul Rusiei, din motiv că aceasta a continuat şi continuă să insiste asupra dreptului ei de a controla zona în care se află Moldova, iar în ceea ce priveşte Ucrainei, din cauza complicaţiilor provocate de conflictul transnistrean şi poate încă mai mult ca urmare a faptului că peste un sfert din teritoriul Basarabiei istorice (fostele judeţe Hotin, Ismail şi Cetatea Albă) se mai află şi astăzi încorporate la Ucraina. E drept că în cazul Ucrainei conflictul este latent, dar nu e mai puţin real.

Colaborarea moldo-rusă a fost, pe parcursul întregii perioade de la 1991 încoace, foarte complicată. Pe de o parte vechile legături, foarte puternice, schimburile economice şi contactele culturale tradiţionale, dependenţa Moldovei de sursele de energie şi de piaţa Rusiei ş.a. au impus menţinerea de relaţii bune, dar pe de altă parte stimularea din partea Moscovei a secesiunilor etno-politice în anumite zone ale Moldovei, susţinerea separatiştilor şi încurajarea rezistenţei populaţiei ruseşti şi rusofone la politica de afirmare a identităţii naţionale româneşti a R. Moldova, şi peste toate acestea tendinţa Kremlinului de a-şi păstra dominaţia în Moldova prin intermediul Transnistriei şi prin exercitarea a tot felul de presiuni asupra guvernelor moldoveneşti ş.a. au provocat anumite tensiuni în relaţiile moldo-ruse. Deşi Chişinăul şi Moscova au semnat, în 2001, un Tratat de prietenie şi colaborare, în realitate acesta a rămas literă moartă, deoarece statutul real al Moldovei a fost şi în continuare, în cel mai fericit caz, acela de membră a CSI, în care Rusiei îi revine rolul dominant. În fapt, semnalele care vin mereu dinspre răsărit (politica energetică, comercială, rezistenţa la acordarea cetăţeniei române pentru basarabeni ş.a.) atenţionează Moldova asupra dependenţei necondiţionate a acesteia de Rusia.

Eforturi de încadrare în comunitatea internaţională

Moldova a putut scăpa din strînsoarea Rusiei exact atît cît a reuşit să se apropie de Occident. Chişinăul oficial a făcut o serie de paşi în această direcţie. La 2 martie 1992, Moldova devenit membru ONU, la 30 ianuarie 1992 a aderat la CSCE (viitoarea OSCE), la 13 iulie 1995 a devenit membru al Consiliului Europei, din 1994/5, a început să coopereze cu NATO, prin semnarea Parteneriatului pentru Pace. Marile puteri europene au stabilit relaţii diplomatice cu R.M. la scurtă vreme după data de 27 august 1991. Marea Britanie a fost una dintre primele ţări europene care au recunoscut independenţa R. Moldova, fapt care a avut loc la 31 decembrie 1991, iar relaţiile diplomatice dintre cele două ţări au fost stabilite la 17 ianuarie 1992. Franţa a recunoscut independenţa Moldovei la 7 ianuarie 1992 şi a stabilit relaţii diplomatice la 11 martie 1992. În acelaşi an, la 30 aprilie, au fost stabilite relaţii diplomatice şi cu Germania. Deosebit de imporantă a fost apropierea Chişinăului de Statele Unite ale Americii. Ambasada SUA în Moldova este una dintre primele ambasade străine care au apărut la Chişinău după 1991. Sprijinul pe care SUA l-a acordat R.Moldova, prin intermediul misiunii diplomatice americane la Chişinău, şi în special spirijinul politic, a fost deosebit de util pentru afirmarea independenţei reale a fostei republici sovietice. În plus,

Material cu drept de autor

ambasada a susţinut cele mai variate iniţiative locale privind dezvoltarea societăţii civile, cultura, învăţămîntul, ştiinţa, implementarea consecventă a experienţei democratice ş.a. Observăm, aşadar, că încă în primii ani de după proclamarea independenţei Moldova a făcut eforturi susţinute pentru integrarea în comunitatea internaţională, inclusiv în stabilirea de relaţii strînse cu Occidentul.

Se înţelege însă că cea mai importantă acţiune în contextul acestor eforturi a fost apropierea de UE. Primii paşi pe această cale au fost făcuţi în 1994, cînd Moldova a obţinut acreditarea misiunii sale diplomatice pe lîngă UE şi cînd a fost semnat Acordul de parteneriat şi cooperare (APC) dintre UE şi Moldova. Au urmat, în 2001 şi 2003, vizitele la Chişinău a înalţilor demnitari UE, Bodo Hombach şi Günter Verheugen. Rezultatul acestor demersuri, ca şi al altor acţiuni similare, a fost semnarea la Bruxelles, la 22 februarie 2005, a Planului de acţiuni Republica Moldova – Uniunea Europeană, după care, la 23 martie, Consiliul UE a instituit funcţia de reprezentant special al UE pentru Moldova, desemnîndu-l în această demnitate pe ambasadorul Adriaan Jakobovitz de Szeged, iar la 6 octombrie 2005 Jose Manuel Barroso, Preşedintele Comisiei Europene, l-a numit pe Cesare de Montis în funcţia de şef al Delegaţiei Comisiei Europene la Chişinău, prilej cu care a fost înfiinţată şi această intituţie diplomatică.

Totuşi, „vectorul european", adeseori invocat de la 2001 încoace de autorităţile de la Chişinău, s-a arătat ca o orientare destul de inconsecventă. Presiunea Rusiei asupra Moldovei este mult prea puternică, în timp ce aceste autorităţi flirtează cu prea multă drăgălăşenie cu Kremlinul, pentru ca integrarea europeană a R.M. să se producă în ritmul şi în condiţiile care exprimă interesul vital al cetăţenilor ei. În plus, sînt şi unii factori obiectivi, complet independenţi de Moldova, care au impus după 1 ianuarie 2007 un repaos recuperator pentru reluarea tratativelor de adrerare la UE.

Colaborare regională

Fiind o ţară mică, Moldova a fost îndemnată să acorde o importanţă deosebită cooperării în ansamblu cu grupuri de ţări din vecinătatea imediată. O astfel de perspectivă a deschis pentru ea Organizaţia pentru cooperare economică la Marea Neagră (OCEMN), care a fost lansată oficial, prin semnarea Declaraţiei de la Istanbul, la 25 iunie 1992. Obiectivele principale, stabilite atunci, ale organizaţiei erau „accelerarea dezvoltării economice şi sociale a statelor membre în perspectiva integrării lor în Uniunea Europeană, intensificarea cooperării multilaterale şi folosirea avantajelor care decurg din proximitatea geografică şi complementaritatea economiilor naţionale". Întrunirea şefilor de state-membre ale OCEMN, din 25 iunie 2002, tot de la Istanbul, a adus cîteva corective esenţiale în activitatea organizaţiei, precizînd că în perspectivă preocupările prioritare urmau să fie legate de „securitatea şi stabilitatea regională, cooperarea cu Uniunea Europeană, colaborarea cu alte iniţiative şi structuri regionale". La aproape 15 ani de la fondarea organizaţiei, membrii ei, inclusiv R.M., au ajuns la concluzia că OCEMN nu a satisfăcut întru totul obiectivele pentru care fusese creată, reiterîndu-se încă o dată importanţa acesteia pentru realizarea unor sarcini de perspectivă. S-a observat, între altele, că din cauza diferenţelor semnificative, economice şi sociale, dintre ţările participante, OCEMN „nu poate produce rezultate rapide şi

Material cu drept de autor

spectaculoase, dar oferă un cadru propice stimulării încrederii reciproce între ţările membre vecine şi contribuie la dezvoltarea spiritului de cooperare multilaterală, pregătind, astfel, statele participante pentru o angajare viabilă în proiectele mai ambiţioase ale integrării europene".

Din 28 iunie 2001, Moldova este participantă la Pactul pentru stabilitate în Europa de Sud-Est (PSESE), instituţie, ale cărei preocupări prioritare sînt cooperarea economică, problemele de securitate şi drepturile omului. Activităţile economice, care sînt cele de bază în cooperarea regională a celor 9 ţări sud-est europene membre ale Pactului, sînt asistate şi coordonate de către Comisia Europeană şi Banca Mondială, avînd şi susţinerea altor organisme europene şi mondiale (ONU, OSCE, BERD, NATO ş.a.), ca şi a multor ţări dezvoltate din Europa şi America, ceea ce conferă minimul necesar de autoritate organizaţiei. Bineînţeles că Moldova nu a avut un rol deosebit în activitatea PSESE, dar a putut beneficia de aflarea în cadrul organizaţiei, obţinînd din 2001 susţinere financiară pentru reabilitarea şi modernizarea căilor de comunicaţie, în special a unor şosele şi tronsoane de cale ferată, pentru îmbunătăţirea climatului invesiţional, dezvoltarea business-ului mic şi mijlociu, a tehnologiilor informaţionale ş.a. Totuşi, după cîţiva ani de funcţionare, instituţia s-a arătat insuficient de eficace, aşa încît în 2006 a trebuit să fie serios restructurată.

Republica Moldova a colaborat cu ţările din centrul, estul şi sud-estul Europei şi prin intermediul altor organisme regionale. În ultimii ani, a beneficiat de aparetenenţa la Acordul de liber schimb din Europa Centrală (CEFTA), în sarcina căruia intra să contribuie la îmbunătăţirea regimului comercial şi la pregătirea semnatarilor documentului pentru o eventuală aderare la Uniunea Europeană. Reuniunea de la Bucureşti, din 6 aprilie 2006, a şefilor de guverne ale celor 10 ţări-membre ale PSESE, împreună cu reprezentantul Secretarului General ONU, Soren Jessen-Petersen, a decis să modernizeze şi să îmbunătăţească CEFTA. Din mai 2006, R. Moldova a devenit stat participant la Procesul de Cooperare în Europa de Sud-Est (SEECP), după ce cîţiva ani a avut statutul de observator. În pofida denumirii, SEECP nu vizează colaborarea pe multiple planuri, ci are drept obiectiv prioritar asigurarea păcii, securităţii, stabilităţii şi colaborării statelor din sud-estul Europei, completînd astfel eforturile depuse în cadrul PSESE. În sfîrşit, Moldova a încercat să-şi promoveze interesele şi cu ajutorul unei organizaţii mai mici, numită GUAM, care iniţial întrunea patru state din vecinătatea mării Negre: Georgia, Ucraina, Azerbaidjan şi Moldova, de unde şi această denumire cu aluzii exotice. Dar cu toate că în 2002 şi în 2006 fuseseră luate măsuri pentru a o înviora şi a-i da prerogative mai largi, aceasta nu s-a putut afirma ca un organism care ar fi fost în stare să influenţeze simţitor relaţiile dintre statele membre, precum şi colaborarea acestora cu ţările învecinate.

Şi-a găsit sau nu Republica Moldova locul ei în lume?

Faptele care arată cum s-a realizat politica externă a R. Moldova în cei 16 ani ai existenţei sale ca stat independent nu pot oferi un răspuns univoc la întrebarea din titlul acestui subparagraf, şi anume dacă ea şi-a găsit locul în lume. Situaţia pe care o are acest tînăr stat în 2007 este aceeaşi pe care o avea în 1991: formal, este un stat independent şi, la nivel oficial, voinţa de afirmare a independenţei este tot

Material cu drept de autor

atît de mare ca în momentul proclamării ei. Văzută prin prisma politicii de stat moldoveneşti şi în cadrul relaţiilor internaţionale, R. Moldova se prezintă ca un stat suveran şi ca membru cu drepturi depline al comunităţii internaţionale, adică, spus mai simplu, este un stat ca oricare altul, indiferent de întinderea, puterea, vechimea lui. Sub aspect formal, aşa şi este, dar nu este deloc aşa atunci cînd R. Moldova este raportată la relaţiile ei cu statele din jur şi cu comunitatea internaţională, nu este deloc aşa cînd luăm act de starea economiei ei şi în special de condiţiile de trai, foarte grele, ale majorităţii absolute a populaţiei, de exodul masiv al cetăţenilor peste hotare, nu este deloc aşa cînd societatea este incapabilă să dea naştere unei clase politice în sensul propriu al cuvîntului şi unor structuri politice care să poată guverna ţara în baza principiilor democratice contemporane şi orientîndu-se exclusiv spre interesele vitale ale populaţiei ţării. Cît timp R. Moldova nu este în stare să asigure un trai decent locuitorilor ei, nu are un material politic uman de calitate şi nu are o situaţie politică stabilizată definitiv, locul ei în lume rămîne nesigur, după cum, tot aşa, nu se poate şti ce fel de stat este acesta din punctul de vedere al valorilor pe care le împărtăşeşte. Aşa cum a fost şi în trecut, cea mai gravă problemă a R. Moldova este faptul că soarta ei depinde prea puţin de ea însăşi. Fiind lipsită de o adevărată clasă politică şi de ambiţia irezistibilă de a se afirma cu orice preţ, într-un fel sau altul, ea rămîne şi în continuare la discreţia întîmplării şi a jocurilor oculte. O anumită îndreptare a lucrurilor în sensul interesului vital al populaţiei majoritare a acestui teritoriu s-ar putea face prin implicarea mai activă a României, dar perspectiva aceasta se arată foarte anevoioasă, atît din cauza implicaţiilor politice externe, cît şi din nevoia cunoaşterii cît mai adecvate a realităţilor din societatea moldovenească. Dar mai întîi de toate această societate trebuie să aibă conştiinţa propriei sale valori; evident că soluţiile adecvate privind evoluţia ei de perspectivă vor fi rodul acestei conştiinţe.

Capitolul XXX. Tendinţe culturale la începutul mileniului trei

Schimbările intervenite în societatea românească după 1989, tot aşa ca şi în întreg spaţiul postcomunist, au fost atît de mari, mai ales sub aspectul impactului personalităţii cu libertatea pe care aceasta a cîştigat-o, încît se poate vorbi de un context cultural complet nou. Pe de o parte înlăturarea cadrului social-politic rigid în care cetăţeanului îi era permis să se manifeste şi a numeroaselor restricţii care îi reglementau activitatea, iar pe de altă parte explozia energiilor populare cu tot ce se găsea în ele, bun şi rău, au dat naştere unei efervescenţe creatoare fără precedent.

1. Noul peisaj al culturii române

Niciodată societatea românească nu a mai avut o intensitate culturală atît de activă, dar nicicînd în trecut peisajul cultural nu a fost atît de pestriţ, de tulbure, de contradictoriu şi de dezechilibrat ca la începutul mileniului al III-lea. Faţă de spiritualitatea tradiţională românească, puternic dominată de umanism, optimism şi

Material cu drept de autor

de ideea naţională, cultura secolului al XXI-lea, în special literatura, artele, teatrul, jurnalismul, mentalitatea publică, inclusiv şi mai ales cultura politică ş.a., este foarte serios grevată de arivism, cinism, publicitate, imoralitate, sete de înavuţire etc. Constatăm o situaţie în care, prin efervescenţa, capacitatea de cuprindere a fenomenelor vieţii şi prin ritmul său grăbit, cultura română contemporană este extrem de nuanţată, ceea ce întreţine un puternic sentiment de satisfacţie şi de încredere în viitor, dar pe de altă parte tendinţa de afirmare cu orice preţ, diluarea criteriilor de probitate şi valoare, supeficialitatea, înlocuirea de prea multe ori a calităţii prin cantitate, îngustarea sferelor de pregătire şi lansare a talentelor, creşterea îngrijorătoare a rolului banului în procesul creativ, afirmarea unei conştiinţe sociale care nu mai vrea să ştie de nici un fel de principii etice etc. provoacă dezgust şi apatie, pun la îndoială justeţea drumului ales.

Greutăţile lecuirii de comunism

Afirmarea culturii postotalitare s-a dovedit a fi un proces extrem de anevoios. Greutatea a fost cauzată, mai întîi, nu atît de faptul că societatea şi-ar fi însuşit temeinic nişte valori caracteristice societăţii socialiste cît mai degrabă lipsei de acces la valorile democraţiei. În al doilea rînd şi în strînsă legătură cu aceasta, nu a existat în societatea românească, aşa cum am mai spus, o mişcare anticomunistă sau cel puţin reformistă, ca în Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria, ori măcar o disidenţa ca cea din URSS. După „revoluţie", s-a speculat foarte mult pe aşa-zisa „rezistenţă prin cultură", în sensul că, neputînd sau nedorind să se ia la harţă cu regimul, mulţi oameni de cultură şi-au manifestat protestul prin ideile pe cale le-au propagat prin operele lor. În realitate, aceasta este o pretenţie care uită că de fapt orice creator de valoare este întotdeauna într-un anume litigiu cu vremea şi cu mediul în care trăieşte, deoarece sarcina prin excelenţă a creaţiei este să propună mereu soluţii pentru schimbarea realităţilor, sau pur şi simplu altă viziune asupra acestora, fapt pe care stăpînii acestor realităţi îl interpretează ca pe un atentat la ordinea existentă. Cazurile lui Socrate, Ovidiu, Avicenna, ale geniilor creatoare din epoca Renaşterii, a Reformaţiei, din secolul Luminilor, dar de fapt ale unui număr nesfîrşit de situaţii, sînt mult prea convingătoare în această privinţă, pentru ca sintagma „rezistenţă prin cultură" să poată fi luată în serios. Dacă un om de creaţie a supravieţuit regimului prin faptul că şi-a făcut meseria aşa cum i-a cerut codul deontologic respectiv, aceasta nu a fost mai mult decît dovada achitării unei obligaţii profesionale şi bineînţeles a cîştigării pîinii de toate zilele. Nu rămîne loc aici pentru etalarea vreunui fel de erosim.

Depăşirea mentalităţii gregare, cultivate şi întreţinute multă vreme de regimul comunist, nu s-a putut face în termeni optimi mai cu seamă din două cauze. Prima ar fi faptul că societatea postceauşistă a fost într-un fel continuatoarea celei precedente, o ruptură rapidă şi definitivă între ele nici nu putea fi imaginată. În al doilea rînd – şi de fapt asta explică cel mai bine de ce mentalitatea comunistă a zăbovit atît de mult în noua societate – după tulburările şi haosul care au urmat evenimentelor din decembrie 1989, nomenclatura de partid şi de stat de pînă atunci şi-a continuat netulburată activitatea. Regimul se schimbase ca formă, ca discurs public, dar în esenţă rămăsese neschimbat; prima încercare de a-l anula a fost făcută în 1996/99, dar fără rezultat serios, a doua a început să fie pusă în practică

Material cu drept de autor

de la începutul anului 2005. Dar condamnarea publică a comunismului din România, făcută prin gura preşedintelui Traian Băsescu la 17 decembrie 2006, a trezit o rezistenţă neaşteptat de puternică din partea majorităţii formaţiunilor politice din Parlament. Din păcate, fenomenul nu ţine doar de spectacolul politic, adică de confruntarea dintre anumite grupări politice sau de afaceri, deoarece un sondaj sociologic destul de credibil, realizat în octombrie 2006 arată că 12% din cetăţenii României consideră comunismul o idee bună, care a fost bine aplicată, 41% - o idee bună, prost aplicată, şi 34% - o idee proastă, de unde se vede clar că 53% dintre români consideră societatea comunistă o idee bună, iar 34% o consideră o idee proastă. Această atitudine se explică prin slaba eficienţă a reformelor, prin corupţia foarte înaltă, dar mai ales prin slaba credibilitate a clasei politice şi prin nivelul de trai foarte scăzut al maselor de români.

La acest capitol, în Basarabia situaţia a fost, de la anul 2000 încoace, şi mai îngrijorătoare. Pe de o parte lipsa, în cazul majorităţii absolute a populaţiei, a condiţiilor elementare pentru un trai decent, iar pe de altă parte lipsa unei forţe politice necomuniste capabile să capteze atenţia şi simpatia maselor au făcut ca o grupare locală a comuniştilor, de altminteri, destul de slabă, să pună mîna în 2001 pe întreaga putere şi să o deţină de atunci necontestat. Specificul acestei situaţii îl fac în Basarabia două lucruri: viaţa mai grea decît în România şi nivelul de cultură al electoratului mult mai scăzut, la care mai trebuie adăugată şi nostalgia după regimul sovietic la un procent încă destul de ridicat de populaţie. Trebuie precizat însă că de data aceasta nu mai avem de a face cu comunişti ortodocşi. După cum, în România, Partidul România Mare mai degrabă pîngăreşte decît onorează frumoasele idealuri ale românismului, tot aşa şi comuniştii din R. Moldova sînt complet străini chiar şi de sloganurile sociale şi umanitare ale comunismului, fără să mai vorbim de intenţii reale şi de măsuri concrete pentru îmbunătăţirea traiului populaţiei. Ei sînt tot atît de arivişti, corupţi şi setoşi de avere ca şi oamenii politici care fac parte din celelalte partide.

Prin urmare, mentalitatea comunistă, mai mult sau mai puţin alterată, după aproape două decenii de postcomunism, este încă un element ce se resimte destul de mult în cultura socetăţii româneşti din secolul al XXI-lea.

Cultură şi politică

Relaţia dintre aceste două fenomene este, în noul secol, de un caracater cu totul deosebit faţă de perioada comunistă. În veacul trecut, direcţia era doar de la politică spre cultură, niciodată invers; factorul politic domina cultura în mod absolut, toate deciziile, luările de atitudine, opiniile de principiu în domeniu trebuiau să aibă avizul prealabil al omului puterii. Cultura ca realitate socială, deci fără elementele mărginaşe şi faptele individuale care nu intrau în programele de stat, nu putea fi concepută în afara politicului.

După 1989, această relaţie s-a schimbat foarte mult. Cultura a putut ieşi în sfîrşit de sub dictatul politicului. În fapt, aşa şi s-a întîmplat, dar numai pentru un segment al culturii şi anume pentru unul foarte redus. Şi în epoca postcomunistă există o legătură foarte strînsă între cultură şi politică. Numai că natura legăturii este cu totul alta. Pe de o parte, ca şi în vechiul regim, activităţile culturale au nevoie de sprijinul factorului politic, prin intermediul căruia obţine mijloacele

Material cu drept de autor

financiare de care are nevoie pentru a supravieţui. Dar aceasta nu este singura relaţie şi mai ales nu este cea mai importantă. Pentru prima dată, cultura şi politica se îmbrăţişează, se întrepătrund pentru a-şi face servicii reciproce. Oamenii de cultură intră în politica, ocupă funcţii la vîrf în partide, Guvern, Parlament. Şi invers, lideri de partid, miniştri, deputaţi deţin funcţii importante în cele mai variate sfere ale culturii, stăpînesc domenii şi instituţii culturale, ştiinţifice, media etc., care sînt legal sau de facto propietăţile lor. Apar, astfel, nişte carteluri politico-culturale care au drept obiectiv promovarea intereselor acelora care le stăpînesc efectiv şi ale clientelei lor. Schimbarea, odată cu puterea, a conducerii unor insituţii care declarativ urmăresc doar interesul naţional, cum e cazul Institutului Cultural Român, legătura prea strînsă a unor foruri ca Academia Română sau a unor uniuni de creaţie, cum e Uniunea Scriitorilor, cu puterea, pe de o parte, şi apelurile unor grupuri de intelectuali pentru sprijinirea anumitor acţiuni ale puterii, pe de altă parte, sînt doar două exemple dintr-o multitudine de astfel de fapte.

Clientela culturală

Pe de o parte puterea îşi crează în sfera ei de influenţă, care este foarte largă, o întreagă armată de susţinători din rîndul oamenilor de cultură cu o anumită notorietate şi din instituţii culturale, unele cu nume ce se vor de mare prestigiu, altele anonime, simple sinecuri pentru angajaţii nedeclaraţi ai puterii, iar pe de altă parte multe personalităţi şi instituţii culturale cunoscute se aservesc de bină voie puterii, alimentînd-o, prin recompense negociate, cu idei, informaţii, materiale de presă, inclusiv denunţuri, cu funcţionari, deputaţi, miniştri, ambasadori etc. Astfel, datorită transparenţei, care s-a afirmat în presă după 1989, s-a putut constata existenţa unei numeroase şi foarte influente clientele culturale a puterii. Efectul negativ al fenomenului a fost faptul că oamenii de cultură înregimentaţi în această armată aflată în slujba tuturor regimurilor au riscat să se facă uşor şantajabili şi deci neputînd pretinde la un minimum de credibilitate din partea societăţii. Această situaţie a provocat o discreditare a întregii intelectualităţi aşa-zis angajate, de vreme ce de la o zi la alta se stabilea că de fapt aceasta nu vorbea niciodată cu gura ei, ci era purtătoarea de cuvînt a cutărui lider politic sau a cutărei formaţiuni politice şi cu siguranţă a unei interes care nu avea nici în clin nici în mînecă cu durerile reale ale societăţii. Astfel, de unde populaţia aştepta ca intelectualitatea să o informeze cît mai exact asupra situaţiei în care se afla ţara şi să o ajute să apuce pe calea cea mai potrivită pentru a ajunge la o viaţă îndestulată şi cu adevărat civilizată, aceasta, dimpotrivă, s-a slujit, cum de altfel s-a întîmplat aproape întotdeauna şi în trecut, doar pe sine şi pe patronii care au avut-o în slujbă. De aceea nu a existat un singur proiect naţional, unul viabil, realist, expresie concentrată a năzuinţelor tuturor categoriilor de cetăţeni, care să asigure trecerea cît mai rapidă şi mai scutită de pierderi de la comunism la noua societate capitalistă, ci au fost proiecte de conjunctură, provizorii, antagonice, legate de obiectivul cuceririi şi menţinerii puterii şi bineînţeles de clanurile care s-au aflat unele cu altele în permanent război civil. Evident, astfel de proiecte, ca expresie a noii culturi clientelare, nu puteau fi decît subiective şi superficiale şi nu vizau o soluţie pentru îmbunătăţirea esenţială a condiţiei de viaţă a poporului român.

Material cu drept de autor

Dificultăţile orientării valorice

Prăbuşirea comunismului a pus problema reperelor culturii române, adică a temelor şi ideilor fundamentale de care aceasta se ghidează şi pe care le promovează. Deşi foarte greu, cum am văzut, totuşi evoluţia firească a societăţii libere împinge în trecut „idealurile socialismului". În locul lor îşi fac apariţia alte opţiuni. În linii generale însă, aşa cum arată descuţiile care s-au produs pe această temă de la 1989 încoace, în opţinuile societăţii şi ale purtătorilor ei de cuvînt au dominat două orientări divergente şi anume predispoziţiile de stînga şi cele de dreapta, inclusiv de extremă dreaptă. Ambele au fost cauzate de greutăţile şi nemulţumirile tranziţiei, în special de inconsecvenţa reformelor şi de prestanţa cu totul nesatisfăcătoare a noii clase politice. Aşa cum s-a demonstrat pe bună dreptate, nici una din ele nu oferea soluţia cea mai potrivită pentru rezolvarea problemelor societăţii româneşti şi pentru reintegrarea europeană a ţării. Dimpotrivă, s-a susţinut cu argumentele de rigoare că nici cultura politică de stînga, agreată de mulţimile care o duc greu, şi nici cea de extremă dreaptă, care este, cum se ştie, organicistă şi antioccidentală şi care este împărtăşită de cele mai variate categorii sociale, nu corespund intereselor actuale prioritare ale României. Recomandabile ar fi, în schimbul acestora, susţin unii oameni de cultură români contemporani (de ex., Adrian Marino), valorile fondate pe o cultură de centru: „echilibrul axiologic între valori, liberalismul, pluralismul (cu toate urmările sale), umanismul, europenismul, convergenţa şi chiar sinteza dintre valorile naţionale şi cele universale, raţionalismul şi spiritul critic, un anumit «bun simţ», pe care extremiştii îl dispreţuiesc ca «mic burghez», adeziunea militantă la drepturile omului şi cetăţeanului".

În realitate, cultura română de după 1989 nu a optat pentru o predispoziţie anume sau pentru o concepţie destul de articulată pentru a-i fixa un cadru precis şi a-i contura o fizionomie exactă. Dimpotrivă, s-a arătat dispusă să asimileze toate ideile, practicile, curentele, modelele, mofturile, să respingă îndemnurile şi să sfideze avertizările, să evadeze din limitele bunei-cuviinţe în infernul libertăţii scutite de orice măsură etc. Pare să se impună impresia că la începutul secolului al XXI-lea societatea românească trece printr-o confuzie a valorilor. Binele şi frumosul convieţuiesc în armonie cu răul şi urîtul. Partide fără platformă clară şi fără traseu definibil, politicieni fără fizionomie şi comportament omologabile, „directori de opinie" cu păreri confuze şi mereu schimbătoare („spiritus rector" în derizoriu), importanţi oameni de cultură tăvălindu-se în implicări dubioase şi în degradante discursuri publice, mimetismul, paliativele, aproximările în atitudini şi decizii luate drept manifestări exegete şi cîte alte exemple asemănătoare, – toate acestea alimentează dezorientarea în societate şi stau în calea accesului la situaţii încurajatoare.

Veşnica deficienţă a reperelor morale

Tocmai de aceea după 1989 societatea românească a fost extrem de frămîntată. Pînă atunci, partidul „avea grijă" de toţi, după acea dată toţi au fost lăsaţi de capul lor. Fiecare în parte sau în grupuri au început să-şi caute norocul. Printre priorităţi, pentru prima dată, după o jumătate de secol de istorie, a renăscut febra îmbogăţirii. Lovitura de stat a dezorganizat vechea putere şi a lăsat patrimoniul public în bună

Material cu drept de autor

parte fără stăpîn, făcîndu-l pradă uşoară pentru foarte mulţi din acei care aveau oarecare acces la el. Aşa s-au petrecut primele mari înavuţiri. Paralel şi treptat, dar mult mai greu, au început şi îmbogăţirile legale. Principiile economiei politice a socialismului au fost repede date uitării, odată cu socialismul însuşi. Numai că ceea ce păruse a fi o binecuvîntare, în sensul că rezultatul muncii este bunul inalienabil al celui care l-a muncit, a devenit mai degrabă un blestem: munca nu mai este văzută doar ca o condiţie pentru un trai civilizat, ci de multe, prea de multe ori, ca o sursă de acumulare a noi şi noi bunuri, care nu sînt absolut indispensabile celei mai bune organizări sociale. Tendinţa de îmbogăţire a avut şi un efect pozitiv, odată ce a imprimat un ritm alert dezvoltării economico-sociale, dar acest efect pozitiv a fost anihilat de concurenţa neloială şi de marea dușmănie pe care le-a cultivat în societate. Noua mentalitate, care are drept criteriu absolut succesul cu orice preţ, şi întîi de toate succesul în afaceri, şansa fericită a rapidei îmbogăţiri cu cheltuieli şi riscuri cît mai mici cu putinţă, şi în general promovabilitatea în toate şi în orice, cu sfidarea oricăror reguli sau principii, au răsturnat toate reprezentările cu privire la ierarhia valorilor. Doar succesul spectaculos şi necondiţionat, doar banul greu şi fără miros, doar ridicarea deasupra altora sau chiar a tuturor, indiferent prin ce mijloace, doar capacitatea de a-ţi dovedi dreptul exclusiv în raport cu ceilalţi, cu oricine, fie chiar şi faţă de Dumnezeu etc., – numai acestea pot fi criterii convingătoare pentru o nouă ierarhizare a valorilor.

Este evident că, în atare situaţie, valorile au devenit altceva decît ştiam mai înainte că erau de fapt. Altfel spus, odată cu reevaluarea valorilor, are loc şi o relativizare a lor. În raport cu averea şi puterea, totul este relativ: munca şi produsul ei, demnitatea, onoarea, frumuseţea, prietenia, loialitatea, chiar iubirea, chiar patriotismul, chiar legătura parentală şi filială nu contează nimic în raport cu aceşti cenzori atotputernici; ba nici chiar viaţa şi moartea nu le poate dezminţi autoritatea absolută.

Cultura noii societăţi, pe care o numim postotalitară cu un uşor inconştient sentiment de mîndrie revendicativă, este puternic marcată de o luptă acerbă pentru afirmare, nu a societăţii cu tarele ei învechite sau cu obstacolele pe care le are de înfruntat în contingent şi în conjunctură; în noua societate are loc o luptă continuă, mereu reaprinsă de noi pofte de mărire şi îmbogăţire, o luptă fără reguli, fără motivaţii de ordin social sau umanitar şi pentru care nu a fost inventat nici un mijloc pentru a i se pune capăt. Discursul public, fie că îl urmărim în dezbaterile parlamentare, de partid sau ministeriale, în presă, la televiziune, în cărţi sau în prelegerile universitare, este marcat violent de această sete de mărire proprie prin micşorarea cu orice preţ a concurenţilor sau adversarilor.

Dezlănțuirea presei

Un fenomen uimitor s-a petrecut cu presa. Dacă în comunism aceasta fusese sluga umilă a partidului şi pe atunci părerea jurnalistului nu conta absolut nimic, cît timp singura sarcină concretă a acestuia era să elogieze partidul, liderul de partid şi bineînţeles realizările obţinute sub conducerea acestora, după 1989 şi mai ales spre sfîrşitul deceniului zece statutul presei s-a schimbat radical. Ea nu numai că a intrat în straiul său declarat, dar inexistent pînă atunci, numit puterea a patra, dar a ajuns chiar să depăşească acest statut, căutînd să se substituie justiţiei şi să monitorizeze

Material cu drept de autor

puterea politică. Cu începere mai ales de la 2000 încoace, s-a produs o îngemănare a anumitor medii de afaceri cu unele mijloace şi sectoare ale presei, creîndu-se astfel adevărate trusturi media, care au exercitat o presiune puternică asupra deciziilor politice, a mediului de afaceri, inclusiv asupra tranzacţiilor de la bursă, a privatizărilor, asupra activităţii organelor de justiţie, a promovării persoanelor dorite de stăpînii trusturilor şi a discreditării celor incomode etc. Este adevărat că rolul presei în semnalarea numeroaselor şi gravelor cazuri de corupţie, a tot felul de hoţii, fărădelegi, afaceri dubioase, promovări nejustificate, incompetenţe şi iresponsabilităţi a fost foarte mare, deşi, din cauza influenţei prea mari a factorului politic şi a mediului de afaceri, aceste intervenţii nu au putut da nici pe departe rezultatul scontat, dovadă fiind faptul semnalat de nenumărate ori chiar de presă şi de către observatorii de la UE că nu a fost judecat nici unul din marii corupţi, deşi au existat destule capete de acuzare. Putem spune chiar că în multe cazuri faptul că presa s-a substituit justiţiei a dat rezultate pe care justiţia, de una singură, nu le-ar fi putut obţine niciodată. Dar de prea multe ori presa a creat impresia că este predispusă să se lase înghiţită de mocirla scandalurilor politice, a bîrfelor ordinare, a celebrităţilor dubioase, a subiectelor periferice, băgîndu-se în viaţa privată a oamenilor, vînturînd intimităţi, înlocuind realităţile cu himere, inventînd, fabulînd acolo unde se cereau observaţii atente şi informări corecte. Presa şi mai ales posturile de televiziune, majoritatea acestora, sînt extrem de departe de nevoile elementare şi de fiecare zi, foarte mari, ale celei mai mari părţi a cetăţenilor. De regulă, sînt ignorate curiozitatea cognitivă, interesele profesionale, nevoile estetice şi morale ale oamenilor. Prostul gust, kitch-ul, bădărănia, limbajul vulgar, ochirea instinctului primar, sexomania, violenţa, anunţurile publicitare dezgustătoare, invadarea ecranelor cu exasperante certuri politice, pur şi simplu primitive prin motivaţia şi discursul lor ş.a. fac din televiziune un „cumplit meşteşug de tîmpenie". Cel mai mare păcat de care se fac vinovate mijloacele media, în marea lor majoritate, este manipularea, tendinţa permanentă de a abate atenţia cetăţenilor de la problemele lor reale, reorientîndu-i spre obiective false sau secundare: de ex., forţîndu-i să vadă doar UE, în loc să-i lase să-şi vadă mai întîi de treburile lor stringente de fiecare zi, cerîndu-le mereu să nu-l scape din vedere pe cutare individ de nimic care a sărit peste noapte în topul sondajelor (prin efortul aceloraşi media, bineînţeles), făcînd din scandalul dezgustător al dosarelor de la securitate cea mai mare problemă a statului român, pentru ca foarte repede să uite de ea, agitînd pe toate paginile şi pe toate ecranele veşnica gîlceavă a politicienilor, care nu are nici cea mai mică legătură cu adevăratele obiective şi nevoi ale ţării, aruncînd mereu în ochii cetăţenilor aşa-zisul fapt divers, adică toate fleacurile periferice, mizeria de mahala etc.

O criză a culturii române?

Întrebarea aceasta nu poate să şocheze cînd se ştie că despre o criză a civilizaţiei occidentale se vorbea încă un secol în urmă. Pe de altă parte, „valorile" prompovate de propaganda comunistă timp de o jumătate de secol, ar putea fi considerate cumva mostre de adevărată cultură? Cu toate acestea, se ştie prea bine că întregul context al culturii române post-„revoluţionare" se sufocă sub presiunea unei imense mase de surogate, kitch-uri, pur şi simplu parodieri vulgare ale

Material cu drept de autor

valorilor autentice. S-ar părea că, de vreme ce societatea românească a devenit, după 1989, deschisă pentru cele mai diverse contacte şi schimburi culturale cu lumea din afară, contextul cultural naţional trebuia, odată cu o diversificare fără precedent, să cunoască şi un nivel valoric la fel de mare. În realitate, s-a întîmplat tocmai invers. Devenind componente ale economiei de piaţă, presa, radioul, televiziunea, cartea, variate manifestări cvasiculturale cu public au scos ele însele pe piaţă o masă de produse de calitate minoră sau chiar îndoielnică, propunînd astfel o cultură de larg consum popular, adică o sumă nelimitată de produse, practici, mode, acţiuni, reprezentări, limbaje etc., complet detaşate de exigenţele formulate în mod obişnuit faţă de adevăratele valori. O „cultură" a telenovelelor, manelelor, a exaltării simţurilor primare, a solidarităţii gregare, a senzaţiei tari, a divertismentului ieftin, a succesului cu orice preţ, inclusiv în dauna şi împotriva valorilor autentice, ş.a. tind să se substituie acelei stări definitorii pentru societatea civilizată şi absolut indispensabile evoluţiei ei normale, care este spiritualitatea ei.

Subcultura ameninţă în aşa măsură adevărata cultură, încît societatea românească contemporană este mult mai vulnerabilă decît cea de sub regim comunist. Ştim că exitau două culturi şi în societatea comunistă. Era cultura oficială, artificială, străină de spiritualitatea naţională, de problemele reale ale poporului şi la care cerinţele ideologice se substituiau celor valorice, dar nu aceasta era cultura adevărată a societăţii, ci aceea care era produsul marilor inteligenţe şi care o copleşea pe cea dintîi, reducînd-o la nimic, atît cantitativ cît şi calitativ. Cu totul altele sînt realităţile din domeniul culturii în societatea actuală. Subcultura acestei societăţi nu mai este promovată împotriva voinţei populare, ci dimpotrivă, prin stimularea preferinţelor şi gusturilor celor mai nepretenţioase, ba chiar prin trezirea şi întreţinerea predispoziţiilor celor mai vilgare. Expansiunea ei, încurajată mereu de mentalitatea economiei de piaţă şi a societăţii de consum, tinde să o facă normă şi mod de viaţă pentru toată lumea. Neliniştit de aceste realităţi, mai mult decît îngrijorătoare, Nicolae Manolescu constata, vreo opt ani în urmă: „O mîzgă subculturală acoperă literatura, muzica (uşoară), artele, arhitectura, spectacolul de teatru, filmul. Mass-media şi presa cotidiană n-au nici cea mai vagă idee de ce înseamnă cultură adevărată. Festivaluri (de prost gust – n.a) umplu sălile şi stadioanele de un public tînăr de care nu se ocupă nimeni, nici măcar şcoala, la vremea ei. Ceea ce se întîmplă este un holocaust cultural, o crimă împotriva umanităţii. Moralmente, organizatorii sau oficialii n-au nici o scuză pentru ce fac [...]. Emisiunile culturale au dispărut practic de pe faţa ecranelor de televiziune. Videoclipurile muzicale sînt neprofesioniste şi vulgare". Cauza acestui dezastru s-ar afla, după părerea cărturarului, în faptul că societatea de tranziţie şi cultura ei sînt lipsite de spirit critic.

Bineînţeles, din aceste observaţii nu rezultă nicidecum că cultura română ar fi ca şi distrusă, după cum nu se poate spune că spiritul critic ar lipsi cu desăvîrşire în viaţa culturală şi în mentalitatea publică a României de azi. Spirite treze şi active, ca cele înfăţişate de Octavian Paler, Paul Goma (din afară), Nicolae Manolescu, Andrei Pleşu, Gabriel Liiceanu, Alexandru Zub, Ana Blandiana, Alina Mungiu, Mircea Dinescu, Horia Roman Patapievici, Cristian Tudor Popescu şi mulţi-mulţi alţii urmăresc cu mare atenţie ce se petrece de fapt cu societatea românească după

Material cu drept de autor

ce a devenit liberă. Nu a fost deloc nevoie de evaluări de tipul „Zece pentru România", „Mari români" şi alte proiecte la fel de arbitrare şi îndoielnice pentru a şti că în România actuală există un număr mare de oameni de valoare, că societatea românească are un potenţial intelectual foarte puternic, ceea ce constituie o garanţie că, în pofida greşelilor şi a poticnelilor, mai mari sau mici, cultura română pare să aibă un viitor promiţător.

Cultura afacerilor

O componentă complet nouă pentru cultura română, după sincopa comunistă, s-a arătat a fi cultura afacerilor. A face avere şi a face bani a devenit din nou o ocupaţie obişnuită pentru români. Treptat, pe măsura înrădăcinării în societate a unei adevărate mentalităţi liberale, această ocupaţie, pe lîngă faptul că este catalogată drept o îndeletnicire ca oricare alta pentru o societate civilizată, ea devine un tip specific de cultură, absolut indispensabil atît pentru evoluţia normală şi în ritm susţinut al acestei societăţi cît şi pentru clasarea acesteia în contextul comunităţii civilizate contemporane.

S-a observat însă, de la 1989 încoace, că afirmarea şi perceperea acestui tip de cultură, pe lîngă faptul că sînt două fenomene foarte deosebite unul de altul, aproape antagonice, ele prind viaţă extrem de greu în societatea românească. Mai întîi, cultura afacerilor, care presupune cel puţin competenţă, corectitudine, eficienţă, s-a afirmat foarte greu, sinuos, contradictoriu, fie pentru că multe afaceri au izvorît din însuşiri ilicite ale averii publice, fie din cauza lipsei, la început, a cadrului legal corespunzător sau din lipsa de experienţă şi mijloace ale businessmanilor începători. În al doilea rînd a fost inadaptabilitatea instituţiilor statului şi a societăţii la astfel de iniţiative, rezistenţa lor, uneori înverşunată, la orice acţiune care ar fi avut drept rezultat îmbogăţirea unui cetăţean particular. Cel mai mare obstacol l-a constituit însă mentalitatea populară care tindea să identifice orice iniţiativă în afaceri cu o hoţie ordinară. A învinge această mentalitate s-a dovedit a fi mult mai greu decît a obţine succes în afaceri, şi asta cu atît mai mult cu cît îmbogăţirile cele mai spectaculoase s-au realizat, practic fără excepţie, prin fraude foarte mari, prin delapidarea băncilor şi a bugetului statului, privatizarea ilegală (furtul) patrimoniului public. A schimba această convingere la ora actuală este cu atît mai greu cu cît, aşa cum am mai spus, nu există nici un caz exemplar de pedepsire a marilor devalizări ale averii publice.

Reacţia populară predominant negativă faţă de afaceri, ca şi faima în general proastă a oamenilor de afaceri din România, au avut şi o altă motivaţie serioasă. Nu arareori, ba dimpotrivă, noii îmbogăţiţi au fost oameni care, prin constituţia lor intelectuală şi morală, prin prestigiul lor public, nu aveau nici o şansă să întrunească simpatiile populaţiei. Cu excepţii rare, aceştia veneau din sfere mărginaşe sau din anonimat, atunci cînd nu răsăreau din nomenclatură, ceea ce era şi mai rău pentru reacţia pe care trebuiau să o aştepte din partea societăţii.

Cu toate acestea, cultura liberală a prins rădăcini în societatea românească. Dar recunoşterea legitimităţii îmbogăţirii din partea unui număr apreciabil de cetăţeni, inclusiv a multora din acei care nu se ocupă de afaceri, şi respingerea ei categorică de o majoritate foarte numeroasă, care are un trai ce se situează de multe ori sub nivelul acceptabil, subliniază slăbiciunea (încă) şi caracterul contradictoriu al

Material cu drept de autor

acestei culturi. Această contradicţie este întreţinută şi de slaba dezvoltare, deocamdată, a culturii afacerilor, care este doar o parte a culturii liberale şi anume aspectul ei pragmatic, acesta venind în urma preceptelor şi afirmîndu-se mai greu.

Agonia creştinismului

Cînd Miguel de Unamuno îşi intitula astfel una din cele mai bune cărţi ale sale, nu se gîndea nici pe departe la pericolul dispariţiei creştinismului, ci avea în vedere, vorbind despre agonie, lupta pentru credinţă, care presupune confuntarea fără de sfîrşit şi de neîmpăcat dintre încredere şi îndoială. Această luptă este fenomenul caracteristic al credinţei românilor în epoca postcomunistă. Cum se ştie, propaganda comunistă, dublată de represiunile fizice la care regimul a supus biserica şi pe credincioşi, a dat o lovitură distugătoare credinţei religioase a românilor. Şi cu toate că numărul credincioşilor, al clerului şi al bisericilor fusese redus simţitor, credinţa nu a dispărut. Şi nici nu era de conceput să dispară. De altfel, comuniştii se convinseseră pe viu că nici nu era cu putinţă să dispară, de aceea au căutat să-şi supună biserica pentru a exercita prin intermediul ei presunea pe care o doreau asupra maselor. Parţial, au reuşit, mulţi clerici, mai ales înalţi ierarhi, au fost nevoiţi să colaboreze cu autorităţile comuniste, nu neapărat în scopuri personale, ci mai ales pentru a-şi păstra parohiile şi a evita închiderea bisericilor.

În mod paradoxal, comuniştii, în pofida vrerii lor şi spre uimirea lor, au contribuit foarte mult la întărirea credinţei. Calitatea lor dublă de prigonitori ai credinţei şi de adversari ai poporului, a avut drept efect îndreptarea cedincioşilor în număr crescînd spre biserică. În situaţia cînd liderul local de partid, ofiţerul de poliţie sau de securitate, conducătorul comunist al întreprinderii locale, unde oamenii îşi făceau norma şi îşi cîştigau pîinea zilnică, îşi băteau joc de ei, preotul înţelept şi cu suflet larg, biserica încăpătoare pentru toţi erau singurele repere morale şi locuri de alinare a sufletelor.

Căderea regimului comunist a adus schimbări neaşteptate în comunitatea credincioşilor şi în relaţia lor cu biserica. Era de aşteptat ca înlăturarea controlului statului asupra bisericii şi interzicerea propagandei ateiste să aibă drept rezultat o mare creştere a religiozităţii populaţiei. În realitate, ceea ce s-a întîmplat a fost altceva. A început să crească repede numărul lăcaşurilor de cult, s-a înmulţit numărul de clerici şi serviciile religioase pe care aceştia le-au prestat populaţiei, bisericile au devenit mai pline cu vizitatori, dar credinţa nu a devenit deloc mai puternică. Dimpotrivă, relaţia credinciosului cu biserica s-a transformat mult prea des, dacă nu în cea mai mare parte a cazurilor, într-o acţiune de rutină, într-un fel de ritual, a cărui semnificaţie iniţială, profundă şi de importanţă vitală pentru credincios, s-a pierdut. Şi aspectul cel mai grav îl face nu relaţia credinciosului cu biserica, ci faptul că adevăraţii credincioşi s-au împuţinat extrem de mult, consituind o categorie aparte a populaţiei, categoric deosebită de rest, avînd o cu totul altă viaţă, după cum cu totul aparte este viziunea ei asupra vieţii. Eliberîndu-se de comunism, societatea s-a eliberat, o dată cu asta, şi de orice credinţă; comuniştii se străduiau din răsputeri să substituie marxismul creştinismului, iar creştinii, frustraţi, timoraţi şi lipsiţi de repere morale, se încăpăţînau să creadă în Dumnezeu, întorcînd spatele păgînismului comunist, care nu putea oferi nici o

Material cu drept de autor

consolare sufletească. Căzînd comunismul, s-a risipit şi frustrarea pe care acesta o impusese şi o întreţinuse multe decenii la rînd. Oamenii au devenit complet liberi, dar libertatea în raport cu orice autoritate restrictivă a favorizat renunţarea la orice credinţă; lăsaţi de capul lor, rămaşi faţă în faţă cu ei înşişi, doar cu problemele lor de viaţă, oamenii au făcut din aceste probleme singura lor religie, şi asta cu atît mai mult cu cît problemele au fost multe şi au fost mari. În paralel, această atitudine a fost favorizată foarte mult şi de cultura societăţii de consum, idealul căreia este succesul de zi cu zi, traiul comod şi fără probleme mari, refuzul reflecţiilor chinuitoare asupra problemelor fundamentale ale existenţei. Puterea credinţei şi mai ales autoritatea bisericii au fost sensibil erodate în ultimii ani de imixtiunea politicului şi nu mai puţin de scandalurile de presă în viaţa religioasă. În regiunile cu slabă cultură religioasă, cum sînt Basarabia şi Transnistria, sărăcia credinţei, care este mult mai mare decît în România, este întreţinută şi de slaba prestanţă profesională şi morală a unei mari părţi a clerului. Cel mai serios pericol pentru biserică şi pentru credinţă îl prezintă acei clerici, care îşi au sufletul complet necunoscător al lucrurilor sfinte şi care privesc la misiunea lor ca la orice altă ocupaţie profitabilă.

Cultură europeană în raport cu cultură naţională

Pe măsura apropierii României de Uniunea Europeană şi mai ales în preajma aderării la UE a început să se pună tot mai serios problema relaţiei culturii române cu valorile şi practicile culturale occidentale. La modul foarte simplu, întrebarea care i-a derajnat şi continuă să-i neliniştească pe cei mai mulţi români a fost dacă nu cumva cultura română şi în general modul de viaţă al românilor va avea de suferit de pe urma integrării ţării în UE. Autorităţile şi o parte a opiniei publice româneşti, cea iremedialbil optimistă, caută să acrediteze ideea reconfortantă că, dincolo de păstrarea şi afirmarea pe temeiuri noi a propriei identităţii culturale, societatea românească urmează să se îmbogăţească cu valori noi, superioare, care vor atenua şi în final vor şterge deosebirile principale dintre modul tradiţional de viaţă al românilor şi nivelul de civilizaţie occidentală. Dorinţa arzătoare de a depăşi acest mod de viaţă, care este văzut ca un obstacol în calea înaintării rapide spre standardele cele mai înalte ale progresului, pe de o parte, şi eforturile disperate de smulgere din dependenţa mereu ameninţătoare de marele centru de putere din răsărit, pe de altă parte, a făcut să fie trecute cu vederea avertizările mai vechi ale unor observatori foarte atenţi, cum au fost Robert Musil (*Omul fără însuşiri*) şi Joseph Roth (*Fuga fără sfîrşit*), care au semnalat cu subtilitate şi cu ironie amară că ştergerea deosebirilor dintre europenii care, în virtutea anumitor circumstanţe istorice, au convieţuit multă vreme în mari conglomerate etno-politice s-a devedit a fi o iluzie. Observaţiile cele mai noi, din zilele noastre, ca cele ale lui Hans Joas şi Klaus Wiegandt (*Valorile culturale europene*) arată limpede că integrarea culturală europeană este mult mai complicată faţă de cum este ea închipuită de către europtimişti, întrucît una e să intri în aria de cuprindere a instituţiilor europene şi cu totul alta e să devii european. A fi european e un ideal, şi din acest punct de vedere nu devii european decît atunci cînd satisfaci acest ideal, adică doar atunci cînd eşti destul de pregătit pentru această metamorfoză, altfel spus, atunci cînd cultura europeană s-a decis să te absoarbă, deoarece, adaugă cei doi autori,

Material cu drept de autor

„valorile europene nu sînt neapărat ceea ce ne închipuim noi că este valoare". De aici rezultă două concluzii clare, deşi contradictorii: integrarea europeană a României nu prezintă nici un pericol serios pentru spitiualitatea românească, mult mai problematică se arată integrarea culturală a României în Europa.

Aşa cum arată numeroasele analize şi observaţii făcute în România pînă la 1 ianuarie 2007 şi după acea dată, pe terenul realităţilor de zi cu zi, însuşirea elementelor culturii europene se face prin asumarea multor sarcini şi a numeroase riscuri, prin depăşirea multor greutăţi; beneficiile sînt într-un raport interşanjabil cu pierderile, optimismul şi decepţiile vor concura mult timp pentru întîietate. Dar zarurile au fost aruncate, cale îndărăt nu există şi viitorul are şansa nedezminţită de a arăta întotdeauna mai bine decît trecutul, ceea ce este, de multe ori, o garanţie a succesului. Dar problemele ce se anunţă, reieşind din experienţa ţărilor care se află de mai multă vreme în UE, sînt multe şi nu din cele uşoare. Imaginea Uniunii printre propriii cetăţeni se erodează lent, chiar dacă oamenii cred că acasă lucrurile merg şi mai prost decît la Bruxelles. Fiind mai puţin cunoscători ai situaţiei reale din cadrul UE şi totodată mult mai nemulţumiţi de starea de lucruri de la ei din ţară, românii asteapta minuni din partea institutiilor europene, adică sînt mai optimişti şi increzatori in UE decît locuitorii celorlalte state membre. Această predispoziţie este susţinută şi de primele ajutoare care încep să vină din partea UE, cum sînt cele cca 4,1 miliarde euro pe care Fondul Social European a anunţat în martie 2007 că le punea la dispoziţia României pentru dezvoltarea resurselor umane, aceste fonduri fiind distribuite şcolilor, tuturor instituţiilor de formare profesională, ONG-urilor, sindicatelor, patronatelor şi chiar direct unor persoane particulare. În jur de 40% din aceste mijloace sînt destinate pentru promovarea procesului de învăţare pe întreg parcursul vieţii şi pentru adaptarea forţei de muncă la cerinţele pieţei. Bineînţeles că acest program, care deocamdată este orientat doar pînă în 2013, va continua.

2. Problema fundamentală a culturii române: învăţămîntul

Multă vreme s-a crezut, şi această încredere a fost îndreptăţită în mare măsură, că învăţămîntul românesc a fost unul dintre cele mai performante, cel puţin din estul Europei. Şi astăzi şcoala românească are în unele domenii, cum este matematica, biologia, ştiinţiele umaniste, de ex., performanţe care o aşează printre primele în lume. Astfel, la Olimpiada sud-est europeană de matematică pentru studenţi, desfăşurată în Cipru, între 7 şi 12 martie 2007, studenţii din cele şapte universităţi româneşti participante la acea competiţie au obţinut două medalii de aur, opt de argint şi 10 de bronz, echipa Universităţii Politehnice din Bucureşti a ocupat locul doi în clasamentul pe naţiuni, după Rusia. Dar în timpul comunismului şi mai ales în perioada de tranziţie învăţămîntul românesc a fost supus unei foarte serioase eroziuni, aşa încît la începutul secolului al XXI-lea s-a constatat că nu mai poate face faţă marilor provocări ale noilor timpuri privind necesitatea modernizării ţării şi ridicării nivelului de trai al populaţiei şi alinierea la standardele europene ale învăţămîntilui, ştiinţei şi tehnologiilor.

Ultimele evaluări ale universităţilor la nivel global, cum au fost cele făcute la începutul anului 2007 de către compania Quacquarelli Symonds (QS), în

Material cu drept de autor

colaborare cu Times Higher Education Supplement, au demonstrat că doar Universitatea din Bucureşti a putut intra în topul celor 500 de universităţi cel mai bine apreciate din lume, fără să satisfacă însă toate criteriile, rămînînd restantă mai ales la cercetare. În general, cercetarea rămîne unul din sectoarele insuficient dezvoltate în învăţămîntul superior din România. Critica cea mai serioasă şi mai întemeiată care se aduce astăzi învăţămîntului universitar din România constă în faptul că activitatea de cercetare a cadrelor universitare este insuficient reflectată de publicaţiile cotate la Institute of Scientific Information (ISI). Conform evalurărilor din 2007 ale Asociaţiei „Ad Astra" a cercetătorilor români privind topului universităţilor din România, pe primele cinci locuri s-au situat Universitatea „Al. I. Cuza" din Iaşi (locul I), Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca (locul II), Universitatea din Bucureşti (locul III), Universitatea Politehnica din Bucureşti (locul IV) şi Universitatea Tehnică „Gh. Asachi" din Iaşi (locul V). S-a stabilit totodată că în universităţile particulare, mai ales, sarcinile dezvoltării ştiinţei sînt aproape complet neglijate. Orientarea învăţămîntului spre standardele europene a pus sarcina reducerii sectorului de stat şi a lărgirii iniţiativei particulare, dar acest proces evoluează anevoios din cauza insuficienţei mijloacelor financiare. Drept urmare, atît universităţile particulare cît şi cele de stat au fost nevoite să mizeze cît mai mult cu putinţă pe factorul demografic, adică pe înmatricularea unui număr cît mai mare de studenţi plătitori de taxe pentru a asigura supravieţuirea instituţiilor. Din această cauză, universităţile nu au putut asigura nivelul necesar al calităţii educaţiei si compatibilizarea sistemului naţional de învăţămînt cu sistemul european, iar de aici a apărut o altă problemă neliniştitoare şi anume gradul de inserţie profesională după absolvire. Firmele care au fost în căutare de specialişti adeseori s-au arătat nemulţumite de lipsa abilităţilor şi comportamentelor profesionale ale tinerilor absolvenţi, motiv pentru care continuă să privească cu reticenţă angajarea acestora.

Ceea ce la prima vedere ar putea părea un fenomen îmbucurător, şi anume că în România numărul absolvenţilor de liceu deveniţi studenţi (70%) este aproape de două ori mai mare decît media din ţările UE (40%), în realitate este un lucru de două ori negativ: întîi, pentru că este dovada posibilităţilor reduse de realizare a tinerilor, şi în al doilea rînd, deoarece trimite la calitatea scăzută a studiilor.

Universitatea ca factor de educaţie şi cultură

Eliberată de rigorile muştruluielii ideologice din perioada comunistă, universitatea din perioada de tranziţie aproape că s-a absolvit de orice îndatoriri formative: relaţiile profesor-student s-au limitat la disciplinele predate-învăţate. În situaţia cînd tineretul se simţea atras, în marea lui majoritate, de masa subproduselor culturale care invadaseră piaţa publică după 1989, acaparat de fotbal, discoteci, de tot soiul de activităţi distractive din afara culturii, arătîndu-se tot mai indiferent faţă de componentele fundamentale ale spiritualităţii, faţă de problemele majore ale ţării şi chiar faţă de propriul lui viitor, unii reprezentanţi de seamă ai intelectualităţii româneşti şi-au exprimat îngrijorarea că profesorii şi-au dat uitării misiunea lor de dascăli, de educatori şi de modelatori ai inteligenţelor aflate în stadiu de formare. Presa bună a atras de multe ori şi pe bună dreptate atenţia profesorilor asupra necesităţii de a nu se limita la predarea cursurilor şi a se

Material cu drept de autor

ocupa la modul cel mai serios de familiarizarea studenţilor cu adevărata cultură, pregătindu-i nu doar ca buni specialişti, dar şi ca buni cetăţeni, patrioţi, luptători cu marile probleme ale unei societăţi ce se află la răscruce de timpuri istorice.

Astfel a fost repusă pe tapet problema caracterului educaţiei şi anume a relaţiei culturii generale cu cultura ştiinţifică în formarea tinerei generaţii. Părereile au fost împărţite, şi nici nu se putea altfel într-o astfel de dezbatere, dar rezultatul a fost totuşi pozitiv, de vreme ce s-a ajuns la concluzia că cultura ştiinţifică, nivelul foarte înalt de pregătire profesională, solicitat de provocările ritmului alert al dezvoltării societăţii moderne, reclamă şi o cultură generală corespunzătoare. Este adevărat că legătura dintre ele nu este uşor de întreţinut, ceea ce nu o poate face obligatorie, de vreme ce cultura generală este în mod tradiţional literară şi artistică, adică ţine cumva de vechea spiritualitate românească, pe cînd cultura ştiinţifică este orientată spre valorile societăţii postindustriale.

Noua societate recalmă un învăţămînt nou

Tendinţa generală de integrare care a cuprins Europa după dispariţia confruntării Est-Vest a afectat bineînţeles şi învăţămîntul. Această tendinţă s-a regăsit în Declaraţia privind crearea Spaţiului European al Invăţămîntului Superior (SEIS), semnată pe 19 iunie 1999 de miniştrii responsabili cu educaţia din 29 de ţări europene, fiind astăzi adoptată de 40 de state din spaţiul european. Majoritatea universităţilor europene au consimţit să-şi însuşească modelul Bologna, care s-a reorganizat prin două măsuri radicale şi anume, pe de o parte, prin reducerea studiilor universitare propriu-zise, adică licenţiale, la trei ani, iar pe de altă parte, crearea unei noi structuri ierarhice a studiilor, care constau din trei trepte: la prima treaptă, studiile de licenţă, de trei ani, la a doua treaptă masteratul, de doi ani (aici încheindu-se studiile universitare propriu-zise) şi la a treia şi ultima treaptă, doctoratul, de trei ani.

Care sînt ideile bune şi care pot fi foloasele acestui sistem? Ideea cea mai bună a Declaraţiei de la Bologna este că ea urmăreşte doua obiective majore şi anume sporirea competitivităţii universităţilor europene şi compatibilizarea sistemelor educaţionale. A doua idee fericită, pe care o va semnala mai tîrziu profesorul american David Ward, un foarte bun cunoscător al învăţămîntului universtar modern, constă în faptul că experimentul Bologna a încercat să înlăture acea practică de învăţămînt, care „incadrează pe fiecare student intr-un program extrem de specializat" şi în felul acesta se obţin posibilităţi pentru rezolvarea mai reuşită a „problemei inserţiei profesionale". Tocmai de aceea pe parcursul instrumentării sistemului Bologna a apărut ideea că tinerii care vor absolvi facultăţi din cadrul acestui sistem îşi vor lua licenţa în domenii şi nu în specializări de nişă ca pînă acum. Tot Ward consemnează ca pozitive posibilitatea echivalării şi transferului studiilor (acesta fiind de fapt însuşi sensul reformei) precum şi reforma managerială, extrem de necesară, în învăţămîntul superior, care este greoi şi refractar la schimbare. Din anul de studii 2005/6 s-a început trecerea peste tot în Europa la sistemul Bologna. S-a constatat însă foarte repede că nici trecerea şi cu atît mai mult finalul nu sînt extrem de promiţătoare. Ceea ce în Declaraţie se arătase foarte simplu, în practică s-a dovedit a fi deosebit de complicat. Mai întîi, aşa cum observa Andrei Marga, unul din semnatarii Declaraţiei din 1999, ca

Material cu drept de autor

ministru al educaţiei al României, restructurarea nu foloseşte la nimic, „dacă sistemul universitar insuşi nu este organizat şi nu devine demn de încredere". Or, universităţile din România şi mai ales cele din R. Moldova erau departe de a fi fost organizate în vederea acestei restructurări. S-a observat apoi că normele europene pentru organizarea studiilor, după care urmau să fie restructurate universităţile, pur şi simplu nu existau. Nu exista, bineînţeles, nici „licenţa de domeniu", de care, cum avea să zică Marga, „nici nu este nevoie", pentru că „nu este admisibil ca după trei ani absolventul să nu dobîndească o calificare utilă". D. Ward menţiona încă o piedică serioasă în calea compatibilizării universtăţilor europene şi anume prevederea după care „în Europa transferul se realizează între instituţii de acelaşi tip", în situaţia în care deosebirile dintre ele sînt numeroase şi, uneori, enorme.

Observaţiile competente ale lui Ward sînt extrem de utile pentru înţelegerea situaţiei în care se află, la începutul secolului al XXI-lea, sistemul Bologna şi ce este de aşteptat de la el în viitorul apropiat. Dincolo de ideea pozitivă a transferului de studii în Europa şi chiar a schimbului (mult mai greu) cu America, el menţionează că „universităţile europene, în comparaţie cu cele americane, sînt mai puţin întreprinzătoare, sînt mai puternic controlate de către stat şi au mai puţine resurse financiare, avînd prea mulţi studenţi faţă de disponibilităţile lor materiale". Comparaţia aceasta nu este întîmplătoare, deoarece, în opinia lui, aceste neajunsuri ale universităţilor europene se pot repercuta negativ asupra calităţii sistemului universitar şi asupra inserţiei profesionale şi, mai adaugă el, „considerăm ca acelasi proces ar putea da naştere unui sistem excesiv de birocratic, greoi, constrins de reguli stricte, care ar distruge bogăţia rezultată din diversitatea sistemelor educaţionale europene". Era şi firesc să atragă atenţia, în final, la „greutatea compatibilizării cu universităţile americane" şi să amintească încă o dată ceea ce îl îngrijora cel mai mult în cazul viabilităţii sistemului Bologna: „ne ingrijorează posibilitatea ca Uniunea Europeană să acţioneze ca o suprastructură guvernamentală, ceea ce ar putea avea ca efect o implicare sporită a statului". Ward a atins poate coarda cea mai sensibilă a şanselor colaborării statelor europene în chestiunea învăţămîntului în momentul cînd s-a referit la deosebirile esenţiale dintre unele ţări şi zone ale Europei în problema educaţiei. Comparînd performanţele deosebite în acest domeniu ale unor ţări nordice, ca Danemarca, Norvegia, Marea Britanie şi Olanda, cu cele din sud şi mai ales cu cele din estul continentului, savantul american observă: „eu vad procesul Bologna acţionînd in trei regiuni diferite din punct de vedere politic şi cultural: sudul, nord-vestul şi estul Europei şi consider că este foarte interesant de observat dacă se va reuşi crearea unui sistem unitar pe baza celor trei tradiţii diferite. Cred că diferenţele existente sînt incă foarte mari; chiar şi in Franţa mi se pare că există un sentiment de disconfort faţă de reformă, mai ales în ceea ce priveşte sistemul cu trei niveluri de specializare. Reforma va reprezenta o provocare foarte dificilă pentru Franţa, Spania şi Italia, care au tradiţii foarte puternice". El se arată şi mai puţin optimist atunci cînd are în vedere ţările din „Europa de est post-sovietică, unde găsim o structură rusească generalizată, cu institute specializate, în care adesea cercetarea este complet separată de predare şi unde se pune problema reintegrării acestor două

Material cu drept de autor

componente într-un sistem educaţional care să ofere posibilităţi necunoscute pînă acum".

Cîteva date despre situaţia de fapt din învăţămînt

Dacă aruncăm o scurtă privire asupra unor date statistice, care oferă o imagine, fie şi sumară, asupra sistemului de învăţămînt din România de la începutul acestui secol, constatăm o stuaţie oarecum satisfăcătoare. Observăm, mai întîi, o reducere a numărului de instituţii ale educaţiei, ca urmare a reducerii natalităţii, dar şi ca rezultat al unei anumite raţionalizări a întregului sistem de învăţămînt. Două fenomene, mai ales, şi anume dezvoltarea învăţămîntului preşcolar şi liceal, carac-

Situaţia învăţămîntului din România la începutul secolului al XXI-lea

Anii de studiu	2001/2	2002/3	2003/4	2004/5
Total unităţi şcolare	24304	23679	18012	14396
Populaţie şcolară, total (mii), inclusiv în învăţămîntul:	4554	4497	4473	4404
Preşcolar	616	630	637	645
- sector privat	5	7	7	9
Primar şi gimnazial	2320	2198	2122	1997
- sector privat	2	2	2	3
Liceal	711	741	759	774
- sector privat	6	7	8	10
Profesional şi de ucenici	252	270	279	289
- sector privat	6	6	5	4
Postliceal şi de maiştri	73	62	55	49
- sector privat	32	28	27	25
Superior	582	596	621	650
- sector privat	147	139	144	155

Gradul de cuprindere în învăţămînt a populaţiei de vîrstă şcolară (%)

70,6	72,9	74,2	74,9

Numărul preşcolarilor, elevilor şi studenţilor care revin la un cadru didactic

Preşcolari	18	18	18	18
Elevi	14	15	15	14
Studenţi	20	20	21	21

Numărul elevilor şi studenţilor care revin la 10000 locuitori

Elevi	1498	1501	1479	1434
Studenţi	260	274	286	300

Material cu drept de autor

Numărul absolvenţilor pe nivel de educaţie, mii persoane

Învăţământ gimnazial	310,8	307,6	296,8	-
Învăţământ liceal	147,7	173,6	172,4	-
Învăţământ profesional şi de ucenici	68,0	83,3	77,8	-
Învăţământ postliceal şi de maiştri	28,5	25,3	22,6	-
Învăţământ superior	93,5	103,4	110,5	

Personal didactic, mii persoane

Total	300	286	281	285
Preşcolar	35	34	35	35
Primar şi gimnazial	165	154	150	150
Liceal	65	61	59	62
Profesional şi de ucenici	5	6	6	6
Postliceal şi de maiştri	1	1	1	1
Superior	29	30	30	31

terizează pozitiv evoluţia sistemului. E de semnalat şi lărgirea învăţământului superior, inclusiv a reţelei de universităţi private, deşi datele statistice nu pot aduce dovezi în favoarea calităţii studiilor făcute, ştiindu-se, aşa cum am observat mai sus, că învăţământul superior din România, şi în special cel organizat pe temeiuri particulare, are încă destule neajunsuri, mai cu seamă în ceea ce priveşte calificarea ştiinţifică a corpului profesoral şi deci nivelul pregătirii profesionale a tinerilor specialişti. De altfel, numărul absolvenţilor din învăţământul superior este destul de mare şi se află în creştere continuă, ceea ce pune cu deosebită acuitate problema inserţiei profesionale. Aceasta însă nu este doar problema şcolii, ci mai degrabă a societăţii, în general, adică şi a nivelului dezvoltării acesteia şi deci a capacităţi de absorbţie socială a tinerilor specialişti. Se constată totuşi nişte tendinţe pozitive în învăţământul universitar românesc. Faţă de tradiţiile mai vechi ale acestuia, cînd majoritatea studenţilor erau înscrişi la drept şi ştiinţe umaniste, acum constatăm (în anul de studii 2003/4, de ex.) că aproape 25% se specializează în ştiinţe tehnice şi aproape 30% în economie, fapt ce aduce dovada peremptorie a orientării învăţământului superior spre obiectivele unei societăţi ce se află pe calea restructurărilor radicale din punct de vedere tehnic şi economic. Trebuie să observăm că, în ultima vreme, sub presiunea societăţii civile şi a corpului didactic, statul român a început să arate un interes sporit faţă de învăţămînt, dovadă fiind creşterea chetuielilor pentru educaţie şi cercetare (cu începere din 2007) pînă la cca 6% din PIB, precum şi anunţata majorare a substanţială a salariilor profesorilor (cu cca 23%). Totuşi, învăţământul românesc este departe de a-şi fi rezolvat toate problemele. Două din aceste probleme sînt caracteristice pentru tot sistemul de educaţie: insuficienţa cronică a mijloacelor financiare şi nivelul nesatisfăcător al

Material cu drept de autor

studiilor. Alte două vizează mai cu seamă universităţile. Un studiu lansat la 10 iulie 2007 de Fundaţia Soros România demonstra că, după părerea a peste 40% din studenţi şi chiar în opinia a cca 30% din profesori, învăţămîntul superior românesc este sub nivelul celui vest-european. Totodată, accesul tineretului rural la studii superioare este mult mai redus comparativ cu situaţia absolvenţilor din liceele urbane: doar 11% din numărul studenţilor sînt de la sate, pe cînd populaţia rurală alcătuieşte peste 45% din totalul locuitorilor ţării.

Aparte despre învăţămîntul din Republica Moldova

Cu siguranţă că nu există ţară în estul Europei în care învăţămîntul să fie atît de slab şi dezorientat ca în R. Moldova. Cauzele sînt multiple. Mai întîi, Moldova nu are o tradiţie proprie a domeniului, acesta făcînd parte, pînă în 1991, din sistemul sovietic de educaţie şi acţionînd după indicaţiile precise dat de organele de resort de la Moscova. Reorganizarea realizată după proclamarea independenţei a trecut prin numeroase metamorfoze, dar din cauza lipsei de specialişti în managementul educaţional, de cele mai multe ori a evoluat pe dibuite, reuşind doar în măsura în care au putut fi aplicate practici utile împrumutate din alte părţi. Multă vreme a lipsit literatura didactică proprie, nu au existat instituţii serioase care să se fi ocupat de managementul educaţional şi de problemele fundamentale ale didacticii. Problema cea mai gravă este că instituţiile superioare ale statului, abilitate cu problemele educaţiei, nu au o viziune coerentă asupra felului cum trebuie să arate şi cum trebuie să se dezvolte învăţămîntul modern în R. Moldova.

A doua problemă mare, şi poate că aceasta este cauza de bază pentru ce sistemul educaţiei în R. Moldova este atît de neajutorat, constă în faptul că statul s-a arătat a nu fi în stare că creeze condiţiile materiale corespunzătoare pentru buna aşezare a lucrurilor în acest domeniu, vorba fiind de crearea şi întreţinerea în bună stare a bazei tehnico-materiale a instituţiilor de învăţămînt şi de salarizarea satisfăcătoare a cadrelor didactice. Drept urmare, multe şcoli, grădiniţe şi unele universităţi au fost lichidate, numărul profesorilor a fost în descreştere rapidă, aceştia emigrînd în masă la munci grele şi descalificante peste graniţă. Inconsistenţa tuturor guvernărilor pe care le-a avut Moldova de la 1990 încoace s-a văzut, din acest punct de vedere, în indiferenţa faţă de sarcina unei bune organizări a învăţămîntului; vina lor cea mai mare s-a aflat în faptul că nu au ştiut sau mai degrabă nu au vrut să gireze mijloacele financiare care au existat în republică în toţi aceşti ani astfel, ca şcoala, elevii şi pedagogii să aibă toate condiţiile necesare unei activităţi normale.

Un fenomen foate negativ a fost şi politizarea educaţiei, realizată la iniţiativa guvernului, ca în perioada sovietică. Exemple pur şi simplu scandaloase în acest sens au fost interzicerea studierii istoriei românilor, adică a istoriei naţionale a populaţiei majoritare a republcii, această disciplină fiind substituită cu aşa-zisa istorie integrată, un surogat primitiv de istorie universală, şi de asemenea presiunile de tot felul pentru subminarea limbii române şi alterarea conştiinţei româneşti a elevilor, părinţilor şi pedagogilor.

Şi dacă, în pofida tuturor acestor greutăţi şi obstacole artificale, învăţămîntul preuniversitar a reuşit să supravieţuiască, avînd pe alocuri chiar şi anumite performanţe, graţie mai cu seamă înaltei conştiinţe profesionale a pedagogilor, ca

Material cu drept de autor

şi interesului părinţilor şi stăruinţelor celor mai mulţi copii, situaţia universităţilor este mult mai grea.

Dincolo de deficienţele de management profesional în domeniu şi de incompetenţa factorilor de decizie în sfera educaţiei, mai există şi alte cîteva cauze care s-au răsfrînt negativ asupra învăţămîntului superior în R. Moldova în ultimii 15-16 ani. Una din aceste cauze a fost neconcordanţa dintre nomenclatorul de specialităţi din învăţămînt şi situaţia reală din economia naţională; deşi industria, agricultura şi alte ramuri de producţie şi-au restrins activitatea pînă la dispriţie completă în unele sectoare, totuşi universităţile au continuat să pregătească specialişti pentru aceste sectoare, ca şi cum nu s-ar fi întîmplat nimic, neglijîndu-se astfel obiectivul inserţiei profesionale; erau pregătiţi specialişti pentru locuri de muncă inexistente şi pentru o populaţie care emigra îi masă. Creşterea rapidă, absolut nejustificată, a numărului universităţilor a dus la masificarea învăţămîntului superior şi apariţia unui număr foarte mare de tineri cu diplome de studii superioare care în cea mai mare parte nu aveau nici o întrebuinţare, din cauza lipsei locurilor de muncă, dar mai ales că nu reflectau starea reală a studiilor. În primii ani ai noului secol, autorităţile au început să restîngă sfera învăţămîntului privat, dar asta s-a dovedit a fi o măsură complet nejustitificată, atît economic-financiar cît şi ştiinţific-educativ. S-a observat că tendinţa de reducere a învăţămîntului superior la universităţile de stat ameninţa, pe de o parte, să reducă accesul tineretului la studii universitare, iar pe de altă parte, nu îmbunătăţea esenţialmente cu nimic calitatea studiilor, deoarece nivelul acestora era foarte scăzut chiar şi în universităţile stat. Faţă de conţinutul ştiinţific al studiilor în universităţile din România, care, aşa cum am văzut, rămîneau mult în urma standardelor europene şi internaţionale, cele din R. Moldova se aflau într-o stare aproape de dezastru. Aşa cum observa pe bună dreptate expertul american David Ward, cercetarea în fostele republici sovietice „este complet separată de predare", întrucît aici ea a fost întotdeauna apanajul Academiei de Stiinţe, universitatea ocupîndu-se doar de educaţie, de aceea, adaugă el, „se pune problema reintegrării acestor două componente într-un sistem educaţional". Inerţia însă este în această zonă atît de mare, încît o sarcină atît de stringentă pentru lansarea învăţămîntului în baza principiilor moderne nu a devenit nici pînă azi o prioritate pentru guverul R. Moldova.

Tot aşa ca şi în România, şi în universităţile din Moldova s-a început trecerea la sistemul Bologna în anul de studii 2005/6, dar din cauza greutăţilor şi a neconcordanţelor semnalate mai sus, succesele acestei reforme se arată foarte problematice. Trebuie observat mai ales faptul că starea materială absolut nesatisfăcătoare a învăţămîntiului universitar din Moldova, reflectată, între altele şi mai ales, în salarizarea pur şi simplu mizerabilă a corpului didactic-profesoral, anulează din start posibilitatea încadrării reale a acestui învăţămînt în sistemul Bologna. Tentaţia echivalării şi a transferului studiilor din Moldova în universităţile din Europa, aşa cum promite Declaraţia de la Bologna din 1999, este foarte mare, fără să fie însă şi tot atît de justificată, din cauza incompatibilităţii dintre universităţile moldoveneşti şi cele europene. Este vorba, în definitiv, de nivelul de organizare şi de gradul de încredere al sistemului universitar, aşa cum

Material cu drept de autor

spunea profesorul Marga, or aici Moldova nu stă deloc bine. Tocmai această slăbiciune a sistemului universitar moldovenesc (dincolo de problemele de cercetare şi finanţare), adică incapacitatea de organizare pe baze proprii şi cu consursul societăţii civile, îl sorteşte să fie dependent întru totul, aşa cum avertiza Ward, de factorii de decizie guvernamentali sau, în cazul integrării reale în structurile europene, interguvernamentale (UE). În general, în Moldova învăţământul evoluează în completă izolare de societatea civilă. De altfel, din acest punct de vedere, societatea civilă moldovenească este extrem de anemică. Dacă în România, de ex., există anumite instituţii neguvernamentale, de tipul Forului Academic Român (FAR), care monitorizează starea învăţământului universitar, în Basarabia, dimpotrivă, cu excepţia unor epizodice luări de atitudine în presă (dar nu profesionale, ci jurnalistice), fenomenul pare să nu intereseze pe nimeni din afara sistemului propriu-zis. Mai mult decît atît, nici chiar cadrele didactice nu se arată interesate de starea învăţământului. Nu a existat niciodată vreo discuţie publică privind starea şi perspectivele dezvoltării învăţământului în general, inclusiv a celui universitar, tot aşa cum nu a fost dezbătută în public nici problema de maximă actualitate a integrării învăţământului universitar cu cercetarea. Deosebit de îngrijorător este faptul că cercetătorii şi profesorii din sistemul universitar şi din cel al ştiinţei ezită să se pronunţe asupra acestei probleme, ca şi cum aceasta nu ar exista.

O examinare statistică a învăţământului basarabean la începutul seccolului al XXI-lea

Analiza de mai sus a urmărit să evidenţieze rezultatele principale ale evoluţiei educaţiei în R. Moldova, şi în special a învăţământului superior, care e cel mai în măsură să ofere imaginea cea mai instructivă relativ la situaţia din acest domeniu. În mod normal, ne-au interesat problemele de bază cu care se confruntă acesta în situaţia cînd Moldova, vrînd-nevrînd, se lasă atrasă tot mai mult în sfera de interese şi de colaborare a comunităţii europene. Aceste observaţii, care, aşa cum am văzut, nu oferă o imagine foarte optimistă a şcolii moldoveneşti, referindu-se la cadrul general şi de perspectivă al acesteia, nu urmăresc să sugereze concluzii care ar susţine că învăţământul basarabean s-ar afla într-un impas total. Dimpotrivă, aşa cum vom observa imediat, în ultimii zece ani sistemul a funcţionat, în pofida greutăţilor foarte mari pe care le-a avut de înfruntat.

Vom observa, mai întîi, că din 1998 şi pînă în 2005, mijloacele financiare alocate învăţământului din partea bugetului de stat au crescut de la 641,o milioane pînă la 2 696,9 milioane de lei, adică creşterea nominală (minus inflaţia anuală de cca 12-13%) a fost de peste 4,2 ori. În produsul intern brut, aceste cheltuieli au constituit 4,5%, în anul 2000, şi aproape 6,8%, în 2004, fiind, procentual, mai mari decît în România, unde finanţarea pentru educaţie a deţinut în aceeaşi perioadă o medie ce a variat între 2,2%-2,3%. Este relevant faptul că, în Moldova, o regiune foarte săracă din punct de vedere economic, banii primiţi de sistemul de educaţie de la stat au constituit o medie de 20% din totalul cheltuielilor bugetare, ceea ce, oricum, denotă o anumită grijă faţă de starea învăţământului. Este adevărat că această cotă, destul de ridicată, dacă se ţine cont de vreme şi de loc, se explică în mod paradoxal, în cazul Moldovei, prin starea destul de proastă a economiei: pe de

Material cu drept de autor

o parte economia era prea slab dezvoltată pentru a se fi putut aloca educaţiei un procent redus din totalul cheltuielilor bugetare, întrucît astfel sistemul ar fi fost distrus, iar pe de altă parte tocmai slaba dezvoltare a altor sectoare publice, inclusiv a celor productive, nu solicitau resurse financiare la fel de mari.

Bineînţeles că, în comparaţie cu nevoile reale ale învăţămîntului, aceste cheltuieli erau mult prea modeste. Două îndicii vor fi destul de relevante, în acest sens: starea materială a şcolilor şi salarizarea cadrelor didactice. Cheltuielile statului pentru întreţinerea localurilor instituţiilor preuniversitare, de ex., erau atît de mici, încît părinţii elevilor au fost nevoiţi să-şi asume această sarcină, prin intermediul comitetelor părinteşti. Anume astfel s-a reuşit ca edificiile şi inventarul şcolilor să nu fie deteriorate complet. Salariul mediu lunar în sfera învăţămîntului în anul 2006 a constituit 1211,6 lei, ceea ce însemna mai puţin de 100 $. Starea materială nesatisfăcătoare a determinat o scădere permanentă a numărului cadrelor didactice, îmbătrînirea lor din cauza reducerii fără precedent a prestigiului acestei profesiuni. În anul de studii 2006/7, în sistemul preuniversitar activau 39,2 mii de pedagogi (cu 1.704 persoane mai puţin faţă de anul de studii 2005/06). Din toţi aceştia, studii superioare aveau 81,8%, iar studii medii de specialitate 14,1%. Femeile alcătuiau 82,9% din tot personalul didactic preuniversitar. Predomină, în structura acestui personal, oamenii în vîrstă: 61,1% aveau o vechime de muncă pedagogică de la 18 ani în sus. Tinerii specialişti cu un stagiu de trei-opt ani alcătuiau doar 9,5% din total.

Şcoli, gimnazii şi licee

Examinînd tabelul de mai jos privind structura învăţămîntului de cultură generală din anii de studii 1997/8-2004/5, aşa cum este el prezentat de statistica oficială, constatăm o oarecare stabilitate a sistemului: numărul total al şcolilor s-a schimbat foarte puţin, mutaţiile mai sensibile s-au produs pe linia transformării vechilor şcoli medii de 11 ani în licee cu durata de studii de 12 ani, în conformitate cu practica educaţională europeană, în timp ce situaţia din şcolile primare şi gimnazii a rămas, în linii generale, aproape aceeaşi, fenomen determinat de numărul mare de aşezări rurale de proporţii reduse, dar bineînţeles şi de reducerea natalităţii şi deci a populaţiei şcolare. În general, numărul elevilor este în descreştere rapidă: numai în decurs de opt ani, reducerea a fost de 106,9 mii de copii, adică de peste 16% sau peste 2% pe an. Trebuie semnalată şi reducerea rapidă a ponderii copiilor de şcoală în întrega populaţie: în cei opt ani de studii, numărul lor la 10000 de locuitori s-a redus de la 1796 la 1522, adică cu 274 de elevi, ceea ce este un fenomen extrem de îngrijorător privind atît starea şcolii, cît şi situaţia demografică a republicii. În ultimii doi ani de studii, adică din 2004/5 pînă în 2006/7, numărul elevilor sa redus cu peste 55 de mii, adică cu peste 10%.

Un fenomen nou, deşi contradictoriu, îl constituie creşterea ponderii şi a rolului învăţămîntului privat. Fenomenul este cît se poate de pozitiv prin faptul că astfel se produce o diversificare a sistemului preuniversitar de educaţie, ceea ce înseamnă, între altele, mai mare mobilitate şi operativitate în raport cu practicile moderne ale educaţiei, mai multă libertate pentru elevi şi pedagogi, mai multe posibilităţi reale de rezistenţă la presiunile ideologice şi politice etc. Sărăcia mare şi endemică face

Material cu drept de autor

însă aceste şcoli private inaccesibile marii majorităţi a populaţiei de rînd. Pe de altă parte însă examinarea comparată a stării reale a procesului de instruire şi educaţie în cele două tipuri de şcoli arată (cel puţin, în cazul Chişinăului) că nivelul de pregătire a copiilor nu diferă esenţial de la un tip de şcoală la altul.

	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2004/ 2005
Instituţii de stat şi nestatale								
Numărul de instituţii - total	**1545**	**1556**	**1565**	**1573**	**1584**	**1587**	**1583**	**1577**
Şcoli de zi	**1536**	**1549**	**1558**	**1566**	**1577**	**1580**	**1576**	**1570**
Şcoli primare	98	107	113	115	120	120	119	116
Gimnazii	613	631	650	674	674	672	669	667
Licee	77	143	153	183	198	211	284	369
Şcoli medii	706	625	601	554	546	538	466	380
Şcoli pentru copii cu deficienţe în dezvoltarea intelectuală sau fizică	42	43	41	40	39	39	38	38
Şcoli serale	**9**	**7**	**7**	**7**	**7**	**7**	**7**	**7**
Numărul de elevi – total, mii	**655,4**	**653,2**	**645,2**	**631,2**	**620,3**	**605,2**	**580,5**	**548,5**
Numărul de elevi în şcolile de zi	**652,7**	**650,7**	**643,1**	**629,3**	**618,4**	**603,4**	**578,7**	**546,6**
Şcoli primare	18,3	18,8	18,8	19,2	19,5	18,5	17,2	15,8
Gimnazii	134,5	136,2	144,6	150,4	146,5	141,9	135,0	126,7
Licee	48,1	106,5	112,9	134,6	138,0	146,6	194,7	233,4
Şcoli medii	446,1	380,8	356,7	313,1	301,7	282,6	220,3	162,5
Clase:								
pe lîngă colegii	-	2,7	4,7	6,4	7,4	8,3	6,2	3,2
pe lîngă universităţi	-	-	-	0,5	0,4	0,7	0,5	0,1
Şcoli pentru copii cu deficienţe în dezvoltarea intelectuală sau fizică	5,7	5,7	5,4	5,1	4,9	4,8	4,8	4,9
Numărul de elevi în şcolile serale	**2,7**	**2,5**	**2,1**	**1,9**	**1,9**	**1,8**	**1,8**	**1,9**
Numărul de elevi la 10000 locuitori	**1796**	**1790**	**1770**	**1737**	**1710**	**1671**	**1607**	**1522**
Cadre didactice - total, mii	**45,1**	**44,9**	**43,3**	**42,4**	**42,6**	**41,7**	**42,7**	**41,1**
Cadre didactice în şcolile de zi	45,0	44,8	43,2	42,3	42,5	41,6	42,6	41,0
Cadre didactice în şcolile serale	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Instituţii nestatale								
Numărul de instituţii - total	**12**	**18**	**22**	**27**	**33**	**35**	**35**	**35**
Şcoli primare	1	3	1	1	1	-	-	1
Gimnazii	1	2	6	5	4	3	2	4
Licee	8	11	14	20	27	31	32	30
Şcoli medii	2	2	1	1	1	1	1	-
Numărul de elevi - total	**1794**	**2716**	**3455**	**6369**	**7414**	**7072**	**7023**	**6195**
Şcoli primare	135	224	108	105	40	-	-	37

Material cu drept de autor

Gimnazii	76	227	492	496	357	312	161	622
Licee	1469	1983	2662	5522	6626	6459	6264	5412
Şcoli medii	114	148	40	44	55	40	45	-
Clase:								
pe lîngă colegii	-	134	153	202	272	261	553	-
pe lîngă universităţi	-	-	-	-	64	-	-	-
Cadre didactice, mii	**0,1**	**0,2**	**0,4**	**0,6**	**1,1**	**1,0**	**1,0**	**0,9**

Şcolile profesionale şi de meserii

Acest tip de şcoli a fost moştenit direct din sistemul sovietic de educaţie. Pe atunci ele deserveau toate compartimentele economiei naţionale, mai cu seamă industria şi agricutura, principalele ramuri de producţie ale republicii. Criza economică, ce a cuprins după 1989 întreaga sferă a producţiei, a determinat o reducere drastică a rolului învăţămîntului profesional. S-au împuţinat mai ales şcolile care pregăteau muncitori calificaţi pentru industrie, agricultură, construcţii, precum şi lucrători de calificare inferioară pentru sfera culturii: şefi de cluburi şi biblioteci săteşti, mecanici pentru cinema etc. Treptat însă, odată cu începutul unei înviorări în economie, care se face resimţită spre sfîrşitul anilor □90, are loc şi o stabilizare a reţelei de şcoli profesionale şi mai ales o activizare a lor, determinată de noile cerinţe ale pieţei muncii. În interiorul sistemului se produc schimbări calitative, care constau în înlocuirea vechilor şcoli profesionale din perioada sovietică cu şcoli noi de meserii, care pregătesc muncitori calificaţi mai ales pentru construcţii şi sfera serviciilor.

	1997/ 1998	**1998/ 1999**	**1999/ 2000**	**2000/ 2001**	**2001/ 2002**	**2002/ 2003**	**2003/ 2004**	**2004/ 2005**
Numărul de instituţii	**80**	**87**	**81**	**80**	**82**	**83**	**83**	**81**
Şcoli de meserii	-	35	29	27	29	30	29	28
Şcoli profesionale	80	52	52	53	53	53	54	53
Numărul de elevi	**32660**	**32476**	**22972**	**22804**	**22999**	**22647**	**22757**	**22696**
Şcoli de meserii	-	6187	5021	4501	4393	4596	4825	4590
Şcoli profesionale	32660	26289	17951	18303	18606	18051	17932	18106
Numărul de elevi la 10000 locuitori	**89**	**89**	**63**	**63**	**63**	**63**	**63**	**63**

Colegiile

Acestea sînt fostele şcoli medii de specialitate din perioada sovietică, o formă intermediară între şcoala de cultură generală şi universitate, în care tinerii obţineau o specializare într-un anumit domeniu (medicină, agronomie, veterinărie şi zootehnie, pedagogie, economie şi finanţe, contabilitate etc.). Pe lîngă faptul că deserveau cu un anumit grad de eficienţă toate sferele economiei naţionale, colegiile constituiau o bază în general bună pentru specializarea în instituţiile superioare de învăţămînt. Astăzi însă, odată cu creşterea rolului liceului, ca principală instituţie de învăţămînt mediu, şi înmulţirea universităţilor (de altfel, multe colegii s-au transformat peste noapte în universătăţi), aceste şcoli şi-au pierdut importanţa de altădată, deşi pentru o ţară mică, cum e Moldova, numărul lor este încă destul de mare. Este adevărat că acele colegii care pregătesc contabili,

Material cu drept de autor

lucrători medicali şi mai ales programatori şi în general cunoscători ai tehnicii electronice moderne se bucură de mare atenţie din partea tineretului.

	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2004/ 2005
Colegii	**53**	**56**	**57**	**60**	**67**	**63**	**60**	**56**
Elevi	**32759**	**29674**	**25423**	**19897**	**17004**	**15207**	**18727**	**23618**
învăţământ de zi	29839	26629	22594	17891	15007	13625	16958	22048
învăţământ fără frecvenţă	2920	3045	2829	2006	1997	1582	1769	1570
Elevi la 10000 locuitori	**90**	**81**	**70**	**55**	**47**	**42**	**52**	**65**
Cadre didactice	**2343**	**2359**	**2169**	**1941**	**1995**	**1691**	**1762**	**1898**

Învăţământul universitar

Examinat în temeiul datelor statistice, învăţământul superior din R. Moldova a cunoscut, la sfîrşitul secolului al XX-lea şi începutul secolului al XXI-lea, o dezvoltare fără precedent. Faţă de opt instituţii superioare de învăţământ, cîte existau în 1990, în anul de studii 2000/1 se va ajunge la 47. În anii următori, numărul universităţilor s-a redus, ca urmare a lichidării instituţiilor mici, fără perspective reale de dezvoltare, în schimb numărul studenţilor a fost în continuă creştere. În anul de studii 2006/7, în cele 31 de universităţi învăţau aproape 128 mii de studenţi, dintre care peste 106 mii în universităţile de stat, iar restul de peste 21 mii în universităţile particulare. De fapt slaba participare a statului în acest proces, pe de o parte, iar pe de altă parte dorinţa unui număr tot mai mare de tineri de a obţine studii superioare (sau măcar diplomă), din lipsa altor ocupaţii serioase, au impus ca 78,5% din numărul total al studenţilor să facă studii pe bază de contract, adică plătindu-şi învăţătura, inclusiv şi în cea mai mare parte în universităţile de stat. Această situaţie crea aparenţa înşelătoare că învăţământul universitar era în ascensiune, pe cînd adevărata stare a lucrurilor era tocmai inversă: plata pentru studii, fiind esenţială pentru menţinerea universităţilor, asigura obţinerea diplomelor, dar nu şi a studiilor de calitate. Înţelegînd această situaţie, autorităţile au început, din 2006, să reducă învăţământul cu plată, dar de aici nu a rezultat nimic bun. Pe de o parte, mulţi tineri au fost lipsiţi, în mod nejustitificat, de posibilitatea de a obţine studii superioare, cît tmp statul nu poate oferi burse pentru toţi doritorii de a învăţa. În acelaşi timp, noua măsură nu a contribuit cu nimic la ridicarea calităţii studiilor, din cauza lipsei unei politici judicioase de promovare a cadrelor de specialişti în universităţi şi mai ales ca urmare a remunerării foarte proaste a personalului ştiinţific şi didactic.

	1997/ 1998	1998/ 1999	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2004/ 2005
Instituţii de învăţământ superior universitar	**28**	**38**	**43**	**47**	**47**	**45**	**40**	**35**
Studenţi	65595	72729	77312	79082	86414	95039	104029	114552
învăţământ de zi	46784	50803	54100	54599	59009	63593	68580	74865
învăţământ fără frecvenţă	18811	21926	23212	24483	27405	31446	35449	39687
Studenţi la 10000 locuitori	180	199	212	217	238	262	288	318
Cadre didactice	4554	4726	5058	5286	5328	5532	5740	5909

Material cu drept de autor

3. Scurtă privire asupra ştiinţei şi a culturii de mase

Observaţiile privind cele mai importante realizări ale ştiinţei româneşti în a doua jumătate a secoului al XX-lea, pe care le-am făcut anterior (cap.XXVII) sînt bineînţeles valabile şi pentru începutul secolului al XXI-lea. De aceea de astă dată fenomenul cercetării este examinat foarte pe scurt şi doar în aspect statistic. Să reţinem totuşi observaţia pe care o impun referinţele asupra situaţiei învăţămîntului universitar, despre care am vorbit mai sus şi care demonstrează foarte clar că cercetarea constituie o problemă fundamentală în cadrul actual al cuturii române, în situaţia în care România are de depăşit în acest domeniu o evidentă rămînere în urmă faţă de ţările dezvoltate europene.

O privire preponderent statistică asupra ştiinţei

Dacă apelăm la statisticile oficiale, observăm că unul din rezultatele gravei recesiuni economice din anii □90 a fost şi reducerea numărului cercetătorilor: de la peste 75,6 mii, în 1993, pînă la 37,2 mii, în 2000. În primii ani ai noului secol, situaţia intră treptat în normal, aşa încît, în 2004 vor fi peste 40 mii de salariaţi. Schimbările nu erau însă pur statistice, ci şi structurale, asta însemnînd abandonarea unor sectoare de cercetare fără perspectivă, unele din ele fiind legate de deservirea ideologică şi politică a vechiului regim, sînt înfiinţate direcţii noi de cercetare, care pun accentul pe eficienţă, nu pe numărul angajaţilor. În paralel, are loc o redistribuire a cadrelor de cercetători în întreaga sferă a ştiinţei. De ex., în timp ce în întreprinderi preocupările de cercetare se reduc, în universităţi, dimpotrivă, numărul cercetătorilor creşte: numai în anii 2000-2004, această creştere va fi de aproape 67%. În acelaşi timp, cheltuielile pentru cercetare au crescut de peste 3,2 ori, ceea ce este dovada unui efort considerabil, fără să uităm însă că în aceşti ani rata inflaţiei a fost mai mare de 10%. Un fenomen complet nou a fost apariţia sectorului privat al cercetării, care a început să se dezvolte foarte repede mai cu seamă din anii 2003/4.

La prima vedere, în Moldova de după 1991 cercetarea s-a aflat într-o expansiune fără întrerupere. Statistica din anexele de la sfîrşitul volumului arată că în anii 1998-2005 au activat în medie pe an aproape 90 de intituţii ştiinţifice, în cadrul cărora s-au ocupat de cercertare ceva mai puţin de 7 mii de oameni, inclisiv peste 2 mii de doctori în ştiinţe. În fiecare an au susţinut tezele de doctor în ştiinţe în jur de două-trei sute de noi specialişti. De aici ar rezulta că potenţialul ştiinţific al republicii este consistent şi se află în continuă creştere şi primenire. Din păcate însă această statistică nu arată care este eficienţa înmulţirii numărului de doctori în ştiinţe, nu furnizează nici un fel de date realtiv la obiectivele, direcţiile, preferinţele şi rezultatele cercetărilor. Altfel spus, această statistică nu oferă nici un indiciu clar, real despre cercetarea ştiinţifică: cine a cercetat, ce a cercetat, de ce a cercetat, ce rezultate au fost obţinute şi cît sînt acestea de relevante în contextul dezvoltării ştiinţei precum şi din punctul de vedere al intereselor statului şi societăţii. În pofida acestei statistici încurajatoare, se ştie foarte bine că după 1989 în R. Moldova cercetarea a degradat foarte mult. S-a întîmplat aşa deoarece cercetarea s-a confruntat în ultimii 16-17 ani cu două probleme grave. Mai întîi, institutele de

Material cu drept de autor

cercetări ştiinţifice, şi în primul rînd Academia de Ştiinţe a Moldovei, au dispus de resurse financiare considerabil reduse comparativ cu situaţia de la pînă la 1991. Mijloacele foarte modeste pe care aceste instituţii le-au avut în aceşti ani au fost folosite aproape în exclusivitate pentru salarizarea – extrem de modestă – a lucrătorilor, nemairămînînd decît foarte puţin pentru activitatea propriu-zisă de cercetare. Altfel spus, mijloacele au fost folosite pentru menţinerea vechiului sistem academic, vetust şi complet ineficient, nu pentru relansarea investigaţiilor. În al doilea rînd, aşa cum au observat şi unii experţi străini, un mare neajuns – de fapt cel mai mare – al sistemului de cercetare din R. Moldova îl face lipsa de legătură dintre eforturile ştiinţifice şi cele didactice, drept urmare a izolării sistemului universitar de activitatea de cercetare. Aceste pierderi, ale ştiinţei şi ale învăţămîntului universitar deopotrivă, au fost compensate întrucîtva prin pregătirea ştiinţifică a multor tineri specialişti în România şi în alte ţări europene

Despre cultura de mase

Este foarte greu să judeci despre felul cum a evoluat cultura de mase la nivelul întregii ţări şi pe parcursul unei perioade îndelungate. O anumită imagine despre răspîndirea cărţii, a presei periodice, a lărgirii reţelei de biblioteci publice, teatre, cinematografe, muzee, a extinderii radioului şi televiziunii oferă datele de mai jos ale statisticii oficiale, care, coroborate cu alte informaţii, similare, din anexele de la sfîrşitul cărţii, permit conturarea unui tablou complex, deşi – trebuie să o recunoaştem – destul de sec, al acestul domeniu al vieţii culturale a României la începutul secolului al XXI-lea.

Cîteva date privind evoluţia culturii de masă la începutul secolului al XXI-lea

Anii	2001	2002	2003	2002
Cărţi şi broşuri editate[1]				
Titluri	10478	11571	12664	11050
Tiraje (mii)	10426	11189	8350	8050
Numărul bibliotecilor	13442	13377	13169	12574
Numărul cinematografelor	264	230	191	155
Spectacole (mii)	197	177	156	125
Spectatori (milioane)	6	5	5	4
Numărul instituţiilor de spectacol[2]	150	152	147	145
Spectacole şi concerte (mii)	17	18	17	18
Spectatori şi auditori (milioane)	5	5	5	4
Nimărul muzeelor - total	524	548	551	557
Vizitatori (mii)	10550	11114	10108	10446
Ziare, reviste şi alte publicaţii perodice, titluri – total	1923	1947	2013	-
Emisiuni la radio (mii ore-program) – total	1380	1696	1425	1646
Emisuni la televiziune (ore-program)	191687	148131	130045	213885
Abonamente la radio[3] (mii)	3010	2641	6180	5369
Abonamente la televiziune,[3]	3390	3280	5945	5822

Material cu drept de autor

mii				

[1] Intrate în depozitul legal al Bibliotecii Naţionale.
[2] Inclusiv teatrele şi instituţiile muzicale, proprietate majoritar privată.
[3] Proprietate publică.

Dacă am urmări tabelele de la sfîrşitul cărţii despre starea culturii de masă în R. Moldova, adică datele referitoare la biblioteci, teatre, cărţi, spectacole, cititori etc., ar trebui să credem că viaţa culturală a republicii a fost, din 1991 şi pînă azi, plină de viaţă şi de rezultate dintre cele mai frumoase. În realitate, această statistică are acelaşi caracter propagandistic, cum era în perioada sovietică, şi caută să reflecte o situaţie care este mult prea departe de starea reală de lucruri. Singurele fapte reale în această evoluţie statistică sînt scăderea numărului de biblioteci şi a fondului de carte al acestora, mai ales în sate. Ceea ce e grav de tot în cazul bibliotecilor săteşti e faptul că multe din ele figurează doar pe hîrtie, sînt avariate, fondul de carte este în proporţie de cel cca 80 la sută faţă de cel din perioada sovietică. În situaţie oarecum mai bună sînt bibliotecile şcolare, dar acestea au cărţi foarte puţine care sînt în cea mai mare parte din genul literaturii didactice. A decăzut foarte mult starea şi activitatea cluburilor, cinematografelor şi a caselor de cultură, mai ales în mediul rural.

Către începutul noului mileniu, viaţa culturală şi artistică a republicii a început treptat să depăşească criza în care intrase după 1991. Teatrele, colectivele concertistice şi muzeele au oferit numeroase prilejuri de destindere şi delectare pentru un număr mare de oameni, deşi este limpede că statistica oficială nu poate reflecta aceste realităţi cu fidelitate, ca să nu mai insistăm asupra faptului că numărul de frecventări ale teatrului, filarmonicii sau circului nu oferă nici o idee despre utilitatea reală a acestor acţiuni. Aceleaşi surse arată o activizare a tipăririi cărţilor, deşi cantitativ aceasta a fost, după 1991, categoric inferioară perioadei anterioare. Pozitiv a fost mai ales faptul că a crescut ponderea literaturii editate în limba română. Dintre toate fenomenle culturale, cea mai mare înviorare s-a produs, fără îndoială, în presă. Au apărut numeroase publicaţii noi, precum şi cîteva posturi de radio şi televiziune. Examinarea lor atentă scoate însă în lumină cîteva fenomene care arată foarte clar că presa moldovenească rămîne serios în urma cerinţelor societăţii. Asta se vede foarte bine atît din reproşurile permanente ale

Material cu drept de autor

cetăţenilor, cît şi mai ales atunci cînd această presă este comparată cu cea din ţările vecine. Sînt mai ales trei neajunsuri grave care pun în inferioritate presa basarabeană în comparaţie, de ex., cu cea din România şi mai ales cu cea din Rusia: politizarea excesivă, adică acapararea de politic practic a întregii prese, nivelul foarte scăzut al profesionalismului jurnalistic şi lipsa, sau în orice caz extrem de slaba prestanţă, a presei culturale. Toate trei neajunsurile sînt fenomene cît se poate de regretabile, dar din punctul de vedere al nevoii de a întreţine în societate acel climat psihiologic şi social-cultural, fără de care aceasta nu se poate afla în starea ei normală, cel de la urmă este cel mai nepotrivit. Dar mai trebuie semnalat încă un detaliu extrem de important legat de presă, tocmai pentru că ţine de cultura societăţii în gradul cel mai înalt: informaţia pe care presa o pune la dispoziţia cetăţenilor este depăşită de multe ori, sub aspectul impactului psihologic, ba chiar pur şi simplu cultural, de spiritul de gîlceavă, bîrfă, animozitate, insulte, atacuri la persoană, prejudicierea gupurilor de persoane şi a colectivităţilor.

Societatea de tranziţie are o cultură de tranziţie, adică fără fizionomie şi fără perspectivă clare. Ceea ce se poate spune cu siguranţă despre această cultură este că ea se află în prefacere. Ceea ce nu poate fi cunoscut tot atît de sigur e faptul că nu ştim încă dacă se preface spre bine sau spre rău. Sînt destule argumente şi pentru o opţiune, şi pentru alta.

Complexul de inferioritate al culturii basarabene

În calitatea sa de fenomen provincial, statutul real – adică natural, spontan, neimpus de nimeni – al culturii românilor basarabeni a fost întotdeauna unul de inferioritate în raport cu cultura din România de la vest de Prut. E vorba de un fenomen obiectiv, caracteristic culturii tuturor entităţilor naţionale izolate de masivul etnic din care au făcut parte în trecut. Cultura lor este aceeaşi şi totodată alta în comparaţie cu cultura naţiunii din care s-au desprins. Lipsa legăturii permanente dintre masa naţiunii şi frîntura izolată de ea aduce anumite deosebiri dintre cele două entităţi, în primul rînd şi mai ales deosebiri de limbă. Cu trecerea timpului, deosebirile devin tot mai evidente. Ca şi în cazul francezei din Québec, de ex., limba română din Moldova sovietică se oferea sub trei tipuri: era limba română literară, aşa cum se vorbea în România, practicată însă de un număr foarte restrîns de vorbitori, era apoi aşa-zisa limbă moldovenească, adică o limbă română populară, vorbită de masa de moldoveni, şi era în sfîrşit o limbă literară locală, îndepărtată foarte mult de limba populară, dar deosebită totuşi vizibil de limba vorbită şi scrisă în România. Speranţa luptătorilor pentru afirmarea şi în Basarabia a limbii române adevărate, în urma adoptării legislaţiei lingvistice din 1989, nu s-a îndreptăţit. Mai mult chiar, s-a observat că puţinii basarabeni care au căutat să imite întocmai vorbirea bucureşteană s-au situat într-o postură nefirească, oarecum falsă şi frivolă, ceea ce îi făcea uşor ridicoli. S-a demonstrat încă o dată aceea ce se ştia foarte bine de veacuri şi anume că un mare fenomen social-cultural, constituit pe parcursul unei perioade foarte îndelingate, nu poate fi anulat prin nici o lege.

Bineînţeles că noua legislaţie lingvistică moldovenească a contribuit mult la dezvoltarea culturii vorbirii în limba română şi la creşterea rolului acestei limbi în viaţa socială şi de stat a Moldovei. Totuşi deosebirile esenţiale dintre comunităţile româneşti de pe cele două maluri ale Prutului în privinţa exprimării în limba

Material cu drept de autor

română s-au păstrat. Cu excepţia unui grup nesemnificativ de oameni de cultură basarabeni, în special scriitori şi jurnalişti tineri, moldovenii de la est de Prut vorbesc aşa cum au vorbit întotdeauna; majoritatea absolută a populaţiei, indiferent de ocupaţie şi grad de instrucţie, vorbeşte aceeaşi română populară, pe care o numeşte moldovenească. Este aici locul potrivit să menţionez o observaţie foarte instructivă, în acest context, a unui cărturar francez contemporan din Canada, Pierre Morel, neliniştit de soarta limbii franceze de acolo, care vorbea despre „o ezitare în ce priveşte limba potrivită pentru a exprima identitatea şi modernitatea din Québec: franceza din Franţa, «joual» (expresia populară a limbii franceze formată în Québec) sau o variantă cultă autohtonă care ar exprima originalitatea poporului din Québec fără a primejdui înţelegerea cu ceilalţi fracofoni. Provincia s-a orientat către a treia ipoteză şi, cu ajutorul unor programe guvernamentale şi al cercetării universitare, se publică volume de referinţă, în mod special dicţionare, situaţie specifică pentru Québec. Dacă *această poziţie nu înseamnă o ruptură cu varianta dominantă, manifestă însă voinţa de a ţine cont de evoluţia istorică a comunităţii şi de a o exprima prin elaborarea unor norme proprii*" (subl. a.).

Valoarea limbii ca fenomen de cultură nu se reduce nici pe departe la rolul ei ca mijloc de comunicare; ea este principalul element al identităţii culturale, înţelegîndu-se prin aceasta nu pur şi simplu fizionomie culturală, ci mult mai mult decît atît, şi anume constituţie spirituală. Vorbirea este copia gîndirii, în vorbire se regăseşte felul de a recepta lumea, de a o înţelege, precum şi modul de a reacţiona. O limbă săracă, insuficient de articulată, trădează, de aceea, şi o cultură mai săracă, o receptare sumară, mai puţin adecvată realităţilor şi bineînţeles o capacitate mai redusă de a exprima raportrul nostru cu realitatea. De aici vin timiditatea, neîncrederea în capacităţile noastre şi în succesul iniţiativelor noastre, ceea ce ne blochează în faţa provocărilor care în mod normal ar trebui să ne facă activi, inventivi, să pună în lumină inteligenţa şi capacităţile noastre creatoare. Tocmai aceste handicapuri îi fac pe românii basarabeni să se simtă frustraţi în raport cu fraţii lor de la vest de Prut, să se considere inferiori acestora sub raport cultural. Avem de a face aici cu un obstacol foarte greu de depăşit. În ultimii douăzeci de ani ne-am ciocnit mereu cu acest obstacol şi nu l-am putut învinge. Din ce cauză? Pentru că am căutat de fiecare dată soluţiile acolo unde nu se puteau afla. Mulţi au crezut ca era destul să vorbească tot aşa ca şi fraţii din România şi deosebirile vor dispare de la sine. În realitate, mimetismul lingvistic nu a ajutat la nimic, dimpotrivă, a dat naştere la o maimuţăreală care se căznea zadaranic să ţină locul de cultură superioară. Ba pe deasupra, deosebirile au devenit, astfel, şi mai evidente. Eşecul a avut două cauze fundamentale. Prima, că în loc să fi muncit de zor pentru a-i ajunge şi întrece pe fraţii noşti la capitolul cultură, noi am preferat să papagalizăm, dovedindu-ne, astfel, inconsistenţa culturală. În al doilea rînd şi în cea mai strînsă legătură cu aceasta, nu am avut curajul şi competenţa de a propune valori proprii, viziuni proprii, deosebite de acelea ale fraţilor noştri, temîndu-ne copilăreşte ca nu cumva să fim luaţi în rîs sau socotiţi o specie străină românilor.

Vina cea mare, în acest eşec, aparţine intelectualităţii, mai bine zis unui grup de guralivi şi gură-cască din mijlocul ei. Intelectualitatea basarabeană nu a fost pregătită în nici un fel pentru răsturnarea istorică de situaţie care s-a petrecut la

Material cu drept de autor

răscrucea anilor □80 şi □90 şi în deceniul care a urmat. Avînd o cultură generală destul de modestă, limitată la cîteva idei superficiale despre limbă şi istorie, fiind lipsită de o viziune politică de perspectivă asupra Basarabiei şi a relaţiei acesteia cu România, nefiind informată asupra decalajului enorm de cultură dintre cele două comunităţi româneşti, ea s-a avîntat în luptă cu cîteva sloganuri însufleţitoare, chemînd masele după ea, dar după cîţiva paşi s-a încurcat în propriu-i mers, devenind complet dezorientată. Unii intelectuali mai plini de sine, dar deloc mai buni ca ceilalţi, au început să se bată între ei, populaţia i-a privit o vreme nedumerită, apoi le-a întors spatele pentru totdeauna. Lupta a luat sfîrşit, revoluţia basarabeană de mahala s-a terminat înaînte de a începe. A fost o situaţie propice ca unii indivizi iresponsabili să facă iute carieră politică şi avere, speculînd ideea naţională românească, în timp ce alţii, din fosta nomenclatură sovietică, să revină în forţă la putere. Astfel, şi unii, şi alţii, s-au situat conştient şi din proprie iniţiativă în afara maselor.

A existat, totuşi, o circumstanţă atenuantă pentru ca intelectualitatea să nu fie culpabilizată prea tare. Atît sarcina culturală cît şi obiectivul politic depăşeau cu mult firavele ei puteri.

Dar dincolo de aceste observaţii, care explică, se pare, în bună parte compelxul de inferioritate al culturii basarabene, mai trebuie avut în vedere şi fenomenul provincialităţii, care este unul comun şi general, altfel spus, caracteristic pentru orice comunitate provincială, mai bine zis, pentru comunitatea aflată la marginea adevăratei culturi. Gîndire şi reacţie încetinite, curiozitate şi ambiţii reduse, timiditate şi închidere într-un cerc restrîns de interese şi de acţiuni, înclinare prea uşoară spre renunţare, mulţumire cu puţin şi chiar cu foarte puţin, adularea personalităţilor şi a realizărilor de valoare din altă parte (dar şi închinare în faţa pseudovalorilor de pe aiurea) şi, în paralel şi prin raportare, subevaluarea asumată, adică sinceră, convinsă, a propriilor posibilităţi ş.a., – iată cîteva trăsături distinctive ale culturii provinciale. Deci cultura provincială este, prin sine însăşi, un cerc vicios: statutul ei inferior menţine cu tărie convingerea că acesta nu poate fi depăşit. Altfel spus, provincialismul cultural este un dat, este un blestem. Dar să nu uităm şi un alt element foarte important, care imprimă o notă specifică provincialismuluu cultural basarabean: sentimentul frustrării, caracteristic culturii basarabene, nu poate fi înţeles aşa cum este fără să se ţină cont şi de puternica rusificare la care aceasta a fost supusă pe parcursul a aproape două sute de ani de dominaţie rusească şi sovietică.

* * *

La începutul mileniului trei, cultura română este un fenomen de o complexitate care depăşeşte mult posibilităţile de a o cuprinde integral şi adecvat în limitele unui capitol de carte. Este evident că în acest domeniu întreaga comunitate a românilor, indiferent de ţara în care ei se află, se caracterizează printr-un nivel destul de înalt de dezvoltare. În unele privinţe, cum ar fi comunicarea şi informarea, ceva mai puţin învăţămîntul şi cultura traiului, ei se apropie repede de standardele culturale occidentale. În general însă progresul cultural este contradictoriu şi insuficient. Mai întîi, că nu poate şi nu trebuie să fie măsurat în mod obligatioriu cu măsurătorile civilizaţiei occidentale, şi asta cu atît mai mult cu cît rezultatele

Material cu drept de autor

evoluţiei spirituale se pretează anevoios la orice fel de evaluări, şi în a doilea rînd, că societatea românească mai are de parcurs un drum lung pînă să ajungă a face faţă unei serii de mari obiective în sfera culturii. Dacă, de ex., în privinţa dezvoltării sectorului mass-media (minus bineînţeles scandalurile, inerente domeniului), a artelor, teatrului şi filmului lucrurile stau în România relativ bine, situaţia este departe de a fi aceeaşi în domeniul educaţiei, al mentalităţii publice, inclusiv şi mai ales în ceea ce priveşte prestanţa şi responsabilitatea aşa-zisei clase politice, al culturalizării maselor şi, ceea ce poate părea paradoxal, al literaturii. În ultimii ani s-a observat pe bună dreptate că literatura română rămîne tot mai mult în urma vieţii, fapt ce o lipseşte de cititori şi o condamnă să fie necunoscută în alte ţări. În situaţia care impune ca procesul literar să fie revigorat astfel ca operele literare să aibă o căutare într-o masă cît mai mare de cititori, chiar literatura mai mult sau mai puţin tînără ignoră acest obiectiv, alunecînd uşor pe panta unui exerciţiu pretenţios, dar fără substanţă reală, atunci cînd nu se complace în pălăvrăgeală, artificialitate sau – ceea ce e şi mai rău, dar din păcate se întîlneşte mult prea des – licenţiozitate. Ba, aşa cum s-a observat pe bună dreptate, nici literatura cea mai epidermică, mai „de consum" nu mai are şi nu este de aşteptat să mai aibă vreodată nici pe departe audienţa pe care o avea literatura de dinainte de ultimul deceniu al secolului trecut. E relevantă în acest sens, dar şi sub aspectul climatului cultural şi moral al societăţii româneşti actuale, această remarcă a lui Nicolae Manolescu: „Nu vom mai vedea niciodată cozile acelea de sute de persoane venite de cu noapte la editura „Cartea Românească" pentru a cumpăra *Cel mai iubit dintre pamînteni*". Se înţelege că în comunităţile de români din jurul României cultura naţională, aşa cum am menţionat de altfel în cîteva rînduri mai sus, se confruntă cu probleme şi mai mari. Este dincolo de orice îndoială însă că aceste constatări nu pun sub semnul întrebării nici rezultatele evoluţiei culturii române la sfîrşitul secolului al XX-lea şi începutul secolului al XXI-lea şi nici perspectivele privind progresul cultural general al comunităţii româneşti.

Aruncînd o privire înapoi peste secole şi milenii

Tot aşa ca şi observaţiile omului asupra propriei sale vieţi, reflecţiile românilor asupra trecutului lor au fost, de-a lungul secolelor, numeroase şi deosebit de stăruitoare. Ele nu pot fi nicicum asemănate cu „dulcea zăbavă" a citirului cărţilor, deoarece, în cazul acestor reflecţii, e vorba de o obsesie, adeseori pur şi simplu chinuitoare, care face mereu actuală nevoia de a găsi răspunsuri la un şir fără capăt de întrebări. Ne întrebăm de obicei de ce istoria noastră a fost aşa cum a fost, de ce nu a fost altfel, şi cum ar fi fost aşa cum nu a fost. Din nenorocire însă nu poate nimeni găsi răspuns la cele trei întrebări, ceea ce arată că istoria îşi este autosuficientă, ea se mulţumeşte să se reducă la sine însăşi, respingînd categoric, în temeiul a ceea ce s-a întîmplat de fapt şi a ceea nu poate fi pus la îndoială,

Material cu drept de autor

eventuale desfăşurări alternative ale evenimentelor. Atare îndărătnicie face superflue scenariile ce se plasează în afara cadrului definitiv stabilit. Astfel se exclud atît speculaţiile cum că istoria românilor ar fi un eşec existenţial, cît şi cele care, dimpotrivă, glosează pe ideea dulceagă şi în fond primitivă că românii ar avea cea mai spectaculoasă istorie.

Aceste observaţii nu pot însă anihila curiozitatea noastră în raport cu trecutul pe care l-am acumulat, pentru că nu putem să nu dorim să învăţăm ceva din acest trecut.

Miron Costin a fost un înţelept cum, probabil, nu a mai existat vreodată altul în sînul neamului românesc. Vremea şi mediul zbiciumate şi tulburi în care a trăit precum şi curmarea nedreaptă şi prematură a firului vieţii sale au zădărnicit afirmarea deplină a unei inteligenţe rare. Una dintre cele mai cunoscute din numeroasele sale vorbe de duh este şi aceea că ţara sa se afla „în calea tuturor răotăţilor". Românii mai mult sau mai puţin cultivaţi au auzit această zicere atît de des, încît au ajuns să nu-i mai dea nici o atenţie. Or, această vorbă, pe cît e de simplă, pe atît este de adîncă. Destinul i-a aşezat pe români într-un loc care pare să fi fost cît se poate de potrivit pentru o evoluţie cel puţin destul de reuşită, dacă nu chiar spectaculoasă. În realitate, nu a fost să fie anume aşa. În măsura în care românii au izbutit totuşi să se afirme ca un factor istoric activ, aceasta s-a întîmplat nu datorită mediului, ci împotriva lui. Românilor le-a fost dat să vieţuiască pe tot parcursul istoriei lor între două lumi total diferite şi de multe ori ostile una alteia, lumea Apusului şi cea a Răsăritului. Din acest punct de vedere, deşi trăiau în Europa, românii se aflau de fapt la marginea acesteia, mai bine zis în locul unde Europa se termină înainte ca o altă lume să înceapă. Tocmai de aceea nu este deloc întîmplător că ei nu au avut niciodată siguranţa că sînt europeni, cum nu s-au putut califica nicicînd ca orientali. Ei nu au participat la istoria europeană decît numai atunci şi numai în măsura în care au fost angrenaţi în această desfăşurare prin interacţiunea celor două mari maşinării ale producţiei istorice, Apusul şi Răsăritul. Privilegiul cu totul rar al geniului este că el vede peste timpuri: „Poporul nostru mic este pus tocmai ca o muche de despărţire între furtuna ce vine din apus pentru a întîmpina pe cea din răsărit. Oricare ar fi soarta armelor, oricare norocul războiului, oricît de înţeleaptă va fi politica micului popor, rezultatul evenimentelor va fi totuşi stabilirea unei preponderenţe politice pururea fatală nouă, chiar dacă nu ne-ar ameninţa cu nimicirea totală" (M. Eminescu).

Observaţiile îndelungate şi atente asupra istoriei românilor scot pregnant în lumină, la un moment dat, un fenomen foarte interesant, pe care l-am putea numi *evoluţie asimetrică a civilizaţiei româneşti*. Este vorba de un decalaj enorm între dezvoltarea culturii române, care, indiscutabil, are numeroase realizări ce se pot măsura cu tot temeiul cu rezultatele similare ale altor popoare europene şi cea social-politică, marea corigenţă a românilor la examenul de istorie. Pe de o parte o operă culturală monumentală, ridicată prin eforturile unor spirite înalte, ca Eminescu, Enescu, Brîncuşi, E. Ionescu, Blaga, Eliade, Arghezi, Palade ş.a., iar pe de altă parte gestionarea treburilor publice de către o clasă politică uşuratică, neroadă şi coruptă pînă în măduva oaselor, care a reuşit să depăşească spectaculos chipurile caragialeşti ale lui Caţavencu şi Farfuridi, ale acelora care, la vremea lor,

Material cu drept de autor

întruchipau culmea frivolităţii şi a iresponsabilităţii în materie de politică şi de administraţie de stat. Acest fenomen este cu siguranţă unul dintre cele mai mari, dacă nu chiar cel mai mare, blestem al istoriei românilor

Sintagma „istoria românilor" vizează un obiectiv simplu şi precis deopotrivă. Asta înseamnă că atunci cînd folosim această expresie, avem în vedere istoria tuturor românilor, altfel spus, destinul istoric al poporului român. În fapt însă majoritatea istoriilor naţionale (sînt, ce-i drept, şi unele excepţii fericite) sînt preocupate în mod paradoxal de felul cum au evoluat elitele, fie că e vorba, cum se întîmplă cel mai des şi în cea mai mare măsură, de liderii politici, fie de protipendada culturală sau chiar de o numeroasă categorie socială pestriţă, situată în imediata vecinătate a celor două stări sociale. Despre popor, dimpotrivă, s-a vorbit puţin şi de obicei la modul general, fără pătrundere în substanţa subiectului. În timp, s-a cristalizat un clişeu în care poporul român este reprezentat ca fiind truditor, răbdător, eroic, creator de bunuri spirituale şi materiale etc. Puţin s-a studiat şi încă mai puţin s-a scris despre situaţia lui reală. Se ştie, de ex., că în război românul, ca oricare alt muritor, lupta cu moartea, nu „pentru a se acoperi de glorie", cu atît mai mult cu cît, de multe ori, el a fost forţat să se angajeze în acţiuni sortite din start la eşec, cum au fost, pentru români, cele două războaie mondiale. În paginile aceste cărţi, am încercat să depăşesc observaţiile şi aprecierile gratuite, artificioase privind trecutul poporului român, am dezavuat, atît cît am putut, ideea de istorie ca hagiografie a domnilor şi a regilor şi ca biografie a elitelor. Sarcina aceasta însă se realizează destul de greu, deoarece, în parte, înseamnă rupere a unei tradiţii.

Am vorbit în această carte despre o *România din afara României*, avînd în vedere, bineînţeles, românii din jurul frontierei, de multe ori schimbătoare, a statului român. Dacă, din păcate, nu putem spune, aşa cum au susuţinut cu multă complezenţă unii cărturari europeni din secolul al XIX-lea, că Dumnezeu ar avea un plan secret cu poporul român, fapt ce ar fi îndemnat puterile occidentale să-l îmbrăţişeze, cu atît mai mult nu ne vedem încurajaţi să împărtăşim părerea contrară, a altor europeni foarte cunoscuţi, după care românii nu ar fi avut conştiinţa unei naţiuni. Nu mai este în Europa un alt stat care să aibă în afara graniţei sale atîţia fii ai ţării, cîţi a avut în trecut şi are şi acum România. Poziţia pe care o are ea în această parte a Europei, precum şi anumite condiţii istorice, nu i-au permis să adune pentru totdeauna pe toţi românii de la „Nistru pîn-la Tisa" şi din Maramureşul subcarpatic, de pe malul drept al Tisei, pînă la sud de Dunăre. Acest vis s-a realizat totuşi în anul de graţie 1918, dar numai pentru două decenii, după care un nefast concurs de împrejurări, dominat de agresiunea sovietică din 1940, repetată în 1944, a pus capăt acestei realizări miraculoase şi dătătoare de mari speranţe pentru români. Astăzi un număr mare de români, evaluat la cca 10 milioane, trăiesc în afara României, fiind vizaţi în această cifră şi cei care locuiesc departe de patrie. Grupul cel mai numeros, peste trei milioane, sînt constituiţi, împreună cu ceva mai mult de un milion de alogeni, într-un stat aparte, Republica Moldova, apărut în 1991, în urma destrămării Uniunii Sovietice. Populaţia românească din sudul şi nordul Basarabiei şi din nordul Bucovinei, regiuni trecute în urma ocupaţiei sovietice din 1940 la Ucraina, alcătuiesc şi ei aproximativ un

Material cu drept de autor

milion de oameni. Cam tot atîţia sînt românii întruniţi în comunităţi mai mari sau mai mici pe un spaţiu foarte întins din Rusia, Ucraina şi în ţările din fosta Iugoslavie şi în Bulgaria. Din toţi aceştia, cel mai ingrat destin naţional au avut aromânii din sudul Dunării, asupra carora despărţirea îndelungată de trunchiul neamului românesc a lăsat o puternică şi descurajantă pecete a înstrăinării. Sînt serios ameninţaţi cu asimilarea şi românii din Ucraina, atît cei din părţile Chiliei, Ismailului, Cetăţii Albe şi Hotinului, cît şi cei din regiunea Cernăuţi, în timp ce satele româneşti din partea maramureşeană de pe malul drept al Tisei, actuala regiune ucraineană Ujgorod, au rămas mai puţine decît degetele de la ambele mîini.

În Europa care s-a unit şi mai continuă să se rotunjească sub steagul albastru cu cerc stelar al Uniunii Europene, realizarea unităţii politico-naţionale a unor popoare aparte pare să nu mai fie un deziderat major. Dar şi în acest context politic, naţiunile şi chiar etnosurile puţin numeroase sînt hotărîte să nu renunţe la fiinţa lor naţională. Cu toate greutăţile, de cel mai variat ordin, prin care trec astăzi românii, comunităţile lor sînt mult mai aproape acum decît 15-20 de ani în urmă. Guvernul României, deşi nu a ignorat niciodată sarcina de a asigura o legătură permanentă şi cît mai strînsă între societatea românească din Ţară şi românii din afară, mai are încă multe de făcut pe această cale, în timp ce guvernul Republicii Moldova abia urmează să pornească pe acest făgaş. Sînt de depăşit şi anumite clişee şi atitudini nu tocmai stimulatoare la unitate ce se manifestă în sînul comunităţilor de români, în primul rînd în cea mai numeroasă dintre ele, cea din România. Dar buna înţelegere dintre aceste comunităţi, ca să nu mai vorbim despre colaborarea dintre ele, este obiectivul care se impune de la sine. În trecut, posibilităţile lor de contact au fost mult mai reduse, şi totuşi ele au colaborat şi s-au susţinut fără încetare, ceea ce a asigurat supravieţuirea comunităţilor ameninţate de dispariţie şi totodată a consolidat întreaga naţiune română.

Bibliografie

Ceea ce mi-am dorit cel mai mult, lucrînd la această carte, a fost să pot realiza o simplă naraţiune istorică, fără urmă de pretenţii academiste, necum să mă mai aventurez în dizertaţii istoriografice la fiecare compartiment tematic, ceea ce ar fi fost, este adevărat, foarte pretenţios, dar ar fi aruncat în derizoriu întreaga mea iniţiativă de a da un text personal, închegat stilistic şi tematic, în care aş fi putut da frîu liber propriilor observaţii şi gînduri asupra aflării românilor în istorie. Tocmai de aceea, pentru a nu periclita fluiditatea textului, am crezut potrivit ca omagiul pe care îl datorez istoriografiei, să-l reduc, pe propria răspundere, la menţionarea unui şir de opere istorice, de regulă, dintre cele mai cunoscute, pe care le adun împreună aici, la sfîrşitul cărţii. Nu am putut propune o analiză istoriografică a acestor lucrări din variate motive, două fiind determinante şi, sînt singur, convingătoare: întîi, din imposibilitatea de a cunoaştre necuprinsul, şi în al doilea rînd, deoarece o analiză, care în mod necesar nu poate să nu se preetindă profesionistă, niciodată nu se poate reduce la cîteva observaţii. Pe de altă parte, a nu menţiona deloc aceste lucrări, ar fi fost, poate, într-un anume sens, mai bine, dar în nici un caz mai corect. Dacă nu ar fi fost o trimitere la ignoranţă, în orice caz aceasta ar fi fost dovada sigură cel puţin a unei anumite frivolităţi. De aceea m-am văzut nevoit să mă mulţumesc cu sarcina cea mai uşoară şi mai puţin primejduită de reproşuri, propunînd pur şi simplu o listă de lucrări istorice dintre cele mai necesare, incluzînd aici pe cît s-a putut şi pe cele mai valoroase, lucrări

Material cu drept de autor

care pot lărgi mult, pentru acei care vor să cunoască mai mult, orice compartiment al acestei cărţi.

Această bibliografie sumară, care cuprinde întîi de toate şi mai ales studiile speciale pe teme aparte, este compartimentată pe principalele epoci ale istoriei românilor.

Voi da însă mai întîi două liste scurte, una de sinteze de istorie a românilor şi alta de lucrări cu caracter general care cuprind temele principale privind acest trecut.

I. Sinteze de istorie a românilor

Bărbulescu, M., D. Deletent, K. Hitchins, Ş. Papacostea şi P. Teodor, *Istoria României*, Bucureşti, 1998 (2004).

Boldur, A., *Istoria Basarabiei*, Bucureşti, 1992.

Bulei, I., *O istorie a românilor*, Bucureşti, 2006.

Castellan, G., *Histoire de la Roumanie*, Paris, 1984.

Constantiniu, F., *O istorie sinceră a poporului român*, Bucureşti, 1997, 1999, 2003.

Daicoviciu, C. şi M. Constantinescu, coord., *Brève histoire de la Transylvanie*, Bucarest, 1965.

Daicoviciu, C., Şt. Pascu, V. Cheresteşiu şi T. Moraru, coord., *Din istoria Transilvaniei*, 2 vol., Bucureşti, 1963.

Drăgoescu, A., coord., *Istoria României. Transilvania*, 2 vol., Cluj-Napoca, 1997-1999.

Dumitru-Snagov, I., *Românii în arhivele Romei (secolul XVIII)*, Bucureşti, 1977.

Durandin, C., *Histoire de la nation roumaine*, Burxelles, 1994; rom.: *Istoria românilor*, Iaşi, 1998.

Georgescu, V., *Istoria românilor de la origini pînă în zilele noastre*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1992; ed. a 4-a, Bucureşti, 1995.

Giurescu, C. C., *Istoria românilor*, 3 vol., Bucureşti, 1935-1946.

Giurescu, C. C. şi D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, 2 vol., Bucureşti, 1974-1976.

Giurescu, C.C., *Transilvania în istoria poporului român*, Bucureşti, 1967.

Iacobescu, M., *Din istoria Bucovinei, vol. I (1774-1862)*, Bucureşti, 1993.

Iorga, N., *Istoria românilor*, 10 vol., Bucureşti-Vălenii de Munte, 1936-1939; reed. Gh. Buzatu şi V. Spinei, coord., 6 vol., Bucureşti-Iaşi, 1988-2000.

Istoria Basarabiei de la începuturi pînă în..., coord. I. Scurtu, Bucureşti, 1994 (1998).

Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre, Chişinău, 1997.

Istoria Romîniei, 4 vol., Bucureşti, 1960-1964.

Istoriei României, 8 vol., Bucureşti, 2001-2002.

Istoria României. Transilvania, coord.A. Drăgoescu, 3 vol., Cluj.Napoca, 1999.

Istoriei României, coord. I.-A Pop şi I. Bolovan, Cluj-Napoca, 2004.

Istoria RSS Moldovenească, 2 vol., Chişinău, 1967-1968.

Istoria RSS Moldovenească, vol.I, Chişinău, 1988.

Lupaş, I., *Istoria românilor*, ed. a IV-a, Bucureşti, 1927.

Lupaş-Vlasiu, M., *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, 1945.

Nistor, I., *Istoria Basarabiei*, Cernăuţi, 1923; Bucureşti, 1991.

Nistor, I., *Istoria Bucovinei*, ed. St. Neagoe, Bucureşti, 1991.

Panaitescu, P. P., *Curs de istoria românilor*, Bucureşti, 1930.

Pascu, Şt., *Voievodatul Transilvaniei*, 4 vol., Cluj., 1972-1989.

Pop. I. A. şi I. Bolovan, coord., *Istoria României*, Cluj-Napoca, 2004.

Oţetea, A., red., *Istoria poporului român*, Bucureşti, 1970 (1972).

Seton-Watson, R. W., *A History of the Romanians, from Roman Times to the Completition on Unity*, Cambridge, 1934; Hamden, 1963.

Xenopol. A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 10 vol., Bucureşti, 1888-1893; ed. a 4-a de Al. Zub, 4 vol., Bucureşti, 1985-1993.

Накко, А., *История Бессарабии с древнейших времен*, часть 1-2, Одесса, 1873-1876.

II. Lucrări generale pe întreaga tematică a istoriei românilor, inclusiv

Material cu drept de autor

Agrigoroaiei, I. şi I. Toderaşcu (coord.), *Istoria românilor. Compendiu*, Iaşi, 1996.
Alexandrescu, I., I. Bulei, I. Mamina, I. Scurtu, *Enciclopedia partidelor politice din România (1862-1994)*, Bucureşti, 1995.
Alexianu, A., *Mode şi veşminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, ed. a 2-a, 2 vol, Bucureşti, 1987.
Andronachi, Gh., *Albumul Basarabiei în jurul marelui eveniment al Unirii*, Chişinău, 1933; reed.: Bucureşti, 2000.
Anonymus Notarius, *Gesta Hungarorum. Faptele ungurilor*, ed., G. Popa-Lisseanu (Izvoarele istoriei românilor, vol.XI), Bucureşti, 1934 (2001).
Anul 1848 în Principatele Române. Acte şi documente, 6 vol., Bucureşti, 1902-1910.
Argetoianu, C., *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, ed. St. Neagoe, 10 vol., Bucureşti, 1991-1997.
Aricescu, C. D., *Acte justificative la istoria revoluţiei române de la 1821*, Cariova, 1874.
Armbruster, A., *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ed. a 2-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1993.
Arvinte, V., *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Bucureşti, 1983; ed. a 2-a, revăzută şi adăugită, Bacău, 2004.
Atlasul pentru istoria României, coord. Şt. Pascu, Bucureşti, 1983.
Averescu, Al., *Notiţe zilnice din război (1916-1918)*, 2 vol., Bucureşti, s.a. [1937].
Babel, A., La Bessarabie. Étude historique, ethnographique et économique, Paris, 1926.
Barnea, I., *Arta creştină în România, vol.I (sec.III-VI), vol.II (sec.VII-VIII), vol.III (sec.al XIV-lea)*, Bucureşti, 1979-1983.
Basarabia. Monografie. Sub îngrijirea lui Şt. Ciobanu, Chişinău, 1926; reed.: Chişinău, 1993.
Bălan, T., *Documente bucovinene*, 6 vol., Cernăuţi-Bucureşti, 1933-1943.
Benkő, J., *Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus*, 2 vol., Wien, 1778.
Berthelot, H., *Jurnal şi corespondenţă. 1916-1919*, Iaşi, 1997.
Betea, L., *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995.
Bibliografia istorică a României, vol.I-X, Bucureşti, 1970-2004.
Bîrlea, O., *Folclorul românesc*, 2 vol., Bucureşti, 1981-1983.
Bocşan, N. şi V. Leu, *Revoluţia de la 1848 din Transilvania în memorialistică*, Cluj-Napoca, 2000.
Boga, L. T., *Documente basarabene*, 20 vol., Chişinău, 1926-1936.
Bogdan, I., *Documente privitoare la relaţiile Ţărilor Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XIV-XVI*, vol.I, Bucureşti, 1905.
Boia, L., *Mituri istorice româneşti*, Bucureşti, 1995.
Boia, L., *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, 1997.
Boldur, A., *Românii şi strămoşii lor în istoria Transnistriei*, Iaşi, 1943.
Bologa, V., *Istoria medicinei româneşti*, Bucureşti, 1972.
Bonfinius, Antonius, *Rerum Ungaricarum decades quator cum dimidia*, ed. Ioannes Sambucus, Basilea (Basel), 1568.
Bossy, R. *Amintiri din viaţa diplomatică (1918-1940)*, ed. St. Neagoe, 2 vol., Bucureşti, 1993.
Brâncuşi, P., *Istoria muzicii româneşti. Compendium*, Bucureşti, 1969.
Brâncuşi, P., *Muzica românească şi marile ei primeniri*, vol. I, Bucureşti, 1978.
Brătinau, Gh. I., *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1988.
Brătianu, I. C. *Acte şi cuvîntări*, 9 vol., Bucureşti, 1930-1943.
Bucur, T., ş.a., *România. Documente străine despre români*, Bucuireşti, 1992.
Bulei, I., *Atunci cînd veacul se năştea...*, Bucureşti, 1990.
Buzatu, Gh., *Românii în istoria universală*, vol.I-III, Iaşi, 1986-1988.
Cantemir, D., *Descrierea Moldovei*, trad. Gh. Guţu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, Bucureşti, 1973.

Material cu drept de autor

Cantemir, D., *Hronicul vechimii Romano-Moldo-Vlahilor*, publicat de Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901.
Caproşu, I., ed., *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, 7 vol., Iaşi, 1999-2005.
Carandino, N., *Nopţi albe şi zile negre. Memorii*, Bucureşti, 1992.
Carol I, rege al României, *Memorii de un martor ocular*, ed. St. Neagoe, 3 vol., Bucureşti, 1992-1993.
Carol al II-lea, regele României, *Însemnări zilnice (1937-1951)*, Bucureşti, 1993.
Carp, P. P., *Discursuri parlamentare*, ed. M. Duţă şi I. Bulei, Bucureşti, 2000.
Cartojan, N., *Istoria literaturii române vechi*, 3 vol., Bucureşti, 1920-1945 (1980).
Călinescu, A., *Însemnări politice 1916-1939*, ed. Al. Gh. Savu, Bucureşti, 1990.
Călinescu, G., *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941; ed. a 2-a, Bucureşti, 1986.
Ceterchi, I., coord., *Istoria dreptului românesc*, 3 vol., Bucureşti, 1980-1987.
Chivu, Gh, M. Georgescu, M. Ioniţă, Al. Mareş şi Al. Roman Moraru, *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979.
Chronicon pictum Vindobonense. Cronica pictată de la Viena, ed., G. Popa-Lisseanu (Izvoarele isrtoriei românilor, vol.XI), Bucureşti, 1937.
Ciaicovschi-Mereşanu, G., *Învăţămîntul muzical din Moldova (de la origini pînă la sfîrşitul secolului XX)*, Chişinău, 2005.
Cimpoi, M., *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Bucureşti, 2002.
Colesnic, I., *Basarabia necunoscută*, 6 vol., Chişinău, 1993-2005.
Ciobanu, Şt., *Unirea Basarabiei. Studiu şi documente cu privire la mişcarea naţională din Basarabia în anii 1917-1918*, Chişinău, 1929; ed. a 2-a, Chişionău, 1993.
Ciobanu, Şt., *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1947; ed. a 2-a, Chişinău, 1992.
Ciobanu, Şt., *La Bessarabie. Sa population, son passé, sa culture*, Bucureşti, 1941.
Cipariu, T., *Acte şi fragmente*, 2 vol., Blaj, 1855.
Condica lui Constantin Mavrocordat, ed., C. Istrati, 3 vol., Iaşi, 1985-1987.
Constantinescu, N. N., *Istoria economică a României. De la începuturi pînă la cel de al doilea război mondial*, Bucureşti, 1997.
Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytar 1000-1895, vol. I (1000-1526, évi törvényczikkek), Budapest, 1899.
Costin, M., *Opere*, ediţie critică de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958.
Costin, N., *Letopiseţul Ţării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601*, ed. îngrijită de Ioan Şt. Petre, Bucureşti, 1942.
Coteanu, I. şi Fl. Popescu, coord., *Introducere în cultura şi civilizaţia poporului român*, 2 vol., Bucureşti, 1988.
Crainic, N., *Zile albe, zile negre. Memorii*, ed. N. Lemnaru, Bucureşti, 1991.
Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729 (Pseudo-Amiras), ed. D. Simionescu, Bucureşti, 1975.
Cronicari munteni, ed. îngrijită de M. Gregorian, vol. I, Bucureşti, 1961.
Cronicile slavo-române din sec.XV-XVI publicate de Ion Bogdan, ed. revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959.
Curinschi-Vorona, G., *Istoria arhitecturii în România*, Bucureşti, 1981.
Decei, A., *Relaţii româno-orientale. Culegere de studii*, Bucureşti, 1978.
Deletant, D., *Studies in Romanian History*, Bucureşti, 1991.
Diamandi-Aminceanu, V., *Românii din Peninsula Balcanică*, Bucureşti, 1938.
Dicţionarul scriitorilor români, 4 vol., coord. M. Zaciu, M. Papahagi, A. Sasu, Bucureşti, 1995-2002.
Dicţionarul statistic al Basarabiei, alc. E Giurgea, Chişinău, 1923.
Diplomaţia cotropitorilor. Repercusiunile ei asupra Basarabiei şi Bucovinei de Nord, ed. I. Ţurcanu, Chişinău, 1992.
Diplomaţia europeană şi mişcarea memorandistă (1892-1896), coord. C. M. Lungu, Bucureşti, 1995.

Material cu drept de autor

Discursurile lui I. I. C. Brătianu, ed. G. Fotino, 4 vol., Bucureşti, 1933-1940.
Documente oficiale. Din corespondenţa diplomatică de la 5/17 septembrie 1877 pînă la 15/27 iulie 1878, prezentată Corpurilor Legiuitoare în sesiunea anului 1880/1881, Bucureşti, 1880.
Documente privind istoria României, 32 vol., Bucureşti, 1951-1960; continuare: *Documenta Romaniae Historica* (75 vol.?), Bucureşti, 1965-2003.
Documente privind istoria României. Războiul pentru independenţă, 10 vol., Bucureşti, 1952-1955.
Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907, 5 vol., Bucureşti, 1977-1987.
Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea, 2 vol., Bucureşti, 1961-1966.
Dragomir, S., *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, Bucureşti, 1959.
Dragomir, S., *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, vol.I-III. V, Cluj-Sibiu, 1944-[1946].
Drăghicescu, D., *Din psihologia poporului român*, Bucureşti, 1907, 2003.
Drăguţ, V., *Arta românească. Preistorie, antichitate, ev mediu, Renaştere, baroc*, Bucureşti, 1982.
Duca, I. G., *Amintiri politice*, 3 vol., München, 1981-1982; ed. nouă, completă: *Memorii*, ed. St. Neagoe, 4 vol., Bucureşti, 1992-1994.
Enciclopedia istoriografiei româneşti, coord. Şt. Ştefănescu, Bucureşti, 1978.
Enciclopedia sovietică moldovenească, red. I. S. Grosul, în 8 vol., Chişinău, 1970-1981.
Fejér, G., ed., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 11 tomuri, 43 vol., Buda, 1829-1844.
Filitti, I. C., *Corespondenţa domnilor şi boierilor români cu Metternich şi cu Gentz între 1812-1828*, Bucureşti, 1916.
Filitti, I., *Documente dun vremea Regulamentului Organic*, Bucureşti, 1935.
Florea M., *Scurtă istorie a teatrului românesc*, Bucureşti, 1970.
Florea, V., *Arta românească. Modernă şi contemporană*, Bucureşti, 1982.
Gafencu, Gr., *Însemnări politice 1929-1939*, ed. St. Neagoe, Bucureşti, 1991.
Georgescu, Vl., *Mémoires et projets de reforme dans les Principautés Roumaines 1831-1848. Répertoire et textes inédits*, Bucarest, 1970.
Georgescu, Vl., *Istoria ideilor politice româneşti (1369-1878)*, München, 1987.
Georgiu, Gr., *Istoria culturii române moderne*, Bucureşti, 2002.
Gheţie, I. şi A. Mareş, *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, 1985.
Ghibănescu, G., *Surete şi izvoade*, 25 vol., Iaşi, 1906-1932 (1933).
Ghibănescu, G., *Ispisoace şi zapise*, 6 vol., Iaşi, 1906-1933.
Gorovei, Şt. S., ed., *Izvoare străine pentru istoria românilor*, Iaşi, 1988.
Guboglu, M. şi M. A. Mehmed, *Cronici turceşti privind Ţările Române. Extrase*, 3 vol., Bucureşti, 1966-1980.
Gyémánt, L., *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania 1790-1848*, Bucureşti, 1986.
Hitchins, K., *România. 1866-1947*, Clarendon Press, 1994, Bucureşti, 1996,1998, 2004.
Hitchins, K., *Românii, 1774-1866*, Clarendon Press, 1996; Bucureşti, 1998, 2004.
Hitchins, K., *Afirmarea naţiunii: mişcarea naţională românească din Transilvania, 1860-1914*, Bucureşti, 2000.
Hitchins, K., *The Identity of Romania*, Bucharest, 2003.
Holban, M. ş.a., ed., *Călători străini despre ţările române*, 10 vol., Bucureşti, 1968-2001.
Hudiţă, I., *Répertoire des documents concernant les négotiations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle (1636-1683)*, Paris, 1926.
Hudiţă, I., *Recueil de documents consernant l'histoire des Pays Roumains tirés des archives de France, XVIe et XVIIe siècles*, Iaşi, 1929.
Hudiţă, I., *Jurnal politic*, 3 vol., Bucureşti, mai multe ediţii, din 1997 pînă în 2006.
Hurmuzachi, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, Bucureşti-Cernăuţi, 45 vol., 1876-1942.
Ibrileanu, G., *Spiritul critic în cultura românească. Note şi impresii*, Bucureşti, 1984.

Material cu drept de autor

Iliescu, D., *Documente privitoare la războiul pentru întregirea României*, Bucureşti, 1924.
Iliescu, O., *Moneda în România. 491-1864*, Bucureşti, 1970.
Independenţa României. Documente, 4 vol., Bucuireşti, 1977-1978.
Interesele şi drepturile României în texte de drept internaţional public, Iaşi, 1936.
Ioanid, I., *Închisoarea noastră cea de toate zilele*, 5 vol., Bucureşti, 1991-1997.
Ionaşcu, I., P. Bărbulescu şi Gh. Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României. 1354-1920. Texte, rezumate, adnotări, bibliografie*, Bucureşti, 1975.
Ionescu, G., *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1982.
Iordan, I., ed., *Istoria lingvisticii româneşti*, Bucureşti, 1978.
Iorga, N., *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, 2 vol., Vălenii de Munte, 1908-1909; ed. a 2-a, Bucureşti, 1995.
Iorga, N., *Geschichte der Rümanen und ihrer Kultur*, Hermannstadt, 1929.
Iorga, N., *Les Arts mineurs en Roumanie*, 2 vol., Bucarest, 1934-1936.
Iorga, N., *Istoria învăţământului românesc*, Bucureşti, 1937.
Iorga, N., *Opere economice*, ed. G. Penelea, Bucureşti, 1982.
Iorga, N., *Locul românilor în istoria universală*, ed. R. Constantinescu, Bucureşti, 1985.
Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, 31 vol., Bucureşti, 1901-1916.
Iorga, N., *Izvoarele contemporane asupra mişcării lui Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1921.
Iorga, N., *Războiul nostru în note zilnice. 1914-1918*, 3 vol., Craiova [1921-1923].
Iorga, N., *Correspondence diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866-1880)*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1938.
Iorga, N., *Memorii. Însemnări zilnice*, 7 vol., Bucureşti, 1931-1939.
Iorga, N., *O viaţă de om aşa cum a fost*, 3 vol., Bucureşti, 1934 (Chişinău, 1991).
Istoria artelor plastice în România, 2 vol., Bucureşti, 1968-1970.
Istoria literaturii moldoveneşti. De la origini pînă în 1955, 3 vol., Chişinău, 1986-1989.
Istoria militară a poporului român, 6 vol., Bucureşti, 1984-1989.
Istoria României în date, coord. D. C. Giurescu, Bucureşti, 2003.
Istoria ştiinţelor în România. Medicina, Bucureşti, 1980.
Istoria teatrului în România, 3 vol., Bucureşti, 1965-1973.
Istoria Ţării Româneşti (1290-1690). Letopiseţul cantacuzinesc, ed. C. Grecescu şi D. Simionescu, Bucureşti, 1960.
Istoria Ţării Româneşti de la octombrie 1688 pînă la martie 1717, ed. C. Grecescu, Bucureşti, 1959.
Ivireanu, A., *Opere*, ed. G. Ştrempel, Bucureşti, 1997.
Îndreptarea legii (1652), ed. A. Rădulescu, Bucureşti, 1962.
Kellogg, Fr., *O istorie a istoriografiei române*, Iaşi, 1996.
Knuaz, F. şi L. Dedek, ed., *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis*, 3 vol., Esztergom, 1874-1924.
Kogălniceanu, M., *Letopiseţele ţării Moldovii, publicate pentru întîia dată de...*, 3 vol., Iaşi, 1845, 1846, 1852.
Krauz, G., *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, ed. G. Duzinchevici şi E. Reus-Mîrza, Bucureşti, 1965.
Kristó, Gy et al., ed., *Documenta res Hungaricas tempore regnum Andegavensis illustrantia 1301-1387. Anjou-kori oklevéltár*, 9 vol., Budapest-Szeged, 1990-1999.
Kubinyi, F., ed., *Codex diplomaticus Arpadianus (1095-1301)*, Pest, 1867.
Literatura şi arta Moldovei. Enciclopedie, 2 vol., Chişinău, 1985-1986.
Lăzărescu, D. A., *Imaginea României prin călători*, 3 vol., 1985, 1986, 1995.
Lemny, Şt., *Originea şi cristalizarea ideii de patrie în cultura română*, Bucureşti, 1986.
Lovinescu, E., *Istoria civilizaţiei române moderne*, ed. a 3-a, de Z. Ornea, Bucureşti, 1997.
Lukinich, E, L. Gáldi, A. Fekete Nagy şi L. Makkai, ed., *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Chr.*, Budapest, 1941.
Maiorescu, T., *Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub domnia lui Carol I*, 5 vol., Bucureşti, 1897-1915.

Material cu drept de autor

Maiorescu, T., *Însemnări zilnice*, 3 vol., Bucureşti, 1937-1943.
Maiorescu, T., *Jurnal şi epistolar*, ed., G. Rădulescu-Dulgheru şi D. Filimon, 9 vol., Bucureşti, 1975-1989.
Manoilescu, M., *Dictatul de la Viena. Memorii. Iulie-august 1940*, ed. V. Dinu, Bucureşti, 1991.
Manoilescu, M., *Memorii*, ed., V. Dinu, 2 vol., Bucureşti, 1993.
Manolescu, N., *Istoria critică a literaturii române*, vol.I, Bucureşti, 1990, 1997.
Marghiloman, Al., *Note politice. 1879-1924*, 5 vol., Bucureşti, 1927 (ed. St. Neagoe, 3 vol., 1993-1995).
Marcu, L., ed., *Constituţiile aprobate ale Transilvaniei*, Cluj, 1997.
Massoff, I., *Teatrul românesc. Privire scurtă*, 3 vol, Bucureşti, 1961-1969.
Moldova în epoca feudalismului = Молдова в эпоху феодализма, 8 vol., Chişinău, 1961-1998.
Mehmed, M. A., *Documente turceşti privind istoria României*, 3 vol., Bucureşti, 1976-1986.
Micu-Moldovan, I., *Actele sinodale ale bisericii române de Alba Iulia şi Făgăraş*, 2 vol., Blaj, 1872.
Mihail[ovici], P., *Mărturii româneşti din Bulgaria şi Grecia (1468-1866)*, Chişinău, 1933.
Mihail[ovici], P. *Fapte trecute şi basarabeni uitaţi. 1799-1918*, Chişinău, 1938; reed.: Chişinău, 1992.
Mihail[ovici], P., *Tipărituri româneşti în Basarabia. De la 1812- pînă la 1918*, Bucureşti, 1941.
Mileniul românesc. 1000 de ani de istorie în imagini, Bucureşti, 2004.
Молдавская Советская Социалистическая Республика. Энциклопедия Кишинев, 1979.
Monumenta lingue Dacoromanorum. Biblia 1688, ed. A. Andreescu et al., Iaşi-Frieburg-München, 1988-1995.
Nagy, I. et al., ed., *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius*, 8 vol., Győr-Budapest, 1865-1891.
Nagy, I. et.al., ed., *Hazai oklevéltár 1234-1536*, Budapest, 1879.
Nagy, I. şi Tasnádi Nagy Gy., ed., Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis, 7 vol., Budapest, 1878-1920.
Neculce, I., *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, text stabilit, glosar, indice şi studiu introductiv de Iorgu Iordan, ed. a 2-a revăzută, Bucureşti, 1959.
Nicolescu, C., *Artă veche românească*, Bucureşti, 1964.
Nicolescu, N. C., *Şefi de stat şi de guvern ai României (1859-2003). Mică enciclopedie*, Bucureşti, 2003.
Nouzille, J., *La Moldavie. Histoire tragique d'une région européenne*, Éd. Bieler, 2004.
1918 al români. Desăvîrşirea unităţii naţional-statale a poporului român, 10 vol., Bucureşti, 1983-1989.
Oprea, M., *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente 1949-1989*, Iaşi, 2002.
Oprea, M., *Securiştii partidului. Serviciul de cadre al PCR ca poliţie politică. Stdiu der caz: arhiva Comitetului municipal de partid Braşov*, Iaşi, 2002.
Oţetea, A., red. resp., *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I-IV, VI-VII, [Bucureşti], 1959-1997.
Păiuşan, Gr., N. D. Ion şi M. Retegan, *Regimul politic din România. O cronologie politică (1945-1989)*, Bucureşti, 2002.
Păcuraru, M., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 3 vol., ed. a II-a, Bucureşti, 1992-1994.
Panaitescu, P. P., *Interpretări româneşti. Studii de istorie economică şi socială*, Bucureşti, 1947, 1994.
Panaitescu, P. P., *Introducere în istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969.
Papacostea, V., *Tradiţii româneşti de istorie şi cultură*, Bucureşti, 1996.
Pascu, Şt., red., *Istoria gîndirii şi creaţiei ştiinţifice şi tehnice româneşti. I. Din antichitate pînă la formarea ştiinţei moderne*, Bucureşti, 1982.
Pascu, Şt., coord., Istoria învăţămîntului în România, 2 vol., Bucureşti, 1983-1994.
Patrimoniul cultural al Republicii Moldova/Cultural Heritage of the Republic of Moldova, Chişinău, f.a.

Material cu drept de autor

Petrescu, I., *Documente privind revoluţia de la 1848 în Oltenia*, Craiova, 1969.
Petrescu, P. şi G. Stoica, *Arta populară românească*, Bucureşti, 1991.
Petrovici, E., *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, Bucureşti, 1964.
Philipide, Al., *Originea românilor*, 2 vol., Iaşi, 1923-1928.
Polverejan, Ş. şi N. Cordoş, *Mişcarea memorandistă în documente (1885-1897)*, Cluj, 1973.
Popa-Lisseanu, G., ed., *Izvoarele istoriei românilor*, 15 vol., Bucureşti, 1934-1939.
Pop, I.-A., *Istoria, adevărurile şi miturile (Note de lectură)*, Bucureşti, 2002.
Popescu, M., *Documente inedite privitoare la istoria Transilvaniei între 1848-1859*, Bucureşti, 1929.
Popescu-Spineni, M., *România în izvoare geografice şi cartografice. Din antichitate pînă în pragul veacului nostru*, Bucureşti, 1978.
Prut, C., *Dicţionar de artă modernă şi contemporană*, Bucureşti, 2002.
Puia, I., V. Bozga şi R. Vasile, *Istoria economiei României*, Bucureşti, 1988.
Puşcariu, S., *Istoria literaturii române. Epoca veche*, Sibiu, 1921, 1930 (Bucureşti, 1987).
Puşcariu, S., *Limba română*, 2 vol., Bucureşti, 1940-1976.
Rădulescu, A. şi I. Bitoleanu, *Istoria Dobrogei*, Constanţa, 1998.
Recensământul general al populaţiei României din 29 decembrie 1930, 10 vol., Bucureşti, 1938-1940.
Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania (1627-1707), ed. I .G. Tóth, Budapest-Roma, 1994.
Relaţiile istorice dintre popoarele URSS şi România în veacurile XV-XVIII = Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-начале XVIII в., 3 vol., Москва, 1965-1970.
Relaţiile româno-sovietice. Documente, vol. I, 1917-1934, Bucureşti, 1999.
Retegan, M., *Război politic în blocul comunist. Documente*, Bucureşti, 2002.
Retegan, S., coord., *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente, vol. I (8 august 1849-31 decembrie 1851)*, Cluj-Napoca, 1996.
Revoluţia de la 1848 în Transilvania. Ancheta Kozma din Munţii Apuseni, coord. G. Neamţu şi I. Bolovan, Cluj-Napoca, 1998.
România – marele sacrificat al celui de-al doilea război mondial. Documente, vol. I, Bucureşti, 1994.
Rosetti, Al., *Istoria limbii române, I. De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ed. a 2-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1978.
Ruzé, A., *La Moldova entre la Roumanie et la Russie. De Pierre le Grand à Boris Eltsine*, Paris/Montréal, 1997.
Sănătescu, C., *Jurnal*, Bucureşti, 1993.
Scarlat, M., *Istoria poeziei româneşti*, 4 vol., Bucureşti, 1982-1990.
Scurtu, I., ed., *România. Viaţa politică în documente (1945, 1946, 1947)*, 3 vol., Bucureşti, 1994-1996.
Scurtu, I., *România. Retragerea trupelor sovietice. 1958*, Bucureşti, 1996.
Siruni, H. D., *Documente turceşti referitoare la evenimentele din 1821-1822*, Bucureşti, 1940.
Smiciklas, T. et al., ed., *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatički zbornik krajevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, 18 vol., Zagreb, 1904 sqq.
Stănescu, F. şi D. Zamfirescu, *Ocupaţia sovietică în România. Documente 1944-1946*, Bucureşti, 1998.
Stere, C., *Documentări politice (Marele război şi politica României; România şi războiul european* ş.a.), Chişinău, 2002.
Stoenescu, N., *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România I. Ţara Românească, I-II*, Bucureşti, 1970.
Stoenescu, N. *Repertoriul bibliografic al localităţilor şi monumentelor medievale din Moldova*, Bucureşti, 1974.
Stoica de Haţeg, N., *Cronica Banatului*, ed. D. Mioc, Timişoara, 1981.

Material cu drept de autor

Sturdza, D. A., *Domnia Regelui Carol I. Fapte, Cuvîntări. Documente, vol. I (1866-1976)*, Bucureşti, 1906.
Szabó, K, Szádeczky L. şi Barabás S., *Székely Oklevéltár*, 8 vol., Kolozsvár-Budapest, 1872-1898, 1934.
Szentpétery, I. (şi I. Borşa), ed., *Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*, vol. I/1, 2, 3, II/1, 2, 3, 4, Budapest, 1923-1990.
Szilágyi, S., *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek*, 21 vol., Budapest, 1875-1898.
Şincai, Gh., *Hronica românilor*, 3 vol., ed. Fl. Fugariu, Bucureşti, 1967-1969.
Teodor, P., *Istoria istoriografiei române*, Cluj-Napoca, 2003.
Tomescu, M., *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă la 1918*, Bucureşti, 1968.
Traşcă, O. şi A.-M. Stan, *Rebeliunea legionară în arhive străine (germane, maghiare, franceze)*, Bucureşti, 2002.
Ţurcanu, I., *Istoricitatea istoriografiei. Observaţii asupra scrisului istoric basarabean*, Chişinău, 2004.
Ţurcanu, I., *Bibliografia istorică a Basarabiei şi Transnistriei*, Chişinău, 2005.
Ţurcanu, I., *Istoria: receptare, cercetare, interpretare*, Iaşi, 2006.
Unirea Basarabiei cu România. 1918-1927, alc. A. Breciu-Drăghicescu şi L. Brînceanu, Bucureşti, 1995.
Unirea Basarabiei şi Bucovinei cu România, 1917-1918. Documente. Antologie de I. Calafeteanu şi V. P. Moisuc, Chişinău, 1992.
Urbariile Ţării Făgăraşului, ed. D. Prodan, L. Ursuţiu şi M. Ursuţiu, 2 vol., Bucureşti, 1970-1976.
Ureche, Gr., *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1938.
Varta, I., *Revoluţia de la 1848 în Ţările Române. Documente inedite din arhivele ruseşti*, Chişinău, 1998.
Veress, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti. Acte şi scrisori*, 11 vol., Bucureşti, 1929-1939.
Vianu, T., *Arta prozatorilor români*, Bucureşti 1966; reed.: Chişinău, 1991.
Vulcănescu, R., *Mitologie română*, Bucureşti, 1987.
Wenzel, G., ed., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, 12 vol., Pest, 1860-1874.
Zaharia, N., M. Petrescu-Dâmboviţa şi E. Zaharia, *Aşezări din Moldova. De la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970.
Zub, Al., *A scrie şi face istoria. Istoriografia română postpaşoptistă*, Iaşi, 1981.
Zub, Al., *Istorie şi istorici în România interbelică*, Iaşi, 1989.
Zub, Al., *Orizont închis. Istoriografia română sub comunism*, Iaşi, 2000.
Zub, Al., *Clio sub semnul interogaţiei. Idei, sugestii, figuri*, Iaşi, 2006.
Бантыш-Каменский, Д. Н., *Путешествие в Молдавию, Валахию и Сербию*, Москва, 1810.
Батюшков, П. Н., *Бессарабия. Историческое описание. С 3-мя фототипиями, 53-мя гравюрами и картой*, С.-Петербург, 1892.
Бессарабский вопрос и образование Приднестровской Молдавской Республики. Сборник официальных документов, Тирасполь, 1993.
Голод в Молдове. 1946-1947. Сборник документов, alc. A.Ţaranu ş.a., Chişinău, 1993.
История Румынии, том I-II, Москва, 1971.
Культура Молдавии за годы Советской власти. Сборник документов, в 2-х томах, alc. S. I. Afteniuk, B. C. Vizer ş.a., Chişinău, 1975-1984.
Посольские книги по связям Молдавии с Россией: 1684 г., 1690-1691 гг., Кишинев, 1993.
Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв., Москва, 1976.
Советский Союз и венгерский кризис 1956 года. Документы, Москва, 1998.

III.Preistoria

Material cu drept de autor

Andriţoiu, I., *Civilizaţia tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, Bucureşti, 1992.
Babeş, M., *Die Poieneşti-Lukaševka Kultur*, Bonn, 1993.
Bader, T., *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei. Cultura pretracică şi tracică*, Bucureşti, 1978.
Boroneanţ, V., Paléolithique supérieur et épipaléolotuique dans la zone des Portes de Fer, Bucarest, 2000.
Borziac, I., *Începuturile istoriei Moldovei*, Chişinău, 1996.
Cârciumaru, M., Le *Paléolithique en Roumanie*, Grenoble, 1999.
Chetraru, N., *Din istoria arheologiei Moldovei (Basarabia şi Transnistria)*, Chişinău, 1994.
Chirica, V., I. Borziac şi N. Chetraru, *Gisements du Paléolithique supérieur ancien entre le Dnestr et la Tisa*, Iaşi, 1996.
Ciugudean, H. şi F. Cogâltan, ed., *The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin*, Alba Iulia, 1998.
Ciugudean, H. şi N. Boroffka, ed., *The Early Hallstatt Period (1200-700 B.C.) in South-Eastern Europe*, Alba iulia, 1994.
Comşa, E., *Neoliticul pe teritoriul României – consideraţii*, Bucureşti, 1987.
Dergaciov, V., *Culturi din epoca bronzului în Moldova*, Chişinău, 1994.
Dumitrescu, Vl., *Arta preistorică în România*, Bucureşti, 1974.
Dumitrescu, Vl., Al. Bolomey şi Fl. Mogoşanu, *The Prehistory of Romania from the eraliest times to 1000 B.C.*, Cambridge Ancient History, III, 1982, p.1.74.
Dumitrescu, Vl. Şi Al. Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, Bucureşti, 1988.
Gumă, M., *Civilizaţia primei epoci a fierului în sud-vestul României*, 1993.
Larina, O., *Culturi din epoca neolitică*, Chişinău, 1994.
Hîncu, I., *Monumente de istorie şi cultură din Moldova*, Chişinău, 1994.
Hîncu, I., *Străvechi monumente din Republica Moldova*, Chişinău, 1996.
Lazarovici, Gh. şi Z. Maxim, *Gura-Baciului. Monografie arheologică*, Cluj-Napoca, 1995.
Leviţki, O., Culturile *Hallstattului timpuriu şi mijlociu în Moldova*, Chişinău, 1994.
Marchevici, V., *Late-tripolian of northen Moldavia=Позднетрипольские племена северной Молдавии*, Chişinău, 1981.
Mogoşanu, F., *Paleoliticul din Banat*, Bucureşti, 1978.
Moroşanu, N., *Der paläolithische Mensch in Bessarabien. Sonderabdruc aus Häusern der Erde Eiszeit und Sintflut*, Berlin, [1927].
Moroşanu, N., *Depozitele cuaternare paleontologice şi levaloisiene de la Gherman-Dumani*, Chişinău, 1934.
Nicolăescu-Plopşor, A., *Oamenii din vîrsta veche a pietrei. Epoca paleolitică în România*, Bucureşti, 1965.
Passek, T., *Раннеземледельческие трипольские племена Поднестровья*, Москва, 1961.
Paul, I., *Cultura Petreşti*, Bucureşti, 1992.
Păunescu, Al., *Evoluţia uneltelor şi armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*, Bucureşti, 1970.
Petrescu-Dîmboviţa, M., *Depozitele de bronzuri din România*, Bucureşti, 1977.
Roman, P., *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976.
Roman, P., *Cultura Baden în România*, Bucureşti, 1978.
Sorokin, V., *Civilizaţiile eneolitice în Moldova*, Chişinău, 1994.
Vlassa, N., *Neoliticul Transilvaniei. Studii, articole, note*, Cluj-Napoca, 1976.
Vulpe, Al., *Die Äxte und Beile in Rumänien*, 2 vol., München, 1970-1975.
Дергачев, В., *Молдавия и соседние территории в эпоху энеолита-бронзы*, Москва, 1989.
Федоров, Г. Б., *Этническая и культурная история населения юго-запада СССР от начала железного века до XIX столетия*, Москва, 1964.
Черныш, А. П., *Ранний и средний палеолит Приднестровья*, Москва, 1965.

Material cu drept de autor

IV. Istoria timpurie a geto-dacilor

Antonescu, D., *Introducere în arhitectura dacilor*, Bucureşti, 1984.
Berciu, D., *Zorile istoriei în Carpaţi şi la Dunăre*, Bucureşti, 1966.
Berciu, D., *Contribution à l'etude de l'art thraco-gète*, Bucarest, 1974.
Bichir, Gh, *Cultura carpică*, Bucureşti, 1973.
Bichir, Gh., *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, Bucureşti, 1984.
Cizek, E., D. Sluşanschi şi M. Băluţă-Skultety, *Romano-dacica. I. Izvoarele antice ale istoriei României*, Bucureşti, 1992.
Cizek, E., coord., *Romano-dacica. II. Izvoarele antice ale istoriei României*, Bucureşti, 1989.
Crişan, I. H., *Spiritualitatea geto-dacilor. Repere istorice*, Bucureşti, 1986.
Crişan, I. H., *Civilizaţia geto-dacilor*, 2 vol., Bucureşti, 1993.
Daicoviciu, C., La *Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945.
Daicoviciu, H., *Dacii*, Bucureşti, 1965, 1972.
Daicoviciu, H., *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.
Glodariu, I., *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, Oxford, 1976.
Glodariu, I., *Arhitectura dacilor – civilă şi militară (sec.II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983.
Glodariu, I., E.Iaroslavschi şi A. Rusu, *Cetăţi şi aşezări dacice în Munţii Orăştiei*, Bucureşti, 1988.
Gostar, N., *Cetăţile dacice din Moldova*, Bucureşti, 1969.
Gramatopol, M., *Dacia antiqua*, Bucureşti, 1982.
Mihălescu-Bîrliba, V., *Dacia Răsăriteană în secolele IV-I î.e.n. Economie şi monedă*, Bucureşti, 1990.
Niculiţă, I., *Геты IV-III вв. до н.э. в Днестровско-Карпатских землях*, Кишинев, 1974.
Niculiţă, I., *Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э.*, Кишинев, 1987.
Oppermann, M., *Thraker zwischen Karpatenbogen und Ägäis*, Leipzig-Jena-Berlin, 1984; în rom.: *Tracii între Arcul Carpatic şi Marea Egee*, Bucureşti, 1988.
Pârvan, V., *Dacia. Civilizaţiile antice din ţările carpato-danubiene*, ed. A 5-a, de R. Vulpe, Bucureşti, 1972.
Pârvan, V., *Getica. O protoistorie a Daciei*, ed. R. Florescu, Bucureşti, 1982.
Petolescu, C. C., *Decebal, regele dacilor*, Bucureşti, 1991.
Petre, Z., *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor greceşti referitoare la geţi*, Iaşi, 2004.
Petrescu-Dîmboviţa, M., *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iaşi, 1998.
Petrovič, P., ed., *Roman Limes on the Middle and Lower Danube*, Belgrade, 1996.
Pippidi, D. M., *Contribuţii la istoria veche a României*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1967.
Pippidi, D. M. şi D. Berciu, *Din istoria Dobrogei, I. Geţi şi greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană*, Bucureşti, 1965.
Preda, C., *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973.
Preda, C., coord., *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, 2 vol., Bucureşti, 1994-1996.
Russu, I. I., *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1959 (1967).
Sanie, S., *Din istoria culturii şi religiei geto-dacice*, Iaşi, 1995 (1999).
Sîrbu, V., *Credinţe şi practici funerare, religioase şi magice în lumea geto-dacilor*, Galaţi, 1993.
Sîrbu, V. şi G. Florea, *Les Géto-Daces. Iconographie et imaginaire*, Cluj-Napoca, 2000.
Szabó, M., *Les Celtes en Pannonie*, Paris, 1988.
Vasiliev, V., *Fortificaions de refuge et établissementzs fortifiés du premier âge du fer en Transylvanie*, Bucarest, 1995.
Vasiliev, V, Al. Aldea şi H. Ciugudan, *Civilizaţia dacică timpurie în aria intracarpatică a României*, Cluj-Napoca, 1991.
Vulpe, R., *Studia thracologica*, Bucureşti, 1976.
Зограф, А., *Монеты Тиры*, Москва, 1957.

Material cu drept de autor

Нудельман, А., *Очерки истории монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древнейших времен до образования феодального молдавского государства)*, Кишинев, 1985.
Рикман, Э., *Этническая история населения Поднестровья и прилегающего Подунавья в первых веках н. э.*, Москва, 1975.
Романовская, М. А., *Население Карпато-Днестровского района во II-I вв. до н.э. (По археологическим данным)*, Москва, 1968.
Чаплыгина, Н., *Римляне на Дунае (I-III вв. н.э.)*, Кишинев, 1990.

V. Dacia şi teritoriile învecinate în perioada de tranziţie de la epoca romană la evul mediu timpuriu

Alicu, D. şi C. Opreanu, *Les Amphithéâtres de la Dacie romaine*, Cluj-Napoca, 2000.
Ardevan, R., *Viaţa municipală în Dacia romană*, Timişoara, 1998.
Barnea, I., *Les Monuments paléochrétiens de Roumanie*, Roma, Città del Vaticano, 1977.
Barnea, I. şi R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei. II. Romanii la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1968.
Barnea, I. şi Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei. III. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1973.
Bărbulescu, M., *Interferenţe spirituale în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1984, 2003.
Bărbulescu, M., coord., *Civilizaţia romană în Dacia*, Cluj-Napoca, 1997.
Bârzu, I., *Contiunitatea creaţiei materiale şi spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, Bucureşti, 1979.
Bârzu, I. şi St. Brezeanu, *Originea şi contimuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică*, Bucureşti, 1991.
Benea, D., *Dacia sud-vestică în sec. III-IV*, 2 vol., Timişoara, 1996-1999.
Brezeanu, St., La continuité daco-romaine. Science et politique, Bucarest, 1984.
Dumitraşcu, S., *Dacia Apuseană (Teritoriul dacilor liberi din vestul şi nord-vestul României în vremea Daciei romane)*, Oradea, 1993.
Fischer, I., *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, 1985.
Florescu, F. B., *Das Siegesdenkmal von Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Bucureşti-Bonn, 1965.
Gramatopol, M., *Arta romană în România*, Bucureşti, 2000.
Gudea, N. şi I. Ghiurco, *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988.
Horedt, K., *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.
Husar, A., *Celţi şi germani în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1999.
Ioniţă, I. *Din istoria şi civilizaţia dacilor liberi. Dacii în spaţiul est-carpatic în secolele II-IV*, Iaşi, 1982.
Karishkowsky, P. O., *The City of Tyras. A Historical and Archaeological Essay*, Odessa, 1994.
Lica, V., *The Coming of Rome în the Dacian World*, Konstanz, 2000.
Macrea, M., *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969.
Madgearu, Al., *Continuitate şi discontimuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, Bucureşti, 1997.
Mihăescu, H., *La Romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti, 1993.
Mihăilescu-Bîrliba, V., *La Monnaie romaine chez les Daces orientaux*, Bucureşti, 1980.
Nicorescu, P., *Fouilles de Tyras*, în „Dacia", vol.III-IV, Bucureşti, 1933.
Opreanu, C. N., *Dacia romană şi Barbaricum*, Timişoara, 1998.
Opreanu, C. N., *Transilvania la sfîrşitul antichităţii şi în perioada migraţiilor. Schiţă de istorie culturală*, Cluj-Napoca, 2003.
Petolescu, C .C., *Scurtă istorie a Daciei romane*, Bucureşti, 1995.
Petolescu, C. C., *Dacia şi Imperiul Roma. De la Burebista pînă la sîrşitul antichităţii*, Bucureşti, 2000.
Petolescu, C. C., *Auxilia Daciae*, Bucureşti, 2002.
Petre, A., *La Romanité en Scythie Mineure (IIe-VIIe s. de n.è.)*, Bucureşti, 1987.
Piso, I., *Fasti Provinciae Daciae, vol. I. Die senatorischen Amtsträger*, Bonn, 1993.

Material cu drept de autor

Popa, D., *Viaţa rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2001.
Protase, D., *Autohtonii în Dacia, I. Dacia romană*, Bucureşti, 1980.
Protase, D., *Autohtonii în Dacia, II. Dacia postromană pînă la slavi*, Cluj-Napoca, 2000.
Protase, D., *La Continuité daco-romaine (IIe-VIe siècles)*, Cluj-Napoca, 2001.
Raevschi, N. D., *Contactele romanicilor răsăriteni cu slavii. Pe bază de date lingvistice*, Chişinău, 1988.
Ruscu, D., *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, 2002.
Russu, I. I., *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenţa latino-romanică*, Bucureşti, 1981.
Sanie, S., *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n.-III e.n.*, Iaşi 1980.
Stoicescu, N., *O falsă problemă istorică – discontinuitatea poporului român pe teritoriul strămoşesc*, Bucureşti, 1993 (reed. vol. *Continuitatea românilor*, Bucureşti, 1980).
Strobel, K., *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, Bonn, 1984.
Strobel, K., *Die Donaukriege Domitians*, Bonn, 1989.
Suceveanu, A. şi A. Barnea, *La Dobroudja romaine*, Bucarest, 1991.
Suciu, V., *Tezaure monetare din Dacia romană şi postromană*, Cluj-Napoca, 2000.
Tagliavini, C., *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna, 1972.
Teodor, D. Gh., *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n. Contribuţii arheologice şi istorice la problema formării poporului român*, Iaşi, 1978.
Teodor, D. Gh., *Romanitatea carpato-dunăreană şi Bizanţul în veacurile V-XI e.n.*, Iaşi, 1981.
Teodor, D. Gh., *Creştinismul la est de Carpaţi de la origini pînă în secolul al XIV-lea*, Iaşi, 1991.
Theodorescu, R. *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos, 400-1400*, Bucureşti, 1976.
Tudor, D., *Oltenia romană*, ed. a 4-a, Bucureşti, 1978.
Watson, A., *Aurelian and the Third Century*, London-New York, 1999.
Zaharia, E., *Populaţia românească în Transilvania în secolele VII-VIII (Cimitirul nr.2 de la Bratei)*, Bucureşti, 1977.
Zahariade, M. şi N. Gudea, *The Fortifications of Lower Moesia (AD 86-275)*, Amsterdam, 1997.
Zugravu, N., *Geneza creştinismului popular al românilor*, Bucureşti, 1997.
Блаватская, Т. В., *Западнопонтийские города в VII-I вв. до н. э.*, Москва, 1952.
Великанова, М., *Палеоантропология Прутско-Днестровского междуречья*, Москва, 1975.
Древний город Тира. Историко-археологический очерк, Киев, 1985.

VI. Începutul evului mediu românesc

Anghel, Gh. *Cetăţi medievale din Translivania*, Bucureşti, 1973.
Anghel, Gh., *Fortificaţii medievale de piatră din secolele XIII-XVI*, Cluj-Napoca, 1986.
Bartha, A., *Hungarian Society în the 9th and 10th Centuries*, Budapest, 1975.
Bejan, A. *Banatul în secolele IV-XII*, Timişoara, 1995.
Benkő, S., ed., *Erdély a keresztény magyar királyságban*, Kolozsvár, 2001.
Brătianu, Gh. I., *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935.
Brătinau, Gh. I., *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, ed. V. Râpeanu, Bucureşti, 1980.
Brătinau, Gh. I., *Marea Neagră. De la origini pînă la cucerirea otomană*, ed. V. Spinei, vol. II, Bucureşti, 1985.
Brezeanu, St., *Identităţi şi solidarităţi medievale. Controverse istorice*, Bucureşti, 2002.
Busuioc-von Hasselnach, D. N., *Ţara Făgăraşului în secolul al XIII-lea. Mănăsatirea cisterciană Cârţa*, 2 vol., Cluj-Napoca, 2000.
Cantacuzino, Gh. I., *Cetăţi medievale din Ţara Românească. Secolele XIII-XVI*, Bucureşti, 1981 (2001).
Ciocîltan, V., *Mongolii şi Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuţia cinghishanilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerţului euro-asiatic*, Bucureşti, 1998.

Material cu drept de autor

Constantinescu, N., Şt. Pascu şi P. Diaconu, coord., *Relations between the Autochtonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucharest, 1975.
Corman, I., Contribuţii la istoria spaţiului pruto-nistrean în epoca evului mediu timpuriu (sec.V-VII), Chişinău, 1998.
Diaconu, P., *Les Pétchenégues au Bas-Danube*, Bucureşti, 1970.
Diaconu, P., *Les Coumans au Bas-Danube aux Xie et XIIe siècles*, Bucureşti, 1978.
Drăganu, N., *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi onomasticei*, Bucureşti, 1933.
Edroiu, N., *Procesul de constituire a formaţiunilor statale pe teritoriul României (secolele VIII-XI)*, Cluj-Napoca, 1999.
Engel, P., *Magyarország világi archontológiája 1301-1457*, 2 vol., Budapest, 1996.
Engel, P., *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London-New York, 2001.
Eszlary, Ch. d´, *Histoire des institutions publiques hongroises*, 2 vol., Paris, 1959-1963.
Fine, Jr, G.V.A., *The Early Medieval Balkans. A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor, 1991.
Fügedi, E., *Castle and Society in Medieval Hungary*, Budapest, 1986.
Fügedi, E., *Kings, Bishops, Nobles and Burghers in Medieval Hungary*, ed. J. M. Bak, London, 1986.
Gorovei, Şt. S., *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997.
Gündisch, K. G., *Das Patriziat siebenbürgischer Städte in Mittelalter*, Köln-Weimar-Wien, 1993.
Holban, M., *Din cronica relaţiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, Bucureşti, 1981.
Horedt, K., *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, 1958.
Kristó, Gy, coord., *Ardealul timpuriu*, trad., Szeged, 2004.
Lukács, A., *Ţara Făgăraşului în evul mediu (secolele XIII-XVI)*, Bucureşti, 1999.
Lupaş, I., *Voievodatul Transilvaniei în secolele XII şi XIII*, Bucureşti, 1936.
Madgearu, Al., *Românii în opera Notarului Anonim*, Cluj-Napoca, 2001.
Moga, I., *Les Romains de Transylvanie au Moyen Âge*, Sibiu, 1944.
Nägler, Th., *Aşezarea saşilor în Transilvania. Studii*, Bucureşti, 1981 (1992).
Obolensky, D., *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe 500-1453*, London, 1974.
Olteanu, Şt., *Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII-XI)*, Bucureşti, 1983.
Olteanu, Şt., *Socitetea carpato-danubiano-pontică în secolele VI-XI. Structuri demo-economice şi social-politice*, Bucureşti, 1997.
Papacostea, Ş., *Between the Crusade and the Mongol Empire. The Romanians in the 13th Century*, Cluj-Napoca, 1998.
Papacostea, Ş., *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, ed. adăugită, Bucureşti, 1999.
Papacostea, V., *Civilizaţie românească şi civilizaţie balcanică. Studii istorice*, ed. C. Papacostea-Danielopolu, Bucureşti, 1983.
Pop, I.-A., *Românii şi maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1996 (2003).
Pop, I.-A., *Istoria Transilvaniei medievale de la etnogeneza românilor pînă la Mihai Viteazul*, Cluj-Napoca, 1997.
Pop, I.-A., *Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII-XVI*, Bucureşti, 1998.
Popa, R., *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului*, Bucureşti, 1988.
Rady, M., *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000.
Rusu, A. A., *Ctitori şi biserici din Ţara Haţegului pînă la 1700*, Satu Mare, 1997.
Salontai, Mihaela, S., *Mănăstiri dominicane din Transilvania*, Cluj-Napoca, 2001.
Sălăgean, T., *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregaţional*, Cluj-Napoca, 2003.
Spinei, V., *Moldova în secolele XI-XIV*, Bucureşti, 1982; ed. revăzută, Chişinău, 1992.

Material cu drept de autor

Spinei, V., *Realităţi entice şi politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985.
Spinei, V., *The Great Migrations in the East of Europe from the Ninth to the Thirteenth Century*, Cluj-Napoca, 2003.
Stoicescu, N., coord., *Constituirea statelor feudale româneşti*, Bucureşti, 1980.
Ştefănescu, Şt., *Ţara Românească de la Basarab I Întemeietorul pînă la Mihai Viteazul*, Bucureşti, 1970.
Theodorescu, R., *Bizanţ, Balcani, Occident. La începuturile culturii medievale româneşti (secolele X-XIV)*, Bucureşti, 1974.
Turcuş, Ş., *Sfîntul Scaun şi românii îhn secolul al XIII-lea*, Bucureşti, 2001.
Vătăşianu, V., *Istoria artei feudale în ţările române, vol. I. Arta în perioada de dezvoltare a feudalismului*, Bucureşti, 1959 (Cluj, 2001).
Zimmermann, H., *Siebenbürgen un seine Hospites Theutonici. Volträge und Forschungen zur süd-ostdeutschen Geschichte*, Köln-Weimar-Wien, 1996 (2000).
Бырня, П., *Древности Старого Орхея. Золотоордынский период*, Кишинев, 1981.
Бырня, П., *Древности Старого Орхея. Молдавский период*, Кишинев, 1982.

VII. De la formarea statelor feudale româneşti pînă la constituirea naţiunii române

Ahrens, M., *Habsburg und Siebvenbürgen 1600-1605*, Köln-Weimar-Wien, 2001.
Alekberli, M. A., *Хотинская война (1621)*, Cernăuţi, 1957.
Andea, A., *Banatul cnezial pînă la înstăpînirea habsburgică (1718)*, Reşiţa, 1996.
Andea, A., Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Legături politice (1656-1688), Cluj-Napoca, 1996.
Andea, A. *Iluminism şi modernitate în societatea românească*, Cluj-Napoca, 1996.
Andea, S. şi A. Andea, *Structuri transilvane în epoca luminilor*, Cluj-Napoca, 1996.
Andreescu, Şt., *Vlad Ţepeş (Dracula). Între legendă şi adevăr istoric*, Bucureşti, 1976.
Andreescu, Şt., coord., *Istoria românilor: cronicari, misionari, ctitori (sec.XV-XVII)*, Bucureşti, 1997.
Andreescu, Şt., *Perspective medievale*, Bucureşti, 2002.
Baidaus, E., *Politica şi diplomaţia Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653)*, Chişinău, 1998.
Balard, M., La Roumanie génoise (XII-debut du XVe siècle), I, Roma-Genova, 1978.
Balard, M., *Gênes et l'Outre-Mer, t.II. Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzo. 1360*, Paris-New York, 1980.
Barbu, V., *De bono coniugali. O istorie a familiei din Ţara Românească în secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 2003.
Bariţiu, G., *Părţi alese din istoria Transilvaniei. Pre două sute de ani din urmă*, 3 vol., Sibiu, 1889-1891.
Bârlea, O., *Biserica Română Unită şi ecumenismul corifeilor Renaşterii culturale*, München, 1983.
Bălcescu, N., *Istoria românilor supt Mihai Vodă Viteazul*, ed. Al. I. Odobescu, Bucureşti, 1878.
Berenger, J., *Istoria Imperiului Habsburgic 1273-1918*, trad., Bucureşti, 2000.
Bernath, M., *Habsburgii şi începuturile formării naţiunii române*, trad., Cluj, 1994.
Berza, M., *Pentru o istorie a vechii culturi româneşti. Culegere de studii*, ed., A. Pippidi, Bucureşti, 1985.
Bezviconi, G., *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri pînă la mijlocul secolului al XIX-lea)*, Bucureşti, 1962.
Blaga, L., *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1966.
Bocşan, N., *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, 1986.
Bocşan, N., I. Lumperdan şi I.-A. Pop, *Ethnie et confession en Transylvanie (du XIII-e au XX-e siècles)*, Cluj-Napoca, 1996.

Material cu drept de autor

Boicu, L., *Principatele Române în raporturile politice internaţionale (secolul al XVIII-lea)*, Iaşi, 1986.
Boldureanu, A. ş.a., *Tezaure din muzeele oraşului Chişinău, secolele XV-XVIII*, Chişinău, 1999.
Boutant, Ch., *L'Europe au grand tournant des années 1680. La succession politique*, Paris, 1988.
Brătianu, Gh. I., *Sfatul Domnesc şi Adunarea stărilor în Principatele Române*, ed. a 2-a Bucureşti, 1995.
Caproşu, I., *O istorie a Moldovei prin relaţiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iaşi, 1989.
Carte românească de învăţătură (1646), ed., A. Rădulescu, Bucureşti, 1961.
Cazacu. M., *L'Histoire du prince Dracula en Europe Centrale et Orientale (XVe siècle)*, Geneva, 1988.
Câmpeanu, R., *Intelectualitatea română din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 1999.
Câmpeanu, R., *Elitele româneşti din Transilvania în veacul al XVIII-lea*, Cluj-Napoca, 2000.
Cândea, V., *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Cluj-Napoca, 1979.
Căzan, I., *Habsburgi şi Otomani la linia Dunării. Tratate şi negocieri de pace 1526-1576*, Bucureşti, 2000.
Căzan, I. şi E. Denize, *Ţările R omâne şi marile puteri europene în secolele XV-XVI*, Bucureşti, 2001.
Cernovodeanu, P., *England's trade policy in the Levant and her exchange of goods with Romanian countries under the latter Stuarts (1660-1714)*, Bucharest, 1972.
Cernovodeanu, P., *În vîltoarea primejdiilor. Politica externă şi diplomaţia promovate de Constantin Brâncoveanu (1688-1714)*, Bucureşti, 1997.
Chihaia, P., *De la „Negru-Vodă" la Neagoe Basarab. Interferenţe literar-artistice în cultura românească a evului de mijloc*, Bucureşti, 1976.
Chihaia, P., *Tradiţii răsăritene şi influenţe occidentale în Ţara Românească*, München, 1983.
Chindriş, I., *Cultură şi societate în contextul Şcolii Ardelene*, Cluj-Napoca, 2001.
Chirtoagă, I., *Sud-estul Moldovei şi stînga Nistrului (1484-1699)*, Bucureşti, 1999.
Ciobanu, C., *Biserica Adormirii Maicii Domnului din Căuşeni*, Chişinău, 1997.
Ciobanu, Şt., *Dosoftei, mitropolitul Moldovei, şi activitatea lui literară*, Iaşi, 1918.
Ciobanu, Şt., *Dimitrie Cantemir în Rusia*, ed. a 2-a, Bucureşti, 2000.
Ciobanu, V., *Politică şi diplomaţie în secolul al XVIII-lea. Ţările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, Bucureşti, 1994.
Ciobanu, V., *Ţările române şi Polonia. Secolele XIV-XVI*, Bucuireşti, 1985.
Ciobanu, V., *Românii în politica est-central europeană 1648-1711*, Iaşi, 1997.
Ciobanu, V., *Les Principuatés Roumaines et la politique européenne (1699-1815)*, Bucuireşti, 1984.
Cereteu, I., *Biserici şi mănăstiri din Moldova (secolul al XIV-lea şi prima jumătate a secolului al XV-lea)*, Brăila, 2004.
Cocîrlă, P., *Tîrgurile şi oraşele Moldovei în epoca feudală, sec.XV-XVIII*, Chişinău, 1991.
Constantinescu, N., *Curtea de Argeş (1200-1400). Asupra începuturilor Ţării Româneşti*, Bucureşti, 1984.
Constantiniu, Fl., *Relaţiile agrare din Ţara Românească în secolul al XVIII-lea*, Bucureşti, 1972.
Crăciun, M., *Protestantism şi ortodoxie în Moldova în secolul al XVI-lea*, Cluj-Napoca, 1996.
Cristea, O., *Veneţia şi Marea Neagră în secolele XII-XIV. Cpontribuţii la studiul politicii orientale veneţiene*, Brăila, 2004.
Demeny, L. şi P. Cernovodeanu, *Relaţiile politice ale Angliei cu Moldova, Ţara Românească şi Transilvania în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, 1974.
Denize, E., *Stephen the Great and His Riegn*, Bucharest, 2004.

Material cu drept de autor

Diaconescu, M., coord., *Nobilimea românească din Transilvania. Ay erdélyi román nemesség*, Satu Mare 1997.
Dobjanschi, A. şi V. Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1976.
Donat, I., *Domeniul domnesc din Ţara Românească (sec.XIV-XVI)*, ed. Gh. Lazăr, Bucureşti, 1996.
Dosoftei, *Opere*, ed. N. A. Ursu, Bucureşti, 1978.
Dragnev, E., *O capodoperă a miniaturii medievale româneşti*, Chişinău, 2004.
Dragomir, S., *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, 2 vol., Sibiu, 1920-1930.
Drăgan, I., *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440-1514*, Bucureşti, 2000.
Dumitrescu, C. L., *Pictura murală din Ţara Românească în veacul al XVI-lea*, Bucureşti, 1978.
Duţu, Al., *Coordonate ale culturii române în secolul XVIII (1700-1821). Studii şi texte*, Bucureşti, 1968.
Duţu, Al., *Sinteză şi originalitate în cultura română (1650-1848)*, Bucureşti, 1972.
Duţu, Al., *Humanisme, baroque, lumières: L'exemple roumain*, Bucureşti, 1984.
Edroiu, N., şi P. Teodor, coord., *Răscoala lui Horea (1784). Studii şi interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1984.
Eliade, P., *Influenţa franceză asupra spiritului public în România. Originile. Stdiu asupra stării societăţii româneşti în vremea domniilor fanariote*, trad., Bucureşti, 1982 (2000).
Eremia, I., *Relaţiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653). Contribuţii la istoria diplomaţiei moldoveneşti în secolul al XVII-lea*, Chişinău, 1999.
Felezeu, C., *Statutul principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca, 1996.
Feneşan, Cr., *Constituirea principatului autonom al Transilvaniei*, Bucureşti, 1997.
Filip, V., *Academia domnească din Bucureşti (1694-1821)*, Bucureşti, 1994.
Freyberger, A., *Historica relatio unionis walachiae cum romana ecclesia. Relatare istorică despre unirea bisercii româneşti cu biserica Romei*, ed. I. Chindriş, Cluj-Napoca, 1996.
Fügedi, E. *The Elefanthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, ed. D. Karbić, Budapest, 1998.
Gemil, T., *Ţările Române în contextul politicii internaţionale, 1921-1972*, Bucureşti, 1979.
Gemil, T. *Românii şi otomanii în secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1999.
Georgescu, V. Al., *Types et formes d'Assemblées d'états en droit féodal roumain*, Londres, 1968.
Georgescu, Vl., *Ideile politice şi iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, Bucureşti, 1972.
Georgescu, V. Al., *Bizanţul şi instituţiile româneşti pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti,, 1980.
Georgescu, V. Al. şi E. Popescu-Mihuţ, *L'Organisation d'État de la Valachie*, Bucarest, 1989.
Georgescu, V. Al., P. Strihan şi O. Sachelarie, *Judecata domnească în Ţara Românească şi Moldova (1611-1831)*, p.I (vol.1-2) şi p.II, Bucureşti, 1979-1982.
Ghimpu, V., *Biserici şi mănăstiri medievale din Basarabia*, Chişinău, 2000.
Ghiţulescu, C., *În şalvari şi cu işlic. Biserică, sexualitate, căsătorie şi divorţ în Ţara Românească a secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 2003.
Giurescu, C. C., *Tîrguri, oraşe şi cetăţi moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Bucureşti, 1967; ed. a 2-a, Bucureşti, 1997.
Göllner, C., *Regimentele grănicereşti din Transilvania 1764-1851*, Bucureşti, 1973.
Gonţa, A. I., *Satul în Moldova medievală. Instituţiile*, Bucureşti, 1986.
Gonţa, A. I., *Legăturile economice ale Moldovei cu Transilvania în secolele XIII-XVII*, Bucureşti, 1989.
Gonţa, A. I., *Relaţiile românilor cu slavii de răsărit pînă la 1812*, Chişinău, 1993.
Gonţa, Gh., *Ţara Moldovei şi Imperiul Otoman (sec.XV-XVI)*, Chişinău, 1990.
Gorovei, Şt. S., *Muşatinii*, Bucureşti, 1976.

Material cu drept de autor

Grancea, M., *Călători străini prin Pricipatele Dunărene, Transilvania şi Banat. Identitate şi alteritate (1683-1789)*, Sibiu, 2002.
Grigoraş, N., *Instituţiile feudale din Moldova, vol.I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1971.
Grigoraş, N., *Moldova lui Ştefan cel Mare*, Iaşi, 1981 (Chişinău, 1992).
Hanga, Vl., *Les Institutions du droit cutumiar*, [Bucureşti], 1988.
Hanga, Vl., *Istoria dreptului românesc. Dreptul cutumiar*, Iaşi, 1993.
Hitchins, K., *The Idea of Nation. The Romanians of Transylvania*, 1691-1849, Bucureşti, 1985 (1988).
Hitchins, K., *Conştiinţă naţională şi acţiune politica la românii din Transilvania*, vol. I (1700-1868), ed. P. Teodor, Cluj-Napoca, 1987.
Horedt, K., *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.
Horedt, K., *Das frühmittelalterliche Siebenbürgen. Ein Überblick*, Thaur/Innsbruck, 1988.
Horga, I., *L'Église gréco-catholique roumaine (uniate) de Transylvanie a l'epoque des Lumières. L'évêché d'Oradea (1780-1830)*, Lille, 1995.
Ionescu, Şt., *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Cluj-Napoca, 1981.
Iorga, N., *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, Bucureşti, 1899.
Iorga, N., Istoria literaturii româneşti în secolul al XVIII-lea (1688-1821), ed. a 3-a, de B. Theodorescu, 2 vol., Bucureşti, 1969.
Jako, S. şi R. Manolescu, *Scrierea latină în evul mediu*, Bucureşti, 1971.
Jitaru, Gr., *Blazoanele domneşti din Ţara Românească şi Moldova, sec. XII-XV*, Chişinău, 1997.
Lebel, G., *La France et les principautés danubiennes*, Paris, 1955.
Lemny, Şt., *Sensibilitate şi istorie în secolul al XVIII-lea românesc*, Bucureşti, 1990.
Lengyel, Zs. K. Şi U. A. Wien, ed., Siebenbürgen in der Habsburgermonarchie. Vom Leopoldinum bis zum Ausgleich, Köln-Weimar-Wien, 1999.
Lungu, I., *Şcoala Ardeleană, mişcare ideologică naţională iluministă*, Bucureşti, 1978.
Lupaş, I., *Realităţi istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII-XVI*, Bucureşti, 1938.
Lazăr, M., *Realităţi fiscale din Ţara Moldovei*, Iaşi, 2000.
Maior, G., *Politica agrară la români. Dezvoltarea chestiunii agrare în toate ţările locuite de români, din secolele XVII, XVIII şi XIX*, Bucureşti, 1986.
Mazilu, D. H., *Barocul în literatura română din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1976.
Mazilu, D. H., *Voievodul dincolo de sala tronului. Scene din viaţa privată*, Iaşi, 2003
Maxim, M., *Ţările române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu*, Bucureşti, 1993.
Maxim, M., *L'Empire ottoman au Nord du Danube et l'autonomie des Principautés Roumaines au XVIe siècle. Études et documents*, Istanbul, 1999.
Mihăilă, G., *Contribuţii la istroria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972.
Mihordea, V., *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Bucureşti, 1968
Mischevca, Vl. şi I. Jarcuţki, *Pacea de la Bucureşti. (Din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16/28 mai 1812)*, Chişinău, 1992.
Mischevca, Vl., *Moldova în politica marilor puteri la începutul sec. al XIX-lea*, Chişinău, 1999.
Mitu, M., *Oameni şi fapte din secolul al XVIII-lea românesc. Schiţe de istorie literară*, Bucureşti, 1999.
Mitu, M., *Geneza identităţii naţionale la românii ardeleni*, Bucureşti, 1997.
Moga, I., *Voievodatul Transilvaniei. Fapte şi interpretări istorice*, Sibiu, 1944.
Moga, I., *Rivalitatea polono-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfirşitul secolului XVII*, Cluj, 1933.
Munteanu, R., coord., *La Culture roumaine à l'époque des Lumières*, vol. I, Bucureşti, 1982.
Mureşan, C., *Iancu de Hunedoara*, ed., a 2-a, Bucureşti, 1968.
Murgescu, B. *Circulaţia monetară în ţările române în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1996.
Muzicescu, A .M. şi Gr. Ionescu, *Biserica domnească din Curtea de Argeş*, Bucureşti, 1976.

Material cu drept de autor

Năsturel, P. Ş., *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leur realtion du milieu du XIV-e siècle à 1654*, Rome, 1986.
Neagoe, M. et al., *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476. Monografie şi culegere de texte*, Bucureşti, 1977.
Nicoară, T., *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800). Societate rurală şi mentalităţi colective*, Cluj-Napoca, 1997.
Nicoară, T., *Sentimentul de insecuritate în societatea românească la începuturile timpurilor moderne (1600-1800)*, vol. I, Cluj-Napoca, 2002.
Nicolescu, C., *Case, conace şi palate vechi româneşti*, Bucureşti, 1979.
Olteanu, Şt şi C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în Evul Mediu*, Bucureşti, 1969.
Onciul, D., *Opere complete. Originile Principatelor Române*, vol. I, Bucuzreşti, 1946.
Panaite, V., *Pace, război şi comerţ în islam. Ţările Române şi dreptul otoman al popoarelor (secolele XV-XVII)*, Bucureşti, 1997.
Panaitescu, P. P., *Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, 1958.
Panaitescu, P. P., *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1964.
Papacostea, Ş., *Oltenia sub stăpînirea austriacă 1718-1739*, Bucureşti, 1971 (1998).
Papacostea, Ş., *Ştefan cel Mare, domn al Moldovei (1457-1504)*, Bucureşti, 1964 (1990).
Papacostea, Ş., *Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001.
Papadima, O., *Ipostaze ale iluminismului românesc*, Bucureşti, 1975.
Pavlesco, E., *Georges II Rákóczy, prince de Transylvanie (1648-1660). Essai sur la politique extérieure*, Iaşi, 1924.
Păcurariu, M., *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Ţara Românească şi Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968.
Pecican, O., *Troia, Veneţia, Roma. Studii de istoria civilizaţiei europene*, Cluj-Napoca, 1998.
Periş, L., *Le misioni Gesuite in Transilvania e Moldavia nel seicento*, Cluj-Napoca-Bucureşti, 1998.
Pillat, C., *Pictura murală în epoca lui Matei Basarab*, Bucureşti, 1980.
Pintescu, F., *Românii din Transilvania la sfîrşitul secolului XVI şi începutul secolului XVII*, Suceava, 2004.
Pippidi, A., Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII, Bucureşti, 1983 (2002).
Platon, Al.-Fl., *Geneza burgheziei în Principatele Române (a doua jumătate a sec. al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea. Preliminariile unei istorii*, Iaşi, 1997.
Poliptic moldav. Artă moldovenească din veacurile XIV-XIX, alc. P.Balan şi V. Druc, Chişinău, 1985.
Pop, I.-A., *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Cuj-Napoca, 1991.
Popa, R., *Ţara Maramureşului în veacul al XIV-lea*, Bucureşti, 1970 (ed. a 2.a, de A. Ioniţă, 1997).
Popescu, P. D., *Basarabii*, Bucureşti, 1989 (Chişinău, 1992).
Popovici, D., *Studii literare*, ed. I. Petrescu, vol. I, Literatura română în epoca „Luminilor", Cluj, 1972.
Porumb, M., *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, Bucureşti, 2003.
Prodan, D., *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, 3 vol., Bucureşti, 1967-1968.
Prodan, D., *Răscoala lui Horea*, ed. nouă, revăzută, 2 vol., Bucureşti, 1984.
Prodan, D., *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1984.
Pungă, Gh., *Ţara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpuşneanu*, Iaşi, 1994.
Puşcaşu, V., *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Ţara Românească şi Moldova pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, Bucureşti, 2001.

Material cu drept de autor

Radoslav, D., *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (sec.XVII-XX)*, Cluj-Napoca, 1997.
Rady, M., *Ţarii, Rusia, Polonia şi Ucraina*, trad., Bucureşti, 2002.
Rezachevici, C., *Istoria popoarelor vecine şi neamul românesc în evul mediu*, Bucureşti, 1998.
Rezachevici, C., *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. Secolele XIV-XVI. Evoluţia unui concept în contextul vremii*, Bucureşti, 2001.
Românii şi asediul Vienei 1683. Culegere de studii, Bucureşti, 1983.
Ruffini, M., *L'influsso italiano în Valacchia nell'epoca di Constantin vodă Brâncoveanu (1688-1714)*, München, 1974.
Russev, E. M., *Cronografia moldovenească din veacurile XV-XVIII*, Chişinău, 1977.
Rusu. A. A., *Iancu de Hunedoara şi românii din vremea sa. Studii*, Cluj-Napoca, 1999.
Sabău, N., *Metamorfozele barocului transilvan*, vol. I, *Sculptura*, Cluj-Napoca, 2002.
Sârbu, I., *Relaţiile externe ale lui Matei vodă Basarab 1632-1654 (Cu privire la istoria Orientului european)*, ed. R. Gräf, Timişoara, 1992.
Sigmirean, C., *Istoria formării intelectualităţii româneşti din Transilvania şi Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000.
Sinigalia, T., *Arhitectura civilă de zid din Ţara Românească în secolele XIV-XVIII*, Bucureşti, 2000.
Solomon, F., *Politică şi confesiune la început de ev mediu moldovenesc*, Iaşi, 2004.
Stoian, E., *Vlad Ţepeş. Mit şi realitate istorică*, Bucureşti, 1989.
Stoicescu, N., *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova. Secolele XIV-XVII*, Bucureşti, 1968.
Stoicescu, N., *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1983.
Stoicescu, N., *Matei Basarab*, Bucureşti, 1988.
Stoicescu, N., *Constantin Şerban*, Bucureşti, 1990.
Şerban, C., *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634-1653)*, Bucureşti, 1991.
Şimanschi, L., coord., *Petru Rareş*, Bucureşti, 1978.
Şlapac, M., *Cetăţi medievale din Moldova. Mijlocul sec. al XIV-lea – mijlocul sec. al XVII-lea*, Chişinău, 2004.
Ştefănescu, Şt., *Istoria românilor. De la Mihai Viteazul la Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1996.
Teodor, P., *Interferenţe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984.
Teodor, P., Sub semnul luminilor. Samuil Micu, Cluj-Napoca, 2000.
Theodorescu, R., *Civilizaţia românilor între medieval şi modern. Orizontul imaginii, 1550-1800*, 2 vol., Bucureşti, 1987.
Toderaşcu, I., *Unitatea românească medievală*, vol. I, Bucureşti, 1988.
Toderaşcu, I., *Permanenţe istorice medievale. Factori ai unităţii româneşti (II)*, Iaşi, 1994.
Tóth, Z. I., *Primul secol al naţionalismului românesc ardelean 1697-1792*, trad., Bucureşti, 2001.
Trócsányi, Z., *Erdély központi kormányzata 1540-1690*, Budapest, 1980.
Werner, G., *Das Türkenjahr 1664. Ein europäische Bewahrung*, Eisenstadt, 1964.
Zaborovschi, V., *Istoria politicei externe a celor trei principate Ţara Românească, Transilvania şi Moldova de la asediul Vienei (1683) pînă la moartea lui Şerban Cantacuzino şi suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, [Bucureşti, 1925].
Zach, C. R., *Staat und Staatsträger in der Walachei und Moldau im 17. Jahrhundert*, München, 1992.
Zach, Kr., *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewußtsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977.
Zöllner, E., *Istoria Austriei*, trad., 2 vol., Bucureşti, 1997.
Zub, Al., ed., *La revolution française et les Roumains*, Iaşi, 1989.
Бессарабия, под ред. П. Крушевана, Москва, 1903.

Material cu drept de autor

Бырня, П., *Молдавский средневековый город в Днестровско-Прутском междуречье (XV - начало XVI в.)*, 1984.
Град, В.Т., *Килия. Очерки истории*, Одесса, 1968.
Грекул, Ф., *Социально-экономический и политический строй Молдавии второй половины XV века*, Кишинев, 1950.
Дмитриев, П., *Народонаселение Молдавии в последней четверти XVIII – начале XIX вв. (По материалам переписей 1772-1773, 1774 гг.)*, Кишинев, 1970.
Драгнев, Д., *Сельское хозяйство феодальной Молдавии (конец XVII - начала XIX в.)*, Кишинев, 1975.
Ешану, А., *Школа и просвещение в Молдавии (XV – начало XVIII в.)*, Кишинев, 1983.
Лашков, Н., *Местное устройство Молдавии и Валахии в XVII веке*, Кишинев, 1901.
Мохов, Н. А., *Формирование молдавского народа и образование молдавского государства*, Кишинев, 1969.
Муркзакевич, Н., *Молдо-валахийские грамоты, хранящиеся в Бессарабии. Документы и акты*: ЗООИД («Записки Одесского Общества истории и древностей»), том II-V, 1953-1963.
Накко, А., *Очерк гражданского управления Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806-1812 гг.*, Одесса, 1879.
Накко, А., *Очерк гражданского устройства Бессарабской области с 1812-1828 гг.*, Одесса, 1900.
Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XV в.), Кишинев, 1987.
Параска, П., *Внешнеполитические условия образования молдавского феодального государства*, Кишинев, 1981.
Подградская, Е., *Экономические связи Молдавии со странами Центральной и Восточной Европы в XVI-XVII вв.*, Кишинев, 1991.
Полевой, Л., *Раннефеодальная Молдавия, XIII-XIV вв.* , Кишинев, 1985.
Советов, П. В., *Исследования по истории феодализма в Молдавии, том I. Очерки истории землевладения в XV-XVIII вв.*, Кишинев, 1972.
Яцимирский, А., *Из истории славянской письменности в Молдавии и Валахии XV – XVII вв.*, Санкт-Петербург, 1906.
Яцимирский, А., *Язык славянских грамот молдавского происхождения*, С.-Петербург, 1904.

VIII. Românii în epoca modernă (1821-1918)

Adăniloaie, N., *Independenţa naţională a României*, Bucureşti, 1986.
Adăniloaie, N., *Istoria învăţământului primar (1859-1918)*, Bucureşti, 1998.
Agachi, A., *Русско-румынские межгосударственные отношения в конце XIX-начале XX в.*, Chişinău, 1976.
Agrigoroaiei, I., Unirea Basarabiei cu România în presa vremii. Un studiu de caz: ziarul Mişcarea (Iaşi, 1918), Iaşi, 1999.
Agrigoroaiei, I., *Opinie publică şi stare de spirit în vremea Războiului de Întregire şi a Marii Uniri*, Iaşi, 2004.
Alexandrescu, V., *Romania în The World War I*, Bucureşti, 1985.
Alexandru, I., *Luchian*, Bucureşti, 1978.
Angelescu, C. C., *Izvoarele Constituţiei de la 1866*, Bucureşti, 1926.
Anghelescu, M., *Preromantismul românesc (pînă la 1840)*, Bucureşti, 1971.
Arbore, Z., *Basarabia în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1898 (Chişinău, 2001).
Arcadian, N. P., *Industrializarea României. Studiu evolutiv-istoric, economic şi juridic*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1936.
Aricescu, C. D., *Istoria revoluţiunii române de la 1821*, Craiova, 1874 (1996).

Material cu drept de autor

Aslan, Th. C., *Finanţele României de la Regulamentul Organic pînă astăzi, 1831-1905*, Bucureşti, 1905.
Aslan, Th. C., *Studiu asupra monopolurilor în România*, Bucureşti, 1906.
Atanasiu, V., A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea şi P. Oprescu, *România în primul război mondial*, Bucureşti, 1979.
Axenciuc, V., *Evoluţia economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947, vol. 1, Industria; vol. 2, Agricultura; vol. 3, Monedă-Credit-Comerţ-Finanţe publice*, Bucureşti, 1992-2000.
Axenciuc, V., *Avuţia naţională a României. Cercetări istorice comparate. 1860-1939*, Bucureşti, 2000.
Băicoianu, C. I., *Istoria politicei noastre vamale şi comerciale de la Regulamentul Organic şi pînă în prezent*, Bucureşti, 1904.
Băicoianu, C. I., *Istoria politicei noastre monetare şi a Băncii Naţionale*, 3 vol., Bucureşti, 1932-1939.
Bălan, T., *Refugiaţi moldoveni în Bucovina. 1821 şi 1848*, Bucureşti, 1929.
Bălan, T., *Activitatea refugiaţilor moldoveni în Bucovina la 1848*, Sibiu, 1944.
Băldescu, R., *Răsboiul ruso-româno-turc 1877-1878*, Sibiu, 1926.
Becker, J., *Bessarabien und sein Dutschtum*, Bietingheim-Würtenburg, 1966.
Berindei, D., *L'Union des Principautés Roumaines*, Bucureşti, 1973.
Berindei, D., *Revoluţia română din 1821*, Bucureşti, 1991.
Berindei, D., *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, Bucureşti, 1992.
Berindei, D., *Revoluţia română din 1848-1849. Consideraţii şi reflexii*, Cluj-Napoca, 1997.
Bobango, G. J., *The Emergence of the Romanian National State*, Boulder-New York, 1979.
Bochmann, K., *Der politisch-sozial Wortschaltz des Rumänischen von 1821 bis 1850*, Berlin, 1979.
Bocşan, N., *Ideea de naţiune la românii din Transilvania şi Banat. Secolul al XIX-lea*, Reşiţa-Cluj-Napoca, 1997.
Bodea, C., *The Romanians' Struggle for Unification 1834-1849*, Bucharest, 1970.
Bodea, C., *Faţa secretă a mişcării prepaşoptiste române. Unitatea naţională*, Bucureşti, 2004.
Bodea, C. şi H. Seton-Watson, *R. W. Seton-Watson şi românii 1906-1920*, 2 vol., Bucureşti, 1988.
Bodin, D., *Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1937.
Bodin, D., *Glose şi ştiri noi privitoare la comisul Ionică Tăutul*, Bucureşti, 1945.
Boicu, L., *Austria şi Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853-1856)*, Bucureşti, 1972.
Boicu, L., *Geneza „chestiunii române" ca problemă internaţională*, Bucureşti, 1975.
Boicu, L., *Diplomaţia europeană şi cauza română 1856-1859*, Iaşi, 1978.
Boicu, L., *Din istoria diplomaţiei europene. Anul 1859 la români*, Iaşi, 1996.
Bolovan, I., *Transilvania între Revoluţia de la 1848 şi Unirea din 1918. Contribuţii demografice*, Cluj-Napoca, 2000.
Bossy. R., V., *Politica externă a României între anii 1873- 1880 privită de la Agenţia diplomatică din Roma*, Bucureşti, 1928.
Bossy, R. V., *Agenţia diplomatică a României la Paris şi legăturile politice franco-române sub Cuza-Vodă*, Bucureşti, 1931.
Bossy, R. V., *Agenţia diplomatică a României la Belgrad şi legăturile politice româno-sîrbe sub Cuza-Vodă*, Bucureşti, 1934.
Brătianu, Gh. I., *Le problème de frontières russo-roumaines pendant la guerre de 1877-1878 et au Congrès de Berlin*, Bucarest, 1928.
Brătianu, Gh. I., *La Bessarabie. Droits nationuax et historiques*, Bucarest, 1943.
Bruhis, M., *Rusia, România şi Basarabia (1812-1918-1924-1940)*, ed. a 2-a, Chişinău, 1992.
Budak, I., *Revoluţia din anii 1905-1907 în Moldova*, Chişinău, 1955.
Bulei, I., *Lumea românească la 1900*, Bucureşti, 1984.

Material cu drept de autor

Casso, L., *La Russie au Danube et l'organization de la Bessarabie*, Netherland, 1913 (Bucureşti, 1927 ; Iaşi, 1940).
Casso, L., *Dreptul bizantin în Basarabia*, trad. de Al. Varzar, revizuit de P. Davidescu, Chişinău, 1923 (Iaşi, 1940).
Cazacu, P., *Moldova dintre Prut şi Nistru. 1812-1918*, Iaşi 1924 (Chişinău, 1992).
Căpreanu, I., *Bucovina, istorie şi cultură românească (1775-1918)*, Iaşi, 1995.
Căzan, Gh. N. şi Ş. Rădulescu-Zoner, *România şi Tripla Alianţă, 1878-1914*, Bucureşti, 1979.
Cernovodeanu, P., *Basarabia. Drama unei provincii istorice româneşti în context politic internaţional (1806-1920)*, Bucureşti, 1993.
Cheresteşiu, V., *Adunarea naţională de la Blaj 3-5 (15-17) mai 1848. Începuturile şi alcătuirea programului revoluţiei de la 1848 din Transilvania*, Bucureşti, 1966.
Chiriac, Al., *Membrii Sfatului Ţării. Dicţionar*, Bucureşti, 2001.
Ciachir, N., *Marile Puteri şi România 1856-1947*, Bucureşti, 1991.
Ciachir, N., *Basarabia sub stăpînire ţaristă (1812-1917)*, Bucureşti, 1992.
Ciachir, N., *Din istoria Bucovinei (1775-1944)*, Bucureşti, 1993.
Ciobanu, Şt., *Cultura românească în Basarabia sub stăpînirea rusă*, Chişinău, 1923 (1992).
Clark, C. U., *United Romania*, New York, 1932; var. rom.: *România Unită*, Bucureşti, f.a.
Cliveti, Gh., *România şi puterile garante, 1856-1878*, Iaşi, 1988.
Cliveti, Gh., *România şi crizele internaţionale. 1853-1913*, Iaşi, 1997.
Corfus, I., *Agricultura în ţările române 1848-1864. Istorie agrară comparată*, Bucureşti, 1982.
Corivan, N., *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenţei României*, Bucureşti, 1977.
Corivan, N., *Relaţiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, Bucureşti, 1984.
Cornea, A., *„Primitivii" picturii româneşti moderne*, Bucureşti, 1980.
Cornea, P., *Originile romantismului românesc. Spiritul public, mişcarea ideilor şi literatura între 1780-1840*, Bucureşti, 1972.
Crăciun, G., *Moldova în vremea domniei lui Grigore Alexandru Ghica. 1849-1856*, Iaşi, 1996.
Creangă, G. D., *Proprietatea rurală în România*, Bucureşti, 1907.
Curticăpeanu, V., *Mişcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, Bucureşti, 1968.
Damian, Gh., *Istoria războiului ruso-româno-turc din 1877-1878*, Bucureşti, 1898.
Daşcovici, N., *Politica rusească la gurile Dunării şi Marea Neagră*, Bucureşti, 1942.
Diculescu, Vl., *Bresle, negustori şi meseriaşi în Ţara Românească*, Bucureşti, 1973.
Djuvara, N., *Între Orient şi Occident. Ţările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, Bucureşti, 1995.
Dobrovici, Gh. M., *Istoricul dezvoltării economice şi financiare a României şi împrumuturile contractate. 1823-1933*, Bucureşti, 1934.
Dragomir, S., *Avram Iancu*, ed. a 3-a, Bucureşti, 1968.
Dragomir, S., *Studii privind istoria revoluţiei române de la 1848*, ed. P. Teodor, Cluj-Napoca, 1989.
Drăganu, T. *Începuturile şi dezvoltarea regimului parlamentar în România pînă în 1916*, Cluj, 1991.
Dumitriu-Snagov, I., *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne*, 2 vol., Roma-Paris, 1982-1989.
Duţu, Al., *European intellectual movement and modernization of romanian culture*, Bucureşti, 1981.
Eliade, P., *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle. 1. L'occupation turque et les premiers princes indigènes (1821-1828). 2. Les trois présidents plénipotentiaires (1828-1834)*, Paris, 1905-1914.
Eşanu, A., *Chişinău. File de istorie*, Chişinău, 1998.
Fiechtner, F., *Volks und Kinderreme der Deutschen aus Bessarabien*, Stuttgart, 1949.
Fiechtner, H. E., *Sagen der Bessarabiendeuschen*, Stuttgart, 1973.
Filitti, I. C., *Domniile române sub Regulamentul Organic 1834-1848*, Bucureşti, 1915.
Filitti, I. C., *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupaţia riseacă şi Regulamentul Organic*, Bucureşti, 1934.

Material cu drept de autor

Filitti, I. C., *Tudor Valdimirescu (Rostul răscoalei lui)*, Bucureşti, 1938.
Florescu, Radu R., *The Struggle against Russia in the Roumanian Principalities*, ed. a 2-a, Iaşi, 1997.
Frunzetti, I., *Arta română în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1991.
Gane, N., *P. P. Carp şi rolul său în istoria politică a ţării*, 2 vol., Bucureşti, 1936.
Giurescu, C. C., *Contribuţiuni la studiul originilor şi dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Bucureşti, 1972.
Gollner, C., *Die Siebenbürger Saschen in den Jahren 1848-1849*, Köln-Weimar-Wien, 1988.
Grigorescu, alc. G. S. Movileanu, Bucureşti, 1978.
Grigoroviţă, M., *Din istoria culturii în Bucovina (1775-1944)*, Bucureşti, 1994.
Gyémánt, L., *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania 1790-1848*, Bucureşti, 1986.
Heitmann, K., *Imaginea românilor în spaţiul lingvistic german 1775-1918. Un studiu imagologic*, trad., Bucureşti, [1995].
Huenigen, G., *Nikolai Pavlovič Ignatiev und die russische Balkanpolitik 1875-1878*, Göttingen-Zürich-Frankfurt/Main, 1968.
Iacob, Gh. şi L. Iacob, *Modernizare-europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, 2 vol., Iaşi, 1995.
Iancu, C., *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*, trad., Bucureşti, 1996.
Ilincioiu, I., *Ţăranii, pământul şi moşierii în România. 1864-1888*, Bucureşti, 1982.
Iordache, A., *Viaţa politică în România 1910-1914*, Bucureşti, 1972.
Iordache, A., *Originile conservatorismului politic din România şi rezistenţa sa contra procesului de democratizare (1821-1882)*, Bucureşti, 1987.
Iordache, A., *Principatele Române în epoca modernă, vol. I, Domniile pământene şi ocupaţia rusească (1821-1831); vol. 2, Administraţia regulamentară şi tranziţia la statul de drept (1831-1859)*, Bucureşti, 1996-1998.
Iorga, N., *Neamul românesc în Basarabia*, Bucureşti, 1905; reed.: Bucureşti, 1997.
Iorga, N., *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea de la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală*, 3 vol., Bucureşti-Vălenii de Munte, 1907-1909 (1983).
Iorga, N., *Basarabia noastră. (Schiţă după 100 de ani de la răpirea ei de către ruşi)*, Vălenii de Munte, 1912; reed.: Chişinău, 1993.
Iorga, N., *Istoricul războiului balcanic*, Bucureşti, 1915.
Iorga, N., *Politica externă a regelui Carol I*, Bucureşti, 1923 (1991).
Iorga, N., *Războiul pentru independenţa României. Acţiuni diplomatice şi stări de spirit*, Bucureşti, 1927.
Iorga, N., *România contemporană de la 1904 la 1930. Supt trei regi*, Bucureşti, 1932.
Iscru, Gh., *Revoluţia din 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1996.
Ispir, M., *Şirato*, Bucureşti, 1979.
Jachomowski, D., *Die Umsiedlung der Bessarabien, Bukowina und Dobrudscvhadeutschen*, München, 1984.
Jelavich, B., *Russia and the Romanian National Cause 1858-1859*, Bloomington, 1959.
Jelavich, B., *Russia and the formation of the Romanian national state 1821-1878*, Cambridge-New York-Melbourne, 1984.
Jewsbury, G. F., *The Russian Annexion of Bessarabia. A Study of imperial expantion, 1774-1828*, New York, 1976; reed.: Iaşi, 2002.
Jowitt, K., ed., *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, 1978.
Kellogg, F., *The Road on the Romanian Independence*, West Lafayette, 1995.
Kiriţescu, C., *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, ed. a 2-a, 3 vol., Bucureşti, [1925-1927] (2 vol, 1989).
Kovács, I., *Desfiinţarea relaţiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973.
Maior, L., *Le mouvement du Memorandum*, Bucureşti, 1981.

Material cu drept de autor

Maior, L., *1848-1849. Români şi unguri în revoluţie*, Bucureşti, 1998.
Maiorescu, T., *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, ed. St. Neagoe, Bucureşti, 1994.
Mamina, I., *Consilii de Coroană*, Bucureşti, 1997.
Manoilescu, M., *Rostul şi destinul burgheziei române*, Bucureşti, 1942 (1997).
Manuilă, D. S. şi D. C. Georgescu, *Populaţia României*, Bucureşti, 1937.
Marica, G. Em., *Studii de istoria şi sociologia culturii ardelene din secolul al XIX-lea*, 3 vol., Bucureşti, 1968.
Mârza, I., *Şcoală şi naţiune. Şcolile de la Blaj în epoca renaşterii naţionale*, Cluj-Napoca, 1987.
Moruzi, D., *Ruşii şi românii*, Bucureşti, 1906.
Negru, Gh., *Ţarismul şi mişcarea naţională a românilor din Basarabia (1812-1918)*, Chişinău, 2000.
Netea, V., *Lupta românilor din Transilvania pentru libertate naţională 1848-1881*, Bucureşti, 1974.
Nicoară, S., *Mitologiile revoluţiei paşoptiste româneşti. Istorie şi imaginar*, Cluj-Napoca, 1999.
Nistor, I., *Istoria Unirii Bucovinei cu România. 28 noiembrie 1918. Studii şi documente*, Bucureşti, 1928.
Oprea, I. M., *România şi Imperiul Rus*, vol. I (1900-1924), bucureşti, 1998.
Oprescu, G., *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1984.
Oţetea, A., *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*, Bucureşti, 1971.
Oţetea, A. şi I. Popescu-Puţuri, red., *Marea răscoală a ţăranilor din 1907*, Bucureşti, 1967.
Oţetea, A., *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul comercial internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, Bucureşti, 1977.
Panaitescu, P. P., *Emigraţia polonă şi revoluţia română de la 1848*, Bucureşti, 1929.
Papacostea-Danielopolu, C., *Intelectualii români din Principate şi cultura greacă 1821-1959*, Bucureşti, 1979.
Pascu, Şt., *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900)*, Cluj-Napoca, 1978.
Pavlowitch, S. K., *Istoria Balcanilor, 1804-1945*, trad., Bucureşti/Iaşi, 2002.
Pippidi, A., *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*, Bucarest-Paris, 1980.
Platon, Gh., *Lupta românilor pentru unitate naţională. Ecouri în presa europeană. 1855-1859*, Iaşi, 1974.
Platon, Gh., *Moldova şi începuturile revoluţiei de la 1848*, Chişinău, 1993.
Platon, Gh., V. Russu, Gh, Iacob, V. Cristian şi I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iaşi, 1993.
Platon M., *„Dacia literară". Destinul unei reviste, viaţa un ei epoci literare*, Iaşi, 1974.
Popovici, D., *La littérature roumaine de Transylvanie au dix-neuvième siècle*, Bucureşti, 1938.
Popovici, D., *Studii literare*, ed. I. Em. Petrescu, vol.II, *Romantismul românesc*, Cluj, 1974.
Popovschi, N., *Mişcarea de la Balta sau inochentismul în Basarabia (Contribuţii la istoria vieţii religioase a românilor din Basarabia)*, Chişinău, 1926.
Popovschi, N., *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea (sub ruşi)*, Chişinău, 1931.
Porumb, M., *Pictura românească din Transilvania (sec.XIV-XVII)*, Cluj-Napoca, 1981.
Purici, Şt., *Mişcarea naţională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Suceava, 1998.
Quinet, E., *Opere*, de A. Cismaş, 2 vol. (vol.II, „Românii"), Bucureşti, 1983.
Rădulescu, M. S., *Elita liberală românească (1866-1900)*, Bucureşti, 1998.
Rădulescu-Zoner, Ş., *România şi Tripla Alianţă la începutul secolului al XX-lea, 1900-1914*, Bucureşti, 1977.
Retegan, S., *Dieta românească a Transilvaniei (1863-1864)*, Cluj-Napoca, 1979.
Retegan, S., *Reconstrucţia politică a Transilvaniei în anii 1861-1863*, Cluj-Napoca, 2004.
Riker, T. W., *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale. 1856-1866*, trad., Bucureşti, 1944.

Material cu drept de autor

Rosetti, R., *Pentru ce s-au răsculat ţăranii*, Bucureşti, 1907 (1987).
Simion, E., *Clasici români, 1. Dimineaţa poeţilor*, Bucureşti, 2000.
Stan, A., *Agricultura română în faza finală a clăcăşiei. 1831-1864*, Bucureşti, 2004.
Stan, A., *Putere politică şi democraţie în România 1859-1918*, Bucureşti, 1993.
Stan, A. şi M. Iosa, *Liberalismul politic în România. De la origini pînă la 1918*, Bucureşti, 1996.
Stanomir, I., *Naşterea Constituţiei. Limbaj şi drept în Principate pînă la 1866*, Bucureşti, 2004.
Stăvilă, T., *Arta plastică modernă din Basarabia*, Chişinău, 2000.
Stroia, M., *Românii, marile puteri şi sud-estul Europei*, Bucureşti, 2002.
Suciu, I. D., *Revoluţia de la 1848-1949 în Banat*, Bucureşti, 1968.
Tacciu, E., *Romantismul românesc. Un studiu al arhetipurilor*, 3 vol., Bucureşti, 1982-1987.
Tcaci, Vl., *Moldova în relaţiile politice internaţionale: 1763-1744*, Chişinău, 1999.
Turczynski, Em., *Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- u. Kulturgeschichte e. Mitteleuropäisch geprägten Landschaft*, Wiesbaden, 1993.
Ungureanu, C., *Bucovina în perioada stăpînirii austriece 1774-1918*, Chişinău, 2003.
Ungureanu, M., *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, Iaşi, 1997.
Varga, V. E. şi Costescu, *Andreescu*, Bucureşti, 1978.
Vitcu, D., *Diplomaţii Unirii*, Bucureşti, 1979.
Xenopol, A. D., *Primul proiect de Constituţie a Moldovei din 1922. Originile partidului conservator şi ale celui liberal*, Bucureşti, 1898.
Zeletin, Şt., *Burghezia română. Origina şi rolul ei istoric*, Bucureşti, 1925 (1991, 1997).
Zeletin, Şt., *Neoiobăgismul. Studii asuprta istoriei şi politicii burgheziei române*, Bucureşti, 1992.
Анцупов, И. А., *Сельскохозяйственный рынок Бессарабии в XIX в.*, Кишинев, 1981.
Базанов, В., *Декабристы в Кишиневе (М. Ф. Орлов и В. Ф. Раевский)*, Кишинев, 1951.
Будак, И., *Развитие капитализма в сельском хозяйстве Бессарабии в пореформенный период*, Киштнев, 1954.
Будак, И., *Крестьянская реформа 60-70 годов XIX в. в Бессарабии*, Кишинев, 1956.
Гросул, Г., *Дунайские княжества в политике России, 1774-1806*, Кишинев, 1975.
Гросул, И. С., *Крестьяне Бессарабии (1812-1861 гг.)*, Кишинев, 1956.
Гросул, И. С., *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1812-1861)*, Кишинев, 1967.
Егунов, А. Н., *Бессарабская губернии в 1870-1875 гг., вып. 1. Перечень населенных мест*, Кишинев, 1878.
Есауленко, А. С., *Социалистическая революция в Молдавии и политический крах буржуазного национализма (1917-1918 гг.)*, Кишинев, 1977.
Жуков, В. И., *Города Бессарабии 1812-1861 годов (Очерки социально-экономического развития)*, Кишинев, 1964.
Жуков, В. И., *Города Бессарабии (1861-1900 гг.). Очерки социально-экономического развития*, Кишинев, 1975.
Кирилюк, С. И., *Измаил. Краткий исторический очерк*, Одесса, 1961.
Кишиневский погром 1903 года. Взгляд через столетие. Материалы международной научной конференции, Кишинев, 2004.
Ключник, А. Г., *Белгород-Днестровский (Историко-краведческий очерк)*, Одесса, 1960.
Лашков, Н., *Бессарабия к столетию присоединения к России (1812-16/05-1912 гг.). Географический и историко-статистический обзор состояния края*, Кишинев, 1912.
Левит, И., *Молдавская Республика. Год судьбоносный: от провозглашения Молдавской Республики до ликвидации автономии Бессарабии (ноябрь 1917 г. – ноябрь 1918 г.)*, Кишинев, 2000.
Памятники архитектуры Молдавии (XIV – начало XX века), Кишинев, 1986.
Стадницкий, А., *Исследования и монографии по истории молдавской церкви*, С.-Петербург, 1904.

Material cu drept de autor

Халиппа, И. Н., *Бессарабия до присоединения к России. Исторический очерк*, Кишинев, 1914.

IX. Istoria contemporană. Partea I. Din 1918 pînă la 1945

Agrigoroaiei, I. şi Gh. Palade, *Basarabia în cadrul României întregite (1918-1940)*, Chişinău, 1993.
Baciu, N., *Agonia României 1944-1948. Dosarele secrete acuză*, Cluj-Napoca, 1990.
Bacon, W., *Behind closed doors. Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations. 1931-1932*, Stanford, 1979.
Batchinski, N., *La Bessarabie et la paix européenne*, Paris-Prague, 1927.
Bărbulescu, P., *România şi Societatea Naţiunilor (1929-1939). Momente şi semnificaţii*, Bucureşti, 1975.
Bogdan, C. şi A. Platon, *Capitalul străin în societăţile anonime din România în perioada interbelică*, Bucureşti, 1981.
Bold, E., *De la Versailles la Lausanne, 1919-1932*, Iaşi, 1976.
Bold, E., *Pactul Ribbentrop-Molotov: antecedente şi consecinţe*, Iaşi, 1998.
Braham, R. L., ed., *The Tragedy of Romanian Jewry*, New York, 1994.
Bunăcale, P., *Osîndiţi la nemurire? Mişcarea de rezistenţă „Majadahonda" din Orhei, 1940-1941*, Chişinău, 1999.
Campus, E., *Politica externă a României în perioada interbelică (1919-1939)*, Bucureşti, 1975.
Cemortan, L., *Teatrul Naţional din Chişinău (1920-1935)*, Chişinău, 2000.
Ciupercă, I., *Opoziţie şi putere în România anilor 1922-1928*, Iaşi, 1994.
Cloşcă, C., *România în infernul marii conflagraţii. Frontul Iaşi-Chişinău*, Iaşi, 1997.
Cojocaru, Gh., *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, Bucureşti, 1997.
Comisia prezidenţială pentru condamnarea comunismului în România. Raport final, Bucureşti, 1996.
Constantinescu-Iaşi, P., *Basarabia arheologică şi artistică. Staţiuni preistorice*, Chişinău, 1933.
Constantiniu, Fl., *Între Hitler şi Stalin. România şi Pactul Ribbentrop-Molotov*, Bucureşti, 1991.
Constantiniu, Fl., *Trecerea Nistrului (1941). O decizie controversată*, Bucureşti, 1995.
Constantiniu, Fl., Al. Duţu şi M. Retegan, *România în război 1941-1945. Un destin în istorie*, Bucureşti, 1995.
Crohmălniceanu, Ov. S., *Literatura română între cele două războaie mondiale*, 3 vol., Bucureşti, 1972-1975.
Dallin,. A., *Odessa, 1941-1944. A case study of Soviet terrritory under foreign rule*, Iaşi-Oxford, 1998.
Deletent, D., *The Bessarabian Question: border and territorial disputes*, London, 1989.
Diamandi, St., *Galeria oamenilor politici*, [Bucureşti], 1991.
Dobrinescu, V. Fl., *Bătălia pentru Basarabia*, Iaşi, 1990.
Dobrinescu, V. Fl., *Bătălia diplomatică pentru Basarabia (1918-1940)*, Iaşi, 1991.
Dobrinescu, V. Fl., *România şi organizarea postbelică a lumii (1945-1947)*, Bucureşti, 1988.
Dobrinescu, V. Fl., *România şi conferinţele de pace (Paris: 1919-1920, 1946-1947)*, Focşani, 1996.
Dobrinescu, V. Fl., *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătălia diplomatică pentrui Transilvania*, Bucureşti, 1996.
Duţu, Al. et al., *România în război – 1421 zile de încleştare: Eliberarea Basarabiei şi a Bucovinei de Nord (22 iunie 1941 – 26 iulie 1941)*, Bucureşti, 1992.
Fischer-Galaţi, St., *Transnistria. The Forgotten Cemetry*, New York, 1969.
Frunză, I. [Victor Papacostea?], *Bessarabien. Rumanischer Rechte un Leistungen*, Bukarest, 1941 (în engl.: Bucharest, 1944).
Giurescu, D. C., *România în al doilea război mondial 1939-1945*, Bucureşti, 1999.
Giurescu, D. C., *Uzurpatorii. 6 martie 1945 – 7 ianuarie 1946*, Bucureşti, 2004.

Material cu drept de autor

Goma, P., *Săptămîna Roşie: 28 iunie – 3 iulie 1940 sau Basarabia şi evreii*, Chişinău, 2003; Bucureşti, 2004.
Hausleitner, M., *Die Rumänisierung der Bukowina. Die Durchsetzung des nationalstaatlichen. Anspruchs Grossrumäniens 1918-1944*, München, 2001.
Hillgruber, A., *Hitler, Regele Carol şi Mareşalul Antonescu. Relaţii germano-române (1938-1944)*, trad., Bucureşti, 1994.
Iacobescu, I., *România şi Societatea Naţiunilor, 1919-1929*, Bucureşti, 1988.
Iancu, Gh., *The Ruling Council. The Integration of Transylvania into Romania 1918-1920*, Cluj-Napoca, 1995.
Kareţki, A. şi A. Picop, *Lacrima Basarabiei* [Studiu şi culegere de doc.], Chişinău, 1993.
Kiriţescu, C. I., *România în al doilea război mondial*, 2 vol., Bucureşti, 1995.
Mamaev, P. V., *Moldova Sovietică*, Tiraspol, 1938.
Madgearu, V., *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuţiuni la studiul evoluţiei sociale româneşti*, Bucureşti, 1936.
Maner, H.-Chr., *Parlamentarismus in Rumänien (1930-1940). Demokratie im autoritären Umfeld*, München, 1997.
Manuilă, S. şi W. Filderman, *The Jewish Population in Romania during World War II*, Iaşi, 1994.
Mateiu, I., *Renaşterea Basarabiei. Pagini din lupta pentru unitatea naţională*, Bucureşti, 1921.
Matt, O. G., Die Deutschen Schulen Bessarabiens, Tübingen, 1933.
Micu, M., *Dosar Ana Pauker*, Bucureşti, 1991.
Mihăilescu, M., *România în calea imperialismului rus: Rusia, România şi Marea Neagră*, Bucureşti, 1944.
Moisuc, V.-P., *Premisele izolării politicfe a România (1919-1940)*, Bucureşti, 1991.
Nagy-Talavera, N., *Fascismul în Ungaria şi România*, trad., Bucureşti, 1996.
Nanu, Fr., *Politica externă a României. 1919-1933*, Iaşi, 1993.
Ornea, Z., *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Bucureşti, 1995.
Pârvu, D. Th., *Problema Basarabiei în lumina principiilor şi actelor juridice internaţionale (Contribuţiuni la cunoaşterea raporturilor politico-diplomatice româno-ruse)*, Bucureşti, 1943.
Petculescu, C., *Mişcarea legionară. Mit şi realitate*, Bucureşti, 1997.
Petrencu, A., *Basarabia în al doilea război mondial. 1940-1944*, Chişinău, 1997.
Porter, I., *Operaţiunea "Autonomous". În România pe vreme de război*, trad., Bucureşti, 1991.
Preutu, M., *Dumitru Ghiaţă*, Bucureşti, 1977.
Puşcaş, V., *Speranţă şi disperare. Negocieri româno-aliate, 1943-1944*, Bucureşti, 1995.
Quinlan, D. P., *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană faţă de România, 1938-1947*, trad., Iaşi, 1995.
Radu, S., *Electoratul din România în anii democraţiei parlamentare 1918-1937*, Iaşi, 2004.
Rotari, L., *Mişcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1940*, Bucureşti, 2004.
Rusenescu, M. şi I. Saizu, *Viaţa politică din România 1922-1928*, Bucureşti, 1979.
Saiu, L., *The Great Powers and Romania, 1944-1946*, Boulder, 1992.
Saizu, I., *Modernizarea României contemporane (Perioada interbelică). Pas şi impas*, Bucureşti, 1991.
Sava, I., *Teritorii muzicale româneşti: dialoguri, evocări*, Bucureşti, 1980.
Sălăgean, M., *The Soviet Administration in Northen Transylvania (November 1944 – March 1945)*, Boulder-New York, 2002; ed. rom.: *Administraţia sovietică în Nordul Transilvaniei (noiembrie 1944-martie 1945)*, Cluj-Napoca, 2002.
Scafeş, C. I., H. Vl. Şerbănescu, I. I. Scafeş, C. Andronic. I. Dănilă şi R. Avram, *Armata română 1941-1945*, Bucureşti, 1996.
Scurtu, I., *Viaţa politică din România 1918-1944*, Bucureşti, 1982.
Scurtu, I. şi C. Hlihor, *Anul 1940. Drama românilor dintre Prut şi Nistru*, Bucureşti, 1992.
Scurtu, I., coord., *Totalitarismul de dreapta în România – origini, manifestări, evoluţie: 1919-1927*, Bucureşti, 1996.

Material cu drept de autor

Solovei, R., *Activitatea Guvernământului Transnistriei în domeniul social-economic şi cultural (19 august 1941-29 ianuarie 1944)*, Iaşi, 2004.
Spector Sh., D., *România şi Conferinţa de Pace de la Paris. Diplomaţia lui Ion I. C. Brătianu*, Iaşi, 1995.
Stăvilă, V., *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939-1945*, Chişinău, 2000.
Şandru, D., *Populaţia rurală a României între cele două războaie mondiale*, Iaşi, 1980.
Tismăneanu, Vl., *Condamnaţi la fercire : experimentul comunist în România*, Sibiu-Braşov, 1991.
Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul, 1918-1928, 3 vol., 1929.
Ţâcu, O., *Problema Basarabiei şi relaţiile sovieto-române în perioada interbelică (1919-1939)*, Chişinău, 2004.
Ţurcanu, I., *Satul basarabean în anii 1918-1940. Studii social-economice*, Chişinău, 1980.
Ţurcanu, I., *Relaţiile agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chişinău, 1991.
Ţurcanu, I., *Unirea Basarabiei cu România în anul 1918. Preludii, premise realizări*, Chişinău, 1998.
Veiga, Fr., *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941. Mistica ultranaţionalismului*, trad., Bucureşti, 1993.
Vesa, V. şi V. Puşcaş, coord., *Dezvoltare şi modernizare în România interbelică, 1919-1939. Culegere de studii*, Bucureşti, 1988.
Volovici, L., *Ideologia naţionalistă şi „problema evreiască". Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30*, trad., Bucureşti, 1995.
Weber, E., *Dreapta românească*, trad., Cluj-Napoca, 1995.
Арабаджиу, Р., *Неоконченная симфония. Очерк жизни и творчества певицы Марии Чеботари*, Кишинев, 1990.
Виноградов, В. В. и др., *Бессарабия на перекрестке европейской дипломатии. Документы и материалы*, Москва, 1996.
Дольник [Кац], А., *Бессарабия под игом румынских бояр (1918-1840)*, Москва, 1945.
Колкер, Б., И. Левит, *Внешняя политика Румынии и румыно-советские отношения (сентябрь 1939 – июнь 1941)*, Москва, 1971.
Левит, И., *Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР: Истоки, планы, реализация (1.IX-19.XI-1942)*, Кишинев, 1981.
Левит, И., *Крах политики агрессии диктатуры Антонеску (19.11.1942-23.8.1944)*, Кишинев, 1983.
Репида, А. В., *Образование Молдавской ССР*, Кишинев, 1983.
Малинский, В. Ф., *„Аграрная реформа" 1918-1924 гг. в Бессарабии*, Кишинев, 1949.
Очерки истории Тирасполя, Кишинев, 1967.
Стратиевский, К. В., *Голод 1932-1933 гг. в Молдавской АССР*, Кишинев, 2001.
Хливенко, *Советский Придунайский край (1940-1945 гг.). Документы и материалы*, Одесса, 1968.
Юрченко, А. И., *Хотинское восстание (К истории борьбы крестьян Бессарабии против австро-венгерских и румынских оккупантов в 1918-1919 гг.)*, Киев, 1948.

X. România şi Basarabia (RSS Moldoveanească) în perioda regimului comunist (1945-1989)

Almond, M., *The Rise and Fall of Nicolae and Elena Ceausecu*, London, 1992.
Analele *Sighet 6. Anul 1948 – Instituţionalizarea comunismului*, Fundaţia Academia Civică,, 1998.
Analele Sighet 9. *Anul 1961-1972 – Ţările Europei de Est: între speranţele reformei şi realitatea stagnării*, Fundaţia Academia Civică, 2001.
Andruşciak, V., *Молдавия в сотрудничестве Советского Союза с социлистическими странами*, Chişinău, 1981.
Bălan, I., *Regimul concentraţionar din România 1954-1964*, Bucureşti, 2000.

Material cu drept de autor

Betea, P., *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist. Studiu de caz*, Bucureşti, 2001.
Bîrcă, Gh., *Intelectualitatea Moldovei sovietice. Pregătirea cadrelor de specialişti în RSSM*, Chişinău, 1971.
Bobernaga, S., *Valentina Rusu-Ciobanu*, Chişinău, 1979.
Boldur-Lăţescu, Gh., *Genocidul comunist în România*, 4 vol., Bucureşti, 1992-2003.
Brigalda-Barabaş, E., *Evoluţia picturii de gen în Republica Moldova (1945-2000)*, Chişinău, 2002.
Bulmaga, L., *Satul moldovenesc contemporan: realizări, perspective*, Chişinău, 1986.
Bulmaga, L., *Agricultura Moldovei în anii 1950-1990*, Chişinău, 1999.
Caşu, I., *Politica naţionalizării în Moldova sovietică (1944-1989)*, Chişinău, 2000.
Cernat, P., I. Manolescu, A. Mitchevici şi I. Stanomir, *Explorări în comunismul românesc*, Iaşi, 2004.
Cesereanu, R., *Decembrie '89. Deconstrucţia unei revoluţii*, Iaşi, 2004.
Ciorănescu, G., *Bessarabia. Disputed Land Between East and West*, München, 1985 (Bucureşti, 1993).
Clark, Ch. U., *Bessarabia, Rusia and Romania on the Black Sea*, New York, 1927.
Constantin, I., *Basarabia sub ocupaţie sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, Bucureşti, 1994.
Deac, M., *Ciucurencu*, Bucureşti, 1978.
Deletant, D., *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc 1948-1965*, trad., Bucureşti, 1990.
Deletant, D. şi M. Pearton, *Romania Observed. Studies in Contemorary Romanian History*, Bucharest, 1998.
Dima, N., *Bessarabia and Bukovina. The soviet-romanian territorial dispute*, New York, 1982; ed. rom: Chişinău, 1998; Cluj, 1998.
Frunză, V., *Istoria stalinismului în România*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1990.
Gabanyi, A. U., *Cultul lui Ceauşescu*, trad., Iaşi, 2003.
Georgescu, Vl., *Politică şi istorie. Cazul comuniştilor români 1944-1977*, ed., R. Popa, Bucureşti, 1991.
Ghermani, D., *Die Bevölkerungfrage Bessarabiena in geschichtlicher perspektive. Dilpomatbeit an der Hochschule fur politiche Wissenschaften*, München, 1961.
Gilberg, T., *Modernization in Romania Since World War II*, New York, 1975.
Gilberg, T., *Nationalism and Communism in Romania: The and Fall of Ceausescu's Dictatorship*, San Francisco-Oxford, 1990.
Grigorescu, D., *Brâncuşi*, Bucureşti, 1980.
Harrington, L. F. şi B. J. Courtney, *Relaţiile româno-americane 1940-1990*, trad., Iaşi, 2002.
Heller, A şi F. Fehér, *De la Ialta la Glasnost. Dezmembrarea Imperiului lui Stalin*, trad, Timişoara, 1993.
Hofbauer, H. et al., *Bukovina, Bessarabien, Moldawien: Vergessenes Land zwischen Westeuropa, Russland und der Türkei*, Wien, 1993; ed rom.: Bucureşti, 1995.
Ierunca, V., *Fenomenul Piteşti*, Bucureşti, 1990.
Ionescu, Gh., *Comunismul în România, 1944-1964*, trad., Bucureşti, 1994.
Jelavich, B., *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, trad., vol. II, Iaşi, 2000.
Jowitt, K., *Revolutionary Breakthrough and National Development: The Case of Romania 1944-1965*, Berkeley-los Angeles, 1971.
King, R. R. *A History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980.
Kunze, T., *Nicolae Ceaşescu – o biografie*, trad., Iaşi, 2002.
Literatura din Basarabia în secolul XX, 10 vol., Chişinău, 2004.
Meurs, W. P. van, *The Bessarabian Question in Commuinist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History Writing* , Baulder-Colorado, 1994; ed. rom: *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chişinău, 1996.
Mihalache, A., *Istorie şi practici discursive în România „democrat-populară"*, Bucureşti, 2003.
Müller, Fl., *Politică şi istoriografie în România, 1948-1964*, Cluj, 2003.

Material cu drept de autor

Mureşan, M., *Evoluţii economice 1945-1990*, Bucureşti, 1995.
Negrici, E., *Literatura română sub communism. Proza*, Bucureşti, 2002.
Pasat, V., *Calvarul. Documentarul deportărilor de pe teritoriul RSS Moldoveneşti, 1940-1950*, Moscova, 2006.
Popovici, A., *The political status of Bessarabia. With an introduction by James Brown Scott*, Washington, 1931.
Popovici, D., *Muzica românească contemporană*, Bucureşti, 1970.
Postică, E., *Rezistenţa antisovietică din Basarabia*, Chişinău, 1997.
Rădulescu-Zoner, Ş., D. Bucşe şi B. Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, Bucureşti, 1995.
Roşca, N., *Închisoarea elitei româneşti. Compendiu*, Baia Mare, 1998.
Rotaru, I., *O istorie a literaturii române*, 3 vol., Bucureşti, 1987
Russian Policies. *Mass Deportation of Roumanians from Bessarabia*, Detroit Mich., 1965.
Sava, I., *Teritorii muzicale româneşti. Dialoguri. Evocări*, Bucureşti, 1980.
Simion, E., *Scriitori români de azi*, 4 vol., Bucureşti/Chişinău, 1998.
Tănase, St., *Elite şi Societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej: 1948-1965*, Bucureşti, 1998.
Tihonov, L., *Politica statului sovietic faţă de cultele din RSS Moldovenească (1944-1965)*, Chişinău, 2004.
Titu, Al., *13 pictori români contemporani*, Bucureşti, 1983.
Ţurcanu, I., *Foametea din Basarabia în anii 1946-1947. Mecanismul organizării ei*, Chişinău, 1993.
Ţurcanu, I., *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupaţiei sovietice (1944-1953)*, Chişinău, 2000.
Vederly, K., *Compromis şi rezistenţă. Cultura română sub Ceauşescu*, trad., Bucureşti, 1994.
Verona, S., *Military Occupation and Diplomaty: Soviet Troops in Romania, 1944-1958*, Durham-London, 1992.
Бомешко, Б., *Засуха и голод в Молдавии в 1946-1947 гг.*, Кишинев, 1990.
Вдовина, Е., *Мария Биешу. Страницы биографии*, Кишинев, 1984.
Визер, Б. К., *Развитие сельского хозяйства Молдавской ССР: 1951-1970*, Кишинев, 1975.
Губогло, М., *Развитие двуязычия в Молдавской ССР*, Кишинев, 1979.
Загородная, Е. М. şi В. С. Зеленчук, *Население Молдавской ССР. Социально-демографические процессы*, Кишинев, 1987.
Лазарев, А. М., *Молдавская советская государственность и бессарабский вопрос*, Кишинев, 1974.
Очерки истории Тирасполя, авторы К. О Слуцкая и др., Кишинев, 1967.

XI. România şi Republica Moldova după 1989

Alexandrescu, I. şi S. Stoica, *România după 1989. Mică enciclopedie*, Bucureşti, 2005.
Cazacu, M. şi N. Trifon, *La Moldavie ex-soviétique: histoire et enjeux actuelle*, Mauléon, *s.a.*
Cojocaru, Gh., *Colapsul URSS şi dilema relaţiilor româno-române*, Bucureşti, 2001.
Dyer, D., ed., *Studies in Moldovan. The history, culture, language an contemporary politics of the people of Moldova*, New York, 1996.
Fulger, M., „Noul val" în cinematografia românească, Bucureşti, 2007.
Gabanyi, A. U., *Revoluţia neterminată*, trad., Bucureşti, 1999.
Gabanyi, A. U., *Moldova in Spannunfeld zwischen Russland, Rumänien un der Ucraine*, Köln, 1996.
Gallagher, T., *Democraţie şi naţionalism în România, 1989-1998*, trad., Bucureşti, 1999.
Geran Pilon, J., *The Bloody Flag: Post-Communist Nationalism in Eastern Europe: Spotlight on Romania*, New Brunswick, 1992.
Granqvist, R., *Revolution's Urban Landscape: Bucharest Culture and Postcommunist Change*, Frankfurt am Main-New York, 1999.
Mazilu, D., *Revoluţia furată. Memoriu pentru ţara mea*, Bucureşti, 1991.

Material cu drept de autor

Munteanu, A. şi N. Ciubotaru, *Războiul de pe Nistru (1990-1992)*, Bucureşti, 2004.
Neukirch, C., *Die Republik Moldau. Nations – und Staatsbildung in Osteuropa*, Münster, 1996.
Pascaru Ana, *Societatea între conciliere şi conflict: cazul Rpublicii Moldova*, Chişinău, 2000.
Pasti, Vl., *The Challenges of Transition: Romania in Transition*, Boulder-New York, 1997.
Orfici, D., *The Republic of Moldova in the 1990's: from the Declaration of independence to a democratic state*, Genève, 1994.
Ratesh, N., *Romania: The Entangled Revolution*, New York-London, 1991.
Stan, L., ed., *Romania in Transition*, Aldershot-Brookfield-Dartmouth, 1997.
Stoica, S., *România 1989-2005. O istorie cronologică*, Bucureşti, 2005.
Tudor, M. şi A. Gavrilescu, *Democraţia la pachet – Elita politică în România postcomunistă*, Bucureşti, 2002.
Tranziţia: retrospectve şi perspective, alc. I. Boţan ş.a., Chişinău, 2002.
Ţurcanu, I., *Republica Moldova independentă (1991-2001). Studii, reflecţii, mărturii*, Chişinău, 2001.

Completări

România reîntregită era o ţară nouă şi veche în acelaşi timp. Realităţile din Vechiul Regat erau prezente în mare măsură şi în noul stat, dar după 1918 acesta era totuşi altul sub multiple aspecte: era mai mare, mai complex, avea cu totul alt statut politic, dispunea de o nouă experienţă istorică, de un potenţial economic, demografic şi spiritual mult mai mare. Avea în faţă şi alte sarcini istorice şi anume pe de o parte trebuia consolidată marea operă a Unirii, prin realizarea unui vast program de prefaceri interne, iar pe de altă parte România, schimbîndu-şi statutul din ţară europeană mică în ţară mijlocie, era chemată să se afirme ca atare în Europa şi în lume.

Introducerea votului universal în urma adoptării Constituţiei din 1923 a mărit mult masa de alegători direcţi, dar dincolo de faptul că acesta îi viza doar pe bărbaţi, el nu a schimbat nimic esenţial în relaţia dintre alegători şi cei aleşi. Pe de o parte dreptul de a vota nu a ridicat rolul politic real al ţărănimii, iar pe de altă parte guvernanţii nu au putut renunţa la vechile obiceiuri de a guverna fără a ţine cont de interesele păturilor largi ale populaţiei. Aceste relaţii, împreună cu condiţiile de trai foarte grele pentru majoritatea covîrşitoare a populaţiei, au constituit cadrul politic şi social care a compromis foarte repede atmosfera de entuziasm şi de încredere, generată de crearea României Mari. În scurt timp, euforia generală din primii ani de după Unire a cedat locul apatiei generale, care, cu începere din anii crizei economice, s-a transformat pentru un foarte numeros segment al populaţiei în nelinişte şi chiar disperare. Vorbind despre semnificaţia romanului său *Întoarcerea din Rai*, axat pe realităţile din primul deceniu al perioadei interbelice, Mircea Eliade avea să observe în amintirile sale ca titlul cărţii „însemna piederea beatitudinii, a iluziilor şi a optimismului care dominaseră primii doisprezece ani ai «României Mari». Împreună cu o parte a generaţiei mele, specifica el, trăisem adolescenţa şi prima tinereţe în această atmosferă de euforie, încredere şi tembelism. Ştiam acum că acest «Rai» se află undeva în spatele nostru. Îl pierdusem înainte de a ne fi dat seama că-l cunoscusem, că, de fapt, fusesem prima şi singura generaţie care se putuse bucura de «Raiul» instaurat în anii 1919-1920"[†]. Şi C. Noica va observa, mai tirziu, că generaţia tinerilor cărturari români de la începutul anilor 30 „a trăit dezastrul tuturor valorilor". □

[†] Eliade, Mircea, *Memorii (1907-1960)*, Bucureşti, 1997, p.256.

Material cu drept de autor

O stare similară de apatie şi deziluzie generală, mai cu seamă în rîndul intelectualităţii şi tineretului, va putea fi observată în epocă şi în alte ţări europene, în special în cele care au avut de suferit mult de pe urma războiului, dar situaţia României era totuşi în bună măsură alta, tocmai datorită puternicului sentiment de satisfacţie şi optimism pe care îl generase realizarea Unirii. Marea problemă a României în legătură cu acest eveniment consta în faptul că proclamarea actelor Unirii şi recunoaşterea lor internaţională erau doar o parte a fenomenului; acestea puneau doar începutul realizării în fapt a marelui proiect istoric, care s-a numit România Mare. Încununarea acestei opere depindea de faptul în ce măsură diriguitorii ţării ar fi fost în stare să se ridice la înălţimea ei. Din păcate, realitatea avea să arate că ei nu s-au putut ridica la nivelul misiunii pe care istoria le-a încredinţat-o cu atîta dărnicie.

Pe deasupra, ineficienţa relaţiei dintre clasa politică tradiţională şi păturile largi ale populaţiei a fost favorabilă mişcărilor politice extremiste şi tendinţelor autoritare, de aceea era de aşteptat să fie exploatată de unii lideri, ideologi sau chiar formaţiuni care nu agreau regimul democratic. De altfel, în România interbelică democraţia era o construcţie butaforică, în spatele căreia activa, ca şi în trecutul mai îndepărtat şi cum avea să fie în esenţă atît pe vremea comunismului cît şi după căderea acestuia, un regim oligarhic care sfida ireverenţios cele mai elementare norme democratice. Această situaţie lipsea societatea românească de solidaritatea de care avea extrem de mare nevoie pentru asigurarea unei evoluţii interne normale, în interesul tuturor elementelor care o alcătuiau, cît şi pentru rezistenţa ei în faţa unor eventuale provocări din afară. Nenorocirile care se vor abate asupra ţării la sfîrşitul anilor ´30 şi începutul anilor ´40 vor arăta cît de periculoasă era această slăbiciune.

Romania rateaza miza Moldova

19 Mar 2008 |

- *Moscova pune la cale federalizarea Republicii Moldova. Bucurestiul contracareaza doar cu declaratii zgomotoase, care irita si Chisinaul, si Bruxelles-ul*

19 Mar 2008

Perioada imediat urmatoare este cruciala pentru reusita sau esecul politicii Romaniei fata de Republica Moldova. Pe de-o parte, toate evenimentele recente indica faptul ca Moscova si Chisinaul au ajuns la un acord de rezolvare a conflictului transnistrean prin federalizarea Moldovei si includerea oficialilor transnistreni (dintre care unii detin si cetatenia rusa sau ucraineana) la guvernare, ceea ce ar putea

Material cu drept de autor

duce la rusificarea si mai accentuata a politicii moldovene. Acest acord ar urma sa fie pus curind pe masa negocierilor in format de cinci (Rusia, Moldova, Transnistria, Ucraina, OSCE, cu UE si SUA observatori) si acceptat ca o solutie de compromis care ar scuti Vestul de dureri de cap.

El ar contraveni insa grav intereselor Romaniei.

Pe de alta parte, avind in vedere dezechilibrul de forte intre influenta ruseasca de facto in Moldova, prin pirghii economice si militare critice, si cea a UE, limitata la ceva asistenta financiara si institutionala, singura cale viabila de a ancora ferm statul vecin in Europa pare a fi obtinerea Acordului de Asociere cu UE. Acesta ar transforma Moldova in tara candidata si ar include-o intr-un mecanism institutional de reforma practic ireversibil. In acest scop, Romania incearca de mult timp legarea destinului Republicii Moldova de cel al Balcanilor de Vest, al caror viitor european este mult mai clar formulat la nivelul UE. O ocazie unica o ofera apropiata reformulare a Agendei Salonic, ce contureaza asistenta UE pentru aceasta zona, in lumina aparitiei a doua noi state dupa elaborarea ei initiala - Muntenegru si Kosovo. In plus, in 2008 expira valabilitatea actualului Acord de Parteneriat, precum si a Planului de Actiuni al UE pentru Republica Moldova, un moment favorabil pentru renegocierea relatiilor dintre Bruxelles si Chisinau.

MAE consemneaza asistenta de 3 milioane de euro pentru Moldova pe 2007, cresterea spectaculoasa a capacitatii de procesare a vizelor si desemnarea ambasadei noastre ca punct de contact NATO la Chisinau ca victorii diplomatice. Atit analistii, cit si diplomatii se pling insa ca, desi Moldova a fost declarata prioritara pentru politica externa romana, o strategie coerenta lipseste, dezacordurile intre Cotroceni si Palatul Victoria submineaza eforturile diplomatilor, iar implementarea politicilor este foarte dificila, din cauza incapacitatii institutionale (directia Republica Moldova din MAE, de pilda, are 3 oameni). Nicu Popescu, analist la European Council on Foreign Relations, apreciaza ca „exista o discrepanta neta intre discursul presedintelui Basescu si masurile practice elementare. Explicatia poate sta in incapacitatea institutionala, birocratie, lipsa vointei politice. In problema cetateniei romane pentru moldoveni, de pilda, administratia de la Bucuresti avea trei variante: sa acorde cetatenia si sa faca declaratii zgomo-toase, iar atunci irita Chisinaul, dar acorda cetatenia si cistiga capital politic intern; sa acorde cetatenia fara sa faca zgomot, si atunci nu beneficia de acest cistig electoral; sau sa faca zgomot, sa irite Chisinaul, Bruxelles-ul, Moscova si sa nici nu acorde decit foarte greu cetatenia. Acesta din urma este cel mai prost model, pe care in final Bucurestiul l-a si adoptat". Nicu Popescu mai da un exemplu: „Inaintea aderarii ultimului val la Schengen, moldovenii puteau tranzita acele tari, cu viza Schengen. In prezent, Romania nu face la fel si ai nevoie si de viza romaneasca".
(Cotidianul, 14 iunie 2008)

Romania va atrage a zecea parte din investitiile Europei

Topul destinatiilor europene ale marilor proiecte de investitii
Marius Pirloiu
Vineri, 13 Iunie 2008 Romania Libera

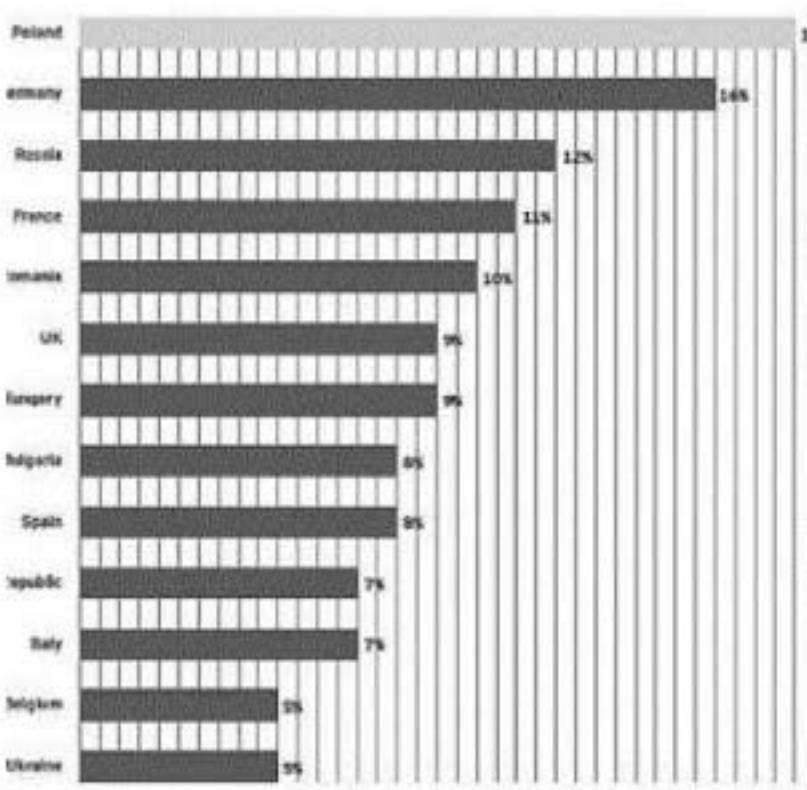

» Romania este a cincea destinatie ca atractivitate din Europa in acest an si ar putea atrage 10% din investitiile totale estimate a se realiza pe batranul continent, potrivit unui studiu Ernst&Young.

Fata de anul trecut, Romania a castigat teren semnificativ, urcand trei pozitii, de pe locul al optulea ca grad de atractivitate al investitiilor, detronand Cehia, Ungaria si Marea Britanie. Avansul important al Romaniei este posibil sa se datoreze scumpirii fortei de munca in Ungaria si Cehia. Un avans considerabil ca

PRINT RECOMANDA ARTICOLUL
ADAUGA LA FAVORITE TRIMITE PE YM
Material cu drept de autor

atractivitate pentru investitori este estimat si pentru Rusia, cu patru locuri, pana pe pozitia a treia, la nivelul intregii Europe. Rusia ar putea atrage 12% din investitiile totale. Primele locuri sunt ocupate de Polonia si Germania, tari care ar putea beneficia de 18%, respectiv 16% din investitiile prognozate pentru Europa in 2008. Astfel, investitorii confirma ca vor continua sa ia in considerare proiecte in Europa in viitorul apropiat, in timp ce, de asemenea, dezvolta proiecte de investitii complexe pe termen lung in Asia si alte tari cu economii emergente.

"Principalele avantaje ale Romaniei in cadrul Europei sunt pozitia geografica (cu port la Marea Neagra), a doua tara din regiune (Europa Centrala si de Est) ca dimensiune dupa Polonia, forta de munca relativ bine calificata, nivelul scazut de impozitare (al doilea ca valoare dupa Bulgaria), o infrastructura dezvoltata care tot creste si, nu in ultimul rand, costurile relativ reduse cu salarile", a explicat Lucian Anghel, economistul-sef al BCR. Dimensiunea pietei romanesti are, de asemenea, avantajul ca permite o recrutare mai usoara a fortei de munca si asigura un consum ridicat, spune Anghel. In prezent Romania se afla la un nivel al salariilor de 13% fata de media din Uniunea Europeana, in timp ce productivitatea pe plan local se situeaza la 40% din media europeana. In acelasi timp, in principalele tari din regiune (Polonia, Ungaria, Cehia si Slovacia) salariile sunt la 30% fata de nivelul mediu din UE, iar productivitatea la 66% fata de media europeana. "In privinta salariului suntem de aproximativ 2,5 ori mai ieftini decat tarile din regiune. Totodata, investitiile straine directe realizate si programate asigura in continuare un ritm ridicat de crestere a productivitatii, cu circa 10% pe an.

Astfel, din punctul de vedere al salariilor raportate la productivitate, Romania va pastra cel putin 3-5 ani un avantaj fata de aceste tari din regiune", a adaugat economistul-sef al BCR. Un alt avantaj mentionat de Anghel sunt centrele universitare, unde se gasesc cu usurinta persoane cu studii superioare, la acest capitol Romania situandu-se lejer peste media din UE. "Nu degeaba Nokia a ales amplasamentul la Cluj, unde este unul dintre cele mai importante centre universitare din tara", a spus Anghel.

In primele trei luni ale acestui an investitiile straine directe (ISD) au crescut semnificativ fata de aceeasi perioada de anul trecut, sectoarele care au atras cele mai mari sume fiind industria si constructiile. Analistii BCR estimeaza pentru acest an o crestere a ISD cu 10% fata de anul trecut, pana la 7,8 miliarde euro.
"Cred ca marii investitori, cum sunt si cei de la Ford, sunt mai degraba atenti la greve, cum a fost cea de la Dacia-Renault, decat la nivelul inflatiei ridicate din motive structurale sau la nivelul deficitului de cont curent. Ei privesc pe termen lung, de peste 10 ani, si doresc predictibilitate si liniste, dupa cum afirma si Jack Welch, care auzise de greva de la Dacia. Cu cat vom avea mai multe povesti de succes, cu atat vom avea sanse mai mari", a adaugat Lucian Anghel.
"Principalele domenii care vor atrage si au nevoie de investitii in Romania sunt constructiile – unde potentialul pe partea de infrastructura este enorm in urmatorii ani, industria – pentru a beneficia de o crestere economica sustenabila, agricultura – care este la un nivel redus si poate beneficia de fondurile europene, si, sper, turismul", a conchis Anghel.

Material cu drept de autor

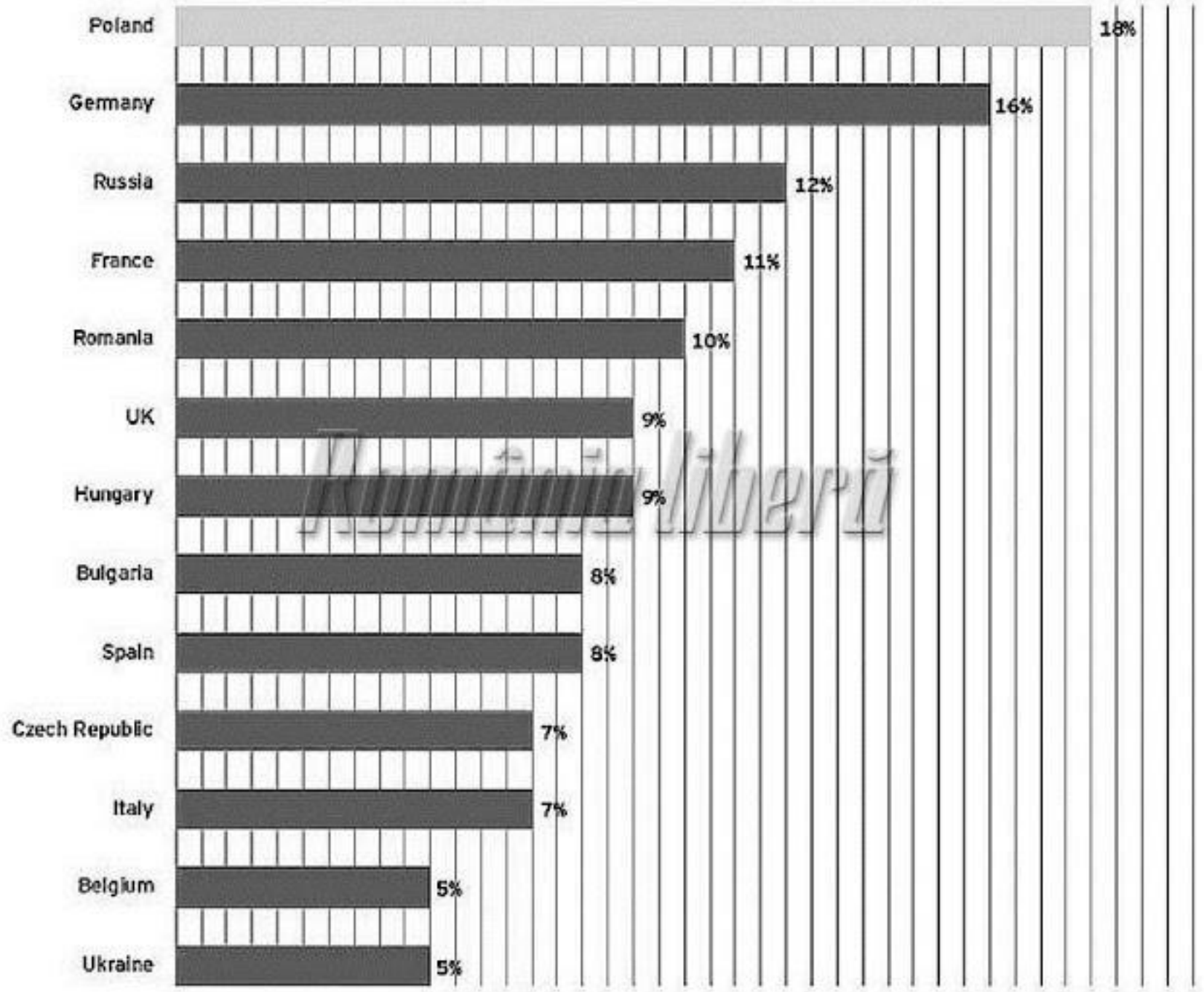

Topul destinatiilor europene ale marilor proiecte de investitii

---

La curtea cu juraţi

Cincinat Pavelescu

În fiecare dintre noi,
În cel mai bun şi mai senin,
Ca drojdia în orice vin
E un amestec de noroi!

Când vasul şade neclintit
E vinul clar şi-l bei voios,
Uitând că drojdia stă jos.
La fel e omul fericit.

Dar câţi nenorociţi nu cad
Fărde voinţa lor în crime;
Spăimântătoarele victime
A căror viaţă e un iad!

Material cu drept de autor

Ei sunt ca vinul turburat;
E viaţa lor cea zbuciumată,
E drojdia întărâtată
Care te-mpinge la păcat.

Piatra-N., 1904

Adus de la "http://ro.wikisource.org/wiki/La_curten_cu_jura%C5%A3i"

Integrarea europeana accelereaza dezintegrarea tarilor membre

19 iulie, 15:58

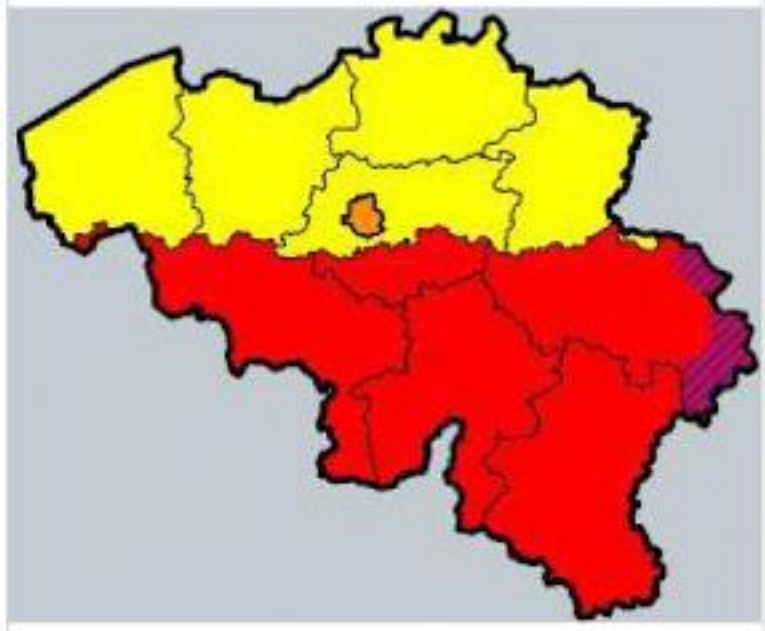

Harta Belgiei (Flandra-galben, Valonia-rosu)

Intr-un interviu acordat prestigiosului cotidian francez Le Monde, Fphilippe Moreau-Defarges, un expert recunoscut si apreciat pe probleme europene de la Institutul de Relatii Internationale din Franta (IFRI), apreciaza ca criza de identitate care traverseaza Belgia ilustreaza diminuarea omogenitatii tarilor membre UE. Tot mai multe minoritati din diverse tari si regiuni pledaza pentru dreptul la autodeterminare. Potrivit lui, integrarea europeana accelereaza dezintegrarea tarilor membre.
Belgia trece printr-o puternica criza datorita conflictului mocnit dintre valoni si flamanzi care se adanceste si se acutizeaza, punand in pericol insasi existenta statului belgian asa cum este el astazi consacrat. Defarges afirma ca exemplul dat de ceea ce s-a intamplat in acest an cu Kosovo a fost urmarit cu viu interes de catre mai multe regiuni si minoritati din cadrul UE, care, in acest moment, aspira la un statut de independenta. Insa, daca Belgia s-ar destrama pe criteri etnice, chiar si in mod absolut pasnic, acest exemplu ar putea fi o adevarata Cutie a Pandorei pentru Europa. Regiuni cum ar fi Corsica, Tara Bascilor sau chiar si Scotia cu siguranta si-ar intensifica presiunile, unele dintre ele pasnice altele nu, pentru a obtine independenta Acesta ar fi doar inceputul sfarsitului, multe alte regiuni din UE ar aspira si ele la statul de independenta. ZIUA, 19 iulie 2008

Material cu drept de autor